VOL. II.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

శ్రీమన్నిఖిలజగదభ్యర్హితవిశ్వజనీననిగమాంతసిద్ధాంతపారావార పారదృశ్వనా శ్రీమన్నారాయణావిర్భూతేన భగవతా వ్యాసమహర్షిణా ప్రణీతం పఠనశ్రవణాదిభిశ్చిరసంచితభక్తజనైనోధ్వాంతవిద్రావణ చండాయమానం సర్వపురాణప్రకాండమిత్యశేష విపశ్చిత్ప్రోష్ఠాయమానం ఈప్సితార్థవిశ్రాణనాలంకర్మీణం

ఇదం

శ్రీమద్భాగవతమ్

శ్రీమచ్ఛ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితయా భావార్థదీపికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా వేదాన్తార్థప్రతిపాదకేషు స్థానేషు విశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్యయాచ సంయోజితం అర్థప్రయోగప్రతీకప్రశ్నోత్తరాద్యవగమాయ నక్షత్రచిహ్నకుండలీకరణాద్యనేకలింగైస్సమ్పోషితం.

శ్రీవావిళ్లాన్వయజైః యదునరచరితం విమర్శితం పూర్వాం, రామస్వామిభిరార్యైరసకృత్తత్పూర్తిగౌరవాచ్చముధా హేమశిఖరివివిధతరణిశశిమితియుతశ్రీశకయమాహ్వయే వర్షే, సానందం బహువారం విమృశ్య తావత్పరిష్కృతం సద్భిః.

చెన్నపుర్యామ్:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

ఇత్యేతైః, ప్రకటీకృతంచ.

1941.

"VAVILLA" PRESS, MADRAS.

శ్రీమద్భాగవతాఖ్యపురాణరత్నాంతర్గతాష్టమాదిస్కంధపంచకస్య

అధ్యాయార్థసంగ్రహశ్లోకాః.

అష్టమస్కంధే.

తత్రతు ప్రథమే స్వాయంభువస్స్వారోచిష స్తథా, ఉత్తమస్తామసశ్చేతి చతుర్మనునిరూపణం, స్వాయంభువేఽంతరే ఽనంతదురంతగుణవర్ణనాత్, ముదితః పరిపప్రచ్ఛ సర్వమన్వంతరస్థితిమ్. ౧. తుర్యే మన్వంతరే ప్రోక్తం గజేంద్రస్య విమోక్షణం, ద్వితీయాదిత్రిభి స్తత్తు విస్తరేణోపవర్ణ్యతే, ద్వితీయే తు గజేంద్రస్య గజీభిః క్రీడతో జలే, దైవాద్గ్రాహగృహీతస్య హరిస్మృతిరుదీర్యతే. ౨. తృతీయేన గజేంద్రేణ స్తుతో హరిరుపేత్య తం, సముద్దధార గ్రాహాచ్చ గ్రాహం దేవలశాపతః. ౩. చతుర్థే తు తయోర్గ్రాహః ప్రాప గంధర్వతాం పునః, గజం స్వపార్షదం కృత్వా హరిర్నిన్యే నిజం పదమ్. ౪. అమృతాఖ్యాన మష్టాభిరధ్యాయైరనువర్ణ్యతే, స్వభక్తపక్షపాతేన యత్ర యోషాయితం ప్రభోః. పంచమే పంచమం చాథ షష్ఠం చాకథయన్మనుం, విప్రశాపాచ్చ నిశ్శ్రీకైః కృతా దేవైర్హరిస్తుతిః. ౫. షష్ఠే పునస్స్తుతిర్విష్ణావావిర్భూతే సురైః కృతా, తన్మంత్రాచ్చాసురైస్సాకమమృతార్థం మహోద్యమః. ౬. సప్తమే మంథనోద్భూతవిషభీత్యాఖిలై ర్జనైః, స్తుతస్సన్ కృపయా రుద్రః పపౌ విషమితీర్యతే. ౭. అష్టమే మథ్యమానేఽబ్ధౌ లక్ష్మ్యా విష్ణౌ వృతేఽసురైః, ధన్వంతరేర్హృతే సోమే మోహిన్యుద్భవ ఈర్యతే. ౮. నవమే మోహినీదైత్యైరర్పితే ఽమృతభాజనే, తద్వంచనేన దేవేభ్యోఽమృతం దత్తం తయేర్యతే. ౯. దశమే మత్సరాద్దైత్యైరారబ్ధేతు మృధే సురైః, దైత్యమాయావిపన్నేషు దేవేష్వావిర్బభౌ హరిః. తదేవమమృతావాప్తిర్నాభక్తానామితీరితం, భక్తవత్సలతః ప్రాణదానం పునరుదీర్యతే. ౧౦. ఏకాదశే తు భగవత్కృపయాతిబలో[illegible], అమరై స్సమరే దైత్యా బలిప్రభృతయో జితాః. ౧౧. ద్వాదశే మోహినీరూపవిభ్రమాలోకనోత్సుకం, భవం సంమోహయామాస హరిః పునరసాంత్వయత్. అముహ్యన్నసురా విష్ణుమాయయా న తదద్భుతం, ఇతి వక్తుం మహాదేవమోహోఽయమితి వర్ణ్యతే. ౧౨. త్రయోదశే తు వర్ణ్యంతే సప్తమాదీ

న్యనుక్రమాత్,మన్వంతరాణి సర్వాణి షడ్విధాని పృథక్పృథక్. ౧౩. చతుర్థే
సర్వేషాం మన్వాదీనాం యథాయథమ్, పృథక్కర్మాణివర్ణ్యంతే భగవద్వంశవ
నాం ౧౪. అత్రేర్యతే నవాధ్యాయ్యాం వామనం వామనచేష్టితమ్, నిగ్రహ
లలో యత్రబలేర్వ్యాఖ్యానానుగ్రహః. బలిం పంచదశే విశ్వజితాచార్యాహ్వయ
జయన్, తతోఽసౌ స్వర్గమజయద్భయాద్దేవానిలిల్యిరే. ౧౫. షోడశే పుత్రనా
శోచంత్యాఅదితేః పతిః, ప్రార్థితః కశ్యపః ప్రాహ పయోవ్రతమితీర్యతే. యద
షోడశే కశ్యపోఽదిత్యా ప్రార్థితో లీనపుత్రయా, మహచ్ఛ్రేయస్కరం తస్మై
యోవ్రత ముపాదిశత్. ౧౬. తతస్సప్తదశేఽదిత్యాకృతే తస్మిన్ వ్రతే హ
తత్కామపూరణాయాదా తత్పుత్రోఽభూదితీర్యతే. ౧౭. తతస్త్వష్టా
భూత్వా వామన స్సత్కృతోఽఖిలైః,బలేర్యజ్ఞంగత స్తేనచోక్తోవృణువరానితి.౧
ఊనవింశే తు హరిణా యాచితే చ పదత్రయమ్, ప్రతిశ్రుతే చ బలినా జ
గురురవారయత్. యద్వా. స్తుత్వార్థితో భగవతా సబలిస్త్రిపదీమితామ్, వామ
యోనవింశేత్తాం దాస్యన్ శుక్రేణ వార్యతే. దాతు స్తుఽతిస్వయంతుష్టి రిత
దిప్రస్తుతోచితమ్, వక్తవ్యమితి భిక్షూంశ్చ శిక్షయన్నాహ వామనః. ౧౮. వి
గురూక్తిముల్లంఘ్య దత్తాంత్తాం బలినా హరిః, ప్రతిగృహ్యాఖిలాన్ లోకాన్
రూపో విచక్రమే. యద్వా. వింశేత్వనృతభీతోఽసౌ జ్ఞాత్వాపి కపటంహరేః,
పృథ్వీం తదా విష్ణుస్సహసావర్ధతాద్భుతమ్. ౨౦. ఏకవింశే పదాపూర్తిమిషేణ
బంధనమ్, విష్ణునా కృతముత్కర్షం తస్యఖ్యాపయితుం జనే. ౨౧. ద్వావిం
ప్రసన్నస్సన్ ప్రస్థాప్య సుతలం బలిమ్, దత్వావరాన్ హరిర్ద్వానం గ
తద్ద్వారపోఽభవత్. సమర్పితతనూవిత్తనిర్మలాచలభక్తిభిః, చలితోబలినాచి
స్వమేవార్పయదచ్యుతః ౨౨. త్రయోవింశే బలౌ యాతే సుతలంసపితామ
ఉపేంద్రేణ దివం గత్వా పూర్వవన్మోదతే హరిః. ౨౩. చతుర్వింశే భగవతః
మత్స్యస్వరూపిణః,వివిచ్యతే యత స్సత్యవ్రతరక్షామహార్ణవే.తనుంతనుం ప్రద
దానిజైశ్వర్యనిదర్శనాత్,మత్స్యం పృచ్ఛతి పృథ్వీశో లీలయా వామనోపమమ్

నవమస్కంధే.

తత్ర తు ప్రథమేఽధ్యాయే వైవస్వతసుతాన్వయే,సోమం వంశప్రవేశ
సుద్యుమ్నస్త్రీత్వముచ్యతే. ౧. ద్వితీయే మనుపుత్రాణాం ద్వావపుత్రౌ విర
కరూశకాదిపంచానాం వంశానాహ లఘుక్రమాత్. ౨ తృతీయే మనుపు
ర్యాతేః కీర్త్యతేఽన్వయః,యత్ర సౌకన్యమాఖ్యానం రైవతం చ మహాద్భు

చతుర్థే మనుపుత్రస్య నాభాగస్యకథోచ్యతే, తత్సూనోశ్చాంబరీషస్య కృత్యాప్రతి
హతాయతః. ౪. పంచమే విష్ణుచక్రంతు ప్రసార్యప్రాణసంకటాత్, దుర్వాసావిము
క్తస్తేన యథాతద్వృత్త మీర్యతే. ౫. షష్ఠారంభేఽంబరీషస్య వంశముక్త్వాతతః
పరమ్, షష్ఠాద్యష్టభిరధ్యాయై రిక్ష్వాకోర్వంశ ఉచ్యతే, తత్ర షష్ఠేశశాదాదిమాం
ధాత్రంతో నిరూప్యతే, ప్రసంగాత్సౌభరే రాఖ్యా మాంధాతృతనయాపతేః. ౬.
మాంధాతు రన్వయః ప్రోక్తస్సప్తమే యత్ర గీయతే, పురుకుత్సస్య చాఖ్యానం
హరిశ్చంద్రస్య చోత్తమం. ౭. అష్టమే రోహితస్యోక్తో వంశో యత్రాభవన్నృ
పః, సగరః కపిలాత్కోపాన్నిర్దగ్ధా యస్య సూనవః. ౮. నవమేఽంశుమతో వంశః
ఖట్వాంగావధి వర్ణ్యతే, గంగాం భూతల మానిన్యే యస్యపౌత్రో భగీరథః. ౯.
దశమే ప్రాహ ఖట్వాంగవంశే శ్రీరామసంభవం, తచ్చరిత్రంచ లంకేశం హత్వా
యోధ్యాగమావధి. యద్వా. దశమే రామచరితమావిర్భావ పురస్సరం, శుకేన
వర్ణ్యతే పుణ్యమభిషేకోత్సవావధి. ౧౦. తతశ్చైకాదశేఽయోధ్యామావసన్ననుజై
సహ, యజ్ఞాదియచ్చకారేశో రామ స్తదనువర్ణ్యతే యద్వా. రామఏకాదశే
యజ్ఞైరీజే రాష్ట్రేష్వవాసయత్, కుశాదీన్ వృత్తిరుదితా ప్రజానాం రాఘవస్య చ.
౧౧ ద్వాదశే రామపుత్రస్య కుశస్యాన్వయ ఉచ్యతే, ఏవ మిక్ష్వాకుపుత్రస్య
శశాదస్యేరితోఽన్వయః. యద్వా. ఆరభ్యాహ్వాకుశంభూపా నైక్ష్వాకాన్ ద్వాదశే
తాన్, భవిష్యత స్సుమిత్రాంతాన్ బృహద్రథముఖాం స్తథా. ౧౨. ఇక్ష్వాకో
కేన పుత్రస్య నిమే ర్వంశ స్త్రయోదశే, వర్ణ్యతే జజ్ఞిరే యత్ర బ్రహ్మజ్ఞా జనకా
యః. యద్వా—త్రయోదశేఽరిషడ్వర్గజయీరాజాన్వవాయకృత్, ఐక్ష్వాకస్య
మే ర్దేహాన్మథితా జ్జనకోఽభవత్. ౧౩. చతుర్దశే గురోః పత్న్యాం తారా
యాం సోమజాద్బుధాత్, జాతశ్చైలష్షడూర్వశ్యా మాయుర్ముఖ్యా నజీజనత్
యద్వా. చతుర్దశే త్రిజాతోస్మాద్గురోః పత్న్యాం బుధోఽజని, సడపాస్త్యోర్వశీం
జస్సంకేతం పురూరవాః. ౧౪. తతః పంచదశే గాధి రైళపుత్రాన్వయేఽజని,
ద్దాహిత్రసుతో రామః కార్తవీర్యమహాన్ రుషా,యద్వా—ఉక్తాఃపంచదశేవంశా
తాయుఃప్రముఖోత్థితాః,అర్జునంగాధిజాపౌత్రో రామోహంతేతిచేరితమ్ ౧౫.
డశే చార్జునసుతైర్జమదగ్నౌ హతే ముహుః,రామాత్ క్షత్రవధః ప్రోక్తోవిశ్వా
త్రస్య చాన్వయః. యద్వా—తీర్థాన్యటన్ ప్రసూభ్రాతృవ్రాన్ రామోఽహన్
డశే నృపాన్,గాధేః పుత్రోఽభవత్పుత్ర స్తద్వంశోఽభూదనేకశః. ౧౬ అథోస్స
దశేత్రైళజ్యేష్ఠపుత్రస్య పంచసు, సుతేషు తత్ర వృద్ధాధిచతుర్ణాం వంశవర్ణ
నం. యద్వా—వంశాన్ సప్తదశే వాదీదైళజ్యేష్ఠసుతాయుషః,పుత్రైః రంభరజిత్క్ష

త్రవర్ధానేనోభిరాహితాః. ౧౭. అష్టాదశే యయాతేస్తు నాహుషస్య కథోచ్యతే, యస్య పంచసు పుత్రేషు కనీయానగ్రహీజ్జరామ్. యద్వా—ఆయుషో జ్యేష్ఠపుత్రస్య నహుషస్యాగ్రజస్సుతః, యయాతిః పూరుమకృతాష్టాదశే నృపమాత్మజమ్. ౧౮. ఊనవింశే యయాతి స్స్వంచేష్టితం నవ్యబోధమం, దేవయానీం సమాశ్రావ్య విరక్తో ముక్తిమాప్తవాన్. కించ. భుక్తభోగామజాం హాస్యన్నజవద్వ్రత్తి మాత్మనః, [illegible] బయన్ప్రియామాహానిర్వేదయితుమాత్మవాన్. ౧౯. వింశే [illegible] జాసనమహోన్నతేః, పూరోర్వంశే తు దౌష్యంతేర్భరతస్యోచ్యతే యశః. ౨౦. ఏకవింశే తు దౌష్యంతే స్సుతస్యాన్వయ ఉచ్యతే, రంతిదేవాజమీఢాదేః [illegible] ప్రతన్యతే. యద్వా. ఏకవింశే భరద్వాజపుత్రమన్యుసుతాన్వయః, [illegible] దేవాజమీఢాద్యా యత్ర వంశినః. ౨౧. ద్వావింశే తు దివోదాసవంశిముఖ్యాః వర్ణితాః, ఋక్షవంశే జరాసంధపార్థదుర్యోధనాదయః. ౨౨. యద్వా. దివోదాసాద్యైః పాంచాలవంశో ద్వావింశ ఉచ్యతే. వంశాంతరాదాజమీఢస్యైవ మాగధకౌరవాః. ౨౩. త్రయోవింశే త్వనోర్ద్రుహ్యోస్తుర్వసోశ్చాన్వయః క్రమాత్, యదోర్వంశోఽనుక్రాంతో యావజ్జ్యామఘసంభవమ్. యద్వా. త్రయోవింశేఽన్వయానుక్త్వా శునోనుప్రముఖైః కృతాః, జ్యామఘావధిమాచఖ్యౌ యదోర్వంశం మహత్తరమ్. ౨౪. చతుర్వింశే విదర్భస్య పుత్రత్రయసముద్భవాః, వంశా నానాముఖాః ప్రోక్తాః రామకృష్ణోద్భవావధి. ౨౫.

దశమస్కంధే.

కృష్ణావతారచరిత శ్రవణామృతనిర్వృతః, ఉత్తానుపాదేనోత్సుక్యాత్ప్రాజ్ఞా పృచ్ఛతి తత్పునః. ౧. తత్ర తు ప్రథమే కంసస్స్వమృత్యుం దేవకీసుతాత్, శ్రుత్వా భీతోఽవధీత్తస్యాష్షడ్గర్భానితి వర్ణ్యతే. ౨. ద్వితీయే కంసఘాతాయ దేవక్యాగర్భగో హరిః, బ్రహ్మాదిభి స్తుతస్సాచపాంత్వేతేతి నిరూప్యతే. 3. తృతీయేనిజరూపేణ సంభూతస్తు హరిస్స్వయం, పితృభ్యాం సంస్తుతో నీతః పిత్రా భీతేన గోకులమ్. ౪. చతుర్థే చండికావాక్య మాకర్ణ్యాతిభయాకులః, దుర్మంత్ర్యభిహితం మేనే కంసో బాలాదిహింసనమ్. ౫. పంచమేజాతకం నందస్సూనోః కృత్వా మహోత్సవం, గత్వాతు మథురాం ప్రాప వసుదేవాగమోత్సవమ్. ౬. షష్ఠే సఖ్యుర్గిరా నందో వ్రజం గచ్ఛన్ మృతాం పథి దృష్ట్వా తు రాక్షసీం తస్యా మృత్యుం శ్రుత్వా విస్మితః. ౭. ఉత్థితం శకటం [illegible] తృణావర్తమథితఃపరా, దర్శయన్విశ్వమాస్యే చ కృష్ణః క్రీడతి సప్తమే. ౮.

అష్టమే నామకర్మాస్య బాలక్రీడాకుతూహలే, మృద్భక్షణాదియోగే చ విశ్వరూపం నిరూప్యతే, విశ్వరూపాది బాలస్య నిశమ్యాశంకినః పితుః, నామకృద్గర్గవాక్యేన నిజం తత్త్వమసూచయత్. ౯. నవమే పయఉత్సిక్తే గత్వా గోప్యథ తత్కృతం, విలోక్య భాండభంగాది కృష్ణం దామ్నా బబంధ తం, తస్యోదరాశ్రితం విశ్వం దృష్ట్వా విస్మితచేతసః, బంధనద్వ్యంగులాపూర్త్యా పూర్ణతాం సోఽన్వదర్శయత్. ౧౦. దశమేఽపాతయద్రాజన్నంగరాయమళార్జునౌ, తత్ర తాభ్యాం చ దేవాభ్యాం కృష్ణస్తుత ఇతీర్యతే. ౧౧. ఏకాదశే సమాగత్య బృందావనమథార్భకైః, వత్సాన్పాలయతానేవ హతౌ వత్సబకాసురౌ. ౧౨. ద్వాదశే తు మహాసర్పవపుర్ధరమఘాసురం, వత్సపాలగణం గ్రస్తో గళేఽహన్నితి వర్ణ్యతే, మహాబకగళక్రీడాకేవలస్య న కౌతుకం, ఇతి వాఘాసురసుముఖే ససుఖః ప్రావిశద్ధరిః. ౧౩. త్రయోదశే హరిర్బ్రహ్మహృతవత్సాన్పాలాంశ్చ మాయయా, తదా తత్సర్వరూపోఽభూత్ కృష్ణః పూర్వవదాచరత్. ౧౪. చతుర్దశే ద్భుతం దృష్ట్వాఽపూర్వాగంతుకనిశ్చయం, అనీశః కర్తుమస్తౌషీత్కృష్ణం బ్రహ్మాతిమోహితః. ౧౫. తతః పంచదశే ధేనుపాలనం ధేనుకార్దనం, కాళీయక్ష్వేళతో గోపరక్షణం చ నిరూప్యతే. ౧౬. షోడశే కాళియస్యోక్తో నిగ్రహో యమునాహ్రదే, తత్పత్నీభిస్స్తుతేనాథ కృష్ణేనానుగ్రహః పునః. ౧౭. నాగం సప్తదశే నాగాలయం తం నిరయాసయత్, బంధూంశ్చ సఖిన్గ్రామాంతాత్ సుప్తాంస్తత్ర దవాదపాత్. ౧౮. అష్టాదశే తతో గ్రీష్మే వసంతగుణలక్షితే, అఘాతయద్బలేనాలం ప్రలంబం లీలయా హరిః. ౧౯. ఊనవింశే నివిష్టం తు గోపగోకులమవ్యతః, ముంజారణ్యమరణ్యాగ్నే రరక్షత్తన్నిపానతః. ౨౦. వింశే ప్రావృట్శరచ్ఛోభావర్ణనేన వనోచితాః, ప్రావృట్క్రీడా నిరూప్యంతే గోపగోమయుజో హరేః. ౨౧. ఏకవింశే శరద్రమ్యబృందావనగతే హరౌ, తద్వేణుస్వనమాకర్ణ్య గోపీభిర్గీతమీర్యతే. ౨౨. ద్వావింశే గోపకన్యానాం వస్త్రాహరణలీలయా, వరం దత్త్వా గతః కృష్ణో యజ్ఞశాలామితీర్యతే ౨౩. త్రయోవింశే తతో గోప్యై రన్నయాచ్ఞాపదేశతః, తత్పత్న్యనుగ్రహాత్కృష్ణో దీక్షితానన్వతాపయత్. ౨౪. చతుర్వింశే మహేంద్రస్య మఖం వ్యావర్త్య హేతుభిః, కృష్ణః ప్రావర్తయామాస గోవర్ధనమహోత్సవమ్. ౨౫. పంచవింశే రుషా శక్రే ప్రజనాశాయ వర్షతి, ఉద్ధృత్య గిరిమాసారాద్రరక్షద్గోకులం ప్రభుః. ౨౬. షడ్వింశే విస్మితా గోపాః కృష్ణస్యాద్భుతకర్మభిః, నందో గర్గోక్తిమాశంస్య తస్యైశ్వర్యమవర్ణయత్. ౨౭. సప్తవింశే తదాలక్ష్య కృష్ణస్య ప్రాభవం పరం, వర్ణ్యతే సురభీంద్రాభ్యామభిషేకమహోత్సవః. ౨౮. అష్టావింశే తతో నందానయనం వరుణాలయాత్, వైకుంఠదర్శనం చాపి గోపానామనువర్ణ్యతే. ౨౯.

ఊనత్రింశే తు రాసార్థముక్తిప్రత్యుక్తయో హరేః, గోపీభీ రాససంరంభే తస్య
చాంతర్ధికౌతుకమ్. ౩౦. త్రింశే విరహసంతప్త గోపీభిః కృష్ణమార్గణం, ఉన్మత్తవన్న
నియతం భ్రమతీభిర్వనే వనే. ౩౧. ఏకత్రింశే నిశాయాం తాః పునః పులిన
మాగతాః, కృష్ణమేవానుగాయంత్యః ప్రార్థయంతే తదాగమమ్ ౩౨. ద్వాత్రింశే
విరహాలాపవిక్లిన్నహృదయో హరిః, తత్రావిర్భూయ గోపీస్తాస్సాంత్వయామాస
మానయన్. ౩౩. త్రయస్త్రింశే తతో గోపీమండలీమధ్యగో హరిః, ప్రియాస్తా
రమయామాస ప్రోదినీవనకేళిభిః. ౩౪. చతుస్త్రింశేఽహినా గ్రస్తం నందం హరిరమూ
ముచత్, విద్యాధరం చాంగిరసశాపాచ్ఛంఖచూడం తథావధీత్. ౩౫. పంచత్రింశే
వనంయాతే కృష్ణే గోకులయోషితః, యుగ్మశ్లోకానుగీతేన నిన్యుర్దుఃఖేన వాసరాన్.
౩౬. షట్త్రింశే నిహతేఽరిష్టే నారదోక్త్యా బలాచ్యుతౌ, వసుదేవసుతౌ జ్ఞాత్వా కం
సోఽక్రూరం సమాదిశత్. ౩౭. సప్తత్రింశే హతే కేశిన్యచ్యుతో భావికర్మభిః, నారదే
న స్తుతః క్రీడన్ వ్యోమాసురమథావధీత్. ౩౮. అష్టత్రింశే మథురాయా
న్నక్రూరో గోకులం గతః, తత్రైవ రామకృష్ణాభ్యాం గృహం నీత్వా సుపూజితః,
ప్రాతః కేశివధేవృత్తే ద్వాదశ్యాం నిర్గతే మునౌ, తతో వ్యోమే హతేఽక్రూర స్సాయం
గోకుల మాగమత్. ౩౯. నవత్రింశే పురీం గచ్ఛత్యచ్యుతే గోపికా స్త్రియః, అక్రూ
రేణాథ కాళింద్యాం విష్ణులోకస్య దర్శనమ్. ౪౦. చత్వారింశే తతోఽక్రూరః కృష్ణం
మత్వేశ్వరేశ్వరం, ప్రణమ్య భక్త్యాతుష్టావ సగుణాగుణభేదతః. ౪౧. ఏకచత్వారింశే
కేఽహన్ రజకం ప్రవిశన్పురీం, తతో వరానదాత్తుష్టస్సుదామ్నో వాయకస్య చ. ౪౨.
ద్విచత్వారింశకే కుబ్జాఽన్నమన్నంధసుహోభిదా, వధ స్తత్ర ప్రతీహారాం కంసారిష్టరంగోత్సవా
నిచ. ౪౩. త్రిచత్వారింశకే హత్వా గజేంద్రం రామకృష్ణయోః, రంగప్రవేశసౌభాగ్యం
చాణూరేణానుభాషణమ్. ౪౪. చతుశ్చత్వారింశకేతు మల్లకంసాదిమర్దనం, కంసయో
షితఆశ్వాస స్తాభ్యాం పిత్రోశ్చదర్శనమ్. ౪౫. పంచచత్వారింశకేఽథ పితృనందాది
సాంత్వనం, ఉగ్రసేనాభిషేకశ్చ గురౌ వాసాత్పునరాగమః. ౪౬. షట్చత్వారింశకే
ఘోషముద్ధవం ప్రేష్య తద్గిరా, యశోదానందయోశ్చక్రే కృష్ణశ్శోకాపనోదనం,
కామచారం ద్విజాతిస్సన్ పరిత్యజ్యాతిసంయుతః, గురోర్జ్ఞానమనుప్రాప్యసఖ్యా గోపి
రుపాదిశత్. ౪౭. సప్తచత్వారింశకేఽథ కృష్ణాదేశేన గోపికాః, బోధయిత్వోద్ధవస్తత్ర
మనుజ్ఞాప్యాగమత్పురీమ్. ౪౮. అష్టచత్వారింశకేఽథ కృష్ణః కుబ్జామతీరమత్, అక్రూ
రస్య గృహం గత్వా తం గజాహ్వయ మాదిశత్, సైరంధ్రీకామమాపూర్య పూర
యిత్వా మనోరథాన్, అక్రూరస్య తతః కృష్ణ స్తేన పార్థానసాంత్వయత్. ౪౯. ఊనపం
చాశత్తమే తు గత్వాక్రూరో గజాహ్వయం, రాజ్ఞస్స్వభ్రాతృపుత్రేషు బుద్ధ్వా వై

షష్ఠ్య మాగమత్. ౫౦. తతః పంచాశత్తమేతు జరాసంధభయాదివ, కారయి
త్వాంబుధౌ దుర్గం తం నినాయ నిజం జనం, కపటాత్ కపటేనైవ హత్వా
త్వా ఘాతయిష్యన్నతః, ఆజయత్తం జరాసంధం ధర్మేణైవ తు ధార్మికమ్. ౫౧. ఏకపంచా
శత్తమేఽహాత్ ముచుకుందదృశా హరిః, యవనం ముచుకుందేన స్తుతస్సన్నన్వ
కంపత, యవనేంద్రసుతా త్కాల యవనాద్యదుభీషణాత్, హరి ప్రాగిరస్సైన్యవరం
పాలనాయాపలాయత. ౫౨. ద్విపంచాశత్తమే ధావ న్భయాదివ గతః పురీం,
అన్వమోదత సందేశం రుక్మిణ్యా ద్విజవర్ణితమ్. ౫౩. త్రిపంచాశత్తమే గత్వా విద
ర్భానభ్యేత్య హీతః, రుక్మిణీమాహరత్కృష్ణో మిషతాం ద్విషతాం బలాత్. ౫౪.
చతుఃపంచాశత్తమేతు జిత్వా రాజ్ఞో విపక్షగాన్, రుక్మిణం చ విరూపాథ్య థైష్యాః
పాణిం పురోఽగ్రహీత్. ౫౫. పంచపంచాశత్తమే తు ప్రద్యుమ్నోఽజని కృష్ణతః,
శంబరేణ హృతస్సోఽథ హత్వాతం కాంతయాగమత్, ప్రద్యుమ్నహానిలాభాభ్యాం స్వ
శ్శంబరాహరణాదినా, దుఃఖంబినా మపత్యాది సుఖదుఃఖ మసూచయత్. ౫౬.
షట్పంచాశత్తమే మిథ్యాభియోగే మణిమాహరత్, కన్యాం జాంబవతః ప్రాప
కృష్ణస్సత్రాజిత స్తతః, పుత్రాది కామసౌఖ్యస్య నిష్ఠా ముక్త్వాతిచంచలాం, అర్థస్యా
నర్థతామాహ స్యమంతాహరణాదినా. ౫౭. సప్తపంచాశత్తమేతు పునశ్శోధనో
ద్యోధే, ప్రాప్తం స్వపురమ్యశో మూర్తి కృష్ణోఽక్రూరాంగతా న్యచేః, అక్రూరమురరీ
కృత్య ... మిత్రమథాచ్యుతః, ఉపామంత్ర్య తమేకాంతే సదామోఽగా
త్ర్యజాహ్వయమ్. ౫౮. అష్టపంచాశత్తమే తు కృష్ణః పంచకరే ఽగ్రహీత్,
కాళిందీం మిత్రవిందాం చ సత్యాం భద్రాం చ లక్ష్మణాం, కాళిందీం
నిజాం ... తపః పరమమోహనం, ఉపసేవ్యత్ ప్రియమావాస మింద్ర
ప్రస్థ మథాగమత్. ౫౯. ఊనషష్టితమే భౌమం హత్వా తేనాహృతో
హరిః, కన్యాస్సహాప్రతః ప్రాప్య పారిజాతం తతోఽహరత్, పరిణీయ తతస్తాభి
... గృహాస్థితః. ౬౦.
అథ షష్టితమే కృష్ణః పరిహాసేన రుక్మిణీం, కోపయిత్వా తతః ప్రేమ కలహా
... రుక్మిణ్యా
ప్రేమకలహాద్విశ్వస్తైకస్యము ... తే. ౬౧. ఏకషష్టితమే శౌరేః పుత్రపౌ
త్రాదిసంతతిః, అనిరుద్ధవివాహేచ రుక్మిణో రామతో వధః, అష్టాధికశతద్వ యష్టసహ
స్త్రీసముద్భవాః, శౌరేః పుత్రపౌత్రాః పౌత్రాగ్ర దయోజయన్. ౬౨.
ద్విషష్టితమే ప్రోక్త మనిరుద్ధస్య బంధనం, కన్యయా రమమాణస్య బాణేన
బహుబాహునా. ౬౩. త్రిషష్టితమే చాథ బాణయాదవసంగరే, స్తుతి ర్జ్వరే

ణేశ్వరేణ బాణబాహుభిదో హరేః. శ్రీకృష్ణశ్శ్రీహరం జిత్వాబాణబాహూనథా
చ్ఛినత్, చతుర్బాహుం విముంచేమం దేవదేవదయానిధే. ఇతి సంప్రార్థిత స్తేన
రుద్రేణ ప్రీతమానసః, ప్రహ్లాదాయ వరోదత్తః పురా వధ్యోఽసురో మయా. చ
త్వారోఽస్య భుజాశ్శిష్టా భవిష్యత్యజరామరః, పార్షదోఽయం భవతు తే హరే
త్యుక్త్వా ససర్జ తమ్. ౬౪. చతుష్షష్టితమే కృష్ణో నృగం శాపాదమోచయత్, బ్రహ్మ
స్వహారిదోషోక్త్యా రాజ్ఞో దృష్టానశిక్షయత్. విభూతిభోగభాగ్యాది మదోద్ధత
మనోరథాన్, అన్వశాసద్యదూన్ కృష్ణః నృగోద్ధారప్రసంగతః. ౬౫. పంచషష్టితమే
రామశ్చక్రే గోకులమాగతః, రమమాణస్తు గోపీభిః కాళింద్యాః కర్షణం ముదాత్.
రామస్యచరితం చిత్రం కాళింద్యాకర్షణాది యత్, పౌండ్రకాంతాదికృష్ణస్య పృథ
గుక్తం తతః పరమ్. ౬౬. షడ్యుక్షష్టితమే కాశీం గత్వాహన్ పౌండ్రకం హరిః,
తన్మిత్రం చ తతోవృత్తం సుదక్షిణమథాదిశత్. ౬౭. సప్తషష్టితమే రామోగిరౌ
రైవతకే ముదాత్, స్వైరం యువతిభిః క్రీడన్నవధీ ద్ద్వివిదం బలః. ౬౮. అష్టషష్టి
తమే సాంబే నిబద్ధే కౌరవైర్యుధి, తద్విమోక్షాయ రామేణ ద్విజాహ్వయవికర్ష
ణమ్. ౬౯. ఏకోనసప్తతితమే గార్హస్థ్యం ప్రతిమందిరం, కృష్ణస్య నారదో దృష్ట్వా
విస్మితోఽగాత్తతస్స్వర్. ౭౦. తతస్తు సప్తతితమే కృష్ణస్యాహ్నికకర్మణి,
దూతనారదయోః కార్యే మంత్రిమంత్రవిచారణం. జగన్మంగళచారిత్ర మాహ్నికం
జగదీశితుః, నారదేన క్వచిత్కించిత్ దృష్టమాహ యథాక్రమమ్. ౭౧. అథైక
సప్తతితమే హ్యుద్ధవస్య తు మంత్రతః, ఇంద్రప్రస్థం గతే కృష్ణే పార్థానాం
పరమోత్సవః, రాజసూయమిషం కృత్వా భీమదుర్యోధనాదిషు, కలిముత్పాద్యత
ద్ద్వారా భూభారమహరత్ప్రభుః. ౭౨. తతోద్విసప్తతితమే రాజ్ఞా కార్యే నివేదితే,
దుర్జయం మాగధం బుద్ధ్వా భీమేనాఘాతయద్ధరిః ౭౩. తతస్త్రిసప్తతితమే మోచ
యిత్వా నృపాన్ హరిః, రాజార్హభోగైస్స్వాన్దేశాన్ ప్రస్థాప్య పురమాహ
రత్. అత్యున్నద్ధజరాసంధవధాత్త్రుద్ధభూపతీన్, విమోక్ష్య కృపయా కృష్ణో నిజ
రూపమదర్శయత్. ౭౪. చతుర్యుక్సప్తతితమే రాజసూయక్రియాద్విజైః, అగ్ర
పూజాప్రసంగేన చైద్యఘాతాది వర్ణ్యతే. రాజసూయముఖే హత్వా జరాసంధం
తదంతరే, చైద్యం తదంతే కుర్వంతం బీజం కలిమివావపత్. ౭౫. పంచయుక్స
ప్తతితమే యజ్ఞావభృథసంభ్రమః, సుయోధనస్య చాక్షాంత్యా మానభంగో దృశి
క్రమాత్. ౭౬. తతష్షట్సప్తతితమే వృష్ణిసాల్వమహామృధే, ద్యుమద్గదాప్రహారేణ
రణాత్ప్రద్యుమ్ననిర్గమః. సంపాద్య ధర్మరాజస్య రాజసూయమహోదయం, నిహ
త్య సౌభరాజాదీనథోపారమదచ్యుతః. ౭౭. సప్తయుక్సప్తతితమే నానామాయా

విచక్షణః, కృష్ణేనాగత్య సాల్వస్తు హతస్సౌభం చ చూర్ణితమ్. ౭౮. తతోఽష్టస ప్తతితమే దంతవక్త్రవిదూరథౌ, హత్వా హరిః పురే రేమే రామస్సూతం తతోఽ వధీత్. ౭౯. ఊనాశీతితమే రామః పల్వలం ద్విజతుష్టయే, నిహత్య తీర్థస్నా నాద్యైస్సూతహత్యామపానుదత్. ౮౦. తథాశీతితమే కృష్ణ శ్శ్రీదామానం గృహాగతం, సంపూజ్యాపృచ్ఛదర్థేప్సుం గురువాసకథాం ముదా. ౮౧. ఏకాశీతితమే సఖ్యుర్జగ్ధ్వా పృథుకతండులాన్, శ్రియం నిర్మితవానింద్రదుర్లభాం తు తదాశ్రమే. ౮౨. ద్వ్యశీతితమ ఆగత్య కురుక్షేత్రం రవిగ్రహే, వృష్ణీన్ దృష్ట్వా ముదా భూపాశ్చక్రుః కృష్ణకథా మిథః. శ్రీకామసుహృదే కృష్ణః ప్రకల్ప్యేంద్రపదం భువి, నందాదిసుహృదానంద కురుక్షేత్రం జగామ సః. ౮౩. త్ర్యశీతితమ ఏవం చ స్త్రీణాం కృష్ణకథోత్సవే, ద్రౌపద్యై కృష్ణభార్యాభిరుక్తాస్స్వస్వకరగ్రహాః. ౮౪. చతుర్భిరధికేశీతితమే మునిసమాగమే, వసుదేవముఖోత్సాహబంధుప్రస్థాపనాది కమ్. ౮౫. పంచాశీతితమే రామకృష్ణౌ సంప్రార్థితౌ స్తుతౌ, పిత్రే జ్ఞానమథో మాత్రే మృతాన్పుత్రానయచ్ఛతాం. నందయిత్వా కురుక్షేత్రే యాత్రాయాం సుహృదో బహూన్, తత్త్వజ్ఞానం తతః పిత్రోరాదిశన్మృతసూనుభిః. ౮౬. షడ శీతితమే దంభాత్సుభద్రామర్జునోఽహరత్, గత్వా చ మిథిలాం కృష్ణో నృపవిప్రావ నందయత్. పిత్రోస్స్వజ్ఞాన మాదిశ్య సుభద్రామర్జునాయ చ, జగామ మిథిలాం కృష్ణస్సభక్తప్రియకృత్తతః. ౮౭. సప్తాశీతితమే నారాయణనారదవాదతః, వేదైస్స్తుతిర్గుణాలంబా నిర్గుణా చ తథోచ్యతే. ౮౮. అష్టాశీతితమే విష్ణుభక్తః కైవల్యమశ్నుతే, తతోఽర్వాగ్దేవభక్తస్తు విభూతిమితి వర్ణ్యతే. ౮౯. నవాశీతి తమే దేవః కో మహానితి సంశయే, పరీక్ష్య విష్ణోరుత్కర్షం మునిభ్యోఽవర్ణయ ద్భృగుః. మృతపుత్రం సమాదాయ విప్రోఽరోదీద్ధరేః పురః, అర్జునేన ప్రతిజ్ఞాతం విప్రపుత్రస్య రక్షణం. శిశావదర్శనం ప్రాప్తే ఫల్గునేఽగ్నిసమీపగే, సార్జునో హరి రానాయ్య వైకుంఠాత్తత్సుతార్పణమ్. ౯౦. చరమే తు పునః ప్రోక్తా కృష్ణలీలా సమాసతః, యదువంశప్రసూతానా మానంత్యం చ సకారణమ్.

ఏకాదశస్కంధే

ఉక్తైకత్రింశదధ్యాయైర్ముక్తిరేకాదశే తతః, జాయతే సేతిహాసాద్యై స్సమాసవ్యాసయోగతః, నారదో వసుదేవాయ సమాసేన న్యవర్ణయత్, భగవా నుద్ధవాయాథ విస్తరేణోపపత్తిభిః. ౧. తత్ర తు ప్రథమేఽధ్యాయే యదువంశస్య సంక్షయః, ఉపక్షిప్తో విరాగాయ మౌసల్యవ్యపదేశతః. ప్రవర్తితః పరానంద కృష్ణ

క్రీడానువర్ణితా, తన్నివృత్త్యై పరానందపదారోహోఽనువర్ణ్యతే. ౨. ద్వితీయే నిమిజాయంతసంవాదేనాహ నారదః, ధర్మాన్భాగవతాన్భక్త్యై వసుదేవాయ పృచ్ఛతే. ౩. మాయాతత్తరణబ్రహ్మకర్మప్రశ్నచతుష్టయే, తృతీయే తూత్తరం దత్తమార్షభైర్మునిభిః పృథక్. ౪. చతుర్థేత్వవతారేహాప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తవాన్, జయంతినందనో నామ్నా ద్రమిళో నవసత్తమః. ౫. పంచమే భక్తిహీనానాం కానిష్ఠా గతి యుగే యుగే, విష్ణోః పూజావిధిః ప్రశ్నద్వయస్యోత్తరముచ్యతే. ౬. షష్ఠే బ్రహ్మాదిభిస్తుత్వా గంతుం విజ్ఞాపితం హరిం, ఉద్ధవః ప్రార్థయామాస స్వధామ నయ మామితి. ౭. సప్తమే తూద్ధవజ్ఞానసిద్ధ్యై పృష్టస్స్వయం హరిః, అవధూతేతిహాసోక్తగురుష్వష్టావవర్ణయత్. ౮. అష్టమేఽజగరాదిభ్యో నవభ్యశ్శిక్షితం హరిః, అవధూతగిరాప్రాహ వివేకాయోద్ధవం ప్రతి. ౯. నవమే కురరాదిభ్యో దేహతశ్చోపశిక్షితం, శ్రుత్వా యదుః కృతార్థోఽభూదితి కృష్ణేన వర్ణితమ్. చతుర్వింశతిగుర్వాఖ్యో లబ్ధసంభావనాభునః, ఉద్ధవస్యాత్మతత్వాప్త్యై సాధనోక్తిపరేరితా. ౧౦. దశమే దేహసంబంధాత్ సంసృతిర్నాత్మనస్స్మృతా, ఇత్యేతద్వర్ణయామాస మతాంతరనివారతః ౧౧. ఏకాదశే తు బద్ధానాం ముక్తానామపి లక్షణం, సాధూనాం చ తథా భక్తేర్లక్షణం హరిణేరితమ్. ౧౨. ద్వాదశే సాధుసంగస్య మహిమా వర్ణితః పురా, కర్మానుష్ఠానతత్త్యాగవ్యవస్థా చ తతః పరమ్. ౧౩. త్రయోదశేఽథ సత్వస్య వృద్ధ్యావిద్యోదయక్రమః, హంసేతిహాసతశ్చిత్తగుణవిశ్లేషవర్ణనమ్. ౧౪. చతుర్దశే పరం శ్రేయో భక్తిరేవ నచేతరత్, ఇత్యేతద్వర్ణ్యతే ధ్యానయోగశ్చ సహసా ధనైః. ౧౫. తతః పంచదశే ప్రోక్తాస్సిద్ధయో ధారణానుగాః, శ్రీ విష్ణుపదసంప్రాప్తావంతరాయతయా మతాః. ౧౬. షోడశే తు హరేరావిర్భావయుక్తా విభూతయః, జ్ఞానవీర్యప్రభావాది విశేషేణోపవర్ణితాః. అంతస్తదో్యగతాపత్త్యై విభూత్యాదినిరూపణమ్. ౧౭. తతస్సప్తదశే పృష్టే స్వధర్మే భక్తిలక్షణే, హంసోక్తం ధర్మమన్వాహ బ్రహ్మచారిగృహస్థయోః ౧౮. అష్టాదశేఽవదద్ధర్మం వనస్థయతిగోచరం, అధికారవిశేషేణ విశేషం చాపి తద్గతమ్. ౧౯. జ్ఞానాదేర్నిర్ణయః పూర్వం కృతోహ్యాశ్రమధర్మతః, ఏకోనవింశతితమే జ్ఞానాదేస్త్యాగ ఉచ్యతే. జ్ఞానినో వర్ణ్యతే కర్మాభావ ఏకోనవింశకే, యుక్తి తర్కస్వరూపాభ్యాం నష్టజ్ఞానస్య సర్వదా. ౨౦. వింశే యోగత్రయం ప్రోక్తం భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకం, గుణదోషవ్యవస్థార్థ మధికారివిభాగతః. ౨౧. ఏకవింశే క్రియాజ్ఞానభక్తిష్వనధికారిణాం, కామినాం ద్రవ్యదేశాదిగుణదోషాః ప్రపంచితాః. ౨౨. ద్వావింశే తత్వసంఖ్యానామవిరోధవిధోచ్యతే, పుంప్రకృత్యోర్వివేకశ్చ జన్మమృత్యువిధాదిచ. ౨౩. త్రయోవింశే తిరస్కారసహనోపాయ ఈర్యతే, భిక్షు

గీతాప్రకారేణ మనసస్సంయమో ధియా. ౨౪. చతుర్వింశే తు సాంఖ్యేన మనో మోహో నివార్యతే, ఆత్మనస్సర్వభావానామాగమాపాయచింతయా. స్వపద ద్వంద్వభక్తానామద్వంద్వత్వాయ సంయమం, చిత్తస్యోక్త్వా పునః కృష్ణస్సాంఖ్య మత్రాహ తత్కృతే. ౨౫. పంచవింశే స్వనైర్గుణ్యప్రతిపత్త్యై నిరూప్యతే, చిత్త ప్రభవసత్త్వాదిగుణవృత్తిరనేకధా. ౨౬. షడ్వింశే యోగనిష్ఠాయావిఘాతోదుష్ట సంగతః, సాధుసంగేన తన్నిష్ఠా పరా కాష్ఠేతి వర్ణ్యతే. యోగినో యోగవిభ్రంశ స్సంగత స్సంభవేదితి, సర్వథా తన్నివృత్త్యర్థ మైళగీతం వితన్యతే. ౨౭. సప్తవింశే క్రియాయోగస్సద్యశ్చిత్తప్రసాదతః, సర్వకామాప్తిహేతుశ్చ సాంగః ప్రోక్త స్సమాసతః. రాగాద్యాకులచిత్తానాం కుతో సంగాదిసంభవః, ఇతి కృష్ణార్చనం భద్ర మనుస్మృత్యానుపృచ్ఛతి.౨౮.అష్టావింశే తుయః పూర్వం విస్తరేణోపవర్ణితః, జ్ఞాన యోగః పునశ్చాసౌ సమాహృత్య నిరూప్యతే. ౨౯. ఊనత్రింశేతుయఃపూర్వం విస్తరేణ నిరూపితః, భక్తియోగ స్తమేవాహ స్వభక్తాయ సమాసతః. అతిక్లేశమి వాలక్ష్య యోగేసంగైకసంసది, సుఖోపాయం పునః కృష్ణ ముద్ధవః పరిపృచ్ఛతి. ౩౦. త్రింశేతు ప్రాగుపక్షిప్తమౌసలచ్ఛలతోహరిః, స్వధామ గంతుమన్విచ్ఛన్ సంజ హార నిజం కులమ్. ౩౧. ఏకత్రింశే స్వకం ధామ జగామ భగవానితః, తమేవాను యయుః ప్రీత్యా వసుదేవాదయస్తతః. దేవాన్యదూన్విధాయాఽదౌ భూమౌ దేవాన్విధాయ తాన్, శ్రీకృష్ణ స్స్వేచ్ఛయాధామ స్వతన్త్రైవ సమావిశత్. ౩౨.

ద్వాదశస్కన్ధే.

ఉక్తస్త్రయోదశాధ్యాయై ర్ద్వాదశే త్వాశ్రయస్తతః, అధిష్ఠానావధిత్వాభ్యా మాశ్రయశ్చేశ్వరస్తతః. ఉక్తో లయావధిత్వేన ప్రాకృతాత్యంతికే లయే,అధిష్ఠానత యాచోక్తో మహాపురుషవర్ణనే. తత్రాద్యైష్షడ్భిరధ్యాయై శ్శుకః ప్రాహ పరిక్షితే, శేషైస్తత్రాఖిలాన్యాహ సూతః పృష్టోఽథ సత్రిభిః. స్వాశ్రయశ్రవణే కార్యో నవి ళంబో మనీషిణా, ఇత్యేతత్కాలవైషమ్యం చతుర్భిస్తావదుచ్యతే. ౧. తత్రతు ప్రథమే భావిమాగధాన్వయభూమిపాన్, కలిప్రభావతః ప్రాహ సంకరాదిమలీ మసాన్.౨.ద్వితీయేతు కలే ర్దోషవృద్ధౌ కల్క్యవతారతః, అధర్మిష్ఠే జనే నష్టే పునః కృతయుగాగమః. ౩. తృతీయే భూమిగీతైస్తు రాజ్యదోషాది వర్ణ్యతే, కలౌచ దోష భూయిష్ఠే దోషహాంత్రీ హరేర్నుతిః. ౪. చతుర్థే చ చతుర్థోక్తాలయా నైమిత్తి కాదయః, తత్రసంసారనిస్తారో హరికీర్త్యైవ వర్ణ్యతే. ౫. పంచమే తు సమాసేన పర బ్రహ్మోపదేశతః, రాజ్ఞస్తక్షకసందేశాన్మృత్యుభీతినివారణమ్. ౬. షష్ఠే పరీక్షితో

మోక్షస్సర్పహోమాది తత్సుతాత్, వేదశాఖావిభాగోక్తా త్రివేదవ్యాసవర్ణనమ్. ౭. సప్తమే ధర్మవిస్తారః పురాణవ్యసనం తతః, పురాణలక్షణాదీని ఫలం భాగవతశ్రుతేః. ౮. అష్టమే తు తపశ్చర్యా మార్కండేయస్య మోహకైః, కామాదిభిరసంమోహో నరనారాయణస్తుతిః. ౯. నవమే భగవన్మాయా దిదృక్షోర్దర్శనం ముహుః, మాయాశిశోర్దయాబ్ధౌ చ మునేర్నిర్వేశనిర్గమౌ. ౧౦. దశమే శివ ఆగత్య మునేస్తుష్టో వరానదాత్, తేన సాకమతిప్రీత్యా సమాభాష్య సభాజయన్. ౧౧. ఏకాదశేతు పూజార్థం మహాపురుషవర్ణనం, రవేర్వ్యూహస్యచాఖ్యానం ప్రతిమాసంపృథక్పృథక్. ౧౨ ద్వాదశే తు పురాణోక్తసర్వార్థానుక్రమః కృతః, ప్రథమస్కంధమారభ్య ప్రాధాన్యేన సమాసతః. ౧౩. త్రయోదశే పురాణానాం సంఖ్యామాహ యథాక్రమం, దానం దానస్య మాహాత్మ్యం శ్రీమద్భాగవతస్య చ. ౧౪.

విషయసంఖ్యా. పుటసంఖ్యా.

నవమస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

దశమస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

ఏకాదశస్కంధస్థకథానుక్రమసూచికా

ద్వాదశస్కంధస్థ కథానుక్రమసూచికా

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీరుక్మిణీసత్యభామాసమేతశ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్భాగవతే, సవ్యాఖ్యానమ్

అష్టమః స్కంధః.

ప్రథమోఽధ్యాయః.

విష్ణురాత ఉవాచ:—

స్వాయంభువస్యేహ గురో ర్వంశోఽయం విస్తరాచ్ఛ్రుతః, యత్ర ధర్మాశ్చ వివిధాశ్చాతుర్వర్ణ్యాశ్రితాశ్శుభాః. యత్ర విశ్వసృజాం సర్గో మనూనన్యాన్ వదస్వనః. ౧. యత్ర యత్ర హరేర్జన్మ కర్మాణి చ మహీయసః, గృణంతి కవయో బ్రహ్మంస్తాని నో వద శృణ్వతామ్. ౨. సర్వమన్వంతరే బ్రహ్మన్ భగవాన్ విశ్వభావనః, కృతవాన్ కురుతే కర్తా హ్యతీతేఽనాగతేఽద్య వా. ౩. బ్రహ్మరాత ఉవాచ:—మనవోఽస్మిన్

అథాష్టమే చతుర్వింశత్యధ్యాయైర్మనువర్ణనమ్,
తత్సుతైరృషిదేవేంద్రైర్మూర్తిభిశ్చ హరేస్సహ. ౧

ప్రతిమన్వంతరే చైవ మన్వాద్యాష్షట్పృథక్పృథక్,
ప్రవర్తయంతి సద్ధర్మాన్ పాలయంత్యాచరంతి చ. ౨

అతో మన్వంతరస్యోక్తస్సద్ధర్మ ఇతి లక్షణమ్,
యేన వై క్రియమాణేన నరో న నిరయం వ్రజేత్. ౩

తత్ర తు ప్రథమే స్వాయంభువస్స్వారోచిషస్తథా,
ఉత్తమస్తామసశ్చేతి చతుర్మనునిరూపణమ్. ౪

స్వాయంభువేఽంతరేఽనంతదురంతగుణవర్ణనాత్,
ముదితః పరిపప్రచ్ఛ సర్వమన్వంతరస్థితిమ్. ౫

స్వాయంభువస్యేత్యాదిత్రిభిః. యత్ర, విశ్వసృజాం మరీచ్యాదీనాం—మనుకన్యాసు పుత్రపౌత్రాదిసర్గః. ౧. యత్రేతి. మహీయసో హరేః. అత్ర. గరీయసః. మహతాజసఇత్యాదివివిధపాఠభేదాః నాస్మాభిరాదృతాః. ౨. సర్వేతి. యస్మిన్. అతీతే యత్కృతవాన్. యస్మిన్ననాగతే యత్కర్తా కరిష్యతి. అద్య వా వర్తమానే. యత్కురుతే తద్వదస్వేత్యన్వయః. ౩. మనవఇతి. అస్మిన్ కల్పే

వ్యతీతాష్షట్కల్పే స్వాయంభువాదయః, ఆద్యస్తు కథితో యత్ర దేవాదీనాం చ సంభవః. ౪. ఆకూత్యాం దేవహూత్యాం చ దుహిత్రోస్తస్య వై మనోః, ధర్మజ్ఞానోపదేశార్థం భగవాన్ పుత్రతాం గతః. ౫. కృతం పురా భగవతః కపిలస్యానువర్ణనమ్, ఆఖ్యాస్యే భగవాన్యజ్ఞో యచ్చకార కురూద్వహ. ౬. విరక్తః కామభోగేషు శతరూపాపతిః ప్రభుః, విసృజ్య రాజ్యం తపసే సభార్యో వనమావిశత్. ౭. సునందాయాం వర్షశతం పదైకేన భువం స్పృశన్, తప్యమానస్తపో ఘోరమిదమన్వాహ భారత. ౮. మనురువాచ:—వాసుదేవోపసత్యేషస్సర్వదేహేష్వనస్య దృక్, యేన చేతయతే విశ్వం విశ్వం చేతయతేనయమ్. ౯. యో జాగర్తి శయానేఽస్మిన్నాయం తం వేద వేద సః. ౧౦. ఆత్మావాస్యమిదం సర్వం యత్కించిజ్జగత్యాం జగత్, తేన త్యక్తేన భుంజీథా మాగృధః కస్యస్విద్ధనమ్. ౧౧. యం న పశ్యతి పశ్యంతం చక్షుర్యస్య నరిష్యతి, తం భూతం నిలయం దేవం సుపర్ణముపధావత. ౧౨. నయస్యాద్యంతమధ్యాని స్వః పరో నాంతరం బహిః, విశ్వస్యామూని యద్యస్య

షణ్మనవో వ్యతీతాః. ౪. ఆకూత్యామితి. తస్య మనోర్దుహిత్రోః. కపిలయజ్ఞమూర్తిభ్యాం పుత్రతాం ప్రాప్తః. ౫. ౬. ౭. సునందాయామితి. ఘోరం దుశ్చరం తపస్తప్యమానః. ౮. సమాధావనుభూతమిదం వక్ష్యమాణం నిద్రితోచ్ఛ్వసితవద్విస్మిత ఇవ ఉపదిశన్నివ అనువదన్నివ చ. అష్టభిః శ్లోకైరన్వాహ—వాసుదేవఇతి. యేన చిదాత్మనా విశ్వం చేతయతే చేతనీభవతి. విశ్వం తు, యం న చేతయతి స్వతఏవ చిద్రూపత్వాత్. తత్ర హేతుః. ౯. యఇతి. అస్మిన్ శయానే స్వపితి. యో జాగర్తి సాక్షితయావర్తతే. అహో చిత్రం నాయం జనస్తం వేద. స తు ఇమం వేద. ౧౦. తస్యేశ్వరత్వం దర్శయన్ లోకస్య హితముపదిశతి—ఆత్మేతి. ఆత్మనా ఈశ్వరేణ. ఆవాస్యం స్వసత్తాచైతన్యాభ్యాం వ్యాప్యం విశ్వం సర్వం. జగత్యాం లోకే. యత్కించిజ్జగద్భూతజాతం. అతః తేనైవేశ్వరేణ. త్యక్తం దత్తం ధనం. తేనైవ భుంజీథాః భోగాన్ భుంక్ష్వ. యద్వా—తేన హేతునా త్యక్తేన ఈశ్వరార్పణేనైవ భుంజీథాః. న స్వార్థం. కస్య స్విత్ కస్యచిదపి. ధనం మాగృధః మాభికాంక్షీః. యద్వా—కస్యస్విదితి కస్యాన్యస్య ధనమస్తి యతో ధనాకాంక్షా క్రియత ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః. "ఈశావాస్యమిదగ్ం సర్వం యత్కించిజ్జగత్యాం జగత్. తేన త్యక్తేన భుంజీథా మాగృధః కస్యస్విద్ధన"మితి యథాశ్లోకమేవ. ౧౧. నను యది సః సర్వం వ్యాప్నోతి తర్హి. చక్షురాదిభిః కిం న ప్రతీయతే? తత్రాహ—యమితి. యం పశ్యంతం మనః చక్షుర్వా న పశ్యతి. చక్షురాద్యవిషయత్వాత్. న హి ప్రమాతారం ప్రమాణం విషయీకరోతీతి భావః. తథా చ శ్రుతిః. "చక్షుషశ్చక్షుః శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమి"త్యాది. నను తర్హి ఘటనాశే దేవదత్తస్య తద్విషయం చాక్షుషం జ్ఞానమివేశ్వరస్యాపి స్వరూపవిషయజ్ఞానం నశ్యేత్తత్రాహ—యస్య తు పశ్యతః. చక్షుర్జ్ఞానం నరిష్యతి నశ్యతి. తత్తదాకారేణోత్పన్నాద్యావృత్తేరేవ నాశో న స్వతస్సిద్ధజ్ఞానస్య నహి సవితృప్రకాశః ప్రకాశ్యనాశేనశ్యతీతిభావః. భూతాని నిలయో యస్య తం. సర్వాంతర్యామిణం. తథాపి. సువర్ణం శోభనతపనం అసంగం. ఉపధావత భజధ్వం. ౧౨. తత్స్వరూపస్య నిత్యత్వమేవోపపాదయన్నాహ—నయస్యేతి. అమూని ఆద్యం

స్మాద్విశ్వం చతదృతం మహత్. ౧౩. సవిశ్వకాయః పురుహూత ఈశస్సర్వస్య గోప్తా హ్యజరః పురాణః, ధత్తేఽస్య జన్మాద్యజయాత్మశక్త్యా తాం విద్యయోదస్య నిరీహ ఆస్తే. ౧౪. అతోఽగ్రబుషయః కర్మణీహంతేకర్మహేతవే, ఈహమానోఽపి పురుషః ప్రాయోనీహాంప్రపద్యతే. ౧౫. ఈహతే భగవానీశో న హి తత్ర విషజ్జతే, ఆత్మలాభేన పూర్ణార్థానావసీదంతి యేను తమ్. ౧౬. తమీహమానం నిరహంకృతం బుధం నిరాశిషం పూర్ణమనన్యచోదితమ్, నృూన్ శిక్షయంతం నిజవర్త్మసంస్థితం ప్రభుం ప్రపద్యేఽఖిలధర్మభావనమ్. ౧౭. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి మంత్రోపనిషదం వ్యాహరంతం సమాహితమ్, దృష్ట్వాసురాయాతుధానాజగ్ధుమభ్యద్రవన్ క్షుధా. ౧౮. తాంస్తథావసితాన్ వీక్ష్య యజ్ఞస్సర్వగతో హరిః, యామైః పరివృతో దేవైర్హత్వాశాసత్త్రివిష్టపమ్. ౧౯. స్వారోచిషో ద్వితీయస్తు మనురగ్నే

తాదీని విశ్వస్య. యస్మాద్భవంతి. విశ్వం చ యద్రూపం. అతఏవ. అవ్యభిచారిత్వాత్. తత్ బుతం సత్యం. మహత్పరిపూర్ణం బ్రహ్మ. ౧౩. నను విశ్వం చేత్తద్రూపం. తర్హి తస్య కుతో జన్మాద్యభావః. స్వప్రకాశత్వం వా, జగజ్జన్మాదికర్తృత్వేన వికారేణ సత్యత్వం పూర్ణత్వం వా? తత్రాహ—సఇతి. స ఈశః సత్యశ్చ స్వప్రకాశశ్చ. పురాణశ్చ. నిర్వికారః. విశ్వం కాయో యస్య. పురూణి హూతాని నామాని యస్య. తథావిధోఽపి, యతః. అస్య విశ్వస్య జన్మాది. స్వశక్త్యా. మాయయా. ధత్తే. తాంచ నిత్యసిద్ధయా విద్యయా. ఉదస్య హిత్వా నిష్క్రియఏవాస్తే. ౧౪. అతఇతి. యస్మాదేవమీశ్వరః కర్మకర్తృత్వాది సంత్యజ్య. నైష్కర్మ్యేణాస్తే అతః. అస్మాద్ధేతోః బుషయోఽప్యగ్రే ఆదౌ. కర్మాణి కుర్వంతి కిమర్థం? అకర్మహేతవే మోక్షార్థం. పాఠాంతరేఽపి కర్మనాశాయ. హి యస్మాత్. ౧౫. నన్వీహమానః కర్మభిరవకుంఠితః కోశకారఇవ బధ్యేత-తత్రాహ—ఈహతఇతి. అత్ర సమనువర్తమానాః యే. తేనావసీదంతి న విషజ్జంతే. ౧౬. తదేవం లోకానుగ్రహాయ విశ్వసృష్ట్యాది యః కరోతి. శ్రీరామకృష్ణాద్యవతారైశ్చ వేదోక్తమర్యాదయా యో వర్తతే తం శరణంవ్రజామీత్యాహ—తమితి. నిజవర్త్మ నరావతారానురూపో మార్గః. తత్ర. సమ్యక్ స్థితం. అతః ఈహమానం కర్మాచరంతం. తథాపి జీవవైలక్షణ్యమాహ—నిరాశిషం నిరహంకృతం అనన్యచోదితమితి చ నిరహంకారత్వే హేతుః. బుధం నిరాశిషత్వే హేతుః. పూర్ణం అనన్యనియుక్తత్వే హేతుః. ప్రభుం తథాపి కర్మానుష్ఠానే హేతుః. నృూన్ స్వాచారేణ శిక్షయంతం. తత్కిమర్థం? తత్రాహ—అఖిలాన్ ధర్మాన్ భావయతి ప్రవర్తయతీతి తథా తం. ౧౭. ఇతీతి. సమాహితమపి సంతం. మంత్రోపనిషదం వ్యాహరంతం. దృష్ట్వా. సుప్తోత్థితవద్వివశమివ మన్వానా అసురాః యాతుధానాశ్చ. క్షుధా నిమిత్తేన జగ్ధుం అత్తుం. అభ్యద్రవన్ అభిదుద్రువుః. ౧౮. తానితి. యామైః స్వపుత్రైః. త్రివిష్టపం స్వర్గమపాలయత్ స్వయమేవేంద్రో బభూవేత్యర్థః. తత్ర ప్రతిమన్వంతరం. మన్వాదయః షడన్యే భవంతి. తథాహ. సూతో ద్వాదశే వక్ష్యతి. శ్లో. "మన్వంతరం మనుర్దేవా మనుపుత్రాస్సురేశ్వరః, బుషయోఽంశావతారశ్చ హరేష్షడ్విధముచ్యతే" ఇతి. తత్రాద్యేహి. స్వాయంభువో మనుః. ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ మనుపుత్రౌ. యామాదయో దేవాః. మరీచిప్రముఖాః సప్తబుషయః. యజ్ఞో హరేరవతారః. ఇంద్రశ్చ సఏవేతి. తన్మన్వంతరం పంచవిధమేతత్. తచ్చ చతుర్థస్కంధోపక్రమే నిరూపితం. ౧౯. ద్వితీయాదిషు త్రిషు మన్వం

స్సుతోఽభవత్, ద్యుమత్సుషేణరోచిష్మత్ప్రముఖా స్తస్యచాత్మజాః. ౨౦. తత్రేంద్రో రోచనస్త్వాసీద్దేవాశ్చ తుషితాదయః, ఊర్జస్తంబాదయస్సప్త ఋషయో బ్రహ్మవాదినః. ౨౧. ఋషేస్తు వేదశిరస స్తుషితానామ పత్న్యభూత్, తస్యాం జజ్ఞే తతో దేవో విభురిత్యభివిశ్రుతః. ౨౨. అష్టాశీతిసహస్రాణి మునయోయే ధృతవ్రతాః, అన్వశిక్షన్ వ్రతం తస్య కౌమారబ్రహ్మచారిణః. ౨౩. తృతీయ ఉత్తమో నామ ప్రియవ్రతసుతో మనుః, పావనస్సృంజయో యజ్ఞో హోత్రాద్యాస్తత్సుతా నృప. ౨౪. వసిష్ఠతనయాస్సప్త ఋషయః ప్రమథాదయః, సత్యా వేదశ్రుతా భద్రాదేవాఇంద్రస్తు సత్యజిత్. ౨౫. ధర్మస్య సూనృతాయాంతు భగవాన్ పురుషోత్తమః, సత్యసేన ఇతి ఖ్యాతో జాతస్సత్యవ్రతైస్సహ. ౨౬. సోఽనృతవ్రతదుశ్శీలానసతో యక్షరాక్షసాన్, భూతద్రుహో భూతగణాంశ్చావధీత్సత్యజిత్సఖః. ౨౭. చతుర్థఉత్తమభ్రాతా మనుర్నామ్నాచ తామసః, వృషాఖ్యాతిర్నరః కేతు రిత్యాద్యా దశ తత్సుతాః. ౨౮. సత్యకాహరయో వీరా దేవాస్త్రిశిఖ ఈశ్వరః, జ్యోతిర్వ్యోమాదయస్సప్త ఋషయస్తామసేఽంతరే ౨౯ దేవా వైధృతయో నామ విధృతేస్తనయా నృప, నష్టాః కాలేన యైర్వేదా విధృతాస్స్వేన తేజసా. ౩౦. తత్రాపి జజ్ఞే భగవాన్ హరిణ్యాం హరిమేధసః, హరిరిత్యాహృతో యేన గజేంద్రో మోచితో గ్రహాత్. ౩౧. పరీక్షిదువాచ:—బాదరాయణఏతత్తే శ్రోతుమిచ్ఛామహే వయమ్, హరిర్యథాగజపతిం గ్రాహగ్రస్తమమూముచత్. ౩౨. తత్కథాసుమహత్పుణ్యం ధన్యం స్వస్త్యయనం శివమ్, యత్ర యత్రోత్తమశ్లోకో భగవాన్గీయతే హరిః. ౩౩. శ్రీసూత ఉవాచ:—పరీక్షితైవం సతుబాదరాయణిః ప్రాయోపవిష్టేన కథాసుచోదితః, ఉవాచవిప్రాః ప్రతినంద్య పార్థివం ముదా మునీనాం సదసి స్మశృణ్వతామ్. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

తత్రేషు మన్వాదిషట్కమాహ—స్వారోచిషఇతి. యావద్గజేంద్రమోక్షప్రశ్నం. ౨౦. ౨౧. ౨౨. విభోరసాధారణం చరితమాహ—అష్టాశీతిసహస్రాణీతి. ౨౩.—౨౬. సఇతి. సత్యజిత ఇంద్రస్య సఖా సన్. ౨౭. చతుర్థఇతి. ఉత్తమస్తృతీయో మనుః. తస్య భ్రాతా. సత్యేతి. త్రిశిఖః ఈశ్వరః ఇంద్రః. ౨౯. అన్యానపి విశిష్టపరాక్రమాన్ సురానాహ—దేవావైధృతయ ఇతి. ౩౦. తత్రేతి. [illegible]త్యాహృతో వ్యాహృతః. గ్రహాత్ గ్రాహాత్. ౩౧. బాదరాయణఇతి. అమూముచత్ మోచయామాస. ౩౨. తదితి. శ్రవణేచ్ఛాయాం హేతుః-తత్కథాసు తాసుకథాసు. సాక్ష[illegible] సుమహత్పుణ్యం. పుణ్యావిశేషణం ధన్యమిత్యాది. ౩౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఆసీద్గిరివరో రాజంస్త్రికూట ఇతి విశ్రుతః, క్షీరోదేనావృతశ్శ్రీమాన్ యోజనాయుతముచ్ఛ్రితః.౧.తావతా విస్తృతః పర్యక్త్రిభిశ్శృంగైః పయోనిధిమ్, దిశశ్చ రోచయన్నాస్తే రౌప్యాయసహిరణ్మయైః. ౨. అన్యైశ్చకకుభస్సర్వారత్నధాతువిచిత్రితైః, నానాద్రుమలతాగుల్మైర్నిర్ఘోషైర్నిర్ఝరాంభసామ్. ౩. సదావనిజ్యమానాంఘ్రిస్సమంతాత్పయఊర్మిభిః,కరోతిశ్యామలాం భూమిం హరిన్మరకతాశ్మభిః. ౪. సిద్ధచారణగంధర్వైర్విద్యాధరమహోరగైః, కిన్నరైరప్సరోభిశ్చ క్రీడద్భిర్జుష్టకందరః. ౫. యత్ర సంగీతసన్నాదైర్నదద్గుహమమర్షయా, అభిగర్జంతి హరయశ్శ్లాఘినః పరశంకయా. ౬. నానారణ్యపశువ్రాతసంకులద్రోణ్యలంకృతః, చిత్రద్రుమసురోద్యానకలకంఠవిహంగమః. ౭. సరిత్సరోభిరచ్ఛోదైః పులినైర్మణివాలుకైః, దేవస్త్రీమజ్జనామోదసౌరభాంబ్వనిలైర్యుతః. ౮. తస్య ద్రోణ్యాం భగవతో వరుణస్య మహాత్మనః, ఉద్యానమృతుమన్నామహ్యాక్రీడం సురయోషితామ్. ౯. సర్వతోఽలంకృతం దివ్యైర్నిత్యపుష్పఫలద్రుమైః.౧౦.మందారైః పారిజాతైశ్చ పాటలాశోకచంపకైః, చూతైః ప్రియాలైః పనసైరామ్రైరామ్రాతకైరపి. ౧౧. క్రముకైర్నారికేళైశ్చ ఖర్జూరైర్బీజపూరకైః, మధూకైస్తాలసాలైశ్చతమాలైరసనార్జునైః. ౧౨. అరిష్టోదుంబరప్లక్షైర్వటైః కింశుకచందనైః, పిచుమందైః కోవిదారైస్సరళైస్సురదారుభిః. ౧౩. ద్రాక్షేక్షురంభాజంబూభిర్బదర్యక్షాభయామలైః, బిల్వైః కపిత్థైర్జంబీరైర్వృతో భల్లాతకైరపి. ౧౪. తస్మిన్ సరస్సువిపులం

“శ్లో. తుర్యేమన్వంతరే ప్రోక్తం గజేంద్రస్య విమోక్షణమ్, ద్వితీయాదిత్రిభిస్తత్తు విస్తరేణోపవర్ణ్యతే. ద్వితీయే తు గజేంద్రస్య గజీభిః క్రీడతో జలే, దైవాద్గ్రాహగృహీతస్య హరిస్మృతిరుదీర్యతే. ఆసీదితి. ఆసీత్ ఆస్తే. ౧. తావతేతి. తావతా యోజనాయుతేన పర్యక్పరితః త్రికూటసమాఖ్యాబీజమాహ—త్రిభిశ్శృంగైర్ముఖ్యైస్సువర్ణరౌప్యాయసమయైః.౨.అన్యైరితి. అన్యైశ్చ శృంగైః. నిర్ఝరాంభసాంనిర్ఘోషైశ్చ. కకుభః సర్వా రోచయన్నాస్త ఇతి పూర్వేణైవాన్వయః. కథంభూతైః శృంగైః. రత్నైర్ధాతుభిశ్చ విచిత్రితైః. నానావిధానాం ద్రుమలతానాం గుల్మా ఏషు తైః. ౩. సదేతి. పయసఊర్మిభిః. సమంతాదవనిజ్యమానా అంఘ్రయో మూలప్రాంతా యస్య. హరిద్భిః పాలాశవర్ణైః.

౪. ౫. యత్రేతి. కిన్నరాదీనాం. సంగీతసన్నాదైర్నదంత్యో గుహాః యస్మిన్. ప్రదేశే తం అభిగర్జంతి హరయః సింహాః. అమర్షయా అసహనేన. ౬. నానేతి. నానా యే ఆరణ్యాః పశవః తేషాం వ్రాతైః సంకులాభిః ద్రోణీభిరలంకృత ఆస్తే. కించ. చిత్రాః ద్రుమాః యేషుసురోద్యానేషు. కలకంఠా మధురస్వనా విహంగమా యస్మిన్. ౭. కించ సరిదితి. స్వచ్ఛోదకైస్సరిత్సరోభిర్యుతః మణయఏవ వాలుకా యేషు తైః. పులినైశ్చ యుక్తః. దేవస్త్రీణాం మజ్జనేన య ఆమోదః తేన సౌరభయుక్తాన్యంబూని అనిలాశ్చ తైశ్చ యుత ఆస్తే. ౮. తస్యేతి. తస్య ద్రోణ్యాం వరుణస్యోద్యానమాస్తే. ౯. గిరివనాదిసర్వం ధ్యేయమితి పశ్యతి. అతో గిరిముపవర్ణ్య. వనం వర్ణయతి—సర్వతోఽలంకృతమితి. ౧౦—౧౩. పునర్గిరిం వర్ణయతి—మందారైరిత్యాదిచతుర్భిః. మందారాదిభిర్వృత ఇత్యన్వయః.౧౪.

లసత్కాంచనపంకజమ్, కుముదోత్పలకల్హారశతపత్రశ్రియోర్జితమ్.౧౫.మత్తషట్పద నిర్ఘుష్టంశకుంతైః కలనిస్స్వనైః, హంసకారండవాకీర్ణం చక్రాహ్వైస్సారసైరపి ౧౬. జలకుక్కుటకోయష్టిదాత్యూహకలకూజితమ్, మత్స్యకచ్ఛపసంచారచలత్పద్మరజః పయః. ౧౭.కదంబవేతసనలనీపవంజులకైర్వృతమ్, కుందైః కురవకాశోకైశ్శిరీషైః కుటజేంగుదైః. ౧౮. కుబ్జకైస్స్వర్ణయూథీభిర్నాగపున్నాగజాతిభిః, మల్లికాశతపత్రైశ్చమాధవీజాలకాదిభిః. ౧౯. శోభితంతీరజైశ్చాన్యైర్నిత్యర్తుభిరలంద్రుమైః. తత్రై కదా తద్గిరికాననాశ్రయః కరేణుభిర్వారణయూథపశ్చరన్, సకంటకం కీచకవేణువేత్రవద్విశాలగుల్మం ప్రరుజన్ వనస్పతీన్. ౨౧. యద్గంధమాత్రాద్ధరయో గజేంద్రా వ్యాఘ్రాదయో వ్యాళమృగాశ్చ ఖడ్గాః,మహోరగాశ్చాపి భయాద్ద్రవంతి సగౌర కృష్ణాశ్శరభాశ్చమర్యః. ౨౨. వృకా వరాహామహిషర్క్షశల్యా గోపుచ్ఛసాలావృక మర్కటాశ్చ, అన్యత్ర క్షుద్రా హరిణాశ్శశాదయశ్చరంత్యభీతా యదనుగ్ర హేణ. సఘర్మతప్తః కరిభిః కరేణుభిర్వృతో మదచ్యుత్కలభైరభిద్రుతః, గిరిం గరిమ్ణా పరితః ప్రకంపదాన్నిషేవ్యమాణోఽలికులైర్మదాశనైః. ౨౪. సరోఽనిలం పంకజరేణురూషితం జిఘ్రన్ విదూరాన్మదవిహ్వలేక్షణః, వృతస్స్వయూథేన తృషార్దితేనతత్సరోవరాభ్యాశమథాగమద్ద్రుతమ్ ౨౫. విగాహ్య తస్మిన్నమృతాంబు నిర్మలం హేమారవిందోత్పలరేణువాసితమ్, పపౌ నికామం నిజపుష్కరోద్ధృతం హ్యాత్మానమద్భిస్స్నపయన్ గతక్లమః. ౨౬ స్వపుష్కరేణోద్ధృతశీకరాంబుభిర్నిపా యయన్సంస్నపయన్ యథా గృహీ, జిఘ్రన్ కరేణూః కలభాంశ్చదుర్మదో నాచష్ట కృచ్ఛ్రంకృపణోఽజమాయయా ౨౭. తంతత్రకశ్చిన్నృపదైవచోదితో గ్రాహో బలీ

తస్మిన్నితి. తస్మిన్ గిరౌ సర ఆస్తే. తద్వర్ణయతి—సువిపులమిత్యాదిసార్ధైః పంచభిః. లసంతి కాంచన పంకజాని యస్మిన్.కుముదాదీనాం శ్రియా ఊర్జితం. ౧౫. మత్తేతి. కలః స్వనో యేషాం తైశ్శకుంతైశ్చ నిర్ఘుష్టం చక్రాహ్వసారసైః ఆకీర్ణం. ౧౬. జలేతి. జలకుక్కుటాదీనాం కులైః కూజితం. మత్స్యాదీ నాం కచ్ఛపానాం చ సంచారేణ చలతాం పద్మానాం రజసా యుక్తం పయో యస్మిన్ తత్. ౧౭. ౧౮. ౧౯. శోభితమితి. నిత్యమృతవః ఫలపుష్పాదిసంపత్తిహేతవో యేషాం తైః అలం శోభితం. ౨౦. తత్రేతి. తత్రైవం సతి. ఏకదా. తద్గిరికాననాశ్రయోవారణయూథపః, కరేణుభిశ్చరన్ తృష్ణార్తేన యూథేన వృతః. సరోవరస్యాభ్యాశం సమీపముపాగమదితి పంచమేనాన్వయః. కింకుర్వన్ ? కీచక వేణువేత్రవంతం.విశాలం గుల్మం. లతాదిసందర్భం వనస్పతీంశ్చ ప్రరుజన్ ప్రభంజన్. ౨౧. యదితి. కథంభూతః యస్య గంధమాత్రాత్ హరయః సింహాః గజేంద్రాదయశ్చ భయాద్ద్రవంతి పలాయంతే. ౨౨. వృకేతి. వృకాదయస్తు క్షుద్రా అల్పప్రాణినః. అన్యత్ర తద్దృష్టిపథం త్యక్త్వా చరంతి. ౨౩. సఇతి. పునః కీదృశః? ఘర్మతప్తః మదచ్యుత్ మదస్రావీ. మదమశ్నంతీతి తథా తైః. ౨౪. ౨౫. విగా

యాంశ్చరణౌరుషా గ్రహీత్, యదృచ్ఛయైనం వ్యసనం గతో గజో యథా బలం సో౽తిబలో విచక్రమే. ౨౮. తథాతురం యూథపతిం కరేణవో వికృష్యమాణం తరసాబలీయసా, విచుక్రుశుర్దీనధియో౽పరే గజాః పార్ష్ణిగ్రహాస్తారయితుం నచాశకన్. ౨౯. నియుధ్యతోరేవమిభేంద్రనక్రయోర్వికర్షతోరంతరతో బహిర్మిథః, సమాస్సహస్రం వ్యగమన్మహీపతే సప్రాణయోశ్చిత్రమమంసతామరాః. ౩౦. తతో గజేంద్రస్యమనో బలౌజసాం కాలేన దీర్ఘేణమహానభూద్వ్యయః, వికృష్యమాణస్య జలే౽వసీదతో విపర్యయో౽భూత్సకలం జలౌకసః. ౩౧. ఇత్థం గజేంద్రస్సయదావ సంకటం ప్రాణస్య దేహీ వివశో యదృచ్ఛయా, అపారయన్నాత్మవిమోక్షణే చిరం దధ్యావిమాం బుద్ధిమథాభ్యపద్యత. ౩౨. నమామిమే జ్ఞాతయ ఆతురం గజాః కుతః కరిణ్యః ప్రభవంతి మోక్షితుమ్, గ్రాహేణ పాశేన విధాతురావృతో౽ప్యహం చ తం యామి పరం పరాయణమ్. ౩౩. యః కశ్చనేశో బలినో౽న్తకోరగాత్ప్రచండవేగాదభిధావతో భృశమ్, భీతం ప్రపన్నం పరిపాతి యద్భయాన్మృత్యుః ప్రధావత్యరణం తమీమహి. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, ద్వితీయో౽ధ్యాయః.

బాదరాయణిరువాచ:—ఏవం వ్యవసితో బుద్ధ్యా సమాధాయమనోహృది, జజాప పరమం జప్యం ప్రాగ్జన్మన్యనుశిక్షితమ్. ౧. ఓం నమో భగవతే తస్మై యత

హ్యేతి. నిజేన పుష్కరేణ కరాగ్రేణ, ఉద్ధృతం గతక్లమస్సన్ నికామం పపౌ. ౨౬. ౨౭. ౨౮. తథేతి. దీనధియః కరేణవః తం కేవలం విచుక్రుశుః. ౨౯. ౩౦. తతఇతి. మన ఉత్సాహశక్తిః. బలం శారీరం. ఓజః ఐంద్రియం. తేషాం సకలం బలాది. విపర్యయో విపరీతం. అధికం జలౌకసో గ్రాహస్య. ౩౧. ఇత్థమితీతి. స ఇత్థం యదా ప్రాణసంకటమవాప. యతో దేహీ. ౩౨. బుద్ధిమేవాహ—నమామీతి. అహం చ న ప్రభవామి. యతః గ్రాహరూపేణ విధాతుః పాశేనవృతః తథాపి. తం పరం పరమేశ్వరం, పరేషాం బ్రహ్మాదీనాం అయనమాశ్రయభూతం-శరణం యామి. ౩౩. కో౽సావయం శరణం యాసి? తత్రాహ—యః కశ్చనేతి. అంతకఏవోరగః. తస్మాత్తం శరణమీమహి వ్రజేమహి యద్భయాదిత్యత్ర శ్రుతిః. "భీషాస్మాద్వాతఃపవతే. భీషోదేతి సూర్యః. భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ. మృత్యుర్ధావతి పంచమ" ఇతి. ౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తృతీయేసగజేంద్రేణ స్తుతో హరిరుపేత్య తమ్, సముద్దధార గ్రాహాచ్చ గ్రాహం దేవలశాపతః. ఏవమితి. జప్యం స్తోత్రం ప్రాగ్జన్మని ఇంద్రద్యుమ్నసంజ్ఞే. ౧. నమఇతి. తస్మై నమో నమనం. అభిధీమహి అభిధ్యాయేమ. కేవలం గ్రాహగృహీతత్వేన కాయప్రణతేరశక్యత్వాత్ స్వస్య తద్జ్ఞానం సంభావయితుం విశినష్టి.—యతశ్చిద్రూపాత్. ఏతద్దేహాది. చిదాత్మకం చేతనం భవతి.

ఏతచ్చిదాత్మకమ్. పురుషాయాదిబీజాయ పరేశాయాభిధీమహి. ౨. యస్మిన్నిదం యతశ్చేదం యేనేదం య ఇదం స్వయమ్, యోఽస్మాత్పరస్మాచ్చ పరస్తం ప్రపద్యే స్వయంభువమ్. ౩. యస్స్వాత్మనీదం నిజమాయయార్పితం క్వచిద్విభాతం క్వచ తత్తిరోహితమ్, అవిద్ధదృక్సాక్ష్యుభయం తదీక్షతే స ఆత్మమూలోఽవతు మాం పరాత్పరః. ౪. కాలేన పంచత్వమితేషు కృత్స్నశో లోకేషు పాలేషు చ సర్వహేతుషు, తమస్తదాసీద్గహనం గభీరం యస్తస్య పారేఽభివిరాజతే విభుః. ౫. న యస్య దేవా ఋషయః పదం విదుర్జంతుః పునః కోఽర్హతి గంతుమీరితుమ్, యథా నటస్యాకృతిభిర్విచేష్టితో దురత్యయానుక్రమణస్స మావతు. ౬. దిదృక్షవో యస్య పదం హి మంగళం విముక్తసంగా మునయస్సుసాధవః, చరన్త్యలోకవ్రతమవ్రణం వనే భూతాత్మభూతాస్సుహృదస్స మే గతిః. ౭. నవిద్యతే యస్య చ జన్మ కర్మ వా న నామరూపే గుణదోష ఏవ వా, తథాపి లోకాప్యయసంభవాయ యస్స్వమాయయా తాన్యనుకాలమృచ్ఛతి. ౮. తస్మై నమః పరేశాయ బ్రహ్మణేఽనంతశక్తయే, అరూ

తదుక్తం. శ్లో. 'యేన చేతయతే విశ్వ'మితి తత్ర హేతుః. పురుషాయ కారణత్వేన ప్రవిష్టాయ నను. ప్రకృతిపురుషౌ కారణమితి ప్రసిద్ధం. తత్రాహ.—ఆదిః ప్రకృతిః. బీజం పురుషః. తద్రూపాయ. ప్రవిష్టత్వేఽపి జీవవత్పారతంత్ర్యం వారయతి—పరేశాయేతి. ౨. పరమైశ్వర్యం విస్తృణ్వన్నాహ-యావదధ్యాయపరిసమాప్తి యస్మిన్నితి. యస్మిన్నధిష్ఠానే. యతః ఉపాదానాత్. యేన కర్త్రా. యశ్చ స్వయమేవేదం విశ్వం భవతి. అస్మాత్కార్యాత్. పరస్మాత్కారణాచ్చ. యః పరస్తం. స్వయంభువం స్వతస్సిద్ధం. ప్రపద్యే శరణం వ్రజామి. ౩. విశ్వహేతుత్వం స్వతస్సిద్ధత్వం చోక్తం. ఇదానీం విశ్వప్రకాశకత్వం స్వప్రకాశకత్వం చ వర్ణయన్ప్రార్థయతే.—యఇతి. విభాతం అభివ్యక్తం సత్. క్వచిత్ప్రళయే తిరోహితం లీనం సత్. తదుభయం కార్యం కారణం చ. సాక్షీ సన్. సమీక్షతే. సాక్షిత్వే హేతుః—అవిద్ధదృక్ అలుప్తదృష్టిః. ఆత్మమూలః స్వప్రకాశః. సతః. పరాత్ప్రకాశాచ్చ క్షురాదేరపి. పరః. తస్యాపి ప్రకాశక ఇత్యర్థః. శ్రు. "చక్షుషశ్చక్షు"రిత్యాది శ్రుతేః. ౪. తిరోహితమీక్షత ఇత్యేతత్ప్రపంచపూర్వకం దుర్జ్ఞేయత్వం వదన్ప్రార్థయతే—ద్వాభ్యాం. కాలేనేతి. పంచత్వమితేషు నాశం ప్రాప్తేషు. గహనం దురవగాహం గంభీరమనంతం. తస్య తమసః. శ్రు. "ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తా"దిత్యాది శ్రుతేః. ౫. నేతి. అతఏవ. దేవాదయో యస్య స్వరూపం న విదుః. జంతురర్వాచీనః. గంతుం జ్ఞాతుం. ఈరితుం వక్తుం వా. దురత్యయం దుర్గమమనుక్రమణం చరితం కథనం వా యస్య సః. మా మాం, ౬. కథం తర్హి. శ్రు. "తమేవం విదిత్వాతిమృత్యు మేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే"తి శ్రుతిరిత్యాశంక్య. తద్జ్ఞానోపాయం కథయన్నాహ.-దిదృక్షవఇతి. అలోకవ్రతం బ్రహ్మచర్యాది. అవ్రణం అచ్ఛిద్రం భూతానామాత్మభూతాః భూతేష్వాత్మదృష్టయస్సంతః. స మే గతిరస్తు. ౭. దురత్యయానుక్రమణత్వం ప్రపంచయన్ప్రణమతి.—నవిద్యతఇతి. లోకానామప్యయః ప్రళయః. సంభవో జన్మ. తయోర్ద్వంద్వైక్యం. తదర్థం యస్తాని జన్మాదీని స్వీకరోతి తస్మై నమఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౮. తస్మాఇతి. బ్రహ్మణే బ్రహ్మరూపాయ. అనం

పాయోరురూపాయ నమ ఆశ్చర్యకర్మణే. ౯. నమ ఆత్మప్రదీపాయ సాక్షిణే పరమాత్మనే, నమోగిరాం విదూరాయ మనసశ్చేతసామపి. ౧౦ సత్త్వేన ప్రతిలభ్యాయ నైష్కర్మ్యేణ విపశ్చితా, నమః కైవల్యనాథాయ నిర్వాణసుఖసంవిదే. ౧౧. నమశ్శాంతాయ ఘోరాయ గూఢాయ గుణధర్మిణే, నిర్విశేషాయ సామ్యాయ నమో జ్ఞానఘనాయ చ. ౧౨. క్షేత్రజ్ఞాయ నమస్తుభ్యం సర్వాధ్యక్షాయ సాక్షిణే, పురుషాయాత్మమూలాయ మూలప్రకృతయే నమః. ౧౩. సర్వేంద్రియగుణ ద్రష్ట్రేసర్వప్రత్యయ హేతవే, అసతాచ్ఛాయయోక్తాయ సదాభాసాయ తేనమః. ౧౪. నమో నమస్తేఽఖిలకారణాయనిష్కారణాయాద్భుతకారణాయ,సర్వాగమామ్నాయమహార్ణవాయ నమోఽపవర్గాయ పరాయణాయ. ౧౫. గుణారణిచ్ఛన్నచిదూష్మపాయ తత్క్షోభవిస్ఫూర్జితమానసాయ, నైష్కర్మ్యభావేన నివర్తితాగమస్వయం

తశక్తయే ఉరురూపాయ. అతః. ఆశ్చర్యాణి కర్మాణి యస్య తస్మై. పరేశాయ నమః. ౯. నమఇతి. ఆత్మప్రదీపాయ ప్రకాశాంతరస్యావిషయాయ. కుతః. సాక్షిణే ప్రకాశకాయ. పరమాత్మనే జీవ నియంత్రే. అతఏవ. గిరాం విదూరాయ అప్రాప్యాయ. చేతసాం చిత్తవృత్తీనాం. తథా చ శ్రుతిః. "యతో వాచోనివర్తంతే. అప్రాప్య మనసా సహే" తి. ౧౦. సత్త్వేనేతి. ఏవమపి విపశ్చితా నిపుణేన. నైష్కర్మ్యేణ సన్న్యాసేన. సత్త్వేన శుద్ధేన. శ్రు. "సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా" ఇతి శ్రుతేః. ప్రతిలభ్యాయ ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్యాయ. నిర్వాణసుఖసంవిదే మోక్షానందానుభూతయే. ౧౧. నమఇతి. గుణధర్మిణే సత్త్వాదిధర్మానుసారిణే. జ్ఞానఘనాయ చేతి నిర్విశేషత్వేఽపి ప్రధానవైలక్షణ్యముక్తం. ౧౨. క్షేత్రజ్ఞాయేతి. సాక్షిణే ఇతి సర్వాధ్యక్షత్వేఽపి నిర్వికారత్వముక్తం. ఆత్మనాం క్షేత్రజ్ఞానాం. మూలాయ మూలస్య ప్రధానస్యాపి. ప్రకృతయే ఉద్భవహేతవే. తత్ర హేతుః పురుషాయ పూర్వమేవ సతే, తథా చ శ్రుతిః. "పూర్వమేవాహమిహాస" మితి. తత్పురుషస్య పూరుషత్వమితి పూర్ణాయేతి వా. ౧౩. సర్వేతి. సర్వేంద్రియాణాం. యే గుణాః విషయాస్తేషాం ద్రష్ట్రే. సర్వే ప్రత్యయా ఇంద్రియవృత్తయో హేతవో జ్ఞాపకా యస్య తస్మై. తదేవాహ.— అసతా అహంకారాదిప్రపంచేన. ఛాయయా అసద్రూపయా. ఉక్తాయ ప్రతిబింబేన బింబమివ సూచితాయ. తత్ర హేతుః సద్రూపే విషయేష్వాభాసో యస్యతస్మై. తదుక్తం తృతీయే. శ్లో. "యథా జలస్థ ఆభాస" ఇత్యాదినా. పాఠాంతరే. అసత్యస్య ఛాయయా అధ్యాసేన అక్తాయ యుక్తాయ. తదధిష్ఠానాయేత్యర్థః. ౧౪. నమోనమఇతి. అఖిలకారణాయ సర్వకారకరూపాయ. అతఏవ. స్వయం నిష్కారణాయ కారణత్వేఽపి మృదాదివద్వికారం వారయతి.—అద్భుతకారణాయేతి. ఏవంభూతత్వే ప్రమాణమాహ—సర్వే ఆగమాః పాంచరాత్రాదయః. ఆమ్నాయాశ్చ వేదాః. తేషాం మహార్ణవాయ స్రోతసామివ పర్యవసానస్థానాయ. అపవర్గాయ మోక్షరూపాయ. అతః పరాయణాయ ఉత్తమానామాశ్రయాయ. ౧౫. గుణేతి. గుణఏవారణిస్తయా ఛన్నశ్చిదూష్మపో జ్ఞానాగ్నిః తస్మై తేషాం గుణానాం, క్షోభేకార్యే, విస్ఫూర్జితం బహిర్వృత్తికం మానసం యస్య. శ్రు. "సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే" తి శ్రుతేః. నైష్కర్మ్యమాత్మతత్త్వం. తస్య

ప్రకాశాయ నమస్కరోమి ౧౬. మాదృక్ప్రపన్నపశుపాశవిమోక్షణాయ ముక్తాయ భూరికరుణాయ నమోఽలయాయ, స్వాంశేన సర్వతనుభృన్మనసిప్రతీతప్రత్యగ్దృశే భగవతే బృహతే నమస్తే.౧౭. ఆత్మాత్మజాప్తగృహవిత్తజనేషు సక్తైర్దుష్ప్రాపణాయ గుణసంగవివర్జితాయ,ముక్తాత్మభిస్స్వహృదయేపరిభావితాయజ్ఞానాత్మనేభగవతే నమఈశ్వరాయ.౧౮. యంధర్మకామార్థవిముక్తికామాభజంతఇష్టాంగతిమాప్నువంతి,కించాశిషోరాత్యపి దేహమవ్యయం కరోతు మేఽదభ్రదయోవిమోక్షణమ్ ౧౯.ఏకాంతినోయస్య న కించనార్థం వాంఛంతియేవై భగవత్ప్రపన్నాః,అత్యద్భుతం తచ్చరితం సుమంగళం గాయంత ఆనందసముద్రమగ్నాః.౨౦.తమక్షరం బ్రహ్మపరం పరేశమవ్యక్తమాధ్యాత్మికయోగగమ్యమ్, అతీంద్రియం సూక్ష్మమివాతిదూరమనంతమాద్యం పరిపూర్ణమీడే. ౨౧. యస్య బ్రహ్మాదయో దేవా వేదా లోకాశ్చరాచరాః, నామరూపవిభేదేన ఫల్గ్వ్యాచకళయా కృతాః. ౨౨. యథార్చిషోఽగ్నేస్సవితుర్గభస్తయో నిర్యాంతి సంయాంత్యసకృత్స్వరోచిషః, తథా యతోఽయం గుణసంప్రవాహో బుద్ధిర్మనఃఖాని శరీరసర్గాః. ౨౩. సవై న దేవాసురమర్త్యతిర్యఙ్నస్త్రీనషండో నపు

భావేన భావేనయా. నివర్తితా వివర్జితా ఆగమావిధినిషేధలక్షణా యైస్తేషు. స్వయమేవ ప్రకాశో యస్య తస్మై. ౧౬. మాదృగితి. మాదృక్ మద్విధశ్చాసౌ ప్రపన్నపశుః. తస్య పాశః అవిద్యా తస్య విశేషేణ మోక్షణం యేన. తత్ర. యోగ్యతామాహ.—ముక్తాయ మోచనే హేతుః భూరిః కరుణా యస్య అతస్తత్ర. అలయాయ ఆనలసాయ. స్వాంశేన అంతర్యామిరూపేణ సర్వేషాం తనుభృతాం మనసి ప్రతీతా ప్రఖ్యాతా. యా ప్రత్యక్ దృక్ తస్మై. తథా చ శ్రుతిః. "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరోయమయతీ"తి భగవతే సర్వేషాం తనుభృతాం నియమనసమర్థాయ. తేషాం మనసి స్థితత్వేఽపి బృహతే అపరిచ్ఛిన్నాయ ౧౭. ఆత్మేతి. అంతస్థత్వేఽపి దేహాదిష్వాసక్తైర్దుష్ప్రాపణాయ. ప్రాప్తుమశక్యాయ. తత్ర హేతుః. గుణసంగేన వివర్జితాయ. అతఏవ ముక్తాత్మభిః జీవన్ముక్తైః. చింతితాయ. తైః పరిభావితం రూపమాహ—జ్ఞానాత్మన ఇత్యాదినా. ౧౮. యమితి. ఇష్టాం గతిం కామితం ధర్మాదిఫలం ప్రాప్నువంత్యేవ. న తు తావదేవ కింతు. యాస్తైరకామితా అన్యా అప్యాశిషః రాతి. దేహమప్యవ్యయం జరామరణరహితం రాతి ఏవం యః అదభ్రదయః స మే విమోక్షణమేవ కేవలం కరోతు. నాధికం ప్రార్థయే. ౧౯. ఏతావదప్యహం భక్తిసుఖానభిజ్ఞత్వేన ప్రార్థయామీత్యాహ.—ఏకాంతిన ఇతి. యస్య త్వేకాంతభక్తా న కించిదర్థం వాంఛంతి. తం పరమేశ్వరమీడే స్తౌమీత్యుత్తరేణాన్వయః. తేషాం నిష్కామత్వే హేతుః. యే వై భగవతః సర్వజ్ఞాన్ ముక్తాన్ ప్రపన్నాః సేవితవంతః. ౨౦. తమితి. అత్యద్భుతత్వమంగళత్వప్రదర్శనార్థమక్షరత్వాదివిశేషణాని. ౨౧. పరిపూర్ణత్వం ప్రదర్శయన్నాహ.—త్రిభిః. యస్యేతి. ఫల్గ్వ్యస్వల్పయైవ కళయా అంశేన కృతాః. సజయతాదితి తృతీయేనాన్వయః. ౨౨. కథం కృతా ఇత్యపేక్షాయాం దృష్టాంతానాహ.—యథేతి. యథార్చిషోఽగ్నేరితి ప్రవాహే దృష్టాంతః సవితుర్గభస్తయ ఇత్యానంత్యే. నిర్యాంతి ఉద్గచ్ఛంతి సంయాంతి లీయంతే. గుణసంప్రవాహమేవాహ—బుద్ధిర్మనః ఖానీతి. కరణాని. శరీరసర్గాః కార్యదేహప్రవాహాశ్చ యతో భవంతి. సః. ౨౩. అతఏవ దేహాదీనాం మధ్యే ఏకోఽపి న

మాన్న జంతుః, నాయం గుణః కర్మ న సన్న చాసన్నిషేధశేషో జయతా న శేషః. ౨౪. జిజీవిషే నాహమిహాముయా కిమంతర్బహిశ్చావృతయే భయోన్యా, ఇచ్ఛామి కాలేన న యస్య విప్లవ స్తస్యాత్మలోకావరణస్య మోక్షణమ్. ౨౫. సోఽహం విశ్వసృజం విశ్వమవిశ్వం విశ్వవేధసమ్, విశ్వాత్మానమజం బ్రహ్మప్రణతోఽస్మి పరం పదమ్. ౨౬. యోగరంధితకర్మాణో హృది యోగవిభావితే, యోగినో యం ప్రపశ్యంతి యోగేశం తం నతోఽస్మ్యహమ్. ౨౭. నమో నమస్తుభ్యమసహ్యవేగశక్తిత్రయాయాఖిలధీగుణాయ, ప్రపన్నపాలాయ దురంతశక్తయే కదింద్రియాణామనవాప్యవర్త్మనే. ౨౮. నాయం వేద స్వమాత్మానం యచ్ఛక్త్యాహం ధియా హతః, తం దురత్యయమాహాత్మ్యం భగవంతమితోఽస్మ్యహమ్. ౨౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం గజేంద్రముపవర్ణితనిర్విశేషం బ్రహ్మాదయో వివిధలింగభిదాభిమానాః, నైతే యదోపసస్రుపుర్నిఖిలాత్మకత్వాత్తత్రాఖిలామరమయో హరిరావిరాసీత్. ౩౦. తం తద్వదార్తముపలభ్య జగన్నివాసః స్తోత్రం నిశమ్య దివిజైస్సహ సంస్తువద్భిః, ఛందోమయేన గరుడేన స ఊహ్యమానశ్చక్రాయుధోఽభ్యగమదాశు యతో గజేంద్రః. ౩౧. సోఽంతస్సరస్యురుబలేన గృహీత ఆర్తో దృష్ట్వా గరుత్మతి హరిం ఖ ఉపాత్తచక్రమ్,

---

భవతీత్యాహ.—సఇతి. న జంతుః లింగత్రయశూన్యం ప్రాణిమాత్రమపిన. కింతు సర్వస్య నిషేధే అవధిత్వేన శిష్యత ఇతి నిషేధశేషః. మాయయా అశేషాత్మకశ్చ. జయతాత్ మద్విమోక్షణాయ ఆవిర్భవతు. ౨౪. న చ గ్రాహాచ్ఛరీరస్య మోక్షణేనాహం జీవితుమిచ్ఛామి. తత్ర హేతుః.—అముయా అంతర్బహిశ్చావివేకవ్యాప్తయా. గజయోన్యా. కిం ప్రయోజనం? ఆత్మలోకస్య ఆత్మప్రకాశస్య. యదావరణమజ్ఞానం. తస్యైవ తు మోక్షమిచ్ఛామి. యస్య మోక్షస్య కాలేన నాశో నాస్తి. యద్వా. దేహస్య బంధో దేహనాశే నశ్యేదేవ. కిం తన్మోక్షప్రార్థనేన. ఆత్మలోకావరణస్య తు. కాలేన విప్లవో నాస్తి. జ్ఞానైకనివర్త్యత్వాత్. అతస్తస్యైవ మోక్షణమిచ్ఛామీత్యర్థః. ౨౫. సఇతి. సోఽహం ముముక్షుః. విశ్వం విశ్వరూపం అవిశ్వం విశ్వవ్యతిరిక్తం చ విశ్వం వేదో ధనం ఉపకరణం యస్య తం. విశ్వస్యాత్మానం చ కేవలం. ప్రణతోఽస్మి. న తు తం జానామి. ౨౬. యోగం వినా దుర్జ్ఞానత్వాదిత్యాహ.—యోగేతి. యోగేన భగవద్ధర్మేణ రంధితాని దగ్ధాని కర్మాణి యేషాం తే. యం ప్రపశ్యంతి. ౨౭. తర్హి సర్వేఽపి యోగమేవ కిం నాస్థితాః తత్రాహ ద్వాభ్యాం.—నమఇతి. అసహ్యో వేగో రాగాదిలక్షణో యస్య. తథాభూతం శక్తిత్రయం యస్య. తస్మై. బహిశ్చ అఖిలధియాం సర్వేంద్రియాణాం గుణాయ శబ్దాదిరూపేణ ప్రతీయమానాయ. అతః. కదింద్రియాణాం కుత్సితాని ఇంద్రియాణి యేషాం తేషాం. అనవాప్యం వర్త్మ యస్య. ౨౮. నేతి. యచ్ఛక్త్యా యస్య మాయయా అహం ధీః. తయా హతః. అయం జనో న వేద. దురత్యయం మాహాత్మ్యం యస్య తం. ఇతః ఆశ్రితోఽస్మి. ౨౯. ఏవమితి. ఉపవర్ణితం నిర్విశేషం మూర్తిభేదం వినా పరం తత్త్వం యేన తం. వివిధాశ్చాసౌ లింగభిదా మూర్తిభేదః. తస్యామభిమానో యేషాం. అతఏవ తే యదా నోపజగ్ముః. తత్ర తదా. అఖిలామరమయః. సర్వదేవమయమూర్తిః. ౩౦. తమితి. దివిజైర్దేవైస్సహ ఛందోమయేనేత్యతిశైఘ్ర్యమోక్తం. ౩౧. సఇతి. ఖే దృష్ట్వా ఉపాత్తం ఉద్యతం చక్రం యేన. ౩౨. తమితి. గరుడోఽపి మందగతిరితి. తతః

ఉత్క్షిప్యసాంబుజకరం గిరమాహకృచ్ఛ్రాన్నారాయణాఖిలగురో భగవన్నమస్తే. ౩౨. తం వీక్ష్యపీడితమజస్సహసావతీర్య సగ్రాహమాశుసరసః కృపయోజ్జహార, గ్రాహాద్విపాటితముఖాదరిణాగజేంద్రం సంపశ్యతాం హరిరమూముచదుస్రియాణామ్. ౩౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, గజేంద్రమోక్షణం నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుకఉవాచ:—తదా దేవర్షిగంధర్వా బ్రహ్మేశానపురోగమాః, ముముచుః కుసుమాసారం శంసంతః కర్మ తద్ధరేః. ౧. నేదుర్దుందుభయో దివ్యా గంధర్వా ననృతుర్జగుః, ఋషయశ్చారణాస్సిద్ధాస్తుష్టువుః పురుషోత్తమమ్. ౨. యోఽసౌ గ్రాహస్స వై సద్యః పరమాశ్చర్యరూపధృత్, ముక్తో దేవలశాపేన హూహూగంధర్వసత్తమః. ౩. ప్రణమ్యశిరసాధీశముత్తమశ్లోకమవ్యయమ్. అగాయత యశోధామ కీర్తన్యగుణసత్కథమ్. ౪. సోఽనుకంపిత ఈశేన పరిక్రమ్య ప్రణమ్య తమ్, లోకస్య పశ్యతో లోకం స్వమాగాన్ముక్తకిల్బిషః. ౫. గజేంద్రో భగవత్స్పర్శాద్విముక్తోఽజ్ఞానబంధనాత్. ప్రాప్తో భగవతో రూపం పీతవాసాశ్చతుర్భుజః. ౬. సవై పూర్వమభూద్రాజా పాండ్యో ద్రవిడసత్తమః, ఇంద్రద్యుమ్న ఇతి ఖ్యాతో విష్ణువ్రతపరాయణః. ౭. స ఏకదారాధనకాల ఆత్మవాన్ గృహీతమౌనవ్రత ఈశ్వరం హరిమ్, జటాధరస్తాపస ఆప్లుతోఽచ్యుతం తమర్చయామాస కులాచలాశ్రమః. ౮. యదృచ్ఛయా తత్ర మహాయశా మునిస్సమాగమచ్ఛిష్యగణైః పరిశ్రితః, తం వీక్ష్యతూష్ణీమకృతార్హణాదికం రహస్యుపాసీనమృషిశ్చుకోపహ. ౯. తస్మా ఇమం శాపమదాదసాధురయం

సహసా అవతీర్య. అరిణా చక్రేణ. విపాటితం ముఖం యస్య. ఉస్రియాణాం దేవానాం. ౩౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

“శ్లో. చతుర్థే తు తయోర్గ్రాహః ప్రాప గంధర్వతాం పునః, గజం స్వపార్షదం కృత్వా హరిర్నిన్యే నిజం పదం-” ౧. ౨. య ఇతి. హూహూసంజ్ఞో గంధర్వసత్తమః. అసౌ దేవలస్య శాపేన. గ్రాహో జాతః. సవై తతః. సద్యో ముక్తస్సన్ ఉత్తమశ్లోకమగాయ తేత్యన్వయః. ఏవం హి ఇతి హాసోత్తమే కథా. సరసి స్త్రీభిః క్రీడన్నసౌ స్నాతుం సరః ప్రవిష్టం దేవలం పాదే ప్రగృహ్య విచకర్ష. స చ కుపితో గ్రాహో భవేతి శశాప. తేన చ ప్రసాదితస్సన్ తం ప్రత్యేవమభ్యధాత్ త్వమనయైవ రీత్యా గజేంద్రం గృహ్ణీష్వ. తతశ్చ గజేంద్రముద్ధరన్ హరిస్త్వామపి మోచయిష్యతీతి. ౩. ప్రణమ్యేతి. కథంభూతం. యశసో ధామ ఆశ్రయం. అతః కీర్తన్యాః కీర్తనీయాః గుణాః సతీ కథా చ యస్య తం. ౪. స ఇతి. స్వం లోకం గంధర్వలోకం. ౫. ౬. ౭. స ఇతి. కులాచలే మలయాద్రౌ. ఆశ్రమో యస్య. ౮. యదృచ్ఛయేతి. తూష్ణీం. రహసి. ఉపాసీనం వీక్ష్య. ౯. శాప

దురాత్మాఽకృతబుద్ధిరత్ర, విప్రావమంతా విశతాం తమిస్రం యథా గజస్తబ్ధమతి స్సఏవ. ౧౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం శప్త్వాగతోఽగస్త్యో భగవాన్ నృపసానుగః, ఇంద్రద్యుమ్నోఽపి రాజర్షిర్దిష్టం తదుపధారయన్. ౧౧. ఆపన్నః కౌంజరీం యోనిమాత్మస్మృతివినాశినీమ్, హర్యర్చనానుభావేన యద్గజత్వేఽప్యనుస్మృతిః. ౧౨. ఏవం విమోక్ష్య గజయూథపమబ్జనాభస్తేనాపి పారిషదతాం గమితేన యుక్తః, గంధర్వసిద్ధవిబుధైరనుగీయమానకర్మాద్భుతం స్వభువనం గరుడాసనోఽగాత్. ౧౩. ఏవం మహారాజ తవేరితో మయా కృష్ణానుభావో గజరాజమోక్షణమ్, స్వర్గ్యం యశస్యం కలికల్మషాపహం దుస్స్వప్ననాశం కురువర్య శృణ్వతామ్. ౧౪. యథానుకీర్తయంత్యేతచ్ఛ్రేయస్కామా ద్విజాతయః, శుచయః ప్రాతరుత్థాయ దుస్స్వప్నాద్యుపశాంతయే. ౧౫. ఇదమాహ హరిః ప్రీతో గజేంద్రం కురుసత్తమ, శృణ్వతాం సర్వభూతానాం సర్వభూతమయో విభుః. ౧౬. శ్రీభగవానువాచ:—యే మాం త్వాం చ సరశ్చేదం గిరికందరకాననమ్, వేత్రకీచకవేణూనాం గుల్మాని సురపాదపాన్. ౧౭. శృంగాణీమాని ధిష్ణ్యాని బ్రహ్మణో మే శివస్య చ, క్షీరోదం మే ప్రియం ధామ శ్వేతద్వీపం చ భాస్వరమ్. ౧౮. శ్రీవత్సం కౌస్తుభం మాలాం గదాం కౌమోదకీం మమ, సుదర్శనం పాంచజన్యం సుపర్ణం పతగేశ్వరమ్. శేషం చ మత్కలాం సూక్ష్మాం శ్రియం దేవీం మదాశ్రయామ్, బ్రహ్మాణం నారదమృషిం భవం ప్రహ్లాదమేవ చ. ౨౦. మత్స్యకూర్మవరాహాద్యైరవతారైః కృతాని మే, కర్మాణ్యనంతపుణ్యాని సూర్యం సోమం హుతాశనమ్. ౨౧ ప్రణవం సత్యమవ్యక్తం గోవిప్రాన్ ధర్మమవ్యయమ్, దాక్షాయణీర్ధర్మపత్నీః సోమకశ్యపయోరపి. ౨౨. గంగాం సరస్వతీం నందాం కాళిందీం సితవారణమ్, ధ్రువం బ్రహ్మఋషీన్ సప్త పుణ్యశ్లోకాంశ్చ మానవాన్. ౨౩. ఉత్థాయాపరరాత్రాంతే ప్రయతాస్సుసమాహితాః, స్మరంతి మమ రూపాణి ముచ్యంతే

మేవాహ.—తస్మాదితి. అసాధురిత్యాది. అకృతా అశిక్షితా బుద్ధిర్యస్య గజో యథా స్తబ్ధమతిస్తథైవాయం. అతః. సఏవ గజఏవ. భవత్వితి శేషః. ౧౦. ఏవమితి. దిష్టం దైవప్రాపితం తదుపధారయన్నాలోకయన్. ౧౧. ఆపన్న ఇతి. కౌంజరీం యోనిమాపన్నః. తర్హి పశ్చాత్ కథం స్మృతిర్జాతా. తత్రాహ—హరేరర్చనానుభావేనేతి. ౧౨. ఏవమితి. అద్భుతం స్వభువనం. అగాత్. ౧౩. ఏవమితి. ఏతద్గజరాజమోక్షణం నామ. కృష్ణానుభావస్తవేరితః. కథంభూతం తత్రాహ.—స్వర్గ్యమిత్యాది. దుస్స్వప్నం నాశయతీతి తథా. ౧౪. యథేతి. అతః. శ్రేయస్కామాః ఏతద్యథావదనుకీర్తయంతి. ౧౫. అనేన శ్రేయో భవతీతి కుతో జ్ఞాతం? సాక్షాద్భగవద్వచనాదేవేత్యాహ.—ఇదమాహేత్యాది యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. ౧౬. యే మామితి. ప్రసంగాదన్యస్యాపి స్మరణే ఫలముచ్యతే. సర్వేషాం ద్వితీయాంతానాం స్మరంతీత్యష్టమేనాన్వయః. ౧౭. ౨౧. ప్రణవమితి. అవ్యక్తం మాయాం. అవ్యయం ధర్మం భక్తిలక్షణం. సోమకశ్యపయోరపి. పత్నీర్దాక్షాయణీః. ౨౨. గంగామితి. సితవారణ

తేఽంహసోఽఖిలాత్. ౨౪. యే మాం స్తువంత్యనేనాంగ ప్రతిబుధ్య నిశాత్యయే, తేషాం ప్రాణాత్యయే చాహం దదామి విపులాం మతిమ్. ౨౫. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యాదిశ్య హృషీకేశః ప్రాధ్మాయ జలజోత్తమమ్, హర్షయన్విబుధానీకమారురోహ ఖగాధిపమ్. ౨౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—రాజన్నుదితమేతత్తే హరేః కర్మాఘనాశనమ్, గజేంద్రమోక్షణంపుణ్యం రైవతం త్వంతరం శృణు. ౧ పంచమో రైవతో నామ మనుస్తామససోదరః, ప్రతివింధ్యాదయస్తస్యసుతా అర్జునపూర్వకాః. ౨. విభురింద్రస్సురగణా రాజన్ భూతరయాదయః, హిరణ్యరోమా వేదశిరా ఊర్ధ్వబాహ్వాదయో ద్విజాః. 3. పత్నీ వికుంఠా శుభ్రస్య వైకుంఠైస్సురసత్తమైః, తయోస్స్వకళయా జజ్ఞే వైకుంఠో భగవాన్ స్వయమ్. ౪. వైకుంఠకల్పితో యేన లోకో లోకనమస్కృతః, రమయా ప్రార్థ్యమానేన దేవ్యా తత్ప్రియకామ్యయా. ౫. తస్యానుభావః కథితో గుణాశ్చ పరమోదయాః, భౌమాన్ రేణూన్ సవిమమే యో విష్ణోర్వర్ణయేద్గుణాన్. ౬. షష్ఠస్తు చక్షుషః పుత్రశ్చాక్షుషో నామ వై మనుః, పురుఃపురుషసుద్యుమ్నప్రముఖాశ్చాక్షుషాత్మజాః. ౭. ఇంద్రోమంత్రద్యుమస్తస్య దేవాఆప్యాదయో గణాః, మునయస్తత్ర వై రాజన్ హవిష్మద్వీరకాదయః. ౮ తత్రాపి దేవస్సంభూత్యాం వైరాజస్యాభవత్సుతః, అజితోనామ భగవానంశేన జగతఃపతిః. ౯. పయోధింయేననిర్మథ్య సురాణాం సాధితా సుధా, భ్రమమాణోఽంభసి ధృతః కూర్మరూపేణ మందరః. ౧౦. రాజోవాచ:—యథా భగవతా బ్రహ్మన్ మథితఃక్షీరసాగరః, యదర్థం వా యతశ్చాద్రిం దధారాంబుచరాత్మనా. ౧౧. యథామృతం సురైః ప్రాప్తం కిం వాన్యదభవత్తతః, ఏతద్భగవతః కర్మ వదస్వ పరమాద్భుతమ్. ౧౨. త్వయా సంకీర్త్య

మైరావతం. ౨౩. ఉత్థాయేతి. సుసమాహితాః ఏకాగ్రచిత్తాః. మమ రూపాణి మద్విభూతీః. ౨౪—౨౫. ఇతీతి. జలజోత్తమం శంఖవరం ప్రాధ్మాయ వాదయిత్వా. ౨౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అమృతాఖ్యానమష్టాభిరధ్యాయైరనువర్ణ్యతే, స్వభక్తపక్షపాతేన యత్ర [illegible] ప్రభోః. పంచమే పంచమం చాథ షష్ఠం చాకథయన్మనుమ్, విప్రశాపాచ్చ సిన్ధౌ [illegible] కృతా దేవైర్హరిస్తుతిః. ౧. పంచమఇతి. తామసః చతుర్థో మనుః తస్య సోదరః భ్రాతా. ౨—౫. తస్యేతి. తస్య వైకుంఠసంజ్ఞస్య హరేః. అనుభావః సనకాదిశాపేన దైత్యతాం ప్రాప్తాభ్యాం స్వపార్షదాభ్యాం. వరాహాదిరూపేణ యుద్ధాదిలక్షణః. గుణాశ్చ బ్రహ్మణ్యతాదయః, పరమోదయాశ్చ మహర్ధయః. కథితాః తృతీయస్కంధాదిషు. ౬—౧౦. యథేతి. యతో హేతోః. అంబుచరాత్మనా కూర్మ

మానేన మహిమ్నా సాత్త్వతాం పతేః, నాతితృప్యతి మే చిత్తం సుచిరం తాపతాపితమ్. ౧౩. సూత ఉవాచ:—విష్ణురాతేన సంపృష్టో భగవాన్బాదరాయణిః, అభినంద్య హరేర్వీర్యమాఖ్యాతుముపచక్రమే. ౧౪. శ్రీశుకఉవాచ:—యదాయుద్ధేసురైర్దేవా వధ్యమానాశ్శితాయుధైః, గతాసవో నిపతితా నోత్తిష్ఠేరన్ పునశ్చ తే. ౧౫. యదా దుర్వాససశ్శాపాత్సేంద్రా లోకాస్త్రయో నృప, నిశ్శ్రీకాశ్చాభవంస్తత్ర నేశురిజ్యాదయః క్రియాః. ౧౬. నిశామ్యైతత్సురగణా మహేంద్రవరుణాదయః, నాధ్యగచ్ఛన్ స్వయం మంత్రైర్మంత్రయంతో వినిశ్చయమ్. ౧౭. తతో బ్రహ్మసభాం జగ్ముర్మేరోర్మూర్ధని సర్వశః, సర్వం విజ్ఞాపయాంచక్రుః ప్రణతాః పరమేష్ఠినే. ౧౮. స విలోక్యేంద్రవాయ్వాదీన్నిస్సత్త్వాన్ విగతప్రభాన్, లోకానమంగళప్రాయానసురానయథా విభుః. ౧౯. సమాహితేన మనసా సంస్మరన్ పురుషం పరమ్, ఉవాచోత్ఫుల్లవదనో దేవాన్ స భగవాన్ పరః. ౨౦. అహం భవో యూయమథాసురాదయో మనుష్యతిర్యగ్ద్రుమఘర్మజాతయః, యస్యావతారాంశకలావిసర్జితా వ్రజామ సర్వే శరణం తమవ్యయమ్. ౨౧. న యస్య వధ్యో న చ రక్షణీయో నోపేక్షణీయాదరణీయపక్షః, తథాపి సర్గస్థితిసంయమార్థం ధత్తే రజస్సత్త్వతమాంసి కాలే. ౨౨. అయం తు తస్య స్థితిపాలనక్షణస్సత్త్వం జుషాణస్య భవాయ దేహినామ్, తస్మాద్వ్రజామశ్శరణం జగద్గురుం స్వానాం స నో దాస్యతి శం సురప్రియః. ౨౩. శ్రీశుకఉవాచ:—ఇత్యాభాష్య సురాన్ వేధాస్సహ దేవైరరిందమ, అజితస్య పదం సాక్షాజ్జగామ తమసః పరమ్. ౨౪. తత్రాదృష్టస్వరూపాయ శ్రుతపూర్వాయ చాభి

రూపేణ. సురాణాం సాధితా సుధేత్యుక్త్యా యుద్ధాద్యపి. సూచితం అతః పృచ్ఛతి.—కిం వాన్యదితి. ౧౨-౧౪. యథేతి. నోత్తిష్ఠేరన్ న పునర్జీవంతీత్యర్థః. ౧౫. దుర్వాససా హి కదాచిన్మార్గే గచ్ఛంతమింద్రం దృష్ట్వా స్వకంఠస్థా మాలా తస్మై దత్తా. తేనచ శ్రీమదేన అనాదృత్యైరావతస్య కుంభయోస్సా నిక్షిప్తా. స చ గజో మత్తః పద్భ్యాం తాం మాలాం చూర్ణీచకార. తతః కుపితో దుర్వాసాస్తం శశాప. త్రిభిర్లోకైస్సహ నిశ్శ్రీకో భవేతి. తదేతదాహ.—యదా దుర్వాససశ్శాపాదితి. ఇజ్యాదయః యాగాద్యాః. ౧౬—౧౮. సఇతి. అసురాన్. అయథా దేవవైలక్షణ్యేన బలసైన్యాది యుక్తాన్. విలోక్యేత్యర్థః. ౧౯. సమాహితేనేతి. హరిం శరణం గతాస్సంతో యథాపూర్వం; సర్వం ప్రాప్స్యామ ఇతి హర్షేణోత్ఫుల్లం వికసితం వదనం యస్య. ౨౦. అహమితి. మనుష్యాదయః జరాయుజాండజోద్భిజ్జస్వేదజాః. యస్యావతారః పురుషః. తస్యాంశో బ్రహ్మా తస్య కలా మరీచ్యాదయః తాభిర్విసర్జితాః పుత్రపౌత్రాదిద్వారా జనితాః. ౨౧. నను తర్హి సర్వేష్వసౌ సమస్స్యాత్. కింతచ్ఛరణాశ్రయేణ సత్యం. యద్యప్యేవం తథాప్యస్మత్పక్షపాతీ భవిష్యతీత్యాశయేనాహ—నయస్యేత్యాది ద్వాభ్యాం. ౨౨. అయమితి. స్థితిపాలనస్య క్షణః కాలః. అతః సురప్రియస్సన్ స్వీయానాం నః శం సుఖం కరిష్యతి. ౨౩. ఇతీతి. యత్ర క్షీరాబ్ధౌ. హరేర్వాసస్తదేవ తమసః పరం స్థానం యద్వా లోకాలోకాద్రేః పరతో యత్తమస్తతః పరం స్థానం జగామ. ౨౪. తత్రేతి. దైవీభిః

భోః,స్తుతిమబ్రూత ధైవీభిర్గీర్భి స్త్వవహితేంద్రియః. ౨౬. అవిక్రియం సత్యమనంత మాద్యం గుహాశయం నిష్కళమప్రతర్క్యమ్, మనోగ్ర్యయానం వచసాఽనిరుక్తం నమామహే దేవ వరం వరేణ్యమ్. ౨౭. విపశ్చితం ప్రాణమనోధియాత్మనామర్థేంద్రియాభాసమనిద్రమవ్రణమ్, ఛాయాఽతపౌ యత్ర నగృధ్రపక్షౌ తమక్షరం ఖం త్రియుగం వ్రజామహే. ౨౮. అజస్య చక్రం త్వజయేర్యమాణం మనోమయం పంచదశారమాశు, త్రినాభివిద్యుచ్చలమష్టనేమియదక్షమాహు స్తమృతం ప్రపద్యే. ౨౯. యదేకవర్ణం తమసః పరం తదలోకమవ్యక్తమనంతపారమ్, ఆసాంచకారోపసువర్ణమేనముపాసతే యోగరథేన ధీరాః. ౩౦. న యస్య కశ్చాతితితర్తి మాయాం

లోకే అప్రసిద్ధాభిః వైదికీభిర్గీర్భిః. స్తుతిమకరోత్. ౨౬. అవిక్రియమితి. దేవవరంత్వాం నమామహే. హే దేవ వరం త్వాం నమామహ ఇతి వా. వరత్వే హేతుః. సత్యం కుతః? అవిక్రియం తత్కుతః? అనంతం ఆద్యం చ. అనాదిం. ఆద్యంతవంతో హి వృద్ధ్యాదివిక్రియాయుక్తా భవంతి. కించ. గుహాశయం సర్వాంతరం. తత్కుతః ? నిష్కళం నిరుపాధికం తత్కుతః? అప్రతర్క్యం తత్కుతః? మనోగ్ర్యయానం మనసోపి జవిష్ఠం. మనః ప్రాప్యస్థానే తతః ప్రాగేవ విద్యమానత్వాత్. తథాచ శ్రుతిః. "అనేజదేకం మనసో జవీయో నైనద్దేవా ఆప్నువన్ పూర్వమర్షత్. తద్ధావతోఽన్యానత్యే" తీత్యాది. వచసా చ అనిరుక్తం అవిషయత్వాత్. 'శ్రు'. "యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగి" త్యాదిశ్రుతేః మనోవచసోరగోచరత్వాదప్రత్యర్క్యం. యథేష్టం వా. సర్వేషాం హేతుహేతుముద్భావః. ౨౭. విపశ్చితమితి. కించ. ప్రాణాదీనాం. విపశ్చితం జ్ఞాతారం. ఆత్మా అహంకారః దేహో వా. న తు తద్వ్యతిరిక్తం జ్ఞేయమస్తీత్యాహ—అర్థో విషయః ఇంద్రియాణి. తద్గ్రాహకాణి తదుభయరూపేణాభాసత ఇతి తథా తం. తథాప్యనిద్రం స్వప్నద్రష్టృవదజ్ఞానరహితం. కుతః? అవ్రణం అదేహం. అతఏవ అక్షరం ఖమివ వ్యాపినం. చ సర్వత్ర హేతుః యత్ర యస్మిన్. గృధ్రపక్షౌ జీవపక్షపాతినౌ. ఛాయాతపౌ అవిద్యా చ తన్నివర్తకావిద్యాచనాస్తికం. త్రిషుయుగేష్వావిర్భవంతం. శరణం వ్రజామః. ౨౮. తదేవమవిక్రియత్వాదిభిః సర్వజ్ఞత్వాదిభిః సత్యత్వం వరేణ్యత్వంచోక్తం. సంసారచక్రాధారత్వేనాపి తదేవ దర్శయన్నాహ—అజస్యేతి. అజస్య జీవస్య చక్రం చక్రవదావర్తమానం దేహాది. అజయా మాయయా ప్రేర్యమాణం. యత్. యః అక్షో యస్య. యదధిష్ఠానమాహుః తమృతం సత్యం. ప్రపద్యే కథంభూతం చక్రం. మనోమయం మనః ప్రధానం జ్ఞానేంద్రియాణి పంచ.కర్మేంద్రియాణి పంచ.పంచప్రాణాః. ఇత్యేవం పంచదశ అరా యస్య ఆశు శీఘ్రగం త్రయో [illegible] గుణాః. నాభిరివ మధ్యే యస్య విద్యుదివ చలం. అష్టౌ ప్రకృతయో నేమయ ఇవావరణాని యస్య.౨౯. సర్వజీవనియంతృత్వాదినా చ వరిష్ఠత్వమాహ—యదితి. య ఉపసర్పణం జీవసమీపే [illegible] తృత్వేన. ఆసాం చకార ఆస్తేస్మ. 'శ్రు'. "ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాత" ఇతి శ్రుతేః, యద్వా. భక్తరక్షార్థం గరుడస్యోపరి ఉపవిష్ట ఇత్యర్థః, తర్హి. దేహస్థత్వాత్ భక్తరక్షణాదిక్రియాదేశాద్వా జీవసామ్యం స్యాత్. తత్రాహ—ఏకవర్ణం జ్ఞానైకస్వరూపం. తమసః ప్రకృతేః పరం. అలోకం అదృశ్యం. అవ్యక్తం నిర్వికల్పం. అనంతపారం కాలతో దేశతశ్చాపరి

యయా జనో ముహ్యతి వేదనార్థమ్, తం నిర్జితాత్మాత్మగుణం పరేశం నమామి భూతేషు సమం చరంతమ్. ౩౦. ఇమే వయం యత్ప్రియయైవ తన్వా సత్త్వేన సృష్టా బహిరంతరావిః, గతిం న సూక్ష్మామృషయశ్చ విద్మహే కుతో సురాద్యా ఇతరప్రధానాః ౩౧. పాదౌ మహీయం స్వకృతైవ యస్య చతుర్విధో యత్ర హి భూతసర్గః, స మే మహాపూరుష ఆత్మతంత్రః ప్రసీదతాం బ్రహ్మమహావిభూతిః. ౩౨. అంభస్తు యద్రేత ఉదారవీర్యం సిధ్యంతి జీవంత్యుత వర్ధమానాః, లోకాస్త్రయోఽథాఖిలలోకపాలాః ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౩౩. సోమో మనో యస్య సమామనంతి దివౌకసాం యో బలమంధ ఆయుః, ఈశో నగానాం ప్రజనః ప్రజానాం ప్రసీదతాం బ్రహ్మ మహావిభూతిః. ౩౪. అగ్నిర్ముఖం యస్య తు జాతవేదా జాతః క్రియాకాండనిమిత్తజన్మా, అంతస్సముద్రే తు పచన్ స్వధాతూన్ ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౩౫. యచ్చక్షురాసీత్తరణిర్దేవయానం త్రయీమయో బ్రహ్మణ ఏష

చ్ఛిన్నం. తత్. బ్రహ్మభావం అప్రచ్యుతస్వరూపత్వాత్ న జీవసామ్యం. శ్రు. "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ" తి విశేషశ్రవణాదిత్యర్థః. అతఏవ యం ధీరా యోగేన రథేన ప్రాప్తసాధనశేషా హంసాః భజన్తే. తం నమామీత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౯. మాయానియన్తృత్వేనాపి జీవ సామ్యం పరిహరన్నాహ—న యస్యేతి. యస్య మాయాం. కశ్చ కశ్చిదపి. నాతితర్తి నాతిక్రామతి. కథంభూతాం. జనో యయా ముహ్యతి అర్థమాత్మస్వరూపం. న తు వేదనిర్జితః ఆత్మా ఆత్మశక్తిర్మాయా చ. తద్గుణాశ్చ యేన తం. ౩౦. అర్థం న వేదేతి యదుక్తం తత్ప్రపంచయన్నాహ—ఇమే వయమితి. ఇమే వయం దేవా ఋషయశ్చ. యస్య ప్రియయా తన్వా. సత్త్వేనైవ సృష్టా అపి. బహిశ్చాంతశ్చ సత్త్వప్రకాశాభ్యాసయుతాః ప్రకాశమపి. సూక్ష్మాం గతిం నిరుపాధిస్వరూపం. న విద్మః. ఇతర ప్రధానా రజస్తమఃప్రధానాః కుతో విద్యుః? తం నమామీతి పూర్వేణాన్వయః. ౩౧. ఇదానీం వైరాజరూపేణ స్తువన్ప్రార్థయతే—ద్వాదశభిః. పాదావితి. యత్ర మహ్యాం. జరాయుజాదిభూతసర్గః. సా మహీ యస్య పాదౌ. స నః ప్రసీదతు. ఆత్మతంత్రః పాదాదిమత్త్వేఽపి న తత్పరతంత్రః. కుతః? బ్రహ్మ అప్రచ్యుతరూపః. తత్కుతః? మహతీ విభూతిరైశ్వర్యం యస్య సః. ౩౨. అంభ ఇతి. ఉదారవీర్యం శక్తిర్యస్య తదంభో యస్య రేతః. స నః ప్రసీదతు. ఉదారవీర్యతామాహ—యతోఽంభసో లోకాదయః సిధ్యంతి జాయంతే. ౩౩. సోమ ఇతి. యః సోమః దేవానాం అంధః అన్నం. అత ఏవ. బలమాయుశ్చ నగానాం వృక్షాణాం. ప్రకర్షేణ జనయతి వర్ధయతీతి ప్రజనః తం. యస్య మనః సమామనంతి. స ప్రసీదతు. ౩౪. అగ్నిరితి. అగ్నిర్యస్య తు ముఖం జాతః. కథంభూతః. జాతం వేదో ధనం యస్మాత్. క్రియాకాండం తత్ప్రతిపాద్యం కర్మ తన్నిమిత్తం జన్మ యస్య. అంతః సముద్రే ఉదరమధ్యే స్వధాతూన్. [illegible]న్నాదీన్. ప్రసిద్ధసముద్రేఽపి బడబానలరూపేణ ఉదకాన్యేవానుపచన్నగ్నిః. ౩౫. యదితి. ఏష తరణిర్యస్య చక్షురాసీత్, కథంభూతః. దేవయానం అర్చిరాదిమార్గదేవతా. త్రయీమయః. శ్రు. "సైషా త్రయ్యేవ విద్యా తపతీ" తి శ్రుతేః. బ్రహ్మణో ధిష్ణ్యం ఉపాసనాస్థానం. శ్రు. "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుష" ఇతి శ్రుతేః. ముక్తేర్ద్వారం దేవయాన

ధిష్ణ్యమ్, ద్వారం చ ముక్తేరమృతస్య మృత్యోః ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౩౬. ప్రాణాదభూద్యస్య చరాచరాణాం ప్రాణస్సహో బలమోజశ్చ వాయుః, అన్వాస్మ సమ్రాజమివానుయం వయం ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౩౭. శ్రోత్రాద్దిశో యస్య హృదశ్చ ఖాని ప్రజజ్ఞిరే ఖం పురుషస్య నాభ్యాః, ప్రాణేంద్రియాత్మాసుశరీరకేతనం ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౩౮. బలాన్మహేంద్రస్త్రిదశాః ప్రసాదాన్మన్యోర్గిరీశః పరుషాద్విరించః, ఖేభ్యస్తు ఛందాంస్యృషయో మేఢ్రతః కః ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౩౯. శ్రీర్వక్షసః పితరశ్ఛాయయాసన్ ధర్మస్స్తనాదితరః పృష్ఠతోఽభూత్. ద్యౌర్యస్య శీర్ష్ణోఽప్సరసోఽపి హాసాత్ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౪౦. విప్రో ముఖాద్బ్రహ్మ చ యస్య గుహ్యం రాజన్య ఆసీద్భుజయోర్బలం చ, ఊర్వోర్విడోజోఽంఘ్రిరవేదశూద్రౌ ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. లోభోఽధరాత్ప్రీతిరుపర్యభూద్ద్యుతిర్నస్తః పశవ్యః స్పర్శేన కామః, భ్రువోర్యమః పక్ష్మభవస్తు కాలః ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౪౨. ద్రవ్యం వయః కర్మగుణాన్విశేషం యద్యోగమాయావిహితాన్ వదంతి, యద్దుర్విభావ్యం ప్రబుధాపబాధం ప్రసీదతాం నస్స మహావిభూతిః. ౪౩. నమోఽస్తు తస్మా ఉపశాంతశక్తయే స్వారాజ్యలాభప్రతిపూరితాత్మనే, గుణేషు మాయారచితేషు వృత్తిభిర్న సజ్జమానాయ నభస్వదూతయే. ౪౪. సత్వం నో దర్శయాత్మానమస్మత్కరణగోచరమ్,

---

త్వాత్. అమృతం చ పుణ్యలోకత్వాత్. మృత్యుశ్చ కాలాత్మకత్వాత్. ఏవంభూతః శరణిర్యస్య చక్షుః. ౩౬. ప్రాణాదితి. కథంభూతో వాయుః. చరాచరాణాం సహ ఆదిధర్మవాన్ప్రాణః. యం ప్రాణం. వయం బుద్ధ్యాద్యధిష్ఠాతారో దేవాః. సమ్రాజం భృత్యా ఇవ. అన్వాస్మ అనుసృత్య స్థితాః. ఏవంభూతో వాయుర్యస్య ప్రాణాదభూత్సః. ౩౭. శ్రోత్రాదితి. ఖాని దేహగతాని ఛిద్రాణి. ప్రాణః పంచవృత్తిః ఇంద్రియాణి చ ఆత్మా మనశ్చ. అసవో నాగకూర్మాదయః. శరీరం చ తేషాం కేతనం ఆశ్రయభూతం. ఖం యస్య పురుషస్య నాభ్యాః ప్రజజ్ఞే సః ౩౮. బలాదితి. యస్య బలాత్ మహేంద్రో జజ్ఞే ఛందాసి ఋషయశ్చ ఖేభ్యః. కః ప్రజాపతిః. ౩౯. శ్రీరితి. ఇతరః అధర్మః. ౪౦. విప్ర ఇతి. విట్ వైశ్యః. ఓజః నైపుణ్యం తస్య వృత్తిశ్చ. అంఘ్రిః. అంఘ్రిజావిత్యర్థః అవేదశూద్రౌ. అవేదః వేదవ్యతిరిక్తా శుశ్రూషావృత్తిః తద్వృత్తిమాన్ శూద్రశ్చ. విడంఘ్రిరభవంశ్చ శూద్రా ఇతి పాఠాంతరం సుగమం. ౪౧. లోభ ఇతి. ఉపరి ఉత్తరోష్ఠాత్. నస్తః నాసికాతః ద్యుతిః. కాంతిః పశవ్యః పశూనాం హితః. కామః స్పర్శేనాభూత్. ౪౨. ద్రవ్యమితి. ద్రవ్యం భూతాని. వయః కాలః విశేషం భౌతికప్రపంచః యద్యస్మాత్. దుర్విభావ్యం కుతః ప్రబుధాపబాధం విద్వద్భిరపోహ్యమానం పాఠాంతరే ప్రబుధానాం మాయేత్యవబోధో యస్మిన్నిత్యర్థః. ౪౩. తదేవం ప్రపంచముపవర్ణ్య నిష్ప్రపంచముపవర్ణయన్ ప్రణమతి.—నమ ఇతి. వృత్తిభిర్దర్శనాదిభిః. నభస్వాన్వాయుః తస్యేవ ఊతిః లీలా యస్య తస్మై. ౪౪. స ఇతి. తేన స్మితం ముఖాంబుజం. దిదృక్షూణాం నః. అస్మచ్చక్షు

ప్రపన్నానాం దిదృక్షూణాం సస్మితం తే ముఖాంబుజమ్. ౪౫. తైస్తైస్స్వేచ్ఛాభృతై రూపైః కాలే కాలే స్వయం విభో, కర్మ దుర్విషహం యన్నో భగవాన్ నైతత్కరోతి హి. ౪౬. క్లేశభూర్యల్పసారాణి కర్మాణి విఫలాని హి, దేహినాం విషయార్థానాం న తథైవార్పితం త్వయి. ౪౭. నావమః కర్మకల్పోఽపి విఫలాయేశ్వరార్పితః, కల్పతే పురుషస్యైష సహ్యాత్మా దయితో హితః. ౪౮. యథా హి స్కంధశాఖానాం తరోర్మూలావసేచనమ్, ఏవమారాధనం విష్ణోస్సర్వేషామాత్మనశ్చ హి. ౪౯. నమస్తుభ్యమనంతాయ దుర్వితర్క్యాత్మకర్మణే, నిర్గుణాయ గుణేశాయ సత్త్వస్థాయ చ సాంప్రతమ్. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, అష్టమస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం స్తుతస్సురగణైర్భగవాన్ హరిరీశ్వరః, తేషామావిరభూద్రాజన్ సహస్రార్కోదయద్యుతిః. ౧. తేనైవ మహసా సర్వే దేవాః ప్రతిహతేక్షణాః, నాపశ్యన్ ఖం దిశః క్షోణీమాత్మానం చ కుతో విభుమ్. ౨. విరించో భగవాన్ దృష్ట్వా సహ సర్వేణ తాం తనుమ్, స్వచ్ఛాం మరకతశ్యామాం కంజగర్భారుణేక్షణామ్. ౩. తప్తహేమావదాతేన లసత్కౌశేయవాససా, ప్రసన్న

రాదికరణగోచరం యథా భవత్యేవం చాత్మానం దర్శయ. ౪౫. భక్తేచ్ఛానువర్తిత్వం చ. తవ బహుశో దృష్టమేవేత్యాహ—తైస్తైరితి. యన్నో దుర్విషహమశక్యం కర్మ తద్భవాన్ స్వయమేవ కరోతి హి. ౪౬. న చ బహిర్ముఖానామివ త్వద్భక్తానాం, అస్మాకం. త్వయ్యర్పితాని పూర్వపుణ్యాని విపరీతఫలాని భవితుమర్హంతీత్యాహ—క్లేశేతి. క్లేశో భూరిర్యేషు అల్పం సారం ఫలం యేషు. యద్వా విఫలాన్యేవ సకామానాం కర్మాణి. త్వయ్యర్పితం తు నైవ తథా. ౪౭. తత్రావైఫల్యముపపాదయతి—నేతి. అవమః అల్పోఽపి. కర్మకల్పః కర్మాభాసః ఈశ్వరార్పితశ్చేద్విఫలాయ శ్రమాయ న కల్పతే. హి యస్మాత్స ఏష ఈశ్వరః. పురుషస్యాత్మా, అతఏవ దయితో హితశ్చ. న హ్యాత్మని దయితే హితే చార్పితం నిష్ఫలం స్యాత్. ౪౮. అనంతఫలత్వమాహ—యథేతి. యథా హి మూలావసేచనం స్కంధానాం శాఖానాం భవతి. ౪౯. ఏవం సత్యపి త్వదర్పితకర్మణాం త్వద్భక్తానామస్మాకం యన్నిమిత్తమిదం దుఃఖమితి తత్త్వమేవ వేత్సీత్యాశయేనాహ—నమ ఇతి. దుర్వితర్క్యాణ్యాత్మకర్మాణి స్వభావచేష్టితాని యస్య తస్మై. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "షష్ఠే పునః స్తుతిర్విష్ణావావిర్భూతే సురైః కృతా, తన్మంత్రాచ్చాసురైస్సాకమమృతార్థం మహోద్యమః." ఏవమితి. సహస్రార్కాణాముదయే ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యస్య. ౧. తేనేతి. మహసా తేజసా. ప్రతిహతానీక్షణాని చక్షూంషి యేషాం. ౨. విరించ ఇతి. తామావిర్భూతాం తనుం విరించో దృష్ట్వా తుష్టావేతి పంచమేనాన్వయః. కంజగర్భవదరుణే ఈక్షణే యస్యాః. ౩. తప్తేతి. తప్తహేమవదవదాతేన పీతేన. లసత్కౌశేయవాససా యుక్తాం. ప్రసన్నాని చారూణి సర్వాణ్యంగాని యస్యాః.

చారుసర్వాంగీం సుముఖీం సుందరభ్రువమ్. ౪. మహామణికిరీటేన కేయూరాభ్యాం చ భూషితామ్, కర్ణాభరణనిర్భాతం కపోలశ్రీముఖాంబుజామ్. ౫. కాంచీకలాప వలయహారనూపురశోభితామ్, కౌస్తుభాభరణాం లక్ష్మీం బిభ్రతీం వనమాలినీమ్. ౬. సుదర్శనాదిభిస్స్వాస్త్రైర్మూర్తిమద్భిరుపాసితామ్, తుష్టావ దేవప్రవరస్సశర్వః పురుషం పరమ్, సర్వామరగణైస్సాకం సర్వాంగైరవనీం గతః. ౭. బ్రహ్మోవాచ:—
అజాతజన్మస్థితి సంయమాయ గుణాయ నిర్వాణసుఖార్ణవాయ, అణోరణిమ్నే పరిగణ్యధామ్నే మహానుభావాయ నమో నమస్తే. ౮. రూపం తవైతత్పురుషర్షభేజ్యం శ్రేయోర్థిభిర్వైదికతాంత్రికేణ, యోగేన ధాతస్సహనస్త్రిలోకాన్ పశ్యామ్యముష్మిన్నుహ విశ్వమూర్తౌ. ౯. త్వయ్యగ్ర ఆసీత్త్వయిమధ్య ఆసీత్త్వయ్యంత ఆసీదిదమాత్మతంత్ర, త్వమాదిరంతో జగతోఽస్య మధ్యం ఘటస్య మృత్స్నేవపరః పరస్మాత్. ౧౦. త్వన్మాయయాత్మాశ్రయయా స్వయేదం నిర్మాయ విశ్వంతదనుప్రవిష్టః, పశ్యంతి యుక్తా మనసా మనీషిణో గుణవ్యవాయేఽప్యగుణం విపశ్చితః. ౧౧. యథాగ్నిమేధస్య మృతం చ గోషు భువ్యన్నమంబూద్యమనేన

సర్వాణ్యంగాని యస్యాః. శోభనం ముఖం యస్యాః. సుందరే భ్రువౌ యస్యాః. ౪. మహామణీతి. మహాంతో మణయో యస్మిన్. తేన కిరీటేన. కర్ణాభరణే కుండలే. తాభ్యాం నిర్భాతౌ యౌ కపోలౌ తాభ్యాం. శ్రీర్ముఖాంబుజే యస్యాః. ౫. కాంచీతి. కౌస్తుభాభరణం కంఠే యస్యాః. లక్ష్మీం వక్షసి బిభ్రతీం. ౬. సుదర్శనేతి. దేవప్రవరో బ్రహ్మా. సర్వాంగైరవనీం గతైః సాష్టాంగప్రణతైః. శ్లో. "అనావిరావిరాసేయం నాభూతాభూదితి స్తువన్, బ్రహ్మాభిప్రైతి సత్యత్వవిభుత్వే భగవత్తనోః." శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౭. శ్రీమూర్తేరయమావిర్భావ ఏవ న త్వస్మదాదివజ్జన్మాది తవాస్తీత్యాహ.— అజాతేతి. న జాతా జన్మాదయో యస్య. కుతః. అగుణాయ. అతః. నిర్వాణసుఖస్యార్ణవాయ. అపారమోక్షసుఖస్వరూపాయేత్యర్థః. తథాపి. అణోరప్యణిమ్నే అతిసూక్ష్మాయ. దుర్జ్ఞానత్వాత్. వస్తుతస్తు. అపరిగణ్యం ఇయత్తాతీతం. ధామ మూర్తిర్యస్య తస్మై. న చైతదసంభావితం. యతః. మహానచింత్యోఽనుభావో యస్య. ౮. తన్మూర్తేః సనాతనత్వమపరిమేయత్వం చోపపాదయతి.—రూపమితి. హే పురుషర్షభ పురుషోత్తమ. హే ధాతః. ఏతత్తవ రూపం. వైదికేన తాంత్రికేణ చ. యోగేన ఉపాయేన శ్రేయోర్థిభిః. సదా ఇజ్యం పూజ్యం. అతో నేదమిదానీమపూర్వం జాతమితి భావః, నను. యూయం దేవాః సదా పూజ్యత్వేన ప్రసిద్ధాః. సత్యం. సర్వేఽప్యత్రైవాంతర్భూతా ఇత్యాహ—నుహ అహో స్ఫుటం. అముష్మిన్ త్వయి. నోఽస్మాన్. త్రిలోకాంశ్చ సహ పశ్యామి. తత్ర హేతుః. విశ్వం మూర్తౌ యస్య. అతస్త్వైతద్రూపం పరిచ్ఛిన్నమపి న భవతీతి భావః. ౯. విశ్వమూర్తిత్వమేవాహ.—త్వయీతి. ఘటస్య మృత్తికా. యథా. ఆదిరంతశ్చ మధ్యం చ. తథా. త్వమస్య జగతః. తత్ర హేతుః. పరస్మాత్ప్రధానాదపి పరః. ౧౦. మృత్తికాదృష్టాంతేన పరిణామప్రాప్తిం వారయతి—త్వదితి. స్వయా స్వాధీనయా అత ఏవ. గుణానాం వ్యవాయే పరిణామేఽప్యగుణమేవ త్వాం. యుక్తాః పశ్యంతి. మనీషిణో వివేకినః విపశ్చితః శాస్త్రజ్ఞాః. ౧౧. ఏతదేవ సదృష్టాం

వృత్తిమ్, యోగైర్మనుష్యా అధియంతి హి త్వాం గుణేషు బుద్ధ్యా కవయో౽ధియంతి. ౧౨. తం త్వా వయం నాథ సముజ్జిహానం సరోజనాభాతిచిరేప్సితార్థమ్, దృష్ట్వా గతా నిర్వృతిమద్య సర్వే గజా దవార్తా ఇవ గాంగమంభః. ౧౩. స త్వం విధత్స్వాఖిలలోకపాలా వయం యదర్థాస్తవ పాదమూలమ్, సమాగతాస్తే బహిరంతరాత్మన్ కిం చాన్య విజ్ఞాప్యమశేషసాక్షిణః. ౧౪. అహం గిరిత్రశ్చ సురాదయో యే దక్షాదయో౽గ్నేరివ కేతవస్తే, కిం వా విదామేశ పృథగ్విభావితా విధత్స్వ శం నో ద్విజదేవమంత్రమ్. ౧౫. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం విరించ్యాదిభిరీడితస్తద్విజ్ఞాయ తేషాం హృదయం యథైవ, జగాద జీమూతగభీరయా గిరా బద్ధాంజలీన్ సంవృతసర్వకారకాన్. ౧౬. ఏక ఏవేశ్వరస్తస్మిన్ సురకార్యే నృపేశ్వర, విహర్తుకామస్తానాహ సముద్రోన్మథనాదిభిః. ౧౭. శ్రీభగవానువాచ:—హంత బ్రహ్మన్నహో శంభో హే దేవా మమ భాషితమ్, శృణుతావహితాస్సర్వే శ్రేయో వస్స్యాద్యథా సురాః ౧౮. యాత దానవదైతేయైస్తావత్సంధిర్విధీయతామ్, కాలేనానుగృహీతైస్తైర్యావద్వో భవ ఆత్మనః. ౧౯. అరయో౽పి హి సంధేయాస్సతి కార్యార్థగౌరవే, అహిమూషకవత్పశ్చాదర్థస్య పదవీం గతైః. ౨౦. అమృతోత్పాదనే యత్నః క్రియ

తమాహ—యథేతి. యథా అగ్నిం. ఏధసి కాష్ఠే. మంథనేన. అమృతమాజ్యం గోషు దోహనాదినా. భువి అన్నం వ్రీహ్యాదికర్షణాదినా. అంబుఖననేన ఉద్యమనేన పురుషకారేణ వాణిజ్యాదినా వృత్తిం జీవికాం. యద్వా. అంబు ఉద్యమనేన ఘటీయంత్రాదినోద్ధరణేన. యోగైర్మనుష్యాః అధియంతి ప్రాప్నువంతి. తథా కవయస్త్వాం బుద్ధ్యా గుణేష్వధియంతి విందంతి చ. ౧౨. తమితి. హే నాథ సరోజనాభ అతిచిరాదీప్సితార్థం తం యోగైకప్రాప్యం. త్వాం సమ్యగుజ్జిహానం. ఆవిర్భవంతం ప్రత్యక్షతో దృష్ట్వా. అద్య వయం నిర్వృతిం గతాః. దవార్తాః దావాగ్నిపీడితాః. ౧౩. యద్విధేయం తత్కథయతేతి చేత్. తత్రాహ.—స ఇతి. హే అంతరాత్మన్. అశేషసాక్షిణస్తే. బహిః. కిం వాన్యైర్విజ్ఞాప్యమస్తి. ౧౪. యూయమేవ కించిత్కురుతేతి చేత్తత్రాహ—అహమితి. అగ్నేః కేతవో విస్ఫులింగా ఇవ. తే త్వత్తః. వయం పృథగ్విభావితాస్సంతః ఆత్మనః. శం శ్రేయః కిం వా విద్మః. అతస్త్వమేవ ద్విజానాం దేవానాం చ. మంత్రం విధత్స్వ. ఇదం కురుతేత్యుపాయముపదిశేత్యర్థః. ౧౫. ఏవమితి. హృదయం. మంత్ర ఉపదేష్టవ్య ఇత్యభిప్రేతం. యథా తథైవ విజ్ఞాయ. జగాద. సంవృతాని నియమితాని సర్వాణి కారకాణి కరణానీంద్రియాణి యైస్తాన్. ౧౬. ఈశ్వరస్యాపి తథైవాభిప్రేతమిత్యాహ.—ఏక ఇతి. ఏక ఏవేశ్వరః సమర్థో౽పి. ౧౭. హంతేతి. హే సురాః దేవాః. అన్యే చ గంధర్వాదయః. ౧౮. యాతేతి. వః ఆత్మనః. స్వతో యావద్భవో వృద్ధిర్భవతి. ౧౯. అరయ ఇతి. అర్థస్య ప్రయోజనస్య. పదవీం సిద్ధిం. ప్రాప్తైః పశ్చాత్. అహిమూషకవద్వధ్యఘాతుకభావేన వర్తితవ్యమితి శేషః. యద్వా. పేటికాయాం నిరుద్ధః అహిః. యథా నిర్గమద్వారవిధానార్థం. ప్రథమం మూషకేణ సంధిం ధత్తే. పశ్చాత్తమేవ కదాచిద్భక్షయతి. తథార్థమార్గప్రవృత్తైః ప్రథమం సంధేయా ఇత్యర్థః. ౨౦. తచ్చ తైస్సహ యత్కార్యం తదాహ.—అమృతేతి. యస్య అమృతస్య పీతస్య

తామవిలంబితమ్, యస్య పీతస్య వై జంతుర్మృత్యుగ్రస్తో మృతో భవేత్. ౨౧. క్షిప్త్వా క్షీరోదధౌ సర్వా వీరుత్తృణలతౌషధీః, మంథానం మందరం కృత్వా నేత్రం కృత్వా చ వాసుకిమ్.౨౨.సహాయేన మయా దేవా నిర్మంథధ్వమతంద్రితాః, క్లేశభాజో భవిష్యంతి దైత్యా యూయం ఫలగ్రహాః. ౨౩. యూయం తదను మోదధ్వం యదిచ్ఛంత్యసురాస్సురాః, న సంరంభేణ సిధ్యంతి సర్వేఽర్థాస్సాంత్వయా యథా. ౨౪. న భేతవ్యం కాలకూటాద్విషాజ్జలధిసంభవాత్, లోభః కార్యో న వో జాతు రోషః కామశ్చ వస్తుషు. ౨౫. శ్రీశుక ఉవాచ—ఇతి దేవాన్ సమాదిశ్య భగవాన్ పురుషోత్తమః, తేషామంతర్దధే రాజన్ స్వచ్ఛందగతిరీశ్వరః. ౨౬. అథ తస్మై భగవతే నమస్కృత్య పితామహః, భవశ్చ జగ్మతుస్స్వంస్వం ధామోపేయుర్బలిం సురాః. ౨౭. దృష్ట్వారీనప్యసంయత్తాన్ జాతక్షోభాన్ స్వనాయకాన్, న్యషేధద్దైత్యరాట్ల్లోక్య సంధివిగ్రహకాలవిత్. ౨౮. తే వైరోచనిమాసీనం గుప్తం చాసురయూథపైః, శ్రియా పరమయా జుష్టం జితాశేషముపాగమన్. ౨౯. మహేంద్రశ్శ్లక్ష్ణయా వాచా సాంత్వయిత్వా మహామతిః, అభ్యభాషత తత్సర్వం శిక్షితం పురుషోత్తమాత్.౩౦. తత్త్వరోచంత దైత్యస్య తత్రాన్యే యేఽసురాధిపాః, శంబరోఽరిష్టనేమిశ్చ యే చ త్రిపురవాసినః. ౩౧.తతో దేవాసురాః కృత్వా సంవిదం కృతసౌహృదాః, ఉద్యమం పరమం చక్రురమృతార్థే పరస్పరమ్ ౩౨. తతస్తే మందరగిరిమోజసోత్పాట్య దుర్మదాః, నదంత ఉదధిం నిన్యుశ్శక్తాః పరిఘబాహవః. ౩౩. దూరభారోద్వహశ్రాంతాశ్శక్రవైరోచనాదయః, అపారయంతస్తం నేతుం వివశా విజహుః పథి. ౩౪. న్యపతత్సగిరిస్తత్ర బహూనమరదానవాన్, చూర్ణయామాస మహతా భారేణ కనకాచలః. ౩౫. తాంస్తథా భగ్నమనసో భగ్నబాహూరుకంధరాన్, విజ్ఞాయ భగవాంస్తత్ర బభూవ గరుడధ్వజః. ౩౬. గిరిపాతవినిష్పిష్టాన్ విలోక్యామరదానవాన్, కటాక్షైర్జీవయామాస నిర్జరాన్నిర్వ్రణాన్ యథా ౩౭. గిరిం చారోప్య గరుడే హస్తేనైకేన లీలయా, ఆరుహ్య ప్రయయావబ్ధిం సురాసుర

సతః. ౨౧. క్షిప్త్వేతి. నేత్రం రజ్జుం.౨౨.సహాయేనేతి. నను తర్హి తేఽప్యమృతపానేనామరాస్స్యుః. తత్రాహ.—క్లేశభాజ ఇతి. ౨౩. బలిభిః సహకారిభిః. సాధ్యా అర్థాః. తదనుసరణం వినా న సిధ్యంతీతి కృత్వా. సామాదికముపదిశతి ద్వాభ్యాం.—యూయమితి. హే సురాః. సంరంభేణ సంభ్రమేణ సాంత్వయా సామమార్గేణ యథా సిధ్యంతి. ౨౪. నేతి. వస్తుషు మథనాదుత్పన్నేషు. ౨౫. అథేతి. సురాస్తు బలిముపేయుః ఉపజగ్ముః. ౨౭. దృష్ట్వేతి. అసంయత్తానపి దృష్ట్వా స్వనాయకాన్ స్వభటాన్ యుద్ధోద్యుక్తాన్. న్యషేధత్. శ్లోక్యః కీర్త్యర్హః. ౨౮. తఇతి. వైరోచనిం బలిం జితమశేషం త్రైలోక్యం యేన తమ్. ౨౯. మహేంద్ర ఇతి. తత్సర్వం అమృతోన్మథనాది. ౩౦. తదితి. తత్ర యే అన్యే చ. అసురాధిపాః. పౌలోమకాలకేయాదయః శంబరాదయశ్చ. తేభ్యశ్చారో

గణైర్వృతః. ౩౭. అవరోప్య గిరిం స్కంధాత్సుపర్ణః పతతాం వరః, యయౌ జలాంత ఉత్సృజ్య హరిణా స విసర్జితః. ౩౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—తేనాంగ రాజమామంత్ర్య ఫలభాగేన వాసుకిమ్, పరివీయ గిరౌ తస్మిన్నేత్రమబ్ధిం ముదాన్వితాః. ౧. ఆరేభిరే సురా యత్తా మథితుం తేఽమృతార్థినః, హరిః పురస్తాజ్జగృహే పూర్వం దేవాస్తతోఽభవన్. ౨. తన్నైచ్ఛన్ దైత్యపతయో మహాపురుషచేష్టితమ్, న గృహ్ణీమో వయం పుచ్ఛమహేరంగమమంగళమ్. ౩. స్వాధ్యాయశ్రుతసంపన్నాః ప్రఖ్యాతా జన్మకర్మభిః, ఇతి తూష్ణీం స్థితాన్ దైత్యాన్ విలోక్య పురుషోత్తమః. ౪. స్మయమానో విసృజ్యాగ్రం పుచ్ఛం జగ్రాహ సామరః, కృతస్థానవిభాగాస్తే హ్యేవం కశ్యపనందనాః. ౫. మమంథుః పరమాయత్తా అమృతార్థే పయోనిధిం, మథ్యమానేఽర్ణవే సోఽద్రిరనాధారో హ్యపావిశత్, ధ్రియమాణోఽపి బలిభిర్గౌరవాత్పాండునందన, ౬. తే తు నిర్విణ్ణమనసః పరిమ్లానముఖశ్రియః, ఆసన్ స్వపౌరుషే నష్టే దైవేనాతిబలీయసా. ౭. విలోక్య విఘ్నేశవిధిం స ఈశ్వరో దురంతవీర్యోఽవితథాభిసంధిః, కృత్వా వపుః కాచ్ఛపమద్భుతం మహత్ప్రవిశ్య తోయం గిరిముజ్జహార. ౮. తముత్థితం వీక్ష్య కులాచలం పునస్సముద్యతా నిర్మథితుం సురాసురాః, దధార పృష్ఠేన సలక్షయోజనప్రస్తారిణా ద్వీప ఇవాపరో మహాన్. ౯. సురాసురేంద్రైర్భుజవీర్యవేపితం పరిభ్రమంతం గిరిమంగ పృష్ఠతః, బిభ్రత్తదావర్తనమాది కచ్ఛపో మేనేఽంగ కండూయనమప్రమేయః. ౧౦. తదాసురానావిశదాసురేణ రూపేణ

చత. ౩౧. తత ఇతి. సంవిందం సమయం. ౩౨. తత ఇతి. పరిఘా ఇవ బాహవో యేషాం. ౩౩, ౩౭. అవరోప్యేతి. విసర్జితః ప్రస్థాపితః సుపర్ణే తత్ర స్థితే, వాసుకేరాగమనాయోగాదితి భావః. ౩౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "సప్తమే మథనోద్భూతవిషభీత్యాఖిలైర్ద్విజైః, స్తుతస్సన్ కృపయా రుద్రః పపౌ విషమితీర్యతే." తఇతి. ఫలభాగేన తవాప్యమృతే భాగో భవిష్యతీతి సంమంత్ర్య వాసుకిం నేత్రం గిరౌ. పరివీయ సంవేష్ట్య అబ్ధిం. ౧. ఆరేభిర ఇతి. మథితుమారేభిరే. వాసుకేర్ముఖం తీవ్రం దైత్యాన్ గ్రాహయితుమేవ పూర్వం హరిః. పురస్తాన్ముఖం జగృహే. తతోఽభవన్ ముఖం జగృహుః. ౨. ౩. ౪. స్మయమాన ఇతి. కృతో ధారణే స్థానవిభాగో యైః. ౫. ౬. తేత్వితి. దైవేన హేతునా స్వపౌరుషే నష్టే సతి. ౭. విలోక్యేతి. విఘ్నేశస్య విధిం తేన రచితం విఘ్నం. అవితథః సత్యః. అభిసంధిః సంకల్పో యస్య. ౮. తమితి. లక్షయోజనవిస్తారోఽస్యాస్తీతి తథా. తేన పృష్ఠేన. ౯. సురేతి. తస్య గిరేరావర్తనం భ్రమణం. అంగకండూయనం మేనే. ౧౦. తదేతి. అసురేణ అసురాకారేణ దైవేన

తేషాం బలవీర్యమీరయన్, ఉద్దీపయన్నేవ గణాంశ్చ విష్ణుర్దైవేన నాగేన్ద్రమ బోధరూపః. ౧౧. ఉపర్యగేంద్రం గిరిరాడివాన్య ఆక్రమ్య హస్తేన సహస్ర బాహుః, తస్థౌ దివి బ్రహ్మభవేంద్రముఖ్యైరభిష్టువద్భిస్సుమనోఽభివృష్టః. ౧౨. ఉపర్య ధశ్చాత్మని గోత్రనేత్రయోః పరేణ తే ప్రావిశతా సమేధితాః, మమంథురబ్ధిం తర సా మదోత్కటా మహాద్రిణా క్షోభితనక్రచక్రమ్. ౧౩. అహీంద్రసాహస్రకఠో రదృఙ్ముఖశ్వాసాగ్నిధూమాహతవర్చసోఽసురాః, పౌలోమకాలేయబలీల్వలాదయో దవాగ్నిదగ్ధాస్సరళా ఇవాభవన్. ౧౪. దేవాంశ్చ తచ్ఛ్వాసశిఖాహతప్రభాన్ ధూమ్రాంబరస్రగ్వరకంచుకాననాన్, సమభ్యవర్షన్ భగవద్వశా ఘనా వవుస్సము ద్రోర్మ్యుపగూఢవాయవః. ౧౫. మథ్యమానే తథా సింధౌ దేవాసురవరూథపైః, యదా సుధా న జాయేత నిర్మమంథాజితస్స్వయమ్. ౧౬. మేఘశ్యామః కనకపరిధిః కర్ణవిద్యోతవిద్యున్మూర్ధ్ని భ్రాజద్విలులితకచః స్రగ్ధరో రక్తనేత్రః, జైత్రైర్దోర్భిర్జ గదభయదైర్దందశూకం గృహీత్వా మథ్నన్ మథ్నా ప్రతిగిరిరివాశోభతాథో ధృ తాద్రిః. ౧౭. నిర్మథ్యమానాదుదధేరభూద్విషం మహోల్బణం హాలహలాహ్వమ గ్రతః, సంభ్రాంతమీనోన్మకరాహికచ్ఛపాత్తిమిద్విపగ్రాహతిమింగిలాకులాత్. ౧౮. తదుగ్రవేగం దిశి దిశ్యుపర్యధో విసర్పదుత్సర్పదసహ్యమప్రతి, భీతాః ప్రజా దుద్రువు రంగ సేశ్వరా అరక్ష్యమాణాశ్శరణం సదాశివమ్. ౧౯. విలోక్య తం దేవవరం త్రిలో

దేవాకారేణ రూపేణావిశత్. ౧౧. ౧౨. ఉపరీతి. ఆత్మని దేవాసురాత్మకే. గోత్రే దైత్యరూ పేణ. నేత్రే అభేద్యరూపేణ. పరేణ హరిణా. క్షోభితం నక్రాణాం చక్రం సమూహో యస్మిన్. ౧౩. అహీంద్రేతి. దృశశ్చ ముఖాని చ శ్వాసాశ్చ. అహీంద్రస్య సాహస్రా అపరిమితాః. కఠోరా యే దృగాదయః. తేభ్యో నిర్గతాభ్యామగ్నిధూమాభ్యామాహతం వర్చో యేషాం తే సరళా వృక్ష విశేషాః. ౧౪. దేవానితి. దేవాంస్తు భగవద్వశా ఘనాః. సమభ్యవర్షన్. సముద్రోర్మిభిః ఉపగూఢా వాయవశ్చ శీతలాః వవుః వాంతి స్మ. కథంభూతాన్? తస్యాహీంద్రస్య శ్వాసశిఖాగ్నిశిఖాభిర్హతా ప్రభా యేషాం. ధూమ్రాణ్యంబరాదీని యేషాం. ౧౫. ౧౬. మేఘశ్యామ ఇతి. ఉద్ధృతో మంద్రో యేన సః ఉద్ధృతాద్రిః. భగవాన్పరమపురుషోఽనంతరమశోభతేత్యన్వయః. కథంభూతః కనకపరిధిః పీతవాసాః. కర్ణయోర్విద్యోతమానా విద్యుత్ కుండలలక్షణా యస్య స తథా. మూర్ధ్ని భ్రాజంతో విలులితాః కచా యస్య స తథా. జైత్రైర్జిష్ణుభిః. దందశూకం సర్పం. ప్రతిగిరిః ప్రతిబింబస్థ పర్వతః. ౧౭. నిర్మథ్యేతి. హాలహలమిత్యాహ్వా నామ యస్య. సంభ్రాంతా మీనాః ఉద్గతా మకరాదయశ్చ యస్మిన్. తిమ్యాదిభిరాకులాత్. ౧౮. తదితి. తద్విషం అప్రతి అప్రతిమం. ప్రతిక్రియాశూన్యమితి వా. కుతః? ఉగ్రో వేగో యస్య—తదేవాహ—దిశిదిశీతి. యద్వా—ఉగ్రా వేగా లోమాంచస్వేదా దయో యస్మాత్ అత ఏవ అసహ్యం. విలోక్య భీతాః. అన్యేన కేనాప్యరక్ష్యమాణాః. సదా శివం శరణం దుద్రువుః జగ్ముః. ౧౯. విలోక్యేతి. త్రిలోక్యా ఉద్భవాయ దేవ్యా సహ. అద్రౌ కైలాసే

క్యాభవాయ దేవ్యాభిమతం మునీనామ్, ఆసీనమద్రావపవర్గహేతో స్తపో జుషాణం స్తుతిభిః ప్రణేముః. ౨౦. ప్రజాపతయ ఊచుః.—దేవదేవ మహాదేవ భూతాత్మన్ భూతభావన, త్రాహి నశ్శరణాపన్నాన్ త్రైలోక్యదహనాద్విషాత్. ౨౧. త్వమేక స్సర్వజగతామీశ్వరో బంధమోక్షయోః, తం త్వామర్చంతి కుశలాః ప్రపన్నార్తిహరం గురుమ్. ౨౨. గుణమయ్యా స్వశక్త్యాస్య సర్గస్థిత్యప్యయాన్ విభో, ధత్సేయ యాసదృగ్భూమన్ బ్రహ్మవిష్ణుశివాభిధామ్. ౨౩. త్వం బ్రహ్మ పరమం గుహ్యం సదసద్భావభావనం, నానాశక్తిభిరాభాతః త్వమాత్మా జగదీశ్వరః. ౨౪. త్వం శబ్దయోనిర్జగదాదిరాత్మా ప్రాణేంద్రియద్రవ్యగుణస్వభావః, కాలః క్రతుస్సత్యమృతం చ ధర్మస్త్వయ్యక్షరం యత్త్రివృదామనంతి. ౨౫. అగ్నిర్ముఖం తేఽఖిలదేవతాత్మా క్షితిం విదుర్లోకభవాంఘ్రిపంకజమ్, కాలం గతిం తేఽఖిలదేవతాత్మన్ దిశశ్చ కర్ణౌ రసనాం జలేశమ్ ౨౬. నాభిర్నభస్తే శ్వసనం నభస్వాన్ సూర్యశ్చ చక్షూంషి బలం చ రేతః, పరాపరాత్మాశ్రయణం తవాత్మా సోమో మనో ద్యౌర్భగవన్ శిరస్తే. ౨౭. కుక్షిస్సముద్రా గిరయోఽస్థిసంఘా రోమాణి సర్వౌషధివీరుధస్తే, ఛందాంసి సాక్షాత్తవ సప్తధా తవ స్త్రయీమయాత్మన్ హృదయం సధర్మః. ౨౮. ముఖాని పంచోపనిషదస్తవేశ యైస్త్రింశదష్టోత్తరమంత్రవర్గః, యత్తచ్ఛివాఖ్యం

ఆసీనం. తథాపి. మునీనామభిమతం. తేషామేవాపవర్గాయ తపో జుషాణం. ౨౦. శ్లో. "నిర్గుణం సగుణం చైవ శివం హరిపరాక్రమైః. స్తువంతశ్చ ప్రజేశానానామన్యంతాంతరం తయోః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౨౧. ౨౨. నన్వేవంభూతో విష్ణురితి ప్రసిద్ధం తత్రాహ.—గుణమయ్యేతి. అస్య జగతః. యదా సర్గాదీన్ ధత్సే. తదా. హే భూమన్ స్వదృక్ స్వతస్సిద్ధజ్ఞానః త్వం బ్రహ్మాదిసంజ్ఞాం ధత్సే. ౨౩. త్వమితి. తత్ర హేతుః.—త్వం బ్రహ్మేతి. సదసతోర్భావాన్ దేవతిర్యగాదిరూపాన్. భావయతీతి తథా. సృజ్యంతు తద్వ్యతిరిక్తం నాస్తీత్యాహుః. ఆత్మైవ త్వం. నానాశక్తిభిః జగద్రూపేణాభాతః యస్మాదీశ్వరః. ౨౪. స్వతస్సిద్ధజ్ఞానముపపాదయంతః జగదాత్మనా ఆభాసప్రకారమాహుః. త్వమితి. త్వం శబ్దస్య వేదస్య యోనిః. అతః. స్వతస్సిద్ధజ్ఞానః. త్వం జగదాదిర్మహత్తత్త్వం. ఆత్మా చ అహంకారః. కథంభూతః? ప్రాణేంద్రియద్రవ్యాణాం కారణభూతా యే గుణా యస్య. రాజసాది త్రివిధ ఇత్యర్థః. స్వభావాదయశ్చ. త్వమేవ. క్రతుః సంకల్పః. సత్యమృతం చేతి యో ధర్మః సత్త్వం మహదాదిరూపత్వే హేతుః. త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకం యదక్షరం ప్రధానం. త్వయి త్వదాశ్రయం. తదామనంతి. యద్వా. ఏవంభూతే త్వయి. త్రివృదక్షరం ప్రణవం ప్రకాశకమాహురిత్యర్థః. ౨౫. అగ్నిరితి. అఖిలదేవతాత్మా. శ్రు. "అగ్నిస్సర్వా దేవతా" ఇతి శ్రుతేః. స అగ్నిస్తే ముఖం. హే లోకభవ ద్వితీయాంతేషు విదురిత్యస్య సంబంధః. ౨౬. నాభిరితి. పరే అపరే చ యే ఆత్మానః జీవాస్తేషామాశ్రయస్తే ఆత్మాహంకారః. ౨౭. కుక్షిరితి. హే త్రయీమయాత్మన్ వేదత్రయమూర్తే. ౨౮. ముఖానీతి. పంచోపనిషదః అత్ర వర్ణాధిక్యమార్షం. తత్పురుషాఘోరసద్యోజాతవామదేవేశానరూపా మంత్రాః, యైర్ముఖైరష్టోత్తరత్రింశన్మంత్రాణాం వర్గః తేషామేవ మంత్రాణాం పదచ్ఛేదేన అష్టోత్తర

పరమాత్మతత్త్వం దేవస్స్వయం జ్యోతిరవస్థితస్తే. ౨౯. ఛాయాత్వధర్మోర్మిషు యైర్విసర్గో నేత్రత్రయం సత్త్వరజస్తమాంసి, సాంఖ్యాత్మనశ్శాస్త్రకృతస్తవేక్షా ఛందోమయో దేవ ఋషిః పురాణః. ౩౦. న తే గిరిత్రాఖిలలోకపాలవిరించవైకుంఠసురేంద్రగమ్యమ్, జ్యోతిః పరం యత్ర రజస్తమశ్చ సత్త్వం న యద్బ్రహ్మ నిరస్తభేదమ్. ౩౧. కామాధ్వరత్రిపురకాలగరాద్యనేకభూతద్రుహః క్షపయతః స్తుతయే న తత్తే, యస్త్వంతకాల ఇదమాత్మకృతం స్వనేత్రవహ్నిస్ఫులింగశిఖయా భసితం న వేద. ౩౨. యే త్వాత్మరామగురుభిర్హృది చింతితాంఘ్రిద్వంద్వం చరంతము మయా తపసాభితప్తమ్, కత్థంత ఉగ్రపరుషం నితరాం శ్మశానే తే నూనమూతిమవిదంస్తవ హీనలజ్జాః. ౩౩. తత్తస్య తే సదసతోః పరతః పరస్య నాంజస్స్వరూపగమనే ప్రభవంతి భూమ్నః, బ్రహ్మాదయః కిముత సంస్తవనే వయం తు తత్సర్గసర్గవిషయా అపి శక్తిమాత్రమ్. ౩౪. ఏతత్పరం ప్రపశ్యామో న పరం తే మహేశ

త్రింశత్కలాత్మకా మంత్రా ఇత్యర్థః. అవస్థితిః ఉపరతావస్థా. ౨౯. ఛాయేతి. అధర్మస్యోర్మిషు మద లోభాదిషు. యైరూర్మిభిర్విసర్గః ప్రతిసర్గః. సంహారః. యద్వా.యైః సత్త్వాదిభిర్వివిధః సర్గః తాని నేత్రత్రయం హే దేవ ఛందోమయః ఋషిర్వేదః, సత ఏక్షా ఈక్షణం. సాంఖ్యాత్మనుఃఇతి పాఠే మనుర్వేదః. ౩౦. తదేవాహ.—నేతి. హేగిరిత్ర. తే పరం జ్యోతిరఖిలానాం లోకపాలాదీనాం. గమ్యం నభవతి. కుతః? యత్ర రజ ఆది నాస్తి. కిం తజ్జ్యోతిః? యన్నిరస్తభేదం బ్రహ్మ. ౩౧. కామేతి. కామశ్చ. అధ్వరశ్చ దక్షయజ్ఞః. త్రిపురాదయశ్చ యే, తే అనేకే భూతద్రుహస్తాన్. క్షపయతస్సంహరతస్తే తత్కర్మ స్తుతయే న భవతి. అత్యల్పమేతదిత్యర్థః. గరభక్షణస్యాప్యవశ్యంభావిత్వేన సిద్ధత్వాత్ కీర్తిః స్తుతయే అలం న భవతీత్యత్ర హేతుః—యస్తు భవాన్ స్వనేత్రవహ్నిః స్ఫులింగస్య. శిఖయా. ఇదం జగత్. భసితం భస్మసాజ్జాతం న వేద. నాలోకయత్యపి. ౩౨. త్వామేవం నిత్యం పరానుగ్రహే వ్యగ్రం. యే నిందంతి. తేఽతిమూర్ఖా ఇత్యాహుః.—యే త్వితి. యే త్వాం ఉమయా సహచరంతం. తస్యాం నితరాం రతం. కామినం కత్థంతే. ప్రలపన్తి తథా శ్మశానే చరన్తం ఉగ్రం క్రూరం పరుషం చ హింస్రం కత్థన్తే. కథంభూతం? ఆత్మారామాశ్చ తే గురవశ్చ. విశ్వామిత్రాదయస్తైర్హృది చింతితమంఘ్రిద్వంద్వం యస్య తథాభూతమపి. తపసాభితప్తమపి తే నూనం. తవ లీలాం విదన్నితి కాకుః. కింతు, త్వల్లీలాం నైవ విదురిత్యర్థః. అతః హీనలజ్జాః త్యక్తత్రపాః. కథమాత్మారామైస్సేవితచరణయుగళస్య కామిత్వాదికమితి భావః. కథం వా తపసాభితప్తస్య క్రూరత్వం పరుషత్వం వా సంభవతీత్యవిచార్యైవ ప్రలపంతీత్యర్థః. ౩౩. ఆస్తాం తావన్నిందకానాం వార్తా. మహాంతోఽపి తవ తత్త్వం న జానంతీత్యాహుః—తదితి. తత్తస్మాత్తవ స్వరూపస్య గమనే జ్ఞానే. బ్రహ్మాదయోఽపి న సమర్థాః. సంస్తవనే తు కుతః శక్తాస్స్యుః? తత్ర వయం కథం ప్రభవేమ? యత స్తేషాం సర్గే అత్యంతమర్వాచీనాః, తథాపి. యదేతత్ స్తవనం ఏతదాత్మశక్తిపరిమితమాత్రమిత్యర్థః. ౩౪. తదేవాహుః.—ఏతదితి. ఏతత్ పరిమితం నాపరం రూపం, తథాపి, త్వద్దర్శనాదేవ కృతార్థా

శ్వర, మృడనాయ హి లోకస్య వ్యక్తిస్తే వ్యక్తకర్మణః. ౩౫. శ్రీశుక ఉవాచ:— తద్వీక్ష్య వ్యసనం తాసాం కృపయా భృశపీడితః, సర్వభూతసుహృద్దేవ ఇదమాహ ప్రియాం సతీమ్. ౩౬. అహో బత భవాన్యేతత్ప్రజానాం పశ్య వైశసమ్, క్షీరోద మథనోద్భూతాత్కాలకూటాదుపస్థితమ్. ౩౭. ఆసాం ప్రాణపరీప్సూనాం విధేయ మభయం హి నః, ఏతావాంశ్చ ప్రభోరర్థో యద్దీనపరిరక్షణమ్. ౩౮. ప్రాణైస్స్వైః ప్రాణినః పాంతి సాధవః క్షణభంగురైః, బద్ధవైరేషు భూతేషు మోహితేష్వాత్మ మాయయా. ౩౯. పుంసః కృపయతో భద్రే సర్వాత్మా ప్రీయతే హరిః, ప్రీతే హరౌ భగవతి ప్రీయే హం సచరాచరం, తస్మాదిదం గరం భుంజే ప్రజానాం స్వస్తి రస్తు మే. ౪౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవమామంత్ర్య భగవాన్ భవానీం విశ్వభావనః, తద్విషం జగ్ధుమారేభే తం భవాన్యన్వమోదత. ౪౧. తతః కరతలీకృత్య వ్యాపి హాలాహలం విషం, అభక్షయన్మహాదేవః కృపయా భూతభావనః. ౪౨. తస్యాపి దర్శయామాస స్వవీర్యం జలకల్మషం, యచ్చకార గళే నీలం తచ్చ సాధోర్విభూష ణమ్. ౪౩. తప్యంతే లోకతాపేన ప్రాయశస్సాధవో జనాః, పరమారాధనం తద్ధి పురుషస్యాఖిలాత్మనః. ౪౪. నిశమ్య కర్మ తచ్ఛంభోర్దేవదేవస్య మీఢుషః, ప్రజా దాక్షాయణీ బ్రహ్మా వైకుంఠశ్చ శశంసిరే. ౪౫. ప్రస్కన్నం పిబతః పాణేర్యత్కిం చిజ్జగృహుః స్మ తత్, వృశ్చికాహివిషౌషధ్యో దందశూకాశ్చ యే పరే. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—పీతే గరే వృషాంకేన ప్రీతాస్తే సురదానవాః, మమంథు స్తరసా సింధుం హవిర్ధానీ తతోఽభవత్. ౧. తామగ్నిహోత్రీమృషయో జగృహు

వయమిత్యాహుః. మృడనాయ హీతి. ౩౫. ౩౬. మత్ప్రభావమవిచార్య విషపానే ప్రవృత్తం మాం. కథంచిదియం ప్రియా వారయతీతి శంకయా తామనుజ్ఞాపయన్నాహ.—సార్ధైశ్చతుర్భిః.—అహో బతేతి. వైశసం దుఃఖం. ౩౭. ఆసామితి. ప్రాణేప్సూనాం ప్రాణరక్షణేచ్ఛూనాం, మే మయా, ప్రభోః సమర్థస్య. అర్థః కార్యం. ౩౮. కించ. ప్రాణైరితి. బద్ధవైరేషు భూతేషు పరస్పరం జిఘాంసత్సు. ౩౯. పుంస ఇతి. కృపయతః కృపాం కుర్వతః పుంసః మే మత్తః స్వస్తిశ్శోభనా సత్తా సుఖేన జీవిత మస్త్విత్యర్థః. ౪౦. ఏవమితి. జగ్ధుం అత్తుం. ౪౧. తత ఇతి. కరతలీకృత్య కరతలపరిమితమాత్రం కృత్వా. ౪౨. తస్యేతి. జలకల్మషం జలదోషః విషం. యస్మాత్తం, గళే నీలం చకార. సాధోః కృపాళోః. ౪౩. ౪౪. ౪౫. ప్రస్కన్నమితి. ప్రస్కన్నం గళితం. అపరే చ యే సవిషాః. తేఽపి జగృహుః. అనేన విషస్య తీవ్రతోక్తా. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టమే మథ్యమానేఽబ్ధౌ లక్ష్మ్యా విష్ణౌ వృతే సురైః, ధన్వంతరే ర్హృతే సోమే మోహి న్యుద్భవ ఈర్యతే. పీత ఇతి. హవిర్ధానీ సురభిః. ౧. తామితి. దేవయానస్య బ్రహ్మలోకమార్గప్రాపకస్య

ర్బ్రహ్మవాదినః, యజ్ఞస్య దేవయానస్య మేధ్యాయ హవిషే నృప. ౨. తత ఉచ్చై
శ్శ్రవా నామ హయోఽభూచ్చంద్రపాండరః, తస్మిన్ బలిస్స్పృహాం చక్రే నేంద్ర
ఈశ్వరశిక్షయా. ౩. తత ఐరావతో నామ వారణేంద్రో వినిర్గతః, దంతైశ్చతుర్భి
శ్శ్వేతాద్రేర్హరన్ శృంగవతో మహిం. ౪. తతోఽభవత్పారిజాతస్సురలోకవిభూషణః,
పూరయత్యర్థినో యోఽర్థైశ్శశ్వద్భువి యథా భవాన్. ౫. తతశ్చాప్సరసో జాతాః
నిష్కగ్రీవాస్సువాససః, రమణ్యస్స్వర్గిణాం వల్గుగతిలీలావలోకనైః. ౬. తతశ్చా
విరభూత్సాక్షాచ్ఛ్రీరమా భగవత్పరా, రంజయంతీ దిశః కాంత్యా విద్యుత్సౌదా
మినీయథా. ౭. తస్యాం చక్రుః స్పృహాం సర్వే ససురాసురమానవాః, రూపౌదార్య
వయోవర్ణమహిమాక్షిప్తచేతసః. ౮. తస్యా ఆసనమానిన్యే మహేంద్రో మహ
దద్భుతం, మూర్తిమత్యస్సరిచ్ఛ్రేష్ఠా హేమకుంభైర్జలం శుచి. ౯. ఆభిషేచనికా
భూమిరాహరత్సకలౌషధీః, గావః పంచపవిత్రాణి వసంతో మధుమాధవౌ. ౧౦.
ఋషయః కల్పయాంచక్రురభిషేకం యథావిధి, జగుర్భద్రాణి గంధర్వా నట్యశ్చ
ననృతుర్జగుః. ౧౧. మేఘా మృదంగపణవమురజానకగోముఖాన్, వ్యనాదయన్ శంఖ
వేణువీణాస్తుములనిస్వనాన్. ౧౨. తతోఽభిషిషిచుర్దేవీం శ్రియం పద్మకరాం సతీం,
దిగ్గజాః పూర్ణకలశైస్సూక్తవాక్యైర్ద్విజేరితైః. ౧౩. సముద్రః పీతకౌశేయవాససీ
సముపాహరత్, వరుణస్స్రజం వైజయంతీం మధునా మత్తషట్పదాం. ౧౪. భూష
ణాని విచిత్రాణి విశ్వకర్మా ప్రజాపతిః, హారం సరస్వతీ పద్మమజో నాగాశ్చ కుండలే.
౧౫. తతః కృతస్వస్త్యయనోత్పలస్రజం నదద్విరేఫాం పరిగృహ్య పాణినా,
చచాల వక్త్రం సుకపోలకుండలం సవ్రీడహాసం దధతీ సుశోభనం. ౧౬. స్తన

యజ్ఞస్య సంబంధినే హవిషే. ౨. తత ఇతి. ఈశ్వరశిక్షయా ప్రాగేవ కృతయా. ౩. తత ఇతి. శ్వేతాద్రేః
కైలాసః-తస్య-మహి మహిమానం. దంతైః శిఖరతుల్యైః హరన్ చంద్రవత్పాండర ఇత్యర్థః.
౪-౫. తతశ్చేతి. వల్గుభిః గత్యాదిభిః స్వర్గిణాం రమణ్యః రతికర్త్ర్యః. ౬. తత ఇతి. సౌదామనీ
పర్వతః. తత్రైకస్యాం దిశి జాతా సౌదామినీ స్ఫటికమణిమయగిరిశృంగేష్వధికం విద్యోతతే విద్యుత్.
కాంత్యా దిశో రంజయంతీ. శ్రీః సంపత్. సాక్షాన్మూర్తిధారిణీ సతీ. సైవ భగవత్పరా రమా.
ఆవిరభూదిత్యర్థః. ౭. తస్యామితి. తస్యాం రూపాదిమహిమ్నా ఆక్షిప్తా చేతో యేషాం. ౮. భగవద్వక్షసి
స్థితయా శ్రియా విలోకితానాం దేవానాం యథాపూర్వం సర్వసంపత్ప్రాప్తిః. అసురాణాం చ తద్వి
పర్యయం వక్తుం తస్యా అభిషేకాదిమహోత్సవపూర్వకం. బ్రహ్మాదిపరివారేణ భగవత్ప్రాప్తిప్రకారం
తావదాహ—తస్యా ఆసన మిత్యారభ్య-అథాసీద్వారుణీత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. ౯. ఆభిషేచని
ఇతి. అభిషేచనికాః. అభిషేకోచితాః. పంచపవిత్రాణి పంచగవ్యాని. మధుమాధవౌ చైత్రవైశాఖౌ తత్సం
భవం ఫలపుష్పాది. పాఠాంతరేఽపి. ద్వంద్వైక్యే స ఏవార్థః. మధుమాసే భవం మధ్వితి వా. ౧౦.
ఋషయ ఇతి. అభిషేకం అభిషేకోచితం విధిం. నట్యః నటానాం స్త్రియః. ౧౧. మేఘా ఇతి. శంఖవేణు

ద్వయం చారుకృశోదరీ సమం నిరంతరం కుంకుమచందనోక్షితం, ఇతస్తతో నూపుర వల్గుశింజితైర్విసర్పతీ హేమలతేవ సా బభౌ. ౧౭. విలోకయంతీ నిరవద్యమాత్మనః పదం ధ్రువం చావ్యభిచారి సద్గుణం, గంధర్వయక్షాసురసిద్ధచారణత్రైవిష్టపేయాదిషు నాన్వవిందత. ౧౮. నూనం తపో యస్య న మన్యునిర్జయో జ్ఞానం క్వచిత్తస్య న సంగవర్జితం, కశ్చిన్మహాంస్తస్య న కామనిర్జయస్స ఈశ్వరః కిం పరతో వ్యపాశ్రయః. ౧౯. ధర్మః క్వచిత్తస్య న భూతసౌహృదం త్యాగః క్వచిత్తస్య న ముక్తికారణం, వీర్యం న పుంసోఽస్త్యజవేగనిష్కృతం న హి ద్వితీయో గుణసంగవర్జితః. ౨౦. క్వచిచ్చిరాయుర్న హి శీలమంగళం క్వచిత్తదప్యస్తి న వేద్యమాయుషః, యత్రోభయం కుత్ర చ సోఽప్యమంగళస్సుమంగళః కశ్చన కాంక్షతే హి మామ్, ౨౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం విమృశ్యావ్యభిచారిసద్గుణైర్వరం నిజైకాశ్రయతాగుణాశ్రయం, వవ్రే వరం సర్వగుణైరపేక్షితం రమాముకుందం నిరపేక్షమీప్సితమ్. ౨౨. తస్యాం సదేశ ఉశతీం నవకంజమాలాం మాద్యన్మధువ్రతవరూథగిరోప

వీణాశ్చ. వ్యనాదయన్. తుములో నిస్వనో యేషాం తాన్ మృదంగాదీన్. ౧౨—౧౭. విలోకయంతీతి. ధ్రువం నిత్యం. పదం ఆశ్రయః. అవ్యభిచారిణో నిత్యాః సంతో గుణాః యస్మిన్ తన్నాన్వవిందత క్వచిత్కస్యచిద్దోషస్య సద్భావాత్. ౧౮. తదేవాహ—త్రిభిః. నూనమితి. మన్యునిర్జయో నాస్తి-దుర్వాసః ప్రభృతిషు గురుశుక్రాదిషు సంగవర్జితం జ్ఞానం నాస్తి. మహత్త్వేఽపి బ్రహ్మసోమాదౌ న కామనిర్జయః. పరతో వ్యపాశ్రయః పరాపేక్షః ఇంద్రాదిః స కిమీశ్వరః.౧౯.ధర్మ ఇతి. న భూతసౌహృదం పరశురామాదిషు. న ముక్తికారణం. త్యాగః. శిబిప్రభృతిషు. పుంసః కార్తవీర్యాదేర్వీర్యమస్తి. అజవేగనిష్కృతం కాలవేగేన నిష్కృతం పరిహృతం త్యక్తం న భవతి. అపితు కాలవేగనాశితమేవేతి భావః. గుణసంగవర్జితః సనకాదిః-ద్వితీయః మమ పరః. న హి సమాధినిష్ఠత్వాత్. ౨౦. క్వచిదితి. చిరాయుష్యపి మార్కండేయాదౌ శీలమంగళం నాస్తి ఇంద్రియదమనశీలత్వాత్. క్వచిత్తదప్యస్తి హిరణ్యకశిపుప్రభృతౌ, ఆయుషస్తు స్థైర్యం న వేద్యం దుర్విజ్ఞానం. భగవద్ద్వేషేణాకస్మాదేవ మృత్యుసంభవాత్. యత్ర కుత్ర చ శ్రీరుద్రే. మార్కండేయాదివత్. ఇంద్రియదమనాద్యభావాత్. శీలమంగళం ఆయుర్నిశ్చయశ్చేత్యుభయమస్తి. న చాన్యః పూర్వోక్తః కశ్చిద్దోషః తథాపి సోఽప్యమంగళః. శ్మశానవాసాద్యమంగళచేష్టితః. శ్రీముకుందం లక్షీకృత్యాహ—కశ్చేతి. కశ్చిత్సుమంగళః నిరవద్యశ్చ స తు మాం న హి కాంక్షతే.ఆత్మారామత్వాత్. ౨౧. ఏవమితి. ఏవం విమృశ్య రమా నిరపేక్షమపి ముకుందమేవ వరం వవ్రే తత్కుతః. అవ్యభిచారిభిః. సద్భిర్ధర్మజ్ఞానాదిభిర్గుణైః నిజైకాశ్రయతయా చ. నైరపేక్ష్యేణ పరం సర్వోత్తమం-తత్ర హేతుః—అగుణాశ్రయం ప్రకృతిగుణాతీతం. పాఠాంతరేఽపి. అయమేవార్థః. అత ఏవ స్వస్యా ఈప్సితం కిం చ. సర్వైర్గుణైరణిమాదిభిరపేక్షితం వృతం అయం భావః. యద్యపి స్వయమాత్మారామత్వేన నిరపేక్షః. తథాప్యాశ్రితాః అణిమాదిసిద్ధీర్యథా నోపేక్షతే తథా మామపి నోపేక్షతే. తావతైవ తత్సేవయాహం కృతార్థా స్యాం. కిమన్యైః ప్రాకృతైరితి తమేవ వృతవతీతి. ౨౨. తదేవాహ—తస్యేతి. తస్యాంసదేశే. కమనీయాం

ఘుష్టాం, తస్థౌ నిధాయ నికటే తదురస్స్వధామసవ్రీడహాసవికసన్నయనేన యాతా. ౨౩. తస్యాశ్శ్రియస్త్రిజగతో జనకో జనన్యా వక్షో నివాసమకరోత్పరమం విభూతేః, శ్రీస్స్వాః ప్రజాస్సకరుణేన నిరీక్షణేన యత్ర స్థితైధయతసాధిపతీంస్త్రిలోకాన్. ౨౪. శంఖతూర్యమృదంగానాం వాదిత్రాణాం చ నిస్స్వనః, దేవానుగానాం సస్త్రీణాం నృత్యతాం గాయతామభూత్. ౨౫. బ్రహ్మరుద్రాంగిరోముఖ్యాస్సర్వే విశ్వసృజో విభుం, ఈడిరేఽవితథైర్మంత్రైస్తల్లింగైః పుష్పవర్షిణః. ౨౬. శ్రియా విలోకితా దేవాస్సప్రజాపతయః ప్రజాః, శీలాదిగుణసంపన్నా లేభిరే నిర్వృతిం పరామ్. ౨౭. నిస్సత్త్వా లోలుపా రాజన్నిరుద్యోగా హతత్రపాః, యదా చోపేక్షితా లక్ష్మ్యా బభూవుర్దైత్యదానవాః. ౨౮. అథాసీద్వారుణీ దేవీ కన్యా కమలలోచనా, అసురా జగృహుస్తాం వై హరేరనుమతేన తే. ౨౯. అథోదధేర్మథ్యమానాత్కాశ్యపైరమృతార్థిభిః, ఉదతిష్ఠన్మహారాజ పురుషః పరమాద్భుతః. ౩౦. దీర్ఘపీవరదోర్దండః కంబుగ్రీవోఽరుణేక్షణః, శ్యామలస్తరుణస్స్రగ్వీ సర్వాభరణభూషితః. ౩౧. పీతవాసా మహోరస్కస్సుమృష్టమణికుండలః, స్నిగ్ధకుంచితకేశాంతస్సుభగస్సింహవిక్రమః. ౩౨. అమృతాపూర్ణకలశం బిభ్రద్వలయభూషితః, స వై భగవతస్సాక్షాద్విష్ణోరంశాంశసంభవః, ధన్వంతరిరితి ఖ్యాత ఆయుర్వేదదృగిజ్యభాక్. ౩౩. తమాలోక్యాసురాస్సర్వే కలశం చామృతాభృతం, లిప్సంతస్సర్వవస్తూని కలశం తరసాహరన్. ౩౪. నీయమానేఽసురైస్తస్మిన్ కలశేఽమృతభాజనే, విషణ్ణమనసో దేవా హరిం శరణమభ్యయుః. ౩౫. ఇతి తద్దైన్యమాలోక్య భగవాన్భృత్యకామకృత్, మాఖిద్యతామృతార్థం వస్సాధయిష్యే స్వమాయయా, ఇత్యుక్త్వా సాంత్వయన్

నవకంజమాలాం. నిధాయ. తదనుగ్రహం. ప్రతీక్షమాణా తూష్ణీం తస్య నికటే తస్థౌ. కథంభూతాం? మాలాం? మాద్యంతో యే మధువ్రతాః. తేషాం వరూథస్య యూథస్య గిరా ఉపఘుష్టాం నాదితాం. కథంభూతా శ్రీః? సవ్రీడహాసేన వికసన్నయనాంతేన. తస్య ఉరః స్వధామ. యాతా సతీ. పునః ప్రతీక్షమాణా తస్థావిత్యర్థః. ౨౩. భగవానపి త్రైలోక్యాభివృద్ధయే స్వవక్షస్తస్యాః స్థానం విదధావిత్యాహ—తస్యా ఇతి. విశిష్టా భూతయో విభవాః యస్యాః తస్యాః త్రిజగతో జనన్యాః శ్రియః. పరమం సుస్థిరం ఐధయత అవర్ధయత్. ౨౪–౨౫. బ్రహ్మేతి. తల్లింగైస్తత్ప్రతిపాదకైః. అవితథైర్యథార్థైః. ౨౬. ౨౭. ౨౮. అథేతి. వారుణీ వరుణదైవత్యా. యదసన్నా. [illegible] ౨౯. ౩౦. దీర్ఘేతి. దీర్ఘౌ పీవరౌ దోర్దండౌ యస్య కంబుగ్రీవః. శంఖనాభిరివ త్రిరేఖా సువృత్తా గ్రీవా యస్య. ౩౧. పీతేతి. స్నిగ్ధః కుంచితశ్చ కేశానామంతో యస్య. ౩౨. అమృతేతి. ఇజ్యభాక్ యజ్ఞభాగభోక్తా. ౩౩. తమితి. అమృతేన అభృతం పరిపూర్ణం. ౩౪. ౩౫. ఇతీతి. దైత్యానాం పరస్పరం కలహోత్పాదనేన యోగమాయయా మోహిన్యా. వః అర్థం సాధయిష్యామి. అలో మాఖిద్యతేతి.

దేవాంస్తత్రైవాంతర్దధే హరిః. ౩౬. మిథః కలిరభూత్తేషాం తదర్థే తర్షచేతసాం, అహంపూర్వమహంపూర్వం న త్వం న త్వమితి ప్రభో. ౩౭. దేవాస్స్వం భాగమర్హంతి యే తుల్యాయాసహేతవః, సత్రయాగ ఇవ హ్యస్మిన్నేష ధర్మస్సనాతనః. ౩౮. ఇతి స్వాన్ ప్రతిషేధన్వై దైతేయా జాతమత్సరాః, దుర్బలాః ప్రబలాన్ రాజన్ గృహీతకలశాన్ ముహుః. ౩౯. ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణుస్సర్వోపాయవిదీశ్వరః, యోషిద్రూపమనిర్దేశ్యం దధార పరమాద్భుతమ్. ౪౦. ప్రేక్షణీయోత్పలశ్యామం సర్వావయవసుందరం, సమానకర్ణాభరణం సుకపోలోన్నసాననమ్. ౪౧. నవయౌవననిర్వృత్తస్తనభారకృశోదరం, ముఖామోదానురక్తాళిహుంకారోద్విగ్నలోచనమ్. ౪౨. బిభ్రత్స్వకేశభారేణ మాలాముత్ఫుల్లమల్లికాం, సుగ్రీవకంఠాభరణం సుభుజాంగదభూషణమ్ ౪౩. విరజాంబరసంవీతనితంబద్వీపశోభయా, కాంచ్యా కషోల్లసద్వల్గుచలచ్చరణనూపురమ్. ౪౪. సవ్రీడస్మితవిక్షిప్తభ్రూవిలాసావలోకనైః, దైత్యయూథపచేతస్సు కామముద్దీపయన్ముహుః. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

ఆహేతి శేషః. ౩౬. తదేవాహ—మిథ ఇతి. తర్షః కామః. తద్యుక్తాని చేతాంసి యేషాం. ఇత్యేవం సమబలానాం కలిరభూత్. ౩౭. దుర్బలానాం త్వాక్రోశప్రకారమాహ—ద్వాభ్యాం. దేవా ఇతి. యే దేవాః తుల్యే ఆయాసే హేతవః సాధకాః, తుల్యఆయాసో హేతుశ్చ ధనాదిర్యేషామితి వా. సత్రయాగే యథా సర్వేషాం సమం ఫలం తద్వత్. తథా చ శ్రుతిః.' ఋద్ధికామాస్సత్రమాసీదన్నితి. యే యజమానాస్తే ఋత్విజ ఇతి చ. ౩౮. ౩౯. ౪౦. తద్రూపం వర్ణయతి పంచభిః—ప్రేక్షణీయేతి. ప్రేక్షణీయముత్పలమివ శ్యామం. సర్వేష్వవయవేషు సుందరం. సమానయోః కర్ణయోరాభరణే యస్మిన్. సుకపోలం చ తదుత్కృష్టనాసికం చాననే యస్మిన్. ౪౧. నవేతి. నవయౌవనేన నిర్వృత్తయోః ప్రవృద్ధయోః స్తనయోః భారేణేవ. కృశం ఉదరం యస్మిన్. ముఖస్యామోదః సౌరభః తస్మిన్ననురక్తానామళీనాం హుంకారేణ ఉద్విగ్నే లోచనే యస్మిన్. ౪౨. బిభ్రదితి. సుష్ఠుగ్రీవా యస్మిన్ కంఠే ఆభరణం యస్మిన్. తచ్చ తచ్చ. శోభనా గ్రీవా యేన తత్కంఠాభరణం యస్మిన్నితి వా. సుభుజయోరంగదాభ్యాం భూషితం. ౪౩. విరజేతి. విరజాంబరేణ సంవీతో నితంబ ఏవ ద్వీపః విశాలత్వాత్ తత్ర శోభా యస్యాః. తయా కాంచ్యా కషేణ విలసత్ వల్గు యథా భవత్యేవం చలతోశ్చరణయోర్నూపురే యస్మిన్. ౪౪. సవ్రీడేతి. సవ్రీడేన స్మితేన సహ విక్షిప్తా. కంపితా యా భ్రూః తస్యా విలాసేన సహ యాన్యవలోకనాని తైర్దైత్యయూథపానాం చేతస్సు ముహుర్ముహుః కామముద్దీపయన్. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుకఉవాచః—అన్యోన్యతస్సుధాపాత్రం హరన్తస్త్యక్తసౌహృదాః, క్షిపన్తో దస్యుధర్మేణ హ్యాయాంతీం దదృశుః స్త్రియమ్. ౧. అహో రూపమహో ధామ హ్యహో అస్యా నవం వయః, ఇతి తే తామభిద్రుత్య పప్రచ్ఛుర్జాతహృచ్ఛయాః ౨. కా త్వం కంజపలాశాక్షి కుతో వా కిం చికీర్షసి, కస్యాసి వద వామోరు మథ్నంతీవ మనాంసి నః. ౩. న వయం త్వామరైర్దైత్యైస్సిద్ధగంధర్వచారణైః, నాస్పృష్టపూర్వాం జానీమో లోకేశైశ్చ కుతో నృభిః ౪. నూనం త్వం విధినా సుభ్రు ప్రేషితాసి శరీరిణాం, సర్వేంద్రియమనఃప్రీతిం విధాతుం సఘృణేన కిమ్. ౫. సా త్వం నస్స్పర్ధమానానామేకవస్తుని మానిని, జ్ఞాతీనాం బద్ధవైరాణాం సంవిధత్స్వ సుమధ్యమే. ౬. వయం కాశ్యపదాయాదా భ్రాతరః కృతపౌరుషాః, విభజస్వ యథాన్యాయం నైవ భేదో యథా భవేత్. ౭. ఇత్యుపామంత్రితో దైత్యైర్మాయాయోషిద్వపుర్హరిః, ప్రహస్య రుచిరాపాంగైర్నిరీక్షన్నిదమబ్రవీత్. ౮. శ్రీభగవానువాచః—కథం కాశ్యపదాయాదాః పుంశ్చల్యాం మయి సంగతాః, విశ్వాసం పండితో జాతు కామినీషు న యాతి హి. ౯. సాలావృకాణాం స్త్రీణాం చ స్వైరిణీనాం సురద్విషః, సఖ్యాన్యాహురనిత్యాని నూత్నం నూత్నం విచిన్వతామ్ ౧౦. శ్రీశుకఉవాచః—ఇతి తే క్ష్వేళితైస్తస్యా ఆశ్వస్తమనసోఽసురాః, జహసుర్భావగంభీరం దదుశ్చామృతభాజనమ్. ౧౧. తతో గృహీత్వామృతభాజనం హరిర్బభాష ఈషత్స్మితశోభయా గిరా, యద్యభ్యుపేతం క్వ చ సాధ్వసాధు వా కృతం మయా వో విభజే సుధామిమామ్. ౧౨. ఇత్యభివ్యాహృతం తస్యా ఆకర్ణ్యాసుర

"శ్లో. నవమే మోహితైర్దైత్యైరర్పితేఽమృతభాజనే, తద్వంచనేన దేవేభ్యోఽమృతం దత్తం తయోర్యతే.. ఇయం చాధ్యాయార్థసూచికాకారికా కేషుచిద్వ్యాఖ్యాగ్రంథేష్వన్యథా వర్తతే. తథాహి. విమోహ్య నవమే దైత్యాన్ స్త్రీతన్వాపాయయత్ సురాన్, సుధాం [illegible] రక్షద్దేవానితీర్యతే. ౧. అహో ఇతి. అహో రూపం సౌందర్యం. ధామ ద్యుతిః ఇతి వదంతః కా త్వమిత్యాదినా పప్రచ్ఛుః. ౨. కా త్వమితి. మథ్నంతీవ క్షోభయంతీవ. ౩. కస్యాసీ[illegible] పృష్ట మస్మాభిః యత్త్వం న కేనచిద్భుక్తపూర్వేత్యాహుః. నేతి. త్వా త్వాం అమరాదిభిరస్పృష్టపూర్వాం న జానీమ ఇతి న. కింతు జానీమ ఏవ. ౪. అస్మాకమిదం త్వద్దర్శనం [illegible]. నూనమితి. సర్వేంద్రియాణాం చ మనసశ్చ ప్రీతిం విధాతుం విధాత్రా సఘృణేన కిం ప్రేషితాసి? కిం వాయదృచ్ఛయైవాగతాసి? నైవం. దైవేన నూనం ప్రేషితైవేత్యర్థః. ౫.౬. వయమితి. భేదో విగ్రహో యథా న భవేత్తథా. ౭. ౮. కథమితి. సంగతా అనుసృతాః. ౯. సాలావృకాణామితి. హే సురద్విషః. ౧౦. ఇతీతి. భావేన కేనాప్యభిప్రాయేణ. గంభీరం యథా భవత్యేవం జహసుః. ౧౧. తత ఇతి. ఈషత్స్మితేన శోభా యస్యాస్తయా మయా. కృతం. సాధు అసాధు వా. యద్యభ్యుపేతం అంగీకృతం. తర్హి విభజే. ౧౨. ఇతీతి. అసురయూథపాః దైత్యశ్రేష్ఠాః. ప్రమాణమియత్తామజానం

యూథపాః, అప్రమాణవిదస్తస్యాస్తత్తథేత్యన్వమంసత. ౧౩. అథోపోష్య కృతస్నానా హుత్వా చ హవిషానలమ్, దత్త్వా గోవిప్రభూతేభ్యః కృతస్వస్త్యయనా ద్విజైః. ౧౪. యథోపజోషం వాసాంసి పరిధాయాహతాని తే, కుశేషు ప్రావిశన్ సర్వే ప్రాగగ్రేష్వభిభూషితాః. ౧౫. ప్రాఙ్ముఖేషూపవిష్టేషు సురేషు దితిజేషు చ, ధూపామోదితశాలాయాం జుష్టాయామాజ్యదీపకైః. ౧౬. తస్యాం నరేంద్ర కరభోరురుశద్దుకూలశ్రోణీతటాలసగతిర్మదవిహ్వలాక్షీ, సా కూజతీ కనకనూపురశింజితేన కుంభస్తనీ కలశపాణిరథావివేశ. ౧౭. తాం శ్రీసఖీం కనకకుండలచారుకర్ణనాసాకపోలవదనాం పరదేవతాఖ్యామ్, సంవీక్ష్య సంముముహురుత్స్మయవీక్షితేన దేవాసురా విగలితస్తనపట్టికాంతామ్. ౧౮. అసురాణాం సుధాదానం సర్పాణామివ దుర్ణయమ్, మత్వా జాతినృశంసానాం న తాం వ్యభజదచ్యుతః. ౧౯. కల్పయిత్వా పృథక్పఙ్క్తీరుభయేషాం జగత్పతిః, తాంశ్చోపవేశయామాస స్వేషు స్వేషు చ పఙ్క్తిషు. ౨౦. దైత్యాన్ గృహీతకలశో వంచయన్నుపసంచరైః, దూరస్థాన్ పాయయామాస జరామృత్యుహరాం సుధామ్. ౨౧. తే పాలయంతస్సమయమసురాస్తత్కృతం నృప, తూష్ణీమాసన్ కృతస్నేహాః స్త్రీవివాదజుగుప్సయా. ౨౨.

టీ॥ ౧౩. ౧౪. యథేతి. యథోపజోషం యథాప్రీతి. అహతస్య లక్షణం. శ్లో. "అహతం యంత్రనిర్ముక్తం ముక్తం వాసః స్వయంభువా, శస్తం తచ్ఛుభకార్యేషు తావన్మాత్రేణ సర్వదా" ప్రాగగ్రేషు కుశేషు వివిశుః. ౧౫. ప్రాఙ్ముఖేతి. ధూపైరామోదితాయాం సురభీకృతాయాం శాలాయాం. ౧౬. తస్యామితి. హే నరేంద్ర సా కలశపాణిరావివేశ. కథంభూతా. శ్లో. "మణిబంధాదాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిః" ఇత్యమరః. కరభసదృశౌ సువృత్తావూరూ యస్యాస్సా. ఉశత్ కమనీయం దుకూలం యస్మిన్. తేన శ్రోణితటేన. విశాలయా శ్రోణ్యా, అలసా మందా గతిర్యస్యాస్సా. పాఠాంతరే—కరభసదృశయోరూర్వోః స్వర్ణసత్ దుకూలం యస్యాస్సా చాసౌ శ్రోణీతటాలసగతిశ్చ. మదేన విహ్వలే అక్షిణీ యస్యాః. ౧౭. తామితి. తాం శ్రియః సఖీం. సంవీక్ష్య దేవాః అసురాశ్చ. సంముముహుః కథంభూతాం? కనకమయే కుండలే యస్యాస్సా చాసౌ చారవః కర్ణాదయో యస్యాస్సా చ. విగళితో విస్రస్తః స్తనపట్టికాయా అంతో యస్యాః. ౧౮. ఏవం తాన్మోహయిత్వా, యత్కృతవాన్ తదాహ త్రిభిః—అసురాణామితి. అసురాణాం సుధాదానం. సర్పాణాం క్షీరదానమివ దుర్ణయం అన్యాయ్యం. మత్వా తాం సుధాం తేభ్యో న వ్యభజత్. అయం భావః. దైత్యైర్మదీయం సాధ్వసాధు వా సర్వం అనుమతమేవ. అతో మద్భక్తాన్ దేవానేవ సుధాం పాయయిష్యామి కించ తైర్యథాన్యాయం విభజస్వేత్యుక్తం. న చైతేభ్యో జాత్యైవ క్రూరేభ్యో దానం న్యాయ్యం. అతస్తేభ్యః సుధాం న దదామీతి ౧౯. కల్పయిత్వేతి. పఙ్క్తీః పృథక్ విభక్తాః, కల్పయిత్వా విధాయ. తాసు పఙ్క్తిషు స్వేషు స్వేషు తత్తత్సజాతీయేషు. తాంశ్చ అసురానపి ప్రతారణార్థమేవోపవేశయామాస. ౨౦. దైత్యానితి. ఉపసంచరైః బహుమానప్రియవాక్యాదినా. తానతిక్రమ్యాతిక్రమ్య గమనైః దూరస్థానపి దేవానేవ. ౨౧. త ఇతి. తయా కృతః స్నేహో యేషు. స్త్రియా సహ వివాదస్య జుగుప్సయా. ౨౨. తస్యామితి. కృతః అతిప్రణయః స్నేహో యైః

తస్యాం కృతాభిప్రణయాః ప్రణయాపాయకాతరాః, బహుమానేన చాబద్ధాః నోచుః కించన విప్రియమ్. ౨౩. దేవలింగప్రతిచ్ఛన్నః స్వర్భానుర్దేవసంసది, ప్రవిష్ట స్సోమమపిబచ్చంద్రార్కాభ్యాం చ సూచితః. ౨౪. చక్రేణ క్షురధారేణ జహార పిబతశ్శిరః, హరిస్తస్య కబంధస్తు సుధయా ప్లావితోఽపతత్. ౨౫. శిర స్త్వమరతాం నీతమజో గ్రహమచీకరత్, యస్తు పర్వణి చంద్రార్కావభిధావతి వైరధీః. ౨౬. పీతప్రాయేఽమృతే దేవైర్భగవాన్ లోకభావనః, పశ్యతామసురేంద్రాణాం స్వరూపం జగృహే విభుః. ౨౭. ఏవం సురాసురగణాస్సమదేశకాలహేత్వర్థకర్మ మతయోఽపి ఫలే వికల్పాః, తత్రామృతం సురగణాః ఫలమంజసాపుర్యత్పాదపంక జరజశ్శ్రియణాన్న దైత్యాః. ౨౮. యద్యుజ్యతేఽసువసుకర్మమనో వచోభిర్దేహా త్మజాదిషు నృభిస్తదసత్పృథక్త్వాత్, తైరేవ సద్భవతి యత్క్రియతే పృథక్త్వా త్సర్వస్య తద్భవతి మూలనిషేచనం యత్. ౨౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, సవ్యాఖ్యానే, అష్టమస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

ప్రణయాపాయేన కాతరాః భీతాః. ఏతే తావత్కృపణాః పూర్వం తావత్పిబంతు యూయం తు ధీరాః క్షణం ప్రతీక్షధ్వమిత్యాదిబహుమానేన చ. ఆబద్ధాః నియంత్రితాః. సమయం పాలయద్భిః షడ్భిరేతైః కారణైరప్రియం కించిదపి నోచుః. కింతు తూష్ణీమాసన్. ౨౩. దేవేతి. దేవపంక్తౌ చంద్రార్కయోర్మధ్యే ప్రవిష్టః సోమం. అమృతం అపిబత్. ౨౪. చక్రేణేతి. హరిః పిబతః తస్య శిరో జహార. అప్లావితః అసంస్పృష్టః.౨౫. శిర ఇతి. గ్రహం సూర్యాదివద్గ్రహత్వేన [illegible]. ౨౬. ౨౭. హరిభక్తానామేవోద్యమః ఫలతి, నాన్యేషామిత్యేతమాఖ్యాన తాత్పర్యమాహ—ఏవమితి. సమాః దేశా దయో యేషాం. హేతుర్మందరాద్రిః. అర్థః సముద్రే క్షిప్తః [illegible], [illegible] కల్పాః ఫలా [illegible] చిజ్జాతం కేషాం చిన్నేతి వైచిత్ర్యం. యేషాం తే ఫలే వైషమ్యవంతో బభువురిత్యర్థః. [illegible]— తత్ర తేషు యస్య పాదపంకజరజః శ్రయణాదేవామృతం ఫలమాపుః. స ఏవ సేవ్య ఇత్యర్థః. [illegible] దోర్నిత్యసంబంధాత్. ఏతదేవోపపాదయతి—౨౮. యదితి. అసుః ప్రాణః వసు ధనం. ప్రాణాభిర్దేహాత్మ జాదిషు. నృభిర్యత్, యుజ్యతే ప్రయుజ్యతే. దేహాద్యర్థం యత్క్రియత ఇత్యర్థః. తదసత్ వ్యర్థం భవతి. కుతః. పృథక్త్వాత్. భేదాశ్రయత్వాత్ శాఖానిషేచనవత్. తైరేవ ప్రాణాదిభిరీశ్వరోద్దేశేన యత్క్రియతే. తత్తు సన్మహాఫలం భవతి. కుతః? అపృథక్త్వాత్. ఈశ్వరస్య సర్వత్రానుస్యూతత్వాత్. తత్ర దృష్టాంతః—యత్తరోర్మూలనిషేచనం, తత్ యథా సర్వస్య స్కంధశాఖాదేరపి భవతి.యుద్వా ల్యబ్లోపే పంచమీ. పృథక్త్వం పర్యాలోచ్య. భేదదృష్ట్యా దేహాద్యుద్దేశేన యత్క్రియతే తదసత్. అపృథక్త్వం పర్యాలోచ్యేశ్వరదృష్ట్యా. తైరేవ తేష్వేవ యత్క్రియతే తత్సద్భవతీతి. శేషం సమానం. ౨౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

దేవాసురయుద్ధప్రారంభః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతిదానవదైతేయానావిందన్నమృతం నృప, యుక్తాః కర్మణి దృప్తాశ్చ వాసుదేవపరాఙ్ముఖాః. ౧. సాధయిత్వామృతం రాజన్ పాయయిత్వాస్వకాన్ సురాన్, పశ్యతాం సర్వభూతానాం యయౌ గరుడవాహనః. ౨. సపత్నానాం పరాం సిద్ధిం దృష్ట్వా తేదితినందనాః, అమృష్యమాణా ఉత్పేతుర్దేవాన్ ప్రత్యుద్యతాయుధాః. ౩. తతస్సురగణాస్సర్వే సుధయా పీతయైధితాః, ప్రతిసంయుయుధుశ్శస్త్రైర్నారాయణపరాయణాః. ౪. తత్ర దైవాసురో నామ రణః పరమదారుణః, రోధస్యుదన్వతో రాజంస్తుములో రోమహర్షణః. ౫ తత్రాన్యోన్యం సపత్నాస్తే సంరబ్ధరభసో రణే, సమాసాద్యాసిభిర్బాణైర్నిజఘ్నుర్వివిధాయుధాః. ౬. శంఖతూర్యమృదంగానాం భేరీడమరుణాం మహాన్, హస్త్యశ్వరథపత్తీనాం నదతాం నిస్స్వనోఽభవత్. ౭. రథినో రథిభిస్తత్ర పత్తిభిస్సహ పత్తయః, హయా హయైరిభాశ్చేభైస్సమసజ్జంత సంయుగే. ౮. ఉష్ట్రైః కేచిద్ద్విపైః కేచిదపరేఽభియయుః ఖరైః, కేచిద్గౌరమృగైరృక్షైర్ద్వీపిభిర్హరిభిర్భటాః. ౯. గృధ్రైః కంకైర్బకైరన్యే శ్యేనభాసైస్తిమింగిలైః, శరభైర్మహిషైః ఖడ్గైర్గోవృషైర్గవయారుణైః. ౧౦. శివాభిరాఖుభిః కేచిత్ కృకలాసైశ్శశైర్నరైః, బస్తైరేకే కృష్ణసారైర్హంసైరన్యే చ సూకరైః ౧౧. అన్యే జలస్థలఖగైస్సత్త్వైర్వికృతవిగ్రహైః, సేనయోరుభయో రాజన్ వివిశుస్తేఽగ్రతోఽగ్రతః. ౧౨. చిత్రధ్వజపటైరాజన్నాతపత్రైస్సితామలైః, మహాధనైర్వజ్రదండైర్వ్యజనైర్బార్హచామరైః. ౧౩. వాతోద్ధూతోత్తరోష్ణీషైస్సుదృగ్భిర్వజ్రభూషణైః, స్ఫురద్భిర్విశదైశ్శస్త్రైస్సుతరాం సూర్యరశ్మిభిః. ౧౪. దేవదానవవీరాణాం ధ్వజిన్యౌ పాండునందన, రేజతుర్వీరమాలాభిర్యాదసామివ సాగరౌ. ౧౫. వైరోచనిర్బలిస్సంఖ్యే సోఽసురాణాం చమూపతిః, యానం వైహాయసం నామ కామగం మయనిర్మితమ్. ౧౬. సర్వసాంగ్రామికోపేతం సర్వా

"శ్లో. దశమే మత్సరాద్దైత్యైరారబ్ధే తు మృధే సురైః, దైత్యమాయావిపన్నేషు దేవేష్వావిర్బభౌ హరిః. తదేవమమృతావాప్తిర్నాభక్తానామితీరితమ్, భక్తమత్సరతః ప్రాణహానిః పునరుదీర్యతే." ౧. ౪. తత్రేతి. రణః సంగ్రామః. ఉదన్వతః సముద్రస్య. రోధసి తీరే. బభూవ. ౫. తత్రేతి. అన్యోన్యం సమాసాద్య నిజఘ్నుః. ౬—౧౨. చిత్రేతి. చిత్రధ్వజపటాదిభిశ్చ. ౧౩. ౧౪. దేవదానవేతి. వీరాణాం మాలాదిభిః చామరాదిభిర్దేవదానవవీరాణాం ధ్వజిన్యౌ యాదసాం. మాలాభిః. సాగరావివ రేజతురితి. త్రయాణామన్వయః. యాదోభిరితి వా. సితైరమలైరాతపత్రైశ్చ బార్హైశ్చామరైశ్చ. వాతేనోద్ధూతైరుత్తరీయైః ఉష్ణీషైశ్చ. సూర్యరశ్మిభిః సుతరాం స్ఫురద్భిః. ౧౫. వైరోచనిరితి. అసురాణాం యా చమూః తస్యాః పతిః స బలిర్యానమాస్థితః. ౧౬. ౧౭.

శ్చర్యమయం విభో, అప్రతర్క్యమనిర్దేశ్యం దృశ్యమానమదర్శనమ్. ౧౭. ఆస్థిత
స్తద్విమానాగ్ర్యం సర్వానీకాధిపైర్వృతః, వాలవ్యజనఛత్రాద్యై రేజే చంద్ర ఇవో
దయే. ౧౮. తస్యాసన్ సర్వతో యానైః పృతనాపతయో సురాః, నముచిశ్శం
బరో బాణో విప్రచిత్తిరయోముఖః. ౧౯. ద్విమూర్ధా కాలనాభోఽపి ప్రహేతిర్హే
తిరిల్వలః, శకునిర్భూతసంత్రాసో వజ్రదంష్ట్రో విరోచనః. ౨౦. హయగ్రీవశ్శంకు
శిరాః కపిలో మేఘదుందుభిః, తారకశ్చక్రదృక్శుంభో నిశుంభో జంభ ఉత్కలః.
౨౧. అరిష్టోఽరిష్టనేమిశ్చ మయశ్చ త్రిపురాధిపః, అన్యే పౌలోమకాలేయనివాత
కవచాదయః. ౨౨. అలబ్ధభాగాస్సోమస్య కేవలం క్లేశభాగినః, సర్వ ఏతే రణముఖే
బహుశో నిర్జితామరాః. ౨౩. సింహనాదాన్ విముంచంతశ్శంఖాన్ దధ్ముర్మహా
రవాన్, దృష్ట్వా సపత్నానుత్సిక్తాన్ బలభిత్కుపితో భృశమ్. ౨౪. ఐరావతం
దిక్కరిణమారూఢో వియతి స్వరాట్, యథా స్రవత్ప్రస్రవణముదయాద్రిమహ
ర్పతిః. ౨౫. తస్యాసన్ సర్వతో దేవానానావాహధ్వజాయుధాః, లోకపాలాస్స
హగణైర్వాయ్వగ్నివరుణాదయః. ౨౬. తేఽన్యోన్యమభిసంసృత్య క్షిపంతో నామ
భిర్మిథః, ఆహ్వయంతో విశంతోఽగ్రే యుయుధుర్ద్వంద్వయోధినః. ౨౭.
యుయోధ బలిరింద్రేణ తారకేణ గుహస్తథా, వరుణో హేతినా యుధ్యన్మిత్రో
రాజన్ ప్రహేతినా. ౨౮. యమస్తు కాలనాభేన విశ్వకర్మా మయేన వై, శంబరో
యుయుధే త్వష్ట్రా సవిత్రా తు విరోచనః. ౨౯. పరాజితేన నముచిరశ్వినౌ వృషప
ర్వణా, సూర్యో బలిసుతైర్దేవో బాణజ్యేష్ఠైశ్శతేన చ. ౩౦. రాహుణా చ తథా
సోమః పులోమ్నా యుయుధేఽనిలః, నిశుంభశుంభయోర్దేవీ భద్రకాళీ తరస్వినీ.
౩౧. వృషాకపిస్తు జంభేన మహిషేణ విభావసుః, ఇల్వలస్సహవాతాపీ బ్రహ్మపుత్రైరరిం
దమ. ౩౨. కామదేవేన దుర్మర్ష ఉత్కలో మాతృభిస్సహ, బృహస్పతిస్తూశనసా
నరకేణ శనైశ్చరః. ౩౩. మరుతో నివాతకవచైః కాలేయైర్వసవోఽమరాః, విశ్వే
దేవాస్తు పౌలోమై రుద్రాః క్రోధవశైస్సహ. ౩౪. త ఏవమాజావసురైస్సురేంద్రా
ద్వంద్వేన సంహత్య నియుధ్యమానాః, అన్యోన్యమాసాద్య నిజఘ్నురోజసా జిగీష

ఆస్థిత ఇతి. ఉదయే ఉదయగిరిశిఖరే స్థితః. చంద్ర ఇవ. రేజే ఇతి త్రయాణామన్వయః.
౧౮. ౧౯—౨౪. ఐరావతమితి. స్రవంతి ప్రస్రవణాని యస్మిన్నితి. మదధారా సాదృశ్యం.
౨౫. తస్యేతి. నానావాహాదీని యేషాం. ౨౬. త ఇతి. తే దేవా అసురాశ్చ. మిథో యుయుధుః.
౨౭. ద్వంద్వాన్యేవాహ—యుయోధేత్యాదిసప్తభిః. ౨౮. ౨౯. పరాజితేనేతి. సూర్యో దేవ
ఏవ. శతేన బలిసుతైః. బాణో జ్యేష్ఠో యేషాం తైః. ౩౦. రాహుణేతి. నిశుంభశుంభాభ్యాం దేవీ
౩౧—౩౬. గజా ఇతి. ఆరోహంతీత్యారోహాః వాహ్యాః తైస్సహితా అన్యే చ వాహాః. పూర్వం తు

వస్తీక్ష్ణశరాసితోమరైః. ౩౫. ముసుంఠిభిశ్చక్రగదర్ష్టిపట్టసైశ్శక్త్యుల్ముకైః ప్రాసపరశ్వధైరపి, నిస్త్రింశభల్లైః పరిఘైస్సముద్గరైస్సభిండివాలైశ్చ శిరాంసి చిచ్ఛిదుః. ౩౬. గజాస్తురంగాస్సరథాః పదాతయస్సారోహవాహా వివిధా విఖండితాః, నికృత్తబాహూరుశిరోధరాంఘ్రయశ్ఛిన్నధ్వజేష్వాసతనుత్రభూషణాః. ౩౭. తేషాం పదాఘాతరథాంగచూర్ణితాదాయోధనాదుల్బణ ఉత్థితస్తదా, రేణుర్దిశః ఖం ద్యుమణిం చ ఛాదయన్న్యవర్తతాసృక్స్రుతిభిః పరిప్లుతః. ౩౮. శిరోభిరుద్వృత్తకిరీటకుండలైస్సంరంభవద్భిః పరిదష్టదచ్ఛదైః, మహాభుజైస్సావరణైస్సహాయుధైస్సాప్రస్తృతా జ్యాకరభోరుభిర్బభౌ. ౩౯. కబంధాస్తత్ర చోత్పేతుః పతితస్వశిరోక్షిభిః, ఉద్యతాయుధదోర్దండైరాధావంతో భటా మృధే. ౪౦. బలిర్మహేంద్రం దశభిస్త్రిభిరైరావతం శరైః, చతుర్భిశ్చతురో వాహానేకేనారోహమార్దయత్. ౪౧. స తానాపతతశ్శక్రస్తావద్భిశ్శీఘ్రవిక్రమైః, చిచ్ఛేద నిశితైర్భల్లైరసంప్రాప్తాన్ హసన్నివ. ౪౨. తస్య కర్మోత్తమం వీక్ష్య దుర్ధర్షశ్శక్తిమాదదే, తాం జ్వలంతీం మహోల్కాభాం హస్తస్థామచ్ఛినద్ధరిః. ౪౩. తతశ్శూలం తతః ప్రాసం తతస్తోమరమృష్టయః, యద్యద్రుషిత ఆదద్యాత్సర్వం తద్వ్యచ్ఛినద్విభుః. ౪౪. ససర్జాథాసురీం మాయామంతర్ధానగతోసురః, తతః ప్రాదురభూచ్ఛైలస్సురానీకోపరి ప్రభో. ౪౫. తతో నిపేతుస్తరవో దహ్యమానా దవాగ్నినా, శిలాస్సటంకశిఖరాశ్చూర్ణయంత్యో ద్విషద్బలమ్. ౪౬. మహోరగాస్సముత్పేతుర్దందశూకాస్సవృశ్చికాః, సింహవ్యాఘ్రవరాహాశ్చ మర్దయంతో మహాగజాః. ౪౭. యాతుధాన్యశ్చ శతశశ్శూలహస్తా వివాససః, ఛింధి భింధీతి వాదిన్యస్తదా రక్షోగణాః ప్రభో. ౪౮. తతో మహాఘనా వ్యోమ్ని గంభీర

కేవలా గజాదయ ఉక్తాః కథంభూతాః. నికృత్తా బాహ్వాదయో యేషాం ఛిన్నాని ధ్వజాదీని యేషాం తే. ౩౭. తేషామితి. తేషాం దేవాదీనాం. పదాఘాతైః రథాంగైశ్చ. చూర్ణితాదాయోధనాత్ రణభూమేః. ఉత్థితో రేణుః. దిశః. ఖం. ద్యుమణిం చ సూర్యం చ. ఛాదయన్. తదైవ ఖాదేర్న్యవర్తత. కథంభూతాత్? అసృక్స్రుతిభిః రక్తక్షరణైః. పరిప్లుతాత్ సిక్తాత్. యద్వా. పరిప్లవనాద్ధేతోః న్యవర్తత భావే క్తః. రక్తధారాణాం తత్పర్యంతముచ్ఛలనాదిత్యర్థః. ప్రథమాంతపాఠే రేణోర్విశేషణం. ౩౮. శిరోభిరితి. శిరోభిర్మహాభుజైశ్చ. కరభసదృశైరూరుభిశ్చ. సా రణభూః ప్రకర్షేణాస్తృతా సతీ బభౌ. కథంభూతైః శిరోభిః. ఉద్వృత్తాని ఉత్పతితాని. కిరీటాని కుండలాని చ యేభ్యః. తైః. సంరంభయుక్తాః దృశో యేషు తైః. పరిదష్టాః దచ్ఛదా ఓష్ఠా యేషు తైః. ౩౯. కబంధా ఇతి. పతితాని యాని శిరాంసి. తత్రత్యైరక్షిభిః తైః పశ్యంత ఇత్యర్థః. ఉద్యతాన్యాయుధాని యైస్తైర్దోర్దండైర్యుక్తాః. ౪౦. బలిరితి. వాహాన్ ఐరావతపాదరక్షకాన్. ఆరోహం గజయంతారం అర్దయత్ వివ్యాధ. ౪౧. ౪౨. తస్యేతి. దుర్మర్షః అసహమానో బలిః. ౪౩—౪౫. తత ఇతి. టంకవత్తీక్ష్ణాగ్రైః శిఖరైః. సహితాః. ౪౬—౪౮. తత ఇతి. స్తనయిత్నవశ్చ. అంగారాన్స్రు

పరుషస్వనాః, అంగారాన్ముముచుర్వాతై రాహతాః స్తనయిత్నవః. ౧౯. సృష్టో దైత్యేన సుమహాన్ వహ్నిః పవనసారథిః, సంవర్తక ఇవాత్యుగ్రో విబుధధ్వజినీ * మధాక్. ౨౦. తతస్సముద్ర ఉద్వేలస్సర్వతః ప్రత్యదృశ్యత, ప్రచండవాతై రుద్ధూతతరంగావర్తభీషణః. ౨౧. ఏవం దైత్యైర్మహామాయైరలక్ష్యగతిభీషణైః, సృజ్యమానాసు మాయాసు విషేదుస్సురసైనికాః. ౨౨. న తత్ప్రతివిధిం యత్ర విదురింద్రాదయో నృప, ధ్యాతః ప్రాదురభూత్తత్ర భగవాన్ భూతభావనః. ౨౩. తతస్సుపర్ణాంసకృతాంఘ్రిపల్లవః పిశంగవాసా నవకంజలోచనః, అదృశ్యతాష్టాయుధబాహురుల్లసచ్ఛ్రీకౌస్తుభానర్ఘ్యకిరీటకుండలః. ౨౪. తస్మిన్ ప్రవిష్టేఽసురకూటకర్మజామాయావినేశుర్మహినామహీయసా, స్వప్నో యథా హి ప్రతిబోధ ఆగతే హరిస్మృతిస్సర్వవిపద్విమోక్షణమ్. ౨౫. దృష్ట్వా మృధే గరుడవాహమిభారివాహ ఆవిధ్య శూలమహినోదథ కాలనేమిః, తల్లీలయా గరుడమూర్ధ్ని పతద్గృహీత్వా తేనాహనన్నృపసవాహమరిం త్ర్యధీశః. ౨౬. మాలీ సుమాల్యతిబలౌ యుధి పేతతుర్యచ్చక్రేణ కృత్తశిరసావథ మాల్యవాంస్తు, ఆహత్య తిగ్మగదయాహనదండజేంద్రం తావచ్ఛిరోఽచ్ఛినదరేర్నదతోఽరిణాద్యః. ౨౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథో సురాస్తే ప్రతిలబ్ధచేతసః పరస్య పుంసః పరమానుకంపయా, జఘ్నుర్భృశం శక్రసమీరణాదయస్తాంస్తాన్ రణే యైరభిసంగతాః పురా. ౧. వైరోచనాయ సంరబ్ధో భగవాన్ పాకశాసనః, ఉదయచ్ఛద్యదా వజ్రం ప్రజా హా హేతి చుక్రుశుః. ౨. వజ్రపాణిస్తమాహేదం తిరస్కృత్య పురః స్థితమ్, మనస్వినం సుసంరబ్ధం విచరంతం మహామృధే. ౩. నటవన్మూఢమాయాభిర్మాయేశా

ముచురిత్యనుషంగః. ౧౯. సృష్ట ఇతి. అధాక్ అధాక్షీదిత్యర్థః. వర్ణలోప ఆర్షః. ౨౦. తత ఇతి. ఉద్ధూతైస్తరంగైరావర్తైశ్చ భీషణః. ౨౧. ఏవమితి. ఏవమన్యైశ్చ దైత్యైః. సృజ్యమానాసు. ౨౨. నేతి. యత్ర యదా. తత్ర తదా. తైర్ధ్యాతస్సన్. ౨౩. తత ఇతి. అష్టౌ ఆయుధయుక్తా బాహవో యస్య. శ్రీశ్చ కౌస్తుభశ్చ అర్ఘ్యం కిరీటం చ కుండలే చ. ఉల్లసంతి శ్రీకౌస్తుభాదీని యస్మిన్. ౨౪. తస్మిన్నితి. అసురాణాం కూటం. కర్మ మంత్రాదిప్రయోగః. తస్మాజ్జాతాః మహినా మహిమ్నా హరేః స్మృతిరేవ సర్వాసాం విపదాం విమోక్షణరూపా. కిముత హరేః. ప్రవేశ ఇత్యర్థః. ౨౫. దృష్ట్వేతి. ఇభారివాహః సింహవాహః అహినోత్ నిక్షేప. లీలయైతద్గృహీత్వా అహనత్. హే నృప ౨౬. మాలీతి. యస్య చక్రేణ కృత్తశిరసౌ పేతతుః తం తథాభూతమపి. ఆహత్య సంహృత్య అండజేంద్రం గరుడమహనత్. తం హంతుం. గదామున్నిన్యేత్యర్థః. ఆద్యో హరిః. ౨౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకాదశే తు భగవత్కృపయాతిబలోద్ధతైః, అమరైస్సమరే దైత్యా బలిప్రభృతయో జితాః". ౧. వైరోచనాయేతి. ఉదయచ్ఛత్ ఉన్నిన్యే. ౨. ౩. నటవదితి. నిబద్ధాన్యక్షీణి యేషాం

న్నో జిగీషసి, జిత్వా బాలాన్నిబద్ధాక్షాన్నటో హరతి తద్ధనమ్. ౪. ఆరురుక్షంతి మాయాభిరుత్సర్పంతి చ యే దివమ్, తాన్ దస్యూన్ విధునోమ్యజ్ఞ పూర్వస్మాచ్చాపరాదధః. ౫. సోఽహం దుర్మాయినస్తేఽద్య వజ్రేణ శతపర్వణా, శిరో హనిష్యే మందాత్మన్ ఘటస్వ జ్ఞాతిభిస్సహ. ౬. బలిరువాచ:—సంగ్రామే వర్తమానానాం కాలచోదితకర్మణామ్, కీర్తిర్జయో జయో మృత్యుస్సర్వేషాం స్యురనుక్రమాత్. ౭. తమిమం కాలరశనం జనం పశ్యంతి సూరయః, న హృష్యంతి న శోచంతి తత్ర యూయమపండితాః. ౮. న వయం మన్యమానానామాత్మానం తత్ర సాధనమ్. గిరో వస్సాధు శోచ్యానాం గృహ్ణీమో మర్మతాడనాః. ౯. ఇత్యాక్షిప్య విభుం వీరో నారాచైర్వీరమానదః, ఆకర్ణపూర్ణైరహనదాక్షేపైరాహతం పునః ౧౦. ఏవం నిరాకృతో దేవో వైరిణా తథ్యవాదినా, నామృష్యత్తదధిక్షేపం తోత్రాహత ఇవ ద్విపః. ౧౧. ప్రాహిణోత్కులిశం తస్మై హ్యమోఘమరిమర్దనమ్, స యానోఽన్యపతద్భూమౌ భిన్నపక్ష ఇవాచలః. ౧౨. సఖాయం పతితం దృష్ట్వా జంభో బలిసఖస్సుహృత్, అభ్యయాత్సౌహృదం సఖ్యుర్హతస్యాపి విచింతయన్. ౧౩. స సింహవాహ ఆసాద్య గదాముద్యమ్య రంహసా, జత్రావతాడయచ్ఛక్రం గజం చ సుమహాబలః. ౧౪. గదాప్రహారవ్యథితో భృశం విహ్వలితో గజః, జానుభ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా కశ్మలం పరమం యయౌ. ౧౫. తతో రథో మాతలినా హరిభిర్దశశతైర్వృతః, ఆనీతో ద్విపముత్సృజ్య రథమారురుహే విభుః. ౧౬. తస్య తత్పూజయన్ కర్మ యంతుర్దానవసత్తమః, శూలేన జ్వలతా తం తు స్మయమానోఽహనన్మృధే. ౧౭. సేహే రుజం సుదుర్మర్షాం సత్త్వమాలంబ్య మాతలిః, ఇంద్రో జంభస్య సంక్రుద్ధో వజ్రేణాపహరచ్ఛిరః. ౧౮. జంభం శ్రుత్వా హతం తస్య జ్ఞాతయో నారదాదృషేః, నముచిశ్చ బలః పాకస్తత్రాపేయుస్త్వరాన్వితాః. ౧౯. వచోభిః పౌరుషై

తాన్ బాలాన్. జిత్వా నటః కపటవృత్తిర్యథా తేషాం ధనం హరతి తథా. హే మూఢ. మాయేశాన్. అస్మాన్ జేతుమిచ్ఛసి. ౪. మత్ప్రభావం శృణ్విత్యాహ—ఆరురుక్షంతీతి. ఆరురుక్షంతి. ఆరోఢుమిచ్ఛంతి. యే చ ఉత్సర్పంతి ఉల్లంఘితుమిచ్ఛంతి మోక్షమిచ్ఛంతీత్యర్థః. అధో విధునోమి పాతయామి. ౫. ౬. ౭. తమితి. కాలరశనం కాలయంత్రితం. అతో న హృష్యంతి తత్ర. ఏవం వివేకే యూయమపండితాః అనిపుణాః. ౮. నేతి. తత్ర కీర్తిజయాదౌ. ఆత్మానం దేహం సాధనం మన్యమానానాం వో గిరో న గృహ్ణీమః. మర్మతాడనాః. ౯. ఇతీతి. విభుమింద్రం. ౧౦. ఏవమితి. తోత్రమంకుశం తేనాహత ఇవ. ౧౧. ప్రాహిణోదితి. సయానః విమానసహితో బలిః భూమౌ పపాత. ౧౨—౧౬. తస్యేతి. యంతుః మాతలేః. తస్యేంద్రస్యానయనం కర్మ. పూజయన్ జంభః. తం శూలేనాభ్యహనత్. ౧౭. ౧౮. జంభమితి. నముచిః బలః పాకశ్చేతి. త్రయ ఆజగ్ముః. ౧౯. ౨౦.

రింద్రం ఘట్టయంతోఽస్య మర్మసు, శరైరవాకిరన్మేఘా ధారాభిరివ పర్వతమ్. ౨౦. హరీన్ దశశతాన్యాజౌ హర్యశ్వస్య బలశ్శరైః, తావద్భిరర్దయామాస యుగపల్లఘుహస్తవాన్. ౨౧. శతాభ్యాం మాతలిం పాకో రథం చ తిలశః పృథక్, సకృత్సంధానమోక్షేణ తదద్భుతమభూద్రణే. ౨౨. నముచిః పంచదశభిః స్వర్ణపుంఖైర్మహేషుభిః, ఆహత్య వ్యనదత్సంఖ్యే సతోయఇవ తోయదః. ౨౩. సర్వతశ్శరకూటేన శత్రుం సరథసారథిమ్, ఛాదయామాసురసురాః ప్రావృట్సూర్యమివాంబుదాః. ౨౪. అలక్షయంతస్తమతీవ విహ్వలా విచుక్రుశుర్దేవగణాస్సహానుగాః, అనాయకాశ్శత్రుబలైర్విమర్దితా వణిక్పథాభిన్నన*వాయథార్ణవే. ౨౫. తతస్తురాషాడిషుపుంజపంజరాద్వినిర్గతస్సాశ్వరథధ్వజాగ్రణీః, బభౌ దిశః ఖం పృథివీం చ రోచయన్ స్వతేజసా సూర్య ఇవ క్షపాత్యయే. ౨౬. నిరీక్ష్య పృతనాం దేవః పరైరభ్యర్దితాం మృధే, ఉదయచ్ఛద్రిపుం హంతుం వజ్రం వజ్రధరో రుషా. ౨౭. తేనైవ శితధారేణ శిరసీ బలపాకయోః, జ్ఞాతీనాం పశ్యతాం రాజన్ జహార జనయన్ భయమ్. ౨౮. నముచిస్తద్వధం దృష్ట్వా శోకామర్షరుషాన్వితః, జిఘాంసురింద్రం నృపతే చకార పరమోద్యమమ్. ౨౯. అశ్మసారమయం శూలం ఘంటావద్ధేమభూషితమ్, ప్రగృహ్యాభ్యద్రవత్క్రుద్ధో హతోఽసీతి వితర్త్సయన్, ప్రాహిణోద్దేవరాజాయ వినదన్మృగరాడివ. ౩౦. తదాపతద్గగనతలే మహాబలాద్విచిచ్ఛిదే హరిరిషుభిస్సహస్రధా, తథాగతం నృపకులిశేన కంధరే రుషాన్వితస్త్రిదశపతిశ్శిరోఽహరత్. ౩౧. న తస్య హి త్వచమపి వజ్ర ఊర్జితో బిభేదయత్సురపతినౌజసేరితః, తదద్భుతం పరమతివీర్యవృత్రభిత్తిరస్కృతో నముచిశిరోధరత్వచా. ౩౨. తస్మాదింద్రోబిభేచ్ఛత్రోర్వజ్రః ప్రతిహతో యతః, కిమిదం దైవయోగేన భూతలోకం ముమోహ యత్. ౩౩. యేన పూర్వం మహాద్రీణాం పక్షచ్ఛేదః ప్రజాక్షయే, కృతో నివసతాం భారైః పతత్త్రైః పతతాం భువి. ౩౪. తపస్సారమయం త్వాష్ట్రం వృత్రో యేన విపాటితః, అన్యే చాతిబలోపేతాస్సర్వాస్త్రైరక్షతత్వచః. ౩౫.

త్రయాణాం పృథగ్విక్రమానాహ— త్రిభిః. హరీనితి. హర్యశ్వస్య ఇంద్రస్య. తావద్భిః దశభిః శతైః. ౨౧. ౨౨. నముచిరితి. ఆహత్య ఇంద్రం విద్ధ్వా. ౨౩. సర్వత ఇతి. ప్రావృట్కాలీనం సూర్యం ౨౪. అలక్షయంత ఇతి. వణిక్పథాః వణిజః భిన్నా నౌరేష్వాం తే. అత్ర దీర్ఘాభావ ఆర్షః. భిన్ననావ ఇత్యర్థః. ౨౫. తత ఇతి. తురాషాడింద్రః. అశ్వాదిసహితో వినిర్గతః అగ్రణీః సారథిః. ౨౬——౨౮. నముచిరితి. శోకామర్షాభ్యాం యుక్తయా రుషా క్రోధేనాన్వితస్సన్. ఇంద్రం హంతుం. పరమోద్యమం చకార. ౨౯. అశ్మేతి. ఘంటావత్ ఘంటాభిర్యుక్తం. ౩౦. ౩౧. నేతి. అతివీర్యం వృత్రం భినత్తీతి తథా. ౩౨. ౩౩. యేనేతి. పతత్త్రైః పక్షైః. ౩౪. తప ఇతి. సారమయం వీర్యాధికం. త్వాష్ట్రం తప ఏవ వృత్రః. స యేన వజ్రేణ మయా విపాటితః. ౩౫. సఇతి. దండం లగుడతుల్యం

౩౫. సోఽయం ప్రతిహతో వజ్రో మయా ముక్తోఽసురేఽల్పకే, నాహం తదాదదే దండం బ్రహ్మతేజోఽప్యకారణమ్. ౩౬. ఇతి శక్రం విషీదంతమాహ వాగశరీరిణీ, నాయం శుష్కైరథో నార్ద్రైర్వధమర్హతి దానవః. ౩౭. మయాఽస్మై యద్వరో దత్తో మృత్యుర్నైవార్ద్రశుష్కయోః, అతోఽన్యశ్చింతనీయస్తే హ్యుపాయో మఘువన్ రిపోః. ౩౮. తాం దైవీం గిరమాకర్ణ్య మఘువా సుసమాహితః, ధ్యాయన్ ఫేనమథాపశ్యదుపాయముభయాత్మకమ్. ౩౯. న శుష్కేణ న చార్ద్రేణ జహార నముచేశ్శిరః, తం తుష్టువుర్మునిగణా మాల్యైశ్చావాకిరన్విభుమ్. ౪౦. గంధర్వముఖ్యౌ జగతుర్విశ్వావసుపరావసూ, దేవదుందుభయో నేదుర్నర్తకా ననృతుర్ముదా. ౪౧. అన్యేఽప్యేవం ప్రతిద్వంద్వాన్ వాయ్వగ్నివరుణాదయః, సూదయామాసురస్త్రౌఘైర్మృగాన్ కేసరిణో యథా. ౪౨. బ్రహ్మణా ప్రేషితో దేవాన్ దేవర్షిర్నారదో నృప, వారయామాస విబుధాన్ దృష్ట్వా దానవసంక్షయమ్. ౪౩. నారద ఉవాచః—భవద్భిరమృతం ప్రాప్తం నారాయణభుజాశ్రయైః, శ్రియా సమేధితాస్సర్వ ఉపారమత విగ్రహాత్. ౪౪. శ్రీశుక ఉవాచః—సంయమ్య మన్యుసంరంభం మానయన్తో మునేర్వచః, ఉపగీయమానానుచరైర్యయుస్సర్వే త్రివిష్టపమ్. ౪౫. యేఽవశిష్టా రణే తస్మిన్నారదానుమతేన తే, బలిం విపన్నమాదాయ హ్యస్తం గిరిముపాగమన్. ౪౬. తదా వినష్టావయవాన్ విద్యమానశిరోధరాన్, ఉశనా జీవయామాస సంజీవిన్యా స్వవిద్యయా. ౪౭. బలిశ్చోశనసా స్పృష్టః ప్రత్యాపన్నేంద్రియస్మృతిః, పరాజితోఽపి నాఖిద్యల్లోకతత్త్వవిచక్షణః. ౪౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—వృషధ్వజో నిశమ్యేదం యోషిద్రూపేణ దానవాన్,

బ్రహ్మతేజః దధీచేః సామర్థ్యం. ౩౬. ౩౭. మయేతి. ఆర్ద్రశుష్కాభ్యాం. మృత్యుః నైవేతి. ౩౮. ౩౯. ఉభయాత్మకత్వమేవాహ.—నేతి. న శుష్కేన న చార్ద్రేణ ఫేనేన. తథా చ శ్రుతిః. అపాం ఫేనేన శిర ఉదవర్తయదిత్యాది. ౪౦. ౪౧. ౪౨. ౪౩. ౪౪. సంయమ్యేతి. అనుచరైరనుగీయమానా ఇత్యర్థః. ఉపగీయమానైరనుచరైస్సహేతి వా. ౪౫. ౪౬. తథేతి. వినష్టా అవయవా యేషాం. విద్యమానాః శిరోధరాః యేషాం తాన్. ౪౭. బలిరితి. ప్రత్యాపన్నా పునః ప్రాప్తానీంద్రియాణి స్మృతిశ్చ యేన సః. ౪౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

“శ్లో. ద్వాదశే మోహినీరూపవిభ్రమాలోకనోత్సుకమ్, భవం సంమోహయామాస హరిః పునరసాంత్వయత్.” అముహ్యన్నసురా విష్ణుమాయయా న తదద్భుతం, ఇతి వక్తుం మహాదేవమోహోఽయముపవర్ణ్యతే. వృషధ్వజమితి. హరిః సోమమపాయయదితీదం నిశమ్య, స యత్రాస్తే తత్ర

మోహయిత్వా సురగణాన్ హరిస్సోమమపాయయత్. ౧. వృషమారుహ్య గిరిశ స్సర్వభూతగణైర్వృతః, సహ దేవ్యా యయౌ ద్రష్టుం యత్రాస్తే మధుసూదనః. ౨. సభాజితో భగవతా సాదరం సోమయా భవః, సూపవిష్ట ఉవాచేదం ప్రతిపూజ్య స్మయన్ హరిమ్ ౩. దేవదేవ జగద్వ్యాపిన్ జగదీశ జగన్మయ, సర్వేషా మపిభావానాం త్వమాత్మా హేతురీశ్వరః. ౪. ఆద్యంతావస్య యన్మధ్యమిదమన్య దహం బహిః, యస్యావ్యయస్య నైతాని తత్సత్యం బ్రహ్మచిద్భవాన్. ౫. తవైవ చరణాంభోజం శ్రేయస్కామా నిరాశిషః, విసృజ్యోభయతస్సంగం మునయస్సము పాసతే. ౬. త్వం బ్రహ్మపూర్ణమమృతం విగుణం విశోకమానందమాత్రమవికారమన న్యదన్యత్, విశ్వస్య హేతురుదయస్థితిసంయమానామాత్మేశ్వరశ్చ తదపేక్షతయానపేక్షః. ౭. ఏకస్త్వమేవ సదసద్ద్వయమద్వయం చ స్వర్ణం కృతాకృతమివేహ న

తద్రూపం ద్రష్టుం యయావిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧. ౨. సభాజిత ఇతి. సోమయా ఉమయా సహ. ౩. శ్లో. త్వయి కించిన్న చాశ్చర్యం వయం త్వాశ్చర్యమానసాః, ఇతి వక్ష్యన్మహాదేవస్తుష్టావ హరి మష్టభిః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. త్వయి మహామాయావిని పరమేశ్వరే న హి కిల కించిదసుటితమివ. వయం తు పరమకౌతూహలేన ద్రష్టుమాగతా ఇతి. బహుధా సంబోధయంస్తౌతి—దేవదేవేతి. హే దేవదేవ. కుతోఽహం దేవానాం దేవ ఇత్యత ఆహ—హే జగద్వ్యాపిన్. తత్కుతః? హే జగన్మయ. తర్హి. కిం ప్రధానం. న. హే జగదీశ. తచ్చ కుతః? తత్రాహ—సర్వేషామపి త్వం హేతుః అత ఈశ్వరః ఆత్మత్వాచ్చ న జడం ప్రధానం త్వమిత్యర్థః. ౪. నను జగన్మయత్వోక్త్యా జగత ఉత్పత్త్యా దినా అసత్యత్వేన చ జాడ్యేన చ. మమాపి కిం తథా త్వం బ్రూషే? న హీత్యాహ.—ఆద్యంతావితి. ఆద్యంతౌ మధ్యం చ. అస్య జగతః యతః బ్రహ్మణో భవంతి. యస్య చ అవ్యయస్య ఏతాని ఆద్యంత మధ్యాని. న సంతి. యచ్చ బ్రహ్మ. ఇదం కార్యాస్పదం దృశ్యం. అహం కారణాస్పదం ద్రష్టృ చ. బహిర్భోగ్యం అన్యత్ భోక్తృ చ. తత్సత్యం చ చిద్రూపం చ బ్రహ్మైవ భవాన్. అతో న తవ వికా రాదిశంకేత్యర్థః. ౫. తవైవంభూతత్వే ముముక్షూణామాచారః ప్రమాణమిత్యాహ.—తవైవేతి. ఉభయతః. ఇహాముత్ర చ సంగం త్యక్త్వా. ౬. నను బ్రహ్మైవ చేదహం తర్హ్యసంగోదాసీనస్య మమ. చరణాంభోజోపాసనయా కిం తేషాం? తత్రాహ—త్వమితి. బ్రహ్మత్వేఽపి త్వం. నాత్యంతము దాసీనః కింతు విశ్వస్య ప్రపంచస్యోదయాదీనాం హేతుః. తదుపాధీనామాత్మనాం జీవానామీశ్వరశ్చ. తత్ఫలదాతా. తర్హి కిం రాజాదివత్కృయాప్యపేక్షయా సేవకేభ్యః సేవాఫలం దదామి? నహి. అన పేక్ష ఏవ త్వం తర్హి. కిమీశ్వరత్వేన? తత్రాహ—తైరాత్మభిః తత్తత్ఫలదానార్థమపేక్ష్యత ఇతి తద పేక్షః. తస్య భావస్తదపేక్షతా తయా. అనపేక్షత్వమేవ దర్శయితుం తదీయం బ్రహ్మత్వం విశినష్టి. పూర్ణం అమృతం చ సుఖరూపం విషయసుఖవైలక్షణ్యార్థమాహ—అవికారం నిత్యం. ఆనందమాత్రం చ కుతః? విశోకం. తత్కుతః? విగుణం. కిం చ. అనన్యత్ న విద్యతే అన్యద్యస్మాత్. తస్మాత్ త్వద్వ్యతి రిక్తాభావాదపి నిరపేక్షస్త్వమిత్యర్థః. తర్హి. సర్వాత్మకత్వే తత్తద్వికారప్రసంగో దుర్వారః. తత్రాహ- అన్యత్సర్వతో వ్యతిరిక్తం చ. కారణత్వాత్. న హ్యేవంభూతసుఖాత్మకబ్రహ్మస్వరూపస్య తవాన్యా

వస్తుభేదః, అజ్ఞానతస్త్వయి జనైర్విహితో వికల్పో యస్మాద్గుణవ్యతికరో నిరుపాధికస్య. ౮. త్వాం బ్రహ్మ కేచిదవయంత్యుత ధర్మమేక అన్యే పరం సదసతోః పురుషం పరేశ, అన్యే వదంతి నవశక్తియుతం పరం త్వాం కేచిన్మహాపురుషమవ్యయమాత్మతత్త్వమ్. ౯. నాహం పరాయు ఋషయో న మరీచిముఖ్యా జానంతి యద్విరచితం ఖలు సత్త్వసర్గాః, యన్మాయయా ముషితచేతస ఈశ దైత్యమర్త్యాదయః కిముత శశ్వదభద్రవృత్తాః. ౧౦. సత్త్వం సమీహితమవస్థితిజన్మనాశం భూతేహితం చ జగతో భవబంధమోక్షౌ, వాయుర్యథా విశతి ఖం చ చరాచరాఖ్యం సర్వం తదాత్మకతయావగమోఽవరుత్సే. ౧౧. అవతారా మయా దృష్టా రమమాణస్య తే గుణైః, సోఽహం తద్ద్రష్టుమిచ్ఛామి యత్తే యోషిద్వపుర్ధృతమ్ ౧౨. యేన సంమోహితా దైత్యాః పాయితాశ్చామృతం సురాః, తం దిదృక్షవ ఆయాతాః పరం కౌతూహలం హి నః. ౧౩. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవమభ్యర్థితో విష్ణుర్భగవాన్ శూలపాణినా, ప్రహస్య భావగంభీరం గిరిశం ప్రత్యభాషత. ౧౪. శ్రీహరిరువాచః—కౌతూహలాయ దైత్యానాం యోషిద్వేషో మయా ధృతః, పశ్యతా సుర

పేక్షాస్తి. అతః. కేవలం భక్తానుగ్రహార్థమేవ తవైశ్వర్యం న స్వార్థమిత్యర్థః. ౭. అన్యత్వమనన్యత్వం చైకస్య కుత ఇత్యాశంక్య దృష్టాంతేనోపపాదయతి—ఏక ఇతి. సదసత్కార్యకారణరూపద్వయమద్వయం చ. పరమకారణం త్వమేవైకః. కృతం కుండలాదిరూపం ద్వయం. అకృతం చ కేవలమద్వయం. స్వర్ణం యథైకమేవ తద్వదేవేహ త్వయి వస్తుతో భేదో నాస్తి. కథం తర్హి. భేదప్రతీతిస్తత్రాహ—అజ్ఞానత ఇతి. కుతః? యస్మాన్నిరుపాధికస్యైవ తవాయం గుణైర్వ్యతికరో భేదః న స్వతః. ౮. అతఏవం త్వాం బహుధా వర్ణయంతి తత్త్వతస్తు కేపి న జానంతీత్యాహ—ద్వాభ్యాం. త్వామితి. త్వాం బ్రహ్మవేదాంతినః. అవయంతి మన్యంతే. త్వామేవ ధర్మం మీమాంసకా మన్యంతే. ప్రకృతిపురుషయోః పరం పుమాంసం సాంఖ్యాః. శ్లో. "విమలోత్కర్షణీ జ్ఞానా క్రియాయోగా తథైవ చ, ప్రజ్ఞాసత్యాతథేశానానుగ్రహా నవ శక్తయః" ఇత్యేవం, నవశక్తియుతం. పరం పాంచరాత్రాః. మహాపురుషం పాతంజలాః. ౯. నేతి. పరాయుః బ్రహ్మా సత్త్వసర్గాః. సత్త్వగుణేన సృష్టా అపి. యేన త్వయా. విరచితం విశ్వమపి. ఖలు. తత్త్వతో న జానంతి. కిం పునస్త్వాం. హే ఈశ అభద్రం రాజసంతామసం చ వృత్తం ఉత్పత్తిర్వృత్తిశ్చ యేషాం తే. న జానంతీతి కిము వక్తవ్యం. ౧౦. కింతు త్వం సర్వం జానాసీత్యాహ.—సత్త్వమితి. సత్త్వం సర్వం అవరుంత్సే వ్యాప్నోషి. జానాసి. కిం తత్సర్వం. సమీహితం స్వకృతం. అదః స్థితిజన్మనాశం అముష్య జగతో జన్మాది. భూతానామీహితం చ. జగతో భవబంధమోక్షం చ. వ్యాప్తౌ దృష్టాంతః. చరాచరాఖ్యం దేహజాతం ఖం చ. యథా వాయురావిశతి. తథా. కథమవరుంత్సే. తదాత్మకతయా తస్య సర్వస్యాత్మతయేత్యర్థః. ఆత్మత్వే హేతుః—అవగమః జ్ఞానరూప ఇతి. ౧౧. ఏవం స్తుత్వా ప్రస్తుతం విజ్ఞాపయతి.—ద్వాభ్యాం అవతారా ఇతి. ౧౨. ౧౪. కౌతూహలాయేతి. సురకార్యాణి యోషిద్వేషేణ భవిష్యంతీతి పశ్యతా. అయం భావః. అవశ్యం తావదున్మత్తాన్ దైత్యాన్ వంచయిత్వా. దేవేభ్యః అమృతం దేయం.

కార్యాణి గతే పీయూషభాజనే. ౧౫. తత్తేఽహం దర్శయిష్యామి దిదృక్షోస్సురసత్తమ, కామినాం బహుమంతవ్యం సంకల్పప్రభవోదయమ్. ౧౬. శ్రీనారద ఉవాచ:— ఇతి బ్రువాణో భగవాం స్తత్రైవాంతరధీయత, సర్వతశ్చారయంశ్చక్షుర్భవ ఆస్తే సహోమయా. ౧౭. తతో దదర్శోపవనే వరస్త్రియం విచిత్రపుష్పారుణపల్లవద్రుమే, విక్రీడతీం కందుకలీలయా లసద్దుకూలపర్యస్తనితంబమేఖలామ్. ౧౮. ఆవర్తనోద్వర్తనకంపితస్తనప్రకృష్టహారోరుభరైః పదే పదే, ప్రభజ్యమానామివ మధ్యతశ్చలత్పదప్రవాళం నయతీం తతస్తతః. ౧౯. దిక్షు భ్రమత్కందుకచాపలైర్భృశం ప్రోద్విగ్నతారాయతలోలలోచనామ్, స్వకర్ణవిభ్రాజితకుండలోల్లసత్కపోలనీలాలకమండితాననామ్. ౨౦. శ్లథద్దుకూలం కబరీం చ విచ్యుతాం సన్నహ్యతీం వామకరేణ వల్గునా, వినిఘ్నతీం చాన్యతమేన కందుకం విమోహయంతీం జగదాత్మమాయయా. ౨౧. తాం వీక్ష్య దేవ ఇతి కందుకలీలయేషద్వ్రీడాస్ఫుటస్మితవిసృష్టకటాక్షముష్టః, స్త్రీప్రేక్షణప్రతిసమీక్షణవిహ్వలాత్మా నాత్మానమంతిక ఉమాం స్వగణాంశ్చ వేద. ౨౨. తస్యాః కరాగ్రాత్స తు కందుకో యదా గతో విదూరం తమనువ్రజంత్యాః, వాసస్ససూత్రం లఘుమారుతోఽహరద్భవస్య దేవస్య కిలానుపశ్యతః. ౨౩. ఏవం తాం రుచిరాపాంగీం దర్శనీయాం మనోరమాం, దృష్ట్వా తస్యాం

న చైవం వైషమ్యం రూపాంతరేణ కర్తుముచితం. అతో వంచనమోహనాదిసారం కామినీరూపం. మయా ధృతమితి. ౧౫. తదితి. తద్రూపం దర్శయిష్యామి. సంకల్పప్రభవః కామః తస్యోదయో యస్మాత్. ౧౬. ౧౭. తత ఇతి. విచిత్రాణి పుష్పాణి. అరుణాః పల్లవాశ్చ. యేషాం తే ద్రుమా యస్మిన్. లసద్దుకూలేన పర్యస్తే పరివృతే నితంబే మేఖలా యస్యాః తాం. ౧౮. ఆవర్తన ఇతి. ఉత్పతత్కందుకలీలావశేన, యే ఆవర్తనోద్వర్తనే నమనోన్నమనే తాభ్యాం కంపితయోః స్తనయోః. ప్రకృష్టహారాణాం చ. ఉరుభారైః. ప్రతిపదం. మధ్యే ప్రభజ్యమానామివ. చలత్పదమేవ ప్రవాళవత్కోమలం తతస్తతో నయంతీం. ౧౯. దిక్ష్వితి. దిక్షు. భ్రమతః కందుకస్య చాపలైశ్చాంచల్యైః భృశం ప్రోద్విగ్నతారే ఆయతే. లోలే లోచనే యస్యాః. స్వకర్ణాభ్యాం విభ్రాజితే యే కుండలే తాభ్యాముల్లసంతౌ కపోలౌ తాభ్యాం. నీలాలకైశ్చ మండితమాననం యస్యాః. ౨౦. శ్లథదితి. సన్నహ్యతీం బధ్నంతీం. జగద్విమోహయంతీం. ౨౧. తామితి. తాం వీక్ష్య. దేవః శ్రీరుద్రః ఆత్మానం. అంతికే స్థితాముమాం. స్వగణాంశ్చ. న వేద. కథంభూతః. ఇతి ఏవంభూతయా. కందుకలీలయా. యా ఈషద్వ్రీడా తయా. అస్ఫుటం స్మితం తేన సహ. విసృష్టో యః కటాక్షః. తేన ముష్టః వంచితః. అతఏవ. స్వయం యత్ స్త్రియః ప్రేక్షణం తయా చ ప్రతిసమీక్షణం. తాభ్యాం. విహ్వలః ఆత్మా మనో యస్య. ౨౨. తస్యా ఇతి. కందుకం. అనువ్రజంత్యాః స్త్రియః. లఘు సూక్ష్మం వాసః సూత్రం కాంచీసహితం. ౨౩. ఏవమితి. విషజంత్యాం లజ్జాకుంచితకటాక్షైరాత్మానం నిరీక్షమాణా

ష్యనశ్చక్రే విషజ్జంత్యాం భవః కిల. ౨౪. తయాపహృతవిజ్ఞాన స్తత్కృతస్మరవిహ్వలః, భవాన్యా అపి పశ్యంత్యాగతహ్రీ స్తత్పదం యయౌ. ౨౫. సా తమాయాంతమాలోక్య వివస్త్రా వ్రీడితా భృశమ్, నిలీయమానా వృక్షేషు హసంతీ నాన్వతిష్ఠత. ౨౬. తామన్వగచ్ఛద్భగవాన్ భవః ప్రమథితేంద్రియః, కామస్య చ వశం నీతః కరేణుమివ యూథపః. ౨౭. సోఽనువ్రజ్యాతివేగేన గృహీత్వానిచ్ఛతీం స్త్రియం, కేశబంధ ఉపానీయ బాహుభ్యాం పరిషస్వజే. ౨౮. సోపగూఢా భగవతా కరిణా కరిణీ యథా, ఇత స్తతః ప్రసర్పంతీ విప్రకీర్ణశిరోరుహా. ౨౯. ఆత్మానం మోచయిత్వాంగసురర్షభ భుజాంతరాత్. ప్రాద్రవత్సా పృథుశ్రోణీ మాయా విష్ణువినిర్మితా. ౩౦. తస్యాసౌ పదవీం రుద్రో విష్ణోరద్భుతకర్మణః, ప్రత్యపద్యత కామేన వైరిణేవ వినిర్జితః. ౩౧. తస్యానుధావతో రేతశ్చస్కందామోఘరేతసః, శుష్మిణో యూథపస్యేవ వాశితామనుధావతః. ౩౨. యత్ర యత్రాపతన్మహ్యాం రేత స్తస్య మహాత్మనః, తాని రౌప్యస్య హేమ్నశ్చ క్షేత్రాణ్యాసన్ మహీపతే. ౩౩. సరిత్సరస్సు శైలేషు వనేషూపవనేషు చ, యత్ర క్వచాసన్నృషయ స్తత్ర సన్నిహితో హరః. ౩౪. స్కన్నే రేతసి సోఽపశ్య దాత్మానం విష్ణుమాయయా, జడీకృతం నృపశ్రేష్ఠ సన్న్యవ ర్తత కశ్మలాత్. ౩౫. అథావగతమాహాత్మ్య ఆత్మనో జగదాత్మనః, అపరిజ్ఞేయవీర్యస్య న మేనే తదిహాద్భుతమ్. ౩౬. తమవిక్లబమవ్రీళమాలక్ష్య మధుసూదనః, ఉవాచ పరమప్రీతో బిభ్రత్స్వాం పౌరుషీం తనుమ్. ౩౭. శ్రీభగవానువాచ:—దిష్ట్యా త్వం విబుధశ్రేష్ఠ స్వాం నిష్ఠామాత్మనా స్థితః, యన్మే స్త్రీరూపయా స్వైరం మోహితోఽప్యంగ మాయయా. ౩౮. కోను మేఽతితరేన్మాయాం విషక్త స్త్వదృతే పుమాన్, తాంస్తాన్ విసృజతీం భావాన్ దు స్తరానకృతాత్మభిః. ౩౯. సేయం గుణమయీ మాయా న త్వామభిభవిష్యతి, మయా సమేతా కాలేన కాలరూపేణ భాగశః. ౪౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం భగవతో రాజన్ శ్రీవత్సాంకేన సత్కృతః, ఆమంత్ర్య తం పరిక్రమ్య సగణస్స్వాలయం యయౌ. ౪౧. స్వాత్మానుభూతాం తాం మాయాం భవానీం భగవాన్ భవః, శృణ్వతామృషిముఖ్యానాం ప్రీత్యాచష్టాథ భారత. ౪౨.

యాం. ౨౪. తయేతి. తత్పదం తస్యాస్సమీపం యయౌ. ౨౫—౨౯. ఆత్మానమితి. అంగ హే రాజన్ సురర్షభభుజాంతరాత్. మహేశబాహుమధ్యప్రదేశాత్. ౩౦. ౩౧. తస్యేతి. శుష్మిణః మత్తస్య వాశితాం పుష్పవతీం గజీం. ౩౨. ౩౩. సరిదితి. ఏవం తామనుధావన్ హరః సరిత్సరస్సు శైలాదిషు చ సన్నిహితో బభూవ. ౩౪. స్కన్న ఇతి. కశ్మలాత్ మోహాతిరేకాత్. జడీకృతం కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యతయా కృతం. ౩౫—౩౭. దిష్ట్యేతి. స్వాం నిష్ఠాం ప్రకృతిం. ౩౮. ౩౯. సేతి. కాలేన సృష్ట్యాదినిమిత్తేన. మయా కాలరూపేణ. భాగశో రజఆద్యంశేన సమేతా మదధీనా

శ్రీరుద్ర ఉవాచః—అయి హ్యపశ్యస్త్వమజస్య మాయాం పరస్య పుంసః పరదేవతాయాః, అహం కలానామృషభో విముహ్యే యయా వశోఽన్యే కిముతాస్వతంత్రాః ౪౩. యన్మామపృచ్ఛస్త్వముపేత్య యోగాత్సమాసహస్రాంత ఉపారతం వై, స ఏవ సాక్షాత్పురుషః పురాణో న యత్ర కాలో విశతే న వేద. ౪౪. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి తేఽభిహితస్తాత విక్రమశ్శార్ఙ్గధన్వనః, సింధోర్నిర్మథనే యేన ధృతః పృష్ఠే మహాచలః. ౪౫. ఏతన్ముహుః కీర్తయతోఽనుశృణ్వతో న రిష్యతే జాతు సముద్యమః క్వచిత్, యదుత్తమశ్లోకగుణానువర్ణనం సమస్తసంసారపరిశ్రమాపహమ్. ౪౬. అసదవిషయమంఘ్రిం భావగమ్యం ప్రపన్నానమృతమమరవర్యానాశయత్సింధుమధ్యమ్, కపటయువతివేషో మోహయన్ యస్సురారీంస్తమహముపసృతానాం కామపూరం నతోఽస్మి. ౪౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—మనుర్వివస్వతః పుత్రః శ్రాద్ధదేవ ఇతి శ్రుతః, సప్తమో వర్తమానో యస్తదపత్యాని మే శృణు. ౧. ఇక్ష్వాకుర్నభగశ్చైవ ధృష్టశ్శర్యాతిరేవ చ, నరిష్యంతోఽథ నాభాగస్సప్తమో దిష్ట ఉచ్యతే. ౨. కరూశకః పృషధ్రశ్చ దశమో వసుమాన్ స్మృతః,మనోర్వైవస్వతస్యైతే దశపుత్రాః పరంతప. ౩.ఆదిత్యా వసవో రుద్రా విశ్వేదేవా మరుద్గణాః, అశ్వినావృషభో రాజన్నింద్రస్తేషాం పురందరః.౪.కశ్యపోఽత్రిర్వసిష్ఠశ్చ విశ్వామిత్రోఽథ గౌతమః,జమదగ్నిర్భరద్వాజ ఇతి తే ఋషయస్స్మృతాః. ౫. తత్రాపి భగవజ్జన్మ కశ్యపాదదితేరభూత్, ఆదిత్యానామవరజో విష్ణుర్వామనరూపధృత్. ౬. సంక్షేపతో మయోక్తాని సప్తమన్వంతరాణి తే,

---

సతీ. ౪౦. ౪౨. అయీతి. అయి హే పార్వతి కళానాం అణిమాదిసిద్ధీనాం. అవశః అస్వాధీనః అపశ్యః దృష్టవత్యసి. ౪౩. ౪౪. ఇతీతి. అష్టాధ్యాయార్థనిగమనం. ఇతీతి. ౪౫. ఏతత్కీర్తనాదేః ఫలమాహ.—ఏతదితి. ౪౬. భగవతా కృతం భక్తపక్షపాతం స్మరన్నమస్కరోతి—అసదితి. అసతామవిషయం. భావో భజనం. తేన గమ్యమంఘ్రిం ప్రపన్నాన్. సింధుమధ్యం సింధోర్మథనేన జాతమమృతం. యః ఆశయత్ అభోజయత్. ౪౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. త్రయోదశే తు వర్ణ్యంతే సప్తమాదీన్యనుక్రమాత్, మన్వంతరాణి సర్వాణి షడ్విధాని పృథక్పృథక్". మనురితి. సప్తమాదిమన్వంతరాణ్యాహ—మనురిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.౧. ౩. ఆదిత్యా ఇతి. ఆదిత్యాదయో దేవా ఇత్యన్వయః. ౪. ౫. తత్రేతి. భగవతో జన్మ అవతారః. తమేవాహ—ఆదిత్యానాం వివస్వానర్యమా పూషేత్యాద్యుక్తానాం మధ్యే అవరం జన్మ యస్య సః

భవిష్యాణ్యపి వక్ష్యామి విష్ణోశ్శక్త్యన్వితాని చ. ౭. వివస్వతశ్చ ద్వే జాయే విశ్వకర్మసుతే ఉభే, సంజ్ఞా ఛాయా చ రాజేంద్ర యే ప్రాగభిహితే తవ. ౮. తృతీయాం బడబామేకే తాసు సంజ్ఞాసుతాస్త్రయః, యమో యమీ శ్రాద్ధదేవశ్ఛాయాయాశ్చ సుతాన్ శృణు. ౯. సావర్ణిస్తపతీ కన్యా భార్యా సంవరణస్య యా, శనైశ్చరస్తృతీయోఽభూదశ్వినౌ బడబాత్మజౌ. ౧౦. అష్టమేఽన్తర ఆయాతే సావర్ణిర్భవితా మనుః, నిర్మోకవిరజస్కాద్యాస్సావర్ణేస్తనయా నృపాః. ౧౧. తత్ర దేవాస్సుతపసో విరజా అమృతప్రభాః, తేషాం విరోచనసుతో బలిరింద్రో భవిష్యతి. ౧౨. దత్త్వేమాం యాచమానాయ విష్ణవే యః పదత్రయమ్, రాద్ధమింద్రపదం భుక్త్వా తతస్సిద్ధిమవాప్స్యతి. ౧౩. యోఽసౌ భగవతా బద్ధః ప్రీతేన సుతలే పునః, నివేశితోఽధికే స్వర్గాదధునాస్తే స్వరాడివ. ౧౪. గాలవో దీప్తిమాన్ రామో ద్రోణపుత్రః కృపస్తథా, ఋశ్యశృంగః పితాస్మాకం భగవాన్ బాదరాయణః. ౧౫. ఇమే సప్తర్షయస్తస్మిన్ భవిష్యంతి స్వయోగతః, ఇదానీమాసతే రాజన్ స్వే స్వ ఆశ్రమమండలే. ౧౬. దేవగుహ్యాం సరస్వత్యాం సార్వభౌమ ఇతి ప్రభుః, స్థానం పురందరాద్ధృత్వా బలయే దాస్యతీశ్వరః. ౧౭. నవమో దక్షసావర్ణిర్మనుర్వరుణసంభవః, ధృతకేతుర్దీప్తకేతురిత్యాద్యాస్తత్సుతా నృపాః. ౧౮. పరో మరీచిగర్భాద్యా దేవా ఇంద్రోఽద్భుతః స్మృతః, ద్యుతిమత్ప్రముఖాస్తత్ర భవిష్యంత్యృషయస్తతః. ౧౯. ఆయుష్మతోఽమ్బుధారాయామృషభో భగవత్కళా, భవితా యేన సంరాద్ధాం త్రిలోకీం భోక్ష్యతేఽద్భుతః. ౨౦. దశమే బ్రహ్మసావర్ణిరుపశ్లోకసుతో మహాన్, తత్సుతా భూరిషేణాద్యా హవిష్మత్ప్రముఖా ద్విజాః. ౨౧. తత్రాపి జన్మ భవితా హరేర్విశ్వసృజో గృహే, అమూర్తిరితి విఖ్యాతో యేనాప్యాయేత వై జగత్. ౨౨. హవిష్మాన్ సుకృతస్సత్యో జటామూర్తిస్తదా ద్విజాః, సుత్రామాణో విరుద్ధాద్యా దేవాశ్శంభుస్సురేశ్వరః. ౨౩. విష్వక్సేనో విషూచ్యాస్తు శంభోశ్శక్తిం విధాస్యతి,

---

౬. సంక్షేపత ఇతి. శక్త్యా అవతారేణాన్వితాని. ౭. అష్టమం మనుం వక్తుం కథామాహ—త్రిభిః. వివస్వత ఇతి. ౮. తృతీయామితి. ఏకే బడబాం తృతీయామాహుః. మమ తు సంజ్ఞైవ బడబేతి మతం తదుక్తం. షష్ఠే. "౪౦. సైవ భూత్వాథ బడబా నాసత్యౌ సుషువే భువీ"తి. యమశ్చ. "యమో యమునా శ్రాద్ధదేవశ్చేతి త్రయః సుతాః". ౯. సావర్ణిరితి. సావర్ణిః పుత్రః. ౧౦—౧౨. దత్త్వేతి. పదత్రయం యాచమానాయ ఇమాం సర్వాం మహీం సప్తమే మన్వంతరే. దత్త్వా. అష్టమే మన్వంతరే విష్ణోః ప్రసాదేనైవ. రాద్ధం లబ్ధమింద్రపదం భుక్త్వేత్యర్థః. ౧౩.౧౪. గాలవ ఇతి. రామః. పరశురామః ద్రోణపుత్రోఽశ్వత్థామా. ౧౫. ఇమ ఇతి. ఇదానీం తు స్వయోగత ఆసతే. ౧౬—౨౨. హవిష్మత్ప్రముఖా ఇత్యుక్తానామేవ శేషాంచిన్నామాన్యాహ.—హవిష్మా ఇతి. ౨౩. విష్వక్సేన ఇతి.

జాతోఽంశాంశేన భగవాన్ గృహే విశ్వసృజో విభుః. ౨౪. మనుర్వై ధర్మసావర్ణిరేకాదశమ ఆత్మవాన్, అనాగతాస్తత్సుతాశ్చ సత్యధర్మాదయో దశ.౨౫.విహంగమాః కామగమా నిర్వాణా రుచయస్సురాః, ఇంద్రస్తు వైధృతస్తేషామృషయశ్చారుణాదయః. ౨౬. సూర్యకస్య సుతస్తత్ర ధర్మసేతురితి స్మృతః, వైధృతో యో హరేరంశస్త్రిలోకీం ధారయిష్యతి. ౨౭. భవితా భద్రసావర్ణీ రాజన్ ద్వాదశమో మనుః, దేవవానుపదేవశ్చ దేవ జ్యేష్ఠాదయస్సుతాః. ౨౮. ఋతుధామా చ తత్రేంద్రో దేవాశ్చ హరితాదయః, ఋషయశ్చ తపోమూర్తిస్తపశ్చాగ్నిధ్రకాదయః. ౨౯ స్వధామాఖ్యో హరేరంశస్సాధయిష్యతి తన్మనోః, అంతరం సత్యతపసస్సూనృతాయాస్సుతో విభుః. ౩౦ మనుస్త్రయోదశో భావ్యో దేవసావర్ణిరాత్మవాన్, చిత్రసేనవిచిత్రాద్యా దేవసావర్ణిదేహజాః. ౩౧. దేవాస్సుకర్మసుత్రామసంజ్ఞా ఇంద్రో దివస్పతిః, నిర్మోహతత్త్వదర్శాద్యా భవిష్యంత్యృషయస్తదా. ౩౨. దేవహోత్రస్య తనయ ఉపహర్తా దివస్పతేః, యోగేశ్వరో హరేరంశో బృహత్యాం సంభవిష్యతి.౩౩.మనుర్వా ఇంద్రసావర్ణిశ్చతుర్దశమ ఏష్యతి, ఉరుగంభీరబుద్ధ్యాద్యా ఇంద్రసావర్ణివీర్యజాః. ౩౪. పవిత్రాశ్చాక్షుషా దేవాశ్శుచిరింద్రో భవిష్యతి, అగ్నిర్బాహుశ్శుచిశ్శుక్రో మాగధాద్యాస్తపస్వినః. ౩౫. సత్రాయణస్య తనయో బృహద్భానుస్తదా హరిః, వితానాయ మహారాజ క్రియాతంతూన్వితాయితా. ౩౬.రాజంశ్చతుర్దశైతాని త్రికాలానుగతాని తే, ప్రోక్తాన్యేభిర్మితః కల్పో యుగసాహస్రపర్యయః. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే-మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే-త్రయోదశోఽధ్యాయః.

శ్రీవిష్ణురాత ఉవాచః—మన్వంతరేషు భగవన్ యథా మన్వాదయస్త్విమే, యస్మిన్ కర్మణి యే యేన నియుక్తాస్తద్వదస్వ నః.౧.బ్రహ్మారాత ఉవాచః—మనవో మనుపుత్రాశ్చ మునయశ్చ మహీపతే, ఇంద్రాస్సురగణాశ్చైవ సర్వే పురుషశాస

విషూచ్యాం జాతస్సన్. ౨౪. మనురితి. ఏకాదశమ ఇత్యాదిరార్షః.౨౫-౨౯.స్వధామేతి. తస్య మనోరంతరం సాధయిష్యతి సత్యతపసః సూనృతాయాశ్చ సుతస్సన్. ౩౦—౩౨. దేవహోత్రస్యేతి. దివస్పతేరింద్రస్య ఉపహర్తా సంపాదకః సంభవిష్యతి. ౩౩.—౩౫. సత్రాయణస్యేతి. క్రియాతంతూన్ కర్మసంతతీః. వితాయితా విస్తారయిష్యతి. ౩౬. రాజన్నితి. యుగసహస్రేణ పర్యయః పరివర్తో యస్య యుగసహస్రప్రమాణ ఇత్యర్థః. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. చతుర్దశే తు సర్వేషాం మన్వాదీనాం యథాయథం, పృథక్కర్మాణి వర్ణ్యంతే భగవద్వశవర్తినాం. ౧. మనవ ఇతి. పురుషేణ ఈశ్వరేణ. యజ్ఞాద్యవతారైః శాస్యంతే నియుజ్యంత ఇతి

నాః. ౨. యజ్ఞాదయో యాః కథితాః పౌరుష్యస్తనవో నృప, మన్వాదయో జగద్యాత్రాం నయంత్యాభిః ప్రచోదితాః. ౩. చతుర్యుగాంతే కాలేన గ్రస్తాన్ శ్రుతిగణాన్ యథా, తపసా ఋషయోఽపశ్యన్ యతో ధర్మస్సనాతనః. ౪. తతో ధర్మం చతుష్పాదం మనవో హరిణోదితాః, యుక్తాస్సంచారయంత్యద్ధా స్వే స్వే కాలే మహీం నృప. ౫. పాలయంతి ప్రజాపాలా యావదంతం విభాగశః, యజ్ఞభాగభుజో దేవా యే చాన్యేఽత్రానుకీర్తితాః. ౬. ఇంద్రో భగవతా దత్తాం త్రైలోక్యశ్రియమూర్జితామ్, భుంజానః పాతి లోకాంస్త్రీన్ కామం లోకే ప్రవర్షతి. ౭. జ్ఞానం చానుయుగం బ్రూతే హరిస్సిద్ధేశరూపధృత్, ఋషిరూపధరః కర్మ యోగం యోగేశరూపధృత్. ౮. సర్గం ప్రజేశరూపేణ దస్యూన్ హన్యాత్స్వరాడ్వపుః, కాలరూపేణ సర్వేషామభవాయ పృథగ్గుణః. ౯. స్తూయమానో జనైరేభిర్మాయయా నామరూపయా, విమోహితాత్మభిర్నానాదర్శనైర్న చ దృశ్యతే. ౧౦. ఏతత్కల్పవికల్పస్య ప్రమాణం పరికీర్తితమ్, యత్ర మన్వంతరాణ్యాహుశ్చతుర్దశ పురావిదః. ౧౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

వామనావతారకథాప్రారంభః.

విష్ణురాత ఉవాచః—బలేః పదత్రయం భూమేః కస్మాద్ధరిరయాచత, భూతే

తథా. ౨. తదేవాహ.—యజ్ఞాదయ ఇతి. ౩. ఋష్యాదీనాం కర్మాణ్యాహ.—చతుర్భిః. చతుర్యుగేతి. యతః యేభ్యః శ్రుతిగణేభ్యః. ౪. తత ఇతి. ఉదితా ఉక్తాః. సంయతాస్సంతః మహీం ధర్మం సంచారయంతి మహ్యాం ధర్మం ప్రవర్తయంతీత్యర్థః. ౫. పాలయంతీతి. ప్రజాపాలా మనుపుత్రాః తం ధర్మం పాలయంతి. యావదంతం యావన్మన్వంతరావసానం. విభాగశః పుత్రపౌత్రాదిక్రమేణ. యే చాన్యే ద్యావాపృథివ్యాదయః. అత్ర కర్మణి. భోక్తృత్వేనాన్వితాః. తైశ్చ సహ. ౬. ౭. ప్రసంగాదింద్రాంతరైరపి జగద్యాత్రాప్రవర్తనమాహ—ద్వాభ్యాం. జ్ఞానమితి. సిద్ధేశాస్సనకాదయః ఋషయో యాజ్ఞవల్క్యాదయః. యోగేశాః దత్తాత్రేయాదయః. తత్తద్రూపస్సన్ జ్ఞానం కర్మ చ. యోగం చ బ్రూతే. ౮. సర్గమితి. ప్రజేశా మరీచ్యాదయః. తేన రూపేణ. సర్గం కరోతీతి శేషః. స్వరాడ్వపుః రాజమూర్తిః. సర్వేషామభావాయ భవతి. పృథగ్విధా గుణాః శీతోష్ణాదయో యస్య. ౯. స్తూయమాన ఇతి. నామరూపాత్మికయా మాయయా. మోహితాత్మభిరేభిర్జనైః. నానాదర్శనైః. శాస్త్రైః స్తూయమానో నిరూప్యమాణోఽపి. నైవ దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౧౦. ప్రాసంగికం నిరూప్య ప్రస్తుతమేవోపసంహరతి.—ఏతదితి. ఏతత్కల్పవికల్పస్య అవాంతరకల్పస్య. ౧౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్దశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

“శ్లో. అత్రేర్యతే నవాధ్యాయ్యాం వామం వామనచేష్టితమ్, నిగ్రహాచ్ఛలతో యత్ర బలేర్హ్యాయానుగ్రహః. బలిం పంచదశే విశ్వజితాచార్యాప్యయాజయన్, తతోఽసౌ స్వర్గమజయద్ధ

శ్వరః కృపణవల్లబ్ధార్థోఽపి బబంధ తమ్. ౧ ఏతద్వేదితుమిచ్ఛామో మహత్కౌతూహలం హి నః, యజ్ఞేశ్వరస్య పూర్ణస్య బంధనం చాప్యనాగసః ౨. శ్రీశుక ఉవాచ:— పరాజితశ్రీరసుభిశ్చ హాపితస్త్వింద్రేణ రాజన్ భృగుభిస్సజీవితః, సర్వాత్మనా తానభజద్భృగూన్ బలీ శిష్యో మహాత్మార్థనివేదనేన. ౩. తం బ్రాహ్మణా భృగవః ప్రీయమాణా అయాజయన్ విశ్వజితా త్రిలోకం, జిగీషమాణం విధినాభిషిచ్య మహాభిషేకేణ మహానుభావాః. ౪. తతో రథః కాంచనపట్టబద్ధో హయాశ్చ హర్యశ్వతురంగవర్ణాః, ధ్వజశ్చ సింహేన విరాజమానో హుతాశనాదాస హవిర్భిరిష్టాత్. ౫. ధనుశ్చ దివ్యం పురటోపనద్ధం తూణావరిక్తౌ కవచం చ దివ్యమ్, పితామహస్తస్య దదౌ చ మాలామమ్లానపద్మాం జలజం చ శుక్రః. ౬. ఏవం స విప్రార్జితయోధనార్థస్తైః కల్పితస్వస్త్యయనోఽథ విప్రాన్, ప్రదక్షిణీకృత్య కృతప్రణామః ప్రహ్లాదమామంత్ర్య నమశ్చకార. ౭. అథారుహ్య రథం దివ్యం భృగుదత్తం మహారథః, సుస్రగ్ధరస్సరథసో ధన్వీ ఖడ్గీ ధృతేషుధిః. ౮. హేమాంగదలసద్బాహుః స్ఫురన్మకరకుండలః, రరాజ రథమారూఢో ధిష్ణ్యస్థ ఇవ హవ్యవాట్. ౯. తుల్యైశ్వర్యబలశ్రీభిస్స్వయూథైర్దైత్యయూథపైః, పిబద్భిరివ ఖం దృగ్భిర్దహద్భిః పరిధీనివ. ౧౦. వృతో వికర్షన్మహతీమాసురీం ధ్వజినీం విభుః, యయావింద్రపురీమృద్ధాం కంపయన్నివ రోదసీమ్. ౧౧. రమ్యాముపవనోద్యానైః శ్రీమద్భిర్నందనాదిభిః, కూజద్విహంగ

యాద్దేవాసిలిల్యిరే.'' బలేరితి. ఈశ్వరః స్వయం కృపణవత్ కస్మాద్దీనో రయాచత. లబ్ధార్థో భూత్వాపి తం కస్మాద్బబంధ. ౧. ౨. తత్ర తావద్బలేస్త్రైలోక్యమహార్థం యాగాద్యనుష్ఠానం భృగుపతితస్య బ్రాహ్మణారాధనబలేన బలేరకాండ ఏవ స్వర్గవిజయక్రమమాహ—యాజయదధ్యాయపరిసమాప్తేః. పరాజితేతి. యుద్ధే పరాజితా శ్రీర్యేన సః. ఇంద్రేణాసుభిశ్చ త్యాజితస్సన్. భృగూన్ భృగుగోత్రాన్ శుక్రాదీన్. మహాత్మా ఉదారచిత్తః అర్థానాం నివేదనేనార్పణేన. ౩. తమితి. త్రిలోకం స్వర్గం జేతుం ఇచ్ఛంతం విశ్వజితా యాగేన. అయాజయన్. మహాభిషేకేణ ఐంద్రేణ, బహ్వృచ బ్రాహ్మణే ప్రసిద్ధేన. ౪. తత ఇతి. హర్యశ్వస్యేంద్రస్య. యే తురంగాస్తేషామివ వర్ణో హరితో యేషాం. ౫. ధనురితి. పురటం సువర్ణం తూణౌ ఇషుధీ అరిక్తౌ అక్షయశరౌ. పితామహః. ప్రహ్లాదః. జలజం శంఖం. ౬. ఏవమితి. విప్రైరార్జితః సంపాదితో యోధనార్థో యుద్ధసాధనం యస్య. తైరేవ కృతం కల్పితం. స్వస్త్యయనం మంగళవాచనాది యస్య ఆమంత్ర్య పృష్ట్వా. ౭. అథేతి. అథారుహ్య రరాజేతి ద్వయోరన్వయః. సుస్రగ్ధరః శోభనమాలాధరః. ౮. హేమాంగదేతి. హేమాంగదాభ్యాం లసంతౌ బాహూ యస్య. ధిష్ణ్యస్థః భవనే ప్రజ్వాలితః కుండస్థ ఆహవనీయ ఇవేతి వా. ౯. తుల్యేతి. తుల్యమైశ్వర్యం బలం చ. శ్రీశ్చ యేషాం తైర్దైత్యయూథపైస్స్వయూథైర్వృతో యయావితి ద్వయోరన్వయః. పరిధీన్ దిశః. ౧౦. వృత ఇతి. ఋద్ధాం అతిసమృద్ధాం. ౧౧. ధిగ్రాజ్యసుఖం. తథావిధాం పురీం అకస్మాదేవ పరిత్యజ్యేంద్రాదయః పలాయితా ఇతి వైరాగ్యార్థమింద్రపురీమనువర్ణయతి—సార్ధైరేకాద

మిథునైర్గాయన్మత్తమధువ్రతైః. ౧౨. ప్రవాళఫలపుష్పోరుభారశాఖామరద్రుమైః హంససారసచక్రాహ్వకారండవకులాకులాః. ౧౩ నళిన్యో యత్ర క్రీడంతి ప్రమదాస్సురసేవితాః, ఆకాశగంగయా దేవ్యా వృతాం పరిఘభూతయా. ౧౪. ప్రాకారేణాగ్నివర్ణేన సాట్టాలేనోన్నతేన చ, రుక్మపట్టకవాటైశ్చ ద్వారైః స్ఫటికగోపురైః. ౧౫. జుష్టాం విభక్తప్రపథాం విశ్వకర్మవినిర్మితామ్, సభాచత్వరరథ్యాఢ్యాం విమానైర్న్యర్బుదైర్యుతామ్, శృంగాటకైర్మణిమయైర్వజ్రవిద్రుమవేదిభిః. ౧౬. యత్ర నిత్యవయోరూపాశ్శ్యామా విరజవాససః, భ్రాజంతే రూపవన్నార్యో అర్చిర్భిరివ వహ్నయః. ౧౭. సురస్త్రీకేశవిభ్రష్టనవసౌగంధికస్రజామ్, యత్రామోదముపాదాయ మార్గ ఆవాతి మారుతః. ౧౮. హేమజాలవినిర్గచ్ఛద్ధూపేనాగరుగంధినా, పాండరేణ ప్రతిచ్ఛన్నమార్గే యాంతి సురస్త్రియః. ౧౯. ముక్తావితానైర్మణిహేమకేతుభిర్నానాపతాకావలభీభిరావృతమ్, శిఖండిపారావతభృంగనాదితాం వైమానికస్త్రీకలగీతమంగళామ్. ౨౦. మృదంగశంఖానకదుందుభిస్వనైస్సతాళవీణామురజైశ్చ వేణుభిః, నృత్యైస్సవాద్యైరుపదేవగీతైర్మనోరమాం స్వప్రభయాజితప్రభామ్. ౨౧. న యాం వ్రజంత్యధర్మిష్ఠా భూతధర్మద్రుహాశ్శఠాః, మానినః కామినో లుబ్ధా

శభిః. రమ్యామితి. ఉపవనాని ఫలప్రదానాని నికటాని చ ఉద్యానాని పుష్పప్రధానాని దూరస్థాని చ. తైః రమ్యాం కూజంతి విహగమిథునానియేషు. గాయంతో మత్తా మధువ్రతా యేషు. ౧౨. ప్రవాళేతి. ప్రవాళాదీనామురుభారో యాసు తాః. శాఖా యేషాం తే అమరద్రుమా యేషు. ౧౩. నళిన్య ఇతి. తైర్యుత్ర యాసు. సురసేవితాః ప్రమదాః క్రీడంతి. తాః హంసాదికులైరాకులాః వ్యాప్తాః. నళిన్యః. సరాంసి. యత్ర ఏషు సంతి. తైరుపవనోద్యానైః రమ్యామితి పూర్వేణాన్వయః. కించ. పరిఘభూతయా ఆకాశగంగయా. వృతాం. ౧౪. ప్రాకారేణేతి. ప్రాకారేణ సౌవర్ణేనావృతాం. అట్టాలాః ప్రాకారోపరి రచితాన్యున్నతాని యుద్ధస్థానాని. తత్సహితేన. రుక్మపట్టాని కవాటాని యేషు. తైర్ద్వారైరవాంతరైః స్ఫటికమయైర్గోపురైశ్చ పురద్వారైశ్చ. ౧౫. జుష్టామితి. జుష్టాం సంవృతాం. విభక్తాః ప్రపథారాజమార్గా యస్యాం. సభా ఉపవేశస్థానాని చత్వరాణి అంగణాని. రథ్యా రథమార్గాః తైరాఢ్యాం సంపన్నాం న్యర్బుదం దశకోటయః. తైర్గణనీయైరనంతైర్విమానైర్యుతాం. వజ్రవిద్రుమమయ్యో వేదయో యేషు తైః శృంగాటకైః చతుష్పథైర్యుతాం. ౧౬. యత్రేతి. నిత్యం. వయస్తారుణ్యం. రూపం చ సౌకుమార్యం. యాసాం తాః. రూపవన్నార్యః స్వలంకృతాః స్త్రియః. యత్ర యస్యాం భ్రాజంతే. ౧౭. సురేతి. సురస్త్రీణాం. కేశేభ్యో విభ్రష్టానాం. నవసౌగంధికస్రజామామోదం. ౧౮. హేమేతి. హేమగవాక్షేభ్యో నిర్గచ్ఛతా ధూపేన. సురస్త్రియః అప్సరసః. ౧౯. ముక్తేతి. ముక్తామయైర్వితానైర్మణిహేమమయైః కేతుభిశ్చ. ధ్వజైః నానాపతాకాయుక్తాభిర్వలభీభిశ్చ. విమానానాం పురోభాగైరావృతాం వ్యాప్తాం. వైమానికస్త్రీణాం కలగీతైర్మంగళాం. ౨౦. మృదంగేతి. ఉపదేవానాం గంధర్వాదీనాం. గీతైశ్చ మనోరమాం. జితా. ప్రభా సాతిశయదీప్తిర్యథిష్ఠాత్రీ దేవతా యయా తాం. అన్యైరజితప్రభామితి వా. జితగ్రహామితి పాఠాంతరే జితా గ్రహాః సూర్యాదయో

షడ్భిర్హీనా వ్రజంతి యామ్. ౨౨. తాం దేవధానీం సవరూథినీపతిర్బహిస్సమంతాద్రురుధే పృతన్యయా, ఆచార్యదత్తం జలజం మహాస్వనం దధ్మౌ ప్రయుంజన్ భయమింద్రయోషితామ్. ౨౩. మఘవాంస్తమభిప్రేత్య బలేః పరమముద్యమమ్, సర్వదేవగణోపేతో గురుమేతదువాచ హ. ౨౪. భగవన్నుద్యమో భూయాన్ బలేర్నః పూర్వవైరిణః, అవిషహ్యమిమం మన్యే కేనాసీత్తేజసోర్జితః. ౨౫. నైనం కశ్చిత్కుతో వాపి ప్రతివోఢుమధీశ్వరః, పిబన్నివ ముఖేనేదం లిహన్నివ దిశో దశ. ౨౬. దహన్నివ యతో దృగ్భిస్సంవర్తాగ్నిరివోత్థితః, బ్రూహి కారణమేతస్య దుర్ధర్షత్వస్య మద్రిపోః, ఓజస్సహో బలం తేజో యత ఏతత్సముద్యమః. ౨౭. గురురువాచ:—
జానామి మఘవన్ శత్రోరున్నతేరస్య కారణమ్, శిష్యాయోపభృతం తేజో భృగుభిర్బ్రహ్మవాదిభిః. ౨౮. న చాస్యాద్య క్షణమపి స్థాతుం శక్తోఽస్తి సమ్ముఖే, భవద్విధో భవాన్వాపి వర్జయిత్వేశ్వరం హరిమ్. ౨౯. తస్మాన్నిలయముత్సృజ్య యూయం సర్వే త్రివిష్టపమ్, యాత కాలం ప్రతీక్షంతో యతశ్శత్రోర్విపర్యయః. ౩౦. ఏష విప్రబలోదర్కస్సంప్రత్యూర్జితవిక్రమః, తేషామేవాపమానేన సానుబంధో వినంక్ష్యతి. ౩౧. ఏవం సుమంత్రితార్థాస్తే గురుణార్థానుదర్శినా, హిత్వా త్రివిష్టపం జగ్ముర్గీర్వాణాః కామరూపిణః. ౩౨. దేవేష్వథ నిలీనేషు బలిర్వైరోచనః పురీమ్, దేవధానీమధిష్ఠాయ వశం నిన్యే జగత్త్రయమ్. ౩౩. తం విశ్వజయినం శిష్యం భృగవశ్శిష్యవత్సలాః, శతేన హయమేధానామనువ్రతమయాజయన్. ౩౪. తతస్తదనుభావేన భువనత్రయవిశ్రుతామ్, కీర్తిం దిక్షు వితన్వానస్స రేజ ఉడురాడివ. ౩౫. బుభుజే చ శ్రియం స్వృద్ధాం ద్విజదేవోపలంభితామ్, కృతకృత్యమివాత్మానం మన్యమానో మహామనాః. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

యయా. ౨౧. ౨౨. తామితి. పృతన్యయా సేనయా. ౨౩. ౨౪. భగవన్నితి. కేన హేతునా. ఏవం తేజసా ఊర్జిత ఆసీత్. ౨౫. నేతి. ప్రతివోఢుం అపహర్తుం. ౨౬. దహన్నితి. యత్ యస్మాత్కారణాత్. ఏతస్య ఓజ ఆది. యత ఓజ ఆదేః ఏతస్య సముద్యమః. ౨౭. జానామీతి. ఉపభృతం సంచితం. ౨౮. ౨౯. తత్రోచితమంత్రమాహ.—తస్మాదితి. తస్మాద్యూయం. త్రివిష్టపముత్సృజ్య. నిలయమదర్శనం. యాత. యతః కాలాత్. ౩౦. కేనాస్య విపర్యయస్స్యాదితి తత్ర ఆహ.—ఏష ఇతి. విప్రాణాం బలేన. ఉదర్కః ఉత్తరోత్తరమధికం బలం యస్య సః. ౩౧. ఏవమితి. సుమంత్రితః అర్థః కార్యం యేషాం తే. నిలయం జగ్ముః. ౩౨. ౩౩. తమితి. ఏవం ప్రాప్తమింద్రపదం. స్థిరీకర్తుమయాజయన్. అనువ్రతం అనువర్తినం. ౩౪. ౩౫. బుభుజ ఇతి ద్విజదేవైః బ్రాహ్మణైః ఉపలంభితాం ప్రాపితామ్. ౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం పుత్రేషు నష్టేషు దేవమాతా దితిస్తదా, హృతే త్రివిష్టపే దైత్యైః పర్యతప్యదనాథవత్. ౧. ఏకదా కశ్యపస్తస్యా ఆశ్రమం భగవానగాత్, నిరుత్సవం నిరానందం సమాధేర్విరతశ్చిరాత్. ౨. స పత్నీం దీనవదనాం కృతాసనపరిగ్రహః, సంభావితో యథాన్యాయమిదమాహ కురూద్వహ. ౩. అప్యభద్రం న విప్రాణాం భద్రే లోకేఽధునా గవామ్, న ధర్మస్య న లోకస్య మృత్యోశ్ఛందానువర్తినః. ౪. అపి వా కుశలం కించిద్గృహేషు గృహమేధిని, ధర్మస్యార్థస్య కామస్య యత్ర యోగో హ్యయోగినామ్. ౫. అపి వాతిథయో హ్యత్ర కుటుంబాసక్తయా త్వయా, గృహాదపూజితా యాతాః ప్రత్యుత్థానేన వా క్వచిత్. ౬. గృహేషు యే త్వతిథయో నార్చితాస్సలిలైరపి, యది నిర్యాంతి తే నూనం ఫేరురాజగృహోపమాః. ౭. అప్యగ్నయస్తే వేలాయాం న హుతా హవిషా సతి, త్వయోద్విగ్నధియా భద్రే ప్రోషితే మయి కర్హిచిత్. ౮. యత్పూజయా కామదుఘాన్ యాతి లోకాన్ గృహవ్రతః, బ్రాహ్మణోఽగ్నిశ్చ వై విష్ణోస్సర్వదేవాత్మనో ముఖమ్. ౯. అపి సర్వే కుశలినస్తవ పుత్రా మనస్విని, లక్షయేఽస్వస్థమాత్మానం భవత్యా లక్షణైరహం. ౧౦. అదితిరువాచః—భద్రం ద్విజగవాం బ్రహ్మన్ ధర్మస్యాస్య జనస్య చ, త్రివర్గస్య పరం క్షేత్రం గృహమేధిన్ గృహా ఇమే. ౧౧. అగ్నయోఽతిథయో భృత్యా భిక్షవో యే చ లిప్సవః, సర్వం భగవతో బ్రహ్మన్ననుధ్యానాన్న రిష్యతి. ౧౨. కో ను మే భగవన్ కామో న సంపద్యేత మానసః,

---

"శ్లో. షోడశే పుత్రనాశేన శోచంత్యా అదితేః పతిః, ప్రార్థితః కశ్యపః ప్రాహ పయోవ్రతమితీర్యతే." యద్వా. షోడశే కశ్యపోఽదిత్యా ప్రార్థితో లీనపుత్రయా, మహచ్ఛ్రేయస్కరం తస్యై పయోవ్రతముపాదిశత్. ఇదానీం శ్రీవామనావతారప్రసంగమాహ—యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. ఏవమితి. నష్టేషు అదృష్టేషు సత్సు. ౧. ౨. స ఇతి. సః కశ్యపః పత్నీమిదమాహ—౩. దీనవదనత్వాదికమాలక్ష్య బహుధా వికల్పయన్ పృచ్ఛతి—సప్తభిః.—అపీతి. హేభద్రే. మృత్యోః. ఛందమిచ్ఛాం అనువర్తత ఇతి తథా. మృత్యువశవర్తినో జనస్యేత్యర్థః. ౪. అపీతి. హే గృహమేధిని. అపి వా కిం వా. గృహేషు ధర్మాదేః కించిదకుశలమితి కాక్వా ప్రశ్నః. యత్ర యేషు గృహేషు. అయోగినామపి యోగః. స్వధర్మాదినా యోగఫలం భవతి. ౫. అపీతి. కించ. త్వయా అపూజితా ఏవ అభ్యేత్య గృహాద్యాతాః. ౬. గృహేష్వితి. నార్చితాః అనర్చితాస్సంతః. యది నిర్గచ్ఛంతి. తే గృహాః. ఫేరురాజః సృగాలరాజః. తదీయవివరతుల్యాః. ౭. అప్యగ్నయ ఇతి. వేలాయాం హోమకాలే. కర్హిచిత్. న హుతాః కిం. ౮. ౯. అపీతి. భవత్యాః ఆత్మానం మనః. అస్వస్థమప్రకృతిస్థం. లక్షణైర్ముఖమ్లానాదిభిః లక్షయామి. ౧౦. అస్వాస్థ్యకారణమన్యదస్తీతి వక్తుం త్వత్పృష్టమభద్రాదికం నాస్తీత్యాహ—ద్వాభ్యాం. భద్రమితి. ఇమే గృహాః. త్రివర్గస్య పరం క్షేత్రం ఉద్భవస్థానం. త్రివర్గోఽపి యథావద్వర్తత ఇత్యర్థః. ౧౧. అగ్నయ ఇతి. భగవతస్తవానుధ్యానం యన్మయా క్రియతే. తస్మాదగ్నయోఽతిథయ ఇత్యాది సర్వం. న రిష్యతి న హీయతే. ౧౨. ప్రస్తుతం విజ్ఞాపయితుమాహ—కోన్వితి.

యస్యా భవాన్ ప్రజాధ్యక్ష ఏవం ధర్మాన్ ప్రభాషతే. ౧౩. తవైవ హే దేవ మనశ్శరీరజా ఇమాః ప్రజాస్సత్త్వరజస్తమోజుషః, సమో భవాంస్తాసు సురాదిషు ప్రభో తథాపి భక్తం భజతే మహేశ్వరః. ౧౪. తస్మాదీశ భజంత్యా మే శ్రేయశ్చింతయ సువ్రత, హృతశ్రియో హృతస్థానాన్సపత్నైః పాహి నః ప్రజాః. ౧౫. పరైర్వివాసితా సాహం మగ్నా వ్యసనసాగరే, ఐశ్వర్యం శ్రీర్యశస్స్థానం హృతాని ప్రబలైర్మమ. ౧౬. యథా తాని పునస్సాధో ప్రపద్యేరన్ మమాత్మజాః, తథా విధేహి కల్యాణ్యా ధియా కల్యాణకృత్తమ. ౧౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవమభ్యర్థితోఽదిత్యా కస్తామాహ హసన్నివ. ౧౮. కశ్యప ఉవాచ:—అహో మాయాబలం విష్ణోః స్నేహబద్ధమిదం జగత్, క్వ దేహో భౌతికోఽనాత్మా క్వ చాత్మా ప్రకృతేః పరః, కస్య కే పతిపుత్రాద్యా మోహ ఏవ హి కారణమ్. ౧౯. ఉపతిష్ఠస్వ పురుషం భగవంతం జనార్దనమ్, సర్వభూతగుహావాసం వాసుదేవం జగద్గురుమ్. ౨౦. స విధాస్యతి తే కామాన్ హరిర్దీనానుకంపనః, అమోఘా భగవద్భక్తిర్నేతరేతి మతిర్మమ. ౨౧. అదితిరువాచ:—కేనాహం విధినా బ్రహ్మన్నుపస్థాస్యే జగత్పతిమ్, యథా మే సత్యసంకల్పో విదధ్యాత్స మనోరథమ్. ౨౨. ఆదిశ త్వం ద్విజశ్రేష్ఠ విధిం తదుపధావనమ్, ఆశు తుష్యతి మే దేవ సీదంత్యాః సహ పుత్రకైః. ౨౩. కశ్యప ఉవాచ:—ఏతన్మే భగవాన్ పృష్టః ప్రజాకామస్య పద్మజః, యదాహ తే ప్రవక్ష్యామి వ్రతం కేశవతోషణమ్. ౨౪. ఫాల్గునస్యామలే పక్షే ద్వాదశాహం పయోవ్రతమ్, అర్చయేదరవిందాక్షం భక్త్యా పరమయాన్వితః. ౨౫. సినీవాల్యాం మృదాలిప్య స్నాయాత్క్రోడవిదీర్ణయా, యది లభ్యేత వై స్రోతస్యేతన్మంత్రముదాహరేత్. ౨౬. త్వం దేవ్యాదివరాహేణ రసాయాః స్థానమిచ్ఛతా, ఉద్ధృతాసి నమస్తుభ్యం పాప్మానం మే ప్రణాశయ. ౨౭. నిర్వర్తితాత్మనియమో దేవమర్చే

---

౧౩. సంపాద్యం కామమాహ—చతుర్భిః. తవేతి. ౧౪. తస్మాదితి. సపత్నైః దైత్యైః హృతా శ్రీర్యేషాం. హృతం స్థానమేషామితి పుత్రాభిప్రాయేణ బహువచనమ్. ౧౫—౧౭. పరైరితి. కః కశ్యపః. ప్రథమం తావత్పుత్రస్నేహం త్యాజయితుం విస్మయవ్యాజేన తత్త్వముపదిశతి సార్ధేన—అహో ఇతి. ౧౮. ౧౯. అత్రాపరితుష్యంతీం ప్రత్యాహ—ద్వాభ్యాం. ఉపతిష్ఠస్వేతి. ౨౦. స ఇతి. నన్వేవమపి కామప్రాప్తిహేతుర్దేవాంతరసేవా ప్రసిద్ధా తత్రాహ—అమోఘేతి. ౨౧. కేనేతి. స యథా చ మే మనోరథం విదధ్యాత్. ౨౨. ఆదిశేతి. యథా చ మే ఆశు తుష్యతి తథా తత్సేవాప్రకారముపదిశ. ౨౩. ఏతదితి. మే మయా. పృష్టః పద్మజో యద్వ్రతమాహ—ఏతత్తే ప్రవక్ష్యామీత్యన్వయః. ౨౪. ఫాల్గునస్యేతి. అమలే శుక్లే. ౨౫. తత్రాదౌ పూర్వేద్యుః కృత్యమాహ—సినీవాల్యామిత్యాద్యభ్య బ్రహ్మచార్యథ తద్రాత్ర్యామిత్యంతేన గ్రంథేన. సినీవాల్యామితి. యది లభ్యతే తర్హి. క్రోడవిదీర్ణయా వన్యవరాహోత్ఖాతయా. ఆలిప్య. ౨౬. తత్ర మంత్రః. త్వమితి. హే దేవి త్వం రసాయా ఉద్ధృ

త్సమాహితః, అర్చయేత్స్థండిలే సూర్యే జలే వహ్నౌ గురావపి. ౨౮. నమస్తుభ్యం భగవతే పురుషాయ మహీయసే, సర్వభూతనివాసాయ వాసుదేవాయ సాక్షిణే. ౨౯. నమోఽవ్యక్తాయ సూక్ష్మాయ ప్రధానపురుషాయ చ, చతుర్వింశగుణజ్ఞాయ గుణసంఖ్యానహేతవే. ౩౦. నమో ద్విశీర్ష్ణే త్రిపదే చతుశ్శృంగాయ తంతవే, సప్తహస్తాయ యజ్ఞాయ త్రయీవిద్యాత్మనే నమః. ౩౧. నమశ్శివాయ రుద్రాయ నమశ్శక్తిధరాయ చ, సర్వవిద్యాధిపతయే భూతానాం పతయే నమః. ౩౨. నమో హిరణ్యగర్భాయ ప్రాణాయ జగదాత్మనే, యోగైశ్వర్యశరీరాయ నమస్తే యోగహేతవే. ౩౩. నమస్త ఆదిదేవాయ దేవదేవాయ తే నమః, నారాయణాయ ఋషయే నరాయ హరయే నమః. ౩౪. నమో మరకతశ్యామవపుషేఽధిగతశ్రియే, కేశవాయ నమస్తుభ్యం నమస్తే పీతవాససే. ౩౫. త్వం సర్వవరదః పుంసాం వరేణ్య వరదర్షభ, అతస్తే శ్రేయసే ధీరాః పాదరేణుముపాసతే. ౩౬. అన్వవర్తంత యం దేవాః శ్రీశ్చ యత్పాదపద్మయోః, స్పృహయంత ఇవామోదం భగవాన్మే ప్రసీ

తాసి. ౨౭. నివర్తితేతి. నివర్తిత ఆత్మనియమో నిత్యనైమిత్తికో యేన. ౨౮. తత్రావాహనాదౌ నవమంత్రానాహ—నమస్తుభ్యమితి. పాద్యాదౌ విశేషస్తు ద్వాదశాక్షరం వక్ష్యతి. ౨౯. నమ ఇతి. చతుర్వింశతిగుణాస్తత్త్వాని. తాని జానాతీతి తథా. తస్మై. గుణసంఖ్యానహేతవే సాంఖ్యప్రవర్తకాయ. ౩౦. ఏవం సామాన్యతో నత్వా. గుణావతారాన్ప్రణమతి త్రిభిః—తత్రాదౌ మంత్రోక్తయజ్ఞరూపేణ విష్ణోః ప్రణామః. నమ ఇతి. ద్వే శీర్షే యస్య. త్రయః పాదాః యస్య. తంతవే ఫలవిస్తారకాయ. త్రయ్యాం విద్యాయామాత్మా యస్యేతి త్రిధా బద్ధ ఇత్యస్యార్థః ఉక్తః తథా చ మంత్రః శ్రు. "చత్వారి శృంగా త్రయో అస్య పాదా ద్వే శీర్షే సప్తహస్తాసో అస్య. త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి మహో దేవో మర్త్యాగ్ం ఆవివేశే"తీతి శ్లో. మార్గముద్గవదాలూనః సోఽయం ప్రాజ్ఞైర్యథాయుధం. విష్ణుస్తు యజ్ఞరూపేణ స్తూయతే తేన తత్త్వతః". అస్యార్థః మార్గః విష్ణ్వారాధనం తస్మిన్ యా ముత్. తాం గచ్ఛంతి యే. సార్వైర్గీయతే వా. తే ముద్గాః భక్తాః. తే విద్యంతే యేషు తే ముద్గవంతః. తైరాలూనః వ్యాప్తః. సాక్షాత్కృత ఇత్యర్థః. నివృత్తిమార్గలభ్య మముదానందం తత్ప్రాపకఉపాసనామార్గే ముదం గచ్ఛంతి తే మార్గముద్గాః తత్ప్రవర్తకా ఆచార్యాస్తే విద్యంతే యేషు అర్వాచీనేషు. తే మార్గముద్గవస్తైః ఆలూనః పృథక్త్వేనోపాసిత ఇత్యర్థః. పాఠాంతరే ముదం వహంతీతి మార్గముద్వహాంతః. తైరాలూనః పృథక్త్వేనోపాసిత ఇత్యర్థః. కించ. పూర్వోదాహృతశ్రుత్యర్థోఽపి యాస్కాచార్యైర్వివృతః. చత్వారి శృంగేతి వేదా ఏవ ఉక్తాః త్రయోఽస్య పాదా ఇతి సవనాని త్రీణి. ద్వే శీర్షే ప్రాయణీయోదయనీయే. సప్తహస్తాసః సప్తఛందాంసి త్రిధా బద్ధో మంత్రబ్రాహ్మణకల్పైః వృషభో రోరవీతి. రోరవణం అస్య సవనక్రమేణ. ఋగ్భిః యజుర్భిః శ్రు. "యదేనమృగ్భిశ్శంసంతి. యజుర్భిర్యజంతి. సామభిః స్తువంతీ"తి. ౩౧. ౩౨. నమ ఇతి. ప్రాణాయ సూత్రాత్మనే. యోగైశ్వర్యం శరీరం యస్య. ౩౩. ౩౪. నమ ఇతి. అధిగతా ప్రాప్తా శ్రీః యేన తస్మై. ౩౫. ౩౬. అన్వవర్తంతేతి. యత్పాదపద్మయోః ఆమోదం స్పృహయంత ఇవ. దేవాశ్చ శ్రీశ్చ

దతు. 3౭. ఏతైర్మంత్రైర్హృషీకేశమావాహనపురస్కృతమ్, అర్చయేచ్ఛ్రద్ధయా యుక్తః పాద్యోపస్పర్శనాదిభిః. 3౮. అర్చయిత్వా గంధమాల్యైః పయసా స్నాపయేద్విభుమ్, వస్త్రోపవీతాభరణపాద్యోపస్పర్శనైస్తతః. 3౯. గంధపుష్పాదిభిశ్చార్చేద్ద్వాదశాక్షరవిద్యయా, శృతం పయసి నైవేద్యం శాల్యన్నం విభవే సతి. ౪౦. ససర్పిస్సగుడం దత్వా జుహుయాన్మూలవిద్యయా, నివేదితం తు భక్తాయ దద్యాద్భుంజీత వా స్వయమ్. ౪౧. దత్వాచమనమర్చిత్వా తాంబూలం చ నివేదయేత్, జపేదష్టోత్తరశతం స్తువంత్స్తుతిభిః ప్రభుమ్. ౪౨. కృత్వా ప్రదక్షిణం భూమౌ ప్రణమేద్దండవన్ముదా, కృత్వా శిరసి తచ్ఛేషం దేవముద్వాసయేత్తతః. ౪౩. ద్వ్యవరాన్ భోజయేద్విప్రాన్ పాయసేన యథోచితమ్, భుంజీత తైరనుజ్ఞాతశ్శేషం సేష్టస్సభాజితైః. ౪౪. బ్రహ్మచార్యథ తద్రాత్ర్యాం శ్వోభూతే ప్రథమేఽహని, స్నాతశ్శుచిర్యథోక్తేన విధినా సుసమాహితః. ౪౫. పయసా స్నాపయిత్వార్చేద్యావద్వ్రతసమాపనమ్, పయోభక్షవ్రతమిదం చరేద్విష్ణ్వర్చనాదృతః. ౪౬. పూర్వవజ్జుహుయాదగ్నిం బ్రాహ్మణాంశ్చాపి భోజయేత్, ఏవం త్వహరహః కుర్యాద్ద్వాదశాహం పయోవ్రతమ్. ౪౭. హరేరారాధనం హోమమర్హణం ద్విజతర్పణమ్, ప్రతిపద్దినమారభ్య యావచ్ఛుక్లత్రయోదశీ. ౪౮. బ్రహ్మచర్యమధస్స్వప్నం స్నానం త్రిషవణం చరేత్, వర్జయేదసదాలాపం భోగానుచ్చావచాంస్తథా. ౪౯. అహింస్రస్సర్వభూతానాం వాసుదేవపరాయణః, త్రయోదశ్యామథో విష్ణోః స్నపనం పంచకైర్విభోః. ౫౦. కారయేచ్ఛాస్త్రదృష్టేన విధినా విధికోవిదైః, పూజాం చ మహతీం కుర్యాద్విత్తశాఠ్యవివర్జితః. ౫౧. చరుం నిరూప్య పయసి శిపివిష్టాయ విష్ణవే, సూక్తేన తేన పురుషం యజేత సుసమాహితః. ౫౨. నైవేద్యం చాధిగుణవద్దద్యాత్పురుషతుష్టిదమ్, ఆచార్యం జ్ఞానసంపన్నం వస్త్రాభరణధేనుభిః. ౫౩. తోషయేదృత్విజశ్చైవ తద్విద్ధ్యారాధనం హరేః, భోజయేత్తాన్ గుణవతా సదన్నేన శుచిస్మితే. ౫౪. అన్యాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్ యుక్త్యా యే చ తత్ర సమాగతాః, దక్షిణాం గురవే దద్యాదృత్విగ్భ్యశ్చ యథార్హతః. ౫౫. అన్నాద్యేనాశ్వ

యమన్వవర్తంత. స మే ప్రసీదతు. 3౭. తైరితి. ఆవాహనేన పురస్కృతం సన్నిధాపితం. 3౮. 3౯. గంధేతి. పయసి శృతం పక్వం. ౪౦. సేతి. మూలవిద్యయా ద్వాదశాక్షరేణైవ. ౪౧. దత్త్వేతి. పూర్వోక్తాభిరన్యాభిశ్చ స్తుతిభిః. ౪౨. కృత్వేతి. తస్య శేషం నిర్మాల్యం. ౪౩. ద్వీతి. ద్వౌ అవరౌ యేషాం తాన్ అసంభవే ద్వావపి భోజయేదిత్యర్థః. సభాజితైస్తైరనుజ్ఞాతస్సన్ శేషం. సేష్టః బంధుభిః సహితః. ౪౪. బ్రహ్మచారీతి. తస్యాం రాత్ర్యాం బ్రహ్మచారీ సన్ శ్వోభూతే ప్రభాతే సతి. ౪౫. పయసేతి. పయ ఏవ భక్షః ఆహారో యస్య. ౪౬—౪౮. బ్రహ్మచర్యమితి. అధః స్వప్నం శయనం. ౪౯. అహింస్ర ఇతి. పంచకైః పంచామృతైః. ౫౦—౫౧. పితామహేనేతి. మయా చ తే

పాకైర్భక్ష్యైః ప్రీణయేత్సముపాగతాన్, భుక్తవత్స్వథ సర్వేషు దీనాంధకృపణాదిషు. ౫౬. విష్ణోస్తత్ప్రీణనం విద్వాన్ భుంజీత సహబంధుభిః, నృత్తవాదిత్రగీతైశ్చ స్తుతిభిస్స్వస్తివాచకైః. ౫౭. కారయేత్తత్కథాభిశ్చ పూజాం భగవతోఽన్వహమ్, ఏతత్పయోవ్రతం నామ పురుషారాధనం పరమ్ ౫౮. పితామహేనాభిహితం మయా తే సముదాహృతం, త్వం చానేన మహాభాగే సమ్యగర్చయ కేశవం. ౫౯. ఆత్మనా శుద్ధభావేన నియతాత్మా భజావ్యయం, అయం వై సర్వయజ్ఞాఖ్యస్సర్వవ్రతమితి స్మృతమ్. ౬౦. తపస్సారమిదం భద్రే దానం చేశ్వరతర్పణం, త ఏవ నియమాస్సాక్షాత్త ఏవ చ క్రతూత్తమాః. ౬౧ తస్మాదేతద్వ్రతం భద్రే ప్రయతా శ్రద్ధయా యజ, భగవాన్ పరితుష్టస్తే వరమాశు విధాస్యతి. ౬౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్తా సాదితీ రాజన్ స్వభర్త్రా కశ్యపేన వై, అన్వతిష్ఠద్వ్రతమిదం ద్వాదశాహమతంద్రితా. ౧. చింతయంత్యేకయా బుద్ధ్యా మహాపురుషమీశ్వరం, ప్రగృహ్యేంద్రియదుష్టాశ్వాన్మనసా బుద్ధిసారథిః. ౨. మనశ్చైకాగ్రయా బుద్ధ్యా భగవత్యఖిలాత్మని, వాసుదేవే సమాధాయ చచార హపయోవ్రతమ్ 3. తస్యాః ప్రాదురభూత్తాత భగవానాదిపూరుషః, పీతవాసాశ్చతుర్బాహుశ్శంఖచక్రగదాధరః. ౪. తం నేత్రగోచరం వీక్ష్య సహసోత్థాయ సాదరం, ననామ భువి కాయేన దండవత్ప్రీతివిహ్వలా. ౫. సోత్థాయ బద్ధాంజలిరీడితుం స్థితా నోత్సేహ ఆనందజలాకులేక్షణా, బభూవ తూష్ణీం పులకాకులాకృతిస్తద్దర్శనాదుత్సుకగాత్రవేపథుః. ౬. ప్రీత్యా శనైర్గద్గదయా గిరా హరిం తుష్టావ సా దేవ్యదితిః కురూద్వహ, ఉద్వీక్షతీ సా పిబతీవ చక్షుషా రమాపతిం యజ్ఞపతిం జగత్పతిమ్. ౭. అదితి

సముదాహృతం. ౫౯. ఆత్మనేతి. సర్వయజ్ఞాఖ్యోఽయం యజ్ఞః, సర్వవ్రతమితి చ స్మృతమేతద్వ్రతం. ౬౦—౬౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షోడశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. తతస్సప్తదశే దిత్యాకృతే తస్మిన్ వ్రతే హరిః, తత్కామపూరణాయాదౌ తత్పుత్రోఽభూదితీర్యతే. ౧—౫. సేతి. ప్రీతివిహ్వలత్వాదేవ. సా బద్ధాంజలిస్సతీ. స్థితా కేవలం. ఈడితుం పునర్నోత్సేహే న శశాక. అపి తు తూష్ణీం బభూవ. కథంభూతా ఆనందజలైరాకులే ఈక్షణే యస్యాః పులకైరాకులా ఆకృతిర్దేహో యస్యాః. తస్య దర్శనేన యోఽత్యుత్సవః. తేన గాత్రే వేపథుః కంపో యస్యాః. ౬. ప్రీత్యేతి. తుష్టావ పిబతీవోద్వీక్షమాణేవేతి చ క్రియాభేదాత్సేత్యస్య ద్విరుక్తిరదోషః. శ్లో. అయత్నతో వినిర్జిత్య దైత్యానత్యూర్జితానపి, భక్తాన్ రక్షితుమీశస్త్వమిత్యస్తౌదదితిస్త్రిభిః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౭. యజ్ఞేశేత్యాదిదశభిః సంబోధనైస్తవాశక్యం కిమపి నాస్తీతి వదంతీ ప్రార్థయతే—యజ్ఞేశేతి. శం నః. కృధి కురు. యతః దీనానాం నాథోఽసి త్వం. తీర్థం శ్రవః

రువాచ:—యజ్ఞేశ యజ్ఞపురుషాచ్యుత తీర్థపాదతీర్థశ్రవశ్శ్రవణమంగళనామధేయ, ఆపన్నలోకవృజినోపశమోదయాద్య శం నః కృధీశ భగవన్నసి దీననాథ. ౮. విశ్వాయ విశ్వభవనస్థితిసంయమార్థం స్వైరం గృహీతపురుశక్తిగుణాయ భూమ్నే, స్వస్థాయ శశ్వదుపబృంహితపూర్ణబోధవ్యాపాదితాత్మతమసే హరయే నమస్తే. ౯. ఆయుః పరం వపురభీష్టమతుల్యలక్ష్మీ ర్ద్యోభూరసాస్సకలయోగగుణాస్త్రివర్గః, జ్ఞానం చ కేవలమనంతభవంతి తుష్టాత్త్వత్తో నృణాం కిము సపత్నజయాదిరాశీః. ౧౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—అదిత్యైవం స్తుతో రాజన్ భగవాన్ పుష్కరేక్షణః, క్షేత్రజ్ఞస్సర్వభూతానామితి హోవాచ భారత. ౧౧. శ్రీభగవానువాచ:—దేవమాతర్భవత్యా మే విజ్ఞాతం చిరకాంక్షితమ్, యత్సపత్నైర్హృతశ్రీణాం చ్యావితానాం స్వధామతః. ౧౨. తాన్ వినిర్జిత్య సమరే దుర్మదానసురర్షభాన్, ప్రతిలబ్ధజయశ్రీభిః పుత్రైరిచ్ఛస్యుపాసితుం. ౧౩. ఇంద్రజ్యేష్ఠైస్స్వతనయైర్హతానాం యుధి విద్విషామ్, స్త్రియో రుదంతీరాసాద్య ద్రష్టుమిచ్ఛసి దుఃఖితాః. ౧౪. ఆత్మజాన్ సుసమృద్ధాం స్త్వం ప్రత్యాహృతయశశ్శ్రియః, నాకపృష్ఠమధిష్ఠాయ క్రీడతో ద్రష్టుమిచ్ఛసి. ౧౫. ప్రాయోఽధునా తే సురయూథనాథా అవారణీయా ఇతి దేవి మే మతిః, యత్తేఽనుకూలేశ్వరవిప్రగుప్తా న విక్రమస్తత్ర సుఖం దదాతి. ౧౬. తథాప్యుపాయో మమ దేవి చింత్యస్సంతోషితస్య వ్రతచర్యయా తే, మమార్చనం నార్హతి గంతుమన్యథా

కీర్తిర్యస్య. శ్రవణమేవ మంగళం యస్య తన్నామధేయం యస్య ఆపన్నానాం శరణాగతానాం లోకానాం వృజినోపశమః ఉదయో యస్య. ౮. విశ్వాయేతి. భూమ్నే మహతే నను మహాత్త్వే హేతవః. విశ్వాయ విశ్వస్య భవనస్థితిసంయమార్థం. స్వైరం గృహీతాః పురుశక్తయో మాయాగుణా యేన. తస్మై తథాపి స్వస్థాయ అప్రచ్యుతస్వరూపాయ. కుతః. శశ్వదుపబృంహితః సర్వోత్కర్షేణ యః పూర్ణో బోధస్తేన. వ్యాపాదితం నిత్యనిరస్తం. ఆత్మని తమో మాయాలక్షణం యేన తస్మై. ౯. అస్మదీయమనోరథపూరణమీషత్కరమేవ తవేతి కైముతికన్యాయేనాహ.—ఆయురితి. ఆయుః పరం బ్రహ్మాయురపి ద్యౌశ్చ రసాతలం చ ద్యోభూరసాః. ద్యౌరితి పృథక్పాఠే భూశ్చ రసాశ్చ బిలస్వర్గా ఇతి విగ్రహః. రసేతి పాఠే. త్రీణి పదాని. సకలయోగగుణాః అణిమాదయః. ౧౦. అదిత్యేతి. క్షేత్రజ్ఞః అంతర్యామీ. ౧౧. దేవమాతరితి. సపత్నైర్హృతా శ్రీర్యేషాం స్వధామతశ్చ్యావితానాం చ పుత్రాణాం సంబంధి. యత్ తద్భవత్యాః చిరం ఆకాంక్షితం మయా విజ్ఞాతం. ౧౨. కాంక్షితమేవాహ.—త్రిభిః. తానితి. ప్రతిలబ్ధో జయశ్చ శ్రీశ్చ యైస్తైః పుత్రైస్సహ. ఉపాసితుం ఏకత్ర స్థాతుమిచ్ఛసి. ౧౩. ౧౪. ఆత్మజానితి. ప్రత్యాహృతం యశశ్చ శ్రీశ్చ యైస్తాన్. ౧౫. ప్రాయ ఇతి. అవారణీయాః అనతిక్రమణీయాః. యద్యస్మాత్. అనుకూల ఈశ్వరః కాలః యేషాం. తైర్విప్రైర్గుప్తాః రక్షితాః అనుకూలైరీశ్వరైః సమర్థైర్విప్రైర్గుప్తా ఇతి వా. ౧౬. తథేతి. మమ మయా,

శ్రద్ధానురూపం ఫలహేతుకత్వాత్. ౧౭. త్వయార్చితశ్చాహమపత్యగుప్తయే పయోవ్రతేనానుగుణం సమీడితః, స్వాంశేన పుత్రత్వముపేత్య తే సుతాన్ గోప్తాస్మి మారీచ తపస్యవస్థితః. ౧౮. ఉపధావ పతిం భద్రే ప్రజాపతిమకల్మషమ్, మాం చ భావయతీ పత్యా దేవరూపమవస్థితమ్. ౧౯. నైతత్పరస్మా ఆఖ్యేయం దేవగుహ్యం కథంచన, సర్వం సంపద్యతే దేవి దేవగుహ్యం సుసంవృతమ్. ౨౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏతావదుక్త్వా భగవాంస్తత్రైవాంతరధీయత, అదితిర్దుర్లభం లబ్ధ్వా హరేర్జన్మాత్మని ప్రభోః. ౨౧.ఉపాధావత్పతిం భక్త్యా పరయా కృతకృత్యవత్, స వై సమాధియోగేన కశ్యపస్తదబుధ్యత, ప్రవిష్టమాత్మని హరేరంశం హ్యవితథేక్షణః. ౨౨. సోఽదిత్యాం వీర్యమాధత్త తపసా చిరసంభృతమ్, సమాహితమనా రాజన్ దారుణ్యగ్నిమివానలః. ౨౩. అదిత్యా * ధిష్ఠితం గర్భం భగవంతం సనాతనమ్, హిరణ్యగర్భో విజ్ఞాయ సమీడే బ్రహ్మనామభిః. ౨౪. బ్రహ్మోవాచ:— జయోరుగాయ భగవన్నురుక్రమ నమోఽస్తు తే, నమస్తే పృశ్నిగర్భాయ వేదగర్భాయ వేధసే, త్రినాభాయ త్రిపృష్ఠాయ శిపివిష్టాయ విష్ణవే. ౨౫. త్వమాదిరంతో భువనస్య మధ్యమనంతశక్తిం పురుషం యమాహుః, కాలో భవానాక్షిపతీశ విశ్వం స్రోతో యథాంతః పతితం గభీరమ్. ౨౬. త్వం వై ప్రజానాం స్థిరజంగమానాం ప్రజాపతీనామపి సంభవిష్ణుః, దివౌకసాం దేవ దివశ్చ్యుతానాం పరాయణం నౌరివ మజ్జతోఽప్సు. ౨౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, సప్తదశోఽధ్యాయః.

చింత్యమేవ. తత్ర హేతుః.—సంతోషితస్యేత్యాది. శ్రద్ధానురూపం ఇచ్ఛానుసారేణ ఫలహేతుత్వాత్. ౧౭. త్వయేతి. మారీచస్య తపసి. అవస్థితస్సన్ గోప్తాస్మి పాలయిష్యామి. ౧౮. ఉపాధావేతి. అతః పతిముపాధావ భజస్వ. ౧౯. నైతదితి. దేవానాం గుహ్యం రహస్యం. సర్వం సుసంవృతం సంగుప్తం సత్ సంపద్యతే సిధ్యతి. ౨౦. ఏతావదితి. ప్రభోః హరేరాత్మని జన్మ లబ్ధ్వా. ౨౧. ఉపాధావదితి. అవితథమీక్షణం దృష్టిర్యస్య సః. ౨౨. స ఇతి. అనిలో యథా సర్వత్ర సమోఽపి. దారుణి సంఘర్షేణ వనదాహకమగ్నిమాధత్తే. ఏవం స్వయం పుత్రేషు సమోఽపి దైత్యక్షపణార్థం వీర్యమాధత్తేత్యర్థః. ౨౩. అదిత్యా ఇతి. అదిత్యాః గర్భం అధిష్ఠితం అధిష్ఠాయ స్థితం. సంధిరార్షః. సమీడే తుష్టావ. ౨౪. జయ ఇతి. అదితేరేవ పూర్వస్మిన్ జన్మని పృశ్నిరితి నామ. తస్యాః గర్భాయ అర్భకాయ. వేదా గర్భే యస్య. యద్వా. వేదానాం గర్భాయ వేదేషు ప్రకాశమానాయేత్యర్థః. త్రయో లోకా నాభౌ యస్య సః. త్రినాభః తస్మై త్రయాణాం లోకానాం. పృష్ఠే ఉపరి స్థితాయ. శిపిశబ్దేన పశవో జీవాః. తేష్వంతర్యామితయా ప్రవిష్టాయ. శ్రు. "యజ్ఞో వై విష్ణుః పశవశ్శిపిర్యజ్ఞ ఏవ పశుషు ప్రతితిష్ఠ"తీతి శ్రుతేః. యద్వా. శిపయో రశ్మయస్తైర్వేష్టితాయేత్యర్థః. తథాపి విష్ణవే వ్యాపినే. ౨౫. త్వమితి. అంతః పతితం తృణాది యథా గంభీరం స్రోతః ఆక్షిపతి ఆకర్షతి. తథా కాలాత్మా భవాన్. విశ్వమాకర్షతి. ౨౬. త్వమితి. ప్రజానాం ప్రజాపతీనాం చ త్వమేవ సంజనిష్ణుః ఉత్పాదనశీలోఽసి. అయం భావః. న హ్యేవంభూతస్య తవ జన్మాదిసంభవః కింతు. దేవానాం పరమాశ్రయత్వేన. తత్కార్యసాధనాయాయమవతారోఽయం. అతస్తాన్ స్వర్గచ్యుతాన్ పునః స్వర్గే స్థాపయేతి. ౨౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్థం విరించస్తుతకర్మవీర్యః ప్రాదుర్బభూవామృతభూరదిత్యామ్, చతుర్భుజశ్శంఖగదాబ్జచక్రః పిశంగవాసా నళినాయతేక్షణః. ౧. శ్యామావదాతో ఝషరాజకుండలత్విషోల్లసచ్ఛ్రీవదనాంబుజః పుమాన్, శ్రీవత్సవక్షా వలయాంగదోల్లసత్కిరీటకాంచీగుణహారనూపురః. ౨ మధువ్రతవ్రాతవిఘుష్టయాచ్ఛయావిరాజితశ్శ్రీవనమాలయా హరిః, ప్రజాపతేర్వేశ్మతమస్స్వరోచిషా వినాశయన్ కంఠనివిష్టకౌస్తుభః. 3 దిశః ప్రసేదుస్సలిలాశయాస్తదా ప్రజాః ప్రహృష్టా ఋతవో గుణాన్వితాః, ద్యౌరంతరిక్షం క్షితిరగ్నిజిహ్వా గావో ద్విజాస్సంజహృషుర్నగాశ్చ. ౪. శ్రోణాయాం శ్రవణద్వాదశ్యాం ముహూర్తేఽభిజితి ప్రభుః, సర్వనక్షత్రతారాద్యాశ్చక్రుస్తజ్జన్మ దక్షిణమ్. ౫. ద్వాదశ్యాం సవితాతిష్ఠన్మధ్యం దినగతోఽహని, విజయానామ సా ప్రోక్తా యస్యాం జన్మ విదుర్హరేః. ౬. శంఖదుందుభయో నేదుర్మృదంగపణవానకాః, చిత్రవాదిత్రతూర్యాణాం నిర్ఘోషస్తుములోఽభవత్. ౭. ప్రీతాశ్చాప్సరసో నృత్యన్ గంధర్వప్రవరా జగుః, తుష్టువుర్మునయో దేవా మనవః పితరోఽగ్నయః. ౮. సిద్ధవిద్యాధరగణాస్సకింపురుషకిన్నరాః, చారణా యక్షరక్షాంసి సుపర్ణభుజగోత్తమాః ౯. గాయంతోఽభిప్రశంసంతో

శ్లో. తతస్త్వష్టాదశే భూత్వా వామనస్సత్క్రతోఽధ్వరే, బలేర్యజ్ఞం గతస్తేన దాతృత్వేన వరానితి.” ఇత్థమితి. ఇత్థం విరించేన స్తుతం. కర్మ చ దేవకార్యలక్షణం. వీర్యం చ ప్రభావో యస్య. స హరిరదిత్యాం ప్రాదుర్బభూవేతి త్రయాణామన్వయః. అమృతభూః మృత్యుజన్మశూన్యః శంఖాదయో బ్జచక్రాణ్యస్య సంతీతి తథా. అర్శఆదిత్వేన మత్వర్థీయః అచ్ ప్రత్యయః. అవిసర్గపాఠే సమాసః పిశంగవాసాశ్చ. ౧. శ్యామేతి. ఝషరాజో మకరః తదాకారయోః కుండలయోస్త్విషా ఉల్లసంతీ శ్రీః వదనాంబుజే యస్య. శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య. వలయైరంగదైశ్చ సహోల్లసంతి కిరీటాదీని యస్య. ౨. మధువ్రతేతి. శ్రీమత్యా వనమాలయా విరాజితః వేశ్మగతం తమః. 3. దిశ ఇతి. అగ్నిజిహ్వా దేవాః. నగాః పర్వతాః. ౪. తత్ప్రాదుర్భావసమయమాహ—శ్రోణాయామితి. భాద్రపదశుక్లద్వాదశీ శ్రవణద్వాదశీతి ప్రసిద్ధా తస్యాం తత్రాపి. శ్రోణాయాం శ్రవణస్థే చంద్ర ఇత్యర్థః. తత్రాపి శ్రవణస్య ప్రథమాంశే. అభిజితి నక్షత్రే తచ్చ శ్రుత్యాదవగతం. శ్రు. “అభిజిన్నామ నక్షత్రం. ఉపరిష్టాదషాఢానాం. అధస్తాచ్ఛ్రోణాయా” ఇతి. ఏవం విశిష్టే ముహూర్తే. ప్రభుః ప్రాదుర్బభూవేత్యర్థః. కించ. నక్షత్రాణ్యశ్విన్యాదీని. తారాశబ్దేన తారాః గ్రహాః గురుశుక్రాదయః త ఆద్యాః యేషాం తే. సూర్యాదయోఽపి సర్వే తస్య జన్మ దక్షిణాం ఉదారం చక్రుః జన్మ ముహూర్తే గుణా బహవో బభూవురిత్యర్థః. ౫. విశేషాంతరమాహ—ద్వాదశ్యామితి. యస్యాం ద్వాదశ్యాం హరేర్జన్మ. తస్యామహన్యేవ విదుః. తస్యాం మధ్యందినగతః సవితా అతిష్ఠత్. సా చ ద్వాదశీ విజయా నామ ప్రోక్తేత్యన్వయః. ౬. శంఖేతి. శంఖాదయో యేషాం అన్యేషాం చ చిత్రతూర్యాణాం నిర్ఘోషోఽభవత్. ప్రీతా ఇతి. దేవా మనవ ఇత్యాదీనాం కుసుమైస్సమవాకిరన్నితి తృతీయేనాన్వయః.

నృత్యంతో విబుధానుగాః, అదిత్యా ఆశ్రమపదం కుసుమైస్సమవాకిరన్. ౧౦. దృష్ట్వాదితి స్తం నిజగర్భసంభవం పరం పుమాంసం ముదమాప విస్మితా, గృహీత దేహం నిజయోగమాయయా ప్రజాపతిశ్చాహ జయేతి విస్మితః. ౧౧. యత్తద్వపుర్భాతి విభూషణాయుధై రవ్యక్తచిద్వ్యక్తమధారయద్ధరిః, బభూవ తేనైవ సవామనోవటుస్సంపశ్యతోర్దివ్యగతిర్యథా నటః. ౧౨. తం వటుం వామనం దృష్ట్వా మోదమానా మహర్షయః, కర్మాణి కారయామాసుః పురస్కృత్య ప్రజాపతిమ్. ౧౩. తస్యోపనీయమానస్య సావిత్రీం సవితాబ్రవీత్, బృహస్పతిర్బ్రహ్మసూత్రం మేఖలాం కశ్యపో దదౌ. ౧౪. దదౌ కృష్ణాజినం భూమిర్దండం సోమో వనస్పతిః, కౌపీనాచ్ఛాదనం మాతా ద్యౌశ్ఛత్రం జగతీపతేః. ౧౫. కమండలుం వేదగర్భః కుశాన్ సప్తర్షయో దదుః, అక్షమాలాం మహారాజ సరస్వత్యవ్యయాత్మనః. ౧౬. తస్మా ఇత్యుపనీతాయ యక్షరాట్పాత్రికామదాత్, భిక్షాం భగవతీ సాక్షాదుమాదాదంబికా సతీ. ౧౭. స బ్రహ్మవర్చసేనైవం సభాం సంభావితో వటుః, బ్రహ్మర్షిగణసంఘుష్టామత్యరోచత మారిషః. ౧౮ సమిద్ధమాహితం వహ్నిం కృత్వా పరిసమూహనమ్, పరిస్తీర్య సమభ్యర్చ్య సమిద్భిరజుహోద్విభుః. ౧౯. శ్రుత్వాశ్వమేధై ర్యజమానమూర్జితంబలిం భృగూణాముపకల్పితై స్తతః, జగామ తత్రాఖిలసారసంభృతో భారేణ గాం సన్నమయన్ పదే పదే. ౨౦. తన్నర్మదాయా స్తట ఉత్తరే బలేర్యఋత్విజస్తే భృగువత్ససంజ్ఞకే, ప్రవర్తయంతో భృగవః క్రతూత్తమం వ్యచక్షతారాదుదితం యథా రవిమ్. ౨౧. తమృత్విజో యజమానస్సదస్యాహతత్విషోవామనతేజసా నృప, సూర్యః కిలాయాత్యుత వా విభావసుస్సనత్కుమారోఽథ దిదృ

౧౦—౧౧. విస్మయాంతరమాహ—యత్తదితి. యత్తద్వపుర్హరిరధారయత్ప్రకటితవాన్. తేనైవ వపుషా మాతాపిత్రోః సంపశ్యతోరేవ. వామనో వటుర్బభూవ. దివ్యగతిః అద్భుతచేష్టితః స్వయం కథంభూతః. అవ్యక్తచిద్రూపః. కథమధారయత్. భాతిర్దీప్తిః విభూషణాని ఆయుధాని చ తైర్వ్యక్తం యథా భవతి తథా. ౧౨. తమితి. కర్మాణి జాతకర్మాదీని. ౧౩. ౧౪. దదావితి. వనస్పతిః వనానాం పతిః సోమః. ౧౫. ౧౬. తస్మాదితి. పాత్రికాం భిక్షాపాత్రీం. ౧౭. సఇతి. స ఏవం సంభావితః మారిషః శ్రేష్ఠో వటుః బ్రహ్మవర్చసేన. బ్రహ్మర్షిగణసంఘుష్టాం తాం సభామతిక్రమ్యారోచత. ౧౮. ౧౯. యదర్థం వటుర్బభూవ తదాహ—యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. శ్రుత్వేతి. యజమానం యజంతం. భృగూణాం భృగుభిః. ఉపకల్పితైః. ప్రవర్తితైః అఖిలేన సారేణ బలేన. సంభృతః సంపూర్ణః. ౨౦. తదితి. నర్మదాయా ఉత్తరతటే భృగువత్ససంజ్ఞకే క్షేత్రే. క్రతూత్తమం ప్రవర్తయంతః యే బలేః ఋత్విజో భృగవః. తం వ్యచక్షత అపశ్యన్. ఆరాత్సమీప ఏవ. ఉదితం రవిమివ. ౨౧. తమితి. తమాగచ్ఛంతం. ఋత్విగాదయః సూర్యః కిలేత్యేవమాది. వ్యతర్క—

క్షయా క్రతోః. ౨౨. ఇత్థం స శిష్యేషు భృగుష్వనేకధా వితర్క్యమాణో భగవాన్ స వామనః, సదండఛత్రం సజలం కమండలుం వివేశ బిభ్రద్ధయమేధవాటమ్. ౨౩. మౌంజ్యా మేఖలయా వీతముపవీతాజినోత్తరమ్, జటిలం వామనం విప్రం మాయామాణవకం హరిమ్. ౨౪. ప్రవిష్టం వీక్ష్య భృగవస్సశిష్యాస్తే సహాగ్నిభిః, ప్రత్యగృహ్ణన్ సముత్థాయ సంక్షిప్తాస్తస్య తేజసా. ౨౫. యజమానః ప్రముదితో దర్శనీయం మనోరమమ్, రూపానురూపావయవం తస్మా ఆసనమాహరత్. ౨౬. స్వాగతేనాభివంద్యాథ పాదౌ భగవతో బలిః, అవనిజ్యార్చయామాస ముక్తసంగం మనోరమమ్. ౨౭. తత్పాదశౌచం కలికల్మషాపహం స ధర్మవిన్మూర్ధ్న్యదధాత్సుమంగళమ్, యద్దేవదేవో గిరిశశ్చంద్రమౌళిర్దధార మూర్ధ్నా పరయా చ భక్త్యా. బలిరువాచ:—స్వాగతం తే నమస్తుభ్యం బ్రహ్మన్ కిం కరవామ తే, బ్రహ్మర్షీణాం తపస్సాక్షాన్మన్యే త్వార్య వపుర్ధరమ్. ౨౯. అద్య నః పితరస్తృప్తా అద్య నః పావితం కులమ్, అద్య స్విష్టః క్రతురయం యద్భవానాగతో గృహాన్. ౩౦. అద్యాగ్నయో మే సుహుతా యథావిధి ద్విజాత్మజ త్వచ్చరణావనేజనైః, హతాంహసో వార్భిరియం చ భూరభూత్తథా పునీతా తనుభిః పదైస్తవ. ౩౧. యద్యద్వటో వాంఛసి తత్ప్రతీచ్ఛ మే త్వామర్థినం విప్రసుతానుతర్కయే, గాం కాంచనం గుణవద్ధామ మృష్టం తథాన్నపేయముత వా విప్రకన్యామ్. గ్రామాన్ సమృద్ధాంస్తురగాన్ గజాన్వా రథోత్తమానర్హత్తమ ప్రతీచ్ఛ మే. ౩౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి వైరోచనేర్వాక్యం ధర్మయుక్తం స సూనృతమ్, నిశమ్య భగవాన్ ప్రీతః ప్రతినంద్యేదమబ్రవీత్. ౧. శ్రీభగవానువాచ:—

యన్నితి శేషః. ౨౨. ఇత్థమితి. హయమేధవాటం అశ్వమేధమండపం వివేశ. ౨౩. మౌంజ్యేతి. ఉపవీతాజినం ఉపవీతవద్ధృతమజినమేవ ఉత్తరముత్తరీయం యస్య. ౨౪. ప్రవిష్టమితి. సంక్షిప్తాః అభిభూతాస్సంతః. ౨౫. యజమాన ఇతి. రూపస్యానురూపాః అవయవాః యస్య తం దృష్ట్వేతి శేషః. ౨౬. ౨౭. తదితి. చంద్రమౌళిశ్చేత్యన్వయః. అప్యర్థే చకారః. చంద్రమౌళిరపి గంగారూపం యన్మూర్ధ్ని దధారేత్యర్థః. ౨౮. స్వాగతమితి. హే ఆర్య. త్వా త్వాం. సాక్షాత్ప్రత్యక్షం. బ్రహ్మర్షీణాం తప ఏవ మన్యే కథంభూతం తపః. వపుర్ధరం మూర్తిధారి. ౨౯. ౩౦. అద్యేతి. హే ద్విజాత్మజ. త్వచ్చరణావనేజనైర్వార్భిర్హతమంహో యస్య తస్య మే. పునీతా పవిత్రీకృతా. ౩౧. యద్యదితి. మే మత్తః ప్రతీచ్ఛ గృహాణ. హే అర్హత్తమ పూజ్యతమ. ౩౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఊనవింశే తు హరిణా యాచితే చ పదత్రయమ్, ప్రతిశ్రుతే చ బలినా కావ్యో గురురవారయత్." యద్వా. స్తుత్వార్థితో భగవతా సబలిస్త్రిపదమితామ్, వామనాయోనవింశే

వచస్తవైతజ్జనదేవసూనృతం కులోచితం ధర్మయుతం యశస్కరమ్, యస్య ప్రమాణం భృగవస్సాంపరాయే పితామహః కులవృద్ధః ప్రశాంతః. ౨. నహ్యేతస్మిన్ కులే కశ్చిన్నిస్సత్త్వః కృపణః పుమాన్, ప్రత్యాఖ్యాతా ప్రతిశ్రుత్య యో వా దాతా ద్విజాతయే. ౩. న సంతి తీర్థే యుధి చార్థినార్థితాః పరాఙ్ముఖా యే త్వమనస్వినో నృప, యుష్మత్కులే యద్యశసామలేన ప్రహ్లాద ఉద్భాతి యథోడుపః ఖే. ౪. యతో జాతో హిరణ్యాక్షశ్చరన్నేక ఇమాం మహీమ్, ప్రతివీరం దిగ్విజయం నావిందత గదాయుధః. ౫. యం వినిర్జిత్య కృచ్ఛ్రేణ విష్ణుః క్ష్మోద్ధార ఆగతః, నాత్మానం జయినం మేనే తద్వీర్యం భూర్యనుస్మరన్. ౬. నిశమ్య తద్వధం భ్రాతా హిరణ్యకశిపుః పురా, హంతుం భ్రాతృహణం క్రుద్ధో జగామ నిలయం హరేః. ౭. తమాయాంతమాలోక్య శూలపాణిం కృతాంతవత్, చింతయామాస కాలజ్ఞో విష్ణుర్మాయావినాం వరః. ౮. యతో యతోఽహం తత్రాసౌ మృత్యుః ప్రాణభృతామివ, అతోఽహమస్య హృదయం ప్రవేక్ష్యామి పరాగ్దృశః. ౯. ఏవం స నిశ్చిత్య రిపోశ్శరీర అధావతో నిర్వివిశే సురేంద్రః, శ్వాసానిలాంతర్హితసూక్ష్మదేహస్తత్ప్రాణరంధ్రేణ వివిగ్నచేతాః. ౧౦. స తం నికేతం పరిమృశ్య శూన్యమపశ్యమానః కుపితో ననాద, క్ష్మాం ద్యాం దిశః ఖం వివరాన్ సముద్రాన్ విష్ణుం విచిన్వన్న దదర్శ వీరః. ౧౧. అపశ్యన్నితి హోవాచ మయాన్విష్టమిదం జగత్, భ్రాతృహా మే గతో నూనం యతో నావర్తతే పుమాన్. ౧౨. వైరానుబంధ ఏతావానామృత్యో

క్ష్మాం దాస్యన్ శుక్రేణ వార్యతే. దాతుస్స్వతః స్వయం తుష్టిరిత్యాది ప్రస్తుతోచితమ్, వక్తవ్యమితి భిక్షూంశ్చ శిక్షయన్నాహ వామనః. ౧. వచ ఇత్యారభ్య షోడశభిశ్శ్లోకైః. వచ ఇతి. హే జన దేవ సాంపరాయే పారలౌకికే ధర్మే పితామహశ్చ ప్రహ్లాదః. ప్రమాణం దృష్టాంతరూపేణ వర్తత ఇత్యర్థః. ౨. నహీతి. నిస్సత్త్వస్య లక్షణం. యో ద్విజాతయే యాచకాయ. ప్రత్యాఖ్యాతా న దదామీతి వక్తా. కృపణస్య లక్షణం. ప్రథమం ప్రతిశ్రుత్య. యః పశ్చాద్దాతేతి. ౩. నేతి. తీర్థే దానావసరే. యత్ యస్మిన్ యుష్మత్కులే. ౪. ౫. యమితి. క్ష్మోద్ధారే భూమ్యా ఉద్ధరణే. ౬—౮. యత ఇతి. పరాగ్దృశః బహిర్దృష్టేః. ౯. ఏవమితి. అతో హృదయే స్థితం మాం న జ్ఞాస్యతీత్యేవం సనిశ్చిత్య. శ్వాసానిలే అంతర్హితః సూక్ష్మో దేహో యస్య. వివిగ్నమతికంపితం చేతో యస్య. అకంపితచిత్త ఇతి వాస్తవోఽర్థః. ౧౦. స ఇతి. న దదర్శ. అంతః ప్రవిష్టత్వాత్. ౧౧. అపశ్యన్నితి. పుమాన్ యతః సకాశాన్నావర్తతే. తత్ప్రస్థైవ నూనం గతః. నిత్యముక్తిత్వాదితి వాస్తవోఽర్థః. ౧౨. ఏవం మృత్యుపర్యంతమఖండం దిష్ట్యా వైరం యత్కృతవాన్. తదుచితమేవ తస్యాప్రతిద్వంద్వమహాబలపరాక్రమస్య. శూరాయమానవిజృంభితక్రోధానుబంధస్య అస్య. కథం నామాసౌ శూరశిరోమణిర్జీవన్నేవ కాతరవద్వైరముపేక్షితవానిత్యాశయేనాహ.—వైరానుబంధ ఇతి. వైరానుబంధః ఏతావాన్ ఆమృత్యోర్భవతి దేహినాం దేహే నిగూఢాభిమానవతాం శూరాణాం. తథా. అహం

రిహ దేహినాం, అజ్ఞానప్రభవో మన్యురహం మానోపబృంహితః. ౧౩. పితా ప్రహ్లాదపుత్రస్తే తద్విద్వాన్ విష్ణుతత్పరః, స్వమాయుర్ద్విజలింగేభ్యో దేవేభ్యోఽదాత్స యాచితః. ౧౪. భవానాచరితాన్ ధర్మానాస్థితో గృహమేధిభిః, బ్రాహ్మణైః పూర్వజైశ్శూరైరన్యైశ్చోద్దామకీర్తిభిః. ౧౫. తస్మాత్త్వత్తో మహీమీషద్వృణేఽహం వరదర్షభాత్, పదాని త్రీణి దైత్యేంద్ర సంమితాని పదా మమ. ౧౬. నాన్యత్తే కామయే రాజన్ వదాన్యాజ్జగదీశ్వరాత్, నైవ ప్రాప్నోతి వై విద్వాన్ యావదర్థపరిగ్రహః. అధికం యోఽధికాంక్షేత స స్తేనో దండమర్హతి. ౧౭. బలిరువాచ:—అహో బ్రాహ్మణదాయాద వాచస్తే వృద్ధసమ్మతాః, త్వం బాలో బాలిశమతిస్స్వార్థం ప్రత్యబుధో యథా. ౧౮. మాం వచోభిస్సమారాధ్య లోకానామేకమీశ్వరం, పదత్రయం యో వృణీతే బుద్ధిమాన్ ద్వీపదాశిషమ్. ౧౯. న పుమాన్ మాముపవ్రజ్య భూయో యాచితుమర్హతి, తస్మాద్వృత్తికరీం భూమిం వటో కామం ప్రతీచ్ఛ మే. ౨౦. యావంతో విషయాః ప్రేష్ఠాస్త్రిలోక్యామజితేంద్రియమ్, న శక్నువంతి తే సర్వే ప్రతిపూరయితుం నృప. ౨౧. త్రిభిః క్రమైరసంతుష్టో ద్వీపేనాపి న పూర్యతే, నవవర్షసమేతేన సప్తద్వీపవరేచ్ఛయా. ౨౨. సప్తద్వీపాధిపతయో నృపా వైన్యగయాదయః, అర్థైః కామైర్గతా నాంతం తృష్ణాయా ఇతి నశ్శ్రుతమ్. ౨౩. యదృచ్ఛయోపపన్నేన సంతుష్టో వర్తతే సుఖం, నాసంతుష్టస్త్రిభిర్లోకైరజితాత్మోపసాదితైః. ౨౪. పుంసోఽయం సంసృతేర్హేతురసంతోషోఽర్థకామయోః, యదృచ్ఛయోపపన్నేన సంతో

మానోపబృంహితో మన్యుశ్చ భవత్యేవ. యతః అజ్ఞానప్రభవః అజ్ఞాననివృత్తేః ప్రాక్. [illegible] మాంద్యమేవేత్యర్థః. ౧౩. తదేవం పూర్వజాం స్తుత్వా. తత్పితరం స్తౌతి.—పితేతి. ద్విజవేషధారిణో దేవా ఏతే న తు ద్విజా ఇతి. తద్విద్వానపి స యాచితస్సన్. స్వీయమాయుర్దేవేభ్యోఽదాత్. ౧౪. ౧౫. తస్మాదితి. మమ పదా సంమితానీతి త్రివిక్రమపదాభిప్రాయేణ న చానృతవాదః. తత్రాపి. స్వపదత్వానపాయాత్. ౧౬. నాన్యదితి. యావదర్థమేవ ప్రతిగ్రహో యస్య సః. ౧౭. ఈశ్వరస్యాపి యాచ్ఞాప్రకారం చోక్త్వా బలేర్బంధనప్రశ్నోత్తరత్వేన తస్య గర్వాతిరేకేణాధిక్షేప ప్రకారమాహ—త్రిభిః. అహో ఇతి. తే వాచో వృద్ధానాం సంమతాః త్వం తు బాలః బాలిశమతిశ్చ. బాలిశానామజ్ఞానామివ మతిర్యస్య. అతఏవ స్వార్థం ప్రతి. యథావదబుధః. వస్తుతస్తు బాలఇవ. అబాలిశమతిశ్చేతి పదచ్ఛేదః. స్వార్థం ప్రత్యబుధః భక్తానామేవార్థం బుధ్యసే. న స్వార్థం పరిపూర్ణస్య తవ తద్వ్యతిరేకేణ స్వార్థాభావాదిత్యర్థః. ౧౮. అబుధత్వమేవాహ.—మామితి. ద్వీపస్య దాశిషం దాశ్వాంసం దాతారం. అబుద్ధిమాన్ వస్తుతస్తు బుద్ధిమానిత్యేవ పదచ్ఛేదః. ౧౯. నేతి. కామం యథేచ్ఛం. సమ్యక్ పాదప్రసారణేనేత్యర్థః. అతఏవ తథా కరిష్యతి. ౨౦. పునరపి నిస్పృహత్వమేవ విష్ణుర్వన్నాహ—యావంత ఇత్యాదినా సప్తభిః. ౨౧. త్రిభిరితి. నవవర్షసమేతేన ద్వీపేనాపి. సప్తానాం ద్వీపవరాణాం ఇచ్ఛయా. ౨౨. సప్తేతి. తృష్ణాయాః. అంతం న గతా ఇత్యన్వయః

షో ముక్తయే స్మృతః. యదృచ్ఛాలాభతుష్టస్య తేజో విప్రస్య వర్ధతే, తత్ప్రశామ్యత్యసంతోషాదంభసేవాశుశుక్షణేః. ౨౬. తస్మాత్త్రీణి పదాన్యేవ వృణే త్వాం వరదర్షభ, ఏతావతైవ సిద్ధోఽహం విత్తం యావత్ప్రయోజనం. ౨౭. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్తః ప్రహసన్నాహ వాంఛితం ప్రతిగృహ్యతామ్, వామనాయ మహీం దాతుం జగ్రాహ జలభాజనమ్. ౨౮. విష్ణవే క్ష్మాం ప్రదాస్యంతముశనా హ్యసురేశ్వరమ్, జానన్ చికీర్షితం విష్ణోశ్శిష్యం ప్రాహ విదాం వరః. ౨౯. శుక్ర ఉవాచః—ఏష వైరోచనే సాక్షాద్భగవాన్ విష్ణురవ్యయః, కశ్యపాదదితేర్జాతో దేవానాం కార్యసాధకః. ౩౦. ప్రతిశ్రుతం త్వయైతస్మై యదనర్థమజానతా, న సాధు మన్యే దైత్యానాం మహానుపగతోఽనయః. ౩౧. ఏష తే స్థానమైశ్వర్యం శ్రియం తేజో యశశ్శ్రుతమ్, దాస్యత్యాచ్ఛిద్య శక్రాయ మాయామాణవకో హరిః. ౩౨. త్రిభిః క్రమైరిమాన్ లోకాన్ విశ్వకాయః క్రమిష్యతి, సర్వస్వం విష్ణవే దత్వా మూఢ వర్తిష్యసే కథమ్. ౩౩. క్రమతో గాం పదైకేన ద్వితీయేన దివం విభోః, ఖం చ కాయేన మహతా తార్తీయస్య కుతో గతిః. ౩౪. నిష్ఠాం తే నరకం మన్యే హ్యప్రదాతుః ప్రతిశ్రుతమ్, ప్రతిశ్రుతస్య యోఽనీశః ప్రతిపాదయితుం భవాన్. ౩౫. న తద్దానం ప్రశంసంతి యేన వృత్తిర్విపద్యతే, దానం యజ్ఞస్తపః కర్మ లోకే వృత్తిమతో యతః. ౩౬. ధర్మాయ యశసేఽర్థాయ కామాయ స్వజనాయ చ, పంచధా విభజన్ విత్తమిహాముత్ర చ మోదతే. ౩౭. అత్రాపి బహ్వృచైర్గీతం శృణు మేఽ—

శ్రుతం. ౨౩. యదృచ్ఛయేతి. అసంతుష్టస్తు ప్రాప్తైః స్త్రీభిర్లోకైరపి. న సుఖం వర్తతే. ౨౪. ౨౫. యదృచ్ఛయేతి ఆశుశుక్షణిరగ్నిః. ౨౬. తస్మాదితి. సిద్ధోఽహం కృతార్థః ఏతావతైవ సర్వస్వాపహారసిద్ధేరితి గూఢోఽభిప్రాయః. తదేవాహ—విత్తం హి. యావత్ప్రయోజనమేవ సుఖం. అధికస్య క్లేశావహత్వాదిత్యర్థః. ౨౭—౩౦. ప్రతిశ్రుతమితి. అనయః అన్యాయః. ౩౧. అన్యాయమేవాహ—ఏష ఇతి. ౩౨. నను మయా పదత్రయమేవ ప్రతిశ్రుతం నాధికం. తత్రాహ—త్రిభిరితి. క్రమతామితి చేత్తత్రాహ—సర్వస్వమితి. ౩౩. తథాపి ప్రతిశ్రుతం సంపాదయనీయమితి చేత్తత్రాహ—ద్వాభ్యాం. క్రమత ఇతి ఏకేన పదన్యాసేన భూమిం క్రమమాణస్యేత్యర్థః. తార్తీయస్య తృతీయపదన్యాసస్య. ౩౪, ౩౫. తథాపి సర్వస్వదానాత్కీర్తిస్తావద్భవిష్యతీతి చేత్తత్రాహ—న తద్దానమితి. తపశ్చిత్తైకాగ్ర్యం. కర్మ పూర్తం. నను తర్హి ప్రతిశ్రుత్య నేతి కథమనృతం వాచ్యం. తత్రాహ—దానమిత్యాదిసార్ధైః షడ్భిః. ౩౬, ౩౭. అత్రాపీతి. అత్రాపి సత్యానృతవ్యవస్థాయాం. బహ్వృచశ్రుత్యా హి

ప్రథమం. శ్రు. "ఓమితి సత్యం నేత్యనృత"మిత్యాదినా. సత్యానృతయోర్లక్షణపూర్వకం స్తుతినిందాభ్యాం. సత్యం విహితం. అనృతం చ నిషిద్ధం. అనంతరం చ. శ్రు. "పరాగ్వా ఏతద్రిక్తమక్షరమో"మిత్యాదినా. సత్యే దోషాననృతే చ గుణానుక్త్వా. శ్రు. "తస్మాత్కాల ఏవ దద్యాత్కాలేన దద్యాత్తత్సత్యానృతే మిథునీకరోతీ" త్యుపసంహారేణ వృత్తిసంకటాదిషు. అనృతమప్యనుజ్ఞాతం. తమిమం

సురసత్తమ, సత్యమోమితి యత్ప్రోక్తం యన్నేత్యాహానృతం హి తత్. ౩౭. సత్యం పుష్పఫలం విద్యాదాత్మవృక్షస్య గీయతే, వృక్షే జీవతి తన్న స్యాదనృతం మూలమాత్మనః. ౩౮. తద్యథా వృక్ష ఉన్మూలశ్శుష్యత్యుద్వర్తతేఽచిరాత్, ఏవం నష్టానృతస్సద్య ఆత్మా శుష్యేన్న సంశయః. ౪౦. పరాగ్రిక్తమపూర్ణం వా అక్షరం యత్తదోమితి, తద్యత్కించోమితి బ్రూయాత్తేన రిచ్యేత వై పుమాన్. ౪౧. భిక్షవే సర్వమోంకుర్వన్నాలం కామేభ్య ఆత్మనే, అథైతత్పూర్ణమధ్యాత్మం యచ్చ నేత్యనృతం వచః. ౪౨. సర్వం నేత్యతిథిం బ్రూయాత్స దుష్కీర్తిశ్శ్వసన్మృతః, స్త్రీషు నర్మవివాహే

శ్రుత్యర్థం దర్శయన్నాహ—ఓమిత్యంగీకారేణ యత్ప్రోక్తం తత్సత్యం నేతి యదుక్తం, తదేవానృతం. ౩౭. తత్తు సత్యమీషదనృతం వినా న సిధ్యతీత్యాశయేనాహ—సత్యమితి. సత్యం పుష్పఫలం. విద్యాజ్జానీయాత్. ఆత్మవృక్షస్య దేహరూపస్య వృక్షస్య. గీయతే శ్రుత్యా ఉచ్యత ఇత్యర్థః. వాచాంతరేణాన్వయం. యద్యపి శ్రుత్యా. శ్రు. "వాచః సత్యం. పుష్పఫలం" చేత్యుక్తం తథాపి. వాచో దేహనిర్వాహాధీనత్వాదాత్మవృక్షస్యేతి. ప్రస్తుతానుసారేణోక్తం. భవతు. పుష్పఫలస్థానీయం సత్యం. తతః కిమత ఆహ—వృక్షే దేహే అజీవతి సతి తత్పుష్పఫలం న స్యాత్. సా న స్యాదితి వాతీ శ్రుత్యుక్తాయాః వాచః పరామర్శః. దేహశ్చానృతేన రక్షణీయ ఇత్యాహ.—అనృతం తు ఆత్మనో దేహస్య. మూలం. ౩౮. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—తదితి. తద్యథా వృక్ష ఉత్పాటితమూలః శుష్యతి. అచిరాదేవ ఉద్వర్తతే పతతి చ ఏవం నష్టమనృతం యస్య. ఆత్మా దేహః శుష్యేత్. యద్యపి శ్రుత్యాపి. శ్రు. "ఇసమేవానృతం వదన్నాత్మానమావిర్మూలం కరోతి" త్యేవం నిందయా. అనృతం నిషిద్ధం. తథాప్యుపసంహారానుసారేణ. తత్కేవలానృతవిషయమిత్యభిప్రేత్యేవం వ్యాఖ్యాతం. వక్ష్యతి తత్త్వేనేతి చ తత్రైవోక్తేః. తథా చ శ్రుతిః. శ్రు. "ఓమితి సత్యం. నేత్యనృతం. తదేతత్పుష్పం ఫలం వాచో యత్సత్యం స హీశ్వరో యశస్వీ కల్యాణకీర్తిర్భవితా పుష్పం హి ఫలం వాచస్సత్యం వదన్నేత్యేతన్మూలం వాచో యదనృతం తద్యథా వృక్ష ఆవిర్మూలః శుష్యత్యుద్వర్తత ఏవమేవానృతం వదన్నావిర్మూలమాత్మానం కరోతి స శుష్యతి స ఉద్వర్తతే. తస్మాదనృతం న వదేద్దయేత త్వేతేనేతి. దయేత అనేన అనృతేన దయేత్సంకటేష్వాత్మానం రక్షేదితి శ్రుత్యర్థః. ౪౦. సర్వదా సత్యవచనేన దేహో న నిర్వహేదితి స్ఫుటీకర్తుం. సత్యస్య దోషాన్. అనృతస్య చ గుణానాహ—ద్వాభ్యాం. పరాగితి. యదోమిత్యక్షరం. తత్పరాక్. దూరే అర్థం గృహీత్వా అంచతీతి పరాక్. రిక్తమితి శ్రుతిపదవ్యాఖ్యానం. అపూర్ణం వా ఇతి. తత్తస్మాత్ అర్థినే. యత్కించిదోమితి దాస్యామీతి బ్రూయాత్. తేన రిచ్యేత శూన్యో భవేత్. ౪౧. భిక్షవ ఇతి. కించ భిక్షవే సర్వమోంకుర్వన్ దాస్యామీత్యంగీకుర్వన్. ఆత్మనే కామాయ వాలం పర్యాప్తో న భవతి. తస్య భోగో న సిధ్యతీత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః. పరాగ్వా ఏతద్రిక్తమక్షరం యదేతదోమితి తద్యత్కించోమిత్యాహాత్రైవాస్మై తద్రిచ్యతే యత్సర్వమోంకుర్యాద్రిచ్యాదాత్మానం సకామేభ్యో నాలం స్యాదితి. నేతి యదనృతం వచః. ఏతత్పూర్ణం అర్థవ్యయాభావాత్. అధ్యాత్మం చేతి చకారస్యాన్వయః. ఆత్మనోఽభిముఖమన్యస్యార్థమాకర్షతీత్యధ్యాత్మం. యో హి నిత్యం మమ కించిదపి నాస్తీతి న కిమపి దాస్యామీతి బ్రూతే స హి తేనానృతేన పరేషామర్థానాకర్షతీతి ప్రసిద్ధం. ౪౨. నను తర్హీదమనృతమివ సర్వదా సేవ్యం స్యాన్నే

చ వృత్త్యర్థే ప్రాణసంకటే, గోబ్రాహ్మణార్థే హింసాయాం నానృతం స్యాజ్జుగుప్సితమ్. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—బలిరేవం గృహపతిః కులాచార్యేణ భాషితః, తూష్ణీం భూత్వా క్షణం రాజన్నువాచావహితో గురుమ్ ౧. బలిరువాచః—సత్యం భగవతా ప్రోక్తం ధర్మోఽయం గృహమేధినామ్, అర్థకామయశోవృత్తిర్యో న బాధేత కర్హిచిత్. ౨. స చాహం విత్తలోభేన ప్రత్యాచక్షే కథం ద్విజమ్, ప్రతిశ్రుతం దదానీతి ప్రాహ్లాదిః కితవో యథా. ౩. న హి సత్యాత్పరో ధర్మ ఇతి హోవాచ భూమిరియం, సర్వం వోఢుమహం మన్యే ఋతేఽలీకపరం నరమ్. ౪. నాహం బిభేమి నిరయాన్నాధన్యాదసుఖార్ణవాత్, న స్థానచ్యవనాన్మృత్యోర్యథా విప్రప్రలోభనాత్. ౫. యద్యద్ధాస్యతి లోకేఽస్మిన్ సంపరేతం ధరాదికమ్, తస్య త్యాగనిమిత్తం కిం విప్రస్తుష్యేన్న తేనచేత్. ౬. శ్రేయః కుర్వంతి భూతానాం సాధవో దుస్త్యజాసుభిః, దధ్యఙ్ శిబిప్రభృతయః కో వికల్పో ధరాదిషు. ౭. యైరియం బుభుజే యుద్ధే

త్యాహ—సర్వమితి. తథా చ శ్రుతిః "అథైతత్పూర్ణమధ్యాత్మం యన్నేతి. స యత్సర్వం నేతి బ్రూయాత్ పాపికాస్య కీర్తిర్జాయతే. సైనం తత్రైవ హన్యాదితి. అతో వృత్తిసంకటాదిషు అనృతం న దోషాయేత్యుపసంహరతి—స్త్రీష్వితి. స్త్రీషు ప్రోత్సాహనేన వశీకారేణ. నర్మణి పరిహాసే. వివాహే చ వరాదిస్తుతౌ గవాం బ్రాహ్మణానాం చ హితార్థం. హింసాయాం చ కస్య చిత్ప్రాప్తాయాం తథాచ యాజ్ఞవల్క్యః. "శ్లో. వర్ణినాం హి వధో యత్ర తత్ర సాక్ష్యనృతం వదేది"తి. తథా చ శ్రుతిః. "తస్మాత్కాల ఏవ దద్యాత్తత్సత్యానృతే. మిథునీకరోతీ"తి. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. వింశే గురూక్తిముల్లంఘ్య దత్తాం క్ష్మాం బలినా హరిః, ప్రతిగృహ్యాఖిలాన్ లోకాన్ విశ్వరూపో విచక్రమే. యద్వా. వింశే త్వనృతభీతోఽసౌ జ్ఞాత్వాపి కపటం హరేః, దదౌ పృథ్వీం తదా విష్ణుస్సహసాఽవర్ధతాద్భుతమ్. ౧. సత్యమితి. భగవతా త్వయా ప్రోక్తం సత్యం. కిం తత్. యోఽర్థకామాదికం న బాధేత. స గృహమేధినాం ధర్మ ఇతి. ౨. సచేతి. కథం తత్ప్రత్యాచక్షే నిరాకరోమి. ౩. ౪. నన్వప్రత్యాఖ్యానే దోషా ఉక్తాః తత్రాహ—నాహమితి. అధన్యాత్ దారిద్ర్యాత్. మృత్యోరపి. ౫. యద్యదితి. కించ. యద్యద్ధరాదికం. తత్సర్వం సంపరేతం మృతం పురుషం హాస్యతి త్యక్ష్యత్యేవ ఏతత్కిమితి జీవతైవ స్వయం నదేయమితి భావః. తథాపి. తావద్వృత్తిసంకటపరిహారార్థం. అర్థః దేయ ఇతి చేత్తత్రాహ.—తస్యేతి. విప్రశ్చేత్తేనార్థేన దత్తేనాపి న తుష్యేత్. తర్హి తస్యార్థస్య త్యాగే దానే. కింనిమిత్తం న కించిత్. యాచితాదల్పస్య దానే విప్రస్యాసంతోషేణ దానం వ్యర్థమేవ స్యాత్. అతస్తద్యాచితం సర్వం దేయం న కించిదితి భావః. పాఠాంతరే యద్యద్ధాస్యతి తస్య అత్యాగే కిం నిమిత్తం. తేన చేద్విప్రస్తుష్యతీత్యర్థః. ౬. నను విప్రో యది న తుష్యేత్తర్హి న దేయమేవేతి చేత్తత్రాహ—శ్రేయ ఇతి. దుస్త్యజైరసుభిరపి కో వికల్పః విచారః. ౭.

దైత్యేంద్రైరనివర్తిభిః, తేషాం కాలోఽగ్రసీల్లోకాన్న యశోఽధిగతం భువి. ౯. సులభా యుధి విప్రర్షే హ్యనివృత్తాస్తనుత్యజః, న తథా తీర్థ ఆయాతే శ్రద్ధయా యే ధనత్యజః. ౯. మనస్వినః కారుణికస్య శోభనం యదర్థికామోపనయేన దుర్గతిః, కుతః పునర్బ్రహ్మవిదాం భవాదృశాం తతో వటోరస్య దదాని వాంఛితమ్. ౧౦. జయంతి యజ్ఞైః క్రతుభిర్యమాదృతా భవంత ఆమ్నాయవిధానకోవిదాః, స ఏష విష్ణుర్వరదోఽస్తు వా పరో దాస్యామ్యముష్మై క్షితిమీప్సితాం మునే. ౧౧. యద్యప్యసావధర్మేణ మాం బధ్నీయాదనాగసమ్, తథాప్యేనం న హింసిష్యే భీతం బ్రహ్మతనుం రిపుమ్. ౧౨. ఏష వా ఉత్తమశ్లోకో న జిహాసతి యద్యశః, హత్వా మైనాం హరేద్యుద్ధే శయీత నిహతో మయా. ౧౩. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవమశ్రద్ధితం శిష్యమనాదేశకరం గురుః, శశాప దైవప్రహితస్సత్యసంధం మనస్వినమ్. ౧౪. శుక్ర ఉవాచః—దృఢం పండితమాన్యజ్ఞస్స్తబ్ధోఽస్యస్మదుపేక్షయా, మచ్ఛాసనాతిగో యస్త్వమచిరాద్భ్రశ్యసే శ్రియః. ౧౫. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం శప్తస్స్వగురుణా సత్యాన్న చలితో మహాన్, వామనాయ దదావేనామర్చిత్వోదకపూర్వకమ్. ౧౬. వింధ్యావలిస్తదాగత్య పత్నీ జాలకమాలినీ, ఆనిన్యే కలశం హైమమవనేజన్యపాం భృతమ్. ౧౭. యజమానస్స్వయం తస్య శ్రీమత్పాదయుగం తదా, అవనిజ్యావహన్మూర్ధ్ని తదపో విశ్వపావనీః. ౧౮. తదా సురేంద్రం దివి దేవతాగణాః గంధర్వవిద్యాధరసిద్ధచారణాః, తత్కర్మ సర్వేఽభిగృణంత ఆర్జవం ప్రసూనవర్షైర్వవృషుర్ముదాన్వితాః. ౧౯. నేదుర్ముహుర్దుందుభయస్సహస్రశో గంధర్వకింపూరుష

మైరితి. మైర్దైత్యేంద్రైర్యుద్ధే అనివర్తిభిః. ఇయం భూస్సంభుజే ఉపభుక్తా తేషామపి కాలః పరలోకాంశ్చ. భోగానితి వా. కాలః అగ్రసీత్. సంహృతవాన్. న తు భువి త్రైరథగం ప్రాప్తం యశః అగ్రసీత్. అతః కీర్తిరేవ సాధ్యా నాన్యదితి భావః. ౮. దేహత్యాగాదపి ధనత్యాగి కీర్తిమతీత్యాహ.—సులభా ఇతి. తనుం త్యజంతీతి తథా. తీర్థే పాత్రే అతోఽతిదుష్కరో ధనత్యాగ ఏవ మయా కార్య ఇతి భావః. ౯. తర్హి నిర్ధనత్వేన దైన్యం స్యాదితి చేత్తత్రాహ.—మనస్విన ఇతి. యాదృశానామప్యర్థినాం. కామోపనయేన కామపూరణేన. దుర్గతిః దైన్యమితి యత్ తచ్ఛోభనం భద్రమేవ. భవాదృశానాం తు కామోపనయేన దుర్గతిః. శోభనమితి కిం పునర్వక్తవ్యమితి భావః. ౧౦. నను నాయం వటుః కింతు. విష్ణుస్తవ శత్రురిత్యుక్తం. తర్హి సుతరామేవ దాస్యామీత్యాహ—యజంతీతి. పరశ్శత్రుర్వాఽస్తు. ౧౧, ౧౨. ఏష ఇతి. యది యశో న జిహాసతి. తర్హి యుద్ధే మాం హత్వా. ఏనాం భూమిం హరేత్. శయీత వా. సమ్యక్ జ్ఞాతస్సన్ మమ చిత్తే శయీతేతి వాస్తవోఽర్థః. ౧౩. ఏవమితి. అశ్రద్ధితం అజ్ఞాతశ్రద్ధం. ౧౪—౧౬. వింధ్యావళిరితి. జాలకం ముక్తాభరణవిశేషః తన్మాలావతీ. అవనేజనీనామపాం. కలశం పూర్ణం. ౧౭.—౨౦. తదితి. అవ

కిన్నరా జగుః, మనస్వినానేన కృతం సుదుష్కరం విద్వానదాద్యద్రిపవే జగత్త్రయమ్. ౨౦. తద్వామనం రూపమవర్ధతాద్భుతం హరేరనంతస్య గుణత్రయాత్మకమ్, భూః ఖం దిశో ద్యౌర్వివరాః పయోధయస్తిర్యఙ్నృదేవా మునయో యదాసత. ౨౧. కాయే బలిస్తస్య మహావిభూతేస్సహర్త్విగాచార్యసదస్య ఏతత్, దదర్శ విశ్వం త్రిగుణం గుణాత్మకే భూతేంద్రియార్థాశయజీవయుక్తం. ౨౨. రసామచష్టాంఘ్రితలేఽథ పాదయోర్మహీం మహీధ్రాన్ పురుషస్య జంఘయోః, పతత్త్రిణో జానుని విశ్వమూర్తేరూర్వోర్గణం మారుతమింద్రసేనః. ౨౩. సంధ్యాం విభోర్వాససి గుహ్య ఐక్షత్*ప్రజాపతీన్ జఘనే స్వాత్మముఖ్యాన్, నాభ్యాం నభః కుక్షిషు సప్తసింధూనురుక్రమస్యోరసి చర్క్షమాలామ్. ౨౪. హృద్యంగ ధర్మం స్తనయోర్మురారే ఋతం చ సత్యం చ మనస్యథేందుమ్, శ్రియం చ వక్షస్యరవిందహస్తాం కంఠే చ సామాదిసమస్తవేదాన్. ౨౫. ఇంద్రప్రధానానమరాన్ భుజేషు తత్కర్ణయోః కకుభో ద్యౌశ్చ*మూర్ధ్ని, కేశేషు మేఘాన్ శ్వసనం నాసికాయామక్ష్ణోశ్చ సూర్యం వదనే చ వహ్నిమ్. ౨౬. వాణ్యాం చ ఛందాంసి రసే జలేశం భ్రువోర్నిషేధం చ విధిం చ పక్ష్మసు, అహశ్చ రాత్రిం చ పరస్య పుంసో మన్యుం లలాటేఽధర ఏవ లోభమ్. ౨౭. స్పర్శే చ కామం నృప రేతసాంభః*పృష్ఠే త్వధర్మం క్రమణేషు యజ్ఞమ్, ఛాయాసు మృత్యుం హసితే చ మాయాం తనూరుహేష్వోషధిజాతయశ్చ*. ౨౮. నదీశ్చ నాడీషు శిలా నఖేషు బుద్ధావజం దేవగణానృషీంశ్చ, ప్రాణేషు గాత్రే స్థిరజంగమాని హరేరనంతస్య విలక్షణాని. ౨౯. సర్వాత్మనీదం భువనం నిరీక్ష్య సర్వే సురాః కశ్మలమాపురంగ. ౩౦. సుదర్శనం చక్రమసహ్యతేజో ధనుశ్చ శార్ఙ్గం స్తనయిత్నుఘోషమ్, పర్జన్యఘోషో జలజః పాంచజన్యః కౌమోదకీ విష్ణుగదా తరస్వినీ. ౩౧. విద్యాధరోఽసిశ్శతచంద్రయుక్తస్తూణోత్తమా

ర్థత. శ్లో.''యద్యద్వటో వాంఛసి తత్ప్రతీచ్ఛ మే''తి. బలినా పూర్వముక్తత్వాత్. గుణత్రయమాత్మని యస్య తత్. అతఏవ భూః ఖమిత్యాదయో యద్యస్మిన్. ఆసత స్థితవంతః. ౨౧. కాయ ఇతి. ఋత్విగాదిసహితో బలిః. తస్య హరేః కాయే. ఏతద్విశ్వం దదర్శ. ౨౨. తదేవ ప్రపంచయతి—రసామిత్యాదిపాదోనైస్సప్తభిః—రసామితి. మారుతం గణం వాయుసంఘం. ఇంద్రస్య సేనేవ సేనా యస్యసః. ఇంద్రపదే స్థితత్వాత్. ౨౩. సంధ్యామితి. ఐక్షత్ ఐక్షత. ఆత్మా స్వయం బలిర్ముఖ్యో యేషాం తాన్ అసురాన్. ఋక్షమాలాం నక్షత్రపఙ్క్తిం. ౨౪. హృదీతి. అంగ హే రాజన్ సమస్తాన్ వేదాన్ శబ్దాన్. ౨౫. ఇంద్రేతి. ద్యౌశ్చ ద్యాం చ. ౨౬. వాణ్యామితి. రసే రసనే. ౨౭. స్పర్శ ఇతి. రేతసా రేతసి క్రమేషు పాదన్యాసేషు ఓషధిజాతయః ఓషధిజాతీశ్చ. ౨౮. నదీరితి. ప్రాణేషు ఇంద్రియేషు. ౨౯. సర్వేతి. సర్వాత్మనీత్యాదివాక్యాంతరం. ౩౦. సుదర్శనమితి. సుదర్శనమిత్యాదీనాం ఈశ్వరముపతస్థురిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౩౧. విద్యాధర ఇతి. విద్యాధరసంజ్ఞోఽసిః శతచంద్రం వర్మ తేన యుక్తః

వక్షయసాయకౌ చ, సునందముఖ్యా ఉపతస్థురీశం స్వపార్షద*ముఖ్యాస్సహ లోకపాలైః. ౩౨. స్ఫురత్కిరీటాంగదమీనకుండల శ్రీవత్సరత్నోత్తమమేఖలాంబరైః, మధువ్రతస్రగ్వనమాలయావృతో రరాజ రాజన్ భగవానురుక్రమః (శతప్రాదాయుక్తమహాఘనో యథా). ౩౩. క్షితిం పదైకేన బలేర్విచక్రమే నభశ్శరీరేణ దిశశ్చ బాహుభిః, పదం ద్వితీయం క్రమతస్త్రివిష్టపం న వై తృతీయాయ తదీయమణ్వపి. ఉరుక్రమస్యాంఘ్రిరుపర్యుపర్యథో మహర్జనాభ్యాం తపసః పరం గతః. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—సత్యం సమీక్ష్యాబ్జభవో నఖేందుభిర్హతస్వధామద్యుతిరావృతోఽభ్యగాత్, మరీచిమిశ్రా ఋషయో బృహద్వ్రతాస్సనందనాద్యా నరదేవ యోగినః. ౧. వేదోపవేదానియమాన్వితా న్వితర్కేతిహాసాంగపురాణసంహితాః, యే చాపరే యోగసమీరదీపితజ్ఞానాగ్నినా రంధితకర్మకల్మషాః. ౨. వవందిరే యత్స్మరణానుభావతస్స్వాయంభువం ధామ గతా అకర్మకమ్, అథాంఘ్రయే ప్రోన్నమితాయ విష్ణోరుపాహరత్పద్మభవోఽర్హణోదకమ్. ౩.సమర్చ్య భక్త్యాభ్యగృణాచ్ఛుచిశ్రవా యన్నాభిపంకేరుహసంభవస్స్వయమ్. ౪. ధాతుః కమండలుజలం

సునందముఖ్యాః సునందాదయశ్చ తఏవ పార్షదముఖ్యాః. ౩౨. స్ఫురదితి. మీనమండలే మకరకుండలే స్ఫురంతి కిరీటాదీని యస్య సః. మధువ్రతానాం స్రజో యస్యాం. తయా వనమాలయా శ్రీవత్సాదిభిశ్చావృతో వ్యాప్తః. ౩౩. ఉరుక్రమత్వమేవాహ—క్షితిమితి. ద్వితీయం పదం క్రమతో విక్షిపతస్త్రివిష్టపం తదీయం కించిన్మాత్రం జాతం. తృతీయాయ తు న కించిదపి తత్ర స్థానమ్. ఉరుక్రమస్యాంఘ్రిః త్రివిష్టపాదుపర్యుపరి గచ్ఛన్. మహర్జనాభ్యాం తపసశ్చ పరం గతః. సత్యలోకం గత ఇతి. ౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకవింశే పదా పూర్తిమిషేణ బలిబంధనం, విష్ణునా కృతముత్కర్షం తస్య ఖ్యాపయితుం జనే." ఉరుక్రమస్యాంఘ్రిః. తపసః పరం గత ఇత్యుక్తం. తతః కిం వృత్తం తదాహ.—సత్యమితి. సత్యం సత్యలోకం ప్రాప్తం. తమంఘ్రిం సమీక్ష్యాబ్జభవోఽభ్యగాత్. తథా మరీచిమిశ్రాః ఋషయశ్చేతి. ద్వయోరన్వయః. కథంభూతోఽబ్జభవః హతేరం ఘ్రేర్నఖా ఏవేందవః. తైర్హతా స్వధామ్నో ద్యుతిర్యస్య తం తస్య లోకం స్వయం చ తైరావృతః తస్థౌ. హే నరదేవ. బృహద్వ్రతాః యోగినశ్చ. ౧. వేదేతి. అంగాని శిక్షాదీని. పురాణాని. తత్సంహితాశ్చ యోగఏవ సమీరః. తేన దీపితం జ్ఞానమేవాగ్నిస్తేన రంధితం దగ్ధం కర్మకల్మషం కర్మఫలం యేషాం తే. ౨. వవందిర ఇతి. తే సర్వే తమంఘ్రిం వవందిరే యస్యాంఘ్రేః స్మరణానుభావతః అకర్మకం కర్మభిరప్రాప్యం. విష్ణోరంఘ్రయే. ౩. సమర్చ్యేతి. స్వయం యస్య నాభిపంకేరుహసంభవః. తస్య విష్ణోరం

తదురుక్రమస్య పాదావనేజనపవిత్రతయా నరేంద్ర, స్వర్ధున్యభూన్నభసి సంప్రతి నిర్మమార్ష్టి లోకత్రయం భగవతో విశదేవకీర్తిః. బ్రహ్మాదయో లోకనాథాః స్వనాథాయ సమాదృతాః, సానుగా బలిమాజహ్రుస్సంక్షిప్తాత్మవిభూతయే. ౬. తోయైస్సమర్హణైస్స్రగ్భిర్దివ్యగంధానులేపనైః, ధూపదీపైస్సురభిభిర్లాజాక్షతఫలోత్తమైః. ౭. స్తవనైర్జయశబ్దైశ్చ తద్వీర్యమహిమాంకితైః,నృత్తవాదిత్రగీతైశ్చ శంఖదుందుభినిస్వనైః.౮.జాంబవానృక్షాధిపతిర్భేరీశబ్దైర్మనోజవః, విజయం దిక్షు సర్వాసు మహోత్సవమఘోషయత్ ౯.మహీం సర్వాం హృతాం దృష్ట్వా త్రిపదవ్యాజయాచ్ఞయా, ఊచుస్స్వభర్తురసురా దీక్షితస్యాత్యమర్షితాః.౧౦.దైత్యా ఊచుః—న వా అయం బ్రహ్మబంధుర్విష్ణుర్మాయావినాం వరః, ద్విజరూపప్రతిచ్ఛన్నో దేవకార్యం చికీర్షతి. ౧౧.అనేన యాచమానేన శత్రుణా వటురూపిణా, సర్వస్వం నో హృతం భర్తుర్న్యస్తదండస్య బర్హిషి. ౧౨. సత్యవ్రతస్య సతతం దీక్షితస్య విశేషతః, నానృతం భాషితుం శక్యం బ్రాహ్మణస్య దయావతః. తస్మాదస్య వధో ధర్మో భర్తుశ్శుశ్రూషణం చ నః. ౧౩. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యాయుధాని జగృహుర్బలేరనుచరాసురాః, తే సర్వే వామనం హంతుం శూలపట్టసపాణయః. ౧౪. అనిచ్ఛంతో బలేరాజ్ఞాం ప్రాద్రవన్ జాతమన్యవః, తానభిద్రవతో దృష్ట్వా దితిజానేకపాన్నృప. ౧౫. ప్రహస్యానుచరా విష్ణోః ప్రత్యషేధన్నుదాయుధాః, నందస్సునందోఽథ జయో విజయః ప్రబలోద్బలౌ. ౧౬. కుముదః కుముదాక్షశ్చ విష్వక్సేనః పతత్త్రిరాట్, జయంతశ్శ్రుతదేవశ్చ పుష్పదంతోఽథ సాత్త్వతః. ౧౭. సర్వే నాగాయుతప్రాణాశ్చమూస్తే జఘ్నురాసురీః, హన్యమానాన్ స్వకాన్ దృష్ట్వా పురుషానుచరైర్బలిః. ౧౮. వారయామాస సంరబ్ధాన్ కావ్యశాపమనుస్మరన్. ౧౯. బలిరువాచ—హే విప్రచిత్తే హే రాహో హే హే తే శ్రూయతాం వచః, మాయుధ్యత నివర్తధ్వం న నః కాలోఽయమర్థకృత్. ౨౦. యః ప్రభుస్సర్వభూతానాం సుఖదుఃఖోపపత్తయే, తం నాతివర్తితుం దైత్యాః పౌరుషైరీశ్వరః పుమాన్. ౨౧. యో నో భవాయ ప్రాగాసీదభావాయ దివౌకసామ్, స ఏష భగవానద్య వర్తతే తద్విపర్యయమ్. ౨౨.

ఘ్రిం సమ్యభ్యర్చ్య. ౪. ధాతురితి. లోకత్రయం. నిర్మమార్ష్టి పవిత్రయతి. ౫. బ్రహ్మాదయ ఇతి. సంక్షిప్తా ఉపసంహృతా ఆత్మవిభూతిః స్వవిస్తారో యేన తస్మై యథాపూర్వం వామనరూపేణ స్థితాయేత్యర్థః. ౬—౯. మహీమితి. త్రిపదవిషయా. యా యాచ్ఞా. తయా. స్వభర్తుర్బలేర్మహీం హృతాం దృష్ట్వా. ఊచుః. ౧౦. కిమూచుః తదాహ—సార్ధైస్త్రిభిః. నేతి. ౧౧—౧౩. ఇతీతి. అనుచరాశ్చ తే అసురాశ్చ. ౧౪—౧౯. హే విప్రచిత్తే ఇతి. అర్థకృత్. అనుకూలః. ౨౦. యఇతి. పౌరుషైస్తం కాలమతివర్తితుం పుమాన్. నేశ్వరః సమర్థో న భవతి. ౨౧—౨౩. భవద్భిరితి. హారే

బలేన సచివైర్బుద్ధ్యా దుర్గైర్మంత్రౌషధాదిభిః, సామాదిభిరుపాయైశ్చ కాలం నాత్యేతి వై జనః. ౨౩. భవద్భిర్నిర్జితా హ్యేతే బహుశోఽనుచరా హరేః, దైవేనర్ద్ధైస్త ఏవాద్య యుధి జిత్వా నదంతి నః. ౨౪. ఏతాన్ వయం విజేష్యామో యది దైవం ప్రసీదతి, తస్మాత్కాలం ప్రతీక్షధ్వం యో నోఽర్థత్వాయ కల్పతే. ౨౫. శ్రీశుక ఉవాచః—పత్యుర్నిగదితం శ్రుత్వా దైత్యదానవయూథపాః, రసాం నిర్వివిశూ రాజన్ విష్ణుపారిషదార్దితాః. ౨౬. అథ తార్క్ష్యసుతో జ్ఞాత్వా విరాట్ప్రభు చికీర్షితమ్, బబంధ వారుణైః పాశైర్బలిం సుత్యేఽహని క్రతౌ. ౨౭. హాహాకారో మహానాసీద్రోదస్యోస్సర్వతో దిశం, నిగృహ్యమాణేఽసురపతౌ విష్ణునా ప్రభ విష్ణునా. ౨౮ తం బద్ధం వారుణైః పాశైర్భగవానాహ వామనః, నష్టశ్రియం స్థిరం ప్రాజ్ఞముదారయశసం నృప. ౨౯. పదాని త్రీణి దత్తాని భూమేర్మహ్యం త్వయా సుర, ద్వాభ్యాం క్రాంతా మహీ సర్వా తృతీయముపకల్పయ. ౩౦. యావత్తపత్యసౌ గోభిర్యావదిందుస్సహోడుభిః, యావదగ్నిస్సపర్జన్యస్తావతీ భూరియం తవ. ౩౧. పదై కేన మయా క్రాంతో భూర్లోకః ఖం దిశస్తనోః, స్వర్లోకస్తు ద్వితీయేన పశ్యతస్తే స్వమాత్మనా. ౩౨. ప్రతిశ్రుతమదాతుస్తే నిరయం వాస ఇష్యతే,విశ త్వం నిరయం తస్మాద్గురుణా చానుమోదితః. ౩౩. వృథా మనోరథస్తస్య దూరః స్వర్గః పతత్యధః, యోఽర్థినేఽర్థం ప్రతిశ్రుత్య నాలం తదుపపాదనే ౩౪. విప్రలబ్ధో దదామీతి త్వయాహం చాఢ్యమానినా, తదళీకఫలం భుజ్క్ష్వ నిరయే కతిచిత్సమాః.౩౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, వామనచరితే
ఏకవింశోఽధ్యాయః.

రనుచరా దేవాః దైవేన ఇద్ధైస్సమృద్ధైర్భవద్భిః. ౨౪. ఏతానితి. అర్థత్వాయ అనుకూల్యాయ. ౨౫.

౨౬. అథేతి. విషు. పక్షిషు రాజత ఇతి విరాట్ ప్రభోశ్చికీర్షితం జ్ఞాత్వా. అయమర్థః. అస్య సర్వ స్వాపహారేణ. మమేత్యభిమానం సంత్యాజితం. ఇదానీం దేహస్వీకారేణాహంకారమపి త్యాజయిత్వా పరమానుగ్రహం కర్తుమిచ్ఛతి, న చానేన తుల్యోఽన్యః కోఽపి సత్యసంధో ధీరో ఽస్తీతి తద్యశః ప్రత్యాఖ్యాపనార్థం కించిద్వ్యథయితుమపీచ్ఛతీతి ప్రభోరభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తం బబంధేతి. సుత్యే ఽహని సోమాభిషవదినే. ౨౭. హాహాకార ఇతి. రోదస్యోః ద్యావాపృథివ్యోః. ౨౮-౩౦. యావదితి. అసౌసూర్యః. ౩౧. పదేతి. మయా ఆత్మనేత్యన్వయః. వ్యాపినేత్యర్థః. ఖం చ దిశశ్చ. తనోః తన్వాః తే స్వం త్వదీయం సర్వస్వం. ౩౨. ప్రతిశ్రుతమితి. గురుణా శుక్రేణానుమోదితస్సన్. ౩౩. ఏవ ముక్తేఽపి నిరయపరిహారార్థం స్వర్గాద్భ్రంశపరిహారార్థం చ మనోరథం కుర్వాణం ప్రత్యాహ.— వృథేతి. యః ప్రతిశ్రుతస్యాప్రదానేన. యాచకం విప్రలంభతే. తస్య మనోరథో వృథైవ. స్వర్గశ్చతస్య దూరత ఏవ. సచాధఃపతత్యేవ. ౩౪. విప్రలబ్ధ ఇతి. త్వయాహం విప్రలబ్ధః. తస్మాదళీక ఫలం నిరయే భుంక్ష్వేత్యర్థః. ౩౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం విప్రకృతో రాజన్ బలిర్భగవతాసురః, భిద్యమానోఽప్యభిన్నాత్మా ప్రత్యాహావిక్లబం వచః. ౧. బలిరువాచః—యద్యుత్తమశ్లోక భవాన్మమేరితం వచో వ్యలీకం సురవర్య మన్యతే, కరోమ్యృతం తన్న భవేత్ప్రలంభనం పదం తృతీయం కురు శీర్ష్ణి మే నిజమ్. ౨. బిభేమి నాహం నిరయాత్పదచ్యుతో న పాశబంధాద్వ్యసనాద్దురత్యయాత్, నైవార్థకృచ్ఛ్రాద్భవతో వినిగ్రహాద సాధువాదాద్భృశముద్విజే యథా. ౩. పుంసాం శ్లాఘ్యతమం మన్యే దండమర్హత్తమార్పితమ్, యన్న మాతా పితా భ్రాతా సుహృదశ్చాదిశంతి హి. ౪. త్వం నూనమసురాణాం నః పారోక్ష్యః పరమో గురుః, యో నోఽనేకమదాంధానాం విభ్రంశం చక్షురాదిశత్. ౫. యస్మిన్ వైరానుబంధేన రూఢేన విబుధేతరాః, బహవో లేభిరే సిద్ధిం యాము హైకాంతయోగినః. ౬. తేనాహం నిగృహీతోఽస్మి భవతా భూరికర్మణా, బద్ధశ్చ వారుణైః పాశైర్నాతివ్రీడే న చ వ్యథే. ౭. (సుశోభనమిదం మన్యే మమ శ్లాఘ్యతమం ప్రభో, యో మాం బబంధ చోద్ధర్తుం భూత్వా మే హ్యక్షిగోచరః.) ౮. పితామహో మే భవదీయసంమతః ప్రహ్లాద ఆవిష్కృతసాధువాదః, భవద్విపక్షేణ విచిత్రవైశసం సంప్రాపిత స్త్వత్పరమః

"శ్లో. ద్వావింశే తు ప్రసన్నస్సన్ ప్రస్థాప్య సుతలం బలిం. దత్త్వా వరాన్ హరిర్ద్వారం గత్వా తద్ద్వారపోఽభవత్. సమర్పితతనూవిత్తనిర్మలాచలభక్తిభిః, చలతో బలినా చిత్రం స్వమేవార్పయదచ్యుతః". ఏవమితి. విప్రకృతః అపకృతః. భిద్యమానః సత్యాచ్చాల్యమానోఽపి నిశ్చలచిత్తో బలిః. ౧. యదీతి. హే ఉత్తమశ్లోకేతి కటాక్షప్రార్థనాసూచకః. మమ వచ ఈరితం ప్రతిశ్రుతం. న తావదలీకం. త్వయా కపటేన వామనతయా భిక్షిత్వా రూపాంతరస్యావిష్కృతత్వాత్ ఏవమపి యది భవానలీకం అనృతం మన్యతే. తథాపి ఋతమేవాహం కరోమి. మదుక్తం విప్రలంభనం న భవతు. మే శీర్ష్ణి నిజం తృతీయం పదం కురు. న చ ద్వాభ్యాం విశ్వం క్రాంతవతః మే తవ శిరః పదపర్యాప్తం న భవతీతి మన్యేథాః విత్తేన చేత్ పదద్వయం జాతం. తర్హీదమధికమేవ స్యాత్. విత్తాదపి విత్తవతోఽధికత్వాదితి భావః. ౨. నను. శ్లో. 'ఆపదర్థే ధనం రక్షేద్దారాన్ రక్షేద్ధనైరపి, ఆత్మానం సంతతం రక్షేద్దారైరపి ధనైర'పీత్యాదివచనాదాత్మభయపరిహారాయ సర్వస్వం త్యజ్యతే. త్వం తు కుతో భీతస్సన్నాత్మానం న పాసి? అత ఆహ—బిభేమీతి. అసాధువాదాత్ అపకీర్తేః. యథాహం భృశముద్విజే. తథా నిరయాదిభ్యో న బిభేమి. ౩. నను మయా కృతాత్ నిగ్రహాత్తవాపకీర్తిర్జాతైవ నైవేత్యాహ—పుంసామితి. అర్హత్తమైరర్పితం దండం. మాత్రాదయోఽపి న హ్యాదిశంతి నైవార్పయంతి. హితైషిణా త్వయా. నిగృహీతోఽహం శ్లాఘ్య ఏవాస్మీతి భావః. ౪. నన్వహం దేవానాం హితైషీ నాసురాణాం. తత్రాహ—త్వమితి. పారోక్ష్యః శత్రుచ్ఛలేన వర్తమానః. ౫. శత్రుత్వం తు పునర్భక్తానివాస్మాననుగృహీతుమేవేత్యాహ—యస్మిన్నితి. ఉ అహో. హ ప్రసిద్ధౌ. ౬. అతో మమ నాత్ర లజ్జా నాపి దుఃఖమిత్యాహ—తేనేతి, తేన గురుణా భవతా. ౭,౮. కించ యోఽయం దండరూపో మహాను

స్వపిత్రా. ౯. కిమాత్మనానేన జహాతి యోఽంతతః కిం రిక్థహారైస్స్వజనాఖ్యదస్యుభిః, కిం జాయయా సంసృతిహేతుభూతయా మర్త్యస్య గేహైః కిమిహాయుషో వ్యయః. ౧౦. ఇత్థం స నిశ్చిత్య పితామహో మహానగాధబోధో భవతః పదాంబుజమ్, ధ్రువం ప్రపేదే హ్యకుతోభయం జనాద్భీతస్స్వపక్షక్షపణస్య సత్తమః. ౧౧. అథాహమప్యాత్మరిపోస్తవాంతికం దైవేన నీతః ప్రసభం త్యాజితశ్రీః, ఇదం కృతాంతాంతికవర్తి జీవితం యయాధ్రువం స్తబ్ధమతిర్న బుధ్యతే. ౧౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—తస్యేత్థం భాషమాణస్య ప్రహ్లాదో భగవత్ప్రియః, ఆజగామ కురుశ్రేష్ఠ రాకాపతిరివోత్థితః. ౧౩. తమింద్రసేనస్స్వపితామహం శ్రియా విరాజమానం నలినాయతేక్షణమ్, ప్రాంశుం పిశంగాంబరమంజనత్విషం ప్రలంబబాహుం సుభగం సమైక్షత. ౧౪. తస్మై బలిర్వారుణపాశయంత్రితస్సమర్హణం నోపజహార పూర్వవత్, ననామ మూర్ధ్నాశ్రువిలోలలోచనస్సవ్రీడనీచీనముఖో బభూవ హ. ౧౫. స తత్ర హాసీనముదీక్ష్య సత్పతిం హరిం సునందాద్యనుగైరుపాసితం, ఉపేత్య భూమౌ శిరసా మహామనా ననామ మూర్ధ్నా పులకాశ్రువిక్లబః. ౧౬. ప్రహ్లాద ఉవాచ:—త్వయైవ దత్తం పదమైంద్రమచ్యుతం హృతం తదేవాద్య తథైవ శోభనమ్, మన్యే మహానస్య కృతో హ్యనుగ్రహో విభ్రంశితో యచ్ఛ్రియ ఆత్మమోహనాత్. ౧౭. యయా హి విద్వానపి ముహ్యతే యతస్తాం కో విచష్టే గతి

గ్రహస్త్వయా కృతః. స తు త్వద్భక్తపాత్రత్వేన. న త్వహమనుగ్రహస్య పాత్రమిత్యాశయేనాహ—పితామహ ఇతి. భవదీయానాం సంమతః యతః. ఆవిష్కృతః సాధువాదో యస్య త్వమేవ పరమః ఆశ్రయో యస్య సః. అతః భవతో విపక్షేణ పిత్రా. హిరణ్యకశిపునా విచిత్రం వైశసం హింసాం సంప్రాపితోఽపి దేవాదీనామసారతాం నిశ్చిత్య. అకుతోభయం ధ్రువం చ భవతః పాదపద్మమేవ ప్రపేదే. అథ తస్మాదహమపి దైవేన తస్యైవ భాగ్యేన తవాంతికం నీత ఇతి చతుర్ణామన్వయః. ౯. కిమితి. అంతతః ఆయుషోఽంతే రిక్థహారైః పుత్త్రైః. ఇహ గేహేషు. కేవలమాయుషో వ్యయ ఏవ. న తు సుఖం కించిత్. ౧౦. ఇత్థమితి. సః ప్రసిద్ధో మహాన్. స్వపక్షం దైత్యకులం క్షపయతీతి తథా. తస్యాపి. ౧౧. అథేతి. అథ తస్మాత్. అహమపి దైవేన తస్యైవ భాగ్యేన. తవాంతికం నీతః. ప్రసభం బలాత్. త్యాజితా శ్రీర్యస్య. యయా శ్రియా. స్తబ్ధమతిః స పుమాన్. ఇదం జీవితమధ్రువం న బుధ్యతే. కథంభూతం. కృతాంతస్యాంతికవర్తి మృత్యోః సన్నిహితం. ౧౨. తస్యేతి. రాకాపతిః పూర్ణేందుః. ౧౩. తమితి. అంజనత్విషం శ్యామం. ౧౪. తస్మా ఇతి. స్వకృతావహేలనాదిరూపాపరాధస్మరణేన. సవ్రీడం. నీచీనమధోముఖం. యస్య సః. ౧౫. సఇతి. శిరసా నమస్నేన. ఉపేత్య మూర్ధ్నా ననామ బలేస్తత్కృతమనుగ్రహం దృష్ట్వా. పులకైరశ్రుభిశ్చ విక్లబః విహ్వలః. ౧౬. త్వయేతి. న హ్యైంద్రం పదమేతదీయం త్వయాపహృతం. కింతు స్వీయమేవ పునః స్వీకృతం. తచ్చ శోభనమేవ కృతం. తత్ర హేతుః—మన్య ఇతి—యద్యస్మాత్. శ్రియైవ యదాత్మనో మోహనం. తస్మాద్విభ్రంశితః. ౧౭. విమోహనత్వమేవాహ—యయేతి. యయా శ్రియా. విద్వానపి. యతః సంయ

మాత్మనో యథా, తస్మై నమస్తే జగదీశ్వరాయ నారాయణాయాఖిలకర్మసాక్షిణే. ౧౮. శ్రీశుక ఉవాచః—తస్యానుశృణ్వతో రాజన్ ప్రహ్లాదస్య కృతాంజలేః, హిరణ్యగర్భో భగవానువాచ మధుసూదనమ్. ౧౯. వింధ్యావళిరువాచః—బద్ధం వీక్ష్య పతిం సాధ్వీ తత్పత్నీ భయవిహ్వలా, ప్రాంజలిః ప్రణతోపేంద్రం బభాషేఽశ్రుముఖీ నృప. ౨౦. క్రీడార్థమాత్మన ఇదం త్రిజగత్కృతం తే స్వామ్యం తు తత్ర కుధియో పర ఈశ కుర్యుః, కర్తుః ప్రభోస్తవ కిమస్యత ఆవహంతి త్యక్తహ్రియ స్త్వదవరోపితకర్తృవాదాః. ౨౧. బ్రహ్మోవాచః—భూతభావన భూతేశ దేవ దేవ జగన్మయ, ముంచైనం హృతసర్వస్వం నాయమర్హతి నిగ్రహమ్. ౨౨. కృత్స్నాఽనేన తు దత్తా భూర్లోకాః కర్మార్జితాశ్చ యే, నివేదితం చ సర్వస్వమాత్మా విక్లబయా ధియా. ౨౩ యత్పాదయోరచలధీస్సలిలం ప్రదాయ దూర్వాంకురైరపి. విధాయ సతీం సపర్యాం, అత్యుత్తమాం గతిమసౌ లభతే త్రిలోకీం దాశ్వానవిక్లబమనాః కథమార్తిమృచ్ఛేత్. ౨౪. శ్రీవామన ఉవాచః—బ్రహ్మన్ యమను గృహ్ణామి తద్విత్తం విధునోమ్యహం, యన్మదః పురుషస్తబ్ధో లోకం మాం చావమన్యతే. ౨౫. యదా కదాచిజ్జీవాత్మా సంసరన్నిజకర్మభిః, నానాయోనిష్వనీశోఽయం

తోఽపి. ముహ్యతే తస్యాం సత్యాం కోఽన్యః పుమానాత్మనో గతిం తత్త్వం యథావత్. విచష్టే. పశ్యతి తస్మై మహాకారుణికాయ. ౧౮. తస్యేతి. తస్య ప్రహ్లాదస్యానుశృణ్వతః. ఉవాచేతి కించిద్వక్తుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. ౧౯. తదైవ వింధ్యావళిరపి వక్తుం ప్రవృత్తా. తాం చ సంమానయన్. హిరణ్యగర్భః క్షణం తూష్ణీం స్థితః. అతస్తస్యా ఏవ వాక్యం ప్రథమమవతారయతి—బద్ధమితి. ౨౦. క్రీడేతి. త్రిజగతః కర్తుః. ప్రభోః పాలకస్య. అస్యతః సంహర్తుశ్చ ఈశ్వరస్య తవాన్యే కిమావహంతి కిం సమర్పయంతి. త్వయావరోపితః కర్తృవాదః. కర్తారః స్వతంత్రా వయమితి. వాదమాత్రమపి యేషాం తే. అయం భావః. లోకత్రయం సమర్పితం. తృతీయపాదాయ దేహం సమర్ప్య ప్రతిశ్రుతం ఋతం కరోమీతి దేహాదిషు స్వామ్యావిష్కారేణ బ్రువన్నయం కుబుద్ధిర్నిర్లజ్జశ్చ యతస్త్వమేవ సర్వస్యాపి స్వామీ. అతో మందబుద్ధిమేనం కేవలం కృపయా విముచ్య పాలయేతి. ౨౧. తదేవం ప్రహ్లాదస్య వింధ్యావళేశ్చ పరమార్థోక్త్యా. ప్రసన్నే హరిః. బ్రహ్మాతు. లోకదృష్ట్యైవ విజ్ఞాపయతి త్రిభిః—భూతభావనేతి. ౨౨. నిగ్రహానర్హత్వే హేతుః—కృత్స్నేతి. సర్వస్వమేవాహ—ఆత్మేతి. ౨౩. తదేవ కైముతికన్యాయేనాహ.—యదితి. యస్య తవ. పాదయోః సలిలమాత్రమపి. ప్రదాయ సర్వోఽపి జనః. అత్యుత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి. తస్మై తుభ్యం. అసౌ బలిః త్రిలోకీం. దాశ్వాన్, దత్తవాన్. ఆర్తిం కథం ప్రాప్నుయాత్. ౨౪. నన్వర్థాపహారః కోఽయమనుగ్రహః తత్రాహ.—బ్రహ్మన్నితి. యన్మదో యైరర్థైర్మదో యస్య సః. అతఏవ. స్తబ్ధ అనమ్రస్సన్. మదస్తంభహేతూనామర్థానామపహార ఏవానుగ్రహ ఇత్యర్థః. ౨౫. దుర్లభం పురుషజన్మ కథంచిల్లబ్ధవతో జీవస్య. జన్మాది నిమిత్తో గర్వో మహాహానికరః తస్య చ నాశో మదనుగ్రహాదేవేత్యాహ—ద్వాభ్యాం. యదేతి. అనీశః

పౌరుషీం గతిమావ్రజేత్. ౨౬. జన్మకర్మవయోరూపవిద్యైశ్వర్యధనాదిభిః, యద్యస్య న భవేత్స్తంభస్తత్రాయం మదనుగ్రహః. ౨౭. మానస్తంభనిమిత్తానాం జన్మాదీనాం సమంతతః, సర్వశ్రేయఃప్రతీపానాం హంత ముహ్యేన్న మత్పరః. ౨౮. ఏష దానవదైత్యానామగ్రణీః కీర్తివర్ధనః, అజైషీదజయాం మాయాం సీదన్నపి న ముహ్యతి. ౨౯. క్షీణరిక్థశ్చ్యుతః స్థానాత్క్షిప్తో బద్ధశ్చ రశ్మిభిః, జ్ఞాతిభిశ్చ పరిత్యక్తో యాతనామనుయాపితః. ౩౦. గురుణా భర్త్సితశ్శప్తో జహౌ సత్యం న సువ్రతః, ఛలైరుక్తో మయా ధర్మో నాయం త్యజతి సత్పథమ్. ౩౧. ఏష మే ప్రాపితం స్థానం దుష్ప్రాపమమరైరపి, సావర్ణేరంతరస్యాయం భవితేంద్రో మదాశ్రయః. ౩౨. తావత్సుతలమధ్యాస్తాం విశ్వకర్మవినిర్మితం, యత్రాధయో వ్యాధయశ్చ క్లమస్తంద్రీః పరాభవః, నోపసర్గో నివసతాం సంభవంతి మమేక్షయా. ౩౩. ఇంద్రసేన మహారాజ యాహి భో భద్రమస్తు తే, సుతలం స్వర్గిభిః ప్రార్థ్యం జ్ఞాతిభిః పరివారితః. ౩౪. న త్వామభిభవిష్యంతి లోకేశాః కిముతాపరే, త్వచ్ఛాసనాతిగాన్ దైత్యాంశ్చక్రం మే సూదయిష్యతి. ౩౫. రక్షిష్యే సర్వతోఽహం త్వాం సానుగం సపరిచ్ఛదం, సదా సన్నిహితం వీరం తత్ర మాం ద్రక్ష్యతే భవాన్. ౩౬. తత్ర దానవదైత్యానాం సంగాత్తేభావ ఆసురః, దృష్ట్వా మదనుభావం వై సద్యః కుంఠో వినంక్ష్యతి. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

పరతంత్రస్సన్. నిజైః కర్మభిర్నానాయోనిషు క్రిమికీటాదిషు సంసరన్. ౨౬. జన్మేతి. తత్ర పౌరుష్యాం గతౌ. జన్మాదిభిరస్య. యది స్తంభో న భవేత్. తర్హి అయం మదనుగ్రహ ఏవ. ౨౭. కథం తర్హి. ధ్రువాదిభ్యోఽర్థసంపదః. అదదా ఇతి చేత్తత్రాహ—మానేతి. మాన ఏవ స్తంభః అన మ్రతా. తస్య నిమిత్తభూతానాం. సమంతతః సర్వశ్రేయః ప్రతికూలానాం జన్మాదీనాం. సత్త్వేఽపి. జన్మాదిభిరితి వా. హంత హే బ్రహ్మన్. మత్పరో న ముహ్యేత్. అతో భక్తస్యేచ్ఛయా సంపదోఽపి దదామి. అభక్తస్తు ముహ్యేదితి. తదహంకారాపహారరూపమేవ తస్యానుగ్రహం కరోమీతి భావః. ౨౮. అస్య చేదానీం మత్పరత్వాదన్యైః దుష్ప్రాపమపి దాస్యామీతి వక్తుం. తస్య మోహాభావమాహ—త్రిభిః. ఏష ఇతి. శ్లో. న హ్యేతస్మిన్కులే కశ్చిన్నిస్సత్త్వః కృపణః పుమానిత్యాదినా. ఛలైరేవ యయా ధర్మ ఉక్తః. తథాపి తం ధర్మం. అయం న త్యజతి. అతః సత్యవాక్. ౨౯-౩౧. ఏష ఇతి. మే మయా. మదాశ్రయః అహమేవాశ్రయః పాలకో యస్య సః. ౩౨. స్థానం ప్రాపిత ఇతి యదుక్తం. తదేవ స్థానమాహ—తావదితి. తావత్సావర్ణిమన్వంతరపర్యంతం సుతలమధ్యాస్తాం. అధివసత్విత్యర్థః. యద్యస్మిన్నివసతాం ఆధ్యాదయః. మమేక్షయా న సంభవంతి. ౩౩. ఏవం బ్రహ్మాణం ప్రత్యుక్త్వా కరుణాపరవశః సాక్షాద్బలిం ప్రత్యాహ—చతుర్భిః. ఇంద్రసేనేతి. ౩౪. నేతి. త్వచ్ఛాసనం అతిగచ్ఛంతి అతివర్తంత ఇతి తథా. తాన్. ౩౫. తథాపి భగవద్వియోగాత్తదనిచ్ఛంతం ప్రత్యాహ—రక్షిష్య ఇతి. ౩౬. తత్రేతి. సంగాద్య ఆసురో భావః స వినంక్ష్యతి. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్తవంతం పురుషం పురాతనం మహానుభావోఽఖిలసాధుసమ్మతః, బద్ధాంజలిర్బాష్పకలాకులేక్షణో భక్త్యుద్గలో గద్గదయా గిరాబ్రవీత్ ౧. బలిరువాచః—అహో ప్రణామస్య కృతస్సముద్యమః ప్రపన్నభక్తార్థవిధౌ సమాహితః, యల్లోకపాలైస్త్వదనుగ్రహోఽమరైరలబ్ధపూర్వోఽపసదేఽసురేఽర్పితః. ౨. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్త్వా హరిమానమ్య బ్రహ్మాణం సభవం తతః, వివేశ సుతలం ప్రీతో బలిర్ముక్తస్సహాసురైః. ౩. ఏవమింద్రాయ భగవాన్ ప్రత్యానీయ త్రివిష్టపమ్, పూరయిత్వా దితేః కామమశాసత్సకలం జగత్. ౪. లబ్ధప్రసాదం నిర్ముక్తం పౌత్రం వంశధరం బలిమ్, నిశామ్య భక్తిప్రవణః ప్రహ్లాద ఇదమబ్రవీత్. ౫. ప్రహ్లాద ఉవాచః- నేమం విరించో లభతే ప్రసాదం న శ్రీర్న శర్వః కిముతాపరే యే, యన్నో సురాణామపి దుర్గపాలో విశ్వాభివంద్యైరభివందితాంఘ్రిః. ౬. యత్పాదపద్మమకరందనిషేవణేన బ్రహ్మాదయశ్శరణదాశ్నువతే విభూతిమ్, కస్మాద్వయం కుసృతయః ఖలయోనయస్తే దాక్షిణ్యదృష్టిపదవీం భవతః ప్రణీతాః. ౭. చిత్రం తవేహితమహోఽమితయోగమాయాలీలావిసృష్టభువనస్య విశారదస్య, సర్వాత్మనస్సమదృశో విషమస్వభావో భక్తప్రియో యదసి కల్పతరుస్వభావః. ౮. శ్రీభగవానువాచః—వత్స

శ్లో. "త్రయోవింశే బలౌ యాతే సుతలం సపితామహే, ఉపేంద్రేణ దివం గత్వా పూర్వవన్మోదతే హరిః." ఇతీతి. బాష్పస్య కలాభిః. బిందుభిః ఆకులే ఈక్షణే యస్య. భక్త్యా ఉద్గలః ఉత్కంఠః. ౧. అహో ఇతి. అహో. త్వత్ప్రణామస్య. మహిమా యదర్థం కృతః. సముద్యమ ఏవ ప్రపన్నానాం భక్తానాం. యోఽర్థః తస్య విధౌ అభక్తేఽపి తస్య సంపాదనే. సమాహితః అప్రమత్తస్సన్ స్థితః. కుతః. యేనోద్యమేన లోకపాలైరమరైః. సత్త్వప్రధానైరపి. అలబ్ధపూర్వస్త్వదనుగ్రహః. అపసదే నీచే. రాజసే మయి. అర్పితః. అయం భావః. పరమేశ్వరాయ తుభ్యం. అహం వరాకస్త్రిలోకీం దత్తవానిత్యేతదాస్తామ్. ప్రణామోఽపి న సమ్యక్కృతః కింతు తదర్థముద్యమమాత్రం కృతం. తేన తపోదానాదికర్మకోటిభిరప్యలభ్యస్త్వదనుగ్రహస్సంపాదితః. అహో త్వత్ప్రణామప్రభావాశ్చర్యమితి. ౨. ౩. ఏవమితి. అశాసత్ ఉపేంద్రస్సన్ పాలయామాస. ౪. ౫. నేతి. దుర్గపాలః రక్షిష్యే సర్వతోఽహమిత్యుక్తత్వాత్. ౬. యదితి. హే శరణద ఆశ్రయద. యే కుసృతయః దుర్వృత్తాః. ఖలయోనయః ఉగ్రజాతయశ్చ. తే వయం తస్య భవతో దాక్షిణ్యదృష్టేః పదవీం కస్మాద్ధేతోః ప్రణీతాః ప్రాపితాః. బహుమానేన చిత్తానువర్తనం దాక్షిణ్యం. తేన యా దృష్టిః తద్విషయతాం ప్రాపితాః. ౭. భక్తప్రియత్వాదితి చేత్తర్హి. చిత్రమితి. ఏవం తవేహితం. అహో చిత్రం. కిం తత్. సర్వాత్మనః. సమదృశశ్చ. స్వభావో విషమ ఇతి యత్. సర్వాత్మత్వే చిత్రచరిత్రత్వే చ హేతుః. అమితా అచింత్యా యోగమాయా. తయా లీలయా. విసృష్టాని విరచితాని. యేన తస్య. అహో మితయోగేత్యత్ర సంధిరార్షః. సమదృక్త్వే హేతుః. విశారదస్య సర్వజ్ఞస్య. అథవా. భక్తప్రియత్వేఽపి తవ వైషమ్యం నాస్త్యేవ. యతః. కల్పతరుస్వభావస్సన్. భక్తప్రియోఽసి.

ప్రహ్లాదభద్రం తే ప్రయాహి సుతలాలయం, మోదమానస్స్వపౌత్రేణ జ్ఞాతీనాం సుఖమావహ. ౯. నిత్యం ద్రష్టాసి మాం తత్ర గదాపాణిమవస్థితం, మద్దర్శనమహాహ్లాదధ్వస్తకర్మనిబంధనః. ౧౦. శ్రీశుక ఉవాచః—ఆజ్ఞాం భగవతో రాజన్ ప్రహ్లాదో బలినా సహ, బాఢమిత్యమలప్రజ్ఞో మూర్ధ్న్యాధాయ కృతాంజలిః. ౧౧. పరిక్రమ్యాదిపురుషం సర్వాసురచమూపతిః, ప్రణతస్తదనుజ్ఞాతః ప్రవివేశ మహాబిలం. ౧౨. అథాహోశనసం రాజన్ హరిర్నారాయణోఽంతికే, ఆసీనమృత్విజాం మధ్యే సదసి బ్రహ్మవాదినాం ౧౩. శ్రీభగవానువాచః—బ్రహ్మన్ సంతను శిష్యస్య కర్మచ్ఛిద్రం వితన్వతః, యత్తత్కర్మసు వైషమ్యం బ్రహ్మదృష్టం సమం భవేత్. ౧౪. శ్రీశుక ఉవాచః—కుతస్తత్కర్మవైషమ్యం యస్య కర్మేశ్వరో భవాన్, యజ్ఞేశో యజ్ఞపురుషః సర్వభావేన పూజితః. ౧౫. మంత్రతస్తంత్రతశ్ఛిద్రం దేశకాలార్హవస్తుతః, సర్వం కరోతి నిశ్ఛిద్రమనుసంకీర్తనం తవ. ౧౬. తథాపి వదతో భూమన్ కరిష్యామ్యనుశాసనం, ఏతచ్ఛ్రేయః పరం పుంసాం యత్తవాజ్ఞానుపాలనం. ౧౭. శ్రీశుక ఉవాచః—ప్రతినంద్య హరే రాజ్ఞాముశనా భగవానితి, యజ్ఞచ్ఛిద్రం సమాధత్త బలేర్విప్రర్షిభిస్సహ. ౧౮. ఏవం బలేర్మహీం రాజన్ భిక్షిత్వా వామనో హరిః, దదౌ భ్రాత్రే మహేంద్రాయ త్రిదివం యత్పరైర్హృతమ్. ౧౯. ప్రజాపతిపతిర్బ్రహ్మా దేవర్షిమనుభూమిపైః, దక్షభృగ్వంగిరోముఖ్యైః కుమారేణ భవేన చ. ౨౦. కశ్యపస్యాదితేః ప్రీత్యై సర్వభూతసుఖాయ చ, లోకానాం లోకపాలానామకరోద్వామనం పతిమ్. ౨౧. దేవానాం సర్వవేదానాం ధర్మస్య తపసశ్శ్రియః, మంగళానాం వ్రతానాం చ కల్పం స్వర్గాపవర్గయోః. ౨౨. ఉపేంద్రం కల్ప

న హి కల్పతరురాశ్రితానామేవ కామాన్ పూరయన్నపి విషమో భవతీత్యర్థః. ౮. ౯. నిత్యమితి. మద్దర్శనేన. యో మహానాహ్లాదః, తేన ధ్వస్తం కర్మబంధనమజ్ఞానం యస్య. ౧౦. ౧౩. బ్రహ్మన్నితి. కర్మ వితన్వతః శిష్యస్య యత్. ఛిద్రమంతరం. న్యూనం జాతం. తత్సంతను విస్తారయ సంధత్స్వ. యజమానం వినా కథం సంధాతవ్యమితి న వాచ్యమిత్యాహ.—యత్తదితి. బ్రహ్మదృష్టం బ్రాహ్మణైర్దృష్టమేవ. సమం భవేత్ కిం పునరనుష్ఠితమిత్యర్థః. ౧౪. కుత ఇతి. భవాన్ యస్య సర్వేణాపి భావేన వస్తుమాత్రేణ పూజితః తస్య కర్మసు. కుతో వైషమ్యం. కథంభూతః. కర్మణామీశ్వరః ప్రవర్తకః. యజ్ఞేశః యజ్ఞస్య ఫలదః. యజ్ఞమయశ్చ పురుషః. ౧౫. ఆస్తాం తావత్పూజా. మంత్రత ఇతి. యస్మాన్మంత్రతః స్వరాదిభ్రంశేన. తంత్రతః వ్యుత్క్రమాదినా. దేశతః కాలతశ్చ అర్హతః పాత్రతః. వస్తుతస్తు దక్షిణాదినా. యచ్ఛిద్రం న్యూనం తత్సర్వం. తవానుకీర్తనమాత్రమేవ నిశ్ఛిద్రం కరోతి. ౧౬. ౧౭. ప్రతినంద్యేతి. ఇతి. హరేరాజ్ఞాం ప్రతినంద్య బలేర్యజ్ఞచ్ఛిద్రం. సమాధత్త సందధే. పాఠాంతరే సమాధాయ. తస్యాజ్ఞాం సంపాదితవానితి శేషః. ౧౮. ౧౯. ప్రజాపతిరితి. దేవాశ్చ ఋషయశ్చ మనవశ్చ భూమిపాశ్చ తైస్సహితః. ౨౦. ౨౧. నను లోకాదీనాం పతిరింద్రోఽస్త్యేవ సత్యం. తథాపి. దేవానామితి. దేవాదీనాం కల్పం పాలనే దక్షం. ౨౨. ఉపేం

యాంచక్ర ఇతి సర్వవిభూతయే, సదా సర్వాణి భూతాని భృశం ముముదిరే నృప. ౨౩. తతస్త్వింద్రః పురస్కృత్య దేవయానేన వామనమ్, లోకపాలైర్దివం నిన్యే బ్రహ్మణా చానుమోదితః. ౨౪. ప్రాప్య త్రిభువనం చేంద్ర ఉపేంద్రభుజపాలితమ్, శ్రియా పరమయా జుష్టో ముముదే గతసాధ్వసః. ౨౫. బ్రహ్మా శర్వః కుమారశ్చ భృగ్వాద్యా మునయో నృప, పితరస్సర్వభూతాని సిద్ధా వైమానికాశ్చ యే. ౨౬. సుమహత్కర్మ తద్విష్ణోర్గాయంతః పరమాద్భుతమ్, ధిష్ణ్యాని స్వాని తే జగ్మురదితించ శశంసిరే. ౨౭. సర్వమేతన్మయాఖ్యాతం భవతః కురునందన, ఉరుక్రమస్య చరితం శ్రోతౄణామఘమోచనమ్. ౨౮. పారం మహిమ్న ఉరువిక్రమతో గృణానో యః పార్థివాని విమమే సరజాంసి మర్త్యః, కిం జాయమాన ఉత జాత ఉపైతి మర్త్య ఇత్యాహ మంత్రదృగృషిః పురుషస్య యస్య. ౨౯. య ఇదం దేవదేవస్య హరేరద్భుతకర్మణః, అవతారానుచరితం శృణ్వన్ యాతి పరాం గతిమ్. ౩౦. క్రియమాణే కర్మణీదం దైవే పిత్ర్యేఽథ మానుషే, యత్ర యత్రానుకీర్త్యేత తత్తేషాం సుకృతం విదుః. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

మత్స్యావతారకథాప్రారంభఘట్టః.

రాజోవాచః— భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామో హరేరద్భుతకర్మణః, అవతారక

ద్రమితి. వామనముపేంద్రం. కల్పయాంచక్రే. ౨౩. తత ఇతి. దేవయానేన మార్గేణ. విమానేన వా. ౨౪. ౨౮. ఏతచ్చరితం సర్వమాఖ్యాతమితి విశేషోక్త్యా. అన్యాన్యపి సంతీత్యుక్తం. తాని తర్హి నిశ్శేషాణి వర్ణనీయానీత్యపేక్షాయామాహ.—పారమితి. ఉరు బహుధా విక్రమతో విష్ణోర్మహిమ్నః. పారం యో గృణానో భవతి స మర్త్యః పార్థివాని రజాంస్యపి. విమమే గణితవాన్. యథా. పార్థివపరమాణుగణనమశక్యం. తథా. విష్ణోర్గుణగణనమప్యశక్యమిత్యర్థః. తథా చ మంత్రః. శ్రు. "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాగ్ంసి యో అస్కభాయ దుత్తరగ్ం సధస్థం విచక్రమాణస్త్రేధోరుగాయ" ఇత్యాది. ఏవమేవ మంత్రాంతరార్థం సూచయన్నాహ:- యస్య పురుషస్య పూర్ణస్య మహిమ్నః. పారం మంత్రదృగృషిః వసిష్ఠ ఇతి. ఏవమాహ—కథం కిం జాయమానో జాతో వా. ఉపైతి. న కోఽపీతి వదన్ననంతత్వేనైవాహేత్యర్థః. తథా చ మంత్రః. శ్రు. "న తే విష్ణో జాయమానో న జాత" ఇతి. ౨౯. య ఇతి. య ఇదం శృణ్వన్ గృణన్. భవతి సపరాం గతిం యాతి. ౩౦. క్రియమాణ ఇతి. సుకృతం యథావత్కృతం విదుః. ౩౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుర్వింశే భగవతః కథా మత్స్యస్వరూపిణః, వివిచ్యతే యతస్సత్యవ్రతరక్షా మహార్ణవే." తను తను ప్రదర్శ్యైవ సిద్ధైశ్వర్యనిదర్శనాత్, మత్స్యం పృచ్ఛతి పృథ్వీశో లీలయా వామనోపమమ్. భగవన్నితి. మాయయా. మత్స్యవిడంబనం మత్స్యరూపానుకరణం యస్యాం

థామాద్యాం మాయామత్స్యవిడంబనామ్. ౧. యదర్థమాదధాద్రూపం మాత్స్యం లోకజుగుప్సితమ్, తమఃప్రకృతిదుర్మర్షం కర్మగ్రస్త ఇవేశ్వరః. ౨. ఏతన్నో భగవన్ సర్వం యథావద్వక్తుమర్హసి, ఉత్తమశ్లోకచరితం సర్వలోకసుఖావహమ్. 3. సూత ఉవాచ:—ఇత్యుక్తో విష్ణురాతేన భగవాన్ బాదరాయణిః, ఉవాచ చరితం విష్ణోర్మాత్స్యరూపేణ యత్కృతమ్. ౪. శ్రీశుక ఉవాచ:—గోవిప్రసురసాధూనాం ఛందసామపి చేశ్వరః, రక్షామిచ్ఛంస్తనూర్ధత్తే ధర్మస్యార్థస్య చైవ హి ౫ ఉచ్చావచేషు భూతేషు చరన్ వాయురివేశ్వరః, నోచ్చావచత్వం భజతే నిర్గుణత్వాద్ధియో గుణైః. ఆసీదతీతకల్పాంతే బ్రాహ్మో నైమిత్తికో లయః, సముద్రోపప్లుతాస్తత్ర లోకా భూరాదయో నృప. ౭. కాలేన గతనిద్రస్య ధాతుశ్శిశయిషోర్బలీ, ముఖతో నిస్సృతాన్ వేదాన్ హయగ్రీవోఽంతికేఽహరత్. ౮. జ్ఞాత్వా తు దానవేంద్రస్య హయగ్రీవస్య చేష్టితం, దధార శఫరీరూపం భగవాన్ హరిరీశ్వరః. ౯. తత్ర రాజఋషిః కశ్చిన్నామ్నా సత్యవ్రతో మహాన్, నారాయణపరోఽతప్యత్సన్నృపస్సలిలాశనః. ౧౦. యోఽసావస్మిన్ మహాకల్పే తనయస్సవివస్వతః, శ్రాద్ధదేవ ఇతి ఖ్యాతో మనుత్వే హరిణార్పితః. ౧౧. ఏకదా కృతమాలాయాం కుర్వతో జలతర్పణమ్, తస్యాంజల్యుదకే కాచిచ్ఛఫర్యేకాభ్యపద్యత. ౧౨. సత్యవ్రతోఽంజలిగతాం సహతోయేన భారత, ఉత్ససర్జ నదీతోయే శఫరీం ద్రవిడేశ్వరః. తమాహ సాతికరుణం మహాకారుణికం నృప. ౧3. మత్స్య ఉవాచ:—యాదోభ్యో జ్ఞాతిఘాతిభ్యో దీనాం మాం దీనవత్సల, కథం విసృజసే రాజన్ భీతామస్మిన్ సరిజ్జలే. ౧౪. శ్రీశుక ఉవాచ:—స ఆత్మనోఽనుగ్రహార్థం ప్రీత్యా మత్స్యవపుర్ధరమ్, అజానన్ రక్షణార్థాయ శఫర్యాస్సమనోదధే. ౧౫. తస్యా దీనతమం వాక్యమాశ్రుత్య స మహీపతిః, కలశాప్సు నిధాయైతాం ద

తాం. ౧. నను కస్మాదకస్మాదేవ మత్స్యావతారశ్రవణేచ్ఛా. వామనావతారసాదృశ్యాదిత్యాహ.—ద్వాభ్యాం. యదర్థమితి. దుర్మర్షం దుస్సహం. ౨. ఏతదితి. బలేరనుగ్రహాయ జుగుప్సితమపి యాచకరూపం ధృతవానితి యుక్తముక్తం. యదర్థం తు లోకజుగుప్సితం మాత్స్యం రూపమధారయత్, ఏతన్నో యథావద్వక్తుమర్హసీత్యర్థః. 3. ౪. సామాన్యేనావతారప్రయోజనమాహ.—గోవిప్రేతి. ౫. జుగుప్సితత్వం పరిహరతి.—ఉచ్చావచేష్వితి. ధియో గుణైర్యాన్యుచ్చావచాని భూతాని. తేషు నియంతృత్వేన చరన్నపీశ్వరః. నోచ్చావచత్వం భజతే నిర్గుణత్వాత్ శుద్ధసత్త్వమయైర్మత్స్యాద్యవతారైః. ఉచ్చావచత్వశంకా క్వేతి భావః. ౬. విశేషతో మత్స్యావతారప్రయోజనమాహ.—త్రిభిః. ఆసీదితి. బ్రహ్మణో నిద్రాయాం భవో బ్రాహ్మః. తేనైవ నిమిత్తేన జాతో నైమిత్తిక సముద్రే ఉపప్లుతాః నిమగ్నాః. ౭. కాలేనేతి. అంతికే నిస్సృతాన్. ౮. జ్ఞాత్వేతి. శఫరీరూపం మత్స్యరూపం. ౯. ప్రయోజనాంతరం చ లీలాప్రకారం చాహ.—తత్రేత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. ౧౦. య ఇతి. స ఏవ శ్రాద్ధదేవ ఇతి ఖ్యాతః. ౧౧. ఏకదేతి. కృతమాలా

యాశ్చర్మిన్య ఆశ్రమమ్.౧౬.సా తు తత్రైకరాత్రేణ వర్ధమానా కమండలౌ, అలబ్ధ్వాత్మావకాశాం సావిదమాహ మహీపతిమ్. ౧౭. మత్స్య ఉవాచ:—నాహం కమండలావస్మిన్ కృచ్ఛ్రం వస్తుమిహోత్సహే, కల్పయౌకస్సువిపులం యత్రాహం నివసే సుఖమ్.౧౮.శ్రీశుక ఉవాచ:—స ఏనాం తత ఆదాయ న్యధాదౌదంచనోదకే, తత్ర క్షిప్తా ముహూర్తేన హస్తత్రయమవర్ధత ౧౯.న మ ఏతదలం రాజన్ సుఖం వస్తుముదంచనమ్, పృథు దేహి పదం మహ్యం యాత్వాహం శరణాగతా.౨౦. తత ఆదాయ సా రాజ్ఞా క్షిప్తా రాజన్ సరోవరే,తదావృత్యాత్మనా సర్వం మహామీనోఽన్వవర్ధత. ౨౧. నైతన్మే స్వస్తయే రాజన్నుదకం సలిలౌకసః, నిధేహి రక్షాయోగేన హ్రదే మామవిదాసిని. ౨౨. ఇత్యుక్తస్సోఽనయన్మత్స్యం తత్ర తత్ర విదాసిని, జలాశయే సంమితం తం సముద్రే ప్రాక్షిపజ్ఝషమ్. ౨౩. క్షిప్యమాణస్తమాహేదమిహ మాం మకరాదయః, అదంత్యతిబలా వీర న మాముత్స్రష్టుమర్హసి. ౨౪. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం విమోహితస్తేన వదతా వల్గుభారతీమ్, తమాహ కో భవానస్మాన్మత్స్యరూపేణ మోహయన్. నైవం వీర్యో జలచరో దృష్టోఽస్మాభిః శ్రుతోఽపివా, యో భవాన్ యోజనశతమహ్నాఽభివ్యానశేఽమరః. ౨౬. నూనం త్వం భగవాన్ సాక్షాద్ధరిర్నారాయణోఽవ్యయః, అనుగ్రహాయ భూతానాం ధత్సే రూపం జలౌకసామ్. ౨౭. నమస్తే పురుషశ్రేష్ఠ స్థిత్యుత్పత్తివ్యయేశ్వర, భక్తానాం నః ప్రపన్నానాం ముఖ్యో హ్యాత్మా గతిర్విభో. ౨౮. సర్వే లీలావతారాస్తే భూతానాం భూతిహేతవః, జ్ఞాతుమిచ్ఛామ్యదోరూపం యదర్థే భవతా ధృతమ్ ౨౯. న తేఽరవిందాక్ష పదోపసర్పణం మృషా భవేత్సర్వసుహృత్ప్రియాత్మనః, యథేతరేషాం పృథగాత్మనాం సతామదీదృశో యద్వపురద్భుతం హి నః. ౩౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి బ్రువాణం నృపతిం జగత్పతిస్సత్యవ్రతం మత్స్యవపుర్యుగక్షయే, విహర్తుకామః

యాం నద్యాం. ౧౬. ౧౭. నాహమితి. యత్రాహం సుఖం నివసామి తదోకః స్థానం కల్పయ. ౧౮. స ఇతి. ఔదంచనోదకే మణికస్థే జలే. ౧౯. ౨౧. నేతి. రక్షాయా యోగేనోపాయేన. యథా మహాహ్రదప్రాప్తేరర్వాగ్జలం వినా న శుష్యేయం తేనోపాయేన. నిధేహి అవిదాసిని అనుపక్షయే. ౨౨. ఇతీతి. సమ్మితం తత్తజ్జలాశయపరిమితం సంతం. ౨౩. ౨౫. నైవమితి. అభివ్యానశే అభితో వ్యాప్తవాన్. ౨౬. ౨౭. నమ ఇతి. ముఖ్యః సత్యః. ఆత్మా. గతిశ్చ ఆశ్రయః. ౨౮. ౨౯. నేతి. హే అరవిందాక్ష. పృథగాత్మనాం దేహాద్యభిమానినాం. సతామితరేషాం. పదోపసర్పణం. యథా మృషా భవేత్. తథా సర్వసుహృత్ప్రియాత్మనస్తవ పదోపసర్పణం మృషా న భవేత్. యద్యస్మాత్ నో భక్తానామద్భుతం వపురదీదృశః దర్శితవానసి పృథగాత్మనోసతామితి, పాఠాంతరే. పృథగాత్మనో భేదదర్శినః. పుంసః అసతాం అపరిచ్ఛిన్నానాం. పదోపసర్పణం యథా మృషేత్యర్థః. ౩౦. ఇతీతి.

ప్రళయార్ణవేఽబ్రవీచ్చికీర్షితైకాంతజనప్రియః ప్రభుః. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ:— సప్తమేఽద్యతనాదూర్ధ్వమహన్యేతదరిందమ, నిమఙ్క్ష్యత్యప్యయాంభోధౌ త్రైలోక్యం భూర్భువాదికమ్. ౩౨. త్రైలోక్యాం లీయమానాయాం సంవర్తాంభసి వై తదా, ఉపస్థాస్యతి నౌః కాచిద్విశాలా త్వాం మయేరితా. ౩౩. త్వం తావదోషధీస్సర్వా బీజాన్యుచ్చావచాని చ, సప్తర్షిభిః పరివృతస్సర్వసత్త్వోపబృంహితః. ౩౪. ఆరుహ్య బృహతీం నావం విచరిష్యస్యవిక్లబః, ఏకార్ణవే నిరాలోకే ఋషీణామేవ వర్చసా. ౩౫. దోధూయమానాం తాం నావం సమీరేణ బలీయసా, ఉపస్థితస్య మే శృంగే నిబధ్నీహి మహాహినా. ౩౬. అహం త్వామృషిభిస్సాకం సహ నావముదన్వతి, వికర్షన్ విచరిష్యామి యావద్బ్రాహ్మీ నిశా ప్రభో. ౩౭. మదీయం మహిమానం చ పరబ్రహ్మేతి శబ్దితమ్, వేత్స్యస్యనుగృహీతం మే సంప్రశ్నైర్వివృతం హృది. ౩౮. ఇత్థమాదిశ్య రాజానం హరిరంతరధీయత, సోఽన్వవైక్షత తం కాలం యం హృషీకేశ ఆదిశత్. ౩౯. ఆస్తీర్య దర్భాన్ ప్రాక్కూలాన్ రాజర్షిః ప్రాగుదఙ్ముఖః, నిషసాద హరేః పాదౌ చింతయన్ మత్స్యరూపిణః. ౪౦. తతస్సముద్ర ఉద్వేలస్సర్వతః ప్లావయన్మహీమ్, వర్ధమానో మహామేఘైర్వర్షద్భిస్సమదృశ్యత. ౪౧. ధ్యాయన్ భగవతః పాదౌ దదృశే నావమాగతామ్, తామారురోహ విప్రేంద్రైరాదాయౌషధివీరుధః. ౪౨. తమూచుర్మునయః ప్రీతా రాజన్ ధ్యాయస్వ కేశవం, స వై నస్సంకటాదస్మాదవితా శం విధాస్యతి. ౪౩. సోఽనుధ్యాతస్తతో రాజ్ఞః ప్రాదురాసీన్మహార్ణవే, ఏకశృంగధరో మత్స్యో హైమో నియుతయోజనః. ౪౪.

ఏకాంతజనాః భక్తాః తేషాం ప్రియాణ్యేవ చికీర్షితాని యస్య. ౪౧. సప్తమ ఇతి. అప్యయాంభోధౌ ప్రళయార్ణవే. భూర్భువాదికమిత్యర్థః. ౩౨. త్రైలోక్యామితి. సంవర్తాంభసి ప్రళయోదకే త్వాముపస్థాస్యతి. ప్రాప్స్యతి. ౩౩. త్వమితి. ఓషధీః. ఆదాయేతి శేషః. ౩౪. ఆరుహ్యేతి. ఋషీణామేవాలోకేన విచరిష్యసి. ౩౫. దోధూయమానామితి. మహాహినా వాసుకినా. ౩౬. ౩౭. మదీయమితి. మే మయా. అనుగృహీతం. ప్రసాదీకృతం హృది. అపరోక్షం వేత్స్యసి త్వయా కృతైః సంప్రశ్నైః. మయా వివృతం ప్రకాశితం సంతం. ౩౮. ౪౪. నిబధ్యేతి. పరత్రేణ రూపేణ. శ్లో. సాగరం తారయిష్యం తం తరిష్యన్నివ సాగరం, సత్యవ్రతో గుణత్వేన తుష్టావ హరిమష్టభిః శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. అత్రేదం చింత్యం. కిమయం మహాప్రళయో నైమిత్తికో వేతి. తత్ర తావత్. బ్రాహ్మో లయ ఇతి యోఽసావస్మిన్ మహాకల్ప ఇతి చోక్తేర్మహాప్రళయ ఇతి ప్రాప్తం. నేతి బ్రూమః. మహాప్రళయే పృథివ్యాదీనామవశేషాసంభవాత్. యావద్బ్రాహ్మీ నిశేత్యాద్యుక్తివిరోధాచ్చ. అతో నైమిత్తిక ఇతి యుక్తం. న చైతదపి సంగచ్ఛతే. సంవర్తకానాం వృష్ట్యాదిభిర్వినా అకస్మాదేవ సప్తమేఽహని త్రైలోక్యం నిమంక్ష్యతీతి మత్స్యోక్తేరనుపపత్తేః. యచ్చోక్తం ప్రథమస్కంధే. శ్లో. రూపం స జగృహే మాత్స్యం చాక్షుషాంతరసంప్లవే, నావ్యారోప్య మహీమయ్యామపాద్వైవస్వతం మనుమిత్యాది. తదపి తదా

నిబధ్య నావం తచ్ఛృంగే యథోక్తో హరిణా పురా, వరత్రేణాహినా తుష్టస్తుష్టావ మధుసూదనమ్. ౪౬. రాజోవాచ. అనాద్యవిద్యోపహతాత్మసంవిదస్తన్మూలసంసారపరిశ్రమాతురాః, యదృచ్ఛయేహోపసృతా యమాప్నుయుర్విముక్తిదో నః పరమో గురుర్భవాన్. ౪౭. జనోఽబుధోఽయం నిజకర్మబంధనస్సుఖేచ్ఛయా కర్మ సమీహతేఽసుఖమ్, యత్సేవయా తాం విధునోత్యసన్మతిం గ్రంథిం విభింద్యాద్ధృదయే స నో గురుః. ౪౮. యత్సేవయాఽగ్నేరివ రుద్రరోదనం పుమాన్విజహ్యాన్మలమాత్మనస్తమః, భజేత వర్ణం నిజమేష సోఽవ్యయో భూయాత్స ఈశః పరమో గురుర్గురోః. ౪౯. న యత్ప్రసాదాయుతభాగలేశమన్యే చ దేవా గురవో జనాస్స్వయమ్,

---

దుర్ఘటం న హి ప్రళయద్వయేఽపి మహీమయ్యాం నావ్యారోహః సంభవతి. న చాక్షుషమన్వంతరే ప్రళయోఽస్తి. తథా చ సతి. సప్తమో మనుర్వైవస్వత ఇతి చ దుర్ఘటం స్యాత్. 'త్వం తావదోషధీః సర్వా' ఇత్యాదినిర్దేశోఽపి న సంగచ్ఛతే. న హి తదా ఓషధ్యాదీనాం సత్త్వానాం చావశేషః సంభవతి. తస్మాదన్యథా వర్ణ్యతే. నైవాయం వాస్తవః కోఽపి ప్రళయః కింతు సత్యవ్రతస్య జ్ఞానోపదేశాయావిర్భూతో భగవాన్ వైరాగ్యార్థమకస్మాత్ప్రళయమివ దర్శయామాస. యథాస్మిన్నేవ వైవస్వతమన్వంతరే మార్కండేయాయ దర్శితవాన్. తదపేక్షయైవ చ మహాకల్పేఽస్మిన్నితి విశేషణం సంగచ్ఛతే. తథా చ. శ్లో. తతస్సముద్ర ఉద్వేలస్సర్వతః సమదృశ్యతేతి తస్యైవ తదాదర్శనముక్తమిత్యేషా దిక్. ప్రస్తుతం స్తోత్రం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౪౬. తత్ర నానాయోనిషు సంసరతః స్వస్య భగవత్కృపయైవ తత్ప్రాప్తిం దృష్ట్వా ముక్తయే తమేవ ప్రార్థయతే.—అనాదీతి. అనాదిర్యా అవిద్యా తయా ఉపహతా ఆవృత్తా ఆత్మసంవిద్యేషాం తే. అతఏవ అవిద్యామూలైస్సంసారపరిశ్రమైః ఆతురాః. ఇహ సంసారే యదృచ్ఛయా యదనుగ్రహాదేవ. ఉపసృతా ఆశ్రితాస్సంతః. యం ప్రాప్నుయుః. స భవానేవ సాక్షాన్నో గురుస్సన్. గ్రంథిం భింద్యాదిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౪౭. నను వైరాగ్యం వినా కుతో ముక్తిః? తర్హి తస్య త్వత్సేవైకఫలత్వాత్సేవామాదిశేత్యాశయేనాహ.—జన ఇతి. అబుధోఽయం జనః. అసుఖం యథా భవతి తథా కర్మ సమీహతే. తాం అసన్మతిం సుఖేచ్ఛాం ధునోతి. నో హృదయరూపం గ్రంథిం. స విభింద్యాత్ యతః స ఏవ పరమో గురుః. ౪౮. నను యజ్ఞదానాదిభిః సత్త్వశుద్ధిం వినా కథం గ్రంథిభేదః స్యాత్తత్రాహ—యదితి. యస్య సేవయైవ పుమాన్ ఆత్మనః మనసః. మలం తమో విజహ్యాత్. ఏషః హీనమలః. నిజం వర్ణం సత్త్వస్వరూపం భజేత. స ఈశో నో గురుర్భూయాత్. యతః. స ఏవ గురోరపి పరమో గురుః. మలహానౌ దృష్టాంతః. రుద్రరోదనం రజతం. శ్రు. "యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వం యదశ్ర్వశీయత తద్రజతగ్ం హిరణ్యమభవది"తి శ్రుతేః. తద్వత్. యథాగ్నేః సంపర్కాన్మలం జహాతి. స్వవర్ణం భజతే. న తు క్షాళనాదిభిః. తథా న యజ్ఞాదిభిః మలత్యాగః. కింతు త్వత్సేవయైవ తేషాం తు సేవాంగత్వమేవేతి భావః. ౪౯. పరమేశ్వరత్వం పరమగురుత్వం చ ప్రపంచయన్నాహ—నేతి. యత్ప్రసాదస్యాయుతభాగస్తస్య లేశ

కర్తుం సమేతాః ప్రభవంతి పుంసస్తమీశ్వరం త్వాం శరణం ప్రపద్యే. ౪౯. స చక్షురంధస్య యథాగ్రణీః కృతస్తథా జనస్యావిదుషో బుధో గురుః, త్వమర్కదృక్సర్వదృశాం సమీక్షణో వృతో గురుర్నస్స్వగతిం బుభుత్సతాం. ౫౦. జనో జనస్యాదిశతేఽసతీం గతిం యయా ప్రపద్యేత దురత్యయం తమః, త్వవ్యయం జ్ఞానమమోఘమంజసా ప్రపద్యతే యేన జనో నిజం పదం. ౫౧. త్వం సర్వలోకస్య సుహృత్ప్రియేశ్వరో హ్యాత్మా గురుర్జ్ఞానమభీష్టసిద్ధిః, తథాపి లోకో న భవంతమంధధీర్జానాతి సంతం హృది బద్ధకామః. ౫౨.తం త్వామహం దేవవరం వరేణ్యం ప్రపద్య ఈశం ప్రతిబోధనాయ, ఛింధ్యర్థదీపైర్భగవన్ వచోభిర్గ్రంథీన్ హృదయ్యాన్ వివృణు స్వలోకః. శ్రీశుక ఉవాచ:—౫౩. ఇత్యుక్తవంతం నృపతిం భగవానాదిపూరుషః, మత్స్యరూపీ మహాంభోధౌ విహరంస్తత్త్వమబ్రవీత్. ౫౪. పురాణసంహితాం దివ్యాం సాంఖ్యయోగక్రియావతీం, సత్యవ్రతస్య రాజర్షేరాత్మగుహ్యమశేషతః ౫౫.సోఽశ్రౌషీదృషిభిస్సాకమాత్మతత్త్వమసంశయం, నావ్యాసీనో భగవతా ప్రోక్తం బ్రహ్మ సనాతనం ౫౬.అతీతప్రళయాపాయఉత్థితాయ చ వేధసే, హత్వాఽసురం హయగ్రీవం వేదాన్ ప్రత్యాహరద్ధరిః. ౫౭. స తు సత్యవ్రతో రాజన్ జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః, విష్ణోః ప్రసాదాత్కల్పేఽస్మిన్నాసీద్వైవస్వతో మనుః. ౫౮. సత్యవ్రతస్య రాజర్షేర్మాయామత్స్యస్య శార్ఙ్గిణః, సంవాదం మహదాఖ్యానం శ్రుత్వా ముచ్యేత కిల్బిషాత్. ౫౯. అవతారం హరేర్యోఽయం కీర్తయేదన్వహం నరః, సంకల్పాస్తస్య సిధ్యంతి స యాతి పరమాం గతిమ్. ౬౦. ప్రళయపయసి ధాతుస్సుప్తశ

మాత్రమప్యన్యే దేవాదయః. సమేతా అపి. స్వయం తస్మై రోచమానాః. న కర్తుం ప్రభవంతి. ౪౯. తదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయన్నాహ—సచక్షురితి. అవిదుషో జనస్య. బుధో విద్వాన్ గురుః తద్వత్ అర్కప్రకాశవత్. స్వత ఏవ దృక్ జ్ఞానం యస్య సః అర్కదృక్. అతః సర్వదృశాం సర్వేంద్రియాణాం సమీక్షణః ప్రకాశకః. అతఏవ. సుగతిం బోద్ధుమిచ్ఛుభిః. నోఽస్మాభిర్గురుర్వృతోఽసి. ౫౦. కించ ప్రాకృతో గురురనర్థహేతురేవేత్యాహ-జన ఇతి. ఆదిశతే ఉపదిశతి అసతీం విషయమార్గగతిం. తమః సంసారం. ౫౧.నను తర్హి సర్వోఽపి లోకస్త్వామేవ కిం నోపసర్పతి. అజ్ఞానాదిత్యాహ—త్వమితి. ప్రియశ్చాసావీశ్వరశ్చ. ౫౨.అహం తు త్వామేవ శరణం యామీత్యాహ—తమితి. ప్రతిబోధనాయ ఉపదేశాయ అర్థదీపైః పరమార్థప్రకాశకైః. హృదయే భవాన్ గ్రంథీన్ అహంకారాదీన్ స్వలోకః స్వరూపం వివృణు ప్రకాశయ. ౫౩.ఇతీతి, నృపతిం ప్రతి. ౫౪. పురాణేతి. పురాణసంహితాం మత్స్యపురాణం. అశేషతః. అబ్రవీదిత్యనుషంగః. ౫౫. ౫౬. అతీతేతి. అతీతః పూర్వో యః ప్రళయః తస్యాపాయే అవసానే. ౫౭—౫౯. అవతారమితి. యోఽయం హరేరవతారః. తం యః కీర్తయేత్

క్తైర్ముఖేభ్యశ్శ్రుతిగణముపనీతం ప్రత్యుపాదత్త హత్వా, దితిజమకథయచ్చ బ్రహ్మ సత్యవ్రతానాం తమహమఖిలహేతుం జిహ్మమీనం నతోఽస్మి. ౧౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టాదశసహస్రికాయాం
పారమహంస్యాం, శ్రీవైయాసిక్యాం, శ్రీహయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం
అష్టమస్కంధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

---

౬౦. ప్రళయేతి. సత్యవ్రతానాం సత్యవ్రతస్య ఋషీణాం చ. ఛత్రిణో గచ్ఛంతీతి వత్. లింగసమవాయన్యాయాద్బహువచనం జిహ్మమీనం మాయామత్స్యం. ౬౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, అష్టమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, శ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితాయాం
భావార్థదీపికాయాం, చతుర్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.
అ ష్ట మ స్కం ధ స్స మా ప్తః.

శ్రీః.

శ్రీమద్భాగవతే, సవ్యాఖ్యానమ్

నవమః స్కంధః.

ప్రథమోఽధ్యాయః.

విష్ణురాత ఉవాచ:—మన్వంతరాణి సర్వాణి త్వయోక్తాని శ్రుతాని మే, వీర్యాణ్యనంతవీర్యస్య హరేస్తత్ర కృతాని చ. ౧. యోఽసౌ సత్యవ్రతో నామ రాజర్షిర్ద్రవిళేశ్వరః, జ్ఞానం యోఽతీతకల్పాంతే లేభే పురుషసేవయా. ౨. స వై వివస్వతః పుత్రో మనురాసీదితి శ్రుతమ్, తతస్తస్య సుతాః ప్రోక్తా ఇక్ష్వాకుప్రముఖా నృపాః. 3. తేషాం వంశం పృథగ్బ్రహ్మన్ వంశానుచరితాని చ, వర్ణయస్వ మహాభాగ నిత్యం శుశ్రూషతాం హి నః ౪. యే భూతా యే భవిష్యాశ్చ భవంత్యద్యతనాశ్చ యే, తేషాం నః పుణ్యకీర్తీనాం పూర్వేషాం వద విక్రమాన్. ౫. సూత ఉవాచ:—ఏవం పరీక్షితా రాజ్ఞా సదసి బ్రహ్మవాదినామ్, పృష్టః ప్రోవాచ భగవాన్ శుకః పరమధర్మవిత్. ౬ శ్రీశుక ఉవాచ:—శ్రూయతాం మానవో వంశః ప్రాచుర్యేణ పరంతప, న శక్యతే విస్తరేణ వక్తుం వర్షశతైరపి. ౭. పరాపరేషాం

శ్లో. గుణాయం గుణతావాప్త్యై వృణుతే కరుణానిధిమ్,
తమహం శరణం యామి పరమానందమాధవమ్.

త్రిగుణాష్టభిరధ్యాయైర్వైవస్వతసుతాన్వయః,
నవమే కృష్ణసత్కీర్తిప్రసంగాయ వితన్యతే.
ఏవముక్తోఽష్టమస్కంధే సద్ధర్మస్సత్త్వశోధకః,
కర్తృపాలకవక్త్రాదిమన్వాదీనాం నిరూపణైః.
సద్ధర్మశుద్ధసత్త్వానామంతరంగేశసత్కథా,
సూర్యసోమాన్వయాఖ్యానైరధునా సంగతోచ్యతే.
త్రయోదశభిరధ్యాయైః సూర్యవంశోఽనువర్ణ్యతే,
ఏకాదశభిరధ్యాయైః సోమవంశస్తతః పరైః.
తత్ర తు ప్రథమేఽధ్యాయే వైవస్వతసుతాన్వయే,
సోమవంశప్రవేశోక్త్యై సుద్యుమ్నస్త్రీత్వముచ్యతే.

‘‘శ్లో. ఉక్తానువాదపూర్వకం వైవస్వతమనోర్వంశం పృచ్ఛతి—మన్వంతరాణీత్యాదిపంచభిః.౧. ౨. 3. ౪. ౫. ౬. ౭. అనుక్తం వంశం వక్తుం పూర్వోక్తమేవ తావద్వంశం. తత్ప్రవర్తకం శ్రీ

భూతానామాత్మా యః ప్రకృతేః పరః, స ఏవాసీదిదం విశ్వం కల్పాంతేఽన్యన్న కించన. ౮. తస్య నాభేస్సమభవత్పద్మకోశో హిరణ్మయః, తస్మిన్ జజ్ఞే మహారాజ స్వయంభూర్వ్యాతభావనః.౯.మరీచిర్మనసస్తస్య జజ్ఞే తస్యాపి కశ్యపః,దాక్షాయణ్యాం తతోఽదిత్యాం వివస్వానభవత్సుతః. ౧౦. తతో మనుః శ్రాద్ధదేవస్సంజ్ఞాయామాస భారత, శ్రద్ధాయాం జనయామాస దశపుత్రాన్ స ఆత్మవాన్.౧౧.ఇక్ష్వాకునృగ శర్యాతిదిష్టధృష్టకరూశకాన్, నరిష్యంతం పృషధ్రం చ నభగం చ కవిం విభుమ్. ౧౨.అప్రజస్య మనోః పూర్వం వసిష్ఠో భగవాన్ కిల, మిత్రావరుణయోరిష్టిం ప్రజార్థ మకరోద్విభుః. ౧౩. తతశ్శ్రద్ధా మనోః పత్నీ హోతారం సమయాచత, దుహిత్రర్థము పాగమ్య ప్రణిపత్య పయోవ్రతా.౧౪.ప్రేషితోఽధ్వర్యుణా హోతా తద్ధ్యాయన్ వ్యచరత్తదా, గృహీతే తేన హవిషి వషట్కారం గృణన్ ద్విజః. ౧౫. హోతుస్త ద్వ్యభిచారేణ కన్యేళానామ సాభవత్,తాం విలోక్య మనుః ప్రాహ నాతిహృష్టమనా గురుమ్ ౧౬. భగవన్ కిమిదం జాతం కర్మ వో బ్రహ్మవాదినామ్, విపరీతమహో కష్టం మైవం స్యాద్బ్రహ్మవిక్రియా. ౧౭.యూయం మంత్రవిదో యుక్తాస్తపసా దగ్ధకిల్బిషాః, కుతస్సంకల్పవైషమ్యమనృతం విబుధేష్వపి. ౧౮. తన్నిశమ్య వచస్తస్య భగవాన్ ప్రపితామహః, హోతుర్వ్యతిక్రమం జ్ఞాత్వా బభాషే రవినందనమ్. ౧౯. ఏతత్సం కల్పవైషమ్యం హోతుస్తే వ్యభిచారతః,తథాపి సాధయిష్యేఽహం సుప్రజాస్త్వం స్వతేజసా. ౨౦. ఏవం వ్యవసితో రాజన్ భగవాన్ సమహాయశాః, అస్తౌషీదాది

నారాయణమారభ్య. అనుస్మారయతి—పరావరేషామిత్యాదిపంచభిః. ౮-౧౧. ఇక్ష్వాక్వితి నాభాగం చేతి పాఠేఽపి. నభగ ఏవ నాభాగః. కవిరిత్యస్య వసుమానిత్యపి నామాంతరసద్భావాత్. అష్టమస్కంధీ యత్రయోదశాధ్యాయప్రతిపాదితనామానుక్రమణికాయా న కోఽపి విరోధః. విష్ణుపురాణే హరి వంశే చ. వైవస్వతస్య ఇక్ష్వాకుప్రభృతిపుత్రనవకమేవాభిహితం న దశమస్య కవేః బాల్య ఏవ మృతత్వాత్. ఏవమేవాత్ర ద్వితీయేఽధ్యాయే. ౧౪.శ్లో. వివేశ కైశోరవయాః పరాం గతిమితి వక్ష్య మాణత్వాత్. ౧౨. సూర్యపౌత్రసుద్యుమ్నస్య స్త్రీత్వే సతి. బుధాత్పురూరవః ప్రభృతి సోమవంశ సంచారం వక్తుం సప్రస్తావమిళోపాఖ్యానమాహ.—అప్రజస్య మనోః పూర్వమిత్యాదినా యావద ధ్యాయసమాప్తి. అప్రజస్యేతి. పూర్వమిక్ష్వాకుప్రభృతీనాముత్పత్తేః ప్రాక్. ౧౩. తత ఇతి. దుహి త్రర్థం. మమ కన్యా యథా భవేత్తథా యజేతి. హోతారం సమ్యగయాచత. పయ ఏవ వ్రతమాహా రనియమో యస్యాః. ౧౪. ప్రేషిత ఇతి. అధ్వర్యుణా. హే హోతః. యజ. ఇతి ప్రేషితో హోతా తేన గృహీతే హవిషి సతి. తత్ తయా ప్రార్థితం. ధ్యాయన్ వ్యచరత్ అయజత్. తదధ్యాయత్సమా హిత ఇతి. పాఠాంతరే తత్ అధ్యాయత్. వాచా వషట్కారం గృణన్ వౌషడిత్యుచ్చారయన్. ౧౫. ౧౬. భగవన్నితి. బ్రహ్మవిక్రియా మంత్రాన్యథాత్వం. ౧౭. ౧౮. తదితి. ప్రపితామహో వసిష్ఠః. ౧౯. ఏతదితి. వ్యభిచారతః అన్యవృత్తిమనస్కత్వాత్. సుప్రజాస్త్వం. సుపుత్రవత్త్వం. ౨౦. ఏవమితి. ఆదిపురుషం శ్రీహరిం. స భగవాన్ వసిష్ఠః. అస్తౌషీత్ తత్తన్మంత్రాణాం యథోక్తప్రాయ

పురుషమిళాయాః పుంస్త్వకామ్యయా. ౨౧. తస్మై కామవరం తుష్టో భగవాన్ హరిరీశ్వరః, దదావిళాభవత్తేన సుద్యుమ్నః పురుషర్షభః. ౨౨. స ఏకదా మహారాజ విచరన్ మృగయాం వనే, వృతః కతిపయామాత్యైరశ్వమారుహ్య సైంధవమ్. ౨౩. ప్రగృహ్య రుచిరం చాపం శరాంశ్చ పరమాద్భుతాన్, దంశితోఽను మృగం వీరో జగామ దిశముత్తరామ్. ౨౪. స కుమారో వనం మేరోరధస్తాత్ప్రవివేశ హ, యత్రాస్తే భగవాన్ శర్వో రమమాణస్సహోమయా. ౨౫. తస్మిన్ ప్రవిష్ట ఏవాసౌ సుద్యుమ్నః పరవీరహా, అపశ్యత్స్త్రియమాత్మానమశ్వం చ బడబాం నృప. ౨౬. తదా తదనుగాస్సర్వే హ్యాత్మలింగవిపర్యయమ్, దృష్ట్వా విమనసోఽభూవన్వీక్షమాణాః పరస్పరమ్. ౨౭. రాజోవాచ:—కథమేవంవిధో దేశః కేన వా భగవన్ కృతః, ప్రశ్నమేతం సమాచక్ష్వ పరం కౌతూహలం హి నః. ౨౮. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏకదా గిరిశం ద్రష్టుమృషయస్తత్ర సువ్రతాః, దిశో వితిమిరాభాసాః కుర్వంతస్సముపాగమన్. ౨౯. తాన్ విలోక్యాంబికా దేవీ వివస్త్రా వ్రీడితా భృశమ్, భర్తురంకాత్సముత్థాయ నీవీమాశ్వథ పర్యధాత్. ౩౦. ఋషయోఽపి తయోర్వీక్ష్య ప్రసంగం రమమాణయోః, నివృత్తాః ప్రయయుస్తస్మాన్నరనారాయణాశ్రమమ్. ౩౧. తదైవం భగవానాహ ప్రియాయాః ప్రియకృద్విభుః, స్థానం యః ప్రవిశేదేతత్స వై యోషిద్భవేదితి, తత ఊర్ధ్వం వనం తద్వై పురుషా వర్జయంతి హి. సా చానుచరసంయుక్తా విచచార వనాద్వనమ్, అథ తామాశ్రమాభ్యాశే చరంతీం ప్రమదోత్తమామ్ ౩౩. స్త్రీభిః పరివృతాం వీక్ష్య చకమే భగవాన్ బుధః, సాపి తం చకమే సుభ్రూస్సోమరాజసుతం పతిమ్. ౩౪. స తస్యాం జనయామాస పురూరవసమాత్మజమ్, ఏవం స్త్రీత్వమనుప్రాప్తస్సుద్యుమ్నో మానవో నృపః. ౩౫. సస్మార స్వకులాచార్యం వసిష్ఠమితి శుశ్రుమః, స తస్య తాం దశాం దృష్ట్వా కృపయా భృశపీడితః. ౩౬. సుద్యుమ్నస్యార్థయన్ పుంస్త్వముపాధావత శంకరమ్, తుష్టస్స తస్మై భగవానృషయే ప్రీతిమావహన్. ౩౭. స్వాం చ వాచమృతాం కుర్వన్నిదమాహ విశాంపతే. ౩౮. మాసం పుమాన్ స భవితా మాసం స్త్రీ తపసా తవ, ఇత్థం వ్యవస్థయా కామం సుద్యుమ్నోఽవతు మేదినీమ్. ౩౯. శ్రీశుక

శ్చిత్తాద్యనుష్ఠానేన యథావిధ్యనుష్ఠితకర్మణామివ ఫలప్రదాతారం హరిం ప్రార్థయామాసేత్యర్థః. ౨౧-౨౮. ఏకదేతి. విగతం తిమిరం. ఆభాసః. అన్యస్య ప్రకాశః యాసు తథాభూతా దిశః కుర్వంతః. ౨౯. ౩౦. ఋషయ ఇతి. ప్రసంగం రత్యభినివేశం. స్త్రీప్రసంగదర్శనకలుషితమనసస్సంతః. తత్కలుషనివృత్త్యర్థమేవ. తత్ప్రసంగశూన్యం నరనారాయణాశ్రమం ప్రయయుః. ౩౧. ౩౨. ప్రాసంగికముక్త్వా ప్రస్తుతమనువర్ణయతి—సా చేతి. అనుచరీసంయుక్తేతి చ వక్తవ్యే భూతపూర్వ

ఉవాచ:—ఆచార్యానుగ్రహాత్కామం లబ్ధ్వా పుంస్త్వం వ్యవస్థయా, పాలయామాస జగతీం నాభ్యనందన్ స్మ తం ప్రజాః. ౪౦. తస్యోత్కలో గయో రాజ్ఞో విమలశ్చ సుతాస్త్రయః, ఉత్తరాపథరాజానో బభూవుర్ధర్మవత్సలాః. ౪౧. తతః పరిణతే కాలే ప్రతిష్ఠానపతిః ప్రభుః, పురూరవస ఉత్సృజ్య గాం పుత్రాయ గతో వనమ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం గతేఽథ సుద్యుమ్నే మనుర్వైవస్వతస్సుతే, పుత్రకామస్తపస్తేపే యమునాయాం శతం సమాః. ౧. తతోఽయజన్మనుర్దేవమపత్యార్థే హరిం ప్రభుమ్, ఇక్ష్వాకుపూర్వజాన్ పుత్రాన్ లేభే స్వసదృశాన్ దశ. ౨. పృషధ్రస్తు మనోః పుత్రో గోపాలో గురుణాన్వితః, పాలయామాస గాం యత్తో రాత్ర్యాం వీరాసనవ్రతః. ౩. ఏకదా ప్రావిశద్గోష్ఠం శార్దూలో నిశి వర్షతి, శయానా గావ ఉత్థాయ భీతాస్తా బభ్రముర్వ్రజే. ౪. ఏకాం జగ్రాహ బలవాన్ సా చుక్రోశ భృశాతురా, తస్యాస్తత్క్రందితం శ్రుత్వా పృషధ్రోఽభిససార హ. ౫. ఖడ్గమాదాయ సహసా ప్రలీనోడుగణే నిశి, అజానన్నచ్ఛినద్బభ్రోశ్శిరశ్శార్దూలశంకయా. ౬. వ్యాఘ్రోఽపి వృక్ణశ్రవణో నిస్త్రింశాగ్రహతస్తతః, నిశ్చక్రామ భృశం భీతో రక్తం పథి సముత్సృజన్. ౭. మన్యమానో హృతం వ్యాఘ్రం పృషధ్రః పరవీరహా, అద్రాక్షీత్స్వహతాం బభ్రుం వ్యుష్టాయాం నిశి దుఃఖితః. ౮. తం శశాప కులాచార్యః కృతాగసమకామతః, న క్షత్రబంధుశ్శూద్రస్త్వం కర్మణా భవితామునా. ౯. ఏవం శప్తస్స్వగురుణా ప్రత్యగృహ్ణాన్ కృతాంజలిః, అధారయద్వ్రతం వీర ఊర్ధ్వరేతా మునిప్రియమ్. ౧౦. వాసుదేవే భగవతి సర్వాత్మని పరేఽమలే, ఏకాంతిత్వం గతో భక్త్యా సర్వభూతసుహృత్సమః. ౧౧. విముక్తసంగశ్శా

గత్యా. పుంస్త్వనిర్దేశః. ౩౩—౩౯. ఆచార్యేతి. నాభ్యనందన్. స్త్రీత్వే తస్య లజ్జయా మాసం నిలీయావసానాత్. ౪౦. ౪౧. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వితీయే మనుపుత్రాణాం ద్వావపుత్రౌ విరాగతః, కరూశకాదిపంచానాం వంశానాహ లఘుక్రమాత్. వైవస్వతో మనుః శ్రాద్ధదేవః. ౧. తత ఇతి. ఇక్ష్వాకుః పూర్వజో యేషాం తాన్. ౨. తత్ర పృషధ్రస్య వంశో నాభవదితి సహేతుకమాహ.—పృషధ్రస్త్విత్యారభ్య కవిః కనీయానిత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. పృషధ్ర ఇతి. ఖడ్గపాణేస్సతః తిష్ఠతో జాగరణం వీరాసనం. తదేవం వ్రతం యస్య. యత్తః అవహితస్సన్. గాః పాలయామాస. ౩. ఏకదేతి. శార్దూలో వ్యాఘ్రః వర్షతి సతి. పర్జన్య ఇతి శేషః. ౪. ౫. ఖడ్గమితి. ప్రలీనా ఉడుగణా యస్మిన్. సమయ ఇతి శేషః. బభ్రోః కపిలాయా గోః. ౬. వ్యాఘ్ర ఇతి. గాం కామతో న జఘానేతి ఖ్యాపయితుం వృక్ణశ్రవణః ఇత్యాద్యుక్తం వృక్ణశ్రవణః ఖండితశ్రోత్రః. ౭. మన్యమాన ఇతి. వ్యుష్టాయాం ప్రభాతాయాం. ౮.

న్తాత్మా సంయతాక్షోఽపరిగ్రహః, యదృచ్ఛయోపపన్నేన కలయన్ వృత్తిమాత్మనః. ౧౨. ఆత్మన్యాత్మానమాధాయ జ్ఞానతృప్తస్సమాహితః, విచచార మహీమేతాం జడాంధబధిరాకృతిః. ౧౩. ఏవం వృత్తో వనం గత్వా దృష్ట్వా దావాగ్నిముత్థితం, తేనోపయుక్తకరణో బ్రహ్మావాప పరం మునిః. ౧౪. కవిః కనీయాన్ విషయేషు నిస్పృహో విసృజ్య రాజ్యం సహబంధుభిర్గృహాన్, నివేశ్య చిత్తే పురుషం స్వరోచిషం వివేశ కైశోరవయాః పరాం గతిమ్ ౧౫. కరూశాన్మానవాదాసన్ కారూశాః క్షత్రజాతయః, ఉత్తరాపథగోప్తారో బ్రహ్మణ్యా ధర్మవత్సలాః. ౧౬. ధృష్టాద్ధార్ష్టమభూత్ క్షత్రం బ్రహ్మభూయం గతం క్షితౌ, నృగస్య వంశ్యస్సుమతిర్భూతజ్యోతిస్తతో వసుః. ౧౭. వసోః ప్రతీతస్తత్పుత్ర ఓఘవానోఘవత్పితా, కన్యా చౌఘవతీ నామ సుదర్శన ఉవాహ తామ్. ౧౮. చిత్రసేనో నరిష్యంతాద్దక్షస్తస్య సుతోఽభవత్, తస్య మీఢ్వాంస్తతశ్శర్వ ఇంద్రసేనస్తు తత్సుతః. ౧౯. వీతిహోత్రస్త్వింద్రసేనాత్తస్య సత్యశ్రవాస్సుతః, ఉరుశ్రవాస్సుతస్తస్య దేవదత్తస్తతోఽభవత్. ౨౦. దేవదత్తస్య భగవానగ్నివేశస్సుతోఽభవత్, కానీన ఇతి విఖ్యాతో జాతుకర్ణో మహానృషిః. ౨౧. తతో బ్రహ్మకులం జాతమాగ్నివేశ్యాయనం నృప, నరిష్యంతాన్వయం ప్రోక్తో దిష్టవంశమథో శృణు. ౨౨. నాభాగో దిష్టపుత్రోఽన్యః కర్మణా వైశ్యతాం గతః, హాలంధనస్సుతస్తస్య వత్సప్రీతిర్హాలంధనాత్. ౨౩. వత్సప్రీతేః సుతః ప్రాంశుస్తత్సుతః ప్రమితిర్విభో, ఖమిత్రః ప్రమితేస్తస్మాచ్చాక్షుషోఽథ వివింశతిః. ౨౪. వివింశతిసుతో రంభః ఖనినేత్రోఽస్య ధార్మికః, కరంధనో మహారాజస్తస్యాసీదాత్మజో నృప. ౨౫. తస్యావిక్షిత్సుతో యస్య మరుత్తశ్చక్రవర్త్యభూత్, సంవర్తోఽయాజయద్యేన మహాయోగ్యంగిరస్సుతః. ౨౬. మరుత్తస్య

తమితి. క్షత్రబంధురపి. త్వం న భవితా. అపి తు. శూద్రో భవేతి. ౯-౧౩. ఏవమితి, ఉపయుక్తకరణః దగ్ధదేహః. ౧౪. కవేరపి వంశో నాభవదిత్యాహ—కవిరితి. బంధుభిస్సహ రాజ్యం విసృజ్య. ౧౫. ౧౬. ధృష్టాదితి. బ్రహ్మభూయం బ్రాహ్మణత్వం. నృగస్య వంశ్యః పుత్రః. సుమతిః. తతో భూతజ్యోతిః. తతో వసుః. ౧౭. వసోరితి. ఓఘవతః పితా. తత్పుత్రోఽప్యోఘవానేవేత్యర్థః. ౧౮. తదేవం త్రిభిః శ్లోకైః కరూశధృష్టనృగాణాం వంశా ఉక్తాః. నరిష్యంతస్య వంశమాహ—చిత్రసేన ఇత్యాదిసార్ధైస్త్రిభిః. తత ఇత్యాదేర్యత్రాధిక్యం స్యాత్తత్రానంతర్యే తత ఇత్యాదిపదం వ్యాఖ్యేయం. యత్ర యత్ర తు న్యూనత్వం తత్ర పూర్వస్య పరస్య వా అనుషంగాదిభిః వ్యాఖ్యేయం. ౧౯. ౨౦. దేవదత్తస్యేతి. అగ్నివేశ ఏవ కానీన ఇతి జాతుకర్ణ ఇతి చ వ్యాఖ్యాతః. ౨౧. ౨౨. నాభాగ ఇతి. దిష్టస్య పుత్రో నాభాగః. వక్ష్యమాణాన్నాభాగాదన్య ఇతి భ్రాంతివ్యుదాసార్థమనువాదమాత్రం. ౨౩-౨౫. తస్యేతి. అంగిరసః సుతో మహాయోగీ సంవర్తః. యమయాజయత్, సమరుత్తః. ౨౬. మరుత్తస్యేతి. అస్య. యత్కించిత్సా

యథా యజ్ఞో న తథాన్యోఽస్తి కశ్చన, సర్వం హిరణ్మయం చాసీద్యత్కించిచ్చాస్య శోభనమ్. ౨౭.అమాద్యదింద్రస్సోమేన దక్షిణాభిర్ద్విజా యతః, మరుతః పరివేష్టారో విశ్వే దేవాస్సభాసదః. ౨౮. మరుత్తస్య దమః పుత్త్ర స్తస్యాసీద్రాజవర్ధనః, సుధృతి స్తత్సుతో యజ్ఞే సౌధృతేయో నరస్సుతః. ౨౯. తత్సుతః కేవల స్తస్మాద్బంధుమాన్వేదవాం స్తతః, బంధు స్తస్యాభవ త్తస్య తృణబిందుర్మహీపతిః. ౩౦. తం భేజేఽలంబుసా దేవీ భజనీయగుణాలయమ్, వరాప్సరా యతః పుత్త్రాః కన్యా చేలబిలాభవత్. ౩౧. తస్యాముత్పాదయామాస విశ్రవా ధనదం సుతం, సోఽవాప విద్యాం పరమామృషేర్యోగేశ్వరాత్పితుః. ౩౨. విశాలశ్శూన్యబంధుశ్చ ధూమ్రకేతుశ్చ తత్సుతాః, విశాలో వంశకృద్రాజా వైశాలీం నిర్మమే పురీమ్. ౩౩. హేమచంద్రస్సుత స్తస్య ధూమ్రాక్ష స్తస్య చాత్మజః, తత్పుత్త్రస్సహదేవస్తు కృశాశ్వ స్తస్య చాత్మజః. ౩౪. కృశాశ్వాత్సోమదత్తోఽభూద్యోఽశ్వమేధైరిడస్పతిమ్, ఇష్ట్వా పురుషమేవాగ్ర్యాం గతిం యోగేశ్వరాదృతామ్. ౩౫. సోమదత్తాత్తు సుమతి స్తత్సుతో జనమేజయః, ఏతే వైశాలభూపాలా స్తృణబిందోర్యశోధరాః. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—శర్యాతిర్మానవో రాజా బ్రహ్మిష్ఠస్స బభూవ హ, యో వాహ్యాంగిరసాం సత్రే ద్వితీయమహరూచివాన్. ౧. సుకన్యా నామ తస్యాసీత్కన్యా కమలలోచనా, తయా సార్ధం వనగతో హ్యగమచ్చ్యవనాశ్రమమ్. ౨. సా సఖీభిః పరివృతా విచిన్వంత్యంఘ్రిపాన్వనే, వల్మీకరంధ్రే దదృశే ఖద్యోతే ఇవ జ్యోతిషీ. ౩. తే దైవచోదితా బాలా జ్యోతిషీ కంటకేన వై, అవిధ్యన్ముగ్ధభావేన సుస్రావాసృక్తతో బహు. ౪. శకృన్మూత్రనిరోధోఽభూత్సైనికానాం చ తత్క్షణాత్, రాజర్షిస్తానుపాలక్ష్య పురుషాన్ విస్మితోఽబ్రవీత్. ౫. అప్యభద్రం న యుష్మాభిర్భార్గవస్య విచేష్టితం, వ్యక్తం కేనాపి న స్తస్య కృతమాశ్రమదూషణం. ౬ సుకన్యా ప్రాహ

త్రాదికమాసీ త్తత్తు సర్వం. హిరణ్మయం శోభనమభవత్. ౨౭. అమాద్యదితి. అమాద్యత్ మదం ప్రాప. ౨౮—౩౦. తమితి. యతః యస్యాం తృణబిందోః పుత్త్రా అభవన్. ౩౧—౩౩. హేమేతి. తత్పుత్త్రః సహదేవః పాఠాంతరే నామాన్యత్వమాత్రం అర్థస్తు స ఏవ. ౩౪. ౩౫. సోమేతి. వైశాలభూపాలాః విశాలస్యాన్వయే జాతాః. ౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "తృతీయే మనుపుత్త్రస్య శర్యాతేః కీర్త్యతేఽన్వయః. యత్ర సౌకన్యమాఖ్యానం రైవతం చ మహాద్భుతమ్." శర్యాతిరితి. బ్రహ్మిష్ఠః వేదార్థతత్త్వజ్ఞః తదేవాహ—యో వా ఇతి. ద్వితీయమహః ద్వితీయేఽహ్ని. క్రియమాణం కర్మ ఊచివాన్ ఉవాచ. ౧. తస్య వంశం ఉత్తానబర్హిరానర్త ఇత్యాదినా వక్ష్యతి. ఆదౌ తావత్ తత్కన్యావృత్తాంతమాహ—సుకన్యానామేత్యాదినా. ౨—౫. అపీతి.

పితరం భీతా కించిత్కృతం మయా, ద్వే జ్యోతిషీ హ్యజానంత్యా నిర్భిన్నే కంటకేన తే. ౭. దుహితుస్తద్వచశ్శ్రుత్వా శర్యాతిర్జాతసాధ్వసః, మునిం ప్రసాదయామాస వల్మీకాంతర్హితం శనైః. ౮. తదభిప్రాయమాజ్ఞాయ ప్రాదాద్దుహితరం మునేః, కృచ్ఛ్రాన్ముగ్ధేయమామంత్ర్య పురం ప్రాయాత్సమాహితః. ౯. సుకన్యా చ్యవనం ప్రాప్య పతిం పరమకోపనం, ప్రీణయామాస చిత్తజ్ఞా హ్యప్రమత్తానువృత్తిభిః. ౧౦. కస్యచిత్త్వథ కాలస్య నాసత్యావాశ్రమం గతౌ, స పూజయిత్వా ప్రోవాచ వయో మే దత్తమీశ్వరౌ. ౧౧. గ్రహం గ్రహీష్యే సోమస్య యజ్ఞే వామప్యసోమపోః, క్రియతాం మే వయోరూపం ప్రమదానాం యదీప్సితం. ౧౨. బాఢమిత్యూచతుర్విప్రమభినంద్య భిషక్తమౌ, నిమజ్జతాం భవానస్మిన్ హ్రదే సిద్ధవినిర్మితే. ౧౩. ఇత్యుక్తో జరయా గ్రస్తదేహోఽథ మునిసత్తమః, హ్రదం ప్రవేశితోఽశ్విభ్యాం వలీపలితవిక్రియః. ౧౪. పురుషాస్త్రయ ఉత్తస్థురపీచ్యా వనితాప్రియాః, పద్మస్రజః కుండలినస్తుల్యరూపాస్సువాససః. ౧౫. తాన్నిరీక్ష్య వరారోహా సరూపాన్ సూర్యవర్చసః, అజానతీ పతిం సాధ్వీ హ్యశ్వినౌ శరణం యయౌ. ౧౬. దర్శయిత్వా పతిం తస్యై పాతివ్రత్యేన తోషితౌ, ఋషిమామంత్ర్య యయతుః స్తూయమానౌ త్రివిష్టపం. ౧౭. యక్ష్యమాణోఽథ శర్యాతిశ్చ్యవనస్యాశ్రమం గతః, దదర్శ దుహితుః పార్శ్వే పురుషం సూర్యవర్చసం. ౧౮. రాజా దుహితరం ప్రాహ కృతపాదాభివందనామ్, ఆశిషో న ప్రయుంజానో నాతిహృష్టమనా ఇవ. శర్యాతిరువాచ:— చికీర్షితం తే కిమిదం పతిస్త్వయా ప్రలంభితో లోకనమస్కృతో మునిః, యత్త్వం జరాగ్రస్తమసత్యసంమతం విహాయ జారం భజసేఽముమధ్వగమ్. కథం మతిస్తేఽవగతాన్యథా సతాం కులప్రసూతే కులదూషణం త్విదమ్, బిభర్షి జారం యదపత్ర

భార్గవస్య చ్యవనస్య. అభద్రమపరాధః. ౬-౮. తదితి. ముగ్ధేయం మమ కన్యా. క్షంతవ్యం త్వయే త్యుచ్యమానే కతివర్షాణ్యస్యాః విరహః కృతో న ఇత్యాదివాక్యైః. తదభిప్రాయం తస్య అభిప్రాయం. జ్ఞాత్వా. మునేః. మునయే. తాం దుహితరం ప్రాదాత్. ౯. ౧౦. కస్యేతి. హే ఈశ్వరౌ సమర్థౌ యువాం. మహ్యం వయః తారుణ్యం. దత్తం సంపాదయతం. ౧౧. గ్రహమితి. అసోమపోః సోమపానరహితయోరపి. వాం యువయోః సోమస్య గ్రహం సోమపూర్ణం పాత్రం. గ్రహీష్యే దాస్యామి. యువాం సోమేన యక్ష్యే ఇత్యర్థః. శ్రు. "ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతీ"త్యాదిషు ద్రవ్యస్య దేవతాసంబంధానుపపత్త్యా గృహ్ణాతేర్యాగపర్యవసాయిత్వాత్. ౧౨. బాఢమితి. బాఢమిత్యభినంద్య భవానస్మిన్నిమజ్జతామిత్యూచతుః. ౧౩. ఇతీతి. హ్రదం ప్రవేశితః తావపి. తమతివృద్ధం గృహీత్వా. ప్రవిష్టావిత్యర్థః. ౧౪. ౧౫. తానితి. అశ్వినౌ శరణం యయౌ. యువాం పృథక్ స్థిత్వా. మత్పతిం దర్శయతమితి. ప్రార్థయామాసేత్యర్థః. ౧౬—౧౯. చికీర్షితమితి. ప్రలంభితో వంచితః. హే అసతి. అసంమతం అనభీష్టం. ౨౦. కథమితి. హే సతాం కులప్రసూతే మతిః. అన్యథా తద్విపర్యయేణ

పాకులం పితుశ్చ భర్తుశ్చ నయస్యధస్తమః. ౨౧. ఏవం బ్రువాణం పితరం స్మయమానా శుచిస్మితా, ఉవాచ తాత జామాతా తవైవ భృగునందనః ౨౨. శశంస పిత్రే తత్సర్వం వయోరూపాభిలంభనం, విస్మితః పరమప్రీతస్తనయాం పరిషస్వజే. ౨౩. సోమేనాయాజయద్వీరం గ్రహం సోమస్య చాగ్రహీత్, అసోమపోరప్యశ్వినోశ్చ్యవనస్స్వేన తేజసా. ౨౪. హంతుం తమాదధే వజ్రం శతమన్యురమర్షితః, సవజ్రం స్తంభయామాస భుజమింద్రస్య భార్గవః. ౨౫. అన్వజానంస్తతస్సర్వే గ్రహం సోమస్య చాశ్వినోః, భిషజావితి యత్పూర్వం సోమాహుత్యాం బహిష్కృతౌ. ౨౬. ఉత్తానబర్హిరానర్తో భూరిషేణ ఇతి త్రయః, శర్యాతేరభవన్ పుత్రా ఆనర్తాద్రైవతోఽభవత్. ౨౭. సోఽంతస్సముద్రే నగరీం వినిర్మాయ కుశస్థలీమ్, ఆస్థితోఽభుఙ్క్త విషయానానర్తాదీనరిందమః. ౨౮. తస్య పుత్రశతం జజ్ఞే కకుద్మిజ్యేష్ఠముత్తమమ్, రైవతో రేవతీం కన్యాం సమాదాయ విభుం గతః. ౨౯. పుత్ర్యా వరం పరిప్రష్టుం బ్రహ్మలోకమపావృతమ్, ఆవర్తమానే గాంధర్వే స్థితోఽలబ్ధక్షణః క్షణం. ౩౦. తదంత ఆద్యమానమ్య స్వాభిప్రాయం న్యవేదయత్, తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్ బ్రహ్మా ప్రహస్య తమువాచ హ. ౩౧. అహో రాజన్నిరుద్ధాస్తే కాలేన హృది యే కృతాః, తత్పుత్రపౌత్రనప్తౄణాం గోత్రాణి చ న శృణ్మహే. ౩౨. కాలోఽభియాతస్త్రిణవచ్చతుర్యుగవికల్పితః, తద్గచ్ఛ దేవదేవాంశో బలదేవో మహాబలః. ౩౩. కన్యారత్నమిదం రాజన్నరరత్నాయ దేహి భోః, భువో భారావతారార్థో భగవాన్ భూతభావనః. ౩౪. అవతీర్ణో నిజాంశేన పుణ్యశ్రవణకీర్తనః, ఇత్యాదిష్టోఽభివంద్యాజం నృపస్స్వపురమాగతః. ౩౫. త్యక్తాం పుణ్యజనత్రాసాద్భ్రాతృభిర్దివ్యవస్థితైః, సుతాం దత్త్వానవద్యాంగీం బలాయ బలశాలినే, బదర్యాఖ్యం యయౌ రాజా తప్తుం నారాయణాశ్రమమ్. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

కథం అవగతా అవసన్నా అధ్యవసితేతి వా. తదేవాహ—కులదూషణం త్విదమిత్యాది. ౨౧—౨౩. సోమేనేతి. వీరం శర్యాతిం. శ్లో. గ్రహం గ్రహీష్యే సోమస్యేత్యుక్తప్రకారేణ. సోమస్య గ్రహమగ్రహీత్. ౨౪—౨౭. స ఇతి. విషయాన్ దేశాన్ అభుఙ్క్త అపాలయత్. ౨౮. తస్యేతి. కకుద్మీ జ్యేష్ఠో యస్మిన్ తత్. విభుం బ్రహ్మాణం. ౨౯. పుత్ర్యా ఇతి. అలబ్ధః క్షణః అవసరో యేన సః. ౩౦. తదంత ఇతి. ఆద్యం బ్రహ్మాణం. ౩౧. అహో ఇతి. తే త్వయా హృది యే కృతాస్తే సర్వే కాలేన. నిరుద్ధాః సంహృతాః. ౩౨. కాల ఇతి. త్రినవః. సప్తవింశతిః చతుర్యుగాని. తైః వికల్పితో విభక్తః యో దేవస్యాంశోఽస్తి. ౩౩. కన్యేతి. తస్మై నరరత్నాయ దేహి. తదేవాహ—భువ ఇతి. ౩౪. ౩౫. త్యక్తామితి. పుణ్యజనత్రాసాత్ యక్షభయాత్. పూర్వమేవ పురం భ్రాతృభిస్త్యక్తాం దివ్యవస్థితైః స్వర్గం గతైః. ౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—నాభాగో నభగాపత్యం యన్న తద్భ్రాతరః కవిం, యవిష్ఠం వ్యభజన్ దాయం బ్రహ్మచారిణమాగతం. ౧. భ్రాతరోఽభాఙ్క్త కిం మహ్యం భజామ పితరం తవ, నాభాగస్తు పితా పుత్రం ప్రాహ తం బ్రహ్మచారిణమ్. ౨. త్వాం మమార్యా తతాభాంక్షుర్మాపుత్రక తదాదృథాః. ౩. ఇమే హ్యాంగిరసస్సత్రమాసతేఽద్య సుమేధసః, షష్ఠం షష్ఠముపేత్యాహః కవే ముహ్యంతి కర్మణి. ౪. తాంస్త్వం శంసయ సూక్తే ద్వే వైశ్వదేవే మహాత్మనః. ౫. తే స్వర్యంతో ధనం సత్రే పరిశేషితమాత్మనః, దాస్యంతి తేఽథ తాన్ గచ్ఛ తథా స కృతవాన్ యథా. ౬. శ్రీశుక ఉవాచః—తస్మై దత్త్వా యయుస్స్వర్గం తే సత్రపరివేష్టితమ్. ౭. తం కశ్చిత్స్వీకరిష్యంతం పురుషః కృష్ణదర్శనః, ఉవాచాంతరతోఽభ్యేత్య మమేదం వాస్తుగం వసు. ౮. మమేదమృషిభిర్దత్తమితి తర్హి స్మ మానవః, స్యాన్నౌ తే

శ్లో. "చతుర్థే మనుపుత్రస్య నాభాగస్య కథోచ్యతే, తత్సూనోశ్చాంబరీషస్య కృత్యా ప్రతిహతా యతః." నభగస్య వంశమాహ.—నాభాగ ఇతి నభగస్యాపత్యం నాభాగః. నాభాగాదంబరీషో మహాభాగవతోఽభూదితి వివక్ష్యన్. తత్ర హేతుత్వేన వంశప్రవర్తకస్య నాభాగస్య. నిష్కపటం చరితం. తేన తు శ్రీరుద్రప్రసాదనమాహ—యమిత్యాదినా బ్రహ్మచారిణం బహుకాలం గురుకులే వసంతం. నైష్ఠికోఽసావితి మత్వా విభాగసమయే తస్మై భాగమప్రకల్ప్యైవ భ్రాతరః. సర్వే దాయం వ్యభజన్. గురుకులాదాగతం యం భాగార్థినం. కవిం విద్వాంసం. యవిష్ఠం ప్రతి పితరమేవ. దాయం వ్యభజన్నిత్యర్థః. ౧. ఏతదేవ ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం దర్శయతి—తత్ర నాభాగః పృచ్ఛతి.—భ్రాతర ఇతి. హే భ్రాతరః. మహ్యం కిమభాఙ్క్త వ్యభజన్. కం భాగం మదర్థం యూయం ప్రకల్పితవంతః? భ్రాతర ఆహుః.—తదా విస్మృతమస్మాభిః. ఇదానీం తు తవ పితరం. భజామ విభజామ. త్వం పితరం గృహాణేత్యర్థః. ౨. స చ పితరం గత్వాహ—త్వామితి. తత హే తాత, ఆర్యాః జ్యేష్ఠాః. మమ త్వాం. అభాంక్షుః మదీయో భాగః త్వమిత్యర్థః. పాఠాంతరే. హే తాత. కిమిదం మమ అభాంక్షుః. భజామ పితరం తవేత్యుక్తవంతః ఆర్యాస్త్వాం మహ్యం కిమర్థం దదురిత్యర్థః పితాహ—హే పుత్రక తత్ తైరుక్తం మా ఆదృథాః. ప్రతారణమాత్రం తైః కృతం. తస్మిన్నాదరం మాకార్షీః. న హ్యహం దాయ ఇవ భాగస్య సాధనమిత్యర్థః. ౩. తథాపి తైర్భాగత్వేన కల్పితోఽహం తవ జీవనోపాయముపదేక్ష్యామీత్యాహ—ఇమఇతి. స పాదాభ్యాం ద్వాభ్యాం. శ్రు. "అభిప్లవః పూర్వమహర్భవతి పృష్ఠ్యష్షడహో భవతీ"తి విహితేషు షడహేష్వావర్త్యమానేషు.షష్ఠం షష్ఠమహః కర్మోపేత్య ప్రాప్య. కర్మణి తదనుష్ఠానే. సుమేధసోఽపి. తే సూక్తవిశేషాజ్ఞానేన ముహ్యంతి. కవే హే విద్వన్. ౪. తానితి. తాన్ మహాత్మనోఽపి. శ్రు. "ఇదమిత్థారౌద్రమి"తి చ. శ్రు. "యే యజ్ఞేన దక్షిణయే"తి చ. వైశ్వదేవే ద్వే సూక్తే శంసయ పాఠయ. ౫. తత ఇతి. తతః కర్మణి సమాప్తే సతి. తే స్వర్యంతః స్వర్గం గచ్ఛంతః. స్వసత్రే పరిశేషితమవశిష్టమాత్మనో ధనం. తే తుభ్యం. దాస్యంతి. అథ తస్మాత్. తాన్ గచ్ఛేతి. తథేత్యాదిశుకవాక్యం యథావత్కృతవాన్. ౬. తస్మా ఇతి. సత్రపరివేష్టితం సత్రావశిష్టం ధనం. ౭. తమితి. పురుషః శ్రీరుద్రః. దృశ్యత ఇతి దర్శనం శరీరం. కృష్ణం దర్శనం యస్య సః. వాస్తుగం యజ్ఞభూమిగతం. వసు ధనం. మమేత్యువాచ. ౮. మమేతి.

పితరి ప్రశ్నః పృష్టవాన్ పితరం తథా ౯. యజ్ఞవాస్తుగతం సర్వముచ్ఛిష్టమృషయః క్వచిత్, చక్రుర్విభాగం రుద్రాయ స దేవస్సర్వమర్హతి. ౧౦. నాభాగస్తం ప్రణమ్యాహ తవేశ కిల వాస్తుగమ్, ఇత్యాహ మే పితా బ్రహ్మన్ శిరసా త్వాం ప్రసాదయే. ౧౧. శ్రీరుద్ర ఉవాచః—యత్తే పితావదద్ధర్మం త్వం చ సత్యం ప్రభాషసే, దదామి తే మన్త్రదృశో జ్ఞానం బ్రహ్మ సనాతనమ్. ౧౨. తస్మాదసత్యం న బ్రూయాత్పరస్యాం చాపది క్వచిత్, సత్యేన పరిసంతుష్టో భవామీష్టస్స మే భవేత్. ౧3. గృహాణ ద్రవిణం దత్తం మత్సత్రపరివేష్టితమ్, ఇత్యుక్త్వాంతర్దధే రుద్రో భగవాన్ సత్యవత్సలః. ౧౪. య ఏతత్సంస్మరేత్ప్రాతస్సాయం చ సుసమాహితః, కవిర్భవతి మన్త్రజ్ఞో గతిం చైవ తథాత్మనః.౧౫. నాభాగాదంబరీషోఽభూన్మహాభాగవతః కృతీ, నాస్పృశద్బ్రహ్మశాపోఽపి యమప్రతిహతః క్వచిత్. ౧౬. విష్ణురాత ఉవాచః—భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామి రాజర్షేస్తస్య ధీమతః, న ప్రాభూద్యత్ర నిర్ముక్తో బ్రహ్మదండో దురత్యయః.౧౭.శ్రీశుక ఉవాచః—అంబరీష మహాభాగస్సప్తద్వీపవతీం మహీమ్, అవ్యయాం చ శ్రియం లబ్ధ్వా విభవం చాతులం విభుః. ౧౮. మేనేఽతిదుర్లభం పుంసాం సర్వం తత్స్వప్నవత్ స్తుతమ్, విద్వాన్ విభవనిర్వాణం తమో విశతి యత్పుమాన్. ౧౯. వాసుదేవే భగవతి తద్భక్తేషు చ సాధుషు, ప్రాప్తో భావం పరం విశ్వం యేనేదం లోష్టవత్ స్మృతమ్. ౨౦. స వై మనః కృష్ణ

తర్హి స్మ తదైవ. మమేదమితి. మానవో నాభాగ ఉవాచ. పునశ్చ రుద్ర ఉవాచ. నౌ ఆవయోః. అస్మిన్ వివాదే. తే పితరి ప్రశ్నః స్యాదితి పృష్టవానితి శుకోక్తిః. ౯. పృష్టస్య మనోర్వాక్యం. యజ్ఞేతి. ఉచ్ఛిష్టమవశిష్టం. క్వచిదితి దక్షాధ్వరే శ్రు. "ఉచ్ఛేషణభాగో వై రుద్రః భాగధేయేనైవ రుద్రం నిరవదయత" ఇతి శ్రుతేశ్చ. కించ స దేవ ఈశ్వరః. సర్వమప్యర్హతి. కిం పునర్యజ్ఞావశిష్టమిత్యర్థః.౧౦.౧౧.శ్రీరుద్ర ఆహ—యత్త ఇతి. ఇదమాఖ్యానం శ్రుతిప్రసిద్ధం. తథాహి బహ్వృచబ్రాహ్మణం. శ్రు. "నాభాగే దిష్టం వై మానవం బ్రహ్మచర్యం వసంతం భ్రాతరో నిరభజన్ సోఽబ్రవీ"దిత్యాది. ౧౨-౧౪. అస్యాఖ్యానస్య స్మరతః ఫలమాహ—య ఏతదితి. ఆత్మనో గతిం చ ప్రాప్నోతీతి శేషః. ౧౫. నాభాగాదితి. క్వచిదపి. అప్రతిహతో బ్రహ్మశాపోఽపి బ్రాహ్మణేన దుర్వాససా నిర్మితః. కృత్యానలోఽపి. యం నాస్పృశత్. అతోఽసౌ మహాభాగవతః అత ఏవ. కృతీ పుణ్యవాన్. ౧౬. భగవన్నితి. తస్య శ్రోతుమిచ్ఛామి. చరితమితి శేషః. బ్రహ్మదండః కృత్యానలః న ప్రాభూత్ న సమర్థో బభూవ. ౧౭. అంబరీష ఇతి. శ్రియం సంపదం విభవం సర్వోత్కృష్టత్వం. అతులం నిరుపమం. ౧౮. మేనఇతి. పుంసామతిదుర్లభమపి తత్సర్వం స్వప్నవత్. స్తుతం నిరూపితం. అనుపాదేయం మేనే తత్ర హేతుః.—విభవస్య నిర్వాణం నాశం. విద్వాన్. యత్ యేన విభవేన. తన్నాశేన వా పుమాన్ తమో విశతి మోహే నిమజ్జతి. ౧౯. నన్వేవం జానంతోఽపి విభవైషిణో దృశ్యంతే తత్రాహ—వాసుదేవ ఇతి. భావం భక్తిం. ప్రాప్తః. యేన భావేన ఇదం విశ్వం లోష్టవత్ అతితుచ్ఛం స్మృతం. ౨౦. భక్తిమేవ సర్వేంద్రియాణాం భగవత్పరత్వకథనేన

పదారవిందయోర్వచాంసి వైకుంఠగుణానువర్ణనే, కరౌ హరేర్మందిరమార్జనాదిషు శ్రుతీ చకారాచ్యుతసత్కథోదయే. ౨౧. ముకుందలింగాలయదర్శనే దృశౌ తద్భృత్యగాత్రస్ప*ర్శేఽంగసంగమమ్, ఘ్రాణం చ తత్పాదసరోజసౌరభే శ్రీమత్తులస్యా రసనాం తదర్పితే. ౨౨. పాదౌ హరేః క్షేత్రపదానుసర్పణే శిరో హృషీకేశపదాభివందనే, కామం చ దాస్యే న తు కామకామ్యయా యథోత్తమశ్లోకజనాశ్రయా రతిః. ౨౩. ఏవం సదా కర్మకలాపమాత్మనః పరేఽధియజ్ఞే భగవత్యధోక్షజే, సర్వాత్మభావం విదధన్ మహీమిమాం తన్నిష్ఠవిప్రాభిహితశ్శశాస హ. ౨౪. ఈజేఽశ్వమేధైరధియజ్ఞమీశ్వరం మహావిభూత్యోపచితాంగదక్షిణైః, తతైర్వసిష్ఠాసితగౌతమాదిభిర్ధన్వన్యభిస్రోతమసౌ సరస్వతీమ్. ౨౫. యస్య క్రతుషు గీర్వాణైస్సదస్యా ఋత్విజో జనాః, తుల్యరూపాశ్చానిమిషా వ్యదృశ్యంత సువాససః. ౨౬. స్వర్గో న ప్రార్థితో యస్య మనుజైరమరప్రియః, శృణ్వద్భిరుపగాయద్భిరుత్తమశ్లోకచేష్టితం. ౨౭. న వర్ధయంతి యత్కామాస్స్వారాజ్యపరిభావితాః, దుర్లభా అపి సిద్ధానాం

ప్రపంచయతి—త్రిభిః. స ఇతి. శ్రుతీ శ్రోత్రే. అచ్యుతస్య సత్కథానాముదయే శ్రవణే చకారేత్యస్య సర్వత్రాన్వయః. ౨౧. ముకుందేతి. ముకుందస్య లింగానాం. ఆలయాని స్థానాని. తేషాం దర్శనే దృశౌ నేత్రే తద్భృత్యా భాగవతాః. తేషాం గాత్రస్పర్శనం ఆలింగనసహస్పర్శనాని. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః. తస్మిన్ అంగసంగమం కరచరణాద్యవయవసంబంధం. శ్రీమత్యాః తులస్యాః తత్పాదసరోజే యత్సౌరభం తస్మిన్ తదర్పితే తస్మై నివేదితాన్నాదౌ. ౨౨. పాదావితి. కామం ప్రక్షాళనాదిసేవాం. దాస్యే నిమిత్తే. తత్ప్రసాదస్వీకారాయ. న తు కామకామ్యయా విషయేచ్ఛయా కథం చకార. ఉత్తమశ్లోకజనాశ్రయా రతిర్యథా భవేత్తథా. అనేన సర్వభక్తేషు చ పరం భావం ప్రాప్త ఇత్యేతత్ స్ఫుటీకృతః. ౨౩. ఏవమితి. సర్వత్ర ఆత్మభావో భావనా యస్మిన్ తం. ఆత్మనః స్వస్య. కర్మణాం కలాపం సమూహం. భగవతి విదధన్ సమర్పయన్. తన్నిష్ఠైర్భాగవతైర్విప్రైః. అభిహితః శిక్షితస్సన్ మహీం. శశాస పాలయామాస. అనేనాధికృతధర్మోఽపి యథావద్దర్శితః. ౨౪. కించ. ఈజ ఇతి. యజ్ఞాధిష్ఠాతారం ఈశ్వరం. అశ్వమేధైరీజే ఆరాధయామాస. మహావిభూత్యా ఉపచితాన్యంగాని దక్షిణాశ్చ యేషు తైః. వసిష్ఠాదిభిర్హోతుభూతైః. తతైః విస్తృతైః ధన్వని నిరుదకే దేశే. సరస్వతీమభిస్రోతం తస్యాః ప్రతిలోమమిత్యర్థః. ౨౫. కించ. యస్యేతి. యస్య క్రతుషు సదస్యాదయః గీర్వాణైస్సహ భూషాదిభిస్తుల్యరూపాః. వ్యదృశ్యంత. స ఇత్థమితి చతుర్థేనాన్వయః. న చ దేవానాం నిమేషాభావాద్వైలక్షణ్యం యతః. అనిమిషాశ్చ వ్యదృశ్యంత. న నిమిషంతీతి తథా. ఆశ్చర్యదర్శనాత్సుక్యేన. తేషాం నిమేషోపరమాదితి భావః. ౨౬. స్వర్గ ఇతి. యస్య యదీయైర్మనుజైరపి. స్వర్గో న ప్రార్థితః తస్య తు కా వార్తా. ౨౭. నేతి. ఆస్తాం తావత్స్వర్గప్రార్థనాశంకాపి యద్యతః. ముకుందం హృది పశ్యతః. తాన్ జనాన్. కామాః విషయాః న వర్ధయంతి న హర్షయంతి. కథంభూతాః. స్వారాజ్యేన స్వరూపసుఖేన. పరిభావితాః అతిశయితాః. అతఏవ. సిద్ధానామపి దుర్లభాః. యానితి పాఠే. యాన్ మనుజాన్. స్వారాజ్యేత్యత్రాపి ద్వితీయాంతపాఠే మనుజానాం విశేషణం. యమితి

ముకుందం హృది పశ్యతః. ౨౮. స ఇత్థం భక్తియోగేన తపోయుక్తేన పార్థివః, సధర్మేణ హరిం ప్రీణన్ సర్వాన్ సంగాన్ శనైర్జహౌ. ౨౯. గృహేషు దారేషు సుతేషు బంధుషు ద్విపోత్తమస్యందనవాజిపంక్తిషు, అక్షయ్యవస్త్రాభరణాయుధాదిష్వనంతకోశేష్వకరోదసన్మతిమ్ ౩౦. తస్మా అదాద్ధరిశ్చక్రం ప్రత్యనీకభయావహమ్, ఏకాంతభక్తియోగేన ప్రీతో భీతాభిరక్షణమ్. ౩౧. ఆరిరాధయిషుర్విష్ణుం మహిష్యా తుల్యశీలయా, యుక్తస్సంవత్సరం ధీరో దధార ద్వాదశీవ్రతమ్. ౩౨. వ్రతాంతే కార్తికే మాసి త్రిరాత్రం సముపోషితః, స్నాతః కదాచిత్కాళింద్యాం హరిం మధువనేఽర్చయత్. ౩౩. మహాభిషేకవిధినాసర్వోపస్కరసంపదా, అభిషిచ్య వరాకల్పైర్గంధమాల్యార్హణాదిభిః. ౩౪. తద్గతాంతరభావేన పూజయామాస కేశవం, బ్రాహ్మణాంశ్చ మహాభాగాన్ సిద్ధార్థానపి భక్తితః. ౩౫. గవాం రుక్మవిషాణానాం రూప్యాంఘ్రీణాం సువాససామ్, పయశ్శీలవయోరూపవత్సోపస్కరసంపదామ్. ౩౬. ప్రాహిణోత్సాధు విప్రేభ్యో గృహేషు న్యర్బుదాని షట్, భోజయిత్వా ద్విజానగ్రే స్వాద్వన్నం గుణవత్తమమ్. ౩౭. లబ్ధకామైరనుజ్ఞాతః పారణాయోపచక్రమే, తర్హి దిష్ట్యాతిథిస్సాక్షాద్దుర్వాసా భగవానభూత్. ౩౮. తమానర్చాతిథిం సమ్యక్ప్రత్యుత్థానాసనార్హణైః, యయాచేఽభ్యవహారాయ పాదమూలముపాగతః. ౩౯. ప్రతినంద్య స తద్యాచ్ఞాం కర్తుమావశ్యకం గతః, నిమమజ్జ బృహద్ధ్యాయన్ కాళిందీసలిలే శుచౌ. ౪౦. ముహూర్తార్ధావశిష్టాయాం ద్వాదశ్యాం పారణాం ప్రతి, చింతయామాస ధర్మజ్ఞో ద్విజే సద్ధర్మసంకటమ్. ౪౧. బ్రాహ్మణాతిక్రమే దోషో ద్వాదశ్యామప్యపారణే, యత్కృత్వా సాధు మే భూయాదధర్మో వా న మాం స్పృశేత్.

పాఠే యం అంబరీషం. పశ్యతామితి పాఠే సిద్ధానాం విశేషణం. ౨౮. ఏవం భగవదారాధనపరస్య కామాద్యుపేక్షా నైవ చిత్రమిత్యుపసంహరతి.—స ఇత్యాదిద్వాభ్యాం. ౨౯. ౩౦. నన్వేవంభూతోఽసౌ కథం ప్రతిపక్షాన్ జయేత్తత్రాహ.—తస్మా ఇతి. ౩౧. తదేవం తస్య వైరాగ్యాదికం హరిభక్తిం చోక్త్వా. బ్రహ్మదండో యత్ర న ప్రాభూదితి. యదుక్తం. తదేవ ద్వాదశీవ్రతనిష్ఠాం కథయన్నాహ.—ఆరిరాధయిషురిత్యాది యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. ౩౨. వ్రతాంత ఇతి. అర్చయత్. అడాగమాభావ ఆర్షః. ౩౩. ౩౪. తదితి. బ్రాహ్మణాంశ్చ పూజయామాస సిద్ధార్థాన్ ఆప్తకామాన్. పూజానపేక్షానపి. ౩౫. గవామితి. రూప్యాంఘ్రీణాం రూప్యఖురాణాం పయశ్శీలాదిసంపదో యాసాం తాసాం. ౩౬. ప్రాహిణోదితి. న్యర్బుదాని షట్షష్టికోటీః. ౩౭. లబ్ధేతి. తర్హి తదైవ దుర్వాసాః అతిథిః. సాక్షాత్ ప్రత్యక్షోఽభూత్. ౩౮. తమితి. ఆనర్చ అర్చితవాన్ అభ్యవహారాయ భోజనాయ. ౩౯. ప్రతినంద్యేతి. ఆవశ్యకం నైయమికం. మాధ్యాహ్నికం కర్మ కర్తుం గతః. బృహత్ బ్రహ్మ. ౪౦. ౪౧. ధర్మసంకటమేవాహ.—బ్రాహ్మణేతి. యద్యతః బ్రాహ్మణాతిక్రమే దోషః. అథర్మః ద్వాదశ్యామపారణేఽపి దోషః వ్రతవైగుణ్యం. యత్కృత్వా యస్మిన్ కృతే. ౪౨.

౪౨. అంభసా కేవలేనాథ కరిష్యే వ్రతపారణామ్, ఆహురబ్భక్షణం విప్రాః అశితానశితం చ యత్. ౪౩. ఇత్యపః ప్రాశ్య రాజర్షిశ్చింతయన్ మనసాచ్యుతం, ప్రత్యాచష్ట కురుశ్రేష్ఠ ద్విజాగమనమేవ సః. ౪౪. దుర్వాసా యమునాకూలాత్కృత్వావశ్యకమాగతః, రాజ్ఞాభినందితస్తస్య బుబుధే చేష్టితం ధియా ౪౫. మన్యునా ప్రచలద్గాత్రో భ్రుకుటీకుటిలాననః, బుభుక్షితశ్చ సుతరాం కృతాంజలిమభాషత. ౪౬. దుర్వాసా ఉవాచః—అహో అస్య నృశంసస్య శ్రియా మత్తస్య పశ్యత, ధర్మవ్యతిక్రమం విష్ణోరభక్తస్యేశమానినః. ౪౭. యో మామతిథిమాయాంతమాతిథ్యేన నిమంత్ర్య చ, అదత్వా భుక్తవాంస్తస్య సద్యస్తే దర్శయే ఫలమ్ ౪౮. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం బ్రువాణ ఉత్కృత్య జటాం రోషవిదీపితః, తయా స నిర్మమే తస్మై కృత్యాం కాలానలోపమామ్. ౪౯. తామాపతంతీం జ్వలతీమసిహస్తాం పదా భువం, వేపయంతీం సముద్వీక్ష్య న చచాల పదాన్నృపః ౫౦. ప్రదిష్టం భృత్యరక్షాయాం పురుషేణ మహాత్మనా, దదాహ కృత్యాం తాం చక్రం క్రుద్ధాహిమివ పావకః. ౫౧. తదభిద్రవదుద్వీక్ష్య స్వప్రయాసం చ నిష్ఫలం, దుర్వాసా దుద్రువే భీతో దిక్షు ప్రాణపరీప్సయా. ౫౨. తమన్వధావద్భగవద్రథాంగం దవాగ్నిరుద్ధూతశిఖో యథాహిం, తథానుషక్తం మునిరీక్షమాణో గుహాం వివిక్షుః ప్రససార మేరోః. ౫౩. దిశో నభః క్ష్మాం వివరాన్ సముద్రాన్ లోకాన్ సపాలాంస్త్రిదివం గతస్సః, యతో యతో ధావతి తత్ర తత్ర సుదర్శనం దుష్ప్రసహం దదర్శ. ౫౪. అలబ్ధనాథస్స యదా కుతశ్చిత్సంత్రస్తచిత్తోఽరణమేషమాణః, దేవం విరించం సమగాద్విధాతస్త్రాహ్యాత్మయోనేఽజితతేజసోఽహమ్. ౫౫. బ్రహ్మోవాచః—స్థానం మదీయం ద్విజవిశ్వమేతత్క్రీడావసానే ద్విపరార్ధసంజ్ఞే, భ్రూభంగమాత్రేణ చ సందిధక్షోః కాలాత్మనో యస్య తిరోభవిష్యతి. ౫౬. అహం భవో దక్షభృగుప్రధానా ప్రజేశభూతేశసురేశముఖ్యాః, సర్వే వయం యన్నియమం

ఏవం ద్విజైస్సహ విచార్య నిశ్చినోతి. అంభసేతి వ్రతస్య పారణాం సమాప్తిం తత్ అశితమాహుః. అశితం నేత్యాహుశ్చ. శ్రు. "అపోఽశ్నాతి తన్నైవాశితం నైవానశిత" మిత్యాది. ౪౩. ఇతీతి. ప్రత్యాచష్ట ప్రత్యైక్షత. ౪౪. ౪౫. మన్యునేతి. ప్రచలత్ కంపమానం. గాత్రం యస్య. భ్రుకుటిభ్యాం కుటిలమాననం యస్య. ౪౬—౫౦. ప్రదిష్టమితి. క్రుద్ధమహిం. పావకో దావాగ్నిరివ. ౫౧. తదితి. నిష్ఫలముద్వీక్ష్య. ౫౨. తమితి. అనుషక్తం పృష్ఠతః. సంసక్తం. మేరోర్గుహాం. వివిక్షురధావత్. ౫౩. ౫౪. అలబ్ధేతి. అరణమేషమాణః శరణమిచ్ఛన్ అజితతేజసః హరేశ్చక్రాత్. ౫౫. స్థానమితి. ఏతత్సర్వం యస్య భ్రూభంగమాత్రేణ తిరోభవిష్యతి. కదా? క్రీడాయా అవసానే. తదపి కదా? ద్విపరార్ధసంజ్ఞే కాలే. ౫౬. అహమితి. అతో వయంసర్వే. యస్య నియమమాజ్ఞాం. ప్రపన్నాః ప్రాప్తాస్సంతో లోకహితం యథా భవత్యేవం తన్నియమం

ప్రపన్నా మూర్ధ్నైవార్పితం లోకహితం వహామః. ౫౭. ప్రత్యాఖ్యాతో విరించేన విష్ణుచక్రోపతాపితః, దుర్వాసాశ్శరణం యాతశ్శర్వం కైలాసవాసినమ్. ౫౮. శంకర ఉవాచః—వయం న తాత ప్రభవామ భూమ్ని యస్మిన్ పరేఽన్యేప్యజజీవకోశాః, భవంతి కాలేన భవంతి హీదృశాస్సహస్రశో యత్ర వయం భ్రమామః. ౫౯. అహం సనత్కుమారశ్చ నారదో భగవానజః, కపిలోఽపాంతరతమో దేవలో ధర్మ ఆసురిః. ౬౦. మరీచిప్రముఖాశ్చాన్యే సిద్ధేశాః పారదర్శినః, విదామ న వయం సర్వే యన్మాయాం మాయయావృతాః. ౬౧. తస్య విశ్వేశ్వరస్యేదం శస్త్రం దుర్విషహం హి నః, తమేవ శరణం యాహి హరిస్తే శం విధాస్యతి. ౬౨. తతో నిరాశో దుర్వాసాః పదం భగవతో యయౌ, వైకుంఠాఖ్యం యదధ్యాస్తే శ్రీనివాస శ్రియా సహ. ౬౩. స దహ్యమానోఽజితశస్త్రవహ్నినా తత్పాదమూలే పతితస్సవేపథుః, ఆహాచ్యుతానంతసదీప్సిత ప్రభో కృతాగసం మామవ విశ్వభావన. ౬౪. అజానతా తే పరమానుభావం కృతం మయాఘం భవతః ప్రియాణామ్, విధేహి తస్యాపచితిం విధాతర్ముచ్యేత యన్నామ్న్యుదితే నారకోఽపి. ౬౫. శ్రీభగవానువాచః—అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతంత్ర ఇవ ద్విజ, సాధుభిర్గ్రస్తహృదయో భక్తైర్భక్తజనప్రియః. ౬౬. నాహమాత్మానమాశాసే మద్భక్తైస్సాధుభిర్వినా, శ్రియం చాత్యంతికీం బ్రహ్మన్ యేషాం గతిరహం పరా. ౬౭. యే దారాగారపుత్రాప్తాన్ ప్రాణాన్ విత్తమిమం పరమ్, హిత్వా మాం శరణం యాతాః కథం తాంస్త్యక్తుముత్సహే. ౬౮. మయి నిర్బద్ధహృదయాస్సాధవస్సమదర్శినః, వశీకుర్వంతి మాం భక్త్యా సత్స్త్రియస్సత్పతిం యథా. ౬౯. మత్సేవయా ప్రతీతం తే సాలోక్యాది చతుష్టయమ్, నేచ్ఛంతి సేవయా పూర్ణాః కుతోఽన్యత్కాలవిప్లుతమ్. ౭౦. సాధవో

మూర్ధ్నైవార్పితం వహామః ఆత్మసద్భక్తద్రోహిణం త్వాం రక్షితుం న సమర్థోఽహమితి శేషః. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్. ౫౭. ౫౮. శ్రీరుద్రోఽపి ప్రత్యాచష్టే చతుర్భిః.—వయమితి. భూమ్ని మహతి. మహత్త్వమేవాహ.—యస్మిన్ పరే పరమేశ్వరే. అజాః బ్రహ్మాణః. తఏవ జీవాః. తేషాం కోశాః ఉపాధిభూతా బ్రహ్మాండవిగ్రహాః. ఈదృశాః దృశ్యమానబ్రహ్మాండప్రమాణాః అన్యేఽపి భవంతి జాయంతే న భవంతి నశ్యంతి చ. పరే యత్ర. యేషు బ్రహ్మాండేషు లోకే వాభిమానినో వయం భ్రమామః. ౫౯. నను సర్వజ్ఞస్య తవ భ్రమః కుతస్తత్రాహ.—అహమితి. ౬౦. మరీచీతి. పారదర్శినః సర్వజ్ఞా అపి. యస్య మాయాం విద్మః. ౬౧-౬౩. స ఇతి. సతామీప్సిత. మాం అవ పాహి. ౬౪. అపరాధం నివేదయన్ ప్రార్థయతే—అజానతేతి. అఘం దుఃఖం. అపచితిం. మద్భక్తద్రోహే నిష్కృతిం న పశ్యామీతి చేత్. తత్రాహ.—యస్య తవ. నామ్ని కీర్తితే. నరకస్థోఽపి ముచ్యేత. తస్య తవ కిమశక్యమితి భావః. ౬౫, ౬౬. నేతి. నాశాసే న స్పృహయామి. ౬౭. య ఇతి. ఇమం పరం చ లోకం హిత్వా. ౬౮. ౬౯. మదితి. ప్రతీతం ప్రాప్తమపి. ౭౦. ౭౧.

హృదయం మహ్యం సాధూనాం హృదయం త్వహమ్, మదన్యం తే న జానంతి నాహం తేభ్యో మనాగపి. ౭౧. అతో హ్యాత్మాభిచారస్తే యతస్తం యాతు వై భవాన్, సాధుషు ప్రహితం తేజః ప్రహర్తుః కురుతేఽశివమ్. ౭౨. తపో విద్యా చ విప్రాణాం నిశ్శ్రేయసకరే ఉభే, తే ఏవ దుర్వినీతస్య కల్పే తే కర్తురన్యథా. ౭౩. బ్రహ్మంస్త్వం గచ్ఛ భద్రం తే నాభాగతనయం నృపమ్, క్షమాపయ మహాభాగ తతశ్శాంతిర్భవిష్యతి. ౭౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం భగవతాదిష్టో దుర్వాసాశ్చక్రతాపితః, అంబరీష ముపాగమ్య తత్పాదౌ దుఃఖితోఽగ్రహీత్. ౧ తస్య సోద్యమమావీక్ష్య పాదస్పర్శవిలజ్జితః, అస్తావీత్తద్ధరేశ్చక్రం కృపయా పీడితో భృశమ్. ౨. అంబరీష ఉవాచః— త్వమగ్నిర్భగవాన్ సూర్యస్త్వం సోమో జ్యోతిషాం పతిః, త్వమాపస్త్వం క్షితిర్వ్యోమ వాయుర్మాత్రేంద్రియాణి చ. ౩. సుదర్శన నమస్తుభ్యం సహస్రారాచ్యుత ప్రియ, సర్వాస్త్రఘాతిన్ విప్రాయ స్వస్తి భూయా ఇడస్పతే. ౪. త్వం ధర్మస్త్వం ఋతస్సత్యం త్వం యజ్ఞోఽఖిలయజ్ఞభుక్, త్వం లోకపాలస్సర్వాత్మా త్వం తేజః పౌరుషం పరమ్. ౫. నమస్సునాభాఖిలధర్మసేతవే హ్యధర్మశీలాసురధూమకేతవే, త్రైలోక్యగోపాయ విశుద్ధవర్చసే మనోజవాయాద్భుతకర్మణే గృణే. ౬. త్వత్తే

అత ఇతి. ఆత్మనః తవైవ అభిచారో హింసా యతోఽభూత్ తమేవ భవాన్ యాతు శరణం గచ్ఛతు. అశివమనర్థం. ౭౨. తపోవిద్యాసంపన్నస్య మమ కథమనర్థః సమభవదితి విస్మయం మాకార్షీరిత్యాహ—తప ఇతి. ౭౩. ౭౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "పంచమే విష్ణుచక్రం తు ప్రసాద్య ప్రాణసంకటాత్, దుర్వాసా రక్షితస్తేన యథా తద్వృత్తమీర్యతే". ౧. తస్యేతి. సఉద్యమమితి ఛేదః. సులోపః పాదపూరణార్థః. ౨. త్వమితి. జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం పతిః. సోమస్త్వం మాత్రాణి ఇంద్రియాణి చ. త్వచ్ఛక్త్యైవాగ్న్యాదయః. స్వం స్వం కార్యం కుర్వంతీత్యర్థః. ౩. సుదర్శనేతి. సహస్రం అరా యస్య. హే సహస్రార. స్వస్తి శరణం భూయాః. ఇడస్పతే పృథివీపతే. ౪. బ్రాహ్మణరక్షణం తవ యుక్తమేవేత్యాహ—త్వమితి. న చ తవేయం స్తుతిరిత్యాహ—పౌరుషం పురుషస్యేశ్వరస్య పరం తేజః. సామర్థ్యం త్వం. అయం భావః. శ్రు. "స ఈక్షతే" త్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం. భగవతః శోభనం దర్శనం. తత ఏవ సర్వం జాతం. అతస్త్వమేవ సర్వాత్మేతి. ౫. నమ ఇతి. హే సునాభ. అద్భుతకర్మాణం త్వాం. కః స్తోతుం సమర్థః. అతస్తుభ్యం కేవలం నమో గృణే కరోమీత్యన్వయః. అద్భుతకర్మత్వమేవాహ—అఖిలానాం ధర్మాణాం సేతవే మర్యాదరూపాయ. అతఏవ. అధర్మశీలానామసురాణాం. ధూమకేతవే దాహకాయ త్రైలోక్యం గోపాయతీతి తథా విశుద్ధమత్యుజ్జ్వలం వర్చస్తేజో యస్య తస్మై. ౬. తదేవ ప్రపంచ

జసా ధర్మమయేన సంహృతం తమః ప్రకాశశ్చ దృశో మహాత్మనామ్, దురత్యయస్తే మహిమా గిరాం పతే త్వద్రూపమేతత్సదసత్పరాత్పరమ్. ౭. యదా విసృష్టస్త్వమనంజనేన వై బలం ప్రవిశ్యాజిత దైత్యదానవమ్, బాహూదరోర్వంఘ్రిశిరోధరాణి వృశ్చన్నజస్రం ప్రధనే విరాజసే. ౮. స త్వం జగత్త్రాణ ఖలప్రహాణయే నిరూపితస్సర్వసహో గదాభృతా, విప్రస్య చాస్మత్కులదైవహేతవే విధేహి భద్రం తదనుగ్రహో హి నః. ౯. యద్యస్తి దత్తమిష్టం వా స్వధర్మో వా స్వనుష్ఠితః, కులం నో విప్రదైవం చేద్ద్విజో భవతు విజ్వరః. ౧౦. యది నో భగవాన్ ప్రీత ఏకస్సర్వగుణాశ్రయః, సర్వభూతాత్మభావేన ద్విజో భవతు విజ్వరః. ౧౧. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి సంస్తువతో రాజ్ఞో విష్ణుచక్రం సుదర్శనం, అశామ్యత్సర్వతో విప్రం ప్రదహద్రాజయాచ్ఞయా. ౧౨. స ముక్తోఽస్త్రాగ్నితాపేన దుర్వాసాస్స్వస్తిమాంస్తతః, ప్రశశంస తముర్వీశం యుంజానః పరమాశిషః ౧౩. దుర్వాసా ఉవాచ:—అహో అనంతదాసానాం మాహాత్మ్యం దృష్టమద్య మే, కృతాగసోఽపి యద్రాజన్మంగళాని సమీహసే. ౧౪. దుష్కరం కిన్ను సాధూనాం దుస్త్యజం వా మహాత్మనాం, యైస్సంగృహీతో భగవాన్ సాత్త్వతామృషభో హరిః. ౧౫. యన్నామశ్రుతిమాత్రేణ పుమాన్ భవతి నిర్మలః, తస్య తీర్థపదః కిం వా దాసానామవశిష్యతే. ౧౬. రాజన్ననుగృహీతోఽహం త్వయాతికరుణాత్మనా, మదఘం పృష్ఠతః కృత్వా ప్రాణా యన్మేఽభిరక్షితాః. ౧౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—రాజా తమకృతాహారః ప్రత్యాగమనకాంక్షయా, చరణావుపసంగృహ్య ప్రసాద్య సమభోజయత్. ౧౮. సోఽశిత్వాదృతమానీతమాతిథ్యం సార్వకామికమ్, తృప్తాత్మా నృపతిం ప్రాహ భుజ్యతాం భుజ్యతామితి. ౧౯. దుర్వాసా ఉవాచ:— ప్రీతోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి తవ భాగవతస్య వై, దర్శనస్పర్శనాలాపైరాతిథ్యేనాత్మమేధసా. ౨౦. కర్మావదాతమేతత్తే స్వర్గా

యతి. ద్వాభ్యాం త్వదితి. సూర్యాదీనాం ప్రకాశశ్చ త్వమేవ రూప్యతే ప్రకాశ్యత ఇతి త్వద్రూపం. ౭. యదేతి. అజిత. అనంజనేన శ్రీహరిణా. యదా విసృష్టః త్వం. తదా దైత్యదానవానాం బలం. ప్రవిశ్య తేషాం బాహ్వాదీన్. భిందన్ విరాజసే. ప్రవిష్టోర్జితేతి పాఠాంతరే ఊర్జితా దైత్యదానవాః యస్మిన్ తద్బలం. ప్రవిష్టస్సన్నిత్యర్థః. పూర్వపదేన సంధిరార్షః. ౮. కించ. త్వయా భగవన్నియుక్తేన ఖలానామేవ దండః కార్యః. సాధవస్తు రక్షణీయాః. అతో విప్రరక్షణేన. అస్మాననుగృహాణేత్యాహ— సత్వమితి. హేజగత్త్రాణ. స ఏవంభూతః త్వం. ఖలానామేవ. ప్రహాణయే ప్రహరణార్థం. నిరూపితః నియుక్తః. అతోఽస్మత్కులస్య దైవహేతవే భాగ్యలాభాయ. విప్రస్య భద్రం విధేహి. తదేవం నోఽనుగ్రహః. ౯. సర్వసుకృతార్పణేన విప్రరక్షాం ప్రార్థయతే—ద్వాభ్యాం యదీతి. విప్రో దైవం దేవః యస్మిన్ తత్. ౧౦. ౧౧. ఇతీతి. రాజ్ఞస్తస్యైవ యాచ్ఞయా. ౧౨—౧౯. ప్రీత ఇతి. ఆత్మని మేధా యేనాతిథ్యేన. ౨౦. కర్మేతి. భూరియం యత్రస్థో జనః కీర్తయిష్యతి. ౨౧. ౨౨. తస్య

యంతి స్త్రియో ముహుః, కీర్తిం పరమపుణ్యాం చ కీర్తయిష్యతి భూరియమ్. ౨౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం సంకీర్త్య రాజానం దుర్వాసాః పరితోషితః, యయౌ విహాయసామంత్ర్య బ్రహ్మలోకమహైతుకమ్. ౨౨. సంవత్సరోఽత్యగాత్తావద్యావతానాగతో గతః, మునిస్తద్దర్శనాకాంక్షో రాజాబ్భక్షో బభూవ హ. ౨౩. గతేఽథ దుర్వాససి సోఽంబరీషో ద్విజోపయోగాతిపవిత్రమాహరత్, ఋషేర్విమోక్షం వ్యసనం చ బుద్ధ్వా మేనే స్వవీర్యం చ పరానుభావమ్. ౨౪. ఏవంవిధానేకగుణస్స రాజా పరాత్మని బ్రహ్మణి వాసుదేవే, క్రియాకలాపైస్సమువాహ భక్తిం యయాఽఽవిరించ్యాన్నిరయాంశ్చకార. ౨౫. అథాంబరీషస్తనయేషు రాజ్యం సమానశీలేషు విసృజ్య ధీరః,వనం వివేశాత్మని వాసుదేవే మనో దధే ధ్వస్తగుణప్రవాహః. ౨౬. ఇత్యేతత్పుణ్యమాఖ్యానమంబరీషస్య భూపతేః, సంకీర్తయన్ననుధ్యాయన్ భక్తో భాగవతో భవేత్. ౨౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—విరూపః కేతుమాన్ శంభురంబరీషసుతాస్త్రయః, విరూపాత్పృషదశ్వోఽభూత్తత్పుత్రస్తు రథీతరః. ౧. రథీతరస్యాప్రజస్య భార్యాయాం తంతవే ఋషిః, అంగిరా జనయామాస బ్రహ్మవర్చస్వినస్సుతాః. ౨. ఏతే క్షేత్రప్రసూతా వై పునశ్చాంగిరసాస్స్మృతాః, రథీతరాణాం ప్రవరాః క్షేత్రోపేతా ద్విజాతయః. ౩. క్షువతస్తు మనోర్జజ్ఞ ఇక్ష్వాకుర్ఘ్రాణతస్సుతః, తస్య పుత్రశతజ్యేష్ఠా వికుక్షి

ధైర్యాతిశయమాహ.—సంవత్సర ఇతి. గతో మునిర్యావతానాగతః తావత్సంవత్సరోఽతిక్రాంత ఇతి. ౨౩. గత ఇతి. ద్విజస్యోపయోగేన భోజనేన అతిపవిత్రం ఆహరత్ బుభుజే. స్వవీర్యం చ ధైర్యాదిలక్షణం. పరానుభావం భగవతః ప్రభావం మేనే. ౨౪. ఏవమితి. ఏవంవిధా అనేక గుణా యస్య సః. ఆవిరించ్యాన్ విరించిపదసహితాన్. భోగాన్. నిరయప్రాయానపశ్యదిత్యర్థః. ౨౫—౨౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "షష్ఠారంభేఽంబరీషస్య వంశముక్త్వా తతః పరం, షష్ఠాద్యష్టభిరధ్యాయైరిక్ష్వాకోర్వంశ ఉచ్యతే. తత్ర షష్ఠే శశాదాదిమాంధాత్రంతో నిరూప్యతే, ప్రసంగాత్సౌభరేరాఖ్యా మాంధాతృతనయాపతేః." విరూప ఇతి. ౧. రథీతరస్యేతి. తంతవే సంతానార్థం. ౨. ఏత ఇతి. యే యే అంగిరసా జనితాః. ఏతే రథీతరస్య. క్షేత్రే ప్రసూతత్వేన రథీతరగోత్రాస్సంతః. అంగిరసో వీర్యేణ ప్రసూతత్వాదాంగిరసాశ్చ. పునరపి రథీతరాణాం అన్యేషాం జాతానాం ప్రవరాః ముఖ్యాః స్మృతాః. యతః క్షేత్రోపేతాః బ్రాహ్మణా ఇత్యర్థః. ౩. తదేవం మనోర్దశసు పుత్రేషు పృషధ్రశ్చ కవిశ్చ విరక్తత్వాన్న వంశప్రవర్తకౌ కరూశాదీనాంచ సప్తానాం వంశాస్తారతమ్యక్రమేణోక్తాః. ఇదానీమతివితతమిక్ష్వాకోర్వంశమాహ.—క్షువతస్త్విత్యాదినా యావత్సోమవంశప్రస్తావం క్షువత ఇతి క్షుతం కుర్వ

నిమిదండకాః. ౪. తేషాం పురస్తాదభవన్నార్యావర్తేఽభవన్నృప, పంచవింశతి పశ్చాచ్చ త్రయో మధ్యేఽపరేఽన్యతః. ౫. స ఏకదాష్టకాశ్రాద్ధే ఇక్ష్వాకుస్సుతమాదిశత్, మాంసమానీయతాం మేధ్యం వికుక్షే గచ్ఛ మాచిరమ్. ౬. తథేతి స వనం గత్వా మృగాన్ హత్వా క్రియార్హణాన్, శ్రాంతో బుభుక్షితో వీరః శశంచాదదపస్మృతిః. ౭. శేషం నివేదయామాస పిత్రే తేన చ తద్గురుః, చోదితః ప్రోక్షణాయాహ దుష్టమేతదకర్మకమ్ ౮. జ్ఞాత్వా పుత్రస్య తత్కర్మ గురుణాభిహితం నృప, దేశాన్నిస్సారయామాస సుతం త్యక్తవిధిం రుషా. ౯. స తు విప్రేణ సంవాదం జాపకేన సమాచరన్, త్యక్త్వా కళేబరం యోగీ స తేనావాప యత్పరమ్. ౧౦. పితర్యుపరతేఽభ్యేత్య వికుక్షిః పృథివీమిమామ్, శాసన్నీజే హరిం యజ్ఞైః శశాద ఇతి విశ్రుతః. ౧౧. పురంజయస్తస్య సుత ఇంద్రవాహ ఉదీరితః, కకుత్స్థ ఇతి చాప్యుక్తః శృణు నామాని కర్మభిః. ౧౨. కృతాంత ఆసీత్సమరో దేవానాం సహ దానవైః, పార్ష్ణిగ్రాహో వృతో వీరో దేవైర్దైత్యపరాజితైః. ౧౩. వచనాద్దేవదేవస్య విష్ణోర్విశ్వాత్మనః ప్రభోః, వాహనత్వే వృతస్తస్య బభూవేంద్రో మహావృషః. ౧౪. స సన్నద్ధో ధనుర్దివ్యమాదాయ విశిఖాన్ శితాన్, స్తూయమానస్తమారుహ్య యుయుత్సుః కకుది స్థితః. ౧౫. తేజసాప్యాయితో విష్ణోః పురుషస్య మహాత్మనః, ప్రతీచ్యాం దిశి దైత్యానాం న్యరుణత్త్రిదశైః పురమ్. ౧౬. తైస్తస్య చాభూత్ప్ర

తో మనోర్ఘ్రాణతో జజ్ఞే. శ్లో. "శ్రద్ధాయాం జనయామాస దశపుత్రా"నితి పూర్వోక్తం బాహుల్యాభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యం. పుత్రాణాం శతే జ్యేష్ఠాః. ౪. తేషామితి. ఆర్యావర్తే. శ్లో. "ఆర్యావర్తః పుణ్యభూమిర్మధ్యం వింధ్యహిమాగయో"రితి కోశప్రసిద్ధే తస్మిన్ పురస్తాత్సముద్రపర్యంతం మండలవిభాగేన పంచవింశతిర్నృపాశ్చాభవన్. హేనృప. తథైవ పశ్చాచ్చ పంచవింశతిః. మధ్యే తు జ్యేష్ఠాస్త్రయః. అపరే తు అన్యతః అన్యత్ర దక్షిణోత్తరాదిష్విత్యర్థః. ౫. వికుక్షిరేవ శశాద ఇతి. విశ్రుతఇతి. తత్ర హేతుమాహ—చతుర్భిః. సఇతి. ౬. తథేతి. క్రియార్హణాన్ శ్రాద్ధార్హాన్. అదత్ అభక్షయత్. ౭. శేషమితి. తద్గురుర్వసిష్ఠః ప్రోక్షణాయ శ్రాద్ధోచితసంస్కారాయ. ౮. జ్ఞాత్వేతి. త్యక్తో విధిః సదాచారో యేన తం సుతం. ౯. సఇతి. స తు ఇక్ష్వాకుః జాపకేన వసిష్ఠేన. రాజ్యభోగే వీరయోగీ సన్. తేన యోగేన కళేబరం త్యక్త్వా. సయత్పరం తత్త్వం తత్ అవాప. ౧౦. పితరీతి. శాసన్ పాలయన్ హరిమీజే. ౧౧. పురంజయ ఇతి. దైవపురస్య జయాత్పురంజయః ఇంద్రో వాహోఽస్యేతీంద్రవాహః కకుది స్థితత్వాత్ కకుత్స్థ ఇతి చ. ౧౨. శశాదసుతస్య త్రీణి నామాని తత్తత్కర్మనిమిత్తాని తాన్యేవ వ్యాచక్షాణ ఆహ—సప్తభిః. కృతాంత ఇతి. కృతం విశ్వమంతయతీతి తథా పార్ష్ణిగ్రాహః సహాయః. ౧౩. వచనాదితి. ఇంద్రోయది మమ వాహనం స్యాత్. తర్హి దైత్యాన్ హనిష్యామి. తేన వాహనత్వేన వృతస్సన్నింద్రో లజ్జయా తదనంగీకుర్వన్ విష్ణోర్వచనాత్తస్య వాహనత్వాయ మహావృషో బభూవేత్యర్థః. ౧౪. ౧౫. తైరితి. యేఽభిముఖం యయుః తాన్

ఘనం తుములం రోమహర్షణం, యమాయ భల్లైరనయద్దైత్యాన్ యేఽభియయుర్మృధే. ౧౭. తస్యేషుపాతాభిముఖం యుగాంతాగ్నిమివోల్బణం, దృష్ట్వాన్యే దుద్రువుర్దైత్యా హన్యమానాస్స్వమాలయమ్ ౧౮. జిత్వా పురంధనం సర్వమయచ్ఛద్వజ్రపాణయే, ప్రత్యయచ్ఛత్సరాజర్షిరితి నామభిరాహృతః. ౧౯. పురంజయస్య పుత్రోఽభూదనేనాస్తత్సుతః పృథుః, విశ్వగంధస్తతశ్చంద్రో యువనాశ్వస్తు తత్సుతః. ౨౦ శవస్తస్తత్సుతో యేన శావస్తిర్నిర్మితా పురీ, బృహదశ్వస్తు శావస్తిస్తతః కువలయాశ్వకః. ౨౧. యః ప్రియార్థముదంకస్య దుందునామాసురం బలీ, సుతానామేకవింశత్యా సహస్రైరహనద్వృతః. ౨౨. దుందుమార ఇతిఖ్యాతస్తత్సుతాస్తే ప్రజజ్వలుః, దుందోర్ముఖాగ్నినా సర్వే త్రయ ఏవావశేషితాః. ౨౩. దృఢాశ్వః కపిలాశ్వశ్చ భద్రాశ్వ ఇతి భారత, దృఢాశ్వపుత్రో హర్యశ్వో నికుంభస్తస్య చాత్మజః. ౨౪. బర్హిణాశ్వో నికుంభస్య కృతాశ్వోఽథాస్య సేనజిత్, యువనాశ్వోఽభవత్తస్య సోఽనపత్యో వనం గతః. ౨౫. భార్యాశతేన నిర్విణ్ణ ఋషయోఽస్య కృపాలవః, ఇష్టిం ప్రవర్తయాంచక్రురైంద్రీం స్మ సుసమాహితాః. ౨౬. రాజా తద్యజ్ఞసదనం ప్రవిష్టో నిశి తర్షితః, దృష్ట్వా శయానాంస్తాన్విప్రాన్ పపౌ మంత్రజలం స్వయమ్. ౨౭. ఉత్థితాస్తే నిశామ్యాథ వ్యుదకం కలశం ప్రభో, పప్రచ్ఛుః కస్య కర్మేదం పీతం పుంసవనం జలమ్. ౨౮. రాజ్ఞా పీతం విదిత్వాథ ఈశ్వరప్రహితేన తే, ఈశ్వరాయ నమశ్చక్రురహో దైవబలం బలమ్. ౨౯. తతః కాల ఉపావృత్తే కుక్షిం నిర్భిద్య దక్షిణం, యువనాశ్వస్య తనయశ్చక్రవర్తీ జజాప హ. ౩౦. కిం ధాస్యతి కుమారోఽయం స్తన్యే రోరూయతే భృశం, మాంధాతా వత్సమారో

యమం దర్శయితుం సదేహానేవ భల్లైరనయదిత్యర్థః. ౧౭. తస్యేతి. తచ్చ దృష్ట్వా అన్యే దుద్రువుః స్వమాలయం పాతాళం. ౧౮. జిత్వేతి. ఇత్యేతైః కర్మభిః పురంజయాదినామభిః ఆహృతః వ్యాహృతః ఆహుత ఇతి పాఠాంతరే, ఆహూత ఇత్యర్థః. ౧౯. ౨౦. శవస్త ఇతి. శావస్తిః. శవస్తస్య పుత్రః కువలయాశ్వక ఏవ దుందుమార ఇతి ఖ్యాతః. ౨౧. తత్ర కారణమాహ—య ఇతి. సుతానామేకవింశత్యాసహస్రైర్వృతస్సన్ అహనత్ హతవాన్. ౨౨-౨౪. బర్హిణాశ్వ ఇతి. అథ తస్మాన్నికుంభాత్. కృతాశ్వః. ౨౫. భార్యేతి. భార్యాణాం శతేన సహ స్వపుత్రార్థమింద్రదైవత్యామిష్టిం ప్రవర్తయామాసుః. స్మేత్యాశ్చర్యే. ౨౬. తదేవాహ—షడ్భిః. రాజేతి. తర్షితస్సన్. జలార్థం ప్రవిష్టః మంత్రాభిమంత్రితం జలం పత్న్యై దేయం స్వయం పపౌ. ౨౭. ఉత్థితా ఇతి. వ్యుదకం నిరుదకం కలశం. పుంసవనం పుత్రోత్పత్తికారణం. ౨౮. రాజ్ఞేతి. అహో దైవబలమేవ ముఖ్యం బలం పురుష బలం తు నకించిదితి వదంతః ఈశ్వరాయ నమస్కారం చక్రుః. ౨౯. ౩౦. కిమితి. అయం కిం ధాస్యతి. పాస్యతి. ఇతి దుఃఖితైర్విప్రైరుక్తే సతి. తస్యామిష్ట్యామారాధిత ఇంద్రః మాంధాతా పాతా అయం మాం రక్షిష్యతీత్యర్థః. యద్వా. మాం లక్ష్మీం పాతా రక్షిష్యతి సర్వసామ్రాజ్యభాగ్భవితేత్యర్థః.

దీరితీంద్రో దేశినీమదాత్: ౩౧. న మమార పితా తస్య విప్రదేవప్రసాదతః, యువనాశ్వోఽపి తత్రైవ తపసా సిద్ధిమన్వగాత్. ౩౨. త్రసదస్యురితీంద్రోఽంగ విదధేనామ చాస్య వై, యస్మాత్త్రసంతి హ్యుద్విగ్నా దస్యవో రావణాదయః. ౩౩. యౌవనాశ్వోఽథ మాంధాతా చక్రవర్త్యవనిం ప్రభుః, సప్తద్వీపవతీమేకః శశాసాచ్యుతతేజసా. ౩౪. ఈజేచ యజ్ఞం క్రతుభిరాత్మవిద్భూరిదక్షిణైః, సర్వవేదమయం దేవం సర్వాత్మకమతీంద్రియమ్. ౩౫. ద్రవ్యం మంత్రౌషధిర్యజ్ఞో యజమానస్తథర్త్విజః, ధర్మో దేశశ్చ కాలశ్చ సర్వమేతద్యదాత్మకమ్. ౩౬. యావత్సూర్య ఉదేతి స్మ యావచ్చ ప్రతితిష్ఠతి, సర్వం తద్యౌవనాశ్వస్య మాంధాతుః క్షేత్రముచ్యతే. ౩౭. శతబిందోర్దుహితరి బిందుమత్యామజీజనత్, పురుకుత్సాంబరీషౌ చ ముచుకుందం చ యోగినమ్, తేషాం స్వసారః పంచాశత్సౌభరిం వవ్రిరే పతిమ్. ౩౮. యమునాంతర్జలే మగ్నస్తప్యమానః పరంతపః, నిర్వృతిం మీనరాజస్య వీక్ష్య మైథునధర్మిణః. ౩౯. జాతస్పృహో నృపం విప్రః కన్యామేకామయాచత, సోఽప్యాహ గృహ్యతాం బ్రహ్మన్ కామం కన్యా స్వయంవరే. ౪౦. స విచింత్యాప్రియం స్త్రీణాం జరఠోఽయమసమ్మతః, వలీపలితఏజత్క ఇత్యహం ప్రత్యుదాహృతః. సాధయిష్యే తథాత్మానం సురస్త్రీణామభీప్సితం, కిం పునర్మనుజేంద్రాణామితి వ్యవసితః ప్రభుః. ౪౧. మునిః ప్రవేశితః క్షత్త్రా కన్యాంతఃపురమృద్ధిమత్, వృతస్స రాజ

హే వత్స మారోదీరితి బ్రువన్ దేశినీం తర్జనీమదాదిత్యర్థః. ౩౧. న మమారేతి. తస్య పితా యువనాశ్వో భిన్నకుక్షిరపి న మమార. కింతు. కాలాంతరే తపసా సిద్ధిమన్వగాత్. ౩౨. మాంధాతుర్మహిమానమాహ—షడ్భిః. త్రసదస్యురితి. అంగ హే రాజన్ యస్మాత్ మాంధాతుర్దస్యవః. ఉద్విగ్నాః కంపితాస్సంతః త్రసంతి అతః ఇంద్రోఽస్య త్రసదస్యురితి నామ విదధే. స మాంధాతా అవనిమేకః శశాసేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౩౩. యౌవనాశ్వ ఇతి. అచ్యుతస్య తేజసా అప్రచ్యుతతేజసేతి వా. ౩౪. ఈజ ఇతి. ఆత్మవిదపి సః. యజ్ఞం విష్ణుం ఈజే తమేవ విశినష్టి.—సర్వదేవమయమితి సార్ధేన. ౩౫. ౩౬. యావదితి. ప్రతితిష్ఠతి అస్తం గచ్ఛతి. ౩౭. శతబిందోరితి. ప్రసంగాత్సౌభరేశ్చరితమాహ.—తేషామిత్యాది యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. తేషాం స్వసారః మాంధాతుః కన్యాః. ౩౮. నను మహాతాపసస్య. కుతో వివాహప్రసంగః. కథం వా జరాజర్ఝరితం. రాజకన్యా వవ్రిరే. తత్రాహ—యమునేత్యాదిషడ్భిః. ౩౯. జాతేతి. నృపం మాంధాతారం. సోఽపి మాంధాతా. స్వయంవరే కామం గృహ్యతామిత్యాహ.—స ఇతి. ౪౦. స ఇతి. స విప్రః. స్త్రీణామప్రియం మాం విచింత్య. అనేనాహం ప్రత్యుక్తః ఆత్మానం తథా సాధయిష్యామీతి. వ్యవసితః నిశ్చితవానిత్యుత్తరేణాన్వయః. అప్రియత్వే హేతుః జరఠో వృద్ధః. వలీభిరిత్యుక్తః. పలితశ్చ ఏజత్కః కంపమానశిరాః. తాపసత్వాదినా వా. అసమ్మతోఽహమితి కృత్వా. ౪౧, సాధయిష్య ఇతి, తథేత్యస్య ప్రపంచః. సురస్త్రీణామపీప్సితం. కిం పునర్మనుజేంద్రాణాం. యాః స్త్రియః తాసామితి. ౪౨. తతః కింప్సు

కన్యాభిరేకః పంచాశతా వరః. ౪౩. తాసాం కలిరభూద్భూయాంస్తదర్థేఽపోహ్య సౌహృదం, మమానురూపో నాయం వ ఇతి తద్గతచేతసామ్. ౪౪. స బహ్వృచస్తాభిరపారణీయతపశ్శ్రియానర్ఘ్యపరిచ్ఛదేషు, గృహేషు నానోపవనామలాంభస్సరస్సు సౌగంధికకాననేషు. ౪౫. మహార్హశయ్యాసనవస్త్రభూషణస్నానానులేపాభ్యవహారమాల్యకైః, స్వలంకృతస్త్రీపురుషేషు నిత్యదా రేమేఽనుగాయద్ద్విజభృంగవందిషు. ౪౬. యద్గార్హస్థ్యం సుసంవీక్ష్య సప్తద్వీపావనీపతిః, విస్మితస్స్తంభమజహాత్సార్వభౌమశ్రియాన్వితః. ౪౭. ఏవం గృహేష్వభిరతో విషయాన్ వివిధైస్సుఖైః, సేవమానో న చాతుష్యదాజ్యస్తోకైరివానలః. ౪౮. స కదాచిదుపాసీన ఆత్మాపహ్నవమాత్మనః, దదర్శ బహ్వృచాచార్యో మీనసంగసముత్థితమ్. ౪౯. అహో ఇమం పశ్యత మే వినాశం తపస్వినస్సచ్చరితవ్రతస్య, అంతర్జలే వారిచరప్రసంగాత్సంప్రావితం బ్రహ్మ చిరం భృతం యత్. ౫౦. సంగం త్యజేత మిథునవ్రతినాం ముముక్షుస్సర్వాత్మనా న విసృజేద్బహిరింద్రియాణి, ఏకశ్చరన్ రహసి చిత్తమనంత ఈశే యుంజీత తద్వ్రతిషు సాధుషు చేత్ప్రసంగః. ౫౧. ఏకస్తపస్వ్యహమథాంభసి మత్స్యసంగాత్పంచాశతాసముత పంచసహస్రసర్గః, నాంతం వ్రజామ్యుభయకృత్యమనోరథానాం మాయాగుణైర్హృతమతిర్విషయేఽర్థభావః. ౫౨. ఏవం వసన్ గృహే కాలం విరక్తో న్యాసమాస్థితః, వనం జగామానుయయుస్తత్పత్న్యః పతిదేవతాః. ౫౩. తత్ర తప్త్వా తపస్తీక్ష్ణమాత్మకర్శనమాత్మవిత్, సహైవాగ్ని

తదాహ—ద్వాభ్యాం, మునిరితి. తత్రాప్రతిహారేణ పంచాశతాఽపి రాజకన్యాభిః. స ఏక ఏవ.—వరో వృతః. ౪౩. ౪౪. తస్య గార్హస్థ్యం వర్ణయతి చతుర్భిః.—స ఇతి. బహ్వృచ ఇతి. మంత్రసామర్థ్యముక్తం. తాభిః సహ. రేమ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. క్వ రేమే. అపారణీయం దురంతం. యత్తపః. తస్య శ్రియా సమృద్ధ్యా అనర్ఘాః పరిచ్ఛదా యేషు గృహేషు తథా నానావిధేషు ఉపవనేషు చ. అమలాన్యంభాంసి యేషాం తేషు సరస్సు చ కథంభూతేషు సౌగంధికానాం కల్హారాణాం కాననాని స్తోమా యేషు. ౪౫. మహార్హేతి. గృహాదిషు స్వలంకృతాః స్త్రియః పురుషాశ్చ యేషు అనుగాయంతో ద్విజాశ్చ పక్షిణః భృంగాశ్చ వందినశ్చ యేషు కథంభూతః మహార్హశయ్యాదిభిరుపలక్షితస్సన్. ౪౬. యదితి. స్తంభం గర్వం. ౪౭. ఏవమితి. ఆజ్యస్తోకైః ఘృతబిందుభిః. ౪౮. ఇదానీం తస్యానుతాపపూర్వకం వానప్రస్థాశ్రమమాహ.—సప్తభిః. స కదాచిదితి. ఆత్మనో మనసో హేతోః ఆత్మనః అపహ్నవం తపోహానిం దదర్శ. ౪౯. అహో ఇతి. సంశ్చాసౌ చరితవ్రతశ్చ. యోఽహం. తస్య బ్రహ్మ తపః. ౫౦. సంగమితి. మిథునవ్రతినాం దాంపత్యధర్మవతాం చేత్ ప్రసంగః తర్హి తద్వ్రతిషు ఈశ్వరార్థధర్మపరేష్వేవ. కార్య ఇతి శేషః. ౫౧. సంగాజ్జాతం దోషం ప్రపంచయతి—ఏక ఇతి. పంచాశతా భార్యాభిః సంబంధాత్. ఆసం అభూవమిత్యర్థః. తతశ్చ సుతైః. పంచసహస్రవర్గ ఆసం. ప్రత్యేకం తాసు పుత్రశతరూపేణోత్పత్తేః. ఉభయకృత్యాని ఐహికపారత్రికకర్మాణి. తద్విష

భిరాత్మానం యుయోజ పరమాత్మని. ౫౪. తాస్స్వపత్యుర్మహారాజ నిరీక్ష్యాధ్యాత్మికీం గతిమ్, అన్వీయుస్తత్ప్రభావేన శాంతమగ్నిమివార్చిషః. ౫౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—మాంధాతృపుత్రప్రవరో యోఽంబరీషః ప్రకీర్తితః, పితామహేన ప్రవృతో యౌవనాశ్వస్తు తత్సుతః హారితస్తస్య పుత్రోఽభూన్మాంధాతృప్రవరా ఇమే, నర్మదా భ్రాతృభిర్దత్తా పురుకుత్సాయ యోరగైః. తయా రసాతలం నీతో భుజగేంద్రప్రయుక్తయా, గంధర్వాన్ సోఽవధీత్తత్ర వధ్యాంస్తాన్విష్ణుశక్తిధృత్. నాగాల్లబ్ధవరస్సర్పాదభయం స్మరతామిదమ్, త్రసదస్యుః పౌరుకుత్సో యోఽనరణ్యస్య దేహకృత్. హర్యశ్వస్తత్సుతస్తస్మాదరుణోఽథ త్రిబంధనః, తస్య సత్యవ్రతః పుత్రస్త్రిశంకురితి విశ్రుతః. ౫. ప్రాప్తశ్చండాలతాం శాపాద్గురోః కౌశికతేజసా, సశరీరో గతస్స్వర్గమద్యాపి దివి దృశ్యతే. ౬ పాతితోఽవాక్ఛిరా దేవైస్తేనైవ స్తంభితో బలాత్, త్రైశంకవో హరిశ్చంద్రో విశ్వామిత్రవసిష్ఠయోః.యన్ని

యాణాం మనోరథానాం అర్థభావః పురుషార్థబుద్ధిమాన్. ౫౨. ఏవమితి. న్యాసోఽత్ర సంగత్యాగ ఏవ. వానప్రస్థధర్మ ఇత్యర్థః. ౫౩. ౫౪. తా ఇతి. ఆధ్యాత్మికీం గతిం బ్రహ్మణి లయః. ౫౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "మాంధాతురన్వయః ప్రోక్తః సప్తమే యత్ర గీయతే, పురుకుత్సస్య చాఖ్యానం హరిశ్చంద్రస్య చోత్తమమ్." మాంధాతృపుత్రేతి. పుత్రప్రవరః పుత్రశ్రేష్ఠః. సపితామహేన యువనాశ్వేన ప్రవృతః పుత్రత్వేన స్వీకృతః. అతస్తస్యైవ మాంధాతృప్రవరత్వం. న పురుకుత్సముచుకుందయోః తత్సుతః అంబరీషస్య సుతః. ౧. హారిత ఇతి. ఇమే యువనాశ్వాంబరీషహారితాః మాంధాతృగోత్రస్య ప్రవరాః. అవాంతరవిశేషస్య ప్రవర్తకాః. యద్వా ప్రవృత ఇతి యౌవనాశ్వవిశేషణం పితామహేన మాంధాత్రా సహ. ఆర్షేయప్రవరేణ ప్రవృతాః మాంధాతా ప్రవరో యేషాం తే ఇమే అంబరీషయౌవనాశ్వహారితాః. యథాహాశ్వలాయనః. హారితపురుకుత్సపింగశంఖదర్భహైమవతానామాంగిరసాంబరీషయౌవనాశ్వేతి మాంధాతారముహైకే బ్రువతే ఆంగిరసమాంధాత్రాంబరీషయౌవనాశ్వేతి పురుకుత్సస్య వంశం కథయిష్యన్నాదౌ తావత్తస్య వివాహం ప్రభావం చాహ—నర్మదేతి. ఉరగైర్భ్రాతృభిర్యా దత్తా నర్మదా. ౨. తయేతి. వధ్యాన్ వధార్హాన్. ౩. నాగాదితి. స చ పురుకుత్సః నాగాల్లబ్ధవరోఽభూత్. వరమాహ —ఇదం నర్మదయా రసాతలనయనాదికం స్మరతాం పుంసాం సర్పాదభయమితి దేహకృత్పితా. త్రసదస్యోస్సుతః అనరణ్య ఇత్యర్థః.౪.హర్యశ్వ ఇతి. త్రయః శంకవ ఇవ దుఃఖహేతవో దోషా యస్యాసౌ త్రిశంకుః తదుక్తం హరివంశే. శ్లో. "పితుశ్చాపరితోషేణ గురోర్దోగ్ధ్రీవధేన చ, అప్రోక్షితోపయోగాచ్చ త్రివిధస్తే వ్యతిక్రమ"ఇతి. ౫.ప్రాప్త ఇతి. పరిణీయమానవిప్రకన్యాపహరణాత్ క్రుద్ధస్య గురోః పితుః శాపాత్. కౌశికస్య తేజసా ప్రభావేన. ౬. పాతిత ఇతి. తేనైవ కౌశికేన, పక్షిణోః గృధ్రబకయోః విశ్వామిత్రో రాజసూయదక్షిణాచ్ఛలేన. హరిశ్చంద్రం సర్వస్వమపహృత్య యాతయామాస. తచ్ఛ్రుత్వా కుపితో వసిష్ఠోఽపి. విశ్వామిత్రం. త్వం

మిత్తమభూద్యుద్ధం పక్షిణోర్బహువార్షికమ్. సోఽనపత్యో విషణ్ణాత్మా నారదస్యోపదేశతః, వరుణం శరణం యాతః పుత్రో మే జాయతాం ప్రభో. ౮. యది వీరో మహారాజ తేనైవ త్వాం యజే*ఇతి, తథేతి వరుణేనాస్య పుత్రో జాతస్తు రోహితః. ౯. జాతస్సుతస్త్వనేనాంగ మాం యజస్వేతి సోఽబ్రవీత్, యదా పశుర్నిర్దశస్స్యాదథ మేధ్యో భవేదితి. ౧౦. నిర్దశే చ సమాగత్య యజస్వేత్యాహ సోఽబ్రవీత్, దంతాః పశోః ప్రజాయేరన్నథ మేధ్యో భవేదితి. ౧౧. జాతా దంతా యజస్వేతి స ప్రత్యాహాథ సోఽబ్రవీత్, యదా పతంత్యస్య దంతా హ్యథ మేధ్యో భవేదితి. ౧౨. పశోర్న్మే పతితా దంతా యజస్వేత్యాహ సోఽబ్రవీత్, యదా పశోః పునర్దంతా జాయంతేఽథ పశుశ్శుచిః. ౧౩. పునర్జాతా యజస్వేతి స ప్రత్యాహాథ సోఽబ్రవీత్, సాన్నాహికో యదా రాజన్ రాజన్యోఽథ శుచిః పశుః. ౧౪. ఇతిపుత్రానురాగేణ స్నేహయంత్రితచేతసా, కాలం వంచయతా తం తముక్తో దేవస్తమైక్షత. ౧౫. రోహితస్తదభిజ్ఞాయ పితుః కర్మ చికీర్షితమ్, ప్రాణప్రేప్సుర్ధనుష్పాణిరరణ్యం ప్రత్యపద్యత. ౧౬. పితరం వరుణగ్రస్తం శ్రుత్వా జాతమహోదరం, రోహితో గ్రామమీయాయ తమింద్రః ప్రత్యషేధత. ౧౭. భూమేః పర్యటనం పుణ్యం తీర్థక్షేత్రనిషేవణైః, రోహితాయాదిశచ్ఛక్రస్సోఽప్యరణ్యేఽవసత్సమాం. ౧౮. ఏవం ద్వితీయే తార్తీయే చతుర్థే పంచమే తథా, అభ్యేత్యాభ్యేత్య స్థవిరో విప్రో భూత్వాథ వృత్రహా. ౧౯. షష్ఠం సంవత్సరం తత్ర చరిత్వా రోహితః పురీం, ఉపవ్రజన్నజీగర్తాదక్రీణాన్మధ్యమం సుతం. ౨౦. శునశ్శేఫం పశుం పిత్రే ప్రదాయ సమవందత, తతః పురుషమేధేన హరిశ్చంద్రో మహాయశాః. ౨౧. ముక్తోదరోఽయజద్దేవాన్వరుణాదీ

భాసో భవేతి శశాప. స చ త్వం బకో భవేతి వసిష్ఠం శశాప. తయోశ్చ యుద్ధమభూదితి ప్రసిద్ధం. శ్రు. "హరిశ్చంద్రో హ వై సఇక్ష్వాకో రాజా పుత్ర ఆస" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం. ౭. హరిశ్చంద్రస్య చరితమాహ—యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. స ఇతి. కథం శరణం యాతస్తదాహ—పుత్రో మే జాయతామితి. ౮. యదితి. యది వీరః పుత్రో మే జాయేత. తర్హి తేనైవ పురుషపశునా. త్వాం యక్ష్యే యజాని ఇతి భాషయా తథేత్యుక్తవతా వరుణేన నిమిత్తేనాస్య రోహితో నామ పుత్రో జాతః. ౯. జాత ఇతి. స వరుణః జాతస్సుతః మామనేన యజేత్యబ్రవీత్ యదా పశుర్నిర్దశః నిర్గతదశదినస్స్యాదితి స రాజా బ్రవీదిత్యనుషంగః. ౧౦—౧౩. పునరితి. రాజన్ హే వరుణ. రాజన్యః పశుః యదా సాన్నాహికః కవచబంధనార్హః సంగ్రామసమర్థః అథ తదా శుచిః. ౧౪. ఇతీతి. ఇత్యేవం తం తం కాలం వంచయతా రాజ్ఞా ఉక్తం ప్రార్థితో దేవః వరుణః తం తం కాలం ప్రత్యైక్షతేత్యర్థః. ౧౫. రోహిత ఇతి. చికీర్షితం ఆత్మనా పశునా వరుణయజనం. ౧౬. పితరమితి. తతశ్చ కుపితేన వరుణేన గ్రస్తం అత ఏవ. జాతం మహోదరాఖ్యరుగ్యస్య తం, పితరం శ్రుత్వా. ౧౭. భూమేరితి. సమాం వర్షం. ౧౮. ఏవమితి. ద్వితీయే తృతీయాదౌ చ. వర్షే వృత్రహా అభ్యేత్యాభ్యేత్య. తథైవ. తం ప్రత్య

స్మహాత్కథః. ౨౨. విశ్వామిత్రోఽభవత్తస్మిన్ హోతాధ్వర్యురథాత్మవాన్, జమదగ్నిర్వసిష్ఠోఽభూద్బ్రహ్మాయాస్యస్తు సామగః. ౨౩. తస్మై తుష్టో దదావింద్రశ్శాతకుంభమయం రథం, శునశ్శేఫస్య మాహాత్మ్యముపరిష్టాత్ప్రవక్ష్యతే. ౨౪. సత్యసారాం ధృతిం దృష్ట్వా సభార్యస్య చ భూపతేః, విశ్వామిత్రో భృశం ప్రీతో దదావవిహతాం గతిమ్. ౨౫. మనః పృథివ్యాంతామద్భిస్తేజసాపోఽనిలేన తత్, ఖే వాయుం ధారయంస్తంశ్చ భూతాదౌ తం మహాత్మని. ౨౬. తస్మిన్ జ్ఞానకలాం ధ్యాత్వా తయాజ్ఞానం వినిర్దహన్, హిత్వా తాం స్వేన భావేన నిర్వాణసుఖసంవిదా. ౨౭. అనిర్దేశ్యాప్రతర్క్యేణ తస్థౌ విధ్వస్తబంధనః. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టమస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—హారితో రోహితసుతశ్చంపస్తస్మాద్వినిర్మితా, చంపాపురీ సుదేవోఽతో విజయో యస్య చాత్మజః. ౧. రురుకస్తత్సుతస్తస్మాద్వృకస్తస్యాపి బాహుకః, సోఽరిభిర్హృతభూ రాజా సభార్యో వనమావిశత్. ౨. వృద్ధం తం పంచతాం ప్రాప్తం మహిష్యనుమరిష్యతి, ఔర్వేణ జానతాత్మానం ప్రజావంతం నివారితా. 3. అజ్ఞాయాస్యై సపత్నీభిర్గరో దత్తోఽంధసా సహ, సహ తేనైవ సంజాతస్సగరాఖ్యో మహాయశాః. ౪. సగరశ్చక్రవర్త్యాసీత్సాగరో యత్సుతైః కృతః, యస్తాళ

షేధత కించిత్కించిదుక్త్వా ప్రత్యషేధతేత్యర్థః. ౧౯—౨౧. ముక్తేతి. వరుణేన ముక్తం ఉదరం పూర్వోక్తమహోదరవ్యాధిః యస్య మహత్సు కథా యస్య సః. ౨౨. విశ్వామిత్ర ఇతి. ఆత్మవాన్ జమదగ్నిరధ్వర్యురభూత్ ఆయాస్యో మునిః సామగః ఉద్గాతా అభూదిత్యర్థః. ౨౩. తస్మా ఇతి. ఉపరిష్టాద్విశ్వామిత్రసుతాఖ్యానప్రసంగే. ౨౪. సత్యేతి. అవిహతాం గతిం జ్ఞానం. ౨౫. తామేవ గతిమాహ—సార్ధద్వాభ్యాం. మన ఇతి. మనః పృథివ్యాం ధారయన్ జ్ఞానకలాం ధ్యాత్వా తయా అజ్ఞానం వినిర్దహన్ తాం చ హిత్వా ముక్తబంధనస్తస్థావిత్యన్వయః. శ్రు. "మనో హ్యేవ హి సంసారో మనశ్చాన్నమయం హి సోమ్య మన" ఇతి. శ్రుతేః. అతోఽన్నశబ్దవాచ్యాయాం పృథివ్యాం మనో ధారయన్ ఏకీకుర్వన్ తాం పృథివీమద్భిరేకీకుర్వన్. అపస్తేజసా తత్తేజోఽనిలేన తం చ ఖే తచ్చ భూతాదావహంకారే. పంచభూతాదిమహంకారం మహాత్మని మహత్తత్త్వే. ౨౬. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ విషయాకారం వ్యావృత్య జ్ఞానకలాం జ్ఞానాంశమాత్రత్వేన ధ్యాత్వా తయా ధ్యానవృత్తిరూపయా ఆత్మావారకమజ్ఞానం వినిర్దహన్ నిర్వాణసుఖసంవిదా తాం చ హిత్వా ముక్తబంధనస్సన్. ౨౭. అనిర్దేశ్యేతి. అనిర్దేశ్యేన అప్రతర్క్యేణ స్వేన భావేన స్వస్వరూపేణ తస్థౌ. ౨౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం. సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అష్టమే రోహితస్యోక్తో వంశో యత్రాభవన్నృపః, సగరః కపిలాక్షేపాన్నిర్దగ్ధా యస్య సూనవః." హారిత ఇతి. చంపస్తస్మాదభూద్యేన చంపాపురీ వినిర్మితా అతశ్చంపాత్ సుదేవః. ౧. రురుక ఇతి. హృతా భూర్యస్య. ౨. వృద్ధమితి. ఔర్వేణ ఋషిణా ఆత్మానం దేహం ప్రజావంతం

జంఘూన్ యవనాన్ శకాన్ హైహయబర్బరాన్. ౫. నావధీద్గురువాక్యేన చక్రే వికృతవేషిణః, ముండాన్ శ్మశ్రుధరాన్ కాంశ్చిన్ముక్తకేశార్ధముండితాన్. ౬. అనంతర్వాససః కాంశ్చిదబహిర్వాససో పరాన్, సోఽశ్వమేధైరయజత సర్వదేవం సురోత్తమమ్. ౭. ఔర్వోపదిష్టయోగేన హరిమాత్మానమీశ్వరం, తస్యోత్సృష్టపశుం యజ్ఞే జహారాశ్వం పురందరః. ౮. సుమత్యాస్తనయా దృప్తాః పితురాదేశకారిణః, హయమన్వేషమాణాస్తే సమంతాదఖనన్మహీం. ౯. ప్రాగుదీచ్యాం దిశి హయం దదృశుః కపిలాంతికే, ఏష వాజిహరశ్చోర ఆస్తే మీలితలోచనః ౧౦. హన్యతాం హన్యతాం పాప ఇతి షష్టిసహస్రిణః, ఉదాయుధా అభియయురున్మిమేష తదా మునిః. ౧౧. స్వశరీరాగ్నినా తావన్మహేంద్రహృతచేతసః, మహద్వ్యతిక్రమహతా భస్మసాదభవన్ క్షణాత్. ౧౨. న సాధువాదో మునికోపభర్జితా నృపేంద్రపుత్రా ఇతి సత్త్వధామని, కథం తమో రోషమయం విభావ్యతే జగత్పవిత్రాత్మని ఖే రజో భువః. ౧౩. యస్యేరితా సాంఖ్యమయీ దృఢేహ నౌర్యయా ముముక్షుస్తరతే దురత్యయం, భవార్ణవం మృత్యుపథం విపశ్చితః పరాత్మభూతస్య కథం పృథఙ్మతిః. ౧౪. యోఽసమంజస ఇత్యుక్తస్స కేశిన్యా నృపాత్మజః, తస్య పుత్రోఽంశుమాన్నామ పితామహహితే రతః. ౧౫. అసమంజస ఆత్మానం దర్శయన్నసమంజసం, జాతిస్మరః పురాసంగాద్యోగీ యోగాద్విచాలితః. ౧౬. ఆచరన్ గర్హితం లోకే

సగర్భం. ౩. అజ్ఞాయేతి. గరో విషం తేన గరేణ సహైవ జాతః. ౪. ౫. నేతి. గురువాక్యేన ఔర్వవచనేన కాంశ్చిదహత్వైవ వికృతవేషిణశ్చక్రే. తదేవాహ—ముండానితి. ముక్తకేశానర్ధముండితాంశ్చ. ౬. ౭. ఔర్వేతి. ఔర్వేణోపదిష్టో యోగః ఉపాయస్తేన. ౮. తస్య ద్వే భార్యే సుమతిః కేశినీ చ తత్ర. సుమత్యాః పుత్రాణాం ప్రభావం మృత్యుం చాహ—సుమత్యా ఇత్యాదినా షడ్భిః. ౯. ౧౦. హన్యతామితి. ఏష వాజిహరః ఇతి బ్రువంతః అభియయుః షష్టిసహస్రాణి పరిచ్ఛేదకతయా సంతి యేషాం. ఉన్మిమేష లోచనోన్మీలనం చకార. ౧౧. ౧౨. కేచిత్ కపిలస్య కోపాగ్నినా దగ్ధా ఇతి వర్ణయంతి—తన్నిరాకరోతి. నేతి. కుత ఇత్యత ఆహ—సత్త్వధామని శుద్ధసత్త్వమూర్తౌ. జగతః పవిత్ర విశుద్ధికర ఆత్మా యస్య తస్మిన్. కథం విభావ్యతే. అసంభావ్యత ఇత్యర్థః. అసంభావనాయాం దృష్టాంతః. భువో రజః ఖే కథం సంభావ్యత ఇతి. ౧౩. కించ యస్యేతి. యస్య యేన ఈరితా ప్రవర్తితా. తస్య విపశ్చితః సర్వజ్ఞస్య. కథం పృథఙ్మతిః అమిత్రాదిభేదదృష్టిః. ౧౪. తదేవం సుమత్యాః పుత్రేషు మృతేషు కేశిన్యాః పౌత్రేణ. అశ్వః సమానీతః పితృణాముద్ధరణప్రయత్నశ్చ కృతః ఇతి దర్శయితుమాహ—య ఇతి. ఉక్తః కేవలమజ్ఞైః. వస్తుతస్తు సమంజస ఏవ. స తు కేశిన్యాః సుతః క్షేత్రజత్వమివ ప్రతీతిం వారయతి—తస్యైవ నృపస్యాత్మనో దేహాజ్జాతః. ౧౫. తస్య కథామాహ—చతుర్భిః. అసమంజస ఇవ పురా పూర్వజన్మని యోగీసన్ సంగాద్ధేతోః యోగాద్విచాలితః అతః ఇదానీం జాతిస్మరస్సన్. ౧౬. ఆచరన్నితి. సంగపరిహారాయ జనం ఉద్వేజయన్. లోకే

జ్ఞాతీనాం కర్మ విప్రియం, సరయ్వాం క్రీడతో బాలాన్ ప్రాస్యదుద్వేజయన్ జనం. ౧౭. ఏవం వృత్తః పరిత్యక్తః పిత్రా స్నేహమపోహ్య వై, యోగైశ్వర్యేణ బాలాంస్తాన్ దర్శయిత్వా తతో యయౌ. ౧౮. అయోధ్యావాసినస్సర్వే బాలకాన్ పునరాగతాన్, దృష్ట్వా విసిస్మిరే రాజన్ రాజా చాథాన్వతప్యత. ౧౯. అంశుమాంశ్చోదితో రాజ్ఞా తురగాన్వేషణే యయౌ, పితృవ్యఖాతానుపథం భస్మాంతే దదృశే హయమ్. ౨౦. తత్రాసీనం మునిం వీక్ష్య కపిలాఖ్యమధోక్షజం, అస్తౌత్సమాహితమనాః ప్రాంజలిః ప్రణతో మహాన్. ౨౧. న పశ్యతి త్వాం పరమాత్మనో జనో న బుధ్యతేఽద్యాపి సమాధియుక్తిభిః, కుతో పరే యస్య మనశ్శరీరధీవిసర్గసృష్టావయమప్రకాశాః. ౨౨. యే దేహభాజస్త్రిగుణప్రధానా గుణాన్విపశ్యంత్యుత వా తమశ్చ, యన్మాయయా మోహితచేతసస్తే విదుస్స్వసంస్థం న బహిః ప్రకాశాః. ౨౩. తం త్వామహం జ్ఞానఘనం స్వభావప్రధ్వస్తమాయాగుణభేదమోహైః, స నందనాద్యైర్మునిభిర్విభావ్యం కథం విమూఢః పరిభావయామి. ౨౪. ప్రశాంతమాయాగుణకర్మలింగమనామరూపం సదసద్విముక్తం, జ్ఞానోపదేశాయ

గర్హితం జ్ఞాతీనాం చ విప్రియం కర్మాచరన్. క్రీడతో బాలాన్ సరయ్వాం ప్రాస్యత్ ప్రాక్షిపదితి ద్వయోరన్వయః. ౧౭. ఏవమితి. ఏవంవిధం వృత్తం కర్మ యస్య సః. ౧౮. ౧౯. అంశుమానితి. పితృవ్యైః ఖాతమను. యః పంథాః తం యయౌ. భస్మాంతే భస్మసమీపే. శ్లో. అజానంతోఽవజానన్తోఽప్యనుకంప్యా వయంత్వితి. తుష్టావ షడ్భిరీశానమంశుమానేవమాశయః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౨౦. ౨౧. నేతి. అజనః అజః బ్రహ్మాపి త్వామద్యాపి న పశ్యతి న బుధ్యతే. కథంభూతం ఆత్మనః స్వస్మాత్పరం పరమేశ్వరం కైర్హేతుభిః సమాధియుక్తిభిః సమాధినాప్యపరోక్షం న పశ్యతి. యుక్తిభిః పరోక్షమపి ఇత్యర్థః. అపరే అర్వాచీనాస్తు కుతస్త్వాం పశ్యేయుః అర్వాచీనత్వే హేతుః. తస్య బ్రహ్మణః మనశ్చ శరీరం చ ధీశ్చ సత్త్వతమోరజఃకార్యాణి తాభిః యే వివిధాః దేవతిర్యఙ్నరాణాం సర్గాః-తేషు సృష్టాః తత్రాపి వయం అప్రకాశాః అజ్ఞాః కుతః పశ్యేమేత్యర్థః. ౨౨. అపరే తర్హి కిం పశ్యంతి తదాహ.—య ఇతి. యే దేహభాజస్తే స్వస్మిన్ సమ్యక్ స్థితమపి త్వాం న విదుః కింతు గుణానేవ విపశ్యంతి అథవా న గుణానపి అపితు తమ ఏవ పశ్యంతి యతస్త్రిగుణాః బుద్ధిరేవ ప్రధానం యేషాం అతో బహిరేవ ప్రకాశో జ్ఞానం యేషాం బుద్ధిపరతంత్రతయా జాగ్రత్స్వప్నయోర్విషయాన్ పశ్యంతి సుషుప్తౌ తు తమ ఏవ కేవలం న తు నిర్గుణం త్వాం సర్వత్ర హేతుః యత్ యతః యస్య తవ మాయయేతి వా మోహితం చేతో యేషాం తే. ౨౩. తథాప్యహం విచారేణ జ్ఞాస్యామీతి చేత్ తత్రాహ—తమితి. తం త్వామహం విమూఢః కథం పరిభావయామి విచారయామి కథంభూతం జ్ఞానఘనం శుద్ధజ్ఞానమూర్తిం స్వభావత ఏవ ప్రధ్వస్తా మాయాగుణనిమిత్తా భేదమోహాః యేషాం తైః. విభావ్యం విచింత్యం అయం భావః. జ్ఞానఘనత్వాన్న తావత్ జ్ఞానవిషయత్వం. విచారవిషయత్వేఽపి. మాయాగుణైరభిభూతోఽహం న విచారే సమర్థ ఇతి. ౨౪. ప్రశాంతేతి. తస్మాత్ హే ప్రశాంత త్వాం పురాణం పురుషం కేవలం నమామహే, ఇత్యన్వయః. పురాణపురుషత్వే హేతుః

గృహీతదేహం నమామహే త్వాం పురుషం పురాణమ్. ౨౫. త్వన్మాయారచితే లోకే వస్తుబుద్ధ్యా గృహాదిషు, భ్రమంతి కామలోభేర్ష్యామోహవిభ్రాంతచేతసః. ౨౬. అద్య నస్సర్వభూతాత్మన్ కామకర్మేంద్రియాశయః, మోహపాశదృఢశ్ఛిన్నో భగవంస్తవ దర్శనాత్. ౨౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్థం గీతానుభావస్తం భగవాన్ కపిలో మునిః, అంశుమంతమువాచేదమనుగృహ్య ధియా నృప. ౨౮. శ్రీభగవానువాచ:—అశ్వోఽయం నీయతాం వత్స పితామహపశుస్తవ, ఇమే చ పితరో దగ్ధా గంగాంభోఽర్హంతి నేతరత్. ౨౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—తం పరిక్రమ్య శిరసా ప్రసాద్య హయమానయత్, సగరస్తేన పశునా క్రతుశేషం సమాపయత్. ౩౦. రాజ్యమంశుమతి న్యస్య నిస్పృహో ముక్తబంధనః, ఔర్వోపదిష్టమార్గేణ లేభే గతిమనుత్తమామ్. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అంశుమాంశ్చ తపస్తేపే గంగానయనకామ్యయా, కాలం మహాంతం నాశక్నోత్తతః కాలేన సంస్థితః. ౧. దిలీపస్తత్సుతస్తద్వదశక్తః కాలమేయివాన్, భగీరథస్తస్య సుతస్తేపే స సుమహత్తపః. ౨. దర్శయామాస తం దేవీ ప్రసన్నా వరదాస్మి తే, ఇత్యుక్తస్స్వమభిప్రాయం శశంసావనతో నృపః. ౩. గంగో

మాయాయా గుణాః కర్మాణి చ. విశ్వసృష్ట్యాదీని లింగాని. బ్రహ్మాదిరూపాణి యస్య తం ప్రశాంతత్వే హేతుః. సదసద్భ్యాం కార్యకారణాభ్యాం పుణ్యపాపాభ్యాం వా విముక్తం. అతః అనామరూపం తత్కృతనామరూపశూన్యం కింతు జ్ఞానోపదేశాయ గృహీతః ప్రకటితః దేహః శుద్ధసత్త్వమూర్తిః యేన తం. హే ప్రశాంతమాయేతి. హే అగుణేతి చ సంబోధనం కర్మభిః సృష్ట్యాదికార్యైర్లింగాని యస్యేతి యోజ్యం. యద్వా ప్రశాంతా మాయాగుణాదయో యస్మిన్. ఇత్యేకమేవ పదం. ౨౫. స్వభాగ్యం శ్లాఘతే ద్వాభ్యాం. త్వ—దితి. కామాదిభిర్విభ్రాంతాని చేతాంసి యేషాం తే ఇమే సర్వే గృహాదిషు భ్రమంతి. ౨౬. అద్యేతి. హే సర్వభూతాత్మన్ నః అస్మాకం త్వత్కృపయైవ ఘటితాత్ త్వద్దర్శనాత్ అద్య దృఢోఽపి మోహమయః పాశః. ఛిన్నః కథంభూతః కామాదీనామాశయః ఆశ్రయః త్వత్ప్రసాదేన కృతార్థోఽస్మీత్యర్థః. ౨౭. ౨౮. అశ్వ ఇతి. అశ్వం లబ్ధ్వాపి సాకాంక్షం ప్రత్యాహ—ఇమే చేతి. ౨౯.—౩౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. నవమేఽంశుమతో వంశః ఖట్వాంగావధి వర్ణ్యతే, గంగాం భూతలమానిన్యే యస్య పౌత్రో భగీరథః" అంశుమానితి. యథా సగరః పౌత్రాయ రాజ్యం దత్వా తపస్తేపే. తథా అంశుమాంశ్చ. స్వపుత్రాయ రాజ్యం దత్వా. మహాంతం కాలం తపస్తేప ఇతి చకారస్యార్థః నాశక్నోద్గంగామానేతుమితి శేషః. సంస్థితః మృతః. ౧. దిలీప ఇతి. కాలం మృత్యుం ఏయివాన్ ప్రాప్తః. ౨. దర్శయామాసేతి తం ప్రత్యాత్మానం దర్శయామాస. తే వరదాస్మీతి గంగయోక్తస్సన్ స్వమభిప్రాయం పూర్వజోద్ధరణం శశంస కథయామాస. ౩. క ఇతి. కోఽపి గగనాత్పతంత్యా మే వేగం ధారయితా ధార

వాచ:—కోఽపి ధారయితా వేగం పతంత్యా మే మహీతలే, న చేద్భూమితలం భిత్త్వా నృప యాస్యే రసాతలం. ౪. కిం చాహం న భువం యాస్యే నరా మయ్యామృజంత్యఘం, మృజామి తదఘం క్వాహం రాజంస్తత్ర విచింత్యతాం. ౫. రాజోవాచ:— సాధవో న్యాసినశ్శాంతా బ్రహ్మిష్ఠా లోకపావనాః, హరంత్యఘం తేఽంగసంగాత్తేష్వాస్తే హ్యఘభిద్ధరిః. ౬. ధారయిష్యతి తే వేగం రుద్రస్త్వాత్మా శరీరిణామ్, యస్మిన్నోతమిదం ప్రోతం విశ్వం శాటీవ తంతుషు. ౭. ఇతి తస్య వచశ్శ్రుత్వా గంగా తం పునరబ్రవీత్, ప్రసాదయ మహేశానం ధారణార్థం మదంభసామ్. ౮. తచ్ఛ్రుత్వా స నృపో దేవం తపసాఽఽరాధయచ్ఛివం, కాలేనాల్పీయసా రాజంస్తస్యేశానస్త్వతుష్యత. ౯. తథేతి రాజ్ఞాభిహితస్సర్వలోకహితశ్శివః, దధారావహితో గంగాం పాదపూతజలాం హరేః. ౧౦. భగీరథోఽథ రాజర్షిర్నిన్యే భువనపావనీం, యత్ర స్వపితౄణాం దేహా భస్మీభూతాశ్శేరతే. ౧౧. రథేన వాయువేగేన ప్రయాంతమనుధావతీ, దేశాన్ పునంతీ నిర్దగ్ధానసించత్సగరాత్మజాన్. ౧౨. యజ్జలస్పర్శమాత్రేణ బ్రహ్మదండహతా అపి, సగరాత్మజా దివం జగ్ముః కేవలం దేహభస్మభిః. ౧౩. భస్మీభూతాంగసంగేన స్వర్యాతాస్సగరాత్మజాః, కిం పునః శ్రద్ధయా దేవీం యే సేవంతే ధృతవ్రతాః. ౧౪. న హ్యేతత్పరమాశ్చర్యం స్వర్ధున్యా యదిహోదితమ్, అనంతచరణాంభోజప్రసూతాయా భవచ్ఛిదః ౧౫. సన్నివేశ్య మనో యస్మిన్ శ్రద్ధయా మునయోఽమలాః, త్రైగుణ్యం దుస్త్యజం హిత్వా సద్యో యాతాస్తదాత్మతామ్. ౧౬. శ్రుతో భగీరథాజ్జజ్ఞే తస్య నాభోఽపరోఽభవత్, సింధుద్వీపస్సుతస్తస్మాదయుతాయుస్తతోఽభవత్. ౧౭. ఋతుపర్ణో నళసఖో యోఽశ్వవిద్యామధాన్నలాత్, దత్త్వాఽక్షహృదయం తస్మై సర్వకామస్తు తత్సుతః. ౧౮. తతస్సుదాసస్తత్పుత్రో మదయంతీపతిర్నృప, ఆహుర్మిత్రసహం యం వై కల్మాషాంఘ్రిః కృతః క్వచిత్, వసిష్ఠశాపాద్రక్షోఽ

యిష్యతి. ౪. కిం చేతి. కించ. ఆమృజంతి క్షాళయిష్యంతి. తత్రోపాయో విచింత్యతాం. ౫. సాధవ ఇతి. హరంతి హరిష్యంతి. అఘం భినత్తీత్యఘభిత్. ౬. ధారయిష్యతీతి. ఆత్మా కథంభూతః యస్మిన్ ఇదం విశ్వమోతం గ్రథితం ఊర్ధ్వతంతుషు శాటీ పట ఇవ ప్రోతం చ తిర్యక్తంతుషు పట ఇవ అసౌ సర్వాధారస్తద్వేగం ధారయిష్యతీత్యర్థః. ౭-౯. తథేతి. రాజ్ఞాభిహితం తథేత్యంగీకృత్య హరేః పాదేన పూతం జలం యస్యాస్తాం. ౧౦-౧౨. ప్రసంగాత్ గంగామాహాత్మ్యమాహ.—చతుర్భిః. యదితి. యస్యాః జలస్పర్శమాత్రేణ. తచ్చ కేవలం దేహభస్మభిరేవ న సాక్షాత్. బ్రహ్మణి స్వకృతేన దండేన హతా అపి. తాం శ్రద్ధయా యే సేవంత ఇతి శేషః, ఏతేషాం ఫలం కిం వక్తవ్యమితి భావః. ౧౩. తదేవ ప్రపంచయతి—భస్మీభూతేతి. భస్మీభూతేనాంగేన యస్సంగః తేన. ౧౪. ౧౫. సన్నివేశ్యేతి. యస్మిన్ అనంతే త్రైగుణ్యం దేహబంధనం. ౧౬. ౧౭. ఋతుపర్ణ ఇతి. నలస్య సఖా. అధాత్

భూదనపత్యస్స్వకర్మణా. ౧౯. విష్ణురాత ఉవాచ:—యన్నిమిత్తో గురోశ్శాప సౌదాసస్య మహాత్మనః, ఏతద్వేదితుమిచ్ఛామి కథ్యతాం న రహో యది. ౨౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—సౌదాసో మృగయాం కించిచ్చరన్ రక్షో జఘాన హ, శుశోచ భ్రాతరం భ్రాతా గతః ప్రతిచికీర్షయా. ౨౧. స చింతయన్నఘం రాజ్ఞస్సూదరూపధరో గృహే, గురవే భోక్తుకామాయ పక్త్వా నిన్యే నరామిషమ్. ౨౨. పరివేష్యమాణం భగవాన్విలోక్యాభక్ష్యమంజసా, రాజానమశపత్క్రుద్ధో రక్షో హ్యేవం భవిష్యసి, రక్షఃకృతం తద్విదిత్వా చక్రే ద్వాదశవార్షికమ్. ౨౩. సోఽప్యపోఽంజలినాదాయ గురుం శప్తుం సముద్యతః, వారితో మదయంత్యాపో రుశతీః పాదయోర్జహౌ. ౨౪. దిశః ఖమవనీం సర్వాం పశ్యన్ జీవమయం నృపః, రాక్షసంభావమాపన్నః పాదే కల్మాషతాం గతః. ౨౫. వ్యవాయకాలే దదృశే వనౌకోదంపతీ ద్విజౌ, క్షుధార్తో జగృహే విప్రం తత్పత్న్యాహాకృతార్థవత్. ౨౬. న భవాన్ రాక్షసస్సాక్షాదిక్ష్వాకూణాం మహారథః, మదయంత్యాః పతిర్వీర నాధర్మం కర్తుమర్హసి. ౨౭. దేహి మేఽపత్యకామాయా అకృతార్థరతిం ద్విజమ్, దేహోఽయం మానుషో రాజన్ పురుషస్యాఖిలార్థదః. ౨౮. తస్మాదస్య వధో వీరసర్వార్థవధ ఉచ్యతే, ఏష హి బ్రాహ్మణో విద్వాన్ తపశ్శీలగుణాన్వితః. ౨౯. ఆరిరాధయిషుర్బ్రహ్మ మహాపురుషసంజ్ఞితమ్, సర్వభూతాత్మభావేన భూతేష్వంతర్హితం గుణైః. ౩౦. సోఽయం బ్రహ్మర్షివర్యస్తే రాజర్షిప్రవరాద్విభోః, కథమర్హతి ధర్మజ్ఞవధం పితురివాత్మజః.

ప్రాప్తః. తత్సుతః ఋతుపర్ణస్య సుతః. ౧౮. తత ఇతి. తత్పుత్రః సౌదాసః. ౧౯. యదితి. న రహః. న రహస్యం. ౨౦. సౌదాస ఇతి. మృగయాం చరన్ కించిత్ రక్షః. కించిద్రాక్షసం జఘాన. తస్య భ్రాతరం శుశోచ స భ్రాతా పలాయ్యాగతః. ౨౧. స ఇతి. అఘం అనిష్టం సూదః పాచకః తద్రూపధరస్సన్ రాజ్ఞో గృహే వర్తమానః. ౨౨. పరివేష్యమాణమితి. అభక్ష్యమంజసా విలోక్య ఏవం నరమాంసాభ్యవహారేణ. వసిష్ఠ ఏవ. తం శాపం ద్వాదశవార్షికం చక్రే. ౨౩. స ఇతి. రుశతీస్తీక్ష్ణాః అపః స్వపాదయోః జహౌ. నాన్యత్ర. ౨౪. తత్ర హేతుః. దిశ ఇతి. ఏవమనేన మిత్రసహత్వమపి దర్శితం. మిత్రస్య కలత్రస్య వాచస్సహనాత్. ౨౫. తదేవ రాక్షసత్వే. కల్మాషాంఘ్రిత్వే చ. కారణముక్త్వా స్వకర్మణా చ సత్య ఇతి యదుక్తం తత్ప్రపంచయతి.—వ్యవాయకాల ఇత్యారభ్య. కర్మణా ప్రజాః ఇత్యంతేన. వ్యవాయేతి. వనమోకో నివాసో యయోస్తౌ. వనౌకసౌ తౌ చ దంపతీ చ వనౌకో దంపతీ ఇతి పృథక్పదపాఠే అదంతత్వమార్షం. అకృతార్థవత్ దీనవత్. ౨౬. ౨౭. దేహీతి. అకృతార్థం తం అసమాప్తరతిం. ౨౮. ౨౯. ఆరిరాధయిషురితి. సర్వభూతానామాత్మేతి భావనయా ఆరాధయితుమిచ్ఛుః. యద్వా సర్వభూతానామాత్మభావేన భూతేషు స్థితమపి, గుణైరంతర్హితం బ్రహ్మేతి సంబంధః. పాఠాంతరే అంతర్హితః సోఽయమిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౩౦. స ఇతి. సోఽయం త్వద్వధీనో బ్రహ్మర్షివర్యః. రాజర్షిశ్రేష్ఠాత్త్వత్తో వధం నార్హతి. యథా పితా. పుత్రకర్తృకం వధమివ. ౩౧. తస్యేతి.

౩౧. తస్య సాధోరపాపస్య భ్రూణిస్య బ్రహ్మవాదినః, కథం వధం యథా బభ్రో ర్మన్యతే సన్మతో భవాన్. ౩౨. యద్యయం క్రియతే భక్ష స్తర్హి మాం ఖాద పూర్వతః, న జీవిష్యే వినా యేన క్షణం చ మృతకం యథా. ౩౩. ఏవం కరుణ భాషిణ్యా విలపంత్యా అనాథవత్, వ్యాఘ్రః పశుమివాఖాదత్సౌదాసశ్శాపమోహితః. ౩౪. బ్రాహ్మణీ వీక్ష్య దిధిషుం పురుషాదేన భక్షితం, శోచంత్యాత్మాన ముర్వీశమశపత్కుపితా సతీ. ౩౫. యస్మాన్మే భక్షితో పాపః కామార్తాయాః పతి స్త్వయా, తవాపి మృత్యురాధానాదకృతప్రజ్ఞదర్శితః. ౩౬. ఏవం మిత్రసహం శప్త్వా పతిలోకపరాయణా, తదస్థిని సమిద్ధాగ్నౌ ప్రాప్య భర్తృగతిం గతా. ౩౭. విశాపో ద్వాదశాబ్దాంతే మైథునాయ సముద్యతః, విజ్ఞాప్య బ్రాహ్మణీ శాపం మహిష్యా స నివారితః. ౩౮. తత ఊర్ధ్వం స తత్యాజ స్త్రీసుఖం కర్మణా ప్రజాః, వసిష్ఠస్తదనుజ్ఞాతో మదయంత్యాం ప్రజామధాత్. ౩౯. సా వై సప్తసమా గర్భ మబిభ్రన్న వ్యజాయత, జఘ్నేఽశ్మనోదరం తస్యాః సోఽశ్మకస్తేన కథ్యతే. ౪౦. అశ్మ కాన్మూలకో జజ్ఞే యస్త్రీభిః పరిరక్షితః, నారీకవచ ఇత్యుక్తో నిక్షత్రే మూలకోఽభవత్. ౪౧. రాజా విశ్వసహో యస్య ఖట్వాంగశ్చక్రవర్త్యభూత్, యో దేవై రర్థితో దైత్యానవధీద్యుధి దుర్జయః. ౪౨. ముహూర్తమాయుర్జ్ఞాత్వైత్య స్వపురం సందధే మనః. ౪౩. న మే బ్రహ్మకులాత్ప్రాణాః కులదైవాన్న చాత్మజాః, నశ్రియో న మహీ రాజ్యం న దారాశ్చాతివల్లభాః. ౪౪. న బాల్యేఽపి మతిర్మహ్య మధర్మే రమతే క్వచిత్, నాపశ్యముత్తమశ్లోకాదన్యత్కించన వస్త్వహమ్. ౪౫. దేవైః

భ్రూణస్య శ్రోత్రియస్య. గర్భస్య సత ఇతి వా. బభ్రోః గోః. సతాం మతో భవాన్. వధం కథం సాధు మన్యత ఇత్యర్థః. ౩౨. యదీతి. క్షణమపి యేన వినా న జీవిష్యామి సోఽయం యది భక్షః క్రియతే తర్హి మృతకం యథా మృతప్రాయాం మాం పూర్వం భక్షయః. ౩౩. ౩౪. బ్రాహ్మణీతి. దిధిషుం గర్భాధానకర్తారం. ౩౫. యస్మాదితి. ఆధానాత్ మైథునాత్. హే అకృతప్రజ్ఞ. మృత్యుర్మయా దర్శితః. ౩౬—౩౮. తతఇతి. తదేవం కర్మణా అప్రజాః. ౩౯. సేతి. అబిభ్రత్ దధారేత్యర్థః. న వ్యజాయత న ప్రాసూయత. అతో వసిష్ఠ ఏవ తస్యా ఉదరమశ్మనా జఘాన. స ఉత్పన్నః సుతోఽశ్మకః. ౪౦. అశ్మకాదితి. స్త్రీభిః సంవేష్ట్య పరశురామాత్పరిరక్షితః అతో నారీ కవచ ఇత్యుక్తః. నిక్షత్రే జగతి సతి క్షత్రవంశస్య మూలమభవత్. అతో మూలక ఇతి చోక్తః. ౪౧. ౪౨. ముహూర్తేతి. ప్రసన్నైర్దేవైర్వరం వృణీష్వేత్యుక్తే ఖట్వాంగేనోక్తం. ప్రథమం తావన్మమాయుః కథ్యతామితి దేవైశ్చోక్తం. ముహూర్తమాత్రమితి. తత్ జ్ఞాత్వా. దేవైర్దత్తేన విమానేన శీఘ్రం స్వపురమేత్య మనః పరమేశ్వరే సందధే. ౪౩. ఏతదేవ స్వసాధువృత్తానుస్మరణపూర్వకం తత్కృతేన నిశ్చయేన దర్శయతి—సప్తభిః. నేతి. కులదైవాత్ బ్రహ్మకులాత్సకాశాత్. మే ప్రాణాదయో నాతివల్లభాః నాతిప్రియాః. ౪౪. నేతి. మహ్యం మమ. ౪౬. దేవైరితి. భూతభావనో

కామవరో దత్తో మహ్యం త్రిభువనేశ్వరైః, న వృణే తమహం కామం భూతభావనభావనః. ౪౬. యే విక్షిప్తేంద్రియధియో దేవాస్తే స్వహృది స్థితమ్, న విందంతి ప్రియం శశ్వదాత్మానం కిముతాపరే. ౪౭. అథేశమాయారచితేషు సంగం గుణేషు గంధర్వపురోపమేషు, రూఢం ప్రకృత్యాత్మని విశ్వభర్తుర్భావేన హిత్వా తమహం ప్రపద్యే. ౪౮. ఇతి వ్యవసితో బుద్ధ్యా నారాయణగృహీతయా, హిత్వాన్యభావమజ్ఞానం తతస్స్వం భావమాశ్రితః. ౪౯. యత్తద్బ్రహ్మ పరం సూక్ష్మమశూన్యం శూన్యకల్పితమ్, భగవాన్ వాసుదేవేతి యం గృణంతి హి సాత్త్వతాః. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—ఖట్వాంగాద్దీర్ఘబాహుశ్చ రఘుస్తస్మాత్పృథుశ్రవాః, అజస్తతో మహారాజ తస్మాద్దశరథోఽభవత్. ౧. తస్యాపి భగవానేష సాక్షాద్బ్రహ్మమయో హరిః, అంశాంశేన చతుర్భాగాత్పుత్రత్వం ప్రార్థితస్సురైః. ౨. రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నభరతా ఇతి సంజ్ఞయా, తస్యానుచరితం రాజన్నృషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః. శ్రుతం హి వర్ణితం భూరి త్వయా సీతాపతేర్ముహుః. ౩. గుర్వర్థే త్యక్తరాజ్యో వ్యచరదనువనం పద్మపద్భ్యాం ప్రియాయాః పాణిస్పర్శాక్షమాభ్యాం మృజితపథరుజో యో హరీంద్రానుజాభ్యాం, వైరూప్యాచ్ఛూర్పణఖ్యాః ప్రియవిరహరుషా

హరిః. తస్మిన్నేవ భావనా యస్య సోఽహం. తం కామం న వృణే. ౪౬. తత్ర హేతుః. య ఇతి. విక్షిప్తానీంద్రియాణి ధీశ్చ. యేషాం తే దేవా అపి. ౪౭. అథేతి. అథ తస్మాత్. ప్రకృత్యా స్వభావేన. ఆత్మని రూఢం. గుణేషు సంగం. విశ్వకర్తుర్భావేన. హిత్వా తమేవాహం ప్రపద్యే. ౪౮. ఇతీతి. అన్యభావం దేహాద్యభిమానరూపం అజ్ఞానం హిత్వా. ౪౯. స్వం భావమేవాహ—యత్తదితి. శూన్యవత్కల్పితం వాగాద్యవిషయత్వాత్. వాసుదేవ ఇతి యం గృణంతి. బ్రహ్మణ ఏవ భక్తానుగ్రహార్థమావిష్కృతశక్తేః వాసుదేవత్వాత్. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "దశమే ప్రాహ ఖట్వాంగవంశే శ్రీరామసంభవం, తచ్చరిత్రం చలం కేశం హత్వాఽయోధ్యాగమావధి. యద్వా—దశమే రామచరితమావిర్భావపురస్సరమ్, శుకేన వర్ణ్యతే పుణ్యమభిషేకోత్సవావధి." ఖట్వాంగాదితి. ఖట్వాంగాద్దీర్ఘబాహుః. ౧. ౨. రామేతి. ఋషిభిః వాల్మీకిముఖ్యైః భూరి వర్ణితం. త్వయా ముహుః శ్రుతం. తథాపి సంక్షేపతః కథ్యమానం శృణ్వితి శేషః. ౩. శ్లో. గ్రంథకోటిభిరాకీర్ణమద్భుతం రామవిక్రమం, అధ్యాయద్వయతో వక్ష్యన్నేకశ్లోకే నమస్యతి. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. గుర్వర్థ ఇతి. కోసలేంద్రః శ్రీరామః నః అస్మాన్ అవతాత్ పాతు కథంభూతః? యో గుర్వర్థే పితుః సత్యస్య పాలనార్థం త్యక్తరాజ్యస్సన్ పద్మవదతిసుకుమారాభ్యాం పద్భ్యాం తదేవాహ—ప్రియాయాః పాణినాపి స్పర్శే నాస్తి క్షమా యయోః తాభ్యాం ప్రతివనం వ్యచ

రోపితభ్రూవిజృంభత్రస్తాబ్ధిర్బద్ధసేతుః ఖలదవదహనః కోసలేంద్రోఽవతాన్నః. ౪. విశ్వామిత్రాధ్వరే యేన మారీచాద్యా నిశాచరాః, పశ్యతో లక్ష్మణస్యైవ హతాః నైరృతపుంగవాః. ౫. యో లోకవీరసమితౌ ధనురైశముగ్రం సీతా స్వయంవర గృహే త్రిశతోపనీతం, ఆదాయ బాలగజలీలఇవేక్షుయష్టిం సజ్జీకృతం నృపవికృష్య బభంజ మధ్యే. ౬. జిత్వానురూపగుణశీలవయోఽంగరూపాం సీతాభిధాం శ్రియ మురస్యభిలబ్ధమానామ్, మార్గే వ్రజన్ భృగుపతేర్వ్యనయత్ప్రరూఢం దర్పం మహీమకృత యస్త్రిరరాజబీజామ్. ౭. యస్సత్యపాశపరివీతపితుర్నిదేశం స్త్రైణస్య చాపి జగృహే శిరసా సభార్యః, రాజ్యశ్రియం ప్రణయినస్సుహృదో నివాసం త్యక్త్వా యయౌ వనమసూనివ ముక్తసంగః. రక్షస్స్వసుర్వ్యకృత రూపమశుద్ధబుద్ధే స్తస్యాః ఖరత్రిశిర*దూషణముఖ్యబంధూన్, జఘ్నే చతుర్దశసహస్రమవారణీయం కోదండపాణిరటమాన ఉవాస కృచ్ఛ్రమ్. సీతాకథాశ్రవణదీపితహృచ్ఛయేన సృష్టం

రత్ హరీంద్రో హనుమాన్ సుగ్రీవో వా అనుజో లక్ష్మణః తాభ్యాం మృజితా అపనీతా పథరుజా మార్గశ్రమో యస్య శూర్పణఖ్యాః వైరూప్యాత్ కర్ణనాసికాచ్ఛేదాద్ధేతోః తయా ప్రలోభితేన రావణేనాపహారాత్ ప్రియేణ కళత్రేణ విరహః తేన రుట్ తయా ఆరోపితయోః భ్రువోః విజృమ్భే నైవ త్రస్తాబ్ధిః యస్మాత్ తతస్తద్విజ్ఞాపనేన బద్ధః సేతుః యేన తతః ఖలాః రావణాదయః త ఏవ దవో వనం తస్య దహనః. ౪. సంక్షేపతో వర్ణితం రామచరితం ఆదిత ఆరభ్య విస్తరేణాహ— విశ్వామిత్రాధ్వర ఇత్యారభ్య యావదుత్తరాధ్యాయపరిసమాప్తి. విశ్వామిత్రేతి. పశ్యత ఏవ లక్ష్మణస్య తమస్యనపేక్ష్యైవ హతా ఇత్యర్థః. యచ్ఛబ్దానాం కోసలేంద్రోఽవతాదితి. పూర్వేణైవాన్వయః. ౫. య ఇతి. లోకే యే వీరాస్తేషాం సమితౌ సమాజే ఐశం త్ర్యంబకం ధనుః ఇక్షుయష్టిమివ లీలయైవా దాయ సజ్జీకృతమారోపితం వికృష్య మధ్యే యో బభంజ. హే నృప ఉగ్రం కఠినం గరిష్ఠం వా తదాహవహతాం త్రిభిశ్శతైరుపనీతం. బాలగజస్య లీలేవ లీలా యస్య సః. ౬. జిత్వేతి. అనురూపాణి స్వయోగ్యాని గుణశీలాదీని. యస్యాస్తాం. సీతాసంజ్ఞాం. పూర్వం ఉరసి అభిలబ్ధో మానో యయా తాం శ్రియం జిత్వా. ధనుర్భంగమహానాదశ్రవణకుపితస్య భృగుపతేః పరశురామస్య దర్పం వ్యనయత్. అపనీతవాన్. కథంభూతస్య. త్రిః. త్రిస్సప్తకృత్వః. రాజబీజశూన్యాం మహీం. యోఽకరోత్. తస్య. ౭. ఇదానీం గుర్వర్థ ఇతి శ్లోకం వివృణ్వన్నాహ—య ఇతి. కదాచిత్ కైకేయ్యా తుష్టేన రాజ్ఞా త్వదపేక్షితం దాస్యామీతి ప్రతిశ్రుతం తతః శ్రీరామస్య యౌవరా జ్యాభిషేకసమయే. తయా భరతస్య రాజ్యం రామస్య చ వనే వాసః ప్రార్థితః. తదా సత్యపాశేన పరి వీతస్య పితుర్నిదేశమాజ్ఞాం శిరసా జగృహే. తతో రాజ్యాదికం త్యక్త్వా సభార్యో వనం యయౌ దుస్త్యజస్యాపి సహర్షం త్యాగే దృష్టాంతః. ముక్తసంగో యోగీ అసూన్ ప్రాణానివేతి. ౮. రక్ష ఇతి. రక్షసో రావణస్య స్వసుః. శూర్పణఖ్యాః అశుద్ధబుద్ధేః సీతాం జిఘృక్షోః కామాతురాయా ఇతి వా. రూపం. వ్యకృత వికారమనయత్. తస్యాః ఖరత్రిశిరదూషణముఖ్యాః అదంతత్వమార్షం. బాంధవా యేషు తాన్ చతుర్దశసహస్రం అవారణీయం అలంఘ్యం జఘాన కోదండం పాణౌ యస్య. ౯. సీతేతి.

విలోక్య నృపతే దశకంధరేణ, జఘ్నేఽద్భుతైణవపుషా శ్రమతోఽపకృష్టో మారీచ మాశువిశిఖేన యథాకముగ్రః. ౧౦. రక్షోధమేన వృకవద్విపినే సమక్షం వైదేహ రాజదుహితర్యపయాపితాయాం, భ్రాత్రా వనే కృపణవత్ప్రియయా వియుక్తః స్త్రీసం గినాం గతిమితి ప్రథయంశ్చచార. ౧౧. దగ్ధ్వాత్మకృత్యహతకృత్యమహన్ కబంధం సఖ్యం విధాయ కపిభిర్దయితాగతిం తైః,బుధ్వాఽథ వాలినిహతేప్లవగేంద్రసైన్యైర్వే లామగాత్సమనుజోఽజభవార్చితాంఘ్రిః. ౧౨ యద్రోషవిభ్రమవివృత్తకటాక్షపాత సంభ్రాంతనక్రమకరో భయగీర్ణఘోషః, సింధుశ్శిరస్య*ర్హణం పరిగృహ్య రూపీ పాదారవిందముపగమ్య బభాష ఏతత్. ౧౩. తం త్వాం విభో జడధియో న విదామ భూమన్ కూటస్థమాదిపురుషం జగతామధీశమ్, యత్సత్త్వతస్సురగణా రజసః ప్రజేశామన్యోశ్చ భూతపతయస్స భవాన్ గుణేశః. ౧౪. కామం ప్రయాహి జహి విశ్రవసోఽవమేహం త్రైలోక్యరావణమవాప్నుహి వీరపత్నీమ్, బధ్నీహి సేతు మిహ తే యశసో వితత్యై గాస్యంతి దిగ్విజయినో యముపేత్య భూపాః. ౧౫.

సీతాయాః కథాశ్రవణేన దీపితో హృచ్ఛయో యస్య తేన సీతాం హరిష్యతా స్వస్మాద్భీతేన స్వస్యా శ్రమాదపకర్షణార్థే సృష్టం విసృష్టం మారీచం విలోక్య జఘాన. కథంభూతం అద్భుతైణవపుషా స్వర్ణ హరిణదేహేనోపలక్షితం. అతఏవ ప్రలోభనేన ఆశ్రమతః తేనాకృష్టస్సన్ కం దక్షప్రజాపతిం. యథా. ఉగ్రః శ్రీరుద్రః.౧౦. రక్షోధమేనేతి. తతశ్చ రక్షోధమేన రావణేన అసమక్షమపనీతాయాం ప్రియాయాం తయా వియుక్తః. భ్రాత్రా లక్ష్మణేన సహ. కృపణవద్వనే చచార. కిమభిప్రాయస్సన్? ఇతి అనేన ప్రకారేణ స్త్రీసంగినాం దుఃఖోదర్కాం గతిం. ప్రఖ్యాపయన్. ౧౧. దగ్ధ్వేతి. ఆత్మార్థేన కృత్యేన కర్మణా. రావణేన సహ యుద్ధేన హతస్య. కృత్యం శాస్త్రీయం దహనాదికం యస్య తం జటాయుషం పుత్రవద్దగ్ధ్వా. కబంధం స్వగ్రహణాయ ప్రసారితబాహుం రాక్షసం అహన్ అథ వాలిని హతే తైః కపిభిః దయితాగతిం బుధ్వా అజభవాభ్యామర్చితావంఘ్రీ యస్య సమనుజః వేలాం సముద్రతీరం అగాత్. ౧౨. యదితి. తత్ర త్రిరాత్రముపవాసేన ప్రతీక్షితోఽపి సింధుః యదా నోపస్థితః తదా యస్య రోషవిభ్రమేణ క్రోధలీలయా వివృత్తో యః కటాక్షః తస్య పాతేన సంభ్రాంతా నక్రాః మకరాశ్చ యస్మిన్. భయేన గీర్ణః గ్రస్తః స్తంభితో ఘోషో యేన సః సింధుః, ఏతద్వక్ష్యమాణం బభాషే. అర్హణమర్ఘ్యాదికం. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః.రూపీ మూర్తిమాన్. ౧౩. భాషణమాహ—ద్వాభ్యాం. తమితి. ఏతావత్పర్యంతం సునిశ్చితం త్వాం న విదామ. న జానీమః ఇత్యర్థః ఇదానీం తు జాతోఽసీత్యాహ.—యది పృథక్పదం యస్యేత్యర్థః. యద్వాశేభ్యః సత్త్వాదిభ్యః సురగణాదయో భవంతి స భవానితి. ౧౪. కామమితి. కామం యథేచ్ఛం జలమాక్రమ్యాఽపి ప్రయాహి. అవమేహం పురీషం. త్రైలోక్యం రావయతి ఆక్రందయతీతి తథా తం జహి హే వీర యద్యపి తవ జలం ప్రబంధకం న భవతి. తథాపీహ సేతుం బధ్నీహి. తర్హి కిమర్థం? తే యశ సో విస్తారాయ. తదేవాహ—యం సేతుముపేత్య దుష్కరం కర్మాపేక్ష్య త్వద్యశో గాస్యంతి భూపాస్తం. ౧౫. తద్వాక్యమభినంద్య యత్కృతం తదాహ—బద్ధ్వేతి. వివిధైరద్రీణాం కూటైః

బద్ధ్వోదధౌ రఘుపతిర్వివిధాద్రికూటైస్సేతుం కపీంద్రకరకంపితభూరుహాంగైః, సుగ్రీవనీలహనుమత్ప్రముఖైరనీకైర్లంకాం విభీషణదృశా విశదగ్రదగ్ధాం. ౧౬. సా వానరేంద్రబలరుద్ధవిహారకోష్ఠశ్రీద్వారగోపురసదోవలభీవిటంకా, నిర్భజ్యమానధిషణధ్వజహేమకుంభశృంగాటకాగజరుతైర్భ్రమదినీవ ఘూర్ణా.౧౭ రక్షఃపతిస్తదవలోక్య నికుంభకుంభధూమ్రాక్షదుర్ముఖసురాంతనరాంతకాదీన్, పుత్రం ప్రహస్తమతికాయమకంపనాదీన్ సర్వాననుగాన్ సమహినోదథ కుంభకర్ణం. ౧౮. తాం యాతుధానపృతనామసిశూలచాపప్రాసర్ష్టిశక్తిశరతోమరఖడ్గదుర్గాం, సుగ్రీవలక్ష్మణమరుత్సుతగంధమాదననీలాంగదర్క్షపనసాదిభిరన్వితోఽయాత్. ౧౯. తేఽనీకపా రఘుపతేరభిపత్య సర్వే ద్వంద్వం వరూథమిభపత్తిరథాశ్వయోధైః, జఘ్నుర్భృశం గిరిగదేషుభిరంగదాద్యాస్సీతాభిమర్శహతమంగళరావణేశాన్. ౨౦. రక్షఃపతిస్స్వబలనష్టిమవేక్ష్య రుష్ట ఆరుహ్య యానకమథాభిససార రామం, స్వస్స్యందనే ద్యుమతిమాతలినోపనీతే విభ్రాజమానమహనన్నిశితైః క్షురప్రైః. ౨౧. రామస్తమాహ పురుషాదపురీషయన్నః కాంతాసమక్షమసతాపహృతాశ్వవత్తే,త్యక్తత్రపస్య ఫలమద్య జుగుప్సితస్య యచ్ఛామి కాలఇవ కర్తురలంఘ్యవీర్యః. ౨౨. ఏవం క్షిపద్ధనుషి సంధితము

శృంగైః సేతుం బద్ధ్వా అగ్రే సీతాన్వేషణే హనుమతైవ దగ్ధాం లంకామావిశత్. కథంభూతైః శృంగైః కపీంద్రాణాం కరైః కంపితాని భూరుహాణామంగాని శాఖాదీని యేషు తైః విభీషణస్య దృశా బుద్ధ్యా కైస్సహావిశత్? సుగ్రీవాదయః ప్రముఖా యేషాంతైరనీకైః. ౧౬. సేతి. తతశ్చ సా లంకా ఘూర్ణా ప్రచలితా బభూవ కథంభూతా? వానరేంద్రాణాం బలైః రుద్ధాః విహారాదయో యస్యాం నిర్భజ్యమానాః ధిషణాదయో యస్యాం సా. తత్ర విహారః క్రీడాస్థానం. కోష్ఠం ధాన్యాగారాది. శ్రీః కోశః. ద్వారం గృహాదీనాం. గోపురం పురద్వారం. సదః సభా. వలభీ ప్రాసాదాదిపురోభాగాచ్ఛాదినీ. విటంకః కపోతపాలికాధిషణం వేదికాది. శృంగాటకం చతుష్పథమ్. ౧౭. రక్షసాం పతిః రావణః పుత్రమింద్రజితం. ప్రహస్తాదీంశ్చ. సమహినోత్ ప్రాయుంక్త. ౧౮. తామితి. అసిశూలాదిభిర్దుర్గమాం తాం యాతుధానపృతనాం. సుగ్రీవాదిభిరన్వితః శ్రీరామః అయాత్. మరుత్సుతో హనుమాన్ ఋక్షో జాంబవాన్. ౧౯. తఇతి. తేరఘుపతేరనీకపాః అంగదాద్యాః సర్వే రావణస్య ఇభాదిభిః యద్వరూథం సైన్యం తత్ ద్వంద్వం యథా భవతి తథా అభిపత్య సంగమ్య ద్రుమాదిభిర్జఘ్నుః. కాన్? సీతాయా అభిమర్శేన హతం మంగళం యస్య స రావణః ఈశో యేషాం తాన్. ౨౦. రక్షఃపతిరితి. స్వబలస్య నష్టిం నాశమవేక్ష్య రుష్టః క్రుద్ధస్సన్ యానకం పుష్పకవిమానం రథం వా ఆరుహ్య శ్రీరామమభిససార అథ తం స్వస్స్యందనే స్వర్గస్థే ఇంద్రస్య రథే మాతలినా ఇంద్రసారథినోపనీతే ద్యుమతి దీప్తియుక్తే విభ్రాజమానమహనత్ అహన్. ౨౧. రామఇతి. హేపురుషాద పురీష రాక్షసపురీషప్రాయ యద్యస్మాదపహృతా శ్వవత్ శ్వా యథా అసమక్షం గృహం ప్రవిశ్య కిమపి హరతి తద్వత్ తస్మాజ్జుగుప్సితస్య కర్మణః కర్తుః తే అద్య కాల ఇవ అలంఘ్యవీర్యోఽహం ఫలం యచ్ఛామి. అధర్మకర్తుః పుంసః కాలో యథా యచ్ఛతీతి వా. ౨౨. ఏవమితి. రిక్తః క్షీణపుణ్యః

త్ససర్జ బాణం సవజ్రమివ తద్ధృదయం బిభేద, సోఽసృగ్వమన్ దశముఖైర్న్యపత ద్విమానాదాహేతి వాదిని జనే సుకృతీవ రిక్తః. ౨౩. తతో నిష్క్రమ్య లంకాయా యాతుధాన్యస్సహస్రశః, మందోదర్యా సమం తస్మిన్ ప్రరుదంత్య ఉపాద్రవన్. ౨౪. తాంస్స్వాన్ బంధూన్పరిష్వజ్య లక్ష్మణేషుభిరర్దితాన్, రురుదుస్సుస్వరం దీనాః ఘ్నంత్య ఆత్మానమాత్మనా. ౨౫. హా హతాస్స్మ వయం నాథ లోకరావణ రావణ, కం యాయాచ్ఛరణం లంకా త్వద్విహీనా పరార్దితా. ౨౬. నవై వేద మహాభాగ భవాన్ కామవశం గతః, తేజోఽనుభావం సీతాయా యేన నీతో దశామిమామ్. ౨౭. కృతైషా విధవా లంకా వయం చ కులనందన, దేహః కృతోఽన్నం గృధ్రాణా మాత్మా నరకహేతవే. ౨౮. శ్రీశుక ఉవాచ:—స్వానాం విభీషణశ్చక్రే కోసలేంద్రా నుమోదితః, పితృమేధవిధానేన యదుక్తం సాంపరాయికమ్. ౨౯. తతో దదర్శ భగ వానశోకవనికాలయే, క్షామాం స్వవిరహవ్యాధిం శింశుపామూలమాశ్రితామ్. ౩౦. రామః ప్రియతమాం భార్యాం దీనాం వీక్ష్యాన్వకంపత, ఆత్మసందర్శనాహ్లాద వికసన్ముఖపంకజామ్. ౩౧. ఆరోప్యారురుహే యానం భ్రాతృభ్యాం హనుమద్యుతః, విభీషణాయ భగవాన్ దత్వా రక్షోగణేశతామ్. ౩౨. లంకామాయుశ్చ కల్పాంతం యయౌ తీర్ణవ్రతః పురీం, అవకీర్యమాణః కుసుమైర్లోకపాలార్పితైః పథి. ౩౩. ఉపగీయమానచరితశ్శతధృత్యాదిభిర్ముదా, గోమూత్రయావకం శ్రుత్వా భ్రాతరం వల్కలాంబరమ్. ౩౪. మహాకారుణికోఽతప్యజ్జటిలం స్థండిలేశయమ్, భరతః ప్రాప్త మాకర్ణ్య పౌరామాత్యపురోహితైః. ౩౫. పాదుకే శిరసి న్యస్య రామం ప్రత్యుద్గ తోఽగ్రజం, నందిగ్రామాత్స్వశిబిరాద్గీతవాదిత్రనిస్స్వనైః. ౩౬. బ్రహ్మఘోషేణ చ ముహుః పఠద్భిర్బ్రహ్మవాదిభిః, స్వర్ణకక్ష్యాపతాకాభిర్హైమైశ్చిత్రధ్వజై రథైః. ౩౭. సదశ్వై రుక్మసన్నాహైర్భటైః పురటవర్మభిః, శ్రేణీభిర్వారముఖ్యాభిర్భృత్యై

సుకృతీవిమానాదివ విమానాత్పుష్పకాత్ న్యపతదితివా. రాక్షసస్త్రీణాం విలాపమాహ.పంచభిః. తతఇతి. మందంస్వల్పముదరం యస్యాః తయా రావణభార్యయా సహ. ౨౪. ౨౫. హేతి. పరై రర్దితా. ౨౬. ౨౭. కృతేతి. గృధ్రాణామన్నం భక్ష్యః నరకహేతవే నరకభోగాయ. ౨౮. స్వానామితి. సాంపరాయికం ఔర్ధ్వదైహికం. ౨౯. ౩౦. రామఇతి. ఆత్మనః స్వస్య సందర్శనేన ఆహ్లాదః తేన వికసత్ ముఖపంకజం యస్యాస్తాం. ౩౧. ఆరోప్యేతి. యానం పుష్పకం భ్రాతృభ్యాం లక్ష్మణసుగ్రీవాభ్యాం. ౩౨. లంకామితి. ఆయుశ్చ దత్వా తేనాపి సహైవ యయౌ. ౩౩. ఉపగీయమానేతి. గోమూత్రయావకం గోమూత్రపక్వయవాన్నభోజనం భ్రాతరం భరతం. ౩౪. ౩౫. పాదుకేఇతి. స్వశిబిరాత్ రామం వినా అయోధ్యామప్రవిశన్ స్వస్య వాసం యత్ర నిర్మితవాన్ తస్మాత్సకాశాద్గీతాదిభిర్యుక్తో రామం ప్రత్యుద్గతః అభిముఖం యయౌ. ౩౬. బ్రహ్మఘోషేణేతి. బ్రహ్మఘోషేణ బృహతా ఘోషేణ పఠద్భిః స్వస్తివాచనికాదికం వదద్భిః స్వర్ణరసాక్తాః కక్ష్యాః ప్రాంతాః యాసాం తాభిః పతాకాభిః

శ్చోపాయనోద్వహైః. ౩౮. పారమేష్ఠ్యాన్యుపాదాయ పణ్యాన్యుచ్చావచాని చ, పాదయోరపతత్ప్రేమ్ణా ప్రక్లిన్నహృదయేక్షణః. ౩౯. పాదుకే న్యస్య పురతః ప్రాంజలిర్బాష్పలోచనః, తమాశ్లిష్య దృఢం దోర్భ్యాం స్నపయన్నేత్రజైర్జలైః. ౪౦. రామో లక్ష్మణసీతాభ్యాం విప్రేభ్యోఽర్హత్తమాశ్చ యే, తేభ్యస్స్వయం నమశ్చక్రే ప్రజాభిశ్చ నమస్కృతః. ౪౧. ధున్వంత ఉత్తరాసంగం పతిం వీక్ష్య చిరాగతమ్, ఉత్తరాః కోసలామాల్యైః కిరంతో నన్నృతుర్ముదా. ౪౨. పాదుకే భరతోఽగృహ్ణాచ్చామరం వ్యజనోత్తమే, విభీషణశ్చ సుగ్రీవశ్శ్వేతచ్ఛత్రం మరుత్సుతః. ౪౩. ధనుర్నిషంగాన్ శత్రుఘ్నస్సీతా తీర్థకమండలుం, అబిభ్రదంగదః ఖడ్గం హైమం చర్మర్క్షరాణ్నృప. ౪౪. పుష్పకస్థో వృతః స్త్రీభిః స్తూయమానశ్చ వందిభిః, విరేజే భగవాన్ రాజన్ గ్రహైశ్చంద్ర ఇవోదితః. ౪౫. భ్రాతృభిర్నందితస్సోఽథ సోత్సవాం ప్రావిశత్పురీం, ప్రవిశ్య రాజభవనం గురుపత్నీస్స్వమాతరం. ౪౬. గురూన్ వయస్యానుచరాన్ పూజితః ప్రత్యపూజయత్, వైదేహీలక్ష్మణశ్చైవ యథావత్సముపేయతుః. ౪౭. ప్రాప్యాత్మజాన్ మాతరస్స్వాన్ ప్రాణాంస్తన్వ ఇవోత్థితాః, ఆరోప్యాంకేఽభిషించంత్యో బాష్పౌఘైర్విజహుశ్శుచః. ౪౮. జటానిర్ముచ్య విధివత్కులవృద్ధైస్సమం గురుః, అభిషించద్యథైవేంద్రం చతుస్సింధుజలాదిభిః. ౪౯. ఏవం

కృతశిరస్స్నానస్సువాసాస్స్రగ్వ్యలంకృతః, స్వలంకృతైస్సువాసోభిర్భ్రాతృభిర్భార్యయా బభౌ. ౫౦. అగ్రహీదాసనం భ్రాత్రా ప్రణిపత్య ప్రసాదితః, ప్రజాస్స్వధర్మనిరతా వర్ణాశ్రమగుణాన్వితాః. ౫౧. జుగోప పితృవద్రామో మేనిరే పితరం చ తం, త్రేతాయాం వర్తమానాయాం కాలః కృతసమోఽభవత్. ౫౨. రామే రాజని ధర్మజ్ఞే సర్వభూతసుఖావహే, వనాని నద్యో గిరయో వర్షాణి ద్వీపసింధవః. ౫౩. సర్వే కామదుఘా ఆసన్ ప్రజానాం భరతర్షభ, నాధివ్యాధిజరాగ్లానిదుఃఖశోకభయక్లమాః. ౫౪. మృత్యుశ్చానిచ్ఛతామాసీద్రామే రాజన్యధోక్షజే, ఏకపత్నీవ్రతధరో రాజర్షిచరితశ్శుచిః. ౫౫. స్వధర్మాన్ గృహమేధీయాన్ శిక్షయన్ వ్రతమాచరత్, ప్రేమానువృత్త్యా శీలేన ప్రశ్రయావనతా సతీ, భియా హ్రియా చ భావజ్ఞా భర్తుస్సీతాహరన్మనః. ౫౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

హైమైరిత్యాదిచత్వారి రథవిశేషణాని. ౩౭. ౩౮. పారమేష్ఠ్యానీతి. పారమేష్ఠ్యాని రాజార్హాణి ఛత్రచామరాదీని. ప్రేమ్ణా ప్రక్లిన్నం హృదయం ఈక్షణే చ నేత్రే యస్య. ౩౯. పాదుకే ఇతి. నేత్రజైః జలైః తం భరతం స్నపయన్నాశ్లిష్య. ౪౦—౪౨. అయోధ్యాప్రవేశప్రకారమాహ— పాదుకే ఇత్యాదిసార్ధైస్త్రిభిః. ౪౩. ధనురితి. ధనుశ్చ నిషంగౌ చ. ఋక్షరాట్ జాంబవాన్. ౪౪. ౪౫. భ్రాతృభిరితి. గురుపత్నీః. కైకేయ్యాద్యాః. ౪౬. గురూనితి. వయస్యాన్ అనుచరాంశ్చ. ౪౭. ప్రాప్యేతి. బాష్పౌఘైరభిషించంత్యః శుచః శోకాన్ విజహుః. శేషం స్పష్టం. ౪౮. ౫౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచ:—భగవానాత్మనాత్మానం రామ ఉత్తమకల్పకైః, సర్వదేవమయం దేవమీజ ఆచార్యవాన్ మఖైః.౧. హోత్రేఽదదా దిశం ప్రాచీం బ్రహ్మణే దక్షిణాం ప్రభుః, అధ్వర్యవే ప్రతీచీం వా ఉదీచీం సామగాయినే.౨ ఆచార్యాయ దదౌ శేషాం యావతీ భూ స్తదంతరా, మన్యమాన ఇదం కృత్స్నం బ్రాహ్మణోఽర్హతి నిస్పృహః. ౩. ఇత్యయం సదలంకారవాసోభ్యామవశేషితః, తదా రాజ్ఞ్యపి వైదేహీ సౌమంగల్యావశేషితా. ౪. తత్ర బ్రాహ్మణదేవస్య వాత్సల్యం వీక్ష్య సజ్జనాః, ప్రీతాః క్లిన్నధియ స్తస్మై ప్రత్యర్ప్యేదం బభాషిరే. ౫. అప్రత్తం న స్త్వయా కిన్ను భగవన్ భువనేశ్వర, యన్నోఽన్తర్హృదయం విశ్య తమో హంసి స్వరోచిషా. ౬. నమో బ్రహ్మణ్యదేవాయ రామాయాకుంఠమేధసే, ఉత్తమశ్లోకధుర్యాయ న్యస్తదండార్పితాంఘ్రయే. ౭. కదాచిల్లోకజిజ్ఞాసుర్గూఢో రాత్ర్యామలక్షితః, చరన్ వచోఽశృణోద్రామో భార్యాముద్దిశ్య కస్యచిత్.౮. నాహం బిభర్మి త్వాం దుష్టామసతీం పరవేశ్మగామ్, స్త్రైణో హి బిభృయాత్సీతాం రామో నాహం భజే పునః. ౯. ఇతి లోకాద్బహుముఖాద్దురారాధ్యాదసంవిదః, పత్యా భీతేన సా త్యక్తా ప్రాప్తా ప్రాచేతసాశ్రమం. ౧౦. అంతర్వత్న్యాగతే కాలే యమౌ సా సుషువే సుతౌ, కుశో లవ ఇతి ఖ్యాతౌ తయోశ్చక్రే క్రియాం మునిః. ౧౧. అంగదశ్చంద్రకేతుశ్చ లక్ష్మణస్యాత్మజావుభౌ, తక్షః పుష్కలఇత్యాస్తాం భరతస్య మహీపతేః. ౧౨. సుబాహుశ్శ్రుతసేనశ్చ శత్రుఘ్నస్య బభూవతుః, గంధర్వాన్ కోటిశో జఘ్నే భరతో విజయేదిశాం. ౧౩. తదీయం ధనమానీయ సర్వం రాజ్ఞే న్యవేదయత్, శత్రుఘ్నశ్చ మధోః పుత్రం లవణం నామ రాక్షసం. ౧౪. హత్వా మధువనే చక్రే మథురాం నామ వై పురీం, మునౌ నిక్షిప్య తనయౌ సీతా భర్త్రా వివాసితా. ౧౫. ధ్యాయంతీ రామచరణౌ వివరం ప్రవివేశ హ, తచ్ఛ్రుత్వా

శ్లో. "తతశ్చైకాదశేఽయోధ్యామాపసన్నుజైస్సహ, యజ్ఞాదియచ్చకాశేశో రామస్తదనువర్ణ్యతే. యద్వా. రామఏకాదశే యజ్ఞైరీజే రాష్ట్రేష్వవాసయత్, కుశాదీన్ వృత్తిరుదితా ప్రజానాం రాఘవస్య చ" ౧. ౨. ఆచార్యాయేతి. తదంతరా తాసాం దిశాం మధ్యే యావతీ భూః తాం. బ్రాహ్మణ ఏవార్హతీతి మన్యమానః. ౩. ఇతీతి. అయం రామః. తత్తదాసౌ మంగళ్యమాభరణాదికం తావన్మాత్రమవశేషితం యస్యాః తద్వ్యతిరిక్తం హిరణ్యాదిసర్వం దదావిత్యర్థః. ౪. ౫. అప్రత్తమితి. అప్రత్తం కిం అదత్తం సర్వం దత్తమిత్యర్థః. విశ్య ప్రవిశ్య.౬. నమ ఇతి. న్యస్తదండైర్మునిభిః అర్పితే చిత్తే న్యస్తావంఘ్రీ యస్య తస్మై తేష్వర్పితాంఘ్రయ ఇతి వా. ౭.౮. నేతి. స్త్రైణః స్త్రీపరతంత్రః ౯. ఇతీతి. అసంవిదః అజ్ఞాత్. ప్రాచేతసో వాల్మీకిః తస్యాశ్రమం. సా సీతా. ప్రాప. ౧౦. అంతర్వత్నీతి. అంతర్వత్నీ గర్భిణీ సతీ ప్రాచేతసాశ్రమం ప్రాపేతి పూర్వేణాన్వయః. క్రియాః జాతకర్మాద్యాః. ౧౧—౧౬. స్మరన్నితి. ఈశ్వరోఽపి శుచో రోద్ధుం నాశక్నోత్. న చాతిదీర్ఘమేకః

భగవాన్ రామో రుంధన్నపి ధియా శుచః. ౧౬. స్మరం స్తస్యా గుణాంస్తాంస్తాన్నాశక్నోద్రోద్ధుమీశ్వరః, స్త్రీపుంప్రసంగ ఏతాదృక్ సర్వత్ర త్రాసమావహః. ౧౭. అపీశ్వరాణాం కిముత గ్రామ్యస్య గృహచేతసః, తత ఊర్ధ్వం బ్రహ్మచర్యం ధారయన్నజుహోత్ప్రభుః. ౧౮. త్రయోదశాబ్దసాహస్రమగ్నిహోత్రమఖండితం, స్మరతాం హృది విన్యస్య విద్ధం దండకకంటకైః, స్వపాదపల్లవం రామ ఆత్మజ్యోతిరగాత్తతః. ౧౯. నేదం యశో రఘుపతేస్సురయాచ్ఞయాత్తలీలాతనోరధికసామ్యవిముక్తధామ్నః, రక్షోవధో జలధిబంధనమస్త్రపూగైః కింతస్య శత్రుహననే కపయస్సహాయాః. ౨౦. యస్యామలం నృపసదస్సు యశోఽధునాపి గాయంత్యఘఘ్నమృషయో దిగిభేంద్రపట్టమ్, తన్నాకపాలవసుపాలకిరీటజుష్టం పాదాంబుజం రఘుపతేశ్శరణం ప్రపద్యే. ౨౧. సయైస్స్పృష్టోఽభిదృష్టో వా సంవిష్టోఽనుగతోఽపి వా, కోసలాస్తేయయుస్స్థానం యత్ర గచ్ఛంతి యోగినః. ౨౨. పురుషో రామచరితం శ్రవణైరుపధారయన్, ఆనృశంస్యపరో రాజన్ కర్మబంధైర్విముచ్యతే. ౨౩. పరీక్షిదువాచ:— కథం సభగవాన్రామో భ్రాతౄన్ వా స్వయమాత్మనః, తస్మిన్ వా తేఽన్వవర్తంత ప్రజాః పౌరాస్తథేశ్వరే. ౨౪. శ్రీశుక ఉవాచ:— అథాదిశద్దిగ్విజయే భ్రాతౄంస్త్రిభువనేశ్వరః, ఆత్మానం దర్శయన్ స్వానాం పురీమైక్షత

త్యాహ.— స్త్రీపుంసోః ప్రసంగః ఆసక్తిః త్రాసమావహతీతి తథా. విభక్తేరలుగార్షః. భయావహ ఇతి పాఠాంతరే సుగమం. ౧౭. అపీతి. కిముతేతి. ప్రాసంగికోక్తిః అగ్నిహోత్రమజుహోత్ జుహావ. ౧౮. త్రయోదశేతి. ఆత్మజ్యోతిర్నిజం ధామ. ౧౯. నేతి. జలధిబంధనం అస్త్రపూగైశ్చ రక్షసాం వధ ఇతి ఇదం కవిభిరాశ్చర్యమివ వర్ణితమపి యశః స్తుతిర్నభవతి. తత్ర హేతుః అధికసామ్యాభ్యాం విముక్తం ధామ ప్రభావో యస్య తస్య కిం కపయః సహాయాః. అతః సుగ్రీవాద్యాశ్రయణం యథా లీలామాత్రం. తథైవేదమపియుక్తం చేత్తదిత్యాహ సురాణాం. యాచ్ఞయా ఆత్తా స్వీకృతా లీలార్థా. తనుర్యేన తస్య. ౨౦. ఏవంవిధలీలాప్రయోజనం దర్శయన్. ప్రణమతి.— యస్యేతి. యస్య యశః నృపాణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం సదస్సు ఋషయో మార్కండేయాదయో గాయంతి. దిగిభేంద్రాణాం పట్టవదావరణరూపం తత్పర్యంతం వ్యాప్తమిత్యర్థః. నాకపాలా దేవాః వసుపాలాశ్చ వసుధాపాలాశ్చ తేషాం కిరీటైః జుష్టం పాదాంబుజం యస్య తం రఘుపతిం. పాఠాంతరే తత్తస్య రఘుపతేర్జుష్టం పాదాంబుజం ప్రపద్య ఇత్యర్థః. ౨౧. సఇతి. స రామః సంవిష్టః ఉపవిష్టః. అనుగతో వా యైః తే కోసలదేశవాసినః సర్వేఽపి యత్ర యోగినో గచ్ఛంతి తత్ స్థానం యయుః. ౨౨. పురుషఇతి. ఆనృశంస్యపరః ఉపశమనిష్ఠస్సన్ విముచ్యతే. ౨౩. కథమితి. స రామః స్వయం కథమవర్తత భ్రాతౄన్ ప్రతి వా కథమవర్తత. కథంభూతాన్ ఆత్మనః ఆత్మాంశభూతాన్ తస్మిన్ వా ఈశ్వరే తే భ్రాత్రాదయః. అను అనంతరం కథమవర్తంతేతి ప్రశ్నత్రయం. ౨౪. తత్ర శ్రీరామస్య భ్రాతృషు వృత్తిప్రకారమాహ— అథేతి. అనేనైవ భ్రాతౄణామపి తదాజ్ఞానుసారితయా వృత్తిరుక్తా అథ సింహాసనస్వీకారానంతరం. ౨౫. పురీం వర్ణయతి త్రిభిః.— ఆసిక్తేతి. గంధోదైః మదబిందుభిశ్చ.

సానుగః. ౨౫. ఆసిక్తమార్గాం గంధోదైః కరిణాం మదశీకరైః, స్వామినం ప్రాప్తమాలోక్య మత్తాం వా సుతరామివ. ౨౬. ప్రాసాదగోపురసభాచైత్యదేవగృహాదిషు, విన్యస్తహేమకలశైః పతాకాభిశ్చ మండితామ్. ౨౭. పూగైస్సవృంతైరంభాభిః పట్టికాభిస్సువాససామ్, ఆదర్శైరంశుకైస్స్రగ్భిః కృతకౌతుకతోరణామ్. ౨౮. తముపేయుస్తత్ర తత్ర పౌరా అర్హణపాణయః. ఆశిషో యుయుజుర్దేవ పాహి మాం ప్రాక్త్వయోద్ధృతామ్. ౨౯. తతః ప్రజా వీక్ష్య పతిం చిరాగతం దిదృక్షయోత్సృజ్య గృహాంస్త్రియో వరాః, ఆరుహ్య హర్మ్యాణ్యరవిందలోచనం హ్యతృప్తనేత్రాః కుసుమైరవాకిరన్ ౩౦. అథ ప్రవిష్టస్స్వగృహం జుష్టం స్వైః పూర్వరాజభిః, అనంతాఖిలకోశాఢ్యమనర్ఘ్యోరుపరిచ్ఛదమ్. ౩౧. విద్రుమోదుంబరద్వారైర్వైడూర్యస్తంభపంక్తిభిః, స్థలైర్మరకతస్వచ్ఛైర్భ్రాజత్స్ఫాటికభిత్తిభిః. ౩౨. చిత్రస్రగ్భిః పతాకాభిర్వాసోమణిగణాంశుభిః, ముక్తాఫలైశ్చిదుల్లాసైః కాంతకామోపపత్తిభిః. ౩౩. ధూపదీపైస్సురభిభిర్మండితం పుష్పమండనైః, స్త్రీపుంభిస్సురసంకాశైర్జుష్టం భూషణభూషణైః. ౩౪. తస్మిన్ స భగవాన్రామస్స్నిగ్ధయా ప్రియచేష్టయా, రేమేఽభిరామో ధీరాణామృషభస్సీతయా కిల. ౩౫. బుభుజే చ యథాకాలం కామాన్ ధర్మమపీడయన్, వర్షపూగాన్ బహూన్నౄణామభిధ్యాతాంఘ్రిపల్లవః. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ఆసిక్తాః మార్గాః యస్యాం. సుతరాం మత్తామివ మదసమృద్ధామివ. వేతి వితర్కే. గామితి పాఠాంతరే సుతరాం కామోన్మత్తాం గామివేత్యర్థః. ౨౬-౨౮. పౌరాణాం తస్మిన్ వృత్తిమాహ.—తమితి. వరాహరూపేణ త్వయా ఉద్ధృతామిమాం పృథివీం పాహీతి. ౨౯. ప్రజానాం తస్మిన్ వృత్తిమాహ.—తత ఇతి. ౩౦. స్వయం కథమవర్తతేత్యస్యోత్తరమాహ—యావదధ్యాయపరిసమాప్తి అథేతి. స్వగృహం ప్రవిష్టస్సన్ తస్మిన్ రేమ ఇతి పంచమేనాన్వయః. గృహం వర్ణయతి— స్వైః స్త్రీభిః. అనంతా యే అఖిలరత్నాదీనాం కోశాః తైరాఢ్యం అనర్ఘ్యా ఉరవశ్చ పరిచ్ఛదాః యస్మిన్. ౩౧. విద్రుమేతి. విద్రుమమయా ఉదుంబరా దేహళ్యో యేషు తైర్ద్వారైః మరకతస్వచ్ఛైః. స్థలైః. తృతీయాంతానాం మండితమితి తృతీయేనాన్వయః. ౩౨. చిత్రేతి. వాససాం మణిగణానాం చాంశుభిః దీప్తిభిః. చిత్ చైతన్యం. తద్వదుల్లాసైః ఉజ్జ్వలైః. యద్వా. చిదితి క్వచిత్. వైడూర్యస్తంభాదిషు యథా శోభముజ్జ్వలైః ముక్తాఫలైర్మండితమిత్యర్థః. కాంతాః కమనీయాః కామోపపత్తయో భోగసాధనాని తాభిః. ౩౩. ధూపైరితి. భూషణానాం భూషణభూతైః. ౩౪. ౩౫. బుభుజ ఇతి. నృణాం మధ్యే యద్వా. నృభిరభిధ్యాతమంఘ్రిపల్లవం యస్యేతి. ౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచ:—కుశస్య చాతిథి స్తస్మాన్నిషధ స్తత్సుతో నభః, పుండరీకోఽథ తత్పుత్రః క్షేమధన్వాభవ త్తతః. ౧. దేవానీక స్తతో హీనః పారియాత్రోఽథ తత్సుతః, తతో బలశ్చల స్తస్మాద్వజ్రనాభోఽర్కసంభవః. ౨. శంఖణ స్తత్సుత స్తస్మాద్విధృతిశ్చాభవత్సుతః, తతో హిరణ్యనాభోఽభూద్యోగాచార్యస్తు జైమినేః. ౩. శిష్యః కౌసల్య ఆధ్యాత్మం యాజ్ఞవల్క్యోఽధ్యగాద్యతః, యోగం మహోదయమృషిర్హృదయగ్రంథిభేదనమ్. ౪. పుష్యో హిరణ్యనాభస్య ధ్రువసంధి స్తతోఽభవత్, సుదర్శనోఽథాగ్నివర్ణశ్శీఘ్ర స్తస్య మరుస్సుతః. ౫. యోఽసావాస్తే యోగసిద్ధః కలాపగ్రామమాశ్రితః, కలేరంతే సూర్యవంశం నష్టం భావయితా పునః. ౬. తస్మాత్ప్రసుశ్రుత స్తస్య సంధి స్తస్యాప్యమర్షణః, మహస్వాం స్తత్సుత స్తస్మాద్విశ్వసాహ్వోఽన్వజాయత. ౭. తతో బృహద్బలో యస్తు పిత్రా తే సమరే హతః, ఏతే హీక్ష్వాకుభూపాలా అతీతాశ్శృణ్వనాగతాన్. ౮. బృహద్బలస్య భవితా పుత్రో నామ్నా బృహద్రణః, ఉరుక్షత స్తత స్తస్య వత్సప్రీతో భవిష్యతి. ౯. ప్రతివ్యోమ స్తతో భాను ర్దివాకో వాహినీపతిః, సహదేవ స్తతో వీరో బృహదశ్వోఽథ భానుమాన్. ౧౦. ప్రతీకాశ్వో భానుమతస్సుప్రతీకస్తు తత్సుతః, భవితా మేరుదేవోఽథ హాతక్షత్రోఽథ ఋక్షకః. ౧౧. తస్యాంతరిక్ష స్తత్పుత్రస్సుతపా స్తదమిత్రజిత్, బృహద్రాజస్తు తస్యాపి బర్హి స్తస్మాద్ధనంజయః. ౧౨. రణంజయ స్తస్య సుతస్సృంజయో భవితా తతః, తస్మాచ్ఛాక్యోఽథ శుద్ధాదో లాంగల స్తత్సుతస్స్మృతః. ౧౩. తతః ప్రసేనజిత్తస్మాత్ క్షుద్రకో భవితా తతః, ఋణకో భవితా తస్మాత్సురథ స్తనయ స్తతః. ౧౪. సుమిత్రో నామనిష్ఠాం త స్త్వేతే బార్హద్బలా నృపాః, ఇక్ష్వాకూణామయం వంశస్సుమిత్రాంతో భవిష్యతి. ౧౫. యత స్తం ప్రాప్య రాజానం సంస్థాం ప్రాప్స్యతి వై కలౌ. ౧౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్లో. "ద్వాదశే రామపుత్రస్య కుశస్యాన్వయ ఉచ్యతే, ఏవమిక్ష్వాకుపుత్రస్య శశాదస్యేరితోఽన్వయః. యద్వా. ఆరభ్యోక్త్వా కుశం భూపానైక్ష్వాకాన్ ద్వాదశే గతాన్, భవిష్యతస్సుమిత్రాంతాన్ బృహద్రణముఖానవదత్" కుశస్యేతి. కుశస్య శ్రీరామపుత్రస్య అతిథిః సుతోఽభవత్. ౧. దేవానీక ఇతి. అర్కసంభవః అర్కస్యాంశాత్సంభూతః. ౨. శంఖణ ఇతి. జైమినేః శిష్యో యోగాచార్యః. ౩. తదాహ—హిరణ్యనాభస్య యోగాచార్యత్వం. శిష్య ఇతి. యతస్సకాశాత్కౌశల్యో యాజ్ఞవల్క్యఋషిః ఆధ్యాత్మం యోగమధ్యగాత్. మహాంత ఉదయాః సిద్ధయో యస్మిన్ తం. హృదయగ్రంథేః భేదనం చ. ౪. ౫. మరుం విశినష్టి.—యోఽసావితి. పునర్భావయితా భావయిష్యతి. ౬. ౭. తత ఇతి. తే పిత్రా అభిమన్యునా. ౮-౧౧. తస్యేతి. తత్తస్మాద మిత్రజిత్. ౧౨-౧౪. సుమిత్ర ఇతి. నిష్ఠా వంశస్య స్థితిః. తస్యాః అంతః తదేవాహ—ఇక్ష్వాకూణామితి. ౧౫. ౧౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచ:—నిమిరిక్ష్వాకుతనయో వసిష్ఠమవృతర్త్విజమ్, ఆరభ్య సత్రం సోఽప్యాహ శక్రేణ ప్రాగ్వృతోఽస్మి భోః. తం నిర్వర్త్యాగమిష్యామి తావన్మాం ప్రతిపాలయ, తూష్ణీమాసీద్గృహపతిస్సోఽపీంద్రస్యాకరోన్మఖమ్. ౨. నిమిశ్చలమిదం విద్వాన్ సత్రమారభతాత్మవాన్, ఋత్విగ్భిరపరైస్తావన్నాగమద్యావతా గురుః. ౩. శిష్యవ్యతిక్రమం వీక్ష్య నిర్వర్త్య గురురాగతః, అశపత్పతతాం దేహో నిమేః పండితమానినః. ౪. నిమిః ప్రతిదదౌ శాపం గురవే ధర్మవర్తినే, తవాపి పతతాం దేహో లోభాద్ధర్మమజానతః. ౫. ఇత్యుత్ససర్జ స్వం దేహం నిమిరధ్యాత్మకోవిదః, మిత్రావరుణయోర్జజ్ఞే హ్యుర్వశ్యాం ప్రపితామహః. ౬. గంధవస్తుషు తద్దేహం నిధాయ మునిసత్తమాః, సమాప్తే సత్రయాగేఽథ దేవానూచుస్సమాగతాన్. ౭. రాజ్ఞో జీవతు దేహోఽయం ప్రసన్నాః ప్రభవో యది, తథేత్యుక్తే నిమిః ప్రాహ మాభూన్మే దేహబంధనమ్. ౮. యస్య యోగం న వాంఛంతి వియోగభయకాతరాః, భజంతి చరణాంభోజం మునయో హరిమేధసః. ౯. దేహం నావరుత్సేఽహం దుఃఖశోకభయావహమ్, సర్వత్రాస్య యతో మృత్యుర్మత్స్యానాముదకే యథా. దేవా ఊచుః:—విదేహ ఉష్యతాం కామం లోచనేషు శరీరిణామ్, ఉన్మేషణనిమేషాభ్యాం లక్షితోఽధ్యాత్మసంస్థితః. అరాజకభయం నౄణాం మన్యమానా మహర్షయః, దేహం మమంథుస్స్మ నిమేః కుమారస్సమజాయత. ౧౨. జన్మనా

"శ్లో. ఇక్ష్వాకోరేవ పుత్రస్య నిమేర్వంశస్త్రయోదశే, వర్ణ్యతే జజ్ఞిరే యత్ర బ్రహ్మజ్ఞా జనకాదయః. యద్వా—త్రయోదశేఽరిషడ్వర్గజయీ రాజాన్వవాయకృత్, ఐక్ష్వాకస్య నిమేర్దేహాన్మథితాజ్జనకోఽభవత్." నిమేరౌరసః పుత్రో నాభూదితి దర్శయన్ కథామాహైకాదశభిః నిమిరితి. సత్రమారభ్య వసిష్ఠం ఋత్విజం అవృత వవ్రే. ౧. తమితి తం శక్రస్య సత్రం. నిర్వర్త్య. ప్రతిపాలయ ప్రతీక్షస్వేతి. గృహపతిర్నిమిః. ౨. నిమిరితి. ఇదం జీవితం చలం అస్థిరం విద్వాన్. ౩. శిష్యేతి. ఇంద్రస్య మఖం నిర్వర్త్యాగతో గురుః శిష్యస్య వ్యతిక్రమమన్యాయం వీక్ష్య నిమేర్దేహః పతత్విత్యశపత్. ౪. ౫. ఇతీతి. ఊర్వశీదర్శనాత్. స్కన్నం రేతస్తాభ్యాం కుంభే సిషిక్తం. తస్మాత్ప్రపితామహో వసిష్ఠః జజ్ఞే తదాహ—మిత్రావరుణయోరితి. తథా చ శ్రుతిః. కుంభే రేతస్సిషిచతుస్సమానమితి. ౬. ౭. రాజ్ఞ ఇతి. యది ప్రసన్నాః ప్రభవః సమర్థాశ్చ తర్హి జీవత్విత్యూచుః. ౮. యస్యేతి. యస్య దేహస్య యోగం న వాంఛంతి. అపి తు మోక్షాయైవ భజంతి. ౯. ౧౦. విదేహ ఇతి. నిమిర్విదేహ ఏవ సన్ ఉష్యతాం వసతు. కామం యథేచ్ఛం. ఏవం సతి యుష్మాభిః ప్రార్థితం జీవితమస్య భవిష్యతి. న చ దేహసంబంధ ఇతి భావః. స చ అధ్యాత్మం సంస్థితః లోచనయోః స్థితస్సన్ ఉన్మేషణనిమేషాభ్యాం తత్ప్రవర్తకత్వేన లక్షితో వర్తత ఇతి శేషః. ౧౧. తదేవం మృతాదపి నిమేర్దేహాత్ వంశప్రవృత్తిం దర్శయతి—అరాజకేతి. ౧౨. తస్యాన్వర్థాని త్రీణి నామాన్యాహ—జన్మనేతి. జన్మనా అసాధారణేన, జన ఏవ జనకః. యద్వా స్వదేహద్వారా జనకత్వాత్సనిమిర్జ

జనకస్సోఽభూద్వైదేహస్తు విదేహజః, మిథిలో మథనాజ్జాతో మిథిలా యేన నిర్మితా. ౧౩. తస్మాదుదావసుస్తస్య పుత్రోఽభూన్నందివర్ధనః, తతస్సుకేతుస్తస్యాపి దేవరాతో మహీపతేః. ౧౪. తస్మాద్బృహద్రథస్తస్య మహావీర్యస్సుధృత్పితా, సుధృతేర్ధృష్టకేతుర్వై హర్యశ్వోఽథ మరుస్తతః. ౧౫. మరోః ప్రతింధకస్తస్మాజ్జాతః కృతరథో యతః, దేవమీఢస్తస్య పుత్రో విధృతోఽథ మహాధృతిః. ౧౬. కీర్తిరాతస్తతస్తస్మాన్మహారోమాథ తత్సుతః, స్వర్ణరోమాసుతస్తస్య హ్రస్వరోమా వ్యజాయత. ౧౭. తతస్సీరధ్వజో యజ్ఞే యజ్ఞార్థం కర్షతో మహీం, సీతాసీరాగ్రతో జాతా తస్మాత్సీరధ్వజః స్మృతః. ౧౮. కుశధ్వజస్తస్య పుత్రస్తతో ధర్మధ్వజో నృపః, ధర్మధ్వజస్య ద్వౌ పుత్రౌ కృతధ్వజమితధ్వజౌ. ౧౯. కృతధ్వజాత్కేశిధ్వజః ఖాండిక్యస్తు మితధ్వజాత్, కృతధ్వజసుతో రాజన్నాత్మవిద్యావిశారదః. ౨౦. ఖాండిక్యః కర్మతంత్రజ్ఞో భీతః కేశిధ్వజాద్గతః, భానుమాంస్తస్య పుత్రోఽభూచ్ఛతద్యుమ్నస్తు తత్సుతః. ౨౧. శుచిస్తత్తనయస్తస్మాత్సనద్వాజస్తతోఽభవత్, ఊర్ధ్వకేతుస్సనద్వాజాదజోఽథ కురుజిత్సుతః. ౨౨. అరిష్టనేమిస్తస్యాపి శ్రుతాయుస్తస్య పార్శ్వకః, తతశ్చిత్రరథస్తస్య క్షేమాధిర్మిథిలాధిపః. ౨౩. తస్మాద్ధేమరథస్తస్య సుతస్సత్యరథస్తతః, ఆసీదుపగురుస్తస్మాదుపగురోర్వోఽగ్నిసంభవః. ౨౪. సావనోఽథ తతః పుత్రస్సువర్చా యత్సుభూషణః, శ్రుతస్తతో జయస్తస్మాద్విజయోఽస్మాదృతస్సుతః. ౨౫. అనఘస్తత్సుతో జజ్ఞే వీతిహవ్యో ధృతిస్తతః, బహులాశ్వో ధృతేస్తస్య కృతిస్తస్మాన్మహావశీ. ౨౬. ఏతే వై మైథిలా రాజన్నాత్మవిద్యావిశారదాః, యోగేశ్వరప్రసాదేన ద్వంద్వైర్ముక్తా గృహేష్వపి. ౨౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, త్రయోదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథాతశ్శ్రూయతాం రాజన్ వంశస్సోమస్య పావనః, యస్మిన్నైలాదయో భూపాః కీర్త్యంతే పుణ్యకీర్తయః. ౧. సహస్రశిరసః పుంసో నాభిహ్రదసరోరుహాత్, జాతస్యాసీత్సుతో ధాతురత్రిః పితృసమో గుణైః. ౨.

నకోఽభూదిత్యన్వయః. మిథిలా యేన నిర్మితేత్యనేన ఉత్పత్త్యనంతరం సామర్థ్యాదుక్తం. ౧౩. ౧౪. తస్మాదితి. సుధృత్ సుధృతిః తస్య పితా. ౧౫—౨౦. ఖాండిక్య ఇతి. తస్య కేశిధ్వజస్య భానుమాన్. ౨౧—౨౩. తస్మాదితి. అగ్నిసంభవః అగ్నేరంశాత్సంభూతః. ౨౪. సావన ఇతి. యద్యస్మాత్సుభూషణః. ౨౫. ౨౬. ఏత ఇతి. యోగేశ్వరాః యాజ్ఞవల్క్యాదయః తేషాం ప్రసాదేన అసుగ్రహేణ. ౨౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుర్దశే గురోః పత్న్యాం తారాయాం సోమజాద్బుధాత్, జాతశ్శైలక్షదూర్వశ్యామాయుర్ముఖ్యానజీజనత్. యద్వా-చతుర్దశేఽత్రిజాతాత్సోమాద్గురోః పత్న్యాం బుధోఽజని, స ఉపాస్తోర్వశీం తజ్జస్ససంకేతం పురూరవాః." ౧.౨. తస్మాదితి. దృగ్భ్యః ఆనందాశ్రుభ్యః అతఏవామృతమయః

తస్మాద్దృగ్భ్యోఽభవత్పుత్రస్సోమోఽమృతమయః కిల, విప్రౌషధ్యుడువర్గాణాం బ్రహ్మణా కల్పితః పతిః. ౩. సోఽయజద్రాజసూయేన విజిత్య భువనత్రయమ్, పత్నీం బృహస్పతేర్దర్పాత్తారాం నామాహరద్బలాత్. ౪. స యదా దేవగురుణా యాచితోఽభీక్ష్ణశో మదాత్, నాత్యజత్తత్కృతే జజ్ఞే సురదానవవిగ్రహః. ౫. శుక్రో బృహస్పతేర్ద్వేషాదగ్రహీత్సాసురోడుపం, హరో గురుసుతం స్నేహాత్సర్వభూతగణైర్వృతః. ౬. సర్వదేవగణోపేతో మహేంద్రో గురుమన్వగాత్, సురాసురవినాశోఽభూత్సమరస్తారకామయః. ౭. నివేదితోఽథాంగిరసా సోమం నిర్భర్త్స్య విశ్వసృట్, తారాం స్వభర్త్రే ప్రాయచ్ఛదంతర్వత్నీమవైత్పతిః. ౮. త్యజ త్యజాశు దుష్ప్రజ్ఞే మత్క్షేత్రే త్వాహితం పరైః, నాహం త్వాం భస్మసాత్కుర్యాం స్త్రియం సాంతానికో సతీ. ౯. తత్యాజ వ్రీడితా తారా కుమారం కనకప్రభం, స్పృహామాంగిరసశ్చక్రే కుమారే సోమ ఏవ చ. ౧౦. మమాయం న తవేత్యుచ్చైస్తస్మిన్ వివదమానయోః, పప్రచ్ఛు ఋషయో దేవా నైవోచే వ్రీడితా తు సా. ౧౧. కుమారో మాతరం ప్రాహ కుపితోఽలీకలజ్జయా, కిం నావోచస్త్వసద్వృత్తే హ్యాత్మావద్యం వదాశు మే. ౧౨. బ్రహ్మా తాం రహ ఆహూయ సమప్రాక్షీచ్చ సాంత్వయన్, సోమస్యేత్యాహ శనకైస్సోమస్తం సుతమగ్రహీత్. ౧౩. తస్యాత్మయోనిరకృత బుధ ఇత్యభిధాం నృప, బుద్ధ్యా గంభీరయా యేన పుత్రేణాపోడురాణ్ముదమ్. ౧౪. తతః పురూరవా జజ్ఞే ఇలాయాం య ఉదాహృతః, తస్య రూపగుణౌదార్యశీలద్రవిణవిక్రమాన్. ౧౫. శ్రుత్వోర్వశీంద్రభవనే గీయమానాన్ సురర్షిణా, తదంతికముపేయాయ దేవీ స్మరశరార్దితా. ౧౬. మిత్రావరుణయోశ్శాపాదాపన్నా నరలోకతామ్, నిశామ్య పురుషశ్రేష్ఠం కందర్పమివ రూపిణమ్. ౧౭. ధృతిం విష్టభ్య లలనా

కిలేత్యాశ్చర్యే. పాఠాంతరే దృశః నేత్రాత్ వక్ష్యమాణదర్పస్య కారణమాహ—విప్రేతి. ౩. స ఇతి. సోమస్య పుత్రో బుధ ఇతి కథాద్వారేణాహ పత్నీమితి సార్ధైర్నవభిః. ౪. స ఇతి. తత్కృతే తన్నిమిత్తం. ౫. సురాణాం దానవానాం చ విగ్రహే కారణమాహ—శుక్ర ఇతి. అసురైస్సహితః. ఉడుపమగ్రహీదిత్యర్థః. సంధిరార్షః. గురోః. సుతం బృహస్పతిమగ్రహీత్. అంగిరసస్సకాశాత్ప్రాప్తవిద్యో హర ఇతి ప్రసిద్ధిః. ౬. సర్వేతి. తారైవ తారకా తస్యాః హేతోః ప్రవృత్తః తారకామయః. ౭. నివేదిత ఇతి. నివేదితో విజ్ఞాపితః. విశ్వసృట్ బ్రహ్మా అవైత్ అబుధ్యత. ౮. బృహస్పతిరాహ—త్యజ త్యజేతి. పరైరాహితం గర్భం గర్భే త్యక్తే భస్మీకరిష్యతీతి బిభ్యతీం ప్రత్యాహ.—నాహమితి. సాంతానికః సంతానార్థీ. సాంతానికే ఇతి పాఠే హేసత్పుత్రేత్యర్థః. ౯—౧౨. బ్రహ్మేతి. రహః ఏకాంతే. ౧౩. ౧౪. తత ఇతి. పురూరవసః ఊర్వశ్యాం ఆయుఃప్రముఖాష్షట్ పుత్రా జాతా ఇతి వక్తుం కథామాహ.—తస్యేత్యాదినా యావత్సమాప్తి. ౧౫. ౧౬. నను దేవీ కుతో మనుష్యస్యాంతికం ఉపగచ్ఛేత్తత్రాహ—మిత్రేతి. మిత్రావరుణయోశ్శాపాత్. నరలోకతాం మనుష్యభావమాపన్నా

హ్యుపతస్థే తదంతికమ్, స తాం విలోక్య నృపతిర్హర్షేణోత్ఫుల్లలోచనః. ౧౮. ఉవాచ శ్లక్ష్ణయా వాచా దేవీం హృష్టతనూరుహః. పురూరవా ఉవాచః— స్వాగతం తే వరారోహే హ్యాస్యతాం కరవామ కిమ్. ౧౯. సంరమస్వ మయా సాకం రతిర్నౌ శాశ్వతీస్సమాః. ౨౦. ఊర్వశ్యువాచః—కస్యాస్త్వయి న సజ్జేత మనోదృష్టిశ్చ సుందర, యదంగాంతరమాసాద్య చ్యవతే హరిరంసయా. ౨౧. ఏతావురణకౌ రాజన్న్యాసౌ రక్షస్వ మానద, రంస్యేఽహం భవతా సాకం శ్లాఘ్యః స్త్రీణాం పరస్స్మృతః. ౨౨. ఘృతం మే వీర భక్ష్యం స్యాన్నేక్షే త్వాన్యత్ర మైథునాత్, వివాససం తత్తథేతి ప్రతిపేదే మహామనాః. ౨౩. అహో రూపమహో భావో నరలోకవిమోహనమ్, కో న సేవేత మనుజో దేవీం త్వాం స్వయమాగతామ్. ౨౪. తయా స పురుషవ్యాఘ్రో రమయంత్యా యథార్హతః, రేమేఽమరవిహారేషు కామం చైత్రరథాదిషు. ౨౫. రమమాణస్తయా నిత్యం పద్మకింజల్కగంధయా, తన్ముఖామోదముషితో ముముదేఽహర్గణాన్ బహూన్. ౨౬. ఆనేతుమూర్వశీమింద్రో గంధర్వాన్ సమచోదయత్, ఊర్వశీరహితం మహ్యమాస్థానం నాతిశోభతే. ౨౭ తఉపేత్య మహారాత్రే తమసి ప్రత్యుపస్థితే, ఊర్వశ్యురణకౌ జహ్రుర్న్యస్తౌ రాజని మాయయా. ౨౮. నిశమ్యాక్రందితం దేవీ పుత్రయోర్నీయమానయోః, హతాస్మ్యహం కునాథేన న పుంసా వీరమానినా. ౨౯. యద్విస్రంభాదహం నష్టా హృతాపత్యా చ దస్యుభిః, యశ్శేతే నిశి సంత్రస్తో యథా నారీ తథా పుమాన్. ౩౦. ముంచ ముంచాశ్వపసర బాహూ మద్గాత్రచేష్టితౌ, అతీవ కాతరో హాత్వం మాయయా యోఽతిలంపటః. ౩౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి వాక్సాయకైర్విద్ధః ప్రతోదైరివ కుంజరః, నిశి నిస్త్రింశమాదాయ వివస్త్రోఽభ్యద్రవద్రుషా.

సతీ. ౧౭—౧౯. సంరమస్వేతి. నౌ ఆవయోః రతిరస్త్వితి. ౨౦. కస్యా ఇతి. యస్య తవ అంగాంతరం వక్షః ఆసాద్య రిరంసయా రంతుమిచ్ఛయా హ. స్ఫుటం. న చ్యవతే నాపయాతి యద్యస్మాదితి వా. ౨౧. శాపావసానే భాషాభంగమిషేణ జిగమిషుస్తస్యాభాషాబంధమాహ.—ద్వాభ్యాం. ఏతావితి. ఉరణకౌ మేషౌ. న్యాసౌ నిక్షిప్తౌ నిక్షేపరూపౌ రక్ష. యః శ్లాఘ్యః స ఏవ స్త్రీణాం వరః స్మృతః. అతో విజాతీయత్వం. న దోష ఇతి భావః. ౨౨. ఘృతమితి. హేవీర ఘృతం మే భక్ష్యం స్యాత్. శ్రు. "అమృతం వా ఆజ్య"మిత్యాదిశ్రుతేః దేవానాం చామృతాశిత్వాత్ మైథునాదన్యత్ర వివాససం త్వాం భక్షిష్యే ఇతి ప్రతిపేదే అంగీకృతవాన్. ౨౩. తదేవాహ.—అహో ఇతి. ౨౪. ౨౫. రమమాణ ఇతి. పద్మకింజల్కస్య గంధ ఇవ గంధో యస్యాః తస్యాః ముఖామోదేన ముషితః ప్రలోభితస్సన్. ౨౬. ఆనేతుమితి. మహ్యం మమ. ౨౭. తఇతి. మహారాత్రే మధ్యరాత్రే. శ్లో. "మహానిశా ద్వే ఘటికే రాత్రౌ మధ్యమయామయో"రితి స్మృతేః. ౨౮. నిశమ్యేతి. జిగమిషోః తస్యాః. పరుషోక్తిమాహ.—హతాస్మీతి సార్ధేన. నపుంసా నపుంసకేన. ౨౯. యదితి. యథా నారీ

౩౨. తే విసృజ్యోరణౌ తత్ర వ్యద్యోతంత స్మ విద్యుతః, ఆదాయ మేషావాయాంతం నగ్నమైక్షత సా పతిమ్. ౩౩. ఐలోఽపి శయనే జాయామపశ్యన్ విమనా ఇవ, తచ్చిత్తో విహ్వలశ్శోచన్ బభ్రామోన్మత్తవన్మహీమ్. ౩౪. స తాం వీక్ష్య కురుక్షేత్రే రహస్యన్యాశ్చ తత్సఖీః, పంచ ప్రహృష్టవదనాః ప్రాహ సూక్తం పురూరవాః. ౩౫. అహో జాయే తిష్ఠతిష్ఠ ఘోరే న త్యక్తుమర్హసి, మంత్రమద్యాప్య నిర్వృత్య వచాంసి గృణవావహై. ౩౬. సుదేహోఽయం పతత్యత్ర దేవి దూరం హృతస్త్వయా, ఖాదంత్యేనం వృకా గృధ్రాస్త్వత్ప్రసాదస్య నాస్పదమ్. ౩౭. ఊర్వశ్యువాచ:—మా మృథాః పురుషోఽసి త్వం మాస్మ త్వాద్యుర్వృకా ఇమే, క్వాపి సఖ్యం నవై స్త్రీణాం వృకాణాం హృదయం యథా. ౩౮. స్త్రియో హ్యకరుణాః క్రూరాః దుర్మర్షాః ప్రియసాహసాః, ఘ్నంత్యల్పార్థేఽపి విస్రబ్ధం పతిం భ్రాతరమప్యుత. ౩౯. విధాయాలీకవిస్రంభమజ్ఞేషు త్యక్తసౌహృదాః, నవం నవమభీప్సంత్యః పుంశ్చల్యస్స్వైరవృత్తయః. ౪౦. సంవత్సరాంతే హి భవానేకరాత్రం మయేశ్వర, వత్స్యత్యపత్యాని చ తే భవిష్యంత్యపరాణి భోః. ౪౧. అంతర్వత్నీముపాలక్ష్య దేవీం స ప్రయయౌ పురీం, పునస్తత్రాగతోఽబ్దాంతే హ్యూర్వశీం వీరమాతరమ్. ౪౨. ఉపలభ్య తయా యుక్తస్సమువాస ముదా నిశామ్, అథైనమూర్వశీ ప్రాహ కృపణం విరహాతురమ్. ౪౩. గంధర్వానుపధావేమాంస్తుభ్యం దాస్యంతి మామితి, తస్య సంస్తువతస్తుష్టా అగ్నిస్థాలీం దదుర్నృప ౪౪. ఊర్వశీం మన్యమానస్తాం సోఽబుధ్యత చరన్ వనే, స్థాలీం న్యస్య వనే గత్వా

తథా సంత్రస్తః శేతే ౩౦—౩౨. త ఇతి. విద్యుతః విశిష్టద్యుతిమంతః. వ్యద్యోతంత దీప్తిమకుర్వత. యద్వా తదైవ తటితః. ప్రకాశంత ఇత్యర్థః. నగ్నమైక్షత. అతో భోగాభావ[illegible] నిర్గమేతి జ్ఞేయం. ౩౩. ౩౪. స ఇతి. తస్యాస్సఖీశ్చ పంచ. వీక్ష్య సూక్తం శోభనం వచనం అహో జాయే త్యాది. ౩౫. తదేవార్థత ఆహ—ద్వాభ్యాం. అహో ఇతి. మంత్రం అనిర్వర్త్య మంత్రస్ఫూర్తౌ నిర్వృతి మప్రాప్య. మామితి పాఠాంతరే మాం నిర్వృతిమగమయిత్వా మంత్రానుక్త్వేతి వా. వచాంసి గృణవావహై గోష్ఠీం కరవావహై. ౩౬. సుదేహః అతికమనీయోఽయం మమ దేహః. ౩౭. పురూరవో మామృథా ఇత్యాది తస్యాస్సూక్తం, తదస్యార్థత ఆహ—చతుర్భిః. మేతి. మా మృథాః మా మ్రియస్వ పురుషోఽసి త్వం అతో ధైర్యమావహేతి భావః. ఇమే వృకాః ప్రసిద్ధాః ఇంద్రియాణి వా. త్వా త్వాం. మాస్మ అద్యుః న భక్షయేయుః ఇంద్రియవశో మా భవేత్యర్థః. ౩౮. స్త్రియ ఇతి. ప్రియే నిమిత్తే సాహసం యాసాం తాః. ౩౯. ౪౦. తం సాంత్వయతి—సంవత్సరాంత ఇతి. ౪౧. అంతర్వత్నీమితి. అపరాణీతి వచనాదంతర్వత్నీముపాలక్ష్య జ్ఞాత్వా. ౪౨.౪౩. గంధర్వానితి. అనేనాగ్నినా కర్మ కృత్వా తద్వశాదూర్వశీం ప్రాప్స్యతీత్యభిప్రాయేణ అగ్నిస్థాలీం దదుః. ౪౪. ఊర్వశీమితి. సతు తాం స్థాలీమేవోర్వశీం మన్యమానః. తయా సహితో వనే విచరన్నేయమూర్వశీ. కిం త్వగ్నిస్థా

గృహాంస్తాం ధ్యాయతో నిశి. ౪౫. త్రేతాయాం సంప్రవృత్తాయాం మనసి త్రయ్యవర్తత, స్థాలీ స్థానగతోఽశ్వత్థం శమీగర్భం విలక్ష్య సః. ౪౬. తేన ద్వే అరణీ కృత్వా హ్యుర్వశీలోకకామ్యయా. ౪౭. ఊర్వశీం మన్త్రతో ధ్యాయన్నధరారణిముత్తరామ్, ఆత్మానముభయోర్మధ్యే యత్తత్ప్రజననం విదుః. ౪౮. తస్య నిర్మథనాజ్జాతో జాతవేదా విభావసుః, త్రయ్యా స విద్యయా రాజ్ఞా పుత్రత్వే కల్పితస్త్రివృత్. ౪౯. తేనాయజత యజ్ఞేశం భగవన్తమధోక్షజమ్, ఉర్వశీలోకమన్విచ్ఛన్ సర్వదేవమయం హరిమ్. ౫౦. ఏక ఏవ పురా వేదః ప్రణవస్సర్వవాఙ్మయః, దేవో నారాయణో నాన్య ఏకోఽగ్నిర్వర్ణ ఏవ చ. ౫౧. పురూరవస ఏవాసీత్త్రయీ త్రేతాముఖే నృప, అగ్నినా ప్రజయా రాజా లోకం గాన్ధర్వమేయివాన్. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కన్ధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

ఐళస్య చోర్వశీగర్భాత్ షడాసన్నాత్మజా నృప, ఆయుశ్శ్రుతాయుస్సత్యాయూరయోఽథ విజయో జయః. ౧. శ్రుతాయోర్వసుమాన్ పుత్రస్సత్యాయోస్తు

లీత్యబుధ్యత. తతశ్చ తాం స్థాలీం వనే స్థాపయిత్వా గృహాన్ గత్వా నిశి నిత్యం తామేవ ధ్యాయతః ౪౫. త్రేతాయామితి. తస్య మనసి త్రేతాయాం త్రయీ అవర్తత కర్మబోధకం వేదత్రయం ప్రాదురభూత్. తతః స్థాలీస్థానం గతస్సన్. తత్ర శమ్యా గర్భే జాతమశ్వత్థం విలక్ష్య అస్మిన్నశ్వత్థే అసావగ్నిరస్తీతి విశేషేణ లక్షయిత్వా. ౪౬. తేనేతి. తేనాశ్వత్థేన ద్వే అరణీ కృత్వా అగ్నిం మమన్థేతి శేషః. శ్రు. "శమీగర్భాదగ్నిం మన్థతీ"తి శ్రుతేః. ౪౭. మథనప్రకారమాహ—ఊర్వశీమితి. అధరారణిమూర్వశీం ధ్యాయన్నుత్తరారణిమాత్మానం ధ్యాయన్. ఉభయోరరణ్యోర్మధ్యే యత్కాష్ఠం తత్ప్రజననం పుత్రం ధ్యాయన్. తథా చ మన్త్రః. శ్రు. "ఊర్వశ్యాయురసి పురూరవా" ఇతి. ౪౮. తస్యేతి. తస్య తేన కృతాన్నిర్మథనాద్విభావసురగ్నిర్జాతః. కథంభూతః జాతం వేదో ధనం భోగ్యం యస్మాత్ స చ త్రయ్యా విద్యయా విహితేనాధానసంస్కారేణ త్రివృత్ ఆహవనీయాదిరూపస్సన్ రాజ్ఞా పురూరవసా పుత్రత్వే కల్పితః పుణ్యలోకప్రాపకత్వాత్. ౪౯. తదాహ—తేనేతి. ౫౦. నన్వనాదివేదత్రయబోధితో బ్రాహ్మణాదీనామిన్ద్రాద్యనేకదేవతాయజనేన స్వర్గప్రాప్తిహేతుః కర్మమార్గః కథం స్యాదితి వర్ణ్యతే? తత్రాహ—ద్వాభ్యాం. ఏక ఇతి. పురా కృతయుగే సర్వవాఙ్మయః సర్వాసాం వాచాం బీజభూతః ప్రణవః ఏకఏవ వేదః దేవశ్చ నారాయణః ఏక ఏవ అగ్నిశ్చైకఏవ లౌకికః వర్ణశ్చైకఏవ హంసో నామ. ౫౧. పురూరవస ఇతి. వేదత్రయీ తు పురూరవసః సకాశాదాసీత్ ఏయివాన్ ప్రాప. అయం భావః—కృతయుగే సత్త్వప్రధానాః ప్రాయశః సర్వేఽపి ధ్యాననిష్ఠాః రజఃప్రధానే తు త్రేతాయుగే వేదాదివిభాగేన కర్మమార్గః ప్రకటో బభూవేతి. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్దశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తతః పంచదశే గాధిరైళపుత్రాన్వయేఽజని, యద్దౌహిత్రసుతో రామః కార్తవీర్యమహాన్ రుషా. యద్వా. ఉక్తాః పంచదశే వంశాః శ్రుతాయాః ప్రముఖోత్థితాః, అర్జునం గాధిజాపౌత్రో

శ్రుతంజయః, రయస్య సుత ఏకశ్చ జయస్య తనయోఽమితః. ౨. భీమస్తు విజయస్యాథ కాంచనో హోత్రకస్తతః, తస్య జహ్నుస్సుతో గంగాం గండూషీకృత్య యోఽపిబత్. ౩. జహ్నోస్తు పూరుస్తత్పుత్రో బాలకశ్చాజకో యతః, తతః కుశః కుశస్యాపి కుశాంబో ధూర్తయో వసుః. ౪. కుశనాభశ్చ చత్వారో గాధిరాసీత్కుశాంబతః. తస్య సత్యవతీం కన్యాం ఋచీకోఽయాచత ద్విజః, వరం విసదృశం దృష్ట్వా గాధిర్భార్గవమబ్రవీత్. ౫. ఏకతశ్శ్యామకర్ణానాం హయానాం చంద్రవర్చసామ్, సహస్రం దీయతాం శుల్కం కన్యాయాః కౌశికా వయమ్. ౬. ఇత్యుక్తస్తన్మతం జ్ఞాత్వా గతస్స వరుణాంతికమ్, ఆనీయ దత్వా తానశ్వానుపయేమే వరాననామ్. ౭. స ఋషిః ప్రార్థితః పత్న్యా శ్వశ్ర్వా చాపత్యకామ్యయా, శ్రపయిత్వోభయైర్మంత్రైశ్చరుం స్నాతుం గతో మునిః. ౮. తావత్సత్యవతీ మాత్రా స్వచరుం యాచితా సతీ, శ్రేష్ఠం మన్వానయాఽయచ్ఛన్మాత్రే మాతుర*దత్స్వయమ్. ౯. తద్విజ్ఞాయ మునిః ప్రాహ పత్నీం కష్టమకా*రుషీః, పుత్రో ఘోరో దండధరో భ్రాతా తే బ్రహ్మవిత్తమః. ౧౦. ప్రసాదితస్సత్యవత్యా మైవం భూదితి భార్గవః, అథ తర్హి భవేత్పౌత్రో జమదగ్నిస్తతోఽభవత్. ౧౧. సా చాభూత్సుమహాపుణ్యా కౌశికీ లోకపావనీ, రేణోస్సుతాం రేణుకాఖ్యాం జమదగ్నిరువాహ యామ్. ౧౨. తస్యాం వై భార్గవఋషేః సుతా వసుమనాదయః, యవీయాన్ జజ్ఞ ఏతేషాం రామ ఇత్యభివిశ్రుతః. యమాహుర్వా

రామో హంతేతి వేదితం. ౧. సుగ్రహత్వాయైళాదిక్రమేణ శ్రుతాయుః ప్రభృతీనాం షణ్ణాం వంశానాహ.—శ్రుతాయోరితి. ఏకః ఏకసంజ్ఞః అమితః తత్సంజ్ఞః. ౨. ౩. జహ్నోరితి. జహ్నోః పూరుః. తస్య బాలకః. తస్య అజకః. ౪. గాధేః పుత్రో విశ్వామిత్రో బ్రహ్మర్షిరభూదిత్యుత్తరాధ్యాయాంతే వక్ష్యతి. గాధేరభూన్మహాతేజా ఇత్యాదినా. తత్ర తావదుపోద్ఘాతత్వేన భృగువంశసంభవస్య ఋచీకస్య చరిత్రం ప్రసక్తానుప్రసక్తం పరశురామావతారచరితాదికం చాహ.—తస్యేతి. విసదృశం అననురూపం. భార్గవమృచీకం. ౫. ఏకత ఇతి. దక్షిణవామయోరేకతః శ్యామః వర్ణో యేషాం సర్వస్మిన్నంగే చంద్రస్యేవ వర్చో యేషాం న చేదమపి పర్యాప్తమస్మత్కన్యాయాః యతః కౌశికాః కుశికాన్వయాః వయం. ౬. ౭. స ఇతి. ఉభయైః పత్న్యర్థం బ్రాహ్మైర్మంత్రైః శ్వశ్ర్వర్థం తు క్షాత్రైర్మంత్రైరిత్యర్థః. ౮. తావదితి. యావత్ స్నాత్వా మునిర్నాగతః. తావత్. భార్యాయాం భర్తృస్నేహాధిక్యాత్. పుత్ర్యాస్సత్యవత్యాశ్చ శ్రేష్ఠం మన్వానయా మాత్రా. సత్యవతీ యాచితా సతీ బ్రాహ్మమంత్రాభిమంత్రితం స్వచరుం మాత్రే అయచ్ఛత్ ప్రాదాత్. మాతుస్తు చరుం క్షాత్రమంత్రాభిమంత్రితం స్వయమదత్ ఆదత్. ౯. తదితి. కష్టం జుగుప్సితం. తదేవాహ.—తే పుత్రో ఘోరో భవిష్యతి. భ్రాతా తు బ్రహ్మవిత్తమో భవిష్యతీతి. ౧౦. ప్రసాదిత ఇతి. ఏవం మాభూదితి ప్రసాదితో భార్గవ ఆహ.—అథ తర్హి పౌత్రో ఘోరో భవేదితి. తతో జమదగ్నిః పుత్రోఽభవదిత్యర్థః. ౧౧. సేతి. సా చ సత్యవతీ కౌశికీ నద్యభూత్. ౧౨. తస్యామితి. భార్గవఋషేః జమదగ్నేః సుతాః.

సుదేవాంశం హైహయానాం కులాంతకమ్, త్రిస్సప్తకృత్వో య ఇమాం చక్రే నిః
క్షత్రియాం మహీమ్. ౧౪. దృప్తం క్షత్రం భువో భారమబ్రహ్మణ్యమనీనశత్, రజ
స్తమోవృత్తమహన్ ఫల్గున్యపి కృతేఽంహసి. ౧౫. పరీక్షిదువాచ:—కిం తదంహో
భగవతో రాజన్యైరజితాత్మభిః, కృతం యేన కులం నష్టం క్షత్రియాణామభీక్ష్ణశః.
౧౬. శ్రీశుక ఉవాచ:—హైహయానామధిపతిరర్జునః క్షత్రియర్షభః, దత్తం
నారాయణాంశాంశమారాధ్య పరికర్మభిః. ౧౭. బాహూన్ దశశతం లేభే దుర్ధర్ష
త్వమరాతిషు, అవ్యాహతేంద్రియౌజశ్శ్రీతేజోవీర్యయశో బలమ్. ౧౮. యోగే
శ్వరత్వమైశ్వర్యం గుణా యత్రాణిమాదయః, చచారావ్యాహతగతిర్లోకేషు
పవనో యథా. ౧౯. స్త్రీరత్నైరన్వితః క్రీడన్ రేవాంభసి మదోత్కటః,
వైజయంతీ స్రజం బిభ్రద్రురోధ సరితం భుజైః. ౨౦. విప్లావితం స్వశిబిరం ప్రతి
స్రోతస్సరిజ్జలైః, నామృష్యత్తస్య తద్వీర్యం వీరమానీ దశాననః. ౨౧. గృహీతో
లీలయా స్త్రీణాం సమక్షం కృతకిల్బిషః, మాహిష్మత్యాం సంనిరుద్ధో ముక్తో యేన
కపిర్యథా. ౨౨. స ఏకదా తు మృగయాం విచరన్ విజనే వనే, యదృచ్ఛయాఽఽ
శ్రమపదం జమదగ్నేరుపావిశత్. ౨౩. తస్మై స నరదేవాయ మునిరర్హణమాచ
రత్, స సైన్యామాత్యవాహాయ హవిష్మత్యా తపోధనః. ౨౪. సవీరస్తత్ర తం
దృష్ట్వా హ్యాత్మైశ్వర్యాతిశాయినం, తన్నాద్రియేతాగ్నిహోత్ర్యాం సాభిలాషస్స
హైహయః. ౨౫. హవిర్ధానీమృషేర్దర్పాన్నరాన్ హర్తుమచోదయత్, తే తాం
మాహిష్మతీం నిన్యుస్సవత్సాం క్రందతీం బలాత్. ౨౬. అథ రాజని నిర్యాతే
రామస్స్వాశ్రమమాగతః, శ్రుత్వా తత్తస్య దౌరాత్మ్యం చుక్రోధాఽహిరివా

---

౧౩. ౧౪. దృప్తమితి. అనీనశత్. నాశయామాస. ౧౫. ౧౬. కార్తవీర్యార్జునేన కృతమపరాధం
వక్తుం తస్య దర్పహేతుమైశ్వర్యాదికమాహ—షడ్భిః. హైహయానామితి. పరికర్మభిః పరిచర్యా
దిభిః దత్తం దత్తాత్రేయం ఆరాధ్య. ౧౭. బాహూనితి. అవ్యాహతమింద్రియాదికం చ లేభే.
౧౮. యోగేతి. యత్ర యస్మిన్నైశ్వర్యే అణిమాదయో గుణాః. ౧౯. స్త్రీరత్నైరితి. రేవాం
భసి నర్మదాజలే. సరితం నర్మదాం. ౨౦. విప్లావితమితి. రావణో దిగ్విజయే మాహిష్మత్యాస్సమీపే
నర్మదాయాం శివపూజాం కుర్వన్. తేన ప్రవాహస్యావరోధాత్. ప్రతిస్రోతసస్సత్యాస్తస్యాస్సరితో
జలైః విప్లావితం స్వశిబిరమాలక్ష్య. తస్య తద్వీర్యం న సేహే. ౨౧. గృహీత ఇతి. తతశ్చ కృతకిల్బిషః
క్రీడంతమభిభవితుం ప్రవృత్తస్సన్ గృహీతః మాహిష్మత్యాం స్వపుర్యాం. కపిరివ సన్నిరుద్ధశ్చ పునశ్చా
వజ్ఞయా యేన ముక్తః. ౨౨. ఇదానీం తత్కృతమపరాధం దర్శయన్నాహ.—స ఏకదేత్యాదినా.
౨౩. తస్మా ఇతి. అర్హణం ఆతిథ్యాది. హవిష్మత్యా కామధేన్వా. ౨౪. సఇతి. తదర్హణం నాద్రి
యేత తస్మిన్నాతుష్యత్. యతోఽగ్నిహోత్ర్యాం హోమధేన్వాం. సాభిలాషః. సహైహయః
హైహయైస్సహ వర్తమానః. ౨౫. హవిర్ధానీమితి. దర్పాద్ధేతోః ఋషేర్హవిర్ధానీమగ్నిహోత్రధేనుం.

హతః. ౨౭. ఘోరమాదాయ పరశుం సతూణం వర్మ కార్ముకం, అన్వధావత దుర్ధర్షో మృగేంద్ర ఇవ యూథపమ్. ౨౮. తమాపతంతం భృగువర్యమోజసా ధనుర్ధరం బాణపరశ్వధాయుధం, ఐణేయచర్మాంబరమర్కధామభిర్యుతం జటాభిర్దదృశేపురీం విశన్. ౨౯. అచోదయద్ధస్తిరథాశ్వపత్తిభిర్గదాసి బాణర్ష్టి శతఘ్నిశక్తిభిః, అక్షౌహిణీస్సప్తదశాతిభీషణాస్తా రామ ఏకో భగవానసూదయత్. 3౦. యతో యతోఽసౌ ప్రహరత్పరశ్వధో మనోఽనిలౌజాః పరచక్రసూదనః, తతస్తతశ్ఛిన్నభుజోరుకంధరా నిపేతురుర్వ్యాం హతసూతవాహనాః. 3౧. దృష్ట్వా స్వసైన్యం రుధిరౌఘకర్దమే రణాజిరే రామకుఠారసాయకైః, వివృక్ణవర్మధ్వజచాపవిగ్రహం నిపాతితం హైహయఆపతద్రుషా. 3౨. అథార్జునః పంచశతేషు బాహుభిర్ధనుస్సు బాణాన్ యుగపత్స సందధే, రామాయ రామోఽస్త్రభృతాం సమగ్రణీస్తాన్యేకధన్వేషుభిరచ్ఛినత్సమం. 33. పునస్స్వహస్తైరచలాన్మృధేఽంఘ్రిపానుత్క్షిప్య వేగాదభిధావతో యుధి, భుజాన్ కుఠారేణ కఠోరనేమినా చిచ్ఛేద రామః ప్రసభం ఫణానివ. 3౪. కృత్తబాహోశ్శిరస్తస్య గిరేశ్శృంగమివాహరత్, హతే పితరి తత్పుత్రా అయుతం దుద్రువుర్భయాత్. 3౫. అగ్నిహోత్రీముపావృత్య సవత్సాం పరవీరహా, సముపేత్యాశ్రమం పిత్రే పరిక్లిష్టాం సమర్పయత్. 3౬. స్వకృతం తత్కృతం రామః పిత్రే భ్రాతృభ్య ఏవ చ, వర్ణయామాస తచ్ఛ్రుత్వా జమదగ్నిరభాషత. 3౭. రామ రామ మహాబాహో భవాన్పాపమకారుషీత్, అవధీన్నరదేవం యత్సర్వదేవమయం రుషా. 3౮. వయం హి బ్రాహ్మణాస్తాత క్షమయాఽర్హణతాం గతాః, యయా లోకగురుర్దేవః పారమేష్ఠ్యమయాత్పదమ్. 3౯. క్షమయా రోచతే లక్ష్మీః బ్రాహ్మీ సౌరీ ప్రభా యథా, క్షమిణామాశు భగవాంస్తుష్యతే హరిరీశ్వరః. ౪౦. రాజ్ఞో

హర్తుం నరానచోదయత్. ౨౬. ౨౭. ఘోరమితి. సతూణం కార్ముకం వర్మ చాదాయ. ౨౮. తమితి. ఐణేయచర్మ కృష్ణాజినం అంబరం యస్య. ౨౯. అచోదయదితి. హస్తిరథాదిభిః అతిభీషణాః. 3౦. యత ఇతి. ప్రహరన్ పరశ్వధో యస్య. మనశ్చ అనిలశ్చ తయోరివ ఓజో వీర్యం యస్య పరేషాం చక్రం సైన్యం సూదయతీతి తథా. ఛిన్నాః. భుజాః ఊరవః కంధరాశ్చ యేషాం తే. హతాః సూతాః వాహనాని చ యేషాం తే. వీరా నిపేతుః. 3౧. దృష్ట్వేతి. వివృక్ణాః. వర్మాదయో యస్య. 3౨. అథేతి. పంచశతేషు ధనుస్సు సోఽర్జునః. రామాయ సందధే ఏకమేవ ధనుర్యస్య సః. పాఠాంతరే ఏక ఏవ బంధః సంధానం యేషాం తైరిషుభిః తాని ధనూంషి. సమం సహ, తత్క్షణమేవాచ్ఛినత్. 33. పునరితి. మృధే సాధనభూతానచలానంఘ్రిపాంశ్చ. ఉత్క్షిప్య అభిధావతస్తస్య భుజాన్ యుధి చిచ్ఛేద అహేః ఫణానివ. 3౪. 3౫. అగ్నిహోత్రీమితి. పిత్రే పరిక్లిష్టాం అగ్నిహోత్రీం సమర్పయత్ సమర్పితవాన్. 3౬—3౮. వయమితి. అర్హణతాం పూజ్యతాం

మూర్ధావసిక్తస్య వధో బ్రహ్మవధాద్గురుః, తీర్థసంసేవయా చాంహో జహ్యంగాచ్యుతచేతనః. ౪౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—పిత్రోపశిక్షితో రామస్తథేతి కురునందన, సంవత్సరం తీర్థయాత్రాం చరిత్వాఽశ్రమమావ్రజత్. ౧. కదాచిద్రేణుకా యాతా గంగాయాం పద్మమాలినం, గంధర్వరాజం క్రీడంతమప్సరోభిరపైక్షత. ౨. విలోకయంతీ క్రీడంతముదకార్థం నదీం గతా, హోమవేలాం న సస్మార కించిచ్చిత్రరథస్పృహా. ౩. కాలాత్యయం తం విలోక్య మునేశ్శాపవిశంకితా, ఆగత్య కలశం తస్థౌ పురోధాయ కృతాంజలిః. ౪. వ్యభిచారం మునిర్జ్ఞాత్వా పత్న్యాః ప్రకుపితోఽబ్రవీత్, ఘ్నతైనాం పుత్రకాః పాపామిత్యుక్తాస్తే న చక్రిరే. ౫. రామస్సంచోదితః పిత్రా భ్రాతౄన్మాత్రాసహావధీత్, ప్రభావజ్ఞో మునేస్సమ్యక్సమాధేస్తపసశ్చ సః. ౬. వరేణ ఛందయామాస ప్రీతస్సత్యవతీసుతః, వవ్రే హతానాం రామోఽపి జీవితం చాస్మృతిం వధే. ౭. ఉత్తస్థుస్తే కుశలినో నిద్రాపాయ ఇవాంజసా, పితుర్విద్వాంస్తపో వీర్యం రామశ్చక్రే సుహృద్వధం. ౮. యేఽర్జునస్య సుతా రాజన్ స్మరంతస్స్వపితుర్వధం, రామవీర్యపరాభూతా లేభిరే శర్మ న క్వచిత్. ౯. ఏకదాశ్రమతో రామే సభ్రాతరి వనం గతే, వైరం సిసాధయిషవో లబ్ధచ్ఛిద్రా ఉపాగమన్. ౧౦. దృష్ట్వాగ్న్యగార ఆసీనమావేశితధియం మునిమ్, భగవత్యుత్తమశ్లోకే జఘ్నుస్తే పాపనిశ్చయాః. ౧౧. యాచ్యమానాః కృపణయా రామమాత్రాతిదారుణాః, ప్రసహ్య శిర

అయాత్. అగాత్. ౩౯. క్షమయేతి. సౌరీ సూర్యస్య ప్రభేవ. ౪౦. రాజ్ఞ ఇతి. తీర్థసంసేవయా. చకారాద్యమనియమైశ్చ. అచ్యుతే చేతనా చిత్తం యస్య సః. ౪౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. షోడశే చార్జునసుతైర్జమదగ్నౌ హతే ముహుః, రామాత్ క్షత్రవధః ప్రోక్తః విశ్వామిత్రస్య చాన్వయః. యద్వా. తీర్థాన్యటన్ ప్రసూభ్రాతౄన్ రామోఽహన్ షోడశే నృపాన్, గాధేః పుత్రోఽభవద్విప్రః తద్వంశోఽభూదనేకశః." ౧. ౨. విలోకయంతీతి. కించిదీషచ్చిత్రరథే గంధర్వరాజే స్పృహా యస్యాస్సా కించిన్న సస్మారేతి వా. ౩. కాలేతి. కలశం పురోధాయ అగ్రే నిధాయ. ౪. వ్యభిచారమితి. వ్యభిచారం మానసం జ్ఞాత్వా. ౫. రామ ఇతి. ఆజ్ఞాతిలంఘినాం భ్రాతౄణాం మాతుశ్చ వధే సంచోదితస్సన్ మునేర్యస్సమాధిస్తపశ్చ తయోః ప్రభావజ్ఞః. యది న హన్యాం. తర్హి మామపి శప్తుం సమర్థః. యది తు హన్యాం తర్హి. మయి సంతుష్టస్సన్ తానపి జీవయితుం సమర్థ ఇతి. జానన్నిత్యర్థః. ౬. ౭. ఉత్తస్థురితి. నను నిందితం తత్కథం కృతవాన్ తత్రాహ—పితుర్విద్వానితి. పూర్వోక్తఏవాభిప్రాయః. ౮. సర్వక్షత్రియవధే కారణం వక్తుమాహ—యేఽర్జునస్య సుతా ఇత్యాదినా. ౯.౧౦. దృష్ట్వేతి. భగవత్యావేశితా ధీర్యేన తం. ౧౧-౧౪.

ఉత్కృత్య జగ్ముస్తే క్షత్రబంధవః. రేణుకా దుఃఖశోకార్తా నిఘ్నంత్యాత్మానమాత్మ
నా, రామరామైహి తాతాశు విచుక్రోశోచ్చకైస్సతీ. ౧౩. తదుపశ్రుత్య దూరస్థా
హా రామేత్యార్తవత్స్వరమ్, త్వరయాశ్రమమాసాద్య దదృశుః పితరం హతమ్.
౧౪. తే దుఃఖరోషామర్షార్తిశోకవేగవిమోహితాః, హా తాత సాధో ధర్మిష్ఠ త్యక్త్వా
స్మాన్ స్వర్గతో భవాన్. ౧౫. విలప్యైవం పితుర్దేహం నిధాయ భ్రాతృషు స్వయం,
ప్రగృహ్య రామః పరశుం క్షత్రాంతాయ మనో దధే. ౧౬. గత్వా మాహిష్మతీం
రామో బ్రహ్మఘ్నవిహతశ్రియమ్, తేషాం సశీర్షభి రాజన్ మధ్యే చక్రే మహాగిరిం
౧౭. తద్రక్తేన నదీం ఘోరామబ్రహ్మణ్యభయావహామ్, హేతుం కృత్వా పితృ
వధం క్షత్రేఽమంగలకారిణి. ౧౮. త్రిస్సప్తకృత్వః పృథివీం కృత్వా నిఃక్షత్రియాం
ప్రభుః, శమంతపంచకే చక్రే శోణితోదాన్ హ్రదాన్నవ. ౧౯. పితుః కాయేన సం
ధాయ శిర ఆదాయ బర్హిషి, సర్వదేవమయం దేవమాత్మానమయజన్మఖైః ౨౦.
దదౌ ప్రాచీం దిశం హోత్రే బ్రహ్మణే దక్షిణాం దిశమ్, అధ్వర్యవే ప్రతీచీం వా
ఉద్గాత్రే హ్యుత్తరాం దిశమ్. ౨౧. అన్యేభ్యోఽవాంతరదిశః కశ్యపాయ చ మధ్య
తః, ఆర్యావర్తముపద్రష్ట్రే సదస్యేభ్యస్తతః పరమ్. ౨౨. తతశ్చావభృథస్నాన
విధూతాశేషకిల్బిషః, సరస్వత్యాం బ్రహ్మనద్యాం రేజే వ్యభ్ర ఇవాంశుమాన్. ౨౩.
స్వదేహం జమదగ్నిస్తు లబ్ధ్వా సంజ్ఞానలక్షణమ్, ఋషీణాం మండలే సోఽభూత్స
ప్తమో రామపూజితః. జామదగ్న్యోఽపి భగవాన్ రామః కమలలోచనః, ఆగా
మిన్యంతరే రాజన్ వర్తయిష్యతి వై బృహత్. ఆస్తేఽద్యాపి మహేంద్రాద్రౌ
న్యస్తదండః ప్రశాంతధీః, ఉద్గీయమానచరితస్సిద్ధగంధర్వచారణైః. ఏవం భృగుషు
విశ్వాత్మా భగవాన్ హరిరీశ్వరః, అవతీర్య పరం భారం భువోఽహన్ బహుశో
నృపాన్. ౨౭. గాధేరభూన్మహాతేజాస్సమిద్ధ ఇవ పావకః, తపసా క్షత్రముత్సృజ్య

త ఇతి. దుఃఖాదీనాం వేగేన విమోహితాః. ౧౫. ౧౬. గత్వేతి. బ్రహ్మఘ్నైర్విహతా శ్రీర్యస్యాస్తాం
హే రాజన్ స రామస్తేషాం శీర్షభిర్మాహిష్మత్యాః మధ్యే మహాంతం గిరిం చక్రే. ౧౭. తదితి. తేషాం
రక్తేన. అబ్రహ్మణ్యానాం భయావహాం ఘోరాం నదీం చక్ర ఇత్యనుషంగః. తథాపి. సర్వక్షత్ర
వధే కిం కారణం? తదాహ—హేతుం కృత్వేతి సార్ధేన. అమంగలకారిణి అన్యాయవర్తిని సతి. ౧౮.
త్రిస్సప్తకృత్వ ఇతి. త్రిస్సప్తకృత్వః. రేణుకయా దుఃఖావేశాదురస్తాడనం కృతం తతో రామస్తావ
త్కృత్వః క్షత్రముత్సాదితవానితి ప్రసిద్ధిః. ౧౯—౨౩. స్వదేహమితి. సంజ్ఞానం స్మృతిః తదేవ
లక్షణం చిహ్నం యస్య తం స్వదేహం లబ్ధ్వా సప్తఋషీణాం మండలే సప్తమఋషిరభూత్. ౨౪.
జామదగ్న్యమితి. బృహత్ బ్రహ్మ వేదం వేదప్రవర్తకేషు సప్తర్షిష్వేకతమో భవిష్యతీత్యర్థః. ౨౫.
౨౬. ఏవమితి. భువో భారమహన్ భారమేవాహ—నృపానితి. ౨౭. తదేవం ప్రసక్తానుప్రస

యో లేభే బ్రహ్మవర్చసమ్. ౨౮. విశ్వామిత్రస్య చైవాసన్పుత్రా ఏకశతం నృప, మధ్యమస్తు మధుశ్ఛందో మధుశ్ఛందస ఏవ తే. ౨౯. పుత్రం కృత్వా శునశ్శేఫం దేవరాతం చ భార్గవమ్, ఆజీగర్తం సుతానాహ జ్యేష్ఠ ఏష ప్రకల్ప్యతామ్. ౩౦. యో వై హరిశ్చంద్రమఖే విక్రీతః పురుషః పశుః, స్తుత్వా దేవాన్ ప్రజేశాదీన్ముముచే పాశబంధనాత్. ౩౧. యో రాతో దేవయజనే దేవైర్గాధిషు తాపసః, దేవరాత ఇతి ఖ్యాతశ్శునశ్శేఫస్తు భార్గవః. ౩౨. యే మధుశ్ఛందసో జ్యేష్ఠాః కుశలం మేనిరే న తత్, అశపత్తాన్మునిః క్రుద్ధో మ్లేచ్ఛా భవత దుర్జనాః. ౩౩. స హోవాచ మధుశ్ఛందాస్సార్ధం పంచాశతా తతః, యన్నో భవాన్ సంజానీతే తస్మిన్ తిష్ఠామహే వయమ్. ౩౪. జ్యేష్ఠం మంత్రదృశం చక్రుస్త్వామన్వంచో వయం స్మ హి, విశ్వామిత్రస్సుతానాహ వీరవంతో భవిష్యథ, యే మానం మేఽనుగృహ్ణంతో వీరవంతమకర్త మామ్. ౩౫. ఏష వః కౌశికా వీరో దేవరాతస్తమన్విత, అన్యే చాష్టకహారీత

క్తం సమాప్య ప్రస్తుతమాహ—గాధేరితి. మహాతేజాః విశ్వామిత్రః. ౨౮. విశ్వామిత్రస్యేతి. తే సర్వే లింగసమవాయన్యాయేన ప్రాణభృత ఉపదధాతీతి వత్. మధుశ్ఛందస ఏవోచ్యంతే తథా చ శ్రుతిః. శ్రు. "తస్య హ విశ్వామిత్రస్యైకశతం పుత్రా ఆసన్. పంచాశదేవ జ్యాయాంసో మధుశ్ఛందసః పంచాశత్ కనీయాంస" ఇత్యాది. తత్ర చ విశ్వామిత్రపుత్రేషు భార్గవస్యాజీగర్తస్య దేవరాతస్య జ్యేష్ఠత్వమవగమ్యతే. తథా ఆశ్వలాయనబోధాయనాదిభిః కౌశికానాం దేవరాతప్రవరత్వముక్తం. ప్రవరశ్చ తస్మిన్నేవ వంశే అవాంతరభేదః. నతు వంశాంతరం. తథా చ స్మృతిః. శ్లో. "ఏకఏవ ఋషిర్యావత్ ప్రవరేష్వనువర్తతే, తావత్సమానగోత్రత్వం వినా భృగ్వంగిరోగణా" దితి. ౨౯. తత్కృతో భృగువంశప్రవరస్య దేవరాతస్య కౌశికప్రవరత్వమిత్యాశంక్య. తదుపపాదయన్నాహ—పుత్రం కృత్వేత్యాదియావత్సమాప్తి. పుత్రమితి. పూర్వమాజీగర్తం. సుతేషు మధ్యమత్వేన పితృభ్యాం మమతాం విహాయ విక్రీతత్వాత్తస్య. కృపయా సుతానాహ—జ్యేష్ఠ ఏష ప్రకల్ప్యతామితి. ౩౦. ఏతదేవ స్పష్టయితుం తం విశినష్టి—ద్వాభ్యాం. య ఇతి. ముముచే అముచ్యత. ౩౧. యఇతి. భార్గవోఽపి గాధిషు గాధేర్వంశజేషు. దేవరాత ఇతి ఖ్యాతః. ౩౨. య ఇతి. తత్ తస్య జ్యేష్ఠత్వం కుశలం న మేనిరే. మధ్యమత్వస్యానర్థావహత్వం దృష్ట్వా నాంగీకృతవంతః. మునిర్విశ్వామిత్రః. ౩౩. స ఇతి. పంచాశతాకనిష్ఠైస్సాకం. సమధ్యమో మధుశ్ఛందాః ఉవాచ—నోఽస్మాకం యత్ జ్యేష్ఠత్వం కనిష్ఠత్వం వా భవాన్ పితా సంజానీతే మన్యతే తస్మిన్ వయం తిష్ఠామేతి. ౩౪. జ్యేష్ఠమితి. ఏవముక్త్వా మంత్రదృశం. శ్రు. "కస్య నూనం కతమస్యామృతానా"మిత్యాదిమంత్రాణాం ద్రష్టారం శునశ్శేఫం జ్యేష్ఠం చక్రుః తదాహ—వయం సర్వే త్వామన్వంచః స్మ హి అనుగన్తారః కనిష్ఠాః స్మ ఇత్యర్థః. తతః ప్రసన్నో విశ్వామిత్రః తాన్ సుతానాహ—వీరవంతః పుత్రవంతః భవిష్యథ యే యూయం మే మానం పూజ్యతామనుగృహ్ణంతః అనువర్తమానాస్సంతః మాం వీరవంతం పుత్రవంతం అకర్త కృతవంత ఇత్యర్థః. ౩౫. ఏష ఇతి. హే కౌశికాః ఏష దేవరాతః వో యుష్మదీయః కౌశిక ఏవ. యతః వీరః మత్పుత్రః తమేనం అన్విత అనుగచ్ఛత అన్యే చాష్టకాదయస్తస్య సుతా ఆసన్. ౩౬. ఉపసంహరతి—ఏవ

జయంతసుమదాదయః. ౩౬. ఏవం కౌశికగోత్రం తద్వైశ్వామిత్రైః పృథగ్విధమ్, ప్రవరాంతరమాపన్నం తద్ధి చైవం ప్రకల్పితమ్. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—యః పురూరవసః పుత్ర ఆయుస్తస్యాభవన్ సుతాః, నహుషః క్షత్రవృద్ధశ్చ రజీరంభశ్చ వీర్యవాన్. ౧. అనేనా ఇతి రాజేంద్ర క్షత్రవృద్ధాన్వయం శృణు, క్షత్రవృద్ధసుతస్యాసన్ సుహోత్రస్యాత్మజాస్త్రయః. ౨. కాశ్యః కుశో గృత్సమద ఇతి గృత్సమదాదభూత్, శునకశ్శౌనకో యస్య బహ్వృచప్రవరో మునిః. ౩. కాశ్యస్య కాశిస్తత్పుత్రో రాష్ట్రో దీర్ఘతపః పితా, ధన్వంతరిర్దీర్ఘతపాదాయుర్వేదప్రవర్తకః. ౪. యజ్ఞభాగ్వాసుదేవాంశస్స్మృతమాత్రార్తినాశనః, తత్పుత్రః కేతుమాన్ యస్య జజ్ఞే భీమరథస్తతః. ౫. దివోదాసో ద్యుమాంస్తస్మాత్ప్రతర్దన ఇతి స్మృతః, స ఏవ శత్రుజిద్వత్స ఋతధ్వజ ఇతీరితః. ౬. తతః కువలయాశ్వేతి ప్రోక్తోఽలర్కాదయస్తతః, షష్టిం వర్షసహస్రాణి షష్టిం వర్షశతాని చ. ౭. నాలర్కాదపరో రాజా బుభుజే మేదినీం యువా, అలర్కాత్సన్నతిస్తస్మాత్సునీథోఽథ సుకేతనః. ౮. ధర్మకేతుసుతస్తస్మాత్సత్యకేతురజాయత, సత్యకేతోర్ధృష్టకేతుస్సుకుమారః క్షితీశ్వరః ౯. వీతిహోత్రోఽస్య భర్గోఽతో భార్గభూమిరభూన్నృప, ఇతీమే కాశయో భూపాః క్షత్రవృద్ధాన్వయాయినః. ౧౦. రంభస్య రభసః పుత్రో గంభీరశ్చ కృతస్తతః, తస్య క్షేత్రే బ్రహ్మ జజ్ఞే శృణు వంశమనేనసః. ౧౧. శుద్ధస్తత

మితి. ఏకే శప్తాః ఏకేఽనుగృహీతాః. అన్యస్తు పుత్రత్వేన స్వీకృత ఇత్యేవం కౌశికగోత్రం పృథగ్విధం నానాప్రకారం జాతం. తచ్చ ప్రవరాంతరమాపన్నం ప్రాప్తం. హి యస్మాత్. ఏవం దేవరాతజ్యేష్ఠత్వేన తత్ప్రకల్పితం. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షోడశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఆయోస్సప్తదశే త్వైళజ్యేష్ఠపుత్రస్య పంచసు, సుతేషు క్షత్రవృద్ధాదిచతుర్ణాం వంశవర్ణనం. యద్వా. వంశాన్ సప్తదశేఽవాదీదైలజ్యేష్ఠసుతాయుషః, పుత్రై రంభరజిక్షత్రవృద్ధానేనోభిరాహితాన్. ఇహ శ్రీకృష్ణావతారప్రస్తావాయ వంశానుక్రమణం. ఐలాదిక్రమేణ ప్రక్రాంతమితి. యస్య వంశే శ్రీకృష్ణావతారః తస్య వంశోఽతివికతత్వాదంతే నిరూప్యతే. అతః పురూరవసః పుత్రాణాం పంచానాం కనిష్ఠానాం వంశానుక్త్వేదానీం ప్రథమస్య వంశమాహ—య ఇతి. ఏవం నహుషయయాతియదుప్రభృతిష్వపి ద్రష్టవ్యం. ౧—౩. కాశ్యస్యేతి. దీర్ఘతపసః పితా. ౪. యజ్ఞేతి. స్మృతమాత్ర ఏవ ఆర్తిం రోగం దుఃఖం నాశయతీతి తథా. ౫. ౬. తత ఇతి. తతః ప్రతర్దనాదిశబ్దవాచ్యాద్ద్యుమత్సకాశాదలర్కాదయః. ౭. నేతి. సన్నతిః సన్నతిసంజ్ఞః. ౮. ధర్మేతి. సత్యకేతోః ధృష్టకేతుః తస్మాత్సుకుమారః. ౯. వీతిహోత్ర ఇతి. తస్మాత్సుకుమారాద్వీతిహోత్రః తస్య అతో భర్గాత్ భార్గభూమిః కాశయః కాశేర్వంశ్యాః కాశేః ప్రపితామహస్య క్షత్రవృద్ధస్య యం అన్వయం అయంతే యాంతీతి తథా. ౧౦. శుద్ధ ఇతి. తతః అనేనసః. శుద్ధో జజ్ఞే. కృతకృత్యః సః, యతః ఆత్మవాన్.

శ్శుచి స్తస్మాత్త్రికకుద్ధర్మసారథిః, తతశ్శాంతరజా జజ్ఞే కృతకృతస్య ఆత్మవాన్. ౧౨. రజేః పంచశతాన్యాసన్ పుత్రాణామమితౌజసామ్, దేవైరభ్యర్థితో దైత్యాన్ హత్వేంద్రాయాదదాద్దివమ్. ౧౩. ఇంద్ర స్తస్మై పునర్దత్త్వా గృహీత్వా చరణౌ రజేః, ఆత్మానమర్పయామాస ప్రహ్లాదాద్యరిశంకితః. ౧౪. పితర్యుపరతే పుత్రా యాచమానాయ నో దదుః, త్రివిష్టపం మహేంద్రాయ యజ్ఞే భాగాన్ సమాదదుః. ౧౫. గురుణా హూయమానేఽగ్నౌ బలభిత్తనయాన్ రజేః, అదధీద్భ్రంశితాన్మార్గాన్న కశ్చిదవశేషితః. ౧౬. కుశాత్ప్రతిః క్షాత్రవృద్ధాత్సంజయ స్తత్సుతో జయః, తతః కృతః కృతస్యాపి జజ్ఞే హర్యధ్వనో నృపః. ౧౭. సహదేవ స్తతో భీమో జయత్సేనస్తు తత్సుతః, సంకృతి స్తస్య తు జయః క్షత్రధర్మో మహారథః. ౧౮. క్షత్రవృద్ధాన్వయా భూపా ఇమే శృణ్వథ నాహుషాన్. ౧౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, నవమస్కంధే, సప్తదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—యతిర్యయాతిస్సంయాతిరాయాతిర్వియతిః కృతిః, షడిమే నహుషస్యాసన్నింద్రియాణీవ దేహినః. ౧. రాజ్యం నైచ్ఛద్యతిః పిత్రా దత్తం తత్పరిణామవిత్, యత్ర ప్రవిష్టః పురుష ఆత్మానం నావబుధ్యతే. ౨. పితరి భ్రంశితే స్థానాదింద్రాణ్యా ధర్షణాద్ద్విజైః, ప్రాపితేఽజగరత్వం వై యయాతిరభవన్నృపః. ౩. చతసృష్వాదిశద్దిక్షు భ్రాతౄన్ భ్రాతౄన్ యవీయసః, కృతదారో జుగోపోర్వీం కావ్యస్య వృషపర్వణః. ౪. రాజోవాచః—బ్రహ్మర్షిర్భగవాన్ కావ్యః క్షత్రబంధుశ్చ నాహుషః, రాజన్యవిప్రయోః కస్మాద్వివాహః ప్రాతిలోమికః. ౫. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏకదా దానవేంద్రస్య శర్మిష్ఠా నామ కన్యకా, సఖీసహస్రసంయుక్తా గురుపుత్ర్యా చ భామినీ. ౬. దేవయాన్యా పురోద్యానే పుష్పితద్రుమ

జ్ఞానీ అతః పుత్రోత్పాదనం న కృతవానిత్యర్థః. ౧౨. సింహావలోకనన్యాయేనాహ—రజేతి. ౧౩-౧౫. గురుణేతి. తేషాం మతిభ్రంశాయ. గురుణా బృహస్పతినా అభిచారవిధానేన అగ్నౌ హూయమానే సతి. ౧౬. కుశాదితి. క్షాత్రవృద్ధాత్ క్షత్రవృద్ధపౌత్రాత్ ప్రీతిః ప్రీతేః సంజయః. ౧౭.—౧౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ''అష్టాదశే యయాతేస్తు నాహుషస్య కథోచ్యతే, యస్య పంచసు పుత్రేషు కనీయాన గ్రహీజ్జరామ్. యద్వా. ఆయుషో జ్యేష్ఠపుత్రస్య నహుషస్యాగ్రజస్సుతః, యయాతిః పూరుమకృతాష్టాదశే నృపమాత్మజమ్'' ౧. రాజ్యమితి. తస్య రాజ్యస్య పరిణామం అనర్థావహత్వం వేత్తీతి తథా. తత్ర హేతుః—యత్రేతి. ౨. పితరీతి. స్థానాత్ స్వర్గాత్ ద్విజైరగస్త్యాదిభిః. ౩. చతసృష్వితి. యవీయసో భ్రాతౄన్ ఆదిశత్. కావ్యస్య శుక్రస్య. వృషపర్వణశ్చ. కన్యాభ్యాం కృతదారస్సన్ ౪. ౫. నాత్ర ప్రతిలోమతాదోషః ఈశ్వరఘటనాదితి దర్శయన్ కథామాహ—ఏకదేత్యాద్యా రభ్య ప్రతిజగ్రాహ తద్వచ ఇత్యంతేన. ఏకదేతి. గురోః శుక్రస్య పుత్ర్యా దేవయాన్యా చ సహ. వ్యచరదితి ద్వయోరన్వయః. ౬. దేవయాన్యేతి. కలగీతాః అలయో యేషు తాని నలినీ

సంకులే, వ్యచరత్కలగీతాలినలినీపులినేఽబలా. ౭. తా జలాశయమాసాద్య కన్యాః కమలలోచనాః, తీరే న్యస్య దుకూలాని విజహ్రుస్సించతీర్మిథః. ౮. వీక్ష్య వ్రజంతం గిరిశం సహ దేవ్యా వృషస్థితమ్, సహసోత్తీర్య వాసాంసి పర్యధుర్వ్రీడితాః స్త్రియః. ౯. శర్మిష్ఠా జానతీ వాసో గురుపుత్ర్యాస్సమవ్యధాత్, స్వీయం మత్వా ప్రకుపితా దేవయానీదమబ్రవీత్. ౧౦. అహో నిరీక్ష్యతామస్యా దాస్యాః కర్మ హ్యసాంప్రతమ్, అస్మద్ధార్యం ధృతవతీ శునీవ హవిరధ్వరే. ౧౧. యైరిదం తపసా సృష్టం ముఖం పుంసః పరస్య యే, ధార్యతే యైరిహ జ్యోతిశ్శివః పంథాశ్చ దర్శితః. ౧౨. యాన్నమంత్యుపతిష్ఠంతే లోకనాథాస్సురేశ్వరాః, భగవానపి విశ్వాత్మా పావనః శ్రీనికేతనః. ౧౩. వయం తత్రాపి భృగవశ్శిష్యో నోఽస్యాః పితాసురః, అస్మద్ధార్యం ధృతవతీ శూద్రో వేదమివాసతీ. ౧౪. ఏవం బ్రువంతీం శర్మిష్ఠా గురుపుత్రమపాషత, రుషా శ్వసంతీ వ్యాలీవ ధర్షితా దుష్టదచ్ఛదా. ౧౫. ఆత్మవృత్తమవిజ్ఞాయ కత్థసే బహుభిక్షుకీ, కిం న ప్రతీక్షసేఽస్మాకం గృహాన్ బలిభుజో యథా. ౧౬. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం విధైస్సుపరుషైః క్షిప్త్వాచార్యసుతాం సతీమ్, శర్మిష్ఠా ప్రాక్షిపత్కూపే వాసశ్చాదాయ సా యయౌ. ౧౭. తస్యాం గతాయాం స్వగృహం యయాతిర్మృగయాం చరన్, ప్రాప్తో యదృచ్ఛయా కూపే జలార్థీ తాం దదర్శ హ. ౧౮. దత్త్వా స్వముత్తరం వాసస్తస్యై రాజా వివాససే, గృహీత్వా పాణినా పాణిముజ్జహార దయాపరః. ౧౯. తం వీరమాహౌశనసీ ప్రేమనిర్భరయా గిరా, రాజంస్త్వయా గృహీతో మే పాణిః పరపురంజయ, హస్తగ్రాహో పరో మాభూత్ గృహీతాయాస్త్వయా హి మే. ౨౦. ఏష ఈశకృతో వీరసంబంధో నా న పౌరుషః, యదిదం కూపలగ్నాయా భవతో దర్శనం మమ ౨౧. న బ్రాహ్మణో

పులినాని యస్మిన్ పురోద్యానే. అబలా శర్మిష్ఠా. ౭. తా ఇతి. సించతీః సించత్యః ప్రథమార్థే ద్వితీయా. ౮. ౯. శర్మిష్ఠేతి. అజానతీ స్వీయం మత్వా గురుపుత్ర్యాః వాసః సమవ్యధాత్ పర్యధాత్. ౧౦. అహో ఇతి. అసాంప్రతమన్యాయ్యం. ౧౧. అన్యాయ్యమేవ బ్రాహ్మణోత్కర్షవర్ణనేన వ్యనక్తి త్రిభిః—యైరితి. యే బ్రాహ్మణాః పరస్య పుంసో ముఖం. ముఖాదుత్పన్నత్వేన తృప్తిద్వారత్వేన చ శ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః. జ్యోతిః బ్రహ్మ పంథాః వేదమార్గః. ౧౨. ౧౩. తదేవం బ్రాహ్మణమాత్రమేవ. తావత్పూజ్యం. వయమితి. తత్రాపి వయం భృగవః. అస్యాశ్చ పితా అసురః. నః శిష్యః ఏవం సత్యపి. అస్మాభిర్ధార్యం వాసః ఇయమసతీ ధృతవతీ. ౧౪-౨౦. నిషిద్ధోఽయం ప్రతిలోమసంబంధ ఇతి చేత్తత్రాహ.—ఏష ఇతి. ౨౧. బ్రాహ్మణమేవ త్వం వృణుహి కిమనేనాగ్రహేణేతి చేత్తత్రాహ.—నేతి. బృహస్పతేస్సుతః కచః శుక్రాత్ మృతసంజీవినీం విద్యామభ్యగాత్. తదా దేవయానీ తం పతిం చకమే స చ గురుపుత్రీమపూజ్యేతి న తాముదవహాత్. తతశ్చ కుపితా సతీ తవేయం విద్యా నిష్ఫలా భవత్వితి శశాప. స చ త బ్రాహ్మణః పతిర్న భవేదితి తాం శశాప. తదేతదాహ—కచ

మే భవితా హస్తగ్రాహో మహాభుజ, కచస్య బార్హస్పత్యస్య శాపాద్యమశపం పురా. ౨౨. యయాతిరనభిప్రేతం దైవోపహృతమాత్మనః, మనశ్చ తద్గతం బుద్ధ్వా ప్రతిజగ్రాహ తద్వచః. ౨౩. గతే రాజని సా వీరే తత్ర స్మ రుదతీ పితుః, న్యవేదయత్తతస్సర్వముక్తం శర్మిష్ఠయా కృతమ్. ౨౪. దుర్మనా భగవాన్ కావ్యః పౌరోహిత్యం విగర్హయన్, స్తువన్ వృత్తిం చ కాపోతీం దుహిత్రా స యయౌ పురాత్. ౨౫. వృషపర్వా తమాజ్ఞాయ ప్రత్యనీకవివక్షితమ్, గురుం ప్రసాదయన్ మూర్ధ్నా పాదయోః పతితః పథి. ౨౬. క్షణార్ధమన్యుర్భగవాన్ శిష్యం వాచష్ట భార్గవః, కామోఽస్యాః క్రియతాం రాజన్నైనాం సంత్యక్తుముత్సహే. ౨౭. తథేత్యవస్థితే ప్రాహ దేవయానీ మనోగతమ్, పిత్రా దత్తా యతో యాస్యే సానుగా యాతు మామను. ౨౮. స్వానాం తత్సంకటం వీక్ష్య తదర్థస్య చ గౌరవమ్, దేవయానీం పర్యచరద్దాసీవత్ స్త్రీగణైస్సహ. ౨౯. నాహుషాయ సుతాం దత్త్వా సహశర్మిష్ఠయోశనా, తమాహ రాజన్ శర్మిష్ఠామధాస్తల్పే న కర్హిచిత్. ౩౦. విలోక్యౌశనసీం రాజ్ఞీం శర్మిష్ఠా సుప్రజాః క్వచిత్, తమేవ వవ్రే రహసి సఖ్యాః పరివృతా సతీ. ౩౧. రాజపుత్ర్యార్థితోఽపత్యే ధర్మం చావేక్ష్య ధర్మవిత్, స్మరన్ శుక్రవచః కాలే దిష్టమేవాభ్యపద్యత. ౩౨. యదుం చ తుర్వసుం చైవ దేవయానీ వ్యజాయత, ద్రుహ్యుం చానుం చ పూరుం చ శర్మిష్ఠా వార్షపర్వణీ. ౩౩. గర్భసంభవమాసుర్యా భర్తుర్విజ్ఞాయ మానినీ, దేవయానీ పితుర్గేహం యయౌ క్రోధవిమూర్ఛితా. ౩౪. ప్రియామనుగతః కామీ వచోభిరుపమంత్రయన్, న ప్రసాదయితుం శేకే పాదసంమర్దనాదిభిః. ౩౫. శుక్రస్తమాహ కుపితః స్త్రీకామానృతపౌరుష, త్వాం జరా విశతాం మంద

స్యేతి. యమహమశపం. తస్య శాపాత్. ౨౨. యయాతిరితి. అశాస్త్రీయత్వాత్ అనభిప్రేతమపి. దైవేనోపహృతం ప్రాపితం బుద్ధ్వా తద్గతం తస్యాం సకామం స్వమనశ్చ బుద్ధ్వా. నహ్యధర్మే మదీయం మనః ప్రవిశేదితి తస్యాః వచః. ప్రతిజగ్రాహ అంగీకృతవాన్. ౨౩. శర్మిష్ఠాసంబంధోఽపి దైవవశాదేవాభూదితి దర్శయన్నాహ—నవభిః. గతఇతి. ఉక్తం భిక్షుకీత్యాది. కృతం కూపప్రక్షేపాది. ౨౪. దుర్మనాఇతి. కాపోతీముంఛవృత్తిం. ౨౫. వృషపర్వేతి. ప్రత్యనీకాదేవాస్తే వివక్షితాః. జయం ప్రాపణీయా ఇత్యభిప్రేతా యస్య తథాభూతం జ్ఞాత్వా ప్రత్యనీకానాం వివక్షితమితి. వా. ౨౬. ౨౭. తథేతి. సానుగా సఖీభిస్సహితా శర్మిష్ఠా మామనుయాత్వితి. ౨౮. స్వానామితి. తస్మాన్నిర్గతాత్ శుక్రాత్. సంకటం వీక్ష్య తత్తస్మాదస్థితార్థస్య ప్రయోజనస్య గౌరవం వీక్ష్య. ౨౯. నాహుషాయేతి. తల్పే నాధాః నోపగచ్ఛేరిత్యర్థః. ౩౦. ౩౧. రాజేతి. అపత్యార్థమృతుకాలే ప్రార్థమానాయాస్తస్యాః కామపూరణం ధర్మమవేక్ష్య శుక్రస్య వచశ్చ స్మరన్ దిష్టం దైవప్రాపితమేవ తత్సంగమభ్యపద్యత న తు కామత ఇత్యర్థః. ౩౨. ౩౩. గర్భేతి. ఆసుర్యాః శర్మిష్ఠాయాః భర్తుస్సకాశాత్. ౩౪. ప్రియామితి. ఉపమంత్రయన్ ప్రసాదయన్. ౩౫. శుక్రఇతి. వికృతం రూపం

విరూపకరణీ నృణామ్. ౩౬. యయాతిరువాచ:—అతృప్తోఽస్మ్యద్య కామానాం బ్రహ్మన్ దుహితరి స్మ తే, వ్యత్యస్యతాం యథాకామం వయసా యోఽభిధాస్యతి. ౩౭. ఇతి లబ్ధవ్యవస్థానః పుత్రం జ్యేష్ఠమయాచత. ౩౮. యయాతి రువాచ:—యదో తాత ప్రతీచ్ఛేమాం జరాం దేహి నిజం వయః, మాతామహకృతాం వత్స న తృప్తో విషయేష్వహం, వయసా భవదీయేన రంస్యే కతిపయాస్సమాః ౩౯. యదు రువాచ:—నోత్సహే జరయా స్థాతుమంతరా ప్రాప్తయా తవ, అవిదిత్వా సుఖం గ్రామ్యం శాంతిం నోపైతి పూరుషః. ౪౦. తుర్వసుశ్చోదితః పిత్రా ద్రుహ్యుశ్చానుశ్చ భారత, ప్రత్యాచఖ్యురధర్మజ్ఞా అనిత్యే నిత్యబుద్ధయః. ౪౧. అపృచ్ఛత్తనయం పూరుం వయసోనం గుణాధికమ్, న త్వమగ్రజవద్వత్స మాం ప్రత్యాఖ్యాతుమర్హసి. ౪౨. పూరురువాచ:—కో ను లోకే మనుష్యేంద్ర పితురాత్మకృతః పుమాన్, ప్రతికర్తుం క్షమో యస్య ప్రసాదాద్విందతే పరమ్. ౪౩. ఉత్తమశ్చింతితం కుర్యాత్ప్రోక్తకారీ తు మధ్యమః, అధమోఽశ్రద్ధయా కుర్యాదకర్తోచ్చరితం పితుః. ౪౪. ఇతి ప్రత్యుదితః పూరుః ప్రత్యగృహ్ణాజ్జరాం పితుః, సోఽపి తద్వయసా కామాన్ యథావజ్జుజుషే నృప. ౪౫. సప్తద్వీపపతిస్సమ్యక్పితృవత్పాలయన్ప్రజాః, యథోపజోషం విషయాన్ జుజుషేఽవ్యాహతేంద్రియః. ౪౬. దేవయాన్యప్యనుదినం మనోవాగ్దేహవృత్తిభిః, ప్రేయసః పరమాం ప్రీతిముపావహ ప్రేయసీ రహః. ౪౭. అయజద్యజ్ఞపురుషం క్రతుభిర్భూరిదక్షిణైః, సర్వదేవమయం దేవం సర్వయజ్ఞమయం హరిం. ౪౮. యస్మిన్నిదం విరచితం వ్యోమ్నీవ జలదావలిః, నానేవ భాతి నాభాతి స్వప్నమాయామనోరథః. ౪౯. తమేవ హృది విన్యస్య వాసుదేవం గుహాశయమ్, నారాయణమణీయాంసం నిరాశీరయజత్ప్రభుః. ౫౦.

కరోతీతి తథా. ౩౬. అతృప్త ఇతి. తే దుహితరి కామైరద్యాప్యతృప్తోఽస్మి కామానాం భోగైరితి వా. శుక్ర ఆహ.—తర్హి యోఽభిధాస్యతి అభితో ధారయిష్యతి తస్య వయసా కామం వ్యత్యస్యతామ్. యథేచ్ఛం జరావ్యత్యయం యాతు వ్యత్యయం నియతామితి వా. యదు వా. వ్యత్యస్యతి భేదః. తాం జరాం వ్యత్యాసం గమయేత్యర్థః. ౩౭. ఇతీతి. ఇతి లబ్ధా వ్యవస్థా యేన జరావ్యవస్థితిర్యేనసః. ౩౮-౪౦. తుర్వసురితి. యతో న ధర్మజ్ఞాః అనిత్యే చ యౌవనే నిత్యబుద్ధయశ్చ. ౪౧. అపృచ్ఛదితి. త్వం జరాం కిం గ్రహిష్యసీత్యపృచ్ఛత్. ప్రత్యాఖ్యానం మాకృథా ఇత్యాహ.—న త్వమితి. ౪౨. క ఇతి. ఆత్మకృతః స్వదేహకర్తుః ప్రత్యుపకారం కర్తుం కో ను క్షమః. ౪౩. ఉత్తమ ఇతి. తథాపి పితుః యచ్చింతితం కుర్యాత్ స ఉత్తమః. యస్తు ప్రోక్తకారీ స మధ్యమః. యస్త్వశ్రద్ధయా కుర్యాత్సోఽధమః. అకర్తా పితురుచ్చరితం పురీషప్రాయః. ౪౪. ఇతీతి. జుజుషే సేవితవాన్. ౪౫. సప్తేతి. యథోపజోషం యథాప్రీతి జుజుషే. ౪౬-౪౮. యస్మిన్నితి. నానేవ భాతి యావదింద్రియ

ఏవం వర్షసహస్రాణి మనష్షష్ఠైర్మనస్సుఖమ్, విదధానోఽపి నాతృప్యత్సార్వభౌమః కదింద్రియైః. ౫౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—స ఇత్థమాచరన్ కామాన్ స్త్రైణోఽపహ్నవమాత్మనః, బుద్ధ్వా ప్రియాయై నిర్విణ్ణో గాథామేతామగాయత. ౧. యయాతిరువాచః— శృణు భార్గవ్యమూం గాథాం మద్విధాచరితాం భువి, ధీరా యస్యానుశోచంతి వనే గ్రామనివాసినః. ౨. బస్త ఏకో వనే కశ్చిద్విచిన్వన్ ప్రియమాత్మనః, దదర్శ కూపే పతితాం స్వకర్మవశగామజామ్. ౩. తస్యా ఉద్ధరణోపాయం బస్తః కామీ విచింతయన్, వ్యధత్త తీర్థముద్ధృత్య విషాణాగ్రేణ రోధసీ. ౪. సోత్తీర్య కూపాత్సుశ్రోణీ తమేవ చకమే కిల, తయా యుతం సముద్వీక్ష్య బహ్వ్యోఽజాః కాంతకామినీః, పీవానం శ్మశ్రులం ప్రేష్ఠం మీఢ్వాంసం యభకోవిదమ్. ౫. స ఏకోఽజవృషస్తాసాం బహ్వీనాం రతివర్ధనః, రేమే కామగ్రహగ్రస్త ఆత్మానం నావబుధ్యత. ౬. తమేవం ప్రేష్ఠతమయా రమమాణమజాన్యయా, విలోక్య కూపసంలగ్నా నామృష్యద్బస్తకర్మ తత్. ౭. తం దుర్హృదం సుహృద్రూపం కామినం క్షణసౌహృదమ్, ఇంద్రియారామముత్సృజ్య స్వామినం దుఃఖితా యయౌ. ౮. సచైవానుగతః స్త్రైణః కృపణస్తాం ప్రసాదితుమ్, కుర్వన్నిలిబిలాశబ్దం నాశక్నోత్పథి సంధితుమ్. ౯. తస్య తత్ర ద్విజః కశ్చిదజాస్వామ్యచ్ఛినద్రుషా, లంబంతం వృషణం భూయస్సందధేఽర్థాయ యోగ

వృత్తిః. తదుపరమే నాభాతి చ. స్వప్నమాయాభ్యాం సహితో మనోరథ ఇవేత్యర్థః. ౪౯. ౫౦. ఏవమితి. మనస్సుఖం కామభోగం కదింద్రియైః కుత్సితైః పరాఙ్ముఖైరింద్రియైః. ౫౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఊనవింశే యయాతిస్స్వం చేష్టితం సన్వజోపమమ్, దేవయానీం సమాశ్రావ్య విరక్తో ముక్తిమాప్తవాన్. కించ. భుక్తభోగామజాంహాస్యన్నజవద్వృత్తిమాత్మనః, విడంబయన్ ప్రియామాహ నిర్వేదయితుమాత్మవాన్". సఇతి. కామానాచరన్ ఉపభుంజానః గాథామితిహాసమ్. ౧. శృణ్వితి. మద్విధేన మత్సదృశేన ఆచరితా మనుష్ఠితామ్ మద్విధస్యాచరితం యస్యామితి వా. యస్య గ్రామనివాసినః. కామినో మద్విధస్య ఆచరితం వనే స్థితా ధీరాః శోచంతి తస్య గాథాం శృణు. ౨. ఆత్మానమనులక్ష్యాహ — బస్తఇతి. ప్రియామనువీక్ష్యాహ—అజామితి. వనే సంసారే. ప్రియం విషయం. ౩. తస్యాఇతి. రోధసి తటే విషాణాగ్రేణ మృదాదికముద్ధృత్య తీర్థం నిర్గమమార్గం వ్యధత్త. ౪. సఇతి. బహ్వ్యఇతి. శర్మిష్ఠాప్రముఖాః కాంతం ప్రతి కామినీః కామయంత్యః ప్రథమార్థే ద్వితీయా. పీవానం పుష్టం శ్మశ్రులం శ్మశ్రుబహుళం రతిసమర్థమిత్యర్థః. మీఢ్వాంసం. రేతస్సేక్తారం. యభకోవిదం మైథునాభిజ్ఞం. భేజుః. ౫. సఇతి. నావబుధ్యత నాన్వబుధ్యత. ౬. ౭. తమితి. స్వామినమితి శుక్రాభిప్రాయేణాహ.— ౮. సఇతి. ఇలిబిలాకారం బస్తజాతిశబ్దం. సంధితుం ప్రసాద

విత్. ౧౦. స లబ్ధవృషణస్తత్ర హ్యజయా కూపలబ్ధయా, క్రీడన్ కాలం బహువిధం కామైర్నాద్యాపి తుష్యతి. ౧౧. తథాహం కూపలబ్ధాయా భవత్యాః ప్రేమయంత్రితః, ఆత్మానం నాభిజానామి మోహితస్తవ మాయయా. ౧౨. యత్పృథివ్యాం వ్రీహియవం హిరణ్యం పశవః స్త్రియః, న దుహంతి మనః ప్రీతిం పుంసః కామహతస్య తే. ౧౩. న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతి, హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాభివర్ధతే. ౧౪. యదా న కురుతే భావం సర్వభూతేష్వమంగళమ్, సమదృష్టేస్తదా పుంసస్సర్వాస్సుఖమయా దిశః. ౧౫. యా దుస్త్యజా దుర్మతిభిర్జీర్యతోయా న జీర్యతే, తాం తృష్ణాం దుఃఖనివహాం శర్మకామో ద్రుతం త్యజేత్. ౧౬. మాత్రా స్వస్రా దుహిత్రా వానవివిక్తాసనో భవేత్, బలవానింద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి. ౧౭. పూర్ణం వర్షసహస్రం మే విషయాన్ సేవతోఽసకృత్, తథాపి చానుసవనం తృష్ణా తేషూపజాయతే. ౧౮. తస్మాదేతామహం త్యక్త్వా బ్రహ్మణ్యాధాయ మానసమ్, నిర్ద్వంద్వో నిరహంకారశ్చరిష్యామి మృగైస్సహ. ౧౯. దృష్టం శ్రుతమసద్బుద్ధ్వా నానుధ్యాయేన్న సంవిశేత్, సంసృతించాత్మనాశంచ తత్ర విద్వాన్ స ఆత్మదృక్. ౨౦. ఇత్యుక్త్వా నాహుషో జాయాం తదీయం పూరవే వయః, దత్వా స్వాం జరసం తస్మాదాదదే విగతస్పృహః. ౨౧. దిశి దక్షిణపూర్వస్యాం ద్రుహ్యుం దక్షిణతో యదుమ్, ప్రతీచ్యాం తుర్వసుం చక్రే హ్యుదీచ్యామనుమీశ్వరమ్. ౨౨. భూమండలస్య సర్వస్య పూరుమర్హత్తమం విశాం, అభిషిచ్యాగ్రజాంస్తస్య వశే స్థాప్య యయౌ వనమ్. ౨౩. ఆసేవితం వర్షపూగాన్ షడ్వర్గం విషయేషు సః,

---

యితుం. ౯. తస్యేతి. వృషణమచ్ఛినత్. జరయా సంభోగాసమర్థమకరోత్. అర్థాయ స్వపుత్ర్యాః కామభోగాయ యోగవిత్. ఉపాయజ్ఞః జరావ్యత్యయేన రతిశక్తిం దదావిత్యర్థః. ౧౦. సఇతి. కూపలబ్ధయాసహ కామైః సేవ్యమానైః న తుష్యతి. ౧౧. ౧౨. నను తర్హి పునరపి బహవో విషయాః సేవ్యంతాం. తతో మనసి ప్రీతే సతి. కామోపశాంత్యా మోహో నివర్త్స్యతీతి చేత్తత్రాహ—ద్వాభ్యాం. యదితి. న దుహంతి న పూరయంతి. ౧౩. నేతి. హవిషా ఘృతేన కృష్ణవర్త్మా అగ్నిరివ. ౧౪. తర్హి కదా కేనోపాయేన వా మనస్సంపూర్ణా ప్రీతిస్స్యాత్? యయా కామోపశమః స్యాదిత్యత ఆహ—షడ్భిః. యదేతి. అమంగలం భావం [illegible]. ౧౫. యేతి. దుఃఖాని నితరాం వహతీతి తథా తాం. ౧౬. స్త్రీసంనిధానం తు సర్వథా త్యాజ్యమిత్యాహ—మాత్రేతి. వివిక్తం. అసంకీర్ణమాసనం యస్య సః కర్షతి ఆకర్షతి. ౧౭-౧౯. నను తృష్ణాత్యాగస్య అతిదుష్కరత్వాత్కథం బ్రహ్మణి మనస ఆధానం స్యాత్తత్రాహ—దృష్టమితి. నానుధ్యాయేన్న సంవిశేన్న చోపభుంజీత తత్ర దృష్టశ్రుతయోరనుధ్యానాదౌ. స ఆత్మదృగ్భవతి. ౨౦-౨౨. భూమండలస్యేతి. తస్య పూరోర్వంశే స్థాపయిత్వా. ౨౩. ఆసేవితమితి. విషయేషు శబ్దాదిషు ఆసేవితం. షడ్వర్గం షడింద్రియసుఖం ముముచే తత్యాజ యద్వా. విషయేషు ఆసేవితం సేవాంకారితం షణ్ణామింద్రియాణాంవర్గం

క్షణేన ముముచే నీడం జాతపక్ష ఇవ ద్విజః. ౨౪. స తత్ర నిర్ముక్తసమస్తసంగ ఆత్మానుభూత్యా విధుతత్రిలింగః, పరేఽమలే బ్రహ్మణి వాసుదేవే లేభే గతిం భాగవతీం ప్రతీతః. ౨౫. శ్రుత్వా గాథాం దేవయానీ మేనే ప్రస్తోభమాత్మనః, స్త్రీపుంసోస్స్నేహవైక్లబ్యాత్పరిహాసమివోదితమ్. ౨౬. నాసన్నివాసం సుహృదాం ప్రపాయామివ గచ్ఛతామ్, విజ్ఞాయేశ్వరతంత్రాణాం మాయావిరచితం ప్రభోః. ౨౭. సర్వత్ర సంగముత్సృజ్య స్వప్నౌపమ్యేన భార్గవీ, కృష్ణే మనస్సమావేశ్య వ్యధునోల్లింగమాత్మనః. ౨౮. నమస్తుభ్యం భగవతే వాసుదేవాయ వేధసే, సర్వభూతనివాసాయ శాంతాయ బృహతే నమః. ౨౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—పూరోర్వంశం ప్రవక్ష్యామి యత్ర జాతోఽసి భారత, యత్ర రాజర్షయో వంశ్యా బ్రహ్మవంశ్యాశ్చ జజ్ఞిరే. ౧. జనమేజ*యోఽభవత్పూరోః ప్రాచిన్వాంస్తత్సుతస్తతః, ప్రవిరోధనమన్యుర్వై తస్మాచ్చారుస్సుతోఽభవత్. ౨. తస్య సుద్యురభూత్పుత్రస్తస్మాద్బహుగతస్తతః, శర్యాతిస్తస్య సంయాతీ రౌద్రాశ్వస్తత్సుతస్స్మృతః. ౩. ఋతేపుస్తస్య కక్షేపుః సలేపుశ్చ కృతేపుకః, జలేపుస్సన్నతేపుశ్చ ధర్మసత్యవ్రతేపవః. ౪. దశైతేఽప్సరసః పుత్రా వనేపుశ్చావమస్స్మృతః, ఘృతాచ్యామింద్రియాణీవ ముఖ్యస్య జగదాత్మనః. ౫. ఋతేపోరంతిసారోఽభూత్త్రయస్తస్యాత్మజా నృప, సుమతిర్ధ్రు*వోఽప్రతిరథః కణ్వోఽప్రతిరథాత్మజః. ౬. తస్య మేధాతిథిస్తస్మాత్ప్రస్కందాద్యా ద్విజాతయః, పుత్రోఽభూత్సుమతేరైభ్యో దుష్యంతస్తత్సుతో మతః. ౭. దుష్యంతో మృగయాం యాతః కణ్వాశ్రమపదం గతః, తత్రాసీనాం స్వప్రభయా మండయంతీం రమామివ. ౮. విలోక్య ముముహే సద్యో

ముముచే ఉపైక్షతేత్యర్థః. ౨౪. స ఇతి. విధుతం నిరస్తం త్రిగుణాత్మకం లింగం యేన. ప్రతీతః. ప్రఖ్యాతః. ౨౫. శ్రుత్వేతి. ప్రస్తోభమేవాహ—పరిహాసమివేతి. యద్వా—ప్రస్తోభం నివృత్తిమార్గే ప్రోత్సాహనం మేనే. ౨౬-౨౮. కథం సమావేశ్యేత్యత ఆహ—నమ ఇతి. నమనాదిభిః సమావేశ్యేత్యర్థః. శ్రీశుకో వా నమస్కరోతి. ౨౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "వింశే పితృప్రసాదాత్తరాజాసనమహోన్నతేః. పూరోర్వంశే తు దౌష్యంతే భరతస్యేర్యతే యశః." ౧-౨. తస్యేతి. తత్సుతః సంయాతేః సుతః. ౩. ఋతేపురితి. ధర్మేపుశ్చ సత్యేపుశ్చ వ్రతేపుశ్చ ధర్మసత్యవ్రతేపవః. ౪. దశేతి. వనేపుశ్చావమః స్మృతః. ఏవం దశైతే ఋతేపుప్రముఖాస్తస్య రౌద్రాశ్వస్య ఘృతాచ్యామప్సరసి పుత్రా జాతాః. అప్సరస ఇతి సప్తమ్యర్థే షష్ఠీ వశవర్తిత్వే దృష్టాంతః. జగదాత్మనః. జగతః ఆత్మభూతస్య ముఖ్యస్య ప్రాణస్య. ఇంద్రియాణీవ. ౫—౭. దుష్యంతస్య శకుంతలాయాం భరతః పుత్రోఽభవదితి కథాద్వారేణాహ—పంచదశభిః. దుష్యంత ఇతి. తదాశ్రమపదం మండయంతీం భూషయంతీం. ౮. విలోక్యేతి. స్త్రియం విలోక్య ముముహే

దేవ మాయామివ స్త్రియమ్, జగామ తాం వరారోహాం భటైః కతిపయైర్వృతః. ౯. తద్దర్శనప్రముదితస్సన్నివృత్తపరిశ్రమః, పప్రచ్ఛ కామసంతప్తః ప్రహసన్ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౧౦. దుష్యంత ఉవాచః—కా త్వం కమలగర్భాభే కస్యాసి హృదయంగమే, కిం వా చికీర్షితం త్వత్ర భవత్యా విజనే వనే. ౧౧. వ్యక్తం రాజన్యతనయాం వేద్మ్యహం త్వాం సుమధ్యమే, న హి చేతః పౌరవాణామధర్మే రమతే క్వచిత్. ౧౨. శకుంతలోవాచః—విశ్వామిత్రాత్మజేవాహం త్యక్తా మేనకయా వనే, వేదైతద్భగవాన్ కణ్వో వీర కిం కరవామ తే. ౧౩. ఆస్యతామరవిందాక్ష గృహ్యతామర్హణం చ నః, భుజ్యతాం సంతి నీవారా ఉష్యతాం యది రోచతే. ౧౪. దుష్యంత ఉవాచః—ఉపపన్నమిదం సుభ్రు జాతాయాః కుశికాన్వయే, స్వయం హి వృణతే రాజ్ఞాం కన్యకాస్సదృశం వరమ్. ౧౫. ఓమిత్యుక్తే యథాధర్మముపయేమే శకుంతలాం, గాంధర్వవిధినా రాజా దేశకాలవిధానవిత్. ౧౬. అమోఘవీర్యో రాజర్షిర్మహిష్యాం వీర్యమాదధే, శ్వోభూతే స్వపురం యాతః కాలేనాసూత సా సుతమ్. ౧౭. కణ్వః కుమారస్య వనే చక్రే సముచితాః క్రియాః, బద్ధ్వా మృగేంద్రాన్ తరసా క్రీడతిస్మ స బాలకః. ౧౮. తం దురత్యయవిక్రాంతమాదాయ ప్రమదోత్తమా, హరేరంశాంశసంభూతం భర్తురంతికమాగమత్. ౧౯. యదా న జగృహే రాజా భార్యాపుత్రావనిందితౌ, శృణ్వతాం సర్వభూతానాం ఖే వాగాహాశరీరిణీ. ౨౦. మాతా భస్త్రా పితుః పుత్రో యేన జాతస్స ఏవ సః, భరస్వ పుత్రం దుష్యంత మావమంస్థాశ్శకుంతలామ్. ౨౧. రేతోధాః పితరం పుత్రో నయత్యేవ యమక్షయాత్, త్వం చాస్య ధాతా గర్భస్య సత్యమాహ శకుంతలా. ౨౨. భరస్వ పు

అముహ్యత. ౯. తదితి, తస్యాః దర్శనేన ప్రముదితః అతఏవ. సన్నివృత్తః పరిశ్రమో యస్య. ౧౦. ౧౧. వ్యక్తమితి. పౌరవాణాం చేతో న హ్యధర్మే రమతే. అతో మచ్చేతసః త్వయి రమణాదేవ అహం త్వాం రాజన్యతనయాం వేద్మి. ౧౨. విశ్వామిత్రేతి. విశ్వామిత్రస్యాత్మజాహం మేనకాయాం జాతా తయా చ స్వర్గం గచ్ఛంత్యాత్ర వనే త్యక్తా. అతో రాజన్యకన్యైవాహమిత్యర్థః. ౧౩. ౧౪. కిం కరవామేత్యాదివాక్యాత్ తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వాహ.— ఉపపన్నమితి. ౧౫. ఓమితి. గాంధర్వవిధినా మిథస్సమయపూర్వకేణ. ౧౬—౧౮. తమితి. దురత్యయం విక్రాంతం విక్రమః యస్య. ౧౯. ౨౦. మాతేతి. భస్త్రా చర్మపాత్రం. తద్వత్ మాతా ఆధారమాత్రం పితురేవ పుత్రః. తత్ర హేతుః యేనేతి. శ్రు. "ఆత్మా వై పుత్రనామాసీ"తి శ్రుతేః పుత్రం. భరస్వ పుషాణ. అనేన భరతనామ నిరుక్తం. ౨౧. కించ. రేతోధా ఇతి. రేతోధాః రేతస్సేక్తా వంశకృత్ పుత్రః యమక్షయాత్ నిరయాత్. పితరం నయతి తారయతి. తథా చ స్మృతిః. శ్లో. "పున్నామ్నో నరకాద్యస్మాత్పితరం త్రాయతే సుతః, తస్మాత్పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః స్వయమేవ స్వయంభువే"తి. రేతోధాః పుత్రం నయతి నరదేవేతి పాఠాంతరే మాతాపిత్రోః పుత్రం ప్రతి వివాదే యమక్షయాత్ ధర్మని

త్రం భరతం వాసుదేవాంశసంభవమ్, బ్రహ్మణ్యం సత్యసంధం చ గుణజ్ఞం కీర్తివర్ధనమ్. ౨౩. మహోత్సాహం స్థూలలక్షం కృతజ్ఞం వృద్ధసేవకమ్, అశరీరవచశ్శ్రుత్వా స్వీచకార తదాత్మజమ్. ౨౪. పితర్యుపరతే సోఽపి చక్రవర్తీ మహాయశాః, మహిమా గీయతే యస్య హరేరంశభువో భువి. ౨౫. చక్రం దక్షిణహస్తేఽస్య పద్మకోశశ్చ పాదయోః, ఈజే మహాభిషేకేణ సోఽభిషిక్తోఽధిరాడ్విభుః. ౨౬. పంచపంచాశతా మేధ్యైర్గంగాయామనువాజిభిః, దీర్ఘతపసం పురోధాయ యమునాయామను ప్రభుః. ౨౭. అష్టసప్తతిమేధ్యాశ్వాన్ బబంధ ప్రదదద్వసు. ౨౮. భరతస్య హి దౌష్యంతేరగ్నిస్సాచీగుణేచితః, సహస్రం ద్వంద్వశో యస్మిన్ బ్రాహ్మణా గా విభేజిరే. ౨౯. త్రయస్త్రింశచ్ఛతం హ్యశ్వాన్ బద్ధ్వా విస్మాపయన్నృపాన్, దౌష్యంతిరత్యగాన్మాయాం దేవానాం గురుమాయయా. ౩౦. మృగాన్ శుక్లదతః కృష్ణాన్ హిరణ్యేన సమావృతాన్, అదాత్కర్మణి మష్కారే నియుతాని చతుర్దశ. ౩౧. భరతస్య మహత్కర్మ న పూర్వే నాపరే నృపాః, నైవాపుర్నైవ ప్రాప్స్యంతి బాహుభ్యాం త్రిదివం యథా. ౩౨. కిరాతహూణాన్ యవనా

న్నేతుః యమస్య సభాయాస్సకాశాత్. రేతోధాః రేతస్సేక్తా పిత్రైవ ధర్మేణ విజిత్య పుత్రం నయతి న తు మాతేత్యర్థః. ౨౨. ౨౩. మహోత్సాహమితి. తతశ్చ భార్యాపుత్రౌ స్వీకృతవానితి జ్ఞేయం. ౨౪. పితరీతి. చక్రవర్తీ బభూవేతి శేషః. తస్య మహిమా గీయతే. శ్రు. "తదప్యేతే శ్లోకా అభిగీతా" ఇత్యాదిబహ్వృచశ్రుత్యా. హరేరంశభువః అంశాజ్జాతస్య. ౨౫. తత్ర లింగమాహ—చక్రమితి. ౨౬. పంచేతి. గంగాయామను అనులోమం. పంచపంచాశతా వాజిభిరీజే. పురోధాయ పురోహితం కృత్వా. యమునాయామను యమునాయాశ్చానులోమం. ౨౭. అష్టేతి. అష్టాధికసప్తతిమేధ్యానశ్వాన్ బబంధ కిం కుర్వన్? వసు ధనం ప్రకర్షేణ దదత్. ౨౮. భరతస్యేతి. సాచీగుణే ప్రకృష్టగుణవతి దేశే అగ్నిశ్చితోఽభూత్. యస్మిన్నగ్నిచయనే దేశే వా. సహస్రం బ్రాహ్మణాః భరతేన భూరిదానేన దత్తాః గాః ద్వంద్వశః ప్రత్యేకం ద్వంద్వం విభేజిరే విభజ్య జగృహుః చతురశీత్యధికైః త్రయోదశసహస్రైరేకం ద్వంద్వం భవతి. తథాహి. శ్రు. "హిరణ్యేన పరివృతాన్ కృష్ణాన్ శుక్లదతో మృగాన్ మష్కారే భరతో దదాచ్ఛతం ద్వంద్వాని సప్త"చేతి శ్రుత్యుక్తాని సప్తాధికశతం ద్వంద్వాని శ్రీశుకేనోత్తరశ్లోకే చతుర్దశలక్షం తేన సంగృహీతాని. అదాత్కర్మణి మష్కారే నియుతాని చతుర్దశేతి. ఏవం చతుర్దశలక్షాణాం సప్తాధికశతభాగో ద్వంద్వమిత్యుక్తం భవతి. ఇయం చ ద్వంద్వసంఖ్యా శ్లోకేన సంగృహ్యతే. శ్లో. చతుర్దశానాం లక్షాణాం సప్తాధికశతాంశకః, ద్వంద్వం చతురశీత్యగ్రసహస్రాణి త్రయోదశేతి. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. అత్రోదాహృతశ్రుతిప్రతిపాదితసంఖ్యాయాశ్శ్లోక్తైర్ద్వాదశాధిక్యం వర్తత ఇతి మంతవ్యం. ౨౯. త్రయస్త్రింశదితి. దేవానామపి మాయాం వైభవం అత్యగాత్ అత్యశేత. యతః గురుం పూజ్యం హరిం ఆయయా ప్రాప్తః. తదంశసంభవత్వాత్. మాయవత్తర ఇతి పాఠే హ్రస్వం. శ్రుత్యనుసారేణ మాయావతాం శ్రేష్ఠః హరిరేవాసావిత్యర్థః. ౩౦. మృగానితి. మృగాన్ మృగజాతీయాన్ శ్రేష్ఠగజాన్ భద్రమంద్రమృగాదయో గజజాతిభేదాః మష్కార ఇత్య

నాంధ్రాన్ వంగాన్ శకాన్ కషాన్, అబ్రహ్మణ్యాన్నృపాంశ్చాహన్ మ్లేచ్ఛాన్ దిగ్విజయే బలాత్. ౩౩. జిత్వా పురాసురా దేవాన్ యే రసౌకాంసి భేజిరే, దేవస్త్రియో రసాంనీతాః ప్రాణిభిః పునరాహరత్. ౩౪. సర్వాన్కామాన్ దుదుహాతుః ప్రజానాం తస్య రోదసీ, సమాస్త్రిణవసాహస్రీర్దిక్షు చక్రమవర్తయత్. ౩౫. స సమ్రాట్ లోకపాలానామైశ్వర్యమధిరాట్ఛ్రియమ్, చక్రం జాయాస్సుతాన్ ప్రాణాన్మృషేత్యుపరరామ హ. ౩౬. తస్యాసన్నృప వైదర్భ్యః పత్న్యస్తిస్రస్సుసమ్మతాః, జఘ్నుస్త్యాగభయాత్పుత్రాన్నానురూపా ఇతీరితే. ౩౭. తస్యైవం వితథే వంశే తదర్థం యజతస్సుతమ్, మరుత్ స్తోమేన మరుతో భరద్వాజముపాదదుః ౩౮. అంతర్వత్న్యాం భ్రాతృపత్న్యాం మైథునాయ బృహస్పతిః, ప్రవృత్తో వారితో గర్భం శప్త్వా వీర్యమపాసృజత్. ౩౯. తం త్యక్తుకామాం మమతాం భర్తుస్త్యాగవిశంకితామ్, నామనిర్వచనం తస్య శ్లోకమేతం సురా జగుః. ౪౦. మూఢే భరద్వా

స్య శ్రుతిపదస్య వ్యాఖ్యానం కర్మణీతి కస్మింశ్చిత్కర్మవిశేషే. కేచిత్తు మహాకరే తీర్థ ఇతి వ్యాచక్షతే. ౩౧—౩౩. జిత్వేతి. పురా దేవాన్ జిత్వా యే అసురాః రసౌకాంసి రసాతలాది స్థానాని భేజిరే తైః ప్రాణిభిర్బలిభిః దేవస్త్రియో రసాతలం నీతాస్సతీః పునరాహరత్. ప్రాణిభిరన్యైర్మనుష్యాదిభిస్సహ నీతా ఇతి వా. పణిభిరితి పాఠే పణయః అసురాః తైర్నీతాః సతీః. యద్వా పణయో దూతాః తైః దూతాన్ ప్రస్థాప్యాహరదిత్యర్థః. ౩౪. సర్వానితి. త్రిణవసాహస్రీః సమాః సప్తవింశతిసహస్రసంవత్సరాన్. చక్రం సేనాం ఆజ్ఞాం వా. ౩౫. తస్య వైరాగ్యేణ మోక్షప్రకారమాహ—స ఇతి. మృషేతి విచార్యేతి శేషః. ౩౬. తస్యేతి. నానురూపాః మత్సదృశా న భవంతీతి భర్త్రా ఈరితే సతి. వ్యభిచారశంకయా అస్మాన్ త్యక్ష్యతీతి భయాత్పుత్రాన్ జఘ్నుః. పునః పునః పుత్రాణాం దర్శనే వైసాదృశ్యానుసంధానేన త్యజేత్. నాస్య భేత్యాశయేన హతపత్న్యః. ౩౭. తస్యేతి. వితథే వ్యర్థే సతి. తదర్థం పుత్రార్థం. మరుత్ స్తోమేన యాగేన. యజతస్తస్య. ప్రసన్నాస్సంతో మరుతః భరద్వాజం నామ పుత్రముపాదదుః సమర్పయామాసుః. ౩౮. మరుతాం భరద్వాజాగమ ప్రకారం దర్శయన్నాహ—చతుర్భిః. అంతర్వత్న్యాం గర్భిణ్యాం. భ్రాతురుతథ్యస్య పత్న్యాం మమతాయాం, చౌర్యేణ మైథునాయ కదాచిత్ ప్రవృత్తో బృహస్పతిః. తదా ద్వితీయగర్భస్యావకాశాభావాదాక్రోశపూర్వకం గర్భస్థేన వారితః. తతః క్రుద్ధో బృహస్పతిః. అంధో భవేతి తం గర్భం శప్త్వా బలాద్వీర్యం న్యషించత్. తతో బృహస్పతేశ్శాపాత్. గర్భస్థో దీర్ఘతమాః అంధో బభూవ. తేన చ. తద్వీర్యం పార్ష్ణిప్రహారేణ యోనేర్బహిః నిస్సారితం భూమౌ పతితం. సద్య ఏవ కుమారోఽభవత్. ౩౯. తమితి. తం పరవీర్యజం భర్తుస్త్యాగాద్విశంకితాం సతీం త్యక్తుకామాం మమతాం ప్రతి. సురాః. ఏతం బృహస్పతేర్మమతాయాశ్చ [illegible] శ్లోకం జగుః. కిమర్థం జగురత ఆహ—తస్య నామ నిరుచ్యతే యేన తం. తన్నామనిర్వచనేనైవ భర్తృత్యాగశంకామపాకర్తుమిత్యర్థః. ౪౦. మూఢ ఇతి. తత్ర పుత్రం త్యక్త్వా యాంతీం మమతాం బృహస్పతిరాహ—హే మూఢే ఇమం పుత్రం భర పుషాణ భర్తుర్బిభేమీతి చేత్తత్రాహ—ద్వాజం ఏకస్య క్షేత్రే అన్యస్య బీజాదిత్యేవం

జమిమం భరద్వాజం బృహస్పతే, యాతౌ యదుక్త్వా పితరౌ భరద్వాజస్తతస్త్వయమ్. ౪౧. చోద్యమానాసురైరేవం మత్వా వితథమాత్మజమ్, వ్యసృజన్మరుతోఽబిభ్రన్ దత్తోఽయం వితథేఽన్వయే. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—వితథస్య సుతాన్మన్యోర్బృహత్క్షత్రో జయస్తథా, మహావీర్యో నరో గర్గస్సంకృతిస్తు నరాత్మజః. ౧. గురుశ్చ రంతిదేవశ్చ సంకృతేః పాండునందన, రంతిదేవస్య హి యశ ఇహాముత్ర చ గీయతే. ౨. వియద్విత్తస్య దదతో లబ్ధం లబ్ధం బుభుక్షతః, నిష్కించనస్య ధీరస్య సకుటుంబస్య సీదతః. ౩. వ్యతీయురష్టచత్వారింశదహాన్యపిబతః కిల, ఘృతపాయససంయావం తోయం ప్రాతరుపస్థితమ్. ౪. కృచ్ఛ్రప్రాప్తకుటుంబస్య క్షుత్తృడ్భ్యాం జాతవేపథోః, అతిథిః బ్రాహ్మణః కాలే భోక్తుకామస్య చాగమత్. ౫. తస్మై సంవ్యభజత్సోఽన్నమాదృత్య శ్రద్ధయాన్వితః, హరిం సర్వత్ర సంపశ్యన్ భుక్త్వా స ప్రయయౌ ద్విజః. ౬. అథాన్యో భోక్తుకామస్య

ద్వాభ్యాం జాతం అతస్తస్యాప్యయం పుత్ర ఇతి న తస్మాత్ భయశంకేత్యర్థః. ఏవముక్తా సతీ తం ప్రత్యాహ—హే బృహస్పతే త్వమిమం భర యతః ద్వాజం. ద్వాభ్యామావాభ్యామన్వాచయతో జాతం అతో నాహమేకాకినీ భరామీత్యర్థః. యద్యస్మాదేవముక్త్వా పితరౌ మమతాబృహస్పతీ. వివదమానౌ పుత్రం పరిత్యజ్య యాతౌ తతో హేతోరయం భరద్వాజ ఇతి. పాఠాంతరే యస్య పుత్రస్య త్యాగాద్దుఃఖాత్ యాతావిత్యర్థః. ౪౧. చోద్యమానేతి. వితథం వ్యభిచారసంభవత్వాత్ తమాత్మజం వితథం నిరర్థకం మత్వా. మమతా. వ్యసృజత్ తత్యాజ. మత్వాదితరమితి. పాఠాంతరే ఆదితరం ప్రథమజం. భర్తృవీర్యాజ్జాతమేవ ముఖ్యమాత్మజం మత్వా. బృహస్పతేర్జాతం తత్యాజేత్యర్థః. ఏవం తయా త్యక్తం మరుతః అబిభ్రన్ అబిభరుః. తదేవం మరుద్భిః ప్రాప్తోఽయం భరతస్యాన్వయే వితథే సతి. దత్తః. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, వింశతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకవింశే తు దౌష్యంతేస్సుతస్యాన్వయ ఉచ్యతే, రంతిదేవాజమీఢాదేర్యత్ర కీర్తిః ప్రతన్యతే. యద్వా.—ఏకవింశే భరద్వాజపుత్రమన్యుసుతాన్వయః, వర్ణ్యతే రంతిదేవాజమీఢాద్యా యత్ర వంశినః. భరతస్యాన్వయే వితథే సతి తద్దత్తత్వాద్వితథసంజ్ఞో భరద్వాజః స చ బ్రాహ్మణోఽపి భరతస్య దత్తపుత్రో జాత ఇతి తద్వంశోఽనుక్రమ్యతే. వితథస్యేతి. వితథస్య సుతో మన్యుః తస్మాత్ బృహత్ క్షత్రజయమహావీర్యనరగర్గాః పంచపుత్రాః బభూవుః. ౧. ౨. వియదితి. వియద్విత్తస్య. వియతో గగనాదివోద్యమం వినా దైవాదుపస్థితమేవ విత్తం. భోగ్యం యస్య. యద్వా. వియద్వ్యయం ప్రాప్నువతీ విత్తం యస్య. తదేవాహ—బుభుక్షతోఽపి సతో లబ్ధం దదతః. తత్ప్రపంచయతి—నిష్కించనస్యేత్యాదిసార్ధైః పంచదశభిః. ౩. వ్యతీయురితి. అపిబతో జలపానమప్యకుర్వతః ఘృతాదిత్రయాణాం ద్వంద్వైక్యం తోయం చ. ౪. ౫. ౬. అథేతి. అథాన్యో వృషలోఽతిథిరాగమత్.

విభక్తస్య మహీపతేః, విభక్తం వ్యభజత్తస్మై వృషలాయ హరిం స్మరన్. ౭. యాతే శూద్రే తమన్యోఽగాదతిథిశ్శ్వభిరావృతః, రాజన్మే దీయతామన్నం సగణాయ బుభుక్షతే. ౮. స ఆతిథ్యావశిష్టం యద్బహుమానపురస్సరమ్, తస్య దత్త్వా నమశ్చక్రే శ్వభ్యశ్శ్వపతయే విభుః. ౯. పానీయమాత్రముచ్ఛేషం తచ్చైకపరితర్పణమ్, పాస్యతః పుల్కసోఽభ్యాగాదపో దేహ్యశుభాయ మే. ౧౦. తస్యాతికరుణాం వాచం నిశమ్య విపులశ్రవాః, కృపయా భృశసంతప్త ఇదమాహామృతం వచః. ౧౧. న కామయేఽహం గతిమీశ్వరాణామష్టర్ధియుక్తామపునర్భవం చ, ఆర్తిం ప్రపద్యేఽఖిలదేహభాజామంతస్స్థితో యేన భవంత్యదుఃఖాః. ౧౨. క్షుత్తృట్ఛ్రమో గాత్రపరిభ్రమశ్చ దైన్యం క్లమశ్శోకవిషాదమోహాః, సర్వే నివృత్తాః కృపణస్య జంతోర్జిజీవిషోర్జీవజలార్పణాన్మే. ౧౩. ఇతి ప్రభాష్య పానీయం మ్రియమాణః పిపాసయా, పుల్కసాయాదదాద్ధీరో నిసర్గకరుణో నృపః. ౧౪. తస్య త్రిభువనాధీశాః ఫలదాః ఫలమిచ్ఛతామ్, ఆత్మానం దర్శయాంచక్రుర్మాయావిష్ణువినిర్మితాః. ౧౫. స వై తేభ్యో నమస్కృత్య నిస్సంగో విగతస్పృహః, వాసుదేవే భగవతి భక్త్యా చక్రే మనః పరమ్. ౧౬. ఈశ్వరాలంబనం చిత్తం కుర్వతోఽనన్యరాధసః, మాయా గుణమయీ రాజన్ స్వప్నవత్ప్రత్యలీయత. ౧౭. తత్ప్రసంగానుభావేన రంతిదేవానువర్తినః, అభవన్ యోగినస్సర్వే నారాయణపరాయణాః. ౧౮. గర్గాచ్ఛినిస్తతో గార్గ్యః క్షత్రాద్బ్రహ్మావర్తత, ఉరుక్షయో మహావీర్యాదస్య త్రయ్యారుణిః కవిః. ౧౯. పుష్కరారుణిరిత్యత్ర యే బ్రాహ్మణగతిం గతాః, బృహత్క్షత్రా

విభక్తస్య కుటుంబార్థమన్నాదికం విభక్తవతః. ౭. యాత ఇతి. సగణాయ స్వయూథసహితాయ. ౮. ౯. పానీయమాత్రమితి. ఉచ్ఛేషం ఉర్వరితం ఏకమేవ తర్పయతీతి తథా. ౧౦. ౧౧. పరదుఃఖాసహిష్ణుతయా సర్వేషాం దుఃఖం స్వయం భోక్తుమాశాస్తే. నేతి. అష్టర్ధియుక్తాం అణిమాద్యష్టైశ్వర్యసమృద్ధియుక్తాం గతిమపి మోక్షమపి చాహం. న కామయే. తర్హి కిం కామయసే? తదాహ—అఖిలదేహభాజామార్తిం దుఃఖం తత్తద్భోక్తృరూపేణాంతస్స్థితస్సన్నహం ప్రపద్యే ప్రాప్నుయామిత్యేవం కామయే యేన తత్తద్దుఃఖభోక్త్రా మయా హేతుభూతేన సర్వే అదుఃఖాః భవంతి. ౧౨. నను దుఃఖం కిమితి ప్రార్థయసే? పరదుఃఖనివృత్త్యైవ మమ సర్వదుఃఖనివృత్తిరిత్యాహ—క్షుత్తృడితి. కృపణస్య జంతోర్జీవనహేతోః జలస్యార్పణాన్మే సర్వే క్షుత్తృడాదయో నివృత్తాః. ౧౩. ఇతీతి. ఇత్యేవం ప్రభాష్య. ౧౪. తస్యేతి. త్రిభువనాధీశాః బ్రహ్మాదయః. మాయాః తదీయధైర్యపరీక్షార్థం ప్రథమం మాయయా వృషలాదిరూపేణ ప్రతీతాస్సంత ఇత్యర్థః. ౧౫. సఇతి. పరం కేవలం వాసుదేవే. భక్త్యా మనశ్చక్రే న తు తాన్ కిమపి యాచితవాన్. ౧౬. ఈశ్వరేతి. అనన్యరాధసః ఈశ్వరాతిరిక్తఫలాంతరానపేక్షస్య. ప్రత్యలీయత ఆత్మన్యేవ లీనా బభూవ. ౧౭. ౧౮. మన్యుసుతస్య నరస్య వంశముక్త్వా తత్సుతస్యైవ గర్గస్య వంశమాహ.—గర్గాదితి. మహావీర్యస్య వంశమాహ.—మహావీర్యాదురుక్షయః. తస్య త్రయ్యారుణిః కవిః పుష్కరారుణిశ్చేతి త్రయః పుత్రాః. ౧౯. పుష్కరారు

త్రాత్సుహోత్రోఽస్మాద్ధస్తీ యద్ధస్తినాపురం. ౨౦. అజమీఢో ద్విమీఢశ్చ పురుమీఢశ్చ హాస్తినః, అజమీఢస్య వంశ్యాస్స్యుః ప్రియమేధాదయో ద్విజాః. ౨౧. అజమీఢాద్బృహదిషుస్తస్య పుత్రో బృహద్ధనుః, బృహత్కాయస్తతస్తస్య పుత్ర ఆసీజ్జయద్రథః. ౨౨. తత్సుతో విశ్వజిత్తస్య సేనజిత్సమజాయత, రుచిరాశ్వో దృఢహనుః కాశ్యో వత్సశ్చ తత్సుతాః. ౨౩. రుచిరాశ్వసుతః ప్రాజ్ఞః పృథుసేనస్తదాత్మజః, పారస్య తనయో నీపస్తస్య పుత్రశతం త్వభూత్. ౨౪ స కృత్వ్యాం శుకకన్యాయాం బ్రహ్మదత్తమజీజనత్, యోగీ స గవి భార్యాయాం విష్వక్సేనమధాత్సుతమ్. ౨౫. జైగిషవ్యోపదేశేన యోగతంత్రం చకార హ, ఉదక్సేనస్తతస్తస్మాద్భల్లాదో బార్హదీషవాః. ౨౬. యమీనరో ద్విమీఢస్య కృతిమాంస్తత్సుతస్తతః, నామ్నా సత్యధృతిస్తస్మాద్దృఢనేమిస్సుపార్శ్వకృత్. ౨౭. సుపార్శ్వాత్సుమతిస్తస్య పుత్రస్సన్నతిమాంస్తతః, కృతీ హిరణ్యనాభాద్యో యోగం ప్రాప్య జగౌ స్మ షట్. ౨౮. సంహితాః ప్రాచ్యసామ్నాం వై తస్యాప్యుగ్రాయుధస్సుతః, తస్య క్షేమ్యస్సువీరోఽథ సువీరస్య పురంజయః. ౨౯. తతో బహురథో నామ పురుమీఢో ప్రజోఽభవత్, నళిన్యామజమీఢస్య నీలశ్శాంతిస్తు తత్సుతః, శాంతేస్సుశాంతిస్తత్పుత్రః పురుజోఽర్కస్తతోఽభవత్. ౩౦ భర్మ్యాశ్వస్తత్సుతస్తస్య పంచాసన్సు

ణిరితి. తే కథంభూతాః యే అత్ర క్షత్రవంశే బ్రాహ్మణగతిం బ్రాహ్మణతాం గతాః మన్యుపుత్రాణాం పంచానాం జ్యేష్ఠస్య వంశమాహ—బృహత్క్షత్రాత్ సుహోత్రః. అస్మాత్ హస్తీ. యత్ యేన హస్తినాపురం కృతమిత్యర్థః. ౨౦. అజమీఢ ఇతి. అజమీఢాదయస్త్రయో హాస్తినః పుత్రాః. ౨౧. అజమీఢాదేవాన్యః పుత్రో బృహదిషుర్నామాభవత్. ౨౨. ౨౩. రుచిరాశ్వేతి. పారస్య తనయో నీపః నీపస్య పుత్రశతం. ౨౪. స ఇతి. స ఏవ కృత్వీసంజ్ఞాయాం శుకకన్యాయాం బ్రహ్మదత్తం జనయామాస తదుక్తం హరివంశాదిషు. శ్లో. "పరాశరకులోత్పన్నశ్శుకో నామ మహాయశాః, వ్యాసాదరణ్యాం సంభూతో విధూమోఽగ్నిరివ జ్వలన్. స తస్యాం పితృకన్యాయాం విరిణ్యాం జనయిష్యతి, కృష్ణం గౌరప్రభం శంభుం తథా భూరిశ్రుతం జయం. కన్యాం కీర్తిమతీం కృత్వీం యోగినీం యోగమాతరం. బ్రహ్మదత్తస్య జననీం మహిషీమణుకస్య" చేతి. యద్యపి శుకః జాతమాత్ర ఏవ విముక్తసంగో నిర్గతః తథాపి విరహాతురం వ్యాసమనుధావంతం దృష్ట్వా. ఛాయాశుకం నిర్మాయ గతవాన్ తదభిప్రాయేణైవాయం గార్హస్థ్యాదివ్యవహార ఇత్యవిరోధః. స చ బ్రహ్మదత్తో యోగీ గవి వాచి సరస్వత్యాం. ౨౫. జైగిషవ్యేతి. స ఏవ యోగతంత్రం చకార, భార్హదీషవాః బృహదిషోర్వంశ్యా ఇమే ఇషేః దీర్ఘత్వమార్షం. ౨౬. యమీనర ఇతి. సుపార్శ్వకృత్ సుపార్శ్వస్య పితా. ౨౭. సుపార్శ్వాదితి. ప్రాచ్యసామ్నాం. షట్, సంహితాః. జగౌ విభజ్యాధ్యాపితవాన్. ౨౮. ౨౯. తత ఇతి. అజమీఢస్య వంశ్యాః ప్రియమేధాదయః కేచిద్బ్రాహ్మణా బభూవుః. బృహదిషుప్రభృతయః క్షత్రియాశ్చేతి. వంశద్వయముక్తం. తస్యైవ వంశాంతరమాహ—నళిన్యామితి యావత్సమాప్తి. ౩౦.

ద్గలాదయః, యవీనరో బృహదిషుః కాంపిల్యస్సృంజయస్సుతాః. ౩౧. భర్మ్యాశ్వః ప్రాహ పుత్రా మే పంచానాం రక్షణాయ హి, విషయాణామలమిమ ఇతి పాంచాలసంజ్ఞికాః. ౩౨. ముద్గలాద్బ్రహ్మనిర్వృత్తం గోత్రం మౌద్గల్యసంజ్ఞితం. ౩౩. మిథునం ముద్గలాద్భార్మ్యాద్దివోదాసః పుమానభూత్, అహల్యా కన్యకా యస్యాం శతానందస్తు గౌతమాత్. ౩౪. తస్య సత్యధృతిః పుత్రో ధనుర్వేదవిశారదః, శరద్వాంస్తత్సుతో యస్మాదుర్వశీదర్శనాత్కిల. ౩౫. శరస్తంబేఽపతద్రేతో మిథునం తదభూచ్ఛుభం, తద్దృష్ట్వా కృపయాఽగృహ్ణాచ్ఛంతనుర్మృగయాం చరన్. ౩౬. కృపః కుమారః కన్యా చ ద్రోణపత్న్యభవత్కృపీ. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, నవమస్కంధే, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—మిత్రాయుశ్చ దివోదాసాచ్చ్యవనస్తత్సుతో నృప, సుదాసస్సహదేవోఽథ సోమకో జంతుజన్మకృత్. ౧. తస్య పుత్రశతం తేషాం యవీయాన్ పృషతస్తతః, ద్రుపదో ద్రౌపదీ తస్య ధృష్టద్యుమ్నాదయస్సుతాః, ధృష్టద్యుమ్నాద్ధృష్టకేతుర్భార్మ్యాః పాంచాలకా ఇమే. ౨. యోఽజమీఢసుతో హ్యన్య త్వృక్షస్సంవరణస్తతః. ౩. పరీక్షిత్సుధనుర్జహ్నుర్నిషధశ్చ కురోస్సుతాః, సుహోత్రోఽభూత్సుధనుషశ్చ్యవనస్తత్సుతః కృతీ ౪. వసుస్తస్యోపరిచరో బృహద్రథముఖాస్తతః, కుసుంభమత్స్యప్రత్యగ్రచేదిపాద్యాశ్చ చేదిపాః. ౫. బృహద్రథాత్కుశాగ్రోఽభూదృషభస్తస్య చాత్మజః, జజ్ఞే సత్యహితోఽపత్యం పుష్పవాంస్తత్సుతో జహుః. ౬. అన్యస్యామపి భార్యాయాం శకలే ద్వే బృహద్రథాత్, తే మాత్రా బహిరుత్సృష్టే జరయా చాభిసంధితే. ౭. క్రీడంత్యా జీవజీవేతి జరాసంధస్తతోఽభవత్, తతశ్చ సహదేవోఽభూత్సోమాపిర్యచ్ఛ్రుతశ్రవాః. ౮. పరీక్షిదనపత్యోఽ

భర్మ్యాశ్వ ఇతి. ముద్గల ఏకః యవీనరాదయశ్చత్వారః ఇత్యేవం పంచ. ౩౧.—౩౩. మిథునమితి. భార్మ్యాత్ భార్మ్యాశ్వపుత్రాత్ మిథునం నాభూత్ తదేవాహ—దివో దాసః పుమాన్ అహల్యా చ కన్యకేతి. ౩౪. ౩౫. ౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకవింశోఽధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వావింశే తు దివోదాసవంశముక్త్వాగ వర్ణితాః, ఋక్షవంశే జరాసంధపార్థదుర్యోధనాదయః. యద్వా. దివోదాసాత్తు పాంచాలవంశో ద్వావింశ ఉచ్యతే. వంశాంతరాదాజమీఢాద్వైద్య మాగధకౌరవాః. ౧. తస్యేతి. తస్య సోమకస్య పుత్రాణాం శతం బభూవ తేషాం జంతుః జ్యేష్ఠః. యవీయాన్ పృషతః. ౨. అజమీఢస్య వంశాంతరమాహ—య ఇతి. తతః సంవరణాత్కురుః. ౩. ౪. వసురితి. తస్య కృతినః ఉపరిచరో వసుః తతః వసోః బృహద్రథముఖాః అభవన్నేషాం. తానేవాహ—కుసుంభేతి. ౫. బృహద్రథాదితి. తత్సుతః పుష్పవాన్. జజ్ఞే తస్యాపత్యం సత్యహిత ఇతి యోజ్యం. ౬. అన్యస్యామితి. జరయా రాక్షస్యా. ౭. క్రీడంత్యేతి. యత్ యస్మాత్ సోమాపేః శ్రుతశ్రవాః

భూత్సురథో నామ జాహ్నవః, తతో విదూరథ స్తస్మాత్సార్వభౌమ స్తతోఽభవత్. ౯. జయసేన స్తత్తనయో రధికోఽతోఽయుతాయుషః, తతశ్చ క్రోధన స్తస్మాద్దేవాతిథిరముష్య చ. ౧౦. ఋక్షోఽస్మాద్భీమసేనోఽభూత్ప్రతీప స్తస్య చాత్మజః, దేవాపి శ్శంతను శ్చైవ బాహ్లీక స్తత్సుతా స్త్రయః. ౧౧. పిత్ర్యం రాజ్యం సముత్సృజ్య దేవాపిస్తు వనం గతః, అభవచ్ఛంతనూ రాజా ప్రాఙ్మహాభిషసంజ్ఞకః. ౧౨. యం యం కరాభ్యాం స్పృశతి జీర్ణం యౌవనమేతి సః, శాంతిమాప్నోతి చైవాగ్ర్యాం కర్మణా తేన శంతనుః. ౧౩. సమా ద్వాదశ తద్రాష్ట్రే న వవర్ష యదా విభుః, శంతనుర్బ్రాహ్మణై రుక్తః పరివేత్తా త్వమగ్రభుక్, రాజ్యం దేహ్యగ్రజాయాశు పురరాష్ట్రవివృద్ధయే. ౧౪. ఏవముక్తో ద్విజై ర్జ్యేష్ఠం ఛందయామాస సోఽబ్రవీత్. ౧౫. తన్మంత్రిప్రహితై ర్విప్రై ర్వేదాద్విభ్రంశితో గిరా, వేదవాదాతివాదాన్ వై స్తతో దేవో వవర్ష హ. ౧౬. దేవాపి ర్యోగమాస్థాయ కలాపగ్రామమాస్థితః, సోమవంశే కలౌ నష్టే కృతాదౌ స్థాపయిష్యతి. ౧౭. బాహ్లీకాత్సోమదత్తోఽభూద్భూరి ర్భూరిశ్రవా స్తతః, శలశ్చ శంతనో రాసీద్గంగాయాం భీష్మ ఆత్మవాన్. ౧౮. స చ ధర్మవిదాం శ్రేష్ఠో మహాభాగవతః కవిః, వీరయూథాగ్రణీ ర్యేన రామోఽపి యుధి తోషితః. ౧౯. శంతనో ర్దాశకన్యాయాం జజ్ఞే చిత్రాంగదస్సుతః, విచిత్రవీర్యోఽవరజో నామ్నా చిత్రాంగదో హతః. ౨౦. యస్యాం పరాశరాత్సాక్షాదవతీర్ణో హరేః

---

౮. పరీక్షిదితి. కురోః పుత్రః పరీక్షిత్. అనపత్యః జాహ్నవః జహ్నోః పుత్రః. ౯. జయత్సేన ఇతి. అతో రధికాదయుతాయురిత్యర్థః. ౧౦. ఋక్ష ఇతి. తస్య ప్రతీపస్య దేవాపిశంతనుబాహ్లీకాః. ౧౧. పిత్ర్యమితి. ప్రాక్ పూర్వజన్మని. మహాభీష ఇతి సంజ్ఞా యస్య సః. ౧౨.౧౩. సమా ఇతి. యదా దేవో న వవర్ష. తదా శంతను స్తత్ర కారణం బ్రాహ్మణాన్ పప్రచ్ఛ బ్రాహ్మణై స్త్వేవముక్తః. శ్లో. "దారాగ్నిహోత్రసంయోగం కురుతే యోఽగ్రజే స్థితే, పరివేత్తా స విజ్ఞేయః పరివిత్తిస్తు పూర్వజ" ఇతి స్మృతేః యోఽగ్రభుక్. భువమగ్రతో భునక్తి స త్వం పరివేత్తైవ భవసి అత స్తద్దోషపరిహారాయ రాజ్యమగ్రజాయ దేహి. తతో వృష్టిర్భవిష్యతీతి. ౧౪. ఏవమితి. ఏవముక్తశ్శంతనుః. వనం గత్వా జ్యేష్ఠం ఛందయామాస. రాజ్ఞః ప్రజాపరిపాలనాదిః పరమో ధర్మః. అత స్త్వం రాజ్యం స్వీకుర్వితి ప్రార్థితవాన్. ౧౫. తదితి. తతః పూర్వమేవ తస్య మంత్రిణా అశ్వరావసంజ్ఞేన దేవాపిం పాషండీకృత్య రాజ్యానర్హం కర్తుం యే ప్రహితా విప్రాస్తైః పాషండమతాశ్రయయా గిరా వేదాత్ విభ్రంశితస్సన్ వేదవాదస్య అతివాదాన్ నిందావచనాని సోఽబ్రవీత్. తత స్తస్య పాతిత్యేన రాజ్యానర్హత్వే జాతే శంతనోర్దోషాభావాత్ దేవో వవర్షేత్యర్థః. ౧౬. ౧౭. బాహ్లీకాదితి. తతః సోమదత్తాద్భూరిః భూరిశ్రవాః శలశ్చేతి త్రయః. ౧౮. స ఇతి. రామోఽపి జామదగ్న్యః. ౧౯. శంతనోరితి. దాశకన్యాయామితి ఉపరిచరస్య వసోర్వీర్యేణ మత్స్యగర్భాదుత్పన్నా కన్యా దాశైః కైవర్తైః పాలితా. అతో దాశకన్యేతి ప్రసిద్ధాయాం సత్యవత్యాం. నామ్నా తత్సమాననామ్నా చిత్రాంగదేన గంధర్వేణ. యుద్ధే చిత్రాంగదః హతః. ౨౦. యస్యామితి. యస్యాం సత్యవత్యాం శంతనుపరిగ్రహాత్.

కళా, వేదగుప్తో మునిః కృష్ణో యతోఽహమిదమధ్యగాం. ౨౧ హిత్వా స్వశిష్యాన్ పైలాదీన్ భగవాన్ బాదరాయణః, మహ్యం పుత్రాయ శాంతాయ పరం గుహ్యమిదం జగౌ. ౨౨. విచిత్రవీర్యోఽథోవాహ కాశీరాజసుతే బలాత్, స్వయంవరాదుపానీతే అంబికాం బాలికే చ సః. ౨౩. తయోరాసక్తహృదయో గృహీతో యక్ష్మణా మృతః, క్షేత్రే హ్యప్రజసో భ్రాతుర్మాత్రోక్తో బాదరాయణః, ధృతరాష్ట్రం చ పాండుం చ విదురం చాప్యజీజనత్. ౨౫. గాంధార్యాం ధృతరాష్ట్రస్య జజ్ఞే పుత్రశతం నృప, తత్ర దుర్యోధనో జ్యేష్ఠో దుశ్శలా చాపి కన్యకా. ౨౬. శాపాన్మైథునరుద్ధస్య పాండోః కుంత్యాం మహారథాః, జాతాధర్మానిలేంద్రేభ్యో యుధిష్ఠిరముఖాస్త్రయః. ౨౭. నకులస్సహదేవశ్చ మాద్ర్యాం నాసత్యదస్రయోః, ద్రౌపద్యాం పంచ పంచభ్యః పుత్రాస్తే పితరోఽభవన్. ౨౮. యుధిష్ఠిరాత్ప్రతివింధ్యశ్శ్రుతసేనో వృకోదరాత్, అర్జునాచ్ఛ్రుతకీర్తిస్తు శతానీకస్తు నాకులిః. సహదేవసుతో రాజన్ శ్రుతకర్మా తథా పరే. ౨౯. యుధిష్ఠిరాత్పౌరవత్యాం దేవకోఽథ ఘటోత్కచః, భీమసేనాద్ధిడింబాయాం కాళ్యాం సర్వగతస్తతః. ౩౦. సహదేవాత్సుహోత్రం తు విజయాఽసూత పార్వతీ, కరేణుమత్యాం నకులో నిరమిత్రం తథార్జునః. ౩౧. ఇరావంతములూప్యాం వై సుతాయాం బభ్రువాహనమ్, మణిలూరపతేస్సోఽపి తత్పుత్రః పుత్రికాసుతః. తవ తాతస్సుభద్రాయామభిమన్యురజాయత, సర్వాతిరథజిద్వీర ఉత్తరాయాం తతో భవాన్. ౩౩. పరిక్షీణేషు కురుషు ద్రౌణేర్బ్రహ్మాస్త్రతేజసా, త్వం తు కృష్ణానుభావేన సజీవో మోచితోఽంతకాత్. ౩౪. తవేమే తనయాస్తాత జనమేజయపూర్వకాః, శ్రుతసేనో భీమసేన ఉగ్రసేనశ్చ వీర్యవాన్. ౩౫. జనమేజయస్త్వాం జ్ఞాత్వా తక్షకాన్నిధనం గతమ్, సర్పాన్ వై సర్పయాగాగ్నౌ సహోష్యతి రుషాన్వితః. ౩౬. కావషేయం పురోధాయ తురం తురగమేధసా, సమంతాత్పృథివీం

పూర్వమేవ. వేదా గుప్తా యేన యతోఽహం జాతః. ఇదం శ్రీభాగవతం చ అధ్యగాం అధిగతవానస్మి. ౨౧. ౨౨. విచిత్రవీర్య ఇతి. స్వయంవరాద్భీష్మేణ బలాదుపానీతే. ౨౩. ౨౪. క్షేత్ర ఇతి. మాత్రా సత్యవత్యా ఉక్త ఇతి. నిషేధాభావమాహ.–అపతిరపత్యలిప్సుర్దేవరాద్గురుప్రయుక్తా ఋతుమతీయాయాదిత్యాదివచనాత్. ౨౫. గాంధార్యామితి. దుశ్శలా నామ కన్యకా చ జజ్ఞే. ౨౬. శాపాదితి. అరణ్యే మృగశాపాత్ మైథునే రుద్ధస్య ప్రతిబద్ధస్య. ౨౭. నకుల ఇతి. నాసత్యదస్రాభ్యామశ్విభ్యాం. పంచభ్యో యుధిష్ఠిరాదిభ్యః పంచ. అభవన్. ౨౮. యుధిష్ఠిరాదితి. తథా పరే చ భార్యాంతరేషు. ౨౯. యుధిష్ఠిరాదితి. కాళీనామచాన్యా భీమస్య భార్యా తస్యాం తతో భీమాత్సర్వగతో నామ పుత్రోఽభవదిత్యర్థః. ౩౦. ౩౧. ఇరావంతమితి. ఉలూప్యాం నాగకన్యాయాం మణిలూరపతేః సుతాయాం పుత్రికాధర్మేణ దత్తాయాం బభ్రువాహనమసూత. అతస్తత్పుత్రస్సన్నపి సః పుత్రికాసుతః మాతామహసుత ఇత్యర్థః. ౩౨—౩౬. కావషేయమితి. తురసంజ్ఞం పురో

సర్వాం జిత్వా యక్ష్యతి చాధ్వరైః. ౩౭. తస్య పుత్రశ్శతానీకో యాజ్ఞవల్క్యా త్త్రయీం పఠన్, అస్త్రజ్ఞానం క్రియాజ్ఞానం శౌనకాత్పరమేష్యతి. ౩౮. సహస్రానీక*సత్పుత్ర స్తతశ్చైవాశ్వమేధజః, అసీమకృష్ణ స్తస్యాసీన్నిచక స్తత్సుత స్తతః. ౩౯. గజాహ్వయే హృతే నద్యా కౌశాంబ్యాం సాధు వత్స్యతి, ఉక్త స్తతశ్చిత్రరథ స్తస్మా చ్ఛుచిరథస్సుతః. ౪౦. తస్మాచ్చ వృష్టిమాం స్తస్య సుషేణోఽథ మహీపతిః, సునీత స్తస్య భవితా నృచక్షుర్యత్సుఖానిలః. ౪౧. పరిప్లవస్సుత స్తస్మాన్మేధావీ సునయాత్మజః, నృపంజయ స్తతో దూర్వో నిమి స్తస్మాజ్జనిష్యతి. ౪౨. నిమేర్బృహద్రథ స్తస్మాచ్ఛతానీకస్సుదాసజః, శతానీకాద్దుర్దమన స్తస్యాపత్యం విహీనరః. ౪౩. దండపాణిర్నిమి స్తస్య క్షేమకో భవితా నృపః, బ్రహ్మక్షత్రస్య వై యోనిర్వంశో దేవర్షి సత్కృతః. ౪౪. క్షేమకం ప్రాప్య రాజానం సంస్థాం ప్రాప్స్యతి వై కలౌ, అథ మాగధరాజానో భావినో యే వదామి తే. ౪౫. భవితా సహదేవస్య మార్జారి ర్యచ్ఛ్రుతశ్రవాః, తతోఽయుతాయు స్తస్యాపి నిరమిత్రోఽథ తత్సుతః. ౪౬. సునక్షత్రస్సునక్షత్రాత్ బృహత్సేనోఽథ కర్మజిత్, తతశ్శ్రుతంజయో విప్రశ్శుచి స్తస్య భవిష్యతి. ౪౭. క్షేమోఽథ సువ్రత స్తస్మాద్ధర్మనేత్రశ్శ్రుత స్తతః, దృఢసేనోఽథ సుమతిస్సుబలో జనితా తతః. ౪౮. సునీతస్సత్యజిదథ విశ్వజిచ్చ పురంజయః, ఏతే బార్హద్రథా భూపా భావ్యాస్సాహస్రవత్సరాః ౪౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, నవమస్కంధే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అనోస్సభానరశ్చక్షుః పరోక్షశ్చ త్రయస్సుతాః, స భానరాత్కాలనాదస్సృంజయ స్తత్పురంజయః. ౧. జనమేజయ స్తస్య పుత్రో మహా

హితం కృత్వా. ౩౭. భవిష్యానాహ—యావత్సమాప్తి. తస్యేతి. యాజ్ఞవల్క్యాత్ క్రియాజ్ఞానం. పరం చాత్మజ్ఞానం శౌనకాత్ప్రాప్స్యతి. అస్త్రజ్ఞానం చ కృపాచార్యాదితి ద్రష్టవ్యం. యాజ్ఞవల్క్యాత్ త్రయీమధీత్య కృపాదస్త్రాణ్యవాపేతి వైష్ణవోక్తేః. క్వచిత్ అస్త్రజ్ఞానం కృపాచార్యాదిత్యేవ పాఠః. ౩౮—౪౦. తస్మాదితి. యత్ యస్మాత్సుఖానిలః పుత్రః. ౪౧. పరిప్లవ ఇతి. తస్మాత్పరిప్లవాత్సునయః. తస్యాత్మజో మేధావీత్యర్థః. ౪౨. నిమేరితి. తస్మాత్సుదాసః. తతః శతానీక ఇత్యర్థః. ౪౩—౪౫. భవితేతి. బృహద్రథస్య జరాసంధః. తస్య సహదేవః. తస్య మార్జారిః. యత్ యస్మాన్మార్జారేః శ్రుతశ్రవాః. ౪౬—౪౮. సునీత ఇతి. సహస్రం సంవత్సరం ఏతే. భావ్యా భూపాలాః తతః భావ్యాన్ ద్వాదశస్కంధే వక్ష్యతి. ౪౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రయోవింశే త్వనోర్ద్రుహ్యోస్తుర్వసోశ్చాన్వయః క్రమాత్, యదోశ్చ వంశోఽనుక్రాంతో యావజ్జ్యామఘసంభవః. యద్వా. త్రయోవింశేఽన్వయానుక్త్వా శుకోఽనుప్రముఖైః కృతాన్, జ్యామఘావధిమాచఖ్యౌ యదోర్వంశం మహత్తరమ్." తదేవం యయాతేః పుత్రాణాం

శాలో మహామనాః, ఉశీనర స్తితిక్షుశ్చ మహామనస ఆత్మజౌ. ౨. శిబిర్వనః క్రిమి ర్దర్పశ్చత్వారో*శీనరాత్మజాః, వృషదర్పస్సువీరశ్చ మద్రః కేకయఆత్మజాః. ౩. శిబే శ్చత్వార ఏవాసన్ తితిక్షోశ్చ రుశద్రథః, తతో హేమోఽథ సుతపా బలిస్సుతప సోఽభవత్. ౪. అంగవంగకలింగాద్యాస్సింహపుండ్రాంధ్రసంజ్ఞకాః, జజ్ఞిరే దీర్ఘ తపసో బలేః క్షేత్రే మహీక్షితః. ౫. చక్రుస్స్వనామ్నా విషయాన్ షడిమాన్ ప్రాప్య గాం స్మృతే, అనుమానం గతో జజ్ఞే తస్మాద్ధివిరథ స్తతః. ౬. సుతో ధర్మరథో యస్య జజ్ఞే చిత్రరథో ప్రజాః, రోమపాద ఇతి ఖ్యాత స్తస్మై దశరథస్సఖా. ౭. శాంతాం స్వకన్యాం ప్రాయచ్ఛదృశ్యశృంగ ఉవాహ తామ్, దేవేఽవర్షతి యం రామాః ఆనిన్యుర్హరిణీసుతమ్. ౮. నాట్యసంగీతవాదిత్రైర్విభ్రమాలింగనాదిభిః, సతు రాజ్ఞోఽనపత్యస్య నిరూప్యేష్టిం మరుత్వతేః. ౯. ప్రజామదాద్దశరథో యేన లేభేఽ ప్రజాః ప్రజాః, చతురంగో రోమపాదాత్పృథులాక్షస్తు తత్సుతః. ౧౦. బృహ ద్రథో బృహత్కర్మా బృహద్భానుశ్చ తత్సుతాః, తతో బృహన్మనా స్తస్మాజ్జయద్రథ ఉదాహృతః. ౧౧. విజయ స్తస్య సంభూత్యాం ధృతి స్తస్య ధృతవ్రతః, సత్యకర్మాఽ భవ త్తస్య పుత్ర శ్చాతిరథ స్తతః. ౧౨. యోఽసౌ గంగాతటే క్రీడన్మంజూషాంతర్గతం శిశుమ్, కుంత్యాపవిద్ధం కానీనమనపత్యోఽకరోత్సుతమ్, వృషసేనస్సుత స్తస్య కర్ణస్య జగతీపతేః ౧౩. ద్రుహ్యోస్తు తనయో బభ్రుస్సేతు స్తస్యాత్మజ స్తతః, ఆరబ్ధ స్తస్య గాంధార స్తస్య ధర్మ స్తతో ఘృతః. ౧౪. ఘృతస్య దుర్మద స్తస్మాత్ప్రచేతా స్తత్సుతాశ్శతం, మ్లేచ్ఛాధిపతయోఽభూవన్నుదీచీం దిశమాశ్రితాః. ౧౫. తుర్వసోస్తు సుతో వహ్నిర్వ హ్నేర్భర్గోఽథ భానుమాన్, త్రిసాను స్తత్సుతోఽస్యాపి కరంధమ ఉదారధీః. ౧౬. మరు త్త స్తత్సుతో పుత్రః పుత్రం పౌరవమన్వగాత్, దుష్యంతం స పునర్భేజే స్వవం శం రాజ్యకాముకః. ౧౭. యయాతేర్జ్యేష్ఠపుత్రస్య యదోర్వంశం నరర్షభ, వర్ణయామి మహాపుణ్యం సర్వపాపహరం నృణాం. ౧౮. యదోర్వంశం నరశ్శ్రుత్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే, యత్రావతీర్ణో భగవాన్ పరమాత్మా నరాకృతిః. ౧౯. యదోస్సహస్రజి త్క్రోష్టుర్నలో రిపురితి శ్రుతాః, చత్వారస్సూనవ స్తత్ర శతజిత్ప్రథమాత్మజః. ౨౦. మహాహయో వేణుహయో హైహయశ్చేతి తత్సుతాః, ధర్మస్తు హైహయసుతో నేత్రః కుంతేః పితా తతః. ౨౧. సోహంజిరభవత్కుంతేర్మహిష్మాన్ భద్రసేనకః, దుర్మ

పంచమస్య పూరోర్వంశః అనుక్రాంతః. ఇదానీం చతుర్థస్య వంశమనుక్రామతి—అనోరిత్యారభ్య కర్ణస్య జగతీపతేరిత్యంతేన. ౧. జనమేజయ ఇతి. తస్య జనమేజయస్య మహాశాలః. తస్య మహా మనాః. ౨. శిబిరితి. చత్వారః ఉశీనరస్య ఆత్మజాః సంధిరార్షః. ౩—౧౬. మరుత్త ఇతి. సః దుష్యంతః. స్వవంశం పౌరవవంశం. ౧౭—౧౯. యదోరితి. ప్రథమస్య సహస్రజితః ఆత్మజః

దో భద్రసేనస్య ధనినః కృతవీర్యసూః, కృతాగ్నిః కృతవర్మా చ కృతౌజా ధనికాత్మజాః. ౨౨. అర్జునః కృతవీర్యస్య సప్తద్వీపేశ్వరోఽభవత్, దత్తాత్రేయాద్ధరేరంశాత్ప్రాప్తయోగమహాగుణః. ౨౩. న నూనం కార్తవీర్యస్య గతిం యాస్యంతి పార్థివాః, యజ్ఞదానతపోయోగైశ్శ్రుతవీర్యజయాదిభిః. ౨౪. పంచాశీతిసహస్రాణి హ్యవ్యాహతబలస్సమాః, అకరోదర్జునో రాజ్యం హరిం చైవాన్వహం స్మరన్. ౨౫. అనష్టవిత్తస్మరణో బుభుజే ఽక్షయ్యషడ్వసు, తస్య పుత్రసహస్రస్య పంచైవ ప్రథితా మృధే. ౨౬. జయధ్వజశ్శూరసేనో వృషణో మధురూర్జితః, జయధ్వజాత్తాళజంఘుస్తస్య పుత్రశతం త్వభూత్. ౨౭. క్షత్రం యత్తాళజంఘాఖ్యమౌర్వతేజోపసంహృతమ్. ౨౮. తేషాం జ్యేష్ఠో వీతిహోత్రో వృష్ణిపుత్రో మధోస్స్మృతః, తస్య పుత్రశతం త్వాసీత్ వృష్ణిజ్యేష్ఠం యతః కులం. ౨౯. మాధవా వృష్ణయో రాజన్ యాదవాశ్చేతి సంజ్ఞితం, యదుపుత్రస్య చ క్రోష్టోః పుత్రో వృజినవాంస్తతః. ౩౦. శ్వాహితో భేరుశేకురై్వ తస్య చిత్రరథస్తతః. ౩౧. శశిబిందుర్మహాయోగీం మహాభాగో మహానభూత్, చతుర్దశమహారత్నశ్చక్రవర్త్యపరాజితః. ౩౨. తస్య పత్నిసహస్రాణి దశాసన్ సమహాయశాః, దశలక్షసహస్రాణి పుత్రాణాం తాస్వజీజనత్. ౩౩. తేషాం తు షట్ప్రధానానాం పృథుశ్రవస ఆత్మజాః, ధర్మో నామోశనా తస్య హయమేధశతస్య యాట్. ౩౪. తత్సుతో రుచకస్తస్య పంచాసన్నాత్మజాశ్శృణు, పురుజిద్రుక్మరుక్మేషు పృథుజ్యామఖసంజ్ఞితాః. ౩౫. జ్యామఖస్త్వప్రజాహ్యన్యాం భార్యాం శైబ్యాపతిర్భయాత్, నావిందచ్ఛత్రుభవ

---

౨౦. ౨౧. సోభంజిరితి. కుంతేః. సోభంజిః సోభంజేర్మహిష్మాన్. మహిష్మతో భద్రసేనకః. తస్య దుర్మదో ధనికశ్చేతి ద్వౌ పుత్రౌ కృతవీర్యసూః కృతవీర్యస్య జనకః. కృతవీర్యాదయశ్చత్వారో ధనికస్యాత్మజా ఇత్యర్థః. ౨౨—౨౫. అనష్టేతి. అనష్టమవినాశం విత్తం యేన తథావిధం స్మరణం యస్య అక్షయ్యం షడ్వసు షడింద్రియవిషయం బుభుజే. ౨౬-౨౭. క్షత్రమితి. ఔర్వస్య తేజసా సగరేణోపసంహృతమిత్యర్థః. ౨౮. తేషామితి. తేషాం తాలజంఘుపుత్రాణాం జ్యేష్ఠస్తస్య మధోః పుత్రశతం వృష్ణిజ్యేష్ఠో యస్మిన్ యతో మధోః వృష్ణేర్యదోశ్చ హేతోః. ౨౯—౩౧. శశిబిందురితి. చతుర్దశ మహారత్నాని తత్తజ్జాతిశ్రేష్ఠాని యస్య సః. తాని చ మార్కండేయపురాణే వర్ణితాని. శ్లో. గజవాజిరథస్త్రీషు నిధిమాల్యాంబరద్రుమాః. శక్తిపాశమణిచ్ఛత్రవిమానాని చతుర్దశేతి. ౩౨. తస్యేతి. దశానాం పత్నిసహస్రాణాం భార్యాయుతస్య ప్రత్యేకం లక్షం లక్షమిత్యేవం తాసు పుత్రాణాం దశలక్షసహస్రాణి శతకోటిసంఖ్యాకాన్ పుత్రానిత్యర్థః. జనయామాస. ౩౩. తేషామితి. పృథుశ్రవాః పృథుకీర్తిః పృథుయశా ఇత్యాదయః. షట్ ప్రధానాః శ్రేష్ఠాః యేషాం తేషాం మధ్యే. ౩౪. తదితి. పంచ ఆత్మజాః ఆసన్ శృణు. తానేవాహ—పురుజిదితి. ౩౫. భార్యాభయాదేవైకభార్యస్య వంధ్యాపతేర్జ్యామఘస్యాపుత్రస్య తద్భయమేవ పుత్రప్రదమభవదితి దర్శయన్నాహ—జ్యామఖ ఇతి.

నాద్భ్రిష్టాం కన్యాం సమాహరత్. ౩౬. రథస్థాం తాం నిరీక్ష్యాహ శైబ్యా పతిమమర్షితా, కేయం కుహక మత్స్థానం రథమారోపితేతి వై. ౩౭. స్నుషా తవేత్యభిహితే స్మయంతీ పతిమబ్రవీత్, అహం వంధ్యా సపత్నీ చ స్నుషా యుజ్యేత మే కథమ్. ౩౮. జనయిష్యసి యం రాజ్ఞి తస్యేయముపలప్స్యతే, అన్వమోదంత తద్విశ్వే దేవాః పితర ఏవ చ. ౩౯. శైబ్యా గర్భమధాత్కాలే కుమారం సుషువే శుభం, స విదర్భ ఇతి ప్రోక్త ఉపయేమే స్నుషాం సతీమ్. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, నవమస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ—తస్యాం విదర్భోఽజనయత్పుత్రౌ నామ్నా కుశక్రథౌ, తృతీయం రోమపాదం చ వైదర్భకులనందనమ్. ౧. రోమపాదసుతో బభ్రుర్బభ్రోః కృతిరజాయత, ఉశికస్తత్సుతస్తస్మాచ్చేదిశ్చైద్యాదయో నృపాః. ౨. క్రథస్య కుంతిః పుత్రోఽభూద్ధృష్టిస్తస్యాథ నిర్వృతిః, తతో దశార్హో నామ్నాస్య తస్య వ్యోమస్సుతస్తతః. ౩. జీమూతో వికృతిస్తస్య యస్య భీమరథస్సుతః. ౪. తతో నవరథః పుత్రో జాతో దశరథస్తతః, శకునిస్తత్సుతః కుంతిః దేవరాతస్తదాత్మజః. ౫. దేవక్షత్రస్తతస్తస్య మధుః కురువశస్త్వనుః, పురుహోత్రస్త్వనోః పుత్రస్తస్యాయుస్సాత్వతిస్తతః. ౬. భజమానో భజిర్దివ్యో వృష్ణిర్దేవావృధోఽంధకః, సాత్వతస్య సుతాస్సప్త మహాభోజశ్చ మారిష. ౭. భజమానస్య నిమ్రోచిః కంకణో వృష్ణిరేవ చ, ఏకస్యామాత్మజాః పత్న్యామన్యస్యాం చ త్రయస్సుతాః. ౮. శతజిచ్చ సహస్రజిత్తథా యుతజిదేవ చ, బభ్రుర్దేవావృధసుతస్తయోశ్శ్లోకం పఠంత్యమూ. ౯. యథైవ శృణుమో

---

౩౬. ౩౭. స్నుషేతి. యది మే సపత్నీ స్యాత్తర్హి స్నుషేయం యుజ్యేతాపి న త్వేతదస్తీత్యాహ.— అసపత్నీ చేతి. ౩౮. అతిభయవ్యాకుల ఆహ.— జనయిష్యసీతి. భార్యాభయప్రకంపమానస్విన్నసర్వాంగస్య రాజ్ఞః ప్రాణసంకటమాలోక్యానుకంపితాస్తేన పూర్వం బహుకాలమారాధితా విశ్వే దేవాః పితరశ్చ తథేత్యన్వమోదంత. ౩౯. శైబ్యేతి. తస్యాశ్చ దేవతాప్రసాదేన జనయిష్యసీతి ప్రతివచనేన ముహూర్తగుణేన చ. నిర్వృత్తరజస్కాపి శైబ్యా గర్భమధాత్. తస్య చ మహిమా పరాశరాదిభిరుక్తః యథోక్తం. శ్లో. భార్యావశ్యాస్తు యే కేచిద్భవిష్యంత్యథవా మృతాః, తేషాం తు జ్యామఘః శ్రేష్ఠః శైబ్యాపతిరభూన్నృప. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుర్వింశే విదర్భస్య పుత్రత్రయసముద్భవాః, వంశా నానావిధాః ప్రోక్తా రామకృష్ణోద్భవావధి." యద్వా. చతుర్వింశే విదర్భాది వర్ణ్యతే యదుజాన్వయః, యత్రాసీద్భగవాన్ ఖ్యాతే వృష్ణ్యంధకముఖైర్నృపైః. ౧. రోమపాదేతి. చైద్యాదయః [illegible]. ౨—౪. తత ఇతి. తతో దశరథాత్ శకునిః తస్య సుతః కుంతిః పురాణాంతరాద్దేవరాతాదిశేషో ద్రష్టవ్యః. ౫. దేవక్షత్ర ఇతి. తతః కురువశాదనుః. అనోః పుత్రః పురుహోత్రః. ౬. భజమాన ఇతి. మహాభోజశ్చేత్యే

దూరాత్సంపశ్యామ స్తథాంతికాత్, బభ్రుశ్శ్రేష్ఠో మనుష్యాణాం దేవై ర్దేవావృధస్సమః. ౧౦. పురుషాః పంచషష్టిశ్చ షట్సహస్రాణి చాష్ట చ, యేఽమృతత్వమనుప్రాప్తాః బభ్రో ర్దేవావృధాదపి. మహాభోజోఽతిధర్మాత్మా భోజా ఆసం స్తదన్వయే, వృష్ణేస్సుమిత్రః పుత్రోఽభూద్యుధాజిచ్చ పరంతప. ౧౨. శిని స్తస్యానమిత్రశ్చ నిమ్నోఽభూదనమిత్రతః, సత్రాజితః ప్రసేనశ్చ నిమ్నస్యాథాపతుస్సుతౌ. అనమిత్రసుతో హ్యన్యః శిని స్తస్య చ సత్యకః, యుయుధానస్సాత్యకిర్వై జయ స్తస్య కుణి స్తతః. యుగంధరోఽనమిత్రస్య పృశ్నిః పుత్రో పర స్తతః, శ్వఫల్కశ్చిత్రకశ్చైవ గాదిన్యాం తు శ్వఫల్కతః. ౧౫. అక్రూరప్రముఖా ఆసన్ పుత్రా ద్వాదశవిశ్రుతాః, అసంగస్సారమేయశ్చ మృదుకో మృదుపచ్ఛివః. ౧౬. వర్మదృగ్ధృష్టవర్మశ్చ క్షత్రోపేక్షోఽరిమర్దనః, శత్రుఘ్నో గంధమాదాహ్వః ప్రతిబాహుశ్చ ద్వాదశ. ౧౭. తేషాం స్వసాసు చార్వాఖ్యా ద్వావక్రూరసుతావపి, దేవలోఽనుపదేవశ్చ తథా చిత్రరథాత్మజాః. ౧౮. పృథుర్విడూరథాద్యాశ్చ బహవో వృష్ణినందనాః, కుకురో భజమానశ్చ శుచిః కంబళబర్హిషః. ౧౯. కుకురస్య సుతో వృష్ణిర్విలోమతనయ స్తతః, కపోతరోమా తస్యానుస్సఖా యస్య చ తుంబురుః. ౨౦. అనోశ్చ దుందుభి స్తస్య దవిద్యోతః పునర్వసుః, తస్యాహుకశ్చాహుకీచకన్యాద్వావాహుకాత్మజౌ. ౨౧. దేవకశ్చోగ్రసేనశ్చ చత్వారో దేవకాత్మజాః, దేవలోఽనుపదేవశ్చ సుదేవో దేవవర్ధనః. ౨౨. తేషాం స్వసార స్సప్తాసన్ ధృతదేవాదయో నృప, శాంతిదేవోపదేవా చ శ్రీదేవా దేవరక్షితా. సహదేవా దేవకీ చ వసుదేవ ఉవాహ్యతాః. ౨౩. కంసస్సునామా న్యగ్రోధః కహ్వశ్శంకుస్సుభూ స్తథా, రాష్ట్రపాలో విసృష్టశ్చ తుష్టిమానౌగ్రసేనయః. ౨౪. కం

వం సప్త. మారిష హే ఆర్య. ౭-౧౦. పురుషా ఇతి. తత్తదుపదేశభేదేన యే పంచషష్ట్యాదిసంఖ్యాః పురుషా స్తే అమృతత్వం మోక్షం ప్రాప్తాః. ౧౧. ౧౨. శినిరితి. తస్య యుధాజితః శినిరనమిత్రశ్చ. ౧౩. అనమిత్రేతి. సత్యకస్య పుత్రో యయుధానః సాత్యకిః తస్య జయః. తస్య కుణిః. ౧౪. యుగంధర ఇతి. తతః కుణేర్యుగంధరః. అనమిత్రస్యైవాపరః పృశ్నిర్నామ పుత్రః. ౧౫. అక్రూరేతి. గాదిన్యాం శ్వఫల్కాత్. అక్రూరప్రముఖాః అక్రూరః ప్రముఖో యేషామిత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః అతః అక్రూరాతిరిక్తాన్ ద్వాదశ దర్శయతి—అసంగ ఇతి. ౧౬—౧౮. పృథురితి. పృథురేకః విడూరథాద్యా అన్యే చ బహవః. విపృథుయూనాద్యా ఇతి పాఠే ఆద్యశబ్దేన విడూరథోఽప్యుక్తః. తతశ్చ శూరో విడూరథాదాసీదితి వక్ష్యమాణనిర్దేశోపపత్తిః. కుకురాదయశ్చత్వారోఽంధకస్య పుత్రా ఇతి జ్ఞేయం. తథా చ పరాశరః. కుకురభజమానశుచికంబళబర్హిషాఖ్యా స్తథాంధకస్య పుత్రా ఇతి. ౧౯. ౨౦. అనోరితి. అనోరంధకః అంధకాత్ దుందుభిరిత్యపి తద్వచనాదేవ జ్ఞేయం. ౨౧. ౨౨. తేషామితి. ధృతదేవా ఆదిర్యాసాం శాంతిదేవాదీనాం షణ్ణాం తాస్సప్త. ౨౩. కంస ఇతి. ఔగ్రసేనయః ఉగ్రసేనస్య సుతాః. ౨౪. కంసేతి. వసుదేవస్య యే అనుజా దేవభాగాదయః తేషాం స్త్రియో

సాకంసవతీ కంకాసురాభూరాష్ట్రపాలికా, ఉగ్రసేనదుహితరో వసుదేవానుజ స్త్రియః. ౨౫. శూరో విదూరథాదాసీద్భజమానసుతాస్తతః, శిని స్తస్మాత్స్వయం భోజో హృదిక స్తత్సుతో మతః. దేవమీఢశ్శతధనుః కృతవర్మేతి తత్సుతాః. ౨౬. దేవమీఢస్య శూరస్య మారిషా నామ పత్న్యభూత్, తస్యాం స జనయామాస దశపుత్రానకల్మషాన్. ౨౭. వసుదేవం దేవభాగం దేవశ్రవసమానకమ్, సృంజయం శ్యామకంకంకమనీకం వత్సకం వృకమ్. ౨౮. దేవదుందుభయో నేదురానకా యస్య జన్మని, వసుదేవం హరేస్థ్సానం వదన్త్యానకదున్దుభిమ్. ౨౯. పృథా చ శ్రుతదేవా చ శ్రుతకీర్తిశ్శ్రుతశ్రవాః, రాజాధిదేవీ చైతేషాం భగిన్యః పంచకన్యకాః. కున్తేస్సఖ్యుః పితా శూరో హ్యపుత్రస్య పృథామదాత్, సాప దుర్వాససో విద్యాం దేవహూతిం ప్రతోషితాత్. తస్యా వీరపరీక్షార్థమాజుహావ రవిం శుచిః,తదాప్రాహ గతం దేవం వీక్ష్య విస్మితమానసా. ౩౨. ప్రత్యయార్థం ప్రయుక్తా మే యాహి దేవ క్షమస్వ భో, అమోఘం దేవసందర్శమాధాస్యే త్వయి చాత్మజమ్, యోనిర్యథా న దుష్యేత కర్తాహం తే సుమధ్యమే. ౩౩. ఇతి తస్యాం స ఆధాయ గర్భం సూర్యో దివం గతః, సద్యః కుమారస్సంజజ్ఞే ద్వితీయ ఇవ భాస్కరః. ౩౪. తం సాత్యజన్నదీతోయే కృచ్ఛ్రాల్లోకస్య బిభ్యతీ, ప్ర*పితామహస్తామువాహ పాండుస్తే సత్యవిక్రమః. ౩౫. శ్రుతదేవాం తు కారూషో వృద్ధశర్మాసమగ్రహీత్, యస్యామభూద్దంతవక్త్ర ఇతి శప్తో దితేస్సుతః. ౩౬. కేకయో ధృష్టకేతుశ్చ శ్రుతకీర్తిమవిందత, ప్రతర్దనాదయస్తస్యాం పంచాసన్ కేకయాత్మజాః ౩౭. రాజాధిదే

భార్యాః. ౨౫. అంధకస్య సుతానాం చతుర్ణాం ప్రథమస్య కుకురస్య వంశ ఉక్తః. ద్వితీయస్య భజమానస్య వంశమాహ — శూర ఇతి. భజమానాచ్చ విదూరథః పుత్రోఽభవత్ విదూరథాచ్చ శూర ఇతి. పరాశరాదివచనాత్. యద్వా పృథుర్విదూరథాద్యాశ్చేతి పూర్వోక్తచిత్రరథాత్మజాద్విదూరథాత్. ౨౬. దేవమీఢస్యేతి. దేవమీఢస్య యః శూరో నామ పుత్రః తస్య దేవమీఢో హృదికస్యైవ సుతః యథాపరాశరః. తస్యాపి కృతవర్మశతధనుర్దేవమీఢాద్యాః పుత్రా బభూవుః దేవమీఢస్య శూరస్తస్య మారిషా నామ పత్న్యభవత్ తస్యాం చాసౌ దశ పుత్రాన్ అజయత్ వసుదేవపూర్వానితి. ౨౭.౨౮. దేవేతి. ఆనకాశ్చ నేదుః హరేః ప్రాదుర్భావస్థానం. ౨౯. ౩౦. పృథాయాః కన్యకావస్థాయాం కర్ణోత్పత్తిప్రకారమాహ — పంచభిః. కున్తేరితి. కదాచిత్ స్వగృహమాగతం దుర్వాససం పృథా పరిచర్యాదినా తోషయామాస తతశ్చ సా తస్మాత్ దేవహూతిం దేవాహ్వానహేతుం విద్యామవాప తదాహ — సేతి. ౩౧. తస్యా ఇతి. దేవముపాగతం వీక్ష్య సా ప్రాహ — ౩౨. ప్రత్యయార్థమితి. ప్రత్యయార్థం పరీక్షార్థం మయా విద్యా ప్రయుక్తా న తు త్వయా కించిత్కార్యమిత్యభిసంధినా అతో యాహీతి ఏవముక్తో రవిరువాచ అమోఘం దేవసందర్శమితి. కన్యాహమితి చేత్తత్రాహ — యథా యోనిర్న దుష్యేత తథాహం కర్తా కరిష్యామి. ౩౩—౩౭. రాజాధిదేవ్యామితి.

వ్యామావంత్యౌ జయత్సేనోఽజనిష్ట హ, దమఘోషశ్చేదిరాజశ్శ్రుతశ్రవసమగ్ర హీత్. ౩౮. శిశుపాలస్సుతస్తస్యాః కథితస్తస్య సమ్భవః, దేవభాగస్య కంసాయాం చిత్రకేతుబృహద్బలౌ. ౩౯. కంసవత్యాం దేవశ్రవ*సస్సువీర ఇషుమాంస్తథా, బకః కంకాత్తు కంకాయాం సత్యజిత్పురుజిత్తథా. ౪౦. సృంజయో రాష్ట్రపాల్యాం తు వృషదుర్మర్షణాదికాన్, హరికేశహిరణ్యాక్షౌ సురభూమ్యాం తు శ్యామకః. ౪౧. మిశ్రకేశ్యామప్సరసి వృకాదీన్ వత్సనామకః, తక్షపుష్కరసాల్వాదీన్ దూర్వాక్ష్యాం వృక ఆదధే. ౪౨. సుమిత్రార్జునపాలాదీన్ అనీకాత్తు సుదామనీ, ఆనకః కర్ణికాయాం వా ఋతధామ జయావపి. ౪౩. పౌరవీ రోహిణీ భద్రా మదిరా రోచనా ఇళా, దేవకీప్రముఖా ఆసన్ పత్న్య ఆనకదుందుభేః. ౪౪. బలం గదం సారణం చ దుర్మదం విపులం ధ్రువం, వసుదేవస్తు రోహిణ్యాం కృతాదీనుదపాదయత్. ౪౫. సుభద్రో భద్రబాహుశ్చ దుర్మదో భద్ర ఏవ చ, పౌరవ్యాస్తనయా హ్యేతే భూతాద్యా ద్వాదశాభవన్. ౪౬. నందోపనందకృతకశూరాద్యా మదిరాత్మజాః, కౌసల్యా కేశినం త్వేకమసూత కులనందనమ్. ౪౭.రోచనాయాం తతో జాతాహస్త హేమాంగదాదయః, ఇళాయామురువల్కాదీన్యదుముఖ్యాదజీజనత్. ౪౮. త్రిపృష్ఠో ధృతదేవాయామేక ఆనకదుందుభేః, శాన్తిదేవాత్మజా రాజన్ ప్రశ్రమప్ర శ్రితాదయః. ౪౯. రాజానః కల్పవృష్ట్యాద్యా ఉపదేవాసుతా దశ, వసుహంససుధ న్వాద్యాః శ్రీదేవాయాస్తు షట్సుతాః. ౫౦. దేవరక్షితయా లబ్ధా నవ చాత్ర గదా దయః, వసుదేవసుతానష్టావాదధే సహ దేవయా. ౫౧. పురూధశ్రుతముఖ్యాంశ్చ సాక్షాద్ధర్మో వసూనివ, వసుదేవస్తు దేవక్యామష్టపుత్రానజీజనత్. ౫౨. కీర్తిమంతం సుషేణం చ భద్రసేనముదారధీః, ఋజుం సమదనం భద్రం సంకర్షణమహీశ్వరమ్. ౫౩. అష్టమస్తు తయోరాసీత్స్వయమేవ హరిః కిల, సుభద్రా చ మహాభాగ తవ రాజన్ పితామహీ. ౫౪. యదా యదేహ ధర్మస్య క్షయో వృద్ధిశ్చ పాప్మనః, తదా తు భగవానీశ ఆత్మానం సృజతే హరిః. ౫౫. న హ్యస్య జననే హేతుః కర్మణో వా మహీపతే, ఆత్మమాయాం వినేశస్య పరస్య ద్రష్టురాత్మనః. ౫౬. యన్మాయాచేష్టి

ఆవంత్యౌ విందానువిందౌ. ౩౮. శిశుపాల ఇతి. తదేవం వసుదేవస్య భగినీనాం పతీన్ పుత్రాం శ్చోక్త్వా తద్భ్రాతౄణాం నవానాం పత్నీః పుత్రాంశ్చాహ—దేవభాగస్యేతి సార్ధైశ్చతుర్భిః. ౩౯—౪౩. వసుదేవస్య పత్నీః పుత్రాంశ్చాహ—పౌరవీత్యేకాదశభిః. ౪౪—౪౬. నందేతి. కౌసల్యా నామ భద్రా. ౪౭-౫౩. అష్టమ ఇతి. అష్టమస్తు స్వయమేవాసీత్. న తు కర్మాదినా హేతునా తాభ్యాం చ జనితో వా. యతోఽసౌ శ్రీహరిః. ౫౪. తదేవోపపాదయతి— యదేతి త్రిభిః. ౫౫. ఈశస్య మాయానియంతుః పరస్య అంగస్య. ద్రష్టుః సాక్షిణః. ఆత్మనః సర్వగస్య. న హ్యేవంభూతస్య మాయావినోదం వినా, జన్మనః కర్మణో వా హేతుస్సంభవతీత్యర్థః. ౫౬. కించ. యదితి. యస్య

తం పుంసస్స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయాయ హి, అనుగ్రహస్తన్నివృత్తేరాత్మలాభాయ చేష్య తే. ౫౭. అక్షౌహిణీనాం పతిభిరసురైర్నృపలాంఛనైః, భువ ఆక్రమ్యమాణాయా అభారాయ కృతోద్యమః. ౫౮. కర్మాణ్యపరిమేయాని మనసాపి సురేశ్వరైః, సహ సంకర్షణశ్చక్రే భగవాన్మధుసూదనః. ౫౯. కలౌ జనిష్యమాణానాం దుఃఖశోకతమోనుదమ్, అనుగ్రహాయ భక్తానాం స్వపుణ్యం వ్యతనోద్యశః. ౬౦. యస్మిన్సత్కర్ణపీయూషే యశస్తీర్థవరే సకృత్, శ్రోత్రాంజలిరుపస్పృశ్య ధునుతే కర్మవాసనాం. ౬౧. భోజవృష్ణ్యంధకమధుశూరసేనదశార్హకైః, శ్లాఘనీయేహితశ్శశ్వత్కురుసృంజయపాండుభిః. ౬౨. స్నిగ్ధస్మితేక్షణోదారైర్వాక్యైర్విక్రమలీలయా, నృలోకం రమయామాస మూర్త్యా సర్వాంగరమ్యయా ౬౩. యస్యాననం మకరకుండలచారుకర్ణభ్రాజత్కపోలసుభగం సవిలాసహాసం, నిత్యోత్సవం న తతృపుర్దృశిభిః పిబంత్యో నార్యో నరాశ్చ ముదితాః కుపితా నిమేశ్చ. ౬౪. జాతో గతః పితృగృహాద్వ్రజమేధితార్థో హత్వా రిపూన్ సుతశతాని కృతోరుదారః, ఉత్పాద్య తేషు పురుషః క్రతుభిస్సమీజే హ్యాతత్య నమాత్మనిగమం ప్రథయన్ జనేషు. ౬౫.

మాయాచేష్టితం. పుంసో జీవస్యానుగ్రహః తస్య సర్వజీవానుగ్రాహకస్య స్వతః కర్మాదిపారతంత్ర్యేణ జన్మాదిసంభవః. అనుగ్రహమేవాహ—హి యస్మాత్ తజ్జీవ స్థిత్యాదయ ఇష్యతే. ప్రళయే లీనోపాధేర్జీవస్య ధర్మాద్యసంభవాదుపాధిసృష్ట్యాదినా ధర్మాదిసంపాదనేనానుగ్రహః. తథా ఆత్మలాభాయ మోక్షాయ చేష్యతే తత్ర హేతుః. తేనైవ క్రియమాణేన తస్య స్థిత్యాదేర్నివృత్తేః. ౫౭. తస్య చేష్టితం భూమేరప్యనుగ్రహ ఇత్యాహ—ద్వాభ్యాం. అక్షౌహిణీనామితి. అభారాయ భారపరిహారాయ. ౫౮. కర్మాణీతి. సురేశ్వరైరపి మనసాపి అపరిమేయాని [illegible] సంకర్షణేన సహితశ్చక్రే. ౫౯. సంకల్పమాత్రేణ భూభారహరణసమర్థస్యాఽపి కర్మకరణం యశోవిస్తారద్వారా భక్తానుగ్రహార్థమిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. కలావితి. దుఃఖశోకతమాంసి నుదతీతి తథా. తద్యశః వ్యతనోత్. ౬౦. యస్మిన్నితి. యస్మిన్ సతాం కర్ణపీయూషే యశోరూపే తీర్థవరే శ్రోత్రమేవాంజలిః పానసాధనం యస్య సః పురుషః. సకృదపి ఉపస్పృశ్య ఆచమనమాత్రం కృత్వా తత్సౌందర్యాకృష్టచిత్తః కర్మవాసనాం ధునుతే. ౬౧. తదేవాహ—ద్వాభ్యాం. భోజేతి. భోజాదిభిః శ్లాఘనీయమీహితం యస్య. ౬౨. స్నిగ్ధేతి. సహైవ రంగైః రమ్యయా మూర్త్యా చ. ౬౩. తత్రాపి దర్శనార్థం ముఖశోభామాహ—యస్యేతి. యస్యాననం దృశిభిర్నేత్రైః పిబంత్యో నార్యో నరాశ్చ న తతృపుః న తృప్తాః నిమేషోన్మేషమాత్రవ్యవధానమప్యసహమానాః [illegible] కుపితాశ్చ బభూవుః. కథం భూతమాననం మకరకుండలాభ్యాం చారూ కర్ణౌ భ్రాజంతౌ కపోలౌ చ తైః సుభగం సవిలాసో హాసో యస్మిన్ నిత్యముత్సవో యస్మిన్. ౬౪. శ్రీకృష్ణచరితం సమాసతో వర్ణయతి ద్వాభ్యాం — జాత ఇతి. జాతో నిజేన రూపేణ. పశ్చాత్ పురుషో మనుష్యాకారస్సన్ వ్రజగతః. వ్రజవాసినాం ఏధితా అర్థా యేన. తేషు దారేషు సుతానాం శతాన్యుత్పాద్య ఆత్మనిగమం స్వకీయం వేదమార్గం. ౬౫. భూమ్యా ఇతి. అంతస్సముత్థేన కలినా నిమిత్తేన ఉరుభరం

భూమ్యాస్స వా ఉరుభరం క్షపయన్కురూణామంతస్సముత్థకలినా యుధి భూప చక్రం, దృష్ట్వా విధూయ విజయే జయముద్విఘుష్య ప్రోచ్యోద్ధవాయ పరమం సమగాత్స్వధామ. ౬౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టాదశసహస్రికాయాం, సంహితాయాం, పారమహంస్యాం శ్రీవైయాసిక్యాం, శ్రీహయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం నవమస్కంధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

క్షపయన్. దృష్ట్వైవ భూపానాం చమూర్విధూయ. విజయే జయం అర్జునేన జితమిత్యేవముద్ఘోషం కృత్వా పరమం తత్వముద్ధవాయోపదిశ్య స్వం ధామ సమ్యక్తేనైవ రూపేణ జగామేతి. ౬౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, నవమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, శ్రీధరాచార్యవిరచితాయాం భావార్థదీపికాయాం, చతుర్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీభాగవతభావార్థదీపికా సంప్రకాశితా, శ్రీధరస్వామినా ప్రీత్యై పరమానందసద్గురోః.
పరమానందసంసేవి శ్రీధరస్వామినా కృతామ్, చిన్వంతు సాధవస్సర్వే చకోరాశ్చంద్రికామివ.
ఓం తత్సత్. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

నవమస్కంధస్సమాప్తః.

శ్రీః.

శ్రీమద్భాగవతం, సవ్యాఖ్యానమ్

దశమః స్కంధః.

ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్లో. విశ్వసర్గవిసర్గాదినవలక్షణలక్షితమ్,
శ్రీకృష్ణాఖ్యం పరం ధామ జగద్ధామ నమామి తత్. ౧
దశమే దశమం లక్ష్యమాశ్రితాశ్రయవిగ్రహమ్,
క్రీడద్యదుకులాంభోధౌ పరానందముదీర్యతే. ౨
దశమే కృష్ణసత్కీర్తివితానాయాసుపఠ్యతే,
ధర్మగ్లానినిమిత్తస్తు నిరోధో దుష్టభూభుజామ్. ౩
ప్రాకృతాదిశ్చతుర్ధా యో నిరోధస్స తు వర్ణితః.
తత్తత్ప్రసంగతస్సృష్టిసంహారాదినిరూపణైః,
కృతా నవతిరధ్యాయా దశమే కృష్ణకీర్తయే. ౪
ఆద్యైశ్చతుర్భిరధ్యాయైస్సృష్ట్యా ప్రార్థనయాఽవనేః,
భారం హర్తుం హరేర్జన్మ సప్రసంగం నిరూప్యతే. ౫
గోకులే మధురాయాం చ ద్వారవత్యాం తతః క్రమాత్,
కృష్ణలీలా త్రిధా ప్రోక్తా తత్తద్భేదైస్త్వనేకధా. ౬
పంచత్రింశద్భిరధ్యాయైర్బృహద్బృందావనాదిషు,
గోకులే వసతో లీలా వర్ణ్యతే పరమాత్మనః. ౭
ఏకేన యమునావారిణ్యక్రూరేణ కృతా స్తుతిః,
ఏకాదశభిరాఖ్యాతా లీలా మధుపురే హరేః. ౮
శేషైర్ద్వారవతీలీలా తన్నిర్మాణాది వర్ణ్యతే,
ఏవం నవతిరధ్యాయా దశమే విశదార్థకాః. ౯

టీ. అత్ర ప్రాకృతాదిచతుర్విధలయప్రవృత్తిరేవం [illegible] [illegible]. ప్రాకృతః. నైమిత్తికః ఆత్యంతికః నిత్యశ్చేతి లయశ్చతుర్ధా — ప్రకృతౌ తత్కార్యబ్రహ్మాండస్య లయః ప్రాకృతః. బ్రహ్మణో నిద్రాం నిమిత్తీకృత్య ప్రవర్తమానో లోకత్రయప్రళయో నైమిత్తికః. జ్ఞానేనావిద్యాం సకార్యాం [illegible] నిత్యస్వరూపేణావస్థానమాత్యంతికః. దేహానాం ప్రతి[illegible] [illegible] నిత్యః.

శ్రీమద్భగవతశ్శ్రీకృష్ణమూర్తేర్వివిధవిచిత్రలీలావిశేషవర్ణనాకర్ణనాయ.
పరీక్షిన్నరేంద్రశ్శుకయోగీంద్రం పృచ్ఛతి.

రాజోవాచః—కథితో వంశవిస్తారో భవతా సోమసూర్యయోః, రాజ్ఞాం చోభయవంశ్యానాం చరితం పరమాద్భుతమ్. ౧. యదోశ్చ ధర్మశీలస్య నితరాం

శ్లో. "తత్ర తు ప్రథమే కంసః స్వం మృత్యుం దేవకీసుతాత్, శ్రుత్వా భీతోఽవధీత్తస్యాష్షడ్గర్భానితి వర్ణ్యతే. కృష్ణావతారచరితశ్రవణామృతనిర్వృతః, ఉక్తానువాదేనాత్సుక్యాద్రాజా పృచ్ఛతి తత్పునః. కథితో వంశవిస్తార ఇత్యాదినా. ౧. యదోరితి. అంశేనేతి ప్రతీత్యభిప్రాయే

అత్ర మునిభావప్రకాశికాఖ్యవిశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్యాయాం.
ఉపోద్ఘాతప్రకరణప్రకారరూపతయా ప్రణీతశ్లోకాః.
అపి విద్వజ్జనోల్లాసాయ ప్రకాశ్యంతే.

శ్లో. పురాణరత్ననిర్మాణస్ఫుటీకృతజగద్ధితమ్,
నిష్కృష్టభగవత్తత్త్వం పరాశరముపాస్మహే. ౧
కృష్ణద్వైపాయనం వందే సాక్షాన్నారాయణం మునిమ్,
యస్య స్మరణమాత్రేణ ధీస్స్యాత్సర్వార్థపండితా. ౨
మూర్తామివ హరేర్భక్తిం శ్రీశుకం మనవామహై,
యద్గీతాత్కృష్ణచరితాన్ముక్తోఽభూదుత్తరాసుతః. 3
వందే నందవ్రజవధూర్బృందా విపినదేవతాః,
యత్పయోధరశైలేషు కృష్ణః కృష్ణఘనాయతే. ౪
బ్రహ్మవిద్యాప్రదానేన మమ సర్వాఘనాశనమ్,
సంశ్రయే వేంకటాచార్యం వాదిభీకృత్కులాధిపమ్. ౫
వందే వాత్సల్యజలధిం సర్వవిద్యాప్రదం మమ,
నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యాఢ్యం పితృవ్యం రామదేశికమ్ ౬
శ్రీవాదిభీకరకులోత్తమవేంకటార్యకారుణ్యపూర్ణకమనీయకటాక్షశక్త్యా
స్కంధం విశిష్య దశమం శుకపక్షముఖ్యవ్యాఖ్యార్థసంకలనయా వివృ[ణోమి లౌల్యాత్. ౭
నిమ్నం మహామునిగ్రంథం వ్యాచికీర్షోశ్చలాత్మనః,
సోఢవ్యం కృపయా సద్భిర్బాలస్య మమ సాహసమ్. ౮
ఉపేక్షితానాం వివృతేరుక్తార్థవిశదీకృతేః,
క్వచిద్విశేషకథనాత్సఫలో మత్పరిశ్రమః. ౯
అత్రావతరణే తస్య పూర్ణస్య పరమాత్మనః,
కారణం భారసంతప్తమహాలోకమిహావదత్. ౧౦

మునిభావప్రకాశికాః—యదోశ్చ వంశవిస్తారః కథిత ఇత్యన్వయః. తత్ర యదువంశే. అంశేన కళయా. ఇదం లౌకికప్రతీత్యభిప్రాయేణోక్తం. కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమిత్యాదినా. నిరంశ

మునిసత్తమ, తత్రాంశేనావతీర్ణస్య విష్ణోర్వీర్యాణి శంస నః. ౨. అవతీర్య యదో ర్వంశే భగవాన్ భూతభావనః, కృతవాన్ యాని విశ్వాత్మా తాని నో వద విస్తరాత్. ౩. నివృత్తతర్షైరుపగీయమానాద్భవౌషధాచ్ఛ్రోత్రమనోఽభిరామాత్, క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్ విరజ్యేత వినాఽపశుఘ్నాత్. ౪. పితామహా మే సమరేఽమరంజయైర్దేవవ్రతాద్యాతిరథైస్తిమింగిలైః, దురత్యయం కౌరవసైన్య

ణోక్తం. ౨. ననూక్తాని కర్మాణి. శ్లో. జాతో గతః పితృగృహాద్వ్రజమేధితార్థ ఇత్యాదినా. సత్యం. పున ర్విస్తరేణ వదేత్యాహ.—అవతీర్యేతి. ౩. అత్ర లోకే త్రివిధా జనాః. ముక్తాః. ముముక్షవః. విషయి ణశ్చ. తేషాం మధ్యే అత్ర న కస్యాప్యలం ప్రత్యయ ఇత్యాహ.—నివృత్తతర్షైరితి. నివృత్తతర్షైః గతతృష్ణైః ముక్తైరిత్యర్థః. ముముక్షూణామయమేవోపాదేయ ఇత్యాహ—భవౌషధాదితి. విషయిణామపి పరమో విషయోఽయమేవేత్యాహ—శ్రోత్రమనోఽభిరామాదితి. అపగతా శుక్ యస్మాత్తమాత్మానం హంతీత్యపశుఘ్నః తస్మాత్. పశుఘాతిన ఇతి వా. ౪. కించ అస్మత్కులదైవతం శ్రీకృష్ణః. అతస్తథైవ నిత్యం శ్రోతవ్యేత్యాశయేనాహ.—పితామహా ఇతి. అమరాన్ జయంతి యే. తైః. దేవవ్రతో భీష్మః తదాద్యైరతిరథైరేవ తిమింగిలైః దురత్యయం. వత్సపదమివ అత్యల్పం కృత్వా తుచ్ఛీకృత్య అతరన్ స్మ. యః శ్రీకృష్ణ ఏవ ప్లవో యేషాం తే తస్య వీర్యాణి వదస్వేతి తృతీయశ్లోకగతపదేనాన్వయః.

స్యాంశకల్పనాయోగాత్. నాపి పరశురామాదివదావేశావతారాభిప్రాయేణ. శ్లో. "ఏష నారాయణ శ్శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః, నాగపర్యంకముత్సృజ్య హ్యాగతో మధురాం ప్రతీ"త్యాదినా పూర్ణ స్యైవావతారోక్తేః. యద్వా దీపోత్పన్నప్రదీపన్యాయేనాప్రాకృతశుభవిగ్రహాంశేనేతి. ౨. భూతాని భావయతి సృష్ట్యర్థం సంకల్పవిషయీకరోతీతి భూతభావనః విశ్వస్యాత్మా. విశ్వాత్మా. యానీతి. కర్మా ణీతి శేషః. యాని కర్మాణీతి పాఠాంతరం. నను. శ్లో. జాతో గతః పితృగృహాద్వ్రజమేధితార్థ ఇత్యాదినోక్తమేవ. పునః పృచ్ఛతీత్యత ఆహ.—విస్తరాదితి సూచనామాత్రేణ తృప్త్యభావాదితి భావః. ౩. అథ భగవద్గుణకీర్తనశ్రవణాదేస్త్రివిధచేతనోపయోగం వదన్ తద్విషయే. న కస్యాపి విరాగ ఇత్యాహ—నివృత్తేతి. తర్షోఽభిలాషః. స నివృత్తో యేషాం తైర్ముక్తైరిత్యర్థః. ఉపగీయమానాత్ స్వయం పురుషార్థత్వేనానుసంధీయమానాత్ భవౌషధాత్. ముముక్షూణామపి ప్రతిబంధకపాపనివర్తనద్వారా ఉపాయనిష్పాదకత్వేన సంసారనివర్తకాత్. శ్రోత్రమనోఽభిరామాత్. అతిభోగ్యస్వభావత్వేన శ్రోతౄణాం బద్ధానామపి మనోఽభిరామాత్ చిత్తాకర్షకాదిత్యర్థః. అపగతా శుక్ శోకో యస్య సోఽ పశుగాత్మా. తస్యౌపాధికశోకసద్భావేఽప్యానందస్య తద్ధర్మతయా స్వరూపస్యాప్యానందత్వేన చ వస్తుతః శోకరహితత్వాత్. శ్లో. "దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః, నాన్యథా లక్షణం తేషాం బంధే మోక్షే తథైవ చే"తి. భగవన్నిరుపాధికశేషతయా ప్రమాణసిద్ధం. తం హంతి అన్య శేషీకరణేన నాశయతీత్యపశుఘ్నః. తస్మాత్. ఉక్తప్రకారనాశవ్యతిరేకేణ ఆత్మనో హననాద్యనర్హ త్వాత్. ఆత్మాపహారరూపమహాపాపకారిణ ఇత్యర్థః. తదుక్తం. శ్లో. "యోఽన్యథా సంతమాత్మానమ న్యథా ప్రతిపద్యతే, కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణే"తి ఏవంవిధాత్మాపహారిష్ను కోఽప్యన్యో భగవద్గుణానువాదే విరక్త ఇతి భావః. పశుహింసకాదితి వార్థః. ౪. ఏవం భగవత్

సాగరం కృత్వా తరన్ వత్సపదం స్మ యత్ప్లవాః. ౫. ద్రౌణ్యస్త్రవిప్లుష్టమిదం మదంగం సంతానబీజం కురుపాండవానాం, జుగోప కుక్షిం గత ఆత్తచక్రో మాతుశ్చ మే యశ్శరణం గతాయాః. ౬. వీర్యాణి తస్యాఖిలదేహభాజామంతర్బహిః పూరుషకాలరూపైః, ప్రయచ్ఛతో మృత్యుముదామృతం చ మాయామనుష్యస్య వదస్వ విద్వన్. ౭. రోహిణ్యాస్తనయః ప్రోక్తో రామస్సంకర్షణస్త్వయా, దేవక్యా గర్భ

న కేవలం పాండవానేవారక్షత్. ఇదం మమ శరీరమపి యో రక్షితవానిత్యాహ—ద్రౌణ్యస్త్రవిప్లుష్టమితి. ద్రౌణేరశ్వత్థామ్నః బ్రహ్మాస్త్రేణ దగ్ధం ఇదం మచ్ఛరీరం కురూణాం పాండవానాం చ సంతానస్య బీజం నిదానం మే మాతుః కుక్షౌ ప్రవిష్టో యో ధృతచక్రో జుగోపేతి.౬. వీర్యాణీతి. అఖిలదేహభాజాం సర్వప్రాణినాం. అంతః పురుషరూపేణ బహిః కాలరూపైశ్చ అంశాభిప్రాయేణ బహువచనం అమృతం ముక్తిం. మృత్యుం సంసారం. ఉత అపి. ప్రయచ్ఛతో వీర్యాణి. వదస్వ బ్రూహి అయం భావః. అంతర్యామిరూపేణ అంతర్దృష్టీనాం ముక్తిం బహిర్దృష్టీనాం కాలరూపేణ మృత్యుం సంసారం ప్రదదాతి. యతః అతోఽంతర్దృష్ట్యా తద్వీర్యాణ్యేవ శ్రోతవ్యానీతి. ౭. రోహిణ్యా ఇతి. నను శ్లో. "బలం గదం సారణం చ దుర్మదం విపులం ధ్రువం, వసుదేవస్తు రోహిణ్యాం కృతాదీనుదపాదయ

థాయాః సర్వసాధారణ్యేన శ్రోతవ్యత్వముక్త్వా. స్వస్య విశేషతః శ్రోతవ్యతాయాం హేతుత్వేన. స్వకీయానాం స్వస్య చ. తత్కృతముపకారమాహ—పితామహా ఇత్యాది. అమరంజయైర్దేవానపి జేతుం శక్తైః. దేవవ్రతో భీష్మః అతిరథైః మహారథైరేవ తిమింగిలైః. వత్సపదం కృత్వా తద్వదతి తుచ్ఛీకృత్యేత్యర్థః. యో భగవానేవ ప్లవస్తరణసాధనం యేషాం తే యత్ప్లవాః. తస్య వీర్యాణీత్యుత్తరేణాన్వయః. ౫. ద్రౌణిరశ్వత్థామా తస్యాస్త్రేణ విప్లుష్టం దగ్ధం. ఇదమిత్యుత్కంఠాతిశయాత్కారేణ ప్రదర్శనం. కురుపాండవానాముభయేషామపి సంతానబీజం ఏకమేవ సంతతికారణం. ౬. పూరుషాః క్షేత్రజ్ఞాః కాలాశ్చ. త ఏవ. రూపాణి శరీరాణి క్షేత్రజ్ఞానాం. కాలవయవానాం చ బాహుళ్యాద్బహువచనం. తైర్విశిష్టస్యేత్యర్థః. శ్రు. "యస్యాత్మా శరీర" మిత్యాదిశ్రుత్యా ఆత్మాదిసర్వతత్త్వానాం భగవచ్ఛరీరత్వశ్రవణాత్ అతఏవాఖిలదేహభాజాం అంతః శరీరాంతరే అమృతం చ. మృత్యుముత మృత్యుమపి. ప్రయచ్ఛతః అంతఃపురుషరూపేణ. శరీరస్థితిహేతోః. బహిః కాలరూపేణ. తద్వినాశహేతోశ్చేత్యర్థః. యద్వా. అంతః పురుషరూపేణాంతర్యామిరూపేణామృతం కదాచిచ్చేతనానుకూల్యానుగుణం ముక్తిం ప్రయచ్ఛత ఇతి మాయామనుష్యస్య ఆశ్చర్యభూతమనుష్యస్య. యద్వా. శ్లో. "మాయా తు వయునం జ్ఞానమి"తి నైఘంటికాః. యద్వా. ప్రచ్ఛన్నమనుష్యస్య మాయాశబ్దసంకల్పజ్ఞానపరః తయా మనుష్యస్య ఇచ్ఛాగృహీతమానుషదేహస్యేత్యర్థః. విద్వన్ యోగమహిమసాక్షాత్కృతభగవద్వైభవ. అతఏవ. మహామహిమ్నస్తస్య వీర్యాణి వదస్వేతి వదేత్యర్థః. యద్వా. వదేతి ఛేదః స్వవిద్వన్. స్వస్వరూపాద్యభిజ్ఞ. అత్ర. శ్లో. విశేషవిదుషశ్శాస్త్రం యత్తవోద్గ్రాహి త్యేపుర ఇత్యాదౌ విశేషం విద్వానితి వత్. స్వం విద్వన్ స్వవిద్వన్నితి విగ్రహః. యద్వా.- "భాసనోపసంభాషాజ్ఞానయత్నవిమత్యుపమంత్రణేషు వద"ఇతి భాసనార్థే తఙ్. వదస్వ పరమప్రకాశం వదేత్యర్థః. ౭. ఇత్థం. మునిం సంప్రార్థ్య. అపారే భగవచ్చరిత్రే స్వకుతూహలవిషయాంశం పృచ్ఛతి.—రోహిణ్యా ఇతి. నను శ్లో. "బలం గదం సారణం చ దుర్మదం విపులం ధ్రువం, వసుదే

సంబంధః కుతో దేహాంతరం వినా. ౮. కస్మాన్ముకుందో భగవాన్ పితృగేహాద్వ్రజం గతః, క్వ వాసం జ్ఞాతిభిస్సాకమకరోత్సాత్వతాం పతిః. ౯. వ్రజే వసన్ కిమకరోన్మధుపుర్యాం చ కేశవః, భ్రాతరం చావధీత్కంసం మాతురద్ధా తదర్హణమ్. ౧౦. దేహం మానుషమాశ్రిత్య కతి వర్షాణి వృష్ణిభిః, యదుపుర్యాం సహావాత్సీత్పత్న్యః కత్యభవన్ విభోః. ౧౧. ఏతదన్యచ్చ సర్వం మే మునే కృష్ణవిచేష్టితం, వక్తుమర్హసి సర్వజ్ఞ శ్రద్దధానాయ విస్తృతమ్. ౧౨. నైషాతిదుస్సహా క్షున్మాం త్యక్తోదమపి బాధతే! పిబన్తం త్వన్ముఖాంభోజాచ్చ్యుతం హరికథామృతం. ౧౩. శ్రీసూత ఉవాచ:—ఏవం నిశమ్య భృగునందనసాధువాదం వైయాసకిస్స భగవానథ విష్ణురాతం, ప్రత్యర్చ్య కృష్ణచరితం కలికల్మషఘ్నం వ్యాహర్తుమారభత భాగ

శ్రీ భగవదవతారకారణప్రవచనఘట్టః.

వతప్రధానః. ౧౪. శ్రీశుక ఉవాచ:—సమ్యగ్వ్యవసితా బుద్ధిస్తవ రాజర్షిసత్తమ, వాసుదేవకథాయాం తే యజ్జాతా నైష్ఠికీ రతిః. ౧౫. వాసుదేవకథాప్రశ్నః పురు

ది”తి రోహిణ్యాస్తనయో బలః ప్రోక్తః. శ్లో. “వసుదేవస్తు దేవక్యామష్టపుత్రానజీజనత్, కీర్తిమంతం సుషేణం చ భద్రసేనముదారధీః. మృదుం సంమర్దనం భద్రం సంకర్షణమహీశ్వరం, అష్టమస్తు తయోరాసీత్స్వయమేవ హరిః కిలే”తి. పునర్దేవక్యా గర్భసంబంధస్తస్యైవోక్తః స కుతో ఘటత ఇత్యాక్షేపః. కస్మాదితి భగవతః కంసభయశంకాసంభవాదిత్యర్థః. ౯. అద్ధా సాక్షాత్ మాతుర్భ్రాతరం కంసం తస్మాదతదర్హణం వధానర్హం కస్మాదవధీత్. ౧౦. నను క్షుత్తృడ్భ్యాం పీడితస్య తవ కుతః శ్రవణావకాశస్తత్రాహ—నేతి. త్యక్తోదకస్యాపి మే జీవనం హరికథామృతపాననిమిత్తం. తదుపరమే సత్యేవ జీవనం స్యాదిత్యర్థః. ౧౩. ఏవమితి. ఏవం సాధువాదసమీచీనప్రశ్నం. భాగవతప్రధానః భాగవతేషు శ్రేష్ఠః. ౧౪. సమ్యగితి. వ్యవసితా నిశ్చితా. యతః యతో బుద్ధిః. ౧౫ తత్ర తావత్ ప్రథమం

వస్తు రోహిణ్యాం కృతాదీనుదపాదయ”దితి రోహిణీసుతత్వేనోక్తస్య బలస్య పునస్తేనైవ దేహేన. శ్లో. “వసుదేవస్తు దేవక్యామష్టపుత్రానజీజనత్. కీర్తిమంతం సుషేణం చ భద్రసేనముదారధీః. మృదుం సంమర్దనం భద్రం సంకర్షణమహీశ్వరం. అష్టమస్తు తయోరాసీత్స్వయమేవ హరిః కిలే”తి. దేవకీగర్భసంబంధః కథముక్త ఇత్యాక్షేపః. ౮. కస్మాదితి హేతుకథనం. క్వ కుత్ర వాసం వసతిం. ౯. అతదర్హణం స్వస్మాద్వధానర్హం అద్ధా సాక్షాచ్చావధీత్. కస్మాదిత్యనుషంగః. యద్వా. మాతుర్భ్రాతరం కస్మాదవధీత్ అనుచితమితి భావః. తర్హి కిముచితమిత్యత ఆహ-అద్ధా తదర్హణమితి. తస్య మాతులస్యార్హణం పూజా. అద్ధా ఉచితమిత్యర్థః. అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్. ౧౦. ౧౧. ఏతదితి. శ్లో. “న శ్రద్ధావిముఖాయ చే”త్యశ్రద్ధాళవే న వాచ్యమిత్యత ఆహ—శ్రద్దధానాయేతి. ౧౨. అబ్జశబ్దవదంభోజశబ్దశ్చంద్రవాచీ త్వన్ముఖాంభోజాత్త్వన్ముఖచంద్రాదిత్యర్థః. త్యక్తోదం అంబుపానరహితం. ౧౩. భృగునందనేతి శౌనకం ప్రతి సూతకృతసంబుద్ధిః. సాధువాదం సమీచీనప్రశ్నం భాగవతప్రధాన ఇతి ప్రధానశబ్దస్య నియతనపుంసకస్య పుంలింగత్వం ఛాందసం. యద్వా. భాగవతం భగవత్సంబంధి చరిత్రం. తదేవ ప్రధానం ముఖ్యప్రతిపాద్యం యస్యేతి ప్రత్యర్చ్య ప్రతినంద్య. ౧౪. సమ్యగ్వ్యవసితా సమ్యగుద్యోగయుక్తా యద్యస్మాత్ నైష్ఠికీ నిష్ఠాయుక్తా. ౧౫. వాసుదేవేతి. తత్పాదసలిలం

షాంస్త్రీన్ పునాతి హి, వక్తారం పృచ్ఛకం శ్రోతౄం స్తత్పాదసలిలం యథా. ౧౬. భూమిర్దృప్తనృపవ్యాజదైత్యానీకశతాయుతైః, ఆక్రాంతా భూరిభారేణ బ్రహ్మాణం శరణం యయౌ. ౧౭. గౌర్భూత్వాశ్రుముఖీ ఖిన్నా రుదంతీ కరుణం విభోః, ఉపస్థితాంతికే తస్మై వ్యసనం సమవోచత. ౧౮. బ్రహ్మా తదుపధార్యాథ సహ దేవై స్తయా సహ, జగామ స త్రిణయన స్తీరం క్షీరపయోనిధేః. ౧౯. తత్ర గత్వా జగన్నాథం వాసుదేవం వృషాకపిం, పూర్ణం పురుషసూక్తేన హ్యుపతస్థే సమాహితః. ౨౦. గిరం సమాధౌ గగనే సమీరితాం నిశమ్య వేధాస్త్రిదశానువాచ హ, గాం పౌరుషీం మే శృణుతామరాః పునర్విధీయతామాశు తథైవ మాచిరమ్. ౨౧. పురైవ పుంసావధృతో ధరాజ్వరో భవద్భిరంశై ర్యదుషూపజన్యతాం, స యావదుర్వ్యా భరమీశ్వరేశ్వరః స్వకాలశక్త్యా క్షపయంశ్చరేద్భువి. ౨౨. వసుదేవగృహే సాక్షాద్భగవాన్ పురుషః పరః, జనిష్యతే తత్ప్రియార్థం సంభవం తు సురస్త్రియః. ౨౩. వాసుదేవకళానంతస్సహస్రవదనస్స్వరాట్, అగ్రజో భవితా దేవో హరేః ప్రియచికీర్షయా. ౨౪. విష్ణోర్మాయా భగవతీ యయా సంమోహితం జగత్, ఆదిష్టా ప్రభుణాంశేన కార్యార్థే సంభవిష్యతి. ౨౫. శ్రీశుక ఉవాచ:— ఇత్యాదిశ్యామరగణాన్ ప్రజాపతిపతిర్విభుః, ఆశ్వాస్య చ మహీం గీర్భిస్స్వధామ పరమం యయౌ. ౨౬. శూరసేనో యదుపతిః మధురామావసత్పురీం, మాథురాన్

భగవదవతారకారణమాహ.—నవభిశ్శ్లోకైః భూమిరితి. దృప్తనృపవ్యాజా యే దైత్యాస్తేషామనీకశతానామయుతైర్యో భూరిభారః తేనాక్రాంతా. ౧౭. గౌరితి. విభోరంతికే ఉపస్థితా సతీ. ౧౮. ౧౯. తత్రేతి. వృషాన్ దేహాన్ జీవరూపేణ ప్రవిశ్య ఆకంపయతీతి వృషాకపిః. ౨౦. గిరమితి. పౌరుషీం పురుషస్య భగవతో గాం వాచం. మే మత్తః ఆశు శృణుత మాచిరం అవిలంబితం తథైవ విధీయతాం చేతి. ౨౧. పురేతి. విజ్ఞాపనాత్ పురైవ పుంసా ఈశ్వరేణ ధరాయాః జ్వరః తాపః. ౨౨—౨౪. విష్ణోరితి. దేవకీగర్భసంకర్షణయశోదామోహనాదికార్యార్థే యశోదాయాం సంభవిష్యతి. ౨౫—౨౬. భోజేంద్రబంధనాగారే అవతారాయవ ప్రస్తావకథామాహ—యావదధ్యాయ

చ ద్రష్టారం స్నాతం. పాతౄంశ్చ. యథా పునాతి. తథా త్రీన్ పురుషానిత్యర్థః. ౧౬. అథ భగవదవతారాయోద్యంతిభూరిమిత్యాదినా. దృప్తనృపవ్యాజా యే దైత్యాస్తేషామనీకశతాయుతైరితి. తదానంత్యముచ్యతే. శ్లో. "శతం సహస్రమయుతం సర్వమానంత్యవాచకమి"త్యభిధానాత్. తైరేవ భూరిభారేణాక్రాంతా. ౧౭. విజ్ఞానాత్పూర్వమేవేత్యర్థః. పుంసా పరమపురుషేణ. ధరాజ్వరః భూమేస్సంతాపః. ధరాభర ఇతి చ పాఠః అవధృతః జ్ఞాతః. పురైవ పుంస ఇతి పాఠే పుంస ఇతి పంచమీ. తదవతారాత్పూర్వమేవ భవద్భిర్యదుషూపజన్యతామిత్యన్వయః. తదా ప్రకృతత్వాదర్థాత్పుంసైవ ధరాజ్వరోఽవధృత ఇత్యర్థః. ౨౨. ౨౩. వాసుదేవకళా నారాయణాంశః. అనంతః శేషః స్వరాట్ స్వప్రకాశః స్వతంత్ర ఇతి వా. ౨౪. కార్యార్థే కర్తవ్యార్థే దేవకీగర్భసంకర్షణయశోదామోహనాదిరూపే. ౨౫. ప్రజాపతయో దక్షాదయః తేషాం పతిర్విభుశ్చతుర్ముఖః. ౨౬. అథ భగవదవతార

శూరసేనాంశ్చ విషయాన్బుభుజే పురా. ౨౭. రాజధానీ తతస్సాఽభూత్సర్వయాదవభూభుజామ్, మథురా భగవాన్ యత్ర నిత్యం సన్నిహితో హరిః. ౨౮. తస్యాం తు కర్హిచిచ్ఛౌరిర్వసుదేవః కృతోద్వహః, దేవక్యా సూర్యయా సార్ధం ప్రయాణే రథమారుహత్. ౨౯. ఉగ్రసేనసుతః కంసో భగిన్యాః ప్రీతిమావహన్, రశ్మీన్ హయానాం జగ్రాహ రౌక్మై రథశతైర్వృతః. ౩౦. చతుశ్శతం పారిబర్హం గజానాం హేమమాలినాం, అశ్వానామయుతం సార్ధం రథానాం చ త్రిషట్శతమ్. ౩౧. దాసీనాం సుకుమారీణాం ద్వే శతే సమలంకృతే, దుహిత్రే దేవకః ప్రాదాద్యానైర్దుహితృవత్సలః. ౩౨. శంఖతూర్యమృదంగాని నేదుర్దుందుభయస్సమమ్. ప్రయాణోపక్రమే తాత వరవధ్వోస్సుమంగళమ్. ౩౩. పథి ప్రగ్రహిణం కంసమాభాష్యాహాశరీరవాక్, అస్యాస్త్వామష్టమో గర్భో హంతా యాం నయసేఽబుధ. ౩౪. ఇత్యుక్తస్స ఖలః పాపో భోజానాం కులపాంసనః, భగినీం హంతుమారబ్ధః ఖడ్గపాణిః కచేఽగ్రహీత్. ౩౫. తం జుగుప్సితకర్మాణం నృశంసం నిరపత్ర

—దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః—

పమ్, వసుదేవో మహాభాగ ఉవాచ పరిసాంత్వయన్. ౩౬. వసుదేవ ఉవాచ:—

పరిసమాప్తిః. శూరసేన ఇతి. విషయాన్ దేశాన్. ౨౭—౨౮. తస్యామితి. సూర్యయా నవోఢయా సాకం ప్రయాణే ప్రయాణార్థం. ౨౯. ఉగ్రసేనేతి. రశ్మీన్. ప్రగ్రహాన్. అగ్రహీత్. ౩౦. చతుశ్శతమితి. పారిబర్హం ఉపస్కరం. ౩౧. దాసీనామితి. దేవకః ఉగ్రసేనః. ౩౨. ౩౩. పథీతి. ఆభాష్య రే రే కంసేతి సంబోధ్య. హంతా హనిష్యతి. ౩౪. ఇతీతి. కులపాంసనః కులదూషణః ఆరబ్ధః ఉద్యుక్తః కచే కేశబంధే. ౩౫. తమితి. నృశంసం క్రూరం మహాభాగ ఇతి. అయం భావః. స్వజన్మని. దేవైర్హర్షేణ ఆనకదుందుభినిర్ఘోషణ. భావిభగవదవతారేణాశంస్య ప్రతీకారతా సంభవతీతి సాంత్వయన్. స్తుత్యా కృపావిషయత్వేనోపపత్తిభిశ్చ సన్మార్గేణ సంబోధయన్. ౩౬. కించ వసుదేవః కంసం సామభేదాభ్యాం సంభేదయన్నాహ—శ్లాఘనీయేతి. తత్ర సామ పంచవిధం. శ్లో॥ "లాభోపకృతిసంబంధా హ్యభేదో గుణకీర్తనం, సామ పంచవిధం ప్రోక్తం దృష్టాదృష్టఫలం వచః"

స్థలం నిర్దిశన్నాహ—శూరసేనఇత్యాది. మథురాం పురీమావసత్ అధిష్ఠితవాన్. మథురామావిశన్నితి పాఠే తత్ర వసన్నిత్యర్థః. మథురాన్ మథురాసంబంధినః శూరసేనాన్ శూరసేనాఖ్యాంశ్చ విషయాన్ దేశాన్. ౨౭. ౨౮. అథ భోజేంద్రబంధనాగారే భగవదవతారాయ ప్రస్తౌతి.—తస్యామిత్యాదినా. తస్యాం మథురాయాం. కర్హిచిత్ కదాచిత్. శూరో నామ కశ్చిత్ యాదవః తస్యాపత్యం శౌరిః. వసుదేవః. సూర్యయా నవోఢయా. భార్యయేతి చ పాఠః. ౨౯. రశ్మీన్ ముఖరజ్జూః. ౩౦. పారిబర్హం కౌతుకాదిషు దంపతిభ్యో దేయమాపచారికం వస్తుజాతం. ౩౧. నృశంసం ఘాతుకం నిరపత్రపం లజ్జాశూన్యం. మహాభాగ ఇతి. పదం. భావిభగవదవతారమహిమ్నాస్య సర్వాపద్విదేశకత్వం సూచయతి. పరిసాంత్వయన్ ప్రథమసామోక్తిభిరుపలాలయన్నిత్యర్థః. ౩౬. స. భవాన్

శ్లాఘనీయగుణశ్శూరైర్భవాన్ భోజ్యయశస్కరః, స కథం భగినీం హన్యాత్స్త్రియముద్వాహపర్వణి. ౩౭. మృత్యుర్జన్మవతాం వీర దేహేన సహ జాయతే, అద్య వాబ్దశతాంతే వా మృత్యుర్వై ప్రాణినాం ధ్రువః. ౩౮. దేహే పంచత్వమాపన్నే దేహీ కర్మానుగోఽవశః, దేహాంతరమనుప్రాప్య ప్రాక్తనం త్యజతే*వపుః. ౩౯. వ్రజంస్తిష్ఠన్పదైకేన యథైవైకేన గచ్ఛతి, యథా తృణజలూకైవం దేహీ కర్మగతిం గతః. ౪౦. స్వప్నే యథా పశ్యతి దేహమీదృశం మనోరథేనాభినివిష్ట

ఇతి. శ్లాఘనీయగుణ ఇతి గుణకీర్తనం. భగినీమితి సంబంధకథనం. పుత్రికోపమేత్యభేదం వక్ష్యతి. హన్యాదితి స్త్రీవధనివృత్త్యా యశోలాభం దర్శయతి.—ఉద్వాహపర్వణీతి సంతానవృద్ధ్యుపకారం దర్శయతి. ౩౭. మమ మరణభయేన హన్మీతి చేత్తథాపి మరణస్యాపరిహారణీయత్వాత్ దేహాంతరస్య చావశ్యంభావిత్వాత్తత్రాపి భోగప్రేమాస్పదత్వాదీనామవిశేషాత్తద్భయేన పాపాచరణమయుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ.—మృత్యురితి. దేహేన సహేతి. విధాత్రా లలాటే లిఖితత్వాదితి. దేహస్య క్షణభంగురత్వాన్నిత్యమాశంక్యో మృత్యురితి వా. తథాపి కాలవిలంబార్థం హన్మీతి చేత్తత్రాహ.—అద్య వేతి. అవశ్యం భావిని మరణే. విలంబమాత్రాయ పాపాచరణమయుక్తమితిభావః. ౩౮. కించ తస్మిన్ దేహే గతే యది దేహాంతరం న స్యాత్. తదా పాపేనాప్యేతత్పాలనం యుజ్యేత న తు తదస్తీత్యాహ దేహ ఇతి. ఆపన్నప్రాయే కర్మవశాదయత్నత ఏవ ప్రథమం దేహాంతరం ప్రాప్య. పశ్చాత్ పూర్వం వపుస్త్యజతి. ౩౯. అత్ర దృష్టాంతః. వ్రజన్నితి. ఏకేన అగ్రతో నిహితేన పదా తిష్ఠన్ భువమవష్టభ్య దేహం బిభ్రత్. పశ్చాదన్యేన పూర్వప్రదేశాదుత్థాప్య. పురో నిహితేన గచ్ఛతి తద్వత్. అత్ర చ స్వీకారపరిత్యాగౌ నాత్యంతభిన్నవిషయావితి స్పష్టం దృష్టాంతాంతరమాహ.—యథా తృణజలూకేతి. సా హి తృణాంతరమవష్టభ్య పూర్వతృణం త్యజతి. ఏవం కర్మపథే వర్తమానో జీవోఽపి. ౪౦.

కథం హన్యాత్ స్త్రీహననమేవాతిపాతకావహం. తత్రాపి భగిన్యాః తదపి వివాహపర్వణ్యేవేతి కిము వక్తవ్యమితి భావః. ౩౭. నన్వేవమపి మరణభియా హన్మీత్యాశంక్య. అకృత్యకరణాత్పాతకం పరమవశిష్యతే మరణం తు న కేనాపి పరిహర్తుం శక్యమిత్యాహ—మృత్యురితి. దేహేన సహేతి. పూర్వకర్మానుగుణ్యేన నియతోపస్థితికత్వాదిత్యర్థః. తథాపి కాలవిలంబార్థం హన్మీతి చేత్తత్రాహ— అద్య వేతి. యథావిధి సమయం మృతావవశ్యంభావిన్యాం. దురాశయా వివేకినః పాపాచరణమనుచితమితి భావః. ౩౮. కించ. లౌకికభోగైకలంపటస్య భోగాయతనేఽస్మిన్నష్టేఽపి కర్మానుగుణం దేహాంతరప్రాప్తేరావశ్యకత్వాన్నియతవినాశస్యాస్య పాపాచరణేనాపి పాలనాశా వ్యర్థేత్యభిప్రయన్నాహ— దేహ ఇతి. పంచత్వం మృతిం ఆపన్నే ప్రాప్తప్రాయే సతీత్యర్థః. త్యజతే త్యజతి. కర్మానుగత్యా భోగాయతనం దేహాంతరమవశ్యం భజతీత్యర్థః. ౩౯. అత్ర దృష్టాంతమాహ.—వ్రజన్ గచ్ఛన్ పురుషః ఏకేన పదా అగ్రే నిహితేనేత్యర్థః. తిష్ఠన్ భువమవష్టభ్య దేహం వహన్. ఏకేన పూర్వదేశాదాకృష్యాగ్రనిహితేన పదేత్యర్థః. యథా వా గచ్ఛతి తద్వత్. యద్వా. జీవదశాయామపి దేహస్థితేర్భంగురతయా పురుషో మ్రియత ఏవేత్యేతదర్థద్యోతకోఽయం దృష్టాంతః. యథా గచ్ఛన్ ఏకపాదేన తిష్ఠన్నపి గచ్ఛత్యేవ తద్వదితి. దేహాంతరపరిగ్రహేణ పూర్వదేహత్యాగే స్పష్టం దృష్టాంతమాహ.—యథేతి. తృణజలూకాపి తృణాంతరమవష్టభ్యైవ పూర్వతృణం త్యజతి. ఏవం కర్మానుగుణ జీవోఽపీత్యర్థః. ౪౦. పునరప్యుక్తార్థమేవ స్వప్నజాగ్రద్దశానుభూతార్థదృష్టాంతేన ప్రతిపాదయతి—

తనః, దృష్టశ్రుతాభ్యాం మనసానుచింతయన్ ప్రపద్యతే తత్కిమపి హ్యపస్మృతిః
౪౧. యతో యతో ధావతి దైవచోదితం మనో వికారాత్మకమాప పంచసు,

దేహవిషయావేవ స్వీకారపరిత్యాగౌ దర్శయితుం దృష్టాంతాంతరమాహ—స్వప్న ఇతి. దృష్టం రాజాదిదర్శనం. శ్రుతం ఇంద్రాదిశ్రవణం. తాభ్యాం ఆహితసంస్కారేణ మనసా తదేవానుచింతయన్. ఈదృశం జాగ్రద్దృష్టశ్రుతసదృశం రాజాదిదేహరూపం. కిమపి అతితుచ్ఛమనిరుక్తం పశ్యతి. క్షణాంతరే చ తదేవాహమితి ప్రతిపద్యతే మన్యతే. తతశ్చ జాగ్రద్దేహాదపగతస్మృతిర్భవతి పురుషో యథేతి. జాగ్రత్యేవ దర్శయితుం దృష్టాంతాంతరమాహ—మనోరథేనేతి. అత్రాపి దృష్టశ్రుతాభ్యామిత్యాది సర్వం యోజ్యం. తథా చ వక్ష్యతి. శ్లో. ''జంతోర్వై కస్యచిద్ధేతోర్మృత్యురత్యంతవిస్మృతిః, జన్మ త్వాత్మతయా పుంసస్సర్వభావేన భూరివ. విషయస్వీకృతిం ప్రాహుర్యథా స్వప్నమనోరథా, స్వప్నే మనోరథే చేత్థం ప్రాక్తనం న స్మరత్యసా'' విత్యాది. తద్వదత్రాపి కర్మవశాద్దేహాంతరం ప్రాప్య ప్రాక్తనం త్యజతీతి. ౪౧. నను విచిత్రదేహహేతూనాం కర్మణామకృతత్వాద్దేహవిశేషప్రాప్తౌ కిం కారణమత ఆహ—యతో యత ఇతి. దేహస్య పంచత్వసమయే పంచసు గుణేషు పంచభూతేషు మాయానిరచితేషు. మాయయా నానాదేహరూపేణ రచితేషు. దైవేన ఫలాభిముఖేన కర్మణా చోదితం నానావికారాత్మకం మనో యం యం దేహం దేవతిర్యగాదిరూపం ప్రతిధావతి ధావచ్చ సత్ యం యమాప అభినివేశనప్రాప్తం. తత్ర తత్ర అసౌ దేహీ జాయతే. నను మనసః కర్మకర్తృత్వాత్తదేవ జాయతాం నత్వకర్తాత్మేత్యత ఆహ.—ప్రపద్యమాన ఇతి. తదేవాహమితి ప్రపద్యమానస్తేన

దృష్టం రాజాదిదర్శనం. శ్రుతమింద్రాదిశ్రవణం. ఉభయత్ర భావే క్తః. తాభ్యామాహితసంస్కారేణేతి శేషః. మనసా. దృష్టశ్రుతాభ్యామితి చతుర్థీ వా. దృష్టశ్రుతమభీప్సితలాభార్థమిత్యర్థః. అనుచింతయన్ ధ్యాయన్. మనోరథేన దృష్టశ్రుతవిషయమనోరథేన అభినివిష్టచేతనః ఆక్రాంతాత్మా. పుమాన్. అపస్మృతిః జాగ్రద్దేహస్మృతిరహితః. అపగతహితావబోధో వా. ఈదృశం దృష్టశ్రుతరాజాదిసదృశం. కిమపి తచ్ఛరీరం స్వప్నే యథా పశ్యతి. స్వయమాస్థిత ఇవానుభవతీత్యర్థః. జాగ్రద్దశాయామపి ఏవం చింతయన్ పుమాన్. అపస్మృతిః వర్తమానదేహస్మృతిరహితస్సన్. కిమపి తదేవ రాజాదిశరీరం ప్రపద్యతే. తాదృశదేహమధిష్ఠాయ వర్తమాన ఇవ అభిమానవాన్ భవతి. తద్వదితి. యద్వా. తద్రాజాదిశరీరమేవానుచింతయన్. ఈదృశం కిమపి స్వప్నే యథా పశ్యతి స్వయమాస్థిత ఇవానుభవతీత్యర్థః. జాగ్రద్దశాయామపి తదేవానుచింతయన్నీదృశం కిమపి ప్రపద్యతే. తద్వదితి యోజనా. ౪౧. నన్వస్తు దేహాంతరప్రాప్తిరావశ్యకీ తథాప్యేతాదృశదేహలాభే కిం మానమత ఆహ—యతో యత ఇతి. మనః దైవచోదితం ఫలాభిముఖాదృష్టప్రేరితం సత్ - పూర్వదేహనాశసమయ ఇత్యర్థః. యతో యతో ధావతి యయా యయా దిశా ప్రవర్తతే అథ మాయయా భగవత్సంకల్పేన రచితేషు దేహాత్మనా ఘటితేషు పంచసు గుణేషు భూతేషు. వికారాత్మకం దేహం యమితి శేషః. ఆప అభిలాష చేత్యర్థః. అసౌ దేహీ ప్రపద్యమానః ఉత్పత్తిమాప్నువన్ తేన దేహేన సహ జాయతే. యద్వా—యతో యత ఇత్యత్రాద్యం. ఇణశ్శతృప్రత్యయాంతం పదం. అన్యదవ్యయం తథా చ. యతః గచ్ఛతః మ్రియమాణస్యేత్యర్థః. మనః యతో యయా దిశా ధావతీతి అన్య

గుణేషు మాయారచితేషు దేహ్యసౌ ప్రపద్యమానస్సహ తేన జాయతే. ౪౨. జ్యోతిర్యథైవోదకపార్థివేష్వదస్సమీరవేగానుగతం విభావ్యతే, ఏవం స్వమాయారచితేష్వసౌ పుమాన్ గుణేషు రాగానుగతో విముహ్యతి. ౪౩. తస్మాన్న కస్యచిద్ద్రోహమాచరేత్స తథావిధః, ఆత్మనః క్షేమమన్విచ్ఛన్ ద్రోగ్ధుర్వై పరతో భయమ్. ౪౪. ఏషా తవానుజా బాలా కృపణా పుత్రికోపమా, హంతుం నార్హసి కల్యాణీ మిమాం త్వం దీనవత్సల. ౪౫. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం స సామభిర్భేదై

సహ జాయత ఇతి. ౪౨. నను సత్యం భవిష్యత్యేవ కిమపి దేహమాత్రం. తథాప్యస్య అతిప్రియస్య రాజదేహస్య రక్షణాయ. అకృత్యమపి క్రియత ఇతి చేత్తత్రాహ—జ్యోతిరితి. ఆదశ్చంద్రాదిజ్యోతిః ఉదకయుక్తేషు పార్థివేషు ఘటాదిషు. యద్వా ఉదకేషు పార్థివేషు తైలఘృతాదిషు ప్రతిబింబేన స్థితం. సమీరస్య వాయోర్వేగమనుగతం కంపాదియుక్తం ప్రతీయతే యథా. ఏవం స్వావిద్యారచితేషు గుణేషు దేహేషు. అసౌ రాగేణానుగతః ప్రవిష్టో ముహ్యతి అభినివేశం ప్రాప్నోతి. అయం భావః. ఆత్మనస్తావద్దేహాద్యధ్యాసాజ్జన్మోక్తం సహ తేన జాయత ఇతి. తతశ్చాన్యోన్యధర్మాధ్యాసాద్యథా దేహధర్మాః కార్శ్యాదయః ఆత్మని ప్రతీయంతే స్థూలోఽహం కృశోఽహమితి. ఏవమాత్మధర్మాః ప్రేమాస్పదత్వజ్ఞానాశ్రయత్వాదయోఽపి. దేహాదిష్వితి. అతః రాజసూకరాదిదేహయోర్విశేషాభావాత్ వ్యర్థో మృత్యుప్రతీకారఇతి. ౪౩. ఏవముక్తం సామోపాయముపసంహరన్భేదమాహ—తస్మాదితి. పరత ఇతి. అభిద్రుహ్యమాణాత్ తత్సంబంధినశ్చ యమాదితి. భయం ఇహాముత్ర చ భయమితి భేదో దర్శితః. ౪౪. పునస్సామైవాహ.—ఏషేతి. పుత్రికోపమా దారుమయీ వా అచేతనప్రాయా. ౪౫. ఏవ

మానం. తదుక్తం. గీతాయాం. శ్లో. "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబర"మిత్యాదినా. ౪౨. ఉక్తమేవార్థం సదృష్టాంతం విశదయతి—జ్యోతిరితి. ఉదకపార్థివేషు ఉదకపూర్ణతటాకాదిషు. అదః ప్రతిబింబత్వేన పరిదృశ్యమానం. జ్యోతిః అర్కాదితేజః. సమీరవేగేన అనుగతం తరంగాత్తరంగాంతరం ప్రాప్తం యథైవ విభావ్యతే ప్రతీయతే. ఏవమసౌ స్వమాయయా భగవత్సంకల్పేన రచితాః స్వమాయారచితాః తేషు. యద్వా—స్వస్మై మాయారచితాః. తేషు. స్వభోగార్థం దేహాత్మనా మాయాఘటితేష్విత్యర్థః. గుణేషు భూతేషు మాయాసంకల్పనిర్మితేషు. గుణమయశరీరేష్వితి వా. రాగేణానుగతః అనుప్రవిష్టః విముహ్యతి మోహం ప్రాప్నోతీతి. ౪౩. ఏవం శ్లాఘనీయగుణఇత్యాదిభిరుక్తం గుణకీర్తనసంబంధాదిప్రవచనపూర్వకపరమార్థబోధాదిరూపం సామవాదముపసంహరన్ దృష్టాదృష్టభయవచనరూపం భేదమాహ—తస్మాదితి. మృతోర్దేహాంతరప్రాప్తేశ్చావశ్యకత్వాదిత్యర్థః. తథావిధః ఉక్తదృష్టాదృష్టజ్ఞానవాన్. క్షేమమన్విచ్ఛన్నితి దృష్టభయం దర్శితం. పరద్రోహేణ శ్రేయోహానిస్స్యాదిత్యర్థః. ద్రోగ్ధుః. ద్రోహమాచరతః. పరతో భయం పరలోకే యమాద్భయమిత్యదృష్టభయముక్తం. ౪౪. పునః సామవాదమాహ—ఏషేతి. పుత్రికోపమా పాంచాలికాతుల్యా తథా పరతంత్రేత్యర్థః. శ్లో. "పాంచాలికా పుత్రికా స్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతే"తి నిఘంటుః. యద్వా. అపత్యప్రాయా. అతిశయితప్రేమాస్పదద్యోతనార్థమిదం విశేషణం. స్త్రీత్వానుజాత్వబాల్యదైన్యాదిభిర్దయనీయైవ. తత్రాపి దీనవత్సలస్య తవ కృపణావధస్సుతరామనుచితమితి భావః. కల్యాణీమిత్యనేన త్వయి కాఽపి రక్షైవ పర్యవస్యతి. వధోద్యోగస్తు నసహ్యో భవేదితి ద్యోత్యతే. ౪౫.

శ్చోద్యమానోఽపి దారుణః, న వ్యవర్తత కౌరవ్య పురుషాదానువ్రతః. ౪౬. నిర్బంధం తస్య తం జ్ఞాత్వా విచింత్యానకదుందుభిః, ప్రాప్తకాలం ప్రతివ్యోఢు మిదం తత్రాన్వపద్యత. ౪౭. మృత్యుర్బుద్ధిమతాపోహ్యో యావద్బుద్ధిబలోదయమ్, యద్యసౌ న నివర్తేత నాపరాధోఽస్తి దేహినః. ౪౮. ప్రత్యర్ప్య మృత్యవే పుత్రా న్మోచయే కృపణామిమామ్, సుతా మే యది జాయేరన్ మృత్యుర్వా న మ్రియేత చేత్. ౪౯. విపర్యయో వా కిం న స్యాద్గతిర్ధాతుర్దురత్యయా, ఉపస్థితో నివర్తేతని వృత్తః పునరాపతేత్. ౫౦. అగ్నేర్యథా దారువియోగయోగయోరదృష్టతోఽన్య న్న నిమిత్తమస్తి,ఏవం హి జంతోరపి దుర్విభావ్యశ్శరీరసంయోగవియోగహేతుః. ఏవం విమృశ్య తం పాపం యావదాత్మనిదర్శనమ్, సాంత్వయామాస వై శౌరిర్బహుమానపురస్సరమ్. ౫౨. ప్రహృష్టవదనాంభోజో నృశంసం నిరపత్రపమ్, మనసాదూయమానేన ప్రహసన్నిదమబ్రవీత్. ౫౩. న హ్యస్యాస్తే భయం సౌమ్య యద్వై త్వాహాశరీరవాక్, పుత్రాన్ సమర్పయిష్యేఽహం యతస్తే భయముత్థి

మితి. చోద్యమానః ఉపదిశ్యమానః స్వయం దారుణః పునః పురుషాదాన్ రాక్షసాన్. అనువ్రతః అనుసృత ఇతి. ౪౭. నిర్బంధమితి. ఆనకదుందుభిరితి పదం మహాభాగ ఇత్యుక్తోక్తాభిప్రాయం. ప్రతివ్యోఢుం ప్రతికర్తుమిత్యర్థః. ఇదం వక్ష్యమాణం ప్రత్యర్పణం అన్వపద్యత. జ్ఞాతవాన్. ౪౮. ననుఖలోఽయమేతన్న మన్యేతేత్యాశంక్యాహ—మృత్యురితి. ౪౯. తస్మాదపి దుష్టాదోషపరిహారాద్యైవం కరిష్యామీత్యాహ.—ప్రత్యర్ప్యేతి. మృత్యవే కంసాయ. నన్వేవమపి నైవ న్యాయ్యమిత్యాశంక్యాహ.—సుతా ఇతి. అస్యాం యది మే సుతా జాయేరన్. తదా యద్భావి, తద్భవతు జీవితం తు తావద్భవేదేవ. తదంతరా యద్యయమేవ మ్రియేత. తదా న కించిదన్యాయ్యం. ౪౯. యది చ సుతా భవిష్యంతి న చాయం మ్రియేత. తదా మత్పుత్రాదేవాస్య మరణమిత్యాహ—విపర్యయఇతి. నను ప్రౌఢస్య కంసస్య కథం బాలకాత్కథం మృత్యుస్స్యాదిత్యత్రాహ—గతిరితి. ధాతుః. శ్లో. "అస్యాస్త్వామష్టమో గర్భో హంతా యాంవహసేఽబుధే"త్యుక్తవతః అతః ఇదానీమపత్యార్పణప్రతిజ్ఞైవ మంత్రః. తథా సతి. ఉపస్థితో మృత్యురయం తావన్నివర్తేత. ఇదానీం నివృత్తః పునః కాలాంతరే ఆపతేచ్చేత్తదానాపరాధో మమేత్యర్థః. అథవా మత్పుత్రాదుపస్థితో మృత్యురస్యావధాద్యో నివర్తేత స పునరనేన సన్మంత్రేణ భవేదేవేతి. యద్వా. గతిర్ధాతుర్దురత్యయేత్యేతస్య ప్రపంచ ఉపస్థిత ఇతి.౫౦. ప్రాణినామదృష్టం దుర్వితర్క్యమితి సదృష్టాంతమాహ—అగ్నేరితి. వనే వృక్షాన్ ప్రదహన్ వహ్నిః సన్నిహితానపి వృక్షాన్ పరిత్యజ్య కదాచిత్ దూరస్థానేవ దహతి గ్రామే గృహాన్ వా, న హితస్య ప్రాణ్యదృష్టవ్యతిరేకేణ కించిన్నియామకమస్తి. యథా ఏవం జంతోర్జన్మమరణయోరపి హేతుర్దుర్విభావ్యః అచింత్యః. ౫౧. ఏవమితి. యావదాత్మనిదర్శనం స్వప్రజ్ఞావధి. విమృశ్య విచార్య. ౫౨. ప్రహృష్టేతి. తస్య విశ్వాసాయ వికసితముఖాంభోజస్సన్ ప్రహసన్ అబ్రవీత్. ౫౩. నేతి. యత్ యథా అశరీరిణీ వాగాహ.—తథా వై నిశ్చితం. అస్యాస్సకాశాత్ తే భయం నాస్తి ఖలు.యతఃయే

ధాతుః అఘటితఘటనాశక్తస్య నివృత్తోఽపి వరదానాదినాఽఽగతోఽపి. ౫[illegible].

తమ్. ౫౪. శ్రీశుక ఉవాచః—స్వసుర్వధాన్నివవృతే కంసస్తద్వాక్యసారవిత్, వసుదేవోఽపి తం ప్రీతః ప్రశస్య ప్రావిశద్గృహమ్. ౫౫. అథ కాల ఉపావృత్తే దేవకీసర్వదేవతా, పుత్రాన్ ప్రసుషువేచాష్టౌ కన్యాం చైవానువత్సరమ్ ౫౬. కీర్తిమంతం ప్రథమజం కంసాయానకదుందుభిః, అర్పయామాస కృచ్ఛ్రేణ సోఽనృతాదతివిహ్వలః. ౫౭. కిం దుస్సహన్నుసాధూనాం విదుషాం కిమపేక్షితమ్, కిమకార్యం కదర్యాణాం దుస్త్యజం కిం ధృతాత్మనామ్. ౫౮. దృష్ట్వా సమత్వం తచ్ఛౌరేస్సత్యేచైవ వ్యవస్థితమ్, కంసస్తుష్టమనా రాజన్ ప్రహసన్నిదమబ్రవీత్. ౫౯. ప్రతియాతు కుమారోఽయం నహ్యస్మాదస్తిమే భయమ్, అష్టమాద్యువయోర్గర్భాన్మృత్యుర్మేఽభిహితః కిల. ౬౦. తథేతి సుతమాదాయ యయావానకదుందుభిః, నాభ్యనందత తద్వాక్యమసతోఽవిజితాత్మనః. ౬౧. నందాద్యా యే వ్రజే గోపా యాశ్చామీషాం చ యోషితః, వృష్ణయో వసుదేవాద్యా దేవక్యాద్యా యదుస్త్రియః. ౬౨. సర్వే వై దేవతాప్రాయా ఉభయోరపి భారత, జ్ఞాతయో బంధుసుహృదో యే చ కంసమనువ్రతాః. ౬౩. అసురాస్సర్వఏవైతే లోకోపద్రవకారిణః, ఏతత్కంసాయ భగవాన్ శశంసాభ్యేత్య నారదః. ౬౪. భూమేర్భారాయమాణానాం దైత్యానాం చ వధోద్యమమ్, ఋషేర్వినిర్గమే కంసో యదూన్మత్వా సురానితి. ౬౫. దేవక్యా గర్భసంభూతం విష్ణ్వంశం స్వవధం ప్రతి, దేవకీం వసుదేవం చ నిగృహ్య నిగళైర్గృహే, జాతం జాతమహన్ పుత్రం తయోరజనశంకయా. ౬౬. మాతరం పితరం భ్రాతౄన్ పుత్రాంశ్చ సుహృదస్సఖీన్, ఘ్నంతి హ్యసుతృపో లుబ్ధా రాజానః ప్రాయశో భువి. ౬౭. ఆత్మానమిహ సంజాతం జానన్ ప్రాగ్విష్ణునా హతమ్, మహాసురం కాలనేమిం యదుభిస్సవ్యరుధ్యత. ౬౮. ఉగ్రసేనం చ పితరం

భ్యః పుత్రేభ్యః తే భయం ఉత్థితం అష్టమో హంతేత్యుక్తే అన్యోన్యాపేక్షయా సర్వేప్యష్టమా భవేయురిత్యుద్భూతం. తాన్ అస్యాః పుత్రాన్ సమర్పయిష్యే. ౫౪. స్వసురితి. నివవృతే నివృత్తః తద్వాక్యే సారః. ఉపపత్తిస్తద్వత్. ౫౫. అథేతి. కాల ఉపావృత్తే ప్రసూతికాలే ప్రాప్తే. సర్వాః సర్వాత్మా భగవానేవ దేవతా యస్యాస్సా భగవదాశ్రయత్వాత్ సర్వదేవతామయీతి వా. ౫౬. ౫౭. నను మృత్యవే పుత్రం కథమర్పితవానిత్యపేక్షాయామాహ—కిందుస్సహమితి. సాధూనాం సత్యసంధానాం నను పుత్రలాలనసుఖాపేక్షా కథం త్యక్తేత్యతఆహ.—విదుషామితి. భగవానేవ తత్త్వం నాన్యదితి జానతామిత్యర్థః. నను స్వయం నీతే సతి. కంసో బాలం న హన్యాదితి మత్వా. నీతవానితి కిం న స్యాత్? నేత్యాహ —కిమకార్యమితి. నను దేవకీపుత్రం కథంత్యాజేత్యతఆహ.—కిందుస్త్యజమితి. చిత్తే ధృత ఆత్మా హరిర్యైస్తేషాం. ౫౮-౬౧. కంసస్య శాంతిర్దేవకార్యానుగుణా న భవతీతి నారదస్య ప్రత్యవస్థానం తదాహ—నందాద్యా ఇత్యాదిత్రయేణ. ౬౨. సర్వ ఇతి. ఉభయోః వసు

యదుభోజాంధకాధిపమ్, స్వయం నిగృహ్య బుభుజే శూరసేనాన్ మహాబలః. ౬౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టాదశసహస్రికాయాం, సంహితాయాం పారమహంస్యాం, శ్రీవైయ్యాసిక్యాం, శ్రీహయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్యాయాం, దశమ స్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ప్రలంబబకచాణూరతృణావర్తమహాశనైః, ముష్టికారిష్టద్వివిధపూతనాకేశిధేనుకైః ౧. అన్యైశ్చాసురభూపాలైర్బాణభౌమాదిభిర్యుతః, యదూనాం కదనం చక్రే బలీ మాగధసంశ్రయః. ౨. తే పీడితానివివిశుః కురుపాంచాలకేకయాన్, సాల్వాన్ విదర్భాన్నిషధాన్ విదేహాన్ కోసలానపి. ౩. ఏకే తమనురుంధానాః జ్ఞాతయః పర్యుపాసతే, హతేషు షట్సు బాలేషు దేవక్యా ఔగ్రసేనినా. ౪. సప్తమో వైష్ణవం ధామ యమనంతం ప్రచక్షతే, గర్భో బభూవ దేవక్యాహర్షశోకవివర్ధనః. ౫. భగవానపి విశ్వాత్మా విదిత్వా కంసజం భయం, యదూనాం నిజనాథానాం యోగమాయాం సమాదిశత్. గచ్ఛ దేవి వ్రజంభద్రే గోపగోభిరలంకృతమ్, రోహిణీ వసుదేవస్య భార్యాస్తే నందగోకులే. ౭. అన్యాశ్చ కంససంవిగ్నా వివరేషు వసంతి హి. ౮. దేవక్యా జఠరే గర్భం శేషాఖ్యం ధామ మామకమ్, తత్సన్నికృష్య రోహిణ్యా ఉదరే సన్నివేశయ. ౯. అథాహమంశభాగేన దేవక్యాః పుత్రతాం శుభే, ప్రాప్స్యామి త్వం యశోదాయాం నందప

దేవనందకులయోః. ౬౩. ౬౪. భూమేరితి. దేవకృతమితి శేషః. ౬౫. దేవక్యాఇతి. నిగళైశ్శృంఖలైః అజనోవిష్ణుః తచ్ఛంకయా. ౬౬. ౬౯.

ఇతి శ్రీమచ్ఛ్రీధరాచార్యవిరచిత భావార్థదీపికాయాం, దశమస్కంధే, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వితీయే కంసఘాతాయ దేవక్యాగర్భగో హరిః, బ్రహ్మాదిభిస్తుతస్సా చ సాంత్వితేతి నిరూప్యతే. శ్లో. "యదుభిస్సవ్యరుధ్యంతేత్యుక్తం. తమేవ విరోధం ప్రపంచయతి.—త్వరయా దేవకీగర్భస్యాన్యత్ర సంచారేణ భగవతః ప్రవేశం వక్తుం సార్ధత్రయేణాహ—ప్రలంబేతి. మహాశనః అఘాసురః. ౧.—౩. ఏకఇతి. అనురుంధానాః అనువర్తమానాః. ౪. సప్తమఇతి. ధామ కళా. తదేవ సప్తమో గర్భో బభూవ. కిం తద్ధామేత్యతఆహ.—యమనంతమితి. హర్షశోకవివర్ధనః అనంతరూపస్యావతీర్ణత్వాద్ధర్షః పూర్వగర్భసాధారణదృష్ట్యా శోకః. ౫. ౬. గచ్ఛేతి. నను సా గోకులే కిమిత్యాస్తే? అత ఆహ—అన్యాఇతి. న కేవలం సైవ. అన్యా అపీతి. వివరేషు అలక్ష్యస్థానేషు. ౮. దేవక్యాఇతి. జఠరే సంతం. నను గర్భ ఆకృష్యమాణః కథం జీవతీత్యతఆహ—మామకం ధామేతి. తత్ తతః. ౯. కిమర్థమేవం కార్యమిత్యతఆహ—అథేతి. అథ అనంతరమిత్యర్థః. అంశభాగేనేతి. అంశైః శక్తిభిః భజతే అధితిష్ఠతి. సర్వాన్ బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతాన్ ఇత్యంశభాగః తేన పరిపూర్ణరూపేణేత్యర్థః. యద్వా—జ్ఞానైశ్వర్యబలాదిభిః. భాజయతి యోజయతి. స్వీయానితి తేన యద్వా. అంశేన పురుషరూపేణ మాయాయా భాగో భజనం ఈక్షణం యస్య తేన. యద్వా

త్వాఖ్యం భవిష్యసి. ౧౦. అర్చిష్యంతి మనుష్యాస్త్వాం సర్వకామవరేశ్వరీం, నానో
పహారబలిభిస్సర్వకామవరప్రదామ్. ౧౧. నామధేయాని కుర్వంతి స్థానాని చ నరా
భువి, దుర్గేతి భద్రకాళీతి విజయా వైష్ణవీతి చ. ౧౨ కుముదా చండికా కృష్ణా
మాధవీ కన్యకేతి చ, మాయా నారాయణీశానా శారదేత్యంబికేతి చ. ౧౩.
గర్భం సంకర్షణాత్తం వా ఆహుస్సంకర్షణం భువి, రామేతి లోకరమణాద్బలభద్రం
బలోచ్ఛ్రియాత్. ౧౪. సందిష్టైవం భగవతా తథేత్యోమితి తద్వచః, పరిగృహ్య
పరిక్రమ్య గాం గతా తత్తథాకరోత్. ౧౫ గర్భే ప్రణీతే దేవక్యా రోహిణ్యాం యో
గనిద్రయా, అహో విస్రంసితో గర్భ ఇతి పౌరా విచుక్రుశుః. ౧౬. ఆవివేశాంశభా
గేన మన ఆనకదుందుభేః, అంశేన భగవాన్ విష్ణుర్భువో భారాపనుత్తయే. ౧౭.
స బిభ్రత్పౌరుషం ధామ భ్రాజమానో యథా రవిః, దురాసదోఽతిదుర్ధర్షో భూ
తానాం సంబభూవ హ. ౧౮. తతో జగన్మంగళమచ్యుతాంశం సమాహితం
శూరసుతేన దేవీ, దధార సర్వాత్మకమాత్మభూతం కాష్ఠా యథానందకరం మనస్తః.
౧౯. సా దేవకీ సర్వజగన్నివాస నివాసభూతా నితరాం న రేజే, భోజేం

అంశేన మాయయా గుణావతారాదిరూపాః భాగాః భేదాః యస్య తేన. యద్వా. అంశా ఏవ
మత్స్యకూర్మాదిరూపాః భజనీయాః. న తు సాక్షాత్స్వరూపం యస్య తేన యద్వా—అంశైః జ్ఞాన
బలాదిభిః భజనం అనువర్తనం భక్తేషు యస్య తేన. సర్వథా పరిపూర్ణరూపేణేతి వివక్షితం. శ్లో.
"కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమి"త్యుక్తత్వాదితి. తాం ప్రోత్సాహయతి—త్వం యశోదాయామిత్యా
దినా సార్ధచతుష్టయేన. ౧౦. అర్చిష్యంతీతి. సర్వాన్ పుత్రాదీన్ కామయంతే యే. తేషాం వరాం
ఈశ్వరీం నియంత్రీం అర్చకానాం సర్వకామవరాన్ ప్రదదాతి యా తాం. ౧౧.—౧౩. త్వద్వికర్ష
ణేన తస్య సంకర్షణ రామ బలభద్రేతి వ్యపదేశా భవిష్యంతీత్యాహ—గర్భేతి. రామేతి చ
సంబోధనం. కరిష్యంతి. త్వయా సంకృష్టేన తేన లోకస్య రమణాత్ రత్యుత్పాదనాత్. ౧౪. సంది
ష్టేతి. తథేతి పునరపి ఓమిత్యాదరేణ ప్రతిగృహ్య గాం పృథ్వీం. ౧౫. గర్భ ఇతి. విస్రంసితః విస్రస్త
ఇత్యేవం చుక్రుశుః న తు తద్విదురిత్యర్థః. ౧౬. ఆవివేశేతి. మనః ఆవివేశ మనస్యావిర్బభూవ. జీవా
నామివ న ధాతుసంబంధ ఇత్యర్థః. ౧౭. స ఇతి. ధామ శ్రీవిష్ణోః. ౧౮. తత ఇతి. జగన్మంగళం
అచ్యుతాంశం అచ్యుతాః చ్యుతిరహితాః అంశాః ఐశ్వర్యాదయో యస్య తం. యద్వా. అచ్యుతస్య
అంశ ఇవాంశః భక్తానుగ్రహార్థం పరిచ్ఛన్నవపురిత్యర్థః. సమాహితం సమ్యగుద్భూతమేవ ఆహితం వేద
దీక్షయా అర్పితం. దేవీ ద్యోతమానా శుద్ధసత్త్వేత్యర్థః. సర్వాత్మకం సర్వస్యాత్మానం. అతఏవాత్మ
భూతం స్వస్మిన్సదావేవ సంతం. మనస్తః మనసైవ. దధార ధారణయా ధృతవతీ. అత్రానురూపం
దృష్టాంతమాహ—యథా కాష్ఠా ప్రాచీ దిక్ ఆనందకరం చంద్రమితి. ౧౯. సేతి. సర్వజగన్నివాసస్య
శ్రీహరేర్నివాసభూతా సత్యపి. నితరాం సర్వజనాహ్లాదకతయా న రేజే. కింతు. స్వయమేవానంద
మన్వభూత్. యతః కంసస్య గృహే రుద్ధా అన్యైర్న దృశ్యతే ఘటాదిషు రుద్ధా అగ్నిశిఖా దీప

ద్రగేహేఽగ్నిశిఖేవ రుద్ధా సరస్వతీ జ్ఞానఖలే యథా సతీ. ౨౦. తాం వీక్ష్య కంసః ప్రభయా జితాంతరాం విరోచయంతీం భవనం శుచిస్మితామ్, ఆహైష మే ప్రాణహరో హరిర్గుహాం ధ్రువం శ్రితో యన్న పురేయమీదృశీ. ౨౧. కిమద్య తస్మిన్ కరణీయమాశు యదర్థతంత్రో న విహంతి విక్రమం, స్త్రియాస్స్వసుర్గురుమత్యా వధోఽయం యశశ్శ్రియం హంత్యనువేలమాయుః. ౨౨. విహంతి కీర్తిం సుదురాసదాం పరైస్త్యజంతి సంతో యశసా విహీనం, స ఏష జీవన్ ఖలు సంపరేతో వర్తేత యోఽత్యంతనృశంసితేన. ౨౩. దేహే మృతే తం మనుజాశ్శపంతి గంతా తమోఽంధం తనుమానినో ధ్రువమ్. ౨౪. ఇతి ఘోరతమాద్భావాత్సన్నివృత్తస్స్వయం ప్రభుః, ఆస్తే ప్రతీక్ష్య తజ్జన్మ హరేర్వైరానుబంధకృత్. ౨౫. ఆసీనస్సంవి

బ్రహ్మేశానాదిదేవగణాః, దేవకీగర్భస్థితం పరమపురుషం స్తువంతి.

శంస్తిష్ఠన్ భుంజానః పర్యటన్ పిబన్, చింతయానో హృషీకేశమపశ్యత్తన్మయం జగత్. ౨౬. బ్రహ్మా భవశ్చ తత్రైత్య మునయో నారదాదయః, దేవైస్సానుచరైస్సాకం గీర్భిర్వృషణమైడయన్. ౨౭. దేవా ఊచుః—సత్యవ్రతం సత్యపరం

ఇవ. తథా. సతీ శోభమానా. సరస్వతీ జ్ఞానఖలే జ్ఞానవంచకే రుద్ధా యథా. అన్యేషామనుపకారిణీ న రాజతే తద్వత్. ౨౦. తామితి. ప్రభయా భవనం విరోచయంతీం. అజితః శ్రీకృష్ణః అంతరా కుక్షిమధ్యే యస్యాస్తాం. ఏష విరోచమానః గుహాం శ్రితః గర్భే స్థితః. ధ్రువం హరిరేవ యత్ యస్మాదీదృశీయం పూర్వం నాసీత్. ౨౧. [illegible] స్వయమేవాహ— కిమితి. అయమర్థతంత్రో దేవకార్యప్రధానః విక్రమం న విహంతి. [illegible] పరాక్రమం కరిష్యత్యే వేత్యర్థః. యద్వా తర్హీయమిదానీమేవ హన్యతామితి చింతయిత్వాహ—అర్థతంత్రోఽపి పుమాన్. స్వవిక్రమం న విహంతి న నాశయతి స్త్రీవధే తన్నాశకత్వాదితి భావః. తత్రాహ—స్త్రియా ఇతి. గురుమత్యాః గర్భిణ్యాః. ౨౨. విహంతీతి. కించ స ఏష జీవన్నపి మృత ఏవ స్యాత్. నృశంసితేన క్రౌర్యేణ యో వర్తేత. ౨౩. దేహ ఇతి. తం జీవంతమేవ మనుజాశ్శపంతి [illegible]. దేహే మృతే. తనుమానినః పాపినః. నరకం గచ్ఛంతి. అథవా. [illegible]—తనుమానినో దేహాత్మాభిమానినోఽస్య దేహే మృతే. అయం ధ్రువమంధం తమో గమిష్యతీతి. ౨౪. ౨౫. ఆసీన ఇతి. సంవిశన్ శయానః. ౨౬. బ్రహ్మేతి. రమ్యాభిః గీర్భిః వృషణం కామవర్షిణం ఐడయన్ తుష్టువుః. ౨౭. ప్రతిశ్రుతం సత్యం కృతమితి హృష్టాః. సత్యత్వేనైవ ప్రథమం స్తువంతి సత్యవ్రతమితి. సత్యం వ్రతం సంకల్పో యస్య తం. సత్యపరం శ్రేష్ఠం ప్రాప్తిసాధనం యస్మిన్ తం. త్రిసత్యం త్రిష్వపి కాలేషు సృష్టేః పూర్వం ప్రళయానంతరం స్థితిసమయే చ సత్యం అవ్యభిచారేణ వర్తమానం,

---

వృషణం కామవర్షిణం భగవన్తం ఐడయన్ అస్తువన్ [illegible] జ్ఞానముద్రయేత్యర్థః. ౨౭. అథ భగవతా సాధురక్షణాయ ప్రతిజ్ఞాతార్థం సత్యం కృత్వా [illegible] తస్య సత్యాత్మకత్వం స్తువంతి. సత్యవ్రతమితి. సత్యసంకల్పమిత్యర్థః. యద్వా. సత్యవ్రతః అప్రతిహతసంకల్పమాత్రం యస్యేతి. సత్యం సత్యవచనం పరం ప్రధానం యస్య తం. అతఏవ యథాప్రతిశ్రుతమవతార ఇతి భావః.

త్రిసత్యం సత్యస్య యోనిం నిహితం చ సత్యే, సత్యస్య సత్యమృతసత్య నేత్రం సత్యాత్మకం త్వాం శరణం ప్రపన్నాః. ౨౮. ఏకాయనోఽసౌ ద్విఫలస్త్రిమూ

తదేవాహుః. సత్యస్య యోనిమితి. సచ్ఛబ్దేన పృథివ్యప్తేజాంసి. సత్యశబ్దేన వాయ్వాకాశౌ ఏవం సచ్చ త్యం చ సత్త్యం భూతపంచకం. శ్రు. "తత్సత్త్యమిత్యాచక్షత" ఇతి శ్రుతేః. యోనిం కారణం. అనేన సృష్టేః పూర్వం వర్తమానతోక్తా. తథా సత్యే తస్మిన్నేవ నిహితం అంతర్యామితయా స్థితం. అనేన స్థితిసమయేఽపి వర్తమానతోక్తా తథా చ సత్యస్య సత్యం సత్యస్యైకస్య సత్యం పారమార్థికం తన్నాశేఽప్యవశిష్యమాణరూపం అనేన ప్రళయేఽప్యవధిత్వేన సత్యత్వం దర్శితం. ఏవం త్రిసత్యత్వముపపాదితం. తథా ఋతస్య నేత్రం ఋతం చ సూనృతవాణీ. సత్యం చ సమదర్శనం. తథా భగవతా వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాత్. శ్లో. "సత్యం చ సమదర్శనం, ఋతం చ సూనృతా వాణీ కవిభిః పరికీర్తితే"తి. తయోర్నేత్రం నయనసాధనం నేతారం ప్రవర్తకమితి యావత్. ఏవం సర్వప్రకారేణ సత్యాత్మకం త్వాం భగవన్ వయం శరణం ప్రపన్నాః ప్రాప్తా ఇతి. ౨౮. నను భవం

యద్వా చిదచిదాత్మకం జగత్సత్యమిత్యుచ్యతే. శ్రు. "యదన్యద్దేవేభ్యః ప్రాణేభ్యశ్చ తత్సత్. అథ యద్దేవాశ్చ ప్రాణాశ్చ తత్సత్. తదేకయా వాచా న హి వ్యాహ్రియతే సత్య"మితి శ్రుతేః. తతః పరం. యద్వా సత్యశబ్దేన ప్రమాణతమా ఉపనిషద ఉచ్యంతే. తత్పరం. యథార్థవేదనాత్ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. త్రయం ప్రకృతిపురుషకాలాః సత్యా యస్య తం త్రిసత్యం. యద్వా—త్రిష్వప్యుత్పత్తిస్థితిప్రళయేషు సత్యం నైయత్యేన కారణతయా వర్తమానమిత్యర్థః. తదేవాహుః—సత్త్యస్య యోనిమితి. సచ్ఛబ్దేన పృథివ్యప్తేజాంసి. త్యశబ్దేన వాయ్వాకాశౌ చోచ్యంతే. శ్రు. "తత్సత్త్యమిత్యాచక్షత"ఇతి శ్రుతేః. సచ్చ త్యం చ సత్త్యమిత్యేకవద్భావః. తస్య భూతపంచకస్య యోనిం కారణం. శ్రు. "సచ్చ త్యచ్చాభవది"తి శ్రుతేః. ఏతేన నియతపూర్వభావినః, కారణత్వాత్సృష్టేః పూర్వం తస్య వర్తమానతోక్తా. తస్యైతస్మిన్నేవ సృష్టప్రపంచే నిహితం అంతర్యామితయా సన్నిహితమితి స్థితికాలే సత్యత్వముక్తం. సత్యస్య ప్రపంచస్య సత్యం వినాశరహితవిలయస్థానమిత్యర్థః. శ్రు. "తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ"తి శ్రుతేః. అనేన ప్రళయేఽపి స్థితిరుక్తా. యద్వా. సత్యే నిర్వికారే పరమాకాశే నిహితం ప్రతిష్ఠితం. సత్యస్య సత్యం జీవేభ్యోఽపి సత్యం. జీవానాం స్వరూపతో నిర్వికారత్వేన సత్యత్వేఽపి స్వభావవికారవత్త్వాత్తేభ్యోఽపి ధర్మతో నిర్వికారమిత్యర్థః. ఋతస్య నేత్రం ఋతం సూనృతవాక్యం. సత్యం సమదర్శనం శ్లో. "సత్యం చ సమదర్శనం ఋతం తు సూనృతా వాణీ కవిభిః పరికీర్తితే"తి భగవదుక్తేః. తయోర్నేత్రం నేతారం ప్రవర్తకమిత్యర్థః. యద్వా. శ్రు. "ఏవమమృతాదాత్మానం జుగుప్సేది"తి శ్రుతౌ. పుణ్యవ్రతసంబంధిన్యమృతశబ్దప్రయోగాత్ ఋతం పుణ్యం స చానుష్ఠీయమానో ధర్మః. సత్యముచ్యమానో ధర్మః తయోర్నేతారం అథవా సత్యశబ్ద ఆదిత్యవాచీ. శ్రు. "అసావాదిత్యస్సత్యమి"తి శ్రుతేః. తత్సాహచర్యాదృతశబ్దశ్చంద్రవాచీ తన్నేత్రం. శ్రు. "చక్షుషీ చంద్రసూర్యా"వితి శ్రుతేః. సత్యాత్మకం నిర్వికారస్వభావం. సత్యభూతాప్రాకృతశుభవిగ్రహం వా. శ్లో. "ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహ"ఇతి నిఘంటుః. ఏవంభూతం త్వాం శరణం ప్రపన్నాః రక్షితారం తరణోపాయం వా ప్రాప్తాః. శ్లో. "ఉపాయే గృహరక్షిత్రోశ్శబ్దశ్శరణ"మిత్యభిధానాత్. ౨౮. అథ కారణం తు ధ్యేయమితి సర్వకారణస్యైవోపాస్యత్వశ్రవణాత్పూర్వశ్లోకసూ

లశ్చతూరసః పంచశిఖష్షడాత్మా, సప్తత్వగష్టవిటపో నవాక్షో దశచ్ఛదో ద్విఖగో
హ్యాదివృక్షః. ౨౭. త్వమేకఏవాస్య సతః ప్రసూతిస్త్వం సన్నిధానం త్వమను

తోఽపి లోకేశ్వరాః మత్తుల్యా ఏవ. కిమితి మాం శరణం ప్రపద్యంతే? నైనం వాచ్యం. త్వమేవైకస్స
ర్వేశ్వరః. సర్వసృష్ట్యాదికారణత్వాత్. వయం తు త్వదేకశరణా ఏవ. లోకాదిరూపం ద్వైతం చ
సర్వం తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తీతి వక్తుం ద్వైతప్రపంచం వృక్షరూపేణ నిరూపయంతి—ఏకాయన
ఇతి. అసౌ ప్రపంచః ఆదివృక్షః వృశ్చ్యత ఇతి వృక్షః. సమష్టివ్యష్టిదేహరూపః. కథంభూతః.
ఏకాయనః ఏకా ప్రకృతిః అయనం ఆశ్రయో యస్య సః. ద్వే సుఖదుఃఖే ఫలే యస్య సః త్రయో
గుణాస్సత్త్వాదయో మూలాని యస్య సః. ధర్మార్థకామమోక్షాశ్చత్వారో రసా యస్య సః. పంచ
ఇంద్రియాణి శిఖాజ్జ్ఞానప్రకారా యస్య సః. షడూర్మయః. శ్లో. “బుభుక్షా చ పిపాసా చ ప్రాణస్య
మనసః స్మృతౌ, శోకమోహౌ శరీరస్య జరామృత్యూ షడూర్మయః” ఇతి వా. త్వగ్రుధిర
మాంసమేదోఽస్థిమజ్జా యే తే షట్కోశాః ఆత్మానః స్వభావాః యస్య సః షడాత్మా సప్తధాతవః
త్వచో యస్య సః. పంచభూతాని మనో బుద్ధ్యహంకారాశ్చేత్యష్టౌ విటపాః శాఖా విస్తరా యస్య సః.
నవాక్షః నవద్వారాణి అక్షీణి ఛిద్రాణి యస్య. దశప్రాణాః. నాగకూర్మకృకరదేవదత్తధనంజయ
ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాః. ఛందాః పత్రాణి యస్య సః దశచ్ఛదః. ద్వే జీవేశ్వరౌ ఖగౌ
యస్మిన్ సః ద్విఖగః. ౨౭. ఏవం రూపస్య సంసారవృక్షస్య సతః కార్యస్య త్వమేక ఏవ ప్రసూతిః

చితం భగవతః కారణత్వం ప్రపంచయితుం తావత్ప్రపంచస్వరూపమాహుః. ఏకాయన ఇతి. ఆదిః
ప్రవాహతో నిత్యః. వృశ్చ్యత ఇతి వృక్షః. వినాశీ. దేహరూపః ప్రపంచ ఇత్యర్థః. స ఏవ వృక్ష ఇతి
శ్లిష్టరూపకం. ఏకం ప్రకృతితత్త్వం పరబ్రహ్మతత్త్వం వా అయనమాశ్రయో యస్యేత్యేకాయనః
ద్వే సుఖదుఃఖే ఫలే యస్య సః ద్విఫలః త్రిమూలః సత్త్వాదిగుణత్రయమూలకః చత్వారః పురుషార్థా
రసా యస్య సః చతూరసః. పంచవిధః పంచభూతప్రకారః. పంచేంద్రియాణి విధా జ్ఞానప్రకారా
యస్యేతి వా. పంచశిఖ ఇతి పాఠే శిఖాశబ్దేన శాఖాభ్యోఽగ్రప్రసారిణ్యః జటారూపాః ప్రరోహా ఉచ్యంతే. పంచ
సూక్ష్మభూతాః శిఖా యస్యేతి. షడాత్మా బుభుక్షా పిపాసా శోకమోహజరామృతిరూపాః షడూర్మయః
ఆత్మానః స్వభావా యస్య సః. మనసా సహ షడింద్రియాణ్యాత్మాని యస్యేతి వా చర్మరుధిర
మాంసమేదోమజ్జాస్థిశుక్లరూపాః సప్తధాతవ ఏవ త్వచో యస్య సః హస్తపాదశిరఃకంఠవక్షోజఠరా
శ్చాష్టౌ విటపాః శాఖా యస్య సః. నవాక్షః నవద్వారకోటరః. దశప్రాణాః ప్రాణాపానవ్యానోదాన
సమాననాగకూర్మకృకరదేవదత్తధనంజయాఖ్యాః ఛదస్థానీయా యస్య సః.దశచ్ఛదః. శబ్దాదయ ఏవాను
కూలాః ప్రతికూలాశ్చ దశచ్ఛదా యస్యేతి వా ద్వే జీవపరమాత్మానౌ ఖగౌ యస్య సః ద్విఖగః
అసౌ ఏవంభూత ఇత్యర్థః. ౨౭. తతః కిమత ఆహ—త్వమితి. సతః సత్యస్య కార్యభూతస్య వా.
అస్య ప్రపంచవృక్షస్య త్వమేకఏవ ప్రసూతిః కారణం. సన్నిధానం సమ్యక్సన్నిధనం వినాశహేతురిత్యర్థః.
ప్రళయే సమ్యఙ్నిధీయతేఽస్మిన్ ప్రపంచ ఇతి సన్నిధానం. లయస్థానమితి వా. త్వమేవానుగ్రహః
అనుగ్రహశీలః. ఇష్టప్రదానాదినా పాలక ఇత్యర్థః. నను మమైకస్యైవ కథం సర్వవిధకారణత్వం
అన్యేఽప్యుచ్యంతే. జగత్కారణతయా యుష్మదాదయ ఇత్యత్రాహుః. త్వన్మాయయేతి. త్వన్మాయయా
త్వచ్ఛక్తిభూతయా జ్ఞానవిరోధిన్యా ప్రకృత్యా అసంవృతచేతసః అతిరోహితజ్ఞానా ఇత్యర్థః.

గ్రహాశ్చ, త్వన్మాయయా సంవృతచేతసస్త్వాం పశ్యంతి నానా న విపశ్చితో యే.
౩౦. బిభర్షి రూపాణ్యవబోధ ఆత్మన్ క్షేమాయ లోకస్య చరాచరస్య, సత్త్వోప
పన్నాని సుఖావహాని సతామభద్రాణి ముహుః ఖలానామ్. ౩౧. త్వయ్యంబుజా
క్షాఖిలలోకధామ్ని సమాధినావేశితచేతసైకే, త్వత్పాదపోతేన మహత్కృతేన

ప్రకర్షేణ సూతిర్జన్మ యస్మాత్సః కారణమిత్యర్థః. త్వమేవ సన్నిధానం సమ్యఙ్నిధీయతేఽస్మిన్నితి లయ
స్థానం త్వమేవానుగ్రహాశ్చ అనుగృహ్ణాతి పాలయతీతి. నను బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః ఏవం భూతాః ప్ర
సిద్ధాః—కథమహమేవేతి చేత్తత్రాహుః. త్వన్మాయయేతి. సంవృతం పిహితం చేతో జ్ఞానం యేషాం తే
త్వామేవ నానా పశ్యంతి. యే తు విపశ్చితో విద్వాంసః. తే తథా న పశ్యంతి. ౩౦. నను దేవకీ
పుత్త్రం మాం కథమేవం వర్ణయథేతి. చేత్తత్రాహుః—బిభర్షీతి. ఆత్మన్ పరమాత్మన్ అవబోధ. అవ
బోధైకస్వరూప. చరాచరస్య స్థావరజంగమాత్మకస్య క్షేమాయ సత్త్వగుణయుక్తాని ఖలానాం అభ
ద్రాణి సతాం సుఖావహాని రూపాణి మూర్తీర్బిభర్షి ధత్సే న తు త్వం కస్యాపి పుత్త్ర ఇత్యర్థః. ౩౧.
న కేవలమేతావత్ భక్తానాం మోక్షార్థమపీత్యాహుః—త్వయీతి. త్వయి సమాధినా ఆవేశితచేతసా
నిమిత్తేన. త్వత్పాదపోతేనాశ్రితేన. ఏకే ముఖ్యాః వివేకినః మహద్భిః కృతేన సేవ్యతయా సంపాది
తేన. యద్వా. ఇదమపి మాయామయమిత్యనాదరం పరిత్యజ్య ఇదమేవ మహత్సర్వోత్కృష్టమితి
మనసి కృతేన బహుమతేనేత్యర్థః. భవాబ్ధిం తుచ్ఛీకుర్వంతి. అనాయాసేనైవ భజనానునిష్పాదినీ

త్వామేవ పశ్యంతి. ఉక్తరీత్యా సర్వకారణం త్వామేవ పశ్యంతీత్యర్థః. యే తు విశదం విమృశ్యైవా
న పశ్యంతీతి న విపశ్చితః నఞర్థస్య న శబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః. త ఇతి శేషః. నానా
పశ్యంతి అస్మదాదినానాకారణాని పశ్యంతీత్యర్థః. యద్వా—మమైవ సర్వకారణత్వే కథంమాం
సర్వజీవవిలక్షణం న జానంతీత్యత ఆహుః.—త్వన్మాయయా సంవృతచేతసస్త్వాం నానా
పశ్యంతి అనంతజీవరూపేణ నానావిధం పశ్యంతి. న తు జీవవిలక్షణం పరస్వరూపం
రూపం జానతీత్యర్థః. యే తు విపశ్చితః తత్త్వజ్ఞాః తే తు తే తు. ఏవం న పశ్యంతి కింతు సర్వజీవ
విలక్షణం సర్వజగజ్జన్మస్థితివిలయైకకారణం పరస్వరూపం జానంతీత్యర్థః. యద్వా త్వన్మాయయా సం
వృతచేతసస్త్వాం. నానా న పశ్యంతి. జగద్రక్షణాయ రామకృష్ణాదిరూపేణ బహువిధం న జానంతి.
శ్లో. కృషిర్భూవాచకశ్శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతివాచకః, పూర్ణానందం పరం బ్రహ్మ కృష్ణ ఇత్యభిధీయతే.
ఇతి కృష్ణశబ్దవ్యుత్పత్తిః త్వదవతారరహస్యం న విందంతీత్యర్థః. యే తు విపశ్చితః త ఏవ పశ్యంతీతి.
౩౦. ఏతదేవావతారవైభవమాహుః—బిభర్షీతి. అవబోధః జ్ఞానస్వరూపః ఆత్మా త్వం. సత్త్వస్య
మోక్షోపయుక్తశుద్ధసత్త్వస్య ఉపపన్నాన్యుపయుక్తాని తత్ప్రవర్తకానీత్యర్థః. శ్రు. "సత్త్వస్యైష
ప్రవర్తక" ఇతి శ్రుతేః. అప్రాకృతశుద్ధద్రవ్యమయానీతి వా. రూపాణి మత్స్యకూర్మాదీని లోకస్య
క్షేమాయ ధర్మసంస్థాపనాదిశ్రేయసే బిభర్షీతి. ఉక్తం హి భగవతా. శ్లో. "పరిత్రాణాయ సాధూనా"
మిత్యాది. ౩౧. ఏతదవతారరహస్యవేదినో ముచ్యంత ఇత్యాహుః—త్వయీతి. మహత్కృ
తేన మహాత్మభిరుపదిష్టేనేత్యర్థః. సమాధినా భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానేన. త్వయ్యావేశితచేతసా. అసంఙ్కిత
చిత్తేనోపలక్షితాః ఏకే భగవదవతారరూపప్రపన్నాః. తత్పాదేనైవ పోతేన తరణసాధనేన తే

కుర్వంతి గోవత్సపదం భవాబ్ధిమ్. ౩౨. స్వయం సముత్తీర్య సుదుస్తరం ద్యుమన్ భవార్ణవం భీమమదభ్రసౌహృదాః, భవత్పదాంభోరుహనావమత్ర తే నిధాయ యాతాస్సదనుగ్రహో భవాన్. ౩౩. యేఽన్యేఽరవిందాక్షవిముక్తమానిన స్త్వయ్యస్తభావాదవిశుద్ధబుద్ధయః, ఆరుహ్య కృచ్ఛ్రేణ పరం పదం తతః పతంత్యధోఽ

తేషాం ముక్తిరిత్యర్థః. ౩౨. నను తేన పథా తేన పూర్వే పారం గతాః. ఇదానీం జనానాం కా గతి స్తత్రాహుః. స్వయమితి. అయమర్థః. హే ద్యుమన్ స్వప్రకాశ త్వత్పాదపోతసామీప్య మాత్రేణ భవాంభోధౌ వత్సపదమాత్రే జాతే. అత స్తన్నిరపేక్షం. స్వయమేవ. అన్యైషాం భీమం సుదుస్తరమపి భవార్ణవం సముత్తీర్య. భవత్పదాంభోరుహరూపాం నావమత్రైవ నిధాయ భక్తిమార్గ సంప్రదాయం ప్రవర్త్యేత్యర్థః. పారం యాతాః పారం గతాః. తత్కిం? యతోఽదభ్రసౌహృదాః సర్వభూతేషు. అదభ్రసౌహృదాః అతిప్రీతియుక్తాః. అత స్తే. అన్యేషాం శరణాయ నిధాయేతి. కథం మత్పాదపోతేన తీర్ణాః అత ఉక్తం భవాన్ సదనుగ్రహః సతో భక్తాననుగృహ్ణాతీతి. యేన కేనచిత్ప్రకారేణ భగవతి చేతో నివేశనీయమితి భావః. ౩౩. నను విరక్తానాం కిం మద్భజనేన? ముక్తా ఏవ హి తే. తత్రాహుః—య ఇతి. విముక్తమానినః విముక్తా వయమితి మన్యమానాః. త్వయి అస్తో నిరస్తః అతఏవ అసన్. యో భావః తస్మాత్ భక్త్యభావాదిత్యర్థః. న విశుద్ధా బుద్ధిర్యేషాం తే తథా. యద్వా. త్వయి అస్తభా ఇతి ఛేదః అస్తభాః అస్తమతయః అతఏవ అవిశుద్ధబుద్ధయః. కృచ్ఛ్రేణ బహుజన్మతపసా. పరం పదం మోక్షసన్నిహితం. సత్కులతపస్సంతానాది. పతంతి విఘ్నై

ర్నైవ సిద్ధోపాయేనేత్యర్థః. అమలసత్త్వధామ్నాత్యత్ర పూర్వపద్యస్థో గ్రాహ్యః. ౩౨. ఏవం త్వచ్చరణ రూపసాధనేన భవాబ్ధిం తీర్త్వా. కేచన భక్తాః. ఇతరేషామపి భక్తరక్షకత్వేన సాధనం దర్శయిత్వా గతా ఇత్యాహుః—స్వయమితి. హే ద్యుమన్ స్వప్రకాశ. అదభ్రసౌహృదాః సర్వభూతేష్వధిక సౌహార్దాః కేచన భక్తా ఇత్యర్థః. భవార్ణవం స్వయం సముత్తీర్య. తే. తాదృశసౌహార్దయుక్తా ఏవ భక్తాః. అత్ర భవార్ణవే భవత్పదాంభోరుహనావం నిధాయ. ఇదమస్య తరణోపాయమితి దర్శయిత్వే త్యర్థః. యాతాః గతాః. త్వత్పాదపద్మాశ్రితానాం భవోత్తారకత్వం తవ సముచితమేవేత్యాహుః. సదనుగ్రహో భవానితి. సదనుగ్రహశీల ఇత్యర్థః. ద్యుమద్భవార్ణవమితి పాఠే ద్యుమత్ స్వర్గాదిస్థానోపేతం యథాతథా భవార్ణవం సముత్తీర్యేతి క్రియావిశేషణం. శ్లో. "ఆబ్రహ్మభువ నాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునే"తి స్వర్గాదేరపి సాపాయత్వోక్తేః. యద్వా ద్యుమన్ స్వర్గాదిస్థా నసహితో యో భవః తమేవార్ణవమితి సమస్తం పదం అత్రైవార్థాంతరం. తథాహి. పూర్వోక్త మేవార్థమాదరాద్భంగ్యంతరేణాహుః. సౌహృదం సౌహార్దం మైత్రీత్యర్థః. ఇదముపలక్షణం. ఇతరేషాం కరుణాముదితోపేక్షారూపమానసపరికర్మణాం అదభ్రసౌహృదాః మైత్ర్యాదిగుణోపేతా ఇత్యర్థః. తే యోగినః, అత్ర భవసాగరే. భవత్పదాంభోరుహనావం. నిధాయ. భవార్ణవం సముత్తీర్య యాతాః పారం గతాః. ౩౩. భగవచ్చరణారవిందభక్తిరహితానాం యా గతిః తామాహుః—య ఇతి. విముక్తమానినః విముక్తా వయమిత్యభిమానవంతః. త్వయ్యస్తభావా ఇతి. భావప్రధానో నిర్దేశః. భావబంధరహితత్వాదిత్యర్థః. అవిశుద్ధబుద్ధయః కలుషమతయః అనాదృతయుష్మదంఘ్రయః అన్యేయే జనాః త ఇతి శేషః. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్. కృచ్ఛ్రేణ పూర్వాచరితవ్రతవిశేషేణ, పరం

నాదృతయుష్మదంఘ్రయః. ౩౩. తథా న తే మాధవ తావకాః క్వచిద్భ్రశ్యంతి మార్గాత్త్వయి బద్ధసౌహృదాః, త్వయాభిగుప్తా విచరంతి నిర్భయా వినాయకానీకపమూర్ధసు ప్రభో. ౩౪. సత్త్వం విశుద్ధం శ్రయతే భవాన్ స్థితౌ శరీరిణాం శ్రేయ ఉపాయనం వపుః, వేదక్రియాయోగతపస్సమాధిభి స్తవార్హణం యేన జనణం

రభిభూయంతే. న ఆదృతౌ యుష్మదంఘ్రీ యైస్తే. ౩౩. త్వదీయాస్తు న కదాచిదపి పతంతీత్యాహుః తథేతి. వినాయకాః విఘ్నహేతవః తేషామనీకాని స్తోమాః తాని పాంతి యే. తేషాం మూర్ధసు. విచరంతి విఘ్నాన్ జయంతీత్యర్థః. యద్వా. త్వద్రూపాః ప్రత్యేకం వినాయకానీకపమూర్ధసు గరుడానాం మూర్ధసు చరంతి. ౩౪. సతాం సుఖావహాని రూపాణి ధారయసీత్యుక్తం బిభర్షి రూపాణీతి. తత్కేన ప్రకారేణ సుఖావహత్వమిత్యపేక్షాయామాహుః—సత్త్వమితి. సత్త్వం వపుః శ్రయత ఇత్యన్వయః. శ్రేయ ఉపాయనం కర్మఫలదాతృ. కథం యేన వపుషా. జనస్త్వదర్హణం

పదం మోక్షసాధనయోగ్యసద్వర్ణాశ్రమాద్యుత్కృష్టస్థానమారుహ్యాపి. తతస్స్థానాదధఃపతంతి. యద్వా—న. ఆదృతయుష్మదంఘ్రయ ఇతి ఛేదః తథా చ ఆదృతయుష్మదంఘ్రయస్తు న పతంతీత్యర్థః. అత్రైవార్థాంతరం త్వయి అస్తా క్షిప్తా. అసు క్షేపణ ఇతి ధాతుః. భా ప్రతిభా యేషాం తే. త్వద్విన్యస్తబుద్ధిప్రకాశా ఇత్యర్థః. విముక్తమానినః త్యక్తదేహాభిమానిన ఇతి. శ్లో. "శోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీ" ఇత్యాదివత్కథంచిత్సాధుత్వం బోధ్యం. విద్యతే చాత్రైవాఘాసురప్రశంసే ప్రయోగః. శ్లో. "తతోఽతికాయస్య నిరుద్ధమార్గిణ" ఇతి. యద్వా. విముక్తాః మానినో దేహాత్మాభిమానవంతో యైస్తే తథోక్తాః. త్యక్తమూఢసంసర్గా ఇత్యర్థః. వాదేన సద్భిస్సహ నిత్యసంవాదేన తత్త్వావలోకనేనేత్యర్థః. విశుద్ధబుద్ధయః నిర్మలజ్ఞానాః. ఏతేన ముముక్షోర్దుస్సంగత్యాగః సత్సంగశ్చావశ్యక ఇత్యుక్తం. ఆదృతయుష్మదంఘ్రయః. యే అన్యే శరణాగతాః తే. కృఛ్రేణ మహావిశ్వాసపూర్వకేణ శరణవరణేనేత్యర్థః. పరం పదమమృతస్థానమారుహ్య. తతః పదాదధో న పతంతీత్యర్థః. శ్రు. "న చ పునరావర్తతే ఇమం మానవమావర్తంత" ఇత్యాదిశ్రుతేః. ౩౩. అథ పూర్వయోజనానుగుణ్యేన. ఉత్తరశ్లోకార్థో వర్ణ్యతే. తాదృశదురభిమానరహితాస్త్వదీయాస్తు కదాచిదపి న పతన్తీత్యాహుః—తథేతి. యే త్వయి బద్ధసౌహృదాస్తావకాః త్వదేకశరణా ఇత్యర్థః. తే తథా పూర్వోక్తజనవత్ మార్గాత్సత్పథాత్ క్వచిదపి న భ్రశ్యంతీతి. పూర్వయోజనాంతరానుగుణ్యేన తు. త్వయి బద్ధసౌహృదాస్తావకాః. హే మాధవ. తే తవ. మార్గాన్మోక్షపథాత్. తథా పూర్వోక్తప్రకారేణైవ క్వచిదపి న భ్రశ్యంతీతి. తాదృశపురుషార్థలాభస్య త్వత్కటాక్షేణైవ విఘ్నభయాభావాన్న భ్రంశ ఇతి వక్తుం పూర్వోక్తార్థానువాద ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. తదాహుః త్వయేతి వినాయకానీకపమూర్ధసు విఘ్నసేనాపతిశిరస్సు. విచరవిఘ్నాన్ జయంతీత్యర్థః. ౩౪. యదుక్తం బిభర్షి రూపాణీత్యత్రావతారాణాం సాధుసుఖావహత్వం తత్ప్రకారమేవాహుః—సత్త్వమితి. స్థితౌ సృష్టస్య జగతః స్థితికాలే, విశుద్ధం రజస్తమోగంధామిశ్రం. సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం. ఉపపూర్వః అయనశ్శబ్దస్సమీపాశ్రయవాచీ శ్రేయసాముపాయనం సన్నిహితాశ్రయం. రామకృష్ణాదీనాం దయాసౌలభ్యవాత్సల్యాదిపూర్ణత్వేన శీఘ్రమేవ తత్కాలభక్తశ్రేయఃప్రదత్వాత్. ఏవం విధం వపుః. భవాన్ శ్రయతే యేన దివ్యమంగళవిగ్రహేణ హేతునా. జనస్తవార్హణం పూజాం. వేదాదిభిః

స్సమీహతే. ౩౪. సత్త్వం న చేద్ధాతరిదం నిజం వపుర్విజ్ఞానమజ్ఞానభిదాపమార్జనమ్, గుణప్రకాశైరనుమీయతే భవాన్ ప్రకాశతే యస్య చ యేన వా గుణః. ౩౫. న నామరూపే గుణకర్మజన్మభిర్నిరూపితవ్యే తవ తస్య సాక్షిణః, మనోవచో

పూజాం. ఈహతే కరోతి. కైః. వేదశ్చ క్రియాయోగశ్చ తపశ్చ సమాధిశ్చ తైశ్చతురాశ్రమధర్మైరిత్యర్థః. వపుషోఽనాశ్రయణే అర్హాణాసంభవాన్న కర్మఫలసిద్ధిస్స్యాదితి. ౩౧. త్వయ్యంబుజాక్షేత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ భగవద్భక్తానామేవ మోక్షో నాన్యేషామిత్యుక్తం. తత్ర కర్మఫలం భక్తిం వినా మాభూత్. మోక్షస్య తు జ్ఞానైకసాధ్యత్వాత్ కిం భక్త్యేతి సానుశయాన్ ప్రత్యాహుః—సత్త్వమితి. హేధాతః ఇదం సత్త్వం నిజం తవ వపుః న భవేచ్చేత్తర్హి విజ్ఞానం విశిష్టమపరోక్షం జ్ఞానం న భవేదిత్యనుషంగః. కథంభూతం అజ్ఞానభిదాపమార్జనం. అజ్ఞానం చ తత్కృతాభిదా చ. తయోరపమార్జనం నివర్తకం. యద్వా, అజ్ఞానం భినత్తీత్యజ్ఞానభిత్ విజ్ఞానం మార్జనం నిరాసం, అప ప్రాపనను జడానాం బుద్ధ్యాదీనాం యతః ప్రకాశః. తద్వ్యతిరిక్తాతి జ్ఞానం భవేదేవ స భవాన్ సర్వసాక్షీ పరిపూర్ణః. గుణప్రకాశైః గుణావచ్ఛిన్నైః ప్రకాశైః కేవలమనుమీయతే కల్ప్యతే. న తు సాక్షాత్క్రియత ఇత్యర్థః. అనుమానప్రకారమేవాహుః ప్రకాశతే యస్య చ యేన వా గుణ ఇతి. యస్య సంబంధి అయం బుద్ధ్యాదిగుణః ప్రకాశతే. సో గుణసాక్షీత్యేవం. యేన వా బుద్ధ్యాద్యారూఢేన ప్రమాత్రా బాహ్యో గుణః ప్రకాశత ఇత్యనుమీయత ఇత్యర్థః. శుద్ధసత్త్వవపుషి త్వయి సేవ్యమానే తు తదాకారేఽంతఃకరణే త్వత్ప్రసాదేన సాక్షాత్కారో భవేదితి భావః. ౩౫. ఏవం తావద్భక్తానామభ్యుదయాపవర్గార్థం రూపాణి బిభర్షీత్యుక్తం. తాన్యపి భజనీయాని

సమీహతే ఉద్యుక్తే. వేదః స్వాధ్యాయః తస్యాపి భవన్మహోల్లాసహేతుత్వేన సదర్హణత్వాత్. క్రియాః యజ్ఞాదికర్మాణి. యోగస్సన్మంగళవిగ్రహధ్యానం. తపః అనశనవ్రతాది. సమాధిర్భక్తిః. ౩౪. ఉక్తస్య దివ్యమంగళవిగ్రహస్య దురవబోధత్వమాహుః—సత్త్వమితి. సత్త్వం న తే ధామ విదంతి జంతవ ఇతి పాఠః. విజ్ఞాయతేఽనేన దివ్యాత్మస్వరూపమితి విజ్ఞానం. స్వాంతర్గతహేమప్రకాశకమణికరండికావత్త్రిగుణాత్మకప్రకృతివిలక్షణశుద్ధద్రవ్యత్వేనాత్మస్వరూపస్యాతిబోధాయకమిత్యర్థః. అజ్ఞానభిదా. దేవోఽహమిత్యాద్యజ్ఞానకృత దేవమనుష్యత్వాదిభేదాభిమానః. తస్యాపమార్జనం నివర్తకం ధ్యాతౄణామితి శేషః. సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం, తే ధామ తేజోరూపం వపుః. శ్రు. "ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః ఆదిత్యవర్ణ"మిత్యాదిశ్రుతేః. జంతవో జ్ఞానహీనాః. న విందంతి ఏవంవిధం న విజానంతి. కింతు ఇతరసజాతీయమేవ మన్వత ఇత్యర్థః. స్మృ. "న భూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన" ఇతి హ్యుచ్యతే. సత్త్వం. న చేద్ధాతరిదం నిజం వపురితి పాఠే. హే ధాతః. నిజమిదం సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం వపుః. న భవేచ్చేత్ తర్హి. అజ్ఞానం తత్కృతభిదా చ తయోరపమార్జనం నివర్తకం. విజ్ఞానం విశిష్టాపరోక్షజ్ఞానమిత్యర్థః. న భవేదిత్యనుషంగః. యద్వా. అజ్ఞానభిత్ విజ్ఞానం. మార్జనం అపవో సంప్రాప్తమేవేత్యర్థః. ఏవం సాక్షాత్కారయోగ్యస్య దివ్యమంగళవిగ్రహస్యైవ మాహాత్మ్యం దురవబోధం అనుమేయస్య దివ్యాత్మస్వరూపస్య తు కిముతేత్యభిప్రాయన్తస్య సార్వజ్ఞ్యపురస్కృతం సర్వకారణత్వమాహుః—గుణేతి. యేన వా త్వయా హేతునా. గుణో గుణమయప్రపంచః ప్రకాశతే ఉన్మిషతీతి. కర్తాసీత్యర్థః. యస్య తవ. ప్రకాశతే చ ప్రత్యక్షో భవతి. సర్వజ్ఞోఽసీత్యర్థః. ౩౫. అథ భగవద్గుణజన్మకర్మనామరూపాణాం లోకసామ్యేన అనిరూపణీయత్వమాహుః

భ్యామనుమేయ వర్త్మనో దేవ క్రియాయాం ప్రతియంత్యథాపి హి. ౩౮. శృణ్వన్ గృణన్ సంస్మరయంశ్చ చింతయన్నామాని రూపాణి చ మంగళాని తే, క్రియాసు యస్త్వచ్చరణారవిందయోరావిష్టచిత్తో న భవాయ కల్పతే. ౩౯. దిష్ట్యా హరేఽస్యా భవతః పదో భువో భారోఽపనీతస్తవ జన్మనేశితుః, దిష్ట్యాంకితాం త్వత్పదకైస్సుశోభనైః ద్రక్ష్యామ గాం ద్యాం చ తవానుకంపితామ్. ౪౦. న తేఽభవస్యేశ

కేవలం. న తు జ్ఞాతుం శక్యం తే. అనంతత్వాదతర్క్యత్వాచ్చ మనోవచసోరగోచరత్వాదిత్యాహుః—ననామరూపే ఇతి. గుణాశ్చ కర్మాణి చ జన్మాని చ తైర్నిరూపితవ్యే నిరూపణార్హే న భవతః. కుతః ? అనుమేయం వర్త్మ మార్గో యస్య. తవేతి. తత్రాపి హేతుః—తస్య సాక్షిణ ఇతి. న హి సాక్షిణస్తత్త్వం మనోవచోగోచరమిత్యర్థః. హే దేవ బహుధా ద్యోతమాన. అథాపి క్రియాయాం ఉపాసనాదిలక్షణాయాం. త్వాం ప్రతియంతి ఉపాసకాస్సాక్షాత్పశ్యంతి. హి ప్రసిద్ధే. ౩౮. తస్మాద్భక్త్యైవ మోక్ష ఇత్యుపసంహరంతి—శృణ్వన్నితి. అన్యానపి సంస్మరయన్. క్రియాసు దేవార్చనాదిషు. ౩౯. విశేషతః కృష్ణావతారమభినందంతి.—దిష్ట్యేతి. నః దిష్ట్యా భద్రం తవ పదః పాదభూతాయాః, ఈశ్వరస్య తవ జన్మమాత్రేణ భువో భారః అపనీత ఏవ. కించ. త్వత్పదకైః కోమలైః పదైః. సుశోభనైర్వజ్రాంకుశాదిశుభలక్షణైః. గాం పృథ్వీం ద్యాం స్వర్గం చ తవ త్వయానుకంపితాం.

న నామరూపే ఇతి. నేతి. మనోవచోభ్యాం వేదవాక్యేన తదనుసారిమనసా చేత్యర్థః. అనుమేయవర్త్మనః అనుమేయస్వభావస్య సర్వసాక్షిణః తవ తస్య సాక్షిణ ఇతి పాఠే తస్య తథా ప్రసిద్ధస్యేత్యర్థః. గుణజన్మకర్మభిస్సహ. నామరూపే న నిరూపితవ్యే. గుణజన్మకర్మనామరూపాణి ఇతరసజాతీయతయా న నిరూపణీయాని. శ్లో. "జన్మ కర్మచ మే దివ్య"మితి వచనాత్. నన్వేవం చేత్కథం వైదికాస్తత్కర్మణి అగ్నీంద్రాదినామరూపసాజాత్యేన వ్యవహరంతీత్యత్రోపపత్తిమాహుః.—వేదేతి. అథాపి. త్వన్నామరూపాదేర్లోకవిలక్షణత్వేఽపి వేదక్రియాయాం వైదికకర్మణి ప్రతియంతి హి. అయం భావః—వైదికకర్మణి ప్రస్తుతాగ్నీంద్రాదినామరూపసజాతీయతయా భగవన్నామరూపనిర్దేశేఽపి నేతరసాజాత్యక్లప్తిదోషః. శ్రు. "అంగాన్యన్యాదేవతా"ఇతి తేషాం తదంగత్వాత్తన్నామరూపాణి త్వదీయానీతి బుద్ధ్యా వేదక్రియాయాం ప్రవదంతి. న హి త్వదీయైస్త్వదీయసాజాత్యే ఇతరసజాతీయతానిరూపణదోషః. నైవమితరత్ర నిరూపితవ్యమితి. దేవక్రియాయామితి పాఠే. హే దేవ బహుధా ద్యోతమానేత్యర్థః. ౩౮. అథేంద్రాదినామరూపేభ్యస్త్వదసాధారణనామరూపాణాం ధ్యేయత్వాదికం తత్ఫలం చాహుః—శృణ్వన్నితి. గృణన్ కీర్తయన్. చింతయన్ ధ్యాయన్. సంస్మరయన్ అన్యేషామపి తాని స్మరయన్. ఆవిష్టచిత్తః సంగలగ్నచిత్తః. ౩౯. ఏవం సామాన్యతో భగవదవతారకృతం జగదుపకారమనుసంధాయ ప్రస్తుతావతారకృతమప్యనుసందధానాః స్వకృతార్థత్వమనుసందధతే.—దిష్ట్యేతి. దిష్ట్యేతి భద్రవాచకం. నో అస్మాకం భద్రమిత్యర్థః. పదః పాదభూతాయా ఇత్యర్థః. ఈశితుః సర్వజగన్నియంతుః తవ జన్మనా అపనీతః అపనీతప్రాయః. సుశోభనైః వజ్రధ్వజాదిశుభలక్షణైః. త్వత్పదకైః కోమలచరణైః అంకితాం గాం భువం ద్రక్ష్యామ ద్యాం స్వర్గం చ. తవ త్వయేత్యర్థః. తవ జన్మనేత్యనుషంగో వా. అనుకంపితాం భూభారభూతసురవిరోధినిరసనేన దయావిషయీకృతాం ద్రక్ష్యామేతి. ౪౦. తవ జన్మనా భారోఽపనీత ఇత్యుక్తం.

భవస్య కారణం వినా వినోదం బత తర్కయామహే, భవో నిరోధః స్థితిరప్యవిద్యయాకృతా యతస్త్వయ్యభవాశ్రయాత్మని. ౪౧. మత్స్యాశ్వకచ్ఛపవరాహనృసింహహంసరాజన్యవిప్రవిబుధేషు కృతావతారః, త్వం పాహి నస్త్రిభువనం చ తథాధునేశ భారం భువో హర యదూత్తమ వందనం తే. ౪౨. దిష్ట్యాంబ తే కుక్షిగతః పరః పుమానంశేన సాక్షాద్భగవాన్ భవాయ నః, మాభూద్భయం భోజప

---

౪౦. తవ జన్మనా భారోఽపనీత ఇత్యుక్త్వా మనుష్యవత్ కిం జీవవత్సంసార ఉక్తః. న హి నహీత్యాహుః— నేతి. బత హే ఈశ అసంసారిణస్తే జన్మనః కారణం క్రీడాం వినా న తర్కయామః. కించ. హే అభవాశ్రయ అభవశ్చ ఆశ్రయశ్చ. న భవమాశ్రయస ఇతి వా. అభయాశ్రయేఽపి పాఠాంతరే. న భయమాశ్రయత ఇతి తథా తత్సంబోధనం హే నిత్యముక్తేత్యర్థః. తవ జన్మకారణం నాస్తీతి కిము వక్తవ్యం. యతః ఆత్మని జీవాత్మన్యపి. భవాదయః త్వయి విషయే యా అవిద్యా. తయా కృతా. న పరమార్థతస్సంతీతి. ౪౧. ప్రస్తుతం ప్రార్థయంతే—మత్స్యేతి. నః అస్మాన్ త్రిభువనం చ మత్స్యాదిషు యథా. అపాః తథా అధునాపి. పాహీతి. వందనం త ఇతి వదంతః సర్వే శిరోభిః ప్రణేముః. ౪౨. దేవకీం ప్రత్యాహుః—దిష్ట్యేతి. నోఽస్మాకం భవాయ క్షేమాయ భవస్య ప్రపంచోత్పత్తేః అయనః స్థానభూత ఇతి వా. సాక్షాత్పరః పుమాన్ తే కుక్షిం గతః అతో భయం మాభూదితి. యోఽంశేనాపి సదాస్మాకం భవాయ భవతి. స సాక్షాత్తే కుక్షిం గత ఇత్యేతదస్మద్భాగ్యం. యః అంశేన మత్స్యాద్యవతారేణ నోఽస్మాకం కల్యాణాయ ఆసీత్ స సంపూర్ణస్తవ కుక్షిం గత ఇతి. తవ

తచ్చ న కర్మనిమిత్తకమిత్యాహుః—సత ఇతి. అభవస్య అస్పృష్టసంసారగంధస్య. తే భవస్య జన్మనః. కారణం. వినోదం క్రీడాం వినా, ఉక్తార్థే ఉపపత్తిమాహుః. భవేతి. భవః సంసారః. తదాశ్రయో న భవతీత్యభవాశ్రయః ఆత్మా యస్య తస్మిన్. త్వయి సతి సాక్షిణి సతీత్యర్థః. యతః భవః. ఉత్పత్తిః తదాదయో వికారాః. అవిద్యయా సంసారిణాం జ్ఞానప్రతిబంధిన్యా ప్రకృత్యా. కృతాః. ప్రకృతిగతాః. న స్వరూపగతాః. అతస్తద్వికారస్య తే కుత ఇతి భావః. యద్వా. అకృతా ఇతి ఛేదః. త్వయి భవాదయో వికారాః అవిద్యయా అకృతాః అతస్తవ జన్మాదేః కారణం త్వాం. నిరంకుశమంతరేణ న కించిత్తర్కయామహ ఇతి. యద్వా. త్వయ్యాత్యత్ర తు అయీతి ఛేదః. అయి అనంగ. భవం నాశ్రయత ఇత్యభవాశ్రయ. యతః. ఆత్మని తు జీవాత్మన్యపి. భవాదయః. అవిద్యయా కృతాః న తు స్వరూపప్రయుక్తాః. ౪౧. నను కేషు కేష్వవతీర్య మయా రక్షణం కృతమిత్యత్ర తత్సర్వం సంకలయ్య. ప్రకృతోపయోగిత్వేనోపసంహరంతి—మత్స్యేతి. నోఽస్మాన్. పాసి నను యూయం త్రిభువనేశ్వరాః. కథం ను ద్రష్టవ్యా ఇత్యత్రాహుః. త్రిభువనం చ పాసీతి. వయం త్వత్ప్రేష్యా ఏవేత్యర్థః. యదుజాతత్వేఽపి తే సర్వేశ్వరత్వముజ్జ్వలమేవేతి ద్యోతనార్థమీశేతి సంబుద్ధిః. అధునా యదూత్తమేత్యత్రాయం భావః. యథా పూర్వావతారైస్త్వం జగదపాలయః. యథా యదూత్తమావతారేణాపీతి. వందనం తే తుభ్యం. నమ ఇత్యర్థః. ౪౨. అథ దేవకీముపలాలయంత ఆహుః—దిష్ట్యేతి. భగవతో మాతృత్వాత్తదంగభూతానాం స్వేషామపి తస్యాస్తథాత్వమభిసంధాయాంశేత్యుక్తం. అంశేనేతి. పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం. సాక్షాద్భగవానితి

తేర్షుమూర్ష్నోర్గోప్తా యదూనాం భవితా తవాత్మజః. ౪౩. శ్రీశుక ఉవాచ:— ఇత్యభిష్టూయ పురుషం యద్రూపమనిదం యథా, బ్రహ్మేశానౌ పురోధాయ దేవాః ప్రతియయుర్దివమ్. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథ సర్వగుణోపేతః కాలః పరమశోభనః, యర్హ్యేవాజనజన్మర్క్షం శాంతర్క్షగ్రహతారకమ్. ౧. దిశః ప్రసేదుర్గగనం నిర్మలోడుగణోద

దుఃఖనాశే కో వా సందేహః. ౪౩. ఇతీతి. యస్య రూపమనిదం. సర్వప్రత్యగ్భూతం. యథా యథావత్. యద్రూపం మాయామనుష్యరూపమిదం. అనిదం. యథా అవిద్యాకృతజన్మమరణాదిరహితం. సర్వసాక్షిప్రపంచసృష్టిస్థితిలయకారణమితి వా. అస్మాన్ వంచయిత్వా. ఏతావిహ స్థాస్యత ఇతి మన్యమానాః. బ్రహ్మేశానౌ పురోధాయ పురతః కృత్వా. దేవాః దివం యయురితి. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "తృతీయే నిజరూపేణ సంభూతస్తు హరిస్స్వయం, పితృభ్యాం సంస్తుతో నీతః పితా భీతేన గోకులం." అథేతి మంగళార్థః. యర్హి యదా సర్వగుణోపేతః కాలో బభూవ. తదా దేవక్యాం విష్ణురావిరాసీదిత్యష్టమశ్లోకేనాన్వయః. పరమశోభనత్వమేవాహ.—యర్హీత్యాదినా. అజనాత్ నారాయణాత్. జన్మ యస్య ప్రజాపతేస్తస్య ఋక్షం రోహిణీనక్షత్రం కథంభూతం. శాంతాని ఋక్షాణ్యశ్విన్యాదీని గ్రహాస్సూర్యాదయః తారకాశ్చ యస్మిన్ తత్. ౧. దిశ ఇతి. యర్హీతి సర్వత్రానుషంగః. నిర్మలానాముడుగణానాముదయో యస్మిన్. తత్తథా. మంగళభూయిష్ఠాః పురా

హైవ విరోధాత్. నోఽస్మాకం. భవాయ సమృద్ధ్యై ముమూర్షోః ఆసన్నమరణాదిత్యర్థః. ౪౩. యథా యద్రూపం యస్య పురుషస్య స్వరూపం. అనిదం ఇదమితి నిర్దేష్టుమశక్యం. తం పురుషం. తద్దైవాభిష్టూయేత్యన్వయః. స్వరూపతో గుణతశ్చానంతతయా కబళినః స్తోతుమశక్యత్వాదిదమితి వక్తుమశక్యమిత్యేవాభిష్టూయేత్యర్థః. ౪౪.

శ్లో. "స్వస్వరూపప్రకటనాత్పిత్రోర్భయనివారణాత్, హరేస్స్వభక్తదాక్షిణ్యమసూచయదిహోజ్జ్వలం." అథ మంగళానాం చ మంగళమితి కల్యాణతమే భగవతి జాయమానే. కాలాదీనాం సర్వేషాం మంగళభూయిష్ఠతా సంపన్నేతి వర్ణయన్ తజ్జన్మప్రకారం ప్రస్తౌతి.—అథేతి. అథేతి మంగళార్థః. బ్రహ్మాదిగమనానంతర్యపరో వా. యర్హీతి సర్వత్రానుషజ్యతే. తత్ర తత్రైకవచనబహువచనాంతప్రయోగానుగుణ్యేన అభూదభూవన్నిత్యధ్యాహార్యం. యర్హి యదా కాలాదయ ఏవం బభూవుః తదా దేవక్యాం విష్ణురావిరాసీదిత్యష్టమశ్లోకేనాన్వయః. పరమశోభనత్వమేవాహ.— యర్హీత్యాదినా. అజనాద్విష్ణోః జన్మ యస్య ప్రజాపతేః తస్య ఋక్షం రోహిణీనక్షత్రం. కీదృశం. శాంతాన్యక్రూరాణి ఋక్షాణ్యశ్విన్యాదీని. గ్రహాః గురుశుక్రాదయః. తారకా అన్యాశ్చ యస్మిన్ తత్. ౧. నిర్మలానాముడుగణానాముదయో యస్మిన్ తత్. నిర్మలఉడుగణోదయో యస్మిన్నితి వా. మంగళభూయిష్ఠాః క్షేమప్రచురాః. పురాణి పట్టణాని. గ్రామాః ప్రసిద్ధాః. ప్రజాకరాః

యమ్, మహీ మంగళభూయిష్ఠపురగ్రామవ్రజాకరా. ౨. నద్యః ప్రసన్నసలిలాః హ్రదా జలరుహశ్రియః, ద్విజాలికులసన్నాదస్తబకా వనరాజయః. ౩. వవౌ వాయుస్సుఖస్పర్శః పుణ్యగంధవహశ్శుచిః, అగ్నయశ్చ ద్విజాతీనాం శాంతాస్తత్ర సమేధితాః. ౪. మనాంస్యాసన్ ప్రసన్నాని సాధూనామసురద్రుహామ్, జాయమానేఽజనే తస్మిన్నేదుర్దుందుభయో దివి. ౫. జగుః కిన్నరగంధర్వాస్తుష్టువుస్సిద్ధచారణాః, విద్యాధర్యశ్చ ననృతురప్సరోభిస్సమం ముదా. ౬. ముముచుర్మునయో దేవాస్సు

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మమూర్తేరవతారఘట్టః.

మనాంసి ముదాన్వితాః, మందం మందం జలధరా జగర్జురనుసాగరమ్. నిశీథే తమ ఉద్భూతే జాయమానే జనార్దనే, దేవక్యాం దేవరూపిణ్యాం విష్ణుస్సర్వగుహాశయః, ఆవిరాసీద్యథా ప్రాచ్యాం దిశీందురివ పుష్కలః ౮. తమద్భుతం బాలకమంబుజేక్షణం

దయో యస్యాం సా. ౨. నద్య ఇతి. జలరుహాణాం శ్రీః శోభా యేషాం తే. ద్విజాలికులానాం సన్నాదా యేషు తే స్తబకా యాసు తాః. ౩. వవావితి. సమేధితాః సమ్యక్ దీప్తా బభూవురిత్యర్థః. సమింధతేతి పాఠే అడభావ ఆర్షః. ౪. మనాంసీతి. అసురద్రుహాం కంసాదివ్యతిరిక్తానాం. సర్వప్రాణినాం దేవానాం చేతి. సర్గే తు విశేషమాహ—జాయమాన ఇతి. అజనే జాయమానే జనార్దనే ఉదయోన్ముఖే సతి. ఆపన్నః ప్రసన్నో యస్మిన్ సమయే తస్మిన్. ౫. ౬. ముముచురితి. తమసా ఉద్భూతే ఘనతమసి నిశీథే. ౭. దేవక్యామితి. యథా యథావత్. ఐశ్వరేణైవ రూపేణ. ౮. తమితి. తం అద్భుతం బాలకం వసుదేవ ఐక్షతేతి ద్వితీయశ్లోకస్థేనాన్వయః. అద్భుతత్వే హేతుగర్భవిశేషణాని అంబుజేక్షణమి

గోపాలవసతయశ్చ యస్యాం సా. తథోక్తా. ౨. జలరుహాణాం శ్రీః శోభా యేషాం తే ద్విజానాం అళికులానాం చ సన్నాదా యేషు తే. తథాభూతాః స్తబకా యాసు తాః. ౩. శాంతాః పూర్వం మందాః. ద్విజాతీనామగ్నయః సమేధితాః తదా జజ్వలురిత్యర్థః. యద్వా—శాంతాః అకలుషాః. సమేధితా ఇతి. సమింధతేతి పాఠే సమైంధతేత్యర్థః. ఆడాగమాభావశ్ఛాందసః. ౪. అమరద్రుహాం దేవద్రుహామపీత్యర్థః. తత్కాలే సర్వప్రాణినామపి మనఃప్రసాదద్యోతనార్థమేవం ప్రయోగః. యద్వా. సాధూనాం మనాంసి ప్రసన్నాని ప్రసాదయుక్తాన్యాసన్. అమరద్రుహాం మనాంసి ప్రసన్నాని ప్రకర్షేణ సన్నాని దుఃఖకృశానీత్యర్థః. అసురద్రుహామితి పాఠే కంసాదివ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రాణినామిత్యర్థః. యద్వా. కంసాదీనాం. ద్రుహాంతన్మరణార్థినామితి. దేవానామితి వా. ౫. ౬. నిశీథే తమ ఉద్భూతం యస్మిన్ తత్తథాభూతే సతి. యద్వా. తమ ఉద్భవః భావే క్తః. తమస ఉద్భూతం యస్మిన్నితి గాఢాంధకారావృతే సతీత్యర్థః. తదా. ౭. దేవక్యాం విష్ణుర్యథా యథావత్. ఐశ్వరేణైవ రూపేణేత్యర్థః. ఆవిరాసీదిత్యన్వయః. సర్వేషాం గుహాసు హృదయాంతరేషు శేత ఇతి సర్వగుహాశయః. సర్వాంతర్యామీత్యర్థః. పుష్కలః పూర్ణః అనేన దృష్టాంతేన. చంద్రస్య దిక్సంబంధ ఇవ భగవతో దేవకీగర్భసంబంధః. న తు ప్రాకృతశిశోరివ హేయగర్భమలనిమజ్జనస్థితిరితి ద్యోత్యతే. ౮. యథావదావిరాసీదిత్యుక్తం తదేవాహ—తమిత్యాదినా. తం వసుదేవ ఐక్షతేతి ద్వితీయశ్లోకేనాన్వయః. అద్భుతం లోకశిశువిలక్షణత్వాదాశ్చర్యకరం. అంబుజేక్షణమిత్యాదీని తత్ర హేతు

చతుర్భుజం శంఖగదాద్యుదాయుధమ్, శ్రీవత్సలక్ష్మం గళశోభికౌస్తుభం పీతాంబరం సాంద్రపయోదసౌభగమ్. ౯. మహార్హవైడూర్యకిరీటకుండలత్విషా పరిష్వక్తసహస్రకుంతలమ్, ఉద్దామకాంచ్యంగదకంకణాదిభిర్విరోచమానం వసుదేవ ఐక్షత. ౧౦. సవిస్మయోత్ఫుల్లవిలోచనో హరిం సుతం విలోక్యానకదుందుభిస్తదా, కృష్ణావతారోత్సవసంభ్రమోఽస్పృశన్ముదా ద్విజేభ్యోఽయుతమాప్లుతో గవామ్. ౧౧. అథైనమస్తౌదవధార్య పూరుషం పరం నతాంగః కృతధీః కృతాంజలిః, స్వరోచిషా భారతసూతికాగృహం విరోచయంతం గతభీః ప్రభావవిత్. ౧౨. వసుదేవ ఉవాచ:— విదితోఽసి భవాన్ సాక్షాత్పురుషః ప్రకృతేః పరః, కేవలానుభవానందస్వరూపస్స

త్యాదీని శ్రీవత్సలక్ష్మ లక్షణం యస్య గళేన శోభతే గళశోభికౌస్తుభో యస్మిన్. ౯. మహార్హేతి. పరిష్వక్తసహస్రకుంతలం కిరీటకుండలాదీనాం. త్విషా కాంత్యా స్ఫురదపరిమితకేశమిత్యర్థః. ౧౦. సఇతి. విస్మయేనోత్ఫుల్లే వికసితే విలోచనే యస్య సః. గవామయుతమస్పృశత్ మనసా దత్తవాన్. కంసనిగృహీతస్య దానాసంభవాత్. స్పృష్టౌ హేతుః కృష్ణావతారేతి. ముదా ఆప్లుతో వ్యాప్తః స్నాత ఇతి.౧౧. అథేతి. కృతధీః శుద్ధబుద్ధిః. ౧౨. వసుదేవః ప్రథమం పుత్రబుద్ధ్యాపశ్యన్ తాం పరిత్యజ్యాహ—విదిత ఇతి. అహో విదితోఽసీతి. కథం విదితోఽస్మి. భవాన్ ప్రకృతేః పరః పురుష ఇతి. నను కిమత్రాశ్చర్యం? పురుషస్య ప్రకృతేరన్యత్వాదేవేత్యత ఆహ.—సాక్షాదితి. ప్రత్యక్షత ఇత్యర్థః. నన్వక్షిసన్నికృష్టం ప్రత్యక్షత ఉపలభ్యతే. కిం చిత్రమత ఆహ.—కేవలేతి. కేవలశ్చాసావనుభవశ్చ ఆనందశ్చ. తదేవ స్వరూపం యస్య సః. శ్రు. "ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాది"త్యాది శ్రుతేః. కించ సర్వబుద్ధిదృక్. న హ్యేవంభూతో దృశ్యో భవతీత్యర్థః. ౧౩. నను దేవకీజఠరే

గర్భితవిశేషణాని. శంఖగదాదీన్యుద్ధృతాన్యాయుధాని యస్య తం. శ్రీవత్సలక్ష్మం తల్లక్ష్మాణమిత్యర్థః. శ్రియాం శ్రీదేవ్యాం. వత్సలా సాపత్న్యదోషనివృత్త్యా అనుకూలా. క్ష్మా భూదేవీ యస్య తమిత్యర్థాంతరం చాహుః. సాంద్రపయోదసౌభగం జలభరితమేఘసుభగం. ౯. మహార్హాణ్యనర్ఘ్యాణి వైడూర్యాణి యస్మిన్. తస్య కిరీటస్య కుండలయోశ్చ త్విషా పరిష్వక్తసహస్రకుంతలం వ్యాప్తాపరిమితచికురం. శ్లో. "శతం సహస్రమయుతం సర్వమానంత్యవాచక"మిత్యభిధానాత్. కృష్ణావతారేణ య ఉత్సవః తేన సంభ్రమో యస్య స తథోక్తః. ౧౦. దానే హేతుః. ఆప్లుతః. స్నాతః. ముదా అప్లుతో వ్యాప్త ఇతి వా. గవామయుతమస్పృశత్ మనసా ప్రాదాత్. తదా. కారాన్నిగృహీతస్య సాక్షాద్దానాయోగాత్. అతఏవ ఉత్తరత్ర కంసవధానంతరం "అథ శూరసుతో రాజ"న్నిత్యారభ్య. శ్లో. "యాః కృష్ణరామజన్మర్క్షే మనోమత్తామహామతిః, తాశ్చాదదానుస్మృత్యే"తి సాక్షాద్దానం వక్ష్యతే. ౧౧. అథ పరబ్రహ్మాభూతపురుషోత్తమసాక్షాత్కారేణోత్పన్నతత్త్వజ్ఞానౌ తౌ దంపతీ. భగవంతమస్తువతామితి వదన్. ప్రథమం వసుదేవస్తుతిప్రకారమాహ—అథేతి. కృతధీః కుశలబుద్ధిః. భారతేతి పరీక్షితం ప్రతి సంబుద్ధిః. గతభీః కంసాద్భయరహితః తత్ర హేతుః ప్రభావవిదితి. ౧౨. నను జీవాత్మనోఽపి పంచవింశకత్వేన ప్రకృతేః పరత్వాత్ కథం మయ్యేవ పరమపురుషత్వమవధారితమిత్యత ఆహ—కేవలేతి. కేవలానుభవః కేవలజ్ఞానం. ఆనందశ్చ స్వరూపం యస్య సః. సర్వబుద్ధిం సర్వవస్తుగోచరజ్ఞానం ధరతీతి తద్ధృత్ సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. ౧౩. నను జ్ఞానానందస్వరూపత్వం

స్వస్వరూపేణావిర్భూతం భగవంతం ప్రతి, వసుదేవకృత స్తుతిః.

ర్వబుద్ధిదృక్. ౧౩. స ఏవ స్వప్రకృత్యేదం సృష్ట్వాగ్రే త్రిగుణాత్మకమ్, తదను త్వం హ్యప్రవిష్టః ప్రవిష్ట ఇవ భావ్యసే. ౧౪. యథేమే వికృతా భావా స్తథా తే వికృతైస్సహ, నానావీర్యాః పృథగ్భూతా విరాజం జనయంతి హి. ౧౫. సన్నిపత్య సముత్పాద్య దృశ్యంతేఽనుగతా ఇవ, ప్రాగేవ విద్యమానత్వాన్న తేషామిహ

ప్రవిష్టస్య కిమియమితి స్తుతిః క్రియతే ఇత్యత ఆహ.—స ఏవేతి. స ఏవ ఉక్తస్వరూప ఏవ. త్వం న దేవకీజఠరే ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. నను విశ్వం సృష్ట్వా తదేవానుప్రవిష్టస్య కథంతత్స్రష్టృత్వం. అత ఆహ. స్వప్రకృత్యేతి. స్వమాయయా ఇదం సృష్ట్వా తదను. త్వమప్రవిష్ట ఏవేతి. నను తర్హి కథం శ్రుత్యోచ్యతే. శ్రు. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశది"తి? అత ఆహ—ప్రవిష్ట ఇవేతి. యథా జలే ఆకాశం ప్రతిబింబితం చంద్రసూర్యాదినా. అప్రవిష్టమేవ ప్రవిష్టమివ తద్వత్. భావ్యసే నిరూప్యసే. ప్రత్యక్షతో వా సద్రూపేణ లక్ష్యే ప్రవిష్ట ఇవ లక్ష్యసే.౧౪.అత్ర దృష్టాంతః.—యథేతి. ఇమే అవికృతా భావాః మహదాదయో యథా తథేతి దృష్టాంతం విస్పృణోతి.—తే విస్పృతైరితి. తే వికృతైః షోడశ వికారైస్సహ సన్నిపత్య. విరాజం జనయంతి. సన్నిపతనే హేతుః. యతః పృథగ్భూతాస్సంతో నానావీర్యాః విశిష్టకార్యసమర్థాః న భవంతి. ౧౫. అతః. సన్నిపత్యేతి. ఏవం సముత్పాద్య అనుగతాః ప్రవిష్టా ఇవ దృశ్యంతే. న పునః ప్రవిష్టాః యతః ఉత్పత్తేః ప్రాగేవ కారణతయా విద్యమానత్వాన్న

ముక్తావస్థాయాం సర్వజ్ఞత్వం చ జీవాత్మనోఽప్యవశిష్టమిత్యాశంక్య తదసంభావితం జగత్కారణత్వమాహ—స ఏవేతి. యస్త్వం మయా విదితః. స ఏవేత్యర్థః. స్వప్రకృత్యేతి స్వస్య కార్యోపయోగి విశేషణభూతయా ప్రకృత్యా. నను. శ్రు. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ"దితి సృష్టప్రపంచే మమాపి సృజ్యతయా ప్రవేశః శ్రూయతే. తత్కథమియానతిశయస్తవ? ఇత్యత ఆహ.—తదన్వితి. భావ్యసే నిరూప్యసే. అతాత్త్వికైరితి శేషః. సృష్టస్య సత్తాప్రదానార్థం అనుప్రవేశః. న త్వనాదికర్మవాసనావశాత్సృజ్యేష్వనుప్రవేశ ఇతి శ్రుతేస్తాత్పర్యం. ౧౪. అత్ర దృష్టాంతతయా భగవతా కార్యసృష్టయే ప్రేరితానాం భూతాదీనామండసృష్ట్యనంతరం తత్ర ప్రవిష్టానామపి తేషామనుత్పత్తిం. తేషామేవానుప్రవిష్టేన భగవతాపి సృష్టబ్రహ్మాండస్య శయనస్థానమాత్రత్వం చ స్ఫుటయన్నాహ—యథేతి. వికారో నామ అధిష్ఠాత్రా భగవతా జనితకార్యజననోపయోగిమహదాదీనామవస్థావిశేషః ప్రాప్తాః వికృతాః సప్త మహదహంకారాః. పంచతన్మాత్రాశ్చేతి ఇమే ప్రసిద్ధా భావాః పదార్థాః నానావీర్యాః. విచిత్రశక్తియుక్తాః. అన్యథా విచిత్రకార్యోత్పాదనాయోగాత్. పృథగ్భూతాః పరస్పరం భిన్నస్వరూపాః. నానావీర్యాః పృథగ్భూతా ఇమే సప్త భావాః వికృతాస్సంత ఇత్యన్వయః. వికృతైష్షోడశభిస్తైస్సహ. సన్నిపత్య అన్యోన్యభావం ప్రాప్యేతి పంచీకరణోక్తిః. విరాజం బ్రహ్మాండం శయనస్థానభూతమిత్యర్థః. జనయంతి, ప్రకృతే కిమాయాతమత ఆహ—సముత్పాద్యేతి. ఏవనిర్మాయేత్యర్థః. అనుగతా ఇవేతి ఇవశబ్దః న ఇవేత్యాదివదనతిరిక్తార్థకః. అండాంతర్గతా దృశ్యంత ఇత్యర్థః. న తావతా. తేషాం తత్రోత్పత్తిరిత్యాహ.—ప్రాగేవేతి. పృథివ్యాదీనామండోత్పత్తేః ప్రాగేవ. విద్యమానత్వాదండాంతరోత్పత్తిరిత్యర్థః. తథైవ భవానపి తయా

సంభవః. ౧౬. ఏవం భవాన్ బుద్ధ్యనుమేయలక్షణైర్గ్రాహ్యైర్గుణైస్సన్నపి తద్గుణా

తేషామిహ సృష్టేః కార్యే పశ్చాత్సంభవః. ప్రవేశ ఇతి. ౧౬. దార్ష్టాంతికే అతిదిశతి.—ఏవంభవా నితి. నను యద్యహమప్రచ్యుతస్వరూప ఏవ కారణతయా కార్యేషు వర్తే. తర్హి. తేష్వింద్రియై ర్గృహ్యమాణేషు మమ గ్రహణం కిం నాస్తీత్యత ఆహ.—బుద్ధ్యనుమేయలక్షణైరితి. బుద్ధ్యా రూపాది జ్ఞానేన. అనుమేయం లక్షణం స్వరూపం యేషాం తైః గుణైరింద్రియైః. గ్రాహ్యైర్గుణైస్సహాసన్నపి వర్తమానోఽపి తద్గుణాగ్రహః తైర్గుణైస్సహ న గృహ్యసే. అయం భావః. న హి గ్రాహ్యైస్సహ భావ మాత్రం గ్రహణే కారణం కింతు. ఇంద్రియాణాం శక్తిః. సా చ కార్యైకసమధిగమ్యా. యథా కార్యమేవ కల్ప్యతే అతో యథా చక్షుషా రూపగ్రహణే రసాదిగ్రహణం నాస్తి. తథైవ విషయ గ్రహణే త్వద్గ్రహణమపీతి. అవిషయత్వేన చ గ్రహణానర్హత్వముక్తమేవ ఆమ్రగ్రాహదృష్టేస్తన్నిష్ఠ పీతరక్తరూపాదిగ్రహణ సామర్థ్యం. న మాధుర్యాదిగ్రహణసామర్థ్యం. రసస్య సహవర్తమానత్వేఽపి అచక్షుర్విషయత్వాత్. సర్వబుద్ధిదృగిత్యత్ర ఏవం తావత్ప్రాగేవ విద్యమానత్వాత్ప్రవేశో నాస్తీ త్యుక్తం. కించ పరిచ్ఛిన్నస్య నీడే పక్ష్యాదేరివ ప్రవేశో భవేత్. తవ త్వనావృతత్వాదపరిచ్ఛిన్న త్వేన బహిరంతరే చ భేదో నాస్తి కుతః ప్రవేశ ఇత్యాహ—అనావృతత్వాదితి. అనావృతత్వే హేతూనాహ.—సర్వస్యేతి. న హి సర్వస్వరూపస్య అన్యదావారకమస్తి సర్వాత్మనః న హ్యేకేనా వృతోఽన్యస్యాత్మా భవేత్. ఆత్మవస్తున ఇతి ఆత్మవస్తునశ్చేతి హేతుద్వయం. అత సాతత్యగమన ఇత్య స్మాత్ అతతీతి వ్యాప్నోతీత్యాత్మా. న హి వ్యాపకస్యావరణం ఘటతే. యథా వస్తునః పరమార్థస్య అవ స్తునా ఆవరణం న ఘటత ఇత్యర్థః. తస్మాత్తవాంతర్యామితయాఽపి ప్రవేశో న ముఖ్యోఽస్తి కుతస్త

స్థానభూతే తత్రానుప్రవిష్ట ఏవేతి భావః. ౧౭. ౧౬. నన్వుక్తరీత్యాహం జగత్కారణమితి కథం జ్ఞాతవ్యః? ఇత్యత ఆహ.—ఏవమితి. ఏవం ఏవంభూత ఇత్యర్థః. అనావృతత్వాదసంకుచితజ్ఞానత్వాత్ తద్గుణ గ్రహః తత్తద్గుణమయకార్యసాక్షాత్కర్తా. భవాన్. బుద్ధ్యనుమేయలక్షణైః జ్ఞాననిరూప్యస్య భావైః గుణైర్గుణమయకార్యైః సన్నప్యేకకారణతయాస్థితి గ్రాహ్యః. అతఏవ వివిధవిచిత్రానంతకార్యవస్తుష్వను గతం కారణం త్వమేవేతి వక్తుం. తస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమాహ—బహిరంతరం. న త ఇతి బహిర్భాగ స్తత్ప్రతిసంబంధ్యంతర్భాగశ్చ. తేనాస్తి. వ్యాపిత్వాదితి భావః. తదాహ—సర్వస్యేతి. సర్వశబ్దవాచ్యస్యే త్యర్థః. తత్ర హేతుః—సర్వాత్మన ఇతి. సర్వమాత్మా శరీరం యస్య. తస్య శరీరవాచకశబ్దానాం శరీరి పర్యంతత్వనియమాత్సర్వశబ్దవాచ్యత్వం సర్వాత్మత్వే హేతుః. ఆత్మవస్తున ఇతి. సర్వేషామాత్మభూత స్యేత్యర్థః. ఏవంవిధస్య తే బహిరంతరం నేత్యన్వయః. అతః సర్వకారణభూత ఇతి భావః. గ్రాహ్యై ర్గుణైస్సన్నపి సద్గుణాగ్రహ ఇతి పాఠే త్వయమర్థః. ఏవముక్తరీత్యా భగవాన్ సన్నపి సర్వత్ర కారణతయా వర్తమానోఽపి బుద్ధ్యా రూపాదిజ్ఞానేనానుమేయం లక్షణం స్వరూపం యేషాం తైః. ఇంద్రియాణాం చక్షురాదీనాం స్వజన్యజ్ఞానానుమేయత్వాత్ గుణైరింద్రియైః. శ్లో. "గుణస్త్వావృత్తి శబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వి"తి నిఘంటుః. యే గ్రాహ్యాః పదార్థాః. తైస్సమమితి శేషః. తద్గుణా గ్రహః తైర్గుణైరింద్రియైరగ్రాహః గృహీతుమశక్య ఇత్యర్థః. అత్రోపపత్తిమాహ.—అనావృతత్వాదిత్యా దినా. అపరిచ్ఛిన్నత్వేనావరితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నగృహ్యావరణాసంభవః సర్వస్య సర్వా త్మన ఆత్మవస్తునస్తే. అనావృతత్వాద్ధేతోర్బహిరంతరం నేత్యపరిచ్ఛిన్నతయా విభుస్వరూపస్త్వం

గ్రహః, అనావృతత్వాద్బహిరంతరం న తే సర్వస్య సర్వాత్మన ఆత్మవస్తునః. ౧౭. య ఆత్మనో దృశ్యగుణేషు సన్నితి వ్యవస్యతే స్వవ్యతిరేకతోఽబుధః, వినానువాదం చ న తన్మనీషితం సమ్యగ్యతస్త్యక్తముపాదదత్పుమాన్. ౧౮. త్వత్తోఽస్య జన్మస్థితి సంయమాన్విభో వదంత్యనీహాదగుణాదవిక్రియాత్, త్వయీశ్వరే బ్రహ్మణి నోవి

రాం గర్భే ప్రవేశః. అతః కేవలానుభవానందస్వరూప ఏవ త్వం విదితోఽసీత్యాశ్చర్యం. మమ భాగ్య మిత్యర్థః. ౧౭. నన్వేతద్ధేతుచతుష్టయం ప్రపంచస్యావస్తుత్వే ఘటేత. తత్తు న సంభవతి. సత్త్వేన ప్రతీతేరిత్యాశంక్యాహ—యఇతి. ఆత్మనో దృశ్యేషు గుణేషు. దేహాదిషు స్వవ్యతిరేకతః ఆత్మవ్యతి రేకేణ. పృథక్ సన్నయం దేహాదిరితి వ్యవస్యతే నిశ్చినోతి యః పుమాన్. సః. అబుధః అవిద్వాన్. వ్యతిరేకాదర్శనాత్. కించ. మనీషితం విచారితం సత్. దేహాదిసర్వం యతః వినానువాదం వాచారం భణమాత్రం వినా న సమ్యగ్భవతి. అతః అవస్తుత్వేన త్యక్తం బాధితమేతత్. వస్తుబుద్ధ్యా ఉపాద దత్ స్వీకుర్వన్. అబుధ ఇత్యర్థః. ౧౮. ఏవం పరమేశ్వరాద్దృశ్యస్య సద్వ్యతిరేకేణాసత్త్వముక్తం పరమేశ్వరోపాదానత్వాదపి తద్వ్యతిరేకేణాసత్త్వమిత్యాహ.—త్వత్త ఇతి. న చైవం సత్యపి వికారిత్వ మిత్యాహ.—అనీహాదితి. అగుణత్వాదనీహత్వం. తతో వికారిత్వమిత్యర్థః. నన్వనీహత్వే కథం కర్తృత్వం కర్తృత్వే వా కుతః అవికారిత్వం? తత్రాహ— త్వయీశ్వర ఇతి.

చక్షురాదిభిస్తద్గ్రాహ్యావస్తుతుల్యం న గ్రాహ్య ఇతి. సుదర్శాభిప్రాయః. ౧౭. ఏవం సర్వకారణే సర్వాత్మన్యనంతే త్వయి. పరమపురుషార్థభూతే సతి యస్య నిత్యేషు ప్రాకృతవిషయేషు. నిత్యత్వ బుద్ధ్యాభ్రమతి. తస్య నిశ్శ్రేయస ఇత్యభిప్రయన్నాహ—య ఇతి. అబుధః అవిద్వాన్. యః స వ్యతి రేకతః ఆత్మస్వరూపస్యైవ నిత్యత్వాత్ స్వస్వరూపవ్యతిరేకేణేత్యర్థః. ఆత్మనో దృశ్యగుణేషు భోగ పదార్థేషు.సన్నితి నిత్యఇతి వ్యవస్యతే వ్యవస్యతి ఇత్యధ్యవసాయం కరోతీత్యర్థః.తన్మనీషితం తస్యాధ్యవ సాయః అనువాదం వినా తస్య నిత్యత్వనిషిద్ధార్థమనువాదమంతరేణ. న సమ్యక్ నిశ్శ్రేయస్కర ఇత్యర్థః. నిత్యత్వనిషేధార్థమాత్మాన్యత్వమనూద్యతే చేత్తత్సమ్యక్. నిత్యత్వప్రతిపాదనం తు న సమ్యగిత్యర్థః. నన్వేవంవిధపురుషబుద్ధేరసమ్యక్త్వం కుత ఇత్యత్రాహ.—యత ఇతి. పుమానయం.యతో యస్మాదనిత్య త్వాద్ధేతోస్త్యక్తం వివేకిభిః పరిహృతం.ఉపాదదత్.స్వబుద్ధ్యా స్వీకరోతీత్యర్థః. అత్ర సత్త్వం నామ సర్వకాలసంబంధిత్వం. తదేవ నిత్యత్వం బోధ్యం. అస్య శ్లోకస్య ప్రపంచావస్తుత్వప్రతిపాదనపరత్వ పక్షే. త్వమేక ఏవాస్య సతః ప్రసూతిరిత్యాదివిరోధస్స్యాత్. అత ఉక్త ఏవార్థో గ్రాహ్యః. ౧౮. నను. శ్రు. "బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీగ్ం స్వరూపా"మిత్యాదిషు ప్రకృతేరేవ జగదుత్ప త్త్యాదిశ్రవణాన్మత్తః. కుతస్తదిత్యత ఆహ—త్వత్తఇతి. అస్య పరిదృశ్యమానస్య జగతః. సంయమో విలయః. అనీహాత్ సంకల్పేతరవ్యాపారరహితాత్. అగుణాత్ గుణత్రయరహితాత్ అవిక్రి యాత్ స్వరూపస్వభావవికారరహితాత్ త్వత్త ఏవ వదంతీత్యన్వయః. సత్యసంకల్పవ్యతిరిక్తా ల్పవ్యాపారశాలినశ్చేతః స్వరూపవికారవతోఽపి చ. న సర్వోపాదానత్వమితి భావః. ఏతదేవ సమర్థయతి త్వయీతి ఈశ్వరే బ్రహ్మణి. త్వయి న విరుధ్యతే. సర్వశక్తిత్వాదిత్యర్థః. తర్హి వికా రాదిమాన్యే మయి కథం సృజ్యత్వావ్యపదేశ ఇత్యత్రాహ.—ఆశ్రయత్వాదితి. స్వశరీరభూతస్య కార్యవర్గస్యాంతరాత్మతయా ధారకత్వాదిత్యర్థః. గుణైః శరీరభూతకార్యవర్గగతైరుత్పత్త్యాదిభిర్య

రధ్యతే త్వదాశ్రయత్వాదుపచర్యతే గుణైః. ౧౯. స త్వం త్రిలోకస్థితయే స్వమాయయా బిభర్షి శుక్లం ఖలు వర్ణమాత్మనః, సర్గాయ రక్తం రజసోపబృంహితం కృష్ణం చ వర్ణం తమసా జనాత్యయే. ౨౦. త్వమస్య లోకస్య విభో రిరక్షిషుర్గృహేఽవతీర్ణోఽసి మమాఖిలేశ్వర, రాజన్యసంజ్ఞాసురకోటియూథపైర్నిర్వ్యూహ్యమానా నిహనిష్యసే చమూః. ౨౧. అయం త్వసభ్యస్తవ జన్మ మే గృహే శ్రుత్వాగ్రజాంస్తే న్యహనత్సురేశ్వర, స తేఽవతారం పురుషైస్సమర్పితం శ్రుత్వాధునైవాభి

స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి, దేవకీకృతస్తుతిః.

సరత్యుదాయుధః. ౨౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—అథైనమాత్మజం వీక్ష్య మహాపురుషలక్ష

బ్రహ్మత్వాదవికారిత్వం. ఈశ్వరత్వాత్కర్తృత్వమితి. నన్వేతదపి విరుద్ధమేవ నేత్యాహ.— తదాశ్రయత్వాదితి. గుణైః కర్తృభిః త్వయి సృష్ట్యాదికర్తృత్వముపచర్యతే. గుణాశ్రయత్వాత్. యథా భృత్యకృతం రాజనీతి. ౧౯. ఏవంభూతస్యైవ యథా విశ్వస్థితిసర్గలయార్థం త్రివర్ణగుణావతారాః. ఏవమయం భూభారాపనయనార్థమవతారభావ ఇతి జ్ఞాతవ్య ఇత్యాహ—శ్లోకద్వయేన. సత్వమితి. ౨౦. త్వమితి. రక్షితుమిచ్ఛురవతీర్ణోఽసి. కృష్ణేన వర్ణేన. అతస్సాధూనాం రక్షణార్థం. రాజన్యసంజ్ఞాః యే అసురకోటియూథపాః తైర్నిర్వ్యూహ్యమానాః తతస్తతశ్చాల్యమానాః. చమూః సేనాః నిహనిష్యసే సంహరిష్యసి. ౨౧. కింతు తథాప్యప్రమత్తేన త్వయా భవితవ్యమిత్యాహ.— అయమితి. అసభ్యః ఖలః. సమర్పితం కథితం. ౨౨. అథేతి. ఉపాధావత్ అస్తౌత్. ౨౩. దేవకీ

శిష్టే త్వయి. తత్సృజ్యత్వాదికముపచర్యతే. శరీరద్వారకముచ్యతే. న తు సాక్షాదుచ్యత ఇత్యర్థః. యద్వా. గుణైస్తచ్ఛరీరభూతగుణమయకార్యైర్ద్వారభూతైర్హేతుభిః. తత్ త్వయి ఉపచర్యత ఇతి. ౧౯. ఉక్తముద్ధృత్యాదికారణత్వం భంగ్యంతరేణానుసంధత్తే—సత్వమితి. స్వమాయయా స్వసంకల్పేన అత్ర రజసోపబృంహితం రక్తం. తమసోపబృంహితం కృష్ణమిత్యుక్త్వా. సత్త్వేనోపబృంహితశుక్లమితి చ. పారిశేష్యాద్యోజ్యం. అజామితి శ్రుతౌ లోహితశుక్లకృష్ణామిత్యత్రైవ శుక్లాదిశబ్దైః సత్వాదిగుణా లక్ష్యంతే. సః తథా ప్రసిద్ధః. త్వం త్రిలోకస్థితయే. ఆత్మనః శుక్లం వర్ణం స్థితికారణం స్వస్య తదసాధారణం వర్ణమిత్యర్థః. సత్త్వగుణాభిభూతః స్థితిం కరోషీతి భావః. ఏవమన్యదప్యూహ్యం. జనాత్యయే ప్రళయే ఇత్యర్థః. అత్ర స్వేన రూపేణ చతుర్ముఖరుద్రాఖ్యక్షేత్రజ్ఞవిశిష్టవేషేణ చ. స్థిత్యాదికర్తృత్వం. తత్తద్గుణకద్రవ్యాధిష్ఠానేన తత్తద్గుణాభిభవశ్చేతి. ౨౦. ఏవం సర్వరక్షకస్య భగవతః ప్రకృతోపయోగమనుసందధానః స్తుతిముపసంహరతి—త్వమితి. లోకస్య రిరక్షిషుః రక్షాం కర్తుమిచ్ఛుః. రాజన్యసంజ్ఞాః అసురకోటీనాం యూథపాః. తైర్నిర్వ్యూహ్యమానాః సర్వతః ప్రేర్యమాణాః. నిహనిష్యసే సంహరిష్యసి. ౨౧. ఏవం స్తుత్వా. విదితోఽసీత్యాదినా. జ్ఞాతమపి భగవత్పరత్వం విస్మృత్య. పుత్రోఽయమితి వాత్సల్యేన. తస్య కంసాద్భయమాశంక్యాహ—అయమితి. తవ. అస్యాస్త్వామష్టమో గర్భ ఇత్యాదినా స్వహంతృతయా శ్రుతస్యేత్యర్థః. మే గృహే శ్రుత్వా భవిష్యతీతి పూర్వమేవ శ్రుత్వా. అగ్రజాన్ త్వత్తః పూర్వముత్పన్నాన్. మత్పుత్రాన్. న్యహనత్ జఘాన. అహో త్వయి తాదృశస్తన్మత్సరః. యదయం భవిష్యతస్తవ సంబంధమాత్రేణైవ ప్రథమో

ణం, దేవకీ తముపాధావత్కంసాద్భీతా శుచిస్మితా. ౨౩. దేవక్యువాచ:—రూపం యత్తత్ప్రాహురవ్యక్తమాద్యం బ్రహ్మ జ్యోతిర్నిర్గుణం నిర్వికారం, సత్తామాత్రం నిర్విశేషన్నిరీహం సత్వం సాక్షాద్విష్ణురధ్యాత్మదీపః. ౨౪. నష్టే లోకే ద్విపరార్ధావసానే మహాభూతేష్వాదిభూతం గతేషు, వ్యక్తేఽవ్యక్తం కాలవేగేన యాతే భవా

కించిద్విజ్ఞాపయితుం త్వయి భయశంకైవ తావన్నాస్తీతి శ్లోకచతుష్టయేనాహ—రూపమితి. యత్తత్ కిమపి రూపం వస్తు. ప్రాహుః వేదాః కిం తద్వస్తు తదాహ.—అవ్యక్తం. అత్ర హేతుః. ఆద్యం కారణం. కిం పరమాణవః? న. బ్రహ్మ బృహత్. కిం ప్రధానం?న-జ్యోతిః. చేతనం. కిం వైశేషికాణామివ జ్ఞానగుణకం? న-నిర్గుణం కిం-మీమాంసకానామివ జ్ఞానపరిణామి? న-నిర్వికారం. కిం పుష్కరాక్షాదీనామివ శక్తివిక్షేపణపరిణామి? న-సత్తామాత్రం తర్హి కిం సామాన్యం? న-నిరీహం. సన్నిధిమాత్రేణ కారణం. ఏవంభూతం కిమపి కార్యం కల్ప్యం. యద్వస్తు. స ఏవ సాక్షాత్త్వం విష్ణురితి. అపరోక్షశ్చేత్యాహ.—అధ్యాత్మదీప ఇతి. బుద్ధ్యాదికార్యకారణసంఘాతప్రకాశక ఇత్యర్థః. అథవా అవ్యక్తం న కేనాపి ప్రమాణేన వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం. కథం? ఉత్పత్త్యా అభావాన్న వ్యజ్యత ఇత్యాహ.—ఆద్యం సర్వస్య కార్యస్యాద్యం. అనాదిత్యర్థః. తథా బ్రహ్మ జ్యోతిః. నిర్గుణం. నిర్వికారం ఇతి చతుర్భిః పదైః నిర్దేశేన చ. ప్రకాశేన చ. గుణేన చ వికారేణ చ వ్యక్తిం నిరాకరోతి. తథా సత్తామాత్రమితి విశేషేణ. నిర్విశేషమితి సామాన్యేన. నిరీహమితి క్రియయా చ. వ్యక్తిం నిరాకరోతి. అన్యత్సమానం. ఏవంభూతస్య తవ. న భయశంకేతి భావః. ౨౩. కించ. మహాప్రళయేఽప్యవశిష్యమాణస్య కుతో భయమిత్యాహ—నష్టఇతి. చరాచరే లోకే మహాభూతేషు లీనేషు తేష్వపి. ఆదిభూతం భూతసూక్ష్మం. ప్రవిష్టేషు. తస్మిన్నపి వ్యక్తే అవ్యక్తం ప్రధానం ప్రాప్తే అవిశేషాత్మకే ప్రధానే.

త్పన్నమత్పుత్రవర్గవధపర్యంతం విశ్రాంత ఇతి భావః. అసభ్యాః సభాయోగ్యాః సుతాః. ఖలేశ్వరః దుష్టాగ్రేసరః. అసభ్యాః ఖల ఇతి వ్యాఖ్యానం తు పౌనరుక్త్యగ్రస్తం బోధ్యం. సురేశ్వరేతి సంబుద్ధ్యంతపాఠే న కశ్చిద్విరోధః పురుష్టైః స్వభృత్యైః సముచితం జ్ఞాపకం. ౨౨. అథ దేవకీ కించిద్విజ్ఞాపయితుమాదౌ తుష్టావేత్యాహ—అథేతి. ఉపాధావత్ స్తుత్యా ఉపతస్థే శుచిస్మితా స్వపుత్రభూతభగవద్దర్శనేన భయనివృత్త్యా వికసితముఖీత్యర్థః. ౨౩. మహాపురుషలక్షణమిత్యుక్తమేవ వర్ణయతి.—శ్లోకచతుష్టయేన. రూపమితి. యద్రూపం ప్రాహుః. సర్వమిత్యన్వయః. విధేయప్రాధాన్యాత్పుల్లింగనిర్దేశః. రూప్యత ఇతి రూపం స్వరూపం. న వ్యజ్యతే. ఇంద్రియైరిత్యవ్యక్తం. అతీంద్రియమిత్యర్థః. బ్రహ్మ బృహత్త్వాదిగుణశూన్యం నిరీహం పుణ్యపాపాదిరూపవ్యాపారరహితం. తత్తథా ఆగమప్రసిద్ధం. ఆత్మజ్ఞానమధ్యాత్మశబ్దేనోచ్యతే. తదేవ దీపః యస్య సః. దీపవత్స్వప్రకాశస్వరూపభూతజ్ఞానవానిత్యర్థః. శ్రు. "న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే స్వాభావికీ [illegible] క్రియా" ఇతి శ్రూయతే. యద్వా. తు అధ్యాత్మమాత్మవిషయజ్ఞానం తస్య దీపః ప్రకాశః-ఆత్మవిషయజ్ఞానప్రద ఇత్యర్థః. ౨౪. ద్విపరార్ధేతి పరం నామ బ్రహ్మణో వర్షశతాత్మకమాయుః. తస్య పూర్వార్ధం ఉత్తరార్ధం చ పరార్ధముచ్యతే తదుక్తం. శ్లో. "బ్రహ్మణోఽపి వయస్య మానేన వర్షాణాం శతం స్మృతం, తత్పరం వై తదర్ధం తు పరార్ధమభిధీయత" ఇతి. తథా చ ద్విపరార్ధావసానే చతుర్ముఖస్య ప్రళయ ఇత్యర్థః. మహాభూతేషు పృథివ్యాదిషు ఆదిభూతభూతాదిం స్వప్రకృతిభూతమహాం

నేకశ్శిష్యతే శేషసంజ్ఞః. ౨౫. యోఽయం కాలస్తస్య తేఽవ్యక్తబంధో చేష్టామాహు శ్చేష్టతే యేన విశ్వం, నిమేషాదిర్వత్సరాంతో మహీయాంస్తత్వేశానం క్షేమధామ ప్రపద్యే. ౨౬. మర్త్యో మృత్యువ్యాళభీతః పలాయన్ సర్వాన్ లోకాన్నిర్భయం నాధ్యగచ్ఛత్ః త్వత్పాదాబ్జం ప్రాప్య*యదృచ్ఛయాద్య స్వస్థశ్శేతే మృత్యురస్మాద పైతి. ౨౭. స త్వం ఘోరాదుగ్రసేనాత్మజాన్నస్త్రాహి. త్రస్తాన్ భృత్యవి†త్త్రాసహాసి, రూపం చేదం పౌరుషం ధ్యానధిష్ణ్యం మా ప్రత్యక్షం మాంసదృశాం కృషిష్ఠాః.

సంజ్ఞా ప్రజ్ఞా యస్య. ఏవమపి లీనమిదమస్తి పశ్చాదేవముద్బోధనీయమితి సః అశేషసంజ్ఞః శేషసంజ్ఞ ఇతి వా. ౨౫. కించ య ఇతి. ఏవం ప్రళయహేతుః యోఽయం కాలః. అవ్యక్తబంధో ప్రకృతిప్రవర్తకః తస్య ప్రళయావధిభూతస్య తే తవ చేష్టాం లీలాం చేష్టతే విపరివర్తతే పునః పునర్వత్సరావృత్త్యా మహీయాన్ ద్విపరార్ధరూపః యస్య చేష్టామాహుః తం. త్వా త్వాం. క్షేమధామ అభయస్థానం ప్రపద్యే శరణం వ్రజే. ౨౬. క్షేమధామత్వమేవాహ—మర్త్య ఇతి. లోకాన్ ప్రతి యదృచ్ఛయా. కేనాపి భాగ్యోదయేన. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః. హే ఆద్య. ౨౭. ప్రస్తుతం విజ్ఞాపయతి—సఇతి. భృత్యానాం విత్రాసం హంత్రీతి భృత్యవిత్రాసహా భృత్యవిదితి వా ఛేదః. పౌరుషం ఐశ్వర్యం ధ్యానధిష్ణ్యం ధ్యానాస్పదం. మాంసదృశాం మాంసచక్షుషాం. మాదృశామిత్యపి పాఠాంతరం ప్రత్యక్షం మా కృథాః. ౨౮. జన్మేతి. భవత ఏవ హేతోర్నిమిత్తభూతాత్కంసాత్సము

కారమిత్యర్థః. శ్లో. "భూతాదిమింద్రియాదిం చ ద్విధాహంకారమేవ చే" తి విష్ణుపురాణవచనాత్ వ్యక్తే తదహంకారప్రకృతిభూతే మహతీత్యర్థః. అవ్యక్తం ప్రధానం. శేషసంజ్ఞః శేషాఖ్యః. శేషాత్మనా సర్వజగద్భారవహ ఇత్యర్థః. యద్వా. శ్లో. "శిష్యతేఽశేషసంజ్ఞ ఇతి ఛేదే తు. అశేషశబ్దేన చరాచరాత్మకం విశ్వముచ్యతే. తత్ సంజానాతీత్యశేషసంజ్ఞః సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. అశేషాః సంజ్ఞాః ఆఖ్యాః యస్య సః. సర్వశరీరకత్వాత్సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి వా. ౨౫. నిమేషాదిర్వత్సరాంతో యోఽయం కాలో మహీయాన్. విభుః యేన కాలేన విశ్వం చేష్టతే ప్రవర్తతే. తం కాలం. హే అవ్యక్తబంధో ప్రకృతిబంధో. భగవతః స్వశరీరభూతప్రకృతిధారకత్వాద్బంధుత్వం. తస్య తథా ప్రసిద్ధస్య. తే. చేష్టాం చేష్టాతుల్యం. విశేషణమాహుః క్షేమధామ క్షేమస్థానం. తం. త్వా. ఈశానమితి ఛేదః. త్వా త్వాం ప్రపద్య ఇతి. యద్వా. యోఽయం కాలః మహీయాన్. తం కాలం యేన భవతా విశ్వం చేష్టతే. తస్య తే చేష్టామాహురితి యోజనా. ౨౬. క్షేమధామత్వమేవాహ—మర్త్య ఇతి. మృత్యురేవ వ్యాళః క్రూరసర్పః లోకాన్ ప్రతి. పలాయన్ ధావన్. శరణాన్వేషణార్థమితి భావః. నిర్భయం మృత్యుభయరాహిత్యం. నాధ్యగచ్ఛత్ న ప్రాప్తవాన్. హే ఆద్య. యదృచ్ఛయా యాదృచ్ఛికాదిసుకృతపరిపాకవశేన. ౨౭. ఏవం స్తుత్వా ప్రస్తుతం విజ్ఞాపయతి—స త్వమితి. భృత్యమిత్రసౌశీల్యేన భృత్యైస్సహ మిత్రవద్వర్తమానేత్యర్థః. అసహాశ్శత్రూణాం దుస్సహోఽసి. భృత్యవిత్త్రాసహాసీతి పాఠే. భృత్యానాం విత్రాసం భయం. హంతీతి తథోక్తః భృత్యవిత్. త్రాసహా అసీతి వా ఛేదః. భృత్యవిత్ భృత్యమనోరథవేదీత్యర్థః. పౌరుషం పరమపురుషత్వసూచకం. ధ్యానధిష్ణ్యం ధ్యానవిషయం. యోగిధ్యానాలంబనమిత్యర్థః. మాదృశాం కర్మచక్షుషాం మాకృషిష్ఠాః మాకార్షీః. ౨౯.

---

† ద్వితీయవ్యాఖ్యానానురోధేన "భృత్యమిత్రే" త్యపి మూలపాఠః

౨౮. జన్మ తే మయ్యసౌ పాపో మావిద్యాన్మధుసూదన, సముద్విజే భవద్ధేతోః కంసాదహమధీరధీః. ౨౯. ఉపసంహర విశ్వాత్మన్నదో రూపమలౌకికమ్, శంఖచక్రగదాపద్మశ్రియా జుష్టం చతుర్భుజం. ౩౦. విశ్వం యదేతత్స్వతనౌ నిశాంతే యథావకాశం పురుషః పరో భవాన్, బిభర్తి సోఽయం మమ గర్భగోఽభూదహో నృలోకస్య విడంబనం మహత్. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ:—త్వమేవ పూర్వసర్గేఽభూః పృశ్నిః స్వాయంభువే సతి, తదాయం సుతపా నామ ప్రజాపతిరకల్మషః. ౩౨. యువాం వై బ్రహ్మణాదిష్టౌ ప్రజాసర్గే యదా తతః, సన్నియమ్యేంద్రియగ్రామం తేపాతే పరమం తపః. ౩౩. వర్షవాతాతపహిమఘర్మకాలగుణాననుపసహమానౌ శ్వాసరోధవినిర్ధూతమనోమలౌ. ౩౪. శీర్ణపర్ణానిలాహారావుపశాంతేన చేతసా, మత్తః కామానభీప్సంతౌ మదారాధనమీహతుః. ౩౫. ఏవం వాం తప్యతోర్భద్రే తపః

ద్విజే బిభేమి యతః. అధీరధీః అధీరచిత్తా. ౩౦. కిమిత్యుపసంహర్తవ్యం ఏవం భూతేన పుత్రేణ తవ బృహతీ శ్లాఘా స్యాదితి చేత్తత్రాహ-విశ్వమితి. నిశాంతే ప్రళయావసానే. యథావకాశం అసంకోచతః. అసంభావితత్వాత్. అపహాస్యమేవ స్యాదిత్యర్థః. ౩౧. చతుర్భుజరూపేణావిర్భావే. కారణం తావదాహ—చతుర్భిః శ్లోకైః. త్వమితి. పూర్వసర్గే ప్రథమజన్మని. అభూః ఆసీః. పృశ్నిర్నామ. స్వాయంభువే. స్వాయంభువమన్వంతరే. తదా అయం వసుదేవః. ౩౨. యువామితి. తేపాతే దుష్కరం తపః కృతవంతౌ యువాం. ౩౩.—౩౫. ఏవమితి. తప్యతోః ఆచరతోః. ఈయుః గతాని

మాతృత్వప్రయుక్తప్రేమాతిశయేనాహ—జన్మేతి. తే మయి జన్మ మావిద్యాదిత్యన్వయః. భవద్ధేతోః. త్వదర్థం. కంసాత్సముద్విజే. తస్మాత్తవానిష్టముత్ప్రేక్ష్య బిభేమీత్యర్థః. భవద్ధేతోః భవదవతారనిమిత్తభూతాత్ కంసాత్సముద్విజ ఇతి వా. నను విదితమత్ప్రభావాయాస్తవ కా భీరిత్యత్రాహ—అధీరధీరితి. అధైర్యమేవ సర్వత్ర భయోత్ప్రేక్షామూలమితి భావః. ౨౯. ౩౦. విశ్వాత్మన్ విశ్వశరీరక. విశ్వస్యాంతరాత్మన్నితి వా. రూపస్య పరమపురుషత్వసూచకతామభిప్రేత్యాహ.—శంఖేతి. నను త్వద్గర్భజాతం మామేవం కథం వర్ణయసీత్యత్రాహ —విశ్వమితి. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాదత్ర య ఇత్యధ్యాహారః. పరమపురుషో యో భవాన్. స్వతనావేవ నిశాంతే ప్రళయే. యద్వా. నిశాశబ్దేన మహానిశాఖ్యః ప్రళయ ఉచ్యతే. స ఏవాంతః సకలజగత్సమాప్తిః. తస్మిన్నితి. ఏతద్విశ్వం. యథావకాశం సవిస్తారమిత్యర్థః. బిభర్తి సోఽయం భవాన్ మమ గర్భేఽభూదితి యత్. తత్ నృలోకస్య విడంబనమిత్యేవం యోజనా. విడంబనం తద్వదాచరణం అహో ఇతి సకలస్థావరజంగమస్య. స్వాసక్తిస్థిత్యనుసంధానేనాశ్చర్యానుకరణం. ౩౧. అథ భగవాన్ తత్పుత్రత్వే స్వస్య నిమిత్తమాహ—త్వమేవేతి. పూర్వసర్గే ప్రథమజన్మని. స్వాయంభువే స్వాయంభువమన్వంతరప్రథమే పృశ్నిర్నామ. సతీ. స్వాయంభువ ఇతి పాఠే. తస్మిన్మన్వంతర ఇత్యర్థః. అయం వసుదేవః. ౩౨. యదా బ్రహ్మణా యువాం ప్రజాసర్గే ఆదిష్టౌ. తదా తపస్తేపాత ఇత్యన్వయః. ౩౩. వర్షేతి. ఘర్మకాలస్య గ్రీష్మర్తోః, గుణః రాత్రావప్యుపలభ్యమాన ఊష్మా. యద్వా ఘర్మ ఏవ గ్రీష్మకాలోష్మా వర్షాదయ ఏవ కాలగుణాః. తత్తత్కాలవ్యంగ్యాన్ వర్షాదీనిత్యర్థః. అను అనుసృత్య సహమానౌ. శ్వాసనిరోధః పూరకకుంభకాభ్యాం ప్రాణనిరోధః. ౩౪. ౩౫. తప్యతోః తప ఆచరతోః ఈయుః అతీతాని అహామేవాత్ర అం

పరమదుష్కరం, దివ్యవర్షసహస్రాణాం ద్వాదశేయుర్మదాత్మనోః. ౩౬. తదా వాం పరితుష్టోఽహమమునా వపుషానఘే, తపసా శ్రద్ధయా నిత్యం భక్త్యా చ హృది భావితః. ౩౭. ప్రాదురాసం వరదరాడ్యువయోః కామదిత్సయా, ప్రీయతాం వర ఇత్యుక్తే మాదృశో వాం వృతస్సుతః. ౩౮. అజుష్టగ్రామ్యవిషయావనపత్యౌ చ దంపతీ, న వవ్రాథేఽపవర్గం మే మోహితౌ మమ మాయయా. ౩౯. గతే మయి యువాం లబ్ధ్వా వరం మత్సదృశం సుతం, గ్రామ్యాన్ భోగానభుంజాథాం యువాం ప్రాప్తమనోరథౌ. ౪౦. అదృష్ట్వాన్యతమం లోకే శీలౌదార్యగుణైస్సమం, అహం సుతో వామభవం పృశ్నిగర్భ ఇతి శ్రుతః. ౪౧. తయోర్వాం పునరేవాహమదిత్యామథ కశ్యపాత్, ఉపేంద్ర ఇతి విఖ్యాతో వామనత్వాచ్చ వామనః. ౪౨. తృతీయేఽస్మిన్ భవేఽహం వై తేనైవ వపుషానఘే, జాతో భూయస్తయోరేవ సత్యం మే వ్యాహృతం సతి. ౪౩. ఏతద్వాం దర్శితం రూపం ప్రాగ్జన్మస్మరణాయ మే, నాన్యథా మద్భవం జ్ఞానం మర్త్యలింగేన జాయతే. ౪౪. యువాం మాం పుత్రభావేన బ్రహ్మభావేన చాసకృత్, చింతయంతౌ కృతస్నేహౌ యాస్యేథే మద్గతిం పరాం ౪౫. యది కంసాద్బిభేషి త్వం తర్హి మాం గోకులం నయ, యశోదాయాశ్చ తాం కన్యాం మన్మాయామానయ ద్రుతం. ౪౬. స్వయం స్యుర్వివృతా ద్వారో యమునా చ సుదుస్తరా. ౪౭. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్త్వాసీద్ధరిస్తూష్ణీం భగవానాత్మమాయయా, పిత్రోస్సంపశ్యతోస్సద్యో బభూవ ప్రాకృతశ్శిశుః. ౪౮. తతశ్చ శౌరిర్భగవత్ప్రచో

మదాత్మనోః మచ్చిత్తయోః. ౩౬. తదేతి. అమునా వపుషా. ౩౭. ప్రాదురాసమితి. ప్రాదుర్భూతోఽస్మి. వరదరాట్ వరదేషు శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. తేన సకృద్వరేణ చ వారం వారమావిర్భావకారణముక్తం మాదృశః మయా సదృశః. కామస్య దిత్సయా దాతుమిచ్ఛయా. ౩౮. అజుష్టేతి. మే మత్తోఽపి. యువాం అపవర్గం. న వవ్రాథే న వృతవంతౌ. ౩౯. గత ఇతి. వరం దత్వా మయి గతే. ౪౦. ౪౧. తయోరితి. అదిత్యాం కశ్యపాద్వామన ఆసేతి. యత్తదపి తద్రూపయోర్యువయోరహమేవ పునరాసమిత్యర్థః. ౪౨. ౪౩. ఏతదితి. ప్రాక్ ప్రథమం. తావత్. ఏతద్రూపం. మే జన్మేతి. స్మరణాయ జ్ఞానాయ. దర్శితం. మద్భవం మద్విషయం అనంతరం త్వదిచ్ఛయా. బాలోఽపి భవిష్యామీతి భావః. ౪౪. నను త్వయి ప్రసన్నేఽపి కథమావయోః పునఃపునర్జన్మేతి. అతః పరం న భవిష్యతీత్యాహ. యువామితి. ౪౫.—౪౮. తత ఇతి. యది కంసాద్బిభేషి త్వమిత్యాదినా. ప్రథమమేవ భగవతా. ప్రచోదితో

తర్థాఽరకో యయోస్తయోః మదాత్మనోః. అతఏవేదృశదుష్కరతపశ్శక్తిరితి భావః. మదాత్మనోః మద్గతచిత్తయోరితి వా. ౩౬. అమునా వపుషా చతుర్భుజాదిమతా. ౩౭. అనేనైవ విగ్రహేణ వరదరాట్ వరదశ్రేష్ఠః. అతో యదా స్వమనోరథవరప్రదానానుగుణ్యేన త్రివారముత్పత్తిరితి భావః. కామస్య మనోరథస్య దిత్సయా దాతుమిచ్ఛయా. మయేతి శేషః. వరో ప్రీయతామిత్యుక్తే సతి. వాం యువయోః. మాదృశః. మత్సదృశః. సుతః. మే మత్తో వృతః. ౩౮. మమ మాయయా మోహితౌ అపత్యాద్యలాభాత్తత్రైవ మన్మహిమ్నా మోహం గతౌ. పరమపురుషార్థం నేచ్ఛత ఇతి భావః. ౩౯.

దితస్సుతం సమాదాయ ససూతికాగృహాత్, యదా బహిర్గంతుమియేష తర్హ్యజాపి యా యోగమాయాజని నందజాయయా. ౪౯. తయా హృతప్రత్యయసర్వవృత్తిషు ద్వాస్థేష్వపి పౌరేషు చ శాయితేష్వథ, ద్వారస్తు సర్వాః పిహితా దురత్యయా బృహత్కవాటాయసశృంఖలైః కిల. ౫౦. తాః కృష్ణవాహే వసుదేవ ఆగతే స్వయం వ్యశీర్యంత యథా తమో రవేః, వవర్ష పర్జన్య ఉపాంశుగర్జితశ్శేషోఽన్వగాద్వారి నివారయన్ ఫణైః. ౫౧. మఘోని వర్షత్యసకృద్యమానుజా గంభీరతోయౌఘజవోర్మిఫేనిలా, భయానకావర్తశతాకులా నదీ మార్గం దదౌ సింధురివ శ్రియః పతేః. ౫౨. నందవ్రజం శౌరిరుపేత్య తత్ర తాన్ గోపాన్ ప్రసుప్తానుపలభ్య నిద్రయా, శిశుం యశోదాశయనే నిధాయ తత్సుతాముపాదాయ పునర్గృహానగాత్. ౫౩. దేవక్యాశ్శయనే న్యస్య వసుదేవోఽథ దారికాం, ప్రతిముచ్య పదోర్లోహమాస్తే పూర్వవదావృతః. ౫౪. యశోదా నందపత్నీ చ జాతం పరమబుధ్యత, న తల్లింగం పరిశ్రాంతా నిద్రయాపగతస్మృతిః. ౫౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—బహిరంతఃపురద్వారస్సర్వాః పూర్వవదావృతాః, తతో బాలధ్వనిం శ్రుత్వా గృహపాలాస్సముత్థితాః. ౧. తే తు తూర్ణముపవ్రజ్య దేవక్యా గర్భజన్మ తత్, ఆచఖ్యుర్భోజరాజాయ యదుద్విగ్నః ప్రతీక్షతే. ౨. స తల్పాత్తూర్ణముత్థాయ కాలోఽయమితి విహ్వలః, సూతీగృహమగాత్తూర్ణం ప్రస్ఖలన్ ముక్తమూర్ధజః. ౩. తమాహ భ్రాతరం దేవీ కృపణా కరుణం సతీ, స్నుషేయం తవ

వసుదేవః. యదా గంతుమైచ్ఛత్. తర్హ్యేవ. అజా యా యోగమాయా. సా నందజాయయా. అజని జాతా. ౪౯. తయేతి. హృతాః ప్రత్యయార్థాః. సర్వా వృత్తయో యేషాం అథవా హృతాః ప్రత్యయాః అన్యాశ్చ సర్వా వృత్తయో యేషాం జాగ్రతామపి. తథా భూతేషు ద్వారపాలేషు సత్సు. బృహత్కవాటేషు లోహకీలకయుక్తశృంఖలైః. బృహద్భిః కవాటాదిభిర్దురత్యయా ఇతి వా. ౫౦. తా ఇతి. స్వయమేవ వ్యశీర్యంత విస్రుతా ఇత్యర్థః. రవేర్నిమిత్తభూతాత్. ౫౧. మఘోనీతి. గంభీరో యస్తోయౌఘః తస్య జవేన ఊర్మయః తైః ఫేనిలా. ఫేనవ్యాప్తా. భయానకైరావర్తశతైర్వ్యాప్తాపి. శ్రియః పతేః సీతాపతేః. ౫౨. నందవ్రజమితి. నిద్రయా అజయా. ౫౩. దేవక్యా ఇతి. ప్రతిముచ్య ముక్త్వా. పదోః పాదయోః లోహం నిగళం. ఆస్తేస్మ. ౫౪. యశోదేతి. జాతం కించిదితి. కేవలం అబుధ్యత. స తు పుత్రః కన్యా వేతి. యోగనిద్రయా చ మోహితేతి. ౫౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుర్థే చండికావాక్యమాకర్ణ్యాతిభయాకులః, దుర్మంత్ర్యభిహితం మేనే కంసో బాలాదిహింసనం" ౧. తత ఇతి. తదష్టమం జన్మ. ౨. స ఇతి. కాలో మృత్యుః. ౩. ౪. బహవ ఇతి.

కల్యాణ స్త్రియం మాహంతుమర్హసి. ౪. బహవో హింసితా హ్యంగ శిశవః పావకోపమాః, త్వయా దేవనిసృష్టేన పుత్రికైకా ప్రదీయతామ్. ౫. నన్వహం తే హ్యవరజా దీనా హతసుతా ప్రభో, దాతుమర్హసి మందాయా మమేమాం చరమ ప్రజామ్. ౬. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఉపగూహ్యాత్మజామేవం వదంత్యా దీనదీనవత్, యాచితస్తాం వినిర్భర్త్స్య హస్తాదాచిచ్ఛిదే ఖలః. ౭. తాం గృహీత్వా చరణయోర్జాతమాత్రాం స్వసుస్సుతామ్, అపోథయచ్ఛిలాపృష్ఠే స్వార్థోన్మూలితసౌహృదః. ౮. దివ్యస్రగంబరాలేపరత్నాభరణభూషితా, అదృశ్యతానుజా విష్ణోస్సాయుధాష్టమహాభుజా. ౯. దివ్యస్రగంబరాలేపరత్నాభరణభూషితా, ధనుశ్శూలేషు చర్మాసిశంఖచక్రగదాధరా. ౧౦. సిద్ధచారణగంధర్వైరప్సరైః కిన్నరోరగైః, ఉపాహృతోరుబలిభిస్స్తూయమానేదమబ్రవీత్. ౧౧. దేవ్యువాచ:—కిం మయా హతయా మంద జాతః ఖలు తవాంతకృత్, యత్ర క్వచిత్పూర్వశత్రుర్మాహింసీః కృపణాం వృథా. ౧౨. ఏవం ప్రభాష్య తం దేవీ మాయాభగవతీ భువి, బహునామనికేతేషు బహునామా బభూవహ. ౧౩. తయాఽభిహితమాకర్ణ్య కంసః పరమవిస్మితః, దేవకీం వసుదేవం చ విముచ్య ప్రశ్రితోఽబ్రవీత్. ౧౪. అహో భగిన్యహో భావ మయా వాం బత పాప్మనా, పురుషాద ఇవాపత్యం బహవో హింసితాస్సుతాః. ౧౫. సత్వహం త్యక్తకారుణ్యస్త్యక్తజ్ఞాతిసుహృత్ఖలః, కాంస్తు లోకాన్ గమిష్యామి బ్రహ్మహేవ మృతశ్శ్వసన్. ౧౬. దైవమప్యనృతం వక్తి న మర్త్యా ఏవ కేవలమ్, యద్విస్రంభాదహం పాపః స్వసుర్నిహతవాన్ శిశూన్. ౧౭. మాశోచతం మహాభాగావాత్మజాన్ స్వకృతంభుజః, జంతవో న సదైకత్ర దైవాధీనాస్సహాసతే ౧౮. భువి భౌమాని భూతాని యథా యాంత్యపయాంతి చ, నాయమాత్మా తథై

అంగ హే భ్రాతః. ౫. ౬. ఉపగూహ్యేతి. దీనదీనవత్ దీనాదపి దీనవత్. న తు తథా. పుత్రస్యాన్యత్ర నీతత్వాత్తస్యా చ యోగమాయేతి జ్ఞాతత్వాచ్చ. యాచితోఽపి. ఆచిచ్ఛిదే అకృష్య జగ్రాహ. ౭. తామితి. అపోథయత్ బలేన చిక్షేప. ౮. సేతి. సద్య ఏవ దేవీ భూత్వా. ౯.—౧౧. కిమితి. మా మాం. కృపణాం వృథా అహింసీః హింసితవానసి. కృపణానితి పాఠాంతరే అన్యానపి శిశూన్ హనిష్యతీతి జ్ఞాత్వా వారయతీతి. ౧౨. ఏవమితి. బహునామసు నికేతేషు వారాణస్యాదిస్థానేషు. ౧౩. తయేతి. పరమవిస్మితః కథం దైవీ వాగనృతా జాతేతి. ౧౩. తయేతి. పరమవిస్మితః కథం దైవీ వాగనృతా జాతేతి. ౧౪. అహో ఇతి. భావ భగినీభర్తః. పురుషాదో రాక్షసో యథా స్వాపత్యమేవ హినస్తి. తద్వత్. ౧౫—౧౭. మా శోచతమితి. హే మహాభాగౌ స్వకృతం భుజః స్వారబ్ధకర్మభోక్తౄన్. కించ. జంతవః ప్రాణినః. సదా నాసతే. కింతు. అల్పకాలమేవాసతే. తథాపి ఏకత్ర నాసతే కింతు వియుజ్యంతే. యతో దైవాధీనాః. ౧౮. సదా నాసత ఇతి యదుక్తం జన్మమరణాది, తదపి దేహానామేవ నాత్మన ఇత్యాహ.— భువీతి. భూతాని దేహా ఏవ యాంతి చ భవంతి. న భవన్తి

తేషు విపర్యేతి యథైవ భూః. ౧౯. యథా నైవం విధో భేదో యత ఆత్మవిపర్యయః, దేహయోగనియోగశ్చ సంసృతిర్న నివర్తతే. ౨౦. తస్మాద్భద్రే స్వతనయాన్ మయా వ్యాపాదితానపి, మానుశోచ యతస్సర్వే స్వకృతం భుంజతేఽవశాః. ౨౧. యావద్ధతోఽస్మి హంతాస్మీత్యాత్మానం మన్యతేఽస్వదృక్, తావత్తదభిమాన్యజ్ఞో బాధ్యబాధకతామియాత్. ౨౨. క్షమధ్వం మమ దౌరాత్మ్యం సాధవో బంధువత్సలాః,

---

చేత్యర్థః యథా భువి భౌమాని ఘటాదీని. తద్వత్. ఏతేషు భూతేషు. జన్మాదిభిర్విక్రియమాణేషు. అయమపరోక్షతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమాన ఆత్మా న విపర్యేతి విపర్యయం న ప్రాప్నోతి ఏకరూప ఏవ వర్తత ఇత్యర్థః. భౌమేషు విక్రియమాణేషు యథా భూస్తథేతి. ౧౯. ఏవం విచార్యమాణే సతి న శోకావకాశః. అజానతస్తు న నివర్తత ఇత్యాహ—యథేతి. యథావత్. నైవంవిదః. ఏవం అజానతః. ఆత్మవిపర్యయః దేహాత్మబుద్ధిర్భవతి. యతో విపర్యయాద్భేదో భవతి. దేహాహంకారేణ హ్యాత్మని పరిచ్ఛిన్నే సతి. అహంకారాస్పదం భిన్నం భవతి. యతో భేదాత్పుత్రాదిదేహైర్యోగశ్చ నియోగశ్చ తతస్సంసృతిః సుఖదుఃఖే ఇతి యావత్. అజ్ఞానం న నివర్తత ఇత్యర్థః. ౨౦. ఏవముక్తప్రకారేణ. న తే తవ తనయాః. అహం తు తాన్ న హతవాన్. తథాప్యజ్ఞానప్రవృత్త్యా స్వతనయాన్ మయా వ్యాపాదితానపి మానుశోచేతి సాంత్వయతి—తస్మాదితి. అజ్ఞానాశ్రయం కర్మవాదమాహ—యత ఇతి. ౨౧. కథం తర్హి బ్రాహ్మణాదిహంతుస్తద్ధతస్య చ. ప్రాయశ్చిత్తాదిశ్రవణం అజ్ఞానమూలమేవేత్యాహ—యావదితి. అస్వదృక్ దేహాభిమానీ తదభిమానీతి తస్య దేహస్య హననమాత్మన్యభిమన్యమాన ఇత్యర్థః. ౨౨. క్షమధ్వమితి. స్యాలః కంసః. స్వస్రోరితి స్వసృశబ్దేన ద్వివచనానుపపత్త్యా మిథున

నన్వాత్మనాం నిత్యత్వాత్కథం సదా నాసత ఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య తత్తత్కర్మభోగాయతనదేహానామేవ తథాత్వమితి సదృష్టాంతమాహ—భువీతి. భూతాని భూతసంఘాతరూపా దేహా ఇత్యర్థః భౌమాని భూవికారాః ఘటాదయః. యథా యాంత్యపయాంతి. తద్వత్. ఆత్మనాం తు పూర్వాపరదేహానువృత్తిమాత్రమేవేతి సదృష్టాంతమాహ—నాయమితి. యథా భూః పృథివీస్వజాతిః ఏతేషు పూర్వం సదృష్టాంతీకృతేషు అనిత్యేషు పూర్వాపరభౌమేషు. న విపర్యేతి. విపర్యయం తత్తద్వస్తునా సహ వినాశం న ప్రాప్నోతి. కింతు అనువర్తత ఇత్యర్థః. తథైతేషు పూర్వాపరదేహేష్వాత్మా. న విపర్యేతీత్యేవమాత్మనిత్యత్వదేహానిత్యత్వజ్ఞానే సతి. దేహాత్మభ్రమః సర్వానర్థమూలో న స్యాదితి భావః. ౧౯. ఏవమజానతోఽనిష్టమాహ—యథేతి. నైవంవిదః దేహాత్మవివేకరహితస్య. భేదో బాధ్యబాధకతారూపః స్యాత్. యతో భేదాత్. ఆత్మని విపర్యయః ప్రత్యేష్యతావిషయభూతో భవతీత్యర్థః. యద్వా యథావదేవంవిధః పురుషస్య భేదః పూర్వోక్తో న స్యాత్. యతో భేదాదాత్మవిపర్యయ ఇతి అథవా నైవంవిదః నిత్యస్యాత్మనః. అనిత్యదేహాతిరిక్తత్వమజానతః పుంసః అభేదః. దేహ ఏవాత్మేత్యభేదభ్రమః స్యాత్. యతః. అభేదభ్రమాదాత్మవిపర్యయశ్శరీరసంయోగవియోగరూపసంసారః స్యాదిత్యర్థః. తదాహ—దేహేతి. ౨౦. తస్మాత్ దేహసంయోగవియోగయోరావశ్యకత్వాత్ మానుశోచ శోకం న కురు. మమనిమిత్తమాత్రత్వాదితి భావః. ౨౧. యతః సర్వః జీవసవర్గః అవశః కర్మపరతంత్రః. అస్వదృక్ అనాత్మస్వరూపవేదీ. తదభిమానీ. దేహాత్మాభిమానీ అతఏవాజ్ఞః అబుధః బాధ్యబాధకతామియాత్. బాధ్యబాధకత్వబుద్ధిమాన్ స్యాదిత్యర్థః. సా చ బుద్ధిర్భ్రమ ఏవ. ఆత్మనో వినాశాసత్త్వా

ఇత్యుక్త్వాశ్రుముఖః పాదౌ శ్యాలస్స్వస్రోరథాగ్రహీత్. ౨౩. మోచయామాస నిగళాద్విస్రబ్ధః కన్యకాగిరా, దేవకీం వసుదేవం చ దర్శయన్నాత్మసౌహృదమ్. భ్రాతుస్సమనుతప్తస్య క్షాంత్వా రోషం చ దేవకీ, వ్యసృజద్వసుదేవశ్చ ప్రహస్య తమువాచ హ. ౨౪. ఏవమేతన్మహారాజ యథా వదసి దేహినామ్, అజ్ఞానప్రభవాహంధీస్స్వపరేతి భిదా యతః. ౨౫. శోకహర్షభయద్వేషలోభమోహమదాన్వితాః, మిథో ఘ్నంతం న పశ్యంతి భావైర్భావాన్ పృథగ్దృశః. ౨౬. కంస ఏవం ప్రసన్నాభ్యాం విశుద్ధం ప్రతిభాషితః, దేవకీవసుదేవాభ్యామనుజ్ఞాతోఽవిశద్గృహమ్. ౨౭. తస్యాం రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం కంస ఆహూయ మంత్రిణః, తేభ్య ఆచష్ట తత్సర్వం యదుక్తం యోగమాయయా. ౨౮. ఆకర్ణ్య భర్తృగదితం తమూచుర్దేవశత్రవః, దేవాన్ ప్రతికృతామర్షా దైతేయా నాతికోవిదాః. ౩౦. ఏవం చేత్తర్హి

గ్రహణమిథునీలక్షణయా స్వసృతత్పత్యోరభిధానం. లింగసమవాయేన. ప్రాణభృత ఉపదధాతీతి వత్ దేవకీవసుదేవయోః ప్రత్యేకం పాదావగ్రహీదిత్యర్థః. శ్యాలశబ్దేన వా కథంచిద్వసుదేవాభిధానం యుజ్యతే. కంసస్వస్రోరితి పాఠే. తయోః కంస అథాగ్రహీదితి పాఠాంతరే చ. న కాప్యనుపపత్తిశంకేతి విద్వద్భిరూహ్యం. ౨౩. మోచయామాసేతి. ఆత్మసౌహృదం ప్రియవాదాదినా దర్శయన్. ౨౪.—౨౫. స్వపరభేదదర్శనేన. కిం భవతి తదాహ—శోకేతి. భావైః భేదనిమిత్తభూతైః. మిథో భవాన్. ఘ్నంతం భావమీశ్వరం. పృథక్ దృశః తే న పశ్యంతి. కిం త్వహమేవ హంతా హత ఇతి. మన్యంత ఇత్యర్థః. ౨౬. కంసఇతి. విశుద్ధం యథా భవతి తథా. ౨౭. ౨౮. ఆకర్ణ్యేతి. నాతికో

త్వాత్. అన్యాయ్యశ్చ దేహాత్మాభిమానమూలకత్వాత్తన్నివృత్తావేతన్నివృత్తిరితి భావః. ౨౨. శ్యాలస్వస్రోరితి. అత్ర. "శ్యాలాః స్యుర్భ్రాతరః పత్న్యాః"ఇతి పత్నీభ్రాతృవాచినా శ్యాలశబ్దేన. కంసరూప ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన వసుదేవో లక్ష్యతే. ప్రకృతే వసుదేవస్య కంసపాదగ్రహణానుపపత్తేః తత్సంబంధస్య చ లక్షణాబీజత్వాత్. ఏతదభిప్రాయేణ శ్యాలో వసుదేవ ఇత్యభియుక్తైరపి వ్యాఖ్యాతం. స్వసా చ దేవకీ. యద్వా. శ్యాల ఇతి ఛేదః. శ్యాలః కంసః. స్వస్రోర్దేవకీవసుదేవయోరిత్యర్థనిర్వాహః కథంచిత్కార్యః స్వసృశబ్దేన ద్వివచనానుపపత్త్యా మిథునగుణద్వారా మిథునలక్షణయా స్వసృతత్పత్యోరభిధానాత్. లింగసమవాయేన ప్రాణభృత ఉపధాదితివత్ కేచిత్. ౨౪. భ్రాతురితి. భ్రాతుః క్షాంత్వా తస్మిన్ క్షమాం కృత్వేత్యర్థః. రోషం వ్యసృజత్. ౨౫. ఏవమితి. యతః అజ్ఞానప్రభవా దేహాత్మభ్రమజన్యా. స్వపరేతి భిదా శత్రుమిత్రవైషమ్యబుద్ధిరేవ. హంతి ఆత్మనాశహేతుర్భవతి. న తు కశ్చిద్ధంతి. అశక్యత్వాదిత్యర్థః. అతస్త్వం యథావదసి. ఏతదేవమేవేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౬. కించ. విచార్యమాణే తత్తత్కర్మానుగుణ్యేనేశ్వర ఏవ దేహాదినాశహేతుః. అతస్తే మత్పుత్రహనన కృతోఽపరాధశ్చ నేత్యభిప్రయన్నాహ—శోకేతి. పృథగ్దృశః ఆత్మవ్యతిరిక్తదేహవిషయస్వబుద్ధిమంతః. ఈశ్వరవ్యతిరేకేణ స్వవిషయహంతృత్వాదిబుద్ధిమంతో వా. భావైః ఖడ్గాద్యచేతనైః. భావం శరీరాద్యచిత్పదార్థం. ఘ్నంతమీశ్వరం. న పశ్యంతి న జానంతీత్యర్థః. అత ఈశ్వరస్యైవ హేతుత్వాన్న కశ్చిత్తవాపరాధ ఇతి భావః. ౨౭.

ఘోషేంద్ర పురగ్రామవ్రజాదిషు, అనిర్దశాన్నిర్దశాంశ్చ హనిష్యామోఽద్య వై శిశూన్. ౩౧. కిముద్యమైః కరిష్యంతి దేవాస్సమరభీరవః, నిత్యముద్విగ్నమనసో జ్యాఘోషైర్ధనుషస్తవ. ౩౨. అస్యతస్తే శరవ్రాతైర్హన్యమానాస్సమంతతః, జిజీవిషవ ఉత్సృజ్య పలాయనపరాయయుః. ౩౩. కేచిత్ప్రాంజలయో దీనా న్యస్తశస్త్రా దివౌకసః, ముక్తకచ్ఛశిఖాః కేచిద్భీతాస్స్మ ఇతి వాదినః. ౩౪. న త్వం విస్మృతశస్త్రాస్త్రాన్ విరథాన్ భయసన్నతాన్, హంస్యన్యాసక్తవిముఖాన్ భగ్నచాపాన యుధ్యతః. ౩౫. కిం క్షేమశూరైర్విబుధైరసంయుగవికత్థనైః. ౩౬. రహోజుషా కిం హరిణా శంభునా వా వనౌకసా, కిమింద్రేణాల్పవీర్యేణ బ్రహ్మణా వా తపస్యతా. ౩౭. తథాపి దేవాస్సాపత్న్యాన్నోపేక్ష్యా ఇతి మన్మహే, తతస్తన్మూలఖననే నియుంక్ష్వాస్మాననువ్రతాన్. ౩౮. యథా మయోఽంగే సముపేక్షితో నృభిర్న శక్యతే రూఢపదశ్చికిత్సితుమ్, యథేంద్రియగ్రామ ఉపేక్షితస్తథా రిపుర్మహాన్ బద్ధబలో న చాల్యతే. ౩౯. మూలం హి విష్ణుర్దేవానాం యత్ర ధర్మస్సనాతనః, తస్య చ బ్రహ్మ గోవిప్రాస్తపో యజ్ఞాస్సదక్షిణాః. ౪౦. తస్మాత్సర్వాత్మనా రాజన్ బ్రాహ్మణాన్ బ్రహ్మవాదినః, తపస్వినో యజ్ఞశీలాన్ గాశ్చ హన్మో హవిర్దుఘాః. ౪౧. విప్రా వేదాశ్చ గావశ్చ తపస్సత్యం దమశ్శమః, శ్రద్ధా దయా తితిక్షా చ క్రతవశ్చ హరేస్తనుః. స హి సర్వసురాధ్యక్షో హ్యసురద్విడ్గుహాశయః, తన్మూలా దేవతాస్సర్వాస్సేశ్వరాస్సచతుర్ముఖాః, అయం వై తద్వధోపాయో యదృషీణాం విహింసనమ్. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం దుర్మంత్రిభిస్సాకం కంసస్సంమంత్ర్య దుర్మతిః, బ్రహ్మహింసాం హితం మేనే కాలపాశావృతోఽసురః. ౪౪. సందిశ్య సాధులోకస్య కదనే కదనప్రియాన్, కామరూపధరాన్ దిక్షు దానవాన్ గృహమావిశత్. ౪౫. తే వై రజఃప్రకృతయస్తమసా మూఢచేతసః, సతాం విద్వేషమాచేరురారాదాగతమృ

విదాః దృష్టమాత్రమతయః. ౩౦. ఏవమితి. న నిర్గతాని దశ దినాని యేషాం తాన్ అన్యాంశ్చ. ౩౧. ౩౨. అస్యత ఇతి. అస్యతః విధ్యతః. ఉత్సృజ్య రణం త్యక్త్వా. ౩౩. ౩౪. నేతి. అన్యాసక్తాన్, విముఖాంశ్చేతి. న హింసి న హినస్సి. ౩౫. కిమితి. క్షేమే నిర్భయప్రదేశే. శూరైః సంయుగాదన్యత్ర వికత్థనం ప్రౌఢవాదో యేషాం తైః. ౩౬. నను హరేశ్శంభోశ్చ భీమి. శంభోశ్చేతి పృత్రత్రాహుః—రహో జుషేతి. సర్వదాప్యంతః ప్రవిష్టేన. క్వచిదపి బహిరదృష్టేత్యర్థః. ప్రదుష ప్రదేశరహితమిళావృతవర్షవనవాసో యస్య. తేన శంభునా. ౩౭. యద్యప్యద్యమైర్దేవాః కించిదపి కర్తుం సమర్థాః తథాపి నీతిరనువర్తితవ్యేత్యాహుః—తథాపీతి. ౩౮. యథేతి. రూఢపదః బద్ధమూలః. ౩౯. మూలమితి. దేవానాం మూలం విష్ణుః. స చ యత్ర ధర్మస్తత్రాస్తే. ధర్మస్య చ మూలం బ్రహ్మగోవిప్రాః వేదగోబ్రాహ్మణాః. ౪౦—౪౨. స ఇతి. కించ విప్రాదయో హరేరేవ తనవో యస్మాత్తస్మాదయమేవోపాయ ఇత్యాహుః. అయమితి. ౪౩—౪౫. తఇతి. ఆరాత్సమీపమాగతో మృత్యుర్యేషాం

త్యవః. ౪౬. ఆయుశ్శ్రియం యశో ధర్మం లోకానాశిష ఏవ చ, హంతి శ్రేయాంసి సర్వాణి పుంసో మహదతిక్రమః ౪౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—నందస్త్వాత్మజ ఉత్పన్నే జాతాహ్లాదో మహామనాః, ఆహూయ విప్రాన్ వేదజ్ఞాన్ స్నాతశ్శుచిరలంకృతః.౧. వాచయిత్వా స్వస్త్యయనం జాతకర్మాత్మజస్య వై, కారయామాస విధివత్పితృదేవార్చనం. తథా. ౨. ధేనూనాం నియుతే ప్రాదాద్విప్రేభ్యస్సమలంకృతే, తిలాద్రీన్ సప్తరత్నౌఘశాత కుంభాంబరావృతాన్. 3. కాలేన స్నానశౌచాభ్యాం సంస్కారైస్తపసేజ్యయా, శుద్ధ్యంతి దానైస్సంతుష్ట్యా మన ఆత్మాత్మవిద్యయా. ౪. సౌమంగళ్యగిరో విప్రాస్సూతమాగధవందినః,గాయకాశ్చ జగుర్నేదుర్భేర్యో దుందుభయో ముహుః. ౫. వ్రజస్సంమృష్టసంసిక్తద్వారాజిరగృహాంతరః, చిత్రధ్వజపతాకాస్రక్చేలపల్లవతోరణైః. ౬. గావో వృషా వత్సాశ్చ హరిద్రాతైలరూషితాః, విచిత్రధాతుబర్హస్రగ్వస్త్రకాంచనమాలినః. ౭.మహార్హవస్త్రాభరణాః కంచుకోష్ణీషభూషితాః, గోపాస్స మాయయూ రాజన్నానోపాయనపాణయః. ౮. గోప్యశ్చాకర్ణ్య ముదితా యశోదా

తే. ౪౬. సతాం విద్వేషో న మృత్యుమాత్రహేతుః. కింతు బహ్వనర్థకారీత్యాహ—ఆయురితి. ౪౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "పంచమే జాతకం నందసూనోః కృత్వా మహోత్సవం, గత్వా తు మధురాం ప్రాప వసుదేవాగమోత్సవం". నంద ఇతి. మహామనాః ఉదారచిత్తః. ౧. ౨. ధేనూనామితి. నియుతేద్వే లక్షే సప్తతిలపర్వతాంశ్చ ప్రాదాత్ కథంభూతాన్ రత్నౌఘైః రత్నసమూహైః శాతకుంభాంబరైః సువర్ణరసాక్తైః వస్త్రైః ఆవృతాన్. 3. ద్రవ్యాణాం గోహిరణ్యాదీనాం. మధ్యే కేషాంచిద్దానైరేవ శుద్ధిః. తథా దానాదియుక్తజాతకర్మాదిస్నానేన దేహాదిసంస్కారైరేవ గర్భాణాం శుద్ధిరితి దర్శయితుం ప్రతి నియతాని శోధకాని దృష్టాంతత్వేనోదాహరతి—కాలేనేతి. కాలేన భూమ్యాది. స్నానేన దేహాది. శౌచేన అమేధ్యలిప్తాది. సంస్కారైర్గర్భాది. తపసా ఇంద్రియాణి. ఇజ్యయా బ్రాహ్మణాది. దానైర్ద్రవ్యాణి. సంతుష్ట్యా మనః. ఆత్మాత్మవిద్యయేతి. ౪. సౌమంగళ్యేతి. సౌమంగల్యగిరస్స్వస్తివాచకా విప్రాదయో బభూవుః. తత్ర. శ్లో. సూతాః పౌరాణికాః ప్రోక్తాః మాగధా వంశశంసకాః, వందినస్త్వమలప్రజ్ఞాః ప్రస్తావసదృశోక్తయ ఇతి. ౫. వ్రజ ఇతి. సంమృష్టాని సంలిప్తాని. సంసిక్తాని చ ద్వారాణి. అంగణాని గృహాంతరాణి గృహమధ్యాని చ యస్మిన్ సః తథా. చిత్రధ్వజేషు పతాకానాం స్రజశ్చ. చేలాని చ. పల్లవతోరణాని చ. తైర్భూషితాః. ౬. గావ ఇతి. రూషితాః లిప్తాః. విచిత్రా ధాతవశ్చ బర్హస్రజశ్చ. వస్త్రాణి చ, కాంచనమాలాశ్చ. అలంకారతయా విద్యంతే యేషాం తే. తథాభూతాః గవాదయో బభూవురిత్యర్థః. ౭. ౮. గోప్య ఇతి. ఆకల్ప్యాః

యాస్సుతోదయమ్, ఆత్మానం భూషయాంచక్రుర్వస్త్రాకల్పాంజనాదిభిః. ౯. నవ కుంకుమకింజల్కముఖపంకజరాజయః, బలిభిస్త్వరితం జగ్ముః పృథుశ్రోణ్యశ్చలత్కుచాః.౧౦. గోప్యస్సుమృష్టమణికుండలనిష్కకంఠ్యశ్చిత్రాంబరాః పథి శిఖాచ్యుతమాల్యవర్షాః, నందాలయం సవలయా వ్రజతీ*ర్విరేజుర్వ్యాలోలకుంతలపయోధరహారశోభాః ౧౧. తా ఆశిషం ప్రయుంజానాశ్చిరం పాహీతి బాలకే, హరిద్రాచూర్ణతైలాద్భిస్సించంత్యోఽజనముజ్జగుః. ౧౨. అవాద్యంత విచిత్రాణి వాదిత్రాణి మహోత్సవే, కృష్ణే విశ్వేశ్వరేఽనంతే నందవ్రజముపేయుషి. ౧౩. గోపాః పరస్పరం హృష్టా దధిక్షీరఘృతాంబుభిః, ఆసించంతో విలింపంతో నవనీతైశ్చ చిక్షిపుః. ౧౪. నందో మహామనాస్తేభ్యో వాసోఽలంకారగోధనమ్, దదౌ ప్రీతమనాస్తత్ర పుత్రజన్మసుఖైధితః.౧౫. సూతమాగధవందిభ్యో యేఽన్యే విద్యోపజీవినః, తైస్తైః కామైరదీనాత్మా యథోచితమపూజయత్. ౧౬. విష్ణోరారాధనార్థాయ స్వపుత్రస్యోదయాయ చ, రోహిణీ చ మహాభాగా నందగోపాభినందితా. ౧౭. వ్యచరద్దివ్యవాసస్స్రక్కంఠాభరణభూషితా, తత ఆరభ్య నందస్య వ్రజస్సర్వసమృద్ధిమాన్.౧౮.హరేర్నివాసాత్మగుణైరమాక్రీడమభూన్నృప, గోపాన్ గోకులరక్షాయాం నిరూప్య మధురాం గతః. ౧౯. నందః కంసస్య వార్షిక్యం కరం దాతుం కురూద్వహ, వసుదేవ ఉపాశ్రుత్య భ్రాతరం నందమాగతమ్. ౨౦. జ్ఞాత్వా దత్తకరం రాజ్ఞే యయౌ తదవమోచనం,తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ దేహః ప్రాణమివాగతమ్.౨౧.ప్రీతః ప్రియతమం దోర్భ్యాం సస్వజే ప్రేమవిహ్వలః, పూజితస్సుఖమాసీనః పృష్ట్వాఽనామయమాదృతః, ప్రసక్తధీస్స్వాత్మజయోరిదమాహ విశాంపతే. ౨౨. వసుదేవ ఉవాచ:—దిష్ట్యా భ్రాతః ప్రవయస ఇదానీమప్రజస్య తే, ప్రజాశాయా నివృత్తస్య ప్రజా

అలంకారాః. ౯. నవేతి. నవకుంకుమకింజల్కైః ముఖపంకజేషు భూతిః శ్రీః యాసాం తాః. ౧౦. గోప్యఇతి. సుమృష్టాని మణిమయాని కుండలాని యాసాం తాః. నిష్కాని పతకాని కంఠేషు యాసాం తాః. శిఖాభ్యః చ్యుతాని మాల్యవర్షాణి యాసాం తాః నందాలయం వ్రజతీః వ్రజంత్యః ఆర్షత్వాత్ప్రథమార్థే ద్వితీయా. పథి విరేజుః సవలయాః కంకణభూషితాః సబలయ ఇతి పాఠే. గృహీతవివిధోపాయనా ఇత్యర్థః. వ్యాలోలైః కుంతలాదిభిః శోభా యాసాం తాః. ౧౧. తా ఇతి. అజనం సించంత్యః. అజనం భగవంతం ప్రతి. ఉజ్జగురితి వా. ౧౨—౧౪. నంద ఇతి. తేభ్యః ప్రాదాత్. ౧౫. సూతేతి. యథోచితమన్యానపి అపూజయత్. ౧౬—౧౮. హరేరితి. హరేర్నివాసేన యే ఆత్మని గుణాః సర్వప్రేమాస్పదత్వాదయః. తైః రమాయాః ఆక్రీడం విహారస్థానం. ౧౯. నంద ఇతి. వార్షిక్యం ప్రతివర్షం దాతుం యోగ్యం ధనాది. భ్రాతరం సఖాయం. ౨౦. జ్ఞాత్వేతి. తదవమోచనం తస్య నందస్య అవమోచనం నివాసస్థానం. ౨౧. ప్రీత ఇతి. సస్వజే ఆలింగితవాన్. ఆత్మజయోః రామకృష్ణయోః. ౨౨. ౨౩. దిష్ట్యేతి. పునర్భవః పునర్జాత ఇవ తత్ర హేతుగర్భవిశే

యస్సమపద్యత. ౨౩. దిష్ట్యా సంసారచక్రేఽస్మిన్ వర్తమానః పునర్భవః, ఉపలబ్ధో భవానద్య దుర్లభం ప్రియదర్శనమ్. ౨౪. నైకత్ర ప్రియసంవాసస్సుహృదాం చిత్రకర్మణామ్, ఓఘేన వ్యూహమానానాం ప్లవానాం స్రోతసో యథా. ౨౫. కచ్చిత్పశవ్యం నిరుజం భూర్యమ్బుతృణవీరుధమ్, బృహద్వనం తదధునా యత్రాస్తే త్వం సుహృద్వృతః. ౨౬. భ్రాతర్మమ సుతః కచ్చిన్మాత్రా సహ భవద్వ్రజే, తాతం భవంతం మన్వానో భవద్భ్యాముపలాలితః. ౨౭. పుంసస్త్రివర్గో విహితస్సుహృదో హ్యనుభావితః, న తేషు క్లిశ్యమానేషు త్రివర్గోఽర్థాయ కల్పతే. ౨౮. నందఉవాచ:—అహో తే దేవకీపుత్రాః కంసేన బహవో హతాః, ఏకావశిష్టావరజా కన్యా సాఽపి దివం గతా. ౨౯. నూనం హ్యదృష్టనిష్ఠోయమదృష్టపరమో జనః, అదృష్టమాత్మనస్తత్త్వం యో వేద న స ముహ్యతి. ౩౦. వసుదేవ ఉవాచ. కరో హి వార్షికో దత్తో రాజ్ఞే దృష్టా వయం చ వః, నేహ స్థేయం బహుతిథం సంత్యుత్పాతాశ్చ గోకులే. ౩౧. ఇతి నందాదయో గోపాః ప్రోక్తాస్తే శౌరిణా యయుః, అనోభిరనడుద్యుక్తైస్తమనుజ్ఞాప్య గోకులమ్. ౩౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

షణం. సంసారచక్రే వర్తమాన ఇతి. ౨౪. దుర్లభత్వమేవాహ—నైకత్రేతి. ప్రియశ్చాసౌ సంవాసశ్చ ప్రియసంవాసః. హే ప్రియేతి వా. స్రోతసః ఓఘేన నీయమానానాం ప్లవంతీతి ప్లవాః. తృణకాష్ఠాదయః. తేషాం యథా ఏకత్ర నివాసః నాస్తి తద్వత్. ౨౫. కచ్చిదితి. పశవ్యాదిరూపే తస్మిన్ వనే నిర్దోషే గోపయోదధ్యాదిప్రభూతగోపికాస్తన్యాదినా పుత్రక్షేమవివక్షయా పృచ్ఛతి. శ్లో. "ప్రసక్తధీః స్వాత్మజయో" రిత్యుక్తత్వాత్. ౨౬. భ్రాతరితి. భవద్భ్యాముపలాలితస్సన్ కచ్చిత్, వర్తత ఇతి శేషః. ౨౭. పుత్రాదర్శనక్లేశేనాహ—పుంస ఇతి. సుహృదో బంధూన్ ప్రతి. అనుభావితః సంభావితః యస్త్రివర్గః. స హి పుంసో విహితో యుక్తః. శాస్త్రేణ వా ప్రోక్తః న స్వమాత్రపర్యవసితః. అతస్తేషు క్లిశ్యమానేషు సుఖాయ న భవతీత్యర్థః. ౨౮. నందో వసుదేవం సాంత్వయన్నాహ—అహో ఇతి. ౨౯. నూనమితి. అదృష్ట ఏవ నిష్ఠా సమాప్తిర్యస్యసః. యత్రైవ పుత్రాదిసుఖప్రదం అదృష్టం హీయతే తత్రైవ తే పుత్రాదయో న భవంతీత్యర్థః. అదృష్టపరమః. అదృష్టమేవ పరమం యస్య సః యద్యపి పుత్రాదయోఽపి యుక్తాః తథాపి తానదృష్టమేవ పునస్సంగమయతీత్యర్థః. ఏవం అదృష్టమాత్మనస్తత్త్వం అవ్యభిచారికారణం సుఖదుఃఖయోర్యో వేద న స ముహ్యతి తస్మాదిదానీం త్వయా న దుఃఖం భావనీయం. మృతానాం వియుక్తానామపి చ. కాలాంతరే, దర్శనయోగవియోగసంభవాత్. అస్మదాదిభిరపి కాలాంతరే తద్వియోగే సత్యపీతి. నందస్య దైవీ వాగేషా భావిసూచికా. ౩౦. తాం బుద్ధ్వా వసుదేవో దుఃఖం త్యక్త్వా నందమాహ—కర ఇతి. వః యుష్మాభిః. ౩౧. ౩౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

— పూతనాసంహారఘట్టః. —

శ్రీశుక ఉవాచః—నందః పథి వచశ్శౌరేర్న మృషేతి విచింతయన్, హరిం జగామ శరణముత్పాతాగమశంకితః. ౧. కంసేన ప్రహితా ఘోరా పూతనా బాలఘాతినీ, శిశూంశ్చచార నిఘ్నంతీ పురగ్రామవ్రజాదిషు. ౨. న యత్ర శ్రవణాదీని రక్షోఘ్నాని స్వకర్మసు, కుర్వంతి సాత్వతాం భర్తుర్యాతుధాన్యశ్చ తత్ర హి. ౩. సా ఖేచర్యేకదోపేత్య పూతనా నందగోకులమ్, యోషిత్వామాయయాత్మానం ప్రావిశత్కామచారిణీ. ౪. తాం కేశబంధవ్యతిషక్తమల్లికాం బృహన్నితంబస్తనకృచ్ఛ్రమధ్యమామ్, సువాససం కంపితకర్ణభూషణత్విషోల్లసత్కుంతలమండితాననామ్. ౫. వల్గుస్మితాపాంగవిసర్గవీక్షితైర్మనోహరంతీం వనితాం వ్రజౌకసామ్, అమంసతాంభోజకరేణ రూపిణీం గోప్యశ్శ్రియం ద్రష్టుమివాగతాం పతిమ్. ౬. బాలగ్రహస్తత్ర విచిన్వతీ శిశూన్ యదృచ్ఛయా నందగృహేఽసదంతకం, బాలం ప్రతిచ్ఛన్ననిజోరుతేజసం దదర్శ తల్పేఽగ్నిమివాహితం భసి. ౭. విబుధ్య తాం బాలకమారికాగ్రహం చరాచరాత్మా స నిమీలితేక్షణః, అనంతమారోపయదంకమంతకం యథోరగం సుప్తమబుద్ధిరజ్జుధీః. ౮. మహేశ్వరత్వేఽపి చ బాలభావం విభా

శ్లో. "పశ్చాత్ సఖ్యుర్గిరా నందో వ్రజం గచ్ఛన్ మృతాం పథి, దృష్ట్వా తు రాక్షసీం తస్యా మృత్యుం శ్రుత్వా తు విస్మితః". ౧. ౨. శ్రీకృష్ణవిషయే శంకమానం రాజానం ప్రతి. అవిషయే ప్రవృత్తా. సైవ మరిష్యతీతి సూచయన్నాహ—నేతి. యత్ర శ్రీకృష్ణస్య శ్రవణాదీని న సంతి, తత్రైవ తాసాం శక్తిః సాక్షాత్తస్మిన్నేవ సతి కా శంకేతి భావః. ౩. సేతి. యోషిత్వా యోషిత్ వరాం నారీమివ ఆత్మానం విధాయ గోపీత్వేతి పాఠాంతరే ఆత్మానం తిరోధాయేత్యర్థః. నను తత్ర నిర్లజ్జా నిర్విశంకా చ సతీ కథం పరసద్మ ప్రవిష్టా. అత ఆహ—కామచారిణీతి. న హి కామచారిణీషు ఇదం చిత్రమిత్యర్థః. ౪. తామితి. తాం వనితాం. పతిం ద్రష్టుం ఆగతాం అంభోజపాణిం శ్రియమివ, గోప్యోఽమంసతేత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః. శ్రీసామ్యార్థాని విశేషణాని. కేశబంధవ్యతిషక్తమల్లికాం కేశబంధః కేశపాశః తస్మిన్ విన్యస్తమల్లికాకుసుమాం బృహతా నితంబేన స్తనాభ్యాం చ. ఉభయత ఆక్రాంతమివ కృచ్ఛ్రం కృశం మధ్యముదరం యస్యాస్తాం సువాససం రమణీయే వాససీ యస్యాస్తాం. కంపితయోః కర్ణభూషణయోః త్విషా. ఉల్లసద్భిః కుంతలైః మండితమాననం యస్యాస్తాం. ౫. వల్గ్వితి. వల్గుస్మితాపాంగవిసర్గవీక్షితైః. వల్గు రమ్యం స్మితం యేషు తే తథాభూతా అపాంగవిసర్గా యేషు తైః వీక్షితైః. వ్రజౌకసాం మనః హరంతీం. అతో గోపాః. హృష్టమనసస్తాం న నివారిత ఇత్యుక్తం భవతి. గోప్యశ్చ శ్రియమిమ మత్వా. తూష్ణీమాసన్. అతః కేనాప్య నివారితా సతీ. ప్రవివేశేతి భావః. ౬. బాలగ్రహ ఇతి. బాలగ్రహః పూతనా. అసదంతకం బాలం దదర్శ. అసతామంతకం దృష్ట్వా. కథం న బిభేతి. తత్రాహ.—ప్రతిచ్ఛన్ననిజోరుతేజసం బాలనాట్యేన ప్రతిచ్ఛన్నం తిరోహితం నిజం ఉరు తేజో యేన తం. కమివ. భసి భస్మని ఆహితమగ్నిమివేతి భావః. ౭. విబుధ్యేతి. చరాచరాత్మత్వాదేవ. తాం విబుధ్య నిమీలితేక్షణః. అన. శ.

వయన్ కించిదువాచ న ప్రభుః, అనంతమారోపయదంకమంతకం యథోరగం సుప్త మబుద్ధిరజ్జుధీః. ౯. తాం తీక్ష్ణచిత్తామతివామచేష్టితాం వీక్ష్యాంతరా కోశపరిచ్ఛదాసివత్, వరస్త్రియం తత్ప్రభయా సధర్షితే నిరీక్షమాణే జననీ అతిష్ఠతామ్. ౧౦ తస్మిన్ స్తనం దుర్జరవీర్యముల్బణం ఘోరా తమాదాయ శిశోర్దదావథ, గాఢం కరాభ్యాం భగవాన్ ప్రపీడ్య తత్ప్రాణైస్సమం రోషసమన్వితోఽపిబత్. ౧౧. సా ముంచ ముంచాలమితి ప్రభాషిణీ నిష్పీడ్యమానాఖిలజీవమర్మణీ, వివృత్య నేత్రే చరణౌ భుజౌ ముహుః ప్రస్విన్నగాత్రా క్షిపతీ రురోద హ. ౧౨. తస్యాస్స్వనే నాతిగభీరరంహసా సాద్రిర్మహీ ద్యౌశ్చ చచాల సగ్రహా, రసా దిశశ్చ ప్రతినేదిరే జనాః పేతుః క్షితౌ వజ్రనిపాతశంకయా. ౧౩. నిశాచరీత్థం వ్యథితా వ్యసుః క్షితౌ వ్యాదాయ కేశాంశ్చరణౌ భుజావపి, ప్రసార్య గోష్ఠే నిజరూపమాస్థితా వజ్రాహతో వృత్రఇవాపతన్నృప. ౧౪. పతమానోఽపి తద్దేహః త్రిగవ్యూత్యంతరద్రుమాన్, చూర్ణయామాస రాజేంద్ర మహదాసీత్తదద్భుతమ్. ౧౫ ఈషామాత్రోగ్రదంష్ట్రాస్యం గిరికందరనాసికమ్, గండశైలస్తనం రౌద్రం ప్రకీర్ణారుణమూర్ధజమ్. ౧౬.

మహేశ్వరత్వేఽపీతి. స్వయమనంతం. దుష్టానామంతకం సా అంకమారోపయత్. బాలమితి మత్వా. యథా ఉరగం సుప్తం. అబుద్ధిశ్చాసౌ రజ్జుధీశ్చ సః. అజ్ఞానతో రజ్జుబుద్ధ్యా గృహ్ణాతి యథా. తద్వదితి. ౯. నను యశోదారోహిణ్యౌ తాం కథం న న్యవారయతాం తత్రాహ.—తామితి. వామం వల్గు. జనన్యా ఇవ చేష్టితం యస్యాస్తాం. వరస్త్రియం చ. సహసైవ అంతరా గృహమధ్యే వీక్ష్య అంతస్తైక్ష్ణ్యేన బహిర్మార్దవేన. దృష్టాంతః. కోశపరిచ్ఛదాసివత్. మృదుచిత్రచర్మమయః కోశః పరిచ్ఛదః ఆవరణం యస్య అసేః ఖడ్గస్య తద్వత్ తత్ప్రభయా చ ధర్షితే అభిభూతే. అహమస్య జననీ ఇయం వేతి మోహితే చ సత్యౌ జననీజనన్యౌ. నిరీక్షమాణే ఏవ. కేవలమతిష్ఠతాం న తు నివారితవత్యౌ. ౧౦. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ స్థానే దుర్జరం వీర్యం విషం యస్మిన్ తం. స్తనం. తం శ్రీకృష్ణం. అంకమాదాయ తస్మై శిశవే దదౌ. అథ అనంతరమేవ ప్రపీడ్య కేవలం విషమపథ్యమితి. మత్వేవ. తస్యాః ప్రాణైస్సహాపిబత్. ౧౧. సేతి. చరణౌ భుజౌ చ ముహుర్ముహుః. క్షిపతి స్విన్నాని స్వేదయుక్తాని గాత్రాణి యస్యాస్సా. ౧౨. తస్యా ఇతి. రసాః రసాతలాని చ. ౧౩. నిశాచరీతి. వ్యాదాయ ముఖం వివృత్య. నిజరూపమాస్థితా మరణసమయే. కాపట్యం న యుజ్యత ఇతి భావః. వికీర్యేతి పాఠాంతరే కేశాన్ వికీర్య చరణౌ భుజావపి ప్రసార్యేతి భావః. ౧౪. పతమాన ఇతి. పతన్నపి తస్యాః దేహః షట్క్రోశమధ్యవర్తినో ద్రుమాంశ్చ చూర్ణీచకార. ౧౫. ఈషేతి. ఈషామాత్రోగ్రదంష్ట్రాస్యం ఈషా లాంగలదండః. తత్ప్రమాణా ఉగ్రా దంష్ట్రా యస్మిన్ తత్తథాభూతమాస్యం యస్మిన్ తత్ సంత్రాసహేతుత్వేన పునరష్టభిః పదైర్విశినష్టి.—గిరికందరవత్ నాసికే యస్మిన్ తత్. గిరేః చ్యుతౌ స్థూలోపలౌ తావివ స్థూలౌ స్తనౌ యస్మిన్ తత్. రౌద్రం ఘోరం ప్రకీర్ణా అరుణా మూర్ధజా యస్మిన్ తత్. ౧౬. అంధకూపేతి. అంధకూపావివ గభీరే అక్షిణీ యస్మిన్ తత్.

అంధకూపగభీరాక్షం పులినారోహభీషణమ్, బద్ధసేతుభుజోర్వంఘ్రి శూన్యతోయ హ్రదోదరమ్. ౧౭. సంతత్రసు స్తదుద్వీక్ష్య గోపా గోప్యః కళేబరమ్, పూర్వం తు తన్నిస్స్వనితభిన్నహృత్కర్ణమస్తకాః ౧౮. బాలం చ తస్యా ఉపరి క్రీడంతమకుతోభయమ్, గోప్యస్తూర్ణం సముత్పత్య జగృహుర్జాతసంభ్రమాః. ౧౯. యశోదా రోహిణీభ్యాం తాస్సమంబాలస్య సర్వతః, రక్షాం విదధిరే తస్య గోపుచ్ఛభ్రమణాదిభిః. ౨౦. గోమూత్రేణ స్నాపయిత్వా పునర్గోరజసార్భకమ్, రక్షాం చక్రుర్గోశకృతా ద్వాదశాంగేషు నామభిః. ౨౧. గోప్యస్సంస్పృష్టసలిలాం అంగేషు కరయోః పృథక్, న్యస్యాత్మన్యథ బాలస్య బీజన్యాసమకుర్వత ౨౨. అవ్యాదజోఽంఘ్రిమణిమాం స్తవజాన్వథోరూ యజ్ఞోఽచ్యుతః కటితటం జఠరం హయాస్యః, హృత్కేశవస్త్వదుర ఈశ ఇనస్తు కంఠం విష్ణుర్భుజం ముఖమురుక్రమ ఈశ్వరః కమ్. ౨౩. చక్ర్యగ్రతస్సహ గదో హరిరస్తు పశ్చాత్త్వత్పార్శ్వయోర్ధనురసీ మధుహాఽజనశ్చ, కోణేషు శంఖమురుగాయ ఉపర్యుపేంద్రస్తార్క్ష్యః క్షితౌ హలధరః పురుషస్సమంతాత్. ౨౪. ఇంద్రియాణి హృషీకేశః ప్రాణాన్నారాయణోఽవతు, శ్వేతద్వీపపతిశ్చిత్తం మనో యోగేశ్వరోఽవతు. ౨౫. పృశ్నిగర్భస్తు తే బుద్ధిమాత్మానం భగవాన్ పరః, క్రీడంతం పాతు గోవిందశ్శయానం పాతు మాధవః. ౨౬. వ్రజంతమవ్యాద్వైకుంఠ ఆసీనం త్వాం శ్రియఃపతిః, భుంజానం యజ్ఞభుక్పాతు సర్వగ్రహభయంకరః. ౨౭. ఢాకిన్యో యాతుధాన్యశ్చ కూశ్మాండా యేఽర్భకగ్రహాః, భూతప్రేతపిశాచాశ్చ యక్షరక్షోవినాయకాః. ౨౮. కోటరా రేవతీజ్యేష్ఠాః పూతనామాతృకాదయః, ఉన్మాదా యే హ్యపస్మారా దేహప్రాణేంద్రియద్రుహః. ౨౯. స్వప్నదృష్టా మహో

పులినవదారోహే జఘనే తాభ్యాం భీషణం బద్ధాః సేతవ ఇవ భుజౌ ఊరూ అంఘ్రీ చ యస్మిన్ తత్ శూన్యతోయహ్రద ఇవ ఉదరం యస్మిన్ తత్. ౧౭. పూర్వమేవ తస్యాః శబ్దేన భీతాః పునర్దర్శనేనాతిత్రసురిత్యాహ.—సంతత్రసురితి. తస్యాః నిస్స్వనితం అతిభయంకరశబ్దః తేన భిన్నాని హృత్కర్ణమస్తకాని యేషాం తే. ౧౮—౨౦. గోమూత్రేణేతి. ద్వాదశాంగేషు లలాటాదిషు కేశవాది ద్వాదశనామభిః. ౨౧. అనాచాంతాఏవ ప్రథమమతిసంభ్రమేణైవం రక్షాం కృత్వా కించిత్. లబ్ధాశ్వాసాః పునస్తాత్పర్యేణ బీజన్యాసమకుర్వతేత్యాహ.—గోప్యఇతి. సంస్పృష్టసలిలాః. ఆచాంతాః. ఆత్మని ప్రథమం. అంగేషు కరయోశ్చ పృథక్. అజాద్యేకాదశబీజానాం మధ్యే. కర శుద్ధౌ త్రీణి కరయోః సంధిషు చత్వారి చత్వారి. తథాంఘ్ర్యాదావేకైకస్మిన్నంగే. అజాద్యేకైకం బీజం విన్యస్య. బాలస్యాప్య అంగేషు తథైవాకుర్వత. ౨౨. అవ్యాదితి. అంఘ్రిమంఘ్రీ. జాను జానునీ భుజం భుజౌ. కం శిరః. ౨౩. తథా దిక్షు రక్షామకుర్వన్నిత్యాహ—చక్రీతి. చక్రీ పరితో హరిస్తవ పశ్చాదస్తు. త్వత్పార్శ్వయోర్ధనుర్ధరో మధుహా. అసిధరః అజనశ్చ శంఖధరః ఉరుగాయః. చతుష్కోణేషు. క్షితౌ అధస్తాత్. ౨౪. ఏవం బహిః రక్షాం కృత్వాంతరంగామకుర్వన్నిత్యాహ—ఇంద్రి

విష్ణురాత ఉవాచః—యేన యేనావతారేణ భగవాన్ హరిరీశ్వరః, కరోతి కర్ణరమ్యాని మనోజ్ఞాని చ నః ప్రభో. ౧. యచ్ఛృణ్వతోఽపైత్యరతిర్వితృష్ణా సత్త్వం చ శుధ్యత్యచిరేణ పుంసః, భక్తిర్హరౌ తత్పురుషేషు సఖ్యం తదేవ హారం వద మన్యసే చేత్. ౨. అథాన్యదపి కృష్ణస్య లోకాచరితమద్భుతం, మానుషం దేహమాసాద్య తజ్జాతిమనురుంధతః. ౩. శ్రీశుక ఉవాచః—కదాచిదౌత్థానికకౌతుకాప్లవే జన్మర్క్షయోగే సమవేతయోషితామ్, వాదిత్రగీతద్విజమంత్రవాచకైశ్చకార సూనోరభిషేచనం సతీ. ౪. నందస్య పత్నీ కృతమజ్జనాదికం విప్రైః కృతస్వస్త్యయనం సుపూజితైః, అన్నాదివాసస్స్రగభీష్టధేనుభిస్సంజాతనిద్రాక్షమశీశయచ్ఛనైః. ౫. ఔత్థానికౌత్సుక్యమనా మనస్వినీ సమాగతాన్ పూజయతీ వ్రజౌకసః, నైవాశృ

శకటభంజనఘట్టః.

ణోద్వై రుదితం సుతస్య సా రుదం స్తనార్థీ చరణావుదక్షిపత్. ౬. అధశ్శయానస్య శిశోరథాల్పకప్రవాళమృద్వంఘ్రిహతం వ్యవర్తత, విధ్వస్తనానారసకుప్యభాజనం వ్యత్యస్తచక్రాక్షవిభిన్నకూబరమ్. ౭. దృష్ట్వా యశోదాప్రముఖా వ్రజస్త్రియో హ్యౌత్థానికే కర్మణి యాస్సమాగతాః, నందాదయశ్చాద్భుతదర్శనాకులాః కథం స్వయం వై శకటం విపర్యగాత్, ఇతి బ్రువంతోఽతివిషాదమోహితా జనాస్స

శ్లో. "ఉత్క్షిపన్ శకటం వ్యోమ్ని తృణావర్తమధిక్షిపన్, దర్శయన్ విశ్వమాస్యే చ కృష్ణః క్రీడతి సప్తమే. కృష్ణార్భకసదాసింధుసంప్లవానందనిర్భరః, భూయస్తదేవ సంప్రష్టుం రాజాన్యదభినందతి"—యేనేతి. యేన యేన మత్స్యాద్యవతారేణాపి. యాని యాని కర్మాణి కరోతి తాని నః కర్ణరమ్యాని కర్ణసుఖావహాని మనోజ్ఞాని మనఃప్రీతికరాణి చ. భవంత్యేవ. ౧. తథాపి. యదితి. యత్ శృణ్వతః. పుంసః పురుషమాత్రస్య. అరతిః మనోగ్లానిః తన్మూలభూతా. వివిధా తృష్ణా చ. అపగచ్ఛతి. తథా సత్త్వశుద్ధిః హరిభక్తిః. హరిదాససఖ్యాని చ. భవంతి తదేవ హారం హరేశ్చరితం. మనోహారంవా. వద. ౨. తథా అనుగ్రహం యది కరోషీతి. అత్యౌత్సుక్యేన పునర్విశినష్టి—అథేతి. అనురుంధతః అనుకుర్వతః. ౩. కదాచిదితి. ఉత్థానం శిశోరంగపరివర్తనం తత్ర కరణీయే కౌతుకాప్లవే ఉత్సవాభిషేకే. తథా తస్మిన్నేవ దినే. జన్మర్క్షస్యాపి యోగే సతి, అతః మహోత్సవే. సమవేతయోషితాం మిళితపురంధ్రీణాం మధ్యే. వాదిత్రాదిభిః. శోభితమభిషేచనం. యశోదా చకార. ౪. నందస్యేతి. అన్నాదిభిః సుపూజితైః విప్రైః. కృతమంగళం సంజాతనిద్రే అక్షిణీ యస్య తం అశీశయత్ శాయితవతీ. ౫. ఔత్థానికేతి. శకటస్యాధస్తాత్ ప్రేంఖే ఉదక్షిపత్. ఊర్ధ్వం చాలితవాన్. ౬. అధశ్శయానస్యేతి. తదధశ్శయానస్య శిశోః. అల్పకశ్చాసౌ ప్రవాళవన్మృదుశ్చ యోఽంఘ్రిః. తేన హతం. అనః శకటం వ్యవర్తత విపరీతమపతత్. కథం విధ్వస్తాని నానారసవంతి కుప్యభాజనాని స్వర్ణరజతవ్యతిరిక్తకాంస్యాదిమయాని యథా భవతి తథా చక్రే చ అక్షశ్చ చక్రాక్షాః. వ్యత్యస్తాః చక్రాక్షాః. యస్మిన్ విభిన్నః కూబరో యుగంధరో యస్మిన్ తచ్చ తచ్చ యథా భవతి తథా వ్యవర్తతేతి.

మంతాత్పరి వవ్రురార్తవత్. ౮. ఊచు*రవ్యవసితమతీన్ గోపాన్ గోపీశ్చ బాలకాః, రుదతానేన పాదేన క్షిప్తమేతన్న సంశయః. ౯. న తే శ్రద్దధిరే గోపాబాలభాషితమిత్యుత, అప్రమేయం బలం తస్య బాలకస్య న తే విదుః. ౧౦. రుదంతం సుతమాదాయ యశోదా గ్రహశంకితా, కృత్వా స్వస్త్యయనం విప్రైస్సూక్తైః స్తనమపాయయత్. ౧౧. పూర్వవత్ స్థాపితం గోపైర్బలిభిస్సపరిచ్ఛదమ్, విప్రా హుత్వార్చయాంచక్రుర్దధ్యక్షతకుశాంబుభిః. ౧౨. యేఽసూయానృతదంభేర్ష్యాహింసామానవివర్జితాః, న తేషాం సత్యశీలానామాశిషో విఫలాః కృతాః. ౧౩. ఇతి బాలకమాదాయ సామర్గ్యజురుపాకృతైః, జలైః పవిత్రౌషధిభిరభిషిచ్య ద్విజోత్తమైః. ౧౪. వాచయిత్వా స్వస్త్యయనం నందగోపస్సమాహితః, హుత్వా చాగ్నిం ద్విజాతిభ్యః ప్రాదాదన్నం మహాగుణమ్. ౧౫. గావస్సర్వగుణోపేతా వాసస్స్రగ్రుక్మమాలినీః, ఆత్మజాభ్యుదయార్థాయ ప్రాదాత్తే చాన్వయుంజత. ౧౬. విప్రామంత్ర

తృణావర్తాద్యసురసంహారఘట్టః.

విదో యుక్తాస్తైర్యాః ప్రోక్తాస్తదాశిషః, తా నిష్ఫలా భవిష్యంతి న కదాచిదపి ధ్రువమ్. ౧౭. ఏకాదారోహమారూఢం లాలయంతీ సతీ సుతం, గరిమాణం శిశోర్వోఢుం న సేహే గిరికూటవత్. ౧౮. భూమౌ నిధాయ తం గోపీ విస్మితా

---

౭. దృష్ట్వేతి. అద్భుతదర్శనేన ఆకులా బభూవుః. తదేవాహ—కథమితి. విపర్యగాత్ విపరీతమపతత్. ౮. ౯. నేతి. న శ్రద్దధిరే విశ్వాసం న జగ్ముః. ఉత అపి బాలస్యైతన్న సంభవతి. ఏతే చ బాలాః కిం జానంతీతి. ౧౦. రుదంతమితి. రక్షోఘ్నైః సూక్తైః రక్షాం కృత్వా. ౧౧. భగవత్ప్రభావానభిజ్ఞవిప్రచేష్టితం విడంబయన్నివాహ—పూర్వవదితి. బలిభిః శక్తైః. యద్వా. అష్టదిక్షు బలిభిస్సహితం. సపరికరం యథాపూర్వం స్థాపితం. విప్రాః దధ్యాదిభిరర్చయామాసుః. హుత్వా గ్రహాదిహోమం విధాయ. ౧౨. య ఇతి. అసూయా గుణేషు దోషావిష్కరణం. ఈర్ష్యా అక్షాంతిః. తేషామాశిషః. కృతాస్తైః ప్రయుక్తాః ఇత్యేవమభిప్రేత్య. ౧౩. ఇతీతి. సామర్గ్యజుర్భిరుపాకృతైస్సంస్కృతైః. పవిత్రా ఓషధయో యేషు జలేషు తైః ద్విజోత్తమైః కర్తృభిరభిషిచ్య అభిషేకం కారయిత్వా. ౧౪. వాచయిత్వేతి. హుత్వా హావయిత్వా. ౧౫. గా ఇతి. గాశ్చ ప్రాదాత్ తే చ విప్రాః. అన్వయుంజత ఆశిషః అయుంజన్. తే శతమన్వయురితి పాఠాంతరే. శతం తద్దత్తగోశతమన్వయుః స్వీకృతవంత ఇత్యర్థః. యద్వా. శతం శతసంఖ్యాకాః. తే విప్రా ఇతి. ౧౬. విప్రా ఇతి. తాః తథైవ బభూవురిత్యర్థః. శ్లో. "ఉత్క్షిప్య మృదుపాదేన. శకటం వ్యోమ్ని లీలయా, తృణావర్తం పదాపీడ్య భువ్యపాతయదర్భకః". శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౧౭. ఏకదేతి. ఆరోహముత్సంగం. ౧౮. భూమావితి. తృణావర్తాత్స్వపమృత్యుపరిహారాయ కృష్ణేనైవాత్మనః ఉత్సంగాదుత్తారాయ చ కృతం భారమజానతీ. ఉత్పాతశంకయా మహాపురుషమాదధ్యౌ. శ్రీకృష్ణోదరవర్తినాం జగతాం భారేణ పీడితా విస్మితా చ సతీ. యద్వా జగతాం మధ్యే కర్మసు ఆస బభూవ. న తు జగదుదరం

భారపీడితా, మహాపురుషమాదధ్యౌ జగతామాస కర్మసు. ౧౯. దైత్యో నామ్నా తృణావర్తః కంసభృత్యః ప్రచోదితః, చక్రవాతస్వరూపేణ జహారాసీనమర్భకమ్. గోకులం సర్వమావృణ్వన్ ముష్ణంశ్చక్షూంషి రేణుభిః, ఈరయన్ సుమహాఘోరశబ్దేన ప్రదిశో దశ. ౨౧. ముహూర్తమభవద్గోష్ఠం రజసా తమసా వృతమ్, సుతం యశోదా నాపశ్యత్తస్మిన్ న్యస్తవతీ యతః. ౨౨ నాపశ్యత్కశ్చనాత్మానం పరం చాపి విమోహితః, తృణావర్తనిసృష్టాభిశ్శర్కరాభిరుపద్రుతః. ౨౩. ఇతి ఖరప*వనచక్రపాంసువర్షే సుతపదవీమబలా విలక్ష్య మాతా, అతికరుణమనుస్మరన్త్యశోచద్భువి పతితా మృతవత్సకా యథా గౌః. ౨౪. రుదితమను నిశమ్య తత్ర గోప్యో భృశమనుతప్తధియోఽశ్రుపూర్ణముఖ్యః, రురుదురనుపలభ్య నన్దసూనుం పవన ఉపారతపాంసువర్షవేగే. ౨౫. తృణావర్తశ్శాన్తరయో వాత్యారూపధరో హరన్, కృష్ణం నభోగతో గన్తుం నాశక్నోద్భూరిభారభృత్. ౨౬. తమశ్మానం మన్యమాన ఆత్మానం గురుమత్తయా, గళే గృహీత ఉత్స్రష్టుం నాశక్నోదద్భుతార్భకమ్. ౨౭. గళగ్రహణనిశ్చేష్టో దైత్యో నిర్గతలోచనః, అవ్యక్తరావో న్యపతత్సహబాలో వ్యసుర్వ్రజే. ౨౮. తమన్తరిక్షాత్పతితం కరాళం విశీర్ణసర్వావయవం శిలాయామ్, పురం యథా రుద్రశరేణ విద్ధం స్త్రియో రుదత్యో దదృశుస్సమేతాః. ౨౯. కృష్ణం చ తస్యోరసి లంబమానమాదాయ మాత్రే ప్రతిహృత్య విస్మితాః, తం స్వస్తిమంతం పురుషాదనీతం విహాయసా మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తమ్. ౩౦. గోప్యశ్చ గోపాః కిల నందముఖ్యాః లబ్ధ్వా పునః ప్రాపురతీవ మోదమ్, అహో బతాత్యద్భుతమేష రక్షసా బాలో నివృత్తిం గమితోఽభ్యగాత్పునః. ౩౧. హింస్రస్స్వపా

తు వేదేత్యర్థః. ౧౯. ౨౦. గోకులమితి. ఈరయన్ [illegible] పాఠాన్తరం. ౨౧. ముహూర్తమితి. యతః. యత్ర. న్యస్తవతీతి. తత్ర తస్మిన్ స్థానే నాపశ్యత్. ౨౨. ౨౩. ఇతీతి. ఖరపవనచక్రాత్. పాంసువర్షే సతి. ౨౪. రుదితమితి. ఉపారతః శాన్తః. పాంసువర్షస్య వేగో యస్మిన్. తథాభూతే పవనే సతి. తత్ర తస్యా రుదితం. అను నిశమ్య. గోప్యో రురుదుః. ౨౫. తృణావర్త ఇతి. వాత్యా చక్రవాతః తద్రూపధరః. కృష్ణం హరన్. [illegible] కథంచిన్నభోగతః. తతః పరం గన్తుం భూరిభారేణ నాశక్నోదిత్యర్థః. ౨౬. తమితి. గురుమత్తయా అతిగౌరవేణ భారేణ తం అశ్మానం పర్వతప్రాయం. మన్యమానః, [illegible] గళే గృహీతః తం త్యక్తుమిచ్ఛన్నపి. నాశక్నోదిత్యర్థః. ౨౭-౨౯. కృష్ణమితి. [illegible] లంబమానం కృష్ణమాదాయ. మాత్రే ప్రతిహృత్య సమర్ప్య విస్మితాశ్చ బభూవురితి. విహాయసా [illegible] పురుషాదేన తృణావర్తేన. నీతం. తథాపి. మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తం పునర్లబ్ధ్వా మోదం ప్రాపురిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౩౦. గోప్య ఇతి. పరస్పరం హర్షాత్కథామూచుః. అహో బతేతి. నివృత్తిం గమితో మృత్యుం ప్రాపితః. ౩౧. కోఽత్ర విస్మయః యుజ్యత ఏవైతదితి [illegible] కేచిదాహుః—హింస్ర ఇతి. నః అస్మాభిః చిరం

వేన విహింసితః ఖలస్సాధుస్సత్వేన భయాద్విముచ్యతే, కిం వస్తపశ్ఛిన్నమధోక్షజార్చనం పూర్ణేష్టదత్తం వయ్యుతభూతసౌహృదమ్. 32. యత్సంపరేతః పునరేష బాలకో దిష్ట్యా స్వబంధూన్ ప్రణయన్నుపస్థితః. 33. దృష్ట్వోత్పాతాని బహుశో

—౯ స్తన్యపానసమయే జృంభణవ్యాజేన మాత్రే విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః. ౯—

నందగోపో బృహద్వనే, వసుదేవవచో భూయో మానయామాస విస్మితః. 34. ఏకదార్భకమాదాయ స్వాంకమారోప్య భామినీ, ప్రస్నుతం పాయయామాస స్తనం స్నేహపరిప్లుతా. 35. పీతప్రాయస్య జననీ సుతస్య రుచిరస్మితమ్, సుఖం లాలయతీ రాజన్ జృంభతో దదృశే జగత్. 36. ఖంరోదసీ జ్యోతిరనీకమాశాస్సూర్యేందువహ్నిశ్వసనాంబుధీంశ్చ, ద్వీపాన్నగాంస్తద్దుహితౄర్వనాని భూతాని యాని స్థిరజంగమాని. 37. సా వీక్ష్య విశ్వం సహసా రాజన్ సంజాతవేపథుః, సంమీల్య మృగశాబాక్షీ నేత్రే చాసీత్సువిస్మితా. 38.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

శ్రీబాదరాయణిరువాచ:—గర్గః పురోహితో రాజన్ యదూనాం సుమహాతపాః, వ్రజం జగామ నందస్య వసుదేవప్రచోదితః. 1. తం దృష్ట్వా పరమప్రీతః ప్రత్యుత్థాయ కృతాంజలిః, ఆనర్చాధోక్షజధియా ప్రణిపాతపురస్సరమ్. 2. సూపవిష్టం కృతాతిథ్యం గిరా సూనృతయా మునిమ్, నందయిత్వాబ్రవీద్బ్రహ్మన్ పూర్ణస్య కరవామ కిమ్. 3. మహద్విచలనం నృణాం గృహిణాం దీనచేతసామ్,

---

కృతం పూర్తం వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణం. ఇష్టం పంచయజ్ఞాగ్నిహోత్రాది. దత్తం దానం. 32. యదితి. యత్ యస్మాత్ తప ఆదేః ప్రణయన్ హర్షయన్. 33. 34. శ్లో "తృణావర్తాగమే దృష్టగౌరవాశంకినీం ప్రసూమ్, బోధయన్ దర్శయామాస జృంభమాణో ముఖే జగత్". శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ఏకదేతి. 35. పీతేతి. పీతమస్యాస్తీతి పీతః. తత్ప్రాయః పీతప్రాయః పీతవిదితాదిశబ్దానాం పానాదిమతి వృత్పన్నత్వాత్. విభక్తా భ్రాతర ఇత్యాదివత్. యద్వా—పీతప్రాయః స్తనో యేనేత్యుత్తరపదలోపసమాసో వా. 36. ఖమితి. ఖం స్వర్గాకాశం. నగాన్ గిరీన్. తద్దుహితౄః నదీః. 37. 38.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అష్టమే నామకర్మాస్య బాలక్రీడాకుతూహలే, మృద్భక్షణాదియోగే చ విశ్వరూపం నిరూప్యతే. విశ్వరూపాదిబాలస్య నిశమ్యాశంకినః పితుః, నామకృద్గర్గవాక్యేన నిజం తత్త్వమసూచయత్". 1—3. పూర్ణశ్చేత్కథం ధనినాం గృహమాగతస్తత్రాహ—మహద్విచలనమితి. మహతాం స్వాశ్రయాదన్యత్ర విచలనం న స్వార్థం. కింతు. గృహిణాం మంగళాయ. నను తర్హి. తఏవ మహద్దర్శనార్థం కిమితి న గచ్ఛంతి? తత్రాహ—దీనచేతసాం, కృపణానాం క్షణమపి గృహం త్యక్తుమ

నిశ్శ్రేయసాయ భగవన్నాన్యథా కల్పతే క్వచిత్. ౪. జ్యోతిషామయనం సాక్షాద్యత్తజ్జ్ఞానమతీంద్రియమ్, ప్రణీతం భవతా యేన పుమాన్వేద పరాపరమ్. ౫. త్వం హి బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠస్సంస్కారాన్ కర్తుమర్హసి, బాలయోరనయోర్నౄణాం జన్మనా బ్రాహ్మణో గురుః. ౬. గర్గాచార్య ఉవాచః—యదూనామహమాచార్యః ఖ్యాతశ్చ భువి సర్వతః, సుతం మయా సంస్కృతం తే మన్యతే దేవకీసుతమ్. ౭. కంసః పాపమతిస్సఖ్యం తవ చానకదుందుభేః, దేవక్యా అష్టమో గర్భో న స్త్రీ భవితుమర్హతి. ౮. ఇతి సంచింతయన్ శ్రుత్వా దేవకీదారికావచః, అపిహంతా గతాశంకస్తర్హి తన్నోఽనయోర్మహాన్. ౯. నంద ఉవాచః—అలక్షితోఽస్మిన్ రహసి మామకైరపి గోవ్రజే, కురు ద్విజాతిసంస్కారం స్వస్తివాచనపూర్వకమ్. ౧౦. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం సంప్రార్థితో విప్రస్స్వచికీర్షితమేవ తత్, చకార నామకరణం గూఢో రహసి బాలయోః. ౧౧. అహం వై రోహిణీపుత్రో రమయన్ సుహృదో గుణైః, ఆఖ్యాస్యతే రామ ఇతి బలాధిక్యాద్బలం విదుః. ౧౨. యదూనామపృథగ్భావాత్సంకర్షణముశత్యుత. ౧౩. ఆసన్ వర్ణాస్త్రయో హ్యస్య గృహ్ణ

శక్నువతామిత్యర్థః. ౪. త్వయా బాలయోర్నామకరణాది. కరణీయమితి వక్తుం. తస్య జ్ఞానాతిశయమాహ—జ్యోతిషామితి. యదతీంద్రియజ్ఞానసాధనం జ్యోతిషామయనం తత్ప్రతిపాదకం జ్యోతిశ్శాస్త్రమిత్యర్థః. తత్సాక్షాద్భవతా ప్రణీతం. యేన అన్యోఽపి పుమాన్. పరాపరం. పరం కారణం పూర్వజన్మకృతం కర్మ. అపరం కార్యం అస్మిన్ జన్మని భావి ఫలం తద్వేద. ఉక్తం చ జాతకే. శ్లో. "యదుపచితమన్యజన్మని శుభాశుభం తస్య కర్మణః ప్రాప్తిం, వ్యంజయతి శాస్త్రమేతత్తమసి ద్రవ్యాణి దీప ఇవే"తి. ౫. వివక్షితమాహ—త్వం హీతి. దైవజ్ఞో మంత్రవచ్చ త్వం. అతో నామకరణాదిసంస్కారాన్ కర్తుమర్హసీత్యర్థః. నన్వేతద్గురుణా కరణీయమితి చేత్తత్రాహ—నౄణామితి. ౬. అత్యుత్సాహినం నందం ప్రతి గుప్తమేతత్కార్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రత్యాచక్షాణ ఇవాహ—యదూనామితి. భవతు తథాపి. త్వమత్రాగత ఇతి కుతో విద్యాదితి చేదత ఆహ—ఖ్యాతశ్చేతి. తతః కిమత ఆహ—దేవకీసుతమితి. కంసో మన్యతే కల్పయేదిత్యర్థః. ౭. కంస ఇతి. నను యదుకుమార ఇతి కథంచిజ్జానాతు తత్ర వసుదేవస్య పుత్రః దేవక్యాం జాత ఇతి కుతో జానీయాత్తత్రాహ—పాపమతిరిత్యాది. ౮. ఇతీతి శ్లో. "కిం మయా హతయా మందే"త్యాదిదేవకీకన్యావచః శ్రుత్వా. శ్లో. "దేవక్యా అష్టమో గర్భో న స్త్రీ భవితుమర్హతీ"తి చ నిత్యం సంచింతయన్ సామాన్యేన క్వచిదస్తీతి జ్ఞాత్వా. యువయోశ్చ సఖ్యం చింతయన్. త్వద్గృహే భవేదితి సంభావ్య. మత్సంస్కారలింగేన వా. అగతాశంకః. అగతా. ఆశంకా యస్య సః. అపి యది. హంతా హనిష్యతి తర్హి తదా తతో నో మహాన్ అన్యాయస్స్యాదితి. ౯. అలక్షిత ఇతి. ద్విజాతిసంస్కారమాత్రం. కేవలం స్వస్తివాచనపూర్వకం కుర్వితి. ౧౦-౧౨. యదూనామితి. యదూనామపృథగ్భావాత్ కుతశ్చిత్ హేతోః. విప్రతిపద్యమానానాం యదూనామపృథగ్భావాత్. భావో భావనం. తస్మాత్ అన్యోన్యశిక్షయా సర్వైరేకమత్యకరణాదిత్యర్థః. సమ్యక్ కర్షతి ఏకీకరోతీతి సంకర్షణమప్యుశంతి మన్యంతే వక్ష్యంతీత్యర్థః. ౧౩. గర్భసంకర్షణం తు న ప్రకాశయతి—ఆసన్నితి. అస్య తవ పుత్రస్య అతః

తోఽనుయుగం తయోః, శుక్లో రక్తస్తథా పీత ఇదానీం కృష్ణతాం గతః. ౧౪. ప్రాగయం వసుదేవస్య క్వచిత్ జ్ఞాతస్తవాత్మజః, వాసుదేవ ఇతి శ్రీమానభిజ్ఞాస్సంప్రచక్షతే. ౧౫. బహూని సంతి నామాని రూపాణి చ సుతస్య తే, గుణకర్మానురూపాణి తాన్యహం వేద నో జనాః, ౧౬. ఏషవ శ్రేయ ఆధాస్యత్యేష వశ్శ్రేయో గోపగోకులనందనః, అనేన సర్వదుర్గాణి యూయమంజస్తరిష్యథ. ౧౭. పురానేన వ్రజపతే సాధవో దస్యుపీడితాః, అరాజకే రక్ష్యమాణా జఘ్నుర్దస్యూన్ సమేధితాః. ౧౮. య ఏతస్మిన్ మహాభాగే ప్రీతిం కుర్వంతి మానవాః, నారయో హి భవంత్యేతాన్ విష్ణుపక్షానివాసురాః. ౧౯. తస్మాన్నందాత్మజోఽయం తు నారాయణసమో గుణైః, శ్రియా కీర్త్యానుభావేన గోపాయస్వ సమాహితః. ౨౦. ఇత్యాత్మానం సమాదిశ్య గర్గేన స్వగృహం గతే, నందః ప్రముదితో మేనే హ్యాత్మానం పూర్ణమాశిషామ్.

బాలక్రీడాప్రారంభఘట్టః.

షామ్. ౨౧. కాలేన వ్రజతా తాత గోకులే రామకేశవౌ, జానుభ్యాం సహ పాణిభ్యాం రమమాణౌ విజహ్రతుః. ౨౨. తావంఘ్రియుగ్మమనుకృష్య సరీసృపంతౌ ఘోషప్రఘోషరుచిరం వ్రజకర్దమేషు, తన్నాదహృష్టమనసావనుసృత్య

కృష్ణ ఇత్యేకం నామ భవిష్యతి. ౧౪. ప్రాగయమితి. సామాన్యోక్త్యా. ఋషిరయం జన్మాంతరగతం నామ కథయతీతి నందో మన్యతే స్మ. అత ఏవం వాసుదేవ ఇతి సంప్రచక్షత ఇతి. ౧౫. బహూనీతి. గుణానురూపాణి. ఈశ్వరః సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని కర్మానురూపాణి గోవిందః గోవర్ధనోద్ధరణ ఇత్యాదీని. తాని సర్వాణ్యహమపి నో వేద జనా అపి నో విదురితి. ౧౬. జాతకఫలమాహ—ఏషవ శ్రేయ ఆధాస్యతీతి. ఏషః పరమపురుషః. శ్రేయః ముక్తిం. అంజః ఝుడితి. ౧౭. పురేతి. అన్యేన రక్ష్యమాణాః సమేధితాశ్చ. దస్యూన్ జఘ్నురితి. ౧౮-౨౦. ఇతీతి. ఇతి ఆత్మానం ప్రతి. సమాదిశ్య ఆత్మానం కృష్ణం చ. ఆశిషాం ఆశీర్భిః నందః పూర్ణం విష్ణుం మేనే అమంస్త. ౨౧.శ్లో.బాలక్రీడాచమత్కారైః కృష్ణో రామేణ సంయుతః, పరమానందమాధత్త వ్రజే నందయశోదయోః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. పూర్ణత్వమేవ దర్శయన్నాహ—కాలేనేతి. ౨౨. తావితి. అనుకృష్య పునః పునరాకృష్య. సరీసృపంతౌ అతిశయేన చలంతౌ. ఘోషాః కటిపాదభూషణకింకిణ్యః. తేషాం ప్రఘోషేణ రుచిరం యథా భవతి తథా. ఘోషాణాం నాదేవ హృష్టం మనో యయోస్తౌ లోకం తత్తతో గచ్ఛంతం జనం. అనుసృత్య త్రిచతురాణి పదాని అనుగమ్య. ముగ్ధవత్ప్రభీతవత్ మాత్రోరంతి సమీపే ఉపేయతుః

వ్రజతా గచ్ఛతా. జానుభ్యాం సహ పాణిభ్యాం రమమాణౌ జానుద్వయేన పాణిద్వయేన చ. పృథివీమవష్టభ్య. చంక్రమణం కుర్వంతౌ. ౨౨. అనుకృష్య పురః ప్రసారితజాన్వనుగతం యథా తథా. పశ్చాద్గతజానుసమాకృష్యేత్యర్థః. సరీసృపంతౌ అతిశయేన సంచరంతౌ. ఘోషేతి. ఘోషాః కటిపాదబద్ధకింకిణ్యః. తేషాం ప్రఘోషేణ ప్రకృష్టశింజితేన. యద్వా ఘోషస్య వ్రజస్య. ప్రఘోషేణ శ్లాఘనీయధ్వనినా. రుచిరం యథా తథా. వ్రజకర్దమేషు సరీసృపం

లోకం, ముగ్ధప్రభీతవదుపేయతురంతిమాత్రోః. ౨౩. తన్మాతరౌ నిజసుతౌ ఘృణయా స్నువంత్యౌ పంకాంగరాగరుచిరావుపగూహ్య దోర్భ్యామ్, దత్వా స్తనం ప్రపిబతోః స్మ ముఖం నిరీక్ష్య ముగ్ధస్మితాల్పదశనం యయతుః ప్రమోదమ్. ౨౪. యర్హ్యంగనాద*ర్శనీయ కుమారలీలావంతర్వ్రజే తదబలాః ప్రగృహీతపుచ్ఛైః, వత్సైరితస్తత ఉభావనుకృష్యమాణౌ ప్రేక్షంత్య†ఉజ్ఝితగృహా జహృషుర్హసంత్యః. ౨౫. శృంగ్యగ్నిదంష్ట్ర్యసిజలద్విజకంటకేభ్యః క్రీడాపరావతిచలౌ స్వసుతౌ నిషేద్ధుమ్, గృహ్యాణి కర్తుమపి యత్ర చ తజ్జనన్యౌ శేకాత ఆపతురలం మనసోఽనవస్థామ్. ౨౬. కాలేనాల్పేన రాజర్షే రామః కృష్ణశ్చ గోవ్రజే, అకృష్టజానుభిః పద్భిర్విచంక్రమతురంజసా. ౨౭. తతస్తు భగవాన్ కృష్ణో వయస్యైర్వ్రజబాలకైః, సహ

ఉపజగ్మతుః. ౨౩. తదితి. తదా చ తన్మాతరౌ. నిజసుతౌ దోర్భ్యాముపగూహ్య. ప్రమోదం. యయతుః కథంభూతే. ఘృణయా కృపయా స్నువంత్యౌ క్షరత్పయఃపూర్ణపయోధరే సత్యౌ. పంకేనాంగరాగేణ చ. రుచిరౌ. కథంభూతం ముఖం నిరీక్ష్య ముగ్ధం మందస్మితం యస్మిన్ అల్పాదశనాశ్చ యస్మిన్ తచ్చ తచ్చ. ౨౪. యర్హీతి. యర్హి, అంగనానాం దర్శనీయా కుమారలీలా యయోః. తథాభూతౌ జాతౌ. తదాంతర్వ్రజే వ్రజస్య మధ్యే. తదబలాః వ్రజాంగనాః. ప్రేక్షంత్యః ప్రేక్షమాణాః విస్మృతగృహకృత్యాః హసంత్యో జహృషుః హృష్టాః బభూవుః. కథంభూతౌ. తాభ్యాం ప్రగృహీతాని పుచ్ఛాని యేషాం తైః వత్సైః. ఇతస్తతోఽనుకృష్యమాణౌ. ౨౫. శృంగీతి. అతిచలౌ తౌ. శృంగ్యాదిభ్యో నిషేద్ధుం. గృహోచితాని కర్మాణి చ కర్తుం యత్ర యదా తజ్జనన్యౌ న శేకాతే తదా. మనసః అనవస్థామాపతురితి. శ్లో. "గృహిణాం గృహసౌఖ్యస్య పరాతుష్టిః ప్రదర్శితా, కృష్ణచాపలచౌర్యాణి స్నేహావాఖిలసద్మసు. ప్రజల్పంత్యస్సమాగత్య గోప్యో గోష్ఠ్యే ముదం దదుః." శ్రీధరీ

తావితి తేన నాదేన. హృష్టమనసౌ. లోకం ఇతస్తతః పర్యటంతం జనం. అనుసృత్య త్రిచతురాణి పదాన్యనుగత్య. ముగ్ధప్రభీతవత్ ముగ్ధవత్ ప్రభీతవచ్చ మాత్రోరంతి యశోదారోహిణ్యోరంతికం. ఉపేయతుః ఉపజగ్మతుః. ౨౩. స్నువంత్యౌ పయస్స్రావిపయోధరే సత్యౌ. పంకఏవాంగరాగః తేన రుచిరౌ. యద్వా. పంకేన హరిద్రాదికృతాంగరాగేణ చ. రుచిరావితి. ముగ్ధం సుందరం స్మితం యస్మిన్. తచ్చ. తదల్పరదనమల్పోద్గతదంతం. ౨౪. యర్హి యదా. అంగనానాం దర్శనీయాః కుమారలీలా బాలచేష్టా యయోస్తౌ. జాతావితి శేషః. తత్. తదా. అంతర్వ్రజే వ్రజమధ్యే. ప్రగృహీతపుచ్ఛైః తాభ్యామేవాలంబితపుచ్ఛైః వాలైః వత్సైరితస్తతోఽనుకృష్యమాణౌ ప్రేక్షంత్యః ప్రేక్షమాణాః ఉత్సృతగృహాః విస్మృతగృహవ్యాపారాః. ఉజ్ఝితగృహా ఇత్యపి పాఠః, జహృషుః హృష్టా అభవన్. జగృహురితి పాఠే తౌ గృహీతవత్య ఇత్యర్థః. ౨౫. క్రీడాపరౌ క్రీడాసక్తౌ. అతఏవాతిచలౌ సర్వతశ్చరంతౌ. అతిబలావిత్యపి పాఠః. శృంగిణః. శృంగప్రహరణజంతవః. దంష్ట్రిణః దంష్ట్రాప్రహరణజంతవః. అసిః ఖడ్గః. అహిరితి పాఠే సర్పః ద్విజా మయూరాద్యాః కంటకాస్తరూణాం తీక్ష్ణావయవాః. యే తేభ్యః నిషేద్ధుం నివారయితుం గృహ్యశబ్దేన గృహోచితకార్యాణ్యుచ్యంతే. న శేకాతే శక్తే న స్యాతాం అతః మనసోఽనవస్థామాకులతామాపతురిత్యర్థః. ౨౬. కాలేనేతి. అకృష్ట

---

† అత్ర శ్రీధరీయవ్యాఖ్యానానురోధేన-విస్మృతేతి పాఠః. ద్వితీయవ్యాఖ్యానానురోధేన తు ఉత్సృతేతి పాఠః.

రామో వ్రజస్త్రీణాం చిక్రీడే జనయన్ ముదమ్ ౨౮. కృష్ణస్య గోప్యో రుచిరం వీక్ష్య కౌమారచాపలమ్, శృణ్వంత్యాః కిల తన్మాతురితి హోచుస్సమాగతాః. ౨౯. వత్సాన్ ముంచన్ క్వచిదసమయే క్రోశసంజాతహాసస్తేయం స్వాద్వత్త్యథ దధిపయః కల్పితైః స్తేయయోగైః, మర్కాన్ భోక్ష్యన్ విభజతి స చేన్నాత్తి భాండం భినత్తి ద్రవ్యాలాభే స గృహకుపితో యాత్యుపక్రోశ్య తోకాన్. ౩౦. హస్తాగ్రాహ్యే రచయతి విధిం పీఠకోలూఖలాద్యైశ్ఛిద్రం హ్యంతర్నిహితవయు

యోఽయం శ్లోకః. ౨౮—౨౯. అసమయే అదోహకాలే. క్రోశే సంజాతహాసః. స్తేయం చౌర్యార్జితం తత్రాపి. స్వాదు. నేతరత్. దధి చ, పయశ్చ. దధిపయః. అత్తి. కించ భోక్ష్యన్ భోక్ష్యమాణః స్వయం భుంజాన ఇత్యర్థః. మర్కాన్ మర్కటాన్ ప్రతి. విభజ్య దదాతి. తేషాం మధ్యే తృప్తత్వేన కోఽపి నాత్తి చేత్తర్హి. భాండం భినత్తి క్వచిత్. ద్రవ్యస్యాలాభే సతి కృష్ణః. గృహాయ ధక్ష్యామీతి కుపితో యాతి. యద్వా సగృహాః గృహిణః. తేభ్యః కుపితః. తేషాం తోకాన్ బాలాన్. పర్యంకాదిషు సుప్తాన్. ప్రహారనోదనాదిభిః. ఉపక్రోశ్య ప్రరుదితాన్ కృత్వా యాతీతి. ౩౦. కల్పితైః స్తేయయోగైరిత్యుక్తం తత్ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం హస్తేతి. తుంగశిక్యస్థ భాండేషు అంతర్నిహితేన దధ్యాదౌ వయునం జ్ఞానం. యస్య సః ఛిద్రం రచయతి. తద్వత్. ఛద్ర

జానుభిః పద్భిః విచంక్రమతుః. కదాచిజ్జానుక్రమణం. కదాచిత్పద్భ్యాం గమనం చేతి. మిశ్రం చక్రతురిత్యర్థః. ౨౮—౨౯. అసమయే అదోహకాలే క్రోశసంజాతహాసః క్రోశేన జనానామాక్రోశేన సంజాతహాసః స్తేయకం చౌర్యార్జితం. తత్రాపి స్వాదు నేతరత్ తస్య ధూర్తస్య చౌర్యార్జితమేవ స్వాదు భవతీతి భావః. దధి చ పయశ్చ దధిపయః అత్తి భుఙ్క్తే కల్పితైః సంపాదితైః. స్తేయయోగైః చౌర్యోపాయైః భోక్ష్యన్ భోక్ష్యమాణః. స్వయం భుంజాన ఇత్యర్థః. మర్కాన్ విభజతి మర్కటాదీన్ ప్రతి. విభజ్య దదాతీత్యర్థః. స చేన్నాత్తి తేషు తృప్తః కోఽపి నాత్తి చేదిత్యర్థః. మర్కం భోక్ష్యన్ విభజతి స చేన్నాస్తీతి పాఠః మర్కం నవనీతం. శ్లో: "మర్కం తు దధిసారస్స్యాన్నవనీతం ప్రచక్షత" ఇత్యభిధానాత్. విభజతి సఖిభ్య ఇతి శేషః. యద్వా మర్కం మర్కటం ప్రతి విభజతి స్వోపభోజ్యాదధికం మర్కటాదిభ్యో దదాతీత్యర్థః. స చేన్నాస్తి నః. మర్కాదిభ్యో దధిసారః స్వోపయోగాన్నాస్తి చేత్. కేవలం భాండం భినత్తి. కృత్స్నం చ స్వయమేవ భక్షయిత్వేతి భావః. యద్వా. మర్కో మర్కటో నాస్తి చేత్. భుక్తావశిష్టగవ్యసహితం భాండం భినత్తీత్యర్థః. ద్రవ్యాలాభే దధిక్షీరాదేః కృష్ణభయాత్ ప్రచ్ఛన్నం నిహితతయా క్వచిత్తదలాభే సతి. స్వగృహకుపితః. అస్మద్గృహకుపిత ఇతి గోపీనాం స్వస్వగృహోద్దేశేనోక్తిః. సగృహకుపిత ఇతి పాఠే. సకృష్ణః యత్ర ద్రవ్యాలాభః. తద్గృహాయ ధక్ష్యామీత్యేవం కుపితస్సన్నిత్యర్థః. యద్వా. స్వగృహాః గృహస్థాః. తేభ్యః కుపిత ఇతి వా-తోకాన్ బాలానుపక్రోశ్య ప్రహారనోదనాదిభిః ప్రరుదితాన్ కృత్వేత్యర్థః. ౩౦. కల్పితైః స్తేయయోగైరిత్యుక్తమేవ ప్రపంచయతి—హస్తేతి. అంతర్నిహితవయునే శిక్యభాండే దృషద్భిరితి పాఠః. యర్హి యస్మిన్ కాలే గోప్యో గృహకృత్యేషు సువ్యగ్రచిత్తాః వ్యాసక్తచిత్తాః తదా సః కృష్ణః పీఠకోలూఖలాద్యైర్విధిం తత్తదున్నతవస్తుసాధనం కుర్వన్. సర్వథా చ హస్తాగ్రాహ్యే అంతర్నిహితం వయునం నవనీతాదిభోగ్యద్రవ్యం. యస్మిన్ తస్మిన్

నశ్శిక్యభాండేషు తద్విత్, ధ్వాంతాగారే ధృతమణిగణం స్వాంగమర్థప్రదీపం కాలే గోప్యో యర్హి గృహకృత్యేషు సువ్యగ్రచిత్తాః. ౩౧. ఏవం ధార్ష్ట్యాన్యుశతి కురుతే మేహనాదీని వాస్తౌ స్తేయోపాయైర్విరచితకృతిస్సుప్రతీకో యథాస్తే, ఇత్థం స్త్రీభిస్సభయనయనశ్రీముఖాలోకినీభిర్వ్యాఖ్యాతార్థా ప్రహసితముఖీ న హ్యుపాలబ్ధుమైచ్ఛత్. ౩౨. గోప్యః కదాచన పృథక్పృథగూహ్య కృష్ణమేత్యైకదైవ గది

రచనాదివిత్ ధ్వాంతయుక్తే గృహే. స్వాంగమేవార్థప్రదీపం విరచయతి విశేషతో ధృతమణిగణం. యర్హి కాలే యస్మిన్ సమయే. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః. ౩౧. ఏవమితి. రేరే చోర. ఇత్యాద్యుక్తః శ్రీకృష్ణః. త్వమేవ చోరః. అహం గృహస్వామిత్యాదీని ధార్ష్ట్యాని ప్రగల్భవచాంసి. ఉశతి జల్పతి శోకమనీయే యశోదే. యద్వా ఉశతి వాస్తౌ స్వర్చితే గృహే. మేహనాదీని పురీషోత్సర్గాదీని. కురుతే ఏవం స్తేయోపాయైః. విరచితా. కృతిః కర్మ. యేన సః త్వత్సమీపే సుప్రతీకః సాధురివాస్తే. యద్వా సుప్రతీకః దిగ్గజవదధృష్య ఆస్త ఇత్యర్థః. సభయే నయనే యస్మిన్ తచ్చ తత్ శ్రీయుక్తం ముఖం చ. తదాలోకినీభిః వ్యాఖ్యాతార్థప్రఖ్యాపితకర్మఫలకా. ఉపాలబ్ధుం నిర్భర్త్సనా

శిక్యభాండే పాశరచితయంత్రవిశేషస్థితభాండే. దృషద్భిః శిలోత్క్షేపణైరిత్యర్థః. ఛిద్రం రచయతి. తథా ధ్వాంతాగారే అంధకారావృతగృహే. ధృతమణిగణం దివ్యమణిభూషితం. అతఏవార్థప్రదీపం తత్తదర్థప్రకాశకం. స్వాంగం రచయతి సన్నిధాపయతి. అథవా. ధృతమణిగణం స్వాంగమర్థప్రదీపం. వస్తుప్రకాశకదీపం కుర్వన్. హస్తాగ్రాహ్యే వస్తుని పీఠకోలూఖలాద్యైః. విధిం రచయతి తత్సాధనం కరోతీత్యర్థః. ఏవమప్యసాధ్యే శిక్యభాండే. ఛిద్రం రచయతీతి. ఛిద్రం హ్యంతర్నిహితవయునః శిక్యభాండేషు తద్వదితి పాఠాంతరం. తత్ర శిక్యభాండేషు సాధనాంతరైర్దుర్గ్రహిష్వే ష్విత్యర్థః. అంతర్నిహితే తదంతర్గతదధ్యాదిద్రవ్యే. వయునం జ్ఞానం యస్య సః. తన్నిశ్చయవానిత్యర్థః. ఛిద్రం రచయతి. ఏవమేవాన్యదపి ధార్త్యం కరోతీత్యాహ—తద్వదితి. అన్యత్సమానం. తద్విదితి పాఠే. ధ్వాంతాగారే స్వాంగమర్థప్రదీపం కుర్వన్. తత్. వస్తు వేత్తీతి తద్విత్. సన్నిత్యర్థః. ౩౧. ఏవం ఛిద్రాదిధూర్తస్య కృత్యవదేవ ధార్ష్ట్యాని రేరే చోర ఇత్యుక్తస్త్వమేవ చోరః అహం గృహస్వామిత్యాదీని ప్రగల్భవచనాని. ఉశతి జల్పతి. వాస్తౌ తత్తద్గృహదేవతార్చనస్థానాదౌ. మేహనాదీని పురీషోత్సర్గాదీని. కురుతే. ఇత్థం స్తేయోపాయైర్విరచితకృతిః ఉపాయైః కల్పితస్తేయవ్యాపారోఽపీత్యర్థః. శోభనాశ్చార్యానుచితాః ప్రతీకా అవయవా యస్యసః సుప్రతీక ఇవాస్తే. త్వత్సమీపే సాధురివ వర్తత ఇత్యర్థః. యద్వా. సుప్రతీకశ్చ దిగ్గజవదధృష్య ఆస్త ఇతి. సభయనయనం చకితేక్షణం. శ్రీకృష్ణస్య శ్రీయుక్తం ముఖమాలోకయంతీతి తదాలోకినీభిః స్త్రీభిర్గోపీభిరిత్థం వ్యాఖ్యాతార్థనిర్ఘోషితచౌర్యాదివ్యాపారా ఉపాలబ్ధుం నిర్భర్త్సనాదికం కర్తుమిత్యర్థః. నైచ్ఛత్. ౩౨. అథైకదానేకరూపపరిగ్రహేణానేకగోపీగృహప్రవిష్టస్య భగవతోఽద్భుతకృత్యమాహ—గోప్య ఇతి. కృష్ణం ఏకదైవ నవనీతాద్యపహరణార్థం స్వస్వగృహాన్ ప్రవిష్టమిత్యర్థః. పృథక్పృథగూహ్య యద్యద్గృహం యో యః ప్రవిష్టః తం తం కృష్ణం సా సా ధృత్వేత్యర్థః. తదాగః కృష్ణస్యాపరాధం గదితుం యశోదాయై విజ్ఞాపయితుమేకదైవ ప్రసృతాః ప్రవృత్తా

మృద్భక్షణాత్తర్జయంతీం మాతరంప్రతి ఆస్యదర్శనాద్విశ్వరూపదర్శనఘట్టః.

తుం ప్రసృతాస్తదాగః, దృష్ట్వాతదంత్యథ తమేవ నిజానదృష్ట్వా సర్వాశ్చ తానివ వృతుః స్వగృహాన్ సలజ్జాః. ౩౩. ఏకదా క్రీడమానాస్తే రామాద్యా గోపదారకాః, కృష్ణో మృదం భక్షితవానితి మాత్రే న్యవేదయన్. ౩౪. సా గృహీత్వా కరే పుత్రముపాలభ్య హితైషిణీ, యశోదా భయసంభ్రాంతప్రేక్షణాక్షమభాషత. ౩౫. యశోదోవాచః—కస్మాన్మృదమదాంతాత్మన్ భవాన్ భక్షితవాన్ రహః, వదంతి తావకా హ్యేతే కుమారాస్తేఽగ్రజోఽప్యయమ్. ౩౬. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః— నాహం భక్షితవానంబ సర్వే మిథ్యాభిశంసినః, యది సత్యం గిరస్తర్హి సమక్షం పశ్య మే ముఖమ్. ౩౭. యద్యేవం తర్హి వ్యాదేహీత్యుక్తస్స భగవాన్ హరిః, వ్యాదత్తాఽవ్యాహతైశ్వర్యః క్రీడామనుజబాలకః. ౩౮. సా తత్ర దదృశే విశ్వం జగత్స్థాస్ను చ ఖం దిశః, సాద్రిద్వీపాబ్ధిభూగోళం సవాయ్వగ్నీందుతారకమ్. ౩౯. జ్యోతిశ్చక్రం జ్వలత్తేజో వివరాణి రసాతలమ్, వైకారికాణీంద్రియాణి మనోమా

దికం కర్తుం ఆక్షేప్తుమితి యావత్ నైచ్ఛత్. ౩౨. ౩౩. కదాచిదపరాధాంతరే ఉపాలభత. తదా మాతుః మహదాశ్చర్యమభూదితి కథయన్నాహ—ఏకదేతి. ౩౪. సేతి. ఉపాలభ్య నిర్భర్త్స్య భయేన సంభ్రాంతే ప్రేక్షణే చపలనిరీక్షణే అక్షిణీ యస్య తం. ౩౫. కస్మాదితి. అదాంతాత్మన్ చపల గాత్ర యద్వా-ఉద్ధతస్వభావ. రహః ఏకాంతే అగ్రజోఽపి బలరామోఽపి. వదతీత్యర్థః. ౩౬. నేతి. నాహం భక్షితవానితి. సర్వే మిథ్యాభివాదినః. న హి బాహ్యం కించిన్మయా భక్షితం. మత్కుక్షావాదావేవ సర్వమస్తీతి భావః. సమక్షం ప్రత్యక్షం. ౩౭. యదితి. వ్యాదేహి ముఖం ప్రసారయేతి వ్యాదత్త ప్రసారితవాన్. స్వకుక్షిస్థనానాసృష్టివైచిత్ర్యం మాత్రే దర్శనాయ ప్రవృత్త ఇతి సూచయన్నాహ—అవ్యాహతేతి. ౩౮. నేతి. తత్ర తస్మిన్ ముఖే. విశ్వం దదృశే దదర్శ తత్ప్రపంచయతి.—జగత్ జంగమం. స్థాస్ను స్థావరం. ఖం అంతరిక్షలోకం. సాద్రిద్వీపాబ్ధిభూగోళం పర్వతద్వీపసముద్రసహితం భూలోకం వాయుః పవనః అగ్నిర్వైద్యుతః. ఇందుశ్చ తారకాశ్చ తత్సహితం. ౩౯. జ్యోతిశ్చక్రమితి. జ్యోతిశ్చక్రం స్వర్లోకం. వైకారికాణి దేవాః. మన ఇతి. వైకారికశబ్దేన

స్సత్యః తదంతి యశోదాయాస్సమీపే తమేవ స్వస్వగృహీతం కృష్ణమేవ దృష్ట్వా. ప్రాగివ స్థితమిత్యర్థః. అథ నిజాన్ స్వధృతాన్ కృష్ణానదృష్ట్వా సలజ్జాః ప్రయాసవైఫల్యాదితి భావః. స్వగృహాన్ ప్రతి నివవృతుః న్యవర్తంత. ౩౩. ఉపాలభ్య నిర్భర్త్స్య భయేన సంభ్రాంతప్రేక్షణే చపలాలోకనే అక్షిణీ యస్య తం. ౩౫. నాహం భక్షితవానితి పూర్వమేవ మత్కుక్షిస్థపృథివీవ్యతిరేకేణ. అద్య న కించిద్భక్షితమితి భావః. ౩౭. వ్యాదేహి ఆస్యం వివృత్తం కురు. వ్యాదత్త వివృతం కృతవాన్. ఆస్యే లోకప్రకాశనసామర్థ్యం సూచయన్నాహ.—అవ్యాహతేతి. ౩౮. తత్రాస్యే. విశ్వమశేషం. దదృశే స్థాస్ను స్థావరం చకారోఽనుక్తజంగమసముచ్చయార్థః యద్వా—జగచ్ఛబ్దో జంగమార్థకః తాదృశం విశ్వం దదృశ ఇతి. ఖమంతరిక్షలోకం సాద్రిద్వీపాబ్ధీతి భూగోళవిశేషణం. వాయ్వగ్నీందుతారకాసహితం, ౩౯. జ్యోతిశ్చక్రం నభ ఆకాశం. స్వర్భియత్ స్వర్గాకాశం వికార ఇంద్రియా

త్రాగుణాస్త్రయః. ౪౦. ఏతద్విచిత్రం సహ జీవకాలస్వభావకర్మాశయలింగభేదమ్, సూనోస్తనౌ వీక్ష్య విదారితాస్యే వ్రజం సహాత్మానమవాప శంకామ్. ౪౧. కిం స్వప్న ఏతదుత దేవమాయా కిం వా మదీయో బత బుద్ధిమోహః, అథో అముష్యైవ మమార్భకస్య యః కశ్చనౌత్పత్తిక ఆత్మయోగః. ౪౨. అథో యథావన్న వితర్కగోచరం చేతో మనః కర్మవచోభిరంజసా, యదాశ్రయం యేన యతః ప్రతీయతే

గృహీతమపి. దేవవైలక్షణ్యాత్పునరుక్తం ఇంద్రియాణి చ తైజసాని. మాత్రాః తామసాః శబ్దాదయః. ౪౦. ఏతదితి. ఏవమేతద్విచిత్రం విశ్వం. సహ ఏకదైవ వీక్ష్య. తత్ర తామాహ—జీవశ్చ గుణక్షోభకః. కాలశ్చ పరిణామహేతుః. స్వభావశ్చ జన్మహేతుః కర్మ చ తత్సంస్కారః ఆశయశ్చ ఏతైః లింగానాం చరాచరశరీరాణాం. భేదో యస్మిన్ తత్. తనౌ. తత్ర వ్రజం చ. సహాత్మానం స్వసహితం. క్వచిద్వీక్ష్య. సూనోః అల్పే విదారితే అస్యే శంకామవాప. ౪౧. తామాహ—కిం స్వప్న ఇతి. పరితో విలోక్యాహ—నాయం స్వప్నః. తర్హి కిం దేవస్య హరేః. మాయా. తథా చేదన్యే కిం న పశ్యంతి. తర్హి. కిం వా మదీయ ఏవ కశ్చిద్బుద్ధిమోహః. విపర్యాసః దర్పణే ముఖవత్. ఏవం తర్హి. అయం కృష్ణోఽపి కథమంతః ప్రతీయతే. అంతర్బహిశ్చైకరూపేణ చ. కథం జగత్ప్రతీయతే తథా సతి. బింబప్రతిబింబయోరివ పరస్పరం వైపరీత్యేన ప్రతీతిః స్యాదిత్యాశంక్యాన్యథా వితర్కయతి.—అథో ఇతి. అథో అథవా మమాముష్యార్భకస్యాపి సతః యః కశ్చనాచింత్య ఇతి ఆత్మయోగః స్వీయమైశ్వర్యం. ఔత్పత్తికః స్వాభావికః. ౪౨. చరమం పక్షమాశ్రిత్య అయమీశ్వర ఇతి నిశ్చిత్యాహ—అథో ఇతి. చేతః చిత్తం. తదాదిభిః న వితర్కగోచరం జగత్. యదాశ్రయం యదధిష్ఠానం. యేన కరణేన అధిష్ఠాత్రా యతో బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తాత్ సన్విదమవితర్క్యం భవతు తత్పదం

ద్యహంకారః. తజ్జన్యానీంద్రియాణి దశైవాత్రోచ్యంతే. మనసః పృథక్కథనాత్. ౪౦. మాత్రాః పంచతన్మాత్రాః గుణాః సత్వాదయః జీవాః జీవాత్మానః సర్వోత్పత్తిమన్నిమిత్తం గుణక్షోభకశ్చ. కాలః పరిణామహేతుః స్వభావశ్చ జన్మహేతుః. కర్మ చ. ఆశయో వాసనా చ. తైర్లింగానాం శరీరాణాం భేదో యస్మిన్ తత్. అతఏవ. విచిత్రమేతద్విశ్వం సహ ఏకదైవ. యద్వా. సహ జీవేత్యాద్యఖండం పదం జీవాదిభిర్యో లింగభేదః తత్సహితమేతద్విశ్వేతి. సహాత్మానం ద్రష్ట్రా స్వేన సహితం వ్రజం చ. సూనోస్తనౌ తత్రాపి. విదారితం యదాస్యం. తస్మిన్ శంకాం వితర్కమవాప. ౪౧. తదాహ—కిమితి. ఏతత్ శిశోరల్పవదనే విశ్వదర్శనం. కిం స్వప్న ఇతి. జాగరావస్థాయామయం న సంభవేదితి విమృశ్యాహ.—ఉతేతి. అథవేత్యర్థః. మాయికం చేత్కథమస్య దర్శనీయం నేత్యాశంక్యాహ—కిం వేతి బుద్ధిమోహః భ్రాంతిః తథా చేత్పునః పునర్విమర్శేఽపి కథం యథావత్ప్రతీతిరిత్యాశంక్యాహ—అథో ఇతి. అథో అథవా. అముష్య మమార్భకస్య. యః కశ్చన. అనిర్వాచ్య ఇత్యర్థః. ఔత్పత్తిసిద్ధః. స్వాభావిక ఇతి యావత్. ఆత్మయోగః స్వగతాణిమాద్యైశ్వర్యయోగః. ౪౨. అథ తస్మిన్ తాదాత్మికతత్త్వబుద్ధ్యాహ—అథో ఇతి. చేతశ్శబ్దో బుద్ధిపరః. మనః కర్మ మనోవ్యాపారః. చేత ఆదిభిః యథావత్. యథా తథేత్యర్థః. న వితర్కగోచరం. అథో జగత్. యదాశ్రయం యదాధేయం. యతః యస్మాత్. పంచమ్యంతపదసామర్థ్యాదుత్పద్యత ఇతి లభ్యతే, యేన సర్వం తిష్ఠతీత్యపి లభ్యతే. ప్రలీయతే ప్రలీనం భవతి. యత్రేత్యధ్యాహారః.

సుదుర్విభావ్యం ప్రణతాస్మి తత్పదమ్. ౪౩. అహం మమాసౌ పతిరేష మే సుతో వ్రజేశ్వరస్యాఖిలవిత్తపా సతీ, గోప్యశ్చ గోపాస్సహ గోధనాశ్చ యన్మాయేత్థం కుమతిస్స మే గతిః ౪౪. ఇత్థం విదితతత్త్వాయాం గోపికాయాం స ఈశ్వరః, వైష్ణవీం వ్యతనోన్మాయాం పుత్రస్నేహమయీం విభుః.౪౫.సద్యో నష్టస్మృతిర్గోపీ సారోప్యారోహమాత్మజం, ప్రవృద్ధస్నేహకలిలహృదయాసీత్పురా యథా.౪౬.త్రయ్యా చోపనిషద్భిశ్చ సాంఖ్యయోగైశ్చ సాత్త్వతైః, ఉపగీయమానమాహాత్మ్యం హరిం సామన్యతాత్మజమ్. ౪౭. రాజోవాచః—నందః కిమకరోద్బ్రహ్మన్ శ్రేయ ఏవం మహోదయం, యశోదా చ మహాభాగా పపౌ యస్యాస్స్తనం హరిః. ౪౮. పితరౌ

కీదృక్. అత ఆహ—సుదుర్విభావ్యమితి. ఇదమత్యంతమచింత్యమిత్యర్థః. ౪౩. ఏవం ప్రపంచప్రతీత్యా ఉన్నీతం తత్త్వం. పునర్జీవసంసృతిహేతుమాయాశ్రయత్వేనోన్నయంతీత్యాహ—అహమితి. యశోదానామాహం అసౌ మమ పతిః. అముష్య వ్రజేశ్వరస్య అఖిలా విత్తపా అఖిలవిత్తాధిష్ఠాత్రీ. అహం సతీ జాయా. ఏష కృష్ణో మే సుతః గోప్యాదయశ్చ మదీయాః ఇతీత్థం కుమతిః. యన్మాయయా స ఏష మే శరణమితి. ౪౪. ఇత్థమితి. వైష్ణవీం స్వీయాం. ౪౫. సద్య ఇతి. ప్రవృద్ధేన స్నేహేన. కలిలం వ్యాప్తం హృదయం యస్యాస్సా. పురేవాసీత్. ౪౬. మాయాబలోద్రేకమాహ—త్రయ్యేతి. త్రయ్యా ఇంద్రాదిరూపేణ ఉపనిషద్భిర్బ్రహ్మేతి. సాంఖ్యైః పురుష ఇతి. యోగైః పరమాత్మేతి. సాత్త్వతైః భగవానితి. ఉపగీయమానం మాహాత్మ్యం యస్య తం. ౪౭. అతివిస్మయేన పృచ్ఛతి—నంద ఇతి. మహోదయం మహాన్ ఉదయ ఉద్భవో యస్మిన్ తత్. ౪౮. పితరావితి. యయోః ప్రసన్నోఽవతీర్ణః తౌ పితరావపి. యం నాన్వవిందేతాం న ప్రాప్నువతాం. కృష్ణస్యోదారం

ప్రతీయత ఇతి పాఠే యతః ప్రతీయతే. వ్యజ్యతే ఉత్పద్యత ఇత్యర్థః. సుదుర్విభావ్యమప్రతర్క్యం తత్. పద్యత ఇతి పదం. దివ్యాత్మస్వరూపం ప్రణతాస్మీతి. ౪౩. యత్సంకల్పేన మమైతావతీ సంసారభ్రాంతిః. స ఏవ మే గతిరిత్యాహ—అహమితి. మమాసౌ నందః పతిః ఏష మే సుతః. స గోపాః. సహగోధనాశ్చ గోప్యః. మే మదీయా ఇత్యర్థః. సతీ అహం వ్రజేశ్వరస్య నందస్య. అఖిలవిత్తపాసమస్తద్రవ్యగోప్త్రీ అస్మీత్యర్థః. యన్మాయయా యత్సంకల్పేన. ఇత్థం కుమతిరితి. భవామీతి శేషః. స మే గతిః. అస్త్విత్యర్థః. ౪౪. ప్రజాస్నేహమయీం పుత్రస్నేహమయీం వైష్ణవీం స్వీయామిత్యర్థః. ౪౫. ప్రవృద్ధస్నేహేన. కలిలం వ్యాప్తం హృదయం యస్యాస్సా నష్టా మతిః తత్త్వస్మరణం యస్యాస్సా. ఆరోహమంకమారోప్య. యథా పురా పూర్వవదేవ, ఆస. ౪౬. తస్యా మాయావైభవం ప్రకటయితుమాహ—త్రయ్యేతి. త్రయ్యా అపూర్వభావరూపయా. తత్తత్కర్మారాధ్యత్వేన. ఉపనిషద్భిర్బ్రహ్మభాగైః. సర్వకారణత్వాదినా సాంఖ్యైః పురుషత్వేన. యోగైః సర్వోపాస్యత్వేన. సాత్త్వతైః పరమైకాంతిభిః ప్రాప్యప్రాపకతయా చ. ఉపగీయమానం మాహాత్మ్యం యస్య తం. హరిమాత్మజం. మన్యతేత్యహో తన్మాయామాహాత్మ్యమితి భావః. ౪౭. యశోదానందయోస్తాదృశభాగ్యాతిశయం శ్రుత్వా.అత్యాశ్చర్యేణ పృచ్ఛతి—నంద ఇతి. మహాన్ శ్లాఘ్యః ఉదయో యస్య తత్. ౪౮. కృష్ణః ప్రసన్నో యయోరవతీర్ణః. తౌ ఇతరౌ దేవకీవసుదేవౌ చ. నాన్వవిందేతాం నాలభేతాం. ఉదారం కృష్ణచేష్టితమితి పాఠః. ఉదారం సకలఫలప్రదాతృకృష్ణస్య అర్భకస్య చేష్టితం. బాలచేష్టితం కృష్ణరామార్భకే హితమితి పాఠే. కృష్ణరామావేవార్భకౌ, తయోః

నాన్వవిందేతాం కృష్ణో దారార్భకే హితం, గాయంత్యద్యాపి కవయో యల్లోకశమలాపహమ్. ౪౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—ద్రోణో వసూనాం ప్రవరో ధరయా సహ భార్యయా, కరిష్యమాణ ఆదేశాన్ బ్రహ్మణస్తమువాచ హ. ౫౦. జాతయోర్నౌ మహాదేవే భువి విశ్వేశ్వరే హరౌ, భక్తిస్స్యాత్పరమా లోకే యయాఞ్జో దుర్గతిం తరేత్. ౫౧. అస్త్విత్యుక్తస్స ఏవేహ వ్రజే ద్రోణో మహాయశాః, జజ్ఞే నంద ఇతి ఖ్యాతో యశోదా సాదరాభవత్. ౫౨. తతో భక్తిర్భగవతి పుత్రీభూతే జనార్దనే, దంపత్యోర్నితరామాసీద్గోపగోపీషు భారత. ౫౩. కృష్ణో బ్రహ్మణ ఆదేశం సత్యం కర్తుం వ్రజే విభుః, సహ రామో వసంశ్చక్రే తేషాం ప్రీతిం స్వలీలయా. ౫౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

బాదరాయణిరువాచ:—ఏకదా గృహదాసీషు యశోదా నందగేహినీ, కర్మాంతరనియుక్తాసు నిర్మమంథ స్వయం దధి. ౧. యాని యానీహ గీతాని తద్బాలచరితాని చ, దధినిర్మంథనే కాలే స్మరంతీ తాన్యగాయత. ౨. క్షౌమం వాసః పృథుకటితటే బిభ్రతీ సూత్రనద్ధం పుత్రస్నేహస్నుతకుచయుగం జాతకంపం చ సుభ్రూః, రజ్జ్వాకర్షశ్రమభుజచలత్కంకణౌ కుండలే చ స్విన్నం వక్త్రం కబరవిగళ

మహాత్ అర్భకే హితం బాలలీలాం. యచ్చ కవయో గాయంతి. తత్. యోగినో విందంతి. స కిం శ్రేయః అకరోదితి. ౪౯. ద్రోణ ఇతి. బ్రహ్మణ ఆదేశాన్ గోపాలనాదిలక్షణాన్. ౫౦. ౫౧. అస్త్వితి. స ఏవేహ ద్రోణో జజ్ఞే స చ నంద ఇతి ఖ్యాతః. సాదరా యశోదా భవత్. ౫౨. తత ఇతి. గోపగోపీనామపి వస్తుస్వభావాదస్త్యేవ భక్తిః. తయోః పునర్నితరామితి. ౫౩. కృష్ణ ఇతి. స్వలీలయా పుత్రభావానుకారిణ్యా. ౫౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "నవమే పయ ఉత్సిక్తే గత్వా గోప్యథ తత్కృతం, విలోక్య భాండభంగాది కృష్ణం దామ్నా బబంధ తం. తత్తూదరాశ్రితం విశ్వం దృష్ట్వా విస్మితచేతసః, బంధనద్వ్యంగులాపూర్త్యా పూర్ణతా సోఽన్వదర్శయత్." ఏకదేతి. స్వయం దధి నిర్మమంథ. ౧. యానీతి. తదా చాగాయతేతి చకారాన్వయః. ౨. క్షౌమమితి. సూత్రనద్ధం కాంచీబద్ధం రజ్జ్వోరాకర్షేణ శ్రమః. యయోర్భుజ

ఈహితమిత్యర్థః. యల్లోకనమలాపహమితి పాఠః. యల్లోకనం. యస్య కృష్ణస్య విలోకనం. మలాపహం పాపహరం కవయః. అద్యాపి గాయంతి. తత్కృష్ణో దారార్భకేఽపి తం. పితరావపి నాన్వవిందేతాం. తత్ యో విందత. స కిం శ్రేయ అకరోదితి యోజనా యల్లోకశమలాపహమితి పాఠే. యది హితం లోకశమలాపహం. గాయంతి తదిత్యర్థః. ౪౯. బ్రహ్మణ ఆదేశాన్ గోరక్షణాదీన్. కరిష్యమాణః. తం బ్రహ్మాణం. ౫౦. జాతయోరితి. జాతే యోనావితి పాఠః. భువి యోనౌ మర్త్యయోనౌ. జాతే అవతీర్ణ ఇత్యర్థః. జాతయోర్నౌ ఇతి పాఠే భువి జాతయో రావయోరిత్యర్థః. హరౌ భక్తిస్స్యాదితి వరప్రార్థనా. ౫౧.

న్మాలతీ నిర్మమంథ. ౩. తాం స్తన్యకామ ఆసాద్య మథ్నంతీం జననీం హరిః, గృహీత్వా దధిమంథానం న్యషేధత్ప్రీతిమావహన్. ౪. తమంకమారూఢమపాయయత్ స్తనం స్నేహస్నుతం సస్మితమీక్షతీ ముఖం, అతృప్తముత్సృజ్య జవేన సా యయా వుత్సిచ్యమానే పయసి త్వధిశ్రితే. ౫. స జాతకోపస్ఫురితారుణాధరం సందశ్య దద్భి ర్దధిమంథభాజనం, భిత్త్వా మృషాశ్రుర్దృషదశ్మనా రహో జఘాస హైయ్యంగవమం తరం గతః. ౬. ఉత్తార్య గోపీ సుశ్రితం పయః పునః ప్రవిశ్య సందృశ్య చ దధ్య మత్రకం, భగ్నం విలోక్య స్వసుతస్య కర్మ తజ్జహాస తం చాపి న తత్ర పశ్యతీ. ౭. ఉలూఖలాంఘ్రేరుపరి వ్యవస్థితం మర్కాయ కామం దదతం శుచిస్మితం, హైయ్యం గవం చౌర్యవిశంకితేక్షణం నిరీక్ష్య పశ్చాత్సుతమాగమచ్ఛనైః. ౮. తామాత్త యష్టిం ప్రసమీక్ష్య సత్వరస్తతోఽవరుహ్యాపససార భీతవత్, గోప్యన్వధావన్న యమాప యోగినాం క్షమం ప్రవేష్టుం తపసేరితం మనః. ౯. అన్వంచమానా జననీ బృహచ్చలచ్ఛ్రోణిభరాక్రాంతగతిస్సుమధ్యమా, జవేన విస్రంసితకేశబంధనచ్యుత ప్రసూనానుగతిః పరామృశత్. ౧౦. కృతాగసం తం ప్రరుదంతమక్షిణీ కర్షంత మంజన్మషిణీ స్వపాణినా, ఉద్వీక్షమాణం భయవిహ్వలేక్షణం హస్తే గృహీ త్వాభి*షయంత్యవాగురత్. ౧౧. త్యక్త్వా యష్టిం సుతం భీతం విజ్ఞాయార్భక వత్సలా, ఇయేష కిల తం బద్ధుం దామ్నాఽతద్వీర్యకోవిదా. ౧౨. న చాంతర్న బహి

యోశ్చలంతౌ కంకణౌ చ. కబరాద్విగళంత్యో మాలత్యో యస్యాస్సా. ౩. ౪. తమితి. అధిశ్రితే చుల్లీమారోపితే. ఉత్సిచ్యమానే అతితాపేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి సతీత్యర్థః. ౫. స ఇతి. దృషదశ్మలాశిలా పుత్రేణ శేషణ్యశ్మనేత్యర్థః. అంతరం గృహమధ్యం గతః రహ ఏకాంతే హైయ్యంగవం నవనీతమభక్ష యత్. ౬. ఉత్తార్యేతి. సుశ్రితం సుతప్తం. దధిమంథనం స్థానం. ప్రవిశ్య భిన్నం సందృశ్య దృష్ట్వా. ౭. ఉలూఖలేతి. ఉలూఖలాంఘ్రేః పరివర్తితస్యోలూఖలస్యోపరి స్థిత్వా చౌర్యేణ విశంకితం చంచల మీక్షణమ్ యస్య తం మర్కాయ మర్కటాయ. మర్కశబ్దోఽత్ర మార్జారాదీనాముపలక్షకః. యద్వా మర్కం నవనీతం తదర్థమాగతాయ సఖిజనాయేత్యన్యే. ౮. తామితి. తపసా ఏకాగ్రేణ. ఈరితం తదాకారతాం నీతం అతఏవ ప్రవేష్టుం న క్షమమితి. ౯. అన్వంచమానేతి. అన్వంచమానా ఏవం కృష్ణమనుగచ్ఛంతి. బృహత్యోః చలంత్యోః శ్రోణ్యోః భరేణ ఆక్రాంతా స్తబ్ధా గతిర్యస్యాస్సా. విస్రంసితాత్ శిథిలీకృతాత్ కేశబంధాత్ చ్యుతైః ప్రసూనైరనుగతిరనుగమనం యస్యాస్సా. యద్వా జవేన కంపితాత్కేశబంధాత్. పునఃపునః పతితాని ప్రసూనాని. అను పశ్చాత్. గతిర్య స్యాస్సా. పరామృశత్ ధృతవతీ. ౧౦. కృతాగసమితి. అంజన్మషిణీ అంజంతీ. సర్వత్ర ప్రసరంతీ మషీ కజ్జలం యయోస్తే, అంతర్మర్షిణీత్యపి పాఠాంతరం అక్షిణీ స్వపాణినా కర్షంతం సమ్మర్దయంతం భిషయంతీ భీషయంతీ. హ్రస్వం ఛాందసం. భయముత్పాదయంతీ. అవాగురత్ అభర్త్సయత్. అపాగురదితి పాఠాంతరే అపగురణం మనసా ద్రోహచింతనమకరోదిత్యర్థః. ౧౧. త్యక్త్వేతి. ఇయేష ఐచ్ఛత్. అతద్వీర్యకోవిదాత్ప్రభావానభిజ్ఞా. ౧౨. అకోవిదత్వమేవాహ—పంచభిశ్శ్లోకైః న చాంత

ర్యస్య న పూర్వం నాపి చాపరమ్, పూర్వాపరం బహిశ్చాంతర్జగతో యో జగ చ్చయః. ౧౩. తం మత్వాత్మజమవ్యక్తం మర్త్యలింగమధోక్షజం, గోపికోలూఖలే దామ్నా బబంధ ప్రాకృతం యథా. ౧౪. తద్దామబధ్యమానస్య స్వార్భకస్య కృతాగసః, ద్వ్యంగులోనమభూత్తేన సందధేఽన్యచ్చ గోపికా.౧౫ యదాసీత్తదపిన్యూనం తేనాన్యదపి సందధే, తదపి ద్వ్యంగులం న్యూనం యద్యదాదత్త బంధనమ్. ౧౬. ఏవం స్వగేహదామాని యశోదా సందధత్యపి, గోపీనాం విస్మయంతీనాం స్మయంతీ విస్మితాభవత్. ౧౭. సమాతుస్స్విన్నగాత్రాయా విస్రస్తకబరస్రజః, దృష్ట్వా పరిశ్రమం కృష్ణః కృపయాసీత్స్వబంధనే. ౧౮. ఏవం సందర్శితా హ్యంగ హరిణా భక్తవశ్యతా, స్వవశేనాపి కృష్ణేన యస్యేదం సేశ్వరం వశే. ౧౯. నేమం విరించో న భవో న శ్రీరప్యంగసంశ్రయా, ప్రసాదం లేభిరే గోపీ యం తం ప్రాప విముక్తిదాత్. ౨౦ నాయం సుబోధో భగవాన్ దేహినాం గోపికాసుతః, జ్ఞానినాం చాత్మభూతానాం యథా భక్తిమతామిహ. ౨౧. కృష్ణస్తు గృహ్యకృత్యేషు వ్యగ్రా

రితి, బంధనం హి బహిః పరివృతేన దామ్నా అంతరావృతస్య న భవతి. తథా. పూర్వాపరవిభాగ వతో వస్తునః. పూర్వం రామతో ధృత్వా. పరితః పరివేష్టనేన భవతి న త్వేతదస్తీత్యాహ—నచాంతరితి. కించ. వ్యాపకేన వ్యాప్యస్య బంధో భవతి, తచ్చ విపరీతమిత్యాహ—పూర్వాపరమితి. కించ. తద్వ్యతిరిక్తస్య చాభావాన్న బంధ ఇత్యాహ—జగచ్చయ ఇతి. ౧౩. తమితి. తం మర్త్యలింగం. అధోక్షజం ఆత్మజం. మత్వా. బబంధేతి. ౧౪. తదితి. ద్వ్యంగులోనం ద్వాభ్యామంగులీభ్యామూనమపూర్ణం. ౧౫. ౧౬. ఏవమితి. స్మితం కుర్వంతీనాం మధ్యే. స్వయమపి హసంతీ. విస్మయమాప. ౧౭. ౧౮. న చైవం స్వాతంత్ర్యభంగ ఇత్యాహ—ఏవమితి. సేశ్వరం బ్రహ్మేంద్రాదీశ్వరసహితమిదం విశ్వం యస్య వశే. యదధీనమిత్యర్థః. ౧౯. భగవత్ప్రసాదమన్యేఽపి భక్తా లభంతే ఇదం త్వతిచిత్రమితి. సరోమాంచిఃమాహ—నేతి. విరించః. పుత్రోఽపి భవః స్వాత్మాపి. శ్రీర్జాయాపి.

యద్యపి కేచిద్భగవదనుగ్రహం లభంతే. తథాప్యేతత్సదృశం న కేఽపీతి హర్షాశ్చర్యాభ్యామాహ.—నేమమితి. విరించః సృష్టికర్తా పుత్రశ్చ. తత్ప్రసాదార్హ ఏవ. భగస్తారకబ్రహ్మోపాసకో భక్తస్తథైవ. అంగసంశ్రయానిత్యానపాయినీ శ్రీః సర్వవైభవహేతుభూతా దేవీ చ. తథైవ. తథా చ శ్రీర్విరించో భవశ్చేత్యేతే. విముక్తిదాద్భగవతః. ప్రసాదం న లేభిర ఇతి న కింతు గోపీ యం ప్రసాదం ప్రాప. తమిమం న లేభిర ఇతి యోజనా. అత్ర చతుర్విధపురుషార్థప్రదస్య భగవతః ప్రసాదస్య. పరమఫలమాత్యంతికదుఃఖనివృత్తిపూర్వకపరమానందప్రాప్తిలక్షణో మోక్షః తతోఽప్యచింత్యోఽయం గోప్యాం తత్ప్రసాదః. యదేతాదృశముక్తిప్రసాదో భగవానేవ సాక్షాదస్యా నిగ్రహానుగ్రహాదివిషయపర్యంతవిధేయతోజ్వలమాత్మజత్వమనాటయదితి. గోపీ. యం తం ప్రాప. విముక్తిదాదిత్యేతత్సందర్భాభిప్రాయః. నేదమితి. యత్తత్ప్రాపేతి,చ పాఠే. గోపీ ప్రసాదం ప్రాపేతి యత్. తదిదం. విరించాదయోఽపి న లేభిర ఇత్యన్వయః.౨౦. తథా చ భక్తానామేవాయం సులభః. నాన్యేషామిత్యాహ—నేతి. ఆత్మభూతానాం స్వశిశూనాం తద్వద్దయనీయానామిత్యర్థః. ఆత్మా స్వయమేవ

యాం మాతరి ప్రభుః, అద్రాక్షీదర్జునౌ పూర్వం గుహ్యకౌ ధనదాత్మజౌ. ౨౨. పురా నారదశాపేన వృక్షతాం ప్రాపితౌ మదాత్, నలకూబర*మణిగ్రీవావితి ఖ్యాతౌ శ్రియాన్వితౌ. ౨౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

రాజోవాచ:—కథ్యతాం భగవన్నేతత్తయోశ్శాపస్య కారణం, యత్తద్విగర్హితం కర్మ దేవర్షిర్యేన వా తమః. ౧. శ్రీశుక ఉవాచ:—రుద్రస్యానుచరౌ భూత్వా సుదృప్తౌ ధనదాత్మజౌ, కైలాసోపవనే రమ్యే మందాకిన్యాం మదోత్కటౌ. ౨. వారుణీం మదిరాం పీత్వా మదాఘూర్ణితలోచనౌ, స్త్రీజనైరనుగాయద్భిశ్చేరతుః పుష్పితే వనే. ౩. అంతః ప్రవిశ్య గంగాయామంభోజవనరాజిని, చిక్రీడతుర్యువతిభిర్గజావివ కరేణుభిః. ౪. యదృచ్ఛయా చ దేవర్షిర్భగవాంస్తత్ర నారదః, అపశ్యద్గుహ్యకౌ దృష్ట్వా క్షీబాణౌ సమబుధ్యత. ౫. తం దృష్ట్వా వ్రీడితా దేవ్యో వివస్త్రాశ్శాపశంకితాః, వాసాంసి పర్యధుశ్శీఘ్రం వివస్త్రౌ నైవ గుహ్యకౌ. ౬. తౌ దృష్ట్వా మదిరామత్తౌ శ్రీమదాంధౌ సురాత్మజౌ, తయోరనుగ్రహార్థాయ శాపం దాస్యన్నిదం జగౌ. ౭. న హ్యన్యో జుషతో జోషాన్ బుద్ధిభ్రంశో రజోగుణః,

---

౨౦. ఫలితమాహ.—నాయమితి. దేహినాం దేహాభిమానినాం తాపసాదీనాం జ్ఞానినాం నివృత్తాభిమానినామితి. ౨౧. భక్తైర్బద్ధస్యాప్యన్యమోచకత్వం వక్తుమాహ.—కృష్ణ ఇతి.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "దశమేఽపాతయద్రాజన్నంతరా యమళార్జునౌ, తత్ర తాభ్యాం చ దేవాభ్యాం కృష్ణః స్తుత ఇతీర్యతే." కథ్యతామితి. యద్విగర్హితం కర్మ. యేన వా. దేవర్షేర్భాగవతోత్తమస్యాపి తమః క్రోధః తదేతత్కథ్యతామితి. ౧—౩. అంతరితి. గంగాయాం అంతర్మధ్యే కథంభూతే. అంభోజానాం వనాని. తేషాం రాజయః. తాః విద్యంతే యస్మిన్ తస్మిన్. ౪. యదృచ్ఛయేతి. దృష్ట్వా చ తస్మిన్ అపశ్యత్. క్షీబాణౌ మత్తౌ. సమబుధ్యత. ౫. కుత ఇత్యత ఆహ—తమితి. ౬. తావితి. అనుగ్రహార్థాయ అనుగ్రహశ్చ మదనాశః. అర్థశ్చ శ్రీకృష్ణదర్శనం. తదర్థమిదం వక్ష్యమాణం. ౭. నహీతి. జోష్యాన్ ప్రియాన్ విషయాన్. జుషతస్సేవమానస్య పుంసః. శ్రీమదాంధస్య ఆభిజాత్యాదిః సత్కులవిద్యాదిజనితో మదః. అన్యో వా. రజోగుణః రజఃకార్యం. హాస్యహర్షాదిరూపః. న హి తథా బుద్ధిభ్రంశః. బుద్ధిం భ్రంశయతీతి తథా. ౮. కింతు శ్రీమద ఏవేతి. తదేవాహ—హన్యంత ఇతి. యత్ర శ్రీమదే ఇమం నశ్వరం దేహం. అజరామృత్యు. అజరం అమృత్యు చ యథాతథా. మన్యమానైః. ౯. దేవేతి. నరదేవభూదేవసంజ్ఞితమపి. శ్వాదిభిర్భక్షితం. విట్సంజ్ఞితం దగ్ధం భస్మసంజ్ఞితం అన్యథా క్రిమిసంజ్ఞితం తత్కృతే తదర్థం. యో భూతధ్రుక్ భూతద్రోహీ. యతో

పోతస్తరణసాధనం యేషామితి వా. ఆత్మబోధానామితి పాఠే పరమాత్మసాక్షాత్కారవతామిత్యర్థః. సుఖావహ ఇతి పాఠే సుఖప్రాప్త్యైః సుబోధ ఇతి పాఠే సుఖేన బోద్ధుం శక్యః. ౨౧. స్వయంబద్ధోఽపి భగవాన్ పరబంధనమోచకత్వం న జానాతీత్యభిప్రేత్యాహ—కృష్ణస్త్వితి. ౨౨.

శ్రీమదాంధాభిజాత్యాదిర్యత్ర స్త్రీద్యూత మాసవః. ౮. హన్యంతే పశవో యత్ర నిర్దయైరజితాత్మభిః, మన్యమానైరిదం దేహమజరామృత్యునశ్వరమ్ ౯. దేవసంజ్ఞితమప్యంతే క్రిమివిడ్భస్మసంజ్ఞితం, భూతధ్రుక్తత్కృతే స్వార్థం కిం వేద నిరయో యతః. ౧౦. దేహః కిమన్నదాతుస్స్వం నిషేక్తుర్మాతురేవ వా, మాతుః పితుర్వా క్రేతుర్వా బలినోఽగ్నేశ్శునోఽపి వా. ౧౧. ఏవం సాధారణం దేహమవ్యక్తప్రభవాప్యయం, కో విద్వానాత్మసాత్కృత్వా హంతి జంతూనృతేఽసతః. ౧౨. అసతశ్శ్రీమదాంధస్య దారిద్ర్యం పరమాంజనం, ఆత్మౌపమ్యేన భూతాని దరిద్రః పరమీక్షతే. ౧౩. యథా కంటకవిద్ధాంగో జంతోర్నేచ్ఛతి తాం వ్యథాం, జీవసామ్యం గతో లింగైర్న తథా విద్ధకంటకః. ౧౪. దరిద్రో నిరహంస్తంభో ముక్తస్సర్వమదైరిహ, కృచ్ఛ్రం యదృచ్ఛయాఽఽప్నోతి తద్ధి తస్య పరంతపః. ౧౫ నిత్యం క్షుత్క్షామదేహస్య దరిద్రస్యాన్నకాంక్షిణః, ఇంద్రియాణ్యనుశుష్యంతి హింసాపి చ నివర్తతే. ౧౬. దరిద్రస్యైవ యుజ్యంతే సాధవస్సమదర్శినః, సద్భిః క్షిణోతి తత్తర్షం తత ఆరాద్విశుద్ధ్యతి. ౧౭. సాధూనాం సమచిత్తానాం ముకుందచరణైషిణాం, దర్శనాంతో భవేద్బంధః పుంసోఽక్ష్ణోస్సవితుర్యథా. ౧౮. ఉపేక్ష్యైః కింధనస్తంభైరసద్భిరసదాశ్రయైః. ౧౯. తదహం మత్తయోర్మాధ్వ్యా వారుణ్యా శ్రీమదాంధయోః, తమోమదం హనిష్యామి స్త్రైణయోరజితాత్మనోః. ౨౦. యదిమౌ లోకపాలస్య పుత్రౌ భూత్వా తమఃప్లుతౌ, న వివాససమాత్మానం విజానీతస్సుదుర్మదౌ. ౨౧. అతోఽర్హతః స్థావరతాం స్యాతాం నైవం యథా పునః, స్మృతిస్స్యాన్మత్ప్రసాదేన తత్రాపి మదనుగ్రహాత్. ౨౨. వాసుదేవస్య సాన్నిధ్యం లబ్ధ్వా దివ్యశరచ్ఛతే, వృత్తే

భూతద్రోహాన్నిరయో భవతి. స కిం స్వార్థం వేద. నైవ వేదేత్యర్థః. ౧౦. ఇదానీం దేహే అహంభావో న ఘటత ఇత్యాహ—దేహ ఇతి. నిషేక్తుః పితుః. మాతుర్వా. మాతుః పితుః మాతామహస్య వా. పుత్రికాపుత్రీకరణే. ౧౧. ఏవమితి. అవ్యక్తప్రభవాప్యయం. అవ్యక్తాత్ప్రభవస్తస్మిన్నేవాప్యయో యస్య తం. ఆత్మసాత్కృత్వా ఆత్మీయమితి మత్వా. అసతో మూఢాదృతే. ౧౨. ఏవం శ్రీమదవిచేష్టితముక్త్వా తత్ప్రతీకారం నిశ్చినోతి—అసత ఇతి. పరం శ్రేష్ఠం. దారిద్ర్యమేవ కేవలమితి వా. కుత ఇత్యత ఆహ—ఆత్మౌపమ్యేనేతి. తతో న ద్రుహ్యతీతి భావః. ౧౩. సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. ముఖమ్లానాదిలింగైః. సర్వేషాం జీవానాం సుఖదుఃఖే సమే ఇతి జ్ఞాతవానిత్యర్థః. ౧౪. కించ. దారిద్ర్యమేవ మోక్షమపి సాధయతీత్యాహ—శ్లోకచతుష్టయేన. దరిద్ర ఇతి. నిరహంస్తంభః నిర్గతః అహంకారరూపః స్తంభో యస్మాత్సః. ౧౬. దరిద్రస్యేతి. యుజ్యంతే స్వత ఏవ సంగచ్ఛంతి తర్షం తృష్ణాం. ఆరాచ్ఛీఘ్రం. ౧౭. నను సాధూనామపి ధనిక ఏవ ప్రియస్స్యాత్. న దరిద్ర ఇతి తత్రాహ—సాధూనామితి. ౧౮. ఉపేక్ష్యైరితి. ధనేన స్తంభో గర్వో యేషాం తైః. ౧౯. తదితి. తమోమదం అజ్ఞానకృతం మదం. ౨౦. యదితి. తమఃప్లుతౌ తమోవ్యాప్తౌ. ౨౧. అత ఇతి. అనుగృహ్ణాతి. స్యాతాం నైవమిత్యాదినా మత్ప్రసాదేన స్మృతిః స్యాత్. ౨౨. వాసుదేవస్యేతి. స్వర్లో

స్వర్లోకతాం భూయో లబ్ధ్వా భక్తౌ భవిష్యతః. ౨౩. స ఏవముక్త్వా దేవర్షిర్గతో నారాయణాశ్రమం, నళకూబరమణిగ్రీవా వాసతుర్యమళార్జునౌ. ౨౪. ఋషేర్భాగవతముఖ్యస్య సత్యం కర్తుం వచో హరిః, జగామ శనకై స్తత్ర యత్రాస్తాం యమళార్జునౌ. ౨౫. దేవర్షిర్మే ప్రియతమో యదిమౌ ధనదాత్మజౌ, తత్తథా సాధయిష్యామి యద్గీతం తన్మహాత్మనా. ౨౬. ఇత్యంతరేణార్జునయోః కృష్ణస్తు యమయోర్యయౌ, ఆత్మనిర్వేశమాత్రేణ తిర్యగ్గతములూఖలమ్. ౨౭. బాలేన నిష్కర్షయతాన్వగులూఖలం తద్దామోదరేణ తరసోత్కలితాంఘ్రిబంధౌ, నిష్పేతతుః పరమవిక్రమితాతివేపస్కంధప్రవాళవిటపౌ కృతచండశబ్దౌ. ౨౮. తత్ర శ్రియా పరమయా కకుభః స్ఫురంతౌ సిద్ధావుపేత్య కుజయోరివ జాతవేదాః, కృష్ణం ప్రణమ్య

శాపవినిర్ముక్తనళకూబరమణిగ్రీవకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః.

శిరసాఖిలలోకనాథం బద్ధాంజలీ విరజసావిదమూచతుస్స్మ. ౨౯. గుహ్యకావూచతుః—కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగింస్త్వమాద్యః పురుషః పరః, వ్యక్తావ్యక్తమిదం

కతాం దేవత్వం పునర్లబ్ధ్వా మదనుగ్రహాల్లబ్ధభక్తౌ భవిష్యత ఇతి. ౨౩. ౨౪. ప్రస్తుతమాహ—ఋషేరితి. అస్మిన్ శ్లోకే పూర్వశ్లోకే చాక్షరాధిక్యమార్షం. ౨౫. కిమితి. సత్యం కర్తవ్యం తత్రాహ-దేవర్షిరితి. యద్యతః తత్తతః ఇమౌ ఆలక్ష్య యద్గీతం. ౨౬. ఇతీతి. యమయోర్యమళయోః సహజాతయోరిత్యర్థః. ఆత్మనిర్వేశమాత్రేణ. ఆత్మనః కృష్ణస్య. తన్మధ్యప్రవేశమాత్రేణ. అన్వంచత్తదులూఖలమితి పాఠే అను పశ్చాత్పృష్ఠభాగే అంచత్ శోభమానమిత్యర్థః. ౨౭. బాలేనేతి. అన్వంచతీత్యన్వక్ తత్ర హేతుః. దామోదరేణేతి. అతఏవ తన్నిష్కర్షయతా. తేన ఉత్కలితాంఘ్రిబంధౌ ఉత్కలితః ఉత్పాటితః. అంఘ్రిబంధో మూలబంధో యయోస్తౌ. పరమస్య శ్రీకృష్ణస్య. విక్రమితేనాతివేపః కంపో యేషు తే. స్కంధప్రవాళవిటపా యయోస్తౌ. ౨౮. తత్రేతి. కకుభః ప్రతి సర్వతః స్ఫురంతావిత్యర్థః. యద్వా. దిశః ప్రకాశయంతావితి. అథవా. కకుభస్ఫురంతావిత్యేకం పదం. కకుభయోరర్జునవృక్షయోః స్ఫురంతౌ ప్రథమం ఛాయారూపేణ ప్రతిఫలంతావితి. శ్లో. "ఇంద్రద్రుస్తు కకుభోఽర్జున" ఇతి నిఘంటుః. కుజయోః వృక్షయోః. స్థితోఽగ్నిర్యథా మూర్తిమానుపైతి. తథోపేత్య విరజసౌ నిర్మదౌ ధనమత్తౌ. ౨౯. గోపాలం మాం యువాం దేవౌ కిమితి ప్రణమత ఇతి చేత్తత్రాహతుః—కృష్ణేతి. హే కృష్ణ హే కృష్ణ మహాయోగిన్. అచింత్యప్రభావ త్వం. న గోపాలః. కింతు పరః పురుషః. యతః ఆద్యః కారణభూతః. తత్రాపి న నిమిత్తమాత్రం. కింతూపాదానమపి. త్వమేవేత్యాశయేన తుష్టువతుః. వ్యక్తావ్యక్తమితి స్థూలసూక్ష్మమిదం తే రూపం

పూర్వమేవ నారదానుగ్రహేణ స్మృతిసంభవాత్. తం బాలం భగవంతం నిశ్చిత్యాహతుః—కృష్ణేతి. మహాయోగిన్ అచింత్యవైభవ. అమోఘసంకల్పేతి వా. త్వమాద్యః ప్రధానకారణభూతః. పరః పురుషః పరం బ్రహ్మ. న తు ప్రాకృతబాలమాత్రమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్వరూపస్యోపాదానకారణత్వాయోగాత్తదనుగుణవిశేషమాహ—వ్యక్తావ్యక్తమితి. స్థూలం సూక్ష్మరూపమిత్యర్థః. ఇదం విశ్వం చేతనాచేతనాత్మకం జగత్. బ్రహ్మణో బృహత్వాదిగుణవిశిష్టస్య తే. రూపం శరీరం.

విశ్వం రూపం తే బ్రహ్మణో విదుః. ౩౦. త్వమేకస్సర్వభూతానాం దేహీ స్వాత్మేంద్రియేశ్వరః. ౩౧. త్వమేవ కాలో భగవాన్ విష్ణురవ్యయ ఈశ్వరః, త్వం మహాన్ ప్రకృతిస్సూక్ష్మారజస్సత్త్వతమోమయీ, త్వమేవ పురుషోఽధ్యక్షస్సర్వక్షేత్రవికారకృత్. ౩౨. గృహ్యమాణైస్త్వమగ్రాహ్యో వికారైః ప్రాకృతైర్గుణైః, కోన్విహార్హతి విజ్ఞాతుం ప్రాక్సిద్ధం గుణసంవృతః. ౩౩. తస్మై తుభ్యం భగవతే వాసుదే

విదుః. బ్రాహ్మణా విదురితి పాఠే బ్రాహ్మణాస్తత్త్వజ్ఞాః. నియంతాపి త్వమేవేత్యాహతుః—త్వమితి. దేహీ అసవః ప్రాణాః ఆత్మా అహంకారః. ఇంద్రియాణి చ. తేషామీశ్వరః. నన్వస్య కాలో నిమిత్తం ప్రకృతిరుపాదానం ప్రకృతేర్జాతో మహాన్ విశ్వాత్మతయా. పరిణమతే పురుషః కర్తా నియంతా చ కిమత్రాహం. అత ఆహతుః సార్ధేన—త్వమితి. యతో భగవానీశ్వరో విష్ణుస్త్వం. అతః కాలో నామ తవ లీలాప్రకృతిః శక్తిః. పురుషోఽంశః మహాన్ కార్యం అతస్త్వమేవ సర్వమిత్యర్థః. నన్వహమేవ చేత్సర్వం తర్హి కీటాదిజ్ఞానేన మజ్జ్ఞానం కిం న భవతి. భవతి చేత్సర్వోఽపి బ్రహ్మవిత్స్యాదపి ఆహతుః. గృహ్యమాణైరితి. దృశ్యత్వేన వర్తమానైః. బుద్ధ్యాద్యహంకారైః తద్వికారైరింద్రియాదిభిః. ద్రష్టా తం. న గృహ్యస ఇతి భావః. నను తర్హి జీవో జానాతు. నైవేత్యాహతుః-కోన్విహేతి. జీవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ స్వప్రకాశతయా సిద్ధం త్వాం కో హి జానాతి. గుణసంవృతః దేహాద్యావృతః. ౩౩. అతో దుర్జ్ఞేయ ఇత్యాత్యంత్యేన కేవలం ప్రణమతః. తస్మా ఇతి. ఆత్మనః స్వస్మాత్ ద్యోతః ప్రకాశో యేషాం తైః గుణైః ఛన్నో మహిమా యస్య అభ్రైరివ రవేః.రశ్మయ స్తస్మై.

విదుః బ్రాహ్మణా ఇతి పాఠే; తత్త్వజ్ఞా ఇత్యర్థః. ౩౦. సర్వశరీరకత్వమేవ ప్రపంచయతి—త్వమేక ఇతి. సర్వభూతానాం దేహీ దేహాంతర్గతః. సర్వాత్మహృదయకమలస్థః. పరమాత్మా త్వమేకః జీవశరీరకస్త్వమేక ఇత్యర్థః. స్వాత్మనాం స్వస్వమనసాం. ఇంద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ. ఈశ్వరో నియంతా. అతఏవ. తస్య హృషీకేశసంజ్ఞా. శ్లో. "హృషీకం విషయేంద్రియ" మితి నిఘంటుః. దేహస్వాత్మేంద్రియేశ్వర ఇతి పాఠే. దేహానామసూనామాత్మనామింద్రియాణాం చేశ్వర ఇత్యర్థః. ౩౧. కాలః కాలశరీరక ఇత్యర్థః. మహాన్ ప్రకృతేః ప్రథమవికారః. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబంధనం. ఏవముపాదనత్వం భగవతః ప్రతిపాద్య తస్యైవాభిన్ననిమిత్తోపాదానకారణత్వాన్నిమిత్తం చ త్వమేవేత్యాహతుః—త్వమేవేతి. అధ్యక్షః అధిష్ఠాతా నిమిత్తకారణమిత్యర్థః. క్షేత్రాణి శరీరాణి తవైవ వికారాః. ప్రకృతిపరిణామాః. తత్కృత్. వికారవదిత్యపి పాఠః. ౩౨. ఉక్తం కారణత్వం దృఢయన్ తస్య దుర్విజ్ఞేయత్వమాహతుః—గృహ్యమాణ ఇతి. గుణైః గుణమయైః కార్యైః గృహ్యమాణః. ఏతత్కార్యాణామయమేవ కారణమిత్యవగమ్యమానస్త్వం ప్రాకృతైరింద్రియైరిత్యర్థః. అగ్రాహ్యః గృహ్యమాణైరితి పాఠే. రూపాదిజ్ఞానేనానుమీయమానైరిత్యర్థః. ప్రాకృతైర్వికారైః. ప్రకృతివికారభూతైర్గుణైరింద్రియైరగ్రాహ్య ఇతి అతః. ప్రాక్ సిద్ధం ప్రాగేవ స్వప్రకాశతయా సిద్ధం త్వాం గుణసంవృతః గుణమయదేహాద్యావృతః కో ను విజ్ఞాతుమర్హతి. గుణసంశ్రితురితి పాఠే దేహాద్యావృతాజ్జీవవత్త్వాదిత్యర్థః. ప్రాక్ సిద్ధం స్వభావవికారాదిరహితతయా ప్రాగేవ సిద్ధం. త్వామిత్యర్థః. ౩౩. ఏవం దుర్విజ్ఞేయత్వాత్కేవలం ప్రణమతః. తస్మా ఇతి. ఉక్తమహిమోజ్జ్వలాయేత్యర్థః. భగవతే జ్ఞానశక్త్యాదిసంపన్నాయ. వాసుదేవాయ జగద్రక్షణార్థం వసుదేవసుతత్వేనావతీర్ణాయ. జగతాం నివాస

వాయ వేధసే, ఆత్మద్యోతగుణచ్ఛన్నమహిమ్నే బ్రహ్మణే నమః. ౩౪. యస్యావతారా జ్ఞాయంతే శరీరిష్వశరీరిణః, తైస్తైరతుల్యాతిశయైర్వీర్యైర్దేహిష్వసంగతైః. ౩౫. స భవాన్ సర్వలోకస్య భవాయ విభవాయ చ, అవతీర్ణోఽంశభాగేన సాంప్రతం పతిరాశిషామ్. ౩౬. నమః పరమకల్యాణ నమస్తే విశ్వమంగళ, వాసుదేవాయ శాంతాయ యదూనాం పతయే నమః ౩౭. అనుజానీహి నౌ భూమంస్తవానుచరకింకరౌ, దర్శనం నౌ భగవతి ఋషేరాసీదనుగ్రహాత్. ౩౮. వాణీగుణానుకథనే శ్రవణం కథాయాం హస్తౌ చ కర్మసు మనస్తవ పాదయోర్నః, స్మృత్యాం శిరస్తవ నివాసజగత్ప్రణామే దృష్టిస్సతాం ద*ర్శనేఽస్తు భవత్తనూనామ్. ౩౯. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్థం సంకీర్తితస్తాభ్యాం భగవాన్ గోకులేశ్వరః, దామ్నా చోలూఖలే బద్ధః ప్రహసన్నాహ గుహ్యకౌ. ౪౦. శ్రీభగవానువాచః—జ్ఞాతం మయా పురైవైతదృషిణా కరుణాత్మనా, యచ్ఛ్రీమదాంధయోర్వాగ్భిర్విభ్రంశోఽనుగ్రహః కృతః. ౪౧. సాధూనాం సమచిత్తానాం సుతరాం మత్కృతా

---

౩౪. అహో అహం ఈశ్వరః ఇతి కుతో జ్ఞాతః. తత్రాహతుః. యస్యేతి. ౩౫. స ఇతి. భవాయ ఉద్భవాయ. విభవాయ విగతో భవో యస్మిన్ తస్మై. కైవల్యాయేత్యర్థః. ౩౬. అనుజానీహీతి. నౌ ఆవాం. అనుచరః. కుబేరో నారదో వా. తస్య కింకరౌ భగవతస్తవ దర్శనం. ౩౮. తత్ర గతయోః ఆవయోః పూర్వస్వభావో మాభూత్. కింత్వేవం ప్రార్థయావహ ఇత్యాహతుః—వాణీతి. న ఇతి. అస్మత్సంగినాం సర్వేషామిత్యభిప్రాయేణ బహువచనం. తవ నివాసభూతం యజ్జగత్. తస్య ప్రణామే త్వన్నివాసభూతమితి. బహుమానేన జగతః ప్రణామే శిరోఽస్త్విత్యర్థః. భవత్తనూనాం భవతో మూర్తీనాం. ౩౯. ఇత్థమితి. సంకీర్తితః సంస్తుతః. ౪౦. జ్ఞాతమితి. వాగ్భిః శ్లో. న హ్యన్యో జుషతో జోష్యానిత్యాద్యాభిః శ్రీః విభ్రంశరూపోఽనుగ్రహః కృత ఇతి. ౪౧. యుక్తమేవైతదిత్యాహ—సాధూనా

భూతాయేతి వా. వేధసే సర్వద్రష్ట్రే ఆత్మద్యోతగుణైః స్వస్య ప్రకాశమానైర్గుణమయకార్యైః ఛన్నమహిమ్నే చేతనానాం త్రిగుణాత్మశరీరసంబంధస్య భగవద్జ్ఞానప్రతిబంధకత్వాత్తథోక్తిః. ఆత్మజ్యోతిర్గుణచ్ఛన్నమహిమ్న ఇతి పాఠే. ఆత్మజ్యోతిః స్వయంప్రకాశశ్చ గుణచ్ఛన్నమహిమా చ తస్మై ఇత్యర్థః. ఏతేన భగవతః. సర్వజ్ఞత్వం జీవైర్దురవగమత్వం చోక్తం భవతి. ౩౪. ఏవంవిధస్త్వం. మనుష్యజాతీయతయావతీర్ణోఽపి దివ్యచరిత్రైః పరమ ఏవ ప్రతీయస ఇత్యాహతుః—యస్యేతి. శరీరిషు శరీరిణాం మధ్యే అశరీరిణః కర్మకృతశరీరరహితస్య. యస్య తే అవతారాః అతుల్యాతిశయైః సమాభ్యధికరహితైః దేహిష్వసంగతైః అసంభావితైః తైస్తైర్వీర్యైః జ్ఞాయంతే. సర్వోత్కృష్టతయా విజ్ఞాయంత ఇత్యర్థః. ౩౫. అవతారకృత్యమాహతుః—స ఇతి. భవాయ ఉద్భవాయ విగతో భవస్సంసారో యస్మిన్ తస్మై విభవాయ కైవల్యాయ చేత్యర్థః. అభివృద్ధయ ఇతి వా. ఆశిషాం పతిః ప్రదాతా. ౩౬. పునఃపునః. ఆదరాతిశయాత్ నమతః. నమ ఇతి. పరమం కల్యాణం యస్మాదితి పరమకల్యాణ విశ్వమంగళ సర్వమంగళరూప. తే తుభ్యం. శాంతాయ ఊర్మిషట్కరహితాయ. ౩౭.

త్మనాం, దర్శనాన్నో భవేద్బంధః పుంసోఽక్ష్ణోః సవితుర్యథా. ౪౨. తద్గచ్ఛతం మత్పరమౌ నళకూబరసాదనమ్, సంజాతో మయి భావో వామీప్సితః పరమోఽభవః. ౪౩. ఇత్యుక్తౌ తు పరిక్రమ్య ప్రణమ్య చ పునఃపునః, బద్ధోలూఖలమామంత్ర్య జగ్మతుర్దిశముత్తరామ్. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

శ్రీబాదరాయణిరువాచః—గోపా నందాదయశ్శ్రుత్వా ద్రుమయోః పతతోరవమ్, తత్ర జగ్ముః కురుశ్రేష్ఠ నిర్ఘాతభయశంకితాః. ౧. భూమ్యాం నిపతితౌ తత్ర దదృశుర్యమళార్జునౌ, బభ్రముస్తదవిజ్ఞాయ లక్ష్యం పతనకారణమ్. ౨. ఉలూఖలం వికర్షంతం దామ్నా బద్ధం చ బాలకం, కస్యేదం కుత ఆశ్చర్యముత్పాత ఇతి కాతరాః. ౩. బాలా ఊచురనేనేతి తిరశ్చీనములూఖలమ్, వికర్షతా మధ్యగేన నిహతౌ యమళార్జునౌ, వృక్షాభ్యాం నిర్గతౌ దివ్యౌ పురుషావప్యచక్ష్మహి. ౪. న తే తదుక్తం జగృహుర్న ఘటేతేతి తస్య తత్, బాలస్యోత్పాటనం తర్వోః కేచిత్సందిగ్ధచేతసః. ౫. ఉలూఖలం వికర్షంతం దామ్నా బద్ధం స్వమాత్మజమ్, విలోక్య నందః ప్రహసన్ బంధనాద్విముమోచ హ. ౬. గోపీభిః స్తోభితో నృత్యన్ భగవాన్ బాలవత్క్వచిత్, ఉద్గాయతి క్వచిన్ముగ్ధస్తద్వశో దారుయంత్రవత్. ౭. బిభ

మితి. సాధూనాం స్వధర్మవర్తినాం. సమచిత్తానాం ఆత్మవిదాం. సుతరాం మత్కృతాత్మనాం మయ్యర్పితచిత్తానాం. తేషాం కృపాతిరేకాత్సుతరామిత్యుక్తం. సవితుర్దర్శనాదక్ష్ణోర్యథా బంధో న భవేత్తద్వత్. ౪౨. తదితి. ప్రాధాన్యాదేకస్య సంబోధనం. హే నళకూబర. యువాం. తత్తస్మాత్సాదనం సదనం స్వనికేతనం మత్పరమౌ సంతౌ గచ్ఛతం. యువయోరపేక్షితో మయి. ప్రేమా జాత ఏవ. అభవః. న భవో యస్మిన్ సః. ౪౩. ఇతీతి. బద్ధోలూఖలం బద్ధం ఉలూఖలం యస్మిన్ తం. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకాదశే సమాగత్య బృందావనమథార్భకైః, వత్సాన్ పాలయతానేన హతౌ వత్సబకాసురౌ." గోపా ఇతి. నిర్ఘాతో వజ్రపాత ఇతి. భయేన శంకితాః. ౧. భూమ్యామితి. తల్లక్ష్యం. ప్రత్యక్షతః పురతో దృశ్యమపి. పతనకారణమవిజ్ఞాయ. బభ్రముః. ౨. లక్ష్యం కారణం దర్శయతి—ఉలూఖలమితి భ్రమప్రకారమాహ.—కస్యేదం రాక్షసాదేః కర్మ. కుతో వా కారణాత్. అహో ఆశ్చర్యం ఉత్పాత ఇతి. కాతరాః భీతాస్సంతో బభ్రమురిత్యర్థః. ౩. బాలా ఇతి. మధ్యగేన వృక్షయోర్మధ్యే గతే సతి. పతితావిత్యూచుః. న కేవలమేతావత్ వృక్షాభ్యాం నిర్గతౌ దివ్యౌ పురుషావపి. ఆచక్ష్మహి. దృష్టవంతో వయమితి. ౪. నేతి. కేవలం తార్కికా జగృహురేవ అన్యే తు సందేహయుక్తచిత్తా బభూవురితి. ౬. జ్ఞాస్యంతే మామితి శంకమానోఽతీవ బాల్యమనుకరోతి స్మ తదాహ. గోపీభిరితి. స్తోభితః కరతాళాదినా ప్రోత్సాహితః. ౭. బిభర్తీతి. ఇదమానయేత్యాజ్ఞప్తః ఆనేతు

భగవన్మాయామోహితస్య నందస్యాచరితమాహ—ఉలూఖలమితి. ౬.

ర్తి క్వచిదాజ్ఞప్తః పీఠకోన్మానదారుకాన్, బాహుక్షేపం చ కురుతే స్వానాం చ ప్రీతిమావహన్. ౮. దర్శయంస్తద్విదాం లోక ఆత్మనో భృత్యవశ్యతామ్, వ్రజస్యోవాహ వై హర్షం భగవాన్ బాలచేష్టితైః. ౯. గోపీనామంతికే క్రీడన్ భగవాన్ లోకభావనః, క్రీణీధ్వం భో ఫలానీతి వచశ్శ్రుత్వా తు సత్వరః. ౧౦. కరాభ్యాం ధాన్యమాదాయ యయౌ సర్వఫలప్రదః, ఫలవత్యేహి ధాన్యాని మయానీతాని భూరిశః. ౧౧ గృహ్ణీష్వ తవ మానేన మానయ త్వం ఫలాని మే, ఫలవిక్రయిణీ తస్య వచశ్శ్రుత్వా మహాత్మనః ౧౨. ఆయాంతమరవిందాక్షం కరిపోతమివాగతం, ప్రేక్షమాణా ముహుః ఫుల్లైర్నయనైరచ్యుతం తదా. ౧౩. ఫలవిక్రయిణీ తస్య చ్యుతధాన్యం కరద్వయమ్, ఫలైరపూరయద్రత్నైః ఫలభాండమపూరితమ్. ౧౪. ఫలానీమాని సర్వాణి గోపీభ్యోఽభ్యదదాత్ప్రభుః, వయస్యైర్వ్రజవీథ్యాం స క్రీడన్ సర్వఫలప్రదః. ౧౫. ఉత్తిష్ఠంతౌ ప్రస్ఖలంతౌ చరంతౌ రామకేశవౌ, పద్భ్యాం గంతుం శక్నువంతౌ కథంచిత్తద్వ్రజాంగణే. ౧౬. సరిత్తీరగతం కృష్ణం భగ్నార్జున మథాహ్వయత్, రామం చ రోహిణీ దేవీ చరంతౌ బాలకైర్భృశమ్. ౧౭. నోపయాతాం యదాహూతౌ లీలాసంగేన పుత్రకౌ, యశోదాం ప్రేషయామాస రోహిణీ పుత్రవత్సలా. ౧౮. క్రీడంతం సా సుతం బాలైరతివేగం సహాగ్రజమ్, యశోదా చాహ్వయద్వీక్ష్య పుత్రస్నేహస్నుతస్తనీ. ౧౯. కృష్ణ కృష్ణారవిందాక్ష తాత చైహి స్తనం పిబ, అలం విహారైః క్షుచ్ఛ్రాంతస్త్వద్భవాన్ భోక్తుమర్హతి. ౨౦. హే రామాగచ్ఛ తాతాశు సానుజః కులనందన, ప్రాతరేవ కృతాహారః క్రీడాశ్రాంతోఽసి పుత్రక. ౨౧. ప్రతీక్షతే త్వాం దాశార్హ భోక్ష్యమాణో వ్రజాధిపః, ఏహ్యావయోః ప్రియం దేహి స్వగృహాన్ యాంతి బాలకాః. ౨౨. ధూళిధూసరితాంగస్త్వం తాత మజ్జనమావహ, తింత్రిణీఫలసంయుక్తం స్నానీయం తైలసంయుతమ్ ౨౩. కల్పయిత్వా ప్రతీక్షేఽహం చిరం చంచలచేష్టితః, జన్మర్క్షం తేఽద్య భవతి విప్రేభ్యో దేహి గాశ్శుచిః. ౨౪. పశ్య పశ్య వయస్యాంస్తే మాతృమృష్టాన్ స్వలంకృతాన్, త్వం చ స్నాతః కృతాహారో విహరస్వ స్వలంకృతః. ౨౫. ఇత్థం యశోదా తమశేషనాథం మత్వా సుతం స్నేహనిబద్ధధీర్నృప, హస్తే గృహీత్వా సహ రామమచ్యుతం నీత్వా స్వవాటం కృతవత్యథోదయమ్. ౨౬. శ్రీశుక ఉవాచః—గోపవృద్ధా మహోత్పాతానను భూయ బృహద్వనే, నందాదయస్సమా

మసమర్థ ఇవ బిభర్తి. కేవలం పీఠాది. ఉన్మానం ప్రస్థాది. బాహుక్షేపం. కరచాలనం చ తద్విదాం చేతి చకారస్యాన్వయః. ౮. దర్శయన్నితి. తదైశ్వర్యం నిందంతి యే తేషాం తద్విదాం. ఏవం వ్రజస్య హర్షమువాహేతి. ౯—౨౬. శ్లో. తంతు బృందావనం రంతుమంతః కృష్ణేన యంత్రి

గమ్య వ్రజకార్యమమన్త్రయన్. ౨౭. తత్రోపనందనామాహ గోపో జ్ఞానవయో
ధికః, దేశకాలార్థతత్త్వజ్ఞః ప్రియకృద్రామకృష్ణయోః. ౨౮. ఉత్థాతవ్యమితోఽస్మా
భిర్గోకులస్య హితైషిభిః, ఆయాంత్యత్ర మహోత్పాతా ప్రజానాం నాశహేతవః.
౨౯. ముక్తః కథంచిద్రాక్షస్యా బాలఘ్న్యా బాలకోఽప్యసౌ, హరేరనుగ్రహాన్నూ
నమనశ్చోపరి నాపతత్. ౩౦. చక్రవాతేన నీతోఽయం దైత్యేన విపదం వియత్,
శిలాయాం పతితస్తత్ర పరిత్రాతస్సురేశ్వరైః. ౩౧. యన్న మ్రియేత ద్రుమయో
రంతరం ప్రాప్య బాలకః, అసావన్యతమో వాపి తచ్చాప్యచ్యుతరక్షితమ్. ౩౨.
యావదౌత్పాతికోఽరిష్టో వ్రజం నాభిభవేదితః, తావద్బాలానుపాదాయ యాస్యా
మోఽన్యత్ర సానుగాః. ౩౩. వనం బృందావనం నామ పశవ్యం నవకాననమ్, గోప
గోపీగవాం సేవ్యం పుణ్యాద్రితృణవీరుధమ్. ౩౪. తత్తత్రాద్యైవ యాస్యామో
శకటాన్యుక్తమాచిరం, గోధనాన్యగ్రతో యాంతు భవతాం యది రోచతే. ౩౫.
శ్రీశుక ఉవాచ:—తచ్ఛ్రుత్వైకధియో గోపాస్సాధుసాధ్వితి వాదినః, వ్రజాన్
స్వాన్ స్వాన్ సమాయోజ్య యయూ రూఢపరిచ్ఛదాః. ౩౬. వృద్ధాన్ బాలాన్
స్త్రియో రాజన్ సర్వోపకరణాని చ, అనస్స్వారోప్య గోపాలా యత్తా ఆత్తశరా
సనాః. ౩౭. గోధనాని పురస్కృత్య శృంగాణ్యాపూర్య సర్వతః, తూర్యఘోషేణ
మహతా తే యయుస్సపురోహితాః. ౩౮. గోప్యో రూఢరథా నూత్నకుచకుంకుమ
కాంతయః, కృష్ణలీలాం జగుః ప్రీత్యా నిష్కకంఠ్యస్సువాససః. ౩౯. తదా యశోదారో
హిణ్యావేకం శకటమాస్థితే, రేజతుః కృష్ణరామాభ్యాం తత్కథాశ్రవణోత్సుకే.
౪౦. బృందావనం సంప్రవిశ్య సర్వకాలసుఖావహమ్, తత్ర చక్రుర్వ్రజావాసం
శకటైరర్ధచంద్రవత్. ౪౧. బృందావనం గోవర్ధనం యమునాపులినాని చ, వీక్ష్యాసీ
దుత్తమా ప్రీతీ రామమాధవయోర్నృప. ౪౨. ఏవం వ్రజౌకసాం ప్రీతిం యచ్ఛంతౌ

తాః, స్వతంత్రా ఇవ నందాద్యా మంత్రమేతమమంత్రయన్. శ్రీధరీయేఽయం శ్లోకః. గోపవృద్ధా
ఇతి. వ్రజకార్యం గోకులస్య హితకృత్యం. ౨౭—౩౦. చక్రవాతేనేతి. విపదం. వీనాం పక్షిణాం
పదం విహారస్థానం. వియత్. విగతప్రతిష్ఠం వా. అపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. ౩౧. యదితి. అన్య
తమో వా కశ్చిద్బాలః అచ్యుతేనైవ రక్షణమాసీత్. ౩౨. యావదితి. అనష్టః అనర్థః. ఇతః
స్థానాత్. ౩౩. వనమితి. పశవ్యం పశుభ్యో హితం. నవాని కాననాని స్థలాంతరాణి. విద్యంతే
యస్మిన్ తత్. ౩౪. ౩౫. తదితి. ఏకధియః విప్రతిపత్తిరహితాః. వ్రజాన్ శకటవ్యూహాన్
రూఢాః శకటేష్వారోపితాః పరిచ్ఛదాః యైస్తే. ౩౬. వృద్ధానితి. యత్తాః కృతప్రయత్నాః. ౩౭.
౩౮. గోప్య ఇతి. నూత్నైః కుచగతైః కుంకుమైః కాంతిర్యాసాం నూత్నేషు కుచేషు యత్కుంకుమం
తేన కాంతిర్యాసామితి. ౩౯. ౪౦. బృందావనమితి. వ్రజావాసం గోకులవసతిస్థానం. ౪౧. ౪౨.

బాలచేష్టితైః, కలవాక్యైస్స్వకాలేన వత్సపాలౌ బభూవతుః. ౪౩. అవిదూరే వ్రజభువస్సహ గోపాలబాలకైః, చారయామాసతుర్వత్సాన్నానాక్రీడాపరిచ్ఛదౌ. ౪౪. క్వచిద్వాదయతో వేణుం క్షిపంతౌ క్షేపణైః క్వచిత్, క్వచిత్పాదైః కింకిణీభిః క్షిపతశ్చ క్వచిత్పునః. ౪౫. వృషాయమాణౌ నర్దంతౌ క్వచిత్కృత్రిమగోవృషైః, గోపైరుద్ధానుచరితౌ యుయుధాతే పరస్పరమ్ ౪౬. చకోరక్రౌంచచక్రాంగభారద్వాజాన్ సబర్హిణః, అనురోదితి సత్వాన్ వై భీతవద్వ్యాఘ్రసింహయోః,

వత్సాసురబకాసురవధఘట్టః.

అనుకృత్య రుతైర్జంతూంశ్చేరతుః ప్రాకృతౌ యథా. ౪౭. కదాచిద్యమునాతీరే వత్సాంశ్చారయతోఽర్భకైః, వయస్యైః కృష్ణబలయోర్జిఘాంసుర్దైత్య ఆగమత్. తం వత్సరూపిణం వీక్ష్య వత్సయూథగతం హరిః, దర్శయన్ బలదేవాయ శనైర్ముగ్ధఇవాసదత్. ౪౯. గృహీత్వాపరపాదాభ్యాం సహ లాంగూలమచ్యుతః, భ్రామయిత్వా కపిత్థాగ్రే ప్రాహిణోద్గతజీవితమ్. ౫౦. స కపిత్థైర్మహాకాయః పాత్యమానైః పపాత హ, తం వీక్ష్య విస్మితా బాలాశ్శశంసుస్సాధుసాధ్వితి. ౫౧. దేవాశ్చోపరి సంతుష్టా వవర్షుః పుష్పవర్షిణః, తౌ వత్సపాలకౌ భూత్వా సర్వలోకైకపాలకౌ, సప్రాతరాశౌ గోవత్సాంశ్చారయంతౌ విచేరతుః. ౫౨. స్వం స్వం వత్సకులం సర్వే పాయయిష్యంత ఏకదా, గత్వా జలాశయాభ్యాశం పాయయిత్వా పపుర్జలమ్. ౫౩. తే తత్ర దదృశుర్బాలా మహాసత్వమవస్థితమ్, తత్రసుర్వజ్రభిన్నస్య గిరేశ్శృంగమివ చ్యుతమ్. ౫౪. స వై బకో నామ మహానసురో బకరూపధృత్, ఆగత్య సహసా కృష్ణం తీక్ష్ణతుండోఽగ్రసద్బలీ. ౫౫. కృష్ణం మహాబకగ్రస్తం దృష్ట్వా రామాదయోఽర్భకాః, బభూవురింద్రియాణీవ వినా ప్రాణైర్విచేతసః. ౫౬. తం తాలుమూలం ప్రదహంతమగ్నివద్గోపాలసూనుం పితరం జగద్గురోః, చచర్ది

ఏవమితి. స్వకాలేన తద్యోగ్యకాలేన. ౪౩. కౌమారలీలాం నిరూపయతి—అవిదూర ఇత్యాదినా. ౪౪. క్వచిదితి. క్షేపణైః బిల్వామలకాదిభిః. కింకిణీయుక్తైః పాదైః. క్షిపతస్తాడయతః. ౪౫. వృషాయమాణావితి. వత్సపాలా ఏవ వృషాః కృష్ణకంబళాదిపిహితాః వృషానుకారిణో నర్దంతి తైస్సహ స్వయమపి తథైవ వృషాయమాణౌ. నర్దంతౌ తదనుకారిశబ్దాన్ కుర్వంతౌ యుయుధాత ఇత్యర్థః. ౪౬. చకోరేతి. రుతైః శబ్దైః. జంతూన్ హంసమయూరాదీన్. ౪౭. ౪౮. తమితి. ముగ్ధ ఇవాజానన్నివ ఆసదత్ సమీపమాగమత్. ౪౯. గృహీత్వేతి. అపరపాదాభ్యాం సహ లాంగూలం యథా భవతి తథా. గృహీత్వా. ౫౦. ౫౧. దేవా ఇతి. సర్వేషాం లోకానాం. ఏకౌ ముఖ్యౌ పాలకౌ ప్రాతరాశః ప్రాతర్భోజ్యం అన్నం తేన సహితౌ. ౫౨. స్వమితి. అభ్యాశం సమీపం. ౫౩—౫౫. కృష్ణమితి. రామ ఆదిర్యేషాం తే. అతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః తస్మాత్. న తు రామ ఇత్యర్థో

సద్యోఽతిరుషాక్షతం బకస్తుండేన హంతుం పునరభ్యపద్యత. ౫౭. తమాపతంతం సని గృహ్య తుండయోర్దోర్భ్యాం బకం కంససఖం సతాం గతిః, పశ్యత్సు బాలేషు దదార లీలయా ముదావహో వీరణవద్దివౌకసామ్. ౫౮. తదా బకారిం సురలోకవాసినస్సమాకిరన్నందనమల్లికాదిభిః, సమీడిరే చానకశంఖసంస్తవైస్తద్వీక్ష్య గోపాలసుతా విసిస్మిరే. ౫౯. ముక్తం బకాస్యాదుపలభ్య బాలకం రామాదయః ప్రాణమివైంద్రియోగణః, స్థానాగతం తం పరిరభ్య నిర్వృతాః ప్రణీయ వత్సాన్ వ్రజమేత్య తజ్జగుః. ౬౦. శ్రుత్వా తద్విస్మితా గోపా గోప్యశ్చాతిప్రియాదృతాః, ప్రేత్యాగతమివౌత్సుక్యాదైక్షంత తృషితేక్షణాః. ౬౧. అహో బతాస్య బాలస్య బహవో మృత్యవోఽభవన్, అప్యాసీద్విప్రియం తేషాం కృతం పూర్వం యతో భయమ్ ౬౨. అథాప్యభిభవంత్యేనం నైవైతే ఘోరదర్శనాః, జిఘాంసయైనమాసాద్య నశ్యంత్యగ్నౌ పతంగవత్. ౬౩. అహో బ్రహ్మవిదాం వాచో నాసత్యాస్సంతి కర్హిచిత్, గర్గో యదాహ భగవానన్వభావి తథైవ తత్. ౬౪. ఇతి నందాదయో గోపాః కృష్ణరామకథా ముదా, కుర్వతో రమమాణాశ్చ నావిందన్ భవవేదనామ్. ౬౫. ఏవం విహారైః కౌమారైః కౌమారం జహతుర్వ్రజే, నిలాయనైస్సేతుబంధైర్మర్కటప్లవనాదిభిః. ౬౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—క్వచిద్వనాశాయ మనో దధద్వ్రజాత్ప్రాతస్సముత్థాయ వయస్యవత్సపాన్, ప్రబోధయన్ శృంగరవేణ చారుణా వినిర్గతో వత్సపుర

భోధ్యః. ౫౬. ౫౭. తమితి. తుండయోః చంచ్వోః. వీరణవత్ అగ్రంథితృణవిశేషవత్. ౫౮. తదేతి. సమీడిరే తుష్టువుః. ఆనకైః పటహైః. శంఖైః, అన్యైశ్చ సంస్తవైస్సహ. ౫౯. ముక్తమితి. స్వస్థానమాగతం. ప్రాణమివ కృష్ణం చ. ప్రణీయ ఏకీకృత్య. ౬౦. శ్రుత్వేతి. అతిప్రియేన ప్రీత్యా ఆదృతాః సాదరాః. ప్రేత్యాగతమివ లోకాంతరాదాగతమివ తృషితాన్యతృప్తాని. అమృతం పిబంతీవ ఈక్షణాని యేషాం తే. ౬౧. అహో ఇతి. అహో బతేత్యాదిశ్లోకత్రయస్య ఇతి నందాదయ ఇత్యనేనాన్వయః. అపి ఏవమపి. తేషామేవానిష్టమాసీత్ యతస్తైః. పూర్వమన్యేషాం భయం కృతం. ౬౨. అథేతి. అథ ఘోరదర్శనా అపి నాభిభవంతి న ధర్షయంతి. ౬౩. అహో ఇతి. గర్గో యదాహ—శ్లో. తస్మాన్నందాత్మజోఽయం తే నారాయణసమోగుణైరిత్యాది. ౬౪—౬౬. శ్లో. వత్సయూథగతం హత్వా వత్సదంభాసురం హరిః, మునియూథగతం చాహన్నగ్ర్యాః దంభినాం బకమ్. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ద్వాదశే తు మహాసర్ప వపుర్ధరమఘాసురం, వత్సపాలగిళం క్రుద్ధో గళేఽహన్నితివర్ణ్యతే, మహాబకగళక్రీడాకేవలస్య న కౌతుకం, ఇతి వాఘాసురముఖే ససఖః ప్రావిశద్ధరిః. క్వచిదితి. క్వచి

స్సరో హరిః. ౧. తేనైవ సాకం పృథుకాస్సహస్రశస్స్నిగ్ధాస్సుశిగ్వేత్రవిషాణవేణవః, స్వాన్ స్వాన్ సహస్రోపరిసంఖ్యయాన్వితాన్ వత్సాన్ పురస్కృత్య వినిర్యయుర్ముదా. ౨. కృష్ణవత్సైరసంఖ్యాతైర్యూథీకృత్య స్వకాన్ స్వకాన్, గుంజామణిస్వర్ణభూషాభిర్విజహ్రుస్తత్ర తత్ర హి. ౩. ఫలప్రవాళస్తబకసుమనఃపింఛనామభిః, కాచగుంజామణిస్వర్ణభూషితా అప్యభూషయన్. ౪. ముష్ణంతోఽన్యోన్యశిక్యాదీన్ జ్ఞాతానారాచ్చ చిక్షిపుః, తత్రత్యాంశ్చ తతో దూరాద్ధసంతః పునరాదదుః. ౫. యది దూరగతః కృష్ణో వనోద్దేశేక్షణాయుతం, అహం పూర్వమహం పూర్వమితి సంస్పృశ్య రేమిరే. ౬. కేచిద్వేణూన్ నాదయంతో ధ్మాంతశ్శృంగాణి కేచన, కేచిద్భృంగైః ప్రగాయంతః కూజంతః కోకిలైః పరే. ౭. విచ్ఛాయాభిః ప్రధావంతో గచ్ఛంతస్సాధుహంసకైః, బకైరుపవిశంతోఽన్యే నృత్యంతశ్చ కలాపిభిః. ౮. వికర్షంతః కీశవారానారోహంతశ్చ తైర్ద్రుమాన్; వికుర్వంతశ్చ తైస్సార్ధం ప్లవంతశ్చ పలాశిషు. ౯. సాకం భేకైర్విలంఘంతస్సరిత్తోయపరిప్లుతాః, హసంతశ్చ ప్రతిచ్ఛాయాశ్శపంతశ్చ ప్రతిస్వనాన్. ౧౦. ఇత్థం సతాం బ్రహ్మసుఖానుభూత్యా దాస్యం గతానాం పరదైవతేన, మాయాశ్రితానాం నరదారకేణ సార్ధం విజహ్రుః కృతపు

అఘాసురసంహారఘట్టః.

ణ్యపుంజాః. ౧౧. యత్పాదపాంసుర్బహుజన్మకృచ్ఛ్రైర్ధృతాత్మభిర్యోగిభిరప్యలభ్యః;

త్కదాచిత్. వనాశాయ వన ఏవ ప్రథమం భోజనం కర్తుం. ౧. తేనేతి. తేనైవ శృంగరవేణ. కృష్ణేన వా. పృథుకాః బాలాః స్నిగ్ధాః. స్నేహయుక్తాః. శిక్ శిక్యం. రమ్యాః శిగ్వేత్రాదయో యేషాం తే. సహస్రాధికసంఖ్యాయుక్తాన్ వత్సాన్. ౨. ౩. ఫలేతి. కాదిభిః. పూర్వం మాతృభిర్భూషితా అపి ఫలాదిభిరాత్మానమభూషయన్నిత్యర్థః. ౪. ముష్ణంత ఇతి. ముష్ణంతశ్చోరయంతః. ౫. యదీతి. యది దూరగతః కృష్ణో భవతి తర్హి. ౬. కేచిదితి. ధ్మాంతః ముఖవాయుం శృంగేషు ఉత్సృజంతః, గాయంతః. వాదయంతః భృంగైస్సహ. ౭. విచ్ఛాయాభిరితి. విచ్ఛాయాభిః పక్షిణాం యాభిః. కలాపిభిః మయూరైశ్చ. ౮. వికర్షంత ఇతి. కీశవాలాన్ వృక్షశాఖాసు లంబమానాని వానరలాంగులాని వికర్షంతః. లాంగులాన్యముంచతః తైస్సహ ద్రుమానారోహంతః వికుర్వంతః దంతదర్శనభ్రూవిజృంభాదిభిః తైస్సహ వికారాన్ కుర్వంతః. పలాశిషు వృక్షేషు. ప్లవంతః శాఖాయాః శాఖాంతరముద్గచ్ఛంతః. ౯. సాకమితి. ప్రతిచ్ఛాయాః ప్రతిబింబాని హసంతః. ౧౦. తానితి విస్మితః శ్లోకద్వయేనాభినందతి—ఇత్థమితి. సతాం విదుషాం బ్రహ్మ చ. తత్సుఖం చ. అనుభూతిశ్చ తయా స్వప్రకాశపరమసుఖేనేత్యర్థః, భక్తానాం పరదైవతేన ఆత్మప్రదేన నాథేన. మాయాశ్రితానాం తు నరదారకతయా ప్రతీయమానేన సహ విజహ్రుః. కృతానాం పుణ్యానాం పుంజాః రాశయో యేషాం తే. బ్రహ్మవిదాం తదనుభవ ఏవ భక్తానామతిగౌరవేణైవ భజనం ఏతే తు తేన సహ సఖ్యేన విజహ్రుః. అహో భాగ్యమితి భావః. ౧౧. యదితి. బహుజన్మభిః. కృచ్ఛ్రేణ ధృత ఆత్మా మనో

సఏవ యద్దృగ్విషయే స్వయం స్థితః కిం వర్ణ్యతే దిష్టమహో వ్రజౌకసామ్. ౧౨. అథాఘనామాభ్యపతన్మహాసురో తేషాం సుఖక్రీడనవీక్షణాక్షమః, నిత్యం యదంతో నిజజీవితేప్సుభిః పీతామృతైరప్యమరైః ప్రతీక్ష్యతే. ౧౩. దృష్ట్వార్భకాన్ కృష్ణముఖానఘాసురః కంసానుశిష్టస్స బకీ బకానుజః, అయం తు సోదర్యవినాశకృత్తయోర్ద్వయోర్మమైనం సబలం హనిష్యే. ౧౪. ఏతే యదా మత్సుహృదస్తిలాపః కృతాస్తదా నష్టసమా వ్రజౌకసః, ప్రాణే గతే వర్ష్మసు కా ను చింతా ప్రజాసవః ప్రాణభృతో హి లోకే. ౧౫. ఇతి. వ్యవస్యాజగరం బృహద్వపుస్స యోజనాయామమహాద్రిపీవరమ్, భిత్వాద్భుతం వ్యాత్తగుహాననం తదా పథి వ్యశేతే గ్రసనాశయా ఖలః. ౧౬. ధరాధరోష్ఠో జలదోత్తరోష్ఠో దర్యాననాంతో గిరిశృంగదంష్ట్రః, ధ్వాంతాంతరాస్యో వితతాధ్వజిహ్వః * పరుషానిలశ్వాసదవేక్షణోష్ణః. ౧౭. దృష్ట్వా తం తాదృశం సర్వే మత్వా బృందావనశ్రియం, వ్యాత్తాజగరతుండేన హ్యుత్ప్రేక్షంతే స్మ లీలయా. ౧౮. అహో మిత్రాణి గదత సత్వకూటం పురస్థిత

యైస్తైరపి. ౧౨. అథేతి. సుఖక్రీడనవీక్షణే అక్షమా ఈర్ష్యా యస్య సః. కథంభూతః. అతః అంతరం ఛిద్రం. పీతామృతైరపి తతో మృత్యుభీతైరమరైః ప్రతీక్ష్యతే కథం మరిష్యతి. కదా చేతి. యద్వా. కథంభూతం సుఖం. క్రీడనం యత్. అంతర్హృదయే అమరైః ప్రతీక్ష్యతే విచింత్యతే. పీతామృతైరపి. నిజజీవితేప్సుభిః. అయం భావః. నామృతపానమాత్రేణ జీవనం సఫలం భవతి. కింతు. భగవల్లీలానుస్మరణేనేతి. తదేవ నిత్యమంతశ్చింత్యత ఇతి. ౧౩. దృష్ట్వేతి. కృష్ణముఖానర్భకాన్ దృష్ట్వా. స ఇతి వ్యవస్య నిశ్చిత్య. ఆజగరం వపుర్ధృత్వా. తేషాం గ్రసనాశయా పథి వ్యశేత ఇతి తృతీయేనాన్వయః. కంసేనానుశిష్టః ప్రహితః. బకీ పూతనా. బకః బకాసురః తయోరనుజః. కథం వ్యవస్యత్యత్రాహ.—అయం త్విత్యాదిసార్ధేన. మమ తయోర్ద్వయోః. సోదరయోః స్థానే. ఏవం కృష్ణం సబలం బలరామసహితం. యద్వా. సబలం ససైన్యం వత్సతత్పాలకసహితం హనిష్య ఇత్యర్థః. సకులమితి పాఠే సాన్వయం స్వగృహమితి వా. ౧౪. నను తథాపి వ్రజస్థాస్త్వవశిష్యేరన్. నేత్యాహ—ఏత ఇతి. తిలాపః కృతాః తిలోదకతయా కల్పితాః. వర్ష్మసు దేహేషు. ప్రజా ఏవ అసవో యేషాం తే తథా. ౧౫. ఇతీతి. సయోజనాయామం యోజనప్రమాణేన దైర్ఘ్యేణ దేహేన యుక్తం చ. తన్మహాద్రివత్ పీవరం చ. వ్యాత్తం ప్రసారితం. గుహాతుల్యమాననం యస్మిన్ తత్. ౧౬. అద్భుతమితి. యదుక్తం తద్దర్శయితుం విశినష్టి—ధరేతి. ధరాయామధరోష్ఠో యస్య సః దర్యావివ ఆననస్యాంతౌ సృక్విణీ యస్య సః. గిరేః శృంగాణీవ దంష్ట్రా యస్య సః. ధ్వాంతవదంతరాస్యం యస్య. సః. వితతా అధ్వవత్ జిహ్వా యస్య సః. పరుషానిలవత్ ఝంఝామారుతవత్ శ్వాసో యస్య సః అత్ర వర్ణాధిక్యమార్షం. దవవదీక్షణయోరుష్ణః దావదృష్టిరిత్యర్థః. పరుషానిలశ్వాసశ్చాసౌ దవేక్షణోష్ణశ్చ. తథా. ౧౭. దృష్ట్వేతి. వస్తుతః అజగరతుండమేవ వ్యాత్తం దృష్ట్వా. బృందావనస్య శ్రీః సంపదేవేతి భ్రాంత్యా మత్వా విపరీతం. వ్యాత్తాజగరతుండసాదృశ్యేనోత్ప్రేక్షితవంతః. ౧౮. ఉత్ప్రేక్షామేవ ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం చాహుః—అహో ఇతి. సత్వకూటం సత్వాభాస

తం, అస్మత్సంగ్రసనవ్యాత్తవ్యాళతుండాయ తేన వా. ౧౯. సత్యమర్కకరారక్త
ముత్తరాహనువద్ఘనం, అధరాహనువద్రోధస్తత్ప్రతిచ్ఛాయయారుణమ్ ౨౦. ప్రతి
స్పర్ధేతే సృక్విభ్యాం సవ్యాసవ్యే నగోదరే, తుంగశృంగాళయోఽప్యేతాస్తద్దం
ష్ట్రాభిశ్చ పశ్యత. ౨౧. ఆస్తృతాయామమార్గోఽయం రసనాం ప్రతి గర్జతి, ఏషా
మంతర్గతధ్వాంతమేతదప్యంతరాననమ్. ౨౨. దావోష్ణఖరవాతోఽయం శ్వాసవ
ద్భాతి పశ్యత, తద్దగ్ధసత్వదుర్గంధో హ్యంతరామిషగంధవత్. ౨౩. అస్మాన్నివిష్టాన్
గ్రసితా కిమేతా నయం తథా చేద్బకవద్వినఙ్క్ష్యతి, క్షణాదనేనేతిబకార్యుశన్ముఖం
వీక్ష్యోద్ధసంతః కరతాడనైర్యయుః. ౨౪. ఇత్థం మిథో తథ్యమతజ్ఞభాషితం
శ్రుత్వా విచింత్యేత్యమృషా మృషాయతే, రక్షో విదిత్వాఽఖిలలోకహృత్ స్థిత
స్స్వానాం నిషేద్ధుం భగవాన్ మనో దధే ౨౫. తావత్ప్రవిష్టాస్త్వసురాంతరో
దరం వరం న గీర్ణాశ్శిశవస్సవత్సకాః, ప్రతీక్షమాణేన బకారివేశనం హతస్వకాంత
స్మరణేన రక్షసా. ౨౬. తాన్ వీక్ష్య కృష్ణస్సకలాభయప్రదస్త్వనన్యనాథాన్ స్వక
రాదపచ్యుతాన్, దీనాంశ్చ మృత్యోర్జఠరాగ్నిఘాసాన్ ఘృణార్దితోఽదిష్టకృతేన
విస్మితః. ౨౭. కృత్యం కిమత్రాపఖలస్య జీవనం నో వా అమీషాం చ సతాం వినా
శం, ద్వయం కథం స్యాదితి సంవిచింత్య తజ్జ్ఞాత్వా విశత్తుండమశేషదృగ్ఘనః.

మిదం న వా. తత్రాప్యస్మత్సంగ్రసనాయ వ్యాత్తం. యద్వ్యాళతుండం. తద్వదాచరతి వా. న వా.
౧౯. నిశ్చితం తథైవేత్యాహ—సత్యమితి. అర్కకరైరారక్తం. ఘనం ఉత్తరోష్ఠవత్పశ్యత. తస్య
ఘనస్య ప్రతిచ్ఛాయయా అరుణం రోధః స్థలం అధరోష్ఠవత్పశ్యతేతి సర్వత్రాన్వేతి. ౨౦. ప్రతి
స్పర్ధేతే ఇతి. సృక్విభ్యా మోష్ఠప్రాంతాభ్యాం. ప్రతిస్పర్ధేతే తుల్యతయా వర్తేతే. నగోదరే గిరిదర్యౌ
తస్య దంష్ట్రాభిః స్పర్ధమానాః. ౨౧. ఆస్తృతేతి. ఆస్తృతాయామమార్గః విస్తృతో దైర్ఘ్యవాన్మార్గః
ప్రతిగర్జతి ప్రతిస్పర్ధతే. ఏషాం శృంగాణాం. అంతర్గతం మధ్యగతం. ధ్వాంతం. ఏతత్ అంత
రాననం ఆననస్య మధ్యం ప్రతి గర్జతి. ౨౨. దావేతి. దావవదుష్ణః ఖరో వాతోఽయం తేన వనాగ్నినా
దగ్ధానాం సత్వానాం యో దుర్గంధః. స ఏవ సర్పస్యాంతర్గతామిషగంధవద్భాతి. ౨౩. అస్మాదితి.
ఏవం సత్యమేవాజగరం. అన్యథోత్ప్రేక్ష్య నిర్భయాః. యయుః కిం గ్రసితా గ్రసిష్యతి అనేన శ్రీ
కృష్ణేన హంత్రా. బకారేః ఉశత్ కమనీయం ముఖం. ౨౪. ఇత్థమితి. అమృషా వస్తుతః. సర్పవపుర
సురఏషః మృషాయతే. స్వానాం సర్పస్యాదృశ్యగోచరత్వేన ప్రతీయత ఇతి విచింత్య. తాన్నిషేద్ధుం
వారయితుం. యావన్మనో దధే. తావత్ప్రవిష్టా ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౫. తావదితి. ప్రవిష్టా ఏవ
పరం కేవలం న తు 'తేన గీర్ణాః గిలితాః జీర్ణా ఇతి పాఠేఽపి స ఏవార్థః. కథంభూతేన హతయోః అంతః
స్మరతీతి తథా తేన. అతఏవ బకారేః శ్రీకృష్ణస్య. ప్రవేశం ప్రతీక్షమాణేన. ౨౬. తానితి. స్వక
రాదపచ్యుతాన్ వినిస్సృతాన్. విస్మితస్సన్. ౨౭. కృత్యమితి. కృత్యం కిమత్రేత్యాది విచింత్య
తత్రోపాయం జ్ఞాత్వా స్వయమప్యవిశదిత్యన్వయః. కథం విచింత్య. అన్యజీవనం అమీషాం చ విహింసన

౨౮. తదా ఘనచ్ఛదా దేవా భయాద్ధాహేతి చుక్రుశుః, జహృషుర్యే చ కంసాద్యాః కౌణపాస్త్వఘబాంధవాః. ౨౯. తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్ కృష్ణస్త్వవ్యయస్సార్భవత్సకం, చూర్ణీచికీర్షోరేవాదా తరసా వవృధే గళే. ౩౦. తతోఽతికాయస్య నిరుద్ధమార్గిణో హ్యుద్గీర్ణదృష్టేర్భ్రమతస్త్వితస్తతః, పూర్ణోఽన్తరంగే పవనో నిరుద్ధో మూర్ధన్ * వినిర్భిద్య వినిర్గతోఽహిః. ౩౧. తేనైవ సర్వేషు బహిర్గతేషు ప్రాణేషు సర్వాన్ సుహృదః పరేతాన్, దృష్ట్యా స్వయోత్థాప్య తదన్వితః పునః కృచ్ఛ్రాన్ముకుందో భగవాన్ వినిర్యయౌ. ౩౨. పీనాహిభోగోత్థితమద్భుతం మహజ్జ్యోతిస్స్వధామ్నా జ్వలయద్దిశో దశ, ప్రతీక్ష్య ఖేఽవస్థితమీశనిర్గమం వివేశ తస్మిన్ మిషతాం దివౌకసామ్. ౩౩. తతోఽతిహృష్టాస్స్వకృతో కృతార్హణం పుష్పైస్సురా అప్సరసశ్చ నర్తనైః, గీతైస్సుగా వాద్యధరాశ్చ వాద్యకైః స్తవైశ్చ విప్రా జయనిస్స్వనైర్గణాః. ౩౪. తదద్భుతస్తోత్రసువాద్యగీతికా జయాద్యనేకోత్సవమంగళస్వనాన్, శ్రుత్వా స్వధామ్నోఽన్త్యజ ఆగతోఽచిరాద్దృష్ట్వా మహీశస్య జగామ విస్మయమ్. ౩౫. శ్రీశుక ఉవాచ:—రాజన్నాజగరం చర్మ శుష్కం బృందావనేఽద్భుతం, వ్రజౌకసాం బహుతిథం బభూవాక్రీడగహ్వరమ్. ఏతత్కౌమారకం కర్మ హరేరాత్మాహిమోక్షణం, మృత్యోః పౌగండకే బాలా దృష్ట్వోచుర్విస్మితా వ్రజే.

మితి ద్వయం వై నిశ్చితం. కథం న స్యాదితి. ౨౮. తదేతి. ఘనచ్ఛదాః మేఘాంతరితాః. కౌణపాః కుణపాశినో రాక్షసాః కోణపో నిరృతిస్తదీయా ఇతి వా. ౨౯. తదితి. సార్భవత్సకమాత్మానం. చూర్ణీకర్తుమిచ్ఛోస్తస్య గళే ఆదావేవ తరసా వవృధే అవర్ధత. ౩౦. తత ఇతి. నిరుద్ధో ముఖాదీనాం మార్గభూతః కంఠో యస్య తస్య. యద్వా. నిరుద్ధా మార్గా ప్రాణోచ్ఛ్వాసరంధ్రే అస్య స్త ఇతివా. ఉద్గీర్ణదృష్టేర్బహిర్నిర్గతలోచనస్య. అంతరంగే దేహమధ్యే. పూర్ణః పరిభృతః. మూర్ధన్ మూర్ధ్నః. ఙిలోప ఆర్షః. బ్రహ్మరంధ్రం వినిర్భిద్య. బహిర్గత ఇతి. ౩౧. తేనేతి. ప్రాణేషు ఇంద్రియేషు. స్వయా అమృతవర్షిణ్యా దృష్ట్యైవ. ౩౨. పీనేతి. అహిదేహోత్థితం శుద్ధసత్త్వమయం జ్యోతిర్నిర్గతం. ఖేఽవస్థితం. తస్మిన్నేవ ఈశే. వివేశ. ౩౩. తత ఇతి. స్వకృతః స్వకార్యకృతః. శ్రీకృష్ణస్యార్హణం. అకృతపూజామకుర్వన్ సుష్ఠు గాయంతీతి సుగాః గంధర్వాదయః. ౩౪. కించ. తదితి. తేషాం యాన్యద్భుతస్తోత్రాదీని. నైకోత్సవాః అనేకోత్సవాః యే మంగళస్వనాః. తాన్ స్వధామ్నః అంతి సమీపే. శ్రుత్వా. అజో బ్రహ్మా. ఆదరాదాగతః ఈశ్వరస్య శ్రీకృష్ణస్య. మహిమానం దృష్ట్వా. విస్మయం ప్రాపేతి. ౩౫. రాజన్నితి. బహుతిథం బహుకాలం క్రీడగహ్వరం ఆక్రీడార్థమహాబిలం. ౩౬. అన్యచ్చాతివిచిత్రం వృత్తమిత్యాహ—ఏతదితి. శ్లో. కౌమారం పంచమాబ్దాంతం పౌగండం దశమావధి, కైశోరమాపంచదశాద్యౌవనం తు తతః పరం. హరేః కౌమారజం పంచమాబ్దకృతం కర్మ తథైవ దృష్ట్వా పౌగండకే షష్ఠేఽబ్దే. బాలా అద్యైవ తద్వృత్తమిత్యూచుః. కిం తత్కర్మ మృత్యోస్సకాశాదాత్మనాం. అహేశ్చ మోక్షణం ఆత్మనాం ప్రసిద్ధాత్ మృత్యోః. అహేస్తు సంసారలక్షణాత్. అఘాసురస్య జ్యోతిషః శ్రీకృష్ణే ప్రవేశమపి తదా దృష్టం కథితవంత ఇత్యర్థః. ౩౭. నేతి. నైతద్వి

౩౭. నైతద్విచిత్రం మనుజార్భమాయినః పరాపరాణాం పరమస్య వేధసః, అఘోఽపి తత్స్పర్శనధూతపాతకః ప్రాపాత్మసామ్యత్వసతాం సుదుర్లభమ్. ౩౮. సకృద్యదంగప్రతిమాంతరాహితా మనోమయీ భాగవతీం దదౌ గతిమ్, స ఏవ నిత్యాత్మసుఖానుభూత్యభివ్యుదస్తమాయోఽన్తర్గతో హి కిం పునః. ౩౯. శ్రీసూత ఉవాచ:— ఇత్థం ద్విజా యాదవదేవదత్తః శ్రుత్వా స్వరాతుశ్చరితం విచిత్రమ్, పప్రచ్ఛ భూయోఽపి తదేవ పుణ్యం వైయాసకిం యన్నిగృహీతచేతాః. ౪౦. విష్ణురాత ఉవాచ:- బ్రహ్మన్ కాలాంతరకృతం తత్కాలీనం కథం భవేత్, యత్కౌమారే హరికృతం జగుః పౌగండకేఽర్భకాః. ౪౧. తద్బ్రూహి మే మహాయోగిన్ పరం కౌతూహలం గురో, నూనమేతద్ధరేరేవ మాయా భవతి నాన్యథా. ౪౨. వయం ధన్యతమా లోకే గురోఽపి క్షత్రబంధవః, యత్పిబామో ముహుస్త్వత్తః పుణ్యం కృష్ణకథామృతమ్. ౪౩. శ్రీసూత ఉవాచ:— ఇత్థం స్మ పృష్టస్స తు బాదరాయణిస్సంస్మారితానంతహృతాఖిలేంద్రియః, కృచ్ఛ్రాత్పునర్లబ్ధబహిర్దృశిశ్శనైః ప్రత్యాహ తం భాగవతోత్తమోత్తమ. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:— సాధు పృష్టం మహాభాగ త్వయా భాగవతోత్తమ, యన్నూతనయసీశస్య శృణ్వన్నపి కథాం ముహుః. ౧. సతామయం సారభృతాం నిసర్గో యదర్థవాణీ శ్రుతిచేతసామపి, ప్రతిక్షణం నవ్యవదచ్యుతస్య యత్

చిత్రం. కిం తదిత్యపేక్షాయామాహ— అఘోఽపీతి. ఆత్మసామ్యం స్వసమానరూపతాం. ౩౮. సకృదితి. యస్యాంగం మూర్తిః. తస్య ప్రతిమా ప్రతికృతిః తత్రాపి కేవలం మనోమయీ. సాపి బలాదంతరాహితా సతీ భాగవతీం గతిం దదౌ. ప్రహ్లాదాదిభ్యః స ఏవ సాక్షాత్స్వయమంతర్గతః. కింపునః నిత్యాచాసావాత్మసుఖానుభూతిశ్చ తయా. అభితో వ్యుదస్తా మాయా యేన సః. ౩౯. ఇత్థమితి. దేవదత్తః పరీక్షిత్. ద్రౌణ్యస్త్రేణ దగ్ధోఽపి భగవతా శ్రీకృష్ణేన దత్తత్వాత్. యేన శ్రవణేన నితరాం గృహీతం వశీకృతం చేతో యస్య సః. యద్వా. భగవతి. నిగృహీతం నియమితం చేతో యస్యేతి వా. ౪౦. బ్రహ్మన్నితి. కాలాంతరే కౌమారే కృతం పౌగండా కథం జ్ఞాత్వా. ఊచురిత్యర్థః. ౪౧. ౪౨. వయమితి. హే గురో. క్షత్రబంధవోఽపి పాపిష్ఠా అపీత్యర్థః. ౪౩. ఇత్థమితి. తేన యః స్మారితోఽనంతః. తేన హృతాన్యఖిలేంద్రియాణి యస్య సః తథాభూతోఽపి కథంచిల్లబ్ధబహిర్దృష్టిః. హే భాగవతోత్తమోత్తమ శౌనక. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రయోదశేఽహరద్బ్రహ్మా వత్సాన్ పాలాంశ్చ మాయయా, తదా తత్సర్వరూపోఽబ్దం కృష్ణః పూర్వవదాచరత్" సాధ్వితి. నూతనయసి నవీకరోషి. ౧. సతామితి. తథాహి. సారభృతాం సారగ్రాహిణాం అయం నిసర్గః స్వభావః కోఽసౌ అచ్యుతస్య వార్తా ప్రతిక్షణం సాధు నవ్యవ

స్త్రియా విటానామివ సాధువార్తా. ౨. శృణుష్వావహితో రాజన్నపి గుహ్యం వదామి తే, బ్రూయుస్స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య గురవో గుహ్యమప్యుత. ౩. తథాఘవదనాన్మృత్యో రక్షిత్వా వత్సపాలకాన్, సరః పులినమానీయ భగవానిదమబ్రవీత్. శ్రీభగవానువాచ:—అహోఽతిరమ్యం పులినం వయస్యాస్స్వకేళిసంపన్మృదులాచ్ఛవాలుకం, స్ఫుటత్సరోగంధహృతాళిపత్త్రికధ్వనిప్రతిధ్వానలసద్ద్రుమాకులమ్. ౫. అత్ర భోక్తవ్యమస్మాభిర్దివారూఢం క్షుధార్దితాః, వత్సాస్సమీపేఽపః పీత్వా చరంతు శనకైస్తృణమ్. ౬. తథేతి పాయయిత్వార్భా వత్సానారుధ్య శాద్వలే, ముక్త్వా శిక్యాని బుభుజుస్సమం భగవతా తదా. ౭. కృష్ణస్య విష్వక్పురురాజిమండలైరభ్యాననాః ఫుల్లదృశో వ్రజార్భకాః, సహోపవిష్టాః పులినే విరేజుశ్ఛదా యథాంభోరుహకర్ణికాయాః. ౮. కేచిత్పుష్పైర్దలైః కేచిత్పల్లవైరంకురైః ఫలైః, శిగ్భిస్త్వగ్భిర్దృషద్భిశ్చ బుభుజుః కృతభాజనాః. ౯. సర్వే మిథో దర్శయంతస్స్వం స్వం భోజ్యరుచిం పృథక్, హసంతో హాసయంతశ్చాభ్యవజహ్రుస్సహేశ్వరాః. ౧౦. బిభ్రద్వేణుం జఠరపటయోశ్శృంగవేత్రే చ కక్షే వామే పాణౌ మసృణకబళం తత్ఫలాన్యంగుళీషు, తిష్ఠన్ మధ్యే స్వపరి సుహృదో హాసయన్నర్మభిస్స్వైస్స్వర్గే లోకే మిషతి బుభుజే యజ్ఞభుగ్బాలకేళిః. ౧౧. భారతైవం వత్సపేషు భుంజానేష్వచ్యుతా

ద్భవతీతి యత్ సః విటానాం స్త్రైణానాం. స్త్రియాః కామిన్యాః వార్తేవ కథంభూతానామపి సతాం యత్. యా. అచ్యుతస్య వార్తైవ అర్థో యేషాం తాని వాణీ శ్రుతిచేతాంసి యేషాం. తథాభూతానామపి. ౨—౪. భోజనవిధానాయ పులినం స్తౌతి—అహో ఇతి. స్వీయానాం కేళీనాం. సంపదో విద్యంతే యస్మిన్ తత్. మృదులాః అచ్ఛాః వాలుకా యస్మిన్ తత్. కించ, స్ఫుటత్ వికసత్. సరః సరోజబాహుళ్యేన ఉపచారతః సర ఏవ వికసదిత్యుక్తం. తస్య గంధస్తేన హృతాః ఆకృష్టాః అళయః పత్త్రిణశ్చ. తేషాం కే ఉదకే ధ్వనయః. తేషాం ప్రతిధ్వానాః తైర్లసంతో ద్రుమాస్తైరాకులం వ్యాప్తం. ౫. అత్రేతి. దివా దినం ఆరూఢం ప్రవృద్ధం. భోజనవేళా అతీతేత్యర్థః. ౬. తథేతి: ఆరుధ్య సంరుధ్య శాద్వలే హరితతృణదేశే. ౭. కృష్ణస్యేతి. తదా తే విరేజుః. కృష్ణస్య విష్వక్ పరితః. పురురాజిమండలైః బహుభిః పఙ్క్తిమండలైస్సహ—నైరంతర్యేణోపవిష్టాః శ్రీకృష్ణాభిముఖాన్యాననాని యేషాం తే. ఫుల్లదృశో వికసితనయనాః. కమలకర్ణికాయాః పరితః పత్త్రాణి. యథేతి. ౮. కేచిదితి. పుష్పైస్తద్దలైః అన్యైశ్చ పత్త్రైః. కృతాని భాజనాని యైస్తే. ౯. సర్వ ఇతి. రుచిం స్వాదువిశేషం. అభ్యవజహ్రుః బుభుజిరే సహేశ్వరాః శ్రీకృష్ణసహితాః. ౧౦. బిభ్రదితి. యజ్ఞభుగపి. తేషు బుభుజే బాలానామివ కేళిర్యస్య సః. తదాహ—ఉదరవస్త్రయోర్మధ్యే వేణుం బిభ్రత్ దధాన ఇతి సర్వత్రాన్వయః. వామ ఇతి కాకాక్షిన్యాయాత్ కక్షపాణ్యోర్విశేషణం. మసృణం స్నిగ్ధం దధ్యోదనకబళం. తదుచితాని బిల్వామలకాదిఫలాని. అంగుళీషు అంగుళీసంధిషు. కర్ణికేవ సర్వాభిముఖో మధ్యే తిష్ఠన్. స్వపరి స్వస్య పరితః. ఉపవిష్టానిత్యర్థః. సుహృదః. స్వైర్నర్మభిః పరిహాసవాక్యైః స్వర్గే స్వర్గనివాసిని జనే ఆశ్చర్యేణ మిషతి పశ్యతి సతి. లోకే ఇహ. వత్సప

త్మసు, వత్సాశ్చాంతర్వనే దూరం వివిశు స్తృణలోభితాః. ౧౨. తానదృష్ట్వా భయత్రస్తా నూచే కృష్ణోఽస్య భీభయమ్, మిత్రాణ్యాశాన్మావిరమత * హ్యానేష్యే వత్సకానహమ్. ౧౩. ఇత్యుక్త్వాద్రిదరీకుంజగహ్వరేష్వాత్మవత్సకాన్, విచిన్వన్ భగవాన్ కృష్ణస్సపాణికబళో యయౌ. ౧౪. అంభోజన్మజని స్తదంతరగతో

వత్సాపహారఘట్టః.

మాయార్భకస్యేశితుర్ద్రష్టుం మంజుమహత్త్వమన్యదపి తద్వత్సానితో వత్సపాన్, నీత్వాన్యత్ర కురూద్వహాంతరదదాత్ఖేఽవస్థితో యః పురా దృష్ట్వాఽఘాసురమోక్షణం భగవతః ప్రాప్తః పరం విస్మయమ్.౧౫.తతో వత్సానదృష్ట్వైత్య పులినేఽథ చ వత్సపాన్. ఉభావపి వనే కృష్ణో విచికాయ సమంతతః. ౧౬. క్వాప్యదృష్ట్వాంతర్విపినే వత్సాన్ పాలాంశ్చ విశ్వదృక్. సర్వం విధికృతం జ్ఞాత్వా సహసాభిజగామహ. ౧౭. తతః కృష్ణో ముదం కర్తుం తన్మాతౄణాం చ కస్య చ, ఉభయాయితమాత్మానం చక్రే విశ్వదృగీశ్వరః. ౧౮. యావద్వత్సపవత్సకాల్పకవపుర్యావత్కరాంఘ్ర్యాదికం యావద్యష్టివిషాణవేణుదళశిగ్యావద్విభూషాంబరమ్, యావచ్ఛీలగుణాభిధాకృతివయో యావద్విహారాదికం సర్వం విష్ణుమయం గిరోఽంగవదజస్సర్వస్వరూపో బభౌ. ౧౯. స్వయమాత్మాత్మ గోవత్సాన్ ప్రతివార్యాత్మవత్సపైః, క్రీడ

జానానాం మధ్యే బుభుజే. ౧౧. ౧౨. తానితి. భీభయం భయహేతుభ్యోఽపి భయం. అస్య అపాస్య నిరస్యేత్యర్థః. యద్వా. అస్య విశ్వస్య భియోఽపి భయం యః. శ్రీకృష్ణః. ఆశాత్ భోజనాత్. అత్రాక్షరాధిక్యమార్షం. ౧౩. ఇతీతి. అద్రిషు తద్దరీషు కుంజేషు లతాదిపిహితోదరవివరేషు. గహ్వరేషు సంకటస్థానేషు చ. ౧౪. అంభోజన్మేతి. అంభోజన్మనః పద్మాత్. జనిరుత్పత్తిర్యస్య సః బ్రహ్మా తదంతరేఽస్మిన్నవసరే గతః ఆగతః. తచ్ఛిద్రం ప్రాప్తో వా. అన్యదపి మహత్త్వం మహిమానం. ద్రష్టుం. తస్య వత్సాన్ ఇతః స్థానాత్ వత్సపాంశ్చ. అన్యత్ర నీత్వా. స్వయం తిరోబభూవ భగవతః శ్రీకృష్ణస్య. తత ఇతి. ఉభావపి వత్సాన్ వత్సపాంశ్చ. విచికాయ అన్వేషితవాన్. క్వేతి.-విధికృతం బ్రహ్మణా కృతం. ౧౭. తత ఇతి. ఉభయాయితం వత్సతత్పాలరూపేణ ఉభయథా వర్తమానమిత్యర్థః. అయం భావః. యది తూష్ణీమాస్తే. తర్హి తన్మాతౄణాం విషాదస్స్యాత్. యది చ. తానేవానయామి తర్హి బ్రహ్మణో మోదో న స్యాదితి తదుభయప్రీతయే తథా చక్ర ఇతి. ౧౮. తదేవ దర్శయతి—యావదితి. వత్సపానాం వత్సకానాం చాల్పకవపుః ప్రమాణమనతిక్రమ్య ఏవముపర్యపి యోజ్యం. యద్వా. యావద్వత్సపాదివపుః, తావత్సర్వస్వరూపః. అజః కృష్ణః బభావిత్యుత్తరత్రాన్వయః. శ్లో. "సర్వం విష్ణుమయం జగది"తి. ప్రసిద్ధా యా గీః తస్యా అంగవత్ మూర్తివత్. సా గీరేవార్థస్వరూపేణ ప్రత్యక్షా యథా తథా. బభావేత్యర్థః. ౧౯. స్వయమితి. ఏవం సర్వాత్మా సన్. వ్రజం ప్రావిశత్. కథం స్వయమాత్మైవ ప్రయోజకః ఆత్మరూపాన్ గోవత్సానితి. కర్మాపి స్వయమేవేత్యుక్తం ఆత్మరూపైర్వత్సపైః ప్రతివార్య ప్రయోజ్యకర్తాపి స్వయమేవ.

న్నాత్మవిహారైశ్చ సర్వాత్మా ప్రావిశద్వ్రజమ్. ౨౦. తత్తద్వత్సాన్ పృథగ్జ్ఞాత్వా తత్తద్గోష్ఠే ప్రవేశ్య సః, తత్తదాత్మాభవద్రాజంస్తత్తత్సద్మ ప్రవిష్టవాన్. ౨౧. తన్మాతరో వేణురవత్వరోత్థితా ఉత్థాప్య దోర్భిః పరిరభ్య నిర్భరమ్, స్నేహస్నుతస్తన్యపయస్సుధాసవం మత్వా పరం బ్రహ్మసుతానపాయయన్. ౨౨. తతో నృపోన్మర్దనగంధలేపనాలంకారరక్షాతిలకాశనాదిభిః, సులాలితస్స్వాచరితైః ప్రహర్షయన్సాయం గతో యామయమేన మాధవః. ౨౩. గావస్తతో గోష్ఠముపేత్య సత్వరం హుంకారఘోషైః పరిహూతసంగతాన్, స్వకాన్ స్వకాన్ వత్సతరానపాయయన్ ముహుర్లిహంత్యస్స్రవదౌధసం పయః. ౨౪. గోగోపీనాం మాతృతాస్మిన్నాసీత్స్నేహర్ధికాం వినా, పురోవదాస్వపి హరేస్తోకతా మాయయా వినా. ౨౫. వ్రజౌకసాం స్వతోకేషు స్నేహవల్ల్యాబ్దమన్వహమ్, శనైర్నిస్సీమ వవృధే యథా కృష్ణే తు పూర్వవత్. ౨౬. ఇత్థమాత్మాత్మనాత్మానం వత్సపాలమిషేణ సః, పాలయన్ భగవాన్ వర్షం చిక్రీడే వనగోష్ఠయోః. ౨౭. ఏకదా చారయన్ వత్సాన్ సరామో వనమావిశత్, పంచషట్సు త్రియామాసు హాయనాపూరణీష్వజః. ౨౮. తతోఽతిదూరా

ఆత్మవిహారైః క్రీడన్నితి. క్రియాకారకాన్యపి స్వయమేవేత్యర్థః. ౨౦. తత్తదితి. తత్తదాత్మా తత్తద్గోపబాలరూపోఽభవత్ తతస్తత్తత్సద్మ ప్రవిష్టః. ౨౧. గోపికామోహనమాహ—తన్మాతర ఇతి. తన్మాతరో వేణురవేణ. త్వరయా ఉత్థితాస్సత్యః సుతాన్ మత్వా పరం బ్రహ్మైవ దోర్భిరుత్థాప్య ఉపగూహ్య పయస్సుధాసవం. పయ ఏవ సుధావత్స్వాదు. ఆసవవదున్మాదకం పాయయామాసురిత్యర్థః. ౨౨. తత ఇతి. ఏవం యామయమేన తత్తత్కాలక్రీడానియమేన సాయం గతః ప్రాప్తః స్వాచరితైః స్వస్యాచరితైః శోభనైరాచరితైర్వా మాతౄః ప్రహర్షయన్. తతస్తాభిరున్మర్దనాదిభిరుపలాలిత ఇతి. ౨౩. గవాం మోహనమాహ—గావ ఇతి. పరిహూతా ఆహూతాశ్చ తే సంగతాశ్చ తాన్. ౨౪. ఏతావత్తు వైషమ్యం కృష్ణస్యాపి దుర్నివారమాసీదిత్యాహ—గోగోపీనామితి. గవాం గోపీనాం చాస్మిన్ కృష్ణే మాతృతా ఉపలాలనాదిరూపా. పురోవదేవాసీత్. కింతు. స్నేహర్ధికాం వినా స్నేహాధిక్యం త్విదానీం విశేష ఇత్యర్థః. ఆసు గోపీషు హరేః తోకతా చ బాలభావనాపి పూర్వవదేవాసీత్ కింతు మాయయా వినా. మమేయం మాతా. అహం యస్యాః పుత్ర ఇతి. మోహం వినేత్యర్థః. ౨౫. స్నేహర్ధిమేవ దర్శయతి—వ్రజౌకసామితి. యథా కృష్ణే యశోదానందనే. స్వపుత్రేభ్యోఽపి స్నేహాధిక్యం. పూర్వమాసీత్. ఇదానీం స్వతోకేష్వపి. తథైవా వర్ధతేత్యర్థః. ఆబ్దం యావద్వత్సరం, నిస్సీమ యథా తథా. స్నేహవల్లీ వవృధే. ౨౬. ఇత్థమితి. ఏవమాత్మా శ్రీకృష్ణః. వత్సపో భూత్వా. తత్రాపి తావద్వత్సానాం తద్బాలకానాం చ మిషేణాత్మానమాత్మనా పాలయన్. క్రీడితవానిత్యర్థః. ౨౭. ఏతావత్పర్యంతం రామస్యాపి మోహ ఏవాసీత్. సంవత్సరాంతే తు. కథంచిత్ జ్ఞాతవానితి దర్శయన్నాహ—ఏకదేతి. పంచసు షట్సు వా రాత్రిషు హాయనస్యాపూరణీషు పూరకతయా అవశిష్టాస్విత్యర్థః. ౨౮. తత ఇతి. తతోఽతిదూర

చ్చరతో గావో వత్సానుపవ్రజమ్, గోవర్ధనాద్రిశిఖరే చరంత్యో దదృశుస్తృణమ్. ౨౯.దృష్ట్వాథ తత్స్నేహవశోఽస్మృతాత్మా సగోవ్రజోఽత్యాత్మపదుర్గమార్గః,ద్విపాత్కకుద్గ్రీవ ఉదాస్యపుచ్ఛోఽగాద్ధుంకృతైరాస్నుపయా జవేన. ౩౦.సమేత్య గావో గోవత్సాన్వత్సవత్యోఽప్యపాయయన్,గిళంత్య ఇవ చాంగాని లిహంత్యస్స్వౌధసం పయః. ౩౧. గోపాస్తద్రోధనాయాసమౌఘ్యలజ్జోరుమన్యునా,దుర్గాధ్వకృచ్ఛ్రతోఽభ్యేత్య గోవత్సైర్దదృశుస్సుతాన్. ౩౨.తదీక్షణోత్ప్రేమరసాప్లుతాశయా జాతానురాగా గతమన్యవోఽర్భకాన్,ఉదూహ్య దోర్భిః పరిరభ్య మూర్ధని ఘ్రాణైరవాపుః పరమాంముదం తే. ౩౩ ఏవం సపశవో గోపాస్తోకాశ్లేషసునిర్వృతాః, కృచ్ఛ్రాచ్ఛనైరపగతాస్తదనుస్మృత్యుదశ్రవః ౩౪.వ్రజస్య రామః ప్రేమర్ధేర్వీక్ష్యౌత్కంఠ్యమనుక్షణమ్, ముక్తస్తనేష్వపత్యేష్వప్యహేతువిదచింతయత్. ౩౫. కిమేతదద్భుతమివ వాసుదేవేఽఖిలాత్మని,వ్రజస్య సాత్మనస్తోకేష్వపూర్వం ప్రేమ వర్ధతే. ౩౬ కేయం వాకుతఆయాతా దైవీ వా నార్యుతాసురీ, ప్రాయో మాయాస్తు మే భర్తుర్నా

తయేవ గోవర్ధనశిఖరే చరంత్యో గావో వ్రజసమీపే. చరతః వత్సాన్ దదృశుః. ౨౯. దృష్ట్వేతి. తత్రైవ స గోవ్రజః గవాం కలాపః. తత్. స్నేహవశః తేషాం వత్సానాం స్నేహేనాకృష్టః. అత ఏవ నస్మృత ఆత్మా యేన సః తథా. జవేన. ఉపవ్రజమగాత్. కథంభూతః అత్యాత్మపదుర్గమార్గః. అతిక్రాంతః. ఆత్మపాన్ గోపాలాన్. యః సోఽత్యాత్మపః. తథా దుర్గమో మార్గో యస్య సః. తథా యుక్తాభ్యాం. పద్భ్యాం ధావన్ ద్విపాదివ. ప్రతీయమానః. కకుది ఆకుంచితా గ్రీవా యస్య సః. ఉదాస్యపుచ్ఛః ఉన్నమితాన్యాస్యాని పుచ్ఛాని చ యేన సః. ఆస్నుపయాః సర్వతః స్రవంతి పయాంసి యస్య సః. గోవ్రజ ఇత్యనేన వృషభాదయోఽప్యజగురిత్యుక్తం. ౩౦. తత్ర విశేషతో ధేనూనాం చేష్టితమాహ—సమేత్యేతి. గోవర్ధనస్యాధః వత్సవంత్యః. పునః ప్రసూతా అపి. ౩౧. రామేణ దృష్టం వత్సేషు గవాం స్నేహాతిశయముక్త్వా గోపానామపి దర్శయితుమాహ.—గోపా ఇతి. తాసాం గవాం రోధనే య ఆయాసస్తస్య మౌఘ్యేన మోఘత్వేన లజ్జయా సహ ఉరుమన్యునా. దుర్గమార్గ జనితక్లేశేన చాభ్యేత్య గోవత్సైస్సహ సుతాన్ దదృశుః. ౩౨. తదితి. తతశ్చ తేషామీక్షణేనోద్గతో యః ప్రేమరసః. తస్మిన్నాప్లుతాః నిమగ్నాః ఆశయా యేషాం తే. లజ్జామన్యుకృచ్ఛ్రైస్తానపి తాడయితుమాగతాస్సంతోఽపి. గతమన్యవః ప్రత్యుత జాతోఽనురాగో యేషాం తే. మూర్ధని ఘ్రాణైః అవఘ్రాణైః పరమాం ముదమవాపుః. ౩౩. ఏవమితి. కృచ్ఛ్రాత్. తతః అపగతాః. నివృత్తాః తేషాం సుతానాం అనుస్మృత్యా. ఉద్గచ్ఛంతి అశ్రూణి యేషాం తే. ౩౪. వ్రజస్యేతి. ప్రేమర్ధేరా త్కంఠ్యమతిశయం. ముక్తస్తనేష్వపత్యేషు. వీక్ష్య. అహేతువత్ హేతుమజానన్నచింతయత్. ౩౫. చింతామేవాహ—ద్వాభ్యాం. కిమితి. వాసుదేవే యథా పురా. తథా స్వతోకేష్వపి వ్రజస్య ప్రేమ వర్ధతే. కిమేతదద్భుతమితి. కించ. సాత్మనః ఆత్మసహితస్య వ్రజస్య. మమ తేషు ప్రేమకారణం కిమితి భావః. ౩౬. కేతి. కేయం మాయాదేవానాం వా. నరాణాం వా. అసురాణాం వా. కుతో వా. కస్మాత్ప్రయుక్తా తత్రాన్యమాయా న సంభవతి. యతో మమాపి మోహో వర్తతే అతః

న్యా మేఽపి విమోహినీ. ౩౭. ఇతి సంచింత్య దాశార్హో వత్సాన్ సవయసానపి, సర్వానాచష్ట వైకుంఠం చక్షుషా వయునేన సః. ౩౮. నైతే సురేశా ఋషయో న చైతే త్వమేవ భాసీశ భిదాశ్రయేఽస్మిన్, సర్వం పృథక్త్వం నిగమాత్కథం వదే త్యుక్తేన వృత్తం ప్రభుణా బలోఽవైత్. ౩౯. తావదేవాత్మభూరాత్మ మానేన త్రుట్యనేహసా, పురోవదాబ్దం క్రీడంతం దదృశే సకలం హరిమ్. ౪౦. బ్రహ్మోవాచ:—యావంతో గోకులే బాలాస్సవత్సాస్సర్వ ఏవ హి, మాయాశయే శయానా మే నాద్యాపి పునరుత్థితాః. ౪౧. ఇత ఏతేఽత్ర కుత్రత్యా మన్మాయామోహితేతరే, తావంతో యావదద్యాబ్దం క్రీడంతో విష్ణునా సహ. ౪౨. ఏవమేతేషు భేదేషు చిరం ధ్యాత్వా సదాత్మభూః, సత్యాః కతరే న కతర ఇతి జ్ఞాతుం నేశే కథంచన ౪౩. ఏవం విమోహయన్ విష్ణుం విమోహం విశ్వమోహనమ్, స్వయైవ మాయయాజోఽపి స్వయమేవ విమోహితః. ౪౪. తమ్యాం తమోవన్నైహారం * ఖద్యోతార్చిరివాహని, మహతీతరమాయైశ్యం నిహంత్యాత్మని యుంజతః. ౪౫. తావత్సర్వే వత్సపాలాః పశ్యతోఽజస్య తత్క్షణాత్, వ్యదృశ్యంత ఘనశ్యామాః పీతకౌశేయవాససః. ౪౬. చతుర్భుజాశ్శంఖచక్రగదారాజీవపాణయః, కిరీటినః కుండ

ప్రాయశో మత్స్వామినః శ్రీకృష్ణస్యైవ. మాయేయమస్త్వితి సంభావయతి— ౩౭. ఇతీతి. సవయస్యాన్ సఖీనపి. వయునేన జ్ఞానమయేన చక్షుషా. వైకుంఠం శ్రీకృష్ణమేవాపశ్యత్. ౩౮. ఏవం కృష్ణరూపాన్ సామాన్యతో జ్ఞాత్వా. శ్రీకృష్ణం దృష్ట్వా. కృష్ణోపదేశేన విశేషతో జ్ఞాతవానిత్యాహ—నేతి. అయమర్థః పాల్యమానాస్తావద్వత్సా ఋషీణామంశాః. పాలకాశ్చ దేవానామంశా ఇతి తావదహం వేద్మి ఇదానీం తు న తథా. కింతు. అస్మిన్ భిదాశ్రయేఽపి. త్వమేవ భాసి. అతస్త్వం సర్వం పృథక్ వివిచ్య. కథం వృత్తమితి వదేత్యుక్తేన ప్రభుణా వక్త్రా నిగమాత్ సంక్షేపత ఏవోక్తం వృత్తం బలః అవైత్ విదితవానిత్యర్థః. ౩౯. తతః కిం వృత్తమిత్యపేక్షాయామాహ—తావదితి. వర్షే జాతే. ఆత్మనో మానేన త్రుట్యనేహసా త్రుటిమాత్రేణ కాలేన. సకలం సానుచరం హరిం దదర్శ. ౪౦. దృష్ట్వా చ వ్యతర్కయదిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. యావంత ఇతి. మే మాయాశయే మన్మాయాతల్పే. ౪౧. ఇత ఇతి. మన్మాయామోహితేభ్య ఇతరే కుత్రత్యాః. ౪౨. ఇతి వితర్కయన్. అముహ్యదిత్యాహ—ఏవమిత్యాదిద్వాభ్యాం. ౪౩. ౪౪. నను మాయాశ్రయస్య తస్య కుతో మోహ ఇత్యత ఆహ—తమ్యామితి. మహామాయావిని భవతి. అన్యమాయాయా ఆవరణ విక్షేపకత్వాభావే. దృష్టాంతద్వయమాహ.—తమ్యాం తమిస్రాయాం రాత్ర్యాం. నైహారం హిమకిరణప్రభవం తమ ఇవ తద్ధితార్థోపసర్జనస్యాపి తమసో నైహారమితి విశేషణం ఛాందసం. తత్తమో యథా పృథగావరణం న కరోతి కింతు తత్రైవ లీయతే. యథా చ. ఖద్యోతార్చిరహని పృథక్. ప్రకాశం న కరోతి. ఏవం మహతి పురుషే. యుంజతః పుంసః. ఇతరా నీచమాయా తత్ర న కించిత్కరోతి. కింతు. ఆత్మని స్వస్మిన్నేవ ఐశ్యం సామర్థ్యం నిహంతి. ౪౫. అన్యదప్యాశ్చర్యమాహ—తావదితి. వత్సపాలాః వత్సాః పాలాః బాలాశ్చ. సర్వే యష్టివిషాణాదయశ్చ. ౪౬. ౪౭. శ్రీవ

లినో హారిణో వనమాలినః. ౪౭. శ్రీవత్సాంగదదోరత్నకంబుకంకణపాణయః,
నూపురైః కటకైర్భాన్తిః కటిసూత్రాంగులీయకైః. ౪౮. అంఘ్రిమస్తకమాపూర్ణ
తులసీనవదామభిః, కోమలైస్సర్వగాత్రేషు భూరిపుణ్యవదర్పితైః. ౪౯. చంద్రి
కావిశదస్మేరైస్సారుణాపాంగవీక్షితైః, స్వకార్థానామివ రజస్సత్త్వాభ్యాం స్రష్టృ
పాలకాః. ౫౦. ఆత్మాదిస్తంబపర్యంతైర్మూర్తిమద్భిశ్చరాచరైః, నృత్తగీతాద్యనేకా
ర్హైః పృథక్పృథగుపాసితాః. ౫౧. అణిమాద్యైర్మహిమభిరజాద్యాభిర్విభూతిభిః,
చతుర్వింశతిభిస్తత్త్వైః పరీతా మహదాదిభిః. ౫౨. కాలస్వభావసంస్కార కామకర్మ
గుణైరపి, స్వమహిధ్వస్తమహిభిర్మూర్తిమద్భిరుపాసితాః. ౫౩. సత్యజ్ఞానానంతా
నందమాత్రైకరసమూర్తయః, అస్పృష్టభూరిమాహాత్మ్యా అపి హ్యుపనిషద్దృశామ్.
౫౪. ఏవం సకృద్దదర్శాజః పరబ్రహ్మాత్మనోఽఖిలాన్, యస్య భాసా సర్వమిదం
విభాతి సచరాచరం ౫౫. తతోఽతికుతుకో*ద్వృత్య స్తిమితైకాదశేంద్రియః, తద్ధా
మ్నాభూదజస్తూష్ణీం పూర్దేవ్యంతీవ పుత్రికా. ౫౬. ఇతీరేశేఽతర్క్యే నిజమహి

త్సేతి. శ్రీవత్సప్రభయా యుక్తాని అంగదాని దోర్షు యేషాం తే రత్నమయాని కంబువత్త్రిరేఖా
ధరాణి కంకణాని. పాణౌ తు యేషాం తే చ తే చ తథా. ౪౮. అంఘ్రీతి. భూరిబహుజన్మార్జితం పుణ్యం
తద్యుక్తైర్జనైరర్పితైః. ౪౯. చంద్రికేతి. చంద్రికావద్విశదస్మితయుక్తైః సహారుణగుణేన వర్తమానాః.
యే అపాంగాః తైరీక్షితైః స్వకార్థానాం స్వభక్తమనోరథానాం రజస్సత్త్వాభ్యాం స్రష్టృపాలకా
ఇవ. వ్యదృశ్యంత. సత్త్వవద్విశదస్మితేన పాలకా ఇవ రజోవదరుణగుణేన చ. స్వకార్థానాం
స్రష్టార ఇవ. తాదృక్కటాక్షైః. ద్యోతమానా ఇత్యర్థః. ౫౦. ఆత్మేతి. ఆత్మా బ్రహ్మా. తదాది
స్తంబపర్యంతైః నైకార్హైరనేకార్హణైః. ౫౧. అణిమాద్యైరితి. అజాద్యాభిః అజా మాయా.
తత్ప్రభృతిభిః. విభూతిభిః శక్తిభిః మహదాదిభిరితి. మహత్సత్త్వయోః పృథక్త్వవివక్షయా చతు
ర్వింశతితత్త్వైర్జగత్కారణైః. ౫౨. కాలేతి. కాలాదిభిశ్చ తత్సహకారిభిశ్చ తత్ర స్వభావః పరి
ణామహేతుః. సంస్కార ఉద్బోధకః. స్వమహిధ్వస్తమహిభిః. భగవన్మహిమ్నా తిరస్కృతస్వాత్మ
తంత్రైః ఉక్తైః సర్వైరణిమాద్యైః. ౫౩. సర్వేషాం మూర్తిమత్త్వేఽపి విశేషమాహ—సత్యేతి.
సత్యాశ్చ. జ్ఞానరూపాశ్చ అనంతాశ్చ ఆనందరూపాశ్చ తత్రాపి తదేకమాత్రాః. విజాతీయసజాతీయ
భేదరహితాః తత్రాపి చైకరసాః సదైకరూపా మూర్తయో యేషాం తే. యద్వా. సత్యజ్ఞానాదిమాత్రై
కరసం యద్బ్రహ్మ. తదేవ మూర్తిర్యేషామితి. అతఏవ ఉపనిషత్. ఆత్మజ్ఞానం. సైవ దృక్ చక్షు
ర్యేషాం తేషామపి. హి నిశ్చితం. అస్పృష్టభూరిమాహాత్మ్యాః న స్పృష్టం స్పర్శనాయోగ్యం భూరి
మాహాత్మ్యం యేషాం తే. తథాభూతాస్సంతః సర్వే వ్యదృశ్యంతేతి. ౫౪. ఏవమితి. ఏవం సకృత్
ఏకదైవ. దదర్శ. పరబ్రహ్మణో విశేషణం యస్యేతి. ౫౫. తత ఇతి. అతికుతుకేన అత్యాశ్చర్యేణ
ఉద్వృత్య దృష్టిం పరావృత్య హంసపృష్ఠే పరావృత్యేతి వా. కుతుకశబ్దే తృతీయాయాః ఛాందసో
లుక్. పాఠాంతరే తు. అతికుతుకేనోద్వృత్తః క్షుభితః. తేషాం ధామ్నా తేజసా. స్తిమితసర్వేం
ద్రియో బ్రహ్మా తూష్ణీం నిశ్చలోఽభూత్. అత్ర దృష్టాంతః. పూర్దేవీ వ్రజాధిష్ఠాత్రీ కాచిద్దేవతా
తస్యాః. అంతి సమీపే పుత్రికా చతుర్ముఖీ కనకప్రతిమేవ. ౫౬. ఏవం మోహనిమగ్నమజమ్ముజ్జ

మని స్వప్రమితికే పరత్రాజాతోఽతన్నిరసనముఖబ్రహ్మకమితౌ, అనీశోఽపి ద్రష్టుం కిమిదమితి వా ముహ్యతి సతి చచ్ఛాదాజో జ్ఞాత్వా సపది పరమోఽజాయవనికామ్. ౫౭. తతోఽర్వాక్ప్రతిలబ్ధాక్షః కః పరేతవదుత్థితః, కృచ్ఛ్రాచ్ఛనైర్మీల్య*దృష్టీరాచష్టేదం సహాత్మనా. ౫౮. సపద్యేవాభితః పశ్యన్ దిశోఽపశ్యత్పురస్థితమ్, బృందావనం జనాజీవ్యద్రుమాకీర్ణం సమాప్రియమ్. ౫౯. యత్ర నైసర్గదుర్వైరాస్సహాసన్నృమృగాదయః, మిత్రాణీవాజితావాసాత్ ద్రుతరుట్తరు * షాదికమ్. ౬౦. తత్రోద్వహత్పశుపవంశశిశుత్వనాట్యం బ్రహ్మాద్వయం పరమనంతమగాధబోధం, వత్సాన్ సఖీనివ పురా పరితో విచిన్వదేకం సపాణికబళం పరమేష్ఠ్యచష్ట. ౬౧. దృష్ట్వా త్వరేణ నిజధోరణతోఽవతీర్య పృథ్వ్యాం వపుః కనకదండమివాభిపాత్య, స్పృష్ట్వా చతుర్మకుటకోటిభిరంఘ్రియుగ్మం నత్వా ముదశ్రుసలిలైరకృతాభిషేకమ్. ౬౨. ఉత్థాయోత్థాయ కృష్ణస్య చిరస్య పదయోః పతన్, ఆస్తే మహత్త్వం ప్రాగ్దృష్టం స్మృత్వా స్మృత్వా పునఃపునః. ౬౩. శనైరథోత్థాయ విమృజ్య లోచనే

హరేత్యాహ—ఇతీతి. ఇరా సరస్వతీ తస్యా ఈశే బ్రహ్మణి. కిమిదమితి ముహ్యతి సతి. పశ్చాత్తద్ద్రష్టుమప్యనీశే సతి. పరమః అజః శ్రీకృష్ణః. సపది. అజాయవనికాం మాయారూపాం తిరస్కరణీం యయాద్భుతం. దర్శితం తాం చచ్ఛాద తిరోధత్త. అపసారితవానిత్యర్థః. అథవా. అయం లోకాభిమానీ మమైశ్వర్యం. ద్రష్టుమయోగ్య ఇతి తస్యోపరి మాయాం ప్రసారితవానిత్యర్థః. క్వముహ్యతి సతి. అతర్క్యే తర్కాగోచరే. నిజః అసాధారణో మహిమా యస్య తస్మిన్. ఇతి మోహహేతురుక్తః. దర్శనాయోగ్యత్వాయ త్రీణి విశేషణాని. స్వప్రమితిః స్వప్రకాశం చ. యత్కం సుఖం చ యస్మిన్. అతఏవ. అజాతః ప్రకృతేః పరత్ర పరస్మిన్. అతఏవ అతన్నిరసనముఖేన బృంహకైః శ్రుతిశిరోభిః. మితిః జ్ఞానం యస్మిన్ తస్మిన్ స్వరూపే. ౫౭. తతఇతి. అర్వాగ్బహిః ప్రతిలబ్ధాన్యక్షీణి యేన సః. పరేతవత్ మృతో యథా. కథంచిత్ పునరుత్తిష్ఠతి తథా దృష్టీః నేత్రాణి. ౫౮. సపదీతి. జనానామాజీవ్యైరుపజీవ్యైః ద్రుమైరాకీర్ణం. సమాప్రియం సమ్యక్ ఆసమంతాత్ ప్రియాణి యస్మిన్ తత్. ౫౯. తదాహ—యత్రేతి. నైసర్గికదుర్వైరాః స్వాభావికాప్రతికార్యవైరవంతోఽపి నరాః. సింహాదయశ్చ మిత్రాణీవ యత్ర సహైవాసన్. అజితస్య శ్రీకృష్ణస్య ఆవాసేన. ద్రుతాః పలాయితాః రుట్తర్షాదయః క్రోధలోభాదయో యస్మాత్తత్తథాభూతం. అత్ర తరుషేతి వర్ణవిశ్లేషః ఛందోనురోధేన. బృందావనమపశ్యదితి. ౬౦. తత్రేతి. తత్ర చ పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా పురా పూర్వవదేవ. బ్రహ్మా ఆచష్ట అపశ్యత్ కథంభూతం పశుపవంశశిశుత్వనాట్యముద్వహత్. నాట్యమిత్యత్ర హేతుః అద్వయమిత్యాది. అద్వయం చ వత్సాన్ విచిన్వత్. ఏకం చ సఖీన్. అగాధబోధం చ విచిన్వత్. అనంతం చ పరితో విచిన్వత్. పరం చ శిశుత్వముద్వహత్. బ్రహ్మ చ సుపాణికబళమితి నాట్యమేవోద్వహదిత్యర్థః. ౬౧. దృష్ట్వేతి. నిజధోరణతః స్వవాహనాత్. త్వరేణ వేగేన అవతీర్య. దండవన్నత్వా. చతుర్ణాం మకుటానాం. అగ్రైరంఘ్రియుగ్మం స్పృష్ట్వా. ముదశ్రుసలిలైరానందాశ్రురూపైః సుజలైరభిషేకమకరోదితి. ౬౨. ఉత్థాయేతి. చిరస్య

ముకుందముద్వీక్ష్య వినమ్రకంధరః, కృతాంజలిః ప్రశ్రయవాన్ సమాహితస్సవేపథుర్గద్గదయైడతేరయా. ౬౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రయోదశోఽధ్యాయః.

॥ వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః. ॥

బ్రహ్మోవాచః— నౌమీడ్య తేఽభ్రవపుషే తటిదంబరాయ గుంజావతంస పరిపింఛలసన్ముఖాయ, వన్యస్రజే కబళవేత్రవిషాణవేణులక్ష్మశ్రియే మృదుపదే పశుపాంగజాయ. ౧. అస్యాపి దేవవపుషో మదనుగ్రహస్య స్వేచ్ఛామయస్య న తు భూతమయస్య కోఽపి, నేశే మహిత్వవసితుం మనసాంతరేణ సాక్షాత్తవైవ కిము తాత్మసుఖానుభూతేః. ౨. జ్ఞానే ప్రయాసముదపాస్య నమంత ఏవ జీవంతి సన్ముఖ

చిరం. పాదయోః పతన్నాస్తే. ౬౩. శనైరితి. సవేపథుః సకంపః. అతఏవ. గద్గదయా అనుకరణమేతత్. ఇరయా వాచా ఐడత అస్తౌత్. ౬౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుర్దశేఽద్భుతం దృష్ట్వా పూర్వాగంతుకనిశ్చయమ్, అనీశః కర్తుమస్తౌషీత్కృష్ణం బ్రహ్మాతి మోహితః". స్వకృతాపరాధేన. భియా సకంపయా. భగవన్మహిమానమనవగాహమానో యథా దృష్టస్వరూపమేవ కీర్తయన్నాహ—నౌమీతి. హే ఈడ్య స్తుత్య, తే తుభ్యం నౌమి నమ ఇత్యర్థః. యద్వా. ద్వితీయార్థే చతుర్థీ. అథవా, నౌమీత్యుక్త్వా ప్రస్తుతస్య భగవతః కర్మత్వే జ్ఞాతే. ప్రయోజనాపేక్షాయామేవంభూతః భగవానేవ ప్రయోజనమితి తాదర్థ్యే చతుర్థీ. యద్వా. తుభ్యం ప్రసాదయితుం త్వామేవ నౌమీత్యర్థః. అభ్రవద్వపుర్యస్య తస్మై తటిద్వదంబరే యస్య తస్మై తటిద్వదంబరే యస్య తస్మై. గుంజాభిరవతంసౌ కర్ణభూషణే పరితః పింఛం బర్హాపీడం చ. తైర్లసన్ముఖం యస్య తస్మై. వన్యాః స్రజో యస్య తస్మై. కళాదిభిః. లక్ష్మభిః శ్రీః శోభా యస్య తస్మై. పశుపస్యాంగజాయ. యద్వా. పశూనింద్రియాణి. పాంతి రక్షంతీతి పశుపాః దేవాః, తఏవాంగజాః. యస్య తస్మై. ౧. నను నౌమీతి ప్రతిజ్ఞాయ. కిం స్వరూపానువాదమాత్రం క్రియతే. అత ఆహ—అస్యాపీతి. హేదేవ అస్యాఽపి సులభత్వేన ప్రకాశితస్యాపి తవ వపుషః అవతారస్య. మహి మహిమానం. అవసితుం జ్ఞాతుం. కోఽపి కః బ్రహ్మాపి. నేశే న శక్నోమి. యద్వా కశ్చిదపి నేశే న సమర్థ ఆసీత్. సులభత్వాయ విశేషణద్వయం. మదనుగ్రహస్య మమానుగ్రహో యస్మాత్. తన్మదనుగ్రహం తస్య కించ. స్వేచ్ఛామయస్య. స్వీయానాం యథా యథా ఇచ్ఛా తథా తథా భవతః. తర్హి కిమితి జ్ఞాతుం న శక్యతే అత ఆహ—న తు భూతమయస్య అచింత్యశుద్ధసత్వాత్మకస్య. యథాస్యాప్యేవం తథా. కథం పునః సాక్షాత్తవ కేవలస్యాత్మసుఖానుభూతేః. తావకస్వసుఖానుభవమాత్రస్యానవతారిణో గుణాతీతస్య మహిమానం అంతరేణ. నిరుద్ధేనాపి మనసా కో వా జ్ఞాతుం సమర్థో భవేత్. అథవా న తు. భూతమయస్య. అపి తు విరాడ్రూపస్య తవ. త్వన్నియామ్యస్యాపి వపుషః. మహి అవసితుం. కోఽపి నేశే. తదా సాక్షాత్తవైవాసాధారణస్య నియామ్యనియంతృభేదరహితస్య. ఉక్తలక్షణస్య అస్య. మహి మహిమానం. అవసితుం కోఽపి నేశ ఇతి కిం వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౨. తర్హి అజ్ఞా

రితాం భవదీయవార్తాం, స్థానే స్థితాశ్శ్రుతిగతాం తనువాఙ్మనోభిర్యే ప్రాయశోఽజిత జితోఽప్యసి తైస్త్రిలోక్యామ్. ౩. శ్రేయస్సృతిం భక్తిముదస్య తే విభో క్లిశ్యంతి యే కేవలబోధలబ్ధయే, తేషామసౌ క్లేశల ఏవ శిష్యతే నాన్యద్యథా స్థూలతుషావఘాతినామ్. ౪. పురేహ భూమన్ బహవోఽపి యోగినస్త్వదర్పితేహా నిజకర్మలబ్ధయా, విబుధ్య భక్త్యైవ కథోపనీతయా ప్రపేదిరే భోఽచ్యుత తే గతిం పరామ్. ౫. తథాపి భూమన్ మహిమా గుణస్య తే విబోద్ధుమర్హత్యమలాంతరాత్మభిః, అవిక్రి

కథం సంసారం తరేయురత ఆహ—జ్ఞాన ఇతి. ఉదపాస్య ఈషదప్యకృత్వా సద్భిర్ముఖరితాం సత్త్వ ఏవ నిత్యం ప్రకటితాం భవదీయాం వార్తాం స్వస్వస్థాన ఏవ స్థితాస్సంతః సన్నిధిమాత్రేణ స్వత ఏవ శ్రుతిం గతాం శ్రవణం ప్రాప్తాం. తనువాఙ్మనోభిః, నమంతః సత్కుర్వంతః. యే జీవంతి కేవలం. యద్యపి నాన్యత్ కుర్వంతి. తైః ప్రాయశః త్రిలోక్యామన్యైరజితోఽపి హే అజిత త్వం జితః ప్రాప్తోఽసీతి. కిం జ్ఞానశ్రమేణేత్యర్థః. ౩. భక్తిం వినా జ్ఞానం తు నైవ సిద్ధ్యేదిత్యాహ—శ్రేయ ఇతి. శ్రేయసామభ్యుదయాపవర్గలక్షణానాం. సృతిః శ్రవణం యస్యాః సరస ఇవ నిర్ఝరాణాం తే తవ. భక్తిం ఉదస్య త్యక్త్వా. శ్రేయసాం మార్గభూతామితి వా. తేషాం క్లేశలః క్లేశ ఏవ శిష్యతే. నాన్యత్. అయం భావః. యథా అల్పం ప్రమాణం ధాన్యం పరిత్యజ్య. అంతః కణ విహీనాన్ స్థూలాన్. ధాన్యాభాసాన్ తుషానేవావఘ్నంతి. తేషాం న కించిత్ ఫలం. ఏవం భక్తిం తుచ్ఛీకృత్య. యే కేవలబోధాయ. ప్రయతంతే తేషామపీతి. ౪. భక్త్యైవ జ్ఞానం. నాన్యథేత్యత్ర సదాచారం ప్రమాణయతి—పురేతి. హే భూమన్. ఇహ లోకే పూర్వం యోగినోఽపి సంతః యోగైర్జ్ఞానమప్రాప్య పశ్చాత్త్వదర్పితేహాః త్వయ్యర్పితా లౌకిక్యపి. ఈహా చేష్టా యైస్తే నిజకర్మలబ్ధయా త్వదర్పితైః నిజైః కర్మభిః లబ్ధయా యద్వా. త్వయ్యర్పితా. ఈహా చ. నిజాని కర్మాణి చ. తైర్లబ్ధయేత్యేకం పదం. కథోపనీతయా కథయా త్వత్సమీపం ప్రాపితయా. భక్త్యైవ విబుధ్య ఆత్మానం జ్ఞాత్వా అంజః సుఖేనైవ. తే పరాం గతిం ప్రాప్తాః ఏవం తావత్సగుణనిర్గుణయోరపి జ్ఞానం దుర్ఘటమపి త్వత్కథాశ్రవణాదినైవ. త్వత్ప్రాప్తిః. నాన్యథేత్యుక్తం. భవతి. ౫. యద్యప్యుభయోరపి విశేషేణ దుర్జ్ఞేయత్వముక్తం. తథాపి గుణాతీతస్య జ్ఞానం కథంచిద్భవేత్. న తు సగుణస్య తవ అచింత్యానంతగుణత్వాదితి స్తౌతి.—శ్లోకద్వయేన. తథాపీతి. హేభూమన్ అపరిచ్ఛిన్న

భక్తేర్భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వే. వృద్ధాచారం ప్రమాణయతి—పురేతి. హే భూమన్. ఇహ లోకే. త్వదర్పితేహాః త్వత్సమర్పితస్య వ్యాపారాః యోగినః నిజకర్మలబ్ధయా త్వదర్పితనిజకర్మానుగృహీతయా. త్వదర్పితేహా నిజకర్మలబ్ధయేత్యేకం పదం తదేహాశబ్దేన జ్ఞానం వివక్షితం. త్వదర్పితం తు త్వద్విషయకకర్మణాం ఫలాంతరబుద్ధిత్యాగేన సమర్పణం తథా. కర్మజ్ఞానానుగృహీతయేత్యర్థః. కథయా గమనప్రతిపాదితతద్ధ్యేయవస్తుస్వరూపగుణాదివర్ణనయోపనీతయా ప్రత్యక్షసమానాకారతాం ప్రాపితయా భక్త్యైవ విబుధ్య. సమ్యక్పురుషం జ్ఞానే గోచరీకృత్య-అంజః అద్ధా పరాం తే గతిం ప్రపేదిర ఇతి. ౫. అథైవం భక్త్యా ప్రపత్త్యా వా. సమాశ్రితానాం రక్షణే ఉపయుక్తానాం భగవద్గుణానామనైశ్వర్యదురవబోధమహిమత్వమసంఖ్యాతత్వం చ ద్వాభ్యాం వదన్. పరస్పరరూపా

యాత్స్వానుభవాదరూపతో హ్యనన్యబోధ్యాత్మతయా న చాన్యథా. ౬. గుణాత్మనస్తేఽపి గుణాన్ విమాతుం హితావతీర్ణస్య క ఈశిరేఽస్య, కాలేనయైర్వావిమితాః

అగుణస్య తే మహిమా. అమలైరంతరాత్మభిః ప్రత్యాహృతేంద్రియైః విబోద్ధుం బోధే గోచరీభవితుం అర్హతి యోగ్యో భవతి. అథవా విబోద్ధుం జ్ఞాతుమర్హతి శక్యత ఇత్యర్థః. యద్వా. మహిమేతి మహిమానం కశ్చిద్బోద్ధుమర్హతీత్యర్థః. కథం స్వానుభవాత్ ఆత్మాకారాంతఃకరణవృత్తిసాక్షాత్కారాత్. నన్వంతఃకరణమపి సవికారమేవ విషయీకరోతి. కథమాత్మాకారతా తస్యేత్యత ఆహ—అవిక్రియాదితి. విక్రియా విశేషాకారః తద్రహితాత్. విశేషపరిత్యాగ ఏవాత్మాకారతేత్యర్థః. నన్వంతఃకరణసాక్షాత్కారవిషయత్వేనానాత్మత్వప్రసంగస్స్యాదత ఆహ—అరూపత ఇతి. రూపం విషయః అవిషయాత్. వృత్తివిషయత్వమేవాత్మనః. న ఫలవిషయత్వం. అతో నాయం దోష ఇతి భావః. కథం తర్హి స్ఫూర్తిః అనన్యబోధ్యాత్మతయా స్వప్రకాశత్వేనైవ న త్వన్యథా. ఇదం తదితి విషయత్వేనేత్యర్థః. అథవా. మా. సర్వంతోఽంతరంగా లక్ష్మీరపి యథా యాదృగ్వస్తు తథా తేన రూపేణా విబోద్ధుం. కిమర్హతి నార్హత్యేవేత్యర్థః. కథం తర్హ్యర్హతి? తదాహ—స్వానుభవాదిత్యాదినా. ఉక్తార్థమేవైతత్. ౬. గుణాత్మన ఇతి. గుణాత్మనః గుణానామాత్మనః గుణాధిష్ఠాతుః. తే తవ పునః. గుణాన్ విమాతుం ఏతావంత ఇతి గణయితుమపి. క ఈశిరే సమర్థా బభూవుః. దూరతస్తద్విశేషవార్తా. కథంభూ

దపి విభవావతారస్యైవ సౌలభ్యాదికల్యాణగుణపూర్తిమనుసంధత్తే—తథేతి. హే భూమన్. అవిక్రియాత్సంకోచాదివికారరాహిత్యాత్ అరూపతః విభుత్వేన పరిచ్ఛేద్యరూపరహితత్వాత్. స్వానుభవాత్. శ్రు. "స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ. యో వేత్తి యుగపత్సర్వం ప్రత్యక్షేణ సదా స్వతః" ఇత్యాదిప్రమాణసిద్ధాత్స్వత ఏవ ధర్మభూతజ్ఞానాదిత్యర్థః. అన్యథా. ప్రకారాంతరేణ. మాలక్ష్మీరపి అమలాంతరాత్మభిః నిత్యశుద్ధస్వరూపైస్సనకాదిభిస్సహేత్యర్థః. తే తవ. గుణస్యైకస్యైవానందాదేరిత్యర్థః. మహి మహత్వం. బోద్ధుం నార్హతి. కుతః? తస్యానన్యబోధ్యాత్మతయా. భగవజ్జ్ఞానవ్యతిరేకేణాన్యైర్బోద్ధుమశక్యస్వభావతయా హేతునేత్యర్థః. తథాపీత్యత్ర అపిశబ్దేనాన్వయం కృత్వా. మాపి తథా విబోద్ధుం నార్హతీతి యోజనా. యథా భగవాన్ స్వజ్ఞానేన స్వగుణమహత్త్వం వేత్తి తథా లక్ష్మీరపి. సనకాదయోఽపి. స్వస్వజ్ఞానేన విబోద్ధుం నార్హంతీత్యర్థః. యద్వా. తే. గుణస్యాపీత్యర్థః. మహిమాఽమలాంతరాత్మభిః ప్రత్యాహృతేంద్రియైర్మహాత్మభిః అన్యథా యోగచక్షురాదిప్రకారాంతరేణ. తథా విబోద్ధుం. బోధే గోచరీభవితుం. నార్హతి. హి యస్మాత్సమహిమేతి శేషః. స్వానుభవాత్స్వస్య తవ ధర్మభూతజ్ఞానాదేవ విబోద్ధుమర్హతి జ్ఞాతుమర్హతీతి. శక్యత ఇత్యర్థః. యద్వా అగుణస్య హేయగుణరహితస్య తవేత్యర్థః. మహిమాఽవిక్రియత్వాదివిశేషితాత్స్వానుభవాదపి. అన్యథా చ స్వయంప్రకాశకత్వశక్త్యా చేత్యర్థః. అమలాంతరాత్మభిర్నిత్యముక్తైస్సహ తే త్వయాపి తదా విబోద్ధుం. త్వన్మహిమ్నా యాదృశత్వం తత్తథా జ్ఞాతుం న శక్యత ఇతి యోజనా. ద్వయేఽప్యనన్యబోధ్యాత్మత్వమేవ హేతుః. శ్రు. "సోఽంగ వేద యది వా న వేదే"తి హి శ్రూయతే. అత్ర యోజనాయాం. ధ్యేయస్య భగవతో హేయప్రత్యనీకత్వమస్మిన్కల్యాణగుణైకతానత్వం ఉత్తరశ్లోకే చేత్యుభయలింగత్వముక్తం. తథాపీతి పదం. పూర్వశ్లోకార్థసంగతిఘటకం వా స్యాత్తథాప్యుక్తరీత్యా తవ భక్త్యాదిసులభత్వేఽపి. ౬. అథ తత్సమాశ్రితస్య యావచ్ఛరీరము

స్సుకల్పైర్భూపాంసవః ఖే మిహికాద్యుభాసః. ౭. తత్తేఽనుకంపాం సుసమీక్షమాణో భుంజాన ఏవాత్మకృతం విపాకమ్, హృద్వాగ్వపుర్భిర్విదధన్నమస్తే జీవేత యో ముక్తిపదే స దాయభాక్. ౮. పశ్యేశ మేవార్యమనంత ఆద్యే పరాత్మని త్వయ్యపి మాయిమాయిని, మాయాం వితత్యేక్షితుమాత్మవైభవం హ్యహం కియానైచ్ఛమివార్చిరగ్నౌ. ౯. అతః క్షమస్వాచ్యుత మే రజోభువో హ్యజానతస్త్వత్పృథగీశ

తస్య తవ అస్య విశ్వస్య హితాయ పాలనాయ. బహుగుణావిష్కారేణావతీర్ణస్య. నను కాలేన నిపుణైః కిం కర్తుమశక్యమత ఆహ—కాలేనేతి. వా శబ్దో వితర్కే. సుకల్పైరతినిపుణైః. బహుజన్మనా కాలేన భూపరమాణవో విమితా విశేషేణ గణితా భవేయుః. తథా ఖే. మిహికాద్యుభాసః మిహికా హిమ కణా అపి. తథా ద్యుభాసః దివి నక్షత్రాదికిరణపరమాణవోఽపి. ౭. తస్మాద్భక్తిరేవ సంగచ్ఛత ఇత్యాహ—తదితి. తే తవ. అనుకంపాం సుసమీక్షమాణః కదా కృపా భవిష్యతీతి తాం బహుమన్యమానః. స్వార్జితం చ కర్మఫలమనాసక్తస్సన్ భుంజాన ఏవ నాతీవ తప ఆదినా క్లిశ్యన్నేవ యో జీవేత్ సముక్తేర్దాయభాగ్భవతి భక్తస్య జీవనవ్యతిరేకేణ దాయప్రాప్తౌ విముక్తౌ నాన్యదుపయుజ్యత ఇతి భావః. ౮. తదేవం స్తుత్వా భగవంతం క్షమాపయితుం స్వాపరాధం నివేదయతి—పశ్యేతి. హే ఈశ. మే అనార్యం దౌర్జన్యం. పశ్య. యదహం అనంతే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితే ఆద్యే సర్వప్రపంచోపాదానభూతే. మాయినాపి మాయిని విమోహకే త్వయ్యపి స్వమాయాం వితత్య ప్రసార్య ఆత్మైశ్వర్యమీక్షితుం ఐచ్ఛం అభిలషితవాన్. అహో ఏవం కర్తుం త్వయి. అహం కియాన్. న కించిత్. యథాగ్నేరుద్భూతా జ్వాలా అగ్నౌ న కించిత్తద్వదితి. ౯. అత ఇతి. రజోభువః రజసో జాతస్య. అతః అజానతః. అత ఏవ అజావలేపాంధతమోంధచక్షుషః అజో జగత్కర్తా అహమితి మదేన. గాఢతమోరూపేణాంధీభూతనేత్రస్య. అతస్త్వత్తః. పృథగీశమానినః అన్యత్ర ప్రభుత్వేన వర్తమానోఽపి మయి

చితవృత్తిం. తదనంతరం ఫలం చాహ—తదితి. తత్తస్మాత్సర్వప్రకారసమధికత్వాదిత్యర్థః. తేఽనుకంపాం సుసమీక్షమాణః భక్తిప్రపత్త్యోరుభయోరపి. తత్పృథమోపాయత్వాత్కదా వా. మయి భగవత్కృపా భవిష్యతీత్యాకాంక్షన్ విశేషేణ పాకో యస్య. తద్విపాకం. ఫలోన్ముఖమాత్మకృతం స్వకృతం. పుణ్యాపాపస్వరూపం కర్మ. భుంజాన ఏవ ఫలభోగేన నాశయన్నిత్యర్థః. హృద్వాగ్వపుర్భిః కరణత్రయేణ. తే తుభ్యం నమో విదధత్ యో జీవేత. స ముక్తిపదే దాయభాగంశభాగ్భవతి. ౮. ఏవం దేవమభిష్టూయ. తం. క్షమాపయితుం. స్వాపరాధం. తావన్నివేదయతి—పశ్యేతి. హే ఈశ. మే అనార్యం దౌర్జన్యం. పశ్య మాయినామపి మాయిని. ఆశ్చర్యశక్తిమతామపి వ్యామోహకాశ్చర్యశక్త్యతిశయవతి. అనంతే అపరిచ్ఛేద్యే ఆద్యే ప్రధానకారణే పరాత్మని పరమాత్మని. త్వయ్యపి.మాయాం వితత్య ప్రసార్యాహమాత్మవైభవం. తన్మహిమానమీక్షితుం. యదైచ్ఛమేతదేవ మే. అనార్యమిత్యర్థః. ఏతదేవ స్వవైచ్యానుసంధానేన ద్రఢయతి—అగ్నావర్చిస్తదుత్థితా జ్వాలేవాహం. త్వయి కియాన్ అతితుచ్ఛమిత్యర్థః. ౯. ఆశ్రితసంరక్షణవ్రతాన్నచ్యుతేత్యచ్యుతః రజోభువః రజోగుణాశ్రయస్య. రజసో జాతస్యేతి వా. అజానతస్త్వన్మహిమానభిజ్ఞస్య అజః జగత్కర్తాహమితి యోఽవలేపో గర్వః. స ఏవాంధతమోఽంధకారః తేనాంధచక్షుషః. అజా త్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిః. తస్యాః. అవలేపస్సమాక్రమణం. తేనాంధతమో జ్ఞానాంధకారః. తేనాంధచక్షుష ఇతి. త్వత్తః

మానినః,అజావలేపాఽన్ధతమోఽన్ధచక్షుష ఏష్యోఽనుకమ్ప్యో మయి నాథవానితి. ౧౦. క్వాహం తమో మహదహం ఖచరాగ్నివార్భూసంవేష్టితాండఘటసప్తవితస్తికాయః, క్వేదృగ్విధావిగణితాండపరాణుచర్యావాతాధ్వరోమవివరస్య చ తే మహిత్వమ్. ౧౧. ఉత్క్షేపణం గర్భగతస్య పాదయోః కిం కల్పతే మాతురధోక్షజాగసే, కిమస్తి నాస్తి వ్యపదేశభూషితం తవాస్తి కుక్షేః కియదప్యదంతః ౧౨ జగత్త్రయాంతోదధిసంప్లవోదే నారాయణస్యోదరనాభినాళాత్, వినిర్గతోఽజస్త్వితి వాఙ్న వై మృషా కిం త్వీశ్వర త్వం న వినిర్గతోఽస్మి. ౧౩ నారాయణస్త్వం న హి సర్వదే

నాథే సతి సాథవాన్మద్భృత్య ఏవ. అతఏవానుకంప్య ఇతి మత్వా. క్షమస్వేత్యర్థః. ౧౦. బ్రహ్మాండవిగ్రహస్త్వమపీశ్వర ఏవేతి చేత్తత్రాహ—క్వాహమితి. తమః ప్రకృతిః మహాత్. అహం అహంకారః ఖం ఆకాశం చరో వాయుః అగ్నిః తేజః వాః జలం భూశ్చ ప్రకృత్యాదిపృథివ్యంతైరేతైః. సంవేష్టితో యోఽండఘటః, స ఏవ తస్మిన్. స్వమానేన సప్తవితస్తిః కాయో యస్య సోఽహం. క్వక్వ చ. తే మహిత్వం కథంభూతస్య. ఈదృగ్విధాని యాన్యవిగణితాన్యండాని. తఏవ పరమాణవః తేషాం చర్యాపరిభ్రమణం. తదర్థం. వాతాధ్వనో గవాక్షా ఇవ. రోమవివరాణి యస్య తస్య తవ. అతః అతితుచ్ఛత్వాత్త్వయానుకంప్యోఽహమితి. ౧౧. ఉత్క్షేపణమితి. అపి చ. గర్భగతస్య శిశోః పాదయోరుత్క్షేపణం మాతుః కిమపరాధాయ భవతి. లోకే అస్తినాస్తివ్యపదేశాభ్యాం భావాభావశబ్దాభ్యాం. స్థూలసూక్ష్మకార్యకారణశబ్దైర్వా. భూషితమభిహితం ఏతేషాం శబ్దానాం భువి విషయే. ఉషితం స్థితమితి వా సర్వం వస్త్విత్యర్థః. హే అధోక్షజ తవ కుక్షేః అనంతః బహిః కియదపి కించిన్మాత్రమపి కిమస్తి న కించిదస్తీత్యర్థః. అతః సర్వస్య త్వత్కుక్షిగతత్వేన మమాపి తథాత్వాత్. మాతృవత్ మదపరాధః సోఢవ్య ఇతి భావః. ౧౨. కించ విశేషతోఽపి త్వత్తో మమ జన్మ ప్రసిద్ధమిత్యాహ-జగదితి. జగత్త్రయస్యాంతే ప్రళయే య ఉదధీనాం సంప్లవః సంశ్లేషః తస్మిన్నుదే ఉదకే. నారాయణస్యోదరే యా నాభిః తస్యా నాళాత్ అజో వినిర్గత ఇతి యా జనవాక్. సా తావన్మృషా న భవతి వై నిశ్చితం. తథా అపి తు హే ఈశ్వర. త్వత్తః అహం కిం న వినిర్గతః నోత్పన్నోఽస్మి? అపి తు త్వత్త ఏవోత్పన్న ఇత్యర్థః. ౧౩. తర్హి నారాయణపుత్రస్య మమ కిమాయాతం తత్రాహ—నారాయణ ఇతి. నహీతి కాక్వా త్వమేవ నారాయణ ఇత్యాపాదయతి—కుతోఽహం నారాయణ ఇతి చేదత ఆహ.—సర్వదేహినామాత్మాసి. ఏవమపి కిం నారాయణో న భవసి. నారం జీవసమూహః. అయనమాశ్రయో యస్య స తథేతి. త్వమేవ సర్వదేహినామాత్మత్వాన్నారాయణ ఇతి భావః. హే అధీశ త్వం నారాయణో నహీతిపునః కాకుః. అధీశః ప్రవర్తకః. తతశ్చ నారస్యాయనం ప్రవృత్తిర్యస్మాత్ స తథేతి. పునస్త్వమేవాసావితి. కించ. త్వమఖిలలోకసాక్షీ అఖిలలోకం సాక్షాత్పశ్యసి. అతో నారమయసే జానాసీతి. త్వమేవ నారాయణ ఇత్యర్థః. నన్వేవం నారాయణపదవ్యుత్పత్తౌ భవేదేవం. తత్త్వన్యథా ప్రసిద్ధ

పృథగీశమానినః. పృథక్కర్తాహమిత్యభిమానవతః. మయి ఆగః దౌర్జన్యజన్యమాగ ఇత్యర్థః. న కేవలమాగ ఏవ క్షంతవ్యం. తవ దయనీయోఽహమపీత్యాహ—మయి విషయే. ఏష జనః స్వయమిత్యర్థః. నాథవాన్పరతంత్ర ఇతి. బుద్ధ్యానుకంప్య ఇతి. ౯.

హినామాత్మాస్యధీశోఽఖిలలోకసాక్షీ, నారాయణోఽంగం నరభూజలాయనాత్తచ్చాపి సత్యం న తవైవ మాయయా. ౧౪. తచ్చేజ్జలస్థం తవ సజ్జగద్వపుః కిం మే న దృష్టం భగవంస్తదైవ, కిం వా సుదృష్టం హృది మే తదైవ కిం నో సపద్యేవ పునర్వ్యదర్శి. ౧౫. అత్రైవ మాయాధమనావతారే హ్యస్య ప్రపంచస్య బహిః స్ఫుటస్య, కృత్స్నస్య చాంతర్జఠరే జనన్యా మాయాత్వమేవ ప్రకటీకృతం తే. ౧౬. యస్య కుక్షావిదం సర్వం సాత్మం భాతి యథా తథా, తత్త్వయ్యపీహ తత్సర్వం కిమిదం మాయయా వినా. ౧౭. అద్యైవ త్వదృతేఽస్య కిం మమ న తే మాయాత్వమాదర్శితం హ్యేకోఽసి ప్రథమం తతో వ్రజసుహృద్వత్సాస్సమస్తా అపి, తావంతోఽపి చతుర్భుజాస్తదఖిలైస్సాకం మయోపాసితాస్తావంత్యేవ జగంత్యభూస్తతమిదం

మిథ్యాశంక్యాహ.—నారాయణోఽంగమితి. నరాదుద్భూతా యే అర్థాః. చతుర్వింశతితత్త్వాని. తథా నరాజ్జాతం యజ్జలం. తదయనాద్యో నారాయణః ప్రసిద్ధః. సోఽపి తవైవాంగం మూర్తిః. తథా చ స్మర్యతే. శ్లో. "నరాజ్జాతాని తత్త్వాని నారాణీతి విదుర్బుధాః, తస్య తాన్యయనం ప్రోక్తం తేన నారాయణః స్మృతః" ఇతి. తథా చ మనుః. శ్లో. "ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః, తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః" ఇతి. నను మన్మూర్తేరపరిచ్ఛిన్నాయాః. కథం జలాశ్రయత్వం. కింతు. తవైవ మాయయా కల్పితం అపరిచ్ఛిన్నత్వాదితి భావః. అత ఆహ. తచ్చాపి సత్యం నేతి. ౧౪. అపరిచ్ఛేదమేవోపపాదయతి—తచ్చేదితి. జగదాశ్రయభూతం. తవత ద్వపుః. జలస్థమిత్యేవ యది. సత్ సత్యం స్యాత్. తర్హి తదైవ. కమలనాళమార్గేణాంతః ప్రవిశ్య. సంవత్సరశతం విచిన్వతాపి మయా. హే భగవన్ అచింత్యైశ్వర్య. తత్ర కిమితి నదృష్టం తత అగత్య స్వస్థానే స్థిత్వా. సంవత్సరశతం తపసి తప్తే సతి. తదైవ మే మయా హృది కిం వా సుదృష్టం. హృద్యపి సపది కిమితి నో వ్యదర్శి న దృష్టం. అతస్తన్మూర్తేః దేశవిశేషపరిచ్ఛేదః సత్యో న భవతీత్యర్థః. ౧౫. అత్ర కేషుచిద్వ్యాఖ్యాగ్రంథేష్వేవం వ్యాఖ్యాతం. నను న చ బాహ్యదృష్టం. సద్వపుః. కింతు. అంతఃకరణదృశ్యం. తదా హృద్యపి కిమితి. నో వ్యదర్శి న దృష్టం తదైవ తపఃకరణానంతరం సపద్యేవ చ సుదృష్టం. అతో మాయైవ. అతస్త్వన్మూర్తేః దేశవిశేషపరిచ్ఛేదః సత్యో న భవతీత్యర్థః. ౧౫. అపి చ. యది జలాదిప్రపంచః సత్యస్స్యాత్. తర్హి తేన తవ పరిచ్ఛేదో భవేత్. స తు మాయావిలసిత ఇతి త్వయైవ దర్శిత ఇత్యాహ—శ్లోకత్రయేణ. అత్రేతి. హే మాయాధమన మాయోపశమన. అత్రైవావతారే. అస్య ప్రపంచస్య బహిః స్ఫుటస్యాపి ఆత్మనో జఠరమధ్యే. జనన్యాః ప్రదర్శనేన. ౧౬. నను బహిః సత ఏవ. అంతర్జఠరే ప్రతిబింబోఽస్తు. అతస్సర్వథా మాయావిలసితత్వం మయైవోక్తమితి కుత ఇత్యత ఆహ—యస్యేతి. యస్య తవ కుక్షౌ. సర్వమిదం యథా భాతి. తత్సర్వం. ఇహాపి బహిరపి. తథైవ భాతి. కించ. సాత్మం త్వత్సహితం. తదిదం. త్వయి మాయయా వినా. కథం ఘటేతేతి అయం భావః. త్వయి ప్రతిబింబశ్చేత్తర్హి. బాహ్యద్విలోమతయా ప్రతీయేత న తు తదస్తి తవ చాదర్శస్థానీయస్య. త్వయి ప్రతీతిర్న స్యాత్. అతః సర్వథా మిథ్యాత్వమేవేతి. ౧౭. అపి చ. న కేవలం జనన్యాః మమాపి తథైవ దర్శితమిత్యాహ—అద్యైవేతి. త్వదృతే త్వాం వినా. అస్య విశ్వస్య మాయాత్వం. త్వయా మహ్యమేవ చ. తదప్యద్యైవ కిం న దర్శితం.

బ్రహ్మాద్వయం శిష్యతే. ౧౮. అజానతాం త్వత్పదవీమనాత్మన్యాత్మాత్మనా భాసి వితత్య మాయామ్, సృష్టావివాహం జగతో విధాన ఇవ త్వమేషోఽంత ఇవ త్రిణేత్రః. ౧౯. సురేష్వృషిష్వీశ తథైవ నృష్వపి తిర్యక్షు యాదస్స్వపి తేజనస్య, జన్మాసతాం దుర్మదనిగ్రహాయ ప్రభో విధాతస్సదనుగ్రహాయ చ. ౨౦. కో వేత్తి భూమన్ భగవన్ పరాత్మన్ యోగీశ్వరోతీర్భవతస్త్రిలోక్యాం, క్వ వా కథం వా కతి వా కదేతి విస్తారయన్ క్రీడసి యోగమాయామ్. ౨౧. తస్మాదిదం జగదశేషమసత్స్వరూపం స్వప్నాభమస్తధిషణం పురుదుఃఖదుఃఖమ్, త్వయ్యేవ నిత్యసుఖబోధతనావనంతే మాయాత ఉద్యదపి యత్సదివావిభాతి. ౨౨. ఏకస్త్వమాత్మా పురుషః

కింతు దర్శితమేవ. తథాహి ఏకోఽసీత్యాది. తతో మయా సహ అఖిలైస్తత్త్వాదిభిరుపాసితాః. తావంతశ్చతుర్భుజా అసి. జగంతి బ్రహ్మాండానీతి ప్రాగనుక్తమపి దృష్టమితి జ్ఞాతవ్యం. ౧౮. నను బ్రహ్మన్ తవ మయా దర్శితం శుద్ధమేవ చైతన్యం. కథం ప్రపంచవన్మాయేత్యుచ్యతే. సత్యం. కింతు. అద్వితీయే త్వయి. నానాత్వం గుణావతారమత్స్యాద్యవతారేష్వివ. కార్యవశేన స్వతంత్రమాయానిబంధనమిత్యాహ—శ్లోకద్వయేన. అజానతామితి. త్వత్పదవీం తవ స్వరూపం అజానతాం అనాత్మని ప్రకృతౌ స్థితః. ఆత్మైవ త్వం ఆత్మనైవ స్వాతంత్ర్యేణ మాయాం వితత్య ఆభాసి. కథం జగతః సృష్టౌ. అహమివ బ్రహ్మేవ విధానే పాలనే. ఏషత్వమివ అంతే ప్రళయే. త్రిణేత్ర ఇవ. ౧౯. నను చ. స్వాతంత్ర్యే కథం కుత్సితేషు మత్స్యాదిషు జన్మ. కథం వామనాద్యవతారే యాచ్ఞాదికార్పణ్యం. కథం వాస్మిన్నేవ కదాచిద్భయపలాయనాదీత్యత ఆహ—శ్లోకద్వయేన. సురేష్వితి. సురేషు వామనజన్మ ఋషిషు నారదాదిజన్మ. తిర్యక్షు నృసింహాదిజన్మ. యాదస్సు మత్స్యకమఠాదిజన్మ. నృష్వపి రామాదిజన్మ. అసన్నిగ్రహాయ. సత్పాలనాయ చ. ౨౦. క ఇతి. అన్వర్థైః సంబోధనైః దుర్జ్ఞేయత్వమేవాహ.—భూమన్నిత్యాదిభిః. భవతః. ఊతీః లీలాః. త్రిలోక్యాం కో వేత్తి. క్వ వా కథం వా. కదా వా కతి వేతి. అచింత్యం తవ యోగమాయావైభవమితి భావః. ౨౧. నను భవత్త్వవతారాణామచింత్యో మహిమా. ప్రపంచస్య త్వసత్త్వే. కథం సత్త్వప్రతీతిరితీమామాశంకాం సపరికరాముపసంహరన్. పరిహరతి—తస్మాదితి. అస్తధిషణం నిరస్తప్రతిభాసం. త్వయ్యేవ. ఉద్యత్ ఉద్భవత్. అపి యత్ నశ్యత్ సదివేత్యుపలక్షణమేతత్. నిత్యమివ. చేతనమివ చ. అధిష్ఠానభూతస్య తవ గుణైస్తథా తథా భాతీత్యర్థః. ౨౨. త్వమేవ తు సత్య ఇత్యాహ.—ఏక ఇతి—ఏకస్త్వం సత్యః కుతః ఆత్మా దృశ్యమసత్యం దృష్టం. న చాత్మాదృశ్యః. అతః సత్యః. కించ యద్వికారవత్తదసత్యం. న చ త్వయి జన్మాదయో వికారాస్సంతీత్యాహ—ఆద్యః కారణం అతో న జన్మ. ఆద్యత్వే హేతుః. పురాణః పురాతనః. కార్యాత్పూర్వమపి వర్తమాన ఇత్యర్థః. అత్ర హేతుః. పురుష ఇతి. తథా చ శ్రుతిః. శ్రు. "పూర్వమేవాహమిహాస" మితి. తత్పురుషస్య పురుషత్వ" మితి. జన్మాంతరాస్తిత్వలక్షణవికారం వారయతి—నిత్య ఇతి సనాతన ఇత్యర్థః. పూర్ణః. అజస్రసుఖః అక్షరః. అసుత్ర ఇతి పదైశ్చతుర్భిః. క్రమేణ సమృద్ధిపరిణామాక్షయవినాశాన్ వారయతి—పూర్ణత్వే హేతుః. అనంతః అద్వయ ఇతి చ. దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితః. వస్తుపరిచ్ఛేదరహితోఽపి. అమృతత్వోపపాదనాయ చతుర్విధక్రియాఫల

పురాణస్సత్యస్స్వయం జ్యోతిరనంత ఆద్యః, నిత్యోఽక్షరోఽజస్రసుఖో నిరంజనః పూర్ణద్వయో ముక్త ఉపాధితోఽమృతః. ౨౩. ఏవంవిధం త్వాం సకలాత్మనామపి స్వాత్మానమాత్మాత్మతయా విచక్షతే, గుర్వర్కలబ్ధోపనిషత్సుచక్షుషా యే తే తరంతీవ భవామృతాంబుధిమ్ ౨౪. ఆత్మానమేవాత్మతయా విజానతాం తేనైవ జాతం నిఖిలం ప్రపంచితం, జ్ఞానే న భూయోఽపి చ తత్ప్రలీయతే రజ్జ్వామహేర్భోగభవాభవౌ యథా. ౨౫. అజ్ఞానసంజ్ఞౌ భవబంధమోక్షౌ ద్వౌ నామనాన్యౌ స్త ఋతజ్ఞభావాత్, అజస్రచిత్యాత్మని కేవలే పరే విచార్యమాణే తరణావివాహనీ. ౨౬. త్వామాత్మానం పరం మత్వా పరమాత్మానమేవ చ, ఆత్మా పునర్బహిర్మృగ్య

త్వం నివారయతి. స్వయం జ్యోతిః. నిరంజనః. ఉపాధితో ముక్త ఇతి పదత్రయేణ. అయం భావః. తత్రోత్పత్తిరాద్య ఇత్యనేనైవ నిరాకృతా ప్రాప్తిరపి క్రియయా జ్ఞానేన వా భవేత్. క్రియయా ప్రాప్తిరాత్మపదేనైవ నిరాకృతా. జ్ఞానతః ప్రాప్తిం వారయతి. స్వయంజ్యోతిరితి. వికృతిరపి తుషాపాకరణేనావఘాతేన వ్రీహీణామివ ఉపాధ్యపాకరణేన భవేత్. తచ్చాసంగత్వాన్న సంభవతీత్యాహ. ముక్తఉపాధిత ఇతి. సంస్కారోఽపి కిమతిశయాధానేన. మలాపాకరణేన వా. తత్రాతిశయాధానం పూర్ణత్వేనైవ నిరాకృతం. మలాపాకరణం వారయతి.—నిరంజన ఇతి నిర్మల ఇత్యర్థః. ౨౩. తస్మాదేవంభూతజ్ఞానాన్ముచ్యంత ఇత్యాహ—ఏవం విధమితి. త్వాం యే. విచక్షతే సమ్యక్ పశ్యంతి. కథం. ఆత్మాత్మతయా. ఆత్మా ప్రత్యక్. తస్య స్వరూపేణ న చైతత్పుత్రాదిష్వివ గౌణమిత్యాహ.—సకలాత్మనామపి స్వాత్మానం. కేన. గురురేవార్కః. తస్మాల్లబ్ధం. ఉపనిషత్ జ్ఞానం. తదేవ సుచక్షుస్తేన భవ ఏవ అమృతాంబుధిస్తం. తే తరంతీవ. అత్ర చ జ్ఞానేన తరంతీతి. తచ్చ తరంతీవేతి. తచ్చాత్మాత్మతయా జ్ఞానేనేత్యర్థత్రయం ప్రతిజ్ఞాతం క్రమేణోపపాద్యతే. తత్రాత్మానమేవాత్మతయేత్యనేన శ్లోకేన జ్ఞానేన తరంతీత్యుపపాద్యతే. అజ్ఞానసంజ్ఞావిత్యనేన తరంతీవేత్యేతత్. త్వామిత్యాదిశ్లోకద్వయేన తు ఆత్మాత్మతయేత్యేతదుపపాద్యతే. ౨౪. నను జ్ఞానేన కథం భవం తరంతీత్యాశంక్య. తస్యాజ్ఞానమూలకత్వాదిత్యాహ—ఆత్మానమితి. తేనైవాజ్ఞానేనైవ ప్రపంచితం ప్రపంచః. రజ్జ్వామహేర్భోగభవాభవావితి. సర్పశరీరస్యాధ్యాసాపవాదౌ యథేతి. ౨౫. నను జ్ఞానినః తరంత్యేవ. కిమిదముచ్యతే. తరంతీవేతి తత్రాహ—అజ్ఞానసంజ్ఞావితి. అజ్ఞానేన సంజ్ఞా యయోస్తౌ. భవబంధమోక్షౌ. భవేన బంధః. తస్మాన్మోక్షశ్చ తౌ ద్వౌ. నామ ప్రసిద్ధౌ. ఋతజ్ఞభావాత్. ఋతశ్చాసౌ జ్ఞశ్చ తయోర్భావస్తస్మాదన్యౌ స్తః. నను కథం మహానపలాపః క్రియతే. పరమార్థవిచారాదిత్యాహ అజస్రేతి. అఖండానుభవరూపే. పరే. శుద్ధే. ఆత్మని. నాజ్ఞానం న చ బంధః. అతఏవ జ్ఞానం చ మోక్షః. తరణౌ సూర్యే రాత్ర్యహనీ ఇవేతి. ౨౬. నను పరమార్థజ్ఞానాత్. అజ్ఞానకృతో బంధో నివర్తతాం. ఆత్మాత్మతయైవ జ్ఞానాదితి కోఽయమాగ్రహ ఇత్యాశంక్య. యదధ్యాసాదాత్మనః పరరూపా స్ఫూర్తిః తదపవాదేన తత్రైవ ఆత్మస్వరూపే జ్ఞానం యుక్తమితీమమర్థం విస్మయేనాక్రోశన్నివాహ—త్వామితి. త్వామాత్మానం. పరం దేహాదిం మత్వా. ఆత్మని దేహాదిమధ్యస్య. తథా పరం దేహాదిమాత్మానం మత్వా. దేహాదేవాత్మానమధ్యస్య. అత్ర నష్ట ఆత్మా బహిర్మృగ్య ఇతి చిత్రం

అహో అజ్ఞజనాజ్ఞతా. ౨౭. అంతర్భవేఽనంతభవం త్వమేవ హ్యతత్త్యజంతో మృగయంతి సంతః, అసంతమప్యంత్యహిమంతరేణ సంతం గుణం తం కిము యంతి సంతః. ౨౮. అథాపి తే దేవ పదాంబుజద్వయప్రసాదలేశానుగృహీత ఏవ, జానాతి తత్త్వం భగవన్ మహిమ్నో న చాన్య ఏకోఽపి చిరం విచిన్వన్. ౨౯. తదస్తు మే దేవ సభూరిభాగో భవేఽత్ర వాన్యత్ర తు వా తిరశ్చాం, యేనాహమేకోఽపి భవజ్జనానాం భూత్వా నిషేవే తవ పాదపల్లవమ్. ౩౦. అహోఽతిధన్యా వ్రజగోరమణ్యః స్తన్యామృతం పీతమతీవ తే ముదా, యాసాం విభో వత్సతరాత్మజాత్మనా యత్తృప్తయేఽద్యాపి చ నాలమధ్వరాః. ౩౧. అహో భాగ్యమహో భాగ్యం నందగోప

న హి గృహే నష్టం వనే మృగ్యత ఇత్యర్థః. ౨౭. వివేకినస్తు ప్రత్యక్స్వరూప ఏవ పరమాత్మానం విచిన్వంతీత్యాహ—అంతరితి. భవతీతి భవం. చిజ్జడాత్మకం శరీరం. తన్మధ్య ఏవ త్వాం మృగయంతి అతత్ జడం త్యజంతః అపవదంతః. నను సతో జ్ఞానేనాలం. కిమసతోఽపవాదేనేత్యాశంక్య. అసతోఽపవాదం వినా. అధిష్ఠానతత్త్వజ్ఞానం న జాయత ఇతి. సతాం వ్యవహారేణాహ. అసంతమితి. అంతి సమీపే. అసంతమపి. అహిమంతరేణ తన్నిషేధం వినేత్యర్థః. సంతం గుణంతం రజ్జుం. సంతః కిము యంతి జానంతి. అంతి. సంతమపి గుణమితి వా న జానంతీత్యర్థః. తస్మాదాత్మతయైవ జ్ఞానాన్ముక్తిరితి భావః. ౨౮. నన్వేవం జ్ఞానైకసాధ్యే మోక్షే కిమితి. భక్తిరుద్బోధితా. అత ఆహ—అథాపీతి. యద్యపి హస్తప్రాప్యమివ జ్ఞానముక్తం. అథాపి హే దేవ. తవ పదాంబుజద్వయమధ్యే ఏకదేశస్యాపి. యః ప్రసాదలేశోఽపి తేనాపి గృహీత ఏవ భగవతస్తవ మహిమ్నః తత్త్వం జానాతి. హే భగవన్ తే మహిమ్నః తత్త్వమితి వా. ఏకోఽపి అహం బ్రహ్మాపి కశ్చిదపీతి. వా. చిరమపి విచిన్వన్ అతదంశాపవాదేన విచారయన్నపీత్యర్థః. ౨౯. తదితి. తస్మాద్భూరిభాగః మహాద్భాగ్యం. అత్ర భవే బ్రహ్మజన్మని. తిరశ్చామపి మధ్యే యజ్జన్మ తస్మిన్ వా. యేన భాగ్యేన. భవదీయానాం జనానాం. ఏకోఽపి యః కశ్చిదపి భూత్వా నిషేవే అత్యర్థం సేవేయం. ౩౦. దేవాదిజన్మతోఽపి యత్ర కుత్రచిత్త్వద్భక్తిమజ్జన్మైవ శ్రేష్ఠమిత్యౌత్సుక్యేన సప్తభిశ్శ్లోకైరభినందతి—అహో ఇతి. వ్రజగోరమణ్యః వ్రజస్థాః గావో గోప్యశ్చ. తే త్వయా వత్సతరాత్మజాత్మనా వత్సానామాత్మజానాం చ రూపేణ. యస్య తవ తృప్తయే. సర్వేఽపి యజ్ఞాః. అద్యాపి న సమర్థాః తే త్వయా ప్రతిక్షణం తృప్యతా. యాసాం స్తన్యం అమృతరూపం పీతమితి. ౩౧. తత్ర భగవత్సఖానాం మహిమా వక్తుం జ్ఞాతుం న శక్యత ఇత్యాహ—అహో ఇతి. అహో భాగ్యమితి పునరుక్త్యా. ఆదరేణ భాగ్యస్య సర్వథా అపరిచ్ఛిన్నత్వముక్తం. యన్మిత్రం యేషాం మిత్రం. బ్రహ్మ శ్రీకృష్ణస్వరూపం. పరమానందం నిరతిశయసుఖస్వరూపం—తథా చ. ప్రాకృతమిత్రస్య పరస్పరోపకారిత్వాపేక్షయా కదాచిద్విషయవిరోధాత్ మైత్రీభంగశ్చ శ్రీకృష్ణే తు పరమానందే న తథా. కింతు తేషామానంద ఏవేతి భావః. ప్రాకృతమిత్రస్య దేశాంతరగమనేన విశ్లేషదుఃఖమపి భవతి. శ్రీకృష్ణే మిత్రే. న తథేత్యాహ—పూర్ణమితి. తథా చ. గతాగతాదిరహితమిత్యర్థః. అత్ర యద్యపి శ్రీకృష్ణస్యాపి గోచారణాదినా విశ్లేషదుఃఖం భవతి. తథాపి. తచ్చింతయాప్యానందనియమః. ప్రాకృత

వ్రజౌకసాం. యన్మిత్రం పరమానందం పూర్ణం బ్రహ్మసనాతనమ్. ౩౨. ఏషాం తు భాగ్యమహిమాచ్యుత తావదాస్తామేకాదశైవ హి వయం బత భూరిభాగాః, ఏతద్ధృషీకచషకైరసకృత్పిబామశ్శర్వాదయోఽంఘ్ర్యుదజ మధ్వమృతాసవం తే. ౩౩. తద్భూరిభాగ్యమిహ జన్మ కిమప్యటవ్యాం యద్గోకులేఽపి కతమాంఘ్రిరజోభిషేకం, యజ్జీవితం తు నిఖిలం భగవాన్ ముకుందస్త్వద్యాపి యత్పదరజశ్శ్రుతిభిర్విమృగ్యమ్. ౩౪. ఏషాం ఘోషనివాసినాముత భవాన్ కిం దేవ రాతేతి నశ్చేతో విశ్వఫలాత్ఫలం త్వదపరం కుత్రాప్యయం ముహ్యతి, సద్వేషాదివ పూతనాపి సకులా త్వామేవ దేవాపితా యద్ధామార్థసుత ప్రియాత్మతనుగో ప్రాణాశయాస్త్వత్కృతే. ౩౫. తావద్రాగాదయః స్తేనాస్తావత్కారాగృహం గృహం, తావన్మో

మిత్రే తు న తథేతి భావః. యద్వా. శ్రీకృష్ణస్య పూర్ణత్వే సర్వవ్యాపకత్వే జాతే. మథురాద్వారకావాసినామపి శ్రీకృష్ణే విశ్లేషదుఃఖం నాభూదేవ. ౩౨. కించ. ఏషామితి. ఏషాం భాగ్యస్య తావన్మహిమా తావదాస్తాం తిష్ఠతు. కస్తం వక్తుం శక్నోతి. శర్వాదయః శర్వః అహంకారాధిష్ఠాతా ఆదిర్యేషాం చంద్రాదీనామేకాదశానాం తే తథా. వయం చ, వయమిత్యాత్మానమేవ బహుమన్యమాన ఆహ.—ఏవం మనోబుద్ధ్యహంకారచక్షురాద్యధిష్ఠాతారస్త్రయోదశ దేవా ఏవ తావత్. బత అహో. భూరిభాగాః. యస్మాదేతేషాం హృషీకాణీంద్రియాణ్యేవ చషకాణి పాత్రాణి. తైః. పానపాత్రైః. తే చతుర్దశస్య చిత్తాధిష్ఠాతుః అంఘ్రీ ఏవ. ఉదజే వారిజే తయోర్మధు మకరందః. తదేవామృతం స్వాదు ఆసవం మాదకం. పిబామః. ఏతదుక్తం భవతి. యదా ప్రత్యేకమింద్రియాభిమానినో వయం. కీర్తిసౌందర్యసౌగంధ్యాద్యేకైకదేశసేవినోఽపి. కృతార్థాః తథా సర్వేంద్రియైః సర్వసేవినామేతేషాం కింవర్ణ్యతే భాగ్యమితి. ౩౩. అతో మయా ప్రార్థితం. శ్లో. తదస్తు మే నాథ సభూరిభాగ ఇతి యత్. తదేవేత్యాహ—తదితి. కిం తత్. ఇహ మనుష్యలోకే. యత్కిమపి జన్మ. తత్రాప్యటవ్యాం యత్. తత్రాపి గోకులే యత్. అహో సత్యలోకం విహాయాత్ర జన్మని జాతే కోలాభ ఇత్యత ఆహ.—అపి కతమాంఘ్రిరజోభిషేకమితి. గోకులవాసినాం మధ్యేఽపి కతమస్య కస్యాప్యంఘ్రిరజసా అభిషేకో యస్మిన్ తత్. నను కుతో గోకులవాసిన ఏవమితి ధన్యాస్తత్రాహ.—యదితి. యేషాం జీవితం నిఖిలం ముకుంద ఇతి. నిఖిలం ముకుందపరమేవ జీవనమిత్యర్థః. దుర్లభతామాహ.—అద్యాపీతి. శ్రుతిమృగ్యం వేదైరపి మృగ్యత ఏవ న తు దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౩౪. అపి చ కిం వర్ణ్యతే కృతార్థత్వమేతేషాం. భక్త్యా భవానపి. ఋణివాస్తే నను కిం దాతుమసమర్థోఽహాం. యేన ఋణీస్యామత ఆహ—ఏషామితి. ఉత అపి భవానపి ఏషా కుత్రాపి. కిం విశ్వఫలాత్సర్వఫలాత్మకాత్ త్వత్తః. అపరం ఫలం దాతా దాస్యతీతి నశ్చేతః. అయత్ సర్వత్ర గచ్ఛత్. విచారయత్. ముహ్యతి. నను మామేవ దత్వా అనృణః స్యామితి చేత్. న హి న హి సద్వేషాదివ సతాం భక్తానాం యో వేషః. తదనుకారమాత్రేణ పాపిష్ఠా పూతనాపి. త్వామేవాపితా ప్రాపితా. తర్హి ఏతత్సంబంధినామపి దాస్యామీతి చేత్తత్రాహ—సకులేతి. బకాఘాసురసహితా. ఏషామపి తావదేవ చేదపర్యాప్తమిత్యాహ—యదితి. యేషాం ధామాదయస్త్వత్కృతే త్వదర్థమేవేత్యర్థః. ౩౫. నను విగతరాగాదిదోషాణాం సన్న్యా

హోఽంఘ్రినిగళో యావత్కృష్ణ న తే జనాః. ౩౬. ప్రపంచం నిష్ప్రపంచోఽపి విడంబయసి మాయయా, ప్రసన్నజనతానందసందోహం ప్రథితుం భవాన్. ౩౭. జానంత ఏవ జానంతు కిం బహూక్త్యా న మే ప్రభో, మనసో వపుషో వాచో వైభవం తవ గోచరమ్. ౩౮. అనుజానీహి మాం కృష్ణ సర్వం త్వం వేత్సి సర్వదృక్, త్వమేవ జగతాం నాథో జగచ్చైతత్తవార్పితమ్. ౩౯. శ్రీకృష్ణవృష్ణికులపుష్కరజోషదాయిన్ క్ష్మానిర్జరద్విజపశూదధివృద్ధికారిన్, ఉద్ధర్మశార్వరహరక్షితిరాక్షసధ్రుగాకల్పమార్కమర్హన్ * భగవన్నమస్తే. ౪౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యభిష్టూయ భూమానం త్రిః పరిక్రమ్య పాదయోః, నత్వాభీష్టం జగద్ధాతా స్వధామ ప్రత్యపద్యత. ౪౧. తతోఽనుజ్ఞాప్య భగవాన్ స్వభువం ప్రాగివ స్థితాన్, వత్సాన్ పులినమానిన్యే యథాపూర్వసఖం స్వకమ్. ౪౨. ఏకస్మిన్నపి యాతేఽబ్దే ప్రాణేశం చాంతరాత్మనః, కృష్ణ

సినామపి. న మత్తః పరం కించిదస్తి కథమేతేషామపర్యాప్తమిత్యత ఆహ—తావదితి. హే కృష్ణ రాగాదయస్తావదేవ. స్తేనాశ్చోరా భవంతి. తదా తావద్గృహమపి కారాగృహం బంధనాగారం. మోహోఽపి తావదేవ. అంఘ్రియుగళనిగళః పాదశృంఖలా. యావత్తే త్వదీయా జనా న భవంతి త్వదీయానాం తు రాగాదయోఽపి త్వన్నిష్ఠా మోచకా ఏవేతి న యతిభ్యో విశేషః. భజనం త్వధికమితి భావః. ౩౬. నన్వనృణత ఏవాహమేషాం పుత్రాదిరూపేణ వర్త ఇతి చేత్తత్రాహ—ప్రపంచమితి. ప్రసన్నా యా జనతా. జనసమూహః. తస్యా ఆనందానాం సందోహం సమూహం ప్రథయితుమితి. న హి కపటపుత్రత్వాదినా తాదృగ్భక్తైరానృణ్యం సంపద్యత ఇత్యర్థః. ౩౭. తదేవ మాదిత ఆరభ్య. అచింత్యానంతగుణత్వేన స్వయం దుర్జ్ఞేయత్వముక్తం. కేచిత్తు వయం జానీమ ఇతి స్థితాంస్తానుపహసన్నివాహ—జానంత ఇతి. న తు మే మన ఆదీనాం. తవ వైభవం విషయ ఇతి. ౩౮. జగదీశత్వాద్యభిమానం పరిత్యజ్యాహ—అనుజానీహీతి. స్వమహిమానం. అస్మదాదీనాం చ జ్ఞానబలాది సర్వం. త్వమేవ వేత్సి. యతః సర్వదృక్ జగతాం నాథః. త్వమేవేత్యేతావజ్జ్ఞానం. అతో మమతాస్పదం జగదేతచ్ఛరీరం చ తవార్పితం. ౩౯. తదేవం కింకరం ప్రస్థాపయేత్యత్యాదరేణ నమస్కరోతి—శ్రీకృష్ణేతి. వృష్ణికులపద్మస్య ప్రీతిదాతృత్వేన. హే సూర్యోపమ. క్ష్మా చ. నిర్జరా దేవాశ్చ ద్విజాశ్చ. పశవశ్చ త ఏవ ఉదయస్తేషాం వృద్ధికారిత్వేన. హే చంద్రోపమ ఉద్ధర్మాః పాషండధర్మాః. తదేవ శార్వరం తమః తద్ధరతీతి తథా. అనేన హే ద్వమోపమ. హే క్షితిరాక్షసధ్రుక్ క్షితౌ రాక్షసాః కంసాదయః. ఉద్యన్నేవ తేభ్యో ద్రుహ్యతీతి. పునః సూర్యోపమా. సూర్యాద్యుపమాపి న్యూనేతి మత్వాహ—అర్కం అర్కమభివ్యాప్య. సర్వేషామర్హన్ పూజ్య. భగవన్ ఆకల్పం కల్పపర్యంతం. తే తుభ్యం. నమ ఇతి. ౪౦. శ్లో. "ససఖవత్సకమోక్షణకౌతుకద్రుతవిలంబితపుత్రముదేఽద్భుతం, నిఖిలరూపమతో దధదచ్యుతోఽవతు స వః కలయన్ వ్రజమంగళం." శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ఇతీతి. పాదయోర్నత్వా. అభీష్టం. సర్వతః పూజితం అభిప్రేతం వా. ౪౧. తత ఇతి. అనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం ప్రదాయ పృష్ట్వేత్యర్థః. స్వభువం బ్రహ్మాణం. యథాపూర్వం సఖాయో యస్మిన్ తత్. స్వకం పులినం. ౪౨. నన్వేతావంతం కాలం కథం తత్రైవోపవిష్టాః. కథం చ. క్షుత్పి

మాయాహతా రాజన్ క్షణార్ధం మేనిరేఽర్భకాః. ౪౩. కిం కిన్న విస్మరంతీహ మాయామోహితచేతసః, యన్మోహితం జగత్సర్వమభీక్ష్ణం విస్మృతాత్మకమ్. ౪౪. ఊచుశ్చ సుహృదం కృష్ణం స్వాగతం తేఽతిరంహసా, నైకోఽప్యభోజి కబళ ఏహి తత్సాధు భుజ్యతామ్. ౪౫. తతో హసన్ హృషీకేశోఽభ్యవహృత్య సహార్భకైః, దర్శయం శ్చర్మాజగరం న్యవర్తత వనాద్వ్రజమ్. ౪౬. బర్హప్రసూననవధాతువిచిత్రితాంగః ప్రోద్దామవేణుదళశృంగరవోత్సవాఢ్యః, వత్సాన్ గృణన్ననుగగీతపవిత్రకీర్తిర్గోపీదృగుత్సవదృశిః ప్రవివేశ గోష్ఠమ్. ౪౭. అద్యానేన మహావ్యాళో యశోదానందసూనునా, హతోఽవితా వయం చాస్మాదితి బాలా వ్రజే జగుః. ౪౮. రాజోవాచ:—బ్రహ్మన్ పరోద్భవే కృష్ణ ఇయాన్ ప్రేమా కథం భవేత్; యోఽభూతపూర్వ స్తోకేషు స్వోద్భవేష్వపి కథ్యతామ్. ౪౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—సర్వేషామేవ జంతూనాం నృపస్వాత్మైవ వల్లభః, ఇతరేఽపత్యవిత్తాద్యాస్తద్వల్లభతయైవ హి. ౫౦. తద్రాజేంద్ర యథా స్నేహస్స్వస్వకాత్మని దేహినాం, న తథా మమతాలంబి పుత్రవిత్తగృహాదిషు. ౫౧. దేహాత్మవాదినాం పుంసామపి రాజన్యసత్తమ, యథా దేహః ప్రియతమస్తథా నహ్యనుయే చ తమ్. ౫౨. దేహోఽపి మమతాభాక్చేత్తర్హ్యసౌ

హాసాదివిస్మరణమత ఆహ—శ్లోకద్వయేన. ఏకస్మిన్నితి. అబ్దేఽపి యాతే ప్రాణేశం కృష్ణం అంతరా చ వినాపి. ప్రియవిరహేక్షణోఽపి యద్యపి వర్షాధికో భవతి. తథాపి. మాయామోహితాః క్షణార్ధం మేనిరే. ౪౩. కిమితి. యత్ యయా మాయయా. మోహితం జగత్. అభీక్ష్ణం పునః పునః విస్మృత ఆత్మా యేన తత్తథా. ౪౪. ఊచురితి. అతఏవమూచుశ్చ. తే త్వయా అతివేగేన స్వాగతం సమ్యగాగతం. ఏకోఽపి త్రాసస్త్వాం వినా అస్మాభిః నాభోజి న భుక్తః ఇతి ఏహి సాధు అవిక్షేపేణ. భుజ్యతామితి. ౪౫. తత ఇతి. అభ్యవహృత్య భుక్త్వా. ౪౬. బర్హేతి. ప్రోద్దామో యో వేణ్వాదిరవైరుత్సవస్తేనాఢ్యః సంపన్నః. గృణన్ ఉపలాలనైః ఆహ్వయన్. గోపీదృగుత్సవదృశిః గోపీనాం దృశాం ఉత్సవరూపా దృశిర్దర్శనం యస్య సః. అత్ర ఘోషమితి పాఠే వ్రజమిత్యర్థః. ౪౭. అద్యేతి. యశోదానందసూనునేతి. బహూనాం ముక్తిః సహైవ దర్శితా. కేచిదాహుః. యశోదాసూనునా అపరే నందసూనునేతి. యద్వా. యశోదానందయతీతి యశోదానందః స చాసౌ సూనుశ్చేతి తథా తేన అస్మాత్ మహావ్యాళాద్వయం చ అవితాః రక్షితాః. ౪౮. శ్లో. వ్రజౌకసాం స్వతోకేషు స్నేహవైక్లబ్యమన్వహం, శనైర్నిస్సీమ వవృధే యథా కృష్ణే త్వపూర్వవదిత్యాదినా. స్వతోకేభ్యోఽపి పరపుత్రే కృష్ణే ప్రేమాధిక్యముక్తం, తత్ర పృచ్ఛతి—బ్రహ్మన్నితి. ౪౯. శ్రీకృష్ణస్య సాక్షాదాత్మత్వాత్తస్మిన్నాత్మీయేభ్యః ప్రేమాధిక్యం యుజ్యత ఇతి వక్తుం ప్రథమం తావదాత్మనః. స్వతః ప్రేమాస్పదత్వమన్యేషాం తు తదుపాధికమితి దర్శయతి—పంచభిః. సర్వేషామితి. ౫౦. కుతః తథా దర్శనాదిత్యాహ—తదితి. తస్మాదేవ కారణాత్. స్వస్వకాత్మని అహంకారాస్పదేఽపి దేహే. ౫౧. ఆత్మాధ్యాసతారతమ్యేన ప్రేమతారతమ్యం దృశ్యమానం తన్నిబంధనమేవేతి దర్శయితుం. మూఢామూఢభేదేన విశేషమాహ—ద్వాభ్యాం. దేహేతి. తం దేహమను యే భవంతి పుత్రాదయః. తే తు. న తథా ప్రియతమా ఇత్యర్థః. ౫౨. దేహ ఇతి. యత్ యస్మాత్. జీర్యత్యపి ఆసన్నమరణేఽపి

నాత్మవత్ప్రియః, యజ్జీర్యత్యపి దేహేఽస్మిన్ జీవితాశా బలీయసీ. ౫౩. తస్మాత్ప్రియతమస్స్వాత్మా సర్వేషామేవ దేహినాం, తదర్థమేవ సకలం జగచ్చైతచ్చరాచరం. ౫౪. కృష్ణమేనమవేహి త్వమాత్మానమఖిలాత్మనాం, జగద్ధితాయ సోఽప్యత్ర దేహీవాభాతి మాయయా. ౫౫. వస్తుతో జానతామత్ర కృత్స్నం స్థాస్ను చరిష్ణు చ, భగవద్రూపమఖిలం నాన్యద్వస్త్విహ కించన. ౫౬. సర్వేషామపి భూతానాం భావార్థో భవతి స్మృతః, తస్యాపి భగవాన్ కృష్ణః కిమతద్వస్తురూప్యతాం. ౫౭. సమాశ్రితా యే పదపల్లవప్లవం మహత్పదం పుణ్యయశో మురారేః, భవాంబుధిర్వత్సపదం పరం పదం పదం పదం యద్విపదాం న తేషాం. ౫౮. ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం యత్పృష్టోఽహమిహ త్వయా, యత్కౌమారే హరికృతం పౌగండే కీర్తితం భువి. ౫౯. ఏతత్సుహృద్భిశ్చరితం మురారేరఘార్దనం శాద్వలభోజనం చ, వ్యక్తేతరద్రూపమజోర్వభిష్టవం శృణ్వన్ గృణన్నేతి నరోఽఖిలార్థాన్. ౬౦. ఏవం విహారైః కౌమారైః కౌమారం జహతుర్వ్రజే, నిలాయనైస్సేతుబంధైర్మర్కటప్లవనాదిభిః. ౬౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

జీవితాశా భవతి. అయం భావః. న జీవిష్యతీతి నిశ్చితేఽపి దేహే యత్ప్రేమాస్పదత్వం తదాత్మగతమేవ సంగచ్ఛత ఇతి. అథవా. యత్ యస్మిన్ దేహే జీర్యత్యపి. జీవితాశా అవివేకదశాయామాసీత్సాపి వివేకినో యదా మమతాభాక్ భవతి. తదా తత్ర నాతివాస్త ఇతి. ౫౩. తస్మాదితి. తదర్థమేవ సకలం ప్రియమిత్యర్థః. ౫౪. ప్రస్తుతమాహ—కృష్ణమితి. ౫౫. న కేవలమాత్మనాత్మా కింతు జడానామపీత్యాహ—వస్తుత ఇతి. సర్వజగత్కారణమితి కృష్ణం జానతాం పుంసాం స్థావరం జంగమం చ. సర్వం భగవద్రూపం. భగవానేవ స్వరూపం యస్య తత్. నాన్యదస్తీతి భావః. ౫౬. కుత ఇత్యత ఆహ—సర్వేషామితి. భావార్థః పరమార్థః. భవతీతి భవత్ పరిణామం ప్రాప్నువత్ కారణం తస్మిన్. తస్యాపి భవతః కారణస్యాపి భగవాన్ కృష్ణః కారణం. అతః కిం. అతత్ శ్రీకృష్ణవ్యతిరిక్తం వస్తు. నిరూప్యతాం. ౫౭. తస్మాత్ శ్రీకృష్ణస్యైవ పరమార్థత్వాత్తదేకశరణానామయత్నసిద్ధో మోక్ష ఇతి ప్రకరణార్థముపసంహరతి—సమాశ్రితా ఇతి. పుణ్యం యశో యస్య సః పుణ్యయశాః. స చాసౌ మురారిశ్చ. తస్య పదపల్లవ ఏవ ప్లవః. తం యే సమ్యగాశ్రితాః. మహత్పదం మహతాం పదం. ఆశ్రయం. యద్వా. మహచ్చ తత్పదం చేతి తథా. తేషాం భవాంబుధిః వత్సపదమాత్రం భవతి. కించ. పరం పదం శ్రీవైకుంఠాఖ్యం పదం స్థానం భవతి. విపదాం యత్పదం విషయస్తత్పునః కదాచిదపి తేషాం న భవతి. న తతః పునరావర్తంత ఇత్యర్థః. ౫౮. ౫౯. ఏతదితి. సుహృద్భిశ్చరితం. శ్లో. ముష్టతోఽన్యోన్యశిక్యాదీనిత్యాదినోక్తం. అఘార్దనం శాద్వలే భోజనం చ. వ్యక్తేతరత్ వ్యక్తాజ్జడాత్ ప్రపంచాదితరత్. శుద్ధసత్వాత్మకం వత్సతత్పాలరూపం. యద్వా. వ్యక్తేతరత్ చిద్విలాసః. తదేవ రూప్యత ఇతి రూపం అజస్య ఉరుర్మహానభిష్టవః తం బ్రహ్మకృతాం స్తుతిం. ఏతత్ శృణ్వన్ గృణన్నరః సర్వపురుషార్థానాప్నోతి. ఇతి శ్రీపరమానందనృసింహపదషట్పదః. వ్యాకరోచ్ఛ్రీధరస్వామీ యథామతివిధిస్తుతిం. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౬౦. ౬౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్దశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీబాదరాయణిరువాచః—తతశ్చ పౌంగడవయస్సమాశ్రితౌ బభూవతుస్తౌ పశుపాలసమ్మతౌ, గాశ్చారయంతౌ సఖిభిస్సమంపదైర్బృందావనం పుణ్యమతీవ చక్రతుః. ౧. తన్మాధవో వేణుముదీరయన్ వృతో గోపైర్గృణద్భిస్స్వయశో బలాన్వితః, పశూన్ పురస్కృత్య పశవ్యమావిశద్విహర్తుకామః కుసుమాకరం వనమ్. ౨. తన్మంజుఘోషాళిమృగద్విజాకులం మహన్మనః ప్రఖ్యపయస్సరస్వతా, వాతేన జుష్టం శతపత్రగంధినా నిరీక్ష్య రంతుం భగవాన్ మనో దధే. ౩. స తత్ర తత్రారుణపల్లవశ్రియా ఫలప్రసూనోరుభరేణ పాదయోః, స్పృశచ్ఛిఖాన్ వీక్ష్య వనస్పతీన్ ముదా స్మయన్నివాహాగ్రజమాదిపూరుషః. ౪. శ్రీభగవానువాచ:— అహో అమీ దేవవరామరార్చితం పాదామ్బుజం తే సుమనఃఫలార్హణం, నమంత్యుపాదాయ శిఖాభిరాత్మనస్తమోపహత్యై తరుజన్మ యత్కృతమ్. ౫. ఏతేఽలినస్తవ యశోఽఖిలలోకతీర్థం గాయంత ఆదిపురుషానుపదం భజంతే, ప్రాయో హ్యమీ మునిగణా భవదీయముఖ్యా గూఢం వనేఽపి న జహంత్యనఘాత్మదైవమ్. ౬. నృత్యంత్యమీ శిఖిన ఈడ్య ముదా హరిణ్యః కుర్వంతి గోప్య ఇవ తే ప్రియమీక్షణేన, సూక్తైశ్చ కోకిలగణా గృహమాగతాయ ధన్యా వనౌకస ఇయాన్ హి సతాం నిసర్గః. ౭. ధన్యేయమద్య ధరణీతృణవీరుధస్త్వత్పాదస్పృశో ద్రుమ

శ్లో. "తతః పంచదశే ధేనుపాలనం ధేనుకార్దనం, కాళీయక్ష్వేళతో గోపరక్షణం చ నిరూప్యతే. అహివక్త్రప్రవేశేన వృథా ఖిన్నాన్ సఖీనతః, కృష్ణః ప్రావేశయత్పక్వఫలతాళాళికాననం, శైశవే పూతనాం జిత్వా కౌమారే తు బకాదికాన్, పౌగండ ఏవ దైత్యానాం మహామదమహన్నజః"

తత ఇతి. పశుపాలసంమతౌ పశుపాలనే సంమతౌ. పశుపాలానాం వా సమ్మతౌ. ఈషద్వయో బలాతిరేకం అనుకృతవంతావిత్యర్థః అతీవ చక్రతుః సర్వతః ప్రసర్పణేన. ౧. తదితి. స్వయశో గృణద్భిర్గోపైర్వృతస్తద్వనం ప్రావిశత్. ౨. తదితి. తద్వనం నిరీక్ష్య. రంతుం మనో దధే. కథంభూతం మంజుఘోషా యే అళిమృగద్విజాః భ్రమరమృగపక్షిణః. తైరాకులం వ్యాప్తం మహన్మనః ప్రఖ్యపయస్సరస్వతా మహతాం మనసా ప్రఖ్యం తుల్యం స్వచ్ఛం పయో యస్మిన్ తత్సర ఆశ్రయత్వేనాస్తి యస్య. తేన వాతేనేతి శైత్యముక్తం. శతపత్రగంధినేతి. పరిమళవత్వం తేన జుష్టం వనమితి మాంద్యం చ సూచితం. ౩. స ఇతి. అరుణపల్లవశ్రియా సహ స్పృశంత్యః శిఖాః శాఖాగ్రాణి. యేషాం తాన్. ౪. అహో ఇతి. తరుజన్మ యేన కృతం. తస్య తమసః పాపస్యాపహత్యై నాశాయ. అథవా యేన త్వయా ఈశ్వరేణ. సర్వోపకారకం తరుజన్మ కృతం తం త్వాం నమంతి. ఏవం శ్లాఘ్యేఽపి జన్మని యదజ్ఞానరూపం తమః అస్తి తస్యాపహత్యై. ౫. ఏత ఇతి. హే అనఘ వనే గూఢమపి త్వాం న త్యజంతి. త్వయి మనుష్యవేషేణ నిగూఢే సతి. మునయోఽప్యళివేషేణ నిగూఢాస్త్వాం భజంతీత్యర్థః. ౬. నృత్యంతీతి. ఇయాన్ హి సతాం నిసర్గ ఇతి. యదస్తి స్వస్మిన్. తద్గృహమాగతాయ మహతే. సమర్పయంతీతి. ౭. ధన్యేతి. తృణవీరుధశ్చ తవ పాదౌ స్పృశంతీతి తథా

లతాః కరజాభిమృష్టాః, నద్యో*ద్రయః ఖగమృగాస్సదయావలోకైర్గోప్యోఽంతరేణ భుజయోరపి యత్ స్పృహా శ్రీః. ౮. ఏవం బృందావనం శ్రీమత్కృష్ణః ప్రీతమనాః పశూన్, రేమే సంచారయన్నద్రేస్సరిద్రోధస్సు సానుగః. ౯. క్వచిద్గాయతి గాయత్సు మదాంధాళిష్వనువ్రతైః, ఉ*పగీయమానచరితస్సఖి సంకర్షణాన్వితః. ౧౦. క్వచిచ్చ కలహంసానామనుకూజతి కూజితమ్, అనునృత్యతి నృత్యంతం బర్హిణం హాసయన్ సఖీన్. ౧౧. మేఘగంభీరయా వాచా నామభిర్దూరగాన్ పశూన్, క్వచిదాహ్వయతి ప్రీత్యా గోగోపాలమనోజ్ఞయా. ౧౨. చకోరక్రౌంచచక్రాహ్వభరద్వాజాంస్తు బర్హిణః, అనురౌతి స్మ సత్త్వానాం భీతవద్వ్యాఘ్రసింహయోః. ౧౩. క్వచిత్క్రీడాపరిశ్రాంతం గోపోత్సంగోపబర్హణమ్, స్వయం విశ్రామయత్యార్యం పాదసంవాహనాదిభిః.౧౪.నృత్యతో గాయతః క్వాపి వల్గతో యుధ్యతో మిథః, గృహీతహస్తౌ గోపాలాన్ హసంతౌ ప్రశశంసతుః. ౧౫. క్వచిత్పల్లవతల్పేషు నియుద్ధశ్రమకర్శితః, వృక్షమూలాశ్రయశ్శేతే గోపోత్సంగోపబర్హణః. ౧౬. పాదసంవహనం చక్రుః కేచిత్తస్య మహాత్మనః, పరే తు హతపాప్మానో వ్యజనైస్సమవీజయన్. ౧౭. అన్యే తదనురూపాణి మనోజ్ఞాని మహాత్మనః, గాయంతి స్మ మహారాజన్ స్నేహక్లిన్నధియశ్శనైః. ౧౮. ఏవం నిగూఢాత్మగతిస్స్వమాయయా గోపాత్మజత్వం చరితైర్విడంబయన్, రేమే రమాలాలితపాదపల్లవో గ్రామ్యైస్సమం గ్రామ్యవదీశచేష్టితః. ౧౯. శ్రీదామనామా గోపాలో రామకేశవయోస్సఖా,

ధేనుకాసురభంజనఘట్టః.

సుబలస్తోకకృష్ణాద్యా గోపాః ప్రేమ్ణేదమబ్రువన్. ౨౦. రామ రామ మహాసత్త్వ

కరజాభిమృష్టాః నఖైః స్పృష్టాః సదయైరవలోకనైః. శ్రీరపి యస్మై స్పృహయతి. కేవలం తేన భుజయోరంతరేణ. వక్షసా గోప్యో ధన్యా ఇతి. అత్ర నద్యోఽద్రయ ఇతి సంధ్యభావ ఆర్షః. ౮. ఏవమితి. ఏవం శ్రీమద్బృందావనం ప్రతి ప్రీతస్సన్. అద్రేః సమీపవర్తిసరిత్తటేషు గాస్సంచారయన్ సానుగః ప్రీతమనాస్సన్ రేమే. యద్వా. శ్రీమద్బృందావనం ప్రతి పశూన్ సంచారయన్. అద్రేస్సరిద్రోధస్సు రేమే.౯.తామేవ రతిమాహ—క్వచిదిత్యాది పంచభిః.౧౦.క్వచిదితి. బర్హిణం నృత్యంతం అన్వభినృత్యతి బర్హిణమభిముఖో నృత్యతీతి వా. సఖీన్ హాసయన్. ౧౧.౧౨. చకోరేతి. చకోరీననుసృత్య రౌతి కదాచిచ్చ సత్త్వానాం మధ్యే వ్యాఘ్రసింహయోః. తాభ్యాం భీతవద్భవతి. సత్త్వేషు పలాయమానేషు. పలాయత ఇత్యర్థః. తయోః సత్త్వానాం బలోద్రేకాణాం చ. భీతవద్భవతీతి వా.౧౩. క్వచిదితి.ఆర్యమగ్రజం విశ్రామయతి విగతశ్రమం కరోతి.౧౪.నృత్యత ఇతి. మిథో నృత్యాదీన్ కుర్వతో గోపాన్. ప్రశశంసతుః. ౧౫. ౧౬. పాదసంవహనమితి. వ్యజనైః పల్లవాదినిర్మితైః. ౧౭. ౧౮. ఏవమితి. ఈశచేష్టిత ఇతి నిగూఢస్వభావత్వేఽప్యంతరాంతరా. ఈశస్యైవ చేష్టితాని దృశ్యంతే యస్మిన్ సః. ౧౯. ఈశచేష్టితత్వమేవ దర్శయితుమాహ—శ్రీదామేతి. స్తోకకృష్ణః కశ్చిత్. ౨౦.

కృష్ణదుష్టనిబర్హణ, ఇతో విదూరే సుమహద్వనం తాళాళిసంకులమ్. ౨౧. ఫలాని తత్ర భూరీణి పతంతి పతితాని చ, సంతి కిం త్వవరుద్ధాని ధేనుకేన దురాత్మనా. ౨౨. సోఽతివీర్యోఽసురో రామ హే కృష్ణ ఖరరూపధృత్, ఆత్మతుల్యబలైరన్యైర్జ్ఞాతిభిర్బహుభిర్వృతః. ౨౩. తస్మాత్కృతనరాహారాద్భీతైర్నృభిరమిత్రహన్, విద్యంతే భుక్తపూర్వాణి ఫలాని సురభీణి చ. ౨౪. ఏష వై సురభిర్గంధో విషూచీనో ద్య గృహ్యతే, ప్రయచ్ఛ తాని నః కృష్ణ గంధలోభితచేతసామ్. ౨౫. వాంఛాసీన్మహతీ రామ గమ్యతాం యది రోచతే, ఏవం సుహృద్వచశ్శ్రుత్వా సుహృత్ప్రియచికీర్షయా. ౨౬. ప్రహస్య జగ్మతుర్గోపైర్వృతౌ తాళవనం ప్రభూ, బలః ప్రవిశ్య బాహుభ్యాం తాళాన్ సంపరికంపయన్. ౨౭. ఫలాని పాతయామాస మతంగజ ఇవౌజసా, ఫలానాం పతతాం శబ్దం నిశమ్యాసురరాసభః. ౨౮. అభ్యధావత్ క్షితితలం సనగం పరికంపయన్. ౨౯. సమేత్య తరసా ప్రత్యగ్ద్వాభ్యాం పద్భ్యాం బలం బలీ, నిహత్యోరసి కాశబ్దం ముంచన్ పర్యసరత్ఖరః. ౩౦. పునరాసాద్య సంరబ్ధః ఉపక్రోష్టా పరాక్ స్థితః, చరణావపరౌ రాజన్ బలాయ ప్రాక్షిపద్రుషా. ౩౧. స తం గృహీత్వా పదయోర్భ్రామయిత్వైకపాణినా, చిక్షేప తృణరాజాగ్రే భ్రామణత్యక్తజీవితమ్. ౩౨. తేనాహతో మహాతాళః పతమానో బృహచ్ఛిరాః, పార్శ్వస్థం కంపయన్ భగ్నస్స చాన్యం సోఽపి చాపరమ్. ౩౩. బలస్య లీలయోత్సృష్టఖరదేహహతాహతాః, తాళాశ్చకంపిరే సర్వే మహావాతేరితా ఇవ. ౩౪. నైతచ్చిత్రం భగవతి హ్యనంతే జగదీశ్వరే, ఓతం ప్రోతమిదం యస్మిన్ తంతుష్వంగ యథా పటః. ౩౫. తతః కృష్ణం చ రామం చ జ్ఞాతయో ధేనుకస్య యే, క్రోష్టారోఽభ్యపతన్ సర్వే సంరబ్ధా హతబాంధవాః. ౩౬. తాంస్తానాపతతః కృష్ణో రామశ్చ నృపలీలయా, గృహీతపశ్చాచ్చరణాన్ ప్రాహిణోత్తృణరాజసు. ౩౭. ఫలప్రకరసంకీర్ణం దైత్యదేహైర్గతాసుభిః, రరాజ ఖరతాళాగ్రైర్ఘనైరివ నభస్థలమ్. ౩౮. తయోస్తు సుమహత్కర్మ నిశామ్య విబుధాదయః, ముముచుః పుష్పవర్షాణి చక్రు

రామరామేతి. తాళాళిసంకులం తాలానాం అళీభిః. పంక్తిభిర్వ్యాప్తం. ౨౧-౨౪. ఏష ఇతి. విషూచీనః సర్వతః ప్రసృతః. ౨౫-౨౮. అభ్యధావదితి. సనగం సవృక్షం. ౨౯. సమేత్యేతి. ప్రత్యక్ పశ్చిమాభ్యాం. ద్వాభ్యాం పద్భ్యాం. ప్రత్యక్ ప్రతిముఖస్సన్నితి వా. కాశబ్దమితి. కేతి గర్దభజాతిశబ్దానుకరణం. పర్యసరత్ పరితోఽధావదిత్యర్థః. ౩౦. పునరితి. ఉపక్రోష్టా గర్దభః. పరాక్ ప్రతిముఖః. అపరౌ పశ్చిమౌ. బలాయ బలం హంతుం. ౩౧. తృణరాజస్తాళః. ౩౨-౩౩. బలస్యేతి. ఉత్సృష్టేన ఖరదేహేన. హతైః ఆహతాః చకంపిరే అకంపంత. ౩౪. నేతి. యస్మిన్నిదం విశ్వం ఓతం ఊర్ధ్వతంతుషు పట ఇవ గ్రథితం. ప్రోతం తిర్యక్తంతుషువత్. ఏవం సంగ్రథితం సర్వతోఽనుస్యూతం వర్తత ఇత్యర్థః. ౩౫-౩౭. ఫలేతి. ఘనైర్నభ ఇవ. భూతలం రరాజ. తత్ర ఫలప్రకరసంకీ

ర్వాద్యాని తుష్టువుః. ౩౯.అథ తాళఫలాన్యదన్ మనుష్యా గతిసాధ్వసాః, తృణంచ పశవశ్చేరుర్హతధేనుకకాననే. ౪౦. కృష్ణః కమలపత్రాక్షః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః, స్తూయమానోఽనుగైర్గోపైస్సాగ్రజో వ్రజమావిశత్.౪౧.తం గోరజశ్ఛురితకుంతల బద్ధబర్హవన్యప్రసూనరుచిరేక్షణచారుహాసమ్, వేణుం క్వణంతమనుగైరుపగీతకీర్తి గోప్యో దిదృక్షితదృశోఽభ్యగమన్ సమేతాః. ౪౨. పీత్వా ముకుందముఖ సారఘ మక్షిభృంగైస్తాపం జహుర్విరహజం వ్రజయోషితోఽహ్ని, తత్సత్కృతిం సమధిగమ్య వివేశ గోష్ఠంసవ్రీడహాసవినయం తదపాంగమోక్షమ్.౪౩.తయోర్యశోదారోహిణ్యౌ పుత్రయోః పుత్రవత్సలే, యథాకాలం యథాకామం వ్యధత్తాం పరమాశిషః. ౪౪. విగతాధ్వశ్రమౌ తత్ర మర్దనోన్మజ్జనాదిభిః, వాసో వసిత్వా రుచిరం దివ్యస్రగ్గంధమండితౌ. ౪౫. జనన్యుపహృతం ప్రాశ్య స్వాద్వన్నముపలాలితౌ, సంవిశ్య వరశయ్యాయాం సుఖం సుషుపతుర్వ్రజే. ౪౬. ఏవం స భగవాన్ కృష్ణో

కాళీయమర్దనకథాప్రారంభఘట్టః.

బృందావనచరః క్వచిత్, యయౌ రామమృతే రాజన్ కాళిందీం సఖిభిర్వృతః. ౪౭. అథ గావశ్చ గోపాశ్చ నిదాఘాతపపీడితాః, దుష్టం పపుర్జలం తస్యాస్తృషార్తా విషదూషితమ్. ౪౮. విషాంభస్తదుపస్పృశ్య దైవోపహతచేతసః, నిపేతుర్వ్యసవస్సర్వే మూర్ఛితా వై కురూద్వహ. ౪౯. వీక్ష్య తాన్ వై తథాభూతాన్ కృష్ణో యోగేశ్వరేశ్వరః, ఈక్షయాఽమృతవర్షిణ్యా స్వనాథాన్ సమజీవయత్.౫౦. తే సంప్రతీతస్మృతయ ఉత్థాయ చ జలాంతికాత్, ఆసన్ సువిస్మితాస్సర్వే వీక్షమాణాః పరస్పరమ్. ౫౧. అన్వమంసత తద్రాజన్ గోవిందానుగ్రహేక్షితమ్, పీత్వా విషం పరేతస్య పునరుత్థానమాత్మనః. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

ర్ణమితి. దైత్యదేహైః ఖరతాళాగ్రైశ్చ సంకీర్ణమిత్యరుణశ్వేతనీలఘనసాదృశ్యసంపాదనం. ౩౮. ౩౯. అథేతి. అదన్ అభక్షయన్. ౪౦. ౪౧. తమితి. గోరజోభిః ఛురితేషు కుంతళేషు. బద్ధం బర్హం వన్యాని ప్రసూనాని చ యస్య రుచిరమీక్షణం చారుహాసశ్చ యస్య తం చ. దిదృక్షితదృశః దిదృక్షితాః దర్శనోత్కంఠితా దృశో యాసాం తాః. ౪౨. పీత్వేతి. ముకుందస్య ముఖపద్మగతం. సారఘం మధు. అహ్ని యో విరహస్తస్మాజ్జాతం తాపం. స చ తాసాం సత్కృతిం పూజాం, కాం సత్కృతిం కథం వా కృతాం. తామహ—సవ్రీడేతి సలజ్జేన హాసేన. వినయో యథా భవతి తథా. యదేతత్. కిం అపాంగమోక్షం కటాక్షదర్శనం. తథా తాసాం సత్కృతిం ప్రాప్యేతి. ౪౩-౫౦. త ఇతి. సంప్రతి సద్య ఏవ ఇతా ప్రాప్తా స్మృతిర్యైస్తే. సంప్రతీతస్మృతయః. యద్వా. సమ్యక్ ప్రతిప్రాప్తా స్మృతిర్యైస్తే తథేతి. ౫౧. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీబాదరాయణిరువాచ:—విలోక్య దూషితాం కృష్ణాం కృష్ణః కృష్ణాహినా విభుః, తస్యా విశుద్ధిమన్విచ్ఛన్ సర్పం తముదవాసయత్. ౧. రాజోవాచ:—కథమంతర్జలేఽగాధే న్యగృహ్ణాద్భగవానహిమ్, స వై బహుయుగావాసం యథాసీత్తత్ర కథ్యతామ్. ౨. బ్రహ్మన్ భగవత స్తస్య భూమ్నస్స్వచ్ఛందవర్తినః, గోపాలోదారచరితం కస్తృప్యేతామృతం జుషన్. ౩. శ్రీశుక ఉవాచ:—కాళింద్యాం కాళియస్యాసీద్ధ్రదః కశ్చిద్విషాగ్నినా, శ్రప్యమాణపయా యస్మిన్ పతంత్యుపరిగాః ఖగాః. ౪. విప్రుష్మతా విషోదోర్మిమారుతేనాభిమర్శితాః, మ్రియంతే తీరగా యస్య ప్రాణినస్స్థిరజంగమాః. ౫. తం చండవేగవిషవీర్యమవేక్ష్య తేన దుష్టాం నదీం చ ఖలసంయమనావతారః, కృష్ణః కదంబమధిరుహ్య తతోఽతితుంగమాస్ఫోట్య గాఢరశనోఽభ్యపతద్విషోదే. ౬. సర్పహ్రదః పురుషసారనిపాతవేగసంక్షోభితోరగవిషోన్నమితాంబురాశిః, పర్యక్ప్లుతో విషకషాయితభీషణోర్మిరంచద్ధనుశ్శతమనంతబలస్య కిం తత్. ౭. తస్మిన్ హ్రదే విహరతో భుజదండఘూర్ణవార్ఘోషమంగవరవారణవిక్రమస్య, ఆశ్రుత్య తత్స్వసదనాభిభవం నిరీక్ష్య చక్షుశ్శ్రవాస్సమసరత్తదమృష్యమాణః. ౮. తం ప్రేక్షణీయసుకుమారఘనావదాతం శ్రీవత్సపీతవసనం

శ్లో. షోడశే కాళియస్యోక్తో నిగ్రహో యమునాహ్రదే, తత్పత్నీభిస్తుతేనాథ కృష్ణేనానుగ్రహః పునః. హత్వా రాసభదైతేయాన్ జగ్ధ్వా తాళఫలాన్యలం, ప్రీతో నృత్యత్ఫణారంగే కాళీయస్య కళానిధిః. విలోక్యేతి. ఉదవాసయత్ నిష్కాసితవాన్. ౧. కథమితి. బహూని యుగాన్యావాసో యస్య తమహిం. స వై అహిః అజలచరోఽపి తస్మిన్నంతర్జలే. యథా యేన ప్రకారేణాసీత్. అథవా. బహూని యుగాన్యావాసో యథా భవతి తథా. కేన ప్రకారేణ న వై తత్రాసీదితి యత్తత్కథ్యతామితి. ౨. బ్రహ్మన్నితి. గోపాలేన యదుదారమాచరితం. తదేవామృతం. అతః కథ్యతామితి. ౩. కాళింద్యామితి. శ్రప్యమాణం పచ్యమానం. పయో యస్య సః. అత ఉపరి గచ్ఛంతః ఖగాః యస్మిన్ పతంతి. ౪. విప్రుష్మతేతి. కించ విప్రుష్మతా అంబుకణయుక్తేన. విషోదతరంగస్పర్శమారుతేన. స్పృష్టాః యస్య తీరగాః మ్రియంతే. స హ్రద ఆసీదితి. ౫. తమితి. తం కాళీయం. చండోవేగో యస్య. తద్విషమేవ వీర్యం యస్య తం.కదంబమితి. భావినా శ్రీకృష్ణచరణస్పర్శభాగ్యేన. స ఏకస్తీరేన శుష్కః అమృతమాహరతా గరుత్మతాక్రాంతత్వాదితి పురాణాంతరం. ఆస్ఫోట్య బాహూ కరతలేనాహత్య గాఢం దృఢం బద్ధా రశనా కాంచీ యేన స తథా. ౬. సర్పేతి. సర్పస్య హ్రదః పురుషశ్రేష్ఠస్య పతనభరేణ. సంక్షోభితానాం ఉరగాణాం. విషైరున్నమితోఽంబురాశిర్యస్యసః. విషేణ కషాయీకృతా భయంకరా ఊర్మయో యస్య సః పర్యక్ పరితః. అంచత్. ధనుశ్శతం ప్లుతః ప్రసృతః. నైతచ్చిత్రమిత్యాహ—అనంతబలస్యేతి. ౭. తస్మిన్నితి. భుజదండాహతోదకఘోషం శ్రుత్వా తత్ తతః. స్వసదనాభిభవం చ నిరీక్ష్య తదసహమానః సర్పః. సమసరత్సమాజగామ. ౮. తమితి. ప్రేక్షణీయశ్చ సుకుమారశ్చ ఘనవదుజ్జ్వలశ్చ తం. శ్రీవత్సపీతవసనం శ్రీవత్సేన

స్మితసుందరాస్యమ్, క్రీడంతమప్రతిబలం కమలోదరాంఘ్రిం సందశ్య మర్మసు రుషా భుజయా చచ్ఛాద. ౯. తన్నాగభోగపరివీతమదృష్టచేష్టమాలోక్య తత్ప్రియసఖాః పశుపా భృశార్తాః, కృష్ణేఽర్పితాత్మసుహృదర్థకళత్రకామా దుఃఖార్తిశోకభయమూఢధియో నిపేతుః. ౧౦. గావో వృషా వత్సతర్యః క్రందమానాస్సుదుఃఖితాః, కృష్ణన్యస్తేక్షణా భీతా రుదత్య ఇవ తస్థిరే. ౧౧. అథ వ్రజే మహోత్పాతాస్త్రివిధాఅతిదారుణాః,ఉత్పేతుర్భువిదివ్యాత్మన్యాసన్నభయశంసినః.౧౨.తానాలక్ష్య భయోద్విగ్నా గోపా నందపురోగమాః,వినా రామేణ గాః కృష్ణం జ్ఞాత్వా చారయితుంగతం.౧౩.తైర్దుర్నిమిత్తైర్నిధనం మత్వా ప్రాప్తమతద్విదః,తత్ప్రాణాస్తన్మనస్కాస్తే దుఃఖశోకభయాతురాః.౧౪.ఆబాలవృద్ధవనితాస్సర్వేఽంగ పశువృత్తయః, నిర్జగ్ముర్గోకులాద్దీనాః కృష్ణదర్శనలాలసాః.౧౫.తాంస్తథా కాతరాన్ వీక్ష్య భగవాన్ రోహిణీసుతః, ప్రహస్య కించిన్నోవాచ ప్రభావజ్ఞోఽనుజస్య సః. ౧౬. తేఽన్వేషమాణా దయితం కృష్ణం సూచితయా పదైః, భగవల్లక్షణైర్జగ్ముః పదవ్యా యమునాతటమ్. ౧౭. తే తత్ర తత్రాబ్జయవాంకుశాశనిధ్వజోపపన్నాని పదాని విశ్ప*తేః, మార్గే గవామన్యపదాంతరాంతరే నిరీక్ష్యమాణా యయురంగ సత్వరాః. ౧౮. అంతర్జలే భుజగభోగపరీతమారాత్కృష్ణం నిరీహముపలభ్య జలాశయాంతే,గోపాంశ్చమూఢధిషణాన్ పరితః పశూంశ్చ సంక్రందతః పరమకశ్మలమాపురార్తాః. ౧౯. గోప్యోఽనురక్తమనసో భగవత్యనంతే తత్సౌహృదస్మితవిలోకగిరస్స్మరంత్యః, గ్రస్తేఽహినా ప్రియతమే భృశదుఃఖతప్తాశ్శూన్యం ప్రియవ్యతిహృతం దదృశుస్త్రిలోకమ్. ౨౦. తాః కృష్ణమాతరమపత్యమనుప్రతప్తాం తుల్యవ్యథాస్సమధిగమ్య శుచస్స్రవంత్యః, త్రస్తావ్రజప్రియకథాః కథయంత్య ఆసన్ కృష్ణాననేఽర్పితదృశోఽమృతకప్రతీ

సంయుక్తముజ్జ్వలత్పీతం వస్త్రం యస్య తం. భుజయా భోగేన చచ్ఛాద అవేష్టయత్. ౯. తదితి. సః ప్రియో యేషాం తే తత్ప్రియాః. తే చ తే సఖాయశ్చేతి తథా. ౧౦. ౧౧. అథేతి. భువి భూకంపాదయః దివి ఉల్కాపాతాదయః. ఆత్మని వామనేత్రస్ఫురణాదయః ఆసన్నం భయం శంసితుం శీలం యేషాం తే. ౧౨. తానితి. తానాలక్ష్య. గోకులాన్నిర్జగ్మురితి తృతీయేనాన్వయః. భయోద్విగ్నాః భయహేతుభ్యో భీతాః. భయేన కంపమానా ఇతి వా. ౧౩. తైరితి. న తం విదంతీత్యతద్విదః. ౧౪. ఆబాలేతి. పశువృత్తయః. అతివత్సలాః. ౧౫. తానితి. కాతరాన్ భీతాన్. ౧౬. త ఇతి భగవంతం లక్షయంతి యాని పదాని. తైః పదైస్సూచితయా పదవ్యా మార్గేణ. ౧౭. మార్గజ్ఞానప్రకారమాహ.—తఇతి. విశ్పతేః శ్రీకృష్ణస్య. అన్యేషాం పదానాం. అంతరాంతరే మధ్యే మధ్యే తత్తదపోహనేన. గవాం శ్రుతీనాం. మార్గేణ సత్వరా అప్రమత్తా యోగినస్తత్తదుపాధ్యపవాదేన. యథా పరం తత్త్వం. మృగయంతే. తద్వదితి భావః. ౧౮. అంతరితి. తతశ్చ సర్పపరివేష్టితం కృష్ణం దూరాన్నిరీక్ష్య గోపాంశ్చ పశూంశ్చ. తథా తథా నిరీక్ష్య. ఆర్తాః. పరమం మోహం ప్రాపుః. ౧౯. గోప్య ఇతి. ప్రియేణ శ్రీకృష్ణేన. విరహితం త్రైలోక్యం శూన్యం దదృశుః. ౨౦—౨౧. ఇత్థమితి. అనన్య

కాః. ౨౧. కృష్ణప్రాణాన్నివిశతో నందాదీన్ వీక్ష్య తద్ధ్రదమ్, ప్రత్యేషధత్స భగవాన్ రామః కృష్ణానుభావవిత్. ౨౨. ఇత్థం స్వగోకులమనన్యగతిం నిరీక్ష్య సస్త్రీకుమారమతిదుఃఖితమాత్మహేతోః, ఆజ్ఞాయ మర్త్యపదవీమనువర్తమానః స్థిత్వా ముహూర్తముదతిష్ఠదురంగబన్ధాత్. ౨౩. తత్ప్రథ్యమానవపుషా వ్యథితాత్మభోగస్త్యక్త్వోన్నమయ్య కుపితస్స్వఫణాన్ భుజంగః, తస్థౌ శ్వసన్ శ్వసనరంధ్రవిషోఽంబరీషస్తబ్ధేక్షణోల్ముకముఖో హరిమీక్షమాణః. ౨౪. తం జిహ్వయా ద్విశిఖయా పరిలేలిహానం ద్వే సృక్విణీ హ్యతికరాళవిషాగ్నిదృష్టిం, క్రీడన్నముం పరిససార యథా ఖగేంద్రో బభ్రామ సోఽప్యవసరం ప్రసమీక్షమాణః. ౨౫. ఏవం పరిభ్రమహతౌజసమున్నతాంసమానమ్య తత్పృథుశిరస్స్వధిరూఢ ఆద్యః, తన్మూర్ధరత్ననికరస్ప*ర్శాతితామ్రపాదాంబుజోఽఖిలకళాదిగురుర్ననర్త. ౨౬. తం నర్తుముద్యతమవేక్ష్య తదా తదీయా గంధర్వసిద్ధమునిచారణదేవవధ్వః, ప్రీత్యా మృదంగపణవానకవాద్యగీతపుష్పోపహారనుతిభిస్సహసోపసేదుః. ౨౭. యద్యచ్ఛిరో న నమతేఽంగశతైకశీర్ష్ణస్తత్తన్మమర్ద ఖలదండధరోఽఙ్ఘ్రిపాతైః, క్షీణాయుషో భ్రమత ఉల్బణమాస్యతోఽసృఙ్నస్తో వమన్ పరమకశ్మలమాప నాగః. ౨౮. తస్యాక్షిభిర్గరళముద్వమతశ్శిరస్సు యద్యత్సమున్నమతి నిశ్శ్వసతో రుషోచ్చైః, నృత్యత్పదానునమ

గతిమాత్మానం. ఇత్థం నిరీక్ష్య. అతఏవాత్మహేతోః. స్వగోకులమతిదుఃఖితమాజ్ఞాయ. ఉరగబంధాదుదతిష్ఠదిత్యన్వయః. ౨౩. తదితి. తస్య ప్రథ్యమానేన ప్రవర్ధమానేన. వపుషా. వ్యథితాత్మా పీడితశరీరః. భుజంగః కుండలీ. శ్రీకృష్ణం త్యక్త్వా. కుపితః. స్వఫణానున్నమయ్య. శ్వసన్ కేవలసమీక్షమాణస్తస్థౌ. కథంభూతః శ్వసనరంధ్రేషు నాసావివరేషు. విషం యస్య స తథా. అంబరీషం భ్రాష్ట్రః. మండకపాకభాజనమిత్యర్థః. తద్వత్ సంతప్తాని స్తబ్ధాని ఈక్షణాని యస్య స తథా. ఉల్ముకాని ముఖేషు యస్య. స చ. ౨౪. తమితి. హరిశ్చ క్రీడన్. తమముం సర్పం. పరిససార పరితో బభ్రామ. అతికరాళా విషాగ్నియుక్తా దృష్టిర్యస్య తం. జిహ్వయా ద్విశిఖయేతి ప్రతిముఖం. ౨౫. ఏవమితి. ఏవం పరిభ్రమేణైవ హతమోజో యస్య తం. ఉన్నతౌ అంసౌ యస్య తం. తస్య మూర్ధసు యే రత్ననికరాః. తేషాం స్పర్శేన. అత్యరుణం పాదాంబుజం యస్య సః. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః. నను కథం చంచలేషు శిరస్సు ననర్త? తత్రాహ—అఖిలకళానామాదిగురుః. ౨౬. ౨౭. యద్యదితి. శతైకశీర్ష్ణః శతం ఏకాని ముఖ్యాని. శీర్షాణి యస్య తస్య క్షీణాయుషోఽపి పునర్భ్రమతః యద్యచ్ఛిరో న నమతే స్తబ్ధతాం న జహాతి. నృత్యచ్ఛలేనాంఘ్రిపాతైస్తత్తన్మమర్ద. తథా చ. ఆస్యతో ముఖేభ్యః. నస్తో నాసావివరేభ్యశ్చ. అసృగ్వమన్. ౨౮. తస్యేతి. పునరపి రుషా ఉచ్చైర్నిశ్వసతో యద్యత్సమున్నమతి. తత్తత్పదాఘాతేనానునమయన్. ఇహాస్మిన్నవసరే. హ్యృష్టైర్గంధర్వాదిభిః. శేషాసనః పురుష ఇవ స యశోదానందనః. పుష్పైః పూజితః యద్వా. తదా గంధర్వాదిభిః పుష్పైస్సుపూజితో గోపైః పురాణ ఇవ పుమాన్ దృష్ట ఇతి. యద్వా—పుష్పైః

యన్ దమయాంబభూవ పుష్పైస్సుపూజిత ఇవేహ పునః పురాణః. ౨౯. తచ్చిత్రతాణ్డవనిరుగ్ణఫణాసహస్రైరక్తం ముఖైరురువమన్నృప భగ్నగాత్రః, స్మృత్వా చరాచరగురుం పురుషం పురాణం నారాయణం తమరణం మనసా జగామ. ౩౦. కృష్ణస్య గర్భజగతోఽతిభరావసన్నం పార్ష్ణిప్రహారపరిరుగ్ణఫణాతపత్రం, దృష్ట్వా హిమాద్యముపసేదురముష్య పత్న్య ఆర్తాః శ్లథద్వసనభూషణకేశబంధాః. ౩౧. తాస్తం సువిగ్నమనసోఽథ పురస్కృతార్భాః కాయాన్నిపాత్య భువి భూతపతిం ప్రణేముః, సాధ్వ్యః

కాలీయపత్నీకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః.

కృతాంజలిపుటాశ్శమలస్య భర్తుర్మోక్షేచ్ఛవశ్శరణదం శరణం ప్రపన్నాః. ౩౨. నాగపత్న్య ఊచుః:—న్యాయ్యో హి దణ్డః కృతకిల్బిషేఽస్మిన్ తవావతారః ఖలనిగ్రహాయ, రిపోస్సుతానామపి తుల్యదృష్టేర్ధత్సే దమన్ఫలమేవానుశంసన్. ౩౩. అనుగ్రహోఽయం భవతా కృతో హి నో దండో సతాం తే ఖలు కల్మషాపహః, యద్దందశూకత్వమముష్య దేహినః క్రోధోఽపి తేఽనుగ్రహ ఏవ సమ్మతః. తపస్సుతప్తం కిమనేన పూర్వం నిరస్తమానేన చ మానదేన, ధర్మోఽథవా సర్వజనానుకంపయా యతో భవాంస్తుష్యతి సర్వజీవః. కస్యానుభావోఽస్య న దేవ విద్మహే తవాంఘ్రిరేణుస్ప*ర్శాధికారః, యద్వాంఛయా శ్రీర్లలనాచరత్తపో విహాయ కామాన్

స్సుపూజిత ఇవ ప్రసన్నస్సన్. దమయాంబభూవ హితం కృతవానిత్యర్థః. ౨౯. తదితి. అరణం శరణం. ౩౦. కృష్ణస్యేతి. గర్భే జగంతి యస్య తస్యాతిభరేణ. అవసన్నమాక్రాంతం. పార్ష్ణిః. పాదపృష్ఠం. ఆద్యం శ్రీకృష్ణం. శ్లథంతో విస్రంసమానాః వసనాదయో యాసాం తాః. ౩౧. తా ఇతి. శరణం ప్రపన్నాస్సత్యః తం ప్రణేముః. సువిగ్నమనసః విహ్వలచిత్తాః. భువీతి తస్మిన్ స్థానే. జలాదధస్తాద్వా. తీరే వా. శమలస్య పాపాత్మనోఽపి. భర్తుర్మోక్షేచ్ఛవః. భర్తుర్యచ్ఛమలం తస్య వా. భూతపతిం ప్రాణిమాత్రస్య పతిం. శరణదం ఆశ్రయప్రదం. ౩౨. ప్రథమం తావత్కుపితం భగవంతం. దండానుమోదనేనోపశమయంత్యః. స్తువంతి తత్ర. శ్లో. దండానుమోదనం షడ్భిః దశభిశ్చ హరేస్స్తుతిః, ప్రార్థనాపంచభిశ్శ్లోకైస్తతః పన్నగయోషితాం. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. న్యాయ్య ఇతి. న చ నిగ్రహానుగ్రహలక్షణం వైషమ్యమిత్యాహుః ధత్స ఇతి. ఫలం అనుశంసన్ ఆలోచయన్. ౩౩. నిగ్రహోఽస్యానుగ్రహాయేత్యుక్తం పూర్వం. ఇదానీమనుగ్రహ ఏవాయం. న నిగ్రహ ఇత్యాహుః. అనుగ్రహ ఇతి నోఽస్మాకం యస్మాదస్య సర్పత్వం దృశ్యతే. అతస్తన్మూలపాపనివర్తకో దండః. అనుగ్రహ ఏవ. క్రోధత్వేన ప్రతీయమానోఽపీత్యర్థః. ౩౪. మహాంశ్చాయమనుగ్రహ ఇతి తస్య పూర్వపుణ్యమభినందతి.—తప ఇతి. స్వయం మానరహితేన అన్యేభ్యో మానదేన చ. సర్వం జీవయతీతి సర్వజీవః. ౩౫. న తప ఆదినిమిత్తక ఏష భాగ్యోదయః కింత్వచింత్యం తవ కృపావైభవమిత్యాహుః. శ్లోకత్రయేణ. కస్యేతి. తపఆదినా బ్రహ్మాదయోఽపి యస్యాః శ్రియః ప్రసాదమిచ్ఛంతి. సా శ్రీర్లలనాపి. శ్రీరేవ లలనా ఉత్తమా స్త్రీ యస్య త్వదంఘ్రి

సుచిరం ధృతవ్రతాః ౩౬. న నాకపృష్ఠం న చ సార్వభౌమం న పారమేష్ఠ్యం న రసాధిపత్యం, న యోగసిద్ధిర్న పునర్భవం వా వాంఛంతి యత్పాదరజః ప్రపన్నాః. తదేష నాథాపదురాపమన్యైస్తమోజనిః క్రోధవశో హ్యహీన్ద్రః, సంసారచక్రే భ్రమతశ్శరీరిణో యదిచ్ఛతస్స్యాద్విభవస్సమక్షమ్. ౩౮. నమస్తుభ్యం భగవతే పురుషాయ మహాత్మనే, భూతావాసాయ భూతాయ పరాయ పరమాత్మనే. ౩౯. జ్ఞానవిజ్ఞాననిధయే బ్రహ్మణేఽనంతశక్తయే, అగుణాయావికారాయ నమస్తే ప్రాకృతాయ చ. ౪౦. కాలాయ కాలనాభాయ కాలావయవసాక్షిణే, విశ్వాయ తదుపద్రష్ట్రే తత్కర్త్రే విశ్వహేతవే. ౪౧. భూతమాత్రేంద్రియప్రాణమనోబుద్ధ్యాశయాత్మనే, త్రిగుణేనాభిమానేన గూఢస్వాత్మానుభూతయే. ౪౨. నమోఽనంతాయ సూక్ష్మాయ కూటస్థాయ విపశ్చితే, నానావాదానురోధాయ వాచ్యవాచక

స్వర్గాధికారస్య. వాంఛయా. స్వర్గాధికార ఇత్యత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః. తప ఆచరత్. అస్య సర్పస్య. కిం కృతమితి కో వేత్తీత్యర్థః. ౩౬. నేతి. యత్తవ పాదరజః. ప్రపన్నాః ప్రాప్తాః పారమేష్ఠ్యాదీనపి. తుచ్ఛం మన్యంతే. ౩౭. తదితి. అహో తదేష అయత్నత ఏవ ప్రాప. అన్యైః బ్రహ్మాదిభిరపి. పునః కథంభూతం పాదరజః. యదిచ్ఛతః సేవ్యం మే భవత్వితి ప్రార్థయత ఏవ. సమక్షం ప్రత్యక్షత ఏవ. విభవః అపేక్షితా సంపద్భవతి. ౩౮. నమ ఇతి. భగవతే అంచిత్యైశ్వర్యాదిగుణాయ. కించ. పరమాత్మనే తదుపాదానాయ ఏతాని దశభిశ్లోకై ర్విశేషణాని. పురుషాయ పూర్షు అంతర్యామిరూపేణ వర్తమానాయ. మహాత్మనే ఏవమప్యపరిచ్ఛిన్నాయ కుతః భూతావాసాయ ఆకాశాద్యాశ్రయాయ. తదపి కుతః? భూతాయ పూర్వమపి సతే కుతః? పరాయ కారణాయ. కించ. పరమాత్మనే కారణాతీతాయేతి వా. ౩౯. కారణత్వం కారణాతీతత్వం చ సమర్థయితుమాహుః— జ్ఞానేతి. జ్ఞానవిజ్ఞాననిధయే జ్ఞానం జ్ఞప్తిః. విజ్ఞానం చిచ్ఛక్తిః. తయోర్నిధయే. తాభ్యాం పరిపూర్ణాయ కథం తథా త్వమత ఉక్తం. బ్రహ్మణే. అనంతశక్తయే. బ్రహ్మణే కథంభూతాయ? అగుణాయ వికారాయ. పునః కథంభూతాయ. అనంతశక్తయే. ప్రాకృతాయ ప్రకృతిప్రవర్తకాయ. యద్వా అప్రాకృతాయ అప్రాకృతానంతశక్తియుక్తాయ అయమర్థః. అగుణత్వాదవికారం బ్రహ్మజ్ఞప్తిమాత్రత్వాత్కారణాతీతం ప్రకృతిప్రవర్తకానంతశక్తివిజ్ఞాననిధిత్వాదీశ్వరః కారణం. తదుభయాత్మనే నమ ఇతి. ౪౦. అనంతశక్తిత్వాత్కాలశక్త్యా విశ్వస్రష్టృత్వాదిరూపేణ నమస్యంతి. కాలాయేతి. కాలాయ కాలస్వరూపాయ. కాలనాభాయ కాలశక్త్యాశ్రయాయ. కాలావయవానాం సృష్ట్యాదిసమయానాం సాక్షిణే. తతశ్చ విశ్వాయ విశ్వస్వరూపాయ తర్హి కిం జడోఽహం. న హి తదుపద్రష్ట్రే. న చ ద్రష్టృమాత్రాయ. కింతు తత్కర్త్రే న చ కర్తృమాత్రాయ. విశ్వహేతవే సర్వకారణరూపాయ. ౪౧. తదేవాహుః. భూతేతి. ఆశయశ్చిత్తం. భూతాదిరూపాయ. అతః సర్వకారణరూపాయేతి. అహంకారాత్మతయా నమస్యంతి. త్రిగుణేనేతి. ఏవం సృష్టికార్యే యస్త్రిగుణోఽభిమానః. తేన గూఢానాం స్వాంశభూతానామాత్మనామనుభూతిర్యేన తస్మై. ౪౨. త్వం తు అహంకారానావృత ఇతి స్తువంతి. నమ ఇతి, అనంతాయ అహంకారాపరిచ్ఛేదాత్. అతః సూక్ష్మాయ. అదృశ్యత్వాత్,

శక్తయే. ౪౩. నమః ప్రమాణమూలాయ కవయే శాస్త్రయోనయే, ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ నిగమాయ నమో నమః ౪౪. నమః కృష్ణాయ రామాయ వసుదేవసుతాయ చ, ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ సాత్త్వతాం పతయే నమః ౪౫. నమో గుణప్రదీపాయ గుణాత్మచ్ఛాదనాయ చ, గుణవృత్త్యుపలక్ష్యాయ గుణద్రష్ట్రే స్వసంవిదే.౪౬.అవ్యాకృతవిహారాయ సర్వవ్యాకృతసిద్ధయే, హృషీకేశ నమస్తేఽస్తు మునయే మౌనశీలినే.౪౭.పరాపరగతిజ్ఞాయ సర్వాధ్యక్షాయ తే నమః, అవిశ్వాయ

అతఏవ కూటస్థాయ ఉపాధికృతవికారాభావాత్. అతఏవ విపశ్చితే సర్వజ్ఞాయ. ఏవం స్తుత్వా అచింత్యమాయత్వేన స్తువంతి. నానావాదానురోధాయ. అస్తి. నాస్తి. సర్వజ్ఞః. కించిజ్జ్ఞః బద్ధః. ముక్తః. ఏకః. అనేకః. ఇత్యాదీన్ నానానువాదాన్ అనురుణద్ధి మాయయానువర్తతే యస్తస్మై కించ. వాచ్యవాచకశక్తయే అభిధానాభిధేయశక్తిభేదాదపి నానాత్వేన ప్రతీయమానాయేత్యర్థః. ౪౩. అనావృతత్వమేవ హేత్వంతరేణాపి సూచయంత్యః స్తువంతి—నమ ఇతి. ప్రమాణమూలాయ చక్షురాదీనాం చక్షురాదిరూపాయ. అతఏవ కవయే స్వయం తన్నిరపేక్షజ్ఞానాయ కుతః? శాస్త్రయోనయే వేదాత్మకనిశ్వాసాయ. ౪౪. కించ. అనావృతైశ్వర్యత్వాదేవ చతుర్మూర్తిస్వరూపేణ సర్వోపాస్యత్వేన నమంతి. నమః కృష్ణాయేతి. రామాయ సంకర్షణాయ. వసుదేవసుతాయ వసుదేవశబ్దితం శుద్ధం సత్త్వం తత్ర ప్రకాశమానాయ వాసుదేవాయేత్యర్థః. సాత్త్వతాముపాసకానాం. పతయే సాలోక్యాదినా పాలకాయ. ఏవం చతుర్మూర్తయే కృష్ణాయ తుభ్యం నమ ఇతి. ౪౫. కథం చతుర్మూర్తితేతి తదాహుః. నమో గుణప్రదీపాయేతి. గుణాః అంతఃకరణాని. తాన్ ప్రదీపయతి ప్రకాశయతీతి తథా తస్మై. చిత్తాద్యధిష్ఠాతృత్వేన చతుర్మూర్తితేతి భావః. నను తథాప్యేకస్యైవ కథం చతుష్ట్వమత ఆహుః. గుణాత్మచ్ఛాదనాయ చ. తైరేవ గుణైరుపాసకానాం ఫలవైచిత్ర్యాయ ఆత్మానమాచ్ఛాద్య నానాత్వేన ప్రకాశమానాయేత్యర్థః. నను కథం తర్హి ప్రతీతిరత ఉక్తం. గుణవృత్త్యుపలక్ష్యాయ చిత్తాదీనాం చేతనాధ్యవసాయాదివృత్తిభిరుపలక్ష్యాయ. ఉపలక్షణమేవాహుః. గుణద్రష్ట్రే తత్సాక్షిణే కథంచిదుపలక్ష్య ఏవ న జ్ఞేయ ఇత్యాహుః. స్వసంవిదే అగోచరాయేత్యర్థః. ౪౬. అగోచరత్వముపలక్ష్యత్వం. దర్శయంత్యో నమస్యంతి. అవ్యాకృతేతి. అవ్యాకృతవిహారాయ అతర్క్యమహిమ్న ఇత్యర్థః. సర్వవ్యాకృతసిద్ధయే సర్వకార్యోత్పత్తిప్రకాశహేతుత్వేనోపలక్షణయోగ్యాయేత్యర్థః. ఉపలక్షణాంతరమాహుః. హృషీకేశ. కరణప్రవర్తక. కిం విషయలిప్సయా న. మునయే ఆత్మారామాయ కిం సాధనవశేన న హి న హి. మౌనశీలినే మౌనమాత్మారామతా తత్స్వభావాయ. ౪౭. పరాపరేతి. కుతః పరాపరగతిజ్ఞాయ స్థూలసూక్ష్మాణాం గతిజ్ఞత్వేన న క్వాపి సజ్జమానాయేత్యర్థః. సర్వాధ్యక్షాయ సర్వస్యాధిష్ఠాత్రే. కుత ఏతత్. అవిశ్వాయ. న విశ్వం యస్మిన్. తన్నిషేధావధయే విశ్వాయ చ తద్వివరాధిష్ఠానాయేత్యర్థః. తద్ద్రష్ట్రే అధ్యాసాపవాదసాక్షిణే అపి చ. అస్య చ విశ్వాధ్యాసస్య. తదపవాదస్య చ విద్యావిద్యాభ్యాం హేతవే యద్వా. అవిశ్వాయ విశ్వతైజసాద్యవస్థారహితాయ విశ్వాయ మాయయా స్వాంశైస్తత్తదవస్థాయ. తద్ద్రష్ట్రే. తాసామవస్థానాం భావాభావసాక్షిణే. అన్యత్సమానం. తస్మాత్సర్వజ్ఞత్వసర్వాధిష్ఠాతృత్వాత్మారామత్వాదిభిర్నిరతిశయైశ్వర్యాయ తుభ్యం నమ ఇతి. శ్లో. "విశేషణైరసంకీర్ణైః పంచపంచాశతానుతః, అహిస్త్రీభిః ప్రసన్నో

చ విశ్వాయ తద్ద్రష్ట్రేఽస్య చ హేతవే. ౪౮. త్వం హ్యస్య జన్మస్థితిసంయమాన్
విభో గుణైరనీహో కృతకాలశక్తిధృక్, తత్తత్స్వభావాన్ ప్రతిబోధయన్ సత
స్సమీక్షయామోఘవిహార ఈహసే. ౪౯. తస్యైవ తేఽమూస్తనవస్త్రిలోక్యాం
శాంతా అశాంతా ఉత మూఢయోనయః, శాంతాః ప్రియాస్తేహ్యధునావితుం
సతాం స్థాతుశ్చ తే ధర్మపరీప్సయేహతః. ౫౦. అపరాధస్సకృద్భర్త్రా సోఢవ్యస్స్వప్రజా
కృతః, క్షంతుమర్హసి సర్వాత్మన్ మూఢస్య త్వామజానతః. ౫౧. అనుగృహ్ణీష్వ
భగవన్ ప్రాణాంస్త్యక్ష్యతి పన్నగః, స్త్రీణాం నస్సాధు శోచ్యానాం పతిః ప్రాణః
ప్రదీయతామ్. ౫౨. విధేహి తే కింకరీణామనుష్ఠేయం తవాజ్ఞయా, యచ్ఛ్రద్ధ
యానుతిష్ఠన్ వై ముచ్యతే సర్వబంధనాత్. ౫౩. బాదరాయణిరువాచః—ఇత్థం స
నాగపత్నీభిర్భగవాన్ సమభిష్టుతః, మూర్ఛితం భగ్నశిరసం విససర్జాంఘ్రికుట్టనైః.
౫౪ ప్రతిలబ్ధేంద్రియప్రాణః కాళీయశ్శనకైర్హరిమ్, కృచ్ఛ్రాత్సముచ్ఛ్వసన్
దీనః కృష్ణం ప్రాహ కృతాంజలిః. ౫౫. కాళీయ ఉవాచః—వయం ఖలాస్సహో
త్పత్త్యా తామసా దీర్ఘమన్యవః, స్వభావో దుస్త్యజో నాథ భూతానాం యద
సద్గ్రహః. ౫౬. త్వయా సృష్టమిదం సర్వం ధాతర్గుణవిసర్జనమ్, నానాస్వభావవీ
ర్యౌజో యోనిబీజాశయాకృతి. ౫౭. వయం చ తత్ర భగవన్ సర్పా జాత్యురు
మన్యవః, కథం త్యజామస్త్వన్మాయాం దుస్త్యజాం మోహితాస్తయా ౫౮. భవాన్
హి కారణం తత్ర సర్వజ్ఞో జగదీశ్వరః, అనుగ్రహం నిగ్రహం వా మన్యసే తద్వి

యస్తాసామేవ భవేద్ధరిః." శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః." ౪౮. ఏవం తావద్దండానుమోదన నమస్కా
రైశ్చ భగవంతం ప్రసాద్యేదానీం త్వదధీనప్రాణినాం కోఽపరాధ ఇత్యాశయవంత్యః ప్రార్థయం
తే.—త్వం హీతి. అస్య లోకస్య. జన్మాదీన్ త్వమేవ అకృత అకరోః. సతశ్చ తాన్ తాన్
సంస్కారరూపేణ సతః స్వభావాన్. ఘోరత్వాదీన్. ప్రబోధయన్ ఈహసి క్రీడసే. యద్వా
అస్య జన్మాదీన్ త్వమేవమీహస ఇత్యన్వయః. కథంభూతః అకృతా అనాదిర్యా కాలశక్తిః, తాం
ధారయతీతి తథా, అన్యత్సమానం. ౪౯. తస్యేతి. అతః తస్యైవ వామూస్తనవః. తన్వంత ఇతితనవః
క్రీడోపస్కరాః తథాపి. తవాధునా శాంతాః ప్రియాః కుతః సతాం ధర్మపరిపాలనేచ్ఛయా,
ఈహాతః ప్రవర్తమానస్య. అతస్తానవితుం స్థాతుః స్థితస్య. ౫౦. ఏవం చ తవాప్రియాచరణాద్యప
రాధః తర్హి సోఢవ్య ఇత్యాహుః. అపరాధ ఇతి. ౫౧.౫౨.యుష్మదనుగ్రహోఽపి అన్యేషాం మృత్యు
రేవేతి చేన్నేత్యాహుః. విధేహీతి. త్వదాజ్ఞయా ప్రాణినో నాద్యామేతి భావః. ౫౩—౫౫. వయ
మితి. యదసద్గ్రహ ఇతి. యతః స్వభావః అసద్గ్రహరూపః యద్వా. యతః స్వభావాత్. అసతి
దేహాదౌ యో గ్రహః. సదుస్త్యజ ఇతి. ౫౬. త్వయేతి. గుణైర్వివిధతయా. సృజ్యత ఇతి గుణవిసర్జనం
తత్రాపి నానాస్వభావాదయో యస్య తత్. ౫౭. వయమితి. జాత్యా జన్మనైవ. ఉరుర్మన్యుర్యేషాం తే.
వయం కథం త్యజామః. ౫౮. భవానితి. హి యస్మాత్. తత్ర త్వన్మాయాత్యాగే భవా

ధేహి నః. ౫౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యాకర్ణ్య వచః ప్రాహ భగవాన్ కార్య మానుషః, నాత్ర స్థేయం త్వయా సర్పసముద్రం యాహి మా చిరమ్, స్వజ్ఞాత్య పత్యదారాఢ్యైర్గోనృభిర్భుజ్యతాం నదీ. ౬౦. య ఏతత్సంస్మరేన్మర్త్యస్తుభ్యం మద నుశాసనమ్, కీర్తయన్నుభయోస్సంధ్యోర్న యుష్మద్భయమాప్నుయాత్. ౬౧. యోఽస్మిన్ స్నాత్వా హ్రదే మర్త్యో దేవాదీంస్తర్పయేజ్జలైః, ఉపోష్య వా స్మర న్నర్చన్ సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౨. ద్వీపం రమణకం హిత్వా హ్రదమేతదు పాశ్రితః, యద్భయాత్స సుపర్ణస్త్వాం నాద్యాన్మత్పదలాంఛితమ్. ౬౩. ఋషిరువా చ:—ముక్తో భగవతా రాజన్ కృష్ణేనాద్భుతకర్మణా, తం పూజయామాస ముదా నాగః పత్నీభిరాదరమ్ ౬౪. దివ్యాంబరస్రఙ్మణిభిః పరార్థ్యైరపి భూషణైః, దివ్య గంధానులేపైశ్చ మహతోత్పలమాలయా. ౬౫. పూజయిత్వా జగన్నాథం ప్రసాద్య గరుడధ్వజం, నాగరాజోఽభ్యనుజ్ఞాతః పరిక్రమ్యాభివంద్య తమ్. ౬౬. సకళత్రసుహృత్పుత్రో ద్వీపమబ్ధేర్జగామ హ, తదైవ సామృతజలా యమునా నిర్వి షాభవత్. ౬౭. అనుగ్రహాద్భగవతః క్రీడామనుజరూపిణః. ౬౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

రాజోవాచ:—నాగాలయం రమణకం కస్మాత్తత్యాజ కాళియః, కృతం కిం వా సుపర్ణస్య తేనైకేనాసమంజసమ్. ౧. శ్రీశుక ఉవాచ—ఉపహార్యైస్సర్ప జనైర్మాసి మాసీహ యో బలిః, వానస్పత్యో మహాబాహో నాగానాం ప్రాఙ్ని రూపితః. ౨. స్వం స్వం భాగం ప్రయచ్ఛంతి నాగాః పర్వణి పర్వణి, గోపీథాయాత్మన స్సర్వే సుపర్ణాయ మహాత్మనే. ౩. విషవీర్యమదావిష్టః కాద్రవేయస్తు కాళియః,

---

నేవ కారణమిత్యనుగ్రహం విధేహి మమాజ్ఞయా ఖాదతేతి. ఈశ్వరత్వాన్నిగ్రహం వా. విధేహి. ౫౯. ఇతీతి. యతో గోభిర్నృభిశ్చ నదీ భుజ్యతామితి. ౬౦. య ఇతి. తస్య యుష్మాభిర్భయం నోత్పాద నీయమిత్యాజ్ఞా. ౬౧. ఇతోఽపి త్వయా నిర్గంతవ్యమిత్యాహ.—య ఇతి. త్వయి స్థితే తన్న సంభవ తీతి భావః. ౬౨. న చ తవ గరుడభయం భవేదిత్యాహ—ద్వీపమితి. ౬౩—౬౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షోడశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "నాగం సప్తదశే నాగాలయం తం నిరయాపయత్, బంధూంశ్చ సఖీన శ్రాంతా సుప్తాం స్తత్ర దవాదపాత్". నాగేతి. అసమంజసం అప్రియం. ౧. ఉపహార్యైర్భక్ష్యైః సర్పజనైః సర్పాయ త్తైర్జనైః వానస్పత్యః వనస్పతేర్మూలే దేయః నాగానాం తద్బాధాపరిహారాయ యో బలిః నిరూపితః ఉపకల్పితః. యద్వా ఉపహార్యైస్సుపర్ణభక్ష్యైః. సర్పా ఏవ జనాః తైః నాగానాం సంబంధీ భాగః. యస్మిన్ ఏకైకో నాగో దీయతే తథాభూతో యో బలిః సుపర్ణాయ నిరూపిత ఇతి. ౨. స్వమితి. తే చ నాగాః స్వం స్వం భాగం జనైర్దత్తం సుపర్ణాయ ప్రయచ్ఛంతి. తతో భీతాః గోపీ థాయ రక్షకాయ. ౩. విషేతి. విషవీర్యాభ్యాం యో మదః తేనావిష్టః కాద్రవేయః కద్రూ

కదర్థీకృత్య గరుడం స్వయం తు బుభుజే బలిమ్ ౪. తచ్ఛ్రుత్వా కుపితో రాజన్ గరుత్మాన్ భగవత్ప్రియః, విజిఘాంసుర్మహావేగః కాళీయం సముపాద్రవత్. ౫. తమాపతంతం తరసా విషాయుధః ప్రత్యభ్యయాదుచ్ఛ్రితనైకమస్తకః,దద్భిస్సుపర్ణం వ్యదశద్రదాయుధః కరాళజిహ్వోచ్ఛ్వసితోగ్రలోచనః. ౬. తం తార్క్ష్యపుత్రస్స నిరస్య మన్యుమాన్ ప్రచండవేగో మధుసూదనాసనః, పక్షేణ సవ్యేన హిరణ్యరోచిషా జఘాన కద్రూసుతముగ్రవిక్రమః. ౭. సుపర్ణపక్షాభిహతః కాళీయోఽతీవ విహ్వలః, హ్రదం వివేశ కాళింద్యాస్తదగమ్యం దురాసదమ్. ౮. తత్రైకదా జలచరం గరుడో భక్ష్యమీప్సితం, నివారితస్సౌభరిణా ప్రసహ్య క్షుధితోఽహరత్. ౯. మీనాన్ సుదుఃఖితాన్ దృష్ట్వా దీనాన్ మీనపతౌ హతే, కృపయా సౌభరిః ప్రాహ తత్రత్యక్షేమమాచరన్. ౧౦. అత్ర ప్రవిశ్య గరుడో యది మత్స్యాన్ సఖాదతి, సద్యః ప్రాణైర్వియుజ్యేత సత్యమేతద్బ్రవీమ్యహమ్. ౧౧. తత్కాళీయః పరం వేద నాన్యః కశ్చన లేలిహః, అవాత్సీద్గరుడాద్భీతః కృష్ణేన చ వివాసితః. ౧౨. కృష్ణం హ్రదాద్వినిష్క్రాంతం దివ్యస్రగ్గంధవాససం, మహామణిగణాకీర్ణం జాంబూనదపరిష్కృతమ్. ౧౩. ఉపలభ్యోత్థితాస్సర్వే లబ్ధప్రాణా ఇవాసవః, ప్రమోదనిభృతాత్మానో గోపాః ప్రీత్యాభిరేమిరే. ౧౪. యశోదారోహిణీ నందో గోప్యో గోపాశ్చ కౌరవ, కృష్ణం సమేత్య లబ్ధేహా ఆసన్ లబ్ధమనోరథాః. ౧౫. రామశ్చాచ్యుతమాలింగ్య జహాసాస్యానుభావవిత్,నగా గావో వృషా వత్సాః లేభిరే పరమాం ముదమ్. ౧౬. నందం విప్రాస్సమాగమ్య గురవస్సకళత్రకాః, ఊచుస్తే కాళియగ్రస్తో దిష్ట్యా ముక్తస్తవాత్మజః. ౧౭. యశోదా చ మహాభాగా నష్టలబ్ధప్రజా సతీ, పరిష్వజ్యాంకమారోప్య ముమోచాశ్రుకణాన్ బహూన్. ౧౮. తతశ్చాస్తం గతే భానౌ కృష్ణో వాసమకల్పయత్, స రామస్సహ గోపాలో

పుత్రః కాళీయః. గరుడం కదర్థీకృత్య అవిగణయ్య స్వం భాగమదత్వా అస్మైర్దత్తమపి తం బలిం స్వయమేవ బుభుజే. ౪. ౫. తమితి. విషమేవాయుధం యస్య సః ప్రత్యభ్యయాత్ యోద్ధుం ప్రతి జగామ ఉచ్ఛ్రితనైకమస్తకః. ఉన్నమితానేకఫణః రదాయుధః దంతాయుధః. కరాళజిహ్వశ్చాసావుచ్ఛ్వసితోగ్రలోచనశ్చ ఉచ్ఛ్వసితాని ఉజ్జృంభితాని ఉగ్రాణి లోచనాని యస్య సః. ౬. తమితి. తార్క్ష్యపుత్రో గరుడః. మధుసూదనస్యాసనం యస్మిన్ సః. ౭. సుపర్ణేతి. తస్య గరుడస్యాగమ్యం అగాధతయా చ దురాసదం. ౮. తదగమ్యత్వే కారణాంతరమాహ—తత్రేతి. నివారితోఽపి అహరత్ అభక్షయత్. ౯—౧౧. తదితి. లేలిహః సర్పః అతస్తత్రావాత్సీత్. ౧౨. కృష్ణమితి. జాంబూనదం సువర్ణం. తేనాలంకృతం. ౧౩. ఉపలభ్యేతి. అసవః ఇంద్రియాణి. ప్రమోదనిభృతాత్మానః ఆనందపూర్ణమనసః. ౧౪. యశోదేతి. లబ్ధేహాః లబ్ధచేష్టాః. ౧౫. రామ ఇతి. నగాః వృక్షా అపి పూర్వం శుష్కాస్సంతః సద్య ఏవ విరూఢా ఇత్యర్థః. ౧౬. నందమితి. తే విప్రాః ఊచుః. ౧౭.

మాత్రా పిత్రా సగోధనః. ౧౯. తాం రాత్రిం తత్ర రాజేంద్ర క్షుత్తృడ్భ్యాం

దవాగ్నితో, గోపసంరక్షణఘట్టః.

శ్రమకర్శితాః, ఊషుర్వ్రజౌకసో గావః కాళింద్యా ఉపకూలతః. ౨౦. తదాశు విపినోద్ధూతో దవాగ్నిస్సర్వతో వ్రజమ్, సుప్తం నిశీథ ఆవృత్య ప్రదగ్ధుముపచక్రమే. ౨౧. తత ఉత్థాయ సంభ్రాంతా దహ్యమానా వ్రజౌకసః, కృష్ణం యయుస్తే శరణం మాయామనుజమీశ్వరమ్. ౨౨. కృష్ణ కృష్ణ మహాభాగ హే రామామితవిక్రమ, ఏష ఘోరతమో వహ్నిస్తావకాన్ గ్రసతే హి నః. ౨౩. సదుస్తరాత్పాన్నః పాహి కాలాగ్నేస్సుహృదః ప్రభో, న శక్నుమస్త్వచ్చరణం సంత్యక్తుమకుతోభయమ్. ౨౪. ఇత్థం స్వజనవైక్లబ్యం నిరీక్ష్య జగదీశ్వరః, తమగ్నిమపిబత్తీవ్రమనంతోఽనంతశక్తిధృత్. ౨౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తదశోఽధ్యాయః.

గ్రీష్మర్తువర్ణనప్రారంభః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథ కృష్ణః పరివృతో జ్ఞాతిభిర్ముదితాత్మభిః, అనుగీయమానో న్యవిశద్వ్రజం గోకులమండితః. ౧. వ్రజే విక్రీడతోరేవం గోపాలచ్ఛద్మమాయయా, గ్రీష్మో నామర్తురభవన్నాతిప్రేయాన్ శరీరిణామ్. ౨. స చ బృందావనగుణైర్వసంత ఇవ లక్షితః, యత్రాస్తే భగవాన్ సాక్షాద్రామేణ సహ కేశవః. ౩. యత్ర నిర్ఝరనిర్హ్రాదనివృత్తస్వనఝిల్లికమ్, శశ్వత్తచ్ఛీకరైర్జుష్టద్రుమమండలమండితమ్. ౪. సరిత్సరఃప్రస్రవణోర్మివాయునా కల్హారకంజోత్పలరేణు

యశోదేతి. నష్టలబ్ధప్రజా నష్టప్రాయా పునర్లబ్ధా ప్రజా యయా సా. ౧౮. ౧౯. తామితి. శ్రమేణ చ కర్శితాః ఉపకూలతః కూలప్రాంతే. ౨౦-౨౩. సుదుస్తరాదితి. కాలాగ్నేః మృత్యురూపాదగ్నేః న మృత్యోర్భీమః. కింతు. త్వచ్చరణవియోగాదిత్యాహుః న శక్నుమ ఇతి. ౨౪. ఇత్థమితి. శ్లో. విమోహానహిదండేన తతస్స్వశరణం గతాన్, గోపానపాదనంతోఽసావనంతవనవహ్నితః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౨౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అష్టాదశే తతో గ్రీష్మే వసంతగుణలక్షితే. అఘాతయద్బలేనాలం ప్రలంబం లీలయా హరిః. కృత్వా నృత్యం ఫణాగ్రేషు కాళీయస్య సకౌతుకం, బలం ప్రలంబతుంగాంసమారోహయదమిత్రహా. ౧. వ్రజ ఇతి. గోపాలచ్ఛద్మమాయయా గోపాలనమేవ ఛద్మ యస్యాం తయా. ౨. ౩. వసంతసామ్యమాహ—చతుర్భిః. యత్రేతి. యత్ర గ్రీష్మేఽపి. నిర్ఝరాణాం నిర్హ్రాదేన ఘోషేణ నివృత్తస్వనాః ఛన్నధ్వనయః.ఝిల్లికాః కఠోరధ్వనయః. సూక్ష్మకీటా యస్మిన్. తథాభూతం బృందావనం భవతి కించ. శశ్వత్తేషాం నిర్ఝరాణాం శీకరైః. అంబుకణైః. జుష్టా స్నిగ్ధా యే ద్రుమాస్తేషాం షండైర్మండితమ్.౪.సరిదితి. యత్ర గ్రీష్మే వనే వా నిదాఘో గ్రీష్మః. తేన తత్కాలీవ వహ్న్య

హారిణా, న విద్యతే యత్ర వనౌకసాం దవో నిదాఘవహ్న్యర్కభవో౽తిశాద్వలే. ౫. అగాధతోయహ్రదినీతటోర్మిభిర్ద్రవత్పురీష్యాః పులినైస్సమంతతః, న యత్ర చండాంశుకరావిషోల్బణా భువో రసం శాద్వలితం విగృహ్ణతే. ౬. వనం కుసుమితం శ్రీమన్నదచ్చిత్రమృగద్విజమ్, గాయన్మయూరభ్రమరం కూజత్కోకిలసారసమ్. ౭. క్రీడిష్యమాణస్తత్కృష్ణో భగవాన్ బలసంయుతః, వేణుం విరణయన్ గోపైర్గోధనైస్సంవృతో౽విశత్. ౮. ప్రవాళబర్హస్తబకస్రగ్ధాతుకృతభూషణాః, రామకృష్ణాదయో గోపా ననృతుర్యుయుధుర్జగుః. ౯. కృష్ణస్య నృత్యతః కేచిత్ జగుః కేచిదవాదయన్, వేణుపాణితలైశ్శృంగైః ప్రశశంసురథాపరే. ౧౦. గోపజాతిప్రతిచ్ఛన్నా దేవా గోపాలరూపిణః, ఈడిరే కృష్ణరామౌ చ నటా ఇవ నటం నృప. ౧౧. భ్రమణైర్లంఘనైః క్షేపైరాస్ఫోటనవికర్షణైః, చిక్రీడతుర్నియుద్ధేన కాకపక్షధరౌ క్వచిత్. ౧౨. క్వచిన్నృత్యత్సు చాన్యేషు గాయకౌ వాదకౌ స్వయం, శశంసతుర్మహారాజ సాధుసాధ్వితి వాదినౌ. ౧౩. క్వచిత్కుంభైః క్వచిద్బిల్వైః క్వచామలకముష్టిభిః, అస్పృశ్యనేత్రబంధాద్యైః క్వచిన్మృగఖగేహయా. ౧౪. క్వచిచ్చ దర్దురప్లావైర్వివిధైరుపహాసకైః, కదాచిదాందోళికయా కర్హిచిన్నృపచేష్టయా. ౧౫. ఏవం తౌ

ప్రలంబాసురవధఘట్టః.

లోకసిద్ధాభిః క్రీడాభిశ్చేరతుర్వనే, నద్యద్రిద్రోణికుంజేషు కాననేషు సరస్సు చ. ౧౬. పశూంశ్చారయతోర్గోపైస్తద్వనే రామకృష్ణయోః, గోపరూపీ ప్రలంబో౽గాదసురస్తజ్జిహీర్షయా. ౧౭. తం విద్వానపి దాశార్హో భగవాన్ సర్వదర్శనః, అన్వమోదత తత్సఖ్యం వధం తస్య విచింతయన్. ౧౮. తత్రోపాహూయ గోపాలాన్ కృష్ణః ప్రాహ విహారవిత్, హేగోపా విహరిష్యామో ద్వంద్వీభూయ యథాయథమ్. ౧౯.

ర్కాభ్యాం చ భవతి యో దవః. తాపః అతిశాద్వలే అతిహరితతృణాకీర్ణే. యద్వా—అతిక్రాంతశాద్వలే౽పి స్థానే. ౫. నను శాద్వలమేవ కుతస్త్యం? తత్రాహ—అగాధేతి. అగాధాని తోయాని యాసాం తాసాం హ్రదినీనాం తటస్పర్శిభిరూర్మిభిః. పులినైస్సహ. ద్రవత్పురీషం పంకో యస్యాస్తస్యాః. భువః. రసం శాద్వలితం శాద్వలరూపతాం చ. విషవదుల్బణా అపి. సూర్యరశ్మయో న విగృహ్ణతే న హరంతి. ౬. వనమితి. తద్వనం నదంతః చిత్రాః మృగాః. ద్విజాశ్చ యస్మిన్. గాయంతో మయూరాః భ్రమరాశ్చ యస్మిన్. కూజంతః కోకిలాః సారసాశ్చ యస్మిన్ తత్. ౭. క్రీడిష్యమాణ ఇతి. తద్వనం అవిశత్. ౮—౧౧. భ్రమణైరితి. కాకపక్షాః చూడాకరణాత్ ప్రాక్తనకేశాః. భ్రమణాదిప్రకారైః. నియుద్ధేన బాహుయుద్ధేన చిక్రీడతుః. ౧౨. ౧౩. క్వచిదితి. కుంభైః కుంభవృక్షఫలైః అస్పృశ్యత్వం. నేత్రబంధశ్చ తదాద్యైః మృగాణాం ఖగానాం చ చేష్టయా. ౧౪. క్వచిదితి. దర్దురప్లావైర్మండూకప్లుతిభిః ఆందోళికయా డోలాలంబనేన నృపాణామివ లీలయా. ౧౫. ఏవమితి. నద్యః అద్రిద్రోణయః కుంజాని చ యేషు. ౧౬. పశూనితి. చారయతోస్సతోః తద్వనే తస్మిన్ వనే. తయోర్జిహీర్షయా. ౧౭. ౧౮. తత్రేతి. యథాయథం వయోబలాద్యనురూపం. ద్వంద్వీభూయ. ౧౯. తత్రేతి. పరిబృఢౌ

తత్ర చక్రుః పరిబృఢౌ గోపౌ రామజనార్దనౌ, కృష్ణసంఘట్టినః కేచిదాసన్ రామస్య చాపరే. ౨౦. ఆచేరుర్వివిధాః క్రీడా వాహ్యవాహకలక్షణాః, తత్రారోహంతి జేతారో వహంతి చ పరాజితాః. ౨౧. వహంతో వాహ్యమానాశ్చ చారయంతశ్చ గోధనం, భాండీరకం నామ వటం జగ్ముః కృష్ణపురోగమాః. ౨౨. రామసంఘట్టినో యే హి శ్రీదామవృషభాదయః, క్రీడాయాం జయినస్తాంస్తే హ్యూహుః కృష్ణాదయో నృప. ౨౩. ఉవాహ కృష్ణో భగవాన్ శ్రీదామానం పరాజితః వృషభం భద్రసేనస్తు ప్రలంబో రోహిణీసుతమ్. ౨౪. అవిషహ్యం మన్యమానః కృష్ణం దానవపుంగవః, వహన్ ద్రుతతరం ప్రాగాదవరోహణతఃపరమ్. ౨౫. తముద్వహన్ ధరణీ*ధరేంద్రగౌరవం మహాసురో విగతరయో నిజం వపుః, స ఆస్థితః పురటపరిచ్ఛదో బభౌ తటిద్ద్యుమానుడుపతివాడివాంబుదః ౨౬. నిరీక్ష్య తద్వపురలమంబరే చరన్ ప్రదీప్తదృగ్భ్రుకుటితటోగ్రదంష్ట్రం, జ్వలచ్ఛిఖం కటక కిరీటకుండలత్విషాద్భుతం హలధర ఈషదత్రసత్. ౨౭. అథాగతస్మృతిరభయో రిపుం బలో విహాయ సార్థమివ హరంతమాత్మనః, రుషాహనచ్ఛిరసి దృఢేన ముష్టినా సురాధిపో గిరిమివ వజ్రరంహసా. ౨౮. స ఆహతస్సపది విశీర్ణమస్తకో ముఖాద్వమన్ రుధిరమపస్మృతోఽసురః, మహారవం వ్యసురపతత్సమీరయన్ గిరిర్యథా మఘవత ఆయుధాహతః. ౨౯. దృష్ట్వా ప్రలంబం నిహతం బలేన బలశాలినా, గోపాస్సువిస్మితా ఆసన్సాధుం సాధురూపిణమ్ ౩౦. ఆశిషోఽభిగృణంతస్తం ప్రశశంసుస్తదర్హణం, ప్రేత్యాగతమివాలింగ్య ప్రేమవిహ్వలచేతసః. ౩౧. పాపే ప్రలంబే

నాయకౌ. తత్ర కేచన శ్రీకృష్ణసంఘట్టినః. శ్రీకృష్ణపక్షీయాః.౨౦.౨౧. వహంత ఇతి. వాహ్యమానాః పృష్ఠేనోహ్యమానాః. ౨౨——౨౪.అవిషహ్యమితి. కృష్ణదృష్టివంచనాయ. అవరుహ్యతేస్మిన్నిత్యవరోహణం మర్యాదా. తతః పరం దూరమగాత్. ౨౫. తమితి. ధరణీధరేంద్రవద్గౌరవం యస్య తం. నిజం ఆసురం వపుః. పురటఃరిచ్ఛదః సువర్ణాలంకారః. తటిద్ద్యుమాన్ విద్యుద్దీప్తిమానిత్యలంకారోపమా. ఉడుపతివాడితి రామోపమా. ఉడుపతిం వహతీత్యుడుపతివాట్ యథోచితస్థానేషు స్థితా విద్యుతో భవంతి. ఉపరి చోడుపతిః తదా సోఽంబుదో యథా భాతి. తద్వద్భాతీత్యర్థః. ౨౬. నిరీక్ష్యేతి. అలం అతివేగేన. ప్రదీప్తే దృశౌ యస్మిన్ వపుషి తత్. భ్రుకుటితటసంలగ్నా ఉగ్రదంష్ట్రా యస్మిన్ తత్. ప్రదీప్తదృక్ భ్రుకుటీతటం యస్మిన్. ఉగ్రాః దంష్ట్రాః యస్మిన్. తచ్చ తచ్చేతి వా. జ్వలంత్యః శిఖాః కేశాః యస్మిన్ తత్. ౨౭. అథేతి. ఆగతస్మృతిః. అభయ ఇవ. ఆత్మనః సార్థం గోపసమూహం విహాయ. హరంతం రిపుం అహనత్. యద్వా. విహాయసా ఆకాశమార్గేణ. ఆత్మనః ప్రాప్తం. అర్థమివ హరంతమితి. వజ్రరంహసా వజ్రవేగేన ముష్టినా.౨౮.స ఇతి. అపస్మృతః

నిహతే దేవాః పరమనిర్వృతాః, అభ్యవర్షన్ బలం మాల్యైశ్శశంసుస్సాధుసాధ్వితి. ౩౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

క్రీడాసక్తేషు గోపేషు తద్గావో దూరచారిణీః*, స్వైరంచరంత్యో వివిశుస్తృణలోభేన గహ్వరమ్. ౧. అజా గావో మహిష్యశ్చ నివిశంత్యో వనాద్వనమ్, ముంజాటవీం నివివిశుః క్రందంత్యో దావతర్షితాః ౨. తేపశ్యంతః పశూన్ గోపాః కృష్ణరామాదయస్తథా, జాతానుతాపాః వివిశుర్విచిన్వంతో గవాం గతిమ్. ౩. తృణైస్తత్ఖురదచ్ఛిన్నైర్గోష్పదైరంకితైర్గవాం, మార్గమన్వగమన్ సర్వే నష్టాజీవ్యా విచేతసః. ౪. ముంజాటవ్యాం భ్రష్టమార్గం క్రందమానం స్వగోధనం, అప్రాప్య తృషితాశ్శాంతాస్తతస్తేన న్యవర్తయన్. ౫. కృష్ణః ప్రోత్తుంగమారుహ్య వృక్షం మేఘనిభచ్ఛవిః, ఆత్మానమాహ్వయామాస దర్శయన్ గాస్స్వనామభిః. ౬. తా ఆహూతా భగవతా మేఘగంభీరయా గిరా, స్వనామ్నాం నినదం శ్రుత్వా ప్రతినేదుః ప్రహర్షితాః. ౭. తతస్సమంతాద్వనధూమకేతుర్యదృచ్ఛయాభూత్ క్షయకృద్వనౌకసాం, సమీరితస్సారథినోల్బణోల్ముకైర్విలేలిహానః స్థిరజంగమాన్ మహాన్. ౮. తమాపతంతం పరితో దవాగ్నిం గోపాస్సగావః ప్రసమీక్ష్య భీతాః, ఊచుశ్చ కృష్ణం సబలం ప్రపన్నా యథా హరిం మృత్యుభయార్దితా జనాః. ౯. గోపాః ఊచుః:—కృష్ణ కృష్ణ మహావీర్య హే రామామితవిక్రమ, దవాగ్నినా దహ్యమానాన్ ప్రపన్నాంస్త్రాతుమర్హథః. ౧౦. నూనం త్వద్బాంధవాః కృష్ణ నార్హంత్యేవావసాదితుం, వయం హి సర్వధర్మజ్ఞ త్వన్నాథాస్త్వత్పరాయణాః. ౧౧. శ్రీశుక ఉవాచః— వచో నిశమ్య కృపణం బంధూనాం భగవాన్ హరిః, నిమీలయత మాభైష్ట లోచనానీత్యభాషత. ౧౨. తథేతి మీలితాక్షేషు భగవానగ్నిముల్బ

గతస్మృతిః. మహారవం సమీరయన్. ౨౯. ౩౦. ఆశిష ఇతి. తదర్హాణం ప్రశంసార్హాం. ౩౧. ౩౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఊనవింశే నివిష్టం తు గోపగోకులమచ్యుతః, ముంజారణ్యమరణ్యాగ్నేరరక్షత్తన్నిపానతః. క్రీడేతి. దూరచారిణీః దూరచారిణ్యః. ప్రథమార్థే ద్వితీయా. ౧. అజా ఇతి. వనాద్వనాంతరం నివిశంత్యః. దావేన తర్షితాః క్రందంత్యః ఇషికాటవీం అత్యుచ్ఛ్రితఘనతృణవిశేషారణ్యం వివిశుః. ౨. త ఇతి. కృష్ణరామా ఆదాయేషాం తే. న తు తా. ౩. తృణైరితి. తాసాం గవాం ఖురైః దద్భిశ్చ ఛిన్నైస్తృణైర్గోష్పదైరంకితైశ్చ భూప్రదేశైశ్చ. గవాం మార్గమన్వగమన్. నష్టాజీవ్యాః గతజీవికాసాధనాః. ౪. ముంజాటవ్యామితి. ముంజాటవ్యపి సైవ. ౫—౭. తత ఇతి. గోపానాం నాశహేతుర్వనవహ్నిః. సర్వతః ప్రాదురభూత్. సారథినా వాయునా. ౮—౧౨. తథేతి.

ణమ్, పీత్వా ముఖేన తాన్ కృచ్ఛ్రాద్యోగాధీశో వ్యమోచయత్. ౧౩. తత శ్చ తేఽక్షీణ్యున్మీల్య పునర్భాండీరమాపితాః, నిశామ్య విస్మితా ఆసన్నాత్మానం గాశ్చ మోచితాః. ౧౪. కృష్ణస్య యోగవీర్యం తద్యోగమాయానుభావితమ్, దవాగ్నే రాత్మనః క్షేమం వీక్ష్య తం మేనిరేఽమరమ్. ౧౫. గాస్సన్నివర్త్య సాయాహ్నే సహ రామో జనార్దనః, వేణుం విరణయన్ గోష్ఠమగాద్గోపైరభిష్టుతః. ౧౬. గోపీనాం పరమానంద ఆసీద్గోవిందదర్శనే, క్షణం యుగశతానీవ యాసాం యేన వినాఽభవత్. ౧౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

వర్షర్తు వర్ణనఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—తయోస్తదద్భుతం కర్మ దవాగ్నేర్మోక్షమాత్మనః, గోపాః స్త్రీభ్యస్సమాచఖ్యుః ప్రలంబవధమేవ చ. ౧ గోపావృద్ధాశ్చ గోప్యశ్చ తదుపా కర్ణ్య విస్మితాః, మేనిరే దేవప్రవరౌ రామకృష్ణౌ వ్రజంగతౌ. ౨. తతః ప్రావర్తత ప్రావృట్సర్వసత్త్వసముద్భవా, విద్యోతమానపరిధిర్విష్ఫూర్జితనభస్థలా. ౩. సాంద్ర నీలాంబుదైర్వ్యోమ సవిద్యుత్స్తనయిత్నుభిః, అస్పష్టజ్యోతిరాచ్ఛన్నం బ్రహ్మేవ సగుణం బభౌ. ౪. అష్టౌ మాసాన్నిపీతం యద్భూమ్యాశ్చోదమయం వసు, స్వగోభిర్మోక్తుమారేభే పర్జన్యః కాల ఆగతే. ౫. తటిత్వంతో మహామేఘాశ్చండ

కృచ్ఛ్రాత్ గహ్వరప్రవేశతృట్ఛ్రమాదిజనితాత్ తత్క్షణమేవ భాండీరం నీత్వా. తాన మోచయ దిత్యర్థః. ౧౩. తతఇతి. క్షణేనైవ భాండీరం ప్రాపితాః. తత్ర అక్షీణ్యున్మీల్య విస్మితా ఆసన్. ౧౪—౧౭. శ్లో. శ్రీదామాదిస్వగోపానాం స్వాంగమారుహ్య హృష్యతాం, స్వైశ్వర్యమావిరకరో ద్దవవహ్నినిపానతః. శ్రీధరీయోఽయంశ్లోకః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. వింశే ప్రావృట్ఛరచ్ఛోభావర్ణనేన వనోచితాః, ప్రావృట్క్రీడా నిరూప్యంతే గోపరామయుజో హరేః. హేయాదేయోపమానేన ప్రావృట్ఛరదృతుశ్రియోః, వర్ణనం త్వద్భుతైశ్వర్యకృష్ణ లీలావివక్షయా. ౧. ౨. తతఇతి. సర్వేషాం ప్రాణినాం సముద్భవః ఉత్పత్తితః జీవనతశ్చ. యస్యాం సా. ప్రావృట్ విద్యోతమానాః పరిధయః పరివేషాదిశోభాః యస్యాం సా. విష్ఫూర్జితం సంక్షుభితం. నభస్స్థలం చ యస్యాం సా. ౩. సాంద్రేతి. సాంద్రైర్నిబిడైః నీలాంబుదైః విద్యుద్గర్జితసహితైః. ఆచ్ఛన్నం. సగుణం గుణైరాచ్ఛన్నం జీవాఖ్యం. విద్యుద్గర్జితాంబుదానాం సత్త్వరజస్తమోభిరుపమా. ౪. అష్టావితి. పర్జన్యః సూర్యః. స్వగోభిః. రశ్మిభిః. కాలే యథోచితసమయే. అత్ర రాజోపమా. కరాదానతః సమయే పునర్దానతశ్చ. సూచితా. ౫. తటిత్వంతఇతి. అస్య విశ్వస్య. ప్రాణనం ఆప్యా యనకరం. జీవనముదకం. ముముచుః. కృపాళవః. యథాతప్తం జనం నిరీక్ష్య. అనుకంపమానాః. తదాప్యాయనాయ. స్వజీవనమపి త్యజంతి. తద్వన్మహాంతో మేఘాః. తటిన్నేత్రైస్తప్తం విశ్వం

శ్వసనవేపితాః, ప్రాణనం జీవనం చాస్య ముముచుః కరుణా ఇవ. ౬. తపఃకృశా దేవమీఢా హ్యాసీద్వర్షీయసీ మహీ, యథైవ కామ్యతపసస్తనుస్సంప్రాప్య తత్ఫలమ్. ౭. నిశాముఖేషు ఖద్యోతాస్తమసాం భాంతి న గ్రహాః, యథా పాపేన పాంషండా న హి వేదాః కలౌ యుగే. ౮. శ్రుత్వా పర్జన్యనినదం మండూకా వ్యసృజన్ గిరః, తూష్ణీం శయానాః ప్రాగ్యద్వద్బ్రాహ్మణా నియమాత్యయే. ౯. ఆసన్నుత్పథవాహిన్యః క్షుద్రనద్యోఽనుశుష్యతీః*పుంసో యథా స్వతంత్రస్య గేహే ద్రవిణసంపదః. ౧౦. హరితా హరిభిశ్శష్పైరింద్రగోపైశ్చ లోహితా, ఉచ్ఛిలీంధ్రకృతచ్ఛాయా నృణాం శ్రీరివ భూరభూత్. ౧౧. క్షేత్రాణి సస్యసంపద్భిః కర్షకాణాం ముదం దదుః, మానినామనుతాపంచ దైవాధీనమజానతామ్. ౧౨. జలస్థలౌకసస్సర్వే నవవారినిషేవయా, అబిభ్రన్ రుచిరం రూపం యథా హరినిషేవయా.౧౩. సరిద్భిస్సంగతస్సింధుశ్చుక్షోభ శ్వసనోర్మిమాన్, అపక్వయోగినశ్చిత్తం కామాక్తం గుణయుగ్యథా. ౧౪. గిరయో వర్షధారాభిర్హన్యమానా న వివ్యథుః, అ*భిభూయమానావ్యసనైర్యథాధోక్షజచేతసః. ౧౫. మార్గా బభూవుస్సందిగ్ధాస్తృణైశ్ఛన్నా అసంస్కృతాః, నాభ్యస్యమానాశ్శ్రుతయో ద్విజైః కాలహతా ఇవ. ౧౬. లోకబంధుషు మేఘేషు విద్యుతశ్చలసౌహృదాః, స్థైర్యం న చక్రుః కామిన్యః పురుషేషు గుణిష్వివ. ౧౭. ధనుర్వియతి మాహేంద్రంనిర్గుణం చ గుణిన్యభాత్, వ్యక్తే గుణ

నిరీక్ష్య. వాయుభిర్వేపితాః జీవనం ముముచురితి. ౬. తతఇతి. తపసా గ్రీష్మేణ. కృశా. దేవమీఢా పర్జన్యసిక్తా. మిహ సేచన ఇతి ధాతుః. వర్షీయసీ. ఉచ్ఛూనా పుష్టా. కామ్యం తపో యస్య తస్య తనుః కామాన్ సంప్రాప్య యథేతి. ౭. ౮. శ్రుత్వేతి. నియమాత్యయే నిత్యకర్మావసానే ఆచార్యనిగమం శ్రుత్వా. తచ్ఛిష్యాః యథా అధీయంతే తద్వదితి. ౯. ఆసన్నితి. అనుశుష్యతీః అనుశుష్యంత్యః. అస్వతంత్రస్య ఇంద్రియపరతంత్రస్య. స్వతంత్రస్యేతి చ్ఛేదే. నిరంకుశస్యేత్యర్థః. ౧౦. హరితేతి. హరిభిః నీలైః శష్పైః బాలతృణైః నీలవర్ణాక్వచిత్. క్వచిదింద్రగోపైః కీటవిశేషైః లోహితా ఆరక్తా తత్ర తత్ర ఉచ్ఛిలీంధ్రైశ్ఛత్రాకారైః పుష్పైః. కృతచ్ఛాయా నృణాం రాజ్ఞాం శ్రీః. సేవా సంపదివ. ౧౧. క్షేత్రాణీతి. తథాహి. వృష్టేరవిచ్ఛేదే లసంతః ప్రియంగ్వాదయః ముదం దదురితి. విచ్ఛేదే శుష్యంతోఽనుతాపం చేతి. ౧౨. జలేతి. అబిభ్రన్ అభిభరుః. యథా హరినిషేవయేతి. హరినిషేవాయాం ప్రవృత్తా హి సద్యఏవ సర్వే రుచిరా భవంతి. తస్యాః పరమధర్మత్వాత్ పరమసుఖత్వాచ్చ. తద్వదితి. ౧౩. సరిద్భిరితి. కామాక్తం కామవాసనాయుక్తమితి శ్వసనోర్మిసామ్యం. గుణైర్విషయైర్యుజ్యత ఇతి సరిత్సంగతిసామ్యమ్. ౧౪. గిరయఇతి. అధోక్షజఏవ చేతో యేషాం తే. ౧౫. మార్గా ఇతి. అసంస్కృతాః అక్షుణ్ణాః. నాభ్యస్యమానాఇత్యసంస్కృతసామ్యం. కాలేన హతా ఇతి తృణాచ్ఛాదనసామ్యం. ౧౬. లోకబంధుష్వితి. యథా కామిన్యః పుంశ్చల్యః. ౧౭. ధనురితి. నిర్గుణం జ్యారహితం గుణిని గర్జనశబ్దవతి వియతి. అభాత్ అశోభత. గుణవ్యతికరాత్మనే

వ్యతికరే గుణవాన్ పురుషో యథా. ౧౮. నరరాజోడుపశ్ఛన్నస్స్వజ్యోత్స్నారంజితైర్ఘనైః, అహంమత్యా భాసితయా స్వభాసా పురుషో యథా. ౧౯. మేఘాగమోత్సవాహృష్టాః ప్రత్యనందన్ శిఖండినః, గృహేషు తప్తా నిర్విణ్ణాయథాచ్యుతజనాగమే. ౨౦. పీత్వాపః పాదపాః పద్భిరాసన్ నానాత్మమూర్తయః, ప్రాక్ క్షామాస్తపసా శ్రాంతా యథా కామానుసేవయా. ౨౧. సరస్స్వశాంతరోధస్సున్యూషురంగాపిసారసాః, గృహేష్వశాంతకృత్యేషు గ్రామ్యా ఇవ దురాశయాః. ౨౨. జలౌఘైర్నిరభిద్యంత సేతవో వర్షతీశ్వరే, పాషండినామసద్వాదైర్వేదమార్గాః కలౌ యథా. ౨౩. వ్యముంచన్ వాయుభిర్నున్నా భూతేభ్యో హ్యమృతం ఘనాః, యథా శిషోవిశ్పతయః కాలే కాలే ద్విజేరితాః. ౨౪. ఏవం వనం తద్వర్షిష్ఠం పక్వఖర్జూరజంబుమత్, గోగోపాలైర్వృతో రంతుం సబలః ప్రావిశద్ధరిః. ౨౫. ధేనవో మందగామిన్య ఊధోభారేణ భూయసా, యయుర్భగవతా హూతా ద్రుతం ప్రీత్యా స్నుతస్తనాః. ౨౬. వనౌకసః ప్రముదితా వనరాజీర్మధుచ్యుతః, జలధారా గిరేర్నాదానాసన్నాన్ దదృశే గుహాః. ౨౭. క్వచిద్వనస్పతిక్రోడే గుహాయాం చాభివర్షతి, నిర్విశ్య భగవాన్ రేమే కందమూలఫలాశనః. ౨౮. దధ్యోదనముపానీతం శిలాయాం సలిలాంతికే, సంభోజనీయైర్బుభుజే గోపైస్సంకర్షణాన్వితః. ౨౯. శాద్వలోపరి సంవిశ్య చర్వతో మీలితేక్షణాన్, దృష్ట్వా వృషాన్ వత్సతరాన్ గాశ్చ స్వోధోభరశ్రమాః. ౩౦. ప్రావృట్ఛ్రియం చ తాం వీక్ష్య సర్వభూతసుఖావహామ్, భగవాన్ పూజయాంచక్రే హ్యాత్మశక్త్యుపబృంహితామ్. ౩౧.

వ్యక్తేప్రపంచే. అగుణవాన్నిర్గుణః పురుష యథేతి. ౧౮. నేతి. స్వభాసాభాసితయా అహమ్మత్యేతి. స్వచైతన్యేనైవ ప్రకాశితేనాహంకారేణ ఛన్నో జీవో యథా. యద్వా. తద్వత్ అహంవిద్వాన్. దాతా. వేత్తాశూర ఇతి స్వప్రతీత్యేవారోపితయేతి. ౧౯. మేఘేతి. మేఘాగమేనోత్సవో యేషాం తే. అతో హృష్టాః. ౨౦. పీత్వేతి. నానాత్మమూర్తయః అనేకరూపదేహాః. ౨౧. సరస్స్వితి. అశాంతాని పంకకంటకాదియుక్తాని. రోధాంసి తటాని యేషాం తే తేష్వపి న్యూషుః నితరామవసన్. సారసాః చక్రవాకాః అశాంతాని ఘోరాణి అనుపరతాని వా. కృత్యాని యేషు తేష్వపి గృహేషు. ౨౨. జలౌఘైరితి. ఈశ్వరే ఇంద్రే. ౨౩. వ్యముంచన్నితి. నున్నాః ప్రేరితాః. ఆశిషః కామాన్. విశ్పతయో రాజానః. వణిజాం పతయో వా. ద్విజేరితాః పురోహితైరుక్తాః. ౨౪. ప్రావృషి కృతాః క్రీడాః వర్ణయతి సప్తభిః. ఏవమితి. వర్షిష్ఠం సమృద్ధం అతిశయవర్షయుక్తం వా. ౨౫. ౨౬. వనౌకసఇతి. వనౌకసః పుళిందాః ప్రముదితాః భగవాన్ దదృశే. తథా వనరాజీః వనపరంపరాః. మధుచ్యుతః మధుస్రవాః. దదృశే గిరేస్సకాశాజ్జలధారాః తాసాం నాదాంశ్చ. ఆసన్నాః నికటవర్తినీర్గుహాశ్చ. యద్వా. వనౌకసః ప్రముదితా ఆసన్. తథా వనరాజీర్వానరాజయః. మధుచ్యుత ఆసన్ గిరేర్జలధారా ఆసన్ తానేవంభూతాన్ ఆదదృశే సర్వతో దదర్శ భగవాన్ తథా. జలధారాణాం నాదాన్ గుహాశ్చేతి. ౨౭—౩౧. తతః శరదం వర్ణయత్యష్టాద

శరదృతువర్ణనఘట్టః.

ఏవం నివసతో స్తస్మిన్ రామకేశవయోర్వ్రజే, శరత్సమభవద్వ్యభ్రా స్వచ్ఛాంబ్వపరుషానిలా. ౩౨. శరదానీరజోత్పత్త్యా నీరాణి ప్రకృతిం యయుః, భ్రష్టానామివ చేతాంసి పునర్యోగనిషేవయా. ౩౩. వ్యోమ్నోఽబ్దం భూతశాబల్యం భువః పంకమపాంమలం, శరజ్జహారాశ్రమిణాం కృష్ణే భక్తిర్యథా శుభమ్. ౩౪. సర్వస్వంజలదా హిత్వా విరేజుశ్శుభ్రవర్చసః, యథా త్యక్తైషణాశ్శాంతా మునయో ముక్తకిల్బిషాః. ౩౫. గిరయో ముముచుస్తోయం క్వచిన్న ముముచుశ్శివమ్, యథా జ్ఞానామృతం కాలే జ్ఞానినో దదతే న వా. ౩౬. నైవావిదన్ క్షీయమాణం జలం గాధజలే చరాః, యథాయురన్వహం క్షీణం నరామూఢాః కుటుంబినః. ౩౭. గాధవారిచరాస్తాపమవిందన్ శరదర్కజమ్, యథా దరిద్రః కృపణః కుటుంబ్యవిజితేంద్రియః.౩౮.శనైశ్శనైర్జహుః పంకం స్థలాన్యామం చ వీరుధః, యథాహం మమతాం ధీరాశ్శరీరాదిష్వనాత్మసు. ౩౯. నిశ్చలాంబురభూత్తూష్ణీం సముద్రశ్శరదాగమే, ఆత్మన్యుపరతే సమ్యఙ్మునిర్వ్యుపరతాగమః. ౪౦. కేదారేభ్యస్త్వపోఽగృహ్ణన్ కర్షకా దృఢసేతుభిః, యథా ప్రాణైస్స్రవద్ జ్ఞానం తన్నిరోధేన యోగినః. ౪౧. శరద

శభిః ఏవమితి. విగతాని అభ్రాణి యస్యాం సా. స్వచ్ఛాని అంబూని యస్యాం సా. అపరుషః శాంతోఽనిలో యస్యాం సా. ౩౨. శరదేతి. నీరజానాముత్పత్తిర్యయా తయా. శరదా. కృతానాం నీరజానాముత్పత్త్యావా. ౩౩. వ్యోమ్న ఇతి. వ్యోమాదీనాం చతుర్ణాం, చతురో మేఘాదీన్ మలాన్. శరదహరత్. ఆశ్రమిణాం చతుర్ణాం కృష్ణే జాతా భక్తిర్యథా అశుభమసుఖం హరతి. తథాహి, బ్రహ్మచారిణో గుర్వర్థోదకాహరణకుంభశ్రమం యథా భక్తిర్హరతి తయా. పూర్ణస్య తేనానుపయోగాత్. గురుభిరపి కృతార్థస్య తస్యానియోగాత్. ఏవం వ్యోమ్నోఽబ్దం మేఘం శరజ్జహార. యథా చ. గృహిణోఽపత్యాదిసాంకర్యం. భక్తిర్హరతి. వివిక్తవాసరుచ్యుత్పత్తేః. తథా. భూతానాం శాబల్యం సాంకర్యం. శరద్వర్షాసు వృష్టిభిః. యాని సంకులాని వసంతి. యథా చ. వనస్థస్య మలధారణక్లేశం భక్తిర్హరతి. ఏవం భువః. పంకం శరత్. యథాచ. యతీనాం కామాదివాసనా మలం శ్రీకృష్ణభక్తిర్హరతి ఏవమపాం మలం. ౩౪. సర్వస్వమితి. త్యక్తైషణాః త్యక్తాః పుత్రవిత్తదారైషణా యైస్తే. ౩౫. గిరయఇతి. అయం భావః. న హ్యుపాధ్యాయాః కర్మవిద్యామివ జ్ఞానినో జ్ఞానామృతం సర్వతో వితరంతి. అపితు. కృపయా క్వచిదేవ. ఏవం గిరయశ్శివం నిర్మలం తోయం క్వచిన్ముముచుః క్వచిన్న. న పునః పావృషీవ సర్వత ఇతి. ౩౬. నేతి. గాధే క్షుద్రే జలేచరంతీతి తథా. మీనాదయః. ౩౭. గాధేతి. అవిందన్ లేభిరే. ౩౮. శనైరితి. తత్ర మమతామివ పంకం. అహంతామివ. ఆమతామపక్వతాం జహురితి. ౩౯. నిశ్చలేతి. ఆత్మన్యుపరతే త్యక్తక్రియో మునిరివ. నిశ్చలాంబుః సఏవంవ్యుపరతాగమః నివృత్తవేదఘోష ఇవ తూష్ణీమభూదితి. ౪౦. కేదారేభ్యఇతి. బద్ధసేతుశాలిక్షేత్రేభ్యః. దృఢైస్సేతుభిః. అపోఽగృహ్ణన్. తతః వృష్ట్యభావాత్. ప్రాణైరింద్రియైః. తన్నిరోధేన ఇంద్రియప్రత్యాహారేణ ద్వారేణ. ౪౧. శరదితి. దేహాభిమానజం బోధ

ర్కాంశుజం తాపం భూతానాముడుపోఽహరత్, దేహాభిమానజం బోధో ముకుందో వ్రజయోషితామ్. ౪౨. ఖమశోభత నిర్మేఘం శరద్విమలతారకం, సత్త్వయుక్తం యథాచిత్తం శబ్దబ్రహ్మార్థదర్శనమ్. ౪౩. అఖండమండలో వ్యోమ్ని రరాజోడుగణైశ్శశీ, యథా యదుపతిః కృష్ణో వృష్ణిచక్రావృతో భువి. ౪౪. ఆశ్లిష్య సమశీతోష్ణం ప్రసూతవనమారుతం, జనాస్తాపం జహుర్గోప్యో న కృష్ణహృతచేతసః. ౪౫. గావో మృగాః ఖగా నార్యః పుష్పిణ్యశ్శరదాభవన్, అన్వీయమానాస్స్వవృషైః ఫలైరీశక్రియా ఇవ. ౪౬. ఉదహృష్యన్ వారిజాని సూర్యోత్థానే కుముద్వినా, రాజ్ఞా తు నిర్భయా లోకా ఆసన్ దస్యూన్ వినా నృప. ౪౭. పురగ్రామేష్వాగ్రయణైరైంద్రియైశ్చ మహోత్సవైః, బభౌ భూః పక్వసస్యాఢ్యా కళాభ్యాం నితరాం హరేః. ౪౮. వణిఙ్మునినృపస్నాతా నిర్గమ్యార్థాన్ ప్రపేదిరే, వర్షరుద్ధా యథా సిద్ధాస్స్వపిండాన్ కాల ఆగతే. ౪౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్థం శరత్స్వచ్ఛజలం పద్మాకరసుగంధినా, న్యవిశద్వాయునోపేతం సగోగోపాలకోఽచ్యుతః. ౧. కుసుమితవనరాజిశుష్మిభృంగద్విజకుల

ఇవ. వ్రజయోషితాం ముకుంద ఇవ చేత్యర్థః. ౪౨. ఖమితి. శరదా విమలాస్తారకా యస్మిన్ తత్. ఖమాకాశం. శబ్దబ్రహ్మణో వేదస్యార్థాన్ పూర్వోత్తరమీమాంసాప్రణీతాన్. దర్శయతీతి తథా తదివ. ౪౩. ౪౪. ఆశ్లిష్యేతి. సమః అన్యూనాధికః. శీతోష్ణశ్చ తం. న తు గోప్యః కృష్ణాపహృతచేతస్త్వేన తాసాం దుస్సహ ఇతి. యద్వా. నకార ఉపమార్థః. తథా చ. కృష్ణహృతచేతస ఇవేతి. చేతసా కృష్ణమాశ్లిష్య ఆలింగ్య. యథేత్యర్థః. ౪౫. గావ ఇతి. పుష్పిణ్యో గర్భిణ్యః. అన్వీయమానాః. స్వవృషైః స్వపతిభిః అనిచ్ఛంత్యోఽపి బలాదనుగమ్యమానాః. ఈశ్వరారాధనార్థాః క్రియాః బలాత్ఫలైరనుగమ్యమానాః సమస్తభోగగర్భా యథేతి. ౪౬. ఉదహృష్యన్నితి. కుముత్ కుముదం. కుత్సితాః ముదః యస్య తదితి దస్యుసామ్యం. ౪౭. పురేతి. ఆగ్రయణైః నవాన్నప్రాశనార్థైః వైదికైః కర్మభిః ఐంద్రియైరింద్రియార్థైర్లౌకికైశ్చ మహోత్సవైః. కళాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం దర్శనాదిమహోత్సవాభ్యాం. ౪౮. వణిగితి. వణిజః. యతయః. నృపాః. స్నాతకాశ్చ దృష్టాదృష్టాభ్యాం వర్షరుద్ధాస్సంతః నిర్గమ్యార్థాన్. వాణిజ్య, స్వాచ్ఛంద్య, దిగ్విజయ, విద్యాదీన్. ప్రపేదిరే ప్రాపద్యంత యథా మంత్రయోగాదిసిద్ధాః ఆయుషా రుద్ధాః కాలే ఆగతే. స్వపిండాన్ యోగాది ప్రాప్యాన్ దేవాదిదేహానితి. ౪౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకవింశే శరద్రమ్యబృందావనగతే హరౌ, తద్వేణుస్వనమాకర్ణ్య గోపీభిర్గీతమీర్యతే." ఇత్థమితి ఇత్థమేవంభూతం వనం, తదేవాహ-శరదా స్వచ్ఛాని జలాని యస్మిన్ తత్. వాయునోపేతం అనుగతం వనం. తద్దేశవ్యాప్తమిత్యర్థః. ౧. కుసుమితేతి. తతశ్చ కుసుమితవనరాజిషు. శుష్మిణో మత్తాః

ఘుష్టసరస్సరిన్మహీధ్రం, యదుపతిరవగాహ్య చారయన్ గాస్సహ పశుపాలబలశ్చ కూజ వేణుమ్. ౨. తద్వ్రజస్త్రియ ఆశ్రుత్య వేణుగీతం స్మరోదయమ్, కాశ్చిత్పరోక్షం కృష్ణస్య స్వసఖీభ్యోఽన్వవర్ణయన్. ౩. తద్వర్ణయితుమారబ్ధాస్స్మరంత్యః కృష్ణచేష్టితమ్, నాశకన్ స్మరవేగేన విక్షిప్తమనసో నృప. ౪. బర్హాపీడం నటవరవపుః కర్ణయోః కర్ణికారం బిభ్రద్వాసః కనకకపిశం వైజయంతీం చ మాలామ్, రంధ్రాన్ వేణోరధరసుధయా పూరయన్ గోపబృందైః బృందారణ్యం స్వపదరమణం ప్రావిశద్గీతకీర్తిః. ౫. ఇతి వేణురవం రాజన్ సర్వభూతమనోహరమ్, శ్రుత్వా వ్రజస్త్రియస్సర్వా వర్ణయంత్యోఽభిరేమిరే. ౬ గోప్య ఊచుః—అక్షణ్వతాం ఫలమిదం న పరం విదామస్సఖ్యః పశూననువివేశయతోర్వయస్యైః, వక్త్రం వ్రజేశసుతయోరనువేణుజుష్టం యైర్వా నిపీతమనురక్తకటాక్షమోక్షమ్. ౭. చూతప్రవాళబ*ర్హస్తబకోత్పలాబ్జమాలానుపృక్తపరిధానవిచిత్రవేషౌ, మధ్యే విరేజతురలం పశుపాలగోష్ఠ్యాం రంగే యథా నటవరౌ క్వ చ గాయమానౌ. ౮. గోప్యః కిమాచరదయం కుశలం స్మ వేణుర్దామోదరాధరసుధామపి గోపికానాం, భుంక్తే స్వయం యదవశిష్టరసం

భృంగాః. ద్విజాశ్చ. తేషాం కులాని తైర్ఘుష్టాస్సరాంసి సరితః. మహీధ్రాశ్చ. యస్మిన్ తద్వనం కృష్ణః అవగాహ్య ప్రవిశ్య వేణుమవాదయత్. ౨. తదితి. తత్కృష్ణస్య వేణుగీతం. స్మరస్య ఉదయో యస్మాత్తత్. ఆశ్రుత్య. పరోక్షం యథా భవతి. తథా. వ్రజే స్థితత్వాత్. ౩. తదితి. విక్షిప్తమనసః వ్యాకులచిత్తాః. ౪. యాదృక్కృష్ణస్య స్మరణం. తాసాం మనసః క్షోభకం జాతం తదాహ—బర్హేతి. నటవత్. వరం వపుర్బిభ్రత్. బృందావనం ప్రావిశత్. కథంభూతం తద్వనం. స్వపదాంకితైః. రమణం రతిజనకం. గోపబృందైః గీతకీర్తిః. తథా బర్హమయాపీడం శిరోభూషణం. బిభ్రత్. బర్హమాపీడో యస్మిన్నితి వపుషో విశేషణం వా. వేణువాదనముత్ప్రేక్షతే-రంధ్రాన్వేణోరితి. అతో నూనం. అధరసుధైవ పూర్ణాద్వేణోరుచ్ఛలంతీ. గీతవత్ ప్రసర్పతీతి. భావః. ౫. ఇతీతి. అభిరేమిరే. వర్ణయంత్యస్సత్యః. పదే పదే. పరమానందమూర్తిం కృష్ణం పరిరబ్ధవత్యః. ౬. అనువర్ణనమేవాహ—త్రయోదశభిః. అక్షణ్వతామితి. అక్షణ్వతాం చక్షుష్మతాం. తావదిదమేవ ఫలం ప్రియదర్శనం. పరమన్యత్ న విదామః న విద్మ ఇత్యర్థః. తచ్చ ఫలం సఖిభిస్సహ పశూన్ వనే ప్రవేశయతో రామకృష్ణయోర్వక్త్రం యైర్నిపీతం. తైరేవ జుష్టం సేవితం. నాన్యైరిత్యర్థః. కథంభూతం వక్త్రం. అనువేణుం వేణుమను వర్తమానం. తం వాదయత్. తథా అనురక్తకటాక్షమోక్షం స్నిగ్ధకటాక్షవిసర్గం. అథవా యైర్నిపీతం తయోర్వక్త్రం తైర్జుష్టం. ఇదమేవాక్షణ్వతామక్ష్ణోః ఫలమితి. ౭. అన్యాః ఆహుః. చూతేతి. చూతప్రవాళాదీనాం విచిత్రాభిర్మాలాదిభిః అనుపృక్తే ఈషదంతరాంతరతస్సంయుక్తే పరిధానే నీలపీతాంబరే. తాభ్యాం విచిత్రౌ వేషౌ యయోస్తౌ. క్వ చ కదాచిత్. పశుపాలగోష్ఠ్యాం గోపాలసభాయాం మధ్యే. అలమత్యర్థం. విరేజతుః అహో గోపాలానాం పుణ్యమితి భావః. ౮. అన్యా ఊచుః. గోప్య ఇతి. హే గోప్యః అయం వేణుః కిం స్మ పుణ్యమాచరత్ కృతవాన్. కథం? యత్ యస్మాద్గోపికానామేవ. భోగ్యాం సతీమపి. దామోదరాధరసుధాం స్వ

ప్రాదిన్యో హృష్యత్త్వచోఽశ్రు ముముచుస్తరవో యథార్యాః. ౯. బృందావనం సఖి భువో వితనోతి కీర్తిం యద్దేవకీసుతపదాంబుజలబ్ధలక్ష్మీః, గోవిందవేణుమను మత్తమయూరనృత్తం ప్రేక్ష్యాద్రిసాన్వపరతాన్యసమస్తసత్త్వమ్. ౧౦. ధన్యాః స్మ మూఢమతయోఽపి హరిణ్య ఏతా యా నందనందనముపాత్తవిచిత్రవేషమ్, ఆకర్ణ్య వేణురణితం చ సకృష్ణసారాః పూజాం దధుర్విరచితాం ప్రణయావలోకైః. ౧౧. కృష్ణం నిరీక్ష్య వనితోత్సవరూపశీలం శ్రుత్వా చ తత్క్వణితవేణువిచిత్రగీతమ్, దేవ్యో విమానగతయః స్మరనున్నసారా భ్రశ్యత్ప్రసూనకబరా ముముహుర్వినీవ్యః. ౧౨. గావశ్చ కృష్ణముఖనిర్గతవేణుగీతపీయూషముత్తభితకర్ణపుటైః పిబంత్యః, శావాః స్నుతస్తనపయఃకబలాః స్మ తస్థుర్గోవిందమాత్మని దృశాశ్రుకలాః స్పృశంత్యః. ౧౩. ప్రా

యం స్వాతంత్ర్యేణ. యథేష్టం భుఙ్క్తే కథమవశిష్టరసమాత్రం యథా భవతి తథా. యతః. యాసాం పయసా పుష్టః వేణుః తాః మాతృతుల్యా హ్రాదిన్యః. హృష్యత్త్వచః వికసితకమలవనమిషేణ రోమాంచితాః. లక్ష్యంతే. యేషాం వంశే జాతస్తే తరవో మధుధారామిషేణ ఆనందాశ్రు ముముచుః. యథా ఆర్యాః కులవృద్ధాః. స్వవంశే భగవత్సేవకం దృష్ట్వా. హృష్యత్త్వచోఽశ్రు ముంచంతి తద్వదితి. ౯. కాశ్చిదాహుః-బృందావనమితి. హే సఖి బృందావనం. భువః. కీర్తిం స్వర్గాదపి విశేషేణ తనోతి. కథంభూతం. యద్దేవకీసుతస్య పదాంబుజాభ్యాం లబ్ధా లక్ష్మీః శోభా సంపద్యేన తత్. కించ. గోవిందస్య వేణుమను వేణునినాదం శ్రుత్వా. అనంతరం మందగర్జితం నీలమేఘం తం. మత్వా. మత్తా యే మయూరాః. తేషాం నృత్యం ప్రేక్ష్య. సంఘశస్తత్ర తత్రైవాద్రిసానుషు ఉపరతాని ఉపరతక్రియాణి. అన్యాని సమస్తాని. సత్త్వాని. యస్మిన్ తత్. నైతదన్యేషు లోకేషు విద్యతే. అతో భువః కీర్తిం వితనోతీత్యర్థః. ౧౦. అపరా ఆహుః-ధన్యా ఇతి. హే సఖి. మూఢమతయస్తిర్యగ్జాతయోఽపి. ఏతా హరిణ్యః ధన్యాః కృతార్థాః. యాః, వేణురణితం వేణునాదం ఆకర్ణ్య నందనందనం ప్రతి ప్రణయసహితైరవలోకనైర్విరచితాం పూజాం. సమ్మానం దధుః కృతవత్యః. కించ. కృష్ణసారైః స్వపతిభిస్సహితా ఏవ దధుః. అస్మత్పతయస్తు గోపాః క్షుద్రాః సమక్షం తన్న సహంత ఇతి భావః. ౧౧. అన్యా ఊచుః—కృష్ణమితి. హే గోప్యః. ఆశ్చర్యం శృణుత. వనితానాముత్సవో యస్మాత్తద్రూపం శీలం చ యస్య తం. శ్రీకృష్ణం నిరీక్ష్య తేన వాదితవేణోరసంకీర్ణం గీతం చ శ్రుత్వా విమానైర్గచ్ఛంత్యో దేవ్యో దేవానామంకేషు స్థితా అపి స్మరేణ నున్నసారాః పరిక్షిప్తధైర్యాః ముముహుః. మోహాలింగమాహుః. భ్రశ్యత్ప్రసూనాః కబరాశ్చూడాః యాసాం తాః. విగతా నీవ్యో యాసాం తాః. ౧౨. గావ ఇతి. అత్ర సర్వత్ర వక్తృభేదాన్నాతీవ సంగతిర్వ్యక్తవ్యా క్షరణశంకయైవ ఉత్తభితైరున్నమితైః. కర్ణపుటైః పిబంత్యస్సత్యః. తథా శావాశ్చ వత్సాః. స్తన్యపానే ప్రవృత్తాః. సమనంతరమేవ గీతం శ్రుత్వా. తదేవ పీయూషముత్తభితకర్ణపుటైః పిబంతః. స్తనస్నుతపయఃకబలాః కేవలం స్తనేభ్యః క్షరితక్షీరగ్రాసాః ముఖేషు యేషాం తే తస్థుః విస్మృతక్రియా బభూవురిత్యర్థః. తత్ర హేతుః—గోవిందం దృశా మార్గేణ ఆత్మని మనసి. స్పృశంత్యః. అత ఏవ అశ్రూణాం కలా లేశా. లోచనయోర్యాసాం తాః. గావః. తే. చ శావాః ౧౩. ప్రాయ ఇతి. భో అంబ మాతః. అస్మిన్ వనే యే విహగాః పక్షిణః తే ప్రాయేణ మునయో భ

యోఽబ తాస్మిన్ముని యో విహగా వనేఽస్మిన్ కృష్ణేక్షితం తదుదితం కలవేణుగీతమ్, ఆరుహ్య యే ద్రుమభుజాన్ రుచిరప్రవాళాన్ శృణ్వంతి మీలితదృశో విగతాన్యవాచః. ౧౪. నద్యస్తదా తదుపధార్య ముకుందగీతమావర్తలక్షితమనోభవభగ్నవేగాః, ఆలింగనస్థగితమూర్మిభుజైర్మురారేర్గృహ్ణంతి పాదయుగళం కమలోపహారాః. ౧౫. దృష్ట్వాతపే వ్రజపశూన్ సహ రామగోపైస్సంచారయంతమను వేణుముదీరయంతమ్, ప్రేమప్రవృద్ధ ఉదితః కుసుమావళీభిస్సఖ్యుర్వ్యధాత్స్వవపుషాంబుద ఆతపత్రం ౧౬ పూర్ణాః పుళింద్య ఉరుగాయపదాబ్జరాగశ్రీకుంకుమేన దయితాస్తనమండితేన, తద్దర్శనస్మరరుజస్తృణరూషితేన లింపంత్య ఆననకుచేషు జహుస్తదాధిం. ౧౭. హంతాయమద్రిరబలా హరిదాసవర్యో యద్రామకృష్ణచరణస్ప*ర్శప్రమోదః, మానం తనోతి సహ గోగణయోస్తయోర్యత్పానీయసూయవసకందరకందమూ

వితుమర్హంతి. కుతః. కృష్ణేక్షితం కృష్ణదర్శనం. పుష్పఫలాద్యంతరం వినా యథా భవతి తథా. రుచిరాః ప్రవాళాః, యేషాం తాన్. ద్రుమభుజాన్ వృక్షాణాం శాఖా ఆరుహ్య. తేన శ్రీకృష్ణేన ఉదితం ప్రకటితం కలవేణుగీతం. కేనాపి సుఖేన నిమీలితదృశః త్యక్తాన్యవాచస్సంతో యే శృణ్వంతీతి. తథాహి. మునయః శ్రీకృష్ణదర్శనం యథా భవతి తథా వేదోక్తకర్మఫలపరిత్యాగేన వేదద్రుమశాఖారూఢాః. రుచిరప్రవాళస్థానీయాని కర్మాణ్యేవోపాదదానాః సుఖినస్సంతః. శ్రీకృష్ణగీతమేవ శృణ్వంతి. అతస్తఏవైతే భవితుమర్హంతీతి భావః. ౧౪. నద్య ఇతి. ఆస్తాం చేతనానాం కథా ఆవర్తైః. పరిభ్రమైః లక్షితేన సూచితేన. మనోభవేన కామేన భగ్నో వేగో యాసాం తాః. ఆలింగనేన స్థగితమాచ్ఛాదితం యథా భవతి తథా. ఊర్మయ ఏవ భుజాస్తైః కమలోపహారాః కమలాని ఉపహరంత్యః మురారేః పాదయుగళం గృహ్ణంతి ధారయంతి. ౧౫. దృష్ట్వేతి. లోకార్తిహరణశీలత్వాదిసామ్యాత్. సఖ్యుః శ్రీకృష్ణస్య. అంబుదః తదుపరి ఉదితః పునః ప్రేమ్ణా ప్రవృద్ధస్సన్ కుసుమావళీభిః పుష్పసమూహైః తత్తుల్యైస్తుషారైర్వా సహ స్వవపుషా. ఛత్రం విహితవాన్. ౧౬. ససీత్కారమాహుః పూర్ణా ఇతి. పూర్ణాః కృతార్థాః. పుళింద్యశ్శబరాంగనాః. కథమిత్యత ఆహ—ప్రథమం దయితానాం స్తనేషు మండితేన అనులిప్తేన. పునశ్చ. రతిసమయే. ఉరుగాయస్య శ్రీకృష్ణస్య పదాబ్జయోః రాగేణ ఆరుణ్యేన. శ్రీః కాంతిర్యస్య తేన కుంకుమేన పునస్తస్య వక్షస్థలీషు చంక్రమణేన తృణేషు రూషితేన లగ్నేన. తద్దర్శనేన. తథాభూతస్య కుంకుమస్య. దర్శనేన స్మరకృతా రుక్ తాపో యాసాం తాః. తేన కుంకుమేన. ఆననేషు కుచేషు చ కామతప్తేషు. లింపంత్యః. తదాధిం కామవ్యథాం జహుః అతస్తాః. కృతార్థాః. ధిగన్యామాదృశీః. యాః ఏవంభూతమస్యాధిశమనం న లభంత ఇతి. ౧౭. హంతేతి. హంతేతి హర్షే. హే సఖ్యః. అయమద్రిర్గోవర్ధనః. ధ్రువం హరిదాసేషు శ్రేష్ఠః. కుత ఇత్యత ఆహ—యస్మాద్రామకృష్ణయోశ్చరణస్పర్శేన ప్రమోదో యస్య సః తృణాద్యుద్గమమిషేణ రోమహర్షదర్శనాత్. కించ. యత్ మానం తనోతి. సహ గోభిర్గణేన సఖిసమూహేన చ. వర్తమానయోరపి తయోః. కైః పానీయైః సూయవసైః శోభనతృణైః కందరైః. కందమూలైశ్చ యథోచితం అతోఽయమతిధన్య ఇత్యర్థః. ౧౮. గా ఇతి. హే సఖ్యః. ఇదం త్వతిచిత్రం. గోపైస్సహ

లైః. ౧౮. గాగోపకైరనువనం నయతోరుదారవేణుస్వనైః కలపదైస్తనుభృత్సు సఖ్యః, అస్పందనం గతిమతాం పులకస్తరూణాం నిర్యోగపాశకృతలక్షణయోర్విచిత్రమ్. ౧౯. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవంవిధా భగవతో యా బృందావనచారిణః, వర్ణయంత్యో మిథో గోప్యః క్రీడాస్తన్మయతాం యయుః. ౨౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—హేమంతే ప్రథమే మాసి నందవ్రజకుమారికాః, చేరుర్హవిష్యం భుంజానా మాసం కాత్యాయనీవ్రతమ్ ౧ ఆప్లుత్యాంభసి కాళింద్యాః జలాంతే చోదితేఽరుణే, కృత్వా ప్రతికృతిం దేవీమానర్చుర్నృప సైకతీమ్. ౨. గంధైర్మాల్యైస్సురభిభిర్బలిభిర్ధూపదీపకైః, ఉచ్చావచైశ్చోపహారైః ప్రవాళఫల తండులైః. ౩. కాత్యాయని మహామాయే మహాయోగిన్యధీశ్వరి, నందగోపసుతం దేవిపతిం మే కురు తే నమః.౪.ఇతి మంత్రం జపంత్యస్తాః పూజాం చక్రుః కుమారికాః. ౫. ఏవం మాసం వ్రతం చేరుః కుమార్యః కృష్ణచేతస., భద్రకాళిం సమానర్చు ర్భూయాన్నందసుతః పతిః. ౬. ఉషస్యుత్థాయ గోత్రైస్స్వైరన్యోన్యాబద్ధబాహవః, కృష్ణముచ్చైర్జగుర్యాంత్యః కాళింద్యాం స్నాతుమన్వహమ్. ౭. నద్యాః కదాచి దాగత్య తీరే నిక్షిప్య పూర్వవత్, వాసాంసి కృష్ణం గాయంత్యో విజహ్రుస్సలిలే ముదా. ౮. భగవాంస్తదభిప్రేత్య కృష్ణో యోగేశ్వరేశ్వరః, వయస్యైరాగతస్తత్ర వృతస్తత్కర్మసిద్ధయే ౯. తాసాం వాసాంస్యుపాదాయ నీపమారుహ్య సత్వరః,

---

గాః వనే సంచారయతోస్తయోః రామకృష్ణయోః మధురపదైః మహావేణునాదైః. శరీరిషు యే గతి మంతస్తేషాం అస్పందనం. స్థావరధర్మః తరూణాం పులకః జంగమధర్మ ఇతి. నియుజ్యంతే గావః ఏభి రితి. నిర్యోగాః పాదబంధనరజ్జవః. అధృష్యగవాం కర్షణార్థాః పాశాశ్చ తైః కృతం లక్షణం చిహ్నం యయోః. శిరసి నిర్యోగవేష్టనేన స్కంధస్థపాశేన చ. గోపపరిబృఢశ్రియా విరాజమానయో రిత్యర్థః. ౧౯. ౨౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ద్వావింశే గోపకన్యానాం వస్త్రాహరణలీలయా, వరం దత్వా గతః కృష్ణో యజ్ఞశాలా మితీర్యతే. గోపీనాం కామతః కృష్ణే నిస్సీమప్రేమసంభవః, కాత్యాయన్యర్చనోద్భూతతత్ప్రసాద మహోదయః." హేమంత ఇతి ప్రథమే మాసి మార్గశీర్షే. ౧—౪. మహామాయేత్యాదిసంబోధనైస్తవ న కించిదశక్యమితి సూచయంత్యః తాః స్వైరం ప్రత్యేకం ప్రార్థయంతే—ఇతీతి. ౫. ఏవమితి. కృష్ణ చేతస్త్వమేవాహ—భూయాన్నందసుతః పతిరితి. ౬. వ్రతస్య పూర్వాంగమాహ—ఉషసీతి. గోత్రైర్నామభిః అన్యోన్యాబద్ధబాహవః పరస్పరం గృహీతపాణయః. ౭. ౮. భగవానితి. యోగేశ్వరాణామీశ్వర ఇతి ప్రత్యేకం తాదృక్మనోరథపూరణసామర్థ్యం దర్శయతి.—తాసాం కర్మణః సిద్ధయే ఫలదానాయేతి. ౯. తాసామితి, నీపం కదంబం. బాలైస్సహ—౧౦. అత్రేతి.

హసద్భిః ప్రహసన్ బాలైః పరిహాసమువాచ హ. ౧౦. అత్రాగత్యాబలాః కామం స్వం స్వం వాసః ప్రగృహ్యతాం, సత్యం బ్రవాణి నో నర్మ యద్యూయం వ్రతకర్శితాః. ౧౧. న మయోదితపూర్వం వా హ్యనృతం తదిమే విదుః, ఏకైకశః ప్రతీచ్ఛధ్వం సహ వా తనుమధ్యమాః. ౧౨. తస్య తత్ క్ష్వేళితం దృష్ట్వా గోప్యః ప్రేమపరిప్లుతాః, వ్రీడితాః ప్రేక్ష్య చాన్యోన్యం జాతహాసా న నిర్యయుః. ౧౩. ఏవం బ్రువతి గోవిందే నర్మణాఽఽక్షిప్తచేతసః, ఆకంఠమగ్నాశ్శీతోదే వేపమానాస్తమబ్రువన్. ౧౪. మానయంభోః కృథాస్త్వాం తు నందరాజసుతం ప్రియమ్, జానీమోఽఙ్గ వ్రజశ్లాఘ్యం దేహి వాసాంసి వేపితాః ౧౫. శ్యామసుందర తే దాస్యః కరవామ తవోదితమ్, దేహి వాసాంసి సర్వజ్ఞ నో చేద్రాజ్ఞే బ్రువామహై. ౧౬. శ్రీభగవానువాచ:—భవత్యో యది మే దాస్యో మయోక్తం వా కరిష్యథ, అత్రాగత్య స్వవాసాంసి ప్రతీచ్ఛత సుమధ్యమాః, నో చేన్నాహం ప్రదాస్యే కిం వృద్ధో రాజా కరిష్యతి. ౧౭. తతో జలాశయాత్సర్వా దారికాశ్శీతలేపితాః, పాణిభ్యాం యోనిమాచ్ఛాద్య ప్రోత్తేరుస్తీరమంగనాః. ౧౮. భగవానాహ తా వీక్ష్య శుద్ధభావప్రసాదితః, స్కంధే నిధాయ వాసాంసి ప్రీతః ప్రోవాచ సస్మితః. ౧౯. యూయం వివస్త్రా యదపో ధృతవ్రతా వ్యగాహతైతత్తదు దేవహేళనమ్, బద్ధ్వాంజలిం మూర్ధ్న్యపనుత్తయేఽంహసః కృత్వా నమో వో వసనం ప్రగృహ్యతామ్. ౨౦. ఇత్యేతద్వచనం శ్రుత్వా ధర్మయుక్తం మహాత్మనః, ఏకేన పాణినా నేము రేకేనాచ్ఛాద్య చాంగనాః. ౨౧. తా వీక్ష్యోవాచ భగవాన్ భూయో ధర్మ్యమిదం వచః, ఏకేన పాణినా యో వై ప్రణమేద్దేవమచ్యుతమ్. ౨౨. తస్య దండః కరచ్ఛేద ఇతి ధర్మవిదో విదుః, తస్మాదుభాభ్యాం పాణిభ్యాం ప్రణమేత్స్వామినం నరః. ౨౩. తథా చ యూయం కురుత తస్మై ప్రియతరం భవేత్, అహంస్తూభయమేతత్తు పరిమార్జయితుం యది, ఇచ్ఛావః పాణియుగళైర్నమస్కృత్య ప్రగృహ్యతామ్. ౨౪.

హే అబలాః నో నర్మ న పరిహాసః. యస్మాత్ యూయం వ్రతకర్శితాః వ్రతశ్రాంతాః. ౧౧. నేతి. ఏకైకశో వా ఆగత్య స్వీకురుత. సహైవ వా. న తత్రాస్మాకమాగ్రహ ఇత్యర్థః. ౧౨. తస్యేతి. క్ష్వేళితం పరిహాసః. ప్రేమపరిప్లుతాః ప్రేమరసమగ్నాః. ౧౩. ౧౪. తత్ర మగ్నా ఊచుః. మేతి. అంగ భో కృష్ణ. అనయమన్యాయ్యం. మా కృథాః. ౧౫. ప్రౌఢా ఊచుః. శ్యామేతి. నోచేద్రాజ్ఞే నందాయ కంసాయ వా. బ్రువామహై. ౧౬. ౧౭. తత ఇతి. ప్రోత్తేరుర్నిర్గతాః. ౧౮. భగవానితి. ఆహ తాః. ఈషదక్షతయోనీః వీక్ష్య. ౧౯. యూయమితి. ధృతవ్రతాస్సత్యో వివస్త్రాః అపో వ్యగాహత అప్సు స్నాతా ఇతి యత్ తదేతత్. ఉ ఏవ. దేవహేళనం అపరాధ ఏవేత్యర్థః. వ్రతవైగుణ్యాభీతానాం ప్రాయశ్చిత్తమివాహ—అస్య అంహసః పాపస్య. అపనుత్తయే నివర్తయే. మూర్ధ్ని అంజలిం బద్ధ్వా. ఓన్నమ ఇతి ప్రణామం కృత్వా. ౨౦—౨౪. ఇతీతి. ఇతి దోషత్వేన.

ఇత్యచ్యుతేనాభిహితం వ్రజాబలా మత్వావివస్త్రాప్లవనం వ్రతచ్యుతిం, తత్పూర్తి కామా స్తదశేషకర్మణాం సాక్షాత్కృతం నేమురవద్యమృగ్యతః. ౨౫. తా స్తథాఽవనతా దృష్ట్వా భగవాన్ దేవకీసుతః, వాసాంసి తాభ్యస్సంప్రాదాత్కరుణస్తేన తోషితః. ౨౬. దృఢం ప్రలబ్ధాస్త్రపయా చ హాపితాః ప్రస్తోభితాః క్రీడనవచ్చ కారితాః, వస్త్రాణి చైవాపహృతాన్యథాప్యముం తానాభ్యసూయన్ ప్రియసంగనిర్వృతాః. ౨౭. పరిధాయ స్వవాసాంసి ప్రేష్ఠసంగమసజ్జితాః, గృహీతచిత్తా నోచ్చేలు స్తస్మిన్ లజ్జాయతేక్షణాః. ౨౮. తాసాం విజ్ఞాయ భగవాన్ స్వపాదస్పర్శకామ్యయా, ధృతవ్రతానాం సంకల్పమాహ దామోదరోఽబలాః. ౨౯. సంకల్పో విదితస్సాధ్వ్యో భవతీనాం మదర్చనే, మయానుమోదితస్సోఽసౌ సత్యో భవితుమర్హతి. ౩౦. న మయ్యావేశితధియాం కామః కామాయ కల్పతే, భర్జితాః క్వథితా ధానాః ప్రాయో బీజాయ నేష్యతే. ౩౧. యాతాః బలా వ్రజం సిద్ధా మయేమా రంస్యథ క్షపాః, యముద్దిశ్య వ్రతమిదం చేరురార్యార్చనం సతీః ౩౨. ఇత్యాదిష్టా భగవతా లబ్ధకామాః కుమారికాః, ధ్యాయంత్య స్తత్పదాంభోజం కృచ్ఛ్రాన్నివివిశుర్వ్రజమ్. ౩౩. అథ గోపైః పరివృతో భగవాన్ దేవకీసుతః, బృందావనాద్గతో దూరం చారయన్ గాస్సహాగ్రజః. ౩౪. నిదాఘార్కాతపే తస్మింశ్ఛాయాభిస్స్వాభిరా

అచ్యుతేనాభిహితం. వివస్త్రాప్లవనం వ్రతస్య చ్యుతిహేతుం మత్వా. తస్య వ్రతస్య పూర్తికామాః. తదశేషకర్మణాం తస్య వ్రతస్య అన్యేషామశేషకర్మణాం చ. సాక్షాత్కృతం ఫలభూతం. తమేవ నేముః. యతః స ఏవ అవద్యమృట్ పాపమార్జకః. ౨౫. ౨౬. దృఢమత్యర్థం. ప్రలబ్ధాః వంచితాః యూయం వివస్త్రా ఇత్యాదినా. త్రపయా లజ్జయా చ. హాపితాస్త్యాజితాః. అత్రాగత్య స్వవాసాంసి ప్రతీచ్ఛతేత్యాగ్రహేణ ప్రస్తోభితా ఉపహసితాః. సత్యం బ్రువాణి నో నర్మేత్యాదినా క్రీడనవచ్చ కారితాశ్చ. బద్ధ్వాంజలీత్యాది, ప్రాయశ్చిత్తచ్ఛలేనాభ్యసూయన్. దోషదృష్ట్యా నాపశ్యన్. ౨౭. పరిధాయేతి. ప్రేష్ఠసంగమేన సజ్జితాః వశీకృతాః. అతో గృహీతచిత్తాస్సత్యో నోచ్చేలుః. గృహీతచిత్తత్వమాహ-తస్మిన్ కృష్ణే. లజ్జాయితేక్షణాః. లజ్జావిలసితం ఈక్షణం యాసాం తా ఇత్యర్థః. ౨౮. తాసామితి. దామోదర ఇతి భక్తవాత్సల్యం దర్శయతి—అబలాః ప్రతి. ౨౯. సంకల్ప ఇతి. భో సాధ్వ్యః. భవతీనాం మదర్చన ఏవ సంకల్పః. మనోరథః. లజ్జయా యుష్మాభిరకథితోఽపి మయా విదితః సమయానుమోదితః. అతః సత్యో భవితుమర్హతీతి సంభావనోక్త్యా. ఆత్యంతికో న భవిష్యతీతి సూచితం. ౩౦. తత్కుత ఇత్యత ఆహ—నేతి. కామాయ పునః కామభోగాయ. విషయ మహిమ్నా కామస్యాపి శాంతిహేతుత్వాదితి భావః. కామప్రరోహే దృష్టాంతః. భర్జితాః దగ్ధాః. క్వథితాః పక్వాః. ధానాః యవాదయః బీజాయ అంకురోద్గమాయ. ప్రాయ ఇతి స్వేచ్ఛయా పునః ప్రరోహామపి సూచయతి. ౩౧. యాతేతి. సిద్ధాః పూర్ణమనోరథాః. తదాహ. ఇమాః ఆగామినీ రాత్రీః. మయా రంస్యథేతి ఆర్యా కాత్యాయనీ. సతీః సత్యః. ౩౨. ఇతీతి. శ్లో. భక్త్యాను కంప్య కన్యాస్తాస్తద్వివర్జితయజ్వనాం, పత్న్యనుగ్రహత స్తేషామహన్ కర్మమహోమదం. శ్రీధరీయోఽధ్యాయం

త్మనః, ఆతపత్రాయితాన్ వీక్ష్య ద్రుమానాహ వ్రజౌకసః. ౩౫. హే స్తోకకృష్ణ హే అంశో శ్రీదామన్ సుబలార్జున, విశాలవృషభౌజస్విన్ దేవప్రస్థవరూథప.౩౬. పశ్యతైతాన్ మహాభాగాన్ పరార్థైకాంతజీవితాన్, వాతవర్షాతపహిమాన్ సహంతో వారయంతి నః. ౩౭. అహో ఏషాం వరం జన్మ సర్వప్రాణ్యుపజీవనమ్, సుజనస్యేవ యేషాం వై విముఖా యాంతి నార్థినః. ౩౮. పత్రపుష్పఫలచ్ఛాయామూలవల్కలదారుభిః, గంధనిర్యాసభస్మాస్థితోక్మైః కామాన్ వితన్వతే. ౩౯. ఏతావజ్జన్మసామగ్ర్యం దేహినామిహ దేహిషు. ప్రాణైరర్థైర్ధియా వాచా శ్రేయ ఆచరణం సదా. ౪౦. ఇతి ప్రవాళస్తబకఫలపుష్పదళోత్కరైః, తరూణాం నమ్రశాఖానాం మధ్యేన యమునాం గతః. ౪౧. తత్ర గాః పాయయిత్వాపస్సుమృష్టాశ్శీతలాశ్శివాః, తతో నృప స్వయం గోపాః కామం స్వాదు పపుర్జలమ్. ౪౨. తస్యా ఉపవనే కామం చారయంతః పశూన్నృప, కృష్ణరామావుపాగమ్య క్షుధార్తా ఇదమబ్రువన్. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—తత్ర గత్వోపవిష్టాస్తే గోపాలా యమునాతటే, ఊచుర్బుభుక్షితా రాజన్ కృష్ణరామౌ జగత్పతీ.౧.గోపా ఊచుః:—రామ రామ మహాబాహో కృష్ణ దుష్టనిబర్హణ, ఏషా వై బాధతే క్షున్న స్తచ్ఛాంతిం కర్తుమర్హథః. ౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి విజ్ఞాపితో గోపైర్భగవాన్ జగదీశ్వరః, భక్తాయా విప్రభార్యాయాః ప్రసీదన్నిదమబ్రవీత్. ౩. ప్రయాత దేవయజనం బ్రాహ్మణా బ్రహ్మవాదినః, సత్రమాంగిరసం నామ హ్యాసతే స్వర్గకామ్యయా. ౪. తత్ర గత్వౌదనం గోపా యాచతాస్మద్విసర్జితాః, కీర్తయంతో భగ

శ్లోకః. ౩౩-౩౫. ద్విజభార్యాయా అనుగ్రహాయ యజ్ఞవాటం గచ్ఛన్. విప్రాణాం కాఠిన్యమభిప్రేత్య. తేభ్యోఽపి ద్రుమాశ్శ్రేష్ఠా ఇతి తానభినందయతి—చతుర్భిః. హేస్తోకకృష్ణేతి. స్తోకకృష్ణాదయో గోపాః. ౩౬. పశ్యతేతి. ఏతాన్ ద్రుమాన్ పశ్యత. పరార్థమేకాంతేన జీవితం యేషాం తాన్ తదాహ—వాతవర్షాదీన్ స్వయం సమానాః. నః అస్మాకం వారయంతి. ౩౭. అహో ఇతి. సుజనస్య కృపాళోరర్థిన ఇవ. ౩౮. పత్రేతి. నిర్యాసో ఘనరసః తోకాః పల్లవాద్యంకురాః. ౩౯. ౪౦. ఇతీతి. ఇత్యభినందయన్ ప్రవాళాదిసమూహైర్నతశాఖానాం తరూణాం మధ్యతో యమునాం ప్రాప్తః. ౪౧. ౪౨. తస్యా ఇతి. కుమారికాభ్యః పూర్వమేవ తన్నర్మాకులతయా. అగృహీతభోజ్యానామేవ నిర్గమాత్ క్షుధార్తా, ఇత్యుక్తం. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రయోవింశే తతో గోపైరన్నంయాచ్ఞాపదేశతః, తత్పత్న్యనుగ్రహాత్కృష్ణో దీక్షితానన్వతాపయత్." ౧. ౨. ఇతీతి. భక్తాయా ఇత్యేకవచనం. సద్యస్సాయుజ్యాభిప్రాయేణ. ౩. ౪.

వత ఆరయ్యస్య మమచాభిధామ్. ౫. ఇత్యాదిష్టా భగవతా గత్వాఽయా
చంత తే తదా,కృతాంజలిపుటా విప్రాన్ దండవత్పతితా భువి. ౬. హేభూమి
దేవాశ్శృణుత కృష్ణస్యాదేశకారిణః, ప్రాప్తాన్ జానీత భద్రం వో గోపాన్నో
రామచోదితాన్. ౭. గాశ్చారయంతావవిదూర ఓదనం రామాచ్యుతౌ వో ల
షతో బుభుక్షితౌ, తయోర్ద్విజా ఓదనమర్థినోర్యది శ్రద్ధా చ వో యచ్ఛత
ధర్మవిత్తమాః. ౮. దీక్షాయాః పశుసంస్థాయాస్సౌత్రామణ్యాశ్చ సత్తమాః,
అన్యత్ర దీక్షితస్యాపి నాన్నమశ్నన్ హి దుష్యతి. ౯. ఇతి తే భగవద్యా
చ్ఞాం శృణ్వంతోఽపి న శుశ్రువుః, క్షుద్రాశా భూరికర్మాణో బాలిశా వృద్ధమా
నినః. ౧౦. దేశః కాలః పృథగ్ద్రవ్యం మంత్రతంత్రర్త్విగగ్నయః, దేవతాయజ
మానశ్చ క్రతుర్ధర్మశ్చ యన్మయః. ౧౧. తద్బ్రహ్మ పరమం సాక్షాద్భగవంతమధోక్షజం,
మనుష్యదృష్ట్యా దుష్ప్రజ్ఞా మర్త్యాత్మానో న తే విదుః. ౧౨. న తే తదోమితి
ప్రోచుర్న నేతి చ పరంతప, గోపా నిరాశాః ప్రత్యేత్య తథోచుః కృష్ణరామయోః.
౧౩. తదుపాకర్ణ్య భగవాన్ ప్రహస్య జగదీశ్వరః, వ్యాజహార పునర్గోపాన్
దర్శయన్ లౌకికీం గతిమ్. ౧౪. మాం జ్ఞాపయత పత్నీభ్యస్ససంకర్షణమాగతం,
దాస్యంతి కామమన్నం వస్స్నిగ్ధా మయ్యుషితా ధియా. ౧౫. శ్రీశుక ఉవాచః—
గత్వా చ పత్నీశాలాయాం దృష్ట్వాసీనాస్స్వలంకృతాః, నత్వా ద్విజసతీర్గోపాః
ప్రశ్రితా ఇదమబ్రువన్. ౧౬. నమో వో ద్విజపత్నీభ్యో నిబోధత వచాం
సినః, ఇతోఽవిదూరే చరతా కృష్ణేన ప్రేషితా వయమ్. ౧౭. గాశ్చారయన్ సగో

తత్రేతి. అస్మద్విసర్జితాః ఆసాభ్యాం ప్రహితాస్సంతః యాచధ్వం. యుష్మాకం కా తత్ర లజ్జా
నను తథాప్యపాత్రత్వాదస్మభ్యం కిమితి దాస్యంతీతి చేత్తత్రాహ—కీర్తయంత ఇతి. ౫—౭. అవి
దూరే వర్తమానౌ సంతౌ వో యత్ ఓదనం అన్నం. తత్. లషతః అభిలషతః ఓదనం శ్రద్ధా చ
యద్యస్తి తర్హి యచ్ఛతేతి. ౮. దీక్షితా వయమభోజ్యాన్నా ఇతి వదిష్యంతీతి స్వయమేవాశంక్యా
హుః—దీక్షాయాః ఇతి. దీక్షాయా ఆరభ్యాగ్నిషోమీయపశ్వాలంభాత్పూర్వం దోషః. న తతోఽ
న్యత్ర. తథా సౌత్రామణ్యాశ్చ. అన్యత్ర అన్యదా. ౯. క్షుద్రే స్వర్గాదావాశామాత్రం యేషాం తే.
భూరీణి క్లేశాధికాని కర్మాణి యేషాం తే. అతః అజ్ఞాః వృద్ధమానినః జ్ఞానవృద్ధా ఇతి మానవంతః.
౧౦. నను కర్మక్రమముల్లంఘ్య. అదేశకాలే అన్యార్థమన్నమన్యస్మై కథం దేయం? తత్రాహ—దేశ
ఇతి. పృథక్చరుపురోడాశాదిద్రవ్యం. తంత్రం ప్రయోగః. ధర్మః అపూర్వం. ౧౧. తదితి. మను
ష్యోఽయమితి దృష్ట్వా మర్త్యాత్మానః దేహాభిమానినః. బ్రాహ్మణా వయం మహాంత ఇతి మన్యమానాః.
౧౨. ౧౩. తదితి. లౌకికీం గతిమితి న హి కార్యార్థినో నిర్విద్యంతే కో వా యాచకో న పరా
భూయత ఇత్యాదిలోకస్థితిం దర్శయన్. ౧౪. మామితి. కేవలం దేహేన గృహే వసంతి. ధియా తు
మయ్యేవోషితాః. యతో మయి స్నిగ్ధాః. అతో దాస్యంతీతి. ౧౫. ౧౬. నమ ఇతి. ప్రేషితాః

పాలైస్సరామో దూరమాగతః, బుభుక్షితస్య తస్యాన్నం సానుగస్య ప్రదీయతామ్. ౧౮. శ్రుత్వాచ్యుతముపాయాంతం నిత్యం తద్దర్శనోత్సుకాః, తత్కథాక్షిప్తమనసో బభూవుర్జాతసంభ్రమాః. ౧౯. చతుర్విధం బహుగుణమన్నమాదాయ భాజనైః, అభిసస్రుః ప్రియం సర్వాస్సముద్రమివ నిమ్నగాః. ౨౦. నిషిధ్యమానాః పతిభిః పితృభిర్భ్రాతృభిస్సుతైః, భగవత్యుత్తమశ్లోకే దీర్ఘశ్రుతధృతాశయాః ౨౧. యమునోపవనేఽశోకనవపల్లవమండితే, విచరంతం వృతం గోపైర్దదృశుస్సాగ్రజం స్త్రియః. ౨౨. శ్యామం హిరణ్యపరిధిం వనమాల్యబర్హధాతుప్రవాళనటవేషమనువ్రతాంసే, విన్యస్తహస్తమితరేణ ధునానమబ్జం కర్ణోత్పలాలకకపోలముఖాబ్జహాసమ్. ౨౩. ప్రాయశ్శ్రుతప్రియతమోదయకర్ణపూరైర్యస్మిన్నిమగ్నమనసస్తమథాక్షరంధ్రైః, అంతః ప్రవేశ్య సుచిరం పరిరభ్య తాపం ప్రాజ్ఞం యథాభిమతయో విజహుర్నరేంద్ర. ౨౪. తాస్తథా త్యక్తసర్వాశాః ప్రాప్తా ఆత్మదిదృక్షయా, విజ్ఞాయాఖిలదృగ్ద్రష్టా ప్రాహ ప్రహసితాననః. ౨౫. శ్రీభగవానువాచ:—స్వాగతం వో మహాభాగా ఆస్యతాం కరవామ కిమ్, యన్నో దిదృక్షయా ప్రాప్తా ఉపప

ప్రేరితాః. ౧౭. గా ఇతి. స కృష్ణో గోపాలైస్సహ. ౧౮. శ్రుత్వేతి. తత్కథాక్షిప్తమనసః. అత ఏవ తద్దర్శనోత్సుకాః తం కృష్ణమాగతం శ్రుత్వా. జాతసంభ్రమా బభూవురితి. ౧౯. చతుర్విధమితి. భక్ష్యభోజ్యలేహ్యచోష్యభేదైశ్చతుర్విధం. బహుగుణం సంస్కారవిశేషైర్బహవో గుణాః రససౌరభ్యాదయో యస్మిన్ తత్. భాజనైః అమత్రైర్భాండైర్వా. పత్యాదిభిర్వార్యమాణా అపి. ప్రియం శ్రీకృష్ణం. అభిసస్రుః అభిజగ్ముః. అప్రతిబంధే దృష్టాంతః. సముద్రం నిమ్నగా నద్య ఇవేతి. ౨౦. నిషిధ్యమానా ఇతి. తత్ర హేతుః. భగవతీతి. దీర్ఘం బహుకాలం. శ్రుతేన శ్రవణేన ధృతః ఆశయో యాభిస్తాః. తథాగతాస్సత్యో దదృశుః. ౨౧. ౨౨. శ్యామమితి. హిరణ్యవత్పరిధిః పరిధానం యస్య. పీతాంబరమిత్యర్థః. వనమాల్యైర్బర్హైర్ధాతుభిః ప్రవాళైశ్చ. నటవద్వేషో యస్య. అనువ్రతస్య సఖ్యుః అంసే విన్యస్తో నిహితో హస్తో యేన. ఇతరేణ హస్తేన. లీలయా. అబ్జం ధునానం భ్రామయంతం. కర్ణయోరుత్పలే యస్య. అలకాః కపోలయోర్యస్య. ముఖాబ్జే హాసో యస్య. తం చ తం. చ. ౨౩. వృత్తేరపి లయేన సామరస్యమాహ—ప్రాయ ఇతి. ప్రాయః బహుశః. శ్రుతా యే ప్రియతమస్య ఉదయాః ఉత్కర్షాః త ఏవ కర్ణపూరాః కర్ణౌ పూరయంతి కృతార్థీకుర్వంతీతి తథా. తైః కర్ణాభరణైరితి వా. యస్మిన్ శ్రీకృష్ణే. నిమగ్నమనసః ఆవిష్టచేతసః. తం లోచనద్వారైరంతః ప్రవేశ్య. సుచిరముపగృహ్య. తాపం జహుః. అభిమతయః అహంవృత్తయః ప్రాజ్ఞం సుషుప్తిసాక్షిణం. పరిరభ్య తస్మిన్ లయం ప్రాప్య. యథేతి. ౨౪. తా ఇతి. అఖిలదృక్ ద్రష్టా. సర్వబుద్ధిసాక్షీ తాస్తథా ప్రాప్తా విజ్ఞాయాపి, తథేత్యేతద్వివృణోతి. త్యక్తా సర్వా ఆశా యాభిస్తాః. కేవలమాత్మనః స్వస్యైవ దిదృక్షయేతి. ౨౫. స్వాగతమితి. హే మహాభాగాః. వః స్వాగతం శుభమాగమనం. తదేవాహ-యత్ యస్మాత్. ప్రతిబంధతిరస్కారేణ.

న్నమిదం హి వః. ౨౬. నన్వద్ధా మయి కుర్వంతి కుశలాస్స్వార్థదర్శినః, అహైతుక్యవ్యవహితాం భక్తిమాత్మప్రియే యథా. ౨౭. ప్రాణబుద్ధిమనస్స్వాత్మదారాపత్యధనాదయః, యత్సంపర్కాత్ప్రియా ఆసంస్తతః కో న్వపరః ప్రియః. ౨౮. తద్యాత దేవయజనం పతయో వో ద్విజాతయః, స్వసత్రం పారయిష్యంతి యుష్మాభిర్గృహమేధినః. ౨౯. విప్రపత్న్య ఊచుః—మైవం విభోఽర్హతి భవాన్ గదితుం నృశంసం సత్యం కురుష్వ నిగమం తవ పాదమూలమ్, ప్రాప్తా వయం తులసిదామపదావసృష్టం కేశైర్నివోఢుమతిలంఘ్య సమస్తబంధూన్. ౩౦. గృహ్ణంతి నో న పతయః పితరస్సుతా వా న భ్రాతృబంధుసుహృదః కుత ఏవ చాన్యే, తస్మాద్భవత్ప్రపదయోః పతితాత్మనాం నో నాన్యా భవేద్గతిరరిందమ తద్విధేహి. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ:—పతయో న హ్యసూయేరన్ పితృభ్రాతృసుతాదయః, లోకాశ్చ వో మయోపేతా దేవా అప్యనుమన్యతే. ౩౨. న ప్రీతయేఽనురాగాయ హ్యంగసంగో నృణామివ, తన్మనో మయి యుంజానా అచిరాన్మామవాప్స్యథ. ౩౩. శ్రవణాద్దర్శనాద్ధ్యానాన్మయి భావోఽనుకీర్తనాత్, న తథా సన్నికర్షేణ ప్రతియాత తతో గృహాన్. ౩౪. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యుక్తా ద్విజపత్న్యస్తా యజ్ఞవాటం పునర్గతాః, తే చానసూయవస్తాభిస్స్త్రీభిస్సత్రమపారయన్. ౩౫. తత్రైకా విధృతా భర్త్రా

అస్మాకం దిదృక్షయా ప్రాప్తా ఇతి. ఇదం వ ఉపపన్నం సంపన్నం యుక్తమితి వా. ౨౬. యుక్తత్వమేవాహ-నన్వితి. ఆత్మప్రియే ఆత్మా చ ప్రియశ్చ తస్మిన్ మయి కుశలాః వివేకినః. అతఏవ. స్వస్యాత్మనోఽర్థం పశ్యంతి యే. తే యథా యథావత్. భక్తిం కుర్వంతి. యథావత్త్వమాహ-అద్ధా సాక్షాత్. అత్ర హేతుః. అహైతుక్యవ్యవహితాం ఫలాభిసంధిరహితాం. అత ఏవ. అవ్యవహితాం నిరంతరాం. ౨౭. ఆత్మనః సర్వత్ర. ప్రేష్ఠత్వముపపాదయతి—ప్రాణేతి. స్వాః జ్ఞాతయః. ఆత్మా దేహః ఏతే సర్వే. యత్సంపర్కాత్ యస్యాధ్యాసేన ఉపకరణత్వేన వా. ౨౮. తదితి. తత్ తస్మాత్ కృతార్థాః యూయం. యాత. దేవయజనం యజ్ఞవాటం. గచ్ఛత. కృతార్థాః కిమితి యాస్యామ ఇతి చేదత ఆహ—పతయ ఇతి పారయిష్యంతి సమాపయిష్యంతి పతీనామనుగ్రహాయేత్యర్థః. ౨౯. మేతి. నృశంసం పరుషం నిగమం ప్రతిజ్ఞాం. శ్లో. "న మే భక్తః ప్రణశ్యతీ"తి. వేదం వా. శ్రు. "న స న స పునరావర్తతే" ఇతి. పదావసృష్టం అవజ్ఞయాపి దత్తం. బహుమానేన కేశైర్నివోఢుం. దాసీభవితుం. ౩౦. గృహ్ణంతీతి. కించ. న గృహ్ణంతి. నోఽస్మాన్. హే అరిందమ కామలోభాది దమన, భవతః పాదాగ్రయోః. పతితదేహానాం. అన్యా స్వర్గాదిగతిరపి న భవేత్ మాభూత్. తత్తస్మాద్దాస్యమేవ విధేహీతి. ౩౧. పతయ ఇతి. మయా ఉపేతా అనుజ్ఞాతాః. ప్రత్యక్షం దేవాన్ ప్రదర్శ్యాహ—దేవా అపీతి. ౩౨. తథాపి త్వాం న త్యక్తుం శక్నుమ ఇతి చేత్తత్రాహ—నేతి. నృణాం మద్భక్తానాం. ప్రీతయే సుఖాయ అనురాగాయ స్నేహవృద్ధయే. అంగసంగః అంగాభ్యాం సంగః. ౩౩. ౩౪. ఇతీతి, అనసూయవః అదోషదృష్టయః. ౩౫. తత్రేతి. దేహమితి. తదీయం దేహం.

భగవంతం యథాశ్రుతమ్, హృదోపగుహ్య విజహూ దేహం కర్మానుబంధనమ్. ౩౬. భగవానపి గోవిందస్తేనైవాన్నేన గోపకాన్, చతుర్విధేనాశయిత్వా స్వయం చ బుభుజే ప్రభుః. ౩౭. ఏవం లీలానరవపుర్నృలోకమనుశీలయన్, రేమే గోగోపగోపీనాం రమయన్ రూపవాక్కృతైః. ౩౮. అథానుస్మృత్య విప్రాస్తే హ్యన్వతప్యన్ కృతాగసః, యద్విశ్వేశ్వరయోర్యాచ్ఞామహన్మ నృవిడంబయోః. ౩౯. దృష్ట్వా స్త్రీణాం భగవతి కృష్ణే భక్తిమలౌకికీమ్, ఆత్మానం చ తయా హీనమనుతప్తా వ్యగర్హయన్. ౪౦. ధిగ్జన్మ నస్త్రివృద్విద్యాం ధిగ్వ్రతం ధిగ్బహుజ్ఞతామ్, ధిక్కులం ధిక్క్రియాదాక్ష్యం విముఖా యే త్వధోక్షజే. ౪౧ నూనం భగవతో మాయా యోగినామపి మోహినీ, యద్వయం గురవో నృణాం స్వార్థే ముహ్యామహే ద్విజాః. ౪౨. **అహో** పశ్యత నారీణామపి కృష్ణే జగద్గురౌ, దురంతభావం యోఽవిధ్యన్మృత్యుపాశాన్ గృహాభిధాన్. ౪౩. నాసాం ద్విజాతిసంస్కారో న నివాసో గురావపి, న తపో నాత్మమీమాంసా న శౌచం చ క్రియాశ్శుభాః. ౪౪. తథాపి హ్యుత్తమశ్లోకే కృష్ణే యోగేశ్వరేశ్వరే, భక్తిర్దృఢా న చాస్మాకం సంస్కారాదిమతామపి. ౪౫. నను స్వార్థవిమూఢానాం ప్రమత్తానాం గృహేహయా, అహో నస్స్మారయామాస గోపవాక్యైస్సతాం గతిః. ౪౬. అన్యథా పూర్ణకామస్య కైవల్యాద్యాశిషాం పతేః, ఈశితవ్యైః కిమస్మాభిరీశస్యైతద్విడంబనమ్. ౪౭. హిత్వాన్యాన్ భజతే యం శ్రీః పాదస్పర్శాశయాసకృత్, స్వాత్మదోషాపవర్గేణ తద్యాచ్ఞా జనమోహినీ. ౪౮. దేశః కాలః పృథగ్ద్రవ్యం మంత్రతంత్రర్త్విజోఽగ్నయః, దేవతాయజమానశ్చ క్రతుర్ధర్మశ్చ యన్మయః. ౪౯. స ఏవ భగవాన్ సాక్షాద్విష్ణుర్యోగేశ్వరేశ్వరః, జాతో యదుష్విత్యశృణ్మ హ్యపి మూఢా న విద్మహే. ౫౦. నమస్తుభ్యం భగవతే కృష్ణా

తత్ర విహాయ చైతన్యేన భగవంతం ప్రాప్యేత్యర్థః. ౩౬. ౩౭. ఏవమితి. అనుశీలయన్ అనుకుర్వన్. గోగోపగోపీనామితి కర్మణి షష్ఠీ. రూపవాక్కృతైః. రూపేణ వాచా. కృతైశ్చరితైశ్చ. రమయన్ తాన్ రమయితుం రేమ ఇత్యర్థః. ౩౮. అనుస్మృతిప్రకారమాహ—అథేతి. నరానుకరణవతోః విశ్వేశ్వరయోర్యాచ్ఞాం యత్ అహన్మ హతవంతః. తత్కృతాగసో వయమిత్యనుస్మృత్యేతి. ౩౯. తథా చ భార్యాః గురూనివ మానయంతః భగవద్భక్తిరహితమాత్మానం వ్యనిందన్నిత్యాహ—దృష్ట్వేతి. అలౌకికీం లోకాతీతామ్. ౪౦. ధిగితి. త్రివృత్ శౌక్ల్యం. సావిత్రం. దైక్షమితి. త్రిగుణితం జన్మ. వ్రతం బ్రహ్మచర్యం. క్రియాః కర్మాణి. దాక్ష్యం చ. క్రియాదాక్ష్యమిత్యేకం వా పదం ధిగిత్యధిక్షేపే. యే వయమధోక్షజే విముఖాస్తేషాం నో జన్మాది యత్తత్సర్వం ధిగితి వ్యగర్హయన్నిత్యర్థః. ౪౧. ౪౨. అహో ఇతి. యోఽవిధ్యదచ్ఛినత్. తం దురంతం భావం భక్తిం పశ్యతేతి. ౪౩. నేతి. ద్విజాతిసంస్కారః ఉపనయః క్రియాః సంధ్యోపాసనాదయః. ౪౪—౪౭. హిత్వేతి. స్వాత్మదోషాపవర్గేణ చాంచల్యగర్వాదిత్యాగేన. ౪౮. ౪౯. స ఇతి. ఇత్యశృణ్మ. ఏవం సర్వత్ర శ్రుతవంతో

యాకుంఠమేధసే, యన్మాయామోహితధియో భ్రమామః కర్మవర్త్మసు. ౨౧. సవైన ఆద్యః పురుషస్స్వమాయామోహితాత్మనాం, అవిజ్ఞాతానుభావానాం క్షంతుమర్హత్యతిక్రమమ్. ౨౨. ఇతి స్వాఘమనుస్మృత్య కృష్ణే తే కృతహేళనాః, దిదృక్షవోఽప్యచ్యుతయోః కంసాద్భీతానచాచలన్. ౨౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

గోవర్ధనోద్ధరణకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—భగవానపి తత్రైవ బలదేవేన సంయుతః, అపశ్యన్నివసన్ గోపానింద్రయాగకృతోద్యమాన్. ౧. తదభిజ్ఞోఽపి భగవాన్ సర్వాత్మా సర్వదర్శనః, ప్రశ్రయావనతోఽపృచ్ఛద్వృద్ధాన్నందపురోగమాన్. ౨. కథ్యతాం మే పితః కోఽయం సంభ్రమో వ ఉపాగతః, కిం ఫలం కస్య చోద్దేశః కేన వా సాధ్యతే మఖః. ౩. ఏతద్బ్రూహి మహాన్ కామో మహ్యం శుశ్రూషవే పితః, న హి గోప్యం హి సాధూనాం కృత్యం సర్వాత్మనామిహ. ౪. అస్త్యస్వపరదృష్టీనామమిత్రోదాస్తవిద్విషాం, ఉదాసీనోఽరివద్వర్జ్య ఆత్మవత్సుహృదుచ్యతే. ౫. జ్ఞాత్వాఽజ్ఞాత్వా చ కర్మాణి జనోఽయమనుతిష్ఠతి, విదుషః కర్మసిద్ధిస్స్యాద్యథా నావిదుషో భవేత్. ౬. తత్ర తావత్క్రియాయోగో భవతాం కిం విచారితః, అథవా లౌకికస్తన్మే పృచ్ఛ

వయం హి. తథాపీతి. ౨౧—౨౨. ఇతీతి. నచాచలన్ తయోర్దర్శనాయ. న జగ్ముః. ౨౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్వింశే మహేంద్రస్య ముఖం వ్యావర్త్య హేతుభిః, కృష్ణః ప్రావర్తయామాస గోవర్ధనమహోత్సవమ్. భూసురాణాం క్రియాగర్వం నిరస్య స్వసురేషు చ, మఖవన్మదభంగాయ తన్మఖం సమవారయత్. భగవానితి బ్రాహ్మణాః కంసాద్భీతాః స్వాశ్రమస్థా ఏవ భగవంతమభజన్ భగవానపి. తత్రైవ నివసన్నింద్రయాగకృతోద్యమాన్ గోపానపశ్యదితి సంబంధః. ౧. ౨. కథ్యతామితి. వృథా సంభ్రమో న భవతి. మఖోఽయమితి చేత్. కిమత్ర ఫలం? కా దేవతా? కేన వాధికారిణా? కేన వా సాధనేన? సాధ్యతే. ౩. ఏతదితి. ఏతద్బ్రూహి. మహాన్ కామో మమ శ్రవణే వర్తతే. యద్వా. తవ మహాన్ కామో దృశ్యత ఇతి తూష్ణీం స్థితం ప్రత్యాహ.—నహీతి సర్వాత్మనాం సర్వత్రాత్మదృష్టీనాం. ౪. అస్తీతి. అత ఏవ. న విద్యతే స్వః పరఇతిదృష్టిర్యేషాం. స్వపర ఇతి దృష్ట్యభావాదేవ. న తద్భవామిత్రాదయోఽపి యేషాం సంతీత్యాహ—అమిత్రేతి. న మిత్రం ఉదాస్తః ఉదాసీనః. విద్విట్ యేషాం తేషాం కృత్యం కర్మ న గోపనీయం కించిదస్తీతి పూర్వేణాన్వయః. సత్యపి భేదదర్శనే ఉదాసీనః శత్రువద్వర్జ్యః ఆత్మతుల్యత్వాత్ సుహృన్నవర్జనీయ ఇత్యాహ—ఉదాసీన ఇతి. ౫. కించ. సుహృద్భిస్సహ విచార్య జ్ఞాత్వైవ. కర్మ కర్తవ్యం. న తు గతానుగతికమాత్రేణేత్యాహ—జ్ఞాత్వేతి. అజ్ఞాత్వా చ. తత్ర విదుషో యథావత్కర్మఫలం స్యాత్. తథా నావిదుషః. ౬. తత్రేతి. భవతామయం క్రియాయోగః. శాస్త్రతః కిం విచారితః ప్రవృత్తః. లౌకిక

తస్సాధు ఘణ్యతామ్. ౭. నంద ఉవాచః—పర్జన్యో భగవానింద్రో మేఘా స్తస్యాత్మ మూర్తయః, తేఽభివర్షంతి భూతానాం ప్రాణసంజీవనం పయః. ౮. తం తథా వయ మన్యే చ వార్ముచాం పతిమీశ్వరమ్, ద్రవ్యై స్తద్రేతసా సిద్ధైర్యజంతే క్రతుభిర్నరాః ౯. తచ్ఛేషేణోపజీవంతి త్రివర్గఫలసిద్ధయే, పుంసాం పురుషకారాణాం పర్జన్యః ఫల భావనః. ౧౦. య ఏవం విసృజేద్ధర్మం పారంపర్యాగతం నరః, కామాల్లోభాద్భయా ద్ద్వేషాత్స వై నాప్నోతి శోభనమ్. ౧౧. శ్రీశుక ఉవాచః—వచో నిశమ్య నందస్య తథాన్యేషాం వ్రజౌకసామ్, ఇంద్రాయ మన్యుం జనయన్ పితరం ప్రాహ కేశవః. ౧౨. శ్రీభగవానువాచః—కర్మణా జాయతే జంతుః కర్మణైవ ప్రలీయతే, సుఖదుఃఖం భయం క్షేమం కర్మణైవ ప్రపద్యతే. ౧౩. అస్తి చేదీశ్వరః కశ్చిత్ఫలరూప్యన్యకర్మణాం, కర్తారం భజతే సోఽపి న హ్యకర్తుం ప్రభుర్హి సః. ౧౪. కిమింద్రేణేహ భూతానాం స్వం స్వం కర్మానువర్తినామ్, అనీశే నాన్యథా కర్తుం స్వభావవిహితం నృణామ్. ౧౫. స్వభావతంత్రో హి జనస్స్వభావమను వర్తతే, స్వభావస్థమిదం సర్వం సదేవాసురమానుషమ్. ౧౬. దేహానుచ్చావచాన్ జంతుః ప్రాప్యోత్సృజతి కర్మణా, శత్రుర్మిత్ర ఉదాసీన కర్మైవ గురురీశ్వరః. ౧౭.

ఆచారప్రాప్తో ఇతి. సాధు సోపపత్తికం. ఘణ్యతాం కథ్యతామితి. ౭. ఆచారప్రాప్త ఏవేతి సహేతుక మాహ—పర్జన్య ఇతి. ఆత్మమూర్తయః ప్రియమూర్తయః. ౮. తతః కిమత ఆహ—తమితి. తమింద్రం వార్ముచాం మేఘానాం. తద్రేతసా తద్వృష్టిపయసా. ౯. తదితి. ఉపజీవంతి జీవికాం కల్పయంతి ధర్మార్థకామసిద్ధయే నను కృష్యాదిభిర్జీవంతి కిమింద్రేణేత్యత్రాహ—పుంసామితి. ఫలభావనః ఫలసాధకః పర్జన్యం వినా కృష్యాదివైఫల్యాదిత్యర్థః. ౧౦. ౧౧. వచ ఇతి. ఇంద్రాయ మన్యుం జనయన్నితి. కోపజననద్వారా గర్వపర్వతాదింద్రమవతారయితుం దేవతానిరాకరణం. న త్వయమేవ భగవతోఽ భిప్రాయ ఇత్యర్థః. ౧౨. ప్రథమం తావత్కర్మవాదేన దేవాన్నిరాకరోతి—కర్మణేతి. నను జడా త్కర్మణః కేవలాత్కథం ఫలసిద్ధిస్స్యాత్. అహో. అపరిశీలితమీమాంసానాం స్వమతివిలసితశ్రద్ధా కర్మణః ఫలకర్తృత్వే వచనతోఽవగతే. కిం తతోఽనుపపన్నం నామేతి భావః. ౧౩. కేచిత్పునరతిసాహ సాద్భీతాః కర్మపరతంత్రమీశ్వరం మన్యంతే తన్మతమనూద్య నిరాకరోతి—అస్తిచేదితి స్వయం కర్మ భిర్నిష్టోఽన్యేషాం జీవానాం కర్మణాం. ఫలరూపీ ఫలదాతా సోఽపి కర్తారం భజతే. తత్కర్మఫల దానేన. ౧౪. అతః కర్మణ ఏవ ఫలసిద్ధేస్తత్పారతంత్ర్యే చ. అజాగళస్తనతుల్యత్వాత్. న దేవతయా కృత్యమిత్యాహ—కిమింద్రేణేతి. నను కర్మణోఽపి ప్రవృత్తిరంతర్యామ్యపేక్షయైవ. కథం సర్వథా దేవతాయా అనుపయోగ ఇత్యాశంక్యాహ—స్వభావవిహితమితి. స్వభావేన ప్రాక్తనసంస్కారేణైవ విహితం యత్కర్మ. తదన్యథాకర్తుమనీశేన. ౧౫. ఏతద్వివృణోతి—స్వభావతంత్ర ఇతి. ప్రవృత్తేః సంస్కారాధీనత్వాత్కిమంతర్యామిణేత్యర్థః. ౧౬. తస్మాత్స్వభావతో నిష్పన్నస్య కర్మణ ఏవ సర్వకారణత్వాత్. కర్మైవ పూజ్యమిత్యాహ—దేహానిత్యాదిసార్ధేన. ౧౭. తస్మాదితి. సంపూజయేత్ సంమానయేత్ నను దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాత్మకత్వాత్కర్మణః. కథం దేవతాం వినా సిద్ధిరిత్యా

తస్మాత్సంపూజయేత్కర్మ స్వభావతస్స్వకర్మకృత్, అంజసా యేన వర్తేత తదేవాస్య హి దైవతమ్. ౧౮. ఆజీవ్యైకతరం భావం యస్త్వన్యముపజీవతి, న తస్మాద్విందతే క్షేమం జారం నార్యసతీ యథా. ౧౯. వర్తేత బ్రహ్మణా విప్రో రాజన్యో రక్షయా భువః, వైశ్యస్తు వార్తయా జీవేచ్ఛూద్రస్తు ద్విజసేవయా. ౨౦. కృషివాణిజ్యగోరక్షాః కుసీదం తుర్యముచ్యతే, వార్తా చతుర్విధా తత్ర వయం గోవృత్తయోఽనిశమ్. ౨౧. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి స్థిత్యుత్పత్త్యంతహేతవః, రజసోత్పద్యతే విశ్వమన్యోన్యం వివిధం జగత్. ౨౨. రజసోత్పాదితా మేఘా వర్షంత్యంబూని సర్వతః, ప్రజాస్తైరేవ సిద్ధ్యంతి మహేంద్రః కిం కరిష్యతి. ౨౩. న నః పురో జనపదా న గ్రామా న గృహా వయమ్, వనౌకసస్తాత నిత్యం వనశైలనివాసినః, తస్మాద్గవాం బ్రాహ్మణానామద్రేశ్చారభ్యతాం మఖః. ౨౪. య ఇంద్రయాగసంభారాస్తైరయం సాధ్యతాం మఖః. ౨౫. పచ్యంతాం వివిధాః పాకాస్సూపాంతాః పాయసాదయః, సంయావాపూపశష్కుల్యస్సర్వదోహశ్చ గృహ్యతామ్. ౨౬. హూయంతామగ్నయస్సమ్యగ్బ్రాహ్మణైర్బ్రహ్మవాదిభిః, అన్నం బహువిధం దేయం తేభ్యో వో ధేనుదక్షిణాః. ౨౭. అన్యేభ్యశ్చాశ్వచండాలపతితేభ్యో యథార్హతః, యవసం చ గవాం దత్త్వా గిరయే దీయతాం బలిః. ౨౮. స్వలంకృతా భుక్తవంతస్స్వనులిప్తాస్సువాససః, ప్రదక్షిణం చ కురుత గోవిప్రానలపర్వతాన్. ౨౯. ఏతన్మమ మతం తాత క్రియ

శంక్య. కర్మాంగమాత్రం దేవతేతి పక్షముపసంహరన్నివ. హేతువాదమాశ్రిత్యాస్యామేవ దేవతాం సమర్థయతే—అంజసేతి. ౧౮. హేతుబలేనైవ విపక్షే దోషమాహ—ఆజీవ్యేతి. ఉపజీవతి సేవతే. ౧౯. స్వవృత్తిం వక్తుం దృష్టాంతత్వేన వర్ణానాం వృత్తిభేదమాహ—వర్తేతేతి. బ్రహ్మణా వేదాధ్యయనాదినా. ౨౦. వైశ్యవృత్తేశ్చాతుర్విధ్యమాహ—కృషీతి. కృషివాణిజ్యసహితా గోరక్షాః. ఏవం త్రయం. కుసీదం వృద్ధిజీవనం. చతుర్థం. ౨౧. నను గవామపి వృత్తిర్మహేంద్రాధీనైవేత్యాశంక్య. నిరీశ్వరసాంఖ్యమతాశ్రయేణ నిరాకరోతి—శ్లోకద్వయేన. సత్త్వమితి. అన్యోన్యం యోగేన. ౨౨. రజసేతి. సర్వత ఇతి సముద్రశైలవనాదిష్వపి వృష్టిదర్శనాన్న ప్రేక్షావత్పూర్వత్వం వృష్టేరితి భావః. తైరేవ మేఘైరేవ. సిద్ధ్యంతి జీవంతీతి. ౨౩. తథాపి. యోగక్షేమార్థం దేవతాపేక్షితేతి చేత్తత్ర ఆహ—నేతి. పురః పత్తనాని జనపదాః దేశాః. న అస్మాకం యోగక్షేమహేతుర్వనశైలాదయ ఏవేతి భావః. బ్రాహ్మణానపి సంగృహ్ణన్నిగమయతి—తస్మాదితి. ౨౪. స్వయముత్ప్రేక్షితయాగకల్పమాహ—సార్ధైః పంచభిః. య ఇతి. సంభారాస్సాధనాని. ౨౫. పచ్యంతామితి. సూపం ముద్గం. పాయసం కేవలే పయసి పక్వం. సంయావాదయో గోధూమాదివికారాః క్రమశ్చ సూపపాయసయోః. శ్రుత్వా. దోహస్యార్థతోఽన్యేషాం పాఠతః. ౨౬. యాగశోభార్థం శ్రద్ధోత్పాదనార్థం చాహ—హూయంతామితి. ధేనుదక్షిణాః ధేనుసహితా దక్షిణాస్తా ఏవ వా దక్షిణాః. వః యుష్మాభిః. ౨౭. అన్యేభ్య ఇతి. యవసం తృణం. ౨౮, ౨౯. ఏతదితి.

తాం యది రోచతే, అయం గోబ్రాహ్మణాద్రీణాం మహ్యం చ దయితో మఘః. ౩౦. శ్రీశుక ఉవాచః—కాలాత్మనా భగవతా శక్రదర్పజిఘాంసయా, ప్రోక్తం నిశమ్య నందాద్యాస్సాధ్వగృహ్ణంత తద్వచః. ౩౧.తథా చ వ్యదధుస్సర్వం యథాహ మధుసూదనః, వాచయిత్వా స్వస్త్యయనం తద్ద్రవ్యేణ గిరిద్విజాన్. ౩౨. ఉపహృత్య బలీన్ సర్వానాదృతాయవసంగవామ్, గోధనాని పురస్కృత్య గిరిం చక్రుః ప్రదక్షిణమ్. ౩౩. అనాంస్యనడుద్యుక్తాని తే చారుహ్య స్వలంకృతాః, గోప్యశ్చ కృష్ణవీర్యాణి గాయంత్యస్సద్విజాశిషః. ౩౪. కృష్ణస్త్వన్యతమం రూపం గోపవిస్రంభణం గతః, శైలోఽస్మీతి బ్రువన్ భూరి బలిమాదద్బృహద్వపుః. ౩౫.తస్మై నమో వ్రజజనైస్సహ చక్రే మహాత్మనే, అహో పశ్యత శైలోఽసౌ రూపీ నోఽనుగ్రహం వ్యధాత్. ౩౬. ఏషోఽవజానతే మర్త్యాన్ కామరూపీ వనౌకసః, హంతి హ్యస్మై నమస్యామశ్శర్మణే హ్యాత్మనో గవామ్. ౩౭. ఇత్యద్రిగోద్విజమఖం వాసుదేవప్రచోదితాః, యథా విధాయ గోపాలాస్సహకృష్ణా వ్రజం యయుః. ౩౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇంద్రస్తదాత్మనః పూజాం విజ్ఞాయ విహతాం నృప, గోపేభ్యః కృష్ణనాథేభ్యో నందాదిభ్యశ్చుకోప హ. ౧. గణం సంవర్తకం నామ మేఘానాం చాంతకారిణామ్, ఇంద్రః ప్రాచోదయత్క్రుద్ధో వాక్యం చాహేశమానృత. ౨. అహో శ్రీమదమాహాత్మ్యం గోపానాం కాననౌకసామ్, కృష్ణం మర్త్య

సర్వాన్ శిరఃకంపేనానుమోదయన్నాహ—గోబ్రాహ్మణాద్రీణామితి. మహ్యం మమ చ. ౩౦. ౩౧. తథేతి. తద్ద్రవ్యేణ మహేంద్రమఖద్రవ్యేణ గిరిద్విజాన్ ప్రతి యథాయథం. ౩౨. ఉపహృత్యేతి. బలీనుపహృత్య దత్వా ఆదృతాః సాదరాః. ౩౩. అనాంసీతి. అనడుద్యుక్తాని. ఉత్తమానడుద్భిర్యుక్తాని. సద్విజాశిషః ద్విజాశీర్భిస్సహితాః. ౩౪. కృష్ణ ఇతి. గోపవిస్రంభణం గోపానాం విశ్వాసజనకం రూపం గతః ప్రాప్తస్సన్ బలిముపహారం, ఆదత్ అభక్షయత్. ౩౫. తస్మాఇతి. తస్మై ఆత్మనే, ఆత్మనా స్వయం వ్రజజనైస్సహ—నమశ్చక్రే అహో ఇత్యాదిసార్ధశ్లోకం పఠన్. ౩౬. ఏష ఇతి. కామరూపీ సర్పాదిరూపః. అస్మై అద్రయే. శర్మణే క్షేమాయ. ౩౭. ఇతీతి. శ్లో. కర్మైవాలం ప్రాక్స్వభావో గుణా వా కర్మాంగం వా తద్వశో వా మహేశః, వార్తా కర్త్రీ దేవతేతీయముక్తా దేవఖోభేషణ్మతిర్నత్వభీష్టా. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచవింశే రుషా శక్రే వ్రజనాశాయ వర్షతి, ఉద్ధృత్య గిరిమాసారాదరక్షద్గోకులం ప్రభుః. ఇంద్రేతి. కృష్ణో నాథో యేషాం తేభ్యః. ౧. గణమితి. క్రుద్ధశ్చ సన్నింద్రః. సంవర్తకం నామ. సంవర్తః. ప్రళయః. తత్కర్తారం మేఘానాం ప్రసిద్ధగణం ప్రాచోదయత్ ప్రేషయామాస. నను కథం కృష్ణనాథానాం ఘాతే ప్రవృత్త ఇత్యాశంక్యాత్మసంభావనయా నిరస్తవివేకత్వాదిత్యాశయేనాహ—వాక్యంచాహేత్యాదిపంచభిః, ఈశమానీ అహమీశ్వరఇతిగర్వవాన్. ౨.అహో ఇతి. దేవహేళనందేవస్య

ముపాశ్రిత్య యే చక్రుర్దేవహేళనమ్. ౩. యథా దృఢైః కర్మమయైః క్రతుభిర్నామనౌనిభైః, విద్యామాన్వీక్షికీం హిత్వా తితీర్షంతి భవార్ణవమ్. ౪. వాచాలం బాలిశం స్తబ్ధమజ్ఞం పండితమానినమ్, కృష్ణం మర్త్యముపాశ్రిత్య గోపా మే చక్రురప్రియమ్. ౫. ఏషాం శ్రియావలిప్తానాం మత్తానాం ధ్మాయితాత్మనామ్, ధునుత శ్రీమదస్తంభం పశూన్నయత సంక్షయమ్. ౬. అహం చైరావతం నాగమారుహ్యాను వ్రజే వ్రజమ్, మరుద్గణైర్మహావేగైర్నందగోష్ఠజిఘాంసయా. ౭. శ్రీశుక ఉవాచః— ఇత్థం మఘవతాజ్ఞప్తా మేఘా నిర్ముక్తబంధనాః, నందగోకులమాసారైః పీడయామాసురోజసా. ౮. విద్యోతమానా విద్యుద్భిః స్తనంతః స్తనయిత్నుభిః, తీవ్రైర్మరుద్గణైర్నున్నా వవృషుర్జలశర్కరాః. ౯. స్థూణా స్థూలా వర్షధారా ముంచత్స్వభ్రేష్వభీక్ష్ణశః, జలౌఘైః ప్లావ్యమానా భూర్నాదృశ్యత నతోన్నతమ్ ౧౦. అత్యాసారాతివాతేన పశవో జాతవేపనాః, గోపా గోప్యశ్చ శీతార్తా గోవిందం శరణం యయుః. ౧౧. శిరస్సుతాంశ్చ కాయేన ప్రచ్ఛాద్యాసారపీడితాః, వేపమానా భగవతః పాదమూలముపాయయుః. ౧౨. కృష్ణ కృష్ణ మహాభాగ త్వన్నాథం గోకులం ప్రభో, త్రాతుమర్హసి దేవాన్నః కుపితాద్భక్తవత్సల. ౧౩. శిలావర్షాతి

మమావజ్ఞాం. ౩. యథేతి. అదృఢైః అసమర్థైః. కర్మమయైః క్రియానిర్వర్త్యైః. అతఏవ నామనౌనిభైః నామమాత్రేణ యా నావ ఇతి వ్యవహ్రియంతే తత్సదృశైః ఆన్వీక్షికీమాత్మానుస్మృతిరూపం. ౪. వాచాలమితి. తథా వాచాలం బహుభాషిణం బాలిశం శిశుం. పండితమానినం పండితోఽహమిత్యాత్మానం మన్యమానం. అతస్స్తబ్ధమవినీతమితి. నిందాయాం యోజితాపీంద్రస్య భారతీ. శ్రీకృష్ణం స్తౌతి. తథాహి వాచాలం శాస్త్రయోనిం బాలిశం. ఏవమపి శిశువన్నిరభిమానినం. స్తబ్ధం అన్యస్య వంద్యస్యాభావాదనమ్రం అజ్ఞం. నాస్తి జ్ఞో యస్మాత్తం సర్వజ్ఞమిత్యర్థః. పండితమానినం. బ్రహ్మవిదాం బహుమాననీయం కృష్ణం. సదానందరూపం పరబ్రహ్మ. మర్త్యం. తథాపి భక్తవాత్సల్యేన మనుష్యతయా ప్రతీయమానమితి. ౫. ఏషామితి. అవలిప్తానాం మత్తానాం ధ్మాయితాత్మనాం బృంహితదేహానాం. ధునుత అపనయత. శ్రీమదేన యః స్తంభో గర్వః. తం భిద్యత. ౬. తాన్ ప్రత్యాహ—అహమితి. అనువ్రజే అనంతరమేవాగమిష్యామి మరుద్గణైర్దేవగణైస్సహ. ౭. ఇత్థమితి. మఘవతా ఇంద్రేణ నిర్ముక్తం బంధనం యేషాం తే. ప్రళయభియా యే బద్ధా ఆసన్ తే నిర్ముక్తబంధనాస్సంతః ఆసారైర్ధారాసంపాతైః పీడయామాసుః. ౮. విద్యోతమానా ఇతి. స్తనయిత్నుభిరశనిభిః స్తనంతః గర్జంతః మరుద్గణైః ఆవహప్రవహాదివాయుసమూహైః నున్నాః ప్రేరితాః. జలశర్కరాః జలోపలాః. ౯. స్థూణేతి. స్థూణావత్ స్థూలాః. అభ్రేషు ముంచత్సు. నతోన్నతం నతం నిమ్నమున్నతం తద్విపరీతం యథా భవతి తథా. భూర్నాదృశ్యత. ౧౦. అత్యాసారేతి. జాతవేపనాః జాతకంపాః. ౧౧. తత్ర పశూనాం ప్రయాసం విశినష్టి—శిరస్స్వితి. ౧౨. గోపగోపీనాం ప్రార్థనామాహ—కృష్ణేతి. త్వమేవ నాథో యస్య తద్గోకులం గవాం కులం వంశం. నః అస్మాన్. కుపితాద్దేవాదింద్రాత్. త్రాతుం రక్షితుమర్హసి. ౧౩. శిలేతి. విజ్ఞాపనా

పాతేన హన్యమానమచేతనం, నిరీక్ష్య భగవాన్ మేనే కుపితేంద్రకృతం హరిః. ౧౪. అపర్త్వత్యుల్బణం వర్షమతివాతం శిలామయమ్, స్వయాగే విహతేఽస్మాభిరింద్రో నాశాయ వర్షతి. ౧౫. తత్ర ప్రతివిధిం సమ్యగ్జ్ఞానయోగేన సాధయే, లోకేశమానినాం మౌఢ్యాద్ధరిష్యే శ్రీమదం తమః. ౧౬. న హి సద్భావయుక్తానాం సురాణామీశ విస్మయః, మత్తోఽసతాం మానభంగః ప్రశమాయోపకల్పతే. ౧౭. తస్మాన్మచ్ఛరణం గోష్ఠం మన్నాథం మత్పరిగ్రహమ్, గోపాయే స్వాత్మయోగేన

గోవర్ధనోద్ధరణఘట్టః.

సోఽయం మే వ్రత ఆహితః. ౧౮. ఇత్యుక్త్వైకేన హస్తేన కృత్వా గోవర్ధనాచలం, దధార లీలయా కృష్ణశ్ఛత్రాకమివ బాలకః. ౧౯. అథాహ భగవాన్ గోపాన్ హేఽంబ తాత వ్రజౌకసః, యథోపజోషం విశత గిరిగర్తం సగోధనాః. ౨౦. న త్రాస ఇహ వః కార్యో మద్ధస్తాద్రినిపాతనాత్, వాతవర్షభయేనాలం తత్త్రాణం విహితం హి వః. ౨౧. తథా నివివిశుర్గర్తే కృష్ణాశ్వాసితమానసాః, యథావకాశం సధనాస్సవ్రజాస్సోపజీవినః. ౨౨. క్షుత్తృడ్వ్యథాం సుఖాపేక్షాం హిత్వా తైర్వ్రజవాసిభిః, వీక్ష్యమాణో దధారాద్రిం సప్తాహం నాచలత్పదాత్. ౨౩. కృష్ణయోగానుభావం తం నిశామ్యేంద్రోఽతివిస్మితః, నిస్తంభో భ్రష్టసంకల్పః స్వయం మేఘాన్న్యవారయత్. ౨౪. ఖం వ్యభ్రముదితాదిత్యం వాతవర్షం చ దారుణం, నిశామ్యోపరతం గోపాన్ గోవర్ధనధరోఽబ్రవీత్. ౨౫. నిర్యాత త్యజత త్రాసం గోపాస్స్త్రీధనార్భకాః, ఉపారతం వాతవర్షం వ్యుదప్రాయాశ్చ నిమ్నగాః. ౨౬. తతస్తే నిర్యయుర్గోపాస్స్వం స్వమాదాయ గోధనం, శకటోఢోపకరణం స్త్రీబాలస్థ

త్వాపర్వమేవ కుపితేనేంద్రేణ కృతం తద్వర్షం. మేనే. ౧౪. కథం మేనే తదాహ—అపర్త్వితి. అపగతఋతుర్యస్య తద్వర్షం. అతిశయితో వాతో యస్మిన్ తత్. అతివాతం శిలామయం శిలాప్రచురం. ౧౫. తత్ర ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం గోవర్ధనోద్ధరణమాహ—తత్రేతి. ప్రతివిధిం ప్రతీకారం. స్వసామర్థ్యేన సాధయిష్యామి. తేన చ మౌఢ్యాత్ లోకేశమానినాం శ్రీమదలక్షణం తమో హరిష్యామి. బహువచనేన వరుణాదీనభిప్రైతి. ౧౬. నను దేవాః సాత్త్వికాః త్వద్భక్తాశ్చ కుతస్తేషాం తమస్తత్రాహ—న హీతి. సద్భావః సత్త్వం మద్భక్తిర్వా. తద్యుక్తానాం సురాణామీశా వయమితి విస్మయో గర్వః. హి యస్మాత్. న ఘటతే అతోఽనంతస్తే కించ. తేషాం మానభంగోఽనుగ్రహ ఏవేత్యాహ—మత్త ఇతి. ౧౭. తస్మాదితి. గోపాయే రక్షిష్యామి. కించ సోఽయం మే మయా వ్రతో నియమః సంకల్పో వా. ఆహితః ధృత ఇత్యర్థః. ౧౮. ఇతీతి. కృత్వా ఉద్ధృత్య. ఛత్రాకం శిలీంధ్రం యథా. ౧౯. అథేతి. యథోపజోషం యథాసుఖం. ౨౦. ౨౧. తథేతి. వ్రజాః శకటమండలీసహితాః. సోపజీవినః భృత్యపురోహితాదిసహితాః. ౨౨. క్షుదితి. పదాత్ స్థానాత్. ౨౩— ౨౫. నిర్యాతేతి. వ్యుదప్రాయాః విగతోదకప్రాయాః స్వల్పజలా ఇత్యర్థః. ౨౬. తత ఇతి. శకటోఢో

విశాశ్శనైః. ౨౭. భగవానపి తం శైలం స్వస్థానే పూర్వవత్ప్రభుః, పశ్యతాం సర్వభూతానాం స్థాపయామాస లీలయా. ౨౮. తం ప్రేమవేగాన్నిభృతా వనౌకసో యథా సమీయుః పరిరంభణాదిభిః, గోప్యశ్చ సస్నేహమపూజయన్ ముదా దధ్యక్షతాద్భిర్యుయుజుస్సదాశిషః. ౨౯. యశోదా రోహిణీ నందో రామశ్చ బలినాం వరః, కృష్ణమాలింగ్య యుయుజురాశిషస్స్నేహకాతరాః. 3౦. దివి దేవగణాస్సాధ్యాస్సిద్ధగంధర్వచారణాః, తుష్టువుర్ముముచుస్తుష్టాః పుష్పవర్షాణి పార్థివ. 3౧. శంఖదుందుభయో నేదుర్దివి దేవప్రచోదితాః, జగుర్గంధర్వపతయస్తుంబురుప్రముఖా నృప. 3౨. తతో௨నురక్తైః పశుపైః పరిశ్రితో రాజన్ స్వగోష్ఠం సబలో௨విశద్ధరిః, తథావిధాన్యస్యకృతాని గోపికా గాయంత్య ఈయుర్ముదితా హృదిస్పృశః. 33.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచవింశో௨ధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవంవిధాని కర్మాణి గోపాః కృష్ణస్య వీక్ష్యతే, అతద్వీర్యవిదః ప్రోచుర్నందమభ్యేత్య విస్మితాః. ౧. బాలకస్య యదేతాని కర్మాణ్యత్యద్భుతాని వై, కథమర్హత్యసౌ జన్మ గ్రామ్యేష్వాత్మజుగుప్సితమ్. ౨. యస్సప్తహాయనో బాలః కరేణైకేన లీలయా, కథం బిభ్రద్గిరివరం పుష్కరం గజరాడివ. 3. తోకేనామీలితాక్షేణ పూతనాయా మహౌజసః, పీతస్స్తనస్సహప్రాణైః కాలేనేవవయస్తనోః. ౪. హిన్వతో௨ధశ్శయానస్య మాస్యస్య చరణావుదక్, అనో௨పతద్విపర్యస్తం రుదతః ప్రపదాహతమ్. ౫. ఏకహాయన ఆసీనో హ్రియమాణో విహాయసా,

పకరణం శకటైరూఢముపకరణం యథా భవతి తథా. ౨౭. ౨౮. తమితి. నిభృతాః పూర్ణాః. యథా యథోచితం పరిరంభణాదిభిః. సమీయుః. ఉపజగ్ముః సదాశిషః శ్రేష్ఠానాశీర్వాదాన్. ౨౯-3౨. తత ఇతి. తతో గోవర్ధనస్థానాత్. అస్య కృష్ణస్య. తథావిధాని. గోవర్ధనోద్ధరణాదిరూపాణి. కృతాని కర్మాణి గాయంత్యః. ఈయుః యయుః. కథంభూతాః ఏవం ప్రేమ్ణా హృది స్పృశంతీతిహృదిస్పృశః. యద్వా. కథంభూతస్య ప్రేష్ఠత్వేన. తాసాం హృది స్పృశతీతి హృదిస్పృక్ తస్య. 33.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "షడ్వింశే విస్మితాన్ గోపాన్ కృష్ణస్యాద్భుతకర్మభిః, నందో గర్గోక్తిమాశంస్య తద్వైశ్వర్యమవర్ణయత్." ఏవమితి. ౧. నందమభ్యేత్య నందముపాగమ్య. యదూచుస్తదాహ—బాలకస్యేతి. యత్ యస్మాదద్భుతాని కర్మాణి తస్మాద్గ్రామ్యేషు గోపాలేషు కథం జన్మార్హతి ఆత్మజుగుప్సితం ఆత్మానర్హం అద్భుతాని కర్మాణ్యాహుర్ద్వాదశభిః. ౨. య ఇతి. యః సప్తహాయన ఇతి. కథం బిభ్రత్ స్థిత ఇతి పుష్కరం పద్మం గజరాట్ మహాగజ ఇవ. 3. తోకేనేతి. మహౌజసః మహాబలాయాః తనోర్వయః. ఆయుర్యావనం వా. కాలేన యథా పీయతే. తద్వత్. కథమిత్యనువర్తతే. ౪. హిన్వత ఇతి. అనసో௨ధశ్శయానస్య మాస్యస్య మాసాః త్రయః పరిచ్ఛేదకా యస్య ఉదక్ ఊర్ధ్వం చరణౌ హిన్వతశ్చాలయతః ప్రపదేన పాదాగ్రేణ ఆహతం విపర్యస్తం అనః కథం అపతత్. ౫. ఏక

దైత్యేన యస్తృణావర్త మహన్ కంఠగ్రహాతురమ్. ౬. క్వచిద్ధయ్యంగవ* స్తైన్యే మాత్రా బద్ధ ఉలూఖలే, గచ్ఛన్నర్జునయోర్మధ్యే బాహుభ్యాం తావపాతయత్. ౭. వనే సంచారయన్ వత్సాన్ స రామో బాలకైర్వృతః, హంతుకామం బకం దోర్భ్యాం ముఖతోఽరిమపాటయత్.౮.వత్సేషు వత్సరూపేణ ప్రవిశంతం జిఘాంసయా, హత్వా న్యపాతయత్తేన కపిత్థాని చ లీలయా. ౯. హత్వా రాసభదైతేయం తద్బంధూంశ్చ బలాన్వితః, చక్రే తాళవనం క్షేమం పరిపక్వఫలాన్వితమ్. ౧౦. ప్రలంబం ఘాతయిత్వోగ్రం బలేన బలశాలినా, అమోచయద్వ్రజపశూన్ గోపాంశ్చారణ్యవహ్నితః ౧౧. ఆశీవిషతమాహీంద్రం దమిత్వావిమదం హ్రదాత్, ప్రసహ్యోద్వాస్య యమునాం చక్రేఽసౌ నిర్విషోదకామ్. ౧౨. దుస్త్యజశ్చానురాగోఽస్మిన్ సర్వేషాం నో వ్రజౌకసామ్, నందతే తనయేఽస్మాసు తస్యాప్యౌత్పత్తికః కథమ్. ౧౩. క్వ సప్తహాయనో బాలః క్వ మహాద్రివిధారణమ్, తతో నో జాయతే శంకా వ్రజనాథ తవాత్మజే. ౧౪. నంద ఉవాచః—శ్రూయతాం మే వచో గోపా వ్యేతు శంకా మమార్భకే, ఏవం కుమారముద్దిశ్య గర్గో మే యదువాచ తత్. ౧౫. వర్ణాస్త్రయః కిలాస్యాసన్ గృహ్ణతోఽనుయుగం తనూః, శుక్లో రక్తస్తథాపీత ఇదానీం కృష్ణతాం గతః.౧౬. ప్రాగయం వాసుదేవస్య క్వచిద్జాతస్తవాత్మజః, వాసుదేవ ఇతి శ్రీమానభిజ్ఞాస్సంప్రచక్షతే. ౧౭. బహూని సంతి నామాని రూపాణి చ సుతస్య తే, గుణకర్మానురూపాణి తాన్యహం వేద నో జనాః. ౧౮. ఏష వః శ్రేయ ఆధాస్యద్గోపగోకులనందనః, అనేన బహుదుర్గాణి యూయమంజస్తరిష్యథ. ౧౯. పురానేన వ్రజపతే సాధవో దస్యుపీడితాః, అరాజకే రక్ష్యమాణా జిగ్యుర్దస్యూన్ సమేధితాః. ౨౦. య ఏతస్మిన్ మహాభాగే ప్రీతిం కుర్వంతి మానవాః, నారయోఽభిభవంత్యేతాన్ విష్ణుపక్షానివాసురాః.౨౧.తస్మాన్నందకుమారోఽయం నారాయణసమో గుణైః, శ్రియా కీర్త్యాను

హాయన ఇతి. యో దైత్యేన హ్రియమాణస్సన్ తం తృణావర్తం. దైత్యం కథం అహన్నిత్యర్థః. ౬. క్వచిదితి. హైయంగవస్తైన్యే నవనీతచౌర్యే. హైయంగవీనమితి వక్తవ్యే హైయంగవమితి ప్రయోగ ఆర్షః. ఏవమేవ సర్వత్రాపి జ్ఞేయం. సూ. "హైయంగవీనం సంజ్ఞాయా"మితి. బాహుభ్యాం గచ్ఛన్ చరన్నిత్యర్థః. ౭. వన ఇతి. ముఖతో హంతుకామో యస్య తం బకవేషమరిం బాహుభ్యాం ముఖతః కథమపాటయత్. ౮—౧౧. ఆశీవిషతమేతి. ఆశీవిషతమః అతిక్రూరవిషశ్చాసావహీంద్రశ్చతం. దుస్త్యజ ఇతి. ఔత్పత్తికః స్వాభావికః కథమితి కిం సర్వేషామయమాత్మా స్యాదితి శంకా. ౧౨-౧౩. ఉక్తమపి అతివిస్మయేనాభినయేన వదంతి క్వ సప్తహాయన ఇతి.౧౪.ప్రాక్ శ్రుతమేవ గర్గాచార్యవాక్యం తచ్చరిత్రపరిశీలనేన నివృత్తాసంభావనస్య నందస్య కృష్ణతత్త్వావబోధకం జాతం. స ఇదానీం తేనైవ వాక్యేన గోపానుపదిశతి—శ్రూయతామితి. ౧౫—౨౧. తస్మాదితి. తస్మాత్తస్య కర్మసు

భావేన తత్కర్మసు న విస్మయః. ౨౨. ఇత్యద్ధా మాం సమాదిశ్య గర్గే చ స్వగృహం గతే, మన్యే నారాయణస్యాంశం కృష్ణమక్లిష్టకారిణమ్. ౨3. ఇతి నందవచశ్శ్రుత్వా గర్గగీతం వ్రజౌకసః, ముదితా నందమానర్చుః కృష్ణం చ గతవిస్మయాః. ౨౪. దేవే వర్షతి యజ్ఞవిప్లవరుషా వజ్రాశ్మవర్షానిలైస్సీదద్బాలపశుస్త్రి చాత్మశరణం దృష్ట్వానుకంప్యుత్స్మయన్, ఉత్పాట్యైకకరేణ శైలమబలో లీలోచ్ఛిలీంధ్రం యథా బిభ్రద్గోష్ఠమపాన్మహేంద్రమదభిత్ప్రీయాన్న ఇంద్రో గవామ్ ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—గోవర్ధనే ధృతే శైల ఆసారాద్రక్షితే వ్రజే, గోలోకాదావ్రజత్ కృష్ణం సురభిశ్శక్ర ఏవ చ. ౧. వివిక్త ఉపసంగమ్య వ్రీడితః కృతహేళనః, పస్పర్శ పాదయుగళం కిరీటేనార్కవర్చసా. దృష్టశ్రుతానుభావోఽస్య కృష్ణస్యామితతేజసః, నష్టత్రిలోకేశమద ఇదమాహ కృతాంజలిః. 3. ఇంద్ర ఉవాచః—

విస్మయో నాస్తీతి నందస్యోక్తిః. ౨౨. ఇతీతి. ఇత్యద్ధా సాక్షాత్. మాం ప్రతి సమాదిశ్య గర్గే స్వగృహం గతే సతి తదానీం తథా అమన్యమానోఽపి. ఇదానీం. కృష్ణం నారాయణస్యాంశం మన్యే అత్ర హేతుః. అక్లిష్టకారిణమితి. ౨3. ౨౪. గోవర్ధనోద్ధరణం సపరికరమనుస్మరన్. ప్రకటితైశ్వర్యస్య కృష్ణస్య ప్రీతిం ప్రార్థయతే. దేవ ఇతి. యజ్ఞవిప్లవనేన యా రుట్. తయా దేవేంద్రే వర్షతి సతి. వజ్రాశ్మవర్షానిలైరశనిజలశర్కరాతివృష్టివాయుభిః సీదద్బాలపశుస్త్రి సీదంతః. బాలాః పశవః స్త్రియశ్చ యస్మిన్ తత్తథా. ఆత్మా స్వయమేవ శరణం యస్య తద్గోష్ఠం దృష్ట్వానుకంపీ ఉత్స్మయన్ హసన్. ప్రౌఢిమావిష్కుర్వన్. స శైలముత్పాట్య అబలః బాలః లీలార్థముచ్ఛిలీంధ్రం యథా. ఏకేన కరేణ. బిభ్రత్. ధ్రుత్ యః గోష్ఠమపాత్ పాలితవాన్. ఏవం మహేంద్రమదభిత్ గవామింద్ర ఇతి ఉత్తరాధ్యాయార్థం చ స్మరతి. ఏవంభూతః శ్రీకృష్ణః. నః ప్రీయాత్ ప్రియతామితి. ౨౫. శ్లో. షడ్వింశే దశమే వ్యక్తః షడ్వింశో దశమో హరిః, వ్యనక్తు పంచవింశమ్మాం చతుర్వింశతితః పృథక్. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. అస్యార్థః. దశమస్కంధే. షడ్వింశతితమాధ్యాయే షడ్వింశతితత్త్వాత్మకః దశలక్షణలక్షితః హరిః. చతుర్వింశతితత్త్వాపేక్షయా పృథక్ జీవసంజ్ఞం మాం వ్యనక్తు.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షడ్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "సప్తవింశే తదాలక్ష్య కృష్ణస్య ప్రాభవం పరమ్, వర్ణ్యతే సురభీంద్రాభ్యామభిషేకమహోత్సవః." గోవర్ధన ఇతి. గోవర్ధనే ధృతే శైల ఇతి శక్రస్య భయేనాగమనే హేతుః. ఆసారాద్రక్షితే వ్రజ ఇతి సురభేర్హర్షేణాగమనం. ౧. తత్రేంద్ర ఆగత్య కిం కృతవాంస్తదాహ—వివిక్త ఇత్యాదినా. అథాహసురభిరిత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. వివిక్తఇతి. వివిక్త ఏకాంతే. పాదయోః పస్పర్శ నమశ్చకార. ౨. దృష్టేతి. అస్య శ్రీకృష్ణస్య శ్రుతశ్చాసావనుభావశ్చ శ్రుతానుభావః. దృష్టః శ్రుతానుభావో యేన. స ఇంద్రః నష్టః త్రిలోకేశోఽహమితి మదో యస్య సః. 3. తత్ర మమాపరాధం క్షమస్వేతి వక్తుం తవ తావదపరాధో నాస్త్యేవ, త్వయానుగ్రహ ఏవ కృత ఇత్యాహ—

విశుద్ధసత్త్వం తవ ధామ శాంతం తపోమయం ధ్వస్తరజస్తమస్కమ్, మాయామయోఽయం గుణసంప్రవాహో న విద్యతే తేఽగ్రహణానుబంధః. ౪. కుతో ను తద్ధేతవ ఈశ తత్కృతా లోభాదయో యేఽబుధలింగభావాః, అథాపి దండం భగవాన్ బిభర్తి ధర్మస్య గుప్త్యై ఖలనిగ్రహాయ. ౫. పితా గురుస్త్వం జగతామధీశ్వరో దురత్యయః కాల ఉపాత్తదండః, హితాయ చేచ్ఛాతనుభిస్సమీహసే మానం విధున్వన్ జగదీశమానినామ్. ౬. యే మద్విధాజ్ఞా జగదీశమానినస్త్వాం వీక్ష్య కాలేఽభయమాశు తన్మదమ్, హిత్వార్యమార్గం ప్రభజంత్యపస్మయా ఈహా ఖలానామపి తేఽనుశాసనమ్. ౭. సత్త్వం మమైశ్వర్యమదాప్లుతస్య కృతాగసస్తే విదుషః ప్రభావమ్, క్షంతుం ప్రభోఽథార్హసి మూఢచేతసో మైవం పునర్భూరసతీశ మే మతిః. ౮. తవావతారోఽయమధోక్షజేహ భువో భరాణాముభారజన్మనామ్, చమూపతీనామభవాయ దేవ భవాయ యుష్మచ్చరణానువర్తినామ్. ౯. నమస్తుభ్యం భగవతే

చతుర్భిః విశుద్ధసత్త్వమితి. ధామ స్వరూపం శాంతం ఏకరూపం అతశ్చ తపోమయం ప్రచురజ్ఞానం సర్వజ్ఞమిత్యర్థః. కుతః ధ్వస్తరజస్తమస్కం. ధ్వస్తే అవిద్యమానే రజస్తమసీ యస్మిన్. అతఏవాయం అస్మదాదిషు దృశ్యమానః. మాయాకార్యరూపః. గుణసంప్రవాహః గుణైః సంప్రోహ్యత ఇతి తథా సంసార ఇత్యర్థః. స తే తవ న విద్యతే యతః. అగ్రహణేనాజ్ఞానేనానుబధ్యత ఇతి తథా. సః సర్వజ్ఞస్య తే నాస్తీత్యర్థః. అజ్ఞానసంబంధో వా. ౪. యదా. అజ్ఞానతత్కృత దేహసంబంధా న స్తః. తదా తత్కృతానాం లోభాదీనాం కా వార్తేత్యాహ—కుత ఇతి. తత్కృతాః దేహసంబంధకృతాః. తద్ధేతవః. పునరప్యన్యస్య దేహస్య హేతవః. నను జ్ఞానినామపి తే దృశ్యంతే. అత ఆహ—అబుధలింగభావాః అజ్ఞానినాం గమకాః. యావద్రాగాదిమత్త్వం. తావత్ అజ్ఞానిత్వమేవ. జ్ఞానిత్వం న సిద్ధమిత్యర్థః. లోభాద్యభావేఽపి మన్మానభంగో దండార్థమిత్యాహ—అథాపీతి. ౫. నను త్వద్దండే చ మమ గోపపుత్రస్య కా శక్తిః. కిం వా కారణం కో వా దండః. మయా కృత ఇత్యత ఆహ—పితేతి. జగతాం త్వం పితా జనకః గురురుపదేష్టా. అధీశః నియంతా. ఇతి దండధారణే హేతుత్రయం. కాలత్వాత్ సమర్థః తస్మాదుపాత్తదండో లీలావతారైః సమీహసే. తవ సమీహా లీలైవ జగదీశమానినామస్మాకం మానధునన మిత్యర్థః. ౬. కథమేతదిత్యత ఆహ—యఇతి. మద్విధాశ్చ తే అజ్ఞాశ్చ. అతో జగదీశమానినః, కాలే భయకాలేఽపి. యథా అధునైవాతివృష్టౌ. త్వామభయం భయమగణయంతం వీక్ష్య. ఆశు తన్మదం జగదీశా వయమితి మదం హిత్వా. వీతగర్వాస్సంతః ఆర్యమార్గం త్వద్భక్తిలక్షణం ప్రభజంతి. అతస్త ఈహైవ ఖలానాం అనుశాసనం దండ ఇత్యర్థః. ౭. ఏవం భగవద్రూపం అభిప్రాయం చానువర్ణ్య. క్షమాపయతి—సత్త్వమితి—ఏవంభూతా అసతీ మతిర్మే పునర్మాభూదితి. ప్రార్థనాంతరం. ౮. మహానయమపరాధః కథం క్షంతవ్య ఇతి చేదత ఆహ—తవేతి. హే అధోక్షజ. ఇహ చమూపతీనాం స్వయమేవ భువో భారాణాం పునశ్చ. ఉరుభారజన్మనాం ఉరూణాం బహూనాం భారాణాం జన్మ యేభ్యస్తేషాం అభవాయ నాశాయ. యుష్మచ్చరణసేవినాం తు భవాయ. ఉద్భవాయ. అతో మమ త్వత్సేవకత్వాదత్యంతాపరాధోఽపి క్షంతవ్య ఇతి భావః. ౯.

పురుషాయ మహాత్మనే, వాసుదేవాయ కృష్ణాయ సాత్త్వతాం పతయే నమః. ౧౦.
స్వచ్ఛందోపాత్తదేహాయ విశుద్ధజ్ఞానమూర్తయే, సర్వస్మై సర్వబీజాయ సర్వభూతా
త్మనే నమః. ౧౧. మయేదం భగవన్ గోష్ఠనాశాయాసారవాయుభిః, చేష్టితం
విహతే యజ్ఞే మానినా తీవ్రమన్యునా. ౧౨. త్వయేశానుగృహీతోఽస్మి ధ్వస్త
స్తంభో హతోద్యమః, ఈశ్వరం గురుమాత్మానం త్వామహం శరణం గతః. ౧౩.
ఏవం సంకీర్తితః కృష్ణో మఘోనా భగవానముమ్, మేఘగంభీరయా వాచా ప్రహ
సన్నిదమబ్రవీత్. ౧౪. శ్రీభగవానువాచ:—మయా తేఽకారి మఘవన్ యజ్ఞ
భంగోఽనుగృహ్ణతా, మదనుస్మృతయే నిత్యం మత్తస్యేంద్రశ్రియా భృశమ్ ౧౫.
మామైశ్వర్యశ్రీమదాంధో దండపాణిం న పశ్యతి, తం భ్రంశయామి సంపద్భ్యో
యస్యవాంఛామ్యనుగ్రహమ్. ౧౬. గమ్యతాం శక్ర భద్రం వః క్రియతాం మేఽను
శాసనం, స్థీయతాం స్వాధికారేషు యుక్తైర్వస్స్తంభవర్జితైః. ౧౭. అథాహ సురభిః
కృష్ణమభినంద్య మనస్వినీ, స్వసంతానైరుపాగమ్య గోపరూపిణమీశ్వరమ్. ౧౮. సురభి
రువాచ:—కృష్ణకృష్ణ మహాయోగిన్ విశ్వాత్మన్ విశ్వభావన, భవతా లోకనాథేన
సనాథావయమచ్యుత. ౧౯. త్వమేవ పరమం దైవం త్వం న ఇంద్రో జగత్పతే,
భవాయ భవగోవిప్రదేవానాం యే చ సాధవః. ౨౦. ఇంద్రం నస్త్వాభిషేక్ష్యామో
బ్రహ్మణాచోదితా వయమ్, అవతీర్ణోఽసి భగవన్ భూమేర్భారాపనుత్తయే. ౨౧.

క్షమాపయన్నమస్కరోతి—నమ ఇతి తుభ్యం భగవతే కృష్ణాయ నమః పురుషాయ సర్వాంతర్యా
మిణే మహాత్మనే అంతస్థత్వేఽపి అపరిచ్ఛిన్నాయ కుతః వాసుదేవాయ సర్వనివాసాయ సాత్త్వతాం
యాదవానాం పతయే నమః. ౧౦. తర్హి కిమహం యాదవః? తత్రాహ—స్వచ్ఛందేతి. స్వచ్ఛందో
పాత్తదేహాయ తేషాం భక్తానాం. ఛందేన ఇచ్ఛయా స్వీకృతదేహాయ. తత్రాపి విశుద్ధం జ్ఞానమేవ
మూర్తిర్యస్య తస్మై. స్వస్య మాయయా సర్వస్మై. కుతః. సర్వబీజాయ కారణాయ అతఏవ సర్వభూ
తాత్మనే నమ ఇతి. ౧౧. కృతాగస ఇత్యనేనోక్తమపరాధం నివేదయతి—మయేతి. ఆసారవాయుభిః
గోష్ఠనాశాయ మయేదమకృత్యం విచేష్టితం కృతమితి. ౧౨. త్వయేతి. తథాపి. భో ఈశ. త్వయా
అనుగృహీతోఽస్మి అనుగ్రహం దర్శయతి—ధ్వస్తస్తంభ ఇతి. వృథోద్యమ ఇతి. ౧౩. ౧౪. ఇంద్రేణ
స్వాభిప్రాయే నివేదితే భగవానపి తస్మై వాహ—మయేతి. ఇంద్రశ్రియా దేవరాజ్యేన. ౧౫. ౧౬.
గమ్యతామితి. వః యుష్మాభిః. బహువచనం వరుణాద్యభిప్రాయేణ. క్వ గంతవ్యం స్వర్గేఽపి తవైవే
శ్వరత్వాదితి చేత్తత్రాహ—క్రియతామితి. మదనుశాసనేన యథాపూర్వం తత్ర స్థీయతామిత్యర్థః.
యుక్తైరప్రమత్తైః స్తంభవివర్జితైస్నిరహంకారైః. ౧౭. అథేతి. స్వసంతానైర్గోభిస్సహ. ౧౮. కృష్ణకృష్ణేతి
కృష్ణకృష్ణేత్యాదినా సంబోధ్య. ఇంద్రేణ హతా అపి భవతా సనాథాః వయం కృతాః రక్షితా
ఇత్యర్థః. ౧౯. త్వమితి. త్వం నః పరమం దైవం దేవతా. అతః హే జగత్పతే. గోవిప్రదేవానాం.
యేఽన్యే చ సాధవస్తేషాం భవాయాభ్యుదయాయ. త్వమేవ ఇంద్రో భవ. ౨౦. నను భవతామింద్రో
ఽస్తీతి చేదత ఆహ—ఇంద్రమితి. అలం పురందరస్యేంద్రతయేత్యర్థః. నను దేవ ఇంద్రో భవ కథ
మహం భవేయమితి చేదత ఆహ—అవతీర్ణోఽసీతి. ౨౧. ఏవమితి. సురభిరాత్మనః పయసా అభ్యషిం

ఏవం కృష్ణముపామంత్ర్య సురభిః పయసాత్మనః, జలైరాకాశగంగాయా ఐరావత కరోద్ధృతైః. ౨౨. ఇంద్రస్సురర్షిభిస్సాకం చోదితో దేవమాతృభిః, అభ్యషించత దాశార్హం గోవింద ఇతి చాభ్యధాత్. ౨౩. తత్రాగతాస్తుంబురునారదాదయో గంధర్వవిద్యాధరసిద్ధచారణాః, జగుర్యశో లోకమలాపహం హరేస్సురాంగనాస్సంననృతుర్ముదాన్వితాః. ౨౪. తం తుష్టువుర్దేవనికాయకేతవో హ్యవాకిరంశ్చాద్భుత పుష్పవృష్టిభిః, లోకాః పరాం నిర్వృతిమాప్నువంస్త్రయో గావస్తదా గామనయన్ పయోద్రుతామ్ ౨౫. నానారసౌఘాస్సరితో వృక్షా ఆసన్ మధుస్రవాః, అకృష్టపచ్యౌషధయో గిరయోఽబిభ్ర*దున్మణీన్. ౨౬. కృష్ణేఽభిషిక్త ఏతాని సర్వాణి కురునందన, నిర్వైరాణ్యభవంస్తాత క్రూరాణ్యపి నిసర్గతః. ౨౭. ఇతి గోగోకులపతిం గోవిందమభిషిచ్య సః, అనుజ్ఞాతో యయౌ శక్రో వృతో దేవాదిభిర్దివమ్ ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏకాదశ్యాం నిరాహారస్సమభ్యర్చ్య జనార్దనం, స్నాతుం నందస్తు కాళింద్యాం ద్వాదశ్యాం జలమావిశత్. ౧. తం గృహీత్వానయద్భృత్యో వరుణస్యాసురోఽంతికం, అవిజ్ఞాయాసురీం వేళాం ప్రవిష్టముదకం నిశి. ౨. చుక్రు

చత్. ఇంద్రశ్చ ఆకాశగంగాయాః జలైరభ్యషించతేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౨. ఇంద్ర ఇతి. దేవమాతృభిరదిత్యాదిభిః దేవైర్మాతృభిశ్చేతి వా. గాః పశూన్. గాం స్వర్గం వా. ఇంద్రత్వే. విందతీతి కృత్వా గోవింద ఇత్యభ్యధాత్. నామ కృతవానిత్యర్థః. ౨౩-౨౪. తమితి. దేవనికాయేషు కేతవ ఇవ దర్శనీయాః ముఖ్యా ఇత్యర్థః. గావః గాం పృథివీం. పయోభిర్ద్రుతా మార్ద్రామనయన్ అకుర్వన్నిత్యర్థః. ౨౫. నానేతి. నానారసౌఘాః క్షీరాదివాహిన్యః. అకృష్టపచ్యాః కర్షణం వినైవ పక్వా ఓషధయో వ్రీహ్యాదయ ఆసన్. యద్వా అకృష్టపచ్యా ఓషధయో యేషు తే. గిరయః. ఉన్మణీన్ గర్భగతాన్ ఉత్ ఉద్గతాన్. బహిః ప్రకటానబిభ్రదబిభరుః. ౨౬. శ్లో. ఇంద్రస్త్వమసి దేవానాం త్వం గవామింద్రతాం గతః, గోవింద ఇతి లోకే త్వాం గాస్యంతి భువి మానవాః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అష్టావింశే తతో నందానయనం వరుణాలయాత్, వైకుంఠదర్శనం చాపి గోపానాముపవర్ణ్యతే. గోవర్ధనం సముద్ధృత్య వశే కృత్వామరేశ్వరం. నందానయనతః కృష్ణో వరుణం చ వశేనయత్." ఏకాదశ్యామితి. కళామాత్రాయాం ద్వాదశ్యాం పారణాదరాభినివేశేనాసురీం వేళామవిజ్ఞాయ అరుణోదయాత్పూర్వమేవ శాస్త్రబలేన నిశి ఉదకం ప్రవిష్టం తదనభిజ్ఞో వరుణస్య భృత్యోఽనయదితి, తథా చ శాస్త్రం. శ్లో. కళార్ధాం ద్వాదశీం దృష్ట్వా నిశీథాదూర్ధ్వమేవ హి, ఆమధ్యాహ్నాః క్రియాస్సర్వాః కర్తవ్యాశ్శంభుశాసనాదితి. వక్ష్యతి చ వరుణః. శ్లో. 'అజానతా మామకేనే'తి. భగవద్ధర్మమజానతేత్యర్థః. ౧. ౨. చుక్రుశురితి. స్వానాం భగవద్ధర్మపరాణాం. అభ

శుస్తమపశ్యంతః కృష్ణరామేతి గోపికాః, భగవాంస్తదుపశ్రుత్య పితరం వరుణా

—॥ శ్రీకృష్ణమూర్తేర్వరుణలోకగమనమ్. ॥—

హృతం, తదంతికం గతో రాజన్ స్వానామభయదో విభుః. ౩. ప్రాప్తం వీక్ష్య హృషీకేశం లోకపాలస్సపర్యయా, మహత్యా పూజయిత్వాహ తద్దర్శనమహోత్సవః. ౪. వరుణ ఉవాచ:—అద్య మే నిభృతో దేహోఽద్యార్థోఽధిగతో మయా, త్వత్పాదభాజో భగవన్నవాపుః పారమధ్వనః. ౫. నమస్తుభ్యం భగవతే బ్రహ్మణే పరమాత్మనే, న యత్ర శ్రూయతే మాయా లోకసృష్టివికల్పనా. ౬. అజానతా మామకేన త్వత్ప్రభావం జగద్గురో, ఆహృతోఽయం తవ పితా తత్ప్రభో క్షంతుమర్హసి. ౭. పితైష తే య ఆనీతో యన్నస్త్వత్పాదదర్శనమ్, గోవింద నీయతామేష పితా తే మామకాహృతః, (ప్రజా వయమనుగ్రాహ్యాస్సాపరాధా అపి ప్రభో). ౮. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం ప్రసాదితః కృష్ణో భగవానఖిలేశ్వరః, ఆదాయాగాత్స్వపితరం బంధూనాం చావహన్ముదమ్. ౯. నందస్త్వతీంద్రియం దృష్ట్వా లోకపాలమహోదయం, కృష్ణేచ సన్నతిం తేషాం జ్ఞాతిభ్యో విస్మితోఽబ్రవీత్. ౧౦. తే త్వౌత్సుక్యధియో గోపా రాజన్ మత్వా తమీశ్వరమ్, అపి నస్స్వగతిం సూక్ష్మాముపాధాస్యదధీశ్వరః. ౧౧. ఇతి స్వానాం ససంకల్పం విజ్ఞాయాఖిలదృక్స్వయమ్, సంకల్పసిద్ధయే తేషాం కృపయైతదచింతయత్. ౧౨. జనో వై లోక ఏతస్మిన్నవిద్యాకామకర్మభిః, ఉచ్చావచాసు గతిషు న వేద స్వాం గతిం భ్రమన్. ౧౩. ఇతి

యదః మాభైష్టేత్యభయం దదత్. ౩. ప్రాప్తమితి. సపర్యయా అర్హణేన. ౪. అద్యేతి. అద్యేదానీం. మే మయా. దేహో నిభృతః ధృతః యదా త్వద్దర్శనం జాతం. తదైవ దేహసాఫల్యం ప్రాప్తమిత్యర్థః. యద్వా. నిభృతః పూర్ణమనోరథ ఇత్యర్థః. కించ. అద్యైవార్థోఽధిగతః. సర్వరత్నాకరపతినాపి ఇతః పూర్వం నైవంవిధోఽర్థః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. కించ. సంసారోఽపి నివృత్త ఏవేత్యాశయేనాహ.—త్వత్పాదభాజ ఇతి. అధ్వనః పారం మోక్షం. ౫. నమ ఇతి. భగవతే నిరతిశయైశ్వర్యాయ. బ్రహ్మణే పూర్ణాయ పరమాత్మనే సర్వజీవనియంత్రే. తత్ర హేతుః—న యత్రేతి. లోకసృష్టిం వికల్పయతి.—యా మాయా సా. యత్ర న శ్రూయతే. అవిద్యమానేవ తిష్ఠతీత్యర్థః. ౬. అజానతేతి. అజానతా మద్భృత్యేన. త్వత్పిత్రాహరణం యత్కృతం తదితి. ౭. నందం విముచ్య సమర్పయతి పితేతి. ౮. ౯. నందస్త్వితి. అతీంద్రియం అదృష్టపూర్వం. లోకపాలస్య మహోదయమైశ్వర్యం తేషాం తత్రత్యానాం. ౧౦. తఇతి. ఔత్సుక్యయుక్తా ధీర్యేషాం తే. అపి కిం. స్వగతిం స్వస్థానం. సూక్ష్మాం బ్రహ్మాఖ్యాం చ. ఉపాధాస్యత్ ఉపాధాస్యతి. నః అస్మాన్ ప్రాపయిష్యతీతి సంకల్పితవంత ఇత్యర్థః. ౧౧. ఇతీతి. ఇతి. ఏవంభూతం. స్వానాం స్వేషాం. సంకల్పం. అఖిలదృక్ సర్వజ్ఞః. స్వయమేవ విజ్ఞాయ. తేషాం సంకల్పసిద్ధయే. కృపయా. ఏతద్వక్ష్యమాణమచింతయత్. ౧౨. జన ఇతి. అవిద్యా దేహాదిష్వహం బుద్ధిః తతః కామః. తతః కర్మ. తైః ఉచ్చావచాసు దేవతిర్యగాదిషు. భ్రమన్. స్వీయాం గతిం. న వేద. ౧౩. ఇతీతి. స్వం బ్రహ్మస్వరూపం లోకం వైకుంఠాఖ్యం

సంచింత్య భగవాన్ మహాకారుణికో విభుః, దర్శయామాస లోకం స్వం గోపానాం తమసః పరమ్. ౧౪. సత్యం జ్ఞానమనంతం చ బ్రహ్మ జ్యోతిస్సనాతనమ్, యద్ధి పశ్యంతి మునయో గుణాపాయే సమాహితాః. ౧౫ తే తు బ్రహ్మహ్రదం నీతాః మగ్నాః కృష్ణేన చోద్ధృతాః, దదృశుర్బ్రహ్మణో లోకం యత్రాక్రూరోఽధ్యగాత్పురా. ౧౬. నందాదయస్తు తం దృష్ట్వా పరమానందనిర్వృతాః, కృష్ణం చ సమభిష్టూయ మానయంతస్సువిస్మితాః. ౧౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టావింశోఽధ్యాయః.

రాసక్రీడాకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—భగవానపి తా రాత్రీశ్శరదోత్ఫుల్లమల్లికాః, వీక్ష్య రంతుం మనశ్చక్రే యోగమాయాముపాశ్రితః. ౧. తదోడురాజః కకుభః కరై

చ తమసః పరం తమసః ప్రకృతేః పరం. ౧౪. దేహాదిపిహితానాం తద్దర్శనమశక్యమితి ప్రథమం దేహాది వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మస్వరూపం దర్శయామాసేత్యాహ—సత్యమితి. సత్యం అబాధ్యం జ్ఞానం అజడం అనంతమపరిచ్ఛిన్నం జ్యోతిః స్వప్రకాశం సనాతనం శశ్వత్సిద్ధం గుణాపాయే గుణాపోహే. జ్ఞానినో యత్పశ్యంతి తత్కృపయైవ దర్శయామాస. ౧౫. తఇతి. ఏవం బ్రహ్మహ్రదం. బ్రహ్మైవ హ్రద ఇవ హ్రదః. తత్ర నిమగ్నస్య విశేషవిజ్ఞానాభావాత్. తం బ్రహ్మహ్రదం తే తు నీతాః ప్రాపితాస్తస్మిన్ మగ్నాశ్చ తు శబ్దోక్తం విశేషణమాహ—పునః కృష్ణేనోద్ధృతాః సమాధేరివోత్థాపితాస్సంతో బ్రహ్మణస్తస్యైవ లోకం వైకుంఠాఖ్యం దదృశురితి. నను బ్రహ్మనిమగ్నానాం పునర్లోకదర్శనమఘటితమేవేత్యాశంక్యాహ—యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ కృష్ణే నిమిత్తే సతి. పూర్వమక్రూరః అధ్యగాత్ దృష్టవాన్. శుకపరీక్షిత్సంవాదాత్ప్రాక్తనత్వాత్ భూతనిర్దేశః. నహ్యతశ్చైర్యాశ్చర్యే భగవతి. కించిదప్యసంభావితమితి భావః. అథవా. అక్రూరో యత్ర దృష్టవాన్ తస్య యమునాహ్రదస్య బ్రహ్మహ్రద ఇతి నామ. తం హ్రదం నీతా మగ్నాస్సంతో బ్రహ్మలోకం దదృశుః. పునశ్చ కృష్ణేనోద్ధృతాః. పూర్వవత్తం దృష్ట్వా. విస్మితా బభూవురితి వ్యవహితాన్వయోఽప్రసిద్ధకల్పనా చ సోఢవ్యేతి. ౧౬. ౧౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఊనత్రింశే తు రాసార్థముక్తిప్రత్యుక్తయో హరేః, గోపీభిరాససంరంభే తస్య చాంతర్ధికౌతుకమ్. బ్రహ్మాదిజయసంరూఢదర్పకందర్పదర్పహా, జయతి శ్రీపతిర్గోపీరాసమండలమండనః. భగవానితి. నను విపరీతమిదం. పరదారాదివినోదేన కందర్పజితత్వప్రతీతేః. మైవం యోగమాయాముపాశ్రితః. శ్లో. 'ఆత్మారామో వ్యరీరమత్, సాక్షాన్మన్మథమన్మథః, ఆత్మన్యవరుద్ధసౌరత'ఇత్యాదిషు స్వాతంత్ర్యాభిధానాత్. తస్మాద్రాసక్రీడావిడంబనం కామవిజయఖ్యాపనాయేత్యేవ తత్త్వం. కించ. శృంగారకథాపదేశేన విషయతో నివృత్తిపరేయం పంచాధ్యాయ్యాం వ్యక్తీకరిష్యామః. తాః రాత్రీరితి. శ్లో. "యాతా బలా వ్రజం సిద్ధా మయేమా రంస్యథ క్షపా" ఇతి చ. ప్రతిశ్రుతా ఇత్యర్థః. ౨. తదేతి. తదా తస్మిన్నేవ క్షణే. తత్ప్రీతయే. ఉడురాజశ్చంద్రః. ఉదగాత్ ఉదితః. కిం కుర్వన్ దీర్ఘకాలేన

ర్ముఖం ప్రాచ్యా విలింపన్నరుణేన శంతమైః, సచర్షణీనాముదగాచ్ఛుచో మృజన్ ప్రియః ప్రియాయా ఇవ దీర్ఘదర్శనః. ౨. దృష్ట్వా కుముద్వంతమఖండమండలం రమాననాభం నవకుంకుమారుణం, వనం చ తత్కోమలగోభిరంజితం జగౌ కలం వామదృశాం మనోహరమ్. ౩. నిశమ్య గీతం తదనంగవర్ధనం వ్రజస్త్రియః కృష్ణగృహీతమానసాః, ఆజగ్మురన్యోన్యమలక్షితోద్యమాస్స యత్ర కాంతో జవలోలకుండలాః. ౪. దుహంత్యోఽభియయుః కాశ్చిద్దోహం హిత్వా సముత్సుకాః, పయోఽధిశ్రిత్య సంయావమనుద్వాస్యాపరా యయుః. ౫. పరి*వేషయంత్యస్తద్ధిత్వా పాయయంత్యః శిశూన్ పయః, శుశ్రూషంత్యః పతీన్ కాశ్చిదశ్నంత్యోఽపాస్య భోజనమ్. ౬. లింపంత్యః ప్రమృజంత్యోఽన్యా అంజంత్యః కాశ్చ లోచనే, వ్యత్యస్తవస్త్రాభరణాః కాశ్చిత్కృష్ణాంతికం యయుః. ౭. తా వార్యమాణాః పతిభిః పితృభిర్భ్రాతృబంధుభిః, గోవిందాపహృతాత్మానో న న్యవర్తంత కాశ్చన. ౮. అంతర్గృహగతాః కాశ్చిద్గోప్యో లబ్ధవినిర్గమాః, కృష్ణం తద్భావనాయుక్తా దధ్యుర్మీలితలోచనాః. ౯.

దర్శనం యస్య సః ప్రియః ప్రియాయాః. ముఖమరుణేన కుంకుమేన. యథా నిలింపతి. తథా ప్రాచ్యాః కకుభః దిశః. ముఖం. శంతమైః సుఖతమైః కరైః రశ్మిభిః. అరుణేన ఉదయరాగేణ విలింపన్నరుణీకుర్వన్నిత్యర్థః. స ప్రసిద్ధః. ఉడురాజః. తథాచర్షణీనాం జనానాం. ఓషధీనాం చ శుచస్తాపగ్లానీః. మృజన్ అపనయన్. ౨. దృష్ట్వేతి. కుముత్ కుముదం. వికసనీయం విద్యతే యస్మిన్ తం. కుముద్వంతం. అఖండం మండలం యస్య. రమాయా ఆననస్యాభేవ ఆభా యస్య తం. నవకుంకుమమివారుణం దృష్ట్వా, తథా వనం చ తస్య కోమలైః. గోభిః రశ్మిభిః రంజితం మధురం దృష్ట్వా కలం మధురం జగౌ అగాయత్. కథం. వామా వక్రా దృశో యాసాం తాసాం. మనోహరం యథా తథా. ౩. నిశమ్యేతి. అసాపత్న్యాయాన్యోన్యం అలక్షితః న జ్ఞాపితః. ఉద్యమో యాభిస్తాః సకాంతో యత్ర తత్ర గీతధ్వనిమార్గేణాజగ్ముః. జవేన వేగేన లోలాని చంచలాని కుండలాని యాసాం తాః. ౪. శ్రీకృష్ణసూచకశబ్దశ్రవణేన తత్ప్రవణచిత్తానాం తత్క్షణమేవ త్రైవర్గికకర్మనివృత్తిం ద్యోతయంత్య ఇవాభ్యవసితం కర్మ విహాయ యయుః తదాహ—దుహంత్య ఇతి, పయః స్థాలీస్థం. చుల్ల్యాం అధిశ్రిత్య తత్క్వాథమప్రతీక్షమాణాః. కాశ్చిద్యయుః సంయావం గోధూమకణాన్నం పక్వమనుద్వాస్య అనవతార్య అపరా యయుః. ౫. ౬. లింపంత్య ఇతి. అన్యాః ప్రమృజంత్యః అంగోద్వర్తనాది కుర్వంత్యః. కాశ్చ కాశ్చిత్. కృష్ణతుష్ట్యర్థం కర్మ తదాసక్తమనసామన్యథా కృతమఫలత్వేవేతి ద్యోతయన్నాహ—వ్యత్యస్తేతి. స్థానతః స్వరూపతశ్చోర్ధ్వాధోధారణేన. విపర్యయం ప్రాప్తాని వస్త్రాభరణాని. యాసాం తాః. ౭. న చ కృష్ణాకృష్టమనసాం విఘ్నాః ప్రభవంతీత్యాహ—తా ఇతి. ౮. అంతరితి. న లబ్ధో వినిర్గమో యాభిస్తాః. ప్రాగపి తద్భావనాయుక్తాస్తదా నితరాం దధ్యురిత్యర్థః. ౯. కించ. తదానీమేవ తం పరమాత్మానం శ్రీకృష్ణం. ధ్యానతః ప్రాప్తాస్సత్యో గుణమయం దేహం జహురిత్యాహ—శ్లోకద్వయేన. దుస్సహేతి. తమితి. నను కథం జహుః పరమాత్మేతి. జ్ఞానాభావాదిత్యాశంక్యాహ—జారబుద్ధ్యాపీతి. న హి వస్తుశక్తిర్బుద్ధిమపేక్షతే. అన్యథా మత్వాపి పీతామృ

దుస్సహప్రేష్ఠవిరహతీవ్రతాపధుతాశుభాః, ధ్యానప్రాప్తాచ్యుతాశ్లేషనిర్వృత్యాక్షీణ మంగళాః. ౧౦. తమేవ పరమాత్మానం జారబుద్ధ్యాపి సంగతాః, జహుర్గుణమయం దేహం సద్యః ప్రక్షీణబంధనాః ౧౧. రాజోవాచ:—కృష్ణం విదుః పరం కాంతం న తు బ్రహ్మతయా మునే, గుణప్రవాహో పరమస్తాసాం గుణధియా కథమ్. ౧౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఉక్తం పురస్తాదేతత్తే చైద్యస్సిద్ధిం యథా గతః, ద్విషన్నపి హృషీకేశం కిముతాధోక్షజప్రియాః. ౧౩. నృణాం నిశ్శ్రేయసార్థాయ వ్యక్తిర్భగవతో భువి, అవ్యయస్యాప్రమేయస్య నిర్గుణస్య గుణాత్మనః. ౧౪. కామం క్రోధం భయం స్నేహమైక్యం సౌహృదమేవ వా, నిత్యం హరౌ విదధతో యాంతి తన్మయతాం హి తే. ౧౫. న చైవం విస్మయః కార్యో భవతా భగవత్యజే, యోగేశ్వరేశ్వరే కృష్ణే యత ఏతద్విముచ్యతే. ౧౬. తా దృష్ట్వాంతికమాయాతాః భగవాన్ వ్రజయోషితః, అవదద్వదతాం శ్రేష్ఠో వాచః పేశైర్విమోహయన్. ౧౭. శ్రీభగవానువాచ:—స్వాగతం వో మహాభాగాః ప్రియం కిం కరవాణివః, వ్రజస్యానామయం కచ్చిద్బ్రూతాగమనకారణమ్. ౧౮. రజన్యేషా ఘోరరూపా క్రూరసత్వనిషేవితా, ప్రతియాత వ్రజం నేహ స్థేయం స్త్రీభిస్సుమధ్యమాః. ౧౯. మాతరః పితరః పుత్రాః భ్రాతరః పతయశ్చ వః, విచిన్వంతి హ్యపశ్యంతో మాకృ

తవదితి భావః. నను తథాపి ప్రారబ్ధకర్మబంధనే సతి. కథం జహుః. తత్రాహ—సద్యః ప్రక్షీణబంధనా ఇతి. నను కథం భోగమంతరేణ ప్రారబ్ధకర్మ క్షీణం? భోగేనైవ సద్యః క్షీణమిత్యాహ—దుస్సహేతి. దుస్సహో యః ప్రేష్ఠస్య విరహస్తేన. యః తీవ్రతాపః తేన ధుతాని గతాన్యశుభాని పాపాని యాసాం తాః. తదప్రాప్తిపరమదుఃఖభోగేన పాపం క్షీణమిత్యర్థః. తథా ధ్యానేన ప్రాప్తాచ్యుతస్యాశ్లేషేణ యా నిర్వృతిః పరమసుఖభోగః. తయా క్షీణం మంగళం పుణ్యబంధనం యాసాం తాః. అతో ధ్యానేన పరమాత్మప్రాప్తేః తత్కాలసుఖదుఃఖాభ్యాం చ నిశ్శేషకర్మక్షయాత్. గుణమయం దేహం జహురితి. ౧౦. ౧౧. నను. యథా పతిపుత్రాదీనాం వస్తుతో బ్రహ్మత్వేఽపి న తద్భజనాన్మోక్షః తథా బుద్ధ్యభావాత్ ఏవం కృష్ణేఽపి బ్రహ్మబుద్ధ్యభావేన తత్సంగతిః కథం మోక్షహేతురితి, శంకతే—కృష్ణం విదురితి. పరం కేవలం. కాంతం కమనీయం. ౧౨. పరిహరతి—ఉక్తమితి. అయం భావః జీవేష్వావృతం బ్రహ్మత్వం. కృష్ణస్య హృషీకేశత్వాదనావృతత్వం తతో న తత్ర బుద్ధ్యపేక్షేతి. ౧౩. నను దేహీ కథమనావృతస్స్యాదత ఆహ—నృణామితి. గుణాత్మనః గుణనియంతుః. భగవత ఏవంరూపాభివ్యక్తిః అతో న దేహిసాదృశ్యం. అత్ర వక్తుం యుజ్యత ఇతి భావః. ౧౪. అతో యథాకథంచిత్తదాసక్తిర్ముక్తికారణమిత్యాహ—కామమితి. ఐక్యం సంబంధం సౌహృదం భక్తిం. విదధతః కుర్వంతః. ౧౫. న చ భగవతోఽయమతిభార ఇత్యాహ—న చైవమితి. యతః శ్రీకృష్ణాదేతత్ స్థావరాదికమపి విముచ్యతే. ౧౬. ప్రస్తుతమాహ—తా ఇతి. వాచః పేశైః వాగ్విలాసైః. ౧౭. స్వాగతమితి. సర్వాః ససంభ్రమమాగతాః విలోక్య. సభయమివాహ—వ్రజస్యేతి. ౧౮. లజ్జయా మందహాసితా ఆలక్ష్యాహ—రజనీతి. ౧౯. కించ. మాతర ఇతి. విచిన్వంతి మృగయం

ధ్వం బంధుసాధ్వసమ్. ౨౦. దృష్టం వనం కుసుమితం రాకేశకరరంజితమ్, యమునానిలలీలైజత్తరుపల్లవశోభితమ్. ౨౧. తద్యాత మాచిరం ఘోషం శుశ్రూషధ్వం పతీన్ సతీః, క్రందంతి వత్సా బాలాశ్చ తాన్ పాయయత దుహ్యత. ౨౨. అథవా మదభిస్నేహాద్భవత్యో యంత్రితాశయాః, ఆగతా హ్యుపపన్నం తత్ప్రీయంతే మయి జంతవః. ౨౩. భర్తృశుశ్రూషణం స్త్రీణాం పరధర్మో హ్యమాయయా, తద్బంధూనాం చ కల్యాణ్యః ప్రజానాం చానుపోషణమ్. ౨౪. దుశ్శీలో దుర్భగో వృద్ధో జడో రోగ్యధనోఽపి వా, పతిః స్త్రీభిర్న హాతవ్యో లోకేప్సుభిరపాతకీ. ౨౫. అస్వర్గ్యమయశస్యం చ ఫల్గు కృచ్ఛ్రం భయావహమ్, జుగుప్సితం చ సర్వత్ర హ్యౌపపత్యం కులస్త్రియః. ౨౬. శ్రవణాద్దర్శనాద్ధ్యానాన్మయి భావోఽనుకీర్తనాత్, న తథా సన్నికర్షేణ ప్రతియాత తతో గృహాన్. ౨౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి విప్రియమాకర్ణ్య గోప్యో గోవిందభాషితమ్, విషణ్ణా భగ్నసంకల్పాశ్చింతామాపుర్దురత్యయామ్. ౨౮. కృత్వా ముఖాన్యవశుచశ్శ్వసనేన శుష్యద్బింబాధరాణి చరతేన భువం లిఖంత్యః, అస్రైరుపాత్తమషిభిః కుచకుంకుమాని తస్థుర్మృజంత్య ఉరుదుఃఖభరాశ్చ తూష్ణీమ్. ౨౯. ప్రేష్ఠం ప్రియేతరమివ ప్రతిభాషమాణం కృష్ణం తదర్థవినివర్తితసర్వకామాః, నేత్రే విమృజ్య రుదితోపహతే స్మ కించిత్సంరంభగద్గదగిరోఽబ్రువతానురక్తాః. ౩౦. గోప్య ఊచుః:—మైవం విభోఽర్హతి భవాన్ గదితుం నృశంసం సంత్యజ్య సర్వవిషయాంస్తవ పాదమూలమ్, భక్తా భజస్వ దురవగ్రహమాత్యజాస్మాన్ దేవో యథాదిపురుషో భజతే ముముక్షూన్.

తే బంధూనాం సాధ్వసం భయం. మాకృధ్వం మా కురుతేత్యర్థః. ౨౦. ఈషత్ప్రణయకోపేనాన్యతో విలోకయంతీః ప్రత్యాహ—దృష్టమితి. రాకేశస్య పూర్ణచంద్రస్య కరైః రంజితం. యమునాస్పర్శినః అనిలస్య లీలా మందగతిః. తయా ఏజంతః కంపమానాః. తరూణాం పల్లవాః. తైశ్శోభితం. ౨౧. తదితి. సతీః హేసత్యః. ౨౨. సంరంభక్షుభితదృష్టీః ప్రత్యాహ—అథవేతి. యంత్రితాశయాః వశీకృతచిత్తాః. ఉపపన్నం యుక్తం. ప్రీయంతే ప్రీతా భవంతి. ౨౩. దృష్టాదృష్టభయప్రదర్శనేన నివర్తయతి భర్త్రిత్యాదిశ్లోకత్రయేణ. ౨౪. ౨౫. అస్వర్గ్యమితి. ఫల్గు తుచ్ఛం. కృచ్ఛ్రం దుస్సంపాద్యం. ఔపపత్యం జారసౌఖ్యం. ౨౬. కించ. శ్రవణాదితి. ౨౭. ౨౮. చింతాప్రాప్తానాం స్థితిమాహ—కృత్వేతి. శుచః శోకాదుద్గతేన శ్వసనేన శుష్యంతో బింబాధరా యేషు ముఖేషు. తాని అవ అవాంచి కృత్వా. అథ అంగుష్ఠేన మహీం లిఖంత్యః. తథా గృహీతకజ్జలైరశ్రుభిః కుచకుంకుమాని క్షాళయంత్యః తూష్ణీం స్థితాః. యతః ఉరుదుఃఖభరో యాసాం తాః. ౨౯. కించ ప్రేష్ఠమితి. కించిత్సంరంభేణ కోపావేశేన. గద్గదా గిరో యాసాం తాః. అబ్రువత. స్మరసంరంభే కారణం ప్రేష్ఠమిత్యాది. ప్రియేతరమివ వైరిణమివ. ప్రతిభాషమాణం ప్రత్యాచక్షాణం. ౩౦. మేతి. నృశంసం క్రూరం దురవగ్రహ స్వచ్ఛంద. పాదమూలం భక్తాః సేవితవతీః అస్మాన్ భజస్వ. త్వం మా త్యజేతి.

౩౧. యత్పత్యపత్యసుహృదామనువృత్తిరంగ స్త్రీణాం స్వధర్మ ఇతి ధర్మవిదా త్వయోక్తం, అస్త్వేతదేవముపదేశపదే త్వయీశే ప్రేష్ఠో భవాంస్తనుభృతాం కిల బంధురాత్మా. ౩౨. కుర్వంతి హి త్వయి రతిం కుశలాః స్వఆత్మన్నిత్యం ప్రియైః పతిసుతాదిభిరార్తిదైః కిం, తన్నః ప్రసీద పరమేశ్వర మాస్మ ఛింద్యా ఆశాం ధృతాం త్వయి చిరాదరవిందనేత్ర. ౩౩. చిత్తం సుఖేన భవతాపహృతం గృహేషు యన్నిర్విశత్యుత కరావపి గృహ్యకృత్యే, పాదౌ పదం న చలతస్తవ పాదమూలాద్యామః కథం వ్రజమథో కరవామ కిం వా? ౩౪. సించాంగనస్త్వదధరామృతపూరకేణ హాసావలోకకలగీతజహృచ్ఛయాగ్నిమ్, నో చేద్వయంవిరహజాగ్న్యుపయుక్తదేహాః ధ్యానేన యామ పదయోః పదవీం సఖే తే. ౩౫. యర్హ్యంబుజాక్ష తవ పాదతలం రమాయా దత్తక్షణం క్వచిదరణ్యజనప్రియస్య, అస్ప్రాక్ష్మ తత్ప్రభృతి నాన్య

---

౩౧. అపి చ యదుక్తం. యదితి. త్వయా ధర్మవిదేతి సోపహాసం ఏవం ఏతత్. ఉపదేశానాం పదే విషయే. త్వయ్యేవాస్తు. ఉపదేశపదత్వే హేతుః. ఈశ ఇతి వివిదిషా. వాక్యేన సర్వోపదేశానామీశపరత్వావగమాదితి భావః. ఈశత్వే హేతుః. ఆత్మా కిల భవానితి భోగ్యస్య హి సర్వస్య భోక్తాత్మేశ ఇత్యతః ప్రేష్ఠో బంధుశ్చ భవానేవేతి సర్వబంధుషు కరణీయం. త్వయ్యేవాస్త్వితి భావః. అథవా ధర్మోపదేశానాం పదే స్థానే ధర్మోపదేష్టరి త్వయి సతి. అస్మాసు చ ధర్మం జిజ్ఞాసమానాసు సతీషు త్వయా ధర్మవిదా. యదుక్తం. ఏవమేతదస్తు న తు త్వం ధర్మోపదేష్టా. కిం తు. భవానాత్మేతి అథవా యదుక్తం తదుపదేశపదే తద్గోచరే పురుషే. అస్తు నామ త్వయి తు ఈశే స్వామిని సతి. ఏవం కాక్వా నైవమిత్యర్థః. యతస్తనుభృతాం త్వమాత్మా ఫలరూప ఇతి. యద్వా. యదుక్తం పత్యాది శుశ్రూషణం ధర్మ ఇత్యేవమేతత్త్వయ్యేవాస్తు. కుతః. ఉపదేశపదే శుశ్రూషణీయత్వేన. ఉపదిశ్యమానానాం పత్యాదీనాం పదే అధిష్ఠానే కుతః. ఈశే ఈశ్వరమధిష్ఠానం వినా కోఽపి పతిపుత్రాదిర్నామ నాస్తీతి. అన్యత్సమానం. అలమతివిస్తరేణ. ౩౨. ఏతత్సదాచారేణ దృఢయంత్యః ప్రార్థయంతే. కుర్వంతీతి. కుశలాః శాస్త్రనిపుణాః తథా చ శాస్త్రం కిం. శ్రు. ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం యేషాం నోఽయమాత్మా లోక ఇత్యాది. ౩౩. కించ. ప్రతియాతేతి యదుక్తం తదశక్యం. త్వయైవ చిత్తాదీనామపహృతత్వాదిత్యాహుః చిత్తమితి. యదస్మాకం చిత్తమేతావంతం కాలం సుఖేన గృహేషు నిర్విశతి. తత్త్వయాపహృతం. కరావపి యౌ గృహ్యే కృత్యే నిర్విశతః తావపి సుఖాత్మనా త్వయేతి వా. ౩౪. సించేతి. అతః అంగ హే కృష్ణ నోఽస్మాకం. తవాధరామృతపూరకేణ తవైవ హాససహితేనావలోకేన. కలగీతేన చ. జాతో యో హృచ్ఛయాగ్నిః కామాగ్నిః. తం సించ. నోచేదయం తావదేకోఽగ్నిస్తథా విరహాజ్జనిష్యతే. యోఽగ్నిస్తేన చ ఉపయుక్తదేహాః దగ్ధశరీరాః యోగిన ఇవ తే పదవీమంతికం. ధ్యానేన యామః ప్రాప్నుయామ. ౩౫. నను స్వపతీనేవోపగచ్ఛతత ఏనమగ్నిం సించేయురితి చేత్తత్రాహుః. యర్హీతి. రమాయాః లక్ష్మ్యాః. దత్తక్షణం దత్తోత్సవం దత్తావసరం వా. తదపి క్వచిదేవ న సర్వదా. అరణ్యజనాః ప్రియా యస్య తస్య తవ. అరణ్యజనప్రియత్వాదరణ్యే క్వచిత్ యర్హి. అస్ప్రాక్ష్మ స్పృష్టవత్యో వయం. తత్ర చ. త్వయా అభి

సమక్షమంగ స్థాతుం త్వయాభిరమితాబత పారయామః. ౩౬. శ్రీర్యత్పదాంబుజ రజశ్చకమే తులస్యా లబ్ధ్వాపి వక్షసి పదం కిల భృత్యజుష్టమ్, యస్యాస్స్వవీక్షణ కృతేఽన్యసుర ప్రయాసస్తద్వద్వయం చ తవ పాదరజః ప్రపన్నాః. ౩౭. తన్నః ప్రసీద వృజినార్దన తేఽంఘ్రిమూలం ప్రాప్తా విసృజ్య వసతీస్త్వదుపాసనాశాః, త్వత్సుందరస్మితనిరీక్షణతీవ్రకామతప్తాత్మనాం పురుషభూషణ దేహి దాస్యమ్. ౩౮. వీక్ష్యాలకావృతముఖం తవ కుండలశ్రీగండస్థలాధరసుధం హసితావలోకమ్, దత్తాభయం చ భుజదండయుగం విలోక్య వక్షశ్శ్రియై*కరమణం చ భవామ దాస్యః ౩౯. కాస్త్ర్యం గతే కలపదాయతవేణుగీతసంమోహితార్యచరితాన్న చలేత్త్రిలోక్యామ్, త్రైలోక్యసౌభగమిదం చ నిరీక్ష్య రూపం యద్గోద్విజద్రుమమృగాః పులకాన్యబిభ్రన్. ౪౦. వ్యక్తం భవాన్ వ్రజజనార్తిహరోఽభిజాతో దేవో యథాదిపురుషస్సురలోకగోప్తా, తన్నో విధేహి కరపంకజమార్తబంధో తప్తస్తనేషు చ శిరస్సు చ కింకరీణామ్. ౪౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి విక్లబితం తాసాం శ్రుత్వా యోగేశ్వరేశ్వరః, ప్రహస్య సదయం గోపీరాత్మారామోప్యరీరమత్. ౪౨. తాభిస్సమేతాభిరుదారచేష్టితః ప్రియేక్షణోత్ఫుల్లముఖీభిరచ్యుతః, ఉదారహాసద్విజ

రమితాః ఆనందితాస్సత్యః తదారభ్య. అన్యసమక్షం స్థాతుమపి న పారయామః న శక్నుమః తుచ్ఛాస్తేన రోచంత ఇత్యర్థః. ౩౬. త్వత్పాదసౌభాగ్యం త్వతిచిత్రమిత్యాహుః. శ్రీరితి. వక్షసి అసాపత్న్యం స్థానం లబ్ధ్వాపి తులస్యా సపత్న్యా సహ యత్తవ పదాంబురజః కామయతే స్మ భృత్యైస్సరై ్వర్జుష్టమితి సౌభాగ్యాతిరేకోక్తిః. యస్యాః స్వవీక్షణే శ్రీరాత్మానం విలోకయత్విత్యేదర్థం. అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం. తపోభిః ప్రయాసః. సా తద్రజస్తద్వత్. వయమపి ప్రపన్నా ఇతి. ౩౭. తదితి. హే వృజినార్దన దుఃఖహంతః త్వదుపాసనే త్వద్భజన ఏవ ఆశా యాసాం తాః వయం వసతీః గృహాన్ విసృజ్య. యోగిన ఇవ ప్రాప్తాః. తవ సుందరస్మితవిలసితనిరీక్షణేన యస్తీవ్రః కామస్తేన తప్తచిత్తానాం నః. హే పురుషరత్న దాస్యం దేహి. ౩౮. నను గృహాదిస్వామ్యం విహాయ మదాస్యం కిమితి ప్రార్థ్యతేఽత ఆహుః. వీక్ష్యేతి. అలకావృతముఖం కేశాంతైరావృతం ముఖం. తథా కుండలయోః శ్రీర్యయోస్తే. గండస్థలే యస్మిన్. అధరే సుధా యస్మిన్ తచ్చ తచ్చ ముఖం వీక్ష్య. దత్తాభయం భుజదండయుగ్మం చ వక్షశ్చ. శ్రియాః ఏకమేవ రమణం రతిజనకం. అత్ర విసర్గలోపే సంధిరార్షః. వీక్ష్య దాస్య ఏవ. భవామేతి. ౩౯. నను జుగుప్సితమౌపపత్యమిత్యుక్తం తత్రాహుః—కాస్త్రీతి. అంగ హే కృష్ణ. కలాని పదాని యస్మిన్ తదాయతం దీర్ఘం. మూర్ఛితం స్వరాలాపభేదః. తేన పాఠాంతరే కలపదామృతమయం వేణుగీతం తేన మోహితా కావా స్త్రీ ఆర్యచరితాన్నిజధర్మాన్న చలేత్ యన్మోహితాః పురుషా అపి చలితాః. కించ. త్రైలోక్యసౌభగమితి యత్ యతః అబిభ్రన్ అబిభరుః. త్వద్ద్యోతకశబ్దశ్రవణమాత్రేణాపి తావన్నిజధర్మత్యాగో యుక్తః కిం పునస్త్వదనుభవేనేతి భావః. ౪౦. వ్యక్తమితి. వ్యక్తం నిశ్చితం. ౪౧. ఇతీతి. విక్లబితం పారవశ్యప్రలపితం గోపీః అరీరమత్ రమయామాస. ౪౨. తాభిరితి. ప్రియస్యేక్షణేన. ఉత్ఫుల్లాని

కుందదీధితిర్వ్యరోచతైణాంక ఇవోడుభిర్వృతః. ౪౩. ఉ*పగీయమాన ఉద్గాయన్ వనితాశతయూథపః, మాలాం బిభ్రద్వైజయంతీం వ్యచరత్స్వవనాద్వనమ్. ౪౪. నద్యాః పులినమావిశ్య గోపీభిర్హిమవాలుకమ్, జుష్టం తత్తరళాంభోజకుముదామోదవాయునా. ౪౫. బాహుప్రసారపరిరంభకరాలకోరునీవిస్తనాలభననర్మనఖాగ్రపాతైః, క్ష్వేళ్యావలోకహసితైర్వ్రజసుందరీణాముత్తంభయన్ రతిపతిం రమయాంచకార. ౪౬. ఏవం భగవతః కృష్ణాల్లబ్ధమానా మహాత్మనః, స్వాత్మానం మేనిరే స్త్రీణాం మానిన్యోఽభ్యధికం భువి. ౪౭. తాసాం తత్సౌభగమదం వీక్ష్య మానం చ కేశవః, ప్రశమాయ ప్రసాదాయ తత్రైవాంతరధీయత. ౪౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అంతర్హితే భగవతి సహసైవ వ్రజాంగనాః, అతప్యంస్తమచక్షాణాః కరిణ్య ఇవ యూథపమ్. ౧. గత్యానురాగస్మితవిభ్రమేక్షితైః మనోరమాలాపవిహారవిభ్రమైః, ఆక్షిప్తచిత్తాః ప్రమదారమాపతేస్తాస్తా విచేష్టా జగృహుస్తదాత్మికాః. ౨. గతిస్మితప్రేక్షణభాషణాదిషు ప్రియాః ప్రియస్య ప్రతిరూఢమూర్తయః, అసావహంత్విత్యబలాస్తదాత్మికా న్యవేదిషుః కృష్ణవిహారవిభ్రమాః. ౩. గాయంత్య ఉచ్చైరముమేవ సంగతా విచిక్యురున్మత్తకవద్వనాద్వనమ్, పప్రచ్ఛురాకాశవదంతరం బహిర్భూతేషు

ముఖాని యాసాం తాభిః ఉదారహాసశ్చ ద్విజాశ్చ తేషు కుందకుసుమవద్దీధితిర్యస్య సః ఏణాంకశ్చంద్రః. ౪౩—౪౫. బాహ్వితి. బాహుప్రసారశ్చ. పరిరంభశ్చ. కరాదీనామాలభనం స్పర్శశ్చ. నర్మ పరిహాసశ్చ. నఖాగ్రపాతశ్చ. తైః క్ష్వేళ్యా క్రీడయా చ. అవలోకనైర్హసితైశ్చ కామం తాసాముద్దీపయన్ తాః రమయామాస. ౪౬. ఏవమితి. మహాత్మనః అనాసక్తచిత్తత్వాదితి భావః. ౪౭. తాసామితి. తత్సౌభగమదం అస్వాధీనతాం. మానం గర్వం కేశవః కశ్చ ఈశశ్చ కేశౌ తౌ వశయతీతి తథా సః. ౪౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రింశే విరహసంతప్తగోపీభిః కృష్ణమార్గణం, ఉన్మత్తవన్నియతం భ్రమతీభిర్వనే వనే". అంతరితి. అచక్షాణాః అపశ్యంత్యః. ౧. గత్యేతి. గత్యా అనురాగస్మితాభ్యాం చ విభ్రమేక్షితాని విలాసనిరీక్షితాని. తైశ్చ మనోరమా ఆలాపాశ్చ. విహారాశ్చ క్రీడాశ్చ విభ్రమాః అన్యే చ విలాసాః తైశ్చ. రమాపతేర్గత్యాదిభిరేతైరాక్షిప్తాని ఆకృష్టాని. చిత్తాని యసాం తాః అత స్తస్మిన్నేవ ఆత్మా యాసాం తాః. తస్య వివిధాశ్చేష్టా జగృహుః. తదనుకరణైరాక్రీడన్. ౨. అపి చ. గతిస్మితేతి. ప్రియస్య గత్యాదిషు ప్రతిరూఢాః ఆవిష్టా మూర్తయో యాసాం తాః. అతః కృష్ణవిహారవిభ్రమాః కృష్ణస్యేవ విహారాః క్రీడాః విభ్రమాః విలాసాః యాసాం తాః. అహమేవ కృష్ణ ఇతి. పరస్పరం నివేదితవత్యః. ౩. కించ. గాయంత్య ఇతి. వనాద్వనాంతరం గచ్ఛంత్యః విచిక్యుః అమృగయన్ ఉన్మత్తతుల్యత్వమాహ—వనస్పతీన్ పప్రచ్ఛుః భూతేషు అంతరం

సంతం పురుషం వనస్పతిమ్. ౪. దృష్టో వః కచ్చిదశ్వత్థప్లక్షన్యగ్రోధనో మనః, నందసూనుర్గతో హృత్వా ప్రేమహాసావలోకనైః. ౫. కచ్చిత్కురవకాశోకనాగపున్నాగచంపకాః, రామానుజో మానినీనాం గతో దర్పహరస్మితః. ౬. కచ్చిత్తులసి కల్యాణి గోవిందచరణప్రియే, సహ త్వాళికులైర్బిభ్రద్దృష్టస్తే೭తిప్రియో೭చ్యుతః. ౭. మాలత్యదర్శి నః కచ్చిన్మల్లికే జాతియూథికే, ప్రీతిం వో జనయన్యాతః కరస్పర్శేన మాధవః. ౮. చూతప్రియాళుపనసాసనకోవిదారజంబీరబిల్వవకుళామ్రకదంబనీపాః, యే೭న్యే పరార్థభవికా యమునోపకూలాశ్శంసంతు కృష్ణపదవీం రహితాత్మనాం నః. ౯. కిం తే కృతం క్షితి * తపో బత కేశవాంఘ్రిస్పర్శోత్సవోత్పులకితాంగరుహైర్విభాసి, అప్యంఘ్రిసంభవ ఉరుక్రమవిక్రమాద్వా ఆహో వరాహవపుషః పరిరంభణేన. ౧౦. అప్యేణపత్న్యుపగతః ప్రియయేహ గాత్రైస్తన్వన్దృశాం సఖి సునిర్వృతిమచ్యుతో వః, కాంతాంగసంగకుచకుంకుమరంజితాయాః కుందస్రజః కులపతేరివ వాతి గంధః. ౧౧. బాహుం ప్రియాంస ఉపధాయ గృహీత

మధ్యే సంతం పురుషం. బహిశ్చ సంతమితి. ౪. తత్ర ప్రపంచయతి—నవభిః. తత్ర. మహాత్వాదేతే పశ్యేయురిత్యాశయాదశ్వత్థాదీన్ పృచ్ఛంతి—దృష్ట ఇతి. ప్రేమహాసవిలసితైరవలోకనైరస్మాకం మనో హృత్వా చోర ఇవ గతః. యుష్మాభిః కిం దృష్ట ఇతి. ౫. మహాంతః. స్వపుష్పైర్బహూపకారిణశ్చేతి కురవకాదీన్ పృచ్ఛంతి—కచ్చిదితి. హే కురవకాదయః దర్పహరం స్మితం యస్య సః ఇతో గతః కచ్చిద్దృష్ట ఇతి. ౬. కచ్చిదితి. అళికులైస్సహ—త్వా త్వాం బిభ్రత్. తవాతిప్రియస్త్వయా కిం దృష్టః ఇతి. ౭. గుణాతిరేకే೭పి నమ్రా ఇమాః పశ్యేయురితి పృచ్ఛంతి—మాలతీతి. హే మాలతి మల్లికే జాతియూథికే. వః యుష్మాభిః. కిం అదర్శి దృష్టః? కరస్పర్శేన వః ప్రీతిం జనయన్ కిం యాతః? ఇతి. అత్ర మాలతీజాత్యోరవాంతరవిశేషో ద్రష్టవ్యః. ౮. ఫలాదిభిః సర్వప్రాణిసంతర్పకా ఏతే పశ్యేయురితి పృచ్ఛంతి—చూతేతి. చూతామ్రయోరవాంతరజాతిభేదః. నీపకదంబయోశ్చ. హే చూతాదయః హే అన్యే చ పరార్థభవికాః పరార్థమేవ భవో జన్మ యేషాం తే. యమునోపకూలాః తస్యాః కూలసమీపే వర్తమానాః తీర్థవాసిన ఇత్యర్థః. తే భవంతః. రహితాత్మనాం శూన్యచేతసాం నః కృష్ణపదవీం కృష్ణమార్గం. శంసంతు కథయంతు. ౯. కిమితి. హే క్షితి హే క్షితే త్వయా కిం తపః కృతం? యా త్వం. కేశవాంఘ్రిస్పర్శోత్సవా కేశవస్యాంఘ్రిస్పర్శేనోత్సవో యస్యాః సా. కుతః. అంగరుహైరుత్పులకితా రోమాంచితా విభాసి శోభసే. తత్ర విశేషం పృచ్ఛతి—అపి కిం. అయముత్సవః అంఘ్రిసంభవః. అధునా తదేకదేశాంఘ్రిస్పర్శసంభూతః. యద్వా. నైతావత్. కింతు ఉరుక్రమవిక్రమాత్పూర్వమేవ త్రివిక్రమస్య పదా సర్వాక్రమణాత్. ఆహో అథవా. నైతావదేవ. అపి తు. తతో೭పిపూర్వం. వరాహస్య వపుషః పరిరంభణేనేతి. అతస్త్వయా నూనం దృష్టస్తం దర్శయేతి. ౧౦. హరిణ్యా దృష్టిప్రసృత్యా. కృష్ణదర్శనం సంభావ్యాహుః. అపీతి. హే సఖి ఏణపత్ని. అపి కిం ఉపగతః సమీపం గతః గాత్రైః సుందరైర్ముఖబాహ్వాదిభిః. ప్రియయా సహేతి యదుక్తం తద్ద్యోతకం కాంతాయా అంగసంగతః. తత్కుచకుంకుమేన రంజితాయాః. కుందకుసుమస్రజో గంధః కుల

పద్మో రామానుజస్తులసికాలికులైర్మదాంధైః, అన్వీయమాన ఇహ వస్తరవః ప్రణామం కిం వాభినందతి చరన్ ప్రణయావలోకైః. ౧౨. పృచ్ఛతేమా లతా బాహూనప్యాశ్లిష్టా వనస్పతేః, నూనం తత్కరజస్పృష్టా బిభ్రత్యుత్పులకాన్యహో. ౧౩. ఇత్యున్మత్తవచో గోప్యః కృష్ణాన్వేషణకాతరాః, లీలా భగవతస్తాస్తా హ్యను చక్రుస్తదాత్మికాః. ౧౪. కస్యాశ్చిత్పూతనాయంత్యాః కృష్ణాయంత్యపిబత్ స్తనమ్, తోకయిత్వారుదంత్యన్యా పదాహంచ్ఛకటాయతీమ్. ౧౫. దైత్యాయిత్వాజహారాన్యామేకా కృష్ణార్భభావనామ్. ౧౬. కృష్ణరామాయితే ద్వే తు గోపాయంత్యశ్చ కాశ్చన, వత్సాయితాన్ గృహీత్వా న్యభ్రామయిత్వా న్యపాతయత్. ౧౭. కృష్ణాయితా జఘానాన్యా తత్రైకాం తు బకాయితామ్, ఆహూయ దూరగా యద్వత్కృష్ణస్తమనుకుర్వతీమ్ ౧౮. వేణుం క్వణంతీం క్రీడంతీమన్యా శంసతి సాధ్వితి, కస్యాంచిత్స్వభుజం న్యస్య చరంత్యాహాపరాంతు సా. ౧౯. కృష్ణోఽహం పశ్యత గతిం లలితామితి తన్మయా, మాభైష్ట వాతవర్షాభ్యాం తత్త్రాణం విహితం మయా, ఇత్యుక్త్వైకేన హస్తేన యతంత్యున్నిదధేఽంబరమ్. ౨౦. ఆరుహ్యైకా పదాక్రమ్య శిరస్యాహాపరాం నృప, దుష్టాహే గచ్ఛ జాతోఽహం ఖలానామనుదండభృత్.

పతేః శ్రీకృష్ణస్య. వాతి ఆగచ్ఛతి. ౧౧. ఫలభారేణ నతాన్ తరూన్ కృష్ణం దృష్ట్వా. ప్రణతా ఇతి మత్వా. ప్రియయా సహితస్య గతివిలాసం సంభావయంత్యః. పృచ్ఛంతి—బాహుమితి. తులసికాయాః అళికులైః అతస్తదామోదమదాంధైః. అన్వీయమానః అనుగమ్యమానః ఇహ చరన్నితి. ౧౨. పృచ్ఛతేతి. కాశ్చిదాహుః హే సఖ్యః ఇమా లతాః కృష్ణేన సంగతాః నూనం. అతః ఇమాః. పృచ్ఛత. నను స్వపతిసంగతౌ తత్సంగతిః దుర్ఘటా న వనస్పతేః పత్యుః బాహూన్ శాఖా ఆశ్లిష్టా అపి. అహో భాగ్యం. నూనం తన్నఖైః స్పృష్టా యతః ఉత్పులకాని బిభ్రతి. న హి స్వపతిసంగతౌ ఈదృక్ పులకసంభవ ఇతి భావః. ౧౩. ఉన్మత్తకవత్ పప్రచ్ఛురిత్యేతత్ప్రపంచితం. ఇదానీం. శ్లో. "ఆక్షిప్తచిత్తాః ప్రమదా రమాపతేస్తాస్తా విచేష్టా జగృహుస్తదాత్మికా" ఇతి యదుక్తం తత్ప్రపంచయతి—ఇతీతి. ఉన్మత్తవచోగోప్యః ఉన్మత్తవచశ్చ తాః గోప్యశ్చ. కృష్ణాన్వేషణేన కాతరా అతివిహ్వలాః. అనుచక్రురనుకృతవత్యః. ౧౪. కస్యాశ్చిదిత్యాదిభిశ్చతుర్భిరనుకరణం ప్రపంచ్యతే—తతశ్చతుర్భిస్తన్మయత్వం పునరేకేనానుకరణమితి వివేకః. కస్యా ఇతి. పూతనాయంత్యాః పూతనావదాచరంత్యాః. పూతనావదాచరంతీ స్తనమపిబత్. తోకయిత్వా తోకవత్ శిశువదాత్మానం కృత్వా. ౧౫. దైత్యాయిత్వేతి. దైత్యాయిత్వా దైత్యవత్ తృణావర్తవదాత్మానం కృత్వా ఏకా కృష్ణార్భభావనాం కృష్ణస్యార్భం బాల్యం. భావయతి తాం. అన్యాం జహార. ౧౬. ౧౭. కృష్ణాయితేతి. దూరగాః దూరే వర్తమానా గాః. యద్వత్. యథా. కృష్ణః తథా ఆహూయ తం కృష్ణమనుకుర్వతీం అనువర్తమానాం అనువర్తత ఇతి వా పాఠః. ౧౮. ౧౯. కృష్ణ ఇతి. యతంతీం యత్నం కుర్వంతీం. అంబరం ఉత్తరీయం వస్త్రం ఉన్నిదధే ఊర్ధ్వం ధృతవతీ. ౨౦. ౨౧. తత్రేతి. పిద

౨౧. తత్రైకోవాచ హే గోపా దావాగ్నిం పశ్యతోల్బణమ్, చక్షూంష్యాశ్వపిద
ధ్వం వో విధాస్యే క్షేమమంజసా. ౨౨. బధ్నంత్యన్యాం స్రజైకాహ త్వామద్యో
లూఖలే హరే, బధ్నామి భాండభేత్తారం హైయంగవ*ముషం త్వితి, భీతా సుదృక్పి
ధాయాస్యం భేజే భీతివిడంబనమ్. ౨౩. ఏవం కృష్ణం పృచ్ఛమానా బృందావనలతా
తరూన్, వ్యచక్షత వనోద్దేశే పదాని పరమాత్మనః. ౨౪. పదాని వ్యక్తమేతాని నంద
సూనోర్మహాత్మనః, లక్ష్యంతే హి యదంభోజధ్వజవజ్రాంకుశాదిభిః. ౨౫. తతస్తత
స్తత్పదవీమన్విచ్ఛంత్యోఽగ్రతోఽబలాః, వధ్వాః పదైస్సుపృక్తాని విలోక్యార్తా
స్సమబ్రువన్. ౨౬. కస్యాః పదాని యాతాయాః పశ్యధ్వం నందసూనునా, అంస
న్యస్తప్రకోష్ఠాయాః కరేణోః కరిణా యథా. ౨౭. అనయారాధితో నూనం
భగవాన్ హరిరీశ్వరః, యన్నో విహాయ గోవిందః ప్రీతో యామనయద్రహః.
౨౮. ధన్యా అహో అమీ ఆల్యో గోవిందాంఘ్ర్యబ్జరేణవః, యాన్ బ్రహ్మేశౌ
రమా దేవా దధుర్మూర్ధ్న్యఘనుత్తయే. ౨౯. తస్యా అమూని నః క్షోభం కుర్వం
త్యుచ్చైః పదాని యత్, యైకాపహృత్య గోపీనాం రహో భుక్తేఽచ్యుతాధరమ్.
౩౦. న లక్ష్యంతే పదాన్యత్ర తస్యా నూనం తృణాంకురైః, ఖిద్యత్సుజాతాంఘ్రితలా
మున్నిన్యే ప్రేయసీం ప్రియః. ౩౧. ఇమాన్యధికమగ్నాని పదాని వహతో వధూమ్,
గోప్యః పశ్యత కృష్ణస్య భారాక్రాంతాని కామినః. ౩౨. అత్రావరోపితా
కాంతా పుష్పహేతోర్మహాత్మనా, అత్ర ప్రసూనాపచయః ప్రీత్యర్థే ప్రేయసే
కృతః. ౩౩. ప్రపదాక్రమణే హ్యేతే పశ్యతాసకలే పదే, కేశప్రసాధనం త్వత్ర
కామిన్యాః కామినా కృతమ్. ౩౪. తాని చూడయతా కాంతాముపవిష్టమిహ ధ్రు

ధ్వం నిమీలయత. ౨౨. బధ్నంతీతి. సుదృక్ సునయనమాస్యం పిధాయ సుదృక్ వరాక్షీతి వా భీతి
విడంబనం భయానుకరణం. ౨౩. ఏవమితి. ఏవం పునరపి బృందావనే లతాస్తరూంశ్చ కృష్ణం
పృచ్ఛంత్యః వనోద్దేశే వనప్రదేశే. వ్యచక్షత అపశ్యన్. ౨౪. ౨౫. తతస్తత ఇతి. సుపృక్తాని
సంమిశ్రాణి. ౨౬. కస్యా ఇతి. తేన అంసే న్యస్తః ప్రకోష్ఠో యస్యాః కరేణోః హస్తిన్యాః. ౨౭.
అనయేతి. రహః ఏకాంతస్థానే. ౨౮. ధన్యా ఇతి. హే ఆళ్యః సఖ్యః. అహో ధన్యా ఇతి. పుణ్యాః
గోవిందాంఘ్ర్యబ్జరేణవః. తత్ర హేతుః యానితి. అస్మాభిరప్యేతద్రేణ్వభిషేకేణ. తథైవ కృష్ణః
ప్రాప్తుం శక్య ఇతి భావః. ౨౯. అన్యా ఆహుః—తస్యా ఇతి. గోపీనాం సర్వస్వం. అయం భావః.
భవేదేవం యది తస్యాః పదాని సంపృక్తాని న భవేయుః. తాని నః కథం దుఃఖం కుర్వంతీతి.
౩౦. తదసంపృక్తాన్ కేవలకృష్ణపాదరేణూనేవ విచిన్వంత్యస్తాన్ దృష్ట్వా పునరత్యంతం సమతప్యన్.
తదాహ—శ్లోకత్రయేణ. న లక్ష్యంత ఇతి. ఖిద్యతీ సుజాతే సుకుమారే అంఘ్రితలే యస్యాస్తాం.
ఉన్నిన్యే స్కంధమారోపితవాన్. ౩౧-౩౩. ప్రపదేతి. ప్రపదాభ్యాం ఆక్రమణం క్షోణీసంమర్దనం
యయోః. అతఏవ అసకలే పదే పశ్యతేతి. తస్యాః కృష్ణజాన్వంత ఉపవిష్టాయాశ్చిహ్నం దృష్ట్వాహుః.
కేశప్రసాధనమితి. ౩౪. తానీతి. కాంతామధికృత్య. తాని ప్రసూనాని చూడయతా చూడానుకా

వమ్ ౩౫. రేమే తయా చాత్మరత ఆత్మారామోఽప్యఖండితః, కామినాం దర్శయన్ దైన్యం స్త్రీణాం చైవ దురాత్మతామ్. ౩౬. ఇత్యేవం దర్శయంత్యస్తాశ్చేరుర్గోప్యో విచేతనాః, యాం ప్రియామనయత్కృష్ణో విహాయాన్యాః స్త్రియో వనే. ౩౭. సా చ మేనే తదాత్మానం వరిష్ఠాం సర్వయోషితామ్, హిత్వా గోపీః కామయానామామసౌ భజతే ప్రియః. ౩౮. తతో గత్వా వనోద్దేశం దృప్తా కేశవమబ్రవీత్, న పారయేఽహం చలితుం నయ మాం యత్ర తే మనః. ౩౯. ఏవముక్తః ప్రియామాహ స్కంధ ఆరుహ్యతామితి, తతశ్చాంతర్దధే కృష్ణస్సావధూరన్వతప్యత. ౪౦. హా నాథ రమణ ప్రేష్ఠ క్వాసి క్వాసి మహాభుజ, దాస్యాస్తే కృపణాయా మే సఖే దర్శయ సన్నిధిమ్. ౪౧. అన్విచ్ఛంత్యో భగవతో మార్గం గోప్యోఽవిదూరతః, దదృశుః ప్రియవిశ్లేషమోహితాం దుఃఖితాం సతీమ్. ౪౨. తయా కథితమాకర్ణ్య మానప్రాప్తిం చ మాధవాత్, అవమానం చ దౌరాత్మ్యాద్విస్మయం పరమం యయుః. ౪౩. తతోఽవిశన్ వనం చంద్రజ్యోత్స్నా యావద్విభావ్యతే, తమః ప్రవిష్టమాలక్ష్య తతో నివవృతుః స్త్రియః. ౪౪. తన్మనస్కాస్తదాలాపాస్తద్విచేష్టాస్తదాత్మికాః, తద్గుణానేవ గాయంత్యో నాత్మాగారాణి సస్మరుః. ౪౫. పునః పులినమాగత్య కాళింద్యాః కృష్ణభావితాః, సమవేతా జగుః కృష్ణం తదాగమనకాంక్షితాః. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రింశోఽధ్యాయః.

రేణ బద్ధతా. ఇహ ధ్రువముపవిష్టం. ౩౫. రేమే తయేత్యాదిశుకోక్తిః. రేమ ఇతి. ఆత్మరతః స్వతస్తుష్టః. ఆత్మారామః ఆత్మక్రీడః. అఖండితః స్త్రీవిభ్రమైరనాకృష్టోఽపి తథా చేష్టితమితి రేమ ఇత్యత ఆహ- కామినామితి. ౩౬. ౩౭. స్త్రీణాం దురాత్మతామాహ—ద్వాభ్యాం. సేతి. కామో యానమాగమనసాధనం యాసాం తాః. గోపీర్హిత్వా మాం భజత ఇతి హేతోరాత్మానం వరిష్ఠాం మేన ఇతి. ౩౮. ౩౯. కామినాం దైన్యం దర్శయతి—ఏవముక్త ఇతి. అఖండితత్వమాహ—తతశ్చేతి. తస్యాం స్కంధారోహోద్యతాయాం అంతర్హిత ఇత్యర్థః. ౪౦. అనుతాపమాహ—హా నాథేతి. ౪౧. అన్విచ్ఛంత్య ఇతి. అన్విచ్ఛంత్యః మృగయమాణాః. అవిదూరతః సమీపే. ౪౨. ౪౩. తత ఇతి. తతః తయాపి సహితాః. కృష్ణాన్వేషణాయ వనమవిశన్. తతో హరేరన్వేషణాన్నివృత్తాః. ౪౪. తదితి. ఏవం తమః ప్రాప్తా అపి. స్వగృహాన్నైవ స్మృతవత్యః. తదాత్మికాః స ఏవ ఆత్మా యాసాం తాః తన్మయా ఇత్యర్థః. ౪౫. పునరితి. కింతు పూర్వం యత్ర శ్రీకృష్ణేన సంగతిరాసీత్తదేవ కాళింద్యాః పునః పులినమాగత్య. కృష్ణం భావయంతి ధ్యాయంతీతి తథా తాః. కృష్ణస్యాగమనం కాంక్షితం యాసాం తాః, మిళితాః సమ్మిళితాస్సత్యః. కృష్ణమేవ జగురితి. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

ఉ గోపికాగీతప్రారంభః. ఉ

గోప్య ఊచుః—జయతి తే౽ధికం జన్మనా వ్రజ శ్శ్రయత ఇందిరా శశ్వదత్ర హి, దయిత దృశ్యతాం దిక్షు తావకా స్త్వయి ధృతాసవస్త్వాం విచిన్వతే. ౧. శరదుదాశయే సాధుజాతసత్సరసిజోదరశ్రీముషా దృశా, సురతనాథ తే౽శుల్కదాసికా వరద నిఘ్నతో నేహ కిం వధః. ౨. విషజలాశయాద్వ్యాళరాక్షసాద్వర్షమారుతాద్వైద్యుతానలాత్, వృషమయాత్మజాద్విశ్వతో భయాదృషభ తేవయం రక్షితా ముహుః. ౩. న ఖలు గోపికానందనో భవానఖిలదేహినామంతరాత్మదృక్, విఖనసార్థితో విశ్వగుప్తయే సఖ ఉదేయివాన్ సాత్త్వతాం కులే. ౪. విరచితాభయం వృష్ణిధుర్య తే శరణమీయుషాం సంసృతేర్భయాత్, కరసరోరుహం కాంత

శ్లో. "ఏకత్రింశే నిశాయాం తాః పునః పుళినమాగతాః, కృష్ణమేవానుగాయంత్యః ప్రార్థయంతే తదాగమం." జయతీతి. హే దయిత. తే జన్మనా. వ్రజః అధికం యథా భవతి తథా జయతి. అత్యుత్కర్షేణ వర్తతే. యస్మాత్. త్వమత్ర జాతః తస్మాత్ ఇందిరా లక్ష్మీః అత్ర హి వ్రజమలంకృత్య వర్తతే. ఏవం వ్రజే సర్వస్మిన్ మోదమానే. అత్ర తు తావకాః. త్వదీయగోపీజనాః త్వయి త్వదర్థమేవ కథంచిత్. ధృతా అసవో యైస్తే త్వాం విచిన్వతే. మృగయంతే అత స్త్వయా దృశ్యతాం ప్రత్యక్షీభూయతామితి. యద్వా. అస్మాభిర్భవాన్ దృశ్యతాం. యద్వా. ఏవం త్వయా దృశ్యతామేతే విచిన్వత ఇతి. అత్ర స్వతంత్రాణాం బహూనాం చ వక్తృత్వాదపరా ఆహురితి సర్వశ్లోకేష్వవధారణా తథాపి సంగతిరుచ్యతే. ౧. తత్ర విచిన్వంతు మమ కిమితి చేత్త త్రాహుః. శరదితి. శరదుదాశయే శరత్కాలికే. సరసి. సాధు జాతసత్సరసిజోదరశ్రీముషా, సాధు జాతం సమ్యగ్జాతం. యత్ సత్సరసిజం. సువికసితం పద్మం. తస్యోదరే గర్భే యా శ్రీస్తాం ముష్ణాతి హరతీతి తథా. తయా దృశా నేత్రేణ, హేసురతనాథ సంభోగపతే, వరద అభీష్టప్రద. అశుల్కదాసికాః అమూల్యదాసీః నిఘ్నతో మారయతః, తే తవ, త్వయా క్రియమాణః ఇహ లోకే, అయం వధో న భవతి కిం. కిం శస్త్రైణైవ వధో వధః కిం దృశా వధో వధో న భవతి కింతు భవత్యేవ అత స్తవ దృశా అపహృతప్రాణప్రత్యర్పణాయ. త్వయా దృశ్యతామితి భావః. త్వయా దృశ్యతామితి యథా సంభవం సర్వత్ర వాక్యశేషః. ౨. కించ బహుభ్యో మృత్యుభ్యః కృపయా రక్షిత్వా కిమితీదానీం దృశా మన్మథం ప్రేష్య ఘాతయసీత్యాహుః. విషేతి. హే ఋషభశ్రేష్ఠ. విషమయాజ్జలాశయాత్. తథా వ్యాళరాక్షసాదఘాసురాత్ వర్షాత్, మారుతాత్. వైద్యుతానలాత్. అశనిపాతాత్. వృషో౽రిష్ట స్తస్మాత్ మయాత్మజాత్. వ్యోమాత్. విశ్వతః అన్యస్మాదపి. సర్వతో భయాచ్చ బకకాళీయదమనాదినా రక్షితాః కిమిదానీముపేక్షస ఇతి భావః. ౩. అపి చ విశ్వపాలనాయావతీర్ణస్య తవ భక్తోపేక్షాత్యంతమనుచితేత్యాశయేనాహుః—న ఖల్వితి. హే సఖే భవాన్ ఖలు. నిశ్చితం యశోదాసుతో న భవతి. కింతు. సర్వప్రాణినాం బుద్ధిసాక్షీ. నను స కిం దృశ్యో భవతి. తత్రాహుః. విఖనసా బ్రహ్మణా. విశ్వపాలనాయ ప్రార్థితస్సన్. సాత్త్వతాం కులే. ఉదేయివాన్. ఉదిత ఇతి. ౪. తస్మాత్త్వద్భక్తానామస్మాకమేతత్ప్రార్థనాచతుష్టయం సంపాదయేత్యాహుశ్చతుర్భిః—

కామదం శిరసి ధేహి నశ్శ్రీకరగ్రహమ్. ౫. వ్రజజనార్తిహన్ వీరయోషితాం నిజజనస్మయధ్వంసనస్మిత, భజ సఖే భవత్కింకరీస్సనో జలరుహాననం చారు దర్శయ. ౬. ప్రణతదేహినాం పాపకర్శనం తృణచరానుగం శ్రీనికేతనం, ఫణిఫణార్పితం తే పదాంబుజం కృణు కుచేషు నః కృంధి హృచ్ఛయమ్. ౭. మధురయా గిరా వల్గువాక్యయా బుధమనోజ్ఞయా పుష్కరేక్షణ, విధికరీరిమా వీర ముహ్యతీరధరశీధునాప్యాయయస్వ నః. ౮. తవ కథామృతం తప్తజీవనం కవిభిరీడితం కల్మషాపహం, శ్రవణమంగళం శ్రీమదాతతం భువి గృణంతి యే భూరిదా జనాః. ౯. ప్రహసితంప్రియప్రేమవీక్షితం విహరణం చ తే ధ్యానమంగళం, రహసిసంవిదో యా హృదిస్పృశః కుహక నో మనః క్షోభయంతి హి. ౧౦. చలసి యద్వ్రజా

విరచితేతి. హేవృష్ణిధుర్య. సంసృతేర్భయాత్. తే చరణమీయుషాం శరణం ప్రాప్తానాం ప్రాణినాం విరచితం దత్తమభయం యేన తత్తథా. హే కాంత. కామదం వరదం. తథా శ్రియః కరం గృహ్ణాతీతి తథా. తద్భవతః కరసరోరుహం. నః శిరసి ధేహి. ౫. వ్రజేతి. హే వ్రజజనార్తిహన్ హే వీర. నిజజనానాం. యః స్మయో గర్వస్తస్య ధ్వంసనం నాశకం స్మితం యస్య. తథాభూత. హే సఖే. భవత్కింకరీః నోఽస్మాన్ భజ ఆశ్రయ. స్మనిశ్చితం. ప్రథమం తావత్. జలరుహాననం చారుయోషితాం నో దర్శయ. ౬. ప్రణతేతి. విశేషేణ ప్రణతానాం దేహినాం పాపకర్శనం పాపహంతృ. తృణచరాన్ పశూన్ అనుగచ్ఛతి కృపయేతి. తథా సౌభాగ్యేన శ్రియో నికేతనం వీర్యాతిరేకేణ ఫణినః ఫణాస్వర్పితం తే పదాంబుజం నః కుచేషు కృణు కురు. కిమర్థం హృచ్ఛయం కామం కృంధి ఛింది. ౭. మధురయేతి. హే పుష్కరేక్షణ తవైవ మధురయా గిరా వల్గూని వాక్యాని యస్యాం తయా బుధానాం మనోజ్ఞయా హృద్యయా. గంభీరయేత్యర్థః. ముహ్యతీః ఇమాః నః విధికరీరధరశీధునా ఆప్యాయయస్వ సంజీవయేతి. ౮. కించ అస్మాకం త్వద్విరహే ప్రాప్తమేవ మరణం. కింతు. త్వత్కథామృతం పాయయద్భిః సుకృతిభిర్వంచితమిత్యాహుః—తవేతి. కథైవామృతం. అత్ర హేతుః—తప్తజీవనం ప్రసిద్ధాదమృతాదుత్కర్షమాహుః కవిభిః బ్రహ్మవిద్భిరపి ఈడితం స్తుతం. దేవభోగ్యం త్వమృతం తైస్తుచ్ఛీకృతం. కించ. కల్మషాపహం కామకర్మనిరసనం. తత్త్వమృతం నైవంభూతం. కించ శ్రవణమంగళం శ్రవణమాత్రేణ మంగళప్రదం. తత్త్వనుష్ఠానాపేక్షం కించ. శ్రీమత్సు శాంతం. తత్తు మాదకం. ఏవం భూతం త్వత్కథామృతం. ఆతతం యథా భవతి తథా భువి యే గృణంతి నిరూపయంతి తే జనాః భూరిదాః బహుదాతారః. జీవితం దదతీత్యర్థః. యద్వా—ఏవంభూతం త్వత్కథామృతం యే భువి గృణంతి తే భూరిదాః పూర్వజన్మసు. బహు దత్తవంతః. సుకృతిన ఇత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి. యే కేవలం కథామృతం గృణంతి తేఽపి తావదతిధన్యాః. కింపునర్యే త్వాం పశ్యంతి. అతః ప్రార్థయామహే. త్వయా దృశ్యత్వామితి. ౯. నను తర్హి మత్కథాశ్రవణేనైవ నిర్వృతా భవంతు. కిం మద్దర్శనేన. త్వద్విలాసక్షుభితచిత్తాః వయం. తత్రాపి శాంతిం న విందామ ఇత్యాహుః. ప్రహసితమితి. హే ప్రియ. కుహక కపట. సంవిదః సంకేతనర్మాణి. ౧౦. కించ త్వయి వయమతిప్రేమార్ద్రచిత్తాః త్వం

చ్చారయన్ పశూన్ నళినసుందరం నాథ తే పదం, శిలతృణాంకురై స్సీదతీతి నః కలిలతాం మనః కాంత గచ్ఛతి. ౧౧. దినపరిక్షయే నీలకుంతలై ర్వనరుహాననం బిభ్రదావృతం, ఘనరజస్వలం దర్శయన్ ముహుర్మనసి నస్స్మరం వీర యచ్ఛసి. ౧౨. ప్రణతకామదం పద్మజార్చితం ధరణిమండనం ధ్యేయమాపది, చరణపంకజం శంతమం చ తే రమణ నస్స్తనేష్వర్పయాధిహన్, ౧౩. సురతవర్ధనం శోకనాశనం స్వరితవేణునా సుష్ఠుచుంబితం, ఇతరరాగవిస్మారణం నృణాం వితర వీర నస్తేఽధరామృతమ్. ౧౪. అటతి యద్భవానహ్ని కాననం త్రుటియుగాయతే త్వామపశ్యతామ్, కుటిలకుంతలం శ్రీముఖం చ తే జడ ఉదీక్షతాం పక్ష్మకృద్దృశామ్. ౧౫. పతిసుతాన్వయభ్రాతృబాంధవానతివిలంఘ్య తేహ్యచ్యుతా గతాః, గతివిదస్తవోద్గీతమోహితాః కితవ యోషితః కస్త్యజేన్నిశి. ౧౬. రహసి సంవిదం హృచ్ఛయో

పునరస్మాసు కేన హేతునా కపటమాచరసీత్యాహుః—శ్లోకద్వయేన. చలసీతి. హే నాథ. కాంత యద్యదా. వ్రజాచ్చలసి పశూంశ్చారయన్. తదా. తన్నళినవత్. సుందరం కోమలం తే పదం. శిలైః కణిశైః. తృణైరంకురైశ్చ. సీదతి క్లిశ్యతీతి. నో మనః. కలిలతాం అస్వాస్థ్యం. గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ఏవంభూతా స్త్వద్దుఃఖశంకితచిత్తా వయం. ౧౧. దినేతి. త్వం తు. దినపరిక్షయే సాయం కాలే. నీలకుంతలై రావృతం. ఘనరజస్వలం గోరజశ్ఛురితం. వనరుహాననం అళిమాలాకులపరాగవిచ్ఛురితపద్మతుల్యమాననం. బిభ్రత్. తచ్చ ముహుర్ముహుః. దర్శయన్నో మనసి. కేవలం స్మరం యచ్ఛసి అర్పయసి. న తు సుఖం దదాసీతి. కపట ఇతి భావః. ౧౨. అతోఽధునా కపటం విహాయైవం కుర్వితి ప్రార్థయంతే—శ్లోకద్వయేన. ప్రణతేతి. హే అధిహన్ హే రమణ పద్మజేనార్చితం. ఆపది ధ్యేయం ధ్యానమాత్రేణాపన్నివర్తకం. శంతమం చ సేవాసమయే చాపి సుఖతమం తవ చరణపంకజం. కామతాపశాంతయే నః స్తనేష్వర్పయేతి. ౧౩. అపిచ. హే వీర తే. అధరామృతం. నో వితర దేహి. స్వరితేన నాదితేన వేణునా సుష్ఠు చుంబితమితి వేణునాదామృతవాసితమితి భావః. ఇతరరాగవిస్మారణం నృణామితరేషు సార్వభౌమాదిసుఖేషు రాగమిచ్ఛాం. విస్మారయతి విలోపయతీతి తథా తత్. ౧౪. కించ. క్షణమపి త్వదదర్శనే దుఃఖం దర్శనే సుఖం చ దృష్ట్వా సర్వసంగపరిత్యాగేన యతయ ఇవ వయం త్వాముపాగతాః. త్వం తు కథమస్మాన్ త్యక్తుముత్సహస ఇతి సకరుణమూచుః—శ్లోకద్వయేన. అటతీతి. యత్ యదా భవాన్ కాననం బృందావనం ప్రతి అటతి గచ్ఛతి. తదా. త్వామపశ్యతాం ప్రాణినాం త్రుటిః క్షణార్ధమపి. యుగవద్భవతి. ఏవమదర్శనే దుఃఖముక్తం. పునశ్చ కథంచిద్దినాంతే. తే తవ. శ్రీమన్ముఖం ఉత్ ఉచ్చైరీక్షమాణానాం. తేషాం దృశాం. పక్ష్మకృద్బ్రహ్మా జడో మంద ఏవ. నిమేషమాత్రమప్యంతరమసహ్యమితి దర్శనే సుఖముక్తం. ౧౫. పతీతి. తస్మాత్. హే అచ్యుత పతీన్ సుతాన్ అన్వయాన్ తత్సంబంధినః భ్రాతౄన్ బాంధవాంశ్చాతివిలంఘ్య. తే తవోద్గీతేన ఉచ్చైర్గీతేన. మోహితాః హే కితవ శఠ ఏవంభూతాః యోషితః. నిశి స్వయమాగతాః. త్వామృతే కస్త్యజేన్న కోఽపీత్యర్థః. ౧౬. అత స్త్వయా త్యక్తానామస్మాకం. ప్రాక్తనత్వద్దర్శననిదానస్య హృద్రోగస్య. త్వత్సంగత్యైవ చికిత్సాం

దయం ప్రహసితాననం ప్రేమవీక్షణం, బృహదురశ్శ్రియో ధామ వీక్ష్య తే ముహుః రతిస్పృహా ముహ్యతే మనః. ౧౭. వ్రజవనౌకసాం వ్యక్తిరంగ తే వృజినహన్త్ర్యలం విశ్వమంగళం, త్యజ మనాక్చ నస్త్వత్స్పృహాత్మనాం స్వజనహృద్రుజాం యన్నిషూదనమ్. ౧౮.యత్తే సుజాతచరణాంబురుహం స్తనేషు భీతాశ్శనైః ప్రియ దధీమహి కర్కశేషు, తేనాటవీమటసి తద్వ్యథతే న కింస్విత్కూర్పాదిభిర్భ్రమతి ధీర్భవదాయుషాం నః. ౧౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి గోప్యః ప్రగాయంత్యః ప్రలపంత్యశ్చ చిత్రధా, రురుదుస్సుస్వరం రాజన్ కృష్ణదర్శనలాలసాః. ౧. తాసామావిరభూచ్ఛౌరిస్స్మయమానముఖాంబుజః, పీతాంబరధరస్స్రగ్వీ సాక్షాన్మన్మథమన్మథః. ౨. తం విలోక్యాగతం కృష్ణం ప్రీత్యుత్ఫుల్లదృశోఽబలాః, ఉత్తస్థుర్యుగపత్సర్వాస్తన్వః ప్రాణమివాగతమ్ ౩. కాచిత్కరాంబుజం శౌరేర్జగృహేఽంజలినా ముదా, కాచిద్దధార తద్బాహుమంసే చందనరూషితమ్. ౪. కాచిదంజలినాగృహ్ణాత్తన్వీ తాంబూలచర్వితమ్, ఏకా తదంఘ్రికమలం సంతప్తస్తనయోరధాత్. ౫. ఏకా భ్రుకుటిమా

కుర్విత్యాహుః. శ్లోకద్వయేన—రహసీతి. శ్రియో ధామ తే బృహద్విశాలం. ఉరశ్చ వీక్ష్య. అతిస్పృహా భవతి తయా చ. ముహుర్ముహుః. మనో ముహ్యతి. ౧౭. వ్రజేతి. తవ చ. వ్యక్తిరభివ్యక్తిః. వ్రజవనౌకసాం సర్వేషాం అవిశేషే, వృజినహంత్రీ దుఃఖనిరసినీ. విశ్వమంగళం సర్వమంగళరూపా చ. అతస్త్వత్ స్పృహాత్మనాం త్వత్స్పృహారూఢమనసాం. నః. మనాక్ ఈషత్. కిమపి త్యజ ముంచ. కార్పణ్యమకుర్వన్ దేహీత్యర్థః. కిం తత్. స్వజనహృద్రోగాణాం. యదతిగోప్యం నిషూదనం నివర్తకమౌషధం. తత్త్వమేవ వేత్సీతి గూఢోఽభిప్రాయః. ౧౮. అతిప్రేమధర్షితా రుదంత్య ఆహుః. యదితి. హే ప్రియ. యత్తే తవ. సుకుమారం పదాబ్జం. కఠినేషు కుచేషు. సంమర్దనశంకితాః. శనైశ్శనైః దధీమహి ధారయేమ. వయం. తేన అటవీమటసి గచ్ఛసి. నయసీతి పాఠే పశూన్ వా. కాంచిదన్యాం వా. ఆత్మానమేవ వా. నయసి ప్రాపయసి. తత్తతః తత్పదాంబుజం వా. కూర్పాదిభిః సూక్ష్మపాషాణాదిభిః. కిం స్విన్న వ్యథతే కథం ను నామ న వ్యథతే భవానేవాయుర్జీవనం యాసాం తాసాం. నో ధీర్భ్రమతి ముహ్యతీతి. ౧౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ద్వాత్రింశే విరహాలాపవిక్లిన్నహృదయో హరిః, తత్రావిర్భూయ గోపీస్తాస్సాంత్వయామాస మానయన్. స్వప్రేమామృతకల్లోలవిహ్వలీకృతచేతసః. సదయన్నందయన్ గోపీ రుదతో నందనందనః." ఇతీతి. ఇత్యేవం ప్రభృతి. చిత్రధా అనేకధా. సుస్వరం ఉచ్చైః కృష్ణదర్శనే లాలసా అతిస్పృహా యాసాం తాః. ౧. తాసామితి. సాక్షాన్మన్మథమన్మథః జగన్మోహనస్య కామస్యాపి మనస్యుద్భూతః కామః. సాక్షాత్తస్యాపి మోహక ఇత్యర్థః. ౨. తమితి. తన్వః కరచరణాదయః. ౩. కాచిదితి. అంజలినా సంహతహస్తద్వయేన. ౪. ౫. ఏకేతి. భ్రుకుటిమాబధ్య కుటిలీకృత్య ప్రేమ

బధ్య ప్రేమసంరంభవిహ్వలా, ఘ్నంతీ వైక్షత్కటాక్షేపైర్నిర్దష్టదశనచ్ఛదా. ౫. అపరా నిమిషద్దృగ్భ్యాం జుషాణా తన్ముఖాంబుజమ్, ఆపీతమపి నా తృప్యత్సంతస్తచ్చరణం యథా. ౬. తం కాచిన్నేత్రరంధ్రేణ హృది కృత్వా నిమీల్య చ, పులకాంగ్యుపగూహ్యాస్తే యోగీ వానందనిర్భరా. ౭. సర్వాస్తాః కేశవాలోకపరమోత్సవనిర్వృతాః, జహుర్విరహజం తాపం ప్రాజ్ఞం ప్రాప్య యథా జనాః. ౮. తాభిర్విధూతశోకాభిర్భగవానచ్యుతో వృతః, వ్యరోచతాధికం తత్ర పురుషశ్శక్తిభిర్యథా. ౧౦. తాస్సమాదాయ కాళింద్యా నిర్విశ్య పులినం విభుః, వికచత్కుందమందారసురభ్యనిలషట్పదమ్. ౧౧. శరచ్చంద్రాంశుసందోహధ్వస్తదోషాతమశ్శివమ్, కృష్ణాయా హస్తతరళాచితకోమలవాలుకమ్. ౧౨. తద్దర్శనాహ్లాదవిధూతహృద్రుజో మనోరథాంతం శ్రుతయో యథా యయుః, స్వైరుత్తరీయైః కుచకుంకుమాంకితైరచిక్లిపన్నాసనమాత్మబంధవే. ౧౩. తత్రోపవిష్టో భగవాన్ స ఈశ్వరో యోగేశ్వరాంతర్హృదికల్పితాసనః, చకాస గోపీపరిషద్గతోఽర్చితస్త్రైలోక్యలక్ష్మ్యేకపదం వపుర్దధత్. ౧౪. సభాజయిత్వా తమనంగదీపనం సహాసలీలేక్షణవిభ్రమభ్రు

సంరంభేణ ప్రణయకోపావేశేన విహ్వలా వివశా, నిర్దష్టః దశనచ్ఛదః యయా. కటాః కటాక్షాః తైః యే ఆక్షేపాః పరిభవాః తైస్తాడయంతీ, వైక్షత్. ౬. అపరేతి. అనిమిషతీభ్యాం. అనిమీలంత్యాభ్యాం దృగ్భ్యాం ఆపీతమపి సమ్యగ్దృష్టమపి పునర్జుషాణా నాతృప్యత్. ౭. తమితి. హృది కృత్వా హృదయం నీత్వేత్యర్థః. ఆనందసంప్లుతేతి వా పాఠః. ౮. సర్వా ఇతి. ప్రాజ్ఞం ఈశ్వరం. ప్రాప్య. యథా ముముక్షవో జనాః.యద్వా ప్రాజ్ఞం బ్రహ్మజ్ఞం. ప్రాప్య. యథా సంసారిణః.యద్వా. ప్రాజ్ఞం సుషుప్తిసాక్షిణం ప్రాప్య యథా విశ్వతైజసావస్థా జీవాః. ౯. తాభిరితి. పురుషః పరమాత్మా శక్తిభిః సత్త్వాదిభిః. యథా. యద్వా ఉపాసకః పురుషః. జ్ఞానవీర్యబలాదిభిః. యదా. పురుషోఽనుశయీ. ప్రకృత్యాద్యుపాధిభిర్వృతో యథా వ్యరోచత తద్వత్. ౧౦. తా ఇతి. వికచత్కుందమందారైః. సురభిర్యోఽనిలః. తస్మాత్ షట్పదా యస్మిన్. ౧౧. శరదితి. శరచ్చంద్రాంశూనాం. సందోహైః సమూహైః. ధ్వస్తం దోషా తమః రాత్రిం గతం తమో యస్మిన్ తత్. అతః. శివం సుఖకరం. హస్తరూపైస్తరళైస్తరంగైః. ఆచితాః ఆస్తృతాః కోమలా వాలుకాః యస్మిన్. ఏవంభూతం పులినం. తాస్సమాదాయ నిర్విశ్య, తత్ర తాభిర్వృతః. అధికం వ్యరోచతేతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౨. తదితి. తాశ్చ మనోరథానాం. అంతం. యయుః. పూర్ణకామాబభూవుః. శ్రుతయో యథేతి. అయమర్థః యథా. కర్మకాండే శ్రుతయః పరమేశ్వరమపశ్యంత్యః. తత్తత్కామానుబంధైరపూర్ణా ఇవ భవంతి. జ్ఞానకాండే తు. పరమేశ్వరం దృష్ట్వా. తదాహ్లాదపూర్ణాః. కామానుబంధం జహుస్తద్వదితి. ఆప్తకామా అపి ప్రేమ్ణా తమభజన్నిత్యాహ—స్వైరితి. అచిక్లిపన్ రచయామాసుః ఆత్మబంధవే అంతర్యామిణే. ౧౩. తత్రేతి. గోపీసభాగతః. తాభిస్సంమానితస్సన్. చకాస శుశుభే త్రైలోక్యే యా లక్ష్మీః శోభా. తస్యాః. ఏకమేవ పదం స్థానం. తద్వపుర్దధత్ దర్శయన్. ౧౪. సభాజయిత్వేతి. సహాసలీలేక్షణేన. విభ్రమో విలాసః. యస్యాం

వా, సంస్పర్శనేనాంకకృతాంఘ్రిహస్తయోస్సంస్తుత్య ఈషత్కుపితా బభాషిరే. ౧౫. గోప్య ఊచుః—భజతోఽనుభజంత్యేక ఏక ఏతద్విపర్యయమ్, నోభయాంశ్చ భజంత్యన్య ఏతన్నో బ్రూహి సాధు భోః. ౧౬. శ్రీభగవానువాచ:—మిథో భజంతి యే సఖ్యస్స్వార్థైకాంతోద్యమా హి తే, న తత్ర సౌహృదం ధర్మస్స్వార్థార్థం తద్ధినాన్యథా. ౧౭. భజంత్యభజతో యే వై కరుణాః పితరో యథా, ధర్మో నిరపవాదోఽత్ర సౌహృదం చ సుమధ్యమాః ౧౮. భజతోఽపి న వై కేచిద్భజంత్యభజతః కుతః, ఆత్మారామాహ్యాప్తకామా హ్యకృతజ్ఞా గురుద్రుహః ౧౯. నాహం తు సఖ్యో భజతోఽపి జంతూన్ భజామ్యమీషామనువృత్తివృత్తయే, యథాఽధనో లబ్ధధనే వినష్టే తచ్చింతయాన్యన్నిభృతో న వేద. ౨౦. ఏవం మదర్థోజ్ఝితలోకవేదస్వానాం హి వో మయ్యనువృత్తయేఽబలాః, మయాపరోక్షం భజతా తిరోహితం మాసూయితుం మార్హథ తత్ప్రియం ప్రియాః. ౨౧. న పారయేఽహం నిరవద్యసంయుజాం

తయా భ్రువా. ఉపలక్షితాః సంస్పర్శనేన సంమర్దనేన. ౧౫. తత్ర భగవతః అకృతజ్ఞతాం తద్వచనేనైవోపపాదయితుకామాః. గూఢాభిప్రాయా లోకవృత్తాంతమివ పృచ్ఛంతి. భజత ఇతి. భజతః ప్రాణినః. అను అనంతరం. కేచిత్తద్భజనానుసారేణ భజంతి. కేచిదేతద్విపర్యయం యథా భవతి తథా. తద్భజనానపేక్షితం అభజతోఽపి భజంతి. అన్యే తు నో భయానితి. ౧౬. విదితాభిప్రాయస్సన్ ఉత్తరమాహ—మిథ ఇతి. హే సఖ్యః. ఉపకారప్రత్యుపకారతయా యే మిథో భజంతి. తేఽన్యం న భజంతి. కింత్వాత్మానమేవ కుతః? హి యస్మాత్. స్వార్థ ఏవైకాంతః ఉద్యమో యేషాం తే. తత్ర చ. న సౌహృదం. అతో న సఖ్యం. న చ ధర్మః దృష్టోద్దేశాత్. గోమహిష్యాదిభజనవదిత్యర్థః. ౧౭. యే తు అభజతో భజంతి. తే ద్వివిధాః కరుణాః స్నిగ్ధాశ్చ. తత్ర తు. యథాక్రమం ధర్మకామా భవత ఇత్యాహ—భజంత్యభజత ఇతి. కరుణా ఏషామస్తీతి కరుణాః దాంతా ఇత్యర్థః. ౧౮. తృతీయప్రశ్నస్యోత్తరం. భజతోఽపీతి. అయమర్థః. చతుర్విధా ఏతే ఆత్మారామాః అపరాగ్దృశః కేచిదాప్తకామాః విషయదర్శనేఽపి పూర్ణకామత్వేన భోగేచ్ఛారహితాః అన్యే గురుద్రుహః. అతికఠినాః. శ్లో. "స పితా యస్తు పోషక" ఇతి న్యాయాత్ ఉపకర్తా గురుతుల్యః తస్మై ద్రుహ్యంతీతి తథా. తే. ౧౯. అత్ర చరమకోటిగతమాత్మానం మత్వా అక్షిసంకోచైః పరస్పరగూఢస్మితముఖీస్తా దృష్ట్వాహ—నాహం త్వితి. హే సఖ్యః అహం తేషాం మధ్యే. న కోఽపి కింతు పరమకారుణికః పరమసుహృచ్చ కథం. అమీషాం భజతాం. అనువృత్తివృత్తయే నిరంతరధ్యానప్రవృత్త్యర్థం తాన్నాహం భజామి. ఏతత్సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. తస్య ధనస్యైవ చింతయా, నిభృతః పూర్ణః. వ్యాప్త ఇతి యావత్. అన్యత్తు క్షుత్పిపాసాదికమపి న వేద. ౨౦. ఏవమితి. మదర్థోజ్ఝితలోకవేదస్వానాం. మదర్థే ఉజ్ఝితః. లోకః యుక్తాయుక్తాప్రతీక్షణాత్. వేదశ్చ. ధర్మాధర్మాప్రతీక్షణాత్. స్వాః జ్ఞాతయశ్చ స్నేహత్యాగాత్. యాభిస్తాసాం వో యుష్మాకం. పరోక్షం అదర్శనం యథా భవతి తథా. భజతా యుష్మత్ప్రేమాలాపాన్ శృణ్వతైవ. తిరోహితం అంతర్ధానేన స్థితం. తత్తస్మాత్. హే అబలాః. హే ప్రియాః మామాం అసూయితుం దోషారోపేణ ద్రష్టుం. యూయం మార్హథ న యోగ్యాః స్థ. ౨౧. ఆస్తామిదం పరమార్థం తు శృణుతేత్యాహ—నేతి. నిరవద్యసంయుజాం

సుసాధుకృత్యం విబుధాయుషాపి వః, యామాఽభజన్ దుర్జరగేహశృంఖలాం సంవృశ్చ్య తద్వః ప్రతియాతు సాధునా. ౨౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్థం భగవతో గోప్యః శ్రుత్వా వాచస్సుపేశలాః,

రాసక్రీడాప్రారంభఘట్టః.

జహుర్విరహజం తాపం తదంగోపచితాశిషః. ౧. తత్రారభత గోవిందో రాసక్రీడామనువ్రతైః, స్త్రీరత్నైరన్వితః ప్రీతైరన్యోన్యాబద్ధబాహుభిః. ౨. రాసోత్సవస్సంప్రవృత్తో గోపీమండలమండితః, యోగేశ్వరేణ కృష్ణేన తాసాం మధ్యే ద్వయోర్ద్వయోః. ౩. ప్రవిష్టేన గృహీతానాం కంఠే స్వనికటం స్త్రియః, యం మన్యేరన్ నభస్తావద్విమానశతసంకులమ్. ౪. దివౌకసాం సదారాణామౌత్సుక్యనిభృతాత్మనామ్, తతో దుందుభయో నేదుర్నిపేతుః పుష్పవృష్టయః. ౫. జగుర్గంధర్వపతయస్సస్త్రీకాస్తద్యశోఽమలమ్, వలయానాం నూపు

నిరవద్యం సంయుక్ సంయోగః యాసాం నిరవద్యం యథా భవతి తథా సంయుజ్యంతే భజంత ఇతి వా. తథా తాసాం వః విబుధాయుషా చిరకాలేనాపి స్వయం సాధుకృత్యం కర్తుం ప్రత్యుపకారకృత్యం, కర్తుం. న పారయే న శక్నోమి. కథంభూతానాం. యాః భవత్యః. దుర్జరా అజరా యా గృహశృంఖలా. తాం. సంవృశ్చ్య నిశ్శేషం ఛిత్వా మా మాం అభజన్. తాసాం మచ్చిత్తం బహుషు ప్రేమయుక్తతయా నైకనిష్ఠం తస్మాద్వో యుష్మాకమేవ సాధునా సాధుకృత్యేన. యత్ యుష్మత్సాధుకృత్యం తత్. ప్రతియాతు ప్రతికృతం భవతు. యుష్మత్సౌశీల్యేనైవ మమానృణ్యం న తు మత్కృతప్రత్యుపకారేణేత్యర్థః. ౨౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వాత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రయస్త్రింశే తతో గోపీమండలీమధ్యగో హరిః, ప్రియస్తా రమయామాస హ్రాదినీ వనకేళిభిః. ఇత్థమితి. తత్తదా అంగ హే రాజన్. యద్వా. తస్య భగవతోఽంగేన అభ్రవపుషా కరచరణాద్యవయవైర్వా ఉపచితాస్సమృద్ధా ఆశిషో యాసాం తాః. ౧. తత్రేతి. రాసక్రీడా. రాసో నామ బహునర్తకీయుక్తో నృత్తవిశేషః. తాం క్రీడాం. అన్యోన్యం ఆబద్ధాః సంగ్రథితాః బాహవః యైః. తైస్సహ. ౨. తత్సాహిత్యమభినయేన దర్శయత్యక్షరచతుష్టయాధికేన సార్ధేన. రాసోత్సవ ఇత్యాదినా. తాసాం మండలరూపేణావస్థితానాం. ద్వయోర్ద్వయోర్మధ్యే. ౩. ప్రవిష్టేనేతి. ప్రవిష్టేన. తేనైవ కంఠే గృహీతానాం ఉభయత్ర ఆలింగితానాం. కథంభూతేన. యం సర్వాః స్త్రియః. స్వస్వనికటం మామేవాశ్లిష్టవానితి మన్యేరన్. తేన ఏతదర్థం ద్వయోర్ద్వయోర్మధ్యే ప్రవిష్టేనేత్యర్థః. నన్వేకస్య కథం తథా ప్రవేశః. సర్వసన్నిహితత్వే వా తస్మిన్ కుతః స్వనికటవర్తిత్వాభిమానాత్తాసామిత్యత ఉక్తం. యోగేశ్వరేణేతి. అచింత్యశక్తినేత్యర్థః. ౪. దివౌకసామితి. తావత్తత్క్షణమేవ ఔత్సుక్యవ్యాప్తమనసాం సస్త్రీకాణాం దేవానాం విమానశతైస్సంకీర్ణం నభో బభూవ

రాణాం కింకిణీనాం చ యోషితామ్. ౬. సప్రియాణామభూచ్ఛబ్దస్తుములో రాస మండలే, తత్రాతిశుశుభే తాభిర్భగవాన్ దేవకీసుతః. ౭. మధ్యే మణీనాం హైమానాం మహామరకతో యథా. ౮. పాదన్యాసైర్భుజవిధుతిభిస్సస్మితభ్రూవిలాసైర్భజ్యన్మధ్యైశ్చలకుచపటైః కుండలైర్గండలోలైః,స్విద్యన్ముఖ్యఃకబరరశనాగ్రంథయః కృష్ణవధ్వో గాయంత్యస్తం తటిత ఇవ తా మేఘచక్రే విరేజుః. ౯. ఉచ్చైర్జగుర్నృత్యమానా రక్తకంఠ్యో రతిప్రియాః, కృష్ణాభిమర్శముదితా యద్గీతేనేదమావృతమ్. ౧౦. కాచిత్సమం ముకుందేన స్వరజాతీరమిశ్రితాః, ఉన్నిన్యే పూజితా తేన ప్రీయమాణేన సాధ్వితి, తదేవ ధ్రువమున్నిన్యే తస్యై మానం చ బహ్వదాత్. ౧౧. కాచిద్రాసపరిశ్రాంతా పార్శ్వస్థస్య గదాభృతః, జగ్రాహ బాహునా స్కంధం శ్లథద్వలయమల్లికా. ౧౨. తత్రైకా సంగతం బాహుం కృష్ణస్యోత్పల సౌరభమ్, చందనాలిప్తమాఘ్రాయ హృష్టరోమా చుచుంబ హ. ౧౩. కస్యాశ్చిన్నాట్యవిక్షిప్తకుండలత్విష*మండితమ్, గండం గండే సందధత్యా ఆదాత్తాంబూలచర్వితమ్. ౧౪. నృత్యతీ గాయతీ కాచిత్కూజన్నూపురమేఖలా, పార్శ్వస్థాచ్యుతహస్తాబ్జం శ్రాంతాధాత్స్తనయోశ్శివమ్. ౧౫. గోప్యో లబ్ధ్వాచ్యుతం కాంతం

---

౫. ౬. సప్రియాణామితి. సప్రియాణాం కృష్ణసహితానాం తుములః సంకీర్ణః. ౭. మధ్య ఇతి. మహామరకతో నీలమణిరివ, మరకత ఇతి పాఠాంతరం హైమానాం మణీనాం మధ్యే తాభిః స్వర్ణవర్ణాభిరాశ్లిష్టాభిశ్శుశుభే. గోపీవృష్ట్యభిప్రాయేణ వా. వినైవ మధ్యపదావృత్తిమేకవచనం. ౮. స యథా. తాభిః శుశుభే తథా తా అపి తేన విరేజురిత్యాహ—పాదన్యాసైరితి. భుజవిధుతిభిః కరచాలనైః భజ్యమానైర్మధ్యైః చలద్భిః కుచైః పటైశ్చ గండలోలైః గండేషు చంచలైః స్విద్యన్ముఖ్యః స్విద్యంతి స్వేదముద్గిరంతి ముఖాని యాసాం తాః. యద్వా. తేషు తాసు చ అగ్రంథయః శిథిలగ్రంథయ ఇత్యర్థః. తత్ర నానామూర్తిః కృష్ణో మేఘచక్రమివ. తాస్తు బహువిధాస్తటిత ఇవ. స్వేదస్తుషార ఇవ గీతం గర్జితమివేతి యథాసంభవమూహ్యం. ౯. ఉచ్చైరితి. నృత్యమానాః నృత్యంత్యః రక్తకంఠ్యః నానారాగానురంజితకంఠ్యః. కృష్ణస్యాభిమర్శేన సంస్పర్శేన ముదితాః ఇదం విశ్వం. ౧౦. కాచిదితి. ముకుందేన సహ స్వరజాతీః షడ్జాదిస్వరాలాపగతీః. అమిశ్రితాః కృష్ణేన ఉద్గీతాభిః అసంకీర్ణాః ప్రీయమాణేన సంమానితా తత్స్వరజాత్యున్నయనమేవ ధ్రువం ధ్రువాఖ్యం తాళవిశేషం. కృతోన్నిన్యే ఉన్నీతవతీ. ౧౧. ఏవం నృత్తగీతాదినా శ్రీకృష్ణసంమానితానాం తాసామతిప్రీతివిలసితం వృత్తమాహ-కాచిదితి. శ్లథంతి వలయాని మల్లికాశ్చ యస్యాః సా.౧౨. తత్రేతి. ఉత్పలస్య సౌరభమివ సౌరభం యస్య. తం బాహుం. ౧౩. కస్యా ఇతి. నాట్యేన నృత్యేన. విక్షిప్తయోశ్చంచలయోః కుండలయోః. త్విషేణ త్విషా అదంతత్వమార్షం. మండితం గండం కపోలం తథాభూతే స్వగండే. సందధత్యాః సంయోజయంత్యాః. ౧౪. నృత్యతీతి. కూజంతీ నూపురే మేఖలా చ యస్యాః సా.

శ్రియ ఏకాంతవల్లభమ్, గృహీతకంఠ్యస్తద్దోర్భ్యాం గాయంత్యస్తం విజహ్రిరే. ౧౬. కర్ణోత్పలాలకవిటంకకపోలఘర్మవక్త్రశ్రియో వలయనూపురఘోషవాద్యైః, గోప్యస్సమం భగవతా ననృతుస్స్వకేశస్రస్తస్రజో భ్రమరగాయకరాసగోష్ఠ్యామ్. ౧౭. ఏవం పరిష్వంగకరాభిమర్శస్నిగ్ధేక్షణోద్దామవిలాసహాసైః, రేమే రమేశో వ్రజసుందరీభిర్యథార్భకస్స్వప్రతిబింబవిభ్రమః. ౧౮. తదంగసంగప్రముదాకులేంద్రియాః కేశాన్ దుకూలం కుచపట్టికాం వా, నాంజః ప్రతివ్యోఢుమలం వ్రజస్త్రియో విస్రస్తమాల్యాభరణాః కురూద్వహ. ౧౯. కృష్ణవిక్రీడితం వీక్ష్య ముముహుః ఖేచరస్త్రియః, కామార్దితాశ్శశాంకశ్చ సగణో విస్మితోఽభవత్. ౨౦. కృత్వా తావంతమాత్మానం యావతీ*ర్గోపయోషితః, రరామ భగవాంస్తాభిరాత్మారామోఽపి లీలయా. ౨౧. తాసాం రతివిహారేణ శ్రాంతానాం వదనాని సః, ప్రామృజత్కరుణః ప్రేమ్ణా శంతమేనాంగపాణినా. ౨౨. గోప్యస్స్ఫురత్కనకకుండలకుంతలత్విడ్గండ

---

౧౫. ఏవమన్యా అపి గోప్యో యథాయథం నానావిభ్రమైర్విజహ్రురిత్యాహ—గోప్య ఇతి. ౧౬. తత్ర గాయకేషు వాదకేషు చ సస్త్రీకేషు గంధర్వకిన్నరాదిషు. రసావేశేన ముహ్యత్సు. నృత్యత్సు వా. అన్యా మేవ వాద్యాదిసంపత్తిం దర్శయన్. రాససంభ్రమమాహ—కర్ణోత్పలేతి. కర్ణోత్పలైశ్చ. అలకవిటంకైరలకాలంకృతైః, కపోలైః ఘర్మైశ్చ. వక్త్రేషు శ్రీః శోభా యాసాం తాః. ఘోషాః కింకిణ్యః వలయనూపురఘోషైర్వాద్యైర్వాదిత్రైః, భగవతా ననృతుః, స్వకేశేభ్యః స్రస్తాః స్రజో యాసాం తాః. ఏతేన తాళగతేస్సంతుష్టాః కేశాః సశిరఃకంపం పాదేషు పుష్పవృష్టిమివాకుర్వన్నిత్యుత్ప్రేక్షితం. భగవతా సమం ననృతుః. క్వ. భ్రమరా ఏవ గాయకా యస్యాం తస్యాం రాససభాయాం. ౧౭. యథా గోప్యో నానావిభ్రమైర్భగవతా సహ విజహ్రుః. ఏవం భగవానపి. స్వవిలాసైస్తాభిస్సహ రేమ ఇత్యాహ—ఏవమితి. తద్విలాసానభిభూతస్సైవ. రతౌ దృష్టాంతః యథార్భక ఇతి. స్వప్రతిబింబైర్విభ్రమః క్రీడా యస్య స ఇత్యనేనైతద్దర్శితం స్వీయమేవ సర్వకళాకౌశలం సౌగంధ్యలావణ్యమాధుర్యాది చ. తాసు సంచార్య తాభిస్సహ రేమే యథార్భకః స్వప్రతిబింబైరితి. ౧౮. తాస్తు భగవద్విలాసైరాకులా బభూవురిత్యాహ—తదంగేతి. తస్యాంగసంగేన ప్రకృష్టా ముత్ప్రీతిః. తయాకులాన్యవశానీంద్రియాణి యాసాం తాః. విశ్లథబంధాన్ కేశాదీనంజసా ప్రవ్యోఢుం యథాపూర్వం ధర్తుం నాలం న సమర్థా బభూవుః. విస్రస్తాని మాల్యాని ఆభరణాని చ యాసాం తాః. ౧౯. న కేవలం తా ఏవాకులేంద్రియాః కింతు దేవ్యోఽపీత్యాహ—కృష్ణేతి. కించ. శశాంకశ్చేత్యనేనైతత్సూచితం. శశాంకేన విస్మితేన. గతౌ విస్మృతాయాం. తత్ ప్రాక్తనాః సర్వేఽపి గ్రహాః. తత్ర తత్రైవ తస్థుః. తతశ్చాతిదీర్ఘాసు రాత్రిషు. యథాసుఖం విజహ్రురితి. ౨౦. కృత్వేతి. అయం భావః. శ్లో. కాత్యాయని మహామాయే మహాయోగిన్యధీశ్వరి, నందగోపసుతం దేవి పతిం మే కురు తే నమ ఇతి. ప్రత్యేకం తాభిః ప్రార్థనాత్. భగవతాపి. శ్లో. యాతా బలా వ్రజం సిద్ధా మయేమా రంస్యథ క్షపా ఇతి. తథైవ ప్రతిశ్రుతత్వాత్తావంతమాత్మానం కృత్వా రేమ ఇతి యావతీర్యావత్యః. ౨౧. కృపాతిశయమాహ—తాసామితి. ౨౨. తతోఽతిహృష్టానాం గోపీనాం చరితమాహ—

జలక్రీడావనక్రీడయోః ప్రారంభఘట్టః.

శ్రియా సుధితహాసనిరీక్షణేన, మానం దధత్య ఋషభస్య జగుః కృతాని పుణ్యాని తత్కరరుహస్పర్శప్రమోదాః. ౨౩. తాభిర్యుతశ్శ్రమమపోహితుమంగసంగఘృష్టస్రజస్స్వకుచకుంకుమరంజితాయాః, గంధర్వపాళిభిరనుద్రుత ఆవిశద్వాశ్శ్రాంతో గజీభిరిభరాడివ భిన్నసేతుః. ౨౪. సోఽంభస్యలం యువతిభిః పరిషిచ్యమానః ప్రేమ్ణేక్షితః ప్రహసితాభిరితస్తతోఽంగః, వైమానికైః కుసుమవర్షిభిరీడ్యమానో రేమే స్వయం స్వరతిరత్ర గజేంద్రలీలః ౨౫. తతశ్చ కృష్ణోపవనే జలస్థలప్రసూనగంధానిలజుష్టదిక్తటే, చచార భృంగప్రమదాగణావృతో యథా మదాంధో ద్విరదః కరేణుభిః. ౨౬. ఏవం శశాంకాంశువిరాజితా నిశాస్స సత్యకామోఽనురతాబలాగణః, సిషేవ ఆత్మన్యవరుద్ధసౌరతస్సర్వాశ్శరత్కావ్యకథారసాశ్రయాః. ౨౭. రాజోవాచ:—సంస్థాపనాయ ధర్మస్య ప్రశమాయేతరస్య చ, అవతీర్ణో హి భగవానంశేన జగదీశ్వరః. ౨౮. స కథం ధర్మసేతూనాం వక్తా కర్తాభిరక్షితా, ప్రతీపమాచరద్బ్రహ్మన్ పరదారాభిమర్శనమ్ ౨౯. ఆప్తకామో యదుపతిః కృతవాన్ వై జుగుప్సితమ్, కిమభిప్రాయ ఏతన్నే సంశయం ఛింధి సువ్రత. ౩౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ధర్మ

గోప్య ఇతి. స్ఫురతాం స్వర్ణకుండలానాం కుంతలానాం చ త్విషా గండేషు యా శ్రీస్తయా. సుధితేన అమృతాయితేన హాససహితేన నిరీక్షణేన చ ఋషభస్య పత్యుః కృష్ణస్య. మానం దధత్యః పూజాం కుర్వంత్యః తత్కర్మాణి జగుః, తస్య కరరుహైః నఖైః స్పర్శేన ప్రమోదో యాసాం తాః. ౨౩. అథ జలకేళిమాహ—తాభిరితి. తాసామంగసంగేన మృష్టా సంమర్దితా. యా స్రక్. తస్యాః అత ఏవ తాసాం. కుచకుంకుమేన రంజితాయాః. సంబంధిభిర్గంధర్వపాళిభిః గంధర్వాః గంధర్వపతయ ఇవ గాయంతః యే అళయః. తైరనుద్రుతః అనుగతః స కృష్ణః. వాః ఉదకం అవిశత్ భిన్నసేతుః విదారితప్రః స్వయం చాతిక్రాంతలోకవేదమర్యాదః. ౨౪. స ఇతి. స్వరతిః ఆత్మారామోఽపి. అత్ర గోపీమండలే. అంభసి వా. ౨౫. స్థలజలక్రీడే దర్శితే. వనక్రీడాం దర్శయతి. తతశ్చేతి. యమునాయా ఉపవనే జలస్థప్రసూనానాం గంధో యస్మిన్. తేనానిలేన జుష్టాని దిశాం తటాని అంతాః యస్మిన్. యద్వా దిశశ్చ తటం స్థలం చ యస్మిన్. తస్మిన్ వనే. భృంగాణాం ప్రమదానాం చ గణైరావృతః చచార. ౨౬. రాసక్రీడానిగమనం. ఏవమితి. సః కృష్ణః. సత్యసంకల్పః. అనురాగస్త్రీకదంబస్థః ఏవం సర్వా నిశాః. సేవితవాన్. శరత్కావ్యకథారసాశ్రయాః. శరది భవాః. కావ్యేషు కథ్యమానాః యే రసాః తేషామాశ్రయభూతా నిశాః. యద్వా. నిశా ఇతి ద్వితీయా. అత్యంతసంయోగే. శృంగారరసాశ్రయాః. శరది ప్రసిద్ధాః. కావ్యేషు యాః కథాస్తాః సిషేవ ఇతి. ఏవమప్యాత్మన్యేవావరుద్ధః సౌరతః. సురతరసః రసోధాతుః. న తు స్ఖలితో యస్యేతి కామజయోక్తిః. ౨౭. ౨౮. స ఇతి. ప్రతీపం ప్రతికూలం అధర్మమిత్యర్థః. ఆచరత్కృతవాన్. న చేదమధర్మమాత్రం కళంజభక్షణాదివత్. కింతు మహాసాహసమిత్యాహ. పరదారాభిమర్శనమితి. ౨౯. ఆప్తకామస్య. నాయమధర్మ ఇతి చేత్. యద్యేవం. కామాభావాన్నిందితం కేనాభిప్రాయేణ కృతవానితి

వ్యతిక్రమో దృష్ట ఈశ్వరాణాం చ సాహసమ్, తేజీయసాం న దోషాయ వహ్నేస్సర్వభుజో యథా. ౩౧. నైతత్సమాచరేజ్జాతు మనసాపి హ్యనీశ్వరః, వినశ్యత్యాచరన్ మౌఢ్యాద్యథా రుద్రోఽబ్ధిజం విషమ్. ౩౨. ఈశ్వరాణాం వచస్సత్యం తథైవాచరితం క్వచిత్, తేషాం యత్స్వవచోయుక్తం బుద్ధిమాంస్తత్తదాచరేత్. ౩౩. కుశలాచరితేనైషామిహ స్వార్థో న విద్యతే, విపర్యయేణ చానర్థో నిరహంకారిణాం ప్రభో. ౩౪. కిముతాఖిలసత్త్వానాం తిర్యఙ్మర్త్యదివౌకసామ్, ఈశితుశ్చేశితవ్యానాం కుశలాకుశలాన్వయః. ౩౫. యత్పాదపంకజపరాగనిషేవతృప్తా యోగప్రభావవిధుతాఖిలకర్మబంధాః, స్వైరం చరంతి మునయోఽపి న నహ్యమానాస్తస్యేచ్ఛయాత్తవపుషః కుత ఏవ బంధః. ౩౬. గోపీనాం తత్పతీనాంచ సర్వేషాంచాపి దేహినామ్, యోఽంతశ్చరతి సోఽధ్యక్షః ఏష క్రీడనదేహభాక్. ౩౭. అనుగ్రహాయ భూతానాం మానుషం దేహమాశ్రితః, భజతే తాదృశీః క్రీడా యాశ్శ్రుత్వా తత్పరో భవేత్. నాసూయన్ ఖలు కృష్ణాయ మోహితాస్తస్య మాయయా, మన్యమానాస్స్వపార్శ్వస్థాన్ స్వాన్ స్వాన్ దారాన్ వ్రజౌకసః. ౩౯. బ్రహ్మరాత్ర ఉపావృత్తే వాసుదేవానుమోదితాః, అనిచ్ఛంత్యో యయుర్గోప్యస్స్వగృహాన్

పృచ్ఛతి—ఆప్తకామ ఇతి. ౩౦. పరమేశ్వరే కైముత్యన్యాయేన పరిహర్తుం. సామాన్యతో మహతాం వృత్తమాహ—ధర్మవ్యతిక్రమ ఇతి. సాహసం చ. దృష్టం ప్రజాపతీంద్రసోమవిశ్వామిత్రాదీనాం. తచ్చ తేషాం తేజస్వినాం దోషాయ న భవతీతి. ౩౧. తర్హి. శ్లో. యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జన ఇతి న్యాయేనాన్యోఽప్యేవం కుర్యాదిత్యాశంక్యాహ-నైతదితి. అనీశ్వరః దేహాదిపరతంత్రః. యథా రుద్రవ్యతిరిక్తో విషమాచరన్ భక్షయన్. ౩౨. కథం తదా సదాచారస్య ప్రామాణ్యమత ఆహ—ఈశ్వరాణామితి. తేషాం వచః సత్యం. అతస్తదుక్తమాచరేదేవ. ఆచరితం తు క్వచిత్సత్యం. అతః స్వవచోయుక్తం. తేషాం వచసా యద్యద్యుక్తం. అవిరుద్ధం. తత్తదేవాచరేత్. ౩౩. నను తర్హి తేఽపి కిమేవం సాహసమాచరంతి? తత్రాహ—కుశలేతి. ప్రారబ్ధకర్మక్షపణమాత్రమేవ తేషాం కృత్యం నాన్యదిత్యర్థః. ౩౪. ప్రస్తుతమాహ—కిముతేతి. కుశలాకుశలాన్వయో న విద్యత ఇతి కింపునర్వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౩౫. ఏతదేవ స్ఫుటీకరోతి—యదితి. యస్య పాదపంకజరాగస్య నిషేవణేన తృప్తాః. యద్వా. యస్య పాదపంకజపరాగే. సేవా యేషాం తే తథా. తే చ తృప్తాశ్చేతి. భక్తా ఇత్యర్థః. తథా జ్ఞానినశ్చ ననహ్యమానాః బంధమప్రాప్నువంతః. ౩౬. గోపీనాం పరదారత్వమంగీకృత్య పరిహృతం ఇదానీం భగవతః. సర్వాంతర్యామిణః పరదారసేవా నామ న కించిదిత్యాహ—గోపీనామితి. యోఽంతశ్చరతి. అధ్యక్షో బుద్ధ్యాదిసాక్షీ. ఏష క్రీడనాయ. దేహభాక్. న తు అస్మదాదితుల్యః. యేన దోషః స్యాదితి. ౩౭. నన్వేవం చేదాప్తకామస్య నిందితే కుతః ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ—అనుగ్రహాయేతి. శృంగారరసాకృష్టచేతసః బహిర్ముఖానపి. స్వపరాన్ కర్తుమితి భావః. ౩౮. నన్వన్యేఽపి భిన్నాచారాః స్వచేష్టితమేవమేవేతి వదంతి. తత్రాహ—నాసూయన్నితి. ఏవంభూతైశ్వర్యాభావే. తథా కుర్వంతః పాపా జ్ఞేయా ఇతి భావః. ౩౯. బ్రహ్మరాత్ర ఇతి. బ్రహ్మరాత్రే బ్రాహ్మే

భగవత్ప్రియాః. ౪౦. విక్రీడితం వ్రజవధూభిరిదం చ విష్ణోశ్శ్రద్ధాన్వితోను శృణుయాదనువర్ణయేద్యః, భక్తిం పరాం భగవతి ప్రతిలభ్య కామం హృద్రోగమాశ్వపహినోత్యచిరేణ ధీరః. ౪౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అహిరూపధారిణస్సుదర్శనాఖ్యగంధర్వస్య శాపమోక్షణం.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏకదా దేవయాత్రాయాం గోపాలా జాతకౌతుకాః, అనోభిరనడుద్యుక్తైః ప్రయయుస్తేఽంబికావనమ్. ౧. తత్ర స్నాత్వా సరస్వత్యాం దేవం పశుపతిం ప్రభుమ్, ఆనర్చురర్హణైర్భక్త్యా దేవీం చ నృపతేఽంబికామ్ ౨. గావో *హిరణ్యం వాసాంసి మధుమధ్వన్నమాదృతాః, బ్రాహ్మణేభ్యో దదుస్సర్వే దేవో నః ప్రీయతామితి. ౩. ఊషుస్సరస్వతీతీరే జలం ప్రాశ్య యతవ్రతాః, రజనీం తాం మహాభాగాస్సనందా నందకాదయః. ౪. కశ్చిన్మహానహిస్తస్మిన్ విపినేఽతిబుభుక్షితః, యదృచ్ఛయాగతో నందం శయానమురగోఽగ్రసత్. ౫. స చుక్రోశాహినా గ్రస్తః కృష్ణకృష్ణ మహానయమ్, సర్పో మాం గ్రసతే తాత ప్రపన్నం పరిమోచయ. ౬. తస్య చాక్రందితం శ్రుత్వా గోపాలాస్సహసోత్థితాః, గ్రస్తం చ దృష్ట్వా సంభ్రాంతాస్సర్పం వివ్యధురుల్ముకైః. ౭. అలాతైర్దహ్యమానోఽపి నాముంచత భుజంగమః, తమస్పృశత్పదాభ్యేత్య భగవాన్ సాత్త్వతాం పతిః. ౮. స వై భగవతశ్శ్రీమత్పాదస్పర్శహతాశుభః, భేజే సర్పవపుర్హిత్వా రూపం విద్యాధరార్చితమ్. ౯. తమపృచ్ఛద్ధృషీకేశః ప్రణతం సముపస్థితమ్, దీప్యమానేన వపుషా

ముహూర్తే. ఉపావృత్తే ప్రాప్తే. ౪౦. భగవతః కామవిజయరూపరాసక్రీడాశ్రవణాదేః కామవిజయమేవ ఫలమాహ—విక్రీడితమితి. అచిరేణ ధీరస్సన్ హృద్రోగం కామం ఆశు అపహినోతి పరిత్యజతీతి. ౪౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయస్త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుస్త్రింశేఽహినా గ్రస్తం నందం హరిరమూముచత్, విద్యాధ్రం చాంగిరశ్శాపాచ్ఛంఖచూడం తథావధీత్. రాసాపదేశతః కామం కింకరీకృత్య కామతః; అనుగృహ్ణన్ వశం నిన్యే తథా విద్యాధరాధిపం. తదేవం కామానుగ్రహముఖేన కామజయం ప్రతిపాద్య. తత్రైవ విద్యాధరజయం ప్రతిపాదయితుం తత్ప్రసంగం దర్శయతి—ఏకదేతి. ౧. ౨. గావ ఇతి. గావః గాః మధు మధురం మధ్వన్నం మధునా సహితమన్నం. ౩. ఊషురితి. జలమాత్రం ప్రాశ్య ఉపోషితాః. తాం నిశాం తత్ర ఊషుర్న్యవసన్. ౪. కశ్చిదితి. మహానహిరజగరః ఉరగః ఉరసా గచ్ఛతీత్యలక్షితత్వముక్తం. అగ్రసజ్జగ్రాస. ౫. ౬. తస్యేతి. వివ్యధుస్తాడయామాసుః. ఉల్ముకైర్జ్వలత్కాష్ఠైః. ౭. అలాతైరితి. అలాతైః ఉల్ముకైరేవ ౮. స ఇతి. విద్యాధరేష్వర్చితం పూజితం. ౯. తమితి. గోపేష్వా

పురుషం హేమమాలినమ్. ౧౦. కో భవాన్ పరయా లక్ష్మ్యా శోభతే శుభలక్షణ, కథం జుగుప్సితామేతాం గతిం వా ప్రాపితోఽవశః. ౧౧. సర్ప ఉవాచ:—అహం విద్యాధరః కశ్చిత్సుదర్శన ఇతి శ్రుతః, శ్రియానురూపసంపత్త్యా విమానేనాచరన్ దిశః. ౧౨. ఋషీన్ విరూపానంగిరసః * ప్రాహసం రూపదర్పితః, తైరిమాంప్రాపితో యోనిం ప్రలబ్ధైస్స్వేన పాప్మనా. ౧౩. శాపో మేఽనుగ్రహాయైవ కృతస్తైః కరుణాత్మభిః, యదహం లోకగురుణా పదా స్పృష్టో హతాశుభః. ౧౪. తం త్వాహం భవభీతానాం ప్రపన్నానాం భయాపహమ్, ఆపృచ్ఛే శాపనిర్ముక్తః పాద స్పర్శాదమీవహన్. ౧౫. ప్రపన్నోఽస్మి మహాయోగిన్ మహాపురుష సత్పతే, అను జానీహి మాం కృష్ణ సర్వలోకేశ్వరేశ్వర. ౧౬. బ్రహ్మదండాద్విముక్తోఽహం సద్యస్తే ఽచ్యుతదర్శనాత్, యన్నామ గృహ్ణన్నఖిలాన్ శ్రోతౄనాత్మానమేవ చ. ౧౭. సద్యః పునాతి కిం భూయస్తస్య స్పృష్టః పదాహి తే, ఇత్యనుజ్ఞాప్య దాశార్హం పరిక్రమ్యాభివంద్య చ. ౧౮. సుదర్శనో దివం యాతః కృచ్ఛ్రాన్నందశ్చ మోచితః, నిశామ్య కృష్ణస్య తదాత్మవైభవం వ్రజౌకసో విస్మితచేతసస్తతః, సమాప్య తస్మిన్ని

శంఖచూడవధఘట్టః.

యమం పునర్వ్రజం గోపా యయుస్తత్కథయంత ఆదృతాః. ౧౯. కదాచిదథ గోవిందో రామశ్చాద్భుతవిక్రమః, విజహ్రతుర్వనే రాత్ర్యాం మధ్యగౌ వ్రజ యోషితామ్. ౨౦. ఉప * గీయమానౌ లలితం స్త్రీజనైర్బద్ధసౌహృదైః, స్వలం కృతానులిప్తాంగౌ స్రగ్విణౌ విరజోఽంబరౌ. ౨౧. నిశాముఖం మానయంతావుది తోడుపతారకమ్, మల్లికాగంధమత్తాళిజుషం కుముదవాయునా. ౨౨. జగతుస్సర్వ భూతానాం మనశ్శ్రవణమంగళమ్, తౌ కల్పయంతౌ యుగపత్స్వరమండలమూర్ఛి

త్మన ఐశ్వర్యం ప్రకాశయితుమవిద్వానివ. తమపృచ్ఛత్. దీప్యమానేన వపుషా సమవస్థితం. ౧౦. క ఇతి. యః పరయా శోభయా ప్రకాశతే స భవాన్ క ఇతి. ౧౧. ౧౨. ఋషీనితి. ప్రాహసం అప హసితవానస్మి. ప్రలబ్ధైరుపహసితైః మదీయేనైవ పాప్మనా నిమిత్తేన. ౧౩. శాప ఇతి. యత్ యతః శాపాత్. ౧౪. తమితి. ఆపృచ్ఛే స్వం లోకం గంతుం అనుజ్ఞాం యాచే. అమీవహన్ దుఃఖనాశన. ౧౫—౧౯. శ్లో. అహిదేహం విహాయైవం ప్రాగున్మత్తం సుదర్శనమ్. తద్వదున్మాదినం కృష్ణశంఖచూడ మతాడయత్. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. తత్ప్రసంగమాహ.—కదాచిదితి. ౨౦. ఉపగీయమానావితి. విరజోఽంబరావితి. విరజసీ నిర్మలే అంబరే యయోః. ౨౧. నిశేతి. కించ నిశాప్రవేశం సత్కుర్వంతౌ. ఉదిత ఉడుపః. తారకాశ్చ యస్మిన్ తత్. మల్లికాగంధేన మత్తా అళయో యస్మిన్ తత్. ౨౨. జగతురితి. అనిబద్ధత్వాదన్యైర్యుగపత్కల్పయితుమశక్యమపి తౌ స్వరమండలమూర్ఛనం యుగపత్కల్ప యంతౌ. మనశ్శ్రవణయోర్మంగళం యథా భవతి తథా. జగతుః అగాయతామితి. ౨౩. గోప్య ఇతి.

తమ్. ౨౩. గోప్య స్తద్గీతమాకర్ణ్య మూర్ఛితా నావిదన్నృప, స్రంసద్దుకూలమాత్మానం స్రస్తకేశస్రజం తతః. ౨౪. ఏవం విక్రీడతోః స్వైరం గాయతోస్సంప్రమత్తవత్, శంఖచూడ ఇతి ఖ్యాతో ధనదానుచరోఽభ్యగాత్. ౨౫. తయోర్నిరీక్షతో రాజం స్తన్నాథప్రమదాజనం, క్రోశంతం కాలయామాస దిశ్యుదీచ్యామశంకితః. ౨౬. క్రోశంతం కృష్ణ రామేతి విలోక్య స్వపరిగ్రహమ్, యథా గా దస్యునా గ్రస్తా భ్రాతరావన్వధావతామ్. ౨౭. మా భైష్టేత్యభయారావౌ శాలహస్తౌ తరస్వినౌ, నిషేదతు స్తం తరసా త్వరితం గుహ్యకాధమమ్ ౨౮. స వీక్ష్య తావనుప్రాప్తౌ కాలమృత్యూ ఇవోద్విజన్, విసృజ్య స్త్రీజనం మూఢః ప్రాద్రవజ్జీవితేచ్ఛయా. ౨౯. తమన్వధావద్గోవిందో యత్ర యత్ర స ధావతి, జిహీర్షు స్తచ్ఛిరోరత్నం తస్థౌ రక్షం స్త్రియో బలః. ౩౦. అవిదూర ఇవాభ్యేత్య శిర స్తస్య దురాత్మనః, జహార ముష్టినైవాంగ సహ చూడామణిం విభుః ౩౧. శంఖచూడం నిహత్యైవం మణిమాదాయ భాస్వరమ్, అగ్రజాయాదదాత్ప్రీత్యా పశ్యంతీనాం చ యోషితామ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

దివాకాలే, శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్తగోపీవిలాపః.

శ్రీశుక ఉవాచః—గోప్యః కృష్ణే వనం యాతే తమనుద్రుతచేతసః, కృష్ణలీలాః ప్రగాయంత్యో నిన్యుర్దుఃఖేన వాసరాన్. ౧. గోప్య ఊచుః—వామబాహుకృతవామకపోలో వల్గితభ్రురధరార్పితవేణుః, కోమలాంగుళిభిరాశ్రితమార్గం గోప్య ఈరయతి యత్ర ముకుందః. ౨. వ్యోమయానవనితాస్సహ సిద్ధైర్విస్మితా స్త

మూర్ఛితాః తద్గీతలీనచిత్తాః. స్రంసద్భ్రశ్యత్ దుకూలం యస్మాత్. తమాత్మానం దేహం. స్రస్తాః కేశేభ్యస్స్రజో యస్య తం చ తతో నావిదన్. ౨౪. ౨౫. తయోరితి. నిరీక్షతోర్నిరీక్షమాణయోః, తౌ నాథౌ యస్య తం. కాలయామాస హఠాత్ప్రేరయామాస. ౨౬. క్రోశంతమితి. దస్యునా వ్యాఘ్రేణ. ౨౭. మా భైష్టేతి. మా భైష్ట భయం మా ప్రాప్నువతేత్యభయవాచౌ. ౨౮—౩౦. అవిదూర ఇతి. శిరసా సహచూడామణిం జహారేత్యర్థః. ౩౧. ౩౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుస్త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. పంచత్రింశే వనం యాతే కృష్ణే గోకులయోషితః, యుగ్మశ్లోకానుగీతేన నిన్యుర్దుఃఖేన వాసరాన్." ఏవం రాత్రిషు కృష్ణేన స్వైరం అభిరమితానాం. దివా తద్విరహితానామనుగీతేన దినవిస్తారప్రకారమాహ.—గోప్య ఇతి. దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ. ౧. వామబాహుకృతవామకపోల ఇత్యాదీని ద్వాదశయుగళాని. వామేతి. హే గోప్యః వామే బాహౌ తన్మూలే కృతః అర్పితః వామః కపోలో యేన సః. వల్గితే నర్తితే భ్రువౌ యేన స వల్గితభ్రూః ముకుందః అధరేఽర్పితం వేణుం కోమలాభిరంగులీభిరాశ్రితాః మార్గాః సప్తస్వరఛిద్రాణి యస్య తం. యత్ర యదా. ఈరయతి వాదయతి. ౨.

దుపధార్య సలజ్జాః, కామమార్గణసమర్పితచిత్తాః కశ్మలం యయురపస్మృతనీవ్యః. ౩. హంత చిత్రమబలాశ్శృణుతేదం హారహాస ఉరసి స్థితవిద్యుత్, నందసూనురయమార్తజనానాం నర్మదోయ*ర్హి కూజితవేణుః. ౪. బృందశో వ్రజవృషా మృగగావో వేణువాద్యహృతచేతస ఆరాత్, దంతదష్టకబళా ధృతకర్ణా నిద్రితాలిఖితచిత్రమివాసన్. ౫. బర్హిణస్తబకధాతుపలాశైర్బద్ధమల్లపరిబర్హవిడంబః, కర్హిచిత్సబల ఆళి సగోపైర్గాస్సమాహ్వయతి యత్ర ముకుందః. ౬. తర్హి భగ్నగతయస్సరితో వై తత్పదాంబుజరజోఽనిలనీతమ్, స్పృహయతీ*ర్వయమివాబహుపుణ్యాః ప్రేమవేపితభుజాస్స్తిమితాపః. ౭. అనుచరైస్సమనువర్ణితవీర్య ఆదిపూరుష ఇవాచలభూతిః, వనచరో గిరితటేషు చరంతీర్వేణునాహ్వయతి గాస్స యదా హి. ౮. వనలతాస్తరవ ఆత్మని విష్ణుం వ్యంజయంత్య ఇవ పుష్పఫలాఢ్యాః, ప్రణతభారవిటపా మధు

వ్యోమయానేతి. తదా వ్యోమయానానాం సిద్ధానాం. వనితాః, సిద్ధైః. స్వపతిభిస్సహ వర్తమానా అపి. తద్వేణ్వీరణం ఉపధార్య ఆకర్ణ్య ప్రథమం విస్మితాః తతః. కామమార్గణేభ్యః సమర్పితాని చిత్తాని యాభిస్తాః తత్పరవశా ఇత్యర్థః. సలజ్జాస్సత్యః కశ్మలం మోహం. యయుః. అత్ర లింగం. అపస్మృతాః విస్మృతా నీవ్యో యాభిరితి. అత ఏవంభూతస్య కృష్ణస్య. విరహం కథం సహామ ఇతి సర్వత్ర వాక్యశేషః. ౩. హంతేతి. హంత. హే అబలాః, ఇదం చిత్రం. శృణుత. హారహాసః హారవద్విశదో హాసో యస్య సః. యద్వా—వేణువాదనే అధోవదనేన హాసతః. హారేషు స్ఫురన్ హాసో యస్య. హారవద్వా వక్షసి శోభమానో హాసో యస్య సః. యద్వా. హారాణాం హాస ఇవ విశదా స్ఫూర్తిర్యస్మిన్నురసీతి. ఉరసి స్థితా విద్యుదివ లక్ష్మీర్యస్య సః యర్హి యదా. కూజితవేణుర్నాదితవేణుర్భవతి. ౪. బృందశ ఇతి. తదా వ్రజే. యే వృషాః. మృగాః గావశ్చ. వేణువాద్యేన హృతాని చేతాంసి యేషాం తే. ఆరాద్దూరాదేవ. దంతైర్దష్టాః కబళాః గ్రాసాః యైస్తే. ధృతా ఉత్తంభితాః కర్ణాః యైస్తే. నిద్రితా ఇవ లిఖితచిత్రమివ చాసన్. అవిదుషాం తిరశ్చామివేదమతిచిత్రమిత్యర్థః. ౫. కించ అచేతనాసు సరిత్సు తదతివిచిత్రమిత్యాహుః—బర్హిణ ఇతి. హే ఆళి సఖి బర్హిణో మయూరస్య. స్తబకాః బర్హగుచ్ఛాః. ధాతవో గైరికాదయశ్చ పలాశాని పల్లవాశ్చ. తైర్బద్ధశ్చాసౌ మల్లానాం పరిబర్హః పరికరః తం విడంబయతి అనుకరోతి తథా. స ముకుందః అనుగైర్గోపైస్సహ. వేణునేత్యుపరితనం. అత్రాపి జ్ఞాతవ్యం. యత్ర యదా. గాః సమాహ్వయతి. ౬. తర్హీతి. తర్హి తదా. తద్ధ్వనిశ్రవణాత్. అనిలేన నీతం. తస్య పదాంబుజరజః స్పృహయంత్య ఇవ. భగ్నగతయః సరితః వై నిశ్చితం వయమివ. తా అప్యబహుపుణ్యాః. యతో న ప్రాప్నువంతి. కేవలం ప్రేమ్ణా వేపితా భుజాస్తరంగా యాసాం తాః. స్తిమితాః నిశ్చలాః ఆపో యాసాం తాః. గోప్యోఽపి లోచనయోః స్తిమితజలా భవంతీతి. ౭. స్థావరేష్వప్యతిచిత్రం దృశ్యత ఇత్యాహుః—అనుచరైరితి. అనుచరైర్గోపైః. దేవాదిభిర్వా. ముగ్ధానాం వాక్యం ఆదిపురుష ఇవేతి. అచలభూతిః నిశ్చలశ్రీః వేణునా తత్తన్నామ్నా. గానేన. ౮. వనలతా ఇతి. తథా ప్రణతాః భారేణ విటపాః శాఖా యాసాం తాః. వనగతా లతాః స్వస్మిన్ విష్ణుం ప్రకాశమానం సర్వభూతాంతర్యామిత్వాత్ అస్మాస్వపి విద్యత ఇతి సూచయంత్య ఇవ మధుధారాః

ధారాః ప్రేమహృష్టతనవో వవృషుస్స్మ. ౯. దర్శనీయతిలకో వనమాలా దివ్యగంధ తులసీమధుమత్తైః, అళికులైరలఘుగీతమభీష్టమాద్రియన్ యర్హి *సంధితవేణుః. ౧౦. సరసి సారసహంసవిహంగాశ్చారుగీతహృతచేతస ఏత్య, హరిముపాసత తే యత చిత్తా హంత మీలితదృశో ధృతమౌనాః. ౧౧. సహబలస్స్రగవతంసవిలాసస్సానుషు క్షితిభృతో వ్రజదేవ్యః, హర్షయన్ యర్హి *వేణురవేణ జాతహర్ష ఉపరంభతి విశ్వమ్. ౧౨. మహదతిక్రమవిశంకితచేతా మందమందమనుగర్జతి మేఘః, సుహృదమభ్య*వర్షత్సుమనోభిశ్ఛాయయా చ విదధత్ప్రతపత్రమ్. ౧౩. వివిధగోప చరణేషు విదగ్ధో వేణువాద్య ఉరుధా నిజశిక్షాః, తవ సుతస్సతి యదాధరబింబే దత్తవేణురనయత్స్వరజాతీః. ౧౪. సవనశస్తదుపధార్య సురేశాశ్శక్రశర్వపరమేష్ఠి పురోగాః, కవయ ఆనమితకంధరచిత్తాః కశ్మలం యయురనిశ్చితతత్త్వాః. ౧౫. నిజ

వవృషుః. స్మేతి విస్మయే. తరవశ్చ తథా తత్పతీనామపి తథైవానంద ఇతి భావః. ౯. ఏతాని విష్ణు వ్యక్తిలక్షణాని కించ సరసి కమలవనేషు. విహరతాం పక్షిణామపి మన ఆకర్షకం తద్గీతం కిం పునరన్యేషామిత్యాహుః. దర్శనీయేతి. దర్శనీయస్తిలకో యస్య దర్శనీయానాం సుందరాణాం మధ్యే ముఖ్య ఇతి వా. వనమాలాసు యా దివ్యగంధా తులసీ. తస్యాః మధునా మత్తైరళికులైః. అలఘు. ఉచ్చైరభీష్టమనుకూలం గీతం. ఆద్రియన్ ఆదరేణ గృహ్ణన్. యర్హి అధరే సంధితవేణు ర్భవతి. ౧౦. సరసీతి. తర్హి యే సరసి సారసా హంసాః. అన్యే చ విహంగాః. చారుణా గీతేన హృతచేతసః. ఏత్య ఆగత్య. హరిం ఉపాసత అభజంత. తత్సమీపే ఉపవివిశుర్వా. హంతేతి విషాదే. ౧౧. మేఘోఽపి హరిం సేవత ఇత్యాహుః—సహబల ఇతి. వ్రజదేవ్యో గోప్యః. సహబలః సరామః కృష్ణః. స్రగ్భిర్నిర్మితాభ్యామవతంసాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం విలాసో యస్య. యద్వా. ముక్తాఫలస్రగాపీడేన విలాసో యస్యేతి. క్షితిభృతః సానుషు గిరేస్తటేషు వర్తమానః స్వయం జాతహర్షః. విశ్వం హర్షయన్. యదా వేణురవేణోపరంభతి నినాదయతి. నాదేన ఆపూరయతీత్యర్థః. ౧౨. మహదితి. తదా మేఘః మహతః శ్రీకృష్ణస్య. అతిక్రమేణ శంకితం చేతో యస్య సః న పునః పురతో యాతి న చోచ్చైర్గర్జయతి. కింతు తత్రైవ స్థితస్సన్ వేణురవమను. మందం గర్జతి. కించ. సుహృదం విశ్వార్తిహరణాదిసామ్యాత్సుహృత్కృష్ణః. తం సుమనోభిరభ్యవర్షదితి. అదృశ్యైర్దేవైః క్రియమాణం కుసుమవర్షం మేఘే కల్పయిత్వోక్తం తుషారో వా కుసుమతయా కల్పితః స ఏవ వా దేవతారూపోఽభ్యవర్షదితి. ప్రతపాదాతపాత్ త్రాయత ఇతి ప్రతపత్రం ఛత్రం. తత్ ఛాయయా కుర్వన్నితి. ౧౩. అపి చ మహదేతదాశ్చర్యమిత్యాహుః—వివిధేతి. హే సతి యశోదే తవ సుతః. నానాగోపక్రీడాసు విదగ్ధో నిపుణః. వేణువాద్యవిషయే నిజైవ శిక్షా యాసు తాః స్వోత్ప్రేక్షితాః న త్వన్యతః శ్రుతా ఇత్యర్థః. స్వరజాతీర్నిషాదర్షభాదిస్వరాలాపభేదాన్ అనయత్ ఉన్నీతవాన్. ౧౪. సవనశ ఇతి. తత్తు తాః స్వరజాతీః. సవనశః వారం వారం మంద్రమధ్యమతారభేదేన క్రమశో వా యతో గీతధ్వనిరాగతః తత్ర ఆనమితా కంధరా చిత్తం చ యేషాం తే. ఉపధార్య సమ్యగాకర్ణ్య. కవయః కోవిదా అపి తే. అనిశ్చితం తత్త్వం తద్భేదో యైస్తే. కశ్మలం

పదాబ్జధరైర్ధ్వజవజ్రైర్నీరజాంకుశవిచిత్రలలామైః, వ్రజభువః ప్రశమయన్ ఖుర
తోదం వర్ష్మధుర్యగతిరీరితవేణుః. ౧౬. వ్రజతి తేన వయం సవిలాసప్రేక్షణార్పిత
మనోభవవేగాః, కుజగతిం గమితా న విదామః కశ్మలేన వసనం కబరీం వా. ౧౭.
మణిధరః క్వచిదాగణయన్ గా మాలయాదయితగంధతులస్యాః, ప్రణయినోఽనుచ
రస్య యదాంసే ప్రక్షిపన్ భుజమగాయత యత్ర. ౧౮. క్వణితవేణురవవంచిత
చిత్తాః కృష్ణమన్వ*సత కృష్ణగృహిణ్యః, గుణగణార్ణ*వమనుగమ్య హరిణ్యో గోపికా
ఇవ విముక్తగృహాశాః. ౧౯. కుందదామకృతకౌతుకవేషో గోపగోధనవృతో యము
నాయామ్, నందసూనురనఘే తవ వత్సో నర్మదః ప్రణయినాం విజహార. ౨౦.
మందవాయురనువాత్యనుకూలం మానయన్మలయజస్ప*ర్శేన, వందినస్తముపదేవ
గణా యే వాద్యగీతబలిభిః పరివవ్రుః. ౨౧. వత్సలో వ్రజగవాం యదగధ్రో వం

మోహం యయురితి. ౧౫. అస్మాకం తు మోహం కిం బ్రూమ ఇత్యాహుః—నిజేతి. ధ్వజాదీని విచి
త్రాణి లలామాని చిహ్నాని యేషాం తైః. నిజాని పదాన్యేవాబ్జదళాని తైః. వ్రజభువః ఖురతోదం
ఖురాక్రమణవ్యథాం శమయన్. వర్ష్మణా ధుర్యో గజస్తద్వద్గతిర్యస్య స కృష్ణః. వాదితవేణుస్సన్
వ్రజతీతి యత్. ౧౬. వ్రజతీతి. తేన నిమిత్తేన సవిలాసవీక్షణేనార్పితో మనోభవవేగో యాసు తాః.
వయం కుజా వృక్షాస్తేషాం గతిం గమితాస్సత్యః మోహేన న విదామః కబరీం వా వసనం వేతి. ౧౭.
మణిధర ఇతి. కించ. మణిధరః మణీన్ గ్రథితాన్ గోగణార్థం ధరతీతి మణిధరః క్వచిద్దేశే తైర్మణి
భిరాసమంతాద్గాః గణయన్. తథా దయితగంధా యా తులసీ తస్యా మాలయా సహ వర్తమానః ప్రణ
యినః ప్రియస్యానుచరస్యాంసే భుజం ప్రక్షిపన్. యత్ర యదా. కదాచిదగాయత. ౧౮. క్వణితేతి.
తదా. క్వణితస్య వేణోః రవేణ. వంచితాన్యపహృతాని చిత్తాని యాసాం తాః కృష్ణస్య హరిణస్య
గృహిణ్యో భార్యాః గుణగణార్ణవం గుణగణసముద్రం కృష్ణమనుగమ్య ప్రాప్య. తాః కృష్ణమేవాన్వసత
అన్వాసత న.న్యవర్తంతేత్యర్థః. కుతః. యతో విముక్తా గృహాశాః యాభిస్తాః గోపికా ఇవ తా అపి
హ్యేవమేవాన్వాసతేతి. ౧౯. తదేవం బృందావనప్రదేశేషు క్రీడిత్వా. సాయాహ్నే గోధనాని పరా
వృత్య.యమునాయాం క్రీడతస్తస్య సౌభాగ్యమనువర్ణయంతి.—కుందేతి.గోపీనాముత్సవాయ.కుందదా
మభిః. కృతకౌతుకేనోత్సవేన వేషోఽలంకారో యేన సః. హే అనఘే యశోదే. తవ వత్సః పుత్రః
నందసూనుః కృష్ణః. యద్వా. సహైవ బహ్వ్యః కథయంత్యః. కాశ్చిత్తవ వత్స ఇతి. కాశ్చిన్నంద
సూనురితి చాహుః. నర్మదః హర్షదస్సన్ యదా విజహార క్రీడతి స్మ. ౨౦. మందవాయురితి. తదా.
మలయజస్య చందనస్యేవ సురభిః శీతలశ్చ. యః స్పర్శః. తేన తం కృష్ణం మానయన్ననుకూలం యథా
తథా అనువాతి వీజయతి. యద్వా. మలయజో దక్షిణవాయుః. యద్వా—మలయజస్య కృష్ణేన
స్వాంగేఽనులిప్తస్య. స్పర్శేన మానయన్నితి కించ. వందిన ఇవ స్తావకాస్సంతః. గంధర్వాదిగణా వాద్య
గీతపుష్పవర్షాదిభిః. పరివవ్రుః పరిత ఉపాసత. ౨౧. ఆయాంతమాలోక్య హృష్యంత్యః పరస్పరమూచుః.
వత్సల ఇతి. వ్రజస్య గవాం చ. యద్వా. వ్రజే నిబద్ధానాం గవాం. అనుకంప్యానామస్మాకమిత్యర్థః.
వత్సలో హితకృత్ కుతః యద్యస్మాత్. అగధ్రః అగం ధరతీతి గోవర్ధనోద్ధరణః బహుశో రక్షణస్యాప

ద్యమానచరణః పథి వృద్ధైః, కృత్స్నగోధనముపోహ్య దినాంతే గీతవేణురనుగేడి తకీర్తిః. ౨౨. ఉత్సవం శ్రమరుచాపి దృశీనామున్నయన్ ఖురరజశ్ఛురితస్రక్, దిత్సయైతిసుహృదాశిష ఏష దేవకీజఠరభూరుడురాజః. ౨౩. మదవిఘూర్ణితలోచన ఈషన్మానదస్స్వసుహృదాం వనమాలీ, బదరపాండువదనో మృదుగండం మండయన్ కనకకుండలలక్ష్మ్యా. ౨౪. యదుపతిర్ద్విరదరాజవిహారో యామినీపతిరివైష దినాంతే, ముదితవక్త్ర ఉపయాతి దురంతం మోచయన్ వ్రజగవాం దినతాపమ్. ౨౫. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం వ్రజస్త్రియో రాజన్ కృష్ణలీలానుగాయతీః, రేమిరేఽహస్సు తచ్చిత్తాస్తన్మనస్కా మహోదయాః. ౨౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచత్రింశోఽధ్యాయః.

—— వృషభాసురవధఘట్టః. ——

శ్రీశుక ఉవాచః—అథ తర్హ్యాగతో గోష్ఠమరిష్టో వృషభాసురః, మహీం

లక్షణమేతత్. వృద్ధైః బ్రహ్మాదిభిః. పథి సేర్ష్యం శీఘ్రమాగంతుం న దదతీతి. ఉపోహ్య ఏకీకృత్య గీత యుక్తో వేణుర్యస్య సః. ౨౨. ఉత్సవమితి. శ్రమయుక్తయాపి కాంత్యా. నేత్రాణాం హర్షమున్నయన్ ఉచ్చైః ప్రాపయన్. ఖురరజోభిశ్ఛురితా వ్యాప్తాః స్రజో యస్య. సుహృదామస్మాకం. ఆశిషో మనోరథస్య. దిత్సయా దాతుమిచ్ఛయా. దేవక్యా జఠరే భవతీతి తథా స ఏవ ఉడురాజశ్చంద్రః నిర్వృతిహేతుత్వేన స ఏష్యతీతి. ౨౩. అతిసంభ్రమేణ కాశ్చిత్సమీపమాయాంతం కథయంతి—మదేతి. ఈషన్మదేనవిఘూర్ణితే విహ్వలితే లోచనే యస్య సః. బదరపాండువదనః ఈషత్పక్వబదరవత్పాండురం వదనం యస్య సః. అత్ర హేతుః. కనకకుండలయోర్లక్ష్మ్యా కాంత్యా. మృదూ కోమలౌ గండౌ. యస్మిన్ తద్వదనం. మండయన్ కోమలం గండస్థలం వా శోభయన్నితి. ౨౪. యదుపతిరితి. యదుపతిరితి దేవకీజఠరభూరితి చ. శ్లో. 'ప్రాగయం వసుదేవస్య క్వచిద్జ్ఞాతస్తవాత్మజ'ఇత్యాది గర్గవాక్యప్రసిద్ధ్యోక్తం. యద్వా. శ్లో. 'సఖ ఉదేయివాన్ సాత్త్వతాం కుల' ఇతివత్. జ్ఞాత్వా కాశ్చిద్వదంతీతి. గజేంద్రస్యేవ గతిః. చంద్ర ఇవ ప్రసన్నవదనః. వ్రజగవామస్మాకమనంతం దినతాపం చ శమయన్ ప్రణుదన్నుపయాతి ఏష సమీపమాయాతీతి. ౨౫. ఏవమితి. ఏవం విరహదుఃఖేనాపి. ను అహో. కృష్ణలీలా ఏవ గాయతీః గాయంత్యః. తస్మిన్ చిత్తం చేతసా జీవితం యాసాం తాః. తస్మిన్నేవ మనస్సంకల్పవికల్పరూపం యాసాం తాః. అతఏవ మహానుదయః ఉత్సవో యాసాం తాః. అహస్స్వపి రేమిరే. ౨౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "షట్త్రింశే నిహతేఽరిష్టే నారదోక్త్యా బలాచ్యుతౌ, వసుదేవసుతౌ జ్ఞాత్వా కంసోఽక్రూరం సమాదిశత్. గోపీరాసాంతరాయాంతం శంఖచూడం నిహత్య సః, అహన్ గోపీమహానందాసహం దుష్టమరిష్టకం. అథేతి. ఏవం దేవగంధర్వాదేర్నృత్యగీతవాద్యకుసుమవర్షాదిభిః. కృష్ణం ప్రాప్తం

మహాకకుత్కాయః కంపయన్ ఖురవిక్షతామ్. ౧. రంభమాణః ఖరతరం పదాభ్యాం విలిఖన్మహీమ్, ఉద్యమ్య పుచ్ఛం వప్రాణి విషాణాగ్రేణ చోత్క్షిపన్. ౨. కించిత్కించిచ్ఛకృన్ముంచన్మూత్రముత్సృజన్ స్తబ్ధలోచనః, యస్య నిర్హ్రాదితేనాంగ నిష్ఠురేణ గవాం నృణామ్. ౩. పతంత్యకాలతో గర్భాః స్రవంతి స్మ భయేన వై, నిర్విశంతి ఘనా యస్య కకుద్యచలశంకయా. ౪. తం తీక్ష్ణశృంగముద్వీక్ష్య గోప్యో గోపాశ్చ తత్రసుః, పశవో దుద్రువూ రాజన్ సంత్యజ్య నిజగోకులమ్. ౫. కృష్ణకృష్ణేతి తే సర్వే గోవిందం శరణం యయుః, భగవానథ తద్వీక్ష్య గోకులం భయవిహ్వలమ్. ౬. మాభైష్టేతి గిరాశ్వాస్య వృషాసురముపాహ్వయత్, సబాలైః పశుభిర్మంద త్రాసితైః కిమసత్తమ. ౭. బల*దర్పహాహం దుష్టానాం త్వద్విధానాం దురాత్మనామ్, ఇత్యాస్ఫోట్యాచ్యుతోఽరిష్టం తలశబ్దేన కోపయన్, సఖ్యురంసే భుజాభోగం ప్రసార్యావస్థితో హరిః ౮. సోఽప్యేవం కుపితోఽరిష్టః ఖురేణావనిముల్లిఖన్, ఉద్యత్పుచ్ఛభ్రమన్మేఘః క్రుద్ధః కృష్ణముపాద్రవత్. ౯. అగ్రన్యస్తవిషాణాగ్రః స్తబ్ధాసృగ్లోచనోఽచ్యుతమ్, కటాక్షిప్యాద్రవత్తూర్ణమింద్రముక్తాశనిర్యథా. ౧౦. గృహీత్వా శృంగయోస్తం వా అష్టాదశపదాని సః, ప్రత్యపోవాహ భగవాన్ గజః ప్రతిగజం యథా. ౧౧. సోఽపవిద్ధో భగవతా పునరుత్థాయ సత్వరం, ఆపతత్స్విన్నసర్వాంగో నిశ్శ్వసన్ క్రోధమూర్ఛితః ౧౨. తమాపతంతం స నిగృహ్య శృంగయోః పదా సమా

దృష్ట్వా వ్రజస్య పరమోత్సవే వర్తమానే. తద్విరుద్ధార్థాంతరాధికారార్థం. అథశబ్దః తర్హీత్యర్థః. వృషభాకృతిరసురః తం వర్ణయతి—మహీమిత్యాది. సార్ధత్రయేణ. మహాంతౌ కకుత్ కాయౌ యస్య సః. ఖురైః విక్షతాం దారితాం. మహీం కంపయన్. ౧. రంభమాణ ఇతి. రంభమాణః వృషభజాతిశబ్దం కుర్వన్ విలిఖన్ విదారయన్. ఉద్యమ్య ఊర్ధ్వం కృత్వా వప్రాణి తటాని. ఉత్క్షిపన్. ౨. కించిదితి. కించిత్కించిత్, శకృత్. మధ్యే మధ్యే ఈషదీషత్పురీషం ముంచన్. తథా మూత్రముత్సృజన్. స్తబ్ధలోచనః. ౩. పతంతీతి. యస్య ధ్వనీనాకర్ణ్య. గవాం నారీణాం చ తత్ర. శ్లో. ఆచతుర్థాద్భవేత్స్రావః పాతః పంచమషష్ఠయోః, అతఊర్ధ్వం ప్రసూతిస్స్యాదితి విభాగః. కకుది గళపృష్ఠశృంగే. ౪. ౫. కృష్ణేతి, కృష్ణకృష్ణరక్షేత్యాధావంతః ౬. ౭. బలేతి. ఇత్యేవం వదన్. ఆస్ఫోట్య కరతలేన బాహుమాహత్య తేన తలశబ్దేన కోపయన్ భుజాభోగం భుజః సైవ భోగః సర్పదేహాకారం భుజమిత్యర్థః. స్వయమచ్యుతః అన్యాన్ దుష్టాన్ హరతీతి హరిః. ౮. స ఇతి. ఉద్యతా ఊర్ధ్వం గచ్ఛతా పుచ్ఛేన భ్రమంతో మేఘా యస్మాత్సః. ౯. అగ్రన్యస్తేతి. అగ్రే న్యస్తే విషాణాగ్రే యేన సః. స్తబ్ధే అసృక్తుల్యే లోచనే యస్య సః. కటాక్షేణ తిర్యక్ నిరీక్ష్య. ౧౦. గృహీత్వేతి. ప్రత్యపోవాహ ప్రతిలోమం వ్యనుదత్. ౧౧. సఇతి. అపవిద్ధః అపక్షిప్తః ఆపతత్ ఆద్రవత్. ఆ ఈషత్. స్విన్నాని స్వేదయుక్తాని సర్వాణి అంగాని యస్య సః. క్రోధమూర్ఛితః క్రోధేన

క్రమ్యనిపాత్య భూతలే, నిష్పీడయామాస యథార్ద్రమంబరం కృత్వా విషాణేన జఘానసోఽపతత్. అసృగ్వమన్ మూత్రశకృత్సముత్సృజన్ క్షిపంశ్చ పాదానవస్థితేక్షణః, జగామ కృచ్ఛ్రం నిరృతేరథ క్షయం పుష్పైః కిరంతో హరిమీడిరే సురాః.

నారదమహర్షిబోధితేన కంసేన శ్రీకృష్ణబలరామాహ్వానాయా క్రూరప్రేషణాదిఘట్టః.

౧౪. ఏవం కకుద్మినం హత్వా స్తూయమానస్స్వజాతిభిః, వివేశ గోష్ఠం సబలో గోపీనాం నయనోత్సవః ౧౫.అరిష్టే నిహతే గోష్ఠే కృష్ణేనాద్భుతకర్మణా, కంసాయ ప్రాహ భగవాన్నారదో దేవదర్శనః.౧౬.యశోదాయాస్సుతాం కన్యాం దేవక్యాః కృష్ణమేవచ, రామం చ రోహిణీపుత్రం వసుదేవేన బిభ్యతా, న్యస్తౌ స్వమిత్రే నందే వై యాభ్యాం తే పురుషా హతాః. ౧౭. నిశమ్య తద్భోజపతిః కోపాత్ప్రచలితేంద్రియః, నిశాతమసిమాదత్త వసుదేవజిఘాంసయా. ౧౮. నివారితో నారదేన తత్సుతౌ మృత్యుమాత్మనః, జ్ఞాత్వా లోహమయైః పాశైర్బబంధ సహ భార్యయా. ౧౯. ప్రతియాతే తు దేవర్షౌ కంస ఆహూయ కేశినమ్, ప్రేషయామాస భవతా హన్యేతాం రామమాధవౌ. ౨౦. తతో ముష్టికచాణూరశలతోసలకాదికాన్, అమాత్యాన్ హస్తిపాంశ్చైవ సమాహూయాహ భోజరాట్. ౨౧. భోభో నిశమ్యతామేతద్వీరచాణూరముష్టిక, నందవ్రజే కిలాసాతే సుతావానకదుందుభేః. ౨౨.రామకృష్ణౌ తతో మహ్యం మృత్యుః కిల నిదర్శితౌ, భవద్భ్యామిహ సంప్రాప్తౌ హన్యేతాం మల్లలీలయా. ౨౩. మంచాః క్రియంతాం వివిధా మల్లరంగపరి

వ్యాప్తః. ౧౨. తమితి. కృత్వా విషాణముత్పాట్య తేనైవ జఘాన స చ అపతత్. ౧౩. అసృగితి. మూత్రశకృత్. మూత్రం చ శకృచ్చ ఏకవద్భావః. తదుభయం సముత్సృజన్నిత్యర్థః. పాదాన్ క్షిపన్ ఇతస్తతశ్చాలయన్. అనవస్థితేక్షణః ప్రచలితనేత్రః. కృచ్ఛ్రం కష్టం జగామ. అథ నిరృతేః మృత్యోః క్షయం నివాసం జగామ కృచ్ఛ్రం యథా భవతి తథా మృత ఇతి. వా. ౧౪. ఏవమితి. నయనోత్సవః నయనానాం మూర్తిమానుత్సవః. ౧౫. శ్లో. రామం వ్రజే వసంతం తం కృష్ణం తేన తు విస్మృతం, నారదః స్మారయమాస కంసం దూతగిరేవ తు. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. తదాహ—అరిష్ట ఇతి. దేవదర్శనః దేవర్షిః. యద్వా—ఏవంకృతే భవిష్యతీతి సాక్షాద్దేవదర్శనం జ్ఞానం యస్య సః.౧౬.అష్టైనైవ నారదేనోక్తమాహ—యశోదాయా ఇతి. దేవక్యా అష్టమగర్భత్వేన ప్రసిద్ధాం కన్యాం. యశోదాయాః సుతమాహ—యశోదాయాః సుతత్వేన ప్రసిద్ధం కృష్ణం చ. దేవక్యాః సుతమాహ రోహిణీపుత్రం రామం చ, దేవక్యాః సప్తమం సుతమాహ—యద్వా. నందసుతత్వేన ప్రసిద్ధం రామం చ. వసుదేవభార్యాయాః రోహిణ్యాః పుత్రమాహ—వసుదేవసుతౌ చేత్కథం వ్రజం గతౌ తత్రాహ—వసుదేవేనేతి. ౧౭. నిశమ్యేతి. తత్ నారదోక్తం వాక్యం నిశాతం తీక్ష్ణం అసిం చంద్రహాసం. ౧౮. నివారిత ఇతి. హతే వసుదేవే తౌ. పలాయేతాం. అతో న వధ్యతామపి తు బధ్యతామితి మంత్రం వదతా నారదేన నివారిత ఇతి. ౧౯—౨౨. రామకృష్ణావితి. మహ్యం మమ. నిదర్శితౌ. ధాత్రా నారదేన వా. వ్రజం గంతుం ఉద్యతౌ తావాహ—భవద్భ్యామితి. ౨౩.

శ్రితాః, పౌరజానపదాస్సర్వే పశ్యంతు స్వైరసంయుగమ్. ౨౪. (*మహామాత్రని బోధేదం వచో మమ మహామతే. ౨౫. గజః కువలయాపీడః ప్రభిన్నకటకాముఖః, సంస్థాప్యో ద్వారి రంగస్య కరారోపితముద్గదః. ౨౬. తేన తౌ తత్ర హంతవ్యౌ సుతావానకదుందుభేః, ఇత్యుక్త్వా తం మహామాత్రం కంసస్తత్రైవ దుర్మతిః. ౨౭. ఉవాచ భూయో వచనం సమేతాన్ జ్ఞాపయన్నృప. ౨౮. కంస ఉవాచ:—శృణుధ్వమేతద్వచనం మయోదితం నిశమ్య సర్వం యది ధారయంతు తత్, యేనాహమేతేష్వసుహృత్త్వమాదితశ్చరామి బంధుష్వపి తత్ర కారణమ్. ౨౯. మాతా మమ మహాభాగా కదాచిత్కమలేక్షణా, విచరంతీ గృహోద్యానే మందమారుతవీజితే. ౩౦. ప్రోత్ఫుల్లాశోకవకుళపూగపున్నాగశోభితే, భ్రమద్భ్రమరసంఘాతకూజత్కోకిలసంయుతే. ౩౧. నృత్యచ్ఛిఖండినివహే మర్కటాటోపసుందరే, వసంతసమయే రమ్యే సాలమండలమండితే. ౩౨. చరంతి తత్ర మే మాతా చింతయామాస సువ్రతా, భర్తారం కామసంతప్తా ఋతుస్నాతా స్వలంకృతా.

అత్రైవ కశ్చిద్గంధర్వో ద్రమిడో నామ నామతః, చరన్నంతర్హితః కాలే దృష్ట్వా తామేకచారిణీమ్. ౩౪. విజ్ఞాయ చింతితం తస్యాస్సర్వసత్త్వాశయార్థవిత్, ఉగ్రసేనవపుర్బిభ్రత్సస్మితాలాపవీక్షితః. ౩౫. తామాససాద కామార్తాం కామయానః పతివ్రతామ్, అజానమానా సాభ్యేత్య రేమే తేన సమం వనే. ౩౬. సాతం విదిత్వా రమణేతరం సతీ నితాంతఖేదావిలలోచనాశయా, ఉవాచ కస్త్వం కితవార్యగర్హితం దురాత్మనా యేన కృతం త్వయేదృశమ్. ౩౭. ఇతి బ్రువంతీ పరిసాంత్వయన్ శనైస్సదీర్ఘబాహుర్ద్రమిడోఽభ్యభాషత, వయం హి గంధర్వకులోద్భవాఽబలే గీర్వాణతుల్యామరవల్లభానుగాః. ౩౮. భవాదృశీనాం మనుజాంగనానాం జానీహి భద్రే సులభా వయం న చ, జరావినాశాద్యఖిలాధిభాగినాం నృణాం సురాణామ్మహదంతరం శుభే. ౩౯. ఇతి బ్రువంతం సా భూయః క్రోధపర్యాకులేంద్రియా, కిం మాం సాంత్వయసే భూయః కృత్వేత్థం దుష్టచేష్టితమ్. ౪౦. ఇమానతిక్రమ్య మహీజలాగ్నిసమీరణాకాశనిశేశసూర్యాన్, దిక్కాలధర్మాంశ్చ తథైవ సంధ్యే దురాత్మనేత్థం మలినీకృతాహమ్. ౪౧ గజేనేవ మదాం

మంచా ఇతి. మంచా ఉత్తుంగస్తంభాదిరచితస్థానాని. ౨౪—౫౭. మహామాత్రేతి. అహితౌ. శత్రూ.

*అత్ర మహామాత్రనిబోధేత్యారభ్య. 'మహామాత్ర త్వయా భద్రే'తి పర్యంతో గ్రంథః నైకస్మిన్నపి వ్యాఖ్యానే వ్యాఖ్యాతః. నాప్యత్రత్యమూలగ్రంథేషు స్థితః. తథాపి కాశీదేశాదానీతమూలగ్రంథేషు బహుషు స్థితత్వాద్విషయసామంజస్యాచ్చ కుండలీకరణాఖ్యచిహ్నేన చిహ్నయిత్వా సోఽప్యత్ర సంయోజితః.

ధేన పద్మినీ వనమధ్యగా, విశృంఖలేన విమలా యేనాహం మలినీకృతా. ౪౨. స త్వం కిమితి మాం భూయస్సాంత్వయస్యమరాధమ, ఇతి బ్రువంతీం ప్రోవాచ సభయశ్చాపశంకితః. ౪౩. అనులోమస్తు కంజాక్షి మనుష్యాసుదివౌకసామ్, నరాణాం దేవకాంతాసు ప్రతిలోమో హి సంగమః. ౪౪. జానీహి మామనాగస్కృత్తే హి పంకజగంధిని, తస్మాత్తే జాయతాం పుత్రో మద్వీర్యం న వృథాభవేత్. ౪౫. శ్రీమాన్ ధీమాన్ మహోత్సాహో న మే వాగ్జాయతే మృషా, ఇత్యేవం వాదినం క్రుద్ధా మమ మాతా యశస్వినీ. ౪౬. ప్రాహ సంత్యజ్య సంశప్తా పాతివ్రత్యం సుదుర్లభమ్; నిస్సేతోర్భిన్నవృత్తస్య పాపస్యోన్మాదవర్తినః. ౪౭. క్రూర స్తే తనయో భూయాత్సాహసీ నిర్ఘృణోదయః, నానుగ్రాహ్యో దేవతానాం ద్విజానాం చ తపస్వినామ్. ౪౮. ఇత్థం వదంత్యాం తస్యాం సః క్రుద్ధాయాం శాపశంకితః, తావకానాం భవేచ్ఛత్రురిత్యుక్త్వాంతరధీయత. ౪౯. గతే తస్మిన్ గృహోద్యానాన్మాతా మమ యశస్వినీ, కేనాప్యజ్ఞాతవృత్తాంతా గృహినేవాభ్యపద్యత. ౫౦. తతస్సా గర్భిణీ కాలే కాలేనైవ సుషావ మామ్,ఇతి మే నారదః ప్రాహ కదాచిద్భగవానృషిః. ౫౧. తదాప్రభృత్యహం ద్వేష్మి తానేతాన్ బంధుదుర్జనాన్, యూయం తత్ర ప్రమాణం హి ద్విషంతే తేఽపి మాం సదా. ౫౨. ఉగ్రసేనం చ దుర్బుద్ధిం దేవకం చ దురాశయమ్, వసుదేవం చ కితవమన్యాంశ్చ తదుపాశ్రయాన్. ౫౩. హత్వా న జాయతే దోషో మమ గంధర్వజన్మనః, తేనాదేక్ష్యామి పరుషం హన్యేతామితితావహమ్ ౫౪. తాభ్యాం హతాభ్యాం బాలాభ్యాం కుంజరేణ బలీయసా, కృత్వా భద్రాత్మికీం పూజాం యాంతు తత్పదవీమిమే. ౫౫. వసుదేవోగ్రసేనౌ చ తథా తౌ నందదేవకౌ, గోపాలా యాదవాశ్చైవ యేచాన్యేతావనువ్రతాః. ౫౬. పశ్యంతు వివిధై ర్నేత్రైర్హన్యమానౌ స్వదారకౌ, ఆహూయంతాం జానపదాః పశ్యంతు స్వైరసంయుగమ్. ౫౭.) మహామాత్ర త్వయా భద్ర రంగద్వార్యుపనీయతామ్, ద్విపః కువలయాపీడో జహి తేన మమాహితౌ. ౫౮. ఆరభ్యతాం ధనుర్యాగశ్చతుర్దశ్యాం యథావిధి, విశసంతు పశూన్మేధ్యాన్ భూతరాజాయ మీఢుషే. ౫౯. ఇత్యాజ్ఞాప్యార్థతంత్రజ్ఞ ఆహూయ యదుపుంగవమ్, గృహీత్వా పాణినా పాణిం తత్రాక్రూరమువాచ హ. ౬౦. భో భో దానపతే మహ్యం క్రియతాం మైత్రమాదృతః, నాన్యస్త్వత్తో హితతమో విద్యతే భోజవృష్ణిషు. ౬౧. అతస్త్వామాశ్రితస్సౌమ్య కార్యగౌరవసాధనే, యథేంద్రో విష్ణు

---

౫౮. ఆరభ్యతామితి మీఢుషే వరదాయ. ౫౯. ఇతీతి. అర్థసిద్ధాంతమేవ జానాతీత్యర్థతంత్రజ్ఞః. ౬౦. భోభో ఇతి. దానపతే హే అక్రూర మైత్రం మిత్రకృత్యం. త్వయా క్రియతాం. త్వత్తోఽన్యః

మాశ్రిత్య స్వార్థమభ్యగమద్విభుః. ౧౨. గచ్ఛ నందవ్రజం తత్ర సుతావానకదుందుభేః, ఆసాతే తావిహానేన రథేనానయ మాచిరమ్. ౧౩. విసృష్టః కిల మే మృత్యుర్దేవైర్వైకుంఠసంశ్రయైః, తావానయ సమం గోపైర్నందాద్యైస్సాభ్యుపాయనైః. ౧౪. ఘాతయిష్య ఇహానేన కాలకల్పేన హస్తినా, యది ముక్తౌ తతో మల్లైర్ఘాతయే వైద్యుతోపమైః. ౧౫. తయోర్నిహతయోస్తప్తాన్ వసుదేవపురోగమాన్, తద్బంధూన్నిహనిష్యామి వృష్ణిభోజదశార్హకాన్. ౧౬. ఉగ్రసేనం చ పితరం స్థవిరం రాజ్యకాముకమ్, తద్భ్రాతరం దేవకం చ యే చాన్యే విద్విషో మమ. ౧౭. తతశ్చైషా మహీ మిత్ర భవిత్రీ నష్టకంటకా, జరాసంధో మమ గురుర్ద్వివిదో దయితస్సఖా. ౧౮. శంబరో నరకో బాణో మయ్యేవ కృతసౌహృదాః, తైరహం సురపక్షీయాన్ హత్వా భోక్ష్యే మహీం నృపాన్. ౧౯. ఏతద్ జ్ఞాత్వా నయ క్షిప్రం రామకృష్ణావిహార్భకౌ, ధనుర్మఖనిరీక్షార్థం ద్రష్టుం యదుపురశ్రియమ్. ౨౦. అక్రూర ఉవాచ:—రాజన్ మనీషితం సధ్ర్యక్తవ స్వావద్యమార్జనమ్, సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూయాద్దైవం హి ఫలభావనమ్. ౨౧. మనోరథాన్ కరోత్యుచ్చైర్జనో దైవహతానపి, యుజ్యతే హర్షశోకాభ్యాం తథాప్యాజ్ఞాం కరోమి తే. ౨౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవమాదిశ్య చాక్రూరం మంత్రిణశ్చ విసృజ్య సః, ప్రవివేశ గృహం కంసస్తథాక్రూరస్స్వమాలయమ్. ౨౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

కేశిసంహారఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—కేశీ తు కంసప్రహితః ఖురైర్మహీం మహాహయో నిర్జరయన్ మహాహయః, సటావధూతాభ్రవిమానసంకులం కుర్వన్నభో హేషిత

ఆదృతః సాదరో హితతమశ్చ. న విద్యత ఇతి. ౧౧—౧౩. విసృష్ట ఇతి. తౌ. మే మృత్యుర్నితరాం సృష్టః. వైకుంఠసంశ్రయైః విష్ణుసంశ్రయైర్దేవైః. ౧౪. కిం తతస్తత్రాహ—ఘాతయిష్య ఇతి. కాలకల్పేన మృత్యుతుల్యేన. వైద్యుతోపమైరశనితుల్యైః. ౧౫—౧౭. తత ఇతి. నష్టకంటకా నష్టశత్రుః. నను కతిపయాసుహృద్వధేన నష్టకంటకా కథం స్యాత్తత్రాహ—జరాసంధ ఇతి. ౧౮—౨౦. రాజన్నితి. మనీషితం విచారితం. సధ్ర్యక్ సమ్యక్ స్వావద్యం మరణం. తన్మార్జనం. తథాప్యేతావానభినివేశో న కార్య ఇతి. భవిష్యత్సూచయన్నాహ—సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరితి. ౨౧. పురుషకారస్య వ్యభిచారితామాహ—మనోరథానితి. ౨౨. ౨౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షట్త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "సప్తత్రింశే హతే కేశిన్యచ్యుతో భావికర్మభిః, నారదేన స్తుతః క్రీడన్ వ్యోమాసురమథావధీత్. వృషవేషాసురం యద్వత్కేశినం హయవేషిణం, కంసప్రాణసమం హత్వా కంసం

భీషితాఖిలః. ౧. విశాలనేత్రో వికటాస్యకోటరో బృహద్గళో నీలమహాచలోపమః, దురాసదః కంసహితం చికీర్షన్ వ్రజం సనందస్య జగామ కంపయన్. ౨. తం త్రాసయంతం భగవాన్ స్వగోకులం తద్ధేషితైర్వాలవిఘూర్ణితాంబుదమ్, ఆత్మానమాజౌ మృగయంతమగ్రణీరుపాహ్వయత్సవ్యనదన్మృగేంద్రవత్. ౩. స తం నిశామ్యాభిముఖో ముఖేన ఖం పిబన్నివాభ్యద్రవదత్యమర్షణః, జఘాన పద్భ్యామరవిందలోచనం దురాసదశ్చండరవో దురత్యయః. ౪. తద్వంచయిత్వా తమధోక్షజో రుషా ప్రగృహ్య దోర్భ్యాం పరిపీడ్య పాదయోః, సావజ్ఞముత్సృజ్య ధనుశ్శతాంతరే యథోరగం తార్క్ష్యసుతో వ్యవస్థితః. ౫. స లబ్ధసంజ్ఞః పునరుత్థితో రుషా వ్యాదాయ కేశీ తరసాపతద్ధరిమ్, సోఽప్యస్య వక్త్రే భుజముత్తరం స్మయన్ ప్రవేశయామాస యథోరగం బిలే. ౬. దంతా నిపేతుర్భగవద్భుజస్పృశస్తే కేశినస్తప్తమయస్పృశో యథా, బాహుశ్చ తద్దేహగతో మహాత్మనో యథామయస్సంవవృధే హ్యుపేక్షితః. ౭. సమేధమానేన స కృష్ణబాహునా నిరుద్ధవాయుశ్చరణాంశ్చ విక్షిపన్, ప్రస్విన్నగాత్రః పరివృత్తలోచనః పపాత లండం విసృజన్ క్షితౌ వ్యసుః. ౮. తద్దేహతః కర్కటికాఫలోపమాద్వ్యసోరపాకృష్య భుజం మహాభుజః, అవిస్మితోఽయత్నహతారిరుత్స్మయైః

వ్యసుమివాకరోత్. కేశీతి. ప్రథమశ్లోకేన య ఏవంభూతః కేశీత్యనూద్య. తం భగవానుపాహ్వయదితి. తృతీయేనాన్వయః. మహాహయన్సన్ మహీం నిర్జరయన్ శ్లథయన్ విదారయన్నిత్యర్థః. సటాభిః కేసరైరవధూతాని ఇతస్తతః క్షిప్తాన్యభ్రాణి విమానాని చ. తైః సంకీర్ణం నభః కుర్వన్ హేషితైరశ్వజాతిశబ్దైః భీషితమఖిలం విశ్వం యేన. ౧. ౨. తమితి. తద్ధేషితైః తైరతి నిష్ఠురైర్హేషితైః వాలైః పుచ్ఛరోమభిః. విఘూర్ణితాః పరిభ్రామితా అంబుదా యేన తం ఆజౌ. సంగ్రామార్థం ఆత్మానం కృష్ణం అగ్రణీః పురతో నిర్గతస్సన్ ఉపాహ్వయత్ స్వసమీపమాజుహావ. స చ కేశీ తం నిశమ్య మృగేంద్రవన్నాదమకరోత్. ౩. స ఇతి. తతః. స కేశీ. తం కృష్ణం దృష్ట్వా. ముఖేన ఖం పిబన్నివ ముఖం వ్యాదాయ వివృత్య అభిముఖమభ్యాజగామ. కించ. అత్యమర్షణః. అతికుపితః అత్యంతమసహమానో వా. ప్రత్యక్పద్భ్యాం జఘాన. దురాసదః అన్యైరభిభవితుమశక్యః. దురత్యయః ఉద్యతస్సన్. దురతిక్రమః అత్ర హేతుః—చండరవః. ౪. తదితి. తత్ హననం. వంచయిత్వా. తం చ హననాయ. ప్రసారితయోః పాదయోర్హస్తాభ్యాం గృహీత్వా పరివిధ్య భ్రామయిత్వా వ్యవస్థితః. తత్రైవ స్థితో బభూవ. ౫. స ఇతి. వ్యాదాయ ముఖం ప్రసార్య. వేగేన హరిం ప్రత్యాద్రవత్. సోఽపి హరిర్హసన్ ఉత్తరం సవ్యం. భుజం. నిర్భయత్వే దృష్టాంతః. యథోరగం బిలఇతి. ౬. తతః కిం తదాహ—దంతా ఇతి. చర్వణాయ భగవద్భుజం స్పృశంతీతి తథా. తే వ్యాదానేన యే వివృతాః అయోలోహం స్పృశంతీతి స్పృశః. యద్వా—తప్తమయం అతితప్తం లోహాది స్పృశంతో యథేతి. ఆమయో జలోదరః. ౭. సమేధమానేనేతి. లండం పురీషముత్సృజన్. ౮. తదితి. కర్కటికాఫలం హి పక్వం సదత్యంతం విశీర్ణం భవతి. తద్వద్విదీర్ణాత్తస్య దేహాత్. విగతప్రాణాత్. అవిస్మితో గర్వర

శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనఘట్టః.

ప్రసూనవర్షైర్దివిషద్భిరీడితః. ౯. దేవర్షిరుపసంగమ్య భగవత్ప్రవణో నృప, కృష్ణమక్లిష్టకర్మాణం రహస్యేతదువాచ హ. ౧౦. కృష్ణకృష్ణాప్రమేయాత్మన్ యోగేశ జగదీశ్వర, వాసుదేవాఖిలావాస సాత్త్వతాం ప్రవర ప్రభో. ౧౧. త్వమాత్మా సర్వభూతానామేకో జ్యోతిరివైధసామ్, గూఢో గుహాశయస్సాక్షీ మహాపురుష ఈశ్వరః. ౧౨. ఆత్మనాత్మాశ్రయః పూర్వం మాయయా ససృజే గుణాన్, తైరిదం సత్యసంకల్పస్సృజస్యత్స్యవసీశ్వరః. ౧౩. స త్వం భూధర భూతానాం దైత్యప్రమథరక్షసామ్, అవతీర్ణో వినాశాయ సాధూనాం రక్షణాయ చ. ౧౪. దిష్ట్యా ద్యనిహతో దైత్యో లీలయాయం హయాకృతిః, యస్య హేషితసంత్రస్తాస్త్యజన్త్యనిమిషా దివమ్. ౧౫. చాణూరం ముష్టికం చైవ మల్లానన్యాంశ్చ హస్తినమ్, కంసం చ నిహతం ద్రక్ష్యే పరశ్వోహని తే విభో. ౧౬. తస్యానుశంఖయవనము

హితః అయత్నేన హతోఽరిర్యేన సః. ౯. శ్లో. కంసాయ కృష్ణమాదిశ్య తద్రహస్యాదిపైశున్యైః, కంసఘాతాదికృష్ణస్య కార్యమావేదయన్మునిః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. తదాహ—దేవర్షిరిత్యాదినా. దేవర్షిరితి. న చాయమనర్థసూచకః. కింతు సర్వసుహృదిత్యాహ—భగవత్ప్రవణ ఇతి. ౧౦. అస్మద్రహస్యం వైరిణి కంసే కథం. సూచితవానితి మాశంకీరిత్యాహ—కృష్ణకృష్ణేతి. అయం భావః త్వమీశ్వరో భూభారదైత్యసంహారాయావతీర్ణోఽసి. అతస్తదనురూపాచరణేన విశ్వం పరిపాలయేతి. తత్ర త్వయి తావద్భయశంకైవ నాస్తీత్యాహ—అప్రమేయాత్మన్ అపరిచ్ఛిన్నస్వరూప. యోగేశ అచింత్యప్రభావ జగదీశ్వర విశ్వనియంతః వాసుదేవ సర్వభూతేషు వర్తమాన అఖిలావాస సర్వస్యాశ్రయ. సంప్రతి సాత్త్వతాం ప్రవర శ్రేష్ఠ. ప్రభో సర్వశక్తే. ౧౧. కథమేవంరూపోఽహమితి చేదత ఆహ—త్వమితి. న హి త్వం జీవవత్పరిచ్ఛిన్నః కింతు సర్వభూతానామంతః ఏకః అనుస్యూత ఆత్మా. అంతరనుస్యూతత్వే దృష్టాంతః. ఏధసాం కాష్ఠానాం అంతర్జ్యోతిరివేతి. భూతేషు స్థితోఽపి తైర్న దృశ్యస ఇత్యాహ—గూఢ ఇతి. అత్ర హేతవః. గుహాశయః బుద్ధేరప్యంతరః. కించ సాక్షీ. న హి సాక్షీ దృశ్యత ఇత్యర్థః. అపి చ. మహాపురుషః. అతః పరిచ్ఛిన్నమతిభిర్న జ్ఞాయస ఇత్యర్థః. తర్హి సర్వాంతరత్వే కిం ప్రమాణమత ఆహ—ఈశ్వర ఇతి. న హి ఈశ్వరం వినా. పరతంత్రాణాం జీవానాం ప్రవృత్తిర్ఘటత ఇత్యర్థః. ౧౨. అహమీశ్వరః అన్యత్సర్వమీశితవ్యమిత్యేతదేవ కుతః. అత ఆహ—ఆత్మనేతి. సాధనాంతరనిరపేక్ష ఏవ. ఆత్మాశ్రయః స్వతంత్రః. మాయయా శక్త్యా గుణాన్ భవాన్ ససృజే సృష్టవాన్ తైః సృష్టైర్గుణైః. ఇదం విశ్వం. సృజసి అత్సి సంహరసి. అవసి పాలయసి. నను సృష్ట్యాదిక్రియాషట్కారకసాపేక్ష్యేవ దృష్టేత్యత ఆహ—సత్యసంకల్ప ఇతి. న హి సంకల్పైకసాధ్యే బహిస్సాధనాపేక్షేతి భావః అతస్త్వమీశ్వర ఇత్యుపసంహారః. ౧౩. ప్రస్తుతమాహ.—స ఇతి. భూధరభూతానాం భువం ధరంతీతి భూధరా రాజానస్తద్రూపాణాం. ౧౪. ౧౫. చాణూరమితి. పరశ్వః అహనీతి. అద్యైవ అక్రూరవిష్యతి శ్వో మథురాం గంతాసి. పరశ్వశ్చాణూరాదీన్ త్వయా నిహతాన్ ద్రక్ష్యామీతి సిద్ధవన్నిర్దేశో నిజ్ఞానప్రకారవిశేషః. ౧౬. తస్యేతి. తస్యానుతదనంతరం. శంఖాదీనాం శంఖః పంచజనః.

రాణాం నరకస్య చ, పారిజాతాపహరణమింద్రస్య చ పరాజయమ్. ౧౭. ఉద్వాహం వీరకన్యానాం వీర్యశుల్కాదిలక్షణమ్, నృగస్య మోక్షణం శాపాద్ద్వారకాయాం జగత్పతే. ౧౮. స్యమంతకస్య చ మణేరాదానం సహ భార్యయా, మృతపుత్రప్రదానం చ బ్రాహ్మణస్య స్వధామతః. ౧౯. పౌండ్రకస్య వధం పశ్చాత్కాశీపుర్యాశ్చ దీపనమ్, దంతవక్త్రస్య నిధనం చైద్యస్య చ మహాక్రతౌ. ౨౦. యాని చాన్యాని వీర్యాణి ద్వారకామావసన్ భవాన్, కర్తా ద్రక్ష్యామ్యహం తాని గేయాని కవిభిర్భువి. ౨౧. అథ తే కాలరూపస్య క్షపయిష్ణోరముష్య వై, అక్షౌహిణీనాం నిధనం ద్రక్ష్యామ్యర్జునసారథే. ౨౨. విశుద్ధవిజ్ఞానఘనం స్వసంస్థయా సమాప్తసర్వార్థమమోఘవాంఛితమ్, స్వతేజసా నిత్యనివృత్తమాయయా గుణప్రవాహం భగవంతమీమహి. ౨౩. త్వామీశ్వరం స్వాశ్రయమాత్మమాయయా వినిర్మితాశేషవిశేషకల్పనమ్, క్రీడార్థమద్యాత్తమనుష్యవిగ్రహం నతోఽస్మి ధుర్యం

వ్యోమాసురవధఘట్టః.

యదువృష్ణిసాత్వతామ్. ౨౪. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం యదుపతిం కృష్ణం భగవత్ప్రవరో మునిః, ప్రణిపత్యాభ్యనుజ్ఞాతో యయౌ తద్దర్శనోత్సుకః. ౨౫. భగవానపి గోవిందో హత్వా కేశినమాహవే, పశూంశ్చాపాలయద్పాలైః ప్రీతైర్వ్రజసుఖావహః ౨౬. ఏకదా తే పశూన్ బాలాశ్చారయంతోఽద్రిసానుషు, చక్రుర్నిలాయనక్రీడాం చోరపాలాపదేశతః. ౨౭. తత్రాసన్ కతిచిచ్చోరాః పాలాశ్చ కతిచి

తదాదీనాం వధం ద్రక్ష్యామీతి శేషః. భావినిర్దేశమాత్రమేతన్న త్వానంతర్యం వివక్షితం. ౧౭. ౧౮. స్యమంతకస్యేతి. భార్యయా జాంబవత్యా సహ. స్వధామతః మహాకాలపురాత్. ౧౯. ౨౦. యానీతి. ద్వారకామావసన్ ద్వారకాయాం వసన్. కర్తా కరిష్యతి. ౨౧. అథేతి. అముష్య విశ్వస్య భూభారస్య వా. ౨౨. ఏవం విజ్ఞాప్య. కృతాభివందనం భగవంతం నమస్యతి—ద్వయేన. విశుద్ధేతి. కేవలజ్ఞానైకమూర్తిం. అతఏవ స్వసంస్థయా స్వరూపసమ్యక్ స్థిత్యైవ. పరమానందరూపయా. సమ్యగాప్తాః ప్రాప్తాః. సర్వే అర్థా యేన తం. ఆప్తకామతోక్తా. సత్యసంకల్పతామాహ—అమోఘవాంఛితమితి. నను వాంఛా చేత్. తర్హ్యస్తి దుర్నివారా సంసృతిః. అత ఆహ—స్వతేజసేతి. స్వతేజసా చిచ్ఛక్త్యా నిత్యనివృత్తో మాయాకార్యరూపో గుణప్రవాహో యస్మాత్తం. అతో భగవంతం. నిరతిశయైశ్వర్యం. ఈమహి శరణం వ్రజేమేతి. ౨౩. నను త్రికాలజ్ఞస్త్వం కథమేతత్ప్రపంచం న జానాసి? జానాసి చేత్కథమగుణప్రవాహం బ్రవీషి తత్రాహ—త్వామితి. ఈశ్వరం అన్యస్య వశయితారం. స్వాశ్రయం అన్యస్యావశం. అత ఆత్మాధీనమాయావినిర్మితా అశేషవిశేషామహదాద్యాయాదవాదిరూపా వా కల్పనా యేన తం ధుర్యం శ్రేష్ఠం నతోఽస్మీతి. ౨౪—౨౬. ప్రాతరేవం కేశివధానంతరం నారదోక్తమంగీకృత్య పున స్తథైవ పశూన్ చారయతా. వ్యోమో హతః. యద్వా. వ్యోమవధః పూర్వమేవ వృత్తోఽపి వేషధారివధప్రసంగాదత్రోచ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. కేచిత్తునః, శంఖచూడ

న్నృప, మేషాయితాశ్చ తత్రైకే విజహ్రురకుతోభయాః. ౨౮. మయపుత్రో
మహామాయో వ్యోమో గోపాలరూపభృత్, మేషాయితానపోవాహ ప్రాయ
శ్చోరాయితో బహూన్. ౨౯. గిరిదర్యాం వినిక్షిప్య నీతం నీతం మహాసుర, శిలయా
పిదధే ద్వారం చతుఃపంచావశేషితాః. ౩౦. తస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ కృష్ణశ్శరణద
స్సతామ్, గోపాన్నయంతం జగ్రాహ వృకం హరిరివౌజసా. ౩౧. సనిజం రూప
మాస్థాయ గిరీంద్రసదృశం బలీ, ఇచ్ఛన్ విమోక్తుమాత్మానం నాశక్నోద్గ్రహణా
తురః. ౩౨. తం నిగృహ్యాచ్యుతో దోర్భ్యాం పాతయిత్వా మహీతలే, పశ్యతాం
దివి దేవానాం పశుమారమమారయత్. ౩౩. గుహాపిధానం నిర్భిద్య గోపాన్ని
స్సార్య కృచ్ఛ్రితః, స్తూయమానస్సురైర్గోపైః ప్రవివేశ స్వగోకులమ్. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీకృష్ణబలరామానయనార్థమక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః.

అక్రూరోఽపి చ తాం రాత్రిం మధుపుర్యాం మహామతిః, ఉషిత్వా రథమా
స్థాయ ప్రయయౌ నందగోకులమ్. ౧. గచ్ఛన్ పథి మహాభాగో భగవత్యంబుజే
క్షణే, భక్తిం పరాముపగత ఏవమేతదచింతయత్. ౨. కిం మయాచరితం భద్రం
కిం తప్తం పరమం తపః, కిం వాథాప్యర్హతే దత్తం యద్ద్రక్ష్యామ్యద్య కేశవమ్. ౩.
మమైతద్దుర్లభం మన్యే హ్యుత్తమశ్లోకదర్శనమ్, వి*షయాత్మనో యథా బ్రహ్మ
కీర్తనం శూద్రజన్మనః. ౪. మైవం మమాధమస్యాపి స్యాదేవాచ్యుతదర్శనమ్, హ్రియ

వధాత్పూర్వమేవ పఠంతి తమాహ—ఏకదేతి. ౨౭-౨౮. మయేతి. మేషవదాచరితాన్ స్వయం చోర
వదాచరితస్సన్. అపోవాహ అపకృష్య నినాయ. ౨౯. గిరీతి. పిదధే ఛాదితవాన్. ౩౦. తస్యేతి.
శరణదః ఆశ్రయప్రదః హరిః సింహ ఇవ. ౩౧-౩౨. తమితి. పశుమారం పశుమారో యథా భవతి
తథా. అవిశ్వాసమిత్యర్థః. ౩౩. గుహేతి. భువి గోపైః స్తూయమానః. ఉపరి వైమానికైర్దేవైరితి. ౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అష్టత్రింశే యథాఽధ్యాయన్నక్రూరో గోకులం గతః, తత్రైవ రామకృష్ణాభ్యాం గృహం
నీత్వా సుసత్కృతః. ప్రాతః కేశివధే వృత్తే ద్వాదశ్యాం నిర్గతే మునౌ, తతో వ్యోమే హ
తేఽక్రూరస్సాయం గోకులమాగమత్." తదేవం నారదేన కంసవధాదికార్యే విజ్ఞాపితే. శ్రీకృష్ణే
మధురాం గంతుముద్యతో వర్తతే తదా అక్రూరోఽపి గోకులమాగమదిత్యాహ—అక్రూరోఽపీతి.
అపీతి సంభావనాయాం. ౧. ౨. కిమితి. అర్హతే యోగ్యాయ. ౩. స్వస్య కృష్ణదర్శనే. అసంభవ
మాశంక్య పునస్సంభావయతి—ద్వాభ్యాం. మమైతదితి. విషయాత్మనః విషయావిష్టచిత్తస్య శూద్రా
జ్జన్మ యస్య. బ్రహ్మకీర్తనం వేదోచ్చారణం యథేతి. ౪. మైవమితి. యద్వా—మైవం. కింతు. అధమ
స్యాపి నీచస్యాపి. మమ స్యాదేవ. కుత ఇత్యత ఆహ—హ్రియమాణః కాలనద్యేతి. అయం భావః యథా

మాణః కాలనద్యా క్వచిత్తరతి కశ్చన. ౫. మమాద్యామంగళం నష్టం ఫలవాంశ్చైవ మే భవః, యన్నమస్యే భగవతో యోగిధ్యేయాంఘ్రిపంకజమ్. ౬. కంసో బతాద్యాకృత మేఽత్యనుగ్రహం ద్రక్ష్యేఽంఘ్రిపద్మం ప్రహితోఽమునా హరేః, కృతావతారస్య దురత్యయం తమః పూర్వేఽతరన్ యన్నఖమండలత్విషా. ౭. యదర్చితం బ్రహ్మభవాదిభిస్సురైః శ్రియా చ దేవ్యా మునిభిశ్చ సాత్త్వతైః, గోచారణాయానుచరైశ్చరద్వనే యద్గోపికానాం కుచకుంకుమాంకితమ్. ౮. ద్రక్ష్యామి నూనం సుకపోలనాసికం స్మితావలోకారుణకంజలోచనమ్, ముఖం ముకుందస్య గుడాలకావృతం ప్రదక్షిణం మే ప్రచరంత్యమీ మృగాః. ౯. అప్యద్య విష్ణోర్మనుజత్వమీయుషో భారావతారాయ భువో నిజేచ్ఛయా, లావణ్యధామ్నో భవితోపలంభనం మహ్యం న న స్యాత్ఫలమంజసా దృశః. ౧౦. య ఈక్షితాహం రహితోఽప్యసత్సతోస్స్వతేజసాపాస్తతమోభిదాభ్రమః, స్వమాయయాత్మన్ రచితైస్తదీక్షయా ప్రాణాక్ష

నద్యా హ్రియమాణానాం తృణాదీనాం మధ్యే. కశ్చిత్కదాచిత్తరతి తథా కర్మవశేన కాలేన హ్రియమాణానాం జీవానాం మధ్యేఽపి. కశ్చిత్తరేదితి సంభవతీతి. ౫. మమేతి. అతోఽనయా ప్రవృత్త్యైవ మమామంగళం ధ్రువం నష్టమేవేతి జ్ఞాయతే. భవో జన్మ చ సఫలః జాతమితి యత్. యతః నమస్యే నమస్కరిష్యామి. ౬. అమంగళనాశే సూచనాంతరమాహ—కంస ఇతి. బతేత్యాశ్చర్యే. అతిఖలః కంసోఽపి. మమాత్యంతమనుగ్రహం. అకృత కృతవాన్ యతోఽమునా ప్రహితో హరేరంఘ్రిపద్మం. ద్రక్ష్యే ద్రక్ష్యామీతి. పూర్వే అంబరీషాదయః. తమః సంసారమతరన్ తీర్ణాః. ౭. యదితి. అంఘ్రిపద్మం విభావయదితి బ్రహ్మాదిభిరర్చితమితి పరమైశ్వర్యమాహ—శ్రియా చేతి సౌభాగ్యాతిశయం. మునిభిర్భక్తిసహితైరితి పరమపురుషార్థత్వం. గోచారణాయేతి. కృపాళుత్వం. యద్గోపికానామితి ప్రేమమాత్రసులభత్వం. ౮. మనోరథాంతరం కరోతి—ద్రక్ష్యామీతి. శోభనౌ కపోలౌ నాసికా చ యస్మిన్ తత్. స్మితసహితః అవలోకో యస్మిన్. అరుణకంజవల్లోచనే యస్మిన్ తచ్చ తచ్చ ముఖం గుడాలకావృతం వక్రకేశావృతం తదానీమేవ శుభసూచకం దృష్ట్వా. అతిహృష్యన్నాహ—ప్రదక్షిణమితి. ౯. పునరప్యన్యచ్చింతయతి—అపీతి. ఈయుషః ప్రాప్తవతః లావణ్యస్య ధామ ఆశ్రయః. తస్య విష్ణోః. యద్వా—విష్ణోర్లావణ్యయుక్తం యద్ధామ వపుః. తస్యోపలంభనం దర్శనం భవితా భవిష్యతి. అపి యద్యేవం స్యాత్తర్హి మహ్యం మమ దృశో లోచనస్య. ఫలం న స్యాదితి న. అపి తు స్యాదేవేత్యర్థః. ౧౦. య ఈక్షితేతి చతుర్భిః కుళకం—తత్రైవం శంకా. అస్మదాదివదేవ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిధర్మైస్తత్ర తత్ర ప్రతీయమానస్య కథం విష్ణుత్వమితి. ఇమామాశంకాం శ్లోకత్రయేణాపాకుర్వంశ్చతుర్థేన తమహం ద్రక్ష్యామీతి మనోరథం కరోతి—తథాహి. య ఇతి. య ఈక్షితా ఈక్షణమాత్రకర్తా. అసత్సతోః కార్యకారణయోః ఈక్షణాదికర్తాపి అహంరహితః. అహంకారహీనః. తథా అపాస్తతమోభిదాభ్రమః. తమస్త్వజ్ఞానం. తతో భిదా భేదః. తతో భ్రమః అభినివేశాదిః. అపాస్తా అపాకృతాస్తమఆదయో యస్మిన్ సః. కుత ఏతత్తత్రాహ—స్వతేజసా చిచ్ఛక్త్యా. నిత్యస్వరూపసాక్షాత్కారేణ. తథాపి స్వమాయయా స్వాధీనమాయయా తదీక్షయా తస్మై

ధీభిస్సదనేష్వభీయతే. ౧౧. యస్యాఖిలామీవహభిస్సుమంగళై ర్వాచో విమిశ్రా గుణకర్మజన్మభిః, ప్రాణంతి శుంభంతి పునంతి వై జగద్యాస్తద్విరక్తాశ్శవశోభనా మతాః. ౧౨. స చావతీర్ణః కిల సాత్త్వతాన్వయే స్వసేతుపాలామరవర్యశర్మకృత్, యశో వితన్వన్ వ్రజ ఆస్త ఈశ్వరో గాయంతి దేవా యదశేషమంగళమ్. ౧౩. తం త్వద్య నూనం మహతాం గతిం గురుం త్రైలోక్యకాంతం దృశిమన్మహోత్సవమ్, రూపం దధానం శ్రియ ఈప్సితాస్పదం ద్రక్ష్యే మమాసన్నుషసస్సుదర్శనాః. ౧౪. అథావతీర్ణస్సపదీశయోరథాత్ప్రధానపుంసోశ్చరణం స్వలబ్ధయే, ధియా ధృతం యోగిభిరప్యహం ధ్రువం నమస్య ఆభ్యాం చ సఖీన్ వనౌకసః. ౧౫. అప్యంఘ్రిమూలే పతితస్య మే విభుశ్శిరస్యధాస్య*న్నిజహస్తపంకజమ్, దత్తాభయం కాలభుజంగరంహసా ప్రోద్వేజితానాం శరణైషిణాం నృణామ్. ౧౬. సమర్హణం యత్ర విధాయ కౌశికస్తథా బలిశ్చాప జగత్త్రయేంద్రతామ్, యద్వా విహారే వ్రజయోషితాం శ్రమం స్పర్శేన సౌగంధికగంధ్యపానుదత్. ౧౭. నమ

వేషయా ప్రాణాక్షధీభిస్సహితైః ఆత్మన్ ఆత్మని. స్వస్మిన్నేవ. రచితైర్ధీభిస్సదనేషు బృందావనతరుషు. గోపీగృహేషు చ లీలయా కర్మాణి కుర్వన్ సక్తవదభీయతే ఆభిముఖ్యేన ప్రతీయతే. ౧౧. నను సర్వదాహంకారరహితస్యాత్మారామస్య లీలాపి కుత ఇత్యాశంక్యాపరానుగ్రహార్థేత్యాశయేనాహ—యస్యేతి. అఖిలాని అఖిలస్య వా. అమీవాని పాపాని ఘ్నంతీత్యఖిలామీవహాని. తైః తథా సుమంగళైః శోభనాని మంగళాని యేభ్యస్తైః. గుణాః కరుణాదయః. కర్మాణి జన్మాని చ తైర్విమిశ్రా యుక్తా వాచః. జగత్ ప్రాణంతి జీవయంతి శుంభంతి శోభయంతి. పునంతి పవిత్రయంతి. వ్యతిరేకమాహ—యా ఇతి. తైర్విరక్తాః రహితాః. తాస్తు స్వలంకృతా అపి వస్త్రాద్యలంకృతశవవచ్ఛోభమానాః. మతాః సతాం సమ్మతాః. ౧౨. స ఇతి. స్వయం రచితాన్ సేతూన్ వర్ణాశ్రమధర్మాన్ పాలయతామమరవర్యాణాం సుఖకర్తా సన్నవతీర్ణః. యత్ యశః. ౧౩. తమితి. త్రైలోక్యే ఏకమేవ కాంతం. దృశిర్దృష్టిః తద్వతాం మహానుత్సవో యస్మాత్. యద్వా. మహానుత్సవ ఏవ. శ్రియా ఈప్సితమాస్పదం. ఏవంభూతం రూపం శ్రీమూర్తిం దధానం. తమీశ్వరం ద్రక్ష్యామీతి. అత్ర లింగముషసః ప్రభాతసమయాః. సుదర్శనాః సుఖం ప్రభాతా రజన్యః. శుభసూచకా బభూవురిత్యర్థః. ౧౪. అథేతి. కించ. అథ దర్శనానంతరం. సపది తత్క్షణమేవ. రథాదవతీర్ణస్సన్. ప్రధానయోః పురుషయోః రామకృష్ణయోః చరణం యోగిభిరప్యాత్మలాభాయ కేవలం ధియైవ ధృతం. సాక్షాదహం నమస్యామి. ఆభ్యాం సహానయోః సఖీన్ గోపాంశ్చ నమస్యామీతి. ౧౫. అపీతి. కించ అధాస్యత్ ఆధాస్యతి. తద్విభావయతి. దత్తాభయమితి సార్ధేన. ౧౬. సమర్హణమితి. బలినా తావత్పదత్రయపరిమితభూదానసమయే తస్య హస్తే ఉదకం నిహితం. కౌశిక ఇంద్రః తేనాపి కదాచిత్కించిన్నిహితమితి జ్ఞాతవ్యం ముముక్షూణాం సంసారభయనివర్తకం సకామానామభ్యుదయప్రదం చేత్యుక్తం. అనురక్తానాం పరమసుఖదం చేత్యాహ—యద్వేతి. వాశబ్దో వితర్కే. విహారే రాసక్రీడాయాం సౌగంధికస్య గంధ ఇవ గంధో యస్య తత్సౌగంధికగంధి. ౧౭. ఏవం పరమానుగ్ర

య్యుపైష్యత్యరిబుద్ధిమచ్యుతః కంసస్య భృత్యః ప్రహితోఽపి విశ్వదృక్, యోఽన్తర్బహిశ్చేతస ఏతదీహితం క్షేత్రజ్ఞ ఈక్షత్యమలేన చక్షుషా. ౧౮. అప్యంఘ్రిమూలేఽవహితం కృతాంజలిం మామీక్షితా సస్మితయార్ద్రయా దృశా, సపద్యపధ్వస్తసమస్తకిల్బిషో వోఢా ముదం వీతవిశంక ఊర్జితామ్. ౧౯. సుహృత్తమం జ్ఞాతిమనన్యదైవతం దోర్భ్యాం బృహద్భ్యాం పరిరప్స్యతేఽథ మామ్, ఆత్మా హి తీర్థీక్రియతే తదైవ మే బంధశ్చ కర్మాత్మక ఉచ్ఛ్వసిత్యతః. ౨౦. లబ్ధాంగసంగం ప్రణతం కృతాంజలిం మాం వక్ష్యతేఽక్రూర తతేత్యురుశ్రవాః, తదా వయం జన్మభృతో మహీయసా నైవాదృతో యోఽధిగముష్య జన్మ తత్. ౨౧. న తస్య కశ్చిద్దయితస్సుహృత్తమో న చాప్రియో ద్వేష్య ఉపేక్ష్య ఏవ వా, తథాపి భక్తాన్ భజతే యథా తథా సురద్రుమో యద్వదుపాశ్రితార్థదః. ౨౨. కిం వాగ్రజో మావనతం యదూత్తమః స్మయన్ పరిష్వజ్య గృహీతమంజలౌ, గృహం ప్రవేశ్యాప్తసమస్తసత్కృతం సంప్రేక్ష్యతే కంసకృతం స్వబంధుషు. ౨౩. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి సంచింతయన్ కృష్ణం శ్వఫల్కతనయోఽధ్వని, రథేన గోకులం ప్రాప్తస్సూర్యశ్చాస్తగిరిం నృప.

హం సంభావ్య. పునరప్యసంభవమాశంక్య పరిహరతి—నేతి. యద్యప్యహం కంసేన ప్రహితః. అత స్తస్య దూతః. తథాపి. మయి అరిరయమితి బుద్ధిం నోపైష్యతి న కరిష్యతీత్యర్థః. యతః విశ్వదృక్ సర్వజ్ఞః అతో మమ చేతసః. అంతశ్చ బహిశ్చ. యదీహితం చేష్టితం ఏతత్ యః క్షేత్రజ్ఞః. అంతర్యామీ. నిత్యజ్ఞానేనేక్షతే. అయం భావః. చేతసో బహిరేవ కంసమనువర్తే అంతస్తు కృష్ణమేవ తదేవ తదసౌ హృదిస్థో జానాతీతి. యద్వా—ఏతస్య జగత ఈహితమితి. అతః. ౧౮. అపీతి. అపి యది. అంఘ్రిమూలే చరణోపాంతే అవహితం సంయతం. కృపామృతేన ఆర్ద్రయా దృశా. మాం ఈక్షితా ద్రక్ష్యతి. తర్హి. సపద్యేవ వినష్టాఖిలకిల్బిషః పరాం ముదం. వోఢా ప్రాప్స్యామీతి. ౧౯. సుహృదితి. అథ మాం పరిరప్స్యతే ఆలింగిష్యతి. యదా తదైవ మే ఆత్మా దేహః. తీర్థీక్రియతే అతిపవిత్రీకరిష్యతే. ఉచ్ఛ్వసితి శ్లథో భవిష్యతి. అతో దేహాత్. ౨౦. లబ్ధేతి. తత భో తాతేతి. తదా జన్మభృతః సఫలజన్మానః. అన్యథా. తజ్జన్మైవ న భవతీత్యాహ— మహీయసేతి. మహీయసా కృష్ణేన యోఽనాదృతః. తస్య జన్మ ధిక్. అముష్య జంతోః. ౨౧. నను. సుహృదాదిషు పరిష్వంగసంప్రశ్నాదయో జీవధర్మాః కథమీశ్వరే సంగచ్ఛంతే అత ఆహ— నేతి. దయితః ప్రియః తద్విపరీతోఽప్రియః సుహృత్తమో హితః. తద్విపరీతో ద్వేష్యః ఏతత్సర్వ వ్యతిరిక్తః ఉపేక్ష్య ఇతి. సత్యం. తథాపి భగవాన్ భక్తాన్ భజతే. తత్ర చ. మే యథా భక్తాః తాన్ తథా భజతే. శ్లో. 'యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహమి'తి భగవద్వచనాత్. అవిషమత్వేఽపి విభక్తేభ్య ఏవ ఫలం దదాతీత్యత్ర దృష్టాంతః. యద్వత్సురద్రుమ ఇతి. ౨౨. కిమితి. యో మయాంజలిః కరిష్యతే. తస్మిన్నేవ గృహీతం మాం. ఆప్తాని సమస్తాన్యర్ఘ్యార్ఘ్యాది సత్కృతాని యేన. తం మాం. ౨౩. ఇతీతి. స తు మార్గమపి న వేద. తథాపి రథేన ప్రాప్త ఇతి.

౨౪. పదాని తస్యాఖిలలోకపాలకిరీటజుష్టామలపాదరేణోః, దదర్శ గోష్ఠే క్షితికౌతుకాని విలక్షితాన్యబ్జయవాంకుశాద్యైః. ౨౫. తద్దర్శనాహ్లాదవివృద్ధసంభ్రమః ప్రేమ్ణోర్ధ్వరోమాశ్రుకళాకులేక్షణః, రథాదవస్కంద్య సతేష్వచేష్టత ప్రభోరమూన్యంఘ్రిరజాంస్యహో ఇతి. ౨౬. దేహం భృతామియానర్థో హిత్వా దంభం భయం శుచమ్, సందేశాద్యోహరేర్లింగదర్శనశ్రవణాదిభిః. ౨౭. చిరమావేష్ట్య చోత్థాయ రథమారుహ్య వేగతః, క్వ తిష్ఠతి గవేశానః కృష్ణో రామ ఇతి బ్రువన్. ౨౮. గోష్ఠమధ్య ఇతి శ్రుత్వా తరుస్థైర్గోపదారకైః, కృష్ణసందర్శనాకాంక్షీ ప్రకాశే సవితుస్సతి. ౨౯. దదర్శ రామం కృష్ణం చ వ్రజే గోదోహనం గతౌ, పీతనీలాంబరధరౌ శరదంబురుహేక్షణౌ. ౩౦. కిశోరౌ శ్యామలశ్వేతౌ శ్రీనికేతౌ బృహద్భుజౌ, సుముఖౌ సుందరవరౌ బాలద్విరదవిక్రమౌ. ౩౧. ధ్వజవజ్రాంకుశాంభోజైశ్చిహ్నితైరంఘ్రిభిర్వ్రజమ్, శోభయంతౌ మహాత్మానౌ సానుక్రోశస్మితేక్షణౌ. ౩౨. ఉదారరుచిరక్రీడౌ స్రగ్విణౌ వనమాలినౌ, పుణ్యగంధానులిప్తాంగౌ స్నాతౌ విరజవాససౌ. ౩౩. ప్రధానపురుషావాద్యౌ జగద్ధేతూ జగత్పతీ, అవతీర్ణౌ జగత్యర్థే స్వాంశేన బలకేశవౌ. ౩౪. దిశో వితిమిరా రాజన్ కుర్వాణౌ ప్రభయా స్వయా, యథా మరకతశైలౌ రౌప్యశ్చ కనకాచితౌ. ౩౫ రథాత్తూర్ణమవప్లుత్య సోఽక్రూరస్స్నేహవిహ్వలః, పపాత చరణోపాంతే దండవద్రామకృష్ణయోః. ౩౬. భగవద్దర్శనా

---

౨౪. పదానీతి. అఖిలైర్లోకపాలైః. కిరీటేషు జుష్టాః అమలాః పాదరేణవో యస్య తస్య. క్షితికౌతుకాని క్షితేరలంకారరూపాణి. ౨౫. తదితి. తద్దర్శనేన య ఆహ్లాదః. తేన వివృద్ధః సంభ్రమో యస్య సః ప్రేమ్ణా ఊర్ధ్వాణి రోమాణి యస్య సః. అశ్రూణాం కళాభిః లేశైరాకులే ఈక్షణే యస్య సః. అవస్కంద్యావప్లుత్య. తేషు పదేష్వచేష్టత వ్యలుంఠత్. అహో ఇతి దుర్లభతాం భావయన్. ౨౬. నను కిమర్థమేవం వ్యలుంఠత్ నాస్తి ప్రేమసంభ్రమే ఫలోద్దేశ ఇత్యాహ—దేహభాజామేతావానేవ పురుషార్థః. కంసస్య సందేశాదారభ్య హరేర్లింగదర్శనశ్రవణాదిభిర్యోయమక్రూరస్య వర్ణిత ఇతి. సందేశ ఆద్యః యస్యార్థస్య సః. యావానక్రూరస్య జాత ఇతి వా. ౨౭—౨౯. దదర్శేతి. తతః. కృష్ణం రామం చ దదర్శ. గావో దుహ్యంతే. అస్మిన్నితి గోదోహనం తత్ స్థానం గతౌ ప్రాప్తౌ. ౩౦. ౩౧. ధ్వజేతి. అనుక్రోశః అనుకంపా. తద్విలసితస్మితయుక్తమీక్షణం యయోస్తౌ. ౩౨. ఉదారేతి. ఉదారా రుచిరా క్రీడా యయోస్తౌ. స్రగ్విణౌ రత్నస్రగ్భిరలంకృతౌ. ౩౩. ప్రధానేతి. ప్రధానభూతౌ పురుషౌ. ప్రకృతిపురుషాత్మకౌ వా. కుతః? ఆద్యౌ. తదపి కుతః? జగద్ధేతూ. అతఏవ. జగత్పతీ విపరీతో వా చతుర్ణాం పదానాం హేతుహేతుమద్భావః. జగత్యర్థే పృథివ్యాః భారాపనయనాయ. స్వాంశేన మూర్తిభేదేన బలకేశవౌ సంతౌ. ౩౪. దిశ ఇతి. స్వప్రభయా విగతతిమిరా దిశః కుర్వాణౌ కనకాచితౌ సువర్ణవ్యాప్తావితి సాలంకారయోః శైలసాదృశ్యార్థముక్తం. ౩౫. ౩౬. భగవదితి. భగవద్దర్శనాహ్లాదేన యద్బాష్పం. తేన పర్యాకులే ఈక్షణే యస్య సః పులకై

హ్లాదబాష్పపర్యాకులేక్షణః, పు*లకాచితాంగ ఔత్కంఠ్యాత్స్వాఖ్యానే నాశకన్నృప. ౩౭. భగవాంస్తదభిప్రేత్య రథాంగాంకితపాణినా, పరిరేభేఽభ్యుపాకృష్య ప్రీతః ప్రణతవత్సలః. ౩౮. సంకర్షణశ్చ ప్రణతముపగూహ్య మహామనాః, గృహీత్వా పాణినా పాణీ అనయత్సానుజో గృహమ్. ౩౯. పృష్ట్వాథ స్వాగతం తస్మై నివేద్య చ వరాసనమ్, ప్రక్షాళ్య విధివత్పాదౌ మధుపర్కార్హణమాహరత్. ౪౦. నివేద్య గాం చాతిథయే సంవాహ్య శ్రాంతమాదృతః, అన్నం బహుగుణం మేధ్యం శ్రద్ధయోపాహరద్విభుః. ౪౧. తస్మై భుక్తవతే ప్రీత్యా రామః పరమధర్మవిత్, ముఖవాసైర్గంధమాల్యైః పరాం ప్రీతిం వ్యధాత్పునః. ౪౨. పప్రచ్ఛ సత్కృతం నందః కథం స్థ నిరనుగ్రహే, కంసే జీవతి దాశార్హ సౌనపాలా ఇవావయః. ౪౩. యోఽవధీత్స్వస్వసుస్తోకాన్ క్రోశంత్యా అసుతృప్ఖలః, కిం నుస్విత్తత్ప్రజానాం వః కుశలం విమృశామహే. ౪౪. ఇత్థం సూనృతయా వాచా నందేన సుసభాజితః, అక్రూరః పరిపృష్టేన జహావధ్వపరిశ్రమమ్. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—సుఖోపవిష్టః పర్యంకే రామకృష్ణోరుమానితః, లేభే మనోరథాన్ సర్వాన్ పథి యాన్ స చకార హ. ౧. కిమలభ్యం భగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతనే, తథాపి తత్పరా రాజన్నహి వాంఛంతి కించన. ౨. సాయంతనాశనం కృత్వా భగవాన్ దేవకీసుతః, సుహృత్సువృత్తిం కంసస్య పప్రచ్ఛాన్యచ్చికీర్షి

రాచితం వ్యాప్తం అంగం యస్య సః. స్వాఖ్యానే అక్రూరోఽహం నమస్కరోమీతి. కథనేనాశక్నోత్. ౩౭. భగవానితి. అభిప్రేత్య అక్రూరోఽయమేతదర్థమాగత ఇతి జ్ఞాత్వా. కంసహనన సామర్థ్యం ద్యోతయన్నివ. రథాంగేన చక్రేణాంకితో యః పాణిః తేనాభ్యుపాకృష్య తమాలింగితవాన్. ౩౮. సంకర్షణ ఇతి. పాణీ అంజలిరూపేణ సంహతావేవ. గృహీత్వా. ౩౯. పృష్ట్వేతి. మధుపర్క ఏవార్హః అర్హణం పూజా. తస్మిన్ వా యదుచితమర్హణం ఆహరత్ ఆనీయ సమర్పితవానిత్యర్థః. ౪౦-౪౨. పప్రచ్ఛేతి. సత్కృతం సంమానితం నిరనుగ్రహేఽక్రూరే కథం కేన ప్రకారేణస్థ. జీవథేత్యర్థః. సౌనః పశుఘాతీ. సఏవ పాలకో యేషాం అవీనాం మేషాణాం తఇవ తత్తుల్యా ఇత్యర్థః. ౪౩. నిరనుగ్రహతామాహ—యోఽవధీదితి. తోకాన్ తోకాని. అసుతృప్ అసూనేవ తర్పయతి యః. అతః ఖలః తస్య కంసస్య ప్రజానాం. హే అక్రూర. ఏషాం జీవనమాత్రమపి దుర్లభం తేషాం వః. కిం ను కుశలం విచారయామేతి. ౪౪. ఇత్థమితి. మధురయా వాచా. ఇత్థం సత్కృతః తయైవ వాచా పరిపృష్టేన ప్రశ్నేన. అధ్వపరిశ్రమం సంసారశ్రమం. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. నవత్రింశే పురీం గచ్ఛత్యచ్యుతే గోపికోక్తయః, అక్రూరేణాథ కాళింద్యాం విష్ణులోకస్య దర్శనమ్. భక్తానాం మనోరథాః సత్యా భవంతీతి ద్యోతయన్నాహ—సుఖోపవిష్ట ఇతి. రామ

తమ్. ౩. శ్రీభగవానువాచః—తాత సౌమ్యాగతః కంసాత్స్వాగతం భద్రమస్తువః,
అపి స్వజ్ఞాతిబంధూనామనమీవమనామయమ్. ౪. కిన్నువః కుశలం పృచ్ఛే*
హ్యేధమానే కులామయే, కంసే మాతులనామ్న్యంగ స్వానాం నస్తత్ప్రజాసువై.
౫. అహో అస్మదభూద్భూరి పిత్రోర్వృజినమార్యయోః, యద్ధేతోః పుత్ర
మరణం యద్ధేతోర్బంధనం తయోః. ౬. దిష్ట్యాద్య దర్శనం స్వానాం మమ వస్సౌ
మ్యకాంక్షితమ్, సంజాతం వర్ణ్యతాం తావత్తవాగమనకారణమ్. ౭. శ్రీశుక
ఉవాచః—పృష్టో భగవతా సర్వం వర్ణయామాస మాధవః, వైరానుబంధం
యదుషు వసుదేవవధోద్యమమ్. ౮. యత్సందేశో యదర్థం వా దూతస్సంప్రేషితస్స్వ
యమ్, యదుక్తం నారదేనాస్య స్వజన్మానకదుందుభేః. ౯. శ్రుత్వాక్రూరవచః
కృష్ణో బలశ్చ పరవీరహా, ప్రహస్య నందం పితరం రాజ్ఞోద్దిష్టం విజజ్ఞతుః. ౧౦.
గోపాన్ సమాదిశత్సోఽపి గృహ్యతాం సర్వగోరసః, ఉపాయనాని గృహ్ణీధ్వం
యుజ్యంతాం శకటాని చ. ౧౧. యాస్యామశ్శ్వో మధుపురీం దాస్యామో నృప
తేరసాన్, ద్రక్ష్యామస్సుమహత్సత్రం యాంతి జానపదాః కిల. ౧౨. శుక ఉవాచః—
ఏవమాఘోషయత్క్షత్తా నందగోపస్స్వగోకులే, గోప్యస్తాస్తదుపశ్రుత్య బభూవు
ర్వ్యథితా నృప, రామకృష్ణౌ పురీం నేతుమక్రూరం వ్రజమాగతమ్. ౧౩. కాశ్చి
త్తత్కృత హృత్తాపశ్వాసమ్లానముఖశ్రియః, స్రంసద్దుకూలవలయకేశబంధాశ్చ

కృష్ణాభ్యామురు అధికం మానితః. ౧—౩. తాతేతి. హే తాత హే సౌమ్య. స్వాగతం. యథా తథా ఆగతః. స్వజ్ఞాతిబంధూనాం స్వే సుహృదః జ్ఞాతయః. సపిండాః. బంధవః అసపిండాః సంబంధినః తేషామపి కిం అనమీవం అపాపం. అదుఃఖం సుఖమితి యావత్. అనామయమారోగ్యం. ౪. ఏవం ప్రశ్నోఽపి మమ నాతీవ సంగత ఇత్యాహ-కిన్నువితి. అంగ హే అక్రూర. పృచ్ఛే పృచ్ఛామి నః అస్మాకం కులస్యామయే రోగే. నః మాతుల ఇతి నామ యస్య తస్మిన్. నః స్వానాం జ్ఞాతీనాం. తస్య ప్రజాసు చ. ౫. అహో ఇతి. అస్మదస్మన్నిమిత్తం. వృజినం దుఃఖం ఆర్యయోః నిరపరాధయోః యద్ధేతోర్యోఽహమేవ హేతుః తస్మాత్. ౬. దిష్ట్యేతి. హే సౌమ్య స్వానాం వో దర్శనం అద్య మమసంజాతం దిష్ట్యా భద్రం. ౭. పృష్ట ఇతి. మాధవః మధోర్వంశజః. ౮. యదితి. యః ధనుర్మఖభద్మా సందేశో యస్య. యదర్థం చాణూరాదిభిః ఘాతనార్థం. అస్య కృష్ణస్య స్వజన్మ కృష్ణజన్మ ఆనకదుందుభేస్సకాశాత్. ౯. శ్రుత్వేతి. విజజ్ఞతుః విశేషేణ జ్ఞాపయామాసతుః. ౧౦. గోపానితి. సోఽపి నందోఽపి. గోపాన్ సమాదిశత్. తదేవ దర్శయతి—గృహ్యతామిత్యాదినా. గోరసః క్షీరాదిః. ఉపాయనాని ఉత్తమవస్తూని. ౧౧. యాస్యామ ఇతి. రసాన్ ఘృతాదీన్. శబ్దచ్ఛలేనేదం సూచయతి—అచికిత్స్య రోగస్య చికిత్సార్థం శ్రీకృష్ణజన్మరసాన్ దాస్యామ ఇతి. ౧౨. ఏవమితి. క్షత్తా వ్రజరక్షాధికృతేన ఆఘోషయత్ సర్వతో ఘోషితవాన్. తాః కృష్ణైకజీవనాః గోప్యః. తత్తదా. అక్రూరమాగతముపశ్రుత్యేతి. ౧౩. వ్యథాలింగాన్యాహ—పంచభిః. కాశ్చిదితి. తేన శ్రవణేన కృతో హృత్తాపః. తేన యః శ్వాసస్తేన మ్లానా ముఖశ్రీర్యాసాం తాః. బభూవురితి దుకూలాని చ వలయాని చ కేశగ్రంథ

కాశ్చన. ౧౪. అన్యాశ్చ తదనుధ్యాననివృత్తాశేషవృత్తయః, నాభ్యజానన్నిమం లోకమాత్మలోకం గతా ఇవ. ౧౫. స్మరంత్యశ్చాపరాశ్శౌరేరనురాగస్మితేరితాః, హృది స్పృశశ్చిత్రపదాగిరస్సంముముహుః స్త్రియః. ౧౬. గతిం సులలితాం చేష్టాం స్నిగ్ధహాసావలోకనమ్, శోకాపహాని కర్మాణి ప్రోద్దామచరితాని చ. ౧౭. చింతయంత్యో ముకుందస్య భీతా విరహకాతరాః, సమేతాస్సంఘశః ప్రోచురశ్రుముఖ్యోఽచ్యుతాశయాః. ౧౮. గోప్య ఊచుః—అహో విధాతస్తవ న క్వచిద్దయా సంయోజ్య మైత్ర్యా ప్రణయేన దేహినః, తాంశ్చాకృతార్థాన్ వియునంక్ష్యపార్థకం విచేష్టితం తేఽర్భకచేష్టితం యథా. ౧౯. యస్త్వం ప్రదర్శ్యాసితకుంతలావృతం ముకుందవక్త్రం సుకపోలమున్నసం, శోకాపనోదస్మితలేశసుందరం కరోషి పారోక్ష్యమసాధు తే కృతమ్. ౨౦. క్రూరస్త్వమక్రూరసమాఖ్యయాస్మనశ్చక్షుర్హి దత్తం హరసే బతాజ్ఞవత్, యేనైకదేశేఽఖిలసర్గ సౌష్ఠవం త్వదీయమద్రాక్ష్మ వయం మధుద్విషః. ౨౧ సనందసూనుః క్షణభంగసౌహృదస్సమీక్షతే నస్స్వకృతాతురా బత, విహాయ గేహాన్ స్వజనాన్ సుతాన్ సతీన్ స్వదాస్యమద్ధోపగతానవ

యశ్చ. స్రంసంతో దుకూలాదయో యాసాం తథాభూతాః. కాశ్చన బభూవురిత్యర్థః. ౧౪. అన్యా ఇతి. తస్య శ్రీకృష్ణస్యానుధ్యానేన నివృత్తా అశేషాశ్చక్షురాదివృత్తయో యాసాం తాః. ఇమం లోకం. దేహమపి న జానంతి స్మ ముక్తా ఇవేతి. ౧౫. స్మరంత్య ఇతి. అపరాః స్త్రియః శౌరేర్గిరః స్మరంత్యః సంముముహుః. కథంభూతాః. అనురాగేణ యత్ స్మితం తేన ఈరితాః హృది స్పృశంతీతి హృది స్పృశః మనోజ్ఞాః చిత్రాణి పదాని యాసు తాః. ౧౬. ౧౭. చింతయంత్య ఇతి. విరహేణ కాతరాః విహ్వలాః. అచ్యుతే ఆశయః చిత్తం యాసాం తాః. ౧౮. కృష్ణసంగతిం విధాయ విఘటయతీతి విధాతారం ప్రత్యేవమాక్రోశంత్య ఆహుః. అహో ఇతి. మైత్ర్యా హితాచరణేన ప్రణయేన స్నేహేన చ. అకృతార్థాన్ అప్రాప్తభోగానపి. తాన్ వియునంక్షి వియోజయసి. తస్మాన్న తావద్దయా, బాలిశోఽపి త్వమిత్యాహుః—అపార్థకమితి. ౧౯. విగర్హితం చ తవేదం కర్మేత్యాహుః.;య ఇతి. శోకమపనుదతీతి శోకాపనోదః స చాసౌ స్మితలేశశ్చ. గూఢహాసః. తేన సుందరం ముకుందస్య వక్త్రం. సకృత్ప్రదర్శ్య పునస్తస్య పారోక్ష్యమదృశ్యతాం కరోషి. అతస్తవ కృతం కర్మ అసాధు నింద్యమిత్యర్థః. ౨౦. కించ దత్తాపహారిత్వేనాతిక్రూరస్త్వమిత్యాహుః. క్రూరఇతి. నన్వక్రూరో హరతి నాహమితి చేదత ఆహుః—అక్రూరసమాఖ్యయేతి. న హ్యేవం కర్తుమన్యః ప్రభవతి. అతో నామాంతరేణ స్మశ్రువం త్వమేవాగతోఽసి. కృష్ణం హరామి న యుష్మచ్చక్షురితి చేత్. న-యేన త్వద్దత్తేన చక్షుషా. మధుద్విషః ఏకదేశే నేత్రవక్త్రాదౌ త్వదీయం సమగ్రం సృష్టినైపుణ్యమద్రాక్ష్మ దృష్టవత్యో వయం. తచ్చక్షుః. అయం భావః. తవ సర్వం రహస్యమస్మాభిర్జ్ఞాతమత అమర్షేణైవ కృష్ణం నియోజయన్నస్మాన్ధీకరోషీతి. ౨౧. విధాతారం విహాయ పరస్పరమూచుః. సనందసూనురితి. బతేతి ఖేదే. క్షణభంగం అస్థిరం. సౌహృదం యస్య సః. గేహాదీన్ విహాయ. అద్ధా సాక్షాత్. తస్యైవ దాస్యముపాగతాః స్వకృతాతురాః తత్కృతేనైవ స్మితాదినా పరవశా అపి. నః అస్మాన్న సమీక్షతే

ప్రియః. ౨౨. సుఖం ప్రభాతా రజనీయమాశిషస్సత్యా బభూవుః పురయోషితాం ధ్రువమ్, యాస్సంప్రవిష్టస్య ముఖం వ్రజస్పతేః పాస్యంత్యపాంగోత్కలిత స్మితాసవమ్. ౨౩. తాసాం ముకుందో మధు మంజుభాషితైర్గృహీతచిత్తః పరవాన్ మనస్వ్యపి, కథం పునర్నః ప్రతియాస్యతేఽబలాగ్రామ్యాస్సలజ్జస్మితవిభ్రమైర్భ్రమన్. ౨౪. అద్య ధ్రువం తత్ర దృశో భవిష్యతే * దాశార్హభోజాంధకవృష్ణిసాత్త్వతామ్, మహోత్సవశ్శ్రీరమణం గుణాస్పదం ద్రక్ష్యంతి యే చాధ్వని దేవకీసుతమ్. ౨౫. మైతద్విధస్యాకరుణస్య నామభూదక్రూర ఇత్యేతదతీవ దారుణః, యోఽసావనాశ్వాస్య సుదుఃఖితం జనం ప్రియాత్ప్రియం నేష్యతి పారమధ్వనః. ౨౬. అనార్ద్రధీరేష సమాస్థితో రథం తమన్వమీ చ త్వరయంతి దుర్మదాః, గోపా అనోభిః స్థవిరైరుపేక్షితం దైవం చ నోఽద్య ప్రతికూలమీహతే. ౨౭. నివారయామస్సముపేత్య మాధవం కింనోకరిష్యన్ కులవృద్ధబాంధవాః, ముకుందసంగాన్నిమిషార్ధ

నవం నవం ప్రియం యస్య సః అత ఏవం నివారయామ ఇతి భావః. ౨౨. సేర్ష్యమాహుః. సుఖమితి. వ్రజస్పతేః శ్రీకృష్ణస్య ముఖం పాస్యంతి ఆదరేణ ద్రక్ష్యంతి కథంభూతం అపాంగేన నేత్రాంతే నోత్కలితం ఉజ్జృంభితం స్మితమేవ ఆసవో యస్మిన్ తత్. యద్వా. అపాంగోత్కలితస్మితేనాసవరూపం యన్ముఖం. తతశ్చ పానం ముఖ్యమేవ సంభావయంతి. ౨౩. నను ద్విత్రాణి దినాని తథాభవతు నామ. తథాప్యస్మత్స్నేహాకృష్టః పిత్రాదిభిశ్చ పరావర్తిత ఆగమిష్యతీత్యాశంక్యాహుః. తాసామితి. హేఽబలాః. తాసాం మధువన్మంజుభిర్భాషితైర్వశీకృతచిత్తః తథా, తాసాం సలజ్జస్మితైర్విభ్రమైర్భ్రమన్. పరవాన్ పిత్రాది పరతంత్రోఽపి యద్వా. వ్రజే పరే అన్యే బంధవః సంతి యస్య స తథా మనస్వీ ధీరోఽపి. గ్రామ్యా అవిదగ్ధాః. నః కథం ప్రతియాస్యతే ప్రత్యేష్యతి న కథంచిదిత్యర్థః. ౨౪. కించ. అస్మదుత్సవభాజోఽన్యా ఏవాద్య భవిష్యంతీత్యాహుః—అద్యేతి. తత్ర పురే. దాశార్హాదీనాం దృశః దృష్టేః మహానుత్సవో భవిష్యతే భవిష్యతి. యే దేవకీసుతం ద్రక్ష్యంతి తథా యే చాన్యే అధ్వని గచ్ఛంతం ద్రక్ష్యంతి. తేషామపి దృశో భవిష్యతీతి. యద్వా. దృశ ఇతి ద్వితీయా. తేషాం దృశో నేత్రాణి మహానుత్సవః భవిష్యతే ప్రాప్స్యతి. ప్రాప్త్యర్థస్య భవతేరాత్మనేపదిత్వాత్. ౨౫. అక్రూరం శపంత్య ఆహుః—మేతి. ఏషా విధా విధానం కర్మ యస్య అతఏవ నిష్కృపస్యాక్రూర ఇతి శోభనం నామ మాభూత్. తత్ర హేతుః. అతీవ దారుణ ఇత్యాది. ప్రియాత్ప్రాణాదపి ప్రియతరం కృష్ణం. అధ్వనః పారం అస్మద్దృగ్గోచరత్వాదతిదూరదేశం నేష్యతి. ౨౬. అహో ధిగస్మజ్జీవితమిత్యాహుః—అనార్ద్రధీరితి. అనార్ద్రా కఠినా ధీర్యస్య సః. తావదేవ కృష్ణో రథమారూఢః. అస్యావినయమాలక్ష్య స్థవిరైశ్చోపేక్షితం. తేన నివారయంతీత్యర్థః. కించ. దైవతం చేతి. అయం భావః యద్యస్మాకం దైవమనుకూలం భవేత్తర్హి విఘ్నైః కశ్చిదేతేషాం మధ్యే ప్రతిహన్యేత. అకస్మాద్వజ్రపాతో వా భవేత్. అన్యద్వా కించిదనిష్టం స్యాత్ న తు కించిదస్తీతి. ౨౭. పరస్పరం సంమంత్ర్య సాహసమధిరుహ్యాహుః—నివారయామ ఇతి అకరిష్యన్ కిం కరిష్యంతి నిమిషార్ధదుస్త్యజాన్ముకుందసంగాద్విధ్వంసితాని వియోజితాని. అతఏవ దీనాని చేతాంసి యాసాం తాసాం. ఏవంభూతానామ

మ స్త్యజ్యాద్దైవేన విధ్వంసితదీనచేతసామ్. ౨౮. యస్యానురాగలలితస్మితవల్గు మంత్ర లీలావలోకపరిరంభణ రాసగోష్ఠ్యామ్, నీతాస్మ నః క్షణమివ క్షణదావినాతం గోప్యః కథన్వతితరేమ తమో దురంతమ్. ౨౯. యోఽహ్నః క్షయే వ్రజమనంతసఖః పరీతో గోపైర్విశన్ ఖురరజశ్ఛురితాలకస్రక్, వేణుం క్వణన్ స్మితకటాక్షనిరీక్షణేన చిత్తం క్షిణోతి తమృతే ను కథం భవేమ. ౩౦. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం బ్రువాణా విరహాతురా భృశం వ్రజస్త్రియః కృష్ణవిషక్తమానసాః, విసృజ్య లజ్జాం రురుదుస్స్మ సుస్వరం గోవిందదామోదరమాధవేతి. ౩౧. స్త్రీణామేవం రుదంతీనాముదితే సవితర్యథా, అక్రూరశ్చోదయామాస కృతమైత్రాదికో రథమ్. ౩౨. గోపాస్తమన్వ సజ్జంత నందాద్యాశ్శకటైస్తతః, ఆదాయోపాయనం భూరి కుంభాన్ గోరససం భృతాన్. ౩౩. గోప్యశ్చ దయితం కృష్ణమనువ్రజ్యానురంజితాః, ప్రత్యాదేశం భగవతః కాంక్షంత్యశ్చావతస్థిరే. ౩౪. తాస్తదాతప్యతీర్వీక్ష్య స్వప్రస్థానే యదూత్తమః, సాంత్వయామాస వచనైరాయాస్య ఇతి దౌత్యకైః. ౩౫. యావదాలక్ష్యతే కేతుర్యావద్రేణూ రథస్య చ, అనుప్రస్థాపితాత్మానో లేఖ్యానీవోపలక్షితాః. ౩౬. తా నిరాశా నివవృతుర్గోవిందవినివర్తనే, అహాని నిన్యుర్గాయంత్యో విశోకాః ప్రియచేష్టితమ్ ౩౭. భగవానపి సంప్రాప్తో రామాక్రూరౌ తథా నృప, రథేన వాయువేగేన కాళిందీమఘునాశనీమ్. ౩౮. తత్రోపస్పృశ్య పానీయం పీత్వామృష్టమణిప్రభమ్, వృక్షషండముపవ్రజ్య సరామో రథమావిశత్. ౩౯. అక్రూరస్తావుపా

స్మాకం న మృత్యోరపి భయమిత్యర్థః. ౨౮. ఇతోఽపి కారణాదేవ అవశ్యం సాహసమేవాలంబనీయమిత్యాహుః—యస్యేతి. హే గోప్యః. యస్య లలితం స్మితం వల్గు మంత్రశ్చ లీలావలోకశ్చ. పరిరంభణం చ అనురాగేణైతాని యస్యాం రాసగోష్ఠ్యాం రాసక్రీడాసభాయాం నః అస్మాభిః క్షణదా రాత్రయః. క్షణమివానీతాః. తమముం కృష్ణం వినా. దురంతం తమః విరహదుఃఖం కథం ను అతితరేమ? న కథంచిదిత్యర్థః. ౨౯. కించ. ఆస్తాం తమోతితరణం జీవనమేవ కథం స్యాత్? ఇత్యాహుః—య ఇతి. అహ్నః క్షయే దినావసానే ఖురరజోభిః ఛురితా ధూసరా అలకాః స్రజశ్చ యస్య సః. వ్రజం విశన్ స్మితేన యత్ కటాక్షనిరీక్షణం తేన నశ్చిత్తం క్షిణోతి హరతి. అముం కృష్ణం వినా కథం భవేమజీవేమేతి. ౩౦. ఏవమితి. కృష్ణవిషక్తాని మానసాని యాసాం సుస్వరముచ్చైః. శ్లో. క్రూరమక్రూరతశ్శ్రుత్వా కంసం కంసనిషూదనః, గోపీమనోరథారామస్సరామస్తత్పురం యయౌ. శ్రీధరీయః. ౩౧. స్త్రీణామితి. తాః అనాదృత్య. కృతమైత్రాదికః మైత్రం మిత్రదైవత్యం సంధ్యోపాసనం తదాదికం కర్మ కృతం యేన సః. ౩౨. గోపా ఇతి. అన్వసజ్జంత అన్వగచ్ఛన్. ౩౩. గోప్య ఇతి. అనురంజితాః పరావృత్య నిరీక్షణాదిభిః కించిదానందితాః. ప్రత్యాదేశం ప్రత్యాఖ్యానం. ౩౪. తా ఇతి. తప్యతీః సంతప్యమానాః. తాః ఆయాస్యే శీఘ్రమాగమిష్యామీతి దూతవాక్యైః. ౩౫. యావదితి. కృష్ణమనుప్రస్థాపితా ఆత్మానశ్చిత్తాని యాభిస్తాః. లేఖ్యానీవ లేఖ్యమయపుత్రికా ఇవ నిశ్చలాః. ౩౬—౩౮. తత్రేతి. వృక్షాణాం షండం సమూహాముపవ్రజ్య. ౩౯. అక్రూర ఇతి

మంత్ర్యనివేశ్య చ రథోపరి, కాళింద్యా హ్రదమాగత్య స్నానం విధివదాచరత్. ౪౦. నిమజ్జ్య తస్మిన్ సలిలే జపన్ బ్రహ్మ సనాతనమ్, తావేవాపశ్యదక్రూరో రామకృష్ణౌ సమన్వితౌ. ౪౧. తౌ రథస్థౌ కథమిహ సుతావానకదుందుభేః, తర్హి స్విత్స్యందనే న స్త ఇత్యున్మజ్జ్య వ్యచష్ట సః. ౪౨. తత్రాపి చ యథాపూర్వమాసీనౌ పునరేవ సః, న్యమజ్జద్దర్శనం యన్మే మృషా కిం సలిలే తయోః. ౪౩. భూయస్తత్రాపి సోఽద్రాక్షీత్ స్తూయమానం మహేశ్వరమ్, సిద్ధైర్గంధర్వపతిభిరసురైర్నతకంధరైః. ౪౪. సహస్రశిరసం దేవం సహస్రఫణమాళినమ్, నీలాంబరం బిసశ్వేతం శృంగైః శ్వేతమివ స్థితం. ౪౫. తస్యోత్సంగే ఘనశ్యామం పీతకౌశేయవాససం, పురుషం*చతుర్భుజం శాంతం పద్మపత్రాయతేక్షణమ్. ౪౬. చారుప్రసన్నవదనం చారుహాసనిరీక్షణం, సుభ్రూన్నసం చారుకర్ణం సుకపోలారుణాధరమ్. ౪౭. ప్రలంబపీవరభుజం తుంగాంసోరస్థలశ్రియం, కంబుకంఠం నిమ్ననాభిం వళిమత్పల్లవోదరమ్. ౪౮. బృహత్కటితటశ్రోణికరభోరుద్వయాన్వితం, చారుజానుయుగం చారుజంఘాయుగళసంయుతమ్. ౪౯. తుంగగుల్ఫారుణనఖవ్రాతదీధితిభిర్వృతం, నవాంగుళ్యంగుష్ఠదళైర్విలసత్పాదపంకజమ్. ౫౦. మహార్హమణివ్రాతకిరీటకటకాంగదైః, కటిసూత్రబ్రహ్మసూత్రహారనూపురకుండలైః. ౫౧. భ్రాజమానం పద్మకరం శంఖచక్రగదాధరం, శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభం వనమాలినమ్. ౫౨. సునందనందప్రముఖైః పార్షదైస్సనకాదిభిః, సురేశైర్బ్రహ్మరుద్రాద్యైర్నవభిశ్చ ద్విజోత్తమైః. ౫౩. ప్రహ్లాద

రథోపరి నివేశ్య. ౪౦. నిమజ్జ్యేతి. బ్రహ్మ వేదం జపన్. శ్లో. "క్వేమౌ బాలౌ క్వ తౌ మల్లావితి శంకితచేతసే, అక్రూరాయ జలే భూపమత్యాశ్చర్యం వ్యదర్శయత్." శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౪౧—౪౩. భూయ ఇతి. సిద్ధాదిభిః స్తూయమానం. ౪౪. సహస్రేతి. సహస్రం శిరాంసి యస్య తం. సహస్రఫణేషు మాళయోఽస్య సంతీతి తథా తం. నీలేఽంబరే యస్య తం. బిసవత్ కమలకందవత్ శ్వేతం శృంగైః శిఖరైః శ్వేతం కైలాసమివ స్థితం. ౪౫. తస్యేతి. తస్యోత్సంగే కుండలీకృతదేహార్ధే విలోక్యేత్యేకాదశశ్లోకేనాన్వయః. ౪౬. చార్వితి. శోభనే భ్రువౌ యస్య ఉన్నతా నాసికా యస్య. తం చ తం చ. ౪౭. ప్రలంబేతి. తుంగావంసౌ యస్య. ఉరస్స్థలే శ్రీర్యస్య. తం చ తం చ. వళిమత్పల్లవోదరం. వళయః తిర్యక్ నిమ్నా రేఖా యస్య సంతి తద్వళిమత్. తచ్చ తత్పల్లవవత్. అశ్వత్థదళసదృశముదరం యస్య తం. ౪౮. బృహదితి. కటితటం చ. శ్రోణిశ్చ. కరభసదృశమూరుద్వయం చ. బృహచ్చ. తత్కటితటశ్రోణికరభోరుద్వయం చ. తేనాన్వితం. యద్వా—బృహద్భ్యాం కటితటశ్రోణిభ్యాం. కరభోరుద్వయేన చాన్వితం. ౪౯. తుంగేతి. తుంగౌ ఈషదున్నతౌ గుల్ఫౌ అరుణనఖవ్రాతశ్చ తేషాం దీధితిభిః తథా. నవాః కోమలాః. అంగుళ్యః అంగుష్ఠే చ తాన్యేవ దళాని తైశ్చ విలసచ్ఛోభమానం పాదపంకజం యస్య తం. ౫౦. మహార్హేతి. మహార్హాః సుమణివ్రాతా యేషు తైః కిరీటాదిభిః. ౫౧—౫౩. ప్రహ్లాదేతి. పృథక్ పృథక్ భావోఽభిప్రాయో యేషాం తైః. తత్ర పారిషదైః స్వామి

నారదవసు*ప్రముఖైర్భాగవతోత్తమైః, స్తూయమానం పృథగ్భావైర్వచోభిరమలాత్మభిః ౨౪. శ్రియా పుష్ట్యా గిరా కీర్త్యా కాంత్యాతుష్ట్యేలయోర్జయా, విద్యయాఽవిద్యయా శక్త్యా మాయయా చ నిషేవితమ్. ౨౫. విలోక్య సుభృశం ప్రీతో భక్త్యా పరమయా యుతః, హృష్యత్తనూరుహో భావపరిక్లిన్నాత్మలోచనః. ౨౬. గిరా గద్గదయాస్తౌషీత్సత్త్వమాలంబ్య సాత్త్వతః, ప్రణమ్య మూర్ధ్నావహితః కృతాంజలిపుటశ్శనైః ౨౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః

అక్రూర ఉవాచ:—నతోఽస్మ్యహం త్వాఖిలహేతుహేతుం నారాయణం పూరుషమాద్యమవ్యయమ్, యన్నాభిజాతాదరవిందకోశాద్బ్రహ్మావిరాసీద్యత ఏష లోకః. ౧. భూస్తోయమగ్నిః పవనః ఖమాదిర్మహానజాదిర్మన ఇంద్రియాణి, సర్వేంద్రియార్థా విబుధాశ్చ సర్వే యే హేతవస్తే జగతోఽంగభూతాః. ౨ నైతే స్వరూపం విదురాత్మనస్తే*అజాదయోఽనాత్మతయా గృహీతాః,అజోఽనుబద్ధస్సగుణై

స్తూయమానం. సనకాదిభిర్బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మాద్యైర్మహేశ్వర ఇతి మరీచ్యాదిభిర్ద్విజోత్తమైః పరం ప్రజాపతిరితి. వసురుపరిచరః. ప్రహ్లాదనారదవసవః ప్రముఖా ముఖ్యా యేషాం తైః. పరం దైవమితి చ. శ్రేష్ఠైర్వచోభిః పృథగ్భావైర్వచోభిరితి వా. ౨౪. శ్రియేతి. విద్యావిద్యే జీవానాం ముక్తిసంసృతిహేతూ. మాయా తయోః కారణం శక్తిః హ్లాదినీ. సంవిత్ జ్ఞానం. ఆభిరన్యాభిశ్చ నిషేవితం. ౨౫. విలోక్యేతి. విలోక్య సుభృశం ప్రీతః. అస్మత్కృష్ణోఽసావేవంభూతః పరమేశ్వర ఇతి జ్ఞాత్వేతి. ౨౬. ౨౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చత్వారింశే తతోఽక్రూరః కృష్ణం మత్వేశ్వరేశ్వరమ్, ప్రణమ్య భక్త్యా తుష్టావ సగుణాగుణభేదతః. శ్రీకృష్ణం ప్రణమతి—నతోఽస్మీతి. హేకృష్ణ. త్వా త్వాం నతోఽస్మి. త్వమస్మత్పితృవ్యః కుతో మాం బాలం నతోఽసి? తత్రాహ—ఆద్యం పురుషం. అవ్యయం చ. అనాదినిధనమిత్యర్థః కుత ఏతత్? అఖిలహేతూనాం పంచమహాభూతానాం హేతుం. స తు నారాయణో నాహమితి చేత్తత్రాహ—నారాయణం త్వాం. కిం నారాయణ ఇతి మాం స్తౌషి కాత్ర స్తుతిః.? సత్యమేవేత్యాహ—యన్నాభిజాతాదితి. యస్య నాభిజాతాత్ అరవిందకోశాత్ బ్రహ్మా ఆవిరాసీత్ యతో బ్రహ్మణః. ౧. అఖిలహేతుహేతుత్వం ప్రపంచయతి.—భూరితి. ఆదిరహంకారః అజా మాయా. తస్యాః ఆదిః పురుషః ఏతే యే జగతో హేతవస్తే సర్వే. తే తవాంగభూతాః. అంగాత్ శ్రీమూర్తేర్భూతాః జాతాః ఉపసర్జనభూతా వా. ౨. నన్వతిస్తుతిః కథం క్రియతే. అహమేవాన్యత ఉత్పన్నః. తత్పరతంత్రశ్చేతి చేదిత్యాశంక్య. తవైషా మాయా త్వత్పారమార్థ్యం తు. న కోఽపి వేదేత్యాహ—నేతి. ఏతే అజా ఆదిర్యేషాం తే. ఆత్మనస్తే స్వరూపం న విదుః. అనాత్మతయా జడత్వేన కారణేన. జడత్వే

రజాయాగుణాత్పరం వేద న తే స్వరూపమ్. ౩. త్వాం యోగినో యజంత్యద్ధా మహాపురుషమీశ్వరమ్, సాధ్యాత్మం సాధిభూతం చ సాధిదైవం చ సాధవః. ౪. త్రయ్యా చ విద్యయా కేచిత్త్వాం వై వైతానికా ద్విజాః, యజంతే వివిధైర్యజ్ఞైర్నానారూపామరాఖ్యయా. ౫ ఏకే త్వాఖిలకర్మాణి సన్న్యస్యోపశమంగతాః జ్ఞానినో జ్ఞానయజ్ఞేన యజంతి జ్ఞానవిగ్రహమ్. ౬. అన్యే చ సంస్కృతాత్మానో విధినా విహితేన తే, యజంతి త్వన్మయాస్త్వాం వై బహుమూర్త్యేకమూర్తికమ్. ౭. త్వామేవాన్యే శివోక్తేన మార్గేణ శివరూపిణం, బహ్వాచార్యవిభేదేన భగవన్ సముపాసతే. ౮. సర్వ ఏవ యజంతి త్వాం సర్వదేవమయేశ్వరం, యే నానాదేవతాభక్తా యద్యప్యన్యధియః ప్రభో. ౯. యథాద్రిప్రభవా నద్యః పర్జన్యాపూరితాః

హేతుః. గృహీతాః ప్రత్యక్షాదిభిర్దృష్టాః. న హ్యజడో హృద్గోచర ఇతి భావః. నను జడాః మాం మాజానంతు. జీవస్తు జ్ఞాస్యతీత్యత ఆహ—అజఇతి. స అజో బ్రహ్మాపి. అజాయా గుణైరనుబద్ధ ఆవృతః గుణాతీతం తే స్వరూపం న వేద. అతః. అన్యః కుతో జ్ఞాస్యతీతి. యద్వా. ప్రకృత్యాదయః ఆత్మనః స్వరూపం. తవ స్వరూపం న విదుః. జడత్వాదేవ జీవస్తు తాన్ ఆత్మానం చ. వేత్తి న పునస్త్వత్స్వరూపమితి యథోక్తం హంసగుహ్యే. శ్లో. దేహోఽసవోఽక్షామనవోఽభూతమాత్రానాత్మానమన్యం చ విదుః పరం యత్, సర్వం పుమాన్ వేద గుణాంశ్చ తద్జ్ఞో న వేద సర్వజ్ఞమనంతమీడ ఇతి. ౩. నను యది కేఽపి న జానంతి. కథం తర్హి సంసారనివృత్తిర్జీవానామిత్యాశంక్య సాక్షాదగోచరత్వేఽపి యేన కేనాపి మార్గేణ భజతాం త్వం గమ్యోఽసీత్యాహ—త్వామితి. హైరణ్యగర్భాదయః. ఆధ్యాత్మాధిభూతాధిదైవసాక్షిణం. మహాపురుషం. తదంతర్యామిస్వరూపమీశ్వరం నియంతారం చ. యజంతి. ౪. తదేవం సాంఖ్యయోగావేకీకృత్యోక్త్వా త్రయీమార్గం కర్మజ్ఞానభేదేన దర్శయతి—ద్వాభ్యాం. త్రయ్యాచేతి. వైతానికాః కర్మయోగినః. త్వాం వై త్వామేవ యజంతి. నను. తే ఇంద్రవరుణవాయ్వాదీన్ యజంతే న తు మామిత్యత ఆహ—నానేతి. నానా వజ్రహస్తాదీని రూపాణి యేషాం తే. యే అమరాస్తేషామాఖ్యయా నామ్నా త్వామేవ యజంత ఇతి. అయం భావః. ఇంద్రవరుణాదిసూక్తైరింద్రాదయః సర్వైశ్వర్యేణ ప్రకాశ్యంతే. న చ సర్వేశ్వరా బహవస్సంభవంతి. అతో నామభేదేన త్వామేవ యజంత ఇతి. తథా చ శ్రుతిః. శ్రు. "స ప్రథమస్సంకృతిర్విశ్వకర్మా. స ప్రథమో మిత్రో వరుణో అగ్నిః. స ప్రథమో బృహస్పతిశ్చికిత్వాన్. తస్మా ఇంద్రాయ సుతమాజుహోమీ"తి. ౫. ఏక ఇతి. జ్ఞానయజ్ఞేన సమాధినా. ౬. సాంఖ్యయోగత్రయీమార్గా ఉక్తాః. వైష్ణవశైవమార్గావాహద్వయేన. అన్యే చేతి. సంస్కృతాత్మానః వైష్ణవశైవదీక్షయా దీక్షితాస్సంతః. తే త్వయా అభిహితేన పాంచరాత్రాదివిధినా. త్వన్మయాః త్వన్మయత్వేనాత్మానం చింతయంతః. త్వదేకప్రధానా ఇతి వా. వాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధభేదేన బహురూపం. నారాయణరూపేణైకమూర్తికం చ త్వామేవ యజంతి. ౭. త్వామితి. బహ్వాచార్యవిభేదేనేతి నానాభేదశైవపాశుపతాదిమార్గేణ. ౮. యేఽపి క్షుద్రదేవతా భక్తాః. తేఽపి త్వామేవ యజంతీత్యాహ.—సర్వఏవేతి. హే సర్వదేవమయ నన్వేతే పరస్పరదేవతాధిక్షేపకలహవ్యాకులచిత్తాః. కథమేకమేవ యజంతీత్యుచ్యతే. తత్రాహ—యద్యప్యన్యధియ ఇతి బుద్ధిమాత్రభేదో న వస్తుభేద ఇత్యర్థః. ౯. తస్మాత్సర్వే మార్గాస్త్వయ్యేవ. పర్యవస్యంతీతి

విభో, విశంతి సర్వతస్సింధుం తద్వత్త్వాం గతయోఽంతతః ౧౦. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి భవతః ప్రకృతేర్గుణాః, తేషు హి ప్రాకృతాః ప్రోతా ఆబ్రహ్మస్థావరాదయః. ౧౧. తుభ్యం నమస్తేష్వవిషక్తదృష్టయే సర్వాత్మనే సర్వధియాం చ సాక్షిణే, గుణప్రవాహోఽయమవిద్యయాసకృత్ ప్రవర్తతే దేవనృతిర్యగాత్మసు. ౧౨. అగ్నిర్ముఖం తేఽవనిరంఘ్రిరీక్షణం సూర్యో నభో నాభిరథో దిశః శ్రుతిః, ద్యౌః కం సురేంద్రాసవ బాహవోఽర్ణవాః కుక్షిర్మరుత్ప్రాణబలం ప్రకల్పితమ్. ౧౩. రోమాణి వృక్షౌషధయశ్శిరోరుహా మేఘాః పరస్యాస్థినఖాని తేఽద్రయః, నిమేషణం రాత్ర్యహనీ ప్రజాపతిర్మేఢ్రస్తు వృష్టిస్తవ వీర్యమిష్యతే. ౧౪. త్వయ్యవ్యయాత్మన్ పురుషే ప్రకల్పితా లోకాస్సపాలా బహుజీవసంకులాః, యథా జలే సంజహతే జలౌకసోఽప్యుదుంబరే వా మశకా మనోమయే. ౧౫. యాని యానీహ రూపాణి క్రీడార్థం

సదృష్టాంతమాహ.—యథేతి. అద్రేస్సకాశాత్సర్వతః ప్రభవంతి. యాః నద్యః తాః పునః పర్జన్యేనాపూరితా బహుస్రోతసస్సత్యః సర్వతస్సింధుమేవ విశంతి .యథా తద్వత్ ఏతా గతయః. మార్గాః అంతతస్త్వామేవ విశంతీతి. ౧౦. అత్ర హేతుమాహ—సత్త్వమితి. భవతః శక్తిర్యా ప్రకృతిః. తస్యాస్సత్త్వాదయో గుణాః. అతః ప్రాకృతాః ప్రకృతికార్యోపాధయః. బ్రహ్మపర్యంతాః స్థావరాదయో జీవాః స్వోపాధిద్వారా. తేషు గుణేషు ప్రోతాః ప్రవిష్టాః. తే చ ప్రకృతౌ సా చ త్వయీతి. అతః క్రమేణోపాధిలయాత్సర్వేఽపి. త్వామేవ ప్రవిశంతీతి. యద్వా—భవతః ప్రకృతేర్గుణేషు ప్రోతాః బ్రహ్మాదయో భవద్వ్యతిరిక్తా న సంతి. అతస్త్వమేవ సర్వదేవమయ ఇతి. ౧౧. నను భవతః ప్రకృతేరితి వదన్ మమాపి ప్రకృతిసంబంధం బ్రవీషి. తతశ్చ తేషాం మమ చ కో విశేషస్స్యాదిత్యాశంక్య విశేషమాహ—తుభ్యమితి. అవిషక్తదృష్టయే అవిలిప్తబుద్ధయే కుతః. సర్వాత్మనే స్వవ్యతిరిక్తాభావాదవిషక్తదృష్టిస్త్వమిత్యర్థః. కించ సర్వధియాం సాక్షిణే సర్వబుద్ధిసాక్షిత్వాన్న క్వాపి బుద్ధిలేప ఇత్యర్థః. ఇతరే తు సంసరంతీత్యాహ—గుణప్రవాహ ఇతి. దేవనృతిర్యంచ ఆత్మానో యేషాం తేషు దేవాదిశరీరాభిమానిష్విత్యర్థః. త్వదవిద్యయా కృతోఽయం గుణప్ర[illegible] ప్రవర్తతే. అతో మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః. ౧౨. సర్వాత్మన ఇత్యనేనోక్తం సగుణం రూపం స్తౌతి—ద్వాభ్యాం—అగ్నిర్ముఖమితి. అగ్న్యాదీననూద్య ఈశ్వరావయవతా విధీయతే. యోఽయమగ్నిః స తవ ముఖమిత్యాదివచనవ్యక్త్యా ఈక్షణం చక్షుః. శ్రుతిశ్శ్రవణేంద్రియం. కం మూర్ధా. ప్రాణశ్చ బలం చ తత్. ౧౩. రోమాణీతి. అద్రయః పరస్య తే అస్థినఖాని. ౧౪. న కేవలమేతావదేవ. కింతు. సర్వోఽప్యయం ప్రపంచస్త్వదవయవభూత ఏవేతి వదన్నేవం సత్యపి ప్రపంచస్య వికారాస్త్వయి న ప్రసజ్యంతే తస్య త్వయి కల్పితత్వాదిత్యాహ—త్వయీతి. అవ్యయాత్మన్ అవ్యయాత్మని. పురుషే పూర్ణే. లోకాదయః సంజహతే ప్రచలంతి. హే అవ్యయాత్మన్నితి వా. కథంభూతే త్వయి మనోమయే మనఃప్రధానే మనోవృత్తివ్యంగ్యే. శ్రు. "దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా మనసైవానుద్రష్టవ్యమి"త్యాదిశ్రుతేః. జలే యథా జలౌకసః సూక్ష్మప్రాణ్యండరాశయః యథా వా ఉదుంబరాంతఃకేసరేషు మశకాః పరస్పరవార్తానభిజ్ఞాః. ఏవమనంతాని బ్రహ్మాండాని త్వయి చరంతీత్యర్థః. ౧౫, స్యాదేవంభూతం తవ స్వరూ

త్వం బిభర్షి హి, తైరామృష్టశుచో లోకా ముదా గాయంతి తే యశః. ౧౬. నమః కారణమత్స్యాయ ప్రళయాబ్ధిచరాయ చ, హయశీర్ష్ణే నమస్తుభ్యం మధుకైటభమృత్యవే. ౧౭. అకూపారాయ మహతే నమో మంథరధారిణే, క్షిత్యుద్ధారవిహారాయ నమస్సూకరమూర్తయే. ౧౮. నమస్తేఽద్భుతసింహాయ సాధులోకభయాపహ, వామనాయ నమస్తుభ్యం క్రాంతత్రిభువనాయ చ. ౧౯. నమో భృగూణాం పతయే దృప్తక్షత్రవనచ్ఛిదే, నమస్తే రఘువర్యాయ రావణాంతకరాయ చ. ౨౦. నమస్తే వాసుదేవాయ నమస్సంకర్షణాయ చ, ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ సాత్వతాం పతయే నమః. ౨౧. నమశ్శుద్ధాయ బుద్ధాయ దైత్యదానవమోహినే, మ్లేచ్ఛప్రాయక్షత్రహంత్రే నమస్తే కల్కిరూపిణే. ౨౨. భగవన్ సర్వలోకోఽయం మోహితస్తవ మాయయా, అహం మమేత్యసద్గ్రాహో భ్రామ్యతే కర్మవర్త్మసు. ౨౩. అహం చాత్మాత్మజాగారదారార్థస్వజనాదిషు, భ్రమామి స్వప్నకల్పేషు మూఢస్సత్యధియా విభో. ౨౪. అనిత్యానాత్మదుఃఖేషు విపర్యాసమతిర్హ్యహం, ద్వంద్వారామస్తమోవిష్టో న జానే త్వాత్మనః ప్రియమ్. ౨౫. యథా బుధో జలం హిత్వా ప్రతిచ్ఛన్నం తదుద్భవైః, అభ్యేతి మృగతృష్ణాం వై హిత్వాహం త్వాపరాఙ్ముఖః. ౨౬. నోత్సహేఽహం కృపణధీః కామకర్మహతం మనః, రోద్ధుం ప్రమాదిభిస్సాక్షైః హ్రియమాణమితస్తతః. ౨౭. సోఽహం తవాంఘ్ర్యుపగతోస్మ్యసతాం దురాపం

పం దురవగాహమితి త్వదవతారకథామృతమేవ సంతస్సేవంత ఇత్యాహ.—యానీతి. ఆమృష్టా పరిమార్జితా శుక్ యేషాం తే. ౧౬. అతః స్వయమప్యవతారాన్నమస్యతి.—నమ ఇతి. హయశీర్ష్ణే హయగ్రీవాయ మధుకైటభయోః మృత్యవే నిహంత్రే. ౧౭. అకూపారాయేతి. అకూపారాయ కూర్మాకారాయ. క్షిత్యుద్ధారో విహారో యస్య తస్మై. ౧౮. ౧౯. నమ ఇతి. భృగూణాం పతయే పరశురామాయ. ౨౦. సంకర్షణం రామం చతుర్వ్యూహరూపేణ ప్రణమతి.—నమస్తే వాసుదేవాయేతి. ౨౧. ౨౨. ఏవం స్తుత్వా బంధమోక్షం ప్రార్థయితుమాహ.—భగవన్నితి. అసతి దేహాదౌ గ్రాహ ఆగ్రహో యస్య సః. అసన్ గ్రాహో యస్యేతి వా. ౨౩. న కేవలమయం లోకః. అహమపి తథైవేత్యాహ.—అహం చేతి. ౨౪. మూఢత్వమేవ ప్రకటయతి.—అనిత్యేతి. విపర్యస్తమతిః అనిత్యే కర్మఫలే నిత్యమితి. అనాత్మని దేహాదావాత్మేతి దుఃఖరూపే గృహాదౌ సుఖమితి విపరీతమతిరిత్యర్థః. ద్వంద్వేషు సుఖదుఃఖాదిషు. ఆరామః క్రీడా యస్య సః. నను దుఃఖే కథం రతిస్తత్రాహ—తమోవిష్టః తమసా వ్యాప్తః అత ఆత్మనః ప్రియం ప్రేమాస్పదం త్వాం న జాన ఇత్యర్థః. ౨౫. తదేవ సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. తస్మాజ్జలాదుద్భవంతీతి తదుద్భవాని తృణాదీని తైః తథా మాయాచ్ఛన్నం త్వా త్వామహం హిత్వా. పరాఙ్ముఖో వర్త ఇతి. ౨౬. నన్వేవం జానతః కుతో విషయాభిముఖతా తత్రాహ—నోత్సహ ఇతి. కృపణా విషయవాసనాయుక్తా ధీర్యస్య సః. అతఏవ. కామకర్మభ్యాం హతం క్షుభితం. ఇంద్రియైశ్చ బలిభిర్విషయసంయుక్తైరితస్తత ఆకృష్యమాణం మనః. రోద్ధుం నియంతుం న శక్నోమీతి. ౨౭. స ఇతి. తదేవమస్వతంత్రో యః సోఽహం, తవాం

తచ్చాప్యహం భవదనుగ్రహ ఈశ మన్యే, పుంసో భవేద్యర్హి సంసరణాపవర్గస్త్వయ్యబ్జనాభ సదుపాసనయా మతిస్స్యాత్. ౨౮. నమో విజ్ఞానమాత్రాయ సర్వప్రత్యయహేతవే, పురుషేశ ప్రధానాయ బ్రహ్మణేఽనంతశక్తయే. ౨౯. నమస్తే వాసుదేవాయ సర్వభూతక్షయాయ చ, హృషీకేశ నమస్తుభ్యం ప్రపన్నం పాహి మాం విభో. ౩౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—స్తువతస్తస్య భగవాన్ దర్శయిత్వా జలే వపుః, భూయస్సమాహరత్కృష్ణో నటో నాట్యమివాత్మనః. ౧ సోఽపి చాంతర్హితం వీక్ష్య జలాదున్మజ్య సత్వరః, కృత్వాచావశ్యకం సర్వం విస్మితో రథమాగమత్. ౨. తమపృచ్ఛద్ధృషీకేశః కిం తే దృష్టమిహాద్భుతం, భూమౌ వియతి వా తోయే తథా త్వాం లక్షయామహే. ౩. అక్రూర ఉవాచః—అద్భుతానీహ యావంతి భూ

ఘ్రిముపగతః శరణం ప్రాప్తః. నన్వింద్రియపరతంత్రస్యైతదపి కుతస్తత్రాహ—తచ్చాపీతి. హే ఈశ అంతర్యామిన్. తవాంఘ్ర్యుపగమనం చాసతాం దురాపం. అతో భవతోఽనుగ్రహ ఏవేత్యహం మన్యే. అనుగ్రహే సతీతి వా. నను సతాం సేవయైవం భవతి కిం మదనుగ్రహేణేత్యత ఆహ. పుంస ఇతి. జీవస్య సంసారస్యాపవర్గః సమాప్తిర్యదా త్వత్కృపయా భవేత్. సంభావనాస్పదం భవతి హే అబ్జనాభ తదా సదుపాసనా సంపద్యతే. తయా తర్హ్యేవ త్వయి మతిర్భవేత్. న త్వత్కృపాం వినా సత్సేవా న నితరాం త్వన్మతిః న తేషాం ముక్తిరిత్యర్థః. ౨౮. పాదయోః పతన్ ప్రార్థయతే ద్వయేన. నమ ఇతి. విజ్ఞానమేవ మాత్రా మూర్తిర్యస్య తస్మై. అతఏవ సర్వప్రత్యయహేతవే సమస్తజ్ఞానకారణాయ. కించ. పురుషేశప్రధానాయ పురుషస్య యే ఈశాః సుఖదుఃఖప్రాపకాః కాలకర్మస్వభావాదయః. తేషాం ప్రధానాయ నియంత్రే. కుతః బ్రహ్మణే పరిపూర్ణాయ కించ. అనంతశక్తయే అనంతాః శక్తయో యస్య. యద్వా. అనంతా మాయాఖ్యా శక్తిర్యస్య తస్మై. అథవా ప్రధానం ప్రకృతిః పురుషస్తత్ప్రవర్తకః ఈశః కాలః. ఏతత్త్రితయాత్మనే బ్రహ్మణే వక్ష్యతి చ. భగవాన్ ప్రకృతిర్యదుపాదానమాధారః పురుషః పరః. సతోఽభివ్యంజకః కాలో బ్రహ్మ తత్త్రితయం త్వహమితి. ౨౯. సర్వప్రత్యయహేతుత్వమభివ్యంజయన్ స్తౌతి—నమస్తఇతి. వాసుదేవాయ చిత్తాధిష్ఠాత్రే సర్వభూతక్షయాయ క్షయ ఆశ్రయః అహంకారశ్చ ప్రాణినామాశ్రయః తతశ్చాహంకారాధిష్ఠాత్రే సంకర్షణాయేత్యర్థః. హృషీకేశేతి. బుద్ధిమనసోరధిష్ఠాత్రోః ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధయోరేకీకృత్య గ్రహణం శరణాగతం మాం పాహీతి ప్రార్థనం. ౩౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకచత్వారింశకేఽహన్ రజకం ప్రవిశన్ పురీమ్, తతో వరానదాత్తుష్టః సుదామ్నా నాయకస్య చ. సశంకమక్రూరమనః ప్రమోద్యస్వధామసందర్శనతః కృపాళుః, స్వరాజధానీం మథురామపశ్యదలంకృతానంతమహోత్సవాఢ్యాం. ౧—౩. అద్భుతానీతి. భూమౌ వియతి జలే వా. యా

హో వియతి వా జలే, తం త్వానుపశ్యతో బ్రహ్మన్కిం మే దృష్టం విపశ్యతః. ౪. యత్రాద్భుతాని సర్వాణి భూమౌ వియతి వా జలే, తం త్వానుపశ్యతో బ్రహ్మన్కిం మే దృష్టమిహాద్భుతమ్. ౫. ఇత్యుక్త్వా చోదయామాస స్యందనం గాందినీసుతః, మథురామనయద్రామం కృష్ణం చైవ దినాత్యయే. ౬. మార్గే గ్రామజనా రాజన్ తత్ర తత్రోపసంగతాః, వసుదేవసుతౌ దృష్ట్వా ప్రీతా దృష్టిం చ నాదదుః. ౭. తావద్వ్రజౌకసస్తత్ర నందగోపాదయోఽగ్రతః, పురోపవనమాసాద్య ప్రతీక్షంతోఽవతస్థిరే. ౮. తాన్ సమేత్యాహ భగవానక్రూరం జగదీశ్వరః, గృహీత్వా పాణినా పాణిం ప్రశ్రితం ప్రహసన్నివ. ౯. భవాన్ ప్రవిశతాదగ్రే సహయానః పురీం గృహం, వయంత్విహావముచ్యాథ ప్రాతర్ద్రక్ష్యామహే పురీమ్. ౧౦. అక్రూర ఉవాచ:—నాహం భవద్భ్యాం రహితః ప్రవేక్ష్యే మథురాపురీం, త్యక్తుం నార్హసి మాం నాథ భక్తం తే భక్తవత్సల. ౧౧. ఆగచ్ఛ యామ గేహం నస్సనాథాన్ కుర్వధోక్షజ, సహాగ్రజస్సగోపాలైస్సుహృద్భిశ్చ సుహృత్తమ. ౧౨. పునీహి పాదరజసా గృహాన్నో గృహమేధినామ్, యచ్ఛౌచేనానుతృప్యంతి పితరస్సాగ్నయస్సురాః. ౧౩. అవనిజ్యాంఘ్రియుగళమాసీచ్ఛ్లోక్యో బలిర్మహాన్, ఐశ్వర్యమతులం లేభే గతిం చైకాంతినాం తు యా. ౧౪. ఆపస్తేఽంఘ్ర్యవనేజన్యస్త్రిలోకాన్ శుచయోఽపునన్, శిరసాధత్త యాశ్శర్వస్స్వర్యాతాస్సగరాత్మజాః. ౧౫. దేవదేవ జగన్నాథ పుణ్యశ్రవణకీర్తన, యదూత్తమోత్తమశ్లోకనారాయణ నమోఽస్తు తే. ౧౬. శ్రీభగవానువాచ:—ఆయాస్యే భవతో గేహమహమార్యసమన్వితః, యదుచక్రద్రుహం హత్వా వితరిష్యే సుహృత్ప్రియమ్. ౧౭. ఏవముక్తో భగవతా సోఽక్రూరో

వంత్యద్భుతాని. తాని త్వయ్యేవ సంతి. తం త్వాం. విపశ్యతో మే కిమద్భుతమదృష్టం. అపితు సర్వం దృష్టమేవేత్యర్థః. ౪. నను మత్ప్రాప్తేః పూర్వమేవ త్వం విస్మితముఖో లక్షితోఽసి. అతో భూమౌ వియతి జలే వా కిమప్యద్భుతం దృష్టం వదేత్యత ఆహ—యత్రేతి. యత్ర త్వయి. సర్వాణ్యద్భుతాని తం త్వామిహపశ్యతో మే. అన్యత్ర భూమ్యాదౌ కిమద్భుతం దృష్టం. త్వాం వినాన తత్ర కించిదద్భుతమిత్యర్థః. హే బ్రహ్మన్ పరమేశ్వరేత్యర్థః. బ్రహ్మేతి వా పాఠః. ౫. ఇతీతి. గాందినీసుతః. అక్రూరః. ౬. మార్గ ఇతి. దృష్టిం నాదదుః పశ్యంత ఏవ స్థితాః ఇత్యర్థః. ౭. తావదితి. రామకృష్ణాగమనం ప్రతీక్షమాణాః స్థితాః. ౮. తానితి. ప్రశ్రితం వినీతం. ౯. భవానితి. స్వగృహం చ ప్రవిశతాత్ ప్రవిశతు అవముచ్య ఉత్తార్య. విశ్రామ్యేత్యర్థః. ౧౦. ౧౧. ఆగచ్ఛేతి. సాగ్రజః సహగోపాలైరిత్యర్థః. ౧౨. పునీహీతి. యచ్ఛౌచేన యస్య పాదరజసః క్షాళనోదకేన గృహాంగణస్థితేన. ౧౩. అవనిజ్యేతి. శ్లోక్యః పుణ్యకీర్త్యర్హః ఏకాంతినాం ఏకాంతభక్తానాం. యా గతిస్తాం చ లేభే. ౧౪. ఆప ఇతి. అపునన్ పవిత్రీకృతవత్యః యాభిరద్భిః. స్వః స్వర్గం ప్రాప్తాః. ౧౫. ప్రార్థయమానో నమస్కరోతి—దేవదేవేతి. అతః పరమన్యత్ శ్రేయో నాస్తీతి మత్వా బహుధా సంబోధయతి. ౧౬. ఆయాస్య ఇతి. ఆదౌ తావత్ యదుచక్రాయ ద్రుహ్యతీతి యదుచక్రద్రుక్. తం కంసం హత్వా. సుహృదాం ప్రియం వితరిష్యే దాస్యామి. ౧౭. ఏవమితి. రామకృష్ణావానీతావితి స్వకృతం కర్మావేద్య సమర్ప్యేతి. ౧౮. అథేతి.

శ్రీకృష్ణబలరామయోర్మధురా నగరప్రవేశఘట్టః.

విమనా ఇవ, పురీం ప్రవిష్టః కంసాయ కర్మావేద్య గృహం యయౌ. ౧౮. అథా
పరాహ్ణే భగవాన్ కృష్ణస్సంకర్షణాన్వితః, మధురాం ప్రావిశద్గోపైర్దిదృక్షుః పరి
వారితః. ౧౯. దదర్శ తాం స్ఫాటికతుంగగోపురద్వారాం బృహద్ధేమకవాటతో
రణాం, తామ్రారకోష్ఠాం పరిఘాదురాసదాముద్యానరమ్యోపవనోపశోభితామ్. ౨౦.
సౌవర్ణశృంగాటకహర్మ్యనిష్కుటైశ్శ్రేణీసభాభిర్భవనైరుపస్కృతాం, వైడూర్యవ
జ్రామలనీలవిద్రుమైర్ముక్తాహరిద్భిర్వలభీషు వేదిషు. ౨౧. జుష్టేషు జాలాముఖరంధ్ర
కుట్టిమేష్వావిష్టపారావతబర్హినాదితాం, సంసిక్తరథ్యాపణమార్గచత్వరాం ప్రకీర్ణ
మాల్యాంకురలాజతండులామ్. ౨౨. ఆపూర్ణకుంభైర్దధిచందనోక్షితైః ప్రసూన
దీపావళిభిస్సపల్లవైః, సవృంతరంభాక్రముకైస్సకేతుభిస్స్వలంకృతద్వారగృహాంసపట్టి
కైః. ౨౩. తాం సంప్రవిష్టౌ వసుదేవనందనౌ వృతౌ వయస్యైర్నరదేవవర్త్మనా,

---

గోపైః పరివారితః పరివృతః ప్రావిశత్. ౧౯. శ్రీకృష్ణదృష్టాం పురీమనువర్ణయతి—చతుర్భిః. దదర్శేతి. స్ఫాటికాని తుంగాని గోపురాణి పురద్వారాణి అన్యాని గృహద్వారాణి చ యస్యాం తాం బృహంతి. హేమమయాని కవాటాని తోరణాని చ యస్యాం తాం. తామ్రం చ ఆరః ఆరకూటశ్చ తన్మయాః కోష్ఠా ధాన్యాగారా అశ్వశాలాదయశ్చ యస్యాం తాం పరిఘాః పరితః ఖాతగర్తాస్తాభిర్దురాసదాం దుర్గమాం ఉద్యానాని దూరస్థాని వనాని రమ్యాణ్యుపవనాని చ నికటస్థాని. తైరుపశోభితాం. ౨౦. సౌవర్ణేతి. సౌవర్ణాః శృంగాటకాః చతుష్పథాః హర్మ్యాణి ధనినాం గృహాణి చ తేషు నిష్కుటాః గృహోచితా ఆరామాశ్చ తైః. శ్రేణీనామేకరూపశిల్పోపజీవినాం, సభాభిరుపసంవేశనస్థానైశ్చ. భవనైరన్యగృహైశ్చోపస్కృతాం అలంకృతాం. అమలః స్ఫటికః హరితో మరకతాః. ౨౧. జుష్టేష్వితి. వైడూర్యాదిరత్నైర్జుష్టేషు వలభ్యాదిషు ఆవిష్టైరుపవిష్టైః పారావతైః బర్హిభిశ్చ నాదితాం. తత్ర వలభ్యో గృహపురోభాగస్తంభనిహితఛాదనావష్టంభవక్రదారూణి వేదయో వలభీనామధోదేశే విరచితావష్టంభవేదికాః జాలాముఖరంధ్రాణి గవాక్షఛిద్రాణి. కుట్టిమాని మణిబద్ధా భూమయస్తేష్వితి. రథ్యాః రాజమార్గా ఆపణాః పణ్యవీథయః మార్గా అన్యే చ. చత్వరాణ్యంగణాని. సంసిక్తాని రథ్యాదీని యస్యాం తాం. ప్రకీర్ణాః మాల్యాదయో యస్యాం తాం. ౨౨. ఆపూర్ణేతి. తథా స్వలంకృతాని ద్వారాణి యేషాం తే గృహాః యస్యాం తాం. కైః ఆపూర్ణైః అద్భిః పూర్ణైః కుంభైః దధ్నా చందనేన చ ఉక్షితైః సిక్తైః. ప్రసూనానాం దీపానాం చావళయో యేషు తైః వృంతైః ఫలగుచ్ఛైరుపలక్షితా రంభాః క్రముకాశ్చ తత్సహితైస్సకేతుభిః కేతవో ధ్వజాస్తత్సహితైః.పట్టికాః వితస్తివిస్తారపట్టవస్త్రాణితత్సహితైః. అత్రేయం రీతిః—ద్వారేషూభయత స్తండులానాముపరి కుంభాః తత్పరితః ప్రసూనావళయః కంఠే పట్టికాః. ముఖే చూతాదిపల్లవాః తదుపరిపాత్రాంతరే దీపావళయః తత్సన్నిధౌ రంభాః క్రముకాః కేతవస్తోరణాని చేతి. ౨౩. తామితి. నర దేవవర్త్మనారాజమార్గేణ తాం పురీంసంప్రవిష్టావితిద్వితీయాంతః.

ద్రష్టుం సమీయుస్త్వరితాః పురస్త్రియో హర్మ్యాణి చైవారురుహుర్నృపోత్సుకాః. ౨౪. కాశ్చిద్విపర్యగ్ధృతవస్త్రభూషణా విస్మృత్య చైకం యుగళేష్వథాపరాః, కృతైకపత్రశ్రవణైకనూపురానాఙ్క్త్వా ద్వితీయం త్వపరాః స్వలోచనమ్. ౨౫. అశ్నంత్య ఏకాస్తదపాస్య భోజనం చాభ్యజ్యమానా అకృతోపమజ్జనాః, స్వపంత్య ఉత్థాయ నిశమ్య నిస్వనం నిపాయయంత్యోఽర్భమపోహ్య మాతరః. ౨౬. మనాంసి తాసామరవిందలోచనః ప్రగల్భలీలాహసితావలోకనైః, జహార మత్తద్విరదేంద్రవిక్రమో దృశాం దధచ్ఛ్రీరమణాత్మనోత్సవమ్. ౨౭. దృష్ట్వా ముహుశ్శ్రుతమనుద్రుతచేతసస్తం తత్ప్రేక్షణోత్స్మితసుధోక్షణలబ్ధమానాః, ఆనందమూర్తిముపగూహ్య దృశాత్మలబ్ధం హృష్యత్త్వచో జహురనంతమరిందమాధిమ్. ౨౮. ప్రాసాదశిఖరారూఢాః ప్రీత్యుత్ఫుల్లముఖాంబుజాః, అభ్యవర్షన్ సౌమనస్యైః ప్రమదాబలకేశవౌ. ౨౯. దధ్యక్షతైస్సోదపాత్రైస్స్రగ్గంధై రప్యుపాయనైః, తావానర్చుః ప్రముదితాస్తత్ర తత్ర ద్విజాతయః. ౩౦ ఊచుః పౌరా అహో గోప్యస్తపః కిమచరన్మహత్,

రజకవధ, వాయక, సుదామ, త్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః.

యా హ్యేతావనుపశ్యంతి నరలోకమహోత్సవౌ. ౩౧. రజకం కంచిదాయాంతం రంగకారం గదాగ్రజః, దృష్ట్వా యాచత వాసాంసి ధౌతాన్యత్యుత్తమాని చ. ౩౨. దేహ్యావయోస్సముచితాన్యంగ వాసాంసి చార్హతోః, భవిష్యతి పరం శ్రేయో దాతుస్తే నాత్ర సంశయః. ౩౩. స యాచితో భగవతా పరిపూర్ణేన సర్వతః, సాక్షేపం రుషితః ప్రాహ భృత్యో రాజ్ఞస్సుదుర్మదః. ౩౪. ఈదృశాన్యేవ వాసాంసి నిత్యం

---

౨౪. ఔత్సుక్యమేవాహ—ద్వయేన. కాశ్చిదితి. విపర్యక్ విపరీతం ధృతాని వస్త్రాణి భూషణాని చ యాభిస్తాః. యుగళేషు యుగళధార్యేషు కుండలకంకణాదిషు. ఏకం విస్మృత్య సమీయుః కృతమేకమేవ పత్రం యయోస్తే శ్రవణే యాసాం ఏకమేవ నూపురం చరణాభరణం యాసాం తాశ్చ నాఙ్క్త్వా అనఙ్క్త్వా ఏకస్మిన్నేవ లోచనే కజ్జలం నిధాయ. ౨౫. అశ్నంత్య ఇతి. తద్భోజనం హిత్వా. అభ్యజ్యమానాః సఖీభిః క్రియమాణతైలాభ్యంగాః. అకృతస్నానాః అపోహ్య నిరస్య. ౨౬. మనాంసీతి. ప్రగల్భాః లీలాః తాభిః, హసితానీక్షణాని చ తైః శ్రియం రమయతీతి శ్రీరమణః తేనాత్మనా వపుషా. తాసాం దృశాం ఉత్సవం దధత్. మనాంసి జహార. ౨౭. దృష్ట్వేతి. ముహుః శ్రుతత్వాత్ తద్గతచేతసస్సత్యః తం దృష్ట్వా తస్య ప్రేక్షణం చ ఉత్స్మితం చ తదేవ సుధా తయా సుధయా ఉక్షణం సేచనం. తేన లబ్ధో మానో యాభిస్తాః దృశా ఉద్ఘటితేన నేత్రద్వారేణ ఆత్మని మనసి లబ్ధం ప్రాప్తం పరిష్వజ్య తదప్రాప్తిజనితం అనంతం ఆధిం వ్యధాం జహుః. హే అరిందమ నిర్జితకామేతి సంబోధనం. శృంగారరసే నిమగ్నో మాభూదితి. ౨౮. ప్రాసాదేతి. సౌమనస్యైః కుసుమసమూహైశ్శోభనమనోభావైర్వా. ౨౯. ౩౦. ఊచురితి. పౌరాః పురస్త్రియః. ౩౧. రజకమితి. రజకః వస్త్రనిర్ణేజకః. స ఏవ వస్త్రాణాం రాగమపి కుర్వన్ రంగకారః. ౩౨. ౩౩. సఇతి. రుషితః కుపితః. ౩౪. ఈదృశానీతి. గిరౌ వనే చరథ. యు. తే. యూయం నిత్యం పూర్వం పరిధ

గిరివనేచరాః, పరిధత్త కిముద్వృత్తా రాజద్రవ్యాణ్యభీప్సథ. ౩౫. యాతాశు బాలిశా నైవం ప్రార్థ్యం యది జిజీవిషా, బధ్నంతి ఘ్నంతి లుంపంతి దృప్తాన్ రాజకులాని వై. ౩౬. ఏవం వికత్థమానస్య కుపితో దేవకీసుతః, రజకస్య కరాగ్రేణ శిరః కాయాదపాహరత్. ౩౭. తస్యానుజీవినస్సర్వే వాసఃకోశాన్ విసృజ్య వై, దుద్రువుస్సర్వతో మార్గం వాసాంసి జగృహేఽచ్యుతః. ౩౮. వసిత్వాత్మప్రియే వస్త్రే కృష్ణస్సంకర్షణస్తథా, శేషాణ్యదత్త గోపేభ్యో విసృజ్య భువి కానిచిత్. ౩౯. తతస్తు వాయకః ప్రీతస్తయోర్వేషమకల్పయత్, విచిత్రవర్ణైశ్చైలేయైరాకల్పై రనురూపతః ౪౦. నానాలక్షణవేషాభ్యాం కృష్ణరామౌ విరేజతుః, అలంకృతౌ బాలగజౌ పర్వణీవ సితేతరౌ. ౪౧. తస్య ప్రసన్నో భగవాన్ప్రాదాత్సారూప్యమాత్మనః, శ్రియం చ పరమాం లోకే బలైశ్వర్యస్మృతీంద్రియమ్. ౪౨. తతస్సుదామ్నో భవనం మాలాకారస్య జగ్మతుః, తౌ దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ననామ శిరసా భువి. ౪౩. తయోరాసనమానీయ పాద్యం చార్ఘ్యార్హణాదిభిః, పూజాం సానుగయోశ్చక్రే స్రక్తాంబూలానులేపనైః. ౪౪. ప్రాహ నస్సార్థకం జన్మ పాలితం చ కులం ప్రభో, పితృదేవర్షయో మహ్యం తుష్టా హ్యాగమనేన వామ్. ౪౫. భవంతౌ కిల విశ్వస్య జగతః కారణం పరమ్, అవతీర్ణావిహాంశేన క్షేమాయ చ భవాయ చ. ౪౬. న హి వాం విషమా దృష్టిస్సుహృదోర్జగదాత్మనోః, సమయోస్సర్వభూతేషు భజంతం భజతోరపి. ౪౭. మామాజ్ఞాపయతం భృత్యం కిమహం కరవాణి వాం, పుంసస్త్వనుగ్రహో హ్యేష భవద్భ్యాం యన్నియుజ్యతే. ౪౮. శ్రీశుక ఉవాచః— ఇత్యభిప్రేత్య రాజేంద్ర సుదామా ప్రీతమానసః, శస్తైస్సుగంధికుసుమైర్మాలా విరచితా దదౌ. ౪౯. తాభిస్స్వలంకృతౌ ప్రీతౌ కృష్ణరామౌ సహానుగౌ, ప్రణతాయ ప్రపన్నాయ దదతుర్వరదౌ వరాన్. ౫౦. సోఽపి వవ్రేఽచలాం భక్తిం తస్మిన్నేవాఖిలాత్మని, తద్భక్తేషు చ సౌహార్దం భూతేషు చ పరాం దయామ్. ౫౧. ఇతి

త్తేతి. సంభావనాయాం లోట్. అభీప్సథ ప్రార్థయధ. ౩౫. యాతేతి. రాజకులాని రాజకీయాః లుంపంతి నిస్స్వం కుర్వంతి. ౩౬. ౩౭. తస్యేతి. వాసఃకోశాన్ వస్త్రపుటకాన్. ౩౮. ౩౯. తత ఇతి. వాయకః తంతువాయవిశేషః. వేషం అలంకారం. చైలేయైర్వస్త్రమయైరాకల్పైర్భూషణైః. ౪౦. ౪౧. తస్యేతి. ఇహ—లోకే పరమాం శ్రియం బలం చ ఐశ్వర్యం చ స్మృతిం చ ఇంద్రియం చ తత్పాటవం చ. ౪౨-౪౫. భవంతావితి. క్షేమాయ అభయాయ ఉద్భవాయ. ౪౬. రజకవధేన వాయకానుగ్రహేణ చ యువయోః విషమదృష్టితయా అనీశ్వరతా నాశంకనీయేత్యాహ— న హీతి. అత్ర హేతుస్సమయోరితి. అత్రాపి హేతుద్వయం సుహృదోః జగదాత్మనోరితి చ. ౪౭.౪౮. ఇతీతి. ఇత్యేవం విజ్ఞాపయన్ అభిప్రేత్య తన్మతం జ్ఞాత్వా. ౪౯—౫౧. ఇతీతి. అన్వయవర్ధనీం

తస్మై వరాన్ దత్వా శ్రియం చాన్వయవర్ధనీమ్, బలమాయుర్యశః కాంతిం నిర్జగామ సహాగ్రజః. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—అథ వ్రజన్ రాజపథేన మాధవస్స్త్రియం గృహీతాంగ విలేపభాజనాం, విలోక్య కుబ్జాం యువతీం వరాననాం పప్రచ్ఛ యాంతీం ప్రహసన్ రసప్రదః. ౧. కా త్వం వరోర్వేతదిహాను లేపనం కస్యాంగనే వా కథయస్వ సాధు నః, దేహ్యావయోరంగవిలేపముత్తమం శ్రేయస్తత స్తేన చిరాద్భవిష్యతి. ౨. సైరంధ్ర్యువాచః—దాస్యస్మ్యహం సుందరకంససమతా త్రివక్రనామాహ్యానులేపకర్మణి, మద్భావితం భోజపతేరతిప్రియం వినా యువాం కోఽన్యతమస్తదర్హతి. ౩. రూపపేశలమాధుర్యహసితాలాపవీక్షితైః, ధర్షితాత్మా దదౌ సాంద్రముభయోరనులేపనమ్. ౪. తతస్తావంగరాగేణ స్వవర్ణేతరశోభినా, సంప్రాప్తపరభాగేన శుశుభాతేఽనురంజితౌ. ౫. ప్రసన్నో భగవాన్ కుబ్జాం త్రివక్రాం రుచిరాననాం, ఋజ్వీం కర్తుం మనశ్చక్రే దర్శయన్ దర్శనే ఫలమ్. ౬. పద్భ్యామాక్రమ్య ప్రపదే ద్వ్యంగుల్యుత్తానపాణినా, ప్రగృహ్య చుబుకేఽధ్యాత్మముదనీనమదచ్యుతః. ౭. సా తదర్జు

వంశవృద్ధిమతీం. శ్లో. స్వైరం చరన్ మధుపురే రజకం నికృత్య కృష్ణః ప్రదాయ చ వరానథ వాయకాయ, మాలాకృతం సమనుకంప్య చకార కుబ్జామృజ్వీం ధనుశ్చ సహసోన్నమయన్ బభంజ. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ద్విచత్వారింశకే కుబ్జోన్నమనం ధనుషో భిదా, వధస్తద్రక్షిణాం కంసారిష్టరంగోత్సవాదిచ. అథేతి. అంగవిలేపాశ్చందనాదయః. గృహీతాని అంగలేపభాజనాని యయా తాం. రసప్రదః సుఖప్రదః. ౧. కేతి. హే అంగనే వరోరు ఇతి సోపహాసం సంబోధ్య పృచ్ఛతి.—త్వం కా? ఏతదనులేపనం కస్యవా? ఉహ ఇతి నిపాతో భ్రూవిక్షేపయుక్తే వితర్కే. అస్మత్సేవా సద్యః ఫలదేత్యాహ—న చిరాదితి. ౨. దాసీతి. త్రిషు గ్రీవోరఃకటయో వక్రా ఇతి త్రివక్రేతి నామ యస్యాస్సా. అనులేపనక్రియాయాం కంసస్య బహుమతా దాస్యస్మి. ౩. రూపేతి. రూపం అంగసౌష్ఠవం. పేశలం చ సౌకుమార్యం. మాధుర్యం చ రసికతా. హసితం చ ఆలాపశ్చ. వీక్షితం చ తైర్ధర్షితాత్మా మోహితచిత్తా సాంద్రం ఘనం. ౪. తత ఇతి. స్వవర్ణేతరశోభినా రామకృష్ణయోర్వర్ణాభ్యామితరః పీతాదివర్ణస్తేన శోభితుం శీలం యస్య తేన. సంప్రాప్తపరిభాగేన సంప్రాప్తః పరో నాభేరుపరితనో భాగో యేన. యద్వా. సంప్రాప్తః పరభాగః శోభాతిశయో యేనేతి వా. తేనానురంజితౌ. ౫. ప్రసన్న ఇతి. స్వదర్శనే సద్యః ఫలం దర్శయన్. ౬. పద్భ్యామితి. తస్యాః ప్రపదే పాదాగ్రద్వయం. పద్భ్యామాపీడ్య. ద్వే అంగుళ్యావుత్తానే ఉన్నతే యస్మిన్ పాణౌ తేన. చుబుకే ముఖస్యాధోభాగే అధ్యాత్మం దేహం ఉన్నమయామాస. ౭. నేతి. తదైవ ఋజు సమానమంగం యస్యాస్సా. బృహంతౌ శ్రోణీ

సమానాంగీ బృహచ్ఛ్రోణిపయోధరా, ముకుందస్పర్శనాత్సద్యో బభూవ ప్రమదోత్తమా. ౮. తతో రూపగుణౌదార్యసంపన్నా ప్రాహ కేశవం, ఉత్తరీయాంతమాకృష్య స్మయంతీ జాతహృచ్ఛయా. ౯. ఏహి వీరగృహం యావో న త్వాం త్యక్తుమిహోత్సహే, త్వయోన్మథితచిత్తాయాః ప్రసీద పురుషర్షభ. ౧౦. ఏవం స్త్రియా యాచ్యమానః కృష్ణో రామస్య పశ్యతః, ముఖం వీక్ష్యానుగానాం చ ప్రహసంస్తామువాచ హ. ౧౧. ఏష్యామి తే గృహం సుభ్రు పుంసామాధివికర్శనం, సాధితార్థోఽగృహాణాం నః పాంథానాం త్వం పరాయణమ్. ౧౨. విసృజ్య మధ్వ్యా వాణ్యా తాం వ్రజన్ మార్గే వణిక్పథే, నానోపాయనతాంబూలస్రగ్గంధైస్సాగ్రజోఽర్చితః ౧౩. తద్దర్శనస్మరక్షోభాదాత్మానం నావిదంస్త్రియః, విస్రస్తవస్త్రకబరవలయాలేఖ్యమూర్తయః. ౧౪. తతః పౌరాన్ పృచ్ఛమానో ధనుషస్స్థానమచ్యుతః, తస్మిన్ ప్రవిష్టో దదృశే ధనురైంద్రమివాద్భుతమ్.౧౫ పురుషైర్బహుభిర్గుప్తమర్చితం పరమర్ధిమత్, వార్యమాణో నృభిః కృష్ణః ప్రసహ్య ధనురాదదే.౧౬.కరేణ వామేన సలీలముద్ధృతం సజ్జం చ కృత్వా నిమిషేణ పశ్యతామ్, నృణాం వికృష్య ప్రబభంజ మధ్యతో యథేక్షుదండం మదకర్యురుక్రమః. ౧౭. ధనుషో భజ్యమానస్య శబ్దః ఖం రోదసీ దిశః, పూరయామాస యం శ్రుత్వా కంసస్త్రాసముపాగమత్. ౧౮. తద్రక్షిణస్సానుచరాః కుపితా ఆతతాయినః, గృహీతుకామా ఆవవ్రుర్గృహ్యతాం బధ్యతామితి. ౧౯. అథ తాన్ దురభిప్రాయాన్ విలోక్య బలకేశవౌ, క్రుద్ధౌ ధనుష ఆదాయ శకలే తాంశ్చ జఘ్నతుః. ౨౦. బలం చ కంసప్రహితం హత్వా శాలాముఖాత్తతః, నిష్క్రమ్య చేరతుర్హృష్టౌ నిరీక్ష్య పురసంపదః. ౨౧. తయోస్తదద్భుతం వీర్యం నిశామ్య పురవాసినః, తేజః ప్రాగల్భ్యరూపే చ మేనిరే విబుధోత్తమౌ.౨౨.తయోర్విచరతోః స్వైరమాదిత్యోఽస్తముపేయివాన్, కృష్ణరామౌ

పయోధరా యస్యాస్సా ముకుందస్పర్శనాదితి ముఖ్యకారణం. ౮-౧౧. ఏష్యామీతి. ఆధివికర్శనం. మనఃపీడాశమనం. కంసవధేన సాధితః అర్థః సుహృదాం ప్రయోజనం యేన సః అగృహాణాం అకృతదారాణాం పాంథానాం ప్రవాసినాం పరం అయనం ఆశ్రయస్త్వం. ౧౨. విసృజ్యేతి. మధురయా గిరా తాం ప్రస్థాప్య వ్రజన్ వణిక్పథే వణిగ్భిః అర్చితః. ౧౩. తదితి. లేఖ్యాః చిత్రన్యస్తా ఇవ మూర్తయో యాసాం తాః. ౧౪. తత ఇతి. ధనుర్మఖశాలాం పృచ్ఛన్. ౧౫. పురుషైరితి. ప్రసహ్య బలాత్కారేణ. ౧౬. కరేణేతి. నిమిషేణ అతిశీఘ్రం. మదకరీ మత్తహస్తీ. ౧౭. ౧౮. తదితి. గృహ్యతాం బధ్యతామితి వదంతో జిఘృక్షవః ఆవృతవంతః. ౧౯. అథేతి. న కేవలం క్రుద్ధౌ కింతు భగ్నస్య ధనుషః శకలే గృహీత్వా జఘ్నతుశ్చేతి. ౨౦. బలమితి. పరతః ప్రాతర్గంతవ్యమితి శాలాముఖాదేవ పునర్నిష్క్రమ్య. ౨౧. తయోరితి. తేజః ప్రభావం ప్రాగల్భ్యం ధృష్టతాం. ౨౨.

వృతౌ గోపైః పురాచ్ఛకటమీయతుః. ౨౩. గోప్యో ముకుందవిగమే విరహాతురా యా ఆశాసతాశిష ఋతా మధుపుర్యభూవన్, సంపశ్యతాం పురుషభూషణగాత్రలక్ష్మీం హిత్వేతరాంస్తు భజతశ్చకమే ఽయనం శ్రీః. ౨౪. అవనిక్తాంఘ్రియుగళౌ భుక్త్వా క్షీరోపసేచనం, ఊషతుస్తాం సుఖం రాత్రిం జ్ఞాత్వా కంసచికీర్షితమ్. ౨౫. కంసస్తు తద్ధనుర్భంగం రక్షిణాం స్వబలస్య చ, వధం నిశమ్య గోవిందరామవిక్రీడితం పరమ్. ౨౬. దీర్ఘప్రజాగరో భీతో దుర్నిమిత్తాని దుర్మతిః, బహూన్యచష్టోభయథా మృత్యోర్దౌత్యకరాణి చ. ౨౭. అదర్శనం స్వశిరసః ప్రతిరూపే చ సత్యపి, అసత్యపి ద్వితీయే చ ద్వైరూప్యం జ్యోతిషాం తథా. ౨౮. ఛిద్రప్రతీతిశ్ఛాయాయాం ప్రాణఘోషానుపశ్రుతిః, స్వర్ణప్రతీతిర్వృక్షేషు స్వపదానామదర్శనమ్. ౨౯. స్వప్నే ప్రేతపరిష్వంగః ఖరయానం బిసాదనం, యాయాన్నలదమాల్యేక స్తైలాభ్యక్తో దిగంబరః. ౩౦. అన్యాని చేత్థం భూతాని స్వప్నజాగరితాని చ, పశ్యన్ మరణసంత్రస్తో నిద్రాం లేభే న చింతయా. ౩౧. వ్యుష్టాయాం నిశి కౌరవ్య సూర్యే చాద్భ్యస్సముత్థితే, కారయామాస వై కంసో మల్లక్రీడామహోత్సవమ్. ౩౨. ఆనర్చుః పురుషా రంగం తూర్యభేర్యశ్చ జఘ్నిరే, మంచాశ్చాలం కృతాస్స్రగ్భిః పతాకాచేలతో

తయోరితి. శకటం శకటవిమోచనస్థానం. ౨౩. గోప్య ఇతి. ముకుందస్య విగమే ప్రజాన్నిర్గమనసమయే. యా ఆశిషః ఆశాసత. సుఖం ప్రభాతా రజనీయం అద్య ధ్రువం తత్ర దృశో భవిష్యత ఇత్యాదియదుక్తవత్యః. ఋతాః సత్యాః బభూవుః పురుషభూషణస్య శ్రీకృష్ణస్య గాత్రలక్ష్మీం దేహశోభాం కథంభూతస్య గాత్రస్య? ను అహో. ఇతరాన్ బ్రహ్మాదీన్ హిత్వా యదయనం ఆశ్రయం శ్రీః కామయామాస. యాం గాత్రలక్ష్మీమితి వా. ౨౪. అవనిక్తేతి. అవనిక్తం క్షాళితం అంఘ్రియుగళం యయోస్తౌ. క్షీరమిశ్రమన్నం భుక్త్వా. సుఖం న్యవసతాం. ౨౫. కంస ఇతి. పరం కేవలం గోవిందరామయోర్విక్రీడితం తత్. న తు పరాక్రమః కశ్చిత్. ౨౬. దీర్ఘేతి. ఉభయథా స్వప్నజాగరితభేదేన ప్రత్యేకం మృత్యోర్దౌత్యకర్మాణి చ. తథా చ మంత్రః. శ్రు. "ఇత్థాదులూక అపప్తత్. హిరణ్యాక్షో అయోముఖః. రక్షసాం దూత ఆగతః. తమితో నాశయాగ్నే" ఇత్యాది. తథాయదేతద్భూతాన్యన్వావిశ్య. దైవీం వాచం వదసీత్యాదిశ్చ. ౨౭. తాన్యేవ దర్శయతి—శ్లోకత్రయేణ. అదర్శనమితి. జలాదౌ ప్రతిరూపే దృశ్యమానేఽపి స్వశిరసస్తత్రాదర్శనం అసత్యపి ద్వితీయే చక్షుషోఽంతర్ధానేఽంగుళ్యాదౌ జ్యోతిషాం చంద్రాదీనాం ద్విత్వం. ౨౮. ఛిద్రేతి. ఛాయాయాం ప్రతిబింబే ఛిద్రప్రతీతిః పిహితకర్ణపుటకయోః అంతః శ్రూయమాణో ధ్వనిః ప్రాణఘోషః తస్య అశ్రవణం వృక్షేషు స్వర్ణవర్ణప్రతీతిః రజఃకర్దమాదిషు స్వపదానామదర్శనం ఏతాని జాగరితజాని దుర్నిమిత్తాని. ౨౯. స్వాప్నాన్యాహ—స్వప్న ఇతి. ప్రేతైః మృతైః పరిష్వంగః ఖరమారుహ్య యానం బిసభక్షణం నలదమాలీ జపాకుసుమమాలీ యాయాదితి యత్. తదప్యేకం దుర్నిమిత్తమితి. ౩౦. ౩౧. వ్యుష్టాయామితి. వ్యుష్టాయాం కష్టేన కథంచిత్ ప్రభాతాయాం పునః సూర్యే చాద్భ్యః సముత్థిత ఇతి. తథా చ శ్రుతిః. "య ఉదగాన్మహతోఽర్ణవాద్విభ్రాజమానస్సరిరస్య మధ్యాత్సమావృషభో లోహితాక్షస్సూర్యో విపశ్చిన్మనసా

రఙ్గైః. ౩౩. తేషు పౌరా జానపదా బ్రహ్మక్షత్రపురోగమాః, యథోపజోషం వివిశూ రాజానశ్చ కృతాసనాః. ౩౪. కంసః పరివృతోఽమాత్యై రాజమంచ ఉపావిశత్, మండలేశ్వరమధ్యస్థో హృదయేన విదూయతా. ౩౫. వాద్యమానేషు తూర్యేషు మల్లతాళోత్తరేషు చ, మల్లాస్స్వలంకృతాదృప్తాస్సోపాధ్యాయాస్స మావిశన్. ౩౬. చాణూరో ముష్టికః కూటశ్శలస్తోశలఏవ చ, తఆసేదురుపస్థానం వల్గువాద్యప్రహర్షితాః. ౩౭. నందగోపాదయో గోపా భోజరాజసమాహుతాః, నివేదితోపాయనాస్త ఏకస్మిన్మంచ ఆవిశన్. ౩౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.

కువలయాపీడాఖ్యగజతత్సాదివధకథాప్రారంభఘట్టః.

అథ రామశ్చ కృష్ణశ్చ కృతశౌచౌ పరంతప, మల్లదుందుభినిర్ఘోషం శ్రుత్వా ద్రష్టుముపేయతుః. ౧. రంగద్వారముపాసాద్య తస్మిన్నగజమివ స్థితం, పశ్యన్ కువలయాపీడం కృష్ణోఽంబష్ఠప్రచోదితమ్. ౨. బద్ధ్వా పరికరం శౌరిస్సమూహ్య కుటిలాలకాన్, ఉవాచ హాస్తిపం వాచా మేఘనాదగభీరయా. ౩. అంబష్ఠాంబష్ఠ మార్గం నో దేహ్యపక్రామ మాచిరం, నోచేత్సకుంజరం త్వాద్య నయామి యమసాదనమ్. ౪. ఏవం నిర్భర్త్సితోఽంబష్ఠః కుపితః కోపయన్ గజం, చోదయామాస కృష్ణాయ కాలాంతకయమోపమమ్. ౫. కరీంద్రస్తమభిద్రుత్య కరేణ తరసాగ్రహీత్, కరాద్విగళితస్సోఽముం నిహత్యాంఘ్రిష్వలీయత. ౬. సంక్రుద్ధస్తమచక్షాణో

పునాత్వి"తి చ. ౩౨. ౩౩. తేష్వితి. యథోపజోషం యథాసుఖం. ౩౪. ౩౫. వాద్యమానేష్వితి. మల్లతాళాః ఉత్తరే ఉపరి ఉచ్చైః శ్రూయంతే యేషు తేషు తూర్యేషు ఉపాధ్యాయాః మల్లాచార్యాః. ౩౬. చాణూర ఇతి. ఉపస్థానం మల్లరంగం. ౩౭. నందేతి. సమాహుతాః సమాహూతాః నివేదితాని ఉపాయనాని యైస్తే. ౩౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్విచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రిచత్వారింశకే హత్వా గజేంద్రం రామకృష్ణయోః, రంగప్రవేశసౌభాగ్యం చాణూరేణానుభాషణమ్. అథేతి. పూర్వేద్యురేవ కృతం శౌచం శుద్ధత్వం నిరపరాధత్వం యాభ్యాం తౌ. ఏతదుక్తం భవతి ధనుర్భంగాదినా ఆవాభ్యాం నిజైశ్వర్యే సూచితేఽపి పితరౌ స ముంచతి ఆవాం పునః జిఘాంసతి అతోఽస్య మాతులస్య వధేనావయోర్దోష ఇత్యేవం కృతాపరాధపరిహారావితి. మల్లానాం దుందుభీనాం చ ఘోషం. మల్లతాళిదుందుభిఘోషం వా. ౧. రంగేతి. అంబష్ఠో హస్తిపః తేన ప్రచోదితం. ౨. బద్ధ్వేతి. పరికరం యుద్ధోచితం పరిధానం కృత్వా సమూహ్య బద్ధ్వా. ౩. ౪. ఏవమితి. అంతకో మృత్యుః కాలస్తన్నిమిత్తం. యమస్తన్నియంతా తైరుపమా యస్య తం. ౫. కరీంద్ర ఇతి. విగళితో విచ్యుతః. సః ముష్టినా నిహత్య అలీయత అదృశ్యో బభూవ. ౬. సంక్రుద్ధ ఇతి. అచక్షాణః అపశ్యన్ ఘ్రాణం ఆఘ్రాణం తేన దృష్టిః దర్శనం యస్య సః. లోచనాగోచరమపి

ఘ్రాణదృష్టిస్స కేశవమ్, పరామృశత్పుష్కరేణ స ప్రసహ్య వినిర్గతః. ౭. పుచ్ఛే ప్రగృహ్యాతిబలో ధనుషః పంచవింశతిమ్, విచకర్ష యథా నాగం సుపర్ణ ఇవ లీలయా. ౮. సపర్యావర్తమానేన సవ్యదక్షిణతోఽచ్యుతః, బభ్రామ భ్రామ్యమాణేన గోవత్సేనేవ బాలకః. ౯. తతోఽభిముఖమభ్యేత్య పాణినాహత్య వారణమ్, ప్రాద్రవన్ పాతయామాస స్పృశ్యమానః పదే పదే. ౧౦. సధావన్క్రీడయా భూమౌ పతితస్సహసోత్థితః, తం మత్వా పతితం క్రుద్ధో దంతాభ్యాం సాహనత్క్షితిమ్ ౧౧. స్వవిక్రమే ప్రతిహతే కుంజరేంద్రోఽత్యమర్షితః, చోద్యమానో మహామాత్రైః కృష్ణమభ్యద్రవద్రుషా. ౧౨. తమాపతంతమాసాద్య భగవాన్ మధుసూదనః, నిగృహ్య పాణినా హస్తం పాతయామాస భూతలే. ౧౩. పతితం తం పదాక్రమ్య మృగేంద్ర ఇవ లీలయా, దంతముత్పాట్య తేనేభం హస్తిపాంశ్చాహనద్ధరిః. ౧౪. మృతకం ద్విపముత్సృజ్య దంతపాణిస్సమావిశత్, అంసన్యస్తవిషాణోఽ

చాణూరముష్టికాదిమల్లవధకథాప్రారంభఘట్టః.

సృఙ్మదబిందుభిరంకితః, విరూఢస్వేదకణికవదనాంబురుహో బభౌ. ౧౫. వృతౌ గోపైః కతిపయైర్బలదేవజనార్దనౌ, రంగం వివిశతూ రాజన్ గజదంతవరాయుధౌ. ౧౬. మల్లానామశనిర్నృణాం నరవరస్స్త్రీణాం స్మరో మూర్తిమాన్ గోపానాం స్వజనోఽసతాం క్షితిభుజాం శాస్తా స్వపిత్రోశ్శిశుః, మృత్యుర్భోజ

పశవో హి ఘ్రాణేన జానంతీతి ప్రసిద్ధం. పరామృశత్ ధృతవాన్. పుష్కరేణ శుండాగ్రేణ. సకృష్ణః ప్రసహ్య బలేన. ౭. పుచ్ఛ ఇతి. ధనుషః ధనుషాం పంచవింశతిర్యావత్ తావంతం దేశం. గజం విచకర్ష ఆకృష్య నీతవాన్. కంక ఇవ విచకర్ష. యథానాగం సర్పవద్వర్తమానం గజం సుపర్ణ ఇవ స్వయమితి. శ్లో. ఆవిరాసీద్యథా ప్రాచ్యాం దిశీందురివ పుష్కల ఇతివత్. ౮. స ఇతి. పుచ్ఛగ్రాహిణం కృష్ణం గృహీతుం యది దక్షిణతః పరివర్తతే గజస్తర్హి సవ్యతో భ్రామయతి. యదా సవ్యతః పరివర్తతే తదా దక్షిణతో భ్రామయన్ తేన సహ బహు బభ్రామ గోవత్సేన భ్రామ్యమాణేన బాలకః స హి కృష్ణో యథా అన్యో వా బాలక ఇవేతి వా. ౯. తత ఇతి. వారణం గజం ప్రాద్రవన్ ప్రకర్షేణ సమంతతో ధావన్ పాతయామాస. స యథాపతతి తథా తం వంచయన్ ప్రాద్రవదిత్యర్థః. ౧౦. స ఇతి. కించ అహనత్ అహన్. ౧౧—౧౪. మృతకమితి. రంగం సమావిశత్. తదా వీరశ్రియా బభౌ. కథంభూతః అంసే న్యస్తం విషాణం గజదంతో యేన సః. అసృజో రక్తస్య మదస్య చ బిందుభిః పరితోఽంకితః విరూఢాః ఉద్గతాః స్వేదకణికాస్తాభిరుపలక్షితం వదనాంబురుహం యస్య సః. ౧౫. న కేవలం సాగ్రజస్స ఏవ రంగం సమావిశత్. కింతు. వృతౌ గోపైరితి. ౧౬. తత్ర శృంగారాది పర్వరసకదంబమూర్తిర్భగవాన్ తత్తదభిప్రాయానుసారేణ బభౌ న సాకల్యేన సర్వేషామిత్యాహ— మల్లానామితి. మల్లాదీనాం దశానాం ద్రష్టౄణాం అశన్యాదిరూపేణ దశధా విదితస్సన్ సాగ్రజో రంగం గత ఇత్యన్వయః. మల్లాదిష్వభివ్యక్తా రసాః క్రమేణ శ్లోకేన నిబధ్యంతే. శ్లో. "రౌద్రోఽ

పతేర్విరాడవిదుషాం తత్త్వంపరం యోగినాం వృష్ణీనాం పరదేవతేతి విదితో రంగం గతస్సాగ్రజః. ౧౭. హతం కువలయాపీడం దృష్ట్వా తావపి దుర్జయౌ, కంసో మనస్యపి తదా భృశముద్విజే నృప. ౧౮. తౌ రేజతూ రంగగతౌ మహాభుజౌ విచిత్రవేషాభరణస్రగంబరౌ, యథా నటావుత్తమవేషధారిణౌ మనః క్షిపంతౌ ప్రభయా నిరీక్షతామ్.౧౯.నిరీక్ష్య తావుత్తమపూరుషౌ తథా మంచస్థితా నాగరరాష్ట్రకా నృపాః, ప్రహర్షవేగోత్కలితేక్షణాననాః పపుర్న తృప్తా నయనైస్తదాననమ్.౨౦.పిబంత ఇవ చక్షుర్భ్యాం లిహంత ఇవ జిహ్వయా, జిఘ్రంత ఇవ నాసాభ్యాం శ్లిష్యంత ఇవ బాహుభిః. ఊచుః పరస్పరం తే వై యథాదృష్టం యథాశ్రుతం, తద్రూపగుణమాధుర్యప్రాగల్భ్యస్మారితా ఇవ.౨౧.ఏతౌ భగవతస్సాక్షాద్ధరేర్నారాయణస్య హి, అవతీర్ణావిహాంశేన వసుదేవస్య వేశ్మని. ౨౩ స ఏష కిల దేవక్యాం జాతో నీతశ్చ గోకులం, కాలమేతం వసన్ గూఢో వవృధే నందవేశ్మని. ౨౪. పూతనానేన నిహతా చక్రవాతశ్చ దానవః, అర్జునౌ ధేనుకః కేశీ గుహ్యకోఽన్యే చ తద్విధాః. ౨౫. గావస్సపాలా ఏతేన దవాగ్నేః పరిమోచితాః, కాలీయో దమితస్సర్ప ఇంద్రశ్చ విమదః కృతః. ౨౬. సప్తాహమేకహస్తేన ధృతోఽద్రిప్రవరోఽమునా, వర్షవాతాశనిభ్యశ్చ పరిత్రాతం చ గోకులమ్ ౨౭. గోప్యోఽస్య నిత్యముదితా హసితప్రేక్షణం ముఖం, పశ్యంత్యో వివిధాంస్తాపాం స్తరంతిస్మాశ్రమం ముదా.౨౮.వదంత్యనేన వంశోఽయం యదోస్సుబహువిశ్రుతః, శ్రియం యశో మహత్త్వం చ లప్స్యతే పరిరక్షితః. ౨౯. అయం చాస్యాగ్రజశ్శ్రీమాన్ రామః కమలలోచనః, ప్రలంబో నిహతోఽనేన వత్స

ద్భుతశ్చశృంగారో హాస్యం వీరో దయా తథా, భయానకశ్చ బీభత్సశ్శాంతస్సప్రేమభక్తికః. అవిదుషాం విరాట్ వికలః అపర్యాప్తో రాజత ఇతి తథా. అనేన బీభత్స ఉక్తః వికలత్వం చ క్వ వజ్రసారసర్వాంగావిత్యాదినా వక్ష్యతి. ౧౭. హతమితి. ఉద్విజే భీతో బభూవ. ౧౮. తావితి. యథా నటావితి నిర్భయత్వం దర్శితం. ౧౯. నిరీక్ష్యేతి. ప్రహర్షవేగేన ఉత్కలితాన్యుజ్జృంభితానీక్షణాన్యాననాని చ యేషాం తే. తయోరాననం పపుః పరం న తు తృప్తాః నిరాకాంక్షా న బభూవురిత్యర్థః. ౨౦. తదేవాహ—పిబంత ఇవేతి. శ్లిష్యంతః పరిష్వంగం కుర్వంత ఇవ లక్షితా ఇత్యర్థః. ౨౧. ఊచురితి. యథాదృష్టం ధనుర్భంగాది యథాశ్రుతం గోవర్ధనోద్ధరణాది. తత్తదనతిక్రమ్య తదనురూపమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షం చ తయోః రూపం గజదంతాదియుక్తం. గుణాః శౌర్యాదయః. మాధుర్యం హసితాలాపాది. ప్రాగల్భ్యం ధార్ష్ట్యం. తైః స్మారితా ఇవ స్మరణం ప్రాపితా ఇవేత్యర్థః. ౨౨. విస్మితానాం వాక్యాన్యాహాష్టభిః. ఏతావితి. ౨౩. సఇతి. కిలేతి సర్వత్రాన్వయః. ౨౪. పూతనేతి. గుహ్యకః శంఖచూడః. అస్య చ అఘాసురాదయః. ౨౫—౨౭, గోప్యఇతి. అశ్రమం ఈషచ్ఛ్రమయుక్తం ముఖం అశ్రమం సుఖమితి వా. యద్వా. అశ్రమం యథా భవతి తథా తరంతి స్మేతి. ౨౮. వదంతీతి. అనేన పరిరక్షితో యదోర్వంశః సుబహువిశ్రుతస్సన్ శ్ర్యాదిలప్స్యత ఇతి వదంతీతి. ౨౯.

కో ధేనుకాదయః. ౩౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—జనేష్వేవం బ్రువాణేషు తూర్యేషు నినదత్సు చ, కృష్ణరామౌ సమాభాష్య చాణూరో వాక్యమబ్రవీత్. ౩౧. హే నందసూనో హే రామ భవంతౌ వీర్యసంమతౌ, నియుద్ధకుశలౌ శ్రుత్వా రాజ్ఞాహూతౌ దిదృక్షుణా. ౩౨. ప్రియం రాజ్ఞః ప్రకుర్వంత్యశ్శ్రేయో విందంతి వై ప్రజాః, మనసా కర్మణా వాచా విపరీతమతోఽన్యథా. ౩౩. నిత్యం ప్రముదితా గోపా వత్సపాలాస్తథా స్ఫుటమ్, వనేషు మల్లయుద్ధేన క్రీడంతశ్చారయంతి గాః. ౩౪. తస్మాద్రాజ్ఞః ప్రియం యూయం వయం చ కరవామ హే, భూతాని నః ప్రసీదంతి సర్వభూతమయో నృపః. ౩౫. తన్నిశమ్యాబ్రవీత్కృష్ణో దేశకాలోచితం వచః, నియుద్ధమాత్మనోఽభీష్టం మన్యమానోఽభినంద్య చ. ౩౬. ప్రజా భోజపతేరస్య వయం చాపి వనేచరాః, కరవామ ప్రియం నిత్యం తన్నః పరమనుగ్రహః. ౩౭. బాలా వయం తుల్యబలైః క్రీడిష్యామో యథోచితమ్, భవేన్నియుద్ధం మాధర్మస్స్పృశేన్మల్లసభాసదః. ౩౮. చాణూర ఉవాచ:—న బాలో న కిశోరస్త్వం బలశ్చ బలినాం వరః, లీలయేభో హతో యేన సహస్రద్విపసత్త్వభృత్. ౩౯. తస్మాద్భవద్భ్యాం బలిభిర్యోద్ధవ్యం నానయోఽత్ర వై, మయా విక్రమ వార్ష్ణేయ బలేన సహ ముష్టికః. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః.

ఏవం చర్చితసంకల్పో భగవాన్ మధుసూదనః, ఆససాదాథ చాణూరం ముష్టికం రోహిణీసుతః. ౧. ఆస్ఫోట్య హస్తౌ హస్తాభ్యామూరూ చైవ పునఃపునః, విసృజ్య భూయస్సంగృహ్య పరిక్రమ్య పరస్పరమ్. ౨. హస్తాభ్యాం హస్తయోర్బద్ధ్వా పద్భ్యామేవ చ పాదయోః, విచకర్షతురన్యోన్యం ప్రసహ్య విజిగీషయా. ౩.

అయమితి. ధేనుకబకవత్సాసురేషు విపర్యయోత్కీర్తనవాదేషు అనిశ్చయాత్. ౩౦. జనేష్వితి. జనేష్వేవం బ్రువాణేషు సత్సు తదసహమానశ్చాణూరోఽబ్రవీదితి. ౩౧—౩౪. తస్మాదితి. హేకృష్ణ ప్రియం కరవామేతి. రాజ్ఞి ప్రీతే భూతాని చ ప్రసీదేయుః. ౩౫—౩౭. బాలా ఇతి. యథోచితం నియుద్ధం బాహుయుద్ధం భవేత్. మల్లసభాసదః మల్లసభాధికృతాన్ అధర్మో మాస్పృశేత్ నస్పృశేదిత్యేతదర్థం. హే మల్లేతి వా. ౩౮. నేతి. సహస్రద్విపానాం సత్త్వం బలం బిభర్తి తథా. ౩౯. తస్మాదితి. తథా బలిభిర్మాదృశైస్సహ. అనయః అధర్మః. విక్రమం పరాక్రమం కురు. ముష్టికో విక్రమతాదితి. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రిచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "చతుశ్చత్వారింశకే తు మల్లకంసాదిమర్దనమ్, కంసయోషిత ఆశ్వాసస్తాభ్యాం పిత్రోశ్చ దర్శనం" ఏవమితి. చర్చితః నిశ్చిత ఏవ స్వసంకల్పో యస్య సః. ౧—౩. అరత్నీ ఇతి. బాహూ

అరత్నీ ద్వే అరత్నిభ్యాం జానుభ్యాం చైవ జానునీ, శిరశ్శీర్ష్ణోరసోరస్తావన్యోన్యమభిజఘ్నతుః. ౪. పరిభ్రామణవిక్షేపపరిరంభావపాతనైః, ఉత్సర్పణాపసర్పైస్తావన్యోన్యం ప్రత్యరుంధతామ్. ౫. ఉత్థాపనైరున్నయనైశ్చాలనైస్స్థాపనైరపి, పరస్పరం జిగీషంతావపచక్రతురాత్మనః. ౬. తద్బలాబలవద్యుద్ధం సమేతాస్సర్వయోషితః, ఊచుః పరస్పరం రాజన్ సానుకంపాశ్చ యూథశః. ౭. మహానయం బతాధర్మ ఏషాం రాజసభాసదామ్, యే బాలబలవద్యుద్ధం రాజ్ఞోఽన్విచ్ఛంతి పశ్యతః. ౮. క్వ వజ్రసారసర్వాంగౌ మల్లౌ శైలేంద్రసమ్మతౌ, క్వ చాతిసుకుమారాంగౌ కిశోరౌ నాప్తయౌవనౌ. ౯. ధర్మవ్యతిక్రమో హ్యస్య సమాజస్య ధ్రువం భవేత్, యత్రాధర్మస్సముత్తిష్ఠేన్న స్థేయం తత్ర కర్హిచిత్. ౧౦. న సభాం ప్రవిశేత్ప్రాజ్ఞస్సభ్యదోషాననుస్మరన్, అబ్రువన్విబ్రువన్నజ్ఞో నరః కిల్బిషమశ్నుతే. ౧౧. వల్గతశ్శత్రుమభితః కృష్ణస్య వదనాంబుజమ్, వీక్ష్యతాం శ్రమవార్యుప్తం పద్మకోశమివాంబుభిః. ౧౨. కిం న పశ్యత రామస్య ముఖమాతామ్రలోచనమ్, ముష్టికం ప్రతిసామర్షం హాససంరంభశోభనమ్. ౧౩. పుణ్యా బత వ్రజభువో యదయం నృలింగగూఢః పురాణపురుషో వనచిత్రమాల్యః, గాః పాలయన్ సహబలః క్వణయన్స్వవేణుం విక్రీడయాం

మూలాత్ బాహుమధ్యాత్. కనిష్ఠాంగుళివ్యతిరేకేణ కృతముష్టిర్హస్తోఽరత్నిః. ౪. పరిభ్రామణేతి. పరిభ్రామణం హస్తాదిషు గృహీత్వా పరితశ్చాలనం. విక్షేపో నోదనం. పరిరంభో బాహుభ్యాం నిష్పీడనం. అవపాతనం అధః క్షేపః. ఉత్సర్పణం ఉత్సృజ్య పురతో గమనం. అపసర్పణం అపసృజ్య పృష్ఠతో గమనం. ఏతైః ప్రత్యరుంధతాం ప్రత్యావృతవంతౌ. ౫. ఉత్థాపనైరితి. ఉత్థాపనం పాదౌ జానునీ పిండీకృత్య పతితస్యోచ్చాటనం. ఉన్నయనం హస్తాభ్యాముద్ధృత్య నయనం. చాలనం కంఠాదిలగ్నస్య నిస్సారణం. స్థాపనం పాణిపాదాదిపిండీకరణం. ఏవం పరస్పరమాత్మనో దేహస్యాపచక్రతుః అపకారం కృతవంతౌ. ౬. తదితి. తద్యుద్ధం బలాబలవత్ ఏకతో బలం అన్యతః అబలం తద్యుద్ధం విషమమిత్యూచురిత్యర్థః. ౭. తదేవ దర్శయతి. మహానితి—యద్వా. తత్ బాలబలవతోర్యుద్ధం దృష్ట్వా మహానయమధర్మ ఇత్యూచురిత్యన్వయః. బాలయోర్బలవతోశ్చ యుద్ధం రాజా చేత్పశ్యేత్స్వయం వారణీయః. ఏతే తు రాజ్ఞః పశ్యతః స్వయమప్యన్విచ్ఛంతి అనుమన్యంత ఇతి మహానధర్మ ఇత్యర్థః. ౮. బలాబలవద్యుద్ధతాం ప్రపంచయతి పంచభిః. క్వేతి. వజ్రసారాణి వజ్రవత్కఠినాని. సర్వాణ్యంగాని యయోస్తౌ. ౯. ధర్మేతి. సమాజస్య సభాయాః. ౧౦. అపరా ఊచుః—నేతి. అబ్రువన్. జ్ఞాత్వాపి తూష్ణీం తిష్ఠన్. విబ్రువన్. విపరీతం బ్రువన్. అజ్ఞః న జానామీతి బ్రువన్ అతః ప్రాజ్ఞస్సభాం న ప్రవిశేదితి. ౧౧. వల్గత ఇతి. వల్గతః శత్రుమభితః శత్రోస్సర్వతో ధావతః కృష్ణస్య శ్రమవారిణా ఉప్తం వ్యాప్తం వదనాంబుజం దృశ్యతామ్. ౧౨. అన్యా ఊచుః. కిమితి. సామర్షం సక్రోధం. హాసేన సంరంభః ఆవేశః తేన శోభనం. ౧౩. అన్యా ఊచుః. పుణ్యా ఇతి. నృలింగేన మనుష్యదేహేన గూఢః. వనస్థాని చిత్రాణి మాల్యాని యస్య సః. గిరిత్రః శివః రమా చ తాభ్యామర్చితావంఘ్రీ యస్య సః. అయం భావః. ధిగిమాం సభాం. యస్యామయం హా

చరతి గిరిత్రరమార్చితాంఘ్రిః ౧౪. గోప్యస్తపః కిమచరన్ యదముష్య రూపం లావణ్యసారమసమోర్ధ్వమనన్యసిద్ధమ్, దృగ్భిః పిబంత్యనుసవాభినవం దురాపమేకాంతధామ యశసః శ్రియ ఈశ్వరస్య. ౧౫. యా దోహనేఽవహననేమథనోపలేపప్రేంఖేంఖనార్భరుదితోక్షణమార్జనాదౌ, గాయంతి చైనమనురక్తధియోఽశ్రుకంఠ్యో ధన్యా వ్రజస్త్రియ ఉరుక్రమచిత్తయానాః ౧౬. ప్రాతర్వ్రజాద్వ్రజత ఆవిశతశ్చ సాయం గోభిస్సమం క్వణయతోఽస్య నిశమ్య వేణుమ్, నిర్గమ్య తూర్ణమబలాః పథి భూరిపుణ్యాః పశ్యంతి సస్మితముఖం సదయావలోకమ్. ౧౭. ఏవం ప్రభాషమాణాసు స్త్రీషు యోగేశ్వరో హరిః, శత్రుం హంతుం మనశ్చక్రే భగవాన్ భరతర్షభ. ౧౮. ఉపశ్రుత్య గిరస్స్త్రీణాం పుత్రస్నేహశుచాతురౌ, పితరావన్వతప్యేతాం పుత్రయోరబుధౌ బలమ్. ౧౯. తైస్తైర్నియుద్ధవిధిభిరుభౌ చాణూరకేశవౌ, యుయుధాతే యథాన్యోన్యం తథైవ బలముష్టికౌ. ౨౦. భగవద్గాత్రనిష్పాతైర్వజ్రనిష్పేషనిష్ఠురైః, చాణూరో భజ్యమానాంగో ముహుర్గ్లానిమవాప హ. ౨౧. సశ్యేనవేగ ఉత్ప్లుత్య ముష్టీకృత్య కరావుభౌ, భగవంతం వాసుదేవం క్రుద్ధో వక్షస్యబాధత. ౨౨. నాచలత్తత్ప్రహారేణ స్రజాహత ఇవ ద్విపః, బాహ్వోర్నిగృహ్య చాణూరం బహుశో భ్రామయన్ హరిః. ౨౩. భూపృష్ఠే పోథయామాస తరసా క్షీణజీవితమ్,

---

భూయతే తాస్తు వ్రజభువో ధన్యాః యత్ యాసు అయం కృష్ణో వివిధక్రీడయా అంచతి గచ్ఛతీతి. ౧౪. అహో కష్టమల్పపుణ్యా వయం యతోఽస్మాభిరనవసరే దృష్టోఽయం కృష్ణః గోప్యస్తు బహుపుణ్యా ఇత్యాహుస్త్రిభిః.—గోప్య ఇతి. అముష్య శ్రీకృష్ణస్య. రూపం అంగం లావణ్యేన సారం శ్రేష్ఠం కించ. అసమోర్ధ్వం న విద్యతే సమమూర్ధ్వమధికం చ యస్య తత్. తదపి నాన్యేన ఆభరణాదినా సిద్ధం. కింతు. స్వత ఏవ యశసః శ్రియః ఈశ్వరస్య ఏకాంతధామ ఐశ్వర్యస్య చ అవ్యభిచారిస్థానం. పాఠాంతరే—అముష్యేశ్వరస్యేత్యన్వయః. ఏవంభూతం అనుసవాభినవం నిత్యనవీనం రూపం యాః నేత్రైః పశ్యంతీతి. ౧౫. యా ఇతి. కించ. యాః దోహనాదిష్వేనం గాయంతి. తాః వ్రజస్త్రియో ధన్యాః ప్రేంఖేంఖనం డోలాందోళనం. ఉక్షణం సేచనం. కథంభూతాః ఉరుక్రమచిత్తయానాః ఉరుక్రమే చిత్తం తేనైవ యానం సర్వవిషయప్రాప్తిర్యాసాం తాః. పాఠాంతరే-ఉరుక్రమం చింతయంత్య ఇత్యర్థః. కుతః అనురక్తధియః ఆర్ద్రధియః తత్ర లింగం అశ్రుకంఠ్యః. ౧౬. అపిచ ప్రాతరితి. యా అబలాః. అస్య వేణుం నిశమ్య గృహాత్తూర్ణం నిర్గమ్య పథి సస్మితముఖం పశ్యంతి. తాః భూరిపుణ్యా ఇతి. ౧౭. ఏవమితి. ఏవం సభయం బ్రువాణాసు స్త్రీషు తాసాం భయనివృత్తయే కృష్ణః శత్రుం హంతుం మనశ్చక్రే. ౧౮. ఉపశ్రుత్యేతి. సభయాః స్త్రీణాం గిరశ్శ్రుత్వా పుత్రయోః స్నేహేన యా శుక్ తయా ఆతురౌ విహ్వలౌ. పుత్రయోర్బలమజానంతౌ పితరావనుతాపం ప్రాప్తావితి. ౧౯. ౨౦. భగవదితి. తథా భగవతో గాత్రాణాం అరత్నిజాన్వాదీనాం. నిష్పాతైః ప్రహారైః. వజ్రస్య నిష్పేషః తీవ్రః పాతః తద్వన్నిష్ఠురైః. భజ్యమానాంగః శ్లథద్గాత్రః. ౨౧. సఇతి. శ్యేనస్యేవ వేగో యస్య సః చాణూరః. అబాధత అతాడయత్. ౨౨. ౨౩. భూపృష్ఠ ఇతి. భూపృష్ఠే

విస్రస్తాకల్పకేశస్రగింద్రధ్వజ ఇవాపతత్. ౨౪. తథైవ ముష్టికః పూర్వం స్వముష్ట్యాభిహతేన వై, బలభద్రేణ బలినా తలేనాభిహతో భృశమ్. ౨౫. ప్రవేపితస్స రుధిరముద్వమన్ ముఖతోఽర్దితః, వ్యసుః పపాతోర్వ్యుపస్థే వాతాహత ఇవాంఘ్రిపః. ౨౬. తతః కూటమనుప్రాప్తం రామః ప్రహరతాం వరః, అవధీల్లీలయా రాజన్ సావజ్ఞం వామముష్టినా. ౨౭. తర్హ్యేవ హి శలః కృష్ణపదాపహతశీర్షకః, ద్విధా విశీర్ణస్తోసలక ఉభావపి నిపేతతుః. ౨౮. చాణూరే ముష్టికే కూటే శలే తోసలకే హతే, శేషాః ప్రదుద్రువుర్మల్లాస్సర్వే ప్రాణపరీప్సవః. ౨౯. గోపాన్వయస్యానాహూయ తైస్సంసృజ్య విజహ్రతుః, వాద్యమానేషు తూర్యేషు వల్గంతౌ రుతనూపురౌ. ౩౦. జనాః ప్రజహృషుస్సర్వే కర్మణా రామకృష్ణయోః, ఋతే కంసం విప్రముఖ్యాస్సాధవస్సాధుసాధ్వితి. ౩౧. హతేషు మల్లవర్యేషు విద్రుతేషు చ భోజరాట్, న్యవారయత్స్వతూర్యాణి వాక్యం చేదమువాచ హ. ౩౨. నిస్సారయత దుర్వృత్తౌ వసుదేవాత్మజౌ పురాత్, ధనం హరత గోపానాం నందం బధ్నీత దుర్మతిమ్. ౩౩. వసుదేవస్తు దుర్మేధా హన్యతామాశ్వసత్తమః, ఉగ్రసేనః పితా

—— కంసవధఘట్టః. ——

చాపి సానుగః పరపక్షగః. ౩౪. ఏవం వికత్థమానే వై కంసే ప్రకుపితోఽవ్యయః, లఘిమ్నోత్పత్య తరసామంచముత్తుంగమారుహత్. ౩౫. తమాపతంతమాలోక్య మృత్యుమాత్మన ఆసనాత్, మనస్వీ సహసోత్థాయ జగృహే సోఽసి చర్మణీ. ౩౬. తంఖడ్గపాణిం విచరంతమాశు శ్యేనం యథా దక్షిణసవ్యమంబరే, సమగ్రహీద్దుర్విషహోగ్రతేజా యథోరగం తార్క్ష్యసుతః ప్రసహ్య. ౩౭. ప్రగృహ్య కేశేషు చలత్కిరీటం నిపాత్య రంగోపరి తుంగమంచాత్, తస్యోపరిష్టాత్స్వయమబ్జనాభః పపాత విశ్వాశ్రయ ఆత్మతంత్రః. ౩౮. కంసం పరేతం విచకర్ష భూమౌ హరిర్యథేభం జగతో విపశ్యతః, హాహేతిశబ్దస్సుమహాంస్తదాభూదుదీరితస్సర్వజనైర్నరేంద్ర. ౩౯. స నిత్యదోద్విగ్నధియా తమీశ్వరం పిబన్నదన్వా విచరన్ స్వపన్ శ్వసన్, దదర్శ చక్రాయుధమగ్రతో యతస్తదేవ రూపం దురవాపమాప. ౪౦. తస్యా

భువః ఉపరి పోథయామాస ఆస్ఫోటయత్. ఇంద్రధ్వజో వజ్రం. యద్వా. ఇంద్రధ్వజో నామ గౌడదేశేషు ప్రసిద్ధః. కస్మింశ్చిదుత్సవే మహాన్ స్తంభో ధ్వజపతాకాద్యలంకృతః పురుషాకృతిరుచ్ఛ్రియతే. స యథా పతతి తద్వదితి. ౨౪. ౨౫. ప్రవేపిత ఇతి. అర్దితః పీడితః. ఉర్వ్యుపస్థే భూతలే. ౨౬——౨౯. గోపానితి. వల్గంతౌ నృత్యాదికుర్వంతౌ. ౩౦. జనా ఇతి. సాధు సాధ్వితి వదంతః. ౩౧-౩౪. ఏవమితి. అవ్యయః. అశ్రమః లఘిమ్నా లాఘవేన. ౩౫. ౩౬. తమితి. దుర్విషహమసహ్యం ఉగ్రం. తేజో యస్య సః కృష్ణః. ౩౭. ప్రగృహ్యేతి. గరిష్ఠత్వాయ విశ్వాశ్రయత్వముక్తం తత్ర హేతుః. అబ్జనాభః కుతస్తస్యోపర్యేవ పపాత యతః ఆత్మతంత్రః. ౩౮——౪౦.

నుజా భ్రాతరోఽష్టౌ కంకన్యగ్రోధకాదయః, అభ్యధావన్నతిక్రుద్ధా భ్రాతుర్నిర్వేశకారిణః. ౪౧. తథాతిరభసాంస్తాంస్తు సంయత్తాన్ రోహిణీసుతః, అహన్ పరిఘముద్యమ్య పశూనివ మృగాధిపః. ౪౨. నేదుర్దుందుభయో వ్యోమ్ని బ్రహ్మేశాద్యా విభూతయః, పుష్పైః కిరంతస్తం ప్రీతాశ్శశంసుర్ననృతుస్స్త్రియః. ౪౩. తేషాం స్త్రియో మహారాజ సుహృన్మరణదుఃఖితాః, తత్రాభ్యయుర్వినిఘ్నంత్యశ్శీర్షాణ్యశ్రువిలోచనాః. ౪౪. శయానాన్ వీరశయ్యాయాం పతీనాలింగ్య శోచతీః*, విలేపుస్సుస్వరం నార్యో విసృజంత్యో ముహుశ్శుచః. ౪౫. హా నాథ ప్రియధర్మజ్ఞ కరుణానాథ వత్సల, త్వయా హతేన నిహతా వయం తే సగృహప్రజాః. ౪౬. త్వయా విరహితా పత్యా పురీయం పురుషర్షభ, న శోభతే వయమివ నివృత్తోత్సవమంగళా. ౪౭. అనాగసాం త్వం భూతానాం కృతవాన్ ద్రోహముల్బణమ్, తేనేమాం భో దశాం నీతో భూతధ్రుక్కో లభేత శమ్. ౪౮. సర్వేషామేవ భూతానామేష హి ప్రభవాప్యయః, గోప్తా చ తదవధ్యాయీ న క్వచిత్సుఖమేధతే. ౪౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—రాజయోషిత ఆశ్వాస్య భగవాన్భూతభావనః, యామాహుర్లౌకికీం సంస్థాం హతానాం సమకారయత్. ౫౦. మాతరం పితరం చైవ మోచయిత్వాథ బంధనాత్, కృష్ణరామౌ వవందాతే శిరసా స్పృశ్య పాదయోః, ౫౧. దేవకీవసుదేవశ్చ విజ్ఞాయ జగదీశ్వరౌ, కృతసంవందనౌ పుత్రౌ సస్వజాతే న శంకితౌ. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

తస్యేతి. నిర్వేశో నిష్కృతిః ఆనృణ్యమిత్యర్థః. తత్కారిణస్సంతస్తేఽభ్యధావన్. ౪౧. తథేతి. తథా తాదృక్ అతిరభసో వేగో యేషాం తాన్. సంయత్తాన్ ఉద్యుక్తాన్. ౪౨—౪౪. శయానానితి. శోచంత్యో విలాపాంశ్చక్రుః. శుచః అశ్రూణి. ౪౫. హానాథేతి. ధర్మజ్ఞేత్యాదీని విలాపే ప్రేమసంబోధనాని. ౪౬. త్వయేతి. త్వదీయా వయమివ త్వయా పత్యా విరహితా పురీయం న శోభత ఇతి స్వదృష్ట్యాభిధానం. ౪౭. అనాగసామితి. అనాగసామితి తు పరమార్థాభిధానం. ౪౮. సర్వేషామితి. ఏష కృష్ణః ప్రభవంత్యస్మాదితి ప్రభవః. అపియంతి లీయంతేఽస్మిన్నిత్యప్యయః స చ స చ తస్య అవధ్యానం అవజ్ఞానం కర్తుం శీలం యస్య సః. ౪౯. ౫౦. మాతరమితి. అస్పృశ్య ఈషత్ స్పృష్ట్వా. ౫౧. దేవకీతి. పుత్రభ్రాంతిం విహాయ జగదీశ్వరావితి జ్ఞాత్వా. శంకితౌ సంతౌ న సస్వజాతే నాలింగితవంతౌ కింతు బద్ధాంజలీ తస్థతురిత్యర్థః. ౫౨. శ్లో. ప్రసహ్య హత్వా హస్తీంద్రం మల్లేంద్రాన్ మల్లలీలయా, బీభత్సచరితం కంసం సబీభత్సమమారయత్. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుశ్చత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—పితరావుపలబ్ధార్థౌ విదిత్వా పురుషోత్తమః, మాభూదితి నిజాం మాయాం తతాన జనమోహినీమ్. ౧. ఉవాచ పితరావేత్య సాగ్రజస్సాత్వతర్షభః, ప్రశ్రయావనతః ప్రీణన్నంబ తాతేతి సాదరమ్. ౨. నాస్మత్తో యువయోస్తాత నిత్యోత్కంఠితయోరపి, బాల్యపౌగండకైశోరాః పుత్రాభ్యామభవన్ క్వచిత్. ౩. న లబ్ధో దైవహతయోర్వాసో నౌ భవదంతికే, యాం బాలాః పితృగేహస్థాః విందంతే లాలితా ముదమ్ ౪. సర్వార్థసంభవో దేహో జనితః పోషితో యతః, న తయోర్యాతి నిర్వేశం పిత్రోర్మర్త్యశ్శతాయుషా. ౫. యస్తయోరాత్మజః కల్య ఆత్మనా చ ధనేన చ, వృత్తిం న దద్యాత్తం ప్రేత్య స్వమాంసం ఖాదయంతి హి. ౬. మాతరం పితరం వృద్ధం భార్యాం సాధ్వీం సుతం శిశుం, గురూన్ విప్రం ప్రపన్నం చ కల్యోఽబిభ్రచ్ఛ్వసన్మృతః. ౭. తన్నావకల్పయోః కంసాన్నిత్యముద్విగ్నచేతసోః, మోఘమేతే వ్యతిక్రాంతా దివసా వామనర్చతోః. ౮. తత్క్షంతుమర్హథస్తాత మాతర్నౌ పరతంత్రయోః, అకుర్వతోర్వాం శుశ్రూషాం క్లిష్టయోర్దుర్హృదా భృశమ్ ౯. ఇత్థమ్మాయామనుష్యస్య హరేర్విశ్వాత్మనో గిరా, మోహితావంకమారోప్య పరిష్వజ్యాపతుర్ముదమ్. ౧౦. సించంతావశ్రుధారాభిస్స్నేహపాశేన

శ్లో. "పంచచత్వారింశకేఽత్ర పితృనందాదిసాంత్వనమ్, ఉగ్రసేనాభిషేకశ్చ గురౌ వాసాత్పురాగమః." పితరావితి. ఉపలబ్ధార్థౌ విదిత్వేతి అయమర్థః. ఉప సమీపే ఆవయోః పుత్రబుద్ధ్యా సాంసారికపరమసుఖభోగాత్పూర్వమేవ లబ్ధార్థౌ లబ్ధః. ఆవామీశ్వరావితి ప్రాప్తః పరమజ్ఞానరూపః. అర్థః యాభ్యాం తథా తౌ జ్ఞాత్వా మయి ప్రసన్నే సత్యనయోర్జ్ఞానం నామ కిం దుర్లభం స్యాత్. దుర్లభం తు మయి పుత్రప్రేమ అత ఇదానీమేవ తత్త్వజ్ఞానం మాభూదితి నిజాం స్వాధీనాం మాయాం తయోః ప్రసారితవానితి. ౧. తదేవ దర్శయత్యష్టభిః—ఉవాచేతి. ప్రీణన్ ప్రీణయన్ సాదరం అబ్రవీత్. ౨. నేతి. అస్మత్తః అస్మన్నిమిత్తం నిత్యముత్కంఠితయోరపి యువయోః పుత్రాభ్యాం కృత్వా బాల్యపౌగండకైశోరాః తత్తదవస్థానుభవసుఖానీత్యర్థః. యువయోర్నాభవన్నితి. అస్మత్తః పుత్రాభ్యామితి సామానాధికరణ్యం వా. ౩. కించ ఆవామేవ దైవహీనావిత్యాహ.—నేతి. పితృగేహస్థాః యాం ముదం విందంతే సా చ న లబ్ధేతి. ౪. ఏవం తావత్ శ్లోకద్వయేన యువయోరావయోశ్చ కామహానిర్జాతేత్యుక్తం. ఆవయోః పునర్యుష్మత్పరిచర్యాలోపేన ధర్మహానిరపి జాతేత్యాహ. సర్వేతి. సర్వేషాం ధర్మాద్యర్థానాం సంభవో యస్మిన్ స దేహః. యతః యాభ్యాం జనితః పోషితశ్చ తయోః పిత్రోః నిర్వేశమానృణ్యమిత్యర్థః. మర్త్యః శతసంవత్సరమాత్రేణాయుషా న ప్రాప్నోతి. ౫. య ఇతి. తన్మధ్యే పితుర్యః పుత్రః కల్యః సమర్థస్సన్నపి. దేహేన ధనేన చ పిత్రోర్వృత్తిం జీవికాం న సంపాదయేత్. తం ప్రేత్య లోకాంతరే యమదూతాః స్వస్యైవ మాంసం ఖాదయంతి హి శ్వమాంసమితి వా. ౬. కించ. మాత్రాదిశుశ్రూషామకుర్వన్ విఫలజీవితశ్చ భవతీత్యాహ.—మాతరమితి. అబిభ్రత్ అపుష్ణన్ శ్వసన్నపి మృతతుల్యఏవేత్యర్థః. ౭. తదితి. తత్తస్మాన్నావయోః. మోఘం వ్యర్థం అనర్చతోః. ౮. తదితి. దుర్హృదా కంసేన. ౯—౧౧. ఏవమితి. ఆశ్వాస్య సాంత్వ

చావృతౌ, న కించిదూచతూ రాజన్బాష్పకంఠౌ విమోహితౌ. ౧౧. ఏవమాశ్వాస్య పితరౌ భగవాన్ దేవకీసుతః, మాతామహం తూగ్రసేనం యదూనామకరోత్పతిమ్ ౧౨. ఆహ చాస్మాన్మహారాజప్రజాస్త్వాజ్ఞప్తుమర్హసి, యయాతిశాపాద్యదుభిర్నాసితవ్యం నృపాసనే. ౧౩. మయి భృత్య ఉపాసీనే భవతో విబుధాదయః, బలిం హరంత్యవనతాః కిముతాన్యే నరాధిపాః. ౧౪. ఇత్యుక్త్వాహూయ పవనముగ్రసేనాయ భూభుజే, సుధర్మాఖ్యాం సభాం శక్రాదాహరేత్యాహ కేశవః. ౧౫. మారుతశ్చ తథాహేంద్రం వాసుదేవస్య శాసనాత్, ప్రాయచ్ఛద్దేవరాజోఽపి సభాం కృష్ణానుభావవిత్. ౧౬. సర్వాన్ స్వజ్ఞాతిసంబంధాన్ దిగ్భ్యః కంసభయార్దితాన్, యదువృష్ణ్యంధకమధుదాశార్హకుకురాదికాన్. ౧౭. సభాజితాన్ సమాశ్వాస్య విదేశావాసకర్శితాన్,న్యవాసయత్స్వగేహేషు విత్తైస్సంతర్ప్య విశ్వదృక్. ౧౮. కృష్ణసంకర్షణభుజైర్గుప్తాలబ్ధమనోరథాః, గృహేషు రేమిరే సిద్ధాః కృష్ణరామగతజ్వరాః. ౧౯. వీక్షంతోఽహరహః ప్రీతా ముకుందవదనాంబుజమ్, నిత్యం ప్రముదితం శ్రీమత్సదయస్మితవీక్షణమ్. ౨౦. తత్ర ప్రవయసోఽప్యాసన్ యువానోఽతిబలౌజసః, పిబంతోఽక్షైర్ముకుందస్య ముఖాంభోజసుధాం ముహుః. ౨౧. శ్రీశుక ఉవాచః—అథ నందం సమాసాద్య భగవాన్ దేవకీసుతః, సంకర్షణశ్చ రాజేంద్ర పరిష్వజ్యేదమూచతుః. ౨౨. పితుర్యువాభ్యాం స్నిగ్ధాభ్యాం పోషితౌ లాలితౌ భృశం, పిత్రోరభ్యధికా ప్రీతిరాత్మజేష్వాత్మనోఽపి హి. ౨౩. సపితాసాపి జననీ యౌ పుష్ణీత స్వపుత్రవత్, శిశూన్ బంధుభిరుత్సృష్టానకల్పైః పోషరక్షణే. ౨౪. యాత యూయం వ్రజం తాత వయం చ స్నేహదుఃఖితాన్, జ్ఞాతీన్వో ద్రష్టుమేష్యామో విధాయ సుహృదాం సుఖమ్. ౨౫. ఏవం సాంత్వయ్య భగవాన్నందం సవ్రజమచ్యుతః,వాసోఽలంకారకుప్యాద్యైరర్హయామాస సాదరమ్ ౨౬. ఇత్యుక్తస్తౌ పరిష్వజ్య నందః ప్రణయవిహ్వలః, పూరయన్నశ్రుభిర్నేత్రే సహ

యిత్వా. ౧౨. ఆహేతి. త్వమేవాజ్ఞాపయేతి మావదేత్యాహ—యయాతిశాపాదితి. తవ తు యాదవత్వేఽపి మదాజ్ఞయా న దోష ఇతి భావః.౧౩.మమ తాదృశీ శక్తిర్నాస్తీతి చేత్తత్రాహ—మయీతి. మత్ప్రసాదేన సర్వం భవిష్యతీత్యర్థః. ౧౪—౧౬. సర్వానితి. స్వాన్ జ్ఞాతీన్ సంబంధినశ్చ దిగ్భ్యః ఆనాయ్యేతి. ౧౭. ౧౮. కృష్ణేతి. సిద్ధాః పూర్ణాః కృష్ణరామాభ్యాం గతో నివృత్తో జ్వరస్తాపో యేషాం తే. ౧౯. వీక్షంత ఇతి. సదయస్మితం వీక్షణం యస్మిన్ తత్. ౨౦. తత్రేతి. ప్రవయసో వృద్ధా అపి అతిశయితం బలమోజశ్చ యేషాం తే. ౨౧. ౨౨. పితరితి. భృశం ఆత్మనోఽప్యాధిక్యేన పోషితౌ. న చాశ్చర్యమేతదిత్యాహ—పిత్రోః ఆత్మనో దేహాదప్యాత్మజేషు అభ్యధికా హి ప్రీతిరితి. ౨౩. దేవకీవసుదేవయోః పుత్రౌ యువాం నాస్మత్పుత్రావితి వ వాచ్యమిత్యాహ—సపితేతి. ౨౪.౨౫. ఏవమితి. సవ్రజం వ్రజవాసిభిస్సహితం కుప్యాని స్వర్ణరజతాతిరక్తకాంస్యపాత్రాదీని. తత్ప్రభృతిభిః.౨౬.

{ శ్రీకృష్ణరామయోః ఉపనయనవేదశాస్త్రాధ్యయనగురుపుత్రానయనాదికథాప్రారంభఘట్టః. }

గోపైర్వ్రజం యయౌ. ౨౭. అథ శూరసుతో రాజన్ పుత్రయోస్సాధ్వకారయత్, పురోధసా బ్రాహ్మణైశ్చ యథావద్ద్విజసంస్కృతిమ్. ౨౮. తేభ్యోఽదాద్దక్షిణా గావో*రుక్మమాలాస్స్వలంకృతాః, స్వలంకృతేభ్యస్సంపూజ్య సవత్సాః క్షౌమమాలినీః. ౨౯. యాః కృష్ణరామజన్మర్క్షే మనోదత్తా మహాద్యుతిః, తాశ్చాదదావనుస్మృత్య కంసేనాధర్మతో హృతాః. ౩౦. తతశ్చ లబ్ధసంస్కారౌ ద్విజత్వం ప్రాప్య సువ్రతౌ, గర్గాద్యదుకులాచార్యాద్గాయత్రం వ్రతమాస్థితౌ. ౩౧. ప్రభవౌ సర్వవిద్యానాం సర్వజ్ఞౌ జగదీశ్వరౌ, నాన్యసిద్ధామలం జ్ఞానం గూహమానౌ నరేహితైః. ౩౨. అథో గురుకులే వాసమిచ్ఛంతావుపజగ్మతుః, కాశ్యం సాందీపనం నామ అవంతీపురవాసినమ్ ౩౩. యథోపసాద్య దాంతౌ తౌ గురౌ వృత్తిమనిందితామ్, గ్రాహయంతావుపేతౌ స్మ భక్త్యా దేవమివాదృతౌ. ౩౪. తయోర్ద్విజవరస్తుష్టశ్శుద్ధభావానువృత్తిభిః, ప్రోవాచ వేదానఖిలాన్ సాంగోపనిషదో గురుః. ౩౫. సరహస్యం ధనుర్వేదం ధర్మాన్న్యాయపథాంస్తథా, తథాచాన్వీక్షికీం విద్యాం రాజనీతిం చ షడ్విధామ్. ౩౬. సర్వం తద్విబుధశ్రేష్ఠౌ సర్వవిద్యాప్రవర్తకౌ, సకృన్నిగదమాత్రేణ తౌ సంజగృహతుర్నృప. ౩౭. అహోరాత్రైశ్చతుష్షష్ట్యా సంయ

---

౨౭. అథేతి. పురోధసా గర్గాచార్యేణ ద్విజసంస్కృతిం ఉపనయనం. ౨౮. తేభ్య ఇతి. గావో గాః రుక్మస్య మాలా విద్యంతే యాసాం తాః క్షౌమవస్త్రమాలావతీః. ౨౯. యా ఇతి. యాః పూర్వం మనోదత్తా ఆసన్. తా ఏవాదదాత్. నను తాః కంసేన అపహృతాః సత్యం రాజగోష్ఠాదాచ్ఛిద్య దత్తా ఇత్యాహ—కంసేనాధర్మత ఇతి. ౩౦. తత ఇతి. గాయత్రం వ్రతం బ్రహ్మచర్యం. ౩౧. ప్రభవావితి. ప్రకర్షేణ భవంత్యాభ్యామితి ప్రభవౌ. అతఏవ సర్వజ్ఞౌ స్వతః సిద్ధం అమలం జ్ఞానం ప్రచ్ఛాదయంతౌ నరచేష్టితైః. ౩౨. ౩౩. యథేతి. యథా యథావత్. ఉపసాద్య ప్రాప్య. గురౌ వృత్తిమన్యాన్ గ్రాహయంతౌ శిక్షయంతౌ గురుముపేతౌ ఉపగతౌ సేవితవంతావిత్యర్థః. ౩౪. తయోరితి. శుద్ధో భావో యాసు తాభిరనువృత్తిభిః. సాంగోపనిషదః అంగాని శిక్షాదీని తైరుపనిషద్భిశ్చ సహితాన్. ౩౫. సరహస్యమితి. సరహస్యం మంత్రదేవతాజ్ఞానసహితం. ధర్మాన్ మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణి న్యాయపథాన్ మీమాంసాదీన్. ఆన్వీక్షికీం తర్కవిద్యాం షడ్విధాం. "సంధిర్నావిగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయ" ఇత్యేవం షడ్విధాం. రాజనీతిం. ౩౬. సర్వమితి. సకృన్నిగదమాత్రేణ ఏకవారం గురూచ్చారణమాత్రేణ. ౩౭. అహోరాత్రైరితి. తావతీః చతుష్షష్టికలాః. తాశ్చ శైవతంత్రప్రోక్తా లిఖ్యంతే. యథాగీతం. వాద్యం నృత్తం నాట్యం. ఆలేఖ్యం. తిలకం. నానారచనా. విశేషకచ్ఛేద్యం. తండులకుసుమబలివికారాః. పుష్పాస్తరణం. అదర్శనం. వసనాంగరాగాః. మణిభూమికాకర్మ. శయనరచనం. ఉదకవాద్యముదకఘాతః. చిత్రయోగాః మాల్యగ్రథనవికల్పాః. శేఖరాపీడయో. జనసైపథ్యయోగాః. కర్ణపత్రయోగాః సుగంధశుద్ధిభూషణయోజనం. ఐంద్రజాలం

త్తా తావతీః కలాః, గురుదక్షిణయాచార్యం ఛందయామాసతుర్నృప. ౩౮. ద్విజస్త యోస్తన్మహిమానమద్భుతం సంలక్ష్య రాజన్నతిమానుషీం మతిం, సమ్మంత్ర్య పత్న్యా స్స మహార్ణవే మృతం బాలం ప్రభాసే వరయాంబభూవ. ౩౯. తథేత్యథా రుహ్య మహారథా రథం ప్రభాసమాసాద్య దురంతవిక్రమా, వేలాముపవ్రజ్య నిషేదతుః క్షణం సింధుర్విదిత్వార్హణమాహరత్తయోః. ౪౦. తమాహ భగవా నాశు గురుపుత్రః ప్రదీయతాం, యోఽసావిహ త్వయా గ్రస్తో బాలకో మహతో ర్మిణా. ౪౧. సింధురువాచః—నాహార్షం తమహం దేవదైత్యః పంచజనో మహాన్, అంతర్జలచరః కృష్ణశంఖరూపధరోఽసురః. ౪౨. ఆస్తే తేనాహృతో నూనం గురు పుత్రస్తవ ప్రభో, జలమావిశ్య తం హత్వా గృహ్యతామిత్యువాచ హ. ౪౩ తదసౌ జలమావిశ్య హత్వా తం జలవాసినం, విదార్య జఠరం తస్య నాపశ్యదుద రేఽర్భకం, తదంగప్రభవం శంఖమాదాయ రథమావిశత్. ౪౪. తతస్సంయమనీం. నామ యమస్య దయితాం పురీం,గత్వా జనార్దనశ్శంఖం ప్రదధ్మౌ సహలాయుధః.౪౫. శంఖనిర్హ్రాదమాకర్ణ్య ప్రజాసంయమనో యమః, తయోస్సపర్యాం మహతీం చక్రే భక్త్యుపబృంహితాం. ౪౬. ఉవాచావనతః కృష్ణం సర్వభూతాశయాలయం, లీలా మానుషయోర్విష్ణోర్యువయోః కరవామ కిం. ౪౭. శ్రీభగవానువాచః—గురు పుత్రమిహానీతం నిజకర్మనిబంధనమ్, ఆనయస్వ మహాభాగ మచ్ఛాసనపురస్కృతః.

కౌచుమారయోగః. హస్తలాఘవం. చిత్రశాకాపూపముఖభక్ష్యవికారక్రియాః. పానకరసరాగాస వయోజనం.సూచీపానకర్మ. సూత్రక్రీడా. సర్వవస్తుప్రతికృతినిర్మాణం. వీణాడమరుకవాద్యాని ప్రహే ళికా. స్వస్మిన్నరూపరచనా. దుర్వంచకయోగాః. పుస్తకవాచనం. నాటకాఖ్యాయికాదర్శనం. కావ్యసమస్యాపూరణం పట్టికావేత్రబాణవికల్పాః. తక్షకర్మాణి తక్షణం. వాస్తువిద్యా. రూప్యరత్న పరీక్షా. ధాతువాదః. మణిరాగజ్ఞానం. ఆకరజ్ఞానం. వృక్షాయుర్వేదయోగాః. మేషకుక్కుటలావుక యుద్ధవిధిః. శుకశారికాప్రలాపనం. ఉత్సాదనం. కేశమార్జనకౌశలం. అక్షరముష్టికాకథనం. మ్లేచ్ఛితక వికల్పః. దేశభాషాజ్ఞానం. పుష్పశకటికా. నిమిత్తజ్ఞానం. యంత్రమాతృకాధారణమాతృకాసంవాచ్యం మానసీ కావ్యక్రియా. అభిధానకోశః. ఛందోజ్ఞానం. క్రియాకల్పాః. ఛలితయోగాః. వస్త్రగోప నాని. ద్యూతవిశేషః. ఆకర్షక్రీడా బాలక్రీడనకాని. వైనాయికానాం వైజయికానాం చ వైయాసికానాం చ విద్యానాం జ్ఞానాని. ఇతి చతుష్షష్టికలాః గృహీతవిద్యౌ తౌ గురుదక్షిణయా ఆచార్యం ఛందయామాసతుః ఉపలోభితవంతౌ. ౩౮. ద్విజ ఇతి. ప్రభాసే క్షేత్రే మహార్ణవే మృతం బాలం వరయామాస. ౩౯.తథేతి. ఈశ్వరావితి విదిత్వా జ్ఞాత్వా సముద్రస్తయోరర్హణమాజహా రేతి. ౪౦. ౪౧. నేతి. పంచజనస్త్వసురః అహార్షీత్ స చ మహాన్ మమాసాధ్య ఇత్యర్థః. ౪౨—౪౫. శంఖేతి. సపర్యాం పూజాం. ౪౬. ఉవాచేతి. సర్వేషాం భూతానామాశయాః అంతఃకరణాని. తాన్యాలయో నివాసో యస్య తం,-- ౪౭. గురుపుత్రమితి. నిజం కర్మైవ నిబంధనమ్

౪౮. తథేతి తేనోపనీతం గురుపుత్రం యదూత్తమౌ, దత్వా స్వగురవే భూయో వృణీష్వేతి తమూచతుః. ౪౯. గురురువాచ:—సమ్యక్సంపాదితో వత్స భవద్భ్యాం గురునిష్క్రియః, కోను యుష్మద్విధగురోః కామానామవశిష్యతే. ౫౦. గచ్ఛతం స్వగృహం వీరౌ కీర్తిర్వామస్తు పావనీ. ౫౧. గురుణైవమనుజ్ఞాతౌ రథేనానిలరంహసా, ఆయాతౌ స్వపురం తాత పర్జన్యనినదేన వై. ౫౨. సమనందన్ ప్రజాస్సర్వాః దృష్ట్వా రామజనార్దనౌ, అపశ్యంత్యో బహ్వహాని నష్టలబ్ధధనా ఇవ. ౫౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచచత్వారింశోఽధ్యాయః.

గోకులం ప్రతి ఉద్ధవప్రేషణాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—వృష్ణీనాం ప్రవరో మంత్రీ కృష్ణస్య దయితస్సఖా, శిష్యో బృహస్పతేస్సాక్షాదుద్ధవో బుద్ధిసత్తమః. ౧. తమాహ భగవాన్ప్రేష్ఠం భక్తమేకాంతినం క్వచిత్, గృహీత్వా పాణినా పాణిం ప్రపన్నార్తిహరో హరిః. ౨. గచ్ఛోద్ధవ వ్రజం సౌమ్య పిత్రోర్నః ప్రీతిమావహ, గోపీనాం మద్వియోగాధిం మత్సందేశైర్విమోచయ. 3. తా మన్మనస్కా మత్ప్రాణా మదర్థే త్యక్తదైహికాః, మామేవ దయితం ప్రేష్ఠమాత్మానం మనసా గతాః. ౪. యే త్యక్తలోకధర్మాశ్చ మదర్థే తాన్ బిభర్మ్యహం. ౫. మయి తాః ప్రేయసాం ప్రేష్ఠే దూరస్థే గోకులస్త్రియః, స్మరం

యస్య తం. తథాభూతమపి మదాజ్ఞాపురస్కారేణ ఆనయత స్తేన దోష ఇత్యర్థః. ౪౮. ౪౯. సమ్యగితి. వత్సేతి. ప్రాధాన్యేన ఏకస్య సంబోధనం. గురోర్నిష్క్రియః గురుదక్షిణా. యుష్మద్విధగురోః కామానాం మధ్యే కోఽను కామోఽవశిష్యతే న కోఽపీతి. ౫౦. ౫౧. గురుణేతి. అనిలవద్రంహో యస్య తేన. పర్జన్యో మేఘః తద్వన్నినదో యస్య తేన. ౫౨. సమనందన్నితి. నష్టం అదృష్టం తత్పునర్లబ్ధం ధనం యాభిస్తా ఇవేతి. ౫౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "షట్చత్వారింశకే ఘోషముద్ధవం ప్రేష్య తద్గిరా, యశోదానందయోశ్చక్రే కృష్ణశ్శోకాపనోదనమ్, కామచారం ద్విజాతిస్సన్ పరిత్యజ్యాతిసంయతః, గురోర్జ్ఞానమనుప్రాప్య సఖ్యా గోపీరుపాదిశత్". గోపీనాం సాంత్వనమతిరహస్యం సన్మంత్రిసాధ్యమితి తదర్థముద్ధవం విశినష్టి. వృష్ణీనామితి. ప్రవరః ఉచ్చకులత్వాత్. మంత్రీ విశ్వాసాస్పదత్వాత్. శ్రీకృష్ణస్య అతివల్లభత్వాద్యదవైర్వృష్ణిభిశ్చాదరణీయః. బుద్ధిసత్తమః బుద్ధ్యా అతి శ్రేష్ఠః. ౧—3. గోపీనాం విశేషతస్సందేశే కారణమాహ—తా ఇతి. మయ్యేవ సంకల్పాత్మకం మనో యాసాం తాః. అహమేవ ప్రాణా యాసాం తాః. మమ ప్రాణభూతా ఇతి వా. మదర్థే త్యక్తా దైహికాః పతిపుత్రాదయః. భోజనపానవస్త్రభూషణస్రక్తాంబూలాదయో వా యాభిస్తాః. ౪. తతః కిమత ఆహ—య ఇతి. మన్నిమిత్తం త్యక్తా లోకధర్మా ఇహాముత్ర సుఖే తత్సాధనాని చ యైస్తాన్ బిభర్మి పుష్ణామి సుఖయామీత్యర్థః. ౫. తాసాం వియోగాధిం దర్శయతి—శ్లోకద్వయేన. మయీతి. విరహేణౌత్కంఠ్యం తేన

తోఽఙ్గ విముహ్యన్తి విరహౌత్కణ్ఠ్యవిహ్వలాః. ౬. ధారయన్త్యతికృచ్ఛ్రేణ ప్రాయః ప్రాణాన్కథంచన, ప్రత్యాగమనసందేశైర్వల్లవ్యో మే మదాత్మికాః. ౭. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్త ఉద్ధవో రాజన్ సందేశం భర్తురాత్మనః, ఆదాయ రథమారుహ్య ప్రయయౌ నందగోకులమ్. ౮. ప్రాప్తో నందవ్రజం శ్రీమాన్నిమ్లోచతి విభావసౌ, ఛన్నయానః ప్రవిశతాం పశూనాం ఖురరేణుభిః. ౯. వాశితార్థేఽభియుధ్యద్భిర్నాదితం శుష్మిభిర్వృషైః, ధావంతీభిశ్చవాశ్రాభిరూధోభారైస్స్వవత్సకాన్. ౧౦. ఇతస్తతో విలంఘద్భిర్గోవత్సైర్మండితం సితైః, గోదోహశబ్దాభిరవం వేణూనాం నిస్వనేన చ. ౧౧. గాయంతీభిశ్చ కర్మాణి శుభాని బలకృష్ణయోః, స్వలంకృతాభిర్గోపీభిర్గోపైశ్చ సువిరాజితమ్. ౧౨. అగ్న్యర్కాతిథిగోవిప్రపితృదేవార్చనాన్వితైః, ధూపదీపైశ్చ మాల్యైశ్చ గోపావాసైర్మనోరమమ్. ౧౩. సర్వతః పుష్పితవనం ద్విజాళికులనాదితమ్, హంసకారండవాకీర్ణైః పద్మషండైశ్చ మండితమ్.

౧౪. తమాగతం సమాగమ్య కృష్ణస్యానుచరం ప్రియమ్, నందః ప్రీతః పరిష్వజ్య వాసుదేవధియార్చయత్. ౧౫. భోజితం పరమాన్నేన సంవిష్టం కశిపౌ సుఖమ్, గతశ్రమం పర్యపృచ్ఛత్పాదసంవాహనాదిభిః. ౧౬. కచ్చిదంగ మహాభాగ సఖా నశ్శూరనందనః, ఆస్తే కుశల్యపత్యాద్యైర్యుక్తో ముక్తస్సుహృద్వ్రతః. ౧౭. దిష్ట్యా కంసో హతః పాపః సానుగస్స్వేన పాప్మనా, సాధూనాం ధర్మశీలానాం యదూనాం ద్వేష్టి యస్సదా. ౧౮. అపి స్మరతి నః కృష్ణో మాతరం సుహృదస్సఖీన్, గోపాన్ వ్రజం చాత్మనాథాన్ గావో * బృందావనం గిరిమ్. ౧౯. అప్యాయాస్యతి గోవిందస్స్వజనాన్ సకృదీక్షితుం, తర్హి ద్రక్ష్యామ తద్వక్త్రం సునాసం సుస్మి

విహ్వలాః పరవశాః. ౬. ధారయంతీతి. గోకులాన్నిర్గమనసమయే శీఘ్రమాగమిష్యామీతి యే ప్రత్యాగమనసందేశాస్తైః మే మదీయా వల్లవ్యో గోప్యః మదాత్మికా ఇతి తాసామాత్మా స్వదేహో యది స్యాత్తర్హి విరహతాపేన దహ్యేతైవ తస్య మయి వర్తమానత్వాత్కథంచిజ్జీవంతీతి భావః. ౭. ఇతీతి. సందేశం భవతీనాం వియోగో మే న హి సర్వాత్మనా క్వచిదిత్యాదికం. ౮. ప్రాప్త ఇతి. నిమ్లోచతి అస్తం గచ్ఛతి సతి. ఛన్నం యానం యస్యేతి. తదా గోపీభిరజ్ఞాతత్వేన నందసంగం లబ్ధవానితి సూచయితుం. ౯. వ్రజం వర్ణయతి—పంచభిః. వాశితార్థ ఇతి. వాశితాః పుష్పవత్యో గావః తన్నిమిత్తమభితో యుధ్యద్భిః శుష్మిభిర్మత్తైర్గోవృషైర్నాదితం. వాశ్రాభిః ధేనుభిః స్వవత్సకాన్ ప్రతి. ౧౦. ఇతస్తత ఇతి. విలంఘద్భిరుత్పతద్భిః గోదోహశబ్దైః సహాభితో రవాః ముంచమాముంచనయ ఆనయ గృహాణ దేహీత్యాదయో యస్మిన్ తత్. వేణూనాం నిస్వనేన చ. ౧౧. గాయంతీభిరితి. గాయంతీభిర్గోపైశ్చ సువిరాజితమ్. ౧౨. అగ్నీతి. అగ్న్యాద్యర్చనాన్వితైర్గోపగృహైర్ధూపదీపాదిభిశ్చ మనోరమం. ౧౩. సర్వత ఇతి. షండాస్సమూహాః. ౧౪. తమితి. అర్చయత్ పూజయామాస. ౧౫—౧౭. దిష్ట్యేతి. సాధూనామిత్యాదికర్మణి షష్ఠీ. ౧౮. అపీతి. గావో గాః గిరిం గోవర్ధనం. ౧౯. అపీతి. అప్యాయ•

తేక్షణమ్. ౨౦. దవాగ్నేర్వాతవర్షాచ్చ వృషసర్పాచ్చ రక్షితాః, దురత్యయేభ్యో మృత్యుభ్యః కృష్ణేన సుమహాత్మనా. ౨౧. స్మరతాం కృష్ణవీర్యాణి లీలాపాంగనిరీక్షితమ్, హసితం భాషితం చాంగ సర్వా నశ్శిథిలాః క్రియాః. ౨౨. సరిచ్ఛైలవనోద్దేశాన్ ముకుందపదభూషితాన్, ఆక్రీడానీక్షమాణానాం మనో యాతి తదాత్మతామ్. ౨౩. మన్యే కృష్ణం చ రామం చ ప్రాప్తావిహ సురోత్తమౌ, సురాణాం మహదర్థాయ గర్గస్య వచనం యథా. ౨౪. కంసం నాగాయుతప్రాణం మల్లాన్ గజపతిం తథా, అవధిష్టాన్ లీలయైవ పశూనివ మృగాధిపః. ౨౫. తాళత్రయం మహాసారం ధనుర్యష్టిమివేభరాట్, బభంజైకేన హస్తేన సప్తాహమదధాద్గిరిమ్. ౨౬. ప్రలంబధేనుకారిష్టతృణావర్తబకాదయః, దైత్యాస్సురాసురజితో హతా యేనేహ లీలయా. ౨౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి సంస్మృత్య సంస్మృత్య నందః కృష్ణానురక్తధీః, అశ్రుకంఠోఽభవత్తూష్ణీం ప్రేమప్రసరవిహ్వలః. ౨౮. యశోదా వర్ణ్యమానాని పుత్రస్య చరితాని చ, శృణ్వంత్యశ్రూణ్యవాస్రాక్షీత్స్నేహస్నుతపయోధరా. ౨౯. తయోరిత్థం భగవతి కృష్ణే నందయశోదయోః, వీక్ష్యానురాగం పరమం నందమాహోద్ధవో ముదా. ౩౦. ఉద్ధవ ఉవాచ:—యువాం శ్లాఘ్యతమౌ నూనం దేహినామిహ మానద, నారాయణేఽఖిలగురౌ యత్కృతా రతిరీదృశీ. ౩౧. ఏతౌ హి విశ్వస్య చ బీజయోనీ రామో ముకుందః పురుషః ప్రధానం, అన్వీయ భూతేషు విలక్షణస్య జ్ఞానస్య చేశాత ఇమౌ పురాణౌ. ౩౨. యస్మిన్ జనః ప్రాణవి

ష్యతి ఆగమిష్యతి కిం? ౨౦. శ్రీకృష్ణోపకారస్మరణాదిభిరనుపమానందేనాభిభూయమాన ఆహ—దవాగ్నేరితి. వాతాద్వర్షాచ్చేతి వృషాత్సర్పాచ్చేతి అన్యేభ్యః దురతిక్రమేభ్యో మృత్యుభ్యః శ్రీకృష్ణేన రక్షితాః స్మః. ౨౧. కించ, స్మరతామితి. లీలయా అపాంగేన నిరీక్షితం. అంగ హే ఉద్ధవ. ౨౨. న కేవలం శిథిలా ఏవ కింతు శనైరుపరమంతీత్యాహ—సరిదితి. సరితశ్చ శైలాశ్చ వనోద్దేశాశ్చ తాన్. ఆక్రీడాన్ క్రీడాస్థానాని. ౨౩. మన్య ఇతి. సురాణామర్థాయ మహద్గంభీరం గర్గస్య వచనం యథా. ౨౪. న కేవలం తద్వచనానుసారేణైవ వ్యవహారసంబంధాదపీత్యాహ—కంసమితి. ౨౫. తాళత్రయమితి. ఇభరాట్ యష్టిమివ. తాళత్రయప్రమాణం ధనుః బభఞ్జ. ౨౬—౩౧. అఖిలగురుత్వమేవ జనకత్వేన నియంతృత్వేన చాహ—ఏతావితి. రామో ముకుందశ్చైతౌ విశ్వస్య బీజయోనీ నిమిత్తోపాదానే. నను పురుషప్రధానయోర్బీజయోనిత్వం ప్రసిద్ధమత ఆహ—పురుషః ప్రధానమితి. పురుషోఽంశః ప్రధానం శక్తిః అతః ప్రధానపురుషావప్యేతావేవేత్యర్థః. ఏవం జనకత్వముక్తం. కించ. అన్వీయ భూతేషు భూతేష్వనుప్రవిశ్య భూతానాం మధ్యే తదుపహితస్య విలక్షణస్య నానాభేదస్య జ్ఞానస్య చ జీవస్య చ ఈశాతే ఈశ్వరౌ నియంతారౌ భవతః కుతః పురాణౌ అనాదీ అనాదిత్వాత్కారణత్వం తతశ్చ నియంతృత్వమిత్యర్థః. ౩౨. నను సృష్ట్యాదికర్మావేశాన్మనుష్యాదిజన్మదర్శనాచ్చ తస్యాన్యేభ్యః కో విశేష ఇత్యాశంక్యాహ—ద్వాభ్యాం. యస్మిన్నితి. కర్మాశయం కర్మవాసనాం నిర్హృత్య త్యక్త్వా

యోగకాలే క్షణం సమావేశ్య మనో విశుద్ధం, నిర్హృత్య కర్మాశయమాశు యాతి పరాం గతిం బ్రహ్మమయోఽర్కవర్ణః. ౩౩. తస్మిన్భవంతావఖిలాత్మహేతౌ నారాయణే కారణమర్త్యమూర్తౌ, భావం విధత్తో నితరాం మహాత్మన్ కిం వావశిష్టం యువయోస్తు కృత్యమ్. ౩౪. ఆగమిష్యత్యదీర్ఘేణ కాలేన వ్రజమచ్యుతః, ప్రియం విధాస్యతే పిత్రోర్భగవాన్ సాత్త్వతాం పతిః. ౩౫. హత్వా కంసం రంగమధ్యే ప్రతీపం సర్వసాత్త్వతామ్, యదాహ వస్సమాగమ్య కృష్ణస్సత్యం కరోతి తత్. ౩౬. మా ఖిద్యతం మహాభాగౌ ద్రక్ష్యథః కృష్ణమంతికే, అంతర్హృది సభూతానామాస్తే జ్యోతిరివైధసి. ౩౭. నహ్యస్యాస్తి ప్రియః కశ్చిన్నాప్రియో నాస్త్యమానినః, నోత్తమో నాధమో వాపి సమానస్య సమోఽపి వా. ౩౮. న మాతా న పితా తస్య న భార్యా న సుతాదయః, నాత్మీయో నాపరశ్చాపి న దేహో జన్మ చైవ వా. ౩౯. న చాస్య కర్మ వా లోకే సదసన్మిశ్రయోనిషు, క్రీడార్థస్సోఽపి సాధూనాం పరిత్రాణాయ కల్పతే. ౪౦. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి భజతే నిర్గుణో గుణాన్, క్రీడన్ననీహోఽపి గుణైస్సృజత్యవతి హంత్యజః. ౪౧ యథా భ్రమరికాదృష్ట్యా భ్రామ్యతీవ మహీ తథా, చిత్తే కర్తరి తత్రాత్మా కర్తేవాహంధియా స్మృతః. ౪౨. యువయోరేవ నైవాయమాత్మ

బ్రహ్మమయః స్వరూపజ్ఞానవాన్. అర్కవర్ణః శుద్ధసత్త్వమూర్తిస్సన్. పరాం గతిం తత్పరం పదం యాతి. ౩౩. తస్మిన్నితి. అఖిలస్యాత్మా చ హేతుశ్చ తస్మిన్ కారణేన మనుష్యాకృతౌ మహాత్మన్. మహాత్మని పరిపూర్ణే భవంతౌ భక్తిం కురుతః అతః కృతార్థావిత్యర్థః. ౩౪. ప్రస్తుతమాహ—ఆగమిష్యతీతి. పిత్రోర్యువయోః. ౩౫. హత్వేతి. "యాత యూయం వ్రజం తాత వయం చ స్నేహదుఃఖితాన్, జ్ఞాతీన్వో ద్రష్టుమేష్యామో విధాయ సుహృదాం సుఖ"మితి. యదాహ కృష్ణస్తత్సత్యం కరిష్యతీతి. కాలవిలంబమసహమానౌ ప్రత్యాహ—మాఖిద్యతమితి. హే మహాభాగౌ అంతికే ఇదానీమేవ సమీపే కుత ఇత్యత ఆహ—అంతర్హృదీతి. తర్హి సర్వైః కిమితి న దృశ్యతే? తత్రాహ—జ్యోతిరివైధసీతి. జ్యోతిరివ జ్యోతిర్యథా మథనం వినా న దృశ్యతే తథా భక్తిం వినా శ్రీకృష్ణోఽపీతి భావః. ౩౭. అహో ఆస్తామేతత్ తస్య త్విహాగమనం స్వస్యాతిప్రియాన్ పిత్రాదీన్ విహాయ న సంగచ్ఛత ఇతి మన్యే. తత్రాహ—నేతి. అస్య ప్రియాదయో న హి సంతి. తత్ర హేతుః—అమానినః సమానస్యేతి చ. ౩౮. ౩౯. నేతి. సోఽపి జన్మకర్మాదిరహితోఽపి క్రీడాప్రయోజనస్సన్. సాధూనాం పరిపాలనాయ. సదసన్మిశ్రయోనిషు సాత్త్వికరాజసతామసమిశ్రయోనిషు యద్వా. దేవాదిమత్స్యాదినృసింహాదియోనిషు. కల్పతే ఆవిర్భవతీత్యర్థః. ౪౦. నను జన్మకర్మాదిరహితస్య కుత ఏతదిత్యత ఆహ—సత్త్వమితి. క్రీడాయామనీహోఽపి క్రీడన్. తథాపి మాయాగుణైర్ఘటత ఇత్యర్థః. ౪౧. అత్రావిద్యోపాధేర్జీవస్య కర్తృత్వం దృష్టాంతీకుర్వన్ తస్యావిద్యయైవ కర్తృత్వమితి సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. భ్రమరికా పరిభ్రమణం తయోపలక్షితయా దృష్ట్యా భూరపి భ్రామ్యతీవ యథా ప్రతీయతే. ఏవం చిత్తే కర్తరి సతి తత్ర చిత్తే అహంధియా ఆత్మాధ్యాసేన ఆత్మా కర్తా స్మృతో యథా తద్వదితి. ౪౨. కించ యువయో

జో భగవాన్ హరిః, సర్వేషామాత్మజో హ్యాత్మా పితా మాతా స ఈశ్వరః. ౪౩. దృష్టం శ్రుతం భూతభవద్భవిష్యత్ స్థాస్నుశ్చరిష్ణుర్మహదల్పకం వా, వినాచ్యుతాద్వస్తుతరాం న వాచ్యం స ఏవ సర్వం పరమార్థభూతః. ౪౪. శ్రీశుక ఉవాచః— ఏవం నిశా సా బ్రువతోర్వ్యతీతా నందస్య కృష్ణానుచరస్య రాజన్, గోప్యస్సముత్థాయ నిరూప్య దీపాన్వాస్తూన్ సమభ్యర్చ్య దధీన్యమంథన్. ౪౫. తా దీపదీప్తైర్మణిభిర్విరేజూరజ్జూర్వికర్షద్భుజకంకణస్రజః, చలన్నితంబస్తనహారకుండలత్విషత్కపోలారుణకుంకుమాననాః. ౪౬. ఉద్గాయతీనామరవిందలోచనం వ్రజాంగనానాం దివమస్పృశద్ధ్వనిః, దధ్నశ్చ నిర్మంథనశబ్దమిశ్రితో నిరస్యతే యేన దిశామమంగళమ్. ౪౭. భగవత్యుదితే సూర్యే వ్రజద్వారి వ్రజౌకసః, దృష్ట్వా రథం శాతకుంభం కస్యాయమితి చాబ్రువన్. ౪౮. అక్రూర ఆగతః కిం వా యః కంసస్యార్థసాధకః, యేన నీతో మధుపురీం కృష్ణః కమలలోచనః. ౪౯. కిం సాధయిష్యత్యస్మాభిర్భర్తుః ప్రీతస్య నిష్కృతిమ్, తతః స్త్రీణాం వదంతీనాముద్ధవోఽగాత్కృతాహ్నికః. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—తం వీక్ష్య కృష్ణానుచరం వ్రజస్త్రియః ప్రలంబబాహుం నవకంజలోచనమ్, పీతాంబరం పుష్కరమాలినం లసన్ముఖారవిందం పరిమృష్టకుండలమ్. ౧. శుచిస్మితాః కోఽయమపీచ్యదర్శనః కుతశ్చ కస్యాచ్యుతవేషభూషణః, ఇతీవ

రేవ నాయమాత్మజః కింతు సర్వేషామపి. తత్రాపి నాత్మజ ఏవ కింతు శత్రుమిత్రాదిరూపోఽపీతి సర్వాత్మనిరూపణేన మోహనివృత్తయే సంబంధమస్త్యైకాంతికం కరోతి—ద్వాభ్యాం. యువయోరితి. ౪౩. దృష్టమితి. అచ్యుతాద్వినాతరాం నితరాం తత్త్వతో వాచ్యం నిర్వచనార్హం వస్తు నాస్తీతి. ౪౪. ఏవమితి. దీపాన్ నిరూప్య ప్రజ్వాల్య వాస్తూన్ దేహళ్యాదీన్. ౪౫. తా ఇతి. మణిభిః కాంచ్యాదిషు స్థితైః. రజ్జూర్వికర్షత్సు భుజేషు కంకణానాం స్రజో యాసాం తాః. చలంతో నితంబాః స్తనాహారాశ్చ యాసాం. కుండలైస్త్విషంతః స్ఫురంతః కపోలాః యాసాం అరుణాని కుంకుమాని యేషు తాని ఆననాని యాసాం. తా ఏవ. తాశ్చ తాశ్చ. ౪౬—౪౮. తదా వ్రజౌకసో గోప్యః సక్రోధమాహుః. అక్రూర ఇతి. అర్థం సాధితవానిత్యర్థః. సాధకః తదాహుః యేన నీత ఇతి. ౪౯. కంసం ఘాతయిత్వా పునః కిమర్థమాగత ఇత్యాశంక్య కార్యం సంభావయంతి-కిమితి. తదా సాధితేన కార్యేణ ప్రీతస్యభర్తుః. పాఠాంతరే ప్రేతస్య మృతస్య కంసస్య నిష్కృతిం ఔర్ధ్వదైహికమస్మాభిః కృత్వాసాధయిష్యతే కిం అస్మన్మాంసైః కిం పిండాన్ కృత్వా దాస్యతీత్యర్థః. ఏవం వదంతీనాం స్త్రీణాం. తతస్తస్మిన్నవసరే కృతస్నానాదినియమఉద్ధవ ఆగాత్ ఆగతః. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షట్చత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "సప్తచత్వారింశకేఽథ కృష్ణాదేశేన గోపికాః. బోధయిత్వోద్ధవస్తత్త్వమనుజ్ఞాప్యాగమత్పురీం." ౧. శుచిస్మిత ఇతి. అపీచ్యం సుందరం దర్శనం యస్య సః. అచ్యుతస్యేవ వేషో భూషణాని చ

సర్వాః పరివవ్రురుత్సుకాస్తముత్తమశ్లోకపదాంబుజాశ్రయమ్. ౨. తం ప్రశ్రయేణావనతాస్సుసత్కృతం సవ్రీడహాసేక్షణసూనృతాదిభిః, రహస్యపృచ్ఛన్నుపవిష్టమాసనే విజ్ఞాయ సందేశహరం రమాపతేః. ౩. జానీమస్త్వాం యదుపతేః పార్షదం సముపాగతం, భర్త్రేహ ప్రేషితః పిత్రోర్భవాన్ ప్రియచికీర్షయా. ౪. అన్యథా గోవ్రజే తస్య స్మరణీయం న చక్ష్మహే. ౫. స్నేహానుబంధో బంధూనాం మునేరపి సుదుస్త్యజః, అన్యేష్వర్థకృతా మైత్రీ యావదర్థవిడంబనా. ౬. పుంభిస్స్త్రీషు కృతా యద్వత్సుమనస్స్వివ షట్పదైః, నిస్స్వం త్యజంతి గణికా అకల్యం నృపతిం ప్రజాః. ౭. అధీతవిద్యా ఆచార్యమృత్విజో దత్తదక్షిణం, ఖగా వీతఫలం వృక్షం భుక్త్వా చాతిథయో గృహం, దగ్ధం మృగాస్తథారణ్యం జారో భుక్త్వా రతాం స్త్రియమ్. ౮. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి గోప్యో హి గోవిందగతవాక్కాయమానసాః, కృష్ణదూతే వ్రజం యాతే ఉద్ధవే త్యక్తలౌకికాః. ౯. గాయంత్యః ప్రియకర్మాణి రుదంత్యశ్చ గతహ్రియః, తస్య సంస్మృత్య సంస్మృత్య యాని కైశోరబాల్యయోః.

భ్రమరగీతాదికథాప్రారంభఘట్టః.

కాచిన్మధుకరం దృష్ట్వా ధ్యాయంతీ కృష్ణసంగమమ్, ప్రియప్రస్థాపితం దూతం కల్పయిత్వేదమబ్రవీత్. ౧౧. గోపికోవాచః—మధుప కితవబంధో మా స్పృశాంఘ్రిం సపత్న్యాః కుచవిలులితమాలాకుంకుమశ్మశ్రుభిర్నః, వహతు మధుపతిస్తన్మానినీనాం

యస్య సః కోఽయం కుతో వా కస్య వేతి వదంత్యస్తం పరివవ్రుః. ౨. ౩. జానీమ ఇతి. పార్షదం సేవకం. ౪. అన్యథేతి. పిత్రోః ప్రియచికీర్షయేత్యత్ర హేతుః—అన్యథేతి. ౫. స్నేహానుబంధ ఇతి. అన్యథా గోవ్రజే తస్యేత్యత్ర హేతుః. అన్యేష్వితి అర్థకృతా కార్యనిమిత్తా విడంబనమనుకరణమాత్రం. న తు తాత్వికీ మైత్రీ. ౬. పుంభిరితి. పుంభిరితి దృష్టాంతః అస్యైవార్థస్య దర్శనే దృష్టాంతప్రపంచః నిస్స్వమిత్యాదినా. ౭. అధీతేతి. దత్తా దక్షిణా యేన తం పక్షిణో వీతఫలం వృక్షం. రతాం అనురతాం అతృప్తామిత్యర్థః. ౮. ఇతీతి. త్యక్తలౌకికాః త్యక్తలోకవ్యవహారాః. ౯. గాయంత్య ఇతి. ప్రియస్య కర్మాణి గాయంత్యః. తథా తస్య బాల్యకైశోరయోర్యాని కర్మాణి తాని సంస్మృత్య సంస్మృత్య గతహ్రియస్సత్యో రుదంత్యశ్చ. తమపృచ్ఛన్నితి పూర్వక్రియయైవ సంబంధః. ౧౦. కాచిదితి. ప్రియేణ శ్రీకృష్ణేన మాం ప్రసాదయితుం ప్రస్థాపితోఽయం దూత ఇతి కల్పయిత్వాఽబ్రవీత్. యద్వా తస్మిన్ ప్రియప్రస్థాపితే ఉద్ధవే దృష్టిం కృత్వా మధుకరాపదేశేనోద్ధవమేవాబ్రవీదిత్యర్థః. ౧౧. మధుపేతి. హే మధుప కితవస్య ధూర్తస్య బంధో. నోఽస్మాకం అంఘ్రిం మా స్పృశ. మా మాం నమస్కారేణ ప్రార్థయేత్యర్థః. తత్కిమిత్యపేక్షాయాం కృష్ణవర్ణస్య తస్య శ్మశ్రూణాం లోహితత్వే కారణముత్ప్రేక్షమాణాహ—సపత్న్యాః కుచాభ్యాం విలులితా సంమర్దితాయా శ్రీకృష్ణస్య వనమాలా అత ఏతస్యాః కుంకుమం యేషు తైః శ్మశ్రుభిరుపలక్షితః కింతు తాసామేవ మానినీనాం ప్రసాదం మధుపతిర్వహతు కిమస్మత్ప్రసాదేన తస్య. యదుసదసి విడంబం ఉపహాసాస్పదం. కుతః యస్య

ప్రసాదం యదుసదసి విడంబం యస్య దూతస్త్వమీదృక్. ౧౨. సకృదధరసుధాం స్వాం మోహినీం పాయయిత్వా సుమనస ఇవ సద్యస్తత్యజేఽస్మాన్భవాదృక్, పరిచరతి కథం తత్పాదపద్మం నుపద్మా*అపిబత హృతచేతా హ్యుత్తమశ్లోకజల్పైః.౧౩. కిమిహ బహుషడంఘ్రే గాయసి త్వం యదూనామధిపతిమగృహాణామగ్రతో నః పురాణమ్, విజయసఖ సఖీనాం గీయతాం తత్ప్రసంగః క్షపితకుచరుజస్తే కల్పయంతీష్టమిష్టాః. ౧౪. దివి భువి చ రసాయాం కాస్స్త్రియస్తద్దురాపాః కపటరుచిరహాసభ్రూవిజృంభస్య యాస్స్యుః, చరణరజ ఉపాస్తే యస్య భూతిర్వయం కా హ్యపిచ కృపణపక్షే హ్యుత్తమశ్లోకశబ్దః. ౧౫. విసృజ శిరసి పాదం వేద్మ్యహం చాటుకారైరనునయవిదుషస్తేఽభ్యేత్య దౌత్యైర్ముకుందాత్, స్వకృత ఇహ విసృష్టాపత్యపత్యన్యలోకా వ్యసృజదకృతచేతాః కింను సంధేయమస్మిన్. ౧౬. మృగయురివ కపీంద్రం

దూతస్త్వమీదృగీదృశః. ౧౨. నను కిమిత్యేవం తమవజానీథ. కిం వస్తేనాపకృతమత ఆహ—సకృదితి. భవాదృక్ త్వాదృశో దుర్మనాః సుమనసః కుసుమాని యథా త్యజతి తద్వత్ తత్యజే త్యక్తవాన్.అహో బత అకృతజ్ఞస్య పాదపద్మం శ్రీః కథం సేవతే విదితం మయేత్యాహ—అపీతి. బతేతి ఖేదే. ఉత్తమశ్లోకస్య జల్పైః మిథ్యాకథాభిః. ప్రాయోహృతచేతాః. వయం తు నలక్ష్మీవదవిచక్షణా ఇతి భావః.౧౩. ఝంకారాన్ బహుధా కుర్వంతం అస్మత్ప్రసాదలాభాయ కృష్ణం గాయంతీతి మత్వాహ—కిమితి. పురాణం పురాతనం బహుశోఽనుభూతం. విజయసఖస్య కృష్ణస్య సాంప్రతం యాస్సఖ్యః తాసామగ్రతః తత్ప్రసంగో గీయతాం. ఇష్టాః కృష్ణస్య ప్రియాః తేన పూజితా ఇతి వా. తేనాలం గీతేన అనేన క్షపితా కుచరుక్ యాసాం తాః. తవేష్టమపేక్షితం దాస్యంతీతి. ౧౪. భోమాతర్నైవంవోచ స్త్వామనుస్మృత్యానుస్మృత్య అనంగవిక్లబస్త్వాం ప్రసాదయితుం మామాదిష్టవానిత్యత ఆహ—దివీతి. దివి భువి రసాతలే చ యాః స్త్రియః స్యుః. తాః కా నామ దురాపాః? న కాశ్చన. తదిత్యవ్యయం. తస్యేత్యర్థః. కపటేన రుచిరేణ హాసేన భ్రూవిజృంభో యస్య తస్య హే కపటేతి వా. కించ. యస్య చరణరజః శ్రీః సేవతే తత్ర వయం కాః. అపి చ యద్యప్యేవం, తథాపి కృపణపక్షే కృపణానుకంపిని పురుషే ఉత్తమశ్లోకశబ్దో భవతీతి తథా కథనీయం త్వయేతి. ౧౫. పాదమూలే ప్రవిశంతం క్షమాపయిష్యంతమివ మత్వాహ—విసృజేతి. శిరసి న్యస్తం పాదం విసృజ. తథాప్యముంచంతమాహ—వేద్మీతి. ముకుందాదభ్యేత్య తతః శిక్షిత్వేత్యర్థః. దౌత్యైర్దూతకర్మభిః. చాటుకారైః ప్రియోక్తిరచనాభిః. అనునయవిదుషః ప్రార్థనాచతురస్య. తే సర్వమహం వేద్మి ముకుందవత్ త్వమప్యవిశ్వసనీయ ఇతి భావః. నను తేన తే కిమపరాద్ధం? తత్రాహ—స్వకృత ఇతి. స్వకృతే తదర్థమేవ విసృష్టాః అపత్యపత్యన్యలోకాః అపత్యాని పతయశ్చేతీహ లోకః అన్యలోకో ధర్మసాధ్యశ్చ యాభిస్తాః. నః అకృతచేతాః అసంయతచిత్తః.యో వ్యసృజత్ అతః అస్మిన్ కిం ను సంధాతవ్యమితి.౧౬.కించ కృష్ణస్య పూర్వాణి కర్మాణి అనుసంధధానా బిభేమ్యహమస్మాదిత్యాహ—మృగయురితి. మృగయుర్లుబ్ధక ఇవ. యః కపీంద్రం వాలినం వివ్యధే అవిధ్యత్ లుబ్ధధర్మా క్రౌర్యధర్మవాన్ అలుబ్ధధర్మేతి వా. లుబ్ధకో హి తన్మాంసమత్తుకామో విధ్యతి. అయం తు న తథా అతో వృథాకఠిన ఇత్యర్థః. తథా స్త్రియం చ శూర్పణఖాం. స్త్రీజితః సీతాపరతంత్రః. కామ ఏవ యానం ప్రాప్తిసాధనం యస్యాస్తాం విరూపాం ఛిన్నకర్ణనాసి

వివ్యధే లుబ్ధధర్మా స్త్రియమకృత విరూపాం స్త్రీజితః కామయానామ్, బలిమపి బలి
మత్త్వావేష్టయద్ధ్వాంక్షవద్య స్తదలమసితసఖ్యైర్దుస్త్యజ స్తత్కథార్థః. ౧౭. యదను
చరితలీలాకర్ణపీయూషవిప్రుట్సకృదదనవిధూతద్వంద్వధర్మా వినష్టాః, సపది గృహ
కుటుంబం దీనముత్సృజ్య దీనా బహవ ఇవ విహంగా భిక్షుచర్యాం చరంతి. ౧౮. వయ
మృతమివ జిహ్మవ్యాహృతం శ్రద్దధానాః కులికరుతమివాజ్ఞాః కృష్ణవధ్వో హరిణ్యః,
దదృశిమ సకృదేతత్తన్నఖస్పర్శతీవ్రస్మరరుజ ఉపమంత్రిన్ భణ్యతామన్యవార్తా.
౧౯. ప్రియసఖ పునరాగాః ప్రేయసా ప్రేషితః కిం వరయ కిమనురుంధే మాననీయో
ఽసి మేఽంగ, నయసి కథమిహాస్మాన్ దుస్త్యజద్వంద్వపార్శ్వం సతతమురసి సౌమ్య

కామకరోద్దాశరథిరూపేణ. తథా బలిమపి తద్దత్తబలిం అత్త్వా భక్షయిత్వా. ధ్వాంక్షవత్కాకవదవేష్ట
యత్ బబంధ వామనరూపేణ. బలిమపి బలిమత్త్వాధోక్షిపద్విష్టపాదితి పాఠే బలిం పూజాంగృహీత్వా
విష్టపాత్స్వర్గాదధః అక్షిపదిత్యర్థః. తత్తస్మాదసి తస్య కృష్ణస్య. సఖ్యైరలం. ఏవంచేత్కిమితి తం నిత్యం
గాయథ? తత్రాహ—దుస్త్యజ ఇతి. తస్య కథారూపోఽర్థః ఇత్యపి చ జానీమఏవేతి. ౧౭. తత్కథాపి
త్రివర్గలతామూలోన్మూలినీ. తథాపి న త్యక్తుం శక్నుమః కిం కుర్మ ఇత్యాహ—యదితి. యస్యాను
చరితమేవ లీలా. తదేవ కర్ణపియూషం. విప్రుట్ కణికా. తస్యాః. సకృదదనం సేవనం తేన
విధూతాః నిరస్తాః ద్వంద్వధర్మాః రాగాదయో యేషాం తే. అతఏవ వినష్టాః. అసత్తుల్యాః దీనం దుఃఖితం
గృహకుటుంబం విహాయ దీనాః భోగహీనాః విహంగా ఇవ భిక్షుచర్యాం ప్రాణవృత్తిమాత్రం చరంతి.
అతస్త్యాజ్యః. తథాపి. త్యక్తుం న శక్నుమ ఇతి నిందాపరత్వే వాచకోఽర్థః దుస్త్యజత్వే ఆర్థికోఽయ
మర్థః విధూతద్వంద్వధర్మా ఇత్యంతః సమాసః పూర్వవత్. తతస్తే చ తే అవినష్టాశ్చేతి సమాసః. ఇతరే
పునర్ద్వంద్వధర్మాణో వినష్టా ఏవ. సపది తత్క్షణమేవ దీనం తుచ్ఛం. గృహసహితం కుటుంబం విహాయ
దీనా ఇవాకించనాః ధీరా ఇతి వా పాఠః. బహవః విహంగా హంసా ఇవ సారాసారవివేకచతురాః.
భిక్షుచర్యాం పారమహంస్యం చరంతి. తస్మాదేవం పరమపురుషార్థరూపత్వాద్దుస్త్యజ ఏతత్కథార్థ ఇతి.
౧౮. నను కిమేవం బ్రూషే. పూర్వం త్వయైవ సాకం రహసి కిమేవం నావోచదిత్యత ఆహ—వయ
మితి. హే ఉపమంత్రిన్ దూత. ఆస్తామియం వార్తా. యతః కులికస్య మృగయోః. రుతం గీతం
అజ్ఞా యథా ఋతం సత్యమితి శ్రద్దధానాః కృష్ణస్య హారిణస్య వధ్వః భార్యాః హారిణ్యః. శల్యైః
క్షతాస్సత్యో రుజో దదృశుః. ఏవం జిహ్మస్య కుటిలస్య తస్య వ్యాహృతం ఋతమివ శ్రద్దధానాః
స్పృహయంత్యో వయం సకృదేతదదృశిమ. కిం తత్. తస్య నఖైః. స్పర్శః తేన తీవ్రః స్మరః. తేన
రుజః పీడాః. తస్మాదన్యా వార్తా. భణ్యతాం కథ్యతామితి. ౧౯. పరావృత్యగత్వా పునరాగతం
ప్రత్యాహ—ప్రియసఖేతి. హే ప్రియస్య సఖే ప్రేయసా శ్రీకృష్ణేన పునః ప్రేషితః కిం. త్వమాగతో
ఽసి. అంగ హే దూత. మే మాననీయః పూజ్యోఽసి. అతో భగవాన్ కిమనురుంధే ప్రాప్తుమిచ్ఛతీ
త్యర్థః తద్వరయ వృణీష్వ. సంమానితం ప్రత్యాహ—నయసీతి. ఇహాసతీః అస్మాన్ దుస్త్యజం ద్వం
ద్వం మిథునీభావో యస్య తస్య. పార్శ్వం సమీపం. కథం నయసినేష్యసి. తథాహి హే సౌమ్య.
శ్రీర్నామవధూస్సాకం సహైవ సతతమాస్తే తత్రాప్యురసి వక్షస్యేవ. ౨౦. తేన సంమంతితా సతీ

శ్రీవధూస్నానకమాస్తే. ౨౦. అపిబత మధుపుర్యామార్యపుత్రోఽధునాస్తే స్మరతి సపితృగేహాన్ సౌమ్యబంధూంశ్చ గోపాన్, క్వచిదపి సకథా నః కింకరీణాం గృణీతే భుజమగరుసుగంధిం మూర్ధ్న్యధాస్యత్కదా ను. ౨౧. శ్రీశుక ఉవాచ:— అథోద్ధవో నిశమ్యైవం కృష్ణదర్శనలాలసాః, సాంత్వయన్ప్రియసందేశైర్గోపీరిదమభాషత. ౨౨. ఉద్ధవ ఉవాచ:—అహో యూయం స్మ పూర్ణార్థా భవత్యో లోకపూజితాః, వాసుదేవే భగవతి యాసామత్యర్పితం మనః. ౨౩. ధ్యానవ్రతతపోహోమజపస్వాధ్యాయసంయమైః, శ్రేయోవిధిభిరన్యైశ్చ కృష్ణే భక్తిర్హి సాధ్యతే. ౨౪. భగవత్యుత్తమశ్లోకే భవతీభిరనుత్తమా, భక్తిః ప్రవర్తితా దిష్ట్యా మునీనామపి దుర్లభా. ౨౫. దిష్ట్యా పుత్రాన్పతీన్ దేహాన్ స్వజనం చ గృహాంస్తథా, హిత్వా వృణీత యూయం యత్కృష్ణాఖ్యం పురుషం పరమ్. ౨౬. సర్వాత్మభావోఽధికృతో భవతీనామధోక్షజే, విరహేణ మహాభాగా మహాన్మేఽనుగ్రహః కృతః. ౨౭. శ్రూయతాం ప్రియసందేశో భవతీనాం సుఖావహః, యమాదాయాగతో భద్రా అహం భర్తూరహస్కరః. ౨౮. భగవానువాచ:—భవతీనాం వియోగో మే న హి సర్వాత్మనా క్వచిత్, యథా భూతాని భూతేషు ఖం వాయ్వగ్నిర్జలం మహీ, తథాహం చ మనః ప్రాణబుద్ధీంద్రియగుణాశ్రయః. ౨౯. ఆత్మన్యేవాత్మనాత్మానం సృజే హన్మ్యనుపాలయే, ఆత్మమాయానుభావేన భూతేంద్రియగుణాత్మనా. ౩౦. ఆత్మజ్ఞాన

బ్రూతే. అపీతి. బత హర్షే. హే. సౌమ్య. గురుకులాదాగత్య. ఆర్యపుత్రః. కృష్ణః అధునా కిం మధుపుర్యాం వర్తతే? కదాచిదపి నోఽస్మాకం వార్తాః కిం బ్రూతే? అగరువత్సుగంధిం భుజం నో మూర్ధ్ని కదా ను ధాస్యతి? ఇతి. ౨౧. అథేతి. శ్రీకృష్ణదర్శనోత్సుకాః గోపీః ప్రియస్య సందేశైః సాంత్వయన్ ప్రథమం తావదిదమభాషత. ౨౨. తదాహ—షడ్భిః. అహో ఇతి. స్మ నూనం. యూయం పూర్ణార్థాః కృతార్థాః. ౨౩. ధ్యానేతి. శ్రేయోవిధిభిః శ్రేయస్సాధనైః. ౨౪. భగవతీతి. అనుత్తమా అతిశ్రేష్ఠా. ౨౫. దిష్ట్యేతి. అవృణీత వృతవత్యః. ౨౬. సర్వేతి. సర్వాత్మభావః ఏకాంతభక్తిః. అధికృతః ప్రాప్తః భగవత్ప్రేమదర్శనేన మమ చ మహాననుగ్రహః కృత ఇతి. ౨౭. శ్రూయతామితి. భర్తుః కృష్ణస్య రహస్కరః రహస్యకార్యకర్తా. ౨౮. భవతీనామితి. భవతీనాం మే మయా సహ వియోగో నాస్తి కుతః సర్వాత్మనా సర్వస్యోపాదానకారణేవ. అతఏవ సర్వేషు మన ఆదికార్యేష్వహమనుగతత్వేన స్థిత ఇతి సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. భూతేషు చరాచరేషు మహాభూతాని. యథా వాయ్వగ్నిః వాయుసహితోఽగ్నిః వాయుశ్చ అగ్నిశ్చేత్యర్థః. తథాహం చేతి. మనఆదీని కార్యాణి. గుణాః కారణం తేషామాశ్రయత్వేనానుగత ఇత్యర్థః. ౨౯. నను కారణత్వే సర్వానుగతత్వే చ కార్యకారణభేదః స్యాదత ఆహ—ఆత్మన్యేవేతి. నను నిత్యసిద్ధస్య కుతః సృజ్యాదిరూపతా? అత ఆహ—భూతేంద్రియగుణాత్మనా. బుద్ధీంద్రియేతి, వా పాఠః తద్రూపేణేతి. నను నిర్వికారస్య కుతస్తద్రూపతేతి తత్రాహ.—ఆత్మమాయానుభావేతి. ౩౦. నన్వానే

సమయశ్శుద్ధో వ్యతిరిక్తో గుణాన్వయః, సుషుప్తిస్వప్నజాగ్రద్భిర్మాయావృత్తిభిరీయతే. 3౧. యేనేంద్రియార్థాన్ ధ్యాయేత మృషా స్వప్నవదుత్థితః, తం నిరుంధ్యాదింద్రియాణి వినిద్రః ప్రత్యపద్యత. 3౨ ఏతదంతస్సమామ్నాయో యోగస్సాంఖ్యం మనీషిణాం, త్యాగస్తపో దమస్సత్యం సముద్రాంతా ఇవాపగాః. 33. యత్త్వహం భవతీనాం వై దూరే వర్తే ప్రియో దృశామ్, మనసస్సన్నికర్షార్థం మదనుధ్యానకామ్యయా. 3౪. యథా దూరచరే ప్రేష్ఠే మన ఆవిశ్య వర్తతే, స్త్రీణాం చ న తథా చేతస్సన్నికృష్టేఽక్షిగోచరే. 3౫. మయ్యావేశ్య మనః కృత్స్నం విముక్తాశేషవృత్తయః, అనుస్మరంత్యో మాం నిత్యమచిరాన్మాముపైష్యథ. 3౬. యా మయా క్రీడతా రాత్ర్యాం వనేఽస్మిన్ వ్రజ ఆస్థితాః, అలబ్ధరాసాః కల్యాణ్యో మాపుర్మద్వీర్యచింతయా. 3౭. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం ప్రియతమాదేశమాకర్ణ్య వ్రజయోషితః, తా ఊచురుద్ధవం ప్రీతాస్తత్సందేశాగతస్మృతీః. 3౮. గోప్య ఊచుః:- దిష్ట్యాహితో హతః కంసో యదూనాం సానుగోఽఘకృత్, దిష్ట్యాప్తైర్లబ్ధసర్వార్థైః కుశల్యాస్తేఽచ్యుతోఽధునా. 3౯. కచ్చిద్గదాగ్రజస్సౌమ్యః కరోతి పురయోషి

త్మనో భూతాదిరూపత్వే తద్దోషప్రసంగస్తత్రాహ—ఆత్మేతి. ఆత్మా తు శుద్ధః. కుతః. అగుణాన్వయః. న గుణేష్వన్వేతీతి తథా. తత్కుతః వ్యతిరిక్తః తదపి కుతః. జ్ఞానమయః జ్ఞానస్వరూపః నన్వహం ప్రత్యయే స్వసంవేద్యమేవాత్మనో నానావస్థత్వమితి కుతః శుద్ధతేతి. తత్రాహ—సుషుప్తీతి. మాయా కార్యమనోవృత్తిభిర్విశ్వతైజసప్రాజ్ఞరూపేణ ప్రతీయతే న స్వత ఇత్యర్థః. 3౧. కుతః మనో నిరోధే తదభావాదితి వ్యతిరేకం దర్శయితుం మనో నిరోధం విధత్తే—యేనేతి. ఉత్థితః పుమాన్ యథా మిథ్యాభూతమేవ స్వప్నం ధ్యాయేత్ ఏవం బాధితానపీంద్రియార్థాన్ శబ్దాదీన్. యేన మనసా ధ్యాయేచ్చింతయేత్. ధ్యాయంశ్చ యేనేంద్రియాణి ప్రత్యపద్యత ప్రాప. తన్మనః వినిద్రః అనలసస్సన్ నిరుంధ్యాత్ నియచ్ఛేదితి. 3౨. తావతా చ కృతార్థో భవతీత్యాహ—ఏతదంత ఇతి, ఏష మనో నిరోధః అంతః సమాప్తిః ఫలం యస్య సః. సమామ్నాయో వేదః. స తత్ర పర్యవస్యతీత్యర్థః. యోగోఽష్టాంగః. సాంఖ్యః ఆత్మానాత్మవివేకః. త్యాగః సన్న్యాసః. తపః స్వధర్మః. దమః ఇంద్రియదమనం. మార్గభేదేఽప్యేకత్ర పర్యవసానే దృష్టాంతః—సముద్రాంతా ఆపగా నద్య ఇవేతి. 33. నను కిమన్యానివాస్మాన్ ఆత్మవిద్యయా ప్రలోభయసి. వయం తు సర్వసుందరసర్వగుణగణాలంకృతేన త్వయా విరహం నైవ సహామ ఇతి చేదత ఆహ—యదితి. దృశాం దూరే యద్వర్తే. తన్మదనుధ్యానార్థం తచ్చ ధ్యానం మనసః సన్నికర్షార్థమితి. 3౪. ఏతదుపపాదయతి త్రిభిః—యథేతి. 3౫. 3౬. ఉపైష్యథేతి, మాధుర్యమాత్రమితి చేదత ఆహ—యా ఇతి. హే కల్యాణ్యః స్వభర్తృభిః ప్రతిబద్ధాః యాః వనే క్రీడతా మయా సహ అలబ్ధక్రీడాః. తాస్తథైవ. మా. మాం ఆపుః ప్రాపుః. 3౭. ఏవమితి. తస్య సందేశేనాగతా స్మృతిర్యాసాం తాః. ప్రథమార్థే ద్వితీయా. 3౮. దిష్ట్యేతి. యదూనామహితః శత్రుః. అఘకృత్ దుఃఖదః. దిష్ట్యేత్యానందే. ఆప్తైః ప్రాప్తైః. హితైర్వా సహ—3౯. అన్యా ఊచుః. కచ్చిదితి. నోఽస్మాకం కరణీయాం ప్రీతిం. కచ్చిత్పురయోషితాం కరోతి స్నిగ్ధం చ తత్ప్ర

తామ్, ప్రీతిం నస్స్నిగ్ధసవ్రీడహాసోదారేక్షణార్చితః. ౪౦. కథం రతివిశేషజ్ఞః ప్రియశ్చ పురయోషితామ్, నానుబధ్యేత తద్వాక్యైర్విభ్రమైశ్చానుభాజితః. ౪౧. అపి స్మరతి నస్సాధో గోవిందః ప్రస్తుతే క్వచిత్, గోష్ఠీమధ్యే పురస్త్రీణాం గ్రామ్యాస్స్వైరకథాంతరే. ౪౨. తాః కిం నిశాస్స్మరతి యాసు తథా ప్రియాభిర్బృందావనే కుముదకుందశశాంకరమ్యే, రేమే క్వణచ్చరణనూపురరాసగోష్ఠ్యామస్మాభిరీడితమనోజ్ఞకథః కదాచిత్. ౪౩. అప్యేష్యతీహ దాశార్హస్తప్తాస్స్వకృతయా శుచా, సంజీవయంస్తు నో గాత్రైర్యథేంద్రో వనమంబుదైః. ౪౪. కస్మాత్కృష్ణ ఇహాయాతి ప్రాప్తరాజ్యో హతాహితః, నరేంద్రకన్యా ఉద్వాహ్య ప్రీతస్సర్వసుహృద్వృతః. కిమస్మాభిర్వనౌకోభిరన్యాభిర్వా మహాత్మనః, శ్రీపతే రాప్తకామస్య క్రియతేఽర్థః కృతాత్మనః. ౪౬. పరం సౌఖ్యం హి నైరాశ్యం స్వైరిణ్యప్యాహ పింగళా, తజ్జానతీనాం నః కృష్ణే తథాప్యాశా దురత్యయా. ౪౭. క ఉత్సహేత సంత్యక్తుముత్తమశ్లోకసంవిదమ్, అనిచ్ఛతోఽపి యస్య శ్రీరంగాన్న చ్యవతే క్వచిత్. ౪౮. సరిచ్ఛైలవనోద్దేశా గావో వేణురవా ఇమే, సంకర్షణసహాయేన కృష్ణేనాచరితాః ప్రభో. ౪౯. పునః పునస్స్మారయంతి నందగోపసుతం బత, శ్రీనికేతైస్తత్పదకైర్విస్మర్తుం నైవ శక్నుమః. ౫౦. గత్యా లలితయోదారహాసలీలావలోకనైః, మాధ్వ్యా గిరా హృతధియః కథం తం విస్మరామహే. ౫౧. హే నాథ హే రమానాథ వ్రజనాథార్తినాశన, మగ్నముద్ధర గోవింద గోకులం వృజినార్ణవాత్. ౫౨. శ్రీశుక ఉవాచ:-తతస్తాః

వ్రీడహాసేనోదారమీక్షణం చ తేనార్చితః తాభిరస్మాభిర్వా. ౪౦. పునరన్యా ఊచుః—కథమితి. తాసాం వాక్యైర్విభ్రమైశ్చానుభాజితః. ౪౧. పునరన్యా ఊచుః. అపీతి. కిమనయా చింతయా నః అస్మాన్ క్వచిత్ ప్రస్తుతే స్మరతి కిం గ్రామ్యాః అవిదగ్ధాః. ౪౨. అన్యా ఊచుః—తా ఇతి. కుముదైః కుందైః శశాంకేన చ రమ్యే బృందావనే క్వణంతి చరణనూపురాణి యస్యాం తస్యాం. రాసగోష్ఠ్యాం అస్మాభిః ప్రియాభిరీడితా మనోజ్ఞాః కథా యస్య సః. తథా యాసు నిశాసు రేమే. తాః కదాచిత్ కిం ను స్మరతి వా నవేతి. ౪౩. అపీతి. స్వనిమిత్తేన శోకేన తప్తాః నః అస్మాన్ గాత్రైః కరస్పర్శాదిభిస్సంజీవయన్. కిం ను ఇహైష్యతీతి. ౪౪. అన్యా ఊచుః—కస్మాదితి. అనన్యగతిత్వేన పూర్వమత్రావసత్ సంప్రతి మహదైశ్వర్యం ప్రాప్తః. కస్మాదిహాగమిష్యతీతి. ౪౫. అన్యాస్తు పరమార్థమూచుః. కిమితి. వనచరీభిరస్మాభిరన్యాభిర్వా రాజకన్యాభిః మహాత్మనో ధీరస్య. కించ. శ్రీపతేః తదప్యాస్తాం స్వత ఏవాప్తకామస్య. అతఏవ కృతాత్మనః పూర్ణస్య. కిం కోఽర్థః క్రియతే. న కశ్చిదితి. ౪౬. యతః అఘటమానా యా కృష్ణసంగతిః సైవాస్మానాకులయతి. అతో నైరాశ్యమేవ పరమం సుఖం. తచ్చాతిదుష్కరమిత్యాహుః.—పరమితి. స్వైరిణీ. ౪౭. క ఇతి. సంవిదం ఏకాంతవార్తాం. ౪౮. కించ తద్విస్మృతౌ న తావద్దుఃఖమస్తి సాపి నాస్మాకం సంభవతీత్యాహుస్త్రిభిః—సరిదితి. ఆచరితాః సేవితాః. ౪౯. ౫౦. గత్యేతి. హే ఉద్ధవ తం కథం విస్మరామేతి. ౫౧. ౫౨. తత

కృష్ణసందేశైర్వ్యపేతవిరహజ్వరాః, ఉద్ధవం పూజయాంచక్రుర్జ్ఞాత్వాత్మానమధోక్షజమ్.౫౩.ఉవాస కతిచిన్మాసాన్గోపీనాం వినుదన్ శుచః, కృష్ణలీలాకథా గాయన్రమయామాస గోకులమ్.౫౪.యావంత్యహాని నందస్య వ్రజేఽవాత్సీత్స ఉద్ధవః, వ్రజౌకసాం క్షణప్రాయాణ్యాసన్ కృష్ణస్య వార్తయా.౫౫.సరిద్వనగిరిద్రోణీర్వీక్షన్ కుసుమితద్రుమాన్, కృష్ణం సంస్మారయన్ రేమే హరిదాసో వ్రజౌకసామ్.౫౬.దృష్ట్వైవమాదిగోపీనాం కృష్ణావేశాత్మవిక్లబమ్, ఉద్ధవః పరమప్రీతస్తానమస్యన్నిదం జగౌ.౫౭. ఏతాః పరం తనుభృతో భువి గోపవధ్వో గోవింద ఏవమఖిలాత్మనిరూఢభావాః, వాంఛంతి యద్భవభియో మునయో వయం చ కిం బ్రహ్మజన్మభిరనంతకథారసస్య. ౫౮. క్వేమాః స్త్రియో వనచరావ్యభిచారశీలాః కృష్ణే క్వ చైష పరమాత్మనిరూఢభావః, నన్వీశ్వరోఽనుభజతో విదుషోఽపి సాక్షాచ్ఛ్రేయ స్తనోత్యగదరాజఇవోపయుక్తః. నాయం శ్రియోఽంగ ఉనితాంతరతేః ప్రసాదస్స్వర్యోషితాం నళినగంధరుచాం కుతోఽన్యాః, రాసోత్సవేఽస్య భుజదండగృహీతకంఠలబ్ధాశిషాం య ఉదగాద్వ్రజవల్లవీనామ్.౬౦. ఆసామహో చరణరేణుజుషామహం స్యాం బృందావనే కిమపి గుల్మ

ఇతి. కృష్ణమధోక్షజం జ్ఞాత్వా తం చ స్వాత్మానం జ్ఞాత్వా. ౫౩. ఉవాసేతి. వినుదన్ అపనయన్. ౫౪. ౫౫. సరిదితి. సరిద్వనగిరిదర్యాదిషు ప్రత్యేకం కృష్ణం తల్లీలాసంప్రశ్నాదిభిః సంస్మారయన్ రేమే. ౫౬. దృష్ట్వేతి. కృష్ణావేశేనాత్మనో మనసః. విక్లబం వైక్లబ్యం. తాః గోపీర్నమస్యన్ నమస్కరిష్యన్. ఉత్తమస్యాత్మనో గోపస్త్రీనమస్కృతిరపి న్యాయ్యా భవతీతి దర్శయితుం. తాసాం మహత్త్వం. పంచభిర్జగౌ ఉవాచ. ౫౭. ఏతావితి. ఏతాః పరం కేవలం తనుభృతః సఫలజన్మానః రూఢభావాః పరమప్రేమవత్యః. యదితి. యం రూఢభావం. భవభియో ముముక్షవః. మునయో ముక్తా అపి వాంఛంతి. వయం చ భక్తా అపి అతః. అనంతస్య. కథాసు రసో రాగో యస్య తస్య బ్రహ్మజన్మభిః విప్రసంబంధిభిః శౌక్లసావిత్రయాజ్ఞికైస్త్రిభిర్జన్మభిః. కిం కోఽతిశయః. యత్రతత్ర జాతః. సఏవ సర్వోత్తమ ఇత్యర్థః. యద్వా అనంతకథాసు రసో యస్య తస్య బ్రహ్మజన్మభిశ్చతుర్ముఖజన్మభిరపి. కిం కోఽర్థః. యద్వా. అనంతకథాసు అరసస్య బ్రహ్మజన్మభిః కిం. ౫౮. కించ. ఈశ్వరప్రసాదో మహత్త్వే కారణం. తస్య చ న జాతిరాచారో జ్ఞానం వా కారణం. కింతు కేవలం భజనమేవేత్యాహ—క్వేతి. సాక్షాద్భజతః పుంసః. అహో ఉపయుక్తః సేవితః. అగదరాజః అమృతం యథేతి. ౫౯. అత్యంతాపూర్వశ్చాయం గోపీషు భగవతః ప్రసాద ఇత్యాహ—నేతి. అంగే వక్షసి. ఉ అహో. నితాంతరతేః ఏకాంతరతిమత్యాః శ్రియోఽపి నాయం ప్రసాదః అనుగ్రహో నాస్తి. నళినస్యేవ గంధో రుక్ కాంతిశ్చ యాసాం తాసాం స్వర్గాంగనానామప్సరసామపి నాస్తి అన్యతః పునర్దూరతో నిరస్తాః. రాసోత్సవే శ్రీకృష్ణభుజదండాభ్యాం గృహీతః ఆలింగితః కంఠస్తేన లబ్ధా ఆశిషో యాభిస్తాసాం గోపీనాం. య ఉదగాత్. ఆవిర్బభూవ. ౬౦. కించ ఆస్తాం తావద్గోపీనాం భాగ్యం మమ త్వేతావత్ప్రార్థ్యమిత్యాహ— ఆసామితి. గోపీనాం చరణరేణుభాజాం గుల్మాదీనాం.

లతౌషధీనామ్, యా దుస్త్యజం స్వజనమార్యపథం చ హిత్వా భేజుర్ముకుందపద వీం శ్రుతిభిర్విమృగ్యామ్. ౬౧. యా వై శ్రియార్చితమజాదిభిరాప్తకామైర్యోగీశ్వరైరపి యదాత్మనిరాసగోష్ఠ్యామ్, కృష్ణస్య తద్భగవతశ్చరణారవిందం న్యస్తం స్తనేషు విజహుః పరిరభ్య తాపమ్. ౬౨. వందే నందవ్రజస్త్రీణాం పాదరేణుమభీక్ష్ణశః, యాసాం హరికథోద్గీతం పునాతి భువనత్రయమ్. ౬౩. శ్రీశుక ఉవాచః— అథ గోపీరనుజ్ఞాప్య యశోదానందమేవ చ, గోపానామంత్ర్య దాశార్హో యాస్యన్నారురుహే రథమ్. ౬౪. తం నిర్గతం సమాసాద్య నానోపాయనపాణయః, నందాదయోఽనురాగేణ ప్రావోచన్నశ్రులోచనాః. ౬౫. మనసో వృత్తయో నస్స్యుః కృష్ణపాదాంబుజాశ్రయాః, వాచోభిధాయినీ* ర్నామ్నాం కాయస్తత్ప్రహ్వాణాదిషు. ౬౬. కర్మభిర్భ్రామ్యమాణానాం యత్ర క్వాపీశ్వరేచ్ఛయా, మంగళాచరితైర్దానై రతిర్నః కృష్ణ ఈశ్వరే. ౬౭. ఏవం సభాజితో గోపైః కృష్ణభక్త్యా నరాధిప, ఉద్ధవః పునరాగచ్ఛన్మధురాం కృష్ణపాలితామ్. ౬౮. కృష్ణాయ ప్రణిపత్యాహ భక్త్యుద్రేకం వ్రజౌకసామ్, వాసుదేవాయ రామాయ రాజ్ఞే చోపాయనాన్యదాత్. ౬౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః— అథ విజ్ఞాయ భగవాన్ సర్వాత్మా సర్వదర్శనః, సైరంధ్ర్యాః కామతప్తాయాః ప్రియమిచ్ఛన్ గృహం యయౌ. ౧. మహార్హోపస్కరాఢ్యం వై కామోపాయోపబృంహితమ్, ముక్తాదామపతాకాభిర్వితానశయనాసనైః, ధూపైస్సురభిభిర్దీపైస్స్రగ్గంధైరపి మండితమ్. ౨. గృహంతమాయాంత

మధ్యే యత్ కిమప్యహం స్యామిత్యాశంసా. కథంభూతానాం. యా ఇత్యాది. ఆర్యాణాం మార్గం ధర్మం చ హిత్వా. ౬౧. పునస్తా ఏవ విశినష్టి—యా ఇతి. యోగీశ్వరైరప్యాత్మన్యేవార్చితం. స్తనేషు న్యస్తం. పరిరభ్య తాపం జహురితి. ౬౨. ఏవం మహత్త్వం ప్రతిపాద్య నమస్కరోతి.—వందఇతి. ౬౩. అథేతి. అనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం యాచిత్వా. ఆమంత్ర్య పృష్ట్వా. ౬౪. ౬౫. మనస ఇతి. నోఽస్మాకం మనసో వృత్తయః కృష్ణపాదాంబుజాశ్రయాః స్యుః. అభిధాయినీః అభిధాయిన్యః స్యుః. ౬౬. కర్మభిరితి. నః కృష్ణే రతిః స్యాదితి. ౬౭. ౬౮. కృష్ణాదిభ్యో భక్త్యుద్రేకమాహ—ఉపాయనాని చాదాదితి. ౬౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అష్టచత్వారింశకేఽథ కృష్ణః కుబ్జామరీరమత్, అక్రూరస్య గృహం గత్వా తం గజాహ్వయమాదిశత్. సైరంధ్రీకామమాపూర్య పూరయిత్వా మనోరథాన్, అక్రూరస్య తతః కృష్ణః తేన పార్థానసాంత్వయత్. ౧. మహార్హేతి. మహార్హైః అనర్ఘైః. ఉపస్కరైః గృహోపకరణైః. అన్వితం కామోపాయైః తదుద్దీపకైః సురతబంధాదిలేఖ్యైః ఉపబృంహితం, ౨. గృహమితి. యథా యథో

మవేక్ష్య సాసనాత్సద్యస్సముత్థాయ హి జాతసంభ్రమా, యథోపసంగమ్య సఖీభిర
చ్యుతం సభాజయామాస తదాసనాదిభిః. ౩. అథోద్ధవస్సాధుతయాభిపూజితోఽన్యషీ
దదుర్వ్యామభిమృశ్య చాసనమ్, కృష్ణోఽపి నూత్నం శయనం మహాధనం వివేశ
లోకాచరితాన్యనువ్రతః. ౪. సామజ్జనాలేపదుకూలభూషణస్రగ్గంధతాంబూలసుధా
సవాదిభిః, ప్రసాధితాత్మోపససార మాధవం సవ్రీడలీలోత్స్మితవిభ్రమేక్షితైః. ౫.
ఆహూయ కాంతాం నవసంగమహ్రియా విశంకితాం కంకణభూషితే కరే, ప్రగృ
హ్య శయ్యామధివేశ్య రామయా రేమేఽనులేపార్పణపుణ్యలేశయా. ౬. సానంగ
తప్తకుచయోరురసస్తథాక్ష్ణోర్జిఘ్రంత్యనంతచరణేన రుజో మృజంతీ, దోర్భ్యాం
స్తనాంతరగతం పరిరభ్య కాంతమానందమూర్తిమజహాదతిదీర్ఘతాపమ్. ౭. సైవం
కైవల్యనాథం తం ప్రాప్య దుష్ప్రాపమీశ్వరమ్, అంగరాగార్పణేనాహో దుర్భ
గైనమయాచత. ౮. అహో*ష్యతామిహ ప్రేష్ఠ దినాని కతిచిన్మయా, రమస్వ నోత్స
హే త్యక్తుం సంగం తేఽంబురుహేక్షణ. ౯. తస్యై కామవరం దత్త్వా మానయిత్వా
చ మానదః, సహోద్ధవేన సర్వేశస్స్వధామాగమదృద్ధిమత్. ౧౦. దురారాధ్యం
సమారాధ్య విష్ణుం సర్వేశ్వరేశ్వరమ్, యో వృణీత మనోగ్రాహ్యమసత్త్వాత్కు
మతిర్హ్యసౌ. ౧౧. అక్రూరభవనం కృష్ణస్సహ రామోద్ధవః ప్రభుః, కించిచ్చికీర్షయన్
ప్రాగాదక్రూరప్రియకామ్యయా. ౧౨. సతాన్నరవరశ్రేష్ఠానారాద్వీక్ష్య స్వబాం
ధవాన్, ప్రత్యుత్థాయ ప్రముదితః పరిష్వజ్యాభ్యనందత. ౧౩. ననామ కృష్ణం
రామం చ స తైరప్యభివాదితః, పూజయామాస విధివత్కృతాసనపరిగ్రహాన్. ౧౪.
పాదావనేజనీరాపశ్శిరసా ధారయన్నృప, అర్హణేనాంబరైర్దివ్యైర్గంధస్రగ్భూష
ణోత్తమైః. ౧౫. అర్చిత్వా శిరసా నమ్య పాదావంకగతౌ మృజన్, ప్రశ్రయావ
నతోఽక్రూరః కృష్ణరామావభాషత. ౧౬. దిష్ట్యా పాపో హతః కంసః సానుగో

దితం. ౩. ౪. సేతి. ప్రసాధితః యోగ్యతాం ఆపాదితః ఆత్మా దేహః యయా సా. సవ్రీడం యత్
లీలయా ఉద్గతం స్మితం తత్ ఏషు భ్రమేషు తద్యుక్తైరీక్షితైరుపలక్షితా. ౫. ఆహూయేతి. అనులే
పార్పణాదన్యత్తస్యాః పుణ్యం నాస్తీతి దర్శయితుం పుణ్యలేశయేత్యుక్తం. న తు పుణ్యస్యాల్పత్వవివ
క్షయా. ౬. సేతి. కుచాదీనాం రుజో మృజంతీ జిఘ్రంతీ చరణం. ౭. సేతి. ఏనం కామమేవ
ప్రాకృతదృష్ట్యా అయాచత న తు గోప్య ఇవ సా తన్నిష్ఠేతి దుర్భగేత్యుక్తం కృతార్థత్వే తు తస్యా
న సందేహః. ౮. ౯. తస్యా ఇతి. కామఏవ వరః తం దత్త్వా మానయిత్వా చ అలంకారాదిదానైః.
౧౦. దురారాధ్యమితి. మనోగ్రాహ్యం విషయసుఖం అసత్త్వాత్ తుచ్ఛత్వాత్. ౧౧. అక్రూరేతి.
కించిచ్చికీర్షయన్ హస్తినపురప్రస్థానం కారయితుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః అక్రూరప్రియకామ్యయా చ. ౧౨.
సఇతి. ఆరాత్ దూరత ఏవ. ౧౩. ౧౪. పాదేతి. ఆఅప ఇతి ఛేదః. ఉదకాని ఆ సర్వతో ధారయ
న్నిత్యన్వయః. ౧౫. ౧౬. దిష్ట్యేతి. వాం యువయోరిదం కులం. ఉద్ధృతం. సమేధితం చ. ౧౭.

వామిదం కులమ్, భవద్భ్యాముద్ధృతం కృచ్ఛ్రాద్దురంతాచ్చ సమేధితమ్. ౧౭. యువాం ప్రధానపురుషౌ జగద్ధేతూ జగన్మయౌ, భవద్భ్యాం న వినా కించిత్పర మస్తి న చాపరమ్. ౧౮. ఆత్మసృష్టమిదం విశ్వమన్వావిశ్య స్వశక్తిభిః, ఈయతే బహుధా బ్రహ్మన్ శ్రుతిప్రత్యక్షగోచరమ్. ౧౯. యథాహి భూతేషు చరాచరేషు మహ్యాదయో యోనిషు భాంతి నానా, ఏవం భవాన్ కేవలమాత్మయోనిష్వాత్మాత్మతంత్రో బహుధా విభాతి. ౨౦. సృజస్యథో లుంపసి పాసి విశ్వం రజస్తమస్సత్త్వగుణైస్స్వశక్తిభిః, న బధ్యసే తద్గుణకర్మభిర్వా జ్ఞానాత్మనస్తే క్వచ నైవ హేతుః. ౨౧. దేహాద్యుపాధేరనిరూపితత్వాద్భవోఽపి సాక్షాన్న భిదాత్మనస్స్యాత్, అతో నబంధస్తవ నైవ మోక్షస్స్యాతాం నికామస్త్వయి నో వివేకః. ౨౨. త్వయోదితోఽయం జగతో హితాయ యదా యదా వేదపథః పురాణః, బాధ్యేత పాషండపథైరసద్భిస్తదా భవాన్ సత్త్వగుణం బిభర్తి. ౨౩. సత్వం

వామిదం కులమిత్యాదివ్యవహారదృష్ట్యోక్త్వా. పరమార్థమాహ—యువామితి. జగన్మయౌ యువాం. కుతః? జగద్ధేతూ తదపి కుతః? ప్రధానపురుషౌ తదాత్మకౌ అతో భవద్భ్యాం వినా. పరం కారణం అపరం కార్యం చ నాస్తీతి. ౧౮. నను ప్రత్యక్షాదిసిద్ధం కథం నాస్తీత్యుచ్యత ఇత్యత ఆహ—ఆత్మేతి. హే బ్రహ్మన్ పరమేశ్వర బ్రహ్మేతి పాఠః అజాదిభిః స్వశక్తిభిః ఆత్మనైవ సృష్టమిదం విశ్వం అన్వావిశ్యకారణత్వాత్ అననుప్రవిష్టోఽపి అనుప్రవిశ్యేవ స్థితః. శ్రుతిప్రత్యక్షగోచరం యథా భవతి తథా. ౧౯. బహుధాభవానేవ ప్రతీయతే ఏకస్యైవ బహుధా ప్రతీతౌ దృష్టాంతమాహ.—యథేతి. యోనిషు స్వస్యైవ రూపాంతరేణాభివ్యక్తిస్థానేషు చరాచరేషు భూతేషు యథా మహీప్రముఖాని కారణాన్యేవ. నానా భాంతి ఆత్మయోనిషు స్వకారణకేషు భూతభౌతికేషు. జీవోఽపి. నరమృగాదిశరీరేషు. బాలయువాద్యవస్థాసు చ. తథా తథా ప్రతీయత ఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదార్థమాత్మతంత్రగ్రహణం. ౨౦. నను సృష్ట్యాదికర్తృత్వేన సగుణత్వేన చ. మమ కిం జీవవద్బంధ ఉక్తః న హి నహీత్యాహ.—సృజసీతి. తద్గుణకర్మభిర్వా. తైః గుణైః కర్మభిర్వేత్యర్థః. యతః క్వచ కదాచిదపి. బంధహేతురవిద్యా తవ నైవాస్తి కుత ఇత్యత ఆహ—జ్ఞానాత్మన ఇతి మాయాయాః ఆశ్రయానావారకత్వాదితి భావః. ౨౧. కించ ఆస్తాం తావత్తవ బంధశంకా యతః అవిద్యోపాధేర్జీవాత్మనోఽపి. న వస్తుతో బంధోఽస్తీత్యాహ—దేహాద్యుపాధేరితి. భవో జన్మ. తన్మూలా భిదా చ. సాక్షాత్స్వరూపతో న స్యాదితి. నను మమబాధాభావం వదతా త్వయా కిం మోక్షోఽంగీకృతః. ఓమితి చేత్తర్హి. బంధాభావే మోక్షాసంభవాదాపన్నో బంధోఽపీత్యాశంక్యాహ.—అత ఇతి. యతో నావిద్యా అతో న బంధః. మోక్షశ్చ ఏవముభౌ న స్యాతామిత్యర్థః. నను ఉలూఖలే మాం బద్ధం శ్రుతవాన్ యమునాహ్రదే తు ముక్తం దృష్టవానసి. అతః కథముభయం నాస్త్యత ఆహ.—నికామ ఇతి. స్వాభిప్రాయానురూపస్త్వయి నోఽస్మాకమవివేక ఏవ పరమేవం భూత ఇతి. యద్వా. నః అవివేకత ఏవ తవోభౌ స్యాతామితి. ౨౨. నను తర్హి మమావతారాస్తచ్చరిత్రాణి చ. శుక్తిరజతవదవిద్యాకల్పితాన్యేవ కిం న హి నహీయం తు తవ లీలేత్యాహ ద్వయేన. త్వయేతి. ౨౩. స ఇతి. సురేతరాంశా యే రాజానః తేషామక్షౌహిణీశతానాంవధేన.

ప్రభోఽద్య వసుదేవగృహేఽవతీర్ణస్స్వాంశేన భారమపనేతుమిహాసి భూమేః, అక్షౌహిణీశతవధేన సురేతరాణాం రాజ్ఞామముష్య చ కులస్య యశో వితన్వన్. ౨౪. అద్యేశ నో వసతయః ఖలు భూరిభాగా యస్సర్వదేవపితృభూతనృదేవమూర్తిః, యత్పాదశౌచసలిలం త్రిజగత్పునాతి సత్వం జగద్గురురధోక్షజ యాః ప్రవిష్టః. ౨౫. కః పండితస్త్వదపరం శరణం సమీయాద్భక్తప్రియాదృతగిరస్సుహృదః కృతజ్ఞాత్, సర్వాన్ దదాతి సుహృదో భజతోఽభికామానాత్మానమప్యుపచయాపచయౌ నయస్య. ౨౬. దిష్ట్యా జనార్దన భవానిహ నః ప్రతీతో యోగేశ్వరైరపి దురాపగతిస్సురేశైః, ఛింధ్యాశు నస్సుతకళత్రధనాప్తగేహదేహాదిమోహరశనాం భవదీయమాయామ్. ౨౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యర్చితస్సంస్తుతశ్చ భక్తేన భగవాన్ హరిః, అక్రూరం సస్మితం ప్రాహ గీర్భిస్సంమోహయన్నివ. ౨౮. శ్రీభగవానువాచ:—త్వం నో గురుః పితృవ్యశ్చ శ్లాఘ్యో బంధుశ్చ నిత్యదా, వయం తు రక్ష్యాః పోష్యాశ్చ*అనుకంప్యాః ప్రజా హి వః. ౨౯. భవద్విధా భాగవతా నిషేవ్యా అర్హసత్తమాః, శ్రేయస్కామైర్నృభిర్నిత్యం దేవాస్స్వార్థా న సాధవః. ౩౦. న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా మృచ్ఛిలామయాః, తే పునంత్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః. ౩౧. స భవాన్ సుహృదాం వై నశ్శ్రేయాన్ శ్రేయశ్చికీర్షయా, జిజ్ఞాసార్థం పాండవానాం గచ్ఛస్వ గజసాహ్వయమ్. ౩౨. పితర్యుపరతే బాలాస్స

భూమేర్భారమపనేతుం. స్వాంశేన రామేణ సహావతీర్ణోఽసీతి. ౨౪. అత ఏవంభూతస్య తవాగమనేన కృతార్థోఽస్మీత్యాహ—శ్లోకత్రయేణ. అద్యేతి. హే ఈశ. అద్య నో వసతయో గృహాః. తపోవనాదపి బహుపుణ్యాః కుతః. యా వసతీః త్వం సాక్షాత్ప్రవిష్టః. కథంభూతః. యస్య తవ. పాదశౌచసలిలమేవ గంగా త్రిజగత్పునాతి. యశ్చ త్వం పంచయజ్ఞదేవతామూర్తిః. స త్వం జగద్గురురితి. ౨౫. స్వమనోరథః పరిపూర్ణ ఇతి తుష్యన్నాహ.—క ఇతి. ఋతగిరః సత్యవాచః. త్వత్తః అపరం శరణం. కః పండితస్సమీయాత్ గచ్ఛేత్? యతో భవాన్ భజతస్సర్వానభితః కామాంశ్చ. దదాతి ఆత్మానమపీతి. ౨౬. దిష్ట్యేతి. నః అవివేకినాం తత్రాపి ఇహ గృహ ఏవ. ౨౭. ౨౮. త్వమితి. వః యుష్మాకం ప్రజాః పుత్రా హి వయమితి. ౨౯. నను నృభిర్దేవాస్సేవ్యా ఇతి ప్రసిద్ధం తత్రాహ.—భవదితి. దేవాః స్వార్థాః స్వకార్యసాధనపరాః. సాధవస్తు కేవలం పరానుగ్రహపరాః పరమార్థతస్తు సాధవ ఏవ. దేవా ఇతి. త ఏవ సేవ్యా ఇత్యర్థః. ౩౦. తర్హి మృచ్ఛిలాదిమయాః దేవాదయః సేవ్యాః నైవేత్యత ఆహ. నహీతి. అమ్మయాని తీర్థాని. మృణ్మయాః శిలామయాశ్చ దేవా న పునంతీతి న. అపి తు పునంత్యేవ తథాపి సాధూనాం తేషాం చ మహదంతరమిత్యాహ. దర్శనాదేవ తే పునంతీతి. ౩౧. కించిచ్చికీర్షయన్ ప్రాగాదితి యదుక్తం తత్ కార్యమాదిశతి. స ఇతి.—నః సుహృదాం మధ్యే భవాన్ శ్రేష్ఠః. అతః పాండవానాం శ్రేయశ్చికీర్షయా గజసాహ్వయం హస్తినాపురం గచ్ఛస్వ గచ్ఛేతి. యద్వా. స్వేతి పృథక్ పదం. హే స్వ ఆత్మీయేత్యర్థః. ౩౨. పితరీతి. రాజ్ఞా ధృతరాష్ట్రేణ. వసంతే నివసంతీతి.

హామాత్రా సుదుఃఖితాః, ఆనీతాస్స్వపురం రాజ్ఞా వసంత ఇతి శుశ్రుమః. ౩౩. తేషు రాజాంబికాపుత్రో భ్రాతృపుత్రేషు దీనధీః, సమో న వర్తతే నూనం దుష్పుత్రవశగోఽంధదృక్. ౩౪.గచ్ఛ జానీహి తద్వృత్తమధునా సాధ్వసాధు వా,విజ్ఞాయ తద్విధాస్యామో యథా శం సుహృదాం భవేత్. ౩౫. ఇత్యక్రూరం సమాదిశ్య భగవాన్ హరిరీశ్వరః, సంకర్షణోద్ధవాభ్యాం వై తతస్స్వభవనం యయౌ. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—స గత్వా హాస్తినపురం పౌరవేంద్రయశోఽంకితమ్, దదర్శ తత్రాంబికేయం సభీష్మం విదురం పృథామ్. ౧. సపుత్రం చైవ బాహ్లీకం భారద్వాజం సగౌతమమ్, కర్ణం సుయోధనం ద్రౌణిం పాండవాన్ సుహృదోఽపరాన్. ౨.యథావదుపసంగమ్య బంధుభిర్గాందినీసుతః, స పృష్టస్తైస్సుహృద్వార్తాం స్వయం చాపృచ్ఛదవ్యయమ్. ౩. ఉవాస కతిచిన్మాసాన్ రాజ్ఞో వృత్తదిదృక్షయా, దుష్ప్రజస్యాల్పసారస్య ఖలచ్ఛందానువర్తినః. ౪. తేజ ఓజో బలం వీర్యం ప్రశ్రయాదీంశ్చ సద్గుణాన్, ప్రజానురాగం పార్థేషు న సహద్భిశ్చికీర్షితమ్. ౫. కృతం చ ధార్తరాష్ట్రైర్యద్గరదానాద్యపేశలమ్, ఆచఖ్యౌ సర్వమేవాస్మై పృథావిదుర ఏవ చ. ౬. పృథా తు భ్రాతరం ప్రాప్తమక్రూరముపసృత్య తమ్, ఉవాచ జన్మనిలయం స్మరంత్యశ్రుకలేక్షణా. ౭. అపి స్మరంతి నస్సౌమ్య పితరౌ భ్రాతరశ్చ మే, భగిన్యో భ్రాతృపుత్రాశ్చ జామయస్సఖ్య ఏవ చ. ౮. భ్రాత్రేయో భగవాన్ కృష్ణః శరణ్యో భక్తవత్సలః, పైతృష్వసేయాన్ స్మరతి రామశ్చాంబురుహేక్షణః ౯. సపత్నమధ్యే

శుశ్రుమః శ్రుతవంతో వయం.౩౩. తేష్వితి. దుష్టా యే పుత్రాః దుర్యోధనాదయః. తద్వశేన గచ్ఛతీతి తథా. యతః. అంధదృక్ అంధనేత్రః. ౩౫—౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టచత్వారింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఊనపంచాశత్తమే తు గత్వాఽక్రూరో గజాహ్వయం, రాజ్ఞస్స్వభ్రాతృపుత్రేషు బుద్ధ్వా వైషమ్యమాగమత్." సఇతి. పౌరవేంద్రాణాం యశోభిరంకితం. తత్కృతదేవబ్రాహ్మణాయతనాదిభిరంకితమిత్యర్థః. ౧. సపుత్రమితి. బాహ్లీకపుత్రః సోమదత్తః భారద్వాజః ద్రోణః. గౌతమః కృపః. ౨. యథావదితి. అవ్యయం కుశలం. ౩. ఉవాసేతి. దుష్ప్రజస్య అసత్పుత్రస్య. అల్పసారస్య మందధృతేః. ఖలానాం కర్ణాదీనాం ఛందమిచ్ఛామనువర్తితుం శీలం యస్య తథా తస్య. ౪. తేజ ఇతి. తేజః ప్రతాపం ఓజః శస్త్రాదినైపుణ్యం. వీర్యం శౌర్యం న సహద్భిరసహమానైః, చికీర్షితం తదుపరి కర్తుమిష్టం. ౫. కృతమితి. గరస్య విషస్య దానాది. అపేశలం అన్యాయ్యం. తేజ ఓజఇత్యాది సర్వం కథయామాస.౬.తత్కథనాత్ పూర్వతరం పృథాయా వృత్తాంతమాహ—పృథేతి. అశ్రూణాం కలాః లేశాః యయోస్తే ఈక్షణే నేత్రే యస్యాస్సా. ౭. అపీతి. అపి కిం. జామయః కులస్త్రియః.౮. భ్రాత్రేయ ఇతి. పైతృష్వసేయాన్ మత్పుత్రానిత్యాశయః. ౯. సపత్నేతి. సాంత్వయిష్య

శోచంతీం వృకాణాం హరిణీమివ, సాంత్వయిష్యతి మాం వాక్యైః పితృహీనాంశ్చ బాలకాన్. ౧౦. కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగిన్విశ్వాత్మన్విశ్వభావన, ప్రపన్నాం పాహి గోవింద శిశుభిశ్చావసీదతీమ్. నాన్యత్తవ పదాంభోజాత్పశ్యామి శరణం నృణామ్, బిభ్యతాం మృత్యుసంసారాదీశ్వరస్యాపవర్గికాత్. ౧౨ నమః కృష్ణాయ శుద్ధాయ బ్రహ్మణే పరమాత్మనే, యోగేశ్వరాయ యోగాయ త్వామహం శరణం గతా. ౧౩. ఇత్యనుస్మృత్య స్వజనం కృష్ణం చ జగదీశ్వరమ్, ప్రారుదద్దుఃఖితా రాజన్భవతాం ప్రపితామహీ. ౧౪. సమదుఃఖసుఖోఽక్రూరో విదురశ్చ మహాయశాః, సాంత్వయామాసతుః కుంతీం తత్పుత్రోత్పత్తిహేతుభిః. ౧౫. యాస్యన్రాజానమభ్యేత్య విషమం పుత్రలాలసమ్, అవదత్సుహృదాం మధ్యే బంధుభిస్సౌహృదోదితమ్. ౧౬. అక్రూర ఉవాచః—భో భో విచిత్రవీర్యత్వం కురూణాం కీర్తివర్ధన, భ్రాతర్యుపరతే పాండావధునాసనమాస్థితః. ౧౭. ధర్మేణ పాలయన్నుర్వీం ప్రజాశ్శీలేన రంజయన్, వర్తమానస్సమం స్వేషు శ్రేయః కీర్తిమవాప్స్యసి. ౧౮. అన్యథాత్వాచరన్ లోకే గర్హితో యాస్యసే తమః, తస్మాత్సమత్వే వర్తస్వ పాండవేష్వాత్మజేషు చ. ౧౯. నేహ చాత్యంతసంవాసః కస్యచిత్కేనచిత్సహ, రాజన్నపి స్వదేహేన కిముజాయాత్మజాదిభిః. ౨౦. ఏకః ప్రసూయతే జంతురేకఏవ ప్రలీయతే, ఏకోఽనుభుఙ్క్తే సుకృతమేకఏవ చ దుష్కృతమ్. ౨౧. అధర్మోపచితం

తి కిం. ౧౦. కుంత్యప్యధిగతపరమార్థా శ్రీకృష్ణం స్తౌతి—కృష్ణేతి. హేమహాయోగిన్ మహాన్ యోగ ఉపాయో మాయాఖ్యోఽస్యాస్తీతి. హే విశ్వాత్మన్ సర్వాంతర్యామిన్. హే విశ్వభావన విశ్వపాలక. ప్రపన్నాం శరణాగతాం. అవసీదతీం దుర్యోధనాదికృతైరపకారైః క్లిశ్యంతీం. ౧౧. నేతి. ఆపవర్గికాత్ మోక్షప్రదాత్. ౧౨. నమ ఇతి. శుద్ధాయ ధర్మాత్మనే, బ్రహ్మణే అపరిచ్ఛిన్నాయ. పరమాత్మనే జీవసఖాయ. యోగేశ్వరాయ. అణిమాదియుక్తాయ. యోగాయ జ్ఞానాత్మనే. ౧౩. ఇతీతి. ప్రపితామహః పాండుః తస్య భార్యా ప్రారుదత్ ప్రరురోద. ౧౪. సమేతి. పృథయా సహ సమం దుఃఖం సుఖం చ యస్య సః. తస్యాః పుత్రాణాముత్పత్తిహేతుభిః జనకైః ధర్మానిలేంద్రాదిభిః తత్కథనైరిత్యర్థః. ౧౫. యాస్యన్నితి. బంధుభిః రామకృష్ణాదిభిః సౌహృదేన ఉదితం ఉక్తం యత్ తదవదత్. ౧౬. భో భో ఇతి. భ్రాతర్యుపరత ఇతి పాండోః పుత్రేషు సత్సు రాజాసనం త్వమాస్థిత ఇతి కటాక్షః. ౧౭. భవతు తథాప్యేవం వర్తమానః శ్రేయోఽవాప్స్యసీత్యాహ.—ధర్మేణేతి. ౧౮. అన్యథేతి. తమః నరకం. ఇహ చ మహద్దుఃఖమితి భావః. ౧౯. నన్వాత్మజానాత్మజాదిషు కథం సమత్వం స్యాత్తత్రాహ—నేతి. అత్యంతం నిత్యం సంవాసః సమ్యగవస్థితిః. ౨౦. తత్ర తావదుత్పత్తిమరణయోస్సుఖదుఃఖయోశ్చ కేనాపి సాహిత్యం నాస్తీత్యాహ—ఏకఇతి. ౨౧. కించ. యదా చ సహ వసంతి. తదాపి క్లేశోపార్జితవిత్తాపహారితయా పుత్రా నామ శత్రవ ఏవ జ్ఞేయా ఇత్యాహ—అధర్మేతి. సంభోజనీయాః పోష్యాః పుత్రాదయ ఇతి వ్యపదేశైః. అల్పమేధసో మూఢస్య విత్తం హరంతి జలౌకసో

విత్తం హరంత్యన్యేఽల్పమేధసః, సంభోజనీయాపదేశైర్జలానీవ జలౌకసః. ౨౨. పుష్ణాతి యానధర్మేణ స్వబుద్ధ్యా తమపండితమ్, తే కృతార్థం ప్రహిణ్వంతి ప్రాణా రాయస్సుతాదయః. ౨౩. స్వయం కిల్బిషమాదాయ తైస్త్యక్తోఽనర్థకోవిదః, అసిద్ధార్థో విశత్యంధం స్వధర్మవిముఖస్తమః. ౨౪. తస్మాల్లోకమిమం రాజన్ స్వప్నమాయా మనోరథమ్, వీక్ష్యాయమ్యాత్మనాత్మానం సమశ్శాంతోభవ ప్రభో. ౨౫. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—యథా వదతి కల్యాణీం వాచం దానపతే భవాన్, తథా న యానతృప్యామి మర్త్యః ప్రాప్య యథామృతమ్. ౨౬. తథాపి సూనృతా సౌమ్య హృది న స్థీయతే చలే, పుత్రానురాగవిషమే విద్యుత్సౌదామినీ యథా. ౨౭. ఈశ్వరస్య విధిం కోను విధునోత్యన్యథా పుమాన్, భూమేర్భారావతారాయ యోఽవతీర్ణో యదోః కులే. ౨౮. యో దుర్విమర్శపథయా నిజమాయయేదం సృష్ట్వా గుణాన్ విభజతే తదనుప్రవిష్టః, తస్మై నమో దురవబోధవిహారతంత్రం సంసారచక్రగతయే పరమేశ్వరాయ. ౨౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యభిప్రేత్య నృపతేరభిప్రాయం స మాధవః, సుహృద్భిస్సమనుజ్ఞాతః పునర్యదుపురీమగాత్. ౩౦. శశంస రామకృష్ణాభ్యాం ధృతరాష్ట్రవిచేష్టితమ్, పాండవాన్ ప్రతి కౌరవ్య యదర్థం ప్రేషితస్స్వయమ్. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనపంచాశత్తమోఽధ్యాయః.

పూర్వభాగస్సమాప్తః.

మత్స్యస్య. జీవనభూతాని జలాని-యథా తత్పుత్రా హరంతి. తద్వదితి భావః. ౨౨. కించ యానేవం పుష్ణాతి తే ధనమాదాయ మృతం జీవంతోఽపి వా తం పరిత్యజంతీత్యాహ—పుష్ణాతీతి. స్వబుద్ధ్యా స్వీయా ఇత్యభిమానేన రాయః అర్థాః. అకృతార్థం అప్రాప్తభోగం. ౨౩. స పునః పాపైకపాథేయో నరకం విశతీత్యాహ—స్వయమితి. అసిద్ధార్థః అపూర్ణమనోరథః. ౨౪. తస్మాదితి. స్వప్నశ్చ మాయా చ మనోరథశ్చ తత్ తేన తుల్యం ఆయమ్య నియమ్య. శాంతస్సన్ సమో భవేతి. ౨౫. యథేతి. హే దానపతే అక్రూర. న తృప్యామి అలమితి న మన్యే. ౨౬. తథేతి. సూనృతా ప్రియవాక్ చలే అస్థిరే హృది. న స్థీయతే న తిష్ఠతీత్యర్థః. సుదామా నామ పర్వతః తత్రభవా తటిదివ. తస్మిన్ స్ఫటికశిలామయే సహసైవాతిస్ఫురితా విద్యుత్ యథా లీయతే తద్వదిత్యర్థః. యద్వా. సుదామా మాలా. తస్యా ఇయం సౌదామినీ మాలాకారేత్యర్థః. ౨౭. నన్వేవం జానతోఽపి కథమయం మహామోహ ఇతి చేత్తత్రాహ—ఈశ్వరస్యేతి. విధిం విధానం మాయామితి యావత్. కః పుమాన్ విధునోతి న కోఽపీత్యర్థః. ౨౮. అతస్తమేవ నమస్యతి—య ఇతి. దుర్విమర్శపథయా అవితర్క్యమార్గయా గుణాన్ కర్మాణి తత్ఫలాని చ. విభజతే వివిచ్య దదాతి. దురవబోధో యో విహారః క్రీడారసః తంత్రం ప్రధానం ముఖ్యకారణం యస్య సంసారచక్రస్య అతఏవ తస్య గతిర్యస్మాత్తస్మై నమ ఇతి. ౨౯. ఇతీతి. అభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా. ౩౦. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం - శ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితాయాం
భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనపంచాశత్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ''దశమస్కంధపూర్వార్ధభావార్థస్య ప్రదీపికా, యస్యేయం ముఖతో భాతి నాస్తి తస్యాంతరం తమః.''

జరాసంధయుద్ధయవనాగమనాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అస్తిః ప్రాస్తిశ్చ కంసస్య మహిష్యౌ భరతర్షభ, హతే భర్తరి దుఃఖార్తే ఈయతుస్స్మ పితుర్గృహమ్. ౧ పిత్రే మగధరాజాయ జరాసంధాయ దుఃఖితే, వేదయాంచక్రతుస్సర్వమాత్మవైధవకారణమ్. ౨. స తదప్రియమాకర్ణ్య శోకామర్షయుతో నృప, అయాదవాం మహీం కర్తుం చక్రే పరమముద్యమమ్. ౩. అక్షౌహిణీభిర్వింశత్యా తిసృభిశ్చాపి సంవృతః, *యదురాజధానీం మథురాం న్యరుణత్సర్వతో దిశమ్. ౪. నిరీక్ష్య తద్బలం కృష్ణ ఉద్వేలమివ సాగరమ్, స్వపురం తేన సంరుద్ధం స్వజనం చ భయాకులమ్. ౫. చింతయామాస భగవాన్ హరిః కారణమానుషః, తద్దేశకాలానుగుణం స్వావతారప్రయోజనమ్. ౬. హనిష్యామి బలం హ్యేతద్భువి భారం సమాహితమ్, మాగధేన సమానీతం పశ్యతాం సర్వభూభుజామ్. ౭. అక్షౌహిణీభిస్సంఖ్యాతం భటాశ్వరథకుంజరైః, మాగధస్తు న హంతవ్యో భూయః కర్తా బలోద్యమమ్. ౮. ఏతదర్థోఽవతారోఽయం భూభారహరణాయ మే, సంరక్షణాయ సాధూనాం కృతోఽన్యేషాం వధాయ చ. ౯. అన్యోఽపి ధర్మరక్షాయై దేహస్సంభ్రియతే మయా, విరమాయ హ్యధర్మస్య కాలే ప్రభవతః క్వచిత్. ౧౦. ఏవం ధ్యాయతి గోవిందే ఆకాశాత్సూర్యవర్చసౌ, రథావుపస్థితౌ సద్యస్ససూతౌ సపరిచ్ఛదౌ. ౧౧. ఆయుధాని చ దివ్యాని పురాణాని యదృచ్ఛయా, దృష్ట్వా తాని హృషీకేశస్సంకర్షణమథాబ్రవీత్. ౧౨. పశ్యాద్య వ్యసనం ప్రాప్తం యదూనాం

శ్లో. తతః పంచాశత్తమే తు జరాసంధభయాదివ, కారయిత్వాంబుధౌ దుర్గం తం నినాయ నిజం జనమ్. కపటాన్ కపటేనైవ హత్వా దైత్యానయత్నతః, అజయత్తం జరాసంధం ధర్మేణైవతు ధార్మికమ్. అస్తిరితి. అస్తి ప్రాస్తిసంజ్ఞికే ఈయతుః జగ్మతుః. ౧. ౨. సఇతి. కంసే శోకః కృష్ణే అమర్షః తాభ్యాం యుతః. ౩. అక్షౌహిణీభిరితి. న్యరుణత్ రురోధ. ౪. నిరీక్ష్యేతి. తస్య బలం సైన్యం. ఉద్వేలం లంఘితమర్యాదం. సాగరమివ తేన తస్య బలేన సంరుద్ధం. ౫. చింతయామాసేతి. కిం బలమేవ హన్మి న మాగధం. మాగధం వా హత్వా బలం గృహ్ణామి. యద్వా. సమాగధం సర్వం హన్మీతి చింతయామాస. నను ప్రథమం కథం జేష్యామీత్యేకం చింతయితుం యుక్తం తత్రాహ—కారణమానుష ఇతి. భూభారావతారకారణేన మానుషః న తత్త్వత ఇతి. ౬. ఏవం త్రేధా విచింత్య ప్రథమం పక్షం నిర్ధారితవాన్ తదాహ—చతుర్భిః. హనిష్యామీతి. ౭. అక్షౌహిణీభిరితి. బలాయోద్యమం కర్తా కరిష్యతి. ౮. నన్వత ఏవ హంతవ్యస్తత్రాహ—ఏతదర్థ ఇతి. ఏతచ్ఛబ్దార్థం స్పష్టయతి—భూభారహరణాయేతి. ౯. అయమేతదర్థోఽవతార ఇత్యుపలక్షణమిత్యాహ.—అన్య ఇతి. ప్రభవతః ఉద్భవతః. ౧౦. ఏవమితి. ససూతౌ సారథిసహితౌ పరిచ్ఛదః పరికరః ధ్వజకవచాదిః తత్సహితౌ. ౧౧. ౧౨. పశ్యేతి

త్వావతాం ప్రభో, ఏష తే రథ ఆయాతో దయితాన్యాయుధాని చ. ౧౩. యానమాస్థాయ జహ్యేతద్వ్యసనాత్స్వాన్ సముద్ధర, ఏతదర్థం హి నౌ జన్మ సాధూనామీశ శర్మకృత్, త్రయోవింశత్యనీకాఖ్యం భూమేర్భారమపాకురు ౧౪. ఏవం సంమంత్ర్య దాశార్హౌ దంశితౌ రథినౌ పురాత్, నిర్జగ్మతుస్స్వాయుధాఢ్యౌ బలేనాల్పీయసా వృతౌ. ౧౫. శంఖం దధ్మౌ వినిర్గమ్య హరిర్దారుకసారథిః, తతోఽభూత్పరసైన్యానాం హృది విత్రాసవేపథుః. ౧౬. తావాహ మాగధో వీక్ష్య హే కృష్ణ పురుషాధమ, గుప్తేన చ త్వయా మంద న యోత్స్యే యాహి బంధుహన్, న త్వయా యోద్ధుమిచ్ఛామి బాలకేనేహ లజ్జయా. ౧౭. త్వం తు రామ యది శ్రద్ధా యుధ్యస్వ స్థైర్యమావహ, హిత్వా వా మచ్ఛరైశ్ఛిన్నం దేహం స్వర్యాహి మాం జహి. ౧౮. శ్రీభగవానువాచ:— న వై శూరా వికత్థంతే దర్శయంత్యేవ పౌరుషమ్, న గృహ్ణీమో వచో రాజన్నాతురస్య ముమూర్షతః. ౧౯. జరాసుతస్తావభిసృత్య మాధవౌ మహాబలౌఘేన బలీయసావృణోత్, ససైన్యయానధ్వజవాజిసారథీస్సూర్యానలౌ వాయురివాభ్రరేణుభిః. ౨౦. సువర్ణతాళధ్వజచిహ్నితౌ రథావలక్షయంత్యో హరిరామయోర్మృధే, స్త్రియః పురాట్టాలకహర్మ్యగోపురం సమాశ్రితాస్సంముముహుశ్శుచార్పితాః. ౨౧. హరిః పరానీకపయోముచాం ముహుశ్శిలీముఖాత్యుల్బణవర్షపీడితమ్, స్వసైన్యమాలోక్య సురాసురార్చితం వ్యస్ఫూర్జయచ్ఛార్ఙ్గశరాసనోత్తమమ్. ౨౨. గృహ్ణన్నిషంగాదథ సందధచ్ఛరాన్ వికృష్య ముంచన్ శితబాణపూగాన్, నిఘ్నన్ రథాన్ కుంజరవాజిపత్తీర్నిరంతరం య

త్వం అవన్ రక్షకో నాథో విద్యతే యేషాం తే త్వావంతః తేషాం. ౧౩. ౧౪. ఏవమితి. దంశితౌ బద్ధకవచౌ స్వాయుధాఢ్యౌ శోభనాయుధసంపన్నౌ. ౧౫. ౧౬. తావితి. పురుషా అధమాః యస్మాదితి వా. స్తవోఽర్థః హేపురుషోత్తమేతి. గుప్తేన దంశితత్వాత్సర్వాంతరత్వాద్దర్శనానర్హేణ. హేమంద. బధ్నాతీతి బంధుః అవిద్యా తాం హంతీతి హన్ హే అవిద్యానిరసనేతి. యాహి ప్రాప్నుహి. ౧౭. త్వమితి. అచ్ఛేద్యదేహోఽసావితి స్వయమేవ మత్వా. అపరితోషాత్పక్షాంతరమాహ.—యద్వా. మాం జహీతి. ౧౮. నేతి. యథాశ్రుతార్థగ్రహణేన భగవదుత్తరం న వై శూరా వికత్థంతే శ్లాఘంత ఇతి. ౧౯. జరాసుత ఇతి. మాధవౌ మధువంశసంభవౌ. మహతా సైన్యసమూహేన. ఆవృతవాన్. వాయురభ్రైః సూర్యం రేణుభిశ్చాగ్నిం యథేత్యదర్శనమాత్రమేవ. నావరణమితి సూచితం. ౨౦. ౨౧. హరిరితి. పరస్యానీకాని సైన్యాని. తాన్యేవ పయోముచః మేఘాః తేషాం శిలీముఖా బాణాః. తేషామత్యుల్బణం వర్షం తేన పీడితం వ్యస్ఫూర్జయత్ ఉజ్జృంభితవాన్. ౨౨. తదాహ—గృహ్ణన్నితి. నిషంగాదిషుధేః. శరాన్ గృహ్ణన్. అథ తాన్ గుణే సందధత్. గుణమాకృష్య నిశితబాణసమూహాన్ ముంచన్ నిఘ్నన్ ప్రహరన్. పత్తీః పదాతీః. నిరంతరమితి గ్రహణాదిక్రియావిశేషణం. జ్వలత్కాష్ఠం భ్రమణే యథా చక్రవద్భ్రమతి. తద్వత్ వ్యస్ఫూర్జయదితి. ౨౩. నిర్భిన్నేతి. హతాః అశ్వాః ధ్వజాః

ద్వదలాతచక్రమ్. ౨౩. నిర్భిన్నకుంభాః కరిణో నిపేతురనేకశోఽశ్వాశ్శరవృక్ణకంధరాః, రథా హతాశ్వధ్వజసూతనాయకాః పదాతయశ్ఛిన్నభుజోరుకంధరాః. ౨౪. సంఛిద్యమానద్విపదేభవాజినామంగప్రసూతాశ్శతశోఽసృగాపగాః, భుజాహయః పూరుషశీర్షకచ్ఛపాహతద్విపద్వీపహయగ్రహాకులాః. ౨౫. కరోరుమీనానరకేశశైవలాధనుస్తరంగాయుధగుల్మసంకులాః, అచ్ఛూరికావర్తభయానకామహామణిప్రవేకాభరణాశ్మశర్కరాః, ప్రవర్తితా భీరుభయావహా మృధే మనస్వినాం హర్షకరీః*పరస్పరమ్. ౨౬. వినిఘ్నతారీన్ ముసలేన దుర్మదాన్ సంకర్షణేనాపరిమేయతేజసా, బలం తదంగార్ణవదుర్గభైరవం దురంతపారం మగధేంద్రపాలితమ్, క్షయం ప్రణీతం వసుదేవపుత్రయోర్విక్రీడితం తజ్జగదీశయోః పరమ్. ౨౭. స్థిత్యుద్భవాంతం భువనత్రయస్య యస్సమీహతేఽనంతగుణస్స్వలీలయా, న తస్య చిత్రం పరపక్షనిగ్రహస్తథాపి మర్త్యానువిధస్య వర్ణ్యతే. ౨౮. జగ్రాహ విరథం రామో జరాసంధం మహాబలం, హతానీకావశిష్టాసుం సింహః క్షుద్రమృగం యథా. ౨౯. బధ్యమానం హతారాతిం పాశైర్వారుణమానుషైః, వారయామాస గోవిందస్తేన కార్యచికీర్షయా. ౩౦. స ముక్తో లోకనాథాభ్యాం వ్రీడితో వీరసంమతః, వివిక్షుస్తపసేఽరణ్యం వారితః పథి రాజభిః. ౩౧. వాక్యైః పవిత్రార్థపదైర్నయైశ్చ ప్రాకృతైరపి, స్వకర్మ

సూతాః నాయకాః రథినశ్చ యేషు తే. ౨౪. సంఛిద్యమానేతి. సంఛిద్యమానాః ద్విపదాః ఇభాః వాజినశ్చ తేషామంగేభ్యః ప్రసూతాః అసృగాపగాః రుధిరనద్యః. పరస్పరం ప్రవర్తితా ఇతి తృతీయేనాన్వయః. ప్రసిద్ధనదీరూపకమాహ—భుజా ఏవ అహయో యాసాం తాః. పురుషాణాం శీర్షాణ్యేవ కచ్ఛపా యాసాం తాః. హతాః ద్విపా ఏవ ద్వీపాః అంతర్వర్తితటాని హయా ఏవ గ్రహాః గ్రాహాః. తైశ్చ తైశ్చాకులాః వ్యాప్తాః. ౨౫. కరేతి. కరా ఊరవశ్చ మీనా యాసు తాః. నరాణాం కేశా ఏవ శైవలం యాసు తాః. ధనూంష్యేవ తరంగాః. ఆయుధాన్యేవ గుల్మాః తైశ్చ తైశ్చ సంకులాః. అచ్ఛూరికాశ్చర్మాణి చక్రాణి వా. తా ఏవావర్తాస్తైర్భయానకాః. మహామణీనాం ప్రవేకా ఉత్తమా ఆభరణాని చ యథాయథమశ్మానః శర్కరాశ్చ యాసు తాః, భీరూణాం భయావహాః. మనస్వినాం హర్షకర్యః. ౨౬. వినిఘ్నతేతి. కించ. సంకర్షణేనాపి తద్బలం క్షయం ప్రణీతం. అంగ హే రాజన్. అర్ణవవత్ దుర్గం దుర్గమం భైరవం భయంకరం చ. యతః దురంతపారం అంతోఽత్ర తలం పారమవధిః. దుశ్శబ్దో నిషేధే. విక్రమేణాగాధం దేశతశ్చ నిరవధికమిత్యర్థః. కించ. మగధేంద్రేణ చ పాలితం బలం. యదేవంభూతం. రామకృష్ణయోః కర్మోక్తం తత్పరం కేవలం. తయోర్విక్రీడనం. న తు పరాక్రమః. ౨౭. న చైతదాశ్చర్యమిత్యాహ—స్థితీతి. తర్హి కిమిత్యాశ్చర్యమివ వర్ణితం తత్రాహ—తథాపీతి. మర్త్యాననువిధత్తే అనుకరోతీతి మర్త్యానువిధః. తస్య. ౨౮. కించ జగ్రాహేతి. హతాన్యనీకాని యస్య. అవశిష్టాః అసవ ఏవ యస్య తం చ తం చ. ౨౯. బధ్యమానమితి. హతాః బహుశః అరాతయః శత్రవో యేన తం. తథాభూతమపి జరాసంధం బధ్యమానం. వారయామాస. ౩౦. ౩౧. వాక్యైరితి. పవిత్రార్థాని ధర్మోపదేశపరాణి పదాని యేషు తైః. వాక్యైః నయైర్నీతిభిః. ప్రాకృతైః

బంధప్రాప్తశ్చ యదుభిస్తే పరాభవః. ౩౨. హతేషు సర్వానీకేషు నృపో బార్హద్రథస్తదా, ఉపేక్షితో భగవతా మగధాన్ దుర్మనా యయౌ. ౩౩. ముకుందోఽప్యక్షతబలో నిస్తీర్ణారిబలార్ణవః, వికీర్యమాణః కుసుమైస్త్రిదశైరనుమోదితః. ౩౪. మాథురైరుపసంగమ్య విజ్వరైర్ముదితాత్మభిః, ఉపగీయమానవిజయస్సూతమాగధవందిభిః. ౩౫. శంఖదుందుభయో నేదుర్భేరీతూర్యాణ్యనేకశః, వీణావేణుమృదంగాని పురం ప్రవిశతి ప్రభౌ. ౩౬. సిక్తమార్గాం హృష్టజనాం పతాకాభిరలంకృతాం, నిర్ఘుష్టాం బ్రహ్మఘోషేణ కౌతుకాబద్ధతోరణామ్. ౩౭. నిచీయమానో నారీభిర్మాల్యదధ్యక్షతాంకురైః, నిరీక్ష్యమాణస్సస్నేహం ప్రీత్యుత్కలితలోచనైః. ౩౮. ఆయోధనగతం విత్తమనంతం వీరభూషణమ్, యదురాజాయ తత్సర్వమాహృతం ప్రాదిశత్ప్రభుః. ౩౯. ఏవం సప్తదశకృత్వస్తావత్యక్షౌహిణీబలః, యుయుధే మాగధో రాజా యదుభిః కృష్ణపాలితైః. ౪౦. అక్షిణ్వంస్తద్బలం సర్వం వృష్ణయః కృష్ణతేజసా, హతేషు స్వేష్వనీకేషు త్యక్తోఽయాదరిభిర్నృప. ౪౧. అష్టాదశే తు సంగ్రామ ఆగామిని తదంతరా, నారదప్రేషితో వీరో యవనః ప్రత్యపద్యత ౪౨. రురోధ మథురామేత్య తిసృభిర్మ్లేచ్ఛకోటిభిః, నృలోకే చాప్రతిద్వంద్వో వృష్ణీంచ్ఛ్రుత్వాత్మసమ్మితాన్. ౪౩. తం దృష్ట్వాఽచింతయత్కృష్ణస్సంకర్షణసహాయవాన్, అహో యదూనాం వృజినం ప్రాప్తం హ్యుభయతో మహత్. ౪౪. యవనోఽయం నిరుంధేఽస్మానద్య తావన్మహాబలః, మాగధోప్యద్య వా శ్వో వా పరశ్వో

లౌకికైః. తత్ర లౌకికన్యాయమాహుః—స్వకర్మేతి. యదుభిరల్పకైః కృత్వా. తే మహతః. పరాభవః కేవలం కర్మబాధేనైవ ప్రాప్తః అతస్త్వయా న లజ్జితవ్యమితి. ౩౨. హతేష్వితి. బార్హద్రథో జరాసంధః. ౩౩. ముకుంద ఇతి. ముకుందోఽపి యయావిత్యనుషంగః. న క్షతం బలం యస్య సః. తస్యైవామృతదృష్ట్యాఽక్షతప్రతిసంధానాదితి భావః. నిస్తీర్ణః అనాయాసేనైవ తీర్ణః అరిబలార్ణవో యేన సః. సాధుసాధ్విత్యనుమోదితశ్చ. ౩౪. మాథురైరితి. ప్రత్యుద్గతైర్మథురావాసిభిః జనైరుపసంగమ్య మిళిత్వా. ౩౫. శంఖేతి. తథా ప్రవిశతి సతి. శంఖాదయో నేదుః. ౩౬. కథంభూతాం పురీం తదాహ—సిక్తేతి. బ్రహ్మఘోషేణ వేదఘోషేణ నిర్ఘుష్టాం నినాదితాం. కౌతుకేనోత్సవేన ఆసమంతాత్ బద్ధాని తోరణాని యస్యాం తాం. ౩౭. నిచీయమాన ఇతి. నిచీయమానః వికీర్యమాణః. ప్రవివేశేతి విపరిణామతోఽనుషంగః. ౩౮. ఆయోధనేతి. ఆయోధనం రణభూమిః. తత్రస్థం విత్తం. వీరాణాం భూషణం. ౩౯. ఏవమితి. తావతీతి ఛేదః. తావతి పరాజయే వర్తమానేఽపి అక్షౌహిణ్యో బలం యస్య సః. సప్తదశకృత్వః సప్తదశవారాన్ యుయుధే. ౪౦. అక్షిణ్వన్నితి. అక్షిణ్వన్ క్షయం నిన్యుః. ౪౧. అష్టాదశ ఇతి. అష్టాదశే సంగ్రామే భావ్యే తన్మధ్యే అకస్మాత్కాలయవనః ప్రాప్తః. ౪౨. రురోధేతి. ఆత్మసమ్మితాన్ స్వతుల్యాన్. ౪౩. తమితి. వృజినం దుఃఖం ఉభయతః యవనాజ్జరాసంధాచ్చ. ౪౪. తదాహ—ద్వయేనేన. యవన ఇతి. నిరుంధే నిరుణద్ధి. ౪౫. ఆవయోరితి. అస్య అనేవ

వా గమిష్యతి. ౪౫. ఆవయోర్వ్యధ్యతోఽస్య యద్యాగంతా జరాసుతః, బంధూన్ హనిష్యత్యథవా నేష్యతి స్వపురం బలీ. ౪౬. తస్మాదద్య విధాస్యామో దుర్గం ద్విపదదుర్గమమ్, తత్ర జ్ఞాతీన్ సమాధాయ యవనం ఘాతయావహే. ౪౭. ఇతి సంమంత్ర్య భగవాన్ దుర్గం ద్వాదశయోజనమ్, అంతస్సముద్రే నగరం కృత్స్నాఽద్భుతమచీకరత్. ౪౮. దృశ్యతే యత్ర హి త్వాష్ట్రం విజ్ఞానం శిల్పనైపుణమ్. ౪౯. రథ్యాచత్వరవీథీభిర్యథా వాస్తువినిర్మితమ్, సురద్రుమలతోద్యానవిచిత్రోపవనాన్వితమ్. ౫౦. హేమశృంగైర్దివిస్పృగ్భిస్స్ఫాటికాట్టాలగోపురైః, రాజతారకుటైర్జుష్టం హైమకుంభైస్స్వలంకృతైః. ౫౧. రత్నకూటైర్గృహైర్హైమైర్మహామరకతస్థలైః, వాస్తోష్పతీనాం చ గృహైర్వలభీభిశ్చ నిర్మితమ్, చాతుర్వర్ణ్యం జనాకీర్ణం యదుదేవగృహోల్లసత్. ౫౨. సుధర్మాం పారిజాతం చ మహేంద్రః ప్రాహిణోద్ధరేః, యత్ర చావస్థితో మర్త్యో మర్త్యధర్మైర్న యుజ్యతే. ౫౩. శ్యామైకకర్ణాన్ వరుణో హయాంచ్ఛుక్లాన్ మనోజవాన్, దదౌ సహస్రసంఖ్యాతాన్ దేవదేవాయ తోయరాట్. ౫౪. అష్టౌ నిధిపతిః కోశాన్ లోకపాలో నిజోదయాన్, తథాన్యే లోకపాలాశ్చ దదుస్స్వాధికృతం ధనమ్. ౫౫. యద్యద్భగవతా దత్త

సహ. ౪౬. ౪౭. ఇతీతి. సముద్రమధ్యే దుర్గం తన్మధ్యే నగరం కృత్స్నాఽద్భుతం సర్వాశ్చర్యమయం. అచీకరత్ కారయామాస. ౪౮. దృశ్యత ఇతి. త్వష్టా విశ్వకర్మా తదీయం శిల్పనైపుణం క్రియాకౌశలం. ౪౯. తదాహ సార్ధైస్త్రిభిః—రథ్యేతి. రథ్యాః రాజమార్గాః పురతః వీథ్యః ఉపమార్గాః పశ్చిమతః. ఉభయతోఽపి చత్వరాణ్యంగణాని. తన్మధ్యే గోష్ఠాః. తతోఽప్యంతః సువర్ణభవనాని తదుపరి స్ఫాటికాట్టాలకాః తదుపరి హేమకుంభాః ఇతి బహుభూమికం యథా వాస్తుగృహాదీనాం నిర్మాణస్థానం, తదనతిక్రమ్య వినిర్మితం. సురాణాం ద్రుమాః లతాశ్చ యేషు తాన్యుద్యానాని. విచిత్రోపవనాని చ తైరన్వితం. ౫౦. హేమేతి. హేమమయాని శృంగాణి యేషాం తైః దివిస్పృగ్భిరత్యుచ్చైః. స్ఫాటికాట్టాలకాః ఉపరితనభూమికాః. గోపురాణి ద్వారాణి చ తైర్నిర్మితమిత్యుత్తరేణాన్వయః. రాజతారకుటైః రజతం చ ఆరకుటం చ పీతలలోహం తాభ్యాం నిర్మితైః కోష్ఠైః అశ్వశాలాన్నశాలాదిభిః కథంభూతైః హైమైః కుంభైః అలంకృతైః. ౫౧. రత్నేతి. తథా రత్నకూటైః పద్మరాగాదిశిఖరైః హైమైః సౌవర్ణైః. మహామరకతమయాని స్థలాని యేషు తైః గృహైశ్చ. కించ. నగరగృహద్వారాదౌ వాస్తోష్పతీనాం చ గృహైః వలభీభిశ్చంద్రశాలాభిశ్చ నిర్మితం. యదుదేవగృహైః రాజగృహైరుల్లసత్ శోభమానం. ౫౨. సుధర్మామితి. పారిజాతం చ ప్రాహిణోత్ ప్రస్థాపయామాసేతి శుకపరిక్షిత్సంవాదాత్పూర్వభావిత్వాద్భూతనిర్దేశః. మర్త్యధర్మైః క్షుత్పిపాసాదిభిష్షడూర్మిభిః. ౫౩. ౫౪. అష్టావితి. నిధిపతిః కుబేరః అష్టౌ కోశాన్ నిధీన్. శ్లో. "పద్మశ్చైవ మహాపద్మో మత్స్యం కూర్మస్తథోదకః, నీలో ముకుందశ్శంఖశ్చ నిధయోఽష్టౌ ప్రకీర్తితాః" ఇతి. ప్రసిద్ధాన్ నిజోదయాన్ నిజఖ్యాతీన్ అన్యే చ సిద్ధాదయః. ౫౫. యదితి. భగవతా స్వాధికారసిద్ధయే యద్యదాధిపత్యం

మాధిపత్యం స్వసిద్ధయే, సర్వం ప్రత్యర్పయామాసుర్హరౌ భూమిం గతే నృప. ౫౬. తత్ర యోగప్రభావేన నీత్వా సర్వజనం హరిః, ప్రత్యాగత్యాథ రామేణ కృష్ణస్సమనుమంత్రితః, నిర్జగామ పురద్వారాత్పద్మమాలీ నిరాయుధః. ౫౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచాశత్తమోఽధ్యాయః.

ముచుకుందస్య శ్రీకృష్ణసందర్శనాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—తం విలోక్య వినిష్క్రాంతముజ్జిహానమివోడుపం, దర్శనీయతమం శ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్. ౧ శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభాముక్తకంధరం, పృథుదీర్ఘచతుర్బాహుం నవకంజారుణేక్షణమ్. ౨. నిత్యం ప్రముదితం శ్రీమత్సుకపోలం శుచిస్మితం, ముఖారవిందం బిభ్రాణం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౩. వాసుదేవో హ్యయమితి పుమాన్ శ్రీవత్సలాంఛనః, చతుర్భుజోఽరవిందాక్షో వనమాల్యతిసుందరః. ౪. లక్షణైర్నారదప్రోక్తైర్నాన్యో భవితుమర్హతి, నిరాయుధశ్చలన్ పద్భ్యాం యోత్స్యేఽనేన నిరాయుధః. ౫. ఇతి నిశ్చిత్య యవనః ప్రాద్రవంతం పరాఙ్ముఖం, అన్వధావజ్జిఘృక్షుస్తం దురాపమపి యోగినామ్. ౬. హస్తప్రాప్తమివాత్మానం హరిణా స పదే పదే, నీతో దర్శయతా దూరం యవనేశోఽద్రికందరమ్. ౭. పలాయనం యదుకులే జాతస్య తవ నోచితం, ఇతి క్షిపన్ననుగతో నైనం ప్రాపహతాశుభః. ౮. ఏవం క్షిప్తోఽపి భగవాన్ప్రావిశద్గిరికందరం, సోఽపి ప్రవిష్టస్తత్రాన్యం శయానం దదృశే నరమ్. ౯ నన్వసౌ దూరమానీయ శేతే మామిహ

దత్తమాసీత్. తత్సర్వం ప్రత్యర్పయామాసురితి. ౫౬. తత్రేతి. యథా కాలయవనో న వేత్తి. సచాసౌ జనః. తథా యోగప్రభావేన నీత్వా త్వమత్ర స్థిత్వా ప్రజాః పాలయ అహం పలాయిష్య ఇతి సమనుమంత్రితః కృతానుమంత్ర ఇత్యర్థః. ౫౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచాశత్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఏకపంచాశత్తమేఽహన్ ముచుకుందదృశా హరిః, యవనం ముచుకుందేన స్తుతస్సన్నన్వకంపత. యవనేంద్రసుతాత్కాలయవనాద్యదుభీషణాత్, హరిర్హరగిరస్స్వైరం పాలానాయా పలాయత, యదా గర్గః స్యాలేన షండ ఇత్యుక్తస్తదా యాదవైరుపహసితః క్రుద్ధోఽసౌ శ్రీమహేశ్వరం ప్రసాద్య యదుభీషణం పుత్రం వరం లబ్ధవాన్. తతశ్చ యవనేంద్రేణ పుత్రేణ స్వక్షేత్రే పుత్రోత్పాదనాయ ప్రార్థితః. గర్గః తత్క్షేత్రే కాలయవనమజీజనదితి పురాణప్రసిద్ధం. తమితి. పురద్వారాద్వినిష్క్రాంతం ఉజ్జిహానం ఉద్గచ్ఛంతం. ౧. ౨. నిత్యమితి. నిత్యం ప్రముదితమితి. ముఖారవిందవిశేషణం. ౩. ౪. లక్షణైరితి. నారదోక్తైరేతైర్లక్షణైరయం పుమాన్ వాసుదేవ ఏవ నాన్యో భవితుమర్హతి అయం చ నిరాయుధః. అతోఽనేన పద్భ్యామేవ చలన్నిరాయుధోఽహం యోత్స్యే. ౫. ఇతీతి. ఇతి ఏవం ప్రకారేణ నిశ్చిత్య తం పరాఙ్ముఖం ప్రాద్రవంతమన్వధావదిత్యన్వయః. ౬. హస్తేతి. ఆత్మానం హస్తప్రాప్తమివ దర్శయతా. దూరం నీత ఇత్యన్వయః. ౭. పలాయనమితి. హతా

సాధువత్, ఇతి మత్వాచ్యుతం మూఢస్తం పదా సమతాడయత్. ౧౦. స ఉత్థాయ చిరం సుప్తశ్శనైరున్మీల్య లోచనే, దిశో విలోకయన్పార్శ్వే తమద్రాక్షీదవస్థితమ్. ౧౧. స తావత్తస్య రుష్టస్య దృష్టిపాతేన భారత, దేహజేనాగ్నినా దగ్ధో భస్మసాదభవత్క్షణాత్. ౧౨. రాజోవాచః—కో నామ స పుమాన్బ్రహ్మన్కస్య కిం వీర్యఏవ వా, కస్మాద్గుహాంగతశ్శిశ్యే కింతేజో యవనార్దనః. ౧౩. శ్రీశుక ఉవాచః—స ఇక్ష్వాకుకులే జాతో మాంధాతృతనయో మహాన్, ముచుకుంద ఇతి ఖ్యాతో బ్రహ్మణ్యస్సత్యసంగరః. ౧౪. స యాచితస్సురగణైరింద్రాద్యైరాత్మ రక్షణే, అసురేభ్యః పరిత్రస్తైస్తద్రక్షాం సోఽకరోచ్చిరమ్. ౧౫. లబ్ధ్వా గుహం తేస్వఃపాలం ముచుకుందమథాబ్రువన్, రాజన్ విరమతాం కృచ్ఛ్రాద్భవాన్నః పరిపాలనాత్. ౧౬. నరలోకం పరిత్యజ్య రాజ్యం చ హతకంటకం, అస్మాన్ పాలయతో వీర కామాస్తే సర్వఉజ్ఝితాః. ౧౭. సుతా మహిష్యో భవతో జ్ఞాతయోఽమాత్య మంత్రిణః, ప్రజాశ్చ తుల్యకాలీయా నాధునా సన్తి కాలితాః. ౧౮. కాలో బలీయాన్ బలినాం భగవానీశ్వరోఽవ్యయః, ప్రజాః కాలయతే క్రీడన్ పశుపాలో యథా పశూన్. ౧౯. వరం వృణీష్వ భద్రం తే ఋతే కైవల్యమద్య నః, ఏకఏవేశ్వరస్తస్య భగవాన్ విష్ణురవ్యయః. ౨౦. ఏవముక్తస్స వై దేవానభివాద్య మహాయశాః, అశయిష్ట గుహావిష్టో నిద్రయా దేవదత్తయా. ౨౧. యవనే భస్మతాం నీతే భగవాన్ సాత్వతర్షభః, ఆత్మానం దర్శయామాస ముచుకుందాయ ధీమతే. ౨౨. తమాలోక్య ఘనశ్యామం పీతకౌశేయవాససం, శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభేన విరాజితమ్. ౨౩. చతుర్భుజం రోచమానం వైజయంత్యా చ మాలయా, చారుప్రసన్నవదనం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౨౪. ప్రేక్షణీయం నృలోకస్య సానురాగస్మితేక్షణం, అపీచ్యవయసం మత్తమృగేంద్రోదారవిక్రమమ్. ౨౫. పర్యపృచ్ఛన్మహాబుద్ధిస్తేజసా తస్య ధర్షితః, శంకితశ్శనకై రాజన్ దుర్ధర్షమివ తేజసా. ౨౬. ముచుకుంద ఉవాచః—కో భవానిహ

శుభః క్షీణకర్మా. ౮. ౯. సన్నితి. తం శయానమచ్యుతం మత్వా అతాడయదితి. ౧౦. ౧౧. సఇతి. తస్య క్రుద్ధస్య దృష్టిపాతేన సందీప్తో యః స్వదేహజోఽగ్నిస్తేన. ౧౨. క ఇతి. యవనమర్దయతి హినస్తీతి యవనార్దనః. తథా స కస్య వంశ్యః? కిం వీర్యః? కీదృక్ ప్రభావవాన్? కింతేజః? కస్య వీర్యం? పుత్ర ఇత్యర్థః. శిశ్యే అశయిష్ట. ౧౩. స ఇతి. సత్యః సంగరో యుద్ధం ప్రతిజ్ఞా వాయస్య సః. ౧౪. ౧౫. లబ్ధ్వేతి. గుహం కార్తికేయం. స్వః పాలం స్వర్గపాలకం సేనాన్యం. ౧౬. నరలోకమితి. ఉజ్ఝితాస్త్యక్తాః గతా ఇత్యర్థః. ౧౭. కించ సుతా ఇతి. తుల్యకాలీయాః త్వత్సమానకాలీయాః కాలితాః విచాలితాః. ౧౮. మత్ప్రజాః కోఽన్యః కాలయేదితి చేదత ఆహః—కాలఇతి. కాలయతే ఇతస్తతశ్చాలయతి. ౧౯. వరమితి. తస్య కైవల్యస్య. ౨౦. ఏవమితి. గుహాం ప్రవిష్టః శేతేస్మ. ౨౧—౨౫. పర్యపృచ్ఛదితి. ధర్షితః అభిభూతః దుర్ధర్షం అధృష్యం. ౨౬. కఇతి. విపినే అరణ్యే.

సంప్రాప్తో విపినే గిరిగహ్వరే, పద్భ్యాం పద్మపలాశాభ్యాం విచరస్యురుకంటకే. ౨౭. కింస్విత్తేజస్వినాం తేజో భగవాంస్త్వం విభావసుః, సూర్యస్సోమో మహేంద్రో వా లోకపాలో పరోఽపి వా. ౨౮. మన్యే త్వాం దేవదేవానాం త్రయాణాం పురుషర్షభం, యద్బాధసే గుహాధ్వాంతం ప్రదీపః ప్రభయా యథా. ౨౯. శుశ్రూషతామవ్యలీకమస్మాకం నరపుంగవ, స్వజన్మకర్మగోత్రం వా కథ్యతాం యది రోచతే. ౩౦. వయం తు పురుషవ్యాఘ్ర ఐక్ష్వాకాః క్షత్రబంధవః, ముచుకుంద ఇతి ప్రోక్తో యౌవనాశ్వాత్మజః ప్రభో. ౩౧. చిరప్రజాగరశ్రాంతో నిద్రయాపహృతేంద్రియః, శయేఽస్మిన్విపినే కామం కేనాప్యుత్థాపితోఽధునా. ౩౨. సోఽపి భస్మీకృతో నూనమాత్మీయేనైవ పాప్మనా, అనంతరం భవాన్ శ్రీమాన్ లక్షితోఽమిత్రశాసన. ౩౩. తేజసా తేఽవిషహ్యేణ భూరి ద్రష్టుం న శక్నుమః, తతో వై త్వం మహాభాగ మాననీయోఽసి దేహినామ్. ౩౪. ఏవం సంభాషితో రాజ్ఞా భగవాన్ భూతభావనః, ప్రత్యాహ ప్రహసన్ వాణ్యా మేఘనాదగభీరయా. ౩౫. శ్రీభగవానువాచ:— జన్మకర్మాభిధానాని సంతి మేఽంగ సహస్రశః, న శక్యంతే ప్రసంఖ్యాతుమనంతత్వాన్మయాపి హి. ౩౬. క్వచిద్రజాంసి విమమే పార్థివాన్యురుజన్మభిః, గుణకర్మాభిధానాని న మే జన్మాని కర్హిచిత్. ౩౭. కాలత్రయోపపన్నాని జన్మకర్మాణి మే నృప, అనుక్రమంతో నైవాంతం గచ్ఛంతి పరమర్షయః. ౩౮. తథాప్యద్యతనాన్యంగ శృణుష్వ గదతో మమ, విజ్ఞాపితో విరించేన పురాహం ధర్మగుప్తయే. ౩౯. భూమేర్భారాయమాణానామసురాణాం క్షయాయ చ, అవతీర్ణో యదుకులే గృహ ఆనకదుందుభేః. ౪౦. వదంతి వాసుదేవేతి వసుదేవసుతం హి మాం, కాలనేమిర్హతః కంసః ప్రలంబాద్యాశ్చ సద్ద్విషః. ౪౧. అయం చ యవనో దగ్ధో రాజంస్తే తిగ్మచక్షుషా, సోఽహం తవానుగ్రహార్థం గుహామేతాముపాగతః, ప్రార్థితః ప్రచురం పూర్వం త్వయాహం భక్తవత్సలః. ౪౨. వరాన్ వృణీష్వ రాజర్షే సర్వాన్కామాన్ దదామి తే, మాం ప్రపన్నో జనః కశ్చిన్న భూయోఽర్హతి శోచితుమ్. ౪౩. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యు

తత్రాపి గిరేః గహ్వరే దుష్ప్రవేశస్థానే. తత్రాపి. ఉరుకంటకే పద్మపలాశసదృశాభ్యాం విచరసి. ౨౭. కింస్విదితి. తేజః మూర్తిః ప్రభావో దీప్తిమాన్. ౨౮. తత్రాపరితోషాదాహ—మన్య ఇతి. పురుషర్షభం శ్రీవిష్ణుం. గుహాధ్వాంతం అంతస్తమః. ౨౯. ౩౦. వయమితి. వయమితి వంశ్యాభిప్రాయేణ బహువచనం. తేష్వహం ముచుకుంద ఇతి. ప్రోక్త ఇతి. యువనాశ్వః మాంధాతుః పితా. ౩౧—౩౬. క్వచిదితి. క్వచిత్. కదాచిత్. కశ్చిత్ యద్యపి రజాంసి విమమే గణితవాన్. తథాపి న జన్మాని కర్మాణి విమిమీతే. ౩౭—౪౧. అయమితి. తేన తిగ్మచక్షుషా నిమిత్తేన. మయైవ దగ్ధః. ౪౨. వరానితి. అపూర్ణోఽహమితి శోచితుం యద్వా. అన్యైర్దత్తేషు వరేషు క్షీయమాణేషు యథా శోచంతి. నైవం మాం ప్రపన్నః. మద్దత్తవరాణామక్షయత్వాదితి భావః. ౪౩. ఇతీతి. అష్టావింశతితమే యుగే

క్త్తస్తం ప్రణమ్యాహ ముచుకుందో ముదాన్వితః, జ్ఞాత్వా నారాయణం దేవ గర్గ వాక్యమనుస్మరన్. ౪౪. ముచుకుంద ఉవాచః—విమోహితోఽయం జన ఈశమాయయా త్వదీయయా త్వాం న భజత్యనర్థదృక్, సుఖాయ దుఃఖప్రభవేషు సజ్జతే గృహేషు యోషిత్పురుషశ్చ వంచితః. ౪౫. లబ్ధ్వా జనో దుర్లభమత్ర మానుషం కథంచిదవ్యంగమయత్నత స్తవ, పాదారవిందం న భజత్యసన్మతిర్గృహాంధకూపే పతితో యథా పశుః. ౪౬. మమైష కాలోఽజితనిష్ఫలో గతో రాజ్యశ్రియోన్నద్ధ మదస్య భూపతేః, మర్త్యాత్మబుద్ధేస్సుతదారకోశభూష్వాసజ్జమానస్య దురంతచింతయా. ౪౭. కళేబరేఽస్మిన్ ఘటకుడ్యసన్నిభే నిరూఢమానో నరదేవ ఇత్యహం, వృతో రథేభాశ్వపదాత్యనీకపైర్గాం పర్యటంస్త్వామగణయ్య దుర్మదః. ౪౮. ప్రమత్తముచ్చైరితి కృత్యచింతయా ప్రవృద్ధలోభం విషయేషు లాలసం, త్వమప్రమత్తస్సహసాభిపద్యసే క్షుల్లేలిహానోఽహిరివాఖుమంతకః. ౪౯. పురా రథైర్హేమపరిష్కృతైశ్చరన్ మతంగజైర్వా నరదేవసంజ్ఞితః, స ఏవ కాలేన దురత్యయేన తే కళేబరో

భగవానవతరిష్యతీతి వృద్ధగర్గవాక్యమనుస్మరన్నిత్యర్థః. ౪౪. త్వద్భక్తిరేవ కేవలం దుర్లభా. కామాస్తు తుచ్ఛాః న వరణయోగ్యా ఇత్యాశయేన అభక్తానాం సంసారమష్టభిః ప్రపంచయన్ స్తౌతి—విమోహిత ఇతి. హే ఈశ యోషిత్పురుషశ్చేతి. ద్వివిధోఽప్యయం జనః. త్వదీయయా మాయయా విమోహితః. అతోఽనర్థదృక్ అర్థం పరమార్థసుఖరూపం త్వాం న పశ్యతీతి తథా. అతస్త్వాం న భజతి, కింతు పరస్పరం వంచితస్సన్ సుఖేచ్ఛయా దుఃఖానామేవ ప్రభవో యేషు తేషు గృహేష్వేవ సజ్జత ఇతి. ౪౫. కిం చ కామసుఖం సూకరాదిష్వపి సంభవతీతి భగవద్భజనం తు న మానుషజన్మ వ్యతిరేకేణేతి.మానుషత్వం ప్రాప్య త్వామభజన్నితి మూఢ ఇత్యాహ—లబ్ధ్వేతి. అత్ర కర్మభూమౌ అవ్యంగం అవికలాంగం. కించ. అసతి విషయసుఖే మతిర్యస్య సః. గృహమేవాన్ధకూపస్తస్మిన్. పతితః యథా పశుస్తృణలుబ్ధోఽంధకూపే పతతీతి. ౪౬. న కేవలమన్యజనస్యేయం గతిః. కింతు మమాపి తథైవేత్యాహ—మమేతి. మర్త్యే శరీరే ఆత్మబుద్ధిర్యస్య తస్య మమ అతఏవ సుతాదిష్వాసజ్జమానస్య. ౪౭. ఉన్నద్ధమదత్వం ప్రపంచయతి—కళేబర ఇతి. ఘటకుడ్యాదిసదృశే దృశ్యే అనాత్మని యత ఏవం దుర్మదః అభవం. అతో మమైష కాలో నిష్ఫలో గత ఇతి. ౪౮. త్వామగణయంతం మాం త్వమాక్రామసీత్యాహ—ప్రమత్తమితి. ప్రమత్తం అనవహితం త్వాం అంతకం అవిగణయ్య దేహాదిష్వాసక్తమితి యావత్. కుతః ప్రమత్తం. ఇతి కృత్యచింతయా ఏకమేవ కరణీయమితి మనోరథపరంపరయా మనోరథే భగ్నేఽపి విషయేషు లాలసం ఉత్సుకం ప్రాప్తేఽపి పునః ప్రవృద్ధో లోభస్తృష్ణా యస్య తం. అంతకస్త్వమభిపద్యసే అభిభవసీత్యర్థః. క్షుధా సృక్వణీ లేలిహానో అహిః ఆఖుం మూషకమివేతి. ౪౯. కాలాత్మనా త్వయా అభిపన్నో దేహః ఏవం భవతీత్యాహ—పురేతి. శ్వసృగాలాదిభిర్భక్షితో విట్సంజ్ఞితః. తైరభక్షితః క్రిమిసంజ్ఞితః. దగ్ధో భస్మసంజ్ఞతో భవతీతి. బుద్ధ్వా విచార్యైవంభూతే దేహే మమతాం కుర్వంతో జనాః హరిం నారాధయంతి యే, తే ఆత్మని శత్రుభూతాః జ్ఞేయాః సతతం యతః. శ్లో. యోనేస్సహస్రాణి బహూని గత్వా దుఃఖేన లబ్ధ్వాపి చ మానుషత్వం, సుఖావహం

విట్క్రిమిభస్మసంజ్ఞితః. ౨౦. నిర్జిత్య దిక్చక్రమభూతవిగ్రహో వరాసనస్థస్సమరాజ
వందితః, గృహేషు మైథున్యసుఖేషు యోషితాం క్రీడామృగః పూరుష ఈశనీ
యతే. ౨౧. కరోతి కర్మాణి తపస్సునిష్ఠితో నివృత్తభోగస్తదపేక్షయా సకృత్,
పునశ్చ భూయాసమహం స్వరాడితి ప్రవృద్ధతర్షో న సుఖాయ కల్పతే. ౨౨. భవాపవర్గో
భ్రమతో యదా భవేజ్జనస్య తర్హ్యచ్యుత సత్సమాగమః, సత్సంగమో యర్హి తదైవ
సద్గతౌ పరాపరేశే త్వయి జాయతే మతిః. ౨౩. మన్యే మమానుగ్రహ ఈశ తే కృతో
రాజ్యానుబంధాపగమో యదృచ్ఛయా, యః ప్రార్థ్యతే సాధుభిరేకచర్యయా
వనం వివిక్షద్భిరఖండభూమిపైః. ౨౪. న కామయేఽన్యం తవ పాదసేవనాదకించన
ప్రార్థ్యతమాద్వరం విభో, ఆరాధ్య కస్త్వాం హ్యపవర్గదం హరే వృణీత ఆర్యోవర
మాత్మబంధనమ్. ౨౫. తస్మాద్విసృజ్యాశిష ఈశ సర్వతో రజస్తమస్సత్త్వగుణాను
బంధనాః, నిరంజనం నిర్గుణమద్వయం పరం త్వాం జ్ఞప్తిమాత్రం పురుషం వ్రజా
మ్యహమ్. ౨౬. చిరమిహ వృజినార్తస్తప్యమానోఽనుతాపైరవితృషషడమిత్రో

యే న భజంతి విష్ణుం తే వై మనుష్యాత్మని శత్రుభూతా ఇతి. ౨౦. కించ అంతకప్రాప్తేః ప్రాగపి
దిగ్విజయినో రాజ్ఞోఽపి పారతంత్ర్యదుఃఖం తదవస్థమేవేత్యాహ—నిర్జిత్యేతి. అభూతవిగ్రహః
అవిద్యమానసంగ్రామః. పూర్వం యే సమాః రాజానః తైః రాజభిర్వందితోఽపి. మిథునీభావసుఖమేవ
పరం యేషు తేషు యోషితాం గృహేషు. క్రీడామృగ ఇవ ఇతస్తతో నీయతే. ౨౧. కించ తత్రాతి
తృష్ణాకులస్య నభోగక్షణః కశ్చిదస్తీత్యాహ—కరోతీతి. తపసి అధశ్శయనబ్రహ్మచర్యాదౌ సునిష్ఠితః
పునశ్చ స్వరాట్ ఇంద్రః స్యామితి. యద్వా. జన్మాంతరేఽప్యేవమేవ చక్రవర్తీ స్యామితి. ౨౨.
తదేవమష్టభిః శ్లోకైరీశబహిర్ముఖానాం సంసారం ప్రపంచ్యభక్త్యా తన్నివృత్తిక్రమమాహ—భవాపవర్గ
ఇతి. అచ్యుత. భ్రమతః సంసరతో జనస్య యదా త్వదనుగ్రహేణ భవస్య బంధస్య అపవర్గః అంతో
భవేత్ ప్రాప్తికాలస్స్యాత్ తదా సతాం సంగమో భవేత్ యదా సత్సంగమో భవేత్ తదా సర్వ
సంగనిర్వృత్త్యా కార్యకారణనియంతరి త్వయి భక్తిర్భవతి. తతో ముచ్యత ఇత్యర్థః. ౨౩. మమ తు
సత్సంగమాత్పూర్వమేవ యో రాజ్యాది సంగవిచ్ఛేదో జాతః సోఽయం. త్వయా మమ మహానను
గ్రహః కృత ఇత్యాహ.—మన్య ఇతి-తే త్వయా సాధుభిర్వివేకిభిః. తపసే వనం ప్రవేష్టుమిచ్ఛద్భిః
స్వయం త్యక్తుమలభమానైః ప్రార్థ్యత ఇతి. ౨౪. తదేవం విషయసేవామార్గం భగవత్సేవామార్గం
చ వివిచ్య పరాక్ వృణీష్వేతి యదుక్తం తత్రోత్తరమాహ-నేతి. అకించనాః నివృత్తాభిమానాః
ఆర్యో వివేకీ. ౨౫. తస్మాదితి. రజస్సత్త్వతమోగుణైరనుబధ్యంత ఇతి తథా ఐశ్వర్యాదిశత్రుమర
ణాదిధర్మాదిరూపాః. విసృజ్య. పరం పురుషమీశ్వరం జ్ఞప్తిమాత్రం జ్ఞానఘనం తత్ కుతః? నిరంజనం.
తత్కుతః? నిర్గుణం. తదపి కుతః? అద్వయం అతఏవ అక్షరం త్వాం శరణం వ్రజామీతి. ౨౬.
భుంక్ష్వ తావద్భోగాన్ కైవల్యం తు కరస్థమేవేతి పునః పునర్వరైః ప్రలోభయంతం శ్రీకృష్ణం
పాదోపసంగ్రహణేన. ప్రార్థయతే—చిరమితి. వృజినైః స్వకర్మఫలైరార్తః. పునస్తద్వాసనాదిభిః
తప్యమానః తథాపి అవితృషషడమిత్రః తృడేవ తృష్ణా నవిగతతృషాః షట్ అమిత్రాః

లబ్ధశాంతిః కథంచిత్, శరణదసముపేతస్త్వత్పదాబ్జం పరాత్మన్నభయమృతమశోకం పాహి మాపన్నమీశ. ౫౭. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—సార్వభౌమ మహారాజ మతిస్తే విమలోర్జితా, వరైః ప్రలోభితస్యాపి న కామైర్విహతా యతః. ౫౮. ప్రలోభితో వరైర్యత్త్వమప్రమాదాయ విద్ధి తత్, న ధీర్మయ్యేకభక్తానామాశీర్భిర్భిద్యతే క్వచిత్. ౫౯. యుంజానానామభక్తానాం ప్రాణాయామాదిభిర్మనః, అక్షీణవాసనం రాజన్ దృశ్యతే క్వచిదుత్థితమ్. ౬౦. విచరస్వ మహీం కామం మయ్యావేశితమానసః, అస్త్వేవం నిత్యదా తుభ్యం భక్తిర్మయ్యనపాయినీ. ౬౧. క్షత్రధర్మస్థితో జంతూనవధీర్మృగయాదిభిః, సమాహితస్తత్తపసా జహ్యఘం మదుపాశ్రయః. ౬౨. జన్మన్యనంతరే రాజన్ సర్వభూతసుహృత్తమః, భూత్వా ద్విజవరస్త్వం వై మాముపేష్యసి కేవలమ్. ౬౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకపంచాశత్తమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్థం సోఽనుగృహీతోఽంగ కృష్ణేనేక్ష్వాకునందనః, తం పరిక్రమ్య సన్నమ్య నిశ్చక్రామ గుహాముఖాత్. ౧. స వీక్ష్య క్షుల్లకాన్ మర్త్యాన్ పశూన్ వీరుద్వనస్పతీన్, మత్వా కలియుగం ప్రాప్తం జగామ దిశముత్తరామ్. ౨. తపశ్శ్రద్ధాయుతో ధీరో నిస్సంగో ముక్తసంశయః, సమాధాయ మనః కృష్ణే ప్రావిశద్గంధమాదనమ్. ౩. బదర్యాశ్రమమాసాద్య నరనారాయణాలయం, సర్వద్వంద్వసహశ్శాంతస్తపసారాధయద్ధరిమ్. ౪. భగవాన్ పునరావ్రజ్య మధురాం యవనావృతామ్, హత్వా మ్లేచ్ఛబలం నిన్యే తదీయం ద్వారకాం ధనమ్. ౫. నీయమానే ధనే గోభిర్నృభిశ్చాచ్యుత చోదితైః, ఆజగామ జరాసంధస్త్రయోవింశత్యనీ

శత్రవః ఇంద్రియలక్షణా యస్య సః. అతఏవాలబ్ధశాంతిః కథంచిద్దైవవశేనాలబ్ధకాంతిరితి వా. శరణం స్వజ్ఞానం తద్దదాతీతి తథా హేశరణద సముపేతః ప్రాప్తోఽహం. అశోకత్వే హేతుః. అభయం-తత్రాపి హేతుః—ఋతం ఆపన్నం ఆపత్ప్రాప్తం పాహీతి. ౫౭. ౫౮. ప్రలోభిత ఇతి. అప్రమాదాయ ప్రమాదాయ న భవత్యేవ. కుత ఇత్యత ఆహ—న ధీరితి. ఏకాంతభక్తానాం ధీరాశీర్భిః ప్రాప్తాభిరపి న భిద్యతే న సజ్జత ఇత్యర్థః. ౫౯. వ్యతిరేకమాహ.—యుంజానానామితి. ఉత్థితం విషయాభిముఖం. ౬౦. విచరస్వేతి. తుభ్యం తవ. ౬౧. యుక్త్యాభాసేన భీషయన్ తపసి లోకసంగ్రహే ప్రవర్తయతి—క్షత్రధర్మేతి. ౬౨. ౬౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకపంచాశత్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ద్విపంచాశత్తమే ధావన్ భయాదివ గతః పురీమ్, అన్వమోదత సందేశం రుక్మిణ్యా ద్విజవర్ణితం." ఇత్థమితి. ౧. సఇతి. క్షుల్లకాన్ అల్పప్రమాణాన్. ౨. తప ఇతి. తపసి శ్రద్ధాయుతః. ౩. బదర్యాశ్రమమితి. తత్ర చ బదర్యాశ్రమం. ౪. భగవానితి. నిన్యే అనయత్ ద్వారకాం

కపః. ౬. విలోక్య వేగరభసం రిపుసైన్యస్య మాధవౌ, మనుష్యచేష్టామాపన్నౌ రాజన్ దుద్రువతుర్ద్రుతమ్. ౭. విహాయ విత్తం ప్రచురమభీతౌ భీరుభీతవత్, పద్భ్యాం పద్మపలాశాభ్యాం చేరతుర్బహుయోజనమ్. ౮. పలాయమానౌ తౌ దృష్ట్వా మాగధః ప్రహసన్ బలీ, అన్వధావద్రథానీకైరీశయోరప్రమాణవిత్. ౯. ప్రాద్రుత్య దూరమశ్రాంతౌ తుంగమారుహతాం గిరిమ్, ప్రవర్షణాఖ్యం భగవాన్నిత్యదా యత్ర వర్షతి. ౧౦. గిరౌ నిలీనావాజ్ఞాయ నాధిగమ్య పదం నృప, దదాహ గిరిమేధోభిస్సమంతాదగ్నిముత్సృజన్. ౧౧. తత ఉత్పత్య తరసా దహ్యమానతటాదుభౌ, దశైకయోజనోత్తుంగాన్నిపేతతురధో భువి. ౧౨. అలక్ష్యమాణౌ రిపుణా సానుగేన యదూత్తమౌ, స్వపురం పునరాయాతాం సముద్రపరిఘాం నృప. ౧౩. సోఽపి దగ్ధావితి మృషా మన్వానో బలకేశవౌ, బలమాకృష్య సుమహన్మగధాన్ మాగధో యయౌ. ౧౪. ఆనర్తాధిపతిశ్శ్రీమాన్ రైవతో రేవతీం సుతాం, బ్రహ్మణా చోదితః ప్రాదాద్బలాయేతి పురోదితమ్. ౧౫. భగవానపి గోవింద ఉపయేమే కురూద్వహ, వైదర్భీం భీష్మకసుతాం శ్రియో మాత్రాం స్వయంవరే. ౧౬. ప్రమథ్య తరసా రాజ్ఞస్సాల్వాదీన్ చైద్యపక్షగాన్, పశ్యతాం సర్వలోకానాం తార్క్ష్యపుత్రస్సుధామివ. ౧౭. రాజోవాచః—భగవాన్ భీష్మకసుతాం రుక్మిణీం రుచిరాననామ్, రాక్షసేన విధానేన ఉపయేమ ఇతి శ్రుతమ్. ౧౮. భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామి కృష్ణస్యామితతేజసః, రుక్మిణ్యా గ్రహణం పాణేః ప్రమథ్యాన్యాన్ స్వయంవరే, యథా మాగధసాల్వాదీన్ జిత్వా కన్యాముపాహరత్. ౧౯. బ్రహ్మన్ విష్ణుకథాః

ప్రాపితవాన్. ౫. ౬. విలోక్యేతి. వేగరభసం వేగోద్రేకం. ౭. విహాయేతి. భీరుభీతవత్ భీరోరపి భీతవత్ అతిశయేన భీతవదిత్యర్థః. చేరతుః పలాయేతాం బహుయోజనం దేశం. ౮. పలాయమానావితి. అప్రమాణవిత్ ప్రమాణమియత్తా తన్న వేత్తీతి తథా. ౯. ప్రాద్రుత్యేతి. తుంగం ఏకాదశయోజనోన్నతం. ప్రకర్షేణ వర్షత్యస్మిన్నితి ప్రవర్షణ ఇత్యాఖ్యా యస్య తం తథా భగవానింద్రః. ౧౦. గిరావితి. తత్ర విచిన్వన్నపి తయోః పదం నిలయనం స్థానం అనధిగమ్య. ౧౧. తత ఇతి. తతో గిరేః దశ చ ఏకం చ యాని యోజనాని తావదుత్తుంగాత్. మాగధసంరోధదేశమతిక్రమ్య పరతః అధః నిపేతతుః. ౧౨—౧౪. అథ శ్రీకృష్ణస్య వివాహం నిరూపయితుం బలదేవవివాహం నవమస్కంధోక్తమనుస్మారయతి.—ఆనర్తేతి. ౧౫. భగవానితి. లక్ష్మ్యాః మాత్రాం కళాం. ౧౬. ప్రమథ్యేతి. గరుడో యథా దేవాన్ ప్రమథ్య సుధాం అమృతం ఆహరత్ తథేతి. ౧౭. భగవానితి. 'రాక్షసో యుద్ధహరణాది'తి స్మృతేః. రాజ్ఞః ప్రమథ్యేతి త్వదుక్త్యా రాక్షసేన విధానేనోపయేమే పరిణీతవానితి శ్రుతం పూర్వమేవ సామాన్యత ఏవ శ్రుతమ్. ౧౮. భగవన్నితి. విశేషం తు శ్రోతుమిచ్ఛామి. ౧౯. శ్రవణౌత్సుక్యమావిష్కరోతి.—బ్రహ్మన్నితి. పుణ్యాః మహాఫలాః మాధ్వీః శ్రుతిసుఖాః. లోకస్య మలాపహాశ్చ శృణ్వానః శృణ్వన్నిత్యర్థః. శ్రుతజ్ఞః శ్రుతసారవిత్. నిత్యనూతనాః ప్రతిక్షణమాశ్చర్యవ

రుక్మిణీకల్యాణకథాప్రారంభఘట్టః.

పుణ్యాః మాధ్వీర్లోకమలాపహాః, కోను తృప్యేత శృణ్వానః శ్రుతజ్ఞో నిత్య
నూతనాః. ౨౦. శ్రీశుక ఉవాచః—రాజాసీద్భీష్మకో నామ విదర్భాధిపతిర్మహాన్,
తస్య పంచాభవన్ పుత్రాః కన్యైకా చ వరాననా. ౨౧. రుక్మ్యగ్రజో రుక్మరథో
రుక్మబాహురనంతరః, రుక్మకేశో రుక్మమాలీ రుక్మిణ్యేషాం స్వసా సతీ. ౨౨. సోప
శ్రుత్య ముకుందస్య రూపవీర్యగుణశ్రియః, గృహాగతైర్గీయమానాస్తం మేనే
సదృశం పతిమ్. ౨౩. తాం బుద్ధిలక్షణౌదార్యరూపశీలగుణాశ్రయాం, కృష్ణ
స్స్వసదృశీం భార్యాం సముద్వోఢుం మనో దధే. ౨౪. బంధూనామిచ్ఛతాం
దాతుం కృష్ణాయ భగినీం నృప, తతో నివార్య కృష్ణద్విడ్రుక్మీ చైద్యమమన్యత.
౨౫. తదవేత్యాసితాపాంగీ వైదర్భీ దుర్మనా భృశం, విచింత్యాప్తం ద్విజం కంచి
త్కృష్ణాయ ప్రాహిణోద్ద్రుతమ్. ౨౬. ద్వారకాం స సమభ్యేత్య ప్రతీహారైః ప్రవే
శితః, అపశ్యదాద్యం పురుషమాసీనం కాంచనాసనే. ౨౭. దృష్ట్వా బ్రహ్మణ్యదేవస్తమ
వరుహ్య నిజాసనే, ఉపవేశ్యార్హయాంచక్రే యథాత్మానం దివౌకసః. ౨౮. తం భుక్త
వంతం విశ్రాంతముపగమ్య సతాం గతిః, పాణినాభిమృశన్ పాదావవ్యగ్రస్తమ
పృచ్ఛత. ౨౯. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—కచ్చిద్ద్విజవరశ్రేష్ఠధర్మస్తే వృద్ధసంమతః, వర్తతే
నాతికృచ్ఛ్రేణ సంతుష్టమనసస్సదా. ౩౦. సంతుష్టో యది వర్తేత బ్రాహ్మణో యేన
కేనచిత్, అహీయమానస్స్వద్ధర్మాత్సహ్యస్యాఖిలకామధుక్. ౩౧. అసంతుష్టో సకృ
ల్లోకానాప్నోత్యపి సురేశ్వరః, అకించనోఽపి సంతుష్టశ్శేతే సర్వాంగవిజ్వరః. ౩౨.
విప్రాన్ స్వలాభసంతుష్టాన్ సాధూన్భూతసుహృత్తమాన్, నిరహంకారిణశ్శాం
తాన్ నమస్యే శిరసా సకృత్. ౩౩. కచ్చిద్వః కుశలం బ్రహ్మన్ రాజతో యస్య
హి ప్రజాః, సుఖం వసంతి విషయే పాల్యమానాస్స మే ప్రియః. ౩౪. యతస్త్వ

తృప్తీయమానాః. ౨౦—౨౪. బంధూనామితి. చైద్యమమన్యత తస్యాః వరమిత్యర్థః. ౨౫. తదితి.
అవేత్య జ్ఞాత్వా అసితాపాంగీ నీలకటాక్షా కృష్ణాయ కృష్ణమానేతుం. ప్రేషయామాస. ౨౬. ద్వార
కామితి. ప్రతీహారైః ద్వారపాలైః. ౨౭. దృష్ట్వేతి. ఆత్మానం శ్రీకృష్ణం. ౨౮. తమితి. అభిమృశన్
శనైశ్శనైః సంమర్దయన్. ౨౯. ౩౦. సంతుష్ట ఇతి. సధర్మోఽస్య బ్రాహ్మణస్య అఖిలకామదోగ్ధా భవతి
యద్వా. సబ్రాహ్మణోఽస్య విశ్వస్య అఖిలకామధుగితి. ౩౧. అసంతుష్టఇతి. లోకానాప్నోతి లోకాల్లో
కాంతరం పర్యటన్ నైకత్ర నిర్వృతస్తిష్ఠతీత్యర్థః. నాప్నోతీతి పాఠే సురేశ్వరోఽపి భూత్వా లోకాన్
నాప్నోతి. ఉత్తమాన్ లోకాన్ ప్రాప్తోఽపి. అప్రాప్త ఇవ క్లిశ్యతీత్యర్థః. శేతే సుఖమాస్త ఇత్యర్థః.
తదేవాహ—సర్వేష్వంగేషు వాక్పాణ్యాదిషు. విజ్వరః తాపరహితః. ౩౨. విప్రానితి. స్వలాభః
స్వత ఏవ ప్రాప్తో లాభః. ఆత్మలాభో వా. తేన సంతుష్టాన్ పూర్ణాన్. సాధూన్ స్వధర్మనిష్ఠాన్.
౩౩. కచ్చిదితి. యస్య రాజ్ఞో విషయే దేశే. ౩౪. యత ఇతి. యతః స్థానాత్ యదిచ్ఛయా యస్య

మాగతో దుర్గం నిస్తీర్యేహ యదిచ్ఛయా, సర్వం నో బ్రూహ్యగుహ్యం చేత్కిం కార్యం కరవామ తత్. ౩౫. ఏవం సంపృష్టసంప్రశ్నో బ్రాహ్మణః పరమేష్ఠినా, లీలాగృహీతదేహేన తస్మై సర్వమవర్ణయత్. ౩౬.విదర్భాధిపతేః పుత్రీ రుక్మిణీ తవ కింకరీ, విజ్ఞాపయతి తే కించిత్ ప్రస్తుతోద్వాహమంగళా. ౩౭. తయా సంప్రేషితోఽహం తే సకాశం భీష్మకన్యయా,తస్యాస్సందేశమాకర్ణ్య క్రియతాం యదనంతరమ్. ౩౮. రుక్మిణ్యువాచ—శ్రుత్వా గుణాన్ భువనసుందరశృణ్వతాం తే నిర్విశ్య కర్ణవివరైర్హరతోఽంగతాపం, రూపం దృశాం దృశిమతామఖిలార్థలాభం త్వయ్యచ్యుతావిశతి చిత్తమపత్రపం మే.౩౯. కా త్వా ముకుంద మహతీ కులరూపశీలవిద్యావయోద్రవిణధామభిరాత్మతుల్యం, ధీరా పతిం కులవతీ న వృణీత కన్యాకాలే నృసింహనరలోకమనోభిరామమ్ ౪౦. తన్మే భవాన్ ఖలు వృతః పతిరంగజాయామాత్మార్పితశ్చ భవతోఽత్ర విభో విధేహి, మా వీర భాగమభిమర్శతు చైద్య ఆరాద్గోమాయువన్మృగపతేర్బలిమంబుజాక్ష. ౪౧. పూర్తేష్టదత్తనియమవ్రతదేవవిప్రగుర్వర్చనాదిభిరలం భగవాన్ పరేశః,ఆరాధితో యది గదాగ్రజ ఏత్య పాణిం

కార్యస్యేచ్ఛయా. దుర్గం సముద్రం. ౩౫. ఏవమితి. సంపృష్టః సంప్రశ్నః ప్రష్టవ్యోఽర్థో యస్యసః. పరమేష్ఠినా పరమేశ్వరేణ బంధూనామభిప్రేతం రుక్మిణశ్చేష్టితమిత్యాదిసర్వం. శ్లో. రుక్మిణ్యా స్వయమేకాంతే లిఖిత్వా దత్తపత్రికామ్, ముద్రామున్ముచ్య కృష్ణాయ ప్రేమచిహ్నమదర్శయత్. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః. ౩౬—౩౮. బ్రాహ్మణః శ్రీకృష్ణాజ్ఞయా వాచయతి—శ్రుత్వేతి అయమర్థః హే అచ్యుత హే భువనసుందరేతి ఔత్సుక్యం దర్శయతి—క్వ తవ మహిమా? క్వ చాహం కులరూపశీలాదియుక్తా? తథాపి. అపగతా త్రపా యస్మాత్తత్. మే చిత్తం త్వయ్యావిశతి ఆసజ్జతే. తత్కృతస్తత్రాహ—శృణ్వతాం కర్ణవివరైరంతః ప్రవిశ్య అంగతాపం. అంగేతి పృథక్ సంబోధనం వా. హరతస్తవ గుణాన్ శ్రుత్వా తథా దృశిమతాం చక్షుష్మతాం దృశామఖిలార్థలాభాత్మకం రూపం చ శ్రుత్వేతి. ౩౯. అహో కులకన్యానామిదమతిధార్ష్ట్యమితి మాశంకీరిత్యాహ—కేతి. హే ముకుంద హే నృసింహ నరశ్రేష్ఠ. కా నామ కన్యా కులవతీ? తథా మహతీ రూపగుణోదారా. తథా ధీరా ధీమతీ. త్వా త్వాం. పతిం న వృణీత న మయ్యేవ కేవలం దోషశంకేతి భావః. కథంభూతం? గుణశీలాదిభిరాత్మనైవ తుల్యం. నిరుపమమిత్యర్థః. ద్రవిణం ద్రవ్యసంపత్. ధామ ప్రభావః. తథా నరలోకస్య మనసామభిరామోఽభిరమణం యస్మాత్తం. కించ కాలే వివాహావసరే. ౪౦. తదితి. హేవిభో తత్తస్మాన్మే మయా భవాన్ ఖలు పతిర్వృతః. ఆత్మా చ భవతోఽర్పితః అతస్త్వమత్రాగత్య మాం భవతో జాయాం విధేహి విపక్షే బాధకం ద్యోతయంత్యాహ—మా వీరభాగమితి. వీరస్య తవ భాగం మాం. ఆరాత్ శీఘ్రమాగత్య చైద్యః శిశుపాలః మాభిమర్శతు మా స్పృశతు మృగపతేః సింహస్య బలిం భాగం గోమాయుః సృగాల ఇవేతి. ౪౧. అనేకజన్మకృతైః సుకృతైరిదమేవ మే భూయాదితి ప్రార్థయతే—పూర్తేతి. పూర్తం కూపాది. ఇష్టమగ్నిహోత్రాది. దత్తం హిరణ్యాదిదానం, నియమః

గృహ్ణాతు మే న దమఘోషసుతాదయోఽన్యే. ౪౨. శ్వోభావిని త్వమజితోద్వహనే విదర్భాన్ గుప్తస్సమేత్య పృతనాపతిభిః పరీతః, నిర్మథ్య చైద్యమగధేశబలం ప్రసహ్య మాం రాక్షసేన విధినోద్వహ వీర్యశుల్కామ్. ౪౩. అంతఃపురాంతరచరామనిహత్య బంధూన్ త్వాముద్వహే కథమితి ప్రవదామ్యుపాయమ్, పూర్వేద్యురస్తి మహతీ కులదేవయాత్రా యస్యాం బహిర్నవవధూర్గిరిజాముపేయాత్. ౪౪. యస్యాంఘ్రిపంకజరజస్స్నపనం మహాంతో వాంఛంత్యుమాపతిరివాత్మతమోపహత్యై, యర్హ్యంబుజాక్ష న లభేయ భవత్ప్రసాదం జహ్యామసూన్ వ్రతకృశాన్ శతజన్మభిస్స్యాత్. ౪౫. బ్రాహ్మణ ఉవాచః—ఇత్యేతే గుహ్యసందేశా యదుదేవ మయాహృతాః, విమృశ్య కృత్యం యచ్చాత్ర క్రియతాం తదనంతరమ్. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్విపంచాశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—వైదర్భ్యాస్స తు సందేశం నిశమ్య యదునందనః, ప్రగృహ్య పాణినా పాణిం ప్రహసన్ ద్విజమబ్రవీత్. ౧. యథా వినిద్రా మచ్చిత్తా రుక్మిణీ రుచిరాననా, తథాహమపి తచ్చిత్తో నిద్రాం చ న లభే నిశి. ౨. వేదాహం రుక్మిణో ద్వేషాన్మమోద్వాహో నివారితః, తామానయిష్య ఉన్మథ్య

తీర్థాటనాది. వ్రతం కృచ్ఛ్రాది. ౪౨. నను చైద్యాయ బంధుభిరర్పితాయాం త్వయి కిమధునా కరణీయమిత్యపేక్షాయామాహ.—శ్వోభావినీతి. హే అజిత శ్వోభావిని ఉద్వహనే వివాహే. ప్రథమం గుప్తః అలక్షిత ఏవాగత్య. పశ్చాత్పృతనాపతిభిః పరివృతస్సన్. చైద్యాదిబలం నిర్మథ్య. ప్రసహ్య బలాత్. వీర్యప్రదర్శనమేవ శుల్కం వైవాహికం దేయం యస్యాస్తాం మాం. అనేన రాక్షసవిధినా. ఉద్వహేతి ఉపదేశరహస్యం. ౪౩. నను భవతు శిశుపాలాదిబలప్రమథనం అంతఃపురమధ్యగతాయాస్తవ హరణే త్వద్బంధువధోఽపి ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ—అంతఃపురేతి. పురాద్బహిర్వర్తమానాం. గిరిజాం అంబికాం అంబికాగృహాదేవ మమ హరణం సుకరమితి. ౪౪. నను కిమనేన నిర్బంధేనానర్థకారిణా? చైద్యోఽపి తావత్ప్రఖ్యాతగుణకర్మా యోగ్య ఏవ వర ఇతి తత్రాహ—యస్యేతి. హే అంబుజాక్ష యస్య భవతోఽంఘ్రిపంకజరజోభిః స్నపనం. ఆత్మనస్తమసోఽపహత్యై. ఉమాపతిరివ మహాంతః వాంఛంతి. తస్య భవతః ప్రసాదం యర్హ్యహం న లభేయ నప్రాప్నుయాం. తర్హి. వ్రతైరుపవాసాదిభిః. కృశాన్ అసూన్ ప్రాణాన్. జహ్యాం త్యజేయం. తతః కిమత ఆహ. శతజన్మభిరితి. ఏవమేవ వారం వారం జహ్యాం. యావచ్ఛతజన్మభిరపి తవ ప్రసాదస్స్యాదితి. ౪౫. ఇతీతి. అత్ర యత్కృత్యం. కరణీయం తద్విమృశ్య క్రియతాం తచ్చానంతరమేవ క్రియతామితి. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్విపంచాశత్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రిపంచాశత్తమే గత్వా విదర్భానచ్యుతే హితః, రుక్మిణీమాహరత్కృష్ణో మిషతాం ద్విషతాం బలాత్. ౧. ౨. నిద్రాయా అలాభే కారణాంతరం. వేదేతి. ఉద్వాహో నివారిత ఇతి. తయా అకథితమపి అహం జానామీతి. ఆనయిష్యే ఆనయిష్యామి రాజన్యాపశదాన్ రాజసుహీనాన్

రాజన్యాపశదాన్ మృధే, మత్పరామనవద్యాంగీ మేధసోఽగ్నిశిఖామివ. ౩. ఉద్వాహర్క్షం స విజ్ఞాయ రుక్మిణ్యా మధుసూదనః, రథస్సంయుజ్యతామాశు దారుకేత్యాహ సారథిమ్. ౪. స చాశ్వైస్సైన్యసుగ్రీవమేఘపుష్పవలాహకైః, యుక్తం రథముపానీయ తస్థౌ ప్రాంజలిరగ్రతః. ౫. ఆరుహ్య స్యందనం శౌరిర్ద్విజమారోప్య తూర్ణగైః, ఆనర్తాదేకరాత్రేణ విదర్భానగమద్ధయైః. ౬. రాజా స కుండినపతిః పుత్రస్నేహవశం గతః, శిశుపాలాయ తాం కన్యాం దాస్యన్ కర్మాణ్యకారయత్. ౭. పురం సంమృష్టసంసిక్తమార్గరథ్యాచతుష్పథం, చిత్రధ్వజపతాకాభిస్తోరణైస్సమలంకృతమ్. ౮. స్రగ్గంధమాల్యాభరణైర్విరజాంబరభూషితైః, జుష్టం స్త్రీపురుషైశ్శ్రీమద్గృహైరగరుధూపితైః. ౯. పితౄన్ దేవాన్ సమభ్యర్చ్య విప్రాంశ్చ విధివన్నృప, భోజయిత్వా యథాన్యాయ్యం వాచయామాస మంగళమ్. ౧౦. సుస్నాతాం సుదతీం కన్యాం కృతకౌతుకమంగళామ్, అహతాంశుకయుగ్మేన భూషితాం భూషణోత్తమైః. ౧౧. చక్రుస్సామర్గ్యజుర్మంత్రైర్వధ్వా రక్షాం ద్విజోత్తమాః, పురోహితోఽథర్వవిద్వై జుహావ గ్రహశాంతయే. ౧౨. హిరణ్యరౌప్యవాసాంసి తిలాంశ్చ గుడమిశ్రితాన్, ప్రాదాద్ధేనూశ్చ విప్రేభ్యో రాజా విధివిదాం వరః. ౧౩. ఏవం చేదిపతీ రాజా దమఘోషస్సుతాయ వై, కారయామాస మంత్రజ్ఞైస్సర్వమభ్యుదయోచితమ్ ౧౪. మదచ్యుద్భిర్గజానీకైస్స్యందనైర్హేమమాలిభిః, పత్త్యశ్వసంకులైస్సైన్యైః పరీతః కుండినం యయౌ. ౧౫. తం విదర్భాధిపస్సమ్యక్సమభ్యేత్యాభి

ఉన్మథ్య ఆనయనే దృష్టాంతః—ఏధస ఇతి. ౩. ఉద్వాహర్క్షమితి. పరశ్వోరాత్రౌ, వివాహనక్షత్రమితి జ్ఞాత్వా. ౪. స ఇతి. సైన్యేత్యాదీని చత్వారి అశ్వనామాని. ౫. ఆరుహ్యేతి. తస్యాం రాత్ర్యాం ప్రస్థాయ ప్రాతర్విదర్భదేశానగమత్. శ్వో భావిని త్వమజితోద్వహనే విదర్భాన్ గుప్తస్సమేత్యేతి రుక్మిణీసందేశాత్. ౬. రాజేతి. పుత్రస్య రుక్మిణః స్నేహేన తద్వశమనుగచ్ఛతీతి తథా. అనేన శిశుపాలే అనౌద్వాహికాభిరుచిం ద్యోతయతి కర్మాణి పురాలంకారపితృదేవతార్చనాదీని. ౭. తాన్యేవాహ—చతుర్భిః. పురమితి. సంమృష్టాః సంసిక్తాశ్చ మార్గాదయో యస్మిన్ తత్. చిత్రధ్వజేషు పతాకాస్తాభిస్సమలంకృతమకారయత్. ౮. స్రగితి. స్రగ్గంధమాల్యాభరణైరిత్యత్ర మత్వర్థో ద్రష్టవ్యః. యద్వా—స్రగ్గంధమాల్యాన్యాబిభ్రతీతి తథా తైః. తథా విరజైరంబరైశ్చ భూషితైః స్త్రీపురుషైర్జుష్టం తథా శ్రీమద్భిః గృహైశ్చ జుష్టం. ౯. పితృదేవానితి. యథాన్యాయ్యం అన్యాంశ్చ కన్యాం ప్రతి మంగళం వాచయామాస. ౧౦. సుస్నాతామితి. కృతం కౌతుకేన వివాహసూత్రేణ మంగళం యస్యాస్తాం. అహతం నవీనం. భూషణోత్తమైశ్చ భూషితాం. ౧౧. చక్రురితి. వధ్వాః తస్యాః కన్యాయాః అథర్వవిత్ అథర్వణవేదమంత్రవిత్. ౧౨. ౧౩. ఏవమితి. అభ్యుదయే ఉచితం. ౧౪. మదచ్యుద్భిరితి. తతశ్చ తురంగసైన్యైః పరితః పరివృతః కుండినం భీష్మకపురం యయౌ. మదం చ్యవంతే మదచ్యుతః తైః స్యందనైః రథైః హేమరచితా మాలా విద్యంతే యేషు తైః. ౧౫. తమితి.

పూజ్య చ, నివేశయామాస ముదా కల్పితాన్యనివేశనే. ౧౬. తత్ర సాల్వో జరాసంధో దంతవక్త్రో విదూరథః, ఆజగ్ముశ్చైద్యపక్షీయాః పౌండ్రకాద్యాస్సహస్రశః. ౧౭. కృష్ణరామద్విషో యత్తాః కన్యాం చైద్యాయ సాధితుం, యద్యాగత్య హరేత్కృష్ణో రామాద్యైర్యదుభిర్వృతః, యోత్స్యామస్సంహితాస్తేన ఇతి నిశ్చితమానసాః. ౧౮. శ్రుత్వైతద్భగవాన్రామో విపక్షీయనృపోద్యమం, కృష్ణం చైకం గతం హర్తుం కన్యాం కలహశంకితః. ౧౯. బలేన మహతా సార్ధం భ్రాతృస్నేహపరిప్లుతః, త్వరితః కుండినం ప్రాయాద్గజాశ్వరథపత్తిభిః. ౨౦. భీష్మకన్యా వరారోహా కాంక్షంత్యాగమనం హరేః, ప్రత్యాపత్తిమపశ్యంతీ ద్విజస్యాచింతయత్తదా. ౨౧. అహో త్రియామాంతరిత ఉద్వాహో మేఽల్పరాధసః, నాగచ్ఛత్యరవిందాక్షో నాహం వేద్మ్యత్ర కారణమ్. ౨౨. సోఽపి నావర్తతేఽద్యాపి మత్సందేశహరో ద్విజః, అపి మయ్యనవద్యాత్మా దృష్ట్వా కించిజ్జుగుప్సితం, మత్పాణిగ్రహణే నూనం నాయాతి హి కృతోద్యమః. ౨౩. దుర్భగాయా న మే ధాతా నానుకూలో మహేశ్వరః, దేవీ వా విముఖీ గౌరీ రుద్రాణీ గిరిజా సతీ. ౨౪. ఏవం చింతయతీ బాలా గోవిందహృతమానసా, న్యమీలయత కాలజ్ఞా నేత్రే అశ్రుకలాకులే. ౨౫. ఏవం వధ్వాః ప్రతీక్షంత్యాః గోవిందాగమనం నృప, వామ ఊరుర్భుజో నేత్రమస్ఫురన్ప్రియశంసినః. ౨౬. అథ కృష్ణ వినిర్దిష్టస్స ఏవ ద్విజసత్తమః, అంతఃపురచరాం దేవీం రాజపుత్రీం దదర్శ హ. ౨౭. సా తం ప్రహృష్టవదనమవ్యగ్రాత్మగతిం సతీ, ఆలక్ష్య లక్షణాభిజ్ఞా సమపృచ్ఛచ్ఛుచిస్మితా. ౨౮. తస్యా ఆవేద

కల్పితం నిర్మితం యదన్యత్ నివేశనం తస్మిన్. ౧౬. ౧౭. కృష్ణేతి. యది శ్రీకృష్ణో హరేదితి శంకితాః కన్యాం సాధయితుమిత్యర్థః. ౧౮—౨౦. సూర్యోదయాత్పూర్వమేవౌత్సుక్యేన రుక్మిణ్యాచింతయదిత్యాహ—భీష్మకన్యేతి. ప్రత్యాపత్తిం ప్రత్యాగమనం. ౨౧. అహో ఇతి. త్రియామా రాత్రిస్తావన్మాత్రేణాంతరితః. అల్పరాధసః మందభాగ్యాయాః. ౨౨. స ఇతి. జుగుప్సితం ధార్ష్ట్యాది. అపీతి శంకాయాం. నాయాతి హి కృతోద్యమ ఇతి. అస్యార్థః. ఆదౌ కృతోద్యమత్వాత్తం న ప్రస్థాపితవాన్. ప్రస్థాపనావసరే వా కించిన్మయి జుగుప్సితం మత్వా. ప్రత్యాచష్ట. అతః సోఽపి ద్విజో నూనం నాయాతీతి. ౨౩. యద్వా. తతో నిర్గతోఽపి శ్రీకృష్ణో మద్దైవవైముఖ్యాత్ క్వచిత్ప్రతిబద్ధో భవేదిత్యాహ—దుర్భగాయా ఇతి. ౨౪. ఏవమితి. కాలజ్ఞా అధునా గోవిందాగమనకాల ఇతి మన్వానా. కించిదాశ్వస్తచిత్తా సతీ చింతాస్తబ్ధే లోచనే నిమీలితవతీత్యర్థః. ౨౫. ఏవమితి. ప్రియశంసినః ప్రియసూచకాః. ౨౬. అథేతి. పురోపవనం ప్రాప్తేన శ్రీకృష్ణేన వినిర్దిష్టః ప్రాప్తం మాం కథయేత్యాదిష్టః. ౨౭. సేతి. నవ్యగ్రా ఆత్మనో దేహస్య గతిర్యస్య తం లక్షణాభిజ్ఞా దూతస్య లక్షణం తత్కాలకర్మభిరభిజానాతీతి తథా. ౨౮. తస్యా ఇతి. తస్యై ప్రాప్తం యదునందనం ఆవేదితవాన్. తచ్చ శశంస. ఆత్మోపనయనం ప్రతి ఆత్మనా స్వయం కృష్ణస్య ఆనయనం. ప్రతి తేన ద్విజేన

యత్ప్రాప్తం శశంస యదునందనం, ఉక్తం చ సత్యవచనమాత్మోపనయనం ప్రతి. ౨౯. తమాగతం సమాజ్ఞాయ వైదర్భీ హృష్టమానసా, న పశ్యంతీ బ్రాహ్మణాయ ప్రియమన్యన్ననామ సా. ౩౦. ప్రాప్తౌ శ్రుత్వా స్వదుహితురుద్వాహప్రేక్షణోత్సుకౌ, అభ్యయాత్తూర్యఘోషేణ రామకృష్ణౌ సమర్హణైః. ౩౧. మధుపర్కముపానీయ వాసాంసి విరజాంసి సః, ఉపాయనాన్యభీష్టాని విధివత్సమపూజయత్. ౩౨. తయోర్నివేశనం శ్రీమదుపకల్ప్య మహామతిః, ససైన్యయోస్సానుగయోరాతిథ్యం విదధే యథా. ౩౩. ఏవం రాజ్ఞాం సమేతానాం యథా వీర్యం యథా వయః, యథాబలం యథావిత్తం సర్వైః కామైస్సమర్పయత్. ౩౪. కృష్ణమాగతమాకర్ణ్య విదర్భపురవాసినః, ఆగత్య నేత్రాంజలిభిః పపుస్తన్ముఖపంకజమ్. ౩౫. అస్యైవ భార్యా భవితుం రుక్మిణ్యర్హతి నాపరా, అసావప్యనవద్యాత్మా భైష్మ్యాస్సముచితః పతిః. ౩౬. కించిత్సుచరితం యన్నస్తేన తుష్టస్త్రిలోకకృత్, అనుగృహ్ణాతు గృహ్ణాతు వైదర్భ్యాః పాణిమచ్యుతః ౩౭. ఏవం ప్రేమకలాబద్ధా వదంతి స్మ పురౌకసః, కన్యా చాంతఃపురాత్ప్రాగాద్భటైర్గుప్తాంబికాలయమ్. ౩౮. పద్భ్యాం వినిర్యయౌ ద్రష్టుం భవాన్యాః పాదపల్లవం, సా చానుధ్యాయతీ సమ్యఙ్ముకుందచరణాంబుజమ్. ౩౯. యతవాఙ్మాతృభిస్సార్థం సఖీభిః పరివారితా, గుప్తా రాజభటైశ్శూరైస్సన్నద్ధైరుద్యతాయుధైః. ౪౦. మృదంగశంఖపణవతూర్యభేర్యశ్చ జఘ్నిరే. ౪౧. నానోపహారబలిభిర్వారముఖ్యాస్సహస్రశః, స్రగ్గంధవస్త్రాభరణైర్ద్విజపత్న్యస్స్వలంకృతాః ౪౨.

సత్యవచనం చోక్తమితి. ఆత్మనః ప్రాణేశ్వరస్యేతి వా. యద్వా. ఆత్మనః తస్యా ఉపనయనం ప్రతి శ్రీకృష్ణేన యదుక్తం సత్యవచనం. తామానయిష్య ఇత్యాది. తచ్చ శశంస అవర్ణయదిత్యర్థః. ౨౯. తమితి. తం శ్రీకృష్ణం అస్మిన్ కాలే సర్వస్యార్పణమప్యపర్యాప్తమితి. తదుచితం ప్రియమపరం న పశ్యంతీతి తథా. కేవలం ననామ. పశ్చాద్బహుదదావిత్యర్థః. యద్వా. మాం శ్రియం యే నమంతి. తే తావత్సర్వసంపదామాస్పదా భవంతి. కిం పునర్మయి ప్రణతాయామితి. తతోఽధికమన్యత్ ప్రియం న పశ్యంతీ ననామేతి. ౩౦—౩౨. తయోరితి. మహామతిరిత్యనేన శ్రీకృష్ణో బాఢం కన్యాముద్వోఢుమేవాగతః స్యాదితి పరోచితేన విధినా సమపూజయదితి సూచితం. యథా యథావత్. ౩౩. ఏవమితి. సమేతానాం రాజ్ఞాం మధ్యే వీర్యాద్యనతిక్రమ్య తం తం సమర్పితవానిత్యర్థః. ౩౪. శ్రీకృష్ణే భావికర్మ సూచకం జనానురాగం దర్శయతి—త్రిభిః. కృష్ణమితి. ౩౫. అస్యేతి. అస్యైవ రుక్మిణ్యేవ అర్హత్యేవ. అసావేవ భైష్మ్యా ఏవ సముచిత ఏవేతి షడవధారణాని తత్రైకస్మిన్ వ్యతిరేకప్రదర్శనముపలక్షణార్థం. నాపరేతి న చ వాక్యభేదదోషః. అనూద్యవిధేయవిధిభేదేన విభిన్నానామేకవాక్యానాం సహస్రయోగాత్. గృహం సంమార్ష్టీత్యాదివదితి. ౩౬. కించిదితి. అయమేవానుగ్రహ ఇతి నిర్దిశంతి—గృహ్ణాత్వితి. ౩౭. ౩౮. తస్యా ఆగమనం విశినష్టి ద్వయేన—పద్భ్యామితి. ౩౯. ౪౦. మృదంగేతి. అపి చ. మృదంగాదయః జఘ్నిరే ఆహతా ఇత్యాది

గాయంతశ్చ స్తువ న్తశ్చ గాయకా వాద్యవాదకాః, పరివార్య వధూం జగ్ముస్సూత మాగధవందినః. ౪౩. ఆసాద్య దేవసదనం ధౌతపాదకరాంబుజా, ఉపస్పృశ్య శుచి శ్శాంతా ప్రవివేశాంబికాంతికమ్. ౪౪. తాం వై ప్రవయసో బాలాం విధిజ్ఞా విప్ర యోషితః, భవానీం వందయాంచక్రుర్భవపత్నీం భవాన్వితామ్. ౪౫. నమస్యే త్వాం౽బికేఽభీక్ష్ణం స్వసంతానయుతం శివం, భూయాత్పతిర్మే భగవాన్ కృష్ణ స్తదను మోదతామ్. ౪౬. ఇతి సంప్రార్థయంతీ తాం దేవీం దేవముమాపతిం, పూజయా మాస విధివద్ద్విజపత్నీ పురస్కృతమ్. ౪౭. అద్భిర్గంధాక్షతైర్ధూపైర్వాసస్స్రఙ్మాల్యభూ షణైః, నానోపహారబలిభిః ప్రదీపావళిభిః పృథక్. ౪౮. విప్రస్త్రియః పతిమతీ స్తథా తైస్సమపూజయత్, లవణాపూపతాంబూలకంఠసూత్రఫలేక్షుభిః. ౪౯. తస్యై స్త్రియస్తాః ప్రదదుశ్శేషాన్ యుయుజురాశిషః, తాభ్యో దేవ్యై నమశ్చక్రే శేషాం శ్చ జగృహే వధూః. ౫౦. మునివ్రతమథ త్యక్త్వా నిశ్చక్రామాంబికా గృహాత్, ప్రగృహ్య పాణినా భృత్యాం రత్నముద్రోపశోభినా. ౫౧. తాం దేవమాయా మివ వీరమోహినీం సుమధ్యమాం కుండలమండితాననాం, శ్యామాం నితంబార్పిత రత్నమేఖలాం వ్యంజత్స్తనీం కుంతలశంకితేక్షణామ్. ౫౨. శుచిస్మితాం బింబఫలా ధరద్యుతిశోణాయమానద్విజకుందకుడ్మలాం, పదాచలంతీం కలహంసగామినీం శింజ త్కలానూపురధామశోభినా, విలోక్య వీరా ముముహుస్సమాగతా యశస్విన స్తత్కృతహృచ్ఛయార్దితాః. ౫౩. యాం వీక్ష్య తే నృపతయ స్తదుదారహాస వ్రీడావలోకహృతచేతస ఉజ్ఝితాస్త్రాః, పేతుః క్షితౌ రథగజాశ్వగతా విమూఢాః

తా ఇత్యర్థః. ౪౧. నానేతి. వారముఖ్యా గణికోత్తమాః. ౪౨. ౪౩. ఆసాద్యేతి. ఉపస్పృశ్య ఆచమ్య. ౪౪. తామితి. ప్రవయసో వృద్ధాః. భవాన్వితామితి భవస్యోపసర్జనత్వం స్త్రీకర్మోచితముక్తం. ౪౫. నమస్య ఇతి. రుక్మిణ్యా తదైవ దృష్టోఽయం మంత్రః స్వసంతానయుతం గణేశాదిసహితం. ఆత్మారామోఽసౌ కథం త్వత్పతిర్భవేదితి చేదత ఆహ—తదనుమోదతామితి. భవతీ శ్రీకృష్ణ ఏవ వా. ౪౬. ౪౭. అద్భిరితి. వాసస్స్రగ్గంధాదిభిరంబికాం సమపూజయత్. ౪౮. విప్రస్త్రియ ఇతి. తథా విప్రస్త్రియోఽపి. తైర్ద్రవ్యైర్లవణాదిభిశ్చ సమపూజయదితి. ౪౯. తస్యా ఇతి. శేషాన్ నిర్మాల్యం. ౫౦. మునివ్రతమితి. మునివ్రతం మౌనాది. భృత్యాం సఖీం. ౫౧. తామితి. తాం విలోక్య వీరా ముముహురితి తృతీయేనాన్వయః. శ్యామాం అజాతరజస్కాం కుంతలేభ్యః శంకితే ఇవ చపలే ఈక్షణే యస్యాస్తాం. ౫౨. శుచిస్మితామితి. ద్విజా ఏవ కుందానాం కుడ్మలాని ముకుళాని బింబఫలవత్ యోఽధరః తస్య ద్యుతిభిః శోణాయమానాని తాని యస్యాస్తాం. కలా శోభా తద్యుక్తం నూపురం శింజచ్చ తత్కలానూపురం చ. తస్య ధామ దీప్తిః తేన శోభితుం శీలం యస్య తేన. పదా చలంతీం విలోక్య ముముహుః. ౫౩. న కేవలం ముముహుః పేతుశ్చేత్యాహ.—యామితి. యాత్రామిషేణ. హరయే స్వలావణ్యం సమర్పయంతీం యాం వీక్ష్య క్షితౌ పేతుః. ౫౪. సేతి. సా తాన్ ప్రాప్తాన్

యాత్రాచ్ఛలేన హరయేఽర్పయతీం స్వశోభామ్. ౫౪. సైవం శనైశ్చలయతీ చరణాబ్జకోశౌ ప్రాప్తిం తదా భగవతః ప్రసమీక్షమాణా, ఉత్సార్య వామకరజైరలకానపాంగైః ప్రాప్తాన్ హ్రియైక్షత నృపాన్ దదృశేఽచ్యుతం చ. ౫౫. తాం రాజపుత్రీం రథమారురుక్షతీం జహార కృష్ణో ద్విషతాం సమీక్షతామ్, రథం సమారోప్య సుపర్ణలక్షణం రాజన్యచక్రం పరిభూయ మాధవః. ౫౬. తతో యయౌ రామపురోగమశ్శనైస్సృగాలమధ్యాదివ భాగహృద్ధరిః, తం మానినస్స్వాభిభవం యశః క్షయం పరే జరాసంధముఖా న సేహిరే, అహో ధిగస్మాన్ యశ ఆత్తధన్వినాం గోపైర్హృతం కేసరిణాం మృగైరివ. ౫౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రిపంచాశోఽధ్యాయః.

ఇతి సర్వే సుసంరబ్ధా వాహానారుహ్య దంశితాః, స్వైస్స్వైర్బలైః పరిక్రాంతా అన్వీయుర్ధృతకార్ముకాః. ౧. తానాపతత ఆలోక్య యాదవానీకయూథపాః, తస్థుస్తత్సంముఖా రాజన్విస్ఫూర్య స్వధనూంషి తే. ౨. అశ్వపృష్ఠే గజస్కంధే రథోపస్థే చ కోవిదాః, ముముచుశ్శరవర్షాణి మేఘా అద్రిష్వపో యథా. ౩. పత్యుర్బలం శరాసారైశ్ఛన్నం వీక్ష్య సుమధ్యమా, సవ్రీడమైక్షత్తద్వక్త్రం భయవిహ్వలలోచనా. ౪. ప్రహస్య భగవానాహ మాస్మభైర్వామలోచనే, వినంక్ష్యత్యధునైవైతత్తావకైశ్శాత్రవం బలమ్. ౫. తేషాం తద్విక్రమం వీరా గదసంకర్షణాదయః, అమృష్యమాణా నారాచైర్జఘ్నుర్హయగజాన్రథాన్. ౬. పేతుశ్శిరాంసి రథినామశ్వినాం గజినాం భువి, సకుండలకిరీటాని సోష్ణీషాణి చ కోటిశః. ౭. హస్తాస్సాసిగదేష్వాసాః కరభా ఊరవోఽంఘ్రయః, అశ్వాశ్వతరనాగోష్ట్ర ఖరమర్త్యశిరాంసి

హ్రియా ఐక్షత. తథైవాచ్యుతం చ దదర్శేత్యుత్తరేణాన్వయః. చలత్పద్మకోశతుల్యౌ చరణౌ. చాలయంతీ. ౫౫. తామితి. సుపర్ణలక్షణం గరుడధ్వజం. ౫౬. తత ఇతి. హరిః సింహః. అసహమానానాం తేషాం ఆక్రోశమాహ—అహో ధిగస్మాన్ యతోఽస్మాకం. యశో గోపైర్హృతమితి. ౫౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రిపంచాశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుఃపంచాశత్తమే తు జిత్వా రాజ్ఞో విపక్షగాన్, రుక్మిణం చ విరూప్యాథ భైష్మ్యాః పాణిం పురేఽగ్రహీత్. ఇతీతి. అహో ధిగస్మానిత్యేవం వదంతః. సుసంరబ్ధాః క్రోధావిష్టాః. దంశితాః కృతసన్నాహాః. పరిక్రాంతాః పరివృతాః. అన్వీయుః అన్వధావన్. ౧. తానితి. విస్ఫూర్య టంకారం కృత్వా. ౨. అశ్వపృష్ఠ ఇతి. పరేషాం శరాణాం బాహుళ్యే. యాదవానామచలత్వే చ దృష్టాంతః—మేఘా ఇతి. ౩. పత్యురితి. ఐక్షత్ ఐక్షత. ౪. ప్రహస్యేతి. మాస్మభైః భయం మాకురు. హే వామలోచనే వరాక్షి. తావకైః త్వదీయైః కృత్వా. ౫. తేషామితి. స చాసౌ విక్రమశ్చ తం. ౬. పేతురితి. ఉష్ణీషాణి శిరోవతంసవస్త్రాణి. తత్సహితాని శిరాంసి. ౭. హస్తా ఇతి.

౮. హన్యమానబలానీకా వృష్ణిభిర్జయకాంక్షిభిః, రాజానో విముఖా జగ్ముర్జరాసంధపురోగమాః. ౯. శిశుపాలం సమభ్యేత్య హృతదారమివాతురమ్, నష్టత్విషం గతోత్సాహం శుష్యద్వదనమబ్రువన్. ౧౦. భో భో పురుషశార్దూల దౌర్మనస్యమిదం త్యజ, న ప్రియాప్రియయోరాజన్నిష్ఠా దేహిషు దృశ్యతే. ౧౧. యథా దారుమయీ యోషిన్నృత్యతే కుహకేచ్ఛయా, ఏవమీశ్వరతంత్రోఽయమీహతే సుఖదుఃఖయోః. ౧౨. శౌరేస్సప్త దశాహం వై సంయుగాని పరాజితః, త్రయోవింశతిభిస్సైన్యైర్జిగ్యే ఏకమహం పరమ్. ౧౩. తథాప్యహం న శోచామి న ప్రహృష్యామి కర్హిచిత్, కాలేన దైవయుక్తేన జానన్ విద్రావితం జగత్. ౧౪. అధునాపి వయం సర్వే వీరయూథపయూథపాః, పరాజితాః ఫల్గుతంత్రైర్యదుభిః కృష్ణపాలితైః. ౧౫. రిపవో జిగ్యురధునా కాల ఆత్మానుసారిణి, తదా వయం చ జేష్యామో యదా కాలః ప్రదక్షిణః. ౧౬. ఏవం ప్రబోధితో మిత్రైశ్చైద్యోఽగాత్సానుగః పురమ్, హతశేషాః పునస్తేఽపి యయుస్స్వస్వపురం నృపాః. ౧౭. రుక్మీ తు రాక్షసోద్వాహం కృష్ణద్విడసహన్ స్వసుః, పృష్ఠతోఽన్వగమత్కృష్ణమక్షౌహిణ్యా వృతో బలీ. ౧౮. రుక్మ్యమర్షీ సుసంరబ్ధశ్శృణ్వతాం సర్వభూభుజామ్, ప్రతిజజ్ఞే మహాబాహుర్దంశితస్సశరాసనః. ౧౯. అహత్వా సమరే కృష్ణమప్రమోచ్య చ రుక్మిణీమ్, కుండినం న ప్రవేక్ష్యామి సత్యమేతద్బ్రవీమి వః. ౨౦. ఇత్యుక్త్వా రథమారుహ్య సారథిం ప్రాహ సత్వరః, చోదయాశ్వాన్యతః కృష్ణస్తేన మే సంయుగో భవేత్. ౨౧. అద్యాహం నిశితైర్బాణైర్గోపాలస్య సుదుర్మతేః, నేష్యే వీర్యమదం యేన స్వసా మే ప్రసభం హృతా. ౨౨. వికత్థమానః కుమతిరీశ్వరస్యాప్రమాణవిత్, రథేనైకేన గోవిందం తిష్ఠ తిష్ఠేత్యుపాద్రవత్. ౨౩. ధనుర్వికృష్య సుదృఢం జఘ్నే కృష్ణం త్రిభిశ్శరైః ౨౪. ఆహ చాత్ర క్షణం తిష్ఠ యదూనాం కులపాంసన, కుత్ర

కరభాః ప్రశోష్ఠాః ఊరువిశేషణం వా. ౮. ౯. శిశుపాలమితి. అప్రాప్తదారమేవ తం. హృతదారమివ ఆతురం ౧౦. భోభో ఇతి. నిష్ఠా స్థైర్యం. ౧౧. యథేతి. కుహకో నర్తయితా. తస్యేచ్ఛయా దుఃఖేఽపి ఈహమానత్వేన పారవశ్యం వ్యక్తం దర్శితం. ౧౨. అత్ర చాహమేవ దృష్టాంత ఇత్యాహ— జరాసంధః. శౌరేరితి. శౌరేః కృష్ణాత్సకాశాత్. ఏకం సంయుగం పరం కేవలం అంతిమం వాజిగ్యే జితవానహం. ౧౩. తథేతి. దైవం అదృష్టం తద్యుక్తేన. ౧౪. అధునేతి. ఫల్గుతంత్రైః స్వల్పసైన్యైః. ౧౫. రిపవ ఇతి. ప్రదక్షిణః అనుకూలస్స్యాత్. ౧౬—౨౧. అద్యేతి. గోపాలస్య వేదపాలకస్యేతి వాస్తవోఽర్థః. తథా సుదుర్మతేరితి. శోభానా అనుగ్రహవతీ దుష్టేష్వపి మతిర్యస్య తస్యేతి. ౨౨—౨౪. ఆహేతి. యదూనాం కులపాంసన కులదూషణేతి. లౌకికార్థః. వాస్తవార్థస్తు. యదూనాం కులస్యప హే యదుకులపతే. అంసన స్వయం చ రిపుహననచతుర. అంసన మాఘాత ఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్తరి ల్యుట్ ప్రత్యయో నంద్యాదివిహితః. ధ్వాంక్షః కాకః. స యథా

యాసి స్వసారం మే ముషిత్వా ధ్వాంక్షవద్ధవిః. ౨౫. హరిష్యేఽద్య మదం మంద మాయినః కూటయోధినః, యావన్న మే హతో బాణైశ్శయీథా ముంచ దారికామ్. ౨౬. స్మయన్ కృష్ణో ధనుశ్ఛిత్వా షడ్భిర్వివ్యాధ రుక్మిణమ్, అష్టభిశ్చతురో వాహాన్ ద్వాభ్యాం సూతం ధ్వజం త్రిభిః. ౨౭. స చాన్యద్ధనురాదాయ కృష్ణం వివ్యాధ పంచభిః, తైస్తాడితశ్శరౌఘైస్తచ్చిచ్ఛేద ధనురచ్యుతః. ౨౮. పునరన్యదుపాదత్త తదప్యచ్ఛినదవ్యయః, పరిఘం పట్టిసం శూలం చర్మాసీ శక్తితోమరౌ. ౨౯. యద్యదాయుధమాధత్త తత్సర్వం చాచ్ఛినద్విభుః. ౩౦. తతో రథాదవప్లుత్య ఖడ్గపాణిర్జిఘాంసయా, కృష్ణమభ్యద్రవత్క్రుద్ధః పతంగ ఇవ పావకమ్. ౩౧. తస్య చాపతతః ఖడ్గం తిలశశ్చర్మ చేషుభిః, ఛిత్వాసిమాదదే తిగ్మం రుక్మిణం హంతుముద్యతః. ౩౨ దృష్ట్వా భ్రాతుర్వధోద్యోగం రుక్మిణీ భయవిహ్వలా, పతిత్వా పాదయోర్భర్తురువాచ కరుణం సతీ. ౩౩. యోగేశ్వరాప్రమేయాత్మన్ దేవదేవ జగత్పతే, హంతుం నార్హసి కల్యాణ భ్రాతరం మే మహాభుజ. ౩౪. శ్రీశుక ఉవాచ: తయా పరిత్రాసవికంపితాంగయా శుచా విశుష్యన్ముఖరుద్ధకంఠయా, కాతర్యవిస్రంసితహేమమాలయా గృహీతపాదః కరుణో న్యవర్తత. ౩౫. చేలేన బద్ధ్వా తమసాధుకారిణం సశ్మశ్రుకేశం ప్రవపన్ వ్యరూపయత్, తావన్మమర్దుః పరసైన్యముద్ధతం యదుప్రవీరా నళినీం యథా గజాః. ౩౬. కృష్ణాంతికముపవ్రజ్య దదృశుస్తత్ర రుక్మిణమ్, తథాభూతం హతప్రాయం దృష్ట్వా సంకర్షణో విభుః, విముచ్య బద్ధం కరుణో భగవాన్ కృష్ణమబ్రవీత్. ౩౭. అసాధ్విదం త్వయా కృష్ణ కృతమస్మజ్జుగుప్సితమ్, వపనం శ్మశ్రుకేశానాం వైరూప్యం సుహృదో వధః. ౩౮. మైవాస్మాన్ సాధ్వ్యసూయేథాః భ్రాతుర్వైరూప్యచింతయా, సుఖదుఃఖప్రదో నాన్యో యతస్స్వకృతభుక్పుమాన్. ౩౯. బంధుర్వధార్హదోషోఽపి న బంధోర్వధమర్హతి, త్యాజ్యస్స్వేనైవ దోషేణ హతః కిం హన్యతే పునః. ౪౦. క్షత్రియాణామయం ధర్మః ప్రజా

హవిః ముష్ణాతి తద్వత్. వస్తుతః అధ్వాంక్షవదితి ఛేదః సహస్రాక్షవదిత్యర్థః. సింహతార్క్ష్యవద్వా. ౨౫. హరిష్య ఇతి. హే మంద, స్థిరేత్యర్థః. ౨౬—౩౪. తయేతి. పరిత్రాసేన వికంపితాన్యంగాని యస్యాః తయా శుచా శోకేన విశుష్యత్ ముఖం యస్యాః. రుద్ధః కంఠో యస్యాః సా చ తయా. కాతర్యేణ వైక్లబ్యేన విస్రంసితా హేమమయీ మాలా యస్యాస్తయా. గృహీతౌ పాదౌ యస్య సః. ౩౫. చేలేనేతి. సశ్మశ్రుకేశం సహితాని స్థానే స్థానే అవశిష్టాని శ్మశ్రూణి కేశాశ్చ యథా భవంతి. తథా. తేనైవ అసినా ప్రవపన్ ముండయన్, వ్యరూపయత్ విరూపమకరోత్. ౩౬. కృష్ణాంతికమితి. తథాభూతం హతప్రాయమిత్యుత్తరవాక్యేఽప్యనుషంగః. ౩౭. ౩౮. రుక్మిణీం సాంత్వయతి—మైవాస్మానితి. ౩౯. పునః కృష్ణమాక్షిపతి—బంధురితి. ౪౦. పునర్దేవీం ప్రత్యాహ—

పతివినిర్మితః, భ్రాతాపి భ్రాతరం హన్యాద్యేన ఘోరతరస్తతః. ౪౧. రాజ్యస్య భూమేర్విత్తస్య స్త్రియో మానస్య తేజసః, మానినోఽన్యస్య వా హేతోః శ్రీమదాంధాః క్షిపంతి హి. ౪౨. తవేయం విషమా బుద్ధిస్సర్వభూతేషు దుర్హృదామ్, యన్మన్యసే సదా భద్రం సుహృదాం భద్రమజ్ఞవత్. ౪౩. ఆత్మమోహో నృణామేవ కల్ప్యతే దేవమాయయా, సుహృద్దుర్హృదుదాసీన ఇతి దేహాత్మమానినామ్. ౪౪. ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా సర్వేషామపి దేహినామ్, నానేవ గృహ్యతే మూఢైర్యథా జ్యోతిర్యథా నభః. ౪౫. దేహ ఆద్యంతవానేష ద్రవ్యప్రాణగుణాత్మకః, ఆత్మన్యవిద్యయా క్లిప్తస్సంసారయతి దేహినమ్. ౪౬. నాత్మనోఽన్యేన సంయోగో వియోగశ్చాసతాసతి, తద్ధేతుత్వాత్తత్ప్రసిద్ధేర్దృగ్రూపాభ్యాం యథా రవేః. ౪౭. జన్మాదయస్తు దేహస్య విక్రియా నాత్మనః క్వచిత్, కలానామేవ నై

క్షత్రియాణామితి. యేన ధర్మేణ భ్రాతాపి భ్రాతరం హన్యాత్ తత్తస్మాద్ఘోరతరః అతిదారుణః ధర్మశ్చ అతః కోఽస్మాకమపరాధ ఇతి భావః. ౪౧. పునః కృష్ణం ప్రత్యాహ—రాజ్యస్యేతి. తథా ప్యస్మాకమే తదనుచితమితి భావః. ౪౨. పునర్దేవీం ప్రత్యాహ—తవేతి. సర్వభూతేషు దుర్హృదా మహితానాం భ్రాతౄణాం అజ్ఞవత్ యత్ భద్రం మన్యసే ఇచ్ఛసి. ఇయం తవ విషమా అసమీచీనా బుద్ధిః. కుతః యతస్తదేవ సుహృదామభద్రమితి. యద్వా. సర్వభూతేషు దుర్హృదామపి స్వసుహృదాం భద్రమే వేదం దండరూపం ముండనం అభద్రం యన్మన్యసే. తవేయం విషమా బుద్ధిరితి. అథవా సర్వభూతేషు మధ్యే దుర్హృదాం శిశుపాలాదీనాం. అభద్రం సుహృదాం భద్రం చ యన్మన్యసే తవేయం విషమా బుద్ధిః సమా న భవతి. అజ్ఞవత్ అజ్ఞానామివ. ౪౩. కుత ఇత్యత ఆహ—ఆత్మమోహ ఇతి. ౪౪. పరమార్థమాహ—ఏకఏవేతి. పరః శుద్ధః జ్యోతిశ్చంద్రాదిర్యథోదకేషు నభోయథా ఘటాదిష్వితి. ౪౫. కుతస్తర్హి న చంద్రాదివదాత్మానమేకం శుద్ధం చ ప్రతీమస్తత్రాహ—దేహ ఇతి. ద్రవ్యమధిభూతం. ప్రాణా ఇంద్రియాణి అధ్యాత్మం గుణశబ్దేనాధిదైవం తత్త్రితయాత్మకః దేహోపాధినా శుద్ధో న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ౪౬. నను దేహసంబంధేనాపి సంసారే సతి శుద్ధత్వం గతమేవ తత్రాహ—నేతి. హే సతి అన్యేన అధిభూతాదినా. ఆత్మనః సంయోగవియోగౌ న స్తః కుతః అసతా అసత్వాదన్యస్యేత్యర్థః. కుతోఽసత్త్వం తత్రాహ—తద్ధేతుత్వాదితి. తస్యాన్యస్య భూతేంద్రియాదేః ప్రసిద్ధేః ప్రకాశస్య తద్ధేతుత్వాత్ ఆత్మహేతుకత్వాత్. నను దేవైరధిష్ఠితేభ్య ఇంద్రియేభ్యో భూతానాం ప్రతీతిః ప్రసిద్ధా. భూతప్రతీత్యా చ తత్ప్రసిద్ధిః. నాత్మన ఇత్యతఆహ—దృగ్రూపాభ్యాం యథా రవేః యథా ప్రకాశ్యప్రకాశకత్వేన వర్తమానయోరపి చక్షూరూపయోః రవేస్సకాశాత్ప్రసిద్ధిః. ద్వయోరపి తైజసత్వాత్. తదభేదశ్చ. తథా భూతేంద్రియాదీనాం పరస్పరాధీనసిద్ధానామపి చైతన్యాధీన ఏవ ప్రకాశః. తత్కార్యత్వాచ్చ తద్వ్యతిరేకేణాసత్త్వం చేత్యర్థః. తథా చ. ద్వాదశే వక్ష్యతి. శ్లో. దీపశ్చక్షుశ్చ రూపం చ జ్యోతిషో న పృథగ్భవేత్, ఏవం ధీః ఖాని మాత్రాశ్చ నస్యురన్యతమాదృతా ఇతి. యద్వా. రవేః ప్రసిద్ధాభ్యామేవ దృగ్రూపాభ్యాం పరస్పరప్రసిద్ధిర్యథా తద్వదితి. ౪౭. దేహసంబంధాభావాదేవ నాత్మనో జన్మాదయోఽపీతి వక్తుం జన్మాదీనాం దేహధర్మత్వమాహ-జన్మాదయస్త్వితి. కథం

వేందోర్న తిరస్య కుహ్వారివ. ౪౮. యథా శయాన ఆత్మానం విషయాన్ ఫలమేవ చ, అనుభుఙ్క్తేఽప్యసత్యర్థే తథాప్నోత్యబుధో భవమ్. ౪౯. తస్మాదజ్ఞానజం శోకమాత్మశోకవిమోహనమ్, తత్త్వజ్ఞానేన నిర్హృత్య స్వస్థా భవ శుచిస్మితే. ౫౦. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం భగవతా తన్వీ రామేణ ప్రతిబోధితా, వైమనస్యం పరిత్యజ్య మనో బుద్ధ్యా సమాదధే. ౫౧. ప్రాణావశేష ఉత్సృష్టో రుక్మీ హతబలప్రభః, స్మరన్విరూపకరణం వితథాత్మమనోరథః ౫౨. అహత్వా దుర్మతిం కృష్ణమప్రత్యూహ్య యవీయసీమ్, కుండినం న ప్రవేక్ష్యామీత్యుక్త్వా తత్రావసద్రుషా, యత్ర భోజకటం నామ నివాసాయాభవత్పురమ్. ౫౩. భగవాన్ భీష్మకసుతామేవం నిర్జిత్య భూమిపాన్, పురమానీయ విధివదుపయేమే కురూద్వహ. ౫౪. తదా మహోత్సవో నృణాం యదుపుర్యాం గృహే గృహే, అభూదనన్యభావానాం కృష్ణే యదుపతౌ నృప. ౫౫. నరా నార్యశ్చ ముదితాః ప్రమృష్టమణికుండలాః, పారిబర్హముపాజహ్రుర్వరయోశ్చిత్రవేషయోః. ౫౬. సా వృష్ణిపుర్యుత్తభితేంద్రకేతుభిర్విచిత్రమాల్యాంబరరత్నతోరణైః, బభౌ ప్రతిద్వార్యుపక్లృప్తమంగళైరాపూర్ణకుంభాగరుధూపదీపకైః. ౫౭. సిక్తమార్గాం మదచ్యుద్భిరాహూతప్రేష్ఠభూభుజామ్, గజైర్ద్వాఃసు పరామృష్టరంభాపూగోపశోభితామ్. ౫౮. కురుసృంజయకైకేయవిదర్భయదుకుంతయః, మిథో ముముదిరే తస్మిన్ సంభ్రమాత్పరి

తర్హి జాతోఽహం బాలోఽహం వృద్ధోఽహమితి ఆత్మని జన్మాదిప్రతీతిరత ఆహ.—నాత్మన ఇతి. సదృష్టాంతమాహ.—కలానామేవేతి. ఇందోః కలానామేవ జన్మాదయో నైవేందోర్యథా తద్వత్ యథా చ కలానాశాదేవ కుహూరమావాస్యా ఇందుక్షయ ఉచ్యతే తద్వదస్యాత్మనో దేహనాశాదేవ మృతివ్యవహార ఇత్యర్థః. ౪౮. నన్వాత్మనో దేహాదిసంబంధాభావే కథం భోక్తృభోగ్యభోగప్రతీతిరిత్యాశంక్య స్వప్నదృష్టాంతేన సమర్థయతి-యథేతి. ఆత్మానం భోక్తారం విషయాన్ భోగ్యాన్ ఫలం భోగం. అసత్యప్యర్థే. అనుభుఙ్క్తే తథా అబుధః సంసారం ప్రాప్నోతీతి. ౪౯. తస్మాదితి. ఆత్మానం శోషయతి విమోహయతి చేతి తథా తం నిర్హృత్య అపహృత్య. ౫౦. ఏవమితి. సమాదధే సమాహితమకరోత్. ౫౧. రుక్మిణస్త్వేవం శ్రుతవతోఽపి నాజ్ఞానం నివృత్తమితి దర్శయన్నాహ.—ప్రాణావశేష ఇతి. ౫౨. అహత్వేతి. అహత్వా అజ్ఞాత్వా అదుర్మతిమితి చ సతోర్థః. అప్రత్యూహ్య అనావర్త్య అప్రతిబుధ్యేతి సత్యం. యవీయసీం స్వసారం. యత్ర. విరూపితస్తత్రైవావసత్. యత్ర చ భోజకటం నామ పురం అభవత్.—౫౩—౫౫. నరా ఇతి. వరయోః వధూవరయోః దేయముపస్కారం. ౫౬. సేతి. ఉత్తభితైరింద్రకేతుభిః ధ్వజవిశేషైరుపక్లిప్తాని మంగళాని లాజాంకురపుష్పప్రకారాదీని తైః. ౫౭. సిక్తేతి. ఆహూతాః ప్రేష్ఠాః. భూభుజః. తేషాం. గజైః పరామృష్టాః ఉచ్ఛ్రితాః రంభాశ్చ పూగాశ్చ తైరుపశోభితాం. యద్వా తైరేవ గజైః పరా మృష్టాః సంస్పృష్టాః రంభాశ్చ పూగాశ్చ తైరుపశోభితాం. ౫౮. కురుసృంజ

ధావతామ్. ౫౯. రుక్మిణ్యా హరణం శ్రుత్వా గీయమానం తతస్తతః, రాజానో రాజకన్యాశ్చ బభూవుర్భృశవిస్మితాః. ౬౦. ద్వారకాయామభూద్రాజన్ మహామోదః పురౌకసామ్, రుక్మిణ్యా రమయోపేతం దృష్ట్వా కృష్ణం శ్రియః పతిమ్.౬౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుఃపంచాశోఽధ్యాయః.

ప్రద్యుమ్నజననశంబరాసురవధాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—కామస్తు వాసుదేవాంశో దగ్ధః ప్రాగ్రుద్రమన్యునా, దేహోపపత్తయే భూయస్తమేవ ప్రత్యపద్యత. ౧. స ఏవ జాతో వైదర్భ్యాం కృష్ణవీర్యసముద్భవః, ప్రద్యుమ్న ఇతి విఖ్యాతస్సర్వతోఽనవమః పితుః. ౨. తం శంబరః కామరూపీ హృత్వా తోకమనిర్దశమ్, స విదిత్వాత్మనశ్శత్రుం ప్రాస్యోదన్వత్యగాద్గృహమ్. ౩. తన్నిర్జగార బలవాన్మీనస్సోఽప్యపరైస్సహ, వృతో జాలేన మహతా గృహీతో మత్స్యజీవిభిః. ౪. తం శంబరాయ కైవర్తా ఉపాజహ్రురుపాయనమ్, సూదా మహానసం నీత్వా వధ్యన్ స్వధితినాద్భుతమ్. ౫ దృష్ట్వా తదుదరే బాలం మాయావత్యై న్యవేదయన్, నారదోఽకథయత్సర్వం తస్యాశ్శంకితచేతసః, బాలస్య తత్త్వముత్పత్తిం మత్స్యోదరనివేశనమ్.౬. సా చ కామస్య వై పత్నీ రతిర్నామ యశస్వినీ, పత్యుర్నిర్దగ్ధదేహస్య దేహోత్పత్తిం నిరీక్షతీ.౭.నిరూపితా శంబరేణ ససూపోదనసాధనే, సా చ తం సుందరవరం విలోక్య ముదితాననా, కామదేవం శిశుం బుద్ధ్వా చక్రే స్నేహం తదార్భకే. ౮. నాతిదీర్ఘేణ కాలేన సకార్ష్ణిరూఢ

యేతి. సంభ్రమాదౌత్సుక్యాత్పరిధావతాం బంధూనాం మధ్యే మిథః సమేత్య ముముదిరే ముదం ప్రాపురితి. ౫౯—౬౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుఃపంచాశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచపంచాశత్తమే తు ప్రద్యుమ్నోఽజని కృష్ణతః, శంబరేణ హృతస్సోఽథ హత్వాతం కాంతయాగమత్. ప్రద్యుమ్నహానిలాభాద్యైః శంబరాహరణాదినా, కుటుంబినామపత్యాదిసుఖదుఃఖమసూచయత్. జాంబవత్యాదివివాహేభ్యః ప్రాగేవ ప్రద్యుమ్నజన్మ తతో వివాహాః. తతః శంబరగృహాత్ ప్రద్యుమ్నప్రత్యాగమనం. అతః పుత్రకథనప్రస్తావేఽపి ప్రథమం ప్రద్యుమ్నస్య జాతమాత్రస్య శంబరేణ హరణం నిరూప్యతే ప్రత్యాగమనం తూత్తరకాలికమపి కథాపర్యవసానాయాత్రోక్తమితి. కామ ఇతి. వాసుదేవాధిష్ఠితచిత్తప్రభవత్వాద్వాసుదేవాంశః. సృష్టిహేతుత్వాచ్చ. దేహోపపత్తయే దేహప్రాప్తయే. ౧. స ఇతి. అనవమః అన్యూనః. ౨. తమితి. స ప్రసిద్ధః కామశత్రుః శంబరః తమాత్మనః శత్రుం విదిత్వా సముద్రే ప్రాస్య ప్రక్షిప్య గృహమగాదితి. ౩. తమితి. నిర్జగార గిలితవాన్. ౪. తమితి. స్వధితినా శస్త్రికయా అవర్ధ్యఖండితవంతః. ౫. దృష్ట్వేతి. తత్త్వం కామోఽయం తవ భర్తేతి. ఉత్పత్తిం శ్రీకృష్ణాద్రుక్మిణ్యాం ఉత్పన్న ఇతి. ౬. సేతి. యశస్వినీ పతివ్రతా భర్తుః దేహోత్పత్తిం ప్రతీక్షమాణా. ౭. విరూపితేతి. తం శిశుం కామదేవం బుద్ధ్వా మత్వా. ౮.

యౌవనః, జనయామాస నారీణాం వీక్షంతీనాం చ విభ్రమమ్. ౯. సా తం పతిం పద్మదళాయతేక్షణం ప్రలంబబాహుం నరదేవసుందరమ్, సవ్రీడహాసోత్తభితభ్రువేక్షతీ ప్రీత్యోపతస్థే రతిరంగ సౌరతైః. ౧౦. తామాహ భగవాన్కార్ష్ణిర్మాతస్తే మతిరన్యథా, మాతృభావమతిక్రమ్య వర్తసే కామినీ యథా. ౧౧. రతిరువాచః—భవాన్నారాయణసుతశ్శంబరేణ హృతో గృహాత్, అహం తేఽధికృతా పత్నీ రతిః కామో భవాన్ ప్రభో. ౧౨. ఏష త్వానిర్దశం సింధా వ్రాక్షిపచ్ఛంబరోఽసురః, మత్స్యోఽగ్రసీత్తదుదరాదిహ ప్రాప్తో భవాన్ప్రభో. ౧౩. తమిమం జహి దుర్ధర్షం దుర్జయం శత్రుమాత్మనః, మాయాశతవిదం త్వం చ మాయాభిర్మోహనాదిభిః. ౧౪. పరిశోచతి తే మాతా కురరీవ గతప్రజా, పుత్రస్నేహాకులా దీనా వివత్సా గౌరివాతురా. ౧౫. ఆభాష్యైవం దదౌ విద్యాం ప్రద్యుమ్నాయ మహాత్మనే, మాయావతీ మహామాయాం సర్వమాయావినాశినీమ్. ౧౬. స చ శంబరమభ్యేత్య సంయుగాయ సమాహ్వయత్, అవిషహ్యైస్తమాక్షేపైః క్షిపన్ సంజనయన్ కలిమ్. ౧౭. సోఽధిక్షిప్తో దుర్వచోభిః పదాహత ఇవోరగః, నిశ్చక్రామ గదాపాణిరమర్షాత్తామ్రలోచనః. ౧౮. గదామావిధ్య తరసా ప్రద్యుమ్నాయ మహాత్మనే, ప్రక్షిప్య వ్యనదన్నాదం వజ్రనిష్పేషనిష్ఠురమ్. ౧౯. తామాపతంతీం భగవాన్ ప్రద్యుమ్నో గదయా గదాం, అపాస్య శత్రవే క్రుద్ధః ప్రాహిణోత్స్వగదాం నదన్. ౨౦. స చ మాయాం సమాశ్రిత్య దైతేయీం మయదర్శితాం, ముమోచాస్త్రమయం వర్షం కార్ష్ణౌ వైహాయసోఽసురః. ౨౧. బాధ్యమానోఽస్త్రవర్షేణ రౌక్మిణేయో మహారథః, సత్త్వాత్మికాం మహావిద్యాం సర్వమాయోపమర్దినీమ్. ౨౨. తతో గౌహ్యకగాంధర్వపైశాచోరగరాక్షసీః, ప్రాయుఙ్క్త శతశో దైత్యః కార్ష్ణిర్వ్యధమయత్స తాః. ౨౩. నిశాతమసిముద్యమ్య సకిరీటం సకుండలం, శంబరస్య శిరః కాయాత్తామ్రశ్మశ్రుజహార తత్. ౨౪. ఆకీర్యమాణో దివిజైస్తువద్భిః కుసుమో

నాతిదీర్ఘేణేతి. విభ్రమం సంమోహం. ౯. సేతి. అంగహే రాజన్ సౌరతైః భావైః ఉపతస్థే అభజత్. ౧౦. ౧౧. భవానితి. అధికృతా పత్నీత్యత్ర హేతుః—రతిరహం భవాన్ కామ ఇతి. ౧౨. ౧౩. తమితి. దుర్జయత్వే హేతుః—మాయాశతవిదమితి. కథం తర్హి హంతవ్యస్తత్రాహ.—మాయాభిరితి. ౧౪. నాత్ర విలంబః కార్య ఇత్యాహ.—పరిశోచతీతి. పరిశోచతి రోదితీత్యర్థః. ౧౫—౧౮. గదామితి. వజ్రస్య నిష్పేషే నిర్ఘాతే యథా నిష్ఠురస్తీవ్రో నాదో భవతి. తథాభూతం నాదం వ్యనదత్ సామాన్యవిశేషతయా వ్యాప్యవ్యాపకత్వం. ఓదనం పాకం పచతీతి వత్ అనిష్ఠురం నాదమకరోదిత్యర్థః. ౧౯. ౨౦. స ఇతి. వైహాయసః ఆకాశే స్థితః. ౨౧. బాధ్యమాన ఇతి. సత్త్వాత్మికాం సత్త్వగుణమయీం ప్రాయుఙ్క్తేత్యుత్తరస్యానుషంగః. ౨౨. తత ఇతి. తాః మాయాః వ్యధమయత్. వ్యనాశ

త్వరైః భార్యయాంబరచారిణ్యా పురం నీతో విహాయసా. ౨౫. అంతఃపురవరం రాజన్ లలనాశతసంకులం, వివేశపత్న్యా గగనాద్విద్యుతేవ వలాహకః. ౨౬. తం దృష్ట్వా జలదశ్యామం పీతకౌశేయవాససం, ప్రలంబబాహుం తామ్రాక్షం సుస్మితం రుచిరాననమ్. ౨౭. అలంకృతముఖాంభోజం నీలవక్రాలకాళిభిః, కృష్ణం మత్వా స్త్రియో హ్రీతా నిలీయుస్తత్ర తత్ర హ. ౨౮. అవధార్య శనైరీషద్వైలక్షణ్యేన యోషితః, ఉపజగ్ముః ప్రముదితాస్సస్త్రీరత్నం సువిస్మితాః. ౨౯. అథ తత్రాసితాపాంగీ వైదర్భీ వల్గుభాషిణీ, అస్మరత్స్వసుతం నష్టం స్నేహస్నుతపయోధరా. ౩౦. కోన్వయం నరవైడూర్యః కస్య వా కమలేక్షణః, ధృతః కయా వా జఠరే కయా లబ్ధోఽథ కేన వా. ౩౧. మమ చాప్యాత్మజో నష్టో నీతోఽయం సూతికాగృహాత్, ఏతత్తుల్యవయోరూపో యది జీవతి కుత్రచిత్. ౩౨. కథం త్వనేన సంప్రాప్తం సారూప్యం శార్ఙ్గధన్వనః, ఆకృత్యావయవైర్గత్యా స్వరహాసావలోకనైః. ౩౩. స ఏవాసౌ భవేన్నూనం యో మే గర్భధృతోఽర్భకః, అముష్మిన్ ప్రీతిరధికా వామస్స్ఫురతి మే భుజః. ౩౪. ఏవం మీమాంసమానాయాం వైదర్భ్యాం దేవకీసుతః, దేవక్యానకదుందుభ్యాముత్తమశ్లోక ఆగమత్. ౩౫. విజ్ఞాతార్థోఽపి భగవాంస్తూష్ణీమాస జనార్దనః, నారదోఽకథయత్సర్వం శంబరాహరణాదికమ్. ౩౬. తచ్ఛ్రుత్వా మహదాశ్చర్యం కృష్ణాంతఃపురయోషితః, అభ్యనందన్ బహూనబ్దాన్ నష్టం పునరిహాగతమ్. ౩౭. దేవకీవసుదేవశ్చ కృష్ణరామౌ తథా స్త్రియః, దంపతీ తౌ పరిష్వజ్య రుక్మిణీ చ యయుర్ముదమ్. ౩౮. నష్టం ప్రద్యుమ్నమాయాంతమాకర్ణ్య ద్వారకౌకసః, అహో మృత ఇవాయాతో బాలో దిష్ట్యేతి చాబ్రువన్. ౩౯. యం వై ముహుః పితృసరూపనిజేశభావాస్తన్మాతరో యదభజన్రహ ఊఢభావాః, చిత్రం

యత్. ౨౩. నిశాతమితి. తామ్రాణి శ్మశ్రూణి యస్మిన్ తత్. ౨౪. ౨౫. అంతఃపురేతి. విద్యుతా సహ వలాహకో మేఘ ఇవ. ౨౬. ౨౭. అలంకృతేతి. నీలాశ్చ వక్రాశ్చ యే అలకాః త ఏవ అళయః తైః. హ్రీతాః లజ్జితాః. ౨౮. అవధార్యేతి. శ్రీకృష్ణో న భవతీత్యవధార్య. సస్త్రీరత్నం స్త్రీషు రత్నం సైవ రతిః తత్సహితం. ౨౯. ౩౦. సుతం స్మరంత్యాహ—క ఇతి. నరవైడూర్యః పురుష శ్రేష్ఠః. ౩౧. మమేతి. ఏతేన తుల్యం వయో రూపం చ యస్య స భవేదితి. ౩౨. తస్య స్వపుత్రత్వం సంభావయంత్యాహ—కథం త్వితి. ౩౩. తదేవాధికం సంభావయతి. స ఏవేతి. ౩౪. ఏవమితి. దేవక్యానకదుందుభిభ్యామిత్యర్థః. ౩౫—౩౯. అతిసౌందర్యేణ ప్రద్యుమ్నమనువర్ణయతి—యమితి. పితా శ్రీకృష్ణః తత్సరూపే ప్రద్యుమ్నే నిజః ఆత్మీయః ఈశః భర్తేతి భావో భావనా యాసాంతాః తన్మాతరః శ్రీకృష్ణపత్న్యోఽపి రహసి ఊఢభావాస్సత్యో యదభజన్నితి యత్. తత్ న ఖలు చిత్రం. కథం తస్మిన్ స్మరే స్మర్యమాణేనైవ క్షోభకే కామే అక్షివిషయే సతి. కించ.

న తత్ఫలు రమాస్పదబింబబింబే కామే స్మరేఽక్షివిషయే కిముతాన్యనార్యః. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచపంచాశోఽధ్యాయః.

స్యమంతకోపాఖ్యానకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—సత్రాజితస్స్వతనయాం కృష్ణాయ కృతకిల్బిషః, స్యమంతకేన మణినా స్వయముద్యమ్య దత్తవాన్. ౧. రాజోవాచః—సత్రాజితః కిమకరోద్బ్రహ్మన్ కృష్ణస్య కిల్బిషం, స్యమంతకః కుతస్తస్య కస్మాద్దత్తాసుతా హరేః. ౨. శ్రీశుక ఉవాచః—ఆసీత్సత్రాజితస్సూర్యో భక్తస్య పరమస్సఖా, ప్రీతస్తస్మై మణిం ప్రాదాత్సూర్యస్తుష్టస్స్యమంతకమ్. ౩. స తం బిభ్రన్ మణిం కంఠే భ్రాజమానో యథా రవిః, ప్రవిష్టో ద్వారకాం రాజన్ తేజసా నోపలక్షితః. ౪. తం విలోక్య జనా దూరాత్తేజసా ముష్టదృష్టయః, దీవ్యతేఽక్షైర్భగవతే శశంసుస్సూర్యశంకితాః. ౫. నారాయణ నమస్తేఽస్తు శంఖచక్రగదాధర, దామోదరారవిందాక్ష గోవింద యదునందన. ౬. ఏష ఆయాతి సవితా త్వాం దిదృక్షుర్జగత్పతే, ముష్ణన్ గభస్తిచక్రేణ నృణాం చక్షూంషి తిగ్మగుః. ౭. నన్వన్విచ్ఛంతి తే మార్గం త్రిలోక్యాం విబుధర్షభాః, జ్ఞాత్వాద్య గూఢం యదుషు ద్రష్టుం త్వాయాత్యజః ప్రభో. ౮. శ్రీశుక ఉవాచః—నిశమ్య బాలవచనం ప్రహస్యాంబుజలోచనః, ప్రాహ నాసౌ రవిర్దేవస్సత్రాజిన్మణినా జ్వలన్. ౯. సత్రాజిత్స్వగృహం శ్రీమత్ కృతకౌతుక

రమాస్పదం శ్రీకృష్ణః తస్య బింబః మూర్తిః తస్య బింబే ప్రతిబింబే పుత్రే తదా కిము వక్తవ్యం అన్యనార్యో భజేయురితి. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచపంచాశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షట్పంచాశత్తమే మిథ్యాభియోగే మణిమాహరత్, కన్యాం జాంబవతః ప్రాప కృష్ణస్సత్రాజితస్తతః. పుత్రాదికామసౌఖ్యస్య నిష్ఠాముక్త్వాతిచంచలామ్, అర్థస్యానర్థతామాహ స్యమంతాహరణాదినా. సత్యభామాజాంబవత్యోర్వివాహప్రస్తావాయ స్యమంతకాఖ్యానమాహ—సత్రాజిత ఇతి. సత్రాజిత ఇత్యకారాంతః. క్వచిచ్చ తకారాంతోఽప్యన్వయానుసారేణ ద్రష్టవ్యః. కృతాపరాధః తచ్ఛాంతయే స్వయమేవోద్యమం కృత్వా మణినా సహ ప్రాదాదితి. ౧. ౨. ఆసీదితి. భక్తస్య సత్రాజితః సూర్యః స్వామ్యపి సఖేవాసీదిత్యర్థః. స చ తుష్టస్తస్మై స్యమంతకం నామ మణిం ప్రాదాత్. ప్రీతః స్నిగ్ధః. ౩. స ఇతి. నోపలక్షితః సత్రాజితోఽసావితి న జ్ఞాతః. ౪. తమితి. దీవ్యతే క్రీడతే సూర్యోఽయమితి శంకితాస్సంతః కథయామాసురితి. ౫. నారాయణేతి. సూర్యనమస్కారార్థమాగతం కల్పయిత్వోద్రిక్తభక్తీనాం సంబోధనాని నారాయణేత్యాదీని. ౬. ఏష ఇతి. గభస్తిచక్రేణ రశ్మిజాలేన. ముష్ణన్ ప్రతిఘ్నన్. తిగ్మాః తీక్ష్ణాః గావో రశ్మయో యస్యసః. ౭.న చేదమఘటమానమిత్యాహుః—నన్వితి. అన్విచ్ఛంతి మృగయంతే. అజః సూర్యః. ౮. నిశమ్యేతి. బాలానాం అజ్ఞానాం వచనం జ్వలన్ విద్యోతమానః. ౯. సత్రాజిదితి. కృతాని కౌతుకేన ఉత్సవేన మంగళాని

మంగళమ్, ప్రవిశ్య దేవసదనే మణిం విప్రైర్న్యవేశయత్. ౧౦. దినే దినే స్వర్ణ
భారానష్టౌ స సృజతి ప్రభో. ౧౧. దుర్భిక్షమార్యరిష్టాని సర్వాధివ్యాధయోఽ
శుభాః, న సంతి మాయినస్తత్ర యత్రాస్తేఽభ్యర్చితో మణిః. ౧౨. స యాచితో
మణిం క్వాపి యదురాజాయ శౌరిణా, నైవార్థకాముకః ప్రాదాద్యాచ్ఞాభంగ
మతర్కయన్. ౧౩. తమేకదా మణిం కంఠే ప్రతిముచ్య మహాప్రభం, ప్రసేనో
హయమారుహ్య మృగయాం వ్యచరద్వనే. ౧౪. ప్రసేనం సహయం హత్వా మణి
మాచ్ఛిద్య కేసరీ, గిరిం విశన్ జాంబవతా నిహతో మణిమిచ్ఛతా. ౧౫. సోఽపి చక్రే
కుమారస్య మణిం క్రీడనకం బిలే, అపశ్యన్ భ్రాతరం భ్రాతా సత్రాజిత్పర్యత
ప్యత. ౧౬. ప్రాయః కృష్ణేన నిహతో మణిగ్రీవో వనం గతః, భ్రాతా మమేతి
తచ్ఛ్రుత్వా కర్ణే కర్ణే జపన్ జనాః. ౧౭. భగవాన్ తదుపశ్రుత్య దుర్యశో లిప్త
మాత్మని, మార్ష్టుం ప్రసేనపదవీమన్వపద్యత నాగరైః. ౧౮. హతం ప్రసేనం సాశ్వం చ
వీక్ష్య కేసరిణా వనే, తం చాద్రిపృష్ఠే నిహతమృక్షేణ దదృశుర్జనాః. ౧౯.
ఋక్షరాజబిలం భీమమంధేన తమసా వృతం, ఏకో వివేశ భగవానవస్థాప్య బహిః
ప్రజాః. ౨౦. తత్ర దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం బాలక్రీడనకం కృతం, హర్తుం కృతమతిస్త
స్మిన్నవతస్థేఽర్భకాంతికే. ౨౧. తమపూర్వం నరం దృష్ట్వా ధాత్రీ చుక్రోశ భీతవత్,
తచ్ఛ్రుత్వాభ్యద్రవత్క్రుద్ధో జాంబవాన్ బలినాం వరః. ౨౨. స వై భగవతా
తేన యుయుధే స్వామినాత్మనః, పురుషం ప్రాకృతం మత్వా కుపితో నానుభావ
విత్. ౨౩. ద్వంద్వయుద్ధం సుతుములముభయోర్విజిగీషతోః, ఆయుధాశ్మద్రుమై
ర్దోర్భిః క్రవ్యార్థే శ్యేనయోరివ. ౨౪. ఆసీత్తదష్టావింశాహమితరేతరముష్టిభిః,
వజ్రనిష్పేషపరుషైరవిశ్రమమహర్నిశమ్. ౨౫. కృష్ణస్య ముష్టినిష్పాతైర్నిష్పిష్టాం
గోరుబంధనః, క్షీణసత్త్వస్స్విన్నగాత్రస్తమాహాతీవ విస్మితః. ౨౬. జానే త్వాం సర్వ

యస్మిన్ తత్. విప్రైః కృత్వా. ౧౦. దినేదిన ఇతి. భారప్రమాణం శ్లో. చతుర్భిర్వ్రీహిభిర్గుంజం
గుంజాన్ పంచపణం పణాన్, అష్టౌ ధరణమష్టౌ చ కర్షం తాంశ్చతురః పలం. తులాం పలశతం
ప్రాహుర్భారస్స్యాద్వింశతిస్తులా ఇతి. ౧౧. దుర్భిక్షేతి. మారీ నామ అకాలమృత్యుః అరిష్టమభద్రం
అశుభా దుఃఖహేతవః. ౧౨. స ఇతి. క్వాపి కదాచిత్ అనేన భగవత్యసమర్ప్య స్వయమగ్రభోజినః
సర్వానిష్టనివర్తకమపి అనిష్టహేతురేవ భవతీతి సూచితం. ౧౩. తదేవ దర్శయితుమాహ—తమితి.
ప్రతిముచ్య బద్ధ్వా ప్రసేనః సత్రాజిద్భ్రాతా. ౧౪. ప్రసేనమితి. ఆచ్ఛిద్య ఆకృష్య గృహీత్వా. ౧౫.
౧౬. ప్రాయ ఇతి. అజపన్ ఉపాంశు అవోచన్. ౧౭—౨౩. ద్వంద్వయుద్ధమితి. క్రవ్యార్థే ఆమి
షార్థే. ౨౪. ఆసీదితి. అష్టావింశాహం అష్టచ వింశతిశ్చ అహాని యస్మిన్ తత్ అష్టావింశత్యహం.
వింశతిశబ్దే తిలోపశ్చార్షః. వజ్రస్య నిష్పేషో నిర్ఘాతః. తద్వత్ పరుషైః నిష్ఠురైః. ౨౫. కృష్ణస్యేతి.
కృష్ణస్య ముష్టీనాం నిష్పాతైరాఘాతైర్వినిష్పిష్టాని విశ్లథాన్యంగానామురూణి బంధనాని సంధిస్థానాని

భూతానాం ప్రాణఓజస్సహోబలం, విష్ణుం పురాణపురుషం ప్రభవిష్ణుమధీశ్వరమ్. ౨౭. త్వం హి విశ్వసృజాం స్రష్టా సృజ్యానామపి యచ్చ సత్, కాలః కలయతామీశః పర ఆత్మా తథాత్మనామ్. ౨౮. యస్యేషదుత్కలితరోషకటాక్షమోక్షైర్వర్త్మాదిశత్క్షుభిత నక్రతిమింగిలోఽబ్ధిః, సేతుః కృతస్స్వయశ ఉజ్జ్వలితా చ లంకా రక్షశ్శిరాంసి భువి పేతురిషుక్షతాని. ౨౯. ఇతి విజ్ఞాతవిజ్ఞానమృక్షరాజానమచ్యుతః, వ్యాజహార మహారాజ భగవాన్ దేవకీసుతః. ౩౦. అభిమృశ్యారవిందాక్షః పాణినా శంకరేణ తు,తమాహ కృపయా భక్తం మేఘగంభీరయా గిరా.౩౧.మణిహేతోరిహ ప్రాప్తా వయమృక్షపతే బిలం, మిథ్యాభిశాపం ప్రమృజన్నాత్మనో మణినాఽమునా. ౩౨. ఇత్యుక్తస్స్వాందుహితరం కన్యాం జాంబవతీం ముదా, అర్హణార్థం సమణినా కృష్ణాయోపజహార హ. ౩౩. అనైర్యస్సమణిముఖైశ్చ పూజితో భక్తవత్సలః, దదౌ తస్మై పరాం ముక్తిం ప్రీత్యా జాంబవతే హరిః. ౩౪. అదృష్ట్వా నిర్గమం శౌరేః ప్రవిష్టస్య బిలం జనాః, ప్రతీక్ష్య ద్వాదశాహాని దుఃఖితాస్తే పురం యయుః. ౩౫. నిశమ్య దేవకీ దేవీ రుక్మిణ్యానకదుందుభిః, సుహృదో జ్ఞాతయోఽశోచన్ బిలాత్కృష్ణమనిర్గతమ్. ౩౬. సత్రాజితం శపంతస్తే దుఃఖితా ద్వారకౌకసః, ఉపతస్థుశ్చంద్రభాగాం దుర్గాం కృష్ణోపలబ్ధయే. ౩౭. తేషాం తు దేవ్యుపస్థానాత్ప్రత్యాదిష్టాశిషా చ సః, ప్రాదుర్బభూవ సిద్ధార్థస్సదారో హర్షయన్ హరిః. ౩౮. ఉపలభ్య

యస్యాసః. ౨౬. లోకే కో వాయం మత్తో బలీయానితి విస్మితస్సన్ విమృశ్యాహ—జాన ఇతి. సర్వభూతానాం యః ప్రాణస్తత్ర చ యదోజః సహో బలం చ. ఇంద్రియహృదయదేహబలాని. తత్సర్వం త్వమిత్యహం జానే. కథం తథాత్వమత ఆహ—విష్ణుమిత్యాది. ౨౭. పురాణత్వే హేతుః—త్వమితి. స్రష్టానిమిత్తం యచ్చ సత్ ఉపాదానం. అతః పురాణః. ప్రభవిష్ణుత్వే హేతుః కాల ఇతి. అధీశ్వరత్వమప్యత ఏవేత్యాహ—ఈశః పర ఇతి. న చ తటస్థ ఇత్యాహ—ఆత్మనామాత్మేతి. ౨౮. యత ఏవంభూతః అతో మమేష్టదైవం రఘునాథ ఏవ త్వమిత్యాహ—యస్యేతి. ఈషదుత్కలిత ఉద్దీపితో యో రోషస్తేన యే కటాక్షమోక్షాః తైః క్షుభితాః నక్రా గ్రాహాస్తిమింగిలా మహామత్స్యాశ్చ యస్మిన్. సోఽబ్ధిః. వర్త్మ ఆదిశత్ దత్తవాన్. తస్మిన్నేవ స్వయశ ఏవ సేతుః కృతః. ఉజ్జ్వలితా దగ్ధా చ. యస్యేషుభిః క్షతాని ఛిన్నాని. రక్షసో దశగ్రీవస్య శిరాంసి. భువి పేతుః స ఏవ త్వమితి జానే. ౨౯. ఇతీతి. ఇతి విజ్ఞాతం విజ్ఞానం యేన తం. విజ్ఞానశబ్దః కరణసాధనః కర్మసాధనో వా. ఋక్షరాజానం ఉక్తవాన్. విజ్ఞాయతేఽనేనేతి. విజ్ఞానం. ౩౦. ౩౧. మణీతి. వయం హి బహవో బిలద్వారం ప్రాప్తాః. తత్ర మిథ్యాభిశాపమమునా మణినా ప్రమృజన్ ప్రమార్ష్టుమిచ్ఛన్ అహమేక ఏవాంతర్బిలమిహ ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ౩౨. ఇతీతి. సహమణినా సమర్పయామాస. ౩౩—౩౬. సత్రాజితమితి. శ్రీకృష్ణప్రాప్తయే చంద్రభాగాం నామ దుర్గామభజన్. ౩౭. తేషామితి. స చ కృష్ణస్తేషాం ప్రాదుర్బభూవ. అసవ ఇతి పాఠే అసవఇంద్రియాణి తేషాం ప్రేష్య ఇత్యర్థః. తదా దేవ్యా ఉపస్థానాత్,

హృషీకేశం మృతం పునరివాగతం, సహపత్న్యా మణిగ్రీవం సర్వే జాతమహోత్సవాః. ౩౯. సత్రాజితం సమాహూయ సభాయాం రాజసన్నిధౌ, ప్రాప్తిం చాఖ్యాయ భగవాన్ మణిం తస్మై న్యవేదయత్. ౪౦. స చాతివ్రీడితో రత్నం గృహీత్వాఽవాఙ్ముఖస్తతః, *అనుతప్యమానో భవనమగమత్స్వేన పాప్మనా ౪౧. సోఽనుధ్యాయంస్తదేవాఘం బలవద్విగ్రహాకులః, కథం మృజామ్యాత్మరజః ప్రసీదేద్వాచ్యుతః కథమ్. ౪౨. కిం కృత్వా సాధు మహ్యం స్యాన్నశపేద్వా జనో యథా, అదీర్ఘదర్శనం క్షుద్రం మూఢం ద్రవిణలోలుపమ్. ౪౩. దాస్యే దుహితరం తస్మై స్త్రీరత్నం రత్నమేవ చ, ఉపాయోఽయం సమీచీనస్తస్య శాంతిర్న చాన్యథా. ౪౪. ఏవం వ్యవసితో బుద్ధ్యా సత్రాజిత్స్వసుతాం శుభాం, మణిం చ స్వయముద్యమ్య కృష్ణాయోపజహార హ. ౪౫. తాం సత్యభామాం భగవానుపయేమే యథావిధి, బహుభిర్యాచితాం శీలరూపౌదార్యగుణాన్వితామ్. ౪౬. భగవానాహ న మణిం ప్రతీచ్ఛామో వయం నృప, తవాస్తాం దేవభక్తస్య వయం చ ఫలభాగినః. ౪౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షట్పంచాశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—విజ్ఞాతార్థోఽపి భగవాన్ దగ్ధానాకర్ణ్య పాండవాన్, కుంతీం చ కుల్యకరణే సహ రామో యయౌ కురూన్. ౧. భీష్మం నృపం సవిదురం గాంధారీం ద్రోణమేవ చ, తుల్యదుఃఖౌ సమాగమ్య హా కష్టమితి శోచతుః.

తయా తాన్ ప్రతి ఆదిష్టాదత్తాయా ఆశీః కృష్ణం ద్రక్ష్యథేతి తయా సహైవ. ౩౮. యది లోకే జనాః కంచిత్ మృతంబంధుం పునరాగతముపలభంతే. తద్వదుపలభ్య సర్వే జాతమహోత్సవాః. ఆసన్నితి. ౩౯. ౪౦. స ఇతి. పాప్మనా అపరాధేన. అనుతప్యమానః అత్ర వర్ణాధిక్యమార్షం. ౪౧. స ఇతి. అఘం దోషం. ఆత్మనో రజః మలం అపరాధమితి. ౪౨. కిమితి. కిం కృత్వా కస్మిన్ కృత ఇత్యర్థః. సాధు భద్రం అదీర్ఘదర్శనం అవిచారకం. క్షుద్రం కృపణం మూఢం. మందమతిం.౪౩. ఏవం ధ్యాయన్నుపాయం నిశ్చినోతి. దాస్య ఇతి. స్త్రీరత్నం దుహితరం తావద్దాస్యామి. అనంతరం పారిబర్హత్వేన రత్నమపీతి. ౪౪. ౪౫. తామితి. బహుభిః కృతవర్మాదిభిః. ౪౬. భగవానితి. మణిం న ప్రతీచ్ఛామః న స్వీకుర్మః దేవస్సూర్యః. తద్భక్తస్యేతి కటాక్షః ఫలభాగిన ఇతి. తవాపుత్రత్వాత్త్వదీయం ధనమస్మాకమేవేతి గూఢోఽభిప్రాయః. ౪౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షట్పంచాశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. సప్తపంచాశత్తమే తు పునశ్శతధనోర్వధే, ప్రాప్తం స్వదుర్యశో మార్ష్టి కృష్ణోఽక్రూరాగతాన్మణేః. అక్రూరమురరీకృత్య మణేః పాత్రమథాచ్యుతః, ఉపామంత్ర్య తమేకాంతే స రామోఽగాద్గజాహ్వయమ్. సత్రాజితః కృష్ణయాచ్ఞాభంగఫలం వ్యక్తీకర్తుం కథాముపక్రమతే—విజ్ఞాతార్థ ఇతి. పాండవా బిలద్వారేణ జతుగృహాన్నిర్గతా ఇత్యేవం విజ్ఞాతోఽర్థో యేన సః. కుంతీం చ దగ్ధామాకర్ణ్య కుల్యకరణే కులోచితవ్యవహారార్థం. ౧. భీష్మమితి. అన్యేషాం తద్దాహదుఃఖాభావాత్

౨. లబ్ధ్వా తదంతరం రాజన్ శతధన్వానమూచతుః, అక్రూరకృతవర్మాణౌ మణిః కస్మాన్న గృహ్యతే. ౩. యోఽస్మభ్యం సంప్రతిశ్రుత్య కన్యారత్నం విగృహ్య నః, కృష్ణాయాదాన్నసత్రాజిత్కస్మాద్భ్రాతరమన్వియాత్. ౪. ఏవం భిన్నమతిస్తాభ్యాం సత్రాజితమసత్తమః, శయానమవధీల్లోభాత్సపాపః క్షీణజీవితః. ౫. స్త్రీణాం విక్రోశమానానాం క్రందంతీనామనాథవత్, హత్వా పశుం సౌనికవన్మణిమాదాయ జగ్మివాన్. ౬. సత్యభామాపి పితరం హతం వీక్ష్య శుచార్పితా, వ్యలపత్తాత తాతేతి హా హతాస్మీతి ముహ్యతీ. ౭. తైలద్రోణ్యాం మృతం ప్రాస్య జగామ గజసాహ్వయం, కృష్ణాయ విదితార్థాయ తప్తాచఖ్యౌ పితుర్వధమ్. ౮. తదాకర్ణ్యేశ్వరౌ రాజన్ననుసృత్య నృలోకతాం, అహో నః పరమం కష్టమిత్యస్రాక్షౌ విలేపతుః. ౯. ఆగత్య భగవాంస్తస్మాత్సభార్యస్సాగ్రజః పురం, శతధన్వానమారేభే హంతుం హర్తుం చ తం మణిమ్.౧౦.సోఽపి కృష్ణోద్యమం జ్ఞాత్వా భీతః ప్రాణపరీప్సయా,సాహాయ్యం కృతవర్మాణమయాచత స చాబ్రవీత్.౧౧.నాహమీశ్వరయోః కుర్యాం హేలనం రామకృష్ణయోః, కో ను క్షేమాయ కల్పేత తయోర్వృజినమాచరన్.౧౨.కంసస్సహానుగోఽపేతో యద్ద్వేషాత్త్యాజితశ్శ్రియా, జరాసంధస్సప్తదశసంయుగాద్విరథో గతః. ౧౩. ప్రత్యాఖ్యాతస్సచాక్రూరం పార్ష్ణిగ్రాహమయాచత, సోఽప్యాహ కో విరుధ్యేత విద్వానీశ్వరయోర్బలమ్.౧౪.య ఇదం లీలయా విశ్వం సృజత్యవతి హంతి చ,చేష్టాం విశ్వసృజో యస్య న విదుర్మోహితాజయా.౧౫ యస్సప్తహాయనః శైలముత్పాట్యైకేన పాణినా,దధార లీలయా బాల ఉచ్ఛిలీంధ్రమివార్భకః. ౧౬ నమస్తస్మై భగవతే కృష్ణాయాద్భుతకర్మణే, అనంతాయాదిభూతాయ కూటస్థాయాత్మనే నమః.౧౭.ప్రత్యాఖ్యాతస్స తేనాపి శతధన్వా మహామణిం, తస్మిన్న్యస్యాశ్వమారుహ్య శతయోజనగం యయౌ. ౧౮. గరుడధ్వజమారుహ్య రథం రామజనార్దనౌ, అన్వయాతాం మహావేగైరశ్వై రాజన్గురుద్రుహమ్. ౧౯. మిథిలాయా ఉపవనే విసృజ్య పతితం హయం, పద్భ్యామధావత్సంత్రస్తః కృష్ణోఽప్యన్వద్రవద్రు

భీష్మాదీన్ సమాగమ్యేత్యుక్తం. ౨. ౩. నను జీవన్ సత్రాజిత్ మణిం కథం దాస్యతీతి తత్రోచతుః. య ఇతి. భ్రాతరం ప్రసేనం మృతం కస్మాత్ నాన్వియాత్ నానుగచ్ఛేత్. మ్రియతామిత్యర్థః. ౪. ౫. స్త్రీణామితి. జగ్మివాన్ జగామ. ౬—౧౧. నేతి. హేళనం ప్రతికూలం. వృజినం అపరాధమ్. ౧౨. కంస ఇతి. అపేతో మృతః. సప్తదశసంఖ్యాకాత్ సంయుగాత్. ౧౩. ౧౪. తౌ రామకృష్ణౌ ఏకమేవ తత్త్వమిత్యభిప్రేత్యాహ—య ఇతి. అజయా మాయయా. మోహితా అజయేతి. సంధిరార్షః. ౧౫—౧౭. ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి. అంతర్యామికృష్ణనియుక్తః..తస్మిన్ అక్రూరే మణిం న్యస్య యయౌ పలాయత. ౧౮. గరుడేతి. గురుః శ్వశురః తద్ధంతారం. ౧౯. మిథిలాయా ఇతి.

షా. ౨౦. పదాతేర్భగవాంస్తస్య పదాతిస్తిగ్మనేమినా, చక్రేణ శిర ఉత్కృత్య వాససోర్వ్యచినోన్మణిమ్. ౨౧. అలబ్ధమణిరాగత్య కృష్ణ ఆహాగ్రజాంతికమ్, వృథాహతశ్శతధనుర్మణిస్తత్ర న విద్యతే. ౨౨. తత ఆహ బలో నూనం సమణిశ్శతధన్వనా, కస్మింశ్చిత్పురుషే న్యస్తస్తమన్వేష పురం వ్రజ. ౨౩. అహం వైదేహమిచ్ఛామి ద్రష్టుం ప్రియతమం మమ, ఇత్యుక్త్వా మిథిలాం రాజన్ వివేశ యదునందనః. ౨౪. తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ మైథిలః ప్రీతమానసః,అర్హయామాస విధివదర్హణం వై సమర్హణైః.౨౫.ఉవాస తస్యాం కతిచిన్మిథిలాయాంసమావిభుః ౨౬.తతోఽశిక్షద్గదాం కాలే ధార్తరాష్ట్రస్సుయోధనః, మానితః ప్రీతియుక్తేన జనకేన మహాత్మనా. ౨౭. కేశవో ద్వారకామేత్య నిధనం శతధన్వనః, అప్రాప్తిం చ మణేః ప్రాహ ప్రియాయాః ప్రియకృద్విభుః. ౨౮. తతస్స కారయామాస క్రియా బంధోర్హతస్య వై, సాకం సుహృద్భిర్భగవాన్ యాయాస్స్యుస్సాంపరాయికాః. ౨౯. అక్రూరః కృతవర్మా చ శ్రుత్వా శతధనోర్వధమ్, వ్యూషతుర్భయవిత్రస్తౌ ద్వారకాయాః ప్రయోజకౌ. అక్రూరే ప్రోషితేఽరిష్టా ఆసన్వై ద్వారకౌకసామ్, శారీరా మానసాస్తాపా ముహుర్దైవికభౌతికాః. ౩౧. ఇత్యంగోపదిశంత్యేకే విస్మృత్య ప్రాగుదాహృతమ్, మునివాసనివాసే కిం ఘటేతారిష్టదర్శనమ్. ౩౨. దేవేఽవర్షతి కాశీశశ్వఫల్కాయాగ

శతయోజనగామిత్వాత్తతః పరం గంతుమశక్తః. తత్ర పతితః తం హయం విసృజ్య. ౨౦. పదాతేరితి. వ్యచినోత్ మృగయామాస. అక్రూరే మణిరస్తీతి సర్వజ్ఞతయా విదిత్వాపి. రామవంచనాయ తథా కృతవానిత్యర్థః. ౨౧. ౨౨. తత ఇతి. అన్వేష అన్విచ్ఛ. ౨౩. సర్వజ్ఞస్యైవం చేష్టితం మద్వంచనాయేతి మత్వా గూఢమన్యురాహ—అహమితి. ౨౪. ౨౫. ఉవాసేతి. కతిచిత్సమాః సంవత్సరాన్. ౨౬. ప్రాసంగికమాహ—తత ఇతి. ౨౭. సత్యభామామప్యవంచయదితి సూచయన్నాహ.—కేశవ ఇతి. ౨౮. తత ఇతి. బంధోస్సత్రాజితః సాంపరాయికాః పారలౌకికాః. ౨౯. అక్రూర ఇతి. వ్యూషతుః ద్వారకాయాస్సకాశాత్ క్వాపి పలాయితౌ ప్రయోజకౌ మణిహరణే శతధన్వనః ప్రవర్తకౌ. తత్ర అక్రూరః కృష్ణానుమతేనైవ గతః. కృతవర్మా తు భక్తపక్షపాతప్రాకట్యభయాదిఖోపేక్షిత ఇతి గమ్యతే కథమన్యథా సర్వజ్ఞేశ్వరవంచనం తయోస్సంభవతీతి. ౩౦. తదేవం శ్రీవారాణస్యాం దానపతిసమాఖ్యయా మణిహస్తేఽక్రూరే రుక్మవేదికైర్మహాధ్వరైర్యజమానే నివసతి సతి. పునః శ్రీకృష్ణేనైవ ప్రస్థాపితోఽక్రూర ఇతి కర్ణే కర్ణే జపతి సతి జనే. సత్యభామారామాదీనామప్యవిశ్వాసే. జనసంగ్రహాయాక్రూరమాహూయ సాక్షేపం శ్రీకృష్ణః ప్రాహ—ఇదం చ భగవన్మతం సంగోప్య కేచన ఋషయోఽన్యత్కారణం అక్రూరానయనే వర్ణయంతి. తద్యథా శ్రుతం దూషయితుమనువదతి—అక్రూరే ప్రోషిత ఇతి. ౩౧. దూషయతి—ఇతీతి. అంగ హే రాజన్. శ్రీకృష్ణమాహాత్మ్యం విస్మృత్యేతి తదేవాహ.—మునివాసనివాస ఇతి. మునీనాం వాసో యస్మిన్ స మునివాసః శ్రీకృష్ణః. తస్య నివాసే సతి అక్రూరాపగమమాత్రేణారిష్టదర్శనం కిం ఘటేత? తదిచ్ఛాం వినా న ఘటేతేత్యర్థః. ౩౨. పునస్తన్మతమేవానువర్ణయతి—దేవ ఇతి. కాశిషు కాశిదేశేషు. దేవే మఘవతి అవ

తాయ తామ్, స్వసుతాం గాందినీం ప్రాదాత్తతోఽవర్షత్స్మకాశిషు. ౩౩. తత్సుత స్తత్ప్రభావోఽసావక్రూరో యత్ర యత్ర సః, దేవోఽభివర్షతే తత్ర నోపతాపా న మారికాః ౩౪. ఇతి వృద్ధవచశ్శ్రుత్వా నైతావదిహ కారణమ్, ఇతి మత్వా స సమానీయ ప్రాహాక్రూరం జనార్దనః. ౩౫. పూజయిత్వాభిభాష్యైనం కథయిత్వా ప్రియాః కథాః, విజ్ఞాతాఖిలచిత్తజ్ఞస్స్మయమాన ఉవాచ హ. ౩౬. నను దానపతే న్యస్త స్త్వయ్యాస్తే శతధన్వనా, స్యమంతకమణిశ్శ్రీమాన్ విదితః పూర్వమేవ నః. ౩౭. సత్రాజితోఽనపత్యత్వాద్గృహ్ణీయుర్దుహితుస్సుతాః, దాయం నినీయాపః పిండాన్విముచ్యర్ణం చ శేషితమ్. ౩౮. తథాపి దుర్ధరో హ్యన్యై స్త్వయ్యాస్తాం సువ్రతే మణిః, కింతు మామగ్రజస్సమ్యఙ్న ప్రత్యేతి మణిం ప్రతి. ౩౯. దర్శయస్వ మహాభాగ బంధూనాం శాంతిమావహ, అవిచ్ఛిన్నా మఖా స్తేఽద్య వర్తంతే రుక్మవేదయః. ౪౦. ఏవం సామభిరాలబ్ధశ్శ్వఫల్కతనయో మణిమ్, ఆదాయ వాససాచ్ఛన్నం దదౌ సూర్యసమప్రభమ్. ౪౧. స్యమంతకం దర్శయిత్వా జ్ఞాతిభ్యో రజ ఆత్మనః, విమృజ్య మణినా భూయ స్తస్మై ప్రత్యర్పయత్ప్రభుః. ౪౨. య స్త్వేతద్భగవత ఈశ్వరస్య విష్ణోర్వీర్యాఢ్యం వృజినహరం సుమంగళం చ, ఆఖ్యానం పఠతి శృణోత్యనుస్మరేద్వా దుష్కీర్తిం దురితమపోహ్య యాతి శాంతిమ్. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తపంచాశోఽధ్యాయః.

ర్షతి సతి. ౩౩. ౩౪. ఇతీతి. ఇత్యేవంభూతమక్రూరమహిమాప్రతిపాదనపరం. వృద్ధానాం వాక్యం శ్రుత్వా. సత్యమేవం తథాప్యేతావదేవ కారణం న భవతి. కింతు మణేరప్యపగమ ఇతి మత్వేత్యేతద్వంతం పరమతం. వస్తుతస్తు కృష్ణలీలావశాదేవేష్టారిష్టాదిదర్శనమితి శుకాదిసంమతమితి భావః. ౩౫. పూజయిత్వేతి. విజ్ఞాతమఖిలం యేన స చాసౌ. అతఏవ చిత్తజ్ఞశ్చ. అయం భావః. మహాభాగవతస్యాస్య మయా దత్తేఽపి మణావపేక్షా నాస్త్యేవ. యస్మాదాహూతో మణినా సహైవాగత ఇతి జ్ఞాత్వేతి. ౩౬.౩౭. తతః కిమత ఆహ.—సత్రాజిత ఇతి. అపః పిండాంశ్చ నినీయ దత్వా. ఋణం చ విముచ్య అపాకృత్య. శేషితమవశిష్టం. దాయం. దుహితుస్సత్యభామాయాః సుతాః గృహ్ణీయురితి శాస్త్రం. తథా చ స్మృతిః. శ్లో. "పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ భ్రాతరస్తథా, తత్సుతా గోత్రజా బంధుశ్శిష్యాస్సబ్రహ్మచారిణః" ఇతి. ౩౮. తథేతి. అగ్రజోఽపి న ప్రత్యేతి న విశ్వసితీతి. ౩౯. దర్శయస్వేతి. నాస్తీతి చ న వక్తవ్యం యతః అవిచ్ఛిన్నాః సంతతాః మఖాః వర్తంత ఇతి. ౪౦. ఏవమితి. ఆలబ్ధః ఉక్తః హృది స్పృష్ట ఇతి వా. ౪౧. స్యమంతకమితి. రజః మిథ్యాభిశాపం సంమృజ్య. అస్మైర్యద్ధర ఇత్యాదిమిషేణ ప్రీత్యా. భూయ స్తస్మై ప్రత్యర్పితవానితి. ౪౨. యఇతి. దుష్కీర్తిం తన్మూలం దురితం చేతి. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తపంచాశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

ఏకదా పాండవాన్ ద్రష్టుం ప్రతీతాన్ పురుషోత్తమః, ఇంద్రప్రస్థం గతశ్శ్రీమాన్యుయుధానాదిభిర్వృతః. ౧ దృష్ట్వా తమాగతం పార్థా ముకుందమఖిలేశ్వరమ్, ఉత్తస్థుర్యుగపద్వీరాః ప్రాణా ముఖ్యమివాగతమ్. ౨. పరిష్వజ్యాచ్యుతం వీరా అంగసంగహతైనసః, సానురాగస్మితం వక్త్రం వీక్ష్య తస్య ముదం యయుః. ౩. యుధిష్ఠిరస్య భీమస్య కృత్వా పాదాభివందనమ్, ఫల్గునం పరిరభ్యాథ యమాభ్యాం చాభివాదితః. ౪. పరమాసనమాసీనం కృష్ణా కృష్ణమనిందితా, నవోఢా వ్రీడితా కించిచ్ఛనైరేత్యాభ్యవందత. ౫. తథైవ సాత్యకిః పార్థైః పూజితశ్చాభివందితః, నిషసాదాసనేఽన్యే చ పూజితాః పర్యుపాసత. ౬ పృథాం సమాగత్య కృతాభివాదనస్తయాతిహార్దార్ద్రదృశాభిరంభితః, ఆపృష్టవాంస్తాం కుశలం సహస్నుషాం పితృష్వసారం పరిపృష్టబాంధవః. ౭. తమాహ ప్రేమవైక్లబ్యరుద్ధకంఠాశ్రులోచనా, స్మరంతీ తాన్ బహూన్క్లేశాన్ క్లేశాపాయాత్మదర్శనమ్. ౮. తదేవ కుశలం నోఽభూత్సనాథాస్తే కృతా వయమ్, జ్ఞాతీన్నస్స్మరతా కృష్ణ భ్రాతా మే ప్రేషితస్త్వయా. ౯. న తేఽస్తి స్వపరభ్రాంతిర్విశ్వస్య సుహృదాత్మనః, తథాపి స్మరతాం శశ్వత్ క్లేశాన్ హంసి హృది స్థితః. ౧౦ యుధిష్ఠిర ఉవాచః-కిం న ఆచరితం శ్రేయో న వేదాహమధీశ్వరః, యోగేశ్వరాణాం దుర్దర్శో యన్నో దృష్టః కుమేధసామ్. ౧౧. ఇతి వై వార్షికాన్ మాసాన్ రాజ్ఞా సోఽభ్యర్థితస్సుఖం, జనయన్నయనానందమింద్రప్రస్థౌకసాం విభుః. ౧౨. ఏకదా రథమారుహ్య విజయో వానరధ్వజః, గాండీవం ధనురాదాయ తూణీచాక్షయసాయకౌ. ౧౩. సాకం కృష్ణేన సన్నద్ధో

శ్లో. అష్టపంచాశత్తమే తు కృష్ణః పంచకరేఽగ్రహీత్, కాళిందీం మిత్రవిందాం చ సత్యాం భద్రాం చ లక్ష్మణామ్. కాళిందీం నిజలాభాయ తపః పరముపేయుషీం, పరిణేష్యన్ ప్రియావాసమింద్రప్రస్థమథాగమత్. ఏకదేతి. ప్రతీతాన్ నష్టానపి పునః ద్రుపదగేహే సద్భిర్దృష్టాన్ యుయుధానః సాత్యకిః. ౧. దృష్ట్వేతి. ప్రాణా ఇంద్రియాణి. ముఖ్యం పంచవృత్తిం ప్రాణమివ. ౨. ౩. యుధిష్ఠిరస్యేతి. జ్యేష్ఠయోః ప్రణామం కృత్వా. సమేనాలింగితః కనిష్ఠాభ్యామభివందితో బభూవ. ౪. పరమాసనమితి. కృష్ణా ద్రౌపదీ. అనిందితా బహుభార్యా సత్యపి నిందారహితా. పార్థైర్నవమచిరం ఊఢా పరిణీతా. ౫. ౬. పృథామితి. అతిహార్దేన స్నేహేన ఆర్ద్రే సజలే దృశౌ యస్యాః తయా. పరిష్వక్తః తయా. పరిపృష్టాః బాంధవా యస్య సః. ౭. తమితి. ప్రేమ్ణా వైక్లబ్యం తేన రుద్ధః కంఠో యస్యాః క్లేశాపాయే ఆత్మనిదర్శనం యస్య తం. భజతాం క్లేశాపాయాయ ఆత్మానం దర్శయతీతి వా. ౮. తదేతి. జ్ఞాతీన్ బంధూన్. నః అస్మాన్. యదా. భ్రాతా అక్రూరః ప్రేషితః. ౯. జ్ఞాతీనితి వచనాత్ ప్రాప్తం మోహం వారయంతీ స్తౌతి—నేతి. తత్ర హేతుః—విశ్వస్యేతి. సుహృచ్చ ఆత్మా చ తస్య. హంసి నాశయసి. ౧౦. కిమితి. కుమేధసాం విషయాసక్తచిత్తానాం దృష్టోఽసి ౧౧. ఇతీతి. సుఖమవసదితి శేషః. సుఖం అభ్యర్థిత ఇతి వా. క్రియాసమాప్తిః. ౧౨. కాళిందీసందర్శనప్రసంగమాహ—

విహర్తుం విపినం మహత్, బహువ్యాళమృగాకీర్ణం ప్రావిశత్పరవీరహా. ౧౪. తత్రా
విధ్యచ్ఛరైర్వ్యాఘ్రాన్ సూకరాన్ మహిషాన్ రురూన్, శరభాన్ గవయాన్
ఖడ్గాన్ హరిణాన్ శశశల్యకాన్. ౧౫. తాన్నిన్యుః కింకరా రాజ్ఞే మేధ్యాన్
పర్వణ్యుపాగతే, తృట్పరీతః పరిశ్రాంతో బీభత్సుర్యమునామగాత్. ౧౬. తత్రోప
స్పృశ్య విశదం పీత్వా వారి మహారథౌ, కృష్ణౌ దదృశతుః కన్యాం చరంతీం చారు
లోచనామ్. ౧౭. తామాసాద్య వరారోహాం సుద్విజాం రుచిరాననామ్, పప్రచ్ఛ ప్రేషి
తస్సఖ్యా ఫల్గునః ప్రమదోత్తమామ్. ౧౮. కా త్వం కస్యాపి కల్యాణి కుతో వా కిం
చికీర్షసి, మన్యే త్వాం పతిమిచ్ఛంతీం సర్వం కథయ శోభనే. ౧౯. కాళింద్యువాచ:-
అహం దేవస్య సవితుర్దుహితా పతిమిచ్ఛతీ, విష్ణుం వరేణ్యం వరదం తపఃపరమమాస్థితా.
౨౦. నాన్యం పతిం వృణే వీర తమృతే శ్రీనికేతనమ్, తుష్యతాం మే స భగవాన్ము
కుందో నాథసంశ్రయః. ౨౧. కాళిందీతి సమాఖ్యాతా వసామి యమునాజలే,
నిర్మితే భవనే పిత్రా యావదచ్యుతదర్శనమ్. ౨౨. తథావదద్గుడాకేశో వాసుదే
వాయ సోఽపి తామ్, రథమారోప్య తద్విద్వాన్ ధర్మరాజముపాగమత్. ౨౩. యదైవ
కృష్ణస్సందిష్టః పార్థానాం పరమాద్భుతం, కారయామాస నగరం విచిత్రం విశ్వ
కర్మణా. ౨౪. భగవాంస్తత్ర నివసన్ స్వానాం ప్రియచికీర్షయా, అగ్నయే ఖాండవం
దాతుమర్జునస్యాస సారథిః. ౨౫. సోఽగ్నిస్తుష్టో ధనురదాద్ధయాన్ శ్వేతాన్ రథం
నృప, అర్జునాయాక్షయౌ తూణీ వర్మ చాభేద్యమస్త్రిభిః. ౨౬. మయశ్చ మోచితో
వహ్నేస్సభాం సఖ్య ఉపాహరత్, యస్మిన్ దుర్యోధనస్యాసీజ్జలస్థలదృశి భ్రమః.
౨౭. స తేన సమనుజ్ఞాతస్సుహృద్భిశ్చానుమోదితః, ఆయయౌ ద్వారకాం భూయ
స్సాత్యకిప్రముఖైర్వృతః. ౨౮. అథోపయేమే కాళిందీం సుపుణ్యర్త్వృక్ష ఊర్జితే,
వితన్వన్ పరమానందం స్వానాం పరమమంగళమ్. ౨౯. విందానువిందావావంత్యౌ

ఏకదేతి. అక్షయౌ సాయకౌ యయోస్తౌ. తూణీ ఇషుధీ. ౧౩—౧౫. తానితి. రాజ్ఞే యుధిష్ఠి
రాయ. మేధ్యాన్ కర్మార్హాన్. బీభత్సురర్జునః. ౧౬. ౧౭. తామితి. సఖ్యా శ్రీకృష్ణేన. ౧౮—
౨౦. అయం మాం కామయతేతి శంకయాహ.—నాన్యమితి. ౨౧. ౨౨. తథేతి. ఆదావేవ తద్వి
ద్వాన్. ౨౩. ప్రసంగాత్తాత్కాలికం చరిత్రాంతరమాహ—యదేతి. పార్థైః. యదైవ సందిష్టో విజ్ఞా
పితః శ్రీకృష్ణః. తదైవ. తేషాం విశ్వకర్మణా దేవశిల్పినా నగరం కారయామాస. ౨౪. కించ. భగ
వానితి. భగవాన్నిరతిశయైశ్వర్యగుణవానపి అర్జునస్య ధనురాదిలాభాయ సారథిరాస ఖాండవం నామ
ఇంద్రస్య వనం. ౨౫. స ఇతి. అక్షయౌ అక్షయసాయకౌ. ౨౬. మయ ఇతి. ఖాండవదాహకాద్వహ్నేః
సఖ్యే అర్జునాయ యస్మిన్నితి సామాన్యతో నిర్దేశః. యస్యామిత్యర్థః. జలస్థలయోః దృశే
ర్దృష్టేః భ్రమః యద్వా. జలే స్థలవత్ దృక్ దృష్టిర్యస్మిన్ తత్ జలస్థలదృక్. తస్మిన్ భ్రమ ఆసీ
దితి. మతిభ్రమ ఇతి పాఠే జలే స్థలబుద్ధిరూపః స్థలే జలబుద్ధిరూపో భ్రమ ఇత్యర్థః. ౨౭. ౨౮. అథేతి.

దుర్యోధనవశానుగౌ, స్వయంవరే స్వభగినీం కృష్ణే రక్తాం న్యషేధతామ్. 30. రాజాధిదేవ్యాస్తనయాం మిత్రవిందాం పితృష్వసుః, ప్రసహ్య హృతవాన్ కృష్ణో రాజన్ రాజ్ఞాం ప్రపశ్యతామ్. 31. నగ్నజిన్నామకౌసల్య ఆసీద్రాజాతిధార్మికః, తస్య సత్యా భవత్కన్యా దేవీ నాగ్నజితీ నృప. 32. న తాం శేకుర్నృపా వోఢుమజిత్వా సప్తగోవృషాన్, తీక్ష్ణశృంగాన్ సుదుర్ధర్షాన్వీరగంధాసహాన్ఖలాన్. 33. తాం శ్రుత్వా వృషజిల్లభ్యాం భగవాన్ సాత్త్వతాం పతిః, జగామ కౌసల్యపురం సైన్యేన మహతా వృతః. 34. స కోసలపతిః ప్రీతః ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః, అర్హణేనాపి గురుణా పూజయత్ప్రతినందితః. 35. వరం విలోక్యాభిమతం ధృతవ్రతా నరేంద్రకన్యా చకమే రమాపతిమ్, భూయాదయం మే పతిరాశిషోఽమలాః కరోతు సత్యా యది మే ధృతో వ్రతః. 36. అర్చితం పునరిత్యాహ నారాయణ జగత్పతే, ఆత్మానందేన పూర్ణస్య కరవాణి కిమల్పకః. 37. యత్పాదపంకజరజశ్శిరసా బిభర్తి శ్రీరబ్జజస్సగిరిశస్సహ లోకపాలైః, లీలాతనూస్స్వకృతసేతుపరీప్సయా యః కాలే దధత్స భగవాన్ మమ కేన తుష్యేత్. 38. శ్రీశుక ఉవాచః— తమాహ భగవాన్ కృష్ణః కృతాసనపరిగ్రహః, మేఘగంభీరయా వాచా సస్మితం కురునందన. 39. శ్రీభగవానువాచః—నరేంద్ర యాచ్ఞాకవిభిర్విగర్హితా రాజన్యబంధోర్నిజధర్మవర్తినః, తథాపి యాచే తవ సౌహృదేచ్ఛయా కన్యాం త్వదీయాం న హి శుల్కదా వయమ్. 40. రాజోవాచః-కోఽన్యస్తేఽభ్యధికో నాథ కన్యావర ఇహేప్సితః, గుణైకధామ్నో యస్యాంగే శ్రీర్వసత్యనపాయినీ. 41. కిం త్వస్మాభిః కృతః పూర్వం సమయస్సాత్త్వతర్షభ, పుంసాం వీర్యపరీక్షార్థం కన్యావరపరీక్షయా. 42. సప్తైతే గోవృషా వీర దుర్దాంతా దురవగ్రహాః, ఏతైర్భగ్నాస్సుబహవో భిన్నగాత్రా నృపాత్మజాః. 43. యది మే నిగృహీతాస్స్యుస్త్వయైవ యదునందన, వరో భవానభిమతో దుహితుర్మే శ్రియః పతే. 44. ఏవం సమయమాకర్ణ్య బద్ధ్వా

సుపుణ్యాః ఋతుః ఋషం చ తస్మిన్. 29. పంచమం మిత్రవిందావివాహమాహ.—ద్వాభ్యాం. విందేతి. ఆవంత్యౌ అవంతిరాజానౌ. 30. 31. షష్ఠమాహ—నగ్నజిదితి. కౌసల్యః అయోధ్యాధిపతిః తస్య సత్యా నామ కన్యా అభవత్ ఆసీత్. దేవీ కాంతిమతీ నాగ్నజితీతి పితృనామ్నా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. 32. నేతి. వీరస్య గంధమపి న సహంత ఇతి తథావిధాన్. ఖలాన్ దుర్వృత్తాన్. 33. తామితి. వృషాన్ జయతి యస్తేన లభ్యాం. 34. స ఇతి. ప్రతినందితస్తం ప్రతినందితవాన్ శ్రీకృష్ణేన వా స ప్రతినందితః. 35—39. నరేంద్రేతి. హే నరేంద్ర రాజన్యబంధోః క్షత్రియస్య శుల్కదాః ద్రవ్యాదిప్రదాః. 40. కఇతి. గుణానామేకమేవ ధామ స్థానం. త్వం తథాభూతస్య తవాంగే. 41. 42. సప్తేతి. దుర్దాంతాః అశిక్షితాః దురవగ్రహాః అపరాయత్తాః. కుతస్తత్రాహ—ఏతైరితి. భగ్నాః భంగం ప్రాపితాః. 43. యదితి. యత్ యది ఇమే గోవృషాః. 44. ఏవమితి. ఏతాన్ తా

పరికరం ప్రభుః, ఆత్మానం సప్తధా కృత్వా న్యగృహ్ణాల్లీలయైవ తాన్. ౪౫. బద్ధ్వా తాన్ దామభిశ్శౌరిర్భగ్నదర్పాన్ హతౌజసః, వ్యకర్షల్లీలయా బద్ధాన్ బాలో దారుమయాన్ యథా. ౪౬. తతః ప్రీతస్సుతాం రాజా దదౌ కృష్ణాయ విస్మితః, తాం ప్రత్యగృహ్ణాద్భగవాన్విధివత్సదృశీం ప్రభుః. ౪౭. రాజపత్న్యశ్చ దుహితుః కృష్ణం లబ్ధ్వా పతిం ప్రియం, లేభిరే పరమానందం జాతశ్చ పరమోత్సవః. ౪౮. శంఖభేర్యానకా నేదుర్గీతవాద్యద్విజాశిషః, నరా నార్యః ప్రముదితాస్సువాసస్స్రగలంకృతాః. ౪౯. శతం ధేనుసహస్రాణాం పారిబర్హమదాద్విభుః, యువతీనాం త్రిసాహస్రం నిష్కగ్రీవసువాససామ్. ౫౦. నవనాగసహస్రాణి నాగాచ్ఛతగుణాన్రథాన్, రథాచ్ఛతగుణానశ్వానశ్వాచ్ఛతగుణాన్నరాన్. ౫౧. దంపతీరథమారోప్య మహత్యా సేనయా వృతౌ, స్నేహప్రక్లిన్నహృదయో యాపయామాస కోసలః. ౫౨. శ్రుత్వైతద్రురుధుర్భూపా నయంతం పథి కన్యకాం, భగ్నవీర్యాస్సుదుర్మర్షా యదుభిర్గోవృషైః పురా. ౫౩. తానస్యతశ్శరవ్రాతాన్ బంధుప్రియకృదర్జునః, గాండీవీ కాలయామాస సింహః క్షుద్రమృగానివ. ౫౪. పారిబర్హముపాగృహ్య ద్వారకామేత్య సత్యయా, రేమే యదూనాం వృషభో భగవాన్ దేవకీసుతః. ౫౫. శ్రుతకీర్తేస్సుతాం భద్రాముపయేమే పితృష్వసుః, కైకేయీం భ్రాతృభిర్దత్తాం కృష్ణస్సందర్శనాదిభిః. ౫౬. సుతాం చ మద్రాధిపతేర్లక్ష్మణాం లక్షణైర్యుతాం, స్వయంవరే జహారైకస్సుపర్ణస్సుధామివ. ౫౭. అన్యాశ్చైవంవిధా భార్యాః కృష్ణస్యాసన్ సహస్రశః, భౌమం హత్వా తన్నిరోధాదాహృతాశ్చారుదర్శనాః. ౫౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టపంచాశోఽధ్యాయః.

నిగృహ్ణాతి తస్య కన్యేతి సమయః కృతః. తమాకర్ణ్య ఆత్మానం సప్తధా కృత్వేతి. బహ్వీనామపి యోషితాం. సంపూర్ణవివాహం సంభోగయోగ్యః స్యామితి సత్యాం ప్రత్యసాపత్న్యప్రదర్శనార్థమాత్మనః సప్తధాకరణం. ౪౫—౪౯. శతమితి. నిష్కగ్రీవాశ్చ తాస్సువాససశ్చ తాసాం యువతీనాం దాసీనాం పారిబర్హం అదాత్ దత్తవాన్. ౫౦. నవేతి. నాగాత్ నాగేభ్యః శతగుణాన్ నవలక్షాణి రథాన్ రథాత్ రథేభ్యశ్శతగుణాన్ నవకోటీః అశ్వాన్. అశ్వాత్ అశ్వేభ్యః శతగుణాన్ నవపద్మాని పదాతీన్. ౫౧. ౫౨. శ్రుత్వేతి. యదుభిర్గోవృషైశ్చ భగ్నవీర్యా అపి సుదుర్మర్షా రురుధుః. ౫౩. తానితి. అస్యతః క్షిపతః ప్రయుంజానానితి యావత్. ౫౪. ౫౫. సప్తమం వివాహమాహ—శ్రుతకీర్తేరితి. శ్రుతకీర్తిర్నామ యా పితృష్వసా. తస్యాః సుతాం భద్రాం నామ కైకేయీం తద్దేశజాం సందర్శనాదిభిర్భ్రాతృభిర్దత్తాం. ౫౬. అష్టమం వివాహమాహ—సుతాం చేతి. ఏక ఏవ సః శ్రీకృష్ణో లక్ష్మణాం జహార. ౫౭. అన్యా ఇతి. తస్య నిరోధోఽంతఃపురం తస్మాత్. ౫౮. శ్లో. భైష్మీ జాంబవతీ భామా సత్యా భద్రా చ లక్ష్మణా, కాళిందీ మిత్రవిందా చేత్యష్టౌ పట్టమహాస్త్రియః. శ్రీధరీయోఽయం శ్లోకః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టపంచాశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

రాజోవాచః-యథాహతో భగవతా భౌమో యేన చ తాః స్త్రియః, నిరుద్ధా ఏతదాచక్ష్వ విక్రమం శార్ఙ్గధన్వనః. ౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇంద్రేణ హృతఛత్రేణ హృతకుండలబంధునా, హృతామరాద్రిస్థానేన జ్ఞాపితో భౌమచేష్టితమ్ ౨ సభార్యో గరుడారూఢః ప్రాగ్జ్యోతిషపురం యయౌ, గిరిదుర్గైశ్శస్త్రదుర్గైర్జలాగ్న్యనిలదుర్గమమ్. ౩. మురపాశాయుతైర్ఘోరైర్దృఢైస్సర్వత ఆవృతం, గదయా నిర్బిభేదాద్రీన్ శస్త్రదుర్గాణి సాయకైః. ౪. చక్రేణాగ్నిం జలం వాయుం మురపాశాంస్తథాసినా, శంఖనాదేన యంత్రాణి హృదయాని మనస్వినామ్. ౫. ప్రాకారం గదయా గుర్వ్యా నిర్బిభేద గదాధరః, పాంచజన్యధ్వనిం శ్రుత్వా యుగాంతాశనిభీషణం, మురశ్శయాన ఉత్తస్థౌ దైత్యః పంచశిరాజలాత్. ౬. త్రిశూలముద్యమ్య సుదుర్నిరీక్షణం యుగాంతసూర్యానలరోచిరుల్బణం, గ్రసంస్త్రిలోకీమివ పంచభిర్ముఖైరభ్యద్రవత్తార్క్ష్యసుతం యథోరగః. ౭. ఆవిధ్య శూలం తరసా గరుత్మతే నిరస్య వక్త్రైర్వ్యనదత్స పంచభిః, ఖం రోదసీ సర్వదిశోంతరం మహానాపూరయన్నండకటాహమావృణోత్. ౮. తదాపతద్వై త్రిశిఖం గరుత్మతే హరిశ్శరాభ్యామభినత్త్రిధౌజసా, ముఖేషు తం చాపి శరైరతాడయత్తస్మై గదాం సోఽపి రుషా వ్యముంచత. ౯. తామాపతంతీం గదయా గదాం మృధే గదాగ్రజో నిర్బిభిదే సహస్రధా, ఉద్యమ్య బాహూన

శ్లో. ఊనషష్టితమే భౌమం హత్వా తేనాహృతా హరిః, కన్యాస్సహస్రశః ప్రాప్య పారిజాతం దివోఽహరత్. పరిణీయ తతస్తాభిస్తన్మనోరథపూరణైః, ఆత్మారామోఽప్యసౌ రేమే తద్గృహేషు గృహస్థవత్. యథేతి యేన తాః స్త్రియో నిరుద్ధాః సభౌమః చకారాత్ యేన కారణేన హతః తదాచక్ష్వేతి. ౧. ఇంద్రేణేతి. ఇంద్రేణ భౌమవిచేష్టితం విజ్ఞాపితస్సన్ ప్రాగ్జ్యోతిషపురం భౌమనగరం. యయావిత్యన్వయః. కథంభూతేన హృతం ఛత్రం యస్య తేన. లోకపాలప్రధానత్వాదింద్రస్య వరుణఛత్రహరణేఽపి తస్యైవ మానభంగ ఇతి తథోక్తం. హృతే కుండలే యస్యాస్సా. అదితిః బంధుర్మాతా యస్య తేన హృత మమరాద్రౌ స్థానం మణిపర్వతలక్షణం యస్య తేన. సత్యభామాయాః గృహే భగవంతమింద్ర ఆగత్య విజ్ఞాపితవాన్. ౨. సభార్య ఇతి. తదా తస్యాః కౌతుకాయ తయా భార్యయా సహ యయావితి. యద్వా. త్వదనుజ్ఞయైవ త్వత్పుత్రం హనిష్యామీతి ఇతిహాసోక్తం. భూమ్యై వరం దత్తం సత్యం కర్తుం. సత్యభామాయా భూమ్యంశత్వాత్తయా సహ యయౌ. యద్వా నారదానీతపారిజాతైక కుసుమే రుక్మిణ్యై దత్తే సతి. కుపితాం సత్యభామాం. సాంత్వయతా. తుభ్యం పారిజాతమేవ దాస్యామీతి శ్రీకృష్ణేన ప్రతిశ్రుతమితి హరివంశే ప్రసిద్ధం. తదర్థం తాం నీతవానితి జ్ఞేయం. గరుడేన యానేన కారణం. గిరిదుర్గైరిత్యాది తైరుపలక్షితం జలాగ్న్యనిలైశ్చ సర్వతో వర్తమానైర్దుర్గమం. ౩—౫. ప్రాకారమితి. యుగాంతాశనేర్ధ్వనివద్భీషణం. పరిఖాయా జలాత్. ౬. ౭. ఆవిధ్యేతి. ఆవిధ్య ఆలోల్య వ్యనదత్ సః మహాన్నాద, ఇత్యన్వయః. ౮. తదేతి. తస్మై కృష్ణాయ. గదాం వ్యముంచత్. ౯. తామితి. ఇంద్రతేజసా వజ్రేణ. ౧౦. తస్యేతి. ప్రతిక్రియ

భిధావతోఽజితశ్శిరాంసి చక్రేణ జహార లీలయా, వ్యసుః పపాతాంభసి కృత్తశీర్షకో నికృత్తశృంగోఽద్రిరివేంద్రతేజసా. ౧౦. తస్యాత్మజాస్సప్తపితుర్వధాతురాః ప్రతిక్రియామర్షజుషస్సముద్యతాః, తామ్రోఽన్తరిక్షశ్శ్రవణో విభావసుర్వసుర్నభస్వానరుణశ్చ సప్తమః. ౧౧. పీఠం పురస్కృత్య చమూపతిం మృధే భౌమప్రయుక్తా నిరగుర్ధృతాయుధాః, ప్రాయుంజతాసాద్య శరానసీన్ గదాశ్శక్త్యృష్టిశూలాన్యజితే రుషోల్బణాః. ౧౨. తచ్ఛస్త్రకూటం భగవాన్ స్వమార్గణైరమోఘవీర్యస్తిలశశ్చకర్త హ, తాన్వీరముఖ్యాననయద్యమక్షయం నికృత్తశీర్షోరుభుజాంఘ్రివర్ష్మణః. ౧౩. స్వానీకపానచ్యుతచక్రసాయకైర్మృధే హతాంస్తాన్నరకో ధరాసుతః, నిరీక్ష్య దుర్మర్షణ ఆస్రవన్మదైర్గజైః పయోధిప్రభవైర్నిరాక్రమత్. ౧౪. దృష్ట్వా సభార్యం గరుడోపరి స్థితం సూర్యోపరిష్టాత్సతటిద్ఘనం యథా, కృష్ణం స తస్మై వ్యసృజచ్ఛతఘ్నీం యోధాశ్చ సర్వే యుగపత్స్మ వివ్యధుః. ౧౫. తద్భౌమసైన్యం భగవాన్ గదాగ్రజో విచిత్రవాజైర్నిశితైశ్శిలీముఖైః, నికృత్తబాహూరుశిరోధివిగ్రహం చకార తర్హ్యేవ హతాశ్వకుంజరమ్. ౧౬. యాని యోధైః ప్రయుక్తాని శస్త్రాస్త్రాణి కురూద్వహ, హరిస్తాన్యచ్ఛినత్తీక్ష్ణైశ్శరైరేకైకశస్త్రిభిః, ఊహ్యమానస్సుపర్ణేన పక్షాభ్యాం నిఘ్నతా గజాన్. ౧౭. గరుత్మతా హన్యమానాస్తుండపక్షనఖైర్గజాః, పురమేవావిశన్నార్తా నరకో యుధ్యయుధ్యత. ౧౮. దృష్ట్వా విద్రావితం సైన్యం గరుడేనార్దితం స్వకం, తం భౌమః ప్రాహరచ్ఛక్త్యా వజ్రః ప్రతిహతో యతః. ౧౯. నాకంపత తయా విద్ధో మాలాహత ఇవ ద్విపః, శూలం భౌమోఽచ్యుతం హంతుమాదదే వితథోద్యమః. ౨౦. తద్విసర్గాత్పూర్వమేవ నరకస్య శిరో హరిః, అపాహరద్గజస్థస్య చక్రేణ క్షురనేమినా. ౨౧. సకుండలం చారుకిరీటభూషితం బభౌ పృథివ్యాం పతితం సముజ్జ్వలత్, హాహేతి సాధ్విత్యృషయస్సురేశ్వరా మాల్యైర్ముకుందం వికిరంత ఈడిరే.

యా హేతుభూతయా అమర్షజుషః. ౧౧. పీఠమితి. పీఠం పీఠనామానం సేనాపతిం. నిరగుః నిరగమన్. ౧౨. తదితి. నికృత్తాని శీర్షాదీని యేషాం తాన్. ౧౩. ౧౪. దృష్ట్వేతి. శతఘ్నీం శక్తివిశేషం. ౧౫. తదితి. విచిత్రాః వాజాః పత్రాణి యేషాం తైర్బాణైః నికృత్తాః బాహవః ఊరవః శిరోధయః కంధరాః విగ్రహాః దేహాశ్చ యస్య తత్. తర్హ్యేవ యదా వివ్యధుః. తస్మిన్నేవ క్షణే. ౧౬. యానీతి. అత్యాశ్చర్యేణ కురూద్వహేతి సంబోధనం. తథాహి. తైర్యాని ప్రయుక్తాని శస్త్రాస్త్రాణి. తత్ప్రాప్తేః పూర్వమేవ తత్సైన్యం సర్వం హత్వా. పశ్చాత్తాని శస్త్రాస్త్రాణి చ చిచ్ఛేద. తత్రాప్యేకైకం శస్త్రమస్త్రం చ. త్రిభిస్త్రిభిశ్శరైరిత్యాశ్చర్యం. ౧౭. కించ గరుత్మతేతి. అయుధ్యత న న్యవర్తత. ౧౮. దృష్ట్వేతి. యతః యయా శక్త్యా వజ్రః ప్రతిహత ఆసీత్. ౧౯. నేతి. అసౌ గరుడస్తు నాకంపత. గరుడే వితథోద్యమస్సన్. ౨౦—౨౨. తత ఇతి. ప్రతప్తే జాంబూనదే

౨౨. తతశ్చ భూః కృష్ణముపేత్య కుండలే ప్రతప్తజాంబూనదరత్నభాస్వరే, సా వైజయంత్యా వనమాలయార్పయత్ప్రాచేతసం ఛత్రమథో మహామణిమ్. ౨౩. అస్తౌషీదథ విశ్వేశం దేవీ దేవవరార్చితం, ప్రాంజలిః ప్రణతా రాజన్ భక్తిప్రవణయా ధియా. ౨౪. భూమిరువాచః—నమస్తే దేవదేవేశ శంఖచక్రగదాధర, భక్తేచ్ఛోపాత్తరూపాయ పరమాత్మన్నమోఽస్తు తే. ౨౫. నమః పంకజనాభాయ నమః పంకజమాలినే, నమః పంకజనేత్రాయ నమస్తే పంకజాంఘ్రయే. ౨౬. నమో భగవతే తుభ్యం వాసుదేవాయ విష్ణవే, పురుషాయాదిబీజాయ పూర్ణబోధాయ తే నమః ౨౭. అజాయ జనయిత్రేఽస్య బ్రహ్మణేఽనంతశక్తయే, పరాపరాత్మన్ భూతాత్మన్ పరమాత్మన్నమోఽస్తు తే. ౨౮. త్వం వై సిసృక్షూ రజఉత్కటం ప్రభో తమోనిరోధాయ బిభర్ష్యసంవృతః, స్థానాయ సత్త్వం జగతో జగత్పతే కాలః ప్రధానం పురుషో భవాన్ పరః. ౨౯. అహం పయోజ్యోతిరథానిలో నభో మాత్రాణి దేవా మనఇంద్రియాణి చ, కర్తా మహానిత్యఖిలం చరా

యాని రత్నాని తైర్భాస్వరే. మేర్వంశభూతం మందరశిఖరం మహామణిం చార్పయదితి. ౨౩. ౨౪. ఐశ్వర్యం జ్ఞాత్వా భూమిః స్తౌతి—నమ ఇతి. పరమాత్మన్ దేవాద్యంతర్యామిన్ భక్తానుగ్రహార్థం ఇచ్ఛయా స్వీకృతనానారూపాయ. ౨౫. యేన మంత్రేణ క్షాంత్యాః ప్రసన్నః పూర్వమాసీత్. తేన మంత్రేణ నమస్యతి—నమ ఇతి. పంకజం నాభౌ యస్య తస్మై జగత్కారణాయేత్యర్థః. అతఏవ. సత్కీర్తిమయీ పంకజానాం మాలా విద్యతే యస్య తస్మై. ఏవంభూతం ధ్యాయతాం. పంకజవత్సుప్రసన్నే తాపోపశమనే నేత్రే యస్య తస్మై పంకజవత్సుసేవ్యౌ పంకజాంకితౌ వా అంఘ్రీ యస్య తస్మై. నమ ఇతి. ౨౬. కించ. నమ ఇతి భగవతే నిరతిశయైశ్వర్యాయ కుతః. వాసుదేవాయ సర్వభూతాశ్రయాయ. అతఏవ విష్ణవే వ్యాపినే. న హి సర్వభూతాశ్రయత్వం పరిచ్ఛిన్నస్య సంభవతీతి తత్రాహ—పురుషాయ. సర్వస్మాత్కార్యాత్పూర్వమేవ సతే. శ్రు. "పూర్వమేవాహమిహాసమి"తి, "తత్పురుషస్య పురుషత్వ"మితి శ్రుతేః. ఏతదపి కుతః ఆదిబీజాయ ఆదేర్జగత్కారణస్యాపి కారణాయ ఏవమపి న మృదాదివజ్జాడ్యమిత్యాహ—పూర్ణబోధాయేతి. ౨౭. నన్వేవమపి స్వకారణాత్పూర్వం సత్వం న స్యాదత ఆహ—అజాయేతి. స్వయమజాయ అస్య చ జనయిత్రే ఉభయత్రాపి క్రమేణ హేతుద్వయం. బ్రహ్మణే బృహతే అనంతశక్తయ ఇతి చ బృహత్త్వాదజత్వం. అనంతశక్తిత్వాజ్జనయితృత్వమిత్యర్థః. నను పిత్రాదయః పుత్రాదీనాం జనకాః. తేషాం చ తత్పూర్వే తేషాం చ తథాభూతాని తేషాం చ స్వకర్మద్వారేణ జీవాః. కిమత్రాహం తత్రాహ—పరాపరాత్మన్నిత్యాది. పిత్రాద్యాత్మకత్వాత్త్వమేవ జనక ఇత్యర్థః. ౨౮. నను గుణా విశ్వోత్పత్త్యాదిహేతవః తే చ ప్రధానస్యైవ తస్య చ పురుషః క్షోభకః తత్ర చ కాలో నిమిత్తమితి ప్రసిద్ధం. కిమత్రాహం తత్రాహ—త్వమితి. తమసో ధారణేఽప్యసంవృత ఏవ. స్థానాయ పాలనాయ జగతః పుష్ట్యాద్యర్థం. ఉత్కటం రజ ఆది త్వమేవ బిభర్షి సృజసీత్యర్థః. కాలప్రధానపురుషాః త్వద్వ్యతిరిక్తా న సంతి. త్వం తు పరః సర్వవ్యతిరిక్తః. అతస్త్వమేవ జనయితేత్యర్థః. ౨౯. కార్యకారణప్రపంచస్య తదవ్యతిరేకం తస్య

చరం త్వయ్యద్వితీయే భగవన్నయం భ్రమః. ౩౦. తస్యాత్మజోఽయం తవ పాద పంకజం భీతః ప్రపన్నార్తిహరోపసాదితః, తత్పాలయైనం కురు హస్తపంకజం శిరస్య ముష్యాఖిలకల్మషాపహమ్. ౩౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇతి భూమ్యార్చితో వాగ్భి ర్భగవాన్ భక్తినమ్రయా, దత్త్వాభయం భౌమగృహం ప్రావిశత్సకలర్ద్ధిమత్. ౩౨. తత్ర రాజన్యకన్యానాం షట్సహస్రాధికాయుతం, భౌమాహృతానాం విక్రమ్య రాజభ్యో దదృశే హరిః. ౩౩. తం ప్రవిష్టం స్త్రియో వీక్ష్య నరవర్యం విమో హితాః, మనసా వవ్రిరేఽభీష్టం పతిం దైవోపపాదితమ్. ౩౪. భూయాత్పతిరయం మహ్యం ధాతా తదనుమోదతాం, ఇతి సర్వాః పృథక్కృష్ణే భావేన హృదయం దధుః. ౩౫. తాః ప్రాహిణోద్ద్వారవతీం సుమృష్టవిరజాంబరాః, నరయానైర్మహా కోశాన్ రథాశ్వాన్ ద్రవిణం మహత్. ౩౬. ఐరావతకులేభాంశ్చ చతుర్దంతాం స్తరస్వినః, పాండరాంశ్చ చతుష్షష్టిం ప్రేషయామాస కేశవః. ౩౭. గత్వా సురేం ద్రభవనం దత్త్వాదిత్యై చ కుండలే, పూజితస్త్రిదశేంద్రేణ మహేంద్రాణ్యా చ సప్రియః. ౩౮. చోదితో భార్యయోత్పాట్య పారిజాతం గరుత్మతి, ఆరోప్య సేంద్రాన్ విబుధాన్నిర్జిత్యోపానయత్పురమ్. ౩౯. స్థాపితస్సత్యభామాయా గృహో ద్యానోపశోభనః, అన్వగుర్భ్రమరాస్స్వర్గాద్యద్గంధాసవలంపటాః. ౪౦. యయా చ ఆనమ్య కిరీటకోటిభిః పాదౌ స్పృశన్నచ్యుతమర్థసాధనం, సిద్ధార్థ ఏతేన విగృహ్యతే మహానహో సురాణాం చ తమోధిగాఢ్యతామ్. ౪౧ అథో ముహూర్త

చ సర్వవ్యతిరేకముపపాదయతి—అహమితి. అహం భూమిః మాత్రాణి దేవా మనఇంద్రియాణీతి చ త్రివిధాహంకారకార్యాణి కర్త్రాహంకారః. ౩౦. ఏవం స్తుత్వా ప్రార్థయతే—తస్యేతి. హే ప్రప న్నార్తిహర. తస్య నరకస్య ఆత్మజః అయం భగదత్తో నామభీతః అతఏవః మయా తవ పాదపంకజ ముపసాదితః అభయప్రదానార్థం. ౩౧. ఇతీతి. అభయం దత్త్వా. ౩౨. తత్రేతి. శతాధికమిత్యపి జ్ఞాతవ్యం. యదాహ శ్రీపరాశరః. శ్లో. కన్యాపురే సకన్యానాం షోడశాతులవిక్రమః, శతాధికాని దదృశే సహస్రాణి మహామత ఇతి. రాజభ్య ఇత్యుపలక్షణం సిద్ధాదిభ్యశ్చేతి. తథా తేనైవోక్తం. శ్లో. దేవసిద్ధాసురాదీనాం నృపాణాం చ జనార్దన, హృత్వా హి సోఽసురః కన్యా రురోధ నిజమందిర ఇతి. ౩౩—౩౫. తా ఇతి. ప్రాహిణోత్ ప్రస్థాపయామాస సుమృష్టాః కమనీయాశ్చ తాః విరజాంబ రాశ్చ తాః. నరయానైః శిబికాభిః. అపి చ. మహాకోశానితి. ౩౬. ౩౭. గత్వేతి. సప్రియః సత్య భామాసహితః. ౩౮. చోదిత ఇతి. సత్యభామయా ప్రేరితస్సన్ పారిజాతవృక్షం ఉత్పాట్య కృత విబుధజయస్సన్ ద్వారకాం వివేశ. ౩౯. స్థాపిత ఇతి. గృహోద్యానం నిష్కుటం ఉపశోభయతి యః. ౪౦. సేంద్రాన్ విబుధాన్ నిర్జిత్యేతీంద్రకృష్ణయోస్సంగ్రామ ఉక్తః తత్ర నను కథం ప్రసాదితః స్వమనోరథేన. శ్రీకృష్ణేన సహేంద్రస్య కథం సంగ్రామ ఇత్యాశంక్యాహ—యయా చ ఇతి. అచ్యుతం అర్థసాధనమితి చ కర్మద్వయం యాచతి ధాతోః. విగృహ్యతే విగ్రహం కరోతి మహానపి. తమః క్రోధం ఆఢ్యతాం ధనికతాం. ౪౧. అథో ఇతి. యథా యథావత్, అనేన దేవకార్యాది

ఏకస్మిన్నానాగారేషు తాస్త్రియః, యథోపయేమే భగవాన్ తావద్రూపధరోఽవ్యయః. ౪౨. గృహేషు తాసామనపాయ్యతర్క్యకృన్నిరస్తసామ్యాతిశయేష్వవస్థితః, రేమే రమాభిర్నిజకామసంప్లుతో యథేతరో గార్హకమేధికాంశ్చరన్. ౪౩. ఇత్థం రమాపతిమవాప్య పతిం స్త్రియస్తా బ్రహ్మాదయోఽపి న విదుః పదవీం యదీయామ్, భేజుర్ముదావిరతమేధితయానురాగహాసావలోకనవసంగమజల్పలజ్జాః. ౪౪. ప్రత్యుద్గమాదరభయాసనపాదశౌచతాంబూలవిశ్రమణవీజనగంధమాల్యైః, కేశప్రసారశయనస్నపనోపహార్యైర్దాసీశతా అపి విభోర్విదధుస్స్మ దాస్యమ్. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనషష్టితమోఽధ్యాయః.

శ్రీకృష్ణరుక్మిణీదేవ్యోః పరస్పరనర్మోక్తిప్రవచనఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—కర్హిచిత్సుఖమాసీనం, స్వతల్పస్థం జగద్గురుం, పతిం పర్యచరద్భైష్మీ వ్యజనేన సఖీజనైః. ౧. యస్త్వేతల్లీలయా విశ్వం సృజత్యత్త్యవతీశ్వరః, స హి జాతస్స్వసేతూనాం గోపీథాయ యదుష్వజః. ౨. తస్మిన్నంతర్గృహే భ్రాజన్ముక్తాదామవిలంబినా, విరాజితే వితానేన దీపైర్మణిమయైరపి. ౩. మల్లికాదామభిర్ధూపైర్ద్విరేఫకులనాదితే, జాలరంధ్రప్రవిష్టైశ్చ గోభిశ్చంద్రమసోఽమలైః. ౪. పారిజాతవనామోదవాయునోద్యానశాలినా, ధూపైరాగరుభీ రాజన్ జాలరంధ్ర

బంధుజనసమాగమోఽపి ప్రతిగృహం యాగపద్యేన సూచితః. అవ్యయః సర్వత్రాపి సంపూర్ణః. ౪౨. అహో భాగ్యం నారీణామిత్యాహ—త్రిభిః. గృహేష్వితి. అతర్క్యాణి కర్మాణి కరోతీతి తథా సః నిరస్తం సామ్యమతిశయశ్చయైరన్యేషాం. తేషు గృహేషు అనపాయీ అవస్థితః. రమాభిః లక్ష్మ్యా అంశభూతాభిః నిజకామసంప్లుతః స్వానందపరిపూర్ణః. గార్హకమేధికాన్ గృహస్థధర్మాన్. ౪౩. ఇత్థమితి. అనురాగహాససహితమవలోకనం చ. తత్పూర్వకం నవసంగమం చ. తద్గతం జల్పం చ. తస్మిన్ లజ్జాం చ భేజుః. ౪౪. ప్రత్యుద్గమేతి. విశ్రమణం సంవాహనం. కేశప్రసారః కేశప్రసాధనం. దాసీనాం శతాని విద్యంతే యాసాం తథాభూతా అపి స్వయం విభోర్దాస్యం విదధురితి. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అథ షష్టితమే కృష్ణః పరిహాసేన రుక్మిణీం, కోపయిత్వా తతః ప్రేమకలహే తామసాంత్వయత్. రామారామజనానందమహోదయవిడంబనైః, రుక్మిణ్యా ప్రేమకలహచ్ఛద్మనైశ్వర్యమీర్యతే." కర్హిచిదితి. స్వతల్పస్థం స్వపర్యంకస్థం. ౧. వక్ష్యమాణం రుక్మిణ్యాః శ్రియః శ్రీకృష్ణే పరమప్రేమ సంభావయితుం తస్యోక్తమేవ తత్త్వమనుస్మారయతి—యస్త్వితి. ౨. ఆదౌ తావత్త్రిభిః శ్లోకైః మందిరమనువర్ణయతి—తస్మిన్నితి. తచ్ఛబ్దేనాతిప్రసిద్ధమాహ—భ్రాజంతి ముక్తాదామాని తేషాం విలంబాః సంతి యస్మిన్ తేన వితానేన విరాజితే. తృతీయాంతానాం విరాజితపదేనాన్వయః. ౩. మల్లికేతి. సుగంధితయా ద్విరేఫకులైః నాదితే. ప్రవిశద్భిశ్చంద్రరశ్మిభిః. ౪. పారిజాతేతి. నిర్గచ్ఛద్భిః

వినిర్గతైః. ౫. పయః ఫేననిభే శుభ్రే పర్యంకే కశిపూత్తమే, ఉపతస్థే సుఖాసీనం జగతామీశ్వరం పతిమ్. ౬. వాలవ్యజనమాదాయ రత్నదండం సఖీకరాత్, తేన వీజయతీ దేవీ ఉపాసాంచక్ర ఈశ్వరమ్. ౭. సోపాచ్యుతం క్వణయతీ మణినూపురాభ్యాం రేజేఽంగులీయవలయవ్యజనాగ్రహస్తా, వస్త్రాంతగూఢకుచకుంకుమశోణహారభాసానితంబధృతయా చ పరార్థ్యకాంచ్యా. ౮. తాం రుక్మిణీం శ్రియమనన్యగతిం నిరీక్ష్య యా లీలయా ధృత తనోరనురూపరూపా, ప్రీతస్స్మయన్నలకకుండలనిష్కకంఠవక్త్రోల్లసత్స్మితసుధాం హరిరాబభాషే. ౯. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః— రాజపుత్రీప్సితా భూపైర్లోకపాలవిభూతిభిః, మహానుభావైశ్శ్రీమద్భిరూపౌదార్యబలోర్జితైః ౧౦. తాన్ప్రాప్తానర్థినో హిత్వా చైద్యాదీన్ స్మరదుర్మదాన్, దత్తా భ్రాత్రా స్వపిత్రా చ కస్మాన్నో వవృషేసమాన్. ౧౧. రాజభ్యో బిభ్యతస్సుభ్రు సముద్రం శరణం గతాన్, బలవద్భిః కృతద్వేషాన్ ప్రాయస్త్యక్తనృపాసనాన్. ౧౨.అస్పష్టవర్త్మనాం పుంసామాలోకపథమీయుషాం,ఆస్థితాః పదవీం సుభ్రు ప్రాయస్సీదంతి యోషితః. ౧౩. నిష్కించనా వయం శశ్వన్నిష్కించనజనప్రియాః, తస్మాత్ప్రాయేణ న హ్యాఢ్యా మాం భజంతి సుమధ్యమే. ౧౪.యయోరాత్మసమం విత్తం

అగరుసంభవధూపైశ్చాతిమనోహరత్వం దర్శితం. ౫. పయ ఇతి. పయసః క్షీరస్య ఫేన ఇవ మృదుని పర్యంకే తత్థ్సితకశిపూత్తమే హంసతూలికాయాం. ఉపతస్థే అసేవత. ౬. తదేవాభినయతి —వాలవ్యజనమితి. ౭. సేతి. ఉపాచ్యుతం అచ్యుతస్య సమీపే. సా మణినూపురాభ్యాం రేజే. కథం రేజే క్వణయతీ మణిమయా నూపురా కూజయంతీతి కథా. అంగులీయవలయవ్యజనాని అగ్రహస్తే హస్తాగ్రే యస్యాస్సా, వస్త్రాంతే గూఢౌ స్థగితౌ కుచౌ తయోః కుంకుమం తేన శోణోహారస్తస్య భాసా. తథా నితంబే ధృతయా పరార్థ్యా అమూల్యా కాంచీ తయా చ రేజే. ౮. తామితి. తాం నిరీక్ష్య ప్రీతస్సన్. స్మయమానో హరిరాబభాషే. కథంభూతాం. యా లీలయా ధృతతనోస్స్వస్య అనురూపరూపా అనురూపం రూపం యస్యాస్సా. యథోక్తం శ్రీపరాశరేణ. శ్లో. దేవత్వే దేవదేహేయం మనుష్యత్వే చ మానుషీ, విష్ణోర్దేహానురూపాం వై కరోత్యేషాత్మనస్తనుమితి. కించ. అలకైః కుండలాభ్యాం నిష్కేణ పతకేన చాలంకృతకంఠేన చతుర్దిక్షు శోభితే వక్త్రే ఉల్లసంతీ స్మితసుధా యస్యాస్తాం. ౯. సర్వగుణయుక్తాయా అపి తవ బుద్ధిర్మందేత్యాశయేనాహైకాదశభిః—రాజపుత్రీతి. హే రాజపుత్రి, లోకపాలానామివ విభూతిరైశ్వర్యం యేషాం తైః తథా మహాప్రభావైః ఆఢ్యైః రూపాదిభిరూర్జితైశ్చ. పూర్వమీప్సితాసి. ౧౦. తానితి. తాన్ హిత్వా నోఽస్మాన్ అసమాన్ కస్మాత్. వవృషే వృతవతీ త్వం. ౧౧. కించ. రాజభ్య ఇతి. ప్రాయశః రాజభ్యో జరాసంధాదిభ్యః బిభ్యతః భయం ప్రాప్నువతః. ౧౨. అస్పష్టేతి. అస్పష్టవర్త్మనాం అవిజ్ఞాతాచారాణాం. ఆలోకపథం అశాస్త్రపారతంత్ర్యం అస్త్రీపారతంత్ర్యం వా. పదవీం మార్గం. ఆస్థితాః అనుసృతాః. ౧౩. కించ. నిష్కించనా ఇతి. ౧౪. యయోరితి. ఆత్మసమం పరస్పరమనురూపం. జన్మైశ్వర్యాభ్యాం సహితా ఆకృతిః

జన్మైశ్వర్యాకృతిర్భవేత్, తయోర్వివాహో మైత్రీ చ నోత్తమాధమయోః క్వచిత్. ౧౫. వైదర్భ్యేతదవిజ్ఞాయ త్వయాఽదీర్ఘసమీక్షయా, వృతా వయం గుణైర్హీనా భిక్షుభిశ్శ్లాఘితా ముదా. ౧౬. అథాత్మనోఽనురూపం వై భజస్వ పురుషర్షభమ్, యేన త్వమాశిషస్సత్యా ఇహాముత్ర చ లప్స్యసే. ౧౭. చైద్యసాల్వజరాసంధదంతవక్త్రాదయో నృపాః, మమ ద్విషంతి వామోరు రుక్మీ చాపి తవాగ్రజః. ౧౮. తేషాం వీర్యమదాంధానాం దృప్తానాం స్మయనుత్తయే, ఆనీతాసి మయా త్వం చ తేజోపహరతా సతామ్. ౧౯. ఉదాసీనా వయం నూనం న స్త్ర్యపత్యార్థకాముకాః, ఆత్మలబ్ధ్యాస్స్మహే పూర్ణా గేహయోర్జ్యోతిరక్రియాః. ౨౦. శ్రీశుక ఉవాచః- ఏతావదుక్త్వా భగవానాత్మానం వల్లభామివ, మన్యమానామవిశ్లేషాత్తద్దర్పఘ్న ఉపారమత్. ౨౧. ఇతి త్రిలోకాధిపతేస్తదాత్మనః ప్రియస్య దేవ్యశ్రుతపూర్వమప్రియమ్, ఆశ్రుత్య భీతా హృది జాతవేపథుశ్చింతాం దురంతాం రుదతీ జగామ హ. ౨౨. పదా సుజాతేన నఖారుణశ్రియా భువం లిఖంత్యశ్రుభిరంజనాసితైః, ఆసించతీ కుంకుమరూషితస్తనౌ తస్థావధోముఖ్యతిదుఃఖరుద్ధవాక్. ౨౩. తస్యాస్సుదుఃఖభయశోకవినష్టబుద్ధేర్హస్తాచ్ఛ్లథద్వలయతో వ్యజనం పపాత, దేహశ్చ విక్లబధియస్సహసా విముహ్యన్ రంభేవ వాతనిహతా ప్రవికీర్య కేశాన్. ౨౪. తం దృష్ట్వా భగవాన్ కృష్ణః ప్రియాయాః ప్రేమబంధనమ్, హాస్యప్రౌఢిమజానంత్యాః కరుణస్సోఽన్వకంపత. ౨౫. పర్యంకాదవరుహ్యాశు తాముత్థాప్య చతుర్భుజః, కేశాన్ సమూహ్య తద్వక్త్రం ప్రామృజత్పద్మపాణినా. ౨౬. ప్రమృజ్యాశ్రుకళే నేత్రే

రూపం జాతిర్వా సమా. ౧౫. వైదర్భీతి. నదీర్ఘా సమీక్షా విచారో యస్యాస్తయా. ౧౬. అథేతి. అథ ఇదానీమపి. ౧౭. తర్హి కిమిత్యానీతాహమితి చేత్తత్రాహ—చైద్యేతి. మమ మాం ద్విషంతి. ౧౮. తేషామితి. స్మయనుత్తయే గర్వాపనయనాయ. ౧౯. స్త్రీణామతిదుస్సహమౌదాసీన్యమకామత్వం చాహ.—ఉదాసీనా ఇతి. గేహయోః దేహగేహయోః. ఉదాసీనాః. అతఏవ జ్యోతిరక్రియాః జ్యోతిః ప్రదీపాది. తద్వత్సాక్షిమాత్రతయా క్రియారహితాః. ఆస్మహే వర్తామహే ఇతి. ౨౦. ఏతావదితి. అవిశ్లేషాద్ధేతోరాత్మానం వల్లభామేవేత్యేవార్థే ఇవ శబ్దః. ఆత్మానమేవ వల్లభాం. సర్వాసు అహమేవ వల్లభా నాన్యేతి మన్యమానాం గర్వితామిత్యర్థః. ౨౧. ౨౨. చింతాలక్షణమాహ.— పదేతి. నఖైరరుణా శ్రీః కాంతిర్యస్య తేన సుకోమలేన పదా. ౨౩. తస్యా ఇతి. సుదుఃఖమప్రియశ్రవణాత్. భయం త్యాగశంకయా శోకః అనుతాపః. తైర్వినష్టా బుద్ధిర్యస్యాస్తస్యాః శ్లథంతి పతంతి వలయాని యస్మాత్. హస్తాత్. దేహశ్చ పపాత విక్లబా వివశా ధీర్యస్యాః. తస్యాః. ౨౪. తమితి. హాస్యప్రౌఢిం గాంభీర్యం. అన్వకంపత దయాం కృతవాన్. ఏతస్యామబలాయాం పరిహాసమజానంత్యాం కిమర్థం మచ్చతురత్వమితి విరరామేత్యర్థః. ౨౫. పర్యంకాదితి. చతుర్భుజ ఇతి. ఉత్థాపనాశ్లేషణవక్త్రపరిమార్జనాద్యర్థమావిష్కృతచతుర్భుజ ఇత్యర్థః. సమూహ్య నిబధ్య. ౨౬. ప్రమృజ్యేతి. అశ్రుభిః కళే

స్తనౌ చోపహతౌ శుచా, ఆశ్లిష్య బాహునా రాజన్ననన్యవిషయాం సతీమ్. ౨౭. సాంత్వయామాస సాంత్వజ్ఞః కృపయా కృపణాం ప్రభుః, హాస్యప్రౌఢభ్రమచ్చిత్తామతదర్హాం సతాంగతిః. ౨౮. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—మా మా వైదర్భ్యసూయేథా జానే త్వాం మత్పరాయణామ్, త్వద్వచః శ్రోతుకామేన క్ష్వేళ్యాచరితమంగనే. ౨౯. ముఖం చ ప్రేమసంరంభస్ఫురితాధరమీక్షితుమ్, కటాక్షేపారుణాపాంగం సుందరభ్రుకుటీతటమ్. ౩౦. అయం హి పరమో లాభో గృహేషు గృహమేధినామ్, యన్నర్మైరీయతే యామః ప్రియయా భీరుభామిని. ౩౧. శ్రీశుక ఉవాచః—సైవం భగవతా రాజన్ వైదర్భీ పరిసాంత్వితా, జ్ఞాత్వా తత్పరిహాసోక్తిం ప్రియత్యాగభయం జహౌ. ౩౨. బభాష ఋషభం పుంసాం వీక్షంతీ భగవన్ముఖం, సవ్రీడహాసరుచిరస్నిగ్ధాపాంగేన భారత. (రుక్మిణీ చారుసర్వాంగీ సాక్షాచ్ఛ్రీరనపాయినీ). ౩౩. రుక్మిణ్యువాచః—నన్వేవమేతదరవింద విలోచనాహ యద్వై భవాన్ న భవతస్సదృశీ విభూమ్నః, క్వ స్వే మహిమ్న్యభిరతో భగవాం స్త్ర్యధీశః క్వాహం గుణప్రకృతిరజ్ఞగృహీతపాదా. ౩౪. సత్యం భయాదివ గుణేభ్య ఉరుక్రమాంతశ్శేతే సముద్ర ఉపలంభనమాత్ర ఆత్మా, నిత్యం కదింద్రియగణైః

శోభితే శుచా శోకాశ్రుభిః. ౨౭. సాంత్వయామాసేతి. సాంత్వయామాస అనునీతవాన్. ౨౮. మేతి. మా మాం త్వద్వచః కిం ను వదిష్యసీతి శ్రోతుకామేన శ్రోతుమిచ్ఛతా. క్ష్వేళ్యా నర్మణా. ఏవమాచరితముక్తం న తు తత్త్వతః. హే అంగనే హే సుందరి. ౨౯. ముఖమితి. ప్రేమసంరంభేణ ప్రణయకోపేన. స్ఫురితః కంపితోఽధరో యస్మిన్ తత్. కటశబ్దేన కటాక్షాః. తైరాక్షేపైరరుణావపాంగౌ యస్మిన్ తత్ అతఏవ. సుందరం కుటిలం భ్రుకుటీతటం యస్మిన్ తత్. ౩౦. నను కలహే తవ కిం కౌతుకం సుఖం వా అత ఆహ.—అయమితి. నర్మైర్నర్మభిః యామః కాలః. ౩౧. ౩౨. బభాష ఇతి. భగవతస్తస్యైశ్వర్యయుక్తం ముఖం సవ్రీడేన హాసేన రుచిరేణ స్నిగ్ధేన చాపాంగేన వీక్షమాణా. శ్లో. అసమత్వం భయం దుర్గాశ్రయణం ప్రబలైః కలిః, అరాజత్వమవిజ్ఞత్వా లౌకికేహావసాదనం. నిష్కించనత్వం తత్ప్రీతిరాఢ్యానాదరణీయతా, అనౌచిత్యం నిర్గుణత్వం వృథా శ్లాఘా చ భిక్షుభిః. ఔదాసీన్యమకామత్వం స్వదోషాన్ షోడశాసతః అజ్ఞాత్వా దీర్ఘదర్శిత్వే భైష్మ్యరాజ్ఞాం బహూన్ గుణాన్. కృష్ణనర్మోదితాన్ భైష్మీ న్యషేధత్తద్గుణస్తవైః. శ్రీధరీయా ఇమే. భగవతః స్వనిందాపరాణీవ యాని వాక్యాని తాని సర్వోత్కర్షపరతయా వ్యాచక్షాణా ప్రతిభాషతే స్మ. ౩౩. తత్ర యదుక్తం కస్మాన్నోఽవవృషే సమానితి. తత్రాసామ్యం సత్యమేవేత్యాహ.—నన్వితి. హే అరవిందలోచన. త్ర్యధీశః త్రయాణాం బ్రహ్మాదీనామపి అధీశో నియంతా త్వం క్వ? క్వ చాహం గుణప్రకృతిః త్రిగుణస్వభావా ప్రాకృతగుణమయీ ప్రకృతిర్వా? నను త్వమేవాధీశ్వరీ శ్రీః సర్వైరుపాస్యత్వాదిత్యత ఆహ—అజ్ఞైస్సకామైర్గృహీతౌ పాదౌ అంఘ్రీ యస్యాస్సా. ౩౪. యదుక్తం. "రాజభ్యో బిభ్యతస్సుభ్రు సముద్రం శరణం గతాని"తి, తత్రాహ.—సత్యమితి. హే ఉరుక్రమేతి భయాభావం దర్శయతి.—గుణాః శబ్దాదయ ఏవ రాజంత ఇతి రాజానః. తేభ్యో భయాదివేతి అంతః హృదయే సముద్రే తద్వదగాధే.

కృతవిగ్రహాస్త్వం త్వత్సేవకైర్నృపపదం విధుతం తమోంధమ్. ౩౫. త్వత్పాదపద్మ
మకరందజుషాం మునీనాం వర్త్మాస్ఫుటం నృపశుభిర్నను దుర్విభావ్యం, యస్మాదలౌ
కికమపీహితమీశ్వరస్య భూమన్ స్తవేహితమథో ఽనునయే భవంతమ్. ౩౬. నిష్కిం
చనో నను భవాన్న యతోఽస్తి కించిద్యస్మై బలిం బలిభుజోఽపి హరంత్యజాద్యాః,
న త్వా విదంత్యసుతృపోంతక మాఢ్యతాంధాః ప్రేష్ఠో భవాన్ బలిభుజామపి తేఽపి
తుభ్యమ్. ౩౭. త్వం వై సమస్తపురుషార్థమయః ఫలాత్మా యద్వాంఛయా సుమ
తయో విసృజంతి కృత్స్నం, తేషాం విభో సముచితో భవతస్సమాజః పుంసస్స్త్రి
యాశ్చ రతయోస్సుఖదుఃఖినోర్న. ౩౮. త్వం న్యస్తదండ మునిభిర్గదితానుభావ

విషయాకారైరపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. శేతే నిశ్చలతయా ప్రకాశతే. ఉపలంభనమాత్రః చైతన్యఘనః ఆత్మా భవానితి. బలవద్భిః కృతద్వేషానితి యదుక్తం తదపి సత్యమిత్యాహ—నిత్యమితి. కదింద్రియగణైః కుత్సితైర్బహిర్ముఖైరింద్రియగణైః వృత్త్యభిప్రాయేణ బహువచనం. కుత్సిత ఇంద్రియగణో యేషామితి వా. తైస్త్వం నిత్యం కృతవిగ్రహః తేషు తవాప్రతీతేః. యదుక్తం త్యక్తనృపాసనానితి తద్యుక్తమేవేత్యాహ—త్వత్సేవకైరితి. నృపాణాం పదమాసనం. అంధం గాఢం తమ ఏవ తత్. అవివేకబహుళత్వాత్ త్వత్సేవకైరేవ త్యక్తం కింపునర్వక్తవ్యం త్వయా త్యక్తమితి. ౩౫. అస్పష్టవర్త్మనాం పుంసామవలోకపథమీయుషామితి యదుక్తం తదపి తథైవేత్యాహ—త్వత్పాదేతి. నృపశుభిః. నరాకారైః పశుభిః. కిం పునర్వక్తవ్యం తవ వర్త్మాస్ఫుటమితి. కించ. యస్మాత్ యే భవంతమనువర్తంతే తేషామపి ఈహితం అలౌకికమేవ. అథో అతః కిము. వక్తవ్యం తవేశ్వరస్యేహితం అలౌకికమితి. ఆస్థితాః పదవీం సుభ్రు ప్రాయస్సీదంతి యోషిత ఇత్యస్య పరిహారం వక్ష్యతి—యద్వాంఛయేతి పంచమశ్లోకేన. ౩౬. నిష్కించనా వయం శశ్వన్నిష్కించనజనప్రియాః, తస్మాత్ప్రాయేణ న హ్యాఢ్యా మాం భజంతి సుమధ్యమ ఇత్యేతచ్ఛ్లోకోక్తం దోషత్రయం పరిహరతి—నిష్కించన ఇతి. దరిద్రతాలక్షణం నిష్కించనత్వం తు తవ న ఘటత ఇత్యాహ—యస్మా ఇతి. అన్యలో బలిభుజః పూజ్యా అపి బ్రహ్మాదయో యస్మై భవతే బలిం హరంతి. తస్య సర్వేశ్వరస్య భవతో దరిద్రతా న ఘటత ఇత్యర్థః. నిష్కించనజనప్రియా ఇత్యత్ర తత్పురుషేణ బహువ్రీహిణా వా నిందా స్యాదితి స్వయమప్యుభయథా స్తౌతి—ప్రేష్ఠో భవానితి. బలిభుజాం బ్రహ్మాదీనాం లోకేశ్వరాణాం త్వం ప్రేష్ఠః తేఽపి తుభ్యం తవేతి. తస్మాత్ప్రాయేణ న హ్యాఢ్యా మాం భజంతీత్యస్యోత్తరం న త్వా విదంతీతి ఆఢ్యతయా అంధాః త్వా త్వాం. అంతకం నవిదంతీతి. అతస్తే అసుతృపః అసూనేవ తర్పయంతి. న త్వాం భజంతీత్యర్థః. ౩౭. బలిభుజామపి భవాన్ ప్రేష్ఠ ఇత్యత్ర హేతుం వదంతీ యయోరాత్మసమం విత్తమిత్యనేనోక్తమనౌచిత్యం పరిహరతి.—త్వమితి. ఫలాత్మా పరమానందస్వరూపః. శ్రు. "ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ"తి శ్రుతేః. సమాజః సేవ్యసేవకభావలక్షణసంబంధః. న తు పుంసః స్త్రియాశ్చ. మిథో రతయోః అతఏవ తత్కృత సుఖదుఃఖినోస్తదాకులయోరిత్యర్థః. ౩౮. భిక్షుభిః శ్లాఘితా ముధేత్యస్య పరిహారః. త్వమితి. భిక్షుపదవ్యాఖ్యానం న్యస్తదండైర్మునిభిరితి ముధేత్యస్య పరిహారః. ఆత్మేతి. యదర్థే సర్వం ప్రియం భవతి తస్య జగతామాత్మనస్తవ రణం న

ఆత్మాత్మదశ్చ జగతామితి మే వృతోఽసి, హిత్వా భవద్భ్రువ ఉదీరితకాల వేగధ్వస్తా శిషోఽబ్జభవనాకపతీన్ కుతోఽన్యే. ౩౯. జాడ్యం వచస్తవ గదాగ్రజ యశ్చ భూపాన్ విద్రావ్య శార్ఙ్గనినదేన జహర్థ మాం త్వం, సింహో యథా స్వబలిమీశ పశూన్ స్వభాగం తేభ్యో భయాద్యదుదధిం శరణం ప్రపన్నః. ౪౦. యద్వాంఛయా నృపశిఖామణయోఽంగవైన్యజాయంతనాహుషగయాదయ ఐకపత్యం, రాజ్యం విసృజ్య వివిశుర్వనమంబుజాక్ష సీదంతి తేఽనుపదవీం త ఇహాస్థితాః కిమ్. ౪౧. కాన్యం శ్రయేత తవ పాదసరోజగంధమాఘ్రాయ సన్ముఖరితం జనతాపవర్గం, లక్ష్మ్యాలయం త్వవిగణయ్య గుణాలయస్య మర్త్యం సదోరుభయమర్థవివిక్తదృష్టిః. ౪౨. తం త్వానురూపమభజం జగతామధీశమాత్మానమత్ర చ పరత్ర చ కామపూరమ్, స్యాన్మే తవాంఘ్రిరరణం సృతిభిర్భ్రమంత్యా యో వై భజంతముపయాత్యనృతాపవర్గః. ౪౩. తస్యాః

పృథేత్యర్థః కించ. ఆత్మద ఇతి. వైదర్భ్యేతదవిజ్ఞాయ త్వయా దీర్ఘసమీక్షయేతి స్వస్మిన్నుక్త దోషద్వయం పరిహరతి—ఇతీతి. ఇతి జ్ఞాత్వైవ మే మయా వృతోఽసీత్యజ్ఞానపరిహారః. హిత్వేత్య దీర్ఘసమీక్షత్వపరిహారః. భవతో భ్రువస్సకాశాదుదీరితో, యః కాలః తస్య వేగః తేన ధ్వస్తా ఆశిషో యేషాం తాన్ బ్రహ్మాదీనపి విహాయ కుతోఽన్యే వరాకా ఇతి భావః. ౩౯. స్వాజ్ఞానం పరిహృత్య పురుషాంతరగుణవర్ణనప్రదీప్తకోపసంరంభేణ తస్మిన్నేవాజ్ఞానమాపాదయతి—జాడ్యమితి. సింహో యథా పశూన్ విద్రావ్య స్వబలిం హరతి. తథా శార్ఙ్గధనుర్నినదేనైవ జరాసంధాదీన్ విద్రావ్య మాం స్వభాగం శ్రియం యస్త్వం హృతవానసి తస్య తవ రాజభ్యో భయాదుదధిం ప్రపన్న ఇతి యద్వచో భాషణం. తజ్జాడ్యం మాంద్యం న ఘటత ఇత్యర్థః. ౪౦. యచ్చాన్యదస్పష్ట వర్త్మనామిత్యాదినార్థాత్త్వాం భజంతస్సీదంతీత్యవసాదనం శ్రమావహత్వముక్తం తదపి మందమేవేత్యాహ—యద్వాంఛయేతి. యస్య తవ భజనవాంఛయా నృపోత్తమాః అంగో వేనస్య పితా. వైన్యః పృథుః జాయంతః భరతః. నాహుషో యయాతిః. గయశ్చాదిర్యేషాం తే. యే. తవ అనుపదవీం మార్గం. ఆస్థితాః ఆశ్రితాః తే కిం సీదంతి న సీదంత్యేవ. అపి తు త్వత్పదం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. ఏవం చ కోపావేశేన అవసాదనస్య పరిహారాదస్పష్టవర్త్మనామిత్యేతదానంతర్యం విహాయాత్రోత్కర్షః. ౪౧. యచ్చోక్తం అథాత్మనోఽనురూపమితి తత్రాహ—శ్లోకద్వయేన. కేతి. గుణానామాలయస్య తవ పాదసరోజగంధం జనతాయా అపవర్గం మోక్షరూపం. లక్ష్మ్యా ఆలయం సత్సేవ్యం. సద్భిర్ముఖరితం వర్ణితమాఘ్రాయ తమవిగణయ్య మర్త్యం మరణధర్మకం సదా ఉరుభయం యస్య తమన్యం. కా స్త్రీ శ్రయేత సేవేత. అర్థే వివిక్తా దృష్టిర్యస్యాస్సా. గుణాలయస్యేత్యనేన గుణైర్హీనా ఇతి యదుక్తం తదపాస్తం. ౪౨. అతస్త్వామేవాహమభజమిత్యాహ—తమితి. ప్రార్థయతే—స్యాదితి. అరణం శరణం. సృతిభిః దేవతిర్యగాదిజన్మభిః. శ్రుతిభిరితి పాఠాంతరే త్వర్థవాదబహుళకర్మశ్రవణైరిత్యర్థః. కథంభూతస్య తవ. యస్త్వం. అనృతస్య సంసారస్య అపవర్గో నాశో యస్మాత్సః. భజంతముపయాతి ఆత్మసాత్కరోతి తస్య తవాంఘ్రిరితి. భీతస్య హి శరణమేవ. అనురూపం భజనయోగ్యం. అతస్తాదృశం త్వామభజమిత్యర్థః. ౪౩. యే చోక్తా రాజ్ఞాం బహవో. గుణాః రాజపుత్రీప్సితా

స్స్యురచ్యుతస్పృహా భవతోపదిష్టాస్త్రీణాం గృహేషు ఖరగోశ్వబిడాలభృత్యాః, యత్కర్ణమూలమరికర్శన నోపయాయాద్యుష్మత్కథా హరవిరించిసభాసు గీతా. ౪౪. త్వక్ శ్మశ్రులోమనఖకేశపినద్ధమంతర్మాంసాస్థిరక్తకృమివిట్కఫపిత్తవాతమ్, జీవచ్ఛవం భజతి కాంతమతిర్విమూఢా యా తే పదాబ్జమకరందమజిఘ్రతీ సా. ౪౫. అస్త్వంబుజాక్ష మమ తే చరణానురాగ ఆత్మన్ రతస్య మయి చానతిరిక్తదృష్టేః, యర్హ్యస్య వృద్ధయ ఉపాత్తరజోతిమాత్రో మామీక్షసే తదుహ నః పరమానుకంపా. ౪౬. నైవాలీకమహం మన్యే వచస్తే మధుసూదన, అంబాయా ఇవ మే ప్రాయః కన్యాయాస్స్యాద్రతిః క్వచిత్. ౪౭. వ్యూఢాయాస్సాపి పుంశ్చల్యామనోఽభ్యేతి నవం నవమ్, బుధో సతీం న బిభృయాత్తాం బిభ్రదుభయచ్యుతః. ౪౮. శ్రీభగవానువాచ:—సాధ్వ్యేతచ్ఛ్రోతుకామేన రాజపుత్రీ ప్రలంభితా, మయోదితం యదన్వాత్థ తత్సర్వం సత్యమేవ హి. ౪౯. యాన్ యాన్ కామయసే కామాన్ మయ్యకామాయ మానిని, సంతి హ్యేకాంతభక్తాయాస్తవ కల్యాణి నిత్యదా. ౫౦. ఉపలబ్ధం ప్రతి ప్రేమ పాతివ్రత్యం చ తేఽనఘే, యద్వాక్యైశ్చాల్యమానాయా న

భూపైర్లోకపాలవిభూతిభిరిత్యాదినా. తత్ర సేర్ష్యం సశాపం సాంగుళిభంగం చాహ—ద్వాభ్యాం. తస్యా ఇతి ఖరా ఇవ కేవలం భారవాహాః. గావో బలీవర్దా ఇవ నిత్యం వ్యాపారక్లిష్టాః శ్వాన ఇవావమతాః బిడాలా ఇవ కృపణాః. హింస్రాశ్చ భృత్యా ఇవ కింకరాః. నృపాస్తస్యాః దుర్భగాయాః. పతయః స్యుః యస్యాః కర్ణపథం త్వత్కథా న ప్రాప్నుయాదితి. ౪౪. తథాహి త్వగితి. తే పదాబ్జమకరందమజిఘ్రతీ సతీ యా స్త్రీ విమూఢా సా. కాంతోఽయమితి మతిర్యస్యాస్సా కాంతమతిః. జీవచ్ఛవం భజతి. త్వగాదిభిః బహిః పినద్ధం ఛన్నం. అంతర్మాంసాదిమయమితి. ౪౫. యదుక్తముదాసీనా వయమిత్యాది, తత్రాహ—అస్త్వితి. యద్యపి త్వం నిరపేక్షస్తథాపి మమ తే చరణానురాగోఽస్తు. మయి చ అనతిరిక్తా అనతిశయవతీ దృష్టిర్యస్య తస్య తే ఆత్మన్ ఆత్మనేవ. రతస్య తర్హి తవ తేన కో లాభః? త్వచ్చరణానురాగ ఏవ మహాన్లాభః. కించ యర్హి అస్య విశ్వస్య వృద్ధయే. ఉపాత్తా రజసః అతిమాత్రా ఔత్కట్యం యేన సః. తథాభూతస్సన్ మాం సమీక్షసే. ఉపేవార్థే. హహార్థే. తదేవ నః పరమానుకంపా అత్యనుగ్రహ ఇతి. ౪౬. తదేవం తదుక్తం సర్వం ప్రతివ్యాఖ్యాయ ప్రసన్నచిత్తా మంత్రముపదిశంత్యాహ.—ద్వాభ్యాం. నేతి. అథాత్మనోఽనురూపమిత్యాది తే వచః అలీకం మిథ్యేతి నైవ మన్యే. యతో లోకే కన్యాయా ఏవ క్వచిద్రతిర్భవతి. యథా కాశీరాజకన్యానాం అంబాంబాల్యంబికానాం తిసృణాం మధ్యే అంబాయాః కన్యాయా ఏవ సాల్వే రతిర్జాతా తద్వత్. ౪౭. వ్యూఢాయా ఇతి. వ్యూఢాయాః పరిణీతాయా అపీతి. ఉభయస్మాదిహ పరలోకద్వయాత్ చ్యుతో భ్రష్ట ఇతి. ౪౮. సాధ్వీతి. ప్రలంభితా ఉపహసితాసి అన్వాత్థ అన్వాఖ్యాతవతీ. ౪౯. యానితి. మయి ఏకాంతభక్తాయాస్తే కామాస్సంత్యేవ. అకామాయ కామనివృత్తయే మోక్షపర్యవసాయిన ఇత్యర్థః. ౫౦. అనువాదేన వరాన్ దత్వా తామభినందతి—ఉపలబ్ధమితి. యద్యస్మాత్ మయి వర్తమానా ధీర్నాపకర్షితా నాన్యవిషయా జాతా. ౫౧. ఏకాంతభక్తిమభినంద్య తామేవ దృఢీ

ధీర్మయ్యపకర్షితా. ౫౧. యే మాం భజంతి దాంపత్యే తపసా వ్రతచర్యయా, కామాత్మానోపవర్గేశం మోహితా మమ మాయయా. ౫౨. మాం ప్రాప్య మానిన్యపవర్గసంపదం వాంఛంతి యే సంపద ఏవ తత్పతిమ్, తే మందభాగ్యా నిరయేఽపి యే నృణాం మాత్రాత్మకత్వాన్నిరయస్సుసంగమః ౫౩ దిష్ట్యా గృహేశ్వర్యసకృన్మయి త్వయా కృతానువృత్తిర్భవమోచనీఖలైః, సుదుష్కరాసౌ సుతరాం దురాశిషో హ్యసుంభరాయానికృతిం జుషస్త్రియాః. ౫౪ న త్వాదృశీం ప్రణయినీం గృహిణీం గృహేషు పశ్యామి మానిని యయా స్వవివాహకాలే, ప్రాప్తాన్నృపాన విగణయ్య రహోహరో మే ప్రస్థాపితో ద్విజ ఉపశ్రుతసత్కథస్య. ౫౫. భ్రాతుర్విరూపకరణం యుధి నిర్జితస్య ప్రోద్వాహపర్వణి చ తద్వధమక్షగోష్ఠ్యామ్, దుఃఖం సముత్థమసహోఽస్మదయోగభీత్యా నైవాబ్రవీః కిమపి తేన వయం జితాస్స్మ ౫౬ దూతస్త్వయాత్మలభనే సువిభక్తమంత్రః ప్రస్థాపితో మయి చిరాయతి శూన్యమేతత్, మత్వా జిహాస ఇదమంగమనన్యయోగ్యం తిష్ఠేత తత్త్వయి వయం ప్రతినందయామః. ౫౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం సౌరతసల్లాపైర్భగవాన్ దేవకీసుతః, స్వరతో రమయా రేమే నర

కర్తుం సకామాన్ భక్తాన్ నిందతి—య ఇతి. దాంపత్యే దంపత్యుపభోగసుఖార్థం. ౫౨. మాయామోహితత్వమేవోపపాదయతి—మామితి. అపవర్గేణ సహ సంపదో యస్మిన్ తం మాం. ప్రాప్య ప్రసాద్య. యే కేవలం సంపద ఏవ విషయాన్ వాంఛంతి. న తు మాం తత్పతిం తాసాం సంపదామపి యోఽహమేవ పతిః తం. యే విషయాః నిరయేఽపి నికృష్టయోనావపి స్యుః తాన్ కించ. తేషాం మాత్రాత్మకత్వాత్ విషయాత్మకత్వాత్. నిరయః సుసంగమః శోభనసంగమ ఏవ స్యాత్. అతో మందభాగ్యా ఇత్యర్థః. ౫౩. దిష్ట్యేతి. తస్మాత్ గృహేశ్వరి త్వయా మయి భవమోచనీ నిష్కామా అనువృత్తిః కృతా. ఏతద్దిష్ట్యా భద్రం కథంభూతా. ఖలైః సుదుష్కరా. దురాశిషో దురభిప్రాయాయాః. అతఏవ అసుంభరాయాః ప్రాణతర్పణపరాయాః. నికృతిం జుషో వంచనపరాయాః స్త్రియాః సుతరామసావనువృత్తిస్సుదుష్కరేతి. ౫౪. కించ సంతి నిష్కామాః ప్రేష్ఠైవ మయ్యనువర్తమానా బహ్వ్యః. కింతు త్వయా సదృశీం చాపి క్వాపి న పశ్యామీతి తస్యాః భక్తిం బహుమానేనాభినందతి—త్రిభిః. నేతి. ఉపశ్రుతాస్సత్యః కథా యస్య మే. ౫౫. భ్రాతురితి. ప్రోద్వాహపర్వణి అనిరుద్ధవివాహే అక్షగోష్ఠ్యాం ద్యూతసభాయాం. తస్య భ్రాతుర్వధం తస్మిన్ కాలే కాలాంతరే. తదనుస్మరణతః పునః పునః సముత్థం దుఃఖం అస్మాభిరయోగో వియోగః తద్భీత్యా. అసహః సోఢవత్యసి. అనేనైవానిరుద్ధవివాహానంతర్యమస్య జ్ఞాతవ్యం. ౫౬. అపి చ. దూత ఇతి. ఆత్మలభనే మత్ప్రాప్త్యర్థం. మయి చిరాయతి శ్వో భావిని వివాహే ఆగంతవ్యమితి కృతే సమయే కథంచిదప్రాప్తవతి సతి. ఏతద్విశ్వం శూన్యం మత్వా ఇదమనన్యయోగ్యం అంగం జిహాసే త్యక్తుమిచ్ఛామీత్యేవం దూతః ప్రస్థాపితః తథాప్యుక్తం త్వయా. శ్లో. యద్యంబుజాక్ష న లభేయ భవత్ప్రసాదం జహ్యామసూన్ వ్రతకృశాన్ శతజన్మభిస్స్యామితి. యద్వా. ఆజిహాస ఇతి ఛేదః త్యక్తుమైచ్ఛత ఇత్యర్థః. తతః తత్తవ కర్మ త్వయ్యేవ తిష్ఠే

లోకం విడంబయన్. ౪౮. అథాన్యాసామపి విభుర్గృహేషు గృహవానివ, ఆస్థితో గృహమేధీయాన్ ధర్మాన్ లోకగురుర్హరిః. ౪౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షష్టితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏకైకశస్తాః కృష్ణస్య పుత్రాన్ దశదశాబలాః, అజీజనన్ననవమాన్పితుస్సర్వాత్మసంపదా. ౧. గృహాదనపగం వీక్ష్య రాజపుత్ర్యోఽచ్యుతం స్థితమ్, స్వం స్వం న్యమంసత ప్రేష్ఠం న తత్తత్త్వవిదస్త్రియః. ౨. చార్వబ్జకోశవదనాయతబాహునేత్రసప్రేమహాసరసవీక్షితవల్గుజల్పైః, సంమోహితా భగవతో నమనో విజేతుం స్వైర్విభ్రమైస్సమశకన్ వనితా విభూమ్నః. ౩. స్మాయావలోకలవదర్శితభావహారిభ్రూమండలప్రహితసౌరతమంత్రశౌండైః, పత్న్యస్తు షోడశసహస్రమనంగబాణైర్యస్యేంద్రియం విమథితుం కరణైర్న శేకుః. ౪. ఇత్థం రమాపతిమవాప్య పతిం స్త్రియస్తా బ్రహ్మాదయోఽపి న విదుః పదవీం యదీయామ్, భేజుర్ముదా వితతమేధితయాఽనురాగహాసావలోకనవసంగమలాలసాద్యమ్ ౫. ప్రత్యుద్గమాసనవరార్హణపాదశౌచతాంబూలవిశ్రమణవీజనగంధమాల్యైః, కేశప్రసారశయనస్న

త న తత్ప్రతికర్తుం శక్యమిత్యర్థః. కింతు కేవలం వయం త్వాం ప్రతినందయామః హర్షయామ ఇతి. ౪౭. ఏవమితి. సౌరతసల్లాపైః సురతనర్మగోష్ఠీభిః. ౪౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకషష్టితమే శౌరేః పుత్రపౌత్రాదిసంతతిః, అనిరుద్ధవివాహే చ రుక్మిణో రామతో వధః. అష్టాధికశతద్వ్యష్టసహస్రస్త్రీసముద్భవాన్, కోటిశః పుత్రపౌత్రాదీన్ హరిర్ద్వారైరసూజయత్." తదేతద్వక్తుమాహ.—ఏకైకశ ఇతి. కృష్ణస్యాబలా భార్యాః సర్వాయా. ఆత్మని సంపత్ తయా. పితుస్సకాశాదనవమాన్ అన్యూనాన్. ౧. గృహాదితి. న్యమంసత. ప్రేష్ఠం అచ్యుతస్య ప్రియతమం ప్రత్యేకం స్వం స్వం మేనిరే. న తస్య తత్త్వమాత్మారామత్వం విదంతి తాః. ౨. ఆత్మారామత్వం వ్యనక్తి ద్వయేన—చార్వితి. చార్వబ్జకోశవద్వదనం చ. ఆయతాని బాహునేత్రాణి చ-సప్రేమ్ణాహాసరసేన వీక్షితాని చ. వల్గుజల్పాశ్చ. భగవత ఏతైస్సమ్మోహితాః వనితాః స్వైస్స్వైరనేకైర్విభ్రమైః. తస్య మనో విజేతుం హర్తుం. న సమశకన్ శక్తా న బభూవుః. విభూమ్నః పరిపూర్ణస్య. ౩. తాసాం విభ్రమాన్ వర్ణయన్ ఏతద్వివృణోతి—స్మాయేతి. స్మాయో గూఢహసితం. తద్యుక్తః అవలోకః తస్య లవః కటాక్షః. తేన దర్శితః సూచితో భావోఽభిప్రాయః. తేన హారి మనోహరణశీలం. యద్భ్రూమండలం తేన ప్రహితాః ప్రస్థాపితాః. యే సౌరతమంత్రాః తేషు శౌండైః ప్రగల్భైః. అనంగస్య బాణైః శరైః అన్యైశ్చ కరణైః కామశాస్త్రప్రసిద్ధైః. యస్యేంద్రియం మనో విమథితుం క్షోభయితుం. షోడశసహస్రమపి పత్న్యో న శేకురితి. ౪. ఇత్థమితి. అనురాగేణ హాసోఽవలోకశ్చ. నవసంగమే లాలసమౌత్సుక్యం చ. తే ఆద్యా యస్య విభ్రమకదంబస్య. తం భేజుః అనురాగహాసావలోకనవసంగమలాలసాత్. యం భేజుః తస్య మనో విజేతుం న శేకురితి వా. ౫. కింతు. ప్రత్యుద్గ

పనోపహారైర్దాసీశతా అపి విభోర్విదధుస్స్మ దాస్యమ్. ౬. యాస్త్వర్చితం స్వభవనే ష్వధిరూఢభావైర్లక్ష్మ్యైకధామ రజసా ప్లుతవీక్షణేన, ఐక్షన్నతా అపి పతిం న చ తాః కటాక్షైః స్థూణాంతరేణ నవసంగమలజ్జయైక్షన్. ౭. రామాగృహే విహరతః పురతః కరాభ్యాం బద్ధేక్షణాస్స్వదయితస్య ముదా హసంత్యః, గోత్రాంతరాణ్యభిదధుర్న తు పూరుషస్య శ్లేషాపహాన్యపి తదంగజభంగభీతాః. ౮. తాసాం యా దశ పుత్రాణాం కృష్ణస్త్రీణాం పురోదితాః, అష్టౌ మహిష్యస్తత్పుత్రాన్ ప్రద్యుమ్నాదీన్ గృణామి తే. ౯. చారుదేష్ణస్సుదేష్ణశ్చ చారుదేవశ్చ వీర్యవాన్, సుచారుశ్చారుగుప్తశ్చ భద్రచారుస్తథా పరః. ౧౦. చారుభద్రో విచారుశ్చ చారుశ్చ దశమో హరేః, ప్రద్యుమ్నప్రముఖా జాతా రుక్మిణ్యా నవమాః పితుః. ౧౧. భానుస్సుభానుస్స్వర్భానుః ప్రభానుర్భానుమాంస్తథా, చంద్రభానుర్బృహద్భానూరవిభానుస్తథాష్టమః. ౧౨. శ్రీభానుః ప్రతిభానుశ్చ సత్యభామాత్మజా దశ, సాంబస్సుమిత్రః పురుజిచ్ఛతజిచ్చ సహస్రజిత్. ౧౩. విజయశ్చిత్రకేతుశ్చ కీర్తిమాన్ ద్రవిణః క్రతుః, జాంబవత్యాస్సుతా హ్యేతే సాంబాద్యాః పితృసమ్మతాః. ౧౪. భానుశ్చంద్రోఽశ్వసేనశ్చ చిత్రగుర్వేగవాన్ వృషః, ఆమశ్శంకుర్వసుశ్శ్రీమాన్ కృతిర్నాగ్నజితేస్సుతాః. ౧౫. శ్రుతః కవిర్వృషో వీరస్సుబాహుర్భద్ర ఏకలః, శాంతిర్దర్శః పూర్ణమాసః కాళింద్యాస్సోమకో వరః. ౧౬. ప్రఘోషో గాత్రవాన్ సింహో బలః ప్రబల ఊర్ధ్వగః, మాద్ర్యాస్సుతా మహాశక్తిస్సహ స్తేజోపరాజితః. ౧౭. వృకో హర్షోఽనిలో గృధ్రో వర్ధనోన్నాద ఏవ చ, మహాశః పావనో వహ్నిర్మిత్రవిందాత్మజాస్సుధీః. ౧౮. సంగ్రామజిద్బృహత్సేనః శూరః ప్రహరణోఽరిజిత్, యజ్ఞస్సుభద్రో భద్రాయా వామ ఆయుశ్చ సత్యకః. ౧౯. దీప్తిమాంస్తామ్రతప్తాద్యా రోహిణ్యాస్తనయా హరేః. ౨౦. ప్రద్యుమ్నస్యానిరుద్ధోఽభూద్రుక్మవత్యాం మహాబలః, పుత్ర్యాం తు రుక్మిణో రాజన్నామ్నా భోజకటే పురే. ౨౧.

మేతి. ప్రత్యుద్గమనాదిభిర్విభోస్తస్య దాస్యం నిత్యం విదధురితి ప్రౌఢభావేఽపి నవసంగమాద్యభిధానం. ఆగతసారత్వేనౌత్సుక్యేన చ తథా ప్రతీతేః తేషామేవ శ్లోకానాం ప్రస్తావాంతరే పునః పునరావృత్తిరతిసౌందర్యాత్. ౬—౮. ప్రాసంగికముక్త్వా ప్రస్తుతమాహ—తాసామితి. దశదశ పుత్రా యాసాం తాసాం మధ్యే అష్టౌ మహిష్యో యాః ప్రాగుక్తాః. తత్పుత్రానితి. ౯—౧౪. భానురితి. శ్రీమానితి వసోః కృతేర్వా విశేషణం. ౧౫. శ్రుత ఇతి. భద్రో నామ ఏకలః ఏకః సోమకః అవరః కనీయాన్ ఏతే కాళింద్యాస్సుతా ఇతి. ౧౬. ప్రఘోష ఇతి మాద్ర్యాః లక్ష్మణాయాః. ౧౭. వృక ఇతి. సుధీర్దశమః ఏతే మిత్రవిందాత్మజాః. ౧౮. సంగ్రామజిదితి. సంగ్రామజిత్ప్రముఖాస్సత్యకాంతాః భద్రాయాః సుతాః శైబ్యానామపి సైవ. ౧౯. దీప్తిమానితి. రోహిణ్యాస్సుతానాముక్తిరన్యాసాముపలక్షణార్థం. ౨౦. ౨౧. ఏతేషామితి. అన్యేషామపి శ్రీకృష్ణపుత్రాణాం శతసంఖ్యాః స్త్రీషు పుత్రా

ఏతేషాం పుత్త్రపౌత్త్రాశ్చ బభూవుః కోటిశో నృప, మాతరః కృష్ణజాతానాం సహస్రాణి చ షోడశ. ౨౨. రాజోవాచః—కథం రుక్మ్యరిపుత్త్రాయాః ప్రాదాద్దుహితరం యుధి, కృష్ణేన పరిభూతస్తం హంతుం రంధ్రం ప్రతీక్షతే. ౨౩. ఏతదాఖ్యాహి మే విద్వన్ ద్విషోర్వైవాహికం మిథః. ౨౪. అనాగతమతీతం చ వర్తమానమతీంద్రియమ్, విప్రకృష్టం వ్యవహితం సమ్యక్పశ్యంతి యోగినః. ౨౫. శ్రీశుక ఉవాచః—యద్యప్యనుస్మరన్ వైరం రుక్మీ కృష్ణావమానితః, వ్యతరద్భాగినేయాయ సుతాం కుర్వన్ స్వసుః ప్రియమ్ ౨౬. వృతస్స్వయంవరే సాక్షాదనం

⊸ అనిరుద్ధవివాహే శ్రీబలరామకృతరుక్మివధాదికథాప్రారంభఘట్టః. ⊸

గోంగయుతస్తయా, రాజ్ఞస్సమేతాన్నిర్జిత్య జహారైకరథో యుధి. ౨౭. రుక్మిణ్యాస్తనయాం రాజన్ కృతవర్మసుతో బలీ, ఉపయేమే విశాలాక్షః కన్యాం చారుమతీం కిల. ౨౮. దౌహిత్త్రాయానిరుద్ధాయ పౌత్త్రీం రుక్మ్యదదాద్ధరేః, రోచనాం బద్ధవైరోఽపి స్వసుః ప్రియచికీర్షయా, జానన్నధర్మం తద్యౌనం స్నేహపాశానుబంధనః. ౨౯. తస్మిన్నభ్యుదయే రాజన్ రుక్మిణీరామకేశవౌ, పురం భోజకటం జగ్ముస్సాంబప్రద్యుమ్నకాదయః. ౩౦. తస్మిన్నిర్వృత్తఉద్వాహే కాళింగప్రముఖా నృపాః, దృప్తాస్తే రుక్మిణం ప్రోచుర్బలమక్షైర్వినిర్జయ. ౩౧. అనక్షజ్ఞో హ్యయం రాజన్నపి తద్వ్యసనం మహత్, ఇత్యుక్తో బలమాహూయ తేనాక్షైరుక్మ్యదీవ్యత. ౩౨. శతం సహస్రమయుతం రామస్తత్రాదదే పణమ్, తం తు రుక్మ్యజయత్తత్ర కాళింగః ప్రాహసద్బలమ్, దంతాన్ సందర్శయన్నుచ్చైర్నామృష్యత్తద్ధలాయుధః. ౩౩. తతో లక్షం రుక్మ్యగృహ్ణాద్గ్లహం తత్రాజయద్బలః, జితవానహమిత్యాహ

శ్చ పౌత్త్రాశ్చ కోటిశో బభూవుః. తత్ర హేతుత్వేన శ్రీకృష్ణపత్నీనాం బాహుళ్యమనుస్మారయతి. మాతరః కృష్ణజాతానామితి చ శబ్దేన అధికాశ్చేత్యుక్తం. ౨౨. కథమితి. యః కృష్ణం హంతుం రంధ్రం ప్రతీక్షతే స కథం ప్రాదాదితి. ౨౩. ఏతదితి. వైవాహికం వివాహనిమిత్తం. ౨౪. నను రుక్మిణోఽభిప్రాయం కథం జానీమ ఇతి చేత్తత్రాహ—అనాగతమితి. అతీంద్రియం అస్మదింద్రియాగోచరం. విప్రకృష్టం దూరస్థం. వ్యవహితం కుడ్యాద్యంతరితం. అత్రోత్తరం స్వయంవరే రుక్మవత్యా వృతస్సన్ రాజ్ఞో నిర్జిత్య జహారేతి. ౨౫. యదీతి. యద్యపి కృష్ణావమానితః. తథాపి వైరమనుస్మరన్నపి వ్యతరత్ అదాత్ అన్వమోదతేత్యర్థః. ౨౬. ౨౭. సర్వాసామప్యేకైకా కన్యా తత్సర్వవివాహోపలక్షణార్థం జ్యేష్ఠకన్యావివాహమాహ—రుక్మిణ్యా ఇతి. ౨౮. దౌహిత్త్రాయేతి. యౌనం వివాహః తద్యౌనం అధర్మం జానన్నితి. శ్లో. ''ద్విషదన్నం న భోక్తవ్యం ద్విషంతం నైవ భోజయే''దిత్యాది శ్లోకవిచారాత్. శ్లో. ''అస్వర్గ్యం లోకవిద్విష్టం ధర్మ్యమప్యాచరేన్న''త్వితి నిషేధాచ్చేత్యర్థః. ౨౯. లోకవిరుద్ధాచరణఫలం వక్తుమాహ—తస్మిన్నితి. ౩౦. ౩౧. అనక్షజ్ఞ ఇతి. అదీవ్యత అదీవ్యత్ క్రీడితవాన్. ౩౨. ౩౩. తత ఇతి. నిష్కాణాం లక్షం గ్లహం పణం కృతవాన్. కైతవం కపటం.

రుక్మీ కైతవమాశ్రితః. ౩౪. మన్యునా క్షుభితశ్శ్రీమాన్ సముద్ర ఇవ పర్వణి, జాత్యారుణాక్షోఽతిరుషా న్యర్బుదం గ్లహమాదదే. ౩౫. తం చాపి జితవాన్ రామో ధర్మేణ చ్ఛలమాశ్రితః, రుక్మీ జితం మయాత్రేమే వదంతు ప్రాశ్నికా ఇతి. ౩౬. తదాబ్రవీన్నభో వాణీ బలేనైవ జితో గ్లహః, ధర్మతో వచనేనైవ రుక్మీ వదతి వై మృషా. ౩౭. తామనాదృత్య వైదర్భో దుష్టరాజన్యచోదితః, సంకర్షణం పరిహసన్ బభాషే కాలచోదితః. ౩౮. నైవాక్షకోవిదా యూయం గోపాలవన గోచరాః, అక్షైర్దీవ్యంతి రాజానో బాణైశ్చ న భవాదృశాః. ౩౯. రుక్మిణైవమధి క్షిప్తో రాజభిశ్చోపహాసితః, క్రుద్ధః పరిఘముద్యమ్య జఘ్నే తం నృమ్ణసంసది. ౪౦. కళింగరాజం తరసా గృహీత్వా దశమే పదే, దంతానపాతయత్క్రుద్ధో యోఽహసద్వివృతైర్ద్విజైః. ౪౧. అన్యే నిర్భిన్నబాహూరుశిరసో రుధిరోక్షితాః, రాజానో దుద్రువుర్భీతా బలేన పరిఘార్దితాః. ౪౨. నిహతే రుక్మిణి శ్యాలే నాబ్రవీత్సాధ్వసాధు వా, రుక్మిణీబలయోరాజన్ స్నేహభంగభయాద్ధరిః. ౪౩ తతోఽనిరుద్ధం సహ సూర్యయా వరం రథం సమారోప్య యయుః కుశస్థలీం, రామాదయో భోజకటాద్దశార్హాః సిద్ధాఖిలార్థా మధుసూదనాశ్రయాః. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకషష్టితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—బాణః పుత్రశతజ్యేష్ఠో బలేరాసీన్మహాత్మనః, సహస్రబాహుర్వాద్యేన తాండవేఽతోషయన్మృడమ్. ౧. భగవాన్ సర్వభూతేశశ్శరణ్యో భక్తవత్సలః, వరేణ ఛందయామాస స తం వవ్రే పురాధిపమ్. ౨. స ఏకదాహ గిరిశం పార్శ్వస్థం వీక్ష్య దుర్మదః, కిరీటేనార్కవర్ణేన సంస్పృశంస్తత్పదాంబుజమ్. ౩. నమస్యే త్వాం మహాదేవ లోకానాం గురుమీశ్వరం, పుంసామపూర్ణకామానాం కామపూరామరాంఘ్రిపమ్. ౪. దోస్సహస్రం త్వయా దత్తం వరం భారాయ మేఽభవత్, త్రిలోక్యాం ప్రతియోద్ధారం న లభే త్వదృతే సమమ్. ౫.

---

౩౪. మన్యునేతి. న్యర్బుదం దశకోటీః గ్లహం పణం క్షుభితో రామ ఆదదే. ౩౫. తమితి. ఛలమాశ్రితో రుక్మీ మయా జితమిత్యాహ—౩౬—౩౯. రుక్మిణేతి. నృమ్ణసంసది శోభనసభాయాం నృపసంసదీతి పాఠాంతరం. ౪౦—౪౩. తత ఇతి. సూర్యయా నవోఢయా సిద్ధాః అఖిలాః అర్థాః అభ్యుదయశత్రువధాదయో యేషాం తే. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ద్వియుక్ షష్టితమే ప్రోక్తమనిరుద్ధస్య రోధనం, కన్యయా రమమాణస్య బాణేన బహుబాహునా. ౧. భగవానితి. పురాధిపం పురపాలకం. ౨. ౩. నమస్య ఇతి. కామాన్ పూరయతీతి కామపూరః స చాసావమరాంఘ్రిపః కల్పతరుః తం త్వా. ౪. ౫. ఆద్యేతి. హే ఆద్య నిభృతైర్భు

కండూత్యా నిభృతైర్దోర్భిర్యుయుత్సుర్దిగ్గజానహమ్, ఆద్యాయాం చూర్ణయ
న్నద్రీన్ భీతాస్తేఽపి ప్రదుద్రువుః. ౬. తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్ క్రుద్ధః కేతుస్తే
భజ్యతే యదా, త్వద్దర్పఘ్నో భవేన్మూఢ సంయుగో మత్సమేన తే. ౭. ఇత్యు

ఉషాపరిణయకథాప్రారంభఘట్టః.

క్తః కుమతిర్హృష్టస్స్వగృహం ప్రావిశన్నృప, ప్రతీక్షన్ గిరిశాదేశం స్వవీర్యనాశ
నం కుధీః. ౮. తస్యోషా నామ దుహితా స్వప్నే ప్రాద్యుమ్నినారతిమ్, కన్యాలభత
కాంతేన ప్రాగదృష్టశ్రుతేన సా. ౯. సా తత్ర తమపశ్యంతీ క్వాపి కాంతేతి
వాదినీ, సఖీనాం మధ్య ఉత్తస్థౌ విహ్వలా వ్రీడితా భృశమ్. ౧౦. బాణస్య
మంత్రీ కుంభాండశ్చిత్రలేఖా చ తత్సుతా, సఖ్యపృచ్ఛత్సఖీం చోషాం కౌతూ
హలసమన్వితా. ౧౧. కాంతం మృగయసే సుభ్రు కీదృశస్తే మనోరథః, హస్త
గ్రాహం న తేఽద్యాపి రాజపుత్ర్యుపలక్షయే. ౧౨. ఉషోవాచ:—దృష్టః కశ్చిన్నర
స్స్వప్నే శ్యామః కమలలోచనః, పీతవాసా బృహద్బాహుర్యోషితాం హృదయం
గమః. ౧౩. తమహం మృగయే కాంతం పాయయిత్వాధరం మధు, క్వాపి యాంత
స్స్పృహయతీం క్షిప్త్వా మాం వృజినార్ణవే. ౧౪. చిత్రలేఖోవాచ:—వ్యసనం
తేఽపకర్షామి త్రిలోక్యాం యది భావ్యతే. తమానేష్యే నరం యస్తే మనోహ
ర్తా తమాదిశ. ౧౫. ఇత్యుక్త్వా దేవగంధర్వసిద్ధచారణపన్నగాన్, దైత్యాన్ విద్యా
ధరాన్ యక్షాన్ మనుజాంశ్చ యథాలిఖత్. ౧౬. మనుజేషు చ సా వృష్ణీన్
శూరమానకదుందుభిమ్, వ్యలిఖద్రామకృష్ణౌ చ ప్రద్యుమ్నం వీక్ష్య లజ్జితా. ౧౭.
అనిరుద్ధం విలిఖితం వీక్ష్యోషాఽవాఙ్ముఖీ స్థితా, సోఽసావసావితి ప్రాహ స్మయమానా
మహీపతే. ౧౮. చిత్రలేఖా తమాజ్ఞాయ పౌత్రం కృష్ణస్య యోగినీ, యయౌ విహా
యసా రాజన్ ద్వారకాం కృష్ణపాలితామ్. ౧౯. తత్ర సుప్తం సుపర్యంకే ప్రాద్యు
మ్నిం యోగమాస్థితా, గృహీత్వా శోణితపురం సఖ్యై ప్రియమదర్శయత్.
౨౦. సా చ తం సుందరవరం విలోక్య ముదితాననా, దుష్ప్రేక్ష్యే స్వగృహే

తైర్దోర్భిరద్రీన్ చూర్ణయన్ ఆయాం అగచ్ఛం. ౬. ౭. ఇతీతి. స్వవీర్యవశనం నాశకం కేతుభంగం
ప్రతీక్షమాణః. ౮. మహేశాదిష్టసంగ్రామస్య ప్రసంగమాహ.—తస్యేతి. ప్రాద్యుమ్నినా అనిరుద్ధేన.
తత్రాపి స్వప్నే. ౯. సేతి. తం కాంతం అపశ్యంతీ సా ఉత్తస్థౌ. ౧౦. తతః కిం కృతం తదాహ.—
బాణస్యేతి. ౧౧. కాంతమితి. హస్తగ్రాహం భర్తారం. ౧౨.—౧౫. ఇతీతి. త్వయా దృష్ట ఏషాం
మధ్యే కో వా భవేదితి. దేవాదీన్ యథావత్ పటే ఆలిఖత్. ౧౬. మనుజేష్వితి. ప్రద్యుమ్నం
లిఖితం వీక్ష్య శ్వశురోఽయమితి లజ్జితా. ౧౭. అనిరుద్ధమితి. అనిరుద్ధం విలిఖితం వీక్ష్య ఉషా అవా
ఙ్ముఖీ బభూవ. ౧౮. ౧౯. తత్రేతి. శోణితపురం నీత్వా. ౨౦. సేతి. పుంభిర్దుష్ప్రేక్ష్యే ప్రేక్షితు

పుంభీ రేమే ప్రాద్యుమ్నినా సమమ్. ౨౧. పరార్ధ్యవాసస్స్రగ్గంధధూపదీపాసనాదిభిః, పానభోజనభక్ష్యైశ్చ వాక్యైశ్శుశ్రూషణార్చితః. ౨౨. గూఢః కన్యాపురే శశ్వత్ప్రవృద్ధస్నేహయా తయా, నాహర్గణాన్ స బుబుధే హ్యుషయాపహృతేంద్రియః. ౨౩. తాం తథా యదువీరేణ భుజ్యమానాం హతవ్రతామ్, హేతుభిర్లక్షయాంచక్రురాప్రీతాం దురవచ్ఛదైః ౨౪. భటా ఆవేదయాంచక్రూ రాజంస్తే దుహితుర్వయమ్, విచేష్టితం లక్షయామః కన్యాయాః కులదూషణమ్. ౨౫. అనపాయిభిరస్మాభిర్గుప్తాయాస్స్వగృహే ప్రభో, కన్యాయా దూషణం పుంభిర్దుష్ప్రేక్ష్యాయా న విద్మహే. ౨౬. తతః ప్రవ్యథితో బాణో దుహితుశ్శ్రుతదూషణః, త్వరితః కన్యకాగారం ప్రాప్తోఽద్రాక్షీద్యదూద్వహమ్. ౨౭. కామాత్మజాతం భువనైకసుందరం శ్యామం పిశంగాంబరమంబుజేక్షణమ్, బృహద్భుజం కుండలకుంతలత్విషా స్మితావలోకేన చ మండితాననమ్. ౨౮. దీవ్యంతమక్షైః ప్రియయాభినృమ్ణయా తదంగసంగస్తనకుంకుమస్రజమ్, బాహ్వోర్దధానం మధుమల్లికాశ్రితాం తస్యా*గ్ర ఆసీనమవేక్ష్య విస్మితః. ౨౯. స తం ప్రవిష్టం వృతమాతతాయిభిర్భటైస్సహస్రైరవలోక్య మాధవః, ఉద్యమ్య మౌర్వం పరిఘం వ్యవస్థితో యథాంతకో దండధరో జిఘాంసయా. ౩౦. జిఘృక్షయా తాన్ పరితః ప్రసర్పతశ్శునో యథా సూకరయూథపోఽహనత్, తే హన్యమానా భవనాద్వినిర్గతా నిర్భిన్నమూర్ధోరుభుజాః ప్రదుద్రువుః. ౩౧. తం నాగపాశైర్బలినందనో బలీ ఘ్నంతం స్వసైన్యం కుపితో బబంధ హ, ఉషా భృశం శోకవిషాదవిహ్వలా బద్ధం నిశమ్యాశ్రుకలాక్ష్యరోదీత్. ౩౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్విషష్టితమోఽధ్యాయః.

మశక్యే. ౨౧. పరార్ధ్యేతి. స చ పరార్ధ్యైరమూల్యైర్వాసస్స్రగ్గంధాదిభిశ్శుశ్రూషణపూర్వకమర్చితస్సన్. ౨౨. గూఢ ఇతి. తయా ఉషయా అపహృతేంద్రియః అహర్గణాన్ దివససమూహాన్ న బుబుధే. ౨౩. తామితి. ఆప్రీతాం అతిహృష్టాం దురవచ్ఛదైః ఆచ్ఛాదయితుమశక్యైః. ౨౪. భటా ఇతి. విచేష్టితం విరుద్ధాచరణం. ౨౫. అనపాయిభిరితి. అనపాయిభిః అపాయః అపస్సరణం ప్రమాదో వా తద్రహితైః. పాఠాంతరే దుష్ప్రేష్యాయాః దుష్టా ప్రేష్యా సఖీ యస్యాః తస్యాః. పుంభిర్దూషణా కుతో వేతి న జానీమ ఇతి. ౨౬. ౨౭. కామాత్మజాతమితి. కామస్యాత్మనో దేహాజ్జాతం. ౨౮. దీవ్యంతమితి. అభినృమ్ణయా సర్వమంగళయా. తస్యా అంగసంగేన స్తనకుంకుమం యస్యాం స్రజి తాం బాహ్వోర్మధ్యే వక్షసి దధానం మధుమల్లికాః వసంతభవా మల్లికాః తదాశ్రితాం తస్యాగ్ర ఇత్యార్షస్సంధిః. తస్యా అగ్ర ఇత్యర్థః. ౨౯. స ఇతి. ఆతతాయిభిరుద్యతశస్త్రైః. మాధవః అనిరుద్ధః మౌర్వం మురుః లోహవిశేషః తన్నిర్మితం. ౩౦. ౩౧. తమితి. శోకవిషాదాభ్యాం విహ్వలా వివశా. అశ్రూణాం కలాః బిందవః యయోస్తే అక్షిణీ యస్యాస్సా. ౩౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్విషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

బాణాసురయుద్ధప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:— అపశ్యతాం చానిరుద్ధం తద్బంధూనాం చ భారత, చత్వారో వార్షికా మాసా వ్యతీయురనుశోచతామ్. ౧. నారదాత్తదుపాకర్ణ్య వార్తాం బద్ధస్య కర్మ చ, ప్రయయుశ్శోణితపురం వృష్ణయః కృష్ణపాలితాః. ౨. ప్రద్యుమ్నో యుయుధానశ్చ గదస్సాంబోఽథ సారణః, నందోపనందభద్రాద్యా రామకృష్ణానువర్తినః. ౩. అక్షౌహిణీభిర్ద్వాదశభిస్సమేతాస్సర్వతో దిశం, రురుధుర్బాణనగరం సమంతాత్సాత్త్వతర్షభాః. ౪. భజ్యమానపురోద్యానప్రాకారాట్టాలగోపురం, ప్రేక్షమాణో రుషా విష్టస్తుల్యసైన్యోఽభినిర్యయౌ. ౫. బాణార్థం భగవాన్రుద్రస్ససుతైః ప్రమథైర్వృతః, ఆరుహ్య నందివృషభం యుయుధే రామకృష్ణయోః. ౬. ఆసీత్సుతుములం యుద్ధమద్భుతం రోమహర్షణం, కృష్ణశంకరయోరాజన్ప్రద్యుమ్నగుహయోరపి ౭. కుంభాండకూపకర్ణాభ్యాం బలేన సహ సంయుగః, సాంబస్య బాణపుత్రేణ బాణేన సహ సాత్యకేః. ౮. బ్రహ్మాదయస్సురాధీశా మునయస్సిద్ధచారణాః, గంధర్వాప్సరసో యక్షా విమానైర్ద్రష్టుమాగమన్. ౯. శంకరానుచరాన్శౌరిర్భూతప్రేతాన్సగుహ్యకాన్, డాకినీర్యాతుధానాంశ్చ భేతాళాన్సవినాయకాన్. ౧౦. భూతమాతృపిశాచాంశ్చ కూశ్మాండాన్బ్రహ్మరాక్షసాన్, తాడయామాస తీక్ష్ణాగ్రైశ్శరైశ్శార్ఙ్గధనుశ్చ్యుతైః. ౧౧. పృథగ్విధాని ప్రాయుఙ్క్త పినాక్యస్త్రాణి శార్ఙ్గిణే, ప్రత్యస్త్రైశ్శమయామాస శార్ఙ్గపాణిరవిస్మితః. ౧౨. బ్రహ్మాస్త్రస్య చ బ్రహ్మాస్త్రం వాయవ్యస్య చ పార్వతం, ఆగ్నేయస్య చ పార్జన్యం నైజం పాశుపతస్య చ. ౧౩. మోహయిత్వాథ గిరిశం జృంభణాస్త్రేణ జృంభితం, బాణస్య పృతనాం శౌరిర్జఘానాసిగదేషుభిః. ౧౪. స్కందః ప్రద్యుమ్నబాణౌఘైరర్ద్యమానస్సమంతతః, అసృగ్విముంచన్గాత్రేభ్యశ్శిఖినా ప్రాద్రవద్రణాత్. ౧౫. కుంభాండః కూపకర్ణశ్చ పేతతుర్ముసలార్దితౌ, దుద్రువుస్తదనీకాని హతనాథాని సర్వతః.

శ్లో. "త్రియుక్ షష్టితమేనాథ బాణయాదవసంగరే, స్తుతిర్జ్వరేణ రుద్రేణ బాణబాహుభిదో హరేః." అనిరుద్ధోద్వహేఽన్యస్మిన్ బాణయాదవసంయుగే. శ్రీకృష్ణశ్శ్రీహరం జిత్వా బాణబాహూనథాచ్ఛినత్. ౧. నారదాదితి. తత్తతః కర్మ యుద్ధాదికం. ౨. ప్రద్యుమ్న ఇతి. రామకృష్ణానువర్తిన ఇతి తౌ పురతో నిర్గతావిత్యర్థః. ౩. అక్షౌహిణీభిరితి. సర్వతో దిశమిత్యస్య ఉత్తరేణాన్వయః. ౪. భజ్యమానేతి. భజ్యమానాని పురోద్యానాని ద్వంద్వైకవద్భావః. అట్టాలాః ప్రాకారాదుపరి అత్యున్నతస్థానాని. అభినిర్యయౌ బాణః. ౫. బాణార్థమితి-సుతః స్కందః తత్సహితైః ప్రమథగణైః రామకృష్ణాభ్యాం యుయుధే. ౬.—౧౨. ప్రత్యస్త్రాణ్యేవాహ.— బ్రహ్మాస్త్రస్యేతి. నైజం నారాయణాస్త్రం. ౧౩. ౧౪. స్కంద ఇతి. శిఖినా మయూరేణ వాహనేన. ౧౫. కుంభాండ

౧౬. విశీర్యమాణం స్వబలం దృష్ట్వా బాణోఽత్యమర్షణః, కృష్ణమభ్యద్రవత్సంఖ్యే రథీ హిత్వైవ సాత్యకిమ్. ౧౭. ధనూంష్యాకృష్య యుగపద్బాణః పంచశతానివై, ఏకైకస్మిన్శరౌ ద్వౌ ద్వౌ సందధే రణకోవిదః. ౧౮. తాని చిచ్ఛేద భగవాన్ధనూంషి యుగపద్ధరిః, సారథిం రథమశ్వాంశ్చ హత్వా శంఖమపూరయత్. ౧౯. తన్మాతా కోటరానామ నగ్నా ముక్తశిరోరుహా, పురోఽవతస్థే కృష్ణస్య పుత్రప్రాణరిరక్షయా. ౨౦. తతస్తిర్యఙ్ముఖో నగ్నామనిరీక్షన్ గదాగ్రజః, బాణశ్చ తావద్విరథశ్ఛిన్నధన్వావిశత్పురమ్. ౨౧. విద్రావితే భూతగణే జ్వరస్తు త్రిశిరాస్త్రిపాత్, మహాదేవప్రయుక్తోఽసౌ ఘోరరూపో విభీషణః. ౨౨. ఆవిర్బభూవ పురతస్సమరే శార్ఙ్గధన్వనః, అథ నారాయణో దేవస్తం దృష్ట్వా వ్యసృజజ్జ్వరమ్. ౨౩. మాహేశ్వరో వైష్ణవశ్చ యుయుధాతే జ్వరావుభౌ, మాహేశ్వరస్సమాక్రందద్వైష్ణవేన బలార్దితః ౨౪.అలబ్ధ్వా భయమన్యత్ర భీతో మాహేశ్వరో జ్వరః,శరణార్థీ హృషీకేశం తుష్టావ ప్రయతాంజలిః. ౨౫.మాహేశ్వరజ్వరఉవాచ—నమామి త్వానంతశక్తిం పరేశం సర్వాత్మానం కేవలం జ్ఞప్తిమాత్రం, విశ్వోత్పత్తిస్థానసంరోధహేతుం యత్తద్బ్రహ్మ బ్రహ్మలింగం ప్రశాంతమ్. ౨౬. కాలో దైవం కర్మజీవస్స్వభావో ద్రవ్యం క్షేత్రం ప్రాణ ఆత్మా వికారః, తత్సంఘాతో బీజరోహప్రవా

ఇతి. తయోరసికాని హతాః నాథాః యేషాం తాని. ౧౯—౨౦. తత ఇతి. అనిరీక్షమాణః తిర్యఙ్ముఖో బభూవేతి. ౨౧. ౨౨. ఆవిర్బభూవేతి. జ్వరస్తు యోద్ధుమభ్యధావదితి నారాయణశ్శీతజ్వరమసృజత్. ౨౩—౨౫. ఆత్మానం పరమశక్తం మన్యమానః. శ్రీకృష్ణం తాపయితుం ప్రవృత్తః స్వయమేవ తప్తస్సన్. తం పరమేశ్వరం జ్ఞాత్వా స్తువన్నమస్కరోతి—నమామీతి. త్వా త్వాం అనంతశక్తిం నమామి కుతః పరేషాం బ్రహ్మాదీనాం ఈశం. తత్ర హేతుః. సర్వాత్మానం సర్వస్య ఆత్మానం చేతయితారం. తత్కుతః. కేవలం శుద్ధం. జ్ఞప్తిమాత్రం చైతన్యఘనం. తదేవం సర్వచేతయితృత్వేన పరమేశ్వరత్వముక్తం. కించ. విశ్వసృష్ట్యాదిహేతుత్వాదపీత్యాహ—విశ్వోత్పత్తీతి. నన్వేవంభూతం బ్రహ్మ ప్రసిద్ధం నాహమితి చేత్తత్రాహ.—యత్తద్బ్రహ్మేతి. యద్బ్రహ్మ తదేవ త్వమిత్యర్థః. కింతద్బ్రహ్మేత్యత ఆహ—బ్రహ్మలింగం బ్రహ్మణా వేదేన లింగ్యతే ద్యోత్యత ఇతి. తత్కుతః. ప్రశాంతం సర్వవిక్రియారహితత్వాత్ న సాక్షాద్వాచ్యమితి భావః. ౨౬. కించ. యత్సవిశేషం వస్తు తత్ర వయం ప్రభవామః. త్వయి తు సర్వవిశేషాతీతే న కస్యాపి ప్రభుత్వం. కింతు త్వమేవ సర్వప్రభురితి జ్ఞప్తిమాత్రత్వం వివృణ్వన్ స్తౌతి. కాల ఇతి—కాలః క్షోభకః. కర్మ నిమిత్తం. తదేవ ఫలాభిముఖమభివ్యక్తం దైవం. స్వభావః తత్సంస్కారః జీవః తద్వాన్. ద్రవ్యం భూతసూక్ష్మాణి క్షేత్రం ప్రకృతిః ప్రాణః సూత్రం. ఆత్మా అహంకారః వికారఏకాదశేంద్రియాణి మహాభూతాని చేతి షోడశకః. తత్సంఘాతో దేహః. ఏతస్య చ బీజరోహప్రవాహః రోహోఽంకురః దేహాద్బీజరూపం కర్మ. తతోఽంకురరూపో దేహః. తతః పునరేవమితి ప్రవాహః-ఏషా త్వన్మాయా. తస్యా నిషేధః అపోహో

హాస్త్వన్మాయైషా తన్నిషేధం ప్రపద్యే. ౨౭.నానాభావైర్లీలయైవోపపన్నై ర్దేవాన్ సాధూన్ లోకసేతూన్ బిభర్షి, హంస్యున్మార్గాన్ హింసయా వర్తమానాన్ జన్మైతత్తే భారహారాయ భూమేః. ౨౮. తప్తోఽహం తే తేజసా దుస్సహేన శాంతోగ్రేణాత్యుల్బణేన జ్వరేణ, తావత్తాపో దేహినాం తేంఘ్రిమూలం నో సేవేరన్ యావదాశానుబద్ధాః. ౨౯. శ్రీభగవానువాచ:—త్రిశిరస్తే ప్రసన్నోఽహం వ్యేతు తే మజ్జ్వరాద్భయం, యో నౌ స్మరతి సంవాదం తస్య త్వన్న భవేద్భయమ్. ౩౦.ఇత్యుక్తోఽచ్యుతమానమ్య గతో మాహేశ్వరో జ్వరః, బాణస్తు రథమారూఢః ప్రాగాద్యోత్స్యన్ జనార్దనమ్.౩౧.తతో బాహుసహస్రేణ నానాయుధధరో బలీ, ముమోచ పరమక్రుద్ధో బాణాంశ్చక్రాయుధే నృప. ౩౨. తస్యాస్యతోస్త్రాణ్యసకృచ్చక్రేణ క్షురనేమినా, చిచ్ఛేద భగవాన్ బాహూన్ శాఖా ఇవ వనస్పతేః. ౩౩. బాహుషు ఛిద్యమానేషు బాణస్య భగవాన్ భవః,భక్తానుకంప్యుపవ్రజ్య చక్రాయుధమభాషత ౩౪. శ్రీరుద్ర ఉవాచ:—త్వం హి బ్రహ్మ పరం జ్యోతిర్గూఢం బ్రహ్మణి వాఙ్మయే, యం పశ్యంత్యమలాత్మానమాకాశమివ కేవలమ్. ౩౫. నాభిర్నభోఽగ్నిర్ముఖమంబు రేతో ద్యౌశ్శీర్షమాశాశ్శ్రుతిరంఘ్రిరుర్వీ, చంద్రో మనో యస్య దృగర్క ఆత్మా

యస్మిన్నితి తం త్వాం నిషేధావధిభూతం ప్రపద్యే భజ ఇతి. ౨౭. నను దేవకీతనయస్య కథమేవం భూతత్వం తత్రాహ—నానాభావైరితి. సర్వోపాధివినిర్ముక్త ఏవ త్వం యథా లీలయా స్వీకృతైర్మత్స్యాద్యవతారైర్దేవాదీన్ బిభర్షి పాలయసి తదర్థం లోకసేతూన్ వర్ణాశ్రమధర్మాన్. తదర్థం తదనుష్ఠాతౄన్ సాధూన్. తదంగత్వేన ఉన్మార్గాన్ దైత్యాదీన్ హంసి సంహరసి. ఏవమేతదపి తవ జన్మ భూమేర్భారహరణాయ లీలావతారోఽయం న కస్యాపి త్వం తనయ ఇత్యర్థః. ౨౮. అతః అజ్ఞానతస్త్వదభిభవే ప్రవృత్తం మాం తప్తం రక్షేత్యాశయేనాహ—తప్త ఇతి. తేజసా త్వత్సృష్టేన జ్వరేణ. శాంతోగ్రేణ శీతజ్వరేణ పరసంతాపకస్య యుక్తమేవ తాప ఇతి చేదత ఆహ—తావదితి. త్వత్సేవాయాం ప్రవృత్తానామనుచిత ఇతి భావః. ౨౯. త్రిశిర ఇతి. హే త్రిశిరః వ్యేతు అపయాతు. మదాజ్ఞాపాలకస్సన్ సుఖం విచర. కా సా ఆజ్ఞా? తామాహ.—య ఇతి. నౌ ఆవయోరిమం సంవాదం. యః స్మరతి తస్య త్వత్ త్వత్తః భయం న భవేత్ త్వయా భయం నోత్పాదనీయమిత్యర్థః. ౩౦—౩౪. భక్తరక్షణార్థం శ్రీరుద్రో భగవంతం స్తౌతి—త్వమితి. అయమర్థః. త్వాం అజ్ఞాత్వా అయమయుధ్యతేతి న చిత్రం. యతస్త్వం వాఙ్మయే బ్రహ్మణ్యపి గూఢం బ్రహ్మ. అభిధానావిషయత్వాత్. కుతః. పరం జ్యోతిః జ్యోతిషామపి ప్రకాశకత్వాదవిషయః. కథం తర్హి ప్రతీతిరత ఆహ—యమితి. అమలాత్మనాం స్వతః ప్రకాశసే ఇత్యర్థః. ౩౫. ఆస్తాం తావన్నిర్గుణస్య తవజ్ఞానం లీలయాధిష్ఠితస్త్వయా యో విరాడ్విగ్రహః సోఽపి న జ్ఞాయతే. ఉదుంబరఫలాంతర్వర్తిమశకైరివోదుంబరఫలమిత్యాశయేన విరాడ్రూపం స్తౌతి—ద్వాభ్యాం. నాభిరితి. యస్య నభ ఆదయో నాభ్యాద్యవయవాః. స భవాన్ లోకకల్పః పురుష ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. నభో యస్య నాభిః. అగ్నిర్యస్య ముఖం. అంబు రేతః ద్యౌః శీర్షం ఆశాః దిశః శ్రుతిః శ్రవణేంద్రియం. ఉర్వీ అంఘ్రిః.

హ్యహం సముద్రో జఠరం భుజేంద్రః. ౩౬. రోమాణి యస్యౌషధయోంబువాహాః కేశా విరించో ధిషణా విసర్గః, ప్రజాపతిర్హృదయం యస్య ధర్మస్స వై భవాన్ పురుషో లోకకల్పః ౩౭. తవావతారోఽయమకుంఠధామన్ ధర్మస్య గుప్త్యై జగతో భవాయ చ, వయం చ సర్వే భవతానుభావితా విభావయామో భువనాని సప్త. ౩౮. త్వమేక ఆద్యః పురుషోఽద్వితీయస్తుర్యస్స్వదృగ్ఘేతురహేతురీశః, ప్రతీయసేఽథాపి యథా వికారం స్వమాయయా సర్వగుణప్రసిద్ధ్యై. ౩౯. యథైవ సూర్యః పిహితస్స్వయం ఘనైశ్ఛాయాం చ రూపాణి చ సంచకాస్తి, ఏవం గుణేనాపిహితో గుణాంస్త్వమాత్మప్రదీపో గుణినశ్చ భూమన్. ౪౦. యన్మాయామోహితధియః పుత్రదారగృహాదిషు, ఉన్మజ్జంతి నిమజ్జంతి ప్రసక్తా వృజినార్ణవే. ౪౧. దేవదత్తమిమం లబ్ధ్వా

చంద్రో మనః. అర్కో దృక్. అహం శివః. ఆత్మా అహంకారః సముద్రో జఠరం. ఇంద్రో భుజా బాహుః. ఇంద్రాదయో లోకపాలా బాహవ ఇత్యర్థః. ౩౬. రోమాణీతి. ఓషధయో రోమాణి యచ్ఛబ్దస్యావృత్తిః స్పష్టతార్థా. అంబువాహాః కేశాః విరించో ధిషణా బుద్ధిః. ప్రజాపతిః విసర్గో మేఢ్రం. ధర్మో హృదయం లోకైః కల్ప్యతే ఉపకల్ప్యత ఇతి లోకకల్పః. ౩౭. నను ప్రాదేశిక శరీరస్య కథం నభోనాభిత్వాదిత్యత్రాహ—తవేతి. హే అకుంఠధామన్ అప్రచ్యుతస్వరూప. భవాయ అభ్యుదయాయ. న కేవలమేతావత్. కింతు అస్మదనుగ్రహార్థమపీత్యాహ—వయం చేతి. సర్వే లోకపాలా వయం త్వయా పాలితాః. సప్తాపి భువనాని పాలయామ ఇతి. ౩౮. నను యది విభావయితారో యూయం విభావ్యాని భువనాని చ సంతి. తర్హి కథముక్తం. త్వం హి బ్రహ్మేతి న హి బ్రహ్మత్వే మమ సజాతీయవిజాతీయభేదస్సంభవతీత్యత ఆహ—త్వమితి. ఏకః సజాతీయరహితః. కుతః. ఆద్యః పురుషః పురుషాణామవస్థాత్రయవతామాద్యః ప్రకృతిభూతః పురుషః. కుతః తుర్యః శుద్ధ ఇత్యర్థః. తదపి కుతః స్వదృక్ స్వప్రకాశజ్ఞానరూపః. శుద్ధాదేవ హ్యుపాధియోగాజ్జీవా జాయంతే. శ్రు. "యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగావ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వ ఏవాత్మానో వ్యుచ్చరంతీ"తి శ్రుతేః. అతః సజాతీయరహితః కించ. అద్వితీయః విజాతీయరహితః తదపి కుతః. హేతుస్సర్వస్య తథా స్వయం అహేతురీశశ్చేతి. కథం తర్హి ప్రతిశరీరం జీవభేదః ప్రతీయతే అత ఆహ—ప్రతీయస ఇతి. సర్వగుణప్రసిద్ధ్యై సర్వవిషయప్రకాశనాయ. ౩౯. తర్హి కిమహమేవ సంసారీత్యుచ్యతే న హి నహీతి సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. హే భూమన్. స్వయా ఛాయయా మేఘలక్షణయా పరదృష్ట్యా పిహితః ఛాదితోఽపి సూర్యః. ఛాయాం మేఘం చ రూపాణి చ భవనాంతరితాన్ ఘటాదీనపి సంచకాస్తి ప్రకాశయతి. ఏవంగుణేనాహంకారేణ స్వకార్యేణ జీవావారకేణ తద్దృష్ట్యా పిహితోఽపి గుణాన్ సత్త్వాదీన్. ఉపాధీన్ గుణినశ్చ. ఉపహితాన్ జీవానపి. చకాస్తి. ఆత్మప్రదీపః స్వప్రకాశః అతస్సర్వసాక్షిణస్తవ న సంసార ఇత్యర్థః. ౪౦. కించ మాయాశ్రయస్యాన్యాన్ మోహయతస్తవ కుతస్సంసృతిరిత్యాశయేనాహ—యదితి. పుత్రాదిషు ప్రసక్తాః. వృజినార్ణవే దుఃఖసాగరే. ఉన్మజ్జంతి దేవాదియోనిషు. నిమజ్జంతి స్థావరాదియోనిషు. తదుక్తం వాయవీయే. శ్లో. "విపర్యయశ్చ భవతి. బ్రహ్మత్వస్థావరత్వయోః". ౪౧.

నృలోకమజితేంద్రియః, యో నాద్రియేత త్వత్పాదౌ స శోచ్యో హ్యాత్మవంచకః. ౪౨. యస్త్వాం విసృజతే మర్త్య ఆత్మానం ప్రియమీశ్వరమ్, విపర్యయేంద్రియార్థార్థం విషమిత్త్యమృతం త్యజన్. ౪౩. అహం బ్రహ్మా చ విబుధా మునయశ్చామలాశయాః, సర్వాత్మనా ప్రపన్నాస్త్వామాత్మానం ప్రేష్ఠమీశ్వరమ్. ౪౪. తం త్వా జగత్స్థిత్యుదయాంతహేతుం సమం ప్రశాంతం సుహృదాత్మదైవమ్, అనన్యమేకం జగదాత్మకేతం భవాపవర్గాయ భజామ దేవ. ౪౫. అయం మమేష్టో దయితోఽనువర్తీ మయాఽభయం దత్తమముష్య దేవ, సంపాద్యతాం తద్భవతః ప్రసాదో యథా హి తే దైత్యపతౌ ప్రసాదః. ౪౬. శ్రీభగవానువాచః—యదాత్థ భగవంస్త్వం నః కరవామ ప్రియం తవ, భవతా యద్వ్యవసితం తన్మే సాధ్వనుమోదితమ్. ౪౭. అవధ్యోఽయం మమాప్యేష వైరోచనిసుతోఽసురః, ప్రహ్లాదాయ వరో దత్తో న వధ్యో మే తవాన్వయః.౪౮. దర్పోపశమనాయాస్య ప్రవృక్ణా బాహవో మయా, సూదితం చ బలం భూరి యచ్చ భారాయితం భువః. ౪౯. చత్వారోఽస్య భుజాశ్శిష్టా భవిష్యత్యజరామరః, పార్షదముఖ్యో భవతో న కుతశ్చిద్భయోఽసురః.౫౦. ఇతి లబ్ధ్వాభయం కృష్ణం ప్రణమ్య శిరసాసురః, ప్రాద్యుమ్నిం రథమారోప్య సవధ్వా తముపానయత్. ౫౧. అక్షౌహిణ్యా పరివృతం సువాససమలంకృతమ్, సపత్నీకం పురస్కృత్య యయౌ రుద్రానుమోదితః. ౫౨. స్వరాజధానీం సమలంకృతాం ధ్వజైస్సతోరణైరుక్షితమార్గచత్వరాం, వివేశ శంఖానకదుందుభిస్వనైరభ్యుద్యతః పౌరసుహృద్ద్విజాతిభిః. ౫౩. య ఏతత్కృష్ణవిజయం శంకరేణ చ సంయుగం, సంస్మరేత్ప్రాతరుత్థాయ న తస్య స్యాత్పరాజయః ౫౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రిషష్టితమోఽధ్యాయః.

ఏవం జీవేశ్వరవ్యవస్థాం నిరూప్యేదానీం అభజంతం నిందతి—ద్వాభ్యాం. దేవేతి. దేవేన త్వయా కర్మాధ్యక్షేణ దత్తం నృదేహమిమం లబ్ధ్వాపీతి. ౪౨. శోచ్యత్వే హేతుః—య ఇతి. విపర్యయాః విపరీతాః. అనాత్మప్రియాః అనీశ్వరాః యే ఇంద్రియార్థాః పుత్రాదయస్తదర్థం. ౪౩. అహమన్యే చ శుద్ధమనసస్త్వామేవ భక్త్యా ప్రపన్నా ఇత్యాహ—అహమితి. ౪౪. భగవతో భజనీయత్వే హేతూన్ వదన్ తద్భక్తిం ప్రార్థయతే—తమితి. సమత్వే హేతుః—ప్రశాంతమితి. సుసేవ్యత్వమాహ—సుహృదాత్మదైవం సుహృత్ బుద్ధిప్రవర్తకత్వాత్. ఆత్మా చ సర్వాత్మకత్వాత్. ఏవంభూతం దైవం ఈశ్వరం త్వాం. న చాన్యోఽభజనీయోఽస్తీత్యాహ—అనన్యమేకం సమానాసమానజాతీయరహితం తత్కుతః జగతామాత్మనాం చ కేతమధిష్ఠానం. ౪౫. స్వయం భక్తిమాశాస్య భక్తస్యాశిషమాశాస్తే—అయమితి. దైత్యపతౌ ప్రహ్లాదే.౪౬.౪౭.అవధ్య ఇతి. వైరోచనిర్బలిర్మద్భక్తః తత్సుతత్వాదయమవధ్యస్తావత్ కించ. ప్రహ్లాదాయేతి అన్వయో వంశః. ౪౮. తర్హి కిమిత్యేవం కృతం తత్రాహ-దర్పోపశమనాయేతి. ౪౯. అనుగృహ్ణాతి—చత్వార ఇతి. ౫౦. ఇతీతి. సవధ్వా ఉషయా కాంతయా సహ—౫౧. అక్షౌహిణ్యేతి. రుద్రానుమోదిత ఇతి వభిప్రేతస్యైవ బాణభుజభంగస్య కృతత్వాత్.౫౨. స్వేతి. పౌరాదిభిరభ్యుద్యతః అభిముఖమాగత్య సత్కృతః. ౫౩. ౫౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రిషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

నృగోపాఖ్యానకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏకదోపవనం జగ్మూ రాజన్ యదుకుమారకాః, విహర్తుం సాంబప్రద్యుమ్నచారుభానుగదాదయః. ౧. క్రీడిత్వా సుచిరం తత్ర విచిన్వంతః పిపాసితాః, జలం నిరుదకే కూపే దదృశుస్సత్త్వమద్భుతమ్. ౨. కృకలాసం గిరినిభం వీక్ష్య విస్మితచేతసః, తస్య చోద్ధరణే యత్నం చక్రుస్తే కృపయాన్వితాః. ౩. చార్మభిస్తాంతవైః పాశైర్బద్ధ్వా పతితమర్భకాః, నాశక్నువన్ సముద్ధర్తుం కృష్ణాయాచఖ్యురుత్సుకాః. ౪. తత్ర గత్వారవిందాక్షో భగవాన్విశ్వభావనః, వీక్ష్యోజ్జహార వామేన తం కరేణ సలీలయా. ౫. సఉత్తమశ్లోకకరాభిమృష్టో విహాయ సద్యః కృకలాసరూపం, సంతప్తచామీకరచారువర్ణస్స్వర్గ్యద్భుతాలంకరణాంబరస్రక్. ౬. పప్రచ్ఛ విద్వానపి తస్య దానం జనేషు విఖ్యాపయితుం ముకుందః, కస్త్వం మహాభాగ వరేణ్యరూపో దేవోత్తమం త్వాం గణయామ నూనమ్. ౭. దశామిమాం వా కతమేన కర్మణా సంప్రాపితోఽసి హ్యతదర్హస్సుప్రభః, ఆత్మానమాఖ్యాహి వివిత్సతాం నో యన్మన్యసే తత్క్షమమత్ర వక్తుమ్. ౮. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇతి స్మ రాజా సంపృష్టః కృష్ణేనానందమూర్తినా, మాధవం ప్రణిపత్యాహ కిరీటేనార్కవర్చసా. ౯. నృగ ఉవాచ:—నృగో నామ నరేంద్రోఽహమిక్ష్వాకుతనయః ప్రభో, దానేష్వాఖ్యాయమానేషు యది తే కర్ణమస్పృశమ్. ౧౦. కిన్ను తే విదితం నాథ సర్వభూతాత్మసాక్షిణః, కాలేనావ్యాహతదృశో వక్ష్యేఽథాపి తవాజ్ఞయా. ౧౧. యావత్యస్సికతా భూమేర్యావత్యో దివి తారకాః, యావత్యో వర్షధారాశ్చ తావతీరదదాం చ గాః. ౧౨. పయస్వినీస్తరుణీశ్శీలరూపగుణోపపన్నాః కపిలా హేమశృంగాః, న్యాయార్జితా రౌప్యఖురాస్సవత్సాః దుకూలమాల్యాభరణా దదామహమ్. ౧౩. స్వలంకృతేభ్యో గుణశీలవద్భ్యస్సీదత్కుటుంబేభ్య ఋతవ్రతేభ్యః, తపశ్శ్రుతబ్రహ్మవదాన్య

శ్లో. "చతుష్షష్టితమే కృష్ణో నృగం పాపాదమోచయత్, బ్రహ్మస్వహారిదోషోక్త్యా రాజ్ఞో దృష్టాంతశిక్షయత్. విభూతిభాగ్యభోగాదిమదోద్ధతమనోరథాన్, అన్వశాసద్యదూన్ కృష్ణో నృగోద్ధారప్రసంగతః. ౧. క్రీడిత్వేతి. పిపాసితాః తృషితాః జలం విచిన్వంతః సత్త్వం జీవం. ౨. కృకలాసమితి. తం చ కృకలాసం వీక్ష్య. ౩. చార్మభిరితి. చార్మభిః చర్మమయైః. తాంతవైః తంతుమయైః పాశైశ్చ. ౪. ౫. స ఇతి. సంతప్తం చామీకరం సువర్ణం తద్వచ్చారువర్ణో యస్య సః అద్భుతాః అలంకరణాంబరస్రజో యస్య సః స్వర్గీ దేవో బభూవ. ౬. ౭. దశామితి. యత్ యది క్షమం యోగ్యం. ౮. ౯. నృగ ఇతి. యది తే కర్ణమస్పృశమిత్యసందేహే సందేహవచనం యది వేదాః ప్రమాణం స్యురితి వత్. కర్ణపథం నూనం ప్రాప్తస్స్యామిత్యర్థః. ౧౦. కించ కిన్న్వితి. సర్వేషాం భూతానామాత్మనో బుద్ధేస్సాక్షిణస్తే అవిదితం కిన్ను న కించిత్. ౧౧—౧౩. స్వలంకృతేభ్య ఇతి. ఋతవ్రతేభ్యః అదంభాచారేభ్యః తపసా శ్రుతాః ప్రఖ్యాతాశ్చ. తే బ్రహ్మణి వదాన్యాః అత్య

సద్భ్యః ప్రాదాం యువభ్యో ద్విజపుంగవేభ్యః. ౧౪. గోభూహిరణ్యాయతనాశ్వ
హస్తినః కన్యాస్సదాసీస్తిలరూప్యశయ్యాః, వాసాంసి రత్నాని పరిచ్ఛదాన్ రథాం
నిష్టాశ్చ యజ్ఞైశ్చరితం చ పూర్తమ్. ౧౫. కస్యచిద్ద్విజముఖ్యస్య భ్రష్టా గౌర్మమ
గోధనే, సంపృక్తావిదుషా సా చ మయా దత్తా ద్విజాతయే. ౧౬. తాం నీయమానాం
తత్స్వామీ దృష్ట్వోవాచ మమేతి తం, మమేతి ప్రతిగృహ్యాహ నృగో మే దత్త
వానితి. ౧౭. విప్రౌ వివదమానౌ మామూచతుస్స్వార్థసాధకౌ, భవాన్ దాతా
పహర్తేతి తచ్ఛ్రుత్వా మేఽభవద్భ్రమః. ౧౮. అనునీతావుభౌ విప్రౌ ధర్మకృచ్ఛ్రగతే
న మే, గవాం లక్షం ప్రకృష్టానాం దాస్యామ్యేషాం ప్రదీయతామ్. ౧౯. భవంతా
వనుగృహ్ణీతాం కింకరస్యావిజానతః, సముద్ధరతం మాం కృచ్ఛ్రాత్పతంతన్నిరయేఽ
శుభే. ౨౦. నాహం ప్రతీచ్ఛే వై రాజన్నిత్యుక్త్వా స్వామ్యపాక్రమత్, నాన్యద్గవా
మప్యయుతమిచ్ఛామీత్యపరో యయౌ. ౨౧. ఏతస్మిన్నంతరే యామ్యైర్దూతై
ర్నీతో యమక్షయం, యమేన పృష్టస్తత్రాహం దేవదేవ జగత్పతే. ౨౨. పూర్వం
త్వమశుభం భుంక్ష్వ ఉతాహో నృపతే శుభం, నాంతం దానస్య భవతః పశ్యే
లోకస్య భాస్వతః. ౨౩. పూర్వం దేవాశుభం భుంజ ఇతి ప్రాహ పతేతి సః, తావ
దద్రాక్షమాత్మానం కృకలాసం పతన్ ప్రభో. ౨౪. బ్రహ్మణ్యస్య వదాన్యస్య తవ
దాసస్య కేశవ, స్మృతిర్నాద్యాపి విధ్వస్తా భవత్సందర్శనార్థినః. ౨౫. సత్వం కథం
మమ విభోఽక్షిపథః పరాత్మా యోగీశ్వరైశ్శ్రుతిదృశామలహృద్విభావ్యః, సాక్షా
దధోక్షజ ఉరువ్యసనాంధబుద్ధేస్స్యాద్దేవ దృశ్య ఇహ యస్య భవాపవర్గః. ౨౬. దేవ

దారాః అధ్యాపనశీలాశ్చ తే సంతశ్చ తేభ్యః. ౧౪. గోభూమిహిరణ్యేతి. పూర్తం వాపీకూపాది
చరితం కృతం. ౧౫. ఏవం వర్తమానస్య మమ సంకటం కించిదాపన్నం శృణ్విత్యాహ—కస్యచిదితి.
ద్విజముఖ్యస్య బ్రాహ్మణానాం మధ్యే అత్యంతశ్రేష్ఠస్య. అత ఏవ ప్రతిగ్రహనివృత్తస్య. సంపృక్తా
మిశ్రితా. అవిదుషా బ్రాహ్మణస్యేయమిత్యజానతా. ౧౬. ౧౭. విప్రావితి. ప్రతిగ్రాహిణోక్తం దాతేతి.
స్వామినోక్తం. అపహర్తేతి. అభవత్ భ్రమః వ్యాకులోఽభవమిత్యర్థః. ౧౮. అనునీతావితి. తథా
ఉభావపి ప్రత్యేకమనునీతౌ ప్రార్థితౌ కథం తదాహ—సార్ధేన. గవామితి. ౧౯. ౨౦. నేతి. అపరః
ప్రతిగ్రాహీ దురాగ్రహః యల్లక్షం త్వయోక్తం అన్యదపి గవామయుతం యది తదపి. ఇమాం విహాయ
నేచ్ఛామీత్యుక్త్వా. గాం త్యక్త్వా యయావిత్యర్థః. ౨౧. ఏతస్మిన్నంతర ఇతి. ఇతః పూర్వం పాపా
భావాన్నేతుమసమర్థైరితి భావః. ౨౨. పూర్వమితి. ఉతాహో ఇత్యేకం పదం. అథవా పూర్వం
శుభమితి నాంతమితి యమస్య వాక్యం పశ్యే పశ్యామి. ౨౩. పూర్వమితి. హే దేవ యమ. పూర్వ
మశుభం భుంజే ఇతి మయోక్తే. స యమః పతేతి ప్రాహ—౨౪. ౨౫. దుర్ఘటేన శ్రీకృష్ణసందర్శ
నేన విస్మితస్సన్ ఆత్మనః భాగ్యమభినందతి—సత్వమితి. హే విభో స త్వం మమాక్షిపథః లోచన
గోచరస్సన్ కథం సాక్షాత్ ప్రత్యక్షోఽసీత్యర్థః. కిమత్రాశ్చర్యం తదాహ—పరః ఆత్మా అత ఏవ

దేవ జగన్నాథ గోవింద పురుషోత్తమ, నారాయణహృషీకేశ పుణ్యశ్లోకాచ్యుతా వ్యయ. ౨౭. అనుజానీహి మాం కృష్ణ యాంతం దేవగతిం ప్రభో, యత్ర క్వాపి సతశ్చేతో భూయాన్మే త్వత్పదాస్పదమ్. ౨౮. నమస్తే సర్వభావాయ బ్రహ్మణేఽనంత శక్తయే, వాసుదేవాయ కృష్ణాయ యోగానాం పతయే నమః ౨౯. ఇత్యుక్త్వా తం పరిక్రమ్య పాదౌ స్పృష్ట్వా స్వమౌలినా, అనుజ్ఞాతో విమానాగ్ర్యమారు హత్పశ్యతాం నృణామ్. ౩౦. కృష్ణః పరిజనం ప్రాహ భగవాన్ దేవకీసుతః, బ్రహ్మ ణ్యదేవో ధర్మాత్మా రాజన్యాననుశిక్షయన్.౩౧.దుర్జరం బత బ్రహ్మస్వం భుక్తమగ్నే ర్మనాగపి, తేజీయసోఽపి కిముత రాజ్ఞామీశ్వరమానినామ్.౩౨.నాహం హాలాహలం మన్యే విషం యస్య ప్రతిక్రియా, బ్రహ్మస్వం హి విషం ప్రోక్తం నాస్య ప్రతివిధి ర్భువి. ౩౩. హినస్తి విషమత్తారం వహ్నిరద్భిః ప్రశామ్యతి, కులం సమూలం దహతి బ్రహ్మస్వారణిపావకః. ౩౪. బ్రహ్మస్వం దురనుజ్ఞాతం భుక్తం హంతి త్రిపూ రుషం, ప్రసహ్య తు బలాద్భుక్తం దశపూర్వాన్ దశాపరాన్. ౩౫. రాజానో రాజ లక్ష్మ్యా చ నాత్మపాతం విచక్షతే,నిరయం యేఽభిమన్యంతే బ్రహ్మస్వం సాధుబాలిశాః.

యోగీశ్వరైరపి శ్రుతిదృశా ఉపనిషచ్చక్షుషా అమలే హృది విభావ్యః చింత్యః యతః అధోక్షజః అక్షజ మైంద్రియకం జ్ఞానం తత్ అధః అర్వాగేన యస్మాత్సః. యస్యేహ భవాపవర్గో భవేత్తస్య భవా న్ను దృశ్యః స్యాత్. ఉరువ్యసనేన కృకలాసత్వభవేన దుఃఖేన అంధబుద్ధేస్తు మమైతచ్చిత్రమిత్యర్థః. ౨౬. ౨౭. ఉద్రిక్తభక్తిర్బహుధా సంబోధయన్ననుజ్ఞాపయతి—అనుజానీహీతి. దేవలోకేఽపి వర్త మానస్యాత్మనో మనస్సన్నిధిం ప్రార్థయతే.—యత్ర క్వాపీతి. త్వత్పదం ఆస్పదం విషయం యస్య తథా భూతం భూయాదితి. ౨౮. యాస్యన్నమస్యతి. నమ ఇతి. సర్వభావాయ సర్వస్య భావో జన్మ యస్మాత్ తస్మై. బ్రహ్మణే కర్తృత్వేఽప్యవికారాయ కుతః అనంతశక్తయే అనంతా మాయాఖ్యా శక్తిర్యస్య తస్మై. వాసుదేవాయ సర్వాశ్రయాయేత్యుపాదానత్వముక్తం. శ్రీకృష్ణాయ సదానంద రూపాయేతి పురుషార్థత్వముక్తం. శ్లో. "కృషిర్భూవాచకశ్శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతివాచకః. తయోరైక్యం పరం బ్రహ్మ కృష్ణ ఇత్యభిధీయత" ఇతి స్మృతేః. కించ. యోగానాం ఇష్టాపూర్తాదికర్మణాం పతయే ఫలదాత్రే. అయం భావః. ఏవంభూతం త్వాం విహాయ.గంతుమనిచ్ఛురపి గమిష్యామి త్వద్దత్త ఫలభోగాయేతి. ౨౯—౩౧. దుర్జరమితి. మనాక్. ఈషదపి భుక్తం సత్ అగ్నేః అగ్నిసదృశస్య తేజీయసః అతితేజస్వినోఽపి దుర్జరమ్. ౩౨. ౩౩. కింతు. విషాదపి ఘోరమిత్యాహ—హినస్తీతి సంసర్గిసంసర్గేణ మారకత్వాదగ్నితుల్యతా స్యాత్ తదపి నేత్యాహ—వహ్నిరితి కించ. సమూలమితి. వహ్నిర్మూలాన్యపశేషయతి. బ్రహ్మలక్షణారణిజః పాపపావకస్తు కులం దహతి. తదపి సమూలమితి. ౩౪. బ్రహ్మస్వమితి. దురనుజ్ఞాతం యథావదననుజ్ఞాతం త్రిపూరుషం కులం. స్వం పుత్రపౌత్రౌచ. ప్రసహ్య బలాత్ రాజాద్యాశ్రయతః. ౩౫.రాజాన ఇతి. యే బ్రహ్మస్వమభిమన్యంతే వాంఛంతి. తే నిరయమేవాభిమన్యంతే. అతో బాలిశాః అజ్ఞాః. ఆత్మపాతం న విచక్షత ఇతి. ౩౬. అపి చ. గృణ్ణ

౩౬. గృహ్ణంతి యావతః పాంసూన్ రుదతామశ్రుబిందవః, విప్రాణాం హృతవిత్తానాం వదాన్యానాం కుటుంబినామ్. ౩౭ రాజానో రాజకుల్యాశ్చ తావతోఽబ్దాన్ నిరంకుశాః, కుంభీపాకేషు పచ్యంతే బ్రహ్మదాయాపహారిణః. ౩౮. స్వదత్తాం పరదత్తాం వా బ్రహ్మవృత్తిం హరేత యః, షష్టిర్వర్షసహస్రాణి విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమిః. ౩౯. మా మే బ్రహ్మధనం భూయాద్యద్గృద్ధ్వాల్పాయుషా నృపాః, పరాజితాశ్చ్యుతా రాజ్యాద్భవంత్యుద్వేగినో హి యే. ౪౦. విప్రం కృతాగసమపి నైవ ద్రుహ్యత మామకాః, ఘ్నంతం బహుశపంతం వా నమస్కురుత నిత్యశః. ౪౧. యథాహం ప్రణమే విప్రాననుకాలం సమాహితః, తథా నమత యూయం చ యోఽన్యథా మే సదండభాక్. ౪౨. బ్రాహ్మణార్థో హ్యపహృతో హర్తారం పాతయత్యధః, అజానంతమపి హ్యేనం నృగం బ్రాహ్మణగౌరివ. ౪౩. ఏవం విశ్రావ్య భగవాన్ ముకుందో ద్వారకాప్రజాః, పావనస్సర్వలోకానాం వివేశ నిజమందిరమ్. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయః.

బలరామస్య పునర్నందవ్రజగమనాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—బలభద్రః కురుశ్రేష్ఠ భగవాన్ రథమాస్థితః, సుహృద్దిదృక్షురుత్కంఠః ప్రయయౌ నందగోకులమ్. ౧ పరిష్వక్తశ్చిరోత్కంఠైర్గోపైర్గోపీభిరేవ చ, రామోఽభివాద్య పితరావాశీర్భిరభినందితః. ౨. చిరం నః పాహి దాశార్హ సానుజో జగదీశ్వర, ఇత్యారోప్యాంకమాలింగ్య నేత్రైస్సిషిచతుర్జలమ్. ౩. గోపవృద్ధాంశ్చ విధివదభివంద్యాభివందితః, యథావయో యథాసఖ్యం యథాసంబంధమాత్మనః. ౪. సముపేత్యాథ గోపాలాన్ హాస్యహస్తగ్రహాదిభిః, విశ్రాంతం సుఖమాసీనం పప్రచ్ఛుః పర్యుపాగతాః. ౫.పృష్టాశ్చానామయం ప్రీతాః ప్రేమగద్గదయా గిరా, కృష్ణే కమలపత్రాక్షే సన్న్యస్తాఖిలరాధసః, తే సర్వే స్వేషు

స్తీతి. ౩౭—౩౯. మేతి. గృద్ధ్వా అభికాంక్ష్య. ౪౦. ౪౧. యథేతి. ప్రణమే ప్రణమామి. ౪౨. న కేవలమర్థవాదబిభీషికేయం. కింతు. ప్రత్యక్షమిత్యాహ—బ్రాహ్మణార్థఇతి. ౪౩. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుష్షష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచషష్టితమే రామశ్చక్రే గోకులమాగతః, రమమాణస్తు గోపీభిః కాళింద్యాః కర్షణం మదాత్. రామస్య చరితం చిత్రం కాళింద్యాకర్షణాది యత్, పౌండ్రకాఘాతాదికృష్ణస్య పృథగుక్తం తతః పరం. ౧. పరిష్వక్త ఇతి. ఆశీర్భిరభినందితో బభూవ. ౨. తదాహ—చిరమితి. ౩. గోపేతి. గోపవృద్ధాంశ్చ విధివదభివంద్య యవిష్ఠైరభివందితో బభూవేత్యర్థః. అపి చ యథావయ ఇతి. ౪. ౫. పృష్టా ఇతి. తే సర్వే స్వేషు యాదవేషు తం రామం అనామయం ఆరోగ్యం పప్రచ్ఛుః తే

తం రామం తే చ తేనాప్యనామయమ్. ౬. కచ్చిన్నో బాంధవా రామ సర్వే కుశల మాసతే, కచ్చిత్స్మరథ నో రామ యూయం దారసుతాన్వితాః. ౭. దిష్ట్యా కంసో హతః పాపో దిష్ట్యా ముక్తాస్సుహృజ్జనాః, నిహత్య నిర్జిత్య రిపూన్ దిష్ట్యా దుర్గం సమాశ్రితాః. ౮. గోప్యో హసంత్యః పప్రచ్ఛూ రామసందర్శనాదృతాః, కచ్చిదాస్తే సుఖం కృష్ణ పురస్త్రీజనవల్లభః. ౯. కచ్చిత్స్మరతి వా బంధూన్ పితరం మాతరం చ నః, అపి వా స్మరతేఽస్మాకమనుసేవాం మహాభుజః. ౧౦. మాతరం పితరం భ్రాతౄన్ పతీన్ పుత్రాన్ స్వసౄరపి, యదర్థే త్యక్ష్మ దాశార్హ దుస్త్యజాన్ స్వజనాన్ ప్రభో. ౧౧. తా నస్సద్యః పరిత్యజ్య గతస్సంఛిన్నసౌహృదః, కథన్ను తాదృశం స్త్రీభిర్న శ్రద్ధీయేత భాషితమ్ ౧౨. కథం ను గృహ్ణంత్యనవస్థితాత్మనో వచః కృతఘ్నస్య బుధాః పురస్త్రియః, గృహ్ణంతి వై చిత్రకథస్య సుందరస్మితావలోకోచ్ఛ్వసితస్మరాతురాః. ౧౩. కిం నస్తత్కథయా గోప్యః కథాః కథయతాపరాః, యాత్యస్మాభిర్వినా కాలో యది తస్య తథైవ నః. ౧౪. ఇతి ప్రహసితం శౌరేర్జల్పితం చారువీక్షితం, గతిం ప్రేమపరిష్వంగం స్మరంత్యో రురుదుస్త్రియః. ౧౫. సంకర్షణస్తాః కృష్ణస్య సందేశైర్హృదయంగమైః, సాంత్వయామాస భగవాన్నానునయకోవిదః.౧౬.ద్వౌ మాసౌ తత్ర చావాత్సీన్మధుం మాధవమేవ చ, రామః క్షపాసు భగవాన్ గోపీనాం రతిమావహన్. ౧౭. పూర్ణచంద్రకళామృష్టే కౌముదీగంధవాయునా, యమునోపవనే రేమే సేవితే స్త్రీగణైర్వృతః. ౧౮. వరుణప్రేరితా దేవీ వారుణీ వృక్షకోటరాత్, పతంతీ తద్వనం సర్వం స్వగంధేనాధ్యవాసయత్. ౧౯. తం గంధం మధుధారాయా వాయునోపహృతం బలః, ఆఘ్రాయోపగతస్తత్ర లలనాభిః పపౌ సమమ్. ౨౦. *ఉపగీయమాన ఉద్గాయన్ వనితాశోభి

చ తేన పృష్టా ఇతి. కృష్ణే కృష్ణప్రాప్త్యర్థం సన్న్యస్తాఖిలరాధసః త్యక్తసర్వవిషయాః. ౬—౧౧. తా ఇతి. తర్హి తద్గమనే యుష్మాభిః ప్రతిబంధః కిం న కృతః తద్వాక్యవిశ్వాసాదితి చేత్. నను విశ్వాసః కిమితి కృతస్తత్రాహుః.—కథంన్వితి. వక్తృబహుత్వాన్నానావిధాని వాక్యాని. ౧౨. తత్రాన్యా ఊచుః. కథమితి. అన్యా ఊచుః. గృహ్ణంతి వా ఇతి. చిత్రకథస్య చిత్రకథాకథనకోవిదస్య కించ. సుందరం స్మితం యస్మిన్ తేన. అవలోకేన ఉచ్ఛ్వసితః క్షుభితో యః స్మరః తేనాతురాః. ౧౩. అపరా ఊచుః—కిమితి. కాలస్తావత్ తస్య చాస్మాకం చ యాత్యేవ. కింతు. తస్య సుఖేన అస్మాకం దుఃఖేనేత్యేతావానేవ విశేష ఇతి ధ్వనితం. ౧౪. ౧౫. సంకర్షణ ఇతి. నానావిధేష్వనునయేషు కోవిదః. ౧౬. ద్వావితి. మధుం చైత్రం. మాధవం వైశాఖం గోపీనాం. రతిమితి. శ్రీకృష్ణక్రీడాసమయే అనుత్పన్నానామితి బాలానాం చ అన్యాసామిత్యభియుక్తప్రసిద్ధిః. ౧౭. పూర్ణేతి. పూర్ణచంద్రస్య కళాభిర్మరీచిభిరామృష్టే ఉజ్జ్వలితే కౌముదీ గంధవాయునా కుముద్వతీనాం గంధసహితేన సేవితే. యద్వా. కౌముదీశబ్దేన తద్వికాసితాని కుముదాని లక్ష్యంతే. కుముదగంధవాయునేత్యర్థః. ౧౮.

మండలే, రేజే కరేణుయూథేశో మాహేంద్ర ఇవ వారణః. ౨౧. నేదుర్దుందుభయో వ్యోమ్ని వవృషుః కుసుమైర్ముదా, గంధర్వా మునయో రామం తద్వీర్యైరీడిరే ముదా. ౨౨. *ఉపగీయమానచరితో వనితాభిర్హలాయుధః, వనేషు వ్యచరత్ క్షీబో మదవిహ్వలలోచనః. ౨౩. స్రగ్వ్యేకకుండలో మత్తో వైజయంత్యా చ మాలయా, బిభ్రత్స్మితముఖాంభోజం స్వేదప్రాలేయభూషితమ్. ౨౪. స ఆజుహావ యమునాం జలక్రీడార్థమీశ్వరః, నిజవాక్యమనాదృత్య మత్త ఇత్యాపగాం బలః, అనాగతాం హలాగ్రేణ కుపితో విచకర్ష హ. ౨౫. పాపే త్వం మామవజ్ఞాయ యన్నాయాసి మయాఽహుతా, నేష్యే త్వాం లాంగలాగ్రేణ శతధా కామచారిణీమ్. ౨౬. ఏవం నిర్భర్త్సితా భీతా యమునా యదునందనం; ఉవాచ చకితా వాచం పతితా పాదయోర్నృప. ౨౭. యమునోవాచ:—రామ రామ మహాబాహో న జానే తవ విక్రమం, యస్యైకాంశేన విధృతా జగతీ జగతః పతే. ౨౮. పరం భావం భగవతో భగవన్ మామజానతీం, మోక్తుమర్హసి విశ్వాత్మన్ ప్రపన్నాం భక్తవత్సల. ౨౯. తతో వ్యముంచద్యమునాం యాచితో భగవాన్ బలః, విజగాహే జలం స్త్రీభిః కరేణుభిరివేభరాట్. ౩౦. కామం విహృత్య సలిలాదుత్తీర్ణాయాసితాంబరే, భూషణాని మహార్హాణి దదౌ కాంతిశ్శుభాం స్రజమ్. ౩౧. వసిత్వా వాససీ నీలే మాలామాముచ్య కాంచనీం, రేజే స్వలంకృతో లిప్తో మాహేంద్ర ఇవ వారణః. ౩౨. అద్యాపి దృశ్యతే రాజన్ యమునాకృష్టవర్త్మనా, బలస్యానంతవీర్యస్య వీర్యం సూచయతీవ హి. ౩౩. ఏవం సర్వా నిశా యాతా ఏకేవ రమతో వ్రజే, రామస్యాక్షిప్తచిత్తస్య మాధుర్యైర్వ్రజయోషితామ్. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచషష్టితమోఽధ్యాయః.

వరుణేతి. వారుణీ సుధయా సహోత్పన్నా మదిరా. ౧౯. ౨౨. ఉపగీయమానేతి. క్షీబో మత్తః ౨౩. స్రగ్వీతి. స్వేద ఏవ ప్రాలేయం హిమం తేన భూషితం. ౨౪. స ఇతి. మత్తోఽయమిత్యనాదృత్య అనాగతాం ఆపగాం నదీం. ౨౫. పాప ఇతి. ఆహుతా ఆహూతా యద్యస్మాన్నాగచ్ఛసి తస్మాన్నేష్యే గమయిష్యామి. ౨౬. ఏవమితి. చకితా కంపితా. ౨౭. రామేతి. ఏకాంశేన శేషాఖ్యేన. ౨౮. ౨౯. తత ఇతి. విజగాహే అవగాహనం కృతవాన్. ౩౦. కామమితి. ఉత్తీర్ణాయ నిర్గతాయ. అసితాంబరాదీని కాంతిర్దదౌ. కాంతిర్లక్ష్మీః. యథోక్తం విష్ణుపురాణే. శ్లో. "వరుణప్రహితాం చాస్మై మాలామమ్లానపంకజామ్, సముద్రాభే తథా వస్త్రే నీలే లక్ష్మీరయచ్ఛత" ఇతి. హరివంశే చ. బలం ప్రతి లక్ష్మీవాక్యం. శ్లో. "జాతరూపమయం చైకం కుండలం వజ్రభూషణం, ఆదిపద్మం చ పద్మాఖ్యం దివ్యం శ్రవణభూషణం. దేవేమాం ప్రతిగృహ్ణీష్వ పౌరాణీం భూషణక్రియా"మిత్యాది. ౩౧. వసిత్వేతి. వసిత్వా పరిధాయ. ఆముచ్య కంఠే నిధాయ. చందనాదిభిరాలిప్తః. ౩౨. ౩౩. ఏవమితి. ఏకా నిశా యథా మాధుర్యైః విలాసైః. ౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీకృష్ణకృతపౌండ్రక కాశీరాజవధాదికథా ప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—నంద వ్రజం గతే రామే కరూశాధిపతిర్నృప, వాసుదేవోఽహమిత్యజ్ఞో దూతం కృష్ణాయ ప్రాహిణోత్. ౧. త్వం వాసుదేవో భగవానవతీర్ణో జగత్పతిః, ఇతి ప్రస్తోభితో బాలైర్మేనే స్వాత్మానమచ్యుతమ్. ౨. దూతం చ ప్రాహిణోన్మందః కృష్ణాయావ్యక్తవర్త్మనే, ద్వారకాయాం యథా బాలో నృపో బాలకృతో బుధః. ౩. దూతస్తు ద్వారకామేత్య సభాయామాస్థితం ప్రభుమ్, కృష్ణం కమలపత్రాక్షం రాజసందేశమబ్రవీత్. ౪. కారూశ ఉవాచః—వాసుదేవోఽవతీర్ణోఽహమేక ఏవ న చాపరః, భూతానామనుకంపార్థం త్వం తు మిథ్యాభిధాం త్యజ. ౫. యాని త్వమస్మచ్చిహ్నాని మౌఢ్యాద్బిభర్ష్యభీతవత్, త్యక్త్వైహి మాం త్వం శరణం నో చేద్దేహి మమాహవమ్. ౬. శ్రీశుక ఉవాచః—వికత్థనం తదాకర్ణ్య పౌండ్రకస్యాల్పమేధసః, ఉగ్రసేనాదయస్సభ్యా ఉచ్చకైర్జహసుస్తదా. ౭. ఉవాచ దూతం భగవాన్ పరిహాసకథామను, ఉత్స్రక్ష్యే మూఢచిహ్నాని యైస్త్వమేవం వికత్థసే. ౮. ముఖం యదా పిధాయాజ్ఞ కంకగృధ్రవటైర్వృతః, శయిష్యసే హతస్తత్ర భవితా శరణం శునామ్. ౯. ఇతి దూతస్తమాక్షేపం స్వామినే సర్వమాహరత్, కృష్ణోఽపి రథమాస్థాయ కాశీముపజగామ హ. ౧౦. పౌండ్రకోఽపి తదుద్యోగముపలభ్య మహారథః, అక్షౌహిణీభ్యాం సంయుక్తో నిశ్చక్రామ పురాద్ద్రుతమ్. ౧౧ తస్య కాశీపతిర్మిత్రం పార్ష్ణిగ్రాహోఽన్వయాన్నృప, అక్షౌహిణీభిస్తిసృభిరపశ్యత్పౌండ్రకం హరిః. ౧౨. శంఖార్యసిగదాశార్ఙ్గశ్రీవత్సాద్యుపలక్షితం, బిభ్రాణం కౌస్తుభమణిం వనమాలావిభూషితమ్. ౧౩. కౌశేయవాససీ పీతే వసానం గరుడధ్వజం, అమూల్యమౌల్యాభరణం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౧౪. దృష్ట్వా తమాత్మనా తుల్యం వేషం కృత్రిమమాశ్రితం, యథా నటం రంగగతం విజహాస భృశం హరిః. ౧౫. శూలైర్గదాభిః పరిఘైశ్శక్త్యృష్టిప్రాసతోమరైః, అసి

శ్లో. "షడ్యుక్షష్టితమే కాశీం గత్వా హన్ పౌండ్రకం హరిః, తన్మిత్రం చ తతో వృత్తం సుదక్షిణవధాదికం." ౧. త్వమితి. ప్రస్తోభితః స్తుత్యా ప్రోత్సాహితః బాలైః అజ్ఞైః. ౨. దూతమితి. బాలకృతో నృపః బాలైః నృపత్వేన క్రీడాయాం పరికల్పితః. ౩. ౭. ఉవాచేతి. హే మూఢ ఉత్స్రక్ష్యే త్వయి ప్రక్షేప్స్యామి యైస్సహ త్వమేవం వికత్థసే. తేష్వపీత్యర్థః. యద్వా. యైః కృత్రిమైస్సుదర్శనాదిభిస్త్వమేవం శ్లాఘసే తానుత్స్రక్ష్యే త్యాజయిష్యామీత్యర్థః. ౮. మాం శరణమేహీత్యస్యోత్తరం. ముఖమితి. వటాః కంకాదివత్ పక్షివిశేషాః. తత్ర తదా. శునాం శరణమాశ్రయో భవితాసి. ౯. ఇతీతి. కాశీమితి. పౌండ్రకస్యాపి తదా మిత్రపురే అవస్థానాత్. ౧౦. ౧౧. తస్యేతి. పార్ష్ణిగ్రాహః పృష్ఠప్రాంతరక్షణతత్పరః. ౧౨. ౧౩. కౌశేయేతి. గరుడః కృత్రిమః ధ్వజే

భిః పట్టసైర్బాణైః ప్రాహరన్నరయో హరిమ్. ౧౬. కృష్ణస్తు తత్పౌండ్రకకాశిరాజయోర్బలం గజస్యందనవాజిపత్తిమత్, గదాసిచక్రేషుభిరర్దయద్భృశం యథా యుగాంతే హుతభుక్పృథక్ప్రజాః. ౧౭. ఆయోధనం తద్రథవాజికుంజరద్విపత్ఖరోష్ట్రైరరిణా చ ఖండితైః, బభౌ చితం మోదవహం మనస్వినామాక్రీడనం భూతపతేరివోల్బణమ్. ౧౮. అథాహ పౌండ్రకం శౌరిర్భో భో పౌండ్రక యద్భవాన్, దూతవాక్యేన మామాహ తాన్యస్త్రాణ్యుత్సృజామి తే. ౧౯. త్యాజయిష్యేఽభిధానం మే యత్త్వయాజ్ఞ మృషాధృతం, వ్రజామి శరణం తేఽద్య యది నేచ్ఛామి సంయుగమ్ ౨౦. ఇతి క్షిప్త్వా శితైర్బాణైర్విరథీకృత్య పౌండ్రకం, శిరోఽవృశ్చద్రథాంగేన వజ్రేణేంద్రో యథా గిరేః. ౨౧. తథా కాశీపతేః కాయాచ్ఛిర ఉత్కృత్య పత్రిభిః, వ్యపాతయత్కాశిపుర్యాం పద్మకోశమివానిలః. ౨౨. ఏవం మత్సరిణం హత్వా పౌండ్రకం ససఖం హరిః, ద్వారకామావిశత్సిద్ధైర్గీయమానకథామృతః. ౨౩. స నిత్యం భగవద్ధ్యానప్రధ్వస్తాఖిలబంధనః, బిభ్రాణశ్చ హరే రాజన్ స్వరూపం తన్మయోఽభవత్. ౨౪. శిరః పతితమాలోక్య రాజద్వారి సకుండలం, కిమిదం కస్య వా వక్త్రమితి సంశిశిరే జనాః. ౨౫. రాజ్ఞః కాశీపతేర్జ్ఞాత్వా మహిష్యః పుత్రబాంధవాః, పౌరాశ్చ హా హతా రాజన్నాథ నాథేతి చారుదన్. ౨౬. సుదక్షిణస్తస్య సుతః కృత్వా సంస్థావిధిం పితుః, నిహత్య పితృహంతారం యాస్యామ్యపచితిం పితుః. ౨౭. ఇత్యాత్మనాభిసంధాయ సోపాధ్యాయో మహేశ్వరం, సుదక్షిణోఽర్చయామాస పరమేణ సమాధినా. ౨౮. ప్రీతోఽవిముక్తే భగవాన్ తస్మై వరమదాద్భవః, పితృహంతృవధోపాయం స వవ్రే వరమీశితుః. ౨౯. *సుదక్షిణాగ్నిం పరిచరబ్రాహ్మణైస్సహ ఋత్విజం, అభిచారవిధానేన స చాగ్నిః ప్రమథైర్వృతః, సాధయిష్యతి సంకల్పమబ్రహ్మణ్యే ప్రయోజితః. ౩౦. ఇత్యాదిష్టస్తథా చక్రే కృష్ణాయాభి

యస్య తం అమూల్యం అనర్ఘం మౌళ్యాభరణం కిరీటం యస్య తం. ౧౪—౧౬. కృష్ణ ఇతి. గజస్యందనాదిచతురంగబలమర్దితవాన్. పృథక్ ప్రజాః చతుర్విధం భూతగ్రామం యథా యుగాంతాగ్నిరితి. ౧౭. ఆయోధనమితి. ఆయోధనం రణస్థానం. అరిణా చక్రేణ చితం చర్చితం ఆకీర్ణం ఆక్రీడనమివ కల్పాంతే రుద్రస్య క్రీడాస్థానమివ. ౧౮—౨౦. ఇతీతి. గిరేః శృంగం యథేతి. ౨౧—౨౪. శిర ఇతి. ప్రథమం కిమిదమితి పశ్చాద్వక్త్రమితి విభావ్య కస్య చేతి సంశిశిరే సంశయం కృతవంత ఇతి ౨౫. ౨౬. సుదక్షిణ ఇతి. సంస్థావిధిం ఉత్తరక్రియాం. అపచితిం నిష్కృతిం. ౨౭. ఇతీతి. ఆత్మనా అభిసంధాయ బుద్ధ్యా అధ్యవస్య సుదక్షిణః అత్యుదారః. ౨౮. ప్రీత ఇతి. వరమదాత్ వృణీష్వేత్యుక్తవానిత్యర్థః. ౨౯. సుదక్షిణేతి. ఋత్విజం ఋత్విజమివ స్వనియోగకారిణం. శ్రు. "యజ్ఞస్య దేవమృత్విజ"మితి శ్రుతేః. అబ్రహ్మణ్యే ప్రయోజిత ఇతి. కృష్ణే ప్రయోజితో విపరీతో భవిష్యతీతి సూచితం. ౩౦. ఇతీతి. అభిచరన్ ఆభిచారం కుర్వన్. వ్రతీ గృహీతనియమః. ౩౧. తత ఇతి. తత్తం

చరన్ ప్రతీ. ౩౧. తతోఽగ్నిరుత్థితః కుండాన్మూర్తిమానతిభీషణః, తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రురంగారోద్గారిలోచనః. ౩౨. దంష్ట్రోగ్రభ్రుకుటీదండకఠోరాస్యస్స్వజిహ్వయా, ఆలిహన్ సృక్విణీ నగ్నో విధున్వన్ త్రిశిఖం జ్వలన్. ౩౩. పద్భ్యాం తాళప్రమాణాభ్యాం కంపయన్నవనీతలం, సోఽభ్యధావద్వృతో భూతైర్ద్వారకాం ప్రదహన్ దిశః. ౩౪. తమాభిచారదహనమాయాంతం ద్వారకౌకసః, విలోక్య తత్రసుస్సర్వే వనదాహే యథా మృగాః. ౩౫. అక్షైస్సభాయాం క్రీడంతం భగవంతం భయాతురాః, త్రాహి త్రాహి త్రిలోకేశ వహ్నేః ప్రదహతః పురమ్. ౩౬. శ్రుత్వా తజ్జనవైక్లబ్యం దృష్ట్వా స్వానాం చ సాధ్వసం, శరణ్యస్సంప్రహస్యాహ మాభైష్టేత్యవితాస్మ్యహమ్. ౩౭. సర్వస్యాంతర్బహిస్సాక్షీ కృత్యాం మాహేశ్వరీం విభుః, విజ్ఞాయ తద్విఘాతార్థం పార్శ్వస్థం చక్రమాదిశత్. ౩౮. తత్సూర్యకోటిప్రతిమం సుదర్శనం జాజ్వల్యమానం ప్రళయానలప్రభం, స్వతేజసాఖం కకుభోఽథ రోదసీ చక్రం ముకుందాస్త్రమథాగ్నిమర్దయత్. ౩౯. కృత్యానలః ప్రతిహతస్సరథాంగపాణేరస్త్రౌజసా నృప విభగ్నముఖో నివృత్తః, వారాణసీం ప్రతిసమేత్య సుదక్షిణం తం సర్త్విగ్జనం సమదహత్స్వకృతోఽభిచారః. ౪౦. చక్రం తు విష్ణోస్తదను ప్రవిష్టం వారాణసీం సాట్టసభాలయాపణాం, సగోపురాట్టాలకగోష్ఠగోకులాం సకోశహస్త్యశ్వరథాన్నశాలామ్. ౪౧. దగ్ధ్వా వారాణసీం సర్వాం విష్ణుచక్రం సుదర్శనం, భూయః పార్శ్వముపాతిష్ఠత్కృష్ణస్యాక్లిష్టకర్మణః. ౪౨. య ఏతచ్ఛ్రావయేన్మర్త్య ఉత్తమశ్లోకవిక్రమం, సమాహితో వా శృణుయాత్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షట్షష్టితమోఽధ్యాయః.

తామ్రమివ శిఖాః శ్మశ్రూణి చ యస్య సః, అంగారోద్గారీణి లోచనాని యస్య సః. ౩౨. దంష్ట్రేతి. దంష్ట్రాభిరుగ్రైః భ్రుకుటీదండైశ్చ కఠోరం క్రూరమాస్యం యస్య సః. త్రిశిఖం త్రిశూలం. ౩౩. పద్భ్యామితి. దిశః ప్రదహన్. ౩౪. ౩౫. అక్షైరితి. త్రాహి త్రాహీత్యాహురితి శేషః. ౩౬. శ్రుత్వేతి. అహమవితాస్మి రక్షిష్యామి. ౩౭. ౩౮. తదితి. రోదసీ చ ప్రకాశయదితి శేషః. యద్వా. స్వతేజసా ఖాదీన్ ప్రతి జాజ్వల్యమానం అత్యర్థం ప్రకాశమానమిత్యర్థః. అర్దయత్ అపీడయత్. ౩౯. అర్దితోఽగ్నిర్యత్కృతవాన్ తదాహ.—కృత్యానల ఇతి. సహర్త్విగ్భిః జనైశ్చ వర్తమానం. అభిచర్యంతే. మార్యంతే అనేనేత్యభిచారః కృత్యానలః. ౪౦. చక్రమితి. అట్టాదిసహితాం అట్టాః మంచాః. ౪౧—౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షట్షష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

బలరామకృతద్వివిదవధకథాప్రారంభఘట్టః.

రాజోవాచః—భూయోఽహం శ్రోతుమిచ్ఛామి రామస్యాద్భుతకర్మణః, అనంతస్యాప్రమేయస్య యదన్యత్కృతవాన్ విభుః. ౧. శ్రీశుక ఉవాచః—నరకస్య సఖా కశ్చిద్ద్వివిదో నామ వానరః, సుగ్రీవసచివస్సోఽథ భ్రాతా మైందస్య వీర్యవాన్. ౨. సఖ్యుస్సోఽపచితిం కుర్వన్ వానరో రాష్ట్రవిప్లవం, పురగ్రామాకరాన్ ఘోషానదహద్వహ్నిముత్సృజన్. ౩. క్వచిత్సశైలానుత్పాట్య తైర్దేశాన్ సమచూర్ణయత్, ఆనర్తాన్ సుతరామేవం యత్రాస్తే మిత్రహా హరిః. ౪. క్వచిత్స ముద్రమధ్యస్థో దోర్భ్యాముద్ధృత్య తజ్జలం, దేశాన్నాగాయుతప్రాణో వేలాకూలే న్యమజ్జయత్. ౫. ఆశ్రమానృషిముఖ్యానాం కృత్వా భగ్నవనస్పతీన్, అదూషయచ్ఛకృన్మూత్రైరగ్నీన్ వైతానికాన్ ఖలః. ౬. పురుషాన్ యోషితో దృప్తః క్ష్మాభృద్ద్రోణీగుహాసు సః, నిక్షిప్య చాప్యధాచ్ఛైలైః పేశస్కారీవ కీటకమ్. ౭. ఏవం దేశాన్ విప్రకుర్వన్ దూషయంశ్చ కులస్త్రియః, శ్రుత్వా సులలితం గీతం గిరిం రైవతకం యయౌ. ౮. తత్రాపశ్యద్యదుపతిం రామం పుష్కరమాలినం, సుదర్శనీయసర్వాంగం లలనాయూథమధ్యగమ్. ౯. గాయంతం వారుణీం పీత్వా మదవిహ్వలలోచనమ్, విభ్రాజమానం వపుషా ప్రభిన్నమివ వారణమ్. ౧౦. దుష్టశ్శాఖామృగశ్శాఖామారూఢః కంపయన్ ద్రుమాన్, చక్రే కిలకిలాశబ్దమాత్మానం సంప్రదర్శయన్. ౧౧. తస్య ధార్ష్ట్యం కపేర్వీక్ష్య తరుణ్యో జాతిచాపలాః, హాస్యప్రియా విజహసుర్బలదేవపరిగ్రహాః. ౧౨. తా హేలయామాస కపిర్భ్రూక్షేపైస్సం

శ్లో. "సప్తషష్టితమే రామో గిరౌ రైవతకే మదాత్, స్వైరం యువతిభిః క్రీడన్నవధీద్ద్వివిదం బలః" కాళిందీవిదారణానంతరం రామచరితం ద్వివిదవధాదిసంగతమపి అనుక్త్వా. తత్పూర్వభావిత్వేన పౌండ్రకవధాదికం నిరూప్యేదానీం తదేవ ప్రస్తౌతి—భూయ ఇతి. రామచరితశ్రవణేచ్ఛాయామద్భుతకర్మత్వం హేతుః తత్ర చానంతత్వం. తత్రాప్యప్రమేయత్వమితి. ౧. నరకస్యేతి. నరకస్య సఖేతి హరిణా వైరే కారణం. సుగ్రీవసచివ ఇతి తస్య మంత్రబలం. మైందస్య భ్రాతేతి రామాయణే అతిప్రసిద్ధత్వేన వీర్యాధిక్యముక్తమితి. ౨. సఖ్యురితి. సఖ్యుర్నరకస్య. అపచితిం ఆనృణ్యం. రాష్ట్రస్య విప్లవో నాశో యథా భవతి తథా పురాదీనదహదితి. ౩. కించ. క్వచిదితి. కదాచిత్ సః ద్వివిదః మిత్రహా మిత్రం సఖాయం నరకాసురం హంతీతి మిత్రహా హరిః శ్రీకృష్ణః. ౪. క్వచిదితి. తస్య సముద్రస్య జలం బాహుభ్యాం ఉత్క్షిప్య వేలాయాః కూలే వర్తమానాన్ దేశాన్ న్యమజ్జయత్ ప్లావయామాసేతి. ౫. ఆశ్రమానితి. ఆశ్రమస్థాన్ వనస్పతీన్ భంక్త్వా ఆహవనీయాద్యగ్నిషు మూత్రాదికృతవానిత్యర్థః. ౬. పురుషానితి. అప్యధాత్ పిదధే. పేశస్కారీ భ్రమరః. ౭—౯. గాయంతమితి. ప్రభిన్నం మత్తం. ౧౦. ౧౧. తస్యేతి. జాత్యా స్వభావేనైవ చాపలం యాసాం తాః. ౧౨. తా ఇతి. హేలయామాస అవజజ్ఞే. నిరీక్షతః నిరీక్షమాణస్య తమనాదృత్యేత్యర్థః. ౧౩.

ముఖాదిభిః, దర్శయన్ స్వగుదం తాసాం రామస్య చ నిరీక్షతః. ౧౩. తం గ్రావ్ణా ప్రాహరత్క్రుద్ధో బలః ప్రహరతాం వరః, స వంచయిత్వా గ్రావాణం మదిరాకలశం కపిః, గృహీత్వా హేలయామాస ధూర్తస్తం కోపయన్ హసన్. ౧౪. నిర్భిద్య కలశం దుష్టో వాసాంస్యాస్ఫాలయద్బలం, కదర్థీకృత్య బలవాన్ విప్రచక్రే మదోద్ధతః. ౧౫. తం తస్యావినయం దృష్ట్వా దేశాంశ్చ తదుపద్రుతాన్, క్రుద్ధో ముసలమాదత్త హలం చారిజిఘాంసయా. ౧౬. ద్వివిదోఽపి మహావీర్యస్సాలముత్పాట్య పాణినా, అభ్యేత్య తరసా తేన బలం మూర్ధన్యతాడయత్. ౧౭. తం తు సంకర్షణో మూర్ధ్ని పతంతమచలో యథా, ప్రతిజగ్రాహ భగవాన్ సునందేనాహనచ్చ తమ్. ౧౮. ముసలాహతమస్తిష్కో విరేజే రక్తధారయా, గిరిర్యథా గైరికయా ప్రహారం నానుచింతయన్. ౧౯. పునరన్యం సముత్క్షిప్య కృత్వా నిష్పత్రమోజసా, తేనాహనత్సుసంక్రుద్ధస్తం బలశ్శతధాచ్ఛినత్. ౨౦. తతోఽన్యముత్పాట్య జఘ్నే తం చాపి శతధాచ్ఛినత్. ౨౧. ఏవం యుధ్యన్ భగవతా భగ్నే తస్మిన్ పునఃపునః, ఆకృష్య సర్వతో వృక్షాన్నిర్వృక్షమకరోద్వనమ్. ౨౨. తతోఽముంచచ్ఛిలావర్షం బలస్యోపర్యమర్షితః, తత్సర్వం చూర్ణయామాస లీలయా ముసలాయుధః. ౨౩. స్వబాహూ తాళసంకాశౌ ముష్టీకృత్య కపీశ్వరః, ఆసాద్య రోహిణీపుత్రం తాభ్యాం వక్షస్యరూరుజత్. ౨౪. యాదవేంద్రోఽపి తం దోర్భ్యాం త్యక్త్వా ముసలలాంగలే, జత్రావభ్యర్దయత్క్రుద్ధస్సోఽపతద్రుధిరం వమన్. ౨౫. చకంపే తేన పతతా సటంకస్సవనస్పతిః, పర్వతః కురుశార్దూల వాయునా నౌరివాంభసి. ౨౬. జయశబ్దో నమశ్శబ్దస్సాధు సాధ్వితి చాంబరే, సురసిద్ధమునీంద్రాణామాసీత్కుసుమవర్షిణామ్. ౨౭. ఏవం నిహత్య ద్వివిదం జగద్వ్యతికరావహం, సంస్తూయమానో భగవాన్ జనైస్స్వపురమావిశత్. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః.

---

౧౪. నిర్భిద్యేతి. ఆస్ఫాలయత్ యోషితాం వాసాంస్యాకృష్య పాటితవాన్. విప్రచక్రే ఏవమపకృతవాన్. ౧౫. ౧౬. ద్వివిద ఇతి. సాలం వృక్షం. ౧౭. తమితి. సునందేన ముసలేన, అహనత్ అహన్నిత్యర్థః. తం వానరం. ౧౮. ముసలేతి. మస్తిష్కం మస్తకే అవయవవిశేషః. గైరికయా లోహితధాతునా. నానుచింతయన్ అగణయన్. ౧౯—౨౩. స్వేతి. అరూరుజత్ తాడయామాస. ౨౪. యాదవేంద్ర ఇతి. జత్రౌ కంఠబాహుమూలే. ౨౫. చకంప ఇతి. టంకాః సతోయవివరాణి తత్సహితః. ౨౬. ౨౭. ఏవమితి. జగతో వ్యతికరం నాశమావహతీతి తథా తం. ౨౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

బలరామకృతహస్తినాపురకర్షణాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—దుర్యోధనసుతాం రాజన్ లక్ష్మణాం సమితింజయః, స్వయంవరస్థామహరత్సాంబో జాంబవతీసుతః. ౧. కౌరవాః కుపితా ఊచుర్దుర్వినీతోఽయమర్భకః, కదర్థీకృత్య నః కన్యామకామామహరద్బలాత్. ౨. బధ్నీతైనం దుర్వినీతం కిం కరిష్యంతి వృష్ణయః, యేఽస్మత్ప్రసాదోపచితాం దత్తాం నో భుంజతే మహీమ్. ౩. నిగృహీతం సుతం శ్రుత్వా యద్యేష్యంతీహ వృష్ణయః, భగ్నదర్పాః శమం యాంతి ప్రాణా ఇవ సుసంయతాః. ౪. ఇతి కర్ణశ్శలో భూరిర్యజ్ఞకేతుస్సుయోధనః, సాంబమారేభిరే బద్ధుం కురువృద్ధానుమోదితాః. ౫. దృష్ట్వానుధావతస్సాంబో ధార్తరాష్ట్రాన్ మహారథః, ప్రగృహ్య రుచిరం చాపం తస్థౌ సింహ ఇవైకలః. ౬. తే తం జిఘృక్షవః క్రుద్ధాస్తిష్ఠ తిష్ఠేతి భాషిణః, ఆసాద్య ధన్వినో బాణైః కర్ణాగ్రణ్యస్సమాకిరన్. ౭. సోఽతివిద్ధః కురుశ్రేష్ఠ కురుభిర్యదునందనః, నామృష్యత్తదచింత్యార్భస్సింహః క్షుద్రమృగైరివ. ౮. విస్ఫార్య రుచిరం చాపం సర్వాన్ వివ్యాధ సాయకైః, కర్ణాదీన్ షడ్రథాన్ వీక్ష్య తావద్భిర్యుగపత్పృథక్. ౯. చతుర్భిశ్చతురో వాహానేకైకేన చ సారథీన్, రథినశ్చ మహేష్వాసాస్తస్య తత్తేభ్య పూజయన్. ౧౦. తం తు తే విరథం చక్రుశ్చత్వారశ్చతురో హయాన్, ఏకస్తు సారథిం జఘ్నే చిచ్ఛేదాన్యశ్శరాసనమ్. ౧౧. తం బద్ధ్వా విరథీకృత్య కృచ్ఛ్రేణ కురవో యుధి, కుమారం స్వస్య కన్యాం చ స్వపురం జయినోఽవిశన్. ౧౨. తచ్ఛ్రుత్వా నారదేనోక్తం రాజన్ సంజాతమన్యవః, కురూన్ ప్రత్యుద్యమం చక్రురుగ్రసేనప్రచోదితాః. ౧౩. సాంత్వయిత్వా తు తాన్ రామస్సన్నద్ధాన్ వృష్ణిపుంగవః, నైచ్ఛత్కురూణాం వృష్ణీనాం కలిం కలిమలాపహః. ౧౪. జగామ హాస్తినపురం రథేనాదిత్యవర్చసా, బ్రాహ్మణైః కులవృద్ధైశ్చ వృతశ్చంద్ర ఇవ గ్రహైః. ౧౫. గత్వా గజాహ్వయం రామో

శ్లో. "అష్టషష్టితమే సాంబే నిబద్ధే కౌరవైర్యుధి, తద్విమోక్షాయ రామేణ గజాహ్వయవికర్షణం. శ్రీరామస్య చరిత్రాంతరం నిరూపయితుమాహ—దుర్యోధనేతి. సమితింజయః సంగ్రామజిత్. ౧. ౨. బధ్నీతేతి. నోఽస్మాకం మహీం అస్మాభిర్దత్తాం న తే భూపతయ ఇతి భావః. ౩. నిగృహీతమితి. యాంతి యాస్యంతి. ప్రాణా ఇంద్రియాణీవ సుసంయతాః. ప్రాణాయామాదిభిర్దమితాః. ౪. ఇతీతి. కురువృద్ధో భీష్మః. తేనానుమోదితాః తత్సహితాః షడేత ఇత్యర్థః. ౫. దృష్ట్వేతి. ఏకలః ఏకః. ౬. త ఇతి. కర్ణః అగ్రణీర్యేషాం తే. ౭. స ఇతి. అచింత్యస్య భగవతోఽర్భః అచింత్యశ్చాసావర్భశ్చేతి వా. ౮. ౯. తత్ప్రపంచయతి. చతుర్భిశ్చతుర ఇత్యత్ర వీప్సానుసంధేయా. తత్కర్మ సంతే మానితవంతః. ౧౦. ౧౧. తమితి. స్వస్య దుర్యోధనస్య కన్యాం చ నీత్వేతి శేషః. ౧౨. ౧౩. సాంత్వయిత్వేతి. యతః కలిం నైచ్ఛత్ అతః సాంత్వయిత్వా జగామేతి. ౧౪. ౧౫. గత్వేతి. ధృతరాష్ట్రం

బాహ్యోపవనమాశ్రితః, ఉద్ధవం ప్రేషయామాస ధృతరాష్ట్రం బుభుత్సయా. ౧౬. సోఽభివంద్యాంబికాపుత్త్రం భీష్మం ద్రోణం సబాహ్లికం, దుర్యోధనం చ విధివద్రామమాగతమబ్రవీత్. ౧౭. తేఽతిప్రీతాస్సమాకర్ణ్య ప్రాప్తం రామం సుహృత్తమం, తమర్చయిత్వాభియయుస్సర్వే మంగళపాణయః. ౧౮. తం సంగమ్య యథాన్యాయ్యం గామర్ఘ్యం చ న్యవేదయన్, తేషాం యే తత్ప్రభావజ్ఞాః ప్రణేముశ్శిరసా బలమ్. ౧౯. బంధూన్ కుశలినో దృష్ట్వా పృష్ట్వా శివమనామయం, పరస్పరమథో రామో బభాషేఽవిక్లబం వచః. ౨౦. ఉగ్రసేనః క్షితీశో యద్యుష్మానాజ్ఞాపయత్ప్రభుః, తదవ్యగ్రధియశ్శ్రుత్వా కురుధ్వమవిలంబితమ్. ౨౧. యద్యూయం బహవస్త్వేకం జిత్వా ధర్మేణ ధార్మికం, అబధ్నీతాథ తన్మృష్యే బంధూనామైక్యకామ్యయా. ౨౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—వీర్యశౌర్యబలోన్నద్ధమాత్మశక్తిసమం వచః, కురవో బలదేవస్య నిశమ్యోచుః ప్రకోపితాః. ౨౩. అహో మహచ్చిత్రమిదం కాలగత్యా దురంతయా, ఆరురుక్షత్యుపానద్వై శిరో ముకుటసేవితమ్. ౨౪. ఏతే యౌనేన సంబంధాస్సహశయ్యాసనాశనాః, వృష్ణయస్తుల్యతాం నీతా అస్మద్దత్తనృపాసనాః. ౨౫. చామరవ్యజనే శంఖమాతపత్త్రం చ పాండరం, కిరీటమాసనం శయ్యాం భుంజంత్యస్మదుపేక్షయా. ౨౬. అలం యదూనాం నరదేవలాంఛనైర్దాతుః ప్రతీపాచరితైర్ధతాత్మనాం, యే నః ప్రసాదోపచితా హి యాదవా ఆజ్ఞాపయంత్యద్య గతత్రపా బత. ౨౭. కథమింద్రోఽపి కురుభిర్భీష్మద్రోణార్జునాదిభిః, అదత్తమవరుంధీత సింహగ్రస్తమివోరణః, నాతః పరం హ్యుగ్రసేనో రాజా భవితుమర్హతి. ౨౮. శ్రీశుక ఉవాచ:—జన్మబంధుశ్రియోన్నద్ధమదాస్తే భరతర్షభ, ఆశ్రావ్య రామం దుర్వాచ్యమసభ్యాః ప్రావిశన్ పురమ్. ౨౯. దృష్ట్వా కురూణాం దౌశ్శీల్యం శ్రుత్వా వాచ్యాని చాచ్యుతః, అవోచత్కోపసంరబ్ధో దుష్ప్రేక్షః ప్రహసన్

ప్రతిబుభుత్సయా అభిప్రాయజిజ్ఞాసయేత్యర్థః. ౧౬. స ఇతి. విధివత్ అభివాద్య. ౧౭. తఇతి. తముద్ధవమర్చయిత్వా సత్కృత్య. మంగళపాణయ ఉపాయనహస్తాః. ౧౮. తమితి. వృద్ధా అపి ప్రణేముః. ౧౯—౨౧. యదితి. యద్యూయం ఇత్యుగ్రసేనవాక్యం, మృష్యే సహే అథ ఆశు తమానీయ సమర్పయతేతి శేషః. ౨౨. వీర్యేతి. వీర్యం ప్రభావః. శౌర్యం ఉత్సాహః. బలం సత్త్వం. తైరున్నద్ధం ఉచ్ఛృంఖలం. కథం ఆత్మనః శక్తేః సమం అనురూపం. ౨౩. అహో ఇతి. ఉపానత్ పాదరక్షా శిర ఆరోఢుమిచ్ఛతి హీనా అప్యస్మానాజ్ఞాపయంతీత్యర్థః. ౨౪. అస్యైవ ప్రపంచశ్చతుర్భిః.—ఏత ఇతి. యౌనేన పృథాయా వివాహేన. ౨౫. కించ. చామరేతి. భుంజంతి ఉపభుంజంత ఇత్యర్థః. అస్మదుపేక్షయా అస్మాకమనాగ్రహేణ అస్మాకమనుగ్రహేణేతి యావత్. ౨౬. అలమితి. అతః పరం తాన్యపహరిష్యామ ఇత్యర్థః. ౨౭. కథమితి. అవరుంధీత స్వీకుర్యాత్ ఉరణః మేషః. ౨౮. జన్మేతి. జన్మనా బంధుభిశ్చ ఉపలక్షితయా. శ్రియా ఉన్నద్ధ ఉత్కటో మదో యేషాం తే దుర్వా

ముహుః. ౩౦. నూనం నానామదోన్నద్ధాః శాంతిం నేచ్ఛంత్యసాధవః, తేషాం హి ప్రశమో దండః పశూనాం లగుడో యథా. ౩౧. అహో యదూన్ సుసంరబ్ధాన్ కృష్ణం చ కుపితం శనైః, సాంత్వయిత్వాహమేతేషాం శమమిచ్ఛన్నిహాగతః. ౩౨. త ఇమే మందమతయః కలహాభిరతాః ఖలాః, తం మామవజ్ఞాయ ముహుర్దుర్భాషాన్ మానినోఽబ్రువన్. ౩౩. నోగ్రసేనః కిల విభుర్భోజవృష్ణ్యంధకేశ్వరః, శక్రాదయో లోకపాలా యస్యాదేశానువర్తినః. ౩౪. సుధర్మాక్రమ్యతే యేన పారిజాతోఽమరాంఘ్రిపః, ఆహృత్య భుజ్యతే సోఽసౌ న కిలాధ్యాసనార్హణః. ౩౫. యస్య పాదయుగం సాక్షాచ్ఛ్రీరుపాస్తేఽఖిలేశ్వరీ, స నార్హతి కిల శ్రీశో నరదేవపరిచ్ఛదాన్. ౩౬. యస్యాంఘ్రిపంకజరజోఽఖిలలోకపాలైర్మౌల్యుత్తమైర్ధృతముపాసిత తీర్థతీర్థం, బ్రహ్మా భవోఽహమపి యస్య కలాః కలాయాః శ్రీశ్చోద్వహేమ చిరమస్య నృపాసనం క్వ. ౩౭. భుంజతే కురుభిర్దత్తం భూఖండం కిల వృష్ణయః, ఉపానహః కిల వయం స్వయం తు కురవః శిరః. ౩౮. అహో ఐశ్వర్యమత్తానాం మత్తానామివ మానినాం, అసంబద్ధగిరో రూక్షాః కః సహేతానుశాసితా. ౩౯. అద్య నిష్కౌరవాముర్వీం కరిష్యామీత్యమర్షితః, గృహీత్వా హలముత్తస్థౌ దహన్నివ జగత్త్రయమ్ ౪౦. లాంగలాగ్రేణ నగరముద్విదార్య గజాహ్వయం, విచకర్ష స గంగాయాం ప్రహరిష్యన్నమర్షితః. ౪౧. జలయానమివాఘూర్ణం గంగాయాం నగరం పతత్, ఆకృష్యమాణమాలోక్య కౌరవా జాతసంభ్రమాః, తమేవ శరణం జగ్ముస్సకుటుంబా జిజీవిషవః ౪౨-సలక్ష్మణం పురస్కృత్య సాంబం ప్రాంజలయోఽబ్రువన్, రామరామాఖిలాధార ప్రభావం న విదామ తే. ౪౩. మూఢానాం నః కుబుద్ధీనాం క్షంతుమర్హస్యధీశ్వర, స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయానాం త్వమేకో హేతుర్నిరాశ్రయః,

---

చ్యం పరుషం వాక్యం. అసభ్యాః దుర్జనాః. ౨౯. ౩౦. నూనమితి. నానావిధైః ధనాభిజనాది మదైరున్నద్ధాః తేషాం దండ ఏవ ప్రశమః ప్రకర్షేణ శమయతీతి తథా లగుడః దండః. ౩౧. ౩౨. త ఇతి. దుర్భాషాన్ అవాచ్యశబ్దాన్. ౩౩. దుర్భాషణమనుస్మరతి షడ్భిః—నేతి. విభుః ఆజ్ఞాపయితుం సమర్థః. ౩౪. అహో దుష్టాః శ్రీకృష్ణమప్యధిక్షిప్తవంత ఇత్యతికుపిత ఆహ త్రిభిః—సుధర్మేతి. ౩౫. ౩౬. యస్యేతి. మౌల్యుత్తమైర్మౌలియుక్తైరుత్తమాంగైః. ఉత్తమైః మౌళిభిరితి వా. ఉపాసితాని తీర్థాని యైర్యోగిభిస్తేషామపి తీర్థం. యద్వా. ఉపాసితం సర్వైః సేవితం తీర్థం గంగా. తస్య తీర్థం తీర్థత్వనిమిత్తం. కించ. బ్రహ్మా భవః శ్రీశ్చ. అహమపి. ఉద్వహేమ కథంభూతా వయం. యస్య కలాయా అంశస్య కలాః అంశాః. ౩౭. ౩౮. అహో ఇతి. మత్తానామివ మద్యాదినా. రూక్షాః పరుషాః అనుశాసితా స్వయం దండధరస్సన్. ౩౯. ౪౦. లాంగలేతి. లాంగలాగ్రేణ. దక్షిణతః ప్రాకారమూలే నిఖాతేన ఉద్విదార్య ఉత్పాట్య. ౪౧. జలయానమితి. జిజీవిషవ ఇత్యక్షరాధిక్యం సోఢవ్యం. ౪౨—౪౪. త్వమితి. శేషే శయనం కరోషి శేషపర్యంకే పరిశిష్యమాణో యః స చ

లోకాన్ క్రీడనకానీశ క్రీడతస్తే వదంత్యజాః. ౪౪. త్వమేవ మూర్ధ్నీదమనంతలీలయా భూమండలం బిభర్షి సహస్రమూర్ధన్, అంతే చ యస్స్వాత్మనిరుద్ధవిశ్వశ్శేషేఽద్వితీయః పరిశిష్యమాణః. ౪౫. కోపస్తే బలశిక్షార్థం సర్వేషాం న చ మత్సరాత్, బిభ్రతో భగవన్ సత్త్వం క్షితిపాలనతత్పరః. ౪౬. నమస్తే సర్వభూతాత్మన్ సర్వశక్తిధరావ్యయ, విశ్వకర్మన్నమస్తేఽస్తు త్వాం వయం శరణం గతాః. ౪౭. ఏవం ప్రపన్నైస్సంవిగ్నైర్వేపమానాయనైర్బలః, ప్రసాదితస్సుప్రసన్నో మా భైష్టేత్యభయం దదౌ. ౪౮. దుర్యోధనః పారిబర్హం కుంజరాన్ షష్టిహాయనాన్, దదౌ ద్వాదశసాహస్రమయుతాని తురంగమాన్. ౪౯. రథానాం షట్సహస్రాణి రౌక్మాణాం సూర్యవర్చసాం, దాసీనాం నిష్కకంఠీనాం సహస్రం దుహితృవత్సలః. ౫౦. ప్రతిగృహ్య తు తత్సర్వం భగవాన్ సాత్వతర్షభః, ససుతస్సస్నుషః ప్రాయాత్సుహృద్భిరభినందితః. ౫౧. తతః ప్రవిష్టస్స్వపురం హలాయుధస్సమేత్య బంధూననురక్తచేతసః, శశంస సర్వం యదుపుంగవానాం మధ్యేసభాయాం కురుషు స్వచేష్టితమ్. ౫౨. అద్యాపి చ పురం హ్యేతత్సూచయద్రామవిక్రమం, సమున్నతం దక్షిణతో గంగాయాం నను దృశ్యతే. ౫౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టషష్టితమోఽధ్యాయః.

శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—నరకం నిహతం శ్రుత్వా తథోద్వాహం చ యోషితాం, కృష్ణేనైకేన బహ్వీనాం తం దిదృక్షుస్స్మ నారదః. ౧. చిత్రం బతైతదేకేన వపుషా యుగపత్పృథక్, గృహేషు ద్వ్యష్టసాహస్రం స్త్రియ ఏక ఉదావహత్. ౨. ఇత్యుత్సుకో ద్వారవతీం దేవర్షిర్ద్రష్టుమాగమత్, పుష్పితోపవనారామద్విజాలికులనాదితామ్. ౩. ఉత్ఫుల్లేందీవరాంభోజకల్హారకుముదోత్పలైః, ఛురితేషు సర

త్వమేవేతి వా. ౪౫. అస్మాసు కోపశ్చ తవాయముచిత ఏవేత్యాహుః కోప ఇతి-క్షితిపాలనే తత్పరః. తాత్పర్యవాన్ కోపః. పాఠాంతరే సంబోధనం. ౪౬. నమ ఇతి. విశ్వం కర్మ కృత్యం యస్య త్వమితి సంబోధనమ్. ౪౭. ఏవమితి. వేపమానమయనం పురం యేషాం తైః. ౪౮. దుర్యోధన ఇతి. తురంగమాంశ్చ ద్వాదశాయుతాని. ౪౯. ౫౦. ప్రతిగృహ్యేతి. సుహృద్భిః కౌరవైః. ౫౧. తత ఇతి. మధ్యేసభాయాం సభామధ్యే. ౫౨. ౫౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టషష్టితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"ఏకోనసప్తతితమే గార్హస్థ్యం ప్రతిమందిరమ్, కృష్ణస్య నారదో దృష్ట్వా విస్మితోఽగాత్తతస్తువన్." ౧. దిదృక్షామభినయేనాహ.—చిత్రమితి. ద్వ్యష్టసాహస్రం స్త్రీః ఉదావహత్ పరిణీతవాన్. ౨. ఇతీతి. ద్వారవతీమభివర్ణయతి సార్ధత్రయేణ—పుష్పితేతి. పుష్పితేషూపవనేషు ఆరామేషు ఉద్యానేషు. ద్విజానామలీనాం చ కులాని తైర్నాదితాం, ౩. ఉత్ఫుల్లేతి. ఛురితేషు వ్యాప్తేషు

స్వనైశ్చ కూజితాం హంససారసైః. ౪. ప్రాసాదలక్షైర్నవభిర్జుష్టాం స్ఫాటికరాజతైః, మహామరకతప్రఖ్యైస్స్వర్ణరత్నపరిచ్ఛదైః. ౫. విభక్తరథ్యాపథచత్వరాపణైశ్శాలాసభాభీ రుచిరాం సురాలయైః, సంసిక్తమార్గాంగణవీథిగేహాలీం పతత్పతాకాధ్వజవారితాతపామ్. ౬. తస్యామంతఃపురం శ్రీమదర్చితం సర్వధిష్ణ్యపైః, హరేస్స్వకౌశలం యత్ర త్వష్ట్రా కార్త్స్న్యేన దర్శితమ్. ౭ తత్ర షోడశభిస్సద్మసహస్రైస్సమలంకృతం, వివేశైకతమం శౌరేః పత్నీనాం భవనం మహత్. ౮. విష్టబ్ధం విద్రుమస్తంభైర్వైడూర్యఫలకోత్తమైః, ఇంద్రనీలమయైః కుడ్యైర్జగత్యా చాహితత్విషా. ౯. వితానైర్నిర్మితైస్త్వష్ట్రా ముక్తాదామవిలంబిభిః, దాంతైరాసనపర్యంకైర్మణ్యుత్తమపరిష్కృతైః. ౧౦ దాసీభిర్నిష్కకంఠీభిస్సువాసోభిరలంకృతం, పుంభిస్సకంచుకోష్ణీషసువస్త్రమణికుండలైః. ౧౧. రత్నప్రదీపనికరద్యుతిభిర్నిరస్తధ్వాంతం విచిత్రవలభీషు శిఖండినోఽంగ, నృత్యంతి యత్ర విహితాగరుధూపమక్షైర్నిర్యాతమీక్ష్య ఘనబుద్ధయ ఉన్నదంతః. ౧౨. తస్మిన్ సమానగుణరూపవయస్సువేషదాసీసహస్రయుతయానుసవం గృహిణ్యా, విప్రో దదర్శ చమరవ్యజనేన రుక్మదండేన సాత్వతపతిం పరివీజయంత్యా. ౧౩. తం సంనిరీక్ష్య భగవాన్ సహసోత్థితశ్శ్రీపర్యంకతస్సకలధర్మభృతాం వరిష్ఠః, ఆగమ్య పాదయుగళే శిరసా కిరీటజుష్టేన సాంజలిరవీవిశదాసనే స్వే. ౧౪. తస్యావనిజ్య చరణౌ తదపస్స్వమూర్ధ్నా బిభ్రజ్జగద్గురుతరోఽపి సతాం పతిర్హి, బ్రహ్మణ్యదేవ ఇతి యద్గుణనామయుక్తం తస్యైవ యచ్చరణశౌచ

---

౪. ప్రాసాదేతి. మహామరకతైః ప్రఖ్యాయంతే ప్రకాశంత ఇతి తథా తైః. స్వర్ణరత్నమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరాః యేషు తైః. ౫. విభక్తేతి. పతంత్యః ప్రచలంత్యః. పతాకాః యేషు తైః. ధ్వజైర్వారిత ఆతపో యస్యాస్తాం. ౬. తస్యామితి. తస్యాం సర్వైర్ధిష్ణ్యపైర్లోకపాలైరర్చితం. ౭. తత్రేతి. షోడశభిస్సద్మసహస్రైస్సమలంకృతం హరేరంతఃపురం వివేశ. తత్ర చ. తస్య శౌరేః పత్నీనాం భవనేషు ఏకతమం వివేశేత్యన్వయః. యత్ర స్వకౌశలం త్వష్ట్రా సందర్శితమిత్యంతఃపురభవనయోర్విశేషణం. ౮. తదనువర్ణయతి చతుర్భిః—విష్టబ్ధమితి. విద్రుమస్తంభైర్విష్టబ్ధం విధృతం వైడూర్యమయాని ఫలకోత్తమాని స్తంభాశ్రయాణి ఛాదనాని. తైః ఇంద్రనీలమయైః కుడ్యాదిభిశ్చోపలక్షితం. జగత్యా భూమికయా ఇంద్రనీలమయ్యా. ఆహితా త్విట్ యస్యాః తయా. ౯. వితానైరితి. ముక్తాదామ్నాం విలంబాః వివిధాని లంబాని లంబమానాని విద్యంతే యేషు తైః. మణ్యుత్తమైః పరిష్కృతైః భూషితైః. ౧౦. ౧౧. రత్నేతి. ఈక్ష్య సమీక్ష్య. ఘనో మేఘోఽయమితి బుద్ధిర్యేషాం తే. ౧౨. తస్మిన్నితి. అనుసవం సర్వకాలం. ఆత్మనా సమానాని గుణరూపవయాంసి సుష్ఠు వేషోఽలంకారశ్చ యస్య తేన. దాసీసహస్రేణ. యుతయా గృహిణ్యా సహ. ౧౩. తమితి. శ్రియః రుక్మిణ్యాః పర్యంకతః అవీవిశత్ ఉపవేశయామాస. ౧౪. తస్యేతి. అబిభ్రత్ అబిభరత్ దధారేత్యర్థః. పులకాన్యబిభ్రన్నిత్యాదౌ తథా ప్రయుక్తత్వాత్. బిభ్రదితి శత్రంతం వా. తథా చ సంపూజ్య అభిభాష్య చ ప్రాహే

మశేషతీర్థమ్. ౧౫. సంపూజ్య దేవఋషివర్యమృషిః పురాణో నారాయణో నరసఖో విధినోదితేన, వాణ్యాభిభాష్య మితయామృతజుష్టయా తం ప్రాహ ప్రభో భగవతే కరవామ కిం తే. ౧౬. శ్రీనారద ఉవాచః—నైవాద్భుతం త్వయి విభోఽఖిలలోకనాథ మైత్రీ జనేషు సకలేషు దమః ఖలానాం, నిశ్శ్రేయసాయ జగతః స్థితిరక్షణాభ్యాం స్వైరావతార ఉరుగాయ విదామ సుష్ఠు. ౧౭. దృష్టం తవాంఘ్రియుగళం జనతాపవర్గం బ్రహ్మాదిభిర్హృది విచింత్యమగాధబోధైః, సంసారకూపపతితోత్తరణావలంబం ధ్యాయంశ్చరామ్యనుగృహాణ యథా స్మృతిస్స్యాత్. ౧౮. తతోఽన్యదావిశద్గేహం కృష్ణపత్న్యాస్సనారదః, యోగేశ్వరేశ్వరస్యాంగ యోగమాయావివిత్సయా. ౧౯. దీవ్యంతమక్షైస్తత్రాపి ప్రియయా చోద్ధవేన చ, పూజితః పరయా భక్త్యా ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః. ౨౦. పృష్టశ్చావిదుషేవాసౌ కదా యాతో భవానితి, క్రియతే కిన్ను పూర్ణానామపూర్ణైరస్మదాదిభిః. ౨౧. తథాపి బ్రూహి నో బ్రహ్మన్ జన్మైతచ్ఛోభనం కురు, స తు విస్మిత ఉత్థాయ తూష్ణీమన్యదగాద్గృహమ్. ౨౨. తత్రాప్యాచష్ట గోవిందం లాలయంతం శిశూన్ సుతాన్, తతోఽన్యస్మిన్ గృహేఽపశ్యన్మజ్జనాయ కృతోద్యమమ్. ౨౩. జుహ్వంతం చ వితానాగ్నీన్ యజంతం పంచభిర్మఖైః, భోజయంతం ద్విజాన్ క్వాపి భుంజానమవశేషితమ్. ౨౪. క్వాపి సంధ్యాముపాసీనం జపంతం బ్రహ్మ వాగ్యతం, ఏకత్ర చాసిచర్మభ్యాం చరంతమపి వర్త్మసు. ౨౫. అశ్వైరథైర్గజైః క్వాపి విచరంతం గదాగ్రజం, క్వచిచ్ఛ

త్యుత్తరేణాన్వయః. కథంభూతః. యస్య చరణశౌచం గంగా. అశేషతీర్థం సః. అతఏవ. జగద్గురుతరోఽపి. సతాం ధర్మభృతాం పతిత్వాదేవమకరోదిత్యర్థః. సతాం పతిత్వే హేతుః. బ్రహ్మణ్యదేవ ఇతి యత్ గుణకృతం నామ. తత్ తస్యైవ యతో యుక్తం సమంజసం. అతస్తద్ధర్మప్రవర్తనాయైవ మాచరణమిత్యర్థః. ౧౫. సంపూజ్యేతి. అభిభాష్య దిష్ట్యా త్వదాగమనమిత్యాది ప్రియముక్త్వా. ౧౬. భగవతా స్వస్యార్హణం అనర్హం మన్యమానస్తత్సంభావయన్నాహ—నేతి. సర్వమిత్రత్వాదేవ మర్హణం. న తు మను గౌరవాత్. తర్హి కథం న కంసాదిషు మైత్రీ తత్రాహ—ఖలానాం దమశ్చనైవాద్భుతమితి. కుతః. జగతః స్థితిః ధారణం. రక్షణం పాలనం. తాభ్యాం సహ. నిశ్శ్రేయసాయ తవాయం స్వేచ్ఛావతార ఇతి. వయం సుష్ఠు సమ్యక్ విదామ. అతః ఖలదమః సాధుసన్మానం చ యుక్తమితి భావః. ౧౭. యదుక్తం ప్రభో కిం కరవామేతి అత్రాహ—దృష్టమితి. భక్తజనతాయాః అపవర్గరూపం కించ. అతిదుర్లభతయా బ్రహ్మాదిభిర్యోగీశ్వరైరపి హృది విచింత్యం కించ. సంసారకూపే పతితానాముత్తరణాయ అవలంబం ఆశ్రయం. ఏవంభూతం తవాంఘ్రియుగళం. మయా దృష్టం. అతః కృతకృత్యోఽస్మి. తథాపి తస్య స్మృతిర్యథా స్యాత్. తథాఽనుగృహాణ. అతస్తద్ధ్యాయన్నేవ నిత్యం చరామీతి. ౧౮. ౧౯. దీవ్యంతమితి. అక్షైర్దీవ్యంతమిత్యాదౌ దదర్శేతి జ్ఞాతవ్యం. ౨౦—౨౩. జుహ్వంతమితి. వితానాగ్నీనాహవనీయాదీన్ అగ్నీన్ పంచభిర్మఖైర్మహాయజ్ఞైర్య

యానం పర్యంకే స్తూయమానం చ వందిభిః. ౨౬. మంత్రయంతం చ కస్మింశ్చిన్మంత్రిభిశ్చోద్ధవాదిభిః, జలక్రీడారతం క్వాపి వారముఖ్యాభిరావృతమ్. ౨౭. కుత్రచిద్ద్విజముఖ్యేభ్యో దదతం గాస్స్వలంకృతాః, ఇతిహాసపురాణాని శృణ్వంతం మంగళాని చ. ౨౮. హసంతం హాస్యకథయా కదాచిత్ప్రియయా గృహే, క్వాపి ధర్మం సేవమానమర్థకామౌ చ కుత్రచిత్. ౨౯. ధ్యాయంతమేకమాత్మానం పురుషం ప్రకృతేః పరం, శుశ్రూషంతం గురూన్ క్వాపి కామైర్భోగైస్సపర్యయా. ౩౦. కుర్వంతం విగ్రహం కైశ్చిత్సంధిం చాన్యత్ర కేశవం, కుత్రాపి సహ రామేణ చింతయంతం సతాం శివమ్. ౩౧. పుత్రాణాం దుహితౄణాం చ కాలే విధ్యుపయాపనం, దారైర్వరైస్తత్సదృశైః కల్పయంతం విభూతిభిః. ౩౨. ప్రస్థాపనోపానయనైరపత్యానాం మహోత్సవాన్, వీక్ష్య యోగేశ్వరేశస్య యేషాం లోకా విసిస్మిరే. ౩౩. యజంతం సకలాన్ దేవాన్ క్వచిత్క్రతుభిరూర్జితైః, పూర్తయంతం క్వచిద్ధర్మం కూపారామాలయాదిభిః. ౩౪. చరంతం మృగయాం క్వాపి హయమారుహ్య సైంధవం, ఘ్నంతం తతః పశూన్ మేధ్యాన్ పరీతం యదుపుంగవైః. ౩౫. అవ్యక్తలింగం ప్రకృతిష్వంతః పురచరాదిషు, క్వచిచ్చరంతం గేహేషు తత్తద్భావబుభుత్సయా. ౩౬. అథోవాచ హృషీకేశం నారదః ప్రహసన్నివ, యోగమాయోదయం వీక్ష్య మానుషీమీయుషో గతిమ్. ౩౭. విదామ యోగమాయాంతే దుర్దర్శామపి యోగినాం, యోగేశ్వరాత్మన్నిర్భాతాం భవత్పాదనిషేవయా. ౩౮. అనుజానీహి మాం కృష్ణ లోకాంస్తే యశసాఽఽప్లుతాన్, పర్యటామి తవోద్గాయన్ లీలాభువనపావనీః. ౩౯. శ్రీభగవానువాచ:— బ్రహ్మన్ ధర్మస్య వక్తాహం కర్తా తదనుమోదితా, తచ్ఛిక్షయన్ లోకమిమమాస్థితః పుత్ర మాఖిదః. ౪౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యాచరంతం సద్ధర్మానాదిష్టాన్ గృహమేధినాం, తమేవ

జంతం. ౨౪—౩౧. పుత్రాణామితి. కాలే తత్సమయే. విధినా ఉపయాపనం ప్రాపణం వివాహమిత్యర్థః. కల్పయంతం ఘటయంతం. విభూతిభిః విభవైః. ౩౨. ప్రస్థాపనేతి. ప్రస్థాపనం దుహితృజామాత్రాదీనాం స్వగృహాత్తద్గృహం ప్రతి నయనం. ఉపానయనం తత్తద్గృహాత్పునరుపానయనం తైర్మహోత్సవాన్ కల్పయంతం. యోగేశ్వరేశస్య యేషాం అపత్యానాం మహోత్సవాన్ వీక్ష్య లోకాస్సర్వేఽపి విసిస్మిరే విస్మయం చక్రుః. తథాభూతాన్ కల్పయంతం. ౩౩—౩౫. అవ్యక్తేతి. అవ్యక్తలింగం వేషాంతరేణ ఛన్నం. ౩౬. ౩౭. విదామేతి. హే యోగేశ్వర ఆత్మన్. ఆత్మని మమ మనసి తవ స్వరూపే వా. నిర్భాతాం ప్రతీతాం తవ యోగమాయాం. కేవలం. విదామ విద్మః న తు త్వత్పారమార్థ్యమితి భావః. ౩౮. త్వన్మనుష్యనాట్యేన ముహ్యామి అతో మాం ప్రస్థాపయేత్యాహ—అనుజానీహీతి. ౩౯. బ్రహ్మన్నితి. తత్తస్మాల్లోకం శిక్షయన్నిమం ధర్మమాస్థితః న తు తత్త్వతః. అతః హే పుత్ర మాఖిదః మోహం న ప్రాప్నుహీతి. ౪౦. ఇతీతి. ఇతి ఏవమను

సర్వగేహేషు సంతమేకం దదర్శ హ. ౪౧. కృష్ణస్యానంతవీర్యస్య యోగమాయామహోదయం, ముహుర్దృష్ట్వా మునిరభూద్విస్మితో జాతకౌతుకః. ౪౨. ఇత్యర్థకామధర్మేషు కృష్ణేన శ్రద్ధితాత్మనా, సమ్యక్సభాజితః ప్రీతస్తమేవానుస్మరన్యయౌ. ౪౩. ఏవం మనుష్యపదవీమనువర్తమానో నారాయణోఽఖిలభవాయ గృహీతశక్తిః, రేమేఽంగషోడశసహస్రవరాంగనానాం సవ్రీడసౌహృదనిరీక్షణహాసజుష్టః. ౪౪. యానీహ విశ్వవిలయోద్భవవృత్తిహేతుః కర్మాణ్యనన్యవిషయాణి హరిశ్చకార, యస్త్వాని గాయతి శృణోత్యనుమోదతే వా భక్తిర్భవేద్భగవతి హ్యపవర్గమార్గే. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనసప్తతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథోషస్యుపవృత్తాయాం కుక్కుటాన్కూజతోఽశపన్, గృహీతకంఠ్యః పతిభిర్మాధవ్యో విరహాతురాః. ౧. వయాంస్యరూరువన్కృష్ణం బోధయంతీవ వందినః, గాయత్స్వలిష్వనిద్రాణి మందారవనవాయుభిః. ౨. ముహూర్తం తం తు వైదర్భీ నామృష్యదతిశోభనం, పరిరంభణవిశ్లేషాత్ప్రియబాహ్వంతరం గతా. ౩. బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్థాయ వార్యుపస్పృశ్య మాధవః, దధ్యౌ ప్రసన్నకరణ ఆత్మానం తమసః పరమ్. ౪. ఏకం స్వయంజ్యోతిరనన్యమవ్యయం స్వసం

గృహీతః తమేకమేవ సంతం దదర్శేతి. ౪౧. కృష్ణస్యేతి. ముహుర్ముహుర్దృష్ట్వా జాతకౌతుకో మునిర్విస్మితో బభూవేతి. ౪౨. ఇతీతి. శ్రద్ధాయుక్తః ఆత్మా యస్య తేన. ౪౩. నారదదృష్టాః శ్రీకృష్ణలీలాః నిగమయతి—ఏవమితి. అఖిలస్య భవాయ ఉద్భవాయ. గృహీతాః శక్తయో నానామూర్తయో యేన సః. సవ్రీడం చ తత్సౌహృదం చ తేన నిరీక్షణం హాసశ్చ. తాభ్యాం జుష్టః. ౪౪. యానీతి. అనన్యవిషయాణి అసాధారణాని. అపవర్గమార్గే మోక్షప్రదే. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తతస్తు సప్తతితమే కృష్ణస్యాహ్నికకర్మణి, దూతనారదయోః కార్యే మంత్రిమంత్రవిచారణం. జగన్మంగళచారిత్రమాహ్నికం జగదీశితుః, నారదేన క్వచిత్కించిద్దృష్టమాహ యథాక్రమమ్. అథేతి. శ్లో. 'ఇత్యర్థకామధర్మేషు కృష్ణేన శ్రద్ధితాత్మనే'తి ప్రస్తుతస్య శ్రీకృష్ణస్యాహ్నికస్యాధికారే అథశబ్దః. ఉపవృత్తాయాం ఆసన్నాయాం పతిభిః శ్రీకృష్ణైః. మాధవ్యో మాధవస్య భార్యాః. ౧.

వయాంసీతి. వందిన ఇవ శ్రీకృష్ణం బోధయంతి సంతి వయాంసి పక్షిణః అరూరువన్ అతిశయేనాకూజన్. మందారవనవాయుభిః గాయత్సు అలిషు అనిద్రాణి వయాంసి. ౨. ముహూర్తమితి. వైదర్భీత్యుపలక్షణం అన్యాసామపి. పరిరంభణవిశ్లేషాత్ తం ముహూర్తం పర్యాలోచ్య. ౩. ౪. ఏకమితి. ఏకం అఖండం. తత్ర హేతుః. అనన్యం నిరుపాధిం. అతఏవ. అవ్యయం నిత్యం స్వయంజ్యోతిః. తత్ర హేతుః. నిత్యం నివృత్తం కల్మషం అవిద్యా యస్మాత్తం. ఉపలక్షణమాహ.—అస్యేతి. విశ్వస్య లక్షితః భావశ్చాసౌ నిర్వృతిశ్చ. భావస్సత్తా. నిర్వృతిరానందః. తథాహి. గుణక్షోభా

స్థయా నిత్యనివృత్తకల్మషం, బ్రహ్మాఖ్యమస్యోద్భవనాదిహేతుభిస్స్వశక్తిభిర్లక్షితభావనిర్వృతిమ్. ౫. అథాప్లుతోఽంభస్యమలే యథావిధి క్రియాకలాపం పరిధాయ వాససీ, చకార సంధ్యోపగమాదిసత్తమో హుతానలో బ్రహ్మ జజాప వాగ్యతః. ౬. ఉపస్థాయార్కముద్యంతం తర్పయిత్వాత్మనః కళాః, దేవానృషీన్ పితౄన్ వృద్ధాన్ విప్రానభ్యర్చ్య చాత్మవాన్. ౭. ధేనూనాం రుక్మశృంగాణాం సాధ్వీనాం మౌక్తికస్రజాం, పయస్వినీనాం గృష్టీనాం సవత్సానాం సువాససామ్. ౮. దదౌ రూప్యఖురాగ్రాణాం క్షౌమాజినతిలైస్సహ, అలంకృతేభ్యో విప్రేభ్యో ద్వంద్వం ద్వంద్వం దినే దినే. ౯. గోవిప్రదేవతావృద్ధాన్ గురూన్భూతాని సర్వశః, నమస్కృత్వాత్మసంభూతీర్మంగళాని సమస్పృశత్. ౧౦. ఆత్మానం భూషయామాస నరలోకవిభూషణం, వాసోభిర్భూషణైస్స్వీయైర్దివ్యస్రగనులేపనైః. ౧౧. అవేక్ష్యాజ్యం తథాదర్శం గోవృషద్విజదేవతాః, కామాంశ్చ సర్వవర్ణానాం పౌరాంతఃపురవాసినాం, ప్రదాస్య ప్రాకృతైః కామైః ప్రతోష్య ప్రత్యనందత. ౧౨. సంవిభజ్యాగ్రతో విప్రాన్ స్రక్తాంబూలానులేపనైః, సుహృదః ప్రకృతీర్దారానుపాయుఙ్క్త తతస్స్వయమ్. ౧౩. తావత్సూత ఉపానీయ స్యందనం పరమాద్భుతం, సుగ్రీవాద్యైర్హయైర్యుక్తం ప్రణమ్యావస్థితోఽగ్రతః. ౧౪. గృహీత్వా పాణినా పాణిం సారథేస్తమథారుహత్, సాత్యక్యుద్ధవసంయుక్తః పూర్వాద్రిమివ భాస్కరః. ౧౫.

త్పూర్వం సత్తామాత్రం యః. శ్రు. "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ"దితి శ్రుతేః. సఏవానందశ్చ. శ్రు. "విజ్ఞానమానంద"మిత్యాదిశ్రుతేః. తం సదానందమిత్యర్థః ౫. అథేతి. ఆప్లుతః స్నాతః. సంధ్యాయాః ఉపగమః ఉపాసనం. ఆదిర్యథా భవతి తథా క్రియాకలాపం చకార. కాణ్వత్వాదుదయాత్పూర్వమేవ హుతానలః. బ్రహ్మ గాయత్రీం జజాప. ౬. ఉపస్థాయేతి. కళాః అంశాన్. దేవాన్ ఋషీన్. పితౄంశ్చ తర్పయిత్వా. ౭. ధేనూనామితి. గృష్టీనాం ప్రథమప్రసూతానాం. ౮. దదావితి. ద్వంద్వమితి మహాసంఖ్యాయుక్తసంఘాభిధానం. ద్వంద్వశో యత్ర బ్రాహ్మణా గా విభేజిర ఇత్యుక్తేః ద్వంద్వమితి. శ్రు. "హిరణ్యేన పరివృతాన్ కృష్ణాన్ శుక్లదతో మృగాన్ మష్కారే భరతోఽదదాచ్ఛతం ద్వంద్వాని సప్త చే"తి శ్రుత్యుక్తాని. సప్తోత్తరశతం ద్వంద్వాన్యేకీకృత్య పురాణే చతుర్దశలక్షత్వేన గణితాని. యథోక్తం. భరతమేవాధికృత్య నవమస్కంధే. శ్లో. మృగాన్ శుక్లదతః కృష్ణాన్సువర్ణేన పరిష్కృతాన్, అదాత్కర్మణి మష్కారే నియుతాని చతుర్దశేతి. తతశ్చేయం ద్వంద్వసంఖ్యా శ్లోకేన సంగృహ్యతే. శ్లో. చతుర్దశానాం లక్షాణాం సప్తాధికశతాంశకః, ద్వంద్వం చతురశీత్యగ్రసహస్రాణి త్రయోదశేతి. దినేదినే ప్రతిదినం ప్రతిగృహం వేతి. బధ్వం బధ్వమితి చ పాఠాంతరం. ౯. గోవిప్రేతి. ఆత్మసంభూతీః స్వవిభూతీః మంగళాని కపిలాదీని. ౧౦. ఆత్మానమితి. నరలోకస్య విభూషణరూపమాత్మానం. స్వీయైః పీతాంబరకౌస్తుభాదిభిః. ౧౧. అవేక్ష్యేతి. కామానభిలషితానర్థాన్. ౧౨. సంవిభజ్యేతి. విప్రాన్. స్రగాదిభిః సంవిభజ్య. తేభ్యస్తాని దత్వేత్యర్థః. ఉపాయుఙ్క్త భోగార్థమగ్రహీత్. ౧౩. ౧౪. గృహీత్వేతి. పాణిం కృతాంజలిం గృహీత్వా. ౧౫.

ఈక్షితోఽంతఃపురస్త్రీణాం సవ్రీడప్రేమవీక్షితైః; కృచ్ఛ్రాద్విసృష్టో నిరగాజ్జాతహాసోఽహరన్మనః. ౧౬. ఏవం స సర్వదారాణాం గృహేభ్యో భగవాన్విభుః, నానారూపో వినిర్గత్య ఏకరూపస్సభాం యయౌ. ౧౭. సుధర్మాఖ్యాం సభాం సర్వైర్వృష్ణిభిః పరివారితః, ప్రావిశద్యన్నివిష్టానాం న సంత్యంగ షడూర్మయః. ౧౮. అథోపవిష్టః పరమాసనే విభుర్బభౌ స్వభాసా కకుభోఽవభాసయన్, వృతో నృసింహైర్యదుభిర్యదూత్తమో యథోడురాజో దివి తారకాగణైః. ౧౯. తత్రోపమంత్రిణో రాజన్నానాహాస్యరసైర్విభుం, ఉపతస్థుర్నటాచార్యా నర్తక్యస్తాండవైః పృథక్. ౨౦. మృదంగవీణామురజవేణుతాళదరస్వనైః, ననృతుర్జగుస్తుష్టువుస్సూతమాగధవందినః. ౨౧. తత్రాహుర్బ్రాహ్మణాః కేచిదాసీనా బ్రహ్మవాదినః, పూర్వేషాం పుణ్యయశసాం రాజ్ఞాం చాకథయన్కథాః ౨౨. తత్రైకః పురుషో రాజన్నాగతో పూర్వదర్శనః, విజ్ఞాపితో భగవతే ప్రతీహారైః ప్రవేశితః. ౨౩. స నమస్కృత్య కృష్ణాయ పరేశాయ కృతాంజలిః, రాజ్ఞామావేదయద్దుఃఖం జరాసంధనిరోధజమ్. ౨౪. యే చ దిగ్విజయే తస్య సన్నతిం న యయుర్నృపాః, ప్రసహ్య రుద్ధాస్తేనాసన్నయుతే ద్వే గిరివ్రజే. ౨౫. రాజాన ఊచుః—కృష్ణకృష్ణాప్రమేయాత్మన్ప్రపన్నభయభంజన, వయం త్వాం శరణం యామో భవభీతాః పృథగ్ధియః. ౨౬. లోకో వికర్మనిరతః కుశలే ప్రమత్తః కర్మణ్యయం త్వదుదితే భవదర్చనే స్వే, యస్తావదస్య బలవానిహ జీవితాశాం సద్యశ్ఛినత్త్యనిమిషాయ నమోఽస్తు తస్మై. ౨౭. లోకే

ఈక్షిత ఇతి. సవ్రీడప్రేమవీక్షితైః ఈక్షితః. క్షణం స్థితః తాభిరేవ వీక్షితైః కృచ్ఛ్రాత్ విసృష్టో నిరగాదితి. ౧౬. ఏవమితి. ఏవం సర్వగృహేభ్యః పృథక్ పృథక్ నిర్గత్య అనంతరం ఏక ఏవ సన్. ౧౭. సుధర్మేతి. సుధర్మాం ప్రావిశత్. యన్నివిష్టానాం యత్ర ప్రవిష్టానాం. ౧౮. అథేతి. నృసింహైః నృషు శ్రేష్ఠైః. నృసింహ ఇతి పాఠే-కృష్ణ ఏవ. ౧౯. తత్రేతి. ఉపమంత్రిణః పరిహాసకాః పృథక్ పృథక్ స్వస్వసముదాయైః. ౨౦. మృదంగేతి. మృదంగాదయః ప్రసిద్ధాః దరః శంఖః సూతాదయః. తుష్టువుః. ౨౧. తత్రేతి. బ్రాహ్మణాః బ్రహ్మ వేదం ఆహుః మంత్రార్థాన్ వ్యాచఖ్యురిత్యర్థః వాదినః వచనచతురాః. ౨౨. ౨౩. స ఇతి. స పురుషః. జరాసంధేన యో నిరోధః తత్ప్రభవం రాజ్ఞాం దుఃఖమావేదయత్. ౨౪. య ఇతి. గిరివ్రజే తత్సంజ్ఞకే దుర్గే. రుద్ధాః ఆసన్. తేషాం చ దుఃఖమావేదయదిత్యన్వయః. కృష్ణకృష్ణేతి షట్శ్లోకైః రాజ్ఞాం విజ్ఞప్తిః. తత్ర ప్రథమేన శరణాశ్రయణం. త్రిభిర్భయానువాదః ద్వాభ్యాం ప్రార్థనమితి. ౨౫. కృష్ణేతి. పృథక్ దర్శినః. ౨౬. లోకస్య భవభయం వివృణ్వంతో నమంతి. లోక ఇతి. వికర్మ నిషిద్ధం కామ్యం చ. తస్మిన్నితరాంరతః. తస్మాత్ స్వే కుశలే ధర్మే భవతః అర్చనే త్వయా ఉదితే ఉక్తే పాంచరాత్రే. సామాన్యతశ్చ గీతాసు. శ్లో॥ "యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణ"మిత్యాది. ప్రమత్తః అనవహితః యావదయం లోకస్తావదేవాస్య లోకస్య యః సద్యో జీవితాశాం ఛినత్తి. తస్మై తుభ్యం అనిమిషాయ కాలాత్మనే నమ ఇతి. ౨౭. సేయంలోకస్య గతిః వయం

భవాన్భగవతః కలయావతీర్ణస్సద్రక్షణాయ ఖలనిగ్రహణాయ చాన్యః, కశ్చిత్త్వదీయమతియాతి నిదేశమీశ కిం వా జనస్స్వకృతమృచ్ఛతి తన్న విద్మః. ౨౮. స్వప్నాయితం నృపసుఖం పరతంత్రమీశ శశ్వద్భయేన మృతకేన ధురం వహామః, హిత్వా యదాత్మని సుఖం త్వదనీహలభ్యం క్లిశ్యామహేఽతికృపణాస్తవ మాయయేహ. ౨౯. తన్నో భవాన్ప్రణతశోకహరాంఘ్రియుగ్మో బద్ధాన్వియుంక్ష్వ మగధాహ్వయకర్మపాశాత్, యో భూభుజోఽయుతమతంగజవీర్యమేకో బిభ్రద్రురోధ భవనే మృగరాడివాజా౯. ౩౦. యో వై త్వయా ద్వినవకృత్వ ఉదాత్తచక్ర భగ్నో మృధే ఖలు భవంతమనంతవీర్యం, జిత్వా నృలోకనిరతం సకృదూఢదర్పో యుష్మత్ప్రజా రుజతి నోఽజిత తద్విధేహి. ౩౧. ఇతి మాగధసంరుద్ధా భవద్దర్శనకాంక్షిణః, ప్రపన్నాః పాదమూలం తే దీనానాం శం విధీయతామ్. ౩౨. శ్రీశుక ఉవాచః— రాజదూతే బ్రువత్యేవం దేవర్షిః పరమద్యుతిః, బిభ్రత్పింగజటాభారం ప్రాదురాసీద్యథా రవిః. ౩౩. తం దృష్ట్వా భగవాన్కృష్ణస్సర్వలోకేశ్వరేశ్వరః, వవంద ఉత్థితశ్శీర్ష్ణా సభ్యస్సానుగో ముదా. ౩౪. సభాజయిత్వా విధివత్కృతాసనపరిగ్రహమ్, బభాషే సూనృతైర్వాక్యైశ్శ్రద్ధయా తర్పయన్మునిమ్. ౩౫. అపిస్విదద్య లోకానాం త్రయాణామకుతోభయం, నను భూయాన్భగవతో లోకాన్పర్యటతో

తు త్వద్భక్తాః అతోఽస్మాకం కుత ఏతద్దుఃఖమాపన్నమిత్యాశ్చర్యేణాహుః - లోకఇతి. భో ఈశ ఈశ్వర. సద్రక్షణార్థమవతీర్ణోఽసి చేత్ తథాప్యస్మాకం దుఃఖం స్యాచ్చేత్తర్హి కిమన్యః కశ్చిజ్జరాసంధాదిస్త్వదాజ్ఞామతిలంఘయతి. కించ. త్వయా రక్ష్యమాణోఽపి జనః స్వకర్మజం దుఃఖం ప్రాప్నోత్యేవేతి న విద్మః నచైతదుభయమపి యుక్తమితి భావః. ౨౮. కిం దుఃఖం తదాహుః—స్వప్నాయితమితి. స్వప్నవజ్జాతం నృపసుఖం నృపోచితం సుఖం. యతః పరతంత్రం విషయసాధ్యం. కించ సంప్రతి శశ్వద్భయం యస్మి౯. తేన మృతతుల్యేన శరీరేణ ధురం పుత్రదారాదిచింతారూపభరం కేవలం వహామః. అహో కష్టం నః. యే వయమితః పూర్వమేవ నిష్కామాస్సంతస్త్వాం నాశ్రితా ఇత్యాహుః. హిత్వేతి. త్వత్ త్వత్తః యత్ అనీహైః నిష్కామైః లభ్యం ఆత్మని స్వతస్సిద్ధం సుఖం తత్ హిత్వా క్లిశ్యామః. ౨౯. త్వన్మాయాకృతం కర్మబంధం త్వమేవ నివర్తయేతి ప్రార్థయంతే—తదితి. వియుంక్ష్వ మోక్షయ. మగధో జరాసంధః. తత్సంజ్ఞికాత్ కర్మపాశాత్ నను భవద్భిరేవ విక్రమ్య తతో నిర్గమ్యతామితి చేదత ఆహుః—య ఇతి. య ఏక ఏవ అయుతమతంగజానాం వీర్యం బిభ్రత్స౯ స్వభవనే భూభుజోఽస్మా౯ రురోధ. మృగరాట్ సింహః. అజా౯ మేషానివ. ౩౦. కించ. యుష్మదీయావయమితి అస్మానధికం బాధత ఇత్యాహుః—య ఇతి. హే ఉదాత్తచక్ర ఉద్యతసుదర్శన యో వై. ద్వినవకృత్వః అష్టాదశ వారా౯. త్వయా సహ మృధే వర్తమానే. తత్ర సప్తదశకృత్వః. త్వయా ఖలు భగ్నః పరాజితః. పశ్చాదనంతవీర్యమపి నృలోకనిరతం నరశరీరవినోదం భగవంతం భవంతం సకృజ్జిత్వా. ఊఢదర్పః ప్రాప్తగర్వః. యుష్మత్ప్రజాః నః అస్మా౯. రుజతి పీడయతి. తత్ తత్ర యత్ యుక్తం కార్యం. తద్విధేహి జరాసంధపీడాం నివారయేత్యభిప్రాయః. ౩౧. దూత ఆహ—ఇతీతి.

గుణః. ౩౬. న హి తేఽవిదితం కించిల్లోకేష్వీశ్వరకర్తృషు, అథ పృచ్ఛామహే యుష్మాన్పాండవానాం చికీర్షితమ్. ౩౭. నారద ఉవాచః—దృష్టా మయా తే బహుశో దురత్యయా మాయా విభో విశ్వసృజశ్చ మాయినః, భూతేషు భూమం చరతస్స్వశక్తిభిర్వహ్నేరివ చ్ఛన్నరుచో న మేఽద్భుతమ్. ౩౮. తవేహితం కోఽర్హతి సాధు వేదితుం స్వమాయయేదం సృజతో నియచ్ఛతః, యద్విద్యమానాత్మతయావభాసతే తస్మై నమస్తే స్వవిలక్షణాత్మనే. ౩౯. జీవస్య యస్సంసరతో విమోక్షణం న జానతోఽనర్థవహాచ్ఛరీరతః, లీలావతారైస్స్వయశః ప్రదీపకం ప్రాజ్వాలయత్త్వాం తమహం ప్రపద్యే. ౪౦. అథాప్యాశ్రావయే బ్రహ్మన్నరలోకవిడంబనం, రాజ్ఞః పైతృష్వసేయస్య భక్తస్య చ చికీర్షితమ్. ౪౧. యక్ష్యతే త్వాం మఖేంద్రేణ రాజసూయేన పాండవః, *పారమేష్ఠ్యకామో నృపతిస్తద్భవాననుమోదతామ్. ౪౨. తస్మిన్దేవ క్రతువరే భవంతం వై సురాదయః, దిదృక్షవస్సమేష్యంతి రాజానశ్చ యశస్వినః. ౪౩. శ్రవణాత్కీర్తనాద్ధ్యానాత్పూయంతేఽంతావసాయినః, తత్ర బ్రహ్మమయస్యేశ కిము తేక్షాభిమర్శినః. ౪౪. యస్యామలం దివి యశః ప్రథితం రసాయాం భూమౌ చ తే భువనమంగళ దిగ్వితానం, మందాకినీతి దివి భోగవతీతి చాధోగం

౩౨—౩౫. అపీతి భూయాన్ మహాన్ గుణో లాభో యదస్మాకం సర్వలోకవృత్తాంతజ్ఞానమితి. ౩౬. నేతి. ఈశ్వరః కర్తా యేషాం తేషు. ౩౭. ఏవమవిదుష ఇవ భగవతా సర్వజ్ఞేన జరాసంధవధార్థమేవ పాండవచికీర్షితం పృష్టో నారదో మాయేయమితి జ్ఞాత్వాహ త్రిభిః—దృష్టా ఇతి. విశ్వసృజశ్చ బ్రహ్మణోఽపి. మాయినో మోహకస్య తే స్వశక్తిభిర్విద్యాదిభిర్భూతేష్వంతర్యామితయా చరతో వర్తమానస్య. యద్యహం. భూతేషు వర్తే. తర్హి భూతాని మాం కిం న పశ్యంతి తత్రాహ.—వహ్నేరివ ఛన్నరుచఇతి. స్వశక్తిభిరేవ ఛన్నా రుక్ ప్రకాశో యస్య తస్య. అతస్తవేదం ప్రశ్నాది న మేఽద్భుతం. ౩౮. తవేతి. ఇదం జగత్ కథంభూతం. అసదేవ యత్తవ మాయయా విద్యమానాత్మతయా అవభాసతే తజ్జగత్సృజతః. కింతు కేవలం తే తుభ్యం నమః తదేవ శక్యమిత్యాహ—తస్మైనమ ఇతి. కుతః? స్వేన రూపేణ సర్వతో విలక్షణాత్మనే అచింత్యాయేత్యర్థః. ౩౯. నన్వేవంభూతస్య కిం మాయాచేష్టితైరిత్యతఆహ.—జీవస్యేతి. అవిద్యాతమసా ఆవృతత్వేన అనర్థప్రాపకాత్ శరీరాత్సంసరతః. తేనైవ తమసా తస్మాచ్ఛరీరాద్విమోక్షణోపాయమజానతః. ప్రాజ్వాలయత్ ప్రదీపితవాన్. తం త్వాం యశశ్శ్రవణాదిభిః జీవస్య మోక్షార్థమిత్యర్థః. ౪౦. అథేతి. ఆశ్రావయే శ్రావయిష్యామి. నరలోకవిడంబనం బ్రహ్మత్వాం. బ్రహ్మన్నితి పాఠే హే బ్రహ్మన్ పరమాత్మన్ నరలోకానుకారిణం త్వాం శ్రావయిష్యామీతి. ౪౧. ౪౨. నచాత్రైవానుమోదనం కార్యం కింతు తత్రాగంతవ్యమిత్యాశయేనాహ.—తస్మిన్నితి. ౪౩. తత్రాగతాశ్చ సర్వే త్వద్దర్శనాదినా పూతా భవిష్యంతీత్యాహ—శ్రవణాదితి. అంతావసాయినః శ్వపచా అపి. బ్రహ్మమయస్య వేదమూర్తేః. ఈక్షా చ అభిమర్శశ్చ స్పర్శనం తే విద్యేతే యేషాం తే. ౪౪. కైముత్యమతిశయేనాహ.—యస్యేతి. హే భువనానాం మంగళరూప. దివి పాతాళే భూమౌ చ ప్రథితం. యస్య. యశః విశ్వం పునాతి. కథంభూతం ప్రథితం దిగ్వితానందిశాం

గేతి చేహ చరణాంబు పునాతి విశ్వమ్. ౪౫. శ్రీశుక ఉవాచః—తత్ర తేష్వాత్మనః పక్షేష్వగృహ్ణత్సు జిగీషయా, వాచః పేశైః స్మయన్ భృత్యముద్ధవం ప్రాహ కేశవః. ౪౬. త్వం హి నః పరమం చక్షుస్సుహృన్మంత్రార్థతత్త్వవిత్, అథాత్ర బ్రూహ్యనుష్ఠేయం శ్రద్ధధ్మః కరవామ తత్. ౪౭. ఇత్యుపామంత్రితో భర్త్రా సర్వజ్ఞేనాపి ముగ్ధవత్, సందేశం శిరసాదాయ ఉద్ధవః ప్రత్యభాషత. ౪౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తతితమోఽధ్యాయః.

యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయదర్శనార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుదీరితమాకర్ణ్య దేవర్షేరుద్ధవోఽబ్రవీత్, సభ్యానాం మతమాజ్ఞాయ కృష్ణస్య చ మహామతిః. ౧. యదుక్తమృషిణా దేవ సాచివ్యం యక్ష్యతస్త్వయా, కార్యం పైతృష్వసేయస్య రక్షా చ శరణైషిణామ్. ౨. యష్టవ్యం రాజసూయేన దిక్చక్రజయినా విభో, తతో జరాసంధవధ ఉభయార్థో మతో హి నః. ౩ అస్మాకం చ మహానర్థో హ్యనేనైవ భవిష్యతి, యశశ్చ తవ గోవింద రాజ్ఞో బంధాద్విముంచతః. ౪. స వై దుర్విషహో రాజా నాగాయుతసమో బలే, బలినామపి చాన్యేషాం భీమం సమబలం వినా. ౫. ద్వైరథే స తు జేతవ్యో వశ

భువనానాం వితానవదలంకరణం తథా చరణాంబు చ ప్రథితం పునాతి. కథం తత్ప్రథితం దివి మందాకినీతి. అధశ్చ భోగవతీతి. ఇహ చ భూమౌ గంగేతి. తస్య తవ ఆగమనాత్సర్వం పవిత్రం మంగళం చ భవిష్యతీతి భావః. ౪౫. తత్రేతి. తత్రైవం నారదేనోక్తే. తేషు తత్ర వర్తమానేష్వాత్మీయపక్షేషు యాదవేషు. జరాసంధస్య జిగీషయా. అగృహ్ణత్సు అననుమన్యమానేషు సత్సు వాచః పేశైః పేశలవాగ్భిరిత్యర్థః. ౪౬. త్వమితి. చక్షుష్ట్వే హేతుః—మంత్రార్థానాం మంత్రసాధ్యానాం అర్థానాం తత్త్వవిత్ పరిపాకవేదితా. ౪౭. ౪౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "అథైకసప్తతితమే హ్యుద్ధవస్య తు మంత్రతః, ఇంద్రప్రస్థం గతే కృష్ణే పార్థానాం పరమోత్సవః." రాజసూయమిషం కృత్వా భీమదుర్యోధనాదిషు. కలిముత్పాద్య తద్ద్వారా భూభారమహరత్ప్రభుః. ఇతీతి. దేవర్షేర్మతం రాజసూయగమనం. సభ్యానాం మతం రాజరక్షా. కృష్ణస్య తూభయం. ౧. యదితి. యక్ష్యతః యాగం కరిష్యతః. పైతృష్వసేయస్య పితృష్వసుః పుత్రస్య. సాచివ్యం సాహాయ్యం.తచ్చ కార్యం.తథా శరణార్థినాం రాజ్ఞాం రక్షా చ కార్యా. ౨.తత్ర ప్రథమం రాజసూయార్థం గంతవ్యం. తతో రాజరక్షా చ కర్తవ్యేత్యాహాష్టభిశ్శ్లోకైః. యష్టవ్యమితి. తతః దిగ్విజయహేతోః ఉభయార్థః రాజసూయార్థః శరణాగతరాజరక్షణార్థశ్చ. ౩. ౪. అత్యుత్సుకతయా సద్య ఏవ జరాసంధం హంతుమిచ్ఛతో యాదవానాలక్ష్యాహ.—స ఇతి. అన్యేషాం తతో బలినామపి యద్యపి సమబల ఏవ భీమస్తథాపి తం వినా భీమాదేవ తస్య మృత్యుర్విహిత ఇతి భావః. ౫. నను స్వబలసామ్యేఽపి సేనాబలం తస్యాధికమితి చేదత ఆహ—ద్వైరథ ఇతి. ద్వైరథే ద్వంద్వయుద్ధే. శతే

తాక్షౌహిణీయుతః, బ్రహ్మణ్యోఽభ్యర్థితో విప్రైర్న ప్రత్యాఖ్యాతి కర్హిచిత్. ౬. బ్రహ్మవేషధరో గత్వా తం భిక్షేత వృకోదరః, హనిష్యతి న సందేహో ద్వైరథే తవ సన్నిధౌ. ౭. నిమిత్తం పరమీశస్య విశ్వసర్గనిరోధయోః, హిరణ్యగర్భశ్శర్వశ్చ కాలస్యారూపిణస్తవ. ౮. గాయంతి తే విశదకర్మగృహేషు దేవ్యో రాజ్ఞాం స్వశత్రువధమాత్మవిమోక్షణం చ, గోప్యశ్చ కుంజరపతేర్జనకాత్మజాయాః పిత్రోశ్చ లబ్ధశరణా మునయో వయం చ. ౯. జరాసంధవధః కృష్ణభూర్యర్థాయోపకల్పతే, ప్రాయః పాపవిపాకేన తవ చాభిమతః క్రతుః. ౧౦. శ్రీశుక ఉవాచః— ఇత్యుద్ధవవచో రాజన్ సర్వతోభద్రమచ్యుతం, దేవర్షిర్యదువృద్ధాశ్చ కృష్ణశ్చ ప్రత్యపూజయన్. ౧౧. అథాదిశత్ప్రయాణాయ భగవాన్ దేవకీసుతః, భృత్యాన్ దారుకజైత్రాదీననుజ్ఞాప్య గురూన్ విభుః. ౧౨. నిర్గమయ్యావరోధాన్ స్వాన్ ససుతాన్ సపరిచ్ఛదాన్, సంకర్షణమనుజ్ఞాప్య యదురాజం చ శత్రుహన్, సూతోపనీతం స్వరథమారోహద్గరుడధ్వజః. ౧౩. పురో రథద్విపభటసాదినాయకైః కరా

నాక్షౌహిణీభిర్యుతో హి న జేతవ్య ఇత్యర్థః. నన్వసౌ స్వసైన్యమేవ యుద్ధాయ నియుంజీత. కుత స్తేన ద్వైరథమితి తత్రాహ.—బ్రహ్మణ్య ఇతి. న ప్రత్యాఖ్యాతి న నిరాకరోతి.౬. బ్రహ్మేతి. భిక్షేత ద్వంద్వయుద్ధం యాచతాం. తథాపి సమబలత్వాత్సామ్యమేవ స్యాదత ఆహ.—తవ సన్నిధావితి. ౭. నను అకించిత్కుర్వతో మమ సన్నిధానాత్కిం స్యాదత ఆహ.—నిమిత్తమితి. అయమర్థః యథా తవ అరూపస్య కాలాత్మనః విశ్వసర్గే నిమిత్తం కేవలం హిరణ్యగర్భః. తథా శర్వశ్చ తన్నిరోధే. తదా త్వమేవ సన్నిధిమాత్రేణ హంతా భీమసేనో నిమిత్తమాత్రమితి. ౮. అతోఽనేనోపాయేన త్వయా శీఘ్రం హంతవ్య ఇత్యాశయేనాహ—గాయంతీతి. జరాసంధనిరుద్ధానాం రాజ్ఞాం దేవ్యః పత్న్యః. తే విశదం కర్మ స్వగృహేషు బాలకలాలనాదౌ గాయంతి. కిం తత్కర్మ స్వశత్రోర్జరాసంధస్య వధం. ఆత్మనాం పతీనాం విమోక్షణం చ. వత్స మాఘోదీః శ్రీకృష్ణవివం కరిష్యతీతి. అత్ర దృష్టాంతా గోప్యశ్చేత్యాదయః. యథా గోప్యః శంఖచూడవధం స్వమోక్షం చ గాయంతి అవతారాంతరగతం చ కుంజరపతేః నక్రాత్. జనకాత్మజాయాః రావణాత్. పిత్రోశ్చ కంసగృహాత్. మోక్షం. అతఏవంభూతానాం తాసాం. కృపయా త్వయా తత్తైవ కర్తవ్యమితి భావ. ౯. కించ జరాసంధవధఇతి. భూర్యర్థాయేతి. తతః శిశుపాలవధాదయోఽపి సుఖసాధ్యా భవిష్యంతీతి భావః. ఏతచ్చ సర్వం భవిష్యత్యేవేతి సంభావయన్నాహ.—ప్రాయఇతి. పచ్యత ఇతి పాకః కర్మ. తస్య విపాకః ఫలం. తేన రాజ్ఞాం పుణ్యవిపాకేన. పాపవిపాకేనేతి పాఠాంతరే. జరాసంధాదీనాం పాపవిపాకేనేతి. తేనాయం క్రతుస్తవాభిప్రేతః తత్ర గతే త్వయి. సర్వం భవిష్యతీత్యర్థః. ౧౦. ఇతీతి. అచ్యుతం ఉపపత్త్యా దృఢం. యదువృద్ధా ఇత్యనేన అనిరుద్ధాదయస్తథా నాపూజయన్నితి సూచితం. ౧౧. ఆథేతి. అనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం ప్రార్థ్య. గురూన్ వసుదేవాదీన్. ౧౨. నిర్గమయ్యేతి. అవరోధాన్ దారాన్. నిర్గమయ్య ప్రయాణం కారయిత్వా. ౧౩. పురఇతి. భటాః పదాతయః. సాదినః అశ్వారోహాః, రథాదినాయకైః. కరాళయా తీవ్రయా. ఆత్మసేనయా పరివృతో నిరాక్రమత్

ళయా పరివృత ఆత్మసేనయా, మృదంగభేర్యానకశంఖగోముఖైః ప్రఘోషఘోష
త్కకుభో నిరాక్రమత్. ౧౪. నృవాజికాంచనశిబికాభిరచ్యుతం సహాత్మజాః పతి
మనుసువ్రతా యయుః, వరాంబరాభరణవిలేపనస్రజస్సుసంవృతా నృభిరసిచర్మ
పాణిభిః. ౧౫. నరోష్ట్రగోమహిషఖరాశ్వతర్యనః కరేణుభిః పరిజనవారయోషితః,
స్వలంకృతాః కటకుటికంబళాంబరాద్యుపస్కరా యయురధియుజ్య సర్వశః. ౧౬.
బలం బృహద్ధ్వజపటఛత్రచామరైర్వరాయుధాభరణకిరీటవర్మభిః, దివాంశుభిస్తు
ములరవం బభౌ రవేర్యథార్ణవః క్షుభితతిమింగిలోర్మిభిః. ౧౭. అథో మునిర్యదుప
తినా సభాజితః ప్రణమ్య తం హృది విదధద్విహాయసా, నిశామ్య తద్వ్యవసితమా
హృతార్హణో ముకుందసందర్శననిర్వృతేంద్రియః. ౧౮. రాజదూతమువాచేదం
భగవాన్ ప్రీణయన్ గిరా, మాభైష్ట దూత భద్రం వో ఘాతయిష్యామి మాగ
ధమ్. ౧౯. ఇత్యుక్తః ప్రస్థితో దూతో యథావదవదన్నృపాన్, తేఽపి సందర్శనం
శౌరేః ప్రత్యైక్షన్ యన్ముముక్షవః. ౨౦. ఆనర్తసౌవీరకురూన్ తీర్త్వా వినశనం
హరిః, గిరీన్నదీరతీయాయ పురగ్రామవ్రజాకరాన్. ౨౧. తతో దృషద్వతీం తీర్త్వా
ముకుందోఽథ సరస్వతీం, పాంచాలానథ మత్స్యాంశ్చ శక్రప్రస్థముపాగమత్. ౨౨.
తముపాగతమాకర్ణ్య ప్రీతో దుర్దర్శనం నృణాం, అజాతశత్రుర్నిరగాత్సోపా
ధ్యాయస్సుహృద్వృతః. ౨౩. గీతవాదిత్రఘోషేణ బ్రహ్మఘోషేణ భూయసా,
అభ్యయాత్సహృషీకేశం ప్రాణాః ప్రాణమివాగతమ్. ౨౪. దృష్ట్వా విక్లిన్నహృ
దయః కృష్ణం స్నేహేన పాండవః, చిరాద్దృష్టం ప్రియతమం సస్వజే స్మ పునః పునః.

నిరగాత్. పురస్సకాశాత్ మృదంగాదిభిర్వాద్యైః. ప్రఘోషేణ ఘోషితాయాః కకుభః ౧౪.
నృవాజీతి. నరయానైరశ్వైః కాంచనశిబికాభిశ్చ. అచ్యుతం పతిమనుయయుః. సువ్రతాః పతివ్రతాః.
వరాణ్యంబరాదీని యాసాం తాః. ౧౫. నరేతి. నరోష్ట్రాదిభిర్యానైః. అశ్వతరీగర్దభాభ్యామశ్వా
జ్జాతా అనః శకటం. కరేణుర్గజీ. పరిజనయోషితో వారయోషితశ్చ కటకుటయః ఉశీరాదితృణ
నిర్మితగృహాః. కంబళాంబరాదయశ్చ. ఉపస్కరాః కుడ్యాదిరూపా యాసాం తాః. అధియుజ్య బలీ
వర్దాదిషు తానుపస్కరాన్ దృఢం సన్నహ్య. ౧౬. బలమితి. రవేరంశుభిశ్చ తద్బలం దివా బభౌ.
కథంభూతం. తుములరవం ఆకులస్వనం. క్షుభితైస్తిమింగిలైః ఊర్మిభిః. ౧౭. అథో ఇతి. మునిర్నా
రదో విహాయసా యయావితి శేషః. ౧౮. రాజేతి. మాభైష్టేతి బహుత్వం రాజాభిప్రాయేణ. ౧౯.
ఇతీతి. ప్రత్యైక్షన్ ప్రత్యైక్షంత. యత్ యస్మాత్ ముముక్షవః. ౨౦. ఆనర్తేతి, ఆనర్తాదయో
మార్గస్థదేశాః. తాన్ తీర్త్వా అతిక్రమ్య వినశనం కురుక్షేత్రం గిరీన్ రైవతకాదీన్ అతీయాయ అతి
క్రమ్య యయౌ. ౨౧. తత ఇతి. శక్రప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థం. ౨౨.౨౩. గీతేతి. ప్రాణాః ఇంద్రి
యాణి, ప్రాణం ముఖ్యం ప్రాణమివ. ౨౪. దృష్ట్వేతి. సస్వజే పరిరేభే. ౨౫. దోర్భ్యామితి. రమాయాః
ఆలయం. విస్మృతో లోకవిభ్రమః లోకవ్యాపారో యేన సః. ౨౬. ౨౭. యుధి

౨౫. దోర్భ్యాం పరిష్వజ్య రమామలాలయం ముకుందగాత్రం నృపతిర్హతాశుభః, లేభే పరాం నిర్వృతిమశ్రులోచనో హృష్యత్తనుర్విస్మృతలోకవిభ్రమః. ౨౬. తం మాతులేయం పరిరభ్య నిర్వృతో భీమస్స్మయన్ ప్రేమజలాకులేంద్రియః, యమౌ కిరీటీ చ సుహృత్తమం ముదా ప్రవృద్ధబాష్పాః పరిరేభిరేఽచ్యుతమ్. ౨౭. యుధిష్ఠిరస్య భీమస్య కృత్వా పాదాభివందనమ్, అర్జునేన పరిష్వక్తో యమాభ్యామభివందితః. ౨౮. బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్కృత్య వృద్ధేభ్యశ్చ యథార్హతః, మానితో మానయామాస కురుసృంజయకేకయాన్. ౨౯. సూతమాగధగంధర్వా వందినశ్చోపమంత్రిణః, మృదంగశంఖపటహావీణాపణవవేణుభిః, బ్రాహ్మణాశ్చారవిందాక్షం తుష్టువుర్ననృతుర్జగుః. ౩౦. ఏవం సుహృద్భిః పర్యస్తః పుణ్యశ్లోకశిఖామణిః, సంస్తూయమానో భగవాన్ వివేశాలంకృతం పురమ్. ౩౧. సంసిక్తవర్త్మ కరిణాం మదగంధతోయైశ్చిత్రధ్వజైః కనకతోరణపూర్ణకుంభైః, మృష్టాత్మభిర్నవదుకూలవిభూషణస్రగ్గంధైర్నృభిర్యువతిభిశ్చ విరాజమానమ్. ౩౨. ఉద్దీప్తదీపబలిభిః ప్రతిసద్మజాలనిర్యాతధూపరుచిరం విలసత్పతాకం, మూర్ధన్యహేమకలశై రజతోరుశృంగైర్జుష్టం దదర్శ భవనైః కురురాజధామ. ౩౩. ప్రాప్తం నిశమ్య నరలోచనపానపాత్రమౌత్సుక్యవిశ్లథితకేశదుకూలబంధాః, సద్యో విసృజ్య గృహకర్మపతీంశ్చ తల్పే ద్రష్టుం యయుర్యువతయశ్చ నరేంద్రమార్గే. ౩౪. తస్మిన్ సుసంకుల ఇభాశ్వరథద్విపద్భిః కృష్ణం సభార్యముపలభ్య గృహాధిరూఢాః, నార్యో వికీర్య కుసుమైర్మనసోపగుహ్య సుస్వాగతం విదధురుత్స్మయవీక్షితేన. ౩౫. ఊచుస్స్త్రియః పథి నిరీక్ష్య ముకుందపత్నీస్తారా యథోడుపసహాః కిమకార్యమూభిః యచ్చక్షుషాం పురుషమౌళిరుదారహాసలీలావలోకకలయా సుఖమాతనోతి. ౩౬. తత్ర తత్రోపసంగమ్య పౌరా మంగళపాణయః,, చక్రుస్సపర్యాం కృష్ణాయ శ్రేణి

ష్ఠిరస్యేతి. అర్జునేన సమత్వాత్ పరిష్వక్తఏవ కేవలం యమాభ్యాం నకులసహదేవాభ్యాం అభివందితః నమస్కృతశ్చేతి. ౨౮—౩౧. సంసిక్తేతి. చిత్రధ్వజాదిభిర్విరాజమానం. ౩౨. ఉద్దీప్తేతి. ప్రతిసద్మ ఉద్దీప్తైర్దీపైః బలిభిః పుష్పాదిప్రకరైశ్చ. జుష్టం జాలేభ్యో గవాక్షేభ్యో నిర్యాతైర్ధూపైః రుచిరం విలసంత్యః పతాకాః యస్మిన్ తత్. మూర్ధన్యాః మూర్ధ్ని భవాః. హేమకలశాః యేషాం తైః. రజతమయాని రూప్యమయాని. ఉరూణి స్థూలాని శృంగాణి కలశాధస్తనభూమికాః యేషాం తైః. భవనైర్జుష్టం కురురాజస్య ధామ పురం దదర్శ. ౩౩. ప్రాప్తమితి. నరాణాం లోచనాని తేషాం పానస్య సారసౌందర్యసాదరవీక్షణస్య. పాత్రం విషయం. కింపునర్నారీణామిత్యర్థః. ఔత్సుక్యేన ఇష్టార్థోద్యుక్తత్వేన. విశ్లథితాః స్రస్తాః. కేశదుకూలబంధా యాసాం తాః. ౩౪. తస్మిన్నితి. సుష్ఠు స్వాగతం తత్ప్రశ్నాదికం ప్రియం. ఉత్స్మయవీక్షితేనైవ విదధుః. ౩౫. ఊచురితి. ఉడుపసహాః చంద్రసహచరా ఇత్యర్థః. అమూభిః కింపుణ్యమకారీతి. ౩౬. తత్రేతి. శ్రేణ్యః ఏకశిల్పోపజీవినాం సంఘాః తేషు

ముఖ్యా హతైనసః. ౩౭. అంతఃపురజనైః ప్రీత్యా ముకుందః ఫుల్లలోచనైః, ససంభ్రమైరభ్యుపేతః ప్రావిశద్రాజమందిరమ్. ౩౮. పృథా విలోక్య భ్రాత్రేయం కృష్ణం త్రిభువనేశ్వరం, ప్రీతాత్మోత్థాయ పర్యంకాత్ససుషా పరిషస్వజే. ౩౯. గోవిందం గృహమానీయ దేవదేవేశమాదృతః, పూజాయాం నావిదత్కృత్యం ప్రమోదోపహతో నృపః. ౪౦. పితృష్వసుర్గురుస్త్రీణాం కృష్ణశ్చక్రేఽభివాదనం, స్వయం చ కృష్ణయా రాజన్ భగిన్యా చాభివాదితః. ౪౧. శ్వశ్ర్వా సంచోదితా కృష్ణా కృష్ణపత్నీస్తు సర్వశః, ఆనర్చ రుక్మిణీం సత్యాం భద్రాం జాంబవతీం తథా. ౪౨. కాళిందీం మిత్రవిందాం చ శైబ్యాం నాగ్నజితీం సతీం, అన్యాశ్చాభ్యాగతాయాస్తు వాసస్స్రఙ్మండనాదిభిః. ౪౩. సుఖం నివాసయామాస ధర్మరాజో జనార్దనం. ససైన్యం సానుగామాత్యం సభార్యం చ నవం నవమ్. ౪౪. తర్పయిత్వా ఖాండవేన వహ్నిం ఫల్గునసంయుతః, మోచయిత్వా మయం యేన రాజ్ఞే దివ్యా సభా కృతా. ౪౫. ఉవాస కతిచిన్మాసాన్ రాజ్ఞః ప్రియచికీర్షయా, విహరన్ రథమారుహ్య ఫల్గునేన జనైర్వృతః. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకసప్తతితమోఽధ్యాయః.

దిగ్విజయజరాసంధవధాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏకదా తు సభామధ్య ఆస్థితో మునిభిర్వృతః, బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైర్భ్రాతృభిశ్చ యుధిష్ఠిరః. ౧. ఆచార్యైః కులవృద్ధైశ్చ జ్ఞాతిసంబంధిబాంధవైః, శృణ్వతామేవ చైతేషామాభాష్యేదమువాచహ. ౨. యుధిష్ఠిర

ముఖ్యాశ్చ. ౩౭. అంతఃపురేతి. అభ్యుపేతః అభిగమనేన సత్కృతః. ౩౮. పృథేతి. ససుషా ద్రౌపదీసహితా. ౩౯. గోవిందమితి. కృత్యం ప్రకారవిశేషం ప్రమోదేన ఉపహతః అభిభూతః. ౪౦. పితృష్వసురితి. గురుస్త్రీణాం కృష్ణయా ద్రౌపద్యా. భగిన్యా సుభద్రయా. ౪౧. శ్వశ్ర్వేతి. ఆనర్చ అర్చితవతీ. ౪౨. కాళిందీమితి. అన్యాశ్చ యాః కృష్ణపత్న్యోఽభ్యాగతాః తా అపి. ౪౩. సుఖమితి. ప్రత్యహం నవం నవం యథా భవతి తథా సుఖం నివాసయామాస. ౪౪. కథంభూతం. తర్పయిత్వేతి. యః ప్రేమ్ణా నిత్యం ఫల్గునేన సంయుతః అతఏవ తస్య సహాయేన ఖాండవేన వహ్నిం తర్పయిత్వా. తత్ర చ మయం మోచయిత్వా. తం మయం ప్రయుజ్య యుధిష్ఠిరాయ దివ్యా సభా కృతా తం శ్రీకృష్ణం. అనేన రాజ్ఞః కృష్ణోపకారానుస్మరణం. సభాయా దివ్యత్వాద్యథామనోరథం సర్వావకాశసంపాదనం చ దర్శితమితి. ౪౫. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తతో ద్విసప్తతితమే రాజ్ఞా కార్యే నివేదితే, దుర్జయం మాగధం బుద్ధ్వా భీమేనాఘాతయద్ధరిః. ఏకదేతి. ఆస్థితః ఆసనమితి శేషః. ౧. ఆచార్యైరితి. శృణ్వతామేవేతి యత్ప్రసన్నః శ్రీకృష్ణః కరోతి, తత్ అన్యః కశ్చిదపి కర్తుం న సమర్థ ఇతి నిశ్చిత్య. సర్వానేవ తానాదృత్య.

ఉవాచ:—క్రతురాజేన గోవింద రాజసూయేన పావనీః, యక్ష్యే విభూతీర్భవతస్తత్సంపాదయ నః ప్రభో. ౩. త్వత్పాదుకే అవిరతం పరి యే చరంతి ధ్యాయంత్యభద్రనశనే సుధియో గృణంతి, విందతి తే కమలనాభ భవాపవర్గమాశాసతే యది త ఆశిష ఈశ నాన్యే. ౪. తద్దేవదేవ భవతశ్చరణారవిందసేవానుభావమిహ పశ్యతు లోక ఏషః, యే త్వాం భజంతి న భజంత్యుత వోభయేషాం నిష్ఠాం ప్రదర్శయ విభో కురుసంజయానామ్. ౫. న బ్రహ్మణస్స్వపరభేదమతిస్తవ స్యాత్సర్వాత్మనస్సమదృశస్స్వసుఖానుభూతేః, సంసేవతాం సురతరోరివ తే ప్రసాదస్సేవానురూప ఉదయో న విపర్యయోఽత్ర. ౬. శ్రీభగవానువాచ:—సమ్యగ్వ్యవసితం రాజన్ భవతా శత్రుకర్శన, కల్యాణీ యేన తే కీర్తిర్లోకాననుభవిష్యతి. ౭. ఋషీణాం పితృదేవానాం సుహృదామపి నః ప్రభో, సర్వేషామపి భూతానామీప్సితః క్రతురాడయమ్. ౮. విజిత్య నృపతీన్ సర్వాన్ కృత్వా చ జగతీం వశే, సంభృత్య సర్వసంభారానాహరస్వ మహాక్రతుమ్. ౯. య ఏతే భ్రాతరో రాజన్ లోకపాలాంశసంభవాః, జితోఽస్మ్యాత్మవతా తేఽహం దుర్జయో యోఽకృతాత్మభిః. ౧౦. నకశ్చిన్మత్పరం

కృష్ణమువాచేత్యర్థః. ఆభాష్య భో భో కృష్ణ భక్తవత్సలేత్యేవం సంబోధ్య. ౨. క్రత్వితి. విభూతీః అంశాన్. ౩. ఏష చక్రవర్తినాం మనోరథః కథం త్వయా క్రియత ఇతి చేదత ఆహ.—త్వత్పాదుక ఇతి. పరి యే చరంతీతి యచ్ఛబ్దవ్యవధానమార్షం. యే పరిచరంతి దేహేన. ధ్యాయంతి మనసా. అభద్రస్య నశనే నాశకే గృణంతి వాచా. తే భవస్య అపవర్గం మోక్షం విందంతి. యద్యాశాసతే తర్హి ఆశిషోఽపి తవైవ విందంతి. నాన్యే చక్రవర్తినోఽపీతి. ౪. భగవతో భక్తపక్షపాతమావిష్కుర్వన్నాహ— తదితి. తత్తస్మాత్ పశ్యతు సాక్షాత్ ఏవం నిశ్చితేఽపి. యే కర్మాదిప్రధానాః. కేచిత్కురుసృంజయాః భగవద్భక్తిం న మన్యంతే. తేషాం మోహనివృత్తయే త్వాం యే భజంతి యే వా న భజంతి. తేషాముభయేషాం నిష్ఠాం ప్రదర్శయ స్థితిం ప్రకటయేతి. ౫. నను రాగాదిరహితే మయి కథమిదం వైషమ్యం స్యాత్తత్రాహ.—నేతి. స్వః పర ఇతి భేదమతిస్తవ న స్యాదేవ. కుతః. బ్రహ్మణో నిరుపాధేః. కించ. సర్వస్యాత్మనః అతః సమదృశః. కించ. స్వసుఖానుభూతేః. అతో రాగాద్యభావాదితి భావః. తథాపి సంసేవ్యమానానామేవ త్వత్ప్రసాదో నాన్యేషాం. తత్రాపి సేవానురూపః. ఉదయః ఫలం. వత్వత్ర విపర్యయః అన్యథాభావః యథా కల్పద్రుమస్య రాగాదిరాహిత్యేఽపి సేవకేష్వేవ ఫలజనకత్వం నాన్యేష్వితి. ౬. సత్యం భక్తానామేవ కైవల్యాది నాన్యేషామిత్యనుమోదమాన ఆహ.—సమ్యగితి. శత్రుకర్శనేతి సంబోధయన్ సర్వరాజవిజయశక్తిం సంభావయతి అనుభవిష్యతి సర్వలోకవ్యాప్తా భవిష్యతీత్యర్థః. ౭. ౮. కిమత్ర మయా అన్యేన వా సంపాదనీయం తవ సుకరమేవ రాజసూయ ఇత్యాహ— విజిత్యేతి. జగతీం సర్వాం పృథివీం. సంభారాన్ యజ్ఞోపస్కరాన్ సంభృత్య సంపాద్య ఆహరస్వ ఆహర అనుతిష్ఠేత్యర్థః. ౯. నను నృపతివిజయాది కథం శక్యం స్యాదత ఆహ.—య ఇతి. కించ. ఆత్మవతా జితేంద్రియేణ తే త్వయా అహమపి జితోఽస్మి వశీకృతోఽస్మి. అకృతాత్మభిః అజితేంద్రియైః. ౧౦. ఆస్తాం తావదేవంభూతస్య తవ పరైరభిభవశంకా కించ. కమపి మత్పరం కోఽపి

లోకే తేజసా యశసా శ్రియా, విభూతిభిర్వాఽభిభవేద్దేవోఽపి కిము పార్థివాః. ౧౧. శ్రీశుక ఉవాచః—నిశమ్య భగవద్గీతం ప్రీతః ఫుల్లముఖాంబుజః, భ్రాతౄన్ దిగ్విజయేఽయుఙ్క్త విష్ణుతేజోఽ*పబృంహితాన్. ౧౨. సహదేవం దక్షిణస్యామాదిశత్సహసృంజయైః, దిశి ప్రతీచ్యాం నకులముదీచ్యాం సవ్యసాచినం, ప్రాచ్యాం వృకోదరం మత్స్యైః కేకయైస్సహ మద్రకైః. ౧౩. తే విజిత్య నృపాన్ వీరానాజహ్రుర్దిగ్భ్య ఓజసా, అజాతశత్రవే భూరి ద్రవిణం నృప యక్ష్యతే. ౧౪. శ్రుత్వా జితం జరాసంధం నృపతేర్ధ్యాయతో హరిః, ఆహోపాయం తమేవాద్య ఉద్ధవోఽయము వాచ హ. ౧౫. భీమసేనోఽర్జునః కృష్ణో బ్రహ్మలింగధరాస్తతః, జగ్ముర్గిరివ్రజం తాత బృహద్రథసుతో యతః. ౧౬. తం గత్వాఽఽతిథ్యవేళాయాం గృహేషు గృహమేధినం, బ్రహ్మణ్యం సమయాచంత రాజన్యా బ్రహ్మలింగినః. ౧౭. రాజన్ విద్ధ్యతిథీనస్మానర్థినో దూరమాగతాన్, తన్నః ప్రయచ్ఛ భద్రం తే యద్వయం కామయామహే. ౧౮. కిం దుర్మర్షం తితిక్షూణాం కిమకార్యమసాధుభిః, కిమదేయం వదాన్యానాం కః పరస్సమదర్శినామ్. ౧౯. యో నిత్యేన శరీరేణ సతాం గేయం యశో ధ్రువం, న చినోతి స్వయం కల్యస్సవాచ్యశ్శోచ్య ఏవ నః. ౨౦. హరిశ్చంద్రో రంతిదేవ ఉంఛవృత్తిశ్శిబిర్బలిః, వ్యాధః కపోతో బహవోహ్యధ్రువేణ ధ్రువం

నాభిభవితుం ప్రభవతీత్యాహ.—నేతి. తేజసా ప్రభావేన. విభూతిభిః సైన్యాదిసామగ్రీభిః. ౧౧. నిశమ్యేతి. అయుఙ్క్త నియుక్తవాన్ విష్ణోస్తేజసా ఉపబృంహితాన్ సంవర్ధితాన్ విష్ణుతేజోపబృంహితానితి సంధిరార్షః. ౧౨. సహదేవమితి. నకులాదీనాం మత్స్యాదిభిస్సహాయైర్యథాసంఖ్యం సంబంధః. ౧౩. తఇతి. కథంభూతాయ యక్ష్యతే యాగం కరిష్యతే. ౧౪. శ్రుత్వేతి. ఆద్యో హరిః శ్రీకృష్ణః. ౧౫. భీమసేన ఇతి. బ్రహ్మలింగధరాః బ్రాహ్మణవేషధారిణః. యతః యత్ర బృహద్రథసుతో జరాసంధః. ౧౬. తమితి. గృహేషు వర్తమానం. సమయాచంత సమ్యక్ యాచితవంతః ప్రార్థయామాసురిత్యర్థః. ౧౭. రాజన్నితి. నన్విదం కామయామహ ఇతి విశేషో నిర్దిశ్యతాం అన్యథా యస్య పుత్రాదేర్వియోగో దుస్సహః. స కథం దేయః తథా రాజమండనం కిరీటాద్యదేయం యత్. తద్భిక్షుభ్యః కథం దేయం. తథాతిరమ్యం రత్నాభరణాదిపుత్రాదియోగ్యం కథం పరస్మై దేయమితి చేదత ఆహుః. ౧౮. కిమితి. అత్ర దృష్టాంతత్వేనార్థాంతరమాహుః—కిమకార్యమితి. యథా అసాధూనామకార్యం నాస్తి: తథా తితిక్షూణాం దుర్మర్షం దుస్సహం నాస్తి. వదాన్యానాముదారాణాం అదేయం దాతుమయోగ్యం నాస్తి. సమదర్శినాం శత్రుమిత్రాదీన్ సమం పశ్యతాం, పరశ్చ నాస్తి. అతః కిం విశేషనిర్దేశేనేత్యర్థః. ౧౯. కించ. అర్థినే ధీరేణ ముద్గలాదివత్ ప్రాణా అపి న వంచనీయా ఇత్యాశయేనాహుః—యఇతి. న చినోతి న సంపాదయతి వాచ్యః నింద్యః. ౨౦. హరిశ్చంద్ర ఇతి. విశ్వామిత్రానృణ్యాయ హరిశ్చంద్రో భార్యాత్మజాది సర్వం విక్రీయ స్వయం చండాలతాం ప్రాప్తోఽప్యనిర్విణ్ణః సహ యోధ్యావాసిభిర్జనైః స్వర్గం గతః రంతిదేవస్సకుటుంబః అష్టాచత్వారింశదహాన్య

గతాః. ౨౧. శ్రీశుక ఉవాచః—స్వరై రాకృతిభి స్తైస్తాన్ ప్రకోష్ఠై ర్జ్యాహతైరపి, రాజన్యబంధూన్ విజ్ఞాయ దృష్టపూర్వానచింతయత్. ౨౨. రాజన్యబంధవో హ్యేతే బ్రహ్మలింగాని బిభ్రతి, దదామి కామితం తేభ్య ఆత్మానమపి దుస్త్యజమ్. ౨౩. బలేర్ను శ్రూయతే కీర్తిర్వితతాదిక్ష్వకల్మషా, ఐశ్వర్యాద్భ్రంశితస్యాపి విప్రవ్యాజేన విష్ణునా. ౨౪. శ్రియం జిహీర్షతేంద్రస్య విష్ణవే ద్విజరూపిణే, జానన్నపి మహీం ప్రాదాద్వార్యమాణోఽపి దైత్యరాట్. ౨౫. జీవతా బ్రాహ్మణార్థాయ కోన్వర్థః క్షత్రబంధునా, దేహేన పతమానేన నేహతా విపులం యశః. ౨౬. ఇత్యుదారమతిః ప్రాహ కృష్ణార్జునవృకోదరాన్, హే విప్రాః వ్రియతాం కామో దాస్యామ్యాత్మశిరోపి వః. ౨౭. శ్రీభగవానువాచః—యుద్ధం నో దేహి రాజేంద్ర ద్వంద్వం త్వం యది మన్యసే, యుద్ధార్థినో వయం ప్రాప్తా రాజన్యా నాన్యకాంక్షిణః. ౨౮. అసౌ వృకోదరః పార్థ స్తస్య భ్రాతాఽర్జునో హ్యయం, అనయోర్మాతులేయం మాం కృష్ణం జానీహి తే రిపుమ్. ౨౯. ఏవమావేదితో రాజా జహాసోచ్చైస్స్మ మాగధః, ఆహాచామర్షితో మందాః యుద్ధం తర్హి దదామి వః. ౩౦. న త్వయా భీరుణా యోత్స్యే యుధి విక్లబచేతసా, మథురాం స్వపురీం త్యక్త్వా సముద్రం శరణం గతః. ౩౧. అయం తు వయసా తుల్యో నాతిసత్త్వో న మే సమః, అర్జునో నో భవేద్యోద్ధా భీమస్తుల్యబలో మమ. ౩౨. ఇత్యుక్త్వా భీమసేనాయ ప్రాదాయ మహతీం గదాం, ద్వితీ

లబ్ధోదకోఽపి కథంచిల్లబ్ధాన్నోదకాద్యర్థిభ్యో దత్వా బ్రహ్మలోకం గతః. ఉంఛవృత్తిర్ముద్గలః షణ్మాసం సీదత్కుటుంబోఽప్యాతిథ్యదానేన బ్రహ్మలోకం గతః. శిబిః శరణాగతకపోతరక్షణాయ స్వమాంసం శ్యేనాయ దత్వా దివం గతః. బలిః సర్వస్వం బ్రాహ్మణవేషధారిణే వామనాయ హరయే దత్వా తమేవాత్మసాచ్చకార. కపోతశ్చాతిథయే వ్యాధాయ కపోత్యా సహాత్మమాంసం దత్వా విమానేన దివంగతః. వ్యాధ స్తయోః సత్యం వీక్ష్య స్వయమతినిర్విణ్ణో మహాప్రస్థానే వనాగ్నినిర్దగ్ధదేహో నిష్కల్మషో దివమారురోహ.—ఏవమన్యే చ బహవో హ్యధ్రువేణ శరీరేణ ధ్రువం లోకం గతా ఇతి. ౨౧. స్వరైరితి. జ్యాహతైర్జ్యాఘాతకిణాంకితైః. దృష్టపూర్వాన్ ద్రౌపదీస్వయంవరాదిషు. ౨౨. ౨౩. బలేరితి. ఇంద్రస్య శ్రియం జిహీర్షతా విప్రవ్యాజేన విష్ణునా. భ్రంశితస్యాపి బలేః శ్రూయతే ను అహో న శ్రూయత ఇతిపాఠే న శ్రూయతే కిం. అపితు శ్రూయతఏవేతి. ౨౪. శ్రియమితి. తం శ్లాఘతే విష్ణవ ఇతి. శుక్రేణ వార్యమాణోఽపి. అతఏవ విష్ణురితి జానన్నపి. ౨౫. జీవతేతి. పతమానేన పతతా. క్షత్రబంధునా దేహేన. బ్రాహ్మణార్థాయ విపులం యశః. నేహతా నేహమానేన అసంపాదయతా కోను అర్థః నకోఽపీత్యర్థః. ౨౬. ఇతీతి. ఇత్యేవం నిశ్చిత్యాహ.—హే విప్రా ఇతి. ౨౭. ౨౮. రాజన్యతామేవ ప్రపంచయతి—అసావితి. ౨౯. ౩౦. నేతి. యత స్త్వం మద్భయాత్ సముద్రం శరణం గత ఇతి. ౩౧. అయమితి. వయసాప్యతుల్యః. నాతిసత్త్వః అనతిబలశ్చ న చ దేహేన మయా సమః. అతోఽర్జునో యోద్ధా న భవేత్. భీమస్తు భవేత్ యతో మమ తుల్యబల ఇతి. ౩౨. ఇతీతి. ప్రాదా

యాం స్వయమాదాయ నిర్జగామ పురాద్బహిః. ౩౩. తతస్సమేఖలే వీరౌ సంయుక్తావితరేతరం, జఘ్నతుర్వజ్రకల్పాభ్యాం గదాభ్యాం రణదుర్మదౌ. ౩౪. మండలాని విచిత్రాణి సవ్యం దక్షిణమేవ చ, చరతోశ్శుశుభే యుద్ధం నటయోరివ రంగిణోః. ౩౫. తతశ్చటచటాశబ్దో వజ్రనిష్పేషసన్నిభః, గదయోః క్షిప్తయో రాజన్ దంతయోరివ దంతినోః. ౩౬. తే వై గదే భుజబలేన నిపాత్యమానే అన్యోన్యతోఽంసకటిపాదకరోరుజత్రూన్, చూర్ణీబభూవతురుపేత్య యథార్కశాఖే సంయుధ్యతోర్ద్విరదయోరివ దీప్తమన్వ్యోః. ౩౭. ఇత్థం తయోః ప్రహతయోర్గదయోర్నృవీరౌ క్రుద్ధౌ స్వముష్టిభిరయస్సదృశై రపిష్టాం, శబ్దస్తయోః ప్రహరతోరిభయోరివాసీన్నిర్ఘాతవజ్రపరుషస్తలతాడనోత్థః. ౩౮. తయోరేవం ప్రహరతోస్సమశిక్షాబలౌజసోః, నిర్విశేషమభూద్యుద్ధమక్షీణబలయోర్నృప. ౩౯. శత్రోర్జన్మమృతీ విద్వాన్ జీవితం చ జరాకృతం, పార్థమాప్యాయయన్ స్వేన తేజసా చింతయద్ధరిః. ౪౦. సంచింత్యారివధోపాయం భీమస్యామోఘదర్శనః, దర్శయామాస విటపం పాటయన్నివ సంజ్ఞయా. ౪౧. తద్విజ్ఞాయ మహాసత్వో భీమః ప్రహరతాం వరః, గృహీత్వా పాదయోశ్శత్రుం పాతయామాస భూతలే. ౪౨. ఏకం పాదం పదాక్రమ్య దోర్భ్యామన్యం ప్రగృహ్య సః, గుదతః పాటయామాస శాఖామివ మహాగజః. ౪౩. ఏకపాదోరువృషణకటిపృష్ఠస్తనాంసకే, ఏకబాహ్వక్షిభ్రూకర్ణే శకలే దదృశుః ప్రజాః. ౪౪. హాహాకారో మహానాసీన్నిహతే మగధేశ్వరే, పూజయామాసతుర్భీమం పరిరభ్య జయాచ్యుతౌ. ౪౫. సహదేవం తత్తనయం భగవాన్భూతభావనః,

---

య దత్త్వేత్యర్థః. ౩౩. తత ఇతి. సమే ఖలే యుద్ధాంగణే. ౩౪. మండలానీతి. మండలాని గదాయుద్ధగతిభేదాన్ సవ్యం దక్షిణం చ యథాతథా రంగిణోః రంగగతయోః నటయోరివేతి నిర్భయత్వే ఉపమా. ౩౫. తత ఇతి. చటచటేతి గదయోః పరస్పరాఘాతశబ్దానుకరణం వజ్రస్య నిష్పేషః పాతః తత్సదృశః. యుధ్యమానయోర్దంతినోర్దంతాఘాతశబ్ద ఇవ శుశుభే. ౩౬. తే ఇతి. అంసకట్యాదీనుపేత్య. దీప్తో మన్యుర్యయోస్తయోర్ద్విరదయోర్గజయోః అర్కశాఖాభ్యాం యుధ్యతోః యుధ్యమానయోః తే యథా చూర్ణీభవతస్తద్వత్. ౩౭. ఇత్థమితి. అపిష్టాం చూర్ణీచక్రతుః. ౩౮. తయోరితి. శిక్షా అభ్యాసః బలం సత్త్వం ఓజః ప్రభావః. సమాని తాని యయోస్తయోః. శత్రోరితి. జన్మ శకలరూపం. మృతిః పునః శకలీభావః. ఏతే విద్వాన్ జరా నామ కాచిద్రాక్షసీ. తత్కృతం జీవితం అచింతయత్ కథమసౌ శకలీభవేదితి. ౪౦. సచింత్యేతి. విటపం శాఖాం కరేణ విటపం గృహీత్వా హరిర్భీమస్య యథా అహం విటపం పాటయామి. తథా త్వమేనం విపాటయేతి. సంజ్ఞయా సంకేతేన అరివధో

అభ్యషించదమేయాత్మా మగధానాం పతిం ప్రభుః, మోచయామాస రాజన్యాన్ సంరుద్ధాన్ మాగధేన సః. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—అయుతే ద్వే శతాన్యష్టౌ లీలయా యుధి నిర్జితాః, తే నిర్గతా గిరిద్రోణ్యాం మలినామలవాససః. ౧. క్షుత్క్షామాశ్శుష్కవదనాస్సంరోధపరికర్శితాః, దదృశుస్తే ఘనశ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్. ౨. శ్రీవత్సాంకం చతుర్బాహుం పద్మపత్రాయతేక్షణం, చారుప్రసన్నవదనం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౩. పద్మహస్తం గదాశంఖరథాంగైరుపలక్షితం, కిరీటహారకటకకటిసూత్రాంగదాన్వితమ్. ౪. భ్రాజద్వరమణిగ్రీవం వీతంచ వనమాలయా, పిబంత ఇవ చక్షుర్భ్యాం లిహంత ఇవ జిహ్వయా. ౫. జిఘ్రంత ఇవ నాసాభ్యాం రంభంత ఇవ బాహుభిః, ప్రణేముర్హతపాప్మానో మూర్ధభిః పాదయోర్హరేః. ౬. కృష్ణసందర్శనాహ్లాదధ్వస్తసంరోధనక్లమాః, ప్రశశంసుర్హృషీకేశం గీర్భిః ప్రాంజలయో నృపాః. ౭. రాజాన ఊచుః—నమస్తే దేవదేవేశ ప్రపన్నార్తిహరావ్యయ, ప్రపన్నాన్ పాహి నః కృష్ణ నిర్విణ్ణాన్ ఘోరసంసృతేః. ౮. నైనం నాథాన్వసూయామో మాగధం మధుసూదన, అనుగ్రహో యద్భవతో రాజ్ఞాం రాజ్యచ్యుతిర్విభో. ౯. రాజ్యైశ్వర్యమదోన్నద్ధో న శ్రేయో విందతే నృపః, త్వన్మాయా

పాయం దర్శయామాసేత్యర్థః. ౪౧—౪౩. ఏకేతి. ఏకైకః పాదాదిః యయోస్తే శకలే. ౪౪. ౪౫. దుర్వృత్తత్వాదసౌ హతః న రాజ్యాభిలాషేణేతి దర్శయన్నాహ.—సహదేవమితి. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్విసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "తతస్త్రిసప్తతితమే మోచయిత్వా నృపాన్ హరిః, రాజార్హభోగైస్స్వాన్ దేశాన్ ప్రస్థాప్య పునరాగమత్. అత్యున్నద్ధజరాసంధవధాత్తద్రుద్ధభూపతీన్, విమోక్ష్య కృపయా కృష్ణో నిజరూపమదర్శయత్." అయుతేతి. యే నిర్జితాః జరాసంధేన. నిరుద్ధాశ్చ గిరిద్రోణ్యాం. తే తతో నిర్గతాస్సంతో ఘనశ్యామం దదృశురిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧. క్షుదితి. క్షుధా క్షామాః కృశాః సంరోధేన పరికర్శితాః క్లేశితాః. ౨—౪. భ్రాజదితి. భ్రాజన్ భ్రాజమానో వరమణిః కౌస్తుభో యస్యాః సా, గ్రీవా యస్య తం వీతం కంఠలంబితయా వ్యాప్తం. పిబంత ఇవేత్యాదీనాం హరేః పాదయోః ప్రణేమురిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౫. జిఘ్రంత ఇతి. రంభంతః పరిరంభమాణా ఇవ. ౬. కృష్ణేతి. శ్రీకృష్ణసందర్శనాహ్లాదేన ధ్వస్తః సంరోధనక్లమో యేషాం తే. ౭. నమ ఇతి. సంరోధాద్రక్షితానస్మాన్. ఘోరాయాస్సంసృతేరపి పాహి విమోచయ. ౮. నను భవంతో జరాసంధాసూయావిష్టాః. ఇహాముత్ర భోగాసక్తాశ్చ. కథం సంసృతేర్మోచనీయా ఇత్యాశంక్య. సంప్రతి న వయం తథాభూతా ఇత్యాహురష్టభిః—నేతి. హేనాథ వయం ఏనం. నాన్వసూయామః అముం దోషదృష్ట్యా న పశ్యామః కుత ఇత్యత ఆహుః. అనుగ్రహ ఇతి యద్యస్మాత్. ౯. ఏతదేవ వ్యతిరేకేణోపపాదయంతి—రాజ్యేతి.

మోహితో నిత్యా మన్యతే సంపదోఽచలాః. ౧౦. మృగతృష్ణాం యథా బాలా మన్యంత ఉదకాశయం,ఏవం వైకారికీం మాయామయుక్తా వస్తు చక్షతే.౧౧.వయం పురా శ్రీమదనష్టబుద్ధయో జిగీషయాస్యా ఇతరేతరస్పృధః, ఘ్నంతః ప్రజాః స్వా అతినిర్ఘృణాః ప్రభో మృత్యుం పురస్త్వాఽవిగణయ్య దుర్మదాః. ౧౨. త ఏవ కృష్ణాద్యగభీరరంహసా దురంతవీర్యేణ విచాలితాః శ్రియః, కాలేన తన్వా భవతోఽనుకంపయా వినష్టదర్పాశ్చరణౌ స్మరామ తే.౧౩. అథో న రాజ్యం మృగతృష్ణరూపితం దేహేన శశ్వత్పతతా రుజాం భువా, ఉపాసితవ్యం స్పృహయామహే విభో క్రియాఫలం ప్రేత్య చ కర్ణరోచనమ్. ౧౪. తన్నః సమాదిశోపాయం యేన తే చరణాబ్జయోః, స్మృతిర్యథా న విరమేదపి సంసరతామిహ. ౧౫. కృష్ణాయ వాసుదేవాయ హరయే పరమాత్మనే, ప్రణతక్లేశనాశాయ గోవిందాయ నమోనమః. ౧౬. సంస్తూయమానో భగవాన్ రాజభిర్ముక్తబంధనైః, తానాహ కరుణస్తాత శరణ్యః శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౧౭. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—అద్యప్రభృతి వో భూపా మయ్యాత్మన్యఖిలేశ్వరే, సుదృఢా జాయతే భక్తిర్బాఢమాశంసితం తథా. ౧౮. దిష్ట్యా వ్యవసితం భూపా భవంత ఋతభాషిణః, శ్రియైశ్వర్యమదో

రాజ్యైశ్వర్యాభ్యాం మదస్తేన ఉన్నద్ధ ఉచ్ఛృంఖలః. నిత్యాః అచలాశ్చ సంపదో మన్యతే. యద్వా— అనిత్యాస్సతీః అచలాః శాశ్వతీర్మన్యతే. ౧౦. కించ. అవస్తు వస్తుతయా పశ్యంతీత్యాహుః—మృగతృష్ణామితి. వైకారికీం శబ్దాదివికారాపన్నాం. అయుక్తాః అవివేకినః. ౧౧. రాజ్యస్య యోగవియోగయోరనర్థావహత్వమస్మాస్వేవ దృష్టమిత్యాశయేనాహుర్ద్వాభ్యాం—వయమితి. శ్రీమదేన నష్టా బుద్ధిర్యేషాం తే. అస్యాః పృథివ్యాః ఇతరేతరస్పృధః పరస్పరం స్పర్ధమానాః. పురః పురతః. త్వా త్వాం మృత్యుమవిగణయ్య. ౧౨. త ఇతి. పురా యే దుర్మదా వయం. హే కృష్ణ, త ఏవ వయం అద్య వినష్టదర్పాస్తే చరణౌ స్మరామః స్మర్తుమాశాస్మహే. కథంభూతాః. భవతః తన్వా మూర్త్యా కాలేన. శ్రియో విచాలితాః భ్రంశితాః. అతో రాజ్యచ్యుతిః భవదనుగ్రహ ఏవేత్యర్థః. ౧౩. అథో ఇతి. అత ఏవ అథో అనంతరం మృగతృష్ణికయా రూపితం సదృశం. రాజ్యం శశ్వత్ ప్రతిక్షణం. పతతా క్షీయమాణేన తథా రుజాం రోగాణాం.భువా జన్మక్షేత్రేణ దేహేన ఉపాసితవ్యం సేవ్యం. న స్పృహయామహే. ప్రేత్య పరలోకే చ క్రియాఫలం స్వర్గాదిభోజ్యం ఉపాసితవ్యం న స్పృహయామహే. కథంభూతం కర్ణయోః రోచనం రుచిజనకమాత్రం తత్ర గతస్యస్పర్ధాద్యనపగమేన సుఖాభావాదిత్యర్థః. ౧౪. యద్యేవంభూతా యూయం తర్హి మమ చరణౌ స్మరత. తతః అనాయాసేన ముక్తిర్భవిష్యతీతి. కిం మదపేక్షయేతి చేదత ఆహుః—తదితి. త్వచ్చరణస్మృతిరపి త్వత్ప్రసాదఫలమేవేత్యర్థః.౧౫. ౧౬. సంస్తూయమాన ఇతి. శ్లక్ష్ణయా మంజులయా. ౧౭. అద్యేతి. యథా భవద్భిరాశంసితం. తథా బాఢం. నిశ్చితం. వః మయి భక్తిర్జాయతే జాయతామిత్యర్థః. ౧౮. దిష్ట్యేతి. హే భూపాః మద్భజనమేవ కర్తవ్యమితి భవద్భిః వ్యవసితం సంకల్పితం దిష్ట్యా భద్రం భవద్భిరుక్తం చ సత్యమేవేత్యాహ—భవంత

స్మాహం పశ్యేహ్యస్మాదకం నృణామ్.౧౯. హైహయో నహుషో వేనో రావణో నరకో పరే, శ్రీమదాద్భ్రంశితాస్థానా ద్దేవదైత్యనరేశ్వరాః. ౨౦. భవంత ఏతద్విజ్ఞాయ దేహాద్యుత్పాద్యమంతవత్, మాం భజంతోఽధ్వరైర్యుక్తాః ప్రజా ధర్మేణరక్షథ.౨౧.సంతన్వంతః ప్రజాతంతూన్ సుఖదుఃఖే భవాభవౌ, ప్రాప్తం ప్రాప్తం చ సేవంతో మచ్చిత్తా విచరిష్యథ. ౨౨. ఉదాసీనాశ్చ దేహాదావాత్మారామా ధృతవ్రతాః, మయ్యావేశ్య మనస్సమ్యఙ్మామంతే బ్రహ్మ యాస్యథ. ౨౩. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యాదిశ్య నృపాన్ కృష్ణో భగవాన్ భువనేశ్వరః, తేషాం న్యయుఙ్క్త పురుషాన్ స్త్రియో మజ్జనకర్మణి. ౨౪. సపర్యాం కారయామాస సహదేవేన భారత, నరదేవోచితైర్వస్త్రైర్భూషణైస్స్రగ్విలేపనైః. ౨౫. భోజయిత్వా వరాన్నేన సుస్నాతాన్ సమలంకృతాన్, భోగైశ్చ వివిధైర్యుక్తాన్ తాంబూలాద్యైర్నృపోచితైః. ౨౬. తే పూజితా ముకుందేన రాజానో మృష్టకుండలాః, విరేజుర్మోచితాః కృచ్ఛ్రాత్ప్రావృడంతే యథా గ్రహాః. ౨౭. రథాన్ సదశ్వానారోప్య మణికాంచన భూషితాన్, ప్రీణీయ సూనృతైర్వాక్యైస్స్వదేశాన్ ప్రత్యయాపయత్. ౨౮. తఏవం మోచితాః కృచ్ఛ్రాత్కృష్ణేన సుమహాత్మనా, యయుస్తమేవ ధ్యాయంతః కృతాని చ జగత్పతేః. ౨౯. జగదుః ప్రకృతిభ్యస్తే మహాపురుషచేష్టితం, యథాన్వశాసద్భగవాన్ తథా చక్రురతంద్రితాః. ౩౦. జరాసంధం ఘాతయిత్వా భీమసేనేన కేశవః, పార్థాభ్యాం సంయుతః ప్రాయాత్సహదేవేన పూజితః. ౩౧. గత్వా తే ఖాండవప్రస్థం శంఖాన్ దధ్ముర్జితారయః, హర్షయంతస్స్వసుహృదో దుర్హృ

ఇతి. శ్రీరైశ్వర్యం చ తాభ్యాం మదస్తేనోన్నాహం ఉన్నహనం ఉద్బంధనం. స్వైరచారమిత్యర్థః. పశ్యే పశ్యామి. ౧౯. తదేవాహ—హైహయఇతి. హైహయః కార్తవీర్యః చక్రవర్తీ నరేశ్వరః పితుః కామధేనుహరణాత్ పరశురామేణ సపుత్రో హతః. నహుషో దేవేంద్రతాం ప్రాప్తః ఉన్మత్తశ్శచీసంగాయ బ్రాహ్మణాన్ శిబికాం వాహయన్ తైరేవ తతో భ్రంశితః అజగరత్వమవాప. వేనోఽపి ఉన్మత్తో బ్రాహ్మణానధిక్షిపన్ తైరేవ హుంకారైర్హతః. రావణో రాక్షసేశ్వరః సీతామభిలషన్ రాఘవేణ హతః నరకో దైత్యేశ్వరః అదితికుండలాద్యాహరణాన్మయైవ హతః. అపరేఽపి శ్రీమదాత్ స్థానాద్భ్రంశితాః. ౨౦. భవంతఇతి. యదుత్పాద్యం దేహాది. తదంతవత్ ఏవం విజ్ఞాయ. యుక్తాః అప్రమత్తాః రక్షథ రక్షతేత్యర్థః. ౨౧. సంతన్వంత ఇతి. ప్రజాతంతూన్ పుత్రాదిసంతతీః. ప్రాప్తం ప్రాప్తం చ సమత్వేన సేవమానాః. ౨౨. ఉదాసీనా ఇతి. మాం బ్రహ్మ. యాస్యథ. ౨౩. ఇతీతి. స్త్రియశ్చ స్త్రీశ్చ తేషాం మజ్జనకర్మణి అభ్యంగస్నానాదౌ న్యయుఙ్క్త. ౨౪. ౨౫. భోజయిత్వేతి. సుస్నాతాన్ సమ్యగలంకృతాన్ భోగైశ్చయుక్తాన్ వరేణాన్నేన భోజయిత్వా పునస్తేషాం సపర్యాం సహదేవేన కారయామాసేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౬. తఇతి. గ్రహాః చంద్రాదయో యథా. ౨౭. రథానితి. ప్రీణీయ ప్రీణయిత్వా. ౨౮. ౨౯. జగదురితి. జగదుః ఊచుః. ౩౦. ౩౧. గత్వేతి.

దాం చా సుఖావహాః ౩౨. తచ్ఛ్రుత్వా ప్రీతమనస ఇంద్రప్రస్థనివాసినః, మేనిరే మాగధం శాంతం రాజా చాప్తమనోరథః. ౩౩. అభివంద్యాథ రాజానం భీమార్జునజనార్దనాః, సర్వమాశ్రావయాంచక్రురాత్మనా యదనుష్ఠితమ్. ౩౪. నిశమ్య ధర్మరాజస్తు కేశవేనానుకంపితః, ఆనందాశ్రుకలాం ముంచన్ ప్రేమ్ణా నోవాచ కించన. ౩౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్రిసప్తతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం యుధిష్ఠిరో రాజా జరాసంధవధం విభోః, కృష్ణస్య చానుభావం తం శ్రుత్వా ప్రీతస్తమబ్రవీత్. ౧. యుధిష్ఠిరఉవాచః—యే స్యుస్త్రైలోక్యగురవస్సర్వే లోకాస్సహేశ్వరాః, వహంతి దుర్లభం లబ్ధ్వా శిరసైవానుశాసనమ్. ౨. స భవానరవిందాక్ష దీనానామిహ మానినాం, ధత్తేఽనుశాసనం భూమంస్తదత్యంతవిడంబనమ్. ౩. న హ్యేకస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనః, కర్మభిర్వర్ధతే తేజో హ్రసతే వా యథా రవేః. ౪. న చ తేఽజితభక్తానాం మమాహమితి మాధవ, త్వం తవేతి చ నానాధీః పశూనామివ వైకృతా. ౫. ఇత్యుక్త్వా యజ్ఞియే

ఖాండవప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థం. ౩౨. తదితి. శాంతం మృతం ఆప్తమనోరథో బభూవేతి. ౩౩—౩౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రిసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్యుక్సప్తతితమే రాజసూయక్రియాఽఽర్విజైః, అగ్రపూజాప్రసంగేన చైద్యఘాతాది వర్ణ్యతే. రాజసూయముఖే హత్వా జరాసంధం తదంతరే, చైద్యం తదంతే కుర్వంతం భీజం కలిమివావపత్. కురూణామంతార్థం. కురూణామంతో యస్మాదసౌ కుర్వంతస్తం కలిమిత్యర్థః. ఏవమితి, కృష్ణస్య చానుభావమితి చకారాత్ తస్య చాజ్ఞానువిధాయిత్వం చాలక్ష్యేత్యర్థః. ౧. తదాహ—యఇతి. యే త్రైలోక్యస్యాపి గురవః స్యుః సనకాదయః సర్వే చ లోకాః లోకపాలాశ్చ. తే శిరసైవ తవానుశాసనం వహంతి దుర్లభం లబ్ధ్వేతి భాగ్యేనైవైతల్లబ్ధమితి బహుమానేనేత్యర్థః. ౨. స ఇతి. స భవాన్ పరమేశ్వరోఽస్మాకమనుశాసనం ధత్తే. తదత్యంతవిడంబనం అననురూపమనుకరణం. స్వతేజో హానిప్రసంగాదితి తాత్పర్యార్థః. ౩. అథవా తవ పునః పరిపూర్ణస్య ఆజ్ఞాపనాజ్ఞాధారణాభ్యాం న తేజోవృద్ధిహానీ. అతః కృపయా సర్వం సంగచ్ఛత ఇత్యాహ—నేతి. ఏకస్య అద్వితీయస్య సమానాసమానరహితస్య. బ్రహ్మణస్తవ. ఉభయం మాయా. పరమాత్మన ఇతి. సర్వజీవనియంతుస్తవ నియమ్యత్వం సుతరాం న వాస్తవం. అతః పరానుగ్రహార్థైరేతైః కర్మభిస్తవ తేజోన వర్ధతే. న చ హ్రసతే. రవేరివ ఉదయాస్తమయాదికర్మభిరిత్యర్థః. తథాచ. శ్రు. ''న కర్మణావర్ధతే నో కనీయా''నితి శ్రుతేః. ౪. నన్వేవమప్యహం పరమేశ్వరః సర్వస్యాజ్ఞాపకః మమేదం నీచం కర్మాయోగ్యమితి. మనసి కథం న భవేదత ఆహ—నేతి. హే అజిత తవ భక్తానామేవ తావత్ ఇయం నానాధీః భేదమతిర్నాస్తి.

కాలే వవ్రే యుక్తాన్ స ఋత్విజః, కృష్ణానుమోదితః పార్థో బ్రాహ్మణాన్ బ్రహ్మవాదినః ౬. ద్వైపాయనో భరద్వాజస్సుమంతుర్గౌతమోఽసితః, వసిష్ఠశ్చ్యవనః కణ్వో మైత్రేయః కవష స్త్రితః ౭. విశ్వామిత్రో వామదేవస్సుమతిర్జైమినిః క్రతుః, పైలః పరాశరో గర్గో వైశంపాయన ఏవ చ. ౮. దుర్వాసాః కశ్యపో ధౌమ్యో రామో భార్గవ ఆసురిః, వీతిహోత్రో మధుశ్ఛందో వీరసేనో కృతవ్రణః. ౯. ఉపహూతా స్తథాచాన్యే భీష్మద్రోణకృపాదయః, ధృతరాష్ట్రస్సహసుతో విదురశ్చ మహామతిః.౧౦ బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యాశ్శూద్రా యజ్ఞదిదృక్షవః, తత్రేయుస్సర్వరాజానో రాజ్ఞాం ప్రకృతయో నృప. ౧౧. తత స్తే దేవయజనం బ్రాహ్మణాస్స్వర్ణలాంగలైః, కృష్ట్వా తత్ర యథామ్నాతం దీక్షయాంచక్రిరే నృపమ్. ౧౨. హైమాః కిలోపకరణా వరుణస్య యథా పురా. ౧౩. ఇంద్రాదయో లోకపాలా విరించభవసంయుతాః, సగణాస్సిద్ధగంధర్వ విద్యాధరమహోరగాః. ౧౪. మునయో యక్షరక్షాంసి ఖగకిన్నరచారణాః, రాజానశ్చ సమాహూతా రాజపత్న్యశ్చ సర్వశః. ౧౫. రాజసూయం సమేయుస్స్మ రాజ్ఞః పాండుసుతస్య వై, మేనిరే కృష్ణ

శిశుపాలవధకథా ప్రారంభఘట్టః.

భక్తస్య సూపపన్నమవిస్మితాః ౧౬.అయాజయన్ మహారాజం యాజకా దేవవర్చసః, రాజసూయేన విధివత్ప్రాచేతసమివామరాః. ౧౭. సుత్యేఽహన్యవనీపాలో యాజకాన్ సదసస్పతీన్, అపూజయన్మహాభాగాన్ యథావత్సుసమాహితః. ౧౮. సదస్యాగ్ర్యార్హణార్హం వై విమృశంతస్సభాసదః, నాధ్యగచ్ఛన్ననైకాంత్యాత్సహదేవ స్తదాబ్రవీత్. ౧౯. అర్హతి హ్యచ్యుతశ్శ్రైష్ఠ్యం భగవాన్ సాత్వతాం పతిః, ఏష వై దేవతాస్సర్వా దేశకాలధనాదయః. ౨౦. యదాత్మకమిదం విశ్వం క్రతవశ్చ యదా

యథా పశూనాం అజ్ఞానాం వైకృతా శరీరవిషయా. తవ తు నాస్తీతి కింపునర్వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౫. ఇతీతి. యజ్ఞీయే యజ్ఞోచితే వసంతాదికాలే. యుక్తాన్ అభియుక్తాన్ స యుధిష్ఠిరః. ఋత్విజో హోతృప్రముఖాన్ వవ్రే వృతవాన్. ౬. తానాహ త్రిభిః—ద్వైపాయన ఇతి. ౭. ౮. దుర్వాసా ఇతి. అకృతవ్రణాదీనేతాన్ ఋత్విగుపద్రష్ట్రాదిభేదేన వవ్రే. ౯. ఉపహూతా ఇతి. అన్యే చోపహూతాః. ౧౦. బ్రాహ్మణా ఇతి. యజ్ఞదిదృక్షవస్సర్వే చ తత్రేయురిత్యన్వయః. ౧౧. తత ఇతి. దేవయజనం యజ్ఞభూమిం కృష్ట్వాకర్షణాదిభిస్సంశోధ్యదీక్షయాంచక్రిరే దీక్షాసంస్కారయుక్తమకుర్వన్. ౧౨. హైమా ఇతి. ఉపకరణాః ఉపస్కారాః వరుణస్య రాజసూయే యథా ఆసన్నితి శేషః. ౧౩. కించ ఇంద్రేతి. యే ఇంద్రాదయో దేవగణాః. ౧౪. మునయ ఇతి. యే చ రాజాదయః సమాహూతాః. ౧౫. రాజసూయమితి. యే తత్ర సమేయుస్స్మ తే సర్వే కృష్ణభక్తస్య పాండుసుతస్య రాజ్ఞో రాజసూయమవిస్మితాస్సంతః, సూపపన్నం సుసంపన్నం మేనిర ఇత్యన్వయః. ౧౬. అయాజయన్నితి. యాజకాః ఋత్విజః. ౧౭. సుత్యేతి. సుత్యేఽహని సోమాభిషవదినే. ౧౮. సదసీతి. అగ్ర్యార్హణం అగ్రపూజా. తస్యార్హం యోగ్యం అనైకాంత్యాత్ యోగ్యానాం బహుత్వేనైకస్యానిశ్చయాత్. ౧౯. ౨౦.

త్మకాః, అగ్నిరాహుతయో మన్త్రాస్సాంఖ్యం యోగశ్చ యత్పరః. ౨౧. ఏక ఏవా
ద్వితీయోఽసావైతదాత్మ్యమిదం జగత్, ఆత్మనాత్మాశ్రయస్సభ్యాస్సృజత్యవతి
హన్త్యజః. ౨౨. వివిధానీహ కర్మాణి జనయన్ యదవేక్షయా, ఈహతే యదయం
సర్వశ్శ్రేయో ధర్మాదిలక్షణమ్. ౨౩. తస్మాత్కృష్ణాయ మహతే దీయతాం పరమా
ర్హణం, ఏవం చేత్సర్వభూతానామాత్మనశ్చార్హణం భవేత్. ౨౪. సర్వభూతాత్మ
భూతాయ కృష్ణాయానన్యదర్శినే, దేయం శాన్తాయ పూర్ణాయ దత్తస్యా
నన్త్యమిచ్ఛతా. ౨౫. ఇత్యుక్త్వా సహదేవోఽభూత్తూష్ణీం కృష్ణానుభావవిత్, తచ్ఛ్రు
త్వా తుష్టువుస్సర్వే సాధు సాధ్వితి సత్తమాః. ౨౬. శ్రుత్వా ద్విజేరితం రాజా
జ్ఞాత్వా హార్దం సభాసదాం, సమర్హయద్ధృషీకేశం ప్రీతః ప్రణయవిహ్వలః. ౨౭.
తత్పాదావవనిజ్యాపశ్శిరసా లోకపావనీః, సభార్యస్సానుజామాత్యస్సకుటుంబోఽవ
హన్ముదా. ౨౮. వాసోభిః పీతకౌశేయైర్భూషణైశ్చ మహాధనైః, భూషయిత్వా
శ్రుపూర్ణాక్షో నాశకత్సమవేక్షితుమ్. ౨౯. ఇత్థం సభాజితం వీక్ష్య సర్వే ప్రాంజ
లయో నృపాః, నమో జయేతి నేముస్తం నిపేతుః పుష్పవృష్టయః. ౩౦. ఇత్థం
నిశమ్య దమఘోషసుతస్స్వపీఠాదుత్థాయ కృష్ణగుణవర్ణనజాతమన్యుః, ఉత్క్షిప్య
బాహుమిదమాహ సదస్యమర్షీ సంశ్రావయన్ భగవతే పరుషాణ్యభీతః. ౩౧. ఈశో
దురత్యయః కాల ఇతి సత్యవతీ శ్రుతిః, వృద్ధానామపి యద్బుద్ధిర్బాలవాక్యైర్విభి
ద్యతే. ౩౨. యూయం పాత్రవిదాం శ్రేష్ఠా మామద్ధ్వం బాలభాషితం, సదసస్పత
యస్సర్వే కృష్ణో యత్సంమతోఽర్హణే. ౩౩. తపోవిద్యావ్రతపరాన్ జ్ఞానవిధ్వస్త

యదాత్మకమితి. సాంఖ్యం జ్ఞానం యోగ ఉపాసనా. ౨౧. నను సాంఖ్యం కేవలపరం యోగస్సవిశేషణ
పరః కథముభయోరేకపరత్వం తత్రాహ—ఏక ఇతి. ఏక ఏవాద్వితీయోఽసౌ అతస్సాంఖ్యస్య ఏతత్ప
రత్వం యుక్తం. విశేషణభూతస్య చ సర్వప్రపంచస్య తన్మయత్వాత్సవిశేషణవిషయస్య యోగస్యాపి
యుక్తమద్వితీయపరత్వమిత్యాహ—ఐతదాత్మ్యమితి. ఏష శ్రీకృష్ణః ఆత్మా యస్య తత్ ఏతదాత్మ తస్య
భావః ఐతదాత్మ్యం. భవితవ్యే చ భావనిర్దేశః. శ్రు. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమి"తి శ్రుతేః. అత్ర
హేతుః. ఆత్మనేతి. హే సభ్యాః ఆత్మాశ్రయః అన్యనిరపేక్షః. స్వయమజః ఇదం జగత్ సృజతి
అవతి రక్షతి హన్తి సంహరతి చ. ౨౨. కించ. వివిధానీతి. యస్య అపేక్షయా అనుగ్రహేణ వివి
ధాని కర్మాణి తపోయోగాదీని జనయన్ కుర్వన్ యత్ యస్మాత్ అయం సర్వోఽపి జనః ధర్మాది
లక్షణం శ్రేయ ఈహతే సాధయతి కర్మాణి తత్ఫలాని చ యదధీనానీత్యర్థః. ౨౩. ౨౪. ఆత్మనా
క్రియమాణ మర్హణమాత్మనః కథం స్యాత్తత్రాహ—సర్వేతి. సర్వభూతానామాత్మభూతాయ అనన్య
దర్శినే నిరస్తభేదమతయే. ౨౫. ఇతీతి. శ్రీకృష్ణానుభావవిత్ సహదేవ ఇత్యుక్త్వా తూష్ణీమభూత్.
౨౬. శ్రుత్వేతి. ద్విజేరితం సాధుసాధ్వితి ఘోషం శ్రుత్వా హార్దమభిప్రాయం. ౨౭—౩౨. యూయ
మితి. హే సదసస్పతయః సర్వే బాలభాషితం మామద్ధ్వం మాజానీత మాగృహ్ణీత కిం తత్ యత్

కల్మషాన్, పరమర్షీన్ బ్రహ్మనిష్ఠాన్ లోకపాలైశ్చ పూజితాన్. ౩౪. *సదసస్పతీనతిక్రమ్య గోపోఽయం కులపాంసనః, యథా కాకః పురోడాశం సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౫. వర్ణాశ్రమకులాపేతస్సర్వధర్మబహిష్కృతః, స్వైరవర్తీ గుణైర్హీనస్సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౬. యయాతినైషాం హి కులం శప్తం సద్భిర్బహిష్కృతం, వృథాపానరతం శశ్వత్సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౭. బ్రహ్మర్షిసేవితాన్ దేశాన్హిత్వైతే బ్రహ్మవర్చసం, సముద్రం దుర్గమాశ్రిత్య బాధంతే దస్యవః ప్రజాః. ౩౮. ఏవమాదీన్యభద్రాణి బభాషే నష్టమంగళః, నోవాచ కించిద్భగవాన్ యథా సింహశ్శివారుతమ్. ౩౯. శ్రీశుక ఉవాచః—భగవన్నిందనం శ్రుత్వా దుస్సహం తత్సభాసదః, కర్ణౌ పిధాయ నిర్జగ్ముశ్శపంతశ్చేదిపం రుషా. ౪౦. నిందాం భగవతశ్శృణ్వంస్తత్పరస్య జనస్య వా, తతో నాపైతి యస్సోఽపి యాత్యధస్సుకృతాచ్చ్యుతః. ౪౧. తతః పాండుసుతాః క్రుద్ధా మత్స్యకేకయసృంజయాః, ఉదాయుధాస్సముత్తస్థుశ్శిశుపాలజిఘాంసవః. ౪౨. తత

యతః కృష్ణోఽర్హణే సంమతః తత్. ౩౩. ౩౪. సదసస్పతీనితి. అస్యైవ వాస్తవోఽర్థః పూర్వవదున్నేయః. సదసస్పతీనితి. గోపః వేదపృథివ్యాదిపాలక ఇత్యర్థః. కుత్సితం వేదవిపరీతం లపంతీతి కులపాః పాషండాః. తాన్ అసతే ఘాతయతీతి కులపాంసనః అకాకః. కం చ అకం చ కాకే సుఖదుఃఖే. తే న విద్యేతే యస్య సః అకాకః. ఆప్తకామ ఇత్యర్థః. స యథా ఆప్తకామో దేవయోగ్యం కేవలం పురోడాశాదిమాత్రం నార్హతి అపి తు సర్వస్వమపి. తథాయం శ్రీకృష్ణోఽపి బ్రహ్మర్షియోగ్యం సపర్యామాత్రం కథమర్హతి కింతు స్వాత్మసమర్పణమప్యర్హతీత్యర్థః. ౩౫. వర్ణేతి. వర్ణాశ్రమకులేభ్య అపేతః బ్రహ్మత్వాత్. శ్రు. "అనామగోత్ర"మితి శ్రుతేః. అతఏవానధికారిత్వాత్సర్వైర్ధర్మైర్బహిష్కృతః. స్వైరవర్తీ పరమేశ్వరత్వాత్. అతఏవ నిర్గుణః తమ ఆదిరహితః. ఏవంభూతో జీవానాం యోగ్యం తుచ్ఛం సపర్యామాత్రం కథమర్హతీత్యర్థః. ౩౬. యయాతినేతి. అపిచ కథం వర్ణనీయో మాదృశైరేషాం యదూనాం మహిమా. యస్మాదేషాం కులం యయాతినా శప్తమపి కిం సద్భిర్బహిష్కృతం. అపి తు శిరసా ధృతం. కించ. అస్మదాదికులవత్ వృథాపానరతం కిం. అపితు. అతినియతాచారమిత్యర్థః. అహో యదూనామేవ తావదీదృశం మాహాత్మ్యం యదుకులవృద్ధస్య యయాతేః శాపో న ప్రాదుర్భూయాదిత్యాది. అయం తు సాక్షాదీశ్వరః. అతః సపర్యామాత్రం కథమర్హతీత్యర్థః. ౩౭. కించ. బ్రహ్మర్షీతి. యే రాజనో దుష్టానుచ్చాటయంతి. తే తదర్థం కీకటాదిదేశానప్యాశ్రయంతి. ఏతే తు బ్రహ్మర్షిసేవితానేవ దేశానాశ్రిత్య అబ్రహ్మవర్చసం సముద్రం దుర్గమపి హిత్వా హాపయిత్వేత్యర్థః. బాధంతే తథా. యాః దస్యవః ప్రజాస్తాశ్చ. అయమర్థః. వేదతదర్థాభియోగో బ్రహ్మవర్చసం తద్విరుద్ధమబ్రహ్మవర్చసం సముద్రం ముద్రా లింగం తత్సహితం సముద్రం వేదవిరుద్ధలింగధారిణం పాషండమిత్యర్థః. తల్లింగం త్యాజయిత్వా బాధంతే దండయంతి. కథంభూతం దుర్గం. ధర్మవత్ప్రతీతేరధర్మతయా దుర్జ్ఞేయమిత్యర్థః. తథా దస్యవః దస్యూనపి ప్రజావేషేణ వర్తమానాన్ దండయంతి. అతో యదుభ్యోఽన్యః కో నామ ధార్మికోఽస్తీతి పారుష్యం తత్త్వార్థమేవ. ౩౮. ఏవమితి. శివా ఫేరుః. తస్యాః రుతం శ్రుత్వా యథా సింహో

శ్చైద్యస్త్వసంభ్రాంతో జగృహే ఖడ్గచర్మణీ, భర్త్సయన్ కృష్ణపక్షీయాన్ రాజ్ఞస్సదసి భారత. ౪౩. తావదుత్థాయ భగవాన్ స్వాన్నివార్య స్వయం రుషా, శిరః క్షురాంతచక్రేణ జహారాపతతో రిపోః. ౪౪. శబ్దః కోలాహలోఽప్యాసీచ్ఛిశుపాలే హతే మహాన్, తస్యానుయాయినో భూపా దుద్రువుర్జీవితైషిణః. ౪౫. చైద్యదేహోత్థితం జ్యోతిర్వాసుదేవముపావిశత్, పశ్యతాం సర్వభూతానాముల్కేవ భువి ఖాచ్చ్యుతా. ౪౬. జన్మత్రయానుగుణితవైరసంరబ్ధయా ధియా, ధ్యాయంస్తన్మయతాం నీతో భావో హి భవకారణమ్. ౪౭. ఋత్విగ్భ్యస్ససదస్యేభ్యో దక్షిణాం విపులామదాత్, సర్వాన్ సంపూజ్య విధివచ్చక్రేఽవభృథమేకరాట్. ౪౮. సాధయిత్వా క్రతుం రాజ్ఞః కృష్ణో యోగేశ్వరేశ్వరః, ఉవాస కతిచిన్మాసాన్ సుహృద్భిరభియాచితః. ౪౯. తతోఽనుజ్ఞాప్య రాజానమనిచ్ఛంతమపీశ్వరః, యయౌ సభార్యస్సామాత్యస్స్వపురం దేవకీసుతః. ౫౦. వర్ణితం తదుపాఖ్యానం మయా తే బహువిస్తరం, వైకుంఠవాసినో జన్మ విప్రశాపాత్పునఃపునః. ౫౧. రాజసూయావభృథ్యేన స్నాతో రాజా యుధిష్ఠిరః, బ్రహ్మక్షత్రసభామధ్యే శుశుభే దేవరాడివ. ౫౨. రాజ్ఞా సభాజితాస్సర్వే సురమానవఖేచరాః, కృష్ణం క్రతుం చ శంసంతస్స్వధామాని ముదా యయుః. ౫౩. దుర్యోధనమృతే పాపం కలిం కురుకులామయం, యో న సేహే శ్రియం స్ఫీతాం దృష్ట్వా పాండుసుతస్య తామ్. ౫౪. య ఇదం కీర్తయేద్విష్ణోః కర్మచైద్యవధాదికం, రాజ్ఞాం మోక్షం వితానం చ సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౫౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

రాజోవాచః—అజాతశత్రోస్తం దృష్ట్వా రాజసూయమహోదయం,

న కించిద్బ్రూతే తద్వత్. ౩౯—౪౩. తావదితి. తావదుత్థాయేత్యస్యాయమభిప్రాయః. ఏషమత్పార్షదో మత్తుల్యబలః సర్వానేతాన్ హన్యాత్. అతో మయైవ శీఘ్రం హంతవ్య ఇతి తత్క్షణమేవ ఉత్థాయ శిరో జహారేతి. ౪౪—౪౬. నన్వేవం నిందకస్య కథం వాసుదేవే ప్రవేశస్తత్రాహ—జన్మత్రయేతి. జన్మత్రయే అనుగుణితమనువర్తితం యద్వైరం తేన సంరబ్ధయా ఆవిష్టయా తన్మయతాం తత్స్వరూపతాం యాతః. పునః పార్షదో బభూవేత్యర్థః. అత్ర హేతుః. భావో హీతి.భావో భావనా అనుధ్యానం. భవస్య ధ్యేయాకారజన్మనః కారణం పేశస్కారీ ధ్యానేన కీటాదౌ తథా దృష్టత్వాదిత్యర్థః. ౪౭—౫౨. రాజ్ఞేతి. సురాః మానవాః. ఖేచరాః ప్రమథాశ్చ. ౫౩. దుర్యోధనమితి. పాపం ధర్మద్వేషం. అత్ర హేతుః. కలిం కలేరంశం. అతఏవ కురుకులస్యామయం వ్యాధిం నాశకం. ౫౪. య ఇతి. వితానం యజ్ఞం చ. ౫౫. ఇతి భావార్థదీపికాయాం చతుస్సప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచయుక్సప్తతితమే యజ్ఞావభృథసంభ్రమః, సుయోధనస్య చాక్షాంత్యా మానభంగో

సర్వే ముముదిరే బ్రహ్మన్నృదేవా యే సమాగతాః. ౧. దుర్యోధనం వర్జయిత్వా రాజానమృషయస్సురాః, ఇతి శ్రుతం నో భగవన్నత్ర కారణముచ్యతామ్. ౨. శ్రీశుక ఉవాచః—పితామహస్య తే యజ్ఞే రాజసూయే మహాత్మనః, బాంధవాః పరిచర్యాయాం తస్యాసన్ ప్రేమబంధనాః. ౩. భీమో మహానసాధ్యక్షో ధనాధ్యక్షస్సుయోధనః, సహదేవస్తు పూజాయాం నకులో ద్రవ్యసాధనే. ౪. సతాం శుశ్రూషణే జిష్ణుః కృష్ణః పాదావనేజనే, *పరివేషణే ద్రుపదజః కర్ణో దానే మహామనాః. ౫. యుయుధానో వికర్ణశ్చ హార్దిక్యవిదురాదయః, బాహ్లీకపుత్రా భూర్యాద్యా యే చ సంతర్దనాదయః. ౬. నిరూపితా మహాయజ్ఞే నానాకర్మసు తే తదా, ప్రవర్తంతేస్మ రాజేంద్ర రాజ్ఞః ప్రియచికీర్షవః. ౭. ఋత్విక్సదస్య బహువిత్సు సుహృత్తమేషు స్విష్టేషు సూనృతసమర్హణదక్షిణాభిః, చైద్యే చ సాత్వతపతేశ్చరణం ప్రవిష్టే చక్రుస్తతస్త్వవభృథస్నపనం ద్యునద్యామ్. ౮. మృదంగశంఖపణవాస్తూర్యాశ్చానకగోముఖాః, వాదిత్రాణి విచిత్రాణి నేదురావభృథోత్సవే. ౯. నర్తక్యో నన్నృతుర్హృష్టా గాయకా యూథశో జగుః, వీణావేణుతలోన్నాదస్తేషాం స దివమస్పృశత్. ౧౦. చిత్రధ్వజపతాకాగ్రైరిభేంద్రస్యందనార్వభిః, స్వలంకృతైర్భటైర్భూపా నిర్యయూ రుక్మమాలినః. ౧౧. యదుసృంజయకాంభోజకురుకేకయకోసలాః, కంపయంతో భువం సైన్యైర్యజమానపురస్సరాః. ౧౨. సదస్యర్త్విగ్ద్విజశ్రేష్ఠా బ్రహ్మఘోషేణ భూయసా, దేవర్షిపితృగంధర్వాస్తుష్టువుః పుష్పవర్షిణః. ౧౩. స్వలంకృతా నరా నార్యో గంధస్రగ్భూషణాంబరైః, విలింపంత్యోఽభిషించంత్యో విజహ్రుర్వివిధైరసైః. ౧౪. తైలగోరసగంధోదహరిద్రాసాంద్రకుంకుమైః, పుంభి

దృశిభ్రమాత్. దుర్యోధనస్య ఏకస్యైవ దుఃఖే కారణం ప్రష్టుముక్తమనువదతి - అజాతశత్రోరితి. ౧. దుర్యోధనమితి. ఇతి శ్రుతం తన్ముఖాదేవేత్యర్థః. ౨. దుర్యోధనస్య అసహనకారణత్వేన యాగమహోత్సవమేవ పునః సింహావలోకనేన నిరూపయతి—ఏకదాంతఃపురే తస్యేత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. పితామహస్యేతి. ప్రేమబంధనాః ప్రేమయంత్రితాః. ౩. భీమఇతి. పూజాయాం పద్మానే ద్రవ్యసాధనే నానావస్తుసంపాదనే. ౪. సతామితి. శుశ్రూషణే చందనాలేపనాదౌ. ౫. ౬. నిరూపితా ఇతి. నిరూపితాః నియుక్తాస్సంతః నానాకర్మసు ప్రవర్తంతే స్మ. ౭. ఋత్విగితి. ఋత్విజశ్చ సదస్యాశ్చ సభాసదః. బహువిదశ్చ తేషు స్విష్టేషు సమ్యక్ పూజితేషు. సూనృతం ప్రియవాక్. సమర్హణమలంకారాది. దక్షిణాశ్చ తాభిః. ద్యునద్యాం గంగాయాం. ౮.—౧౦. చిత్రేతి. చిత్రాణి ధ్వజపతాకాగ్రాణి యేషు తైః ఇభేంద్రైః స్యందనైః అర్వభిః అశ్వైర్భటైశ్చ. ఏవం చతురంగసైన్యైః నిర్యయుః. ౧౧. యదుసృంజయేతి. యజమానో యుధిష్ఠిరః పురస్సరో యేషాం తే. ౧౨. సదస్యేతి. సదస్యా ఋత్విజః. అన్యే చ ద్విజశ్రేష్ఠాః నిర్యయుః. ౧౩. స్వలంకృతా ఇతి. కించ. గంధాదిభిస్స్వలంకృతాః. నరా నార్యశ్చ రసైః మిథో విజహ్రుః. ౧౪. రసానేవాహ.—తైలేతి. కించ. సాంద్రకుం

ర్లిప్తాః ప్రలింపంత్యో విజహ్రుర్వారయోషితః. ౧౫. గుప్తా నృభిర్నిరగమన్నుపలబ్ధుమేతద్దేవ్యో యథా దివి విమానవరైర్నృదేవ్యః, తా మాతులేయసఖిభిః కిల సిచ్యమానాస్సవ్రీడహాసవికసద్వదనా విరేజుః. ౧౬. తా దేవరానుత సఖీన్ సిషిచుర్దృతీభిః క్లిన్నాంబరావివృతగాత్రకుచోరుమధ్యాః, ఔత్సుక్యముక్తకబరచ్యవమానమాల్యాః క్షోభం దధుర్మలధియాం రుచిరైర్విహారైః ౧౭. స సమ్రాడ్రథమారుహ్య సదశ్వం రుక్మమాలినం, వ్యరోచత స్వపత్నీభిః క్రియాభిః క్రతురాడివ. ౧౮. పత్నీసంయాజావభృథ్యైశ్చరిత్వా తే తమృత్విజః, ఆచాంతం స్నాపయాంచక్రుర్గంగాయాం సహ కృష్ణయా. ౧౯. దేవదుందుభయో నేదుర్నరదుందుభిభిస్సహ, ముముచుః పుష్పవర్షాణి దేవర్షిపితృమానవాః. ౨౦. సస్నుస్తత్ర తతస్సర్వే వర్ణాశ్రమయుతా జనాః, మహాపాతక్యపి యతస్సద్యో ముచ్యేత కిల్బిషాత్. ౨౧. అథ రాజా హతే క్షౌమే పరిధాయ స్వలంకృతః, ఋత్విక్సదస్యవిప్రాదీనానర్చాభరణాంబరైః. ౨౨. బంధూన్ జ్ఞాతీన్నృపాన్ మిత్రసుహృదోఽన్యాంశ్చ సర్వశః, అభీక్ష్ణం పూజయామాస నారాయణపరో నృపః. ౨౩. సర్వే జనాస్సురరుచో మణికుండలస్రగుష్ణీషకంచుకదుకూలమహార్ఘ్యహారాః, నార్యశ్చ కుండలయుగాలకబృందజుష్టవక్త్రశ్రియః కనకమేఖలయా విరేజుః. ౨౪. అథర్త్విజో మహాత్మానస్సదస్యా బ్రహ్మవాదినః, విప్రక్షత్రియవిట్ఛూద్రా రాజానో యే సమాగతాః. ౨౫. దేవర్షిపితృభూతాని లోకపాలాస్సహానుగాః, పూజితాస్తమనుజ్ఞాప్య స్వధామాని యయుర్ముదా. ౨౬ హరిదాసస్య రాజర్షే రాజసూయమహోదయం, నైవాతృప్యన్ ప్రశంసంతః పిబన్ మర్త్యోఽమృతం యథా. ౨౭. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సుహృత్సంబంధిబాంధవాన్, ప్రేమ్ణా నివాసయామాస కృష్ణం చ త్యాగకాతరః. ౨౮. భగవానపి తత్రాబ్దం న్యవాత్సీత్తత్ప్రియంకరః, ప్రస్థాప్య యదువీరాంశ్చ సాంబాదీంశ్చ కుశస్థలీమ్. ౨౯. ఇత్థం ధర్మసుతో రాజా మనోరథమహార్ణవం, సుదుస్తరం సము

కుమాదిభిః పుంభిర్లిప్తాస్తాన్ ప్రలింపంత్యో వారయోషితశ్చ విజహ్రుః. ౧౫. గుప్తా ఇతి. నృభిర్గుప్తాః. రథాదియానైః నృదేవ్యః రాజపత్న్యః నిరగమన్ నిర్గతాః. ఏతదుపలబ్ధుం విమానవరైర్దేవ్యో యథా తద్వత్ మాతులేయైస్సఖిభిశ్చ పరితః సిచ్యమానాః. సవ్రీడేన హాసేన వికసంతి వదనాని యాసాం తాః. ౧౬. తా ఇతి. దేవరాన్ పతిభ్రాతౄన్. ఉత సఖీన్ సఖీనపి. దృతిభిః ఉదకనోదనచర్మయంత్రైః. సేచనపాత్రైశ్చ. మలధియాం కామినాం. ౧౭. స ఇతి. క్రియాభిః అంగేష్టిభిః. క్రతురాట్ సశరీరో రాజసూయ ఇవ. ౧౮. పత్నీతి. పత్నీసంయాజాః యాగవిశేషాః. అవభృథసంబంధి ఆవభృథ్యం చ తైశ్చరిత్వా తాన్యనుష్ఠాయేత్యర్థః. ౧౯—౨౧. అథేతి. అహతే నూతనే ఆనర్చ అర్చితవాన్. ౨౨, ౨౩. సర్వ ఇతి. సురాణామివ రుక్ కాంతిర్యేషాం తే. మణికుండలైః సహితాః స్రగుష్ణీషాదయో యేషాం తే కుండలయుగేనాలకబృందేన చ జుష్టా వక్త్రశ్రీర్యాసాం తాః. ౨౪—౨౯

త్త్రీర్య కృష్ణేనాసీద్గతజ్వరః. ౩౦. ఏకదాంతఃపురే తస్య వీక్ష్య దుర్యోధనశ్శ్రియం, అతప్యద్రాజసూయస్య మహత్త్వం చాచ్యుతాత్మనః. ౩౧. యస్మిన్నరేంద్రదితిజేంద్రసురేంద్రలక్ష్మీ*ర్నానా విభాంతి కిల విశ్వసృజోపక్లృప్తాః, తాభిః పతీన్ ద్రుపదరాజసుతోపతస్థే యస్యాం విషక్తహృదయః కురురాడతప్యత్. ౩౨. యస్మింస్తదా మధుపతేర్మహిషీసహస్రం శ్రోణిభరేణ శనకైః క్వణదంఘ్రిశోభం, మధ్యే సుచారుకుచకుంకుమశోణహారం శ్రీమన్ముఖం చ చలకుండలకుంతలాఢ్యమ్. ౩౩. సభాయాం మయవిద్యాయాం క్వాపి ధర్మసుతో విరాట్, వృతోఽనుజైర్బంధుభిశ్చ కృష్ణేనాపి స్వచక్షుషా. ౩౪. ఆసీనః కాంచనే సాక్షాదాసనే మఘవానివ, పారమేష్ఠ్యశ్రియా జుష్టస్తూయమానశ్చ వందిభిః. ౩౫. తత్ర దుర్యోధనో మానీ సహితో భ్రాతృభిర్నృప, కిరీటమాలీ న్యవిశదసిహస్తః క్షిపన్ రుషా. ౩౬. స్థలేఽభ్యగృహ్ణాద్వస్త్రాంతం జలం మత్వా స్థలే పతత్, జలే చ స్థలవద్భ్రాంత్యా మయమాయావిమోహితః. ౩౭. జహాస భీమస్తం దృష్ట్వా స్త్రియో నృపతయో పరే, నివార్యమాణా అప్యంగ రాజ్ఞా కృష్ణానుమోదితాః. ౩౮. స వ్రీడితోఽర్వాగ్వదనో రుషా జ్వలన్నిష్క్రమ్య తూష్ణీం ప్రయయౌ గజాహ్వయమ్, హాహేతి శబ్దస్సుమహానభూత్సతామజాతశత్రుర్విమనా ఇవాభవత్. బభూవ తూష్ణీం భగవాన్ భువో భరం జిహీర్షురేష భ్రమతిస్మ యద్దృశా. ౩౯. ఏతత్తేఽభిహితం రాజన్ పృష్టోఽహమితి యత్త్వయా, సుయోధనస్య దౌరాత్మ్యం రాజసూయే మహాక్రతౌ. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే దశమస్కంధే, పంచసప్తతితమోఽధ్యాయః.

ఇత్థమితి. గతజ్వరః నిశ్చింతః ఆసీత్. ౩౦. ఏకదేతి. అచ్యుతే శ్రీకృష్ణే ఆత్మా మనః యస్య తస్య. ౩౧. యస్మిన్నితి. నరేంద్రాదీనాం లక్ష్మీః లక్ష్మ్యః విభూతయః. విశ్వసృజా మయేన. ఉపక్లిప్తాః విరచితాః తాభిస్సహ. కురురాట్ దుర్యోధనః. అతప్యత్. ౩౨. యస్మిన్నితి. మహిషీసహస్రమితిబహుత్వోపలక్షణం. క్వణద్భిరంఘ్రిభిః శోభా యస్య మధ్యే సుచారు చారుమధ్యమిత్యర్థః. కుచకుంకుమైః శోణా హారా యస్య తత్. శ్రీమంతి ముఖాని యస్య తత్. చలైః కుండలైః కుంతలైశ్చ ఆఢ్యం సంపన్నం అశోభతేతి శేషః. ౩౩. సభాయామితి. క్వాపి కదాచిత్ విరేజ ఇతి శేషః. స్వస్య చక్షుషా హితాహితజ్ఞాపకేన. ౩౪. ౩౫.తత్రేతి. మానీ సాహంకారః. కిరీటం చ మాలా చ విద్యేతే యస్య సః న్యవిశత్ వివేశ క్షిపన్ ద్వార్స్థాదీన్ ఆపక్షిపన్. ౩౬. స్థలఇతి. తత్ర శుద్ధాంతే స్థలే. వస్త్రాంతమభ్యగృహ్ణాత్ ఆకుంచితవాన్. కుతః. కస్మిన్ స్థలఏవ భ్రాంత్యా జలం మత్వా జలేచ అపతత్. కుతః స్థలవద్భ్రాంత్యా. ౩౭. ౩౮. సఇతి. భువో భరం భారం జిహీర్షురితి అద్య సంపాదితేన కలహబీజేన కురూణాం సంహారం కరిష్యామీతి కించ. యస్య దృశా దృష్టిమాత్రేణ. దుర్యోధనో భ్రమతిస్మ భ్రాంతిం ప్రాప. మయమాయాతు నిమిత్తమాత్రం. నః భూభారహరణబీజం దుర్యోధనస్య భ్రమం భీమాదేహాస్యేన తస్య పరాభవం చ విధాయ తూష్ణీమాసీదిత్యర్థః. ౩౯. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

సాల్వవధకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—అథాన్యదపి కృష్ణస్య శృణు కర్మాద్భుతం నృప, క్రీడా నరశరీరస్య యథా సౌభపతిర్హతః. ౧. శిశుపాలసఖస్సాల్వో రుక్మిణ్యుద్వాహ ఆగతైః, యదుభిర్నిర్జితస్సంఖ్యే జరాసంధాదయస్తథా. ౨. సాల్వః ప్రతిజ్ఞామకరోచ్ఛృణ్వతాం సర్వభూభుజాం, అయాదవాం కరిష్యే క్ష్మాం పౌరుషం మమ పశ్యత. ౩. ఇతి మూఢః ప్రతిజ్ఞాయ దేవం పశుపతిం ప్రభుం, ఆరాధయామాస నృపః పాంసుముష్టిం సకృద్గ్రసన్. ౪. సంవత్సరాంతే భగవానాశుతోష ఉమాపతిః, వరేణ ఛందయామాస సాల్వం శరణమాగతమ్. ౫. దేవాసురమనుష్యాణాం గంధర్వోరగరక్షసాం, అభేద్యం కామగం వవ్రే సయానం వృష్ణిభీషణమ్. ౬. తథేతి గిరిశాదిష్టో మయః పరపురంజయః, పురం నిర్మాయ సాల్వాయ ప్రాదాత్సౌభమయస్మయమ్. ౭. సలబ్ధ్వా కామగం యానం తమోధామ దురాసదం, యయౌ ద్వారవతీం సాల్వో వైరం కృష్ణకృతం స్మరన్. ౮. నిరుధ్య సేనయా సాల్వో మహత్యా భరతర్షభ, పురీం బభంజోపవనాన్యుద్యానాని చ సర్వశః. ౯. సగోపురాణి ద్వారాణి ప్రాసాదాట్టాలతోళికాః, విహారాన్ సవిమానాగ్ర్యాన్నిపేతుశ్శస్త్రవృష్టయః. ౧౦. శిలాద్రుమాశ్చాశనయస్సర్పా ఆసారశర్కరాః, ప్రచండశ్చక్రవాతోఽభూద్రజసాచ్ఛాదితా దిశః. ౧౧. ఇత్యర్ద్యమానా సౌభేన కృష్ణస్య నగరీ భృశం, నాభ్యపద్యత శం రాజం స్త్రిపురేణ యథా మహీ. ౧౨. ప్రద్యుమ్నో భగవాన్వీక్ష్య బాధ్యమానా నిజాః ప్రజాః, మాభైష్టేత్యభ్యయాద్వీరో రథారూఢో మహారథః. ౧౩. సాత్యకి శ్చారుదేష్ణశ్చ సాంబోఽక్రూరస్సహానుజైః, హార్దిక్యో భానువిందశ్చ గదశ్చ శుకసారణౌ. ౧౪. అపరే చ మహేష్వాసా రథయూథప

శ్లో. "తతష్షట్సప్తతితమే వృష్ణిసాల్వమహామృధే, ద్యుమద్గదాప్రహారేణ రణాత్ప్రద్యుమ్ననిర్గమః." సంపాద్య ధర్మరాజస్య రాజసూయమహోదయం. నిహత్య సౌభరాజాదీనథోపారమదచ్యుతః.౧.—౩. ఇతీతి. ప్రత్యహం సకృత్. పాంసుముష్టిం. ఏకాం గ్రసన్ భక్షయన్.౪.సంవత్సరాంతఇతి. ఆశుతోషోఽపి భగవానుమాపతిః శ్రీకృష్ణవిద్విషి సాల్వే వరస్య వైఫల్యం మన్యమానోన శీఘ్రం ప్రాదురభూత్. తస్యాతినిర్బంధమాలక్ష్య సంవత్సరాంతే వరేణ ఛందయామాస ఇచ్ఛాం కారితవాన్. వరం వృణీష్వేత్యువాచేత్యర్థః.౫.౬.తథేతి. తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ. గిరిశేనాదిష్టో మయః అయస్మయం లోహమయం పురం సౌభసంజ్ఞం నిర్మాయ రచయిత్వా ప్రాదాత్. ౭. సఇతి. తమసోంధకారస్య. ధామ ఆశ్రయం. అసైర్దురాసదం దుష్ప్రాపం. సగోపురాణీతి. ప్రాసాదాః గృహాః అట్టాలస్తదుపరిగృహాః తోళికా స్తత్పర్యంతకుడ్యాని. తాః. విహారాన్ క్రీడాస్థానాని చ స బభంజ. కించ విమానాగ్ర్యాత్తస్మాచ్ఛస్త్రవృష్టయః. పేతుః. ౧౦. శిలాఇతి. ఆసారశర్కరాః ధారాసంపాతవజ్జలోపలాః.౧౧.ఇతీతి. శం సుఖం నాభ్యపద్యత. ౧౨—౧౫. తతఇతి. తుములం వ్యాకులం. రోమహర్షణం

యూథపాః, నిర్యయుర్దంశితా గుప్తా రథేభాశ్వపదాతిభిః. ౧౫. తతః ప్రవవృతే
యుద్ధం సాల్వానాం యదుభిస్సహ, యథాసురాణాం విబుధైస్తుములం రోమహర్ష
ణమ్. ౧౬. తాశ్చ సౌభపతేర్మాయా దివ్యాస్త్రై రుక్మిణీసుతః, క్షణేన నాశయామాస
నైశం తమ ఇవోష్ణగుః. ౧౭. వివ్యాథ పంచవింశత్యా స్వర్ణపుంఖైరయోముఖైః
సాల్వస్య ధ్వజినీపాలం శరైస్సన్నతపర్వభిః. ౧౮. శతేనాతాడయత్సాల్వమేకైకే
నాస్య సైనికాన్, దశభిర్దశభిర్నేతౄన్వాహనాని త్రిభిస్త్రిభిః. ౧౯. తదద్భుతం
మహత్కర్మ ప్రద్యుమ్నస్య మహాత్మనః, దృష్ట్వా తం పూజయామాసుస్సర్వే స్వపర
సైనికాః. ౨౦. బహురూపైకరూపం తద్దృశ్యతే న చ దృశ్యతే, మాయామయం
మయకృతం దుర్విభావ్యం పరైరభూత్. ౨౧. క్వచిద్భూమౌ క్వచిద్వ్యోమ్ని
గిరిమూర్ధ్ని జలే క్వచిత్, అలాతచక్రవద్భ్రామ్యత్సౌభం తద్దురవస్థితం. ౨౨.
యత్ర యత్రోపలక్ష్యేత ససౌభస్సహసైనికః, సాల్వస్తతస్తతో ముంచన్ శరాన్
సాత్వతయూథపాః. ౨౩ శరైరగ్న్యర్కసంస్పర్శైరాశీవిషదురాసదైః, పాట్యమాన
పురానీకస్సాల్వో ముహ్యత్పరేరితైః. ౨౪. సాల్వానీకపశస్త్రాస్త్రైర్వృష్ణివీరా భృశా
ర్దితాః, నతత్యజూ రణం స్వం స్వం లోకద్వయజిగీషవః. ౨౫. సాల్వామాత్యో ద్యు
మాన్నామ ప్రద్యుమ్నం ప్రాక్ప్రపీడితః, ఆసాద్య గదయా మౌర్వ్యా వ్యాహత్య
వ్యనదద్బలీ. ౨౬. తం ద్యుమద్గదయా శీర్ణవక్షస్స్థలమరిందమమ్, అపోవాహ రణా
త్సూతో ధర్మవిద్దారుకాత్మజః. ౨౭. లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన కార్ష్ణిస్సారథిమబ్ర
వీత్, అహో అసాధ్విదం సూత యద్రణాన్మేఽపకర్షణమ్. ౨౮. న యదూనాం కులే
జాతశ్శ్రూయతే రణవిచ్యుతః, వినా మత్క్లీబచిత్తేన సూతేన ప్రాప్తకల్మషాత్.

ణం రౌద్రం. ౧౬. తా ఇతి. నైశం నిశిభవం. తమః ఉష్ణగుః సూర్య ఇవ. ౧౭. కించ వివ్యాథేతి. స్వర్ణ
మయాని పుంఖాని పృష్ఠప్రాంతాని యేషాం తైః. అయో లోహం తన్మయాని ముఖాన్యగ్రాణి యేషాం
తైః. ధ్వజినీపాలం సేనాన్యం సన్నతాని నిమ్నాని. పర్వాణి గ్రంథయో యేషాం తైః. ౧౮. శతేనేతి.
సైనికాన్ భటాన్ నేతౄన్ సారథీన్. ౧౯. తదితి. స్వపరసైనికాః స్వపరసేనయోర్వర్తమానా
స్సర్వే పూజయామాసుః సమ్మానితవంతః. ౨౦. బహురూపేతి. కదాచిద్బహురూపం కదాచిదే
రూపం. క్వచిద్దృశ్యతే. క్వచిన్న దృశ్యతే. ఏవం దుర్విభావ్యం అతర్క్యమభూత్. ౨౧. కించ. క్వచి
దితి. ఏవం తత్ దురవస్థితం అనవస్థితం. చాభూత్. ౨౨. ౨౩. శరైరితి. అగ్నివద్దాహకాః అర్క
వత్సంశోషకాః యుగపత్సర్వతస్సంస్పర్శో యేషాం తైః. ఆశీవిషవదేకదేశస్పర్శమాత్రేణ మారకత్వా
ద్దురాసదైః దుస్సహైః పాట్యమానం పురమనీకాని చ యస్య సః. పరైర్యదుభిరీరితైర్ముక్తైః. ౨౪.
సాల్వేతి. భృశార్దితా అపి స్వం స్వం రణం స్వాం స్వాం యుద్ధభూమిం. ౨౫. సాల్వేతి. మౌర్వ్యా
కార్ష్ణాయసమయ్యా వ్యాహత్య ప్రహృత్య. ౨౬. తమితి. తం ప్రద్యుమ్నం. అపోవాహ అపవా
నినాయ. ౨౭. ౨౮. నేతి. మత్ వినా క్లీబం చిత్తం యస్య తేన త్వయా సూతేన.

౨౯. కిన్ను వక్ష్యేఽభిసంగమ్య పితరౌ రామకేశవౌ, యుద్ధాద్ధర్మ్యాదపక్రాంతః పృష్టస్తత్రాత్మనః క్షమమ్. ౩౦. వ్యక్తం మే కథయిష్యంతి హసంత్యో భ్రాతృజామయః, క్లైబ్యం కథం కథం వీర తవాన్యైః కథ్యతాం మృధే. ౩౧. సూతఉవాచః- ధర్మం విజానతాయుష్మన్ కృతమేతన్మయా విభో, సూతః కృచ్ఛ్రగతం రక్షేద్రథినం సారథిం రథీ. ౩౨. ఏతద్విదిత్వా తు భవాన్ మయా పోవాహితో రణాత్, ఉపసృష్టః పరేణేతి మూర్ఛితో గదయా హతః. ౩౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షట్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—సతూపస్పృశ్య సలిలం దంశితో ధృతకార్ముకః,నయమాం ద్యుమతః పార్శ్వం వీరస్యేత్యాహ సారథిమ్. ౧. విధమంతం స్వసైన్యాని ద్యుమంతం రుక్మిణీసుతః, ప్రతిహృత్య ప్రత్యవిధ్యన్నారాచైరష్టభిస్స్మయన్. ౨. చతుర్భిశ్చతురో వాహాన్ సూతమేకేన చాహనత్, ద్వాభ్యాం ధనుశ్చ కేతుం చ ద్యుమతోఽన్యేన వై శిరః. ౩. గదసాత్యకిసాంబాద్యా జఘ్నుస్సౌభపతేర్బలమ్, పేతుస్సముద్రే సౌభేయాస్సర్వే సంఛిన్నకంధరాః.౪.ఏవం యదూనాం సాల్వానాం జఘ్నతామితరేతరమ్, యుద్ధం త్రిణవరాత్రం తదభూత్తుములముల్బణమ్. ౫. ఇంద్రప్రస్థం గతః కృష్ణ ఆహూతో ధర్మసూనునా, రాజసూయే చ నిర్వృత్తే శిశుపాలే చ సంస్థితే. ౬. కురువృద్ధావనుజ్ఞాప్య మునీంశ్చ ససుతాం పృథామ్, నిమిత్తాన్యతిఘోరాణి పశ్యన్ ద్వారవతీం యయౌ. ౭. ఆహచాహమిహాయాత ఆర్యమిత్రాభిసంగతః,

---

కిన్వితి. పితరౌ రామకేశవౌ. అభిసంగమ్య తత్పార్శ్వం గత్వా. తాభ్యాం పృష్టః. స్వయోగ్యం కిం నువక్ష్యామీతి. ౩౦. వ్యక్తమితి, భ్రాతృజామయో భ్రాతృభార్యాః. వ్యక్తం నిశ్చితం. యత్క్లైబ్యం కథయిష్యంతి. తత్కథనమనుకరోతి.—కథం కథమితి. ౩౧. ధర్మమితి. విభో హే సమర్థ. ఏతదపసర్పణం ధర్మమాహ—సూతఇతి. ౩౨. ఏతదితి. అపోవాహితః అపనీతః. ఉపసృష్టః ఉపసర్గం పీడాం ప్రాప్త ఇతి కృత్వా. యతః పరేణ శత్రుణా గదయా హతస్సన్. మూర్ఛితో నిస్సంజ్ఞతాం గతో భవానితి. ౩౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షట్సప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "సప్తసప్తతితమే నానామాయావిచక్షణః. కృష్ణేనాగత్య సాల్వస్తు హతస్సౌభంచ చూర్ణితం. స ఇతి. దంశితః సన్నద్ధః. ౧. విధమంతమితి. విధమంతం క్షపయంతం. ప్రతిహృత్య నిరుధ్య. ౨. అష్టానాం వినియోగమాహ—చతుర్భిరితి. ౩. గదేతి. సౌభేయాః సౌభస్థాః. ౪. ఏవమితి. నవానాం రాత్రీణాం సమాహారో నవరాత్రం త్రయాణాం నవరాత్రాణాం సమాహారస్త్రినవరాత్రం. సప్తవింశతిరహోరాత్రాణీత్యర్థః. తుములం సంకులం ఉల్బణం ఘోరం. ౫. పరమతముపన్యస్యతి—ఇంద్రప్రస్థ గత ఇతి. ౬. ౭. ఆహేతి. స్వగతమేవ పథి చింతావిజృంభితమాభాషణం. ఆర్య

రాజ్యన్యాశ్చైద్యపక్షీయా నూనం హన్త్యుః పురీం మమ. ౮. వీక్ష్య తత్కదనం స్వానాం నిరూప్య పురరక్షణమ్, సౌభం చ సాల్వరాజం చ దారుకం ప్రాహ కేశవః. ౯. రథం ప్రాపయ మే సూత సాల్వస్యాంతికమాశు వై, సంభ్రమస్తేన కర్తవ్యో మాయావీ సౌభరాడయమ్. ౧౦. ఇత్యుక్తశ్చోదయామాస రణమాస్థాయ దారుకః, విశంతం దదృశుస్సర్వే స్వే పరే చారుణానుజమ్. ౧౧. సాల్వశ్చ కృష్ణమాలోక్య హతప్రాయబలేశ్వరః, ప్రాహిణోత్కృష్ణసూతాయ శక్తిం భీమరవాం మృధే. ౧౨. తామాపతంతీం నభసి మహోల్కామివ రంహసా, భాసయంతీం దిశశ్శౌరిస్సాయకైశ్శతధాచ్ఛినత్. ౧౩. తం చ షోడశభిర్బాణైర్విద్ధ్వా సౌభం చ ఖే భ్రమత్, అవిధ్యచ్ఛరసందోహైః ఖం సూర్యఇవ రశ్మిభిః. ౧౪. సాల్వశ్శౌరేస్తు దోస్సవ్యం సశార్ఙ్గం శార్ఙ్గధన్వనః, బిభేద న్యపతద్ధస్తాచ్ఛార్ఙ్గమాసీత్తదద్భుతమ్. ౧౫. హాహాకారో మహానాసీద్భూతానాం తత్ర పశ్యతామ్. వినద్య సౌభరాడుచ్చైరిదమాహ జనార్దనమ్. ౧౬. యత్త్వయా మూఢ నస్సఖ్యుర్భ్రాతుర్భార్యాపహృతేక్షతామ్. ప్రమత్తస్స సభామధ్యే త్వయా వ్యాపాదితస్సఖా. ౧౭. తం త్వాద్య నిశితైర్బాణైరపరాజితమానినమ్, నయామ్యపునరావృత్తిం యది తిష్ఠేర్మమాగ్రతః. ౧౮. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—వృథా త్వం కత్థసే మంద న పశ్యస్యంతికేఽంతకమ్, పౌరుషం దర్శయంతి స్మ శూరా న బహుభాషిణః. ౧౯. ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ సాల్వం గదయా భీమవేగయా, తతాడ జత్రౌ సంక్రుద్ధస్స చకంపే వమన్నసృక్. ౨౦. గదాయాం సన్నివృత్తాయాం సాల్వస్త్వంతరధీయత. ౨౧. తతో ముహూర్త ఆగత్య పురుషశ్శిరసాచ్యుతమ్, దేవక్యా ప్రేషితోఽస్మీతి నత్వా ప్రాహ వచో రుదన్. ౨౨. కృష్ణ కృష్ణ మహాబాహో పితా తే పితృవత్సల, బద్ధ్వా పనీతస్సాల్వేన సౌనికేన యథా పశుః. ౨౩. నిశమ్య విప్రియం కృష్ణో మానుషీం ప్రకృతిం గతః, విమనస్కో ఘృణీ స్నేహాద్బభాషే

మిత్రాభిసంగతో బలభద్రాదిసహితః. ౮. వీక్ష్యేతి. దుర్నిమిత్తదర్శనాకులచిత్తఏవం చింతయన్ ద్వారకామాగత్య స్వానాం కదనం వీక్ష్య సౌభం చ సాల్వరాజం చ వీక్ష్య రామం పురరక్షణం ప్రతినిరూప్య నియుజ్య దారుకం ప్రాహేత్యన్వయః. ౯. రథమితి. తే త్వయా. ౧౦. ఇతీతి. ఆస్థాయ సమ్యగధిష్ఠాయ అరుణానుజం ధ్వజే వర్తమానం గరుడం. ౧౧. సాల్వఇతి. హతప్రాయస్య బలస్య ఈశ్వరః. ౧౨. ౧౩. తమితి. తం చ సాల్వం శరసందోహైః శరజాలైః. ఖం సూర్య ఇవ రశ్మిభిరితి. సునీలత్వవిపులత్వాదిభిరాకాశోపమా సౌభస్య. అచింత్యవేగత్వ బహుత్వాదిభిశ్శరాణాం రశ్మిసాదృశ్యం. అయత్నేనైవ రశ్మివత్ శరజాలప్రసారణాత్సూర్యతుల్యః శ్రీకృష్ణఇతి. ౧౪. సాల్వఇతి. దోర్బాహుం. ౧౫. ౧౬. యదితి. సఖ్యుశ్శిశుపాలస్య ఈక్షతామస్మాకం ప్రమత్తః అనవహితః. వ్యాపాదితః నిహతః. ౧౭. తమితి. అపరాజితోఽహమితి. మానవంతం అపునరావృత్తిం మృత్యుం తిష్ఠేః స్థాస్యసి. ౧౮—౨౩.

ప్రాకృతోయథా ౨౪. కథం రామమసంమత్తం జిత్వాజేయంసురాసురైః, సాల్వేనాల్పీయసా నీతః పితా మే బలవాన్ విధిః. ౨౫. ఇతిబ్రువాణే గోవిందే సౌభరాట్ప్రత్యుపస్థితః, వసుదేవమివానీయ కృష్ణంచేదమువాచహ. ౨౬. ఏష తే జనితానీతో యదర్థమిహ జీవసి, వధిష్యే వీక్షతస్తేఽముమీశశ్చేత్పాహి బాలిశ. ౨౭. ఏవం నిర్భర్త్స్య మాయావీ ఖడ్గేనానకదుందుభేః, ఉత్కృత్య శిర ఆదాయ ఖస్థం సౌభం సమావిశత్. ౨౮. తతో ముహూర్తం ప్రకృతావుపప్లుతస్స్వబోధఆస్త స్వజనానుషంగతః, మహానుభావస్తదబుధ్యతాసురీం మాయాం ససాల్వప్రహితాం మయోదితామ్. ౨౯. న తత్ర దూతం న పితుః కళేబరం ప్రబుద్ధ ఆజౌ యదప శ్యదచ్యుతః, స్వాప్నం యథాచాంబరచారిణం రిపుం సౌభస్థమాలోక్య నిహంతుముద్యతః. ౩౦. ఏవం వదంతి రాజర్షే ఋషయః కేచనాన్వితాః, యత్స్వవాచో విరుధ్యేరన్నూనం తే స్మరంత్యుత ౩౧. క్వశోకమోహౌ స్నేహో వా భయం వాఽజ్ఞానసంభవం, క్వ వా ఖండితవిజ్ఞానజ్ఞానైశ్వర్యస్త్వఖండితః. ౩౨. యత్పాదసేవోర్జితయాత్మవిద్యయా హిన్వంత్యనాద్యాత్మవిపర్యయగ్రహం, లభంత ఆత్మీయమనంతమైశ్వరం కుతో నుమోహః పరమస్య సద్గతేః. ౩౩. తం శస్త్రపూగైః ప్రహరంత మోజసా సాల్వం శరైశ్శౌరిరమోఘవిక్రమః, విద్ధ్వాచ్ఛినద్వర్మధనుశ్శిరోమణిం సౌభం చ శత్రోర్గదయా రురోజహ. ౩౪. తత్కృష్ణహస్తేరితయా విచూర్ణి

నిశమ్యేతి. ఘృణీ దయావాన్. ౨౪—౨౬. ఏషఇతి. జనితా. జనయితా ఈశశ్చేచ్ఛక్తశ్చేత్. ౨౭. ౨౮. తతఇతి. స్వబోధః స్వతస్సిద్ధజ్ఞానవానపి. స్వజనస్నేహతః ప్రకృతౌ మానుషస్వభావే ఉపప్లుతః నిమగ్నః ఆస్త అతిష్ఠత్. తతస్తత్సర్వమాసురీం మాయామబుధ్యత మాయేయమితి జ్ఞాతవాన్. ౨౯. నేతి. స్వాప్నం స్వప్నప్రపంచం యథా. ౩౦. ఏవం పరమతముపన్యస్తం నిరాకరోతి.—ఏవమితి. కేచ కేచన నాన్వితాః అనన్వితాః పూర్వాపరానుసంధానరహితాః. తదాహ—యత్స్వవాచ ఇతి.తన్నానుస్మరంతీత్యర్థః.అయమభిప్రాయః.—న తావద్రాజసూయార్థం రామేణ సహ గతః శ్రీకృష్ణః సంకర్షణమనుజ్ఞాప్యేతి పూర్వముక్తత్వాత్. నచేంద్రప్రస్థం గతే కృష్ణే సాల్వాగమనం.సాల్వసంగ్రామవ్యాసక్తేన మయా యుష్మద్ద్యూతం న జ్ఞాతమితి కామ్యకవనస్థాన్ పాండవాన్ సాంత్వయతా శ్రీకృష్ణేనోక్తమితి వ్యాసోక్తేరితి. ౩౧. అసంభావితం చేత్యాహ.-క్వేతి. భయం వా దుర్నిమిత్తదర్శనకృతం నూనం హన్యుః పురీం మమేతి యదుక్తం. యచ్చ హస్తాచ్చార్ఙ్గం న్యపతదితి ఉక్తం. తద్భయం వా క్వేతి. అజ్ఞానేనసంభవో యస్య తత్. అఖండితాని విజ్ఞానజ్ఞానైశ్వర్యాణి యస్య సః. తత్ర విజ్ఞానం స్వరూపవిషయం. జ్ఞానం బాహ్యవిషయం. ౩౨. కించ. యదితి. యస్య పాదసేవయా ఊర్జితా పుష్కలా యా ఆత్మవిద్యా తయా. అనాదిశ్చాసావాత్మవిపర్యయగ్రహశ్చ.అహంకృతః సుఖీ దుఃఖీత్యాదిలక్షణః తం హిన్వంతి వినాశయంతి. సంతః ఐశ్వరం పదం చ. తస్య సతాంగతేః కుతో నుమోహ ఇతి. అతో

తం పపాత తోయే గదయా సహస్రధా, విసృజ్యతద్భూతలమాస్థితో గదా-
దాయసాల్వో హరిమభ్యగాద్ద్రుతమ్. ౩౫. ఆధావతస్సగదం తస్య బాహుం భ-
ఛిత్వాథరథాంగమద్భుతమ్,వధాయ సాల్వస్యలయార్కసన్నిభంబిభ్రద్బభౌసా-
ఇవోదయాచలః. ౩౬. జహార తేనైవ శిరస్సకుండలం కిరీటయుక్తం పురుమా-
నోహరిః, వజ్రేణ వృత్రస్యయథాపురందరో బభూవ హాహేతి వచస్త-
నృణామ్. ౩౭. తస్మిన్నిపతితే పాపే సౌభే చ గదయా హతే, దివిదుందుభయో నేదు-
స్తదా దేవగణేరితాః, *సఖీనామపచితిం కుర్వన్ దంతవక్త్రో రుషాభ్యగాత్. ౩౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః

దంతవక్త్రవిదూరథవధాదికథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః— శిశుపాలస్య సాల్వస్య పౌండ్రకస్యాపి దుర్మతేః, పరలో-
కగతానాం చ కుర్వన్ పారోక్ష్యసౌహృదమ్. ౧. ఏకః పదాతిస్సన్నద్ధో గదాపాణిః
ప్రకంపయన్, పద్భ్యాం మహీం మహారాజమహాసత్వోఽభ్యదృశ్యత. తంతదాయా-
తమాలోక్యగదామాదాయసత్వరః, అవప్లుత్య రథాత్కృష్ణస్సింధుం వేలేవ ప్రత్య-
ధాత్. ౩. గదాముద్యమ్య కారూశో ముకుందం ప్రాహ దుర్మదః, దిష్ట్యాదిష్ట్యా
భవానద్య మమ దృష్టిపథం గతః. ౪. త్వం మాతులేయో నః కృష్ణమిత్రధ్రుఙ్మాం
జిఘాంససి, అతస్త్వాంగదయా మందహనిష్యేవజ్రకల్పయా. ౫. తర్హ్యానృణ్యముపై-

---

తమితి. వర్మ కవచం రురోజ బభంజ. ౩౪. ౩౫. ఆధావతఇతి. లయార్కసన్నిభం ప్రళయకాలీ-
సూర్యసదృశం. ౩౬. ౩౭. తస్మిన్నితి. దేవగణేన ఈరితాః వాదితాః. ౩౮. ఇతి భావార్థదీపికా-
యాం, సప్తసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తతోఽష్టసప్తతితమే దంతవక్త్రవిదూరథౌ, హత్వా హరిః పురే రేమే రామస్తూ-
ర్తతోఽవధీత్. సఖీనామపచితిం కుర్వన్నిత్యుక్తం తదేవాహ— శిశుపాలస్యేతి. పారోక్ష్యసౌహృ-
పరోక్షే కరణీయం సుహృత్కృత్యం. ౧. ౨. తమితి. ప్రత్యధాత్ ప్రతిరురోధ ౩. గదామితి.
ముకుందం ప్రాహ దుర్మదఇత్యాదేః అధిక్షేపపరతా స్ఫుటైవ. పరమార్థస్తు దుర్మదః గతమదః ప్రా-
ముకుందం తృతీయజన్మని ముక్తిదానార్థమాగతం. అద్యేతి. జన్మత్రయేణ అన్విష్యమాణః అ-
బ్రహ్మశాపావసానే భవాన్ మమ స్వామీ దృష్టిపథం గతః ప్రాప్తః ఏతద్దిష్ట్యాదిష్ట్యా భద్రం
హర్షే వీప్సా. ౪. కించ. త్వమితి. హేకృష్ణ త్వమస్మాకం మాతులేయో బంధుః. ఏవమపి
ధ్రుక్ మిత్రాణి ఘాతితవాన్. మాం చ త్వం జిఘాంససి తస్మాదస్మాకం త్వత్తో మృత్యుః సర-
మగ్రమాప్తో నూనం దుర్వారః. అతస్త్వామేతావన్మాత్రమహం యాచే. కిం తత్ తదాహ—
అమంద సర్వసహనసమర్థ. క్షాత్రధర్మేణ సేవితుం గదయా త్వాం హనిష్యే ప్రహరిష్యామి.
వారం సహస్వేతి. నను వజ్రతుల్యాం త్వద్గదాం కో వా సహేత? నైవమిత్యాహ.— అవజ్ర
ఉత్పలమాలావదలితో మలయేత్యర్థః. ౫. నన్వేవం హననే క సవ పురుషార్థ సమాహ— తర్హీతి.

మ్యజ్ఞ మిత్రాణాం మిత్రవత్సలః, బంధురూపమరిం హత్వా వ్యాధిం దేహచరం యథా. ౬. ఏవం రూక్షైస్తుదన్ వాక్యైః కృష్ణం తోత్త్రైరివ ద్విపమ్, గదయా తాడయన్మూర్ధ్ని సింహవద్వ్యనదచ్చసః. ౭. గదయాభిహతోఽప్యాజౌ నచచాలయదూద్వహః, కృష్ణోఽపితమహన్గుర్వ్యా కౌమోదక్యా స్తనాంతరే. ౮. గాఢం నిర్భిణ్ణహృదయ ఉద్వమన్ రుధిరంముఖాత్, ప్రసార్య కేశబాహ్వంఘ్రీన్ ధరణ్యాంన్యపతద్వ్యసుః. ౯. తతస్సూక్ష్మతమం జ్యోతిః కృష్ణమావిశదద్భుతమ్, పశ్యతాం సర్వభూతానాం యథా చైద్యపతేర్నృప. ౧౦. విదూరథస్తు తద్భ్రాతా భ్రాతృశోకపరిప్లుతః, ఆగచ్ఛదసిచర్మాభ్యాం మత్తశ్శత్రుజిఘాంసయా. ౧౧. తస్యచాపతతః కృష్ణశ్చక్రేణ క్షురనేమినా, శిరో జహార రాజేంద్ర సకిరీటం సకుండలమ్. ౧౨. ఏవం సౌభం సాల్వం చ దంతవక్త్రం విదూరథమ్, హత్వా దుర్విషహానన్యైరీడితస్సురమానవైః. ౧౩. మునిభిస్సిద్ధగంధర్వైర్విద్యాధరమహోరగైః, అప్సరోభిః పితృగణైర్యక్షైః కిన్నరచారణైః. ౧౪ *ఉపగీయమానవిజయః కుసుమైరభివర్షితః, వృతశ్చ వృష్ణిప్రవరైర్వివేశాలంకృతాం పురీమ్. ౧౫. ఏవంయోగేశ్వరః కృష్ణో భగవాన్ జగదీశ్వరః, ఈయతే పశుదృష్టీనాం నిర్జితో జయతీతి సః. ౧౬. శ్రుత్వా యుద్ధో

బలరామకృతతీర్థయాత్రా సూతవధాదికథాప్రారంభఘట్టః.

ద్యమం రామః కురూణాం సహ పాండవైః, తీర్థాభిషేకవ్యాజేన మధ్యస్థః ప్రయయౌకిల. ౧౭. స్నాత్వా ప్రభాసే సంతర్ప్య దేవర్షిపితృమానవాన్, సరస్వతీం ప్రతిస్రోతం యయౌ బ్రాహ్మణసంవృతః. ౧౮. మధూదకంబిందుసరస్తృణకూలం సుదర్శనమ్, విశాలం బ్రహ్మతీర్థం చ చక్రం ప్రాచీం సరస్వతీమ్. ౧౯. యమునామను యాన్యేవ గంగామనుచ భారత, జగామ నైమిశం యత్రఋషయస్సత్ర

...త్యతే జ్ఞో యస్మాత్ తస్య సంబుద్ధిః హే సర్వజ్ఞేత్యర్థః. పరమార్థతః స్వామినం. ఏతద్దేహసంబంధేన బంధురూపం. బ్రహ్మశాపేన తు శత్రుత్వేన ప్రతీతం త్వాం హత్వా మిత్రాణామానృణ్యం ఉపైమి ఉపైష్యామి. విశేషేణ ఆధీయతే మనసి చింత్యత ఇతి వ్యాధిః దేహే అంతర్యామితయా చరతీతి తథా. తమీశ్వరం హత్వాక్షాత్రధర్మేణ ఆరాధ్య. హంతే ర్గత్యర్థస్య జ్ఞానార్థత్వాత్ జ్ఞాత్వేతి వా. తేన యథా పిత్రాదీనామానృణ్యముపయంతి తద్వదితి. ౬. ఏవమితి. రూక్షైరిత్యాదిప్రతీత్యభిప్రాయేణ. తోత్త్రైరంకుశాదిభిః. ౭—౧౫. ఏవమితి. ఏవం శ్రీకృష్ణో మహాబలానపి ...యా జయత్యేవేతి కృత్వా స కదాచిజ్జరాసంధాదిభిర్నిర్జిత ఇతి పశుదృష్టీనామీయత ఇత్య... విజయే హేతవః. యోగేశ్వరః భగవాన్ జగదీశ్వర ఇతి. ౧౬. శ్లో. విదూరథాంతము ...ధ్య పూతనాదిదనోః కులం, కృష్ణస్తూపరమన్నారాద్యామోఽవాన్ సూతపల్వలౌ. శ్రీధరీ ...ఽయం శ్లోకః, తత్ప్రసంగమాహ.—శ్రుత్వేతి. ౧౭. స్నాత్వేతి. ప్రతిస్రోతాం ప్రతి... ...యాం. ౧౮. మధూదకమితి. సుదర్శనం తీర్థం చక్రం చక్రతీర్థం. ౧౯. యమునామితి. యము...

మాసతే. ౨౦. తమాగతమభిప్రేత్య మునయో దీర్ఘసత్రిణః, అభిగమ్య యథా న్యాయ్యం ప్రణమ్యోత్థాయ చార్చయన్. ౨౧. సోఽర్చితస్సపరీవారః కృతాసనపరిగ్రహః, రోమహర్షణమాసీనం మహర్షేశ్శిష్యమైక్షత. ౨౨. అప్రత్యుత్థాయినం సూతమకృతప్రహ్వాణాంజలిమ్, అధ్యాసీనం చ తాన్ విప్రాంశ్చుకోపోద్వీక్ష్య మాధవః. ౨౩. కస్మాదసావిమాన్ విప్రానధ్యాస్తే ప్రతిలోమజః, ధర్మపాలాం స్తథై వాస్మాన్ వధమర్హతి దుర్మతిః. ౨౪. ఋషేర్భగవతో భూత్వా శిష్యోఽధీత్య బహూని చ, సేతిహాసపురాణాని ధర్మశాస్త్రాణి సర్వశః. ౨౫. అదాంతస్యావినీతస్య వృథా పండితమానినః, న గుణాయ భవంతి స్మ నటస్యేవాజితాత్మనః. ౨౬. ఏతదర్థో హి లోకేఽస్మిన్నవతారో మయా కృతః, వధ్యామి ధర్మధ్వజిన స్తేహి పాతకినోఽధికాః. ౨౭. ఏతావదుక్త్వా భగవాన్నివృత్తోఽసద్వధాదపి, భావిత్వాత్తం కుశాగ్రేణ కరస్థేనాహనత్ప్రభుః. ౨౮. హాహేతి వాదినస్సర్వే మునయః ఖిన్నమానసాః, ఊచుస్సంకర్షణం దేవమధర్మస్తే కృతః ప్రభో. ౨౯. అస్య బ్రహ్మాసనం దత్తమస్మాభిర్యదునందన, ఆయుశ్చాత్మాక్లమం తావద్యావత్సత్రం సమాప్యతే ౩౦. అజానతేవాచరిత స్త్వయా బ్రహ్మవధో యథా, యోగేశ్వరస్య భవతో నామ్నాయోఽపి నియామకః. ౩౧. యద్యేతద్బ్రహ్మహత్యాయాః పావనం లోకపావన, చరిష్యతి భవాన్ లోకసంగ్రహో నాన్యచోదితః. ౩౨. శ్రీభగవానువాచ—చరిష్యే వధనిర్వేశం లోకానుగ్రహకామ్యయా, నియమః ప్రథమే కల్పే యావాన్ స తు విధీయతామ్. ౩౩. దీర్ఘమాయుర్బతైతస్య

సామనుయాని తీర్థాని. గంగామను చ యాని తాని సర్వాణి. గత్వా నైమిశమరణ్యం జగామ. ౨౦. తమితి. అభిప్రేత్య శ్రీబలరామ ఇతి జ్ఞాత్వా. ౨౧. స ఇతి. మహర్షేర్వ్యాసస్య. ౨౨. అప్రత్యుత్థాయినమితి. సూతం ప్రతిలోమజం. న కృతం ప్రహ్వాణమంజలిశ్చ యేన తం. అధ్యాసీనం చ తాన్ తేభ్యోప్యుచ్చైరాసీన మిత్యర్థః. ౨౩. ౨౪. అజానన్నధ్యాస్త ఇతి చేన్నైవమిత్యాహ—ఋషేరితి. ౨౫. నను బహుజ్ఞః కథమేవం కః కుర్యాత్తత్రాహ—అదాంతస్యేతి. గుణాయ యథోచితానుష్ఠానాయ. ౨౬. నను విప్రానధ్యాస్తాం. అన్వద్వా. కించిత్కరోతు కింత వేతి చేదత ఆహ.—ఏతదర్థ ఇతి. ధర్మధ్వజినః ఉత్తమలింగధారిణః. ౨౭. ఏతావదితి. భావిత్వాదితి. న హి భవితవ్యం కేనాపి పరిహర్తుం శక్యత ఇత్యర్థః. అహనత్ హతవాన్. ౨౮. హాహేతి. తే త్వయా. ౨౯. అధార్మికప్రతిలోమజవధః కోఽయమధర్మ ఇతి చేత్తత్రాహుః—అస్యేతి. పురాణప్రవచనాయ ఆత్మనః శరీరస్య నాస్తిక్లమో యస్మిన్ తదాయుశ్చ దత్తమితి. ౩౦. అజానతేతి. బ్రహ్మవధేఽపి కిం మమేశ్వరస్యేతి చేత్సత్యమేవం తథాపి ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమిత్యాశయేనాహుస్సార్ధేన—యోగేశ్వరస్యేతి. ఆమ్నాయః బ్రాహ్మణో న హంతవ్య ఇతి లక్షణః. ౩౧. యదీతి. తథాప్యేతస్యాః బ్రహ్మహత్యాయాః పావనం ప్రాయశ్చిత్తం. హే లోకపావన నాన్యచోదితః. అనన్యచోదితః స్వయమేవ భవాన్ యది కరిష్యతి తర్హి లోకసంగ్రహో భవిష్యతి నాన్యథేతి. ౩౨. చరిష్య ఇతి. వధస్య నిర్వేశం ప్రాయశ్చిత్తం. ప్రథమే కల్పే ముఖ్యపక్షే విధీయతాం ఉపదిశ్యతాం. ౩౩. కించ. దీర్ఘమితి. బత హే మా

సత్త్వమింద్రియమేవచ, ఆశాసితం యత్తద్బ్రూత సాధయే యోగమాయయా. ౩౪. ఋషయఊచుః—అస్త్రస్య తవవీర్యస్య మృత్యోరస్మాకమేవచ, యథాభవేద్వచస్సత్యం తథా రామవిధీయతామ్. ౩౫. రామఉవాచ—ఆత్మావైపుత్ర ఉత్పన్నఇతి వేదానుశాసనమ్, తస్మాదస్యభవేద్వక్తా ఆయురింద్రియసత్త్వవాన్. ౩౬. కింవః కామో మునిశ్రేష్ఠా బ్రూత మాం కరవాణ్యథ, అజానతశ్చాపచితిం యథామే చింత్యతాం బుధాః. ౩౭. ఋషయఊచుః—ఇల్వలస్యసుతో ఘోరః పల్వలోనామ దానవః, సదూషయతి నస్సత్రమేత్య పర్వణి పర్వణి. ౩౮. తం పాపం జహి దాశార్హ తన్నశ్శుశ్రూషణంపరమ్, పూయశోణితవిణ్మూత్రసురామాంసాభివర్షిణమ్. ౩౯. తతశ్చ భారతం వర్షం పరీత్యసుసమాహితః, చరిత్వాద్వాదశాన్మాసా న్తీర్థస్నాయీవిశుధ్యసే. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—తతః పర్వణ్యుపావృత్తే ప్రచండః పాంసువర్షణః, భీమోవాయురభూద్రాజ న్పూతిగంధశ్చ సర్వశః. ౧. తతోఽమేధ్యమయం వర్షం పల్వలేన వినిర్మితమ్, అభవద్యజ్ఞశాలాయాం సోఽప్యదృశ్యత శూలభృత్. ౨. తం విలోక్య బృహత్కాయం భిన్నాంజనచయోపమమ్, తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రుం దంష్ట్రోగ్రభ్రుకుటీముఖమ్. ౩. సస్మార ముసలం రామః పరసైన్యవిదారణమ్, హలం

నయః. ఏతస్య దీర్ఘమాయుః సత్త్వం బలం. ఇంద్రియం తత్పాటవం. అన్యచ్చ యద్భవద్భిరాశాసితం అపేక్షితం తత్ బ్రూత సర్వం. ౩౪. అస్త్రస్యేతి. అస్త్రాదీనాం సత్యతా యథా భవేత్. అస్మాకం చ వచస్సత్యం యథా భవేత్. తథా విధీయతామిత్యర్థః. ౩౫. తథా సంపాదయన్నాహ.—ఆత్మేతి. శ్రు. "అంగాదంగాత్సంభవసి హృదయాదధిజాయసే, ఆత్మా వై పుత్రనామాసి సజీవశరదశ్శత" మిత్యాదివేదానుశాసనం వేదవచనం. తస్మాదస్య రోమహర్షణస్య పుత్రః ఉగ్రశ్రవాః భవతాం పురాణవక్తా భవేత్సచ ఆయురాదిమాంశ్చ భవేత్. అతస్సాక్షాదజీవనాదస్త్రస్య మృత్యోశ్చ సత్యతా. పుత్రరూపేణ ఆయురాదిసిద్ధేః యుష్మద్వచనస్యాపి సత్యతా స్యాదితి భావః. ౩౬. కించ. బ్రహ్మదండార్థం యుష్మదపేక్షితం కథయత. తదహం కరిష్యామీత్యాహ.—కిమితి. కింవిషయో వః కామః వర్తతే తద్బ్రూతేతి. అథానంతరం బ్రహ్మదండం గృహీత్వా అపచితిం నిష్కృతిమజానతో మే. హే బుధాః యథావచ్చింత్యతామపచితిరితి. ౩౭. ప్రథమం తావదపేక్షితం కర్తవ్యం కథయంతి ద్వాభ్యాం. ఇల్వలస్యేతి. ౩౮. ౩౯. ప్రాయశ్చిత్తమాహుః—తతఇతి. పరీత్య ప్రదక్షిణీకృత్య. సుసమాధానాదిగుణవిశేషాదేకాబ్దమాత్రముక్తమిత్యవిరోధః. సుసమాహితః కామక్రోధాదిరహితః. చరిత్వా కృచ్ఛ్రాణి. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టసప్తతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఊనాశీతితమే రామః పల్వలం ద్విజతుష్టయే, నిహత్య తీర్థస్నానాద్యైస్సూతహత్యాఘమపానుదత్. తతఇతి. ఉపావృత్తే ప్రాప్తే. ౧. ౨. తమితి. భిన్నో విదీర్ణః అంజనచయః ఉపమా

దైత్యదమనం తే తూర్ణముపతస్థతుః. ౪. తమాకృష్య హలాగ్రేణ పల్వలం గగనే
చరం, ముసలేనాహనత్క్రుద్ధో మూర్ధ్ని బ్రహ్మద్రుహం బలః. ౫. సోఽపతద్భువి
నిర్భిన్నలలాటోఽసృక్సముత్సృజన్, ముంచన్నార్తస్వరం శైలో యథా వజ్రహతోఽ
రుణః. ౬. సంస్తుత్య మునయో రామం ప్రయుజ్యాపి తథాశిషః, అభ్యషించన్మహా
భాగం వృత్రఘ్నం విబుధా యథా. ౭. వైజయంతీం దదుర్మాలాం శ్రీధామామ్లాన
పంకజాం, రామాయ వాససీ దివ్యే దివ్యాన్యాభరణాని చ. ౮. అథ తైరభ్యను
జ్ఞాతః కౌశికీమేత్య బ్రాహ్మణైః, స్నాత్వా సరోవరమగాద్యతస్సరయురాస్రవత్. ౯.
అనుస్రోతేన సరయూం ప్రయాగముపగమ్య సః, స్నాత్వా సంతర్ప్య దేవాదీన్
జగామ పులహాశ్రమమ్. ౧౦. గోమతీం గండకీం స్నాత్వా విపాశాం శోణ ఆప్లుతః,
గయాం గత్వా పితౄనిష్ట్వా గంగాసాగరసంగమమ్. ౧౧. ఉపస్పృశ్య మహేం
ద్రాద్రౌ రామం దృష్ట్వాభివాద్య చ, సప్త గోదావరీం వేణీం పంపాం భీమరథీం
తతః. ౧౨. స్కందమిష్ట్వా యయౌ రామః శ్రీశైలం గిరిశాలయం, ద్రవిడేషు మహా
పుణ్యం దృష్ట్వాద్రిం వేంకటం ప్రభుమ్. ౧౩. కామకోటిపురీం కాంచీం కావేరీంచ
సరిద్వరాం, శ్రీరంగాఖ్యం మహాపుణ్యం యత్ర సన్నిహితో హరిః. ౧౪. ఋష
భాద్రిం హరిక్షేత్రం దక్షిణాం మధురాం తథా, సముద్రసేతుమగమన్మహాపాతక
నాశనమ్. ౧౫. తత్రాయుతమదాద్ధేనూర్బ్రాహ్మణేభ్యో హలాయుధః, కృతమా
లాం తామ్రపర్ణీం మలయం చ కులాచలమ్. ౧౬. తత్రాగస్త్యం సమాసీనం నమ
స్కృత్యాభివాద్య చ, యోజితస్తేన చాశీర్భిరనుజ్ఞాతో గతోఽర్ణవం, దక్షిణం తత్ర
కన్యాఖ్యాం దుర్గాం దేవీం దదర్శ సః. ౧౭. తతః ఫాల్గునమాసాద్య పంచాప్సర
సముత్తమం, విష్ణుస్సన్నిహితో యత్ర స్నాత్వా స్పర్శద్గవాయుతమ్. ౧౮. తతోఽతి
వ్రజ్య భగవాన్ కేరళాన్ సోమగర్తకాన్, గోకర్ణాఖ్యం శివక్షేత్రం సాన్నిధ్యం
యత్ర ధూర్జటేః. ౧౯. ఆర్యాం ద్వైపాయనీం దృష్ట్వా శూర్పారకమగాద్బలః,
తాపీం పయోష్ణీం నిర్వింధ్యాముపస్పృశ్యాథ దండకమ్. ౨౦. ప్రవిశ్య రేవామగ

యస్య తం. అతికృష్ణమిత్యర్థః. తప్తతామ్రవత్ శిఖాశ్శ్మశ్రూణి చ యస్య తం. దంష్ట్రాభిరుగ్రం భ్రుకుటీయుతం ముఖం యస్య తం. ౩. ౫. సఇతి. అరుణో రుధిరేణ దైత్యః. శైలో ధాతుభిః. ౬. ౭. వైజయంతీమితి. శ్రియో ధామాని అమ్లానాని పంకజాని యస్యాం తాం. ౮. అథేతి. కింత త్సరః తదాహ-యతఇతి అస్రవత్ ఉదగాత్. ౯. అనుస్రోతేనేతి. అనుస్రోతేన అనులోమతః. పుల హాశ్రమం హరిక్షేత్రం. ౧౦. గోమతీమితి. గోమత్యాం గండక్యాం విపాశాయాం చ స్నాత్వా శోణే చ ఆప్లుతః స్నాతః. ౧౧. ౧౨. స్కందమితి. ఇష్ట్వా సంపూజ్య శ్రీశైలం శ్రీపర్వతం. ౧౩. కామ కోటీతి. కాంచీం పురీం. ౧౪. ఋషభేతి. దక్షిణాం మధురాం చ. ౧౫. ౧౬. తత్రేతి. దక్షిణ మర్ణవం. ౧౭. తతఇతి. ఫాల్గునం అనంతపురం పంచాప్సరసం సరః అస్పర్శత్ అదదాత్. ౧౮. తత

మదృత్ర మాహిష్మతీపురీ, మనుతీర్థముపస్పృశ్య ప్రభాసం పునరాగమత్. ౨౧. శ్రుత్వా ద్విజైః కథ్యమానం కురుపాండవసంయుగే, సర్వరాజన్యనిధనం భారం మేనే హృతం భువః. ౨౨. సభీమదుర్యోధనయోర్గదాభ్యాం యుధ్యతోర్మృధే, వారయిష్యన్ వినశనం జగామ యదునందనః. ౨౩. యుధిష్ఠిరస్తు తం దృష్ట్వా యమౌ కృష్ణార్జునావపి, అభివాద్యాభవంస్తూష్ణీం కిం వివక్షురిహాగతః. ౨౪. గదాపాణీ ఉభౌ దృష్ట్వా సంరబ్ధౌ విజయైషిణౌ, మండలాని విచిత్రాణి చరంతావిదమబ్రవీత్. ౨౫. యువాం తుల్యబలౌ వీరౌ హే రాజన్ హే వృకోదర, ఏకం ప్రాణాధికం మన్యే ఉతైకం శిక్షయాధికమ్ ౨౬. తస్మాదేకతరస్యేహ యువయోస్సమవీర్యయోః, నలక్ష్యతే జయోఽన్యోవాఽవిరమత్వఫలో రణః. ౨౭. స తద్వాక్యం జగృహతుర్బద్ధవైరౌ నృపార్థవత్, అనుస్మరంతావన్యోన్యం దురుక్తం దుష్కృతానిచ. ౨౮. దిష్టం తదనుమన్వానో రామో ద్వారవతీం యయౌ, ఉగ్రసేనాదిభిః ప్రీతైర్జ్ఞాతిభిస్సముపాగతః. ౨౯. తం పునర్నైమిశం ప్రాప్తమృషయోఽయాజయన్ ముదా, క్రత్వంగం క్రతుభిస్సర్వై నివృత్తాఖిలవిగ్రహమ్. ౩౦ తేభ్యో విశుద్ధం విజ్ఞానం భగవాన్ వ్యతరద్విభుః, యేనైవాత్మన్యదో విశ్వమాత్మానం విశ్వగం విదుః. ౩౧. స్వపత్న్యావభృథస్నాతో జ్ఞాతిబంధుసుహృద్వృతః, రేజే స్వజ్యోత్స్నయేవేందుస్సువాసాస్సుష్ఠ్వలంకృతః. ౩౨. ఈదృగ్విధాన్యసంఖ్యాని బలస్య బలశాలినః, అనంతస్యాప్రమేయస్య మాయామర్త్యస్య సంతి హి. ౩౩. యోనుస్మరతి రామస్య కర్మాణ్యద్భుతకర్మణః, సాయం ప్రాతరనంతస్య విష్ణోస్సదయితో భవేత్. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః.

కుచేలోపాఖ్యానకథాప్రారంభఘట్టః.

రాజోవాచః—భగవన్ యాని చాన్యాని ముకుందస్య మహాత్మనః, వీర్యా

ఇతి. కేరళాదీన్ దేశాన్. ౧౯. ఆర్యామితి. ద్వీపమయనం అస్యాస్తాం. ౨౦—౨౨. సఇతి. వినశనం కురుక్షేత్రం. ౨౩. యుధిష్ఠిరఇతి. వివక్షుః వక్తుమిచ్ఛుః. కిం వదిష్యతీతి భియా తూష్ణీమాసన్నితి. ౨౪—౨౬. తస్మాదితి. అన్యః పరాజయో వారణస్సంగ్రామః. ౨౭. నేతి. అర్థవత్ వాక్యమ్. ౨౮. దిష్టమితి. దిష్టం ప్రాచీనం కర్మ, సముపాగతః సంగతః. ౨౯. తమితి. తం బలరామం క్రత్వంగం యజ్ఞమూర్తిం. ౩౦. తేభ్యఇతి. ఆత్మని అధిష్ఠానే విశ్వగం సర్వానుస్యూతం యేనైవ విదుః పశ్యంతి తత్ విశుద్ధం విజ్ఞానం వ్యతరత్ అదాత్. ౩౧—౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనాశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అథాశీతితమే కృష్ణశ్శ్రీదామానం గృహాగతం, సంపూజ్యాపృచ్ఛదర్థేప్సుం గురువాసకథాం ముదా. సుధారిమార్గకోహరిః పురా చకార శంసతామతః పరం విన్నైవ తం నిజోపకార

ణ్యనంతవీర్యస్య శ్రోతుమిచ్ఛామ్యహం ప్రభో. ౧. కోను శ్రుత్వాసకృద్బ్రహ్మన్నుత్తమశ్లోకసత్కథాః, విరమేత విశేషజ్ఞో విషణ్ణః కామమార్గణైః. ౨. సావాగనంతస్య గుణాన్ గృణీతే కరౌ చ తత్కర్మకరౌ మనశ్చ, స్మరేద్వసంతం స్థిరజంగమేషు శృణోతి తత్పుణ్యకథాస్సకర్ణః. ౩. శిరస్తు తస్యోభయలింగమానమేత్తదేవ యత్పశ్యతి తద్ధి చక్షుః, అంగాని విష్ణోరథ తజ్జనానాం పాదోదకం యాని భజంతి నిత్యమ్. ౪. శ్రీసూత ఉవాచః—విష్ణురాతేన సంపృష్టో భగవాన్ బాదరాయణిః, వాసుదేవే భగవతి నిమగ్నహృదయోఽబ్రవీత్. ౫. శ్రీశుక ఉవాచః—కృష్ణస్యాసీత్సఖా కశ్చిద్బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవిత్తమః, విరక్తఇంద్రియార్థేషు ప్రశాంతాత్మాజితేంద్రియః. ౬. యదృచ్ఛయోపపన్నేన వర్తమానో గృహాశ్రమీ, తస్యభార్యా కుచేలస్యక్షుత్క్షామా చ తథావిధా. ౭. పతివ్రతా పతింప్రాహ మ్లాయతా వదనేన సా, దారిద్ర్యాత్సీదమానా సా వేపమానాభిగమ్యచ. ౮. నను బ్రహ్మన్ భగవతస్సఖా సాక్షాచ్ఛ్రియః పతేః, బ్రహ్మణ్యశ్చ శరణ్యశ్చ భగవాన్ సాత్వతాం పతిః ౯. తముపైహిమహాభాగసాధూనాం చ పరాయణం, దాస్యతి ద్రవిణం భూరి సీదతే తే కుటుంబినే. ౧౦. ఆస్తేఽధునా ద్వారవత్యాం భోజవృష్ణ్యంధకేశ్వరః, స్మరతః పాదకమలమాత్మానమపి యచ్ఛతి, కిమర్థకామాన్ భజతో నాత్యభీష్టాన్ జగద్గురుః. ౧౧. ఏవం సభార్యయా విప్రో బహుశః ప్రార్థితో మృదు, అయంహి పరమో లాభ ఉత్తమశ్లోకదర్శనమ్. ౧౨. ఇతి సంచింత్య మనసా గమనాయ మతిం దధే, అప్యస్త్యుపాయనం కించిద్గృహే కల్యాణి దీయతామ్. ౧౩. యాచిత్వా చతురో ముష్టీన్ విప్రాన్ పృథుకతండులాన్, చేలఖండేన తాన్ బధ్వా భర్త్రే ప్రాదాదుపాయనమ్. ౧౪. సతానాదాయ విప్రాగ్ర్యః ప్రయయౌ ద్వారకాం కిల, కృష్ణసంద

మాచరత్, శ్రీరామచరితాని శ్రుత్వాపునర్ముకుందవీర్యాణి పృచ్ఛతి—భగవన్నితి. హే భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామీత్యన్వయః. ౧. క ఇతి. ఉత్తమశ్లోకస్య సత్యో మనోహరాః విషయవైతృష్ణ్యజనకాః కథాః. విశేషజ్ఞః సారవిత్ విషణ్ణః విషాదం ప్రాప్తః. ౨. కథాశ్రవణం స్తువన్ దృష్టాంతతయా అన్యార్థానాహ—సేతి. తావేవ కరౌ. యౌతత్కర్మకర్తారౌ. తదేవ మనః. యత్ స్థిరజంగమేషు వసంతం స్మరేత్. యస్తస్య పుణ్యాః కథాః శృణోతి. స ఏవ కర్ణః. ౩. శిరఇతి. ఉభయలింగం స్థిరం జంగమం చ తస్యైవ లింగమితి మత్వా ఆనమేత్తదేవ శిరః. తదేవ తస్య లింగమిత్యేవ యత్ పశ్యతి. తదేవ చక్షుః. తాన్యేవచాంగాని యాని తజ్జనానాం పాదోదకం భజంతీతి. ౪—౬. యదృచ్ఛయేతి. తథావిధా కుచేలా. కించ. క్షుత్ క్షామా యత్కించిత్సంపన్నమన్నం తత్ తస్మై పరివిష్య స్వయం క్షుధా జీర్ణా. ౭. పతివ్రతేతి. మ్లాయతా శుష్యతా. తథా సీదమానా భర్తృభోగసంపాదనాశక్త్యైవ సీదంతీ. వేపమానా భయేన కంపమానా. ౮—౧౦. ఆస్తఇతి. భోజవృష్ణ్యంధకేశ్వర ఇతి తత్స్వీకారమాత్రేణ సర్వే తే దాస్యంతీతి భావః. నాత్యభీష్టాన్ పరిపాకవిరసత్వాత్. ౧౧. ౧౨. ఇతీతి. అప్యస్తి కిమస్తీతి ప్రశ్నః. ౧౩. ౧౪. స ఇతి. మహ్యాం మమ. ౧౫. త్రీణీతి.

ర్శనం మహ్యం కథం స్యాదితి చింతయన్. ౧౫. త్రీణి గుల్మాన్యతీయాయ తిస్రః కక్ష్యాశ్చ సద్విజః, విప్రోఽగమ్యాంధవృష్ణీనాం గృహేష్వచ్యుతధర్మిణామ్. ౧౬. గృహం ద్వ్యష్టసహస్రాణాం మహిషీణాం హరేర్ద్విజః, వివేశైకతమం శ్రీమద్బ్రహ్మానందగతో యథా. ౧౭. తంవిలోక్యాచ్యుతో దూరాత్ప్రియాపర్యంకమాస్థితః, సహసోత్థాయ చాభ్యేత్య దోర్భ్యాం పర్యగ్రహీన్ముదా. ౧౮. సఖ్యుః ప్రియస్య విప్రర్షేరంగసంగాతినిర్వృతః, ప్రీతో వ్యముంచదబ్బిందూన్నేత్రాభ్యాం పుష్కరేక్షణః. ౧౯. అథోపవేశ్య పర్యంకే స్వయం సఖ్యుస్సమర్హణమ్, ఉపహృత్యావనిజ్యాస్య పాదౌ పాదావనేజనీః. ౨౦. అగ్రహీచ్ఛిరసా రాజన్ భగవాన్ లోకపావనః, వ్యలింపద్దివ్యగంధేన చందనాగరుకుంకుమైః. ౨౧. ధూపైస్సురభిభిర్మిత్రం ప్రదీపావలిభిర్ముదా, అర్చిత్వాఽఽవేద్య తాంబూలం గాం చ స్వాగతమబ్రవీత్. ౨౨. కుచేలం మలినం క్షామం ద్విజం ధమనిసంతతమ్, దేవీపర్యచరత్సాక్షాచ్చామరవ్యజనేన వై. ౨౩. అంతఃపురజనో దృష్ట్వా కృష్ణేనామలకీర్తినా, విస్మితోఽభూదతిప్రీత్యా అవధూతం సభాజితమ్. ౨౪. కిమనేన కృతం పుణ్యమవధూతేన భిక్షుణా, శ్రియాహీనేన లోకేఽస్మిన్ గర్హితేనాధమేన చ. ౨౫. యోఽసౌ త్రిలోకగురుణా శ్రీనివాసేన సంభృతః, పర్యంకస్థాం శ్రియంహిత్వా పరిష్వక్తోఽగ్రజో యథా. ౨౬. కథయాంచక్రతుర్గాథాః పూర్వా గురుకులే సతోః, ఆత్మనోర్లలితా రాజన్ కరౌ గృహ్యపరస్పరమ్. ౨౭. శ్రీభగవానువాచ:— అపి బ్రహ్మన్ గురుకులాద్భవతా లబ్ధదక్షిణాత్, సమావృత్తేన ధర్మజ్ఞ భార్యోఢా సదృశీ నవా. ౨౮. ప్రాయోగృహేషు తే చిత్తం న కామవిహతం తదా, నైవాతిప్రీయసే విద్వన్ ధనేషు విదితంహి మే. ౨౯.

గుల్మాని రక్షార్థం సైన్యస్థానాని. కక్ష్యాః ప్రతోళీః అతీయాయ అతిక్రమ్య జగామ. సద్విజః ద్విజైస్సహితః తతశ్చ. అగమ్యాః దుర్గమాః యే అచ్యుతధర్మాణః అంధవృష్ణయశ్చ. తేషాం గృహేషు. ౧౬. గృహమితి. తథా హరేః ద్వ్యష్టసహస్రాణాం మహిషీణాం చ యే గృహాః తేషు మధ్యే. శ్రీమత్ కాంతం. ఏకతమం గృహం వివేశ. తదా చ సద్విజో బ్రహ్మానందగతో యథా తథా బభూవేతి శేషః. ౧౭. తమితి. పర్యగ్రహీత్ ఆలింగితవాన్. ౧౮. సఖ్యురితి. అబ్బిందూన్ ఆనందాశ్రూణి. ౧౯. అథేతి. సమర్హణం ఉపాయనం ఉపహృత్య సమర్ప్య. పాదావనేజనీః అపః. ౨౦—౨౨. కుచేలమితి. ధమనీభిః సిరాభిః.సతతం వ్యాప్తం. ౨౩. అంతఃపురేతి. అవధూతం మలినం. ౨౪. విస్మయమాహ—ద్వాభ్యాం. కిమితి. ౨౫. య ఇతి. సంభృతః సంమానితః. ౨౬. కథయాంచక్రతురితి. సతోర్వసతోః. కరౌ గృహ్య గృహీత్వా ౨౭. అపీతి. భార్యాఽఽఢా పరిణీతా నవేతి. గృహస్థలింగదర్శనాత్ భోగాదర్శనాచ్చ సంశయాదేవ ప్రశ్నః. ౨౮. అప్రతిషేధాదుద్వాహమనుమతం మత్వాహ—ప్రాయ ఇతి. తర్హి తే చిత్తం నూనం కామవిహతం కామైర్విహతం నభవతీతి మే విదితం. తథాహి—ధనేషు వస్త్రాదిషు నైవాతిప్రీయసే హే విద్వన్నితి విదుషస్తవైతద్యుక్తమితి భావః. ౨౯. కామహతత్వాభావే కిం గృహకర్మక్లేశేనేత్యాశంక్యాహ— కేచిదితి. దైవీః

కేచిత్కుర్వంతి కర్మాణి కామైరహతచేతసః, త్యజంతః ప్రకృతీర్దైవీర్యథాహం లోక సంగ్రహమ్. ౩౦. కచ్చిద్గురుకులే వాసం బ్రహ్మన్ స్మరసి నౌ యతః, ద్విజో విజ్ఞాయ విజ్ఞేయం తమసః పారమశ్నుతే. ౩౧. సవై సత్కర్మణాం సాక్షాద్ద్విజాతేరిహ సంభవః, ఆద్యోఽంగ యత్రాశ్రమిణాం యథాహం జ్ఞానదో గురుః. ౩౨. నన్వర్థకోవిదా బ్రహ్మన్ వర్ణాశ్రమవతామిహ, యే మయా గురుణా వాచా తరంత్యంజో భవార్ణవమ్. ౩౩. నాహమిజ్యాప్రజాతిభ్యాం తపసోపశమేన వా, తుష్యేయం సర్వభూతాత్మా గురుశుశ్రూషయా యథా. ౩౪. అపి నస్స్మర్యతే బ్రహ్మన్వృత్తం నివసతాం గురౌ, గురుదారైశ్చోదితానామింధనానయనే క్వచిత్. ౩౫. ప్రవిష్టానాం మహారణ్యమపర్తౌ సుమహద్ద్విజ, వాతవర్షమభూత్తీవ్రం నిష్ఠురాస్స్తనయిత్నవః. ౩౬. సూర్యశ్చాస్తం గతస్తావత్తమసా చావృతా దిశః, నిమ్నం కూలం జలమయం న ప్రజ్ఞాయత కించన. ౩౭. వయం భృశం తత్ర మహానిలాంబుభిర్నిహన్యమానా

ఈశ్వరమాయావిరచితాః ప్రకృతీః విషయవాసనాః. త్యజంతః. కామైరనాకృష్టచేతసామపి కర్మకరణే దృష్టాంతః—యథాహమితి. లోకసంగ్రహం లోకస్య సంగ్రహః గ్రహణం యథా భవతి తథా. అహమీశ్వరోఽపి కర్మాణి యథా కరోమి తద్వత్. ౩౦. కచ్చిదితి. నౌ ఆవయోః. యతః గురోః విజ్ఞేయం పరమాత్మతత్త్వం తమసః సంసారస్య. ౩౧. తత్రాత్మజ్ఞానప్రదస్య గురోరత్యంత పూజ్యత్వం వక్తుం పురుషస్య త్రీన్ గురూనాహ—సఇతి. ఇహ సంసారే యత్ర సంభవః జన్మమాత్రం స పితా తావదాద్యః ప్రథమః గురుః పూజ్యః. కర్మవిద్యాప్రదం గురుమాహ—ద్విజాతేస్సతః పుంసః సత్కర్మణాం యత్ర సంభవః ఉపనీయ వేదాధ్యాపక ఇత్యర్థః. స ద్వితీయో గురుః యథాహమీశ్వరస్తథా ప్రథమాదపి పూజ్య ఇత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాప్రదం గురుమాహ—ఆశ్రమిణాం సర్వేషామపి. జ్ఞానదః యః స తు సాక్షాదహమేవేతి. ౩౨. అతో జ్ఞానప్రదం గురురూపమాశ్రిత్య యే సంసారం తరంతి తే బుద్ధిమత్తరా ఇత్యాహ—నన్వితి. హే బ్రహ్మన్. వర్ణాశ్రమవతాం మధ్యే అర్థకోవిదాః. ఇహ మనుష్యజన్మని తత్రాపి వర్ణాశ్రమవత్త్వే సతి యే మయా గురుణా గురురూపేణ వక్త్రా వాచా ఉపదేశమాత్రేణ. అంజః సుఖేనైవ. భవార్ణవం తరంతీతి జ్ఞానప్రదాద్గురోరధికః సేవ్యో నాస్తీత్యుక్తం. ౩౩. అతఏవ తద్భజనాదధికో ధర్మశ్చ నాస్తీత్యాహ—నాహమితి. ఇజ్యా గృహస్థధర్మ ప్రజాతిః ప్రకృష్టజన్మ ఉపనయనం. తేన బ్రహ్మచారిధర్మః ఉపలక్ష్యతే. తాభ్యాం. తథా తపసా వనస్థధర్మేణ. ఉపశమేన యతిధర్మేణవా అహం పరమేశ్వరః తథా న తుష్యేయం. యథా సర్వభూతాత్మాపి గురుశుశ్రూషయేతి. ౩౪. కించ అస్మాకం గురుశుశ్రూషణం కిమపి దైవాదేవ సంపన్నం తత్కిం త్వయా స్మర్యత ఇతి పృచ్ఛతి.—అపీతి. గురౌ నివసతామస్మాకం యత్కిమపి వృత్తం తత్క్వచిత్ కదాచిత్. ౩౫. ప్రవిష్టానామితి. అపర్తౌ అపగతే ఋతౌ అకాల ఇత్యర్థః. వాతశ్చ వర్షం చ తయోః సమాహారః. స్తనయిత్నవః గర్జితాని చాభూవన్. ౩౬. సూర్యఇతి. నిమ్నం నతం కూలం ఉన్నతం స్థానం. ౩౭. వయమితి. అంబూనాం సంప్లవః వ్యామిశ్రణం యస్మిన్ ఏకోదకే తత్ర తస్మిన్ వన ఇత్యర్థః. పరిబభ్రిమ. పరిపరితః. బభ్రిమ భృశం భ్రమణ ఇత్యస్మాద్ధాతోః ఇడాగమ

ముహూరంబుసంప్లవే, దిశో విదంతోఽథ పరస్పరం వనేగృహీతహస్తాః పరిబభ్రిమాతురాః. ౩౮. ఏతద్విదిత్వా ఉదితే రవౌ సాందీపనిర్గురుః, అన్వేషమాణో నశ్శిష్యానాచార్యోఽపశ్య దాతురాన్. ౩౯. ఆచార్య ఉవాచ:—అహో హే పుత్రకా యూయమస్మదర్థేఽతిదుఃఖితాః, ఆత్మా వై ప్రాణినాంప్రేష్ఠ స్తమనాదృత్య మత్పరాః. ౪౦. ఇయదేవ హి సచ్ఛిష్యైః కర్తవ్యా గురునిష్కృతిః, యద్వై విశుద్ధభావేన సర్వార్థాత్మార్పణంగురౌ. ౪౧. తుష్టోఽహం భో ద్విజశ్రేష్ఠాస్సత్యాస్సంతు మనోరథాః, ఛందాంస్యయాతయామాని భవంత్విహ పరత్రచ. ౪౨. ఇత్థంవిధాన్యనేకాని వసతాం గురువేశ్మసు, గురోరనుగ్రహేణైవ పుమాన్పూర్ణః ప్రజాయతే. ౪౩. కుచేల ఉవాచ:—కిమస్మాభిరనిర్వృత్తం దేవదేవ జగద్గురో, భవతా సత్యకామేన యేషాం వాసో గురావభూత్. ౪౪. యస్యఛందోమయంబ్రహ్మ దేహ ఆవపనంవిభో, శ్రేయసాం తస్య గురుషు వాసోత్యంతవిడంబనమ్. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అశీతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—సఇత్థం ద్విజముఖ్యేన సహ సంకథయన్ హరిః, సర్వభూతమనోభిజ్ఞస్స్మయమాన ఉవాచ తమ్. ౧. బ్రహ్మణ్యో బ్రాహ్మణం కృష్ణో భగవాన్ప్రహసన్ప్రియమ్, ప్రేమ్ణా నిరీక్షణేనైవ ప్రేక్షన్ ఖలు సతాం గతిః. ౨. కృష్ణ ఉవాచ:—కిముపాయనమానీతంబ్రహ్మన్ మేభవతాగృహాత్. ౩. అణ్వప్యుపహృతం భక్తైఃప్రేమ్ణాభూర్యేవ మేభవేత్, భూర్యప్యభక్తోపహృతంన మేతోషాయకల్పతే. ౪.

ఛాందసః. భారాన్ ధృతవంత ఇత్యర్థః. ౩౮. ౩౯. ఉవాచ కృపయా శ్లోకత్రయీం యయా వయం కృతార్థా ఇత్యాహ—అహో ఇతి. ఆత్మా దేహః. ౪౦. ఇయదితి. గురోర్నిష్కృతిః ప్రత్యుపకారః సర్వే అర్థాః యస్మాత్సః ఆత్మా దేహస్తస్యార్పణం వినియోగః. ౪౧. తుష్ట ఇతి. అయాతయామాని యాతః యామః యస్య పక్వస్యాన్నస్య తద్గతసారం భవతి. తద్వదన్యదపి గతసారం. గౌణ్యా వృత్త్యా యాతయామమిత్యుచ్యతే. అగతసారాణి ఛందాంసి మత్తః అధీయమానాని భవంత్విత్యర్థః. ౪౨. ఇత్థమితి. ఇత్థం విధాని ఏవంప్రకారాణి. అనేకాని వృత్తాని కిం త్వయా స్మర్యంత ఇతి శేషః. ఫలితముపసంహరతి.—గురోరితి. ౪౩. కిమితి. అస్మాభిః కిమనిర్వృత్తం అసంపన్నం. యేషామస్మాకం భవతా సహవాసోఽభూత్. ౪౪. భవతస్తు సర్వమేతద్విడంబనమాత్రమిత్యాహ—యస్యేతి. ఛందోమయం వేదమయం వేదాఖ్యంబ్రహ్మ. తథా శ్రేయసామావపనం తదుద్భవస్థానం దేహో మూర్తిః యస్య తస్య తవ. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఏకాశీతితమే సఖ్యుర్జగ్ధ్వా పృథుకతండులాన్, శ్రియం నిర్మితవానింద్రదుర్లభాం తు కదాశ్రమే. సఇతి. సంకథయన్ సుఖగోష్ఠీం కుర్వన్. సర్వభూతానాం మనః అభిజ్ఞః మదర్థం పృథుకానానీయ దాతుం లజ్జిత ఇతి జానన్నిత్యర్థః. ౧. బ్రహ్మణ్య ఇతి. ప్రహసన్ క్ష్వేలాం కుర్వన్. ౨. ౩

పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి, తదహం భక్త్యుపహృత మశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౪. ఇత్యుక్తోఽపి ద్విజస్తస్మై వ్రీడితః పతయే శ్రియః, పృథుక ప్రసృతిం రాజన్న ప్రాయచ్ఛదవాఙ్ముఖః. ౫. సర్వభూతాత్మదృక్సాక్షా త్తస్యాగమనకార ణమ్, విజ్ఞాయాచింతయన్నాయం శ్రీకామో మాభజత్పురా. ౬. పత్న్యాః పతివ్ర తాయా మే సఖా ప్రియచికీర్షయా, ప్రాప్తో మామస్య దాస్యామి సంపదోఽమర్త్య దుర్లభాః. ౭. ఇత్థంవిచింత్యవసనాంచ్చీరబద్ధాన్ ద్విజన్మనః, స్వయం జహార కిమిద మితి పృథుకతండులాన్. ౮. నన్వేతదుపనీతం మే పరమప్రీణనం సఖే, తర్పయన్త్యం గమాం విశ్వమేతే పృథుకతండులాః. ౯. ఇతి ముష్టిం సకృజ్జగ్ధ్వా ద్వితీయాం జగ్ధు మాదదే, తావచ్ఛ్రీర్జగృహే హస్తం తత్పరా పరమేష్ఠినః. ౧౦. ఏతావతాలం విశ్వాత్మన్ సర్వసంపత్సమృద్ధయే, అస్మిన్ లోకేఽథవా ముష్మిన్ పుంసస్త్వత్తోషకా రణమ్. ౧౧. బ్రాహ్మణస్తాం తు రజనీముషిత్వాచ్యుతమందిరే, భుక్త్వా పీత్వా సుఖం మేనే హ్యాత్మానం స్వర్గతం నృప. ౧౨. శ్వోభూతే విశ్వభావేన స్వసుఖేనాభి వందితః, జగామ స్వాలయం తాత పథ్యనువ్రజ్య నందితః. ౧౩. స చాలబ్ధ్వా ధనం సఖ్యుర్న తు యాచితవాన్ స్వయం, స్వగృహాన్ వ్రీడితో గచ్ఛన్మహద్దర్శనని ర్వృతః. ౧౪. అహో బ్రహ్మణ్యదేవస్య దృష్టా బ్రహ్మణ్యతా మయా, యద్దరిద్ర తమో లక్ష్మీమాశ్లిష్టో బిభ్రతోఽరసి. ౧౫. క్వాహం దరిద్రః పాపీయాన్ క్వకృష్ణశ్శ్రీ నికేతనః, బ్రహ్మబంధురితి స్మాహం బాహుభ్యాం పరిరంభితః. ౧౬ నివాసితః ప్రియా జుష్టే పర్యంకే భ్రాతరో యథా, మహిష్యావీజితశ్శ్రాంతో వాలవ్యజనహస్తయా. ౧౭. శుశ్రూషయా పరమయా పాదసంవాహనాదిభిః, పూజితో దేవదేవేన వి

లజ్జయా అకథయతస్తామపనుదన్నాహ—ద్వాభ్యాం. అణ్వితి. ౪—౬ సర్వేతి. సర్వభూతానామాత్మ దృక్ అంతఃకరణసాక్షీ. ౭. పత్న్యాఇతి. అమర్త్యానాం దేవానామపి దుర్లభాః. ౮. ఇత్థమితి. అతి జీర్ణత్వాద్వసనస్య పునస్తన్మధ్యే చీరేణ బద్ధాన్. ౯. నన్వితి. అంగ హే సఖే. విశ్వం విశ్వాత్మ కం మాం. ౧౦. ఇతీతి. ఇతి వదన్నేకాం ముష్టిం జగ్ధ్వా. తత్పరేతి. అయం భావః. ఏతావతా పుంసః. ఇహ అముత్ర చ మత్కటాక్షవిలాసభూతానాం సర్వసంపదాం సమృద్ధయే అలం. అతః పరం ద్వితీయముష్ట్యదనేన మామప్యేతదధీనాం మాకుర్వితి. ౧౧. ఏతావతేతి. త్వత్తోషకారణం తవ తోషస్య కారణం. యదా భవేత్తదా సర్వసంపత్సమృద్ధయే. మాం భక్తస్య సమృద్ధిం దృష్ట్వా త్వం తుష్యేరిత్యర్థః. ౧౨. బ్రాహ్మణఇతి. స్వర్గతం స్వర్గవాసినం. ౧౩. శ్వోభూతఇతి. శ్వోభూతే ఉదితే రవౌ. విశ్వం భావయతీతి విశ్వభావనః. తేనేతి. పురతో భావినమింద్రదుర్లభం విభవం సూచయతి. స్వసుఖేన స్వానందపరిపూర్ణేనేతి. దానే అదీనతాం దర్శయతి.—నందితః వచో క్తిభిః. ౧౪. సఇతి. వ్రీడితః స్వచిత్తే కార్పణ్యేన లజ్జితః. శ్రీకృష్ణస్య. దర్శనేన నిర్వృతః. ౧౫. నిర్వృతిమేవాహ—చతుర్భిః. అహోఇతి. యత్ యతః. లక్ష్మీం ఉరసి బిభ్రతా ఆశ్లిష్టోఽహం. ౧౬. క్వేతి. అహం పాపీయాన్ నీచః ౧౭. ౧౮. శుశ్రూషయేతి. పూజితః వందనాదిభిః. ౧౯.

ప్రదేవేన దేవవత్. ౧౯. స్వర్గాపవర్గయోః పుంసాం రసాయాం భువి సంపదాం, సర్వాసామపి సిద్ధీనాం మూలం తచ్చరణార్చనమ్. ౨౦. అధనోఽయం ధనం ప్రాప్య మాద్యన్నుచ్చైర్న మాం స్మరేత్, ఇతి కారుణికో నూనం ధనం మేఽభూరి నాదదాత్. ౨౧. ఇతి సంచింతయన్ విప్రః ప్రాప్తో నిజగృహాంతికమ్, సూర్యానలేందుసంకాశైర్విమానైస్సర్వతో వృతమ్. ౨౨. విచిత్రోపవనోద్యానైః కూజద్ద్విజకులాకులైః, ప్రోత్ఫుల్లకుముదాంభోజకహ్లారోత్పలవారిభిః. ౨౩. జుష్టం స్వలంకృతైః పుంభిః స్త్రీభిశ్చ హరిణాక్షిభిః, కిమిదం కస్య వా స్థానం కథం తదిదమిత్యభూత్. ౨౪. ఏవం మీమాంసమానం తం నరా నార్యోఽమరప్రభాః, ప్రత్యగృహ్ణన్ మహాభాగం గీతవాద్యేన భూయసా. ౨౫. పతిమాగతమాకర్ణ్య పత్న్యుద్ధర్షాతిసంభ్రమా, నిశ్చక్రామ గృహాత్తూర్ణం రూపిణీ శ్రీరివాలయాత్. ౨౬. పతివ్రతా పతిం దృష్ట్వా ప్రేమోత్కంఠాశ్రులోచనా, మీలితాక్ష్యనమద్బుద్ధ్యా మనసా పరిషస్వజే. ౨౭. పత్నీం వీక్ష్య ప్రస్ఫురంతీం దేవీం వైమానికీమివ, దాసీనాం నిష్కకంఠీనాం మధ్యే భాంతీం సవిస్మితః. ౨౮. ప్రీతస్స్వయం తయా యుక్తః ప్రవిష్టో నిజమందిరమ్, మణిస్తంభశతోపేతం మహేంద్రభవనం యథా. ౨౯. పయఃఫేననిభాశ్శయ్యా దాంతా రుక్మపరిచ్ఛదాః, పర్యంకా హేమదండాని చామరవ్యజనాని చ. ౩౦. ఆసనాని చ హైమాని మృదూపస్తరణాని చ, ముక్తాదామవిలంబీని

ఏవం సంపూజ్యాపి ధనస్య అదానే కారణం కల్పయతే ద్వాభ్యాం—స్వర్గాపవర్గయోరితి. స్వర్గాదీనాం యద్యపి తస్య చరణార్చనమేవ కారణం. ౨౦. అధన ఇతి. తథాపి కారుణికత్వాదభూర్యపి ధనం మహ్యం నాదదాత్. ౨౧. ఇతీతి. నిజగృహస్యాంతికం తత్ప్రాంతం. తస్య విశేషణం. సూర్యేతి. ౨౨. విచిత్రేతి. విచిత్రోపవనాదిభిశ్చ వృతం. కథంభూతైః కూజద్భిః ద్విజకులైః ఆకులైః. తథా ప్రోత్ఫుల్లాని కుముదాదీని యేషాం తాని వారీణి యేషు తాని తథా తైః. ౨౩. కించ. జుష్టమితి. హరిణానామివాక్షీణి యాసాం తాభిః. తదైశ్వర్యం దృష్ట్వా వితర్కితవాన్ తదాహ—కిమిదమితి. ప్రథమం తేజః పుంజం దృష్ట్వా కిమిదమితి. పశ్చాద్విమానాని. దృష్ట్వా కస్య వేతి స్థానం చ స్వీయమితి జ్ఞాత్వా. కథం తదిదం స్థానం ఇత్యభూత్. ఏవంరూపమభూదితి. ౨౪. ఏవమితి. అమరప్రభాః తత్తుల్యకాంతయః ప్రత్యగృహ్ణన్ ఉపాయనాదిభిరాదృతవంతః. ౨౫. పతిమితి. ఉద్గతో హర్షః యస్యాస్సా. అతిసంభ్రమః ఆదరో యస్యాస్సా ఆలయాత్ కమలవనాత్. రూపధారిణీ శ్రీరివ. స్వర్గస్య తత్ర భగవతా ఆనీతత్వాత్ స్వర్గిణాం సురాణామివ రూపం తయోర్బభూవేతి భావః. ౨౬. పతివ్రతేతి. బుద్ధ్యా అయమేవ వంద్య ఇతి నిశ్చయేన. మనసా సంకల్పేన. ౨౭—౨౯. పయ ఇతి. యత్ర మందిరే. పయఃఫేననిభాః శయ్యాః ఆసనాని ఆస్తరణానీత్యాదిసంపదః. తత్ర సర్వసంపదాం సమృద్ధిర్విలోక్య తర్కణీయా నాసేతి చతుర్థేనాన్వయః. యత్ర చ దాంతాః గజదంతమయాః పర్యంకాః [illegible]. ౩౦. ఆసనానీతి. యత్ర ఆసనాని మృదూని ఉపస్తరణాని తూలాదిమయాని యేషు

వితానానిద్యుమంతిచ. ౩౧. స్వచ్ఛస్ఫటికకుడ్యేషు మహామరకతేషు చ, రత్నదీపా భ్రాజమానాలలనారత్నసంయుతాః. ౩౨. విలోక్య బ్రాహ్మణస్తత్ర సమృద్ధీస్సర్వసంపదాం, తర్కయామాస నిర్వ్యగ్రస్స్వసమృద్ధిమహైతుకీమ్. ౩౩. నూనం బతైతన్మమదుర్భగస్య శశ్వద్దరిద్రస్య సమృద్ధిహేతుః, మహావిభూతేరవలోకతోఽన్యో నైవోపపద్యేత యదూత్తమస్య. ౩౪. నన్వబ్రువాణో దిశతే సమక్షం యాచిష్ణవే భూర్యపి భూరిభోగః, పర్జన్యవత్తత్స్వయమీక్షమాణో దాశార్హకాణామృషభస్సఖా మే. ౩౫. కించిత్కరోత్యుర్వపి యత్స్వదత్తం సుహృత్కృతం ఫల్గ్వపి భూరికారీ, మయోపనీతాం పృథుకైకముష్టిం ప్రత్యగ్రహీత్ప్రీతియుతో మహాత్మా. ౩౬. తస్యైవ మే సౌహృదసఖ్యమైత్రీదాస్యం పునర్జన్మనిజన్మని స్యాత్, మహానుభావేన గుణాలయేన విషజ్జతస్తత్పురుషప్రసంగః. ౩౭. భక్తాయ చిత్రాః భగవాన్ హి సంపదో రాజ్యం విభూతీర్న సమర్థయత్యజః, అదీర్ఘబోధాయ విచక్షణస్స్వయం పశ్యన్నిపాతం ధనినాం మదోద్భవమ్. ౩౮. ఇత్థం వ్యవసితో బుద్ధ్యా

యత్ర చ ముక్తాదామవిలంబవంతి ద్యుమంతి చ వితానాని. ౩౧. ౩౨. విలోక్యేతి. నిర్వ్యగ్రః. సుస్థిరస్సన్. స చ అహైతుకీమాకస్మికీం స్వస్య సమృద్ధిం తర్కయామాస. కుత ఏషా సమృద్ధిరాగతేతి. ౩౩. నిశ్చినోతి—నూనమితి. ఏతన్మమేతి ఏష చ అసావహం చ తస్య ఏతన్మమ. మహతీవిభూతిర్యస్య తస్య అవలోకాదన్యస్తు న సంభవేత్. ౩౪. నను సచేదవలోకనమాత్రేణ మహదైశ్వర్యం దత్తవాన్ తర్హీదం తుభ్యం దత్తమితి కిం నావోచదత ఆహ—నన్వితి. నను మే సఖా సమక్షమబ్రువాణ ఏవ. యాచిష్ణవే యాచకాయ. భూరిబహ్వపి. దిశతే దదాతి. అత్ర హేతుః భూరిభోగః స్వయం. తత్ దేయం పర్జన్యవత్ ఈక్షమాణ ఇతి. అయమర్థః. స్వయం తావద్భూరిభోగః బహుభోగః. ఆప్తకామత్వాల్లక్ష్మీపతిత్వాచ్చ. అతః, యథాపారావారపరిపూరకః అతివదాన్యః పర్జన్యః కదాచిద్బహ్వపి వర్షమల్పమేవ మన్యమానః లజ్జయేవ సమక్షం అవర్షన్ రాత్రౌ నిద్రాణే కర్షకే తత్క్షేత్రమాప్లావయతి. ఏవం శ్రీకృష్ణోఽపి స్వభోగాపేక్షయా తద్దేయమింద్రాదిపదమతితుచ్ఛం మన్వానః తస్యైవ భజనం బహు మన్యమానః సమక్షమబ్రువాణఏవ దదాతీతి. ౩౫. తదేవాహ—కించిదితి. ఉరు బహ్వపి స్వదత్తం యత్ తత్కించిత్కరోతి అల్పం మన్యతే. స్వసుహృత్కృతం ఫల్గ్వపి తుచ్ఛమపి. భూరికారీ బహుమన్యత ఇత్యర్థః. అతఏవ మయా, ఉపనీతాం సమీపం నీతాం. ప్రీతియుతః స్వయమేవ ప్రతిగృహీతవాన్. ౩౬. శ్రీకృష్ణస్య భక్తవాత్సల్యం దృష్ట్వా తద్భక్తిం ప్రార్థయతే.—తస్యేతి. సౌహృదం ప్రేమ చ. సఖ్యం హితాశంసనం చ. మైత్రీ ఉపకారిత్వం చ. దాస్యం సేవకత్వం చ. తత్సమాహారైకవచనం. తస్య తత్సంబంధినః మే మమ స్యాత్. నతు. విభూతిః. కించ. మహానుభావేన తేనైవ విషజ్జతః. విశేషేణ సంగం ప్రాప్నువతః తద్భక్తేషు. ప్రకృష్టస్సంగస్స్యాదితి. ౩౭. నను భక్తేః ఫలం సంపదం ప్రాప్యైవ పునః పునర్భక్తిం కిమితి ప్రార్థయసే అతఆహ—భక్తాయేతి. సంపదః కోశాదీన్ రాజ్యమైశ్వర్యం. విభూతీః కళత్రపుత్రాదీన్. న సమర్థయతి న దదాతి. అపితు దృఢాం భక్తిమేవ. కుతః. అదీర్ఘబోధాయ అవివేకినే. మమ తు భక్త్యభావాదేవం జాతం అతస్తద్భక్తిరేవ మమ స్యాదితి భావః.

భక్తోఽతీవ జనార్దనే, విషయాన్ జాయయా త్యక్ష్యన్ బుభుజే నాతిలంపటః. ౩౯. తస్య వై దేవదేవస్య హరేర్యజ్ఞపతేః ప్రభోః, బ్రాహ్మణాః ప్రభవో దైవం న తేభ్యో విద్యతే పరమ్. ౪౦. ఏవం స విప్రో భగవత్సుహృత్తమో దృష్ట్వా స్వభృత్యైరజితం పరాజితం, తద్ధ్యానవేగోద్గ్రథితాత్మబంధనస్తద్ధామ లేభేఽభిరతస్సతాం గతిమ్. ౪౧. ఏతద్బ్రహ్మణ్యదేవస్య శ్రుత్వా బ్రహ్మణ్యతాం నరః, లబ్ధభావో భగవతి కర్మబంధాత్ప్రముచ్యతే. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకాశీతితమోఽధ్యాయః.

సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారంభఘట్టః.

శ్రీశుక ఉవాచః—అథైకదా ద్వారకాయాం వసతో రామకృష్ణయోః, సూర్యోపరాగస్సుమహానాసీత్కల్పక్షయే యథా. ౧. తం జ్ఞాత్వా పురుషా రాజన్ పురస్తాదేవ సర్వతః, స్యమంతపంచకం క్షేత్రం యయుశ్శ్రేయో విధిత్సయా. ౨. నిః క్షత్రియాం మహీం కుర్వన్ రామశ్శస్త్రభృతాం వరః, నృపాణాం రుధిరౌఘేణ యత్ర చక్రే మహాహ్రదాన్. ౩. ఈజే స భగవాన్ రామో యత్రాస్పృష్టోపి కర్మణా, లోకస్య గ్రాహయన్నీశో యథాన్యోఘాపనుత్తయే. ౪. మహత్యాం తీర్థయాత్రాయాం తత్రాగన్భారతీః * ప్రజాః. ౫. వృష్ణయశ్చ తథాక్రూరవసుదేవాహుకాదయః, యయుర్భారతతత్క్షేత్రం స్వమఘం క్షపయిష్ణవః. ౬. గదప్రద్యుమ్నసాంబాద్యైస్సుచంద్రశుకసారణైః, ఆస్తే నిరుద్ధో రక్షాయాం కృతవర్మా చ యూ

---

౩౮. ఇత్థమితి. త్యక్ష్యన్ శనైః త్యాగమభ్యస్యన్. జాయయా సహ బుభుజే. ౩౯. శ్రీకృష్ణస్యైవం బ్రహ్మణ్యతా నాతిచిత్రమిత్యాహ—తస్యేతి. ౪౦. ఏవమితి. అన్యైరజితమపి స్వభృత్యైః పరాజితం. దృష్ట్వా తస్య ధ్యానం తస్య వేగః తేన ఉద్గ్రథితం ఆత్మబంధనమహంకారో యస్యసః.గతిమిత్యవివక్షితలింగం ధామవిశేషణం. సతాం బ్రహ్మవిదాం ప్రాప్యమిత్యర్థః. ౪౧. ఏతదితి. ఏతత్ పృథుకోపాఖ్యానం శ్రుత్వా తత్ర బ్రహ్మణ్యతాం విశేషతశ్శ్రుత్వేతి. ౪౨. ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకాశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వ్యశీతితమ ఆగత్య కురుక్షేత్రం రవిగ్రహే, వృష్ణీన్ దృష్ట్వా ముదా భూపాశ్చక్రుః కృష్ణకథా మిథః. శ్రీకామసుహృదే కృష్ణః ప్రకల్ప్యేంద్రపదం భువి, నందాదిసుహృదా నందీ కురుక్షేత్రం జగామ సః. అథేతి. కల్పక్షయే యథా సర్వగ్రాసఇత్యర్థః. ౧. తమితి. జ్యోతిర్విద్భిః కథ్యమానమాదావేవ జ్ఞాత్వా. స్యమంతపంచకం కురుక్షేత్రం. ౨. అబ్రహ్మణ్యక్షత్రియవధస్థానత్వేన పరశురామస్యాఘాపనుత్తిస్థానత్వేన చక్షేత్రస్యపాపనిరాసకత్వమాహ—ద్వాభ్యాం. నిఃక్షత్రియామితి. ౩. ఈజఇతి. అన్యః అవిద్వాన్ యథా. ౪. మహత్యామితి. ఆగన్ ఆజగ్ముః. భారతీః భారత్యః. ౫. ౬. గదేతి. సుచంద్రశుకసారణైస్సహఅనిరుద్ధో ద్వారకాయాః రక్షాయాం ఆస్తే. తథా కృతవర్మా చ

ధపః. ౭. తే రథైర్దేవధిష్ణ్యాభైర్హయైశ్చ తరళప్లవైః, గజైర్నదద్భిరభ్రాభైర్నృభిర్విద్యాధరద్యుభిః. ౮. వ్యరోచంత మహాతేజాః * పృథుకాంచనమాలినః, దివ్యస్రగ్వస్త్రసన్నాహాః కళత్రైః ఖేచరా ఇవ. ౯. తత్రస్నాత్వా మహాభాగా ఉపోష్య సుసమాహితాః, బ్రాహ్మణేభ్యో దదుర్ధేనూర్వాసస్స్రగ్రుక్మమాలినీః. ౧౦. రామహ్రదేషు విధివత్పునరాప్లుత్య వృష్ణయః, దదుస్స్వన్నం ద్విజాగ్ర్యేభ్యః కృష్ణేనోభక్తిరస్త్వితి. ౧౧. స్వయం చ తదనుజ్ఞాతా వృష్ణయః కృష్ణదేవతాః, భుక్త్వోపవివిశుః కామం స్నిగ్ధచ్ఛాయాంఘ్రిపాంఘ్రిషు. ౧౨. తత్రాగతాంస్తే దదృశుస్సుహృత్సంబంధిబాంధవాన్, మత్స్యోశీనరకౌసల్యవిదర్భకురుసృంజయాన్. ౧౩ కాంభోజమద్రకైకేయాన్కుంతీనారట్టకేరళాన్, అన్యాంశ్చైవాత్మపక్షీయాన్పరాంశ్చ శతశో నృపాన్. ౧౪. నందాదీన్సుహృదో గోపాన్ గోపీశ్చోత్కంఠితాశ్చిరమ్. ౧౫. అన్యోన్యసందర్శనహర్షరంహసా ప్రోత్ఫుల్లహృద్వక్త్రసరోరుహశ్రియః, అశ్లిష్య గాఢం నయనైస్స్రవజ్జలాహృష్యత్త్వచో రుద్ధగిరో యయుర్ముదమ్. ౧౬. స్త్రియశ్చ సంవీక్ష్య మిథోఽతిసౌహృదస్మితామలాపాంగదృశోఽభిరేమిరే, స్తనైస్స్తనాన్కుంకుమపంకరూషితాన్నిహత్య దోర్భిః ప్రణయాశ్రులోచనాః. ౧౭. తతోఽభివాద్య తే వృద్ధాన్ యవిష్ఠైరభివందితాః, స్వాగతం కుశలం పృష్ట్వా చక్రుః కృష్ణకథా మిథః. ౧౮. పృథా భ్రాతౄన్స్వసౄర్వీక్ష్య తత్పుత్రాన్పితరావపి, భ్రాతృపత్నీర్ముకుందంచ జహౌ సంకథయా శుచః. ౧౯. కుంత్యువాచ. ఆర్య భ్రాతరహం మన్యే ఆత్మానమకృతాశిషం, యత అపత్సు మద్వార్తాం నానుస్మరత సత్తమాః. ౨౦. సుహృదో జ్ఞాతయః పుత్రా భ్రాతరః పితరావపి, నానుస్మరంతి స్వజనంయస్య దైవమదక్షిణమ్. ౨౧. వసుదేవ ఉవాచః-అంబ మాస్మానసూయేథా దేవక్రీడనకాన్నరాన్, ఈశ

యూథపః సేనానీః. ౭. తఇతి. దేవధిష్ణ్యాభైః విమానసంకాశైః. తరళాస్తరంగాః తద్వత్ ప్లవో గతిర్యేషాం తైః. విద్యాధరద్యుభిః విద్యాధరాణామివ ద్యుతిర్యేషాం తైః. ౮. వ్యరోచంతేతి. మహాతేజాః మహాతేజసః. దివ్యాః అత్యుత్తమాః స్రగ్వస్త్రసన్నాహాః యేషాం తే. ౯. ౧౦. రామేతి. పునః అన్యేద్యుః. ఆప్లుత్య యద్వా. తస్మిన్నేవాహని ముక్తిస్నానం కృత్వా. ౧౧. స్వయమితి. స్నిగ్ధా శీతలా ఛాయా యేషాం అంఘ్రిపానాం వృక్షాణాం అంఘ్రిషు మూలేషు. ౧౨—౧౫. అన్యోన్యేతి. ప్రోత్ఫుల్లైః హృద్వక్త్రసరోరుహైః శ్రీః శోభా యేషాం తే. ౧౬. స్త్రియఇతి. అతిసౌహృదేన యత్స్మితం తేన అమలాః అపాంగైః దృశః దృష్టయో యాసాం తాః. మిథః సంవీక్ష్య దోర్భిః. అభిరేమిరే ఆలింగనం కృతవత్యః. ౧౭. ౧౮. పృథేతి. సంకథయా మిథస్ప్రేమగోష్ఠ్యా. ౧౯. తామేవ వసుదేవపృథయోః సంకథామాహ—చతుర్భిః. ఆర్యేతి. అకృతాశిషం అపూర్ణమనోరథం. ౨౦. సుహృదఇతి. అదక్షిణం అననుకూలం. తం స్వజనమపి సంతం సుహృదాదయో నానుస్మరంతి. అతః మమైవ దైవం ప్రతికూలం యుష్మాకం కోవాపరాధ ఇతి భావః.

స్యహివశే లోకః కురుతే కార్యతేఽథవా. ౨౨. కంసప్రతాపితాస్సర్వే వయం యాతా దిశం దిశం, ఏతర్హ్యేవపునస్థ్సానం దైవేనాసాదితాస్స్వసః. ౨౩. శ్రీశుక ఉవాచః—వసుదేవోగ్రసేనాద్యైర్యదుభిస్తేఽర్చితానృపాః, ఆసన్నచ్యుతసందర్శనపరమానందనిర్వృతాః. ౨౪. భీష్మో ద్రోణోఽంబికాపుత్రో గాంధారీ ససుతా తథా, సదారాః పాండవాః కుంతీ సంజయో విదురః కృపః. ౨౫. కుంతిభోజో విరాటశ్చ భీష్మకో నగ్నజిన్మహాన్, పురుజిద్ద్రుపదశ్శైబ్యోధృష్టకేతుశ్చ కాశిరాట్. ౨౬. దమఘోషో విశాలాక్షో మైథిలో మద్రకేకయౌ, యుధామన్యుస్సుశర్మా చ ససుతా బాహ్లికాదయః. ౨౭. రాజానోఽన్యే చ రాజేంద్ర యుధిష్ఠిరమనువ్రతాః, శ్రీనికేతం వపుశ్శౌరేస్సస్త్రీకా వీక్ష్య విస్మితాః ౨౮.అథ తే కృష్ణరామాభ్యాం సమ్యక్ప్రాప్తసమర్హణాః, ప్రశశంసుర్ముదా యుక్తా వృష్ణీన్కృష్ణపరిగ్రహాన్. ౨౯. అహో భోజపతే యూయం జన్మభాజో నృణామిహ, యత్పశ్యథాసకృత్కృష్ణం దుర్దర్శమపి యోగినామ్. ౩౦. యద్విశ్రుతిశ్శ్రుతినుతేదమలం పునాతి పాదావనేజనపయశ్చ వచశ్చ శాస్త్రం, భూః కాలభర్జితభగాపి యదంఘ్రిపద్మస్పర్శోత్థశక్తిరభివర్షతి నోఽఖిలార్థాన్. ౩౧. తద్దర్శనస్పర్శనానుపథప్రజల్పశయ్యాసనాశనసయౌనసపిండబంధః, యేషాం గృహే నిరయవర్త్మనివర్తతాం వస్స్వర్గాపవర్గవిరమస్స్వయమాస విష్ణుః. ౩౨. శ్రీశుక ఉవాచః—నందస్తత్ర యదూన్ప్రాప్తాన్ జ్ఞాత్వా

---

౨౧. ౨౨. ఈశవశత్వమేవాహ.—కంసప్రతాపితాఇతి. హే స్వసః ఏతర్హ్యేవ సంప్రత్యేవ.౨౩—౨౭. రాజానఇతి. యుధిష్ఠిరం అనువ్రతాః తేన రాజసూయే జితత్వాత్. ౨౮. ౨౯. అహోఇతి. జన్మభాజః నృణాం మధ్యేసఫలజన్మానః. ౩౦. కించ న కేవలం తస్య దర్శనమేవ. అపితు అత్యంతదుర్లభం బహు యుష్మాకం స్వతస్సంపన్నమిత్యాహుర్ద్వాభ్యాం. యదితి. యదితి. పృథక్పదం యస్యేత్యర్థః. విశ్రుతిః కీర్తిః. శ్రుతిభిర్వేదైః. నుతా స్తుతా. ఇదం విశ్వం అలం అత్యర్థం పునాతి. యస్య పాదావనేజనపయః గంగా చ. యస్య వచః వాగ్రూపం శాస్త్రం చ. వేదాఖ్యం విశ్వం పునాతి. కించ కాలేన భర్జితః దగ్ధః భగః మాహాత్మ్యం యస్యాస్సా. తథావిధాపి యస్య అంఘ్రిపద్మస్పర్శేన ఉత్థా ఆవిర్భూతా శక్తిర్యస్యాస్సా నః అస్మాకం. అఖిలానర్థాన్ అభితో వర్షతి. ౩౧. తదితి. దర్శనం చ. అనుపథః అనుగతిశ్చ ప్రజల్పో గోష్ఠీ చ. శయ్యా శయనం చ. ఆసనంచ అశనం భోజనంచ. యౌనబంధః వివాహసంబంధః. సపిండబంధః దైహికసంబంధః. తేన సహ వర్తమానః. తేన శ్రీకృష్ణేన సహదర్శనాద్యుపలక్షితః సయౌనసపిండసంబంధో యేషాం వోఽస్తి. కించ. యేషాం వః గృహే విష్ణుః స్వయం ఆస ఆవిరభూత్. యేషాం వః నిరయవర్త్మని ప్రవృత్తిమార్గే ప్రవర్తమానానాం స్వర్గాపవర్గాభ్యాం విరమయతి వితృష్ణాం కరోతీతి తథా సః తే యూయం జన్మభాజ ఇతి. యద్వా. తదితి సామాన్యనిర్దేశః స ఇత్యర్థః సవిష్ణుః స్వయం యేషాం వో నిరయవర్త్మని సంసారకారణే గృహే వర్తమానానామపి బధ్యతే సంబధ్యత ఇతి బంధః దర్శనాదిభిః సంబద్ధస్సన్ స్వర్గాపవర్గవిరమః ఆస పరమసుఖప్రదో బభూవేత్యర్థః. ౩౨. నందఇతి. అనస్థాస్థైరితి తత్రైవ

కృష్ణపురోగమాన్, తత్రాగమద్వృతో గోపైరనస్థార్థైర్దిదృక్షయా. 33. తం దృష్ట్వా వృష్ణయో హృష్టాస్తన్వః ప్రాణమివోత్థితాః, పరిషస్వజిరే గాఢం చిర దర్శనకాతరాః. 3౪. వసుదేవః పరిష్వజ్య సంప్రీతః ప్రేమవిహ్వలః, స్మరన్కంస కృతాన్ క్లేశాన్పుత్రన్యాసం చ గోకులే. 3౫. కృష్ణరామౌ పరిష్వజ్య పితరావభి వాద్య చ, న కించిదూచతుః ప్రేమ్ణా సాశ్రుకంఠౌ కురూద్వహ. 3౬. తావాత్మాం కేసమారోప్య బాహుభ్యాం పరిరభ్య చ, యశోదా చ మహాభాగా సుతౌ విజ హతుశ్శుచః. 3౭. రోహిణీ దేవకీ చాథ పరిష్వజ్య వ్రజేశ్వరీం, స్మరంత్యౌతత్కృ తాం మైత్రీం బాష్పకంఠ్యౌ సమూచతుః. 3౮. కా విస్మరేత వాం మైత్రీమని వృత్తాం వ్రజేశ్వరి, అవాప్యాప్యైంద్రమైశ్వర్యం యస్యా నేహ ప్రతిక్రియా. 3౯. ఏతావదృష్టపితరౌ యువయోస్మ పిత్రోస్సంప్రీణనాభ్యుదయతోషణపాలనాని, ప్రాప్యోషతుర్భవతి పక్ష్మహయద్వదక్ష్ణోర్న్యస్తావకుత్ర చ భయౌ న సతాం పర స్స్వః ౪౦. శ్రీశుక ఉవాచః—గోప్యశ్చ కృష్ణముపలభ్య చిరాదభీష్టం యత్ప్రే క్షణే దృశిషు పక్ష్మకృతం శపంత్యః, దృగ్భిర్హృదీకృతమలం పరిరభ్య సర్వాస్తద్భావ మాపురపి నిత్యయుజాం దురాపమ్. ౪౧. భగవాంస్తాస్తథాభూతా వివిక్త ఉపసం గతః, ఆశ్లిష్యానామయం పృష్ట్వా ప్రహసన్నిదమబ్రవీత్. ౪౨. అపిస్మరథ నస్సఖ్య స్స్వానామర్థచికీర్షయా, గతాంశ్చిరాయితాన్ శత్రుపక్షక్షపణచేతసః. ౪3. అప్య

వాసచికీర్షయా శకటేషు స్థాపితైరర్థైస్సహాగతైరిత్యర్థః. 33. 3౪. వసుదేవఇతి. వసుదేవస్తం పరిష్వజ్య ప్రేమవిహ్వలో బభూవేతి శేషః. 3౫. 3౬. తావితి. తౌ సుతౌ పరిరభ్య నందః యశోదా చ విరహశోకాత్ శుచః అశ్రూణి విజహతుః ముముచతుః. యద్వా శుచః పుత్రవిరహశోకాన్ విజహతుః తత్యజతురిత్యర్థః. 3౭. రోహిణీతి. వ్రజేశ్వరీం యశోదాం. 3౮. కేతి. అనివృత్తాం నివృత్తికారణే సత్యపి అనువర్తమానాం. ఐంద్రమైశ్వర్యం అవాప్య ప్రాప్యాపి యస్యాః ప్రతి క్రియా కర్తుం న శక్యతఇత్యర్థః. 3౯. తత్కృతాం మైత్రీమాహతుః. ఏతావితి. న దృష్టౌ పితరౌ యాభ్యాం తౌ. వస్తుతస్తు అజన్మత్వాదేవాదృష్టపితరౌ హే భవతి. యువయోః పిత్రోః న్యస్తావేతౌ సంప్రీణనాదీని ప్రాప్య. అకుత్ర చ భయౌ క్వచిదపి భయరహితౌ భూత్వా ఊషతుః వాసం చక్రతుః. కథం భూతయోః అక్ష్ణోః నేత్రయోః. రక్షకం పక్ష్మ యద్వత్ తథా రక్షకయోః యువయోః యుక్తమేతత్. యతః సతాం పరః స్వ ఇతి నాస్తి వైషమ్యమితి. ౪౦. గోప్యఇతి. అభీష్టత్వే లింగం. యస్య కృష్ణస్య ప్రేక్షణే దృశిషు నేత్రేషు వ్యవధాయకపక్ష్మకృతం విధాతారం శపంత్యః. దృగ్భిః నేత్రద్వారైః. హృదీ కృతం హృదయే ప్రవేశితం. పరిరభ్య. తద్భావం తదాత్మతాం ప్రాపుః. అపినిత్యయుజాం ఆరూఢయోగినామపి. ౪౧. ౪౨. అపీతి. చిరాయితాన్ విలంబితాన్ అత్ర హేతుః. శత్రూణాం పక్షస్య క్షపణే చేతో యేషాం తాన్. ౪3. అపీతి. అపిస్వితి కిం వా. అస్మాన్ అవధ్యాయథ అవజానీథ. అకృతజ్ఞా ఏత ఇతి విశంకయా ఈషచ్ఛంకయా. న శంకామాత్రం కింతు

వధ్యాయథాస్మాన్ స్విదకృతజ్ఞవిశంకయా, నూనం భూతాని భగవాన్ యునక్తి వియునక్తి చ. ౪౪. వాయుర్యథాఘనానీకం తృణతూలరజాంసి వా, సంయోజ్యాక్షిపతే భూయస్తథాభూతాని భూతకృత్. ౪౫. మయి భక్తిర్హి భూతానామమృతత్వాయ కల్పతే, దిష్ట్యా యదాసీన్మత్స్నేహో భవతీనాం మదాపనః. ౪౬. అహం హి సర్వభూతానామాదిరంతోఽంతరం బహిః, భౌతికానాం యథా ఖం వార్భూర్వాయుర్జ్యోతిరంగనాః. ౪౭ ఏవం హ్యేతాని భూతాని భూతేష్వాత్మాత్మనా తతః, ఉభయం మయ్యథ పరే పశ్యతాభాంతమక్షరే. ౪౮. శ్రీశుక ఉవాచః— అధ్యాత్మవిద్యయా గోప్య ఏవం కృష్ణేన శిక్షితాః, తదనుస్మరణధ్వస్తజీవకోశాస్తమధ్యగన్. ౪౯. ఆహుశ్చ తే నళిననాభపదారవిందం యోగేశ్వరైర్హృది విచింత్యమగాధబోధైః, సంసారకూపపతితోత్తరణావలంబం గేహం జుషామపి మనస్యుదియాత్సదా నః. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ద్వ్యశీతితమోఽధ్యాయః

నిశ్చితమేవైతత్. పరిత్యజ్య గతత్వాదితిచేదత ఆహ—నూనమితి. ౪౪. ఏతత్సదృష్టాంతమాహ— వాయురితి. ఆక్షిపతే ఆక్షిపతి పృథక్కరోతీత్యర్థః. ౪౫. అపిచ అతిభద్రమిదం యదుత భవతీనాం మద్వియోగేన మత్ప్రీతిశయో జాత ఇత్యాహ—మయీతి. మయి భక్తిమాత్రమేవ తావదమృతత్వాయ కల్పతే. యత్తు భవతీనాం మత్స్నేహ ఆసీత్. తద్దిష్ట్యా అతిభద్రం కుతః మదాపనః మత్ప్రాపక ఇతి. ౪౬. కీదృశః త్వం యం చ వయం స్నేహేన ప్రాప్స్యామ ఇత్యపేక్షాయామాత్మస్వరూపమాహ—అహమితి. హే అంగనాః భౌతికాదీనాం శరావసైంధవాదీనాం. యథా ఆకాశాదిపంచమహాభూతాన్యాద్యంతాదిరూపాణి. ఏవం సర్వభూతానాం జరాయుజాదీనామాద్యంతాదిరహం. అతో వ్యాపకం మాం భవత్యః ప్రాప్తా ఏవేతి. ౪౭. నను చతుర్విధభూతగ్రామాణాం తద్భోక్తా ఆత్మైవాద్యంతాదిరూపః తస్మింశ్చ సర్వవ్యాపకే సర్వభూతాని వర్తంత ఇతి కుతస్త్వత్ప్రాప్తిరస్మాకమిత్యత ఆహ—ఏవమితి. అయమర్థః—యథా శరావాదీనాం భౌతికానాం మహాభూతాన్యాద్యంతరూపాణి ఏవ మేవ ఏతాని చతుర్విధాని భూతాన్యపి భౌతికత్వావిశేషాత్స్వకారణేషు భూతేష్వేవ వర్తంతే న తు భోక్తర్యాత్మని. ఆత్మా తు తేషు భూతేషు ఆత్మనా భోక్తృరూపేణ తతః వ్యాప్తః. న కారణత్వేన. అథ తు తదుభయం భూతభౌతికరూపం భోగ్యం భోక్తారం చాత్మానం మయ్యక్షరే పరిపూర్ణే ఆభాంతం పశ్యతేతి. ౪౮. అధ్యాత్మేతి. అధ్యాత్మవిద్యయా తచ్ఛిక్షయా స్వరూపోపదేశేన. శిక్షితాః బోధితాః తస్య అనుస్మరణేన ధ్వస్తః జీవకోశః లింగం యాసాం తాః. తమేవ అధ్యగన్ ప్రాపుః. ౪౯. ఏవం ప్రాప్తా అపి కృష్ణః పునర్గృహవ్యాసంగేన మాపయాత్వితి తచ్చరణస్మరణం ప్రార్థయంతే—ఆహురితి. హే నళిననాభ తే పదారవిందం యోగేశ్వరైః హృది విచింత్యం. గేహం జుషాం గృహసేవినామపి సదా ఉదియాత్ ఆవిర్భవేత్. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వ్యశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—తతోఽనుగృహ్య భగవాన్ గోపీనాం సగురుర్గతిః, యుధిష్ఠిరమథాపృచ్ఛత్సర్వాంశ్చ సుహృదోఽవ్యయమ్. ౧. తఏవం లోకనాథేన పరిపృష్టాస్సుసత్కృతాః, ప్రత్యూచుర్హృష్టమనసస్తత్పాదేక్షాహతాంహసః. ౨. కుతోఽశివం త్వచ్చరణాంబుజాసవం మహన్మనస్తో ముఖనిస్సృతం క్వచిత్, పిబంతి యే కర్ణపుటైరలం ప్రభో దేహంభృతాం దేహకృదస్మృతిచ్ఛిదమ్. ౩. హిత్వాత్మధామ విధుతాత్మకృతత్ర్యవస్థమానందసంప్లవమఖండమకుంఠబోధం, కాలోపసృష్టనిగమావనఆత్తయోగమాయాకృతిం పరమహంసగతిం నతాస్స్మనః. ౪. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుత్తమశ్లోకశిఖామణిం జనేష్వభిష్టువత్స్వంధకకౌరవస్త్రియః, సమేత్య గోవిందకథామిథో గృణంస్త్రిలోకగీతాశ్శృణు వర్ణయామి తే. ౫. ద్రౌపద్యువాచః—హేవైదర్భ్యచ్యుతే భద్రే హే జాంబవతి కౌసలే, హే సత్యభామే కాళింది శైబ్యే రోహిణి లక్ష్మణే. ౬ హేకృష్ణపత్న్యఏతన్మే బ్రూత వో భగవానయం, ఉపయేమేయథాలోకమనుకుర్వన్ స్వమాయయా ౭. రుక్మిణ్యువాచః—చైద్యాయ మార్పయితుముద్యతకార్ముకేషు రాజస్వజేయభటశేఖరితాంఘ్రిరేణుః, నిన్యే మృగేంద్రఇవభాగమజోఽపియుద్ధాత్తచ్ఛ్రీనికేతచరణోఽస్తు మమార్చనాయ.

శ్లో. "త్ర్యశీతితమఏవం చ స్త్రీణాం కృష్ణకథోత్సవే, ద్రౌపద్యై కృష్ణభార్యాభిరుక్తాస్స్వస్వకరగ్రహాః." తతఇతి-అవ్యయంకుశలం. ౧. తఇతి. తత్పాదేక్షయా హతం అంహో యేషాం తే. ౨. కుతఇతి. మహతాం మనస్తః మనసస్సకాశాత్. ముఖద్వారతో నిస్సృతం క్వచిత్కదాచిత్ దేహభృతాం దేహధారిణాం దేహకృచ్చాసావస్మృతిశ్చ అవిద్యా. తాం ఛినత్తీతి తథా తం. దేహకృదీశ్వరః తద్విషయాజ్ఞానచ్ఛిదం వా. ౩. హిత్వేతి. హిత్వేతి పదద్వయం త్వా త్వాం. హి ఏవార్థే. త్వామేవ నతాస్స్మఇత్యర్థః. కథంభూతం ఆత్మధామ్నా స్వరూపప్రకాశేన విధుతాః నిరస్తాః ఆత్మకృతాః బుద్ధినిమిత్తాః తిస్రః అవస్థాః యస్మిన్ తం. అతఏవ ఆనందసంప్లవం సర్వానందకదంబరూపం. అఖండం అపరిచ్ఛిన్నం. యతః న కుంఠః అకుంఠః బోధః చిచ్ఛక్తిర్యస్యతం. నన్వేవంరూపతా శ్రీకృష్ణస్య కుతః. అస్మదాదివద్దేహప్రతీతేరత ఆహుః—కాలోపసృష్టేతి. కాలేన ఉపసృష్టా విప్లుతాశ్చ తే నిగమాశ్చ తేషాం అవనే రక్షణార్థం. ఆత్తా ఉపాత్తా యోగమాయయా ఆకృతిః నరాకారమూర్తిర్యేన తం. పరమహంసానాం గతిం త్వాం అతస్తవైవం రూపత్వాదస్మాకం చ త్వన్మాయయా ఏతత్సర్వవైపరీత్యాత్ త్వామేవ నతాస్స్మఇతి. యద్వా. త్వామితి ప్రకరణాత్ జ్ఞాతవ్యం. త్వాం నతాస్స్మః. కిం కృత్వా హిత్వా. కిం ఆత్మధామ ఆత్మశరీరం ధామ గృహం తచ్చ తచ్చ దేహగేహసంగం పరిత్యజ్యేత్యర్థః. సమానమన్యత్. ౪. ఇతీతి. త్రిషు లోకేషు గీతాః. ౫. హేవైదర్భీతి. హే కౌసలే సత్యే శైబ్యే మిత్రవిందే రోహిణీనామ కాచిత్పట్టమహిషీతుల్యా. ౬. హేకృష్ణపత్న్యఇతి. అన్యాః హే కృష్ణపత్న్యః. ౭. చైద్యాయేతి. మా మాం అర్పయితుం సంపాదయితుం. రాజసు జరాసంధాదిషు. ఉద్యతకార్ముకేషు సత్సు. అజేయాః యే భటాః తేషాం శేఖరితాః. మకుటవత్కృతాః అంఘ్రిరేణవో యేన. తేషాం మూర్ధ్నిపదం దధదిత్యర్థః.

౮. సత్యభామోవాచ:—యో మే సనాభివధతప్తహృదా తతేన లిప్తాభిశాపమపమార్ష్టుముపాజహార, జిత్వర్క్షరాజమథ రత్నమదాత్స తేన భీతః పితాఽదిశత మాం ప్రభవేఽపి దత్తామ్. ౯. జాంబవత్యువాచ:—ప్రాజ్ఞాయ దేహకృదముం నిజనాథదైవం సీతాపతిం త్రినవహాన్యమునాభ్యయుధ్యత్, జ్ఞాత్వా పరీక్షితముపాహారదర్హణం మాం పాదౌ ప్రగృహ్య మణినాహమముష్య దాసీ. ౧౦. కాళింద్యువాచ:-తపశ్చరంతీమాజ్ఞాయ స్వపాదస్పర్శనేచ్ఛయా, సఖ్యోపేత్యాగ్రహీత్పాణిం సాహం తద్గృహమార్జనీ. ౧౧. భద్రోవాచ:—యో మాం స్వయంవరఉపేత్య విజిత్య భూపాన్నిన్యే శ్వయూథగమివాత్మబలిం ద్విపారిః, భ్రాతౄంశ్చ మేఽపకురుతస్స్వపురం శ్రియౌకస్తస్యాస్తు మేఽనుభవమంఘ్ర్యవనేజనిత్వమ్. ౧౨. సత్యోవాచ:—సప్తోక్షణోఽతిబలవీర్యసుతీక్ష్ణశృంగాన్ పిత్రా కృతాన్ క్షితిపవీర్యపరీక్షణాయ, తాన్ వీర్యదుర్మదహనస్తరసా నిగృహ్య క్రీడన్ బబంధ హ యథా శిశవోఽజతోకాన్. ౧౩. యఇత్థం వీర్యశుల్కాం మాం దాసీభిశ్చతురంగిణీం, పథి నిర్జిత్య రాజన్యాన్నిన్యే తద్దాస్యమస్తు మే. ౧౪. మిత్రవిందోవాచ:—పితా మే మాతులేయాయ

తస్య శ్రీనికేతస్య చరణః మమ అర్చనాయాస్తు. ౮. యఇతి. సనాభేః భ్రాతుః వధేన సింహకృతేన తప్తం హృత్ యస్య తేన. మే తతేన తాతేన. లిప్తం. అభిశాపం దుర్యశః అపమార్ష్టుం పరిహర్తుం ఋక్షరాజం జిత్వా రత్నం స్యమంతకం. ఉపాజహార ఆనీతవాన్. అథఅనంతరం. మత్పిత్రే రత్నమదాత్. తేన స్వాపరాధేన భీతఃసమేపితా ప్రభవే శ్రీకృష్ణాయ మామదిశత అదిశత్ దదావిత్యర్థః. దత్తాం అక్రూరాదిభ్యః ప్రతిశ్రుతామపీత్యర్థః. ౯. ప్రాజ్ఞాయేతి. దేహకృత్ పితా. అముం శ్రీకృష్ణం. నిజనాథం స్వామినం దైవమీశ్వరం సీతాపతిం ప్రాజ్ఞాయ అవిజ్ఞాయ. త్రినవహాని హ్రస్వం ఛందోనురోధేన. సప్తవింశతిదినాన్యమునా అభ్యయుధ్యత. పరీక్షితం సంజాతా పరీక్షా యస్య సః పరీక్షితః. తంసాక్షాత్సీతాపతిరేవాసావితి జ్ఞాత్వా. పాదౌ ప్రగృహ్య మణినా సహ మాం అర్హణముపాహారత్ అర్హణతయా సమర్పితవాన్. అహో తర్హి త్వమతిశ్రేష్ఠాసి. నేత్యాహ—అముష్యాహం దాసీతి. ౧౦. తపఇతి. సఖ్యా అర్జునేన. తస్య గృహమార్జనీ గృహే సంమార్జనకర్త్రీ. ౧౧. యఇతి. శునాం యూథగతం స్వబలిం ద్విపారిః సింహ ఇవేతి. మే భ్రాతౄంశ్చ అపకురుతః అపకారం కుర్వతః విజిత్య. శ్రియౌకః శ్రీనివాసః. తస్య అంఘ్ర్యవనేజనిత్వం చరణక్షాళనకర్తృత్వం అనుభవం ప్రతిజన్మ మే అస్తు. ౧౨. సప్తేతి. సప్తఉక్షణః వృషభాన్ బలం చ వీర్యం ప్రభావశ్చ. తీక్ష్ణశృంగాణి చ అతిశయితాని యేషాం తాన్ మే పిత్రా కృతాన్ సంపాదితాన్. బలీయసే మాం దాతుం. క్షితిపానాం వీర్యస్య బలస్య. పరీక్షణాయ తాన్ ప్రసిద్ధాన్ వీరాణాం దుర్మదంఘ్నంతి యే తాన్. తరసా శీఘ్రమేవ. నిగృహ్య దమయిత్వా. క్రీడన్ అనాయాసేనైవ బబంధ. అజతోకాన్ అజాపత్యాని. ౧౩. యఇతి. వీర్యమేవ శుల్కం దేయం యస్యాస్తాం. దాసీభిస్సహ-చతురంగిణీం గజాశ్వాదిసేనాయుక్తాం మాం పురీం. నిన్యే. ౧౪. పితేతి. కృష్ణే హే ద్రౌపది తస్మిన్నేవ చిత్తం యస్యాస్తాం మాం అక్షౌహిణ్యా

స్వయమాహృాయ దత్తవాన్, కృష్ణే కృష్ణాయ తచ్చిత్తామక్షౌహిణ్యాసఖీజనైః. ౧౫ అస్య మే పాదసంస్పర్శో భవేజ్జన్మని జన్మని, కర్మభిర్భ్రామ్యమాణాయా యేన తచ్ఛ్రేయ ఆత్మనః. ౧౬ లక్ష్మణోవాచః— మమాపి రాజ్ఞ్యచ్యుతజన్మకర్మ చ శ్రుత్వా ముహుర్నారదగీతమాసీత్, చిత్తం ముకుందే కిల పద్మహస్తయా వృతస్సుసంమృశ్య విహాయ లోకపాన్. ౧౭. జ్ఞాత్వా మమ మతం సాధ్వి పితా దుహితృవత్సలః, బృహత్సేన ఇతిఖ్యాత స్తత్రోపాయమచీకరత్. ౧౮. యథా స్వయంవరే రాజ్ఞి మత్స్యః పార్థేప్సయా కృతః, అయం తు బహిరాచ్ఛన్నో దృశ్యతే స జలే పరమ్. ౧౯. శ్రుత్వైతత్సర్వతో భూపా ఉపేయుర్మత్పితుః పురం, సర్వాస్త్రశస్త్రతత్త్వజ్ఞాస్సోపాధ్యాయాస్సహస్రశః. ౨౦. పిత్రా సంపూజితాస్సర్వే యథావీర్యం యథా వయః, ఆదదుస్సశరం చాపం వేద్ధుం*పరిషది మద్ధియః.౨౧.ఆదాయవ్యసృజన్కేచిత్సజ్జీకర్తుమనీశ్వరాః, ఆకోటిజ్యాం సమాకృష్య పేతురేకేఽమునాహతాః. ౨౨. సజ్జం కృత్వా పరే వీరా మాగధాంబష్ఠచేదిపాః, భీమో దుర్యోధనః కర్ణో నావిదం స్తదవస్థితిమ్. ౨౩. మత్స్యాభాసం జలే వీక్ష్య జ్ఞాత్వా చ తదవస్థితిం, పార్థో యత్తోఽసృజద్బాణం నాచ్ఛినత్పస్పృశే పరమ్ ౨౪. రాజన్యేషు నివృత్తేషు భగ్నమానేషు మానిషు, భగవాన్ ధనురాదాయ సజ్జం కృత్వాథ లీలయా. ౨౫. తస్మిన్సంధాయ విశిఖం మత్స్యం వీక్ష్య సకృజ్జలే, ఛిత్త్వేషుణా పాత

సేనయా సహ సఖీజనైశ్చ సహ. ౧౫. అస్యేతి. యేన పాదసంస్పర్శేన ఆత్మనః మే తత్ కైవల్యాఖ్యం శ్రేయః భవేత్. యద్వా. యేన కారణేన ఆత్మనో జీవస్య తత్ శ్రేయః స ఏవ పురుషార్థ ఇతి. ౧౬. మమేతి. రాజ్ఞి హే ద్రౌపది యథా మిత్రవిందాయాః. తథా మమాపి చిత్తం ముకుందవిషయమాసీత్. సుసంమృశ్య సుష్ఠు విచార్య పద్మహస్తయా శ్రియా. వృతః కిల. అతః మమాపి చిత్తం శ్రీముకుందే ఆసీదితి. ౧౭. జ్ఞాత్వేతి. తత్ర శ్రీకృష్ణప్రాప్తౌ అచీకరత్ కారయామాస. ౧౮. యథేతి. యథా రాజ్ఞి తవ స్వయంవరే పార్థస్య ఈప్సయా ఆప్తుమిచ్ఛయా కృతః. మత్స్యం కారితవాన్. పాఠాంతరే పార్థస్య ఇషుణా అపాకృతః. తర్హి మమపి అర్జున ఏవ కిం నావిధ్యత్ తత్రాహ—అయంత్వితి. స మత్స్యో బహిరేవాచ్ఛన్నః నాంతః అతః స్తంభసంలగ్నయా ఊర్ధ్వ దృష్ట్యా దృశ్యతే అయం తు న తథా. కింతు స్తంభమూలే నిహితకలశజలే కేవలం దృశ్యతే అతో దృష్టేరధస్తాదుపరి చ లక్ష్యమితి. అతః శ్రీకృష్ణవ్యతిరేకేణ న కస్యాపి భేద్య ఇతి భావః. ౧౯. ౨౦. పిత్రేతి. మత్స్యం వేద్ధుం పరిషది సంసది. మద్ధియః మయ్యేవ ధీర్యేషాం త ఇతి. అన్యచిత్తాః. వేద్ధుం న శక్తా ఇతి భావః. ౨౧. తదేవాహ—ఆదాయేతి. అమునా చాపేన. ౨౨. సజ్జమితి. నావిదన్ తదవస్థితిమితి. మాగధాదీనాం క్రియాశక్తిరేవ. న తు లక్ష్యాభిజ్ఞతేతి భావః. ౨౩. మత్స్యేతి. యత్తో యత్నవాన్. అసృజత్ ముమోచ. స బాణో మత్స్యం నాచ్ఛినత్. పరం కేవలం పస్పర్శ జ్ఞానవానప్యర్జునో బలేనాపూర్ణ ఇత్యర్థః. ౨౪. ౨౫. తస్మిన్నితి.

యత్తం సూర్యే చాభిజితి స్థితే. ౨౬. దివి దుందుభయో నేదుర్జయశబ్దః పునర్భువి, దేవాశ్చ కుసుమాసారం ముముచుర్హర్షవిహ్వలాః. ౨౭. తద్రంగమావిశమహం కలనూపురాభ్యాం పద్భ్యాం ప్రగృహ్య కనకోజ్జ్వలరత్నమాలాం, నూత్నే నివీయ పరిధాయ చ కౌశికాగ్ర్యే సవ్రీడహాసవదనా కబరీధృతస్రక్. ౨౮. ఉన్నీయవక్త్రమురుకుంతలకుండలత్విడ్గండస్థలం శిశిరహాసకటాక్షమోక్షైః, రాజ్ఞో నిరీక్ష్య పరితశ్శనకైర్మురారేరంసేఽనురక్తహృదయా నిదధే స్వమాలామ్. ౨౯. తావన్మృదంగపటహాశ్శంఖభేర్యానకాదయః, నినేదుర్నటనర్తక్యో ననృతుర్గాయకా జగుః. ౩౦. ఏవం వృతే భగవతి మయేశే నృపయూథపాః, నసేహిరే యాజ్ఞసేని స్పర్ధంతో హృచ్ఛయాతురాః. ౩౧. మాం తావద్రథమారోప్య హయరత్నచతుష్టయం, శార్ఙ్గముద్యమ్య సన్నద్ధస్తస్థావాజౌ చతుర్భుజః. ౩౨. దారుకశ్చోదయామాస కాంచనోపస్కరం రథమ్, మిషతాం భూభుజాం రాజ్ఞి మృగాణాం మృగరాడివ. ౩౩. తేన్వసజ్జంత రాజన్యా నిషేద్ధుం పథి కేచన, సంయత్తా ఉద్ధృతేష్వాసా గ్రామసింహా యథా హరిమ్. ౩౪. తే శార్ఙ్గచ్యుతబాణౌఘైః కృత్తబాహ్వంఘ్రికంధరాః, నిపేతుః ప్రధనే కేచిదేకే సంత్యజ్య దుద్రువుః. ౩౫. తతః పురీం యదుపతిరత్యలంకృతాం రవిచ్ఛదధ్వజపటచిత్రతోరణాం, కుశస్థలీం దివి భువి చాపి సంస్తుతాం

అభిజితి సర్వార్థసాధకే ముహూర్తే. ౨౬. ౨౭. భగవత్ప్రాప్తిహర్షనిర్భరేణాత్మానమేవానువర్ణయంత్యాహ—ద్వాభ్యాం. తదితి. తత్తదా. అహం కలౌ కలస్వనౌ నూపురౌ యయోస్తాభ్యాం పద్భ్యాం. రంగం ప్రావిశం. కనకేన ఉజ్జ్వలాం రత్నమాలాం నివీయ ప్రావృత్య. పరిధాయ చ నీవీబంధనేన. కౌశికాగ్ర్యే ఉత్తమకౌశేయవస్త్రే సవ్రీడో హాసో యస్మిన్ తద్వదనం యస్యాస్సా కబర్యాం ధృతాః స్రజో యయా సా. ౨౮. ఉన్నీయేతి. ఉరవః కుంతలాః యస్మిన్ కుండలయోస్త్విషో యయోస్తే గండస్థలే యస్మిన్. తదేవ తచ్చ. శిశిరః సంతాపహరో హాసో యేషు తైః, కటాక్షమోక్షైః అపాంగవీక్షణవిలాసైః. అనురక్తం హృదయం యస్యాస్సా అహం. ౨౯. ౩౦. ఏవమితి. హే యాజ్ఞసేని ద్రౌపది. ఈశే శ్రీకృష్ణే. మయా వృతే సతి. స్పర్ధంతః స్పర్ధమానాః. నన్వేవం పరమైశ్వర్యం దృష్టవతాం కుతస్స్పర్ధావసరస్తత్రాహ—హృచ్ఛయాతురా ఇతి. హృచ్ఛయేన కామేన ఆతురాః పరవశాః కామవిజృంభితాః స్పర్ధంత ఇతి భావః. ౩౧. మామితి. హయరత్నానాం చతుష్టయం యస్మిన్ తం రథం చతుర్భుజః ద్వాభ్యాం భుజాభ్యాం మామాలింగ్య ద్వాభ్యాం ధనుర్బాణౌ గృహీత్వా చతుర్భుజస్తస్థావితి. ౩౨. దారుకఇతి. మృగాణాం మిషతాం మృగరాడివ తథా హరిర్జగామేతి. శేషో జ్ఞాతవ్యః. దారుకస్యైవ వా మృగరాజోపమా. ౩౩. తఇతి. అన్వసజ్జంత పృష్ఠతస్సక్తాబభూవుః. నిషేద్ధుం ప్రతిబంధం కర్తుం కేచన పురతో గత్వా పథి సంయత్తా బభూవురిత్యర్థః. ఉద్ధృతేష్వాసాః ఊర్ధ్వీకృతచాపాః. గ్రామసింహాః శ్వానః హరిం సింహం యథేతి. ౩౪. ౩౫. తతఇతి. రవిం ఛాదయంతీతి రవిచ్ఛదాః ధ్వజేషు పటాయస్యాం. విచిత్రాణి

సమావిశత్తరణిరివ స్వకేతనమ్. ౩౬. పితా మే పూజయామాస సుహృత్సంబంధిబాంధవాన్, మహార్హవాసోలంకారశయ్యాసనపరిచ్ఛదైః. ౩౭. దాసీభిస్సర్వసంపద్భిర్భటేభరథవాజిభిః, ఆయుధాని మహార్హాణి దదౌ పూర్ణస్య భక్తితః. ౩౮. ఆత్మారామస్య తస్యేమా వయం వై గృహదాసికాః, సర్వసంగనివృత్త్యాద్ధా తపసా చ బభూవిమ. ౩౯ షోడశసహస్రమహిష్య ఊచుః—భౌమం నిహత్య సగణం యుధి తేన రుద్ధా జ్ఞాత్వాథ నః క్షితిజయే జితరాజకన్యాః, నిర్ముచ్య సంసృతివిమోక్షమనుస్మరంతీః పాదాంబుజం పరిణినాయ స ఆప్తకామః. ౪౦. నవయం సాధ్వి సామ్రాజ్యం స్వారాజ్యం భోజ్యమప్యుత, వైరాజ్యం పారమేష్ఠ్యం వా ఆనంత్యం వా హరేః పదమ్. ౪౧. కామయామహ ఏతస్య శ్రీమత్పాదరజశ్శ్రియః, కుచకుంకుమగంధాఢ్యం మూర్ధ్నా వోఢుం గదాభృతః. ౪౨. వ్రజస్త్రియో యద్వాంఛంతి పుళింద్యస్తృణవీరుధః, గావ*శ్చారయతో గోపాః పాదస్పర్శం మహాత్మనః. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః.

తోరణాని యస్యాం. సైవ సా చ తాం. కుశస్థలీం ద్వారకాపురీం. యదుపతిః సమావిశత్ స్వకేతనం మండలం, అస్తాచలం వా. ౩౬. పితేతి. మహార్హవాసః ప్రభృతిభిః. సుహృదాదీన్ పూజయామాస. ౩౭. దాసీభిరితి. దాస్యాదిభిస్సహ ఆయుధాని పూర్ణాయాపి దదౌ. ౩౮. ఆత్మారామస్యేతి. ఇమాః అష్టౌ వయం సర్వసంగనివృత్త్యాతపసా స్వధర్మేణచ. అద్ధా సాక్షాత్. తస్య గృహదాసికాః బభూవిమ. ౩౯. భౌమమితి. క్షితిజయే దిగ్విజయే జితానాం రాజ్ఞాం కన్యాః నః అస్మాన్. తేన రుద్ధాః జ్ఞాత్వా తతో నిర్ముచ్య సంసృతేర్విమోక్షో యస్మాత్తత్. పదాంబుజం అనుస్మరంతి నః పరిణినాయ ఉవాహ. ఆప్తకామోఽపి యః. ౪౦. నేతి. సామ్రాజ్యాది న కామయామహే. కింతు. తస్య శ్రీమత్పాదరజో మూర్ధ్నా వోఢుం కామయామహ ఇతి. నను తస్య గృహిణ్యో యూయం సర్వసంపద్భాజః కిమేవం కామ్యతే అత ఆహుః. హే సాధ్వి సామ్రాజ్యం సార్వభౌమం పదం. స్వారాజ్యమైంద్రం పదం. భోజ్యం తదుభయభోగభాక్త్వం వివిధం రాజత ఇతి విరాట్. తస్య భావో వైరాజ్యం అణిమాదిసిద్ధిభాక్త్వమిత్యర్థః. పారమేష్ఠ్యం బ్రహ్మపదం ఆనంత్యం మోక్షం. హరేః పదం తత్సాలోక్యాది నతు. కామయామహ ఇతి. యద్వా. బహ్వృచబ్రాహ్మణోక్తక్రమేణ ప్రాగాదిచతుష్టయాధిపత్యాని సామ్రాజ్యభోజ్యస్వారాజ్యవైరాజ్యాని వ్యాఖ్యేయాని. ౪౧. కామయామాహఇతి. కిం తత్పాదరజ ఏవ కామ్యతే తత ఆహుః—శ్రియః కుచకుంకుమగంధాఢ్యమితి. బ్రహ్మాదిసేవ్యయా శ్రియాపి సేవితత్వాదితి భావః. ౪౨. నను తర్హి అతిదుర్లభత్వాత్కిం తద్వాంఛయా అత ఆహుః—వ్రజస్త్రియఇతి. యత్. యథా. గావః గాః. మహాత్మనోఽపి గాశ్చారయతః. పాదస్పర్శం చ గోపాః యథా. వాంఛంతి. తద్వత్ తత్పరాణాం సులభమితి భావః. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్ర్యశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—శ్రుత్వా పృథా సుబలపుత్ర్యథ యాజ్ఞసేనీ మాధవ్యథ క్షితిపపత్న్య ఉత స్వగోప్యః, కృష్ణేఽఖిలాత్మని హరౌ ప్రణయానుబంధం సర్వావిసిస్మురలమశ్రుకలాకులాక్ష్యః. ౧. ఇతి సంభాషమాణాసు స్త్రీభిస్స్త్రీషు నృభిర్నృషు, ఆయయుర్మునయస్తత్ర కృష్ణరామదిదృక్షయా. ౨. ద్వైపాయనో నారదశ్చ చ్యవనో దేవలోఽసితః, విశ్వామిత్రశ్శతానందో భరద్వాజోఽథ గౌతమః. ౩. రామస్సశిష్యో భగవాన్ వసిష్ఠో గాలవో భృగుః, పులస్త్యః పులహోఽత్రిశ్చ మార్కండేయో బృహస్పతిః. ౪. ద్వితస్త్రితశ్చైకతశ్చ బ్రహ్మపుత్రస్తథాంగిరాః, అగస్త్యో యాజ్ఞవల్క్యశ్చ వామదేవాదయో పరే. ౫. తాన్ దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ప్రాగాసీనా నృపాదయః, పాండవాః కృష్ణరామౌ చ ప్రణేముర్విశ్వవందితాన్. ౬. తానానర్చుర్యథా సర్వే సహ రామోఽచ్యుతోఽర్చయత్, స్వాగతాసనపాద్యార్ఘ్యమాల్యధూపానులేపనైః. ౭. ఉవాచ సుఖమాసీనాన్ భగవాన్ ధర్మగుప్తనుః, సదసస్తస్య మహతో యతవాచోఽనుశృణ్వతః. ౮. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః— అహో వయం జన్మభృతో లబ్ధం కార్త్స్న్యేన తత్ఫలం, దేవానామపి దుష్ప్రాపం యద్యోగేశ్వరదర్శనమ్. ౯. కిం స్వల్పతపసాం నృణామర్చాయాం దేవచక్షుషాం, దర్శనస్పర్శనప్రశ్నప్రహ్వపాదార్చనాదికమ్. ౧౦. నహ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా మృచ్ఛిలామయాః, తే పునంత్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః. ౧౧. నాగ్నిర్న సూర్యో న చ చంద్రతారకా న భూర్జలం ఖం శ్వసనోఽథ వాఙ్మనః, ఉపాసితా భేదకృతో హరంత్యఘం విపశ్చితో ఘ్నంతి ముహూర్తసేవయా ౧౨. యస్యాత్మ

శ్లో. "చతుర్భిరధికేశీతితమే మునిసమాగమే, వసుదేవముఖోత్సాహబంధుప్రస్థాపనాదికమ్"

శ్రుత్వేతి. సుబలపుత్రీ గాంధారీ మాధవీ సుభద్రా క్షితిపానాం రాజ్ఞాం పత్న్యః స్వగోప్యః కృష్ణభక్తాః గోపికాః విసిస్ముః విస్మయం జగ్ముః. ౧—౬. తానితి. అనర్చుః అర్చితవంతః. ౭. ఉవాచేతి. ధర్మగోప్త్రీ తనుర్యస్య స ధర్మగుప్తనుః. యతా నియతా వాగ్యస్య సదసః. ౮. అహో ఇతి. జన్మభృతః సఫలజన్మానః. తత్ఫలం జన్మఫలం. కిం తత్ యద్యోగేశ్వరదర్శనం. ౯. కించ యుష్మాకం దర్శనమేవ తావద్దేవానామపి దుష్ప్రాపం అస్మాకం తు స్పర్శనాదికమపి కథం సంఘటితమితి విస్మయేనాహ— కిమితి. స్వల్పతపసాం తీర్థస్నానాదిమాత్రే తపోబుద్ధిర్యేషాం తేషాం. తథా అర్చాయాం ప్రతిమాయాం దేవ ఇతి చక్షుర్దృష్టిర్యేషాం తేషాం. యోగేశ్వరదర్శనస్పర్శనాదికం ఇదం కిం సంభావితం న సంభావితమిత్యర్థః. ౧౦. ఏతత్ప్రపంచయతి— త్రిభిః. నేతి. ౧౧. నేతి. వాఙ్మనసోరప్యుపాసనావిషయత్వం శ్రు. "యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్త" ఇతి శ్రుతేః. అఘం తన్మూలం అజ్ఞానం చాగ్న్యాదయో న హరంతి. అత్ర హేతుః భేదకృతః భేదకర్తారః. యద్వా భేదబుద్ధిం కుర్వతః పుంసః విపశ్చితో నిరస్తభేదాః. తే తు ముహూర్తమాత్రసేవయైవాఘం ఘ్నంతీతి. ౧౨. అతస్సాధూన్ విహాయాన్యత్రాత్మాదిబుద్ధ్యా సజ్జమానోఽతీవ మంద ఇత్యాహ—యస్యేతి. ఆత్మబుద్ధి

బుద్ధిః కుణపే త్రిధాతుకే స్వధీః కళత్రాదిషు భౌమ ఇజ్యధీః, యత్తీర్థబుద్ధిశ్చ జలేన కర్హిచిజ్జనేష్వభిజ్ఞేషు సఏవ గోఖరః. ౧౩. శ్రీశుక ఉవాచః—నిశమ్యేత్థం భగవతః కృష్ణస్యాకుంఠమేధసః, వచో దురన్వయం విప్రాస్తూష్ణీమాసన్ భ్రమద్ధియః. ౧౪. చిరం విమృశ్య మునయ ఈశ్వరస్యేశితవ్యతాం, జనసంగ్రహ ఇత్యూచుస్స్మయంతస్తం జగద్గురుమ్. ౧౫. మునయ ఊచుః-యన్మాయయా తత్త్వవిదుత్తమా వయం విమోహితా విశ్వసృజామధీశ్వరాః, యదీశితవ్యాయతిగూఢ ఈహయా అహో విచిత్రం భగవద్విచేష్టితమ్.౧౬.అనీహ ఏతద్బహుధైకఆత్మనా సృజత్యవత్యత్తి న తత్ర బధ్యతే, భౌమైర్హి భూమిర్బహునామరూపిణీ అహో విభూమ్నశ్చరితం విడంబనమ్. ౧౭. అథాపి కాలే స్వజనాభిగుప్తయే బిభర్షి సత్వం ఖలనిగ్రహాయ, స్వలీలయా వేదపథం సనాతనం వర్ణాశ్రమాత్మా పురుషః పరో భవాన్. ౧౮. బ్రహ్మ తే హృదయం శుక్లం తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః,యత్రోపలబ్ధం సద్వ్యక్తమవ్యక్తం చ తతః పరమ్. ౧౯. తస్మాద్బ్రహ్మకులం బ్రహ్మన్ శాస్త్రయోనేస్త్వమా

రహమితిబుద్ధిః. త్రయో ధాతవో వాతపిత్తశ్లేష్మాణః ప్రకృతయో యస్య తస్మిన్ కుణపే శరీరే. స్వధీః స్వీయా ఇతి బుద్ధిః. భౌమే భూమివికారే మృచ్ఛిలాదౌ ఇజ్యధీః దేవతాబుద్ధిః. యత్ యస్య తీర్థబుద్ధిః తీర్థమితి బుద్ధిః. అభిజ్ఞేషు తత్త్వవిత్సు యస్య తాః బుద్ధయో న సంతి. సఏవ గోష్వపి ఖరః దారుణః అత్యంతావివేకీ. యద్వా గవాం తృణాదిభారవాహః ఖరో గర్దభ ఇతి. ౧౩. నిశమ్యేతి. దురన్వయం అననురూపం భ్రమంతీ అనవస్థితా ధీర్బుద్ధిర్యేషాం తే. ౧౪. చిరమితి. ఈశితవ్యతాం అనీశ్వరతాం కర్మాధికారితాం జనసంగ్రహమాత్రమేతదిత్యూచుః. స్మయంతః స్మయమానాః. హసంతః. ౧౫. దురన్వయం వివృణ్వంత ఆహుర్ద్వాభ్యాం. యన్మాయయేతి. తత్త్వవిత్సు ఉత్తమా అపి వయం. కాసా మాయా యయా మోహితా ఇతి తామాహుః—యదితి. యత్. యస్మాత్. ఈహయా నరచేష్టితేన. గూఢస్సన్ ఈశితవ్యాయతి అనీశ్వరవదాచరతి భవాన్ నన్వహమీశశ్చేత్కిమిత్యేవమాచరేయం తత్రాహుః—అహో ఇతి. భగవతస్తవ విచేష్టితం విచిత్రం అవితర్క్యమేవ. ౧౬. భగవత్త్వమేవాహుః—అనీహఇతి. అనీహః అక్రియఏవ. ఆత్మనా స్వరూపమాత్రేణ బహుధేత్యత్ర దృష్టాంతః. యథా భౌమైరితి. భౌమైర్ఘటాదివికారైరుపలక్షితా. శ్రు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్య"మితి శ్రుతేః. నను కథమహం జగత్సృష్ట్యాదికర్తా దేవకీవసుదేవపుత్రత్వాదిత్యత్రాహుః—అహోఇతి. విభూమ్నః పరిపూర్ణస్య తవ ఇదం జన్మాదిచరితం విడంబనమనుకరణమాత్రం న తు తత్త్వమితి. ౧౭. జనసంగ్రహమాహుస్త్రిభిః—అథేతి. సత్వం శుద్ధసత్వాత్మకం రూపం బిభర్షి. స్వలీలయా స్వాచారేణ. వేదపథం చ బిభర్షి. ౧౮. అతఏవ బ్రాహ్మణేషు బహుమానమపి కరోషీతి సహేతుకమాహుః—బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మ వేదాఖ్యం. శుక్లంశుద్ధం తే హృదయం అంతరంగరూపం. కుత ఇత్యతఆహుః—యత్రేతి. యత్ర బ్రహ్మణి వ్యక్తం కార్యం అవ్యక్తం కారణం తతః పరం. సత్ సన్మాత్రం బ్రహ్మ చ. తప ఆదిభిరుపలబ్ధం తత్ బ్రహ్మ. ౧౯. తస్మాదితి. తస్మాత్ వేదహృదయత్వాద్వేదప్రవర్తకం బ్రాహ్మణకులం. శాస్త్రయోనేర్వేదప్రమాణకస్య

త్మనః, సభాజయసి సద్ధామ తద్బ్రహ్మణ్యాగ్రణీర్భవాన్. ౨౦. అద్య నో జన్మసాఫల్యం విద్యాయాస్తపసో దృశః, త్వయా సంగమ్య సద్గత్యా యత్త్వం నిశ్శ్రేయసాం పరః. ౨౧. నమస్తస్మై భగవతే కృష్ణాయాకుంఠమేధసే, స్వయోగమాయయాచ్ఛన్నమహిమ్నే పరమాత్మనే. ౨౨. నయం విదంత్యమీ భూపా ఏకారామాశ్చ వృష్ణయః, మాయాయవనికాచ్ఛన్నమాత్మానం కాలమీశ్వరమ్. ౨౩. యథా శయానః పురుష ఆత్మానం గుణతత్త్వదృక్, నామమాత్రేంద్రియాభాతం న వేద రహితం పరమ్. ౨౪. ఏవం త్వాయం జనో బ్రహ్మన్నామమాత్రేంద్రియేహయా, మాయయా విభ్రమచ్చిత్తో న వేదస్మృత్యుపప్లవాత్. ౨౫. తస్యాద్య తే దదృశిమాంఘ్రిమఘౌఘమర్షతీర్థాస్పదం హృది కృతం సువిపక్వయోగైః, ఉత్సిక్తభక్త్యుపహృతాశయజీవకోశా ఆపుర్భవద్గతిమథోఽనుగృహాణ భక్తాన్. ౨౬. ఇత్యనుజ్ఞాప్య దాశార్హం ధృతరాష్ట్రం యుధిష్ఠిరం, రాజంస్తే స్వాశ్రమాన్ గంతుం మునయో దధిరే మనః. ౨౭. తద్వీక్ష్య తాననువ్రజ్య వసుదేవో మహాయశాః, ప్రణమ్య చోపసంగృహ్య బభాషే*దం సుయంత్రితః. ౨౮. వసుదేవ ఉవాచః—నమో వస్సర్వదేవేభ్య ఋషయశ్శ్రోతుమర్హథ, కర్మణా కర్మనిర్హారో యథా స్యాన్నస్తదుచ్యతామ్. ౨౯. నారద ఉవాచః—

తవ సద్ధామశ్రేష్ఠముపలబ్ధిస్థానం. సభాజయసి సంపూజయసి. తత్తస్మాదేవ కారణాత్. త్వం బ్రహ్మణ్యానామగ్రణీర్ముఖ్యః తత్ప్రవర్తకస్సన్ కర్మాచరసీత్యర్థః. ౨౦. తస్మాదీశ్వరస్య తవేదం జనసంగ్రహమాత్రం. వయం తు తవ సంగత్యా కృతార్థా ఇత్యాహుష్షడ్భిః—అద్యేతి. సతాం గత్యా త్వయా సంగమ్య సంగం ప్రాప్య. యత్ యస్మాత్ త్వం నిశ్శ్రేయసాం పరః అవధిః. ౨౧. ౨౨. నేతి. ఏకస్మిన్నేవ స్థానే ఆరామో యేషాం తే తేఽపి. కాలం సృష్ట్యాదికారణం. ఈశ్వరం నియంతారం. ౨౩. ఏతత్సదృష్టాంతమాహుః—యథేతి. శయానః స్వప్నాన్ పశ్యన్ గుణతత్త్వదృక్ స్వప్నవిషయేషు తత్త్వదృష్టిః. నామమాత్రమింద్రియేణ మనసా ఆభాతం సింహవ్యాఘ్రాదిరూపమాత్మానం వేదతద్రహితం పరం దేవదత్తాదిరూపమాత్మానం న వేద యథా. ౨౪. ఏవమితి. ఏవం త్వా త్వాం నామమాత్రేషు స్వప్నాదితుల్యవిషయేషు ఇంద్రియైర్యా ఈహా ప్రవృత్తిః. సైవ మాయా తయా. విభ్రమచిత్తో న వేద. స్మృతేః వివేకస్య ఉపప్లవాత్. ౨౫. తస్యేతి. అఘౌఘస్య మర్షం వినాశకం యత్ గంగాఖ్యం తీర్థం తస్యాస్పదం ఆశ్రయం. తే అంఘ్రిం సువిపక్వయోగైరపి హృది హృదయే కృతం కేవలం న తు దృష్టం తస్య తే అంఘ్రిం దదృశిమ దృష్టవంతో వయం బహుభిః పుణ్యైః అతోఽస్మాన్ భక్తాననుగృహాణ భక్తాన్ కృత్వా అనుగ్రహం కుర్విత్యర్థః. నను కింభక్త్యా యథాపూర్వం తప ఏవ తప్యతామితి నేత్యాహుః. ఉత్సిక్తా ఉద్రిక్తా యా భక్తిః తయా అపహృతః ఆశయలక్షణో జీవకోశో యేషాం. త ఏవ భగవద్గతిమాపుః నాన్యఇతి. ౨౬. ౨౭. తదితి. ఉపసంగృహ్య చరణౌ పాణిభ్యాం ధృత్వా బభాషేదమితి సంధిరార్షః. ౨౮. నమఇతి. సర్వే దేవా యేషు తేభ్యః. శ్రు. "యావతీర్వై దేవతాస్తాస్సర్వా వేదవిది బ్రాహ్మణేవసంతీ" తి శ్రుతేః. యేనకర్మణా యథా కృతేన వా కర్మణాం నిర్హారో నిరాసో భవతి తదుచ్యతాం. ౨౯. శ్రీకృష్ణం హిత్వా అస్మాన్

నాతిచిత్రమిదం విప్రా వసుదేవో బుభుత్సయా, కృష్ణం మత్వార్భకం యన్నః పృచ్ఛతి శ్రేయ ఆత్మనః. ౩౦. సన్నికర్షోఽత్ర మర్త్యానామనాదరణకారణం, గాంగం హిత్వా యథాన్యాంభస్తత్రత్యో యాతి శుద్ధయే. ౩౧. యస్యానుభూతిః కాలేన లయోత్పత్త్యాదినాస్య వై, స్వతోఽన్యస్మాచ్చ గుణతో న కుతశ్చిన్నరిష్యతి. ౩౨. తం క్లేశకర్మపరిపాకగుణప్రవాహైరవ్యాహతానుభవమీశ్వరమద్వితీయం, ప్రాణాదిభిస్స్వవిభవైరుపగూఢమన్యో మన్యేత సూర్యమివ మేఘహిమోపరాగైః. ౩౩. శ్రీశుక ఉవాచః—అథోచుర్మునయో రాజన్నాభాష్యానకదుందుభిం, సర్వేషాం శృణ్వతాం రాజ్ఞాం తథైవాచ్యుతరామయోః. ౩౪. కర్మణాం కర్మనిర్హార ఏష సాధునిరూపితః, యచ్ఛ్రద్ధయా యజేద్విష్ణుం సర్వయజ్ఞేశ్వరం మఖైః. ౩౫. చిత్తస్యోపశమోఽయం వై కవిభిశ్శాస్త్రచక్షుషా, దర్శితస్సుగమో యోగో ధర్మశ్చాత్మముదావహః. ౩౬. అయం స్వస్త్యయనః పంథా ద్విజాతేర్గృహమేధినః, యచ్ఛ్రద్ధయాప్తవిత్తేన శుక్లేనేజ్యేత పూరుషః. ౩౭. విత్తైషణాం యజ్ఞదానైర్గృ

పృచ్ఛతీతి విస్మితాన్ ప్రత్యాహ నారదః. నేతి. బుభుత్సయా బోద్ధుమిచ్ఛయా. ౩౦. సన్నికర్ష ఇతి. తత్రత్యః గంగాతీరవాసీ. ౩౧. శ్రీకృష్ణే అర్భకత్వమాశంకమానః అవిద్యావిజృంభిత ఇత్యాహ ద్వాభ్యాం. యస్యేతి. అనుభూతిః జ్ఞానం. కుతశ్చిదపి న నరిష్యతి న నశ్యతి. తదేవాహ—కాలేన కర్కటికాఫలవత్ అస్య విశ్వస్య లయోత్పత్త్యాదినాపి స్వత ఏవ విద్యుదాదివత్ అన్యస్మాచ్చ ముద్గరాదివ ఘటః. గుణతో రూపాద్యంతరోత్పత్త్యైవ పూర్వరూపాదినాశే దేహాదిః. ౩౨. తమితి, తం ఏవం కుతశ్చిదపి అవ్యాహతానుభవం. అత ఏవ ఈశ్వరం కించ. అద్వితీయం శ్రీకృష్ణం. అజ్ఞః ప్రాకృతః. ఉపగూఢమాచ్ఛన్నం మనుష్యం మన్యేత. తైః క్లేశకర్మాదిభిః. క్లేశాః రాగాదయశ్చ. తత్పూర్వకాణి కర్మాణి చ. తత్పరిపాకే సుఖదుఃఖే చ. సత్త్వాదిగుణానాం పునః పునః ప్రవాహాశ్చ. తైః. ప్రాణాదిభిశ్చ స్వకార్యైః అత్ర దృష్టాంతః. మేఘహిమోపరాగైః అభ్రతుషారరాహుభిః స్వవిభవైః సూర్యమివేతి. ౩౩—౩౫. చిత్తస్య ఉపశమః ఉపశమహేతుః యోగో మోక్షోపాయశ్చ శనైరాత్మనో ముదమావహతీతి తథా. సుగమః ప్రవృత్త్యాశ్రయత్వాత్ ధర్మశ్చ ఆవశ్యకః. అన్యథా విహితాకరణేన మాలిన్యప్రసంగాత్. ౩౬. నను. శ్రు. "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశు"రిత్యాదినా త్యాగస్యైవ విహితత్వాత్ కథం కర్మమోక్షోపాయ ఇత్యాశంక్య ఆదావేవ త్యాగస్యాశక్యత్వాదిత్యాశయేనాహుస్సార్ధచతుర్భిః—అయమితి. స్వస్త్యయనః స్వస్తి క్షేమం ఈయతేఽనేనేతి తథా. శ్రద్ధయా నిష్కామతయా. శుక్లేన శుద్ధేన ఆప్తేన విత్తేన పూరుషః ఈశ్వరః ఇజ్యేతేతి యత్ ఏషః పంథాః. ౩౭. స్వస్త్యయనత్వమాహుః—విత్తైషణామితి. విత్తఫలభూతైర్యజ్ఞైర్దానైశ్చ విత్తైషణాం విత్తేచ్ఛాం విసృజేత్. గృహైః గృహోచితైర్భోగైర్దారసుతైషణాం విసృజేత్. తదనుభవేనైవ తదౌత్సుక్యనివృత్తేః దేహే మృతే ఆత్మనః స్వర్గాదిలోకైషణాం చ కాలేన క్షయానుసంధానేన విసృజేత్ దేవ హే వసుదేవ. యద్వా. దేవకాలేన దేవానామపి మృత్యునా హేతుభూతే

హైర్దారసుతైషణాం, ఆత్మలోకైషణాం దేవ కాలేన విసృజేద్బుధః. ౩౮. గ్రామే త్యక్తైషణాస్సర్వే యయుర్ధీరా స్తపోవనమ్. ౩౯. ఋణైస్త్రిభిర్ద్విజో జాతో దేవర్షి పితృణాం ప్రభో, యజ్ఞాధ్యయనపుత్రైస్తాన్యనిస్తీర్య త్యజన్పతేత్. ౪౦. త్వం త్వద్య ముక్తో ద్వాభ్యాం వై ఋషిపిత్రోర్మహామతే, యజ్ఞైర్దేవర్ణమున్ముచ్య నిరృణో శరణో భవ. ౪౧. వసుదేవ భవాన్నూనం భక్త్యా పరమయా హరిం, జగతామీశ్వరం ప్రార్చత్సయద్వాం పుత్రతాం గతః. ౪౨. శ్రీశుకఉవాచః—ఇతి తద్వచనం శ్రుత్వా వసుదేవోమహామనాః, తానృషీనృత్విజోవవ్రే మూర్ధ్నానమ్యప్రసాద్యచ. ౪౩. త ఏవమృషయో రాజన్ వృతాధర్మేణ ధార్మికం, తస్మిన్నయాజయన్ క్షేత్రే మఖైరుత్తమకల్పకైః. ౪౪. తద్దీక్షాయాం ప్రవృత్తాయాం వృష్ణయః పుష్కరస్రజః, స్నాత్వా సువాససో రాజన్ రాజానశ్చ స్వలంకృతాః. ౪౫. తన్మహిష్యశ్చ ముదితా నిష్కకంఠ్యస్సువాససః, దీక్షాశాలాముపాజగ్ముస్స్వాలిప్తావస్తుపాణయః. ౪౬. నేదుర్మృదంగపటహశంఖభేర్యానకాదయః, ననృతుర్నటనర్తక్యస్తుష్టువుస్సూతమాగధాః, జగుస్సుకంఠ్యో గంధర్వ్యస్సంగీతం సహభర్తృకాః. ౪౭. తమభ్యషించన్ విధివదక్తమభ్యక్తమృత్విజః, పత్నీభిరష్టాదశభిస్సోమరాజమివోడుభిః. ౪౮. తాభిర్దుకూలవలయైర్హారనూపురకుండలైః, స్వలంకృతాభిర్విభవైర్దీక్షితో జన సంవృతః. ౪౯. తస్యర్త్విజో మహారాజనూత్నకౌశేయవాససః, ససదస్యావిరేజుస్తే యథా వృత్రహణోఽధ్వరే. ౫౦. తథా రామశ్చ కృష్ణశ్చ స్వైస్స్వైర్బంధుభిరన్వితౌ, విరేజతుస్స్వైర్దారైర్జీవేశౌ స్వవిభూతిభిః. ౫౧. ఈజేఽనుయజ్ఞం విధినా అగ్నిహోత్రాదిలక్షణైః, ప్రాకృతైర్వైకృతైర్యజ్ఞైర్ద్రవ్యజ్ఞానక్రియేశ్వరమ్. ౫౨.

నేత్యర్థః. ౩౮. అత్రాచారం ప్రమాణయతి—గ్రామఇతి. ౩౯. కించ. ఋణైరితి. తథాచ శ్రుతిః "జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణర్షిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః" ఇత్యాది-తాన్యనిస్తీర్య తేషాం ఋణాన్యనపాకృత్యతథాచమనుః. శ్లో. "ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్, అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధః." ౪౦. త్వమితి. నిరృణః నిర్ముక్తఋణః. అశరణోభవగృహాత్ ప్రవ్రజ. ౪౧. కించ. అవిశుద్ధచిత్తానాం అయం క్రమః త్వం తు కృతార్థ ఏవేత్యాహుః—వసుదేవేతి. ప్రార్చత్ అర్చితవాన్. యద్యస్మాత్ వాం యువయోః. ౪౨—౪౫. తదితి. స్వాలిప్తాః కుంకుమాదిభిః. వస్తుపాణయః గృహీతార్హణహస్తాః. ౪౬. ౪౭. తమితి. అక్తం నేత్రయోః అంజనేన. అభ్యక్తం సర్వాంగేషు నవనీతేన. ౪౮. తాభిరితి. తాభిః పత్నీభిస్సహితః దీక్షితః విరేజే. ౪౯. ౫౦. తథేతి. జీవేశౌ సర్వజీవానామీశ్వరౌ. ౫౧. ఈజఇతి. అనుయజ్ఞం ప్రతియజ్ఞం. ఆమ్నాతసర్వాంగాః ప్రాకృతాః జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదయః. తేభ్యశ్చోదనాలింగాదిభిరతిదేశప్రాప్తాంగాః వైకృతాః సౌర్యసత్రాదయః. తైస్సర్వైః ద్రవ్యం పురోడాశాది జ్ఞానం మంత్రః.

అథర్త్విగ్భ్యోఽదదాత్కాలే యథామ్నాతం స దక్షిణాః, స్వలంకృతేభ్యోఽలంకృత్య గోభూకన్యా మహాధనాః. ౫౩. పత్నీసంయాజావభృథ్యైశ్చరిత్వా తే మహర్షయః, సస్నూ రామహ్రదే విప్రా యజమానపురస్సరాః. ౫౪. స్నాత్వాఽలంకారవాసాంసి వందిభ్యోఽదాత్తథా స్త్రియః, తతస్స్వలంకృతాన్ వర్ణానాశ్వభ్యోఽన్నేన పూజయత్. ౫౫. బంధూన్ సదారాన్ ససుతాన్ పారిబర్హేణ భూయసా, విదర్భకోసలకురూన్ కాశికేకయసృంజయాన్. ౫౬. సదస్యర్త్విక్సురగణాన్ నృభూతపితృచారణాన్, శ్రీనికేతమనుజ్ఞాప్య శంసంతః ప్రయయుః క్రతుమ్. ౫౭. ధృతరాష్ట్రోఽనుజః పార్థాః భీష్మద్రోణౌ పృథా యమౌ, నారదో భగవాన్ వ్యాసస్సుహృత్సంబంధిబాంధవాః. ౫౮. బంధూన్పరిష్వజ్య యదూన్ సౌహృదాక్లిన్నచేతసః, యయుర్విరహకృచ్ఛ్రేణ స్వదేశాంశ్చామరప్రభాః. ౫౯. నందస్తు సహ గోపాలైర్బృహత్యా పూజయార్చితః, కృష్ణరామోగ్రసేనాద్యైర్న్యవాత్సీద్బంధువత్సలః. ౬౦. వసుదేవోఽంజసోత్తీర్య మనోరథమహార్ణవం, సుహృద్వృతః ప్రీతమనా నందమాహ కరే స్పృశన్. ౬౧. వసుదేవ ఉవాచ:— భ్రాతరీశకృతః పాశో నృణాం యస్స్నేహసంజ్ఞితః, తం దుస్త్యజమహం మన్యే శూరాణామపి యోగినామ్. ౬౨. అస్మాస్వప్రతికల్పేయం యత్కృతాజ్ఞేషు సత్తమైః, మైత్ర్యర్పితాఽఫలా చాపి న నివర్తేత కర్హిచిత్. ౬౩. ప్రాగకల్యాస్తు కుశలం భ్రాతర్వో నాచరామహి, అధునా శ్రీమదాంధాక్షా న పశ్యామః పురస్స్థితాన్. ౬౪. మా రాజ్యశ్రీరభూత్పుంసః శ్రేయస్కామస్య మానద, సుజనానుత బంధూన్వా న పశ్యతి యయాంధదృక్. ౬౫. ఏవం సౌహృదశైథిల్యచిత్త ఆనకదుందుభిః, రురోద తత్కృతాం మైత్రీం స్మరన్నశ్రువిలోచనః. ౬౬. నందస్తు సఖ్యుః ప్రియకృత్ప్రే

క్రియాకర్మ. తేషామీశ్వరం. ౫౨. ౫౩. పత్నీసంయాజేతి. సస్నుః స్నానం చక్రుః. ౫౪. స్నాత్వేతి. ఆశ్వభ్యః శునోఽభివ్యాప్య. అన్నేన పూజయత్ అపూజయత్. ౫౫. బంధూనితి. బంధ్వాదీన్ చారణాంతాన్. పారిబర్హేణ ప్రీతిదానేన చ అపూజయత్. ౫౬. సదస్యేతి. తే చ సర్వే ప్రయయుః. ౫౭. ప్రయాణే కేషాంచిద్విశేషమాహ—ద్వాభ్యాం. ధృతరాష్ట్ర ఇతి. అనుజో విదురః పార్థాః యుధిష్ఠిరభీమార్జునాః. యమౌ నకులసహదేవౌ. ౫౮. బంధూనితి. సౌహృదేన ఆక్లిన్నాని చేతాంసి యేషాం తే. ౫౯. ౬౦. వసుదేవ ఇతి. మనోరథో యజ్ఞవిషయః. తమేవ మహార్ణవం. ౬౧. భ్రాతరితి. శూరాణాం బలేన యోగినాం జ్ఞానేనాపీత్యర్థః. ౬౨. తత్తు కుత స్తత్రాహ—అస్మాస్వితి. కృతాజ్ఞేషు కృతముపకారమజానత్సు. సత్తమైర్భవద్భిః అప్రతికల్పా అనుపమా మైత్రీయమర్పితా. అఫలాపి ప్రత్యుపకారశూన్యాపి. కర్హిచిత్ యద్యస్మాన్న నివర్తేత తస్మాదీశకృతః పాశో యః భవతామపి గమ్యత ఇత్యర్థః. ౬౩. అఫలత్వమేవాహ. ప్రాగితి. హే భ్రాతః అకల్యాః అసమర్థత్వాత్ వః కుశలం ప్రియం నహ్యాచరామ నకృతవంతో వయం. అధునా శ్రీమదేనాంధాన్యక్షీణి యేషాం తే. ౬౪. మేతి. రాజ్యశ్రీః మా భూత్ ఛాందసః అడాగమః. ౬౫. ౬౬. నందఇతి. అద్య శ్వ ఇతి. ప్రాతర్ని

ష్ణో గోవిందరామయోః, అదృశ్వ ఇతి మాసాంస్త్రీన్ యదుభిర్మానితోఽవసత్. ౧౭. తతః కామైః పూర్యమాణస్సప్రజస్సహబాంధవః, పరార్థ్యాభరణక్షౌమనానానర్ఘ్యపరిచ్ఛదైః. ౧౮. వసుదేవోగ్రసేనాభ్యాం కృష్ణోద్ధవబలాదిభిః, దత్తమాదాయపారిబర్హం యదుభిర్యాపితో యయౌ. ౧౯. నందో గోప్యశ్చ గోపాశ్చ గోవిందచరణాంబుజే, మనః క్షిప్తం పునర్హర్తుమనీశా మధురాం యయుః. ౨౦. పాండవాశ్చ మహాత్మానః సర్వే చ మునిసత్తమాః, అనుజ్ఞాతాః కేశవేన బాష్పగద్గదభాషిణః, శక్రప్రస్థం యయుస్సర్వే స్వజనైః పరివారితాః. ౨౧. బంధుషు ప్రతియాతేషు వృష్ణయః కృష్ణదేవతాః, వీక్ష్య ప్రావృషమాసన్నాం యయుర్ద్వారవతీం పురీమ్. ౨౨. జనేభ్యః కథయాంచక్రుర్యదుదేవమహోత్సవం, యదాసీత్తీర్థయాత్రాయాం సుహృత్సందర్శనాదికమ్. ౨౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, చతురశీతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథైకదాత్మజౌ ప్రాప్తౌ కృతపాదాభివందనౌ, వసుదేవోఽభినంద్యాహ ప్రీత్యా సంకర్షణాచ్యుతౌ. ౧. మునీనాం స వచశ్శ్రుత్వా పుత్రయోర్ధామసూచకం, తద్వీర్యైర్జాతవిస్రంభః పరిభాష్యాభ్యభాషత. ౨. వసుదేవ ఉవాచ:—కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగిన్ సంకర్షణ సనాతన, జానే వామస్య యత్సాక్షాత్ప్రధానపురుషౌ పరౌ. ౩. యత్ర యేన యతో యస్య యస్మై యద్య

ర్గమే అద్యైవాపరాహ్ణే గమ్యతామితి అపరాహ్ణే నిర్గమే శ్వో గమ్యతామితి. పునః పునరేవం మానితః. ౧౭. ౧౮. వసుదేవేతి. యాపితః మహతా సైన్యేన ప్రస్థాపితః. ౧౯—౨౨. జనేభ్య ఇతి. యదుదేవస్య మహోత్సవం యజ్ఞాదిలక్షణం సుహృత్సందర్శనాదికం చేతి. ౨౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతురశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "పంచాశీతితమే రామకృష్ణౌ సంప్రార్థితౌ స్తుతౌ, పిత్రే జ్ఞానమథో మాత్రే మృతాన్ పుత్రానయచ్ఛతాం. నందయిత్వా కురుక్షేత్రే యాత్రాయాం సుహృదో బహూన్, తత్త్వజ్ఞానం తతః పిత్రోరాదిశన్మృతసూనుభిః". ౧. మునీనామితి. ధామ ప్రభావః. తత్సూచకం. జాతవిస్రంభః ఉత్పన్నవిశ్వాసః. పరిభాష్య సంబోధ్య. ౨. కృష్ణేతి. అస్య విశ్వస్య. యత్సాక్షాత్ స్వరూపభూతం కారణం. ప్రధానపురుషౌ నామ పరౌ తయోరపి కారణత్వేనేశ్వరౌ చ. సాక్షాద్వాం యువామితి. జానే. ౩. నన్విదం విశ్వమనేకైః కారకైర్జాయమానం కుతః ప్రధానపురుషాత్మకం కుతస్తరామావయోస్తత్కారణత్వేనేశ్వరత్వం. తత్రాహ—యత్రేతి. యత్ర అధికరణే. యేన కర్త్రా కరణేన చ యతః అపాదానాత్. యస్య సంబంధేన షష్ఠ్యర్థస్యాకారకత్వేఽపి నిమిత్తతోక్తా. యస్మై సంప్రదానాయ యద్యదితి ప్రయోజ్యప్రయోజకకర్తృకర్మకారకే దర్శితే. న తు తయోర్నాస్తి భేదః యథోక్తం. శ్లో. కరోతిక్రియమాణేన నకశ్చిత్కర్మణా వినా, భవత్యర్థస్య కర్తా చ కరోతేః కర్మ జాయతే, తథా. శ్లో. కరోత్యర్థస్య యః కర్తా భవితుస్సప్రయోజకః, భవితా తమపేక్ష్యాథ

ద్యథా యథా, స్యాదిదం భగవాన్ సాక్షాత్ప్రధానపురుషేశ్వరః. ౪. ఏవం నానా విధం విశ్వమాత్మసృష్టమధోక్షజ, ఆత్మనానుప్రవిశ్యాత్మన్ ప్రాణో జీవో బిభర్ష్యజః. ౫. ప్రాణాదీనాం విశ్వసృజాం శక్తయో యాః పరస్య తాః, పారతంత్ర్యా ద్వైసాదృశ్యాద్ద్వయోశ్చేష్టైవ చేష్టతామ్. ౬. కాంతిస్తేజః ప్రభా సత్తా చంద్రాగ్న్యర్కర్క్షవిద్యుతాం, యత్ స్థైర్యం భూభృతాం భూమేర్వృత్తిర్గంధోఽర్థతో భవాన్. ౭. తర్పణం ప్రాణనమపాం దేవత్వం తాశ్చ తద్రసః, ఓజస్సహో బలం

ప్రయోజ్యత్వం ప్రపద్యత ఇతి. చ. సత్యం. తథాప్యవస్థాభేదేన భేదో వివక్షితః. దృశ్యతే చావస్థా భేదః. తండులానోదనం పచతి. మృదం ఘటం కరోతీతి తదేవం సప్తవిభక్త్యర్థా దర్శితాః. యథేతి చ క్రియావిశేషణభూతానామన్యేషాం చ. అవ్యయానామర్థః స్యాదితి క్రియాపదార్థోపలక్షణం ఏవం సర్వప్రపంచమనూద్య తత్కారణభగవద్రూపతాం విధత్తే—ఇదం సాక్షాదితి. ప్రధానం భోగ్యం. పురుషః భోక్తా..తయోరీశ్వరో భగవాన్ త్వమేవ సాక్షాదితి. తయోరైక్యమభిప్రేత్యైకవచనం. ౪. కించ. ధారణపోషణకర్తాపి త్వమేవేత్యాహ—ఏవమితి. హే ఆత్మన్. ప్రాణః క్రియాశక్తిః. జీవో జ్ఞానశక్తిశ్చ సన్. త్వమేవ బిభర్షీతి. ౫.ప్రాణాదీనాం విచిత్రశక్తీనాం కారణత్వావగమాత్ కథం పరమేశ్వరస్యైవ కారణత్వేన సర్వాత్మకత్వముచ్యత ఇత్యాశంక్య ప్రాణాదిశక్తయోఽపి తస్యైవేత్యాహ—ప్రాణాదీనామితి. ప్రాణః ప్రకృతిభూతం సూత్రం. తదాదీనాం విశ్వసృజాం విశ్వకారణానాం. యాశ్శక్తయః. తాః పరస్య పరమకారణస్య పరమేశ్వరస్యైవ,కుతః పారతంత్ర్యాత్ యథా వేధశక్తిర్న బాణస్య. అపితు పురుషస్య తద్వదిత్యర్థః. నను భగవతః ప్రాణాదివర్గస్య చ స్వాతంత్ర్యమేవ కిం నస్యాత్. అతఆహ—వై సాదృశ్యాత్ ద్వయోరితి. చేతనాచేతనత్వేన విసదృశత్వాత్ ద్వయోః. అచేతనప్రాణాదివర్గస్య చేతనపారతంత్ర్యమేవ యుక్తమిత్యర్థః. యద్వా. ప్రాణాదిషు ద్వయోర్ద్వయోరేవ తావద్విసదృశత్వం విరుద్ధక్రియాకారిత్వాత్ కింపునర్బహూనాం. తస్మాదేకేన. సర్వజ్ఞేన సర్వశక్తినామధిష్ఠితానామేవ విశిష్టకార్యారంభకత్వం యుక్తం. న స్వతంత్రాణామితి తథాచోక్తం శ్లో. యదైతే సంహతా భావా భూతేంద్రియమనోగుణాః, యదాయతననిర్మాణే న శేకుర్బ్రహ్మవిత్తమ. తదా సంహత్య చాన్యోన్యం భగవచ్ఛక్తిచోదితాః, సదసత్త్వముపాదాయ చోభయం ససృజుర్హ్యదః. ఇతి. తథా. శ్లో. నానాత్వాత్స్వక్రియానీశాః ప్రోచుః ప్రాంజలయో విభుమిత్యాది. నను ప్రాణాదీనాం క్రియాకారిత్వం శక్త్యభావే కుతస్స్యాదతఆహ—చేష్టైవ చేష్టతామితి. చేష్టమానానామేషాం చేష్టైవ. న శక్తిః యథా వాయోశ్శక్త్యా తృణాదీనాం చలనం. యథా చ పురుషస్య శక్త్యా శరాణాం వేధ ఇతి. ౬. పారతంత్ర్యమేవ ప్రపంచయతి-పంచభిః. కాంతిరితి. చంద్రస్య కాంతిః అగ్నేస్తేజః అర్కస్య ప్రభా. ఋక్షవిద్యుతాం సత్తా. స్ఫురణమాత్రేణ సత్త్వం. అర్థతో వస్తుతో భవాన్ తథాచ. శ్రు "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ"తి. తథా చ స్మృతిః. శ్లో. "యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలం, యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధిమామక"మితి భూమేర్వృత్తిః ప్రాణినామాధారత్వేన వర్తనం. గంధశ్చ భవాన్ తస్యైవ శక్తిరిత్యర్థః. ౭.

చేష్టా గతిర్వాయోస్తవేశ్వర. ౮. దిశాం త్వమవకాశోఽసి దిశః ఖం స్ఫోట ఆశ్రయః, నాదో వర్ణస్త్వమోంకార ఆకృతీనాం పృథక్కృతిః. ౯. ఇంద్రియం త్వింద్రియాణాం త్వం దేవాశ్చ తదనుగ్రహః, అవబోధో భవాన్ బుద్ధేర్జీవస్యానుస్మృతిస్సతీ. ౧౦. భూతానామసి భూతాదిరింద్రియాణాం చ తైజసః, వైకారికో వికల్పానాం ప్రధానమనుశాయినామ్. ౧౧. నశ్వరేష్విహ భావేషు తదసత్వమనశ్వరం, యథా ద్రవ్యవికారేషు ద్రవ్యమాత్రం నిరూపితమ్. ౧౨.సత్త్వం రజస్తమఇతి గుణాస్తద్వృత్తయశ్చ యాః,త్వయ్యద్ధా బ్రహ్మణి పరే కల్పితా యోగమాయయా.౧౩.తస్మాన్న సంత్యమీ భావా యర్హి త్వయి వికల్పితాః,త్వం చామీషు వికారేషు హ్యన్యథా వ్యావహారికః. ౧౪. గుణప్రవాహ ఏతస్మిన్నబుధాస్త్వఖిలాత్మని, గతిం సూక్ష్మామబోధేన సంసరంతీహ కర్మభిః. ౧౫. యదృచ్ఛయా నృతాం ప్రాప్య సుకల్యామిహ దుర్లభాం, స్వార్థే ప్రమత్తస్య వయో గతం త్వన్మాయయేశ్వర. ౧౬. అసావహం

కించ. తర్పణమితి హే దేవ. అపాంతర్పణం తృప్తిజనకత్వం. ప్రాణనం జీవనహేతుత్వం. తా ఆపశ్చ తాసాం రసశ్చ త్వమేవ. కించ. వాయోరోజ ఆది తవైవ శక్తిః. ౮. దిశామితి. దిశాముపాధికృతాకాశప్రదేశానామవకాశః దిశశ్చ త్వం. ఖం చ సామాన్యాకాశః. తదాశ్రయః స్ఫోటశ్చ శబ్దతన్మాత్రం పరావస్థా వాగిత్యర్థః. నాదః పశ్యంతీ ఓంకారః మధ్యమా. వర్ణశ్చ ఆకతీనాం పదార్థానాం పృథక్కృతిః పృథక్కరణమభిధానం యస్మాత్తత్పదంవర్ణపదాధ్యాత్మికావైఖరీ చ త్వమిత్యర్థః. ౯. ఇంద్రియమితి. ఇంద్రియాణామింద్రియం విషయప్రకాశనశక్తిః. దేవాశ్చ ఇంద్రియాధిష్ఠాతారః. తదనుగ్రహః తేషామధిష్ఠానశక్తిశ్చ త్వం. అవబోధః వ్యవసాయశక్తిః. అనుస్మృతిః ప్రతిసంధానశక్తిః. ౧౦. భూతానామితి. భూతానాం కారణం భూతాదిస్తామసోఽహంకారస్త్వమసి. ఇంద్రియాణాం కారణం తైజసః రాజసోఽహంకారస్త్వం వివిధం అధిదైవాధ్యాత్మభేదేన కల్ప్యంత ఇతి వికల్పాః దేవాః. తేషాం కరణం వైకారికస్సాత్వికోఽహంకారశ్చ త్వం. అనుశాయినాం జీవానాం సంసారకారణం ప్రధానం త్వం. ౧౧. అపిచ. నశ్వరేష్వితి. నశ్వరేషు నాశశీలేషు. ఇహ ఏతేషు భావేషు. యదనశ్వరమవశిష్యమాణం రూపం తత్ త్వమసి. ద్రవ్యవికారేషు మృత్సువర్ణాదికార్యేషు ఘటకుండలాదిషు నశ్వరేషు ద్రవ్యమాత్రం మృత్సువర్ణమాత్రం అనశ్వరం యథా తద్వత్. ౧౨. నను త్రిగుణాత్మకకార్యరూపోఽపి త్వమిత్యుక్తత్వాత్ కథమనశ్వరత్వం తత్రాహ.—సత్త్వమితి. తద్వృత్తయస్తత్పరిణామాశ్చ మహదాదయః అద్ధా సాక్షాత్. త్వయి పరే బ్రహ్మణి కల్పితాః. ౧౩. తస్మాదితి. తస్మాన్న సంతి.నన్వసతాం కథం ప్రతీతిరత ఆహ—యర్హీతి. యదా వికల్పితాస్తదైవ ప్రతీతిమాత్రేణ త్వయి సంతి. త్వంచామీషు తత్రైవ కారణతయా అనుగతః అన్యథా తు అవ్యావహారికః నిర్వికల్పః త్వమేవావశిష్యస ఇత్యర్థః. ౧౪. ఏవంభూతత్వాదజ్ఞాననిబంధనశ్చ సంసార ఇత్యాహ—గుణప్రవాహ ఇతి. సూక్ష్మాం నిష్ప్రపంచాం గతిం. అబుధాః. అవిద్వాంసః అబుద్ధ్వేతివా పాఠః. అతః అబోధేన దేహాభిమానేన కృతైః. కర్మభిస్సంసరంతీతి. ౧౫. ఏవం తయోస్తత్త్వం నిరూప్య తదప్రాప్త్యా శోచతి—యదృచ్ఛయేతి. నృతాం మనుష్యతాం సుకల్యాం పటుతరేంద్రియాం. ౧౬. అహోకిమితి ప్రమత్తోఽసి. త్వయా బహుభిః పాశైర్నిబద్ధత్వాదిత్యాహ.-అసావితి. అస్య దేహస్య అన్వయాదిషు పుత్రా

మమైవేతి దేహస్యాస్యాన్వయాదిషు, స్నేహపాశైర్నిబధ్నాతి భవాన్సర్వమిదం జగత్. ౧౭. యువాం న నస్సుతౌ సాక్షాత్ప్రధానపురుషేశ్వరౌ, భూభారక్షత్రక్షపణాయావతీర్ణౌ తథాత్థ హి. ౧౮. తత్తే గతోఽ స్మ్యరణమద్య పదారవిందమాపన్నసంసృతిభయాపహమార్తబంధో, ఏతావతాలమలమింద్రియలాలసేన మర్త్యాత్మదృక్త్వయి పరే యదపత్యబుద్ధిః. ౧౯. సూతీగృహే నను జగాద భవానజో నౌ సంజజ్ఞ ఇత్యనుయుగం నిజధర్మగుప్త్యై, నానాతనూర్గగనవద్విదధజ్జహాసి కో వేద భూమ్న ఉరుగాయవిభూతిమాయామ్. ౨౦. శ్రీశుక ఉవాచః—ఆకర్ణ్యేదం పితుర్వాక్యం భగవాన్ సాత్వతర్షభః, ప్రత్యాహ ప్రశ్రయానమ్రః ప్రహసన్ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౨౧. శ్రీభగవానువాచః—వచోవస్సమవేతార్థం తాతైతదుపమన్మహే, యన్నః పుత్రాన్సముద్దిశ్య తత్త్వగ్రామ ఉదాహృతః. ౨౨. అహం యూయమసావార్య ఇమేచ ద్వారకౌకసః, సర్వేప్యేవం యదుశ్రేష్ఠ విమృశ్యాస్సచరాచరమ్. ౨౩. ఆత్మా హ్యేకస్స్వయంజ్యోతిర్నిత్యోఽన్యో నిర్గుణో గుణైః, ఆత్మసృష్టైస్తత్కృతేషు దేహేషు బహుధేయతే, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపో భూస్తత్కృతేషు యథా

దిషు చ. మమైవేత ఇతి. ౧౭. అహో త్వత్పుత్రయోరావయోః కిమిదమారోప్యతే అత ఆహ.—యువామితి. భూభారక్షత్రక్షపణార్థం అవతీర్ణౌ తథాహి నిశ్చితం ఆత్థ కథయసి. ౧౮. తదితి. తత్తస్మాత్. అరణం శరణం. ఆపన్నానాం సంసృతిభయమపహంతీతి తథా తత్. నను త్వమతిసుఖీ వృథా కిం నిర్విద్యసే అత ఆహ—ఏతావతేతి. ఇంద్రియలాలసేన ఇంద్రియార్థతృష్ణయా యత్ యేన ఇంద్రియలాలసేన మర్త్యే శరీరే ఆత్మదృక్ ఆత్మబుద్ధిః అహం. త్వయి చ పరే పరమేశ్వరే అపత్యబుద్ధిరస్మి తేన అలమలం పర్యాప్తమితి. ౧౯. నను. కుత ఏవ అహం పరమేశ్వర ఇతి తత్రాహ—సూతీగృహ ఇతి. అనుయుగం ప్రతియుగం. యదా సుతపాః పృశ్నిరితియుగం. నౌ ఆవయోః. యదా చ కశ్యపః అదితిశ్చేతి యుగం అధునా చ వసుదేవః దేవకీతియుగం. ఏవంహి ప్రతియుగం అజ ఏవాహం సంజజ్ఞే అవతీర్ణ ఇతి. భవాన్ నను జగాద. నను అన్యోఽసౌ చతుర్భుజో దేవ ఇతి తత్రాహ—నానాతనూరితి. గగనవదసంగ ఏవ త్వం. భూమ్నః సర్వగతస్య. విభూతిరూపాః మాయాః. ౨౦. ౨౧. వచ ఇతి. ఉపమన్మహే ఉపపన్నం మన్యామహే. సముద్దిశ్య విషయీకృత్య తత్త్వగ్రామః తత్త్వసమూహః. ఉదాహృతః సమ్యక్ నిరూపితః. ౨౨. ఇమామేవ దృష్టిం సర్వత్ర విధత్స్వేత్యాహ—అహమితి. ఏవం విమృశ్యాః బ్రహ్మత్వేనైవాన్వేషణీయాః. కించ సచరాచరం. జగదపి. ౨౩. నను నానావికారవతాం కుతో బ్రహ్మత్వం. న. బ్రహ్మణ ఏవోపాధిధర్మైర్బహుధా ప్రతీతేరితి సదృష్టాంతమాహ—ద్వాభ్యాం. ఆత్మేతి. యథా ఖాదిభూతాని తత్కృతేషు ఘటాదిషు ఆవిస్తిరోభావాదికం యాంతి. ఏవమసావాత్మాపి ఆత్మసృష్టైర్గుణైః కృత్వా తత్కృతేషు దేహేషు బహుధా ఈయతే పునశ్చ యథాశయం యథోపాధి. ఆవిర్భావతిరోభావాదిరూపేణ ప్రతీయతే. న వస్తుతః కుతః. ఏకః బహుధా. స్వయంజ్యోతిః దృశ్యత్వేన నిత్యో

శయం, ఆవిస్తిరోఽల్పభూర్యేకనానాత్వం యాత్యసావపి. ౨౪. శ్రీశుక ఉవాచః—

స్మరోద్గీథాదినామకషడ్గర్భానయనాదికథాప్రారంభఘట్టః.

ఏవం భగవతా రాజన్వసుదేవ ఉదాహృతం, శ్రుత్వా వినష్టనానాధీస్తూష్ణీం ప్రీతమనా అభూత్. ౨౫. అథ తత్ర కురుశ్రేష్ఠ దేవకీసర్వదేవతా, శ్రుత్వా నీతం గురోః పుత్రమాత్మజాభ్యాం సువిస్మితా. ౨౬. కృష్ణరామౌ సమాశ్రావ్య స్వపుత్రాన్ కంసహింసితాన్, స్మరంతీ కృపణం ప్రాహ వైక్లబ్యాదశ్రులోచనా. ౨౭. దేవక్యువాచః—రామ రామాప్రమేయాత్మన్ కృష్ణయోగేశ్వరేశ్వర, వేదాహం వాం విశ్వసృజామీశ్వరావాదిపూరుషౌ. ౨౮. కాలవిధ్వస్తసత్త్వానాం రాజ్ఞాముచ్ఛాస్త్రవర్తినాం, భూమేర్భారాయమాణానామవతీర్ణౌకిలాద్య మే. ౨౯. యస్యాంశాంశాంశభాగేన విశ్వోత్పత్తిలయోదయః, భవంతి కిల విశ్వాత్మన్ తం త్వాద్యాహంగతింగతా. ౩౦. చిరాన్మృతసుతాదానే గురుణాకిలచోదితౌ, ఆనిన్యథుః పితృస్థానాద్గురవే గురుదక్షిణామ్. ౩౧. తథా మే కురుతం కామం యువాం యోగేశ్వరేశ్వరౌ, భోజరాజహతాన్పుత్రాన్ కామయే ద్రష్టుమాహృతాన్. ౩౨. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం సంచోదితౌమాత్రా రామః కృష్ణశ్చభారత, సుతలం సంవివిశతుర్యోగమాయాముపాశ్రితౌ. ౩౩. తస్మిన్ప్రవిష్టావుపలభ్య దైత్యరాడ్విశ్వాత్మదైవం సుతరాం తథాత్మనః, తద్దర్శనాహ్లాదపరిప్లుతాశయస్సద్యస్సముత్థాయ ననామ సాన్వయః. ౩౪. తయోస్సమానీయ వరాసనం ముదా నివిష్టయోస్తత్ర మహాత్మనోస్తయోః, దధార పాదావవనిజ్య తజ్జలం సబృంద ఆబ్రహ్మ పునద్యదంబు హ. ౩౫. సమర్హయామాస మహావిభూతిభిర్మహార్హవస్త్రాభరణానులేపనైః, స్రగ్ధూపదీపామృతభక్షణాదిభిస్స్వగోత్రవిత్తాత్మసమర్పణేన చ. ౩౬. స ఇంద్రసేనో భగవత్పదాంబుజం బిభ్రన్ ముహుః ప్రేమవిభిన్నయా ధియా, ఉవాచ

అనిత్యత్వేన. అన్యః అనన్యత్వేన. నిర్గుణః సగుణత్వేనేత్యాది. బహుధా త్వం ప్రపంచనీయం. ౨౪. ౨౫. అథేతి. సువిస్మితా సతీ. ౨౬. కృష్ణరామావితి. సమాశ్రావ్య సంబోధ్య. ౨౭. ౨౮. కాలేతి. భూమేర్భారాయమాణానాం రాజ్ఞామర్థే తేషాం నిధనార్థం మే మయి కిల అవతీర్ణౌ హే ఆద్య. ౨౯. యస్యేతి. యస్య అంశః పురుషః తస్య అంశః మాయా తస్యాః అంశాః గుణాః తేషాం భాగేన పరమాణుమాత్రలేశేన విశ్వోత్పత్త్యాదయః భవంతి తం త్వా త్వాం గతిం శరణం గతాస్మి. ౩౦. చిరాదితి. ఆనిన్యథుః. ఆనీతవంతౌ. పితృస్థానాత్ యమసదనాత్. ౩౧—౩౩. తస్మిన్నితి. దైత్యరాట్ బలిః. కథంభూతౌ విశ్వస్యాత్మభూతం దైవం. సాన్వయః సపరివారః. ౩౪. తయోరితి. సబృందః సపరిజనః కథంభూతౌ. పాదావవనిజ్య యదంబు యయోరవనేజనోదకం. ఆబ్రహ్మ బ్రహ్మాణమభివ్యాప్య జగత్ పునత్ పవిత్రయత్ వర్తతే తౌ. ౩౫. ౩౬. సఇతి. ఇంద్రసేనో బలిః. ప్రేమవిభిన్నయా ప్రేమార్ద్రయా ధియా. బిభ్రత్ ధారయన్. ౩౭. నమఇతి. అనంతాయ శేషాయ

హానందజలాకులేక్షణః ప్రహృష్టరోమా నృపగద్గదాక్షరమ్. ౩౭. బలిరువాచ:—నమోఽనంతాయ బృహతే నమః కృష్ణాయ వేధసే, సాంఖ్యయోగవితానాయ బ్రహ్మణే పరమాత్మనే. ౩౮. దర్శనం వాం హి భూతానాం దుష్ప్రాపం చాప్యదుర్లభం, రజస్తమస్స్వభావానాం యన్నః ప్రాప్తౌ యదృచ్ఛయా. ౩౯. దైత్యదానవగంధర్వసిద్ధవిద్యాధ్రచారణాః, యక్షరక్షఃపిశాచాశ్చభూతప్రమథనాయకాః. ౪౦. విశుద్ధసత్త్వధామ్న్యద్ధా త్వయి శాస్త్రశరీరిణి, నిత్యం నిబద్ధవైరాస్తే వయం చాన్యే చ తాదృశాః. ౪౧. సాలోక్యంచాపి సారూప్యం సామీప్యమథ సాత్మతాం, ప్రాప్తాస్తే పుండరీకాక్ష భావో హి భవకారణమ్. ౪౨. కేచిదుద్బద్ధవైరేణ భక్త్యా కేచన కామతః, న తథా సత్త్వసంరబ్ధాస్సన్నికృష్టాస్సురాదయః. ౪౩. ఇదమిత్థమితి ప్రాయస్తవ యోగేశ్వరేశ్వర, న విదంత్యపి యోగేశా యోగమాయాం కుతో వయమ్. ౪౪. తన్నః ప్రసీద నిరపేక్షవిమృగ్యయుష్మత్పాదారవిందధిషణాన్య గృహాంధకూపాత్, నిష్క్రమ్య విశ్వశరణాంఘ్ర్యుపలబ్ధవృత్తిశ్శాంతో యథైక ఉత సర్వసఖైశ్చరామి. ౪౫. శాధ్యస్మానీశితవ్యేశ నిష్పాపాన్కురు నః ప్రభో, పుమాన్ యచ్ఛ్రద్ధయా తిష్ఠన్ చోదనాయా విముచ్యతే. ౪౬. శ్రీభగవా

బృహతే ఫణైకదేశే విశ్వధారణాత్ బృహత్ తస్మై. కృష్ణాయ చ సదానందరూపాయ. వేధసే జగద్విధాత్రే. సాంఖ్యయోగవితానాయేత్యాదిపదత్రయమైక్యవివక్షయా. ౩౮. యోగేశ్వరాణామపి దుర్దర్శౌ యువామస్మాభిర్దృష్టావిత్యేతన్నాతిచిత్రమిత్యాహ—దర్శనమితి. దుష్ప్రాపమపి యుష్మత్కృపయా కేషాంచిదదుర్లభం సులభమపి భవతి తదాహ—రజస్తమస్స్వభావానామితి. నః. దర్శనం ప్రాప్తౌ. ౩౯. అహో విద్విషో వయం సాత్త్వికభక్తేభ్యోఽపి సభాగ్యా ఇత్యాహ—త్రిభిః. దైత్యేతి. ౪౦—౪౨. కేచిదితి. ఉద్బద్ధవైరేణ యా భక్తిస్తయా. కేచిదితి చైద్యాదయః. కామతో భక్త్యా గోప్యాదయో యథా సన్నికృష్టాః త్వదాత్మతాం ప్రాప్తాః. తథా సత్త్వసంరబ్ధాః సత్త్వావిష్టా అపి సురాదయో న సన్నికృష్టా ఇతి. ౪౩. నను సాత్త్వికేభ్యోఽపి రాజసాదయః సన్నికృష్టాః ఇతి చిత్రం తత్రాహ—ఇదమితి. స్వరూపతః. ఇత్థమితి. విశేషతశ్చ. ౪౪. తదేవం యదపి వైరభావేనాపి త్వత్ప్రాప్తిర్భవేత్ తథాపి మాం సాత్త్వికం కుర్వితి ప్రార్థయతే—తదితి. తత్ తథా నః ప్రసీద. యథా నిరపేక్షైరాప్తకామైరపి మృగ్యం యుష్మత్పాదారవిందం తదేవ ధిషణమాశ్రయః. తస్మాదన్యద్యద్గృహం. తదేవాంధకూపః. తస్మాన్నిష్క్రమ్య నిర్గత్య. విశ్వస్య శరణం రక్షితారః వృక్షాః తేషామంఘ్రిషు మూలేషు స్వతఏవ గళితైః. ఫలాదిభిరుపలబ్ధా ప్రాప్తా వృత్తిర్జీవికా యేన సోఽహం. శాంతస్సన్ ఏకఏవ చరామి. ఉత అథవా సర్వేషాం సఖాయో యే మహాంతస్తైస్సహ యథా చరామీతి. ౪౫. కథమల్పపుణ్యానాం ఏవంభావః సంభవతీతి చేత్తర్హి యథైతద్భవేత్తథాస్మాననుశిక్షయేత్యాహ—శాధీతి. హే ప్రభో. ఈశితవ్యాః సర్వే జీవాః తేషామీశ. యత్తవానుశాసనం ఆతిష్ఠన్ ఆశ్రయన్ చోదనాయాః విధినిషేధలక్షణాయాః సకాశాత్ విముచ్యతే న ఖలు త్వద్భక్తో విధికింకరస్స్యాదితి భావః. ౪౬. తదుక్తం సర్వమనుమోద్య స్వాగమనకారణం

సువాచః—ఆసన్ మరీచేష్షట్పుత్రాః ఊర్ణాయాం ప్రథమేఽంతరే, దేవాః కం జహ సుర్వీక్ష్య సుతాం యభితుముద్యతమ్. ౪౭. తేనాసురీమగన్ యోనిమధునావద్య కర్మణా, హిరణ్యకశిపోర్జాతాః పుత్రాస్తే యోగమాయయా. ౪౮. దేవక్యా ఉదరే జాతా రాజన్ కంసవిహింసితాః, సా తాన్ శోచత్యాత్మజాంస్తు త ఇమేఽధ్యాసతేఽంతికే. ౪౯. ఇత ఏతాన్ ప్రణేష్యావో మాతృశోకాపనుత్తయే, తతశ్శాపవినిర్ముక్తా లోకం యాస్యంతి విజ్వరాః. ౫౦. స్మరోద్గీథః పరిష్వంగః పతంగః క్షుద్రభృద్ఘృణీః, షడేతే మత్ప్రసాదేన పునర్యాస్యంతి సద్గతిమ్ ౫౧. ఇత్యుక్త్వా తాన్ సమాదాయ ఇంద్రసేనేన పూజితౌ, పునర్ద్వారవతీమేత్య మాతుః పుత్రానయచ్ఛతామ్. ౫౨. తాన్ దృష్ట్వా బాలకాన్ దేవీ పుత్రస్నేహస్నుతస్తనీ, పరిష్వజ్యాంకమారోప్యమూర్ధ్న్యజిఘ్రదభీక్ష్ణశః. ౫౩. అపాయయత్ స్తనంప్రీతాపుత్రస్పర్శపరిస్నుతం, మోహితా మాయయా విష్ణోర్యయా సృష్టిః ప్రవర్తతే. ౫౪. పీత్వామృతం పయస్తస్యాః పీతశేషం గదాభృతః, నారాయణాంగసంస్పర్శప్రతిలబ్ధాత్మదర్శనాః. ౫౫. తే నమస్కృత్య గోవిందం దేవకీం పితరం బలం, మిషతాం సర్వభూతానాం యయుర్ధామ విహాయసా. ౫౬. తం దృష్ట్వా దేవకీ దేవీ మృతాగమననిర్గమం, మేనే సువిస్మితామాయాం కృష్ణస్య రచితాం నృప. ౫౭. ఏవంవిధాన్యద్భుతాని కృష్ణస్య పరమాత్మనః, వీర్యాణ్యనంతవీర్యస్య సంత్యనంతాని భారత. ౫౮. శ్రీసూత ఉవాచః—యఇదమనుశృణోతి శ్రావయేద్వామురారేశ్చరితమమృతకీర్తే ర్వర్ణితం

సప్రపంచం కథయతి పంచభిః—ఆసన్నితి. ఊర్ణాయాం భార్యాయాం. ప్రథమే అంతరే స్వాయంభువమన్వంతరే తే దేవాః సుతాం వాచం. యభితుం యభ్థుం మైథునేన రమయితుం ఉద్యతం ఉద్యుక్తం. కం ప్రజాపతిం. జహసుః ఉపహసితవంతః. ౪౭. తేనేతి. తేన అవద్యకర్మణా పాపేన ఆసురీం యోనిమగమన్ అగమన్ అధునా తత్క్షణమేవ హిరణ్యకశిపోర్జాతా ఇత్యర్థః. తే చ యోగమాయయా తతో నీతాస్సంతః. ౪౮. దేవక్యాఇతి. దేవక్యాః ఉదరే జాతాః. హేరాజన్ హేబలే. తే చ కంసేన విహింసితాః. సా చ తానాత్మజాన్ మత్వా శోచతి. తేచేమే తవ అద్య అంతికే ఆసతే. ౪౯. ఇతఇతి. లోకం దేవలోకం. ౫౦. స్మరేతి. స్మరోద్గీథః స్మరసహితః ఉద్గీథః. సద్గతిం మోక్షం స్మరస్యైవ పూర్వం కీర్తిమానితి నామ. అతః. శ్లో. కీర్తిమంతం ప్రథమజం కంసాయానకదుందుభిః, అర్పయామాసేత్యుక్తం. ౫౧. ఇతీతి. అయచ్ఛతాం అర్పయామాసతుః. ౫౨-౫౪. పీత్వేతి. అమృతత్వే హేతుః. గదాభృతః పీతశేషమితి నారాయణాంగసంస్పర్శేన ప్రతిలబ్ధం దేవా వయమిత్యాత్మదర్శనం యైస్తే. ౫౫. తఇతి. ధామ దేవలోకం. ౫౬. తమితి. మృతానామాగమనం నిర్గమం చ శ్రీకృష్ణస్య మాయాం మేనే. తేనైవాపత్యాదిరూపేణ రచితాం. ౫౭. ౫౮. యఇతి. అమృతం కీర్తిర్యస్య తస్య వ్యాసపుత్రైరితి బహువచనం పూజార్థం. జగతః అఘం భినత్తీతి తథాతత్. అలం నిశ్శేషం యథా భవతి. తథా న కృచ్ఛ్రాదిపదితి. తదేవం మోక్షహేతుత్వం

వ్యాసపుత్రైః, జగదఘభిదలం తద్భక్తసత్కర్ణపూరం భగవతి కృతచిత్తో యాతి తత్క్షేమధామ. ౫౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, పంచాశీతితమోఽధ్యాయః.

రాజోవాచః—బ్రహ్మన్ వేదితుమిచ్ఛామి స్వసారం కృష్ణరామయోః, యథోపయేమే విజయో యా మమాసీత్పితామహీ. ౧. శ్రీశుక ఉవాచః—అర్జునస్తీర్థయాత్రాయాం పర్యటన్ మేదినీం ప్రభుః, గతః ప్రభాసమశృణోన్మాతులేయీం స ఆత్మనః ౨. దుర్యోధనాయ రామస్తాం దాస్యతీతి న చాపరే, తల్లిప్సుస్సయతిర్భూత్వా త్రిదండీ ద్వారకామగాత్. ౩. తత్ర వై వార్షికాన్ మాసానవాత్సీత్స్వార్థసాధనః, పౌరైస్సభాజితోఽభీక్ష్ణం రామేణాజానతా చ సః. ౪. ఏకదా గృహమానీయ ఆతిథ్యేన నిమంత్ర్య తం, శ్రద్ధయోపహృతం భైక్షం బలేన బుభుజే కిల. ౫. సోఽపశ్యత్తత్ర తాం తన్వీం యతిః కన్యాం మనోహరాం, ప్రీత్యుత్ఫుల్లేక్షణస్తస్యాం భావక్షుబ్ధం మనో దధే. ౬. సాపి తం చకమే వీక్ష్య నారీణాం హృదయంగమం, హసంతీ వ్రీడితాపాంగా తన్న్యస్తహృదయేక్షణా. ౭. తాం పరం సమభిధ్యాయన్నంతరం ప్రేప్సురర్జునః, న లేభే శం భ్రమచ్చిత్తః కామేనాతిబలీయసా. ౮. మహాత్యాం దేవయాత్రాయాం రథస్థాం దుర్గనిర్గతాం, జహారానుమతః పిత్రోః కృష్ణస్య చ మహారథః. ౯. రథస్థో ధనురాదాయ శూరాంశ్చారుంధతో భటాన్,

---

పాపక్షయహేతుత్వం చోక్తం. తద్భక్తానాం తు సత్కర్ణపూరం పరమసుఖావహం కర్ణాభరణమితి స్వయం సుఖరూపతామాహ—కించ. భగవతి కృతం ఆవేశితం చిత్తం యేన సః. తథా భూత్వా. తస్య క్షేమధామ కాలాదిభయరహితం లోకం యాతీతి. ౫౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచాశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షడశీతితమేదంభాత్సుభద్రామర్జునోఽహరత్, గత్వా చ మిథిలాం కృష్ణో నృపవిప్రావనందయత్. పిత్రోస్స్వవిజ్ఞానమాదిశ్య సుభద్రాం ఫల్గునాయ చ, జగామ మిథిలాం కృష్ణస్స్వభక్తప్రియకృత్తతః. దేవక్యాః మృతపుత్రలాభవత్ అర్జునస్య సుభద్రాలాభోఽపి రామప్రాతికూల్యాత్ దుర్ఘటఇతి మన్యమానః ప్రసంగాత్ పృచ్ఛతి—బ్రహ్మన్నితి. ౧.౨. కథమశృణోత్ తదాహ—దుర్యోధనాయేతి. అపరే చ వసుదేవాదయో న దాస్యంతీతి. తల్లిప్సుః తస్యాం మాతులేయ్యాం లిప్సుః. రామం వంచయితుం పూజ్యతమం త్రిదండివేషం విధాయ గత ఇత్యాహ—సయతిరితి. ౩. తత్రేతి. స్వార్థసాధనః కన్యాం ప్రేప్సుః. ౪. ఏకదేతి. తం ఆతిథ్యేన నిమంత్ర్య. గృహమానీయ. బలేన యత్ శ్రద్ధయోపహృతం పరివిష్టం. తద్భైక్షం కిలార్జునో బుభుజ ఇత్యన్వయః. ౫. సఇతి. భావేన రత్యభిప్రాయేణ క్షుభితం మనః దధే. ౬. సేతి. వ్రీడితాపాంగా సవ్రీడకటాక్షా. తస్మిన్నేవ న్యస్తం హృదయమీక్షణే చ. యయా. సా. ౭. తామితి. అంతరం హర్తుమవసరం ప్రేప్సుః ప్రాప్తుమిచ్ఛుః కామేన భ్రమత్ చిత్తం యస్య సః. శం రమాదిసంమాననిమిత్తం. సుఖం. ౮. ౯.

విద్రావ్య క్రోశతాం స్వానాం స్వభాగం మృగరాడివ. ౧౦. తచ్ఛ్రుత్వా క్షుభితో రామః పర్వణీవ మహార్ణవః, గృహీతపాదః కృష్ణేన సుహృద్భిశ్చాన్వశామ్యత. ౧౧. ప్రాహిణోత్పారిబర్హాణి వరవధ్వోర్ముదా బలః, మహాధనోపస్కరేభరథాశ్వ వరయోషితః. ౧౨. అభవన్ ప్రీతిసంహృష్టా బాంధవా యదుపాండవాః, అథాన్యదపి కృష్ణస్య వాత్సల్యం భక్తయోశ్శృణు. ౧౩ కృష్ణస్యాసీత్సఖా కశ్చిచ్ఛ్రుతదేవ ఇతి శ్రుతః, కృష్ణైకభక్త్యా పూర్ణార్థశ్శాంతః కవిరలంపటః. ౧౪. స ఉవాస విదేహేషు మిథిలాయాం గృహాశ్రమీ, అనీహయా గతాహార్యనిర్వర్తితనిజ క్రియః.౧౫ యాత్రామాత్రం త్వహరహర్దైవాదుపనతం చ యత్, నాధికం తావతా తుష్టః క్రియాశ్చక్రే యథోదితాః. ౧౬. తథా తద్రాష్ట్రపాలోఽంగ బహులాశ్వ ఇతి శ్రుతః, మైథిలో నిరహంమాన ఉభావప్యచ్యుతప్రియౌ. ౧౭. తయోః ప్రసన్నో భగవాన్ దారుకేణాహృతం రథం, ఆరుహ్య సాకం మునిభిర్విదేహాన్ ప్రయయౌ ప్రభుః. ౧౮. నారదో వామదేవోఽత్రిః కృష్ణో రామోఽసితోఽరుణిః, అహం బృహస్పతిః కణ్వో మైత్రేయశ్చ్యవనాదయః. ౧౯. తత్ర తత్ర తమాయాంతం పౌరజానపదా నృపాః, ఉత్థస్తుస్సార్ఘ్యహస్తాస్తే లోకాస్సూర్యమివోదితమ్. ౨౦. ఆనర్తధన్వకురుజాంగలవంగమత్స్యపాంచాలకుంతిమధుకేకయకోసలార్ణాః, అన్యే చ తన్ముఖసరోజముదారహాసస్నిగ్ధేక్షణం నృప పపుర్దృశిభిర్నృనార్యః. ౨౧. తేభ్యస్స్వవీక్షణవినష్టతమిస్రదృగ్భ్యః క్షేమం త్రిలోకగురురర్థదృశం చ యచ్ఛన్, శృణ్వన్ దిగంతధవళం స్వయశోఽశుభఘ్నం గీతం సురైర్నృభిరగాచ్ఛనకైర్విదేహాన్. ౨౨. తేఽచ్యుతం ప్రాప్తమాకర్ణ్య పౌరజానపదా నృపాః, అభీయుర్ముదితాస్తస్మై గృహీతార్హణపాణయః. ౨౩ దృష్ట్వాతముత్తమశ్లోకం ప్రీత్యుత్ఫుల్లాననాశయాః, కైర్ధృతాంజలిభిర్నేముశ్శ్రుతపూర్వాంస్తథా మునీన్. ౨౪. స్వానుగ్రహాయ సంప్రాప్తం మన్వానౌ తం జగద్గురుం, మైథిలశ్శ్రుతదేవశ్చ పాదయోః పేతతుః

రథస్థఇతి. ఆసమంతాద్రుంధతః ఆవరణం కుర్వతః. ౧౦. ౧౧. ప్రాహిణోదితి. పారిబర్హాణి వరవధ్వోః ప్రీతిదేయాని. ౧౨—౧౪. సఇతి. అనీహయా అనుద్యమేనైవాగతం యదాహార్యం భోజ్యం తేన నిర్వర్తితాః నిజాః క్రియాః, యేన సః.౧౫. యాత్రామాత్రమితి. యాత్రామాత్రం శరీరాదినిర్వాహ మాత్రం భోజ్యం నాధికమల్పం ఉపనతం ప్రత్యాగతమితి. ౧౬. తథేతి. మిథిలస్య జనకస్య వంశ్యో మైథిలః.౧౭.తయోరితి. ప్రభురేవ స్వయం విదేహాన్ దేశాన్ ప్రయయౌ. ౧౮. నారదఇతి. కృష్ణో వ్యాసః రామః పరశురామః. అహం శ్రీశుకః. ఏవమాదిభిస్సహ. ౧౯. ౨౦. ఆనర్తేతి. ఆనర్తాద్యర్ణాంతాస్తద్దేశవర్తిన్యః. నృనార్యః పురుషా నార్యశ్చ ఉదారహాసః. స్నిగ్ధమీక్షణం చ యస్మిన్ తత్ దృశిభిః నేత్రైః ౨౧. తేభ్యఇతి. స్వవీక్షణేనైవ వినష్టతమిస్రాదృశో యేషాం తేభ్యః. క్షేమం అభయం. అర్థదృశం తత్త్వజ్ఞానం చ. ౨౨. తఇతి. అభీయుః ప్రత్యుజ్జగ్ముః. ౨౩. దృష్ట్వేతి. ప్రీత్యా

ప్రభోః. ౨౫. న్యమంత్రయేతాం దాశార్హమాతిథ్యేన సహ ద్విజైః, మైథిలశ్శ్రుత
దేవశ్చ యుగపత్సంహతాంజలీ. ౨౬. భగవాంస్తదభిప్రేత్య తయోః ప్రియచికీర్షయా,
ఉభయోరావిశద్గేహముభాభ్యాం తదలక్షితః. ౨౭. శ్రోతుమప్యసతాం దూరాన్
జనకస్స్వగృహాగతాన్, ఆనీతేష్వాసనాగ్ర్యేషుసుఖాసీనాన్ మహామనాః. ౨౮. ప్రవృద్ధ
భక్తిరుద్ధర్షహృదయోఽస్రావిలేక్షణః, నత్వా తదంఘ్రీన్ప్రక్షాళ్య తదపో లోకపావనీః.
౨౯. సకుటుంబోఽవహన్మూర్ధ్నా పూజయాంచక్ర ఈశ్వరాన్, గంధమాల్యాంబరా
కల్పధూపదీపార్ఘ్యగోవృషైః. ౩౦. వాణ్యామధురయాప్రీణన్నిదమాహాన్నతర్పితాన్,
పాదావంకగతౌ విష్ణోస్సంస్పృశన్ శనకైర్ముదా. ౩౧. బహులాశ్వ ఉవాచ:—
భవాన్ హి సర్వభూతానామాత్మా సాక్షీ స్వదృగ్విభో, అథ నస్త్వత్పదాంభోజం
స్మరతాం దర్శనం గతః. ౩౨. స్వవచస్తదృతం కర్తుమస్మద్దృగ్గోచరో భవాన్,
యదాత్థైకాంతభక్తాన్మే నానంతశ్శ్రీరజః ప్రియః. ౩౩. కోను త్వచ్చరణాంభోజమేవం
విద్విసృజేత్పుమాన్, నిష్కించనానాం శాంతానాం మునీనాం యస్త్వమాత్మదః.
౩౪. యోఽవతీర్య యదోర్వంశే నృణాం సంసరతామిహ, యశో వితేనే తచ్ఛాం
త్యై త్రైలోక్యవృజినాపహమ్. ౩౫. నమస్తుభ్యం భగవతే కృష్ణాయాకుంఠమేధసే,
నారాయణాయ ఋషయే సుశాంతతప ఈయుషే. ౩౬. దినాని కతిచిద్భూమన్
గృహాన్నో నివసద్విజైః, సమేతః పాదరజసా పునీహీదం నిమేః కులమ్. ౩౭. ఇత్యుపా
మంత్రితో రాజ్ఞా భగవాన్ లోకభావనః, ఉవాస కుర్వన్ కల్యాణం మిథిలానర
యోషితామ్. ౩౮. శ్రుతదేవోఽచ్యుతం ప్రాప్తం స్వగృహాన్ జనకో యథా,
నత్వా మునీన్ సుసంహృష్టో ధున్వన్వాసో ననర్త హ. ౩౯. తృణపీఠబ్రుసీష్వేతానా
సనేషూపవేశ్య సః, స్వాగతేనాభినంద్యాంఘ్రీన్ సభార్యోఽవనిజే ముదా. ౪౦. తదం
భసా మహాభాగ ఆత్మానం సగృహాన్వయం, స్నాపయాంచక్ర ఉద్ధర్షో లబ్ధసర్వ

ఉత్ఫుల్లాని ఆననాని ఆశయాః అంతఃకరణాని చ యేషాం తే. తైః శిరోభిః. ౨౪—౨౬. భగవా
నితి. తత్ అభిప్రేత్య అంగీకృత్య. తత్తదా. ఉభాభ్యామపి తాభ్యాం మద్గృహాదన్యస్య గేహం యా
తీత్యలక్షితః అవిదితః. యద్వా. ఉభాభ్యాం రూపాభ్యాం తదలక్షితః తాభ్యామలక్షిత ఇతి. ౨౭.
౨౮. ప్రవృద్ధేతి. ఉద్ధర్షం ఉద్గతహర్షం హృదయం యస్య అస్రైరావిలే క్లిన్నే ఈక్షణే యస్య.
౨౯. సకుటుంబఇతి. ఈశ్వరాన్ ఈశ్వరం తత్తుల్యాంశ్చేత్యర్థః. ౩౦. వాణ్యేతి. ప్రీణన్ ప్రీణయన్.
సంస్పృశన్ సంమర్దయన్. ౩౧. భవానితి. ఆత్మా చేతయితా సాక్షీ ప్రకాశకః. స్వదృక్
స్వప్రకాశః అథ అతః కారణాత్. ౩౨. స్వవచఇతి. అనంతో బంధురపి, శ్రీర్భార్యాపి అజః
పుత్రోపి. ౩౩. ౩౪. యఇతి. తచ్ఛాంత్యై సంసారోపశమాయ. ౩౫. ౩౬. దినానీతి. గృహాన్
గృహేష్విత్యర్థః. ౩౭. ౩౮. శ్రుతదేవఇతి. ధున్వన్ పరిభ్రామయన్. ౩౯. తృణేతి. అవనిజే
అవనినిజే ప్రక్షాళితవాన్. ౪౦. ౪౧. ఫలేతి. ఫలైః ఆమలకాదిభిః. అర్హణేన ఉశీరైః. తృణవిశే

మనోరథః. ౪౧. ఫలార్హణోశీరశివామృతాంబుభిర్మృదాసురభ్యాతులసీకుశాం
బుజైః, ఆరాధయామాస యథోపపన్నయా సపర్యయా సత్త్వవివర్ధనాంధసా. ౪౨.
సతర్కయామాస కుతో మమాన్వభూద్గృహాంధకూపే పతితస్య సంగమః, యస్సర్వ
తీర్థాస్పదపాదరేణుభిః కృష్ణేన చాస్యాత్మనికేతభూసురైః. ౪౩. సూపవిష్టాన్కృతా
తిథ్యాన్ శ్రుతదేవ ఉపస్థితః, సభార్యస్స్వజనాపత్య ఉవాచాంఘ్ర్యభిమర్శనః.
౪౪. శ్రుతదేవ ఉవాచ:—సోఽద్య నో దర్శనం ప్రాప్తః పరం పరమపూరుషః,
యర్హీదం శక్తిభిస్సృష్ట్వా ప్రవిష్టో హ్యాత్మసత్తయా. ౪౫. యథా శయానః పురుషో
మనసాచాత్మమాయయా, సృష్ట్వా లోకం పరం స్వాప్నమనువిశ్యావభాసతే. ౪౬.
శృణ్వతాం గదతాం శశ్వదర్చతాం త్వాభివందతాం, నృణాం సంవదతామంత
ర్హృది భాస్యమలాత్మనామ్. ౪౭. హృదిస్థోఽప్యతిదూరస్థః కర్మవిక్షిప్తచేతసాం,
ఆత్మశక్తిభిరగ్రాహ్యోఽప్యంత్యుపేతగుణాత్మనామ్. ౪౮. నమోఽస్తు తేఽధ్యాత్మవి
దాం పరాత్మనే హ్యనాత్మనే స్వాత్మవిభక్తమృత్యవే, సకారణాకారణలింగమీయుషే

షమూలైః సువాసితైః శివైః అమృతవత్స్వాదుభిరంబుభిః. సురభ్యా మృదా కస్తూరీప్రముఖయా సపర్యయా పూజయా. యథోపపన్నయా అనాయాసేన సంపన్నయా భూతానుపద్రవలబ్ధత్వాత్ సత్త్వవివర్ధనం యత్ అంధః అన్నం తేన చ. ౪౨. స ఇతి. అస్య కృష్ణస్య ఆత్మా మూర్తిస్తస్య నికేతైః. భూసురైశ్చ. సర్వతీర్థాస్పదపాదరేణుభిః కృష్ణాదిభిః. యః సంగమః. సః మమ కుతోఽన్వభూదితి. అన్వితి విస్మయే. యద్వా. అఇతి వితర్కే. న ఇతి విస్మయే. ౪౩. సూపవిష్టానితి. ఉపస్థితః సమీపే ఉపవిష్టః భార్యాః భర్తవ్యాః స్వజనాః అపత్యాని చ తైస్సహితః. శ్రీకృష్ణస్య. అంఘ్రీ అభిమృశతి సంమర్దయతీత్యంఘ్ర్యభిమర్శనః. ౪౪. సఇతి. యర్హీదం ప్రవిష్టః తదైవ దర్శనం ప్రాప్త ఇతి. సఏవ సన్మాత్రః నాద్యతనీభూతస్త్వమిత్యర్థః. యద్వా. సః అస్మాకం. అద్యైవ ప్రాప్త ఇతి. న. కింతు తదైవ ప్రాప్తః. యర్హీదం విశ్వం శక్తిభిః సత్త్వాదిభిః సృష్ట్వా ఆత్మసత్తయా అనుప్రవిష్టః. త్వం. దర్శనం పరం కేవలమద్యైవ ప్రాప్త ఇతి. ౪౫. మాయాసృష్టిప్రవేశయోరవిద్యాసృష్టిప్రవేశౌ దృష్టాంతతయాహ—యథేతి. ఆత్మమాయయా స్వావిద్యయేత్యర్థః. యద్వా. ఆత్మనస్తవ మాయయేతి. ౪౬. కించ శృణ్వతామితి. నిత్యం శ్రవణకీర్తనాదిపరాణాం అమలాత్మనామపి హృద్యేవ త్వం భాసి. మమ తు లోచనగోచరస్త్వం అహో భాగ్యమితి భావః. ౪౭. నను సర్వేషాం హృది స్థితః కథం కేషాంచిదేవ హృది భాతి. మేఘైః సూర్యవత్ జీవోపాధిభిరంతరితత్వాదితి. యద్యుచ్యతే తర్హి న కస్యాపి భాయాదిత్యత ఆహ—హృదిస్థ ఇతి. కర్మభిః. విక్షిప్తం చేతో యేషాం తేషాం ఆత్మశక్తిభిః అహంకారాదిభిః అగ్రాహ్యః వ్యవహితోఽపి ఉపేతగుణః ప్రాప్తశ్రవణకీర్తనాదిసంస్కారః ఆత్మా అంతఃకరణం యేషాం తేషాం. అంతి సమీపే. అవ్యవహితస్త్వమిత్యర్థః. ౪౮. ఏతదేవ ప్రపంచయన్నమస్యతి—నమ ఇతి. తే తుభ్యం నమోఽస్తు. అధ్యాత్మవిదాం నివృత్తదేహాద్యహంకారాణాం. పరమాత్మనే పరమాత్మత్వేన ప్రకాశమానాయ మోక్షప్రదాయేత్యర్థః. అనాత్మనే దేహాద్యభిమానినే జీవాయ. పరత్వేనాప్రకాశమానత్వాత్. స్వాత్మనస్సకాశాత్ విభక్తః సమర్పితః మృత్యుః సంసారో యేన తస్మై. కుత ఏతత్తత్రాహ—సకారణం మహదాదికార్యం. అకారణం ప్రకృతిః

స్వమాయయా సంవృతరుద్ధదృష్టయే. ౪౯. స త్వం శాధి స్వభృత్యాన్నః కిన్దేవ కరవామ తే, ఏతదంతో నృణాం క్లేశో యద్భవానక్షిగోచరః. ౫౦. శ్రీశుక ఉవాచః—తదుక్తమిత్యుపాకర్ణ్య భగవాన్ప్రణతార్తిహా, గృహీత్వా పాణినా పాణిం ప్రహసంస్తమువాచ హ. ౫౧. శ్రీభగవానువాచః—బ్రహ్మంస్తే నుగ్రహార్థాయ సంప్రాప్తాన్విద్ధ్యమూన్ ద్విజాన్, సంచరంతి మయా లోకాన్ పునంతః పాదరేణుభిః. ౫౨. దేవాః క్షేత్రాణి తీర్థాని దర్శనస్పర్శనార్చనైః, శనైః పునంతి కాలేన తదప్యర్హత్తమేక్షయా. ౫౩. బ్రాహ్మణో జన్మతశ్శ్రేయాన్సర్వేషాం ప్రాణినామిహా, తపసా విద్యయా తుష్ట్యా కిము మత్కలయా యుతః. ౫౪. న బ్రాహ్మణాన్మే దయితం రూపమేతచ్చతుర్భుజం, సర్వదేవమయో విప్రస్సర్వవేదమయో హ్యహమ్. ౫౫. దుష్ప్రజ్ఞా అవిదిత్వైవమవజానంత్యసూయవః, గురుం మాం విప్రమాత్మానమర్చాదావిజ్యదృష్టయః. ౫౬. చరాచరమిదం విశ్వం భావా యేచాస్య హేతవః, మద్రూపాణీతి చేతస్యాధత్తే విప్రో మదీక్షయా. ౫౭. తస్మాద్బ్రహ్మఋషీనేతాన్బ్రహ్మన్శ్రద్ధయార్చయనిత్యశః, ఏవంచేదర్చితోఽస్మ్యద్ధా నాన్యథా భూరిభూతిభిః. ౫౮. శ్రీశుక ఉవాచః—సఇత్థం ప్రభుణా దిష్టస్సహ కృష్ణాన్ ద్విజోత్తమాన్, ఆరాధ్యైకాత్మభావేన మైథిలశ్చాపసద్గతిమ్. ౫౯. ఏవం స్వభక్తయో రాజన్ భగవాన్ భక్తభక్తిమాన్, ఉషిత్వాదిశ్య సన్మార్గం పునర్ద్వారవతీమగాత్. ౬౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షడశీతితమోఽధ్యాయః.

తదుభయలింగం ఉపాధిం. నియంతృనియమ్యతయా ఈయుషే ప్రాప్తవతే. అతః ఉభయనియంతుః స్వస్మాత్సకాశాత్ తదుభయవంశ్యాయ జీవాయ విభక్తమృత్యవ ఇత్యర్థః. నియంతృనియమ్యత్వే కారణం వదన్నాహ—స్వమాయయా అసంవృతేతి. అతః అలుప్తైశ్వర్యత్వాత్ తన్నియంత్రే తుభ్యం నమః. కించ రుద్ధదృష్టయే మాయావిత్వాదేవ అన్యేషాం రుద్ధా ఆవృతా దృష్టిర్యేనతస్మై యద్వా స్వమాయయా స్వస్య అసంవృతా అన్యేషాం చ రుద్ధా దృష్టిర్యేన తస్మై ఇత్యేకం పదం. ౪౯. సఇతి. సః ఏవంభూతః పరమేశ్వరః త్వం నః అస్మాన్ స్వభృత్యాన్ శాధి శిక్షయ. ౫౦. ౫౧. స్వస్మిన్నాదరమధికం బ్రాహ్మణేషు చ మందమివాలక్ష్య లోకసంగ్రహపరో భగవాన్ మత్తోఽపి బ్రాహ్మణేషు శ్రద్ధాతిరేకం కుర్విత్యేవం తమనుశాస్తి సప్తభిః—బ్రహ్మన్నితి. మయా హృదిస్థేన. ౫౨. మమ దేవాదిభ్యోఽపి బ్రాహ్మణాః శ్రేష్ఠా ఇత్యాహ—దేవాఇతి. తే శనైః పునంతి ఏతే తు సద్యః కించ. దేవాదీని యత్పునంతి తదప్యర్హత్తమానామీక్షయా. ౫౩. బ్రాహ్మణఇతి. మమ కలాపరికలనం ఉపాస్తిః తయా యుతః. ౫౪. కించబ్రాహ్మణారాధనమేవ మమ ప్రేష్ఠమిత్యాహ—నేతి. హేతుమాహ—సర్వవేదమయో విప్రఇతి. ప్రమాణాధీనత్వాత్. ప్రమేయస్య. వేదమయో విప్రో దేవమయాదస్మద్రూపాత్ ప్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. ౫౫. దుష్ప్రజ్ఞాఇతి. అసూయవః దోషదృష్టయః ఇజ్యదృష్టయః పూజ్యబుద్ధయః. ౫౬. చరాచరమితి. అస్య విశ్వస్య హేతవో భావా మహదాదయః. మదీక్షయా మమైవ సర్వత్ర ఈక్షయా. ౫౭—౬౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, షడశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

నారాయణమహర్షిణా నారదాయోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభఘట్టః.

రాజోవాచ:—బ్రహ్మన్ బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే నిర్గుణే గుణవృత్తయః, కథం

శ్లో. "సప్తాశీతితమే నారాయణనారదవాదతః, వేదైస్స్తుతిర్గుణాలంబాన్నిర్గుణా చ తథోచ్యతే. వాగీశా యస్య వదనే లక్ష్మీర్యస్య చ వక్షసి, యస్యాస్తే హృదయే సంవిత్తం నృసింహమహం భజే. సంప్రదాయవిశుద్ధ్యర్థం స్వీయనిర్బంధయంత్రితః, శ్రుతిస్తుతిమితాం వ్యాఖ్యాం కరిష్యామి యథామతి. శ్రీమద్భాగవతం పూర్వైర్వ్యాఖ్యాతం సారతస్సన్నిషేవితం, మయా తు తదుపస్పృష్టముచ్ఛిష్టముపచీయతే." పూర్వాధ్యాయాంతే. శ్లో. "ఏవం స్వభక్తయో రాజన్ భగవాన్ భక్తభక్తిమాన్, ఉషిత్వాదిశ్య సన్మార్గం పునర్ద్వారవతీమగా" దిత్యత్ర సన్మార్గం సతాం స్వతః ప్రమాణభూతానామ ప్రామాణ్యకారణరహితానాం వేదానాం మార్గం బ్రహ్మపరత్వముపదిశ్య భగవానగాదిత్యుక్తం. తత్ర వేదానాం బ్రహ్మపరత్వమఘటమానం మన్వానః పృచ్ఛతి—బ్రహ్మన్నితి. తత్ర తావన్ముఖ్యలక్షణాగుణభేదేన త్రిధా శబ్దప్రవృత్తిః. యథా. ముఖ్యాపి రూఢియోగభేదేన ద్విధా రూఢిశ్చ స్వరూపేణ జాత్యా గుణేన వా. నిర్దేశార్హే వస్తుని సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంకేతేన ప్రవర్తతే. యథా డిత్థః గౌః శుక్ల ఇతి. లక్షణా చ తేనైవ సంకేతేనాభిహితార్థసంబంధినీ. యథా గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీతి. గౌణీ చాభిహితార్థలక్షితగుణయుక్తే తత్సదృశే. యథా సింహో దేవదత్త ఇతి. యథాహుః. శ్లో. "అభిధేయావినాభూతే ప్రవృత్తిర్లక్షణేష్యతే, లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టా తు గౌణతే"తి. యోగవృత్తిస్తు ఏతత్త్రివిధవృత్తిప్రతిపాదితపదార్థయోః ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్వా యోగేన. యథా పంకజం ఔపగవః పాచక ఇత్యాది. తత్ర తావత్ బ్రహ్మణి రూఢివృత్తిర్న సంభవతీత్యాహ—సాక్షాత్కథం చరంతీతి. తత్ర హేతుః, అనిర్దేశ్య ఇతి. అనిర్దేశ్యత్వేఽపి హేతుం వదన్ గుణవృత్తిం నిరాకరోతి. నిర్గుణే గుణవృత్తయ

చం. శ్లో. "సర్వవేదమయో విప్రస్సర్వవేదమయోఽస్మ్యహమి"తి వేదానాం బ్రహ్మప్రమాపకత్వం భగవదుక్త్యైవావగతం. తత్పూర్వాధ్యాయేఽపి. శ్లో. 'విశుద్ధసత్త్వధామ్న్యద్ధాత్వయి శాస్త్రశరీరిణీ'తి బలివచనేనాప్యవగతం తత్పూర్వాధ్యాయేఽపి. శ్లో. 'బ్రహ్మ తే హృదయం శుద్ధమి'త్యాదినా శాస్త్రయోనేస్తవాత్మన ఇత్యంతేన మునివచసాప్యవగతం. శ్రూయతే చైవం. శ్రు. "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతీ"తి. స్మర్యతే చ. "వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య" ఇతి. బ్రహ్మణశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యం బహుశః ప్రతిపాదితం. తత్ర చిదచిద్విలక్షణబ్రహ్మస్వరూపస్వభావపరాణాం. శ్రు. "సత్యం జ్ఞానమనంతం యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిది"త్యాది శ్రుతివచసాం తత్ప్రమాపకత్వేఽపి. శ్రు. "అయమాత్మా బ్రహ్మ. తత్త్వమసి. సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మే" త్యాదినా పరమాత్మశబ్దసమానాధికరణతయా శ్రుతానాం చిదచిద్వాచిశబ్దానాం కథం పరమాత్మప్రమాపకత్వమితి పృచ్ఛతి—రాజా బ్రహ్మన్నితి. హే బ్రహ్మన్. గుణవృత్తయ ఇత్యత్ర గుణశబ్దో విశేషణపరః. గుణేన జాతిగుణక్రియాన్యతమేన ద్వారభూతేన వృత్తిర్బోధనం యాసాం తాః. జాత్యాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య తద్విశిష్టాభిధాయిన్యః శ్రుతయః చిదచిత్పరాః కథం బ్రహ్మణి సాక్షాచ్చరంతి ప్రవర్తన్తే. న హి ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణేన శబ్దః ప్రతిపాదయితుమలమితి ప్రశ్నార్థః. న చ లక్షణయా చరంతీతి వక్తుం యుక్తం. ఉదాహృతశ్రుతిస్మృత్యాదిభ్యోఽభిధావృత్తేరేవావగమాత్. న చ కతిప

చరంతి శ్రుతయస్సాక్షాత్సదసతః పరే. ౧. శ్రీశుక ఉవాచ:—బుద్ధీంద్రియమనః

ఇతి. గుణైర్వర్తమానా అపి నిర్గుణే కథం చరంతీత్యర్థః. నిర్గుణత్వే చ హేతుం వదన్ లక్షణాం యోగం చ నిరాకరోతి. సదసతః పర ఇతి. కార్యకారణాభ్యాం పరస్మిన్ అసంగే కేనచిదపి సంబంధాభావాన్న లక్షణాయోగవృత్తీ సంభవత ఇత్యర్థః. ఏవం పదార్థత్వాయోగాదపదార్థస్య చ. వాక్యార్థత్వాయోగాన్న శ్రుతిగోచరత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యభిప్రాయః. ౧. ఉత్తరమాహ—బుద్ధీతి. బుద్ధ్యాదీన్. ఉపాధీన్. జనానాం అనుశాయినాం జీవానాం, మాత్రాద్యర్థం ప్రభుః ఈశ్వరః అసృజత్ మీయంత ఇతి మాత్రాః విషయాః తదర్థం. భవార్థం భవో జన్మలక్షణం యత్ కర్మ తత్ప్రభృతికర్మకరణార్థమిత్యర్థః. ఆత్మనే లోకాంతరగామినే ఆత్మనస్తత్తల్లోకభోగాయేత్యర్థః. అకల్పనాయ కల్పనానివృత్తయే ముక్తయ ఇత్యర్థః. అర్థధర్మకామమోక్షార్థమితి. క్రమేణ పదచతుష్టయస్యార్థః. జనానామితి వదన్ జీవార్థమీశ్వరస్య సృష్ట్యాదిషు ప్రవృత్తిం దర్శయతి—ప్రభురితి. ఈశ్వరస్య ఉపాధివశ్యత్వాభావేన నిత్యముక్తతాం దర్శయతి. అయమభిప్రాయః. యద్యప్యుక్తరీత్యా కాపి ప్రవృత్తిర్న సంభవతి. తథాపి. పరంపరయా సాక్షాద్వా సర్వాసాం శ్రుతీనాం బ్రహ్మణి పర్యవసానం. కించ ఈశ్వరో జీవానాం మోక్షార్థమేవ సృష్టిం కరోతి. న చ స్వరూపోపపాదనమంతరేణోపపద్యతే. అతో యోగ్యా కాచన వృత్తిర్విచారణీయేత్యుత్తరం. సగుణమేవ గుణైరనభిభూతం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సర్వేశ్వరం సర్వనియంతారం సర్వోపాస్యం సర్వకర్మఫలప్రదాతారం సమస్తకల్యాణగుణనిలయం సచ్చిదానందం భగవంతం శ్రుతయః ప్రతిపాదయంతి. శ్రు. "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానః యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యామంతరః. సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స ఈక్షత లోకాన్నుసృజేయా" ఇతి. "తదైక్షత. తత్తేజో అసృజత. సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే"త్యాద్యాః. తథాభూతేశ్వరతాం చ

యచ్ఛ్రుతీనాం తత్ర ముఖ్యవృత్తిః చిదచిదాదిపరాణాం లక్షణావృత్తిరితి. యుక్తం "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి. వేదైశ్చ సర్వైరహ"మితి సర్వశబ్దస్వారస్యాత్సర్వాసామపి తస్మిన్నభిధావృత్తేరేవావగమాత్ అతఏవ సాక్షాదిత్యుక్తం. తావజ్జాతిశబ్దానాం వృత్త్యసంభవం వ్యంజయన్ విశినష్టి—అనిర్దేశ్యే చేతనాచేతనసజాతీయతయా నిర్దేష్టుమశక్యే. తత్ర హేతుః సదసతః పరే సచ్చాసచ్చ తయోస్సమాహారస్సస్మాత్పరే చిదచిద్భ్యాం పరే విలక్షణే అన్యస్మిన్నితి యావత్. స హి చిదచిద్గతజాతిప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దానాం చిదచిద్భ్యమన్యస్మిన్ముఖ్యవృత్తిస్సంభవతీతి భావః. అథ గుణశబ్దానాం వృత్త్యసంభవం ద్యోతయితుం విశినష్టి—నిర్గుణ ఇతి. నిర్గతత్రైగుణ్యే త్రైగుణ్యప్రత్యనీకే. యద్వా. గుణశబ్దానాం యే యే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాః గుణాః తేభ్యస్సర్వేభ్యోనిర్గతే నిర్గుణ ఇతి నిష్క్రియత్వస్యాప్యుపలక్షణం. ౧. అత్రానేన "జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ." శ్రు. "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః. నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే. శ్రు. "తత్సృష్ట్వా. తదేవానుప్రావిశత్. తదనుప్రవిశ్య. సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇత్యాదిశ్రుతయః స్వపర్యంతనామరూపవ్యాకరణేన తత్తచ్చిదచిద్వస్తుశరీరకతయా తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యోఽభూదితి. ప్రతిపాదయంత్యః. పరిహారమాహురిత్యభిప్రేత్య తత్ర బహుశో జగత్సర్గప్రకారవర్ణనయైవ ప్రకృతప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తప్రాయమితి చాభిప్రేత్య కేవలం సృష్టిమాత్రం స్వ

ప్రాణాన్ జనానామసృజత్ప్రభుః, మాత్రార్థం చ భవార్థం చ ఆత్మనే కల్పనాయ

తావత్సంసారిణో జీవస్య తన్నివృత్తయే తత్త్వమసీత్యాదివాక్యాని బోధయంతి. తత్ర చ తత్త్వం పదయోస్సామానాధికరణ్యం ప్రతీయతే. తచ్చ ప్రకారాంతరేణాఘటమానం బ్రహ్మణి పర్యవసానం గమయతి. తథాహి న తావత్ వైశ్వదేవ్యామిక్షేతిపదుభయోరేకార్థాభిధానేన సామానాధికరణ్యం ఘటతే యథోక్తం. శ్లో. "ఆమిక్షాం దేవతాయుక్తాం వదత్యేవైష తద్ధితః, ఆమిక్షాపదసాన్నిధ్యాత్తస్యైవ విషయార్పణమి"తి. కుతః భిన్నార్థత్వాత్. న చాజహత్స్వార్థయోర్నిరూఢలక్షణయా విశేషణ విశేష్యభావేన నీలముత్పలమితి వత్. యథోక్తం. శ్లో. స్వబుద్ధ్యా రజ్యతే యేన విశేష్యం తద్విశేషణ మిత్యాది. కుతః విరుద్ధార్థత్వేన తదయోగాత్. న చ జహత్స్వార్థత్వేన సంబంధలక్షణయా కుసుమితద్రుమా గంగేతివత్. కుతః ఏకార్థత్వస్య వివక్షితత్వాత్. అతః జహదజహత్స్వార్థలక్షణయా సోఽయం దేవదత్త ఇతివద్విరుద్ధాంశత్యాగేనానుగతచిదంశైకార్థసామానాధికరణ్యేన నిర్గుణే పర్యవసానం. అస్థూలాదివాక్యానాం తు సాక్షాదుపాధినిషేధేన తత్పదార్థశోధనఉపయోగాన్నిర్గుణ ఏవ పర్యవసానం. తథా చాత్రైవోపక్రమే. శ్లో. స్వసృష్టమిదమాపీయేత్యాదినా విశిష్టమాలంబనం వక్ష్యతి. అంతే చ శ్లో. "శ్రుతయః త్వయిహి ఫలంత్యతన్నిరసనేన భవన్నిధనా" ఇత్యుపసంహరి

రయతి—బుద్ధీంద్రియేతి. జనానాం బుద్ధ్యాదీనసృజత్. ప్రభురధ్యక్షః నిర్వాహక ఇతి యావత్. అయమభిప్రాయః. స్వయమంతరాత్మతయా నామరూపయోర్నిర్వాహకో భవితుం బుద్ధ్యాదిశబ్దోప లక్షితసమష్టిపరంపరయా మహాభూతపర్యంతమాత్మానం తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః పునస్సదసచ్ఛబ్దవాచ్యచిదచిన్మిశ్ర దేవాదిస్థావరాంతజగద్రూపతత్తచ్ఛబ్దవాచ్యశ్చాభవదితి. ఏవం చిద చిత్పదార్థానాం సర్వేషాం పరమాత్మశరీరత్వైకస్వభావ్యాత్తత్త్వేనైవ తేషాం వస్తుత్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణ త్వాచ్చ. అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయేన విశేష్యపర్యంతాభిధానస్వాభా వ్యాత్ గవాదిశబ్దానాం గోత్వాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వ్యక్తిపర్యంతాభిధానస్య ముఖ్య వత్సర్వేషాం లోకవ్యుత్పత్తిః స్వస్వార్థాభిధాయినాం స్వస్వార్థాన్ పరమాత్మాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాన్ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మాభిధానం ముఖ్యమేవేతి. విస్తరస్తు భాష్యాదిష్వనుసంధేయః. పరమకారుణికస్యావాప్తసమస్తకామస్య స్వపరప్రయోజననిరపేక్షస్య బ్రహ్మణో జగత్సర్గేణ ప్రయో జనం కిమిత్యతఆహ—మాత్రార్థమితి ఆత్మనేకల్పనాయ చేతి తాదర్థ్యచతుర్థ్యంతం. మాత్రార్థం దేహార్థంతదుత్పాదనార్థమిత్యర్థః. అసత్ప్రాయాణాం జీవానాం స్వారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాది ప్రదానేనోజ్జీవనార్థం జగత్సర్గే ప్రవృత్తిరితి. పరిపూర్ణస్యాపి పరానుజిఘృక్షా సంగతైవేతి భావః. అతఏవ గర్భజన్మజరామరణాద్యనేకదుఃఖావహజగత్సర్గప్రయుక్త నైర్ఘృణ్యాశంకాపి నిరస్తా. దుఃఖస్య తత్తజ్జీవానాదికర్మప్రయుక్తత్వాత్. మీయంత ఇతి మాత్రాః దేహాః భవార్థమభ్యుదయార్థం ఆరాధయితృభ్యోనిశ్శ్రేయసరూపాభ్యుదయప్రదానార్థమిత్యర్థః. అనేన దేహోత్పాదనస్యాపి ప్రయో జనముక్తం. యద్వా—భవార్థం త్రైవర్గికరూపశ్రేయఃప్రదానార్థం. ఆత్మనే అధ్యాత్మ జ్ఞానార్థం ముక్తిసాధనోపాసననిష్పత్తయ ఇత్యర్థః. యద్వా. ఆత్మార్థం జీవాత్మస్వరూపసత్తా లాభార్థం. ప్రళయావస్థానామసత్ప్రాయాణాం జనానాం పరమాత్మన ఆత్మనాం చ శేష శేషిభావజ్ఞానేనైవ హ్యాత్మసత్తాలాభః. అకల్పనాయ కల్పనం జ్ఞానైకాకారిష్వాత్మసు దేవ మను

చ. ౨. సైషాహ్యుపనిషద్బ్రాహ్మీ పూర్వేషాం పూర్వజైర్ధృతా, శ్రద్ధయా ధారయే ద్యస్తాం క్షేమం గచ్ఛేదకించనః. 3. అత్ర తే వర్ణయిష్యామి గాథాం నారా

ష్యతి. ఉపాసనాదివాక్యానాం అన్యార్థప్రవృత్త్యా సృష్ట్యాద్యవలంబనత్వేనజ్ఞానసాధనవిధానేన తత్ప రత్వమిత్యేషా దిక్. ౨. అత్ర చానాదివిశిష్టపరంపరాగతత్వాన్న సందేహో యుక్త ఇత్యాహ—సేతి సైషా యథోక్తలక్షణా యథోక్తాలంబనా వా బ్రాహ్మీ బ్రహ్మపరా. శ్రద్ధయా ఆదరేణ వైతండిక తర్కానభినివేశేనయః శ్రవణాదినా ధారయేత్. సః అకించనః నిరస్తదేహాద్యుపాధిస్సన్ తతః పరం పదం ప్రాప్నుయాదితి. 3. ఏతదేవ సర్వశ్రుత్యర్థనిరూపణేన ప్రపంచయితుమితిహాసమవతార యతి—అత్రేతి. నారాయణాన్వితాం నారాయణః ప్రవక్తృత్వేన అన్వితో యస్యాం తాం గాథా

ష్ట్యాదికల్పనం తదభావాయ ముక్తయే ఉపాయానుష్ఠానదేహాదిభేదనివృత్తిపూర్వకముక్త్యర్థం చేత్యర్థః. యద్వా. సర్వమిదం సంకల్పమాత్రేణైవోపపద్యతామిత్యత ఆహ—కల్పనాయ చేతి. కల్పనం క్రీడనం. తస్మై. పరిపూర్ణస్యాపి క్రీడనార్థం జగద్వ్యాపార ఇతి భావః. ౨. నన్విత్థం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణిముఖ్యవృత్తిర్నలౌకికైర్గృహీతా. అపితు. తత్తదర్థేష్వేవ. తత్కథం సార్వ జనీనవ్యుత్పత్తిస్సాధ్యత ఇత్యతఆహ—సైషేతి. సైషా ఉపపాదితా బ్రాహ్మీ బ్రహ్మసంబంధినీ సర్వ శబ్దానాం బ్రహ్మణ్యభిధానవృత్తిరిత్యర్థః. ఉపనిషత్ రహస్యతమా ఉపనిషదర్థవిచారేణావగంతవ్యేతి వార్థః. అనధీతవేదాంతశాస్త్రాణాం తత్తదర్థమాత్రపర్యవసితవ్యుత్పత్తావప్యధిగతవేదాంతార్థతదనుష్ఠాన నిష్ఠైః బ్రహ్మణ్యేవ వ్యుత్పత్తిర్గృహీతా, నహి ఘటశబ్దవ్యుత్పత్తిమగృహీతవతః కస్యచిత్పుంసో ఘట శబ్దాత్తదర్థానవగతావపి తస్య తద్బోధక శక్తిర్విహతేతి భావః. తథాహి పూర్వేషామపి పూర్వజైర్వా మదేవాదిభిరేషా వ్యుత్పత్తిర్ధృతా అవధృతా నిశ్చితేతి యావత్. వామదేవప్రహ్లాదాదయో హి పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాంతరాత్మత్వం సర్వస్య తచ్ఛరీరత్వం శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం చ పశ్యంతి. అహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీనహం మనురభవం-సూర్యశ్చ కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇతి. శ్లో. "సర్వగత్వాదనంతస్య సఏవాహమవస్థితః, మత్త స్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతన" ఇతి. నిర్దిశంతః సర్వబుద్ధిశబ్దాన్ పరమాత్మపర్యంతాన్ ప్రదర్శయంతః సర్వశబ్దానాం పరమాత్మన్యేవ వ్యుత్పత్తిమధ్యవసితవంత ఇతి భావః. ఇత్థం గృహ్య మాణాయా వ్యుత్పత్తేః ఫలమాహ-శ్రద్ధయేతి. తాముక్తవిధాం వ్యుత్పత్తిం యః పుమాన్ శ్రద్ధయా ధారయేత్ సోఽకించనః నాస్తి కించన ప్రార్థనీయం యస్య సః. క్షేమం ముక్తిం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. 3. అథ పరస్య బ్రహ్మణస్స్వపర్యంత సర్వబుద్ధిశబ్దత్వం సర్వాంతరాత్మత్వం జగత్కారణత్వం పరమ కారుణికత్వం మోక్షప్రదత్వం చోక్తం. అథోక్తార్థస్య స్వమనీషోత్ప్రేక్షితత్వశంకానిరాసాయ మూర్తిధరా వేదాఏవ ఉక్తానుక్తగుణవిశిష్టం భగవంతం తుష్టువురితి వక్తుం తావత్స్వ ప్రశ్నపరిహారా నితిహాసాంతరేణ సంవాదయతి—అత్రేతి. అత్ర త్వత్ప్రశ్నే మదుత్తరే చ. సంవాదరూపాం నారాయ ణేన ప్రవర్తకేనాన్వితాం గాథాం. తే తుభ్యం వర్ణయిష్యామి. శృణ్వితి శేషః. కోఽసౌ నారాయణః పరమవ్యోమనిలయః. కించావతారవిశేషః కశ్చ తస్యాః శ్రోతేత్యతఆహ—నారదస్యేతి ఋషేః ఋషి వేషధరస్య బదర్యాశ్రమవాసినో నారాయణస్య నారదస్య చ సంవాదం ప్రశ్నోత్తరరూపమితిహా

యణాన్వితాం, నారదస్య చ సంవాదమృషేర్నారాయణస్య చ. ౪. ఏకదా నారదో లోకాన్ పర్యటన్ భగవత్ప్రియః, సనాతనమృషిం ద్రష్టుం యయౌ నారాయణాశ్రమమ్. ౫. యో వై భారతవర్షేఽస్మిన్ క్షేమాయ స్వస్తయే నృణాం, ధర్మజ్ఞానశమోపేత ఆకల్పాదాస్థితస్తపః. ౬. తత్రోపవిష్టమృషిభిః కలాపగ్రామవాసిభిః, పరీతం ప్రణతోఽపృచ్ఛదిదమేవ కురూద్వహ. ౭. తస్మా అవోచద్భగవానృషీణాం శృణ్వతామిమం, యో బ్రహ్మవాదః పూర్వేషాం జనలోకనివాసినామ్. ౮. శ్రీభగవానువాచః—స్వాయంభువ బ్రహ్మసత్రం జనలోకేఽభవత్పురా, తత్రస్థానాం మానసానాం మునీనామూర్ధ్వరేతసామ్. ౯. శ్వేతద్వీపం గతవతి త్వయి ద్రష్టుం తదీశ్వరం, బ్రహ్మవాదస్సంప్రవృత్తః శ్రుతయో యత్ర శేరతే. ౧౦. తత్ర హాయమభూత్ప్రశ్నస్త్వం మాం యమనుపృచ్ఛసి, పరిహారాంశ్చ తాన్సర్వాన్వక్ష్యేఽహం

మితిహాసం. ౪—౮. స్వాయంభువేతి. బ్రహ్మసత్రమితి యథా యజమానా ఏవ సమానా ఋత్విగాదిరూపేణ యత్ర కర్మ కుర్వంతి తత్కర్మసత్రం ప్రసిద్ధం. తథా యత్ర సమానా ఏవ వక్తృశ్రోతృభావేన బ్రహ్మ మీమాంసంతే తద్బ్రహ్మసత్రం. ౯. అహో తర్హి మయా కథం తత్సత్రం నాజ్ఞాతమిత్యత ఆహ—శ్వేతద్వీపమితి. తదీశ్వరం తత్రస్థం మామేవానిరుద్ధమూర్తిం. ౧౦. ౧౧. ననుసర్వ

సం కథయిష్యామీతి సంబంధః. ౪. సంవాదమేవ ప్రస్తోతుం నారదస్య నారాయణోపపత్తిమాహ—ఏకదేతి. సనాతనం పురాణం ఋషిం నారాయణం ద్రష్టుం తస్యాశ్రమం బదర్యాఖ్యం యయౌ. ౫. ఋషిం విశినష్టి. య ఇతి. క్షేమాయ అభయరూపాయ స్వస్తయే మోక్షాయ చ. ఆకల్పాత్కల్పావధి-తపః స్వాత్మోపాసనాఖ్యం ఆస్థితః అధికృతవానిత్యర్థః. కథంభూతః ధర్మః వర్ణోచితః జ్ఞానమాత్మనః ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణత్వేనావలోకనం. శమో రాగద్వేషాదిరాహిత్యం. ఏభిరుపేతః. ౬. తత్రేతి. తత్ర నారాయణాశ్రమే - పరివృతం నారాయణం ప్రతీదమేవ త్వత్పృష్టమేవాపృచ్ఛత్. ౭. తస్మా ఇతి. తస్మై పృష్టవతే నారదాయ ఋషీణాం శృణ్వతాం సతామిమం మదుక్తపరిహారగర్భమవోచత్. తదుక్తపరిహారస్యాపి సాంప్రదాయికత్వం వదన్ తం విశినష్టి-య ఇతి. జనలోకనివాసినాం పూర్వేషామగ్రజానాం సనందనాదీనాం యస్సంవాదః ప్రశ్నోత్తరరూపస్తమిమమవోచదితి సంబంధః. ౮. ఉక్తిమేవాహ.—స్వాయంభువేతి. స్వాయంభువ నారద. తస్య స్వయంభువః పుత్రత్వాదేవం సంబోధనం. పురా జనలోకే. తత్రస్థానాం జనలోకస్థానాం మానసానాం బ్రహ్మమానసపుత్రాణాం ఊర్ధ్వరేతసాం జన్మప్రభృతిజితేంద్రియాణాం. మునీనాం సనకాదీనాం సంబంధి బ్రహ్మసత్రం పరబ్రహ్మగుణానుభవాత్మకం సత్రమభూత్. ౯. తదాహం క్వగత ఇత్యాహ—శ్వేతద్వీపవాసినమీశ్వరం ద్రష్టుం త్వయి గతవతి సతి. తదా. బ్రహ్మవాదః బ్రహ్మణాం వాదస్సంవృత్తః తం విశినష్టి. యత్ర బ్రహ్మవాదే శ్రుతయశ్శేరతే ప్రతారణభయరహితాః ఐకకంఠ్యం ప్రాప్తాస్సుఖమాసత ఇత్యర్థః. ౧౦. తత్రేతి. హేతి హర్షే ఆశ్చర్యే వా. ఋషిభిః కృతఏవ ప్రశ్నస్త్వయా కృతః. అహో, తవ బుద్ధికౌశలం - మాం ప్రతి యం ప్రష్టవ్యమర్థమనుపృచ్ఛసి తదర్థవిషయకః ప్రశ్నః అభూత్ ప్రవృత్తః. తదా పరిహారాశ్చ తాన్ తత్ర ప్రవృత్తాన్ ప్రశ్నపరిహారాన్

శృణు తేఽనఘ. ౧౧. తుల్యశ్రుతతపశ్శీలాస్తుల్యస్వీయారిమధ్యమాః, అపిచక్రుః ప్రవచనమేకం శుశ్రూషవో పరే. ౧౨. సనందన ఉవాచః—స్వసృష్టమిదమాపీయ శయానం సహశక్తిభిః, తదంతే బోధయాంచక్రుస్తల్లింగైశ్శ్రుతయః పరమ్. ౧౩. యథా శయానం సమ్రాజం వందినస్తత్పరాక్రమైః, ప్రత్యూషేఽభ్యేత్య సుశ్లోకై ర్బోధయంత్యనుజీవినః. ౧౪. శ్రుతయ ఊచుః—జయజయ జహ్యజామజితదోష

జ్ఞాస్తే. కస్తత్రవక్తాప్రష్టావా? తత్రాహ—తుల్యశ్రుతాదిభిరవిశేషాః. అరిమిత్రోదాసీనతుల్యత్వేన నిరుపమకరుణాః అతస్సర్వే ప్రవచనయోగ్యా అపి కేనాపి. కౌతుకేన ఏకం ప్రవక్తారం కృత్వా అన్యే పప్రచ్ఛురిత్యర్థః. ౧౨. స్వయం నిర్మితమిదం విశ్వం ప్రళయసమయే ఆపీయ సంహృత్య. శయానం యోగేన నిద్రాణమివ వర్తమానం. తదంతే ప్రళయాంతే. తల్లింగైస్తత్ప్రతిపాదకైర్వాక్యైః. పరం ఈశ్వరం సృష్టిసమయే ప్రథమనిశ్వాస ప్రసూతాః శ్రుతయః. ప్రబోధయామాసుః. ౧౩. యథేతి. సుశ్లోకైః శోభనాః శ్లోకాః కీర్తయో యేషు తైః. పరాక్రమైః. ౧౪. జయజయేతి. భోఅజితజయ

సర్వానహం. హే అనఘ తే తుభ్యం వక్ష్యే శృణు.౧౧.నను కస్తత్ర వక్తా బభూవ. కేవా శ్రోతారః. కింవా బ్రహ్మసత్రస్య లక్షణమిత్యతఆహ—తుల్యేతి. యద్యపి సర్వే శ్రుతం శాస్త్రజన్యం. తపః అనశనాది. యద్వా. తప ఆలోచన ఇతి ధాతురూపం తప ఇతి బ్రహ్మోపాసనాత్మకం జ్ఞానమిత్యర్థః శీలం తదుపయుక్తా సద్వృత్తిః. ఆరాధనాద్యాత్మకస్వభావశ్చ. తుల్యాన్యేతాని యేషాం తే. తుల్యాః స్వీయాః అరయో మధ్యమా ఉపేక్ష్యాశ్చ యేషాం తే. శ్రు. "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని" తి శాంత ఉపాసీతేత్యుక్తసార్వాత్మ్య బ్రహ్మోపాసననిష్ఠత్వాత్ స్వీయాదిరహితా ఇత్యర్థః. అనేన సర్వేషామపి ప్రవచనసామర్థ్యం సూచ్యతే. అపి తథాపి ప్రవచనే ఏకం చక్రుః. సనందనం ప్రతివక్తారం చక్రురిత్యర్థః. అపరే సనకాదయస్సర్వే శుశ్రూషవో బభూవురితి శేషః. ఏతదేవ బ్రహ్మసత్రం నామ యత్సర్వేఽప్యధిగతపరమాత్మయాథాత్మ్యా అపి ఏకం ప్రవక్తారం కృత్వా. అన్యేతు తూష్ణీం శృణుయురితి భావః. ౧౨. ప్రశ్నస్తు త్వత్కృత ఏవేత్యభిప్రేత్య తమనుక్త్వైవ సనందనోక్తముత్తరమాహ.—స్వసృష్టమిత్యాదిభిః. తత్ర స్వవివక్షితముత్తరం శ్రుతిగీత్యా సంవాదయితుం ప్రస్తౌతి—సనందనః స్వసృష్టమితి ద్వాభ్యాం. స్వేనాత్మనా సృష్టమిదం చిదచిదాత్మకం జగదాపీయ సంహృత్య శక్తిభిః సూక్ష్మావస్థామాపన్నాభిః ప్రకృతిపురుషకాలాత్మకాభిస్సహ శయానం నిద్రాణమివ వర్తమానం ప్రకృతిపురుషాదీన్ స్వస్మిన్ విభాగానర్హాన్ కృత్వా నిరవధికస్వానందానుభవపరం పరమపురుషం. తదంతే ప్రళయాంతే. సృష్ట్యాదావిత్యర్థః. శ్రుతయః తన్నిశ్వసితరూపాః మూర్తిధరాః వేదాః. యద్వా వేదాభిమానిదేవాః. తల్లింగైః పరమపురుషాసాధారణధర్మప్రకాశకైర్బోధయాంచక్రుర్బోధయంత్య ఇవ తుష్టువురిత్యర్థః. ౧౩. తత్ర దృష్టాంతమాహ.—యథేతి. అనుజీవినో భృత్యాః. వందినః స్తుతిపాఠకాః. ప్రత్యూషే ప్రభాతే అభ్యేత్య ఆగత్య శోభనాః శ్లోకాః యేషు తైస్తస్య సమ్రాజః పరాక్రమైః పరాక్రమప్రకాశకైః స్తోత్రైర్బోధయంతి తద్వత్. ౧౪. వేదపురుషముఖనిర్గళితాన్నష్టావింశతిసంఖ్యాకాన్ శ్లోకానాహ. జయజయేత్యాది. జయజయేత్యాదరే ద్విర్భావః. ఉత్కర్షం ప్రాప్నుహీత్యర్థః. నను స్వభావతఏవ నిస్సమాభ్యధికస్య అనవాప్తః కోవా ప్రాప్య ఉత్కర్ష ఇత్యత

గృభీతగుణాం త్వమసి యదాత్మనా సమవరుద్ధసమస్తభగః, అగజగదోకసామఖిల

జయ ఉత్కర్షమావిష్కురు ఆదరే వీప్సా. కేన వ్యాపారేణ. అగజగదోకసాం అగాని స్థావరాణి జగంతి జంగమాని చ ఓకాంసి శరీరాణి యేషాం జీవానాం తేషాం. అజాం. అవిద్యాం జహి నాశయ. నను కిమితి గుణవతీ హంతవ్యేత్యత ఆహ—దోషగృభీతగుణాం దోషాయ ఆనందాద్యావరణాయ గృభీతాః గృహీతాః గుణాః యయా తాం గృహేర్భశ్ఛందసీతి భకారః. ఇయం హి స్వైరిణీవ సర్వ ప్రతారణాయ గుణాన్ గృహ్ణాతి. అతః హంతవ్యేతి. తర్హి మయ్యపి దోషమావహేదితి మమావిద్యాదమనే కా శక్తిస్స్యాదత ఆహ—త్వమితి. యత్ యస్మాత్. త్వం ఆత్మనా స్వరూపేణైవ సమవరుద్ధసమస్తభగః సంప్రాప్తసమస్తైశ్వర్యోఽసి వశీకృతమాయత్వాదితి భావః. నను స్వయమేవ తే జ్ఞానవైరాగ్యాదినా కిం న హన్యురితి తత్రాహ—అఖిలశక్త్యవబోధకేతి. తేషాం ,త్వమేవాంతర్యామి సర్వశక్త్యుద్బోధకః అతః న తే జ్ఞానాదౌ స్వతంత్రా ఇతి భావః. నను అహమకుంఠజ్ఞానైశ్వర్యాది గుణః జీవానాం కర్మజ్ఞానాదిశక్త్యవబోధనేన అవిద్యాం హన్మీత్యత్ర కిం ప్రమాణమితి చేదహమేవ ప్రమాణమిత్యాహ—నిగమః వేదః. నను ఏవంభూతే మయి కథం శ్రుతీనాం ప్రవృత్తిస్తత్రాహ.—క్వచిదితి. క్వచిత్ కదాచిత్సృష్ట్యాదిసమయే. అజయా మాయయా. చరతః క్రీడతః నిత్యం చాలుష్ఠ

ఆహుః. అజాం ప్రకృతిం జహి నాశయ త్యాజయేత్యర్థః. త్వయి ప్రలీనానాం సర్వేషాం జీవానాం సంసృతినిదానభూతప్రకృతిసంబంధం త్యాజయతా త్వయా కారుణ్యాతిశయావహః కశ్చిదుత్కర్షః అభూతపూర్వఏవ ప్రాప్యత ఇతి భావః. నన్వహమపి ప్రకృతివశ్యస్తత్కథమజాం త్యాజయామీత్యతస్సంబోధయంతి. అజితేతి, సర్వాన్ జితవత్యా ప్రకృత్యాప్యజిత వశీకృతప్రకృతే ఇత్యర్థః. నన్వనాదితయా సా అపరాధినాం జీవానాం కథం త్యాజయితవ్యేత్యతస్సంబోధయంతి—దోషగృభీత గుణేతి. సత్స్వపి దోషేషు గృభీతో గృహీతో గుణో యాదృచ్ఛికప్రాసంగికానుషంగికాద్యన్యతమో యేన తథాభూతసాపరాధజనేష్వపి కశ్చిద్గుణలేశోఽస్తిచేత్తమపేక్ష్య అనుగ్రహశీలస్త్వమిత్యర్థః. గృభీతేత్యత్ర గృహేర్భశ్ఛందసీతి భకారాదేశః. దోషగృభీతగుణామితి పాఠాంతరం. ననుకుతః ప్రకృతేర్భోగ్యభోగోపకరణాదిరూపాయాః మహాగుణవత్యాస్త్యాజనం ప్రార్థ్యత ఇత్యతస్తాం విశింషంతి. దోషాః జీవానాం దోషావహాః గృభీతాః గుణాః సత్వరజస్తమోరూపా యయా తాం. నిష్ఠాం తస్య పూర్వనిపాతాభావ ఆర్షః. జీవానాం సంసృతినిదానభూతగుణాశ్రయత్వాత్తాం జహీత్యర్థః. నను త్యాజనోపయుక్తజ్ఞానశక్త్యాదిరహితోఽహం కథం హాపయేయమిత్యత ఆహుః. యద్యస్మాత్త్వమాత్మనా స్వతఏవ సమవరుద్ధః స్వీకృతః అశేషః భగో యేన సః. తస్మాజ్జహీత్యర్థః. శ్లో. "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరితః"ఇతి. విష్ణుపురాణవచనాద్భగ శబ్దార్థోఽవగంతవ్యః. అసంకుచితజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిమత్త్వాద్వాత్సల్యసాగరత్వాచ్చ మోచయితుం క్షమః అతో జహీతి భావః. నను యఏవ ప్రకృతిసంబంధాపాదకస్సఏవ త్యాజయితుం ప్రభుర్నత్వహమిత్యాశంకాయాం త్వమేవ ప్రకృతిపురుషకాలశరీరత్వవేషేణ సర్వకారణతయా తత్సంబంధాపాదక ఇతి ద్యోతయితుమనుద్బుద్ధసామర్థ్యానాం ప్రకృత్యాదీనాం పరమాత్మవిశేషణతావేషేణాపి కార్యాక్షమత్వాదన్యథా ప్రళయానాపత్తేశ్చ. తేషాం స్వస్వకార్యాన్ముఖ్యసామర్థ్యోద్బోధకస్త్వమేవేత్యభిప్రేత్య సంబోధయంతి. అగజగదోకసామఖిలశక్త్యవబోధకేతి. అగానాం స్థావరాణాం జగతాం

శక్త్యవబోధక తే క్వచిదజయాత్మనాచరతోఽనుచరేన్నిగమః. ౧౫. బృహదుపలబ్ధ
మేతదవయంత్యవశేషతయా యత ఉదయాస్తమయౌ వికృతేర్మృదివావికృ

భగతయా సత్యజ్ఞానానందైకరసేన ఆత్మనా చ చరతో వర్తమానస్య తవ నిగమః అనుచరేత్ ప్రతిపాదయేత్ కర్మణి షష్ఠీ. శ్రు. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే. యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై. తమహ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే. య ఆత్మని తిష్ఠన్. సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి" దిత్యాదినిగమకదంబః త్వాం ఏవంభూతం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. శ్లో. జయ జయాఽజిత జహ్యగజంగమా వృతిమజాముపనీతమృషాగుణామ్, న హి భవంతమృతే ప్రభవంత్యమీ నిగమగీతగుణార్ణవతానవ. ౧౫. నను కథం మామేవ ప్రతిపాదయంతి. శ్రు. "ఇంద్రో యాతోఽసి తస్యరాజే" త్యాది భిరింద్రః యాతః జంగమస్య అవసితస్య స్థావరస్య చ. రాజేతి. ప్రతిపాద్యతే తథా. శ్రు. "అగ్నిర్మూర్ధా దివః కకుది" త్యాదిభిశ్చైవంభూతత్వేన అగ్న్యాదీనాం ప్రతిపాదనాచ్చేతి తత్రాహ—బృహదితి. అయమర్థః. ఏతదుపలబ్ధం దృష్టమింద్రాది సర్వం బృహత్ బ్రహ్మేత్యేవ అవయంతి

జంగమానాం శరీరాణాం చరాచరాత్మకశరీరరూపేణ కరిష్యమాణానాం ప్రకృతిగుణానామిత్యర్థః. ఓకసాం తాదృశశరీరాశ్రయీభవిష్ణూనాం జీవానాం చ అఖిలాశ్శక్తయః స్వస్వకార్యాస్సఖ్యరూపాస్తాసామవబోధక ఉద్బోధక తత్ర జీవశక్త్యుద్బోధకత్వం నామ చిచ్ఛక్త్యుద్బోధకత్వం తేషాం ప్రళయదశాయామనుద్బుద్ధచిచ్ఛక్తికత్వాత్. అతఏవ సర్వకారణతయా సర్వకార్యానన్యం త్వామేవ వేదోఽభిదధాతీత్యాహుః—క్వచిదితి. అజయా ఆత్మనా చేతి సహార్థే తృతీయా. సాహిత్యం చ విశేష్య విశేషణభావేన. తదయమర్థః. అజయా ఆత్మనా చ ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విశిష్టస్య త ఇతి కర్మణశ్శేషత్వ వివక్షయా షష్ఠీ. చరతః. జగదాకారేణ పరిణమమానస్య తావదధిష్ఠితస్యేత్యపి వివక్షితం, నిగమః. చిదచిద్వాచిశబ్దసముదాయాత్మకో వేదభాగః. అనుచరేత్ అనువర్తేత. త్వామేవాభిదధ్యాదిత్యర్థః. అనేన కథం చరంతి శ్రుతయ ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం భవతి. కారణత్వం చిదచిద్విశిష్టతాకారేణేతి చ తథా మోక్షప్రదత్వం తదౌపయికగుణపూర్ణత్వం శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ. అగజగదోకసాం స్థావరజంగమశరీరాశ్రయాణాం సర్వేషాం జీవానాం అజాం జహీతి వా సంబంధః. జీవానామిత్యనుక్త్వా అగజగదోకసామిత్యుక్తిరాసన్నసృష్ట్యభిప్రాయికా. ఏతత్ప్సతిప్రవృత్తికాలే స్థావరజంగమాత్మక శరీరాణామభావాత్. నిగమోఽనుచరేదితి పారోక్ష్యనిర్దేశః. స్తుతేస్సంసారిజీవగతత్వాభిప్రాయకః. క్వచిదజయాత్మనా చ చరతోఽనుచరేన్నిగమ ఇత్యనేన ప్రకృతిసంబంధమోచకత్వనియతతత్సంబంధాపాదకత్వజ్ఞాపనాయ సర్వకారణత్వం తస్య నిర్వికారేఽనుపపన్నత్వాత్తస్మిన్ చిదచిద్వైశిష్ట్యం విశిష్ట కారణత్వాదేవ విశిష్టకార్యాణాం విశిష్టకారణానన్యత్వాచ్ఛరీరాత్మభావాచ్చ కార్యశరీరభూతచిదచిద్వాచిశబ్దానాం విశేష్యాత్మపర్యంతాభిధాయకత్వం చోక్తం. ౧౫. అథ కార్యకారణయోరనన్యత్వం దృష్టాంతముఖేనోపపాద్య కారణత్వనియతముముక్షూపాస్యత్వమాహుః—బృహదితి. అవశేషతయా బ్రహ్మణస్సర్వోపసంహారేణ వ్యవస్థితతయా. జగత్కారణత్వాదుపలబ్ధం సృష్టికాలే ఆవిర్భూతముత్పన్న మేతజ్జగత్. బృహత్ బ్రహ్మేత్యవయంతి ఆమనంతి. శ్రు. "సన్మూలాస్సౌమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే" త్యాదయో వేదాంతా అవగమ

తాత్, అత ఋషయో దధుస్త్వయి మనో వచనాచరితం కథమయథా భవంతి భువి

జానంతి. కథం బృహత ఏవ అవశేషతయా అవశిష్యమాణత్వేన కుతః యతో బృహతః సర్వస్య ఉదయాస్తమయౌ ఉత్పత్తిలయౌ సర్వోపాదానత్వాత్. తర్హి కిం వికారిత్వం బృహతః, న అవికృతాత్ వివర్తాధిష్ఠానత్వేన అవికారాదిత్యర్థః. అత్ర వాశబ్దః ఉపమానార్థః. యథా ఘటాదేర్వికృతేర్మృది ఉదయాస్తమయౌ తద్వత్. శ్రు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే"త్యాదిభిస్తథా ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. అతః కారణాదృషయో మంత్రాస్తద్ద్రష్టారో వా. త్వయ్యేవ మనోవచనాచరితం దధుః మనసా ఆచరితం తాత్పర్యం వచనాచరితమభిధానం చ ధృతవంతః మనసా త్వామేవ ధ్యాయంతి వచసా త్వామేవ నిరూపయంతీత్యర్థః. న పృథగ్వికారేష్వితి భావః. అత్ర నిదర్శనం కథమయథేతి. నృణాం భూచరాణాం యత్ర కుత్రాపి దత్తాని నిక్షిప్తాని పదాని భువి కథమయథా భవంతి అదత్తాని భవంతి. అతో యథా మృత్పాషాణేష్టకాదిషు దత్తాని పదాని భువం న వ్యభిచరంతి తథా యత్కిమపి వికారిజాతం వదంతో వేదా

యంతీత్యర్థః. అత్త్యవత్త్యవశేషతయేతి పాఠాంతరం. అజోపలబ్ధముత్పన్నమేతజ్జగత్స్థితికాలే అవతి రక్షతి. అంతకాలే అత్తి సంహరతి. తతోఽవశేషతయా కరణత్వాద్బృహదేవ జగదితి సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితివత్సహేతుకో నిర్దేశః. ఏతదుపపాదయంతి. యస్య వికృతేః కార్యస్య. యత ఇతి పంచమీసప్తమ్యర్థయోస్సార్వవిభక్తికస్తసిః. యత ఉదయ ఉత్పత్తిర్యస్మింశ్చ లయః సా వికృతిస్తత్కారణికా. తతోఽనన్యా మృద్ధి వా వికృతా యథా తావదవికృతా పిండాకారా మృత్ ఘటశరావాదిరూపవికృతా తదనన్యా తద్వత్. అవికృతాదితి పాఠాంతరం. తదా అవికృతాద్యతో యస్మాద్వికృతేః కార్యస్యోదయాస్తమయౌ సా, వికృతిస్తదనన్యా మృదివ. యదా తావదవికృతా న్మృత్పిండాదుదితా ఘటశరావాదిరూపా మృత్తదనన్యా తద్వదిత్యర్థః. యథా. శ్రు. "సౌమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాది"త్యాదికా శ్రుతిరనుసంధేయా. తత్ర హి ఘటేన జలమాహరేదిత్యాది వాగ్వ్యవహారపూర్వకజలాహరణాదికార్యార్థం మృత్పిండస్య ఘటాదినామ కంబుగ్రీవాదిరూప వికారసంస్పర్శమభిధాయ మృత్పిండస్య తద్వికారఘటాదేశ్చానన్యత్వముక్తం. అతస్సర్వకారణత్వాత్త్వయి ఋషయో మనోవచనాచరితాని ధ్యానస్తుతిచేష్టితాని అదధుః. త్వామేవ నిదధ్యుస్తుష్టువుస్త్వదర్థే అచేష్టంత చేత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతం హేతుమాహుః—కథమితి. ఆకాశే నిహితాని పదాని యథా అమోఘాని భవంతి పతనస్యావర్జనీయత్వాద్భువి విహితాని నృణాం పదాని తు కథమయథా భవంతి కథం మోఘాని భవంతి మోఘాని న భవంత్యేవ. పశ్చాత్పతనాభావాత్. ఏవం మనోవాక్కాయచేష్టితాని త్వదారాధనరూపాణి అమోఘాని సాంసారికతాపనివారకాణి. అన్యవిషయాణి ధ్యానాదీని తు ననివారకాణి ప్రత్యుత పతనావహాని అత స్త్వయ్యేవ దధురిత్యర్థః. ఏవం జగత్కారణత్వేన త్వదనన్యత్వాజ్జగద్విషయాస్సర్వే వైదికాశ్శబ్దాస్తాత్పర్యతశ్శక్త్యా చ త్వయ్యేవ వర్తంత ఇత్యాహుః. అత ఇతి. ఋషయో వేదాః తదుక్తమృషిణేత్యాదౌ. ఋషిశబ్దస్య వేదే ప్రయోగాత్. మనోవచనాచరితం మనస ఆచరితం తాత్పర్యం వచనాచరితమభిధానం చ త్వయ్యేవ దధుర్ధృతవంతః. నను తత్తదర్థవిషయాణాం కథమభిధాయకత్వమిత్యాశంకాయాం దృష్టాంతముఖేన తదుపపాదయంతి—కథమితి. ప్రాసాదపర్యంకాదిషు నిహితాని నృణాం పదాని కథం భువి అయథా అదత్తాని భవంతి. ప్రాసాదపర్యం

దత్తపదాని నృణామ్. ౧౬. ఇతి తవ సూరయస్త్ర్యధిపతేఽఖిలలోకమలక్షపణకథా మృతాబ్ధిమవగాహ్య తపాంసి జహుః, కిముత పునస్స్వధామవిధుతాశయకాలగుణాః పరమభజంతి యే పదమజస్రసుఖానుభవమ్. ౧౭. దృతయ ఇవ శ్వసంత్య

స్త్వామేవ సర్వకారణం పరమార్థభూతం ప్రతిపాదయంతీత్యర్థః. శ్లో. "ద్రుహిణవహ్ని రవీందు ముఖాత్మనా జగదిదం న భవేత్పృథగుత్థితం, బహుముఖైరపి మంత్రగణైః రజత్వమురుమూర్తిరతో వినిగద్యసే. ౧౬. త్వమేవ సర్వనిగమగోచర ఇతి సతాం ప్రవృత్త్యా ద్రఢయతి—ఇతీతి. త్వమేవ సర్వకారణత్వేన పరమార్థ ఇతి కృత్వా. భోః త్ర్యధిపతే త్రిగుణమాయానటీనర్తక సూరయో వివేకిన స్తవాఖిలలోకమలక్షపణకథామృతాబ్ధిం సకలజనవృజిననిరసనహేతుం కీర్తిసుధాసింధుం. అవగాహ్య నిషేవ్య తపంతీతి తపాంసి పాపాని దుఃఖాని వా. జహుః త్యక్తవంతః. త్వదీయకథామాత్రేణ యదా పాపత్యాగః. తదా కిము వక్తవ్యం యే పునః స్వధామవిధుతాశయకాలగుణాః స్వధామ్నా స్వరూపస్ఫురణేన విధుతాః త్యక్తాః ఆశయగుణాః అంతఃకరణధర్మాః రాగాదయః కాలగుణాః జరాదయశ్చ యైస్తే తథా. హే పరమ. తవాజస్రసుఖానుభవం అఖండానందానుభవం పదం స్వరూపం భజంతి సేవంతే. తథాభూతాః దుఃఖాని త్యజంతీతి. శ్రు. "తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో నశ్లిష్యంత ఏవమేవైనం విధుతపాపం కర్మ న శ్లిష్యతే. న కర్మణా లిప్యతే. పాపకేన. తత్సుకృతదుష్కృతే. ధూనుతే. ఏతగ్ం హవావనతపతికిమహంసాధుకరవం కిమహం పాపమకరవ" మిత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః. శ్లో. సకలవేదగణేరితసద్గుణ స్త్వమితి సర్వమనీషిజనా ముహుః, త్వయి రమంతి గుణశ్రవణాదిభి స్తవ పదస్మరణేన గతక్లమాః.౧౬. శ్రు. "అసుర్యానామ తేలోకా అంధేన తమసా వృతాః, తాగ్ంస్తే ప్రేత్యాభి

కాదిధారకత్వాత్తస్యామేవ యథా దత్తాని భవంతి ఏవం ప్రతిపురుషాంతరాత్మతయా తద్గతనామరూపనిర్వాహకత్వాత్త్వయ్యేవ తత్తదర్థశరీరకే నిర్వాహకే చ వేదా వర్తంత ఇత్యర్థః. అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయేన విశేష్యపర్యంతాభిధానం ముఖ్యమేవేత్యభిప్రాయః. ౧౬. అథ ఋషయ ఇత్యాదేః పూర్వయోజనాయాం కైముత్యన్యాయేన భగవద్ధ్యానస్య సాంసారికతాప నివర్తకత్వమాహుః—ఇతితవసూరయఇతి. ద్వితీయయోజనాయాం తు కారణత్వసమనియతముముక్షూపాస్యత్వం కైముత్యన్యాయేనాహుః—ఇతీతి. త్ర్యధిపతే ఇతి సంబోధనం. జగజ్జన్మస్థితివినాశనిర్వాహక ఇతి హేతోః. అతస్సూరయో వివేకినః తవాఖిలలోకమలక్షపణకథామృతాబ్ధిం అఖిలానాం లోకానాం జనానాం శృణ్వతాం వదతాం చ మలం పాపం క్షపయతీతి తథా. సా కథైవామృతం తస్యాబ్ధిమవగాహ్యైవ తపాంసి ఆధ్యాత్మికాదితాపాన్. జహుస్తత్యజుః. కింపునర్ధ్యానపరా ఇత్యాహుః. కిముతేతి. హేపరమ, యే స్వధామ స్వతేజః స్వవిషయకం జ్ఞానం స్వశబ్దః పరమాత్మపరః. తేన విధుతాః ఆశయగుణాః రాగాదిమనోవృత్తయః కాలగుణాః జరామరణాదయశ్చ యైస్తే. అజస్రసుఖానుభవం నిత్యజ్ఞానానందాత్మకం. పద్యత ఇతి పదం స్వరూపంభజంతి సమాధినాసాక్షాత్కుర్వంతి. తే తపాంసిజహంతీతికిం పునర్వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౧౭. అథ భగవద్భజనవిముఖానాం జన్మవైయర్థ్యమాహుః—దృతయఇతి. తే తవ అనువిధాః అనువిధాయినః త్వదాశ్రయణయోగ్యజన్మభాజోఽపీత్యర్థః. అనుత్యపస్త్వాం విహాయ కేవలం యది ప్రాణేంద్రియతర్పణపరాః శబ్దాదివిషయచపలాశ్చేత్తే దృతయ ఇవ ఉచ్ఛ్వసంతి. దృతయశ్చర్మభస్త్రికాః తా యథావాయుపూరితా ఉచ్ఛ్వసంతి తద్వత్కృతోచ్ఛ్వా

సుతృపో యది తేనువిధామహదహమాదయోండమసృజన్ యదనుగ్రహాతః, పురు

గచ్ఛంతియేకేచాత్మహనో జనాః.” తథా. నచేదిహావేదీన్మహతీవినష్టిః అసుర్యేతి శ్రుతేరర్థః. తే ప్రసిద్ధాః లోకాః కర్మఫలభూతదేవతిర్యఙ్నరాదిదేహాః అసుర్యాః అసుషు రమంతఇతివ్యుత్పత్త్యా అసురాణాం దేహాభిమానినాం సంబంధినః ప్రాప్యా ఇత్యర్థః. తే కీదృశాః అంధేన దృఢేన తమసా ఆచ్ఛాదితాః యే కేచ యే కేచిత్, ఆత్మానం తత్స్వరూపభూతసత్యజ్ఞానానందతిరస్కారేణ దుఃఖిత్వాద్యారోపణేన చ ఘ్నంతి హింసంతీత్యాత్మహనః అవిద్వాంసస్తే జనాః. తాన్ లోకాన్ అభిగచ్ఛంతి ప్రాప్నువంతి కర్మానుసారేణ చేద్యది ఇహ మనుష్యజన్మని పురుషః నావేదీత్ తర్హి మహతీ వినష్టిః వినాశః జన్మమరణపరంపరాఽవిచ్ఛేదలక్షణా సంసారగతిః. ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః పూర్వశ్లోకోక్తోభయవిధజనహీనాన్నిందంతి. దృతయ ఇతి. అసుతృపః నరాః యది తే అనువిధాః అనువిదధతీత్యనువిధాః అనువర్తినః భక్తా ఇతి యావత్. తర్హి శ్వసంతి జీవంతి సఫలజీవనా భవంతి ఇతరథా దృతయ ఇవభస్త్రా ఇవ వృథాశ్వాసా భవంతీత్యర్థః. నన్వభక్తానామపి కామాదిఫలమస్త్యేవ నః కార్యకారణానుగ్రాహకత్వేన జీవనహేతో స్తవాభజనే కృతఘ్నానాం తదపి న సిద్ధ్యేదిత్యాశయేనాహ—మహదహమాదయ

సా ఇత్యర్థః. అనేన అత బుషయో దధురిత్యాద్యయోజనాయాం కథమయథాభవంతీత్యాదిసూచితమన్యవిషయధ్యానాది మోఘత్వం స్పష్టీకృతం. నను సతి మరణకారణత్వే తత్సమనియతముముక్షూపాస్యత్వసిద్ధిః కారణత్వమేవ త్వయ్యనుపపన్నం. అచేతనస్య ప్రధానస్యైవ మహదహంకారైకరూపేణ పరిణామస్వభావస్యకారణత్వాత్. తథాహి చేతనభోగ్యభూతస్యసత్త్వాదిమయస్య వియదాదినామరూపవికారావస్థితస్య జగద్రూపస్య వస్తునః కారణభూతం వస్తు తత్స్వభావమేవేతి యుక్తం గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమివ కారణమితి. అతఏవ కార్యకారణయోరనన్యత్వోపపాదకమృదాదిదృష్టాంతోపపత్తిరితీక్షత్యధికరణపూర్వపక్షానుసారిణీమాశంకామభిప్రేత్య పరిహారమాహుః—మహదిత్యాదినా యదనుగ్రహాత ఇత్యంతేన. యస్య తవానుగ్రహాతః. శ్రు. “తదైక్షత బహుస్యామి” తీక్షాత్మసంకల్పాల్లబ్ధసత్తాకాః యేనానుప్రవిష్టాశ్చ మహదహంకారాదయః అండమసృజన్. అచేతనస్యేక్షాత్మకానుగ్రహాసంభవాత్ న తస్య కారణత్వమితి భావః. న చ వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయ ఇతివద్గౌణానుగ్రహాసంభవః. శ్రు. “ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మే”తి. కారణస్యాత్మత్వశ్రవణాత్, స్యాదేతత్ మాభూత్ప్రధానం కారణం జీవస్తు భవితుమర్హతి. తస్యేక్షాసంకల్పాపరపర్యాయానుగ్రహాసంభవాత్. తథాహి. శ్రు. “ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత” ఇత్యాత్మశబ్దేన కారణత్వం ప్రక్రమ్య తస్యాత్మశబ్దవాచ్యస్య జీవాతిరిక్తత్వశంకావ్యుదాసాయ ప్రతిపర్యాయం. శ్రు. “తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా” ఇతి శరీరసంబంధమభిధాయ ఆనందమయశబ్దేన స్వార్థకమయడంతేన తస్యానందరూపతాం చాభిధాయ సోఽకామయతేతి తస్యేక్షాపూర్వకసృష్టిరామ్నాయత ఇత్యానందమయాధికరణపూర్వపక్షానుసారిణీమాశంకామభిప్రేత్య పరిజహ్రుః. పురుషవిధ ఇత్యాదినా. ఆనందవల్ల్యామన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానందమయాదిషు యశ్చరమ ఆనందమయ పురుషవిధః. శ్రు. “స వా ఏషపురుషవిధ ఏవే”త్యాదినా పురుషాకారత్వేన నిరూపితః అన్వయః. శ్రు. “తస్యప్రియమేవ శిరః. మోదో దక్షిణః పక్షః. ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః. ఆనంద ఆత్మా. బ్రహ్మపుచ్ఛం. ప్రతిష్ఠే”త్యుక్తశిరఃపక్ష పుచ్ఛాదిరూప పురుషప్రకారాన్వయవాన్ స త్వమేవ. న తు

షవిధోన్వయో౽త్ర చరమోన్నమయాదిషు యస్సదసతః పరం త్వమథయదేష్వ

ఇతి. మహానహంకారశ్చ ఆదిర్యేషాం తే. యదనుగ్రహాతః యస్య తవ అనుగ్రహాతః అనుప్రవేశేన లబ్ధసామర్థ్యాస్సంతః అండం దేహం సమష్టివ్యష్టిరూపం సృష్టవంతః. తత్ర చ పంచాపి కోశానన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానందమయానావిశ్య తత్తదాకారస్సన్ యః చేతయతే సత్వం తదాహ—పురుషవిధఇతి పురుషస్యాన్నమయాదేర్విధేవ విధా ఆకారో యస్య సః. తథా. నను చిదేకరసస్య కథం తు తత్తదాకారతా అత ఆహ—అన్వయో౽త్రేతి. అత్ర ఏష్వన్నమయాదిషు అన్వేతీత్యన్వయః. అతః తదాకారతేతి. ఏవం తర్హి. సత్యత్వమనంతత్వం చ కథం తత్రాహ—చరమోన్నమయాదిషు యఇతి అన్నమయాదిషూపదిశ్యమానేషు యశ్చరమః బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛత్వేనోక్తః. సత్వమితి సంబంధః. నను తథాప్యన్నమయాదిష్వన్వితత్వే అసంగత్వవ్యాహతిరేవస్యాత్తత్రాహ—సదసతః పరం త్వమథ యదేష్వవశేషమృతమితి. సదసతస్థూలసూక్ష్మాత్ అన్నమయాదేః పరం వ్యతిరిక్తం తత్సాక్షీభూతం అవశేషం ఆవశిష్యత ఇత్యవశేషమబాధ్యం అథఅతఏవబుతం సత్యం తత్త్వం. తర్హి కిమర్థం తేష్వన్వయ ఉక్తః శాఖా చంద్రవచ్ఛుద్ధస్వరూపలక్షణార్థం. తథాహి శ్రు. "సవా ఏష పురుషోన్నరసమయః తస్యేదమేవ శిర' ఇత్యాదినా స్థూలసూక్ష్మక్రమేణ పంచ కోశానుపదిశ్య." శ్రు. "తస్య పురుషవిధతాం అన్వయం పురుషవిధ" ఇతి పునః పునస్తత్తదన్వితత్వేనా

ప్రత్యగాత్మేత్యర్థః. కుతఇత్యతో విశింషంతి యత్సదసదిత్థి సదసచ్చిదచిదాత్మప్రపంచాకారం యదిత్యర్థః. శ్రు. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్. తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవది"తి స్వసృష్టం చిదచిదనుప్రవేశేన తదుభయాత్మకజగద్రూపేణ భవనస్య చిదచిద్వాచిశబ్దాభిధేయత్వస్య చ శ్రూయమాణస్య బద్ధముక్తోభయావస్థజీవాసంభావితస్య త్వయ్యేవ సంభవాదితి భావః. కించ యదతః. చిదచిదాత్మకప్రపంచాత్పరం విలక్షణం నిరుక్తానిరుక్తనిలయనానిలయనవిజ్ఞానావిజ్ఞానసత్యానృతశబ్దైః ప్రకృతిపురుషౌ నిర్దిశ్య తదంతరాత్మతయా తదనుప్రవేష్టృతయా శ్రూయమాణం యజ్జీవాతిరిక్తః త్వమేవ. అథ యచ్చైష్వన్నమయాదిషు చతుర్షు సంహృతేష్వప్యవశేషమవస్థితమానందమయరూపం బుతం నిర్వికారం. తత్త్వమేవ. ఏవముక్తధర్మసమానాధికరణతయా శ్రూయమాణమీక్షితృత్వాత్మకానుగృహీతృత్వం జీవాసంభావితం త్వయ్యేవోపపన్నమితి సముదాయాభిప్రాయః. శరీరాత్మత్వం సర్వశరీరకే త్వయ్యేవోపపన్నమితి భావః. అత్ర కేచిత్—ఆనందమయాదిషూపదిశ్యమానేషు యశ్చరమో బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛత్వేనోక్తః సత్వమితి సంబంధమాహుః—తథాహి. శ్లో. తస్యేదం బ్రహ్మపుచ్ఛం స్యాత్ప్రతిష్ఠా హేతురిత్యతః, వ్యతిరేకశ్రుతే ర్బ్రహ్మవిషయత్వ ప్రతీతితః. శ్లోకస్య వక్ష్యమాణస్య బ్రహ్మప్రాధాన్యనిశ్చయాత్, ప్రియమోదాది రూపేణ విదితస్య జనైస్సమైః. ఇహానందమయస్యాస్య. శంకాయాశ్చాత్ర సంగతేః, సదసద్భావయోర్జ్ఞానాజ్ఞానయోశ్చ నిరంశినః. అంశిత్వాసంగతేర్నిర్వికారస్య మయటాత్రవై, వికారిత్వాబోధనాచ్చ మయటోప్యత్ర సంగతేః. తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి చ తదంతరమ్, ఆత్మాంతరం కీర్త్యమాన మానందమయవస్తునః. బ్రహ్మత్వంనావగమయేదిత్యతః పునరస్య హి, పరే తస్మిన్నిత్యశుద్ధే శోధ్యత్వానుపపత్తితః. నానందమయశబ్దేన వాచ్యం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్, పుచ్ఛత్వేనైవ యత్తత్ర రూపితం తు తదిష్యత ఇతి. తత్పుచ్ఛం. శ్లో. కృత్స్నప్రకరణేప్యత్ర పూర్వమన్నమయాదిషు, స్వస్మాదనతిరిక్తైస్సావయవైః

వశేషమృతమ్. ౧౮. ఉదరముపాసతే య ఋషివర్త్మసు కూర్పదృశః పరిసరపద్ధతిం

వేద్య. శ్రు. "బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే"తి. సర్వసాక్షిణః శుద్ధసత్త్వస్వరూపనిరూపణమిత్యనవద్యం. శ్లో. నరవపుః ప్రతిపద్య యది త్వయి శ్రవణవర్ణనసంస్మరణాదిభిః, నరహరే నభజంతి నృణామిదం దృతివదుచ్ఛ్వసితం విఫలం తతః. ౧౮. ఏవం తావత్సర్వాత్మకే పరమేశ్వరే సర్వశ్రుతిసమన్వయేన సద్భజనీయత్వముక్త్వా అభక్తనిందయా చ తదేవ దృఢీకృత్య ఇదానీమనవగాహ్యమహిమ్నః ప్రథమం తావదుపాధ్యాలంబనముపాసనం. శ్రు. "ఉదరం బ్రహ్మేతి శార్కరాక్షా ఉపాసతే హృదయం

స్వనిరూపణాత్. శిరఃపక్షాదిరూపేణ పురుషత్వస్య నిశ్చితమ్. ప్రియమోదాదిభిస్స్వస్మాదభిన్నైరేవ రూపితః. న భిద్యతే బ్రహ్మణోఽత్ర హ్యానందమయశబ్దితః, తత్తదంతరభూతస్యవస్తునో బోధకస్యవై. తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మేత్యాత్మపదస్య హి, వ్యాఖ్యానందమయేపర్యవసన్నాకీర్తనాత్పునః. అన్యస్య బ్రహ్మపర్యాయస్యానందమయవస్తుతః, అన్నాదిమయపర్యాయేషూక్తానాం శ్లోకరూపిణామ్. వాక్యానాం పక్షపుచ్ఛాదిమదర్థపరతఃపునః, పుచ్ఛమాత్రపరస్యాస్య శ్లోకస్యాప్యసంగతేః. అనంతరే సోఽకామయతేతి వాక్యశ్రుతేన సః, ఇతిశబ్దేన పుంసస్తు బోధకేన తథా పునః. ప్రధానప్రకృతార్థస్య పరామర్శనసాధునా. అనంతరస్యానందమయస్యాత్రా బోధసంగతేః. బ్రహ్మణోవ్యవధానేన తదుపస్థాపనక్షతేః, బ్రహ్మణ్యానందశబ్దస్యాన్యదానందో బ్రహ్మ ఇత్యతః. శ్రుతేస్సంప్రతిపన్నత్వాదానందస్థాపనేక్షమాత్, ఆనందమయమాత్మానముపసంక్రమ్య వాక్యతః. ఆనందానందమయయోరైకార్థస్య ప్రతీతితః, ఆనందమయశబ్దేన పరబ్రహ్మావబోధనాత్, ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి పర్యాయతుల్యతః, ఆనందమయతుల్యార్థాచ్ఛబ్దాదానందతః పరమ్. ప్రతీతార్థశ్రుతేః పశ్చాదుపపత్తేరభావతః, న పుచ్ఛమేవ బ్రహ్మేతి కింతు పుచ్ఛీతి విద్యతే. స్వాభిన్నపక్షపుచ్ఛాదిపరప్రకరణస్య వై, ఆనుగుణ్యేన షష్ఠ్యా చ నిర్దేశస్య తథా పునః. అంశాంశిత్వేనోపపత్తేర్వ్యతిరేకస్య నిశ్చయాత్, ఆత్మా బ్రహ్మానందమయశబ్దైరేకార్థబోధనాత్. తేషామన్యతమేనాపి శ్లోకస్య హ్యుపపత్తితః, ఆనందస్యాపరిచ్ఛిత్తేః పుచ్ఛబ్రహ్మపదస్య హి. ఆనందమయవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేరప్యభావతః. సదసద్భావయోర్జ్ఞానాజ్ఞానయోశ్చ తథా పునః. శంకాయాస్సంభవాదస్య రూపణస్యోపపత్తితః. అంశాంశిభ్యాంతథానందమయశబ్దగతస్య వై. మయటస్స్వార్థికత్వేన ప్రాచుర్యార్థేఽపి వాపునః, ఉపపత్తేర్వికారార్థకత్వాభావాచ్చ బ్రహ్మణః. నిర్వికారత్వనిర్వాహాదనన్యాత్మత్వవాదినః, తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యావిరోధతః. తద్వత్త్వనుగుణత్వేన బోధనస్య విధేః పునః, ప్రత్యగర్థస్య బోధ్యత్వం సంహృతేర్నిర్హృతేస్తథా. ఆనందమయశబ్దేన వాచ్యస్య బ్రహ్మణస్తథా, బోధ్యత్వస్య ప్రపత్త్యా చ సాధ్యస్య హ్యుపపత్తితః. కాలుష్యశాంతిరూపస్య న పుచ్ఛం బ్రహ్మవైమతం, అన్యథానందమయతస్సఏవ బ్రహ్మతు స్థితమ్. ఇతిపుచ్ఛబ్రహ్మవాదిదూషణోద్ధార ఇష్యతే. ౧౮. అస్తు కారణత్వే ఉపాస్యత్వం కే కే కుత్ర కుత్ర కథం కథముపాసతే. కీదృశం చ ఫలమిత్యపేక్షాయాముపాసనభేదానభిధాయసర్వేషాముపాసనానాం మోక్షైకఫలత్వమాహుః—ఉదరమితి. వర్త్మసు వేదాంతవిహితేషూపాసనామార్గేషు, యే కూర్పదృశస్స్థూలమతయః తత్ర కేచిదారుణయః అరుణవంశ్యాః హృదయం హృద్గతం దహరం దహరశబ్దవాచ్యం హృదయపుండరీకాంతర్గతాకాశరూపం త్వాముపాసతే. కేచిత్తు వైశ్వానరవిద్యానిష్ఠాః ఉదరం ఉదరస్థజాఠరాగ్నిశరీరకం త్వాముపాసతే. కేచిత్తు-పరిసరపద్ధతిం. పరితస్సరతివ్యాప్నోతీతి తథా సుషుమ్నా

హృదయమారుణయో దహరం, తత ఉదగాదనంతతవధామశిరః పరమం పునరిహ యత్సమేత్య న పతంతి కృతాంతముఖే. ౧౯. స్వకృతవిచిత్రయోనిషు విశన్నివ

బ్రహ్మేత్యారుణయో బ్రహ్మవైత ఊర్ధ్వం త్వేవోదసర్పత్తచ్ఛిరోఽశ్రయతే” త్యాద్యాశ్రుతయః విద ధతీత్యాహుః—ఉదరమితి. ఋషివర్త్మసు ఋషీణాం సంప్రదాయమార్గేషు. యే కూర్పదృశః తే ఉద రాలంబనం మణిపూరకస్థం బ్రహ్మ ఉపాసతే ధ్యాయంతి. శార్కరాక్షా ఇతి శ్రుతిపదస్య ప్రతిపదం కూర్పదృశ ఇతి కూర్పం శర్కరాజః విద్యతే దృక్షు అక్షిషు యేషాం తే తథా రజః పిహితదృష్టయః స్థూలదృష్టయ ఇతి యావత్. ఉదరస్య హృదయాపేక్షయా స్థూలత్వాత్. యద్వా—కూర్పం సూక్ష్మం సూక్ష్మదృశ ఇత్యర్థః. తదా హృదయస్థం సూక్ష్మమేవాలక్ష్య తత్ప్రవేశాయ ప్రథమం ఉదరస్థ ముపాసత ఇతి భావః. ఆరుణయస్తు సాక్షాత్ హృదయస్థం దహరం సూక్ష్మం అనాహతచక్రస్థమేవో పాసతే. హృదయవిశేషణం పరిసరపద్ధతిమితి. పరితఃసరంతి ప్రసర్పంతీతి. పరిసరానాడ్యః తాసాం పద్ధతిం మార్గం ప్రసరణస్థాన మిత్యర్థః. విశేషణస్య ఫలమాహ—తతఇతి. తతో హృదయాత్ భోఽనంత తవ ధామ ఉపలబ్ధిస్థానం సుషుమ్నాఖ్యం పరమం శ్రేష్ఠం జ్యోతిర్మయం శిరః మూర్ధానం ప్రతి ఉద గాత్ ఉదసర్పత్. మూలాధారాదారభ్య హృదయమధ్యాత్ బ్రహ్మరంధ్రం ప్రతి ఉద్గత మిత్యర్థః కథంభూతం ధామ. యత్ సమేత్య ప్రాప్య పునరిహ కృతాంతముఖే మృత్యుముఖే సంసారే న పతంతి తథాచ. శ్రు. “శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా, తయోర్ధ్వ మాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ”తి. అస్యాశ్శ్రుతేరర్థః. శతం శతసంఖ్యాకాః ఏకా చ సుషుమ్నా నామ పురుషస్య హృదయాద్వినిస్సృతాః నాడ్యః సిరాః తాసాం మధ్యే మూ ర్ధానం భిత్వా అభినిస్సృతా సుషుమ్నా నామ. తయా అంతకాలే ఆత్మానం వశీకృత్య. యో జపేత్ తయా నాడ్యా ఊర్ధ్వముపరి ఆయన్ గచ్ఛన్ ఆదిత్యద్వారేణ. అమృతత్వం ఏతి ప్రాప్నోతి. విష్వఙ్నానావిధగతయః అన్యా నాడ్యః ఉత్క్రమణే నిమిత్తం భవంతి. శ్లో. ఉదరాదిషు యః పుంసాం చింతితో మునివర్త్మభిః, హంతి మృత్యుభయం దేవో హృద్గతం తముపాస్మహే. ౧౯. నను ఈశ్వరస్యాపి తర్హి జీవవత్ ఉదరహృదయాదిసంబంధే తదనుప్రవిష్టస్య చ తారతమ్యే సతి

ఖ్యా నాడీ సైవ పద్ధతిర్మార్గస్తాం సుషుమ్నా మార్గస్థం త్వాముపాసత ఇత్యర్థః. సుషుమ్నాయాః హృ దయాదారభ్య శిరఃపర్యంతవ్యాప్తేః తదభిప్రాయేణ పరిసరపద్ధతిమిత్యుక్తం. తదేవ స్పష్టయితుం పరిసర వర్త్మ విశింషంతి. తతః హృదయాదారభ్యేత్యర్థః. హే అనంత యత్తవ పరమం ధామ ఉపాసనస్థానం శిరో భ్రూమధ్యంతత్పర్యంతం యదుదగాదూర్ధ్వమాక్రామతి. శ్రు. “శతం చైకా చ హృదయస్యనాడ్య స్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకే”తి శ్రుత్యర్థోఽత్రాపి సంహితః. తవధామశిరః పరమిత్యనేన శిరోపి త్వదుపాసనస్థానమిత్యుక్తంభవతి. శ్రు. “ఏషదేవపథో బ్రహ్మపథస్తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత” ఇత్యాది శ్రుత్యర్థమభిప్రేత్య విశింషంతి యన్మధ్యనాడీవర్త్మశిరో వా. సర్వేప్యుపాసకాః సమేత్య ప్రాప్య. పునరిహ ప్రకృతిమండలే కృతాంత ముఖే మృత్యుముఖే సంసారే న పతంతి. యదితి వర్త్మాభిప్రాయకో నపుంసకనిర్దేశః. ఏవముపాసన స్థానప్రసంగాత్పరమాత్మనో శుచిదేహసంబంధ ఉక్తః. ౧౯. అథ కార్యాంతః ప్రవిష్టస్యాపి తస్యానిర్దోష తయా పరమప్రాప్యత్వమాహుః—స్వకృతేతి. హేతుతయా సర్వోపాదానత్వేన స్వేన త్వయా

హేతుతయా తరతమతశ్చకాస్యనలవత్స్వకృతానుకృతిః, అథ వితథాస్వమూష్వ
వితథం తవ ధామ సమం విరజధియో*ఽన్వయం త్యభివిపన్యవ ఏకరసమ్. ౨౦. స్వకృత

కేన విశేషేణోపాస్యత్వమితి ఇమామాశంకాం పరిహరంత్యః. శ్రు. “ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ
స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే”త్యా
ద్యాశ్శ్రుతయః స్తువంతీత్యాహ—స్వకృతేతి. స్వయం కృతాసు విచిత్రాసు ఉచ్చనీచమధ్యమాసు యో
నిషు అభివ్యక్తిస్థానేషు కార్యేషు దేహాదిషు. హేతుతయా ఉపాదానతయా ప్రాగేవ విద్యమానత్వేన
ముఖ్యప్రవేశాసంభవాత్ విశన్నివ వర్తమానః. తరతమతః న్యూనాధికభావేన చకాసి అవభాససే.
స్వకృతాః యోనీరనుకరోతీతి స్వకృతానుకృతిః అనలవత్ అగ్నిర్యథా స్వతస్తారతమ్యహీనోఽపి
కాష్ఠానుసారేణ న్యూనాధిక ఇవ తథాతథా ప్రకాశతే యథోత్తమప్రకాశస్సవితా ద్యుమండలమేక
రూపేణ ప్రకాశేనాపూరయన్నపి వర్షాసు నికృష్టప్రకాశ ఇవ ప్రతీయతే శరది ప్రకృష్టప్రకాశ
ఇవ తద్వత్. అథ అతః వితథాసు మిథ్యాభూతాసు అమూషు యోనిషు అవితథం సత్యం. యతః
సమం అవిశేషం అతః సత్యం తవ ధామ స్వరూపం. విరజధియో నిర్మలమతయః అన్వయంతి
జానంతి. అను ఇతి పృథక్పదం వా. అత్ర హేతుః. అభివిపన్యవ ఇతి. అభితో విగతవ్య
వహారాః పనవ్యవహార ఇత్యస్య రూపం. పన్యురితి ఐహికాముష్మికకర్మఫలరహితా ఇత్యర్థః.
అవిశేషత్వాదేవ ఏకరసం సన్మాత్రం అతస్తవోపాధికృతతారతమ్యాభావాదప్రచ్యుతైశ్వర్యస్యో
పాస్యత్వమితి భావః. శ్లో. “స్వనిర్మితేషు కార్యేషు తారతమ్యవివర్జితం, సర్వానుస్యూతసన్మాత్రం
భగవంతం భజామహే. ౨౦. అపిచ కుతో ను ఇయమాశంకా స్యాత్ భగవతో దేహాద్యుపాధి
కృతదోషప్రసంగ ఇతి. యతః అవిద్యాకామకర్మభిః సంసరతో జీవస్యాపి భగవద్భావం

కృతాః నిర్మితాః విచిత్రాః యోనయో దేహాః యేషాం తేషు. దేవమనుష్యాదివిచిత్రభవత్కృతశరీర
కేషు జీవేష్విత్యర్థః. విశన్ అంతరాత్మతయా ప్రవిశన్. యద్వా—దేవాదిశరీరేష్వవోపాసకాను
గ్రహేణోపాసనార్థం విశన్ తిష్ఠన్. ఇవ శబ్దోఽనతిరిక్తార్థకః. విశన్నేవేత్యర్థః. తరతమతః జ్ఞానాల్ప
త్వమహత్త్వాదిభావేన స్వకృతాయోనీరనుకరోతీతి తథా - హృదయాదికార్యపరమాణ్వాత్పత్తివినా
శాద్యనుకారీ చకాసీత్యర్థః. అనలవత్ యథా అగ్నిస్స్వతస్తారతమ్యహీనోఽపి తృణకాష్ఠాద్యనుసారేణ
తథా ప్రకాశతే తద్వత్. అథ యద్యప్యేవమథాపీత్యర్థః. అమూషు యోనిషు వితథాసు అవిద్యమానా
సూపసంహృతాస్విత్యర్థః. అవితథమనుపసంహృతం. సుతస్సమమేకరూపం. కార్యానుప్రవేశకృతకార్య
గతదోషస్పర్శరహితం. తత్కుతః? ఏకరసమవిచ్ఛిన్నానందం తవ ధామ స్వరూపం విరజధియో నిర్మల
మతయః అనునయంత్యుపాసతే. అభియంతి ప్రాప్నువంతి చేత్యర్థః. అన్వయంత్యభివిపన్యవఏకరసమితి
పాఠాంతరం. తదా అభివిపన్యవః వివిధత్వద్గుణవాదాత్మకస్తుతియుక్తాః. అన్వయంతి అన్వితా
గచ్ఛంతి. ప్రాప్నువంతీతి యావత్. అత్ర. శ్లో. “సర్వజ్ఞస్సర్వదృక్సర్వజ్ఞానశక్తిబలర్ధిమాన్, అన్యూన
శ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోఽనాదిమాన్ వశీ. క్లమతంద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః, నిరవద్యః
పరంప్రాప్తిర్నిరధిష్ఠోఽక్షరక్రమ”ఇత్యాదిస్మృత్యర్థోఽనుసంధేయః. ౨౦. పరమభజంతియేపదమజస్ర
సుఖానుభవం ఉదరముపాసతే, అవితథం తవ ధామ సమంఏకరసమిత్యుదరాదిస్థానవిశేషాధిష్ఠానకథిత
స్యాత్మస్వరూపోపాసకానాం తత్ప్రాప్తిరుక్తా. అథ దివ్యవిగ్రహోపాసకానామపి తత్సారూప్యాపత్తి

---

* అనునయ న్త్యభియ న్త్యపి పాఠః.

పురేష్వమీష్వబహిరంతరసంవరణం తవ పురుషం వదంత్యఖిలశక్తిధృతోంశకృతం,
ఇతి నృగతిం వివిచ్య కవయో నిగమావపనం భవత ఉపాసతేంఘ్రిమభవం భువి
విశ్వసితాః ౨౧. దుర(వ)ధిగమాత్మతత్త్వనిగమాయ తవాత్తతనోశ్చరితమహామృతా

లక్షణయా బోధయంత్యస్తం దోషం నిషేధంతి. శ్రు. "సయశ్చాయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే, సఏకః. తత్త్వమసీ"త్యాద్యాః శ్రుతయః. నను క్రత్వర్థస్యాత్మనః స్తుతిరియమీశ్వరత్వేన క్రియతే న తు తస్యేశ్వరత్వం బోధ్యతే. నైతద్యుజ్యతే. యతస్తత్ర శ్రు. "యస్య దేవే పరాభక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథితాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మన" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః. కృతావతారస్య భగవతశ్చరణాంభోజసేవోపాయం వదంతీత్యాహ—స్వకృతేతి. స్వకర్మోపార్జితేషు పురేషు దేహేషు అమీషు నరాదిషు భోక్తృత్వేన వర్తమానం పురుషం. అఖిలశక్తిధృతః సర్వశక్త్యాశ్రయస్య పూర్ణస్య తవాంశకృతం వదంతి. అంశ ఇవ అంశః కృత ఇవ కృతః త్వద్రూపం వదంతీత్యర్థః. నను కార్యకారణసంవృతస్య కుతఏవంభూతత్వం తత్రాహ—అబహిరంతరసంవరణమితి. బహిః కార్యం. అంతరం కారణం. వస్తుతస్తదావరణశూన్యం తయోః లింగస్థూలయోరసత్త్వాదిత్యర్థః ఇతి ఏవం. నృగతిం నుః జీవస్య గతిం తత్త్వం వివిచ్య విశోధ్య కవయః భజనం వినా ఇదం న ప్రాప్యత ఇతి జానంతః. నిగమావపనం నిగమోక్తకర్మణామావపనం. ఆసమంతాదుప్యంతేఽస్మిన్నిత్యావపనం క్షేత్రం సర్వకర్మార్పణవిషయమిత్యర్థః. యత్రార్పితాని కర్మాణి ముక్తిఫలం ఫలంతి తం భవతః అంఘ్రిం అభవం భవనివర్తకం విశ్వసితాః కృతవిశ్వాసాః ఉపాసతే అర్చనవందనాదిభిః సేవంతే. భువీతి మర్త్యలోకే ఇదమేవోచితమితి దర్శయంతి. శ్లో. త్వదంశస్య మహేశాన త్వన్మాయాకృతబంధనమ్, త్వదంఘ్రిసేవామాదిశ్య పరానందనివర్తయ. ౨౧. భక్తిరత్యంతసాధనమితి వచనం ఉచితమివ మన్వా

రూపం ఫలమిత్యభిప్రేత్య తదుపాసకాశ్చ కేచిత్సంతీత్యాహుః—స్వకృతపురేష్వితి. అమూషు దేవమనుష్యాదిషు స్వేన త్వయా కృతేషు పురేషు త్వన్నివాసభూతేషు దేహేషు సంతమితి శేషః. అఖిలశక్తిధృతః అఖిలాశ్శక్తిర్ధరతీతి తథా తస్య తవాంశకృతం అంశేన సంకల్పాత్మకజ్ఞానేన కృతం కల్పితం ఉపాత్తమబహిరంతః అంతర్బహిర్దేశరహితం అంతర్బహిశ్చ వ్యాప్తిక్షమమిత్యర్థః. అనేన విగ్రహస్యాపి పురాంతరవస్థానప్రయుక్తపరిచ్ఛిన్నత్వశంకావ్యావృత్తిః. అసంవరణం సంకోచహేతురహితం పురుషం పురుషాకారం విగ్రహం వదంతి. వేదాంతా ఇతి శేషః. శ్రు. "అంగుష్ఠమాత్రోఽపి వితుల్యరూపః అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి. అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్ట" ఇత్యాద్యా వేదాంతాః ప్రతిపాదయంతీత్యర్థః. ఇతీత్థంభూతం తవపురుషం తథా నృగతిం నరజన్మ త్వదారాధనోపయుక్తమిదం నృజన్మేతి చ విచింత్య 'విచారపూర్వకం నిశ్చిత్య భువి భూమౌ కేచిత్కవయో వివేకినః అనిశ్వసితాః ప్రాణాయామపరాః జితప్రాణేంద్రియా ఇత్యర్థః. తవాంఘ్రిముపాసతే. కథంభూతం నిగమావపనం నిగమానాం వేదానామావపనం క్షేత్రం ప్రతిపాదనవిషయమితి యావత్. యద్వా—నిగమస్య జ్ఞానస్యావపనం ఆసమంతాదుప్యతేఽనేనేత్యావపనం ఉత్పాదకం. శ్లో. "తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం, దదామి బుద్ధియోగ"మితి భగవదుక్తేః. అభవం న భవస్సంసారో యస్మాత్సేవ్యమానాత్ తం. భువి విశ్వసితా ఇతి పాఠాంతరం. తదా మోక్షయిష్యతీతి దృఢవిశ్వాసయుక్తాః ఉపాసత ఇత్యర్థః. ౨౧. కేచిదుభయవిధమప్యుపా

బ్ధిపరివర్తపరిశ్రమణాః, న పరిలషంతి కేచిదపవర్గమపీశ్వర తే చరణసరోజహంసకుల సంగవిసృష్టగృహాః. ౨౨. త్వదనుప*థం కులాయమిదమాత్మసుహృత్ప్రియవచ్చరతి తథో†న్ముఖే త్వయి హితే ప్రియ ఆత్మని చ, న బత రమంత్యహో అసదుపాసన

నో భక్తిం గురూకరోతి. దురధిగమేతి. భో హే ఈశ్వర. దురవబోధం యదాత్మతత్త్వం తస్య నిగమాయ జ్ఞాపనాయ, తవ ఆత్తతనోః ఆవిష్కృతమూర్తేః. చరితమహామృతాబ్ధిపరివర్తపరిశ్రమణాః చరితమేవ మహాన్ అమృతాబ్ధిః తస్మిన్ పరివర్తః అవగాహః తేన పరిశ్రమణాః పరిత్యక్తవర్జనార్థః. శ్రమణం శ్రమః గతశ్రమా ఇత్యర్థః. అపవర్గమపి కేచిన్న పరిలషంతి నేచ్ఛంతి కుతోఽన్యత్. కేచిదితి. ఏవం భూతాః భక్తిరసికాః విరళా ఇతి దర్శయతి—న కేవలమన్యన్నేచ్ఛంతి కింతు తేనైవ సుఖేన పూర్ణాస్సంతః పూర్వసిద్ధగృహాదిసుఖమపి ఉపేక్షంత ఇత్యాహ.—తవ చరణసరోజహంసకులసంగవిసృష్టగృహా ఇతి తవ చరణసరోజే హంసా ఇవ రమమాణాః యే భక్తాస్తేషాం కులం తేన సంగః తేన విసృష్టాః గృహాః యైస్తే తథా. అనేన శ్రవణకీర్తనే దర్శితే. శ్రుతిశ్చ ముక్తేరప్యాధిక్యం భక్తేర్దర్శయతి. శ్రు. "యం సర్వే దేవా నమంతి ముముక్షవో బ్రహ్మవాదినశ్చే"తి వ్యాఖ్యాతం చ సర్వజ్ఞైర్భాష్యకృద్భిః ముక్తా అపి లీలయా విగ్రహం కృత్వా భజంత ఇతి. శ్లో. త్వత్కథామృతపాథోధౌ విహరంతో మహాముదః, కుర్వంతి కృతినః కేచిచ్చతుర్వర్గం తృణోపమం. ౨౨. శ్రు. "ఆరామమస్య పశ్యంతి నతం పశ్యతి కశ్చన, నతం విదాథ య ఇదం జజానాన్యద్యుష్మాకమంతరం భవాతి నీహారేణ ప్రావృతా జల్ప్యా చాసుతృప ఉక్థశాసశ్చరంతీ"త్యాద్యాః శ్రుతయః అనుక్రోశంత్యో జగదాత్మనీశ్వరే రతిముపదిశంతీత్యాహ.—త్వదనుపథమితి. త్వదనువర్తిత్వాత్ త్వత్సేవోపయికం ఇదం కులాయం కౌ భువి లీయత ఇతి కులాయం శరీరః. ఆత్మవత్ సుహృద్వత్ ప్రియవత్ ఆత్మా చ సుహృచ్చ ప్రియశ్చ తద్వత్. చరతి స్వాధీనతయా వర్తత ఇత్యర్థః. తథాపి త్వయి ఉన్ముఖే హితే ప్రియే ఆత్మని చ అప్యర్థే చకారః.

సనం విహాయ కేవలం త్వద్గుణామృతపానసుఖతా మోక్షమపి నేచ్ఛంతీత్యాహుః—దురవగమేతి. దురవగమం దుఃఖేనాప్యవగంతుమశక్యం యదాత్మనస్తవ తత్త్వం యాథాత్మ్యం తస్య నిగమాయ ప్రకాశనాయాత్తా ఉపాత్తా తనుః రామకృష్ణాదిరూపా యేన తస్య తవ చరితమేవ మహానమృతాబ్ధిస్తస్మిన్ పరివర్తేన అవగాహనేన. పరిరత్ర వర్జనే. పరివిధూతాః శ్రమాః ఆధ్యాత్మికాదితాపాః యేషాం తే హే ఈశ్వర, తే తవ చరణసరోజసంబంధినో హంసాః భాగవతాస్తత్కులసంగేన విసృష్టాస్త్యక్తాః గృహాః గేహదేహాద్యనురాగా యైస్తే అపవర్గం మోక్షసుఖమపి న పరిలషంతి న కాంక్షంతే. ౨౨. నృగతిం విచింత్యేత్యనేన దేహస్య భగవత్సేవోపయుక్తత్వమభిప్రేతం. తదేవ స్పష్టయంత్యస్తథైవ సతి తస్య సాఫల్యమన్యథా తు న సాఫల్యం ప్రత్యుతానర్థహేతుత్వం చేత్యాహుః—త్వదనుపదమితి. కులాయం నీడతుల్యమిదం నృశరీరం త్వదనుపదం త్వదనువర్తిత్వదారాధనప్రవణం చేదిత్యర్థః. తర్హ్యాత్మాదివచ్చరతి ఆత్మాదిభిస్తుల్యం స్యాదిత్యర్థః. తథాప్యసదప్యుపాసనయా శబ్దాదివిషయసేవయా హేతుభూతయా ఆత్మహనః ఆత్మఘాతినః విషయసేవాయాః అంతతః స్థావరత్వాపాదకతయా ఆత్మనో త్రాసారతాపాదకత్వాత్తత్సేవాపరా ఆత్మఘాతిన ఏవేతి భావః. త్వయ్యహో న రమంతే అహో నిరతిశయగుణవదిదం శరీరం ప్రాప్యాపి త్వాం న భజంత ఇతి భావః. కథంభూతే యథోత్సుకే యథావస్థితోత్కూలానందే అత ఏవ ప్రియే అత ఏవ చ హితే. ఉన్ముఖ ఇతి పాఠే ఈషదానుకూల్యేనా

*ద. †త్సుకే.

యాత్మహనో యదనుశయాభ్రమంత్యురుభయే కుశరీరభృతః. ౨౩. నిభృతమరు న్మనోక్షదృఢయోగయుజో హృది యన్మునయ ఉపాసతే తదరయోఽపి యయుస్స్మర ణాత్, స్త్రియ ఉరగేంద్రభోగభుజదండవిషక్తధియో వయమపితే సమాస్సమదృ

ఏవంభూతే సుసేవ్యేఽపి త్వయి బత అహో కష్టం నరమంతి న భజంతి అసదుపాసనయా దేహా ద్యుపలాలనేన ఆత్మహనః ప్రమాదినః కుతః యదనుశయాః యస్యామసదుపాసనాయాం అనుశయో వాసనా యేషాం తే కుశరీరభృతస్సంతః ఉరుభయే సంసారే భ్రమంతి పరివర్తంతే అతః ఆత్మహన ఇతి భావః. శ్లో. త్వయ్యాత్మని జగన్నాథే మన్మనోరమితామిహ, కదా మమేదృశం జన్మ మానుషం సంభవిష్యతి. ౨౩. ఇదానీం. శ్రు. "ఆత్మావారే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః ధ్యానమంగత్వేనోపదిశంతీత్యాహ—నిభృతేతి. మరుత్ ప్రాణః మనశ్చ అక్షాణీంద్రియాణి చ నిభృతాని సంయమితాని యైః తే చ దృఢం యోగం యుంజంతీతి దృఢయోగ యుజస్తే తథాభూతా మునయః హృది యత్తత్త్వముపాసతే తదేవారయోఽపితవస్మరణాత్ యయుః ప్రాపుః స్త్రియోఽపి కామతః ఉరగేంద్రభోగభుజదండ విషక్తధియః అహీంద్ర దేహసదృశయోర్భుజ దండయోర్విషక్తా ధీర్యాసాం తాః పరిచ్ఛిన్నదృష్టయః సమదృశః సమమచ్ఛిన్నం త్వాం పశ్యంత్యో వయం శ్రుత్యభిమానిన్యో దేవతా అపి తే సమాఏవ కృపావిషయతయా అంఘ్రిసరోజసుధాః అంఘ్రి సరోజం సుష్ఠు ధయంత్యః. అయం భావః—ఇత్థంభూతస్తవ స్మరణానుభావః. యే యోగినస్త్వాం హృద్యాలంబేన ఉపాసతే. యాశ్చ వయం త్వాం సమం పశ్యామః యాశ్చ స్త్రియః కామతః పరిచ్ఛిన్నం ధ్యాయంతి యే చ ద్వేషేణ. తాన్ సర్వానపి త్వామేవ ప్రాపయతీతి. శ్లో. చరణస్మ

ృత్యభిముఖీభవితుముద్యుక్త ఇత్యర్థః. కుతస్తాన్ప్రతి ఖిద్యతేత్యత ఆహుః—యద్యస్మాదనుశయాః ప్రతి జన్మభుక్తావశేషోత్తరోత్తరదేహనిమిత్త కర్మయుక్తాః ఉరుబహు భయం యస్మిన్ తస్మిన్ సంసారే భ్రమంతి. అతస్తే కుశరీరభృతః కుత్సితదేహభాజః శోచ్యాఏవేతి భావః. భుక్తావశిష్టం కర్మానుశయస్స ఏషా మస్తీత్యర్శ ఆద్యచ్. ౨౩. ఆస్తాం త్వయి న రమంత ఇతి అహో బత త్వయి ద్వేషాదికమపి న కుర్యుర్యతస్త్వయి విలక్షణవిషయే తస్యాపి త్వత్ప్రాప్తిసాధనత్వాదితి సదృష్టాంతం సోదాహరణం సోపపాదనం చాహుః—నిభృతేతి. మరుతః ప్రాణాః మనశ్చాచక్షూణీంద్రియాణి చ నిభృతాని సంయ మితాని యైస్తే చ. దృఢం అవిచాల్యం యోగముపాసనాత్మకం యుంజత ఇతి తథా తే మునయః హృది యత్త్వత్స్వరూపముపాసతే తదేవారయః శత్రవోఽపి స్మరణాదప్రీతిపూర్వక స్మరణాద్యయుః ప్రాపుః తథా స్త్రియః గోప్యోఽపి ఉరగేంద్రస్యాహీంద్రస్య దేహసదృశయోర్భుజదండయో ర్విశే షేణ సక్తాధీ ర్యాసాం తాః. తదేవ యయు రిత్యన్వయః. విషయవిలక్షణత్వాదితి భావః. కింబహునా వయం వేదాభిమానినో దేవా అపి అంఘ్రిసరోజమేవ సుధా తద్వదోభ్యగ్యం యేషాం తే త్వచ్చరణసరోజ ప్రకాశకా వయమపీత్యర్థః. యద్వా అంఘ్రిసరోజం సుష్ఠు ధయంతి పిబంతీతి యావత్. ధేట్పాన ఇతి ధాతోరూపమిదం. త్వయి ప్రమాణతయా త్వదంతరంగభూతా స్త్వత్స్వరూపాదిప్రకా శకా వయమపీత్యర్థః. తవ సమాస్తుల్యాః మునిప్రభృతయ ఇవ త్వామేవ విషయభూతం తాత్పర్య తోఽర్థతశ్చ ప్రాప్నుమ ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశింషంతి—సమదృశ ఇతి. సమా దృగ్యస్యాపా దృతనిమ్నోన్నతస్య వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిపరిహారాయ వ్యాజమాత్రావలంబినః సర్వానుజిఘృక్షోస్త

శోఽంఘ్రిసరోజసుధాః. ౨౮. క ఇహ ను వేద బతావరజన్మలయోఽగ్రసరం యత ఉద
గాదృషిర్యమను దేవగణా ఉభయే, తర్హి నసన్న చాసదుభయం న చ కాలజవః

రణం ప్రేమ్ణా తవదేవ సుదుర్లభం,యథాకథంచిన్నృహరే మమ భూయాదహర్నిశమ్. ౨౮. శ్రు. "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ, కో అద్ధా వేద క ఇహ ప్రవోచత్. కుత అజాతా కుత ఇయం విసృష్టిః. అర్వాగ్దేవా అస్య విసర్జనాయ అథా కో వేద యత ఆబభూవ. అనేజదేకం మనసోజవీయో నైనద్దేవా ఆప్నువన్ పూర్వమర్షత్. తద్ధావతోఽన్యానత్యేతి తిష్ఠత్ తస్మిన్నపో మాతరిశ్వా దధాతీ"త్యాద్యాః శ్రుతయః. భగవత్తత్త్వం దుర్జ్ఞేయం వదంత్యః భక్తిమేవోరరీకుర్వంతీత్యాహ—క ఇతి. బత అహో. హే భగవన్. ఇహ జగతి అగ్రసరం పూర్వమేవ సిద్ధం త్వాం అవరజన్మలయః అర్వాచీనోత్పత్తినాశవాన్ కోను పుమాన్ వేద జానాతి. ఈశ్వరస్య పూర్వసిద్ధావస్యస్య చార్వాచీనత్వే ప్రమాణం వదన్ జ్ఞానకారణాభావమాహ—యత ఉదగాదితి. యతః త్వత్తః ఋషిః బ్రహ్మా ఉత్పన్నః యం బ్రహ్మాణమను ఉభయే ఆధ్యాత్మికాధిదైవికా దేవగణా ఉత్పన్నాః. తతోఽప్యర్వాచీనాః సర్వే యదాతు భవాన్ సర్వమపకృష్య ఉపసంహృత్యశయీత. తర్హి తదా. అనుశాయినాం జీవానాం జ్ఞానసాధనం నాస్తి. యతః తదా నసత్ స్థూలం ఆకాశాది న చాసత్ సూక్ష్మం మహదాది. న చ ఉభయం సదసద్భ్యామారబ్ధం శరీరం. న చ కాలజవః తన్నిమిత్తభూతం కాలవైషమ్యం ఏవం సతి తత్ర తదా నకిమపి ఇంద్రియప్రాణాద్యపి. నచ జ్ఞాపకం శాస్త్రమపి అయమభిప్రాయః—అర్వాక్ సృష్టిగతానాం దేహాద్యుపాధిమతాం నరాణాం కాలవశేన చ మలినసత్త్వానాం న తావద్భగవజ్జ్ఞానసామర్థ్యం. తథాచ. శ్రు. "నతం విదా థయ ఇదం జజానాన్యద్యుష్మాకమంతరం భవాతీ"త్యాద్యాః. యదా తు ప్రళయసమయేన బహ్వ్యంతరమస్తి తథాపి సాధనా

వసర్వేఽపి తుల్యకత్వ్యాఇతి భావః. ౨౮. అంఘ్రిసరోజసుధా ఇత్యనేన భగవత్స్వరూపస్వభావాది ప్రకాశనం వేదాఖ్యం శాస్త్రమేవేత్యభిప్రేతం. అతస్తేన వినా భగవతో దురవగమత్వం సహేతుకమాహుః.—కఇహేతి. అవరజన్మలయః అర్వాచీనోత్పత్తినాశవాన్ ఇహ లోకే కోను పుమాన్ అగ్రేసరం సృష్టేః పూర్వభావినం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వేన కారణతయావస్థితం త్వాం వేద. శాస్త్రేణ వినా నకోఽపి వేదేత్యర్థః. బతేతి విస్మయే. శ్రు. "యతో వాచో నివర్తంత" ఇత్యుక్తరీత్యా వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వభావం తం వేత్తుముద్యుక్తో విస్మయతే. సర్వేషామవరజన్మలయత్వముపపాదయంతి యతస్త్వత్తః ఋషిర్బ్రహ్మా ఉదగాదుద్బభూవ. యమను పశ్చాచ్చతుర్ముఖోత్పత్త్యనంతరమిత్యర్థః. ఉభయే నివృత్తినిష్ఠా స్సనకాదయః ప్రవృత్తినిష్ఠాః మరీచ్యాదయశ్చ దేవాః ఉదగుః మనుజాస్తేభ్యోఽర్వాచీనా ఇతికిము వక్తవ్యమితి భావః. అగ్రేసరత్వముపపాదయంతి—తర్హీతి. యదా భగవాన్ శాస్త్రమపకృష్య స్వహృదయే నిధాయ శయీత శయితవాన్ తర్హి సృష్టేః పూర్వకాలే సత్కార్యావస్థం చిద్వస్తు అసత్కార్యావస్థం అచిద్వస్తు. ఉభయం మిశ్రరూపం కార్యం చ కాలజవః కాలప్రవృత్తిః సర్గాదివిషయం నాసీత్. కింబహునా. తత్ర తదా న కిమప్యాసీదిత్యర్థః. అత్ర. శ్రు. "నాసదాసీన్నోసదాసీత్ ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్. న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ" త్యాదిశ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. అవరజన్మలయోరగ్రసరమితి చ హేతుగర్భం యద్యప్యవరజన్మా పుత్రాదిః. అగ్రసరం పిత్రాదికం అయమిత్థంభూత ఇతి జానాత్యేవ తథాప్యత్ర భగవతో వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావత్వే అవరజన్మలయానాం తన్మాయామోహితత్వేన తదనుగ్రాహ్యజ్ఞానత్వేన చ తద్వే

కిమపి న తత్ర శాస్త్రమపకృష్య శయీత యదా. ౨౫. జనిమసతస్సతో మృతిము తాత్మని యే చ భిదాం విపణమృతం స్మరంత్యుపదిశంతి త ఆరుపితైః, త్రిగుణమ

భావాన్న భగవజ్జ్ఞానసామర్థ్యం అతస్త్వదేకశరణతయా శ్రవణకీర్తనాదిభక్తిరేవ సుకరేతి. శ్లో. క్వాహం బుద్ధ్యాదిసంరుద్ధః క్వచ భూమన్ మహస్తవ, దీనబంధో దయాసింధో భక్తిం మే నృహరేదిశ. ౨౫. ఇతోఽపి న జ్ఞానం సుకరం ఉపదేశతామపి భ్రమబాహుళ్యాదిత్యాహ—జనిమితి. అసతః జగతః జనిముత్పత్తిం. యే వైశేషికాదయో వదంతి సతఏవ బ్రహ్మతత్త్వస్యోత్పత్తిం వదంతి. యే చ పాతంజలాదయః. స తఏవైకవింశతి ప్రకారస్య దుఃఖస్య మృతిం నాశం మోక్షం వదంతి. యే నైయాయికాః. ఉత అపి యే చ సాంఖ్యాదయ ఆత్మని భిదాం భేదం యే చ మీమాంసకాః విపణం కర్మఫలవ్యవహారం ఋతం సత్యం స్మరంతి. తే సర్వే ఆరుపితైరారోపితైర్భ్రమై రేవోపదిశంతి నతత్త్వ దృష్ట్యా. శ్రు. "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్. సదేవసౌమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి సమానేవృక్షే పురుషో నిమగ్నః. అనీశయాశోచతి ముహ్యమానః అవిద్యాయామంతరే వర్తమానాస్స్వయం ధీరాః పండితం మన్యమానాః. జంఘన్యమానాః పరియంతి మూఢా అంధేనైవ నీయమానా యథాంధాః. ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. కించ. వస్తుతః పురుషస్య త్రిగుణమయత్వే సర్వమిదం సంగచ్ఛేత నతు తదస్తీత్యాహ—త్రిగుణమయః పుమానితి భిదా యదబోధకృతా త్వయీతి త్రిగుణమయః పుమానిత్యనేన హేతునా యా భిదా. ఉపలక్షణమేతత్ యా భిదాధీస్సా. యస్మాత్. త్వయి విషయే అబోధకృతా త్వద్వి

దనాత్మత్వేచ తాత్పర్యం. తర్హి నసన్నచాసదితిసృష్టేః పూర్వం సచ్ఛబ్దవాచ్యకార్యావస్థచిదచిన్నిషేధేన నామరూపవిభాగానర్హకారణావస్థచిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽగ్రసత్త్వోక్త్యా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మకస్య సతఏవ ద్రవ్యస్య స్థూలచిదచిద్విశిష్టతారూపకార్యావస్థాయోగిత్వాత్సత్కార్యవాదః ఫలితః. ౨౫. అథ తద్విరుద్ధమసత్కార్యవాదం విరుద్ధవాదప్రసంగాన్మతాంతరాణి చానూద్య దూషయంతి.—జనిమితి.అసతో ద్రవ్యస్య జనిముత్పత్తిం సత్తాయోగ మితి యావత్. సతశ్చద్రవ్యస్య పశ్చాన్మృతిం నాశం చ యే తార్కికాః స్మరంతీత్యసత్కార్యవాదోఽనూదితః. ఉతేతి పక్షాంతరే. ఆత్మని భిదాం స్థూలత్వకృశత్వమనుష్యత్వమృగత్వాదిరూపాం భిదాం. యే కేచిద్వదంతీతి చార్వాకమతానువాదః. తే హి దేహమాత్మానం మన్యంతే. విపణం దేవమనుష్యయోరన్యోన్యోపకారభావజనితం వాణిజ్యఫలతుల్యం స్వర్గాదిఫలం ఋతం సత్యం యే మీమాంసకాః స్మరంతీతి కర్మఫలనిత్యవాదానువాదః. న కేవలం స్మరంతి. కిం తు తే తార్కికాదయః. ఆరుపితైరారోపితైర్యుక్త్యాభాసై రుపదిశంతి చ. తమారుపితైరితి చ పాఠే—తం స్వమతసిద్ధం యుక్త్యాభాసైరుపదిశంతి చేత్యర్థః. తథా పుమాన్ త్రిగుణమయః సత్త్వాదిగుణత్రయప్రచురో జీవపవనతదతిరిక్త ఈశ్వరాఖ్య ఇతి నిరీశ్వరసాంఖ్యమతానువాదః. తత్ర సాధారణం దూషణమాహుః—ఇతీత్యాదినా. ఇతి భిదా ఇత్థంభూతో మతభేద ఇత్యర్థః. యదబోధకృతాయస్య తవాబోధకృతా యాథాత్మ్యాజ్ఞానప్రయుక్తా చిదచిద్విశిష్టత్వద్రూపస్య సత ఏవ ద్రవ్యస్య జగదాత్మకస్థూలావస్థారూపకార్యతాయోగిత్వం పూర్వపూర్వసంస్థానత్యాగాత్మికాం మృతిమావృతివిధాదిభిః కర్మఫలస్య తారతమ్యమతఏవ అనిత్యత్వం. బ్రహ్మజ్ఞానఫలస్య నిత్యత్వం జీవాసంభావితసార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వ కరుణాధిపత్యస్వభావం పరమాత్మానం దేవమనుష్యా

యః పుమానితి భిదా యదబోధకృతా త్వయనతతః పత్ర స భవేదవబోధరసే.

షయాఽజ్ఞానవిజృంభితా. తర్హి కిమజ్ఞానమస్తి వస్తుతః పుంసి నైవేత్యాహ—తతః అబోధాత్ పరత్ర పరస్మిన్. అసంగే అవబోధరసే జ్ఞానఘనే సః అబోధో న భవేత్ న సంభవతీత్యర్థః. మిథ్యాతర్కసుకర్కశేరితమహావాదాంధకారాంతరే భ్రామ్యన్మందమతేరమందమహిమన్ త్వజ్ఞానవర్త్మ స్ఫుటం, శ్రీమన్మాధవవామనత్రిణయనశ్రీశంకరశ్రీపతే గోవిందేతి ముదా వదన్ యదుపతే ముక్తః కదాస్యామహమ్. అవిద్యాయామంతరే వర్తమానా ఇతి శ్రుతేరర్థః. స్వయం వయమేవ ధీరాః పండితాః విదితవేదితవ్యాశ్చేతి మన్యమానాః ఆత్మానం సంభావయంతః. తే చ దంద్రమ్యమాణాః

దిదేహవిలక్షణం ప్రత్యగాత్మానం చాజానతామిత్థం మతభేదః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. నను బుద్ధిశబ్దాంతరాదిభేదాత్ కార్యకారణయోర్భేదః. అసదేవ కార్యమపూర్వముత్పద్యత ఇతి యుక్తం. కించ. కారణమేవ చేత్కార్యం కారకవ్యాపార వైయర్థ్యం సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన అపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్యానిత్య విభాగశ్చ న స్యాత్. స దేవపూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యేత. తదసత్. అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యంతరాపేక్షత్వేనావస్థానాత్. అనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్యత్వోపలబ్ధిప్రసంగాత్. తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే సత్కార్యవాదప్రసంగాత్. అతో సతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ .కారకవ్యాపారార్థవత్త్వమతశ్చ సత్కార్యవాదసిద్ధిః. నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే. ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్. కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం, తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తంతుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యేత. నైవం యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణం తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. అత్రోచ్యతే. న తఏవమృద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాంతరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాంతరాద్యుపపత్తేః. న తావన్మాత్రేణాసత్కార్యవాదప్రసంగః. తత్తదవస్థస్య తస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దాస్తాని తాని చ కార్యాణీతి ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థతాయాః కారకవ్యాపారాయత్తత్వేన తస్యార్థవత్త్వోపపత్తిః. అభివ్యక్త్యనుబంధీని చోద్యాని తస్యానభ్యుపగమాదేవ పరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేఽపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యేత. సతఏవోత్పత్తేః. నను విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే పూర్వమేవ సత్ తదుత్పద్యతేచేతీతి చేత్. సద్ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగోహి పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః స్వావస్థితస్య తూత్పత్తిః. అతస్సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్రసంగఇతి చేత్. అసత్కార్యవాదినోఽప్యుత్పత్తేరనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసంగః. ఉత్పత్తిమత్త్వే చ అవస్థా అస్మాకం త్వవస్థానాముత్పత్తిస్థానీయానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వాదవస్థావతఏవోత్పత్త్యాదికం సర్వం నిరవద్యమితి మమాయం దేహశ్శిరసి మే దుఃఖం పాదే మే వేదనేత్యపరోక్షమేవ దేహాత్మనోర్వ్యతికరప్రతీతేః. శ్రు. ''నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా'' మిత్యాదిశాస్త్రాచ్చ తదవగతేః పుమాన్నదేవ ఇత్యాదినా దేవత్వాది ప్రతిషేధాదాత్మనాం భిదావాదోఽజ్ఞానమూలః. శ్రు. ''తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయతే. ఏవమేవాత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే నాస్త్యకృతః కృతేనే''త్యాదిశ్రుతేః. దాక్షాయణయజ్ఞేన వృత్తికామో యజేతేత్యాదివృత్తివిధానాచ్చ. కర్మఫలనిత్యత్వావగతేస్తన్నిత్యత్వవాదో జ్ఞానమూలః. శ్రు. ''యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. సత్యకామస్సత్యసంకల్పః

౨౬. సదివమనస్త్రివృత్త్వయి విభాత్యసదామనుజాత్సదభిమృశంత్యశేషమిదమాత్మ తయాత్మవిదః, నహి వికృతిం త్యజంతి కనకస్య తదాత్మతయా స్వకృతమనుప్రవిష్టమి

ప్రదర్శ్యమానమార్గాః. యథా లోకే అంధాశ్చక్షూరహితాః గర్తకంటకాదౌ పతంతి తద్వత్. ౨౬. నను యద్యసన్నోత్పద్యతే. యది చ త్రిగుణమయః పురుషో న సంభవతి తర్హీదం ప్రపంచ జాతం పురుషశ్చ పృథక్ నాస్తీత్యుక్తంస్యాత్. కథం తర్హి తయోస్సత్త్వేన ప్రతీతిరత ఆహ—సదితి. మనః మనోమాత్రవిలసితం. ఇదం త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకం ప్రపంచజాతం అసదేవ సదివవిభాతి కథమితి చేత్తత్రాహ-త్వయ్యధిష్ఠానే అధిష్ఠానసత్తయాసద్వత్ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. న కేవలమిదం వికారాస్పదం కింతు ఆమనుజాన్మనుజః పురుషః అభివిధావాకారః. పురుషమభివ్యాప్యేతి పురుషస్యాపి పృథక్ సత్త్వప్రతీతిః మనోమాత్రవిలసితేత్యర్థః. తథాచ. శ్రు. అసతోఽధిమనో సృజత మనః ప్రజాపతి మసృజత ప్రజాపతిః ప్రజాఅసృజత తద్వా ఇదం మనస్యేవ పరమం ప్రతిష్ఠితం. యదిదం కించే''తి. నన్వాత్మవిదామపి విశ్వంసదేవ స్ఫురతి. అతః కథమసత్త్వ్యదత ఆహ -సదభిమృశంతీతి. ఆత్మవిదస్త్వ శేషమిదం భోక్తృభోగ్యాత్మకం విశ్వమాత్మతయైవ సదభిమృశంతి సదితి జానంతి. ఆత్మకార్యత్వాన్న పృథగిత్యర్థః. తథా హి. యదుపాదానకం హియత్కార్యం భవతి తత్తేనైవ రూపేణ ప్రతీయతే ఉపాదీయతేచేతి లోకాచారేణ దర్శయతి—నహి వికృతిమితి. కనకస్య వికృతిం కుండలాదికం కనకార్థినో న

పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియా చ కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప'' ఇత్యాదీని బహుప్రమాణాని ఈశ్వరేఽవగంతవ్యాని. ఇత్థమేషాం వాదానామజ్ఞాన మూలత్వముక్తం. అథ భగవజ్జ్ఞానవతాం తాదృశభ్రమాభావమాహుః—తతః పూర్వప్రస్తుతసదస చ్ఛబ్దవాచ్యప్రకృతిపురుషాభ్యాం పరత్ర పరస్మిన్ విలక్షణ ఇతి యావత్. అవబోధరసే జ్ఞాన స్వరూపే త్వయి యథావద్విజ్ఞాతే సతీతి శేషః.స అవబోధః తన్మూలో వాదభేదశ్చ నాస్తీత్యర్థః. కిమవ బోధనిదానమిత్యపేక్షాయాం మనోదోషఏవేతి. కిం తన్నివృత్తినిదానమిత్యపేక్షాయాం భగవదుపాస నాత్మకయోగఏవేతి విశుద్ధాంతఃకరణాస్తు సర్వమిదం జగత్ భగవదాత్మకతయా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట భగవత్కార్యతయా చ తదన్యదేవ పశ్యంతీతి వదంతి. ౨౬. సదివసత్కారణవాదరూపదూషణపరిహార పూర్వకమసత్కారణవాదాసాధారణానుపపత్తిమాహుః—సదివేతి. ఆమనుజాన్మనుష్యపర్యంతాత్ మనుష్యపర్యంతానాం దేహినామిత్యర్థః. త్రివృత్కరణాత్మకం మనస్సదివసత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వ కార్యకమివ ప్రతీయమానమపి త్వయ్యసద్భాతి కార్యకరం న భవతి. చిదచిదాత్మకజగద్విశిష్టం తదాత్మానం త్వాం న ప్రకాశయతీత్యర్థః.ఆత్మానం త్వాం విదంత్యుపాసత ఇత్యాత్మవిదః త్వదుపాసనాత్మక యోగపరిశుద్ధాంతఃకరణాస్తు అశేషం కృత్స్నమిదం జగత్ ఆత్మతయా ఆత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. అజయాత్మనా చ చరత ఇత్యుక్తప్రకారేణ సదభిమృశంతి సచ్ఛబ్దవాచ్యసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టంకారణం బ్రహ్మైవ కార్యజగద్రూపేణావస్థితమతస్తతోఽనన్యదిత్యేవముపాస్యపరబ్రహ్మవిశేషణతయా ఉపాస్య కోట్యంతర్గతత్వాజ్జగదుపాదేయమేవ పశ్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మాత్మకత్వేన జగతో హేయత్వాభావే దృష్టాంతమాహుః—నహీతి. కనకస్య వికృతిం వికారం కటకమకుటాదికం న హి త్యజంతి. తదాత్మ తయా ప్రకృతిభూతకనకానన్యతయా ఉపాదదత ఏవేతి శేషః. కార్యావస్థాయామపి కనకా

దమాత్మతయావసితమ్. ౨౭. తవ పరియే చరంత్యఖిలసత్త్వనికేతతయాత ఉత పదా
క్రమంత్యవిగణయ్య శిరో నిరృతేః, పరివయసే పశూనివగిరావిబుధానపితాం స్త్వయి

త్యజంతి హి. అత్ర హేతుః—తదాత్మతయా కనకరూపత్వేనేత్యర్థః. అతః స్వకృతమిదం విశ్వమను
ప్రవిష్టం చ పురుషరూపమాత్మతయైవ అవసితం నిశ్చితం. శ్లో. యత్సత్తయా సదాభాతి జగదేతదస
త్స్వతః, సదాభాసమసత్యస్మిన్ భగవంతం భజామతమ్. ౨౭. నను. శ్రు. "సత్యం జ్ఞానమనంతం
బ్రహ్మ. నేహ నానాస్తి కించన. మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి. యఇహ నానేవ పశ్యతీ"త్యాదిశ్రుతిభి
రేవంభూతస్య భగవతః ప్రతిపాదనాత్ తత్ జ్ఞానం సుకరమేవేతి కుతః భక్త్యా అత ఆహ.—
తవేతి. తవేతి కర్మణి షష్ఠీ. త్వాం యే పరిచరంతి. ఛందసి వ్యవహితాశ్చేతి యచ్ఛబ్దేన వ్యవధాన
మదోషః. కేన రూపేణ అఖిలసత్త్వనికేతతయా అఖిలాని సత్త్వాని నికేతః యస్య తథా తస్య భావ
స్తత్తా తయా సర్వభూతావాసతయేత్యర్థః. ఉత అతఏవ అవిగణయ్య తిరస్కృత్య తఏవ నిరృతేః
మృత్యోః శిరః మూర్ధానం పదా పాదేన ఆక్రమంతి ఆక్రామంతి మృత్యోర్మూర్ధ్ని పదం దధతితే
తరంతి ముచ్యంత ఇత్యర్థః. యే పునః విముఖాః అభక్తాస్తాన్ గిరా వాచా పశూనివ విబుధాన్
విదుషోఽపి పరివయసే బధ్నాసి కుతః త్వయి కృతసౌహృదాః త్వయి కృతం సౌహృదం ప్రేమ యైస్తే.
ఖలు నిశ్చితం పునంతి పవిత్రయంతి. ఆత్మానం అన్యానపీతి శేషః. నేతరే తథాచ. శ్రు. "తస్య
వాక్తంతి ర్నామాని దామాని తస్యేదం వాచా తంత్యానామభిర్దామభిస్సర్వం సిత" మితి. అయమభి
ప్రాయః—సత్యమేవంభూతమాత్మానం శ్రుతయః ప్రతిపాదయంతి. అత్ర చ యద్యపి వస్తునః అపరో
క్షత్వాత్ అపరోక్షమేవ జ్ఞానముత్పద్యతే. తథాప్యసంభావనావిపరీతభావనా తిరస్కృతత్వాన్మలిన

వ్యతిరేకాదితి భావః. యది కార్యం కారణాదన్యత్తదా కనకస్య వికృతిం త్యజేయురిత్యసత్కార్య
వాదేఽనుపపత్తిరభిసంహితా. ఏవం జగదుపాదేయమేవేత్యాహుః—స్వకృతమితి. స్వరూపపరిణామ
శంకావ్యావృత్త్యర్థమనుప్రవేశోక్తిః. అనేన స్వపక్షే దూషణోద్ధారః. స్వశబ్దః పరమాత్మపరః.స్వకృతం
జగత్తేన పరమాత్మనానుప్రవిష్టం వ్యాప్తం. శ్రు. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ"దితి శ్రుతిః.
అతఇదం జగదాత్మతయా అవసితముపాస్య పరమాత్మశబ్దవాచ్య వస్త్వంతర్గతతయా సుఖరూపం నిశ్చిత
మిత్యర్థః. శ్రు. "తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత యద్వై తత్సుకృతం. రసోవైస" ఇతి శ్రుతేః. యద్వా
ఆత్మతయాంతఃప్రవిశ్య ధారకే త్వయ్యాత్మశబ్దార్థః. తేన వ్యాప్తమవసితం. అనేనాకాశాదివన్న
తూష్ణీం వ్యాప్తిః. కింతు ధారకతయేత్యుక్తం. అనేనేదం సదభిమృశంతీత్యుక్తం సామానాధికరణ్యం
శరీరాత్మభావనిబంధనమితి ఫలితం. ౨౭. నన్విదమాత్మవిదస్సదభిమృశంతు తతః కిమతఆహుః.—
తవేతి. ఇత్థమిదం సదభిమృశంతఏవ మృత్యుం తరంతీతి భావః. తదాహ్యఖిలసత్త్వానాం సర్వేషాం
జంతూనాం నికేతతయా ధారకతయా యే పరిచరంతి. అఖిలాంతరాత్మత్వేన త్వాం సేవంతే. ఉపా
సత ఇతి యావత్. తఉత. తఏవ నిరృతేర్మృత్యోశ్శిరో మూర్ధానమవిగణయ్యానాదృత్య పదా
దేహాక్రమంతి మృత్యోర్మూర్ధ్ని పదం దధతః తరంతి ముచ్యంత ఇత్యర్థః. తర్హీత్థమనభిమృశతాం కాగతి
రిత్యతఆహుః—పరివయస ఇతి. అవిబుధానితి ఛేదః. అవిదుషః సార్వాత్మ్యబ్రహ్మోపాసనరహితాన్
గిరా శాస్త్రాత్మకసమ్యగుపదేశేన పరివయసే అయపయేత్యాదిదండకపఠితస్య వయః. విగతా విత్యస్య
ణ్యంతస్య వా ఇదం రూపం. అస్య గత్యర్థకస్య జ్ఞానార్థకత్వాత్. బోధయసీత్యర్థః. యద్వా

కృతసౌహృదాః ఖలు పునంతి న యే విముఖాః. ౨౮. త్వమకరణస్స్వరాడఖిలకారక శక్తిధరస్తవ బలిముద్వహంతి సమదంత్యజయానిమిషాః, *వర్షభుజోఽఖిలక్షితిపతే

చిత్తేషు పరోక్షమివ భవతీతి నాపరోక్షం సంసారభ్రమనివృత్తిసమర్థం భగవత్పరిచర్యయా తు సమ్యగమలచిత్తానాం తత్ప్రసాదేన లబ్ధాపరోక్షజ్ఞానానామయత్నత ఏవ కరకలితామలకవత్ మోక్ష ఇతి తథాచ. శ్రు. "దేహాంతే దేవః పరం బ్రహ్మ తారకం వ్యాచష్టే యమేవైషవృణుతే తేన లభ్యః యస్య దేవే పరాభక్తిరి"త్యాదయః. శ్లో. తపంతు తాపైః ప్రపతంతు పర్వతాదటంతు తీర్థాని పఠంతు చాగమాన్, యజంతు యాగైర్వినయంతు యోగైర్హరిం వినానైవ మృతిం తరంతి. ౨౮. నను యద్యఖిలసత్త్వనికేతత్వేన భగవతస్సేవ్యత్వముచ్యతే. తర్హి తత్తత్కారణసంబంధాత్. కర్తృత్వభోక్తృత్వే ప్రసజ్యేయాతాం నవస్తుతస్తథాత్వమితి చేత్తర్హి జీవానామపి తత్తుల్యమితి. కేన విశేషేణ పునస్సేవ్యసేవకత్వమితీమామాశంకాం పరిహరంత్యః. శ్రు. "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ. అపాణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః, సవేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాంత" మిత్యాద్యాః శ్రుతయః స్తువంతీత్యాహ—త్వమితి. కరణసంబంధరహితఏవ అఖిలకారకశక్తిధరః అఖిలానాం ప్రాణినాం యాని కారకాణి ఇంద్రియాణి తేషాం శక్తీర్ధారయతి. ప్రవర్తయతీతి తథా. కుతః స్వరాడ్యతః స్వేనైవ రాజసే దీవ్యసే. న హి స్వతస్సిద్ధజ్ఞానశక్తేరింద్రియాపేక్షేత్యర్థః. అతస్తవ బలిముద్వహంతి పూజాం కుర్వంతి. అజయా అవిద్యయా సహితాస్తయా వృతా ఇత్యర్థః. అనిమిషా దేవాః ఇంద్రాదయః తత్పూజ్యాః విశ్వసృజః

పరివయసే గమయసి సన్మార్గం నయసీత్యర్థః. పశూనివ యథా దుర్దమ్యాన్ పశూన్ నాసికాసూత్రాదిభిస్సమ్యక్ శిక్షయంతి. తద్వచ్ఛాస్త్రాత్ త్వామిత్థంభూతం జ్ఞాత్వా క్రమేణోపాసీనా ముచ్యంత ఇతి భావః. పరివయస ఇతి మధ్యమపురుషేణ నిరతిశయకృపావత్త్వం సర్వానుజిఘృక్షుత్వం చ సూచితం. తర్హి శాస్త్రానధికారిణాం కా గతిరిత్యతఆహుః—తానితి. యేత్వయి న విముఖాః వైముఖ్యరహితాః. అతఏవ కృతం సౌహృదం యైస్తే త్వద్భక్తాస్తానజ్ఞాన్ శాస్త్రాధికారరహితానపి పునంతి ఖలు. భాగవతసేవయా తేఽపి ముచ్యంత ఇతి భావః. యేషాం సత్సేవాపి న రోచతే తేషామధోగతిరేవేతి తాత్పర్యం. ౨౮. నను సర్వకారణత్వాన్మదనన్యత్వేనాభిమృశంత ఏవ మృత్యోశ్శిరః పాదే నాక్రామంతీతి, సత్యం-యది కారణతోపాస్యత్వనియతసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వపరత్వాదిగుణపౌష్కల్యం స్యాదిత్యపేక్షాయాం తత్పౌష్కల్యమాహుః.—త్వమితి. శీఘ్రం సంకల్పమాత్రేణ కరోతీత్యరకరస్సంకల్పమాత్రపరిక్షిప్తవిశ్వః జగత్సర్గాపాదకసంకల్పాత్మకజ్ఞానాశ్రయ ఇతి యావత్. అనేన సార్వజ్ఞ్యం ఫలితం. త్వమకరణ ఇతి పాఠాంతరం. తదా కరణాయత్తజ్ఞానరహితః. శ్రు. "పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణో న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యత" ఇతి శ్రుతేః. కార్యం శరీరం కరణమింద్రియం చ న విద్యతే అప్రాకృతశరీరేంద్రియతదాయత్తజ్ఞానరహితః నిత్యనిరుపాధికసార్వజ్ఞ్యజ్ఞానాశ్రయ ఇతి తదర్థః. సార్వజ్ఞ్యస్య నిరుపాధికస్ఫురణాయ స్వరాడితి. స్వరాట్ స్వతంత్రః అకర్మవశ్యః కర్మవశ్యానాం ప్రేరకశ్చ. స్వాతంత్ర్యస్య సప్రతియోగికత్వాదఖిలకారకశక్తిధరః నిమిత్తోపాదానసంప్రదానాపాదానాధికరణాద్యాత్మకాని కారకాణి తత్తచ్ఛక్తీశ్చధరతీతి తథా. సకలకారక

రివ విశ్వసృజో విదధతి యత్ర యేత్వధికృతా భవతశ్చకితాః. ఞ. స్థిరచరజాత యస్స్యురజయోత్థనిమిత్తయుజో విహర ఉదీక్షయా యది పరస్య విముక్తతతః,

---

బ్రహ్మాదయోఽపి యథా సస్త్రీకా ఏవ కింకరాః స్వామినం సేవంతే తథా అవిద్యాయుక్తా దేవాద యస్త్వామితి లోకోక్తిః. సమదంతిచ మనుష్యైర్దత్తం హవ్యకవ్యాదిలక్షణం బలిం భక్షయంతి చ. అత్ర దృష్టాంతః. వర్షభుజోఽఖిలక్షితిపతేరివేతి. యథావర్షభుజః ఖండమండలపతయః అఖిలక్షితిపతేర్మహా మండలేశ్వరస్య స్వప్రజాదత్తబలిభుజః బలిముద్వహంతి తద్వదితి. కథం బలిం వహంతి తదాహ— విదధతి యత్ర యే త్వధికృతా భవతశ్చకితా ఇతి. త్వత్తో భీతాస్సంతః యస్మిన్ కర్మణి యే నియుక్తాస్తే తత్తత్కుర్వంతీతి. త్వదాజ్ఞాపరిపాలనమేవ బలివహనమిత్యర్థః. తథాచ. శ్రు. "భీషాస్మా ద్వాతః పవతే. భీషోదేతి సూర్యః. భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ. మృత్యుర్ధావతిపంచమ" ఇతి. శ్లో. అనింద్రియోఽపి యో దేవస్సర్వకారకశక్తిధృత్, సర్వజ్ఞస్సర్వకర్తా చ సర్వసేవ్యం నమామి తమ్. ఞ. తదేవం కరణప్రవర్తకమీశ్వరం కరణపరతంత్రా నరా భజంతీత్యుక్తం. న కేవలమియదేవ కారణం తత ఉత్పన్నత్వేనాపి తత్పరతంత్రత్వాదితి వదంతి. శ్రు. "యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చ రంతి ఏవమేవాస్మాదాత్మన స్సర్వే ప్రాణాస్సర్వే లోకాస్సర్వే దేవాస్సర్వాణి భూతాని సర్వ ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతీ"త్యాదిశ్రుతయ ఇత్యాహ —స్థిరేతి. హే విముక్త నిత్యముక్త. యది తవ అజ యా మాయయా విహారః విహారః క్రీడా భవతి. తదా స్థిరచరజాతయః స్థిరాశ్చ చరాశ్చ జాతయః జాత్యాలింగితా దేహా యేషాం తే జీవాస్స్యుః భవేయుః. కథంభూతస్య తతః అజాతః పరస్య

తత్తచ్ఛక్తినిర్వాహక ఇత్యర్థః. అథ పరత్వమాహుః—తవేత్యాదినా. అజయా అజాశబ్దాభిధాయ్యా ప్రకృత్యా సహితా ఇతి శేషః. ప్రకృతిపరతంత్రా అనిమిషా దేవాః వాయుసూర్యాగ్నీంద్రాదయః విశ్వసృజః ప్రజాపతయశ్చ యే యే యత్ర యత్ర వ్యాపారే అధికృతాస్తే సర్వేభవతశ్చకితా భీతా స్సంతః తవ బలిం స్వస్వాధికారానువర్తనాత్మికాం పూజాముద్వహంతి విదధతి. సమందతి త్వయా దత్తాన్ భోగాననుభవంతి చ యథా వర్షభుజో భారతాదివర్షభోక్తారః అఖిలక్షితిపతే స్సార్వభౌమస్య బలిం విదధతి. తద్వత్ అతః. శ్రు. "భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః. భీషాస్మాదగ్నిశ్చేం ద్రశ్చ. మృత్యుర్ధావతి పంచమ"ఇతి. "భయాదస్యాగ్నిస్తపతిభయాత్తపతి సూర్యః. భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమః, యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతం, మహ ద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవంతీ"తి శ్రుత్యర్థోఽనుసంధేయః. ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టే పరమాత్మని స్థితానాం సర్వేషాం తతో నిస్సృతానాం తస్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమే జనం కంపనమస్తి. తచ్ఛాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్ కృత్స్నం జగత్కంపత ఇతి తదర్థః. మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి పంచమ్యర్థే ప్రథమా. ఞ. ఇత్థం కల్యాణగుణపౌష్కల్యముక్తం. తర్హి కిం హేయా అపి గుణాస్సంతీత్యపేక్షాయాం తే న సంతీతి వదంతః. కథమవర్జనీయప్రకృతి సంబంధనివృత్తిరిత్యపేక్షాయాం హేయప్రత్యనీకభగవత్కటా క్షాదేవేత్యాహుః—స్థిరేతి. స్థావరజంగమా స్సర్వే ప్రాణినః అజయోత్థనిమిత్తయుజః ప్రకృతికార్య శరీరయుక్తాస్స్యుః, సర్వేషా మజాసంబంధో వర్జనీయ ఇతి భావః. తతస్తత్ర కేషాంచిదేవంభూతానాం విరహో యది కదాచిత్ప్రకృతిమోక్ష స్సంభవతీతి చేత్పరస్య తవ ఉదీక్షయా కటాక్ష

న హి పరమస్య కశ్చిదపరో న పరశ్చ భవేద్వియత ఇవాపదస్య తవ శూన్య

దూరే వర్తమానస్య అసంగస్యేత్యర్థః. తర్హి కథం విహారః ఉదీక్షయా ఈక్షణవశేన. నను మలినానాం జీవానాం కథం జన్మ స్యాత్తత్రాహ—ఉత్థనిమిత్తయుజ ఇతి. ఈహయైవ ఉత్థాని ఉత్థితాని ఆవిర్భూతాని నిమిత్తాని కర్మాణి తద్యుక్తాని లింగశరీరాణి వా తైర్యుజ్యంత ఇతి తే తథా. నను కిం నిమిత్తోత్థానేన మదిచ్ఛయైవ భవంతు న త్వయి వైషమ్యాభావాత్ విషమసృష్టేరయోగాదిత్యాహ—నహి. పరమస్యేతి. పరమస్య పరమకారుణికస్య వియత ఇవ ఆకాశసదృశస్య సమస్యేత్యర్థః. కశ్చిదపరః స్వీయః పరః అస్వీయశ్చ న భవేత్ న సంభవతీత్యర్థః. శ్రు. "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్. తతో వై సదజాయత."ఇత్యాది శ్రుత్యా శూన్యపూర్వకత్వమివ ప్రతీయతే తదర్థం పునర్విశినష్టి—శూన్యతులాం దధతః శూన్యసామ్యం భజతః తదేవ దర్శయితుం పునర్విశినష్టి—అపదస్యేతి. న పద్యత ఇత్యపదః తస్య వాఙ్మానసయోరగోచరస్యేత్యర్థః. శ్లో. త్వదీక్షణవశక్షోభమాయాబోధితకర్మభిః, జాతాన్ సం

దేవ మోక్షస్స్యాదిత్యర్థః. ఉపాయనిష్పత్తిస్తత్కటాక్షమాత్రైవేతి భావః. నన్వవర్జనీయప్రకృతిసంబంధేషు కాంశ్చిత్త్రాతస్త్యాజయన్నహం కిం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిహేయగుణ ఇత్యతస్సంబోధయంతి—విముక్తేతి. హేయాద్విశేషేణ ముక్తహేయప్రతిభటేత్యర్థః. తదేవ విశదీకుర్వంతి—నహీతి. పరమస్య పరః ఉత్కృష్టః కారుణికః మా న విద్యతే యస్మాత్తస్య పరమకారుణికస్య తవ కశ్చిదపరః కరుణావిషయః పరస్తదవిషయశ్చ నాస్తి. సర్వాత్మనాం శరీరభూతత్వాదరక్షణీయో నాస్తి. అతస్సర్వరక్షకస్త్వమతో న వైషమ్యాదిహేయసంభావనాపి. తథాపి వ్యాజమాత్రావలంబిత్వాన్న సర్వాన్మోదయసీతి భావః. న కేవలం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యరూపహేయాభావ ఏవ. అపితు సర్వే హేయగుణా న సంతీత్యభిప్రాయేణ సదృష్టాంతం విశింషంతి వియత ఇత్యాదినా. వియత ఇవ ఆకాశస్యేవ అపదస్యాస్థానస్య హేయానాశ్రయస్య యథా సర్వత్ర వ్యాప్య స్థితస్యాప్యాకాశస్య వ్యాప్యగతదోషానాశ్రయత్వం తద్వద్ధేయానాశ్రయస్యేత్యర్థః. అతఏవ శూన్యతులాం శూన్యోపమాం దధతః సర్వవ్యాపినోఽపి వ్యాప్యగతదోషస్పర్శాభావేన అవిద్యమానతులస్యేత్యర్థః. విహార ఉదీక్షయేతి పాఠాంతరం. తదాయమర్థః—నను యద్యహమకరణస్తర్హి జగత్సృష్ట్యాద్యనుపపత్తిస్స్వరాజో జగద్వ్యాపారానుపపత్తిశ్చ.కరణానాం కర్మవశ్యానాం చైవ కర్తృత్వవ్యాపారవత్త్వాదిదర్శనాదిత్యతఆహుః—స్థిరేతి.యది విహారః విహారః చిక్రీడిషా రేవేత్యర్థః. తదా పరస్య ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణస్య తవ ఉదీక్షయా బహుస్యామిత్యుక్తసంకల్పమాత్రేణైవ అజాయాః ప్రకృతేస్సకాశాదుత్థాన్యుదితాని నిమిత్తాని దేహనిమిత్తాని బుద్ధీంద్రియాదీని తైర్యుజ్యంత ఇతి తథా స్థిరచరజాతయః స్థావరజంగమసంస్థానాస్సర్వే ప్రాణినస్స్యుః. ఉదీక్షయేత్యనేన కరణాయత్తకర్తృత్వవ్యుదాసః. విహార ఇత్యనేన కర్మాయత్తవ్యాపారవత్త్వవ్యుదాసః. అతఏవ జగత్సర్గరూపవ్యాపారస్య జీవరాశిపరమసుఖదుఃఖనిమిత్తార్థత్వవ్యుదాసశ్చ ఫలితః. తత్ర హేతుత్వేన సంబోధయంతి. విముక్తేతి. అస్య యథోక్త ఏవార్థః. జీవానాం త్వసర్వజ్ఞత్వాదిసర్వశక్తిత్వాది సత్యసంకల్పత్వాది హేయాస్పదత్వాన్న సంకల్పమాత్రేణ ఘటాదికర్తృత్వమితి భావః. కస్తర్హి మమోదీక్షయేత్యత ఆహుః. తతః యత ఏవం తతః పరమస్య సర్వోత్కృష్టస్య పరం పూర్వభావి ఉదీక్షతో నాస్తి. పరమకారణత్వాదితి భావః. అతఏవాపరః కార్యభూతః కశ్చిదపి నాస్తి సర్వస్య తత్కార్యత్వాదితి భావః. యద్వా

తులాం దధతః. ౩౦. అపరిమితా ధ్రువాస్తనుభృతో యది సర్వగతాస్తర్హి న
శాస్యతేతి నియమో ధ్రువ నేతరథా, అజని చ యన్మయం తదవిముచ్య నియంతృభవే

సరతః ఖిన్నాన్నృహారేపాహి నః పితః. ౩౦. ఏవం తావత్పరమాత్మనస్సకాశాదవిద్యాకృతకార్యో
పాధయస్తదంశా ఏవ జీవా జాతా స్సంసరంతో భవంతీత్యుక్తం. తత్ర యద్యేకా అవిద్యా తదా
సర్వజీవస్యాప్యేకత్వాదేకముక్తౌ సర్వముక్తిప్రసంగః. అథ నానా అవిద్యాస్తర్హి తస్యైవాం
శాంతరేణ సంసారానపగమాదవిర్మోక్ష ఇత్యాదివితర్కబలేన. వస్తుత ఏవ జీవాజాత్యా నానాత్మానః
తత్ర చ తేషామణుత్వే దేహవ్యాపిచైతన్యం న స్యాత్ దేహపరిమాణత్వే చ మధ్యమపరిమాణానాం
సావయవత్వేనానిత్యత్వం స్యాత్. అత స్సర్వగతా నిత్యాశ్చేతి కేచన మన్యంతే. తత్ర న తావదుక్త
దోషప్రసంగః. అవిద్యాభేదేన తచ్ఛక్తిభేదేన వా బద్ధముక్తవ్యవస్థాసంభవాత్. ఈశ్వరస్య తు న
కేనాప్యంశేన సంసారశంకేత్యుక్తమేవ ప్రసిద్ధం చాత్మైక్యం సర్వశ్రుతిషు. కించ. ఇమం పక్షం అంత
ర్యామిబ్రాహ్మణమపి న సహత ఇత్యాహ.—అపరిమితా ఇతి. వస్తుత ఏవానంతాః ధ్రువాస్తేనైవ
రూపేణ నిత్యాః సర్వగతాశ్చ తనుభృతో జీవా యది స్యుః, తర్హి తేషాం సమత్వాత్ శాస్యతా న
ఘటత ఇతి కృత్వా హే ధ్రువ నియమః నియమనం త్వయా న స్యాత్ ఇతరథాతు ఘటేత. కథం
యన్మయం ఉపాధితో యద్వికారప్రాయం యత్ జీవాఖ్యం అజని జాతం తత్తస్య స్వవికారస్య
నియంతృ నియామకం భవేత్. అవిముచ్యకారణతయా అపరిత్యజ్య కిం తత్ సమమనుస్యూతం. నను
కిం యత్తచ్ఛబ్దైః జ్ఞాయతే చేదుచ్యతాం ఇదం తదిత్యతఆహ—అనుజానతాం యదమతమితి జానీమ
ఇతి వదతాం యదమతమవిజ్ఞాతప్రాయం అవిషయత్వాత్. తథాచ. శ్రు. "యస్యామతం తస్య మతం
మతం యస్య న వేద సః. అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం అవచనేనైవ ప్రోవాచ స హి

అపరః అన్యశరీరభూతః కశ్చిదపి నాస్తి, సర్వస్య తదాత్మకత్వాదితి భావః. తర్హి. వ్యాప్యగతదోష
ప్రసక్తిరిత్యతస్సదృష్టాంతం విశింషంతి వియతఇవేత్యాది యథోక్తఏవార్థః. ౩౦. స్థిరచరజాతయస్స్వ
రిత్యనేన చరాత్మకస్థూలసూక్ష్మశరీరాంతఃప్రవేశయోగ్యం జీవానాం స్వాభావికమణుస్వరూపత్వం
సూచితం. జీవస్వరూపవిభుత్వవాదం దూషయంతి. అపరిమితా ఇతి. హే ధ్రువ తనుభృతో జీవా అపరి
మితా అసంఖ్యేయాః ధ్రువాః నిత్యాశ్చ. తే సర్వగతాః తర్హి న శాస్యతా సర్వేషాం తుల్యత్వా
త్పరమాత్మనా జీవాంతరేణ వా శాస్యతా నియామ్యతా నోపపద్యతే ఇత్థీతం నియమః ఉత్క్రాంతి
గత్యాదివిషయః నిత్యం శ్రూయమాణోనోపపద్యతేఽఉత్క్రాంతిస్తావచ్ఛ్రూయతే. శ్రు. "తేన ప్రద్యో
తనేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వా శిరోదేశేభ్య" ఇతి గతిరపి. శ్రు. "యేవై
చాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ"తి ఆగతిరపి. శ్రు. "తస్మాల్లోకాత్పునరే
త్యస్మై లోకాయ కర్మణ" ఇతి. ఇతరథా అణుత్వే తు శాస్యతా నియమాదయ ఉపపద్యంత
ఇత్యర్థః. యద్యపి శరీరవియోగరూపత్వేనోత్క్రాంతిః స్థిరతరస్యాప్యాత్మనః కథంచిదుపపద్యతే
అతస్తే స్వాత్మనైవ సంపాద్యే ఇత్యభిప్రాయేణ నియమశబ్దః ప్రయుక్తః. తథాచ శారీరకం సూత్రం.
"స్వాత్మనాచోత్తరయో"రితి. చ శబ్దోఽవధారణే. తనుభృత ఇత్యనేన సర్వేషాం సర్వశరీరసంబంధా
విశేషాత్సర్వశరీరానుచరపుణ్యపాపానాం సర్వసాధారణత్వేన వ్యవస్థితఫలాదానాయోగాచ్ఛాసనం
నోపపద్యతే ఇత్యాత్మవిభుత్వవాదేఽనుపపత్తిరుద్ఘాటితా. అపరిమితా ఇత్యనేన జీవైక్యవ్యుదాసః. తత్ర

త్సమమనుజానతాం యదమతం మదదుష్టతయా. 3౧. నఘటత ఉద్భవః ప్రకృతిపూరుషయోరజయోరుభయయుజాభవంత్యసుభృతో జలబుద్బుదవత్, త్వయి త

తూష్ణీం బభూవే''త్యాది కించ మతస్య జ్ఞాతస్య దుష్టతయా దోషశ్రవణాత్. తథాచ. శ్రు. ''యది మన్యసే సువేదేతి దభ్రమేవాపినూనం. త్వం వేత్థ బ్రహ్మణోరూపం యదస్య త్వం యదస్య వేదే ష్వి''త్యాది తస్మాద్యత్తచ్ఛబ్దాబోధ్యమతర్క్యం కిమపి సర్వానుస్యూతత్వేన సమం నియన్తృభవే దిత్యర్థః. శ్లో. అంతర్యంతా సర్వలోకస్య గీతశ్శ్రుత్యా యుక్త్యాచైవమేవావసేయః, యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిం నృసింహం శ్రీమంతం తం చేతసైవావలంబే. 3౧. నను చ యది పరమాత్మనో జీవా జాయంత ఇతి నియంతృనియమ్యభావ ఉచ్యతే. తథా సతి జీవానామనిత్యత్వప్రసంగేన ప్రతిదినం కృతనాశాకృతాభ్యాగమప్రసంగస్స్యాత్. కించ. తదా మోక్షో నామ జీవస్య స్వరూపహానిరేవ స్యాత్. నచైతద్యుక్తం. స్వప్రకాశానందాత్మనః అవిద్యాకృతానర్థనివృత్తిమాత్రస్య మోక్షత్వాద్యభ్యుపగమాదిత్యాశంక్యోపాధిజన్మనైవ జన్మ జీవానాముచ్యతే న స్వతః అఘటనాదిత్యాహ—నఘటతఇతి. తత్ర కిం ప్రకృతేర్జీవరూపేణోద్భవస్స్యాత్. పురుషస్య వా. ఉభయోర్వా. ఆద్యే జీవానాం జడత్వాపత్తిః. ద్వితీయే పురుషస్య వికారిత్వప్రసంగః. అతఏవ న తృతీయ ఇత్యాశయేనోక్తం. ప్రకృతిపురుషయోరుద్భవో న ఘటత ఇతి శ్రుత్యా అజత్వప్రతిపాదనాదపీత్యాహ.—అజయోరితి. తథాచ. శ్రు. ''అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీగ్ సరూపాం. అజో హ్యేకో జుషమాణోఽను శేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య''ఇతి. ఉభయయుజా తు భవంతి ఉభయం చ తత్ యుజ్యత ఇతి ఉభయయుక్ సంబంధః పరస్పరాధ్యస్తమితి యావత్. తేన అసుభృతః ప్రాణాద్యుపాధయో జీవా జాయంత ఇత్యర్థః. తత్ర చ ప్రకృతిపారతంత్ర్యాపారతంత్ర్యాభ్యాం తాభ్యాం జీవేశ్వరవిభాగః జలబుద్బుదవదితి యథా కేవలేనానిలేన జలేన వా జలబుద్బుదాని

బంధమోక్షశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థోపపత్తిర్దూషణమభిప్రేతం. నన్వణుత్వపక్షే జీవానాం పరమాత్మ శాస్యతా కిం భృత్యానాం రాజశాస్యతేవేత్యపేక్షాయామంతః ప్రవిశ్యైవేత్యాహ—అజని చేతి. యన్మయమజని వ్యాపకేన యేన ప్రచురం జగదజని జాతం తద్బ్రహ్మ అవిముచ్య అంతస్థిస్త్వైవ నియంతృ ఇతి సమ్యగజానతాం యన్మతం తస్య మతస్య దుష్టత్వాత్ అమతం అనభిమతం ప్రామాణికానామితి శేషః. సమమనుజానతామితి పాఠాంతరం. తదా సమశబ్దస్సర్వపర్యాయః. సమం సర్వం తజ్జగదవిముచ్య అంతస్థిస్త్వైవ నియంతృ ఇత్యనుజానతాం. ప్రామాణికానాం యదమతమనభిమతం తదనాదరణీయమిత్యధ్యాహారః. కుతః. తస్య మతస్య దుష్టతయా ప్రమాణవిరుద్ధతయేత్యర్థః. జగదజనీతి ప్రకృతిపురుషాత్మకజగతః ఉత్పత్తిరుక్తా. 3౧. నను ప్రకృతిపూరుషయోరుత్పత్త్యనుత్పత్తీ న అత ఆహుః. నఘటత ఇతి. యద్యప్యజత్వాత్ప్రకృతేః పురుషస్య చ నోత్పత్తిస్తథాపి విద్యమానానామేవ ఆప్యానామవయవానాం వాయుప్రేరితానాం పరస్పరసంయోగాజ్జలే బుద్బుదోత్పత్తివత్. ఉభయయుజా ప్రకృతిపురుషయోస్సంయోగేన అసుభృతః ప్రాణినః వివిధైర్నామభిః రూపైశ్చోపలక్షితాస్త్వయ్యాధారభూతే భవంతి. దేవమనుష్యాదిశరీరే విశిష్టరూపేణోత్పత్తిర్యుజ్యత ఇత్యర్థః. తతస్త ఇమే అసుభృతః పరమే త్వయి నిలిల్యుః ప్రళయదశాయాం నామరూపే విహాయ త్వయ్యవిభక్తతామాపురిత్యర్థః. యథా సరితోఽర్ణవే యథా చ మధుని మాక్షికే అశేషా రసాః మకరందా

ఇమే తతో వివిధనామగుణైః పరమే సరితఇవార్ణవే మధుని లిల్యురశేషరసాః ౩౨.
నృషు తవ మాయయాభ్రమమమీష్వవగత్యభృశంత్వయిసుధియోఽభవేదధతి భావ

నభవంతి. కింతు మిళితాభ్యాం తాభ్యాం తద్వత్. తత్ర చ యథానిలోనిమిత్తం జలముపాదానం బుద్బుదానాం. ఏవమత్రాపి ప్రకృతిః నిమిత్తం పురుషః ఉపాదానం. శ్రు. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి. యథాగ్నేః క్షుద్రావిస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాస్సర్వే లోకాస్సర్వే దేవాస్సర్వాణి భూతాని సర్వ ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతీ"త్యాది శ్రుతిషు చేతనాచేతనప్రపంచస్య పరమాత్మోపాదానకత్వశ్రవణాత్. న చ వికారిత్వం పరిణామానంగీకారాత్. కేచిత్తుపునః పరిణామమంగీకృత్యాత్మనో వికారభియా విపరీతం నిమిత్తోపాదానభావమిచ్ఛంతి సర్వథా తావత్ప్రకృతిపురుషైక్యాత్ భవంతీతి సిద్ధం. తద్వైవం. శ్రు. "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ అజామేకాం. అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మే"త్యాది శ్రుతిబలాత్ అనుత్పత్తిశ్రవణాచ్చ జీవానామౌపాధికమేవ జన్మ న స్వత ఇత్యుక్తం ఉపాధిలయేన పరమాత్మని పునర్లయశ్రవణాదపి న వాస్తవం జన్మేత్యాహ—త్వయి త ఇతి. త్వయి కారణాత్మని త ఇమే జీవాః తత ఇతి యతో న వాస్తవం జన్మ తస్మాద్వివిధనామగుణైరనేకప్రకారకారణకార్యోపాధిభిస్సహ లిల్యుః లీనా బభూవుః. తత్ర సుషుప్తిప్రళయయోః మధుని అశేషరసా ఇవ లీయంతే. యథా మధుని సకలకుసుమరసాః విశేషతః అనుపలక్ష్యమాణా అపి సామాన్యేన ఉపలక్ష్యంతే. ఏవం స్వాప్నదా విశేషమాత్రలయాత్ కారణస్యావిద్యమానత్వాత్ సామాన్యతో వర్తంతే ముక్తౌ తు కారణస్యాపి లయాత్ త్వయి పరమే నిరుపాధౌ సరిత ఇవార్ణవే లీయంత ఇతి వివేకః.తథాచ. శ్రు. "యథా సౌమ్య మధుమధుకృతో నిస్తిష్ఠంతి నానాత్యయానాం వృక్షాణాం రసాన్ సమవహారమేకతాం సంగమయంతితే యథాతత్ర న వివేకం లభంతే అముష్యాహం వృక్షస్య రసోఽస్మ్యముష్యాహం వృక్షస్యరసోఽస్మీత్యేవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపద్యామహ" ఇతి యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య"మిత్యాద్యాః. శ్లో. యస్మిన్నుద్యద్విలయమపి యద్భాతి విశ్వం లయాదౌ జీవోపేతం గురుకరుణయా కేవలాత్మావబోధే, అత్యంతాంతం వ్రజతి సహసా సింధువత్సింధుమధ్యే మధ్యేచిత్తం త్రిభువనగురుం భావయే తం నృసింహం. ౩౨.
ఏవం తావత్పరమేశ్వరాత్ జీవా జాయంతే తద్వశేన చ కర్మాణి కుర్వంతి పునస్తత్రలీయంత ఇతి సంసారచక్రభ్రమణముక్తం ఇదానీం తన్నివృత్తయే. శ్రు. "పరీత్య లోకాన్ పరీత్య భూతాని పరీత్య సర్వాః ప్రదిశో దిశశ్చ ప్రజాపతిః ప్రథమజా ఋతస్యాత్మనాత్మానమభిసంబభూవే" త్యాద్యాః భగవదనువృత్తిం విదధతీత్యాహ—నృష్వితి. నృషు జీవేషు అమీషు తవ మాయయా భ్రమం ఉక్తలక్షణ

స్తద్వత్. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగో హి పూర్వసంస్థానసంస్థితస్య తూత్పత్తిః. అతః అవస్థానామనిత్యత్వే వ్యవస్థాశ్రయస్య ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్తస్య పూర్వోత్తరావస్థాత్యాగోపాదానాత్మకవినాశోత్పత్త్యవిరోధ ఇతి భావః. అత్రార్ణవాదిస్థానీయం చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ. ౩౨. తర్హి ఉత్పత్తివినాశాద్యాత్మకసంసారనివృత్త్యనువృత్త్యోః కిం నిదానమిత్యపేక్షాయాం త్వద్భక్తితదభావావేవేత్యాహుః—నృష్వితి. అనువృత్తతః సంసారోఽయస్మాత్తత్. అమీషు నృషు తవ మాయయా త్వదీ

మనుప్రభవం, కథమనువర్తతాం భవభయం తవ యద్భ్రుకుటిస్సృజతి ముహుస్త్రిణేమిరభవచ్ఛరణేషు భయమ్. 33. విజితహృషీకవాయుభిరదాంతమనస్తురగం య ఇహ యతంతి యంతు మతిలోలముపాయఖిదః, వ్యసనశతాన్వితాస్సముపహాయ

మవగత్య జ్ఞాత్వా సుధియః భృశం త్వయి అభవే భవనివర్తకే భావం స్వభావమనువృత్తిం దధతి కుర్వంతి. అనుప్రభవం అన్వనుప్రభవో యస్మిన్ తం భావం. తతః కిమతఆహ.—కథమనువర్తతామితి. అనువర్తతాం అనువర్తమానానాం త్వామేవ శరణం భజతాం భవభయం సంసారభయం కథం భవేత్ న కథంచిదపీత్యర్థః. కుతః యద్యస్మాత్తవ భ్రుకుటిః భ్రూభంగరూపః త్రిణేమిస్తిస్రో నేమయ ఇవ అవచ్ఛేదాః శీతోష్ణవర్షాకాలా యస్య సంవత్సరాత్మకస్య కాలస్య సః. అభవచ్ఛరణేషు న భవాన్ శరణం రక్షితా యేషాం తేష్వేవ భయం జన్మమరణాదిలక్షణం సృజతి కరోతి. అత ఏవం భూతం సంసారమాకలయ్య తన్నివృత్తయే సుధియః త్వయి భావం దధతీతి. శ్లో. సంసారచక్రక్రకచైర్విదీర్ణముదీర్ణనానాభవతాపతప్తం, కథంచిదాపన్నమిహ ప్రపన్నం త్వముద్ధర శ్రీనృహరేనృలోకమ్. 33. స చ భగవతి భావః మనో నియమే సతి భవతి సోఽపి గురూపసదనాదితిగురూపసదనం విదధతి. శ్రు. "తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం. ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద నైషాతర్కేణ మతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవసుజ్ఞానాయప్రేష్ఠే" త్యాద్యాః శ్రుతయఇత్యాహ—విజితేతి. విజితాని హృషీకాణి ఇంద్రియాణి వాయుః ప్రాణశ్చ యైస్తైరపి అదాంతమనస్తురగం అదాంతం అదమితం మనఏవ తురగః అశ్వః దుర్దమత్వసామ్యాత్ తం యే యంతుం నియంతుం యతంతి ప్రయతంతే. అతిలోలం అతిచపలం గురోశ్చరణం సమపహాయ అనాశ్రిత్య. తే ఉపాయేషు ఖిద్యంతే క్లిశ్యంతీత్యుపాయఖిదస్సంతః వ్యసనశతాన్వితాః బహువ్యసనాకులాః. ఇహసంసారసముద్రే ఆవిశంతి సంతిష్ఠంతి దుఃఖమేవ ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. హే అజ అకృతకర్ణధారాః అస్వీకృతనావికాః వణిజో యథా తద్వత్. గురుణోపదర్శితభగవద్భజనసుఖానుభూతౌ తు స్వతఏవ మనో నిశ్చలం భవతి నాన్యథేతి భావః. శ్లో. యదా పరానందగురోఽభవత్పదే పదం మనో మే

యయా ప్రకృత్యా భ్రమం దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానరూపం అవమృశ్య అయమేవ సంసృతిహేతురితి నిశ్చిత్య సుధియః త్వయి భృశం భావం భక్తిం దధతి అనువర్తతాం త్వాం భజతాం భవభయం సంసృతిభయం కథం భవేత్ న భవేదేవేత్యర్థః. కుతః యద్యస్మాదభవచ్ఛరణేషు న భవాన్ శరణం యేషాం తేష్వేవ. తవ భ్రుకుటిః భ్రూభంగరూపః త్రిణేమిః తిస్రో నేమయః శీతోష్ణవర్షకాలాత్మకాః యస్య సః. సంవత్సరాత్మకః కాలః భయం సంసృతిభయం సృజతి అభచ్చరణేష్వితి పాఠే న భవతః చరణం యేషాం తేషు. ఉపాయోపేయభావేన భవతశ్చరణమనాశ్రితేష్విత్యర్థః. 33. కుతస్త్వయి భావ ఇత్యపేక్షాయాం మనోనిగ్రహాదేవ వైరాగ్యాత్మకాత్. స చ గురూపాసనాదేవ నతూపాయాంతరేభ్య ఇత్యభిప్రేత్యాహుః—విజితేతి. అతిచంచలమత ఏవ విజితాని హృషీకాణీంద్రియాణి వాయవః ప్రాణాశ్చ యైస్తైరప్యదాంతం దుర్నిగ్రహం మన ఏవ తురగమశ్వం. యే యంతుం నియంతుం గురోశ్చరణం విహాయ ఉపాయాంతరేషు క్లిశ్యంతో యతంతే తే వ్యసనశతాన్వితాః బహువ్యసనాకులాః. ఇహ సంసారసాగరే సజ్జంతి సంగచ్ఛంతి సంనివిశంతి దుఃఖమేవ ప్రా

గురోశ్చరణం వణిజ ఇవావిశంత్యకృతకర్ణధరా జలధౌ. ౩౮. స్వజనసుతాత్మదారధనధామధరాసురథై స్త్వయి సతి కిం నృణాం శ్రయత ఆత్మని సర్వరసే, ఇతి సదజానతాం మిథునతో రతయే చరతాం సుఖయతి కో న్విహ స్వవిహతే స్వనిరస్తభగే. ౩౯. భువి పురుపుణ్యతీర్థసదనాన్యృషయో విమదా స్త ఉత భవ

భగవన్ లభేత వై. తదా నిరస్తాఖిలసాధనశ్రమశ్శ్రయేయ సౌఖ్యం భవతః కృపావశాత్. ౩౮. శ్రు. "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన. తథా "యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః. అథ మర్త్యో మృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత" ఇత్యాద్యాః వైరాగ్యమంగం విదధతీత్యాహ—స్వజనేతి. ఆత్మా దేహః ధామ గృహం అసుః ప్రాణః స్వజనాదిభిః ద్వంద్వనిర్దిష్టైః సర్వరసే సర్వే రసాః సుఖాని విద్యంతే యస్మిన్ త్వయి పరమానందే. శ్రు. "ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ" తి శ్రుతేః. శ్రయతః త్వాం సేవమానస్య పుంసః ఆత్మని సతి. నృణాం తుచ్ఛైరేతైః కిం క ఉపయోగః? ఇతి సత్ సత్యం పరమార్థసుఖమజానతాం అత ఏవ మిథునతః స్త్రియా మిథునీభూయ రతయే మాయాసుఖాయ చరతాం ప్రవర్తమానానాం కర్మణి షష్ఠీ. అజానతశ్చరతః పురుషాన్ కో ను అర్థస్సుఖయతి ఆనందయతి న కోఽపీత్యర్థః. ఇహ సంసారే కథంభూతే స్వవిహతే స్వత ఏవ నశ్వరే స్వనిరస్తభగే స్వత ఏవ గతసారే. పాఠాంతరే కో న్విహేత్యస్యైవ ఏతద్విశేషణద్వయం. అతస్త్వద్భజన మేవోచితమిత్యర్థః. శ్లో. భజతో హి భవాన్ సాక్షాత్పరమానందచిద్ఘనః, ఆత్మైవ కిమతః కృత్యం తుచ్ఛదారసుతాదిభిః. ౩౯. ఏవం గురూపదేశేన తత్త్వమవగమ్య సారాసారవివేకేన చ సర్వతో నిర్విద్య తదేవ మహత్సంగేన

పుష్ణంతీత్యర్థః. హే అజ అకృతకర్ణధరాః అలబ్ధకర్ణధారాః వణిజః యథా జలధౌ మజ్జంతి తద్వత్. ౩౮. నను మయి భృశం భావం విదధతు తతః. కిమిత్యపేక్షాయాం నిరతిశయానందజలధిమగ్నానాం వైషయికసుఖాంతరనైరపేక్ష్యం ఇతరేషాం తు సుఖం విషమిశ్రపయఃపానతుల్యమిత్యభిప్రేత్యాహుః. స్వజనేతి. సర్వరసే సర్వవిధసుఖమయే ఆత్మని చ త్వయి. శ్రు. "రసో వై సః రసగ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్. యదేష ఆకాశ ఆనందో నస్యా"దిత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయసుఖస్వరూపే తదావహే చ ప్రియతమే త్వయి సతి విద్యమానే. నృణాం శ్రయతః నృణాం మధ్యే కస్యచిదుక్తవిధం త్వాం భజతః పుంసః స్వజనాదిభిః కిం? న కించిదపి సుఖమిత్యర్థః. ఆత్మా దేహః. ధామ గృహం. ధరా భూమిః. అసుః ప్రాణః. రథశబ్దో వాహనోపలక్షకః. ఇతీత్థం సత్ నిరతిశయపురుషార్థభూతతత్స్వరూపమజానతాం అత ఏవ రతయే సుఖార్థం మిథునతశ్చరతాం మిథునీభూయ వర్తమానానాం స్వవిహతే స్వప్రకృతిసంబంధతిరోహితే అత ఏవ స్వనిరస్తభగే స్వః స్వాసాధారణః నిరస్తో భగో జ్ఞానైశ్వర్యాదిర్యస్య తస్మిన్ స్వరూపే సతి ఇహ లోకే కో ను పుమాన్ అర్థకామేషు కో వా సుఖయతి? అర్థకామాన్యతరో న కోఽపి సుఖయతీత్యర్థః. స్వవిహతిస్వనిరస్తభగ ఇతి పాఠాంతరం. తదా స్వవిహతిః స్వయాథాత్మ్యానుభవవిఘాతః. తేన స్వనిరస్తస్వాభావికజ్ఞానైశ్వర్యే స్వస్వరూపే సతీత్యర్థః. ౩౯. నన్విత్థమాత్మానం సర్వరసం యే మామాశ్రయంతే కిం మిథునతో న చరంతీత్యాహుః.—భువీతి. యే త్వయి నిత్యసుఖస్వరూపే ఆత్మని

త్పదాంబుజహృదోఘభిదంఘ్రిజలాః, దధతి సకృన్మనస్త్వయి య ఆత్మని నిత్యసుఖే న పునరుపాసతే పురుషసారహరావసథాన్. మూ. సత ఇదముత్థితం సదితి చేన్నను

ఉపపత్తిభి స్సమ్యగవధారయితుం తీర్థసదనాని తత్పురుషదర్శనాయ మునయః పర్యటంతీతి మంతవ్య ఇతి శ్రుత్యర్థమాహ—భువీతి. తే ఉక్తలక్షణాః ఋషయః విమదాః నిరహంకారాః యతః భవత్పదాంబుజహృదః భవతః పదాంబుజం హృది యేషాం తే అతః స్వయమేవ అఘభిదంఘ్రిజలాః అఘభిత్ అంఘ్రిజలం యేషాం తే ఉత అపి తథావిధా అపి భువి పృథివ్యాం పురూణి బహూని తీర్థాని సదనాని క్షేత్రాణి తాన్యేవ ఉపాసతే సేవంతే. ప్రాయస్తత్రైవ మహత్సంగో భవతీతి. అథవా పురు అధికం భగవద్భజనలక్షణం పుణ్యం యేషాం తాని చ తాని తీర్థాని గురవః మహాంత ఇత్యర్థః. తేషాం సదనాని ఆశ్రమాన్ యథాహామరసింహః-"నిపానాగమయోస్తీర్థమృషిజుష్టజలేగురౌ" ఇతి. న పునః పురుషసారహరావసథానుపాసతే. పురుషాణాం సారం వివేకస్థైర్యధైర్యక్షమాశాంతిప్రముఖం హరంతీతి తథా. తే చ తే ఆవసథాః గృహాః తాన్. న చ తేషాం గృహాదిభవకుత్సితసుఖాపేక్షేత్యాహ—దధతి సకృన్మనస్త్వయి య ఆత్మని నిత్యసుఖ ఇతి సకృదపి త్వయి యే మనో దధతి తేఽపి గృహాద్యాసక్తా న భవంతి. కింపునరేవంభూతా ఇత్యర్థః. శ్లో. ముంచన్నంగతదంగసంగమనిశం త్వామేవ సంచింతయన్ సంతస్సంతి యతో యతో గతమదాస్తానాశ్రమానావసన్, నిత్యం తన్ముఖపంకజాద్విగళితత్వత్పుణ్యగాథామృతస్రోతస్సంప్లవసంప్లుతో నరహరే న స్యామహం దేహభృత్. మూ. నన్వామ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయ ఇతి తత్ర తత్ర జైమినినా వేదస్య క్రియాపరత్వాభిధానాదుపనిషదామపి తదేవ యుక్తం యథోక్తం. తంత్రవార్తికకృతా ఏతేన క్రత్వర్థకర్తృప్రతిపాదనాత్ అనేన ఉపనిషదాం నైరాకాంక్ష్యం వ్యాఖ్యాతమితిచేన్న. శ్రు. "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ అచక్షురశ్రోత్ర" మిత్యేవం తద్విపరీతాత్మప్రతిపాదనాత్.

చ సకృదపి మనో దధతి. తే పునః పురుషాణాం సారం జ్ఞానవైరాగ్యాదిరూపం హరంతీతి. తథా. తానావసథాన్ గృహాన్ నోపాసతే న సేవంతే. న గృహేషు మిథునతశ్చరంతీత్యర్థః. అపితు పృథ్వ్యాం పుణ్యాని తీర్థాని గంగాదీని సదనాని క్షేత్రాణి చ ఉపాసతే తీర్థాన్యపి తీర్థీకర్తుం పుణ్యక్షేత్రాణ్యపి నిరతిశయపుణ్యావహాని కర్తుం తాన్యుపాసత ఇతి భావః. తత్ర హేతుత్వేన తాన్ విశింషంతి. ఋషయః ద్రష్టారః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిద ఇత్యర్థః. అతఏవ విమదాః దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానాదిరూపమదరహితాః. ఉత అపిచ. భవతః పదాంబుజం హృది యేషాం తే భవతః పదాంబుజే హృత్ యేషాం త ఇతి వా. అతఏవాఘం భిందంతీతి తథా. తాన్యంఘ్రిజలాని యేషాం తే, అనేన భగవద్భక్తానాం పాదస్పర్శోఽపి పావన ఇత్యభిప్రేతం. ఆత్మనీత్యనేన కృష్ణస్య చిదచిదాత్మకప్రపంచరూపకార్యస్య తచ్ఛరీరత్వం అతఏవ పరమార్థత్వం చాభిప్రేతం. న హి మిథ్యాభూతం కించిత్కస్యచిచ్ఛరీరభూతం దృష్టం. మూ. ఇత్థం కార్యస్య సత్యత్వాభ్యుపగమమభిప్రేత్య అథ కార్యసత్త్వప్రతిక్షేపేణ కార్యమిథ్యాత్వవాదం చోద్యముఖేన ప్రస్తుత్య ప్రతిక్షిపంతి—సత ఇతి. సత ఇత్యాదినాతర్కహతమిత్యంతేన కార్యమిథ్యాత్వవాదిమతానువాదః. వ్యభిచరతీత్యాదినాతత్ప్రతిక్షేప ఇతి విభాగః. తథాహి. సతః పరమార్థభూతాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశా దుత్పన్నమిదం జగత్. సత్ పరమార్థభూతం సత్యమితియావత్. నతు నైతద్యుక్తమిత్యర్థః. కుతః యతస్తర్కహతమితి చేత్ యద్యపి

తర్కాహతం వ్యభిచరతి క్వ చ క్వచమ్మృషా నతథోభయయుక్,వ్యవహృతయే వికల్ప

నహ్యద్వితీయపరమానందరూపస్య కర్మాంగత్వం యుజ్యతే. అననుమతం చైతద్వార్తికకృతః. కథం శ్లో. "సర్వత్రైవహి విజ్ఞానం సంస్కారత్వేన గమ్యతే, పరాంగం చాత్మవిజ్ఞానాదన్యత్రేత్యవధార్యతా"మితి. తేనైవోక్తత్వాత్. తదర్థమేవ మననాయ మునయః పర్యటంతీత్యుక్తం. తత్ర తావద్ద్వైతస్య సత్యత్వే భవేదప్యేవం. తదేవ తు న సంభవతీతి ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం మననేన తత్త్వావధారణప్రకారమాహ— సత ఇతి. ఇదం విశ్వం ధర్మి సదితి సాధ్యో ధర్మః. సత ఉత్పన్నత్వాదితి హేతుః. యత్ యతః ఉత్పన్నం తత్ తదాత్మకమేవ దృష్టం. యథా కనకాదుత్పన్నం కుండలాది తదాత్మకం తద్వదితి. తత్ర యది సదభేదస్సాధ్యతే తదా ఉపాదానత్వనిర్దేశేనైవ భేదప్రతీతేః విరుద్ధో హేతురిత్యాహ—నను తర్కాహతమితి. నను నాభేదం సాధయామః కింతు. తదుత్పన్నత్వేన కుండలాదివత్ భేదం ప్రతిషేధయామః. తతశ్చ అభేదఏవ స్యాదిత్యాశంక్య అనైకాంతికత్వేన దూషయతి-వ్యభిచరతి క్వచేతి పితృపుత్రాదిషు ముద్గరఘటప్రధ్వంసాదిషు చ తథా అదర్శనాదితి భావః. నను తదుత్పన్నత్వం నామ తదుపాదానకత్వం. న తు తన్నిమిత్తత్వం అతో నానైకాంతికత్వమిత్యాశంక్య దూషయతి-క్వచ మృషేతి. గుణోపాదానస్యాపి ఫణినో న గుణత్వం కింతు మిథ్యాత్వం అన్యథా. కుండలాదివదబాధ ప్రసంగాత్. అతః పునరప్యనైకాంతికత్వమేవేతి భావః. నను తత్ర న కేవలం గుణమాత్రం ఫణిన ఉపాదానం కింతు అవిద్యాయుక్తం. తథాభూతస్యావస్తుత్వాత్ యుక్తం ఫణినో మిథ్యాత్వమిత్యాశంక్య తత్తుల్యమత్రాపీతి దూషయతి-న తథోభయయుగితి. అయమర్థః. అత్రాప్యవిద్యాయుక్తస్యైవ సత ఉపా

యద్యస్మాదుత్పన్నం తత్తదాత్మకమేవ. యథా మృద్ధిరణ్యాదేరుత్పన్నఘటమకుటాదికార్యం. తథాపి చేతనాత్పురుషాజ్జాతానాం కేశదంతనఖలోమ్నామచేతనత్వదర్శనాద్గోమయాజ్జాతానాం వృశ్చికానాం చేతనత్వదర్శనాచ్చ కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యస్యాప్యభావాత్. పరమార్థస్వప్నాదపరమార్థగజతురగాదీనాం. తథా పరమార్థశుక్తిశకలాదపరమార్థరజతస్య చోత్పత్తిదర్శనాత్. తదుత్పత్తివైయర్థ్యాచ్చ కార్యం సదిత్యేతత్తర్కాహతం. అతః కార్యం మిథ్యైవేతి చేదిత్యర్థః.తర్కాశ్చాత్ర యుక్తిః.కా పునరత్ర యుక్తిరితి చేదుచ్యతే—మృద్ద్రవ్యస్యానువర్తమానత్వంతదతిరిక్తస్య వ్యావర్తమానత్వం రజ్జుసర్పాదిష్వనువర్తమానస్య అధిష్ఠానభూతస్యరజ్జ్వాదేస్సత్యతా వ్యావర్త్యమానస్య సర్పాదేరసత్యతా దృష్టా. తథానువర్తమానస్య అధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం వ్యావర్త్యమానాస్తు ఘటశరావాదయః అసత్యభూతాః. తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్సర్వాధిష్ఠానభూతాద్బ్రహ్మణః అన్యః అహంకారాదివ్యవహారాలంబనః కృత్స్నః ప్రపంచమిథ్యాకారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. కించ సతః ఆత్మనః వినాశాయోగాదసతశ్శశవిషాణాదేరుపలబ్ధ్యభావాదుపలబ్ధివినాశయోగే కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయమితి గమ్యతే. అనిర్వచనీయంశుక్తికారజతాదివన్మృషైవ తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధం. ప్రతీయతే హి ప్రపంచః ప్రత్యక్షేణ. శ్రు. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం. తత్సత్యం. నేహనానాస్తి కించన మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహనానేవ పశ్యతి. యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితరఇతరం పశ్యతి. యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కంపశ్యేత్. ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" ఇత్యాదిభిర్వేదాంతైర్బాధ్యతే చేతి. నను తర్కాహతమితి పాఠాంతరం. తదా. నను. సత ఉత్పన్నమిదం సదితి చేత్ తర్కాహతమిత్యన్వయః. ఇత్థమనూదితం కార్యమిథ్యాత్వపక్షం

దానత్వం. ఏవంభూతస్య చ న వస్తుత్వం. అతస్సదుపాదానత్వమసిద్ధమితి న వస్తుత్వం ప్రపంచ స్యేతి. నను మాభూదనేన హేతునా ప్రపంచస్య సత్త్వం హేత్వంతరేణ తు సాధయామః. తథాహి సదిదం అర్థక్రియాకారిత్వాత్. యత్ అర్థక్రియాకారి తత్సత్ న యదేవం న తదేవం యథా శుక్తిరజతమితి తత్రాహ—వ్యవహృతయే వికల్ప ఇషిత ఇతి. వ్యవహృతయే వ్యవహారాయ అర్థక్రియార్థం వికల్పః భ్రమః ఇషితః ఇష్టఏవ. కూటకార్షాపణాదినాపి క్వచిద్వ్యవహారదర్శనాత్. నన్వేకత్ర సతః అన్యత్రారోపః భ్రమః ప్రసిద్ధః. అత్యంతాసత్త్వే కథం ప్రపంచభ్రమస్స్యాత్ ?సత్త్వేనానాద్వైతసిద్ధిః. ఉక్తం చ భట్టైః. శ్లో. అధ్యస్యతే ఖపుష్పత్వ మసత్కథమవస్తుని, ప్రజ్ఞాత గుణసత్తాక మధ్యారోపేతవానవేతి. తత్రాహ—అంధపరంపరయేతి. అంధపరంపరయా యో వికల్ప ఇత్యన్వయః. అయం భావః. సంస్కారజన్యో భ్రమః సంస్కారసిద్ధయే పూర్వప్రతీతిమాత్రమపేక్షతే. న వస్తు సత్యత్వం ప్రతీతౌ సత్యాం వస్తుసత్యత్వాభావేన భ్రమవ్యతిరేకాదర్శనాత్. అతః అనాదిత్వాత్పూర్వ పూర్వభ్రమదృష్టస్యోత్తరోత్తరఆరోపో భవిష్యతీత్యంధపరంపరాన్యాయేన తేన చ వస్తువ్యవహారః సేత్స్యతీత్యప్రయోజకో హేతురితి. నను. శ్రు. "అక్షయ్యగ్ం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి. అపామసోమమమృతా అభూమే"త్యాదిభిః కర్మఫలస్య నిత్యత్వప్రతిపాదనాదసత్త్వం న ఘటతే న హినిత్యం వస్తు అసద్భవతి తస్మాద్వేదప్రతిపాదితత్వాత్ ద్వైతం సదేవేత్యాశంక్యాహ—భ్రమయతీతి. హే భగవన్ తే తవ భారతీ వేదవాక్. ఉరువృత్తిభిః గౌణలక్షణాదివృత్తిభిః. ఉక్థ

ప్రతిక్షిపంతి—వ్యభిచరతీత్యాదినా. కార్యం సదిత్యయమర్థః. క్వచవ్యభిచరతి క్వచేతి కాకుః. న క్వచిద్వ్యభిచార ఇత్యర్థః. కేశపురుషాదిష్వపి అచేతనాంశఏవ కార్యకారణభావాదితి భావః. తథాపి స్వప్నార్థే శుక్తికారజతాదౌ మిథ్యాత్వేన వ్యభిచార ఇత్యాహుః—క్వచ మృషేతి. క్వ చ మృషా న క్వచిదపి కార్యం మృషేత్యర్థః. స్వప్నార్థానామపీశ్వరసృష్టత్వాన్నమృషాత్వం శుక్తౌ రజతసద్భావాదన్యథాఖ్యానాద్వా నమృషాత్వమిత్యభిప్రాయః. సత ఉత్పత్తివైయర్థ్యం పరిహరంతి—న తథోభయయుగితి. వ్యభిచరతీత్యనుషంగః. క్వచిదపి మృత్సువర్ణాదిద్రవ్యే ఉభయావస్థానదర్శనాన్న వ్యభిచరతి కార్యత్వకారణత్వరూపావస్థానే న మృత్సువర్ణాదికం దృశ్యతే అతస్సతోఽవస్థాంతరప్రాప్తిస్సఫలేత్యర్థః. వికల్పః ఘటశరావాద్యవస్థాభేదః. స చ వ్యవహృతయే ఘటేన జలమాహరేత్యాదివాక్పూర్వక వ్యవహారార్థం ఇషితః ఇష్టః. యద్వా—నన్వసచ్చేన్న ప్రతీయేతసచ్చేన్న బాధ్యేత ప్రతీయతేబాధ్యతే చ శుక్తికారజతవత్ప్రపంచరూపం కార్యం. అసతస్సదసద్భ్యామనిర్వచనీయం కార్యం మృషైవేత్యత ఆహుః—నతథోభయయుగితి. తథాభూతమనిర్వచనీయం ఉభయయుక్ సత్త్వవిలక్షణత్వాత్సత్త్వవిలక్షణ రూపధర్మద్వయయోగి ద్రవ్యం స నాస్త్యేవేత్యర్థః.నను శుక్త్యాదిషు రజతాదిప్రతీతేః ప్రతీతికాలేఽపిత స్నాస్తీతి బాధేనచాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదంరజతమిదందోష వశాత్ప్రతీయత ఇతి కల్పనీయమితిచేన్న. తత్కల్పనాయామప్యనన్యస్యాన్యథాభానస్య వర్జనీయత్వాదన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేరత్యంతాపరదృష్టాకారణకవస్తు కల్పనాయోగాత్కల్ప్యమానంహీదమనిర్వచనీయం న తదానీమనిర్వచనీయమితిప్రతీయతే.అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ అనిర్వచనీయమేవప్రతీతంచేద్భ్రాంతిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యనుపపత్తిః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహేప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేస్తస్యా పరిహార్యత్వాచ్చశుక్త్యాదిరేవరజ

జడాన్ కర్మశ్రద్ధాభరాక్రాంతమందమతీన్. భ్రమయతి మోహయతి. అయం భావః. న హి వేదః కర్మఫలస్య నిత్యత్వమభిప్రైతి. కింతు లక్షణయా ప్రాశస్త్యమాత్రం. విధ్యేకవాక్యత్వాత్ అన్యథా వాక్యభేదప్రసంగాత్. శ్రు. "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత"ఇతి న్యాయోపబృంహితశ్రుత్యంతరవిరోధాచ్చ. అతః కర్మజడానామిదంభ్రమమాత్రమితి. ఏతేనైవ. శ్రు. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత" ఇత్యాదీనామప్యన్యపరత్వం దర్శితం భవతి. శ్లో. ఉద్భూతం భవతస్సతోఽపి భువనం సన్నేవ సర్పస్స్రజః కుర్వత్కార్యమపీహకూటక

తాద్యాకారేణభాసతఇతి భవతాభ్యుపగంతవ్యం కించ అవచనీయమపూర్వం రజతమత్ర జాతమితివదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యం న తావత్తత్ప్రతీతిః తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాన్నిర్విషయా జాతా తదుత్పద్యత ఏవ విషయీకరోతీతిమహతామిదముపపాదనం. అథేంద్రియాదిగతోదోషః నతస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. నాపీంద్రియాణి తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. నాపి దుష్టానీంద్రియాణి. తేషామపి స్వకార్యభూతజ్ఞాన ఏవ విశేషకరత్వానాదిమిథ్యాజ్ఞానోపపాదనత్వ మనవస్థాదిదోషనిరస్తం. కించాపూర్వ మనిర్వచనీయమిదం వస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం రజతాదిసాదృశ్యాదితి చేత్తర్హి తత్సదృశమిత్యేవ ప్రతీతిశబ్దౌ స్యాతాం. రజతత్వాదిజాతీయాయోగాదితి చేత్సాపి కిం పరమార్థభూతా? న తావత్పరమార్థభూతా తస్యాః పరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్. అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగాచ్చ. యత్పునరుక్తం రజ్వాదివన్మృన్మాత్రస్య కారణస్యానువర్తమానత్వాత్పారమార్థ్యం సర్పాదీనామివ ఘటశరావాదికార్యాణాం మిథో వ్యావర్తమానత్వాదపారమార్థ్యం. ఏవం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో ఽనువర్తమానత్వాత్పారమార్థ్యం అహంకారాదివ్యవహారాలంబనాస్సర్వే పదార్థాః. మిథో వ్యావర్తమానాదత ఏవ బాధితత్వాదపరమార్థా ఇతి. తత్తుచ్ఛం. ద్వయోర్జ్ఞానయోర్విరోధే హి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః అత్ర ఘటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేద్విరోధాద్బలవతో బాధకత్వం బాధితస్యచ నివృత్తిః దేశాంతరకాలాంతరసంబంధితయా అనుభూతస్య అన్యదేశకాలయోగాభావప్రతీతౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర నివృత్తిర్వాకథముచ్యతే? రజ్జుసర్పాదిషు తు తద్దేశకాలసంబంధితయైవ అభావప్రతీతే ర్విరోధే బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చ. దేశకాలాంతరదృష్టస్య దేశకాలాంతరవ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి. న వ్యావర్తమానత్వమాత్రం పారమార్థ్యే హేతుః. యత్త్వనువర్తమానత్వాత్పరమార్థ ఇతి తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి. అసన్మాత్రమేవ వస్తు. సత ఉత్పత్తివైయర్థ్యం పరిహరంతి—వ్యవహృతయే వికల్ప ఇషిత ఇతి అస్య యథోక్త ఏవార్థః. అతః సతోఽవస్థాంతరప్రాప్తిస్సఫలేత్యర్థః. నను తర్కాహతత్వాభావేఽపి నేహనానేత్యాదిశ్రుతిరేవ కార్యమిథ్యాత్వం ప్రమాపయతీత్యాహుః—భ్రమయతీత్యాదినా. తఏవభారతీవాగ్గుమ్ఫా నేహనానేత్యాది శ్రుతిః ఉరువృత్తిభిః ఉక్తజడాన్ అంధపరంపరయా భ్రమయతీతి సంబంధః. ఉక్తజడాః కర్మజడాః అనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాస్తాన్. అయం భావః—న కేవలంకార్యమిథ్యా

[illegible] నేహనానేత్యాదితాత్పర్యవృత్తిః, అపితు బ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తునిషేధబోధ

ఇషితోఽంధపరంపరయా భ్రమయతి భారతీత ఉరువృత్తిభిరుక్థజడాన్. 32. న యదిదమగ్ర ఆస న భవిష్యదతో నిధనాదనుమితమంతరా త్వయి విభాతి మృషైకరసే,

---

నకం వేదోఽపి నైవం పరః,అద్వైతం తవ సత్పరం తు పరమానందం పదం తన్ముదా వందే సుందరమిందిరానుత హారే మాముంచ మామానతమ్. 32. తదేవం ప్రపంచస్యసత్త్వే సాధకం నాస్తీత్యుక్తం ఇదానీమసత్త్వే సృష్టిప్రళయశ్రుతయః. శ్రు. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత" ఇత్యాద్యాః తన్మూలం చ అనుమానం ప్రమాణమిత్యాహ—నేతి. యద్యస్మాదిదం విశ్వం అగ్రే సృష్టేః పూర్వం నాస నాసీత్. శ్రు. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్." ఇత్యాది శ్రుతేః. న చ నిధనాత్ ప్రళయాత్ అను అనంతరం భవిష్యత్ భవిష్యతి. శ్రు. "నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీ"మిత్యాదిశ్రుతేః. అతః కారణాత్ అంతరా మధ్యేఽపి ఏకరసే కేవలే త్వయి మృషా మిథ్యారూపమేవ విభాతీతి మితం నిశ్చితం. యత ఏవం హ్యతః శ్రుత్యా ద్రవిణజాతివికల్పపథైః ద్రవిణజాతీనాం ద్రవ్యమాత్రాణాం మృల్లోహకార్ష్ణాయసరూపాణాం వికల్పాః భేదాః ఘటకుండలాదయః తేషాం పంథానః మార్గాః ప్రకారాః తైరుపమీయతే సదృశతయా నిరూప్యతే. యథా. తత్ర కార్యాకార్యాణాం నామధేయమాత్రతా, కారణం మృదాద్యేవ తు సత్యం తథాత్రాప్యాకాశాదీనాం నామమాత్రతా బ్రహ్మైవ సత్యమితి నిరూప్యత ఇత్యర్థః. తథాచ. శ్రు. "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన విజ్ఞాతేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్. వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం యథా నామైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాత్. తథా

నాత్మికా బ్రహ్మస్వరూపే దేవమనుష్యాదిభేదనిషేధాదిబోధనాద్యాత్మికాశ్చ బహ్వ్యో వృత్తయస్సంతి. ఏవం తదర్థబుభుత్సవోఽవ్యక్తజడాస్తద్విపరీతాశ్చ తత్ర యే కర్మజడాః తాన్ ప్రథమబుభుత్సుకబుద్ధిపరికల్పితకార్యమిథ్యాత్వకారణసత్యత్వపరత్వాదిరూపబహువృత్తిభిః ప్రథమప్రతిపత్తృబుద్ధ్యనువర్తినాం కర్మజడానాం అంధపరంపరయా కార్యమిథ్యాత్వభ్రమం జనయతి ఔపనిషదపరమపురుషవరణీయతా విశేషగుణవిశిష్టానాం త్వం బ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తునిషేధవిషయాం ప్రమితిం జనయతీతి కిమస్మాభిర్విధేయమితి. 32. నను శ్రు. "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతంస్యాత్ వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్య"మిత్యాదిమృదాదిదృష్టాంతేషు మృదాదికారణానామేవ మృత్తికేత్యేవ సత్యమితాదిభిః సత్యత్వప్రతీతేర్వికారాణాం నామధేయానాం చ వాచారంభణమిత్యనేన వాచాలంబనం వ్యవహారమాత్రం నతుపారమార్థ్యమితి మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాచ్చ దార్ష్టాంతికే సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణః పారమార్థ్యం కార్యమిథ్యాత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యాశంకాయాం మృత్పిండకార్యాదిదృష్టాంతానాం కార్యమిథ్యాత్వపరత్వవర్ణనమవిదుషామేవ రోచతే. న విదుషామిత్యాహుః—నయదితి. అత్ర వికల్పపథైరిత్యంతేనకార్యమిథ్యాత్వపరత్వవర్ణానువాదః. వితథేత్యాదినా తత్ప్రతిక్షేప ఇతి విభాగః తథాహి యత్ యస్మాదిదం విశ్వం అగ్రేసృష్టేః పూర్వం నాస నాసీత్ సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీత్. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేరితి భావః. నిధనాత్ ప్రళయాత్ అను అనంతరం నభవిష్యత్ నభవిష్యతి. శ్రు. "నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీ మి" త్యాదిశ్రుతేరితిభావః. అతఃకారణాదంతరా మధ్యేఽపి. ఏకరసే కేవలే త్వయి మృషా

అత ఉపమిమాయతే ద్రవిణజాతివికల్పపథైర్వితథమనోవిలాసమృతమిత్యపయం

ఏకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసమి''త్యాది. తస్మాదస్య సత్త్వే ప్రమాణాభావాత్. అసత్త్వే తు ప్రమాణస్య విద్యమానత్వాత్ వితథమనోవిలాసం ఋతం. సత్యమితి యే అపయంతి జానంతి తేఽబుధాః అజ్ఞా ఇత్యర్థః. అత్రైవం ప్రయోగః—వివాదాధ్యాసితం నసత్. ఆద్యంతయోరవిద్యమానత్వాత్ వికారిత్వాత్ దృశ్యత్వాద్వా శుక్తిరజతాదివదిత్యన్వయే ఆత్మవచ్చేతివ్యతిరేకే దృష్టాంతః. శ్లో. ''మకుట

మిథ్యారూపమేవేదం భాతీతి మితం నిశ్చితం యతఏవం అతః శ్రుత్యాద్రవిణజాతివికల్పపథైః ద్రవిణ జాతీనాం ద్రవ్యమాత్రాణాం మృల్లోహకార్ష్ణాయసరూపాణాం వికల్పాః ఘటకుండలాదయః తేషాం పంథానః మార్గాః ప్రకారాః తైరుపమీయతే సదృశతయా నిరూప్యతే యథా తత్ర కార్యాణాం నామ ధేయమాత్రతాకారణం మృదాద్యేవ సత్యం. తథాత్రాప్యాకాశాదీనాం నామధేయమాత్రతా బ్రహ్మైవ సత్యమితి నిరూప్యత ఇత్యర్థః. తథాచ. శ్రు. ''యథా సౌమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా విజ్ఞాతేన సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాత్. తథా. ఏకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసమి''త్యాది. అత్రైతద్దూషయంతి—వితథేతి. కుదృష్టీనాం వితథమనోవిలసితమే తత్కార్యమిథ్యాత్వపరత్వవర్ణనమిత్యర్థః. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాదర్శనాదితి భావః. తస్మాత్కు దృష్ట్యభిమతం కార్యమిథ్యాత్వం ఋతం ప్రామాణికమితి అబాధాం యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండే నేత్యాదిదృష్టాంతవాక్యార్థానభిజ్ఞాః అపయంతి జానంతి న తదర్థజ్ఞా ఇత్యర్థః. అయం భావః. అత్ర హి న కార్యమిథ్యాత్వం కారణసత్యత్వం చ ప్రతిపాద్యతే కింతు. కార్యకారణయోరనన్యద్రవ్యత్వం తథాహి. శ్రు. ''స్తబ్ధోఽస్యుతతమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం స్యా''దితి. కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం చ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మైకకారణతామజానతా శిష్యేణ కథంనుభగవతస్స ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేన అన్యస్య జ్ఞాతత్వాసంభవం చోదితో బ్రహ్మైకకారణముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్య స్యానన్యత్వం తావద్యథా సౌమ్యైకేనేత్యాదినా దర్శయతి యథైకమృత్పిండారబ్ధానాం ఘటశరావా దీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతత్వేత్యర్థః. అత్ర కారణాదివాదేనకారణాత్కార్యస్య బుద్ధిశబ్దాంతరాదిభిః ద్రవ్యాంతరత్వమాశంక్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వోపపాద్యతే. వాచేత్యాదినా. ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారంభణం కృత్యల్యుట ఇతి కర్మణి ల్యుట్ వాచా వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతుతేత్యర్థః. హేతుత్వం చాత్రాధ్యయనేన వసతీతి వత్ ఘటే నోదకమాహరేత్యాదివాక్పూర్వకోఽప్యుదకాహరణాదివ్యవహారస్తస్య వ్యవహారసిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః సంస్థానవిశేషస్తత్ప్రయుక్తం చ ఘట ఇత్యాదినామ ధేయంస్పృశ్యతే ఉదకాహరణాదివ్యవహారవిశేషసిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాంతరనామధేయ భాగ్భవతి. అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యం మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యం ప్రమాణేనోప లభ్యతఇత్యర్థః. న తు ద్రవ్యాంతరత్వేన. అతస్తస్యైవ మృద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాంతరభాక్త్వ

త్యబుధాః. ౩౮. స యదజయాత్వజామనుశయీత గుణాంశ్చ జుషన్ భజతి

కుండలకంకణకింకిణీపరిణతం కనకం పరమార్థతః, మహదహంకృతిఖప్రముఖం తథా నరహరేర్న పృథక్పరమార్థతః.౩౮.నను యది ప్రపంచో నామ నాస్త్యేవ నచాసతా తేన చైతన్యస్యసంబంధగంధోపి, తర్హి కిమపరాద్ధం జీవేన. యతః అయం సంసరతి కింవా బహుపుణ్యమీశ్వరస్య. యతో నిత్యముక్తః. కింవిషయం చ తదా కర్మకాండమిత్యపేక్షాయాం జీవేశ్వరవిశేషం. శ్రు. "ద్వాసుపర్ణాసయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే. తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి. అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీగ్ం సరూపామి" త్యాద్యావదంతీత్యాహ—సఇతి. సతు జీవః యత్ యస్మాదజయా మాయయా అజామవిద్యామనుశయీత ఆలింగేత తతః గుణాంశ్చ దేహేంద్రియాదీన్ జుషన్ సేవమానః ఆత్మతయా అధ్యస్యన్. తదను తదనంతరం సరూపతాం తద్ధర్మయోగం చ జుషన్ అపేతభగః పిహితానందాదిగుణస్సన్ మృత్యుం సంసారం భజతి ప్రాప్నోతి తద్విషయమేవ చ కర్మకాండమితి భావః. త్వముత త్వం తు జహాసితాం అజాం మాయాం నను సామయ్యేవాస్తి కథం తత్త్యాగస్తత్రాహ—అహిరివ త్వచమితి. అయంభావః యథా భుజంగః స్వగతమపి కంచుకం గుణబుద్ధ్యా నాభిమన్యతే. తథాత్వంఅజాం న వా నిరంతరాహ్లాదిసంవిత్కామధేనుబృందపతేరజయాకృత్యమితి తాముపేక్షస ఇతి. కుతఏతత్తదాహ—ఆత్తభగః నిత్యప్రాప్తైశ్వర్యః మహసి పరమైశ్వర్యే అష్టగుణితే అణిమాద్యష్టవిభూతిమతి మహీయసే పూజ్యసే రాజసే. కథం భూతః అపరిమేయభగః అపరిమితైశ్వర్యః, నహ్యన్యేషామివ దేశకాలాదిపరిచ్ఛిన్నం తవ అష్టగుణితమైశ్వర్యం అపితు పరిపూర్ణస్వరూపానుబంధిత్వాదపరిమితమిత్యర్థః. శ్లో. నృత్యంతీ తవవీక్షణాంగణగతా కాలస్వభావాదిభిర్భావాన్ సత్త్వరజస్తమోగుణమయానున్మీలయంతీబహూన్, మామాక్రమ్య పదా శిరస్యతిభరం సంమర్దయంత్యాతురం మాయా తే శరణం గతోఽస్మి నృహరే

మాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాంతరాదయః ఉపపద్యతే యథైకస్య దేవదత్తస్య అవస్థాభేదైర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి శబ్దాంతరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యంతే తద్వదితి. ఏవం చైనమేవ చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ సృష్టేః ప్రాక్నిధనానంతరం చ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వే నావతిష్ఠతే అంతరాతు తద్విభాగార్హస్థూలచిదచిదాత్మకప్రపంచాకారేణావతిష్ఠత ఇత్యవస్థానామ నిత్యత్వేఽపి తదాశ్రయస్య ద్రవ్యస్య ఉభయావస్థాయోగినః పారమార్థ్యమేవేతి. బుధా అవయంతీతి. శ్రు. "నాసదాసీన్నోసదాసీ"దిత్యస్య స్థూలావస్థమచిద్ద్రవ్యం చిద్ద్రవ్యం చ ప్రళయదశాయాం నాసీత్. కింతుతమః నిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నమచిద్ద్రవ్యం తమసాదృశ్యేనాచిద్ద్రవ్యేణ గూఢం తిరోహితం ప్రకేతం సూక్ష్మావస్థం చిద్ద్రవ్యం చాసీదిత్యర్థః ఉక్తజడానబుధా ఇత్యనేన జీవానామజ్ఞత్వసంభావనా సూచితా. ౩౮. నను భగవత ఇవ తేషామపి నిత్యత్వైకరసత్వప్రకృతి స్థిత్యాద్యవిశేషేపి కథం తేషాం తత్సంభావనాయా అప్యభావ ఇత్యాశంకాయాం ప్రకృతివశ్యత్వ తదభావాభ్యామిత్యాహుః-సయదజయేతి. సజీవో యత్ యస్మాత్ అజయా త్వన్మాయయా మోహిత ఇతి శేషః. అజాం ప్రకృతిపరిణామాత్మికాం దేవమనుష్యాదిమూర్తిమనుశయీత ఆలింగతి బిభర్తీతి యావత్. తతో గుణాన్ శబ్దాదివిషయాన్ జుషన్ సేవమానః. సరూపతాం స్థూలత్వకృశత్వాదిదేహధర్మతాం భజతి దేహాత్మాభిమానీ భవతీత్యర్థః. తదను తదనంతరం మృత్యుం మరణం భజతి ప్రాప్నోతి. ఇత్థం జన్మమరణాది రూపసం

సరూపతాం తదను మృత్యుమపేతభగః, త్వముత జహాసి తామహిరివ త్వచమా త్తభగో మహసి మహీయసేఽష్టగుణితే పరిమేయభగః. ३८. యది న సముద్ధరంతి యత యో హృది కామజటాదురధిగమో సతాం హృది గతోఽస్మృతకంఠమణిః, అసు

త్వామేవ తాం వారయ. ३८. ఏవం తావదుక్తసాధనకదంబేన యే భగవంతం భజంతి తే మృత్యుం తరంతి ఇతరే సంసరంతీత్యుక్తం. ఇదానీం యే బహిస్సంగం పరిత్యజ్య భగవన్మార్గే ప్రవృత్తా అపి కథంచిత్ అంతః వాంతాశనవత్ సకలకామాన్నముంచతి తే భగవంతం ప్రాప్నువంతి. న చేహ సుఖం లభంతే. కేవలం కుయోనీరేవ ప్రాప్నువంతీతి. తాన్ శోచన్. శ్రు. "కామాన్ యః కామయతే మన్యమానస్సకామకర్మభిర్జాయతే తత్ర తత్రే"త్యాదిశ్రుత్యర్థమాహ-యదీతి. హేభగవన్. యే యతయః హృది స్థితాః కామజటాః కామస్య జటాః మూలాజ్ఞానవాసనాః. యది న సముద్ధరంతి నోత్పాటయంతి తేషామసతాం భవాన్ త్వం హృదిగతోఽపి దురధిగమః దుష్ప్రాపః కథం అస్మృతకంఠమణిః విస్మృతో యః కంఠమణిః తత్తుల్యః. స యథా కంఠేవర్తమానోఽప్యస్మృతశ్చేదప్రాప్త ఇవ భవతి తద్వదితి. న కేవలమేతావత్. అపి తు అసుతృపయోగినామింద్రియతర్పణపరాణాం యోగచ్ఛద్మనాం.ఉభయతోఽప్యసుఖం ఇహాముత్ర చ దుఃఖమేవ. తదాహ—అనపగతాంతకాత్ అనివృత్తాన్మృత్యోర్లోకారాధనధనార్జనాదిక్లేశాత్ భోగవైభవప్రాకట్యభయాచ్చ ఇహ తావద్దుఃఖం భవతః ఈశ్వరాదపి దుఃఖం. కథంభూతాత్ అనధిరూఢపదాత్ అనధిరూఢం పదం స్వరూపం యస్య తస్మాత్. త్వత్స్వరూపప్రాప్త్యభావాత్ అవిద్యావద్విషయత్వేన ప్రాప్తనిజకర్మాతిక్రమనిబంధనత్వద్దండరూపనరక

సృతిభాక్త్వాత్ అపేతః భగః జ్ఞానైశ్వర్యాదిర్యస్య తథాభూతో భవతి.త్వముత త్వం తు అహిస్సర్పస్త్వచం కంచుకమివ తామజాం జహాసి నియమేన తత్పరతంత్రతయా సంబంధరహితోఽసి. అహిదృష్టాంతస్త్యాగమాత్రాభిప్రాయకః. అతఏవాత్తః నిత్యం పరిగృహీతః భగః యేన తథాభూతః. శ్లో. "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగఇతీ రితః" ఇతి భగశబ్దార్థోఽవగంతవ్యః. అథాపి కిం జీవ ఇవాహమపి పరిచ్ఛిన్నభగః?నేత్యాహుః—అపరిమేయభగః అపరిచ్ఛిన్నైశ్వర్యాదిమాన్ అష్టగుణితే అపహతపాప్మత్వాదయోఽష్టౌ గుణాః అస్య నిత్యం సంజాతా ఇత్యష్టగుణితం తారకాదిత్వాదితచ్. తస్మిన్ నిత్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకయుక్తేమహసి అపరిచ్ఛిన్నే స్వయంప్రకాశస్వరూపే మహీయసే మహసి స్థిత్వా పూజ్యస ఇత్యర్థః. ३८. ఇత్థమపేతభగస్య పునస్తత్ప్రాప్తౌ కిం నిదానమిత్యపేక్షాయాం అనన్యప్రయోజనం త్వదుపాసనమేవేత్యభిప్రేత్య తావద్భగవత్ప్రాప్త్యై సత్యపి కామహతానామనర్థమాహుః-యదీతి. యతయః మునయః మనఃప్రణిధానశీలా అపి యది హృది స్థితాః కామజటాః కామానాం మూలాని వాసనా ఇతి యావత్. న సముద్ధరంతి నోత్పాటయంతి తర్హి తేషామసతాం హృది స్థితోఽపిత్వం దురధిగమః దుర్జ్ఞేయః అస్మృతకంఠమణిః కంఠస్థితోఽప్యస్మర్యమాణో మణిరివ కంఠే వర్తమానోఽపి అస్మృతశ్చేదజ్ఞాతప్రాయఏవ హి భవతి. కించ హే భగవన్—తేషామసుతృపయోగినాం ప్రాణేంద్రియతర్పణపరాణాం యోగినాముభయతః ఇహ పరలోకే చ అసుఖం దుఃఖమేవ తదేవాహుః-అనపగతాంతకాత్ అనివృత్తాన్మృత్యోః ఇహ భోగపుష్కల్యేఽపి మరణభయజం దుఃఖమస్త్యేవేతి భావః. అనధిరూఢపదాద్భవతస్సకాశాత్ దుఃఖం అనధిరూఢం అప్రాప్తం పదం త్వత్స్థానం యేన తస్మాత్ భావప్రధానో నిర్దేశః. అప్రా

తృపయోగినాముభయతోఽప్యసుఖం భగవన్ననపగతాంతకాదనధిరూఢపదాద్భవతః. ౪౧. త్వదవగమీ న వేత్తి భవదుత్థశుభాశుభయోర్గుణవిగుణాన్వయాం* స్తర్హి న దేహభృతాం చ గిరః, అనుయుగమన్వహం స గుణగీతపరంపరయా శ్రవణభృతో యత స్త్వమపవర్గగతి ర్మనుజైః. ౪౧. ద్యుపతయ ఏవ తేన యయు

ప్రాప్తేః అముత్రాప్యసుఖమిత్యర్థః. శ్లో. దంభన్యాసమిషేణ వంచితజనం భోగైకచింతాతురం సంముహ్యంతమహర్నిశం విరచితోద్యోగక్లమైరాకులమ్, ఆజ్ఞాలంఘినమజ్ఞమజ్ఞజనతాసమ్మాననాదున్మదం దీనానాథదయానిధానపరమానంద ప్రభో పాహిమామ్. ౪౦ నను యతేర్న కిమపి కృత్యమస్తి ప్రారబ్ధమపి సుఖోపభోగేనాపక్షీయతే—అతః కిమితి వృథా శప్యతే ఉభయతోఽప్యసుఖమితి. శ్రూయతే చ. శ్రు. "ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య. న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాని"త్యాది తత్రాహ-త్వదవగమీతి. హే సగుణషడ్గుణైశ్వర్యయుక్త, త్వదవగమీ త్వజ్జ్ఞానవాన్. భవదుత్థశుభాశుభయోః భవతః కర్మఫలదాతుః ఈశ్వరాద్ధేతోః ఉత్థయోరావిర్భూతయోశ్శుభాశుభయోః ప్రాచీనపుణ్యాపుణ్యకర్మణోః ఫలభూతాన్ గుణవిగుణాన్వయాన్ సుఖదుఃఖసంబంధాన్ నవేత్తి నానుసంధత్తే. తర్హి తదానీం చ. దేహభృతాం దేహాభిమానినాం ప్రవృత్తికర్మకరీర్గిరః విధినిషేధలక్షణాః నవేత్తి విగతదేహాభిమానతయా కార్యావబోధాభావాన్న నియుజ్యత ఇత్యర్థః. యుక్తంచైతత్. యతః కారణాత్ మనుజైరన్వహంశ్రవణభృతః అనుదినం శ్రవణేన చేతసి ధృతః త్వం తేషామపవర్గగతిః అపవర్గరూపా గతిర్భవసి కథంశ్రవణభృతః. అనుయుగం ప్రతియుగం యా గీతపరంపరా ఉపదేశసంతతిః తయా సత్సంప్రదాయానుసారేణేత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి. యే తావత్తత్త్వజ్ఞానినః న తేషాం కర్మాధికారశంకాపి యే చ అనవరతం త్వత్కథాశ్రవణాదినిష్ఠాః తేషామప్యాసన్నభవత్పదానాం న విధినిషేధభావః; ఇతరేషాం తు యోగచ్ఛద్మనా ఇంద్రియలాలసానాం ఉభయతోఽప్యసుఖమితి శ్లో. అవగమం తవ మే దిశ మాధవ స్ఫురతి యన్నసుఖాసుఖసంగమః, శ్రవణవర్ణనభావమథాపి వా న హి భవామి యథా విధికింకరః. ౪౧. త్వదవగమీ న వేత్తి సుఖదుఃఖే న చ విధినిషేధావిత్యుక్తం. తత్ర నను కథమవగంతుం శక్యం దురవగమత్వస్యోక్తత్వాదిత్యేవమాశంక్య సత్యమేవేదం అనవగా

హ్యత్వత్పదత్వాత్ త్వత్పదాప్రాప్తేరితి యావత్. నిజధర్మాతిలంఘినాం శాస్తుర్యమరూపాత్త్వత్తో దుఃఖమిత్యర్థః. ౪౦. అథానన్యప్రయోజనానాం భగవద్భక్తానాం తూభయతస్సుఖమేవేత్యాహుః-త్వదవగమీతి. త్వామవగచ్ఛతీతి త్వదవగమీ త్వద్యాథాత్మ్యజ్ఞానవాన్. శ్లో. 'ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చే"త్యుక్తేషు తురీయ ఇత్యర్థః. భవతీతి భవః సంసారః తస్మిన్నుత్థయోరుపస్థితయోః ఫలజననాయ సముపస్థితయోరిత్యర్థః. తయోః శుభాశుభయోః పుణ్యాపాపాత్మకయోః కర్మణోః గుణవిగుణాన్వయాన్ ఫలభూతసుఖదుఃఖసంబంధాన్. తర్హి తదానీం చ దేహభృతాం గిరః స్తుతినిందావాక్యాన్యపి న వేత్తి నానుసంధత్తే-కుతః?యత స్త్వమపవర్గగతిః తస్య దేహాంతే అపవర్గసాధనభూతః అనేన పరలోకే సుఖముక్తం. ఇహ తు మనుజైస్తావకైస్సహ అనుయుగం ప్రతియుగం అనువర్తిన్యా సగుణగీతపరంపరయా సగుణస్య అనంతకల్యాణగుణయుక్తస్య తవ గీతపరంపరయా కథామృతపరంపరయా అన్వహం శ్రవణేన చేతసి ధృతః యతస్త్వత్కథామృతపానమత్త స్తతో నవేత్తీత్యర్థః. ౪౧. ఇత్థం యథామతి సంస్తుత్య అథ త్వన్మాహాత్మ్యస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్సాకల్యేన స్తోతుం న శక్నుమఇతి నిగమ

రంతమనంతతయా త్వమపి యదంతరాండనిచయాననుసావరణాః, ఖ ఇవ రజాంసి వాంతి వయసా సహ యచ్ఛ్రుతయస్త్వయి హి ఫలంత్యతన్నిరసనేన భవన్నిధనాః.
౪౨. శ్రీభగవానువాచః—ఇత్యేతద్బ్రహ్మణః పుత్రా ఆశ్రుత్యాత్మానుశాసనం,

---

హ్యామహిమ్నోఽవాఙ్మనసగోచరత్వాదవిషయత్వేనైవ జ్ఞానముక్తమితి దర్శయన్. శ్రు. "యదూర్ధ్వం గార్గి, దివో యదర్వాక్పృథివ్యాయదంతరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం భవచ్చ భవిష్యచ్చే"త్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితమపరిమితమహిమాన మాహ-ద్యుపతయఇతి. హే భగవన్ తే అంతం ద్యుపతయః స్వర్గాదిలోకపతయః బ్రహ్మాదయోఽపి న యయుః న ప్రాపుః తత్కుతః యదాతవద్వస్తు తత్క్రమపి త్వం న భవసి ఆస్తాం తావద్ద్యుపతయో న యయురితి-యద్యస్మాత్త్వమపి ఆత్మనోఽంతం నయాసి కుతస్త్వహి సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తితా వా అతఆహ—అనంతతయా అంతాభావేన న హి శశవిషాణాజ్ఞానం సార్వజ్ఞ్యం తదప్రాప్తిర్వా శక్తివైభవం విహంతి అనంతత్వమేవాహ—యదంతరేతి.యస్య తవ అంతరా మధ్యే. నను అహో. సావరణాః ఉత్తరోత్తరదశగుణసప్తావరణయుక్తాః. అండనిచయాః బ్రహ్మాండసమూహాః. వాంతి పరిభ్రమంతి వయసా కాలచక్రేణ. ఖేరజాంసీవ. సహ ఏకదైవ న తు పర్యాయేణ.హి యస్మాదేవం అతశ్శ్రుతయస్త్వయి ఫలంతి తాత్పర్యవృత్త్యా పర్యవస్యంతి. నతు సాక్షాద్వదంతి అయమేతావానితి. సగుణస్యగుణానంత్యాత్. నిర్గుణస్య చాగోచరత్వాత్. కథం తర్హ్యపదార్థే తాత్పర్యమితి. తత్ర విధిముఖవాక్యే భవేదేవం నియమః పదార్థస్యైవ వాక్యార్థత్వమితి. నిషేధముఖే తు నాయం నియమ ఇత్యాహ—అతన్నిరసనేనేతి. శ్రు. "అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాత్. అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్. అస్థూలమనణ్వి"త్యాదిప్రకారేణ లక్షణయా చ తత్త్వమసీత్యాదయః పర్యవస్యంతీతి, న చ వాచ్యం నిషేధైశ్శూన్యమేవ జ్ఞాప్యత ఇతియతః భవన్నిధనాః భవతి త్వయి నిధనం సమాప్తిః యాసాం తాస్తథా. న హి నిరవధిర్నిషేధస్సంభవతి.

యంతి—ద్యుపతయ ఇతి. ద్యుపతయః స్వర్గాదిలోకపతయః మహేంద్రబ్రహ్మాదయఏవ. తవాంతం స్వరూపస్వభావపారం. న యయుః నజానీయురిత్యర్థః. కిం పునర్మనుజాదయ ఇతిభావః. కింబహునా త్వమపి నయాసి కుతః? అనంతతయా స్వరూపస్వభావయోరపరిచ్ఛిన్నతయా. న చైతావతా తవ సర్వజ్ఞత్వభంగః యథావస్థితవస్తువిషయకజ్ఞానస్యైవ సర్వజ్ఞత్వావహత్వాత్. అపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానస్యాజ్ఞత్వావహత్వాచ్చేతి భావః. మహిమ్నః అపరిచ్ఛిన్నత్వమేవ ప్రతిపాదయంతి—యదంతరేత్యాదినా. యస్య తవాంతరా మధ్యే ఏకైకస్మిన్ రోమకూపే. సావరణాః సప్తభిరావరణైస్సహితాః. అండానాం బ్రహ్మాండానాం నిచయాః సమూహాః. వాంతి సంచరంతి. యథా ఖే ఆకాశే రజాంసి వయసేతి జాత్యభిప్రాయమేకవచనం. పక్షిభిస్సహ వాంతి తద్వత్. యస్మాదేవం హీతి. తత్ శ్రుతయః పారోక్ష్యనిర్దేశః స్తుతిరప్యగతత్వాభిప్రాయకః, త్వయి అతన్నిరసనేన తస్మాదపారమహిమ్నస్త్వత్తః అన్యత్ ప్రకృతిపురుషాదివస్తు. తన్నిరసనేన. తత్సాజాత్యప్రతిషేధేన తత్పూర్వకమిత్యర్థః. భవన్నిధనాః భవతి నిధనం నిష్ఠాపర్యవసానమితి యావత్. తద్యాసాం తాః. శాబ్దవృత్త్యా తాత్పర్యవృత్త్యా చ ప్రకృతిపురుషసాజాత్యనిరసనేన తద్విలక్షణం త్వాం బోధయంతీత్యర్థః. ఫలంతి సఫలా భవంతి చేతనాచేతనసాజాత్యనిరసనేన తద్వైలక్షణ్యమాత్రం బోధయంతి. నతు సాకల్యేన తత్స్వరూపస్వభావాదికం బోధయితుం శక్నువంతీతి భావః. ౪౩. ఇత్థం శ్రుతిగీత

సనందనమథానర్చుస్సిద్ధా జ్ఞాత్వాత్మనో గతిమ్. ౪౩. ఇత్యశేషసమామ్నాయ పురాణోపనిషద్రసః, సముద్ధృతః పూర్వజైస్త్రైర్వ్యోమయానైర్మహాత్మభిః. ౪౪. త్వం చైతద్బ్రహ్మదాయాద శ్రద్ధయాత్మానుశాసనం, ధారయంశ్చర గాం కామం కామానాం నిధనం నృణామ్. ౪౫. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం స్వగురుణాదిష్టం గృహీత్వా శ్రద్ధయాత్మవాన్, పూర్ణశ్శ్రుతధరో రాజన్నాహ వీరవ్రతో గురుమ్. ౪౬. శ్రీనారద ఉవాచః—నమస్తస్మై భగవతే కృష్ణాయామలకీర్తయే, యో ధత్తే సర్వభూతానామభయాయ సతీః కలాః. ౪౭. శ్రీశుకఉవాచః—ఇత్యాద్యమృషిమామన్త్ర్య తచ్ఛిష్యాంశ్చామలాత్మనః, తతోఽగాదాశ్రమం సాక్షాత్పితుర్ద్వైపా

అతః అవధిభూతే త్వయి ఫలంతీత్యర్థః. శ్లో. ద్యుపతయో విదురంతమనంత తేన చ భవాన్నగిరశ్శ్రుతిమౌళయః, త్వయి ఫలంతి తు తానతదిత్యతో జయజయేతి భజే తవ తత్పదమ్. ౪౨. ౪౩. ఇతీతి. శ్లో. ఇత్యశేషసమామ్నాయపురాణోపనిషద్రసఇతిసర్వశ్రుతిపురాణరహస్యతాత్పర్యమిత్యర్థః. ౪౪. త్వమితి. బ్రహ్మదాయాదేతి—బ్రహ్మైవ దాయమివ అప్రయత్నప్రాప్యం అత్తి సేవత ఇతి తథా. బ్రహ్మపుత్రేతి వా. ౪౫. ఏవమితి. పూర్ణః కృతకృత్యః. శ్రుతధరః శ్రుతమర్థం మనసిధారయన్. వీరవ్రతః నైష్ఠికః. ౪౬. నమఇతి. నమ ఇతి కృష్ణావతారతయా నారాయణం నమస్యతి-ఉక్తం హి. శ్లో. "ఏతే చాంశకలాః పుంసః కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమి"తి. ౪౭. ఇతీతి. సాక్షాత్ పితురితి. యోనివ్యవధానం వినా జనకస్య అగ్నిమథనావసరే కథంచిదరణౌ రేతః అధః పతితం మమంథ వ్యాసః. తదైవ

షంవాదేన సనందనోక్తముత్తరమవధార్య తం బహుమేనిరే ఇత్యాహ—భగవాన్నారాయణః. ఇత్యేవమితి. ఇతి శ్రుత్యుక్తప్రకారేణ. ఏవం సనందనోక్తమాత్మానుశాసనం ఆత్మా అనుశిష్యతే యేన తదాత్మానుశాసనం. ఉత్తరమాశ్రుత్య బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్య పుత్రాః మరీచ్యాదయః సిద్ధాః ఆత్మనః పరమాత్మనో గతిం ప్రకారం యాథాత్మ్యం జ్ఞాత్వా నిశ్చిత్య. అథ సనందనమానర్చుః. ౪౩. సర్వశ్రుతిపురాణోపనిషత్తాత్పర్యమేవం సముద్ధృతమితి ప్రకృతవేదస్తుతిప్రశంసా. ౪౪. హేబ్రహ్మదాయాద బ్రహ్మపుత్ర. దాయభోక్తృత్వాత్పుత్రస్య తస్మిన్ దాయాదశబ్దః ఉపచర్యతే ఏతదాత్మానుశాసనం, నృణాం యే కామాస్తేషాం భర్జనం దాహకం. శ్రుతిస్తవనం. ధారయన్ కామం యథేష్టం గాం భూమిం తదుపలక్షితాన్ లోకాన్ చర పర్యట. ౪౫. కథమేతత్త్వయా విదితమిత్యపేక్షాయాం తద్వృత్తం ప్రస్తౌతి మునిశ్చతుర్భిః—ఏవమితి. గురుణా బదర్యాశ్రమవాసినా నారాయణేన. ఆదిష్టముపదిష్టం శ్రద్ధయా గృహీత్వా తస్మిన్నవహితమనాః పూర్ణః. నివృత్తసంశయత్వాత్పూర్ణమనాః శ్రుతం యథాశ్రుతం ధరతీతి తథాభూతః. వీరాణాం జితేంద్రియాణాం వ్రతం యస్య సః నైష్ఠికో నారదః. హే రాజన్. గురుం నారాయణం ప్రాహ—౪౬. ఉక్తిమేవాహ—నమఇతి. కృష్ణాయ సర్వలోకసుఖకరాయ. తదుపయుక్తా అమలా అకర్మవశ్యా మూర్తిర్యస్య తస్మై తుభ్యం. కేన కారణేన కృష్ణ ఇత్యతస్తం విశినష్టి-యఇతి. యో భగవాన్ సర్వభూతానామభవాయాపవర్గాయ ఉశతీః కమనీయాః నిర్మలా ఇతి యావత్. కలాః విద్యాః ధత్తే అపేక్షితవిద్యోపదేశేన సుఖకర ఇతి భావః. ౪౭. ఇతీత్థమాద్యమృషిం నారాయణం, అమలమంతఃకరణం

యనస్య మే. ౪౮. సభాజితో భగవతా కృతాసనపరిగ్రహః, తస్మై తద్వర్ణయామాస నారాయణముఖాచ్ఛ్రుతమ్ ౪౯. తత్రైతద్వర్ణితం రాజన్ యన్నః ప్రశ్నః కృత స్త్వయా, యథా బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే నిర్గుణేఽపిమనశ్చరేత్. ౫౦. యోఽస్యోత్ప్రేక్షక ఆదిమధ్యనిధనే యోఽవ్యక్తజీవేశ్వరో యస్సృష్ట్వేదమనుప్రవిశ్య ఋషిణా చక్రే

తత ఉత్పన్నః - శుక ఇతి వదంతి. ౪౮—౫౦. సమస్తవేదసత్త్వార్థం సంగృహ్య అనుస్మార యతి—య ఇతి. యః అస్య విశ్వస్య ఉత్ప్రేక్షకః - ఇత్యేవ మనుశాయినా సమస్తపురుషార్థసిద్ధయే సృష్టిస్థితిలయాః ప్రాపణీయా ఇత్యాలోచక ఇత్యర్థః. అనేన నిమిత్తత్వముక్తం. ఏవమాలోచ్య అస్య ఆదిమధ్యనిధనే ఆదిర్జన్మ, మధ్యం పాలనం, నిధనం అంతః, యేషు కర్మసు యో వర్తతే. అనేనోపాదా నత్వముక్తం. నను ప్రకృతిపురుషయోరుపాదాననిమిత్తత్వే ప్రసిద్ధే సత్యంతయోరపి తతఏవోద్భూ తత్వాన్మూలకారణం సఏవేత్యాహ—యో వ్యక్తజీవేశ్వర ఇతి. ప్రవేశనియమనే, దర్శయతి య ఇతి. పూర్వోక్తప్రకారేణ ఇదం సృష్ట్వా-యదర్థమేతత్సృష్టం తేన ఋషిణా సృష్టే కార్యే అహమితి దర్శనాదృషిర్జీవః తేన సహానుప్రవిష్టః పురః శరీరాణి తస్య భోగాయతనాని చక్రే-తాః పురః శాస్తి తస్య భోగం దధత్పరిపాలయతి. ఉపాసకస్య చ కైవల్యరూపో భవతీత్యాహ—యం సంపద్యేతి. యం సంపద్య ప్రాప్య అనుశయీ అన్వనుదండవత్పృణామైశ్చరణమూలే శేత ఇతి తథా సః జీవః.

యేషాం తాన్ తస్య శిష్యాంశ్చామంత్ర్య ప్రణామపూర్వకమాపృష్ట్వా సాక్షాత్స్వయం ద్వైపాయ నస్యాశ్రమమగాజ్జగామ. ౪౮. సభాజిత ఇతి. తతో భగవతా ద్వైపాయనేన సభాజితః పూజితః. కృతః ఆసనస్య పరిగ్రహో యేన సః తస్మై ద్వైపాయనాయ నారాయణస్య ముఖాచ్ఛ్రుతం నిర్గతం శ్రుతిస్మృత్యాత్మకం వచో వర్ణయామాస ఉపదిదేశేత్యర్థః. సతు మహ్యముపదిష్టవాన్ తత్సుప్రసిద్ధత్వాన్నోక్తం. ౪౯. ఏవం త్వత్ప్రశ్నస్యోత్తరమాగతమిత్యాహ—తదేతదితి. హే రాజన్. నః అస్మాన్ ప్రతి యః ప్రశ్నస్త్వయా కృతః తత్ప్రశ్నే ఏతచ్ఛ్రుతవతః వర్ణితం ఉత్తరత్వేన కథితమిత్యర్థః. యేనోపవర్ణితేన అనిర్దేశ్యే నిర్గుణేఽపి బ్రహ్మణి శ్రుతయశ్చరేయురితి మనశ్చరేత్ ప్రసరేత్ నిస్సంశయమ్మనో భవేదిత్యర్థః. ౫౦. అశేషసమామ్నాయపురాణోపనిషద్రస ఇత్యుక్తం కోఽసౌ సమామ్నాయాదీనాం రసః? యః శ్రుతిగీత్యా సముద్ధృత ఇత్యపేక్షాయాం శ్లో. ''ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునఃపునః, ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదే''త్యుక్త రీత్యా జగదుదయవిభవలయలీలః సర్వాంతరాత్మా బంధమోక్షదో భగవానుపాస్య ఇత్యేషఏవేతి వక్తుం ద్రష్టృత్వాద్యుపయుక్తైర్గుణైర్భగవంతం విశింషన్ తద్ధ్యానం విధత్తే-యోఽస్యేతి. అస్య జగతః ఆదిమధ్యనిధనే సృష్టిస్థితిలయే నిమిత్తే ఉత్ప్రేక్షకః. శ్రు. ''తదైక్షత బహుస్యామి''త్యుక్తవిధేక్షితా. యచ్ఛబ్దానాం తు కైవల్యనిరస్తయోనిమిత్యనేన సంబంధః. యశ్చ అవ్యక్తజీవయోః ప్రకృతిపురు షయోః కారణావస్థయోరీశ్వరః అంతః ప్రవిశ్య నియంతా. అనేన కారణావస్థాయాం సూక్ష్మ చిదచిద్వైశిష్ట్యం తస్యోపాదానత్వం తదుపయుక్తం సర్వశక్తిత్వం ఫలితం. ఉత్ప్రేక్షక ఇత్యనేన నిమి త్తత్వం తదుపయుక్తం సార్వజ్ఞం చ. యచ్చేదం మహదాదిపృథివ్యంతసమష్టితత్త్వజాతం సృష్ట్వా ఋషిణా చతుర్ముఖాఖ్యజీవేనానుప్రవిశ్య జీవద్వారానుప్రవిశ్యేత్యర్థః. పురః శరీరాణి చక్రే నిర్మమే తతస్తాః పురః శాస్తి నియమయతి. పూర్ణ్యత్రోఽత్ర సజీవదేవాదిశరీరపరః. ''ఋషిణా చక్రే పురస్సం

పురశ్చాస్తి తాఽయం సంపద్య జహాత్యజా మనుశయీ సుప్తః కులాయం యథా తం కైవల్యనిరస్తయోనిమభయం ధ్యాయేదజస్రం హరిమ్. ౫౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే దశమస్కంధే, సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః.

రాజోవాచ:—దేవాసురమనుష్యేషు యే భజంత్యశివం శివం, ప్రాయస్తే ధనినో భ్రష్టా న తు లక్ష్మ్యాః పతిం హరిమ్.౧.ఏతద్వేదితుమిచ్ఛామ స్సందేహోఽత్ర మహాన్హి నః, విరుద్ధశీలయోః ప్రభ్వో ర్విరుద్ధా భజతాం గతిః.౨ శ్రీశుకఉవాచ:— శివశ్శక్తియుతశ్శశ్వ త్త్రిలింగో గుణసంవృతః, వైకారికస్తైజసశ్చ తామసశ్చేత్యహం త్రిధా. ౩. తతో వికారా అభవన్ షోడశామీషు కంచన, ఉపధావన్ విభూతీ

అజాం కార్యకారణలక్షణాం అవిద్యాం. జహాతి త్యజతి. నను బ్రహ్మసంపన్నస్యాపి జీవస్య తత్సం బంధో దృశ్యతే అతఆహ—సుప్తః కులాయం యథేతి. అయంభావః-యథా సుప్తం శరీరవంతమన్యే పశ్యంతి సతు నాత్మానం తథా పశ్యతి. ఏవం జీవన్ముక్తమపి అన్యే దేహవంతం పశ్యంతి. స తు న కించి త్పశ్యతీతి తం హరిం అజస్రం అనవరతం ధ్యాయేత్. కిమిత్యతఆహ—అభయం న భయం యస్మాత్ భయనివర్తకమిత్యర్థః.కుతఏతత్ ? కైవల్యనిరస్తయోనిం కైవల్యేన అప్రచ్యుతస్వరూపావస్థానేన నిరస్తా తిరస్కృతా యోనిః మూలకారణం మాయా యేన తం. హరిం ధ్యాయేదిత్యన్వయః. శ్లో. సర్వ శ్రుతిశిరోరత్నవిరాజితపదాంబుజమ్, భోగయోగప్రదం వందే మాధవం కర్మినమ్రయోః. ఈశంతా మిచ్ఛయా సంతః క్షమంతాం మమ సాహసమ్, మయా హి స్వీయబోధాయ కృతమేతన్న సర్వతః. ౫౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - సప్తాశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టాశీతితమే విష్ణుభక్తః కైవల్యమశ్నుతే, తతోఽర్వాగ్దేవభక్తస్తు విభూతిమితి వర్ణ్యతే. హరిర్భజతాం ముక్తిద ఇత్యుక్తం అభయం ధ్యాయేదజస్రం హరిమితి. తత్ర శంకతే—దేవాసురేతి. అశివం అవధీరితభోగం త్యక్తవిషయం ధనినః భోగినః లక్ష్మ్యాః పతిం సర్వభోగయుక్తం. ౧. ౨. శివ ఇతి. అన్యోన్యోపమర్దేనతమసస్త్రైవిధ్యాత్ త్రిలింగః-త్రిలింగత్వమేవాహ—వైకారిక ఇతి. అహం అహంకారః. ౩. తతఇతి. వికారాః మనఇంద్రియభూతరూపాః షోడశేతి ఇంద్రియదేవానామభే

హితా''ఇతి పాఠాంతరం. తదా పురః ప్రథమం ఋషిణా చతుర్ముఖేన సంహితా వేదసంహితాః చక్రే ప్రావర్తయదిత్యర్థః. అనేన హితకృత్త్వముక్తం శాస్త్రప్రవర్తనం హితార్థం. అనుశయో భుక్తా వశిష్టం కర్మ సోఽస్యాస్తీత్యనుశయీ కర్మవశ్యో జీవః. యం సంపద్యఅజాం జహాతి ప్రకృతిం జహాతి ఆవిర్భూతగుణాష్టకో భవతి ముక్తో భవతీతి యావత్. తథా చ శ్రూయతే. శ్రు. ''పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత''ఇతి. తత్ర దృష్టాంతః—సుప్తః కులాయం యథేతి. యథా శకునిర్నీడే కంచిత్కాలం సుప్తః తద్విహాయోడ్డీయతే తద్వదజాయాం స్థితః అనుశయీ జీవః యం సంపద్య తాం జహాతీత్యర్థః. కైవల్యనిరస్తయోనిం సంసారిణాం మోక్షప్రదానేన నిరస్తా యోనిః ప్రభవదుఃఖం యేన తం నవిద్యతే భయం యస్మాత్తం హరిం ఆశ్రితార్తిహరం అజస్రం నిత్యం ధ్యాయేత్. ౫౧.

నాం సర్వాసామశ్నుతే గతిమ్. ౪. హరిర్హి నిర్గుణస్సాక్షాత్పురుషః ప్రకృతేః పరః, ససర్వదృగుపద్రష్టా తం భజన్ నిర్గుణో భవేత్. ౫. నివృత్తేష్వశ్వమేధేషు రాజా యుష్మత్పితామహః, శృణ్వన్ భాగవతాన్ ధర్మానపృచ్ఛదిదమచ్యుతమ్. ౬. స ఆహ భగవాంస్తస్మై ప్రీతశ్శుశ్రూషవే విభుః, నృణాం నిశ్శ్రేయసార్థాయ యోఽవతీర్ణో యదోః కులే. ౭. శ్రీభగవానువాచ:—యస్యాహమనుగృహ్ణామి హరిష్యే తద్ధనం శనైః, తతో ధనం సంత్యజంతి స్వజనా దుఃఖదుఃఖితమ్. ౮. స యదా వితథోద్యోగో నిర్విణ్ణస్స్యాద్ధనేహయా, మత్పరైః కృతమైత్రస్య కరిష్యే మదనుగ్రహమ్. ౯. తద్బ్రహ్మ పరమం సూక్ష్మం చిన్మాత్రం సదనంతరం, తతో మాం సుదురారాధ్యం హిత్వాన్యాన్ భజతే జనః. ౧౦. తతస్త ఆశుతోషేభ్యో లబ్ధరాజ్యశ్రియోద్ధతాః, మదాత్ప్రమత్తా వరదాన్ విస్మరంత్యవజానతే. ౧౧. శ్రీశుక ఉవాచ:—శాపప్రసాదయోరీశా బ్రహ్మవిష్ణుశివాదయః, సద్యశ్శాపప్రసాదోఽంగ శివో

దవివక్షయా కంచనేతి, యత్కించిద్వికారోపాధికం భజన్. ఉపాధ్యనురూపాణాం విభూతీనాం గతిం స్వరూపం ప్రాప్నోతి. ౪. హరిరితి. ఉపద్రష్టా సాక్షీ సన్ యతః సర్వదృక్ సర్వం పశ్యతి అతః ప్రకృతేః పర ఇతి. అత్రేదం తత్త్వం. శ్లో. వస్తునో గుణసంబంధే రూపద్వయమిహేష్యతే, తద్ధర్మయోగాయోగాభ్యాం బింబవత్ప్రతిబింబవత్. గుణాస్సత్త్వాదయశ్శాంతఘోరమూఢాస్స్వభావతః, బ్రహ్మవిష్ణుశివానాం చ గుణయంతృస్వరూపిణాం. నాతిభేదో భవేద్భేదో గుణధర్మైరిహాంశతః, సత్త్వస్య శాంత్యా నో జాతు విష్ణోర్విక్షేపమూఢతే. రజస్తమోగుణాభ్యాం తు భవేతాం బ్రహ్మరుద్రయోః, గుణోపమర్దనాద్భూయ స్తదంశానాం చ భిన్నతా. అతస్సమగ్రసత్త్వస్య విష్ణోర్మోక్షకరీ తనుః, అంశతో భూతిహేతుశ్చ తథానంతమయీ స్వతః. అంశతస్తారతమ్యేన బ్రహ్మరుద్రాదిసేవినామ్, విభూతయో భవంత్యేవ శనైర్మోక్షోఽప్యనంశతః. ఇదమేవాభిప్రేత్య తత్ర తత్రోచ్యతే. "శ్రేయాంసి తత్ర ఖలు సత్త్వతనోర్నృణాం స్యురి"తి.తథా. సత్త్వం యస్యప్రియా మూర్తిరితి తథా సత్త్వం తత్తీర్థసాధనమితి. తథా త్రయాణామేకభావానాం యోనుపశ్యతి వైభిదామితి తథా. శ్లో. "న తే మయ్యచ్యుతేఽజేచ భిదామణ్వపి చక్షత"ఇత్యాది.ఏవం చ సతి న కించిదసమంజసం తత్తద్భక్తానాం తు కలహో మోహమాత్రమితి. ౫-౭. యస్యేతి. యస్యాహమనుగృహ్ణామీతి. అయమర్థః యో విషయాన్ పరిజిహీర్షురపి కథంచిద్విద్యమానేషు సజ్జతే క్లిశ్యతి చ తస్య విషయాపహార ఏవానుగ్రహ ఇతి. యథాశ్రుతత్వే ధ్రువాదీనామైశ్వర్యవిరోధాత్. అథవా ప్రథమం విభూతిం కామనానురూపాం దత్వా శనైః విషయోపభోగావసానే తస్య నిర్వేదముత్పాద్య హరిష్యామి - పరమానుగ్రహం కర్తుమితి. తదుక్తం భగవతైవ. శ్లో. "న మయ్యావేశితధియాం కామః కామాయ కల్పతే"ఇతి. దుఃఖదుఃఖితమితి. దుఃఖాదనుపునర్దుఃఖితమివ ప్రతీయమానమిత్యర్థః. ౮. సఇతి. స పునర్బంధూనామనుగ్రహేణ ధనేహయా ప్రవృత్తోఽపి మదనుగ్రహేణ యదా నిష్ఫలోద్యమో నిర్విణ్ణస్స్యాత్ తదా మదనుగ్రహమితి. మమ సాధారణమనుగ్రహం. ౯. తమేవాహ-తద్బ్రహ్మేతి. జనః పశ్చాదపి మోక్షమరోచయన్ ఆత్మాసక్తః అన్యాన్ భజత ఇత్యర్థః. ౧౦. ౧౧. ఏతదేవేతిహాసేన స్పష్టయితు

భ్రష్టో న చాచ్యుతః. ౧౨. అత్ర చోదాహరంతీమమితిహాసం పురాతనం, వృకాసు రాయ గిరిశో వరం దత్త్వాప సంకటమ్. ౧౩. వృకో నామాసురః పుత్రశ్శకునేః పథి నారదం, దృష్ట్వాశు తోషం పప్రచ్ఛ దేవేషు త్రిషు దుర్మతిః ౧౪. స ఆహ గిరిశం దేవముపధావాశు సిద్ధయే, సోఽల్పాభ్యాం గుణదోషాభ్యామాశు తుష్యతి కుప్యతి. ౧౫. దశాస్యబాణయోస్తుష్టస్స్తువతోర్వందినోరివ, ఐశ్వర్యమతులం దత్త్వా తత ఆప సుసంకటమ్. ౧౬. ఇత్యాదిష్టస్తమసుర ఉపాధావత్స్వగాత్రతః, కేదార ఆత్మక్రవ్యేణ జుహ్వానోఽగ్నిముఖం భవమ్. ౧౭. దేవోపలబ్ధిమప్రాప్య నిర్వేదాత్సప్తమేఽహని, శిరోఽవృశ్చత్స్వధితినా తత్తీర్థక్లిన్నమూర్ధజమ్. ౧౮. తదా మహాకారుణికస్సధూర్జటిర్యథావదిష్టోఽగ్నిరివోత్థితోఽనలాత్, నిగృహ్య దోర్భ్యాం భుజయోర్న్యవారయత్తత్స్పర్శనాద్భూయ ఉపస్కృతాకృతిః. ౧౯. తమాహ చాంగాలమలం వృణీష్వ మే యథాభికామం వితరామి తే వరం, ప్రీయేయ తోయేన నృణాం ప్రపద్య తామహో త్వయాత్మా భృశమర్ద్యతే వృథా. ౨౦. శ్రీశుక ఉవాచః— దేవాత్స వవ్రే పాపీయాన్ వరం భూతభయావహం, యస్య యస్య కరం శీర్ష్ణి ధాస్యే స మ్రియతామితి. ౨౧. తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్ రుద్రో దుర్మనా ఇవభారత, ఓమితి ప్రహసంస్తస్మై దదేఽహేరమృతం యథా. ౨౨. స తద్వరపరీక్షార్థం శంభోర్మూర్ధ్ని కిలాసురః, స్వహస్తం ధాతుమారేభే సోఽబిభ్యత్స్వకృతాచ్ఛివః. ౨౩. తేనోపసృష్టస్సంత్రస్తః పరాధావత్సవేపథుః, యావదంతం దిశో భూమేః కాష్ఠానాముదగాదుదక్. ౨౪. అజానంతః ప్రతివిధిం తూష్ణీమాసన్ సురేశ్వరాః, తతో వైకుంఠమగమద్భాస్వరం తమసః పరమ్. ౨౫. యత్ర నారాయణస్సాక్షాద్యోగినాం పరమా గతిః, శాంతానాం న్యస్తదండానాం యతో నావర్తతే గతః. ౨౬. తం తథా వ్యసనం దృష్ట్వా భగవాన్ వృజినార్దనః, దూరాత్ప్రత్యుదియాద్భూత్వా

మాహ-శాపప్రసాదయోరితి. భ్రష్టః చేత్యన్వయః. ౧౨. ౧౩. వృక ఇతి. శకునేః పుత్రః. ౧౪. ౧౫. దశాస్యేతి. సుసంకటమాప కైలాసోత్పాటనం పురీపాలనం చ-సుకంటకమితివా పాఠః. ౧౬. ఇతీతి. స్వగాత్రయా ఉపాధావత్ స్వదేహేనయాజయామాసకథం ఆత్మక్రవ్యేణస్వమాంసేన జుహ్వాన ఇతి. ౧౭. దేవేతి. అవృశ్చత్ ఛేత్తుముద్యతః. ౧౮. తదేతి. స్వయం చ-అగ్నిరివ మూర్తిమానగ్నిరివ దేదీప్యమాన ఇత్యర్థః. వయం అధునా కథాభిర్యథాకథంచిద్దుఃఖేన మర్తుకామం వారయామః తద్వదితి. స చ ఉపస్కృతాకృతిః పరిపూర్ణదేహోఽభవత్ న్యవారయచ్చ. ౧౯. ఏవమాహేవ తమితి. తోయేనాపి భజతాం ప్రీతః స్యాం. త్వయా తు దేహో వృథా పీడ్యత ఇతి. ౨౦. ౨౧. తదితి. ధాతుమనర్హామపి దదే దత్తవాన్. అహేః సర్పస్య అమృతం క్షీరమివ. ౨౨. ౨౩. తేనేతి. ఉపసృష్టః అనుగతస్సన్ ఉదగాత్. ఉత్తరతః అగాత్ ఊర్ధ్వమగచ్ఛద్వా ఉదక్ ఊర్ధ్వమంచన్. ౨౪. అజానంతఇతి. వైకుంఠం శ్వేతద్వీపం. ౨౫. ౨౬. తమితి. తం వృకాసురం తథావ్యసనం ప్రాప్య

వటుకో యోగమాయయా. ౨౭. మేఖలాజినదండాక్షైస్తేజసాగ్నిరివోజ్జ్వలన్, *అభివాదయామాస చ తం కుశపాణిర్వినీతవత్. ౨౮. శ్రీభగవానువాచ:— శాకునేయ భవాన్ వ్యక్తం శ్రాంతః కిందూరమాగతః, క్షణం విశ్రామ్యతాం పుంస ఆత్మాయం సర్వకామధుక్. ౨౯. యది నశ్శ్రవణాయాలం యుష్మద్వ్యవసితం ప్రభో, భణ్యతాం ప్రాయశస్సహైర్వః పుంభిస్స్వార్థాన్ సమీహతే. ౩౦. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఏవం భగవతా పృష్టో వచసాఽమృతవర్షిణా, గతక్లమోఽబ్రవీత్తస్మై యథా పూర్వమనుష్ఠితమ్. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ:—ఏవం తర్హ్యంగ తద్వాక్యం న వయం శ్రద్దధీమహి, యో దక్షశాపాత్పైశాచ్యం ప్రాప్తః ప్రేతపిశాచరాట్. ౩౨. యది తే తత్ర విస్రంభో దానవేంద్ర జగద్గురౌ, తర్హ్యంగాశు స్వశిరసి హస్తం న్యస్య ప్రతీక్ష్యతామ్. ౩౩. యద్యసత్యం వచశ్శంభోః కథంచిద్దానవర్షభ, తథా త్వం జహ్యసద్వాచం నయద్వక్తానృతం పునః. ౩౪. ఇత్థం భగవతశ్చిత్రైర్వచోభిస్సుపేశలైః, భిన్నధీర్విస్మితశ్శీర్ష్ణి స్వహస్తం కుమతిర్న్యధాత్. ౩౫. అథాపతద్భిన్నశిరా వజ్రాహత ఇవ క్షణాత్, జయశబ్దో నమశ్శబ్దస్సాధుశబ్దోఽభవద్దివి. ౩౬. ముముచుః పుష్పవర్షాణి హతే పాపే వృకాసురే, దేవర్షిపితృగంధర్వా మోచిత స్సంకటాచ్ఛివః. ౩౭. ముక్తం గిరిశమభ్యాహ భగవాన్ పురుషోత్తమః, అహో దేవ మహాదేవ పాపోఽయం స్వేన పాప్మనా. ౩౮. హతః కో ను మహత్స్వీశ జంతుర్వై కృతకిల్బిషః, క్షేమీ స్యాత్కిము విశ్వేశే యః కృతాగా జగద్గురౌ. ౩౯. య ఏవమవ్యాకృతశక్త్యుదన్వతః పరస్య సాక్షాత్పరమాత్మనో హరేః, గిరిత్రమోక్షం కథయేచ్ఛృణోతి వా విముచ్యతే సంసృతిభిస్తథారిభిః. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, అష్టాశీతితమోఽధ్యాయః.

గ్వ్యసనం యస్య తం. శివం వృజినార్దనః దుఃఖహంతా దూరత ఏవ దృష్ట్వా. ౨౭. మేఖలేతి. మేఖలాదిభిరుపలక్షితః ప్రత్యుదియాత్ సమ్ముఖమాగతః. ౨౮. శాకునేయేతి. వ్యక్తం నిశ్చితం కిం కిమర్థం ఆత్మా దేహః. సర్వపురుషార్థహేతుః. అతో మా పీడయేతి. ౨౯. యదీతి. ప్రాయశః పుంభిర్ధృతైః భవాన్ స్వార్థాన్ సమీహతే సాధయితుమిచ్ఛతి అథవా జనః పుంభిః సహాయైః స్వకార్యాణి సాధయతి అతో నః కథ్యతామితి. ౩౦. ౩౧. ఏవమితి. పైశాచ్యం పిశాచానామివ వృత్తిం. ౩౨. ౩౩. యదీతి. యత్ యథా వక్తా వదిష్యతి. ౩౪. ఇత్థమితి. చిత్రైర్భ్రామకైస్సుపేశలైః అతిరమ్యైః. భిన్నధీః భ్రంశితమతిః. ౩౫—౩౮. హతఇతి. కిము వక్తవ్యం విశ్వేశే త్వయి కృతాగాః కృతాపరాధః. ౩౯. యఇతి. అవ్యాకృతశక్త్యుదన్వతః అవాఙ్మానసగోచరశక్తిసముద్రస్య గిరిత్రమోక్షం శివమోచనరూపం చరిత్రం సంసృతిభిః నానాయోనిసంసారైః. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టాశీతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—సరస్వత్యాస్తటే రాజన్నృషయస్సత్రమాసత, వితర్కస్సమభూత్తేషాం త్రిష్వధీశేషు కో మహాన్. ౧. తస్య జిజ్ఞాసయా తే వై భృగుం బ్రహ్మసుతం నృప, తజ్జ్ఞప్త్యై ప్రేషయామాసుస్సోఽభ్యగాద్బ్రహ్మణస్సభామ్. ౨. నతస్మై బ్రహ్మణే స్తోత్రం చక్రే సత్త్వపరీక్షయా, తస్మై చుక్రోధ భగవాన్ ప్రజ్వలన్ స్వేన తేజసా. ౩. స ఆత్మన్యుత్థితం మన్యుమాత్మజాయాత్మనా ప్రభుః, అశీశమద్యథా వహ్నిం స్వయోన్యా వారిణాత్మభూః. ౪. తతః కైలాసమగమత్సతం దేవో మహేశ్వరః, పరిరబ్ధుం సమారేభే ఉత్థాయ భ్రాతరం ముదా. ౫. నైచ్ఛత్త్వమశుభాచారస్తతో దేవశ్చుకోపహ, శూలముద్యమ్య తం హంతుమారేభే తిగ్మలోచనః ౬. పతిత్వా పాదయోర్దేవీ సాంత్వయామాస తం గిరా, సతుకృచ్ఛ్రాత్తతో ముక్తః కైలాసాద్రజతాచలాత్. ౭. మునిర్జగామ వైకుంఠం యత్ర దేవోజనార్దనః, శయానం శ్రియఉత్సంగే పదా వక్షస్యతాడయత్. ౮. తత ఉత్థాయ భగవాన్ సహలక్ష్మ్యా సతాం గతిః, స్వతల్పాదవరుహ్యాథ ననామ శిరసా మునిమ్. ౯. ఆహ తే స్వాగతం బ్రహ్మన్నిషీదాత్రాసనే క్షణం, అజానతామాగతాన్ వః క్షంతుమర్హథ నః ప్రభో. ౧౦. పునీహి సహలోకం మాం లోకపాలాంశ్చ మద్గతాన్, పాదోదకేన భవతస్తీర్థానాం తీర్థకారిణా. ౧౧. అద్యాహం భగవన్ లక్ష్మ్యా ఆసమేకాంతభాజనం, వత్స్యత్యురసి మే లక్ష్మీర్భవత్పాదహతాంహసః. ౧౨. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏవం బ్రువతి వైకుంఠే భృగుస్తన్మంద్రయా గిరా, నిర్వృతస్తర్పితస్తూష్ణీం భక్త్యుత్కంఠాశ్రులోచనః. ౧౩. పునశ్చ సత్రమావ్రజ్య మునీనాం బ్రహ్మవాదినామ్, స్వానుభూతమశేషేణ రాజన్ భృగురవర్ణయత్. ౧౪. తన్నిశమ్యాథ మునయో విస్మితా ముక్తసంశయాః, భూయాంసం శ్రద్దధుర్విష్ణుం యతశ్శాంతిర్యతోఽభయమ్. ౧౫. ధర్మస్సాక్షాద్యతో జ్ఞానం వైరాగ్యం చ తదన్వితం, ఐశ్వర్యం

శ్లో. నవాశీతితమే దేవః కో మహానితి సంశయే, పరీక్ష్య విష్ణురుత్కర్షం మునిభ్యోఽవర్ణయద్భృగుః. ఇతిహాసాంతరమాహ-సరస్వత్యా ఇతి. ౧—౩. సఇతి. స్వయోన్యా స్వస్యైవ రూపాంతరేణాభివ్యక్తిస్థానేన స్వకార్యేణేత్యర్థః. తేన యథా కశ్చిద్వహ్నిం శమయతి తథా స్వకార్యేణ పుత్రేణ నిమిత్తేన క్రోధం శమయామాసేత్యర్థః. ౪-౧౦. పునీహీతి. తీర్థకారిణా తీర్థత్వనిమిత్తేన. ౧౧, ౧౨. ఏవమితి. తస్య మంద్రయా గిరా గంభీరవాచా నిర్వృతస్తూష్ణీం బభూవేతి శేషః. ౧౩. ౧౪. తదితి. విస్మితాః అపరాధాతిరేకేఽపి నిర్వికారత్వేన భూయాంసం శ్రద్దధుః మహత్తమం నిశ్చితవంతః యతః యస్మిన్. ౧౫. ధర్మ ఇతి. వైరాగ్యం చ చతుర్విధమితి పాఠే తచ్చాతుర్విధ్యమేవం ద్రష్టవ్యం-విషయాణాం త్యక్తుమశక్నువతోఽపి సంమానేచ్ఛాత్యాగ ఆద్యం వైరాగ్యం-తతో విషయాణాం మధ్యే లవణాదివ్యతిరేకేణాపి వృత్తిర్ద్వితీయం. తథా వృత్తావపి మనసి రాగశైథిల్యేన బాహ్యేంద్రియైరేవ విషయసేవనం తృతీయం. తత్రాప్యౌదాసీన్యం చతుర్థం. తదాహుః-శ్లో. "వైరాగ్యమాద్యం

చాష్టధా యస్మాదశ్రశ్చాత్మమలాపహమ్. ౧౬. మునీనాం న్యస్తదండానాం శాంతానాం సమచేతసాం, అకించనానాం సాధూనాం యమాహుః పరమాం గతిమ్. ౧౭. సత్త్వం యస్య ప్రియామూర్తిః బ్రాహ్మణాస్త్విష్టదేవతాః, భజంత్యనాశిషశ్శాంతా యం వా నిపుణబుద్ధయః. ౧౮. త్రివిధాకృతయస్తస్య రాక్షసా అసురాస్సురాః, గుణిన్యా మాయయా సృష్టాస్సత్త్వం తత్తీర్థసాధనమ్. ౧౯. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్థం సారస్వతా విప్రా నృణాం సంశయనుత్తయే, పురుషస్య పదాంభోజసేవయా తద్గతింగతాః ౨౦. శ్రీసూత ఉవాచ—ఇత్యేతన్మునితనయాస్యపద్మగంధపీయూషం భవభయభిత్పరస్య పుంసః, సుశ్లోక్యం శ్రవణపుటైః పిబన్నభీక్ష్ణం సంసారభ్రమణపరిశ్రమం జహాతి. ౨౧. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏకదా ద్వారవత్యాం తు విప్రపత్న్యాః కుమారకః, జాతమాత్రో భువం స్పృష్ట్వా మమార కిల భారత. ౨౨. విప్రో గృహీత్వా మృతకం రాజద్వార్యుపధాయ సః, ఇదం ప్రోవాచ విలపన్నాతురో దీనమానసః. ౨౩. బ్రహ్మద్విషశ్శఠధియో లుబ్ధస్య విషయాత్మనః, క్షత్రబంధోః కర్మదోషాత్పంచత్వం మేఽర్భకో గతః. ౨౪. హింసావిహారం నృపతిం దుశ్శీలమజితేంద్రియం, ప్రజా భజంత్యస్సీదంతి దరిద్రా నిత్యదుఃఖితాః. ౨౫. ఏవం ద్వితీయం విప్రర్షిస్తృతీయం త్వేవమేవ చ, విసృజ్య స నృపద్వారి తాం గాథాం సమగాయత. ౨౬. తామర్జున ఉపశ్రుత్య కర్హిచిత్కేశవాంతికే, పరేతే నవమే బాలే బ్రాహ్మణం సమభాషత. ౨౭. కింస్విద్బ్రహ్మంస్త్వన్నివాసే ఇహ నాస్తి ధనుర్ధరః, రాజన్యబంధురప్యేతే బ్రాహ్మణాస్సత్రమాసతే. ౨౮. ధనదారాత్మజాయుక్తా యత్ర శోచంతి బ్రాహ్మణాః, తే వై రాజన్యవేషేణ నటా జీవంత్యసుంభరాః. ౨౯. అహం

యతమానసంజ్ఞం క్వచిద్విరాగో వ్యతిరేకసంజ్ఞం, ఏకేంద్రియాఖ్యం హృది రాగసౌక్ష్మ్యం తస్యాప్యభావస్తు వశీకృతాఖ్య''మితి. ౧౬. ౧౭. సత్త్వమితి. యస్య భగవత ఏవ. ౧౮. త్రివిధాకృతయఇతి. తస్య భగవత ఏవ త్రివిధా ఆకృతయః తత్ర తాసు సత్త్వమేవ అర్థసాధనం పురుషార్థహేతుః. ౧౯. ఇత్థమితి. ఇత్థం నిశ్చిత్య సరస్వతీతీరవాసినో విప్రాః హరిపదాంభోజసేవయా ముక్తిం ప్రాపురితి. ౨౦. ఇతీతి. వ్యాసనందనస్య ముఖపంకజాదుద్గతం గంధయుక్తపీయూషతుల్యం హరేః ప్రశస్తం యశో యస్సంసారీ సేవతే స ముక్తో భవతీతి. ౨౧. స చోక్తలక్షణో భగవాన్ శ్రీకృష్ణఏవేతి దర్శయితుమాఖ్యానాంతరమాహ-ఏకదేతి. ౨౨—౨౫. ఏవమితి. బ్రహ్మద్విష ఇత్యాదికాం తాం గాథాం వాక్యం మయి న కశ్చిద్దోషః. అతో రాజదోషేణైవ మత్పుత్రాః మ్రియంత ఇతి వారం వారం చుక్రోశేత్యర్థః. ౨౬. ౨౭. కింస్విదితి. హే బ్రహ్మన్ కింస్విత్ కిమర్థం వృథా రోదిషి? యతస్త్వన్నివాసే ధనుర్ధరమాత్రో రాజన్యబంధురపి నాస్తి. బ్రహ్మణ్యస్య తు కా వార్తా ఏతే తు సత్రే యాగఏవ బ్రాహ్మణా మిళితా భవితుమర్హంతీత్యర్థః. ౨౮. తదేవాహ-ధనేతి. ధనదారాదిభిర్వియుక్తాః. యత్ర యేషు జీవత్సు-శోచంతి తే జీవంతి కేవలం జీవికాం సంపాదయంతి. ౨౯. అహమితి. హతకల్మష ఇతి

ప్రజానాం రక్షిష్యే భగవన్ దీనయోరిహ, అని స్తీర్ణ ప్రతిజ్ఞోఽగ్నిం ప్రవేక్ష్యేఽహత
కల్మషః. ౩౦. బ్రాహ్మణ ఉవాచ—సంకర్షణో వాసుదేవః ప్రద్యుమ్నో ధన్వినాంవరః,
అనిరుద్ధోఽప్రతిరథో న త్రాతుం శక్నువంతి యత్. ౩౧. తత్కథం ను భవాన్ కర్మ దుష్క
రం జగదీశ్వరైః, చికీర్షసి త్వం బాలిశ్యాన్న తచ్ఛ్రద్దధ్మహే వయం. ౩౨. అర్జున ఉవాచ—
నాహం సంకర్షణో బ్రహ్మన్ న కృష్ణః కార్ష్ణిరేవ చ, అహం పార్థోఽర్జునో నామ గాం
డీవం యస్య వై ధనుః. ౩౩. మావమంస్థా మమ బ్రహ్మన్ వీర్యం త్ర్యంబకతో
షణం, మృత్యుం విజిత్య ప్రధనే ఆనేష్యే తే ప్రజాః ప్రభో. ౩౪. శ్రీశుక ఉవాచ—
ఏవం విస్రంభితో విప్రః ఫల్గునేన పరంతప, జగామ స్వగృహం ప్రీతః పార్థవీర్యం
నిశామయన్. ౩౫. ప్రసూతికాల ఆసన్నే భార్యాయా ద్విజసత్తమః, పాహి పాహి
సుతం మృత్యోరిత్యాహార్జునమాతురః. ౩౬. స ఉపస్పృశ్య శుచ్యంబు నమస్కృత్య
మహేశ్వరమ్, దివ్యాన్యస్త్రాణి చ సంస్మృత్య సజ్యం గాండీవమాదదే. ౩౭. న్యరుణ
త్సూతికాగారం శరైర్నానాస్త్రయోజితైః, తిర్యగూర్ధ్వమధః పార్థశ్చకార శరపం
జరమ్. ౩౮. తతః కుమారస్సంజాతో విప్రపత్న్యా రుదన్ముహుః, సద్యోఽదర్శనమా
పేదే సశరీరో విహాయసా. ౩౯. తదాహ విప్రో విజయం వినిందన్ కృష్ణసన్నిధౌ,
మౌఢ్యం పశ్యత మే యోఽహం శ్రద్దధే క్లీబకత్థనమ్. ౪౦. న ప్రద్యుమ్నో నాని
రుద్ధో న రామో న చ కేశవః, యస్య శేకుః పరిత్రాతుం కోఽన్యస్తదవితేశ్వరః.
౪౧. ధిగర్జునం మృషావాచం ధిగాత్మశ్లాఘినో ధనుః, దైవోపసృష్టం యో మౌఢ్యా
దానినీషతి దుర్మతిః. ౪౨. ఏవం శపతి విప్రర్షౌ విద్యామాస్థాయ ఫల్గునః, యయౌ
సంయమనీమాశు యత్రాస్తే భగవాన్ యమః. ౪౩. విప్రాపత్యమచక్షాణస్తత
ఐంద్రీమగాత్పురీమ్, ఆగ్నేయీం నైరృతీం సౌమ్యాం వాయవ్యాం వారుణీమథ,
రసాతలం నాకపృష్ఠం ధిష్ణ్యాన్యన్యాన్యుదాయుధః. ౪౪. తతో లబ్ధద్విజసుతో హ్యా
ని స్తీర్ణప్రతిశ్రుతః, అగ్నిం వివిక్షుః కృష్ణేన ప్రత్యుక్తః ప్రతిషేధతా. ౪౫. దర్శ
యే ద్విజసూనూంస్తే మావజ్ఞాత్మానమాత్మనా, మానవాస్థాపయిష్యంతి కీర్తిం ని

అగ్నిప్రవేశేన బ్రాహ్మణవిలాపశ్రవణపాతకాత్ పూతో భవేయమిత్యర్థః. అహతకల్మషశ్చేతి పా.
౩౦. ౩౧. తదితి. న శ్రద్దధ్మహే న సంప్రతీమః. ౩౨—౩౪. ఏవమితి. ఏవం ప్రాభవాత్రి
విస్రంభితః విశ్వాసం ప్రాపితః- నిశామయన్ శృణ్వన్. ౩౫. ౩౬. స ఇతి. బ్రాహ్మణోపేక్షకత్వే
కృష్ణమవజ్ఞాయ మహేశ్వరం నమస్కృత్య. ౩౭. న్యరుణదితి. న్యరుణత్ ఆవృతవాన్. తదేవాహ
తిర్యగూర్ధ్వమితి. ౩౮. తత ఇతి. అదర్శనమాపేదే దేవోఽపి నావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. ౩౯. ౪౦. [illegible]
యస్య ప్రజాః తదవితా. ౪౧. తత్రాహ—ధిగితి. ౪౨—౪౪. తత ఇతి. ప్రత్యుక్తః నివారితః [illegible]
త్రిభిః ప్రతిషేధం కుర్వతా. ౪౫. దర్శయ ఇతి. మావజ్ఞ మావజానీహి- యే నిందంతి త ఏవ [illegible]
నః కీర్తిం స్థాపయిష్యంతి నిశ్చలాం కరిష్యంతి. ఏతేన కీర్తిం విపులాం మానవాస్థాపయంతి

దతి యే హితః. ౪౬. ఇతి సంభాష్య భగవానర్జునేన మహేశ్వరః, దివ్యం స్వరథమాస్థాయ ప్రతీచీం దిశమావిశత్. ౪౭. సప్తద్వీపాన్ సప్తసింధూన్ గత్వా సప్తగిరీనథ, లోకాలోకం తథాతీత్య వివేశ సుమహత్తమః. ౪౮. తత్రాశ్వాస్సైన్యసుగ్రీవమేఘపుష్పబలాహకాః, తమసా భ్రష్టగతయో బభూవుర్భరతర్షభ. ౪౯. తాన్ దృష్ట్వా భగవాన్ కృష్ణో మహాయోగేశ్వరేశ్వరః, సహస్రాదిత్యసంకాశం స్వచక్రం ప్రాహిణోత్పురః. ౫౦. కృతం సుఘోరం గగనచ్ఛదం మహద్విదారయద్భూరితరేణరోచిషా, మనోజవం నిర్వివిశేసుదర్శనం గుణచ్యుతో రామశరో యథాచమూం. ౫౧. ద్వారేణ చక్రానుపథేన తత్తమః పరం పరంజ్యోతిరనంతపారగమ్, సమశ్నువానం ప్రసమీక్ష్యఫల్గునః ప్రతాపితాక్షః పిదధేఽక్షిణీ ఉభే. ౫౨. తతః ప్రవిష్టస్సలిలం నభస్వతా బలీయసైజద్బృహదూర్మిభూషణమ్, తత్రాద్భుతం వై భవనం ద్యుమత్తమం భ్రాజన్మణిస్తంభసహస్రశోభితమ్. ౫౩. తస్మిన్ మహాహీంద్రమనంతమద్భుతం సహస్రమూర్ధన్యఫణామణిద్యుభిః, విభ్రాజమానం ద్విసహస్రనేత్రైస్సితాచలాభం శితికంఠజిహ్వమ్. ౫౪. దదర్శ తద్భోగసుఖాసనం విభుం మహానుభావం పురుషోత్తమోత్తమమ్, సాంద్రాంబుదాభం సుపిశంగవాససం ప్రసన్నవక్త్రం రుచిరాయతేక్షణమ్. ౫౫. మహామణివ్రాతకిరీటకుండలప్రభాపరిక్షిప్తసహస్రకుండలమ్, ప్రలంబచార్వష్టభుజం సకౌస్తుభం శ్రీవత్సలక్ష్మం వనమాలయా వృతమ్. ౫౬. సునందనందప్రముఖైస్స్వపార్షదైశ్చక్రాదిభిర్మూర్తిధరైర్నిజాయుధైః, పుష్ట్యా శ్రియా కీర్త్యజయాఽఖిలర్ధిభిర్నిషేవ్యమాణం పరమేష్ఠినాం పతిమ్ ౫౭. వవంద ఆత్మానమనంతమచ్యుతో జిష్ణుశ్చ తద్దర్శనజాతసాధ్వసః, తావాహ భూమా

పాఠాంతరం. ౪౬. ౪౭. సప్తేతి. సప్తసప్త సంఖ్యాశ్శిరయో యేషు ద్వీపేషు. ౪౮—౫౦. కృతమితి. కృతమితి ప్రకృతిపరిణామరూపం నాలోకాభావమాత్రం. ౫౧. ద్వారేణేతి. చక్రానుపథేన చక్రమనుగతేన ద్వారేణ తత్తమః పరం తస్మాత్తమసః పరం దూరే వర్తమానం పరం శ్రేష్ఠం భాగవతం జ్యోతిః సమశ్నువానం వ్యాప్నువత్ ప్రసమీక్ష్య ప్రతాపితాక్షః నేత్రే న్యమీలయదితి. ౫౨. తతఇతి. ఏజంతః ఉచ్చలంతః బృహంతః మహాంతః ఊర్మయో భూషణం యస్య తత్ తత్ర సలిలే భవనం మహాకాలపురం ద్యుమత్తమం ద్యుతిమత్సుశ్రేష్ఠమ్. ౫౩. తస్మిన్నితి. సహస్రమూర్ధ్నిభవాః ఫణాః తాసుమణయః తేషాం ద్యుతిభిః ద్విసహస్రనేత్రైరూర్జితం స్ఫటికగిరిసంకాశం శితికంఠజిహ్వం కంఠాశ్చ జిహ్వాశ్చ శితయః నీలాః కంఠజిహ్వా యస్య తం. ౫౪. దదర్శేతి. తద్భోగసుఖాసనం తస్య అనంతస్య భోగో దేహః సుఖకరమాసనం యస్య తం. ౫౫. మహామణీతి. మహాంతో మణివ్రాతా యేషు తేషాం కిరీటకుండలానాం ప్రభా తయా పరిక్షిప్తాః సర్వతః స్ఫురంతః సహస్రసంఖ్యాతాః కుంతలా యస్య తం. ౫౬. సునందేతి. కీర్త్యజయా కీర్తిసహితాజయా అఖిలర్ధిభిరణిమాదిభిర్విభూతిభిర్మూర్తిధరాభిః. ౫౭. ౫౮. ద్విజాత్మజా ఇతి. మే కలావతీర్ణా ఇతి సంబోధనం.

పరమేష్ఠినాం ప్రభుర్బద్ధాంజలీస్సస్మితమూర్జయా గిరా. ౫౮. ద్విజాత్మజా మే యువయోర్దిదృక్షుణా మయోపనీతా భువి ధర్మగుప్తయే, కలావతీర్ణావవనేర్భరాసురాన్ హత్వేహ భూయస్త్వరయేతమంతి మే. ౫౯. పూర్ణకామావపి యువాం నరనారాయణావృషీ, ధర్మమాచరతం స్థిత్యై ఋషభౌ లోకసంగ్రహమ్. ౬౦. ఇత్యాదిష్టౌ భగవతా తౌ కృష్ణౌ పరమేష్ఠినా, ఓమిత్యానమ్య భూమానమాదాయ ద్విజదారకాన్. ౬౧. న్యవర్తేతాం స్వకంధామ సంప్రహృష్టౌ యథాగతం, విప్రాయ దదతుః పుత్రాన్యథారూపం తథా ప్రభూ. ౬౨. ప్రశామ్య వైష్ణవం ధామ పార్థః పరమవిస్మితః, యత్కించిత్పౌరుషం పుంసాం మేనే కృష్ణానుకంపితం. ౬3. ఇతీదృశాన్యనేకాని వీర్యాణీహ ప్రదర్శయన్, బుభుజే విషయాన్ రమ్యానీజే చాత్యూర్జితైర్మఖైః. ౬౪. ప్రవవర్షాఖిలాన్ కామాన్ ప్రజాసు బ్రాహ్మణాదిషు, యథాకాలం యథైవేంద్రో భగవాన్ శ్రైష్ఠ్యమాస్థితః. ౬౫. హత్వా నృపానధర్మిష్ఠాన్ ఘాతయిత్వార్జునాదిభిః, అంజసా వర్తయామాస ధర్మం ధర్మసుతాదిభిః. ౬౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, ఏకోననవతితమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—సుఖం స్వపుర్యాం నివసన్ ద్వారకాయాం శ్రియఃపతిః, సర్వసంపత్సమృద్ధాయాం సంవృతో వృష్ణిపుంగవైః. ౧. స్త్రీభిశ్చోత్తమవేషాభిర్నవయౌవనకాంతిభిః, హర్మ్యేషు కందుకాద్యైస్తు క్రీడంతీభిస్తటిద్ద్యుభిః. ౨. నిత్యం సకులమార్గాయాంమదచ్యుద్భిర్మతంగజైః, స్వలంకృతైర్భటైరశ్వై రథైశ్చకవచోజ్వలైః. 3. ఉద్యానోపవనాఢ్యాయాంపుష్పితద్రుమరాజిషు, నిర్విశద్భృంగవిహగైర్నాదితాయాం సమంతతః. ౪. రేమే షోడశసాహస్రపత్నీనామేకవల్లభః, తావంతి బిభ్రద్రూపాణి తద్గృహేషు మహర్ధిషు. ౫. ప్రోత్ఫుల్లోత్పలకల్హారకుముదాంభోజరేణుభిః, వాసితామరతోయేషు కూజద్ద్విజకులేషు చ. ౬. విజహార విగాహ్యాంభో హ్రదినీషు మహోదయః, కుచకుంకుమలిప్తాంగః పరిరబ్ధశ్చ యోషితామ్. ౭. ఉపగీయమానో గంధర్వైర్మృదంగపణవానకాన్, వాదయద్భిర్ముదా వీణాసూతమాగధవందిభిః. ౮.

శీఘ్రం మే అంతి సకాశం ఇతం ఆగచ్ఛతం. ౫౯. పూర్ణకామావితి. ఆచరతం కురుతం ఇదం చ భారతయుద్ధాత్పూర్వమేవ కృతమపి శ్రైష్ఠ్యకథనప్రస్తావేనాత్రోక్తం. ౬౦—౬౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోననవతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చరమే తు పునః ప్రోక్తా కృష్ణలీలా సమాసతః, యదువంశప్రసూతానామానంత్యం చ సకారణం. శ్రీకృష్ణవిభూతింసమాసేన దర్శయతి—సుఖమితి. సర్వసంపద్విశిష్టాయాం. శ్రియఃపతిః షోడశసహస్రపత్నీనామేకవల్లభస్సన్ తాసాం గృహేషు రేమ ఇత్యన్వయః. ౧—౫. ప్రోత్ఫుల్లేతి. గృహవిశేషణం ప్రోత్ఫుల్లేతి శ్లోకేనోక్తం. ౬. విజహారేతి. తథా హ్రదినీషు చ, అంభో విగాహ్య విజహార. మహానుదయో వైభవంయస్య సః. యోషితాం కుచకుంకుమైర్లిప్తాంగః యతః

సిచ్యమానోఽచ్యుతస్తాభిర్హసంతీభిశ్చ రేచకైః, పత్నీస్సించన్ విచిక్రీడే యక్షీభిర్యక్షరాడివ. ౯. తాః క్లిన్నవస్త్రవివృతోరుకుచప్రదేశాస్సించంత్య ఉద్ధృతబృహత్కబరప్రసూనాః, కాంతం స్మ రేచకజిహీర్షయోపగూహ్య జాతస్మరోత్స్మయలసద్వదనా విరేజుః. ౧౦. కృష్ణస్తు తత్స్తనవిషజ్జితకుంకుమస్రక్క్రీడాభిషంగధుతకుంతలబృందబంధః, సించన్ ముహుర్యువతిభిః పరిషిచ్యమానో రేజే కరేణుభిరివేభపతిః పరీతః. ౧౧. నటానాం నర్తకానాం చ గీతవాద్యోపజీవినాం, క్రీడాలంకారవాసాంసి కృష్ణోఽదాత్తస్య చ స్త్రియః. ౧౨. కృష్ణస్యైవం విహరతో గత్యాలాపేక్షితస్మితైః, నర్మక్ష్వేలిపరిష్వంగైః స్త్రీణాం కిల హృతా ధియః. ౧౩. ఊచుర్ముకుందైకధియో గిర ఉన్మత్తవజ్జడమ్, చింతయంత్యోఽరవిందాక్షం యాని మే గదతశ్శృణు. ౧౪. కురరి విలపసి త్వం వీతనిద్రా న శేషే స్వపితి జగతి రాత్ర్యామీశ్వరగ్రస్తబోధే, వయమివ సఖిచ్చిద్గాఢనిర్విద్ధచేతా నలినయనహాసోదారలీలేక్షణేన. ౧౫. నేత్రే నిమీలయసి నక్తమదృష్టబంధుస్త్వం రోరవీషి కరుణం బత చక్రవాకి, దాస్యం గతా వయమివాచ్యుతపాదజుష్టాం కిం వా స్రజం స్పృహయసే కబరేణ వోఢుమ్. ౧౬. భోభోః సదానిష్టనసే ఉదన్వన్నలబ్ధనిద్రోఽధిగతప్రజాగరః, కిం వా ముకుందాపహృతాత్మలాంఛనః ప్రాప్తాం దశాం త్వం చ గతో దురత్యయామ్. ౧౭. త్వం యక్ష్మణా బలవతా నిగృహీత ఇందో క్షీణస్తమో న నిజదీధితిభిః క్షిణోషి, కచ్చిన్ముకుందగదితాని

స్తాభిః పరిరబ్ధః. ౮. ఉపగీయమాన ఇతి. సూతమాగధవందిభిశ్చ ఉపగీయమానః. ౮. ౯. తా ఇతి. తాః క్లిన్నవస్త్రాః అతఏవ వివృతోరుకుచప్రదేశాః. ఉద్ధృతాని విస్రస్తాని బృహత్కబరేభ్యః ప్రసూనాని యాసాం తాః. జాతేన స్మరేణ య ఉత్స్మయః తేన లసంతి. వదనాని యాసాం తాః. ౧౦. కృష్ణ ఇతి. తాసాం స్తనేభ్యో విషజ్జితకుంకుమా స్రక్ యస్య సః. క్రీడాయాం అభిషంగేణ అభినివేశేన ధుతః కంపితః కుంతలబృందబంధో యస్య సః ౧౧—౧౩. ఊచురితి. ముకుందైకధియః సమాహితాః ఉన్మత్తా ఇవ క్షణమగిరస్సత్యః పునస్తమేవేశం చింతయంత్యో యిదం యథా భవతి తథా యాని వాక్యాని ఊచుస్తాని మే మత్తః గదతః శృణ్విత్యర్థః. ౧౪. కురరీతి. ఈశ్వరః శ్రీకృష్ణః తేన గ్రస్తబోధే జగతి స్వపతి. త్వం తు నిద్రాభంగం కుర్వంతీ విలపసి న శేషేన స్వపిషి తదనుచితమిత్యర్థః. అథవా నానాపరాధస్తవాపీత్యాశయేనాహ—నళినయనస్య హాసేన సహితం ఉదారం యల్లీలేక్షణం తేన కచ్చిద్గాఢం నిర్విద్ధచేతాస్త్వమితి. ౧౫. నేత్ర ఇతి. నక్తం రాత్రావదృష్టబంధుస్సతీ రోరవీషి కిం చ నైతావత్ వయమివ స్పృహయసే. ౧౬. భోభో ఇతి. అలబ్ధనిద్రః సదానిష్టనసే క్రోశసి కింవా అస్మాభిః ప్రాప్తాం దశాం త్వమపి గతోఽసి అహో కష్టం. యథా వయం సంభోగేన ముకుందాపహృతకుచకుంకుమాదిలాంఛనాః. తథా త్వమపి. యతః అపహృతశ్రీకౌస్తుభాదిలాంఛనో లక్ష్యసే. ౧౭. త్వమితి. ముకుందగదితాని రహస్యాని విస్మృత్య తదేకచింతయా కచ్చిత్త్వం క్షిణోషి వయమివ స్థగితగీః స్తబ్ధవాక్ హే ఇందో నస్తత్తైవోప

యథా వయం త్వం విస్మృత్య భోః స్థగితగిరుపలక్ష్యసే నః. ౧౮. కిం త్వాచరితమస్మా భిర్మలయానిల తే ప్రియమ్, గోవిందాపాంగనిర్భిన్నహృదీరయసి నస్స్మరమ్. ౧౯. మేఘ శ్రీమం స్త్వమసి దయితో యాదవేంద్రస్య నూనం శ్రీవత్సాంకం వయమివ భవాన్ ధ్యాయతి ప్రేమబద్ధః. అత్యుత్కంఠశ్శబలహృదయోఽస్మద్విధో బాష్పధారాః స్మృత్వా స్మృత్వా విసృజసి ముహుర్దుఃఖదస్తత్ప్రసంగః. ౨౦. ప్రియరావపదాని భాషసే మృతసంజీవికయానయా గిరా, కరవాణి కిమద్య తే ప్రియం వద మే వల్గితకంఠ కోకిల ౨౧. న చలసి నవదస్యుదారబుద్ధే క్షితిధర చింతయసే మహాంతమర్థమ్, అపిబత వసుదేవనందనాంఘ్రిం వయమివ కామయసే స్తనైర్విధర్తుమ్. ౨౨. శుష్యద్ధ్రదాః కృశతరా బత సింధుపత్న్యస్సంప్రత్యపేతకమలశ్రియ ఇష్టభర్తుః యద్వద్వయం యదుపతేః ప్రణయావలోకమప్రాప్య శుష్కహృదయాః పురుకర్శితాస్స్మ. ౨౩ హంస స్వాగతమాస్యతాం పిబ పయో బ్రూహ్యంగ శౌరేః కథాం దూతం త్వానువిదామ కచ్చిదజితస్స్వస్త్యాస్త ఉక్తం పురా, కిం వానశ్చలసౌహృద

లక్ష్యసే. ౧౮. కిమితి. అప్రియాచరణం వినా స్మరోదీరణేనవ్యథాజననం మలయానిల. తవానుచిత మిత్యర్థః. ౧౯. మేఘేతి. తాపాపహరణాదిసామ్యాత్ త్వం యాదవేంద్రస్య నూనం దయితః సఖాసి అతో భవాన్ తం ధ్యాయతి. ధ్యానే లింగాన్యాహుః—అత్యుత్కంఠ ఇత్యాది. అహో కిమితి త్వయా తేన సఖ్యం కృతం యతో దుఃఖదస్తత్ప్రసంగ ఇతి. ౨౦. ప్రియరావేతి. హే కోకిల ప్రియరావస్య ప్రియంవదస్య శ్రీకృష్ణస్య పదానీవ పదాని శబ్దాన్ త్వం భాషసే. మృతాన్ సంజీవయతీతి తథా. తయా అనయా కోమలయా గిరా వల్గితకంఠ రమణీయకంఠ మే వద కథయ కిం తవ ప్రియం కరవాణీతి. ౨౧. నేతి. హే క్షితిధర. త్వంన వదసి న చలసి అతో నూనం మహాంతమర్థం చింతయసే. బత త్వమపి కిం యథా స్తనైర్విధర్తుం వయం కామయామహే. తథా త్వమపి స్తనతుల్యైశ్శృంగైర్వోఢుం కామయసే ఓమితి చేత్తర్హి తవాప్యస్మదవస్థా భవిష్యతీతి భావః. ౨౨. శుష్యదితి. భో సింధుపత్న్యః నద్యః సంప్రతి గ్రీష్మే సింధుర్మేఘద్వారా అమృతస్పర్శైః యుష్మాన్నానందయతి. బత అహో కష్టం. అతః శుష్యంతో హ్రదా యాసాం తాః. అపగతకమలశోభాః కృశతరాశ్చ ఆస్త. వయం యథా ప్రియతమస్య భర్తుర్మధుపతేః స్మ ప్రసిద్ధం. ౨౩. దైవాదాగతం హంసం దూతం కల్పయిత్వాహుః—హంసేతి. నః అస్మాన్ ప్రతి పురా ఉక్తం కిం వాచలసౌహృదః స్మరతి. స్మృత్వైవ మాం ప్రస్థాపితవానితి చేదత ఆహుః—హే క్షుద్రస్య దూత, కస్మాద్వయం తం భజామః? స కిమర్థమాహ్వయతి? యుష్మదాగ్రహే అహుః—అహో తర్హి తం ఇహాలాపయ ఆకారాయ. ఓమితి గచ్ఛంతమివ తం పునరాహుః యా అస్మాన్ వంచయిత్వా ఏకాకినీ రమతే తాం శ్రియమృతే తమేవాలాపయ. సా తత్పార్శ్వం పరిహర్తుం న శక్యత ఇతి చేదత ఆహుః—స్త్రియాం జాతావేకవచనం. అస్మాసు శ్రీష నైవైకనిష్ఠా న తు వయమిత్యర్థః. క్షుద్రాలాపమకామదమితి పాఠాంతరే తు క్షుద్రం తద్వత్ మధురాలాపమాత్రం యస్యతం అకామదం అరతిప్రదం. శ్రియమృతే వయం

స్మరతి తం కస్మాద్భజామో వయం త్వాం ద్రాలాపయ కామదం శ్రియమ్మృతేనై వైకనిష్ఠా స్త్రియామ్. ౨౪. ఇతీదృశేన భావేన కృష్ణే యోగేశ్వరేశ్వరే, క్రియమాణేన మాధవ్యో లేభిరే వైష్ణవీం గతిమ్. ౨౫. శ్రుతమాత్రోఽపి యః పుంసాం ప్రసహ్యాకర్షతే మనః, ఉరుగాయోరుగీతో వా పశ్యంతీనాం చ కింపునః. ౨౬. యాస్తం పర్యచరన్ ప్రేమ్ణా పాదసంవాహనాదిభిః, జగద్గురుం భర్తృబుద్ధ్యా తాసాం కిం వర్ణ్యతే తపః. ౨౭. ఏవం వేదోదితం ధర్మం హ్యనుతిష్ఠన్ సతాం గతిః, గృహం ధర్మార్థకామానాం ముహుశ్చాదర్శయత్పదమ్. ౨౮. ఆస్థితస్య పరం ధర్మం కృష్ణస్య గృహమేధినాం, ఆసన్ షోడశసాహస్రమహిష్యోఽష్టశతాధికాః. ౨౯. తాసాం స్త్రీరత్నభూతానామష్టౌ యాః ప్రాగుదాహృతాః, రుక్మిణీప్రముఖా రాజన్ తత్పుత్రాశ్చానుపూర్వశః. ౩౦. ఏకైకస్యాం దశదశ కృష్ణోఽజీజనదాత్మజాన్, యావత్య ఆత్మనో భార్యా అమోఘగతిరీశ్వరః. ౩౧. తేషాముదారవీర్యాణామష్టాదశ మహారథాః, ఆసన్నుదారయశసస్తేషాం నామాని మే శృణు. ౩౨. ప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధశ్చ దీప్తిమాన్ భానురేవచ, సాంబో మిత్రో బృహద్భానుర్మిత్రవిందో వృకోఽరుణః. ౩౩. పుష్కరో దేవబాహుశ్చ శ్రుతదేవస్సునందనః, చిత్రభానుర్వరూథశ్చ కవిర్న్యగ్రోధ ఏవచ. ౩౪. త్రివక్రాయాముపక్రోశః పుత్రః కృష్ణమనువ్రతః, శిష్యస్సాక్షాన్నారదస్య దధౌ చిత్తమఖండితమ్. ౩౫. తేనోక్తం సాత్వతం తంత్రం యత్ జ్ఞాతా ముక్తిమాన్భవేత్, యత్రస్త్రీశూద్రదాసానాం సంస్కారో వైష్ణవస్స్మృతః. ౩౬. ఏతేషామపి రాజేంద్ర తనూజానాం మధుద్విషః, ప్రద్యుమ్న ఆసీత్ప్రథమః పితృవద్రుక్మిణీసుతః. ౩౭. సరుక్మిణో దుహితరముపయేమే మహారథః, తస్యాం సుతోఽనిరుద్ధోఽభూన్నాగాయుతబలాన్వితః. ౩౮. సచాపి రుక్మిణః పౌత్రీం దౌహిత్రో జగృహే తతః, వజ్రస్తస్యాత్మభూర్యస్తు మౌసలాదవశేషితః. ౩౯. ప్రతిబాహురభూత్తస్మాత్సుబాహుస్తస్య చాత్మజః, సుబాహోరుగ్రసేనోఽభూచ్ఛతసేనస్తు తత్సుతః. ౪౦. నహ్యేతస్మిన్ కులే జాతా అధనా అబహుశ్రుతాః, అల్పాయుషోఽల్పవీ

జామః? కింతు అనాదృతాపి సతీ పునః పునః సైవ భజతు యతః అస్మాదృశ్యః మానిన్యః స్త్రియః ఏకనిష్ఠాః ఏకత్రైవ స్వసంమానసిద్ధా నిష్ఠా యాసామితి. ౨౪. ౨౫. తాసాం కృష్ణే ఏవంభూతో భావః నాతిచిత్రమిత్యాహ—శ్రుతమాత్రోఽపీతి. ఉరుభిర్గాయైర్గీతైః ఉరుగీతో వా యైః కైశ్చిద్గీతైః యథాకథంచిదపి గీతో వేత్యర్థః. ౨౬. ౨౭. ఏవమితి. పదం స్థానం. ౨౮. ౨౯. తాసామితి. యాః రుక్మిణీప్రముఖాః అష్టౌ తాః ఉదాహృతాః ప్రాగేవ. ౩౦. ఏకైకస్యామితి. ఏవమష్టోత్తరశతాధికషోడశసహస్రమహిషీణాం పుత్రాః లక్షమేకమశీత్యుత్తరైకషష్టిసహస్రాణి భవంతి. ౩౧. ౩౨. ప్రద్యుమ్న ఇతి. అనిరుద్ధశ్చేతి అతః పుత్రాణాం మధ్యే సప్తదశైవ జ్ఞేయాః—అథవా అనిరుద్ధ

ర్యాశ్చ అబ్రహ్మణ్యాశ్చ జజ్ఞిరే. ౪౧. యదువంశప్రసూతానాం పుంసాం విఖ్యాతకర్మణాం, సంఖ్యా న శక్యతే కర్తుమపి వర్షాయుతైర్నృప. ౪౨. తిస్రః కోట్యస్సహస్రాణామష్టాశీతిశతాని చ, ఆసన్ యదుకుమారాణామాచార్యా ఇతి నశ్శ్రుతమ్. ౪౩. సంఖ్యానం యాదవానాం కః కరిష్యతి మహాత్మనాం, యత్రాయుతానామయుతలక్షపుత్రస్స ఆహుకః. ౪౪. దేవాసురాహతాయే వై దైతేయాస్త్వతిదారుణాః, తేచోత్పన్నా మనుష్యేషు ప్రజాదృప్తా బబాధిరే. ౪౫. తన్నిగ్రహాయ హరిణా ప్రోక్తా దేవా యదోః కులే, అవతీర్ణాః కులశతం యేషామేకాధికం నృప. ౪౬. తేషాం ప్రమాణం భగవాన్ ప్రభుత్వే చాభవద్ధరిః, చేతోఽనువర్తినస్తస్య వవృధుస్సర్వయాదవాః. ౪౭. శయ్యాసనాటనాలాపక్రీడాస్నానాశనాదిషు, న విదుస్సంతమాత్మానం వృష్ణయః కృష్ణచేతసః. ౪౮. ఈజే క్రతుభిరాత్మానం సర్వదేవార్థసంగ్రహం, స్వయోగమాయారచితైః కురుక్షేత్రాదిషు క్రమాత్. ౪౯. కృష్ణగార్గ్యసితావంత్యకామాచార్యోద్ధవేశ్వరః, దీక్షితో హ్యగ్రపత్నీభిః పుణ్యశ్లోకశిఖామణిః. ౫౦. తీర్థం చక్రే నృపోనం యదజనియదుషు స్వస్సరిత్పాదశౌచం ద్విట్స్నిగ్ధాస్తత్స్వరూపం యయురజితపరా శ్రీర్యదర్థేఽన్యయత్నః, యన్నామామంగళఘ్నం శ్రుతమథ గదితం యత్కృతో గోత్రధర్మః కృష్ణస్యైతన్న చిత్రం క్షితిభర

నామాపి కశ్చిత్పుత్ర ఏవేతి. ౩౩—౪౨. తిస్ర ఇతి. సహస్రాణామపరిమితానాం కుమారాణామిత్యన్వయః యదా ప్రత్యేకం బహూనధ్యాపయతామాచార్యాణామియం సంఖ్యా. తదపి శ్రుతమాత్రం న తు సమ్యక్ జ్ఞాయతే. ౪౩. సంఖ్యానమితి. తదా కుమారాణామేవ సంఖ్యానం కర్తుం శక్యతే కుతః పునస్సర్వయాదవానామితి. ౪౪. దేవాసురేతి. తే చోత్పన్నా ఇతి ప్రత్యేకం బహుభిః రూపైరితి జ్ఞేయం. ౪౫. తన్నిగ్రహాయేతి. ఏవమేవ యదుకులే దేవా ఇతి తథాచోక్తం. శ్లో. "సహస్రశస్సముద్భూతా దేవా యదుకులే పృథగి"తి. ౪౬—౫౦. తస్మాత్ శ్రీకృష్ణకీర్తేః సర్వతీర్థోత్తమత్వం శ్రీకృష్ణస్య సర్వదేవోత్తమత్వేన న చిత్రమిత్యాహ—తీర్థమితి. ఇతఃపూర్వం స్వస్సరిదేవ సర్వతోఽధికం తీర్థం ఆసీత్. ఇదానీం తు యదుషు యదజని జాతం తీర్థం శ్రీకృష్ణకీర్తనరూపం తత్స్వస్సరిద్రూపం పాదశౌచం తీర్థం ఊనం అల్పం చక్రే స్వయమేవ సర్వతీర్థోపరి విరాజత ఇత్యర్థః. శ్రీకృష్ణస్య ద్విషః స్నిగ్ధాశ్చ తస్య స్వరూపం సారూప్యం యయురిత్యపి న చిత్రం. తస్య పరమకారుణికత్వాత్ యథా ఇదం చ న చిత్రం కిం తత్? అజితపరా అజితా అపరాజితాకైశ్చిదప్యప్రాప్తాపరా సర్వతః పరిపూర్ణా శ్రీకృష్ణస్యైవ నాన్యస్యేతి తదేవాహ—యదర్థే అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం యత్న ఇతి. నను విరపేక్షంతమేవ లక్ష్మీః శ్రయత ఇతి చిత్రమేవేతి చేన్నహి పరమమంగళనామధేయత్వాత్తస్యేత్యాహ. యన్నామేతి. తదపి నార్థస్మరణాపేక్షమిత్యాహ—శ్రుతమథ గదితమితి. సర్వధర్మాశ్రయత్వాదపీత్యాహ—యత్కృతో గోత్రధర్మ ఇతి గోత్రేషు తత్తదృషివంశేషు ధర్మో యత్కృతః యేన ప్రవర్తితః తస్య క్షితిభరహరణం నైవచిత్రమిత్యాహ—కృష్ణస్యైతదితి. కాలచక్రాయుధస్యేతి. సర్వసంహారకాల

హరణం కాలచక్రాయుధస్య. ౫౧. జయతి జననివాసో దేవకీజన్మవాదో యదువర పరిషత్స్వైర్దోర్భిరస్యన్నధర్మం, స్థిరచరవృజినఘ్నస్సుస్మితశ్రీముఖేన వ్రజపురవనితానాం వర్ధయన్ కామదేవమ్. ౫౨. ఇత్థం పరస్య నిజధర్మరిరక్షయాత్తలీలాతనోస్తదనురూపవిడంబనాని, కర్మాణి కర్మకషణాని యదూత్తమస్య శ్రూయాదముష్య పదయోరనువృత్తిమిచ్ఛన్. ౫౩. మర్త్యస్తయానుసవమేధితయానువృత్త్యా శ్రీమత్కథాశ్రవణకీర్తనచింతయైతి, తద్ధామ దుస్తరకృతాంతజనాపవర్గం గ్రామాద్వనం క్షితిభుజోఽపి యయుర్యదర్థాః. ౫౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం అష్టాదశసహస్రికాయాం సంహితాయాం శ్రీవైయాసిక్యాం శ్రీహయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం దశమస్కంధే, నవతితమోఽధ్యాయః.

మూర్తేః విశేషతో దురంతప్రభావచక్రాయుధస్య కియదేతదిత్యర్థః. ౫౧. యత ఏవంభూతః శ్రీకృష్ణః - తతః సేవ్యస్స ఏవ సర్వోత్తమ ఇత్యాహ—జయతీతి. జనానాం జీవానాం యో నివాసః ఆశ్రయః. తేషు వా నివసతి అంతర్యామితయా తథా సకృష్ణో జయతి. దేవక్యాం జన్మేతివాదమాత్రం యస్య సః యదువరాః పరిషత్ సభా సేవకరూపా యస్య సః - ఇచ్ఛామాత్రేణ నిరసనసమర్థోఽపి క్రీడార్థం స్వైః దోర్భిరధర్మమస్యన్ క్షిపన్ స్థిరచరవృజినఘ్నః అధికారివిశేషానపేక్షమేవ బృందావనగతానాం తరులతాగవాదీనామపి సంసారదుఃఖహంతా. తథా విలాసవైదగ్ధ్యానపేక్షం వ్రజవనితానాం పురవనితానాం చ సుస్మితేన శ్రీమతా ముఖేనైవ కామదేవం వర్ధయన్. కామశ్చాసౌ దీవ్యతి విజిగీషతి సంసారమితి దేవః తం భోగద్వారా మోక్షం ప్రవర్ధయన్నిత్యర్థః. ౫౨. ఇత్థమితి. తత్తత్కార్యవిశేషైః స్వీకృతమత్స్యకూర్మాదినానావతారమూర్తేర్విశేషతో యదూత్తమస్య సతః పరస్య పరమస్య తదనురూపానుకారిణి కర్మకషణాని కర్మనిబర్హణాని కర్మాణి చరితాని శ్రూయాత్ శృణుయాదిత్యర్థః. ౫౩. అనువృత్తేః ఫలమాహ—మర్త్యఇతి. శ్రీమత్యాః కథాయాః శ్రవణకీర్తనయుక్తయా చింతయా సంవర్ధితయా అనువృత్త్యా తయా తన్నిష్ఠత్వేన తస్య ధామ లోకమేతి. లోకత్వేఽపి కాలేనాకలితమిత్యాహ—దుస్తరేతి దుర్లభపురుషార్థతామాహ—గ్రామాద్వనం క్షితిభుజ ఇతి. ౫౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే-దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, శ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితాయాం భావార్థదీపికాయాం నవతితమాధ్యాయవ్యాఖ్యా,

దశమస్కంధస్సమాప్తః.

శ్రీః

శ్రీమద్భాగవతే, సవ్యాఖ్యానే

ఏకాదశః స్కంధః.

శ్లో. విజయంతే పరానందకృష్ణపాదరజస్స్రజః,
యా ధృతా మూర్ధ్ని జాయంతే మహేంద్రాది మహాస్రజః.
ఉక్త్వైకత్రింశదధ్యాయైర్ముక్తిరేకాదశే తతః,
జాయతే యేతి హాసాద్యైస్సమాసవ్యాసయోగతః.
నారదో వసుదేవాయ సమాసేన న్యవర్ణయత్,
భగవా నుద్ధవాయాథ విస్తరేణోపపత్తిభిః.
ప్రవృత్తితః పరానందకృష్ణక్రీడానువర్ణితా,
తన్నివృత్త్యా పరానందపదారోహో నువర్ణ్యతే.
శ్రీశుక ఉవాచ:—కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణస్సరామో యదుభిర్వృతః,

ఏవం తావద్దశమస్కంధే భూభారావతరణాయ. నిజవిభూతివిభూషిత యదువంశావతారిత సకలసురాంశస్య భగవతః శ్రీకృష్ణస్య తదుచితప్రవృత్తివిడంబనేన తచ్ఛ్రవణస్మరణాదిపరాణాం పరమానందకారణక్రీడా అనువర్ణితా. అథేదానీముపరతయోగమాయావైభవస్య భక్తానామాత్మతత్త్వోపదేశపూర్వకం. క్రీడార్థం భూతలమవతారితానాం చాధికారిణాం సురాంశానాం మౌసలవ్యపదేశేన తత్తదధికారపదప్రాపణపూర్వకంచ బ్రహ్మాద్యనుగ్రహాయ నిజపదారోహో నిరూప్యతే. తత్ర కురుక్షేత్రయాత్రాయాం అవిరక్తస్య వసుదేవస్య. శ్లో. "కర్మణా కర్మనిర్హారో యథా స్యాన్న స్తదుచ్యతా మి"త్యేవం కర్మయోగం పృష్టవతో నారదాదిభిః కర్మయోగో నిరూపితః. శ్లో. "కర్మణా కర్మనిర్హార ఏష సాధునిరూపితః, యచ్ఛ్రద్ధయాప్తవిత్తేన శుక్లేనేజ్యేత పూరుష" ఇత్యాదినా. తేన చ విశుద్ధసత్వస్య శ్రీకృష్ణరామౌ పరమేశ్వరత్వేన జ్ఞాతవతః షడ్గర్భానయనాధ్యాయే శ్రీకృష్ణేనాత్మతత్త్వ ముపదిష్టం. శ్లో. "వచో వస్సమవేతార్థం తాతైతదుపమన్మహే, యన్నః పుత్రాన్ సముద్దిశ్య తత్త్వగ్రామ ఉదాహృత" ఇత్యాదినా. తచ్చ తత్త్వం విషయభోగాతిశయేన పునస్తిరోహితమాసీత్. తదేవేదానీం నారదముఖేన ప్రథమం పంచాధ్యాయ్యా నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమాధ్యాయే వైరాగ్యోత్పాదనాయ యదుకులస్య బ్రహ్మశాపాపదేశేన అత్యున్నతవిషయసుఖానామనిత్యతా ప్రతిపాద్యతే తతశ్చతుర్భిరధ్యాయైర్నిమిజాయంతేయసంవాదేన సపరికరం పరమాత్మతత్త్వరూపణం. తతః షష్ఠే భగవదుద్ధవసంవాద ప్రస్తావః తతస్త్రయోవింశతిభిః ఉద్ధవం ప్రతి భగవతస్తత్త్వనిరూపణం తతో ద్వాభ్యాం మౌసలక్రీడా ఇత్యేవమేకత్రింశాధ్యాయైరేకాదశస్కంధస్య ప్రవృత్తిః. తస్య చ యథా

వోఽవతారయద్భారం జవిష్ఠం జనయన్ కలిమ్. ౧. యే కోపితాః సుబహు పాండుసుతాః సపత్నైర్దుర్ద్యూతహేళనకచగ్రహణాదిభిస్తాన్, కృత్వా నిమిత్తమితరేతరతః సమేతాన్ హత్వా నృపాన్నిరహరత్క్షితిభారమీశః. ౨. భూభారరాజపృతనా యదుభిర్నిరస్య గుప్తైః స్వబాహుభిరచింతయదప్రమేయః, మన్యేఽవనేర్నను గతోఽప్యగతం హి భారో యద్యాదవంకులమహో అవిషహ్యమాస్తే. ౩. నైవాన్యతః పరిభవోఽస్య భవేత్కథంచిన్మత్సంశ్రయస్య విభవోన్నహనస్య నిత్యమ్, అంతః కలిం యదుకులస్య విధాయ వేణుస్తంబస్య వహ్నిమివ శాంతిముపైమి ధామ. ౪. ఏవం వ్యవసితో రాజన్ సత్యసంకల్ప ఈశ్వరః, శాపవ్యాజేన విప్రాణాం సంజహ్రే స్వకులం విభుః. ౫. స్వమూర్త్యా లోకలావణ్యనిర్ముక్త్యా లోచనం నృణామ్, గీర్భిస్తాః స్మరతాం

వ్యాఖ్యానమారభ్యతే-తత్ర మౌసలప్రసంగార్థం పూర్వస్కంధార్థమనువదతి-శ్లోకద్వయేన. కృత్వేతి. అవతారయదిత్యత్ర అడాగమో ద్రష్టవ్యః. అవతారయత్ జవిష్ఠం వేగవత్తమమతిశీఘ్రం హింసావ్యవసాయినమిత్యర్థః. కలిం కలహం. ౧. ఏతద్వివృణోతి. య ఇతి. సపత్నైః దుర్యోధనాదిభిః కోపితాః కోపం కారితాః. సుబహు యథా భవతి తథా బహువారానిత్యర్థః. తదేవాహ—దుర్ద్యూతహేళనకచగ్రహణాదిభిరితి దుర్ద్యూతం కపటద్యూతం హేళనమవజ్ఞా కచగ్రహణం దుశ్శాసనేన ద్రౌపద్యాః కేశాకర్షణం. ఏతాని ఆదిర్యేషాం గరదానజతుగృహదహనాదీనాం. తైః కృత్వా యే కోపితాః పాండుసుతాః తాన్నిమిత్తం కృత్వా ఇతరేతరతః. ఉభయోః పక్షయోః సమేతాన్ మిళితాన్ నృపాన్ హత్వా క్షితేః భారం నిరహరత్ జహార. యద్వా—యే కోపితాః యైశ్చ కోపితాః తాన్ ఇతరేతరతః పరస్పరం నిమిత్తం కృత్వేత్యన్వయః. యే తు ప్రకటా దైత్యాః పూతనాదయః తాన్ స్వయమేవ హతవాన్. యే తు ప్రలంబాదయః తాన్ బలేన ఘాతితవాన్. యే తు బాంధవచ్ఛద్మనా స్థితాః దైత్యాః తాన్ పరస్పరం నిమిత్తం విధాయ యదుభిర్ఘాతయిత్వా భూభారమపాకృతవానిత్యర్థః. ౨. అపిచ. భూభారేతి. అన్యాశ్చ భువో భారభూతాః రాజపృతనాః రాజ్ఞాం పృతనాః సేనాః. రాజ్ఞస్తేషాం పృతనాశ్చేతి వా. స్వబాహుభిః గుప్తైః పరిరక్షితైః యదుభిర్వివాహాదిచ్ఛలేన నిరస్య హత్వా. బాహుభిరితి బహువచనం వస్తుతశ్చతుర్భుజాభిప్రాయేణ. నన్వేవం శ్రీకృష్ణస్యేశ్వరలీలేతి జ్ఞాత్వా యాదవాః కిమితి తస్మై న ప్రద్రుహ్యంతి తత్రాహ—అప్రమేయః ప్రమాతుమశక్యః. ఏవంభూత ఇతి. పరికల్పితుమశక్య ఇత్యర్థః. చింతామేవాహ-మన్య ఇతి. నన్వితి వితర్కే. అవనేర్భూమేర్భారః యద్యపి లోకప్రతీత్యా గతః తథాప్యగతమేవ మన్యే. యద్యస్మాత్ అవిషహ్యం సోఢుమశక్యం. యాదవం కులమిత్యనేన స్వవంశత్వాత్స్వయం హననమనుచితమితి సూచితం. ౩. తర్హీదమన్యైర్ఘాత్యతాం తత్రాహ—నేతి. అన్యతః ఇంద్రాదిభ్యోఽపి యాదవకులస్య పరిభవస్తిరస్కారో న భవేత్-కుతః. మత్సంశ్రయస్య అహమేవ సంశ్రయో యస్య తస్య కించ విభవోన్నహనస్య విభవైః గజరథతురగపదాతిభిః ఉన్నహనస్య ఉచ్ఛృంఖలస్య-యద్వా-తర్హీదం కిమితి సంహర్తవ్యం తత్రాహ—విభవోన్నహనస్యేతి. తస్మాదేవం కరిష్యామీత్యాహ—అంతః కలిమితి. శాంతిం శమం ఉపైమి ఉపైష్యామి వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా. తదనంతరం ధామ శ్రీవైకుంఠాఖ్యం ఉపైష్యామీత్యర్థః. ౪. ఏవమితి. వ్యవసితః కృతనిశ్చయః పరిజహ్రే ఉపసంహృతవాన్. ౫. తదేవం స్వావతార

చిత్తం పదైస్తానీక్షతాం క్రియాః. ౬. ఆచ్ఛిద్య కీర్తిం సుశ్లోకాం వితత్య హ్యంజసా ను కౌ, తమోఽనయా తరిష్యంతీత్యగాత్స్వం పదమీశ్వరః. ౭. రాజోవాచ:—బ్రహ్మణ్యానాం వదాన్యానాం నిత్యం వృద్ధోపసేవినామ్, విప్రశాపః కథమభూద్వృష్ణీనాం కృష్ణచేతసామ్ ౮. యన్నిమిత్తస్స వై శాపో యాదృశో ద్విజసత్తమ, కథమేకాత్మనాం భేద ఏతత్సర్వం వదస్వ మే. ౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—బిభ్రద్వపుస్సకలసుందరసన్నివేశం కర్మాచరన్భువి సుమంగళమాప్తకామః, ఆస్థాయ ధామ రమమాణ ఉదారకీర్తిస్సంహర్తుమైచ్ఛత కులం స్థితకృత్యశేషః. ౧౦. కర్మాణి పుణ్యనివహాని సుమంగళాని గాయజ్జగత్కలిమలాపహరాణి కృత్వా, కాలాత్మనా నివసతా యదు

ప్రయోజనం సర్వం సంపాద్య లోకం జగామేత్యాహ శ్లోకద్వయేన. స్వమూర్త్యేతి. లోకానాం లావణ్యస్య నిర్ముక్తిః త్యాగః యయా యామపేక్ష్య లోకానాం లావణ్యం నాస్తీత్యర్థః. యద్వా. లోకేభ్యో లావణ్యస్య నిర్ముక్తిర్దానం యతః యత్సంపర్కేణ లోకాః లావణ్యవంతో భవంతీత్యర్థః. తయా స్వమూర్త్యా నృణాం లోచనమాచ్ఛిద్య ఆకృష్య తతోఽన్యస్యావలోకనే లోచనస్యాప్రవృత్తేః. తథా స్వగీర్భిః తాః గిరః స్మరతాం చిత్తం చాచ్ఛిద్య. తథా పదైః తత్ర తత్రాంకితైః తాని పదాని ఈక్షతామీక్షమాణానాం అన్యతో గమనాదికాః క్రియాశ్చాచ్ఛిద్య. తదానీంతనానాం సర్వేషాం చక్షురాదిప్రవృత్తీః స్వైకనిష్ఠాః. కృత్వేత్యర్థః. ౬. కించ, ఆచ్ఛిద్యేతి. ఇత ఉపరి జనిష్యమాణానాం చ సర్వేషాం సంసారతారణాయ కౌ పృథివ్యాం శోభనాః కవీనాం శ్లోకాః సుశ్లోకాః యస్యాం తాం. స్వకీర్తిం వితత్య విస్తార్య అనయా కీర్త్యా అంజసా సుఖేనైవ ను నిశ్చితం. తమః సంసారాఖ్యం తరిష్యంతీత్యభిప్రేత్య ఈశ్వరః స్వపదం అగాత్ స్వస్థానం శ్రీవైకుంఠమగాత్. ౭. అబ్రహ్మణ్యేభ్యః అదాతృభ్యో వా అసేవకేభ్యో వా విప్రాః కుప్యంతి వృష్ణయస్తు న తథేత్యాహ—బ్రహ్మణ్యానామితి. కోపే జాతేఽపి కృష్ణచేతసాం కథమభూత్కథం ప్రాదురభూదిత్యర్థః. ౮. అతః స్పష్టస్య నిమిత్తస్యాభావాన్నిమిత్తాంతరం పృచ్ఛతి—యన్నిమిత్త ఇతి. ఏకాత్మనాం ఏకచిత్తానాం కథం భేదః కలహః. ౯. ఈశ్వరేచ్ఛైవాత్ర నిమిత్తమితి పరిహరతి—బిభ్రదితి. సకలానాం సుందరవస్తూనాం సన్నివేశో విన్యాసవిశేషో యస్మిన్ తద్వపుర్బిభ్రత్. తర్హి కిమతి సౌందర్యాదివిషయపరః న సుమంగళం కర్మాచరన్ తర్హి కిం కయాపి కామనయా న ఆప్తకామః తర్హి కిమితి కర్మాచరతి. ధామ ద్వారవత్యాఖ్యం గృహమాస్థాయ ఆశ్రిత్య రమమాణః గృహే రమమాణాన్ కర్మ గ్రాహయితుమిత్యర్థః. నను కిమాప్తకామస్య గృహరత్యా కర్మభిర్వా. తత్రాహ—ఉదారకీర్తిః ఉదారా విపులా కీర్తిర్యస్య సః కీర్తివితానార్థమిత్యర్థః. ఏవం పరమైశ్వర్యే వర్తమానోఽపి స్వకులం సంహర్తుమైచ్ఛత్ కస్య హేతోస్తత్రాహ—స్థితకృత్యశేషః స్థితః కృత్యే భూభారహరణే శేషో యస్య సః. ౧౦. ఈశ్వరేచ్ఛయోత్థితం బ్రహ్మశాపనిమిత్తం వక్తుమాహ—కర్మాణీతి. కర్మార్థమాహూతాః కర్మాణి కృత్వా నిసృష్టాః మునయః పిండారకం సమగమన్నిత్యన్వయః. పిండారకం నామ తతో నాతిదూరే తీర్థవిశేషం నిసృష్టాః ప్రస్థాపితాః. పూర్వశ్లోకోక్తాముదారకీర్తితాం వివృణ్వన్ కర్మాణి విశినష్టి—పుణ్యనివహానీత్యాదిత్రిభిః పదైః. కానిచిదశ్వమేధాదీని కర్మాణి పుణ్యమేవ జనయంతి. పుత్రోపలాలనాదీని తత్కాల

దేవగేహే పిండారకం సమగమన్ మునయో నిసృష్టాః. ౧౧. విశ్వామిత్రోఽసితః కణ్వో దుర్వాసా భృగురంగిరాః, కాశ్యపో వామదేవోఽత్రిర్వసిష్ఠో నారదాదయః. ౧౨. క్రీడంతస్తానుపవ్రజ్య కుమారా యదునందనాః, ఉపసంగృహ్య పప్రచ్ఛురవినీతా వినీతవత్, తే వేషయిత్వా స్త్రీవేషైస్సాంబం జాంబవతీసుతమ్. ౧౩. ఏషా పృచ్ఛతి వో విప్రా అంతర్వత్న్యసితేక్షణా, ప్రష్టుం విలజ్జతీ యుష్మాన్ ప్రబ్రూతామోఘదర్శనాః, ప్రసోష్యంతీ పుత్రకామా కిం స్విత్సంజనయిష్యతి. ౧౪. ఏవం ప్రలబ్ధా మునయస్తానూచుః కుపితా నృప, జనయిష్యతి వో మందా ముసలం కులనాశనమ్. ౧౫. తే తచ్ఛ్రుత్వాతిసంత్రస్తా విముచ్య సహసోదరం, సాంబస్య దదృశుస్తస్మిన్ ముసలం ఖల్వయస్మయమ్. ౧౬. కిం కృతం మందభాగ్యైర్నః కిం వదిష్యంతి నో జనాః, ఇతి విహ్వలితా గేహమాదాయ ముసలం యయుః. ౧౭. తం చోపనీయ సదసి పరిమ్లానముఖశ్రియః, రాజ్ఞ ఆవేదయాంచక్రుస్సర్వయాదవసన్నిధౌ. ౧౮. శ్రుత్వామోఘం విప్రశాపం దృష్ట్వా చ ముసలం నృప, విస్మితా భయసంత్రస్తా బభూవుర్ద్వారకౌకసః. ౧౯. తం చూర్ణయిత్వా ముసలం యదురాజస్స ఆహుకః,సముద్రసలిలే ప్రాస్యల్లోహంచాస్యావశేషితమ్.౨౦.కశ్చిన్మత్స్యోఽగ్రసీల్లోహం చూర్ణాని తరళైస్తతః, ఊహ్యమానాని వేలాయాం లగ్నాన్యాసన్ కిలైరకాః. ౨౧. మత్స్యో గృహీతో మత్స్యఘ్నైర్జాలైరన్యైస్సహార్ణవే, తస్యోదరగతం

సుఖమేవ కుర్వంతి ద్వాదశాబ్దాదిప్రాయశ్చిత్తరూపాణి పాపమేవ హరంతి. ఏతాని తు సర్వలో ముఖ్యానీత్యాహ—పుణ్యనివహానీతి. కీర్తనాదినా పుణ్యాని నితరాం వహంతి ప్రాపయంతీతి. తథా సుమంగళాని అతిసుఖాత్మకాని గాయతో జగతః కలిమలాపహరాణి చ కృత్వా మునిప్రస్థాపనే హేతుః. కాలాత్మనా సంహారకరూపేణ యదుదేవగేహే వసుదేవసద్మని నివసతా స్వకులం సంజిహీర్షతేత్యర్థః. ౧౧. మునీనాహ—విశ్వామిత్ర ఇతి.౧౨. క్రీడంతఇతి. ఉపసంగృహ్య పాదగ్రహణం కృత్వా.౧౩.ప్రశ్నప్రకారమాహ—ఏషేతి. హే అమోఘదర్శనాః విప్రాః ఏషా అంతర్వత్నీ గర్భిణీ వః యుష్మాన్ సాక్షాత్ప్రష్టుం విలజ్జతీ లజ్జమానా అస్మన్ముఖేన పృచ్ఛతి ప్రసోష్యంతీ ఆసన్నప్రసవా కిం స్విత్సంజనయిష్యతి కన్యాం వా పుత్రం వా తత్ప్రబ్రూత. ౧౪. ఏవమితి. ప్రలబ్ధాః అపహసితాః వంచితా ఇతి వా. ౧౫. త ఇతి. తస్మిన్నుదరే అయస్మయం లోహమయం. ౧౬. కిమితి. మందభాగ్యైః నః అస్మాభిః కిమేతత్కృతం నః అస్మాన్ జనాః కిం వదిష్యంతీతి విహ్వలితాస్సంతః ముసలమాదాయ గృహం యయుః. ౧౭. తమితి. రాజ్ఞే ఉగ్రసేనాయ న తు శ్రీకృష్ణాయ. ౧౮. ౧౯. తమితి. ఆహుకః ఉగ్రసేనః సోఽపి శ్రీకృష్ణమపృష్ట్వైవ ప్రాస్యత్ ప్రక్షిప్తవాన్ అస్య ముసలస్య చూర్ణీక్రియమాణస్య యదవశేషితం లోహం తచ్చ ప్రాస్యత్. ౨౦. కశ్చిదితి. తరళైః తరంగైః

లోహం సశల్యే లుబ్ధకోఽకరోత్. ౨౨. భగవాన్ జ్ఞాతసర్వార్థ ఈశ్వరోఽపి తద న్యథా, కర్తుం నైచ్ఛద్విప్రశాపం కాలరూప్యన్వమోదత. ౨౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచః—గోవిందభుజగుప్తాయాం ద్వారవత్యాం కురూద్వహ, అవాత్సీన్నారదోఽభీక్ష్ణం కృష్ణోపాసనలాలసః. ౧. కో ను రాజన్నింద్రియవాన్ ముకుందచరణాంబుజం, న భజేత్సర్వతో మృత్యురుపాస్యమమరోత్తమైః. ౨. తమేకదా తు దేవర్షిం వసుదేవో గృహాగతం, అర్చితం సుఖమాసీనమభివాద్యేద మబ్రవీత్. ౩. వసుదేవఉవాచ—భగవన్ భవతో యాత్రా స్వస్తయే సర్వదేహినాం, కృపణానాం యథా పిత్రోరుత్తమశ్లోకవర్త్మనామ్. ౪. భూతానాం దేవచరితం దుః ఖాయ చ సుఖాయ చ, సుఖాయైవ హి సాధూనాం త్వాదృశామచ్యుతాత్మనామ్. ౫. భజంతి యే యథా దేవాన్ దేవా అపి తథైవ తాన్, ఛాయేవ కర్మసచివా స్సాధవో దీనవత్సలాః. ౬. బ్రహ్మంస్తథాపి పృచ్ఛామో ధర్మాన్ భాగవతాంస్తవ, యాన్ శ్రుత్వా శ్రద్ధయా మర్త్యో ముచ్యతే సర్వతో భయాత్. ౭. అహం

---

౨౧. మత్స్య ఇతి. అవశిష్టేన సహ శల్యే శరాగ్రే. ౨౨. భగవానితి. జ్ఞాతాః సర్వే అర్థా యేన సః. ఈశ్వరోఽపి సమర్థోఽపి సన్ అన్యథా కర్తుం నైచ్ఛత్. కిం తు అన్వమోదత యః కాలరూపీ.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వితీయేనిమిజాయంత సంవాదేనాహ నారదః, ధర్మాన్ భాగవతాన్ భక్త్యా వసుదేవాయ పృచ్ఛతే. గోవిందేతి. అభీక్ష్ణం పునఃపునః ప్రస్థాపితోఽపి అవాత్సీదిత్యర్థః. నను నారదస్య దక్షాది శాపాన్నైకత్ర వాసస్సంభవతీత్యాశంక్యాహ—గోవిందభుజగుప్తాయామితి. న తస్యాం బ్రహ్మశాప ప్రభావ ఇత్యర్థః. కృష్ణోపాసనే లాలాసమౌత్సుక్యం యస్య సః. ౧. యద్భజనే ముక్తానామపీదృశ మౌత్సుక్యం తం కో ను నామ న భజేదిత్యాహ—కోన్వితి. ఇంద్రియవానితి. ఇంద్రియ వత్త్వమేవ అధికారివిశేషణమిత్యర్థః. సర్వతః సర్వేష్వపి లోకేషు మృత్యుర్యస్య సః. ౨. ౩. భగవన్నితి. యథా పిత్రోః యాత్రా ఆనమనం అపత్యానాం స్వస్తయే మంగళాయ. యథా చ ఉత్త మశ్లోకస్య వర్త్మనాం మహతాం యాత్రా కృపణానాం స్వస్తయే తథా భగవద్రూపస్య భవతో యాత్రా సర్వదేహినాం స్వస్తయే భవతి. ౪. కిం చ దేవైరపి మహతాముపమానమనుచితమిత్యాహ— భూతానామితి. భూతానాం దేవచరితమతివృష్ట్యాదినా దుఃఖాయ భవతి త్వాదృశాం త్వయా సదృ శానాం అచ్యుతః ఆత్మని మనసి యేషాం తేషాం. ౫. కిం చ సుఖం కుర్వంతోఽపి దేవాః భజనానుసా రేణ కుర్వంతి. న తథా సాధవ ఇత్యాహ—భజంతీతి. ఛాయేవ,యథా పురుషో యావత్కరోతి తావ దేవ తస్య ఛాయాపి తథా కర్మసచివాః కర్మసహాయాః ప్రాణినాం కర్మానుగుణప్రవృత్తయః. ౬. బ్రహ్మన్నితి. తదేవం యద్యపి భవతః ఆగమనమాత్రేణైవ వయం కృతార్థాస్తథాపి పృచ్ఛామః. తవేతి తవ యైర్ధర్మైః ప్రసన్నో భగవాన్ తానిత్యర్థః. ౭. నను త్వత్తోఽపి కిమన్యో భగవత్ప్రసాదపా

కిల పురానంతం ప్రజార్థం భువి ముక్తిదమ్, అపూజయం న మోక్షాయ మోహితో దేవమాయయా. ౮. యథా విచిత్రవ్యసనాద్భవద్భిర్విశ్వతో భయాత్, ముచ్యేమ హ్యంజసైవాద్ధా తథా నశ్శాధి సువ్రత. ౯. శ్రీశుక ఉవాచ:—రాజన్నేవం కృతప్రశ్నో వసుదేవేన ధీమతా, ప్రీతస్తమాహ దేవర్షిర్హరేస్సంస్మారితో గుణైః. ౧౦. నారద ఉవాచ:—సమ్యగేతద్వ్యవసితం భవతా సాత్త్వతర్షభ, యత్పృచ్ఛసే భాగవతాన్ ధర్మాం స్త్వం విశ్వపావనాన్. ౧౧. శ్రుతోఽనుపఠితో ధ్యాత ఆదృతో వానుమోదితః, సద్యః పునాతి సద్ధర్మో దేవ విశ్వద్రుహోఽపి హి. ౧౨. త్వయా పరమకల్యాణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః, స్మారితో భగవానద్య దేవో నారాయణో మమ ౧౩. అత్రాప్యుదాహరంతీమమితిహాసం పురాతనమ్, ఆర్షభాణాం చ సంవాదం విదేహస్య మహాత్మనః. ౧౪. ప్రియవ్రతో నామ సుతో మనోస్స్వాయంభువస్య యః, తస్యాగ్నీధ్రస్తతో నాభీ ఋషభస్తత్సుతస్స్మృతః. ౧౫. తమాహుర్వాసుదేవాంశం మోక్షధర్మవివక్షయా, అవతీర్ణం సుతశతం తస్యాసీద్బ్రహ్మపారగమ్. ౧౬. తేషాం వై భరతో జ్యేష్ఠో నారాయణపరాయణః, విఖ్యాతం వర్షమేతద్య న్నామ్నా భారతమద్భుతమ్. ౧౭. స భుక్తభోగాం త్యక్త్వేమాం నిర్గతస్తపసా హరిమ్, ఉపాసీనస్తత్పదవీం లేభే వై జన్మభిస్త్రిభిః. ౧౮. తేషాం నవనవద్వీపపత

త్రమస్తి తత్రాహ.—అహమితి. భువి ప్రజార్థమపూజయం పుత్రలాభప్రయోజనస్సన్ పూజితవాన్ శేతి. సూతిగృహే భగవదుక్తమనుస్మరతి. ౮. యథేతి. అతో యథా ముచ్యేమహి. తథా నః అస్మాన్ శాధి శనైః శిక్షయ విచిత్రాణి వ్యసనాని యస్మిన్ తస్మాత్సంసారాత్. తథా విశ్వతః సర్వతో భయం యస్మిన్ తస్మాత్ భవద్భిర్హేతుభూతైః. అంజసా అనాయాసేన అద్ధా సాక్షాత్. ౯. రాజన్నితి. హరేర్గుణైర్వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతైః సంస్మారితో హరిరితి ప్రీతో దేవర్షిస్తమాహ—౧౦. ప్రీతిమావిష్కరోతి త్రిభిః. సమ్యగితి, పృచ్ఛసే పృచ్ఛసి. విశ్వపావనాన్ సర్వశోధకాన్. ౧౧. శ్రుత ఇతి. ఆదృతః. ఆస్తిక్యేన గృహీతః అనుమోదితః పరైః క్రియమాణః సంస్తుతః. సద్ధర్మః భాగవతో ధర్మః దేవవసుదేవేత్యర్థః. యద్వా దేవేభ్యో విశ్వస్మై చ ద్రుహ్యంతియే తానపి. ౧౨. కిం చ త్వయా మమమహానుపకారః కృత ఇత్యాహ—త్వయేతి. పుణ్యే శ్రవణకీర్తనే యస్యసః ౧౩. అత్రేతి. అత్రాపి భగవద్ధర్మనిర్ణయేఽపి విదేహస్య నిమేర్జనకస్య. ౧౪. ఆర్షభాణాముత్పత్తిం సాన్వయాం వివిచ్య కథయతి సప్తభిః ప్రియవ్రత ఇతి. ౧౫. తమితి. మోక్షధర్మవివక్షయా మోక్షధర్మాణాం ప్రవర్తనేచ్ఛయా అవతీర్ణం వాసుదేవాంశమాహుః. తస్య చ బ్రహ్మపారగం వేదపారగం సుతశతమాసీత్. ౧౬. తేషామృషభసుతానాం మధ్యే నవయోగీశ్వరాణాం చరితం వక్తుం ఇతరేషాం చరితం తతో వివిచ్యాహ—తేషామితి. ఏతదజనాభం నామ వర్షం. యస్య నామ్నా భారతమిత్యద్భుతం విఖ్యాతమాసీత్. ఏతేన తస్య భగవదతిరేకో నిరూపితః. ౧౭. సఇతి. ఇమాంపృథ్వీంగృహాన్నిర్గతః హరిముపాసీనః సేవమానస్సన్. ౧౮. తేషామితి. నవసుతాః నవద్వీపపతయః. నవానాం బ్రహ్మావర్తాదిభూఖండానాం పతయః. అన్యే భారతవర్షస్య ఏకాశీతిసుతాః కర్మమార్గప్రవర్తకాః బ్రాహ్మణాః ఆసన్. ౧౯. నవేతి. అర్థశంసినః పరమార్థ

యోఽస్య సమంతతః, కర్మతంత్రప్రణేతార ఏకాశీతిర్ద్విజాతయః. ౧౯. నవా
భవన్మహాభాగా మునయో హ్యర్థశంసినః, శ్రమణా వాతరశనా ఆత్మవిద్యావి
శారదాః ౨౦. కవిర్హవిరంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః, ఆవిర్హోత్రో ద్రుమిళశ్చ
చమసః కరభాజనః. ౨౧. త ఏతే భగవద్రూపం విశ్వం సదసదాత్మకమ్, ఆత్మనోఽవ్య
తిరేకేణ పశ్యంతో వ్యచరన్ మహీమ్. ౨౨. అవ్యాహతేష్టగతయస్సురసిద్ధసాధ్య
గంధర్వయక్షనరకిన్నరనాగలోకాన్, ముక్తాశ్చరంతి మునిచారణభూతనాథవిద్యా
ధరద్విజగవాం భువనాని కామమ్. ౨౩. త ఏకదా నిమేస్సత్రముపాజగ్ముర్యదృచ్ఛ
యా, వితాయమానమృషిభిరజనాభే మహాత్మనః. ౨౪. తాన్ దృష్ట్వా సూర్యసంకా
శాన్ మహాభాగవతాన్ నృప, యజమానోఽగ్నయో విప్రాస్సర్వ ఏవోపతస్థిరే
౨౫. విదేహస్తానభిప్రేత్య నారాయణపరాయణాన్, ప్రీతస్సంపూజయాంచక్రే ఆస
నస్థాన్యథార్హతః. ౨౬. తాన్ రోచమానాన్ స్వరుచా బ్రహ్మపుత్రోపమాన్ నృప,
పప్రచ్ఛ పరమప్రీతః ప్రశ్రయావనతో నృపః. ౨౭. విదేహ ఉవాచ—మన్యే భగవత
స్సాక్షాత్పార్షదాన్ వో మధుద్విషః, విష్ణోర్భక్తా హి లోకానాం పావనాయ చరంతి
హి. ౨౮. దుర్లభో మానుషో దేహో దేహినాం క్షణభంగురః, తత్రాపి దుర్లభం మన్యే
వైకుంఠప్రియదర్శనమ్. ౨౯. అత ఆత్యంతికం క్షేమం పృచ్ఛామో భవతోఽన
ఘాః, సంసారేఽస్మిన్ క్షణార్ధోఽపి సత్సంగశ్శేవధిర్నృణామ్. ౩౦. ధర్మాన్ భాగవ

నిరూపకాః, శ్రమణాః శ్రమవంతః ఆత్మాభ్యాసే కృతశ్రమా ఇత్యర్థః. వాతరశనాః దిగంబరాః ఆత్మ
విద్యాయాం విశారదాః నిష్ణాతాః. ౨౦,౨౧. తేషాం పారమహంస్యం చరితమాహ—ద్వాభ్యాం. త
ఇతి. భగవద్రూపం విశ్వం పశ్యంతః. సదసదాత్మకం స్థూలసూక్ష్మరూపం తచ్చ స్వావ్యతిరేకేణ
పశ్యంతః. ౨౨. అవ్యాహతేతి. అవ్యాహతా అప్రతిహతా ఇష్టా అభిప్రేతా గతిర్యేషాం తే ముక్తాః
అనాసక్తాః. ౨౩. త ఇతి. మహాత్మనో నిమేః వితాయమానం అనుష్ఠీయమానం అజనాభే భారత
వర్షే. ౨౪. తానితి. యజమానో నిమిః అగ్నయః ఆహవనీయాదయః విప్రాః ఋత్విగాదయః. ౨౫.
విదేహ ఇతి. అభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా. ౨౬. తానితి. స్వరుచైవ రోచమానాన్ న త్వాభరణాదిప్రకాశైః
బ్రహ్మపుత్రోపమాన్ సనకాదిసదృశాన్. ౨౭. పరమప్రీత్యా తద్దర్శనమభినందతి ద్వాభ్యాం. మన్య
ఇతి. నను భగవతః పార్షదానాం కథమత్రోపలబ్ధిః తత్రాహ—విష్ణోరితి. విష్ణుభక్తాః లోకపావనాయ
సర్వత్ర పర్యటంతీత్యర్థః. ౨౮. మయా దుర్లభం లబ్ధం అహో భాగ్యమిత్యాహ—దుర్లభ ఇతి. బహవో
దేహాస్సంభవంతి యేషాం తే దేహినో జీవాస్తేషాం క్షణభంగురోఽపి మానుషో దేహో దుర్లభః పరమ
పురుషార్థసాధనత్వాత్. వైకుంఠః ప్రియో యేషాం తే వైకుంఠస్య ప్రియా ఇతి వా. తేషాం దర్శనం.
౨౯. అత ఇతి. హే అనఘాః నిరవద్యాః భవతః యుష్మానాత్యంతికం క్షేమం పృచ్ఛామః, యతః
క్షణార్ధోఽపి క్షణార్ధకాలభవోఽపి సత్సంగః శేవధిర్నిధిః నిధిలాభే యథా ఆనందో భవతి తథాత్ర
పరమానంద ఇత్యర్థః. ౩౦. తదర్థంచ. ధర్మానితి. భాగవతాన్ ధర్మాన్ బ్రూత యది నః అస్మాకం

తాన్ బ్రూత యది నః శ్రుతయే క్షమమ్, యైః ప్రసన్నః ప్రపన్నాయ దాస్యత్యాత్మానమప్యజః 3౧. నారద ఉవాచ — ఏవం తే నిమినా పృష్టా వసుదేవ మహత్తమాః, ప్రతిపూజ్యాబ్రువన్ ప్రీత్యా ససదస్యర్త్విజం నృపమ్. 3౨. కవిరువాచ — మన్యే కుతశ్చిద్భయ మచ్యుతస్య పాదాంబుజోపాసన మత్ర నిత్యమ్, ఉద్విగ్నబుద్ధేరసదాత్మభావాద్విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీః 33. యే వై భగవతా ప్రోక్తా ఉపాయా ఆత్మలబ్ధయే, అజః పుంసామవిదుషాం విద్ధి భాగవతాన్ హి తాన్. 3౪. యానాస్థాయ నరో రాజన్ న ప్రమాద్యేత కర్హిచిత్, ధావన్ నిమీల్య వా నేత్రే న స్ఖలేన్న పతేదిహ. 3౫. కాయేన వాచా మనసేంద్రియైర్వా బుద్ధ్యాత్మనా వానుసృతస్వభావాత్, కరోతి యద్యత్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయేత్తత్. 3౬. భయం ద్వితీయాభినివేశతస్స్యాదీశాదపేతస్య విపర్యయోఽస్మృతిః, తన్మాయ

శ్రుతయే శ్రవణాయ క్షమం యోగ్యం భవతి కథంభూతాన్ యైర్ధర్మైః ప్రపన్నాయ భక్తాయ అజో హరిః ఆత్మానమపి దాస్యతి తాన్. 3౧. ఏవమితి. ససదస్యైః ఋత్విగ్భిశ్చ వర్తమానం. తేఽపి భగవద్ధర్మశ్రవణపరా బభూవురిత్యర్థః. శ్లో. భగవద్ధర్మతద్భక్తమాహాత్మ్యతత్తరణాని చ, బ్రహ్మకర్మావతారేహా భక్తప్రాప్య యుగక్రమాన్, జ్ఞాతుం క్రమేణ కృతవాన్నవప్రశ్నాన్నిమిర్నృప, ఏకైకస్యోత్తరం ప్రోచుః కవిముఖ్యా మునీశ్వరాః. 3౨ ప్రథమమాత్యంతికం క్షేమం కథయంతి. మన్య ఇతి. న కుతశ్చిద్భయం యస్మాత్తదకుతశ్చిద్భయం పాదాంబుజోపాసనం అత్ర సంసారే మన్యే అసదాత్మభావాత్ అసతి దేహాదావాత్మభావనా అతః నిత్యం సర్వదా ఉద్విగ్నబుద్ధేః పుంసః విశ్వాత్మనా సర్వథా నిశ్శేషం యత్ర పాదాంబుజోపాసనే భీర్నివర్తతే తత్. 33. భాగవతధర్మలక్షణమాహ — య ఇతి. మన్వాదిముఖేన వర్ణాశ్రమధర్మానుక్త్వా అతిరహస్యత్వాత్స్వముఖేనైవ భగవతా అవిదుషాం పుంసాం అంజః సుఖేనైవ ఆత్మలబ్ధయే యే వై ఉపాయాః ప్రోక్తాః. తాన్ భాగవతాన్ ధర్మాన్ విద్ధి. 3౪. అంజఃపదేనోక్తం సుకరత్వం వివృణోతి — యానితి. యాన్ ఆస్థాయ ఆశ్రిత్య యాగాదిష్వివ న ప్రమాద్యేత విఘ్నైర్న విహన్యేత కిం చ నిమీల్య నేత్రే ధావన్నపి ఇహ ఏషు భాగవతధర్మేషు న స్ఖలేత్. నిమీలనం నామాజ్ఞానం యథాహుః — శ్లో. "శ్రుతిస్మృతీ ఉభే నేత్రే విప్రాణాం పరికీర్తితే, ఏకేన వికలః కాణో ద్వాభ్యామంధః ప్రకీర్త్యతే." ఇతి జ్ఞాత్వా పీత్యర్థః. యథా పదన్యాసస్థానమతిక్రమ్య గతిర్ధావనం తద్వదత్రాపి కించిత్కించిదతిక్రమ్య అతిశీఘ్రమనుష్ఠానం ధావనం. తథా అనుష్ఠితస్సన్నపి న స్ఖలేత్. ప్రత్యవాయీ న స్యాత్ తథా న పతేత్ ఫలాన్న భ్రశ్యేత్. 3౫. నను కే తే భాగవతా ధర్మాః నారాయణార్పితాని సర్వకర్మాణ్యపీత్యాహ — కాయేనేతి. ఆత్మనా చిత్తేన అహంకారేణ వా అనుసృతా యః స్వభావః తస్మాత్. అయమర్థః. న కేవలం విధితః కృతమేవేతి నియమః స్వభావానుసారిలౌకికమపీతి. తథాచ భగవద్గీతాసు. శ్లో. "యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్" ఇతి. యద్వా — నను కాయాదీనామేవ కర్మనాత్మన ఇత్యాశంక్యాహ — అధ్యాసేనానుసృతాత్ బ్రాహ్మణత్వాదిస్వభావాద్యద్యత్కరోతీత్యర్థః తత్సకలం పరస్మై పరమేశ్వరాయ నారాయణాయేతి సమర్పయేత్, తథా సతి సకలమపి కర్మ భాగవతో ధర్మో భవతీతి భావః. 3౬. నను కిమేవం పరమేశ్వరభజ

యాతో బుధ ఆభజేత్తం భక్త్యైకయేశం గురుదేవతాత్మా. ౩౭. అవిద్యమానో ప్యవభాసతే ద్వయోర్ధ్యాతుర్ధియా స్వప్నమనోరథా యథా, తత్కర్మ సంకల్పవిక ల్పకం మనో బుధో నిరుంధ్యాదభయం తతస్స్యాత్. ౩౮. శృణ్వన్ సుభద్రాణి రథాంగపాణేర్జన్మాని కర్మాణి చ యాని లోకే, గీతాని నామాని తదర్థకాని గాయ న్విలజ్జో విచరేదసంగః. ౩౯. ఏవం వృతస్స్వప్రియనామకీర్త్యా జాతానురాగో ద్రు తచిత్త ఉచ్చైః, హసత్యథో రోదితి రౌతి గాయత్యున్మాదవన్నృత్యతి లోకబా హ్యః. ౪౦. ఖం వాయుమగ్నిం సలిలం మహీం చ జ్యోతీంషి సత్త్వాని దిశో ద్రుమా దీన్, సరిత్సముద్రాంశ్చ హరేశ్శరీరం యత్కించ భూతం ప్రణమేదనన్యః. ౪౧.

నేన అజ్ఞానకల్పితభయస్యజ్ఞానైకనివర్త్యత్వాదిత్యాశంక్యాహ-భయమితి. యతో భయం తన్మాయయా భవేత్. అతః బుధో బుద్ధిమాన్ తమేవ ఆభజేత్. నను భయం దేహాభినివేశతో భవతి స చ దేహా ఽహంకారతః. స చ స్వరూపాస్మరణాత్. కిమత్ర తస్య మాయా కరోతీత్యత ఆహ—ఈశాదపేత స్యేతి. ఈశవిముఖస్య తన్మాయయా అస్మృతిః భగవతః స్వరూపాస్ఫూర్తిః తతో విపర్యయో దేహోఽస్మీతి. తతో ద్వితీయాభినివేశాద్భయం భవతి ఏవం హి ప్రసిద్ధం లౌకికేష్వపి మాయాను ఉక్తం చ భగవతా. శ్లో. ''దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా, మామేవ యే ప్రప ద్యంతే మాయామేతాం తరంతి తే''ఇతి. ఏకయా అవ్యభిచారిణ్యా భక్త్యా భజేత్. కిం చ గురుదేవ తాత్మా గురురేవ దేవతా ఈశ్వరః ఆత్మా ప్రేష్ఠశ్చ యస్య తథా దృష్టిస్సన్నిత్యర్థః. ౩౭. నను వి షయవిక్షిప్తచిత్తస్య కుతః అవ్యభిచారిణీ భక్తిస్సంభవతి కుతస్తరామ భయమితి శంకాయాం న తావ ద్విషయో నామ వాస్తవోఽస్తి కిం తు మనోవిలాసమాత్రం అతో మనోనియమనేన భజనాదభ యం స్యాదిత్యాహ—అవిద్యమాన ఇతి. ద్వయః ద్వైతప్రపంచః ఏషః ప్రాగవిద్యమానోఽపి అవభా సతే ప్రకాశతే ధ్యాతుః పుంసః ధియా మనసా స్వప్నశ్చ మనోరథశ్చ యథేత్యర్థః. తత్కస్మాత్ కర్మాణి సంకల్పయతి. వికల్పయతి చ. యన్మనస్తం నిరుధ్యాత్. నియచ్ఛేత్ తతశ్చైకయా భక్త్యా భజనాదభయం స్యాదిత్యర్థః. ౩౮. ఏతదత్యంతాశక్యమిత్యాశంక్య సుగమం మార్గమాహ—శృణ్వ న్నితి. తదర్థకాని తాన్యేవ జన్మాని కర్మాణి చార్థో యేషాం తాని. ఏతాన్యపి సాకల్యేన జ్ఞాతుమశ క్యానీత్యాశంక్యాహ—యాని లోకే గీతాని ప్రసిద్ధాని తాని శృణ్వన్ గాయంశ్చ విచరేత్ అసం గః నిస్పృహః. ౩౯. ఏవం చ భజతః సంప్రాప్తప్రేమలక్షణభక్తియోగస్య సంసారధర్మాతీతాం గతి మాహ— ఏవమితి. ఏవం వృతః వృత్తం యస్య సః స్వప్రియస్య హరేర్నామకీర్త్యా జాతః అనురా గః. ప్రేమ యస్య సః అత ఏవ దృతచిత్తః శ్లథహృదయః కదాచిత్ భక్తిపరాజితం భగవంతమాలో చ్య ఉచ్చైర్హసతి ఏతావంతం కాలముపేక్షితోఽస్మీతి రోదితి ఔత్సుక్యాద్రౌతి క్రోశతి హే హరే మామనుగృహాణేతి అతి హర్షేణ గాయతి జితం జితమితి నృత్యతి. కిం దాంభికవత్ పరాన్ ప్ర ప్రకాశయితుం న ఉన్మాదవత్ గ్రహగృహీత ఇవ లోకబాహ్యః. వివశః. ౪౦. కించ. సత్త్వాని భూతాని ఆకాశాదియత్కించిద్భూతమాత్రం తద్ధరేశ్శరీరమితి మత్వా ప్రణమేత్. వదాయాం లిఙ్. ౪౧. నన్విదమారూఢయోగినామపి బహుజన్మభిర్దుర్లభా గతిః. సా కథం

భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తిరన్యత్ర చైషత్రిక ఏకకాలః, ప్రపద్యమానస్య యథాశ్నతస్స్యుస్తుష్టిః పుష్టిః క్షుదపాయోఽనుఘాసం ౪౨. ఇత్యచ్యుతాంఘ్రిం భజతోఽనువృత్త్యా భక్తిర్విరక్తిర్భగవత్ప్రబోధః, భవంతి వై భాగవతస్య రాజం స్తతః పరం శాంతిముపైతి సాక్షాత్. ౪౩. నిమిరువాచ:— అథ భాగవతం బ్రూత యద్ధర్మో యాదృశో నృణామ్, యథా చరతి యద్బ్రూతే యైర్లింగై ర్భగవత్ప్రియః. ౪౪. హరిరువాచ:—సర్వభూతేషు యః పశ్యేద్భగవద్భావమాత్మనః, భూతాని భగవత్యాత్మన్యేష భాగవతోత్తమః. ౪౫. ఈశ్వరే తదధీనేషు బాలిశేషు ద్విషత్సుచ, ప్రేమమైత్రీ కృపోపేక్షా యః కరోతి స మధ్యమః. ౪౬. అర్చాయామేవ తు హరేః పూజాం యశ్శ్రద్ధయేహతే, న తద్భక్తేషు చాన్యేషు స భక్తః ప్రాకృత స్స్మృతః. ౪౭. గృహీత్వాపీంద్రియైరర్థాన్యో న ద్వేష్టి న హృష్యతి, విష్ణోర్మాయా

సంకీర్తనమాత్రేణైకస్మిన్నేవ జన్మని భవేదిత్యాశంక్య సదృష్టాంతమాహ.— భక్తిరితి. ప్రపద్యమానస్య శ్రీహరిం భజతః భక్తస్య. భక్తిః ప్రేమలక్షణా పరేశానుభవః ప్రేమాస్పదభగవద్రూపస్య స్ఫూర్తిః. తయా నివృతస్య తతోఽన్యత్ర గృహాదిషు విరక్తిరిత్యేషః త్రికః ఏకకాలః భజనసమకాల ఏవ స్యాత్. యథా అశ్నతః భుంజానస్య తుష్టిస్సుఖం. పుష్టిః ఉదరపూరణం. క్షుదపాయః. క్షున్నివృత్తిశ్చ ప్రతిగ్రాసం స్యాత్. ఉపలక్షణమేతత్. ప్రసిద్ధమపి యథా స్యాత్ తద్వత్-ఏవమేకైకస్మిన్ భజనే కించిత్కించిత్ప్రేమాదిత్రికే జాయమానే అనువృత్త్యా భజతః పరమప్రేమాదిసర్వం జాయతే బహుఘాసభోజన ఇవ పరమతుష్ట్యాది. ౪౨. తతశ్చ భగవత్ప్రసాదేన కృతార్థో భవతీత్యాహ.— ఇతీతి. ౪౩. భాగవతస్య భవంతీత్యుక్తే తస్య లక్షణం పృచ్ఛతి. అథేతి. యద్ధర్మః యస్మిన్ ధర్మే పరినిష్ఠితః. యాదృశః యత్స్వభావః. యథా చరతి వర్తతే భుఙ్క్తే వా యైశ్చ లింగైర్భగవతః ప్రియో భవతి. ౪౪. యద్ధర్మ ఇత్యస్య ఉత్తరమాహ—త్రయేణ. సర్వభూతేష్వితి. ఆత్మనః స్వస్య సర్వభూతేషు భగవద్భావం బ్రహ్మభావేన సమన్వయం యః పశ్యేత్. తథా బ్రహ్మరూపే అధిష్ఠానే ఆత్మని భూతాని చ యః పశ్యేత్. యద్వా శ్లో. అతత్త్వచ్చప్రమాతృత్వాదాత్మాహి పరమో హరిరితి తంత్రోక్తిః. ఆత్మనశ్శ్రీహరేః సర్వభూతేషు మశకాదిష్వపి నియంతృత్వేన వర్తమానస్య భగవద్భావం నిరతిశయైశ్వర్యమేవ యః పశ్యేత్ న తు తస్యతారతమ్యం.-తథా ఆత్మని హరావేవ భూతాని చ యః పశ్యేత్ కథం భూతే భగవతి. అప్రచ్యుతైశ్వర్యాదిరూపే. న పునర్జడమలిన భూతాశ్రయత్వేన జాడ్యాదిప్రసక్త్యా ఐశ్వర్యాది ప్రచ్యుతం పశ్యేత్. కింతు. సర్వత్రపరిపూర్ణం భగవత్తత్త్వం పశ్యేత్, భాగవతోత్తమ ఇత్యర్థః. ౪౫. ఈశ్వర ఇతి. ప్రేమ చ మైత్రీ చ కృపాచ ఉపేక్షా చ తాః. ఈశ్వరాదిషు చతుర్షు యః కరోతి స మధ్యమో భాగవతః. ఏవంభూతస్య భేదస్య దర్శనాత్. ౪౬. అర్చాయామితి. అర్చాయాం ప్రతిమాయాం. పూజామీహతే కరోతి. న తద్భక్తేషు అన్యేషు చ సుతరాం కరోతి. సః ప్రాకృతః ప్రకృతిః ప్రారంభః అధునైవ ప్రారబ్ధభక్తిః శనైరుత్తమో భవిష్యతీత్యర్థః. ౪౭. పునరష్టభిశ్శ్లోకైరభ్యర్హితత్వాదుత్తమ భాగవతస్యైవ లక్షణమాహ.— గృహీత్వేతి. శ్రీవాసుదేవావిష్టచిత్తో న గృహ్ణాతి. తావదింద్రియైర

మిదం పశ్యన్స వై భాగవతోత్తమః. ౪౮. దేహేంద్రియప్రాణమనోధియాం యో జన్మాప్యయక్షుద్భయతర్షకృచ్ఛ్రైః, సంసారధర్మైరవిముహ్యమానస్స్మృత్యా హరేర్భాగవతప్రధానః. ౪౯. న కామకర్మబీజానాం దృశ్యతే యత్ర సంభవః, వాసుదేవైకనిలయస్స వై భాగవతోత్తమః. ౫౦. న యస్య జన్మకర్మభ్యాం న వర్ణాశ్రమజాతిభిః, సజ్జతేఽస్మిన్నహంభావో దేహే వై స హరేః ప్రియః. ౫౧. న యస్య స్వః పర ఇతి విత్తేష్వాత్మని వా భిదా, సర్వభూతసమశ్శాంతస్స వై భాగవతోత్తమః. ౫౨. త్రిభువనవిభవహేతవేఽప్యకుంఠస్మృతిరజితాత్మసురాదిభిర్విమృగ్యాత్, న చలతి భగవత్పదారవిందాల్లవనిమిషార్ధమపి స్స వైష్ణవాగ్ర్యః. ౫౩. భగవత ఉరువిక్రమాంఘ్రిశాఖానఖమణిచంద్రికయా నిరస్తతాపే, హృది కథముపసీదతాం పునస్స ప్రభవతి చంద్ర ఇవోదితేఽర్కతాపః. ౫౪. విసృజతి హృదయం న యస్య సాక్షాద్ధరిరవశాభి

ర్థాన్ గృహీత్వాపీత్యపిశబ్దార్థః. ఇదం శ్రీవిష్ణోర్మాయామయం పశ్యన్. ౪౮. కించ. దేహేతి. దేహాదీనాం సంసారధర్మైర్జన్మాప్యయాదిభిః యః హరేః స్మృత్యా అవిముహ్యమానః స భాగవతప్రధానః. తత్ర దేహస్య జన్మాప్యయౌ. ప్రాణస్య క్షుత్. మనసః భయం. బుద్ధేస్తర్షః తృష్ణా ఇంద్రియాణాం కృచ్ఛ్రం శ్రమః. తైః. ౪౯. కించ. నేతి. కామాశ్చ కర్మాణి చ బీజాని చ వాసనాః తేషాం. వాసుదేవః ఏకో నిలయః ఆశ్రమో యస్య సః. ౫౦. శ్లో. ఆర్తత్రాణపరాయణో నరహరిర్లక్ష్మీశ్వరః పాతుమామ్. ఏతేన గృహీత్వాపీత్యాది శ్లోకత్రయేణ ద్వేషహర్షమోహకామాదిరహితశ్చరతీతి యథా చరతీత్యస్యోత్తరం దత్తం యైర్లింగైర్భగవత్ప్రియ ఇత్యస్యోత్తరమాహ—నేతి. జన్మ సత్కులం కర్మ తపఆది. జాతయః అనులోమప్రతిలోమజాః. మూర్ధావసిక్తాదయః-అస్మిన్ దేహే. అహఙ్కారరహితైః సత్కులతప ఆదిలింగైః ప్రియో భవతీత్యర్థః. ౫౧. నేతి. విత్తేషు స్వీయం పరకీయమితి. ఆత్మని స్వః పర ఇతి. ౫౨. కించ త్రిభువనేతి. త్రిభువనవిభవహేతవేఽపి త్రైలోక్యరాజ్యలాభార్థమపి. లవార్ధమపి నిమిషార్ధమపి. భగవత్పాదారవిందాత్ తద్భజనాత్ యో న చలతి స వైష్ణవాగ్ర్యః నను లవార్ధమాత్రభజనోపరమే చేత్తావాన్ లాభో భవేత్. తత్కుతో న చలేత్ తత్రాహ—అకుంఠస్మృతిరితి. భగవత్పాదారవిందతః అన్యత్సారం నాస్తీత్యేవంరూపా అకుంఠా అనపగతా స్మృతిర్యస్య సః భగవత్పాదారవిందాదన్యత్సారం నాస్తీత్యేతదపి కుతః తత్రాహ—అజితాత్మసురాదిభిర్విమృగ్యాదితి అజితే శ్రీకృష్ణే హరావేవ ఆత్మా మనః యేషాం తథా భూతైస్సురాదిభిః బ్రహ్మాదిభిరపి దుర్లభాత్. కింతు కేవలం విమృగ్యాత్ తదపేక్షయా సర్వస్య తుచ్ఛత్వం స్మరన్ యో న చలతీత్యర్థః. ౫౩. అపి చ. విషయాభిసంధినా చలనం కామేనాపి సంతాపే సతి భవేత్. న తు భగవత్సేవానిర్వృతౌ న సంభవతీత్యాహ—భగవత ఇతి. ఉరువిక్రమౌ చ తౌ అంఘ్రీ చ తయోః శాఖాః అంగుళయః. తాసు నఖాని చ తాని మణయశ్చ తేషాం చంద్రికా శీతలా దీప్తిస్తయా నిరస్తః కామాదితాపో యస్మిన్ తస్మిన్ ఉపసీదతాం భజతాం హృది పునస్స తాపః ప్రభవతి చంద్రే. ఉదితే సతి అర్కస్య తాప ఇవ న యస్య స్వః పర ఇత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ. యాదృశ ఇత్యస్యోత్తరముక్తం వేదితవ్యమ్. బ్రూత ఇత్యస్య చ శ్రీహరినామాని బ్రూత ఇతి వేదితవ్యమ్. ౫౪. [illegible]

హితోఽప్యఘౌఘనాశః, ప్రణయరశనయా ధృతాంఘ్రిపద్మ స్స భవతి భాగవత ప్రధాన ఉక్తః. ౫౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

రాజోవాచః—పరస్య విష్ణోరీశస్య మాయినామపి మోహినీం, మాయాం వేదితుమిచ్ఛామో భగవంతో బ్రువంతు నః. ౧. నానుతృప్యే జుషన్ యుష్మద్వచో హరికథామృతం, సంసారతాపనిష్టప్తో మర్త్య స్తత్తాపభేషజమ్. ౨. అంతరిక్ష ఉవాచః—నిర్గుణే కేవలే సాక్షాదాత్మనో యద్విపర్యయః, సైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః ౩. ఇంద్రియార్థభ్రమో జాగ్రత్స్వప్నోఽంతఃకరణభ్రమః,

---

స్తభాగవతలక్షణసారమాహ—విసృజతీతి. శ్రీహరిరేవ స్వయం సాక్షాద్యస్య హృదయం న విసృజతి న విముంచతి-కథంభూతః అవశేనాప్యభిహితమాత్రోఽపి అఘౌఘం నాశయతి యః సః తత్కిం న విసృజతి-యతః ప్రణయరశనయా ధృతం హృదయే నిబద్ధం అంఘ్రిపద్మం యస్య సః భాగవతప్రధానః ఉక్తో భవతి. ౫౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. మాయోత్తరణబ్రహ్మకర్మప్రశ్నచతుష్టయే, తృతీయే తూత్తరం దత్తమార్షభై ర్మునిభిః పృథక్. విష్ణోర్మాయామిదం పశ్యన్నిత్యుక్తమతో మాయాం పృచ్ఛతి—యద్వా. హేయస్వరూపే జ్ఞాతే జ్ఞానం సుకరమితి తదర్థం మాయాం పృచ్ఛతి—పరస్యేతి. హే భగవంతః. ౧. ననూక్తలక్షణో భాగవతో భూత్వా కృతార్థః స్యాః కింబహుప్రశ్నైరత ఆహ—నేతి. సంసారతాపైస్నితరాం తప్తోఽహం. తస్య తాపస్య భేషజం హరికథామృతరూపం యుష్మద్వచో జుషమాణో నానుతృప్యామి. యద్వా. హరికథాఖ్యం అమృతం యస్మిన్ వచసి తద్ధరికథామృతం. అథవా. యుష్మద్వచసి స్థితం. హరికథామృతం యుష్మద్వచోహరికథామృతమితి సమస్తమేతత్పదం. ౨. మాయాయాః స్వరూపతో నిరూపణాసంభవాత్సృష్ట్యాదికార్యద్వారేణ నిరూపయితుమాహ—నిర్గుణ ఇతి. నిర్గుణే కేవలే బ్రహ్మణి ఆత్మనః స్వరూపస్య విపర్యయః అన్యథాత్వం సగుణత్వం ద్వితీయత్వం చ తదవభాసం చ యద్యస్మాత్కారణాద్భవతి. సైషా భగవతో మాయా. విభురీశ్వరః. యయా ఇదం నిర్మమే నిర్మితవానితి. ౩. నను భవతు స్వప్నస్య మిథ్యాత్వాన్మాయాకారిత్వం. సుషుప్తిజాగరణయోశ్చ సత్త్వాత్ కథం మాయాకార్యత్వమిత్యాశంక్యాహ—ఇంద్రియార్థభ్రమ ఇతి. ఇంద్రియైర్బాహ్యైశ్చక్షురాదిభిః జనితః అర్థవిషయభ్రమః జాగ్రత్ జాగరః. శత్రంతత్వాత్ కర్తృవచనోఽప్యయం భావం లక్షయతి. నన్వవ్యాపకమిదం లక్షణం. అనుమానాదీనామపి జాగరత్వాత్ తేషాం బహిరింద్రియజత్వాభావాత్. తేషామపి బహిరింద్రియలింగదర్శనసాపేక్షత్వేన పరంపరయా బహిరింద్రియజత్వాత్. స్వప్నోఽంతఃకరణభ్రమ ఇతి కేవలేనాంతఃకరణేన జనితో భ్రమః స్వప్నః న చ తస్యాపి పరంపరయా బహిరింద్రియజత్వం. స్వప్నహేతుసంస్కారజనకస్య పూర్వానుభవస్య అంతర్వ్యవహితత్వాత్. సుప్తం తద్వాసనాబీజం తయోః జాగ్రత్స్వప్నయోః వాసనాభిస్సంస్కారైస్సహితం సర్వజ్ఞానవిరోధిరూపేణ పరిణతం. బీజం తదుపాదానకారణమేవ సుప్తం. అతస్త్రితయమపి తన్మిథ్యా. యథాహ. శ్రు.

సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యా మూర్తిస్తదన్వితః. ౩. విశుద్ధం జ్ఞానమేవైకం మాయయా భాసతే త్రిధా, గ్రాహకాద్యైర్యథా స్వప్నే యత్ర సంవిత్క్రియా ఫలమ్. ౪. వైతథ్యాద్వ్యభిచారాచ్చ మాయాత్రైవిధ్యమాత్మని, యథా మనోరథ స్వప్న ఇత్యామృశ్యోపశామ్యతి. ౫. ఏభిర్భూతాని భూతాత్మా మహాభూతైర్మహాభుజః, ససర్జోచ్చావచాన్యాద్యస్స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే. ౬. ఏవం సృష్టాని భూతాని ప్రవిష్టః పంచధాతుభిః, ఏకధా దశధాత్మానం విభజన్ జుషతే గుణాన్.

"అస్య త్రయ ఆవసథాస్త్రయస్స్వప్నా" ఇతి. తస్మాదయమపి తన్మాయాకార్యమితి. త్రయస్యాపి మిథ్యాత్వే అవశిష్యమాణస్యాభావాత్. శ్రు. "సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేతత్సత్య"మిత్యాదిశ్రుతిప్రకోప ఇత్యాశంక్యాహ—తుర్యామూర్తిస్తదన్విత ఇతి తేషు జాగరాదిషు అన్వితః అనువృత్తః ఆత్మా తుర్యా మూర్తిః తేభ్యో వ్యతిరిక్తమవశిష్యమాణం వస్తు తదేవ సత్యమిత్యర్థః. ౩. నను భవతూత్థితస్య జాయమానబోధేన బాధాత్స్వప్నస్య మిథ్యాత్వం, సుప్తజాగరయోస్తు బాధాభావాత్ కథం మిథ్యాత్వమిత్యాశంక్యాహ—విశుద్ధమితి. గ్రాహకగ్రహణగ్రాహ్యాణి. స్వప్నః స్వప్నావస్థా. సంవేత్తీతి సంవిత్ సంవేత్తా. క్రియా సంవేదనం. ఫలం సంవేద్యం ఈప్సితతమత్వాత్. ౪. వైతథ్యాదితి. వైతథ్యం పారమార్థ్యాప్రతిపన్నోపాధి భావాభావప్రతియోగిత్వం. వ్యభిచారః స్వప్నజాగరయోరభావః. కాదాచిత్కత్వాత్. మనోరథపూర్వకప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారాత్ జాగరో మనోరథఇత్యుపచర్యతే. స్వప్నః సుప్తం. తతశ్చాయమర్థః. స్వప్నావస్థాయాం ఆత్మన్యధిష్ఠానే సంవిత్క్రియాఫలమితి గ్రాహకాద్యైః యత్త్రైవిధ్యం తద్యథా మాయా మిథ్యా. కస్మాత్ వైతథ్యాత్ వ్యభిచారాచ్చ. తథా జాగరస్సుప్తం చ మిథ్యా. నేహ నానాస్తీతిప్రతిపన్నోపాధౌ శ్రుత్యా నిషిధ్యమానత్వాత్ కాదాచిత్కత్వాచ్చేతి. అథవా. మనోరథనిబంధనాద్ధ్యానాత్ వియుక్తపుత్రాదీనామపరోక్షతయా స్ఫురణం మనోరథ ఇత్యుచ్యతే స్వప్నస్సంధ్యా. మనోరథశ్చ స్వప్నశ్చ మనోరథస్వప్నం. తస్మిన్ మనోరథస్వప్నే. యథాతథాశబ్దయోర్వ్యత్యయాత్ మనోరథస్వప్నే చాత్మని సంవిత్క్రియాఫలమితి యత్త్రైవిధ్యం తద్యథా మిథ్యా తథా అస్వప్నే జాగరేఽప్యాత్మని గ్రాహకాద్యైస్త్రైవిధ్యం మిథ్యేతి. శేషం పూర్వవత్. జాగ్రత్స్వప్నయోరాగమికస్య యౌక్తికస్య బోధసద్భావాత్ మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. ఇత్యామృశ్యోపశామ్యతీతి. ఏవం విచారతః కథమనయోర్మిథ్యాత్వమితి శంకా విరమతీత్యర్థః. ౫. యయేదం నిర్మమే విభురిత్యుక్తం. తదేవ వివృణోతి—ఏభిరితి. ఆద్యః పురుషః యయా శక్త్యా. భూతానాం ఆత్మా కారణభూతః. ఏభిః స్వసృష్టైః మహాభూతైరుచ్చావచాని భూతాని ససర్జ. ఏషా మాయా భగవత ఇతి చరమశ్లోకపాదస్య ప్రతిశ్లోకమనుషంగః. కిమర్థం ససర్జ. స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే స్వం మిమీతే ప్రమిమీతే యః ఉపాస్తే సః స్వమాతా తస్యాత్మనోజీవస్య ప్రకృష్టాయై సిద్ధయే. యద్వా. స్వాంశభూతానాం జీవానాం మాత్రాప్రసిద్ధయే విషయభోగాయ. ఆత్మప్రసిద్ధయే మోక్షాయ చేత్యర్థః. తదుక్తం వేదస్తుతౌ. శ్లో. "బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాన్ జనానామసృజత్ప్రభుః, మాత్రార్థం చ భవార్థం చ ఆత్మనే కల్పనాయచే"తి. ౬. ఏవమితి. ఏవం జీవోపకరణార్థం పంచధాతుభిః మహాభూతైః సృష్టాని భూతాని అంతర్యామిరూపేణ ప్రవిష్టః. ఏకధా మనసా, దశధా

౮. గుణైర్గుణాన్స భుంజాన ఆత్మప్రద్యోతితైః ప్రభుః, మన్యమాన ఇదం సృష్టమాత్మానమిహ సజ్జతే. ౯. కర్మాణి కర్మభిః కుర్వన్ సనిమిత్తాని దేహభృత్, తత్తత్కర్మఫలం గృహ్ణన్ భ్రమతీహ సుఖేతరమ్. ౧౦. ఇత్థం కర్మగతీర్గచ్ఛన్ బహ్వభద్రవహాః పుమాన్, ఆభూతసంప్లవాత్సర్గప్రళయావశ్నుతేఽవశః ౧౧. ధాతూపప్లవ ఆసన్నే వ్యక్తం ద్రవ్యగుణాత్మకం, అనాదినిధనః కాలో హ్యవ్యక్తాయాపకర్షతి. ౧౨. శతవర్షాణ్యనావృష్టిర్భవిష్యత్యుల్బణా భువి, తత్కాలోపచితోష్ణార్కో లోకాంస్త్రీన్ ప్రతపిష్యతి. ౧౩. పాతాళతలమారభ్య సంకర్షణముఖానలః, దహన్నూర్ధ్వశిఖో విష్వగ్వర్ధతే వాయునేరితః. ౧౪. సంవర్తకో మేఘగణో వర్షతిస్మ శతం సమాః, ధారాభిర్హస్తిహస్తాభిర్లీయతే సలిలే విరాట్. ౧౫. తతో విరాజముత్సృజ్య వైరాజః పురుషో నృప, అవ్యక్తం విశతే సూక్ష్మం నిరింధన ఇవానలః. ౧౬. వాయునా హృతగంధా భూస్సలిలత్వాయ కల్పతే, సలిలం తద్ధృతరసం జ్యోతిష్ట్వాయోప

బాహ్యేంద్రియరూపేణ. ఆత్మానం విభజన్. గుణాన్ తత్తద్విషయాన్ జుషతే జోషయతీత్యర్థః. యద్వా. తమాత్మానం ప్రతి గుణాన్ విభజన్ జుషతే ప్రీయత ఇత్యర్థః. ౮. గుణైరితి. స చ జీవః ఆత్మనా అంతర్యామిణా ప్రద్యోతితైర్గుణైరింద్రియైః గుణాన్ విషయాన్ భుంజానః ఇదం సృష్టం శరీరమాత్మానం మన్యమానః. ఇహ శరీరాదౌ సజ్జతే. ౯. కర్మాణీతి. కర్మభిః కర్మేంద్రియైశ్చ సనిమిత్తాని సవాసనాని కర్మాణి కుర్వన్. సుఖేతరం సుఖదుఃఖాత్మకం తత్తత్కర్మఫలంచ గృహ్ణన్ అయం దేహభృత్ భ్రమతి. ఇహ సంసారే న ముచ్యతే. ౧౦. కథం కియంతం కాలం భ్రమతి తదాహ—ఇత్థమితి. బహూని అభద్రాణి వహతీతి తథా. సర్గప్రళయౌ ఉత్పత్తిమరణే. ౧౧. ధాతూపప్లవ ఇతి. ధాతూనాం మహాభూతానాం ఉపప్లవే నాశహేతావాసన్నే వ్యక్తం కార్యమ్. ద్రవ్యం స్థూలం గుణః సూక్ష్మం తదాత్మకమ్. అవ్యక్తాయ అవ్యక్తం ప్రతినేతుమాకర్షతీతి. ౧౨. నాశహేతూనాహ. శతవర్షాణీతి. తస్మిన్ కాలే ఉపచితశ్చాసావుష్ణశ్చ. అర్కశ్చ యద్వా. తేన కాలేనోపచితం ఉష్ణత్వం యస్య సః. ౧౩. పాతాళేతి. ఊర్ధ్వశిఖః ఊర్ధ్వజ్వాలః. విష్వక్ పరితః. ౧౪. సంవర్తక ఇతి. సంవర్తకః ప్రళయకర్తా మేఘగణః. ధారాభిః న తు జలబిందుభిః. హస్తిహస్తాభిః తత్ప్రమాణాభిః. ౧౫. తత ఇతి. తతః ఉపాధిలయాత్. వైరాజః పురుషః అవ్యక్తం కారణం ప్రవిశతి. నను. శ్లో. "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపద"మితి స్మృతేః. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామితి సూత్రాచ్చ వైరాజశబ్దాభిధేయస్య చ బ్రహ్మణః. పరమభాగవతత్వాత్. మోక్షఏవ సంగచ్ఛతే నాన్యేషామివ కారణమాత్రప్రవేశః. సత్యం. అశ్వమేధాదినా సత్యలోకం గతానామప్యభక్తానా మావృత్తిశ్రవణాదభక్తత్వే బ్రహ్మణోఽపి ప్రకృతావేవ లయః పునరుత్పత్తిశ్చేతి మోక్షదౌర్లభ్యసూచనాయైవముక్తమిత్యవిరోధః. యద్వా. కేనాపి ప్రమాణేన న వ్యజ్యత ఇతి అవ్యక్తమ్. బ్రహ్మైవ తత్ప్రవేశేన చ మోక్ష ఏవ ఉక్త ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౬. ఏవం విరాజో లయముక్త్వా తత్కారణానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయమాహ—వాయునేతి. వాయోర్హి గంధరసహారిత్వం ప్రసిద్ధం. సంవర్తకేన వాయునా హృతగంధా. అతఏవగం

పకల్పతే. ౧౭. హృతరూపం తు తమసా వాయౌ జ్యోతిః ప్రలీయతే, హృతస్పర్శోఽవకాశేన వాయుర్నభసి లీయతే. ౧౮. కాలాత్మనా హృతగుణం నభ ఆత్మని లీయతే, ఇంద్రియాణి మనోబుద్ధిస్సహ వైకారికైర్నృప, ప్రవిశంతి హ్యహంకారం స్వగుణైరహమాత్మని. ౧౯. ఏషా మాయా భగవతస్సృష్టిస్థిత్యంతకారిణీ, త్రివర్ణా వర్ణితాస్మాభిః కిం భూయశ్శ్రోతుమిచ్ఛసి ౨౦. రాజోవాచ:—యథైతామైశ్వరీం మాయాం దుస్తరామకృతాత్మభిః, తరంత్యంజస్స్థూలధియో మహర్ష ఇదముచ్యతామ్. ౨౧. ప్రబుద్ధ ఉవాచ:—కర్మాణ్యారభమాణానాం దుఃఖహత్యై సుఖాయ చ, పశ్యేత్పాకవిపర్యాసం మిథునీచారిణాం నృణామ్. ౨౨. నిత్యార్జితేన విత్తేన దుర్లభేనాత్మమృత్యునా, / గృహాపత్యాప్తపశుభిః కా ప్రీతిస్సాధితైశ్చలైః. ౨౩. ఏవం లోకం పరం విద్యాన్నశ్వరం కర్మనిర్మితమ్, సతుల్యాతిశయధ్వంసం యథామండలవర్తినామ్. ౨౪. తస్మాద్గురుం ప్రపద్యేత జిజ్ఞాసుశ్శ్రేయ ఉత్త

థస్య వ్యావర్తకస్య గతత్వాత్సలిలత్వాయ కల్పతే సలిలే లీయత ఇత్యర్థః. హృతరసం తేన వాయునైవ హృతో రసో యస్య తత్తథా. ౧౭. హృతరూపమితి. తమసశ్చరూపతిరస్కారిత్వం ప్రసిద్ధం. ఏవం సంవర్తకేన తమసా. అవకాశేన ఆకాశేన. ౧౮. కాలాత్మనేతి. స్వకారణేన కాలాత్మనా. శబ్దస్య హి కాలత ఏవ నాశః ప్రసిద్ధః. అతః తద్రూపేణాత్మనా ఈశ్వరేణ. ఆత్మని తామసాహంకారే. ఇంద్రియాణి బుద్ధిశ్చ రాజసాహంకారే. మనో వైకారికైర్దేవైస్సహ సాత్వికాహంకారే. ఏవం త్రివిధైః స్వగుణైః స్వకార్యైః. సహితః అహం అహంకారః ఆత్మని మహతి. స చ ప్రకృతావితి ద్రష్టవ్యం. సా చ బ్రహ్మణి లీయత ఇత్యర్థః. ౧౯. ఏషేతి. త్రివర్ణా త్రిగుణా. మాయాయాశ్శ్రవణభీతం రాజానం తన్నివృత్త్యుపాయశ్రవణాయ ఛందయతి—కిం భూయ ఇతి. ౨౦. ఏవమనుకంపితస్తన్నివృత్త్యుపాయమేవ పృచ్ఛతి—యథేతి. యద్యపి. శ్లో. ''తన్మాయయాతో బుధ ఆభజేత్త''మితి. భక్తిస్తత్కారకత్వేనోక్తైవ. తథాపి. కిం కేవలం భక్తిరేవ వా అన్యోఽపి వా తత్ర ఉపాయోఽస్తీతి జ్ఞాతుం పునః ప్రశ్నః. అకృతాత్మభిః అవశీకృతాంతఃకరణైః స్థూలధియః స్థూలశరీరే అహంధీర్యేషాం తే. ౨౧. భక్తివ్యతిరేకేణ నాస్త్యన్య ఉపాయ ఇత్యభిప్రేత్య. భక్తిమేవ ససాధనాం సాదరం నిరూపయతి.—తత్ర ప్రథమం వైరాగ్యద్వారా. గురూపపత్తిమాహ—చతుర్భిః. కర్మాణీతి. దుఃఖహత్యై దుఃఖప్రతీకారాయ. పాకవిపర్యాసం ఫలవైపరీత్యం. మిథునీచారిణాం మిథునీభూయ వర్తమానానాం. ౨౨. కర్మభిః సాధితా అపి విత్తాదయో న సుఖహేతవ ఇతి చ పశ్యేదిత్యాహ—నిత్యార్జితేనేతి. ఆత్మనః స్వస్య మృత్యుస్వరూపేణ. చలైః అనిత్యైః అపాయిభిశ్చ గృహాపత్యాదిభిః. ౨౩. ఏవమితి. ఏవం లోకం పరమితి కర్మనిర్మితత్వాన్నశ్వరమ్ తథా చ శ్రు. ''తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత'' ఇతి. కించ. వర్తమానసమయేఽపి దుఃఖసంయుక్తం పశ్యేదిత్యాహ—సతుల్యాతిశయధ్వంసం సహ తుల్యేనాతిశయేన చ ధ్వంసేన చ వర్తమానం. అతస్తుల్యే స్పర్ధా అతిశయే అసూయా. ధ్వంసాలోచనే భయాదికం చాపరిహార్యమిత్యర్థః. యథా అఖండమండలవర్తినాం మిథః స్పర్ధాది తద్వత్. ౨౪. తస్మాదితి. ఉత్తమం శ్రే

శాబ్దే పరే చ నిష్ణాతం బ్రహ్మణ్యుపశమాశ్రయమ్. ౨౫. తత్ర భాగవతాన్ ధర్మాన్ శిక్షేద్గుర్వాత్మదైవతః, అమాయయానువృత్త్యా యైస్తుష్యేదాత్మాత్మదో హరిః. ౨౬. సర్వతో మనసోఽసంగమాదౌ సంగం చ సాధుషు, దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ భూతేష్వద్ధా యథోచితమ్. ౨౭. శౌచం తపస్తితిక్షాం చ మౌనం స్వాధ్యాయమార్జవం, బ్రహ్మచర్యమహింసాం చ సమత్వం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః. ౨౮. సర్వత్రాత్మేశ్వరాన్వీక్షాం కైవల్యమనికేతతాం, వివిక్తచీరవసనం సంతోషం యేన కేనచిత్. ౨౯. శ్రద్ధాం భాగవతే శాస్త్రే నిందామన్యత్ర చైవ హి, మనోవాక్కర్మదండం చ సత్యం శమదమావపి. ౩౦. శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం హరేరద్భుతకర్మణః, జన్మకర్మగుణానాం చ తదర్థేఽఖిలచేష్టితమ్. ౩౧. ఇష్టం దత్తం తపో జప్తం వృత్తం యచ్చాత్మనః ప్రియం, దారాన్ సుతాన్ గృహాన్ ప్రాణాన్ యత్పరస్మై నివేదనమ్. ౩౨. ఏవం కృష్ణాత్మనాథేషు మనుష్యేషు చ సౌహృదం, పరిచర్యాం చోభయత్ర మహత్సు నృషు సాధుషు. ౩౩. పరస్పరానుకథనం పావనం భగవద్యశః,

---

జ్ఞాతుమిచ్ఛుః శాబ్దే బ్రహ్మణి వేదాఖ్యే న్యాయతో నిష్ణాతం తత్త్వజ్ఞం. అన్యథా. సంశయనిరాసకత్వాయోగాత్. పరే చ బ్రహ్మణి అపరోక్షానుభవేన నిష్ణాతం. అన్యథా బోధసంచారాయోగాత్. పరబ్రహ్మనిష్ణాతత్వద్యోతకమాహ—ఉపశమాశ్రయమితి. ౨౫. తత్రేతి. గురురేవాత్మా దైవతం చ యస్య సః అనువృత్త్యా సేవయా యైర్ధర్మైః. వస్తుతః ఆత్మా ఆత్మప్రదశ్చ. ఉపాసకానాం యథా బలిప్రభృతీనాం. ౨౬. సర్వత ఇతి. యథోచితమితి. హీనేషు దయాం. సమేషు మైత్రీం. ఉత్తమేషు ప్రశ్రయం చ. శిక్షేదిత్యర్థః. ౨౭. శౌచమితి శౌచం బాహ్యం మృజ్జలాదిభిః. ఆభ్యంతరం అదంభం మానాది శిక్షేత్. తపః స్వధర్మాచరణం. తితిక్షాం క్షమాం. మౌనం వృథావాగనుచ్చారణం. స్వాధ్యాయం అధికారానురూపం వేదపాఠాదికం. ఆర్జవం స్వచ్ఛతాం బ్రహ్మచర్యం యస్య యథా దృగుచితం ఋతుస్వదారనియమాది. అహింసాం భూతేష్వద్రోహం. ద్వంద్వసంజ్ఞయోః శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిరూపయోః. సమత్వం హర్షవిషాదరాహిత్యం. ౨౮. సర్వత్రేతి. ఆత్మేశ్వరాన్వీక్షాం, సంవిద్రూపేణాత్మాన్వీక్షాం. నియంతృరూపేణేశ్వరాన్వీక్షాం చ. కైవల్యమేకాంతశీలత్వం. అనికేతతాం గృహాద్యభిమానరాహిత్యం. వివిక్తచీరవసనం విజనే పతితానాం వస్త్రఖండానాం శుద్ధానాం వా వల్కలానాం పరిధానం. ౨౯. శ్రద్ధామితి. భాగవతే భగవత్ప్రతిపాదకే అన్యత్ర శాస్త్రాదౌ అనిందాం తాం. మనసః దండం ప్రాణాయామైః. వాచో మౌనేన. కర్మణః అనీహయా దండం. సత్యం యథార్థభాషణం శమదమౌ అంతఃకరణబాహ్యేంద్రియనిగ్రహౌ. ౩౦. శ్రవణమితి. హరేర్జన్మకర్మగుణానాం శ్రవణాది. తదర్థే హర్యుద్దేశేన సర్వం కర్మ. విశేషతశ్చ యజనాది యత్. తత్. తదర్థే శిక్షేత్. ౩౧. ఇష్టమితి. ఇష్టం ఇజ్యాదయః. భావే నిష్ఠా. వృత్తం సదాచారః. ఆత్మనః ప్రియం గంధపుష్పాది దారాది. యత్ తథా పరస్మై పరమేశ్వరాయ. నివేదనం తత్సేవకతయా సమర్పణం యత్. తత్. శిక్షేత్. ౩౨. ఏవమితి. కృష్ణ ఏవ ఆత్మా నాథశ్చ యేషాం కృష్ణః ఆత్మనో జీవస్య నాథో యేషామితి వా. తేషు ఉభయత్ర స్థావరే జంగమే చ యా పరిచర్యా తాం విశేషతః నృషు తత్రాపి సాధుషు స్వధర్మశీలేషు తతోఽపి మహత్సు భాగవతేషు. ౩౩. పరస్ప

మిథో రతిర్మిథస్తుష్టిర్నివృత్తిర్మిథ ఆత్మనః. ౩౪. స్మరంతః స్మారయంతశ్చ మిథోఽఘౌఘహరం హరిం, భక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా బిభ్రత్యుత్పులకాం తనుమ్. ౩౫. క్వచిద్రుదంత్యచ్యుతచింతయా క్వచిద్ధసంతి నందంతి వదంత్యలౌకికాః, నృత్యంతిగాయంత్యనుశీలయంత్యజం భవంతి తూష్ణీం పరమేత్యనిర్వృతాః. ౩౬. ఇతి భాగవతాన్ ధర్మాన్ శిక్షేద్భక్త్యా తదుత్థయా, నారాయణపరో మాయామంజస్తరతి దుస్తరామ్. ౩౭. రాజోవాచః—నారాయణాభిధానస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనః, నిష్ఠామర్హథ నో వక్తుం యూయం హి బ్రహ్మవిత్తమాః. ౩౮. పిప్పలాయన ఉవాచః—స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతురహేతురస్య యత్స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు సద్బహిశ్చ, దేహేంద్రియాసుహృదయాని చరంతి యేన సంజీవితాని తదవేహి పరం నరేంద్ర. ౩౯. నైతన్మనో విశతి వాగుత చక్షురాత్మా ప్రాణేంద్రియాణి చ యథా

శేతి. తైశ్చ సహ సంగమ్య యత్పావనం భగవద్యశః. తస్య పరస్పరానుకథనం శిక్షేత్. యద్వా. యశః ప్రతి తత్ర సంస్పర్ధాదిపరిత్యాగేన. మిథో యా రతిః. రమణం. యా చ తుష్టిః. సుఖం. యా చ నిర్వృతిః తాం చ శిక్షేత్. ౩౪. ఏవం వర్తమానానాం పరమానందప్రాప్తిమాహ—ద్వాభ్యాం స్మరంత ఇతి. భక్త్యా సాధనభక్త్యా సంజాతయా ప్రేమలక్షణయా భక్త్యా. ౩౫. క్వచిదితి. అజం హరిం. అనుశీలయంతి తల్లీలాః అభినయంతి. ఏవం పరం ఏత్య ప్రాప్య. నిర్వృతాస్సంతః తూష్ణీం భవంతి. ౩౬. ఉపసంహరతి—ఇతీతి. భాగవతధర్మోత్పన్నయా భక్త్యా. ౩౭. నారాయణపరో మాయాం తరతీత్యుక్తం పృచ్ఛతి—నారాయణేతి. నిష్ఠాం స్వరూపం. అయంభావః. బ్రహ్మైవ తావన్నారాయణ ఇతి. భగవానితి పరమాత్మేతి చోచ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే. శ్లో. "వదంతి తత్తత్త్వవిదస్తత్త్వం యద్ జ్ఞానమద్వయం, బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యత" ఇతి. తథా. శ్లో. "నారాయణే భగవతి తదిదం విశ్వమాహితమ్, గృహీతమాయోరుగుణస్సర్గాదావగుణస్స్వతః" ఇత్యాదిషు. తత్ర కిమేభిః శబ్దైర్నిర్విశేషం తదేవ వస్తూచ్యతే. అస్తివా కోఽపి విశేషాంశ ఇతి ప్రశ్నః. ౩౮. తత్రోత్తరం స్థిత్యుద్భవేతి. అయమర్థః. అస్య విశ్వస్య స్థిత్యుద్భవప్రళయానాం హేతుః. స్వయం చ అహేతుః హేతురహితః. సనారాయణ ఇతి. పరమేవ తత్త్వమవేహి. స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు. సత్ అనువర్తమానం యత్. వక్ష్యతిచ తురీయంత్రిషు సంతతమితి. బహిశ్చ సమాధ్యాదౌ యత్. తద్బ్రహ్మేతి. పరమేవ తత్త్వమవేహి. దేహేంద్రియప్రాణమనాంసి యేన సంజీవితాని సంతి స్వస్వవిషయే చరంతి ప్రవర్తంతే తత్పరమాత్మేతి పరమేవ తత్త్వమవేహి. ఏవం లక్షణభేదైర్నారాయణాదీనామభిరుచ్యమానమపి. పరమేకమేవ తత్త్వం నాన్యత్ ఇతి జానీహి. ౩౯. అవేహీత్యనేన విషయత్వం ప్రాప్తం నిషేధతి.—నేతి. ఏతత్పరం తత్త్వం మనో న విషయీకరోతి. వాగుత వాగపి. చక్షుశ్చ. ఆత్మా బుద్ధిశ్చ. ప్రాణశ్చ. క్రియాశక్త్యా న ప్రాప్నోతి. అన్యాని చేంద్రియాణి. యథా అనలం, స్వాః స్వాంశభూతాః. అర్చిషః విస్ఫులింగాదయః. న ప్రకాశయంతి న దహంతి చ. తథా జడాసు మనఆదివృత్తిషు అభివ్యజ్యమానస్యాత్మప్రకాశస్య తత్తద్వృత్తిప్రకాశకస్య న తత్ప్రకాశవిషయత్వం. శ్రు. "ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నంమనసో యే మనో

నలమర్చిషస్స్వాః, శబ్దోఽపి బోధకనిషేధయాత్తమూలమర్థోక్తమాహాయదృతేన నిషేధసిద్ధిః ౮౦ సత్త్వం రజస్తమ ఇతి త్రివృదేకమాదౌ సూత్రం మహానహామితి ప్రవదంతి జీవం, జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయోరుశక్తి బ్రహ్మైవ భాతి సదసచ్చ తయోః పరం యత్.౮౧.నాత్మా జజాన న మరిష్యతి నైధతేఽసౌ న క్షీయతే సవన విద్వ్యభిచారిణాం హి, సర్వత్ర శశ్వదనపాయ్యుపలబ్ధిమాత్రం ప్రాణో యథేం

విదు"రితి తథా. శ్రు. "యతో వాచో నివర్తంతే. అప్రాప్య మనసా సహ—ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్. నబిభేతి కుతశ్చనే"తీత్యాదిశ్రుతేః. నను. శ్రు. "తంత్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ"తి శ్రుతేః. శబ్దగోచరత్వం ప్రతీయతే తత్రాహ.—శబ్దోఽపీతి. శబ్దోఽపి ఆత్మమూలం ఆత్మని స్వస్మిన్నేవ మూలం ప్రమాణస్సన్. అర్థోక్తం అర్థాదుక్తం యథా భవతి తథా. ఆహ—న తు సాక్షాత్. కుతః బోధకనిషేధతయా స్వస్యైవ బోధకస్య నిషేధరూపత్వాత్. శ్రు. "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ." శ్రు. "యద్వాచాఽనభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే. తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి. యన్మనో న మనుతే." శ్రు. "న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైన" మిత్యాదిశ్రుతేః.నను తర్హి నైవాహ—కిమిదముచ్యతే అర్థోక్తమాహేతి. తత్రాహ—యదృత ఇతి. శ్రు. "అథాత ఆదేశో నేతి నేతి అస్థూలమనణు. యతో వాచో నివర్తంతే. యద్వాచాఽనభ్యుదిత"మిత్యాదినిషేధస్య. యత్ అవధిభూతం బ్రహ్మ. ఋతే వినా నిషేధస్య సిద్ధిర్నాస్తి సర్వస్య నిషేధస్య సావధిత్వాత్. ౮౦. నను తర్హి ప్రమాణావిషయత్వాన్నాస్తి బ్రహ్మేతి ప్రసజ్యేతే అత ఆహ—సత్త్వమితి. సత్ స్థూలం కార్యం. అసత్ సూక్ష్మం కారణం. తత్సర్వం బ్రహ్మైవ భాతి. కుతః యత్ యస్మాత్తయోస్సదసతోః పరం కారణం. తతః కార్యం. కారణాత్ భిన్నం న భవతి. శ్రు. "వాచారంభణ" మితిశ్రుతేః. నను కథమేకం బహువిధస్య కారణం. తత్రాహ—ఉరుశక్తి అనేకశక్తిమత్. ఉరుర్మహతీ మాయా లక్షణా శక్తిర్యస్య తదితి వా. బహుధాభానమేవ దర్శయతి—ఆదౌ యదేకం బ్రహ్మ తదేవ సత్వం రజస్తమ ఇతి. త్రివృత్ ప్రధానం ప్రవదంతి. తతః క్రియాశక్త్యా సూత్రం. జ్ఞానశక్త్యా మహానితి తదేవ ప్రవదంతి తతః అహామితి జీవం జీవోపాధిమహంకారం చ తదేవ ప్రవదంతి తతశ్చ జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయా జ్ఞానశబ్దేన తత్తద్దేవతాః క్రియా ఇంద్రియాణి అర్థాః విషయాః ఫలం తత్ప్రకాశః సుఖాదివా. తద్రూపతయా బ్రహ్మైవ భాతి. సహి సర్వస్వరూపేణ స్వతో.భాసమానస్య బ్రహ్మణః స్వసిద్ధౌ ప్రమాణాపేక్షేతి భావః. ౮౧. నను సర్వాత్మకం చేద్బ్రహ్మ తర్హి సర్వస్య కార్యస్య జన్మాదివికారవత్త్వాత్ బ్రహ్మణోఽపి తత్ప్రసంగస్స్యాదత ఆహ—నేతి ఆత్మా. బ్రహ్మ. న జజాన నజాతం. జన్మాభావాదేవ తదనంతరాస్తిత్వలక్షణోఽపి వికారో నాస్తి. నైధతే నవర్ధతే. వృద్ధ్యభావాదేవ పరిణామోఽపి నిరస్తః. కుతః హి యస్మాత్ వ్యభిచారిణాం ఆగమాపాయినాం బాలయువాదిదేహాద్యవస్థానాం సవనవిత్ తత్తత్కాలద్రష్టా. నహ్యవస్థావతాం ద్రష్టా తదవస్థో భవతీత్యర్థః. నిరవస్థః కోఽసావాత్మా అత ఆహ—ఉపలబ్ధిమాత్రమితి. నన్వాయాతం తర్హి క్షణికత్వం నేత్యాహ—సర్వత్ర దేశే. శశ్వత్ సర్వదా. అనపాయి అనువర్తమానం. నను నీలజ్ఞానం జాతం పీతజ్ఞానం నష్టమితి ప్రతీతేః న జ్ఞానస్యానపాయిత్వం అత ఆహ—ఇంద్రియబలేనేతి. సదేవజ్ఞానం. ఇంద్రియ బలేన వివిధం కల్పితం. నీలాద్యాకారవృత్తయ ఏవ జాయంతే నశ్యంతి చ. న జ్ఞానమితి

ద్రియబలేన వికల్పితం సత్. ౪౨. అండేషు పేశిషు తరుష్వవినిశ్చితేషు ప్రాణోహి జీవముపధావతి తత్ర తత్ర, సన్నే యదేంద్రియగణేఽహమిచప్రసుప్తే కూటస్థ ఆశయమృతే తదనుస్మృతిర్నః. ౪౩. యర్హ్యబ్జనాభచరణైషణయోరుభక్త్యా చేతోమలాని విధమేద్గుణకర్మజాని, తస్మిన్విశుద్ధఉపలభ్యత ఆత్మతత్త్వం సాక్షాద్యథామలదృశోస్సవితృప్రకాశః. ౪౪. రాజోవాచః—కర్మయోగం వదత నః పురుషో యేన సంస్కృతః, విధూయేహాశు కర్మాణి నైష్కర్మ్యం విందతే పరమ్. ౪౫ ఏవం ప్రశ్నమహం పూర్వమపృచ్ఛం పితురంతికే, నాబ్రువన్ బ్రహ్మణః పుత్రాస్తత్ర కారణముచ్యతామ్. ౪౬. ఆవిర్హోత్ర ఉవాచః—కర్మాకర్మవికర్మేతి వేదవాదో న లౌకికః,

---

భావః. వ్యభిచారిష్వవ్యభిచారిదృష్టాంతః. ౪౨. ప్రాణో యథేతి. దృష్టాంతం వివృణ్వన్నింద్రియాదిలయే నిర్వికారాత్మోపలబ్ధిం దర్శయతి—అండేష్వితి. పేశిషుజరాయుజేషు. తరుషు ఉద్భిజ్జేషు అవినిశ్చితేషు స్వేదజేషు. ఉపధావతి అనువర్తతే. ఏవం దృష్టాంతేన నిర్వికారత్వం ప్రదర్శ్య దార్ష్టాంతికేఽపి దర్శయతి—కథం తదేవమాత్మా సవికార ఇవ ప్రతీయతే, యథా జాగరే ఇంద్రియగణః, యథాచ స్వప్నే తత్సంస్కారవానహంకారః.యదా తుప్రసుప్తం తదా తస్మిన్ ప్రసుప్తే ఇంద్రియగణే సన్నే లీనే. అహమి. అహంకారే చ సన్నే, కూటస్థః నిర్వికార ఏవాత్మా. కుతః ఆశయమృతే లింగశరీరముపాధిం వినా. వికారహేతోరుపాధేరభావాదిత్యర్థః. నన్వహంకారపర్యంతస్య సర్వస్య లయే శూన్యమేవావశిష్యేత క్వ తదా కూటస్థ ఆత్మా? అత ఆహ—తదనుస్మృతిర్నః. తస్య విశేషజ్ఞానశూన్యస్య సుఖాత్మనః సుషుప్తిసాక్షిణః స్మృతిః నః అస్మాకం భవతి. ఏతావంతం కాలం సుఖమహం సుప్తో న కించిదవేదిషమితి. అతోఽనుభూతస్యాస్మరణాదస్త్యేవ సుషుప్తావాత్మానుభవః. విషయసంబంధాభావాత్ న స్పష్ట ఇతి భావః. తథా చ. శ్రు. "యద్వై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే" ఇతి. ౪౩. నను యది సుషుప్తౌ కూటస్థాత్మానుభవో భవేత్ కథం పునరపి సంసారస్స్యాత్ అవిద్యాతత్సంస్కారాణాం విద్యమానత్వాదితి చేత్—కదా?తర్హి తన్నివర్తకోఽనుభవో భవేదత ఆహ—యర్హీతి. విత్తైషణాది విహాయ. కేవలమబ్జనాభస్య చరణైషణయా యా ఉరుభక్తిస్తయా. పుమాన్ చేతసో మలాని విధమేత్ నాశయేత్. చేత ఏవ వాకర్తృ. స్వగతాని మలాని తయా భక్త్యా క్షాళయేత్ తదా తస్మిన్ విశుద్ధే చేతసి సతి సాక్షాత్ అవ్యవధానేన నః ఆత్మతత్త్వముపలభ్యతే. అమలయోః దృశోః సతోర్యథాపూర్వమేవ సిద్ధః. సవితృప్రకాశ ఇతి. ౪౪. భక్తేః కర్మయోగాధీనత్వాత్తం పృచ్ఛతి.—కర్మయోగమితి. నైష్కర్మ్యం కర్మనివృత్తిసాధ్యం జ్ఞానం.౪౫. ప్రశ్నాంతరమాహ—ఏవమితి. ప్రశ్నం ప్రష్టవ్యమర్థం. పితుః ఇక్ష్వాకోః బ్రహ్మణః పుత్రాః సనకాదయః సర్వజ్ఞా అపి నాబ్రువన్. ౪౬. గహనత్వద్యోతనాయ ప్రథమం ద్వితీయప్రశ్నస్యోత్తరమాహ.—కర్మేతి. కర్మ విహితం. అకర్మ తద్విపరీతం నిషిద్ధం వికర్మ విగతం కర్మ విహితాకరణం. ఏతత్త్రయం వేదవాదః వేదైకగమ్యం. న లౌకికః. వేదస్య ఈశ్వరాత్మత్వాత్. ఈశ్వరాదుద్భూతత్వాత్ అపౌరుషేయత్వాదిత్యర్థః. పుంవాక్యే హి వక్తురభిప్రాయతోఽర్థజ్ఞానం శక్యం అపౌరుషేయే తు కేవలం వాక్యపౌర్వాపర్యేణైవ తాత్పర్యావధారణం తచ్చ దుష్కరమితి తత్ర కర్మాదౌ విద్వాం

వేదస్య చేశ్వరాత్మత్వాత్తత్ర ముహ్యంతి సూరయః. ౪౪. పరోక్షవాదో వేదోఽయం బాలానామనుశాసనం, కర్మమోక్షాయ కర్మాణి విధత్తేహ్యగదం యథా. ౪౫. నాచరేద్యది వేదోక్తం స్వయమజ్ఞోఽజితేంద్రియః, వికర్మణా హ్యధర్మేణ మృత్యోర్మృత్యుముపైతి సః. ౪౬. వేదోక్తమేవ కుర్వాణో నిస్సంగోఽర్పితమీశ్వరే, నైష్కర్మ్యం లభతే సిద్ధిం రోచనార్థా ఫలశ్రుతిః. ౪౭. య ఆశు హృదయగ్రంథిం నిర్జిహీర్షుః పరాత్మనః, విధినోపచరేద్దేవం తంత్రోక్తేన చ కేశవమ్. ౪౮. లబ్ధానుగ్రహ ఆచార్యాత్తేన సందర్శితాగమః, మహాపురుషమభ్యర్చేన్మూర్త్యాభిమతయాత్మనః. ౪౯. శుచిస్సమ్ముఖ ఆసీనః ప్రాణసంయమనాదిభిః, పిండం విశోధ్య షణ్న్యాస

సోఽపి ముహ్యంతి. కిముతాన్యే అతస్తవ తదా బాలత్వాన్నైవాబ్రువన్నితి. ౪౪. దుర్జ్ఞేయం వేదతాత్పర్యమాహ—పరోక్షవాద ఇతి. యత్ర అన్యథా స్థితో యోఽర్థస్తం గోపయితుమన్యథా కృత్వోచ్యతే స పరోక్షవాదః. తథా చ. శ్రు''తం వా ఏతం చతుర్హోతారం సంతం చతుర్హోతేత్యాచక్షతే పరోక్షేణ. పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవా''ఇతి.పరోక్షవాదత్వమేవాహ—కర్మమోక్షాయేతి. నను స్వర్గాద్యర్థం కర్మాణి విధత్తే నకర్మమోక్షార్థం తత్రాహ—బాలానామనుశాసనం యథా భవతి. తథా. అత్ర దృష్టాంతః అగదమౌషధం. యథా పితా బాలం. అగదం పాయయన్ ఖండలడ్డుకాదిభిః ప్రలోభయన్ పాయయతి దదాతి చ తాని. నైతావతాగదపానస్య తల్లాభః ప్రయోజనం అపి తు ఆరోగ్యం. తథా వేదోఽప్యవాంతరఫలైః ప్రలోభయన్ కర్మమోక్షాయైవ కర్మాణి విధత్తే. ౪౫. నను కర్మమోక్షశ్చేత్పురుషార్థః తర్హి ప్రథమత ఏవ కర్మ త్యజ్యతామత ఆహ.—నేతి. అజితేంద్రియత్వాదజ్ఞః. స్వయం యది నాచరేత్తర్హి వికర్మణా కర్మానాచరణలక్షణేన. మృత్యోరనంతరం మృత్యుమేవ ప్రాప్నోతి తథాచ. శ్రు. ''మృత్వా పునర్మృత్యుమాపద్యంతే. అర్ద్యమానాస్స్వకర్మభి''రితి. ౪౬. తస్మాత్. వేదోక్తమితి. వేదోక్తమేవ కుర్వాణో న తు నిషిద్ధం. నను ఫలస్య శ్రుత్యుక్తత్వాత్ కర్మణి క్రియమాణే తస్మిన్నాసక్తిః తత్ఫలం చ స్యాన్నతు నైష్కర్మ్యరూపాది సిద్ధిరిత్యత ఆహ—నిస్సంగః అనభినివేశవాన్. ఈశ్వరే అర్పితం నతుఫలోద్దేశేన. నను ఫలస్యశ్రుతత్వాత్ కర్మణి కృతే ఫలం భవేదేవ. నరోచనార్థా కర్మణి రుచ్యుత్పాదనార్థా అగదపానే ఖండలడ్డుకాదిఖాదనవత్ తతశ్చ కర్మాభిరుచ్యా వేదార్థం సమ్యగ్విచారయతి. తథా చ. శ్రు. ''యో వా ఏతదక్షరమవిదిత్వా గార్గ్యస్మాల్లోకాత్ప్రైతి సకృపణ'' ఇతి అనాత్మజ్ఞస్య కృపణతాం. శ్రు. ''తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతి బ్రహ్మచర్యేణ తపసా శ్రద్ధయా యజ్ఞేనానాశకేనచే''తి. యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానశేషతాం చావధార్య. నిష్కామేషు కర్మసు ప్రవర్తతే. తతశ్చ. శ్రు. ''స్వర్గకామో యజేతే''త్యాదిభిః కామితస్యైవ స్వర్గాదేః ఫలత్వేనావగమాత్ అకామితోఽసౌ న భవతీతి నైష్కర్మ్యసిద్ధిరేవ భవతీతి. భావః. ౪౭. వైదికం కర్మయోగముక్త్వా తాంత్రికమాహ—య ఇతి. పరాత్మనః పరస్యైవ సతః ఆత్మనో జీవస్య హృదయగ్రంథిమహంకారబంధం. నిర్హర్తుమిచ్ఛుః సః తంత్రోక్తేన విధినా ప్రకారేణ భజేత్. తంత్రమాగమః చకారాద్వైదికేన సహ సముచ్చయమాహ. ౪౮. తమేవ విధిమాహ—లబ్ధానుగ్రహ ఇతి. తేన ఆచార్యేణ సందర్శితః ఆగమః ఆగమోక్తార్చనప్రకారో యస్య సః. ౪౯. శుచిరితి. మూర్తేః సంముఖ ఆసీనః. ఆదిశబ్దేన భూత

కృతరక్షోఽర్చయేద్ధరిమ్. ౫౩. అర్చాదౌ హృదయే వాపి యదా లబ్ధోపచారకః, ద్రవ్యక్షిత్యాత్మలింగాని నిష్పాద్య ప్రోక్ష్య చాసనమ్. ౫౪. పాద్యాదీనుపకల్ప్యాథ సన్నిధాప్య సమాహితః, హృదాదిభిః కృతన్యాసో మూలమంత్రేణ చార్చయేత్. ౫౫. సాంగోపాంగాం సపార్షదాం తాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః, పాద్యార్ఘ్యాచమనీయాద్యైస్స్నానవాసోవిభూషణైః. ౫౬. గంధమాల్యాక్షతస్రగ్భిర్ధూపదీపోపహారకైః, సాంగం సంపూజ్య విధివత్స్తవైస్స్తుత్వా నమేద్ధరిమ్. ౫౭. ఆత్మానం తన్మయం ధ్యాయన్ మూర్తిం సంపూజయేద్ధరేః, శేషమాదాయ శిరసి స్వధామ్న్యుద్వాస్య సత్కృతమ్. ౫౮. ఏవమగ్న్యర్కతోయాదావతిథౌ హృదయే చయః, యజేదీశ్వరమాత్మానమచిరాన్ముచ్యతే హి సః. ౫౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

రాజోవాచ:—యానియానీహ కర్మాణి యైర్యైస్స్వచ్ఛందజన్మభిః, చక్రే కరోతి కర్తా వా హరిస్తాని బ్రువంతు నః. ౧. ద్రమిళ ఉవాచ:—యోవా అనంతస్య గుణాననంతాననుక్రమిష్యేత్సతు బాలబుద్ధిః, రజాంసి భూమేర్గణయేత్కథం

శుద్ధ్యాదిపిండం దేహం విశోధ్య. షడ్భిర్న్యాసైః కృతా రక్షా యేన సః. ౫౩. అర్చేతి. ఆదావేవ ద్రవ్యాణి పుష్పాదీని జంత్వాదిశోధనేన, క్షితిం సంమార్జనాదినా, ఆత్మానమవ్యగ్రతయా. లింగం మూర్తిం అనులేపనక్షాళనాదినా. నిష్పాద్య యోగ్యాని కృత్వా. ౫౪. పాద్యాదీనీతి. పాద్యాదీని పాత్రాణ్యుపకల్ప్య. సన్నిధాప్య హృది సంపూజితం శ్రీమూర్తౌ ధ్యాత్వా. హృదాదిభిః హృదయశిరశ్శిఖాకవచనేత్రాస్త్రమంత్రైర్మూలమంత్రేణ చ దేవే కృతన్యాసో మూలమంత్రేణార్చయేత్. ౫౫. సాంగేతి. అంగాని హృదయాదీని. ఉపాంగాని సుదర్శనాదీని. తత్సహితాం. సపార్షదాం సపరివారాంకైరుపచారైరర్చయేత్. తదాహ—పాద్యేతి. ఆద్యశబ్దేన మధుపర్కమాచమనం చ. ౫౬. గంధేతి. అక్షతాస్తిలకాలంకారేణ న తు పూజాయాం. శ్లో. "నాక్షతైరర్చయేద్విష్ణుం న కేతక్యా మహేశ్వర"మితి. నిషేధాత్. ఉపహారో నైవేద్యం. ౫౭. ఆత్మానమితి. శేషం నిర్మాల్యం. స్వధామ్ని స్వస్థానే. దేవం హృది మూర్తిం కరణ్డకే ఉద్వాస్య స్థాపయిత్వా పూజావిధిం సమాపయేదితి శేషః. ౫౮. తాంత్రికం కర్మయోగముపసంహరతి.—ఏవమితి. ౫౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

"శ్లో. చతుర్థేత్వవతారేహప్రశ్నస్యోత్తరముక్తవాన్, జయంతినందనో నామ్నా ద్రమిళో నవసప్తమః. "మూర్త్యాభిమతయాత్మన"ఇత్యనేన ఆత్మనః ప్రియమవతారం పూజయేదిత్యుక్తే. అవతారజ్ఞానమపేక్షితం. తథా "స్తవైః స్తుత్వా నమేద్ధరి"మిత్యుక్తే గుణకర్మజ్ఞానం చాపేక్షితం. అతః పృచ్ఛతి.—యానీతి. కర్తా కరిష్యతి. ౧. త్వయా పృష్టాని కాలత్రయసంబంధీని సకలావతారగుణకర్మాణి కథయితుమశక్యాని. సంక్షేపతస్తు కానిచిత్కథయిష్యామీత్యాహ—య ఇతి. అనుక్రమిష్యేత్ గణయితుమిచ్ఛేత్ యః. స తు బాలానామివ బుద్ధిర్యస్య సః మందమతిః కాలేన మహతాఽపి మహామతిః రజాంసి గణయేదపి. అఖిలశక్తిధామ్నః సర్వశక్త్యాశ్రయస్య భవతో గుణాంస్తు

చిత్కాలేన నైవాఖిలశక్తిధామ్నః. ౨. భూతైర్యదా పంచభిరాత్మసృష్టైః పురం విరాజం విరచయ్య తస్మిన్, స్వాంశేన విష్టః పురుషాభిధానమవాప నారాయణ ఆదిదేవః. ౩. యత్కాయ ఏష భువనత్రయసన్నివేశో యస్యేంద్రియైస్తనుభృతాముభయేంద్రియాణి, జ్ఞానం స్వతశ్శ్వసనతో బలమోజఈహా సత్త్వాదిభిస్స్థితిలయోద్భవ ఆదికర్తా. ౪. ఆదావభూచ్ఛతధృతీ రజసాస్య సర్గే విష్ణుస్స్థితౌ క్రతుపతిర్ద్విజధర్మసేతుః, రుద్రోఽప్యయాయ తమసా పురుషస్స ఆద్య ఇత్యుద్భవస్థితిలయాస్సతతం ప్రజాసు. ౫. ధర్మస్య దక్షదుహితర్యజనిష్ట మూర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి స్వతపఃప్రశాంతః, నైష్కర్మ్యలక్షణమువాచ చచార కర్మ యోఽద్యాపి చాస్త ఋషివర్యనిషేవితాంఘ్రిః. ౬. ఇంద్రో విశంక్య మమ ధామ జిఘృక్షతీతి కామం న్యయుంక్త సగణం స బదర్యుపాఖ్యం, గత్వాప్సరోగణవసంతసుమందవాతైః స్త్రీప్రేక్షణేషుభిరవిధ్యదతన్మహిజ్ఞః. ౭. విజ్ఞాయ శక్రకృతమక్రమమాదిదేవః ప్రాహ ప్రహస్య గత

నైవ గణయేత్. తథా చ. శ్రు. "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాంసీ" త్యాది. ౨. తత్రాదౌ పురుషావతారమాహ—భూతైరితి. యదాస్వసృష్టైర్భూతైర్విరాజం బ్రహ్మాండం పురం నిర్మాయ. తస్మిన్ లీలయా ప్రవిష్టః. న తు భోక్తృత్వేన. ప్రభూతపుణ్యస్య జీవస్య తత్ర భోక్తృత్వాత్. ౩. అస్య గుణకర్మాణ్యాహ—ద్వయేన. యత్కాయ ఇతి. యస్యాధిష్ఠేయః కాయః. ఏషః. కాయే ఇతి సప్తమీ వా. తనుభృతాం సమష్టివ్యష్టిజీవానాం. ఉభయేంద్రియాణి. యస్య శ్వసనతః స్వరూపభూతాత్సత్త్వాత్తనుభృతాం జ్ఞానం. యస్య స్వతస్సిద్ధం జ్ఞానమితి వా. యస్య శ్వసనతః ప్రాణాత్ బలం దేహశక్తిః ఓజః ఇంద్రియశక్తిః. ఈహా క్రియా. యశ్చ సత్త్వాదిభిర్విశ్వస్థితిలయోద్భవే ఆదికర్తా. ౪. ఆదికర్తేత్యనేన తత్పూర్వకం కర్త్రంతరమపి సూచితం. తద్దర్శయితుం గుణావతారద్వారా చరాచరసృష్ట్యాదికర్తృత్వమాహ—ఆదావితి. యస్యేత్యనుషంగః. యస్య రజసా అస్య జగతః సర్గే కార్యే శతధృతిః బ్రహ్మా అభూత్. స్థితౌ విష్ణుః యస్య తత్త్వేనేతి శేషః. క్రతుపతిః తత్ఫలదాతా. ద్విజానాం తద్ధర్మాణాం చ సేతుః పాలక ఇత్యర్థః. యస్య తమసా అస్య అప్యయాయ రుద్రః. అభూత్ ఇత్యేతైర్బ్రహ్మాదిభిర్నిమిత్తభూతైః ప్రజాసు ఉద్భవాదయో యతో భవంతి స ఆద్యః పురుష ఇత్యన్వయః. ౫. ధర్మస్యేతి. ధర్మభార్యాయాం దక్షదుహితరి మూర్తిసంజ్ఞాయాం నారాయణో నర ఇతి మూర్తిద్వయేన అజనిష్ట జాతః. తచ్చరితమాహ—నైష్కర్మ్యమాత్మస్వరూపం. లక్ష్యతే యేన తత్. కర్మనిర్హారరూపం వా. ఉవాచ నారదాదిభ్యః. స్వయం చచార చ. యోఽద్యాపి కర్మాచరన్నాస్తే. ఋషివర్యైర్నిషేవితావంఘ్రీ యస్య సః. ౬. భగవదవతారద్యోతకం పరమోపశమం దర్శయితుమితిహాసమాహ—దశభిః. ఇంద్ర ఇతి. ధామ స్థానం తపసా గృహీతుమిచ్ఛతీతి విశంక్య తపోనాశాయ కామం సపరివారం ప్రేషయామాస. స కామః బదరీభిరుపాఖ్యాయతే యః. తం తస్యాశ్రమం అప్సరోగణాదిభి స్సహ గత్వా. స్త్రీణాం ప్రేక్షణాన్యేవ ఇషవో బాణాః తైః న తస్య మహిమానం జానాతీతి అతన్మహిజ్ఞః మలోపఅర్షః. ౭. విజ్ఞాయేతి. అక్రమం అపరాధం అహో అహం ధీర ఇతి విస్మయో గర్వః తద్రహితః. విజమానాన్ శాపభియా కంపమా

విస్మయ ఏజమానాన్, మా భైర్విభో మదనమారుతదేవవధ్వో గృహ్ణీత నో బలిమశూన్యమిమం కురుధ్వమ్. ౮. ఇత్థం బ్రువత్యభయదే నరదేవ దేవాస్సవ్రీడనమ్రశిరసస్సఘృణం తమూచుః, నైతద్విభో త్వయి పరేఽవికృతే విచిత్రం స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే. ౯. త్వాం సేవతాం సురకృతా బహవోఽన్తరాయాస్స్వౌకో విలంఘ్య పరమం వ్రజతాం పదం తే, నాన్యస్య బర్హిషి బలీన్ దదతస్స్వభాగాన్ ధత్తే పదం త్వమవితా యది విఘ్నమూర్ధ్ని. ౧౦. క్షుత్తృట్త్రికాలగుణమారుతజైహ్వ్యశైశ్నానస్మానపారజలధీనతితీర్య కేచిత్, క్రోధస్య యాంతి విఫలస్య వశం పదే గోర్మజ్జంతి దుశ్చరతపశ్చ వృథోత్సృజంతి. ౧౧. ఇతి ప్రగృణతాం తేషాం స్త్రియో యోగవినిర్మితాః, దర్శయామాస శుశ్రూషాం స్వర్చితాః కుర్వతీర్విభుః. ౧౨. తా దేవానుచరా దృష్ట్వా స్త్రియశ్శ్రీరివ రూపిణీః, గంధేన ముముహుస్తాసాం రూపౌదార్యహతశ్రియః. ౧౩. తానాహ దేవదేవేశః ప్రణతాన్ ప్రహసన్నివ,

---

నాన్. భో విభో సమర్థ మదన మా భైః. హే దేవ వధ్వః మా భైష్ట. బలిమాతిథ్యం. తాన్ ప్రార్థయతే. ఇమమస్మాకమాశ్రమం. ఆతిథ్యాభావే శూన్యప్రాయం స్యాదిత్యర్థః. ౮. ఇత్థమితి. హే నరదేవ, అభయదే శ్రీనారాయణే ఇత్థం బ్రువతి సతి దేవాః కామాదయః. సవ్రీడాని నమ్రాణి శిరాంసి యేషాం తే లజ్జాభారేణ అవనతశిరస్కా ఇత్యర్థః. సఘృణం యథా భవతి తథా కృపాం జనయంత ఇత్యర్థః. కృపాయుక్తం తమితి వా. మాయాతః పరే. అతః అవికృతే స్వారామాశ్చ తే ధీరాశ్చ తేషాం నికరైః ఆనతం పాదపద్మం యస్య తస్మిన్ త్వయి. ఏతదక్షోభానుకంపాది చిత్రం. న హి చిత్రం. ౯. అస్మాకం చాపరాధాచరణం స్వభావత్వాన్న చిత్రమిత్యాహుః—త్వామితి. త్వాం సేవతాం సేవమానానాం. సురైరింద్రాదిభిః కృతాః అంతరాయాః విఘ్నాః భవంతి. కస్మాదిత్యత ఆహుః—స్వౌకః స్వస్థానం స్వర్గమతిక్రమ్య పరమం తవ స్థానం వ్రజతాం. నాన్యస్య త్వామసేవమానస్య. కుతః బర్హిషి యజ్ఞే స్వభాగాన్ పురోడాశాదీన్ బలీన్ కరాన్ కృషీవల ఇవ రాజ్ఞే ఇంద్రాదిదేభ్యో దదతః ప్రయచ్ఛతః తర్హి కిం మద్భక్తో విఘ్నైర్భ్రశ్యతి. నేత్యాహుః—ధత్త ఇతి. యదీతి నిశ్చయే. యతస్త్వం సర్వసురాధీశ్వరః అవితా రక్షకః అతోఽసౌ విఘ్నానాం మూర్ధ్ని పదమంఘ్రిం ధత్తే. కుతః పునస్త్వయి విఘ్నశంకేతి భావః. ౧౦. త్వదభక్తానాం తు కేవలం తపశ్చరతాం ద్వయీ గతిః. అస్మాకం వా వశం యాంతి క్రోధస్య వా. తత్ర అస్మద్వశాః కామోపభోగమపి తావదనుభవంతి, క్రోధవశాః పునరతిమందా ఇత్యాహుః—క్షుత్తృడితి. క్షుచ్చ తృట్చ త్రికాలగుణాః శీతోష్ణవర్షాణి మారుతశ్చ ప్రాణో బాహ్యో వా జైహ్వాః జిహ్వోపభోగాశ్చ శైశ్నాః శిశ్నోపభోగాశ్చైతాన్. అస్మాన్ అపారజలధిరూపాన్ అతితీర్య విలంఘ్య. గోష్పదే మజ్జంతి. కుతః? యతః క్రోధస్య విఫలస్య వశం యాంతి గచ్ఛంతి. యథా జలే మజ్జంతో వివశాస్సంతః మస్తకారోపితం భారముత్సృజంతి తథైవ వృథా న మోక్షాయ. న చ భోగాయ శాపాదినా బహుదుశ్చరం తపః ఉత్సృజంతి. ౧౧. ఇతీతి. స్త్రియః యోగవినిర్మితాః స్త్రీః శుశ్రూషాం. కుర్వంతీః. స్వర్చితాః సుష్ఠ్వలంకృతాః. తేషాం స్వలావణ్యాదిదర్పోపశమనాయ దర్శయామాస. ౧౨. తా ఇతి. రూపిణీః మూర్తిమతీః. శ్రీరివ శ్రియ శ్రియ ఇవ తాః స్త్రీః దృష్ట్వా. తాసాం రూపౌదార్యేణ మహత్త్వేన హతా శ్రీః కాంతిర్యేషాం తే.

ఆసామేకతమాం వృణ్ధ్వం సవర్ణాం స్వర్గభూషణామ్. ౧౪. ఓమిత్యాదేశమాదాయ నత్వా తం సురవందినః, ఊర్వశీమప్సరశ్శ్రేష్ఠాం పురస్కృత్య దివం యయుః ౧౫. ఇంద్రాయానమ్య సదసి శృణ్వతాం త్రిదివౌకసాం, ఊచుర్నారాయణబలం శక్రస్తత్రాస విస్మితః. ౧౬. హంసస్వరూప్యవదదచ్యుత ఆత్మయోగం దత్తః కుమార ఋషభో భగవాన్ పితా నః, విష్ణుశ్శివాయ జగతాం కలయావతీర్ణస్తేనాహృతా మధుభిదా శ్రుతయో హయాస్యే. ౧౭. గుప్తోఽప్యయే మనురిలౌషధయశ్చ మాత్స్యే క్రోడే హతో దితిజ ఉద్ధరతాంభసః క్ష్మాం, కౌర్మే ధృతోఽద్రిరమృతోన్మథనే స్వపృష్ఠే గ్రాహాత్ప్రపన్నమిభరాజమముంచదార్తమ్. ౧౮. సంస్తున్వతోఽబ్ధిపతితాన్ శ్రమణానృషీంశ్చ శక్రం చ వృత్రవధతస్తమసి ప్రవిష్టం, దేవస్త్రియోఽసురగృహే పిహితా అనాథా జఘ్నేఽసురేంద్రమభయాయ సతాం నృసింహః. ౧౯. దైవాసురే యుధి తు దైత్యపతీన్ సురార్థే హత్వాంతరేషు భువనాన్యదధాత్కలాభిః, భూత్వాథ వామన ఇమామహరద్బలేః క్ష్మాం యాచ్ఞాచ్ఛలేన సమదాదదితేస్సుతేభ్యః. ౨౦. నిఃక్షత్రియామకృత గాం చ* త్రిసప్తకృత్వో రామస్తు హైహయకులాప్యయభార్గవాగ్నిః, సోఽబ్ధిం బబంధ దశవక్త్రమహన్ సలంకం సీతాపతిర్జయతి లోకమలంఘ్యకీర్తిః. ౨౧. భూమేర్భరావతరణాయ యదుష్వజన్మా జాతః కరిష్యతి సురైరపి దుష్కరాణి, వాదైర్విమోహయతి యజ్ఞకృతోఽతదర్హాన్ శూద్రాన్ కలౌ

తానితి. వృణ్ధ్వం వృణీధ్వం. క్వ వయం వరాకాః క్వ చేమా ఇతి చేత్తత్రాహ.—సవర్ణాం సమానరూపాం. నైకాప్యస్మదనురూపేతి చేన్మా భవతు తథాపి స్వర్గస్య భూషణరూపాం. ౧౪. ఓమితి. సురవందినః దేవభృత్యా ఇత్యర్థః. ౧౫. ఇంద్రాయేతి. ఇంద్రాయ ఇంద్రం ప్రతి నారాయణబలమూచుః. శక్రః తత్రాస త్రాసం ప్రాప్తః. విస్మితశ్చ. తత్ర నారాయణబలే విస్మిత ఆసేతి వా. ౧౬. అన్యానప్యవతారాంస్తచ్చరితాని చ ఆహ—హంసస్వరూపీతి. దత్తః దత్తాత్రేయః. కుమారః సనకాదిః. నః పితా ఋషభః. విష్ణురేవ కళయావతీర్ణస్సన్ ఆత్మయోగమవదత్. తేన విష్ణునా. హయాస్యే హయగ్రీవావతారే. మధుభిదా సతా. తదాననతః శ్రుతయః ఆహృతాః. ౧౭. గుప్త ఇతి. ఇలా పృథివీ. ఓషధయశ్చ గుప్తాః. క్రోడే వరాహావతారే. గ్రాహాత్ గజేంద్రం అముంచత్. మోచయామాస. ఏవమాదౌ యత్రావతారే నామ నాస్తి తత్ర. విష్ణుశ్శివాయ జగతాం కళయావతీర్ణ ఇత్యనువర్తనీయం. ౧౮. సంస్తున్వత ఇతి. సంస్తున్వతః స్తుతిం కుర్వాణాన్ ఋషీన్ వాలఖిల్యాన్ కశ్యపార్థం సమిదాహారణే గోష్పదే నిమగ్నాన్ ఇంద్రోపహసితాన్ ఉద్ధృత్యాపదో మోచయత్. తమపి బ్రహ్మహత్యాయాం ప్రవిష్టం మోచయామాస అసురగృహే హిరణ్యకశిపుభవనేన పిహితాః నిరుద్ధాః యాః దేవస్త్రియః తాశ్చాముంచత్. ౧౯. దైవాసుర ఇతి. ఏవమనేకావతారైః. అంతరేషు. సర్వమన్వంతరేషు కలాభిః మూర్తిభిః, భువనాని అదధాత్ అపాలయత్, ఇమాం క్ష్మాం సమదాత్ దదౌ. ౨౦. నిఃక్షత్రియామితి. హైహయానాం కులస్య అప్యయాయ భార్గవరూపాగ్నిః స రామో దాశరథిస్సన్. సలంకం లంకాయాం స్థితం. జయతి వర్తమానకాలికోఽవతార ఇత్యర్థః. ౨౧. భావినం శ్రీకృష్ణావ

క్షితిభుజో న్యహనిష్యదంతే. ౨౨. ఏవంవిధాని కర్మాణి జన్మాని చ జగత్పతేః, భూరీణి భూరియశసో వర్ణితాని మహాభుజః. ౨౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

నిమిరువాచ:—భగవంతం హరిం యే వై న భజంత్యాత్మవిత్తమాః, తేషామశాంతకామానాం కా నిష్ఠాఽవిజితాత్మనామ్. ౧. చమస ఉవాచ:—ముఖబాహూరుపాదేభ్యః పురుషస్యాశ్రమైస్సహ, చత్వారో జజ్ఞిరే వర్ణా గుణైర్విప్రాదయః పృథక్. ౨. య ఏషాం పురుషం సాక్షాదాత్మప్రభవమీశ్వరం, న భజంత్యవజానంతి స్థానాద్భ్రష్టాః పతంత్యధః. ౩. దూరే హరికథాః కేచిద్దూరే చాచ్యుతకీర్తనాః, స్త్రియశ్శూద్రాదయస్సర్వే తేఽనుకంప్యా భవాదృశామ్. ౪. విప్రో రాజన్యవైశ్యౌ చ హరేః ప్రాప్తాః పదాంతికం, శ్రౌతేన విద్యయా వాపి ముహ్యంత్యామ్నాయవాదినః. ౫. కర్మణ్యకోవిదాస్స్తబ్ధా మూర్ఖాః పండితమానినః, వదంతి

తారమాహ—భూమేరితి. బుద్ధావతారమాహ—వాదైరితి. అతదర్హాన్. యజ్ఞానర్హాన్. దైత్యాన్ విమోహయిష్యతి. కల్క్యవతారమాహ—శూద్రానితి. న్యహనిష్యత్ హనిష్యతి. ౨౨. ౨౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచమే భక్తిహీనానాం కా నిష్ఠా కో యుగే యుగే, విష్ణోః పూజావిధిః ప్రశ్నద్వయస్యోత్తరముచ్యతే. త్వాం సేవతాం సురకృతా బహవోఽంతరాయా ఇత్యనేన శ్రీహరిభక్తా విఘ్నమూర్ధ్ని పదం దత్వా పరమాం గతిం యాంతి. అభక్తానాం తు విఘ్నా భవంతీత్యుక్తే తర్హి తేషాం కా గతిర్భవతీతి పృచ్ఛతి—భగవంతమితి. హే ఆత్మవిత్తమాః. అవిజితాత్మనాం. అతఏవ అశాంతకామానాం కా నిష్ఠా కిం ప్రాప్యమిత్యర్థః. ౧. స్వజనకస్య గురోర్భగవతోఽనాదరాద్గురుద్రోహిణః దుర్గతిం యాంతీతి వక్తుం భగవతః సకాశాద్వర్ణాశ్రమాణాముత్పత్తిమాహ.—ముఖేతి. గుణైః సత్త్వేన విప్రః సత్త్వరజోభ్యాం క్షత్రియః. రజస్తమోభ్యాం వైశ్యః. కేవలం తమసా శూద్ర ఇతి. ౨. ఏషాం మధ్యే యే అజ్ఞాత్వా న భజంతి. యే చ జ్ఞాత్వాప్యవజానంతి. ఆత్మనః ప్రభవో జన్మ యస్మాత్తం తదభజనే కృతఘ్నతామప్యాహ—ఈశ్వరమితి. స్థానాద్వర్ణాశ్రమాద్భ్రష్టాః. ౩. తత్ర యే అజ్ఞాస్తే భవద్విధానామనుగ్రాహ్యా ఇత్యాహ—దూర ఇతి. దూరే హరికథాః తచ్ఛ్రవణం యేషాం తే. అతఏవ దూరే అచ్యుతకీర్తనం యేషాం తే. దూరే అచ్యుతః కీర్తనాచ్చేతి వా. ౪. జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధాస్తు అచికిత్స్యత్వాదుపేక్ష్యా ఇత్యాశయేనాహ—విప్ర ఇతి. శ్రౌతేన ఉపనయనాఖ్యేన. ఉపలక్షణమేతత్. అధ్యయనాదినాపి - హరేః పదాంతికం తద్భజనోత్తమాధికారం ప్రాప్తా అపి ముహ్యంతి కర్మఫలేషు సజ్జంతే. కుతః ఆమ్నాయేషు యే వాదాః అర్థవాదాః తే మోహకతయా విద్యంతే యేషాం తే. తదుక్తం గీతాసు. శ్లో. "యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదంత్యవిపశ్చితః, వేదవాదరతాః పార్థ నాన్యదస్తీతివాదిన" ఇత్యాదినా. ౫. భక్తిమార్గదార్ఢ్యాయ తేషాం మోహం ప్రపంచయన్నిందతి కర్మణీతి. అకోవిదాః యథా బంధకం న భవతి తథా కర్తుమజ్ఞాః న చాభిజ్ఞాన్ పృచ్ఛంతి.—యతః స్తబ్ధాః అనమ్రాః - స్తబ్ధత్వే హేతుః. యతో మూర్ఖా అపి పండితా వయమితి మానవంతః. అతః

చాటుకాస్మూఢా యయా మాధ్వ్యా గిరోత్సుకాః. ౬. రజసా ఘోరసంకల్పాః కాముకా అహిమన్యవః, డాంభికా మానినః పాపా విహసంత్యచ్యుతప్రియాన్, ౭. వదంతి తేఽన్యోన్యముపాసితస్త్రియో గృహేషు మైథున్యపరేషు చాశిషః, యజంత్యసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం వృత్త్యై పరం ఘ్నంతి పశూనతద్విదః. ౮. శ్రియా విభూత్యాభిజనేన విద్యయా త్యాగేన రూపేణ బలేన కర్మణా, జాతస్మయేనాంధధియస్సహేశ్వరాన్ సతోఽవమన్యంతి హరిప్రియాన్ ఖలాః. ౯. సర్వేషు శశ్వత్తనుభృత్స్వవస్థితం యథా ఖమాత్మానమభీష్టమీశ్వరం, వేదోపగీతం చ న శృణ్వతే బుధా మనోరథానాం ప్రవదంతి వార్తయా. ౧౦. లోకేవ్యవాయామిష

శ్రు. "అపామసోమమమృతా అభూమ అక్షయ్యగ్ం హవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతి. యత్ర నోష్ణం చ శీతం స్యాన్న గ్లానిర్నాప్యరాతయ" ఇత్యాదికయా యయా మాధ్వ్యా గిరా ఉత్సుకాస్సంతః. మూఢాః తయా చాటుకాన్ అప్సరోభిస్సహ విచరిష్యామ ఇత్యాదిప్రియాన్ శబ్దాన్ వదంతి. ౬. కించ, తేషాం కర్మాభినివేశాత్ కామక్రోధ డంభాదయోఽవర్ధంత ఇత్యాహ—త్రయేణ రజసేతి. ఘోరః అభిచారాదిసంకల్పో యేషాం తే. అహివన్మన్యుర్యేషాం తే. ౭. కాముకత్వం ప్రపంచయతి.—వదంతీతి. ఉపాసితాః స్త్రియో యైః న తు వృద్ధాః తే మైథున్యం మిథునమేవ పరం నత్వాతిథ్యాది యేషు గృహేషు ఆశిషో వదంతి. శ్లో. "ఇదమద్య మయా లబ్ధమిమం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్, ఇదమస్తీదమపి మే భవిష్యతి పునర్ధనమితా" ద్యాకారాం డాంభికతాం ప్రపంచయతి.—యజంతీతి. అసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం అసృష్టాః న సంపాదితాః అన్నవిధానదక్షిణాః యథా తథా. యజంతి. తథావృత్త్యై జీవికార్థం పరం కేవలం పశూన్ ఘ్నంతి. అతద్విదః హింసాదోషానభిజ్ఞాః. ౮. మానితాం ప్రపంచయతి.—శ్రియేతి. శ్రియా ధనాదిసంపదా. విభూత్యా ఐశ్వర్యేణ - శ్రీవిభూత్యాదినా జాతో యః స్మయః గర్వః తేన. అంధా ధీర్యేషాం తే. ఈశ్వరసహితాన్ సతః అవమన్యంతే. ౯. కించ ఏవం వర్తమానాస్తే వేదతత్త్వార్థం స్ఫుటమపి న జానంతీత్యాహ—సర్వేష్వితి.—కేన రూపేణావస్థితం తదాహ— ఆత్మానమీశ్వరం. ఆత్మతయా ఈశ్వరతయా చావస్థితం. ఏవమప్యసంగతామాహ—యథా ఖం. పురుషార్థతామాహ—అభీష్టం. స్ఫుటత్వమాహ—వేదోపగీతం చేతి. తత్కుతః యతో మనోరథానాం వ్యవాయామిషమద్యసేవావిషయాణాం వార్తయా ప్రవదంతి. నివృత్తిపరం వేదం ప్రవృత్తిపరం వర్ణయతి. ౧౦. నను వ్యవాయాదీనామపి "ఋతౌ భార్యాముపేయాత్. హుతశేషం భక్షయేత్". ఇత్యాదినా విహితత్వాత్. కిమేవం నింద్యతే. అత ఆహ—లోక ఇతి. వ్యవాయః స్త్రీసంగః నిత్యాః రాగత ఏవ నిత్యప్రాప్తాః జంతోః ప్రాణిమాత్రస్య అతస్తత్ర తాసు చోదనా విధిర్నాస్తి. నను ఋతౌ భార్యాముపేయాదిత్యాదివిధిర్దర్శితః. సత్యం. నత్వయమపూర్వవిధిః రాగతః ప్రాప్తత్వాత్. కింతు. నియమవిధిరూపేణ రాగిణామభ్యనుజ్ఞామాత్రం క్రియతే తదాహ—వ్యవస్థితిరితి. తాసు వ్యవాయాదిషు వ్యవస్థితిః నియమః క్రియతే. కైః వివాహయజ్ఞసురాగ్రహైః వివాహవిషయ ఏవ వ్యవాయః కార్యః. యజ్ఞ ఏవామిషసేవా - సౌత్రామణ్యాం. శ్రుతి "సురాగ్రహాన్ గృహ్ణాతీ"తి శ్రుతేః. తత్రైవ మద్యపేవేతి నియమః క్రియతే. నను చ నియమపక్షేఽప్యావశ్యకత్వాన్న నిందా యుక్తా అత ఆహ—అసు నివృత్తిరిష్టేతి. అయం భావః. వాయం

మద్యసేవా నిత్యాస్తు జంతోర్నహి తత్ర చోదనా,వ్యవస్థితిస్తాసు వివాహ యజ్ఞసురాగ్రహైరాసునివృత్తిరిష్టా.౧౧.ధనం చ ధర్మైకఫలంయతోఽస్యజ్ఞానంసవిజ్ఞానమనుప్రశాంతి,గృహేషు యుంజంతి కళేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి దురంతవీర్యమ్. ౧౨.యద్ఘ్రాణభక్షో విహితస్సురాయాస్తథా పశోరాలభనం న హింసా, ఏవం వ్యవాయః ప్రజయా న రత్యై ఇమం విశుద్ధం న విదుస్స్వధర్మమ్. ౧౩. యేత్వ

నియమవిధిరపి నిత్యప్రాప్తత్వాత్. అతో నివృత్తిః పరిసంఖ్యైవ ఆసు వ్యవాయామిషమద్యసేవాస్విష్టా కథం తర్హి వ్యవస్థితిరిత్యుక్తం? ఉచ్యతే. నతావత్పరిసంఖ్యావిధినా శ్రుత్యా నివృత్తిరుచ్యతే. కిన్త్వార్థికీ. తథా సతి స్వార్థ త్యాగః. పరార్థకల్పనా ప్రాప్తబాధశ్చేతి దోషత్రయం స్యాత్. అతః క్వచిత్ ప్రాప్స్యతోఽప్యర్థస్య ప్రాపణమనర్థకమిత్యపూర్వవిధిద్వారా అస్య నివృత్తిః ఫలతో భవతి. తద్యథా. శ్రు. "ఇమామగృభ్ణన్ రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తే" ఇత్యత్ర రశనాలింగతో గర్దభాశ్వాభిధానీ రశనాద్వయం ప్రాప్స్యతో మంత్రస్యాపూర్వవిధిద్వారా పరిసంఖ్యోచ్యతే యథోక్తం తంత్రవార్తికే. శ్లో. "అప్రాప్తవిధిరేవాయమతో మంత్రస్య నిశ్చయః, పరిసంఖ్యాఫలేనోక్తా న విశేషః పునశ్శ్రుతే" రితి. క్వచిత్తు రాగతో నిత్యప్రాప్తస్యాప్రాప్తాంశపూరణలక్షణస్య నియమఫలస్యాప్యభావాన్నియమవిధిద్వారా ఫలతః పరిసంఖ్యా భవతి. యథా. శ్లో. "పంచపంచనఖాభక్ష్యా" ఇతి. తథా. అత్ర రాగతో నిత్యప్రాప్తస్య వ్యవాయాదేర్వివాహాదినియమేనాభ్యనుజ్ఞాద్వారా పరిసంఖ్యైవేతి. శ్లో. "విధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః పాక్షికే సతి, తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి గీయత" ఇతి. నను యద్యభ్యనుజ్ఞామాత్రమభిమతమేతద్భవేత్ తర్హి. శ్లో. "ఋతుస్నాతాం తు యో భార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి, ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్ర సంశయ" ఇత్యాది దోషశ్రవణం న స్యాత్. నైషదోషః. మనసి కామే సత్యపి తస్యామరుచ్యా ద్వేషాదినా వా తామనుపగచ్ఛతో దోషశ్రవణోపపత్తిరితి సర్వమనవద్యం. ౧౧. తదేవం వ్యవాయాదిమనోరథాకులితత్వాదభీష్టమాత్మానం న శృణ్వంతీత్యుక్తం ఇదానీం ధనస్యాపి ధర్మద్వారా పరమాత్మప్రాపకస్య దృష్టోపభోగార్థం వినియోగాత్ నాత్మజ్ఞానగంధోఽపీత్యాహ.— ధనమితి. ధర్మ ఏవ ఏకం ఫలం యస్య తత్. కుతః. యతో ధర్మాత్ స విజ్ఞానం అపరోక్షజ్ఞానసహితం దృఢఫలదం పరోక్షజ్ఞానం భవతి. కథం భూతం అనుప్రశాంతి అన్వనంతరమేవ ప్రకృష్టా శాంతిః. నిర్వాణలక్షణా యస్మాత్తత్. ఏవం భూతం ధనం. గృహేషు దేహాద్యర్థం యుంజంతి. ౧౨. కించ. వ్యవస్థయాపి వ్యవాయాద్యభ్యనుజ్ఞానం నయథేష్టం అపిత్వన్యథైవేత్యాహ—యదితి. యద్యస్మాత్సురాయాః ఘ్రాణభక్షః అవఘ్రాణం స ఏవ విహితః న తు పానం. తథా. పశోరప్యాలభనమేవ విహితం న తు హింసా అయమర్థః. దేవతోద్దేశేన యత్పశుహననం తదాలభనం. శ్రు. "వాయవ్యగ్గ్ శ్వేతమాలభేతే" త్యాది శ్రుతేః న తు హింసా. శ్లో. "యా వేదవిహితా హింసా న సా హింసేతి కీర్త్యత" ఇతి వచనాత్. భక్షణోద్దేశేన క్రియమాణం లౌకికహననం తు హింసైవ అత్రత్వాలభనమేవ విహితం న తు హింసా-అతో న యథేష్టభక్షణాభ్యనుజ్ఞేత్యర్థః. వ్యవాయోఽపి ప్రజయా నిమిత్తభూతయా న తు రత్యై. అతో మనోరథవాదినః ఇమం విశుద్ధం స్వధర్మం న విదురితి. ౧౩. ఏవం భగవత్పరాఙ్ముఖానాం బహుదోషతాం ప్రపంచ్య తన్నిష్ఠాం ప్రపంచయతి—ఘంచ

నైవంవిదో సంత స్తబ్ధాస్సదభిమానినః, పశూన్ ద్రుహ్యంతి విస్రబ్ధాః ప్రేత్య ఖాదంతి తేచ తాన్. ౧౪. ద్విషంతః పరకాయేషు స్వాత్మానం హరిమీశ్వరం, మృతకే సానుబంధేఽస్మిన్ బద్ధస్నేహాః పతంత్యధః. ౧౫. యే కైవల్యమసంప్రాప్తాః యే వా నీతాశ్చ మూఢతాం, త్రైవర్గికాహ్యక్షణికా ఆత్మానం ఘాతయంతి తే ౧౬. ఏత ఆత్మహనో శాంతా అజ్ఞానే జ్ఞానమానినః, సీదంత్యకృతకృత్యా వై కాలధ్వస్త మనోరథాః. ౧౭. హిత్వా ప్రయాసరచితా గృహాపత్యసుహృచ్ఛ్రియః, తమోవి శంత్యనుచ్ఛ్వాసం వాసుదేవపరాఙ్ముఖాః. ౧౮. రాజోవాచ:—కస్మిన్కాలే స భగవాన్కింవర్ణం కీదృశో నృభిః, నామ్నా వా కేన విధినా పూజ్యతే తదిహోచ్య తామ్. ౧౯. కరభాజన ఉవాచ:—కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలిరిత్యేషు కేశవః, నానావర్ణాభిధాకారో నానైవ విధినేజ్యతే. ౨౦. కృతే శుక్లశ్చతుర్బాహుర్జటిలో వల్కలాంబరః, కృష్ణాజినోపవీతాక్షాన్ బిభ్రద్దండకమండలూ. ౨౧. మనుష్యాస్తు తదా శాన్తా నిర్వైరాస్సమదర్శినః, యజంతి తపసా దేవం శమేన చ దమేనచ. ౨౨. హంసస్సుపర్ణో వైకుంఠో ధర్మో యోగీశ్వరోఽమలః, ఈశ్వరః పురుషోఽవ్యక్తః పరమాత్మేతి గీయతే. ౨౩. త్రేతాయాం రక్తవర్ణోఽసౌ చతుర్బాహుస్త్రిమేఖలః, హిరణ్యకేశస్త్రయ్యాత్మా స్రుక్స్రువాద్యుపలక్షణః. ౨౪. తం తదా మనుజా దేవం

భిః. య ఇతి. అనైవం విదః న ఏవం ధర్మం విదంతి. యే తే. విస్రబ్ధాః నిశ్శంకాః అనేన మనోరథో భవిష్యతీతి విశ్వస్తావా తదాసీంతనపోషణేన వా. తైః పశుభిః విశ్వస్తైః. తేచ పశవః ప్రేత్య అముత్ర తాన్ ఖాదంతి. శ్లో. "మాంసభక్షయితాముత్ర యస్య మాంసమిహాద్మ్యహమ్. ఏతన్మాంసస్య మాంసత్వం ప్రవదంతి మనీషిణ" ఇతి వచనాత్. ౧౪. ద్విషంత ఇతి. అభిచారాదినా ద్విషంతః. మృతకే దేహే సానుబంధే పుత్రాదిసహితే. ౧౫. అజ్ఞాస్తత్త్వజ్ఞై రనుకంపితా స్తరంతి. తత్త్వజ్ఞాస్తు స్వతః యే తు నాత్యంతమజ్ఞాః న చ తత్త్వజ్ఞాః తే అంతరాళవర్తినః పతంతీత్యాహ—య ఇతి. కైవల్యం తత్త్వజ్ఞానం అసంప్రాప్తాః - అత్ర హేతుః త్రివర్గప్రధానాః - అక్షణికాః ఉపశాంతి క్షణరహితాః. దేహాదిస్థైర్యబుద్ధయో వా - స్వయమేవాత్మానం ఘాతయంతి. ౧౬. తదాహ— ఏత ఇతి. ఆత్మహనః ఆత్మాపహ్నవకర్తారః. అజ్ఞానే కర్మణి జ్ఞానమానినః. తథా చ. శ్రు. "అసుర్యా నామతేలోకా అంధేన తమసా వృతాః. తాం స్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛంతి యే కేచాత్మహనో జనాః" ఇతి. ౧౭. హిత్వేతి. యా గృహాపత్యసుహృచ్ఛ్రియః తాః హిత్వా. ౧౮. తదేవం భగవద్భక్తిరేవ కర్తవ్యేతి స్థితే తత్ర విశేషం పృచ్ఛతి—కస్మిన్నితి. కిం వర్ణః కీదృగ్వర్ణవాన్? కీదృశః కీదృగాకారః? కేన వా నామ్నా? కేనవా విధినా. ౧౯. కృతమితి. ఏషు కృతాదికాలేషు నానాప్రకారాః యస్య సః. నానైవ విధినా వివిధేనైవ మార్గేణ. ౨౦. తదేవ వర్ణాదిచతుష్టయమాహ—కృత ఇతి. కృష్ణాజినాదీన్ బిభ్రదితి బ్రహ్మచారివేషో దర్శితః. ౨౧. మనుష్యా ఇతి. తపసా ధ్యానేన. ౨౨. ౨౩. త్రేతాయామితి. త్రిగుణా దీక్షాంగభూతా మేఖలా యస్య సః. యజ్ఞమూర్తిః. హిరణ్య

సర్వదేవమయం హరిం, యజంతి విద్యయా త్రయ్యా ధర్మిష్ఠా బ్రహ్మవాదినః. ౨౫. విష్ణుర్యజ్ఞః పృశ్నిగర్భస్సర్వదేవ ఉరుక్రమః, వృషాకపిర్జయంతశ్చ ఉరుగాయ ఇతీర్యతే. ౨౬. ద్వాపరే భగవాన్ శ్యామః పీతవాసా నిజాయుధః, శ్రీవత్సాదిభిరంకైశ్చ లక్షణైరుపలక్షితః. ౨౭. తం తదా పురుషం మర్త్యా మహారాజోపలక్షణం, యజంతి వేదతంత్రాభ్యాం పరం జిజ్ఞాసవో నృప. ౨౮. నమస్తే వాసుదేవాయ నమస్సంకర్షణాయ చ, ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ తుభ్యం భగవతే నమః. ౨౯. నారాయణాయ ఋషయే పురుషాయ మహాత్మనే, విశ్వేశ్వరాయ విశ్వాయ సర్వభూతాత్మనే నమః. 3౦. ఇతి ద్వాపర ఉర్వీశ స్తువంతి జగదీశ్వరం, నానాతంత్రవిధానేన కలావపి యథా శృణు. 3౧. కలౌ కృష్ణం త్విషా కృష్ణం సాంగోపాంగాస్త్రపార్షదం, యజ్ఞైస్సంకీర్తనప్రాయైర్యజంతి హి సుమేధసః. 3౨. ధ్యేయం సదా పరిభవఘ్నమభీష్టదోహం తీర్థాస్పదం శివవిరంచినుతం శరణ్యం, భృత్యార్తిహం ప్రణతపాలభవాబ్ధిపోతం వందే మహాపురుష తే చరణారవిందమ్. 33. త్యక్త్వా

కేశః పిశంగకేశః. ౨౫. తమితి. త్రయ్యా విద్యయా వేదత్రయోక్తకర్మభిః. ౨౬. విష్ణురితి. పృశ్నిగర్భః తస్యాః పుత్రః వృషాకపిః స్మృతస్సన్ వర్షతి సర్వాన్ కామాన్. ఆకంపయతి క్లేశానితి తథా. జయత్యేవ సర్వదేతి జయంతః. ౨౭. ద్వాపర ఇతి. శ్యామః అతసీపుష్పసంకాశః నిజాని చక్రాదీన్యాయుధాని యస్య సః. శ్రీవత్సో నామ వక్షసో దక్షిణభాగే రోమ్ణాం ప్రదక్షిణావర్తః స ఆదిర్యేషాం. కరచరణాదిగతపద్మాదీనాం తైః అంకైః చిహ్నైః. లక్షణైః బాహ్యైః కౌస్తుభాదిభిః. ౨౮. తమితి మహారాజోపలక్షణం ఛత్రచామరాదియుక్తం. వేదతంత్రాభ్యాం వైదికేనాగమేన చ మార్గేణ. యజంతి పూజయంతి. పరం ఈశ్వరం జ్ఞాతుమిచ్ఛవః. ౨౯. నామాన్యాహ—నమ ఇతి, ౨౯. 3౦. ఇతీతి. నానాతంత్రవిధానేనేతి కలౌ తంత్రమార్గస్య ప్రాధాన్యం దర్శయతి—3౧. కలావితి. రూక్షతాం వ్యావర్తయతి. త్విషా కాంత్యా కృష్ణం ఇంద్రనీలమణివదుజ్జ్వలం. యద్వా. త్విషా కృష్ణం కృష్ణావతారం. అనేన కలౌ శ్రీకృష్ణావతారస్య ప్రాధాన్యం దర్శయంతి. అంగాని హృదయాదీని. ఉపాంగాని కౌస్తుభాదీని. అస్త్రాణి సుదర్శనాదీని. పార్షదాః సునందాదయః తత్సహితం. యజ్ఞైరర్చనైః సంకీర్తనం నామోచ్చారణం స్తుతిశ్చ తత్ప్రధానైః. సుమేధసో వివేకినః. 3౨. స్తుతిమాహ—ధ్యేయమితి. హే ప్రణతపాల హే మహాపురుష. తే చరణారవిందం వందే కథం భూతం. ధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం. సదేతి సర్వత్ర సంబధ్యతే. ధ్యేయత్వే హేతవః. ఇంద్రియకుటుంబాదిభిః యః పరిభవః తిరస్కారః తం హంతీతి తథా. కించ. అభీష్టదోహం మనోరథపూరకం. కించ. తీర్థాస్పదం గంగాద్యాశ్రయత్వేన పరమపావనం. శివవిరంచిభ్యాం నుతం. మహత్తమం. నను తౌ కృతార్థావేవ కిమర్థం తాభ్యాం నుతం? తత్రాహ—శరణ్యం ఆశ్రయయోగ్యం సుఖాత్మకమిత్యర్థః. తర్హి బ్రహ్మాదిస్తుత్యం ప్రాకృతస్య కథం గోచరం స్యాత్. న. భృత్యార్తిహం యస్య కస్యాపి భృత్యమాత్రస్యార్తిం హంతీతి. న కేవలమాగంతుకార్తిమాత్రం. హంతి. కింతు భవాబ్ధిపోతం సంసారార్ణవతారకం చ. 33. ఇదానీం స్వయమాప్తకామత్వాన్నైరపేక్ష్యం భక్తార్థం చ

సుదుస్త్యజసురేప్సితరాజ్యలక్ష్మీం ధర్మిష్ఠ ఆర్యవచసా యదగాదరణ్యం, మాయా
మృగం దయితయేప్సితమన్వధావద్వందే మహాపురుష తే చరణారవిందమ్. ౩౪.
ఏవం యుగానురూపాభ్యాం భగవాన్యుగవర్తిభిః, మనుజైరిజ్యతే రాజన్ శ్రేయ
సామీశ్వరో హరిః. ౩౫ కలిం సభాజయంత్యార్యా గుణజ్ఞాస్సారభాగినః, యత్ర
సంకీర్తనేనైవ సర్వస్స్వార్థోఽపి లభ్యతే. ౩౬. నహ్యతః పరమో లాభో
దేహినాం భ్రామ్యతామిహ, యతో విందేత పరమాం శాంతిం నశ్యతి సంసృతిః.
౩౭. కృతాదిషు ప్రజా రాజన్కలావిచ్ఛంతి సమ్భవం, కలౌ ఖలు భవిష్యంతి నారా
యణపరాయణాః. ౩౮. క్వచిత్క్వచిన్మహారాజ ద్రవిళేషు చ భూరిశః, తామ్రపర్ణీ
నదీ యత్ర కృతమాలా పయస్వినీ. ౩౯. కావేరీ చ మహాపుణ్యా ప్రతీచీ చ మహా
నదీ, యే పిబంతి జలం తాసాం మనుజా మనుజేశ్వర, ప్రాయో భక్తా భగవతి
వాసుదేవేఽమలాశయాః. ౪౦. దేవర్షిభూతాప్తనృణాం పితౄణాం న కింకరో
నాయమృణీ చ రాజన్,సర్వాత్మనా యశ్శరణం శరణ్యం గతో ముకుందం పరిహృత్య
కర్తమ్. ౪౧.స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్య త్యక్తాన్యభావస్య హరిః పరేశః, విక

సాపేక్షతాం దర్శయన్ శ్రీరామచంద్రం స్తౌతి—త్యక్త్వేతి. అన్యైస్సుదుస్త్యజా యా సురేప్సితా
రాజ్యలక్ష్మీస్తాం త్యక్త్వా. యదితి య ఇత్యర్థః. యః అరణ్యమగాత్. కిం రాజ్యవైకల్యదర్శనేన? న
ధర్మిష్ఠః. కుతః ఆర్యస్య గురోః దశరథస్య వచసా. కించ.ఏవం స్వం రాజ్యం త్యక్త్వాపి భర్తృవాత్సల్యేన
దయితయా సీతయా ఈప్సితం మాయామృగం స్వర్ణాకారం యోఽన్వధావత్. తస్య భగవతశ్చరణా
రవిందం వందే. యద్వా. హే ధర్మిష్ఠేతి సంబోధనం. తథాప్యవివక్షితత్వాదార్యపదేన సంధిర్న
భవతి. తథా యదగాదితి చరణారవిందమేవోచ్యతే. యచ్చ మాయామృగమన్వధావత్ తత్తే చరణార
విందం వందే ఇత్యన్వయః. అన్యత్సమానం. ౩౪. ఏవమితి. యుగానురూపాభ్యాం నామరూపా
భ్యాం. ౩౫. ఏతేషు చతుర్యుగేషు కలిరేవ శ్రేష్ఠ ఇత్యాహ—కలిమితి. గుణజ్ఞాః కలేర్గుణాన్
జానంతి యే తే. నను కలేర్దోషాణాం బహుళత్వాత్కథం సభాజయంతి తత్రాహ—సారభాగినః గుణాంశ
గ్రాహిణః. కోఽసౌ గుణః? తమాహ—యత్రేతి. తదుక్తం. శ్లో. "ధ్యాయన్ కృతే యజన్ యజ్ఞై
స్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్, యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సంకీర్త్య కేశవ"మితి. ౩౬. నేతి.
తస్మాత్కలౌ అతః అస్మాత్సంకీర్తనాత్ పరమో లాభో నాస్తి యతః సంకీర్తనాత్. ౩౭.కించ. కృతాది
ష్వితి. ౩౮. ౩౯. కావేరీతి. అమలాశయాస్సంతః ప్రాయశో భగవతః భక్తా భవంతి. ౪౦. భక్తస్య
విధినిషేధనివృత్తేః కృతకృత్యతామాహ—దేవర్షీతి. ఆప్తాః పోష్యాః కుటుంబినః. ఇతరే దేవా
దయః పంచయజ్ఞదేవతాః ఏతేషాం. యః అభక్తః ఋణీ. అత ఏవ తేషాం కింకరః తదర్థం నిత్యం
పంచయజ్ఞాదికర్తా. తథాచ స్మృతిః. శ్లో. "హీనజాతిం పరిక్షీణం ఋణార్థం కర్మ కారయే"దితి.
అయం తు న తథా కోఽసౌ. యః సర్వభావేన శ్రీముకుందం శరణం గతః. కర్తం కృత్యం పరిహృత్య.
యద్వా. కర్తం భేదం పరిహృత్య. కృతీచ్ఛేదనే ఇత్యస్మాద్ధాతోః వాసుదేవస్సర్వమితి బుద్ధ్వేత్యర్థః.
౪౧. విహితకర్మనివృత్తిముక్త్వా నిషేధనిమిత్తప్రాయశ్చిత్తనివృత్తిమాహ—స్వపాదమూలమితి. త్యక్తః
అన్యస్మిన్ దేహాదౌ దేవతాంతరే వా భావో యేన. అత ఏవ తస్య వికర్మణి ప్రవృత్తిర్న సంభవతి.

ర్మయచ్చోత్పతితం కథంచిద్ధునోతి సర్వం హృది సన్నివిష్టః. ౪౨. నారద ఉవాచః ధర్మాన్ భాగవతానిత్థం శ్రుత్వా స మిథిలేశ్వరః, జాయంతేయాన్మునీన్ప్రీతస్సోపాధ్యాయోఽభ్యపూజయత్.౪౩. తతోఽంతర్దధిరే సిద్ధాస్సర్వలోకస్య పశ్యతః, రాజా ధర్మానుపాతిష్ఠన్నవాప పరమాం గతిమ్. ౪౪. త్వమప్యేతాన్ మహాభాగ ధర్మాన్ భాగవతాన్ శ్రుతాన్, ఆస్థితశ్శ్రద్ధయా యుక్తో నిస్సంగో యాస్యసే పరమ్. ౪౫.యువయోః ఖలు దంపత్యోర్యశసా పూరితం జగత్, పుత్రతామగమద్యద్వాం భగవానీశ్వరో హరిః. ౪౬. దర్శనాలింగనాలాపశయనాసనభోజనైః, ఆత్మా వాం పావితః కృష్ణే పుత్రస్నేహం ప్రకుర్వతోః.౪౭.వైరేణ యం నృపతయశ్శిశుపాలపౌండ్రసాల్వాదయో గతివిలాసవిలోకనాద్యైః, ధ్యాయంత ఆకృతధియశ్శయనాసనాదౌ తత్సామ్యమాపురనురక్తధియాం పునః కిమ్. ౪౮ మాపత్యబుద్ధిమకృథాః కృష్ణే సర్వాత్మనీశ్వరే, మాయామనుష్యభావేన గూఢైశ్వర్యే పరేఽవ్యయే. ౪౯. భూభారాసురరాజన్యహంతవే గుప్తయే సతామ్, అవతీర్ణస్య నిర్వృత్యై యశో లోకే వితన్యతే. ౫౦. శ్రీశుక ఉవాచః—ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహాభాగో వసుదేవోఽతివిస్మితః, దేవకీ చ మహాభాగా జహతుర్మోహమాత్మనః. ౫౧. ఇతిహాసమిమం పుణ్యం ధారయేద్యస్సమాహితః, స విధూయేహ శమలం బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

యచ్చ కథంచిత్ప్రమాదాదినా ఉత్పతితం భవేత్. తదపి హరిర్ధునోతి. నను యమస్తం నావమన్యేత తత్రాహ—పరేశః పరేషాం యమాదీనామీశః నియంతా. నను చ "శ్రుతిస్మృతీ మమైవాజ్ఞే"తి భగవద్వచనాత్స్వాజ్ఞాభంగం కథం సహేత? తత్రాహ—ప్రియస్య. నను నాయం పాపక్షయార్థం భజేత తత్రాహ—హృది సన్నివిష్టః. న హి వస్తుశక్తిరర్థితామపేక్షత ఇతి భావః.౪౨. ధర్మానితి. జాయంతేయాన్ జయంతేః పుత్రాన్. ౪౩. తత ఇతి. ఉపాతిష్ఠన్. ౪౪. త్వమితి. నిస్సంగో భూత్వా. ౪౫.శాస్త్రప్రక్రియేయముక్తా. యువాం తు సంగత ఏవ కృతార్థావిత్యాహ. యువయోరితి. వాం యువయోః.౪౬. న చ సర్వకర్మార్పణాదిభాగవతధర్మైరన్యేషామివ యువయోః సత్త్వశుద్ధిరాపాదనీయా. పుత్రోపలాలనేనైవ భాగవతధర్మసర్వస్వనిష్పత్తేరిత్యాహ—దర్శనేతి. కృష్ణే పుత్ర ఇతి స్నేహం ప్రకుర్వతోః వాం. తస్య దర్శనాదిభిరాత్మా పావితః శోధితః. ౪౭. ఏతదేవ కైముతికన్యాయేన స్ఫుటయతి.—వైరేణేతి. యం శయనాసనాదౌ వైరేణాపి ధ్యాయంతః తస్య గతివిలాసాద్యైః ఆకృతధియః తత్తదాకారాధీర్యేషాం తే తత్సారూప్యమాపుః. కింపునర్వక్తవ్యమనురక్తధియాం తత్సామ్యం భవతీతి. ౪౮. నను పుత్రస్నేహశ్చేన్మోక్షహేతుః తర్హి సర్వే ముచ్యేరన్ తత్రాహ—మేతి. అపత్యమితి బుద్ధిం మా కృథా ఆడాగమశ్ఛాందసః. ౪౯. నను కథమీశ్వరో మనుష్యస్సీత్. కథం వాస్య విశ్వసృష్ట్యాదికర్తుః పూతనాశోషణాదికర్మ ఆశ్చర్యమివ నిరూప్యతే? తత్రాహ—భూభారేతి. భూభారరూపాః అసురాః త ఏవ రాజన్యాః తేషాం హంతవే తాన్ హంతుం. నిర్వృత్యై మోక్షాయ. ౫౦.౫౧. ఇతీతి. ఇహాస్మిన్నేవ దేహే శమలం మోహం విధూయ బ్రహ్మత్వాయ కల్పతే. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచః—అథ బ్రహ్మాత్మజైర్దేవైః ప్రజేశైరావృతోఽభ్యగాత్, భవశ్చ భూతభవ్యేశో యయౌ భూతగణైర్వృతః. ౧. ఇంద్రో మరుద్భిర్భగవానాదిత్యా వసవోఽశ్వినౌ, ఋభవోఽంగిరసో రుద్రా విశ్వే సాధ్యాశ్చ దేవతాః. ౨. గంధర్వాప్సరసో నాగాస్సిద్ధచారణగుహ్యకాః, ఋషయః పితరశ్చైవ సవిద్యాధరకిన్నరాః; ద్వారకాముపసంజగ్ముస్సర్వే కృష్ణదిదృక్షవః. ౩. వపుషా యేన భగవాన్నరలోకమనోరమః, యశో వితేనే లోకేషు సర్వలోకమలాపహమ్. ౪. తస్యాం విభ్రాజమానాయాం సమృద్ధాయాం మహర్ద్ధిభిః, వ్యచక్షతావితృప్తాక్షాః కృష్ణమద్భుతదర్శనమ్. ౫. స్వర్గోద్యానోద్భవైర్మాల్యైశ్ఛాదయంతో యదూద్వహం, గీర్భిశ్చిత్రపదార్థాభిస్తుష్టువుర్జగదీశ్వరమ్ ౬. దేవా ఊచుః—నతాస్మ తే నాథ పదారవిందం బుద్ధీంద్రియప్రాణమనోవచోభిః, యచ్చింత్యతేఽంతర్హృది భావయుక్తైర్ముముక్షుభిః కర్మమయోరుపాశాత్. ౭. త్వం మాయయా త్రిగుణయాత్మని దుర్విభావ్యం వ్యక్తిం సృజస్యవసి లుంపసి తద్గుణస్థః, నైతైర్భవానజితకర్మభిరజ్యతే వై యస్స్వే సుఖేఽవ్యవహితేఽభిరతోఽనవద్యః. ౮. శుద్ధిర్నృణాం న తు తథేడ్య దురాశయానాం విద్యా

శ్లో. షష్ఠే బ్రహ్మాదిభిస్తు నత్వాగంతుం విజ్ఞాపితం హరిమ్, ఉద్ధవః ప్రార్థయామాస స్వధామనయమామితి. అతః పరమవిస్తరేణాత్మవిద్యాం నిరూపయితుం తత్ప్రస్తావమాహ—ఆత్మజైః సనకాదిభిః అభ్యగాత్ ద్వారకామితి చతుర్థేనాన్వయః. ౧. ౨. ౩. నను తేషాముపేంద్రాదిరూపం భగవంతం నిత్యం పశ్యతాం కేయమతిదిదృక్షా? అత ఆహ—వపుషేతి. యేన వపుషా నరలోకమనోరమస్సన్ సర్వలోకేషు యశో వితేనే తదతిసుందరం వపుః దిదృక్షవః. ౪. తస్యామితి. వ్యచక్షత అపశ్యన్. ౫. స్వర్గేతి. స్వర్గోద్యానాదుద్భవైర్మాల్యైః. చిత్రాణి శృంఖలాబంధప్రాయాణి పదాని అర్థాశ్చ యాసు తాభిః గీర్భిః. ౬. నతా ఇతి. బుద్ధీంద్రియాదిభిః దర్శనాదినా ప్రాణేన చ బలహేతునా దండవత్ప్రణిపాతేన నతాః వయం నమస్కృతవంతః. స్మేతి విస్మయే. యదాహుః-శ్లో. "దోర్భ్యాం పద్భ్యాం చ జానుభ్యాముర సా శిరసా దృశా, మనసా వచసా చేతి ప్రణామోఽష్టాంగ ఈరితః" ఇతి. స్మశబ్దోక్తవిస్మయాయ విశేషణం. కర్మమయాదురుపాశాత్ ముముక్షుభిః భావయుక్తైరపి యత్కేవలమంతర్హృది చింత్యతే. న తు దృశ్యతే. తద్వయం నతాః అహో భాగ్యమిత్యర్థః. ౭. నను మమాపి దృష్టాదృష్టకర్మకరణాత్కుతో మత్పాదారవిందచింతనం కర్మపాశాన్ముముక్షుభిః క్రియతే? తత్రాహుః—త్వమితి. హే అజిత ఆస్తామిదానీంతనం అల్పం కర్మ తే. త్వం. వ్యక్తం మహదాదిప్రపంచం. సృజసి పాలయసి సంహరసి చ. తదప్యాత్మన్యేవ నపృథక్. దుర్విభావ్యం మనసాప్యన్యైరవితర్క్యం. తద్గుణస్థః. తస్యాః మాయాయాః గుణేషు నియంతృత్వేన స్థితః. అథచ ఏతైః కర్మభిర్భవాన్నాజ్యతే న లిప్యతే కుతః? యో భవాననవద్యః రాగాదిరహితః. యతః స్వే ఆత్మస్వరూపే సుఖే అవ్యవహితే అనావృతే అభిరతః. అతస్త్వం కర్మ కుర్వన్నప్యాత్మారామః పరమేశ్వర ఇతి ముముక్షుభిశ్చింత్యత ఇతిభావః. ౮. నన్వాత్మారామస్య కిం కర్మకరణేన? అత ఆహుః-శుద్ధిరితి. హే ఈడ్య. హే ఋషభ. దురాశయానాం రాగిణాం విద్యా ఉపాసనా. విద్యాదిభిస్తథా శుద్ధిర్న భవతి. సత్త్వాత్మనాం సత్త్వ

శ్రుతాధ్యయనదానతపఃక్రియాభిః, సత్త్వాత్మనామృషభ తే యశసి ప్రవృద్ధసచ్ఛ్రద్ధయా శ్రవణసంభృతయా యథా స్యాత్. ౯. స్యాన్నస్తవాంఘ్రిరశుభాశయధూమకేతుః క్షేమాయ యో మునిభిరార్ద్రహృదోహ్యమానః, యస్సాత్త్వతైస్సమవిభూతయ ఆత్మవిద్భిర్వ్యూహేఽర్చితస్సవనశస్స్వరతిక్రమాయ. ౧౦. యశ్చింత్యతే ప్రయతపాణిభిరధ్వరాగ్నౌ త్రయ్యానిరుక్తవిధినేశహవిర్గృహీత్వా, అధ్యాత్మయోగ ఉత యోగిభిరాత్మమాయాం జిజ్ఞాసుభిః పరమభాగవతైః పరీష్టః. ౧౧. పర్యుష్టయా తవ విభో వనమాలయేయం సంస్పర్ధినీ భగవతీ ప్రతిపత్నివచ్ఛ్రీః, యస్సు

మూర్తౌ శ్రీహరావేవ ఆత్మా మనో యేషాం శుద్ధాంతఃకరణానామితి వా. తేషాం సతాం. తే యశసి శ్రవణేన సంభృతయా పరిపుష్టయా ప్రవృద్ధయా సచ్ఛ్రద్ధయా యథా స్యాత్. ఏవం పరమపావనస్య యశసోవితానాయ తవ కర్మాచరణమితి భావః. ౯. తదేవం త్వద్యశసి ప్రవృద్ధసచ్ఛ్రద్ధైవ శుద్ధిహేతుః అస్మాభిస్తు తవాంఘ్రిర్దృష్టః అతః స్యాదితి. తవాంఘ్రిర్నోఽస్మాకమశుభాశయానాం విషయవాసనానాం ధూమకేతుః దాహకః స్యాత్ కథంభూతః యః క్షేమాయ మోక్షాయ మునిభిః. ముముక్షుభిః ప్రేమార్ద్రహృదా ఊహ్యమానః చింత్యమానః. యశ్చ సాత్త్వతైః భక్తైస్సమవిభూతయే సమానైశ్వర్యాయ శ్రీవాసుదేవాదివ్యూహే అర్చితః. తేషు చ కైశ్చిదాత్మవిద్భిః ధీరైః స్వరతిక్రమాయ స్వర్గమతిక్రమ్య వైకుంఠప్రాప్తయే. సవనశః. త్రికాలం అర్చితః. ౧౦. కించ. య ఇతి. ప్రయతపాణిభిః సంయతహస్తైః హవిర్గృహీత్వా అధ్వరాగ్నౌ ఆహవనీయాదౌ యాజ్ఞికైర్యశ్చింత్యతే. నను "యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం దేవతాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్ని"తి వచనాత్తత్తద్దేవతాః చింత్యంతే. అత ఆహుః—త్రయ్యానిరుక్తేన విధినా ఇంద్రాదిరూపేణైవ యజ్ఞపురుషశ్చింత్యత ఇత్యర్థః. ఉత కించ. అధ్యాత్మయోగే ఆత్మాధికారే యోగే. యోగిభిరపి. ఆత్మనస్తవ మాయా అణిమాదిస్తాం. జిజ్ఞాసుభిస్తత్కామైర్యశ్చింత్యతే. పరమభాగవతైస్తు ముక్తైర్యః పరీష్టః సర్వతః. పూజితః. స తవాంఘ్రిః నః అశుభాశయధూమకేతుః స్యాదితి పూర్వేణైవాన్వయః. ౧౧. ఏతేషాం చ మునిసాత్త్వతాదీనాం షణ్ణాం సేవకానాం మధ్యే పరమభాగవతేషు లక్ష్మ్యా అపి తవ ప్రీతిరధికేతి స్తువంతి. పర్యుష్టయేతి. ఇడభావశ్ఛాందసః. అహం యత్ర వసామి తత్రైవ వక్షసి పర్యుషితాపీయం వసతీతి ప్రతిపత్నీవత్. శ్రీస్సంస్పర్ధమానా భవతి. తథాపి తాం స్పర్ధమానాం శ్రియమనాదృత్య. యో భవాన్ పర్యుషితయాపి అముయా వనమాలయా భక్తైరర్పితాఽఇయమితి ప్రీత్యా సబహుమానధృతయా సుప్రణీతం సుష్ఠు సంపాదితం యథా భవతి తథా అర్హణం పూజాం ఆదదత్ స్వీకృతవాన్ సుప్రణీతమిత్యర్హణవిశేషణం వా. తస్య తవాంఘ్రిః నః అశుభాశయధూమకేతుః భూయాత్. యద్వా. యోఽంఘ్రిః అముయా సుప్రణీతం అర్హణమాదదత్. సనోఽశుభాశయధూమకేతుర్భూయాదిత్యన్వయః. అథవైవం సంబంధః. ఏతేభ్యోధ్యానార్చనాదినిష్ఠేభ్యోఽపి త్వద్యశసి ప్రవృద్ధసచ్ఛ్రద్ధావంత ఏవ కృతార్థాః. భగవతో యశః ప్రియత్వాదిత్యాహుః పర్యుష్టయా వశకాంతావిత్యస్మాత్పరితః సర్వాంగేషు ఉష్టయా కాంతయా శోభితయా వనమాలయా. వక్షసి ఏకదేశే వర్తమానా శ్రీః సంస్పర్ధమానా భవతి, తథాప్యామ్నాయమధువ్రతైః బహుధావర్ణి

ప్రణీతమముయార్హణ మాదదన్నో భూయాత్సదాంఘ్రిరశుభాశయధూమకేతుః.
౧౨.కేతుస్త్రివిక్రమయుతస్త్రిపతత్పతాకో యస్తే భయాభయకరోఽసురదేవచమ్వోః,
స్వర్గాయసాధుషు ఖలేష్వితరాయ భూమన్పాదఃపునాతు భగవన్ భజతామఘం నః.
౧౩.నస్యోతగా ఇవచ యస్యవశే భవంతి బ్రహ్మాదయస్తనుభృతో మిథురర్ద్యమానాః,
కాలస్య తే ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య శన్నస్తనోతు చరణః పురుషోత్తమస్య.
౧౪.అస్యాసిహేతురుదయస్థితిసంయమానామవ్యక్తజీవమహతామపికాలమాహుః,
సోఽయంత్రిణాభిరఖిలాపచయే ప్రవృత్తః కాలో గభీరరయ ఉత్తమపూరుషస్త్వం.
౧౫. త్వత్తః పుమాన్ సమధికృత్య యయాస్యవీర్యం ధత్తే మహాంతమివ గర్భమ
మోఘవీర్యః, సోఽయం తయానుగత ఆత్మన అండకోశం హైమం ససర్జ బహి

తయా కీర్తిమయ్యా వైజయంత్యా వనమాలయైవ యో భవాన్ సుప్రణీతమర్హణమాదదదిత్యాది పూర్వవత్. ౧౨. త్వచ్చరణస్య భక్తపక్షపాతః ప్రసిద్ధ ఏవేతి స్తువంతః ప్రార్థయంతే-కేతురితి. బలిబంధనే త్రిభిర్విక్రమైర్యుతః తత్ర ద్వితీయవిక్రమే సత్యలోకం గతస్తవ పాదకేతుః అత్యుచ్ఛ్రితో విజయధ్వజ ఇవ. తత్సంపాదయంతి త్రిపతత్పతాకః త్రిధా పతంతీ త్రిలోకేషు వా పతంతీ గంగా పతాకా యస్యస్య సః. తథా అసురదేవచమ్వోః తత్సేనయోః భయాభయకరః. సాధుషు సురేషు స్వర్గాయ. ఖలేష్వసురేషు ఇతరాయ. అధోగమనాయ యఏవం కేతురూపస్తే పాదః సః. భజతాం నః అఘం పునాతు శోధయతు అఘాదితి పాఠే భజతాం న ఇతి కర్మణి షష్ఠీ. భజతోఽస్మాన్ అఘాత్ పునాత్వితి. తథాచ. శ్రు. "చరణం పవిత్రం వితతం పురాణం యేన పూతస్తరతి దుష్కృతాని. తేన పవిత్రేణశుద్ధేన పూతా అతిపాప్మాన మరాతిం తరేమ. లోకస్య ద్వారమర్చిమత్పవిత్రంజ్యోతిష్మద్భ్రాజమానం మహస్వత్, అమృతస్య ధారా బహుధా దోహమానం. చరణం నో లోకే సుధితాం దధాత్వి"తి. ౧౩. నను యుద్ధే దేవాసురాదయః పరస్పరం. జయంతి జీయంతే వా కిమహం తత్రేత్యత ఆహుః—నసీతి. మిథుః మిథః అర్ద్యమానాః యుద్ధాదిభిః పీడ్యమానాః బ్రహ్మాదయోఽపియస్య తవ వశే భవంతి న తు తే జయే పరాజయే వా స్వతంత్రాః. క ఇవ నసి నాసికాయాం ఓతాః నాసికామావిధ్య బద్ధా గావో బలీవర్దా ఇవ. కుతః కాలస్య కలయితుః ప్రవర్తకస్య తదేవ కుతః. ప్రకృతిపురుషయోరపి పరస్య. తస్య తే పురుషోత్తమస్య పాదః నః శం తనోతు. ౧౪. ప్రకృతిపురుషాభ్యాం పరత్వముపపాదయంతఃకాలత్వేన పురుషోత్తమతామాహుః—అస్యేతి. అస్య జగతః ఉదయాదీనాం హేతురసి. కుతః అవ్యక్తం ప్రకృతిః జీవః పురుషః మహాన్ మహత్తత్త్వం తేషాం కాలం నియంతారం త్వామాహుః. శ్రు. "అక్షరాత్పరతః పరః. మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః. పరః పురుషాన్నాపరం కించిత్సాకాష్ఠా సా పరాగతి" రిత్యాది.శ్రుతేః. కించ. అయం సంవత్సరాత్మకః యః కాలః త్రిణాభిః త్రీణిచాతుర్మాస్యాని నాభయో యస్య సోఽపి త్వమేవ.అతస్త్వముత్తమః పురుష ఇతి తథా చగీతాసు. శ్లో. "యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపిచోత్తమః, అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమ" ఇతి. ౧౫. త్వమేవ ప్రకృత్యాదిద్వారా జగత్సృష్ట్యాదిహేతురిత్యుక్తం తత్కేన ప్రకారేణ? తదాహుః—త్వత్తఇతి. త్వత్తః పురుషో వీర్యం శక్తిం సమధికృత్య ప్రాప్య. యయా మాయయా అధిష్ఠితః మహాంతం ధత్తే కమివ, అస్య విశ్వస్యగర్భమివ సోఽయం మహాన్ తయైవ

రావరణై రుపేతమ్. ౧౬. తత్తస్థుషశ్చ జగతశ్చ భవానధీశో యన్మాయయోత్థగుణవిక్రియయోపనీతాన్, అర్థాన్ జుషన్నపి హృషీకపతే న లిప్తో యేఽన్యే స్వతః పరిహృతాదపి బిభ్యతి స్మ. ౧౭. స్మేరావలోకలవదర్శితభావహారిభ్రూమండలప్రహితసౌరతమంత్రశౌండైః, పత్న్యస్తు షోడశసహస్రమనంగబాణైర్యస్యేంద్రియం విమథితుం కరణైర్న విభ్వ్యః. ౧౮. విభ్వ్యస్తవామృతకథోదవహాస్త్రిలోక్యాః పాదావనేజసరితశ్శమలాని హంతుం, ఆనుశ్రవం శ్రుతిభిరంఘ్రిజమంగసంగైస్తీర్థద్వయం శుచిషదస్త ఉపస్పృశంతి. ౧౯. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యభిష్టూయ విబుధైస్సేశశ్శతధృతిర్హరిం, అభ్యభాషత గోవిందం ప్రణమ్యాంబరమాశ్రితః. ౨౦. బ్రహ్మోవాచః—భూమేర్భారావతారాయ పురా విజ్ఞాపితః ప్రభో, త్వమస్మాభిరశేషాత్మం స్తత్తథైవోపపాదితమ్. ౨౧. ధర్మశ్చ స్థాపితస్సత్సు సత్యసంధేషు వై త్వయా, కీర్తిశ్చ దిక్షు విక్షిప్తా సర్వలోకమలాపహా. ౨౨. అవతీర్య యదోర్వంశే బిభ్రద్రూపమనుత్తమం, కర్మాణ్యుద్దామవృత్తాని హితాయ జగతో కృథాః. ౨౩. యాని తే చరితానీశ మనుష్యాస్సాధవః కలౌ, శృణ్వంతః కీర్తయంతశ్చ తరిష్యంత్యంజసా తమః. ౨౪. యదువంశేఽవతీర్ణస్య భవతః పురుషోత్తమ, శరచ్ఛతం వ్యతీయాయ పంచవింశాధికం ప్రభో. ౨౫. నాధునా తేఽఖిలాధార దేవకార్యావశేషి

మాయయా అనుగతస్సన్ ఆత్మనస్సకాశాదండకోశం ససర్జ. త్వయానుగత ఇతి పాఠే త్వయా అధిష్ఠితః త్వయా మాయయా అనుగత ఇతి వివేకః. ౧౬. నన్వేవం భూతమీశ్వరత్వం మమ కుతోఽవగతం? తదాహుః—తదితి. తత్తస్మాత్ తస్థుషః స్థావరస్య. జగతో జంగమస్య చ. భవానధీశః. యద్యస్మాత్ మాయయా ఉత్థా ఉజ్జృంభితా యా గుణవిక్రియా ఇంద్రియవృత్తిః తయా ఉపనీతాన్ అర్థాన్ విషయాన్. జుషన్నపి జుషమాణోఽపి హే హృషీకపతే న లిప్తస్త్వం. యేత్వన్యే జీవా యోగినోవా. స్వతః పరిహృతాదపి అవిద్యమానాత్ త్యక్తాద్వా విషయజోషణాత్. బిభ్యతి వాసనామాత్రేణ బధ్యంత ఇత్యర్థః. ౧౭. అలిప్తత్వమాహుః—స్మేరేతి. స్మేరావలోకః మందస్మితవిలసితోఽవలోకః. తస్య లవః. కటాక్షః. తేన దర్శితో యోఽభావః అభిప్రాయః తేన మనోహారి యద్భ్రూమండలం. తేన ప్రహితా యే సౌరతామంత్రాః. తైః శౌండైః ప్రగల్భైః. అనంగబాణైః కామస్య బాణైస్సంమోహనైః కరణైః కామకళాభిః. షోడశసహస్రం పత్న్యః. యస్యేంద్రియం మనః విమథితుం క్షోభయితుం న విభ్వ్యః న సమర్థాః. భవాన్ నలిప్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮. తస్మాత్. విభ్వ్య ఇతి. తవామృతరూపా కథా తదేవ ఉదం ఉదకం తద్వహంతీతి అమృతకథోదవహాః అథవా వహాస్తీతి వహః ఉదకస్య వహః ఉదవహాః నద్యః ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయామిత్యుదభావః. అమృతకథాయా ఉదవహాః కీర్తినద్యః; తథా పాదావనేజసరితో గంగాద్యాశ్చ. త్రిలోక్యాః శమలాని హంతుం విభ్వ్యః. కేన ప్రకారేణ? అనుశ్రవం గురోరుచ్చారణమనుశ్రవో వేదస్తత్ర భవం కీర్తిరూపం తీర్థం శ్రుతిభిః శ్రవణేంద్రియైః అంఘ్రిజం గాంగం అంగసంగైః. ఏవం శుచిషదః స్వాశ్రమధర్మస్థాః. తవ తీర్థద్వయం ఉపస్పృశంతి సేవంత ఇతి. ౧౯. ఇతీతి. విబుధైస్సహ. ౨౦. ౨౧. ధర్మ ఇతి.

తమ్, కులం చ విప్రశాపేన నష్టప్రాయమభూదిదమ్. ౨౬. తతస్స్వధామ పరమం
విశస్వ యది మన్యసే, సలోకాన్ లోకపాలాన్నః పాహి వైకుంఠకింకరాన్. ౨౭.
శ్రీశుక ఉవాచ:—సంస్తుతో భగవానిత్థం విబుధైః పద్మజాదిభిః, ప్రతినంద్యాహ
తాన్రాజన్నాయామనుజ ఈశ్వరః ౨౮. శ్రీకృష్ణఉవాచ:—అవధారితమేతన్మే యదాత్థ
విబుధేశ్వర, కృతం వః కార్యమఖిలం భూమేర్భారోఽవతారితః ౨౯. తదిదంయాదవ
కులం వీర్యశౌర్యశ్రియోద్ధతమ్, లోకం జిఘృక్షత్యుద్ధర్తైర్వేలయేవ మహార్ణవః.
౩౦. యద్యసంహృత్య దృప్తానాం యదూనాం విపులం కులమ్, గంతాస్మ్యనేన
లోకోఽయముద్వేలేన వినంక్ష్యతి. ౩౧. ఇదానీం నాశ ఆరబ్ధః కులస్య ద్విజశాపతః,
యాస్యామి భవనం బ్రహ్మన్నేతదంతే తవానఘ ౩౨. శ్రీశుక ఉవాచ:—ఇత్యుక్తో
లోకనాథేన స్వయంభూః ప్రణిపత్య తమ్, సహదేవగణైర్దేవస్స్వధామ ప్రత్య
పద్యత. ౩౩. అథ తస్యాం మహోత్పాతాన్ ద్వారకాయాం సముత్థితాన్, విలోక్య
భగవానాహ యదువృద్ధాన్ సమాగతాన్. ౩౪. శ్రీకృష్ణఉవాచ:—ఏతే వై సు
మహోత్పాతా వ్యుత్తిష్ఠంతీహ సర్వతః, శాపశ్చ నః కులస్యాసీద్బ్రాహ్మణేభ్యో
దురత్యయః. ౩౫. న వస్తవ్యమిహాస్మాభిర్జిజీవిషుభిరార్యకాః, ప్రభాసంసుమహాపుణ్యం
యాస్యామోఽద్యైవ మాచిరమ్. ౩౬. యత్ర స్నాత్వా దక్షశాపాద్గృహీతో
యక్ష్మణోడురాట్, విముక్తః కిల్బిషాత్సద్యో భూయో భేజే కళోదయమ్. ౩౭.
వయం చ తస్మిన్నాప్లుత్య తర్పయిత్వా పితౄన్ సురాన్, భోజయిత్వోశిజోవిప్రా
న్నానాగుణవతాంధసా. ౩౮. తేషు దానాని పాత్రేషు శ్రద్ధయోప్త్వా మహాంతి వై,
వృజినాని తరిష్యామో దానైర్నౌభిరివార్ణవమ్. ౩౯. శ్రీశుకఉవాచ:—ఏవం
భగవతాదిష్టా యాదవాః కురునందన, గంతుం కృతధియస్తీర్థం స్యందనాన్ సమ
యూయుజన్. ౪౦. తన్నిరీక్ష్యోద్ధవో రాజన్ శ్రుత్వా భగవతోదితం, దృష్ట్వా
రిష్టాని ఘోరాణి నిత్యం కృష్ణమనువ్రతః. ౪౧. వివిక్త ఉపసంగమ్య జగతామీశ్వ
రేశ్వరం, ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ ప్రాంజలిస్తమభాషత. ౪౨. ఉద్ధవ ఉవాచ:—

స్తా విస్తారితా. ౨౨. అవతీర్యేతి. ఉద్దామానివృత్తాని విక్రమాః యేషుతాని కర్మాణి. ౨౩-౨౯. తదితి.
వీర్యశౌర్యయుక్తయాశ్రియా. ౩౦. యదీతి. ఉద్వేలేన లంఘితమర్యాదేవ. ౩౧. ఇదానీమితి. వైకుంఠం
యాస్యన్ తవ భవనం యాస్యామి. ౩౨—౩౫. నేతి. ప్రభాసం యాస్యామ ఇతి వదతో భగ
వతోఽయమభిప్రాయః. ఏతే దేవాంశాః స్వాధికారానేవాప్స్యంతి. నతు సద్యో మోక్షం ద్వారవత్యాం
తుమృతాస్సద్యోముచ్యేరన్. తస్మాదభ్యుదయఫలం ప్రభాసం నేష్యామీతి. ౩౬. యత్రేతి. దక్షశాపాత్
యక్ష్మణా గృహీతశ్చంద్రః యత్ర స్నాత్వా స్నానమాత్రం కృత్వా కిల్బిషాత్. తద్రోగదుఃఖాత్సద్యో
ముక్తస్సన్ కళావృద్ధిం భేజే. ౩౭. వయమితి. ఉశిజః కమనీయాన్ అంధసా అన్నేన. ౩౮.
తేష్వితి. ఉప్త్వేతి. యథా సుక్షేత్రే బీజముప్తం బహుఫలం భవతి. తథా దానం సత్పాత్ర ఇతి
ద్యోతయతి. ౩౯—౪౨. దేవదేవేతి, లోకం మర్త్యలోకం. ౪౩. విప్రశాపమితి. న ప్రతీపా

దేవదేవేశ యోగేశ పుణ్యశ్రవణకీర్తన, సంహృత్యైతత్కులం నూనం లోకం సంత్యక్ష్యతే భవాన్. ౪౩. విప్రశాపం సమర్థోఽపి ప్రత్యహన్న యదీశ్వరః. ౪౪. నాహం తవాంఘ్రికమలం క్షణార్ధమపి కేశవ, త్యక్తుం సముత్సహే నాథ స్వధామ నయ మామపి. ౪౫. తవ విక్రీడితం కృష్ణ నృణాం పరమమంగళం, కర్ణపీయూషమాస్వాద్య త్యజంత్యన్యస్పృహాం జనాః. ౪౬. శయ్యాసనాటనస్థానస్నానక్రీడాశనాదిషు, కథం త్వాం ప్రియమాత్మానం వయం భక్తాస్త్యజేమహి. ౪౭. త్వయోపభుక్తస్రగ్గంధవాసోఽలంకారచర్చితాః, ఉచ్ఛిష్టభోజినో దాసాస్తవ మాయాం జయేమహి. ౪౮. వాతరశనా ఋషయశ్శ్రమణా ఊర్ధ్వమంథినః, బ్రహ్మాఖ్యం ధామ తే యాంతి శాంతాస్సన్న్యాసినోఽమలాః. ౪౯. వయం త్విహ మహాయోగిన్ భ్రమంతః కర్మవర్త్మసు, త్వద్వార్తయా తరిష్యామస్తావకైర్దుస్తరం తమః. ౫౦. స్మరంతః కీర్తయంతస్తే కృతాని గదితాని చ, గత్యుత్స్మితేక్షణక్ష్వేళం యన్నృలోకవిడంబనమ్. ౫౧. ఏవం విజ్ఞాపితో రాజన్భగవాన్ దేవకీసుతః, ఏకాంతినం ప్రియం భృత్యముద్ధవం సమభాషత. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

శ్రీ భగవానువాచ:—యదాత్థ మాం మహాభాగ తచ్చికీర్షితమేవ మే, బ్రహ్మా భవో లోకపాలాః స్వర్వాసం మేఽభికాంక్షిణః ౧. మయా నిష్పాదితం హ్యత్ర దేవకార్యమశేషతః, యదర్థమవతీర్ణోఽహమంశేన బ్రహ్మణార్థితః. ౨. కులం వై శాపనిర్దగ్ధం నంక్ష్యత్యన్యోన్యవిగ్రహాత్, సముద్రస్సప్తమేఽహ్న్యేనాం పురీం సంప్లావయిష్యతి. ౩. యర్హ్యేవాయం మయా త్యక్తో లోకోఽయం నష్టమంగళః, భవిష్యత్యచిరాత్సాధో కలినాపి నిరాకృతః. ౪. న వస్తవ్యం త్వయైవేహ మయా త్యక్తే మహీతలే, జనోఽధర్మరుచిర్భద్ర భవిష్యతి కలౌ యుగే. ౫. త్వం తు సర్వం పరిత్యజ్య

తవాన్. ౪౪—౪౬. శయ్యేతి. శయ్యాదిషు త్వాం భక్తాః నిత్యం సేవితవంతో వయం కథం త్యజేమ. ౪౭. త్యక్తుమశక్నువన్ ప్రార్థయే న మాయాభయాదిత్యాహ—త్వయేతి. చర్చితాః అలంకృతాః. హి నిశ్చితం జయేమ. ౪౮. సన్న్యాసినో హి బ్రహ్మచర్యాదిబహుక్లేశైః కథంచిత్తరంతి. వయం త్వనాయాసేనైవ తరిష్యామ ఇత్యాహ—వాతరశనా ఇతి. ఊర్ధ్వమంథినః ఊర్ధ్వరేతసః. ౪౯. వయమితి. తావకైః భక్తైస్సహ త్వద్వార్తయా. ౫౦. స్మరంత ఇతి. క్ష్వేళః పరిహాసః ద్వంద్వైకత్వం. ౫౧. ఏవమితి. ఏకాంతినమిత్యాది స్వాభిప్రాయావంచనే హేతుః. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. సప్తమే తూద్ధవజ్ఞానసిద్ధ్యై పృష్టస్స్వయం హరిః, అవధూతేతిహాసోక్తగురుషష్టావవర్ణయత్. యదితి. యదాత్థ సంహృత్యైతత్కులమితి. స్వర్వాసం శ్రీవైకుంఠవాసం ప్రతి. ౧. ౨. త్వం తు సర్వత్యాగేన ఆత్మనిష్ఠో భవేతి వక్తుమాహ—త్రయేణ కులమితి. ౩. యర్హీతి. తథైవాయం నష్టమంగళో భవిష్యతీతి. ౪. నేతి. నవస్తవ్యమేవ త్వయా. ౫. ౬. నను గుణదోషాభ్యాం నిషేధ

స్నేహం స్వజనబంధుషు, మయ్యావేశ్య మనస్సమ్యక్సమదృగ్విచరస్వ గామ్. ౬. యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః, నశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్. ౭. పుంసోఽయుక్తస్య నానార్థో భ్రమస్సగుణదోషభాక్, కర్మాకర్మవికర్మేతి గుణదోషధియో భిదా. ౮. తస్మాద్యుక్తేంద్రియగ్రామో యుక్తచిత్తఇదంజగత్, ఆత్మనీక్షస్వ విततమాత్మానం మయ్యధీశ్వరే. ౯. జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుక్తఆత్మభూతశ్శరీరిణాం, ఆత్మానుభవతుష్టాత్మానాంతరాయైర్విహన్యసే. ౧౦. దోషబుద్ధ్యోభయాతీతో నిషేధాన్ననివర్తతే, గుణబుద్ధ్యా చ విహితం న కరోతి యథార్భకః. ౧౧. సర్వభూతసుహృచ్ఛాంతో జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయః, పశ్యన్మదాత్మకం విశ్వం న విపద్యేత వై పునః. ౧౨. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యాదిష్టో భగవతా మహాభాగవతో నృప, ఉద్ధవః ప్రణిపత్యాహ తత్త్వజిజ్ఞాసురచ్యుతమ్. ౧౩. ఉద్ధవ ఉవాచః—యోగేశ యోగవిన్న్యాసయోగాత్మన్ యోగసంభవ, నిశ్శ్రేయసాయ మే ప్రోక్తస్త్యాగ స్సన్న్యాసలక్షణః. ౧౪. త్యాగోఽయం దుష్కరో భూమన్ కా

లోకే కుతః సమదృష్టిః స్యామత ఆహ—యదిదమితి. మన ఆదిభిః గృహ్యమాణం మనోమయత్వాత్ మాయేతి విద్ధి. తదపి న స్థిరతరం కింతు నశ్వరం విద్ధి. ౭. నశ్వరత్వే హేతుః. పుంస ఇతి. అయుక్తస్య విక్షిప్తమనసః. నానార్థో భేదవిషయో భ్రమః. సభ్రమ ఏవ గుణదోషభాక్. నను వేదేనైవ విధినిషేధాభ్యాం భేదస్య సత్యతోక్తా న భ్రమవిజృంభితగుణదోషబుద్ధేః పుంసస్తదాహ కర్మేతి. కర్మ విహితం అకర్మ తల్లోపః వికర్మ నిషిద్ధభేదః. అవిద్యావద్విషయ ఏవ వేద ఇత్యర్థః. ౮. తస్మాదితి. కథమాత్మని పరిచ్ఛిన్నే విததం జగదీక్షణీయం తత్రాహ—ఆత్మానమితి. మయి బ్రహ్మణి తద్రూపేణేక్షస్వ. ౯. నన్వేవం యుక్తచిత్తత్వేన కర్మాకరణే దేవాదయో విఘ్నాన్ కరిష్యంతి. తత్రాహ—జ్ఞానేతి. జ్ఞానం వేదతాత్పర్యనిశ్చయః. విజ్ఞానం తదర్థానుభవః. తాభ్యాం సమ్యక్ యుక్తః తత ఆత్మానుభవేనైవ తుష్టచిత్తః. తతః శరీరిణాం సర్వదేహినాం ఆత్మభూతస్సన్. అంతరాయైర్న ప్రతిహన్యసే. అయం భావః. యావదపరోక్షానుభవం యథాక్రమం కర్మాణి కుర్యాదేవ. తదనంతరం సర్వేషామాత్మభూతత్వాన్నకోఽపి విఘ్నానాచరతీతి. తథా చ. శ్రు "తస్యేహనదేవాశ్చభూత్యాఈశతఆత్మాహ్యేషాం సభవతీ"తి. ౧౦. న చోత్పన్నజ్ఞానస్యాపి యథేష్టాచరణప్రసంగ ఇత్యాహ—దోషబుద్ధ్యేతి. గుణదోషబుద్ధ్యతీతోఽపి ప్రాక్తనసంస్కారాన్నిషేధాన్నివర్తత ఏవ కింతు న దోషబుద్ధ్యా. విహితం చ ప్రాయశః కరోతి న గుణబుద్ధ్యా. యథార్భకః సంకల్పవికల్పరహితః కించిత్కరోతి కుతశ్చిన్నివర్తతే. తద్వదేషేతి.— ౧౧. ఏవం భూతస్య నపునః సంసార ఇత్యాహ—సర్వభూతేతి. నవిపద్యేత న పునస్సంసరేత్. ౧౨. ౧౩. త్వంతు సర్వం పరిత్యజ్యేత్యాద్యుపదేశమాత్మనో యోగ్యం మన్వానః పృచ్ఛతి.—యోగేశేతి. యోగే యోగఫలదాయిన్. యోగవిదాం న్యాసః న్యాసో నామ ఆతిగోప్యో నిక్షేపవిశేషః. యద్వా. యోగో విన్యస్యతే క్రియతే యస్మిన్. యోగాత్మన్ యోగే ఆత్మా ప్రకటో భవతి యస్య. యోగస్వరూపేతి వా. యోగస్య సంభవో యస్మాత్. చతుర్భిరేతైస్సంబోధనైః స్వమహిమ్నా కేవలం త్వయోపదిష్టం, న

మానాం విషయాత్మభిః, సుతరాం త్వయి సర్వాత్మన్నభక్తైరితి మే మతిః. ౧౫. సోఽహంమమాహమితి మూఢమతి ర్విగాఢ స్త్వన్మాయయావిరచితాత్మనిసానుబంధే, తత్త్వంజసా నిగదితం భవతా యథాహం సంసాధయామి భగవన్ననుశాధి భృత్యమ్. ౧౬. సత్యస్య తే స్వదృశ ఆత్మన ఆత్మనోఽన్యం వక్తార మీశవిబుధేష్వపి నానుచక్షే, సర్వే విమోహితధియ స్తవ మాయయేమే బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో బహిరర్థభావాః. ౧౭. తస్మాద్భవంతమనవద్యమనంతపారం సర్వజ్ఞమీశ్వరమకుంఠ వికుంఠధిష్ణ్యం, నిర్విణ్ణధీరహముహావృజినాభితప్తో నారాయణం నరసఖం శరణం ప్రపద్యే. ౧౮. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—ప్రాయేణ మునయో లోకే లోకతత్త్వవిచక్షణాః, సముద్ధరంతి హ్యాత్మానమాత్మనైవాశుభాశయాత్. ౧౯. ఆత్మనో గురురాత్మైవ పురుషస్య విశేషతః, యత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రేయోఽసావనువిందతే. ౨౦. పురుషత్వే చ మాం ధీరాస్సాంఖ్యయోగవిశారదాః, అవిస్తరం ప్రపశ్యంతి సర్వశక్త్యుపబృంహితమ్. ౨౧. ఏకద్విత్రిచతుష్పాదో బహుపాద స్తథా

తు మదధికారం పర్యాలోచ్యేతి ద్యోతితం. తదాహ—నిశ్శ్రేయసాయేతి. న చారోగ్యాద్యర్థం సర్వస్వదానాదివదయన్త్యాగః కింతు సన్న్యాసలక్షణః అప్రత్యాపత్తిరూపః. ౧౪. ౧౫. స ఇతి. యం ప్రతిత్యాగాద్యుపదిష్టం సోఽహం. మూఢమతిః కుతః. మమేతి అహమితి చ సానుబంధే పుత్రాది సహితే. త్వన్మాయయా విరచితే ఆత్మని దేహే విగాఢో నిమగ్నః. అతః తత్తు భవతా నిగదితం యథాహమంజసా సంసాధయామి. తథా భృత్యం మామనుశాధి శనైః. శిక్షయ. ౧౬. మయా సంక్షేపతః. ఉక్తం విస్తరతస్త్వన్యాన్ పృచ్ఛేతి చేత్ అత ఆహ—సత్యస్యేతి. స్వదృశః స్వప్రకాశస్య సత్యస్యాత్మనః. ఆత్మనః. మాం ప్రతివక్తారం తే త్వత్తః అన్యం నానుచక్షేన పశ్యామి స్వదృశః స్వతస్సిద్ధజ్ఞానాత్ త్వత్తోఽన్యమితి వా కుత ఇత్యత ఆహ—సర్వ ఇతి. బహిరర్థభావాః విషయేష్వర్థబుద్ధయః. ౧౭. తస్మాదితి. కేచిద్దుశ్శీలా భవంతి కేచిత్సేవితాస్సంతః ఫలకాలే వినశ్యంతి. కేచిదజ్ఞాః కేచిద్రక్షణే అసమర్థాః. కేచిత్ స్వస్థానభ్రష్టాః. తద్వ్యావృత్త్యర్థ మనవద్యమిత్యాదీని పంచవిశేషణాని. న విద్యతే అంతఃకాలతః పారం దేశతశ్చ యస్య తం. కాలాదిభిరకుంఠో వికుంఠలోకో ధిష్ణ్యం స్థానం యస్య తం హే భగవన్ ఉహ స్ఫుటం. నిర్వేదే హేతుః వృజినైర్దుఃఖైరభితప్తః హాకారగౌరవాయ వృకారోయుక్త ఇవ పఠనీయః. నన్వనవద్యత్వాదీని కుతో మమ? తదాహ—నారాయణమితి. అనుకంపితామాహ—నరసఖమితి. నరో జీవస్సఖా అవంచనీయః యస్య తం భవంతం శరణం ప్రపద్యే. ౧౮. తదేవమసంభావనావిపరిభావనాభ్యాముపదిష్టం తత్త్వమనవగాహమానం ప్రతి తన్నివృత్తయే గురూపదేశం వినాపి స్వాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ తత్త్వప్రతిపత్తిర్భవతీతి దర్శయితుమాహ.—ప్రాయేణేతి. లోకతత్త్వస్య విచక్షణాః పరీక్షకాః. అశుభాశయాత్ విషయవాసనాతః. ౧౯. తదుపపాదయతి—ఆత్మన ఇతి. ఆత్మనః పశ్వాదిశరీరేఽప్యాత్మైవ హితాహితజ్ఞానే గురుః. ౨౦. తత్ర ప్రత్యక్షం దర్శయతి—పురుషత్వ ఇతి. తథా చ శ్రు. "పురుషత్వే చావిస్తరోఽయమాత్మా స హి ప్రజ్ఞానేన సంపన్నతమో విజ్ఞాతం వదతి విజ్ఞాతం పశ్యతి వేదశ్వస్తనం వేద లోకాలోకౌ మర్త్యేనామృతమీప్సత్యేవం సంపన్నో థేతరేషాం పశూనామశనాపిపాసే ఏవాభిజ్ఞానమి"తి. ౨౧. అతః పురుషత్వం స్తౌతి—

పదః, బహ్వ్యస్సంతి పురస్సృష్టాస్తాసాం మే పౌరుషీ ప్రియా. ౨౨. అత్ర మాం మృగయంత్యద్ధా యుక్తా హేతుభిరీశ్వరం, గృహ్యమాణై ర్గుణై ర్లింగైరగ్రాహ్య మనుమానతః. ౨౩. అత్రాప్యుదాహరంతీమమితిహాసం పురాతనం, అవధూతస్య సంవాదం యదోరమితతేజసః.౨౪.అవధూతం ద్విజం కంచిచ్చరంతమకుతోభయం, కవిం నిరీక్ష్యతరుణంయదుఃపప్రచ్ఛధర్మవిత్. ౨౫. యదురువాచః—కుతోఽనుధీరియం బ్రహ్మన్నకర్తు స్సువిశారదా, యామాసాద్య భవాన్ లోకే విద్వాంశ్చరతిబాలవత్. ౨౬. ప్రాయో ధర్మార్థకామేషు వివిత్సాయాం చ మానవాః, హేతునేహ సమీహంతే ఆయుషో యశసశ్శ్రియః. ౨౭. త్వం తు కల్యః కవిర్దక్షస్సుభగో మితభాషణః, నకర్తా నేహసే కించిజ్జడోన్మత్తపిశాచవత్. ౨౮. జనేషు దహ్యమానేషు కామలోభదవాగ్నినా,న తప్యసేఽగ్నినా ముక్తో గంగాంభస్థ్స ఇవ ద్విపః.౨౯.త్వం హి నః పృచ్ఛతాం బ్రహ్మన్నాత్మన్యానందకారణం, బ్రూహి స్పర్శవిహీనస్య భవతః కేవలాత్మనః. ౩౦. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—యదునైవం మహాభాగో బ్రహ్మణ్యేన సుమేధసా, పృష్టస్సభాజితః ప్రాహ ప్రశ్రయావనతం ద్విజః. ౩౧. బ్రాహ్మణ ఉవాచః—సంతి మే గురవో రాజన్ బహవో బుద్ధ్యుపాశ్రితాః, యతో బుద్ధిముపాదాయ ముక్తోఽటామీహ తాన్ శృణు. ౩౨. పృథివీవాయురాకాశ ఆపోఽగ్నిశ్చంద్రమా రవిః, కపోతోఽజగరస్సింధుః పతంగో మధుకృద్గజః. ౩౩. మధుహా హరిణో మీనః

ఏకేతి. ౨౨. అనుమానమాహ—అత్రేతి. అత్ర పౌరుష్యాం పురి యుక్తాః అప్రమత్తాః. అగ్రాహ్యం గ్రాహ్యేభ్యోఽహంకారాదిభ్యో వ్యతిరిక్తం మాం.అద్ధా సాక్షాన్మృగయంతి మార్గణే ప్రకారద్వయమాహ—గృహ్యమాణైర్బుద్ధ్యాదిభిర్గుణైర్హేతుభిః జడాదీనాం ప్రకాశః స్వప్రకాశేనైకేన వినా న ఘటత ఇత్యుపపత్తిముఖేన లక్షణైస్తథా తైరేవ లింగైర్వ్యాప్తిముఖేనానుమానతః ఈశ్వరం ప్రవర్తకం మృగయంతి.—బుద్ధ్యాదికరణాని కర్తృప్రయోజ్యాని కరణత్వాత్. వాశ్యావదితి తదుక్తం. శ్లో. "భగవాన్ సర్వభూతేషు లక్షితస్స్వాత్మనా హరిః, దృశ్యైర్బుద్ధ్యాదిభిర్ద్రష్టా లక్షణైరనుమాపకై"రితి. నచైతావతా ఆత్మా అనుమానిక ఇతి మంతవ్యం దేహాదివ్యతిరిక్తత్వం పదార్థశుద్ధిమాత్రస్యైవానుమానేన వివక్షితత్వాత్. ౨౩. భూయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యామసంభావనాదినివృత్తావితిహాసమాహ.—అత్రేతి. ౨౪. ౨౫. కుత ఇతి. సువిశారదా అతినిపుణా. ౨౬. సర్వలోకైకవైలక్షణ్యమాహ—ప్రాయ ఇతి. ధర్మాదిషు వివిత్సాయాం ఆత్మవిచారే చ. మానవాస్సమీహంతే ప్రవర్తంతే. తత్రాపి ఆయురాదేర్హేతునా కామనయైవ. ౨౭. త్వమితి. త్వం తు న కస్యచిత్ కర్మణః కర్తా భవసి. న కించిదీహసే ఇచ్ఛసి జడోన్మత్తపిశాచవచ్చరసి నను అశక్త్యావా అజ్ఞానేన వా. అనైపుణ్యేన వా విరూపత్వేన వా. అవాగ్మితయావా. ఔదాసీన్యం ఘటత ఏవ. నైతదిత్యాహ—కల్యఇతి.౨౮.మహానానందశ్చ తవ కుత ఇతి పృచ్ఛతి—జనేష్వితి. ౨౯. త్వమితి. స్పర్శవిహీనస్య విషయభోగరహితస్య అత్ర హేతుః. కేవలాత్మనః కళత్రాదిశూన్యస్య. ౩౦. ౩౧. సంతీతి. బుద్ధ్యైవోపాశ్రితాః స్వీకృతాః నతూపదేశేన అటామి పర్యటామి. ౩౨. ౩౩. మధుహేతి. శోభనం రూపం కీటస్య కరోతీతి సుపే

పింగళాకురరోఽర్భకః, కుమారీశరకృత్సర్పఊర్ణనాభిస్సుపేశకృత్. ౩౪. ఏతే మేగురవో రాజంశ్చతుర్వింశతిరాశ్రితాః, శిక్షావృత్తిభిరేతేషామన్వశిక్షమిహాత్మనః. ౩౫. యతో యదనుశిక్షామి యథా వా నాహుషాత్మజ, తత్తథా పురుషవ్యాఘ్ర నిబోధ కథయామి తే. ౩౬. భూతైరాక్రమ్యమాణోఽపి ధీరో దైవవశానుగైః, తద్విద్వాన్న చలేన్మార్గాదన్వశిక్షం క్షితేర్వ్రతమ్. ౩౭. శశ్వత్పరార్థసర్వేహః పరార్థైకాంతసంభవః,సాధుశ్శిక్షేత భూభృత్తోనగశిష్యః పరాత్మతామ్. ౩౮. ప్రాణవృత్త్యైవ సంతుష్యేన్మునిర్నైవేంద్రియప్రియైః, జ్ఞానం యథా ననశ్యేత నావకీర్యేత వాఙ్మనః. ౩౯. విషయేష్వావిశన్యోగీ నానాధర్మేషు సర్వతః, గుణదోషవ్యపేతాత్మా న విషజ్జేత వాయువత్. ౪౦. పార్థివేష్విహ దేహేషు ప్రవిష్టస్తద్గుణాశ్రయః, గుణైర్న యుజ్యతే యోగీ గంధైర్వాయురివాత్మదృక్. ౪౧. అంతర్హితశ్చ స్థిరజంగమేషు బ్రహ్మాత్మభావేన సమన్వయేన, వ్యాప్త్యావ్యవచ్ఛేదమసంగమాత్మనో

శకృత్. ౩౪. ఏతదితి. మే మయా ఆశ్రితాః తదాహ—ఏతేషాం వృత్తిభిః. ఆత్మనః శిక్షాః శిక్షణీయానర్థాన్ హేయోపాదేయాదీన్. అన్వశిక్షం అనుశిక్షితవానస్మి. ౩౫. యత ఇతి. నాహుషో యయాతిః. ౩౬. క్షితేః క్షమాం శిక్షితవానిత్యాహ—భూతైరితి. ఆక్రమ్యమాణః సంపీడ్యమానః తద్విద్వాన్ భూతానాం దైవవశవర్తిత్వం విద్వాన్. వ్రతం నియమం. ౩౭. పర్వతరూపా వృక్షరూపా చ యా పృథివీ తస్యాః శిక్షితమాహ—శశ్వదితి. సర్వదా పరార్థాః పరోపకార్థాః సర్వా ఈహా యస్య సః, పరార్థ ఏవ ఏకాంతతః సంభవో యస్య సః. భూభృత్తః పర్వతాత్. తస్య హి వృక్షగుల్మలతాతృణనిర్ఝరప్రస్రవణాదిక్రియాః పరార్థా ఏవ యథా. తద్వత్. తథా నగశిష్యః వృక్షశిష్యస్సన్ పరాత్మతాం పరాధీనాత్మతాం. వృక్షా యథా పరైరవఖండ్యోత్పాట్యచానయనమప్యనుమన్యతే తద్వత్. ౩౮. వాయురపి ద్వివిధః. ప్రాణో బాహ్యశ్చ తత్ర ప్రాణస్య గురుత్వమాహ—ప్రాణవృత్త్యేతి. ప్రాణో హ్యాహారాదిమాత్రేణ వర్తతే. రూపరసాదీన్ ఇంద్రియవిషయాంస్తు నాపేక్షతే తథా మునిరపి భవేదిత్యర్థః. ప్రాణవృత్తేరకరణే మనో వైకల్యేన జ్ఞాననాశస్స్యాత్. అతో దేహనిర్వాహః కర్తవ్యః గుణలిప్సాయాం తు వాక్ మనశ్చ విక్షిప్యేత అతో నాధికం లిప్సేతేత్యాహ—జ్ఞానమితి. నావకీర్యేత న విక్షిప్యేత. ౩౯. విషయాన్ సేవమానోఽపి తేష్వనాసక్తిం బాహ్యాత్ వాయోః శిక్షేదిత్యాహ—విషయేష్వితి. నానాధర్మేషు శీతోష్ణాదిధర్మకేషు. న హి వాయుర్వనే దహనే వాసజ్జతే. తద్వత్. ౪౦. యథా వాయుర్గంధాదిధర్మయోగేన ప్రదీయమానోఽపివస్తుతో న తద్యోగీ. ఏవం దేహాదిధర్మయోగేనాహంప్రత్యయేన ప్రతీయమానోఽపి ఆత్మా న తద్ధర్మవానితి సంభావితమితి వాయోరేవ శిక్షితమిత్యాహ.—పార్థివేష్వితి. తద్గుణాశ్రయః దేహధర్మాన్ బాల్యాదీనాశ్రిత్య వర్తమానః. గుణైస్తైరేవ. ౪౧. ఏకస్యైవాత్మనః అంతర్బహిర్భావేన వర్తమానత్వమసంగత్వం చేతి ఆకాశాత్ శిక్షితం సంభావనాద్వయమాహ—ద్వయేన. అంతర్హితశ్చేతి. అంతర్హితశ్చ దేహాంతర్గతోఽపి మునిః ఆత్మనో దేహాద్యసంగం అతఏవ అవ్యవచ్ఛేదం చ భావయేత్. కుతః స్థిరజంగమేషు సమన్వయేన యా వ్యాప్తిస్తయా. కిం మణిషు సూత్రస్యేవ వ్యాప్తిః న వితతస్య సర్వగ

మునిర్నభస్త్వం వితతస్య భావయేత్. ౪౨. తేజోఽబన్నమయైర్భావైర్మేఘాద్యైర్వాయునేరితైః, న స్పృశ్యతే నభస్తద్వత్కాలసృష్టైర్గుణైః పుమాన్. ౪౩. స్వచ్ఛః ప్రకృతితస్స్నిగ్ధో మాధుర్యస్తీర్థభూర్నృణాం, మునిః పునాత్యపాం మిత్రమీక్షోపస్పర్శనకీర్తనైః. ౪౪. తేజస్వీ తపసా దీప్తో దుర్ధర్షోదరభాజనః, సర్వభక్షోఽపి యుక్తాత్మా నాదత్తే మలమగ్నివత్. ౪౫. క్వచిచ్ఛన్నః క్వచిత్స్పష్ట ఉపాస్యః శ్రేయయిచ్ఛతాం, భుఙ్క్తే సర్వత్ర దాతౄణాం దహన్ ప్రాగుత్తరాశుభమ్. ౪౬. స్వమాయయా సృష్టమిదం సదసల్లక్షణం విభుః, ప్రవిష్ట ఈయతే తత్ర సరూపోఽగ్నిరివైధసి. ౪౭. విసర్గాద్యాశ్శ్మశానాంతా భావా దేహస్య నాత్మనః, కళానామివ చంద్రస్య

తస్య తత్కృతః. బ్రహ్మాత్మభావేన బ్రహ్మస్వరూపభావనయా. శ్రు. "తత్త్వమసీ"తి శ్రుతేః నన్వేతత్సర్వం కథం సంభవతి? తత్రాహ—నభస్త్వం తత్తుల్యత్వం భావయేత్. యథా నభసః సర్వగతస్య నఘటాదిభిః సంగః పరిచ్ఛేదో వా. ఏవమాత్మనోఽపి సంభవతీతి. ౪౨. కించ. కూటస్థస్యాత్మనో నాగమాపాయిదేహాదిసంబంధ ఇత్యాహ—తేజ ఇతి. తేజోఽబన్నమయైః తేజశ్చ ఆపశ్చ అన్నం పృథివీ చ తన్మయైః కాలసృష్టైర్గుణైర్దేహాదిభిః పుమాన్న స్పృశ్యత ఇతి నభోవత్సంభవతీతి. ౪౩. స్వచ్ఛత్వాదిభిర్గుణైః ఉదకం జగత్పునాతీతి. తద్గుణా మయా శిక్షితా ఇత్యాహ—స్వచ్ఛ ఇతి. స్వచ్ఛః నిర్మలః ప్రకృతితః స్వభావతః స్నిగ్ధః జనేష్వనురాగవాన్. మాధుర్యః మధురాలాపీ. తీర్థభూః తీర్థస్థానం. అపాం మిత్రం ఉదకతుల్యః అఘాదితి పాఠే తు సఖాయం పాపాత్ పునాతి. స్వచ్ఛత్వాదిభిర్గుణైరర్థాదుదకసాదృశ్యం జ్ఞాతవ్యం. ౪౪. అగ్నేశ్శిక్షితమాహ—తేజస్వీతి. తేజస్వీ జ్ఞానాతిశయాత్. విశేషతః తపసా దీప్తః. దుర్ధర్షః అక్షోభ్యః సచాసౌ ఉదరభాజనశ్చ అపరిగ్రహః యుక్తాత్మా మునిః. ౪౫. అగ్నేరేవ శిక్షాంతరమాహ—క్వచిదితి. యథాగ్నిః పరేచ్ఛయైవ హవిర్గృహ్ణాతి తథా మునిరిత్యాహ—దాతౄణామితి. ప్రాగుత్తరాశుభం భూతం భవిష్యచ్చ పాపం. ౪౬. ఆత్మనో దేహోపాధికమేవ ఉచ్చనీచత్వాది న స్వాభావికమిత్యగ్నిదృష్టాంతేన సంభావితమిత్యాహ—స్వమాయయేతి. స్వమాయయా స్వావిద్యయా. సృష్టం సదసల్లక్షణం దేవతిర్యగాది రూపం విప్రశూద్రాదిరూపం వా. ౪౭. ఆత్మనో జన్మాదిషడ్వికారాభావః చంద్రదృష్టాంతేన సంభావిత ఇత్యాహ—విసర్గాద్యా ఇతి. విసర్గో జన్మ. శ్మశానం నాశః అత్రేయం జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రక్రియా. ఆప్యమండలశ్చంద్రః. తేజోమండల ఆదిత్యః తయోరేకనక్షత్రావస్థానే చంద్రో న దృశ్యతే. చక్షుషాం ఆదిత్యమండలేన సమదేశస్థితేన వ్యవధానాత్. సా అమావాస్యా. అథ షష్టిఘటికాభిశ్చంద్రో నక్షత్రాంతరం గచ్ఛతి. ఆదిత్యస్తు త్రయోదశభిరహోరాత్రైః. అతః ప్రతిపదమారభ్య విషమస్థితస్య ఆదిత్యమండలస్య పంచదశో భాగః ఆప్యమండలే ప్రతిబింబితో దృశ్యతే. సా కళేత్యుచ్యతే. ఏవం పంచదశేఽహ్ని త్రయోదశభిర్నక్షత్రైరంతరమితి. రాశిచక్రస్య సప్తవింశతినక్షత్రాత్మకస్య మధ్యే సంముఖౌ చంద్రాదిత్యౌ యదా తిష్ఠతః. తదా సంపూర్ణప్రతిబింబం భూచ్ఛాయాలాంఛితం దృశ్యతే. సా పూర్ణిమా. తస్యాం పౌర్ణమాస్యాం సంపూర్ణప్రతిబింబేన షోడశకళశ్చంద్ర ఇత్యుపచర్యతే. తతఃపునః ప్రతిపదమారభ్య మండలయోర్విషమభావాత్కళాహ్రాసః

కాలేనావ్యక్తవర్త్మనా. ౪౮. కాలే హ్యోఘవేగేన భూతానాం ప్రభవాప్యయౌ, నిత్యావపి న దృశ్యేతే హ్యాత్మనోఽగ్నేర్యథార్చిషామ్. ౪౯. గుణైర్గుణానుపాదత్తే యథా కాలం విముంచతి, న తేషు యుజ్యతే యోగీ గోభిర్గా ఇవ గోపతిః. ౫౦. బుధ్యతే స్వేన భేదేన వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గతః, లక్ష్యతే స్థూలమతిభిరాత్మా చాంభస్థితార్కవత్. ౫౧. నాతిస్నేహః ప్రసంగో వా కర్తవ్యః కేనచిత్క్వచిత్, కుర్వన్ విందేత సంతాపం కపోత ఇవ దీనధీః. ౫౨. కపోతః కశ్చనారణ్యే కృతనీడో వనస్పతౌ, కపోత్యా భార్యయా సార్ధమువాస కతిచిత్సమాః. ౫౩. కపోతౌ స్నేహగుణితహృదయౌ గృహధర్మిణౌ, దృష్టిం దృష్ట్యాంగమంగేన బుద్ధిం బుద్ధ్యా బబంధతుః. ౫౪. శయ్యాసనాటనస్థానవార్తాక్రీడాశనాదికం, మిథునీభూయ విస్రబ్ధౌ చేరతుర్వనరాజిషు. ౫౫. యం యం వాంఛతి సా రాజంస్తర్పయంత్యనుకంపితా, తం తం సమానయత్కామం కృచ్ఛ్రేణాప్యజితేంద్రియః. ౫౬. కపోతీ ప్రథమం గర్భం గృహ్ణతీ కాల ఆగతే, అండాని సుషువే నీడే స్వపత్యుస్సన్నిధౌ సతీ. ౫౭. తేషు కాలేవ్యజాయంత రచితావయవా హరేః, శక్తిభిర్దుర్విభావ్యాభిః కోమలాంగతనూరుహాః. ౫౮. ప్రజాః పుపుషతుః ప్రీతౌ దంపతీ పుత్రవత్సలౌ, శృణ్వంతౌ కూజితం తాసాం నివృతౌ కలభాషితైః. ౫౯. తాసాం పతత్రైస్సుస్పర్శైః కూజితైర్ముగ్ధచేష్టితైః, ప్రత్యుద్గమైరదీనానాం పితరౌ ముదమాపతుః. ౬౦. స్నేహానుబద్ధ

తత్ర యథా కళానామేవోత్పత్త్యాదయో నాప్యమండలస్య తథాత్మనోఽపీత్యాహ—కళానామివేతి. ౪౮. సింహావలోకనేన అగ్నిదృష్టాంతేనైవ దేహానాం క్షణభంగురతయా వైరాగ్యం శిక్షితమిత్యాహ—కాలేనేతి. ఓఘవద్వేగో యస్య తేన. ఆత్మనస్సంబంధినాం భూతానాం దేహాదీనామిత్యర్థః. అర్చిషాం జ్వాలానాం. ౪౯. ఆదిత్యాచ్ఛిక్షితమాహ—ద్వయేన. గుణైరితి. యోగీగుణైరింద్రియైర్గుణాన్విషయానుపాదత్తే యథా కాలం. అర్థిన్యాగతే సతి విముంచతి. న తేషు యుజ్యతే, లబ్ధమితి దత్తమితి వా అభినివేశం న కరోతి. గోభిః రశ్మిభిః గాః సలిలాని గోపతిః సూర్యో యథా. ౫౦. స్వతోభేదశూన్యస్యాప్యాత్మనో భేదప్రతీతిరుపాధివశాదిత్యాదిత్యదృష్టాంతేనైవ సంభావితమిత్యాహ—బుధ్యత ఇతి. స్వే స్వస్వరూపే స్థితః ఆత్మాభేదేన బుధ్యతే అభివ్యనక్తీతి వ్యక్తిరుపాధిః వ్యక్తిస్థః ఉపాధౌ ప్రతిబింబితః తద్గత ఇవ ఉపాధిం ప్రవిష్ట ఇవ భేదేన స్థూలమతిభిః లక్ష్యతే. అర్కవదిత్యన్వయః. ౫౧. కపోతాచ్ఛిక్షితమాహ—నేతి. స్నేహః ప్రీతిః. ప్రసంగః ఉపలాలనాద్యాసక్తిః. ౫౨. దృష్టాంతం ప్రపంచయతి—కపోత ఇతి. ౫౩. తయోర్మిథః స్నేహప్రసంగం ఆదర్శయతి—త్రయేణ. కపోతావితి. స్నేహేన గుణితం నిబద్ధం హృదయం యయోస్తౌ. ౫౪. శయ్యేతి. విస్రబ్ధౌ నిశ్శంకౌ. ౫౫. యం యమితి. సా కపోతీ తర్పయంతీ సహాసవీక్షితాలాపాదిభిః ప్రీణయంతీ. అత ఏవ తేనానుకంపితా సతీ. యం యం వాంఛతి తం తం కామం సమానయత్. సంపాదయామాస. రాజన్నితి త్వం యథేతి సూచితం. ౫౬. ౫౭. తేష్వితి. తేషు జలభరతేష్వండేషు. హరేః శక్తిభిః కాలకర్మస్వభావాదిభిః రచితావయవాః పక్షిణః కోమలాన్యంగాని తనూరు

హృదయావన్యోన్యం విష్ణుమాయయా, విమోహితౌ దీనధియౌ శిశూన్ పుపుషతుః ప్రజాః. ౬౧. ఏకదా జగ్మతుస్తాసామన్నార్థే తౌ కుటుంబినౌ, పరితః కాననే తస్మిన్నర్థినౌ చేరతుశ్చిరమ్. ౬౨. దృష్ట్వా తాన్ లుబ్ధకః కశ్చిద్యదృచ్ఛాతో వనే చరః, జగృహే జాలమాతత్య చరతస్స్వాలయాంతికే. ౬౩. కపోతశ్చ కపోతీచ ప్రజాపోషేసదోత్సుకౌ, గతౌ పోషణమాదాయ స్వనీడముపజగ్మతుః. ౬౪. కపోతీ స్వాత్మజాన్ వీక్ష్య బాలకాన్ జాలసంవృతాన్, తానభ్యధావత్క్రోశంతీ క్రోశతో భృశదుఃఖితాన్. ౬౫. సాసకృత్స్నేహగుణితదీనచిత్తాజమాయయా, స్వయంచాబధ్యతసిచాబద్ధాన్ పశ్యంత్యపస్మృతిః. ౬౬. కపోతశ్చాత్మజాన్ వీక్ష్య ఆత్మనోఽభ్యధికాన్ ప్రియాన్, భార్యాం చాత్మసమాం దీనో విలలాప సుదుఃఖితః. ౬౭. అహో మే పశ్యతాపాయమల్పపుణ్యస్య దుర్మతేః, అతృప్తస్యాకృతార్థస్య గృహస్త్రైవర్గికో హతః. ౬౮. అనురూపానుకూలాచ యస్య మే పతిదేవతా, శూన్యే గృహే మాం సంత్యజ్యపుత్రైస్స్వర్యాతి సాధుభిః. ౬౯. సోఽహం శూన్యే గృహే దీనో మృతదారో మృతప్రజః, జిజీవిషే కిమర్థం వా విధురో దుఃఖజీవితః. ౭౦. తాంస్తథైవావృతాన్ సిగ్భిర్మృత్యుగ్రస్తాన్విచేతసః, స్వయం చ కృపణస్సిక్షుపశ్యన్నప్యబుధోఽపతత్. ౭౧. తం లబ్ధ్వా లుబ్ధకః క్రూరః కపోతం గృహమేధినం, కపోతకాన్ కపోతీం చ సిద్ధార్థః ప్రయయౌ గృహమ్. ౭౨. ఏవం కుటుంబ్యశాంతాత్మా ద్వంద్వారామః పతత్రివత్, పుష్ణన్ కుటుంబం కృపణస్సానుబంధోఽవసీదతి. ౭౩. యః ప్రాప్య మానుషం లోకం ముక్తిద్వారమపావృతం, గృహేషు ఖగవత్సక్తస్తమారూఢచ్యుతం విదుః. ౭౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

హాశ్చ యేషాం తే. ౫౮. ౫౯. తాసామితి. పతత్రైః పక్షైః. అదీనానాం హృష్టానాం. ౬౦. స్నేహేతి. శిశూన్ బాలాన్ ప్రజాః పుత్రాన్. ౬౧. ౬౨. దృష్ట్వేతి. స్వాలయాంతికే చరతః క్రీడతః తాన్ కపోతపుత్రాన్. ఆతత్య ప్రసార్య. ౬౩. కపోత ఇతి. ఉత్సుకత్వాదేవ తత్రాన్వేషణార్థం గతౌ. పోషణం భక్ష్యం. ౬౪. ౬౫. సేతి. సిచా జాలేన. ౬౬. కపోత ఇతి. ఆత్మానురూపాం భార్యాం చ విలలాప శుశోచ హ — ౬౭. పత్యుర్విలాపమాహ — త్రయేణ. అహో ఇతి. అతృప్తస్య దృష్టసుఖే అకృతార్థస్య అదృష్టమసంపాదయతః. ౬౮ — ౭౦. తానితి. తానావృతాన్ పశ్యన్నపి సిక్షు జాలేషు. ౭౧. ౭౨. దార్ష్టాంతికే యోజయతి — ఏవమితి. ౭౩. ఏవం గృహాసక్తిః తిరశ్చామప్యనర్థహేతుః. అతః మనుష్యస్య త్వతినిందితైవేత్యాహ — యఇతి. ౭౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

బ్రాహ్మణ ఉవాచః—సుఖమైంద్రియకం రాజన్ స్వర్గే నరక ఏవ చ, దేహినో యద్యథా దుఃఖం తస్మాన్నేచ్ఛేత తద్బుధః. ౧. గ్రాసం సుమృష్టం విరసం మహాంతం స్తోకమేవ వా, యదృచ్ఛయైవాపతితం గ్రసేదాజగరోఽక్రియః. ౨. శయీతాహాని భూరీణి నిరాహారోఽనుపక్రమః, యది నోపనమేద్గ్రాసో మహాహిరివ దిష్టభుక్. 3. ఓజస్సహోబలయుతం బిభ్రద్దేహమకర్మకం, శయానో వీతనిద్రశ్చ నేహేతేంద్రియవానపి. ౪. మునిః ప్రసన్నగంభీరో దుర్విగాహ్యో దురత్యయః, అనంతపారో హ్యక్షోభ్యస్తిమితోద ఇవార్ణవః. ౫. సమృద్ధకామో హీనో వా నారాయణపరో మునిః, నోత్సర్పేత న శుష్యేత సరిద్భిరివ సాగరః. ౬. దృష్ట్వా స్త్రియం దేవమాయాం తద్భావైరజితేంద్రియః, ప్రలోభితః పతత్యంధే తమస్యగ్నౌ పతంగవత్. ౭. యోషిద్ధిరణ్యాభరణాంబరాదిద్రవ్యేషు మాయారచితేషు మూఢః, ప్రలోభితాత్మా హ్యుపభోగబుద్ధ్యా పతంగవన్నశ్యతి నష్టదృష్టిః. ౮. స్తోకంస్తోకం గ్రసే

శ్లో. అష్టమేఽజగరాదిభ్యోనవభ్యశ్శిక్షితం హరిః, అవధూతగిరా ప్రాహ వివేకాయోద్ధవం ప్రతి. ప్రారబ్ధకర్మభోగస్యావశ్యంభావిత్వాత్తదర్థోద్యమైర్వృథా నాయుర్వ్యయః కర్తవ్య ఇతి అజగరాచ్ఛిక్షితమాహ—సుఖమితి. యదైంద్రియికం సుఖం తత్స్వర్గే నరకే చ భవత్యేవ. యథా దుఃఖం. తస్మాద్బుధః తన్నేచ్ఛేత్. ౧. శరీరనిర్వాహమాత్రం తు యథా లబ్ధేనకర్తవ్యమేవేత్యాహ—గ్రాసమితి. అజగరః అజగరవృత్తిః. అక్రియః తావన్మాత్రేఽపి ఉదాసీనః. ౨. యదా నాపతేత్ తదా కింకర్తవ్యం తత్రాహ—శయీతేతి. అనుపక్రమః నిరుద్యమః దిష్టభుక్ దైవమేవ ప్రాపకమితి ధైర్యవాన్. 3. నను సమర్థోఽపి శయీతైవ కిం ఓమిత్యాహ.—ఓజ ఇతి. ఓజః ఇంద్రియబలం. సహః మనోబలం. బలం శారీరమేవ. తద్యుక్తమపి దేహమకర్మకమేవ బిభ్రత్. శయానఏవ భవేత్. వీతనిద్రః స్వార్థే దత్తదృష్టిశ్చ భవేత్. న పునరీహేత ఇంద్రియవానపీతి దర్శనాదివ్యాపారమపి నివారయతి. ౪. సముద్రాచ్ఛిక్షితమాహ.—మునిరితి. బహిః ప్రసన్నశ్చాసావంతర్గంభీరశ్చ. దుర్విగాహ్యః ఏవం భూత ఇతి పరికల్పయితుమశక్యః అలక్ష్యాభిప్రాయత్వాత్. దురత్యయః అనతిక్రమణీయః తేజస్విత్వాత్. అనంతపారః కాలతో దేశతశ్చాపరిచ్ఛేద్యః స్వరూపావిర్భావాత్. అక్షోభ్యః అవికార్యః రాగాద్యభావాత్. స్తిమితోదః నిశ్చలోదకః అర్ణవో యథా తద్వదేతైర్గుణైః అర్ణవ ఇవ భవేదిత్యర్థః. ౫. కించ. సమృద్ధేతి. వర్షాసు సరిద్భిః సమృద్ధోఽపి సాగరో యథా నోత్సర్పేత గ్రీష్మే తద్విహీనోఽపి న శుష్యేత్. తథా సమృద్ధకామః తద్ధీనోవా న హృష్యేత్ న చ శోచేదిత్యర్థః. అత్ర హేతుః. నారాయణపరః న తు విషయపర ఇతి. ౬. రూపగంధస్పర్శశబ్దరసైః పంచభిః విషయైస్సంమోహితాః పతంగమధుకరగజహరిణమీనాహతాః అతస్తేష్వనాసక్తాః పంచైతే గురవః. తదుక్తం. శ్లో. "పతంగమాతంగకురంగభృంగమీనాహతాః పంచభిరేవ పంచ, ఏకః ప్రమాదీ స కథం న హన్యతే యస్సేవతే పంచభిరేవ పంచే"తి తత్ర రూపవిలాసమోహితో నశ్యతీతి పతంగాచ్ఛిక్షితమాహ—దృష్ట్వేతి. తస్యాః భావైః ప్రలోభితః. ౭. స్త్రియముపలక్షణీకృత్యైవైతత్ప్రపంచయతి—యోషిదితి. ౮. మధుకరాచ్ఛిక్షితమాహ—స్తోకమితి. గృహాన్ గృహస్థాన్ అహిం

గ్రాసం దేహో వర్తేత యావతా, గృహానహింసన్నాతిష్ఠేద్వృత్తిం మాధుకరీం మునిః. ౯. అణుభ్యశ్చ మహద్భ్యశ్చ శాస్త్రేభ్యః కుశలో నరః, సర్వతస్సారమాదద్యాత్పుష్పేభ్య ఇవ షట్పదః. ౧౦. సాయంతనం శ్వస్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షితం, పాణిపాత్రోదరామత్రో మక్షికేవ న సంగ్రహీ. ౧౧ సాయంతనం శ్వస్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షితం, మక్షికా ఇవ సంగృహ్ణన్ సహ తేన వినశ్యతి. ౧౨. పదాపి యువతిం భిక్షుర్న స్పృశేద్దారవీమపి, స్పృశన్ కరీవ బధ్యేత కరిణ్యా అంగసంగతః. ౧౩. నాధిగచ్ఛేత్స్త్రియం ప్రాజ్ఞః కర్హిచిన్మృత్యుమాత్మనః, బలాధికైస్సహన్యేతగజైరన్యైర్గజో యథా. ౧౪. న దేయం నోపభోగ్యం చ లుబ్ధైర్యద్దుఃఖసంచితం, భుఙ్క్తే తదపి తచ్చాన్యో మధుహేవార్థవిన్మధు. ౧౫. సుదుఃఖోపార్జితైర్విత్తైరాశాసానాం గృహాశిషః, మధుహేవాగ్రతో భుఙ్క్తే యతిర్వై గృహమేధినామ్. ౧౬. గ్రామ్యగీతం న శృణుయాద్యతిర్వనచరః క్వచిత్, శిక్షేత హరిణాద్బద్ధాన్మృగయోర్గీతమోహితాత్. ౧౭. నృత్తవాదిత్రగీతాని జుషన్ గ్రామ్యాణి యోషితాం, ఆసాం క్రీడన

సన్ అపీడయన్. అయంభావః. యథా మధుకరో విశిష్టగంధలోభేన ఏకస్మిన్నేవ పద్మే నివసన్ అస్తసమయే తస్మిన్ ముకుళితే సతి బధ్యతే ఏవం మునిరపి గుణలోభేన ఏకమేవ గృహమాశ్రిత స్తన్నేహేన బధ్యత ఇతి. ౯. కించ అణుభ్య ఇతి. ద్వివిధో మధు కృత్ మధుకృంతతి పుష్పాదాచ్ఛిద్య గృహ్ణాతీతి మధుకృత్ భ్రమరః మధు కరోతి ఆహారత్వేన స్వరూపేణైవేతి మధుకృత్ మధుమక్షికా చ తత్ర ప్రథమాచ్ఛిక్షితముక్తం. ౧౦. ద్వితీయాచ్ఛిక్షితమాహ—సాయంతనమితి. సాయమిదం భోక్ష్యే శ్వ ఇదం భోక్ష్య ఇతి భిక్షితమన్నాది సంగృహ్ణీత. కిం తు. పాణిపాత్రః తన్మాత్రగ్రాహీ. యద్వా. ఉదరమేవామత్రం పాత్రం యస్య సః. ఏకభిక్షాయాం తు ఉదరపాత్రగ్రాహీ భవేత్. సంగ్రహీ తు న భవేత్. సంగ్రహీ తు మక్షికేవ న భవతి న జీవతీత్యర్థః. ౧౧. ఏతద్వివృణోతి. సాయంతనమితి. ౧౨. స్పర్శాసక్తిర్నాశహేతురితి గజాచ్ఛిక్షితమిత్యాహ-పదేతి. పాదేనాపి దారవీం దారుమయీమపి గజో హి కరిణీం ప్రదర్శ్య నిఖాతతృణపిహితగర్తే నిపాత్య బధ్యతే. ౧౩. కించ. నేతి. నాధిగచ్ఛేత్ నోపగచ్ఛేత్. ౧౪. త్యాగభోగవిహీనో ధనసంచయః న కార్యః యది క్రియతే స తు పరగామీ భవతీత్యత్ర మధుహా గురురిత్యాహ.—నేతి. తదన్యో బలవాన్ భుఙ్క్తే తదప్యన్యః తచ్చాన్యః మధుహా మధుమక్షికాభిః సంచితం మధుయథా భుఙ్క్తే తద్వత్.నను సుగుప్తం ధనం కథమన్యో జ్ఞాస్యతి హరిష్యతి చేతి తత్రాహ—అర్థవిదితి. అర్థవిత్. లింగైరర్థం తద్ధరణోపాయం చ వేత్తీత్యర్థవిత్. యథా మధుహా తరుకోటరాదిగతం మధు వేత్తి హరతిచ. ౧౫.స్వోద్యమంవినాపి భోగః సంభవతీత్యత్రాపి సఏవ గురురిత్యాహ—సుదుఃఖేతి. ఆశాసానానామితి వక్తవ్యేనావర్ణలోప ఆర్షః. శ్లో. "యతిశ్చ బ్రహ్మచారీచ పక్వాన్నస్వామినావుభౌ, తయోరన్నమదత్వాతు భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరే"దితి. గృహిణామావశ్యకత్వేన దానవిధానాత్. ౧౬. హరిణాచ్ఛిక్షితమాహ—గ్రామ్యేతి. భగవద్గీతం తు శృణుయాదేవ. మృగయోర్లుబ్ధకస్య. ౧౭. హరిణశబ్దాదేవహరిణీ

కోపవశ్యఋశ్యశృంగో మృగీసుతః. ౧౮. జిహ్వయాతిప్రమాథిన్యా జనో రసవిమోహితః, మృత్యుమృచ్ఛత్యసద్బుద్ధిర్మీనస్తు బడిశైర్యథా. ౧౯. ఇంద్రియాణి జయంత్యాశు నిరాహారా మనీషిణః, వర్జయిత్వా తు రసనం తన్నిరన్నస్య వర్ధతే. ౨౦. తావజ్జితేంద్రియో న స్యాద్విజితాన్యేంద్రియః పుమాన్, న జయేద్రసనం యావజ్జితం సర్వం జితే రసే. ౨౧. పింగలా నామ వేశ్యాసీద్విదేహనగరే పురా, తస్యా మే శిక్షితం కించిన్నిబోధ నృపనందన. ౨౨. సా స్వైరిణ్యేకదా కాంతం సంకేత ఉపనేష్యతీ, అభూత్కాలే బహిర్ద్వారి బిభ్రతీ రూపముత్తమమ్. ౨౩. మార్గ ఆగచ్ఛతో వీక్ష్య పురుషాన్ పురుషర్షభ, తాన్ శుల్కదాన్ విత్తవతః కాంతాన్ మేనేఽర్థకాముకా. ౨౪. ఆగతేష్వపయాతేషు సా సంకేతోపజీవినీ, అప్యన్యో విత్తవాన్ కోఽపి మాముపైష్యతి భూరిదః. ౨౫. ఏవం దురాశయా ధ్వస్తనిద్రా ద్వార్యవలంబినీ, నిర్గచ్ఛతీ ప్రవిశతీ నిశీథం సమపద్యత. ౨౬. తస్యా విత్తాశయా శుష్యద్వక్త్రాయా దీనచేతసః, నిర్వేదః పరమో జజ్ఞే చింతాహేతుస్సుఖావహః. ౨౭. తథా నిర్విణ్ణచిత్తాయా గీతం శృణు యథా మమ, నిర్వేద ఆశాపాశానాం పురుషస్య యథా హ్యసిః, న హ్యంగాజాతనిర్వేదో దేహబంధం జిహాసతి. ౨౮. పింగలోవాచ:— అహో మే మోహవితతిం పశ్యతావిజితాత్మనః, యా కాంతాదసతః కామం కామయే యేన బాలిశా. ౨౯.

సుతః ఋశ్యశృంగోఽపి గురుర్జ్ఞాతవ్య ఇత్యాహ—నృత్తేతి వశ్యో బభూవేతి శేషః. ౧౮. రసాసక్తిర్నాశహేతురితి మీనాచ్ఛిక్షితమాహ— జిహ్వయేతి. అతిప్రమాథిన్యా అతిక్షోభికయా దుర్జయయా. ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి బడిశైః ఆమిషలిప్తైర్లోహకంటకైః. ౧౯. దుర్జయత్వముపపాదయతి—ద్వాభ్యాం. ఇంద్రియాణీతి. అయంభావః-యద్యాహారస్త్యజ్యతే తర్హ్యన్యేంద్రియజయః కేవలం భవతి. రసనేంద్రియం తు వర్ధతే. యది తు భుజ్యతే తర్హి పునశ్చ రసాసక్త్యా సర్వేంద్రియక్షోభస్స్యాత్. అతో రసాసక్తిం పరిత్యజ్య ఔషధవత్ భుంజీతేతి ప్రాణవృత్త్యైవ సంతుష్యేదిత్యత్రోక్తమపి రసనస్యాతిదుర్జయత్వజ్ఞాపనాయాత్రోచ్యత ఇతి శేషః. ౨౦. ౨౧. పింగలాయా నైరాశ్యం శిక్షితమితి వక్తుం తదాఖ్యానమాహ— పింగలేతి. మే మయా శిక్షితం. ౨౨. సేతి. స్వైరిణీ కామచారిణీ. సంకేతే రతిస్థానే. ౨౩. మార్గ ఇతి. తాన్విత్తవతః సధనాన్. అతఏవ శుల్కదాన్, మూల్యదాన్. కాంతాన్ సురతార్హాన్. ౨౪. ఆగతేష్వితి అపీతి సంభావనాయాం. అన్యోఽపి మాముపైష్యతీత్యేవం దురాశయేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౫. ఏవమితి. ద్వార్యవలంబమానా పునః ప్రవిశతీ పునర్నిర్గచ్ఛతీ ఏవం కుర్వతీ. నిశీథం అర్ధరాత్రం ప్రాప. ౨౬. తస్యా ఇతి. నిర్వేదః అలంబుద్ధిః. విత్తచింతైవ హేతుర్యస్యసః. ౨౭. తథేతి. యథా యథావత్. మమ మత్తః. శృణు. నను కిం నిర్విణ్ణాయా గీతశ్రవణేన? తత్రాహ—హి యస్మాత్ పురుషస్య ఆశాపాశానాం నిర్వేదః యథా అసిః తథా ఛేత్తా. తత్ర హేతుః-నహీతి. అంగ హే రాజన్. ౨౮. అహో ఇతి. అవిజితాత్మత్వే హేతుః. యా అహం బాలిశా వివేకశూన్యా. తస్యాః కుతః. యేన కారణేన అసతః తుచ్ఛాత్ నరాత్కామం కామయే. ౨౯. బాలిశత్వం ప్రపంచయతి—చతుర్భిః. సంతమితి.

స్తం సమీపే రమణం రతిప్రదం విత్తప్రదం నిత్యమిమం విహాయ, అకామదం దుఃఖభయార్తిశోకమోహప్రదం తుచ్ఛమహం భజేఽజ్ఞా. ౩౦. అహో మయాత్మా పరితాపితో వృథా సాంకేత్యవృత్త్యాతిగర్హ్యవార్తయా, స్త్రైణాన్నరాదర్థతృషోఽనుశోచ్యాత్క్రీతేన విత్తం రతిమాత్మనేచ్ఛతీ. ౩౧. యదస్థిభిర్నిర్మితవంశవంశ్య స్థూణం త్వచా రోమనఖైః పినద్ధం, క్షరన్నవద్వారమగారమేతద్విణ్మూత్రపూర్ణం మదుపైతి కాన్యా. ౩౨. విదేహానాం పురే హ్యస్మిన్నహమేకైవ మూఢధీః, యాన్యమిచ్ఛత్యసత్యస్మాదాత్మదాత్కామమచ్యుతాత్. ౩౩. సుహృత్ప్రేష్ఠతమో నాథ ఆత్మా చాయం శరీరిణాం, తం విక్రీయాత్మనైవాహం రమేఽనేన యథా రమా. ౩౪ కియత్ప్రియం తే వ్యభజన్ కామా యే కామదా నరాః, ఆద్యన్తవన్తో భార్యాయా దేవా వా కాలవిద్రుతాః. ౩౫. నూనం మే భగవాన్ ప్రీతో విష్ణుః కేనాపి కర్మణా, నిర్వేదోఽయం దురాశాయా యన్మే జాతస్సుఖావహః ౩౬. మైవం స్యుర్మందభాగ్యాయాః క్లేశా నిర్వేదహేతవః, యేనానుబంధం నిర్హృత్య పురుషశ్శమమృచ్ఛతి. ౩౭. తేనోపకృతమాదాయ శిరసా గ్రామ్యసంగతాః, త్యక్త్వా దురాశాం శరణం వ్రజామి తమధీశ్వరమ్. ౩౮. సంతుష్టా శ్రద్దధత్యేనం యథాలాభేనజీవతీ,

---

సమీపేసంతం అంతర్యామిత్వాత్ ఇమమపరోక్షమీశ్వరం. ౩౦. అహో ఇతి. అతిగర్హ్యా అతినింద్యా. యా వార్తా జీవికా. తయా. కుతః. సాంకేత్యేన యా వృత్తిస్తయా. బహువ్రీహిణాస్వవిశేషణం వా. పరితాపం ప్రపంచయతి—స్త్రైణాదితి. స్త్రైణాత్ స్త్రీలంపటాత్. అపిచ. అర్థతృషః లుబ్ధాత్. అత ఏవానుశోచ్యాన్నరాత్. యాహం విత్తం రతిం చేచ్ఛతీ. తయా వృథా ఆత్మా పరితాపితః. కేన విత్తమిచ్ఛతీ. తేన నరేణ క్రీతేనాత్మనా దేహేన. ౩౧. అహో ధిఙ్మాం. యాహమతిబీభత్సితం భజామీత్యాహ—యదితి. వంశో నామ స్థూణాసు విహితస్తిర్యగ్వేణుః. వంశ్యాస్తస్మిన్నుభయతో నిహితా వేణవః. అస్థిభిరేవ నిర్మితా వంశాదయో యస్మిన్ తత్. తత్ర పృష్ఠే యద్దీర్ఘమస్థి సవంశః. పార్శ్వస్థాన్యస్థీని వంశ్యాని స్థూణాహస్తపాదాస్థీని. తథా త్వచా రోమభిర్నఖైశ్చ పినద్ధం ఛాదితం తథాపి క్షరంతి నవ ద్వారాణియస్మిన్ తత్. ఏవంభూతాగారరూపం నరశరీరమేతత్ మత్ మత్తః అన్యాకావా కాంతబుద్ధ్యా ఉపైతి. సేవతే. ౩౨. సత్సంగతౌ సత్యామప్యహో మమ మోహఇత్యాహ—విదేహానామితి. యాహమసతీ అచ్యుతాదన్యం కాంతం భోగ్యమిచ్ఛతీ సా. ౩౩. ఏవం నిర్విణ్ణాసతీ అతః పరమేవం కరిష్యామీత్యాహ—సుహృదితి. అయమీశ్వరః ఆత్మనైవాత్మానమేవ నివేద్య. తం విక్రీయ విశేషేణ క్రీత్వా. అనేనైవ సహ రేమే రమా లక్ష్మీర్యథా. ౩౪. అన్యస్య అసేవ్యత్వం. దర్శయతి—ఆద్యంతవంతో యే కామాః విషయాః. కామదా నరా వా దేవా వా కాలకలితాః. భార్యాయాః కియత్ప్రియం కృతవంతః నకించిత్. అతో నేహాముత్ర చ తద్వ్యతిరిక్తః కోఽపి సేవ్యోఽస్తీత్యర్థః. ౩౫. ఏవం నిశ్చిత్య స్వభాగ్యమభినందతి—నూనమితి. దుష్టా ఆశా యస్యాస్తస్యా మే. ౩౬. నను ధనాప్రాప్త్యాక్లిష్టాసి కథం విష్ణుః ప్రీతస్తత్రాహ—మైవమితి. మందభాగ్యాచేదహం స్యాం. తర్హ్యేవం నిర్వేదహేతవః క్లేశాః న స్యురిత్యర్థః. యేన నిర్వేదేన అనుబంధం గృహాదికం నిర్హృత్య సంత్యజ్య. ౩౭. అతః తేనేతి. తేన శ్రీవిష్ణునా.

విహరామ్యమునైవాహమాత్మనారమణేనవై. ౩౯. సంసారకూపే పతితం విషయైర్ముషితేక్షణం, గ్రస్తం కాలాహినాత్మానం కోఽన్యస్త్రాతుమధీశ్వరః ౪౦. ఆత్మైవహ్యాత్మనోగోప్తా నిర్విద్యేత యదాఖిలాత్, అప్రమత్త ఇదం పశ్యేద్గ్రస్తం కాలాహినాజగత్. ౪౧. బ్రాహ్మణఉవాచః—ఏవంవ్యవసితమతిర్దురాశాం కాంతతర్షజాం, ఛిత్త్వోపశమమాసాద్య శయ్యాముపవివేశ సా. ౪౨. ఆశా హి పరమం దుఃఖం నైరాశ్యం పరమం సుఖం, యథా సంఛిద్య కాంతాశాం సుఖం సుష్వాప పింగళా. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

బ్రాహ్మణ ఉవాచః—పరిగ్రహో హి దుఃఖాయ యద్యత్ప్రియతమం నృణాం, అనంతం సుఖమాప్నోతి తద్విద్వాన్ యస్త్వకించనః ౧. సామిషం కురరం జఘ్నుర్బలినోఽన్యే నిరామిషాః, తదామిషం పరిత్యజ్య ససుఖం సమవిందత ౨. న మే మానావమానౌ స్తో న చింతా గేహపుత్రిణాం, ఆత్మక్రీడోహ్యాత్మరతో విచరామీహ బాలవత్. ౩ ద్వావేవ చింతయాముక్తౌ పరమానంద ఆప్లుతౌ, యో విముగ్ధో జడో బాలో యశ్చ బుద్ధేః పరం గతః. ౪. క్వచిత్కుమారీ త్వాత్మానం వృణానాన్ గృహమాగతాన్, స్వయం తానర్హయామాస క్వాపియాతేషు బంధుషు. ౫. తేషామభ్యవహారార్థం శాలీన్ రహసి పార్థివ, అవఘ్నం

ఉపకృతం కృతముపకారం నిర్వేదలక్షణం గ్రామ్యేషు నరేషు వా సంగతాః. ౩౮. కథం వ్రజసి తదాహ—సంతుష్టేతి. ౩౯. నను బ్రహ్మాదీన్ హిత్వా. అమునైవేతి కోఽయం నియమస్తత్రాహ-సంసారేతి. ముషితేక్షణం అపహృతవివేకం. ౪౦. తర్హి కిమాత్మత్రాణోపాధినా భజిష్యసి. తత్ర పర్వతో నిర్విద్య భగవద్భజనే ప్రవృత్తస్యాత్మనఏవ సమర్థత్వాదిత్యాహ—ఆత్మైవేతి. యదా ఏవం జగత్పశ్యేత్. తతశ్చాప్రమత్తస్సన్ అఖిలాత్ ఇహాముత్ర చ భోగాత్ నిర్విద్యేత. తదాహి ఆత్మైవాత్మనో గోప్తేత్యన్వయః. అతః. కేవలం ప్రేష్ఠమేవ భజామీతిభావః. ౪౧. ఏవమితి. కాంతస్యతర్షః అభిలాషః తతః జాతాం. ౪౨. ఫలితమాహ—ఆశేతి. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. నవమే కురరాదిభ్యో దేహతశ్చోపశిక్షితం, శ్రుత్వా యదుః కృతార్థోఽభూదితి కృష్ణేన వర్ణితం. కురరాచ్ఛిక్షితమాహ-పరిగ్రహఇతి. యద్యత్. ప్రియతమం. తస్యతస్యపరిగ్రహః తద్విద్వాన్ పరిగ్రహే దుఃఖమితి విద్వాన్ యస్త్వకించనఃత్యక్తపరిగ్రహః నతు దరిద్రః. ౧. తదాహ-సామిషమితి. ౨. అర్భకాచ్ఛిక్షితమాహ—నేతి. గేహపుత్రిణాం తద్వతాం యా భవతి సా చింతా చ మే నాస్తి. ఆత్మనైవ క్రీడాయస్య సః ఆత్మని రతిః ప్రీతిర్యస్య సః. ౩. నన్వజ్ఞసర్వజ్ఞయోః కిం సాదృశ్యం నైశ్చింత్యం పరమసుఖమిత్యాహ—ద్వావితి. విముగ్ధః అజ్ఞః. జడః అనుద్యమః. ఏవంభూతో యో బాలః యశ్చ బుద్ధేః ప్రకృతేః పరమీశ్వరం ప్రాప్తః తౌ ద్వౌ. ౪. కుమార్యాశ్శిక్షితం వక్తుం తదాఖ్యాయికామాహ—క్వచిదితి. వృణానాన్ స్వవరణాయాగతాన్ బంధుషు పిత్రాదిషు. ౫. తేషా

త్యాః ప్రకోష్ఠస్థాశ్చక్రుశ్శంఖాస్స్వనం మహత్. ౬. సా తజ్జుగుప్సితం మత్వా మహతీ వ్రీడితా తతః, బభంజైకైకశశ్శంఖాన్ ద్వౌ ద్వౌ పాణ్యోరశేషయత్. ౭. ఉభయోరప్యభూద్ఘోషో హ్యవఘ్నంత్యా స్మశంఖయోః, తత్రాప్యేకం నిరభినదేకస్మాన్నాభవద్ధ్వనిః. ౮. అన్వశిక్షమిమం తస్యా ఉపదేశమరిందమ, లోకాననుచరన్నేతాన్ లోకతత్త్వవివిత్సయా. ౯. వాసే బహూనాం కలహో భవేద్వార్తా ద్వయోరపి, ఏకఏవ చరేత్తస్మాత్కుమార్యాఇవ కంకణః. ౧౦. మనఏకత్ర సంయుంజ్యాజ్జితశ్వాసో జితాసనః, వైరాగ్యాభ్యాసయోగేన ధ్రియమాణమతంద్రితః. ౧౧. యస్మిన్మనోలబ్ధపదం యదైతచ్ఛనైశ్శనైర్ముంచతి కర్మరేణూన్, సత్వేన వృద్ధేన రజస్తమశ్చ విధూయ నిర్వాణముపైత్యనింధనమ్. ౧౨. తదైవమాత్మన్యవరుద్ధచిత్తో న వేద కించిద్బహిరంతరం వా, యథేషుకారో నృపతిం వ్రజంతమిషౌ గతాత్మా న దదర్శ పార్శ్వే. ౧౩. ఏకచార్యనికేతస్స్యాదప్రమత్తో గుహాశయః, అలక్ష్యమాణ ఆచారైర్మునిరేకోఽల్పభాషణః. ౧౪.

మితి. శంఖాః శంఖవలయాః మహద్యథా భవతి తథా స్వనం చక్రుః. ౬. సేతి. సా మహతీ బుద్ధిమతీ. తత్ స్వయం శాల్యవహననం జుగుప్సితం దరిద్రతాద్యోతకం. ఏకైకశః క్రమేణైకైకం బభంజ కరాదపసారితవతీ. ౭. ఉభయోరితి. నిరభినత్ పృథక్కృతవతీ. ౮. అన్వశిక్షమితి. నను కుమార్యాస్తవచ కథం సంగతి స్తత్రాహ-లోకానితి. ౯. వాస ఇతి. ప్రథమాంతపాఠే కలహః కలహహేతుః వార్తా గోష్ఠీహేతుర్భవేదిత్యర్థః. ౧౦. చిత్తైకాగ్రతా అద్వైతస్ఫూర్తిలక్షణసమాధిహేతురితి. శరకారాచ్ఛిక్షితమాహ—మన ఇతి. తత్ర ఉపాయమాహ-జితేతి. ఆసనజయే శ్వాసజయః. శ్వాసజయే శ్వాసాధీనం మనోనిశ్చలం భవతి. ననుక్షణం నిశ్చలం సదపి మనో విషయవాసనయా యది విక్షిప్యేత సుషుప్తావివ సర్వథా విలీయేత వా తదా కిం? తత్రాహ-వైరాగ్యేతి. వైరాగ్యేణ విక్షిప్యమాణం అభ్యాసయోగేన లక్ష్యేధ్రియమాణం స్థిరీక్రియమాణం. ౧౧. ఏకత్రేతి కుత్ర? తదాహ—యస్మిన్నితి. యత్. లయవిక్షేపాత్మకం మనః ఏతద్యస్మిన్ పరానందరూపే భగవతి. లబ్ధాస్పదం సత్. కర్మరేణూన్ కర్మవాసనాః ముంచతి. నను కర్మవాసనాత్యాగేఽపి సుషుప్తివల్లయో దుర్వారః నసత్త్వేనేతి. వృద్ధేన ఉపరమాత్మకేన రజస్తమసోరభావే విక్షేపలయాభావాత్. నిర్వాణం అవృత్తికం ధ్యేయాకారేణావస్థానముపైతి. కుతః అనింధనం ఇంధనం గుణాః తత్కార్యం చ తద్రహితం. తదుక్తం యోగశాస్త్రే. శ్లో. "మనసో వృత్తిశూన్యస్య బ్రహ్మాకారతయా స్థితిః, యా సంప్రజ్ఞాతనామా సా సమాధిరభిధీయత"ఇతి. ౧౨. తతశ్చనద్వైతస్ఫూర్తిరిత్యాహ—తథేతి. బహిర్దర్శనాదినా. అంతరం స్మృత్యా ఇషౌ బాణే.గతాత్మా తస్య ఋజూకరణే దత్తచిత్తః భేరీఘోషైరంతికే వ్రజంత మపి నృపతిం న వేద తద్వత్. ౧౩. సర్పాచ్ఛిక్షితమాహ—ఏకచారీతి. యోగిసమ్మర్దస్యాపి త్యాగే కుమారీగురుః జనసంగత్యాగే గురుస్సర్పః స యథా జనాచ్ఛంకమానః ఏకాకీ విచరతి. నియతనికేతరహితశ్చసదా అప్రమత్తశ్చ ఏకాంతవాసీ చ. ఆచారైర్గతిభిః సవిషో నిర్విషోవేతి న లక్ష్యతే చ. సహాయశ్చ. మితభాషీ చ. తద్వత్ మునిర్వర్తేతేత్యర్థః. ౧౪. కించ. గృహారంభ ఇతి. అధ్రువాత్మనః సశ్వర

గృహారంభో హి దుఃఖాయ విఫలశ్చాధ్రువాత్మనః, సర్పః పరకృతం వేశ్మ
ప్రవిశ్యసుఖ మేధతే. ౧౫. ఏకో నారాయణో దేవః పూర్వసృష్టం స్వమా
యయా, సంహృత్య కాలకలయా కల్పాంత ఇద మీశ్వరః. ౧౬. ఏక
ఏవాద్వితీయోఽభూదాత్మాధారో నిరాశ్రయః, కాలేనాత్మానుభావేన సామ్యం
నీతాసు శక్తిషు, సత్త్వాదిష్వాదిపురుషః ప్రధానపురుషేశ్వరః. ౧౭. పరా
పరాణాంపరమ ఆస్తే కైవల్యసంజ్ఞితః, కేవలానుభవానందసందోహో నిరుపా
ధికః. ౧౮. కేవలాత్మానుభావేన స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికామ్, సంక్షోభయ
న్సృజత్యాదౌ తయా సూత్రమరిందమ. ౧౯. తామాహుస్త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతీం
విశ్వతోముఖమ్, యస్మిన్ ప్రోత మిదం విశ్వం యేన సంసరతే పుమాన్. ౨౦.
యథోర్ణనాభిర్హృదయాదూర్ణాంసంతత్యవక్త్రతః, తయావిహృత్యభూయస్తాం గ్రస
త్యేవంమహేశ్వరః. ౨౧. యత్ర యత్ర మనో దేహీ ధారయేత్సకలం ధియా,
స్నేహాద్ద్వేషాద్భయాద్వాపి యాతి తత్తత్సరూపతామ్. ౨౨. కీటః పేశస్కృతం

వాస్య. సుఖంయథా భవతి తథా వర్ధతే. ౧౫. కారకసామగ్రీనిరపేక్షాత్కేవలాదీశ్వరాద్విశ్వసృష్టి
సంహారాపూర్ణనాభిదృష్టాంతేన మయాసంభావితావితి వక్తుం ప్రథమం సంహారప్రకారమాహ-సార్ధత్ర
యేణ. ఏకఇతి. ఏకః కారకనిరపేక్షః. పూర్వసృష్టమిదం జగత్. కాలకలయా కాలశక్త్యా సం
హృత్య. ౧౬. ఏకఇతి. ఏకఏవాద్వితీయః సజాతీయభేదశూన్యోఽభూత్. కారణభూతాసు సత్త్వాదిషు
శక్తిష్వపి సామ్యం నీతాసు సతీషు. గుణసామ్యం ప్రధానం. తదుపాధిః పురుషః. తయోరీశ్వరః.
౧౭. పరేతి. పరాపరాణాం పరే బ్రహ్మాదయః. అపరే అన్యే చ ముక్తా జీవాః తేషాం పరమః
ప్రాప్యః ఆస్తే. కుతః. కైవల్యసంజ్ఞితః. మోక్షశబ్దాభిధేయః తత్ర హేతుః—కేవలేతి. కేవలో నిర్వి
షయః స్వప్రకాశః ఆనందానాం సందోహః సమూహః పరమానంద ఇత్యర్థః. కుతః. నిరుపాధికః.
౧౮. అతః కేవలాదేవ సృష్టిం దర్శయతి—కేవలేతి. కేవలేనాత్మానుభావేన కాలేన సూత్రం
క్రియాశక్తిప్రధానం మహత్తత్త్వం సృజతి. జీవసంసారహేతుభూతే సూత్రే సృష్టేఽపి త్వం మాభై
షీరితి సంబోధయతి. అరిందమ అరీన్ రాగాదీన్ దమయితుం సమర్థ. ౧౯. తామితి.
సూత్రస్యైవవ్యక్తిశబ్దేనోచ్యమానస్య తామితి స్త్రీలింగేన పరామర్శః త్రిగుణవ్యక్తిం గుణత్రయస్య
కార్యం. అతఏవ విశ్వతో ముఖం నానావిధం త్రిగుణాత్మకం విశ్వ మహంకారద్వారేణ సృజంతీం.
త్రిగుణకార్యస్యసూత్రసంజ్ఞాయాం కారణమాహ—యస్మిన్నితి. కారణభూతే సమష్టిరూపే యస్మి
న్నిదం విశ్వం ప్రోతం గ్రథితం. శ్రు. "వాయుర్వై గౌతమతత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ
సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చలోకః సర్వాణి చ భూతానిసందృబ్ధానీ"తి శ్రుతేః. యేనవాయ్వాత్మ
ప్రాణరూపేణ తు జీవః సంసరతి. ౨౦. తదేవం శిక్షితమర్థ ముక్త్వా దృష్టాంతమాహ—యథేతి.
హృదయాదుద్గతాం వక్త్రతః వక్త్రేణ సంతత్య ప్రసార్య. విహృత్య క్రీడిత్వా. ౨౧. భగవద్ధ్యాన పరా
యణానాం తత్సారూప్యం న విచిత్ర మితి పేశస్కృతో భ్రమరవిశేషాత్ జ్ఞాత మిత్యాహ-యత్రేతి.
సకల మేకాగ్రం. ౨౨. కీటఇతి. కుట్యాం ప్రవేశితః నిరుద్ధః భయేన ధ్యాయన్. తత్సాక్షా

ధ్యాయన్ కుడ్యాం తేన ప్రవేశితః, యాతి తత్సాత్మతాం రాజన్ పూర్వరూపమసంత్యజన్. ౨౩. ఏవం గురుభ్య ఏతేభ్య ఏషా మే శిక్షితా మతిః, స్వాత్మోపశిక్షితాం బుద్ధిం శృణు మే వదతః ప్రభో. ౨౪. దేహో గురుర్మమ విరక్తివివేకహేతుర్బిభ్రత్స్మ సత్త్వనిధనం సతతార్త్యుదర్కమ్, తత్త్వాన్యనేన విమృశామి యథా తథాపి పారక్యమిత్యవసితో విచరామ్యసంగః. ౨౫. జాయాత్మజార్థపశుభృత్యగృహాప్తవర్గాన్ పుష్ణాతి యత్ప్రియచికీర్షయా వితన్వన్, స్వాంతే సకృచ్ఛ్రమవరుద్ధధనస్స దేహస్సృష్ట్వాస్య బీజమవసీదతి వృక్షధర్మా. ౨౬. జిహ్వైకతోఽముమపకర్షతి కర్హి తర్షా శిశ్నోఽన్యతస్త్వగుదరం శ్రవణం కుతశ్చిత్, ఘ్రాణోఽన్యతశ్చపలదృక్క్వ చ కర్మశక్తిర్బహ్వ్యస్సపత్న్య ఇవ గేహపతిం లునంతి. ౨౭. సృష్ట్వా పురాణి వివిధాన్యజయాత్మశక్త్యా వృక్షాన్ సరీసృపపశూన్ ఖగదంశమత్స్యాన్, తైస్తైరతుష్టహృద

తత్సారూప్యం. సామ్యతామితి పాఠే పాఠ్ఘ్రదతాం. పూర్వరూపమసంత్యజన్నిత్యస్యాయమభిప్రాయః. యదా తేనైవ దేహేన అన్యసారూప్యం దృశ్యతే. తదా కిం వక్తవ్యం దేహాంతరేణ సారూప్యం ఘటతఇతి. ౨౩. ఏవమితి. స్వదేహాదేవశిక్షితమాహ—స్వాత్మేతి. స్వాత్మనో దేహాచ్ఛిక్షితం. ౨౪. దేహఇతి. గురుత్వే హేతుః. విరక్తివివేకయోర్హేతుః. విరక్తిహేతుత్వమాహ—సత్త్వనిధనం ఉత్పత్తివినాశౌ బిభ్రత్. స్మ. కించ. సతతం సంతతం ఆర్త్యుదర్కం దుఃఖమేవోత్తరఫలం బిభ్రత్. యద్వా సతతార్తిరేవోదర్కం యస్య తత్సత్త్వనిధనం బిభ్రత్. వివేకహేతుత్వమాహ—తత్త్వానీతి. యథా యథావత్. ఏవమత్యుపకారిత్వేఽపి దేహేనైవాస్థాకర్తవ్యేత్యాహ—తథాపీతి. పారక్యం శ్వసృగాలాదిభక్ష్యతమితి నిశ్చితవాన్. ౨౫. సతతార్త్యుదర్కతాం ప్రపంచయతి-ద్వాభ్యాం. జాయేతి. యస్య దేహస్య ప్రియచికీర్షితయా భోగసంపాదనేచ్ఛయా. జాయాదివర్గాన్ వితన్వన్పుష్ణాతి పురుషః. కథంభూతః. సకృచ్ఛ్రం యథా భవతి తథా అవరుద్ధాని సంచితాని ధనాని యేన సః. దేహవిశోషణం వా. స దేహః. స్వాంతే స్వస్యాయుషోఽంతే అవసీదతి నశ్యతి కించ. దేహనాశేఽపి నదుఃఖసమాప్తిరిత్యాహ—అస్య పురుషస్య దేహాంతరబీజం కర్మ సృష్ట్వేతి. వృక్షస్యేవ ధర్మో యస్య సః వృక్షధర్మా. ౨౬. కించ జిహ్వేతి. అముం దేహం తదభిమానినం పురుషం వా. ఏకతః రసం ప్రతి జిహ్వా అపకర్షతి ఆచ్ఛినత్తి. కర్హి కదాచిత్. తర్షా పిపాసా. జలం ప్రతి. శిశ్నో వ్యవాయం ప్రతి. త్వక్ స్పర్శం ప్రతి. ఉదరం అన్నమాత్రం ప్రతి. శ్రవణం శబ్దమాత్రం ప్రతి. ఘ్రాణో గంధమాత్రం ప్రతి. చపలదృక్. రూపమాత్రం ప్రతి. క్వచ క్వచిత్. స్వస్వవిషయం ప్రతి. కర్మశక్తిః అన్యదపి కర్మేంద్రియం లునంతి త్రోటయంతి. ౨౭. తదేవం దేహో గురురిత్యాదిత్రిభిర్విరక్తివివేకహేతుత్వముపపాద్య ఇదానీమస్య దేహస్యాతిదుర్లభత్వం దర్శయన్నీశ్వరనిష్ఠాం విధత్తే—ద్వాభ్యాం. సృష్ట్వేతి. పురాణి శరీరాణి. పురుషం పురుషదేహం బ్రహ్మణోఽవలోకాయ అపరోక్షాయ ధిషణా బుద్ధిః యస్మిన్. తదుక్తం. శ్రు. "తాసాం మే పౌరుషీ ప్రియే"తి. శ్రు. "పురుషత్వే వా విస్తరామాత్మే"త్యాది శ్రు. "ఆశ్వగ్నిః కరణాధిష్ఠాత్రీరగ్న్యాది దేవతాః వాగాదిభిస్సహసృష్టవాన్ తాశ్చైతం ప్రతి భోగార్థం

యఃపురుషం విధాయ బ్రహ్మావలోకధిషణం ముద మాప దేవః. ౨౮. లబ్ధ్వా సుదుర్లభమిదం బహుసంభవాంతే మానుష్యమర్థదమనిత్యమపీహ ధీరః, తూర్ణం యతేత న పతేదనుమృత్యుయావన్నిశ్శ్రేయసాయ విషయః ఖలు సర్వతః స్యాత్. ౨౯. ఏవం సంజాతవైరాగ్యో విజ్ఞానాలోకఆత్మని, విచరామి మహీమేతాం ముక్తసంగోఽనహంకృతిః. ౩౦. న హ్యేకస్మాద్గురోర్జ్ఞాన ముత్థితం స్యాత్సుపుష్కలమ్, బ్రహ్మైతదద్వితీయం హి గీయతే బహుధర్షిభిః ౩౧. శ్రీభగవానువాచ:— ఇత్యుక్త్వా స యదుం విప్ర స్తమామంత్ర్యాంగధీరధీః, వందితోఽభ్యర్చితో రాజ్ఞా యయౌ ప్రీతో యథాగతమ్. ౩౨. అవధూతవచశ్శ్రుత్వా పూర్వేషాం నస్సపూర్వజః, సర్వసంగవినిర్ముక్తస్సమచిత్తో బభూవ హ. ౩౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః

శరీరమయాచంత సచతాభ్యోగోశరీరం అశ్వశరీరం పురుషశరీరం యథాక్రమ మానీతవాన్ తతస్తా దేవతా స్సోఽబ్రవీద్యథా యతనం చక్షురాదిస్థానం అస్మిన్ దేహే ప్రవిశతే''తి తథా''తాభ్యోగా మానయత్ .తా అబ్రువన్నవైనోఽయ మల మితి తాభ్యోయశ్వమానయత్తా అబ్రువన్నవైనోయమల మితి తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్ సుకృతం బతే''తి. ౨౮. లబ్ధ్వేతి. తస్మా ద్బహూనాం సంభవానాం జన్మనా మంతే మానుష్యం అనిత్య మప్యర్థదం పురుషార్థప్రదం లబ్ధ్వా ఇదం అను మృత్యు అన్వనునిరంతరం మృత్యుర్వా యస్య తత్. యావన్న పతేత్. తావదేవ తూర్ణం శీఘ్రం నిశ్శ్రేయసాయ యతేత. విషయస్తు పునః సర్వతః పశ్వాదియోనిష్వపి స్యాదేవ. ౨౯. తదేవం హేయోపాదేయవివేకం బహుధా నిరూప్య ఇదానీం యదుక్తం త్వం తు కల్యః కవిర్దక్ష ఇత్యాది తత్రోత్తరమాహ—ఏవమితి. ఏవం బహుభ్యో గురుభ్యః శిక్షితేన విశిష్టం జ్ఞానమేవ ఆలోకః ప్రదీపో యస్య సః. సప్తమ్యంతం వా. ఆత్మవిశేషణం ఆత్మని స్థితఏవ మహీం విచరామి. ౩౦. నను కిం బహుభి ర్గురుభిః. న హి శ్వేతకేతుభృగుప్రముఖై ర్బహవో గురవ ఆశ్రితాః తత్రాహ—నేతి. బహుధా సప్రపంచనిష్ప్రపంచభేదాదిభిః. అయం భావః-నైతే పరమార్థోపదేశగురవః. కింత్వన్వయ వ్యతిరేకాభ్యా మాత్మన్యసంభావనాదిమాత్రనివర్తకాః. తేషాం చ బహుత్వంయుక్తమేవేతి. జ్ఞాన ప్రదం గురుమేకమేవ వక్ష్యతి.శ్లో. ''మదభిజ్ఞం గురుం శాంత ముపాసీతే''తి. ఉక్తంచ. శ్లో. ''తస్మా ద్గురుం ప్రపద్యేత జిజ్ఞాసు శ్శ్రేయ ఉత్తమ''మితి. ౩౧. ఇతీతి. విప్రో దత్తాత్రేయః. శ్లో. ''యోగర్ధి మాపురుభయీం యదుహైహయాద్యా''ఇత్యుక్తత్వాత్. యథాగతం తథైవ యదృచ్ఛయా యయా విత్యర్థః. ౩౨. అవధూతేతి. భగవాన్ స్వీయం బ్రహ్మవిత్కులమితి శ్లాఘతే—నః పూర్వేషాం పూర్వజ ఇతి. అత్ర సంగ్రహశ్లోకాః శ్రీధరీయాః. కపోతమీనహరిణకుమారీగజపన్నగాః, పతంగః శరకృచ్చేష్టా హేయార్థే గురవో మతాః. మధుకృన్మధుహర్తా చ పింగళా చ ద్వయోస్త్రయః, ఉపాదేయార్థవిజ్ఞానే శేషాః పృథ్వ్యాదయో మతాః. తదవాంతరభేదశ్చ తత్ర తత్ర స్ఫుటీకృతః, అధ్యాయత్రితయే చాష్టనవాష్టావీరితాః క్రమాత్. ౩౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీభగవానువాచ:— మయోదితేష్వవహితస్స్వధర్మేషు మదాశ్రయః, వర్ణాశ్రమకులాచారమకామాత్మాసమాచరేత్. ౧. అన్వీక్షేత విశుద్ధాత్మా దేహినాం విషయాత్మనాం, గుణేషు సత్యధ్యానేన సర్వారంభవిపర్యయమ్. ౨. సుప్తస్యవిషయాలోకో ధ్యాయతో వా మనోరథః, నానాత్మకత్వాద్విఫలో బహిర్నానార్థధీర్గుణైః. ౩. నివృత్తం కర్మ సేవేత ప్రవృత్తం మత్పరస్త్యజేత్, జిజ్ఞాసాయాం సంప్రవృత్తో నాద్రియేత్కర్మచోదనామ్. ౪. యమానభీక్ష్ణం సేవేతనియమాన్మత్పరః క్వచిత్, మదభిజ్ఞం గురుం శాంతముపాసీత మదాత్మకమ్. ౫. అమాన్యమత్సరో దక్షో నిర్మమో దృఢసౌహృదః, అసత్వరోఽర్థజిజ్ఞాసురనసూయురమోఘవాక్. ౬. జాయాపత్యగృహక్షేత్రస్వజనద్రవిణాదిషు, ఉదాసీనస్సమం పశ్యన్ సర్వేష్వర్థమివాత్మనః. ౭. విలక్షణస్థూలసూక్ష్మాద్దేహాదాత్మేక్షితా స్వదృక్, యథాగ్నిర్దారుణో

శ్లో. చతుర్వింశతిగుర్వాఖ్యాలబ్ధసంభావనా భువః, ఉద్ధవస్యాత్మతత్వాప్త్యై సాధనోక్తిః పరేరితా. దశమే దేహసంబంధాత్సంసృతిర్నాత్మన స్స్మృతా, ఇత్యేతద్వర్ణయామాస మతాంతరనిరాసతః. తదేవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాముత్పన్నవివేకజ్ఞానస్య తత్త్వజ్ఞానాయాదిత ఆరభ్య సాధనాన్యుపదిశతి—మయేతి. మయా పంచరాత్రాద్యుక్తవైష్ణవధర్మేష్వవహితః అప్రమత్తస్సన్ తదవిరోధేన వర్ణాద్యాచారమనుతిష్ఠేత్. ౧. కథమాత్మతా సంభవతి? తత్రాహ—అన్వీక్షేతేతి. స్వధర్మైర్విశుద్ధచిత్తస్సన్ దేహినాం విషయేషు సత్యత్వాభినివేశేన యే సర్వే ఆరంభాస్తేషాం ఫలవైపరీత్యం పశ్యేత్. ఏవం ఫలవైపరీత్యాద కామస్స్యాత్. ౨. కించ. కామ్యవిషయాణాం మిథ్యాత్వాదపీత్యాహ—సుప్తస్యేతి. విఫలః అర్థశూన్యః. అత్రైవం ప్రయోగః. ఇంద్రియైర్యా బహిర్నానార్థబుద్ధిః సా విఫలా. నానాత్మకత్వాదైంద్రియకత్వాచ్చ. మనోజన్యస్వప్నమనోరథవదితి. ౩. శ్లో. "మోక్షార్థీన ప్రవర్తేత తత్ర కామ్యనిషిద్ధయోః, నిత్యనైమిత్తికే కుర్యాత్ప్రత్యవాయజిహాసయే"తిస్మృతిః. అతః నివృత్తమితి. ప్రవృత్తం కామ్యకర్మ త్యజేత్. నివృత్తం నిత్యనైమిత్తికమేవ కర్మకుర్యాత్. ఆత్మవిచారే తు సమ్యక్ ప్రవృత్తః నివృత్తకర్మచోదనామపి నాద్రియేత. ౪. కింతు. యమానితి. యమాన్ అహింసాదీన్. అభీక్ష్ణమత్యాదరేణ సేవేత. శౌచాదీంస్తు నియమాన్ క్వచిద్యథాశక్తి తథా ఆత్మజ్ఞానావిరోధేన. యమాన్ ద్వాదశ నియమాంశ్చ ఏకోనవింశాధ్యాయే వక్ష్యతి. కించ. యమేష్వప్యాదరం పరిత్యజ్య గురుముపాసీతేత్యాహ—మదభిజ్ఞమితి—మదాత్మకం మద్రూపం. ౫. గురుసేవకస్య ధర్మానాహ—అమానీతి. దక్షః అనలసః. నిర్మమః జాయాదిషు మమతాశూన్యః గురౌ తు దృఢసౌహృదః. అసత్వరః అవ్యగ్రః. అమోఘవాక్ వ్యర్థాలాపరహితః. తాన్యేవ శిష్యస్య లక్షణాని జ్ఞేయాని. ౬. నను స్వజాయాదిషు కథం నిర్మమస్స్యాత్తత్రాహ—జాయేతి. ఔదాసీన్యహేతుం వివేకం దర్శయతి-ఆత్మనోఽర్థం ప్రయోజనం సర్వత్ర సమమివ పశ్యన్నితి. అయం భావః—సర్వదేహేష్వాత్మన ఏకత్వాత్ జాయాదిదేహే అన్యస్మింశ్చ దేహే ఆత్మనోఽర్థః సుఖాదిస్సమఏవ. కేన విశేషేణ తేష్వేవ మమత్వాభినివేశ ఇత్యేవ ముదాసీనస్సన్ గురుం ప్రపద్యేతేతి. ౭. అహో కోఽసౌ దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మా? యస్యైక్యాదర్థస్సర్వేషు సమస్స్యాత్.

దాహ్యాద్దాహకోఽన్యః ప్రకాశకః. ౮. నిరోధోత్పత్త్యణుబృహన్నానాత్వం తత్కృతాన్ గుణాన్, అనుప్రవిష్ట ఆధత్త ఏవం దేహగుణాన్ పరః. ౯. యోఽసౌ గుణైర్విరచితో దేహోఽయం పురుషస్య హి, సంసారస్తన్నిబంధోఽయం పుంసో విద్యాచ్ఛిదాత్మనః. ౧౦. తస్మాజ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మానమాత్మస్థం కేవలం పరం, సంగమ్య నిరసేదేతద్వస్తుబుద్ధిం యథాక్రమమ్. ౧౧. ఆచార్యోఽరణిరాద్యస్స్యాదంతేవాస్యుత్తరారణిః, తత్సంధానం ప్రవచనం విద్యాసంధిస్సుఖావహః. ౧౨. వైశారదీ సాతివిశుద్ధబుద్ధిర్ధునోతి మాయాం గుణసంప్రసూతాం, గుణాంశ్చ సందహ్య యదాత్మమేతత్స్వయం చ శామ్యత్యసమిద్యథాగ్నిః. ౧౩. అథైషాం కర్మకర్తౄణాం భోక్తౄ

తమాహ—విలక్షణ ఇతి. స్థూలసూక్ష్మదేహద్వయాదాత్మాన్యః. యతో విలక్షణః. ద్విధా వైలక్షణ్యం దర్శయతి—ఈక్షితా స్వదృగితి ద్రష్టా హి దృశ్యాద్విలక్షణః స్వప్రకాశశ్చ జడాద్విలక్షణః. తయోరన్యత్వే దృష్టాంతః. యథాగ్నిః దాహకః ప్రకాశకశ్చ దాహ్యాత్ప్రకాశ్యాచ్చదారుణః కాష్ఠాదన్యః. తద్వదితి. ౮. అనేనైవ దృష్టాంతేన నిత్యత్వానాదిత్వవిభుత్వైకత్వాదయోఽపి సిధ్యంతీత్యాహ—నిరోధేతి. యథాదారుష్వంతః ప్రవిష్టోఽగ్నిః. తత్కృతాన్నాశాదీన్ ప్రాప్నోతి. న తు స్వతో నాశాదిమాన్. ఏవద్దేహగుణాననిత్యాదీన్ దేహాత్పరో నిత్యాదిస్వరూపోఽపి. ఆత్మానుభవతి. తతశ్చ నిత్యత్వాదిభిరపి వైలక్షణ్యాదన్యత్వమితి భావః. ౯. నన్వగ్నేర్దారుసంయోగాత్తద్ధర్మభోక్తృత్వం ఘటతే. ఆత్మనస్త్వసంగత్వాత్కథం దేహేన తద్ధర్మైర్వా సంబంధః? సంబంధే వా కుతస్తన్నివృత్తిస్తత్రాహ-య ఇతి. పురుషస్య ఈశ్వరస్యాధీనైర్మాయాగుణైః యోఽసౌ సూక్ష్మః అయం చ స్థూలో దేహో విరచితః. పుంసో జీవస్యాయం సంసారః తన్నిబంధః తదధ్యాసకృతః. హి యస్మాదేవం తస్మాదాత్మవిద్యా తన్నివర్తకేత్యాహ—ఆత్మనో విద్యావిజ్ఞానం ఛిత్ తస్య ఛేత్రీ ఆఛిదితి వా పదచ్ఛేదః. ౧౦. యస్మాదేవం. తస్మాదితి. తస్మాత్ జిజ్ఞాసయా విచారేణ ఆత్మస్థం ఆత్మని కార్యకారణసంఘాత ఏవ స్థితం. సంగమ్య సమ్యక్ జ్ఞాత్వా. ఏతస్మిన్ దేహాదౌ వస్తుబుద్ధిం స్థూలసూక్ష్మక్రమేణ నిరసేత్ త్యజేత్. ౧౧. గురోర్లబ్ధా విద్యా సా. అవిద్యా తత్కార్యనిరసనక్షమేతి స్ఫుటీకర్తుం విద్యోత్పత్తిమగ్న్యుత్పత్తిరూపేణ నిరూపయతి—ఆచార్య ఇతి. ఆద్యః అధరః తత్సంధానం తయోర్మధ్యమం మథనకాష్ఠం. ప్రవచనముపదేశః. విద్యాతు సంధిః. సంధౌ భవన్నగ్నిరివ. తథాచ. శ్రు. "ఆచార్యః పూర్వరూపం. అంతేవాస్యుత్తరరూపం. విద్యా సంధిః. ప్రవచనగ్ం సంధాన" మితి. ౧౨. అగ్నిసాదృశ్యమేవాహ—వైశారదీతి. విశారదోఽతినిపుణః తేన శిష్యేణ ప్రాప్తా. తేన గురుణోపదిష్టా వా. అతివిశుద్ధా బుద్ధిః. గుణకార్యభూతాం మాయాం ధునోతి నివర్తయతి. యదాత్మకమేతద్విశ్వం. తాన్ జీవం సంసృతినిమిత్తాన్ గుణాంశ్చ దగ్ధ్వా. అసమిత్ నిరింధనః. తస్మాత్కార్యేణ కారణేనావిద్యయా చ వ్యవధానాభావాత్సాక్షాత్పరమ్యానందరూపో భవతీతి. ౧౩. ఏవం తావత్స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపో నిత్య ఏక ఏవాత్మా తస్య కర్తృత్వాదయశ్చ ధర్మా దేహోపాధికాః. తద్వ్యతిరిక్తం చ సర్వమనిత్యం మాయామయం చ. అతస్సర్వతో విరక్తస్సన్ ఆత్మజ్ఞానేన ముచ్యత ఇత్యుక్తం. విలక్షణస్థూలసూక్ష్మాదిత్యాదినా. తదేవం శ్రుతిసమన్వయేన నిర్ణీతేఽప్యర్థే మతాంతరవిరోధేన సందేహో మాభూదితి తన్మతం నిరాకర్తుముద్భావయతి—అథేతి. అథ మన్యసే. ఏషాం జీవాత్మనాం కర్తౄ

ణాం సుఖదుఃఖయోః,నానాత్వమథ నిత్యత్వం లోకకాలాగమాత్మనామ్.౧౪.మన్య
సే సర్వభావానాం సంస్థాపశ్చౌత్పత్తికీ యథా, తత్తదాకృతిభేదేన జాయతేభిద్యతే
చధీః. ౧౫. ఏవమప్యంగ సర్వేషాం దేహినాం దేహయోగతః, కాలావయవతస్సంతి
భావాజన్మాదయోఽసకృత్.౧౬.తత్రాపి కర్మణాం కర్తు రస్వాతంత్ర్యం చ లక్ష్యతే,
భోక్తుశ్చ దుఃఖసుఖయోః కోన్వర్థో వివశంభజేత్. ౧౭. నదేహినాం సుఖం కించిద్వి
ద్యతే విదుషామపి, తథాచ దుఃఖం మూఢానాం వృథాహంకరణం పరమ్.౧౮.యది
ప్రాప్తిం విఘాతం చ జానంతి సుఖదుఃఖయోః, తేఽప్యద్ధానవిదుర్యోగం మృత్యుర్న
ప్రభవేద్యథా. ౧౯. కోన్వర్థస్సుఖయత్యేనం కామో వా మృత్యురంతికే, ఆఘా
తం నీయమానస్య వధ్యస్యేవ న తుష్టిదః. ౨౦ శ్రుతం చ దృష్టవద్దుష్టం స్పర్ధా

ణాం సుఖదుఃఖయోః. భోక్తౄణాం చ నానాత్వమితి. ఏవం హి జైమినీయా మన్యంతే. అహం ప్రత్యయవేద్య ఏవాత్మా సచప్రతిశరీరం భిన్నః కర్తృభోక్తృరూపశ్చ న తు తత్స్వరూపభూతో నిర్వికార ఏకః పరమాత్మాస్తీతి. తదాహుః—శ్లో. "అహం ప్రత్యయవిజ్ఞేయోజ్ఞాతవ్యస్సర్వదైవహీ"తి. తథా వైరాగ్యం చ న సంభవతి. తథాహి భోగస్థానానామనిత్యత్వాద్వైరాగ్యం భవేత్. భోగ కాలస్య వా తదుపాయకర్మబోధకాగమస్య వా భోక్తురాత్మనో వా నత్వేతదస్తీత్యాహ. అథ నిత్యత్వం లోకకాలాగమాత్మనాం మన్యస ఇతి. ౧౪. న చ భోగ్యానాం విచ్ఛేదాన్నాయామయత్వా ద్వైరాగ్యం స్యాదిత్యాహ—మన్యస ఇతి. సర్వభావానాం స్రక్చందనాదీనాం సంస్థా స్థితిః ఔత్పత్తికీ ప్రవాహరూపేణ నిత్యా. తథా చ వదంతి. శ్లో. "నకదాచిదనీదృశం జగది"తి. అతస్తత్కర్తా కశ్చిదీశ్వరోఽపి నాస్తీతి భావః. కించ. యథా యథావత్. న తు మాయామయీత్యర్థః. న చ ఆత్మస్వరూపభూతం నిత్యమేకం జ్ఞానమస్తీత్యాహ.—తత్తదితి. ఘటపటాద్యాకారభేదేన ధీర్జాయతే అతో నిత్యా భిద్యతే చ. అయం గూఢోఽభిప్రాయః. నహి నిత్యజ్ఞానరూప ఆత్మా. అపితు జ్ఞానపరి ణామవాన్.న చ వికారిత్వేనానిత్యత్వప్రసంగః. యథాహుః-శ్లో. "విక్రియాజ్ఞానరూపస్య న నిత్యత్వే విరోత్స్యత" ఇతి.అతో ముక్తావింద్రియాదిరహితస్య పరిణామాసంభవాజ్జడత్వేన తత్ప్రాప్తే రపురుషా ర్థత్వాత్ ప్రవృత్తిరేవ శ్రేయసీ న నివృత్తిరితి.౧౫.తత్ర తావదుక్తమంగీకృత్య వైరాగ్యోత్పాదనా య ప్రవృత్తిమార్గస్యానర్థహేతుత్వం ప్రపంచయతి.—ఏవమిత్యాదినా. లోకానాం లోకపాలానా మిత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన ఏవమితి. అంగ హే ఉద్ధవ. కాలావయవతః సంవత్సరాదిరూపాత్. ౧౬. తత్రేతి. తత్రాపి స్వాతంత్ర్యపక్షేఽపి దుష్కర్మణో దుఃఖభోగస్య వా అసంభవాదిత్యర్థః. ౧౭. నను యే సమ్యక్కర్మ కర్తుం జానంతి. తే సుఖిన ఏవ యేతు నజానంతి తఏవ దుఃఖినఇతి చేత్తత్రాహ— నేతి. విదుషామపి కించిత్సుఖం న విద్యతే. తథాచ మూఢానామపి దుఃఖం న విద్యతే. అతో వయం కర్మకుశలత్వాత్సుఖిన ఇతి తేషాం కేవలం వృథైవాహంకార ఇత్యర్థః. ౧౮. అంగీకృత్యాప్యాహ— యదీతి. తం యోగముపాయం న విదుః యథా సాక్షాన్మృత్యుర్న ప్రభవేత్. ౧౯. తథాపి యా వజ్జీవం సుఖం భవిష్యతీత్యాశంక్య విదుషామప్యర్థకామౌ న సుఖహేతూ ఇత్యాహ—కఇతి. యతః అంతికే వర్తమానో మృత్యుర్న తుష్టిం దదాతి. ఆఘాతం వధస్థానం ప్రతి. ౨౦. ఏవమస్మిన్ లోకే

సూయాత్యయవ్యయైః, బహ్వంతరాయకామత్వాత్కృషివచ్చాపి నిష్ఫలమ్. ౨౧. అంతరాయైరవిహతో యది ధర్మస్స్వనుష్ఠితః, తేనాపి నిర్జితం స్థానం యథాగచ్ఛతి తచ్ఛృణు. ౨౨. ఇష్ట్వేహ దేవతాయజ్ఞైస్స్వర్లోకం యాంతి యాజ్ఞికాః, భుంజతే దేవవత్తత్ర భోగాన్ దివ్యాన్నిజార్జితాన్. ౨౩. స్వపుణ్యోపచితే శుభ్రే విమాన ఉపగీయతే, గంధర్వైర్విహరన్ మధ్యే దేవీనాం హృద్యవేషధృత్. ౨౪. స్త్రీభిః కామగయానేన కింకిణీజాలమాలినా, క్రీడన్ న వేదాత్మపాతం సురాక్రీడేషు నిర్వృతః. ౨౫. తావత్ప్రమోదతే స్వర్గే యావత్పుణ్యం సమాప్యతే, క్షీణపుణ్యః పతత్యర్వాగనిచ్ఛన్కాలచాలితః. ౨౬. యద్యధర్మరతస్సంగాదసతాం వా జితేంద్రియః, కామాత్మా కృపణో లుబ్ధస్త్రైణో భూతవిహింసకః. ౨౭. పశూనవిధినాలభ్య ప్రేతభూతగణాన్ యజన్, నరకానవశో జంతుర్గత్వా యాత్యుల్బణం తమః. ౨౮. కర్మాణి దుఃఖోదర్కాణి కుర్వన్ దేహేన తైః పునః, దేహమాభజతే తత్ర కిం సుఖం మర్త్యధర్మిణః. ౨౯. లోకానాం లోకపాలానాం మద్భయం

సుఖం నాస్తీత్యుక్తం. లోకాంతరేఽపి తథైవేత్యాహ—శ్రుతమితి. శ్రుతం స్వర్గాది తదపి దుష్టం. స్పర్ధా పరసుఖాసహనం. అసూయా పరగుణేషు దోషావిష్కరణం అత్యయో నాశః. వ్యయోఽపక్షయః. తైర్దుష్టం. యద్వా. వ్యయో నాశః. అత్యయోఽన్యస్యాతిశయః. తం దృష్ట్వా తదప్రాప్త్యా దుఃఖమిత్యర్థః. కించ. బహవోఽంతరాయా వైగుణ్యాదిరూపా విఘ్నా యస్మిన్ కామే సుఖే తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాత్. కృషిర్యథా బహువిఘ్నా తద్వత్ బహువిఘ్నం సుఖత్వేన. శ్రుతమపి నిష్ఫలం. ౨౧. విఘ్నవైగుణ్యాద్యభావమంగీకృత్యాపి నాశదుఃఖం దుష్పరిహారమిత్యాహ—పంచభిః. అంతరాయైరితి. నిర్జితం సాధితం. ౨౨. ఇష్ట్వేతి. యజ్ఞైర్దేవతా ఇంద్రాదిరూపా ఇష్ట్వా. ౨౩. స్వేతి. స్వపుణ్యైరుపచితే సర్వభోగసంపన్నే దేవీనాం మధ్యే విహరన్. గంధర్వైరుపగీయతే. ౨౪. స్త్రీభిరితి. కామేన ఇచ్ఛయా గచ్ఛతా యానేన కింకిణీజాలమాలినా క్షుద్రఘంటికాసమూహశోభినా సహ స్త్రీభిః సురాక్రీడేషు నందనాదిషు క్రీడన్ ఆత్మపాతం న వేద. ౨౫. తావదితి. కాలేన చాలితః పాతితః. ౨౬. ప్రవృత్తిర్ద్వివిధా. విధ్యనుసారేణ కామ్యే కర్మణి వా తల్లంఘనేనాధర్మే వా. తత్ర కామ్యకర్మప్రవృత్తేర్గతి రుక్తా అధర్మప్రవృత్తేర్గతిమాహ—యదితి. యదివేత్యన్వయః. అజితేంద్రియత్వాత్కామాత్మా. అతః కృపణః. అతః లుబ్ధః భోగతృష్ణాకులః. అతః స్త్రైణః. స్త్రీలంపటః. తదర్థే భూతవిహింసకః. ౨౭. కించ పశూనితి. దుష్టజనప్రలోభితో ధనాద్యర్థం పశూన్ అవిధినా హత్వా. తమః స్థావరతాం యాతి. ౨౮. ఏవం కర్మసు ప్రవృత్తస్య న సుఖం న చ నివృత్తిరిత్యుపసంహరతి—కర్మాణీతి. ౨౯. తథాపి లోకానాం నిత్యత్వాదమర్త్యధర్మత్వాచ్చ లోకపాలానాం సుఖమస్తీతి చేత్తత్రాహ—లోకానామితి. ద్వౌ పరార్ధౌ పరమాయుర్యస్య తస్య బ్రహ్మణోఽపి. తథాచ. శ్రు. "భీషాస్మాద్వాతః పవతే. భీషోదేతి సూర్యః. భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ. మృత్యుర్ధావతి పంచమ" ఇతి. అతః ప్రవృత్తిమార్గస్యైవమనర్థహేతుత్వాత్ విరక్త్యా తతో నివృత్తిరేవ యు-

కల్పజీవినాం, బ్రహ్మణోఽపి భయం మత్తో ద్విపరార్థపరాయుషః. ౩౦. గుణాస్సృజంతి కర్మాణి గుణోఽనుసృజతే గుణాన్, జీవస్తు గుణసంయుక్తో భుఙ్క్తే కర్మఫలాన్యసౌ. ౩౧. యావత్స్యాద్గుణవైషమ్యం తావన్నానాత్వమాత్మనః, నానాత్వమాత్మనో యావత్పారతంత్ర్యం తదైవహి. ౩౨. యావదస్యాస్వతంత్రత్వం తావదీశ్వరతో భయం, యఏతత్సముపాసీరంస్తే ముహ్యంతి శుచార్పితాః. ౩౩. కాల ఆత్మాగమోలోకస్స్వభావో ధర్మఏవ చ, ఇతి మాం బహుధా ప్రాహుర్గుణవ్యతికరే సతి. ౩౪. ఉద్ధవ ఉవాచః—గుణేషు వర్తమానోఽపి దేహజేష్వనపావృతః, గుణైర్నబధ్యతే దేహీ బధ్యతే వా కథం విభో. ౩౫. కథం వర్తేత విహరేత్కైర్వా జ్ఞాయేత లక్షణైః,కిం భుంజీతోత విసృజేచ్ఛయీతాసీత యాతి వా. ౩౬. ఏత

త్తేతి తాత్పర్యార్థః. ౩౦. ఏతేనైవ స్వయమీశ్వరత్వావిష్కారేణ ఈశ్వరాభావాంగీకారః పరిత్యక్తః, అన్యదపి ప్రాధాన్యా పూర్వమంగీకృతం నిరాకరోతి—చతుర్భిః. తత్ర యదుక్తం కర్తృభోక్తృరూప ఏవాత్మేతితన్నిరాకరోతి-గుణాఇతి. గుణాః ఇంద్రియాణి. కర్మాణి సృజంతి. నత్వాత్మా. నను ఆత్మైవేంద్రియాణి ప్రవర్తయన్ కర్మాణి కరోతీతి చేత్తత్రాహ—గుణ ఇతి. గుణస్సత్త్వాదిః. గుణాన్ ఇంద్రియాణి. అనుసృజతే ప్రవర్తయతి నత్వాత్మా, అతః కర్తృత్వం తావన్నాస్తి. భోక్తృత్వ మప్యౌపాధికమిత్యాహ—జీవస్త్వితి. గుణసంయుక్తః ఇంద్రియాదిసంయుక్తః. కుత ఇత్యత ఆహ—అసౌ తేషు అహంకారవానిత్యర్థః. ౩౧. యచ్చోక్తమాత్మనో నానాత్వం తదప్యౌపాధికమిత్యాహ—యావదితి. గుణానాం వైషమ్యమహంకారాదికార్యరూపం. నన్వాత్మన ఏకత్వే కథం పారతంత్ర్యముక్తం. కథం వా లోకపాలాదీనామపి మద్భయమిత్యుక్తం. తత్రాహ—నానాత్వమితి. ౩౨. యావదితి. యచ్చ గూఢమభిప్రేతం ప్రవృత్తిరేవ శ్రేయసీతి. తత్రాహ—యఏతదితి. ఏతత్ గుణవైషమ్యం తత్కృతం భోగం కర్మ చేత్యర్థః. ఉపాసీరన్ సేవేరన్. తే లోకానామనిత్యత్వాచ్ఛుచార్పితాః ప్రోతాస్సంతో ముహ్యంతి. ౩౩. నకేవలమనిత్యతామాత్రం. కింతు మాయామయత్వమపీత్యాహ—కాల ఇతి. స్వభావో దేవత్వాదిపరిణామహేతుః. ధర్మస్తద్భోగకారణం. గుణవ్యతికరే మాయాక్షోభే సతి మామేవ ప్రాహుః—న తు మద్వ్యతిరిక్తాస్సంతి అతో నివృత్తిరేవ ముక్తిహేతుత్వాత్ శ్రేయసీతి సిద్ధం. ౩౪. ఏవం తావదేకఏవాత్మా. తస్య చ గుణకార్యదేహసంబంధకృతః సంసారః. ఆత్మజ్ఞానాచ్చ ముక్తిరిత్యుక్తం. విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మాదిత్యాదినా. తదేవచ మతాంతరనిరాసేన దృఢీకృతం అథైషామిత్యాదినా, తత్ర పృచ్ఛతి—గుణేష్వితి. అయమర్థః. గుణేష్వసత్సు ముక్తిః సత్స్వేవ వా. ఆద్యే జ్ఞానసాధనాభావాన్న ముక్తిః. ద్వితీయే చ గుణేషు వర్తమానోఽపి తత్కార్యదేహజేషు కర్మసుఖాదిషు చ కథం న బధ్యతే. తథాపి నైరాకాశవదనావృతత్వాన్నబధ్యత ఇతి చేత్తర్హి బంధోఽపి న సంభవతీత్యాహ—అనపావృతః కథం బధ్యత ఇతి. ౩౫. యదితు సర్వేషు తేషు అహంకారేణ బధ్యతే తన్నివృత్త్యా చ ముచ్యత ఇతి మతం తర్హి తత్కథం జ్ఞాతవ్యమితి పృచ్ఛతి—కథమితి. బద్ధో ముక్తో వా కథం వర్తేతేత్యాదికం. కిం భుంజీత కథం భుంజీతేత్యర్థః. ౩౬. ఏతదితి. ఏతత్ తద్విషయం ప్రశ్నం. కించ. ఏకఏవాత్మా అనాదిగుణ

దచ్యుత మే బ్రూహి ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాం వర, నిత్యబద్ధో నిత్యముక్త ఏకఏవేతి మే భ్రమః. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచః—బద్ధో ముక్త ఇతి వ్యాఖ్యా గుణతో మే న వస్తుతః, గుణస్య మాయామూలత్వాన్న మే మోక్షో న బంధనమ్. ౧. శోకమోహౌ సుఖం దుఃఖం దేహాపత్తిశ్చ మాయయా, స్వప్నో యథాత్మనః ఖ్యాతి స్సంసృతిర్న తు వాస్తవీ. ౨. విద్యావిద్యే మమ తనూ విద్ధ్యుద్ధవ శరీరిణాం, బంధమోక్షకరీ ఆద్యే మాయయా మే వినిర్మితే. ౩. ఏకస్యైవ మమాంశస్య జీవస్యైవ మహా

సంబంధాన్నిత్యబద్ధః. ముక్తేర్జన్యత్వే అనిత్యత్వప్రసంగాన్నిత్యముక్త ఇత్యప్యంగీకార్యం స్యాత్. తత్ర మే భ్రమో భవతీత్యాహ—నిత్యబద్ధ ఇతి. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఏకాదశే తు బద్ధానాం ముక్తానామపి లక్షణమ్, సాధూనాం చ తథా భక్తేర్లక్షణం హరిణేరితం. నిత్యబద్ధో నిత్యముక్త ఏకఏవేతి మే భ్రమః. ఇతి. యదుక్తం తత్కిం వస్తుతో విరోధః ప్రతీతో వా. నాద్యః బంధమోక్షయోర్వాస్తవత్వాభావాదిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. బద్ధ ఇతి. ఆత్మా బద్ధో ముక్తశ్చ. మే గుణతః మదధీనసత్త్వాదిగుణోపాధితః. న తు వస్తుతః. నన్వౌపాధికత్వేఽపి తండులపాకాదివత్ వాస్తవత్వం కిం న స్యాత్తత్రాహ—గుణస్య మాయామూలత్వాద్బంధనం నాస్తి. అత ఏవ మోక్షశ్చ నాస్తీతి. నను కథం సర్వశాస్త్రవిరుద్ధ ముచ్యతే? తత్రాహ—ఇతి మే వ్యాఖ్యా ఏవం మత్కృతో నిర్ణయః. అలమితి కుతర్కైరిత్యర్థః. అథైవమన్వయః. ఆత్మా బద్ధో ముక్త ఇతి యా వ్యాఖ్యా ఉక్తిః. సా మే గుణతః మద్గుణపారతంత్ర్యాత్. అత్ర హేతుత్వేన గుణనియంతరి స్వస్మిన్ తద్వ్యతిరేకమాహ—అత ఏవ న మే బంధనం మోక్షో వేతి. అన్యత్సమానం. ౧. ఏవం కారణభూతగుణానాం మాయామయత్వాత్తత్కార్యసంసృతిర్మాయేతి ప్రపంచయతి—శోకమోహావితి. యథా స్వప్నః ఆత్మనః బుద్ధేరేవ ఖ్యాతిః వివర్తః తద్వత్. ౨. అతో వస్తుతో విరోధ స్తావన్నాస్తి ప్రతీతిస్త్వౌపాధికీ ఘటత ఇత్యాహ—విద్యావిద్యే ఇతి. తన్యేతే. మోక్షబంధావాభ్యామితి తనూ శక్తీ. కుతః. మే మాయయా వినిర్మితే మాయావృత్తిరూపత్వాత్. బంధమోక్షకరీత్యేకవచనం ద్వివచనార్థే. నను తత్కార్యత్వే బంధమోక్షయో రనాదిత్వనిత్యత్వే న స్యాతాం. న ఆద్యే అనాదీ అతో యావదవిద్యాం ప్రవర్తయామి తావద్బంధః. యదా విద్యాం దదామి తదా మోక్షస్స్ఫురతీత్యర్థః. తథా చ స్కాందే. శ్లో. "బంధకో భవపాశేన భవపాశాచ్చ మోచకః, కైవల్యదః పరం బ్రహ్మ విష్ణురేవ సనాతనః" ఇతి. ౩. తత్ర శరీరాణామితి బహువచననిర్దేశాద్విషయభేదేనావిరోధ ఉక్త ఇతి భ్రాంతిం వ్యావర్తయన్ బంధమోక్షవ్యవస్థాముపపాదయతి—ఏకస్యేతి. తర్హి కిమాత్మాభేదాత్తవాపి బంధః నహీత్యాహ—అస్య జీవస్యైవేతి. నన్వాత్మాభేదే జీవో నామ కోఽన్యోఽస్తి పృథక్ కాచ బంధమోక్షసుఖదుఃఖాదివ్యవస్థా? తత్రాహ—మమాంశస్య. అయంభావః యథైకస్యాపి చంద్రాదేర్జలాద్యుపాధినా బింబప్రతిబింబరూపో భేదః యథా చ తత్ర జలకృతాః కంపాదయః ప్రతిబింబస్యైవ

మతే, బంధోఽస్యావిద్యయానాదిర్విద్యయాచ తథేతరః. ౪. అథ బద్ధస్య ముక్తస్య వైలక్షణ్యం వదామి తే, విరుద్ధధర్మిణో స్తాత స్థితయోరేకధర్మిణి. ౫. సుపర్ణావేతౌ సయుజౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీడౌ చ వృక్షే, ఏకస్తయోః ఖాదతి పిప్పలాన్నమన్యో నిరన్నోఽపి బలేన భూయాన్. ౬. ఆత్మానమన్యం చ సవేద విద్వానపిప్పలాదో న తు పిప్పలాదః, యో విద్యయాయుక్సతు నిత్యబద్ధో విద్యామయో యస్సతు నిత్యముక్తః ౭. దేహస్థోఽపి నదేహస్థో విద్వాన్ స్వప్నాద్యథోత్థితః, అదేహస్థోఽపి దేహస్థః కుమతిస్స్వప్నదృగ్యథా. ౮. ఇంద్రియైరింద్రియార్థేషు గుణైరపి గుణేషుచ, గృహ్యమాణేష్వహంకుర్యాన్న విద్వాన్యస్త్వవిక్రియః. ౯. కర్మాధీనేశరీరేఽ

యథా చ తత్ర ప్రతిబింబానామప్యుపాధిభేదేన భేదాదేకస్మిన్నుదకకుంభే భగ్నే తద్గతప్రతిబింబస్యైవ బింబైక్యం నాన్యగతస్య. తథా అవిద్యాయాం ప్రతిబింబితస్య మదంశస్య జీవస్యైవ తత్కృతో బంధః. తస్య చోపాధితో భేదా న్నావ్యవస్థేతి. తథాచాహుః.శ్లో. ''యథైకస్మిన్ ఘటాకాశే రజోధూమాదిభిర్యుతే, న సర్వే సంప్రయుజ్యంతే తథా జీవాస్సుఖాదిభి''రితి.ఏతచ్చాతిరహస్యం స్వబుద్ధ్యా నిశ్చితవ్యమితిసంబోధయతి—హే మహామత ఇతి. ఇతరో మోక్షః. ౪. తదేవం వ్యవస్థాముపపాద్య కథం వర్తేతేత్యాదివైలక్షణ్యప్రశ్నస్యోత్తరమాహ—అథేతి. తచ్చ వైలక్షణ్యం ద్వివిధం-జీవేశ్వరయోరేకం జీవానాం చైకం. తత్ర జీవేశ్వరయోర్వైలక్షణ్యమాహ—విరుద్ధధర్మిణోరితి సార్ధద్వయేన. శోకానందధర్మవతోః ఏకస్మిన్ ధర్మిణి శరీరే నియమ్యనియంతృత్వేన స్థితయోః. ౫. సుపర్ణావితి. సుపర్ణౌ వృక్షాత్పక్షిణావివ దేహాత్పృథగుద్భూతౌ—సదృశౌ చిద్రూపత్వాత్. సఖాయౌ అవియోగాదైకమత్యాచ్చ. యదృచ్ఛయా అనిరుక్తయా మాయయా వృశ్చ్యత ఇతి వృక్షో దేహః. శ్రు. ''ఊర్ధ్వమూలమవాక్శాఖం వృక్షం యో వేద సంప్రతీ''తి శ్రుతేః. శ్లో. ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయ'' మితి స్మృతేశ్చ. తస్మిన్ కృతం నీడం నికేతనం హృదయరూపం యాభ్యాం తౌ. తయోర్మధ్యే ఏకో జీవః పిప్పలాన్నం పిప్పలోఽశ్వత్థః దేహస్తస్మిన్నదనీయం కర్మఫలమిత్యర్థః. ఖాదతి భక్షయతి అన్యః. ఈశ్వరః నిరన్నః అభోక్తాపి నిజానందతృప్తో బలేన జ్ఞానాదిశక్త్యా భూయాన్ అధికః. తథాచ. శ్రు. ''ద్వాసుపర్ణా సయుజాసఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీ''తి. ౬. బలాధిక్యమేవాహ—ఆత్మానమితి. యతః యః అవిద్యయా యుక్ యుక్తః స తు నిత్యబద్ధః అనాదిబద్ధః. యస్తు విద్యాప్రధానః స తు నిత్యముక్తః. మాయాయా అనావారకత్వాత్ ఆశ్రయవ్యామోహకత్వాచ్చ. ౭. ఇదానీం బద్ధముక్తజీవానామేవ మిథోవైలక్షణ్యమాహ—దశభిః. దేహస్థఇతి. విద్వాన్ ముక్తః సంస్కారవశేనదేహస్థోఽపిదేహస్థోన భవతి, యథా స్వప్నాదుత్థితః స్మర్యమాణస్వప్నస్థితోఽపి తత్రస్థో న భవతి. తద్గతసుఖదుఃఖాద్యభావాత్తద్వత్. తథా వస్తుతః అదేహస్థోఽపి కుమతిః అవిద్వాన్. దేహస్థః తన్నిమిత్తసుఖదుఃఖభాక్ యథా స్వప్నదేహగత ఇతి. ౮. అత్రహేతుత్వేన వైలక్షణ్యాంతరమాహ—ద్వాభ్యాం. ఇంద్రియైరితి. ఇంద్రియైరింద్రియార్థేషు గృహ్యమాణేష్వపి. యస్తు విద్వాన్. స నాహం కుర్యాత్. అహం గృహ్ణామీతి మతం న కుర్యాదిత్యర్థః. కుతః. గుణైర్గుణేషు గృహ్యమాణేషు అతఏవావిక్రియః రాగాదిశూన్యః. తదుక్తం గీతాసు. శ్లో. ''తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః, గుణా గుణేషు

స్మిన్ గుణభావ్యేన కర్మణా, వర్తమానో బుధస్తత్ర కర్తాస్మీతి నిబధ్యతే. ౧౦. ఏవం విరక్తశ్శయన ఆసనాటనమజ్జనే, దర్శనస్పర్శనఘ్రాణభోజనశ్రవణాదిషు, న తథా బధ్యతే విద్వాంస్తత్ర తత్రాదయన్ గుణాన్. ౧౧. ప్రకృతిస్థోఽప్యసంసక్తో యథా ఖం సవితానిలః, వైశారద్యేక్షయాసంగశితయా ఛిన్నసంశయః, ప్రతిబుద్ధఇవ స్వప్నాన్నానాత్వాద్వినివర్తతే. ౧౨. యస్య స్యుర్వీతసంకల్పాః ప్రాణేంద్రియమనోధియాం, వృత్తయస్సతు నిర్ముక్తో దేహస్థోఽపి హి తద్గుణైః. ౧౩. యస్యాత్మాహింస్యతే హింస్రైర్యేన కించిద్యదృచ్ఛయా, అర్చ్యతే వా క్వచిత్తత్ర న వ్యతిక్రియతే బుధః. ౧౪. న స్తువీత న నిందేత కుర్వతస్సాధ్వసాధు వా, వదతో గుణదోషాభ్యాం వర్జితస్సమదృఙ్మునిః. ౧౫. న కుర్యాన్నవదేత్కించిన్న ధ్యాయేత్సాధ్వసాధు వా, ఆత్మారామోఽనయా వృత్త్యా విచరేజ్జడవన్మునిః. ౧౬. శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతో

వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జత'' ఇతి. ౯. కర్మాధీన ఇతి. అథ బుధస్తు పూర్వకర్మాధీనే అస్మిన్ శరీరే వర్తమానః. గుణైరింద్రియైర్భావ్యేన కర్మణా. తత్ర దేహాదౌ నిబధ్యతే. కుతః. కర్తాస్మీత్యహంకారేణ. తదుక్తం తత్రైవ. శ్లో. ''ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః. అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యత'' ఇతి. ఏతైస్త్రిభిశ్శ్లోకైః కథం వర్తేతేత్యస్య ప్రశ్నస్య సుఖదుఃఖశూన్యో నిరభిమానశ్చ దేహే వర్తత ఇత్యుత్తరముక్తం భవతి. ౧౦. వైలక్షణ్యాంతరం వదన్ కింభుంజీతేత్యాదిప్రశ్నోత్తరమాహ—త్రిభిః. ఏవమితి. అన్యగతమేవ కర్మ మాం న బధ్నాతీత్యేవం విరక్తో విద్వాన్. అవిద్వానివ శయనాసనాదిషు న బధ్యతే. కుతః. తత్ర తత్ర విషయేషు గుణానింద్రియాణి అదయన్ భోజయన్ తత్సాక్షిత్వేన వర్తమానః న స్వయమదన్. ౧౧. ఏతదేవ కుతస్తత్రాహ—సార్ధేన. ప్రకృతిస్థ ఇతి. యథాఖం సర్వగతమపి నసజ్జతే. యథా సవితాజలే ప్రతిబింబితోఽపి. యథానిలః. సర్వత్ర సంచరన్నపి. తద్వత్. అసంగేనైవ వైరాగ్యేణ శితయా తీక్ష్ణయా ఛిన్నాః సంశయాః అసంభావనాదయో యస్య సః. నానాత్వాత్ దేహాదిప్రపంచాత్. ౧౨. కథం విహరేదిత్యస్యోత్తరత్వేన వైలక్షణ్యాంతరమాహ—యస్యేతి. తద్గుణైర్దేహగుణైః. సంకల్పశూన్యాభిః ప్రాణాదివృత్తిభిర్విహరన్ ముక్త ఇత్యర్థః. ౧౩. ఏవం తావద్బద్ధముక్తయోః స్వసంవేద్యమేవ వైలక్షణ్యముక్తం. ఇదానీం కైర్వా జ్ఞాయేత లక్షణైరిత్యస్యోత్తరతయా తయోః పరైరపి సుజ్ఞేయం వైలక్షణ్యమాహ—త్రిభిః. యస్యేతి. హింస్రైర్దుర్జనైరన్యైర్వా ప్రాణిభిః. యస్యాత్మా దేహః పీడ్యతే యదృచ్ఛయా యేన కేనాపి క్వచిత్కించిదర్చ్యతే వా. స బుధశ్చేత్తత్ర న వ్యతిక్రియతే నాతివిక్రియత ఇత్యర్థః. తదుక్తం యాజ్ఞ్యవల్క్యేన. శ్లో. ''యం కంటకైర్వితుదతి చందనైర్యశ్చ లింపతి, అక్రుద్ధో పరితుష్టశ్చ సమస్తస్య చ తస్య చే''తి. ౧౪. కించ. నేతి, సాధ్వసాధు వా కుర్వతో వదతో వా జనాన్ న స్తువీత న చ నిందేత. యో లౌకికవ్యవహారే విముఖః స ముక్త ఇత్యర్థః. ౧౫. అపిచ. నేతి. యో దైహికేఽపి కర్మణ్యుదాసీనః స ముక్తః. ఇతరో బద్ధ ఇత్యర్థః. ౧౬. ఏతాన్యేవ సర్వాణి ముముక్షోస్సాధనాని జ్ఞాతవ్యాని. యస్తు కేవలం శబ్దబ్రహ్మణ్యభిజ్ఞః పాండిత్యమాత్రశ్లాఘీ-నతూక్తైస్సాధనైస్తదర్థనిష్ఠో భవేత్ తం నిందతి—శబ్దబ్రహ్మణీతి. శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పారంగతోఽపి పరే

న నిష్ణాయాత్పరే యది, శ్రమస్తస్య శ్రమఫలో హ్యధేనుమివ రక్షతః ౧౭. గాం దుగ్ధదోహామసతీం చ భార్యాం దేహం పరాధీనమసత్ప్రజాంచ, విత్తం త్వతీర్థీకృతమంగ వాచం హీనాం మయా రక్షతి దుఃఖదుఃఖీ. ౧౮. యస్యాం న మే పావనమంగ కర్మ స్థిత్యుద్భవప్రాణనిరోధమస్య, లీలావతారేప్సితజన్మ వా స్యాద్వంధ్యాం గిరం తాం బిభృయాన్న ధీరః. ౧౯. ఏవం జిజ్ఞాసయాపోహ్య నానాత్వభ్రమమాత్మని, ఉపారమేత విరజం మనో మయ్యర్ప్య సర్వగే. ౨౦. యద్యనీశో ధారయితుం మనో బ్రహ్మణి నిశ్చలం, మయి సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్షస్సమాచరేత్. ౨౧. శ్రద్ధాళుర్మే కథాశ్శృణ్వన్సుభద్రా లోకపావనీః, గాయన్ననుస్మరన్కర్మ జన్మ చాభినయన్ముహుః. ౨౨. మదర్థే ధర్మకామార్థానాచరన్మదుపాశ్రయః, లభతే నిశ్చలాం భక్తిం మయ్యుద్ధవ సనాతనే. ౨౩. సత్సంగలబ్ధయా భక్త్యా మయి మాం య ఉపాసితా, స వై మే దర్శితం సద్భిరంజసా విందతే పదమ్. ౨౪. ఉద్ధవ ఉవాచ:—సాధుస్త ఉత్తమశ్లోక మతః కీదృగ్విధః ప్రభో, భక్తిస్త్వయ్యుపయుజ్యేత కీదృశీ సద్భిరాదృతా. ౨౫.

బ్రహ్మణి న నిష్ణాయాత్. ధ్యానాద్యభియోగం న కుర్యాచ్చేత్ తస్య శాస్త్రశ్రమః శ్రమైకఫలః న తు పురుషార్థపర్యవసాయీ అధేనుం చిరప్రసూతాం. ౧౭. ఏతదేవాన్యార్థనిదర్శనైః ప్రపంచయతి—గామితి. దుహ్యత ఇతి దోహః పయః దుగ్ధో దోహః. నోత్తరత్ర దోహోఽస్తి యస్యాస్తాం అర్థశూన్యాం. అసతీం కామశూన్యాం భార్యాం దేహం పరాధీనం ప్రతిక్షణం దుఃఖహేతుం. అసత్ప్రజాం దృష్టాదృష్టసాధనశూన్యం పుత్రం అతీర్థీకృతం అగతే పాత్రే అదత్తం విత్తం దుష్కీర్తి దురితాపాదకం అంగ హే ఉద్ధవ. దుఃఖానంతరం దుఃఖమేవ యస్య సః. ౧౮. రక్షతి మయా హీనాం వాచమిత్యుక్తం. తదేవ వివృణోతి—యస్యామితి. యస్యాం మే జగతః శోధకం పావనం చరిత్రం న స్యాత్. కిం తత్. అస్య విశ్వస్య స్థిత్యాదిరూపం తద్ధేతురిత్యర్థః. లీలావతారేషు ఈప్సితం జగతః ప్రేమాస్పదం శ్రీరామకృష్ణాదిజన్మ వా న స్యాత్. తాం వంధ్యాం నిష్ఫలాం గిరం ధీరో ధీమాన్. న ధారయేత్. ౧౯. ఉక్తం జ్ఞానమార్గముపసంహరతి—ఏవమితి. ఏవం నిశ్చిత్య విచారేణాత్మని నానాత్వభ్రమం దేహాద్యధ్యాసం నిరస్య నిర్మలం మనో మయి సర్వగే పరిపూర్ణే సమర్ప్య సంధార్య ఉపారమేత ఉపరమేత్. న కించిత్కుర్యాత్ శాస్త్రపాండిత్యమాత్రేణేత్యర్థః. ౨౦. యదీతి. యద్యనీశః అశక్తః తర్హి ఆస్తామిదం మద్భక్త్యైవ కృతార్థో భవిష్యతీత్యాహ—మయీతి. ౨౧. మదర్పణేన కర్మభిర్విశుద్ధసత్త్వస్యాంతరంగాం. భక్తిమాహ—ద్వాభ్యాం. శ్రద్ధాళురితి. అభినయన్ స్వయమనుకుర్వన్. ౨౨. మదర్థ ఇతి. ఆచరన్ సేవమానః. ౨౩. సత్సంగేతి. తతశ్చానేన ప్రకారేణ మయి సత్సంగేన లబ్ధయా భక్త్యా. యః మద్భక్తః మాముపాసితా ధ్యాతా భవతి స చ ధ్యానశీలః సద్భిర్దర్శితం వై నిశ్చితం. సుఖేనైవ మే పదం స్వరూపం ప్రాప్నోతి. ౨౪. సత్సంగలబ్ధయా భక్త్యేత్యుక్తం తత్ర సతాం భక్తేశ్చ విశేషం పృచ్ఛతి—సాధురితి. సాధవః స్వస్వమతిపరికల్పితాస్సంతి బహవః. తవ తు కీదృశస్సమ్మతః. భక్తిరపి బహువిధా లోకే కీదృశీ పునస్త్వయ్యుపయుజ్యేత సద్భిశ్చ నారదాదిభిరాదృతా. ౨౫. ఏతదితి. ఏతచ్చ కథ్యతాం ఇదం చాతి

ఏతన్మే పురుషాధ్యక్ష ప్రపన్నాయ చ కథ్యతామ్ ౨౬. త్వం బ్రహ్మ పరమం వ్యోమ పురుషః ప్రకృతేః పరః, అవతీర్ణోఽసి భగవన్ స్వేచ్ఛోపాత్తపృథగ్వపుః. ౨౭. శ్రీభగవానువాచ:—కృపాలురకృతద్రోహస్తితిక్షుస్సర్వదేహినాం, సత్యసారోఽనవద్యాత్మా సమస్సర్వోపకారకః. ౨౮. కామైరహతధీర్దాంతో మృదుశ్శుచిరకించనః, అనీహో మితభుక్ఛాంతిస్థిరో మచ్ఛరణో మునిః. ౨౯. అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమాన్ జితషడ్గుణః, అమానీ మానదః కల్యో మైత్రః కారుణికః కవిః. 3౦. ఆజ్ఞాయైవం గుణాన్ దోషాన్ మయాదిష్టానపి స్వకాన్, ధర్మాన్ సంత్యజ్య యస్సర్వాన్ మాం భజేత్సోఽపి సత్తమః. 3౧ జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వాపి యే వై మాం యావాన్ యశ్చాస్మి యాదృశః, భజంత్యనన్యభావేన తే వై భక్తతమా మతాః. 3౨. మల్లింగమద్భక్తజనదర్శనస్పర్శనార్చనం, పరిచర్యాస్తుతిప్రహ్వగుణకర్మానుకీర్తనమ్. 33.

గుహ్యం త్వయైవ వక్తవ్యమిత్యైశ్వర్యమావిష్కరోతి—హే పురుషాధ్యక్షేత్యాదినా—హే బ్రహ్మాదినియంతః. ౨౬. అత్ర హేతుః—త్వమితి. వ్యోమవదసంగః యతః ప్రకృతేః పరః. స్వేషామిచ్ఛయా ఉపాత్తం పృథక్పరిమితం వపుర్యేన సః. ౨౭. తత్ర త్రింశల్లక్షణైః సాధుం నిరూపయతి—పంచభిః. కృపాలురితి—కృపాలుః పరదుఃఖాసహిష్ణుః. సర్వదేహినాం కేషాంచిదపి అకృతద్రోహః. తితిక్షుః. క్షమావాన్. సత్వం సారః స్థైర్యం బలం వా యస్య సః అనవద్యాత్మా అసూయాదిరహితః. సుఖదుఃఖయోః సమః. యథాశక్తి సర్వేషాముపకారకః. ౨౮. కామైరితి. కామైరక్షుభితచిత్తః. దాంతః సంయతబాహ్యేంద్రియః. మృదుః అకఠినచిత్తః. శుచిః సదాచారః. అకించనః అపరిగ్రహః. అనీహః దృష్టాదృష్టక్రియాశూన్యః. మితభుక్ లఘ్వాహారః. శాంతః నియతాంతఃకరణః. స్థిరః స్వధర్మే మచ్ఛరణః మదేకాశ్రయః మునిః మననశీలః. ౨౯. అప్రమత్త ఇతి. అప్రమత్తః సావధానః గభీరాత్మా నిర్వికారః. ధృతిమాన్ విపద్యప్యకృపణః. జితషడ్గుణః. శ్లో. క్షుత్పిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ షడూర్మయః, ఏతే జితా యేన సః. అమానీ న మానాకాంక్షీ. అన్యేభ్యో మానదః కల్యః పరబోధనే దక్షః మైత్రః అవంచకః. కారుణికః కరుణయైవ ప్రవర్తమానః. న దృష్టలోభేన. కవిః సమ్యక్ జ్ఞానీ. 3౦. కించ ఆజ్ఞాయేతి. మయా వేదరూపేణ ఆదిష్టానపి స్వధర్మాంత్సంత్యజ్య యో మాం భజేత్ సోఽపి ఏవం పూర్వోక్తవత్సత్తమః. కిమజ్ఞానాన్నాస్తిక్యాద్వా. నధర్మాచరణే సత్త్వశుద్ధ్యాదీన్ గుణాన్ విపక్షే దోషాంశ్చ ఆజ్ఞాయ జ్ఞాత్వాఽపి మద్ధ్యానవిక్షేపకతయా మద్భక్త్యైవ సర్వే భవిష్యంతీతి దృఢనిశ్చయేనైవ సర్వాన్ ధర్మాన్ సంత్యజ్య. యద్వా. భక్తిదార్ఢ్యేన నివృత్తాధికారతయా సంత్యజ్య. అథవా. విద్ధైకాదశీకృష్ణైకాదశ్యుపవాసానుపవాసౌ నివేద్య శ్రాద్ధాదయో యే భక్తివిరుద్ధా ధర్మాస్తాన్ సంత్యజ్యేత్యర్థః. 3౧. కించ. జ్ఞాత్వేతి. యావాన్ దేశకాలాపరిచ్ఛిన్నః. యశ్చ సర్వాత్మా. యాదృశః సచ్చిదానందాదిరూపః. తం మాం జ్ఞాత్వా అజ్ఞాత్వాపి. యద్వా. విశేషతః. పునఃపునర్జ్ఞాత్వా ఏకాంతభావేన యే భజంతి. 3౨. ఏవం సాధులక్షణముక్తం భక్తేర్లక్షణమాహాష్టభిః—మల్లింగేతి. లింగాని ప్రతిమాదీని. 33. మత్కథేతి. సర్వలాభోపహరణం సర్వ

మత్కథాశ్రవణే శ్రద్ధా మదనుధ్యానముద్ధవ, సర్వలాభోపహరణం దాస్యేనాత్మనివేదనమ్. ३४. మజ్జన్మకర్మకథనం మమ పర్వానుమోదనం, గీతతాండవవాదిత్రగోష్ఠీభిర్మద్గృహోత్సవః. ३५. యాత్రాబలివిధానం చ సర్వవార్షికపర్వసు, వైదికీ తాంత్రికీదీక్షా మదీయవ్రతధారణమ్. ३६. మదర్చాస్థాపనే శ్రద్ధా స్వతస్సంభూయ చోద్యమః, ఉద్యానోపవనక్రీడాపురమందిరకర్మణి. ३७. సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం సేకమండలవర్తనైః, గృహశుశ్రూషణం మహ్యం దాసవద్యదమాయయా. ३८. అమానిత్వమదంభిత్వం కృతస్యాపరికీర్తనం, అపి దీపావలోకమ్మే నోపయుంజ్యాన్నివేదితమ్. ३९. యద్యదిష్టతమం లోకే యచ్చాపి ప్రియమాత్మనః, తత్తన్నివేదయేన్మహ్యం తదానంత్యాయ కల్పతే. ४०. సూర్యోఽగ్నిర్బ్రాహ్మణో గావో వైష్ణవః ఖం మరుజ్జలం, భూరాత్మా సర్వభూతాని భద్ర పూజాపదాని మే. ४१. సూర్యే తువిద్యయా త్రయ్యా హవిషాగ్నౌ యజేత మాం, అతిథ్యేన తు విప్రాగ్ర్యే గోష్వంగ యవసాదినా. ४२. వైష్ణవే బంధుసత్కృత్యా హృది ఖే ధ్యాననిష్ఠయా, వాయౌ ముఖ్యధియా తోయే ద్రవ్యైస్తోయపురస్కృతైః. ४३. స్థండిలే మంత్రహృదయై

స్య లబ్ధస్య సమర్పణం. ३४. మజ్జన్మేతి. పర్వాణి జన్మాష్టమ్యాదీని తదనుమోదనం. ३५. యాత్రేతి. బలివిధానం పుష్పోపహారాదిసమర్పణం సర్వవార్షికపర్వసు చాతుర్మాస్యైకాదశ్యాదిషు విశేషతః. ३६. మదర్చేతి. ఉద్యానాదికరణే సామర్థ్యే సతి స్వతః అసతి వా అన్యైస్సంభూయోద్యమః. ఉద్యానం పుష్పప్రధానం ఉపవనం ఫలప్రధానం. ఆక్రీడం క్రీడాస్థానం. ३७. సంమార్జనేతి. సంమార్జనం రజోఽపాకరణం. ఉపలేపః గోమయోదకాదిభిరాలేపనం. సేకస్తైరేవ ప్రోక్షణం. మండలవర్తనం సర్వతోభద్రాదికరణం. మహ్యం మమ. ३८. అమానిత్వమితి. స్వయమన్యేన వా నివేదితం దీపావలోకమపి న స్వీకుర్యాత్. ఏతచ్చ సాధారణస్థావరవిషయం. రాగప్రాప్తవిషయం వా. భక్త్యా తు గ్రాహ్యమేవ. శ్లో. "షడ్భిర్మాసోపవాసైస్తు యత్ఫలం పరికీర్తితం, విష్ణోర్నైవేద్యసిక్థేన పుణ్యం తద్భుంజతాం కలౌ. హృది రూపం ముఖే నామ నైవేద్యముదరే హరేః, పాదోదకం చ నిర్మాల్యం మస్తకే యస్య సోఽచ్యుత" ఇత్యాదివచనేభ్యః. యద్వా. అన్యస్మై నివేదితం మమ నోపయుంజ్యాత్ మహ్యం న నివేదయేదిత్యర్థః. శ్లో. విష్ణోర్నివేదితాన్నేన యష్టవ్యం దేవతాంతరం, పితృభ్యశ్చాపి తద్దేయం తదానంత్యాయ కల్పతే. పితృశేషం తు యో దద్యాద్ధరయే పరమాత్మనే, రేతోధాః పితరస్తస్య భవంతి క్లేశభాగినః. ఆశాసతే సదా దేవాః పితరస్సర్వఏవ హి, య ఇష్ట్వాదౌ మహావిష్ణుం పశ్చాత్తేన పితౄన్ సురాన్. యజతే చ సవై పుత్రో వంశ్యో జాయేత జీవతు, ఆస్ఫోటయంతి పితరః ప్రనృత్యంతి పితామహాః, వైష్ణవోఽస్మిన్ కులే జాత స్సనస్సంతారయిష్యతి." ఇత్యాదివచనేభ్యః. ३९. ४०. ఇదానీ మేకాదశపూజాధిష్ఠానాన్యాహ—సూర్య ఇతి. హే భద్ర. ४१. అధిష్ఠానభేదేన పూజాసాధనాన్యాహ-త్రిభిః. సూర్యఇతి. త్రయ్యా విద్యయా సూర్యసూక్తైరుపస్థానాదినా. అంగ హే ఉద్ధవ. యవసాదినా తృణాదినా. ४२. వైష్ణవఇతి. బంధుసత్కృత్యా బంధువత్సమ్మానేన. హృది ఖే

రోభగైరాత్మానమాత్మని, క్షేత్రజ్ఞం సర్వభూతేషు సమత్వేన యజేత మామ్. ౪౪. ధిష్ణ్యేష్వేతేషుమద్రూపం శంఖచక్రగదాంబుజైః, యుక్తం చతుర్భుజం శాంతం ధ్యాయన్నర్చేత్సమాహితః. ౪౫. ఇష్టాపూర్తేన మామేవ యో యజేత సమాహితః,లభతే మయిసద్భక్తిం మత్స్మృతిస్సాధుసేవయా. ౪౬. ప్రాయేణ భక్తియోగేన సత్సంగేనవినోద్ధవ, నోపాయో విద్యతే సమ్యక్ప్రాయణం హి సతామహమ్. ౪౭. అథైతత్పరమం గుహ్యం శృణ్వతో యదునందన, సుగోప్యమపి వక్ష్యామి త్వం మే భృత్యస్సుహృత్సఖా. ౪౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచః—న రోధయతి మాం యోగో న సాంఖ్యం ధర్మ ఉద్ధవ, న స్వాధ్యాయస్తపస్త్యాగో నేష్టాపూర్తం న దక్షిణా. ౧. వ్రతాని యజ్ఞశ్ఛందాంసి తీర్థాని నియమా యమాః, యథావరుంధేత్సత్సంగ స్సర్వసంగాపహో హి మామ్. ౨. సత్సంగేన హి దైతేయా యాతుధానాః ఖగా మృగాః, గంధర్వాప్సరసో నాగా స్సిద్ధచారణగుహ్యకాః. ౩. విద్యాధరా మనుష్యేషు వైశ్యా శ్శూద్రా

హృదయాకాశే. ముఖ్యధియా ప్రాణదృష్ట్యా. తోయే తోయాదిభిః ద్రవ్యైస్తర్పణాదినా. ౪౩. స్థండిల ఇతి. స్థండిలే భువి. మంత్రహృదయైః రహస్యమంత్రన్యాసైః. ౪౪. సర్వాధిష్ఠానేషు ధ్యేయమాహ—ధిష్ణ్యేష్వితి. అనేన ప్రకారేణ ఏషు ధిష్ణ్యేషు. ౪౫. యుక్తాయాః భక్తేః ఫలమాహ—ఇష్టాపూర్తేనేతి. సద్భక్తిం దృఢాం భక్తిం అస్యాః భక్తే రంతరంగసాధనమాహ—ఇత్థం మత్స్మృతిః సాధుసేవయా భవతి. యద్వా. స్మృతిర్జ్ఞానం తతశ్చ దృఢభక్తిమతః పుంసః సాధుసేవయా మజ్జ్ఞానం సంభవతీత్యర్థః. ౪౬. జ్ఞానభక్తిమార్గావుక్తౌ తత్ర జ్ఞానమార్గాదపి భక్తిమార్గశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యాహ—ప్రాయేణేతి. సత్సంగేన యో భక్తియోగః తేన వినా ఉపాయః సంసారతరణే న విద్యతే. సత్సంగేనేత్యత్ర హేతుమాహ—హి యస్మాత్సతామహం ప్రాయణం ప్రకృష్టమయనం ఆశ్రయః. అతః సత్సంగో భక్త్యంతరంగఇత్యర్థః. ౪౭. ఇదానీం సాంఖ్యయోగాదీని సాధనాంతరసవ్యపేక్షాణి సవ్యభిచారీణి చ. సత్సంగస్తు స్వతంత్రఏవ సమర్థః ఫలావ్యభిచారీ చేతి వర్ణయితుమాహ—అథేతి. ఏతద్వక్ష్యమాణం పరమం గుహ్యం అతః శృణ్విత్యర్థః. ౪౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ఏకాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వాదశే సాధుసంగస్య మహిమా వర్ణితః పురా, కర్మానుష్ఠానతస్త్యాగవ్యవస్థా చ తతః పరం. నేతి. న రోధయతి న వశీకరోతి. యోగః ఆసనప్రాణాయామాదిః. సాంఖ్యం తత్త్వానాం వివేకః. ధర్మః సామాన్యతః అహింసాదిః స్వాధ్యాయో వేదజపః. తపః కృచ్ఛ్రాది. త్యాగః సన్న్యాసః. ఇష్టం చ పూర్తం చ. తత్ర ఇష్టమగ్నిహోత్రాది. పూర్తం కూపారామాదినిర్మాణం. దక్షిణాశబ్దేన సామాన్యతో దానం లక్ష్యతే. ౧. వ్రతానీతి. వ్రతాని ఏకాదశ్యుపవాసాదీని. యజ్ఞాః. దేవపూజాః. ఛందాంసి రహస్యమంత్రాః. అవరుంధేత్ వశీకరోతి. ౨. సత్సంగేనేతి.

స్త్రియోఽన్త్యజాః, రజస్తమఃప్రకృతయస్తస్మింస్తస్మిన్ యుగే యుగే. ౪. బహవో మత్పదం ప్రాప్తాస్త్వాష్ట్రకాయాధవాదయః, వృషపర్వా బలిర్బాణో మయశ్చాథ విభీషణః. ౫. సుగ్రీవో హనుమానృక్షో గజో గృధ్రో వణిక్పథః, వ్యాధః కుబ్జా వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్యస్తథాపరే. ౬. తేనాధీతశ్రుతిగణా నోపాసితమహత్తమాః, అవ్రతాతప్తతపసస్సత్సంగాన్మాముపాగతాః. ౭. కేవలేన హి భావేన గోప్యో గావో నగా మృగాః, యేఽన్యే మూఢధియో నాగా స్సిద్ధా మామీయురంజసా. ౮. యం న యోగేన సాంఖ్యేన దానవ్రతతపోఽధ్వరైః, వ్యాఖ్యాస్వాధ్యాయ సన్న్యాసైః ప్రాప్నుయాద్యత్నవానపి. ౯. రామేణ సార్ధం మధురాం ప్రణీతే శ్వాఫల్కినా మయ్యనురక్తచిత్తాః, విగాఢభావేన నమే వియోగతీవ్రాధయోఽన్యం దదృశుస్సుఖాయ. ౧౦. తాస్తాః క్షపాః ప్రేష్ఠతమేన నీతా మయైవ బృందావన గోచరేణ, క్షణార్ధవత్తాః పునరంగ తాసాం హీనా మయా కల్పసమా బభూవుః. ౧౧. తా నావిదన్ మయ్యనుషంగబద్ధధియ స్స్వమాత్మానమదస్తథేదం, యథా స

యాతుధానాః రాక్షసాః. ౩. ౪. బహవఇతి. త్వాష్ట్రో వృత్రః. కాయాధవః ప్రహ్లాదః. ౫. సుగ్రీవ ఇతి. ఋక్షో జాంబవాన్. గృధ్రో జటాయుః. వణిక్పథః తులాధారః. వ్యాధః ధర్మ వ్యాధః. యజ్ఞపత్న్యో దీక్షితభార్యాః. ౬. తేషాం సత్సంగవ్యతిరిక్తసాధనాంతరాభావమాహ— తఇతి. న అధీతాః శ్రుతిగణాః యైస్తే. తదర్థం చ న ఉపాసితాః మహత్తమా యైస్తే తథా. కించ అవ్రతాతప్తతపసః నవ్రతాని యేషాం. న తప్తాని తపాంసి యైస్తే చ తే చ తథా. సత్సంగాదితి. సద్భిః సంగో నామమయైవ సంగ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం. యద్వా. స్వసంగస్యాపి సత్సంగత్వం వివ క్ష్యతే స్వస్యాపి సత్త్వాత్. యద్వా. మదీయానాం సంగాదిత్యర్థః. ౭. తత్ర వృత్రాదీనాం తు భవతు నామ కథంచిత్సాధనాంతరం. గోపీప్రభృతీనాం తు నాస్త్యదస్తీత్యాహ—కేవలేనేతి. స త్సంగలబ్ధేన కేవలేనైవ హి భావేన ప్రీత్యా. నగాః యమళార్జునాదయః. నాగాః కాళీయాదయః యద్వా. తదాసీంతనసర్వతరుగుల్మాదీనామపి భగవతి భావోఽస్తీతి గమ్యతే. తదుక్తం భగవతైవ. శ్లో. "అహో అమీ దేవవరామరార్చితం పాదాంబుజం తే సుమనఃఫలార్హణం, నమంత్యు పాదాయ శిఖాభిరాత్మన స్తమోపహత్యై తరుజన్మ యత్కృత" మిత్యాదినా. సిద్ధాః కృతార్థా స్సంతః ఈయుః ప్రాపుః. ౮. స్వప్రాప్తేః దుర్లభతామాహ-యమితి. యోగాదిభిః కృతప్రయత్నోఽపి యం న ప్రాప్నుయాత్.తం మామీయురితి పూర్వేణాన్వయః.తత్ర ప్రథమం యా గోప్యః పశ్వాదయో వా శ్రీకృష్ణేన సహ సంగతాస్తే సంతః తత్సంగోఽన్యేషాం సత్సంగః. తేన చ తేషాం భక్తిరితి జ్ఞాత వ్యం. ౯. గోపీనాం భావం ప్రపంచయతి—చతుర్భిః. రామేణేతి. శ్వాఫల్కినా అక్రూరేణ. మయి ప్రణీతే సతి.మే మత్తోఽన్యం సుఖాయ న దదృశుః. కుతః. వియోగేన తీవ్రో దుస్సహః ఆధిర్యాసాం తాః అత్ర హేతుః. మయి విగాఢేన భావేన ప్రేమ్ణా అనురక్తాని చిత్తాని యాసాంతాః. ౧౦. తీవ్రాధిత్వం ప్రపంచయతి—తాఇతి. మయా యాయా ఏవ క్షపాః రాత్రయః క్షణార్ధవన్నీ తాస్తాస్తాఏవ పునర్మయా విహీనాస్తాసాం కల్పసమా బభూవుః. కథంభూతా స్తాస్తా వాచామగోచరా ఇత్యర్థః. ౧౧. కించ ఏవం తీవ్రాధయ స్తామోహామిషేణ సమాధిం ప్రాప్తా ఇత్యాహ—తాఇతి.

మాధా మునయోఽబ్ధితోయే నద్యః ప్రవిష్టా ఇవ నామరూపే. ౧౨. మత్కా-మారమణం జారం మత్స్వరూపావిదో బలాః, బ్రహ్మమామపరం ప్రాపుస్సంగాచ్ఛత సహస్రశః ౧౩. తస్మాత్త్వముద్ధవోత్సృజ్య చోదనాం ప్రతిచోదనాం, ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ శ్రోతవ్యం శ్రుతమేవ చ. ౧౪. మామేకమేవ శరణమాత్మానం సర్వదేహినాం, యాహి సర్వాత్మభావేన మయాస్యాహ్యకుతోభయః. ౧౫. ఉద్ధవ ఉవాచః—సంశయశ్శృణ్వతో వాచం తవ యోగేశ్వరేశ్వరః, న నివర్తత ఆత్మస్థో యేన భ్రామ్యతి మే మనః. ౧౬. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—స ఏష జీవోవివరప్రసూతిః ప్రాణేన ఘోషేణ గుహాం ప్రవిష్టః,మనోమయం సూక్ష్మముపేత్య రూపం మాత్రా

మయి అనుషంగేణ ఆసక్త్యాబద్ధా ధియో యాభిస్తాః. స్వమాత్మానం స్వదేహం. అదః దూరస్థం. ఇదం సన్నిహితం. చ. నావిదన్. యద్వా స్వం పతిపుత్రాది. మమతాస్పదం. ఆత్మానం అహంకారాస్పదం. అదః పరలోకం ఇదం ఇమం లోకం చ. నావిదన్నితి. యథా మునయః సమాధా నామరూపే న విదుస్తద్వత్ కింతు అబ్ధితోయే నద్యఇవ మయి ప్రవిష్టా ఇత్యన్వయః. ౧౨. మత్కా-మాఇతి. ఏవం తాః అబలాః కేవలం మత్కా-మాః.మత్స్వరూపావిదః మమ స్వరూపం తు న జానంతి. తథాపి. సత్సంగాత్ జారం బ్రహ్మ. జారబుద్ధివేద్యమపి బ్రహ్మస్వరూపమేవ మాం పరమం ప్రాపురిత్యర్థః. ౧౩. తస్మాదితి. యస్మాదేవంభూతో మద్భజనప్రభావః తస్మాత్. త్వం చోదనాం శ్రుతిం ప్రతిచోదనాంస్మృతిం చ యద్వా. విధిం నిషేధం చ ఉత్సృజ్య. ౧౪. మామితి. మాం శరణం యాహి మయ్యైవాకుతోభయస్స్యాః భవేః. ౧౫. పూర్వం తావన్మయోదితేష్వవహితః స్వధర్మేష్విత్యాదినా కర్మ కర్తవ్యమిత్యుక్తం. ఇదానీం తు సర్వం త్యక్త్వా మాం శరణం యాహీత్యుచ్యతే తత్రకి మాత్మనః కర్తృత్వాద్యస్తినాస్తివేతి ఆత్మస్థ ఆత్మవిషయః సంశయో న నివర్తతే. యద్వా. కర్మ కార్యం త్యాజ్యం వేత్యాత్మస్థః హృదిస్థః సంశయో న నివర్తత ఇతి పృచ్ఛతి—సంశయఇతి. యేన సంశయేన ఉత్తరం స ఏష ఇత్యష్టభిః. అయం భావః—ఈశ్వరస్తావత్స్వమాయావశాత్ప్రపంచాత్మనా భాతి తత్ప్రపంచాధ్యాసాచ్చ జీవానా మనాద్యవిద్యయా కర్తృత్వాది. తతో విధిప్రతిషేధాధికారః. తదానీం సత్వశుధ్యర్థం కర్మాణి కుర్విత్యుక్తం. సత్త్వేచ శుద్ధే పునః కర్మజాడ్యపరిహారాయ భక్తివిక్షేపకం కర్మాదరం పరిత్యజ్య దృఢవిశ్వాసేన భజేత్యుక్తం జాతాయాం తు విద్యాయాం న కించిత్కర్తవ్యమస్తీతి. ౧౬. తత్ర తావత్ ఈశ్వరాద్వాగాదీంద్రియద్వారా జీవసంసృతికారణభూతం ప్రపంచోద్గమమాహ—సార్ధైశ్చతుర్భిః—సఇతి. స ఏషః అపరోక్షః. జీవయతీతి. పరమేశ్వరః. అపరోక్షత్వే హేతుః. వివరాణి ఆధారాదిచక్రాణి. శ్లో. "ఆధారో మణిబంధశ్చ మణిపూరక ఏవచ, అనాహతో విశుద్ధ్యాజ్ఞాచక్రాణ్యేతాని షట్క్రమాత్." తేషు ప్రసూతిరివ ప్రసూతిరభివ్యక్తిఃయస్యసః. తామేవాభివ్యక్తిమాహ— ఘోషేణేతి. ఘోషేణ పరాఖ్యేన నాదవతా ప్రాణేన సహ గుహాం ఆధారచక్రం ప్రవిష్టస్సన్ మనోమయం సూక్ష్మరూపం పశ్యంత్యాఖ్యం మధ్యమాఖ్యంచ మణిపూరకచక్రే విశుద్ధచక్రే చ ఉపేత్య ప్రాప్య. వక్త్రే మాత్రా హ్రస్వాదిః. స్వరఉదాత్తాదిః. వర్ణః అకారాదిరిత్యేవం వైఖర్యాఖ్యః స్థవిష్ఠః. అతిస్థూలః నానావేదశాఖాత్మకో భవతీతి. తథాచ. శ్రు. "చత్వారి

స్వరో వర్ణ ఇతి స్థవిష్ఠః. ౧౭. యథానలః ఖేఽనిలబంధురూష్మా బలేన దారుణ్యధిమథ్యమానః, అణుః ప్రజాతో హవిషా సమిధ్యతే తథైవ మే వ్యక్తిరియం హి వాణీ. ౧౮. ఏవం గదిః కర్మగతి ర్విసర్గో ఘ్రాణో రసో*దృక్స్పర్శశ్శ్రుతిశ్చ, సంకల్పవిజ్ఞానమథాభిమానస్సూత్రం రజస్సత్త్వతమోవికారః. ౧౯. అయం హి జీవస్త్రివృదబ్జయోని రవ్యక్త ఏకో వయసాస ఆద్యః, విశ్లిష్టశక్తి ర్బహుధేవ భాతి బీజాని యోనిం ప్రతిపద్య యద్వత్. ౨౦. యస్మిన్నిదం ప్రోతమశేషమోతం పటో యథా తంతువితానసంస్థః, య ఏష సంసారతరుః పురాణః కర్మాత్మకః పుష్పఫలే ప్రసూతే. ౨౧. ద్వే అస్య బీజే శతమూలస్త్రినాళః పంచస్కంధః పంచరసప్రసూతిః, దశైక

వాక్పరిమితా పదాని తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః. గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయంతి. తురీయం వాచో మనుష్యా వదంతీ''తి అభియుక్తశ్లోకశ్చ. శ్లో. ''యా సా మిత్రావరుణసదనాదుచ్చరంతీ త్రిషష్టిం వర్ణానంతః ప్రకటకరణైః ప్రాణసంగాత్ప్రసూతే, తాం పశ్యంతీం ప్రథమముదితాం మధ్యమాం బుద్ధిసంస్థాం వాచం వక్త్రే కరణవిశదాం వైఖరీం తాం ప్రపద్యే'' ఇతి. ౧౭. అవ్యక్తస్య సతః సూక్ష్మమధ్యమక్రమేణాభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః—యథేతి. యథాగ్నిః ఖే కాష్ఠచ్ఛిద్రే ఊష్మా అవ్యక్తోష్మరూపః. దారుణి అధికం మథ్యమానః అనిలసహాయస్సన్ అణుః సూక్ష్మవిస్ఫులింగాదిరూపో భవతి. పునః ప్రకృష్టో జాతో హవిషా సంవర్ధతే తథైవేయం వేదలక్షణా వాణీ మమాభివ్యక్తిరితి. ౧౮. ఉక్తాం వాగ్వృత్తిముపసంహరన్నితరేంద్రియవృత్తిష్వతిదిశతి.—ఏవమితి. ఏవం గదిః గదనం భాషణం మే వ్యక్తిరిత్యుపసంహారః. కర్మ హస్తయోర్వృత్తిః. గతిః పాదయోః. విసర్గః పాయూపస్థయోరితి కర్మేంద్రియాణాం. ఘ్రాణోఽవఘ్రాణం. రసో రసనం. దృగ్దర్శనం. స్పర్శః స్పర్శనం. శ్రుతిః శ్రవణమితి జ్ఞానేంద్రియాణాం. సంకల్పో మనసః విజ్ఞానం బుద్ధిచిత్తయోః. అభిమానోఽహంకారస్య. సూత్రం ప్రధానస్య. సత్త్వరజస్తమసాం వికారోఽధిదేవతాదిస్త్రివిధః ప్రపంచః మే వ్యక్తిరితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౯. తస్మాదీశ్వరాభివ్యక్తిరూపః ప్రపంచో నేశ్వరాద్భిన్నోఽస్తీత్యాహ—అయమితి. అయం హి జీవః ఈశ్వరః ఆదావవ్యక్తః ఏక ఏవ. వయసా కాలేన విశ్లిష్టా విభక్తా వాగాదీంద్రియరూపాశ్శక్తయో యస్య. యద్వా. విశేషేణ శ్లిష్టా ఆలింగితా మాయా శక్తిర్యేన సః. బహుప్రకార ఇవాభాతి యః. స ఏవాద్యః. త్రివృత్ త్రిగుణాశ్రయః. అబ్జయోనిః లోకపద్మస్య కారణభూతః ఏకస్య బహుధా భానే దృష్టాంతః. యోనిం క్షేత్రం ప్రతిపద్య ప్రాప్య బీజాని యద్వదితి. ౨౦. తస్మాత్తన్మాయావిలసితత్వాత్తదాశ్రయమిదం జగన్న తతః పృథగితి. సదృష్టాంతమాహ—యస్మిన్నితి. తంతువితానే సంస్థా స్థితి ర్యస్య సః. పటో యథా. తథా. యస్మిన్నిదం విశ్వం ప్రోతం దీర్ఘతంతుషు పట ఇవ ప్రోతం తిర్యక్తంతుష్వివ. ఏవంభూతం సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకం విశ్వం. అవిద్యయాత్మన్యధ్యస్తం వృక్షరూపం జీవస్య కర్తృత్వాదిసంసారహేతుః. అతస్తద్వివేకజ్ఞానేన కర్మాదిసర్వం పరిత్యాజ్యమిత్యుక్తమిత్యాశయేనాహ—య ఏష ఇతి సార్ధైస్త్రిభిః. పురాణః అనాదిః. కర్మాత్మకః ప్రవృత్తిః స్వభావః పుష్పఫలే భోగాపవర్గౌ. కర్మతత్ఫలే వా. ప్రసూతే జనయతి. ౨౧. వృక్షరూపం ప్రపంచయతి.—ద్వే ఇతి. ద్వే అస్య పుణ్యాపాపే

శాఖో ద్విసుపర్ణనీడస్త్రివల్కలో ద్విఫలోఽర్కం ప్రవిష్టః. ౨౨. అదంతి చైకం ఫలమస్య గృధ్రా గ్రామేచరా ఏకమరణ్యవాసాః, హంసాయ ఏకం బహురూపమిజ్యైర్మాయామయం వేద సవేద వేదమ్. ౨౩. ఏవం గురూపాసనయైకభక్త్యా విద్యాకుఠారేణ శితేన ధీరః, వివృశ్చ్య జీవాశయమప్రమత్తస్సంపద్య చాత్మానమథత్యజాస్త్రమ్. ౨౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాబుద్ధేర్న చాత్మనః, సత్త్వేనాన్యతమౌ హన్యాత్సత్త్వం సత్త్వేన చైవహి. ౧. సత్త్వాద్ధర్మో భవేద్వృద్ధాత్పుంసో మద్భక్తిలక్షణః, సాత్త్వికోపాసయా సత్త్వం తతో ధర్మః ప్రవర్తతే. ౨.

బీజే. స చ శతమూలః శతమపరిమితాః వాసనాః మూలాని యస్య సః. త్రయో గుణాః నాళాని ప్రకాండాః యస్య. పంచభూతాని స్కంధాః యస్య. పంచరసాః శబ్దాదివిషయాః తేషాం ప్రసూతిర్యస్మాత్. దశ చ ఏకా చ శాఖా ఇంద్రియాణి యస్య ద్వయోస్సుపర్ణయో ర్జీవపరమాత్మనోర్నీడం యస్మిన్ త్రీణి వల్కలాని త్వచో వాతపిత్తశ్లేష్మాణో యస్య. ద్వే సుఖదుఃఖే ఫలే యస్య సః. అర్కం ప్రవిష్టః సూర్యమండలపర్యంతం వ్యాప్తః తన్నిర్భిద్య గతస్య సంసారాభావాత్. ౨౨. తత్ఫలభోక్తౄనాహ—అదంతీతి. గృధ్యంతీతి గృధ్రాః కామినః. గ్రామేచరాః గృహస్థాః అస్య వృక్షస్యైకం ఫలం దుఃఖమదంతి విపరిణామతః స్వర్గాదేరపి దుఃఖస్వరూపత్వాత్. హంసా వివేకినోఽరణ్యవాసాః సన్న్యాసినః ఏకం ఫలం సుఖ మదంతి ఏకం పరమాత్మానం మాయామయం ఏవం బహురూపం ఇజ్యైః పూజ్యైః గురుభిః కృత్వా యో వేద్వ సః వేదం తత్త్వార్థం వేద. ౨౩. త్వం చైవం జ్ఞాత్వా కృతకృత్యస్సన్ సర్వసాధనం త్యజేత్యాహ—ఏవమితి. ఏకాంతభక్త్యా శితేన తీక్ష్ణేన జ్ఞానకుఠారేణ స్వతంత్రతా వా. ద్వయోః జ్ఞానభక్త్యోః. జీవోపాధిం త్రిగుణాత్మకం లింగశరీరం వివృశ్చ్యఛిత్వా. పరమాత్మానం సంపద్య ప్రాప్య. అథ అస్త్రం సాధనం త్యజేత్. ౨౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రయోదశేఽథ సత్త్వస్యవృద్ధ్యా విద్యోదయక్రమః, హంసేతిహాసతశ్చిత్తగుణవిశ్లేషవర్ణనమ్. విద్యాకుఠారేణజీవాశయంసంవివృశ్చ్యసాధనంత్యజేత్యుక్తం. నను తత్ర తమ ఆదిగుణత్రయవృత్తిప్రతిబంధే సతికథం విద్యోత్పత్తిరిత్యాశంక్య తన్నివృత్త్యా విద్యోత్పత్తిప్రకారమాహ—సప్తభిః. సత్త్వమితి. తత్ర యద్యానందాదివదాత్మధర్మాగుణాః స్యుః తర్హి తత్స్వరూపత్వాత్తేషాం నివృత్తిర్నస్యాత్ నత్వేతదస్తీత్యాహ—బుద్ధేః ప్రకృతేరేవైతే గుణా నత్వాత్మన ఇతి. అతః సత్త్వేన సత్త్వవృత్త్యా అన్యతమౌ హన్యాత్ రజస్తమోవృత్తీ జయేదిత్యర్థః. సత్త్వం చ సత్యదమాదివృత్తిరూపముపశమాత్మకేన సత్త్వేనైవ హన్యాత్. ౧. నను గుణత్రయవృత్తీనాం పరస్పరోపమర్దనరూపత్వాత్కథం సత్త్వవృత్త్యైవ ఇతరవృత్తయో నియమేన హంతవ్యాస్తత్రాహ—సత్త్వాదితి. మద్భక్తిం లక్షయతి—యో ధర్మః సః మద్భక్తిరూప ఏవ వా. సత్త్వమేవ కథం వర్ధతే? తత్రాహ—సాత్త్వికానాం పదార్థానాం ఉపాసయా సేవయా సత్త్వం వృద్ధం భవతీత్యర్థః. ౨. ధర్మ ఇతి. స చ ధర్మో రజస్తమశ్చ హన్యాత్ కుతః న విద్యతే ఉత్తమో యస్మాత్సః. సర్వోత్తమ ఇత్యర్థః. యతః

ధర్మోరజస్తమోహన్యాత్సత్త్వవృద్ధిరనుత్తమః, అనునశ్యతి తన్మూలోహ్యధర్మ ఉభయేహతే. ౩. ఆగమోఽపః ప్రజా దేశః కాలః కర్మ చ, జన్మ చ, ధ్యానం మన్త్రోఽథ సంస్కారో దశైతే గుణహేతవః. ౪. తత్తత్సాత్త్వికమేవైషాం యద్యద్వృద్ధాః ప్రచక్షతే, నిందంతి తామసం తత్తద్రాజసం తదుపేక్షితమ్. ౫. సాత్త్వికాన్యేవ సేవేత పుమాన్సత్త్వవివృద్ధయే, తతో ధర్మస్తతో జ్ఞానం యావత్స్మృతిరపోహనమ్. ౬. వేణుసంఘర్షజో వహ్నిర్దగ్ధ్వా శామ్యతి తద్వనం, ఏవం గుణవ్యత్యయజో దేహశ్శామ్యతి తత్క్రియః. ౭. ఉద్ధవ ఉవాచ:—విదంతి మర్త్యాః ప్రాయేణ విషయాన్పదమాపదాం, తథాపి భుంజతే కృష్ణ తత్కథం శ్వఖరాజవత్. ౮. శ్రీభగవానువాచ:—అహమిత్యన్యథా బుద్ధిః ప్రమత్తస్య యథా హృది, ఉత్సర్పతి రజో

సత్త్వవృద్ధిః యస్మాత్కారణాత్సః అతఏవ తత్కార్యో ధర్మప్రతిబంధో నాస్తీత్యాహ—తస్మిన్నుభయస్మిన్హతే తన్మూలః తే రజస్తమసీ రాగద్వేషాదినా ప్రమాదాలస్యాదినా చ మూలం యస్య సః. ౩. సాత్త్వికోపాసనయా సత్త్వం వర్ధత ఇత్యుక్తం. తానేవ సత్త్వవృద్ధిహేతూన్ దర్శయితుం సామాన్యతో గుణత్రయవృద్ధిహేతూనాహ—ఆగమ ఇతి. ఆగమః శాస్త్రం అపః ఆపః క్వచిదాగమోఽర్థ ఇతి వా పాఠః. ౪. ఏషు సాత్త్వికాదినిర్ణయమాహ—తదితి. ఏషామేవ. మధ్యేవృద్ధాః ప్రచక్షతే ప్రశంసంతి యద్యన్నిందంతి తత్తత్. యత్తు వృద్ధైరుపేక్షితం న స్తుతం న చ నిందితం తద్రాజసం. ౫. సాత్త్వికానీతి. సాత్త్వికాన్యేవేతి నివృత్తిశాస్త్రాణ్యేవ సేవేత న ప్రవృత్తిపాషండశాస్త్రాణి తీర్థాప ఏవ న గంధోదకసురాద్యాః ప్రజాః నివృత్తాన్ జనాన్. న ప్రవృత్తదురాచారాన్ వివిక్తదేశం న రథ్యాద్యూతదేశాన్. కాలం బ్రాహ్మీముహూర్తాదికం ధ్యానాదౌ. న ప్రదోషనిశీథాదీన్. కర్మ చ నిత్యం న కామ్యాభిచారాదీని. జన్మ చ వైష్ణవశైవదీక్షాదిలక్షణం. న శాక్తక్షుద్రదీక్షారూపం ధ్యానం శ్రీవిష్ణోః. న తు కామినీవిద్విషాం. మన్త్రం ప్రణవాదికం. న కామ్యక్షుద్రాదీన్ సంస్కారం ఆత్మనస్సంశోధనం న తు కేవలం దేహగృహాదీనాం. నను జ్ఞానం మహావాక్యశ్రవణాదేవోత్పద్యతే. కిం తత్ర సత్త్వవృద్ధ్యా ధర్మేణ వా? అత ఆహ—యావత్స్మృతిః ఆత్మాపరోక్షం యావచ్చ దేహద్వయతత్కారణభూతగుణాపోహః, తావత్పర్యంతం జ్ఞానం భవతీత్యర్థః. ౬. నను గుణవ్యతికరాజ్జాతో దేహః కథం స్వాశ్రయభూతాన్ గుణాన్ స్వతఏవోత్పన్నయా విద్యయాఽపోహ్య స్వయమప్యుపరమేత్? తత్రాహ—వేణ్వితి. వేణూనాం సంఘర్షాజ్జాతోఽగ్నిర్యథా స్వత ఏవ ఉత్పన్నాభిర్జ్వాలాభిస్తద్వనం సర్వం దగ్ధ్వా స్వయం శామ్యతి ఏవం దేహోఽపి. తత్క్రియః. తస్యాగ్నేరివ క్రియావ్యాపారో యస్య సః. ౭. నను నియతేంద్రియతయా సాత్త్వికసేవాయామియానస్తి పురుషార్థః. తథాపి రాజసాదీన్ విషయాన్ దుఃఖమితి జానంతోఽపి కథం సేవంత ఇతి పృచ్ఛతి—విదంతీతి. పదం స్థానం. శ్వానో యథా భర్త్స్యమానా అపి శునీమనుధావంతి ఖరా యథా పద్భ్యాం తాడ్యమానా అపి ఖరీమనుధావంతి అజా యథా నిర్లజ్జా హంతుమానీతా అపి తద్వత్. ౮. మిథ్యాభినివేశేన భుంజత ఇతి సహేతుకమాహ—త్రిభిః. అహమితి. ప్రమత్తస్య వివేకశూన్యస్య. దేహాదౌ అహమితి మిథ్యాబుద్ధిః హృది యథా

ఘోరం తతో వైకారికం మనః. ౯. రజోయుక్తస్య మనసస్సంకల్పస్సవికల్పకః,
తతః కామోగుణధ్యానాద్దుర్ధరస్స్యాద్ధి దుర్మతేః. ౧౦. కరోతి కామవశగః కర్మా
ణ్యవిజితేంద్రియః, దుఃఖోదర్కాణి సంపశ్యన్ రజోవేగవిమోహితః. ౧౧. రజస్త
మోభ్యాం యదపి విద్వాన్విక్షిప్తధీః పునః, అతంద్రితో మనో రుంధన్ దోష
దృష్ట్యా న సజ్జతే. ౧౨. అప్రమత్తోఽనుయుంజీత మనోమయ్యర్పయన్ శనైః, అని
ర్విణ్ణో యథాకాలం జితశ్వాసో జితాసనః. ౧౩. ఏతావాన్ యోగ ఆదిష్టో మచ్ఛి
ష్యైస్సనకాదిభిః, సర్వతో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధావేశ్యతే యథా. ౧౪. ఉద్ధవ
ఉవాచ:—యదా త్వం సనకాదిభ్యో యేన రూపేణ కేశవ, యోగమాదిష్ట
వానేతద్రూపమిచ్ఛామి వేదితుమ్ ౧౫. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—పుత్రాహిరణ్యగర్భస్య
మానసాస్సనకాదయః, పప్రచ్ఛుః పితరం సూక్ష్మాం యోగస్యైకాంతికీం గతిమ్.
౧౬. సనకాదయ ఊచుః:—గుణేష్వావిశతే చేతో గుణాశ్చేతసి చ ప్రభో, కథ
మన్యోన్యసంత్యాగో ముముక్షో*రతితితీర్షోః. ౧౭. ఏవం పృష్టో మహాదేవస్స్వయం
భూర్భూతభావనః, ధ్యాయమానః ప్రశ్నబీజం నాభ్యపద్యత కర్మధీః. ౧౮. సమా
మచింతయద్దేవం ప్రశ్నపారతితీర్షయా, తస్యాహం హంసరూపేణ సకాశమగమం

యథావదుపసర్పతి. తతోఽహంబుద్ధేశ్చ వైకారికం సత్త్వప్రధానమపి మనః ప్రతిఘోరం దుఃఖా
త్మకం రజః ఉత్సర్పతి. మనోవ్యాప్నోతీత్యర్థః. ౯. తతః. రజ ఇతి. ఇదమేవం భోగ్యమితి సవికల్పకః
సంకల్పస్స్యాత్. తతశ్చ అహో రూపమహో భావ ఇతి గుణధ్యానాద్దుర్ధరః కామస్స్యాత్. ౧౦.
కరోతీతి. తతో విషయాన్ భోక్తుం కర్మాణి కరోతి. ౧౧. ఏవం చేన్న కస్యాపి దుఃఖనివృత్తిస్స్యా
దిత్యాశంక్యాహ—రజస్తమోభ్యామితి. యద్యపి రజస్తమోభ్యాం విక్షిప్తధీః మూఢధీశ్చ తథాపి
విద్వాన్. వివేకీ పునర్మనో నిరుంధన్న సజ్జతే. ౧౨. విషయదోషదృష్ట్యాపి మనోనిరోధాశక్తౌ
సుఖేన తన్నిరోధోపాయమాహ—అప్రమత్త ఇతి. అనిర్విణ్ణః అనలసః. యథా కాలం త్రిషవణం.
మయి పరమానందరూపే. అర్పయన్ సమాదధ్యాత్. ౧౩. విషయైస్సంగ్రంథితస్య మనసస్తద్వి
యోగే నేశ్వరనిష్ఠత్వమసంభావితం మన్యమానం ప్రతి తన్నిరూపణాయేతిహాసముపక్షిపతి—ఏతావా
నితి.యథా యథావన్మయ్యావేశ్యత ఇత్యేతావానిత్యర్థః. ౧౪. మచ్ఛిష్యైరిత్యుక్తే తేషామతిజ్యాయసా
మనేన రూపేణ నిరూపణాసంభవాత్పృచ్ఛతి—యదేతి. తం కాలం తదేతద్రూపం చ వేదితుమిచ్ఛామి
తత్కథయేతి. ౧౫. పుత్రా ఇతి. మానసాః పుత్రాః సూక్ష్మాం సుదుర్జ్ఞేయాం ఐకాంతికీం గతిం పరాం
కాష్ఠాం. ౧౬. తదేవాహ—గుణేష్వితి. గుణేషు యేషు విషయేషు స్వభావతో రాగాదివశాచ్చేతః
ప్రవిశతి. తే చానుభూతా విషయాః వాసనారూపేణ చేతసి ప్రవిశంతి. అతితితీర్షోః విషయానతి
క్రమితుమిచ్ఛోః. ౧౭. ఏవమితి. మహాన్ దేవోఽపి. స్వయంభూరపి భూతానాం స్రష్టాపి
ధ్యాయమానః విచారయన్నపి ప్రశ్నబీజం. యదజ్ఞానాదయం ప్రశ్నస్తన్నావిందత్. యతః కర్మ
విక్షిప్తధీః. ౧౮. సఇతి. ప్రశ్నస్య పారముత్తరమభిప్రాయో వా తస్య తితీర్షయా జిజ్ఞాసయా హంస
రూపేణేతి యథాహం సో నీరం క్షీరం చ పృథక్కర్తుం శక్తః ఏవమహం గుణాంశ్చేతశ్చేతి ద్యోత

తదా. ౧౯. దృష్ట్వా మాం త ఉపవ్రజ్య కృత్వా పాదాభివందనం, బ్రహ్మాణమగ్రతః కృత్వా పప్రచ్ఛుః కో భవానితి. ౨౦. ఇత్యహం మునిభిః పృష్టస్తత్త్వజిజ్ఞాసుభిస్తదా, యదవోచమహం తేభ్యస్తదుద్ధవ నిబోధ మే. ౨౧. వస్తునో యద్యనానాత్వమాత్మనః ప్రశ్న ఈదృశః, కథం ఘటేత వో విప్రా వక్తుర్వా మే క ఆశ్రయః. ౨౨. పంచాత్మకేషు భూతేషు సమానేషు చ వస్తుతః, కో భవానితి వః ప్రశ్నో వాచారంభో హ్యనర్థకః. ౨౩. మనసా వచసా దృష్ట్యా గృహ్యతేఽన్యైరపీంద్రియైః, అహమేవ న మత్తోఽన్యదితి బుధ్యధ్వమంజసా. ౨౪. గుణేష్వావిశతే చేతో గుణాశ్చేతసి చ ప్రజాః, జీవస్య దేహ ఉభయం గుణాశ్చేతో మదాత్మనః. ౨౫. గుణేషు చావిశచ్చిత్తమభీక్ష్ణం గుణసేవయా, గుణాశ్చ చిత్తప్రభవా మద్రూప ఉభయం త్యజేత్.

యితుం హంసరూపేణ ఆగతోఽస్మీతి. ౧౯. ౨౦. ఇతీతి. ఇత్యహం మునిభిః పృష్ట ఇతి పృథగ్వాక్యం యదవోచమితి పృథక్ అతోఽస్మచ్ఛబ్దావృత్తిరదోషః తేభ్యో యదవోచం తన్మే వచనం నిబోధ. ౨౧. దేహాదివివిక్తాత్మజ్ఞానే సతి తన్నిష్ఠస్య రాగాద్యసంభవాత్స్వయమేవ విషయచేతసోర్వియోగో భవతీతి వక్తుం ప్రశ్నఖండనమిషేణైవ తావదాత్మానాత్మవివేకమాహ—త్రిభిః. వస్తున ఇతి. కిమాత్మనోఽయం ప్రశ్నః తదుపాధేర్భూతసంఘస్య వా. యద్యాత్మనస్తర్హి తస్య వస్తునః పరమార్థరూపస్య అనానాత్వే సతి. హే విప్రాః వః యుష్మాభిః కృతః ప్రశ్నః ఈదృశః బహుషు నిర్ధారణరూపః కథం ఘటేత. వక్తురుత్తరం దాతుర్వా మే మమ క ఆశ్రయః అవిశేషే ఆత్మని కం జాతిగుణాదివిశేషమాశ్రిత్యోత్తరం వక్ష్యామీత్యర్థః. ౨౨. పంచాత్మకేష్వితి. భూతసంఘవిషయత్వేఽపి అయం వః ప్రశ్నః వాచారంభః వాఙ్మాత్రేణారబ్ధః యతోఽనర్థకః కుతః భూతేషు దేవమనుష్యాదిదేహేషు పంచభూతాత్మకేషు అతః సమానేషు అభిన్నేషు పునశ్చ వస్తుతః పరమకారణాత్మనా అభిన్నేషు. శ్రు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమి"తి శ్రుతేః. ౨౩. తత్ర పంచాత్మకత్వం ప్రత్యక్షాదిసిద్ధమేవేతి పరమకారణాభేదమేవోపపాదయతి.—మనసేతి. న ఆదిభిర్యద్యద్గృహ్యతే తత్తదహమేవేత్యర్థః. అంజసా తత్త్వవిచారేణ. ఏతేనైవ సర్వాత్మకోఽహమిత్యంజసాప్యుత్తరముక్తం భవతి. ౨౪. ఏవం ప్రశ్నఖండనమిషేణైవాత్మస్వరూపం సామాన్యతో నిరూప్య బ్రహ్మణోఽతిదుష్పరిహారం యత్పృష్టం తత్రోత్తరమాహ—యావదధ్యాయసమాప్తి. గుణేష్వితి. అయమభిప్రాయః—యది కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిరూపతయా విషయైస్సంగ్రథితం చిత్తం బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యమేవ జీవస్య స్వరూపం భవేత్ తతస్తద్వియోగో న ఘటేత. తస్య తు స్వరూపం బ్రహ్మైవ చిత్తాధ్యాసేన తు తత్స్వభావతయా విషయైస్సంగ్రథనం అతః స్వస్య బ్రహ్మత్వభావనయా విషయాణాం చ మిథ్యాత్వానుసంధానేన సర్వతో నిర్విద్య భగవంతం భజతో భవత్యేవ పరిపూర్ణస్వరూపావస్థానమితి. హే ప్రజాః పుత్రకాః. సత్త్వాదిగుణేషు చేతః. ఆవిశతి. గుణాశ్చేతసి. ఏవం. గుణాశ్చేతశ్చోభయం సంగ్రథితం మదాత్మనో బ్రహ్మస్వరూపస్య జీవస్య దేహః అధ్యస్త ఉపాధిః. న తు స్వరూపం. ౨౫. తస్మాత్. గుణేష్వితి. అభీక్ష్ణం పునః పునః గుణసేవయా తత్సంస్కారేణ గుణేష్వావిశచ్చిత్తం తేచ. పునర్వాసనారూపేణ చిత్తే ప్రకర్షేణ భవంతీతి తథా. తే గుణాశ్చేతశ్చ. ఏవం యదుభయం తత్ మద్రూపస్సన్ త్యజేత్. ౨౬. నను జాగ్రదాద్యవస్థా

౨౬. జాగ్రత్స్వప్నస్సుషుప్తిశ్చ గుణతో బుద్ధివృత్తయః, తాసాం విలక్షణో జీవః స్సాక్షిత్వేన వినిశ్చితః. ౨౭. యర్హి సంసృతిబంధోఽయమాత్మనో గుణవృత్తిదః మయి తుర్యే స్థితో జహ్యాత్త్యాగస్తద్గుణచేతసామ్. ౨౮. అహంకారకృతం బంధమాత్మనోఽర్థవిపర్యయం, విద్వాన్నిర్విద్య సంసారచింతాం తుర్యే స్థితస్త్యజేత్. ౨౯. యావన్నానార్థధీః పుంసో న నివర్తేత యుక్తిభిః, జాగర్త్యపి స్వపన్నజ్ఞస్స్వప్నే జాగరణం యథా. ౩౦. అసత్త్వాదాత్మనోఽన్యేషాం భావానాం తత్కృతాభిదా, గతయో హేతవశ్చాస్య మృషా స్వప్నదృశో యథా. ౩౧. యో జాగరే బహిరనుక్షణధర్మిణోఽర్థాన్ భుంక్తే సమస్తకరణైర్హృది తత్సదృక్షాన్, స్వప్నే సుషుప్త ఉపసంహరతే స ఏకస్స్మృత్యన్వయాత్త్రిగుణవృత్తిదృగింద్రియేశః. ౩౨. ఏవం విమృశ్య గుణతో

వతః కుతః కూటస్థరూపతా తత్రాహ—జాగ్రదితి. జాగ్రత్. జాగరః స్వప్నః సుషుప్తిశ్చేతి బుద్ధేరేతావృత్తయః తాశ్చ న స్వాభావికాః కింతు. శ్లో. "సత్త్వాజ్జాగరణం విద్యాద్రజసా స్వప్నమాదిశేత్, ప్రస్వాపం తమసా జంతోస్తురీయం త్రిషు సంతతమి"తి వక్ష్యమాణక్రమేణ గుణత ఏవ జీవస్తు విలక్షణః తదవస్థారహిత ఏవ వినిశ్చితః కుతః తాసాం సాక్షిత్వేన. ౨౭. నను తర్హి కథమహం జాగర్మీత్యాది. ప్రతీతిస్తత్రాహ—యర్హీతి. యర్హి యస్మాత్ సమ్యక్ సృతిః సరణమనయేతి సంసృతిః. బుద్ధిః తయా బంధోఽయం ఆత్మనో గుణవృత్తీర్దదాతి. తస్మాన్మయి తుర్యే. స్థితస్సన్నిమం సంసృతిబంధం జహ్యాత్. తత్తదా గుణచేతసాం గుణానాం చేతసశ్చాన్యోన్యం త్యాగో భవతి. ౨౮. కథం చ తజ్జహ్యాత్తదాహ—అహంకారేతి. అహంకారేణ కృతం బంధం ఆత్మనః అర్థవిపర్యయం ఆనందాద్యావరణేన అనర్థహేతుం విద్వాన్ జానన్ సన్ నిర్విద్య దుఃఖమేతదితి జ్ఞాత్వా తుర్యే స్థితో భూత్వా. సంసారచింతాం సంసారో బుద్ధిః తస్మిన్ చింతాం అభిమానం తత్కృతాం భోగచింతాం చ త్యజేత్. ౨౯. యావదేవం న త్యజేత్తావత్తస్య కర్మజ్ఞానాది సర్వం వ్యర్థమిత్యాహ—యావదితి. యద్యపి జాగర్తి కర్మాదిషు తథాపి స్వప్నాన్ పశ్యన్నివ భవతి. యతః అజ్ఞః అసమ్యగ్దర్శీ. అజ్ఞజాగరస్య స్వప్నత్వే దృష్టాంతః—స్వప్న ఇతి. ౩౦. నను కథం వేదప్రమితవర్ణాశ్రమకర్మాదినానాధీర్నివర్తేత? తత్రాహ—అసత్త్వాదితి. భావానాం దేహాదీనాం. తత్కృతాభిదా వర్ణాశ్రమాదిరూపా. గతయః స్వర్గాదిఫలాని. హేతవః కర్మాణి చ అస్యాత్మనో మృషా. అవిద్యావద్విషయో వేద ఇతి భావః. ౩౧. యుక్తిభిరిత్యుక్తం తా ఏవ యుక్తీరాహ—య ఇతి. అర్థాన్ స్థూలదేహాదీన్ సమస్తకరణైః చక్షురాదిభిః భుంక్తే కథం భూతాన్ అనుక్షణధర్మిణః క్షణికబాల్యతారుణ్యాదిధర్మవతః. యశ్చ స్వప్నే హృది జాగరదృష్టసదృశాన్ వాసనామయాన్ భుంక్తే యశ్చ సుషుప్తే తాన్ సర్వాన్ ఉపసంహరతి—స ఏకః కుతః త్రిగుణవృత్తిదృక్ అవస్థాత్రయద్రష్టా.నను జాగ్రదవస్థాం సర్వేంద్రియాణి పశ్యంతి. స్వప్నం మనః సుషుప్తం తత్సంస్కారవిశేషా బుద్ధిః. కథమాత్మా తద్ద్రష్టా? తత్రాహ—ఇంద్రియేశః నను ఇంద్రియేశా అపి విశ్వతైజసప్రాజ్ఞా భిన్నాః న కుతః స్మృత్యా ప్రతిసంధానేన సర్వావస్థాస్వన్వయాత్ యః స్వప్నానద్రాక్షం యశ్చ తదనంతరం న కించిదవేదిషం స ఏష ఏవ తర్హి జాగర్మీతి ఉపాధిభేదేన విశ్వాదివ్యవహార ఇతి భావః. ఏతేన బాల్యయువాద్యవస్థాస్వపి ప్రతిసంధానేన ఆత్మైక్యం ద్రష్టవ్యం. ౩౨. తతః కిమత ఆహ—

మనసస్త్ర్యవస్థామన్మాయయా మయి కృతా ఇతి నిశ్చితార్థాః, సంఛిద్య హార్దమను మానసదుక్తితీక్ష్ణజ్ఞానాసినా భజత మాఖిలసంశయాధిమ్. 33. ఈక్షేత విభ్రమమిదం మనసో విలాసం దృష్టం వినష్టమతిలోలమలాతచక్రం, విజ్ఞానమేకమురుధైవ విభాతి మాయా స్వప్నస్త్రిధా గుణవిసర్గకృతో వికల్పః. 3౪. దృష్టిం తతః ప్రతినివర్త్య నివృత్తతృష్ణస్తూష్ణీం భవేన్నిజసుఖానుభవో నిరీహః, సందృశ్యతే క్వచిదిదం యదవస్తుబుద్ధ్యా త్యక్తం భ్రమాయ న భవేత్స్మృతిరానిపాతాత్. 3౫. దేహం చ నశ్వరమవస్థితముత్థితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమత్స్వరూపం, దైవాదపేతమథ దైవవశాదుపేతం వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాంధః. 3౬. దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మ యావత్స్వారంభకం ప్రతి సమీక్షత ఏవ సాసుః, తం సప్రపంచమధిరూఢసమాధియోగస్స్వాప్నం పునర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తుః. 3౭. మయైతదుక్తం వో విప్రా గుహ్యం యత్సాంఖ్యయోగయోః, జానీత

ఏవమితి. గుణతోఽయం ఏతా మనసః త్ర్యవస్థాస్తాః. మదవిద్యయా మయి కృతాః న తత్త్వతస్సంతీతి నిశ్చిత ఆత్మరూపః అర్థో యైస్తే యూయం. అఖిలసంశయానామాధిం అధీయంతే అస్మిన్నితి అధిరహంకారస్తం సంఛిద్య హార్దం హృదిస్థితం మాం భజత. కేన ఛిత్వా? తదాహ—అనుమానైస్సదుక్తిభిః సతాముపదేశైశ్శ్రుతిభిశ్చ తీక్ష్ణేన జ్ఞానఖడ్గేన. 33. అనుమానాని దర్శయతి - ఈక్షేతేతి. ఇదం జగత్ విభ్రమమీక్షేత. అత్ర హేతవః. మనోవిజృంభితత్వాత్ దృష్టత్వాత్ వినాశిత్వాచ్చ స్వప్నవత్ అతిచంచలత్వాచ్చ అలాతచక్రవత్. నను భ్రమోఽపి నిర్విషయః కథం స్యాత్తత్రాహ— విజ్ఞానమితి. నిగమనం తస్మాత్త్రిధాయోఽయం గుణపరిణామ కృతో వికల్పో భేదః సస్వప్నస్స్వపస్మృషా సా మాయేతి. 3౪. తస్మాత్ దృష్టిమితి. తతః దృశ్యాత్ దృష్టిం ప్రతినివర్త్య నిజసుఖానుభవో భవేత్, తస్యైవ స్వల్పార్థం చ నివృత్తతృష్ణః తూష్ణీం నిరీహశ్చ భవేత్. మనోవాక్కాయవ్యాపారరహిత ఇత్యర్థః. నను దేహవతః సర్వదా ద్వైతదృష్టి ప్రతినివర్తనాయోగాత్పునః సంసారస్స్యాదేవ తత్రాహ- సందృశ్యత ఇతి. క్వచిదావశ్యకాహారాదిషు యద్యపీదం సందృశ్యతే తథాపి పూర్ణమవస్తుబుద్ధ్యా యత్త్యక్తం తత్పునర్మోహాయ న భవేదేవ కింతు దేహపాతపర్యంతం స్మృతిః సంసారమాత్రేణావభాసో భవేదిత్యర్థః. 3౫. ఏతదేవోపపాదయతి—దేహమితి. ఆసనాదుత్థితం ఉత్థాయ తత్రైవ స్థితం తతః క్వచిదపేతం నిర్గతం పునస్తత్రైవోపేతం వా దేహమపి నానుసంధత్తే కుతోఽన్యత్. యతః యేన దేహేన. స్వరూపమధ్యగమత్ జ్ఞాతవాన్ తం దేహం యతః కారణాదితి వా. అత్యంతాననుసంధానే దృష్టాంతః. వాస ఇతి. పరికృతం పరిహితం వాసః గతం వా స్థితం వా యథా న వేత్తి తద్వత్. 3౬. నను చ యః పరిపాల్యమానోఽపి ముమూర్షతి తం చేన్న పశ్యతి తర్హి పతేదేవ నేత్యాహ— దేహ ఇతి. దైవవశేన గచ్ఛన్ స్వారంభకం కర్మ యావదస్తి తావత్పర్యంతం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సాసుః ప్రాణేంద్రియసహితః. నను తర్హి తస్మిన్ కదాచిదాసజ్జేతాపి నేత్యాహ— తమితి స్వాప్నం స్వప్నతుల్యం. అధిరూఢః ప్రాప్తః సమాధిపర్యంతో యోగో యేన అత ఏవ ప్రతిబుద్ధం జ్ఞాతం పరమార్థం వస్తు యేన సః తథా చ. శ్రు. "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యత" ఇతి. 3౭. ఉక్తార్థే తేషాం విశ్వాసార్థం స్వస్వరూపమాహ—మయేతి. సాంఖ్య

మాగతం యజ్ఞం యుష్మద్ధర్మవివక్షయా. ౩౮. అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య సత్య స్యర్తస్య తేజసః, పరాయణం ద్విజశ్రేష్ఠాః శ్రియః కీర్తేర్దమస్య చ. ౩౯. మాం భజంతి గుణాస్సర్వే నిర్గుణం నిరపేక్షకం, సుహృదం ప్రియమాత్మానం సామ్యా సంగాదయో గుణాః. ౪౦. శ్రీభగవానువాచః—ఇతి మే ఛిన్నసందేహామునయ స్సనకాదయః, సభాజయిత్వా పరయా భక్త్యా గృణత సంస్తవైః. ౪౧. తైరహం పూజితస్సమ్యక్సంస్తుతః పరమర్షిభిః, ప్రత్యేయాయ స్వకం ధామ పశ్యతః పరమే ష్ఠినః. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, త్రయోదశోఽధ్యాయః.

ఉద్ధవఉవాచః— వదంతి కృష్ణ శ్రేయాంసి బహూని బ్రహ్మవాదినః, తేషాం వికల్పప్రాధాన్యముతాహో ఏకముఖ్యతా. ౧. భవతోదాహృతస్స్వామిన్ భక్తియోగోఽనపేక్షితః, నిరస్య సర్వతస్సంగం యేన త్వయ్యావిశేన్మనః. ౨. శ్రీ భగవానువాచః— కాలేన నష్టా ప్రళయే వాణీయం వేదసంజ్ఞితా, మయాదౌ బ్రహ్మణే ప్రోక్తా ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః. ౩. తేన ప్రోక్తా స్వపుత్రాయ మనవే పూర్వజాయ సా, తతో భృగ్వాదయోఽగృహ్ణంత్సప్త బ్రహ్మమహర్షయః. ౪.

మాత్మానాత్మవివేకః. యోగోఽష్టాంగః. తయోర్గుహ్యం రహస్యం యజ్ఞం విష్ణుం యుష్మద్ధర్మవివక్షయే త్యనేన ధర్మా అప్యుపదిష్టా ఇతి జ్ఞేయం. అత ఏవ. శ్లో. "యత్తేన హంసరూపేణ బ్రహ్మణేఽభ్యాత్థ మాధవే"త్యనువాదో భవిష్యతి. ౩౮. అహమితి. ఋతం ప్రమీయమానో ధర్మః సత్యమనుష్ఠీయమానో ధర్మః. తేజః ప్రభావః. ఏతేషాం పరమయనం. ౩౯. కించ. మామితి. కథం భూతాః అగుణాః గుణ పరిణామరూపా న భవంతి. కింతు. నిత్యా ఇత్యర్థః. ౪౦. ఇతీతి. మే మయా. అగృణత మాం తుష్టువుః. ౪౧. తైరితి. ప్రత్యేయాయ ప్రత్యాగతోఽస్మి. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్దశే పరం శ్రేయో భక్తిరేవ నచేతరత్, ఇత్యేతద్వర్ణ్యతే ధ్యానయోగశ్చ సహసా ధనైః. ఏవం తావద్భగవతా భక్త్యా మోక్ష ఇత్యుక్తం అన్యేత్వన్యాని సాధనాని వదంతి తత్ర విశేషనిర్ధారణాయ పృచ్ఛతి-వదంతీతి. శ్రేయాంసి శ్రేయస్సాధనాని కిం వికల్పేన ప్రాధాన్యం ఉతాఽహో కిం వా ఏకస్యైవ ముఖ్యతా? ౧.ఏకముఖ్యతాపక్షోత్థానే కారణం. భవతేతి.అనపేక్షితః నిరపే క్షితం అపేక్షా యస్మిన్ సః హైతుకః అయమర్థః భవతా యో భక్తియోగ ఉక్తః. అన్యేచ యాని శ్రేయస్సాధనాని వదంతి. తేషాం కిం సాక్షాత్ఫలసాధనత్వేనప్రాధాన్యమేవ సర్వేషాం ఉతాంగాంగిత్వం ప్రాధాన్యేఽపి కిం వికల్పేన సర్వేషాం తుల్యఫలత్వం. యద్వా కశ్చిదస్తి విశేష ఇతి. ౨. తత్ర భక్తి రేవ మహాఫలత్వేన ముఖ్యా. అన్యాని తు స్వస్వప్రకృత్యనుసారేణ పుష్పస్థానీయస్వర్గాదిఫలబుద్ధిభిః ప్రాణిభిః ప్రాధాన్యేన పరికల్పితాని క్షుల్లకఫలానీతి వివేక్తుం ప్రకృత్యనుసారేణ బహుధా వేదార్థ ప్రతిపత్తిమాహాథ సప్తభిః. కాలేనేతి. మదాత్మకః మయ్యేవాత్మా చిత్తం యేన సః. ౩. తేనేతి. భృగ్వాదయః భృగుశ్చ మరీచిరత్ర్యంగిరసౌ. పులస్త్యః పులహః క్రతురిత్యేతే చ సప్తబ్రహ్మాణః

తేభ్యో మునిభ్యస్తత్పుత్రా దేవదానవగుహ్యకాః, మనుష్యాస్సిద్ధగంధర్వాస్సవిద్యాధరచారణాః. ౫. కిం దేవాః కిన్నరా నాగా యక్షకింపురుషాదయః, బహ్వ్యస్తేషాం ప్రకృతయో రజస్సత్త్వతమోభువః. ౬. యాభిర్భూతాని భిద్యంతే భూతానాం మతయస్తథా, యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచస్స్రవంతి హి. ౭. ఏవం ప్రకృతివైచిత్ర్యాద్భిద్యంతే మతయో నృణాం, పారంపర్యేణ కేషాంచిత్పాషండమతయోఽపరే. ౮. మన్మాయామోహితధియః పురుషాః పురుషర్షభ, శ్రేయో వదంత్యనేకాంతం యథాకర్మ యథారుచి. ౯. ధర్మమేకే యశశ్చాన్యే కామం సత్యం దమం శమం, అన్యే వదంతి స్వార్థం వై ఐశ్వర్యం త్యాగభోజనమ్. కేచిద్యజ్ఞం తపో దానం వ్రతాని నియమాన్ యమాన్. ౧౦. ఆద్యంతవంత ఏవైషాం లోకాః కర్మవినిర్మితాః, దుఃఖోదర్కాస్తమోనిష్ఠాః క్షుద్రానందాశ్శుచార్పితాః ౧౧. మయ్యర్పితాత్మనస్సభ్య నిరపేక్షస్య సర్వతః, మయాత్మనా సుఖం యత్తత్కుతస్స్యాద్విషయాత్మనామ్. ౧౨. ఆకించనస్య దాంతస్య శాంతస్య సమచేతసః, మయాఽసంతుష్టమనసః సర్వాః సుఖమయా దిశః. ౧౩. న పారమేష్ఠ్యం న మహేంద్రధిష్ణ్యం న సార్వభౌమం న రసాధి

ప్రజాపతయః తే చ తే మహర్షయశ్చ. ౪. ౫. కిం దేవా ఇతి. కిం దేవాః క్లమస్వేదదౌర్గంధ్యాదిరాహిత్యేన భూస్పర్శాదినా చ కిం దేవా మనుష్యా వేతి సందేహాస్పదద్వీపాంతరమనుష్యాః. ఏవం కిన్నరాః కించిన్నరా ఇవ ముఖతః శరీరతో వా. కిం పురుషాః కించిత్పురుషా ఇవ వానరాదయః ప్రకృతయః వాసనాః బహ్వ్యః. కుతః. రజస్సత్త్వతమాంసి భువః జన్మస్థానాని యాసాంతాః. ౬. యాభిరితి. భూతాని దేవాసురమనుష్యాదీని. యథా ప్రకృతిమనతిక్రమ్య. చిత్రా వాచః వేదార్థవ్యాఖ్యానవిషయాః. ౭. ఏవమితి. ఏవమిత్యుక్తోపసంహారః కేషాంచిదధ్యయనాదిశూన్యానామప్యుపదేశపారంపర్యేణ అపరే పాషండమతయః. ౮. మదితి. తత్ప్రకృతీనాం మాయాగుణమూలత్వాత్ మన్మాయామోహితధియః. అనేకాంతం నానావిధం. ౯. తదేవాహ—సార్ధేన. ధర్మమితి. ధర్మం నిత్యనైమిత్తికాఖ్యం కర్మ కర్మమీమాంసకాః తదుక్తం. శ్లో. "మోక్షార్థీ న ప్రవర్తేత తత్ర కామ్యనిషిద్ధయోః, నిత్యనైమిత్తికే కుర్యాత్ప్రత్యవాయజిహాసయే"త్యాది. యశః కావ్యాలంకారకృతః. యదాహుః—శ్లో. "యావత్కీర్తిర్మనుష్యస్య పుణ్యలోకేషు గీయతే, తావద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గలోకే మహీయత" ఇతి కామందవాత్స్యాయనాదయః. సత్యం దమం శమం చ యోగశాస్త్రకృతః అన్యే దృష్టార్థవాదినో దండనీతికృతః. వై ప్రసిద్ధం ఐశ్వర్యమేవ స్వార్థం. పురుషార్థం వదంతి. అతః సామాద్యుపాయా ఏవ శ్రేయస్సాధనమితి తేషాం మతం. తథైవ త్యాగం భోజనం చ లోకాయతికాః. యజ్ఞం తపో దానం యజ్ఞో దేవానాం పూజనం తపశ్చ దానం చ. ౧౦. తేషాం తుచ్ఛఫలత్వమాహ—ఆద్యంతవంత ఇతి. ఏషాం లోకాః ఏతైస్సాధ్యాని ఫలాని తమోనిష్ఠాః మోహావసానాః. భోగకాలేఽప్యసూయాదిభిః శుచా అర్పితాః వ్యాప్తాః. ౧౧. భక్తేర్ముఖ్యత్వమాహ—యావత్సమాప్తి. మయీతి. హే సభ్య. మయా పరమానందరూపేణ. ఆత్మనా స్వరూపత్వేన స్ఫురతా. ౧౨. కిం చ అన్యేషాం తత్తల్లోకాదిపరిచ్ఛిన్నం సుఖం తుచ్ఛం. భక్తస్య తు పరిపూర్ణమిత్యాహ—ఆకించనస్యేతి. ౧౩. పరిపూర్ణతామేవాహ—నేతి. రసాధిపత్యం పాతాళాదిస్వామ్యం

పత్యం, నయోగసిద్ధీరపునర్భవం వా మయ్యర్పితాత్మేచ్ఛతి మద్వినాన్యత్. ౧౪. నతథా మే ప్రియతమ ఆత్మయోనిర్న శంకరః, న చ సంకర్షణో న శ్రీర్నైవాత్మా చయథా భవాన్. ౧౫. నిరపేక్షం మునిం శాంతం నిర్వైరం సమదర్శనం, అనువ్రజామ్యహం నిత్యం పూయేయేత్యంఘ్రిరేణుభిః. ౧౬. నిష్కించనా మయ్యనురక్తచేతసశ్శాంతామహాంతోఽఖిలజీవవత్సలాః, కామైరనాలబ్ధధియో జుషంతి యత్తే నైరపేక్ష్యం న విదుస్సుఖం మమ. ౧౭. బాధ్యమానోఽపి మద్భక్తో విషయైరజితేంద్రియః, ప్రాయః ప్రగల్భయా భక్త్యా విషయైర్నాభిభూయతే. ౧౮. యథాగ్నిస్సుసమిద్ధార్చిః కరోత్యేధాంసి భస్మసాత్, తథా మద్విషయా భక్తిరుద్ధవైనాంసి కృత్స్నశః. ౧౯. న సాధయతి మాం యోగో న సాంఖ్యం ధర్మ ఉద్ధవ, నస్వాధ్యాయస్తపస్త్యాగో యథా భక్తిర్మమోర్జితా. ౨౦. భక్త్యాహమేకయా గ్రాహ్యశ్శ్రద్ధయాత్మా ప్రియస్సతాం, భక్తిః పునాతి మన్నిష్ఠా శ్వపాకానపి సంభవాత్. ౨౧. ధర్మస్సత్యదయోపేతో విద్యా వా తపసాన్వితా, మద్భక్త్యాపేతమాత్మానం నసమ్యక్ప్రపునాతిహి. ౨౨. కథం వినా రోమహర్షం ద్రవతా చేతసా వినా, వినానందా

అపునర్భవం మోక్షమపి మద్వినా మాం వినా అన్యత్ నేచ్ఛతి. అహమేవ తస్య ప్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. ౧౪. మమాపి స ఏవ ప్రేష్ఠ ఇత్యాహ—ద్వాభ్యాం. నేతి. ఆత్మయోనిః బ్రహ్మపుత్రోఽపి. శంకరః మత్స్వరూపభూతోఽపి. సంకర్షణః భ్రాతాపి. శ్రీః భార్యాపి. ఆత్మా శ్రీమూర్తిరపి. యథా భక్త ఇతి వక్తవ్యే అతిహర్షేణాహ—భవానితి. ౧౫. హీనమధ్యమభక్తాభ్యాం ఉత్తమభక్తిజ్ఞానిని నిజప్రీతిమాహ—నిరపేక్షమితి. సమదర్శనం వాసుదేవస్సర్వమితి పశ్యంతం పూయేయ మదంతర్వర్తి బ్రహ్మాండాని పవిత్రీకుర్యామితి భావేనేత్యర్థః. ౧౬. కించ మద్భక్తానాం సుఖం ఏతావదేవం భూతమితి వా వక్తుం కస్సమర్థః. యతః తత్స్వసంవేద్యం నిరుపమమిత్యాహ—నిష్కించనా ఇతి. మహాంతో నిరహంమానాః అనాలబ్ధధియః. అస్పృష్టచిత్తాః నిష్కించనత్వాదీనాం యథేష్టం హేతుహేతుమద్భావః. ఏవం భూతాః మమ మదీయాః యత్సుఖం జుషంతి సేవంతే. తత్సుఖం తఏవ విదుః నాన్యే కుతః. నైరపేక్ష్యం నాస్తి అపేక్షా యేషాం తే నిరపేక్షాః తైరేవ లభ్యం న తు మోక్షాపేక్షైరపీత్యర్థః. యద్వా ఏవం భూతాస్సంతో యే మమ మామిత్యర్థః. జుషంతి ప్రీణయంతి త ఏవ యన్నైరపేక్ష్యం సుఖం తద్విదుర్నాన్య ఇత్యర్థః. ౧౭. అపిచ ఆస్తాం తావదుత్తమభక్తకథా యతః ప్రాకృతోఽపి భక్తః కృతార్థ ఏవేత్యాహ—ద్వాభ్యాం. బాధ్యమాన ఇతి. బాధ్యమానః విషయైరాకృష్యమాణోఽపి ప్రగల్భయా సమర్థయా. ౧౮. అత్ర దృష్టాంతః-యథేతి. పాకాద్యర్థం ప్రజ్వాలితోఽగ్నిర్యథా కాష్ఠాని భస్మీకరోతి తథా రాగాదినాపి కథంచిన్మద్విషయా సతీ భక్తిః సమస్తపాపానీతి భగవానపి స్వభక్తిమహిమాశ్చర్యేణ సంబోధయతి—అహో ఉద్ధవ విస్మయం శృణ్వితి. ౧౯. అతః ఏవం భూతం శ్రేయో నాన్యదస్తీత్యాహ—ద్వాభ్యాం. నేతి. ౨౦. భక్త్యేతి. శ్రద్ధయా యా భక్తిస్తయా మన్నిష్ఠా మద్విషయా ఆస్తిక్యబుద్ధిమాత్రేణ. సంభవాత్ జాతిదోషాదపీత్యర్థః. ౨౧. భక్త్యభావే అన్యత్సాధనం వ్యర్థమిత్యాహ—ద్వాభ్యాం ధర్మ ఇతి.

శ్రుకలయా శుద్ధ్యేద్భక్త్యావినాశయః. ౨౩. వాగ్గద్గదా ద్రవతే యస్య చిత్తం హస
త్యభీక్ష్ణం రుదతి క్వచిచ్చ, విలజ్జ ఉద్గాయతి నృత్యతే చ మద్భక్తియుక్తో భువనం
పునాతి. యథాగ్నినా హేమ మలం జహాతి ధ్మాతం పునస్స్వం భజతే చ రూపం,
ఆత్మా చ కర్మానుశయం విధూయ మద్భక్తియోగేన భజత్యథో మామ్ ౨౫. యథా
యథాత్మాపరిమృజ్యతేఽసౌ మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానైః, తథాతథాపశ్య
తి తత్త్వసూక్ష్మం చక్షుర్యథైవాంజనసంప్రయుక్తమ్. ౨౬. విషయాన్ధ్యాయతశ్చి
త్తం విషయేషు విషజ్జతే, మామనుస్మరతశ్చిత్తం మయ్యేవ ప్రవిలీయతే. ౨౭.
తస్మాదసదభిధ్యానం యథా స్వప్నమనోరథం, హిత్వా మయి సమాధత్స్వ మనో మ
ద్భావభావితమ్. ౨౮. స్త్రీణాం తత్సంగినాం సంగం త్యక్త్వా దూరత ఆత్మవాన్,
క్షేమే వివిక్త ఆసీనశ్చింతయేన్మామతంద్రితః ౨౯. న తథాస్య భవేత్ క్లేశో బంధశ్చా
న్యప్రసంగతః, యోషిత్సంగాద్యథా పుంసో యథాతత్సంగిసంగతః. ౩౦. ఉద్ధవఉవా
చః—యథా త్వామరవిందాక్ష యాదృశం వా యదాత్మకం, ధ్యాయేన్ముముక్షు

---

౨౨. తర్హి తస్య భక్తిర్నాస్తీతి కథ మజ్ఞాయీత్యాశంకాయాం భక్తేశ్చిహ్నాన్యాహ-కథమితి. రోమ
హర్షాదికం వినా కథం భక్తిర్గమ్యతే. భక్త్యా చ వినా కథమాశయః. శుధ్యేదితి. ౨౩. కించ, భక్తి
స్స్వాశయం శోధయతీతి కిము వక్తవ్యం. యతో గద్గదవాగాదిలక్షణో మద్భక్తియుక్తస్సర్వం లోకం
పునాతీత్యాహ—వాగితి. ౨౪. అపిచ. భక్త్యైవాత్మశుద్ధిర్నాన్యత ఇతి సదృష్టాంతమాహ—
యథేతి. యథా అగ్నినాధ్మాతం తాపితమేవ. హేమ సువర్ణం అంతర్మలం జహాతి న క్షాళనాదిభిః.
స్వం నిజం చ రూపం భజతే. ఏవం కర్మానుశయం కర్మవాసనాం మాం భజతే మద్రూపతామాపద్యతే.
౨౫. నను. శ్రు. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం." "శ్రుతమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీ"త్యాదిశ్రుతిభిః
జ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్త్యా త్వత్ప్రాప్తిరవగమ్యతే కుతో భక్తియోగేనేత్యుచ్యతే? తత్రాహ—
యథేతి. ఆత్మా చిత్తం. పరిమృజ్యతే శోధ్యతే. మత్పుణ్యగాథానాం శ్రవణైరభిధానైశ్చ. భక్తే
రేవావాంతరవ్యాపారో జ్ఞానం న పృథగిత్యర్థః. ౨౬. కించ జ్ఞానం నామ చిత్తస్య మదాకార
పరిణామః. స చ మాం భజతః స్వభావత ఏవ భవతి న తు యత్నాంతరమపేక్షత ఇతి స దృష్టాంత
మాహ—విషయానితి. ౨౭. యస్మాదన్యత్సాధనం తత్ఫలం చ స్వప్నమనోరథవదసదభిధ్యాన
మాత్రం. తస్మాత్తద్విహాయ మయ్యేవ మనః సమాహితం కుర్వితి ప్రకరణార్థముపసంహరతి—తస్మా
దితి. మద్భావభావితం మమ భావేన భజనేనైవ శోధితం. ౨౮. విశేషతో వాత్స్యాయనాద్యుక్తాః
కామమార్గాః పరిత్యాజ్యా ఇత్యాహ—స్త్రీణామితి. ఆత్మవాన్ ధీరస్సన్ క్షేమే నిర్భయే దేశే.
వివిక్తే విజనే. ౨౯. ఏతదేవోపపాదయతి—నేతి. అస్య పుంసః యథా తత్సంగిసంగతః క్లేశో భ
వేత్. యథా చ బంధో యోషిత్సంగతః. తథా అన్యప్రసంగతో న భవేదితి. ౩౦. మాం చింతయే
దిత్యుక్తం తత్ప్రకారం పృచ్ఛతి—యథేతి. యథేతి ధ్యానాంగప్రశ్నః యాదృశమితి ధ్యేయవిశే
షణప్రశ్నః యదాత్మకమితి యస్యైతాని విశేషణాని తత్ స్వరూపప్రశ్నః ఏతన్మే ధ్యానం మే
వక్తుమర్హసీతి వా పాఠః. తత్రాయ మర్థః. ముముక్షుస్త్వాం యథా ధ్యాయేత్తన్మే వక్తుమర్హసీతి

రేతన్మే ధ్యానం త్వం వక్తుమర్హసి. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ:— సమఆసన ఆసీన స్సమకాయో యథాసుఖం, హస్తావుత్సంగ ఆధాయ స్వనాసాగ్రకృతేక్షణః. ౩౨. ప్రాణస్య శోధయేన్మార్గం పూరకుంభకరేచకైః,విపర్యయేణాపి శనైరభ్యసేన్నిర్జితేంద్రియః.౩౩. హృద్యవచ్ఛిన్నమోంకారం ఘంటానాదం బిసోర్ణవత్, ప్రాణేనోదీర్య తత్రాథ పునస్సంవేశయేత్స్వరమ్.౩౪.ఏవం ప్రణవసంయుక్తం ప్రాణసంయమమభ్యసేత్, దశకృత్వస్త్రిషవణం మాసాదర్వాగ్జితానిలః. ౩౫. హృత్పుండరీకమంతస్థమూర్ధ్వనాళ మధోముఖం, ధ్యాత్వోర్ధ్వముఖమున్నిద్రమష్టపత్రం సకర్ణికం, కర్ణికాయాం న్యసేత్సూర్యసోమాగ్నీనుత్తరోత్తరమ్. ౩౬. వహ్నిమధ్యే స్మరేద్రూపంమమైతద్ధ్యానమంగళం, సమం ప్రశాంతం సుముఖం దీర్ఘచారుచతుర్భుజమ్. ౩౭. సుచారుసుందరగ్రీవం సుకపోలం శుచిస్మితం, సమానకర్ణవిన్యస్తస్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౩౮. హే

జిజ్ఞాసోః కథనాయ. మే మమ పునరేతత్ త్వద్దాస్యమేవ పురుషార్థః. న తు ధ్యానేన కృత్యమస్తీతి. తదుక్తం శ్లో. "త్వయోపభుక్తస్రగ్గంధవాసోఽలంకారచర్చితాః, ఉచ్ఛిష్టభోజినో దాసాస్తవ మాయాం జయేమహీ"త్యాది త్వం వక్తుమర్హసీతి. పాఠస్సుగమః. ౩౧. తత్ర ధ్యానాంగత్వేనాసన ప్రాణాయామప్రకారమాహ—చతుర్భిః. సమఇతి. సమేనాత్యుచ్ఛ్రితేనాతినీచేన ఆసనే కంబళాదౌ సమకాయస్సన్ యథాసుఖమాసీన ఇతి నాత్ర స్వస్తికాదినియమఇత్యుక్తం. నాసాగ్రనిరీక్షణం చ చిత్తస్థైర్యాయ. శ్లో. "అంతర్లక్ష్యో బహిర్దృష్టిస్థిరచిత్తస్సుసంయత" ఇతి యోగశాస్త్రోక్తేః. ౩౨. ప్రాణస్యేతి. విపర్యయేణ రేచకపూరకకుంభకక్రమేణాపి. యద్వా వామనాడ్యా పూరితం దక్షిణయా త్యజేత్. తయా వా పూరితం వామయా త్యజేత్. ఇత్యేవం విపర్యయేణ. యథోక్తం యోగే. శ్లో. "ఇడయా పూరయేద్వాయుం త్యజేత్పింగళయా పునః, పింగళాపూరితం వాయుమిడయా చ పరిత్యజేది"తి నిర్జితేంద్రియ ఇతి ప్రత్యాహార ఉక్తః. ౩౩. ప్రాణాయామో ద్వివిధః సగర్భః అగర్భశ్చేతి తత్ర శ్రేష్ఠత్వాత్ప్రణవగర్భమాహ—ద్వాభ్యాం. హృదీతి. మూలాధారాదారభ్య అవిచ్ఛిన్నం సంతతం. ఘంటానాదతుల్యం ఓంకారం హృది స్థితం. ప్రాణేన ఉదీర్య ఊర్ధ్వం ద్వాదశాంతపర్యంతం నీత్వా. కథం బిసోర్ణవత్ కమలనాళతంతువత్. తత్ర మాత్రాతీతే. స్వరం పంచదశబిందుం సంవేశయేత్. అథ పునరిత్యస్య తం చ బిందుశిరస్కం కుర్యాదిత్యర్థః. యద్వా. మూలాధారాదారభ్య మూర్ధాంతపర్యంతం బిసతంతువత్ సూక్ష్మం. అవిచ్ఛిన్నం సంతతం హృది మనసి. ప్రాణేనోదీర్యాభివ్యాప్య. అథ పునస్తత్రైవోంకారే ఘంటానాదతుల్యం స్వరం ఉదాత్తనాదస్థిరం కుర్యాదితి. ౩౪. ఏవమితి. మాసాదర్వాక్ జితానిలో భవతి. ౩౫. ఏవం ధ్యానాంగముక్త్వా యాదృశ మిత్యస్యోత్తరం వక్తుం ధ్యేయపీఠమాహ-సార్ధేన. హృత్పుండరీకమితి అంతస్థం దేహాంతర్వర్తి ఊర్ధ్వనాళ మధోముఖం. ముకుళితం చ కదళీపుష్పసంకాశం యదస్తి తద్విపరీతం ధ్యాత్వేత్యర్థః. న్యసేత్ చింతయేత్. ౩౬. సవిశేషణం ధ్యానమాహ-షడ్భిః వహ్నిమధ్య ఇతి. ధ్యానమంగళం ధ్యానస్యశుభవిషయం సమం అనురూపావయవం దీర్ఘాశ్చారవశ్చత్వారో భుజా యస్మిన్ తత్తథా. ౩౭. సుచార్వితి. సుచారు అతిరమ్యం. సమానయోః కర్ణయో ర్విన్యస్తే స్ఫురతీ మకరాకారే కుండలే యస్మిన్ తత్, ౩౮. హేమేతి. శ్రీవత్సశ్శ్రియో స్థికేతనం వక్షసి దక్షిణవామతస్తాభ్యాం యుక్తమిత్యర్థః.

షాంబరం ఘనశ్యామం శ్రీవత్సశ్రీనికేతనం, శంఖచక్రగదాపద్మవనమాలావిభూషితమ్. ౩౯. నూపురైర్విలసత్పాదం కౌస్తుభప్రభయాన్వితమ్, ద్యుమత్కిరీటకటకకటిసూత్రాంగదాయుతమ్. ౪౦. సర్వాంగసుందరం హృద్యం ప్రసాదసుముఖేక్షణం, సుకుమారమభిధ్యాయేత్సర్వాంగేషు మనో దధత్. ౪౧. ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యోమనసాకృష్య తన్మనః,బుద్ధ్యా సారథినా ధీరః ప్రణయేన్మయి సర్వతః.౪౨.తత్సర్వవ్యాపకం చిత్తమాకృష్యైకత్ర ధారయేత్, నాన్యాని చింతయేద్భూయస్సుస్మితం భావయేన్ముఖమ్. ౪౩. తత్ర లబ్ధపదం చిత్త మాకృష్య వ్యోమ్ని ధారయేత్, తచ్చ త్యక్త్వా మదారోహో నకించిదపి చింతయేత్. ౪౪. ఏవం సమాహితమతిర్మామేవాత్మానమాత్మని, విచష్టే మయి సర్వాత్మన్ జ్యోతిర్జ్యోతిషి సంయుతమ్. ౪౫. ధ్యానేనేత్థం సుతీవ్రేణ యుంజతో యోగినో మనః, సంయాస్యత్యాశు నిర్వాణం ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచః—జితేంద్రియస్య యుక్తస్య జితశ్వాసస్య యోగినః, మయి ధారయతశ్చేత ఉపతిష్ఠంతి సిద్ధయః.౧ ఉద్ధవ ఉవాచః—కయా ధారణయా కాస్విత్కథం వా సిద్ధిరచ్యుత, కతి వా సిద్ధయో బ్రూహి యోగినాం సిద్ధిదో

---

౩౯. నూపురైరితి. ద్యుమద్భిః కిరీటాదిభిః ఆసమంతాత్ యుతం అలంకృతం. ౪౦. సర్వేతి. ప్రసాదేన శోభనం ముఖ మీక్షణం చ యస్మిన్ తత్. సుకుమారం అతికోమలం. ౪౧. సవిశేషణం ధ్యానముపసంహరతి—ఇంద్రియాణీతి. ప్రకర్షేణ నయేత్. సర్వతః సర్వాంగయుక్తే మయి. ౪౨. యాదృశమిత్యస్యోత్తరత్వేన సవిశేషణముక్త్వా యదాత్మకమిత్యస్యోత్తరతయా శనైర్విశేషణత్యాగేన ధ్యానమేవ సమాధిపర్యంతమాహ—త్రిభిః. తదితి. ఏకత్రాంగే. అన్యాన్యంగాని న చింతయేత్ ఏకత్రేతి యదుక్తం తదేవాంగం దర్శయతి—సుస్మితమితి. ౪౩. తత్రేతి. వ్యోమ్ని సర్వకారణరూపే తచ్చ కారణత్వమపి త్యక్త్వా. మదారోహః మయి శుద్ధే బ్రహ్మణ్యారూఢస్సన్. న కించిత్ ధ్యాయేత్ ధ్యాతృధ్యేయవిభాగమపి న చింతయేత్. ౪౪. ఏవమితి. మామేవాత్మని విచష్టే ఆత్మానం చ సర్వాత్మని మయి సంయుతం విచష్టే. జ్యోతిర్జ్యోతిషి సంయుతమివేతి. ౪౫. ఏవంభూతసమాధిపర్యంతధ్యానస్య ఫలమాహ—ధ్యానేనేతి. మనో యుంజతః సమాదధతః ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః ఆధిభూతాధిదైవాధ్యాత్మరూపః దృశ్యద్రష్టృదర్శనరూపో వా భ్రమః. నిర్వాణం శాంతిం సమ్యగ్యాస్యతీతి. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, చతుర్దశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తతః పంచదశే ప్రోక్తా స్సిద్ధయో ధారణానుగాః, శ్రీవిష్ణుపదసంప్రాప్తావంతరాయతయా మతాః. ఏవం మనో యుంజతో యోగినోఽంతరావిర్భవంత్యః సిద్ధయోఽప్యంతరాయప్రాయా ఏవ. అతస్తాః పరిహృత్య పరమేశ్వరపర ఏవ భవేదితి వక్తుం సిద్ధీరాహ—జితేంద్రియస్యేతి. యుక్తస్య స్థిరచిత్తస్య. ౧. కయేతి. స్విదితి వితర్కే. కాస్విత్ కిన్నామ? కథం వా కీదృశీ వా? ధారణాశ్చ కతీతి

భవాన్. ౨. శ్రీభగవానువాచః—సిద్ధయోఽష్టాదశ ప్రోక్తా ధారణా యోగపారగైః, తాసామష్టౌ మత్ప్రధానా దశైవ గుణహేతవః. ౩. అణిమా మహిమా మూర్తేర్లఘిమా ప్రాప్తిరింద్రియైః, ప్రాకామ్యం శ్రుతదృష్టేషు శక్తిప్రేరణమీశితా. ౪. గుణేష్వసంగో వశితా యత్కామ స్తదవస్యతి, ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టావౌత్పత్తికా మతాః. ౫. అనూర్మిమత్త్వం దేహేఽస్మిన్ దూరశ్రవణదర్శనం, మనోజవః కామరూపం పరకాయప్రవేశనమ్. ౬. స్వచ్ఛందమృత్యుర్దేవానాం సహక్రీడానుదర్శనం, యథాసంకల్పసంసిద్ధి రాజ్ఞాప్రతిహతా గతిః. ౭. త్రికాలజ్ఞత్వమద్వంద్వం పరచిత్తాద్యభిజ్ఞతా, అగ్న్యర్కాంబువిషాదీనాం ప్రతిష్టంభో పరాజయః. ౮. ఏతాశ్చోద్దేశతః ప్రోక్తా యోగధారణసిద్ధయః, యయా ధారణయా యత్స్యాద్యథా స్యాత్తన్నిబోధ మే. ౯. భూతసూక్ష్మాత్మని మయి తన్మాత్రం ధారయన్ మనః, అణిమానమవాప్నోతి తన్మాత్రోపాసకో మమ. ౧౦. మహత్యాత్మన్మయి పరే యథాసంస్థం మనో దధత్, మహిమానమవాప్నోతి భూతానాం చ పృథక్పృథక్. ౧౧. పరమాణుమయే చిత్తం భూతానాం మయి రంజయన్,

---

ప్రశ్నాంతరేవాశబ్దః త్వమేవైతజ్జానాసి నాన్య ఇత్యాశయేనాహ-యోగినామితి.౨. సిద్ధయఇతి. ధారణాశ్చ అష్టాదశేత్యనుషంగః. యోగపారగైరితి త్రికాలజ్ఞత్వాదిషు ప్రసిద్ధిరన్యేఽపి జానంతీతి భావః. అహమేవ ప్రధానం ముఖ్యః స్వభావతః ఆశ్రయో యాసాం తాః మత్సారూప్యం ప్రాప్తేషు కించిన్న్యూనా భవంతీతి భావః. గుణహేతవః సత్త్వోత్కర్షహేతుకాః. ౩. తాః స్వరూపేణోద్దిశతి—సార్ధైః పంచభిః. అణిమేతి. అణిమా మహిమా లఘిమా చ మూర్తే ర్దేహస్య తిస్ర స్సిద్ధయః ప్రాప్తిర్నామ సిద్ధిః సర్వప్రాణినామింద్రియైస్సహ తత్తదధిష్ఠాతృదేవతారూపేణ సంబంధ ఇత్యర్థః. శ్రుతేషు పారలౌకికేషు దృష్టేషు దర్శనయోగ్యేష్వపి సర్వేషు భూవివరాదిపిహితేష్వపి ప్రాకామ్యం భోగదర్శనసామర్థ్యసిద్ధిః. శక్తిర్నామ మాయా. తదంశభూతానాం ప్రేరణం. తత్రేశ్వరే మాయాయాః అన్యేషు తదంశభూతానాం ప్రేరణం ఈశితానామ సిద్ధిః. ౪. గుణేష్వితి. విషయభోగేష్వసంగో వశితానామ సిద్ధిః. యత్కామః యద్యత్సుఖం కామయతే తత్తదవస్యతి తస్య సీమానం ప్రాప్నోతీతి సిద్ధిః. ఔత్పత్తికాః స్వాభావిక్యో నిరతిశయాశ్చేత్యర్థః. ౫. గుణహేతుకా స్సిద్ధీ రాహ—అనూర్మిమత్త్వమితి. అనూర్మిమత్త్వం క్షుత్పిపాసాదిరాహిత్యం. దూరే శ్రవణందర్శనంచేతిద్వేసిద్ధీ. మనోవేగేన దేహస్య గతిః. కామితరూపప్రాప్తిః పరకాయే ప్రవేశః. ౬. స్వచ్ఛందమృత్యురితి స్వేచ్ఛామృత్యుః. అప్సరోభిస్సహ దేవానాం యాః క్రీడా స్తాసామనుదర్శనం. సంకల్పానురూపప్రాప్తిః. అప్రతిహతా ఆసమంతాద్గతి ర్యస్యాస్సా ఆజ్ఞా చేత్యేతాదశ. ౭. క్షుద్రసిద్ధీశ్చ పంచాహ—త్రికాలజ్ఞత్వమితి. అద్వంద్వం శీతోష్ణాద్యనభిభవః అగ్న్యాదీనాం స్తంభనం. ౮. ఏతాఇతి. తత్తద్ధారణాదిభిస్సహ విశేషతో నిరూపయతి—యయేతి యావత్సమాప్తి. ౯. భూతేతి. భూతసూక్ష్మోపాధౌ మయి. తన్మాత్రం భూతసూక్ష్మాకారం సః. తన్మాత్రోపాసకః. మమ. మదీయమణిమానం. ౧౦. మహతీతి. మహత్తత్త్వోపాధౌ మయి. యథాసంస్థం మహత్తత్త్వాకారం భూతానాం చేతి ఆకాశాదిభూతోపాధౌ చ మయి మనో ధారయన్ తత్తద్భూతమహిమానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧౧.

కాలసూక్ష్మార్థతాం యోగీ లఘిమానమవాప్నుయాత్. ౧౨. ధారయన్మయ్యహం
తత్త్వే మనో వైకారికేఽఖిలమ్, సర్వేంద్రియాణామాత్మత్వం ప్రాప్తిం ప్రాప్నోతి మన్మ
నాః. ౧౩. మహత్యాత్మని యస్సూత్రే ధారయన్మయి మానసమ్, ప్రాకామ్యం పార
మేష్ఠ్యం మే విందతేఽవ్యక్తజన్మనః. ౧౪. విష్ణౌ త్ర్యధీశ్వరే చిత్తం ధారయన్ కాల
విగ్రహే, స ఈశిత్వమవాప్నోతి క్షేత్రజ్ఞక్షేత్రచోదనామ్. ౧౫. నారాయణే
తురీయాఖ్యే భగవచ్ఛబ్దశబ్దితే, మనో మయ్యాదధద్యోగీ మద్ధర్మా వశితామియాత్.
౧౬. నిర్గుణే బ్రహ్మణి మయి ధారయన్విశదం మనః, పరమానందమాప్నోతి యత్ర
కామోఽవసీయతే. ౧౭. శ్వేతద్వీపపతౌ చిత్తం శుద్ధే ధర్మమయే మయి, ధారయన్
శ్వేతతాం యాతి షడూర్మిరహితో నరః. ౧౮. మయ్యాకాశాత్మని ప్రాణే మనసా
ఘోష ముద్వహన్, తత్రోపలబ్ధా భూతానాం హంసో వాచ శ్శృణోత్యసౌ. ౧౯.
చక్షుస్త్వష్టరి సంయోజ్య త్వష్టారమపి చక్షుషి, మాం తత్ర మనసా ధ్యాయన్వి

పరమాణుమయ ఇతి. వాయ్వాదిభూతానాం యే పరమాణవస్తన్మయే తదుపాధౌ మయి చిత్తం
రంజయన్ ధారయన్ యోగీ కాలసూక్ష్మార్థతాం కాలపరమాణూపాధిరూపతామితి లఘుత్వవివర
ణం తదుక్తం. శ్లో. "స కాలః పరమాణుర్వై యో భుఙ్క్తే పరమాణుతామి"తి. ౧౨. ధారయ
న్నితి. వైకారికాహంకారోపాధౌ మయి. అఖిలం ఏకాగ్రం. ఆత్మత్వం అధిష్ఠాతృత్వం. అత్ర
హేతుః. మన్మనాః మయి మనోధారణాప్రభావాదేవ భవతి నాత్రాతీతహేతురనుసంధేయ ఇతి
భావః. ఏవం శ్లో. "మద్ధారణానుభావేన మద్యోగబలమాశ్రిత" ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం. ౧౩. మహ
తీతి. క్రియాశక్తిప్రధానం మహత్తత్త్వమేవ సూత్రం తదుపాధౌ మయి. సః మే పారమేష్ఠ్యం
సర్వోత్కృష్టం ప్రాకామ్యం విందతే. కథంభూతస్య. అవ్యక్తం జన్మ యస్య తస్య సూత్రస్య తదు
పాధేః మమేత్యర్థః. ౧౪. విష్ణావితి. త్ర్యధీశ్వరే త్రిగుణమాయానియంతరి అతఏవ కాలవిగ్రహే
అకలయితృరూపే అంతర్యామిణి. ఈశిత్వం విశినష్టి—క్షేత్రజ్ఞానాం జీవానాం క్షేత్రాణాం తదు
పాధీనాం చ చోదనాం ప్రేరణం. న తు విశ్వసృష్ట్యాదికర్తృత్వలక్షణమిత్యర్థః. ౧౫. నారా
యణ ఇతి. తురీయాఖ్యే. శ్లో. "విరాడ్ఢిరణ్యగర్భశ్చ కారణం చేత్యుపాధయః, ఈశస్య యత్త్రిభి
ర్హీనం తురీయం తత్పదం విదు"రితి. ఏవం లక్షణే. శ్లో. "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశస
శ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా." తద్వతి భగవచ్ఛబ్దశబ్దితే. ౧౬. నిర్గుణ
ఇతి. యత్ర పరమానందరూపే. సర్వోఽపి కామస్తదంశభూతః, అవసీయతే సమాప్యతే. ౧౭. అతః
పరం గుణహేతుకాస్సిద్ధీరాహ—శ్వేతద్వీపేతి. శుద్ధే సత్త్వాత్మకే శ్వేతతాం శుద్ధస్వరూపతాం.
౧౮. మయీతి. ఆకాశాత్మా యః ప్రాణః సమష్టిరూపః తద్రూపే మయి. మనసా ఘోషం నాదం
చింతయన్ అసౌ హంసః జీవః తత్ర ఆకాశే ఉపలబ్ధా జ్ఞాతా సన్. తత్రస్థాః వివిధాః వాచః
శృణోతి. యద్వా. తత్రాకాశే. ఉపలబ్ధాః అభివ్యక్తాః. యాః భూతానాం వాచః తాః దూరతః
శృణోతి. ౧౯. దూరశ్రవణముక్త్వా దూరదర్శనమాహ—చక్షురితి. త్వష్టా ఆదిత్యః తస్మిన్నధి
[illegible]ష్ణే. చక్షుః సంయోజ్య తం చక్షుషి సంయోజ్య. తత్రోభయసంయోగే మాం ధ్యాయన్

న్విశ్వం పశ్యతి సూక్ష్మదృక్. మనో మయి సుసంయోజ్య దేహం తదనువాయునా, మద్ధారణానుభావేన తత్రాత్మా యత్ర వై మనః. ౨౧. యదా మన ఉపాదాయ యద్యద్రూపం బుభూషతి, తత్తద్భవేన్మనో రూపం మద్యోగబలమాశ్రయః. ౨౨. పరకాయం విశన్ సిద్ధ ఆత్మానం తత్ర భావయేత్, పిండం హిత్వా విశేత్ప్రాణో వాయుభూతష్షడంఘ్రివత్. ౨౩. పార్ష్ణ్యాపీడ్య గుదం ప్రాణం హృదురఃకంఠ మూర్ధసు, ఆరోప్య బ్రహ్మరంధ్రేణ బ్రహ్మ నీత్వోత్సృజేత్తనుమ్. ౨౪. విహరిష్యన్ సురాక్రీడే మత్స్థం సత్త్వం విభావయేత్, విమానేనోపతిష్ఠంతి సత్త్వవృత్తి సురస్త్రియః. ౨౫. యదా సంకల్పయేద్బుద్ధ్యా యథా వా మత్పరః పుమాన్, మయి సత్యే మనో యుంజన్ తథా తత్సముపాశ్నుతే. ౨౬. యోమద్భావమను ప్రాప్త ఈశితుర్వశితుః పుమాన్, న కుతశ్చిద్విహన్యేత తస్య చాజ్ఞా యథా మమ ౨౭. మద్భక్త్యా శుద్ధచిత్తస్య యోగినో ధారణావిదః, తస్య త్రైకాలికీ సిద్ధిర్జన్మమృ

విశ్వం దూరతః పశ్యతి. ౨౦. మన ఇతి. మనో దేహం చ తదనువర్తినా వాయునా సహ మయి సుసంయోజ్య యా మద్ధారణా క్రియతే తస్యాః ప్రభావేన. యత్ర మనో యాతి. తత్రాత్మా దేహో యాతీత్యర్థః. యద్వా. మనః కర్తృ. ఆత్మానం వాయునా సహ దేహం చ మయి సుసంయోజ్య యత్ర యాతి. తదను తత్ర దేహో యాతీతి. ౨౧. యదేతి. మనః ఉపాదాయ ఉపాదాన కారణం కృత్వా. యద్యద్దేవాదిరూపం భవితుమిచ్ఛతి. తత్తన్మనోరూపం మనసోఽభీష్టం రూపం యోగీ భవేత్ కుతః. యతో మద్యోగబలమాశ్రయః. యోఽహమచింత్యశక్తిర్నానాకారస్తస్మిన్ మయి మనసో యోగో ధారణా తస్య బలం ప్రభావః స ఏవాశ్రయః కారణం. ౨౨. పరకాయ మితి. యత్ర ప్రవివిక్షతి తత్రాత్మానం చింతయేత్. తతః పిండం స్వదేహం హిత్వా ప్రాణః ప్రాణ ప్రధానలింగశరీరోపాధిః. వాయుభూతః బాహ్యవాయౌ భూతః ప్రవిష్టస్తేన మార్గేణేత్యర్థః. షడంఘ్రివత్ భృంగో యథా. పుష్పాత్పుష్పాంతరమనాయాసేన ప్రవిశతి తద్వత్. ౨౩. పిండం హిత్వేత్యుక్తం తత్ప్రకారం కథయన్ స్వచ్ఛందమృత్యుమాహ—పార్ష్ణ్యేతి. పార్ష్ణ్యా పార్ష్ణినా. గుదం నిరుధ్య ప్రాణం ప్రాణోపాధిమాత్మానం. బ్రహ్మరంధ్రేణ మూర్ధద్వారేణ. బ్రహ్మేత్యుపలక్షణం బ్రహ్మ అన్యద్వా అపేక్షితం స్థానం. మనసా నీత్వా ప్రాపయిత్వా. ౨౪. విహరిష్యన్నితి. మత్స్థం మన్మూర్తిరూపం శుద్ధం సత్త్వం చింతయేత్. తదా సత్త్వవృత్తయః సత్త్వాంశభూతాః. ౨౫. యదేతి. యదా వా అకాలేఽపి యథా వేతి పాఠే యథా వా యేన కేనాపి ప్రకారేణ. బుద్ధ్యా సంకల్పయేత్. తత్తథా యథావత్ప్రాప్నోతీత్యర్థః. యద్వా. సంకల్పయేత్. యథా వా మత్పరో మయి విశ్వాసవాన్ భవతి. తథా తదనురూపం సర్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. కిం కుర్వన్ సత్యే సత్యసంకల్పే మయి మనో యుంజన్. ౨౬. య ఇతి. మదితి పృథక్ పదం మమేత్యర్థః. ఈశితుః సర్వనియంతుః. వశితుః స్వతంత్రస్య. మమ భావం స్వభావం ప్రాప్తః. ఏతాః గుణహేతవః. ౨౭. మద్భక్త్యేతి. అతః పరం క్షుద్రధారణావిద ఇతి త్రికాలజ్ఞేశ్వరధారణా సూచితా. త్రైకాలికీ త్రికాలవస్తువిషయా స్వజన్మమృత్యుభ్యాముపబృంహితా తత్సహితా అనయైవ పరచిత్తాద్యభిజ్ఞతాపి వ్యాఖ్యాతా. ౨౮.

త్యుపబృంహితా. ౨౮. అగ్న్యాదిభిర్న హన్యేత మునే ర్యోగమయం వపుః, మద్యోగశ్రాంతచిత్తస్య యాదసాముదకం యథా. ౨౯. మద్విభూతీరభిధ్యాయన్ శ్రీవత్సాదివిభూషితాః, ధ్వజాతపత్రవ్యజనైస్సభవేదపరాజితః. ౩౦. ఉపాసకస్య మామేవం యోగధారణయామునేః, సిద్ధయః పూర్వకథితా ఉపతిష్ఠంత్యశేషతః. ౩౧. జితేంద్రియస్య దాంతస్య జితశ్వాసాత్మనో మునేః, మద్ధారణాం ధారయతః కాను సిద్ధిస్సుదుర్లభా. ౩౨. అంతరాయాన్వదంత్యేతాన్యుంజతో యోగముత్తమం, మయా సంపద్యమానస్య కాలక్షపణహేతవః. ౩౩. జన్మౌషధితపోమంత్రైర్యావతీరిహ సిద్ధయః, యోగేనాప్నోతి తాస్సర్వా నాన్యైర్యోగగతిం వ్రజేత్. ౩౪. సర్వాసామపి సిద్ధీనాం హేతుః పతిరహం ప్రభుః, అహం యోగస్య సాంఖ్యస్య ధర్మస్య బ్రహ్మవాదినామ్. ౩౫. అహమాత్మాంతరో బాహ్యోఽనావృత స్సర్వదేహినాం, యథాభూతాని భూతేషు బహిరంతస్స్వయం తథా. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

అగ్న్యాదిభిరితి. అగ్న్యాదిసర్వోపఘాతకాన్యో భవానిత్యేవంభూతం యోగమయం త్రైర్నాభిభూయేత. అత్ర హేతుః. మద్యోగేతి. యాదసా ముదకం యథాభిఘాతకం నభవతి తథా తస్య వపుషోఽగ్న్యాదయ ఇత్యర్థః. అనయైవాద్వంద్వతాపి వ్యాఖ్యాతా. ౨౯. మద్విభూతీరితి. మద్విభూతీః మమావతారాన్ ధ్వజాదిభిస్సహ—౩౦. ఉపసంహరతి—ఉపాసకస్యేతి. ఏవం పృథగ్ధారణాదిభిః. ౩౧. యద్వా కిం నానాధారణాప్రయాసేన. ఏకయైవ సర్వాస్సిద్ధయో భవంతీత్యాహ—జితేంద్రియస్యేతి. మద్ధారణాం నారాయణే తురీయాఖ్యే ఇత్యత్రోక్తాం. యా సుదుర్లభా స్యాత్. సా కాను? న కాచిదిత్యర్థః. ౩౨. యద్యప్యేవం తథాపి న ప్రార్థ్యా ఇత్యాహ—అంతరాయానితి. ౩౩. తస్మాదహైతుకీయమేవ ధారణా కార్యా నాన్యాః కామ్యా ఇత్యాహ—జన్మేతి. జన్మనైవ కాశ్చిత్సిద్ధయో భవంతి. యథా దేవానాం. యథా చ యాదసాముదకస్తంభః. పక్ష్యాదీనాం ఖేచరత్వాది. తదుక్తం పాతంజలే. శ్లో. "జన్మౌషధితపోమంత్రయోగజాస్సిద్ధయస్స్మృతా"ఇతి. యోగేన మద్ధారణామిత్యుక్తే.న యోగగతిం మత్సాలోక్యాదిరూపాం. ౩౪. ప్రభుత్వోపపాదనం హేతుః కారణం. పతిః పాలయితా చేతి. కించ. నకేవలం సిద్ధీనామేవ ప్రభుః. అపితు మోక్షాదీనామపీత్యాహ—అహమితి. తత్కృత ఇత్యతఆహార్ధేన—సర్వాసామితి. యోగో మోక్షః. సాంఖ్యం తత్సాధనం జ్ఞానం ధర్మస్య తదుపదేష్టౄణాం బ్రహ్మవాదినాం చ. ౩౫. కుతస్తత్రాహ—అహమితి. సర్వదేహినాం జీవానామాత్మా యతః అంతరః అంతర్యామీ. శ్రుతేః. "ఏషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత" ఇతి శ్రుతేః. తర్హి కిమంతర్వర్తిత్వాత్పరిచ్ఛిన్నః. న బాహ్యశ్చ వ్యాపక ఇత్యర్థః. అత్ర హేతుః అనావృతః ఏతత్సదృష్టాంతమాహ—తేషు చతుర్విధేషు మహాభూతాని యథా అంతర్బహిశ్చ భవంతి. స్వయమహమపి తథేత్యర్థః. ౩౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, పంచదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

ఉద్ధవ ఉవాచ:— త్వం బ్రహ్మ పరమం సాక్షాదనాద్యంతమపావృతం, సర్వేషామపి భావానాం త్రాణస్థిత్యప్యయోద్భవః. ౧. ఉచ్చావచేషు భూతేషు దుర్జ్ఞేయమకృతాత్మభిః, ఉపాసతే త్వాం భగవన్యాథాతథ్యేన బ్రాహ్మణాః. ౨. యేషు యేషు చ భావేషు యేన త్వాం పరమర్షయః, ఉపాసీనాః ప్రపద్యంతే సంసిద్ధిం తద్వదస్వ మే. ౩. గూఢశ్చరసి భూతానాంభూతాత్మా భూతభావన, నత్వాంభూతాని పశ్యంతి పశ్యంతం మోహితాని తే. ౪. యాః కాశ్చ భూమౌ దివి వా రసాయాం విభూతయో దిక్షు మహావిభూతే, తామహ్యమాఖ్యాహ్యనుభావితాస్తే నమామి తే తీర్థపదాంఘ్రిపద్మమ్. ౫. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—ఏవమేతమహం పృష్టః ప్రశ్నం

శ్లో. ''షోడశేతు హరేరావిర్భావయుక్తావిభూతయః, జ్ఞానవీర్యప్రభావాదివిశేషేణోపవర్ణితాః. అంతశ్చిత్తేన యద్ధ్యాన మశక్య మకృతాత్మనాం, అంత స్తద్యోగతాపత్త్యై విభూత్యాదినిరూపణం. ఏవం తావన్నవాధ్యాయ్యామష్టప్రశ్నా నిరూపితాః, బ్రహ్మత్వసంభవే తావత్సప్తమాదిచతుష్టయే. బంధముక్త్యోశ్చ నిర్ధారే సద్భక్త్యోశ్చ తతః పరే, ద్వాదశేఽనంతరం కర్మ కృతత్యాగవ్యవస్థితౌ. హంసేతిహాసతో యోగనిష్ఠాయాం చ త్రయోదశే, శ్రేయస్సాధననిర్ధారే ధ్యానే చైవ చతుర్దశే. ధారణాసిద్ధిభేదే చ ప్రసంగేన నిరంతరే, ఉద్ధవప్రశ్నతో దత్తముత్తరం హరిణోచితమ్. షోడశే భూతివిస్తారో ద్వయోర్వర్ణాశ్రమవ్రతే, జ్ఞానాదినిర్ణయే చాతో యమాదీనాం చ నిర్ణయే, యోగత్రయాధికారేతు వింశే చ తదనంతరం, తత్త్వసంఖ్యావివాదే చ పుంప్రకృత్యోర్వివేచనే. జన్మమృత్యుప్రకారే చ ద్వావింశే దత్తముత్తరం, పరాపరాధసహనే చతుర్భిస్తదనంతరైః. సప్తవింశే క్రియాయోగప్రశ్నే తదుపవర్ణనం, అష్టావింశే తతః ప్రోక్తా జ్ఞానయోగోపసంహృతిః. సంసారసంభవప్రశ్నే తన్మధ్యే దత్తముత్తరమ్, తదశక్త్యా పునః ప్రశ్నే భక్తియోగోపసంహృతిః. ఏవం ప్రశ్నోత్తరాణ్యత్ర క్రమేణైతాని వింశతిః, అహమాత్మాంతరో బాహ్యోఽనావృతస్సర్వదేహినామ్. యథాభూతాని భూతేషు బహిరంత స్స్వయం తథే''త్యుక్తం. తత్ర భూతాని యథా క్వచిత్ కేనచిత్ గుణవిశేషేణోద్రిక్తాని వర్తంతే క్వచిత్సామాన్యరూపేణైవ తథా త్వమపి క్వ కథం వర్తసే? ఇతి విభూతీః ప్రష్టుం ప్రథమం తావదుక్తమేవ సర్వాత్మకత్వమనువదతి—త్వం బ్రహ్మేతి. అపావృతం నిరావరణం స్వతంత్రం వా అతఏవ సర్వేషామపి త్రాణం రక్షణం స్థితిర్జీవనం. త్రాణస్థితిసహితౌ అప్యయోద్భవౌ యస్మాత్. సః త్వం ఉపాదానకారణమిత్యర్థః. ౧. అత్ర సదాచారం ప్రమాణమాహ—ఉచ్చావచేష్వితి. యాథాతథ్యేన యథార్థత్వేన. సర్వభూతకారణం త్వాం బ్రాహ్మణాః వేదతాత్పర్యవిదః. ౨. ఏవం కారణత్వేన సర్వాత్మకత్వమనూద్య విభూతీః పృచ్ఛతి. యేష్వితి—ఉపాసీనాః సేవమానాస్సంతః. ౩. దుర్జ్ఞేయత్వమేవాహ—గూఢ ఇతి. గూఢః అస్ఫుటః. భూతానాం ప్రాణినాం మధ్యే తత్ర హేతుః. భూతానామాత్మా అంతర్యామీ అత్రాపి హేతుః. హే భూతభావనేతి. తే త్వయా. ౪. తా ఏవ సాకల్యేన పృచ్ఛతి.—యా ఇతి. హే మహావిభూతే. యాః కాశ్చిద్భూమ్యాదిషు తే విభూతయః. రసాయాం రసాతలే అనుభావితాః త్వయైవ కేనచిచ్ఛక్తివిశేషేణ సంయోజితాః తీర్థానాం పదం చ తదంఘ్రిపద్మం చ. ౫. సదావతారభూతార్జునప్రశ్నసంవాదిత్వాత్తవాయం ప్రశ్నస్సాధీయానితి తావదనుమోదతే

ప్రశ్నవిదాం వర, యుయుత్సునా వినశనే సపత్నై ర్రర్జునేన వై. ౬. జ్ఞాత్వా జ్ఞాతివధం
గర్హ్య మధర్మ్యం రాజ్యహేతుకమ్, తతో నివృత్తోఽహంతాహం హతోఽయమితి
లౌకికః. ౭. స తదా పురుషవ్యాఘ్రో యుక్త్యా మే ప్రతిబోధితః, అభ్యభాషత
మామేవం యథాత్వం రణమూర్ధని. ౮. అహమాత్మోద్ధవామీషాం భూతానాం సుహృ
దీశ్వరః, అహం సర్వాణి భూతాని తేషాం స్థిత్యుద్భవాప్యయః. ౯. అహం గతిర్గతి
మతాం కాలః కలయతామహం, గుణానాం చాప్యహం సామ్యం గుణిన్యౌత్పత్తికో
గుణః. ౧౦. గుణానామప్యహం సూత్రం మహతాం చ మహానహం, సూక్ష్మాణామ
ప్యహం జీవో దుర్జయానామహం మనః. ౧౧. హిరణ్యగర్భో వేదానాం
మంత్రాణాం ప్రణవస్త్రివృత్, అక్షరాణామకారోఽస్మి పదాని ఛందసామహమ్. ౧౨.
ఇంద్రోఽహం సర్వదేవానాం వసూనాం హవ్యవాడహం, ఆదిత్యానామహం విష్ణు
రుద్రాణాం నీలలోహితః. ౧౩. బ్రహ్మర్షీణాం భృగురహం రాజర్షీణామహం మనుః,
దేవర్షీణాం నారదోఽహం హవిర్ధాన్యస్మి ధేనుషు. ౧౪. సిద్ధేశ్వరాణాం కపిల స్సుప
ర్ణోఽహం పతత్రిణాం, ప్రజాపతీనాం దక్షోఽహం పితౄణా మహ మర్యమా. ౧౫.
మాం విద్ధ్యుద్ధవ దైత్యానాం ప్రహ్లాద మసురేశ్వరం, సోమం నక్షత్రౌషధీనాం ధనేశం
యక్షరక్షసామ్. ౧౬. ఐరావతం గజేంద్రాణాం యాదసాం వరుణం ప్రభుం, తప
తాం ద్యుమతాం సూర్యం మనుష్యాణాం చ భూపతిమ్ ౧౭ ఉచ్చైశ్శ్రవాస్తు

త్రిభిః—ఏవమితి. ప్రశ్నం ప్రష్టవ్యం సపత్నైర్యోద్ధుమిచ్ఛతా. వినశనే కురుక్షేత్రే. ౬. యుయు
త్సోస్సర్విభూతిప్రశ్నే కః ప్రసంగ స్తత్రాహ—జ్ఞాత్వేతి. లౌకికః ప్రాకృతమతిస్సన్. ౭. సఇతి.
స చ యథా తతో జ్ఞాతివధాన్నివృత్తః. తదా మయా ప్రతిబోధితస్సన్. యథా త్వమభిభాషసే
ఏవం సంగ్రామముఖే మా మభ్యభాషత తద్వదేవ తవాపి కథయిష్యామీతి భావః. ౮. తా విభూతీః
కథయతి—అహమితి. అస్మచ్ఛబ్దసమానాధికరణాః ప్రథమాంతా ద్వితీయాంతాశ్చ సర్వా విభూతయః.
తాస్తాశ్చోపాసనార్థం కథ్యంతే షష్ఠీ చ క్వచిన్నిర్ధారణే సంబంధేచ క్వచిద్యథాయోగ్యం
ద్రష్టవ్యా. తతశ్చామీషాం భూతానాం ఆత్మేతి సుహృదీశ్వర ఇతి చ సామాన్యేనాహముపాస్య
ఇత్యర్థః. ఏవం సర్వత్ర తేషాం స్థిత్యుద్భవాప్యయః తద్ధేతురిత్యర్థః. ౯. విశేషతో భూతీరాహ—
అహమితి. కలయతాం వశీకుర్వతాం. మధ్యే గుణానాం మధ్యేసామ్యం సర్వత్ర సమత్వం సత్త్వా
దీనాం సామ్యమవ్యాకృతం నా. గుణిని ధర్మిణి ఔత్పత్తికస్స్వాభావికో యో గుణః సోఽహం.
౧౦. గుణానామితి. సూత్రం ప్రథమకార్యం మహాన్ మహత్తత్త్వం. సూక్ష్మోపాధిత్వాత్
దుర్జ్ఞేయత్వాచ్చ జీవస్య సూక్ష్మత్వం. శ్రు. "బుద్ధే ర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ ఆరాగ్రమాత్రోహ్య
వరోఽపి దృష్టః" ఇతి శ్రుతేః. ౧౧. హిరణ్యగర్భ ఇతి. వేదానాం సంబంధీ తేషా మధ్యాపకః. పదాని
త్రీణి త్రిపదా గాయత్రీత్యర్థః. ౧౨. ౧౩. బ్రహ్మర్షీణామితి. హవిర్ధానీ కామధేనుః. ౧౪. ౧౫.
మామితి. నక్షత్రౌషధీనాం ప్రభుం సోమం యక్షరక్షసాం ప్రభుం కుబేరం. ౧౬. ఐరావతమితి.
యాదసాం ప్రభుం వరుణం తపతాం ప్రతాపవతాం ద్యుమతాం దీప్తిమతాం చ మధ్యే. ౧౭. ఉచ్చై

రంగాణాం ధాతూనామస్మి కాంచనం, యమస్సంయమతాం చాహం సర్పాణా
మస్మి వాసుకిః. ౧౮. నాగేంద్రాణామనంతోఽస్మి మృగేంద్రశ్శృంగిదంష్ట్రిణాం,
ఆశ్రమాణామహం తుర్యో వర్ణానాం ప్రథమోఽనఘ. ౧౯. తీర్థానాం స్రోతసాం
గంగాసముద్రస్సరసామహం, ఆయుధానాం ధనురహం త్రిపురఘ్నో ధనుష్మ
తామ్. ౨౦. ధిష్ణ్యానామస్మ్యహం మేరుర్గహనానాం హిమాలయః, వనస్పతీనామ
శ్వత్థ ఓషధీనామహం యవః. ౨౧. పురోధసాం వసిష్ఠోఽహం బ్రహ్మిష్ఠానాం
బృహస్పతిః, స్కందోఽహం సర్వసేనాన్యామగ్రణ్యాం భగవానజః. ౨౨. యజ్ఞానాం
బ్రహ్మయజ్ఞోఽహం వ్రతానామవిహింసనం, వాయ్వగ్న్యర్కాంబువాగాత్మా శుచీ
నామప్యహం శుచిః. ౨౩. యోగానామాత్మసంరోధో మంత్రోఽస్మి విజిగీషతాం,
ఆన్వీక్షికీ కౌశలానాం వికల్పః ఖ్యాతివాదినామ్. ౨౪. స్త్రీణాం తు శతరూపాహం
పుంసాం స్వాయంభువో మనుః, నారాయణో మునీనాం చ కుమారో బ్రహ్మచారి
ణామ్. ౨౫. ధర్మాణామస్మి సన్న్యాసః క్షేమాణామబహిర్మతిః, గుహ్యానాం
సూనృతం మౌనం మిథునానామజోఽస్మ్యహమ్. ౨౬. సంవత్సరోఽస్మ్యనిమిషామృ
తూనాం మధుమాధవౌ, మాసానాం మార్గశీర్షోఽహం నక్షత్రాణాం తథాభిజిత్.
౨౭. అహం యుగానాం చ కృతం ధీరాణాం దేవలోఽసితః, ద్వైపాయనోఽస్మి

శ్రవాఇతి. సంయమతాం దండయతా మిత్యర్థః. ౧౮. నాగేంద్రాణామితి. శృంగిణాం దంష్ట్రిణాం చ మధ్యే తేషాం ప్రభుర్వాతుర్యః సన్న్యాసః ప్రథమః బ్రాహ్మణః. ౧౯. తీర్థానామితి. స్రోతసాం ప్రవాహానాం చ సరసాం స్థిరోదకాశయానాం. ౨౦. ధిష్ణ్యానామితి. ధిష్ణ్యానాం నివాసస్థానానాం గహనానాం దుర్గమాణాం. ౨౧. పురోధసామితి. బ్రహ్మిష్ఠానాం వేదాంతార్థనిష్ఠానాం సేనాన్యాం చమూపతీనాం. అగ్రణ్యాం సన్మార్గప్రవర్తకానాం. అజః బ్రహ్మా. ౨౨. యజ్ఞానామితి. శుచీనాం శోధకానామపి మార్జనతక్షణఘర్షణాదీనాం మధ్యే వాయ్వాదిరూపః శోధకోఽహం. ౨౩. యోగానామితి. యోగానామష్టాంగానాం మధ్యే ఆత్మసంరోధః సమాధిరహం మంత్రో నీతిః. కౌశలానాం వివేకాదినైపుణానాం మధ్యేఆన్వీక్షికీ ఆత్మానాత్మవివేకవిద్యా అఖ్యాత్యన్యథాఖ్యాతిశూన్యఖ్యాత్యసత్ఖ్యాత్యనిర్వచనీయఖ్యాతివాదినాం ఏవమిదమేవ మిదంవేతి యో దురంతో వికల్పః సోఽహం. ౨౪. స్త్రీణామితి. కుమారః సనత్కుమారః. ౨౫. ధర్మాణామితి. సన్న్యాసః భూతాభయదానం. క్షేమాణాం అభయస్థానానాం మధ్యే అబహిర్మతిః అంతర్నిష్ఠా సూనృతం ప్రియవచనం మౌనం చ న హి ప్రియ భాషణే మౌనే చ పురుషస్యాభిప్రాయో జ్ఞాయతే. అజః ప్రజాపతిః. యస్య దేహార్ధాభ్యాం మిథునమభూత్ సఏవ ముఖ్యం మిథునం. శ్రు. "అర్ధో వాఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ"తి శ్రుతేః. ౨౬. సంవత్సర ఇతి. అనిమిషాం అప్రమత్తానాం మధుమాధవౌ వసంత ఇత్యర్థః. అభిజిత్ ఉత్తరాషాఢా చతుర్థపాదః. తథాచ శ్రు. "అభిజిన్నామ నక్షత్రం ఉపరిష్టాదాషాఢానాం అధస్తాచ్ఛ్రోణాయా" ఇత్యాది. ౨౭. అహమితి. కృతం కృతయుగం దేవలః అసితశ్చ. వ్యాసానాం వేదవిభాగకర్తౄణాం కవీనాం విదుషాం కావ్యశ్శుక్రః. ౨౮. వాసుదేవఇతి. భగవతాం. శ్లో. "ఉత్పత్తిం ప్రళయం

వ్యాసానాం కవీనాం కావ్య ఆత్మవాన్. ౨౮. వాసుదేవో భగవతాం త్వం తు భాగవతేష్వహమ్, *కింపురుషాణాం తు హనుమాన్ విద్యాధ్రాణాం సుదర్శనః.౨౯. రత్నానాం పద్మరాగోఽస్మి పద్మకోశస్సు పేశసామ్, కుశోఽస్మి దర్భజాతీనాం గవ్యమాజ్యం హవిష్ష్వహమ్. ౩౦. వ్యవసాయినామహం లక్ష్మీః కితవానాం ఛలగ్రహః, తితిక్షాస్మి తితిక్షూణాం సత్త్వం సత్త్వవతామహమ్. ౩౧. ఓజస్సహో బలవతాం కర్మాహం విద్ధి సాత్వతామ్, సాత్వతాం నవమూర్తీనామాదిమూర్తిరహం పరా. ౩౨. విశ్వావసుః పూర్వచిత్తిర్గంధర్వాప్సరసామహమ్, భూధరాణామహం స్థైర్యం గంధమాత్రమహం భువః. ౩౩. అపాం రసశ్చ పరమస్తేజిష్ఠానాం విభావసుః, ప్రభా సూర్యేందుతారాణాం శబ్దోఽహం నభసః పరః. ౩౪. బ్రహ్మణ్యానాం బలిరహం వీరాణామహమర్జునః, భూతానాం స్థితిరుత్పత్తిరహం వై ప్రతిసంక్రమః.౩౫. గత్యుత్సర్గోక్త్యుపాదానమానందస్పర్శలక్షణమ్, ఆస్వాదశ్రుత్యవఘ్రాణమహం సర్వేంద్రియేంద్రియమ్. ౩౬. పృథివీ వాయురాకాశ ఆపో జ్యోతిరహం మహాన్, వికారః పురుషోఽవ్యక్తం రజస్సత్త్వం తమః పరమ్.౩౭.అహమేతత్ప్రసంఖ్యానం జ్ఞానంతత్త్వవినిశ్చయః. ౩౮. మయేశ్వరేణ జీవేన గుణేన గుణినా వినా, సర్వాత్మనాపి సర్వేణ

చైవ భూతానామాగతిం గతిమ్, వేత్తి విద్యామవిద్యాం చ సవాచ్యో భగవా''నిత్యేవం లక్షణానాం. ౨౯. రత్నానామితి. పేశసాం సుందరాణాం. దర్భజాతీనాం కాశదూర్వాదీనాం. హవిష్షు చరుపురోడాశాదిషు ఘృతేషు వా. ౩౦. వ్యవసాయినామితి. లక్ష్మీః ధనాదిసంపత్. ౩౧. ఓజఇతి. బలవతాం ఓజశ్చ.సహశ్చ సాత్వతాం భాగవతానాం భక్త్యా కృతం కర్మాహమిత్యర్థః. తేషామేవ నవవ్యూహార్చనే వాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధనారాయణహయగ్రీవవరాహనృసింహవామనాఇతి. యా నవ మూర్తయస్తాసాం మధ్యే వాసుదేవాఖ్యా. ౩౨. విశ్వావసురితి. గంధర్వాణాం విశ్వావసుః అప్సరసాం పూర్వచిత్తిః. గంధమాత్రం అవికృతం. ౩౩. అపామితి. పరమః మధురః పరః పరాఖ్యశబ్దః. ౩౪. బ్రహ్మణ్యానామితి. అర్జునః పార్థః. భూతానాం ప్రాణినాం. ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః. ౩౫. గతీతి. గత్యాదయః పంచకర్మేంద్రియవ్యాపారాః. స్పర్శాదయో జ్ఞానేంద్రియవ్యాపారాః. అత్ర లక్షణం దర్శనం. సర్వేంద్రియాణామింద్రియం తత్తదర్థగ్రహణశక్తిరప్యహం. ౩౬. తదేవం తత్ర నిర్ధారణేన తత్తత్సంబంధేన చ విశేషతో విభూతీర్నిరూప్య ఇదానీం సామాన్యతః సర్వా అపి నిరూపయతి సార్ధద్వయేన—పృథివీతి. పృథివ్యాదిశబ్దైస్తన్మాత్రాణి వివక్షితాని అహం అహంకారః మహాన్ మహత్తత్త్వం. ఏతాః సప్తప్రకృతివికృతయః. వికారః పంచమహాభూతాని ఏకాదశేంద్రియాణీత్యేవం షోడశకళః. పురుషో జీవః. అవ్యక్తం ప్రకృతిః. ఏవం పంచవింశతితత్త్వాని. తదుక్తం. శ్లో. ''మూలప్రకృతిరవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయ స్సప్త. షోడశకళశ్చ వికారో నప్రకృతిర్నచవికృతిః పురుష'' ఇతి. కించ. రజస్సత్త్వం తమ ఇతి ప్రకృతేర్గుణాశ్చ పరంబ్రహ్మ చ. తదేతత్సర్వం అహమేవ. ౩౭. కించ. అహమితి. ఏతత్ప్రసంఖ్యానం ఏతేషాం పరిగణనం ఏతేషాం లక్షణతో జ్ఞానం చ. ఏతత్ఫలం తత్త్వవినిశ్చయశ్చాహమేవ. ౩౮. ఏతదేవ సంక్షిప్యాహ—మయేతి.జీవేశ్వరరూపో ద్వివిధో

నభావో విద్యతే క్వచిత్. ౩౯. సంఖ్యానం పరమాణూనాం కాలేన క్రియతే మయా, న తథా మే విభూతీనాం సృజతోఽండాని కోటిశః. ౪౦. తేజశ్శ్రీః కీర్తిరైశ్వర్యం హ్రీస్త్యాగస్సౌభగం భగః, బలం తితిక్షా విజ్ఞానం యత్రయత్ర సమేఽంశకః. ౪౧. ఏతాస్తే కీర్తితాస్సర్వాస్సంక్షేపేణ విభూతయః, మనోవికారా ఏవైతే యథావాచాభిధీయతే. ౪౨. వాచం యచ్ఛ మనో యచ్ఛ ప్రాణం యచ్ఛేంద్రియాణిచ, ఆత్మానమాత్మనా యచ్ఛ న భూయః కల్పసేఽధ్వనే. ౪౩. యోవై వాఙ్మనసీ సమ్యగసంయచ్ఛన్ ధియా యతిః, తస్య వ్రతం తపోజ్ఞానం స్రవత్యామఘటాంబువత్. ౪౪. తస్మాద్వచో మనః ప్రాణాన్నియచ్ఛేన్మత్పరాయణః, మద్భక్తియుక్తయా బుద్ధ్యా తతః పరిసమాప్యతే. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

ఉద్ధవ ఉవాచః—యస్త్వయాభిహితః పూర్వం ధర్మస్త్వద్భక్తిలక్షణః,

యో భావః యశ్చ గుణగుణిరూపః. యశ్చ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞరూపః ససర్వోఽపి మయావినా మద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి, అహమేవ సర్వమిత్యర్థః. ౩౯. నను సామాన్యతః కిమేవం సంక్షిప్య కథయసి పూర్వవన్నిర్ధారణసంబంధాభ్యాం విశేషతస్సర్వాః కథయేతి చేత్తత్రాహ—సంఖ్యానమితి. సంఖ్యానం పృథివ్యాదిపరమాణూనాం కాలేన మహతా తదపి మయైవ క్రియతే కృత్వా చ వక్తుం శక్యతే తథా మే విభూతీనాం సంఖ్యానం కర్తుం న శక్యతే - కుత ఇత్యతఆహ—సృజతోఽండానీతి. యదా మయా సృజ్యమానానాం బ్రహ్మాండానామేవ తావత్సంఖ్యా నాస్తి తదా కుతస్తద్గతానాం విభూతీనాం సంఖ్యేత్యర్థః. ౪౦. తథాపి విశేషత ఏవ సర్వా అపి సంక్షేపతః కథయామీత్యాహ—తేజ ఇతి. తేజః ప్రభావః శ్రీస్సంపత్ సౌభగం మనోనయనాహ్లాదకత్వం భగః భాగ్యం. బలం వీర్యం అంశకః విభూతిః. ౪౧. ఉపసంహరతి—ఏతా ఇతి. ఏతే విభూతిభేదాస్తు మయిచిత్తావతారాయ కథితాః. అతో నాత్ర అతీవ అభినివేశః కర్తవ్య ఇత్యాహ—మనోవికారాఏవైతే న తు పరమార్థాః. యథా కించిత్ఖపుష్పాదివాఙ్మాత్రేణాభిధీయతే తత్తుల్యాః. ౪౨. తస్మాత్ వాచమితి. వాగాదీని నియచ్ఛ ఆత్మానం బుద్ధిం ఆత్మనా సత్త్వసంపన్నయా తయైవ నియచ్ఛ. అధ్వనే సంసారమార్గాయ. ౪౩. అసంయమనే దోషమాహ—యఇతి. అసంయచ్ఛన్ న సంయచ్ఛతి. ౪౪. తస్మాదితి. పరిసమాప్యతే కృతకృత్యో భవిష్యతీత్యర్థః. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - షోడశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తతస్సప్తదశే పృష్టే స్వధర్మే భక్తిలక్షణే, హంసోక్తం ధర్మమన్వాహ బ్రహ్మచారిగృహస్థయోః. కర్మాహంవిద్ధి సాత్వతామిత్యత్ర భక్త్యా కృతం కర్మ మోక్షసాధనం మద్విభూతిరిత్యుక్తం. భక్తిసాధనత్వం చ కర్మణాం మయోదితేష్వవహితస్స్వధర్మేష్విత్యాదినా తత్రతత్రోక్తం. న చ. కర్మానుష్ఠాతౄణాం నియమేన భక్తిర్దృశ్యతే. అతః పృచ్ఛతి—సప్తభిః. యఇతి. పూర్వం కల్పాదౌ త్వద్భక్తిలక్షణః త్వద్భక్తిజ్ఞాపకః తత్సాధనమిత్యర్థః. స చ వర్ణాశ్రమాచారవతామపి సర్వేషాం, ద

వర్ణాశ్రమాచారవతాం సర్వేషాం ద్విపదామపి. ౧. యథానుష్ఠీయమానేన త్వయి భక్తిర్నృణాం భవేత్, స్వధర్మేణారవిందాక్ష తన్మమాఖ్యాతుమర్హసి. ౨. పురా కిల మహాబాహో ధర్మం పరమకం ప్రభో, యత్తేన హంసరూపేణ బ్రహ్మణేఽభ్యాత్థ మాధవ. ౩. స ఇదానీం సుమహతా కాలేనామిత్రకర్శన, న ప్రాయో భవితా మర్త్యలోకే ప్రాగనుశాసితః. ౪. వక్తా కర్తావితా నాన్యో ధర్మస్యాచ్యుత తే భువి, సభాయామపి వైరించ్యాం యత్ర మూర్తిధరాః కలాః. ౫. కర్త్రా విత్రా ప్రవక్త్రా చ భవతా మధుసూదన, త్యక్తే మహీతలే దేవ వినష్టం కః ప్రవక్ష్యతి. ౬. తత్త్వం నస్సర్వధర్మజ్ఞ ధర్మస్త్వద్భక్తిలక్షణః, యథా యస్య విధీయేత తథా వర్ణయ మే ప్రభో. ౭. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—ధర్మ్య ఏష తవ ప్రశ్నో నైశ్శ్రేయసకరో నృణాం, వర్ణాశ్రమాచారవతాం తముద్ధవ నిబోధ మే. ౮. ఆదౌ కృతయుగే వర్ణో నృణాం హంస ఇతి స్మృతః, కృతకృత్యాః ప్రజా జాత్యా తస్మాత్కృతయుగం విదుః. ౯. వేదః ప్రణవ ఏవాగ్రే ధర్మోఽహం వృషరూపధృత్, ఉపాసతే తపోనిష్ఠా హంసం మాం ముక్తకిల్బిషాః. ౧౦. త్రేతాముఖే మహాభాగ ప్రాణాన్మే హృదయాత్త్రయీ, విద్యా ప్రాదురభూత్తస్యా అహమాసం త్రివృన్మఖః. ౧౧. విప్రక్షత్రియవిట్ఛూద్రా ముఖ

ద్విపదాం వర్ణాశ్రమహీనానామపి నరాణాం. ౧. యథేతి. యథా యేన ప్రకారేణానుష్ఠీయమానేన స్వధర్మేణ. నను సంప్రదాయాదేవ జ్ఞాస్యతే కింపునర్వర్ణనేన? తత్రాహ—౨. పురేతి. పరమకం పరమశ్చాసౌ కం సుఖరూపశ్చ తం యత్ యం. హంసరూపే ధర్మోఽప్యుక్త ఏవ. న తు యోగమాత్రం. శ్లో. "జానీత మాగతం యజ్ఞం యుష్మద్ధర్మవివక్షయే"త్యుక్తత్వాత్. ౩. సఇతి. ప్రాగనుశాసితోఽపి. న భవితా న భవిష్యతి. ౪. అత్ర హేతుమాహ ద్వాభ్యాం—వక్తేతి. యే వదంతి బ్రాహ్మణాః. యే చ కర్తారో మహాంతః. యే చ పాలయంతః క్షత్రియాస్తేషాం మధ్యే ధర్మస్య తే త్వత్తః అన్యః. కలాః వేదాద్యాః. ౫. ౬. తదితి. తత్తస్మాత్. నః అస్మాకం మనుష్యాణాం మధ్యే. యో ధర్మో యస్య యథా విధీయతే. ౭. ధర్మ్య ఇతి. ధర్మ్యః ధర్మాదనపేతః. కుతః నైశ్శ్రేయసకరః భక్తిజనకః అతః మే మత్తః తం ధర్మం నిబోధ. ౮. తత్రాదౌ మదుపాసనా లక్షణ ఏవ ముఖ్యో ధర్మ ఆసీత్. ఆచారలక్షణస్తు ధర్మః పశ్చాత్ ప్రవృత్తః. స చైవమనుష్ఠితో భక్తియోగం జనయతీతి వర్ణయితుమాహ—ఆదావితి. కల్పాదౌ యత్కృతయుగం తస్మిన్. తే చ తదానీం మాముపాసత ఏవ కేవలం. నాన్యత్కుర్వంతీతి వక్తుం కృతయుగనామ నిరుక్తిమాహ—కృతకృత్యా ఇతి. జాత్యా జన్మనైవ. ౯. కించ. విధాయకాభావాదపి తదానీం నాన్యత్ కర్మాస్తీత్యాహ—వేద ఇతి. ధర్మశ్చ మనోవిషయోఽహమేవ వృషరూపధృత్ చతుష్పాత్. స క్రియావిశేషో యజ్ఞాదిః. అత స్తపోనిష్ఠాః. శ్లో. "మనసశ్చేంద్రియాణాం చహ్యైకాగ్ర్యం పరమం తప" ఇతి వచనాత్. ఏకాగ్రతయా హంసం శుద్ధం మాం ధ్యాయంతీత్యర్థః. ౧౦. త్రేతాముఖ ఇతి. పశ్చాత్త్రేతాయుగప్రవేశే మే వైరాజరూపస్య ప్రాణాన్నిమిత్తాత్. హృదయాత్సకాశాత్. తస్యాః త్రయ్యా స్సకాశాత్. హౌత్రాధ్వర్యవౌద్గాత్రైః త్రిః త్రివృత్ త్రిరూపః మఖః యజ్ఞః. శ్రు. "యజ్ఞో వై విష్ణురి"తి శ్రుతేః. ౧౧. వర్ణానామాశ్రమాణాం చ ధర్మాన్ వక్తుం

బాహూరుపాదజాః, వైరాజాత్పురుషాజ్జాతా య ఆత్మాచారలక్షణాః ౧౨. గృహా
శ్రమో జఘనతో బ్రహ్మచర్యం హృదో మమ, వక్షస్థలాద్వనేవాసో న్యాసశ్శీర్షణి
సంస్థితః. ౧౩. వర్ణానామాశ్రమాణాం చ జన్మభూమ్యనుసారిణీః, ఆసన్ప్రకృతయో
నృణాం నీచైర్నీచోత్తమోత్తమాః. ౧౪. శమో దమస్తప శ్శౌచం సంతోషః
క్షాంతిరార్జవమ్, మద్భక్తిశ్చ దయా సత్యం బ్రహ్మప్రకృతయస్త్విమాః. ౧౫.
తేజో బలం ధృతిశ్శౌర్యం తితిక్షౌదార్యముద్యమః, స్థైర్యం బ్రహ్మణ్యతైశ్వర్యం
క్షత్రప్రకృతయస్త్విమాః. ౧౬. ఆస్తిక్యం దాననిష్ఠా చహ్యడంభో విప్రసేవనమ్,
అతుష్టిరర్థోపచయైర్వైశ్యప్రకృతయస్త్విమాః. ౧౭. శుశ్రూషణం ద్విజగవాం
దేవానాం చాస్య మాయయా,తత్ర లబ్ధేన సంతోష శ్శూద్రప్రకృతయస్త్విమాః.
౧౮. అశౌచమనృతం స్తేయం నాస్తిక్యం శుష్కవిగ్రహాః, కామః క్రోధశ్చ
తర్షశ్చ స్వభావోఽంతేవసాయినామ్. ౧౯. అహింసా సత్యమస్తేయమకామక్రోధ
లోభతా, భూతప్రియహితేహా చ ధర్మోఽయం సార్వవర్ణికః.౨౦.ద్వితీయం ప్రాప్యా
నుపూర్వ్యాజ్జన్మోపనయనం ద్విజః, వసన్ గురుకులే దాంతో బ్రహ్మాధీయీత వాగ్య
తః. ౨౧. మేఖలాజినదండాక్షబ్రహ్మసూత్రకమండలూన్, జటిలోఽధౌతదద్వాసో
రక్తపీఠః కుశాన్ దధత్. ౨౨. స్నానభోజనహోమేషు జపోచ్చారే చ వాగ్యతః,
నచ్ఛింద్యాన్నఖరోమాణి కక్షోపస్థగతాన్యపి. ౨౩. రేతో నావకిరేజ్జాతు బ్రహ్మవ్రత

తేషాముత్పత్తిమాహ—ద్వాభ్యాం. విప్రేతి. ఆత్మాచారః స్వధర్మ ఏవ లక్షణం జ్ఞాపకో యేషాం తే. ౧౨. గృహాశ్రమ ఇతి. మమ వైరాజరూపస్య హృదః వక్షసోఽధస్తాత్. బ్రహ్మచర్యమితి నైష్ఠికాభిప్రాయం. ౧౩. తేషా మధికారివిశేషేణ స్వభావానాహ—పంచభిః. వర్ణానామితి. జన్మస్థానానుసారిణ్యః. నీచైరిత్యవ్యయం. అతోఽయమర్థః మందాభిర్జన్మభూమిభిః మందాః మధ్యమాభిర్మధ్యమాః ఉత్తమాభి రుత్తమాశ్చేతి. ౧౪. శమ ఇతి. తపః ఆలోచనం. ౧౫. తేజ ఇతి. తేజః ప్రతాపః. ౧౬—౧౮. ఏతైరేవ ఆశ్రమస్వభావా అపి జ్ఞేయాః. తద్బాహ్యానాం స్వభావానాహ—అశౌచ మితి. శుష్కవిగ్రహాః నిర్మూలకలహాః తర్షః తృష్ణా. ౧౯. తత్ర తావత్సర్వసాధారణం ధర్మమాహ—అహింసేతి. వర్ణగ్రహణ ముపలక్షణార్థం. ౨౦. వర్ణధర్మాన్ గృహస్థప్రకరణే వక్ష్యతి ప్రథమం తావదాశ్రమేషు బ్రహ్మచారిణో ధర్మాః వర్ణ్యంతే స చ ద్వివిధః ఉపకుర్వాణో నైష్ఠికశ్చేతి. తత్రాద్యస్య ధర్మానాహ—నవభిః. ద్వితీయమితి. ద్విజః త్రైవర్ణికః, ఆనుపూర్వ్యాత్ గర్భాధానాదిసంస్కారక్రమేణ. ద్వితీయముపనయనాఖ్యం జన్మప్రాప్య ఆచార్యేణాహూతః. బ్రహ్మ వేదమధీయీత చకారా. త్తదర్థం చ విచారయేత్. ౨౧. మేఖలేతి. మేఖలాదీన్ కుశాంశ్చ దధత్. తత్రాక్షశబ్దేనాక్షమాలా కథంభూతః జటిలః అనభ్యంగాదినా జాతజటః. తథా అధౌతదద్వాసోరక్తపీఠః దంతాశ్చ వాసాంసి చ దద్వాసాంసి న ధౌతాని యస్య సః అధౌతదద్వాసాః సచాసావరక్తపీఠశ్చన కౌతుకాదినా రక్తం పీఠం ఆసనం యస్య సః. ౨౨. స్నానేతి. జపశ్చ ఉచ్చారో మూత్రపురీషోత్సర్గశ్చ జపోచ్చారం తస్మిన్ వాగ్యతః మౌనీ భవేత్. ౨౩. రేతఇతి. రేతో బుద్ధిపూర్వకం నావకిరేత్

ధరస్త్వయమ్, అవకీర్ణేఽవగాహ్యాప్సు యతాసు స్త్రిపదీం జపేత్. ౨౪. అగ్న్యర్కా-
చార్యగోవిప్రగురువృద్ధసురాన్ శుచిః, సమాహిత ఉపాసీత సంధ్యే చ యతవా
గ్జపన్. ౨౫. ఆచార్యం మాం విజానీయాన్నావమన్యేత కర్హిచిత్, నమర్త్యబుద్ధ్యా
సూయేత సర్వదేవమయో గురుః. ౨౬ సాయంప్రాతరుపానీయ భైక్షం తస్మై
నివేదయేత్, యచ్చాన్యదప్యనుజ్ఞాత ఉపయుంజీత సంయతః. ౨౭. శుశ్రూషమాణ
ఆచార్యం సదోపాసీత నీచవత్, యానశయ్యాసనస్థానైర్నాతిదూరే కృతాంజలిః.
౨౮. ఏవం వృత్తో గురుకులే వసేద్భోగవివర్జితః, విద్యా సమాప్యతే యావద్బి
భ్రద్వ్రతమఖండితమ్. ౨౯. యద్యసౌ ఛందసాం లోకమారోక్ష్యన్ బ్రహ్మ
విష్టపమ్, గురవే విన్యసేద్దేహం స్వాధ్యాయార్థం బృహద్వ్రతః. ౩౦. అగ్నౌ గురా
వాత్మని చ సర్వభూతేషు మాం పరమ్, అపృథగ్ధీరుపాసీత బ్రహ్మవర్చస్వ్యకల్మషః.
౩౧. స్త్రీణాం నిరీక్షణస్పర్శసల్లాపక్ష్వేళనాదికం, ప్రాణినో మిథునీభూతా న
గృహస్థోఽగ్రతస్త్యజేత్. ౩౨. శౌచమాచమనం స్నానం సంధ్యోపాస్తిర్మమా
ర్చనమ్, తీర్థసేవా జపోఽస్పృశ్యాభక్ష్యాసంభాష్యవర్జనమ్. ౩౩. సర్వాశ్రమ
ప్రయుక్తోఽయం నియమః కులనందన, మద్భావస్సర్వభూతేషు మనోవాక్కా-
యసంయమః. ౩౪ ఏవం బ్రహ్మవ్రతధరో బ్రాహ్మణోఽగ్నిరివ జ్వలన్, మద్భక్తస్తీవ్ర

నోత్సృజేత్. బ్రహ్మవ్రతధరః అగృహస్థః. స్వయమేవ కథం చిదవకీర్ణే అవగాహ్య స్నాత్వా యతా
సుః కృతప్రాణాయామః త్రిపదీం గాయత్రీం జపేత్. ౨౪. అగ్నీతి. సంధ్యే చ ద్వే. యతవాక్
జపన్నుపాసీత. చశబ్దాత్ మధ్యాహ్నసంధ్యాయామపి యద్వా. మధ్యాహ్నే సంధ్యానిమిత్తం
మానం నాస్తీతి ద్వివచనం. ౨౫. ౨౬. సాయమితి. అన్యదపి యత్సంప్రాప్తం తచ్చ నివేదయేత్
తేనానుజ్ఞాతః సంయతస్సన్నుపయుంజీత ఉపభుంజీతేత్యర్థః. ౨౭. శుశ్రూషమాణ ఇతి. యాన
శయ్యాసనస్థానైః యాంతం పృష్ఠతో యానేన. నిద్రితమప్రమత్తతయా సమీపశయనేన విశ్రాం
తం పాదసంవాహనాదిభిః. సమీపాసనేన ఆసీనం కృతాంజలిర్నియోగప్రతీక్షయానాతిదూరావ
స్థానేనేత్యర్థః. ౨౮. ఏవంవ్రత ఇతి. ఏవంభూతం వ్రతం వృత్తం యస్య. ౨౯. ఏవముపకుర్వా
ణస్య ధర్మానుక్త్వా నైష్ఠికస్య విశేషధర్మానాహ—షడ్భిః. యదీతి. అసౌ బ్రహ్మచారీ యది ఛందసాం
లోకం మహర్లోకం. తతో బ్రహ్మలోకం చారోక్ష్యన్. ఆరోఢుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః, యద్వా ఛందసాం
లోకమితి. బ్రహ్మలోకవిశేషణం. యత్ర మూర్తిధరాః కలా ఇత్యుక్తత్వాత్. తర్హి బృహద్వ్రత
స్సన్ బృహత్ నైష్ఠికం వ్రతం యస్య సః విన్యసేత్సమర్పయేత్. అధికస్వాధ్యాయార్థం వా
అధీతసిద్ధ్యర్థం వా. ౩౦. అగ్నావితి. బ్రహ్మవర్చః వేదాభ్యాసజం తేజః తద్వాన్. ౩౧.
తస్యైవ వనస్థయతిసాధారణాన్ ధర్మానాహ—స్త్రీణామితి. నిరీక్షణం భావగర్భం. క్ష్వేళనం పరి
హాసః ఏవమాదికం త్యజేత్ మిథునీభూతానగ్రతస్త్యజేత్. న పశ్యేదిత్యర్థః. ౩౨. తస్యైవ సర్వా
శ్రమసాధారణధర్మానాహ—ద్వాభ్యాం. శౌచమితి. ౩౩. ౩౪. నిష్కామనైష్ఠికస్య మోక్షం ఫల
మాహ—ఏవమితి. అమలః నిష్కామశ్చ దగ్ధః కర్మాశయః అంతఃకరణం యస్య తథాభూతస్సన్

తపసా దగ్ధకర్మాశయోఽమలః. ౩౫. అథానంతరమావేక్ష్యన్యథా జిజ్ఞాసితాగమః, గురవే దక్షిణాందత్త్వాస్నాయాద్గుర్వనుమోదితః. ౩౬ గృహం వనం వా ప్రవిశేత్ప్రవ్రజేద్వా ద్విజోత్తమః, ఆశ్రమాదాశ్రమం గచ్ఛేన్నాన్యథామత్పరశ్చరేత్. ౩౭. గృహార్థీ సదృశీం భార్యాముద్వహేదజుగుప్సితామ్, యవీయసీం తు వయసా సమవర్ణామనుక్రమాత్. ౩౮. ఇజ్యాధ్యయనదానాని సర్వేషాం చ ద్విజన్మనామ్, ప్రతిగ్రహోఽధ్యాపనం చ బ్రాహ్మణస్యైవ యాజనమ్. ౩౯. ప్రతిగ్రహం మన్యమానస్తపస్తేజోయశోనుదమ్, అన్యాభ్యామేవ జీవేత శిలైర్వాదోషదృక్తయోః. ౪౦. బ్రాహ్మణస్య హి దేహోఽయం క్షుద్రకామాయ నేష్యతే, కృచ్ఛ్రాయ తపసేచేహ ప్రేత్యానంతసుఖాయ చ. ౪౧. శిలోంఛవృత్త్యా పరితుష్టచిత్తో ధర్మం మహాంతం విరజం జుషాణః, మయ్యర్పితాత్మా గృహఏవ తిష్ఠన్నాతిప్రసక్తస్సముపైతి శాంతిమ్. ౪౨. సముద్ధరంతి యే విప్రం సీదంతం మత్పరాయణమ్, తానుద్ధరిష్యే న చిరాదాపద్భ్యో నౌరివార్ణవాత్. ౪౩. సర్వాస్సముద్ధరేద్రాజా పితేవ వ్యసనాత్ప్రజాః, ఆత్మానమాత్మనా ధీరో యథా గజపతిర్గజాన్. ౪౪. ఏవంవిధో నరపతిర్విమానే

మద్భక్తో భవతి. ౩౫. ఉపకుర్వాణస్య సమావర్తనప్రకారమాహ—అథేతి. అనంతరం ద్వితీయాశ్రమః. ఆవేక్ష్యన్ ప్రవేష్టుమిచ్ఛన్. యథా యథావద్విచారితవేదార్థః స్నాయాత్ అభ్యంగాదికం కుర్వన్ సమావర్తేతేత్యర్థః. ౩౬. తస్యాధికారానురూపాశ్రమవికల్పసముచ్చయానాహ—గృహమితి. సకామశ్చేద్గృహం. అంతఃకరణశుద్ధ్యాదికామశ్చేద్వనం ప్రవిశేత్. శుద్ధాంతఃకరణః సచ ద్విజోత్తమః. ద్విజోత్తమ ఇత్యుక్తే క్షత్రియవైశ్యయోర్న ప్రవ్రజ్యాధికారం సూచయతి—బ్రాహ్మణశ్చేత్ప్రవ్రజేదిత్యర్థః. యద్వా. ఆశ్రమాదాశ్రమాంతరం గచ్ఛేత్ అన్యథా. అనాశ్రమీ ప్రతిలోమం చ నాచరేదిత్యర్థః అమత్పర ఇతి వా పదచ్ఛేదః. స్వభక్తస్యాశ్రమనియమాభావస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. ౩౭. వివాహనియమపూర్వకం వర్ణధర్మైస్సహ గృహస్థస్య ధర్మానాహ—గృహార్థీతి. సదృశీం సమవర్ణాం అనుక్రమాత్ అజుగుప్సితాం కులతో లక్షణతశ్చానిందితాం. కామతస్తు యామన్యాముద్వహేత్. తాం సమవర్ణామను తస్యాః అనంతరం తత్రాపి వర్ణక్రమేణోద్వహేదిత్యర్థః. శ్లో. "తిస్రో వర్ణానుపూర్వ్యేణ ద్వే తథైకాం యథాక్రమం, బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం భార్యాస్స్వాశ్శూద్రజన్మన" ఇతిస్మృతేః. ౩౮. ఇజ్యేతి. ఇజ్యాదయస్త్రైవర్ణికానామావశ్యకా ధర్మాః ప్రతిగ్రహాదిత్రయం తు వృత్తిః సా చ బ్రాహ్మణస్యైవ. ౩౯. తత్రాపి ముఖ్యాం ముఖ్యతమాం చాన్యాం వృత్తిమాహ—ప్రతిగ్రహమితి. తయోర్యాజనాధ్యాపనయోరపి కార్పణ్యాదిదోషం పశ్యన్ శిలైః స్వామిపరిత్యక్తైః క్షేత్రపతితైః కణిశైః. ౪౦. ఏవం చ వృత్తికార్శ్యం బ్రాహ్మణేన సోఢవ్యమిత్యాహ—బ్రాహ్మణస్యేతి. ౪౧. ఉంఛవృత్తిర్నామ ఆపణాదిపతితకణోపాదానం తాం శిలవృత్త్యా ఏకీకృత్య తయా తుష్టచిత్తస్య మోక్షం ఫలమాహ—శిలోంఛవృత్త్యేతి. మహాంతం ఆతిథ్యాదిలక్షణం. విరజం నిష్కామం సేవమానః. ౪౨. ఏవమధనస్య మహత్ఫలముక్త్వా సధనానామప్యాహ—త్రిభిః. సముద్ధరంతీతి. సముద్ధరంతి దారిద్ర్యాదుత్తారయంతి. విప్రమిత్యుపలక్షణం మత్పరాయణం యం కమపి. ౪౩. రాజ్ఞస్త్వా

నార్కవర్చసా, విధూయేహాశుభం కృత్స్నమింద్రేణ సహ మోదతే. ౪౫. సీదన్విప్రో వణిగ్వృత్త్యా పణ్యైరేవాపదం తరేత్, ఖడ్గేన వా పదాక్రాంతో న శ్వవృత్త్యా కథంచన. ౪౬. వైశ్యవృత్త్యా తు రాజన్యో జీవేన్మృగయయాఽపది, చరేద్వా విప్రరూపేణ న శ్వవృత్త్యా కథంచన. ౪౭. శూద్రవృత్తిం భజేద్వైశ్యః శూద్రః కారుకటక్రియామ్, కృచ్ఛ్రాన్ముక్తో న గర్హ్యేణ వృత్తిం లిప్సేత కర్మణా. ౪౮. వేదాధ్యాయస్వధాస్వాహాబల్యన్నాద్యైర్యథోదయమ్, దేవర్షిపితృభూతాని మద్రూపాణ్యన్వహం యజేత్. ౪౯. యదృచ్ఛయోపపన్నేన శుక్లేనోపార్జితేన వా, ధనేనాపీడయన్భృత్యాన్న్యాయేనైవాహరేత్క్రతూన్. ౫౦. కుటుంబేషు న సజ్జేత న ప్రమాద్యేత్కుటుంబ్యపి, విపశ్చిన్నశ్వరం పశ్యేదదృష్టమపి దృష్టవత్. ౫౧. పుత్రదారాప్తబంధూనాం సంగమః పాంథసంగమః, అనుదేహం వియంత్యేతే స్వప్నో నిద్రానుగో యథా. ౫౨. ఇత్థం పరిమృశన్ముక్తో గృహేష్వతిథివద్వసన్, న గృహైరనుబధ్యేత నిర్మమో నిరహంకృతిః. ౫౩. కర్మభిర్గృహమేధీయైరిష్ట్వా మామేవ భక్తిమాన్, తిష్ఠేద్వనం వా ప్రవిశేత్ప్రజావాన్వా పరివ్రజేత్. ౫౪. యస్త్వాసక్తమతి

వశ్యకమేతదిత్యాహ—సర్వా ఇతి. ౪౪. ౪౫. సర్వేషామాపద్వృత్తీరాహ—త్రిభిః. సీదన్నితి. పణ్యైః విక్రయార్హైః. న తు సురాలవణాద్యైః. తత్రాప్యాపదాక్రాంతశ్చేత్. ఖడ్గేన క్షత్రియవృత్త్యా వా. యద్యపి గౌతమోఽనంతరాం పాపీయసీం వృత్తిమాతిష్ఠేత్ ఇతి స్మరన్ ఖడ్గధారణం పణ్యవిక్రయాత్ శ్రేష్ఠం మన్యతే. తథాపి హింసాతో వణిగ్వృత్తిరేవ శ్రేష్ఠేతి భగవతో మతం న తు శ్వవృత్త్యా నీచసేవయా. ౪౬. వైశ్యవృత్త్యేతి. తత్రాప్యాపది. మృగయయాపి. విప్రరూపేణ అధ్యాపనాదినా వా. ౪౭. శూద్రవృత్తిమితి. కారవః ప్రతిలోమజవిశేషాః బురుడాదయః. తేషాం వృత్తిం కటాదిక్రియాం. ఆపదుత్తీర్ణస్తు నానుకల్పేన వర్తేతేత్యాహ—కృచ్ఛ్రాదితి. ౪౮. తదేవం వృత్తివ్యవస్థాముక్త్వా పునర్గృహస్థస్యావశ్యకాన్పంచయజ్ఞానాహ—వేదేతి. వేదాధ్యాయః బ్రహ్మయజ్ఞః. తేన ఋషీన్. స్వధాకారేణ పితౄన్. స్వాహాకారేణ దేవాన్. బలిహరణేన భూతాని. అన్నాద్యైరన్నోదకాదిభిర్మనుష్యానితి జ్ఞాతవ్యం. యథోదయం విభవానుసారతః. తేష్వీశ్వరదృష్టిం విధత్తే—మద్రూపాణీతి. ౪౯. ఆవశ్యకం ధర్మముక్త్వా శక్త్యనుసారం ధర్మమాహ—యదృచ్ఛయేతి. యదృచ్ఛయా ఉద్యమం వినా ఉపార్జితేన వా శుక్లేన శుద్ధేన స్వవృత్త్యా లబ్ధేన ధనేన వా. భృత్యాన్ పోష్యాన్. ౫౦. గృహస్థస్యాపి నివృత్తినిష్ఠామేవాహ త్రిభిః—కుటుంబేష్వితి. న ప్రమాద్యేత ఈశ్వరనిష్ఠాయాం ప్రమత్తో న భవేత్. నను దృష్టాదృష్టార్థకర్మాసక్తస్య కథమప్రమాదో విచారేణేత్యాహ—విపశ్చిదితి. ౫౧. తత్రాపి దృష్టేష్వాసక్తేరధికత్వాత్తేషాం నశ్వరతాం ప్రపంచయతి—పుత్రేతి. పుత్రాదీనామేకత్ర సంగమః పాంథానాం ప్రపాయాం సంగమ ఇవ. తత్ర హేతుః అనుదేహం. ప్రతిదేహం ఏతే వియంతి నశ్యంతి. నిద్రానువర్తీ స్వప్నో నిద్రాపాయే యథేతి. ౫౨. ఇత్థమితి. అతిథివదుదాసీనః. ౫౩. అస్యాప్యాశ్రమవికల్పమాహ—కర్మభిరితి. గృహాశ్రమ ఏవ తిష్ఠేత్. యది ప్రజావాన్ తర్హి ప్రవ్రజేత్. ౫౪. గృహాద్యాసంగే దోషమాహ—త్రిభిః. ౫౫. బంధ

ర్గేహే పుత్రవిత్తేషణాతురః, స్త్రైణః కృపణధీర్మూఢో మమాహమితి బధ్యతే. ౫౫. అహో మే పితరౌ వృద్ధౌ భార్యా బాలాత్మజాః ప్రజాః, అనాథా మామృతే దీనాః కథం జీవంతి దుఃఖితాః. ౫౬. ఏవం గృహాశయాక్షిప్తహృదయో మూఢధీరయం, అతృప్తస్తాననుధ్యాయన్ మృతోఽంధం విశతే తమః. ౫౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, సప్తదశోఽధ్యాయః.

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—వనం వివిక్షుః పుత్రేషు భార్యాం న్యస్య సహైవ వా, వన ఏవ వసేచ్ఛాంతస్తృతీయం భాగమాయుషః. ౧. కందమూలఫలైర్వన్యైర్మేధ్యైర్వృత్తిం ప్రకల్పయేత్, వసీత వల్కలం వాసస్తృణపర్ణాజినాని వా. ౨. కేశరోమనఖశ్మశ్రుమలాని బిభృయాద్దతః, నధావేదప్సు మజ్జేత త్రికాలస్థండిలేశయః. ౩. గ్రీష్మే తప్యేత పంచాగ్నీన్వర్షాస్వాసారషాడ్జలే, ఆకంఠమగ్నశ్శిశిర ఏవం వృత్తస్తపశ్చరేత్. ౪. అగ్నిపక్వం సమశ్నీయాత్కాలపక్వమథాపి వా, ఉలూఖలాశ్మకుట్టో వా దంతోలూఖల ఏవ వా. ౫. స్వయం సంచినుయాత్సర్వమాత్మనో వృత్తికారణం, దేశకాలబలాభిజ్ఞో నాదదీతాన్యదాహృతమ్. ౬. వన్యైశ్చరుపురోడాశాన్నిర్వపేత్కాలచోదితాన్, న తు శ్రౌతేన పశునా మాం యజేత వనాశ్రమీ. ౭. అగ్నిహోత్రం చ దర్శశ్చ పూర్ణమాసశ్చ పూర్వవత్, చాతుర్మాస్యాని చ మునేరామ్నా

మేవాభినయేన దర్శయతి—అహో ఇతి బాలాః ఆత్మజా యస్యాస్సా ఆత్మజాశ్చ మాం వినా అనాథాస్సంతః కథం జీవిష్యంతీతి. ౫౬. ఏవమితి. గృహేయ ఆశయో వాసనా తేన ఆసర్వతః క్షిప్తం హృదయం యస్య సః అంధం తమః అతితామసీం యోనిమ్. ౫౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, సప్తదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టాదశేఽవదద్ధర్మం వనస్థయతిగోచరమ్, అధికారవిశేషేణ విశేషం చాపి తద్గతం. క్రమప్రాప్తత్వేన వనస్థధర్మానాహ—వనమితి. ఆయుషః తృతీయం భాగం పంచసప్తతివర్షపర్యంతం. తతః పరం. క్షీణేంద్రియస్యేషద్వైరాగ్యేఽపి సన్న్యాసస్యాధికారస్స్యాదితి భావః. ౧. కందేతి. వసీత పరిదధీత. ౨. కేశేతి. దతః దంతాన్. నధావేత్ నశోధయేత్. త్రికాలమప్సు మజ్జేత ముసలవత్ స్నాయాత్. స్థండిలేశయః భూమిశాయీ. ౩. గ్రీష్మ ఇతి. తప్యేత పంచాగ్నీన్ సూర్యేణ సహ చతుర్దిక్షు అగ్నిసన్నిధాయాత్మానం తాపయేదిత్యర్థః. ఆసారం సహత ఇతి ఆసారషాట్ ఆసారం ధారాసంపాతం సహత ఇతి తథా. అభ్రవాసం నామవ్రతం చరేదిత్యర్థః. జలే ఆకంఠమగ్నః ఉదకవాసం నామవ్రతం చరేత్. ౪. అగ్నిపక్వమితి. ఉలూఖలేన వా అశ్మనా వా కుట్టతి నీవారాన్ ఖండయతీతి తథా. దంతా ఏవోలూఖలం యస్య స తథా. ౫. స్వయమితి. సంచినుయాత్ ఆహరేత్. అన్యదా కాలాంతరే. ఆహృతం నాదదీత. శ్లో. "కాలాంతరే హ్యాహృతం తు నాదదీత వనాశ్రమీ, లబ్ధే నవే నవేఽన్నాద్యే పురాణం తు పరిత్యజే"దితి నారదోక్తేః. ౬. వన్యైరితి. కాలచోదితాన్ ఆగ్రయణాదీన్. ౭. కించ. అగ్నిహోత్రమితి. మునేశ్చ నైగమైర్వేదవాదిభిః ఆమ్నా

తాని చ నైగమైః. ౮. ఏవం చీర్ణేన తపసా మునిర్ధమనిసంతతః, మాం తపోమయ మారాధ్య ఋషిలోకాదుపైతి మామ్. ౯. యస్త్వేతత్కృచ్ఛ్రతశ్చీర్ణం తపో నిశ్శ్రేయసం మహత్, కామాయాల్పీయసే యుంజ్యాద్బాలిశః కోఽపర స్తతః. ౧౦. యదాసౌ నియమేఽకల్ప్యో జరయా జాతవేపథుః, ఆత్మన్యగ్నీన్ సమారోప్య మచ్చిత్తోఽగ్నిం సమావిశేత్. ౧౧. యదా కర్మవిపాకేషు లోకేషు నిరయాత్మసు, విరాగో జాయతే సమ్యఙ్న్యస్తాగ్నిః ప్రవ్రజేత్తతః. ౧౨. ఇష్ట్వా యథోపదేశం మాం దత్త్వా సర్వస్వమృత్విజే, అగ్నీన్ స్వే ప్రాణ ఆవేశ్య నిరపేక్షః పరివ్రజేత్. ౧౩. విప్రస్య వై సన్న్యసతో దేవా దారాదిరూపిణః, విఘ్నం కుర్వంత్యయం హ్యస్మానాక్రమ్య సమియాత్పరమ్. ౧౪. బిభృయాచ్చేన్మునిర్వాసః కౌపీనాచ్ఛాదనం పరం, త్యక్తం న దండపాత్రాభ్యామన్యత్కించిదనాపది. ౧౫. దృష్టిపూతం న్యసేత్పాదం వస్త్రపూతం పిబేజ్జలం, సత్యపూతాం వదేద్వాణీం మనఃపూతం సమాచరేత్. ౧౬. మౌనానీహానిలాయామా దండా వాగ్దేహచేతసాం, న హ్యేతే యస్య సంత్యంగ వేణుభి ర్న భవేద్యతిః ౧౭. భిక్షాం వర్ణేషు చతుర్షు విగర్హ్యాన్వర్జయంశ్చ

తాని. ౮. అస్య నిష్కామస్య ఫలమాహ—ఏవమితి. ధమనీభిః. సిరాభిః. సంతతః వ్యాప్తః యావజ్జీవం కృతేన తపసా శుష్కమాంస ఇత్యర్థః. ఋషిలోకాత్ మహర్లోకాదిక్రమేణ. అయం భావః అంతఃకరణశుద్ధిభక్తిద్వారాత్రైవ తావన్ముచ్యతే. ప్రతిబంధకబాహుళ్యేన క్రమేణ ముచ్యత ఇతి. ౯. తం సకామం నిందంతి—యస్త్వితి. నిశ్శ్రేయసం మోక్షఫలం. అల్పీయసే అవిరించ్యల్పతమమేవ తస్మై. ౧౦. ఏవం యావజ్జీవం వర్తమానస్య మోక్షః తృతీయభాగావసానే తు మందవిరాగేఽపి సన్న్యసాధికారః యది తు తతోఽర్వాగేవ స్వధర్మాశక్తో భవేత్ తదాపి సమ్యగవిరక్తో వా. తత్రావిరక్తస్య కృత్యమాహ—యదేతి. జాతో వేపథుః కంపో దేహే యస్య సః. ౧౧. విరక్తం ప్రత్యాహ—యదేతి. లోకేషు బ్రహ్మలోకపర్యంతేషు. నిరయాత్మసు దుఃఖోదర్కేషు న్యస్తాగ్నిస్సన్. తత ఇతి. అగ్నిహోత్రాదికర్మణః వర్ణాశ్రమాద్వా. ౧౨. తత్రాదౌ కృత్యమాహ—ఇష్ట్వేతి. యథోపదేశం శ్రాద్ధాష్టకపూర్వకం ప్రాజాపత్యేష్ట్యా మాం ఇష్ట్వా. స్వే ప్రాణోపాధావాత్మని. ౧౩. సన్న్యసే విఘ్నా భవంతి తానవిగణయ్య సన్న్యసేదేవేత్యాశయేనాహ—విప్రస్యేతి. కేనాభిప్రాయేణ కుర్వంతి తమాహ—అయమితి. పరం బ్రహ్మ. ౧౪. ఏవం ప్రవ్రజితస్య ధర్మానాహ—బిభృయాదితి. పరం కౌపీనాదన్యద్వాసో యది ధారయితుమిచ్ఛతి తర్హి కౌపీనమాచ్ఛాద్యతే యావతా తావన్మాత్రం ధారయేదిత్యర్థః. త్యక్తం ప్రైషోచ్చారణాత్పూర్వమేవ అతోఽన్యత్కించిదపి న బిభృయాత్. దండపాత్రాభ్యామిత్యావశ్యకజలపాత్రాదేరుపలక్షణమ్. ౧౫. పరమహంసస్య విధినిషేధాగోచరత్వాత్ బహూదకాదిధర్మాన్ భగవానాహ—దృష్టిపూతమితి. మనఃపూతం మనసా సమ్యక్ విచార్య యచ్ఛుద్ధం తదాచరేత్. ౧౬. మౌనేతి. మౌనం వాచో దండః అనీహా కామ్యకర్మత్యాగో దేహస్య ప్రాణాయామశ్చేతసః. ఏతే అంతస్త్రయో దండా యస్య న సంతి. అంగ హే ఉద్ధవ అంగే ధృతైర్వేణుభిరితి వా. ౧౭. భిక్షామితి. బ్రాహ్మణేష్వేవ వృత్తిభేదేన చతుర్విధేషు

రేత్, సప్తాగారానసంక్లిప్తాంస్తుష్యేల్లబ్ధేన యావతా. ౧౮. బహిర్జలాశయం గత్వా తత్రోపస్పృశ్య వాగ్యతః, విభజ్య పావితం శేషం భుంజీతాశేషమాహృతమ్. ౧౯. ఏకశ్చరేన్మహీమేతాం నిస్సంగస్సంయతేంద్రియః, ఆత్మక్రీడ ఆత్మరత ఆత్మవాన్ సమదర్శనః. ౨౦. వివిక్తక్షేమశరణో మద్భావవిమలాశయః, ఆత్మానం చింతయేదేకమభేదేన మయా మునిః. ౨౧. అన్వీక్షేతాత్మనో బంధం మోక్షం చ జ్ఞాననిష్ఠయా, బంధ ఇంద్రియవిక్షేపో మోక్ష ఏషాం చ సంయమః. ౨౨. తస్మాన్నియమ్య షడ్వర్గం మద్భావేన చరేన్మునిః, విరక్తస్సర్వకామేభ్యో లబ్ధ్వాత్మని సుఖం మహత్. ౨౩. పురగ్రామవ్రజాన్ సార్థాన్ భిక్షార్థం ప్రవిశంశ్చరేత్, పుణ్యదేశసరిచ్ఛైలవనాశ్రమవతీం మహీమ్. ౨౪. వానప్రస్థాశ్రమపదేష్వభీక్ష్ణం భైక్షమాచరేత్, సంసిధ్యత్యాశ్వసంమోహశ్శుద్ధసత్వశ్శిలాంధసా. ౨౫. నైతద్వస్తుతయా పశ్యేద్దృశ్యమానం వినశ్యతి, అసక్తచిత్తో విరమేదిహాముత్ర చికీర్షితామ్. ౨౬. యదేతదాత్మని జగన్మనోవాక్ప్రాణసంహతం, సర్వం మాయేతి తర్కేణ స్వస్థస్త్యక్త్వా న తత్స్మరేత్. ౨౭. జ్ఞాననిష్ఠో విరక్తో వా మద్భక్తో వానపేక్షకః, సలింగానాశ్రమాం

పూర్వపూర్వాసంభవే చ విగర్హ్యాన్ అభిశస్తపతితాన్ అసంక్లిప్తాన్. అత్రాయం లాభో భవిష్యతీతి పూర్వమనుద్దిష్టాన్. ౧౮. బహిరితి. బహిర్గ్రామాత్. పావితం ప్రోక్షణాదిభిః శోధితం విభజ్య విష్ణుబ్రహ్మార్కభూతేభ్యః. అశేష మిత్యధికాహరణం నిరస్తం. యాచితమితి పాఠే మాధుకరేణ యాచితమన్నం చేత్తర్హి విభజ్య భుంజీత న త్వయాచితాదిభైక్షచతుష్టయమిత్యర్థః. శ్లో. "మాధూకరే తు నైవేద్యం భైక్షేనాన్యేషు విద్యతే, నైవేద్యకం క్షిపేదప్సు త్రితయం భౌతికం విదు" రితి. స్మృతేః. యద్వా తదానీం కేనాపి యాచితం చేత్తన్మధ్యే తస్మై కించిద్విభజ్య దద్యాదిత్యర్థః. ౧౯. కించ. ఏకఇతి. ఏకశ్చరేత్ ఆత్మన్యేవ క్రీడాకౌతుకం యస్య సః. ఆత్మన్యేవ రతః సంతుష్టః ఆత్మవాన్ ధీరః. ౨౦. వివిక్తేతి. వివిక్తం విజనం క్షేమం నిర్భయం శరణం స్థానం యస్య సః. మయి భావేన భక్త్యా విమలః ఆశయో యస్య సః. ౨౧. అన్వీక్షేతేతి. బంధం మోక్షం చ. కేన వా బంధః? కేన వా మోక్షః? ఇతి తత్రాహ—బంధ ఇతి. ౨౨ ౨౩. పురేతి. పురాణి అట్టాలాదిమంతి గ్రామాః తద్వివర్జితాః. వ్రజాః గోష్ఠాని తాన్ సార్థాన్ యాత్రికజనసమూహాన్. ౨౪. వానప్రస్థేతి. యతః శిలవృత్త్యా ప్రాప్తేన తదీయేనాంధసా అన్నేన శుద్ధసత్త్వస్సన్ నివృత్తమోహస్సంసిద్ధ్యతి ముచ్యతే ౨౫. నను మృష్టాన్నం విహాయ కథం శిలాన్నే ప్రవృత్తిస్స్యాదత ఆహ—నేతి. ఏతద్దృశ్యమానం మృష్టాన్నాది వస్తుతయా న పశ్యేత్ యతో వినశ్యతి. అతః ఇహాముత్ర చ లోకే అసక్తచిత్తస్సన్ చికీర్షితాత్తదర్థకృత్యాద్విరమేత్. ౨౬. నను తథాపి యావద్వినాశం సుఖహేతుత్వాత్ అన్నచింతావతః కుతో విరాగస్స్యాత్తత్రాహ—యదితి. ఏతజ్జగత్ మమతాస్పదం. మనోవాక్ప్రాణైః సంహతం సంహితం. అహంకారాస్పదం శరీరం చ. సర్వం తజ్జన్యం సుఖం చ ఆత్మని మాయామాత్రమితి తర్కేణ స్వప్నాదిదృష్టాంతేన త్యక్త్వా స్వస్థః ఆత్మనిష్ఠస్సన్ పునస్తన్న స్మరేత్. ౨౭. ఏవం [illegible]దకాదిధర్మానుక్త్వా పరమహంసాదిధర్మానాహ— సార్ధైర్దశభిః— జ్ఞాననిష్ఠ ఇతి. బహిర్విరక్తో మము

స్త్యక్త్వాచరేదవిధిగోచరః. ౨౮. బుధో బాలకవత్క్రీడేత్కుశలో జడవచ్చరేత్, వదేదున్మత్తవద్విద్వాన్ గోచర్యాం నైగమశ్చరేత్. ౨౯. వేదవాదరతో న స్యాన్న పాషండీ న హైతుకః, శుష్కవాదవివాదే చ న కంచిత్పక్షమాశ్రయేత్. ౩౦. నోద్విజేత జనాద్ధీరో జనం చోద్వేజయేన్న తు, అతివాదాంస్తితిక్షేత నావమన్యేత కంచన. ౩౧. దేహముద్దిశ్య పశువద్వైరం కుర్యాన్న కేనచిత్, ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా భూతేష్వాత్మన్యవస్థితః, యథేందురుదపాత్రేషు భూతాన్యేకాత్మకాని చ. ౩౨. అలబ్ధ్వా న విషీదేత కాలే కాలేఽశనం క్వచిత్, లబ్ధ్వా న హృష్యేద్ధృతిమానుభయం దైవయంత్రితమ్. ౩౩. ఆహారార్థం సమీహేత యుక్తం తత్ప్రాణధారణమ్, తత్త్వం విమృశ్యతే తేన తద్విజ్ఞాయ విముచ్యతే. ౩౪. యదృచ్ఛయోపపన్నాన్నమద్యాచ్ఛ్రేష్ఠముతాపరమ్, తథా వాసస్తథా శయ్యాం ప్రాప్తం ప్రాప్తం భజేన్మునిః. ౩౫. శౌచమాచమనం స్నానం న తు చోదనయా చరేత్, అన్యాంశ్చ నియమాన్ జ్ఞానీ యథాహం లీలయేశ్వరః. ౩౬. న హి తస్య వికల్పాఖ్యా యా చ మద్వీక్ష

క్షుస్సన్ యో జ్ఞాననిష్ఠో మోక్షేఽప్యనపేక్షో మద్భక్తో వా సలింగాన్ త్రిదండాదిసహితాన్ ఆశ్రమాన్ సద్ధర్మాన్ త్యక్త్వా తదాసక్తిం చ పరిత్యజ్య యథోచితం ధర్మం చరేదిత్యర్థః. న పునరత్యంతత్యాగ ఏవ వివక్షితః. పునర్ధర్మవిధానాత్ అక్రియత్వస్యోత్తరాధ్యాయే వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. తర్హి పూర్వస్మాత్కో విశేష స్తత్రాహ—అవిధిగోచరః విధికింకరో న స్యాదితి ఏతదేవ స్ఫుటీకరిష్యతీతి. శ్లో. "శౌచమాచమనం స్నానం న తు చోదనయా చరే"దిత్యాదినా. ౨౮. తర్హి కథం చరేత్తత్రాహ—బుధ ఇతి. బుధః వివేకవానపి బాలకవత్ మానావమానవివేకరాహిత్యేన కుశలః నిపుణోఽపి జడవత్ ఫలానుసంధానాభావేన విద్వాన్ పండితోఽపి ఉన్మత్తవల్లోకరంజనాభావేన నైగమః వేదార్థనిష్ఠోఽపి గోచర్యాం అనియతాచారమేవేత్యర్థః. ౨౯. వేదేతి. వేదవాదరతః కర్మకాండవ్యాఖ్యానాదినిష్ఠః పాషండీ శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధానుష్ఠాతా. హైతుకః కేవలం తర్కనిష్ఠః. శుష్కవాదే నిష్ప్రయోజనగోష్ఠ్యాం యో వివాదస్తస్మిన్. ౩౦. నేతి. అతివాదాన్ దురుక్తాని. ౩౧. దేహమితి. ఆత్మదృష్ట్యా తావద్వైరకారణం నాస్తీత్యుక్తం. ఏక ఏవేతి. దేహదృష్ట్యాపి నాస్తీత్యాహ—భూతాని చ దేహా అపి. కారణరూపేణైకాత్మకాని. ౩౨. అలబ్ధ్వేతి. దైవయంత్రితం దైవాధీనం. యతః. ౩౩. అలం తర్హి భిక్షాప్రయత్నేనాపి తత్రాహ-ఆహారార్థమితి. ఆహారమాత్రార్థం. సమీహేతైవ యత స్తస్య ప్రాణధారణం యుక్తం. సమ్యక్ కథం తేనైవ ప్రాణధారణేన తత్త్వం విచార్యతే. కిం తేనాపి? తదాహ—తద్విజ్ఞాయేతి. ౩౪. తర్హి కిం మృష్టాన్నాదిక మగ్రాహ్యమేవ. కేనైవముక్త మిత్యాహ—యదృచ్ఛయేతి. ౩౫. శౌచమితి. యథాహమీశ్వరో లీలయా చరామి. తథా జ్ఞానీ జ్ఞాననిష్ఠః అనాసక్తః కుర్యాత్. న తు విధికింకరత్వేన తస్య జ్ఞాననిష్ఠావిరోధాదిత్యర్థః. ౩౬. కుతో విధికింకరత్వాభావస్తస్య? తత్రాహ—నేతి. న హి తస్య వికల్పాఖ్యాభేదప్రతీతిః. నన్వస్తి సా సత్యం. యా చాసీత్సాపి మద్వీక్షయా జ్ఞానేన హతా. నను న హతా సా పునర్దృశ్యమానత్వాత్తత్రాహ—ఆదేహాంతాత్ క్వచిత్ కదాచిత్ బాధితైవ ఖ్యాతిర్భవతి. ౩౭. తదేవం విరక్తస్య అపరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసం

యాహంతా, ఆదేహాంతాత్క్వచిత్ఖ్యాతిస్తతస్సంపద్యతే మయా. ౩౭. దుఃఖోదర్కేషు కామేషు జాతనిర్వేద ఆత్మవాన్, అజిజ్ఞాసితమద్ధర్మో మునిర్గురుముపవ్రజేత్. తావత్పరిచరేద్భక్తః శ్రద్ధావాననసూయకః, యావద్బ్రహ్మ విజానీయాన్మామేవ గురు మాదృతః. ౩౯. యస్త్వసంయతషడ్వర్గః ప్రచండేంద్రియసారథిః, జ్ఞానవైరాగ్యరహితస్త్రిదండముపజీవతి. ౪౦. సురానాత్మానమాత్మస్థం నిహ్నుతే మాం చ ధర్మహా, అవిపక్వకషాయోఽస్మాదముష్మాచ్చ విహీయతే. ౪౧. భిక్షోర్ధర్మశ్శమో హింసా తప ఈక్షా వనౌకసః, గృహిణో భూతరక్షేజ్యాద్విజస్యాచార్యసేవనమ్. ౪౨. బ్రహ్మచర్యం తపశ్శౌచం సంతోషో భూతసౌహృదమ్, గృహస్థస్యాప్యృతౌ గంతు స్సర్వేషాం మదుపాసనమ్. ౪౩. ఇతి మాం యస్స్వధర్మేణ భజన్నిత్యమనన్యభాక్, సర్వభూతేషు మద్భావో మద్భక్తిం విందతేఽచిరాత్. ౪౪. భక్త్యోద్ధవానపాయిన్యా సర్వలోకమహేశ్వరమ్, సర్వోత్పత్త్యప్యయం బ్రహ్మకారణం మోపయాతి సః. ౪౫. ఇతి స్వధర్మనిర్ణిక్తసత్త్వో విజ్ఞాతమద్గతిః, జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో నచిరక్తస్సముపైతి మామ్. ౪౬. వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మ ఏష ఆచార లక్షణః, స ఏవ మద్భక్తియుతో నిశ్శ్రేయసకరః పరః. ౪౭. ఏతత్తేఽభిహితం సాధో భవాన్పృచ్ఛతి యచ్చ మామ్, యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం సమియాత్పరమ్. ౪౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

తద్ధర్మాంశోప్యుక్త్వా. కేవలం వైరాగ్యవంతం వివిదిషుం ప్రత్యాహ-దుఃఖోదర్కేష్వితి. న జిజ్ఞాసితో మద్ధర్మో మత్ప్రాప్తిసాధనం యేన సః. ౩౮. తావదితి. మామేవ మద్ధృష్ట్యైవ గురుం పరిచరేత్. తతః

పరమేకశ్చరేదిత్యాదిధర్మే వర్తేతేతి భావః. ౩౯. అనధికారిణః సన్న్యాసం నిందతి—ద్వాభ్యాం. య ఇతి. ప్రచండోఽత్యాసక్తఇంద్రియసారథిర్బుద్ధిర్యస్య సః. ౪౦. సురానితి. సురాన్ యష్టవ్యాన్ దేవాన్. ఆత్మానం ఆత్మస్థం మాం చ. నిహ్నుతే ప్రతారయతి—నిహ్నవఫలమాహ—అస్మాదితి. ౪౧. చతుర్ణాం ఆశ్రమిణాం ప్రధానధర్మానాహ—భిక్షోరితి. ౪౨. అన్యధర్మాన్ కాంశ్చిత్ గృహస్థేఽప్యతిదిశతి - బ్రహ్మచర్యమితి. శౌచం రాగాదిరాహిత్యం. తస్య బ్రహ్మచర్యప్రకారమాహ-ఋతౌ గంతురితి. ౪౩. ఏవం భూతవర్ణాశ్రమధర్మఫలమాహ-ఇతీతి. దృఢాం మద్భక్తిం విందతి. ౪౪. తతః కిమత ఆహ-భక్త్యేతి. మహేశ్వరత్వే హేతుః సర్వోత్పత్త్యప్యయం సర్వస్య ఉత్పత్త్యప్యయౌ యస్మాత్. అతఏవ తత్కారణం మా మాం బ్రహ్మస్వరూపం వైకుంఠవాసినం. యద్వా బ్రహ్మణో వేదస్య కారణం. మాముపయాతి. సామీప్యేన ప్రాప్నోతి. ౪౫. తతశ్చాసౌ ముక్తఏవేత్యాహ—ఇతీతి. ఇత్యేవంభూతేన స్వధర్మేణ నిర్ణిక్తం శుద్ధం సత్త్వం యస్య సః. అతఏవ విజ్ఞాతా మమ గతిరైశ్వర్యం యేన. ౪౬. ఉక్తం ధర్మం సంక్షిప్యాహ—వర్ణేతి. య ఏష ఆచారలక్షణః పితృలోకప్రాప్తిః ఫలం మద్భక్తియుతః. మదర్పణేన కృతః. ౪౭. ప్రకరణార్థముపసంహరతి—ఏతదితి. ఏతచ్చ తేఽభిహితం యథా భక్తో భూత్వా మాం పరం సంప్రాప్నుయాదితి. ౪౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - అష్టాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీభగవానువాచః— యో విద్యాశ్రుతసంపన్న ఆత్మవాన్నానుమానికః, మాయామాత్రమిమం జ్ఞాత్వా జ్ఞానంచ మయి సన్న్యసేత్. ౧. జ్ఞానినస్త్వహమేవేష్టస్స్వార్థో హేతుశ్చ సమ్మతః, స్వర్గశ్చైవాపవర్గశ్చ నాన్యోఽర్థో మదృతేప్రియః. ౨. జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నాః పదం శ్రేష్ఠం విదుర్మమ, జ్ఞానీహ మే ప్రియతమో జ్ఞానేనాసౌ బిభర్తి మామ్ ౩. తపస్తీర్థం జపో దానం పవిత్రాణీతరాణి చ, నాలంకుర్వంతి తాం శుద్ధిం యా జ్ఞానకలయా కృతా. ౪. తస్మాత్ జ్ఞానేన సహితం జ్ఞాత్వా స్వాత్మానముద్ధవ, జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో భజ మాం భక్తిభావితః. ౫. జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేన మామిష్ట్వాత్మానమాత్మని, సర్వయజ్ఞపతిం మాం వై సంసిద్ధిం మునయోఽన్వగాన్. ౬. త్వయ్యుద్ధవాశ్రయతి యస్త్రివిధో వికారో మాయాంతరాపతతి నాద్యపవర్గయోర్యత్, జన్మాదయోఽస్య యదమీ తవ తస్య కిం స్యురాద్యంతయోర్యదసతోఽస్తి తదేవ మధ్యే. ౭. ఉద్ధవ ఉవాచః—జ్ఞానం విశుద్ధం విపులం యదేత

శ్లో. జ్ఞానాదేర్నిర్ణయః పూర్వం కృతో హ్యాశ్రమధర్మతః, ఏకోనవింశతితమే జ్ఞానాదేస్త్యాగ ఉచ్యతే. షా. జ్ఞానినో వర్ణ్యతే కర్మాభావ ఏకోనవింశకే, యుక్తితర్కస్వరూపాభ్యాం నష్టజ్ఞానస్య సర్వదా. తదేవం తర్కతో బాధితోఽపి దేహాదిప్రపంచో యావదపరోక్షానుభవేన దిఙ్మోహాదిరివ న లీయతే. తావత్ జ్ఞానాభ్యాసస్తతో ముక్తిరిత్యుక్తం. శ్లో. "అదేహంతాత్క్వచిత్ ఖ్యాతిస్తతస్సంపద్యతే మయే"త్యాదినా. యస్య త్వపరోక్షానుభవేన. ప్రపంచో లీనప్రాయః. తస్య న కించిత్కృత్యమస్తీత్యాహ-య ఇతి. విద్యా అనుభవః తత్పర్యంతేన శ్రుతేన సంపన్నః. అతఏవాత్మవాన్ ప్రాప్తాత్మతత్త్వః. నానుమానికః కేవలపరోక్షజ్ఞానవాన్న భవతి అనకారపాఠే ప్రాక్ శ్రుత్యనుకూలతర్కతో నిర్ణీతార్థః సఇదం ద్వైతం తన్నివృత్తిసాధనం చ మయి మాయామాత్రమితి జ్ఞాత్వా. జ్ఞానం తత్సాధనం చ న్యసేత్. అయమేవ విద్వత్సన్న్యాసో నామ. ౧. అత్ర హేతు మాహ—జ్ఞానిన ఇతి. యస్మాదహమేవ తస్యేష్టః అపేక్షితః. స్వార్థః ఫలం హేతుః తత్సాధనం చ. సమ్మతః స్వర్గోఽభ్యుదయశ్చ అపవర్గః సంసారనివృత్తిశ్చ. అతస్తస్య న ప్రాప్యం కృత్యం చ వా కించిదస్తీత్యర్థః. ౨. అత్ర విద్వదనుభవం ప్రమాణయతి—జ్ఞానేతి. యథోక్తం జ్ఞానినమభినందతి-జ్ఞానీతి. యతోఽసౌ జ్ఞానేన మాం ధారయతి. ౩. తస్య జ్ఞానం స్తౌతి—తప ఇతి. అలమత్యర్థం. జ్ఞానస్య కళయా లేశేన. ౪. తస్మాదితి. జ్ఞానేన సహితం తావత్పర్యంతం యథా భవతి తథా జ్ఞాత్వా. తత్సంపన్నస్సన్ మామేవ భజ. అన్యత్సర్వం త్యజేత్యర్థః. ౫. తస్య ప్రత్యయార్థం పూర్వేషాం వృత్తమాహ—జ్ఞానేతి. మామేవ సంసిద్ధిం ప్రాప్తాః. ౬. తదేవం జ్ఞానం సంక్షేపత ఉపదిశతి—త్వయీతి. త్రివిధః ఆధ్యాత్మికాదిర్యో వికారో దేహాదిః. స మాయా న తు పరమార్థః. యత్ యస్మాత్ అంతరా మధ్యఏవాపతతి. రజ్జౌ సర్పమాలాదివత్. నాద్యపవర్గయోః సత్త్వాదావంతే చాస్తి. అతః యత్ యదా అస్య వికారస్య అమీ జన్మాదయస్స్యుః. తదా తస్య తవాధిష్ఠానభూతస్య కిం న కించిదిత్యర్థః. తస్యాపి వస్తుతో న సంతి తస్యాసత్త్వాదిత్యాహ-ఆద్యంతయోరితి. అసతః సర్పాదేః ఆద్యంతయోర్యదస్తి రజ్జ్వాది తదేవ మధ్యేపి నతుసర్పాది. తద్వదయం వికారో నాస్తీత్యర్థః. యద్వా ఆద్యంతయోర్యదస్తి తన్మధ్యేఽప్యస్త్యేవ న తస్య జన్మాదయస్సంతి అతస్త్వం నిర్వికారం బ్రహ్మేతి. ౭. జ్ఞానాదేర్విశేషం

ద్వైరాగ్యవిజ్ఞానయుతం పురాణం, ఆఖ్యాహి విశ్వేశ్వర విశ్వమూర్తే త్వద్భక్తియోగం చ మహద్విమృగ్యమ్. ౮. తాపత్రయేణాభిహతస్య ఘోరే సంతప్యమానస్య భవాధ్వనీశ, పశ్యామి నాన్యచ్ఛరణం తవాంఘ్రిద్వంద్వాతపత్రాదమృతాభివరాత్. ౯. దృష్టం జనం సంపతితం బిలేఽస్మిన్ కాలాహినా క్షుద్రసుఖోరుతర్షం, సముద్ధరైనం కృపయాపవర్గ్యైర్వచోభిరాసించ మహానుభావ. ౧౦. శ్రీభగవానువాచ:—ఇత్థమేతత్ పురా రాజా భీష్మం ధర్మవిదాం వరం, అజాతశత్రుః పప్రచ్ఛ సర్వేషాం నో ను శృణ్వతామ్. ౧౧. నివృత్తే భారతే యుద్ధే సుహృన్నిధనవిహ్వలః, శ్రుత్వా ధర్మాన్ బహూన్పశ్చాన్మోక్షధర్మానపృచ్ఛత. ౧౨. తానహం తేఽభిధాస్యామి దేవవ్రతముఖాచ్ఛ్రుతాన్, జ్ఞానవిజ్ఞానవైరాగ్యశ్రద్ధాభక్త్యుపబృంహితాన్. ౧౩. నవైకాదశపంచత్రీన్భావాన్భూతేషు యేన వై, ఈక్షేతాథైకమప్యేషు తత్ జ్ఞానం మమ నిశ్చితమ్. ౧౪. ఏతదేవ హి విజ్ఞానం న తథైకేన యేన యత్. ౧౫. స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయాన్ పశ్యేద్భావానాం త్రిగుణాత్మనాం, ఆదావంతే

జిజ్ఞాసుః పృచ్ఛతి-జ్ఞానమితి. విశుద్ధమేతత్ జ్ఞానం విపులం నిశ్చితం యథా భవతి తథా కథయేతి. మహద్భిః బ్రహ్మాదిభిర్విమృగ్యం. ౮. మహద్విమృగ్యత్వమభినయేనాహ—తాపత్రయేణేతి. తాపత్రయేణాభిహతస్య అతః సంతప్యమానస్య. అంఘ్రిద్వంద్వమేవాతపత్రం తస్మాత్ న కేవలమాతపత్రతా కింత్వమృతమప్యభితో వర్షతి యద్యస్మాత్. ౯. అతికృపాముత్పాదయన్నాహ—దృష్టమితి. అస్మిన్ బిలే సంసారకూపే పతితం తత్ర చ కాలాహినా దష్టం. ఏవమపి క్షుద్రసుఖేష్వేవ ఉరుస్తర్షస్తృష్ణా యస్య తం దహ్యమానః కథం సముద్ధరణీయ ఇతి చేత్తత్రాహ—అపవర్గ్యైః అపవర్గబోధకైః వాగమృతైరాసించేతి. ౧౦. తద్విశ్వాసార్థం విద్వత్సభాయాం నిర్ణీతమహం వక్ష్యామీత్యాహ—ఇత్థమితి. ౧౧. ౧౨. తానితి. జ్ఞానాదిభిరుపబృంహితాన్ తత్సహితానిత్యర్థః. ౧౩. తత్ర జ్ఞానం కథయతి—నవేతి. ప్రకృతిపురుషమహదహంకారపంచతన్మాత్రాణి. ఏకాదశేంద్రియాణి. పంచమహాభూతాని. త్రయో గుణాః. ఏతాన్ భావానష్టావింశతితత్త్వాని భూతేషు బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు. అనుగతాని యేన జ్ఞానేనేక్షేత అథ ఏష్వపి భావేషు. ఏకం పరమాత్మతత్త్వం అనుగతం యేనేక్షేత. కార్యకారణాత్మకం జగత్పశ్యన్ పరమకారణాత్మకమేవైతత్ న తు గతః పృథగితి యేన పశ్యేత్ తత్ జ్ఞానమిత్యర్థః. ౧౪. విజ్ఞానమాహ-శ్లోకార్ధేన. ఏతదితి. యత్. యదా యేస్తైకేన. అనుగతాన్ అనేకాత్మకాన్ పూర్వమైక్షత. తాన్ తథా పూర్వవన్నేక్షేత కింతు తదేకం పరమకారణం బ్రహ్మైవ. తదా ఏతదేవ విజ్ఞానముచ్యతే - ఏతదుక్తం భవతి. పరోక్షజ్ఞానేనాపరోక్షభ్రమస్య దిఙ్మోహాదిష్వివ నివృత్త్యభావాత్తదా జగత్పశ్యన్నప్యాత్మనః పృథక్సదితి మన్యేత అపరోక్షజ్ఞానే బాధితమేవ. జీవన్ముక్తః సంస్కారశేషం పశ్యతి తతః పరం న పశ్యతి చ. అతః పరోక్షాపరోక్షజ్ఞానే జ్ఞానవిజ్ఞానశబ్దాభ్యాముచ్యేతే ఇతి. ౧౫. ఏకేన సర్వకార్యాణామనుగతిం కార్యాణాం కారణాత్పృథగసత్త్వం చోపపాదయతి—సార్ధేన. తత్ర యది న కదాచిదనీదృశం జగదిత్యాదిమతేనైతేషాం భావానాముత్పత్త్యాదయస్స్యుః తర్హి కారణ

చ మధ్యే చ సృజ్యాత్సృజ్యం యదన్వియాత్, పునస్తత్ప్రతిసంక్రామే యచ్ఛిష్యేత తదేవ సత్. ౧౬. శ్రుతిః ప్రత్యక్షమైతిహ్య మనుమానఞ్చతుష్టయం, ప్రమాణేష్వనవస్థానాద్వికల్పాత్సవిరజ్యతే. ౧౭. కర్మణాం పరిణామిత్వాదావిరించాదమంగళం, విపశ్చిన్నశ్వరం పశ్యేదదృష్టమపి దృష్టవత్. ౧౮. భక్తియోగః పురైవోక్తః ప్రియమాణాయ తేఽనఘ, పునశ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పరమ్. ౧౯. శ్రద్ధామృతకథాయాం మే శశ్వన్మదనుకీర్తనమ్, పరినిష్ఠాచ పూజాయాం స్తుతిభిః స్తవనం మమ. ౨౦. ఆదరః పరిచర్యాయాం సర్వాంగైరభివందనమ్, మద్భక్తపూజాభ్యధికా సర్వభూతేషు మన్మతిః. ౨౧. మదర్థేష్వంగచేష్టా చ వచసా మద్గుణేరణం, మయ్యర్పణం చ మనస స్సర్వకామవిసర్జనం. ౨౨. మదర్థేఽర్థపరిత్యాగో భోగస్య చ సుఖస్య చ, ఇష్టం దత్తం హుతం భుక్తం మదర్థం యద్వ్రతం తపః. ౨౩. ఏవం ధర్మైర్మనుష్యాణా ముద్ధవాత్మనివేదనాత్, మయి సంజాయతే భక్తిః కోఽన్యోఽర్థోఽస్యావశిష్యతే ౨౪. యదాత్మన్యర్పితం చిత్తం శాంతం సత్త్వోపబృంహితం, ధర్మం జ్ఞానం స వై

స్యైకస్యాభావాదేకాత్మతా మిథ్యాత్వం చ న స్యాత్ అతస్తేషాముత్పత్త్యాదీన్ సాధయతి-స్థితీతి. త్రిగుణాత్మనాం సావయవానామిత్యర్థః. విమతాః భావాః. ఉత్పత్త్యాదిమంతః, సావయవత్వాత్. ఘటాదివదితి పశ్యేత్ తతః ఆదౌ ఉత్పత్తౌ. అంతే పరిణామాంతరాపత్తౌ చ. కారణత్వేన. మధ్యేచాశ్రయత్వేన. సృజ్యాత్సృజ్యం కార్యాత్కార్యాంతరం ప్రతి. యదన్వియాత్ అనుగచ్ఛేత్ తత్ప్రతిసంక్రామే తేషాం ప్రళయే చ యదవశిష్యేత తదేవ సదితి పశ్యేదిత్యర్థః. ౧౬. వైరాగ్యమాహ—ద్వాభ్యాం. శ్రుతిరితి. శ్రుతిః "నేహ నానాస్తి కించనే"త్యాది. ప్రత్యక్షం పటాదికార్యం తంత్వాది వ్యతిరేకేణ న దృశ్యతే, ఏవం చైతన్యవ్యతిరేకేణ న కించిద్దృశ్యత ఇతి. ఐతిహ్యం మహాజన ప్రసిద్ధిః అనుమానం—విమతం మిథ్యా, దృశ్యత్వాత్. శుక్తిరజతవదిత్యాది. ఏవం ప్రమాణచతుష్టయం. ఏతేష్వనవస్థానాత్ ఏతైర్బాధితత్వాత్ సఏవం సర్వానుగతం సత్యమాత్మతత్త్వం పశ్యన్ వికల్పస్య చ మిథ్యాత్వాత్తతో విరజ్యతే విరక్తో భవతీత్యర్థః. ౧౭. నను వేదోక్తస్వర్గాదిసుఖాశయాన్న విరజ్యేతేత్యతఆహ—కర్మణామితి. ఆవిరించాత్ బ్రహ్మలోకపర్యంతం. అదృష్టమపి సుఖం అమంగళం మత్వా దుఃఖరూపం నశ్వరం చ పశ్యేత్. ౧౮. భక్తియోగస్య కారణమాహ—భక్తియోగ ఇతి. భక్తియోగః పూర్వముక్తఏవ. తథాపి తస్మిన్ ప్రీతిం ప్రాప్నువతే తుభ్యం పునశ్చ కథయిష్యామి. ౧౯. శ్రద్ధేతి. శ్రద్ధా శ్రవణాదరః. శశ్వదితి సర్వత్రానుషజ్యతే మదనుకీర్తనం శ్రవణానంతరం మత్కథావ్యాఖ్యానమిత్యర్థః. ౨౦. ౨౧. మదర్థేష్వితి. అంగచేష్టాలౌకికీక్రియావచసా లౌకికేనాపి మద్గుణానామీరణం కథనం. ౨౨. మదర్థఇతి. మదర్థే మద్భజనార్థం తద్విరోధినోఽర్థస్య పరిత్యాగః. భోగస్య తత్సాధనస్య చ చందనాదేః సుఖస్య పుత్రోపలాలనాదేః ఇష్టాది వైదికం యత్కర్మ తదపి మదర్థం కృతం భక్తేః కారణమిత్యర్థః. ౨౩. ఏవమితి. భక్తిః ప్రేమలక్షణా సంజాయతే. అస్య భక్తస్య అన్యః కోఽర్థః సాధనరూపః సాధ్యరూపో వావశిష్యతే. సర్వోఽప్యర్థస్సతత ఏవ భవతీత్యర్థః. ౨౪. తదేవాహ—కింబహునా. చిత్తమేవాంతర్బహిర్నిష్ఠార్థానర్థయోః కారణ

రాగ్యమైశ్వర్యం చాభిపద్యతే. ౨౫. యదర్పితం తద్వికల్ప ఇంద్రియైః పరిధావతి, రజస్వలం చాసన్నిష్ఠం చిత్తం విద్ధి విపర్యయమ్. ౨౬. ధర్మో మద్భక్తికృత్ప్రోక్తో జ్ఞానం చైకాత్మ్యదర్శనమ్, గుణేష్వసంగో వైరాగ్యమైశ్వర్యం చాణిమాదయః. ౨౭. ఉద్ధవ ఉవాచ:—యమః కతివిధః ప్రోక్తో నియమో వారికర్శన, కశ్శమః కో దమః కృష్ణ కా తితిక్షా ధృతిః ప్రభో. ౨౮. కిం దానం కిం తపశ్శౌర్యం కిం సత్యమృతముచ్యతే, కస్త్యాగః కిం ధనం చేష్టం కో యజ్ఞః కాచ దక్షిణా. ౨౯. పుంసః కింస్విద్బలం శ్రీమన్భగో లాభశ్చ కేశవ, కావిద్యా హ్రీః పరా కా శ్రీః కిం సుఖం దుఃఖమేవవా. ౩౦. కః పండితః కశ్చమూర్ఖః కః పంథా ఉత్పథశ్చ కః, కస్స్వర్గో నరకః కశ్చిత్కో బంధురుత కిం గృహమ్. ౩౧. క ఆఢ్యః కో దరిద్రో వా కృపణః కః క ఈశ్వరః, ఏతాన్ ప్రశ్నాన్మమ బ్రూహి విపరీతాంశ్చసత్పతే. ౩౨. శ్రీభగవానువాచ:—అహింసా సత్యమస్తేయ మసంగో హ్రీరసంచయః, ఆస్తిక్యం బ్రహ్మచర్యం చ మౌనం స్థైర్యం క్షమా భయం. ౩౩. శౌచం జపస్తపో హోమశ్శ్రద్ధాతిథ్యం మదర్చనమ్, తీర్థాటనం పరార్థేహా తుష్టిరాచార్యసేవనమ్. ౩౪. ఏతే యమాస్సనియమా ఉభయోర్ద్వాదశ స్మృతాః, పుంసాముపాసితాస్తాత యథాకామం దుహంతి హి. ౩౫. శమో మన్నిష్ఠతా

మిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. యదేతి. యదాత్మని మయి ఈశ్వరచిత్తమర్పితం తదా పుమాన్ ధర్మాదీన్ ప్రాప్నోత్యేవ. ౨౫. ఏతదేవ వ్యతిరేకేణ ద్రఢయతి. యదితి—యత్ యదా చిత్తం వికల్పే దేహే గృహాదావర్పితం సత్ పరిధావతి. తదాధికం రజస్వలమసన్నిష్ఠం భవతి. తతశ్చ విపర్యయం అధర్మాదికం విద్ధి. ౨౬. స్వాభిప్రేతాన్ ధర్మాదీన్ వ్యాచష్టే—ధర్మ ఇతి. ధర్మో మద్భక్తికృత్ యతః సఏవ ప్రోక్తః. ప్రకృష్టః ఉక్తః శాస్త్రేషు. ౨౭. ధర్మాదీనాం మహాజనప్రసిద్ధానామన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాద్యమాదిష్వపి సంఖ్యాతః స్వరూపతో వా కించిద్వైలక్షణ్యం స్యాదితి సంభావనయా తద్విశేషజిజ్ఞాసుః పృచ్ఛతి పంచభిః—యమఇతి. ౨౮. కిమితి. ఇష్టం అభ్యర్హితం ధనం చ కిం. ౨౯. పుంసఇతి. పరేతి విద్యాదీనాం విశేషణం శ్రీర్మండనం. ౩౦. ౩౧. కఇతి. ప్రశ్నాన్ పృష్టార్థాన్ విపరీతాన్ అశమాదీన్. ౩౨. యమనియమానాహ—త్రిభిః. అహింసేతి. అస్తేయం మనసాపి పరస్వాగ్రహణం. ఆస్తిక్యం ధర్మే విశ్వాసః. ౩౩. శౌచమితి. శౌచం బాహ్యామాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం. అతః ఏతే ద్వాదశ నియమాః. శ్రద్ధా ధర్మాదరః. ౩౪. ఏతఇతి. ఉభయోశ్శ్లోకయోర్యే స్మృతాః తే యమాః నియమాశ్చ. యద్వా ఉభయోః ప్రవృత్తనివృత్తయోః. ముముక్షోర్యమా ముఖ్యాః సకామస్య నియమా ముఖ్యాః స్మృతా ఇత్యర్థః. అత్ర హేతుమాహ—హి యస్మాత్ ఉపాసితాః సేవితాస్సంతః. పుంసాం ప్రవృత్తానాం నివృత్తానాం చ. యథాకామం కామానుసారేణ, మోక్షమభ్యుదయం చ దుహంతీతి. ౩౫. ముముక్షోరుపాదేయాన్ శమాదీన్ హేయాంశ్చాశమాదీన్ మహాజనప్రసిద్ధేభ్యో విలక్షణానాహ—యావత్సమాప్తి శమఇతి. ఏతేష్వేవ తద్విపరీతా అశమాదయోఽప్యున్నేయాః. శమో మన్నిష్ఠతాబుద్ధిః. నతు శాంతిమాత్రం దమ ఇంద్రియసంయమః న చోరాదిదమనం. తితిక్షా విహితదుఃఖస్య సంమర్షః. సహనం న భారాదేః. జిహ్వో

బుద్ధిర్దమ ఇంద్రియసంయమః, తితిక్షా దుఃఖసంమర్షో జిహ్వోపస్థజయో ధృతిః. ౩౬. దండన్యాసః పరం దానం కామత్యాగస్తపస్స్మృతః, స్వభావవిజయశ్శౌర్యం సత్యం చ సమదర్శనమ్. ౩౭. ఋతం చ సూనృతా వాణీ కవిభిః పరికీర్తితా, కర్మస్వసంగమశ్శౌచం త్యాగస్సన్న్యాస ఉచ్యతే. ౩౮. ధర్మ ఇష్టం ధనం నృణాం యజ్ఞోఽహం భగవత్తమః, దక్షిణా జ్ఞానసందేశః ప్రాణాయామః పరం బలమ్. ౩౯. భగో మ ఐశ్వరో భావో లాభో మద్భక్తిరుత్తమః, విద్యాత్మని భిదా బాధో జుగుప్సా హ్రీరకర్మసు. ౪౦. శ్రీర్గుణా నైరపేక్ష్యాద్యాస్సుఖం దుఃఖసుఖాత్యయః, దుఃఖం గ్రామ్యసుఖాపేక్షా పండితో బంధమోక్షవిత్. ౪౧. మూర్ఖో దేహాద్యహంబుద్ధిః పంథా మన్నిగమస్స్మృతః, ఉత్పథశ్చిత్తవిక్షేపస్స్వర్గస్సత్త్వగుణోదయః. ౪౨. నరకస్తమఉన్నాహో బంధుర్గురురహం సఖే, గృహం శరీరం మానుష్యం గుణాఢ్యో హ్యాఢ్య

పస్థయోర్జయో వేగధారణం. ధృతిః. నత్వనుద్వేగమాత్రం. ౩౬. దండేతి. దండో భూతద్రోహః తస్య త్యాగః దానం. నధనార్పణం. కామత్యాగః భోగోపేక్షా తపః. నకృచ్ఛ్రాది స్వభావో వాసనా. తస్యాః విజయః ప్రతిబంధః శౌర్యం న విక్రాంతిః. సమం బ్రహ్మ. తస్య దర్శనమాలోచనం. సత్యవిషయాస్సత్యం న యథార్థభాషణమాత్రం. ౩౭. ఋతమితి. అన్యచ్చ ఋతం సూనృతా సత్యా ప్రియా చ వాక్ ఏవం ఋతసత్యయోః స్ఫుటఏవ వివేకః. క్రమప్రాప్తం త్యాగం వ్యాఖ్యాతుమాదౌ తతోఽర్థభేదేన శౌచం వ్యాచష్టే—తస్యాపి మలత్యాగరూపత్వేన త్యాగభేదప్రతీతేః కర్మసు అసంగమః అనాసక్తిః శౌచం త్యాగస్తు సన్న్యాస ఇతి తయోర్భేద ఇత్యర్థః. ౩౮. ధర్మ ఇతి. నృణాం ఇష్టం ధనం ధర్మః. నపశ్వాదిసాధారణం భగవత్తమః పరమేశ్వరః అహమేవ యజ్ఞః మద్బుద్ధ్యా యజ్ఞోఽనుష్ఠేయః న క్రియాబుద్ధ్యేత్యర్థః. యజ్ఞార్థం దానం దక్షిణా సా చ జ్ఞానోపదేశః. న హిరణ్యాదిదానం తేన హి యజ్ఞరూపో విష్ణుః ప్రాప్యతే దుర్దమదమనం బలం తచ్చ మనోదమహేతుత్వాత్ ప్రాణాయామ ఇతి. ౩౯. స్వాభిమతం లాభం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమం భగం తతోఽభేదేన వ్యాచష్టే—లోకే తయోరభేదప్రసిద్ధేః భగఇతి. భగో భాగ్యం తచ్చ మే ఐశ్వరో భావః మదీయమైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యమిత్యర్థః. ఉత్తమో లాభస్తు మద్భక్తిః. న పుత్రాదిః. విద్యా చాత్మని ప్రతీతస్య భేదస్య బాధః. న జ్ఞానమాత్రం. అకర్మసు జుగుప్సా హేయత్వదర్శనం. హ్రీః లజ్జా. న త్రపామాత్రం. ౪౦. శ్రీరితి. గుణా ఏవ శ్రీర్మండనం. న కిరీటాది. సుఖదుఃఖయోః అత్యయః అతిక్రమః అననుసంధానం సుఖం. న భోగః. విషయభోగాపేక్షైవ దుఃఖం. నాగ్నిదాహాది. బంధమోక్షద్వయం వా యో వేత్తి స పండితః. న విద్వన్మాత్రం. ౪౧. మూర్ఖఇతి. అహంబుద్ధిరిత్యుపలక్షణం. దేహగేహాదిష్వహం మమేత్యభిమానవాన్ మూర్ఖః న ఘాతుకః మన్నిగమః మాం నితరాం గమయతి యో నివృత్తిమార్గః స తు పంథాస్సన్మార్గః న కంటకాదిశూన్యః. చిత్తవిక్షేపః ప్రవృత్తిమార్గః ఉత్పథః న తు చోరాద్యాకులః. సత్త్వగుణస్య ఉదయః ఉద్రేకః స్వర్గః నేంద్రాదిలోకః. ౪౨. నరక ఇతి. తమసః ఉన్నాహః ఉద్రేకః సః నరకః. న తామిస్రాదిః. గురురేవ బంధుః. నభ్రాత్రాదిః సచాహమేవ—యదాహ—జగద్గురుః. శ్లో.

ఉచ్యతే ౪౩. దరిద్రో యస్త్వసంతుష్టః కృపణో యో జితేంద్రియః, గుణేష్వసక్తధీరీశో గుణసంగో విపర్యయః. ౪౪. ఏత ఉద్ధవ తే ప్రశ్నాస్సర్వే సాధునిరూపితాః. ౪౫. కిం వర్ణితేన బహునా లక్షణం గుణదోషయోః, గుణదోషదృశిర్దోషో గుణస్తూభయ వర్జితః. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

ఉద్ధవఉవాచ:—విధిశ్చ ప్రతిషేధశ్చ నిగమోహీశ్వరస్యతే, అవేక్షతేఽరవిందాక్ష గుణం దోషం చ కర్మణామ్. ౧. వర్ణాశ్రమవికల్పం చ ప్రతిలోమానులోమజమ్, ద్రవ్యదేశవయఃకాలాన్ స్వర్గం నరకమేవ చ. ౨. గుణదోషభిదా దృష్టిమంత

"ఏకఏవ పరో బంధు ర్విషమే సముపస్థితే, గురుస్సకలధర్మాత్మా యత్రాకించనగో హరి" రితి. ససాధనం భోగాయతనం గృహం తచ్చ మానుష్యం మానుషరూపం శరీరమేవ న హర్మ్యాదిగుణైస్సంపన్నః ఆఢ్య ఉచ్యతే. న ధనాఢ్యః. ౪౩. దరిద్ర ఇతి. అసంతుష్టో యస్సదరిద్రః న నిస్స్వః. యః అజితేంద్రియ స్సకృపణః శోచ్యః నదీనః విషయేష్వనాసక్తధీర్యస్స ఈశస్స్వతంత్రః న రాజాదిః. గుణసంగః గుణేషు సంగో యస్య సః. విపర్యయః అనీశః. ఏతచ్చ శమాదివిపర్యయోపలక్షణార్థం. ౪౪. ఉప సంహరతి—ఏత ఇతి. సాధుమోక్షోపయోగిత్వాత్. ౪౫. ఏతచ్చ సర్వం గుణదోషయోర్వివేకాయోద్ధవేన పృష్టమితి. తయోః సంక్షేపతో లక్షణమాహ—కిమితి. కింబహునా వర్ణితేన. గుణదూషణయోర్లక్షణమేతావదేవ తదాహ—గుణదోషయో ర్దృశి ర్దర్శనం దోషః. గుణస్తు తదుభయ దర్శనవర్జితస్స్వభావ ఇతి. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ఏకోనవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. వింశే యోగత్రయం ప్రోక్తం భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకమ్, గుణదోషవ్యవస్థార్థమధికారి విభాగతః, గుణదోషదృశిర్దోషో గుణస్తూభయవర్జిత ఇతి యదుక్తం తదాక్షిపతి-పంచభిః. విధిరితి. విధిశ్చ ప్రతిషేధశ్చ ఈశ్వరస్య తే నిగమః త్వదాజ్ఞారూపో వేదః. స చ విధేయానాం ప్రతిషేధ్యానాం చ కర్మణాం గుణం దోషం చ పుణ్యపాపఫలరూపమపేక్షతే. ౧. వర్ణేతి. ఉత్తమాధమభావేన తదధికారిణాం వర్ణాశ్రమాణాం వికల్పం భేదం చ గుణదోషరూపమేవాపేక్షతే. ప్రతిలోమానులోమజం చ గుణం దోషం తథైవాపేక్షతే ప్రతిలోమజాః ఉత్తమవర్ణాసు స్త్రీషు హీనవర్ణేభ్యః పురుషేభ్యో జాతాః సూతవైదేహకాదయః, అనులోమజాస్తూత్తమవర్ణేభ్యః పురుషేభ్యో హీనవర్ణాసు స్త్రీషు జాతాః మూర్ధావసిక్తాంబష్ఠాదయః తేషాంచ. శ్లో. అసత్సంతస్తు విజ్ఞేయాః ప్రతిలోమానులోమజా ఇతి. గుణదోషౌ ద్రవ్యాదీన్ కర్మార్హతానర్హతాభ్యాం స్వర్గం నరకం చ తత్ఫలతయా గుణదోష రూపమేవాపేక్షతే. ఏతచ్చోత్తరాధ్యాయే ప్రపంచయిష్యతే. ౨. తథాపి ప్రస్తుతే కిమాయాత మతఆహ-గుణదోషేతి. గుణదోషదృశి ర్దోష ఇతి నిరాకృతత్వాత్ గుణదోషభిదా దృష్టిమంతరేణ తాం వినా నిషేధవిధిలక్షణం కర్మకాండం తవ వచః కథం తచ్చ వచోఽంతరేణ నృణాం నిశ్రేయసం కథం స్యాత్. తత్రాపి శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇత్యాదినా సాధనవిధేః. శ్లో. "నాను ధ్యాయేద్బహూంచ్ఛబ్దాన్వాచోవిగ్లాపనంహితద" ఇత్యాదినిషేధస్య చావశ్యకత్వాదితి భావః. యద్వా గుణదోషభిదా దృష్టిమంతరేణ నిషేధవిధిలక్షణం తవ వచో వినేతి సామానాధికరణ్యమేవాస్తు. యద్వా గుణదోష

రేణ వచస్తవ, నిశ్శ్రేయసం కథం నృణాం నిషేధవిధిలక్షణమ్. ౩. పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్తవేశ్వర, శ్రేయస్త్వనుపలబ్ధేఽర్థే సాధ్యసాధనయోరపి. ౪. గుణదోషభిదాదృష్టిర్నిగమాత్తే న హి స్వతః, నిగమేనాపవాదశ్చ భిదాయా ఇతి హ భ్రమః. ౫. శ్రీభగవానువాచః—యోగాస్త్రయో మయా ప్రోక్తా నృణాం శ్రేయోవిధిత్సయా, జ్ఞానం కర్మ చ భక్తిశ్చ నోపాయోఽన్యోఽస్తి కుత్రచిత్. ౬. నిర్విణ్ణానాం జ్ఞానయోగో న్యాసినామిహ కర్మసు, తేష్వనిర్విణ్ణచిత్తానాం కర్మయోగస్తు కామినామ్. ౭. యదృచ్ఛయా మత్కథాదౌ జాతశ్రద్ధస్తు యః పుమాన్, న నిర్విణ్ణో నాతిసక్తో భక్తియోగోఽస్య సిద్ధిదః. ౮. తావత్కర్మాణి కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతా, మత్కథాశ్రవణాదౌ వా శ్రద్ధా యావన్న జాయతే. ౯. స్వధర్మస్థో యజన్ యజ్ఞైరనాశీః కామ ఉద్ధవ, న యాతి స్వర్గనరకౌ యద్యన్యన్న

భిదా దృష్టిమంతరేణ నిషేధవిధిలక్షణమపి తవ వచః కథం ను తత్త్వమస్యాదివాక్యవత్ నిశ్శ్రేయసపరం స్యాత్. సర్వస్య వేదస్య తత్పరత్వాంగీకారాదిత్యర్థః. ౩. నను పితరో దేవాశ్చ సర్వజ్ఞాః ఆరాధితాః ప్రత్యక్షతో దృష్ట్వా మనుష్యేభ్యః కథయిష్యంతి నేత్యాహ—పితృదేవేతి. పిత్రాదీనాం సర్వేషాం తవ త్వద్వాక్యరూపో వేద ఏవ శ్రేయః శ్రేష్ఠం చక్షుః ప్రమాపకం. క్వ అనుపలబ్ధేఽర్థే స్వర్గాదౌ మోక్షే చ. తథా సాధ్యసాధనయోః. ఇదమస్య సాధ్యం ఇదమస్య సాధనమిత్యత్రాపి. తదేవం గుణదోషదృష్ట్యభావే నిశ్శ్రేయసం ఘటతే. ౪. కించ శాస్త్రేణైవ హి తాం భేదదృష్టిం తస్మిన్నేవ విషయే శాస్త్రం కథం నివర్తయేదిత్యాహ—గుణదోషేతి. తే నిగమాత్ త్వదాజ్ఞారూపాద్వేదాదేవ న హి స్వతః. యస్మాదర్థప్రాప్తత్వేన నివర్తేత హ స్ఫుటం భ్రమో భవతి తం నివర్తయేతి శేషః. ౫. విషయాభేదేఽప్యధికారిభేదేనావిరోధం వక్తుం ప్రథమం యోగత్రయమాహ—యోగా ఇతి. యోగా ఉపాయాః బ్రహ్మకర్మదేవతాకాండైః ప్రోక్తాః కర్మ చ నిష్కామం శ్రేయోవిధిత్సయా మోక్షసాధనేచ్ఛయా అన్య ఉపాయో నాస్తీతి కామ్యకర్మాదికం వ్యావర్తయతి తథా చోత్తరాధ్యాయే స్ఫుటీకరిష్యతి య ఏతానిత్యాదినా. ౬. తేష్వధికారిభేదమాహ—ద్వాభ్యాం. నిర్విణ్ణానామితి. ఇహ ఏషాం మధ్యే కర్మసు నిర్విణ్ణానాం దుఃఖబుద్ధ్యా తత్ఫలేషు విరక్తానాం అత ఏవ తత్సాధనభూతకర్మన్యాసినాం జ్ఞానయోగః సిద్ధిద ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. అనిర్విణ్ణచిత్తానాం దుఃఖబుద్ధిశూన్యానాం అతః కామినాం తత్ఫలేష్వవిరక్తానామిత్యర్థః కర్మయోగస్సిద్ధిదః. ౭. యదృచ్ఛయేతి. యదృచ్ఛయా కేనాపి భాగ్యోదయేన మత్కథాదౌ జాతశ్రద్ధో యః కర్మసు నిర్విణ్ణో న భవతి—తత్ఫలేషు చ సక్తో న భవతి తస్య భక్తియోగస్సిద్ధిదః, తత్ర కామ్యకర్మసు ప్రవర్తమానస్య సర్వాత్మనా విధిప్రతిషేధాధికార ఇత్యుత్తరాధ్యాయే వక్ష్యతి నిష్కామకర్మయోగాధికారిణస్తు యథాశక్తి స చ జ్ఞానభక్తియోగాధికారాత్ప్రాగేవ తదధికృతయోస్తు స్వల్పః తాభ్యాం సిద్ధానాం తు న కించిదిత్యర్థః. ౮. సావధిం కర్మయోగమాహ—నవభిః. తావదితి. కర్మాణి నిత్యనైమిత్తికాని యావతా యావత్. ౯. కర్మయోగినో జ్ఞానభక్తిభూమికారోహప్రకారమాహ—స్వధర్మస్థ ఇతి. అనాశీః కామః అఫలకామః అన్యత్ నిషిద్ధం కామ్యం నరకసాధనం హ ద్విష్ఠైవ విహితాతిక్రమాద్వా నిషిద్ధా

సమాచరేత్. ౧౦. అస్మిఁల్లోకే వర్తమానస్స్వధర్మస్థోఽనఘశ్శుచిః, జ్ఞానం విశుద్ధమాప్నోతి మద్భక్తిం వా యదృచ్ఛయా. ౧౧. స్వర్గిణోఽప్యేతమిచ్ఛంతి లోకం నిరయిణస్తథా, సాధకం జ్ఞానభక్తిభ్యాముభయం తదసాధకం. ౧౨. ననరస్స్వర్గతిం కాంక్షేన్నారకీం చ విచక్షణః, నేమం లోకం చ కాంక్షేత దేహావేశాత్ప్రమాద్యతి. ౧౩. ఏతద్విద్వాన్ పురా మృత్యోరభవాయ యతేత సః, అప్రమత్త ఇదం జ్ఞాత్వా మర్త్య మప్యర్థసిద్ధిదమ్ ౧౪. ఛిద్యమానం యమైరేతైః కృతనీడం వనస్పతిమ్, ఖగస్స్వకేతముత్సృజ్య క్షేమం యాతి హ్యలంపటః. ౧౫. అహోరాత్రైశ్ఛిద్యమానం బుద్ధ్వాయుర్భయవేపథుః, ముక్తసంగః పరం బుద్ధ్వా నిరీహ ఉపశామ్యతి. ౧౬. నృదేహమాద్యం సులభం సుదుర్లభం ప్లవం సుకల్పం గురుకర్ణధారమ్, మయానుకూలేన నభస్వతేరితం పుమాన్ భవాబ్ధిం న తరేత్స ఆత్మహా. ౧౭. యదారంభేషు నిర్విణ్ణో విరక్తస్సంయతేంద్రియః, అభ్యాసేనాత్మనో యోగీ ధార

చరణాద్వా. అతః స్వధర్మస్థత్వాన్నిషిద్ధవర్జనాచ్చ నరకం న యాతి అఫలకామత్వాన్న స్వర్గమపీత్యర్థః. ౧౦. కింతు. అస్మిన్నితి. అస్మిన్ లోకే అస్మిన్నేవ దేహే అనఘః నిషిద్ధత్యాగే అతః శుచిః నివృత్తరాగాదిమలః యదృచ్ఛయేతి కేవలజ్ఞానాదపి భక్తేర్దుర్లభతాం ద్యోతయతి. ౧౧. అనేన ప్రకారేణ జ్ఞానభక్తిసాధనత్వాన్నరదేహం స్తౌతి-స్వర్గిణ ఇతి. నిరయిణ ఇతి దృష్టాంతత్వేనోక్తం జ్ఞానభక్తిభ్యాం జ్ఞానభక్త్యోః తదుభయం స్వర్గి నారకిశరీరం. ౧౨. అతః నేతి. నరః స్వర్గతిం న కాంక్షేత్ యథా నారకీమితి దృష్టాంతః. యద్వా స్వర్గనరకసాధనకర్మాణి న కుర్యాదిత్యర్థః. అస్యాతిశ్రేష్ఠత్వాత్పునరపి మనుష్యో భవేయమిత్యపి న కాంక్షేత్. యతో దేహావేశాత్ దేహాసక్త్యా స్వార్థే ప్రమాద్యతి—అవధానశూన్యో భవతి. ౧౩. అపితు ఏతదితి. ఏతద్దేహం సాధకమితి విద్వాన్ తచ్చార్థసిద్ధిదమపి మర్త్యమితి జ్ఞాత్వా అస్మిన్ దేహే అప్రమత్తః అనాసక్తస్సన్ మృత్యోః పూర్వమేవ మోక్షాయ యతేత యత్నం కుర్యాత్. ౧౪. అప్రమత్తో ముక్తసంగః సుఖం ప్రాప్నోతీత్యత్ర దృష్టాంతః. ఛిద్యమానమితి. యమైః యమవన్నిర్దయైః పురుషైః. కృతం నీడం యస్మిన్ త్వం స్వకేతం స్వస్యాశ్రయం అలంపటః అనాసక్తః. ౧౫. దార్ష్టాంతికమాహ—అహోరాత్రైరితి. అహోరాత్రైః ఛిద్యమానం ఆయుర్బుద్ధ్వా భయేన వేపథుః కంపో యస్య సః. ౧౬. ఏవమప్రయతమానం ప్రమత్తం నిందతి-నృదేహమితి. నృదేహం ప్లవం నావం ప్రాప్యేత్యధ్యాహారః. యో భవాబ్ధిం న తరేత్. స ఆత్మహా తత్ర హేతవః ఆద్యం సర్వఫలానాం మూలం ఏతదుపార్జితకర్మభిః సర్వప్రాప్తేః కించ. సుదుర్లభం ఉద్యమకోటిభిరపి ప్రాప్తుమశక్యం తథాపి సులభం యదృచ్ఛయా లబ్ధత్వాత్ తం చ సుకల్పం పటుతరం. కించ. గురుః సంశ్రితమాత్ర ఏవ కర్ణధారో నేతా యస్య తం మయా చ స్మృతమాత్రేణానుకూలమారుతేనేరితం ప్రేరితం. ౧౭. ఏవం తావదవిరక్తస్య వైరాగ్యద్వారా జ్ఞానభక్తిసాధకం కర్మయోగ ముక్త్వా. ఇదానీం సమ్యక్ విరక్తస్య జ్ఞానయోగం తస్యచ జ్ఞానప్రాప్తేః పూర్వం కించిత్కృత్యం వర్జనీయం చాహ సార్ధైర్నవభిః—యదేతి యదాతు ఆరబ్ధేషు కర్మసు నిర్విణ్ణః దుఃఖదర్శనేనోద్విగ్నః తత్ఫలేషు విరక్తశ్చ. తదా సంయతేంద్రియస్సన్. ఆత్మనోఽభ్యాసేన ఆత్మ

యేదచలం మనః. ౧౮. ధార్యమాణం మనో యర్హి భ్రామ్యదాశ్వనవస్థితమ్, అతన్ద్రితోఽనురోధేన మార్గేణాత్మవశం నయేత్. ౧౯. మనోగతిం న విసృజేజ్జితప్రాణో జితేన్ద్రియః, సత్త్వసంపన్నయా బుద్ధ్యా మన ఆత్మవశం నయేత్. ౨౦. ఏష వై పరమో యోగో మనసస్సంగ్రహస్స్మృతః, హృదయజ్ఞత్వ మన్విచ్ఛన్దాంతస్యార్వతో యథా. ౨౧. సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః, భవాప్యయావనుధ్యాయేన్మనో యావత్ప్రసీదతి. ౨౨. నిర్విణ్ణస్య విరక్తస్య పురుషస్యోక్తవేదినః, మనస్త్యజతి దౌరాత్మ్యం చింతితస్యానుచిన్తయా. ౨౩. యమాదిభిర్యోగపథైరాన్వీక్షిక్యా చ విద్యయా, మమార్చోపాసనాభిర్వా నాన్యైర్యోగ్యం స్మరేన్మునిః. ౨౪. యది కుర్యాత్ప్రమాదేన యోగీ కర్మ విగర్హితమ్, యోగేనైవ దహేదంహో నాన్యత్కుర్యాత్కదాచన. ౨౫. స్వే స్వేఽధికారే యా

విషయవృత్తిసంతత్యా-అచలం యథాభవతి తథా మనో ధారయేత్. ౧౮. తత్ర ప్రథమమేవాత్యంత ధారణాసంభవాత్. తత్స్వభావానుసారేణ వశీకరణమాహ—ధార్యమాణమితి. యర్హి ఆశు భ్రామ్యత్ పరిభ్రమత్ అనవస్థితం భవతి తదా అనురోధేన కించిదపేక్షాపూరణద్వారేణ. ౧౯. నను తర్హి యథాపూర్వమేవ స్యాత్ తత్రాహ—మనోగతమితి. మనోగతిం తు న విసృజేత్ నోపేక్షేత కింతు అప్రమత్తస్సన్ ఆత్మానం లక్షయేదిత్యర్థః. ౨౦. అనురోధమార్గం సదృష్టాంతం స్తౌతి-ఏషఇతి. ఏష అనువృత్తిమార్గేణ మనసః సంగ్రహః పరమః యోగః తత్సాధనత్వాత్ ఉపచారేణ స్తుతిః. యథా అదాంతస్య అదమనీయస్యఅర్వతః అశ్వస్య హృదయజ్ఞత్వం స్వాభిప్రాయేణ గతిమన్విచ్ఛన్ అపేక్షమాణః అశ్వధారకః. ప్రథమం కించిత్తద్గతి మనువర్తతే తదా చ రశ్మినా తం ధృత్వైవ గచ్ఛతి. న తూపేక్షతే. తద్వదిత్యర్థః. ౨౧. ఏవ మీషద్వశీకృతస్యమనసోఽత్యంతనైశ్చల్యోపాయానాహ-త్రిభిః—సాంఖ్యేనేతి. సాంఖ్యేన తత్త్వవివేకేన సర్వభావానాం మహదాదిదేహాంతానాం అనులోమతః ప్రకృత్యాదిక్రమేణ భవం ప్రతిలోమతః పృథివ్యాదిక్రమేణాప్యయం చ అనుధ్యాయేత్. ప్రసీదతి నిశ్చలం భవతి. ౨౨. ననూపాయసహస్రేణాపి మనోవిషయాకారతాం న త్యజతి భూయోభూయః కిముపదేశేనేతి చేత్తత్రాహ—నిర్విణ్ణేతి. తతశ్చాగమాపాయిషు తేషు అవధిభూతాత్మదర్శనాత్తదవివేకాపన్నసంసారే నిర్విణ్ణస్య అతో విరక్తస్య తతశ్చ ఉక్తవేదినః గురూపదిష్టార్థాలోచకస్య తతో గురూపదిష్టస్యైవ చింతితస్య పునః పునరనుచింతయా దౌరాత్మ్యం దేహాద్యభిమానం త్యజతి. ౨౩. కించ. యమాదిభి రితి. యమాదిభి ర్యోగమార్గైః ఆన్వీక్షిక్యాపదార్థద్వయశోధనేన మమార్చనధ్యానాదిభిర్వా. వా శబ్దేనాన్యపక్షస్య స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి-ఏతైరుపాయైర్యోగ్యం పరమాత్మానం మామనుస్మరేత్. నాన్యైః అతోఽన్య న్న కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౪. నను పాపోత్పత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమేవ తత్రాహ—యదీతి. యోగేన జ్ఞానాభ్యాసేనైవ ఏతచ్చ భక్తస్యాపి నామసంకీర్తనాద్యుపలక్షణార్థం. నాన్యత్ కృచ్ఛ్రాది. ౨౫. నను నిత్యనైమిత్తికం కర్మ సత్త్వశోధకత్వాద్గుణః. హింసాదికం త్వశుద్ధిహేతుత్వాత్ దోషః తత్రచ తన్నివర్తకత్వాత్కృచ్ఛ్రాదిప్రాయశ్చిత్తం గుణఇతి విధిప్రతిషేధాభ్యా ముక్తత్వాత్ప్రాయశ్చిత్తం వినా యోగేనైవ కథం పాపం దహేత్త

నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః, విపర్యయస్తు దోషస్స్యాదుభయోరేష నిశ్చయః. ౨౬. కర్మణాం జాత్యశుద్ధానామనేన నియమః కృతః, గుణదోషవిధానేన సంగానాం త్యాజనేచ్ఛయా. ౨౭. జాతశ్రద్ధో మత్కథాసు నిర్విణ్ణోఽన్యేషు కర్మసు, వేద దుఃఖాత్మకాన్ కామాన్ పరిత్యాగేఽప్యనీశ్వరః. ౨౮. తతో భజేత మాం భక్త్యా శ్రద్ధాళుర్దృఢనిశ్చయః, జుషమాణశ్చ తాన్ కామాన్ దుఃఖోదర్కాంశ్చ గర్హయన్. ౨౯. ప్రోక్తేన భక్తియోగేన భజతో మాం సకృన్మునేః, కామా హృదీయా నశ్యంతి సర్వే మయి హృది స్థితే. ౩౦. భిద్యతే హృదయగ్రంథి శ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి మయి దృష్టేఽఖిలాత్మని. ౩౧. తస్మాన్మద్భక్తియుక్తస్య యోగినో వై మదాత్మనః, న జ్ఞానం న చ వైరాగ్యం ప్రాయశ్శ్రేయో భవేదిహ. ౩౨. యత్కర్మభిర్యత్తపసా జ్ఞానవైరాగ్యతశ్చ యత్, యోగేన దానధర్మేణ శ్రేయోభిరితరైరపి. ౩౩. సర్వం మద్భక్తియోగేన మద్భక్తో లభతేఽంజసా,

---

త్రాహ—ద్వాభ్యాం. స్వే స్వ ఇతి. స ఏవ గుణో నేతరః. ౨౬. తదుపపాదయతి—కర్మణామితి. యస్మాద్విధినిషేధాభ్యామనేన గుణదోషవిధానేన కర్మణాం నియమః సంకోచః కృతః కుత ఇత్యత ఆహ—జాత్యా ఉత్పత్త్యైవ అశుద్ధానాం స చ ప్రాప్తానాం సంగానాం త్యాజనేచ్ఛయా అయం భావః. పురుషస్యాశుద్ధిర్నామ న ప్రవృత్తేరన్యాస్తి స్వాభావికప్రవృత్త్యైవ తస్య మలినత్వాత్. న చ సహసా సర్వతో నివృత్తిః కర్తుం శక్యతే. అత ఇదం న కర్తవ్యమిదమేవ కర్తవ్యమితి స్వాభావికప్రవృత్తిసంకోచద్వారేణ నివృత్తిరేవ క్రియతే తథాచ న ప్రవృత్తి పరో వేదః తథోత్తరాధ్యాయే వక్ష్యామః ఉత్పత్త్యైవ హి కామేష్విత్యాదినా. అతో యోగినః స్వాభావికప్రవృత్త్యభావా న్న ప్రాయశ్చిత్తాదివిధిగోచరతేతి. ౨౭. భక్త్యధికారిణో భక్తియోగమాహ—నవభిః. జాతశ్రద్ధ ఇతి. మత్కథాసు జాతశ్రద్ధః అతఏవాన్యేషు కర్మసు ఉద్విగ్నః న తు తత్ఫలేషు విరక్తః. తదాహ—వేదేతి. యద్యపి వేద. తథాపి తత్పరిత్యాగే అనీశ్వరః అశక్తః. ౨౮. తత ఇతి. ఏవంభూతో యః శ్రద్ధాళుః భక్త్యైవ సర్వం భవిష్యతీతి దృఢనిశ్చయస్సన్ తత స్తదనంతరం మాం ప్రీత్యా భజేత విషయాంస్తు సేవమానోఽపి తేషు ప్రీతిం న కుర్యాదిత్యాహ—గర్హయన్నితి. ౨౯. కథం భజేత కిం వా తతో భవతి తదాహ-ద్వాభ్యాం. ప్రోక్తేనేతి. శ్లో. "శ్రద్ధామృతకథాయాం మేశశ్వన్మదనుకీర్తనమి"త్యాదినా తత్ర తత్ర ప్రోక్తేన.మా మాం అసకృన్నిత్యం భజతః. హృదీయాః హృద్గతాః కామాః నశ్యంతి. ౩౦. భిద్యత ఇతి. హృదయమేవ గ్రంథిరహంకారః. తత్పూర్వకాశ్చ సర్వే సంశయా అసంభావనాదయః. కర్మాణ్యనారబ్ధఫలాని ఆరబ్ధఫలాని చ సంసారహేతుభూతాని. ౩౧. తదేవం వ్యవస్థయాధికారత్రయముక్తం. తత్ర చ భక్తేరన్యనిరపేక్షత్వాదన్యస్య చ తత్సాపేక్షత్వాద్భక్తియోగ ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుపసంహరతి-త్రిభిః. తస్మాదితి. మదాత్మనః మయి ఆత్మా చిత్తం యస్య తస్య. ప్రాయః శ్రేయస్సాధనం. ౩౨. తత్ర హేతుః యత్కర్మభిరిత్యాది. యదితి. ఇతరైరపి తీర్థయాత్రావ్రతాదిభిః. శ్రేయస్సాధనైః యద్భావం సత్త్వశుద్ధ్యాది. ౩౩. సర్వమితి. తత్సర్వమంజసా అనాయాసేనైవ. స్వర్గమపవర్గం. మద్ధామ వైకుంఠం లభత ఏవ

స్వర్గాపవర్గం మద్ధామ కథంచిద్యది వాంఛతి. ౩౩. న కించిత్సాధవో ధీరా భక్తా హ్యేకాంతినో మమ, గృహ్ణంత్యపి మయా దత్తం కైవల్యమపునర్భవమ్. ౩౪. నైరపేక్ష్యం పరం ప్రాహుర్నిశ్శ్రేయసమనల్పకం, తస్మాన్నిరాశిషో భక్తిర్నిరపేక్షస్య మే భవేత్. ౩౫. న మయ్యేకాంతభక్తానాం గుణదోషోద్భవా గుణాః, సాధూనాం సమచిత్తానాం బుద్ధేః పరముపేయుషామ్ ౩౬. ఏవమేతాన్మయాదిష్టాననుతిష్ఠంతి మే పథః, క్షేమం విందంతి మత్స్థానం యద్బ్రహ్మ పరమం విదుః. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ:—య ఏతాన్మత్పథో హిత్వా భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకాన్, క్షుద్రాన్ భోగాంశ్చలైః ప్రాణైర్జుషంతస్సంసరంతి తే ౧. స్వే స్వేఽధికారే యా

వాంఛా తు నాస్తీత్యుక్తం యది వాంఛతీతి. ౩౩. తత్ర హేతుమాహ—నేతి. ధీరాః ధీమంతః. యతో మమ ఏకాంతినః మయ్యేవ ప్రీతియుక్తాః అతో మయా దత్తమపి న గృహ్ణంతి కింపునర్వక్తవ్యం న వాంఛంతీతి అపునర్భవం ఆత్యంతికమపి కైవల్యం. ౩౪. ఏతదుపపాదయతి—నైరపేక్ష్యమితి. నైరపేక్ష్యమేవ పరం ఉత్కృష్టం అనల్పకం మహత్ నిశ్శ్రేయసఫలం తత్సాధనం చ ప్రాహుః. మే భక్తిర్నిరాశిషః ప్రార్థనాశూన్యస్య నిష్కామస్య నిరపేక్షస్య ప్రార్థనా కారణభూతాపేక్షారహితస్య పుంసో భవేత్. యద్వా. మే నిరపేక్షస్య యా భక్తిః సా నిరాశిషో భవేదిత్యర్థః. ౩౫. అనేన చ ప్రకారేణ జ్ఞానభక్తిసిద్ధానాం న గుణదోషా ఇతి విరోధపరిహారముక్తముపసంహరతి—నేతి. గుణదోషైర్విహితప్రతిషేధైరుద్భవో యేషాం తే. గుణాః పుణ్యపాపాదయః. సాధూనాం నిరస్తరాగాదీనాం. అత స్సమచిత్తానాం. అతఏవ బుద్ధేః పర మీశ్వరం ప్రాప్తానాం. ౩౬. కామ్యకర్మనిష్ఠాం నిందిష్యన్ దివ్యానేతాన్ముక్తిమార్గానుపసంహరతి-ఏవమితి. మే పథః మత్ప్రాప్త్యుపాయాన్ యేఽనుతిష్ఠంతి. తే క్షేమం కాలమాయాదివిరహితం మమ లోకం విందంతి. యత్పరమం బ్రహ్మ తచ్చ విదుః. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. జయతి స్వపరానందపరానందనృకేసరీ, యత్కృపాలవలేశేన శ్రీధరస్సంస్కృతః కృతీ. ఏకవింశే క్రియాజ్ఞానభక్తిష్వనధికారిణామ్. కామినాం ద్రవ్యదేశాదిగుణదోషాః ప్రపంచితాః. తదేవం గుణదోషవ్యవస్థార్థం యోగత్రయ ముక్తం. తత్ర చ జ్ఞానభక్తిసిద్ధానాం నకించిద్గుణదోషా సాధకానాం తు స్వల్పం ప్రథమతో నివృత్తికర్మనిష్ఠానాం యథాశక్తి నిత్యనైమిత్తికం కర్మ సత్త్వశోధకత్వాత్. గుణః తదకరణం నిషిద్ధకరణం చ తన్మలీమసకరణత్వాద్దోషః. తన్నివర్తకత్వాచ్చ కృచ్ఛ్రాదిప్రాయశ్చిత్తం గుణః విశుద్ధసత్త్వానాం తు జ్ఞాననిష్ఠానాం జ్ఞానాభ్యాస ఏవ సిద్ధిహేతుత్వాద్గుణః. భక్తినిష్ఠానాం పునః శ్రవణకీర్తనాదిభక్తిరేవ గుణః. తద్విరుద్ధం సర్వముభయేషాం దోషఇత్యుక్తం. ఇదానీంతనానాం మధ్యే యే తు న సిద్ధాః నాపి సాధకాః. కింతు కేవలం కామ్యకర్మప్రధానాస్తేషాం సకలగుణదోషాన్ ప్రపంచయిష్యన్ సన్ ఆదౌ తానతిబహిర్ముఖాన్నిందతి—యఇతి. మత్పథః మదుక్తముక్తిమార్గాన్. క్షుద్రాన్ తుచ్ఛాన్. చలైః అస్థిరైః. ప్రాణైః దేహవాయుభిరింద్రియైర్వా. జుషంతః సేవమానాః

నిష్ఠా సగుణః పరికీర్తితః, విపర్యయస్తు దోషస్స్యాదుభయోరేష నిశ్చయః. ౨. శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే సమానేష్వపి వస్తుషు, ద్రవ్యస్య విచికిత్సార్థం గుణదోషౌ శుభాశుభౌ. ౩. ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం యాత్రార్థమితి చానఘ, దర్శితోఽయం మయాచారో ధర్మ్యముద్వహతా ధురమ్. ౪. భూమ్యంబ్వగ్న్యనిలాకాశ భూతానాం పంచ ధాతవః, ఆబ్రహ్మస్థావరాదీనాం శారీరా ఆత్మసంయుతాః. ౫. వేదేన నామరూపాణి విషమాణి సమేష్వపి, ధాతుషూద్ధవ కల్ప్యంత ఏతేషాం స్వార్థసిద్ధయే. ౬. దేశకాలాదిభావానాం వస్తునాం మమ సత్తమ, గుణదోషౌ విధీయేతే నియమార్థం హి కర్మణామ్. ౭. అకృష్ణసారో దేశానామబ్రహ్మణ్యోఽశుచిర్భవేత్, కృష్ణసారోఽప్యసౌవీరః కీకటోఽసంస్కృతేరిణమ్. ౮. కర్మణ్యో గుణవాన్

భవంతి. తే సంసరంతి నిఖిలగుణదోషభాక్త్వేన నానాయోనీః ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౧. నను తైరేవ కర్మభిః కేచిద్గుణదోషభాజః కేచిన్నేతి కుతో వైషమ్యం. నహ్యగ్నినా కేచిత్తప్యంతే కేచిన్నేతి సంభవతి. తత్రాహ—స్వే స్వ ఇతి. అధికారిభేదేన కల్పితౌ గుణదోషౌ న వస్తునిష్ఠావితి భావః. ౨. తదాహ—శుద్ధ్యశుద్ధీ ఇతి. విచికిత్సార్థం యోగ్యమయోగ్యం వేతి సందేహద్వారా స్వాభావికప్రవృత్తిప్రతిబంధార్థమిత్యర్థః. తత్ర శుద్ధ్యశుద్ధీ యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే. గుణదోషౌ తన్నిమిత్తోపాదేయత్వానుపాదేయత్వే శుభాశుభౌ తన్నిమిత్తావర్థానర్థౌ. ౩. ధర్మార్థమితి. తత్ర శుద్ధ్యశుద్ధీ ధర్మార్థం. శుద్ధేన ధర్మః. అశుద్ధేనాధర్మ ఇతి గుణదోషౌ వ్యవహారార్థం. అశుద్ధావపి రాజాదీనాం వ్యవహారదర్శనాద్యుపాదేయం నాన్యదితి. శుభాశుభౌ యాత్రార్థం. దోషత్వేఽప్యాపత్సు శరీరనిర్వాహమాత్రోపాదానే న పాపం. అధికోపాదానే తు పాపమితి. మయా మన్వాదిరూపేణ ధర్మరూపాం ధురం భారం. కర్మజడానామిత్యర్థః. ౪. శుద్ధ్యశుద్ధీ ప్రపంచయిష్యన్ వేదోక్తత్వేన తదభినివేశో మాభూదితి సమానేష్వపి వస్తుష్వితి యదుక్తం తత్ప్రపంచయతి త్రిభిః—భూమీతి. భూతానాం ప్రాణినాం ధారయంతీతి ధాతవః. కారణాని శారీరాః శరీరారంభకాః. దేహతస్సామ్యముక్తం. జీవతోఽప్యాహ—ఆత్మసంయుతా ఇతి. ౫. వేదేనేతి. ధాతుషు దేహేషు నామరూపాణి వర్ణాశ్రమాదీని కల్పనాయాః ప్రయోజనమాహ—ఏతేషాంప్రాణినాం స్వార్థసిద్ధయే ప్రవృత్తినియమద్వారా ధర్మాదిపురుషార్థసిద్ధయే. ౬. న కేవలం దేహేష్వేవ అపితు దేశేతి. దేశకాలాదిభావానామపి ఆదిశబ్దేనానుపాదేయానాం ఫలనిమిత్తాధికారిణాం గ్రహణం. వస్తునాం ఉపాదేయానాం వ్రీహ్యాదీనామపి మమ మయా నియమార్థం కర్మసంకోచార్థమిత్యర్థః. ౭. ఏవం గుణదోషవిషయం పరిశోధ్య తయోః శుద్ధ్యశుద్ధిమూలత్వాత్ శుద్ధ్యశుద్ధీ ప్రపంచయత్యష్టభిః—అకృష్ణసార ఇతి. దేశానాం మధ్యే కృష్ణహరిణసంచారరహితో దేశః. అశుచిః. తత్రాపి అబ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణభక్తిశూన్యో దేశః అత్యంతమశుచిః. కృష్ణసారోఽపి కృష్ణేన మృగేణ సారః శ్రేష్ఠో యః సోఽపి అసౌవీరః కీకటః. సువీరాః సత్పురుషాః తద్వాన్ సౌవీరః కీకటోఽపి శుచిః. తదుక్తం. శ్లో. "సవై పుణ్యతమో దేశస్సత్పాత్రం యత్ర లభ్యత" ఇతి. తద్వర్జితః అసౌవీరః యః కీకటః అంగవంగకళింగాదిః సః అశుచిః తత్రాపి అసంస్కృతః సంమార్జనాదిశూన్యః మ్లేచ్ఛబహులో వా దేశః తత్రాపి ఇరిణం ఊషరం ఏకవద్భావః-తత్ అశుచి. తదన్యః శుచిరిత్యర్థాదుక్తం భవతి. ౮. కాలస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ దర్శయతి—కర్మణ్య ఇతి. ద్రవ్యతః ద్రవ్య

కాలో ద్రవ్యతస్స్వతఏవ వా, యతో నివర్తతే కర్మ సదోషోఽకర్మకస్స్మృతః. ౯. ద్రవ్యస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ చ ద్రవ్యేణ వచనేన చ, సంస్కారేణాథ కాలేన మహత్త్వాల్పతయాథవా. ౧౦. శక్త్యాఽశక్త్యాచ వా బుద్ధ్యా సమృద్ధ్యా చ యదాత్మనః, అఘం కుర్వంతి హి యథా దేశావస్థానుసారతః. ౧౧. ధాన్యదార్వస్థితంతూనాం రసతైజసచర్మణామ్, కాలవాయ్వగ్నిమృత్తోయైః పార్థివానాం యుతాయుతైః ౧౨. అమేధ్యలిప్తం యద్యేన గంధలేపౌ వ్యపోహతి, భజతే ప్రకృతిం తస్య తచ్ఛౌచం తావదిష్యతే. ౧౩. స్నానదానతపోఽవస్థావీర్యసంస్కారకర్మభిః, మత్స్మృత్యాచా

సంపత్త్యా స్వతో వా పూర్వాహ్ణాదిర్యః కర్మణ్యః కర్మార్హః సకాల స్తస్మిన్ కర్మణి గుణవాన్. యతః యస్మిన్. ద్రవ్యాలాభేన వా రాష్ట్రవిప్లవాదినా వా కర్మ నివర్తతే. యశ్చ సూతకాదౌ దశాహాది లక్షణః అకర్మకః. కర్మార్హః స్మృతః. స కాలో దోషః అశుద్ధ ఇత్యర్థః. ౯. వస్తుశబ్దోపాత్తానాం ద్రవ్యాణాం శుద్ధ్యశుద్ధీ దర్శయతి—చతుర్భిః. ద్రవ్యస్యేతి. ద్రవ్యేణ తోయాదినా శుద్ధిః మూత్రాదినా త్వశుద్ధిః. వచనేన శుద్ధమశుద్ధం వేతి సందేహే శుద్ధమిత్యేవం రూపేణ బ్రాహ్మణవచనేన శుద్ధిః. విపరీతేనాశుద్ధిః. సంస్కారేణ ప్రోక్షణాదినా పుష్పాదేశ్శుద్ధిః. నపర్యుషితాన్నాదేః. అవఘ్రాణాదినా త్వశుద్ధిః కాలేన దశాహాదినా నవోదకాదేశ్శుద్ధిః నోచ్ఛిష్టాదేః. విపరీతేనాశుద్ధిః. అంత్యజాద్యుపహతానాం తటాకాద్యుదకానాం మహత్త్వాల్పత్వాభ్యాం శుద్ధ్యశుద్ధీ. ౧౦. శక్త్యేతి. శక్త్యా అశక్త్యా సూర్యోపరాగసూతకాన్నాదేః శక్తాన్ప్రత్యశుద్ధిః, అశక్తాన్ప్రతి శుద్ధిః. బుద్ధ్యా పుత్రజన్మాదౌ దశాహాద్బహిర్జ్ఞానేన శుద్ధిః. అంతర్జ్ఞానేనాశుద్ధిః. సమృద్ధ్యా జీర్ణమలవద్వస్త్రాదేః సమృద్ధం ప్రత్యశుద్ధిః. దరిద్రం ప్రతి శుద్ధిః. తత్రాపి విశేషమాహ—యదితి. ఏతే ద్రవ్యవచనాదయో ద్రవ్యాశుద్ధిద్వారా ఆత్మనో యదఘం కుర్వంతి తద్దేశావస్థానుసారత ఏవ యథా యథావత్ కుర్వంతి న సర్వతః తథాహి. నిర్భయఏవ దేశే కుర్వంతి. న తు చోరాద్యాకులే. తథా రోగాదివ్యతిరిక్త యువాద్యవస్థాయామేవ కుర్వంతి. న బాల్యరోగాద్యవస్థాయామితి. తథాచ స్మృతిః—శ్లో. "దేశం కాలం తథాత్మానం ద్రవ్యం ద్రవ్యప్రయోజనమ్, ఉపపత్తిమవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం ప్రకల్పయేది"తి. ౧౧. ద్రవ్యాదిభిః ద్రవ్యస్య శుద్ధిరిత్యుక్తం. తత్ర వచనాదిశుద్ధిరేకరూపైవ ద్రవ్యతస్తు శుద్ధిర్బహురూపేతి తాం ప్రపంచయతి—ధాన్యేతి. ధాన్యానాం వాయునా. దారు లౌకికగ్రహ చమసాది. అస్థి గజదంతాది. రసాస్తైలఘృతాదయః తైజసాస్సువర్ణాదయః. తేషాం అగ్నినా. చర్మణాం మృత్తోయాభ్యాం. పార్థివానాం రథ్యాకర్దమఘటేష్టకాదీనాం యథాయథం కాలాదిభిశ్శుద్ధిః. తత్రాపి కాకాంత్యజాద్యుపఘాతతారతమ్యేన దేశకాలావస్థాద్యనుసారేణచ. ఏతైరన్యైశ్చ యుతాయుతైర్మిళితైః కేవలైశ్చ. కాలస్య పునర్గ్రహణం యుక్తత్వప్రదర్శనార్థం. ౧౨. అస్పృశ్యస్పర్శే శుద్ధిముక్త్వా లేపవిషయేఽప్యాహ—అమేధ్యేతి. యత్ పీఠపాత్రవస్త్రాది యేన తక్షణఘర్షణక్షారామ్లోదకాదినా గంధం చ లేపం చ వ్యపోహతి త్యజతి స్వగతం చ మలం త్యక్త్వా ప్రకృతిం స్వమేవ రూపం భజతే. తస్య తత్ శౌచం శోధకం. యావతా చ తక్షణాదినా వ్యపోహతి. తావత్ప్రమాణం స్వరూపతః ఆవృత్తితో వా తత్కర్తవ్యమిష్యతే. ౧౩. ఏవం తావద్ద్రవ్యశుద్ధిముక్త్వా ఇదానీం కర్తృశుద్ధిమాహ—స్నానేతి. అవస్థా కౌమారాదిః, వీర్యం శక్తిః. సంస్కార ఉపనయనాదిః కర్మ

త్మనశ్శౌచం శుద్ధః కర్మాచరేద్ద్విజః. ౧౪. మంత్రశుద్ధిః పరిజ్ఞానం కర్మశుద్ధిర్మదర్పణమ్, ధర్మస్సంపద్యతే షడ్భిరధర్మస్తు విపర్యయః ౧౫ క్వచిద్గుణోఽపి దోషస్స్యాద్దోషోఽపి విధినా గుణః, గుణదోషార్థనియమ స్తద్భిదామేవ బాధతే. ౧౬. సమానకర్మాచరణం పతితానాం న పాతకమ్, ఔత్పత్తికో గుణస్సంగో న శయానః పతత్యధః. ౧౭. యతో యతో నివర్తేత విముచ్యేత తత స్తతః, ఏష ధర్మో నృణాం క్షేమశ్శోకమోహ భయాపహః. ౧౮. విషయేషు గుణధ్యానాత్పుంసస్సంగ స్తతో భవేత్, సంగాత్తత్ర భవేత్కామః కామాదేవ కలిర్భవేత్. ౧౯. కలేర్దుర్విషహః క్రోధ స్తమ స్తమనువర్తతే, తమసా గ్రస్యతే పుంసశ్చేతనా వ్యాపినీ ద్రుతమ్. ౨౦. తయా విరహిత స్సాధో జంతుశ్శూన్యాయ కల్పతే, తతోఽస్య స్వార్థవిభ్రంశో మూర్ఛితస్య

శౌచసంధ్యోపాసనాదీక్షాదిలక్షణం. ఆత్మనః సాహంకారస్య కర్తుః. ఏతైః స్నానాదిభిర్యథాయథం తత్తత్కార్యానుసారిణీ శుద్ధిః. ఇయం చ శుద్ధిః న వ్యవహారార్థా. కింతు. విహితకర్మార్థేత్యాహ-శుద్ధ ఇతి. ద్విజ ఇత్యుపలక్షణం. శూద్రాదేరపి. ౧౪. మంత్రశుద్ధిమాహ—మంత్రేతి. సద్గురుముఖాద్యథావత్పరిజ్ఞానం మంత్రస్య శుద్ధిః. కర్మశుద్ధిమాహ—ఈశ్వరార్పణం కర్మణః శుద్ధిః. ధర్మాద్యర్థం శుద్ధ్యశుద్ధీ ప్రపంచతః ప్రదర్శ్యోపసంహరతి. ధర్మ ఇతి—దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మభిః షడ్భిశ్శుద్ధైర్ధర్మస్సంపద్యతే. ఏతేషాం యో విపర్యయః సః అధర్మః. తద్ధేతురిత్యర్థః. ౧౫. అయం చ గుణదోషవిభాగో న వాస్తవ ఇత్యాహ—క్వచిదితి. ఆపది ప్రతిగ్రహో గుణోఽప్యనాపది నిషిద్ధత్వాద్దోషః పరధర్మశ్చ పరస్య గుణోఽపి స్వస్య దోషః. దోషోఽపి కుటుంబత్యాగాదిః విరక్తాదేర్నదోషః. అపితు విధిబలేన గుణః. శ్రు. "యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజే ది"తి శ్రుతేః. విరక్తస్య కుటుంబత్యాగో గుణోఽపి అవిరక్తస్య దోషః. "ఋతౌ భార్యాముపేయాది"తి. వచనాత్. ఏవం యోఽయం గుణదోషయోరేకస్మిన్నేవార్థే నియమః. గుణదోషార్థం వా నియమః నియామకం శాస్త్రం. స తయోర్భేదమేవ బాధతే. ౧౬. దోషస్య క్వచిద్దోషత్వాభావే గుణత్వేచోదాహరణం దర్శయతి—సమానేతి. సమానస్య తస్యైవ కర్మణః సురాపానాదేరాచరణం. అపతితానాం పతనహేతురపి జాత్యాకర్మణా వా పతితానాం పునః పాతకం అధికారభ్రంశకం నభవతి. పూర్వమేవ పతితత్వాత్. అతోఽత్ర దోషస్యాపి దోషతా నాస్తీత్యర్థః. తథాసంగోఽపి యోయతేర్దోషః. సగృహస్థస్యౌత్పత్తికః పూర్వస్వీకృతః న దోషః. అపితు గుణః "ఋతౌ భార్యాముపేయాది"త్యాది విధానాత్ ఉభయత్ర దృష్టాంతః. పూర్వమేవాధశ్శయానో యథా నపతతీతి. ౧౭. అతో గుణదోషనియమవిధీనాం ప్రవృత్తిసంకోచద్వారా నివృత్తావేవ తాత్పర్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—యత ఇతి. ౧౮. యథాశ్రుతప్రవృత్తిపరతాం వేదస్య నిరాకర్తుం ప్రవృత్తిమార్గస్యానర్థహేతుతాం దర్శయతి—చతుర్భిః. విషయేష్వితి. ప్రథమం విషయేషు గుణధ్యానాత్ రమణీయతాబుద్ధిః. తతస్తేషు సంగ ఆసక్తిః తత్ర తేషు విషయేషు యేన ప్రతిహన్యతే సకామస్తేన సహ కామాదేవ కలిః కలహో వివాదః. ౧౯. కలేరితి. దుర్విషహస్తీవ్రః క్రోధః. తం క్రోధమను తమః సంమోహః. తేన తమసా. చేతనా. కార్యాకార్యస్మృతిః. ద్రుతం శీఘ్రం. ౨౦. తయేతి. శూన్యాయ కల్పతే అసత్తుల్యో

మృతస్య చ. ౨౧. విషయాభినివేశేన నాత్మానం వేదనాపరమ్, వృక్షజీవికయా జీవన్ వ్యర్థం భస్త్రేవ యశ్శ్వసన్. ౨౨. ఫలశ్రుతిరియం నృణాం న శ్రేయో రోచనం పరమ్, శ్రేయో వివక్షయా ప్రోక్తా యథా భైషజ్యరోచనమ్. ౨౩. ఉత్పత్త్యైవ హి కామేషు ప్రాణేషు స్వజనేషు చ, ఆసక్తమనసో మర్త్యా ఆత్మనోఽనర్థహేతుషు. ౨౪. న తానవిదుష స్స్వార్థం భ్రామ్యతో వృజినాధ్వని, కథం యుంజ్యాత్పునస్తేషు తాంస్తమో విశతో బుధః. ౨౫. ఏవం వ్యవసితం కేచిదవిజ్ఞాయ కుబుద్ధయః, ఫలశ్రుతిం కుసుమితాం న వేదజ్ఞా వదన్తి హి. ౨౬. కామినః కృపణా లుబ్ధాః పుష్పేషు ఫలబుద్ధయః, అగ్నిముగ్ధా ధూమతాంతా స్స్వలోకం నవిదంతి తే. ౨౭. న తే మామంగ జానంతి హృదిస్థం య ఇదం యతః, ఉక్థశస్త్రా

భవతీత్యర్థః. స్వార్థవిభ్రంశః పురుషార్థహానిః మూర్ఛితస్య మృతతుల్యస్య. ౨౧. తత్తుల్యత్వం ప్రపంచయతి—విషయేతి. వ్యర్థం వృక్షజీవికయైవ యో జీవన్వర్తతే. స మూర్ఛితతుల్యః అతఏవ యో భస్త్రేవ శ్వసన్ వర్తతే స మృతతుల్యః అతః స్వార్థనాశ ఇత్యర్థః. ౨౨. నను ప్రవృత్తస్య స్వర్గాదిఫలశ్రవణాత్కుతః స్వార్థవిభ్రంశస్తత్రాహ—ఫలశ్రుతిరితి. ఇయం ఫలశ్రుతిః, నశ్రేయః పరమపురుషార్థపరా న భవతీత్యర్థః. కింతు బహిర్ముఖానాం నృణాం మోక్షవివక్షయా అవాంతరఫలైః. కర్మసు రుచ్యుత్పాదనమాత్రం యథా భైషజ్యే ఔషధరోచనం రుచ్యుత్పాదనం ఖండలడ్డుకాది. తథా హి. శ్లో. పిబ నింబం ప్రదాస్యామి ఖలు తే ఖండలడ్డుకాన్, పిత్రైవ ముక్తః పిబతి సఫలం తావదేవతు. ౨౩. నను కర్మకాండే మోక్షస్య నామాపి న శ్రూయతే కుత ఏవం వ్యాఖ్యాయతే. యథా శ్రుతస్య ఘటనాదిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. ఉత్పత్త్యేతి. ఉత్పత్త్యా స్వభావత ఏవ కామేషు పశ్వాదిషు. ప్రాణేషు ఆయురింద్రియబలవీర్యాదిషు పుత్రాదిషు. అనర్థహేతుషు పరిపాకతో దుఃఖహేతుషు. ౨౪. అతః న తానితి. స్వార్థం పరమసుఖం అవిదుషః. అతో న తాన్ ప్రహ్వీభూతాన్. వేదో యద్బోధయిష్యతి తదేవ శ్రేయ ఇతి విశ్వసితానిత్యర్థః. తానేవంభూతాన్. వృజినాధ్వని కామవర్త్మని దేవాదియోనిషు భ్రామ్యతః. అతః పునః తమః వృక్షాదియోనిం విశతః. పశుకామ ఇతి ఆయురింద్రియాదికామ ఇతి చ పుత్రాదికామ ఇతి చ కథం పునస్తేష్వేవ కామేషు స్వయం బుధో వేదో యుంజ్యాత్. ప్రవర్తయేత్. తథా సతి అనాప్త స్స్యాదితి భావః. ౨౫. కథం తర్హి కర్మమీమాంసకాః ఫలపరతాం వదంతి. వేదస్య? తత్రాహ—ఏవమితి. ఏవం వ్యవసితం వేదస్యాభిప్రాయం. కుసుమితాం అవాంతరఫలప్రయోజనతయా రమణీయాం. పరమఫలశ్రుతిం వదంతి. కుతస్తే కుబుద్ధయ స్తత్రాహ—హి యస్మాత్. వేదజ్ఞా వ్యాసాదయ స్తథా నవదంతీతి. ౨౬. కుబుద్ధితాం ప్రపంచయత్యష్టభిః—కామిన ఇతి. కామిత్వాత్ కృపణాః. తతో లుబ్ధా స్తృష్ణాకులాః. అతః పుష్పేషు అవాంతరఫలేషు పరమఫలబుద్ధయః. అతఏవ అగ్నిముగ్ధాః అగ్నిసాధ్యకర్మాభినివేశేన లుప్తవివేకాః తతశ్చ ధూమతాంతాః ధూమతా ధూమమార్గ ఏవ అంతో యేషాం తే ధూమమార్గతాంతా ఇతి వా. స్వలోకమాత్మతత్త్వం తథాచ. శ్రు. "కశ్చిద్ధవా అస్మాల్లోకా త్ప్రేత్య. ఆత్మానం వేద. అయమహమస్మీ"తి. కశ్చిత్స్వం లోకం న ప్రతిప్రజానాతి. అగ్నిముగ్ధో హవై ధూమతాంత ఇతి. ౨౭. కోఽసౌ స్వలోక స్తమాహ—నేతి. హృదిస్థ మాత్మానం స్వలోకం. నను హృదిస్థ మహంకారాస్పదం

హ్యసుతృపో యథా నీహారచక్షుషః. ౨౮. తే మే మత మవిజ్ఞాయ పరోక్షం విష యాత్మకాః, వృథా పశూన్ విహింసంతి హింస్యంతే ప్రేత్య తైస్తు తే. ౨౯. హింసాయాం యదిరాగ స్స్యాద్యజ్ఞఏవ న చోదనా, ఇతి వేదధ్వనిం శ్రుత్వా న ప్రబుధ్యంతి కర్మసు. ౩౦. హింసావిహారాహ్యాలబ్ధైః పశుభిస్స్వసుఖేచ్ఛయా, యజంతే దేవతాయజ్ఞైః పితృభూతపతీన్ ఖలాః. ౩౧ స్వప్నోపమమముం లోకమసంతం శ్రవణప్రియమ్, ఆశిషో హృది సంకల్ప్య త్యజంత్యర్థాన్యథా వణిక్. ౩౨. రజస్సత్త్వ తమోనిష్ఠా రజస్సత్త్వతమోజుషః, ఉపాసతేహీంద్రముఖ్యాన్ దేవాదీన్నయథైవ మామ్ ౩౩. ఇష్ట్వేహ దేవతాయజ్ఞైర్గత్వా రంస్యామహే దివి, తస్యాంత ఇహ భూయాస్మ మహాశాలామహాకులాః. ౩౪. ఏవం పుష్పితయా వాచా వ్యాక్షిప్తమనసాం నృణాం, మానినాం చాతిస్తబ్ధానాం మద్వార్తాపి న రోచతే. ౩౫. వేదా

జానంత్యేవ సత్యం. పరమాత్మానం తు న జానంతీత్యాహ—యఇదం యద్వ్యతిరిక్తం జగన్నాస్తి కుతః. యత ఇదం జగజ్జాతం. తం కుతో నజానంతి. హి యస్మాత్ ఉక్థశస్త్రాః. ఉక్థం కర్మైవ. శస్త్రం శంస్యం కథనీయం పశుహింసాసాధనం వా యేషాం తే. అతః కేవలమసుతృపః ప్రాణతర్పణపరాః. నీహారం తమః తేన వ్యాప్తాని చక్షూంషి యేషాం తే. యథాసన్నిహితమపి న జానంతి తద్వత్. తథాచ. శ్రు. "నతం విదాథయ ఇదం జజానాన్యద్యుష్మాకమంతరం భవాతి. నీహారేణ ప్రావృతా జల్ప్యాచాసుతృప ఉక్థశాసశ్చరంతి." ౨౮. వేదతాత్పర్యజ్ఞానాచ్చాన్యాన్ యజంతీత్యాహ—తే పరోక్షమస్ఫుటం మే మమ మతమవిజ్ఞాయ. దేవాదీన్ యజంత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౯. స్వమతమేవాహ—హింసాయామితి. హింసాయాం మాంసభక్షణార్థం తత్ఫలార్థం చ యది రాగః స్యాత్. తర్హి. యజ్ఞఏవేత్యభ్యనుజ్ఞా. తద్ద్వారా పరిసంఖ్యేయం న త్వావశ్యకత్వేన చోదనేత్యేవం రూపం. యద్యపి నిత్యనైమిత్తికయోః కామవిశేషానుబంధో నాస్తి. తథాపి. శ్రు. "కర్మణా పితృలోక" ఇతి శ్రుతేః. సామాన్యతః పితృలోకకామనాస్త్యేవ నాంతఃకరణశుద్ధికామనేతి భావః. తదుక్తం. శ్లో. "అకామస్య క్రియాకాచిద్దృశ్యతే నేహ కర్హిచిత్, యద్యద్ధి కురుతేజంతుస్తత్తత్కామస్య చేష్టితమి"తి. ౩౦. హింసేతి. అజ్ఞత్వాదేవ హింసావిహారః క్రీడా యేషాంతే. ౩౧. కించ. తేఅతి మందబుద్ధయ ఇత్యాహ—స్వప్నోపమమితి. అముం పరలోకం ఆశిషశ్చాస్మిన్ లోకే సంకల్ప్య న తు నిశ్చిత్య. విఘ్నబాహుళ్యాత్ త్యజంతి కర్మసు వినియోజయంతి యథా కశ్చిద్వణిక్ దుస్తర సముద్రాదిలంఘనేన బహుధనార్జనేచ్ఛయా పూర్వసిద్ధం ధనం త్యజన్ నౌభంగాదినార్ద్రవ్యేనష్టే ఉభయభ్రష్టో భవతి తద్వదిత్యర్థః. ౩౨. అతః. రజ ఇతి. రజస్సత్త్వతమోనిష్ఠాస్తే రజస్సత్త్వతమోజుషః స్వానురూపానింద్రాదీన్ దేవానేవోపాసతే. న తు మాం యద్యపీంద్రాదీనామపి మదంశత్వాన్మదుపాసన మేవ. తథాపి యథావన్నోపాసతే. భేదదర్శిత్వాదిత్యర్థః. ౩౩. హృది సంకల్ప్యేత్యుక్తం తమేవ సంకల్పం దర్శయతి.—ఇష్ట్వేతి. తస్య భోగస్యాంతే మహాశాలాః మహాగృహస్థాః. ౩౪. తతః కిమిత్యత ఆహ—ఏవమితి. అతో మత్ప్రవణత్వాభావాన్నిత్యం సంసారిణో భవంతీతి భావః. ౩౫. తదేవం వేదా

బ్రహ్మాత్మవిషయా స్త్రికాండవిషయా ఇమే, పరోక్షవాదా ఋషయః పరోక్షం మమ చ ప్రియమ్. ౩౬. శబ్దబ్రహ్మ సుదుర్బోధం ప్రాణేన్ద్రియమనోమయమ్, అనంత పారం గంభీరం దుర్విగాహ్యం సముద్రవత్. ౩౭. మయోపబృంహితం భూమ్నా బ్రహ్మణానంతశక్తినా, భూతేషు ఘోషరూపేణ బిసేషూర్ణేవ లక్ష్యతే. ౩౮. యథోర్ణనాభి ర్హృదయాదూర్ణముద్వమతే ముఖాత్, ఆకాశా ద్ఘోషవాన్ప్రాణో

నాం ప్రవృత్తిపరత్వం నిరాకృత్య. ప్రకృతం నివృత్తిపరత్వమేవ ఉపసంహరతి.—వేదా ఇతి. కర్మబ్రహ్మదేవతాకాండవిషయా ఇమే వేదాః. బ్రహ్మాత్మవిషయాః బ్రహ్మైవాత్మానసంసారీత్యేతత్పరాః. తత్పరత్వ ప్రతీతౌ చ. శ్లో. "ఫలశ్రుతిరియం నృణాం న శ్రేయోరోచనం పరమ్, శ్రేయో వివక్షయా ప్రోక్తా యథా భైషజ్యరోచన"మిత్యుక్తమేవ కారణమనుస్మారయతి—పరోక్షేతి. పరోక్ష వాదాః అతీన్ద్రియార్థప్రతిపాదనపరాః. ఋషయో మంత్రాః. తద్ద్రష్టారో వా. తత్కుమితి. యస్మాత్ పరోక్షమేవ మమ చ ప్రియం. అయం భావః. శుద్ధాంతఃకరణై రేవైదద్బోద్ధవ్యం నాన్యైరనధికారిభిః. వృథాకర్మత్యాగేన భ్రంశప్రసంగాదితి. ౩౬. నను వేదజ్ఞా అపి జైమిన్యాదయః కిమితి తథా న వర్ణయంతి. మాం వినా తత్త్వతో వేదం తదర్థం వా నకోఽపి వేదేత్యాశయేనాహ—యావత్సమాప్తి. శబ్దబ్రహ్మేతి. స్వరూపతోఽర్థతశ్చ దుర్విజ్ఞేయం తచ్చ సూక్ష్మం స్థూలం చేతి ద్వివిధం. తత్ర సూక్ష్మం తావత్స్వరూపతో దుర్విజ్ఞేయమిత్యాహ—ప్రాణేన్ద్రియమనోమయం. ప్రథమం ప్రాణమయం పరాఖ్యం. తతో మనోమయం పశ్యంత్యాఖ్యం. తత ఇంద్రియమయం మధ్యమాఖ్యం. తస్య వాగ్వ్యంజకత్వేన వాగింద్రియప్రధానత్వాత్. కించ. అనంతపారం సమష్టిప్రాణాదిమయస్య నిర్విశేషస్య చ తస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిచ్ఛేదాత్. అర్థతోఽపి దుర్జ్ఞేయత్వమాహ—గంభీరం నిగూఢార్థం. అతో దుర్విగాహ్యం మతిప్రవేశానర్హం తథాచ. శ్రు. "చత్వారి వాక్పరిమితాపదాని. తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః. గుహా త్రీణి నిహితానేంగయంతి. తురీయం వాచో మనుష్యావదంతి అయమర్థః. వాచః శబ్దబ్రహ్మణః. పరిమితాని గణితాని. పద్యతే జ్ఞాయతే పరం తత్త్వమేభి రితి పదాని రూపాణి చత్వారి. తాని చత్వార్యపి యే మనీషిణోఽంతర్దృష్టయః. తే విదుర్నాన్యే. యతో గుహాయాం దేహమధ్యే. త్రీణి నిహితాని నేంగయంతి స్వరూపం న ప్రకాశయంతి. తతః కేవలం వాచస్తురీయం చతుర్థభాగం వైఖరీరూపం. మనుష్యాః ప్రాణినో వదంతి తమపి వదంత్యేవ. న తు తత్త్వతో జానంతీతి. ౩౭. తత్ర మనీషిభిరేవ జ్ఞేయం సూక్ష్మరూపం దర్శయతి—మయేతి. మయా అంతర్యామిణా. ఉపబృంహితం అధిష్ఠితం. అంతస్థత్వేఽప్యపరిచ్ఛేదమాహ—భూమ్నేతి. అధిష్ఠాతృత్వేఽప్యవికారిత్వమాహ—బ్రహ్మణేతి. అవికృతస్యాపి నియంతృత్వం ఘటయతి—అనంతశక్తినేతి. భూతేషు సర్వప్రాణిషు. ఘోషరూపేణ నాదరూపేణ లక్ష్యతే. మనీషిభిః అంతస్సూక్ష్మత్వేన దర్శనే దృష్టాంతః బిసేషూర్ణాతంతురివేతి. ౩౮. తతో వైఖర్యాఖ్యాయాః బృహత్యాః వాచః ఉత్పత్తిప్రకారం సదృష్టాంతమాహ—త్రిభిః. యథేతి. హృదయాత్సకాశాత్ ముఖాత్ ముఖద్వారాత్ ఉద్వమతే బహిః. ప్రకటయతి. దార్ష్టాంతికే అతిదిశతి—ఆకాశాది. ప్రాణః తదుపాధిహిరణ్యగర్భరూపః. ప్రభుః భగవాన్. తేన రూపేణ ఛందోమయో వేదమూర్తిః. స్వతస్త్వమృతమయః. ఘోషవాన్ నాదోపాదానవాన్. మనసా నిమిత్తభూతేన నిమిత్తతామేవ దర్శయతి—స్పర్శాదీన్ వర్ణాన్ రూపయతి

మనసా స్పర్శరూపిణా, ఛందోమయోఽమృతమయ స్సహస్రపదవీం ప్రభుః. ౩౯. ఓంకారాద్వ్యంజితస్పర్శస్వరోష్మాంతస్థభూషితామ్, విచిత్రభాషావితతాం ఛందోభిశ్చతురుత్తరైః, అనంతపారాం బృహతీం సృజత్యాక్షిపతే స్వయమ్. ౪౦. గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీపఙ్క్తిరేవ చ, త్రిష్టుప్చ జగతీ ఛందో హ్యత్యష్ట్యతిజగద్విరాట్. ౪౧. కింవిధత్తే కిమాచష్టే కిమనూద్య వికల్పయేత్, ఇత్యస్యా హృదయం లోకే నాన్యో మద్వేద కశ్చన. ౪౨.మాం విధత్తేఽభిధత్తే మాం వికల్ప్యాపోహ్యతే

సంకల్పయతీతి స్పర్శరూపీ తేన. స్పర్శగ్రహణముపలక్షణం. హృదయాకాశాద్బృహతీం సృజతీతి తృతీయేనాన్వయః బృహతీశబ్దార్థవ్యాఖ్యానాయ విశేషణాని. సహస్రపదవీం బహుమార్గాం. ౩౯. తదేవాహ—ఓంకారాదితి. ఓంకారాత్ ఉరఃకంఠాదిసంగేన వ్యంజితైః స్పర్శాదిభిః భూషితాం. ఓంకారశ్చాత్ర హృద్గతః సూక్ష్మోఽభిప్రేతః. నత్వకారాదివర్ణరూపః తస్య వ్యంగ్యకోటిగతత్వాత్. తత్ర స్పర్శాః కాదిపంచవర్గాః స్వరాః అకారాదయః షోడశ ఊష్మాణః శషసహాః—అంతస్థాః యరలవాః విచిత్రాభిః వైదికలౌకికభాషాభిః వితతాం. యథోత్తరం చత్వారి చత్వార్యక్షరాణి ఉత్తరాణి అధికాని యేషాంతైః ఛందోభిరుపలక్షితాం. ఏవమనంతపారాం సృజతి స స్వయమేవాక్షిపతే ఉపసంహరతి చ. ౪౦. తేషు కతిచిచ్ఛందాంసి దర్శయతి—గాయత్రీతి. తత్ర గాయత్రీఛందసః ప్రాక్. శ్లో. "ఉక్తాత్యుక్తా తథా మధ్యా ప్రతిష్ఠాన్యానుపూర్వశ"ఇతి వచనాత్. ఉక్తాఛందశ్చతురక్షరా శ్రుతాన్యక్షరాణి నూనమథ. అత్యుక్తాష్టాక్షరీ. శ్రు. "అగ్నిర్జ్యోతి ర్జ్యోతిరగ్నిః. మధ్యా ద్వాదశాక్షరీ" శ్రు. "అగ్నిర్జ్యోతి రింద్రో జ్యోతిః సూర్యో జ్యోతిః. ప్రతిష్ఠా షోడశాక్షరీ." శ్రు. "అగ్నా పత్నీవాసృజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబ. సుప్రతిష్ఠా వింశత్యక్షరా. శ్రు. "పురూతమం పురూణాం స్తోతౄణాం వివాచివాజేభి ర్వాజయంతాం. చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ. శ్రు. "అగ్నిమీళే పురోహితం యజ్ఞస్య దేవమృత్విజం. హోతారం రత్నధాతమమి"తి. తతశ్చతురక్షరవృద్ధ్యా ఉష్ణిగాదీన్యుత్కృత్యంతాని ఛందాంసి ద్రష్టవ్యాని. ఉత్కృత్యాఖ్యా చతురక్షరోత్తరశతాక్షరా. అత్యష్టిః అతిజగత్ అతివిరాట్ చేత్యర్థః. ఏతైశ్ఛందోభిరుపలక్షితామితి పూర్వేణాన్వయః. ౪౧. అతో బృహత్యపి సాకల్యేన స్వరూపతో దుర్జ్ఞేయేత్యుక్తం. అర్థతోఽపి దుర్జ్ఞేయత్వమాహ—కిమితి. కర్మకాండే విధివాక్యైః కిం విధత్తే. దేవతాకాండే మంత్రవాక్యైః కిమాచష్టే ప్రకాశయతి. జ్ఞానకాండే కిమనూద్య వికల్పయేత్ నిషేధార్థం. ఇత్యేవమస్యా హృదయం తాత్పర్యం. మత్ మత్తోఽన్యః కశ్చిదపి న వేద.౪౨.నను తర్హి త్వం మే కృపయా కథయ. ఓమితి. కథయతి-మామితి. మామేవ యజ్ఞరూపం విధత్తే మామేవ తత్తద్దేవతారూపమభిధత్తే. న మత్తః పృథక్. యచ్చ ఆకాశాది ప్రపంచజాతం. శ్రు. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సంభూత" ఇత్యాదినా వికల్ప్యాపోహ్యతే. తదప్యహమేవ న మత్తః పృథగస్తి. ౪౩. ఇత ఇత్యపేక్షాయాం సర్వవేదార్థం. సంక్షేపతః కథయతి—ఏతావానితి. ఏతావానేవ సర్వేషాం వేదానా మర్థః తమేవాహ—శబ్దో వేదః. మాం పరమార్థరూపా మాస్థాయ ఆశ్రిత్య. భిదాం మాయామాత్రమిత్యనూద్య. శ్రు. "నేహ నానాస్తి కించన"ఇతి. ప్రతిషిధ్య; ప్రసీదతి నివృత్తవ్యాపారో భవతి. అయం భావః. యథాహ్యంకురే యోరసః సఏవ తద్విస్తారభూతనానాకాండశాఖాస్వపి. తథైవ ప్రణవస్య యోఽర్థః పరమేశ్వరః సఏవ

హ్యహమ్. ౪౩. ఏతావాన్ సర్వవేదార్థశ్శబ్ద ఆస్థాయ మాం భిదాం, మాయామాత్రమనూద్యాంతే ప్రతిషిధ్య ప్రసీదతి. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

ఉద్ధవ ఉవాచః—కతి తత్వాని విశ్వేశ సంఖ్యాతాన్యృషిభిః ప్రభో. ౧. నవైకాదశపంచత్రీణ్యాత్థ త్వమిహ శుశ్రుమః, కేచిత్షడ్వింశతిం ప్రాహురపరే పంచవింశతిమ్. ౨. సప్తైకే నవ షట్కేచిచ్చత్వార్యేకాదశాపరే, కేచిత్సప్తదశ ప్రాహుష్షోడశైకే త్రయోదశ. ౩. ఏతావత్త్వం హి సంఖ్యానామృషయో యద్వివక్షయా, గాయంతి పృథగాయుష్మన్నిదం నో వక్తుమర్హసి. ౪. శ్రీభగవానువాచః-యుక్తం యత్సంతి సర్వత్ర భాషంతే బ్రాహ్మణా యథా, మాయాం మదీయాముద్గృహ్య వదతాం కిం ను దుర్ఘటమ్ ౫. నైతదేవం యదాత్థ త్వం యదహం వచ్మి తత్తథా, ఏవం వివదతాం హేతుశ్శక్తయో మే దురత్యయాః. ౬. యాసాం వ్యతి

తద్విస్తారభూతానాం సర్వవేదశాఖాకాండానామపి సంగచ్ఛతే నాన్య ఇతి. శ్లో. నిత్యముక్తస్స్వతస్సర్వవేదకృత్సర్వవేదవిత్, స్వపరజ్ఞానదాతా యస్తం వందే గురుమీశ్వరం. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ఏకవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వావింశే తత్త్వసంఖ్యాసామవిరోధవిధోచ్యతే, పుంప్రకృత్యో ర్వివేకశ్చ జన్మమృత్యువిధాది చ. తదేవం వేదానాం ప్రవృత్తిపరత్వం నిరాకృత్య మోక్షపరత్వం నిర్ణీతం. సంతి చ మోక్షపరత్వేఽపి తదవాంతరవివాదాః తథాహి. కేచిత్తత్త్వసంఖ్యాసు వివదంతే తత్రాపి చాన్యే బాహ్యార్థసదసత్త్వే. ఆత్మతత్త్వేఽప్యపర ఏకత్వనానాత్వాదిషు. తత్ర కిం సత్యమితి జిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి—కతీతి. ఋషిభిరాగమేషు బహుధా సంఖ్యాతాని. తేషు కతియుక్తానీత్యర్థః. ౧. భగవన్మతానువాదపూర్వకం బహుధా సంఖ్యానం ప్రపంచయతి—త్రిభిః. నవేతి. త్వం తావదష్టావింశతి తత్త్వాన్యాత్థ. తాని చ వయం శుశ్రుమః శ్రుతవంతః. ౨. ౩. ఏతావత్త్వమితి. ఏతావతీనాం భావః ఏతావత్త్వం నానాత్వమిత్యర్థః. యద్వివక్షయా యత్ప్రయోజనమభిప్రేత్య గాయంతి. ఆయుష్మన్ నిత్యమూర్తే. ౪. వివక్షాభేదేన సర్వం యుక్తమేవ మాయయాచ కిం నామ న యుక్తమిత్యాహ—యుక్తమితి. యథా బ్రాహ్మణాః భాషంతే తద్యుక్తం చ. న వస్తుతః యస్మాత్సంతి సర్వత్రాంతర్భూతాని సర్వాణి తత్త్వాని. కించ. మాయామితి. అసత్త్వేఽపి మాయాశ్రయత్వాత్ ఘటత ఏవేత్యర్థః. ఉద్గృహ్య స్వీకృత్య. నహి మరుమరీచికాజలపరిణామాదివివాదే కిమఘటితమివ భవతి. ౫. నను యది సర్వమపి యుక్తం. తర్హి కుతో వివాదః? యది చ మాయైవావలంబనం. కుతో హేతుం ప్రతివివాదః? తత్రాహ—నేతి. హేతుం ప్రతిచ వివదతాం వివదమానానాం. మదీయాదురతిక్రమాః శక్తయః సత్త్వాద్యాః అంతఃకరణవృత్తివిశేషరూపేణ పరిణతా ఏవ హేతు రిత్యర్థః. ౬. తాసాం వివాదే హేతుత్వముపపాదయతి. యాసామితి—యాసాం వ్యతికరాత్ క్షోభాత్. వదతాం పదం విషయః. వికల్పో భేద ఆసీత్—అంతఃకరణవృత్తివికల్పో వాతన్మూలభూతః. ఏతదేవ వ్యతిరేకేణ ద్రఢయతి—శమదమయోర్ద్వంద్వైక్యం తస్మిన్ ప్రాప్తే వికల్పోఽప్యేతి లీయతే.

కరాదాసీద్వికల్పో వదతాం పదం, ప్రాప్తే శమదమేఽప్యేతి వాదస్తమనుశామ్యతి. ౭. పరస్పరానుప్రవేశాత్తత్త్వానాం పురుషర్షభ, పౌర్వాపర్యప్రసంఖ్యానం యథా వక్తుర్వివక్షితమ్. ౮. ఏకస్మిన్నపి దృశ్యంతే ప్రవిష్టానీతరాణి చ, పూర్వస్మిన్నపరస్మిన్వా తత్త్వే తత్త్వాని సర్వశః. ౯. పౌర్వాపర్యమతోఽమీషాం ప్రసంఖ్యానమభీప్సతాం, యథా వివిక్తం యద్వక్త్రం గృహ్ణీమో యుక్తిసంభవాత్. ౧౦. అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య పురుషస్యాత్మవేదనం, స్వతో న సంభవేదన్యస్తత్త్వజ్ఞో జ్ఞానదో భవేత్. ౧౧. పురుషేశ్వరయోరత్ర న వైలక్షణ్యమణ్వపి, తదన్యకల్పనాఽపార్థా జ్ఞానం చ ప్రకృతేర్గుణః. ౧౨. ప్రకృతిర్గుణసామ్యం వై ప్రకృతేర్నాత్మనో గుణాః, సత్త్వం రజస్తమ ఇతి స్థిత్యుత్పత్త్యంతహేతవః. ౧౩. సత్త్వం జ్ఞానం రజః కర్మ తమోఽజ్ఞానమిహోచ్యతే, గుణవ్యతికరః కాలస్స్వభావస్సూత్ర

తం చ వికల్పమనువాదః శామ్యతీతి. ౭. సంతి సర్వత్రేతి యదుక్తం తత్ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం. పరస్పరేతి. అన్యోన్యస్మిన్ననుప్రవేశాద్వక్తుర్యథా వివక్షితం - తథా పూర్వం కారణం అపరం కార్యం. కార్యకారణభావేన ప్రసంఖ్యానం భవతి. యద్వా—పూర్వా అల్పసంఖ్యా అపరా అధికసంఖ్యా తయోర్భావః పౌర్వాపర్యం తేన ప్రసంఖ్యానం గణనమితి. ౮. అనుప్రవేశం దర్శయతి—ఏకస్మిన్నితి. పూర్వస్మిన్ కారణభూతతత్త్వే కార్యతత్త్వాని సూక్ష్మరూపేణ ప్రవిష్టాని మృది ఘటవత్. అపరస్మిన్ కార్యతత్త్వే కారణతత్త్వాని అనుగతత్వేన ప్రవిష్టాని ఘటే మృద్వత్. ౯. అవిరోధముపసంహరతి-పౌర్వాపర్యమితి. అతః అమీషాం తత్త్వానాం పౌర్వాపర్యం కారణకార్యత్వం ప్రసంఖ్యానం చ న్యూనాధికం. అభీప్సతాం వాదినాం మధ్యే. యథావివక్షయా యద్వక్త్రం యస్య ముఖం ప్రవర్తతే. తత్సర్వం వివిక్తం నిశ్చితం వయం గృహ్ణీమః ఉక్తన్యాయేన సర్వత్ర యుక్తేస్సంభవాత్. ౧౦. నను కార్యకారణతత్త్వానాం పృథక్త్వాపృథక్త్వవివక్షయా భవతు నామసంఖ్యాభేదః. జీవేశ్వరయోస్తు కథం భేదాభేదవివక్షా?.యయా షడ్వింశతిపంచవింశతిపక్షౌ ప్రవృత్తౌ. అత ఆహ—అనాదీతి. స్వతో న సంభవతి అన్యతస్తు సంభవాత్. స్వతః సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరోఽన్యో భవితవ్య ఇతి షడ్వింశతిపక్షాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. ౧౧. కథం తర్హి పంచవింశతిపక్షస్తత్రాహ—పురుషేశ్వరయోరితి. వైలక్షణ్యం విసదృశత్వం నాస్తి. ద్వయోరపి చిద్రూపత్వాత్. అతస్తయోరత్యంతమన్యత్వకల్పనా అపార్థా వ్యర్థా. ఏవం పంచవింశతిపక్షప్రవృత్తిరిత్యర్థః. నన్వేవ మహేశ్వరప్రసాదలబ్ధజ్ఞానస్య పృథక్త్వాత్ తత్త్వవృద్ధిరితి పక్షద్వయమపి న ఘటతే అత ఆహ—జ్ఞానం చేతి. సత్త్వగుణవృత్తిత్వాత్తదంతర్భూతమిత్యర్థః. ౧౨. నను జ్ఞానం జీవధర్మః కథం ప్రకృతేర్గుణస్స్యాదత ఆహ-ప్రకృతిరితి. గుణసామ్యం హి ప్రకృతిః. అతస్తద్విశేషరూపా గుణాస్తస్యా ఏవ. నత్వాత్మనో జీవస్య అకర్తృత్వాత్తస్య స్థిత్యాదిహేతుభూతగుణాశ్రయత్వానుపపత్తేః. ౧౩. సత్త్వమితి. అతః సత్త్వం సత్త్వమయం జ్ఞానం ప్రకృతేర్గుణ ఇతి పూర్వేణైవ సంబంధః. నను తన్నివర్త్యం కర్మ చాజ్ఞానం చ తత్త్వాంతరం స్యాత్ న రజః. కర్మ రజసో వృత్తిః అజ్ఞానం చ తమసః. అతః కర్మాజ్ఞానయో రజస్తమోద్వారా ప్రకృతావేవాంతర్భావ ఇతి భావః.

మేవ వా. ౧౪. పురుషః ప్రకృతిర్వ్యక్త మహంకారో నభోఽనిలః, జ్యోతిరాపః క్షితిరితి తత్త్వాన్యుక్తాని మే నవ. ౧౫. శ్రోత్రం త్వగ్దర్శనం ఘ్రాణో జిహ్వేతి జ్ఞానశక్తయః, వాక్పాణ్యుపస్థపాయ్వంఘ్రిః కర్మాణ్యంగోభయం మనః. ౧౬. శబ్దస్స్పర్శో రసో గంధో రూపం చేత్యర్థజాతయః, గత్యుక్త్యుత్సర్గశిల్పాని కర్మాయతనసిద్ధయః. ౧౭. సర్గాదౌ ప్రకృతిర్హ్యస్య కార్యకారణరూపిణీ, సత్త్వాదిభిర్గుణైర్ధత్తే పురుషోఽవ్యక్త ఈక్షతే. ౧౮. వ్యక్తాదయో వికుర్వాణా ధాతవః పురుషేక్షయా, లబ్ధవీర్యాస్సృజంత్యండం సంగతాః ప్రకృతేర్బలాత్. ౧౯. సప్తైవ ధాతవ ఇతి తత్రార్థాః పంచ ఖాదయః, జ్ఞానమాత్మోభయాధారస్తతో దేహేంద్రియాసవః, నైకమన్యతరద్వాపి విహాయేహోపలభ్యతే. ౨౦. షడిత్యత్రాపి భూతాని పంచ

తథాపి కాలస్వభావయోస్తత్త్వాంతరతా స్యాత్. న గుణానాం వ్యతికరో యస్మాత్ స ఈశ్వర ఏవ కాలో నామ స్వభావో నామ సూత్రం మహత్తత్త్వమేవ తస్య సర్వశక్తిమత్త్వాత్. తదేవం జ్ఞానాదీనాం యథాయథమంతర్భావాన్న పక్షద్వయేఽపి తత్త్వవృద్ధిః. ఏతచ్చ పక్షాంతరేష్వపి జ్ఞేయం. స్వమతే తు గుణానా మాగమాపాయిత్వాత్ ప్రకృతేర్భేదో వివక్షితః. అతో గుణాస్త్రీణి తత్త్వాని. ౧౪. అపరాణి పంచవింశతి తత్త్వాని పూర్వోక్తపక్షద్వయసాధారణానిదర్శయతి సార్ధద్వాభ్యాం-పురుషఇతి. వ్యక్తం మహత్తత్త్వం నభ ఆదీని పంచతన్మాత్రాణి మే మయా. ౧౫. ఏకాదశ దర్శయతి—శ్రోత్రమితి. దర్శనం. చక్షుః. జ్ఞానశక్తయః జ్ఞానేంద్రియాణి పంచ వాగాదిపాయ్వంతాని ద్వంద్వైక్యేనోక్తాని చత్వారి. అంఘ్రిశ్చేతి కర్మాణి కర్మేంద్రియాణి పంచ. ఉభయం ఉభయాత్మకం మనః. అంగ హే ఉద్ధవ ఏవమేతాన్యేకాదశ. ౧౬. పంచ దర్శయతి. శబ్ద ఇతి. శబ్దాదివిషయతయా పరిణతాని పంచమహాభూతాని. నను గత్యాదిభిస్తత్త్వాధిక్యం పక్షత్రయేఽపి స్యాత్. నేత్యాహ—గతీతి. గతిశ్చ ఉక్తిశ్చ ఉత్సర్గా చ శిల్పం చ తాని. కర్మాయతనానాం కర్మేంద్రియాణాం సిద్ధయః ఫలాని న తత్త్వాంతరాణీత్యర్థః. ౧౭. తదేవం మతత్రయే తత్త్వసంఖ్యాభేదం నిరూప్య యద్వివక్షయా గాయంతీతి యత్పృష్టం తత్తన్మతతాత్పర్యం దర్శయతి—సర్గాదావితి. కార్యాణి షోడశవికారాః. కారణాని మహదాదీని సప్త. తద్రూపిణీ సతీ ప్రకృతిః. అస్య విశ్వస్య సర్గాదౌ గుణైః సృజ్యత్వాద్యవస్థాః ధత్తే. ఉపాదానకారణరూపత్వాత్. పురుషస్తు అవ్యక్తః అపరిణామీ నిమిత్తభూతః కేవలమీక్షతే. అతః పరిణామిన్యాః ప్రకృతేః పురుషః భిన్న ఇతి. ౧౮. తత్త్వై రారబ్ధస్య కార్యస్య తదంతర్భావమభిప్రేత్యాహ—వ్యక్తాదయో మహదాదయః. ప్రకృతే రుత్పన్నా యే ధాతవః. తే వికుర్వాణాః. పురుషేక్షయా లబ్ధవీర్యాః సంగతాస్సంతః. అండం కార్యం సృజంతీత్యన్వయః. ప్రకృతేర్బలాత్ తామాశ్రిత్యేత్యర్థః. ౧౯. ఏవం స్వమతముపసంహృత్య మతాంతరేష్వపి సామాన్యతో నిరూపితాం తత్త్వఘటనాం విశేషతః సతాత్పర్యాం దర్శయతి—సప్తైవేతి. జ్ఞానం జానాతీతి. ద్రష్టా జీవః. ఉభయోః ద్రష్టృదృశ్యయోరాధార ఆత్మా చేతి సప్త తత్ర ప్రకృత్యాదీనాం కారణత్వేన ఖాదిష్వంతర్భావః. ఇతరేషా మంతర్భావార్థమాహ. తతస్తేభ్యస్సప్తభ్యః. దేహేంద్రియాసవః కార్యాణి జాయంతే ఏకమపి తత్త్వం విహాయ నభవతి. ౨౦. షడితి. షడితి మతేఽపి భౌతికస్య భూతాంతర్భావం. జీవస్య చ పరమాత్మాంతర్భావ

షష్ఠః పరః పుమాన్, తై ర్వ్యక్త ఆత్మసంభూతైస్సృష్ట్వేదం సముపావిశత్. ౨౧. చత్వార్యేవేతి తత్రాపి తేజ ఆపోఽన్నమాత్మనః, జాతాని తైరిదం జాతం జన్మావయవినః ఖలు. ౨౨. ఏకాదశత్వ ఆత్మాసౌ మహాభూతేంద్రియాణి చ. ౨౩. సంఖ్యానే సప్తదశకే భూతమాత్రేంద్రియాణి చ, పంచపంచైకమనసా ఆత్మా సప్తదశస్స్మృతః. ౨౪. తద్వత్ షోడశసంఖ్యానే ఆత్మైవ మన ఉచ్యతే, భూతేంద్రియాణి పంచైవ మన ఆత్మా త్రయోదశ. ౨౫. ఇతి నానాప్రసంఖ్యానం తత్త్వానా మృషిభిః కృతం, సర్వం న్యాయ్యం యుక్తిమత్త్వాద్విదుషాం కిమశోభనమ్. ౨౬. ఉద్ధవ ఉవాచ:—ప్రకృతిః పురుషశ్చోభౌ యద్యప్యాత్మవిలక్షణౌ, అన్యోన్యాపాశ్రయాత్కృష్ణ దృశ్యతే న భిదా తయోః. ౨౭. ప్రకృతౌ లక్ష్యతే హ్యాత్మా ప్రకృతిశ్చ తథాత్మని, ఏతన్మే పుండరీకాక్ష మహాంతం సంశయం హృది, ఛేత్తుమర్హసి సర్వజ్ఞ వచోభిర్నయనైపుణైః. ౨౮. త్వత్తో జ్ఞానం హి జీవానాం ప్రమోషస్తేఽత్ర శక్తితః, త్వమేవ హ్యాత్మమాయాయా గతిం వేత్థ నచాపరః. ౨౯. శ్రీభగవానువాచ:— ప్రకృతిః పురుషశ్చేతి వికల్పః పురుషర్షభ, ఏష వైకారికస్సర్గో గుణవ్యతికరాత్మ

మాహ—తైర్వ్యక్త ఇతి. ౨౧. చత్వారీతి. అన్నం పృథ్వీ. ఆత్మనో జాతాని ఆత్మనా సహ చత్వారి తత్త్వాని. అంతర్భావార్థమాహ—తైరితి. అవయవినః కార్యస్య. ౨౨. ౨౩. సంఖ్యాన ఇతి.భూతాని చ మాత్రాణి చ ఇంద్రియాణి చ పంచ పంచపంచ. ఏకేన మనసా సహ ఆత్మా సప్తదశః. ౨౪. తద్వదితి. షోడశసంఖ్యానే ఆత్మైవ సంకల్పయన్ మన ఉచ్యతే. త్రయోదశే పక్షే భూతాని తన్మాత్రైరేకీకృతాని పంచైవ. ఇంద్రియాణి తత్ప్రకాశకాని పంచైవ. మనశ్చైకమింద్రియాధిష్ఠాతృ ఆత్మా చ ద్వివిధః. ఏవం త్రయోదశ. ఏకాదశపక్షే పంచ మహాభూతాని. పంచేంద్రియాణి. జీవమనసో రాత్మాంతర్భావేనైతాన్యేకాదశ. నవపక్షే అష్టప్రకృతయః. పురుషశ్చ. వికారాణామంతర్భావః. ౨౫. ఉపసంహరతి—ఇతీతి. ఇత్యేభిః ప్రకారైః ప్రకృతిపురుషభేదజ్ఞాపనాయేత్యర్థః. ౨౬. తత్ర పృచ్ఛతి—ప్రకృతిరితి. ఆత్మనా జడాజడస్వభావేన విలక్షణా అన్యోన్యాపాశ్రయాత్ పరస్పరపరిహారేణా ప్రతీతేరిత్యర్థః. ౨౭. తదేవ వ్యనక్తి-ప్రకృతౌ తత్కార్యే దేహే ప్రకృతిశ్చ ఆత్మని. తేన వినా తస్యా అప్రతీతేః. అహమిత్యభేదప్రతీతేర్న దేహాత్మనోర్భేదో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. హృది వర్తమానం సంశయం. నయే యుక్తౌ నైపుణం ప్రావీణ్యం యేషాం తైః. ౨౮. అర్హసీత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ—త్వత్త ఇతి. హియస్మాత్. త్వత్తః త్వత్ప్రసాదాదేవ. అత్ర జీవానాం జ్ఞానం ప్రమోషః భ్రంశశ్చ తే శక్తితః మాయాతః. నను స్వప్రకాశస్యాత్మనః కథం జ్ఞానం ప్రమోషశ్చ. జ్ఞానదానే తత్ప్రమోషే వామమకిం ప్రయోజనం? తత్రాహ-త్వమేవేతి. ౨౯. వికారావికారాభ్యాంనానాత్వైకత్వాభ్యాంసాపేక్షనిరపేక్షాభ్యాం అప్రకాశప్రకాశాభ్యాం చాత్యంతభేదంవక్తుమాహ—ప్రకృతిరితి. ప్రకృతిః పురుషశ్చేతి వికల్పోఽత్యంతభేద ఏవ. కుత ఇత్యపేక్షాయాం ప్రకృతిశబ్దోక్తదేహాదిసంఘాతస్య వికారిత్వం తావద్దర్శయతి—ఏష ఇతి ద్వాభ్యాం. ఏష సర్గః సృజ్యత ఇతి సర్గో దేహాదిసంఘాతః స్థూతేన మార్గేణ వైకారికః నానావికారవాన్. అత్ర హేతుః. గుణవ్యతికరాత్మకః

కః. ౩౦. మమాఙ్గమాయాగుణమయ్యనేకధా వికల్పబుద్ధీశ్చ గుణైర్విధత్తే, వైకారిక స్త్రివిధోఽధ్యాత్మమేకమథాధిదైవమధిభూతమన్యత్. ౩౧. దృగ్రూపమార్కం వపురత్ర రన్ధ్రే పరస్పరం సిధ్యతి యస్స్వతః ఖే, ఆత్మా యదేషామపరో య ఆద్య స్స్వయానుభూత్యాఖిలసిద్ధసిద్ధిః. ౩౨. ఏవం త్వగాదిశ్రవణాదిచక్షుర్జిహ్వాది నాసాది చ చిత్తయుక్తమ్. ౩౩. యోఽసౌ గుణక్షోభకృతో వికారః ప్రధానమూలాన్మహతః ప్రసూతః, అహం త్రివృన్మోహవికల్పహేతుర్వైకారికస్తామస ఐంద్రియశ్చ. ౩౪. ఆత్మాపరిజ్ఞానమయో వివాదోహ్యస్తీతి నాస్తీతి భిదార్థనిష్ఠః, వ్యర్థోఽపి

గుణక్షోభకృతః. ౩౦. నానాత్వమాహ—మమేతి. వికల్పం భేదం తద్బుద్ధీశ్చ. అనేకధాత్వం ప్రపంచయతి—వైకారికః అనేకవికారవానపి స్థూలేన మార్గేణ తావత్త్రివిధః. త్రైవిధ్యమేవాహ—అధ్యాత్మమిత్యేకంరూపం. ౩౧. తాని రూపాణి దర్శయతి—దృగితి. దృక్ అధ్యాత్మం. రూపం అధిభూతం అత్ర రంధ్రే చక్షుర్గోళకే. ప్రవిష్టం ఆర్కం వపుః అంశోఽధిదైవమితి. సాపేక్షప్రకాశతామాహ—పరస్పరమితి. చక్షుషా రూపం జ్ఞాయతే. తదన్యథానుపపత్త్యాచక్షుర్జ్ఞాయతే. తత్ప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్త్యా తదధిష్ఠాతృదైవం జ్ఞాయతే. తతశ్చక్షుషః ప్రవృత్తిః. తతో రూపజ్ఞానమితి. ఏవమేతత్త్రయం పరస్పరం సిధ్యతి. అత్ర రంధ్ర ఇతి విశేషవ్యావర్త్యమాహ దృష్టాంతోపయోగితయా. యస్తు ఖే ఆకాశే మండలాత్మా సూర్యోవర్తతే. స తు స్వతః సిధ్యతి. చక్షుర్విషయత్వేఽపి ప్రతియోగ్యపేక్షాభావమాత్రేణ స్వత ఇత్యుక్తం ఇదానీ మాత్మనో వికారిత్వాద్యభావేన భేదమాహ—యత్ యస్మాత్. ఆత్మా ఏషామధ్యాత్మాదీనామాద్యః కారణం. అతః ఏకరూపః. తస్మాదేతేభ్యోపరో భిన్నః. స్వప్రకాశత్వాదపీత్యాహ-స్వయానుభూత్యా స్వతస్సిద్ధప్రకాశేన, అఖిలానాం సిద్ధానాం పరస్పరప్రకాశకానామపి సిద్ధః ప్రకాశకః. సర్వేషామపి సామాన్యతశ్చిత్ప్రకాశవిషయత్వాత్. అతఏవ తస్య స్వప్రకాశకత్వం సిద్ధం. ౩౨. చక్షుషి దర్శితం త్రైవిధ్యమింద్రియాంతరేష్వప్యతిదిశతి-ఏవమితి. యథా చక్షుః ఏవం త్వగాద్యపీత్యర్థః. త్వక్ స్పర్శో వాయురితి. శ్రవణం శబ్దో దిశ ఇతి. జిహ్వారసో వరుణ ఇతి. నాసాగంధోఽశ్వినావితి. చిత్తేన యుక్తమంతఃకరణాంతరమపి తత్ర చిత్తంచేతయితవ్యంవాసుదేవఇతి. మనోమంతవ్యంచంద్ర ఇతి. బుద్ధిర్బోద్ధవ్యంబ్రహ్మేతి. అహంకారోఽహం కర్తవ్యం రుద్ర ఇతి. ఏవం త్రివిధమిత్యర్థః. ౩౩. నను పునరపి వైలక్షణ్యమాత్రమేవోక్తం. త్రివిధప్రపంచవ్యతిరిక్తాత్మప్రాప్తిస్తు కుతస్స్యాత్. అహంకారానివృత్తౌ. తత్కృతవివిధవికల్పనివృత్త్యైవేత్యాశయేనాహ—యఇతి. యోఽసౌ అహం అహంకారః. తమేవాహ—గుణక్షోభం కరోతీతి తథా తతః పరమేశ్వరాత్కాలాద్వా నిమిత్తభూతాత్. ప్రధానం మూలముపాదానం యస్య తస్య తస్మాన్మహతః. ప్రసూతో వికారః. స త్రివృత్ త్రివిధః. మోహమయస్యవికల్పస్య హేతుః. త్రివిధత్వమేవాహ-వైకారికఇతి. సకుతోనివర్తతే. ఆత్మాజ్ఞానవిలసితత్వాత్. ఆత్మజ్ఞానేనేత్యాశయేనాహ—ఆత్మేతి. నను కథం మోహమయత్వం వికల్పస్యాహంకారస్య వా? కైశ్చిత్సత్యత్వాంగీకారాత్. తత్రాహ—వివాద ఇతి. అస్తీతి విధిప్రత్యయవిషయః నాస్తీతి నిషేధప్రత్యయవిషయః. అయం భిదార్థనిష్ఠోవివాదోఽప్యాత్మాపరిజ్ఞాన

నైవోపరమేత పుంసాం మత్తః పరావృత్తధియాం స్వలోకాత్. ౩౫. ఉద్ధవ ఉవాచ:—త్వత్తః పరావృత్తధియ స్స్వకృతైః కర్మభిః ప్రభో, ఉచ్చావచాన్ యథా దేహాన్ గృహ్ణంతి విసృజంతి చ. ౩౬. తన్మమాఖ్యాహి గోవింద దుర్విగాహ్య మనాత్మభిః, నహ్యేతత్ప్రాయశో లోకే విద్వాంస స్సంతి వో హితాః. ౩౭. శ్రీభగవానువాచ:—మనఃకర్మమయం నృణామింద్రియైః పంచభిర్యుతమ్, లోకాల్లోకం ప్రయాత్యన్య ఆత్మా తదనువర్తతే. ౩౮. ధ్యాయన్మనోనువిషయాన్ దృష్టాన్వానుశ్రుతానథ, ఉద్యత్సీదత్కర్మతంత్రం స్మృతిస్తదను శామ్యతి. ౩౯. విషయాభినివేశేన నాత్మానం యత్స్మరే న్మనః, జంతోర్వై కస్యచిద్ధేతోర్మృత్యురత్యంతవిస్మృతిః. ౪౦. జన్మత్వాత్మతయా పుంస స్సర్వభావేన భూరిద, విషయస్వీకృతిం ప్రాహు ర్యథా స్వప్నమనోరథా. ౪౧. స్వప్నే మనోరథే చైవం ప్రాక్తనం న స్మరత్యసౌ, తత్ర పూర్వమివాత్మానమపూర్వం చానుపశ్యతి. ౪౨. ఇంద్రియాయ నస్సృష్ట్యై

మయ ఇత్యన్వయః. యద్వా. వివాదః సర్వోఽపి భిదార్థనిష్ఠ ఏవ. న తు వస్తుమాత్రనిష్ఠః. అతః పరస్పరయుక్తిభిరేవ భేదస్య నిరాకృతత్వాత్. మోహమయత్వం సిద్ధమితి. నను యద్యహంకారో వికల్పశ్చ నాస్తి. అలంతర్హి తన్నివృత్తిప్రయాసేన. తత్రాహ—వ్యర్థోఽపి అర్థరహితోఽపీతి. స్వరూపభూతాన్మత్తో బహిర్ముఖానాం నైవోపరమేత. ప్రత్యుత తత్కృతైః కర్మభిరుచ్చనీచదేహేషు తే సంసరంతీతి. ౩౫. తత్ర పృచ్ఛతి—త్వత్త ఇతి. వ్యాపకస్యాత్మనో దేహాద్దేహాంతరగమనం అకర్తుః కర్మాణి. నిత్యస్య చ జన్మమరణాదీని కథమితి భావః. ౩౬. తదితి. ఏతద్విద్వాంసో న సంతి. హియస్మాన్మాయయా మోహితా వంచితాః. ౩౭. లింగశరీరాధ్యాసేన సర్వం ఘటత ఇత్యుత్తరమాహ—మన ఇతి. ప్రధానత్వేన పంచభిరితి నిర్దేశోఽన్యేషామప్యుపలక్షణార్థః. దేహాద్దేహాంతరం ప్రయాతి. తతోఽన్యఏవాత్మా తన్మనోనువర్తతే అహంకారేణానుగచ్ఛతి. ౩౮. నను మనసోఽపి పూర్వదేహవియోగో దేహాంతరయోగశ్చ కథం భవతీతిచేత్. స్మృతివియోగయోగాభ్యామితి వక్తుం తయోః కారణమాహ—ధ్యాయదితి. కర్మతంత్రత్వాత్ కర్మోపస్థాపితాన్ దృష్టాన్వా అనుశ్రుతాన్వేదోక్తాన్వా విషయాన్ అనుధ్యాయత్ అనంతరం ధ్యాయమానేషు ఉద్యత్ ఆవిర్భవత్. పూర్వవిషయేషు చ సీదత్ లీయమానం భవతి తదనంతరం తస్య స్మృతిః పూర్వాపరానుసంధానం నశ్యతి. ౩౯. తతః కిమత ఆహ—విషయేతి. విషయేషు కర్మోపస్థాపితదేవాదిదేహేష్వత్యంతాభినివేశేన ఆత్మానం పూర్వదేహం పున ర్మనో న స్మరేదితి యత్ సైవ యాతనా దేహాభినివేశేన భయశోకాదేర్దేవాది దేహాభినివేశేన వా హర్షతర్షాదేర్హేతోః పూర్వదేహే అత్యంతవిస్మృతిః అహంకారనివృత్తిః. తదభిమానినో జంతోర్జీవస్య మృత్యురుచ్యతే న తు దేహవన్నాశః. ౪౦. జన్మేతి. జన్మ తు విషయస్య దేహస్య ఆత్మతయా స్వీకృతిం అభిమానం ప్రాహుః. న తు దేహవదుత్పత్తిం. న చ పుత్రాదిదేహవత్ప్రీత్యతిశయమాత్రేణ. కింతు సర్వభావేనాభేదేన అభిమానమాత్రేణ. ఉత్పత్తి మరణే దృష్టాంతద్వయం. యథా స్వప్నశ్చ మనోరథశ్చేత్యర్థః. ౪౧. దృష్టాంతౌ వివృణోతి-స్వప్న ఇతి. తత్ర వర్తమానస్వప్నాదౌ పూర్వం చైవమివేతి అపూర్వమివేతిచాన్వయః. పూర్వసిద్ధమప్యాత్మానమపూర్వవత్సద్యో జాతమివ పశ్యతీత్యర్థః. ౪౨. ఉపసంహరతి—ఇంద్రియేతి. ఇంద్రియాణా

దం త్రైవిధ్యం భాతి వస్తుని, బహిరంతర్భిదాహేతుర్జనోఽసజ్జనకృద్యథా. ౪౩. నిత్య
దాహ్యాంగభూతాని భవంతి న భవంతిచ, కాలేనాలక్ష్యవేగేన సూక్ష్మత్వాత్తన్న
దృశ్యతే. ౪౪. యథార్చిషాం స్రోతసాం చ ఫలానాం వా వనస్పతేః, తథైవ సర్వ
భూతానాం వయోవస్థాదయః కృతాః. ౪౫. సోఽయం దీపోఽర్చిషాం యద్వత్స్రోత
సాం తదిదం జలమ్, సోఽయం పుమానితి నృణాం మృషాగీర్ధీర్మృషాయుషామ్ ౪౬.
నాజ్ఞస్స్వకర్మబీజేన జాయతే సోఽప్యజః పుమాన్, మ్రియతేవామరో భ్రాంత్యా
యథాగ్నిర్దారుసంయుతః. ౪౭. నిషేకగర్భజన్మాని బాల్యకౌమారయౌవనమ్,
వయోమధ్యం జరామృత్యు రిత్యవస్థాస్తనోర్నవ. ౪౮. ఏతా మనోరథమయీ

మయనం మనః తస్య దేహాంతరాభినివేశేన యా సృష్టిః ఉత్పత్తిః. తయా వస్తుని ఆత్మని. తదభి
మానేనేదం త్రైవిధ్యం ఉత్తమమధ్యమనీచత్వం అసదేవ భాతీత్యన్వయః. ఏవంభూత ఆత్మా బాహ్యాభ్యం
తరభేదహేతుశ్చ భవతి. బాహ్యవిషయాన్ అభ్యంతరవిషయాన్ సుఖాదీంశ్చ పశ్యతీత్యర్థః. యథా
జనో జీవః. స్వప్నే బహూన్ అసతో జనాన్ దేహాన్ కుర్వన్ పశ్యన్ బహురూపో భాతి
తద్వత్. యద్వా ఇదం త్రైవిధ్యం అధ్యాత్మాదిరూపం భాతి. అసజ్జనకృత్ దుష్పుత్రోత్పాదకః జనః
పితా. స్వయం సమోఽపి పుత్రాభిమానతస్తదరిమిత్రాదిషు యథా భేదహేతుర్భవతి తద్వదితి. అన్య
త్సమానం. ౪౩. తదేవం లోకప్రసిద్ధౌ జన్మమృత్యూ నిరూప్య సూక్ష్మావప్యుష్టావపి తౌ వైరాగ్యాయ
నిరూపయతి—నిత్యదేతి. నిత్యదా ప్రతిక్షణం. భూతాని శరీరాణి. ఉత్పద్యంతే నశ్యంతి చ.
కాలస్యాతిసూక్ష్మత్వాత్తత్కృతం భవనమభవనం వా అవివేకిభిర్న లక్ష్యతే. ౪౪. సతోర్జన్మ
మరణయోరజ్ఞానే కారణమేతద్భవేత్. సత్త్వమేవ తయోః కుత ఇత్యాశంక్యానుమానేన తత్సా
ధయతి—యథేతి. అర్చిషాం పరిణామాదిభిః. స్రోతసాం గత్యాదిభిః. ఫలానాం రూపాదిభిః. యథా
అవస్థావిశేషాః కృతాః కాలేనేతి పూర్వస్యానుషంగః. ఆదిశబ్దేన తేజోబలకౌశలాదీనా ముపాదానం.
వివతం—ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశవత్, అవస్థాభేదాస్పదత్వాత్. దీపజ్వాలాదివదిత్యనుమానం.
౪౫. కథం తర్హి ప్రత్యభిజ్ఞా తద్వదేవ సాదృశ్యావలంబినీత్యాహ—స ఇతి. సాదృశ్యాదర్చిషామేవ
యథాసోఽయం దీప ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా. యథా చ స్రోతసాం ప్రవాహజలానామేవ తదిదం జలమితి.
తథా సోఽయం పుమానితి గీర్ధీశ్చ మృషా. నృణాం బహూనాం శరీరిణాం. మృషా వ్యర్థమేవాయు
ర్యేషాం తేషా మవివేకినాం భవతి. ౪౬. నను కథం దేహాధ్యాసవతః పుంసః కర్మజన్మమరణాని సంతి
నాన్యస్యేతి వ్యవస్థా. న హి ఘటతే. ఘటస్య పురుషభేదేన సత్త్వమసత్త్వం చేతి న అజ్ఞస్యాపి
వస్తుతస్తదభావాదిత్యాహ-నేతి. నైవ స్వస్యాత్మనః కర్మణా బీజభూతేన. సోఽపి. అజ్ఞోఽపి పుమాన్
జాయతే మ్రియతే వా. కింతు అయం భ్రాంత్యాః. అజన్మాపి జాయత ఇవ అమరోఽపి మ్రియత
ఇవ. యథా మహాభూత తేజోరూపోఽగ్నిరాకల్పాంతమవస్థితోఽపి దారుయోగవియోగాభ్యాం జన్మ
నాశౌ ప్రాప్నోతి తద్వత్. ౪౭. సిద్ధవత్కృత్యోక్తాః వయోవస్థాః ప్రపంచయతి-నిషేకేతి. నిషే
కో జఠరే ప్రవేశః. గర్భస్తన్మధ్యే వృద్ధిః. బాల్య ఆపంచమాబ్దాత్. కౌమారం ఆషోడశవర్షాత్.
తతో యౌవనమాచత్వారింశతః. తతో వయోమధ్యం ఆషష్టివర్షాత్. ౪౮. దేహసంబంధా జన్మ
మరణాదీనీత్యుపపాదితమర్థ ముపసంహరతి—ఏతా ఇతి. హి స్ఫుటం. అన్యస్య సంబంధినీః ఏతాః

ర్హ్యన్యస్యోచ్చావచా స్తనూః, గుణసంగాదుపాదత్తే క్వచిత్కశ్చిజ్జహాతి హ. ౪౯. ఆత్మనః పితృపుత్రాభ్యా మనుమేయౌ భవాప్యయౌ, న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞో ద్వయలక్షణః. ౫౦. తరో ర్బీజవిపాకాభ్యాం యో విద్వా జ్జన్మసంయమౌ, తరో ర్విలక్షణో ద్రష్ట ఏవం ద్రష్టా తనోః పృథక్. ౫౧. ప్రకృతేరేవమాత్మాన మవివిచ్యాబుధః పుమాన్, తత్త్వేన స్పర్శసంమూఢస్సంసారం ప్రతిపద్యతే. ౫౨. సత్త్వసంగాదృషీన్ దేవాన్ రజసా సురమానుషాన్, తమసా భూతతిర్యక్త్వం భ్రామితో యాతి కర్మభిః. ౫౩. నృత్యతో గాయతః పశ్యన్ యథైవానుకరోతి తాన్, ఏవం బుద్ధిగుణాన్ పశ్యన్ననీహోఽప్యనుకార్యతే. ౫౪. యథాంభసా ప్రచలతా తరవోఽపి చలా ఇవ, చక్షుషా భ్రామ్యమాణేన దృశ్యతే భ్రామ్యతీవ భూః. ౫౫. యథా మనోరథధియో విషయానుభవో మృషా, స్వప్నదృష్టాశ్చ దాశార్హ తథా సంసార ఆత్మనః. ౫౬. అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే, ధ్యాయతో

మనోరథమయీః తనూః అవస్థాః గుణసంగాత్ ప్రకృత్యవివేకాత్. కశ్చిదుపాదత్తే పరమేశ్వరానుగృహీతః కశ్చిజ్జహాతి. కథం జహాతి. న హ్యవస్థావతో దేహస్య ద్రష్టా తదవస్థావానితి వివేకజ్ఞానేన. ౪౯. నను తదానీం మూర్తిమత్త్వేన జన్మమరణవాన్ దేహో న దృశ్యతే తత్రాహ—ఆత్మన ఇతి. పితృదేహస్యౌర్ధ్వదైహికం కుర్వతాప్యయదర్శనాత్. పుత్రదేహస్య చ జాతకర్మణి జన్మదర్శనాత్ ఆత్మనః స్వదేహస్యాపి భవాప్యయావనుమేయౌ. ఏవం చ దృశ్యత్వే సతి భవాప్యయవతాం వస్తూనాం దేహానామజ్ఞో ద్రష్టా ద్వయలక్షణో భవాప్యయధర్మకో న భవతి. ౫౦. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—తరోరితి. తరుశబ్దేనోద్భిజ్జమాత్రోపలక్షణం. ఫలపాకాంతస్య వ్రీహ్యాదేరిత్యర్థః. యద్వా. తరోరేవాంత్యః. పరిణామో విపాకః. బీజాజ్జన్మ. విపాకాత్సంయమం నాశం చ విద్వాన్ తరో ర్జన్మవినాశయోః ద్రష్టా. యథా న తద్వాన్ ఏవం దేహే వర్తమానోఽపి ఆత్మా తద్భవాప్యయాభ్యాం న సంబధ్యతే. ౫౧. అవివేకినః సంసారం ప్రపంచయతి—పంచభిః ప్రకృతేరితి. తత్త్వేన తత్త్వతః. అవివిచ్య. తత్త్వదృష్ట్యా స్పర్శేషు విషయేషు సంమూఢ ఇతి వా. ౫౨. గుణభేదేన త్రివిధం. తత్రాపి తత్తత్తారతమ్యేనైకైకత్ర ద్వివిధం సంసారమాహ—సత్త్వేతి. ౫౩. నన్వకర్తురాత్మనః కుతః కర్మభిః భ్రమణం? తత్రాహ—నృత్యత ఇతి. నృత్యతో గాయతో జనాన్ జనః పశ్యన్ అనుకరోతి. తద్గతస్వరతాళాదిగతిం శృంగారకరుణాదిరసం చ మనస్యనువర్తయతీత్యర్థః. అనుకార్యతే గుణైః బలాదిత్యర్థః. అనేన దృష్టాంతేన దృశ్యధర్మో ద్రష్టరి స్ఫురతీతి దర్శితం. ౫౪. ఉపాధిధర్మాశ్చోపహితే అవభాసంత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. తీరస్థాః తరవో ధావంత ఇవ యథా దృశ్యంతే. జలే ప్రతిబింబితా వా చంచలా ఇవేతి. విషయగ్రాహకేణ మనసా పరికల్పితా ఏవ తేషు లావణ్యాదయో గుణాః. న వస్తుతస్సంతి. అతో మనోనిబంధన ఏవాయం సంసార ఇత్యభిప్రేత్య గ్రాహకగుణా గ్రాహ్యేఽవభాసంత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—చక్షుషేతి. ౫౫. భోగస్యాపి మిథ్యాత్వే దృష్టాంతద్వయమాహ—యథేతి. యథా ఏతాః ప్రసిద్ధాః మనోరథధియః స్వప్నదృష్టాశ్చ యథా మృషా. ఏవమాత్మనో విషయానుభవః సంసారో మృషా. ౫౬. నను యది మృషా తర్హి కిం తన్నివృత్తిశ్రమేణ—తత్రాహ—అర్థ ఇతి. అస్యాత్మనః.

విషయానస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౫౭. తస్మాదుద్ధవ మాభుంక్ష్వ విషయానసదింద్రియైః, ఆత్మాగ్రహణనిర్భాతం పశ్య వైకల్పికం భ్రమమ్. ౫౮. క్షిప్తోఽవమానితోఽసద్భిః ప్రలబ్ధోఽసూయితోఽథవా, తాడితస్సన్నిరుద్ధో వా వృత్త్యా వా పరిహారితః. ౫౯. నిష్ఠితో మూత్రితో వాజ్ఞైర్బహుధైవం ప్రకంపితః, శ్రేయస్కామః కృచ్ఛ్రగత ఆత్మనాత్మానముద్ధరేత్. ౬౦. ఉద్ధవ ఉవాచ:—యథైవమనుబుధ్యేయం వద నో వదతాం వర. ౬౧. సుదుస్సహమిమం మన్య ఆత్మన్యసదతిక్రమం, విదుషామపి విశ్వాత్మన్ ప్రకృతిర్హి బలీయసీ, ఋతే త్వద్ధర్మనిరతాన్ శాంతాంస్త్వచ్చరణాశ్రయాన్. ౬౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే ఏకాదశస్కంధే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—సఏవమాశంసిత ఉద్ధవేన భాగవతముఖ్యేన దాశార్హ* ఋషభః, సభాజయన్ భృత్యవచో ముకుందస్తమాబభాషే శ్రవణీయవీర్యః. ౧. శ్రీభగవానువాచ:— బార్హస్పత్యసనాస్త్యత్ర సాధుర్వై దుర్జనేరితైః, దురుక్తైర్భిన్నమాత్మానం యస్సమాధాతుమీశ్వరః. ౨. న తథా తప్యతే విద్ధః పుమాన్

---

౫౭. తతో భోగోద్యమో న కర్తవ్య ఇత్యాహ—తస్మాదితి. ౫౮. దుఃఖప్రతీకారోద్యమమపి పరిత్యజ్య పరమేశ్వరనిష్ఠైవ భావ్యమిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. క్షిప్తఇతి. క్షిప్తః ఆక్షిప్తః నున్న ఇతి వా. ప్రలబ్ధః అపహసితః. ౫౯. నిష్ఠితఇతి. నిష్ఠితః నిష్ఠీవనవిషయీకృతః. మూత్రితః మూత్రేణార్ద్రీకృతః ప్రకంపితః పరమేశ్వరనిష్ఠాయాః ప్రచ్యావితోఽపి. కృచ్ఛ్రగతః కష్టం ప్రాప్తోఽపి. ౬౦. యథేతి. ఏవం త్వదుక్తం యథా అనుబుధ్యేయం తథా నః సర్వాన్ ప్రతి వద. ౬౧. సుదుస్సహమితి. త్వద్ధర్మనిష్ఠితాన్ ఋతే. విదుషామపి అసద్భిః కృతమతిక్రమం అపరాధం సుదుస్సహం మన్య ఇత్యన్వయః. ప్రకృతిః స్వభావః. ౬౨. శ్లో. నిరస్య సర్వసందేహానేకీకృత్య సుదర్శనమ్, ప్రకాశితరహస్యం తం భజామి గురుమీశ్వరమ్.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రయోవింశేతిరస్కారసహనోపాయ ఈర్యతే, భిక్షుగీతాప్రకారేణ మనసస్సంయమో ధియా. దుర్జనోపద్రవో నూనం దుస్సహోఽపి మహీయసామ్, అతశ్చతుర్భిరధ్యాయైస్సహనోపాయవర్ణనమ్. తత్ర తావదస్మిన్నధ్యాయే భిక్షుగీతయా మనోవిజయః. ఉత్తరస్మిన్ ప్రకృతిపురుషవివేకః. తదుత్తరస్మిన్ గుణవృత్తివిజయః. తతః పరస్మిన్నైలగీతయా విషయసంగత్యాగేన సత్సంగ ఇతి క్రమేణోపాయా భగవతా వర్ణ్యంతే. సఇతి. ఆశంసితః ప్రార్థితః భృత్యస్య వచః సత్కుర్వన్ తం భృత్యం ప్రత్యాబభాషే. ౧. తత్ర తావదంగీకారతస్తద్వచః సంపూజయతి-ద్వాభ్యాం. బార్హస్పత్యేతి. హే బార్హస్పత్య బృహస్పతేశ్శిష్య. అత్ర లోకే. స సాధుర్నాస్తి. యో దుర్జనోక్తిభిః భిన్నం క్షుభితం. ఆత్మానం మనః. శమయితుం ఈశ్వరస్సమర్థస్స్యాత్. ౨. కుత ఇత్యత ఆహ—నేతి, యథా మర్మస్థా మర్మస్వేవ నిత్యం స్థితాః పరుషోక్తిరూపా ఇషవః. తుదంతి వ్యథయంతి

బాణై రజిహ్మాగ్రైః, యథా తుదంతి మర్మస్థాహ్యసతాం పరుషేషవః. ౩. కథయంతి మహత్పుణ్యమితిహాసమిహోద్ధవ, తమహం వర్ణయిష్యామి నిబోధ సుసమాహితః. ౪. కేనచిద్భిక్షుణా గీతం పరిభూతేన దుర్జనైః, స్మరతా ధృతియుక్తేన విపాకం నిజ కర్మణామ్. ౫. అవంతీషు ద్విజః కశ్చిదాసీదాఢ్యతమ శ్శ్రియా, వార్తావృత్తిః కదర్యశ్చ కామీ లుబ్ధోఽతికోపనః. ౬. జ్ఞాతయోఽతిథయస్తస్య వాఙ్మాత్రేణాప్యనర్చితాః, శూన్యావసథ ఆత్మాపి కాలే కామైరనర్చితః. ౭. దుశ్శీలస్య కదర్యస్య ద్రుహ్యంతే పుత్రబాంధవాః, దారా దుహితరో భృత్యా విషణ్ణా నాచరన్ ప్రియమ్. ౮. తస్యైవం యక్షవిత్తస్య చ్యుతస్యోభయలోకతః, ధర్మకామవిహీనస్య చుక్రుధుః పంచభాగినః. ౯. తదవధ్యానవిస్రస్తపుణ్యస్కంధస్య భూరిద, అర్థోఽప్యగచ్ఛన్నిధనం బహ్వాయాసపరిశ్రమః. ౧౦. జ్ఞాతయో జగృహుః కించిత్కించిద్దస్యవ ఉద్ధవ, దైవతః కాలతః కించిద్బ్రహ్మబంధోర్నృపార్థివాత్. ౧౧. సఏవం ద్రవిణే నష్టే ధర్మకామవివర్జితః, ఉపేక్షితస్స్వజనైశ్చింతామాప దురత్యయామ్. ౧౨. తస్యైవం ధ్యాయతో దీర్ఘం నష్టరాయస్తపస్వినః, ఖిద్యతో బాష్పకంఠస్య నిర్వేదస్సుమహానభూత్. ౧౩. సచాహేదమహో కష్టం వృథాత్మా మేఽనుతాపితః, న ధర్మాయ న కామాయ యస్యార్థాయాస ఈదృశః. ౧౪. ప్రాయేణార్థాః కదర్యాణాం

తథా ఇతరే బాణాః న తుదంతి. అతస్తైస్తథా న తప్యత ఇత్యర్థః. ౩. తథాపి మయావక్ష్యమాణైరుపాయైః సర్వం సోఢుం శక్యత ఇత్యభిప్రాయేణేతిహాసం ప్రస్తౌతి—కథయంతీతి. మహద్యథా భవతి తథా. పుణ్యమితిహాసం గాథాం కథయంతి. ౪. ౫. సతు భిక్షుః పూర్వం ధనాఢ్యః కృచ్ఛ్రార్జితస్య ధనస్య నాశేన సంతప్యమానో నిర్విణ్ణస్సన్ప్రవ్రజ్య భిక్షామటన్ దుర్జనైరుపద్రుతః ప్రస్తుతోపయోగినీం గాథామగాయతేతి వక్తుం తస్య చరితమాహ—అవంతీష్వితి. అవంతీషు మాళవేషు వార్తాకృషివాణిజ్యాదిరూపా వృత్తిర్యస్య సః. కదర్యస్తు స్మృతావుక్తః. శ్లో. "ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాంశ్చ పీడయన్, దేవతాతిథిభృత్యాంశ్చ స కదర్య ఇతి స్మృతః" ఇతి. ౬. జ్ఞాతయ ఇతి. తస్య యే జ్ఞాతయో బాంధవాః. అతిథయో అధ్వనీనాశ్చ. తేన నార్చితా ఇత్యర్థః శూన్యావసథే ధర్మకామహీనే గృహే దేహే వా. ౭. ౮. తస్యేతి. యక్షాణాం విత్తమివ కేవలం రక్షణీయం విత్తం యస్య. పంచభాగినః పంచయజ్ఞదేవతాః. ౯. తదితి. తేషామవధ్యానమనాదరః తేన విస్రస్తో విశీర్ణః పుణ్యస్య స్కంధః అర్థలాభమాత్రహేతురంశో యస్య తస్య బహ్వాయాసైః కృష్యాదిభిః కేవలం శ్రమో యస్మిన్ సః. ౧౦. కుతో నిధనమగచ్ఛత్తత్రాహ—జ్ఞాతయ ఇతి. దైవతః గృహదాహాదినా కాలతః నిఖాతధాన్యాదినా పార్థివానాం చ ద్వంద్వైక్యం తస్మాత్. ౧౧. ౧౨. తస్యేతి. నష్టరాయః నష్టాః రాయః అర్థాః యస్య తస్య. తపస్వినః సంతప్తస్య. ౧౩. సఇతి. మే మయా. ఆత్మా దేహః. వృథైవానుతాపితః. అనుతాపం ప్రపంచయతి-న ధర్మాయేత్యాదినా. యస్య ఈదృశః అర్థాయాస స్తేన మయా. ౧౪. ప్రాయేణేతి. నరకాయచ సత్యప్యర్థే ధర్మా

న సుఖాయ కదాచన, ఇహచాత్మోపతాపాయ మృతస్య నరకాయ చ. ౧౫. యశో
యశస్వినాం శుద్ధం శ్లాఘ్యా యే గుణినాం గుణాః, లోభస్స్వల్పోఽపి తాన్ హంతి
శ్విత్రం రూపమివోర్జితమ్. ౧౬. అర్థస్య సాధనే సిద్ధ ఉత్కర్షే రక్షణేవ్యయే, నాశో
పభోగ ఆయాసస్త్రాసశ్చింతా భ్రమో నృణామ్. ౧౭. స్తేయం హింసానృతం దంభః
కామః క్రోధస్స్మయో మదః, భేదో వైరమవిశ్వాస స్సంస్పర్ధా వ్యసనాని చ. ౧౮.
ఏతే పంచదశానర్థా హ్యర్థమూలా మతా నృణామ్, తస్మాదనర్థమర్థాఖ్యం శ్రేయోఽర్థీ
దూరతస్త్యజేత్. ౧౯. భిద్యంతే భ్రాతరో దారాః పితరస్సుహృదస్తథా, ఏకా
స్నిగ్ధాః కాకణినా సద్యస్సర్వేఽరయః కృతాః. ౨౦. అర్థేనాల్పీయసా హ్యేతే సం
రబ్ధాదీప్తమన్యవః, త్యజంత్యసూన్ స్పృధో ఘ్నంతి సహసోత్సృజ్య సౌహృదమ్.
౨౧. లబ్ధ్వా జన్మామరప్రార్థ్యం మానుష్యం తద్ద్విజాగ్ర్యతామ్, తదనాదృత్య
యే స్వార్థం ఘ్నంతి యాంత్యశుభాం గతిమ్. ౨౨. స్వర్గాపవర్గయోర్ద్వారం ప్రాప్య
లోకమిమం పుమాన్, ద్రవిణే కోఽనుషజ్జేత మర్త్యోఽనర్థస్య ధామని. ౨౩. దేవర్షి
పితృభూతాని జ్ఞాతిబంధూంశ్చ భాగినః, అసంవిభజ్య చాత్మానం యక్షవిత్తః పత
త్యధః. ౨౪. వ్యర్థయార్థేహయా విత్తం ప్రమత్తస్య వయోబలమ్, కుశలా యేన
సిధ్యంతి జరఠః కిన్ను సాధయే. ౨౫. కస్మాత్సంక్లిశ్యతే విద్వాన్ వ్యర్థయార్థేహయా
సకృత్, కస్యచిన్మాయయా నూనం లోకోఽయం సువిమోహితః. ౨౬. కింధనైర్ధన

సనుష్ఠానాత్. ౧౫. యశ ఇతి. శ్విత్రం శ్వేతకుష్ఠం.౧౬.అర్థస్యేతి. సిద్ధేఽప్యర్థే తస్యోత్కర్షే సంవర్ధ
నే నాశోపభోగయోర్ద్వంద్వైక్యం. నాశే ఉపభోగే చేత్యర్థః. సాధనోత్కర్షయో రాయాసః. తత
స్త్రాసః చింతా చ. నాశే భ్రమ ఇతి. ౧౭. కించ స్తేయమితి.౧౮. ఏత ఇతి. అర్థ ప్రాప్త్యర్థా స్తేయా
దయః షడనర్థాః. ప్రాప్తేఽర్థే స్మయాదయో వ్యసనైస్సహనవ. తత్ర వ్యసనాని స్త్రీద్యూతమద్యవిషయాణి
త్రీణి. ౧౯. భేదవైరస్పర్ధాః ప్రపంచయతి ద్వాభ్యాం. భిద్యంత ఇతి. భిద్యంతే స్నేహం త్యజంతి. కథం
భూతాః ఏకాః స్నిగ్ధాః ఏకే ఏకప్రాణాః తే చ తే అస్నిగ్ధాః అతిప్రియాశ్చేత్యర్థః. కుతః కాకణినా
పుంస్త్వమార్షం. వింశతివరాటికాః కాకణిః తయా.౨౦.అర్థేనేతి. సంరబ్ధాః క్షుభితాః. స్పృధః స్పర్ధ
మానాః. ౨౧. ఇహ తావదర్థనిష్ఠానామేతేఽనర్థాః పరలోకేఽప్యనర్థా ఏవ తేషామిత్యాహ-త్రిభిః.
లబ్ధ్వేతి. మానుష్యం జన్మ తత్. తత్రాపి ద్విజాగ్ర్యతాం బ్రాహ్మణ్యం. స్వార్థం ఘ్నంతి ఆత్మహితం
న కుర్వంతి యే. తే అశుభాం గతిం యాంతి. ౨౨. అమరప్రార్థ్యతాం దర్శయన్నాహ—స్వర్గేతి.
లోకం దేహం. అనుషజ్జేత ఆసక్తిం కుర్యాత్. ౨౩. దేవేతి. ఋషయో మనుష్యయజ్ఞబ్రహ్మయ
జ్ఞయోః దేవతాః. దేవపితృభూతానీతరేషు. జ్ఞాతయః సగోత్రాః. బంధవో వివాహాదిసంబంధాస్తాన్
అన్యాంశ్చ భాగినః భాగార్హాన్. ఆత్మానం చ అసంవిభజ్య అన్నాదిభిరసంతర్ప్య. ౨౪. ఏవం
విమృశ్యానుతప్యమాన ఆహ—వ్యర్థయేతి. వ్యర్థయార్థేహయా ప్రమత్తస్య మమ విత్తాదిగతమితి
శేషః. యేన విత్తాదినా కుశలాః వివేకినః సిధ్యంతి ముచ్యంతే. జరఠో వృద్ధః. ౨౫. అన్యమపి స్వవ
దృశం శోచతి-కస్మాదితి. కస్మాదేవ మనర్థం విద్వానపి సంక్లిశ్యతే. కారణం సంభావయతి. కస్యచిదితి.

దైర్వా కింకామైర్వా కామదైరుత, మృత్యునా గ్రస్యమానస్య కర్మభిర్వోతజన్మదైః. ౨౭. నూనం మే భగవాన్ ప్రీతస్సర్వదేవమయో హరిః, యేన నీతో దశామేతాం నిర్వేదశ్చాత్మనః ప్లవః. ౨౮. సోఽహం కాలావశేషేణ శోషయిష్యేఽంగమాత్మనః, అప్రమత్తోఽఖిలస్వార్థే యది స్యాత్సిద్ధ ఆత్మని. ౨౯. తత్ర మామనుమోదేరన్ దేవాస్త్రిభువనేశ్వరాః, ముహూర్తేన బ్రహ్మలోకం ఖట్వాంగస్సమసాధయత్. ౩౦. శ్రీభగవానువాచ:—ఇత్యభిప్రేత్య మనసా హ్యావంత్యో ద్విజసత్తమః, ఉన్ముచ్య హృదయగ్రంథీన్ శాంతో భిక్షురభూన్మునిః. ౩౧. సచచార మహీమేతాం సంయతాత్మేంద్రియానిలః, భిక్షార్థం నగరగ్రామానసంగోఽలక్షితోఽవిశత్. ౩౨. తం వై ప్రవయసం భిక్షుమవధూతమసజ్జనాః, దృష్ట్వా పర్యభవన్ భద్ర బహ్వీభిః పరిభూతిభిః. ౩౩. కేచిత్త్రివేణుం జగృహురేకే పాత్రకమండలూ, పీఠం చైకేఽక్షసూత్రం చ కంథాం చీరాణి కేచన. ౩౪. ప్రదాయ చ పునస్తాని దర్శితాన్యాదదుర్మునేః. ౩౫. అన్నం చ భైక్షసంపన్నం భుంజానస్య సరిత్తటే, మూత్రయంతి చ పాపిష్ఠా నిష్ఠీవంత్యస్య మూర్ధని. ౩౬. యతవాచం వాచయంతి తాడయంతి న వక్తి చేత్, తర్జయంత్యపరే వాగ్భిః స్తేనోఽయమితి వాదినః. ౩౭. బధ్నంతి రజ్జ్వా తం కేచిద్బధ్యతాం బధ్యతామితి, క్షిపంత్యేకేఽవజానంతి హ్యేష ధర్మధ్వజశ్శఠః, క్షీణవిత్త ఇమాం వృత్తిమగ్రహీత్స్వజనోజ్ఝితః. ౩౮. అహో ఏష మహాసారో ధృతిమాన్ గిరిరాడివ, మౌనేన సాధయత్యర్థం బకవద్దృఢనిశ్చయః. ౩౯. ఇత్యేకే విహసంత్యేన మన్యే

---

౨౬. నను నాయం మోహితః క్లిశ్యతి. కింతు ధనాదిలిప్సయా భోగాదివిషయసంపాదనేచ్ఛయా చేత్యత ఆహ—కిమితి. ఉత పునరపి. ౨౭. ఇదానీం సంపన్నవివేకః. సంహృష్యన్నాహ—త్రిభిః. నూనమితి. యేన ప్రీతేనాత్మనః ప్లవరూపో నిర్వేదశ్చ భవతి. స హరిర్మే నూనం ప్రీత ఇతి. ౨౮. సఇతి. అంగం శోషయిష్యే తపసా. యద్వా. విద్యయా లయం నేష్యామి, యదిస్యాత్కాలావశేషస్తర్హ్యాత్మన్యేవ సిద్ధస్తుష్టస్సన్. అఖిలే స్వార్థే ధర్మాదిసాధనే అప్రమత్తస్సన్. ౨౯. తత్రేతి. అనుమోదేరన్ అనుగృహ్ణంతు. నను దేవైరనుమోదితోఽపి జరఠః స్వల్పేన కిం సాధయిష్యతి? తత్రాహ. ముహూర్తేనేతి. ౩౦. ఇతీతి. అభిప్రేత్య నిశ్చిత్య. ఆవంత్యః అవంతీదేశసంభవః. హృదయగ్రంథీన్ అహంకారాదీన్. ౩౧. సఇతి. అసంగః ఆసక్తిశూన్యః. అలక్షితః స్వైశ్వర్యమద్యోతయన్. ౩౨. తమితి. ప్రవయసం వృద్ధం. అవధూతం మలినం. పర్యభవన్ అవమేనిరే. హే భద్ర. పరిభూతిభిస్తిరస్కారైః. ౩౩. పరిభవానేవ దర్శయతి—సప్తభిః. కేచిదితి. ౩౪. ప్రదాయేతి. భో భగవన్ గృహాణేతి దర్శితాని ప్రదాయ పునశ్చాదదుః. ౩౫. అన్నమితి. అన్నే మూత్రయంతి. మూర్ధని చ నిష్ఠీవంతి ఫూత్కారేణ శ్లేష్మణః ప్రక్షిపంతి. ౩౬. ౩౭. బధ్నంతీతి. క్షిపంతి నిందంతి నిందామేవాహ—ఏష ధర్మధ్వజః త్రిదండలింగోపజీవీ. శఠో లోకవంచకః తదేవాహుః—క్షీణవిత్త ఇతి. ౩౮. అహో ఇతి. మహాసారః అతిబలీ. ౩౯. ఇతీతి. దుర్వాతయంతి తదుపర్యధోవాయుం

దుర్వాతయంతి చ, తం బబంధుర్నిరురుధుర్యథా క్రీడనకం ద్విజమ్. ౪౦. ఏవం సభౌతికం దుఃఖం దైహికం దైవికం చ యత్, భోక్తవ్యమాత్మనో దిష్టం ప్రాప్తం ప్రాప్త మబుధ్యత. ౪౧. పరిభూత ఇమాం గాథా మగాయత నరాధమైః, పాతయద్భి స్స్వధర్మస్థో ధృతిమాస్థాయ సాత్వికీమ్. ౪౨. భిక్షురువాచ—నాయం జనో మే సుఖదుఃఖహేతుర్న దేవతాత్మగ్రహకర్మకాలాః, మనఃపరం కారణమామనంతి సంసారచక్రం పరివర్తయేద్యత్. ౪౩. మనోగుణాన్వై సృజతే బలీయ స్తతశ్చ కర్మాణి విలక్షణాని, శుక్లాని కృష్ణాన్యతిలోహితాని తేభ్యస్సవర్ణా స్సృతయో భవంతి. ౪౪. అనీహ ఆత్మా మనసా సమీహతా హిరణ్మయో మత్సఖ ఉద్విచష్టే, మనస్స్వలింగం పరిగృహ్య కామాన్ జుషన్నిబద్ధో గుణసంగతోఽసౌ. ౪౫. దానం స్వధర్మోనియమో యమశ్చ శ్రుతం చ కర్మాణి చ సద్వ్రతాని, సర్వే మనోనిగ్రహలక్షణాంతాః పరో హి యోగో మనస స్సమాధిః. ౪౬. సమాహితం యస్య మనః ప్రశాంతం దానా

ముంచంతి. బబంధుః శృంఖలైర్నిరురుధుః. కారాగృహాదిషు ద్విజం శుకశారికాదిం యథా. ౪౦. ఏవమితి. భౌతికం దుర్జనాదికృతం దైహికం జ్వరాదినిమిత్తం. దైవికం శీతోష్ణాదిభవం. దిష్టం దైవప్రాప్తం. ౪౧. పరిభూత ఇతి. ధర్మాత్పాతయద్భిః పరిభూతోఽపి. సాత్వికీం ధృతిమాస్థాయ. స్వధర్మ ఏవ స్థితః. ఇమాం వక్ష్యమాణాం గాథా మగాయత. సాత్వికీ ధృతిశ్చ గీ. శ్లో. "ధృత్యా యయాధారయతే మనఃప్రాణేంద్రియక్రియాః,యోగేనావ్యభిచారిణ్యా ధృతిస్సా పార్థ సాత్వికీ"తి స్మృతేః. ౪౨. తామేవ షోడశ శ్లోకీం గాథామాహ—నేతి. నచాత్మా నాపి గ్రహాదయః. మనః పరం కేవలం సుఖదుఃఖయోః కారణం వదంతి. శ్రు. "మనసాహ్యేవ పశ్యతి మనసా శృణోతీ"త్యాది శ్రుతయః. ౪౩. పరివర్తనప్రకారమేవాహ—మన ఇతి. గుణాన్ గుణవృత్తీః సృజతి. తత స్తేభ్యః గుణేభ్యః. శుక్లాని సాత్వికాని-కృష్ణాని తామసాని. అతిలోహితాని రాజసాని. తేభ్యః సవర్ణాస్తత్తత్కర్మానురూపాః. సృతయః దేవతిర్యఙ్నరాదిజాతయః భవంతి. ౪౪. తర్హి మనస ఏవ సంసారస్స్యాన్నాత్మన ఇత్యాశంక్యాహ—అనీహఇతి. అయమర్థః. అవిద్యయా మనసోఽధ్యాసేన-ఇయమాత్మన స్సంసృతిః. న తు స్వతః. యత స్తద్రహితస్యేశ్వరస్య సా నాస్తి-కింతు తద్వతో జీవస్యైవేతి. తదేవాహ—మనసా సమీహమానేన సహ నియంతృత్వేన వర్తమానోఽపి పరమాత్మా అనీహః తత్క్రియాసంగరహితః. యతో హిరణ్మయః విద్యాశక్తిప్రధానః. కుతః. యతో మత్సఖః మమ జీవస్య సఖా నియంతా అతః ఉత్ ఉచ్చైః విచష్టే అతిరోహితజ్ఞానేన కేవలం పశ్యతీత్యర్థః. అతోఽసౌ పునరహం జీవః స్వలింగం స్వస్మిన్నాత్మని లింగయతి. ద్యోతయతి సంసారమితి తథా ఆత్మనః పరిగృహ్య ఆత్మత్వేన స్వీకృత్య. తస్య మనసో గుణైః కర్మభిస్సంగతస్సంబద్ధః గుణసంగాద్వా. కామాన్ జుషన్నిబద్ధ ఇతి. ౪౫. అతో మనోనిగ్రహే కృతే సర్వం కృతం స్యాత్. తం వినా తు సర్వం వ్యర్థమిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. దానమితి. స్వధర్మః నిత్యనైమిత్తికరూపః సద్వ్రతాని ఏకాదశ్యుపవాసాదీని. అన్యాని చ యావంతి కర్మాణి. ఏతే సర్వే ఉపాయాః మనోనిగ్రహలక్షణః అంతో నిష్ఠా ఫలం యేషాం తే తథా-నను జ్ఞానాంగత్వం తేషాం ప్రసిద్ధం తత్రాహ-మనసః సమాధిర్నిగ్రహ ఏవ పరో యోగః జ్ఞానం. ౪౬. సమాహిత మితి. అతో యస్య మనస్సమాహితం భవతి. తస్య కిం కృత్యమస్తి. వదేతి

దిభిః కిం వద తస్య కృత్యం, అసంయతం యస్య మనో వినశ్యేద్దానాదిభిశ్చేదపరం కిమేభిః. ౪౮. మనోవశేఽన్యే హ్యభవంశ్చ దేవా మనశ్చ నాన్యస్య వశం సమేతి, భీష్మోహి దేవ స్సహసస్సహీయాన్ యుంజ్యాద్వశం తం సహి దేవదేవః. ౪౯. తం దుర్జయం శత్రుమసహ్యవేగమరుంతుదంత న్న విజిత్య కేచిత్, కుర్వంత్యసద్విగ్రహమత్ర మర్త్యైర్మిత్రాణ్యుదాసీనరిపూంశ్చ మూఢాః. ౫౦. దేహం మనోమాత్ర మిమం గృహీత్వా మమాహమిత్యంధధియో మనుష్యాః,ఏషోఽహమన్యోఽయమితి భ్రమేణ దురంతపారే తమసి భ్రమంతి. ౫౧. జనోఽస్య హేతు స్సుఖదుఃఖయోశ్చే త్కిమాత్మనశ్చాత్ర హి భౌమయో స్తత్, జిహ్వాం క్వచిత్సం దశతి స్వదద్భి స్తద్వేదనాయాం కతమాయ కుప్యేత్. ౫౨. దుఃఖస్య హేతు ర్యది దేవతాస్తు కిమాత్మన స్తత్ర వికారయో స్తత్, యదంగమంగేన నిహన్యతే క్వచిత్క్రుధ్యేత

పరం ప్రత్యుపదిశన్నివ స్వయమేవాహ—అసంయతం విక్షిప్తం చేత్. యద్వా. వినశ్యేత్. ఆలస్యాదినా లీయమానం చేత్-భవేత్ తర్హి ఏభి ర్దానాదిభిః కి మపరం ప్రయోజనం స్యాత్? న కించిదిత్యర్థః. ౪౮. నన్వితరేంద్రియజయః ప్రయోజనం స్యాన్నేత్యాహ—మనోవశ ఇతి. దేవా ఇంద్రియాణి తదధిష్ఠాతారో వా. భీష్మః యోగినామపి భయంకరః. మనోలక్షణో దేవః కుతః. సహసః బలాదపి బలినోఽపివా సహీయాన్ అత స్తం యో వశవర్తినం కుర్యాత్ సఏవ దేవదేవః సర్వేంద్రియజేతా భవతి. నాన్యః. తథాచ. శ్రు. "మనసో వశే సర్వమిదం బభూవ-నాన్యస్య మనోవశమన్వియాయ. భీష్మోహి దేవ స్సహస స్సహీయాని"తి. ౪౯. అతః తన్నిగ్రహవ్యతిరేకేణ ఇతర నిగ్రహాయ ప్రవృత్తా మూఢా ఇత్యాహ—తమితి. అసహ్యా రాగాదయో వేగా యస్య తం-అతఏవ అరుంతుదం అరుర్మర్మ తత్తుదతి వ్యథయతీతి అరుంతుదః తం-తత్. నేతిచ్ఛేదః. తన్న విజిత్య అవిజిత్వా తత్ తతః. యే కేచిన్మర్త్యాః కైశ్చిన్మర్త్యైస్సహ అసద్విగ్రహం కుర్వంతి. తత్ర తత్రానుకూలప్రతికూలాదీన్ అన్యాన్ మిత్రాదీన్ కుర్వంతి. తే మూఢా ఇత్యర్థః. ౫౦. తతశ్చానేన ప్రకారేణ సంసారే భ్రమంతీత్యాహ—దేహ మితి. మనోమాత్రపరికల్పితమిమం స్వదేహ మహమితి పుత్రాదిదేహం చ మమేతి స్వీకృత్య-తమసి సంసారే. ౫౧. తదేవం మనస ఏవ సుఖదుఃఖకారణత్వముపపాద్యేదానీం జనాదీనాం షణ్ణామకారణత్వం షడ్భిః ప్రపంచయతి.—జనఇతి. అత్ర చ అస్మిన్నపి పక్షే ఆత్మనః కిం. న కించిత్. సుఖదుఃఖకర్మత్వం తత్కర్తృత్వం చ నాస్తీత్యర్థః. కుత ఇత్యత ఆహ—హి నిశ్చితం భౌమయో ర్భూమివికారయో ర్దేహయో స్తత్. నత్వాత్మనః. అమూర్తస్యాక్రియస్య హననాదీషు కర్మత్వకర్తృత్వానుపపత్తేః. తథాపి దుఃఖమాత్మపర్యవసాయ్యేవేతి చేత్ ఏవమప్యాత్మనః ఉభయత్రాప్యేకత్వాన్న కోపవిషయోఽస్తీతి స్వదృష్టాంతేన దర్శయతి—జిహ్వామితి. ౫౨. దుఃఖస్యేతి. యది దేవతాః. అస్తు నామ. తత్రాపి పక్షే ఆత్మనః కిం యతో వికారయో ర్విక్రియమాణయో ర్దేవతయో స్తత్. హస్తేన ముఖేఽభిహతే తేన వా హస్తే దష్టే తదభిమానినో ర్వహ్నీంద్రయోరేవ తత్. నత్వవిక్రియస్యానహంకారస్యాత్మనః. దేవతానాం చ సర్వదేహేష్వభేదాన్న కోపవిషయోఽస్తీతి స్వదేహదృష్టాంతమాహ—యదితి. యత్ యదా అంగం దేవతాధిష్ఠానం హస్తముఖాది. అతఏవ

కస్మై పురుషస్తతోఽన్యః. ౫౨. ఆత్మా యది స్యాత్సుఖదుఃఖహేతుః కిమన్యతస్తత్ర నిజస్వభావః, నహ్యాత్మనోఽన్యద్యది తన్మృషా స్యాత్క్రుధ్యేత కస్మాన్నసుఖం నదుఃఖమ్. ౫౩. గ్రహానిమిత్తం సుఖదుఃఖయోశ్చేత్కిమాత్మనోఽజస్య జనస్య తేవై, గ్రహైర్గ్రహస్యైవ వదంతి పీడాం క్రుధ్యేత కస్మై పురుషస్తతోఽన్యః. ౫౪. కర్మాస్తు హేతుస్సుఖదుఃఖయోశ్చేత్కిమాత్మనస్తద్ధి జడాజడత్వే, దేహస్త్వచిత్పురుషోఽయం సుపర్ణః క్రుధ్యేత కస్మై న హి కర్మమూలమ్. ౫౫. కాలస్తు హేతుస్సుఖదుఃఖయోశ్చేత్కిమాత్మనస్తత్ర తదాత్మకోఽసౌ, నాగ్నేర్హి తాపో న హిమస్య తత్స్యాత్క్రుధ్యేత కస్మై న పరస్య ద్వంద్వమ్. ౫౬. న కేనచిత్క్వాపి కథంచనాస్య ద్వంద్వోపరాగః పరతః పరస్య, యథాహమస్సంసృతిరూపిణస్స్యాదేవం ప్రబుద్ధో

పూర్వత్ర దేవతానధిష్ఠానభూవికారదంతోదాహరణం. ౫౨. ఆత్మేతి. ఆత్మనః సుఖదుఃఖాద్యాకారపరిణామః అతఏవ హేతుర్యది స్యాదాత్మా తర్హి తత్ర తస్మిన్పక్షే అన్యతః కిం న కించిదన్యతో భవతి. తస్మై కుప్యేదిత్యర్థః. యతో నిజఏవ స్వభావః సః నన్వాత్మనస్తథా పరిణామః అన్యనిమిత్తో భవతి. అతోఽస్తి కోపవిషయ ఇతి చేత్ తత్రాహ—నహీతి. ఆత్మవ్యతిరిక్తం నాస్త్యేవ యది స్యాదస్తీతి ప్రతీయేత తర్హి తన్మృషైవ అతః కస్మాద్ధేతోః క్రుధ్యేత యతో నాస్తినిమిత్తం న చ సుఖం దుఃఖం చేత్యర్థః. ౫౩. గ్రహ ఇతి. గ్రహపక్షేఽప్యజస్యాత్మనః కిం. యతో జన్యత ఇతి జనో దేహస్తస్యైవ జన్మలగ్నాపేక్షయా ద్వాదశాష్టమాదిరాశిస్థాస్తే సుఖదుఃఖయోర్నిమిత్తం భవంతి. కించ. అంతరిక్షస్థైర్గ్రహైస్తత్రస్థస్య గ్రహస్యైవ పాదార్ధాదిదృష్ట్యాదిభేదైః పీడాం వదంతి దైవజ్ఞాః. న తు గ్రహకోణాదిషు స్థితస్య తద్దృష్ట్యగోచరస్య పురుషస్య గ్రహగత్యైవ తు పీడా తల్లగ్నోత్పన్నే దేహే తస్యాభిమానాద్భవతి. అతః పురుషస్తతో గ్రహాత్ దేహాచ్చాన్యః కస్మై క్రుధ్యేత. ౫౪. కర్మేతి. కర్మహేతుశ్చేత్. అస్త్విత్యసూయోపగమః కర్మైవ నాస్తి. కుతస్తస్య హేతుత్వమితి. తదాహ—హి యస్మాత్కర్మ ఏకస్య జడాజడత్వే సతి స్యాత్. జడత్వాద్వికారిత్వోపపత్తేః అజడత్వాచ్చ హితానుసంధానతః ప్రవృత్తిసంభవాత్. అచిత్ జడో దేహః అతస్తస్య ప్రవృత్తిర్న సంభవతి. పురుషస్తు సుపర్ణః శుద్ధజ్ఞానస్వరూపః అతః కస్మై క్రుధ్యేత్. యతః సుఖదుఃఖయోర్మూలభూతం కర్మైవ నాస్తీతి. ౫౫. కాల ఇతి. తత్ర కాలపక్షేఽపి ఆత్మనః కిం యతోఽసౌ కాలాత్మక ఏవ. బ్రహ్మాంశత్వాత్స్వాంశస్య స్వతః పీడా నాస్తీతి. అత్ర దృష్టాంతః—నాగ్నేర్హేతో స్తదంశస్య జ్వాలాదేస్తాపః దాహతో నాశో నాస్తి తత్రోపాధిభూతకాష్ఠాంశదాహాన్నాశస్స్యాదితి దృష్టాంతాంతరమాహ—హిమస్య తచ్ఛైత్యం తదంశభూతస్య తుషారకణస్య నాశకం న స్యాదిత్యర్థః. కించ ఆస్తాం అంశత్వం వస్తుతః పరఏవాయం. న పరస్య ద్వంద్వం సుఖదుఃఖాదికమస్తీతి. ౫౬. తదేవం షడేతే హేతవః ప్రసిద్ధాః నిరస్తాః. యది కశ్చిద్ధేత్వంతరముద్భావయేత్. తదపి వస్తుమహిమాపేక్షాయాం న సంభవతీత్యాహ—నేతి. నన్వపరోక్షః కథమపహ్నూయతే? తత్రాహ—యథేతి. సంసృతిమవిద్యమానామేవ రూపయతి ప్రకాశయతీతి తథా అస్య అహమః అహంకారస్య యథా స్యాత్. న తథా పరతః ప్రకృతేః పరస్యాత్మనో ద్వంద్వసంబంధః అహంకారనిమిత్తోఽస్తి న వాస్తవ

న బిభేతి భూతైః. ౫౮. ఏతాం స ఆస్థాయ పరాత్మనిష్ఠామధ్యాసితాం పూర్వతమైర్మహర్షిభిః, అహం తరిష్యామి దురంతపారం తమో ముకుందాంఘ్రినిషేవయైవ. ౫౮. శ్రీభగవానువాచః—నిర్విద్య నష్టద్రవిణో గతక్లమః ప్రవ్రజ్య గాం పర్యటమాన ఇత్థమ్, నిరాకృతో సద్భిరపి స్వధర్మాదకంపితోఽమూం మునిరాహ గాథామ్. ౫౯. సుఖదుఃఖప్రదో నాన్యః పురుషస్యాత్మవిభ్రమః, మిత్రోదాసీనరిపవ స్సంసారస్తమసః కృతః. ౬౦. తస్మాత్సర్వాత్మనా తాత నిగృహాణ మనో ధియా, మయ్యావేశితయా యుక్త ఏతావాన్ యోగసంగ్రహః. ౬౧. య ఏతాం భిక్షుణా గీతాం బ్రహ్మనిష్ఠాం సమాహితః, ధారయన్ శ్రావయన్ శృణ్వన్ ద్వంద్వైర్నైవాభిభూయతే.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి సాంఖ్యం పూర్వైర్వినిశ్చితమ్, యద్విజ్ఞాయ పుమాన్ సద్యో జహ్యాద్వైకల్పికం భ్రమమ్. ౧. ఆసీత్ జ్ఞానమథో అర్థ ఏకమేవావికల్పితమ్, యదా వివేకనిపుణా ఆదౌ కృతయుగే యుగే. ౨. తన్మాయాఫలరూపేణ కేవలం

ఇత్యర్థః. ఏవం ప్రబుద్ధో యః సభూతైః కృత్వా న బిభేతి. ౫౮. అతోఽహమప్యేతయైవ పరమాత్మనిష్ఠయా తరిష్యామీత్యాహ-ఏతామితి. సోఽహమిత్యన్వయః. నన్వియం నిష్ఠైవ కథం భవేత్తదాహ-ముకుందేతి. ౫౮. ప్రస్తావేన సహ గాథార్థం సంక్షేపతో దర్శయతి—ద్వాభ్యాం. నిర్విద్యేతి. ఇత్థం నష్టద్రవిణో నిర్విద్య గతక్లమః. ప్రవ్రజ్య గాం పర్యటన్. అసద్భిర్నిరాకృతోఽపి స్వధర్మాదకంపితః. స మునిః. అమూం గాథామాహేత్యన్వయః. ౫౯. సుఖేతి. మిత్రోదాసీనరిపవః సంసారస్సర్వోఽపి చ తమసః అజ్ఞానతః. ఆత్మనో మనసో విభ్రమమాత్రః కృతః. న తాత్త్వికః ఇత్యర్థః. ౬౦. ఉక్తం ద్వంద్వసహనోపాయముపసంహరతి—తస్మాదితి. ౬౧. మనోనిగ్రహాశక్తోఽపి ఏతచ్ఛ్రవణాదినిష్ఠస్తత్ఫలం ప్రాప్నోతీత్యాహ—యదితి. ద్వంద్వైస్సుఖదుఃఖాదిభిః. ౬౨. శ్లో. "భిక్షుగీతాం ఫలం కృత్వా భక్తచిత్తగతో హరిః, మోహం నిఘ్నన్నిహాభాతి పరమానందరూపతః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, త్రయోవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్వింశే తు సాంఖ్యేన మనోమోహో నివార్యతే, ఆత్మనీన స్సర్వభావానామాగమాపాయచింతయా. స్వపదద్వంద్వభక్తానా మద్వంద్వత్వాయ సంయమమ్, చిత్తస్యోక్త్వా పునః కృష్ణస్సాంఖ్యమత్రాహ తత్కృతే. అద్వితీయాత్పరమాత్మనో మాయయా ప్రకృతిపురుషద్వారా సర్వం ద్వైతముదేతి. పున స్తత్రైవ లీయతే. ఇత్యేవ మనుసందధానస్య ద్వంద్వభ్రమో నివర్తత ఇతి వక్తుం సాంఖ్యం ప్రస్తౌతి—అథేతి. పూర్వైః కపిలాదిభిర్వినిశ్చితం వైకల్పితం భేదనిమిత్తం. భ్రమం సుఖదుఃఖాదిరూపం. ౧. ఆసీదితి. అథోశబ్దః కార్త్స్న్యే. జ్ఞానం ద్రష్టా. తేన దృశ్యః కృత్స్నోఽప్యర్థః. అవికల్పితం వికల్పశూన్యమేకమేవ బ్రహ్మణ్యేవ లీనమాసీదిత్యర్థః కదేత్యపేక్షాయామాహ—ఆదౌ యుగే యుగేభ్యః పూర్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః. తథా ఆదౌ యత్కృతయుగం తస్మింశ్చ అన్యదాపి. యదా వివేకనిపుణా జనా భవంతి. తదాపి తేషాం భేదాస్ఫూర్తేః. ౨. తదితి. తద్బృహత్ బ్రహ్మ వాఙ్మనోఽగోచరం యథా భవతితథా. మాయాదృశ్యం ఫలం తత్ప్రకాశః తద్రూపేణ

నిర్వికల్పకమ్, వాఙ్మనోఽగోచరం నిత్యం ద్విధా సమభవద్బృహత్. ౩. తయోరేకతరో హ్యర్థః ప్రకృతిశ్చోభయాత్మికా, జ్ఞానమన్యతమో భావః పురుషస్సోఽభిధీయతే. ౪. తమో రజస్సత్త్వమితి ప్రకృతేరభవన్ గుణాః, మయా సంక్షోభ్యమాణాయాః పురుషానుమతేన వా. ౫ తేభ్యస్సమభవత్సూత్రం మహాన్సూత్రేణ సంయుతః, తతో వికుర్వతో జాతో యోఽహంకారో విమోహనః ౬. వైకారికస్తైజసశ్చ తామసశ్చేత్యహం త్రివృత్, తన్మాత్రేంద్రియమనసాం కారణం చిదచిన్మయః. ౭. అర్థస్తన్మాత్రతో జజ్ఞే తామసాదింద్రియాణి చ, తైజసాద్దేవతా ఆసన్నేకాదశ చ వైకృతాత్. ౮. మయా సంచోదితా భావాస్సర్వే సంహత్యకారిణః, అండముత్పాదయామాసుర్మమాయతన ముత్తమమ్. ౯. తస్మిన్నహం సమభవమండే

మాయావిలాసరూపేణ వా. ద్విధా సమభవత్. ౩. తయోరితి. తయోర్ద్విధాభూతయోరంశయోర్మధ్యే. ఉభయాత్మికా కార్యకారణరూపిణీ. ౪. తమ ఇతి. అభవన్ అభివ్యక్తా బభూవుః. మయా పరమేశ్వరేణ జీవాదృష్టప్రయుక్తత్వాత్ సృష్టేః పురుషానుమతత్వం. యద్వా. స్వస్యైవ ప్రకృతీక్షణరూపా యా పురుషావస్థా. తదనుమతేన తద్ద్వారేణేత్యర్థః. ౫. తేభ్య ఇతి. సూత్రం క్రియాశక్తిమాన్ ప్రథమో వికారః. తతో మహాన్ జ్ఞానశక్తిః. నన్వయం మహానేవ ప్రథమో వికారః ప్రసిద్ధః తత్రాహ—జ్ఞానస్య క్రియాగర్భత్వాత్ సూత్రేణ సంయుతః న పృథక్. ఏతమేవ తత్త్వం క్రియాజ్ఞానశక్తిభ్యాం ద్విధోచ్యత ఇత్యర్థః. విమోహనః జీవస్య భ్రమహేతుః. స జాతః. ౬. వైకారిక ఇతి. యతస్తన్మాత్రాదీనాం కారణం. మనశ్శబ్దేన. దేవతానామప్యుపలక్షణం. చిదచిన్మయః చిదాభాసవ్యాప్తత్వాదుభయగ్రంథిరూప ఇతి జీవోపాధిత్వం దర్శితం. యద్యపి. శ్రు. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత" ఇత్యాదిశ్రుతేః. శ్రు. "అన్నమయం హి. సోమ్య మన" ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ. ప్రథమం భూతాని జాయంతే. తేభ్యశ్చాపంచీకృతేభ్యః ప్రాణాదిక్రమేణ సమష్ట్యాత్మకం లింగశరీరం. పంచీకృతేభ్యశ్చ బ్రహ్మాండం. తస్మిన్. వైరాజస్తదంతర్యామీ లీలావిగ్రహః క్షీరాబ్ధిశాయీ నారాయణః. తన్నాభిపద్మే చ వైరాజస్య భోగవిగ్రహశ్చతురాననః. తతో యథావసరమన్యేషాం జీవానామావిర్భావ ఇతి ప్రక్రియా. తథాపి. చిత్తాభివ్యక్తిపూర్వకోఽహంకారః. తతో భూతేంద్రియాదివ్యవహార ఇత్యేతావతా మహదాదిక్రమేణ సృష్టిరుచ్యతే. తథాచోక్తం.శ్లో."మృల్లోహవిస్ఫులింగాద్యైః సృష్టిర్యా చోదితాన్యథా, ఉపాయస్సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచనే"తి. ౭. తస్మాత్త్రివిధాత్త్రివిధప్రపంచోత్పత్తిం దర్శయతి—అర్థ ఇతి. తన్మాత్రాత్ శబ్దాదితన్మాత్రకారణాత్ తామసాత్ తద్ద్వారా. అర్థో మహాభూతరూపో జజ్ఞే బభూవ. భూతానా మావరణస్వభావత్వాత్. ఇంద్రియాణి దశ. తైజసాత్ రాజసాత్. తేషాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వాత్. వైకృతాత్. సాత్త్వికాత్. దేవతాః.శ్లో.దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాః. చంద్రశ్చేత్యేకాదశ. చ శబ్దాత్ మనశ్చ. తేషాం ప్రకాశస్వభావత్వాత్. ౮. మయేతి. మమ వైరాజస్యాంతర్యామిణః. ౯. తస్మిన్నితి. సలిలే సంస్థితిర్యస్య తత్ సలిలసంస్థితి. తస్మిన్ సలిలసంస్థితావండే. శ్రీనారాయణరూపో లీలావిగ్రహేణ సమభవం స్థిత ఇత్యర్థః.

సలిలసంస్థితౌ, మమ నాభ్యామభూత్పద్మం విశ్వాఖ్యం తత్ర చాత్మభూః. ౧౦. సోఽసృజత్తపసా యుక్తో రజసా మదనుగ్రహాత్, లోకాన్ సపాలాన్విశ్వాత్మా భూర్భువస్స్వరితి త్రిధా. ౧౧. దేవానామోక ఆసీత్స్వర్భూతానాం చ భువః పదమ్, మర్త్యాదీనాం చ భూర్లోక స్సిద్ధానాం త్రితయాత్పరమ్, అధో సురాణాం నాగానాం భూమేరోకోఽసృజత్ప్రభుః. ౧౨. త్రిలోక్యాం గతయస్సర్వాః భక్తియోగస్య మద్గతిః. ౧౩. మయా కాలాత్మనా ధాత్రా కర్మయుక్తమిదం జగత్, గుణప్రవాహ ఏతస్మిన్నున్మజ్జతి నిమజ్జతి. ౧౪. అణుర్బృహత్కృశస్థూలో యో యో భావః ప్రసిధ్యతి, సర్వోఽప్యుభయసంయుక్తః ప్రకృత్యా పురుషేణ చ. ౧౫. యస్తు యస్యాదిరంతో వై స వై మధ్యం చ తస్య తత్, వికారో వ్యవహారార్థో యథా తైజసపార్థివాః. ౧౬. యదుపాదాయ పూర్వస్తు భావో వికురుతే పరమ్, ఆదిరంతో యదా యస్య తత్సత్యమభిధీయతే. ౧౭. ప్రకృతిర్హ్యస్యోపాదానమాధారః పురుషః

విశ్వాఖ్యం లోకకారణభూతం. తత్ర చాత్మభూః చతురాననరూపేణ భోగవిగ్రహేణ పునర్వైరాజ ఏతస్మిన్నావిర్భూత ఇత్యర్థః. ౧౦. రజసా యుక్తో మదనుగ్రహాత్తపసాసృజత్. భూః అతలాది సహితా. భువః అంతరిక్షలోకః. స్వః స్వర్గః. మహర్లోకాదేరప్యుపలక్షణం. ౧౧. లోకసృష్టిప్రయోజనమాహ—సార్ధేన. దేవానామితి. ఓకో నివాసః. పదం స్థానం. త్రితయాత్పరం మహర్లోకాది భూమేరధః అతలాది. ౧౨. ఏవం వ్యవస్థాయాం కారణమాహ—సార్ధేన. త్రిలోక్యామితి. త్రిలోక్యాం పాతాళాదిసహితాయాం. యోగాదితారతమ్యేన యథోత్తరం మహర్లోకాదయః. మద్గతిః శ్రీవైకుంఠలోకః. ౧౩. తత్ర తు మద్గతివ్యతిరేకేణేతరాః గతయశ్చంచలా ఇత్యాహ—మయేతి. వైరాగ్యార్థం మయా కాలాత్మనా కాలశక్తినా. ధాత్రా పరమేశ్వరేణ కర్మఫలప్రదేన హేతుభూతేన. గుణప్రవాహే సంసారే. ఉన్మజ్జతి ఆసత్యలోక ముత్తమా గతీః ప్రాప్నోతి. పునర్నిమజ్జతి ఆస్థావరం నీచాః గతీః ప్రాప్నోతి. ౧౪. సృష్టినిరూపణస్యాద్వితీయాత్మప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ తత్ప్రతిపాదనాయ కారణేన కార్యస్య వ్యాప్తిమాహ—అణురితి. ఉభయేన సంయుక్తః వ్యాప్తః. తదేవాహ—ప్రకృత్యేతి. ౧౫. ఇదానీం కార్యస్య యః ఆదికారణం. అంతః లయస్థానం చ, తస్య మధ్యం మధ్యావస్థాపి స ఏవ. వై ప్రసిద్ధం మృత్సువర్ణాదిషు. అత ఏవావ్యభిచారిత్వాత్ స ఏవ సన్నేతరః. అలం తర్హి మిథ్యాభూతకార్యసృష్ట్యా. తత్రాహ—వికారఇతి. తైజసాః కటకకుండలాదయః. పార్థివా ఘటశరావాదయశ్చ యథేతి. ౧౬. నన్వేవం తర్హి స్వకార్యం ప్రతి మహదాదీనామప్యాద్యంతరూపత్వాత్సత్యత్వం స్యాత్తత్రాహ—యదితి. యద్రూప ముపాదాయ ఉపాదానకారణతయా స్వీకృత్య-పూర్వః కారణరూపో మహదాదిర్భావః. పరం అహంకారాదికం భావం. వికురుతే సృజతి. యథా. మృత్పిండో మృదముపాదాయ స్వయం నిమిత్తభూతో ఘటం సృజతి. తద్వత్స ఏవ సన్నితి పూర్వస్యానుషంగః కథం తర్హి మృత్తికేత్యేవ సత్యమిత్యాది శ్రుతిస్తత్రాహ—ఆదిరితి—యద్యదా యస్యాదిరంతశ్చ విద్యతే తదా తత్సత్యమిత్యభిధీయతే. శ్రుత్యా పరమకారణస్యాత్మనః త్యత్వవివక్షయేత్యర్థః. ౧౭. నను తథాపి సర్వవికారమిథ్యాత్వే ప్రకృతిమహాపురుషకాలానాం పృథ

పరః, గుణాభివ్యంజకః కాలో బ్రహ్మతత్త్రితయం త్వహమ్. ౧౮. సర్గః ప్రవర్తతే తావత్పౌర్వాపర్యేణ నిత్యశః, మహాన్ గుణవిసర్గార్థస్స్థిత్యంతో యావదీక్షణమ్. ౧౯. విరాణ్మయాసాద్యమానో లోకకల్పవికల్పకః, పంచత్వాయ విశేషాయ కల్పతే భువనైస్సహ. ౨౦. అన్నే ప్రలీయతే మర్త్య మన్నం ధానాసు లీయతే, ధానా భూమౌ ప్రలీయంతే భూమిర్గంధే ప్రలీయతే. ౨౧. అప్సు ప్రలీయతే గంధ ఆపశ్చ స్వగుణే రసే, లీయతే జ్యోతిషి రసో జ్యోతీరూపే ప్రలీయతే. ౨౨. రూపం వాయౌ స తు

క్షత్యత్వమేవ వక్తవ్యం. అకార్యభూతానాం భిన్నత్వా త్కథమద్వితీయతా. తత్రాహ—ప్రకృతి రితి. అస్య సతః కార్యస్య. ఉపాదానం ఉపాదానతయా ప్రసిద్ధా ప్రకృతిః. యశ్చ తస్యా ఆధారః అధిష్ఠాతా పరః పురుషః. యశ్చ గుణక్షోభేణాభివ్యంజకః కాలః. తత్త్రియం బ్రహ్మరూపోఽహ మేవ. న తు పృథక్. ప్రకృతేః శక్తిత్వాత్. పురుషకాలయోరవస్థారూపత్వాత్. ౧౮. ఏవం తావత్కాలత్రయేఽప్యవ్యభిచారాత్. బ్రహ్మైవ సత్యమితి వక్తుం తస్య సృష్టికారణత్వేనాదౌ సత్త్వ ముక్త్వా మధ్యేఽపి తస్యైవ సత్త్వ ముపపాద్యాంతే.అవధిత్వేన సత్త్వం దర్శయిష్యన్ సర్గప్రవాహ రూపాయాః స్థితే రవధిమాహ— సర్గఇతి— మహాన్ బహుళః. పౌర్వాపర్యేణ పితృపుత్రాదిరూ పేణ. నిత్యశః అవిచ్ఛేదేన. కిమర్థం ప్రవర్తతే? తత్రాహ—గుణేషు వివిధతయా సృజ్యత ఇతి గుణ విసర్గో జీవః తదర్థః. తద్భోగప్రయోజనః. కింపర్యంతం ప్రవర్తతే. యావత్ స్థితేరంతః. సోఽపి కిమవధి స్తదాహ—యావదీక్షణం పరమేశ్వరస్య. తావత్. ౧౯. ప్రళయం నిరూపయతి—విరాడితి. విరాట్ బ్రహ్మాండం. మయా కాలాత్మనా. ఆసాద్యమానః వ్యాప్యమానః. లోకానామహారహాః కల్పాః. సృష్టిప్రళయాః వివిధాః కల్ప్యంతే యస్మిన్ తాన్ వా విశ్వస్మిన్ కల్పయతీతి వా తథా. సః తథాభూతోఽపి. పంచత్వాయ పంచత్వరూపాయ విశేషాయ విభాగాయ కల్పతే యోగ్యో భవతి. పంచానాం భూతానామైక్యరూపం తేషాం పృథగ్భావాపత్త్యా నశ్యతీత్యర్థః. ౨౦. అత్ర. శ్రు. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః. ఆకాశా ద్వాయుః. వాయో రగ్నిః. అగ్నే రాపః, అద్భ్యః పృథివీ. పృథివ్యా ఓషధయః. ఓషధీభ్యోఽన్నం-అన్నాత్పురుష" ఇతి. శ్రుత్యుక్తసృష్టిక్రమ ప్రాతిలోమ్యేన ప్రళయమాహ— అన్న ఇతి. మర్త్యం శరీరం. యేనో పచితం తస్మిన్నన్నే శతవర్షయా అనావృష్ట్యా క్షీణే సతి. తత్రైవ లీయత ఇత్యర్థః. అన్నం ధానాసు- బీజమాత్రావశేషం భవతీత్యర్థః. ధానాభూమౌ. ఉప్తా న ప్రరోహంతీత్యర్థః. భూమిర్గంధే. సంవ ర్తకాదిత్యశోషితా సంకర్షణముఖాగ్నినా దగ్ధా చ సతీ భూతసూక్ష్మరూపగంధతన్మాత్రావశేషా భవతి. ౨౧. అప్స్వితి. అప్సు గంధః. శతవర్షయా వృష్ట్యా ప్లావ్యమానోఽప్సు లీయతే. ఏవమేవా పశ్చ జ్యోతిషా శోష్యమాణా రసమాత్రావశేషా భవంతి. తతో రసోఽపి తస్మిన్ లీయతే. జ్యోతి శ్చ వాయునాభిభూయమానం రూపమాత్రం సత్తస్మిన్ లీయతే. ౨౨. రూపమితి—వాయుస్తు కాలప్రేరితేనాంబరేణ గ్రస్తః స్పర్శమాత్రస్సన్ లీయతే. అంబరం చ భూతాదినా అహంకారేణ గ్రస్యమానం శబ్దతన్మాత్రే లీయతే తదేవం తామసాహంకారకార్యస్య. శబ్దపర్యంతం లయముక్త్వా రాజసాహంకారకార్యస్యాప్యాహ—ఇంద్రియాణి స్వయోనిష్వితి. స్వప్రవర్తకదేవతాసు తేషాం. ప్రవృత్తిస్వభావత్వాత్ ప్రవృత్తేశ్చ దేవతాధీనత్వాత్తాసు లయ ఇతి వాచోయుక్తిః. వస్తుతస్తు స్వకా

స్పర్శేలీయతేసోఽపి చాంబరే, అంబరం శబ్దతన్మాత్ర ఇంద్రియాణి స్వయోనిషు. ౨౩. యోని ర్వైకారికే సౌమ్య లీయతే మనసీశ్వరే, శబ్దో భూతాదిమప్యేతి భూతాది ర్మహతి ప్రభుః. ౨౪. సలీయతే మహాన్ స్వేషు గుణేషు గుణవత్తమః, తేఽవ్యక్తే సంప్రలీయంతే తత్కాలే లీయతేఽవ్యయే. ౨౫. కాలో మాయామయే జీవే జీవ ఆత్మని మయ్యజే, ఆత్మా కేవల ఆత్మస్థో వికల్పాపాయలక్షణః. ౨౬. ఏవమన్వీక్షమాణస్య కథం వైకల్పికో భ్రమః, మనసో హృది తిష్ఠేత వ్యోమ్నీవార్కోదయేతమః. ౨౭. ఏష సాంఖ్యవిధిః ప్రోక్త స్సంశయగ్రంథిభేదనః, ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం పరావరదృశా మయా. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

రణే రాజసాహంకార ఏవ లయోఽభిప్రేతః. ౨౩. యోనిరితి— యోనిరిత్యుద్దేశ్యగతత్వాదేకత్వమవివక్షితం. యోనయో దేవతాస్తు మనసి. కుతః. ఈశ్వరే నియంతరి శ్లో. "మనోవశేఽన్యేహ్యభవంశ్చ దేవా" ఇత్యుక్తత్వాత్. ఇంద్రియలయోక్త ఏవాత్రాప్యభిప్రాయః. మనశ్చ దేవతాభి స్సహ వైకారికే అహంకారఇత్యర్థః. తామసాహంకారకార్యావశేషితస్య శబ్దస్య లయమాహ—శబ్దో భూతాదిం తామసాహంకారం అప్యేతి తస్మిన్ లీయత ఇత్యర్థః. భూతాదిరిత్యుపలక్షణం. త్రివిధోఽప్యహంకారో మహతి జడాంశం విహాయ జ్ఞానక్రియాశక్తిమాత్రరూపో భవతి. కథంభూతః ప్రభుః సమర్థః. సర్వజగన్మోహకత్వాత్. ౨౪. స ఇతి. స చ మహాన్ స్వకారణేషు. జ్ఞానక్రియాశక్తిమత్త్వాద్గుణవత్తమః. తాదృగ్భావం విహాయ గుణమాత్రరూపో భవతి. తే చావ్యక్తే ప్రకృతౌ సామ్యావస్థాం గచ్ఛంతీత్యర్థః. తదవ్యక్తం కాలే. కాలాధీనత్వాత్తేనైకీభూయావతిష్ఠతే. అవ్యయే ఉపరతవృత్తౌ. ౨౫. కాల ఇతి. మాయామయే మాయాప్రవర్తకే జ్ఞానమయే వా. అతఏవ జీవయతీతి జీవః తస్మిన్ మహాపురుషే. అయం భావః విశ్వస్రష్టుః మహాపురుషస్యోపకరణరూపః కాలో వృత్త్యంశేన సృజ్యశ్చ. అత స్తదాత్మనావతిష్ఠత ఇతి. తదుక్తం సప్తమే—శ్లో. "కాలశ్చరంతం సృజతీశ ఆశ్రయం ప్రధానపుంభ్యాం నరదేవ సత్యకృది"తి. దశమేచ శ్లో. "యోయం కాలస్తస్య తేవ్యక్త బంధో శ్చేష్టామాహుశ్చేష్టతే యేన విశ్వం, నిమేషాదిర్వత్సరాంతో మహీయాన్ తం త్వేశానం క్షేమధామ ప్రపద్య" ఇతి. జీవ ఆత్మని ప్రకృతే ర్లీనత్వేన ప్రతియోగ్యభావాత్పరిపూర్ణేన స్వరూపేణావతిష్ఠతే. ఆత్మాతు ఆత్మస్థఏవ నాన్యత్ర లీయతే. యతః కేవలో నిరుపాధిః. తత్ర హేతుః. వికల్పాపాయాభ్యాం విశ్వోత్పత్తిలయాభ్యాం లక్ష్యతే అధిష్ఠానత్వేన అవధిత్వేన చేతి తథాసః. ౨౬. అస్య కథనస్య ప్రస్తుతోపయోగమహ—ఏవమితి. మానసః కథం భేదనిమిత్తో భ్రమస్స్యాత్. జాతో వా కథం హృది తిష్ఠేదితి. ౨౭. ఉపసంహరతి—ఏషఇతి. ౨౮. శ్లో. ప్రత్యక్షమివ యేనేదం దర్శితం తత్త్వమాత్మనః, సాంఖ్యప్రఖ్యానత స్తస్మై హరయే గురవే నమః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - చతుర్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీభగవానువాచః—గుణానామసమిశ్రాణాం పుమాన్ యేనయథాభవేత్, తన్మే పురుషవర్యేదముపధారయ శంసతః. ౧. శమో దమస్తితిక్షేక్షా తపస్సత్యం దయా స్మృతిః, తుష్టిస్త్యాగో స్పృహా శ్రద్ధాహ్రీర్దయాది స్వనిర్వృతిః. ౨. కామ ఈహామదస్తృష్ణా స్తంభ ఆశీర్భిదా సుఖం, మదోత్సాహో యశః ప్రీతిర్హాస్యం వీర్యబలోద్యమః. ౩. క్రోధో లోభోఽనృతం హింసా యాచ్ఞా దంభః కలిః క్లమః, శోకమోహవిషాదార్తీ నిద్రాశాభీరనుద్యమః. ౪. సత్త్వస్య రజసశ్చైతాస్తమసశ్చానుపూర్వశః, వృత్తయో వర్ణితప్రాయాస్సన్నిపాత మథో శృణు. ౫. సన్నిపాతస్త్వహమితి మమేత్యుద్ధవయా మతిః, వ్యవహార స్సన్నిపాతో మనోమాత్రేంద్రియాసుభిః. ౬. ధర్మే చార్థే చ కామేచ యదాసౌ పరినిష్ఠితః, గుణానాం సన్నికర్షో

శ్లో. పంచవింశే స్వనైర్గుణ్యప్రతిపత్త్యై నిరూప్యతే, చిత్తప్రభవసత్త్వాదిగుణవృత్తి రనేకధా. ప్రకృతిపురుషవివేకజ్ఞానవతోఽపి యావత్ప్రయత్నవిశేషేణ గుణత్రయవృత్తిజయో న స్యాత్. న తావద్ద్వంద్వోపరమః. అతస్తజ్జయోపాయకథనాయ గుణత్రయవృత్తినిరూపణార్థమాహ.— గుణానామితి. సహమిశ్రీభూయ వర్తమానాః సమిశ్రాః న సమిశ్రాః అసమిశ్రాః తేషాం విభక్తానాం మధ్యే యేన గుణేన. యథా యాదృశో భవేత్. తదిదం కథయతో మత్తో నిబోధేత్యర్థః. ౧. తత్ర సత్త్వవృత్తీరాహ—శమ ఇతి. ఈక్షా వివేకః. తపః స్వధర్మవర్తిత్వం స్మృతిః పూర్వాపరానుసంధానం తుష్టిర్యథాలాభసంతోషః త్యాగః వ్యయశీలత్వం. అస్పృహా వైరాగ్యం. శ్రద్ధా ఆస్తిక్యం. హ్రీః అనుచితే కర్మణి ప్రవృత్తౌ లజ్జా. దయా దానం. దయాదానగతిరీక్షణేష్వితి స్మరణాత్. ఆదిశబ్దేన ఆర్జవవినయాదిః స్వనిర్వృతిః ఆత్మరతిః. ౨. రజసో వృత్తీరాహ—కామ ఇతి. కామోఽభిలాషః. ఈహా వ్యాపారః. మదో దర్పః, తృష్ణా లాభే సత్యప్యసంతోషః. స్తంభః గర్వః. ఆశీః ధనాభిలాషేణ దేవతాదిప్రార్థనం. భిదా భేదబుద్ధిః. సుఖం విషయభోగః. మదోత్సాహః మదేన యుద్ధాద్యభినివేశః. యశః ప్రీతిః స్తుతిప్రియతా. హాస్యం ఉపహాసః. వీర్యం ప్రభావావిష్కారః, బలోద్యమః బలేన ఉద్యమః రాజసః న్యాయేనోద్యమః సాత్త్వికఏవ. ౩. తమసో వృత్తీరాహ—క్రోధఇతి. క్రోధః అసహిష్ణుతా. లోభః వ్యయపరాఙ్ముఖతా. అనృతం అశాస్త్రీయం ప్రమాణమితి భాషణం. హింసానామ ద్రోహః. యాచ్ఞా ప్రార్థనా. దంభః ధర్మధ్వజిత్వం. క్లమః శ్రమః. కలిః కలహః. శోకమోహౌ అనుశోచనం భ్రమశ్చ. విషాదార్తీ దుఃఖం దైన్యం చ. నిద్రా తంద్రా. ఆశా ఇదం మమ భవిష్యతీత్యన్వీక్షా. భీర్భయం, అనుద్యమః జాడ్యం. ౪. సత్త్వస్యేతి. అనుపూర్వశః క్రమేణ. ఏతా శ్లోకత్రయోక్తాః వర్ణితప్రాయాః. అన్యా అప్యూహ్యా ఇతి భావః. ౫. విభక్తానాం గుణానాం వృత్తయో వర్ణితాః. మిశ్రాణామాహ—త్రిభిః. సన్నిపాత ఇతి. అహం మమేతి చ మతావుక్తసర్వవృత్తిసామానాధికరణ్యదర్శనాత్సన్నిపాతత్వం. అహం శాంతః కామీ క్రోధీత్యాది. తథా మమ శాంతి రస్తి కామః క్రోధోఽస్తీత్యాది ద్రష్టవ్యం. తత్పూర్వకః సర్వో వ్యవహారశ్చ సన్నిపాతకార్య మిత్యాహ—వ్యవహార ఇతి. అత్ర హేతుః మనశ్చ మాత్రాణి చ ఇంద్రియాణి చ అసవశ్చైతైః. మన ఆదీనాం సాత్త్వికరాజసతామసత్వాత్ తైర్వ్యవహారః సన్నిపాత ఇతి భావః. ౬. ధర్మ ఇతి. అసౌ పురుషో యదా ధర్మాదిషు పరిష్ఠితో భవతి. తదా యంత్రిషు నిష్ఠారూపః సన్నికర్షః సన్ని

ఒయం శ్రద్ధారతిధనావహాః. ౭. ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా పుంసో యర్హి గృహాశ్రమే, స్వధర్మే చానుతిష్ఠేత గుణానాం సమితి ర్హి సా. ౮. పురుషం సత్త్వసంయుక్తమనుమీయాచ్ఛమాదిభిః, కామాదిభీ రజోయుక్తం క్రోధాద్యై స్తమసా యుతమ్. ౯. యదా భజతి మాం భక్త్యా నిరపేక్షస్స్వకర్మభిః, తం సత్త్వప్రకృతిం విద్యాత్పురుషం స్త్రియమేవ వా. ౧౦. యదాహ్యాశిష ఆశాస్య మాం యజేత స్వకర్మభిః, తం రజఃప్రకృతిం విద్యాద్ధింసా మాశాస్య తామసమ్. ౧౧. సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణా జీవస్య నైవ మే, చిత్తజాయైస్తు భూతానాం సజ్జమానో నిబధ్యతే. ౧౨. యదేతరౌ జయేత్సత్త్వం భాస్వరం విశదం శివం, తదా సుఖేన యుజ్యేత ధర్మజ్ఞానాదిభిః పుమాన్. ౧౩. యదా జయేత్తమస్సత్త్వం రజస్సంగం భిదాచలం, తదా

పాతకార్యం. ధర్మాదీనాం సత్వతమోరజఃకార్యత్వాత్. విషయతః. సన్నిపాతజత్వ ముక్తం. ఫలతశ్చ తథాత్వమాహ శ్రద్ధారతిధనాని సత్త్వరజస్తమోమయాన్యావహతీతి తథా. ౭. ధర్మనిష్ఠాయామేవ సన్నిపాతః దర్శయతి-ప్రవృత్తీతి. ప్రవృత్తిలక్షణే కామ్యే ధర్మే. తదా పుంసో నిష్ఠా భవతి. యదాపుమాన్. గృహాశ్రమ ఏవాసక్త స్తిష్ఠేత్.అను పశ్చాత్స్వధర్మే చ నిత్యనైమిత్తికే తిష్ఠేత. సాపి సమితిః సన్నిపాతః. హి యస్మాత్కామ్యధర్మః గృహాసక్తిః స్వధర్మః రజస్తమస్సత్త్వమయ ఇత్యర్థః. ౮. తదేవం మిశ్రామిశ్రగుణవృత్తీః ప్రదర్శ్య ఇదానీం. శ్లో. "పుమాన్ యేన యథా భవేది"తి. యదుక్తం తద్దర్శయతి— త్రిభిః. పురుషమితి. ౯. ౧౦. యదేతి. హింసాం శత్రుమరణాదిక మాశాస్య యో భజేత్. తం తామసం విద్యాత్. ఏతై ర్గుణై రేవంభూతో భవతీతి తాత్పర్యార్థః. ౧౧. నను తవాపి గుణవిశేషేణ కర్తృత్వాద్యవిశేషాత్.కేన విశేషేణ త్వం సేవ్యః జీవస్సేవక ఇతి నియమః.యతో మాం భజేతి వారంవారముచ్యతే తత్రాహ—సత్త్వమితి. జీవస్యైవ న మే. కుతః. యతశ్చిత్తజాః జీవోపాధౌ చిత్తేఽభివ్యంజ్యంతే. అతః తై స్సఏవ బధ్యతే. కీదృశః. భూతానాం దేహరూపాణామన్యేషాం చ మధ్యే సజ్జమానః. అహం త్వసజ్జమానో గుణనియంతృత్వేన సృష్ట్యాదికర్తాపి నిత్యముక్తః అతో మహాన్ విశేష ఇతి భావః. యద్వా. భూతానాం అపంచీకృతానాం యత్కార్యభూతం చిత్తం. శ్రు. "అన్నమయం హి సోమ్యమన" ఇతి శ్రుతేః. తత్ర చిత్తే ప్రభవాః. అతో భూతోపహితస్య జీవస్యైవేతి. అన్యత్సమానం. ౧౨. తదేవం మిశ్రామిశ్రగుణకార్యాణి ప్రదర్శ్య. ఇదానీమేకైకగుణోద్రేకకార్యాణి దర్శయతి—సప్తదశభిః. యదేతి. యదేతరౌ గుణౌ. జయేత్. అభిభవేత్. భాస్వరం ప్రకాశకం. విశదం స్వచ్ఛం. శివం శాంతం. శివత్వవిశదత్వభాస్వరత్వానాం యథాక్రమం సుఖధర్మజ్ఞానహేతుత్వా త్తదా తైర్యుజ్యతే. ఆదిశబ్దాచ్ఛమదమాదిభిశ్చ. ౧౩. యదేతి. తమః సత్త్వం చ కర్మభూతం. రజః కర్తృ. సంగం సంగహేతుః. భిదా భేదహేతుః. చలం ప్రవృత్తిస్వభావం. అతః సంగహేతుత్వాత్ యశసా శ్రియా చ యుజ్యేత. తత్కామః పుమాన్ భవతీత్యర్థః. భిదాహేతుత్వాత్ దుఃఖేన యుజ్యేత. శ్రు. "ద్వితీయాద్వైభయం భవతీ"తి శ్రుతేః చలత్వాత్ కర్మణా యుజ్యేత. ౧౪. యదేతి. యదా రజస్సత్త్వం చ కర్మభూతం. తమః కర్తృ. మూఢం వివేకభ్రంశకం. లయం ఆవరణాత్మకం. జడం అనుద్యమాత్మకం. అతో మూఢత్వాచ్ఛోకమోహహింసాభిః. లయత్వాన్నిద్రయా. జడత్వాదుద్యమాభావేన కేవలమాశయా యుజ్యేతేతి.

దుఃఖేన యుజ్యేత కర్మణా యశసా శ్రియా. ౧౪. యదా జయేద్రజస్సత్త్వం తమో మూఢం లయం జడం, యుజ్యేత శోకమోహాభ్యాం నిద్రయా హింసయాశయా. ౧౫. యదా చిత్తం ప్రసీదేత చేంద్రియాణాం చ నిర్వృతిః, దేహే భయం మనో సంగం తత్సత్త్వం విద్ధి మత్పదమ్ ౧౬. వికుర్వ న్క్రియయా చాధీరనివృత్తిశ్చ చేతసాం, గాత్రాస్వాస్థ్యం మనోభ్రాంతం రజఏతైర్నిశామయ. ౧౭. సీదచ్చిత్తం విలీయేత చేతసో గ్రహణే క్షమం, మనో నష్టం తమోగ్లాని స్తమస్తదుపధారయ. ౧౮. ఏధమానే గుణే సత్త్వే దేవానాం బలమేధతే, అసురాణాం చ రజసి తమస్యుద్ధవ రక్షసామ్. ౧౯. సత్త్వాజ్జాగరణం విద్యాద్రజసస్స్వప్న మాదిశేత్, ప్రస్వాపం తమసో జంతో స్తురీయం త్రిషు సంగతమ్. ౨౦. ఉపర్యుపరి గచ్ఛంతి సత్త్వేన బ్రాహ్మణా జనాః, తమసాఽధోఽధ ఆముఖ్యా ద్రజసాంతరచారిణః. ౨౧. సత్త్వే ప్రలీనా స్స్వర్యాంతి నరలోకం రజోలయాః, తమోలయాస్తు నిరయం యాంతి మామేవ నిర్గుణాః. ౨౨. మదర్పణం నిష్ఫలం వా సాత్త్వికం నిజకర్మ తత్, రాజసం

ద్రష్టవ్యం. జనఇతి పాఠే లయాత్మకత్వమేవ నిద్రాశయో ర్హేతుః. ౧౫. కించ. యదేతి. యదాచిత్తం ప్రసీదేత స్వచ్ఛం భవేత్. నిర్వృతి రుపరతిః. తత్తదా. మత్పదం మదుపలబ్ధిస్థానం. సత్త్వముద్రిక్తం విద్ధి. ౧౬. వికుర్వన్నితి. యదా పునః పుమాన్ క్రియయా వికుర్వన్ వికారం ప్రాప్నువన్. ఆధీర్భవతి. ఆసమంతా ద్విక్షిప్తా ధీర్యస్య సః. చేతసాం బుద్ధీంద్రియాణాం. అనివృత్తిః అనుపరతిః గాత్రాణి కర్మేంద్రియాణి. తేషా మస్వాస్థ్యం వికారాధిక్యం మనో భ్రాంతం చంచలం. రజ ఉత్కటం చ నిశామయ జానీహి. ౧౭. సీదదితి. యదా సీదత్. తిరోభవత్. చేతసో గ్రహణే చిదాకారపరిణామే. అక్షమం సచ్చిత్తం లీయేత. మనోపి సంకల్పాత్మకం. నష్టం లీనం. తమః అజ్ఞానం. గ్లాని ర్విషాదశ్చ భవతి. తత్తదా. తమ ఉత్కటం ఉపధారయ విద్ధి. ౧౮. కించ. ఏధమాన ఇతి. ఇంద్రియాణ్యేవ నివృత్తిప్రవృత్తిమోహస్వభావాని దేవాసురరక్షాంసీతి జ్ఞేయం. యద్వా. ప్రసంగాదాధిదైవికాధ్యాత్మికాధిభౌతికానాం గుణానా ముత్కర్ష కార్యాణ్యుక్తానీతి జ్ఞేయం. ౧౯. గుణోత్కర్షతోఽవస్థాభేదం దర్శయతి.—సత్త్వాదితి. ప్రసంగాన్నిర్గుణావస్థామాహ.—తురీయం చతుర్థ మవస్థాంతరం నామ త్రిషు జాగరణాదిషు సంతతమేకరూపం ఆత్మతత్త్వమేవేత్యర్థః. ౨౦. గుణోత్కర్షద్వారేణ తత్తత్కర్మఫలనిష్ఠాం దర్శయతి—ఉపర్యుపరీతి. బ్రాహ్మణాః వేదతాత్పర్యవిదః వేదార్థానుష్ఠానయుక్తా ఇత్యర్థః. ఆబ్రహ్మణ ఇతి పాఠే బ్రహ్మలోకమభివ్యాప్యేత్యర్థః. ఆముఖ్యాత్ స్థావరానభివ్యాప్య. అంతరచారిణః మనుష్యాఏవ భవంతి. ౨౧. దేహోదుత్క్రాంతికాలీనగుణోత్కర్షఫలమాహ—సత్త్వేతి. సత్త్వే ప్రవృద్ధే సతి ప్రలీనాః మృతాః. రజోలయాః రజసి ప్రవృద్ధే సతి లయోయేషాం తే. ఏవం తమోలయా ఇత్యపి. నిర్గుణా ఇత్యత్ర తు లయశబ్దానుపాదానాజ్జీవంతోఽపి నిర్గుణాశ్చేత్ మామేవ యాంతీత్యర్థః. ౨౨. ఇదానీం గుణోత్కర్షకృతమేవ తత్తత్ఫలసాధనకర్మ త్రైవిధ్యమాహ—మదర్పణమితి. మదర్పణం మత్ప్రీత్యుద్దేశేన కృతం. నిష్ఫలం కేవలం దాసభావేనైవ కృతం. యత్ నిజం కర్మ ఇత్యాది. తత్సాత్త్వికం. ఫలం సంకల్ప్యతే యస్మిన్ తత్. హింసా

ఫలసంకల్పం హింసాప్రాయాదితామసమ్. ౨౩. కైవల్యం సాత్త్వికం జ్ఞానం రజో వైకల్పికం తు యత్, ప్రాకృతం తామసం జ్ఞానం మన్నిష్ఠం నిర్గుణం స్మృతమ్. ౨౪. వనం తు సాత్త్వికో వాసో గ్రామో రాజస ఉచ్యతే, తామసం ద్యూతసదనం మన్నికేతం తు నిర్గుణమ్. ౨౫. సాత్త్వికః కారకో సంగీ రాగాంధో రాజసస్స్మృతః, తామసస్స్మృతివిభ్రష్టో నిర్గుణో మదుపాశ్రయః ౨౬. సాత్త్వికాధ్యాత్మికీ శ్రద్ధా కర్మ శ్రద్ధా తు రాజసీ, తామస్యధర్మే యా శ్రద్ధా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా. ౨౭. పథ్యం పూతమనాయస్తమాహార్యం సాత్త్వికం స్మృతం, రాజసం చేంద్రియప్రేష్ఠం తామసం చార్తిదాశుచి. ౨౮. సాత్త్వికం సుఖమాత్మోత్థం విషయోత్థం తు రాజసం, తామసం మోహదైన్యోత్థం నిర్గుణం మదుపాశ్రయమ్. ౨౯. ద్రవ్యం దేశః ఫలం కాలో జ్ఞానం కర్మ చ కారకః, శ్రద్ధావస్థాకృతిర్నిష్ఠా త్రైగుణ్యస్సర్వఏవ హి. ౩౦. సర్వే గుణమయా భావాః పురుషావ్యక్తధిష్ఠితాః, దృష్టం శ్రుతమనుధ్యాతం బుద్ధ్యా వా పురుషర్షభ. ౩౧. ఏతాస్సంసృతయః పుంసో గుణకర్మనిబంధనాః,

---

ప్రాయం హింసోద్దేశేన కృతం. హింసాబహుళం వా ఆదిశబ్దాద్దంభమాత్సర్యాదికృతం చ. ౨౩. ఇదానీం సగుణనిర్గుణభేదేన జ్ఞానాదీనాం చాతుర్విధ్యమాహ.—కైవల్యమితి. కైవల్యం దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మవిషయం-వైకల్పికం దేహాదివిషయం యత్. తద్రజః రాజసం. ప్రాకృతం బాలమూకాదిజ్ఞానతుల్యం. మన్నిష్ఠం పరమేశ్వరవిషయం. ౨౪. వనమితి. వనం వివిక్తత్వాత్సాత్త్వికో వాసః. భగవన్నికేతనం తు సాక్షాత్తదావిర్భావాన్నిర్గుణం స్థానం. ౨౫. సాత్త్విక ఇతి. కారకః. కర్తా అసంగీ అనాసక్తః. రాగాంధః. అత్యభినివేశవాన్ స్మృతివిభ్రష్టః అనుసంధానశూన్యః. మదుపాశ్రయః మదేకశరణః. స హి నిరహంకారత్వాన్నిర్గుణః. ౨౬. సాత్త్వికీతి. అధర్మే ధర్మ ఇతి యా శ్రద్ధా. ౨౭. పథ్యమితి. పథ్యం హితం. పూతం శుద్ధం. అనాయస్తం అనాయాసతః ప్రాప్తం. ఆహార్యం భక్ష్యభోజ్యాది. ఇంద్రియాణాం ప్రేష్ఠం కట్వామ్లలవణాది. ఆర్తిదాశుచి దైన్యకరమశుద్ధం చ. చశబ్దాదస్మన్నివేదితం నిర్గుణ మిత్యభిప్రేతం. ౨౮. సాత్త్వికమితి. ఆత్మోత్థం సుఖం మదుపాశ్రయమిత్యపిత్వం తత్పదార్థవిషయత్త్వేన జ్ఞానవదేవ ద్రష్టవ్యం. ౨౯. ఉక్తం సంసారహేతుభూతం త్రైగుణ్యముపసంహరతి.—ద్వాభ్యాం. ద్రవ్యమితి. ద్రవ్యం పథ్యభూతాది. దేశో వనగ్రామాదిః. ఫలం. సాత్త్వికం సుఖమాత్మోత్థమిత్యాది కాలః. యదా భజతి మాం భక్త్యా. యదేతరా జయేదిత్యాదినా యోఽర్థాదుక్తః. జ్ఞానం. కైవల్యసాత్త్వికం జ్ఞాన మిత్యాది. కర్మమదర్పణమిత్యాది. కారకః. సాత్త్వికః కారకో సంగీత్యాదిః. శ్రద్ధా సాత్త్వికాధ్యాత్మికీ శ్రద్ధేత్యాదిః. అవస్థా. సత్త్వాజ్జాగరణమిత్యాదిః. ఆకృతిః. ఉపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యాదినా ఉక్తా దేవత్వాదిరూపా. నిష్ఠా. సత్త్వే ప్రలీనాస్స్వర్యాంతీత్యాదినా ఉక్తస్వర్గాదిః ఏవం సర్వోఽప్యయం భావః. త్రైగుణ్యః. త్రిగుణాత్మకః. ౩౦. న కేవలమేషఏవ. కింతు. సర్వ ఇతి. యావంతః. పురుషావ్యక్తయోః ధిష్ఠితాస్సర్వే భావాః గుణమయా ఏవ. తత్ప్రపంచః దృష్టమితి. ౩౦. ఇదానీముక్తత్రైగుణ్యస్య సంసారహేతుత్వమనువదంస్తన్నిర్జయాన్మోక్ష ఇత్యాహ— సార్ధేన. ఏతా ఇతి. యేన నిర్జితాః. పశ్చాదభిక్షిప్తేన భక్తి

యేనేమే నిర్జితాః సౌమ్య గుణా జీవేన చిత్తజాః, భక్తియోగేన మన్నిష్ఠో మద్భావాయోపపద్యతే 32. కస్మాద్దేహమిమం లబ్ధ్వా జ్ఞానవిజ్ఞానసంభవమ్, గుణసంగం వినిర్ధూయ మాం భజేత విచక్షణః. 33. నిస్సంగో మాం భజేద్విద్వానప్రమత్తో జితేంద్రియః, రజస్తమశ్చాభిజయేత్సత్త్వసంసేవయా మునిః, సత్త్వం చాభిజయేద్యుక్తో నైరపేక్ష్యేణ శాంతధీః. 34. సంపద్యతే గుణైర్ముక్తో జీవో జీవం విహాయ మామ్. 35. జీవోజీవేన నిర్ముక్తో గుణైశ్చాశయసంభవైః, మయైవ బ్రహ్మణా పూర్ణో న బహిర్నాంతరశ్చరేత్. 36.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, పంచవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచః—మల్లక్షణమిమం కాయం లబ్ధ్వా మద్ధర్మ ఆస్థితః, ఆనందం పరమాత్మానమాత్మస్థం సముపైతి మామ్. 1. గుణమయ్యా జీవయోన్యా విముక్తో జ్ఞాననిష్ఠయా, గుణేషు మాయామాత్రేషు దృశ్యమానేష్వవస్తుషు, వర్తమానోఽపి నపుమాన్యుజ్యతే వస్తుభిర్గుణైః. 2. సంగం న కుర్యాదసతాం శిశ్నోదర

యోగేన మన్నిష్ఠస్సన్. మద్భావాయ మోక్షాయ ఉపపద్యతే. యోగ్యో భవతి. 32. తస్మాద్వివేకినామిదమేవ యుక్తమిత్యాహ— తస్మాదితి. జ్ఞానవిజ్ఞానయోస్సంభవో యస్మిన్ తమిమం నరదేహం. 33. భజనప్రకారమేవాహ—సార్ధేన. నిస్సంగ ఇతి. సత్త్వసంసేవయా. శ్లో. "సాత్త్వికాన్యేవ సేవేత పుమాన్ సత్త్వవివృద్ధయ" ఇతి. ప్రాగుక్తయా. నైరపేక్ష్యేణ ఉపశమాత్మకేన సత్త్వేనైవ. 34. ఏవం చ సతి మాం ప్రాప్నోతీత్యాహ-సంపద్యత ఇతి. జీవం జీవత్వకారణం. లింగశరీరం. 35. మాం ప్రాప్తస్య న పునస్సంసార ఇత్యాహ—జీవఇతి. నబహిర్విషయభోగేన నాంతరః. తత్స్మరణేన. శ్లో.గుణకృతామురుసంసరణప్రథామజితపుణ్యకథాకథనాదిభిః. ధునుత భక్తిరసేన వివేకినో న హి పునస్సులభం జనురీదృశం. 36.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - పంచవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షడ్వింశే యోగనిష్ఠాయా విఘాతో దుష్టసఙ్గకః, సాధుసంగేన తన్నిష్ఠా పరాకాష్ఠేతి వర్ణ్యతే. యోగినో యోగవిభ్రంశస్సఙ్గత స్సంభవేదితి. సర్వథా తన్నివృత్త్యర్థమైళగీతం వితన్యతే. శ్లో. నిస్సంగో మాం భజేద్విద్వానప్రమత్తో జితేంద్రియ ఇత్యుక్తం. తత్ర విపక్షేఽనర్థం కథయిష్యన్ జీవన్ముక్తస్యాపి తర్హి సంగో దుర్వార ఇత్యనర్థః స్యాదిత్యాశంక్యోక్తానువాదపూర్వకం పరిహరతి—సార్ధద్వాభ్యాం. మల్లక్షణమితి. మల్లక్షణం మత్స్వరూపం లక్ష్యతే యేన తం. ఇమం కాయం నరదేహం లబ్ధ్వా. మద్ధర్మే భక్తిలక్షణే ఆస్థితస్సన్-ఆత్మస్థం ఆత్మన్యేవ నియంతృత్వేన స్థితం. పరమానందరూప మాత్మానం మాం సముపైతి సమ్యక్ప్రాప్నోతి. 1. నచైవంభూతస్య విషయసంగో నామాస్తీత్యాహ—గుణమయ్యేతి. గుణమయీ యా జీవయోనిః జీవోపాధిస్తయా విముక్తః. గుణేషు వర్తమానోఽపి తైర్నయుజ్యతే సంగం న ప్రాప్నోతి. అత్ర హేతుః-అవస్తుభిః నన్వవస్తుభిరప్యన్యే యుజ్యమానా దృశ్యంతే తత్రాహ—అవస్తుత్వేన దృశ్యమానేషు. 2. తథాపి సంగం వర్జయేదిత్యాహ—సంగమితి. అసతాం లక్షణమాహ—శిశ్నోదరం తర్పయంతీతి శిశ్నోదరతృప్తః తేషాం క్వచిత్కదాచి

తృపాం క్వచిత్, తస్యానుగస్తమస్యంధే పతత్యంధానుగాంధవత్. ౩. ఐళస్సమ్రాడిమాం గాథామగాయత బృహచ్ఛ్రవాః, ఊర్వశీవిరహాన్ముహ్యన్నిర్విణ్ణశ్శోకసంయమే. ౪. త్యక్త్వాత్మానం వ్రజంతీం తాం నగ్న ఉన్మత్తవన్నృపః, విలపన్నన్వగాజ్జాయే ఘోరే తిష్ఠతి విక్లబః. ౫. కామానతృప్తోనుజుషన్ క్షుల్లకాన్వర్షయామినీః, నవేద యాంతీర్నాయాంతీరూర్వశ్యాకృష్టచేతనః. ౬. ఐళ ఉవాచ:—అహో మే మోహవిస్తారః కామకశ్మలచేతసః, దేవ్యా గృహీతకంఠస్య నాయుః ఖండా ఇమే స్మృతాః. ౭. నాహం వేదాభినిర్ముక్తస్సూర్యో వాభ్యుదితోఽముయా, ముషితో వర్షపూగానాం బతాహాని గతాన్యుత. ౮. అహో మ ఆత్మసంమోహో యేనాత్మా యోషితాం కృతః, క్రీడామృగశ్చక్రవర్తీ నరదేవశిఖామణిః. ౯. సపరిచ్ఛదమాత్మానం హిత్వా తృణమివేశ్వరం, యాంతీం స్త్రియం చాన్వగమం నగ్న ఉన్మత్తవద్రుదన్. ౧౦. కుతస్తస్యానుభావస్స్యాత్తేజ ఈశత్వమేవ వా, యోఽన్వగచ్ఛం స్త్రియం యాంతీం ఖరవత్పాదతాడితః. ౧౧. కిం విద్యయా కిం తపసా కిం

దపి. ఆస్తాం తావద్బహూనాం సంగః. కింతు. తస్యైకస్యాప్యనుగః అనువర్తీ అంధమనుగచ్ఛతి యోఽంధస్తద్వత్. ౩. అత్రేతిహాసమాహ.—ఐళ ఇతి. ఐళః పురూరవాః సమ్రాట్ చక్రవర్తీ-బృహచ్ఛ్రవః కీర్తిర్యస్య సః. ఊర్వశీవిరహాత్. ప్రథమం ముహ్యన్. పశ్చాత్ కురుక్షేత్రే తాం దృష్ట్వా సమాగమ్య గంధర్వదత్తేనాగ్నినా దేవానిష్ట్వా పునరూర్వశీలోకం ప్రాప్య శోకసంయమే శోకోపగమే సతి. తతో నిర్విణ్ణస్సన్నిమాం గాథామగాయతేతి నవమస్కంధానుసారేణ ద్రష్టవ్యం. ౪. తస్య ప్రాక్తనీం మోహావస్థామాహ— త్యక్త్వేతి. ఆత్మానం రాజానం త్యక్త్వా. అథవా శయ్యాయామాత్మానం త్యక్త్వా వ్రజంతీ మన్వగాత్, నమస్కరిష్యే ఘోరే తిష్ఠేతి శ్రు. "అహో జాయే మనసా తిష్ఠ ఘోరే వచాంసి మిశ్రా కృణవావహై మ-న నౌ మంత్రా అనుదితాస ఏతే మయస్కరన్ పరతరే చనాహన్ని" త్యేవం మంత్రైర్విలపన్. ౫. వైక్లబ్యే కారణమాహ—కామానితి. వర్షాణాం యామినీః రాత్రీః. యాంతీః అపయాంతీః ఆయాంతీః ఆగామినీః అకృష్టాచేతనా యస్య సః. ౬. తస్య గంధర్వలోకం ప్రాప్తస్య బహుకాలమూర్వశీసంభోగానంతరం నిర్విణ్ణస్య గాథామాహాష్టాదశభిః-తత్రాష్టభిరనుతాపః ప్రపంచ్యతే.—అహో ఇతి. యతో మే మయా ఇమే అహోరాత్రరూపా ఆయుఃఖండాః న స్మృతాః. ౭. తదేవాహ.—నేతి. అభినిర్ముక్తః మయి రమమాణే అస్తంగతః అభ్యుదితో వా సూర్య ఇతి. అముయా ఊర్వశ్యా వంచితః. బతేతి ఖేదే. అపి. వర్షపూగానామపి గతాన్యహాని న వేదేతి. ౮. అహో ఇతి. యేన సంమోహేన ఆత్మా దేహః క్రీడామృగవత్ అధీనః. ౯. నను ప్రణయకుపితాయాః అనునయార్థమధీనతా యుక్తైవ. సత్యం. నత్వత్ర తదస్తీత్యాహ. సపరిచ్ఛదమితి. సపరిచ్ఛదం రాజ్యాదిసహితం. ఈశ్వరం చక్రవర్తినం. తృణమివ త్యక్త్వా యాంతీమపి అన్వగమం అనుగతోఽస్మి. ౧౦. కించ. మమ ప్రభావాద్యభిమానో వృథైవేత్యాహ.—కుత ఇతి. కుతస్తస్య మే తేజోబలం. ఖరో యథా పాదతాడితోఽపి ఖరీమనుగచ్ఛతి తద్వత్. ౧౧. ఏవంభూతస్య సర్వం సాధనం వ్యర్థమిత్యాహ—కిమితి. త్యాగేన సన్న్యాసేన వివిక్తేన ఏకాంతసేవయా మౌనేన

త్యాగేన శ్రుతేన వా, కిం వివిక్తేన మౌనేన స్త్రీభిర్యస్య మనో హృతమ్. ౧౨. స్వార్థస్యాకోవిదం ధిఙ్మాం మూర్ఖం పండితమానినమ్, యోఽహమీశ్వరతాం ప్రాప్య స్త్రీభిర్గోఖరవజ్జితః. ౧౩. సేవతో వర్షపూగాన్మే ఉర్వశ్యా అధరాసవం, నతృప్యత్యాత్మభూః కామో వహ్నిరాహుతిభిర్యథా. ౧౪. పుంశ్చల్యాపహృతం చిత్తం కోన్వన్యో మోచితుం ప్రభుః, ఆత్మారామేశ్వరమృతే భగవంత మధోక్షజమ్. ౧౫. బోధితస్యాపి దేవ్యా మే సూక్తవాక్యేన దుర్మతేః, మనోగతో మహామోహో నాపయాత్యజితాత్మనః. ౧౬. కిమేతయా నోపకృతం రజ్జ్వా వా సర్పచేతసః, ద్రష్టుః స్వరూపావిదుషో యోఽహం యదజితేంద్రియః. ౧౭. క్వాయం మలీమసః కాయో దౌర్గంధ్యాద్యాత్మకోఽశుచిః, క్వ గుణాస్సౌమనస్యాద్యా హ్యధ్యాసోఽవిద్యయా కృతః ౧౮. పిత్రోః కిం స్వన్ను భార్యాయాః స్వామినోఽగ్నేశ్శ్వగృధ్రయోః, కిమాత్మనః కిం సుహృదామితి యో నావసీయతే. ౧౯. తస్మిన్ కళేబరేఽమేధ్యే తుచ్ఛనిష్ఠేవిషజ్జతే, అహోసుభద్రంసునసం సుస్మితంచముఖంస్త్రియః. ౨౦.

వాఙ్నియమేన. ౧౨. అనుతప్తస్సన్ ఆత్మానం నిందతి ద్వాభ్యాం.—స్వార్థస్యేతి. అకోవిదమజ్ఞాతారం గోఖరవత్ గౌరివ ఖర ఇవేతి. ౧౩. సేవత ఇతి. అధరాసవం సేవమానస్య ఆత్మభూః మనసి పునః పున రుద్భవన్. ౧౪. ఏవ మష్టభిశ్శ్లోకై ర్నిరూపితః. ఇదానీం తస్య వివేక మాహ-దశభిః. పుంశ్చల్యేతి. అయం భావః. యస్మై ద్దేవానిష్ట్వా దుఃఖమేవ ప్రాప్తోఽస్మి. అతః పరమేశ్వరమేవ భజేయమితి. ౧౫. పరమేశ్వరప్రసాదం వినా దేవైరుపదిష్టాదపి వేదవాక్యాన్మోహో న నివర్తత ఇత్యాహ. బోధితస్యేతి. దేవ్యా ఉర్వశ్యా సూక్తవాక్యేన యథార్థవచనేన. శ్రు. "పురూరవో మా మృథా మా ప్రపప్తో మాత్వా వృకాసో అశివాస ఉక్షన్. నవైస్త్రైణాని సఖ్యాని సంతి సాలావృకాణాం హృదయాని చైతా" ఇత్యనేన. ౧౬. పూర్వం. శ్లో. "పుంశ్చల్యాపహృతం చిత్త మి" త్యాదినా తస్యా అపకారోఽనుస్మృతః ఇదానీం మమైవాయమపరాధ ఇత్యాహ—కిమితి. నః అస్మాకం కామినాం ఏతయా కిమపకృతం న కించిదపి. యథా రజ్జుస్వరూపావిదుషో రజ్జుద్రష్టుః పుంసః తస్యాం సర్పకల్పనయా ఖిద్యతః రజ్జ్వాదిక మపకృతం. న కిమపి. తద్వత్. యద్యస్మాద్యోఽహమేవంభూతః సవివాజితేంద్రియత్వా దపరాధీత్యర్థః. ౧౭. నను తథాపి సైవ సౌగంధ్యప్రేమాదిగుణైః సమ్మోహమూలమిత్యాశంక్యతేఽపి స్వపరికల్పితాఏవేత్యాహ—చతుర్భిః. క్వేతి. మలీమసః అతిమలినః. సుమనసాం కుసుమానామివ గంధసౌకుమార్యాది. సౌమనస్యం శోభనమనోభావో వా. ౧౮. మమ త్వమపి తస్మిన్ పరికల్పితమేవేత్యాహ.—పిత్రోరితి. పిత్రోః కిం స్వం కాయః. జనకత్వాత్. ను వితర్కే భార్యాయా వా భోగప్రదత్వాత్. అత్రానుపయుక్తమప్యేతన్న్యాయతుల్యత్వాదుక్తం. స్వామినో వా. అధీనత్వాత్. అగ్నేర్వా. అంత్యేష్ట్యాం తదాహుతిత్వాత్. శ్వగృధ్రయోర్వా భక్ష్యత్వాత్కిం వాత్మనః. తత్కృతశుభాశుభభాగిత్వాత్. కింవా సుహృదాం. ఉపకారిత్వాత్. ఏవం యో న నిశ్చీయతే. ౧౯. తస్మిన్నితి. తుచ్ఛా క్రిమివిట్ భస్మలక్షణా నిష్ఠా అంతో యస్య తస్మిన్ కళేబరే కాయే. విషజ్జతే ప్రియత్వేన గృహ్ణీతే. మూఢా ఇతి శేషః. విషంగమేవాహ.—అహో ఇతి. సునసం శోభననాసికం,

త్వఙ్మాంసరుధిరస్నాయుమేదోమజ్జాస్థిసంహతౌ, విణ్మూత్రపూయే రమతాం క్రిమీణాం కియదంతరమ్. ౨౧. తథాపి నో విషజ్జేత స్త్రీషు స్త్రైణేషు చార్థవిత్, విషయేంద్రియసంయోగాన్మనః క్షుభ్యతి నాన్యథా. ౨౨. అదృష్టాదశ్రుతా ద్భావాన్న భావ ఉపజాయతే, అసంప్రయుంజతః ప్రాణాన్ శామ్యతి స్తిమితం మనః. ౨౩. తస్మాత్సంగో న కర్తవ్యః స్త్రీషు స్త్రైణేషు చేంద్రియైః, విదుషా మప్యవిస్రబ్ధషడ్వర్గః కిముమాదృశామ్. ౨౪. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—ఏవం ప్రగాయన్నృపదేవదేవస్స ఊర్వశీలోక మథో విహాయ, ఆత్మాన మాత్మన్యవగమ్య మాం వై ఉపారమత్ జ్ఞానవిధూతమోహః. ౨౫. తతో దుస్సంగముత్సృజ్య సత్సు సజ్జేత బుద్ధిమాన్, సంత ఏతస్య ఛిందంతి మనోవ్యాసంగముక్తిభిః. ౨౬. సంతోఽనపేక్షా మచ్చిత్తాః ప్రశాంతా స్సమదర్శినః, నిర్మమా నిరహంకారా నిర్ద్వంద్వా నిష్పరిగ్రహాః. ౨౭. తేషు నిత్యం మహాభాగ మహాభాగేషు మత్కథాః, సంభవంతి హి తా నృణాం జుషతాం ప్రపునంత్యఘమ్. ౨౮. తా యే శృణ్వంతి గాయంతి హ్యనుమోదంతి చాదృతాః, మత్పరాశ్శ్రద్దధానాశ్చ భక్తిం విందంతి తే మయి. ౨౯. భక్తిం లబ్ధవతస్సాధోః కిమన్యదవశిష్యతే, మయ్యనంతగుణే బ్రహ్మణ్యానందానుభవాత్మని. ౩౦. యథోపశ్రయమాణస్య భగవంతం విభావసుం, శీతం భయం తమోఽప్యేతి సాధూన్ సంసేవత స్తథా. ౩౧. నిమజ్జ్యోన్మజ్జతాం ఘోరే భవాబ్ధౌ పరమాయణం, సంతో బ్రహ్మవిద శ్శాంతా నౌ ర్దృఢేవాప్సు మజ్జతామ్. ౩౨ అన్నం హి ప్రాణినాం ప్రాణ

---

౨౦. అతో గుణబుద్ధ్యా రమమాణా మాదృశాః క్రిమిసమా ఇత్యాహ.—త్వగితి. త్వగాదిసంహతౌ తత్సంఘాతే దేహే విణ్మూత్రాదిసంహతౌ రమతాం క్రిమీణాం చ. ౨౧. తథేతి. యద్యప్యేవం బీభత్సితా స్త్రియః. తథాపి. నో విషజ్జేత అవలోకనాదినాపి సంగం న కుర్యాత్. అర్థవిద్వివేకీ అత్ర హేతుః విషయేతి. ౨౨. నను క్వచిన్నిమీలితనయనాదేరపి మనఃక్షోభో దృశ్యతే. సత్యం. సోఽపి పూర్వదర్శనాదికం వినా నభవతీత్యాహ.-అదృష్టాదితి. భావాత్ పదార్థాత్. భావో మనఃక్షోభః అతః. ప్రాణాన్ ఇంద్రియాణి. అసంప్రయుంజతః నియచ్ఛతః. స్తిమితం నిశ్చలం సత్. ౨౩. తస్మాదితి. ఇంద్రియైః కృత్వా అవిస్రబ్ధః అవిశ్వసనీయః. మాదృశాం అవివేకినాం. ౨౪. ఫలితమాహ ద్వాభ్యాం.—ఏవమితి. నృపేషు దేవేషు స దీవ్యతీతి తథా. ౨౫. తత ఇతి. ఉక్తిభిః హితోపదేశైరితి తీర్థ దేవతాదిసంగాదపి సత్సంగః శ్రేయానితి దర్శయతి. ౨౬. సతాం లక్షణమాహ.—సంత ఇతి.విశేషణాష్టకస్య యథేష్టం హేతుహేతుమద్భావః. ౨౭. న చ తేషూపదేశాపేక్షా అపితు కేవలం తత్సన్నిధేరేవ తారయతీత్యాహ—సప్తభిః తేష్వితి. ౨౮. తా ఇతి. శ్రవణాదిభిరేవ మత్పరాః శ్రద్ధధానాశ్చ సంతః. భక్తిం విందంతి. ౨౯. ౩౦. యథేతి. విభావసు మగ్నిం సూర్యం వా సేవమానస్య అప్యేతి నశ్యతి. తథా కర్మాదిజాడ్యం. ఆగామిసంసారభయం. తన్మూల మజ్ఞానం చ. నశ్యతీత్యర్థః. ౩౧. నిమజ్జ్యేతి. నిమజ్జ్యోన్మజ్జతాం ఉచ్చావచయోనీ ర్గచ్ఛతాం. పరమాయణం పరమాశ్రయః. ౩౨. కించ. అన్నమితి. యథా అన్నమేవ ప్రాణినాం ప్రాణో జీవనం. అహమేవ యథా శరణం

ఆర్తానాం శరణం త్వహం, ధర్మో విత్తం నృణాం ప్రేత్య సంతోఽస్మాద్బిభ్యతోఽరణమ్. 33. సంతో దిశంతి చక్షూంషి బహిరర్కస్సముత్థితః, దేవతా బాంధవాస్సంత స్సంత ఆత్మాహమేవ చ. 34. వైరసేనస్తతోఽప్యేవముర్వశ్యాలోకనిస్పృహః, ముక్తసంగో మహీ మేతామాత్మారామ శ్చచారచరః. 35.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీఉద్ధవ ఉవాచ.—క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం ప్రభో, యస్మాత్త్వాం యథార్చంతి సాత్త్వతాస్సాత్త్వతర్షభ. 1. ఏతద్వదంతి మునయో ముహుర్నిశ్శ్రేయసం నృణాం, నారదో భగవాన్ వ్యాస ఆచార్యోఽంగిరస స్సుతః. 2. నిస్సృతం త్వన్ముఖాంభోజాద్యదాహ భగవానజః, పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో దేవ్యైచ భగవాన్భవః. 3. ఏతద్వై సర్వవర్ణానామాశ్రమాణాం చ సంమతం, శ్రేయసా ముత్తమం మన్యే స్త్రీశూద్రాణాం చ మానదః. 4. ఏతత్కమలపత్రాక్ష కర్మబంధవిమోచనం, భక్తాయ చానురక్తాయ బ్రూహి విశ్వేశ్వరేశ్వర. 5. శ్రీభగవానువాచ:—నహ్యంతోఽనంతపారస్య కర్మకాండస్య చోద్ధవ, సంక్షిప్య వర్ణయిష్యామి యథావదనుపూర్వశః. 6. వైదికస్తాంత్రికో మిశ్ర ఇతి మే త్రివిధో మఖః, త్రయాణామీప్సితేనైవ విధినా మాం సమర్చయేత్. 7. యదా స్వనిగ

ధర్మఏవ యథా ప్రేత్య పరలోకే విత్తం. తథాసంత ఏవ అస్మాత్ సంసారపాతాద్బిభ్యతః పుంసః అరణం శరణం. 33. కించ. సంత ఇతి. సంతః చక్షూంషి సగుణనిర్గుణజ్ఞానాని దిశంతి. అర్కః పునస్సమ్యగుత్థితోఽపి బహిస్తదప్యేక మేవ చక్షురిత్యర్థః. 34. అధ్యాయార్థముపసంహరతి.—వైరసేన ఇతి. సుద్యుమ్నభావేనోమావనం ప్రవిష్టస్య వీరాసేనా స్త్రీభావం ప్రాప్తా యస్య తస్య స్త్రీభావం ప్రాప్తస్య పుత్రో వైరసేనః. పురూరవాః. ఏవముక్తప్రకారేణోర్వశ్యా లోకాత్స్థానాదవలోకదార్వా నిస్పృహః. తతోఽపి తత్సంగాదపి హేతోర్ముక్తసంగస్సన్ ఆత్మారామో భూత్వా యథేచ్ఛం చచారేతి. 35.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - షడ్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. సప్తవింశే క్రియాయోగస్సద్యశ్చిత్తప్రసాదకః, సర్వకామాప్తిహేతుశ్చ సాంగః ప్రోక్తస్సమాసతః. రాగాద్యాకులచిత్తానాం కుతో సంగాదిసంభవః, ఇతి కృష్ణార్చనం భద్రమనుస్మృత్యానుపృచ్ఛతి. క్రియాయోగ మితి. భవదారాధనరూపం. యస్మాదితి కారణాధిష్ఠానాదిప్రశ్నః సర్వకారకాణాం నిమిత్తస్య విశిష్టత్వాత్. యథేతి. కస్మిన్నధిష్ఠానాదౌ కేన ప్రకారేణేతి ప్రశ్నః. యే అధికారిణః సాత్త్వతాః భక్తాః. 1. అస్య పునర్విశేషతః ప్రశ్నే కారణమాహ—చతుర్భిః. ఏతదితి. ఏతత్త్వదర్చనం పరం నిశ్శ్రేయసకరం వదంతి. అంగిరస స్సుతో బృహస్పతిః. 2. నిస్సృత మితి. నిస్సృతం త్వయోపదిష్టమిత్యర్థః. దేవ్యై పార్వత్యై. 3. ఏతదితి. సర్వవర్ణానాం త్రైవర్ణికానాం. 4. ఏతదితి. విశ్వేశ్వరా యే తేషామీశ్వర. 5. నేతి. కర్మకాండస్య పూజావిధానస్య. నాస్త్యంతో గ్రంథతః పారం చానుష్ఠానతో యస్య తస్య. 6. వైదిక ఇతి. వైదికఏవ మంత్రో

మేనోక్తం ద్విజత్వం ప్రాప్య పూరుషః, యథా యజేత మాం భక్త్యా శ్రద్ధయా తన్నిబోధ మే ౮. అర్చాయాం స్థండిలేఽగ్నౌ వా సూర్యేఽప్సు హృది వా ద్విజే, ద్రవ్యేణ భక్తియుక్తోఽర్చేత్స్వగురుం మామమాయయా. ౯. పూర్వం స్నానం ప్రకుర్వీత ధౌతదంతోఽంగశుద్ధయే, ఉభయైరపి చ స్నానం మంత్రైర్మృద్గ్రహణాదిభిః. ౧౦. సంధ్యోపాస్త్యాదికర్మాణి వేదేనాచోదితాని మే, పూజాం తైః కల్పయేత్సమ్యక్సంకల్పః కర్మపావనీమ్. ౧౧. శైలీ దారుమయీ లౌహీ లేప్యా లేఖ్యా చ సైకతీ, మనోమయీ మణిమయీ ప్రతిమాష్టవిధా స్మృతా, చలాచలేతి ద్వివిధా ప్రతిష్ఠాజీవమందిరమ్. ౧౨. ఉద్వాసావాహనే న స్తః స్థిరాయాముద్ధవార్చనే, అస్థిరాయాం వికల్పస్స్యాత్ స్థండిలే తు భవేద్ద్వయం, స్నపనం త్వవిలేప్యాయామన్యత్ర పరిమార్జనమ్. ౧౩. ద్రవ్యైః ప్రసిద్ధైర్మద్యాగః ప్రతిమాదిష్వమాయినః, భక్తస్య తు యథాలబ్ధైర్హృది భావేన చైవ హి. ౧౪. స్నానాలంకరణం శ్రేష్ఠమర్చాయామేవ తూద్ధవ, స్థండిలే తత్త్వవిన్యాసో వహ్నావాజ్యప్లుతం హవిః, సూర్యే చాభ్యర్హణం ప్రేష్ఠం సలిలే సలిలాదిభిః. ౧౫. శ్రద్ధయోపహృతం శ్రేష్ఠం మమ భక్తేన వార్యపి, గంధో

వైదికాన్యేవాంగాని చ యస్మిన్ పురుషసూక్తాదౌ స వైదికః. ఏవం తాంత్రికోఽపి. మిశ్రోఽష్టాక్షరాదిః మఖః పూజా. ౭. యదా త్రైవర్ణికో యజేత తదా విశేషమాహ.—యథేతి. యథాగర్భాష్టమైకాదశద్వాదశాబ్దాదికాలే. స్వనిగమేన స్వాధికారప్రవృత్తేన వేదేన ఉక్తం. ద్విజత్వం ఉపనయనం. ౮. అర్చాయామితి. అర్చాయాం ప్రతిమాదౌ. ౯. పూర్వమితి. స్నానవిశేషమాహ—ఉభయైః వైదికైః తాంత్రికైశ్చ మంత్రైః. ౧౦. కించ. సంధ్యేతి. సంధ్యోపాసనాదీని కర్మాణి. ఆచోదితాని సాకల్యేన విహితాని యస్య తాని. తైస్సహ మే పూజాం కుర్యాత్. న తు తాని పరిత్యజేదిత్యర్థః. సమ్యక్పరమేశ్వరవిషయ ఏవ సంకల్పో యస్య తథా భూతస్సన్. కర్మపావనీం కర్మనిర్హారిణీం. ౧౧. అర్చాభేదానాహ—సార్ధేన. శైలీతి. శైలీ శిలామయీ లౌహీ సువర్ణాదిమయీ. లేప్యా మృచ్చందనాదిమయీ. హృది పూజాయాం మనోమయీ. ప్రకర్షేణ తిష్ఠత్యస్యామితి ప్రతిష్ఠా ప్రతిమైవ. జీవస్య భగవతో మందిరం. యద్వా. ప్రతిష్ఠయా కళాన్యాసేన భగవన్మందిరం భవతీతి. ౧౨. ప్రతిమాభేదే విశేషమాహసార్ధేన.—ఉద్వాసేతి. ఉద్వాసో విసర్జనం. అస్థిరాయామర్చనే వికల్పః. సాలగ్రామేన కుర్యాత్ సైకతాయాం కుర్యాత్ అన్యత్ర కుర్యాద్వా నవేతి. అవిలేప్యాయాం మృణ్మయలేఖ్యవ్యతిరిక్తాయాం. అన్యత్ర విలేప్యాయాం చ లేఖ్యాయాం చ పరిమార్జనమేవ. ౧౩. ఇదానీం సకామనిష్కామభేదేన విశేషమాహ.—ద్రవ్యైరితి. ప్రకర్షేణసిద్ధైః సుశోభనైః అమాయినః. నిష్కామస్య భక్తస్య తు యథా లబ్ధైర్యత్ర చందనాది నలభ్యతే తత్ర హృది భావేన భావనయా. యద్వా. హృది చేన్మద్యాగః. తదా భావేన మనోమయైర్ద్రవ్యైరిత్యర్థః. ౧౪. అధిష్ఠానభేదేన ప్రధానోపచారానాహసార్ధేన.—స్నానేతి. తత్త్వవిన్యాసః యథాస్థానమంగప్రధానదేవతానాం తత్తన్మంత్రైః స్థాపనం. అభ్యర్హణం ఉపస్థానార్ఘ్యాది. సలిలాదిభిస్తర్పణాది

ధూపస్సుమనసో దీపోఽన్నాద్యం చ కింపునః. ౧౬. శుచిస్సంభృతసంభారః ప్రా
గ్దర్భైః కల్పితాసనః, ఆసీనః ప్రాగుదగ్వాఽర్చేదర్చాయాం త్వథ సమ్ముఖః. ౧౭. కృత
న్యాసః కృతన్యాసాం మదర్చాం పాణినా మృజేత్, కలశం ప్రోక్షణీయం చ యథావ
దుపసాదయేత్. ౧౮. తదద్భిర్దేవయజనం ద్రవ్యాణ్యాత్మానమేవ చ, ప్రోక్ష్య
పాత్రాణి త్రీణ్యద్భి స్తైస్తైర్ద్రవ్యైశ్చ సాధయేత్ ౧౯. పాద్యార్ఘ్యాచమనీయార్థం
త్రీణి పాత్రాణి దేశికః, హృదా శీర్ష్ణా చ శిఖయా గాయత్ర్యా చాభిమంత్రయేత్.
౨౦. పిండే వాయ్వగ్నిసంశుద్ధే హృత్పద్మస్థాం పరాం మమ, అణ్వీం జీవకళాం ధ్యా
యేన్నాదాంతే సిద్ధభావితామ్. ౨౧. తయాత్మభూతయా పిండే వ్యాప్తే సంపూజ్య
తన్మయః, ఆవాహ్యార్చాదిషు స్థాప్య న్యస్తాంగం మాం ప్రపూజయేత్. ౨౨.
పాద్యోపస్పర్శార్హణాదీనుపచారాన్ప్రకల్పయేత్, ధర్మాదిభిశ్చ నవభిః కల్పయిత్వా

నాయజనం. ౧౫. సర్వత్ర సాధారణమాహ.—శ్రద్ధయేతి. ౧౬. ఏవమధికారాదివ్యవస్థాముక్త్వా
ఇదానీం పూజాప్రకారమాహ.—శుచిరితి. సంభృతాః సంభారాః పూజాసాధనాని యేన సః.
ప్రాగగ్రైః దర్భైః. యద్వా ప్రాగేవ సంభృతసంభారస్సన్నాసీనః. నత్వాసీనస్సన్ పశ్చాత్తత్త
త్సంభారార్థం వారం వార ముత్తిష్ఠేదిత్యర్థః. ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా ఆసీనః. అర్చాయాం తు స్థిరా
యాం సంముఖః అర్చాభిముఖ ఉపవిష్టస్సన్. ౧౭. కృతన్యాస ఇతి. అనంతరం గుర్వాదినమస్కార
పూర్వకం యథోపదేశం స్వస్మిన్ కృతన్యాసః. కృతో మూలమంత్రన్యాసో యస్యాం తాం
మమార్చాం. ఆమృజేత్ నిర్మాల్యాపకర్షణాదినా శోధయేత్. కలశం పూర్ణకుంభం. ప్రోక్షణీయం
ప్రోక్షణార్థోదకపాత్రం చ. ఉపసాదయేచ్చందనపుష్పాదిభిస్సంస్కుర్యాత్. ౧౮. తదితి. తదద్భిః
ప్రోక్షణీయాద్భిః. దేవయజనం దేవపూజాస్థానం. పాద్యాద్యర్థం త్రీణి పాత్రాణి కలశోదకైః పూరి
తాని తైస్తైర్ద్రవ్యైస్సాధయేత్. తత్ర పాద్యాదిద్రవ్యాణి. శ్లో. పాద్యే శ్యామాకదూర్వాబ్జవిష్ణు
క్రాంతాదిరిష్యతే అర్ఘ్యే తు. శ్లో. గంధపుష్పాక్షతయవకుశాగ్రతిలసర్షపాః. దూర్వా చేతి క్రమా
దర్ఘ్యే ద్రవ్యాష్టకముదీరితమ్. ఆచమనీయకే తు. శ్లో. జాతీలవంగతక్కోలైర్మతమాచమనీయక
మితి. ౧౯. పాద్యేతి. తాని చ త్రీణి పాత్రాణి యథాక్రమం హృదయాదిమంత్రై ర్గాయత్ర్యా చ
సర్వాణ్యభిమంత్రయేత్. ౨౦. పిండ ఇతి. తదనంతరం. పిండే దేహే. వాయ్వగ్నిసంశుద్ధ ఇతి
కోష్ఠగతేన వాయునా శోషితే, ఆధారగతేనాగ్నినా దగ్ధే పునర్లలాటస్థచంద్రమండలామృతప్లా
వేనామృతమయే జాతే తస్మిన్. హృత్పద్మస్థాం పరాం శ్రేష్ఠాం జీవకళాం శ్రీనారాయణమూర్తిం
ధ్యాయేత్. కథంభూతాం. నాదాంతే సిద్ధభావితాం ప్రణవస్య అకారోకారమకారబిందునాదాః
పంచాంశాః తత్ర నాదాంతే సిద్ధైర్ధ్యాతాం. తథాచ. శ్రు. "యో వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్తో వేదాంతే
చ ప్రతిష్ఠితః, తస్య ప్రకృతిలీనస్య యః పరస్సమహేశ్వర" ఇతి. ౨౧. తయేతి. తయాత్మభూతయా
స్వేనైవ చింతితయా. అమృతమయపిండే దీపేన ప్రభయా గృహమివ వ్యాప్తే సతి. తస్మిన్నేవాద్యౌ
మానసైరుపచారైః సంపూజ్య తన్మయస్సన్. అర్చాదిష్వావాహనస్థాపనముద్రయా స్థాపయిత్వా.
మాం ప్రపూజయేత్. ౨౨. కథం ప్రపూజయేత్తదాహ—ద్వాభ్యాం. పాద్యేతి. ధర్మాదిభిర్మమాసనం

సనం మమ. ౨౩. పద్మమష్టదళం తత్ర కర్ణికాకేసరోజ్జ్వలం, ఉభాభ్యాం వేదతంత్రాభ్యాం మహ్యం తూభయసిద్ధయే. ౨౪. సుదర్శనం పాంచజన్యం గదాసీషు ధనుర్హలాన్, ముసలం కౌస్తుభం మాలాం శ్రీవత్సం చానుపూజయేత్. ౨౫. నందం సునందం గరుడం ప్రచండం చండమేవచ, మహాబలం బలం చైవ కుముదం కుముదేక్షణమ్ ౨౬. దుర్గాం వినాయకం వ్యాసం విష్వక్సేనం గురూన్ సురాన్, స్వే స్వే స్థానే హ్యభిముఖాన్ పూజయేత్ప్రోక్షణాదిభిః. ౨౭. చందనోశీరకర్పూరకుంకుమాగరువాసితైః, సలిలైః స్నాపయేన్మంత్రైర్నిత్యదా విభవే సతి. ౨౮. స్వర్ణఘర్మానువాకేన మహాపురుషవిద్యయా, పౌరుషేణ చ సూక్తేన సామభీ రాజనాదిభిః. ౨౯. వస్త్రోపవీతాభరణపత్రస్రగ్గంధలేపనైః, అలంకుర్వీత సప్రేమ మద్భక్తో మాం యథోచితమ్. ౩౦. పాద్యమాచమనీయం చ గంధం సుమనసోఽక్షతాన్, ధూపదీపోపహార్యాణి దద్యాన్మే శ్రద్ధయార్చకః. ౩౧. గుడపాయససర్పీంషి శష్కుల్యాపూప

కల్పయిత్వా. ౨౩. పద్మమితి. తత్ర పద్మంచ కల్పయిత్వా. ఉభాభ్యాం. వేదతంత్రాభ్యాం. ఉభయసిద్ధయే మహ్యం పాద్యాదీనుపచారాన్ ప్రకల్పయేదిత్యన్వయః. ఉపస్పర్శః ఆచమనం అర్హణమర్ఘ్యం. ఉభయసిద్ధయే వేదతంత్రోక్తభుక్తిముక్తిప్రాప్తయే. అయమర్థః ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాణ్యాసనపర్యంకస్యాగ్నేయాది చతుష్కోణేషు పాదాః. అధర్మాజ్ఞానావైరాగ్యానైశ్వర్యాణి పర్యంకస్య పూర్వాదిదిక్షు గాత్రాణి పర్యంకమధ్యే త్రయో గుణాః పట్టికాః. తత్ర పూర్వాదిక్రమేణ మధ్యే చ. శ్లో. విమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానా క్రియా యోగా తథైవచ, ప్రజ్ఞాసత్యాతథేశానానుగ్రహా చేతి శక్తయః. ఏవం యథోపదేశం ధర్మాదిభిరష్టభిర్నవభిశ్శక్తిభిర్గుణైశ్చాసనం కల్పయిత్వేతి. కర్ణికాయాః కేసరైర్గుణత్రయోపరి స్థాపితైస్సోమసూర్యాగ్నిమండలైశ్చోజ్జ్వల మిత్యర్థః. ౨౪. ఆయుధాదిపూజామాహ—త్రిభిః. సుదర్శనమితి. తత్ర న్యస్తాంగమిత్యంగావరణపూజా సూచితా. ఆసనేనైవ న శక్త్యావరణ ముక్తం. తత స్సుదర్శనాదిముసలాంతాన్యాయుధాన్యష్టసు దిక్షు-కౌస్తుభమాలా శ్రీవత్సానురసి. ౨౫. నందమితి. నందాదీన్ పార్షదానష్టదిక్షు. గరుడం పురతః. ౨౬. దుర్గామితి. దుర్గాదీన్ కోణేషు. గురూ న్వామతః. సురానింద్రాదిలోకపాలాన్ పూర్వాదిదిక్షు. ఏవ మేతాన్ దేవస్యాభిముఖాన్ ప్రోక్షణాదిభి రర్ఘ్యాదిభిః. పూజయేదిత్యర్థః. ౨౭. పాద్యాదీనుపచారాన్. ప్రకల్పయేదిత్యుక్తం. తానేవ గుణవిధిభిః ప్రపంచయతి-షడ్భిః. చందనేతి. ౨౮. మంత్రానాహ—స్వర్ణేతి. స్వర్ణఘర్మానువాకః. శ్రు. "సువర్ణ ఘర్మం పరివేదన మి"త్యాది. మహాపురుషవిద్యయా. శ్లో. "జితం తే పుండరీకాక్ష నమస్తేవిశ్వభావన, నమస్తేఽస్తు హృషీకేశ మహాపురుష పూర్వజే"తి పౌరుషంసూక్తం సహస్రశీర్షేత్యాది-రాజనాదీని సామాని. శ్రు. "ఇంద్రన్నరో నేమధితాహవంత"ఇత్యస్యామృచి గీతాని. ఆదిశబ్దేన రౌహిణాదీని. ౨౯. వస్త్రాద్యుపచారేష్వలంకారలక్షణం గుణం విధత్తే వస్త్రేతి. పత్రాణి కపోలవక్షస్థలాదిషు లిఖితాః. పత్రభంగ్యః మద్భక్తశ్చేత్సప్రేమ యథా భవతి తథా యథోచిత మలం కుర్వీతేత్యర్థః. ౩౦. సర్వసాధారణం శ్రద్ధాలక్షణం గుణం విధత్తే—పాద్యమితి. ౩౧. నైవేద్యవైభవలక్షణం గుణం విధత్తే.—గుడేతి. శష్కుల్యః. తైలపక్వవిశేషా అపూ

మోదకాన్, సంయావదధిసూపాంశ్చ నైవేద్యం సతి కల్పయేత్. ౩౨. అభ్యంగో న్మర్దనాదర్శదంతధావాభిషేచనమ్, అన్నాద్యగీతనృత్తాని పర్వణి స్యురుతాన్వహమ్. ౩౩. విధినా విహితే కుండే మేఖలావర్తవేదిభిః, అగ్నిమాధాయ పరితస్సమూహేత్పాణినోదితమ్. ౩౪. పరిస్తీర్యాథ పర్యుక్షేదన్వాధాయ యథావిధి, ప్రోక్షణ్యాసాద్య ద్రవ్యాణి ప్రోక్ష్యాగ్నౌ భావయేత మామ్. ౩౫. తప్తజాంబూనదప్రఖ్యం శంఖచక్రగదాంబుజైః, లసచ్చతుర్భుజం శాంతం పద్మకింజల్కవాససమ్. ౩౬. స్ఫురత్కిరీటకటకకటిసూత్రవరాంగదమ్, శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభం వనమాలినమ్. ౩౭. ధ్యాయన్నభ్యర్చ్య దారూణి హవిషాభిఘృతాని చ, ప్రాస్యాజ్యభాగావాఘారౌ దత్త్వా చాజ్యప్లుతం హవిః. ౩౮. జుహుయాన్మూలమంత్రేణ షోడశర్చావదానతః, ధర్మాదిభ్యో యథా న్యాయ్యం మంత్రైస్స్విష్టకృతం బుధః. ౩౯. అభ్యర్చ్యాథ నమస్కృత్య పార్షదేభ్యో బలిం హరేత్, మూలమంత్రం జపేద్బ్రహ్మ స్మరన్నారాయణాత్మకమ్. ౪౦. దత్త్వాచమనముచ్ఛేషం విష్వక్సేనాయ కల్ప

పాః అపూపానాం మంటపాదీనాం సమూహాః. సూపాః వ్యంజనాని సతి విభవ ఇతి శేషః. ౩౨. కాలభేదేన గుణాన్ విధత్తే-అభ్యంగేతి. అభిషేచనం పంచామృతాదిస్నపనం. అన్నాద్యేతి. అన్నం భోజ్యం ఆద్యం భక్ష్యం. పర్వణ్యేకాదశ్యాదౌ అన్వహం ప్రత్యహం వా విభవే సతీతి. ౩౩. ఫలభూయస్త్వార్థినోఽగ్నావపి పూజాప్రకారమాహ—విధినేతి. విధినా స్వగృహ్యోక్తవిధానేన. మేఖలాదిభిరుపలక్షితే. విహితే నిర్మితే. తదుక్తం. శ్లో. "విస్తారోచ్ఛ్రాయతస్తిస్రో మేఖలాశ్చతురంగులాః, హస్తమాత్రో భవేద్గర్తస్సయోనిర్వేదికా తథే" త్యాది. ఉదితం ప్రజ్వలితం. అగ్నిం పరితః సమూహేత్ ఏకత్ర మేళయేత్. ౩౪. పరిస్తీర్యేతి. దర్భైః పరిస్తీర్య పర్యుక్షేత్. పరితః ప్రోక్షయేత్. అన్వాధాయ అన్వాధానసంజ్ఞికం వ్యాహృతిభిః. సమిత్ప్రక్షేపాదిరూపం కర్మ కృత్వా. అగ్నేరుత్తరతో ద్రవ్యాణి హోమోపయోగీన్యాసాద్య విధాయ ప్రోక్షణ్యా ప్రోక్షణీపాత్రోదకేన ప్రోక్ష్య. అగ్నౌ మాం ధ్యాయేత్. ౩౫. తప్తేతి. శంఖాదిభిర్లసంతః శోభమానాశ్చత్వారో భుజా యస్య తం. ౩౬. స్ఫురదితి. స్ఫురంతి కిరీటాదీని యస్య తం. ౩౭. ధ్యాయన్నితి. హవిషా ఘృతేన అభిఘృతాని సంసిక్తాని. దారూణి శుష్కసమిధః. ప్రాస్య ప్రక్షిప్య ఆఘారౌ తత్సంజ్ఞికౌ యాగౌ. ఏవమాజ్యభాగౌ చ. దత్త్వా తదర్థా ఆహుతీర్హుత్వేత్యర్థః. తత్రాఘారౌ ప్రజాపతయే స్వాహేంద్రాయ స్వాహేతి చోత్తరదక్షిణపరిధిమారభ్యాగ్నిమధ్యాదాపరిధ్యంతం ఘృతక్షారణరూపౌ ఆజ్యభాగౌ అగ్నయే స్వాహా సోమాయ స్వాహేత్యేవం హోమరూపౌ. ౩౮. జుహుయాదితి. మూలమంత్రేణ అష్టాక్షరేణ తథా షోడశర్చో యస్మిన్ తేన పురుషసూక్తేన వా. అవదానతః ప్రత్యృచమాహుతిగ్రహణేనేత్యర్థః. పురుషసూక్తేనారాధనపక్షే సఏవ మూలమంత్రః. తేనైవ ప్రత్యృచమవదానతో హోమ ఇతి మంత్రైః. యథాన్యాయ్యం పూజాక్రమేణైవ. అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేత్యేవం స్విష్టకృతం చ హుత్వా. ౩౯. అభ్యర్చ్యేతి. తతో వహ్నిస్థం భగవంతమభ్యర్చ్య. అథ నమస్కృత్య. పార్షదేభ్యో నందాదిభ్యః. అష్టసు దిక్షు బలిం హరేత్. తతః పూజాస్థానమాగమ్య దేవస్యాగ్రే సముపవిశ్య యథాశక్తి

యేత్, ముఖవాసం సురభిమత్తాంబూలాద్యమథార్హయేత్. ౪౧. ఉపగాయన్ గృణన్నృత్యన్ కర్మాణ్యభినయన్మమ, మత్కథాః శ్రావయన్ శృణ్వన్ ముహూర్తం క్షణికో భవేత్. ౪౨. స్తవైరుచ్చావచైః స్తోత్రైః పౌరాణైః ప్రాకృతైరపి, స్తుత్వా ప్రసీద భగవన్నితి వందేత దండవత్. ౪౩. శిరో మత్పాదయోః కృత్వా బాహుభ్యాం చ పరస్పరమ్, ప్రపన్నం పాహి మామీశ భీతం మృత్యుగ్రహార్ణవాత్. ౪౪. ఇతి శేషాం మయా దత్తాం శిరస్యాధాయ సాదరమ్, ఉద్వాసయేద్యదుద్వాస్యం జ్యోతి ర్జ్యోతిషి తత్పునః. ౪౫. అర్చాదిషు యదా యత్ర శ్రద్ధా మాం తత్ర చార్చయేత్, సర్వభూతేష్వాత్మని చ సర్వాత్మాహ మవస్థితః. ౪౬. ఏవం క్రియాయోగపథైః పుమాన్ వైదికతాంత్రికైః, అర్చన్నుభయత స్సిద్ధిం మత్తో విందత్యభీప్సితామ్. ౪౭. మదర్చాం సంప్రతిష్ఠాప్య మందిరం కారయేద్దృఢం, పుష్పోద్యానాని రమ్యాణి పూజాయాత్రోత్సవాశ్రితాన్. ౪౮. పూజాదీనాం ప్రవాహార్థం మహాపర్వసు చాన్వహం, క్షేత్రాపణపురగ్రామాన్ దత్వా మత్సార్ష్టితామియాత్. ౪౯. ప్రతిష్ఠయా సార్వభౌమం సద్మనా భువనత్రయం, పూజాదినా బ్రహ్మలోకం త్రిభి ర్మత్సామ్యతామియాత్. ౫౦. మామేవ నైరపేక్ష్యేణ భక్తి

మూలమంత్రం జపేత్. ౪౦. దత్వేతి. తతః ఉభయత్ర భగవతో భోజనసమాప్తిం ధ్యాత్వా ఆచమనం దత్వా ఉచ్ఛేషం విష్వక్సేనాయ కల్పయిత్వా తదనుజ్ఞయా పశ్చాత్ స్వయం భుంజీత. తతః. సురభిమత్ సుగంధవత్ తాంబూలాద్యం ముఖవాసం దత్వా. అథపునరపి. అర్హయేత్ పుష్పాంజలినా పూజయేత్. ౪౧. ఉపగాయన్నితి. అభినయన్ స్వస్మిన్నావిష్కుర్వన్ క్షణికః వైయగ్ర్యం పరిత్యజ్య లబ్ధావసరో భవేత్. ౪౨. స్తవైరితి. స్తవస్తోత్రాణాం భేదం దర్శయతి—పౌరాణైః ప్రాకృతైరపీతి. ౪౩. కథం ప్రణమేదిత్యపేక్షాయామాహ—శిరఇతి. బాహుభ్యాం దక్షిణోత్తరాభ్యాం. పరస్పరం మమ దక్షిణోత్తరౌ పాదౌ గృహీత్వా. యద్వా. పృష్ఠతః పరస్పరనిబద్ధాభ్యాం. కృతాపరాధ ఇవ ప్రపన్నమిత్యాది విజ్ఞాప్య చ ప్రణమేత్. ౪౪. తతః శేషాగ్రహణపూర్వకం వైకల్పికోద్వాసనప్రకారమాహ—ఇతీతి. ఇత్యనయైవ ప్రార్థనయా. శేషాం నిర్మాల్యం మయా దత్తాం. శిరస్యాధాయ ధృత్వా. యద్యుద్వాసయేత్. తర్హి. ప్రతిమాయాం యన్న్యస్తం జ్యోతి స్తత్పునరపి హృత్పద్మస్థజ్యోతిష్యేవోద్వాసనీయం. ౪౫. ఏతేష్వధిష్ఠానేషు కిం ముఖ్యమిత్యపేక్షాయామాహ—అర్చాదిష్వితి. యదా యత్ర శ్రద్ధా తదా తత్ర సత్యధిష్ఠానే ముఖ్యాముఖ్యత్వం. కుతః. పునః. యతః సర్వభూతేష్వితి. ౪౬. ఏవమితి. ఉభయతః ఇహాముత్రచ. ౪౭. సమర్థం ప్రత్యాహ—త్రిభిః. మదర్చామితి. పుష్పోద్యానాని చ కారయేత్. పూజా యాత్రోత్సవాశ్రితాన్. పూజా ప్రత్యహం. యాత్రావిశిష్టే పర్వణి. బహుజనసమాగమః. ఉత్సవః. వసంతాదికాలే మహోత్సవః. తదాశ్రితాన్ క్షేత్రాదీన్ దత్వా. ౪౮. పూజా యాత్రోత్సవాశ్రితానిత్యస్య వివరణం. పూజాదీనామితి. ప్రవాహార్థం సంతతానువృత్త్యర్థం మత్సార్ష్టిం తాం మత్సమానైశ్వర్యం. ౪౯. ప్రతిష్ఠాదీనాం వ్యస్తసమస్తానాం ఫలమాహ—ప్రతిష్ఠయేతి. మత్సామ్యతాం మయా సమతాం. ౫౦. సకా

యోగేన విందతి, భక్తియోగం స లభతే ఏవం యః పూజయేత మామ్. ౫౧. య స్స్వదత్తాం పరై ర్దత్తాం హరేత సురవి ప్రయోః, వృత్తిం ప్రజాయతే విడ్భు గ్వర్షాణా మయుతాయుతమ్. ౫౨. కర్తుశ్చ సారథే ర్హేతో రనుమోదితు రేవ చ, కర్మణాం భాగినః ప్రేత్య భూయో భూయసి తత్ఫలమ్. ౫౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ:—పరస్వభావకర్మాణి న ప్రశంసేన్న గర్హయేత్, విశ్వ మేకాత్మకం పశ్యన్ప్రకృత్యా పురుషేణచ. ౧. పరస్వభావకర్మాణి యః ప్రశంసతి నిందతి, స ఆశు భ్రంశతే స్వార్థాదసత్యభినివేశతః. ౨. తైజసే నిద్రయాపన్నే పిండస్థో నష్టచేతనః, మాయాం ప్రాప్నోతి మృత్యుం వా తద్వన్నానార్థదృ క్పుమాన్. ౩. కింభద్రం కిమభద్రం వా ద్వైతస్యావస్తునః కియత్, వాచోదితం తద నృతం మనసా ధ్యాతమేవ చ. ౪. ఛాయాప్రత్యాహ్వయాభాసా హ్యసంతోఽప్యర్థ

మం ప్రత్యుక్తం. అహైతుకభక్తం ప్రత్యాహ—మామితి. అహైతుకభక్తియోగ ఏవ కథం భవతి? తత్రాహ.—భక్తియోగ మితి. ౫౧. దాతుః ఫలముక్తం అపహర్తారం నిందతి—యఇతి. విడ్భుక్ విష్ఠాభోజీ క్రిమిః. ౫౨. కర్తుర్యత్ఫలం తదేవాన్యేషామప్యాహ—కర్తురితి. సారథే స్సహకారిణః. హేతోః. ప్రయోజకస్య. అనుమోదితుశ్చ. ప్రేత్య తత్ఫలమిత్యన్వయః. కుతః. యతః కర్మణా మేతే భాగినః భాగార్హాః. తత్రాపి విశేషమాహ—భూయసి కర్మణి సారథ్యాదౌ చాధికం ఫలమితి. శ్లో. పయఃపత్రాదిమాత్రేణ పూజితో యః పరం పదమ్, ప్రాగేవ దిశతి శ్రీత స్సకృష్ణ శ్శరణం మమ. ౫౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - సప్తవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టావింశే తు యః పూర్వం విస్తరేణోపవర్ణితః, జ్ఞానయోగః పునశ్చాసౌ సమాహృత్య నిరూప్యతే. ఇదానీమతివిస్తరేణోక్తం జ్ఞానయోగం సంక్షేపేణ వక్తుమాహ—పరేతి. పరేషాం స్వభావాన్ శాంతఘోరాదీన్ కర్మాణి చ. తత్ర హేతుర్విశ్వమితి. ౧. విపక్షే దోషమాహ. పరేతి. స్వార్థాత్. జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణాత్. అసతి మిథ్యాభూతే ద్వైతే అభినివేశాత్. ౨. భ్రంశమేవ దృష్టాంతతో దర్శయతి-తైజసఇతి. తైజసే రాజసాహంకారకార్యే ఇంద్రియగణే నిద్రయా ఆపన్నే అభిభూతే సతి. పిండస్థో జీవః కేవలం మనోమాత్రేణ మాయాం స్వప్నరూపాం ప్రాప్నోతి. తతో మనసి లీనే సతి నష్టచేతన స్సన్మృత్యుతుల్యాం సుషుప్తిం వా ప్రాప్నోతి యథా.తద్వదేవ నానార్థదృక్ ద్వైతాభినివేశివిక్షేపం లయం చప్రాప్నోతి.యథా ప్రాజ్ఞసంపర్కాద్విశ్వస్యభోగక్షయలక్షణో భ్రంశః. ఏవ మనాత్మసంపర్కా దాత్మనోఽపి స్వరూపభ్రంశ ఇతిభావః. ౩. ద్వైతాసత్యతయా స్తుతినిందయో ర్నిర్విషయత్వం ప్రపంచయతి-సార్ధైషడ్భిః. కిమితి. అవస్తునో ద్వైతస్య మధ్యే కిం భద్రం. కింవా అభద్రం. కియద్భద్రం. కియద్వాఅభద్రమిత్యర్థః. అవస్తుత్వమేవాహ—వాచేతి. బాహ్యేంద్రియోప లక్షణం. వాచా ఉదితం ఉక్తం. చక్షురాదిభిశ్చ యద్దృష్టం తదనృతమితి. ౪. నన్వేవం సతి దేహాది భావానామసత్త్వా త్కథం భయహేతుత్వ మిత్యాశంక్య హేతుత్వం దృష్టాంతేనాహ—ఛాయేతి.

కారిణః, ఏవం దేహాదయో భావా యచ్ఛంత్యామృత్యుతో భయమ్. ౫. ఆత్మైవ తదిదం విశ్వం సృజ్యతే సృజతి ప్రభుః, త్రాయతే త్రాతి విశ్వాత్మా హ్రియతే హరతీశ్వరః. ౬. తస్మాన్న హ్యాత్మనోఽన్యస్మా దన్యోభావో నిరూపితః, నిరూపితేయం త్రివిధా నిర్మూలా భాతి రాత్మని. ౭. ఇదం గుణమయం విద్ధి త్రివిధం మాయయా కృతమ్. ౮. ఏతద్విద్వాన్మదుదితం జ్ఞానవిజ్ఞాననైపుణం, న నిందతి న చ స్తౌతి లోకే చరతి సూర్యవత్. ౯. ప్రత్యక్షేణానుమానేన నిగమేనాత్మసంవిదా, ఆద్యంతవదసజ్జ్ఞాత్వా నిస్సంగో విచరేదిహ. ౧౦. ఉద్ధవ ఉవాచ:—నైవాత్మనో న దేహస్య సంసృతి ర్ద్రష్టృదృశ్యయోః, అనాత్మస్వదృశోరీశ కస్యేయ ముపలభ్యతే. ౧౧. ఆత్మావ్యయో గుణశ్శుద్ధ స్స్వయంజ్యోతిరనావృతః, అగ్నివద్దారువదచిద్దేహః కస్యేహ సంసృతిః. ౧౨. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—యావద్దేహేంద్రియప్రాణై రాత్మనస్సన్నికర్షణం, సంసారః ఫలవాం స్తావదపార్థోఽస్య వివేకినః. ౧౩. అర్థేహ్యవిద్యమా

ఛాయా ప్రతిబింబం. ప్రత్యాహ్వాయః ప్రతిధ్వనిః. ఆభాసః శుక్తిరజతాదిః. ఏతే యథా అసంతోఽప్యర్థకారిణో భవంతి. ఆమృత్యుతః మృత్యుమభివ్యాప్య. యద్వా. మృత్యుర్లయః జ్ఞానేన యావన్నైవ లీయతే తావత్పర్యంత మిత్యర్థః. ౫. నను సృష్ట్యాదిశ్రుతిభిరేవ ద్వైతం నిరూపితం. కథ మసత్యం స్యాత్తత్రాహ—ద్వాభ్యాం. ఆత్మేతి. త్రాయతే పాల్యతే త్రాతి పాలయతి. ౬. తస్మాదితి. అన్యస్మా త్సృజ్యాదివ్యతిరిక్తాత్. త్రివిధా అధ్యాత్మాదిరూపా. భాతిః. ప్రతీతిః. ౭. నను కథం నిర్మూలం ప్రతీయతే? తత్రాహ.—ఇదమితి. ౮. ఏతదితి. జ్ఞానవిజ్ఞానయో ర్నైపుణం నిష్ఠాం. సూర్యవత్సమో భూత్వా. ౯. ఏతన్నిష్ఠాప్రాప్త్యుపాయమాహ.—ప్రత్యక్షేణేతి. యదాద్యంతవత్ ద్వైతం. తదసదితి జ్ఞాత్వా. నిస్సంగో విచరేత్. ఆద్యంతవత్త్వే ప్రమాణాని. ప్రత్యక్షేణ ఘటాది. అనుమానేన సావయవత్వేన దృశ్యం పృథివ్యాది. నిగమేనాప్రత్యక్షమాకాశాది. ఆత్మసంవిదాస్వానుభవేన సర్వం దృశ్యం ఆద్యంతవత్ అసచ్చేతిజ్ఞాత్వేతి. ౧౦. నను యద్యాత్మసంవిదా సర్వం దృశ్యమాద్యంతవదసదిత్యుచ్యతే. తర్హ్యాత్మా స్వప్రకాశః దేహాదిద్వైతం జడ మిత్యుక్తం స్యాత్. తథాచ సంసారప్రతిభాసో న ఘటేతేతి చోదయతి.-నేతి. అనాత్మస్వదృశోః జడాజడయోః. అత్ర హేతుః. ద్రష్టృదృశ్యయోః. తతో మాభూద్ద్వయోరపి తత్రాహ—ఉపలభ్యత ఇతి. ౧౧. ఏతత్ప్రపంచయతి— ఆత్మేతి. అవ్యయత్వాదిపంచవిశేషణైర్నాశాదిరాగాదిపుణ్యాపుణ్యాజ్ఞానపరిచ్ఛేదానామసంభవం దర్శయతి.—హేతుహేతుమత్త్వం తు యథేష్టం. అచిత్ జడః. అయం భావః. యథైవాగ్నిర్దారుణో ర్భేదానుపలంభేఽపి. దారుప్రకాశ్యమేవ. అగ్నిశ్చ ప్రకాశకః తథా దేహాత్మనోరపీతి. న సంసృతిః తయోరన్యతరస్యాపి ఘటత ఇత్యర్థః. ౧౨. సత్యం తథాప్యుభయోరేవమవివేకవివసంసారావలంబనమిత్యాహ—పంచభిః. యావదితి. సన్నికర్షణం సంబంధః. నన్వసంగస్య కుతః సంబంధ స్తత్రాహ—అవివేకతః అజ్ఞానకృత ఇత్యర్థః. నను స్వప్రకాశస్య కథమజ్ఞానతః సంసార స్తత్రాహ—అపార్థోఽపి మిథ్యాభూతోఽపి. కేవలం ఫలవాన్ ఫలం స్ఫూర్తిః. న తు తత్త్వతోఽస్తీత్యర్థః. ౧౩. నన్వసతో దేహాదేః కుతస్సంసారస్ఫూర్తిహేతుత్వమపి? తత్రాహ.—అర్థ ఇతి.

నేఽపి సంసృతిర్న నివర్తతే, ధ్యాయతో విషయానస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా.
౧౪. యథా హ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపో బహ్వనర్థభృత్, స ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య
న వై మోహాయ కల్పతే. ౧౫. శోకహర్షభయక్రోధలోభమోహామదా
దయః, అహంకారస్య దృశ్యంతే జన్మమృత్యుశ్చ నాత్మనః. ౧౬. దేహేం
ద్రియప్రాణమనోఽభిమానో జీవోఽంతరాత్మా గుణకర్మమూర్తిః, సూత్రంమహాని
త్యురుధైవ గీతః సంసార ఆధావతి కాలతంత్రః. ౧౭. అమూలమేతద్బహురూప
రూపితం మనోవచః ప్రాణశరీరకర్మ, జ్ఞానాసినోపాసనయా శితేన ఛిత్త్వా ముని
ర్గాంవిచరత్యతృష్ణః. ౧౮. జ్ఞానం వివేకో నిగమస్తపశ్చ ప్రత్యక్షమైతిహ్యమథాను
మానమ్, ఆద్యంతయోరస్య యదేవ కేవ*లం కాలశ్చ హేతుశ్చ తదేవ మధ్యే.
౧౯. యథా హిరణ్యం సుకృతం పురస్తాత్పశ్చాచ్చ సర్వస్య హిరణ్మయస్య, తదేవ

అస్యాత్మనః. ౧౪. నను కథంచిద్ధ్యాయతో విషయస్ఫూర్తిర్జీవన్ముక్తస్యాపి దుర్వారేత్యనిర్మోక్ష
ప్రసంగ స్స్యాత్తత్రాహ—యథేతి. ప్రస్వాపః. స్వప్నః బహూననర్థాన్ బిభర్తి పుష్ణాతీతి తథా.
౧౫. అహంకారలక్షణో దేహాదిసన్నికర్ష ఏవ సంసారాలంబన మిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దర్శయతి.-
శోకేతి. సుషుప్త్యాదౌ తేషామదర్శనాత్. అహం సుఖీ దుఃఖీతివత్ చైతన్యం సుఖీ దుఃఖీతి ప్రతీత్య
భావాత్ దృశ్యత్వాచ్చ సుఖాదీనాంకృశత్వాదివద్దేహధర్మత్వానుపపత్తేరితి భావః.ఉక్తంచ. శ్లో.సుప్తే
హామివ దృశ్యంతే దుఃఖదోషప్రవృత్తయః. ఆత్మస్థస్యైవ సంసారో న మే సంసృతిసాక్షిణః. ౧౬.నను
యద్యహంకారస్య సంసారః తర్హి ముక్తిరపి. తస్యైవేతి ముక్తావహంకారవిశేషః ప్రసజ్యేత? తత్రాహ.-
దేహేతి. దేహాదిష్వభిమానో యస్య సః. ఆత్మైవ తేషామంతస్థితో జీవః. అతఏవ గుణకర్మ
మయీ మూర్తి ర్యస్య సః. ఏవం చ సఏవ సూక్ష్మోపాధిభి ర్బహుధైవ సూత్రాదిశబ్దైర్గీతః సంసారే
కాలతంత్రః పరమేశ్వరాధీనస్సర్వతః ఆధావతి. అతో నాయం దోష ఇతి భావః. ౧౭. తదేవ
మహంకారకృతం బంధ ముపపాద్యేదానీం జ్ఞానేన తన్నివృత్తౌ ముక్తి రిత్యాహ.—అమూలమితి.
వస్తుతో మూలశూన్యం. అజ్ఞానతస్తు బహుభీరూపైః రూపితం ప్రకాశితం. ఐంద్రజాలికతుల్య
మితి వా. కిం తత్తదాహ—మనఇతి. మన ఆదీనాం ద్వంద్వః. యద్వా. మన ఆదిషు క్రియత ఇతి
కర్మ అహంకరణం గురూపాసనయా నిశితేన జ్ఞానఖడ్గేన ఛిత్త్వా. ౧౮. తదేవం జ్ఞానం స్వరూప
సాధనఫలైర్నిరూపయతి.—జ్ఞానమితి. వివేకః జ్ఞానం సాధనాన్యాహ—నిగమో వేదః. తపః
స్వధర్మః. ప్రత్యక్షం స్వానుభవః. ఐతిహ్యముపదేశః. అనుమానం తర్కః. ఫలమాహ—ఆద్యం
తయో ర్యదస్య జగతః. మధ్యేఽపి తదేవ కేవలం. న తు జగదితి. కింతత్. కాలః కాలయతి
ప్రకాశయతి. యస్స తథా. హేతుః కారణం చ యత్తదేవ. ఏతదుక్తం భవతి. యదస్య విశ్వస్య
కారణం ప్రకాశకం చ బ్రహ్మ. తదాత్మక మేవైతత్. న తతః పృథగిత్యేవం నిశ్చయఫలో నిగ
మాదిసాధనైర్జాయతే యో వివేకః. తత్ జ్ఞానమితి. ౧౯. తత్ర నానాభేదవ్యవహారాలంబన
స్యాపి విశ్వస్య కారణమాత్రాత్మకత్వం సదృష్టాంతమాహ.—యథేతి.—సుకృతం సుష్ఠు కుండలాది
రూపేణ రచితం, యద్ధిరణ్యం కీదృశం. హిరణ్మయస్య కుండలాదేరుత్పత్తేః పురస్తాన్నాశాచ్చ

మధ్యే వ్యవహార్యమాణం నానాపదేశైరహమస్య తద్వత్. ౨౦. విజ్ఞాన మేతత్త్రియవస్థమంగ గుణత్రయం కారణకార్యకర్తృ, సమన్వయేన వ్యతిరేకతశ్చ యేనైవ తుర్యేణ తదేవ సత్యమ్. ౨౧. నయత్పురస్తా దుత యన్న పశ్చా న్మధ్యేఽపి తన్న వ్యపదేశమాత్రం, భూతం ప్రసిద్ధం చ పరేణ యద్యత్తదేవ తత్స్యాదితి మే మనీషా. ౨౨. అవిద్యమానోఽప్యవభాసతే యో వైకారికో రాజససర్గ ఏషః, బ్రహ్మస్వయం జ్యోతిరతో విభాతి బ్రహ్మేంద్రియార్థాత్మవికారచిత్రమ్. ౨౩. ఏవం స్ఫుటం బ్రహ్మవివేకహేతుభిః పరాపవాదేన విశారదేన. ఛిత్వాత్మసందేహముపారమేత స్వానందతుష్టోఽఖిలకాముకేభ్యః. ౨౪. నాత్మా వపుః పార్థివమింద్రియాణి దేవాహ్యా

పశ్చాత్ యదస్తి హిరణ్యమాత్రం. తన్మధ్యేఽపి కటకం కుండలమిత్యాదినానావ్యపదేశైః వ్యవహారం ప్రాప్యమాణమపి తదేవ యథా. తద్వదస్య విశ్వస్య కారణభూతోఽహమేవ నానావ్యవహారాలంబనం. న తు మత్తః పృథగ్విశ్వమితి. ౨౦. తదేవం కార్యస్య కారణమాత్రాత్మకతాముక్త్వా ప్రకాశస్య ప్రకాశాత్మకతామాహ.—విజ్ఞాన మితి. త్రియవస్థం. యకారస్య పృథక్ పాఠః. ఛందోనురోధేన. జాగ్రదాదిత్ర్యవస్థం యద్విజ్ఞానం మనః. తదవస్థాకారణభూతం చ యద్గుణత్రయం. యచ్చ కారణకార్యకర్తృ కారణమధ్యాత్మం కార్యమధిభూతం. కర్తృ అధిదైవం ఏవం గుణత్రయ కార్యభూతం త్రివిధం జగదేతత్. యేన తుర్యేణ సామాన్యజ్ఞానమాత్రేణ. సమన్వయేన భాతియేనానుగతం ప్రకాశత ఇత్యర్థః. శ్రు. "తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి". తథా-శ్రు. "చక్షుష శ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో మనో యే విదు రి"త్యాది శ్రుతేః. నను విశేషజ్ఞానవ్యతిరేకేణ న తురీయం నామోపలభామహే? తత్రాహ—వ్యతిరేకతశ్చ సమాధ్యాదౌ యదస్తి తదేవ సత్యమితి. ౨౧. ఏవం కాలత్రయేఽప్యవ్యభిచారిణః సత్యత్వముక్తం. వ్యభిచారిణస్త్వసత్యతా మాహ.—నేతి. మధ్యేఽపి తత్పృథఙ్నాస్తి కింతు వ్యపదేశమాత్రం కుతః. యద్యస్మాత్. పరేణ అన్యేన. భూతం జాతం. ప్రసిద్ధం ప్రకాశితం చ. తత్తదేవ కారణప్రకాశకం తావన్మాత్రం స్యాత్. న పృథగితి. మే మనీషా బుద్ధిః. శ్రు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం." శ్రు. "సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మే"త్యాదిశ్రుతేశ్చ కారణప్రకాశక వ్యతిరేకేణ కార్యస్య ప్రకాశ్యస్య చానుపలంభాదితి భావః. ౨౨. ఏవం సామాన్యతః కార్యప్రకాశ్యయోః కారణప్రకాశకాభ్యామభేదం వ్యుత్పాద్య ప్రస్తుతే తదుభయవివేకపూర్వకం ప్రపంచస్య బ్రహ్మాభేదమాహ.—అవిద్యమాన ఇతి. యోఽయం వైకారికో వికారసమూహః స ఏష ప్రాగవిద్యమానోఽపి రాజససర్గః రజోద్వారేణ బ్రహ్మకార్యభూత ఇత్యర్థః. అవభాసతే బ్రహ్మణా ప్రకాశ్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మ తు. స్వయం స్వతస్సిద్ధం. న తు కార్యమిత్యర్థః. జ్యోతిశ్చ ప్రకాశకమిత్యర్థః. అతః కారణాత్. ఇంద్రియాణి చ అర్థా స్తన్మాత్రాణి చ ఆత్మామనశ్చ దేవానామప్యుపలక్షణం వికారాః పంచ భూతాని ఏవంచిత్రం బ్రహ్మైవ భాతీతి. ౨౩. ఉపసంహరతి.-ఏవమితి. ఏవం నిగమతః ప్రత్యక్షైతిహ్యానుమానైః. స్ఫుటం యథా భవతి తథా. బ్రహ్మవివేకహేతుభిః. తథా పరస్య దేహాదేరపవాదేన ఆత్మత్వనిరాసేన చ కీదృశేన. విశారదేన నిపుణేన. గురుణా నిమిత్తభూతేనేతి వా. ఆత్మవిషయం సందేహం ఛిత్వా. స్వానందతుష్టస్సన్. అఖిలేభ్యః కాముకేభ్యః ఇంద్రియాదిభ్యః.

సర్వాయుజలం హుతాశః, మనోఽన్నమాత్రం ధిషణా చ సత్త్వమహంకృతిః ఖం క్షితిరర్థసామ్యమ్. ౨౫. సమాహితైః కః కరణైర్గుణాత్మభిర్గుణో భవేన్మత్సు వివిక్తధామ్నః, విక్షిప్యమాణైరుత కిం ను దూషణం ఘనైరుపేతైర్విగతై రవేః కిమ్. ౨౬. యథా నభో వాయ్వనలాంబుభూగుణైర్గతాగతైర్వర్తుగుణైర్న సజ్జతే, తథాక్షరం సత్త్వరజస్తమోమలైరహంకృతేః సంసృతిహేతుభిః పరమ్. ౨౭. తథాపి సంగః పరివర్జనీయో గుణేషు మాయారచితేషు తావత్, మద్భక్తియోగేన దృఢేన యావద్రజో నిరస్యేత మనఃకషాయః. ౨౮. యథాఽఽమయోఽసాధుచికిత్సితో నృణాం పునః పునస్సంతుదతి ప్రరోహన్, ఏవం మనోఽపక్వకషాయకర్మ కుయోగినం విధ్యతి సర్వసంగమ్. ౨౯. కుయోగినో యే విహితాంతరాయైర్మనుష్యభూతైస్త్రిదశోపసృష్టైః, తే ప్రాక్తనాభ్యాసబలేన భూయో యుంజంతి యోగం న తు కర్మ

ఉపారమేత నిస్సంగో భవేత్. ౨౪. పరాపవాదం ప్రపంచయతి—నేతి. వపురాత్మా న భవతి. పార్థివత్వాత్. ఘటవత్. తథా ఇంద్రియాణి. తదధిష్ఠాతారో దేవాః అసుః ప్రాణః. మనః. ధిషణా బుద్ధిః. సత్త్వం చిత్తం. అహంకృతిరిత్యేతే ఆత్మా న భవంతి. కుతః అన్నమాత్రం అన్నోపష్టభ్యత్వాత్ శరీరవత్. వాయుర్జలం చ. హుతాశస్తేజః. ఖం క్షితిరితి పంచభూతాని. అర్థాః శబ్దాదయః సామ్యం ప్రకృతిశ్చాత్మా న భవంతి. జడత్వాత్. ఘటవదితి. యద్వా. హిశబ్దేనానుమానాంతరాణి సూచితాని. తద్యథా. ఇంద్రియాణ్యాత్మా న భవంతి. కరణత్వాత్. వాశ్యాదివత్. దేవాశ్చ వైకారికత్వాత్ మనోవత్. ప్రాణశ్చ వాయుత్వాత్ బాహ్యవాయువత్ మనః అన్నమయత్వాత్ శరీరవత్. బుద్ధిస్తైజసత్వాత్ చక్షుర్వత్ అహంకారః పరిణామిత్వాత్ శరీరవదిత్యాది. ౨౫. ఏవం వివేకజ్ఞానవతో ముక్తస్యేంద్రియాదికృతో గుణదోషసంబంధ ఇత్యాహ—సమాహితైరితి. మత్సువివిక్తధామ్నః. మమ సుష్ఠువివిక్తం ధామ స్వరూపం యేన తస్య. ౨౬. ప్రకాశస్య ప్రకాశ్యగుణదోషా న భవంతీతి రవిదృష్టాంతేనోక్తం. అసంగత్వేనావస్థితస్య న కోఽపి గుణదోష ఇత్యాకాశదృష్టాంతేనాహ—యథేతి. వాయ్వాదీనాం శోషణదహనక్లేదనరజోధూసరత్వాదిభిః. గతాగతైరాగమాపాయిభిః. ఋతుగుణైః శీతోష్ణాదిభిర్వా. అహంకృతేః. అహంకారాత్పరమక్షరం. సంసృతిహేతుభిర్న యుజ్యతే. యద్వా. అహంకారస్య సంసృతిహేతుభిరితి. ౨౭. ముక్తవదసమ్యగ్జ్ఞానీ న యథేష్టమాచరేదిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. తథేతి. గుణేషు విషయేషు. రజో రాగః. మనసః కషాయ ఇతి దుర్నిరాసతామాహ. ౨౮. ఏతదేవ దృష్టాంతేనోపపాదయతి—యథేతి. నృణామామయో రోగః. అసాధు అసమ్యగ్యథా భవతి తథా. అపక్వకషాయకర్మ అదగ్ధాః కషాయా రాగాదయస్తన్మూలాని చ కర్మాణి యస్మింస్తత్. అతఏవ సర్వసంగం సర్వేషు పుత్రాదిషు సజ్జమానం మనః కుయోగినం అసమ్యక్ జ్ఞానినం. విధ్యతి భ్రంశయతి. ౨౯. నను కథంచిద్విషయసంగేన యోగభ్రంశస్స్యాత్. అలం తర్హి సాపాయేన యోగమార్గేణ తత్రాహ.—కుయోగిన ఇతి. మనుష్యభూతైః బంధుశిష్యాదిరూపైః త్రిదశైరుపసృష్టైః ప్రేరితైః. తథాచ. శ్రు. “తస్మాత్తదేషాం న ప్రియం యదేతన్మనుష్యా విదురి”తి. అవశ్యకమాహ—భూయో జన్మాంతరే. న తు కర్మతంత్రం కర్మవిస్తారం. ౩౦.

తంత్రమ్. 30. కరోతి కర్మ క్రియతే చ జంతుః కేనాప్యసౌ చోదితఆనిపాతాత్, న తత్ర విద్వాన్ ప్రకృతౌ స్థితోఽపి నివృత్తతృష్ణస్స్వసుఖానుభూత్యా. 31. తిష్ఠంతమాసీనముత వ్రజంతం శయానముక్షంతమదంత మన్నం, స్వభావమన్యత్కిమపీహమాన మాత్మాన మాత్మస్థమతిర్న వేద. 32. యది స్మ పశ్యత్యసదింద్రియార్థం నానానుమానేన విరుద్ధమన్యత్, నమన్యతే వస్తుతయా మనీషీ స్వాప్నం యథోత్థాయ తిరోదధానమ్. 33. పూర్వం గృహీతం గుణకర్మచిత్రమజ్ఞానమాత్మన్యవివిక్తమేతత్, నివర్తతే తత్పునరీక్షయైవ న గృహ్యతే నాపి విసృజ్యఆత్మా. 34.యథా హి భానో రుదయో నృచక్షుషాం తమో నిహన్యా న్న తు సద్విధత్తే, ఏవం సమీక్షా నిపుణా సతీ మే హన్యాత్తమిస్రం పురుషస్య బుద్ధేః. 35. ఏష స్వయం జ్యోతిరజోఽప్రమేయో మహానుభూతిస్సకలానుభూతిః, ఏకోఽద్వితీయో

నను విదుషామపి సర్వథా కర్మదుష్పరిహారమితి పునస్సంసారస్స్యాదేవాత ఆహ—కరోతీతి. విదుషోఽన్యోఽసౌ జంతు ర్దేహ ఏవ భోజనాదికర్మ కరోతి క్రియతే విక్రియతే చ తేన కర్మణా పుష్ట్యాద్యపి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. కేనాపి సంస్కారాదినా చోదితస్సన్. ఆనిపాతాన్మరణపర్యంతం. విద్వాంస్తు ప్రకృతౌ దేహే స్థితోఽపి. తత్ర కర్మణి న విక్రియతే నిరహంకారిత్వాత్ హర్షవిషాదాదిభిః సంసారం న ప్రాప్నోతి. 31. కించ. ఆస్తాం తావద్దైహికకర్మభిర్వికారశంకా. యతో దేహమప్యసౌ నపశ్యతీత్యాహ—తిష్ఠంతమితి. ఉక్షంతం మూత్రయంతం. స్వభావప్రాప్తమన్యదపి దర్శనస్పర్శనాది. ఈహమానం కుర్వంతం. ఆత్మానం దేహం. 32. నన్వింద్రియవతః. సర్వథా కథమదర్శనం సంభవతి? తత్రాహ—యదీతి. యద్యపి అసతాం బహిర్ముఖానా మింద్రియాణామర్థం పశ్యతి. తథాపి నానాత్వాన్మిథ్యాస్వప్నవదిత్యనుమానేన విరుద్ధం బాధితం సత్ అన్యదాత్మవ్యతిరిక్తం. మనీషీ విద్వాన్. వస్తుతయా న మన్యతే. స్వప్నాదుత్థాయ ప్రబుధ్య. సంస్కారమాత్రేణ స్ఫురంతం స్వాప్నం విషయం. అతఏవ స్వయమేవ తిరోదధానం తిరోభవంతం యథా. తద్వత్. 33.తదేవమాత్మా నవిక్రియతఇత్యుక్తం నన్వేతదనుపపన్నం బద్ధావస్థాయాః త్యజ్యమానత్వాత్ ముక్తావస్థాయాశ్చ గృహ్యమాణత్వాత్. న హి వ్రీహయోఽవఘాతేన వ్రీహిభావత్యాగేన తండులీభావేన గృహ్యమాణా న విక్రియంతే తత్రాహ—పూర్వమితి. పూర్వం బద్ధావస్థాయాం గుణైః కర్మభిశ్చ చిత్రం అజ్ఞానకార్యం దేహేంద్రియాదిలక్షణం ఆత్మన్యధ్యాసేనావివిక్తం గృహీతమాసీత్.తదేవ పునర్జ్ఞానేన నివర్తతే. ఆత్మాతు నకేనాపి రూపేణ గృహ్యతే. అయం భావః. ముక్తేః క్రియాఫలత్వే భవేత్తావదాత్మనో వికారః తస్యాస్త్వారోపితాజ్ఞానతత్కార్యసంసారనివృత్తిమాత్రరూపత్వాన్నాత్మసంస్పర్శిత్వం బంధమోక్షయోః అతో న వికార ఇతి. 34. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—యథేతి. న తు పూర్వమేవ సత్ ఘటాదిపునర్విధత్తే కరోతి. మే యా సమీక్షా ఆత్మవిద్యా. 35. ఆత్మనో నిర్వికారతాం ప్రపంచయతి—ఏషఇతి. ఏష ఇత్యనేనాపరోక్షతయా నిత్యప్రాప్తస్యాత్మనః ప్రాప్తిం వారయతి—స్వయంజ్యోతిరిత్యనేన అజ్ఞానమలాపాకరణలక్షణాం వికృతిం వారయతి—అజ ఇత్యుత్పత్తిం అప్రమేయ ఇతి జ్ఞానలక్షణాతిశయాధానేన సంస్కారం, మహావిభూ

వచసాం విరామే యేనేషితా వాగసవ శ్చరంతి. ౩౬. ఏతావా నాత్మసంమోహో యద్వికల్పస్తు కేవలే, ఆత్మన్నృతేస్వమాత్మాన మవలంబో న యస్య హి. ౩౭. యన్నామాకృతిభి ర్గ్రాహ్యం పంచవర్ణ మబాధితం, వ్యర్థేనాప్యర్థవాదోఽయం ద్వయం పండితమానినామ్. ౩౮. యోగినోఽపక్వయోగస్య యుంజతః కాయ ఉత్థితైః, ఉపసర్గై ర్విహన్యేత తత్రాయం విహితో విధిః. ౩౯. యోగధారణయా కాంశ్చిదాసనై ర్ధారణాన్వితైః, తపోమంత్రౌషధైః కాంశ్చిదుపసర్గా న్వినిర్దహేత్. ౪౦. కాంశ్చిన్మమానుధ్యానేన నామసంకీర్తనాదిభిః, యోగేశ్వరానువృత్త్యా చ

తిరితి దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావేన అస్తిత్వవృద్ధిపరిణామాపక్షయవినాశాన్ వారయతి. స్వయం జ్యోతిష్ట్వాదౌ హేతుః సకలానుభూతిరితి. ఏకో ద్వితీయ ఇతి వికారహేతోరన్యస్యాభావాన్న కోఽపి వికార ఇతి దర్శయతి. నను శ్రుతివిషయస్య కథం స్వయం జ్యోతిష్ట్వది త్యత్రాహ.—వచసాం విరామే అగోచరత్వేన నివృత్తౌ సత్యాం. తథాచ. శ్రు. "యతో వాచో నివర్తంతే. అప్రాప్య మనసా సహే"తి. అత్ర హేతుః యేనేషితాః తథాచ. శ్రు. "కేనేషితం పతతిప్రేషితం మనః కేన ప్రాణః ప్రథమఃప్రైతి యుక్తః కేనేషితాం వాచ మిమాం వదంతి చక్షు శ్శ్రోత్రం క ఉదేవో యునక్తి శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో మనో యద్వాచోహవాక్స ఉప్రాణస్య ప్రాణః చక్షుషశ్చక్షురి"తి. ౩౬. అథ ద్వితీయత్వముపపాదయితుం భేదస్యావాస్తవత్వమాహ—ఏతావానితి. కేవలే అభిన్నే. ఆత్మన్ ఆత్మని. వికల్ప. ఇతి యత్ ఏతావాన్ సర్వోఽప్యాత్మనో మనస్సంమోహః భ్రమః యతః స్వమాత్మానమృతే వినా యస్య వికల్పస్యావలంబః ఆశ్రయో నాస్తి రజతభ్రమస్యేవ శుక్తిం వినా. శ్రు. "నేహ నానాస్తి కించన" శ్రు. "ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే యుక్తా హ్యస్య హరయశ్శతా దశే"త్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః. ౩౭. కేచిత్తునః ప్రత్యక్షాదిప్రతీతస్య ప్రపంచస్య బాధాయోగాత్ వేదాంతార్థానాం చ క్రత్వర్థకర్తృప్రతిపాదనపరత్వేనార్థవాదత్వాత్ ద్వైతం సత్యమితి మన్యతే. తన్మతమనూద్య దూషయతి—యదితి. నామాకృతిభిః నామరూపై రుపలక్షితం పంచభూతాత్మకం ద్వయం ద్వైతం యత్. తదబాధితమితి. పండితమానినాం అత్ర వయమేవ పండితా ఇత్యభిమానవతాం వేదాంతేష్వయమర్థవాద ఇతి ప్రతీతిః. న తత్త్వవిదాం. యతః వ్యర్థేనాపి వినాప్యర్థేన సా ప్రతీతిః. తథాహి న తావద్విధ్యేకవాక్యత్వం తేషామస్తి. యతోఽర్థవాదత్వంస్యాత్. న చాకర్తృ అభోక్తృ పరమానందరూపాత్మప్రతిపాదనం కర్మవిధిశేషతాం భజతే. నచాబాధితత్వం ద్వైతస్య నామరూపాత్మకత్వాత్. గ్రాహ్యత్వాత్. పంచవర్ణాత్మకత్వాత్. స్వప్నవత్. ఇత్యాద్యనుమానై ర్వాచారంభణాదిశ్రుతిభిశ్చ బాధితత్వాదితి. ౩౮. తదేవం జ్ఞానయోగం సపరికరం నిరూప్యేదానీం తన్నిష్ఠస్య విఘ్నప్రతీకారమాహ—త్రిభిః. యోగినఇతి. యోగం యుంజతః కాయో యద్యంతరైవ ఉత్పన్నైః. ఉపసర్గైః రోగాద్యుపద్రవైః అభిభూయేత. విధిః ప్రతీకారః. ౩౯. యోగేతి. యోగధారణయా సోమసూర్యాగ్నిధారణయా సంతాపశైత్యాదీన్. ఆసనైర్వాయుధారణాన్వితైః వాతాదిరోగాన్. తపోమంత్రౌషధైః పాపగ్రహసర్పాదికృతాన్. ౪౦. కాంశ్చిదితి. మమానుధ్యానాదిభిః కామాదీన్ యోగేశ్వరానువృత్త్యా దంభమా

హన్యాదశుభదాన్ శుభైః. ౪౧. కేచి ద్దేహమిమం ధీరా స్సుకల్పం వయసి స్థితం, విధాయ వివిధోపాయై రథ యుంజంతి సిద్ధయే. ౪౨. న హి తత్కుశలా దృత్యం తదాయాసో హ్యపార్థకః, అన్తవత్త్వా చ్ఛరీరస్య ఫలస్యేవ వనస్పతేః. ౪౩. యోగం నిషేవతో నిత్యం కాయశ్చేత్కల్పతామియాత్, తచ్ఛ్రద్దధ్యాన్న మతిమా న్యోగముత్సృజ్య మత్పరమ్. ౪౪. యోగచర్యామిమాం యోగీ విచరన్మదుపాశ్రయః, నాన్తరాయై ర్విహన్యేత నిస్పృహ స్స్వసుఖానుభూః. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, అష్టావింశోఽధ్యాయః.

శ్రీఉద్ధవ ఉవాచ:—సుదుశ్చరా మిమాం మన్యే యోగచర్యా మనాత్మనః, యథాంజసా పుమాన్ సిద్ధ్యే త్తన్మే బ్రూహ్యంజసాచ్యుత. ౧. ప్రాయశః పుండరీకాక్ష యుంజంతో యోగినో మనః, విషీదంత్యసమాధానా న్మనోనిగ్రహకర్శితాః. ౨. అథాత ఆనందదుఘం పదాంబుజం హంసాశ్శ్రయేరన్నరవిందలోచన, సుఖం

నాదీన్. హన్యాత్. ౪౧. అన్యే తు దేహసిద్ధ్యర్థమేవై తత్సర్వం యుంజంతి తద్దూషయతి—కేచిదితి. కేచిత్పునరేతైరన్యైశ్చోపాయైర్దేహమేవ సుకల్పం జరారోగాదిరహితం వయసి తారుణ్యే స్థితం స్థిరం చ కృత్వా. అద్వంద్వపరకాయప్రవేశాదిసిద్ధయే తత్తద్ధారణానురూపం యోగం యుంజంతి న తు జ్ఞాననిష్ఠారూపం. ౪౨. నేతి. కుశలైః ప్రాజ్ఞై రాదరణీయం న భవతి. వనస్పతివదాత్మైవ స్థాయీ. శరీరం తు ఫలవన్నశ్వరమిత్యర్థః. ౪౩. యద్యపి క్వచిత్సమాధ్యంగత్వేనాపి ప్రాణాయామాదియోగే క్రియమాణే జరారోగాద్యభావో దృశ్యతే. సత్యం. తథాపి సమాధిముత్సృజ్య న తత్ర సజ్జేతేత్యాహ—యోగమితి. తత్ తాం దేహసిద్ధిం. న శ్రద్దధ్యాత్ న విశ్వసేత్. ౪౪. తదేవం విఘ్నప్రతీకారైః యోగం కుర్యాదిత్యుక్తం మచ్ఛరణస్య తు న విఘ్నశంకాపీత్యాహ—యోగచర్యామితి. విచరన్ ఆచరన్. స్వసుఖే అనుభూః అనుభూతిర్యస్య సః. స్పృహామూలా హి విఘ్నాః సా చ మదుపాశ్రయస్య నివర్తతే. అతః అంతరాయై రవిహతః స్వానందపూర్ణో భవతీతి. శ్లో. సమాహృత్య స్వయోగం తు సమస్తోపనిషద్రసమ్, సఖ్యే ముఖ్యతమాం భక్తిం ముక్తౌ పునరుపాదిశత్. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - అష్టావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఊనత్రింశే తు యః పూర్వం విస్తారేణ నిరూపితః, భక్తియోగ స్తమేవాహ స్వభక్తాయ సమాసతః. అతిక్లేశమివాలక్ష్యయోగే సంసైకసంపది సుఖోపాయం పునః కృష్ణ ముద్ధవః పరిపృచ్ఛతి. సుదుశ్చరామితి. అనాత్మనః అవశీకృతమనసః అంజసా ప్రయాసతో యథా సిద్ధ్యేత్. తత్తథా. అంజసా సుబోధం యథా భవతి తథా. మే బ్రూహి. ౧. సుదుష్కరతాం ప్రపంచయతి.—ప్రాయశ ఇతి. మనో యుంజంతో నిగృహ్ణంతః విషీదంతి క్లిశ్యంతి—కుతః అసమాధానాత్ అనిగ్రహాత్. కథంచిన్మనసో నిగ్రహే కర్శితాః శ్రాంతా స్సంతః. ౨. అథేతి. యస్మాదేవం కేచన విషీదంతి అథాతః అతఏవ యే హంసాః సారాసారవివేకచతురాః తే తు. ఆనందదుఘం సమస్తానందపరిపూరకం తవ పదాంబుజమేవ సుఖం యథా భవతి తథా. సునిశ్చితం శ్రయేరన్ సేవంతే అమీతు త్వన్మాయయా

ను విశ్వేశ్వర యోగకర్మభిస్త్వన్మాయయామీ విహతా న మానినః 3. కించిత్ర మచ్యుత తవైతదశేషబంధో దాసేష్వనన్యశరణేషు యదాత్మసాత్త్వం, యో రోచయత్సహమృగైస్స్వయమీశ్వరాణాం శ్రీమత్కిరీటతటపీడితపాదపీఠః. ౪. తం త్వాఖిలాత్మదయితేశ్వరమాశ్రితానాం సర్వార్థదం స్వకృతవిద్విసృజేత కో ను, కో వా భజేత్కిమపి విస్మృతయేఽనుభూత్యై కిం వా భవేన్న తవ పాదరజోజుషాం నః. ౫. నైవోపయాన్త్యపచితిం కవయస్తవేశ బ్రహ్మాయుషాపి కృతమృద్ధముదస్స్మరంతః, యోఽంతర్బహిస్తనుభృతామశుభం విధున్వన్నాచార్య చైత్యవపుషా స్వగతిం వ్యనక్తి. ౬. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుద్ధవేనాత్యనురక్తచేతసా పృష్టో జగత్క్రీడన

విహతాః యే యోగకర్మభిర్మానినస్సంతో న శ్రయంతే. యద్వా—అమీ త్వద్భక్తాః త్వన్మాయయా న విహతాః. అతఏవ యోగకర్మభిః కృత్వా మానినో న భవంతి అన్యే తు త్వన్మాయయా మోహితాస్సంతః. వయం యోగజ్ఞాః వయం కర్మ కుశలా ఇతి కేవలం గర్వితా భవంతి. న తు ముచ్యంత ఇత్యర్థః. 3. త్వద్భక్తాస్తు త్వత్ప్రసాదేన కృతార్థా భవంతీతి నాతిచిత్రమిత్యాహ.—కిమితి. అనన్యశరణేషు దాసేషు తవాత్మసాత్త్వం త్వదధీనత్వం యత్. యథా నందగోపీబలిప్రభృతిషు. ఏతత్. కిం చిత్రం నాశ్చర్యమిత్యర్థః. యతో యో భవాన్ శ్రీరామరూపేణ మృగైర్వానరైస్సహ సాహిత్యం సఖ్యమితి యావత్. అరోచయత్ ప్రీత్యా కృతవాన్. కార్యార్థం కృతం చేత్. నేత్యాహ—స్వయమీశ్వరాణామితి. కథంభూతః. ఈశ్వరాణాం బ్రహ్మాదీనాం యాని శ్రీమంతి కిరీటాని తేషాం తటాన్యగ్రాణి తైః పీడితం విలుంఠితం పాదపీఠం యస్య స్వయం తథాభూతోఽపి సన్. ౪. అతస్త్వాం పరిత్యజ్య కో నామాన్యత్సంశ్రయేదిత్యాహ—తమితి. తమేవం భూతం త్వాం కో ను విసృజేత్ న భజేత్ కథంభూతః. స్వకృతవిత్ స్వేషు బలిప్రహ్లాదాదిషు త్వయా కృతమనుగ్రహం జానన్. యద్వా-స్వస్మిన్నేవాంతర్యామితయా కృత ముపకారం విద్వాన్. తదేవాహ—అఖిలాత్మదయితేశ్వరం అఖిలస్య జగతః ఆత్మానం చేతయితారం ఆత్మత్వాదేవ దయితం ప్రేష్ఠం సుసేవ్యం ఈశ్వరత్వాదేవావశ్యం భజనీయం. కించ. ఆశ్రితానాం సర్వార్థదం తర్హి కింఫలోద్దేశేనాహం సేవ్యః. న హి న హి. కిమప్యతితుచ్ఛత్వాత్ త్వద్వ్యతిరిక్తం స్వర్గాది త్వయా దత్తమపి కో వా భజేత్. కథం భూతం తత్. యత్కేవలం భూత్యై ఇంద్రియభోగాయ అను అనంతరమేవ త్వద్విస్మృతయే భవతి—యద్వా. త్వద్వ్యతిరిక్తం కిమపి దేవతాంతరం ధర్మజ్ఞానాదిసాధనం వా భూత్యై ఐశ్వర్యాయ సంసారస్య విస్మృతయే మోక్షాయ వా. కో వా భజేత్. న కోఽపి నను తత్తత్సాధనం వినా భోగమోక్షాదిఫలం కథం స్యాత్తత్రాహ—కిం వేతి. తదుక్తం. శ్లో. "యా వై సాధనసంపత్తిః పురుషార్థచతుష్టయే, తయా వినా తదాప్నోతి నరో నారాయణాశ్రయ" ఇతి. ౫. ఆస్తామన్యభజనవార్తా త్వత్కృతోపకారస్య త్వయ్యాత్మనివేదనేనైవ నిష్కృతిర్నాన్యథేత్యాహ.—నేతి. అపచితిం ప్రత్యుపకారం ఆనృణ్యమితి యావత్. కవయో బ్రహ్మవిదోఽపి. నైవ ప్రాప్నువంతి. యతః త్వత్కృతముపకారం స్మరంతః బుద్ధముదః ఉపచితపరమానందాః. ఉపకారమేవాహ—యో భవాన్ బహిరాచార్యవపుషా శ్రీగురురూపేణ అంతశ్చైతన్యవపుషా అంతర్యామిరూపేణ అశుభం విషయవాసనాం విధున్వన్ నిరస్యన్. స్వగతిం నిజరూపం. వ్యనక్తి ప్రకటయతి—తస్య తవ. ౬. ఇతీతి.

కస్స్వశక్తిభిః, గృహీతమూర్తిత్రయ ఈశ్వరేశ్వరో జగాద సప్రేమమనోహరస్మితః. ౭. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:—హంత తే వర్ణయిష్యామి మమ ధర్మాన్ సుమంగళాన్, యాన్ శ్రద్ధయాచరన్ మర్త్యో మృత్యుం జయతి దుర్జయమ్. ౮. కుర్యాత్సర్వాణి కర్మాణి మదర్థం శనకైస్స్మరన్, మయ్యర్పితమనశ్చిత్తో మద్ధర్మాత్మమనోరతిః. ౯. దేశాన్ పుణ్యాన్ శ్రయేన్నిత్యం మద్భక్తైస్సాధుభిశ్శ్రితాన్, దేవాసురమనుష్యేషు మద్భక్తాచరితాని చ. ౧౦. పృథక్సత్రేణ వా మహ్యం పర్వయాత్రామహోత్సవాన్, కారయేద్గీతనృత్తాద్యైర్మహారాజవిభూతిభిః. ౧౧. మామేవ సర్వభూతేషు బహిరంతరపావృతం, ఈక్షేతాత్మని చాత్మానం యథాఖమమలాశయః. ౧౨. ఇతి సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మహామతే, సభాజయన్మన్యమానో జ్ఞానం కేవలమాశ్రితః. ౧౩. బ్రాహ్మణే పుల్కసే స్తేనే బ్రహ్మణ్యేఽర్కే స్ఫులింగకే, అక్రూరే క్రూరకే చైవ సమదృక్పండితో మతః. ౧౪. నరేష్వభీక్ష్ణం మద్భావం పుంసో భావ

ఈశ్వరత్వే హేతుః జగత్క్రీడనకం క్రీడోపకరణం యస్య సః. నను జగత్సృష్ట్యాదినా బ్రహ్మేశానాదయః క్రీడంతి తత్రాహ—స్వశక్తిభిః సత్త్వాదిభిః. గృహీతం మూర్తిత్రయం యేన సః. సప్రేమ ప్రేమసహితం మనోహరం. స్మితం యస్య సః. సప్రేమ యథా భవతి తథా జగాదేతి వా. ౭. హంతేతి. హంతేతి సహర్షం సంబోధనం సుమంగళాన్ సుఖరూపాన్. మృత్యుం సంసారం దుర్జయమన్యైరుపాయైః. ౮. ధర్మానేవాహ—త్రయోదశభిః. కుర్యాదితి. మాం స్మరన్ శనకైః అసంరంభతః. కుర్యాత్. తదాహ—మయీతి. మయి అర్పితే మనశ్చిత్తే సంకల్పానుసంధానాత్మకే యేన సః. అత ఏవ మద్ధర్మేష్వేవ ఆత్మమనసో రతి ర్యస్య సః. ౯. దేశానితి. పుణ్యదేశలక్షణం మద్భక్తైరితి దేవాదిషు యే మద్భక్తాః తేషామాచరితాని కర్మాణి చాశ్రయేత్. ౧౦. పృథగితి. సత్రేణ సంభూయ వా. ౧౧. అంతరంగాం భక్తిమాహ. త్రిభిః. మామితి. సర్వభూతేష్వాత్మని చ ఆత్మాన మీశ్వరం స్థితం మామేవేక్షేత. కథమేకస్య సర్వేషు వృత్తిః తత్రాహ—బహిరంతఃపూర్ణమిత్యర్థః. తత్కుతః. అపావృతం. అనావరణం తదపి కుతః. యథా ఖం అసంగత్వాదిత్యర్థః. ౧౨. ఇతీతి. హేమహామతే అతిప్రాజ్ఞ ఇతి అనేన ప్రకారేణ కేవలం జ్ఞానరూపాం దృష్టిమాశ్రితస్సన్ సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మన్యమానః. సభాజయన్ పండితో మత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౩. నను ఉత్తమాధమేఽప్యేకరూపేణ సభాజనమపాండిత్యమేవ స్యాత్ పూజ్యపూజాదివ్యతిక్రమాదిత్యాశంక్య తామేవ జ్ఞానదృష్టిం ప్రపంచయతి—బ్రాహ్మణ ఇతి. విషమేష్వపి సమదృక్ సమం మామేవ పశ్యన్. వైషమ్యమేవ చతుర్ధా దర్శయతి.—బ్రాహ్మణే పుల్కస ఇతి. జాతితో వైషమ్యం పుల్కసోఽంత్యజాతివిశేషః. స్తేనే బ్రహ్మస్వాపహారిణి బ్రహ్మణ్యే బ్రాహ్మణేభ్యో దాతరీతి కర్మతః. వైషమ్యం అర్కే స్ఫులింగక ఇతి గుణతః. వైషమ్యం అక్రూరే శాంతే క్రూరే చేతి స్వభావతః వైషమ్యం. గౌతమేనాప్యుక్తం సమాసమాభ్యాం విషమసమే పూజాత ఇతి. స మయా పూజాతః పూజాయా విషమే ప్రకారే కృతే అసమయా పూజాతో పూజయా సమే ప్రకారే కృతే. స పూజకః ఐహికాదాముష్మికాచ్ఛ్రేయసో భ్రశ్యత ఇతి, అయం నియమః కర్మిష్వేవ నజ్ఞానిష్వితి తాత్పర్యం. ౧౪. నరేష్వీశ్వరదృష్టిం కుర్వతః

యతోఽచిరాత్, స్పర్ధాసూయాతిరస్కారాస్సాహంకారా వియంతి హి. ౧౫. విసృజ్య స్మయమానాన్ స్వాన్ దృశం వ్రీడాం చ దైహికీం, ప్రణమేద్దండవద్భూమావాశ్వచండాలగోఖరమ్. ౧౬. (ఈశ్వరో జీవకళయా ప్రవిష్టో భగవానితి) యావత్సర్వేషు భూతేషు మద్భావో నోపజాయతే, తావదేవముపాసీతవాఙ్మనఃకాయవృత్తిభిః. ౧౭. సర్వం బ్రహ్మాత్మకం తస్య విద్యయాత్మమనీషయా, పరిపశ్యన్నుపరమేత్సర్వతో ముక్తబంధనః.౧౮.అయం హి సర్వకల్పానాం సధ్రీచీనో మతో మమ, మద్భావస్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయకర్మభిః. ౧౯. నహ్యంగోపక్రమే ధ్వంసో మద్ధర్మస్యోద్ధవాణ్వపి,మయా వ్యవసితస్సమ్యఙ్నిర్గుణత్వాదనాశిషః. ౨౦. యో యో మయి పరే ధర్మః కల్ప్యతే నిష్ఫలాయ చేత్, తదాయాసో నిరర్థస్స్యాద్భయాదేరివ సత్తమః. ౨౧. ఏషా బుద్ధిమతాం బుద్ధిస్సా మనీషా మనీషిణాం, యత్సత్యమనృతేనేహ మర్త్యేనాప్నోతి మామృతమ్. ౨౨. ఏష తేఽభిహితస్సాధో బ్రహ్మవాదస్య సంగ్రహః, సమాసవ్యాసవిధినా దేవానామపి దుర్గమః. ౨౩. అభీక్ష్ణశస్తే కథితం జ్ఞానం విస్పష్టయుక్తిమత్, ఏతద్విజ్ఞాయ ముచ్యేత పురుషో నష్టసంశయః.

సద్యః ఫలవిశేషమాహ.-నరేష్వితి. సమోత్తమహీనేషు స్పర్ధాదయః. స్వస్మిన్నహంకారశ్చ హి నిశ్చితం వియంతి నశ్యంతి. ౧౫. అతోఽంతర్యామీశ్వరదృష్ట్యా సర్వాన్ప్రణమేదిత్యాహ.-విసృజ్యేతి. స్మయమానాన్ హసతః స్వాన్ సఖీన్ తథా దైహికీం దృశం. అహముత్తమః స తు నీచ ఇతి దృష్టిం. తయా దృశా యా వ్రీడా లజ్జా తాం చ విసృజ్య. శ్వచండాలాదీనభివ్యాప్య ప్రణమేత్. ౧౬. ఏవం పంచభిశ్శ్లోకైః ఉక్తాయాః స్వమదృష్టేరవధిమాహ—ద్వాభ్యాం. యావదితి. ౧౭. సర్వమితి. తస్య ఏవం కుర్వతః పుంసః సర్వం బ్రహ్మాత్మకమేవ భవతి. కుతః ఆత్మమనీషయా సర్వత్రేశ్వరదృష్ట్యా యా విద్యా తయా తతః పరితో బ్రహ్మైవ పశ్యన్ సర్వతః క్రియామాత్రాదుపరమేత్. ౧౮. కిమయమేవోపాయః.అస్తివాన్యోఽపీత్యపేక్షాయాం సంతి బహవః. సమీచీనస్త్వయమేవేత్యాహ—అయమితి. ౧౯. భగవద్ధర్మలక్షణోపాయస్య సమీచీనత్వమేవోపపాదయతి—ద్వాభ్యాం. నేతి. అంగ హే ఉద్ధవ అనాశిషో నిష్కామస్య మద్ధర్మస్య ఉపక్రమే సతి అణ్వపి ఈషదపి వైగుణ్యాదిభిర్నాశో నాస్త్యేవ యతో మయైవ నిర్గుణత్వాదయం ధర్మః సమ్యగ్వ్యవసితః నిర్ణీతః. న తు మన్వాదిముఖేన కథంచిత్. ౨౦. కించ. య ఇతి. అయమర్థః. కిం వక్తవ్యం మద్ధర్మస్య న ధ్వంస ఇతి. యతో లౌకికోఽపి యో యో నిరర్థః వ్యర్థః ఆయాసస్సోఽపి మయి పరే నిష్ఫలాయ చేత్ కల్ప్యతే నిష్కామనయా అర్పితశ్చేత్. తర్హి ధర్మ ఏవ స్యాత్ నిరర్థాయాసే దృష్టాంతః యథా భయశోకాదేః హేతోః పలాయనాక్రందనాదిక్లేశః తద్వత్. ౨౧. అతో మద్భజనమేవ బుద్ధేర్వివేకస్య మనీషాయాశ్చాతుర్యస్య చ ఫలమిత్యాహ.—ఏషేతి. తామేవ దర్శయతి.-సత్యమమృతం చ మా మాం అనృతేన అసత్యేన మర్త్యేన వినాశినా మనుష్యాదిదేహేన ఇహ అస్మిన్నేవ జన్మని ప్రాప్నోతి యత్. సైవ బుద్ధిః.సా మనీషా చేతి బుద్ధిర్వివేకః. మనీషా చాతుర్యం. ౨౨. మహాప్రకరణార్థముపసంహరతి—ద్వాభ్యాం. ఏష ఇతి. ౨౩. ౨౪. కించ. ఆస్తాం తావత్. జ్ఞానం ఏతదనుసంధానకథనశ్రవణపరాణామప్యేతదేవ

౨౪. సువివిక్తం తవ ప్రశ్నం మయైతద్యోఽవధారయేత్, సనాతనం బ్రహ్మ గుహ్యం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి. ౨౫. య ఏతన్మమ భక్తేషు సంప్రదద్యాత్సుపుష్కలం, తస్యాహం బ్రహ్మదాయస్య దదామ్యాత్మానమాత్మనః ౨౬. య ఏతత్సమధీయీత పవిత్రం పరమం శుచి, స పూయేతాహరహర్మాం జ్ఞానదీపేన దర్శయన్. ౨౭. య ఏతచ్ఛ్రద్ధయా నిత్యమవ్యగ్రః శృణుయాన్నరః, మయి భక్తిం పరాం కుర్వన్కర్మభిర్న స బధ్యతే. ౨౮. అప్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మ సఖే సముపధారితం, అపి తే విగతో మోహశ్శోకశ్చాసౌ మనోభవః. ౨౯. నైతత్త్వయా దాంభికాయ నాస్తికాయ శఠాయ చ, అశుశ్రూషోరభక్తాయ దుర్వినీతాయ దీయతామ్. ౩౦. ఏతైర్దోషైర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ ప్రియాయ చ, సాధవే శుచయే బ్రూయాద్భక్తిస్స్యాచ్ఛూద్రయోషితామ్. ౩౧. నైతద్విజ్ఞాయ జిజ్ఞాసోర్జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే, పీత్వా పీయూషమమృతం పాతవ్యం నావశిష్యతే. ౩౨. జ్ఞానే కర్మణి యోగే చ వార్తాయాం దండధారణే, యావానర్థో నృణాం తాత తావాం స్తేఽహం చతుర్విధః. ౩౩. మర్త్యో యదా త్యక్తసమస్తకర్మా నివేదితాత్మా విచికీర్షితో మే, తదా మృతత్వం ప్రతిపద్యమానో మయాత్మభూయాయ చ కల్పతే వై. ౩౪. శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఫలం భవతీత్యాహ—చతుర్భిః. సువివిక్తమితి. మయా సువివిక్తం దత్తోత్తరం ఏతత్ ఆఖ్యానమపి యోఽవధారయేత్ అనుసందధ్యాత్ సః బ్రహ్మగుహ్యం వేదేతి రహస్యం. ౨౫. యఇతి. సుపుష్కలం యథా భవతి తథా. బ్రహ్మదా యస్య బ్రహ్మ దదాతీతి తథా తస్య జ్ఞానోపదేష్టుః. యద్వా. బ్రహ్మైవ దాయం వైకృతం సర్వస్వం విభాగలభ్యమితి తథా. తస్య పితుర్గురోరుపదేశలభ్యం, ఆత్మస్వరూపమేవ దాయశబ్దేనోక్తమితి భావః. ౨౬. యఇతి. సమధీయీత ఉచ్చైః పఠేత్, పరమం. శుచి అన్యేషామపి శోధకం స పూయేత శుధ్యేత్. ౨౭. ౨౮. సమ్యగ్ జ్ఞానానుత్పత్తౌ పునరప్యుపదేక్ష్యామీత్యాశయేన పృచ్ఛతి.—అపీతి. అపికిం. ౨౯. ఉపధారితమాకలయ్యాహ.—నైతదితి. శఠాయ వంచకాయ. ౩౦. ఏతైరితి. శూద్రాణాం చ యోషితాం చ యది భక్తిః స్యాత్ తర్హి బ్రూయాత్. ౩౧. ఏతజ్జ్ఞానేన పుమాన్ కృతార్థో భవతీత్యాహ.—నేతి. అత్ర దృష్టాంతమాహ— పీత్వేతి. పీయూషం స్వాదు. ౩౨. నను సంతి బహూని జ్ఞేయాని తత్తత్ఫలసాధనాని సత్యం సంత్యభక్తానాం భక్తస్య తు సర్వమహమేవ అతో మదేకశరణో భవేత్యాహ.—జ్ఞాన ఇతి. జ్ఞానాదౌ యావాన్ ధర్మాదిలక్షణశ్చతుర్విధోఽర్థః తావాన్ సర్వోఽపి తేఽహమేవ తత్ర జ్ఞానే మోక్షః. కర్మణి విహితే ధర్మః. స్వాభావికే తు కామః. యోగే త్వణిమాదిసిద్ధయః. వార్తాయాం కృష్యాదావర్థః దండనీతావైశ్వర్యమితి. సిద్ధ్యైశ్వర్యయోరపి కామాంతర్గతత్వాచ్చాతుర్విధ్యం. ౩౩. కుతఇత్యత ఆహ—మర్త్య ఇతి. యదా త్యక్తసమస్తకర్మా సన్ మే నివేదితాత్మా భవతి. తదా అసౌ మే విచికీర్షితః విశిష్టః కర్తుమిష్టో భవతి తతశ్చామృతత్వం మోక్షం ప్రతిపద్యమానో మయాత్మభూయాయ మదైక్యాయ మత్సమానైశ్వర్యాయేతి యావత్. కల్పతే యోగ్యో భవతి. వై ధ్రువం. ౩౪. సఇతి. ఆదర్శితో

సఏవమాదర్శితయోగమార్గ స్తదోత్తమశ్లోకవచో నిశమ్య, బద్ధాంజలిః ప్రీత్యుపరుద్ధకంఠో న కించిదూచేఽశ్రుపరిప్లుతాక్షః. ౩౫. విష్టభ్య చిత్తం ప్రణయావఘూర్ణం ధైర్యేణ రాజన్ బహుమన్యమానః, కృతాంజలిః ప్రాహ యదుప్రవీరం శీర్ష్ణా స్పృశం స్తచ్చరణారవిందమ్. ౩౬. ఉద్ధవ ఉవాచః—విద్రావితో మోహమహాఽంధకారో య ఆశ్రితో మే తవ సన్నిధానాత్, విభావసోః కిం ను సమీపగస్య శీతం తమోభీః ప్రభవంత్యజాద్య. ౩౭. ప్రత్యర్పితో మే భవతానుకంపినా తథాపి విజ్ఞానమయః ప్రదీపః, హిత్వా కృతజ్ఞ స్తవ పాదమూలం కోఽన్యత్సమీయా చ్ఛరణం త్వదీయమ్. ౩౮. వృక్ణశ్చ మే సందృఢస్నేహపాశో దాశార్హవృష్ణ్యంధకసాత్త్వతేషు, ప్రసారితస్సృష్టివివృద్ధయే త్వయా స్వమాయయా హ్యాత్మసుబోధహేతినా. ౩౯. నమోఽస్తు తే మహాయోగిన్ ప్రపన్నమనుశాధి మాం, యథా త్వచ్చరణాంభోజే రతిస్స్యాదనపాయినీ. ౪౦. శ్రీభగవానువాచః—గచ్ఛోద్ధవ మయాఽదిష్టో బదర్యాఖ్యం మమాశ్రమమ్, తత్ర మత్పాదతీర్థోదే స్నానోపస్పర్శనైశ్శుచిః. ౪౧ ఈక్షయాఽలకనందాయా విధూతాశేషకల్మషః, వసానో వల్కలాన్యంగ వన్యభుక్సుఖనిస్పృహః. ౪౨ తితిక్షుర్ద్వంద్వమాత్రాణాం సుశీలస్సంయతేంద్రియః, శాంతస్సమాహితధియా జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః. ౪౩. మయాఽనుశిక్షితం యత్తే వివిక్తమనుభావయన్, మయ్యావేశితవాక్చిత్తో మద్ధర్మనిరతో భవాన్, అతిక్రమ్య గతీస్తిస్రో మామేష్యతి తతః పరమ్. ౪౪. శ్రీశుక ఉవాచః—సఏవముక్తో హరిమేధసోద్ధవః ప్రద

యోగమార్గో యస్మై సః. ౩౫. విష్టభ్యేతి. ప్రణయేనావఘూర్ణం క్షుభితం. చిత్తం. ధైర్యేణ. విష్టభ్య. బహుమన్యమానః ఆత్మానం కృతార్థం మన్యమానః. ౩౬. విద్రావిత ఇతి. మే మయా, యః ఆశ్రిత ఆసీత్. స తవ సన్నిధానేనైవ విద్రావితః. ప్రభవంతి కిన్ను బాధాయ సమర్థా భవంతి అజాద్య బ్రహ్మణోఽపి జనక. ౩౭. కించ ప్రత్యర్పిత ఇతి. యద్యపి తవ సన్నిధానాదేవ గతః. తథాప్యనుకంపినా భవతా. విజ్ఞానమయః ప్రదీపశ్చ ప్రత్యర్పితః. స్వమాయయాపహృతః పునస్సమర్పితః. అత స్తవ కృతజ్ఞః య స్త్వయా కృతమనుగ్రహం జానాతి స కో నామ. త్వదీయం పాదమూలం హిత్వా. అన్యచ్ఛరణం సమీయాత్ ఆశ్రయేత్. ౩౮. కించ. వృక్ణ ఇతి. దాశార్హాదిషు త్వయా. యః స్వమాయయా స్నేహపాశః ప్రసారితః స త్వయైవాత్మజ్ఞానశస్త్రేణ వృక్ణః ఛిన్నః. ౩౯. ఏవం యద్యపి త్వయా బహూపకృతం. తథాప్యేతావత్ప్రార్థయ ఇత్యాహ—నమ ఇతి. అనుశాధి అనుశిక్షయ. అనుశాసనీయమిదమిత్యాహ—యథేతి. ముక్తావప్యనపాయినీ. ౪౦. తదుక్తమోమిత్యంగీకృత్య తథాపి మయాఽదిష్టో లోకసంగ్రహార్థమేతావత్కుర్విత్యాహ—గచ్ఛేతి. ఆదిష్టో నియుక్తః మదాశ్రయమితి చ పాఠాంతరం. ౪౧. ఈక్షయేతి. స్నానాదేః పూర్వమేవ మత్పాదతీర్థోదకభూతాయా అలకనందాయా గంగాయా ఈక్షయా. వసానః పరిదధానః. ౪౨. తితిక్షురితి. ద్వంద్వమాత్రాణాం శీతోష్ణాదివిషయాణాం. సుశీలః ఆర్జవాదిస్వభావః. ౪౩. మయేతి. తే త్వయా. వివిక్తం సువిచారితం. తిస్రః త్రిగుణాత్మికాః గతీరతిక్రమ్య. ౪౪. సఇతి. హరిమే

క్షీణం త్రిః పరిసృత్య పాదయోః, శిరో నిధాయాశ్రుకళాభిరార్ద్రధీర్న్యషించ దద్వంద్వపరోఽప్యపక్రమే ౪౫. సుదుస్త్యజస్నేహవియోగకాతరోన శక్నువం స్తం పరిహాతుమాతురః, కృచ్ఛ్రం యయౌ మూర్ధని భర్తృపాదుకే బిభ్రన్నమస్కృత్య యయౌ పునః పునః. ౪౬. తతస్త మంతర్హృది సన్నివేశ్య గతో మహాభాగవతో విశాలాం, యథోపదిష్టాం జగదేకబంధునా తపస్సమాస్థాయ హరేరగాద్గతిమ్. ౪౭. య ఏతదానందసముద్రసంభృతం జ్ఞానామృతం భాగవతాయ భాషితం, కృష్ణేన యోగేశ్వరసేవితాంఘ్రిణా సచ్ఛ్రద్ధయాసేవ్య జగద్విముచ్యతే. ౪౮. భవభయమపహర్తుం జ్ఞానవిజ్ఞానసారం నిగమకృదుపజహ్రే భృంగవద్వేదసారం, అమృతముదధితశ్చాపాయయద్భృత్యవర్గాన్ పురుషమృషభమాద్యం విష్ణుసంజ్ఞం నతోఽస్మి. ౪౯,

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

ధసా సంసారం హరతి మేధా యస్య తేన శ్రీకృష్ణేన. అద్వంద్వపరోఽపి సుఖదుఃఖనిర్ముక్తోఽపి. అపక్రమే నిర్గమనసమయే. ౪౫. కించ. సుదుస్త్యజేతి. సుదుస్త్యజః స్నేహో యస్మిన్ తేన వియోగాత్కాతరోఽతిభీతః అతఏవ తం పరిహాతుమశక్నువన్. ఆతురో విహ్వలస్సన్ సకృచ్ఛ్రం కష్టం యయౌ ప్రాప. తతశ్చ. భర్తుః పాదుకే తేనైవ కృపయా దత్తే మూర్ధని బిభ్రత్. అతినిర్బంధరూపయా తదాజ్ఞయా తం పునః నమస్కృత్య యయౌ. అత్ర చ శ్లో. పృష్ఠతోఽన్వగమం భర్తుః పాదవిశ్లేషణాక్షమః, ఇత్యాదితృతీయస్కంధోపక్రమోక్తానుసారేణ బదరికాశ్రమం గచ్ఛన్ భగవతః ప్రభాసయాత్రాముపశ్రుత్య శనైః పృష్ఠతో గతస్సన్. ఉపసంహృతనిజకులం భగవంత మేకాంతే దృష్ట్వా తత్కాలప్రాప్తేన మైత్రేయేణ సహ పునః కృపయా భగవతోపదిష్టం తత్త్వమాకలయ్య తదా తదనుజ్ఞాతో యయావితి ద్రష్టవ్యం. ౪౬. తత ఇతి. విశాలాం బదరికాశ్రమం. గతస్సన్. శ్రీహరే ర్గతిమగాత్ కథంభూతాం. తేనైవ జగదేకబంధునా యథోపదిష్టాం. శ్లో. తదామృతత్వం ప్రతిపద్యమానో మయాత్మభూయాయ చ కల్పతే వై. శ్లో. "అతివ్రజ్య గతీస్తిస్రో మామేష్యసి తతః పర"మిత్యేవముక్తప్రకారాం. ౪౭. యఇతి. ఆనందసముద్రో భగవద్భక్తిమార్గ స్తస్మిన్ సంభృతమేకీకృతం ఏతత్. యః సచ్ఛ్రద్ధయా ఆసేవ్య ఈషదపి సేవిత్వా వర్తతే. సముచ్యత ఇతి కిము వక్తవ్యం తత్సంబంధేన జగదపి ముచ్యత ఇత్యర్థః. ౪౮. ఏవం కృతోపదేశం జగద్గురుం ప్రణమతి.—భవభయమితి. భవః సంసారః భయం చ జరారోగాదినిమిత్తం తదుభయం. నివృత్తానాం చ భృత్యవర్గాణాం యథాయోగ్యమపహర్తుం యోఽమృతద్వయముపజహ్రే ఉద్ధృతవాన్ తదేవాహ—వేదసారమేకం. కింతత్. జ్ఞానవిజ్ఞానరూపం తత్సారం శ్రేష్ఠంచ. కథముపజహ్రే. భృంగవత్. భృంగో యథా పుష్పమకోపయన్నేవ అమృతముపహరతి. తథా స్వయం కృతవేదానుసారేణైవ ఉదధితశ్చైకం తచ్చోభయం యథాయథం భృత్యవర్గానపాయయత్. తం నతోఽస్మి. ౪౯. శ్లో. యేనానుకంపితం విశ్వ ముద్ధవ ప్రశ్ననిర్ణయైః, తం వందే పరమానందం నందనందనరూపిణమ్.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ఏకోనత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీపరీక్షిదువాచ:— తతో మహాభాగవత ఉద్ధవే నిర్గతే వనం, ద్వారవత్యాం కిమకరోద్భగవాన్ భూతభావనః. ౧. బ్రహ్మశాపోపసంసృష్టే స్వకులే యాదవర్షభః, ప్రేయసీం సర్వనేత్రాణాం కథం స్వతనుమత్యజత్. ౨. ప్రత్యాకృష్టుం నయనమబలా యత్ర లగ్నం న శేకుః కర్ణావిష్టం న సరతి తతో యత్సతామాత్మలగ్నం, యచ్ఛ్రీర్వాచాం జనయతి రతిం కీర్త్యమానా కవీనాం దృష్ట్వా జిష్ణోర్యుధి రథగతం యచ్చ తత్సామ్యమీయుః. ౩. శ్రీశుక ఉవాచ:— దివి భువ్యంతరిక్షే చ మహోత్పాతాన్ సముత్థితాన్, దృష్ట్వాసీనాన్ సుధర్మాయాం కృష్ణః ప్రాహ యదూనిదమ్. ౪. శ్రీకృష్ణ ఉవాచ:— ఏతే ఘోరా మహోత్పాతా ద్వారవత్యాం యమకేతవః, శాపశ్చ నః కులస్యాసీత్ బ్రాహ్మణేభ్యో దురత్యయః, ముహూర్తమపి న స్థేయమత్ర నో యదుపుంగవాః. ౫. స్త్రియో బాలాశ్చ వృద్ధాశ్చ శంఖద్వారం వ్రజంత్వితః, వయం ప్రభాసం యాస్యామో యత్ర ప్రత్యక్సరస్వతీ. ౬. తత్రాభిషిచ్య శుచయ ఉపోష్య సుసమాహితాః, దేవతాః పూజయిష్యామస్స్నపనాలేపనార్హణైః. ౭. బ్రాహ్మణాంశ్చ మహాభాగాన్ కృతస్వస్త్యయనా వయం, గోభూహిరణ్యవాసోభిర్గజాశ్వరథవేశ్మభిః. ౮. విధిరేష హ్యరిష్టఘ్నో మంగళాయనముత్తమం, దేవద్విజగవాం పూజా భూతేషు పరమో భవః. ౯. ఇతి సర్వే సమాకర్ణ్య యదువృద్ధా మధుద్విషః, తథేతి నౌభిరుత్తీర్య

శ్లో. త్రింశే తు ప్రాగుపక్షిప్తమౌసలచ్ఛలతో హరిః, స్వధామ గంతు మన్విచ్ఛన్ న జహార నిజం కులమ్. వినాశాయ పురా ఘోర ముపక్షిప్తం హి మౌసలమ్, కథావసానే తత్రైవ విశేషం పరిపృచ్ఛతి. త్రిభిః. తతఇతి. ౧. బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మశాపోపసంసృష్టే స్వకులే సతి. అయం భావః. న హి భగవతి బ్రహ్మశాపః ప్రభవతి యాదవత్వానుకరణాత్ సోఽపి కథంచిన్మాననీయః అతః కిమకరోదితి. ఏతదుక్తం కథమత్యజదితి. సర్వనేత్రాణామితి సర్వేంద్రియోపలక్షణం. ౨. ఏతత్ప్రపంచయతి.- ప్రత్యాకృష్టుమితి. యస్మిన్ రూపే లగ్నం నయనం పరావర్తయితుమబలా న శేకుః. యచ్చ కర్ణరంధ్రేణ ప్రవిష్టం సత్సతామాత్మని లగ్నం లిఖితమివ తిష్ఠతి తతో న సరతి న నిర్గచ్ఛతి యస్య శ్రీః శోభా సంకీర్త్యమానా కవీనాం వాచాం రతిముల్లాసవిశేషం జనయతి. తేషాం మానం జగత్పూజ్యతాం జనయతీతి కిము వక్తవ్యం యచ్చ విష్ణోరూపం జిష్ణోరర్జునస్య రథే స్థితం దృష్ట్వా యుధి మృతాస్తత్సామ్యం తత్సారూప్యం ఈయుః ప్రాపుః. తద్రూపం కేన ప్రకారేణాత్యజదిత్యన్వయః. ౩. దివీతి. దివి సూర్యపరివేషాదీన్. భువి భూకంపాదీన్. అంతరిక్షే దిగ్దాహాదీన్. మహోత్పాతాన్ స్వయమేవ ఉత్పాదితత్వాదసైన్యైః దుష్ప్రతీకారాన్. ౪. ఏత ఇతి. యమస్య కేతవో ధ్వజా ఇవ మృత్యుసూచకా ఇత్యర్థః. నః అస్మాభిః. ౫. స్త్రియ ఇతి. ప్రత్యక్పశ్చిమవాహినీ. ౬. తత్రేతి. అభిషిచ్య స్నాత్వా. ౭. బ్రాహ్మణానితి. బ్రాహ్మణాంశ్చ తైః కృతశాంతికాస్సంతో గవాదిభిః పూజయిష్యామః. ౮. విధిరితి. విధిః ప్రకారః-మంగళాయనం చ కించ. దేవద్విజగవాం పూజాభవః ఉద్భవహేతుః. దేవలోకే పరమ ఉద్భవో భవిష్యతీతి భావః. ౯. ఇతీతి. మధుద్విషో వాక్య మాకర్ణ్య తథేత్యభినం

ప్రభాసం ప్రయయూ రథైః. ౧౦. తస్మిన్ భగవతా దిష్టా యదుదేవేన యాదవాః, చక్రుః పరమయా భక్త్యా సర్వశ్రేయోపబృంహితమ్. ౧౧. తతస్తస్మిన్మహాపానం పపుర్మైరేయకం మధు, దిష్టవిభ్రంశితధియో యద్ద్రవైర్భ్రశ్యతే మనః. ౧౨. మహాపానాభిమత్తానాం వీరాణాం దృప్తచేతసాం, కృష్ణమాయావిమూఢానాం సంఘర్షస్సుమహానభూత్. ౧౩. యుయుధుః క్రోధసంరబ్ధా వేలాయామాతతాయినః, ధనుర్భిరసిభిర్భల్లైర్గదాభిస్తోమరేష్టిభిః. ౧౪. పతత్పతాకై రథకుంజరాదిభిః ఖరోష్ట్రగోభిర్మహిషైర్నరైరపి, మిథస్సమేత్యాశ్వతరైశ్చ దుర్మదాన్యహన్ శరైర్దద్భిరివ ద్విపా వనే. ౧౫. ప్రద్యుమ్నసాంబౌ యుధి రూఢమత్సరావక్రూరభోజావనిరుద్ధసాత్యకీ, సుభద్రసంగ్రామజితౌ సుచారుగదౌ సుమిత్రాసురథౌ సమీయతుః. ౧౬. అన్యే చ యే వైభిషదోల్ముకాదయస్సహస్రజిచ్ఛతజిద్భానుముఖ్యాః; అన్యోన్యమాసాద్య మదాంధకారితా జఘ్నుర్ముకుందేన విమోహితా భృశమ్. ౧౭. దాశార్హభోజాంధకవృష్ణిసాత్వతాదుర్వారకామాథురశూరసేనకాః, వితర్జనా వై కుకురాః కుంతయశ్చ మద్రాశ్చ జఘ్నుః పరిహృత్య సౌహృదమ్. ౧౮. పుత్రాస్త్వయుధ్యన్ పితృభిర్భ్రాతృభిశ్చ స్వస్రీయదౌహిత్రపితృవ్యమాతులైః, మిత్రాణి మిత్రైస్సుహృదస్సుహృద్భిర్జ్ఞాతీంస్త్వహన్ జ్ఞాతయఏవ మూఢాః. ౧౯. శరేషు హీయమానేషు భజ్యమానేషు ధన్వసు, శస్త్రేషు క్షీయమాణేషు ముష్టిభిర్జహ్రురేరకాః. ౨౦. తా వజ్రకల్పా హ్యభవన్ పరిఘా ముష్టిభిర్ధృతాః, జఘ్నుర్ద్విషంతః కృష్ణేన వార్యమాణాస్తు తం చ తే. ౨౧. ప్రత్యనీకం

ద్యనాభి యత్తీర్య. సముద్రం. ౧౦. తస్మిన్నితి. సర్వశ్రేయోపబృంహితమిత్యత్ర సంధిరార్షః. భగవతానుక్తైరపి సర్వైః శ్రేయాభిః సహితం చక్రుః. ౧౧. తతఇతి. పీయత ఇతి పానం మైరేయకం మదిరావిశేషం మధుసురసందిష్టేన దైవేన విభ్రంశితధియః. నహ్యన్యథా తస్మిం స్థానే తదుచితమితి భావః. యస్య ద్రవైరసైః. ౧౨ మహాపానేతి. శ్రీకృష్ణమాయావిమూఢానామితి ముఖ్యో హేతుః. సంఘర్షః కలహః. ౧౩. యుయుధురితి. తతో యుయుధుశ్చ. ౧౪. పతదితి. పతంత్యః ఇతస్తతశ్చలంత్యః పతాకా యేషు తైః రథాదిభిః. మిథస్సమేత్య న్యహన్ న్యఘ్నన్నిత్యర్థః. దద్భిర్దంతైరివ. ౧౫. మిథస్సమేత్యేత్యేతత్ప్రపంచయతి—చతుర్భిః ప్రద్యుమ్నేతి. సుచారుగదౌ శ్రీకృష్ణస్య భ్రాతైకః పుత్రశ్చాపరః తౌ సుమిత్రాసురథావితి దైర్ఘ్యమార్షం. సుమిత్రసురథౌ అనురథనామా వా కశ్చిత్. ౧౬. అన్య ఇతి. మదాంధేన మదతమసా బలాత్కారితాః. ౧౭. దాశార్హేతి. దాశార్హాదయో నవ తద్వంశ్యాః అర్బుదాః మాథురాః శూరసేనాశ్చ తత్తద్దేశీయాః. ౧౮. పుత్రాఇతి. భ్రాతృభిశ్చేతి భ్రాత్రాది శబ్దానాం సప్రతియోగివాచిత్వాత్ భ్రాతరో మాతులా ఇత్యాది జ్ఞేయం. మిత్రైశ్చ మిత్రాణి చ అహన్ హతవంతః. ౧౯. శరేష్వితి. ధన్వసు ధనుష్షు జహ్రుః జగృహుః. ౨౦. తా ఇతి. పరిఘాః లోహదండాః ధృతాః. తం చ శ్రీకృష్ణమపి. ౨౧. ప్రత్యనీకమితి. ప్రత్యనీకం ప్రతిపక్షం.

మన్యమానా బలభద్రం చ మోహితాః, హంతుం కృతధియో రాజన్నాపన్నా ఆతతాయినః. ౨౨. అథ తావపి సంక్రుద్ధావుద్యమ్య కురునందన, ఏరకాముష్టిపరిఘౌ చరంతౌ జఘ్నతుర్యుధి. ౨౩. బ్రహ్మశాపోపసృష్టానాం కృష్ణమాయావృతాత్మనాం, స్పర్ధాక్రోధః క్షయం నిన్యే వైణవోఽగ్నిర్యథా వనమ్. ౨౪. ఏవం నష్టేషు సర్వేషు కులేషు స్వేషు కేశవః, అవతారితో భువో భార ఇతి మేనేఽవశేషితః. ౨౫. రామస్సముద్రవేలాయాం యోగమాస్థాయ పౌరుషం, తత్యాజ మానుషం లోకం సంయోజ్యాత్మానమాత్మని. ౨౬. రామనిర్యాణమాలోక్య భగవాన్ దేవకీసుతః, నిషసాద ధరోపస్థే తూష్ణీమాసాద్య పిప్పలమ్. ౨౭. బిభ్రచ్చతుర్భుజం రూపం భ్రాజిష్ణు ప్రభయా స్వయా, దిశో వితిమిరాః కుర్వన్నిర్ధూమ ఇవ పావకః. ౨౮. శ్రీవత్సాంకం ఘనశ్యామం తప్తహాటకవర్చసం, కౌశేయాంబరయుగ్మేన పరివీతం సుమంగళమ్. ౨౯. సుందరస్మితవక్త్రాబ్జం నీలకుంతలమండితం, పుండరీకాభిరామాక్షం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౩౦. కటిసూత్రబ్రహ్మసూత్రకిరీటకటకాంగదైః, హారనూపురముద్రాభిః కౌస్తుభేన విరాజితమ్. ౩౧. వనమాలాపరీతాంగం మూర్తిమద్భిర్నిజాయుధైః, కృత్వోరౌ దక్షిణే పాదమాసీనం పంకజారుణమ్. ౩౨. ముస*లావశేషాయః ఖండకృతేషు ర్లుబ్ధకోజరాః, మృగాస్యాకారచరణం వివ్యాధ మృగశంకయా. ౩౩. చతుర్భుజం తం పురుషం దృష్ట్వా సకృతకిల్బిషః, భీతః పపాత శిరసా పాదయోరసురద్విషః. ౩౪. అజానతా కృతమిదం పాపేన మధుసూదన, క్షంతుమర్హసి పాపస్య ఉత్తమశ్లోక మే ప్రభో. ౩౫. యస్యానుస్మరణం నృణామజ్ఞానధ్వాంతనాశనం, వదంతి తస్య తే విష్ణో మయా సాధు కృతం ప్రభో. ౩౬. తన్మాముజ్జహి వైకుంఠ పాప్మానం మృగలుబ్ధకం, యథా పునరహం త్వేవం నకుర్యాం సదతిక్రమమ్. ౩౭. యస్యాత్మయోగరచితం న విదుర్విరించో రుద్రాదయోఽస్య తనయాః పతయో

---

౨౨. అథేతి. ఏరకాముష్టిరూపౌ పరిఘావుద్యమ్య. ౨౩. బ్రహ్మశాపేతి. స్పర్ధానిమిత్తః క్రోధః క్షయం కులం క్షయం నిన్యే. ౨౪. ౨౫. రామ ఇతి. పౌరుషం యోగం పరమపురుషధ్యానలక్షణం తమేవాహ—సంయోజ్యేతి. మానుషం లోకం భూలోకం మనుష్యరూపతాం వా. ౨౬. రామేతి. ధరోపస్థే భూతలే. ౨౭. బిభ్రదితి. భ్రాజిష్ణురూపం. ౨౮. తదేవానువర్ణయతి—చతుర్భిః. శ్రీవత్సాంకమితి. ౨౯. సుందరేతి. సుందరస్మితం వక్త్రాబ్జం యస్మిం స్తత్. పుండరీకవదభిరామే సుందరే అక్షిణీ యస్మిం స్తత్. ౩౦. ౩౧. వనమాలేతి. వనమాలయా పరీతాన్యంగాని యస్మిం స్తత్ నిజాయుధైశ్చక్రాదిభి ర్విరాజితం పంకజారుణం వామం పాదం దక్షిణే ఊరౌ కృత్వా ఆసీనం రూపం బిభ్రత్. ౩౨. ముసలేతి. జరానామ కశ్చిల్లుబ్ధకో మృగయుః. మృగస్యాస్యమివాకారో యస్య తం చరణం. ౩౩—౩౭. బ్రహ్మశాపకృతమేతత్. తస్మాన్న తవాపరాధ ఇతి చేదత ఆహ—యస్యేతి. యస్య తవాత్మయోగరచితం స్వాధీనమాయారచనాం విరించిః అస్య తనయాః రుద్రాదయశ్చ యే చాన్యే గిరాం

గిరాం యే, యన్మాయయా పిహితదృష్టయ ఏతదంజః కిం తస్య తే వయమసద్గతయో గృణీమః. ౩౭. శ్రీకృష్ణ ఉవాచః—మాభైషీ ర్జర ఉత్తిష్ఠ కామఏషకృతో హిమే, యాహి త్వం మదనుజ్ఞాతస్స్వర్గం సుకృతినాం పదమ్. ౩౯. శ్రీశుక ఉవాచ—ఇత్యాదిష్టో భగవతా కృష్ణేనేచ్ఛాశరీరిణా, త్రిః పరిక్రమ్య తం నత్వా విమానేన దివం యయౌ ౪౦. దారుకః కృష్ణపదవీ మన్విచ్ఛన్న ధిగమ్యతామ్, వాయుం తులసికామోదమాఘ్రాయాభిముఖం యయౌ. ౪౧. తం తత్ర తిగ్మద్యుభిరాయుధై ర్వృతంహ్యశ్వత్థమూలేకృతకేతనం పతిం, స్నేహస్నుతాత్మా నిపపాత పాదయో రథాదవప్లుత్య సబాష్పలోచనః. ౪౨. దారుక ఉవాచః—అపశ్యత స్తే చరణాంబుజం ప్రభోదృష్టిఃప్రణష్టా తమసిప్రవిష్టా,దిశోనజానే న లభే చ శాంతిం యథా నిశాయా ముడుపే ప్రణష్టే. ౪౩. ఇతి బ్రువతి సూతే వైరథోగరుడలాంఛనః, ఖ ముత్పపాత రాజేంద్ర సాశ్వధ్వజ ఉదీక్షతః. ౪౪. తమన్వగచ్ఛ్ దివ్యాని విష్ణుప్రహరణాని చ, తేనాతివిస్మితాత్మానం సూతమాహ జనార్దనః. ౪౫. శ్రీభగవానువాచః—గచ్ఛ ద్వారవతీం సూత జ్ఞాతీనాం నిధనం మిథః, సంకర్షణస్య నిర్యాణం బంధుభ్యో బ్రూహి మద్దశామ్. ౪౬. ద్వారకాయాం చ న స్థేయం భవద్భిశ్చ స్వబంధుభిః, మయా త్యక్తాం యదుపురీం సముద్రః ప్లావయిష్యతి. ౪౭ స్వం స్వం పరిగ్రహం సర్వ మాదాయ పితరౌ చ నః, అర్జునేనావితా స్సర్వ ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ. ౪౮. త్వం తు మద్ధర్మ మాస్థాయ జ్ఞాననిష్ఠ ఉపేక్షకః, మన్మాయారచితామేతాం విజ్ఞాయోపశమం వ్రజ. ౪౯. శ్రీశుక ఉవాచః—ఇత్యుక్త స్తం పరిక్రమ్య నత్వా కృష్ణం పునః పునః, తత్పాదౌ శీర్ష్ణ్యుపాధాయ దుర్మనాః ప్రయయౌ పురీమ్. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కంధే, త్రింశోఽధ్యాయః.

పతయో వేదద్రష్టారః తేఽపి న విదుః తస్య తే అచింత్యమాయస్య ఏతత్. బ్రహ్మశాపాది. అంజసా అసద్గతయః పాపయోనయో వయం కిం గృణీమః కథం వర్ణయామః. అత స్తదాస్తాం ఆశు మాం జహీతి భావః. ౩౭. ౩౯. ఇతీతి. ఇచ్ఛాశరీరిణేత్యస్యాయం భావః- శుద్ధసత్త్వమయీం నిజాం శ్రీమూర్తి మంతర్ధాయ తత్ప్రతికృత్యైవం విడంబనమాత్రమితి. ఏతదేవ స్ఫుటీకరిష్యతి—దేవాదయో బ్రహ్మముఖ్యా ఇత్యాదినా. ౪౦. ౪౧. తమితి. తం పతిం తత్ర దృష్ట్వాతస్య పాదయోర్నిపపాత. ౪౨. ౪౩. ఇతీతి. ఉద్వీక్షమాణస్య సూతస్య సతః. ౪౪. ౪౫. గచ్ఛేతి. నిర్యాణం యోగమార్గేణ మద్దశామితి ఇచ్ఛాశరీరాభిప్రాయేణ. ౪౬. ౪౭. స్వమితి. అవితాః రక్ష్యమాణాః ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథేతి బ్రూహీతి పూర్వేణాన్వయః. ౪౮. త్వమితి. మన్మాయారచితామేతాం విజ్ఞాయేతి నిజశ్రీమూర్తేరంతర్హితత్వాత్ వృథా శోకం మాకుర్విత్యర్థః. ౪౯. ఇతీతి. కులస్య వినష్టత్వాత్ దుర్మనాః. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అథ తత్రాగమద్బ్రహ్మా భవాన్యా చ సమం భవః, మహేంద్రప్రముఖా దేవా మునయస్సప్రజేశ్వరాః. ౧. పితరస్సిద్ధగంధర్వా విద్యాధరమహోరగాః, చారణా యక్షరక్షాంసి కిన్నరాప్సరసో ద్విజాః ౨. ద్రష్టుకామా భగవతో నిర్యాణం పరమోత్సుకాః. ౩. గాయంతశ్చ గృణంతశ్చ శౌరేః కర్మాణి జన్మచ, వవర్షుః పుష్పవర్షాణి విమానావళిభిర్నభః, కుర్వంతస్సంకులం రాజన్ భక్త్యా పరమయా యుతాః. ౪. భగవానపి తాన్వీక్ష్య విభూతీరాత్మనో విభుః, సంయోజ్యాత్మని చాత్మానం పద్మనేత్రే న్యమీలయత్. ౫. లోకాభిరామాం స్వతనుం ధారణాధ్యానమంగళమ్, యోగధారణయాగ్నేయ్యా దగ్ధ్వాధామావిశత్స్వకమ్. ౬. దివి దుందుభయో నేదుః పేతుస్సుమనసశ్చ ఖాత్, సత్యం ధర్మో ధృతి ర్భూమేః కీర్తి శ్శ్రీశ్చానుపితం యయుః. ౭. దేవాదయో బ్రహ్మముఖ్యానవిశంతం స్వధామని, అవిజ్ఞాతగతిం కృష్ణం

శ్లో. ఏకత్రింశే స్వకం ధామ జగామ భగవానితః, తమేవానుయయుః ప్రీత్యా వసుదేవాదయ స్తతః. దేవాన్యదూన్విధాయాదౌ భూయో దేవాన్ విధాయ తాన్, శ్రీకృష్ణస్స్వేచ్ఛయా ధామ స్వతన్వైవ సమావిశత్. అథేతి. మునయః సనకాదయః. ప్రజేశ్వరా మరీచ్యాదయః. ౧. పితర ఇతి. ద్విజాః గరుడలోకవాసినః పక్షిణః. మైత్రేయాదయో వా. ౨. ద్రష్టుకామా ఇతి. భగవతో నిర్యాణం ద్రష్టుకామాస్సంతః పరమోత్సుకా స్తత్రాగమన్. ౩. తేషా మౌత్సుక్య కృతం మహోత్సవమాహ—సార్ధేన. గాయంత ఇతి. ౪. భగవానితి. విభూతీః ఇంద్రాదీంశ్చ. పద్మనేత్రే న్యమీలయదిత్యత్రాయం భావః పూర్వం బ్రహ్మాదిభిః. శ్లో. "స లోకాన్ లోకపాలాన్నః పాహి వైకుంఠకింకరాని"తి ప్రార్థితత్వాత్. తదిదానీం చ స్వం స్వం లోకం ప్రతినేతుమాగతత్వాత్, తత్తల్లోకానాం వైకుంఠపురమార్గత్వాచ్చ. బహుషు చ తేషు దాక్షిణ్యాత్తాన్వంచయితుం సమాధిమివ కుర్వన్నేత్రే న్యమీలయదితి. ౫. యోగినామివ స్వచ్ఛందమృత్యుభ్రమం వారయతి.—లోకాభిరామామితి. అయమర్థః-యోగినో హి స్వచ్ఛందమృత్యవః స్వతనుమాగ్నేయ్యా యోగధారణయా దగ్ధ్వా లోకాంతరం ప్రవిశంతి. భగవాంస్తు న తథా. కింతు. అదగ్ధ్వైవ స్వతనుసహిత ఏవ స్వకం ధామ శ్రీవైకుంఠాఖ్యమవిశత్ తత్ర హేతుః లోకానామభిరామః అభితో రమణం స్థితిర్యస్యాం తాం. జగదాశ్రయత్వేన జగతోఽపి దాహప్రసంగాదిత్యర్థః. కించ. ధారణాయా ధ్యానస్య చ మంగళం శోభనం విషయం ఇతరథా. తయోర్నిర్విషయత్వం స్యాత్. దృశ్యతే చాద్యాప్యుపాసకానాం తత్రైవ తద్రూపసాక్షాత్కారః ఫలప్రాప్తిశ్చేతి భావః. ఇచ్ఛాశరీరాభిప్రాయేణ యథాశ్రుతమేవాస్తు. తత్రాపి లోకాభిరామామిత్యాదివిశేషణానర్థక్యప్రసంగాత్. తదప్యదగ్ధ్వా తిరోధాయ నిర్గత ఇత్యేవ సాంప్రతం. ౬. తదాతు స్వమేవ లోకమాగమిష్యతీతి సంభ్రమేణ దేవాదికృతః సర్వతో దుందుభినాదపుష్పవృష్ట్యాదిమహోత్సవోఽభవదిత్యాహ—దివీతి. భూమే స్సకాశాత్ తం శ్రీకృష్ణ మనుయయుః. ౭. దేవాదయ ఇతి. తదా శ్రీకృష్ణేఽం

దదృశు శ్చాతివిస్మితాః. ౮. సౌదామిన్యా యథాకాశే యాంత్యా హిత్వాభ్రమండలమ్, గతిర్న లక్ష్యతే మర్త్యై స్తథా కృష్ణస్య దైవతైః.౯. బ్రహ్మరుద్రాదయ స్తేతు దృష్ట్వా యోగగతిం హరేః,విస్మితా స్తం ప్రశంసంత స్స్వం స్వం ధామాగమన్నృప. ౧౦. రాజన్పరస్య తనుభృజ్జననాప్యయేహా మాయావిడంబనమవేహి యథా నటస్య, సృష్ట్వాత్మనేదమనువిశ్య విహృత్య చాంతే సంహృత్య చాత్మమహిమోపరతస్స ఆస్తే. ౧౧. మర్త్యేన యో గురుసుతం యమలోకనీతం త్వాం చానయచ్ఛరణదః పరమాస్త్రదగ్ధం, జిగ్యేఽంతకాంతకమపీశమసావనీశః కిం స్వావనే స్వరనయన్మృగయుం సదేహమ్. ౧౨. తథాప్యశేషస్థితిసంభవాప్యయేష్వనన్యహేతుర్యదశేషశక్తిధృత్, నైచ్ఛత్ప్రణేతుం వపురత్ర శేషితం మర్త్యేన కిం స్వాత్మగతిం ప్రద

ర్శితే సతి. కుతోగత ఇతి వితర్కయంతోఽపి బ్రహ్మముఖ్యా దేవాదయః. స్వధామని విశంతం శ్రీకృష్ణం న దదృశుః. తత్ర హేతుః—అవిజ్ఞాతగతిమితి. చిరాత్కథంచిద్దదృశుశ్చ. తతోఽతి విస్మితా బభూవు రిత్యర్థః. ౮. అవిజ్ఞాతగతిత్వం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి.—సౌదామిన్యాఇతి. సౌదామిన్యా గతి ర్యథా మర్త్యై ర్న లక్ష్యతే. దేవైస్తు లక్ష్యతే. తథా అభ్రమండలం హిత్వా గచ్ఛతః శ్రీకృష్ణస్య దేవైరపి న లక్ష్యతే. కింతు. తత్పార్షదై రేవ దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౯. ౧౦. అభిప్రాయాపరిజ్ఞానతః ప్రథమం క్లిష్టం. దృష్టాంతేన స్పష్టముక్తే హృష్టం దృష్ట్వా. పునస్తమేవార్థం ప్రపంచయతి—త్రిభిః. రాజన్నితి. పరస్య సర్వకారణస్య. తనుభృత్సు యాదవాదిషు జననాప్యయేహా ఆవిర్భావతిరోభావచేష్టాః మాయయా విడంబనం అనుకరణమాత్రమవేహి నటో యథా అవికృత ఏవ నానారూపైః జన్మాదీన్ విడంబయతి తద్వత్. ఆస్తాం తావద్యాదవాదిషు జన్మాదిశంకా. యతో విశ్వసర్గనిరోధాదివ్యాపారావకృత ఏవాస్త ఇత్యాహ—సృష్ట్వేతి. ఆత్మనా స్వయమేవేదం జగత్సృష్ట్వా. అంతర్యామిత్వేనానువిశ్య. తత్ర విహృత్య క్రీడిత్వా అంతే ప్రళయే సంహృత్య చ. ఆత్మమహిమ్నా స్వమహిమ్నా. ఉపరతస్సన్ ఆస్తే. ౧౧. న పునరన్యథా మంతవ్యం. యతోఽస్మిన్నేవావతారే తత్ప్రభావో నిరతిశయో దృష్ట ఇత్యాహ—మర్త్యేనేతి. యమేన స్వం లోకం ప్రతినీతం గురుసుతం మర్త్యేన తేనైవ శరీరేణ యః అనయత్ ఆనీతవాన్. శరణదః శరణాగతరక్షకః త్వాం చ బ్రహ్మాస్త్రదగ్ధం యో రక్షితవాన్. యశ్చ అంతకానా మప్యంతకం ఈశం శ్రీరుద్రమపి బాణసంగ్రామే జితవాన్ మృగయుం లుబ్ధకం. సదేహం తేనైవ దేహేన. స్వః స్వర్గం. అనయత్ నిన్యే. అసౌ స్వావనే స్వరక్షణే. అనీశః అసమర్థః కిం. ౧౨. నను యది సమర్థస్తర్హి అత్రైవ కించిత్కాలం తేనైవ వపుషా కిం నాతిష్ఠత్? తత్రాహ—తథేతి. యద్యపి ఉక్తప్రకారేణ అశేషస్య జగతః స్థిత్యాదిషు. అనన్యహేతుర్నిరపేక్షఏవ కారణం స్వయం. యద్యప్యశేషశక్తిధృత్ తథాపి యాదవాన్ సంహృత్య నిజం వపుః అత్ర శేషితం అవశేషితం ప్రణేతుం

ర్శయన్. ౧౩. య ఏతాం ప్రాతరుత్థాయ కృష్ణస్య పదవీం పరామ్, ప్రయతః కీర్తయన్ భక్త్యా తామేవాప్నోత్యనుత్తమామ్. ౧౪. దారుకో ద్వారకామేత్య వసుదేవోగ్రసేనయోః, పతిత్వా చరణావస్రైర్న్యషించత్కృష్ణవిచ్యుతః. ౧౫. కథయామాస నిధనం వృష్ణీనాం కృత్స్నశో నృప, తచ్ఛ్రుత్వోద్విగ్నహృదయా జనాః శోకవిమూర్ఛితాః. ౧౬. తత్ర స్మ త్వరితా జగ్ముః కృష్ణవిశ్లేషవిహ్వలాః, వ్యసవశ్శేరతే యత్ర జ్ఞాతయో ఘ్నంతి ఆననమ్. ౧౭. దేవకీ రోహిణీ చైవ వసుదేవస్తథా సుతౌ, కృష్ణరామావపశ్యంత శోకార్తా విజహుః స్మృతిమ్, ప్రాణాంశ్చ విజహుస్తత్ర భగవద్విరహాతురాః. ౧౮. ఉపగూహ్య పతీంస్తాం స్తాంశ్చితామారురుహుః స్త్రియః, రామపత్న్యశ్చ తద్దేహముపగుహ్యాగ్నిమావిశన్. ౧౯. వసుదేవపత్న్యస్తద్గా*త్రం ప్రద్యుమ్నాదీన్ హరిస్నుషాః, కృష్ణపత్న్యోఽవిశన్నగ్నిం రుక్మిణ్యాద్యాస్తదాత్మికాః. ౨౦. అర్జునః ప్రేయసస్సఖ్యుః కృష్ణస్య విరహాతురః, ఆత్మానం సాంత్వయామాస కృష్ణగీతైస్సదుక్తిభిః. ౨౧. బంధూనాం నష్టగోత్రాణామర్జునస్సాంపరాయికమ్, హతానాం కారయామాస యథావదనుపూర్వశః. ౨౨. ద్వారకాం హరిణా త్యక్తాం సముద్రో ప్లావయత్క్షణాత్, వర్జయిత్వా మహారాజ శ్రీమద్భగవతాలయమ్. ౨౩. నిత్యం సన్నిహితస్తత్ర భగవాన్మధుసూదనః, స్మృత్యాశేషాశుభహరం సర్వమంగళమంగళమ్. ౨౪. స్త్రీబాలవృద్ధానాదాయ హతశేషాన్ ధనంజయః, ఇంద్రప్రస్థం సమావేశ్య వజ్రం తత్రాభ్యషేచయత్. ౨౫. శ్రుత్వా సుహృద్వధం రాజన్నర్జునాత్తే పితామహాః, త్వాం తు వంశధరం కృత్వా జగ్ముస్సర్వే మహాపథమ్. ౨౬. య ఏతద్దేవదేవస్య విష్ణోః కర్మాణి జన్మ చ, కీర్తయేచ్ఛ్రద్ధయా యుక్తస్సద్యః పాపైః ప్రముచ్యతే. ౨౭. ఇత్థం హరేర్భగవతో రుచి

కర్తుం నైచ్ఛత్. కింతు స్వమేవ లోకమనయత్ అత్ర హేతుః. మర్త్యేన దేహేన కిం న కించిత్కార్యమితి. స్వానామాత్మనిష్ఠాం దివ్యాం గతిమేవ ప్రకృష్టాం దర్శయన్. స్వస్థగతి మితి పాఠే. స్వస్థానామాత్మనిష్ఠానాం దివ్యాం గతిమేవ ప్రకృష్టాం దర్శయన్. అన్యథా తేఽపి దివ్యాం గతి మనాదృత్య యోగబలేన దేహసిద్ధిం విధాయాత్రైవ రంతుం యతేరన్. తన్మాభూదిత్యేతదర్థమితి భావః. ౧౩. య ఇతి. ఏతాం ఉక్తప్రకారాం. పదవీం గతిం ప్రయతః భక్త్యా కీర్తయన్ తామేవాప్నోతీత్యర్థః. ౧౪. తదేవం భగవతా స్వలోకం గచ్ఛతా వసుదేవాదీనామపి తత్ప్రాప్తయే య ఉపాయశ్చింతితః ఆసీత్తమాహ—దారుక ఇతి. ౧౫.—౧౭. దేవకీతి. కృష్ణరామా సుతావపశ్యంతః. ౧౮—౨౦. అర్జున ఇతి. సదుక్తిభిః సత్యైః అవితథా ఉక్తయో యేషు తైః. శ్లో. "నాహం ప్రకాశస్సర్వస్య యోగమాయాసమావృతః. మూఢోఽయం నాభిజానాతి లోకో మా మజమవ్యయ మి"త్యాదిభిః. ౨౧. బంధూనామితి. నష్టగోత్రాణాం నష్టసంతతీనాం. సాంపరాయికం పిండోదకాది. ౨౨.—

రావతారవీర్యాణి బాలచరితాని చ శంతమాని, అన్యత్ర చేహా చ శుభాని గృణ న్మనుష్యో భక్తిం పరాం పరమహంసగతౌ లభేత. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, అష్టాదశసాహస్రికాయాం, సంహితాయాం, శ్రీవైయాసిక్యాం, శ్రీహయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం, ఏకాదశస్కంధే, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

---

౨౬. ఆదిత ఆరభ్య శ్రీకృష్ణచరితకీర్తనస్య ఫలమాహ—ద్వాభ్యాం. యఇతి. ౨౭. ఇత్థమితి. శంత మాని పరమమంగళాని. పరమహంసగతౌ శ్రీకృష్ణే. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే-ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం-శ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితాయాం భావార్థదీపికాయాం-ఏకత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

ఏవమేకాదశస్కంధే భక్తిభావార్థదీపికా, స్వాజ్ఞానధ్వాంతభీతేన శ్రీధరేణ ప్రకాశితా.

ఏ కా ద శ స్కం ధ స్స మా ప్తః.

శ్రీః.

శ్రీమద్భాగవతే, సవ్యాఖ్యానే

ద్వాదశః స్కంధః.

రాజోవాచః—స్వధామానుగతే కృష్ణే యదువంశవిభూషణే, కస్య వం

శ్లో. జయంతి శ్రీపరానందకృపాపాంగలసద్దృశః,
యా నిత్యమనువర్తంతే సంపదో విగతాదృశః.

అస్యార్థః—కథంభూతాస్సంపదః, విగతా అదృక్ అజ్ఞానం యాభి స్తాః అయం భావః. ప్రకారాంతరేణ సంపత్తౌ సత్యాం అజ్ఞానప్రభవా రాగాదయో భవంతి, ఆసు తు న తథేతి భావః.

శ్లో. ఓం గురుం పరమానందం సచ్చిదానందవిగ్రహం,
యస్య సంస్మృతిమాత్రేణ చిదానందాయతే వపుః.
ఉక్తస్త్రయోదశాధ్యాయై ర్ద్వాదశే త్వాశ్రయ స్తతః,
అధిష్ఠానావధిత్వాభ్యామాశ్రయశ్చేశ్వరస్తతః.
ఉక్తో లయావధిత్వేన ప్రాకృతాత్యంతికే లయే,
అధిష్ఠానతయా చోక్తో మహాపురుషవర్ణనే.
తత్రాద్యై ష్షడ్భిరధ్యాయై శ్శుకః ప్రాహ పరీక్షితే,
శేషై స్తత్ర ఖిలాన్యాహ సూతః పృష్టోఽథ సత్త్రిభిః.
స్వాశ్రయశ్రవణే కార్యో న విలంబో మనీషిణా,
ఇత్యేతత్కాలవైషమ్యం చతుర్భి స్తావదుచ్యతే.
తత్ర తు ప్రథమేభావిమాగధాన్వయభూమిపాన్,
కలిప్రభావతః ప్రాహ సంకరాదిమలీమసాన్.

ఏవంభూతే సోమవంశే ముకుందస్వైరక్రీడా వర్ణితా అతః సఏవ వంశో భావీ వర్ణ్యతే. కృష్ణభక్తిం ముక్త్వా ముక్త్యై వర్త్మ నాస్తీతి ప్రవక్తుం .తదేవం వైవస్వతమనువంశో సోమవంశ ప్రస్తావేన శ్రీకృష్ణావతారచరితాని సప్రపంచమనువర్ణితాని. అథేదానీం భావీ సోమవంశః కలౌ విజాతీయసంకరాదిమలీమసో వైరాగ్యద్వారా శ్రీకృష్ణైకభక్తినిగమనాయానువర్ణ్యతేతత్ర తు సోమవంశ

శోఽభవత్పృథ్వ్యామేతదాచక్ష్వ మే మునే. ౧. శ్రీశుక ఉవాచ:— యోఽన్త్యః పురంజయో నామ భవిష్యో *బార్హద్రథః, తస్యామాత్యస్తు శునకః హత్వా స్వామిన మాత్మజం, ప్రద్యోతసంజ్ఞం రాజానం కర్తా యత్పాలకస్సుతః. ౨. విశాఖయూపస్తత్పుత్రో భవితా జనకస్తతః, నందివర్ధస్తు తత్పుత్రో పంచ ప్రద్యోతనా ఇమే, అష్టత్రింశోత్తరశతం భోక్ష్యంతి పృథివీం నృపాః. ౩. శిశునాభస్తతో భావ్యః కాకవర్ణస్తు తత్సుతః, క్షేమధన్వా సుతస్తస్య క్షేత్రజః క్షత్రధర్మజః. ౪. విధిసారస్తతస్తస్య జాతశత్రుర్భవిష్యతి, దర్భకస్తత్సుతో భావ్యో దర్భకస్యాజయస్సుతః. ౫. నందివర్ధన ఆజేయో మహానందిస్తు తత్సుతః, శైశునాభా దశైవైతే షష్ట్యుత్తరశతత్రయం, సమా భోక్ష్యంతి పృథివీం కురుశ్రేష్ఠ కలౌ నృపాః. ౬. మహానందిసుతో రాజన్ శూద్రాగర్భోద్భవో బలీ, మహాపద్మపతిః కశ్చిన్నందః క్షత్రవినాశకృత్. ౭. తతో నృపా భవిష్యంతి శూద్రప్రాయా అధార్మికాః. ౮. ఏకచ్ఛత్రాం సపృథివీ మనుల్లంఘితశాసనః, శాసిష్యతి మహాపద్మో ద్వితీయ ఇవ భార్గవః. ౯. తస్య చాష్టౌ భవిష్యంతి సుమాలిప్రముఖాస్సుతాః, య ఇమాం భోక్ష్యంతి మహీం రాజానశ్చ శతం సమాః. ౧౦. నవనందాన్ ద్విజః కశ్చిత్ప్రపన్నానుద్ధరిష్యతి, తేషామభావే జగతీం మౌర్యా భోక్ష్యంతి వై కలౌ. ౧౧. స ఏవ చంద్రగుప్తం వై ద్విజో రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి, తత్సుతో వారిసారస్తు తతశ్చాశోకవర్ధనః. ౧౨. సుయశా భవితా తస్య సంయతస్సుయశస్సుతః, శాలిశూకస్తతస్తస్య సోమశర్మా భవిష్యతి. ౧౩.

శాఖాసు చిరకాలానువర్తితయా మాగధవంశోఽనుక్రమ్యతే తత్ర చ పూరోర్వంశే ఉపరిచరో వసుః తస్య బృహద్రథః. తస్య జరాసంధః. తస్య సహదేవః పుత్రోఽభూదిత్యుక్తం నవమస్కంధే తత్రైవ సహదేవాన్మార్జారిః తతః శ్రుతశ్రవా ఇత్యాదయో రిపుంజయాంతా వింశతిర్భావినో రాజానో నిరూపితాః. తదుపరితనం వంశం సంకరాదిదోషైః ప్రశ్నపూర్వకం యోఽన్త్యఇత్యాదినా ప్రపంచయతి.- స్వధామేతి. ౧. యోఽన్త్య ఇతి. రిపుంజయ ఏవ పురంజయ ఇతి స్వామినం పురంజయం హత్వా స్వపుత్రం ప్రద్యోతం రాజానం కరిష్యతి. యస్య పాలకో నామ సుతో భవిష్యతి. ౨. విశాఖయూప ఇతి. ప్రద్యోతనాః ప్రద్యోతనసంజ్ఞాః భవితా చాజ్జక ఇతి చ పాఠాంతరం. ౩.—౬. మహానందీతి. నందో నామ కశ్చిన్మహాపద్మసంఖ్యాయాః సేనాయాః పతిః. ధనస్య వా పతిర్భవిష్యతి అత ఏవ మహాపద్మపతిరిత్యపి తస్య నామ. ౭. ౮. ఏకేతి. ఏకమేవ ఆత్మనః ఛత్రం యస్యాం తాం పృథివీం శాసిష్యతి పాలయిష్యతి. క్షత్రోత్సాదనే దృష్టాంతః. భార్గవః పరశురామ ఇతి. ౯. తస్యేతి. సమాః సంవత్సరాన్. ౧౦. నవేతి. నవనందాన్ నందం చ తత్పుత్రాంశ్చేత్యేవం ప్రపన్నాన్ విశ్వస్తాన్ విఖ్యాతాన్ వా. ద్విజః కౌటిల్యవాత్స్యాయనాదిపర్యాయశ్చాణక్యః ఉద్ధరిష్యతి. ఉన్మూలయిష్యతి. తేషామభావే మౌర్యాః మౌర్యసంజ్ఞాః ౧౧. కథం భోక్ష్యంతి తదాహ—స ఏవేతి. చంద్రగుప్తం మౌర్యం ప్రథమం తేషాం చరమో దశరథః పరాశరాదిభిరుక్తోఽత్రాప్యనుక్తం

శతధన్వా తత స్తస్య భవితాఖో బృహద్రథః. ౧౪. మౌర్యా హ్యేతే దశ నృపా
స్సప్తత్రింశచ్ఛతోత్తరం, సమా భోక్ష్యంతి పృథివీం కలౌ కురుకులోద్వహ. ౧౫.
హత్వా బృహద్రథం మౌర్యం తస్య సేనాపతిః కలౌ, పుష్యమిత్రస్తు శుంగాహ్వ
స్స్వయం రాజ్యం కరిష్యతి. ౧౬. అగ్నిమిత్ర స్తత స్తస్మాత్సుజ్యేష్ఠో భవితా తతః,
వసుమిత్రో భద్రకశ్చ పుళిందో భవితా తతః. ౧౭. తతో ఘోషస్సుత స్తస్మాద్వజ
మిత్రో భవిష్యతి, తతో భాగవత స్తస్మాద్దేవహూతిః కురూద్వహ. ౧౮. శుంగాద
శై తే భోక్ష్యంతి మహీం వర్షశతాధికం, తతః కణ్వానియం భూమిర్యాస్యత్యల్ప
గుణాన్నృప. ౧౯. శుంగం హత్వా దేవహూతిం కణ్వో౽మాత్యస్తు కామినం,
స్వయం కరిష్యతే రాజ్యం వసుదేవో మహామతిః. ౨౦. తస్య పుత్రస్తు భూమిత్ర స్త
తో నారాయణస్సుతః, కణ్వాయనా ఇమే భూమిం చత్వారింశచ్చ పంచచ, శతాని
త్రీణి భోక్ష్యంతి వర్షాణాం చ కలౌ యుగే. ౨౧. హత్వా కాణ్వం సుశర్మాణం
తద్భృత్యో వృషలో బలీ, గాం భోక్ష్యత్యాంధ్రజాతీయః కంచిత్కాలమసత్తమః.
౨౨. కృష్ణనామాథ తద్భ్రాతా భవితా పృథివీపతిః, శ్రీశాతకర్ణ స్తత్పుత్రః పౌర్ణ
మాసస్తు తత్సుతః. ౨౩. లంబోదరస్తు తత్పుత్ర స్తస్మాచ్చిబిలకో నృపః, మేఘస్వాది
శ్చిబిలకా ద్దండమానస్తు తత్సుతః. ౨౪. అరిష్టకర్మాహాలేయ స్తిలక స్తస్య చాత్మజః,
పురీషసేతు స్తత్పుత్ర స్తతో రాజా సుదర్శనః. ౨౫. చకోరశ్చరమో యత్ర శివస్వాతి
రరిందమః, తస్యాపి గోమతిః పుత్రః పురీమా న్భవితా తతః. ౨౬. వీరో వేదశ్శివ
స్స్కందో యజ్ఞశీలస్తు తత్సుతః, సితో౽సిత శ్శ్రుతస్కంధో యజ్ఞశత్రు స్తదాత్మజః,
విజయ స్తత్సుతో భావ్య శ్చంద్రబీజస్సులోమధీః. ౨౭. ఏతే త్రింశన్నృపతయ
శ్చత్వార్యబ్దశతాని చ, షట్పంచాశచ్చ పృథివీం భోక్ష్యంతి కురునందన. ౨౮. సప్తా
భీరా ఆవభృత్యా దశగర్దభినో నృపాః, కంకాష్షోడశభూపాలా భవిష్యంత్యతి

ధేయః. ౧౨—౧౪. మౌర్యా ఇతి. తేన చరమేణ దశరథేన సహ ఏతే మౌర్యాదశ. సప్తత్రింశ
చ్ఛతోత్తరం సప్తత్రింశదుత్తరం శతంసమాః. ౧౫. హత్వేతి. బృహద్రథస్య సేనాపతిః. పుష్యమిత్రో
నామ స్వామినం హత్వా రాజ్యం కరిష్యతి. స చ శుంగానాం ప్రథమః. ౧౬—౧౮. శుంగా
ఇతి. తతో౽గ్నిమిత్రాదయో నవేత్యేవం శుంగాః దశ. వర్షశతాధికం వర్షశతం. శృంగా ఇతి చ
పాఠాంతరం. ౧౯. కథం కణ్వాన్ యాస్యతి? తదాహ.—శుంగమితి. పరస్త్రీకామినం దేవహూతి
నామానం శుంగం హత్వా.తదమాత్యో వసుదేవనామా కణ్వో రాజ్యం కరిష్యతి.౨౦.తస్యేతి.కణ్వానాం
చతుర్థః సుశర్మా ఇమే వసుదేవాదయః కణ్వాయనాః. వర్షాణాం త్రీణి శతాని పంచచత్వారింశ
ద్వర్షాణి చ భూమిం భోక్ష్యంతి. ౨౧. హత్వేతి. కణ్వానామంతిమం సుశర్మాణం హత్వా బలీ బలినామా
తద్భృత్యో గాం భోక్ష్యతి.౨౨—౨౫. చకోర ఇతి. యత్ర యేషు బహుసంజ్ఞేషు అష్టసు చరమః శివ
స్వాతినామా భవితా.౨౬—౨౮.సప్తేతి. అవభృత్యాః అవభృతిర్నామ నగరీ తద్రాజానః.౨౯-౩౦.

లోలుపాః. ౨౯. తతోఽష్టౌ యవనా భావ్యాశ్చతుర్దశ చ బర్బరాః, త్రయోదశ మురుండాశ్చ మౌనా ఏకాదశైవ తు. ౩౦. ఏతే భోక్ష్యంతి పృథివీం దశవర్షశతాని చ, నవాధికాం చ నవతిం మౌనా ఏకాదశక్షితిం, భోక్ష్యంత్యబ్దశతాన్యంగ త్రీణి తైస్సంస్థితేషు చ. ౩౧. కిలింకిలాయాం నృపతయో భూతనందోఽథవంగిరిః, శిశునందిశ్చ తద్భ్రాతా యశోనందిః ప్రవీరకః,యుక్తా ఏతే వర్షశతం భవిష్యంత్యధికాని షట్. ౩౨. తేషాం త్రయోదశసుతా భవితారశ్చబాహ్లికాః,పుష్యమిత్రోఽథ రాజన్యోదుర్మిత్రస్తస్యచాత్మజః. ౩౩.ఏకకాలా ఇమే భూపా స్సప్తాంధ్రా స్సప్త కోసలాః, వైడూర్యపతయో భావ్యానైషధా స్తత ఏవ హి. ౩౪. మాగధానాం తు భవితా విశ్వస్ఫూర్జః పురంజయః, కరిష్యత్యపరో వర్ణాన్ పులిందయదుమద్రకాన్. ౩౫. ప్రజాశ్చాబ్రహ్మభూయిష్ఠాస్థాపయిష్యతి దుర్మతిః, వీర్యవాన్ క్షత్రముత్సాద్య పద్మవత్యాం స వై పురి, అనుగంగామాప్రయాగం గుప్తాం భోక్ష్యతి మేదినీమ్. ౩౬. సౌరాష్ట్రావంత్యకాభీరా శ్శూద్రా అర్బుదమాళవాః, వ్రాత్యా ద్విజా భవిష్యంతి శూద్రప్రాయా జనాధిపాః. ౩౭. సింధో స్తటం చంద్రభాగాం కాంచీం కాశ్మీరమండలం, భోక్ష్యంతి శూద్రాశ్చాంత్యాద్యామ్లేచ్ఛా అబ్రహ్మవర్చసః. ౩౮. తుల్యకాలా ఇమే రాజన్ మ్లేచ్ఛప్రాయాశ్చ భూభృతః,ఏతే ఽధర్మా

ఏత ఇతి. ఏతే ఆభీరాదయో మౌనవ్యతిరిక్తాః అష్టషష్టిన్నృపాః. ఏకోనశతాధికం వర్షసహస్రం పృథివీం భోక్ష్యంతి. తతః పూర్వోక్తా ఏవైకాదశమౌనాః త్రీణ్యబ్దశతాని క్షితిం భోక్ష్యంతి తైః సంస్థితేషు మౌనేషు తేషు కిలింకిలాయాం పుర్యాం నృపతయో భవిష్యంతీత్యుత్తరేణాన్వయః. కిల్కిలాయామితి చేతి పాఠాంతరం. ౩౧.కిలింకిలాయామితి.అధికాని షడ్వర్షాణి. ౩౨. తేషామితి. తేషాం భూతనందాదీనాం యథాయథం బాహ్లికా స్తన్నామాన స్త్రయోదశ సుతా భవిష్యంతి. అథ పుష్యమిత్రో నామాన్యో రాజన్యః. తస్య చ దుర్మిత్రో నామ పుత్రః. ౩౩. ఏకకాలా ఇతి. తథా అంధ్రాః కోసలాః వైడూర్యపతయః నైషధాశ్చ ఏతే తత్తద్దేశనామభిః ప్రఖ్యాతా స్తుల్యకాలాః ఖండమండలేషు భూపాః. తత స్తేభ్యో బాహ్లికేభ్య ఏవభావ్యాః భవిష్యంతి. ౩౪. తతశ్చ. మాగధానా మితి. మాగధానాం తు రాజా విశ్వస్ఫూర్జనామా భవితా. తస్యైవ విశ్వమూర్తిరితి చ నామాంతరం. స చ పూర్వోక్తా త్పురంజయా దపరః పురంజయ ఇతి ప్రసిద్ధస్సన్ వర్ణాన్ బ్రాహ్మణాదీన్ పులిందయదుమద్రకసంజ్ఞకాన్ మ్లేచ్ఛప్రాయాన్ కరిష్యతి. అపరానితి పాఠే అన్యాన్ పులిందాదిసంజ్ఞాన్ వర్ణాన్ కరిష్యతీత్యర్థః. ౩౫. కించ. ప్రజా ఇతి. స చ ఏవం కృత్వా అబ్రహ్మభూయిష్ఠాః అత్రైవర్ణ్యప్రచురాస్సతీః ప్రజాః స్థాపయిష్యతి పాలయిష్యతి. స చ పద్మవత్యాం పురి పుర్యాం వసన్. అనుగంగాం గంగాద్వారమారభ్య ఆప్రయాగం ప్రయాగపర్యంతం. గుప్తాం పాలితాం మేదినీం భోక్ష్యతి. ౩౬. సౌరాష్ట్రేతి. తదనంతరం చ సౌరాష్ట్రాదిదేశవర్తినో నృపాః శూద్రప్రాయాః. ద్విజాః వ్రాత్యా ఉపనయనరహితాశ్చ భవిష్యంతి. ౩౭. సింధో రితి. అబ్రహ్మవర్చసః వేదాచారశూన్యాః. ౩౮. తుల్యేతి. ఇమే చ మ్లేచ్ఛ

నృతపరాః ఫల్గుదాస్తీవ్రమన్యవః. ౩౯. స్త్రీబాలగోద్విజఘ్నాశ్చ పరదారధనాదృతాః, ఉదితాస్తమితప్రాయా అల్పసత్త్వాల్పకాయుషః. ౪౦. అసంస్కృతాః క్రియాహీనా రజసా తమసా వృతాః, ప్రజాస్తే భక్షయిష్యంతి మ్లేచ్ఛా రాజన్యరూపిణః. ౪౧. తన్నాథాస్తే జానపదాః తచ్ఛీలాచారవాదినః, అన్యోన్యతో రాజభిశ్చ క్షయం యాస్యంతి పీడితాః. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—తతశ్చానుదినం ధర్మస్సత్యం శౌచం క్షమా దయా, కాలేన కలినా రాజన్ నఙ్క్ష్యత్యాయుర్బలం స్మృతిః. ౧. విత్తమేవ కలౌ నౄణాం జన్మాచారగుణోదయః, ధర్మన్యాయవ్యవస్థాయాం కారణం బలమేవ హి. ౨. దాంపత్యేఽభిరుచిర్హేతుర్వాక్ఛౌర్యం వ్యావహారికే, స్త్రీత్వే పుంస్త్వే చాభిరతి ర్విప్రత్వే సూత్రమేవ హి. ౩. లింగమేవాశ్రమఖ్యాతావన్యోన్యాపత్తికారణం, అవృత్త్యా న్యాయదౌర్బల్యం పాండిత్యే చాపలం వచః. ౪. అనాఢ్యతైవాసాధుత్వే సాధుత్వే చాఢ్యతైవ హి, స్వీకార ఏవ చోద్వాహే స్నానమేవ ప్రసాధనమ్. ౫. దూరవార్యయనం తీర్థం లావణ్యే కేశధారణం, ఉదరంభరతా స్వార్థస్సత్యత్వే ధార్ష్ట్యే

ప్రాయాః భూభృతః తుల్యకాలాః భవిష్యంతి. కించ. ఏతే సర్వే అధర్మానృతపరాః అధర్మే అనృతే చ పరినిష్ఠితాః ఫల్గుదాః అల్పదాతారః. ౩౯. స్త్రీతి. ఉదితాస్తమితప్రాయాః హర్షశోకాదిబహుళాః. ౪౦. అసంస్కృతా ఇతి. అసంస్కృతాః గర్భాధానాదిసంస్కారరహితాః. ప్రజాః భక్షయిష్యంతి ధనాద్యపహారాదినా పీడయిష్యంతి. ౪౧. కించ. తదితి. తన్నాథాః తే నాథాః యేషాం తే. జానపదాః దేశవర్తినో మనుష్యాః. తచ్ఛీలాచారవాదినః తేషామేవ శీలమాచారో వాదశ్చ తద్వదంతః. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వితీయే తు కలేర్దోషవృద్ధౌ కల్క్యవతారతః, అధర్మిష్ఠే జనే నష్టే పునః కృతయుగాగమః. కలిధర్మాన్ ప్రపంచయతి.—తతఇతి. ౧. విత్తమితి. జన్మాచారగుణానాం ఉదయః ఉత్కర్షహేతుః ధర్మన్యాయయోర్వ్యవస్థాయాం బలమేవ. ౨. దాంపత్య ఇతి. దాంపత్యే భార్యాపతిభావే అభిరుచిరేవ హేతుః. న కులగోత్రాదిః. వ్యావహారికే క్రయవిక్రయాదౌ స్త్రీత్వే పుంస్త్వే చ తయోశ్శైష్ఠ్యే రతికౌశలమేవ హేతుః, న తు కులమాచారో వా. ౩. లింగమితి. ఆశ్రమాణాం ఖ్యాతౌ జ్ఞానే లింగమేవ దండాజినాదికం హేతుః నత్వాచారవిశేషః. అన్యోన్యాపత్తికారణం ఆశ్రమాదాశ్రమాంతర ప్రాప్తౌ చ కారణం. యద్వా-బహూదకహంసాదీనామన్యోన్యాపత్తౌ నమస్కారాదివ్యవహారే కారణం. అవృత్త్యా ముద్రార్పణాదిదానసామర్థ్యేన న్యాయదౌర్బల్యం పరాజయః. చాపలం వచః బహుభాషణం. ౪. అనాఢ్యతేతి. అసాధుత్వే చౌర్యాద్యభియోగే. ప్రసాధనమలంకారః. ౫. దూరేతి. దూరే వర్తమానం వార్యయనం జలాశయస్తీర్థం న తు శుద్ధ్యాదిః గుర్వాదిర్వా. ఉదరంభరతా కుక్షిపూరణం స్వార్థః పురుషార్థః. ౬. దాక్ష్యమితి. కుటుంబభరణమేవ దాక్ష్యం

మేవ హి. ౬. దాక్ష్యం కుటుంబభరణే యశోఽర్థే ధర్మసేవనమ్. ౭. ఇత్థం ప్రజాభిర్దుష్టాభి రాకీర్ణం క్షితిమండలం, బ్రహ్మవిట్క్షత్రశూద్రాణాం యో బలీ భవితా నృపః. ౮. ప్రజాస్తులుబ్ధై రాజన్యైర్నిర్ఘృణై ర్దస్యుధర్మిభిః, అచ్ఛిన్నదారద్రవిణాః యాస్యంతి గిరికాననమ్. ౯. శాకమూలామిషక్షౌద్రఫలపుష్పాష్టి భోజనాః, అనావృష్ట్యా వినంక్ష్యంతి దుర్భిక్షజ్వరపీడితాః. ౧౦ శీతవాతాతపప్రావృడ్హిమైరన్యోన్యతః ప్రజాః, క్షుత్తృడ్భ్యాం వ్యాధిభిశ్చైవ సంతప్స్యంతే చ చింతయా, త్రింశద్వింశతివర్షాణి పరమాయుః కలౌ నృణామ్. ౧౧. క్షీయమాణేషు దేహేషు దేహినాం కలిదోషతః, వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మే నష్టే వేదపథే నృణామ్. ౧౨. పాషండప్రచురే ధర్మే దస్యుప్రాయేషు రాజసు, చౌర్యానృతవృథాహింసానానావృత్తిషు వై నృషు. ౧౩ శూద్రప్రాయేషు వర్ణేషు ఛాగప్రాయాసు ధేనుషు, గృహప్రాయేష్వాశ్రమేషు యానప్రాయేషు బంధుషు. ౧౪. అణుప్రాయాస్వోషధీషు శమీప్రాయేషు స్థాస్నుషు, విద్యుత్ప్రాయేషు మేఘేషు శూన్యప్రాయేషు సద్మసు. ౧౫. ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే జనేషు ఖరధర్మిషు, ధర్మత్రాణాయ సత్త్వేన భగవా*నవతరిష్యతి. ౧౬. చరాచరగురో ర్విష్ణో రీశ్వరస్యాఖిలాత్మనః, ధర్మత్రాణాయ సాధూనాం జన్మకర్మాపనుత్తయే. ౧౭. శంబలగ్రామముఖ్యస్య బ్రాహ్మణస్య మహాత్మనః, భవనే విష్ణుయశసః కల్కిః ప్రాదుర్భవిష్యతి. ౧౮. అశ్వమాశుగమారుహ్య దేవదత్తం జగత్పతిః, అసినా సాధుదమనమష్టైశ్వర్యగుణాన్వితః. ౧౯. విచరన్నాశునా

పటుత్వం. ౭. ౮. ప్రజా ఇతి. అచ్ఛిన్నాని అపహృతాని దారాః ద్రవిణాని చ యాసాం తాః. ౯. శాకేతి. అష్టిర్బీజం. ౧౦. ౧౧. క్షీయమాణేష్వితి. క్షీయమాణేష్విత్యాదీనాం ఇత్థం కలౌ గతప్రాయ ఇతి పంచమేనాన్వయః. క్షీయమాణేషు అల్పప్రాయేషు. ౧౨. పాషండేతి. దస్యుప్రాయేషు చోరతుల్యేషు చౌర్యానృతవృథాహింసాద్యాః నానావృత్తయో యేషాం తేషు. ౧౩. శూద్రప్రాయేష్వితి. ఛాగప్రాయాసు ప్రమాణతః క్షీరతశ్చ అజాతుల్యాసు గృహప్రాయేషు పరిగ్రహాదిబాహుళ్యేన గృహతుల్యేషు యానప్రాయేషు స్యాలాదిప్రాయేషు. ౧౪. అణుప్రాయాస్వితి. అణుప్రాయాసు శ్యామాకతుల్యాసు స్థాస్నుషు వృక్షేషు విద్యుత్ప్రాయేషు తటిద్బహుళేషు శూన్యప్రాయేషు ధర్మాదిరహితేషు సద్మసు గృహేషు. ౧౫. ఇత్థమితి. జనేషు ఖరధర్మిషు దుస్సహచేష్టితేషు కలౌ ఇత్థం గతప్రాయే సమాప్తప్రాయే. ౧౬. ఏతత్ప్రపంచయతి—చతుర్భిః. చరాచరేతి-చరాచరగురోః ఈశ్వరస్యేతి చ. ధర్మత్రాణే హేతుః గురుత్వేశ్వరత్వయోరుపపాదనం. అఖిలస్య విశ్వస్యాత్మనః. కారణస్యేతి. ఏవంభూతస్య విష్ణోర్జన్మ సాధూనాం ధర్మత్రాణాయ ధర్మత్రాణప్రయోజనమాహ.— కర్మాపనుత్తయే మోక్షాయ. ౧౭. శంబలేతి. శంబలగ్రామే ముఖ్యస్య ప్రధానస్య నామ్నా విష్ణుయశసో బ్రాహ్మణస్య భవనే గృహే. ౧౮. ధర్మత్రాణప్రకారమాహ—అశ్వమితి. అసాధవో దమ్యంతే యేన తమశ్వమారుహ్య అసినా దస్యూన్ కోటిశో నిహనిష్యతీత్యుత్తరేణాన్వయః. అసాధుదమన ఇతి పాఠే కల్కివిశేషణం. అణిమాద్యష్టైశ్వర్యాణి గుణాశ్చ సత్యసంకల్పాదయః తైరన్వితః. ౧౯. దుష్టదమనం ప్రపంచయతి.

క్షోణ్యాం హయేనాప్రతిమద్యుతిః, నృపలింగచ్ఛదో దస్యూన్ కోటిశో నిహనిష్యతి. ౨౦. అథ తేషాం భవిష్యంతి మనాంసి విశదాని వై, వాసుదేవాంగరాగాతిపుణ్యగంధానిలస్పృశామ్, పౌరజానపదానాం వై హతేష్వఖిలదస్యుషు. ౨౧. తేషాం ప్రజావిసర్గస్తు స్థవిష్ఠ స్సంభవిష్యతి, వాసుదేవే భగవతి సత్త్వమూర్తౌ హృది స్థితే. ౨౨. యదావతీర్ణో భగవాన్ కల్కిర్ధర్మపతిర్హరిః, కృతం భవిష్యతి తదా ప్రజాసూతిశ్చ సాత్త్వికీ. ౨౩. యదా చంద్రశ్చ సూర్యశ్చ తథాతిష్యే బృహస్పతిః, ఏకరాశౌ సమేష్యంతి తథా భవతి తత్కృతమ్ ౨౪. యేఽతీతా వర్తమానా యే యే భవిష్యతి పార్థివాః, తే త ఉద్దేశతః ప్రోక్తా వంశజా స్సోమసూర్యయోః. ౨౫. ఆరభ్య భవతో జన్మ యావన్నందాభిషేచనమ్, ఏతద్వర్షసహస్రం తు శతం పంచదశోత్తరమ్ ౨౬. సప్తర్షీణాం తు యౌ పూర్వౌ దృశ్యేతే ఉదితౌ దివి,

---

విచరన్నితి. ఆశునా శీఘ్రగామినా తేన హయేన క్షోణ్యాం విచరన్ నృపలింగచ్ఛదః రాజవేషచ్ఛన్నాన్. ౨౦. తతశ్చ పునః కృతయుగప్రవృత్తిం వక్తుమాహ.—అథేతి. తేషాం పౌరజానపదానాం మనాంసి విశదాని భవిష్యంతి తత్ర హేతుః. వాసుదేవస్యాంగరాగేణ చందనాదినా అతిపుణ్యగంధో యః అనిలస్తం స్పృశంతీతి తథా తేషాం. ౨౧. తేషామితి. స్థవిష్ఠః స్థూలః. ౨౨. కృతయుగప్రవృత్తిమాహ—యదావతీర్ణ ఇతి. ప్రజానాం సూతిః. ౨౩. తదవతారకాలోపలక్షణమాహ—యదేతి. తిష్యః పుష్యః-అయమర్థః చంద్రసూర్యబృహస్పతీనాం యదా పుష్యనక్షత్రయోగః. తదా తత్కృతయుగం భవిష్యతీతి. యద్యపి ప్రతిద్వాదశాబ్దం కటకరాశౌ బృహస్పతౌ వర్తమానే ద్విత్రాస్వమావాస్యాసు తేషాం త్రయాణామపి పుష్యయోగ స్సంభవతి. తథాపి తేషాం సహ ప్రవేశోఽత్ర వివక్షితః. సమేష్యంతీతి వచనాత్. అతో నాతి ప్రసంగః. ౨౪. ఏవం నవమస్కంధమారభ్యోపక్రాంతం వైవస్వతమనోర్వంశద్వయం నిగమయతి.—యఇతి. ఉద్దేశతః సంక్షేపతః ౨౫. కలియుగావాంతరవిశేషం వక్తుమాహ.—ఆరభ్యేతి. వర్షసహస్రం పంచదశోత్తరం శతం చేతి కయాపి వివక్షయా అవాంతరసంఖ్యేయం. వస్తుతస్తు పరీక్షిన్నందయోరంతరం ద్వాభ్యామూనం వర్షాణాం సార్ధంసహస్రం భవతి. యతః. పరీక్షిత్సమకాలం మాగధం మార్జారిమారభ్యరిపుం జయాంతాః వింశతిరాజానః సహస్రసంవత్సరాన్ భోక్ష్యతీత్యుక్తం నవమస్కంధే యే బార్హద్రథభూపాలా భావ్యాస్తే సహస్రవత్సరమితి. తతః పరం చ ప్రద్యోతనా. అష్టత్రింశోత్తరశతం శైశునాభాశ్చ షష్ట్యుత్తరశతత్రయం భోక్ష్యంతి పృథివీమిత్యత్రైవోక్తత్వాత్. ౨౬. కలియుగస్య ప్రవృత్తిం వృద్ధిం చ నిరూపయితుం కాలజ్ఞానోపలక్షణమాహ.—సప్తర్షీణామితి. అయమర్థః. ప్రాగగ్రశకటాకారం తారాసప్తకం సప్తర్షిమండలం తత్ర కించిదున్నతే తేషామగ్రస్థానీయో మరీచిః. తతః. పశ్చాదానమ్రయుగకంధరాకారో వసిష్ఠస్సభార్యః తతః పశ్చాదీషదుత్తరస్థానీయోఽంగిరాః తతః పశ్చాచ్చతురశ్రతారాచతుష్కే ఐశాన్యే అత్రిః. తతో దక్షిణతః పులస్త్యః పులస్త్యాత్పశ్చిమతః పులహః. తత ఉత్తరతః క్రతుః. ఏవం స్థితే తేషాం మధ్యే యౌ పూర్వౌ. ఉదయసమయే ప్రథమముదితౌ దృశ్యేతే తౌ పులహక్రతుసంజ్ఞౌ తయోస్తు మధ్యే తయోస్తు పూర్వయోస్తు మధ్యే తత్సమం దక్షిణతః సమదేశా

తయోస్తు మధ్యే నక్షత్రం దృశ్యతే యత్సమం నిశి. ౨౭. తేనైవ ఋషయో యుక్తాస్తిష్ఠంత్యబ్దశతం నృణామ్, తే త్వదీయే ద్విజాః కాలే హ్యధునా చాశ్రితా మఘాః. ౨౮. విష్ణోర్భగవతో భానుః కృష్ణాఖ్యోఽసౌ దివం గతః, తదావిశత్కలిర్లోకం యత్పాపే రమతే మనః. ౨౯. యావత్స్వపాదపద్మాభ్యాం స్పృశన్నాస్తే రమాపతిః, తావత్కలిర్వై పృథివీం పరాక్రాంతుం నచాశకత్. 3౦. యదా దేవర్షయస్సప్త మఘాసు విచరంతి హి, తదాప్రవృత్తస్తు కలిర్ద్వాదశాబ్దశతాత్మకః. 3౧. యదా మఘాభ్యో యాస్యంతి పూర్వాషాఢాం మహర్షయః, తదానందాత్ప్రభృత్యేష కలిర్వృద్ధిం గమిష్యతి. 3౨. యస్మిన్ కృష్ణో దివం యాత స్తస్మిన్నేవ తదాహని, ప్రతిపన్నం కలియుగ మితి ప్రాహుః పురావిదః. 33. దివ్యాబ్దానాం సహస్రాంతే చతుర్థేతు పునః కృతమ్, భవిష్యతి తదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశకమ్. 3౪. ఇత్యేష మానవో వంశో యథా సంఖ్యాయతే భువి, తథా విట్శూద్రవిప్రాణాం వంశా జ్ఞేయా యుగే యుగే. 3౫. ఏతేషాం నామలింగానాం పురుషాణాం మహాత్మనామ్, కథామాత్రావశిష్టానాం కీర్తిరేవ స్థితా భువి. 3౬. దేవాపి శ్శంతనో

వస్థిత మశ్విన్యాదిషు యదన్యతమం నక్షత్రం దృశ్యతే. ౨౭. తేనేతి. తేన తత్రైవ యుక్తాః నృణామబ్దశతం తిష్ఠంతి. తే చ ద్విజా స్త్వదీయే కాలే అధునా మఘా ఆశ్రితా వర్తంతే. ౨౮. విష్ణోరితి. తేషు మఘాసు వర్తమానేషు సత్సు యదాతు విష్ణో ర్భానుః భాతీతి భానుః శుద్ధసత్త్వాత్మకో దేహః. దివం వైకుంఠం గతః. తదా కలియుగమావిశత్. యత్ యస్మిన్ యుగే మనః పాపే రమత ఇతి కలియుగస్య లక్షణం. ౨౯. నను శ్రీకృష్ణే పృథివ్యాం వర్తమానేఽపి సంధ్యారూపేణ కలిః ప్రవిష్ట ఏవాసీత్. సత్యం తథాపి తావత్తస్య పరాక్రమో నాభవదిత్యాహ.—యావదితి. పరాక్రాంతుం అభిభవితుం. 3౦. అతో యథోక్తఏవ కలిప్రవేశకాల ఇత్యాహ. యదేతి. ద్వాదశాబ్దశతాత్మక ఇతి దివ్యేన మానేన సంధ్యాసంధ్యాంశాభ్యాం సహ యో ద్వాదశాబ్దశతాత్మకః. సకలిస్తదా సంధ్యామతిక్రమ్య ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. 3౧. కలేః ప్రవేశకాల ముక్త్వా తస్య వృద్ధికాలమాహ.—యదేతి. తదా ప్రద్యోతనాత్ప్రభృతి వృద్ధిం గచ్ఛన్నందాత్ప్రభృత్యతివృద్ధిం గమిష్యతీత్యర్థః. 3౨. నను యదా కలే ర్లింగ ముపలబ్ధం తదైవ ప్రవిష్ట ఇతి యుక్తం తతః పూర్వమేవ ప్రవేశః. తతః పరం వృద్ధిరిత్యత్ర కిం ప్రమాణం? తత్రాహ—యస్మిన్నితి. ప్రతిపన్నం ప్రవిష్టమితి జ్ఞానం పురావిదః పూర్వజ్ఞాతారః. 33. కలేరంతం కృతయుగప్రవేశం చాహ—దివ్యాబ్దానామితి. చతుర్థే కలౌ ప్రవేశనాబ్దపరిమితేనాంశేనాపి సహ గతే సతీత్యర్థః. కృతయుగప్రవేశచిహ్నమాహ—యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశకం భవిష్యతి తదేతి. 3౪. రాజవంశోక్తాం స్థితిం బ్రాహ్మణాదివంశేష్వప్యతిదిశతి —ఇతీతి. యథా యాభిరుచ్చనీచావస్థాభి స్తాస్తా అవస్థాః వంశా ఇతి చ పాఠః. 3౫. ఏతత్కీర్తనస్య వైరాగ్యోపయోగితామాహ.—ఏతేషా మితి. నామైవ లింగం జ్ఞాపనం యేషాం తేషాం. కథామాత్రేణైవావశిష్టానాం కీర్తిరేవ స్థితా. న తు రాజ్యం పుత్రాదయో వా. 3౬. కలావుత్పన్నానాం రాజవంశా

ర్భాగీతాఘురశ్చేక్ష్వాకువంశజః, కలాపగ్రామ ఆసాతే మహాయోగబలాన్వితౌ. ౩౭. తావుపేత్య కలేరంతే వాసుదేవానుశిక్షితౌ, వర్ణాశ్రమయుతం ధర్మం పూర్వవత్ప్రథయిష్యతః. ౩౮. కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ కలిశ్చేతి చతుర్యుగం, అనేన క్రమయోగేన విభుః ప్రాణిషు వర్తతే. ౩౯. రాజన్నేతే మయా ప్రోక్తా నరదేవా స్తథా పరే, భూమౌ మమత్వం కృత్వాంతే హిత్వేమాం నిధనం గతాః. ౪౦. క్రిమివిడ్భస్మసంజ్ఞాం తే రాజనామ్నోఽపి యస్య చ, భూతధ్రుక్తత్కృతే స్వార్థంకిం వేద నిరయో యతః. ౪౧. కథం సేయమఖండా భూః పూర్వైర్మే పురుషైర్ధృతా, మత్పుత్రస్య చ పౌత్రస్య మత్పూర్వా వంశజస్య వా. ౪౨. తేజోఽబన్నమయం కాయం గృహీత్వాత్మతయా బుధాః, మహీం మమతయా కృత్వా హిత్వోభౌ నిధనం గతాః. ౪౩. యే యే భూపతయో రాజన్ భుంజతే భువ మోజసా, కాలేన తే కృతాస్సర్వే కథామాత్రాః కథాసు చ. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—దృష్ట్వాత్మని జయే వ్యగ్రాన్ నృపాన్ హసతి భూరియం, అహో మాం విజిగీషంతి మృత్యోః క్రీడనకా నృపాః. ౧. కామ ఏష నరేంద్రాణాం మోఘస్స్యాద్విదుషామపి, యేన ఫేనోపమే పిండే యేఽతివిస్రంభితా

దీనాం పునః ప్రవృత్తిప్రకారమాహ.—దేవాపిరితి. దేవాపిః సోమవంశజః కలాపగ్రామో నామ యోగినామావాసః ప్రసిద్ధః ౩౭. ౩౮. ఇమమేవ ప్రకారం ప్రతిచతుర్యుగం దర్శయతి.-కృతమితి. ౩౯. ఏతేషాం నామలింగానామిత్యాది యదుక్తం తత్ప్రపంచయతి.—పంచభిః. రాజన్నితి. ౪౦. మమత్వం కృత్వేత్యనేన సూచితాం భూతద్రోహప్రవృత్తిం నిందతి—క్రిమీతి. రాజనామ్నః రాజేతి నామ యస్య తస్యాపి దేహస్యాంతే క్రిమయో విట్ నిష్ఠా భస్మేతి వా సంజ్ఞా భవిష్యతి. తత్కృతే. తదర్థం. యో భూతధ్రుక్ భూతేభ్యో ద్రుహ్యతీతి సః కిం స్వార్థం వేద. కింతు న వేద కుత ఇత్యపేక్షాయాం హేతుత్వేన భూతద్రోహం విశినష్టి.—యతో భూతద్రోహాన్నిరయో భవతీతి. ౪౧. మమత్వప్రకారం ప్రపంచయతి.—కథమితి. సేయమఖండా భూర్భూమిః. మే పూర్వజైః పురుషైః ధృతా సతీ. ఇదానీం మత్పూర్వా చ సతీ మత్పుత్రాదేః కథం స్యాదిత్యేవం. ౪౨. తేజ ఇతి. ఉభౌ మహీం కాయం చ నిధనం మృత్యుం. ౪౩. ఉపసంహరతి—యఇతి. తే సర్వే చ. కథాసు క్రియమాణాసు కథామాత్రాః కాలేన కృతాః. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం-ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. తృతీయే భూమిగీతైస్తు రాజ్యదోషాది వర్ణ్యతే, కలౌ చ దోషభూయిష్ఠే దోషహంత్రీ హరేర్నుతిః. దేహేఽహంతాం భూమౌచ మమతాం కుర్వంతో బుధా ఇత్యుక్తం. తదేవ భూమిగీతైః ప్రపంచయతి.—దృష్ట్వేతి. ఆత్మని పృథివ్యాం జయే వ్యగ్రాన్ ఉద్యుక్తాన్ హాసప్రకారమేవాహ- అహో ఇతి. ౧. కామ ఇతి. యేన కామేన ఫేనోపమే పిండే దేహే అతివిస్రంభితాః విశ్వాసం

నృపాః. ౨. పూర్వం నిర్జిత్య షడ్వర్గం జేష్యామో రాజమంత్రిణః, తతస్సచివపౌరాప్తకరీంద్రానస్య కంటకాన్. ౩. ఏవం క్రమేణ జేష్యామః పృథ్వీం సాగరమేఖలాం, ఇత్యాశాబద్ధహృదయా న పశ్యంత్యంతికేఽంతకమ్. ౪ సముద్రావరణాం జిత్వా మాం విశంత్యబ్ధిమోజసా, కియదాత్మజయస్యైతన్ముక్తిరాత్మజయే ఫలమ్. ౫. యాం విసృజ్యైవ మనవస్తత్సుతాశ్చ కురూద్వహ, గతా యథాగతం యుద్ధే తాం మాం జేష్యంత్యబుద్ధయః. ౬. మత్కృతే పితృపుత్రాణాం భ్రాతౄణాం చాపి విగ్రహః, జాయతే హ్యసతాం రాజ్యే మమతాబద్ధచేతసామ్. ౭. మమైవేయం మహీ కృత్స్నా న తే మూఢేతి వాదినః, స్పర్ధమానా మిథో ఘ్నంతి మ్రియంతే మత్కృతే నృపాః. ౮. పృథుః పురూరవా గాధిర్భరతో నహుషోఽర్జునః, మాంధాతా సగరో రామః ఖట్వాంగో దుందుహా రఘుః. ౯. తృణబిందుర్యయాతిశ్చ శర్యాతిశ్శంతనుర్గయః, భగీరథః కు*వలయాశ్వః కకుత్స్థో నైషధో నృగః. ౧౦. హిరణ్యకశిపుర్వృత్రో రావణో లోకరావణః, నముచిశ్శంబరో భౌమో హిరణ్యాక్షోఽథ తారకః. ౧౧. అన్యే చ బహవో దైత్యా రాజానో యే జనేశ్వరాః, సర్వే సర్వవిదశ్శూరాస్సర్వే సర్వజితోఽజితాః. ౧౨. మమతాం మయ్యవర్తంత కృత్వోచ్చైర్మర్త్యధర్మిణః, కథావశేషాః కాలేన హ్యకృతార్థాః కృతా విభో. ౧౩. కథా ఇమాస్తే కథితా మహీయసాం విధాయ లోకేషు యశః పరేయుషాం, విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విభో వచోవిభూతిర్న తు పారమార్థ్యమ్. ౧౪. యస్తూ

నీతాః యే తేషాం నరేంద్రాణాం స ఏష కామః. ఏవం మోఘస్స్యాత్. ౨. కామమేవ దర్శయతి—ద్వాభ్యాం. పూర్వమితి. ఇంద్రియార్థలంపటస్య న రాజ్యప్రాప్తిస్స్యాదితి ప్రథమమింద్రియ షడ్వర్గం నిర్జిత్య. రాజమంత్రిణో జేష్యామః వశీకరిష్యామః. సచివాః అమాత్యాః కరీంద్రాః హస్తిపాః తాంశ్చ జేష్యామః. కంటకాన్ ప్రతిపక్షాన్ అస్య అపాస్య. అథ కంటకానితి వా పాఠః ౩. ఏవమితి. ఇతి ఏవం కేచిదాశాబద్ధహృదయాః. ౪. సముద్రావరణామితి. ఏవం కేచిత్పునర్మాం జిత్వాప్యతితృష్ణయా అబ్ధిం విశంతి. తదేవమింద్రియజయేన యే రాజ్యం సాధయితుమిచ్ఛంతి తేఽతి మందా ఇత్యాహ—కియదితి. ౫. అతః అంతకం న పశ్యంతీత్యుక్తం. తదేవాహ.—యామితి. కురూద్వహేతి భూమిగీతం కథయన్ శుక స్సంబోధయతి—కులోద్వహ ఇతి పాఠస్సుగమః. ౬. అబుద్ధయ ఇత్యుక్తం తత్ప్రపంచయతి.—మత్కృత ఇతి. ౭. ౮. పృథురితి. రామో నామ కశ్చిద్రాజా. యద్వా—లోకదృష్ట్యా దాశరథిరేవ నిర్దిష్టః. ౯. ౧౦. హిరణ్యకశిపురితి. లోకాన్ రావయతి రోధయతీతి లోకరావణః. ౧౧. ౧౨. మమతామితి. మయి ఉచ్చైః మమతాం కృత్వా యే వర్తంతే. తే కాలేన కథావశేషాః కృతాః. విభో ఇతి సంబోధనం కురూద్వహేతివత్. ౧౩. రాజవంశానుకథనస్య తాత్పర్యమాహ.—కథా ఇతి. విజ్ఞానం విషయాసారతాజ్ఞానం తతో వైరాగ్యం తయోర్వివక్షయా పరేయుషాం మృతానాం వచోవిభూతిః వాగ్విలాసమాత్రరూపా. న తు పారమార్థ్యం పరమార్థత్వం కథానాం న భవతీత్యర్థః. ౧౪. కస్తర్హి పురుషాణాముపాదేయః పరమార్థస్తమాహ—యఇతి.

త్తమశ్లోకగుణానువాదస్సంస్తూయతేఽభీక్ష్ణమమంగళఘ్నః, తమేవ నిత్యం శృణుయాదభీక్ష్ణం కృష్ణేఽచలాం భక్తిమభీప్సమానః. ౧౫. రాజోవాచ:—కేనోపాయేన భగవన్కలేర్దోషాన్కలౌ జనాః, విధమిష్యంత్యుపచితాం స్తన్మే బ్రూహి యథా మునే. ౧౬. యుగాని యుగధర్మాంశ్చ మానం ప్రళయకల్పయోః, కాలస్యేశ్వరరూపస్య గతిం విష్ణోర్మహాత్మనః. ౧౭. శ్రీశుక ఉవాచ:—కృతే ప్రవర్తతే ధర్మశ్చతుష్పాత్తజ్జనైర్ధృతః, సత్యం దయా తపో దాన మితి పాదా విభోర్నృప. ౧౮. సంతుష్టాః కరుణామైత్రాశ్శాంతా దాంతా స్తితిక్షవః, ఆత్మారామా స్సమదృశః ప్రాయశ్శ్రమణా జనాః. ౧౯. త్రేతాయాం ధర్మపాదానాం తుర్యాంశో హీయతే జనైః, అధర్మపాదై రనృతహింసాసంతోషవిగ్రహైః. ౨౦. తదా క్రియాతపోనిష్ఠా నాతిహింస్రానలంపటాః, త్రైవర్గికా స్త్రయీవృద్ధావర్ణా బ్రహ్మోత్తరా నృప. ౨౧. తపస్సత్యదయాదానే ష్వర్ధం హ్రసతి ద్వాపరే, హింసాతుష్ట్యనృతద్వేషై ర్ధర్మస్యాధర్మలక్షణైః. ౨౨. యశస్వినో మహాశీలాస్స్వాధ్యాయాధ్యయనే రతాః, ఆఢ్యాః కుటుంబినో హృష్టా వర్ణాః క్షత్రద్విజోత్తరాః. ౨౩. కలౌ తు ధర్మపాదానాం తుర్యాంశో ధర్మహేతుభిః, ఏధమానైః క్షీయమాణో హ్యంతే సోఽపి వినఙ్క్ష్యతి. ౨౪. తస్మిన్ లుబ్ధా దురాచారా నిర్దయాశ్శుష్కవైరిణః, దుర్భగా భూరితర్షాశ్చ శూద్రదాశోత్తరాః ప్రజాః. ౨౫. సత్త్వంరజస్తమ ఇతి దృశ్యంతే పురుషే గుణాః, కాలసంచోదితా స్తేవై పరివర్తంత ఆత్మని. ౨౬. ప్రభవంతి యదా సత్త్వే మనోబుద్ధీం

నిత్యం ప్రత్యహం తత్రాప్యభీక్ష్ణం. ౧౫. కలిదోషోపచయే సతి భక్తేరసంభవం మన్యమానః పృచ్ఛతి—కేనేతి. విధమిష్యంతి నాశయిష్యంతి. యథా యథావత్. ౧౬. కలియుగే కః పరమో ధర్మ ఇతి బుభుత్సయా పృచ్ఛతి—యుగానీతి. బ్రూహీత్యనుషంగః ఆత్యంతికప్రళయే జిజ్ఞాసయా పునః పృచ్ఛతి ప్రళయకల్పయోః సంహారస్థితికల్పయోః నచాయం బహిర్ముఖప్రశ్న ఇత్యాహ—కాలస్యేతి. ౧౭. తత్ర యుగధర్మాం స్తావదాహ—కృత ఇతి. తజ్జనై స్తద్యుగవర్తిభిర్జనైః. దానం అరాగద్వేషతయా అభయదానం. తదేవ ప్రథమస్కంధే శౌచశబ్దేనోక్తం. విభోస్సంపూర్ణస్య ధర్మస్య. ౧౮. తదానీంతనజనానాహ—సంతుష్టా ఇతి. మైత్రాః భూతమైత్రీయుక్తాః. శ్రమణాః ఆత్మజ్ఞానాభ్యాసవంతః ౧౯. త్రేతాయామితి. అనృతేన సత్యం హింసయా దయా అసంతోషేణ తపః విగ్రహేణ దాన మితి యథాయోగ్యం యోజ్యం. ౨౦. తదేతి. బ్రహ్మోత్తరాః. బ్రాహ్మణాధికాః. ౨౧. తప ఇతి. అనృతేన సత్యం హింసయా దయా అసంతోషేణ తపః. విగ్రహేణ దానం ఇతి యథాసంఖ్యం యోజ్యం. హింసాతుష్ట్యనృతద్వేషై రిత్యయం క్రమో న వివక్షితః. ధర్మస్యార్ధం హ్రసతి క్షీయతే. అధర్మస్య లక్షణైః చిహ్నైః పాదైరిత్యర్థః. ౨౨. యశస్వినఇతి. యశస్వినః కీర్తిప్రియాః క్షత్రద్విజోత్తరాః క్షత్రియబ్రాహ్మణప్రధానాః. ౨౩. కలావితి. కలౌ ధర్మపాదానాం తుర్యాంశః చతుర్థోఽంశః అవశిష్యతే. ౨౪. తస్మిన్నితి. శూద్రదాశోత్తరాః శూద్రకైవర్తాదిప్రధానాః. ౨౫. యుగానామేవంభూతవైషమ్యే కారణమాహ-పంచభిః. సత్త్వమితి. ౨౬.

ద్రియాణిచ, తదా కృతయుగం విద్యాత్ జ్ఞానే తపసి యద్రుచిః. ౨౭. యదా కర్మసు కామ్యేషు భక్తిర్యశసి దేహినాం, తదా త్రేతారజోవృత్తిరితి జానీహి బుద్ధిమన్. ౨౮. యదాలోభస్త్వసంతోషో మానో దంభోఽథ మత్సరః, కర్మణాం చాపికామ్యానాం ద్వాపరం తద్రజస్తమః ౨౯. యదా మాయానృతం తంద్రీ నిద్రా హింసా విషాదనం, శోకమోహౌ భయం దైన్యం స కలిస్తామసస్స్మృతః. ౩౦. యస్మాత్క్షుద్రదృశో మర్త్యాః క్షుద్రభాగ్యా మహాశనాః, కామినో విత్తహీనాశ్చ స్వైరిణ్యశ్చ స్త్రియోఽసతీః*. ౩౧. దస్యూత్కృష్టా జనపదా వేదాః పాషండదూషితాః, రాజానశ్చ ప్రజాభక్షాశ్శిశ్నోదరపరా ద్విజాః. ౩౨ అవ్రతావటవోఽశౌచాభిక్షవశ్చ కుటుంబినః, తపస్వినో గ్రామవాసాన్యాసినోఽత్యర్థలోలుపాః. ౩౩. హ్రస్వకాయా మహాహారాభూర్యపత్యా గతహ్రియః, స్త్రియః కటుకభాషిణ్యశ్చౌర్యమాయోరుసాహసాః. ౩౪. పణయిష్యంతివై క్షుద్రాః కిరాటాః కూటమాయినః, అనాపద్యపి మన్యంతే వార్తాం సాధు జుగుప్సితామ్. ౩౫. పతిం త్యక్ష్యంతి నిర్ద్రవ్యం భృత్యా అప్యఖిలోత్తమం, భృత్యం విపన్నం పతయః కౌలంగాశ్చాపయస్వినీః. ౩౬. పితౄన్ భ్రాతౄన్ స్వసౄన్ జ్ఞాతీన్ హిత్వా సౌరతసౌహృదాః,

---

ప్రభవంతీతి. మనశ్చ బుద్ధిశ్చేంద్రియాణి చ సత్వే యదా ప్రభవంతి అతిశయేన వర్తంతే. ౨౭. యదేతి. యదా తు ధర్మాదిషు భక్తిః ప్రీతిః తదా రజోవృత్తిప్రధానం త్రేతాయుగమితి జానీహి. ౨౮. యదేతి. కామ్యానాం కర్మణాం విషయే యదా ప్రీతిః తత్తదా. రజస్తమప్రధానపరం జానీహి. ౨౯. యదేతి. విషాదనం దుఃఖం. ౩౦. కలిదోషాన్ ప్రపంచయతి—యస్మాదితి. యస్మాత్కాలేర్హేతోః. క్షుద్రదృశః మందమతయః. క్షుద్రభాగ్యాః. అల్పభాగ్యాః. మహాశనా బహ్వాహారాః. విత్తహీనా అపికామినః. స్వైరిణ్యః పుంశ్చల్యః. అసతీః అసత్యః. ౩౦. దస్య్వితి. దస్యవః ఉత్కృష్టాః ప్రచురాః తే. ౩౨. అవ్రతా ఇతి. అవ్రతాః విహితాచారశూన్యాః. అశౌచాః శౌచశూన్యాశ్చ. వటవో బ్రహ్మచారిణో భవిష్యంతి. కుటుంబినశ్చ గృహస్థాః స్వయం భిక్షాటనపరా భవిష్యంతి. న తు భిక్షాం దాస్యంతి. తపస్వినో వనస్థాః వనం హిత్వా గ్రామవాసాః భవిష్యంతి. న్యాసినో యతయః అతీవ అర్థలోలుపా భవిష్యంతి. ౩౩. పునరపి స్త్రీణాం స్వభావమాహ—హ్రస్వకాయా ఇతి. కటుకభాషిణ్యః అప్రియవాదిన్యః చౌర్యం చ మాయాచ కపటం ఉరుచ సాహసం యాసాం తాః. ౩౪. కించ. పణయిష్యంతీతి కిరాటాః వణిజః. పణయిష్యంతి క్రయవిక్రయాదివ్యవహారం ప్రవర్తయిష్యంతి. కించ. సర్వే జనాః, అనాపద్యపి. జుగుప్సితాం నిందితాం. వార్తాం వృత్తిం సాధుమన్యంతే. ౩౫. పతిమితి. సర్వోత్తమమపి పతిం ద్రవ్యహీనం భృత్యాస్త్యక్ష్యంతి. పతయశ్చ విపన్నం రోగాదిభిర్వ్యాపారాక్షమం కౌలం కులపరంపరాయాతం. త్యక్ష్యంతి. అపయస్వినీః దుగ్ధదోహాః. ౩౬. పితౄనితి. పితృభ్రాత్రాదీన్ హిత్వా సౌరతం సురత నిమిత్తం సౌహృదం యేషాం తే. అతఏవ ననాందారోఽత్ర భార్యాభగిన్యః స్యాలాః భార్యాభ్రా

ననాంద్రుశ్యాలసంవాదా దీనాః స్త్రైణాః కలౌ నరాః. ౩౭. శూద్రాః ప్రతిగ్రహీష్యంతి తపోవేషోపజీవినః, ధర్మం వక్ష్యంత్యధర్మజ్ఞా అధిరుహ్యోత్తమాసనమ్. ౩౮. నిత్యముద్విగ్నమనసో దుర్భిక్షభయకర్శితాః, నిరన్నే భూతలే రాజన్ననావృష్టిభయాతురాః. ౩౯. వాసోఽన్నపానశయనవ్యవాయస్నానభూషణైః, హీనాః పిశాచసందర్శా భవిష్యంతి కలౌ ప్రజాః. ౪౦. కలౌ కాకిణికేఽప్యర్థే నిగృహ్య త్యక్తసౌహృదాః, త్యక్ష్యంతి హి ప్రియాన్ ప్రాణాన్ హనిష్యంతి స్వకానపి. ౪౧. న చ రక్షంతి మనుజాః స్థవిరౌ పితరావపి, పుత్రాన్ భార్యాశ్చ కులజాః క్షుద్రాః శిశ్నోదరంభరాః. ౪౨. కలౌ న రాజన్ జగతాం పరం గురుం త్రిలోకనాథానతపాదపంకజమ్, ప్రాయేణ మర్త్యా భగవంతమచ్యుతం యక్ష్యంతి పాషండవిభిన్నచేతసః. ౪౩. యన్నామధేయం మ్రియమాణ ఆతురః పతన్ స్ఖలన్వా వివశో గృణన్నరః, విముక్తకర్మార్గళ ఉత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి యక్ష్యంతి న తం కలౌ జనాః. ౪౪. పుంసాం కలికృతాన్ దోషాన్ ద్రవ్యదేశాత్మసంభవాన్, సర్వాన్ హరతి చిత్తస్థో భగవాన్ పురుషోత్తమః. ౪౫. శ్రుతః సంకీర్తితో ధ్యాతః పూజితశ్చాదృతోఽపి వా, నృణాం ధునోతి భగవాన్ హృత్స్థో జన్మాయుతాశుభమ్. ౪౬. యథా హేమ్ని స్థితో వహ్నిర్దుర్వర్ణం హంతి ధాతుజమ్, ఏవమాత్మగతో విష్ణుర్యోగినామశుభాశయమ్. ౪౭. విద్యాతపఃప్రాణనిరోధమైత్రీతీర్థాభిషేకవ్రతదానజప్యైః, నాత్యంతశుద్ధిం లభతేఽంతరాత్మా యథా హృదిస్థే భగవత్యనంతే. ౪౮. తస్మాత్సర్వాత్మనా రాజన్ హృదిస్థం కురు కేశవమ్, మ్రియమాణో హ్యవహితస్తతో యాతి పరాంగతిం. ౪౯. మ్రియమాణైరభిధ్యాతో భగవాన్ హరిరీశ్వరః, ఆత్మభావం నయత్యంగ సర్వాత్మా సర్వసంభవః. ౫౦. కలేర్దోష

తరః. తైస్సంవాదో మంత్రాలోచనం యేషాం తే. ౩౭.—౩౯. వాసఇతి. పిశాచసందర్శాః పిశాచవద్దృశ్యాః. ౪౦. కలావితి. కాకిణీకే వింశతివరాటికామాత్రేఽప్యర్థే విషయభూతే విగృహ్య వైరం కృత్వా. ౪౧. ౪౨. మహాంత మనర్థమన్యాయం చాహ—ద్వాభ్యాం. కలావితి. త్రిలోకనాథైరానతం నమస్కృతం పాదపంకజం పాదపద్మం యస్య తం. న యక్ష్యంతి న పూజయిష్యంతి, పాషండైర్విభిన్నమన్యథా కృతం చేతో యేషాం తే. ౪౩. యదితి. వివశోఽపి గృణన్ సన్ విముక్తాః కర్మరూపాః అర్గళాః ప్రతిబంధా యస్య సః. ౪౪. తదేవం కలిదోషాన్ ప్రపంచ్య ప్రస్తుతం నిస్తారోపాయమాహ—షడ్భిః. పుంసామితి. ద్రవ్యదేశాత్మసంభవాన్ ద్రవ్యమన్నాది. దేశః కీకటాదిః. ఆత్మశబ్దేన ఇంద్రియాణి తైస్సంభవో యేషాం తాన్ చిత్తస్థః చిత్తస్ఫురితః. ౪౫. ౪౬. అయమేవోపాయో నాన్య ఇతి దృష్టాంతమాహ—యథేతి. ధాతుజం తామ్రాదిసంశ్లేషాజ్జాతం. హేమ్ని దుర్వర్ణం మాలిన్యం. తత్ర స్థితో వహ్నిరేవ హంతి. నతు తోయాది. ఏవం యోగినామపి విష్ణురేవ. న తు యోగాదిక మిత్యర్థః. ౪౭. ఏతదేవ వివృణోతి—విద్యేతి. విద్యానానాదేవతో

నిధే రాజన్నస్తి హ్యేకో మహాన్ గుణః, కీర్తనాదేవ కృష్ణస్య ముక్తబంధః పరం వ్రజేత్. ౫౧. కృతే యద్ధ్యాయతో విష్ణుం త్రేతాయాం యజతో మఖైః, ద్వాపరే పరిచర్యాయాం కలౌ తద్ధరికీర్తనాత్. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచః—కాలస్తే పరమాణ్వాదిర్ద్విపరార్ధావధిర్నృప, కథితో యుగమానం చ శృణు కల్పలయావపి. ౧. చతుర్యుగసహస్రం తు బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే, సకల్పో యత్ర మనవ శ్చతుర్దశ విశాం పతే. ౨. తదంతే ప్రళయ స్తావాన్ బ్రాహ్మీ రాత్రిరుదాహృతా, త్రయో లోకా ఇమే యత్ర కల్పంతే ప్రళయాయహి. ౩. ఏష నైమిత్తికః ప్రోక్తః ప్రళయో యత్ర విశ్వసృట్, శేతేఽనంతాసనో విశ్వమాత్మసాత్కృత్యచాత్మభూః. ౪. ద్విపరార్ధే త్వతిక్రాంతే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః, తదా ప్రకృతయ స్సప్త కల్పతే ప్రళయాయ హి. ౫ ఏష ప్రాకృతికో రాజ న్ప్రళయో యత్ర లీయతే, అండకోశస్తు సంఘాతో విఘాత ఉపసాదితే. ౬ పర్జన్య శ్శతవర్షాణి భూమౌ తావన్న వర్షతి, తదా నిరన్నా హ్యన్యోన్యం భక్ష్య

పాసనా. ౪౮. ౪౯. మ్రియమాణైరితి. ఆత్మభావం స్వస్వరూపం. ౫౯. ఇదానీం కలిం స్తౌతి—ద్వాభ్యాం కలేరితి. ౫౧. కృత ఇతి. తత్సర్వం హరికీర్తనాదేవ కలౌ భవతి. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్థే చ చతుర్ధోక్తా లయా నైమిత్తికాదయః, తత్ర సంసారవిస్తారో హరికీర్త్యైవ వర్ణ్యతే. కలిదోషనివర్తకం హరినామసంకీర్తనాదికం స ఏవ చ కలౌ పరమో ధర్మ ఇతి ప్రశ్నద్వయ స్యోత్తరముక్తం. యచ్చాన్యత్పృష్టం ప్రళయకల్పయోర్మానం బ్రూహీతి తదిదానీం తృతీయస్కంధోక్త కాలమానానువాదపూర్వకం నిరూపయతి—కాల ఇతి. శ్లో. "సకాలః పరమాణుర్వై యో భుఙ్క్తే పరమాణుతా మి"త్యాదినా కాలః కథితః. శ్లో. "చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్రమం, సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుణాని శతాని చే"తి. యుగమానం చ కథితం.౧.తత్ర కల్పమానమాహ—చతుర్యుగేతి. యత్ర చతుర్దశమనవః క్రమేణ భవంతి. ౨. ప్రళయస్తు చతుర్విధః నైమిత్తికః ప్రాకృతికః ఆత్యంతికో నిత్యశ్చేతి. తత్ర నైమిత్తికం ప్రళయం మానసహితమాహ-ద్వాభ్యాం తదంత ఇతి. చతుర్దశమనవః. యత్ర వర్తంతే తావాన్ చతుర్యుగసహస్రప్రమాణః. సైవ బ్రాహ్మీ రాత్రిః. ౪. ఏష ఇతి. నైమిత్తికత్వం దర్శయతి—యత్ర యదా విశ్వసృట్ శ్రీనారాయణః విశ్వమాత్మసాత్కృత్య స్వస్మిన్నుపసంహృత్య శేతే. ఆత్మభూః బ్రహ్మా చ తస్మిన్ శేతే తయోరభేదవివక్షయా బ్రహ్మణ ఏవానంతాసనత్వముక్తం బ్రహ్మణో నిద్రాం నిమిత్తీకృత్య ప్రవర్తమానో లోకత్రయప్రళయో నైమిత్తిక ఇత్యర్థః. ౪. ప్రాకృతికం ప్రళయమాహ—ద్వాభ్యాం. ద్విపరార్ధ ఇతి. ద్విపరార్ధే తు బ్రహ్మణ ఆయుషి అతిక్రాంతే సతి. సప్తప్రకృతయః. మహదహంకారపంచతన్మాత్రాణి. ౫. ఏష ఇతి సంఘాతః మహదాదికార్యభూతః ప్రకృతీనాం తత్కార్యబ్రహ్మాండస్య చ లయాత్ప్రాకృతికఇత్యర్థః. విఘాతే విఘాతకారణే ఉపపాదితే కాలేన ప్రాపితే సతి. ౬. తదేవాహ. పర్జన్య ఇత్యాదినా. బుద్ధీంద్రి

మాణాః క్షుధార్దితాః, క్షయం యాస్యంతి శనకై స్తత్కాలోపద్రుతాః ప్రజాః. ౭. సాముద్రం దైహికం భౌమం రసం సంవర్తకో రవిః, రశ్మిభిః పిబతే ఘోరైః సర్వం నైవ విముంచతి. ౮. తతస్సంవర్తకో వహ్నిస్సంకర్షణముఖోద్గతః, దహత్యనిలవేగోత్థః శూన్యాన్ భూవివరానథ. ౯. ఉపర్యధస్సమంతాచ్చ శిఖాభిర్వహ్నిసూర్యయోః, దహ్యమానం విభాత్యండం దగ్ధగోమయపిండవత్. ౧౦. తతః ప్రచండపవనో వర్షాణా మధికం శతం, పరస్సంవర్తకో వాతి ధూమ్రం ఖం రజసావృతమ్ ౧౧. తతో మేఘకులాన్యంగ చిత్రవర్ణాన్యనేకశః, శతవర్షాణి వర్షంతి నదంతి రభసస్వనైః. ౧౨. తత ఏకోదకం విశ్వం బ్రహ్మాండవివరాంతరమ్. ౧౩. తదా భూమేర్గంధగుణం గ్రసంత్యాప ఉదాప్లవే, గ్రస్తగంధా తు పృథివీ ప్రళయత్వాయ కల్పతే. ౧౪. అపాం రసం హరే త్తేజస్తా లీయంతే ఽథ నీరసాః, గ్రసతే తేజసో రూపం వాయు స్తద్రహితం తదా. ౧౫. లీయతే ఽథానిలే తేజో వాయోః ఖం గ్రసతే గుణం, స వై విశతి ఖం రాజం స్తతశ్చ నభసో గుణమ్. ౧౬. శబ్దం గ్రసతి భూతాదిర్నభ స్త మనులీయతే, తైజసానీంద్రియాణ్యంగ దేవాన్ వైకారికాన్ గుణైః. ౧౭. మహాన్ గ్రసత్యహంకారం గుణాస్సత్త్వాదయశ్చ తమ్. గ్రసతే వ్యాకృతం-బీజం గుణాన్ కాలేన చోదితమ్. ౧౮. న తస్య కాలావయవైః పరిణామాదయో గుణాః, అనాద్యనంత మవ్యక్తం నిత్యం కారణ మవ్యయమ్. ౧౯. న యత్ర వాచో న మనో న సత్త్వం తమో రజో వా మహదాదయో ఽమీ, న ప్రాణబుద్ధీంద్రియదేవతా వా న సన్నివేశః క్వ ను లోకకల్పః. ౨౦.

యార్థరూపేణేత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. పర్జన్య ఇతి. ౭. సాముద్ర మితి. సాముద్రాదికం సర్వం రసం రవిః పిబతే ఆకర్షతి న పునః ప్రయచ్ఛత్యేవ. ౮. తత ఇతి. అనిలవేగోత్థః వాయువేగోద్భూతః అనిలవేగో వా ఇతి పాఠే అనిలేన వేగో యస్య సః వాః రవిణా రశ్మిభిః పీతముదకం చ దహతీత్యర్థః. అనిలవేగో వా ఇతి తు పాఠస్సుగమః. భూవివరాన్ పాతాళాదీన్ శూన్యాన్ రవిణా దైహికరసాకర్షణాత్ ప్రాణిరహితాన్. ౯. ఉపరీతి. శిఖాభిర్జ్వాలాభిః. ౧౦. తతఇతి. కించిదధికం వర్షాణాం శతం సంవర్తకః పరో వాయు ర్వాతి. తదా రజసా వృతం ఖం ధూమ్రం భవతి. ౧౧. తతఇతి. రభసస్వనైః తీవ్రగర్జితైః. ౧౨. తత ఇతి. బ్రహ్మాండవివరాంతరం బ్రహ్మాండవివరమధ్యగతం విశ్వం ఏకోదకం ఏకార్ణవోదకవ్యాప్తం భవతి. ౧౩. తదేతి. ఉదాప్లవే ఉదకేనాప్లావితే సతి. ప్రళయత్వాయ అభావాయ. ౧౪—౧౬. శబ్దమితి. భూతాదిః తామసోఽహంకారః గుణై ర్వృత్తిభిస్సహ. ౧౭. మహానితి. అవ్యాకృతం ప్రధానం. ౧౮. తస్య తు లయో నాస్తీత్యాహ—నేతి. కాలావయవైః అహోరాత్రాదిభిః. గుణాః షడ్భావవికారాః పరిణామో విపరిణామః. అవ్యక్తం అస్తిత్వవ్యక్తివికారశూన్యం నిత్యం సర్వదా ఏకరూపం వృద్ధిరహితమిత్యర్థః. అవ్యయమపక్షయశూన్యం సర్వత్ర హేతుః కారణమితి. ౧౯. కించ వాగాదిగోచరస్య సవిశేషస్య వికారా భవంతి. ఇదం తు నతథేత్యాహ-ద్వాభ్యాం. నేతి. లోకకల్పః లోకరూపః సన్నివేశో రచనావిశేషః. ౨౦. నేతి. స్వప్న

న స్వప్నజాగ్రన్న చ తత్సుషుప్తం న ఖం జలం భూరనిలోఽగ్నిరర్కః, సుషుప్తవచ్ఛూన్యవదప్రతర్క్యం తన్మూలభూతం పద మామనంతి. ౨౧. లయః ప్రాకృతికో హ్యేష పురుషావ్యక్తయోర్యదా, శక్తయస్సంప్రలీయంతే వివశాః కాలవిద్రుతాః. ౨౨. బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణ జ్ఞానం భాతి తదాశ్రయం, దృశ్యత్వావ్యతిరేకాభ్యామాద్యంతవదవస్తు యత్. ౨౩. దీపశ్చక్షుశ్చ రూపం చ జ్యోతిషో న పృథగ్భవేత్, ఏవం ధీః ఖాని మాత్రాశ్చ న స్యురన్యతమాదృతాత్. ౨౪. బుద్ధేర్జాగరణం స్వప్నస్సుషుప్తిరితి చోచ్యతే, మాయామాత్రమిదం రాజన్నానాత్వం ప్రత్యగాత్మని. ౨౫. యథా జలధరా వ్యోమ్ని భవంతి న భవంతి చ, బ్రహ్మణీదం తథా విశ్వ మవయవ్యుదయాప్యయాత్. ౨౬. సత్యం హ్యవయవః ప్రోక్త స్సర్వావయవినా మిహ,

---

జాగ్రత్స్వప్నజాగరావస్థాయుక్తం సుషుప్తవత్ ఇంద్రియాద్యభావాత్ శూన్యసాదృశ్యే హేతుః. అప్రతర్క్యం న పునశ్శూన్యమేవేత్యాహ—తదితి. ౨౧. ఉపసంహరతి—లయ ఇతి. శక్తయః సత్త్వాదయః. ౨౨. ఆత్యంతికం లయమాహ-ద్వాదశభిః. బుద్ధీతి. ఆత్యంతికో లయో నామ మోక్షః. స చ బ్రహ్మజ్ఞానేన సకలప్రపంచలయాత్మకః న చ ప్రపంచస్యాత్మవత్సత్యత్వే లయస్సంభవతీతి జ్ఞానరూపాత్ బ్రహ్మణః పృథగ్భూతస్య తస్యాసత్యత్వముపపాదయతి—బుద్ధిశ్చ ఇంద్రియాణి చ అర్థాశ్చేత్యేవం గ్రాహకకరణగ్రాహ్యరూపేణ తేషామాశ్రయభూతం. జ్ఞానమేవ భాతి. న పృథక్ తత్ర హేతుమాహ—దృశ్యత్వావ్యతిరేకాభ్యామితి. అతోఽయదాద్యంతవత్తదవస్తు. అత్రైవం ప్రయోగః. విమతం, సన్న భవతి, దృశ్యత్వాత్, కారణావ్యతిరేకాత్, ఆద్యంతవత్త్వాచ్చ. రజ్జుసర్పాదివదితి. ౨౩. అత్రావ్యతిరేకం దృష్టాంతేన ప్రపంచయతి—దీపచక్షూరూపాణాం తేజోవిశేషాణాం యథా తేజసో న వ్యతిరేకః. తథా ధీః కర్త్రీ. ఖాని కరణాని మాత్రాః విషయాశ్చ ఋతాత్ బ్రహ్మణః. పృథక్ న స్యుః. బ్రహ్మకార్యత్వాత్. నన్వేవం కార్యకారణయోరభేదే కార్యాసత్త్వే కారణస్యాప్యసత్త్వం ప్రసజ్యేత? తత్రాహ—అన్యతమాదితి. కార్యాదన్యతమాదత్యంతం వ్యతిరిక్తాద్బ్రహ్మణః. ప్రపంచాద్బ్రహ్మణోఽస్తి వ్యతిరేకః. ప్రపంచస్య తు తతో నాస్తి వ్యతిరేక ఇత్యర్థః. ౨౪. యదా తు బుద్ధేరసత్త్వం. తదా తదవస్థానాం సుతరామసత్త్వమిత్యాశయేనాహ—బుద్ధేరితి. నను విశ్వతైజసప్రాజ్ఞానామేవ ఏతా అవస్థాః న బుద్ధేరిత్యాశంక్యాహ—మాయామాత్ర మితి. ఇదం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞరూపం. ౨౫. ఆద్యంతవత్త్వాదిత్యస్య హేతోరసిద్ధి మాశంక్య సావయవత్వేన సాధయతి-యథేతి. అవయవీతి. యత్సావయవం తదాద్యంతవత్ ఘటాదివదిత్యర్థః. అతః ఉదయాప్యయాత్ ఆద్యంతవత్త్వాద్విశ్వం సన్న భవతీత్యర్థః. యద్వా—పృథగేవాగమాపాయిత్వాద్విశ్వం మిథ్యా బ్రహ్మతు తదవధిత్వాత్సత్యమిత్యనేన సాధ్యతే. దృష్టాంతస్తు పూర్వోక్త ఏవ రజ్జుసర్పవదితి. యథా జలధరా వ్యోమ్నీతి దృష్టాంతస్త్వాగమాపాయావధిత్వమాత్రే. న తు మిథ్యాత్వ ఇతి. ౨౬. అన్యతమాదృతాదితి ప్రతిజ్ఞాతం కారణస్య సత్యత్వముపపాదయతి—సత్యమితి. అవయవః కారణం ప్రోక్తః. శ్రు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య మి"త్యాదిశ్రుతిభిః. అత్ర యుక్తిమపి దర్శయతి-వినేతి. అంగ హే రాజన్, హి యస్మాత్. అర్థేన అవయవినా వినా పృథగేవావ

వినార్థేన ప్రతీయేరన్ పటస్యేవాంగతంతవః. ౨౭. యత్సామాన్యవిశేషాభ్యా
ముపలభ్యేత సంభ్రమః, అన్యోన్యాపాశ్రయాత్సర్వ మాద్యంతవదవస్తు చ. ౨౮.
వికారఃఖ్యాయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మానమంతరా,ననిరూప్యోఽస్త్యణురపి స్యాచ్చే
చ్చిత్సమ ఆత్మవత్ ౨౯.న హి సత్యస్య నానాత్వ మవిద్వాన్యదిమన్యతే,నానాత్వం
ఛిద్రయోర్యద్వజ్జ్యోతిషోర్వా తయోరపి. ౩౦. యథా హిరణ్యం బహుధా
సమీయతే నృభిః క్రియాభిర్వ్యవహారవర్త్మసు, ఏవం వచోభిర్భగవానధోక్షజో
వ్యాఖ్యాయతేలౌకికవైదికైర్జనైః. ౩౧. యథా ఘనోఽర్కప్రభవోఽర్కదర్శితో
హ్యర్కాంశభూతస్య చ చక్షుషస్తమః, ఏవంత్వహం బ్రహ్మగుణస్తదీక్షితో బ్రహ్మాం

యవాః ప్రతీయేరన్. యథా పటస్యావయవాః తంతవః పటాత్పృథక్ ప్రతీయంతే తద్వదితి. ౨౭.
నను కార్యాభావే కారణత్వం బ్రహ్మణః కుతో ఘటేత? సత్యం. తదపి నాతీవ సత్యమిత్యాహ—
యదితి. సామాన్యం. కారణం. విశేషః కార్యం. తద్రూపేణ. అన్యోన్యాపాశ్రయాత్ పరస్పరా
పేక్షత్వేన నిరూపణానర్హత్వాదిత్యర్థః. అతః కారణత్వ మవధిత్వం వ్యాపకత్వ మిత్యాదికమపి యత్ప
రాపేక్షత్వాదాద్యంతవత్ తత్సర్వ మవస్త్విత్యర్థః. యద్వా. అత్రైవ హేత్వంతర మేవైతత్.
యదుపలభ్యేత సభ్రమః. సామాన్యవిశేషరూపత్వాత్. అన్యోన్యాపాశ్రయాదితీదమపి హేత్వం
తరం. గుణగుణివిశేషణవిశేష్యవ్యాప్యవ్యాపకత్వవిశేషావధిత్వకార్యకారణత్వాదిరూపేణ పరస్పరా
ధీనసిద్ధిత్వాత్ తథాభూతస్వప్నవదితి నిగమనం. అతో యదాద్యంతవత్తత్సర్వమవస్త్వితి. ౨౮.
తదేవమనేకైర్హేతుభిః ప్రపంచస్యాసత్త్వం ప్రసాధితం. అత్ర శంకా..నను ప్రపంచస్యాపి ప్రకా
శమానత్వాదాత్మవత్సత్త్వం కిం న స్యాత్? ఇతి తత్రాహ—వికారఇతి. ఖ్యాయమానః ప్రకాశమా
నోఽపి వికారః ప్రపంచః. ప్రత్యగాత్మప్రకాశం వినాణుమాత్రోఽపి న నిరూప్యోఽస్తి. తం వినా
నిరూప్యస్స్యాచ్చేత్. తర్హి. సోఽపి చిత్సమస్స్యాత్ చిద్రూపేణాత్మనా సమస్స్వప్రకాశో
భవేత్. తథాచ సతి సోఽపి ఆత్మవత్స్యాత్ ఏకరూపస్స్యాదిత్యర్థః. ౨౯. కుతఇత్యత ఆహ—
నేతి. నను సత్యస్యాప్యాత్మనో జీవబ్రహ్మరూపనానాత్వమస్త్యేవ తత్రాహ—యద్యేవం నానాత్వం
మన్యతే. తర్హ్యవిద్వాన్. కథం తర్హి తయోర్భేదవ్యవహారః. ఉపాధికృత ఇత్యాహ—నానా
త్వమితి. తత్తచ్ఛిద్రయోర్ఘటాకాశమహాకాశయోరివేతి పరిచ్ఛేదే దృష్టాంతః. జ్యోతిషోః. ఆకాశ
జలస్థసూర్యయోరివేత్యుపాధికృతవికారసదసద్భావే. వాతయోర్బాహ్యశరీరస్థవాయ్వోరివేతి క్రియా
భేదే. ౩౦. బ్రహ్మణ ఏవ ప్రపంచవ్యవహారాలంబనత్వం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి - యథేతి.
క్రియాభి స్తత్తద్రచనాభేదైః. బహుధా కటకకుండలాదిరూపేణ లౌకికవైదికై ర్వచోభి ర్జనైరహం
కారోపహతైః. ౩౧. నన్వహంకారస్య కథం బ్రహ్మస్వరూపావరణేన భేదవ్యవహారహేతుత్వం
తస్య స్వకారణభూతబ్రహ్మావారకత్వాసంభవాత్. ఆవరణే వా స్వస్యాపి ప్రకాశాసంభవాదిత్యా
శంక్య సదృష్టాంతమాహ-యథేతి. అర్కరశ్మయ ఏవ మేఘరూపేణ పరిణతా వర్షంతి. శ్లో. "అగ్నౌ
ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే, ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టి ర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా" ఇత్యాది
వచనాత్. తస్మాదర్కప్రభవః - అర్కేణైవ దర్శితః ప్రకాశితశ్చ తమః స్వరూపభూతార్కదర్శన
ప్రతిబంధకో భవతి. అహం అహంకారః. బ్రహ్మగుణః బ్రహ్మకార్యభూతః. తదీక్షితస్తేనైవ ప్రకాశి

శకస్యాత్మన ఆత్మబంధనః ౩౨. ఘనో యదార్కప్రభవో విదీర్యతే చక్షుస్స్వరూపం రవిమీక్షతే తదా, యదా హ్యహంకార ఉపాధిరాత్మనో జిజ్ఞాసయా నశ్యతి తర్హ్యనుస్మరేత్. ౩౩. యదైవ మేతేన వివేకహేతినా మాయామయాహంకరణాత్మబంధనం, ఛిత్త్వాచ్యుతాత్మానుభవో ఽవతిష్ఠతే తమాహురాత్యంతికమంగ సంప్లవమ్. ౩౪. నిత్యదా సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదీనాం పరంతప, ఉత్పత్తిప్రళయావేవ సూక్ష్మజ్ఞాస్సంప్రచక్షతే. ౩౫. కాలస్రోతో జవేనాశు హ్రియమాణస్య నిత్యదా, పరిణామి*నామవస్థాస్తా జన్మప్రళయహేతవః. ౩౬. అనాద్యంతవతా తేన కాలేనేశ్వరమూర్తినా, అవస్థానైవ దృశ్యంతే వియతి జ్యోతిషామివ. ౩౭. నిత్యో నైమిత్తికశ్చైవ తథా ప్రాకృతికో లయః, ఆత్యంతికశ్చ కథితః కాలస్య గతిరీదృశీ. ౩౮. ఏతాః కురుశ్రేష్ఠ జగద్విధాతుర్నారాయణస్యాఖిలసత్త్వధామ్నః, లీలాకథాస్తే కథితాస్సమాసతః కార్త్స్న్యేన నాజో ఽప్యభిధాతుమీశః. ౩౯. సంసారసింధుమతిదుస్తరముత్తితీర్షోర్నాన్యః ప్లవో భగవతః పురుషోత్తమస్య, లీలాకథారసనిషేవణమంతరేణ పుంసో భవేద్వివిధదుఃఖదవార్దితస్య. ౪౦. పురాణసంహితామేతా

తశ్చ ఆత్మనో జీవస్య ఆత్మబంధనః బ్రహ్మస్వరూపదర్శనప్రతిబంధకో భవతి. ౩౨. అత ఏవాహంకారనాశే స్వరూపదర్శనం భవతీతి తేనైవ దృష్టాంతేనాహ-ఘన ఇతి. ఆత్మనః ఉపాధిః. జిజ్ఞాసయా విచారేణ తర్హి తదా. అనుస్మరేత్. బ్రహ్మాహమితి పశ్యతీత్యర్థః. ౩౩. సో ఽయమాత్యంతికప్రళయ ఇత్యుపసంహరతి-యదేతి. వివేకహేతినా జ్ఞానశస్త్రేణ అహంకరణమేవాత్మబంధనం అచ్యుతం పరిపూర్ణమాత్మాన మనుభవతీతి తథా. ౩౪. నిత్యప్రళయమాహ-నిత్యదేతి. ౩౫. కుత ఇత్యత ఆహ—కాలేతి. పరిణామినాం నదీప్రవాహప్రదీపజ్వాలాదీనాం యా ఉచ్చనీచావస్థాః. తాః కాలరూపస్రోతసో వేగేనాశు హ్రియమాణస్య దేహాదే ర్దృశ్యమానాః. తద్వదేవ నిత్యదా జన్మప్రళయహేతవో భవంతి. దేహః ప్రతిక్షణం ప్రధ్వంసీ. ప్రతిక్షణం అవస్థాభేదాస్పదత్వాత్. ప్రదీపాదివదిత్యనుమానం. ౩౬. యది ప్రతిక్షణమవస్థా భవంతి. తర్హి కిం న దృశ్యంతే? అతో హేతురసిద్ధ ఇత్యాశంక్యాహ-అనాద్యంతవతేతి. అనాద్యంతవతా కాలేన జాయమానా అవస్థాః నైవ లక్ష్యంతే. ఆకాశే గచ్ఛతాం జ్యోతిషాం చంద్రాదీనాం గమనాద్యవస్థావిశేషాః యథా నైవ లక్ష్యంతే తద్వత్. అతో యథా తేషాం ప్రదేశాంతరప్రాప్త్యా ప్రతిక్షణం గత్యవస్థాః కల్ప్యంతే. తద్వదత్రాపి బాల్యతారుణ్యాదిదర్శనేన మధ్యవర్తిన్యో ఽవస్థాః కల్ప్యంత ఇతి న హేతురసిద్ధ ఇత్యర్థః. ౩౭. ఉపసంహరతి-నిత్య ఇతి. ౩౮. పురాణార్థముపసంహరతి-ఏతా ఇతి. లీలావిషయాః కథాః. అజో బ్రహ్మాపి కార్త్స్న్యేనాభిధాతుం నేశః. ౩౯. నను యది సాకల్యేన కేనాప్యభిధాతుం న శక్యతే. తర్హి. కిం తదభిధానేన? తత్రాహ-సంసారేతి. వివిధం దుఃఖమేవ దవో దావానలస్తేన అర్దితస్య పీడితస్య అతః ఉత్తితీర్షోః పుంసః భగవతో యా లీలాస్తాసాం కథాః తాసాం రసస్తన్నిషేవణమంతరేణ అన్యః ప్లవస్తరణసాధనం భవేత్. ఉపాయాంతరాసంభవాత్ తత్కథాశ్రవణమేవ యథాశక్తి నిషేవ్యమిత్యర్థః. ౪౦. శ్రోతురాదరదార్ఢ్యాయ సంప్రదాయప్రవృత్తిమాహ-త్రిభిః. పురాణసంహితామితి.

మృషిర్నారాయణోఽవ్యయః, నారదాయ పురా ప్రాహ కృష్ణద్వైపాయనాయసః. ౪౧. స వై మహ్యం మహాభాగ భగవాన్బాదరాయణః, ఇమాం భాగవతీం ప్రీత స్సంహితాం వేదసమ్మితామ్. ౪౨. ఏతాం వక్ష్యత్యసౌ సూతఋషిభ్యో నైమిశాలయే, దీర్ఘసత్రే కురుశ్రేష్ఠ సంపృష్టశ్శౌనకాదిభిః. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—అత్రానువర్ణ్యతేఽభీక్ష్ణం విశ్వాత్మా భగవాన్హరిః, యస్య ప్రసాదజో బ్రహ్మారుద్రః క్రోధసముద్భవః. ౧. త్వం తు రాజన్మరిష్యేతిపశుబుద్ధిమిమాం జహి, నజాతః ప్రాగభూతోఽద్య దేహవత్త్వం న నఙ్క్ష్యసి. ౨. న భవిష్యసి భూత్వాత్వం పుత్రపౌత్రాదిరూపవాన్, బీజాదంకురవద్దేహాద్వ్యతిరిక్తో యథానలః. ౩. స్వప్నే యథాశిరశ్ఛేదం పంచత్వాద్యాత్మనస్స్వయం, యస్మాత్పశ్యతి దేహస్య తస్మాదాత్మా

---

౪౧. స ఇతి. స వై బాదరాయణః ప్రీతస్సన్ మహ్య మిమాం సంహితాం ప్రాహేతి. పూర్వేణాన్వయః. ౪౨. ఏతామితి. అసౌ సూత ఇతి పురతః స్థిత మంగుళ్యా నిర్దిశ్యాహ—నైమిశాలయే నైమిశారణ్యస్థానే. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచమే తు సమాసేన పరబ్రహ్మోపదేశతః, రాజ్ఞ స్తక్షకసందంశాన్మృత్యుభీతినివారణమ్.

ఏతత్పురాణం శృణ్వన్నభయం ప్రాప్నోతీత్యభిప్రేత్య పురాణార్థమనుస్మారయతి—అత్రేతి. అయం భావః. జగత్కర్తా బ్రహ్మాపి యస్య ప్రసాదజః. ప్రసాదోఽత్ర రజోవృత్తి ర్హర్షః తతో జాతత్వా త్తత్పరతంత్రః. సర్వసంహర్తా రుద్రశ్చ యస్య క్రోధసముద్భవో న తు స్వతంత్రః. సః విశ్వస్యాత్మా నియంతా భగవానత్రానువర్ణ్యతే. అత ఏవం భూతం భాగవతం శృణ్వతః కుతోఽన్యస్మాద్భయశంకేతి. ౧. త్వం తు పునః కృతార్థఏవేత్యనుస్మారయతి—త్వమితి. పశుబుద్ధిం అవివేకం యస్మాన్నఙ్క్ష్యసి. కుత ఇత్యత ఆహ—న జాత ఇతి. యథాదేహః ప్రాగభూత ఏవాద్యజాతో నఙ్క్ష్యతి చ. నచైవం త్వం పూర్వం నాభూః నచాద్య జాతోఽసి. అతో ననఙ్క్ష్యసి. ౨. నను బీజాదంకురవత్ స్వస్మాత్ పుత్రరూపేణ స్వయమేవ భవతి. యథాహ. శ్రు. "అంగాదంగా త్సంభవతి హృదయాదధి జాయసే, ఆత్మా వై పుత్రనామాసి స జీవశరదశ్శతమి"తి. తతః పునరంకురాద్బీజమివ పౌత్రరూపేణాపి స్వయమేవ భవతి. శ్రు. "పితా పుత్రేణ పితృమాన్యోనియోనా"వితి శ్రుతేః. అత స్తేషు నశ్యత్సు కథం న నఙ్క్ష్యామీతి చేత్తత్రాహ–న భవిష్యసీతి. భూత్వా పుత్రపౌత్రాదిరూపవాన్. బీజాదంకురవత్. న భవిష్యసి యస్మాద్దేహాదే ర్వ్యతిరిక్తస్త్వం. యథానలః కాష్ఠాత్. దేహాద్దేహో జాయతే నాత్మేతి భావః. ౩. జన్మాదీనాం దేహధర్మత్వం దృష్టాంతేన ప్రపంచయతి - స్వప్న ఇతి. స్వప్నే యథా ఆత్మనః శిరశ్ఛేదం స్వయం పశ్యతి. ఏవం జాగరణేఽపి యస్మాద్దేహస్య పంచత్వాదికం పశ్యతి. తద్వదేవాత్మనః ఇదం భ్రమమాత్రం. వస్తుతస్తు ఆత్మా అజోఽమరశ్చేత్యర్థః. తదుక్తం. శ్లో. "ఆత్మనః పితృపుత్రాభ్యా మనుమేయౌ భవాప్యయౌ, నభవాప్యయవస్తూనామభిజ్ఞోఽద్వయ

హ్యజోఽమరః ౪.ఘటే భిన్నే యథాకాశ ఆకాశ స్స్యాద్యథాపురా, ఏవం దేహే మృతే జీవో బ్రహ్మ సంపద్యతే పునః ౫. మనస్సృజతి వై దేహాన్గుణాన్కర్మాణి చాత్మనః, తన్మనస్సృజతే మాయా తతో జీవస్య సంసృతిః. ౬. స్నేహాధిష్ఠానవర్త్యగ్నిసంయోగో యావదిష్యతే, తతో దీపస్య దీపత్వమేవం దేహకృతో భవః, రజస్సత్త్వతమోవృత్త్యా జాయేతైధేత నశ్యతి. ౭. న తత్రాత్మా స్వయంజ్యోతిర్యో వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః, ఆకాశ ఇవ చాధారో ధ్రువోఽనంతోపమో విభుః. ౮. ఏవమాత్మానమాత్మస్థ మాత్మనైవామృశ ప్రభో, బుద్ధ్యానుమానగర్భిణ్యా వాసుదేవానుచింతయా. ౯.చోదితో విప్రవాక్యేన న త్వాం ధక్ష్యతి తక్షకః, మృత్యవో నోపసర్పంతి మృత్యూనాం మృత్యుమీశ్వరమ్. ౧౦. అహం బ్రహ్మ పరం ధామ బ్రహ్మాహం పరమం పదం, ఏవం సమీక్షన్నాత్మాన మాత్మన్యాధాయ నిష్కళే. ౧౧. దశంతం తక్షకం పాదే లేలిహానం విషాననైః, న ద్రక్ష్యసి శరీరం చ విశ్వం చ పృథ

లక్షణ" ఇత్యాది. ౪.యస్మాద్దేహోపాధికోఽయమాత్మనో జన్మాదిసంసారభ్రమః. తస్మాదుపాధినివృత్తౌ ముచ్యత ఇతి సదృష్టాంతమాహ-ఘట ఇతి. యథా పురా ఘటోపాధేః పూర్వమివ పునః ఘటే భిన్నే తదంతర్వర్త్యవకాశః ఆకాశఏవ స్యాద్యథా ఏవం దేహే మృతే తత్త్వజ్ఞానేన లీనే సతి తద్వత్. ౫. జ్ఞానేన లయం సంభావయితుం మాయాకృతమాత్మనో దేహాద్యుపాధిసంబంధప్రకారమాహ - మన ఇతి. మన ఆత్మనో దేహాదీన్ సృజతి. తచ్చ మనో మాయా సృజతి. తతో మాయాద్యుపాధిసముదాయాత్. జీవస్య సంసృతిః. న వస్తుతః. ౬. ఏతదేవ సదృష్టాంతమాహ-సార్ధేన. స్నేహేతి. తతో దీపస్య జ్యోతిషః. దీపత్వం జ్వాలారూపః పరిణామః తత్ర తైలస్థానీయం కర్మ. తదధిష్ఠానస్థానీయం మనః. వర్తిస్థానీయో దేహః. అగ్నిసంయోగస్థానీయశ్చైతన్యాధ్యాసః. దీపస్థానీయ స్సంసార ఇతి యోజ్యం. దేహకృతః దేహనిబంధనః. యద్వా—దేహకృతో మనసః. న త్వాత్మనః. ౭. అతో దీపవత్సంసార ఏవ నశ్యతి. న త్వాత్మా జ్యోతిర్వదిత్యాహ—నేతి. న తు తత్ర ప్రతీయమానః. ఆత్మా కుత ఇత్యత ఆహ—య ఇతి. వ్యక్తావ్యక్తయోః స్థూలసూక్ష్మదేహయోః. పరః అన్యః. యతః స్వయం జ్యోతిః. పరత్వం ప్రపంచయతి-ఆకాశ ఇవేతి. ఆధారో దేహాదిప్రపంచస్య ధ్రువో నిర్వికారః. నాస్త్యంతః ఉపమా చ యస్య సః అనంతోపమః. తతో విభుః. ౮. అతస్తమేవ చింతయేత్యాహ—ఏవమితి. ఆత్మస్థం. దేహాద్యుపాధిస్థం. ఆమృశ విచారయ. అనుమానగర్భిణ్యా ద్రష్టృదృశ్యాద్యన్వయవ్యతిరేకయుక్తయా. ౯. ఏవం చ సతి త్వాం తక్షకో న దహేదిత్యాహ—చోదిత ఇతి. తత్ర హేతవః. మృత్యవ ఇతి. మృత్యుహేతవః. ౧౦. విమర్శప్రకారం దర్శయన్ తక్షకాదర్శనం దర్శయతి- ద్వాభ్యాం. అహమితి. యోఽసావహం స బ్రహ్మైవ. యద్బ్రహ్మ తదహమేవేతి. సమీక్షన్ తత్ర అహం బ్రహ్మేతి భావనయా జీవస్య శోకాదినివృత్తిః. బ్రహ్మాహమితి భావనయా చ బ్రహ్మణః పారోక్ష్యనివృత్తిర్భవతీతి వ్యతీహారార్థో దర్శితః. నిష్కళే నిరుపాధౌ ఆత్మని బ్రహ్మణి. ౧౧. దశంతమితి. విషయుక్తై రాననైః దశంతం గ్రసంతం. తక్షకం. లేలిహానం సర్పం. యద్వా. లేలిహానం జిహ్వాభిరోష్ఠప్రాంతం సనిష్పేషమాస్వాదయంతం. ఆత్మనః పృథక్. ౧౨. ఏతదితి. ఘోరే

గాత్మనః. ౧౨. ఏతత్తే కథితం తాత యదాత్మా పృష్టవాన్నృప, హరే ర్విశ్వాత్మన శ్చేష్టాం కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసి. ౧౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

శ్రీసూత ఉవాచః—ఏతన్నిశమ్య మునినాభిహితం పరీక్షిద్వ్యాసాత్మజేన నిఖిలాత్మదృశా సమేన, తత్పాదమూల ముపసృత్య నతేన మూర్ధ్నా బద్ధాంజలి స్తమిద మాహ సవిష్ణురాతః. ౧. సిద్ధోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి భవతా కరుణాత్మనా, శ్రావితో యచ్చ మే సాక్షాదనాదినిధనో హరిః. ౨. నాత్యద్భుత మిదం మన్యే భవతామచ్యుతాత్మనామ్, అజ్ఞేషు తాపతప్తేషు భూతేషు యదనుగ్రహః. ౩. పురాణ సంహితా మేతా మశ్రౌష్మ భవతో వయమ్, యస్యాం ఖలూత్తమశ్లోకో భగవా ననువర్ణ్యతే. ౪. భగవం స్తక్షకాదిభ్యో మృత్యుభ్యో న బిభేమ్యహమ్, ప్రవిష్టో బ్రహ్మ నిర్వాణమభయం దర్శితం త్వయా. ౫. అనుజానీహి మాం బ్రహ్మన్వాచం యచ్ఛామ్య ధోక్షజే, ముక్తకామాశయం చేతః ప్రవేశ్య విసృజామ్యసూన్. ౬. అజ్ఞానం చ నిరస్తం మే జ్ఞానవిజ్ఞాననిష్ఠయా, భవతా దర్శితం క్షేమం పరం భగవతః పదమ్. ౭. సూత ఉవాచః—ఇత్యుక్తస్తమనుజ్ఞాయ భగవాన్బాదరాయణిః, జగామ భిక్షుభిస్సాకం నరదేవేన పూజితః. ౮. పరీక్షిదపి రాజర్షి రాత్మన్యాత్మాన మాత్మనా, సమాధాయ పరం దధ్యావస్పందాసుర్యథా తరుః. ౯. ప్రాక్కూలే బర్హిష్యాసీనో గం

శ్చేష్టాం లీలాం ప్రతి ఆత్మాత్వం యత్ పృష్టవాన్. తదేవ తత్తే కథితం. శిష్యస్య కృతార్థతా పరీక్షణాయ పృచ్ఛతి-కిమితి. ౧౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షష్ఠే పరీక్షితో మోక్ష స్సర్పహోమాది తత్సుతాత్, వేదశాఖావిభాగోక్త్యా త్రివేదవ్యాస వర్ణనమ్. ఏతదితి. ఏతత్పురాణం నిశమ్య. నిఖిలాత్మా హరి స్తం స్వాత్మని పశ్యతీతి తథా. తేన. అత స్సమేన. న తేన అవనతేన మూర్ధ్నా. తత్పాదమూలముపసృత్య తస్య పాదౌ శిరసి నిధాయేత్యర్థః. ౧. సిద్ధఇతి. సిద్ధః కృతార్థోఽస్మి. యతః అనుగృహీతోఽస్మి. అనుగ్రహమేవాహ-యద్యస్మాచ్ఛ్రావితః. చ శబ్దాత్ప్రాప్తిసాధనం చ. ౨. కరుణాత్మతామభినందతి—ద్వాభ్యాం. నేతి. ౩. పురాణ సంహితామితి. అశ్రౌష్మ శ్రుతవంతః. వయం భవత స్సకాశాత్. ౪. సిద్ధోఽస్మీత్యుక్తం తదేవా విష్కరోతి—భగవన్నితి. యతః త్వయా దర్శితం బ్రహ్మ ప్రవిష్టః. కథంభూతం. అభయం. యతో నిర్వాణం కైవల్యరూపం. ౫. కింభూయః. శ్రోతుమిచ్ఛసీతి యదుక్తం తత్ర సిద్ధోఽహం. న కించి చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛామి. కేవలమనుజ్ఞాం దేహీత్యాహ—అనుజానీహీతి. వాచ మిత్యుపలక్షణం సర్వేంద్రియాణాం. వాచం నియమ్య కిం కరిష్యసి? తదాహ—ముక్తాః కామాశయా స్తద్వాసనాయేన తత్ చేతః అధోక్షజే ప్రవేశ్య. తనూన్ విసృజామి. ౬. నను కిం ప్రాణత్యాగేన కంచిత్కాలం జ్ఞాన నిష్ఠో భవేతి చేత్తత్రాహ—అజ్ఞానమితి. అజ్ఞానం చకారాత్తత్సంస్కారాశ్చ. తచ్చ. త్వత్కృపయైవేత్యాహ—భవతేతి. ౭. ౮. పరీక్షిదితి. ఆత్మనా బుద్ధ్యా. ఆత్మానం మనః ఆత్మని ప్రత్యక్ప్రకాశే.

గాఙ్కూలఉదఙ్ముఖః, బ్రహ్మభూతో మహాయోగీ నిస్సంగ శ్ఛిన్నసంశయః. ౧౦. తక్షకః ప్రహితో విప్రాః క్రుద్ధేన బ్రహ్మసూనునా, హంతుకామో నృపం గచ్ఛన్ దదర్శ పథి కాశ్యపమ్. ౧౧. తం తర్పయిత్వా ద్రవిణై ర్నివర్త్యవిషహారిణమ్, ద్విజరూప ప్రతిచ్ఛన్నః కామరూపోఽదశన్నృపమ్. ౧౨. బ్రహ్మభూతస్య రాజర్షే ర్దేహోఽహిగరళాగ్నినా, బభూవ భస్మసాత్సద్యః పశ్యతాం సర్వదేహినామ్. ౧౩. హాహాకారో మహానాసీద్భువి ఖే దిక్షు సర్వతః, విస్మితా అభవన్ సర్వే దేవాసురనరాదయః. ౧౪. దేవదుందుభయో నేదు ర్గంధర్వాప్సరసో జగుః, వవృషుః పుష్పవర్షాణి విబుధాస్సాధువాదినః. ౧౫. జనమేజ*య స్స్వపితరం శ్రుత్వా తక్షకభక్షితమ్, యథాజుహావ సంక్రుద్ధస్సర్పాన్ సత్రే సహ ద్విజైః. ౧౬. సర్పసత్రే సమిద్ధేఽగ్నౌ దహ్యమానాన్మహోరగాన్, దృష్ట్వేంద్రం సర్ప ఉద్విగ్న స్తక్షక శ్శరణం యయౌ. ౧౭. నాగతం తక్షకం తత్ర దృష్ట్వా పారీక్షితో ద్విజాన్; ఉవాచ తక్షకః కస్మాన్న దహ్యేతోరగాధమః. ౧౮. తం గోపాయతి రాజేంద్ర శక్ర శ్శరణమాగతమ్, తేన సంస్తంభిత స్సర్ప స్తస్మాన్నాగ్నౌ పతత్యసౌ. ౧౯. ఇతి పారీక్షిత శ్శ్రుత్వా ప్రాహర్త్విజ ఉదారధీః, సహేంద్ర స్తక్షకో విప్రా నాగ్నౌ కిమితి పాత్యతే. ౨౦. తచ్ఛ్రుత్వా జుహువుర్విప్రా స్సహేంద్రం తక్షకం మఖే, తక్షకాశు పతస్వేహ సహేంద్రేణ మరుత్వతా. ౨౧. ఇతి బ్రహ్మోదితాక్షేపై స్స్థానాదింద్రః ప్రచాలితః, బభూవ సంభ్రాంతమతి స్సవిమాన స్సతక్షకః. ౨౨. తం పతంతం విమానేన సహ తక్షక మంబరాత్, విలోక్యాంగిరసః ప్రాహ రాజానం తం బృహస్పతిః. ౨౩. నైష త్వయా మనుష్యేంద్ర వధ మర్హతి

సమాధాయ. పరమాత్మానం దధ్యౌ. అస్పందాసుః లీనప్రాణః. యథాతు తరుః స్థాణుః. ౯. తమేవ విశినష్టి—ప్రాగితి. ప్రాక్కూలే ప్రాగగ్రే. బర్హిషి దర్భే. ౧౦. తదేవం బ్రహ్మభూతే తస్మిన్ తక్షకాగమనాదికం పిష్టపేషణమివ భవతీతి దర్శయతి-త్రిభిః. తక్షక ఇతి హే విప్రాః. ౧౧. తమితి. తం విషచికిత్సయా పరీక్షిద్రక్షణేన ద్రవ్యార్జనాయ గచ్ఛంతం తత్ర మార్గే స్వాలీఢవృక్షస్య భస్మీభూతస్య పునరంకురాదిక్రమేణోత్థాపనాద్విషహారిణం తదపేక్షితద్రవిణైః సంతర్ప్య. తతో నివర్త్య ద్విజరూపేణ తిరోహితస్సన్నదశత్. ౧౨. తచ్చ పుత్రకృత్యమివ జాతమిత్యాహ—బ్రహ్మభూతస్యేతి. ౧౩. తత్ర క్షణం సర్వేషాం దుఃఖం చ తతః పరముత్సవం చాహ-ద్వాభ్యాం. హాహాకార ఇతి. ౧౪. ౧౫. ప్రాసంగికమాహ—జనమేజయ ఇతి. సత్రే సర్పాభిచారసత్రే. ద్విజైస్సహ వర్తమానః యథా యథావత్. ఆజుహావ జుహావేతి వా. సర్వసర్పహవనే కారణమాహ—సంక్రుద్ధ ఇతి. ౧౬—౧౮. కస్మాత్తక్షకో న దహ్యేతేత్యుక్తాస్సంతో ద్విజా ఊచుః—తమితి. తేనేంద్రేణ అసౌ సర్పః. ౧౯. ఇతీతి. ఋత్విజః ప్రతి ప్రాహ సహేంద్రః ఇంద్రసహితః. కిమితి న పాత్యతే. ౨౦. తదితి. తద్రాజ్ఞో వచః శ్రుత్వా అజుహువుః. సాపేక్షమాహ్వానం దర్శయతి—తక్షకేతి. ఇహాగ్నావాశు పతస్వ. మరుత్వతా మరుద్గణవతా. ఇంద్రేణ సహ. ౨౧. ఇతీతి. బ్రాహ్మణై రుక్తై రాక్షేపైః పరుషవాక్యైః స తక్షకః. ౨౨. తమితి. స తక్షకం. అంగిరసః పుత్రో బృహస్పతిః. ప్రాహ—

సర్పరాట్, అనేన పీతమమృతమతోఽయ మజరామరః. ౨౪. జీవితం మరణం జంతో ర్గతి స్స్వేనైవ కర్మణా, రాజం స్తతోఽన్యో నా స్త్యస్య ప్రదాతా సుఖదుఃఖయోః. ౨౫. సర్పచోరాదివహ్న్యంబుక్షుత్తృడ్వ్యాధ్యాదిభి ర్నృప, పంచత్వమృచ్ఛతే జంతుర్భుఙ్క్తే హ్యారబ్ధకర్మ చ. ౨౬. తస్మాత్సత్రమిదం రాజన్ సంస్థీయేతాభిచారికం, సర్పా అనాగసో దగ్ధా జనైర్దిష్టం హి భుజ్యతే. ౨౭. ఇత్యుక్తస్స తథేత్యాహ మహర్షేర్మానయన్వచః, సర్పసత్రాదుపరతః పూజయామాస వాక్పతిమ్. ౨౮. సైషా విష్ణోర్మహామాయా బాధ్యయాచాప్యలక్షణా, యయా ముహ్యంత్యాత్మభూతా భూతేషు గుణవృత్తిభిః. ౨౯. న యత్ర దంభీత్యభయా విరాజితా మాయాత్మవాదేన కృతాత్మవాదిభిః, న యద్వివాదో వివిధ స్తదాశ్రయో మనశ్చ సంకల్పవికల్పవృత్తియత్. ౩౦ న యత్రసృజ్యం సృజతోభయోః పరం శ్రేయశ్చ జీవ స్త్రిభి రన్విత స్స్వ

---

౨౩. ౨౪. భవతు నామాజరామరః. తథాపి పితృమారకం ధక్ష్యామీతి చేత్తత్రాహ—జీవితమితి. గతిః పరలోకః. అతో దుర్మరణనిమిత్తా పితుర్దుర్గతి స్తేనేన కృతేత్యపి న శంకనీయమిత్యర్థః. ౨౫. కథమన్యస్సుఖదుఃఖప్రదాతా నాస్తి. సర్పాదీనాముపలభ్యమానత్వాదితి చేత్తత్రాహ—సర్పేతి. సర్పాదినా జంతుః పంచత్వం మృత్యుం ఋచ్ఛతే ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి యత్. తత్ ఆరబ్ధం కర్మైవ భుఙ్క్తే. స్వకృతకర్మప్రయుక్తా ఏవ సర్పాదయః. న స్వతంత్రా ఇతి భావః. ౨౬. తస్మాదితి. సంస్థీయేత సమాప్యతాం ఆభిచారికం హింసాదిఫలకం. దిష్టం ప్రాచీనం కర్మ. అతః సర్పాదృష్టప్రయుక్తస్య తవాప్యయం నాపరాధ ఇతి భావః. ౨౭. ఇతీతి. వాక్పతిం బృహస్పతిం. ౨౮. నను కథం విదుషామప్యేవం సంమోహః యతో బ్రహ్మకోపాత్పరీక్షితో మృత్యుః జనమేజయకోపాత్సర్పాణా మిత్యాది. తత్రాహ—సైషేతి. తస్యా మహత్త్వం దర్శయతి—అలక్షణా న లక్ష్యత ఇత్యలక్షణా. అప్రతర్క్యేత్యర్థః. కా సా ఇత్యత ఆహ—యయా అస్య విష్ణోరేవ ఆత్మభూతాః ఆత్మాంశభూతాః ప్రాణినః. గుణవృత్తిభిః క్రోధాదిభిః భూతేషు దేహేషు ముహ్యంతి బాధ్యబాధకతాం వ్రజంతీత్యర్థః. నను శ్రవణాదినా బాధితయా తయా కుతో మోహస్స్యాత్తత్రాహ—అబాధ్యయా బాధితుమశక్యయా. ౨౯. కథం తర్హి మాయా తత్కార్యనివృత్తిరిత్యాశంక్య శ్రీవిష్ణుస్వరూపనిరూపణపూర్వకం తద్భజనాత్సర్వానర్థనివృత్తిరితి శాస్త్రార్థముపసంహరతి—పంచభిః. నేతి. దంభీతి యా మాయాకపటవానయం పుమానిత్యేవంభూతా బుద్ధావసకృదుల్లిఖ్యమానా యా మాయేత్యర్థః. సా ఆత్మవాదే క్రియమాణే ఆత్మవాదిభిః యత్ర అభయా న విరాజితా న ప్రకాశితా కింతు భీతేవ స్వకార్యం మోహాదికమకుర్వంతీ కథంచిద్వర్తత ఇతి ప్రతిపాదితేత్యర్థః. తదుక్తం. శ్లో. "తస్మై నమో భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి, యన్మాయయా దుర్జయయా మాం బ్రువంతి జగద్గురుం. విలజ్జమానయా యస్య స్థాతుమీక్షాపథేఽముయా, విమోహితా వికత్థంతే మమాహమితి దుర్ధియ" ఇతి. కించ యత్ యస్మిన్ తదాశ్రయో మాయాశ్రయః. వివిధో వివాదో నాస్తి. విశేషవిషయత్వాద్వివాదానాం తస్య విశేషాతీతత్వాదితి భావః. సంకల్పవికల్పాః వృత్తయో యస్య తన్మనోఽపి యత్ యత్ర నాస్తి. సంకల్పవికల్పానామపి విశేషవిషయత్వాత్. ౩౦. కించ. నేతి. సృజ్యం కర్మ సృజతా కారకవర్గేణ సహ. ఉభయోః సృజ్యస్రష్ట్రోః

యం,తదేతదుత్సాదితబాధ్యబాధకం నిషిధ్యచోర్మీన్విరమేత తన్మునిః.౩౧. పరంపదం వైష్ణవ మామనంతి తద్యన్నేతి నేతీత్యతదుత్సిసృక్షవః, విసృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదాహృదోపగుహ్యావసితం సమాహితైః. ౩౨.త ఏతదధిగచ్ఛంతి విష్ణోర్యత్పరమంపదం, అహం మమేతిదౌర్జన్యం నయేషాం దేహగేహజమ్.౩౩.అతివాదాంస్తితిక్షేత నావమన్యేత కంచన, నచేమం దేహమాశ్రిత్య వైరం కుర్వీత కేనచిత్. ౩౪. నమో భగవతే తస్మైకృష్ణాయాకుంఠ మేధసే,యత్పాదాంబురుహధ్యానాత్సంహితామధ్యగా మిమామ్. ౩౫. శ్రీశౌనక ఉవాచః—పైలాదిభిర్వ్యాసశిష్యైర్వేదాచార్యైర్మహాత్మభిః,వేదాశ్చకతిధావ్యస్తాఏతత్సౌమ్యాభిధేహినః. ౩౬.సూతఉవాచః—సమాహితాత్మనో బ్రహ్మన్ బ్రహ్మణఃపరమేష్ఠినః, హృదాకాశాదభూన్నాదోవృత్తిరోధాద్విభావ్యతే. ౩౭. యముపాసనయా బ్రహ్మన్యోగినోమలమాత్మనః, ద్రవ్యక్రియాకారకాఖ్యం హిత్వాయాన్త్యపునర్భవమ్. ౩౮.తతోఽభూత్త్రివృదోంకారోయోఽవ్యక్తప్రభవస్స్వరాట్,యత్తల్లింగం భగవతో బ్రహ్మణఃపరమాత్మనః౩౯.శ్రు

పరంసాధ్యం శ్రేయఃఫలమపి అతః త్రిభిః సృజ్యస్రష్టృఫలైః. అన్వితో జీవశ్చ అహంకారాత్మకో యత్ర నాస్తి. అతఏవ ఉత్సాదితౌ నిరస్తౌ బాధ్యబాధకౌ యస్మిన్ తదేతత్స్వయం ఆత్మస్వరూపమిత్యర్థః. తత్తస్మాత్ ఊర్మీనహంకారాదీన్నిషిధ్య. విరమేద్విశేషేణ క్రీడేదిత్యర్థః, ౩౧. యతస్తద్వైష్ణవం పద మామనంతీత్యాహ—పరమితి. యదేతత్తదేవ పరం వైష్ణవం పదం స్వరూప మామనంతి కే అతత్. ఆత్మవ్యతిరిక్తం ఉత్సిసృక్షవః త్యక్తు మిచ్ఛవః యతః అనన్యసౌహృదాః నాస్త్యన్యస్మిన్ సౌహృదం యేషాం తే కుతః దౌరాత్మ్యం దేహాద్యహంభావం విసృజ్య దేహే అహంకారాభావాత్ అన్యత్ర సౌహృదం నాస్తి అత స్త్యక్తుమిచ్ఛవ ఇత్యర్థః. కథంనేతి నేతీత్యేవం. అత్రవిద్వదనుభవమపి ప్రమాణయతి. హృదా ఉపగూహ్య ధ్యానాదినా. తతస్సమాహితైరవసితం నిశ్చితం.యద్వా. అవస్థితం అవబద్ధం ఆత్మతయా గృహీత మిత్యర్థః. ౩౨. ఏతత్ప్రాప్తావధికారిణో దర్శయతి—తఇతి. దేహజం అహమితి గేహజం మమేతి. ౩౩. ఏవం ప్రాప్త్యుపాయమాహ—అతివాదానితి. ౩౪. శాస్త్రసమాప్తౌ గురుం ప్రణమతి—నమఇతి. కృష్ణాయ వ్యాసాయ అధ్యగామధీతవానస్మి. ౩౫. ఇమాం సంహితా మధ్యగా మిత్యుక్తం తత్రపురాణసంహితావిభాగం విశేషతో బుభుత్సుర్వేద విభాగమపి ప్రసంగాత్ పృథక్ పృచ్ఛతి-పైలాదిభిరితి. హే సౌమ్య. ౩౬. తత్ర ప్రథమం వేదావిర్భావప్రకారమాహాష్టభిః. సమాహితాత్మన ఇతి. బ్రహ్మణో హృది య ఆకాశ స్తస్మాన్నాదోఽభూత్ యః కర్ణపుటపిధానేన శ్రోత్రప్రవృత్తినిరోధా దస్మదాదిష్వపి విభావ్యతే తర్క్యతే. ౩౭. ప్రసంగాన్నాదోపాసనయా మోక్షఫలమాహ—యదితి. యస్య నాదస్యోపాసనయా. ఆత్మనో మలం అపోహ్య. కథంభూతం మలం? తదాహ-ద్రవ్య మధిభూతం-క్రియా అధ్యాత్మం. కారకమధిదైవం ఏవం త్రిధాభూతా ఆఖ్యా యస్యేతి తథా. ౩౮. తతఇతి. తతః నాదాత్ త్రివృత్ త్రిమాత్రః. కంఠోష్ఠాదిభిః ఉచ్చార్యమాణస్య ఓంకారస్య అక్షరసమామ్నాయాంతర్భావాత్ సూక్ష్మతయా తం విశినష్టి-అవ్యక్తః ప్రభవో యస్య సః. తదేవాహ—సర్వాట్ స్వత ఏవ హృది ప్రకాశమానః తమేవ కార్యేణ లక్షయతి-యత్తదితి. నపుంసకత్వలింగశబ్దవిశేషణత్వాత్. లిఙ్గం గమకం. ౩౯. శ్రోఽసౌ

ణోతి య ఇమం స్ఫోటం సుప్తశ్రోత్రేఽపి శూన్యదృక్, యేన వాగ్వ్యజ్యతే యస్య వ్యక్తి రాకాశ ఆత్మనః. ౪౦. స్వధామ్నో బ్రహ్మణస్సాక్షాద్వాచకః పరమాత్మనః, స సర్వమంత్రోపనిషద్వేదబీజం సనాతనమ్. ౪౧. తస్య హ్యాసంస్త్రయో వర్ణా అకారాద్యా భృగూద్వహ, ధార్యంతే యైస్త్రయో భావా గుణనామార్థవృత్తయః. ౪౨. తతోఽక్షరసమామ్నాయమసృజద్భగవానజః, అంతస్థోష్మస్వరస్పర్శహ్రస్వదీర్ఘాది లక్షణమ్. ౪౩. తతోఽసౌ చతురో వేదాంశ్చతుర్భిర్వదనైర్విభుః, సవ్యాహృతీంశ్చ సోంకారాంశ్చాతుర్హోత్రవివక్షయా. ౪౪. పుత్రానధ్యాపయామాస తాన్నృషి ర్బ్రహ్మకోవిదాన్, తే తు ధర్మోపదేష్టారస్స్వపుత్రేభ్యస్సమాదిశన్. ౪౫. తే పరంపరయా ప్రాప్తాస్తత్తచ్ఛిష్యైర్ధృతవ్రతైః, చతుర్యుగేష్వథ వ్యస్తా ద్వాపరాదౌ మహర్షిభిః. ౪౬. క్షీణాయుషః క్షీణసత్త్వాన్ దుర్మేధాన్వీక్ష్య కాలతః, వేదాన్ బ్రహ్మ

పరమాత్మా? త మాహ—శృణోతీతి. ఇమం స్ఫోటమవ్యక్తమోంకారం. నను జీవఏవ తం శృణోతి. నేత్యాహ—సుప్తశ్రోత్రే కర్ణపిధానాదినాఅవృత్తికేఽపి శ్రోత్రే సతి జీవస్తుకరణాధీనజ్ఞానత్వాన్న తదా శ్రోతా. తదుపలబ్ధిస్తు తస్య పరమాత్మద్వారికైవేతి భావః. ఈశ్వరస్తు నైవం. యతశ్శూన్యదృక్ శూన్యేంద్రియవర్గే దృగ్ జ్ఞానం యస్య. తథాహి. సుప్తో యథా శబ్దం శ్రుత్వా ప్రబుధ్యతే. న తదా జీవ శ్శ్రోతా. లీనేంద్రియత్వాత్. అతో యస్తదా శబ్దం శ్రుత్వా జీవం ప్రబోధయతి. స యథా పరమాత్మైవ తద్వత్. కోఽసావోంకారః? తం విశినష్టి-సార్ధేన. యేన వాక్ బృహతీ వ్యజ్యతే యస్య చ హృదయాకాశే ఆత్మన స్సకాశాద్వ్యక్తిరభివ్యక్తిః. ౪౦. కించ. స్వధామ్న ఇతి. స్వధామ్నః స్వస్య ధామ ఆశ్రయః కారణం యత్ బ్రహ్మ తస్య. కిం చ పరమాత్మాంశభూతసమస్త దేవతావాచకోఽపీత్యాశయేనాహ—స్వ ఇతి. సర్వమంత్రాణాముపనిషద్రహస్యం సూక్ష్మరూపమిత్యర్థః. తత్ర హేతుః. వేదానాం బీజం కారణం బీజత్వేఽప్యవికారితామాహ—సనాతనం సదైకరూపం. తస్య బ్రహ్మరూపత్వాత్. ౪౧. ఇదానీం తతస్సర్వప్రపంచోత్పత్తిప్రకారమాహ—తస్యేతి. త్రయః త్రిసంఖ్యాయుక్తాః భావాః. యైరకారోకారమకారైః. ధార్యంతే. తత్కారణత్వాత్. తానేవాహ- గుణాః సత్త్వాదయః సామాని ఋగ్యజుస్సామాని. అర్థాః భూర్భువస్స్వర్లోకాః. వృత్తయో జాగ్రదాదయః. ౪౨. తత ఇతి. తతస్తేభ్యో వర్ణేభ్యః. అక్షరాణాం సమామ్నాయం సమాహారం. తమేవాహ—అంతస్థాః యరలవాః. ఊష్మాణః శషసహాః. స్వరాః అకారాద్యాః. స్పర్శాః కాదయోమావసానాః-హ్రస్వదీర్ఘాదిశ్చ. ఆదిశబ్దాజ్జిహ్వామూలీయాదయః. తఏవ లక్షణం స్వరూపం యస్య తం. ౪౩. తత ఇతి. విభుః చతుర్ముఖస్వరూపో భగవాన్. అసృజదితి పూర్వస్యైవానుషంగః. చాతుర్హోత్రవివక్షయా చత్వారో హోత్రోపలక్షితా ఋత్విజశ్చతుర్హోతారః. తైరనుష్ఠేయం హౌత్రాధ్వర్యవాదికం కర్మ చాతుర్హోత్రం. తద్వివక్షయా. ౪౪. పుత్రానితి.పుత్రాన్ మరీచ్యాదీన్ తాన్ వేదాన్. బ్రహ్మకోవిదాన్ వేదోచ్చారణాదినిపుణాన్. ౪౫. త ఇతి. ఏవం చతుర్యుగేషు ప్రాప్తాః ద్వాపరాదౌ ద్వాపరమాదిర్యస్య తదంత్యాం లక్షణస్య కాలస్య తస్మిన్. ద్వాపరాంతే వేదవిభాగ ప్రసిద్ధేః. శంతనుసమకాలవ్యాసావతారప్రసిద్ధేశ్చ. వ్యస్తా విభక్తాః. ౪౬. తత్ర వేదవిభాగే హేతుః.

ర్షయో వ్యస్యన్ హృదిస్థాచ్యుతచోదితాః. ౪౭. అస్మిన్నప్యంతరే బ్రహ్మన్ భగవాన్
లోకభావనః, బ్రహ్మేశాద్యైర్లోకపాలైర్యాచితో ధర్మగుప్తయే. ౪౮. పరాశరా
త్సత్యవత్యా మంశాంశకలయా విభుః, అవతీర్ణో మహాభాగో వేదం చక్రే చతుర్వి
ధమ్. ౪౯. ఋగథర్వయజుస్సామ్నాం రాశీనుద్ధృత్య వర్గశః, చతస్రస్సంహితాశ్చ
క్రే సూత్రే మణిగణానివ. ౫౦. తాసాం స చతురశ్శిష్యానుపహూయ మహామతిః,
ఏకైకాం సంహితాం బ్రహ్మన్నేకైకస్మై దదౌ విభుః. ౫౧. పైలాయ సంహితా
మాద్యాం బహ్వృచాఖ్యామువాచహ, వైశంపాయనసంజ్ఞాయ నిగదాఖ్యం యజు
ర్గణమ్. ౫౨. సామ్నాంజైమినయే ప్రాహ తథా ఛందోగసంహితామ్, అథర్వాంగి
రసం నామ స్వశిష్యాయ సుమంతవే. ౫౩. పైలస్స్వసంహితామూచ ఇంద్రప్రమి
తయే మునిః, బాష్కలాయ చ సోఽప్యాహ శిష్యేభ్యస్సంహితాం స్వకామ్. ౫౪.
చతుర్ధా వ్యస్య బోధ్యాయ యాజ్ఞవల్క్యాయ భార్గవ, పరాశరాగ్నిమిత్రాభ్యా
మింద్రప్రమితిరాత్మవాన్. ౫౫. అధ్యాపయత్సంహితాం స్వాం మాండూకేయ
మృషిం కవిం, తస్య శిష్యో దేవమిత్రస్సౌభర్యాదిభ్య ఊచివాన్. ౫౬. శాకల్య
స్తత్సుతస్స్వాం తు పంచధా వ్యస్య సంహితాం, వాచ్యమౌద్గల్యశాలీయగోబిల్య
శిశిరేష్వధాత్. ౫౭. జాతుకర్ణస్తు తచ్ఛిష్యస్సనిరుక్తాం స్వసంహితాం, బలాకపైం
గవైతాళవిరజేభ్యో దదౌ మునిః. ౫౮. బాష్కలిః ప్రతిశాఖాభ్యో వాలఖిల్యా

క్షీణాయుష ఇతి. క్షీణాయుషో జనాన్. తర్హి పురుషబుద్ధిప్రభవత్వాత్. అనాదరణీయం స్యాదిత్యా
శంక్యాహ - హృదిస్థేతి. ౪౭. ఏవం సామాన్యతో వేదవిభాగక్రమముక్త్వా వైవస్వతమన్వంతరే
విశేషతో నిరూపయితుమాహ—అస్మిన్నితి. ౪౮. పరాశరాదితి. అంశో మాయా. తస్యాంశః సత్త్వం
తస్య కలయా అంశేన. అవతీర్ణస్సన్. ౪౯. చాతుర్విధ్యమేవాహ—ఋగితి. ఋగాదిమంత్రాణాం
రాశీన్ వర్గశః తత్తత్ప్రకరణభేదైరుద్ధృత్య యథా అనేకవిధమణిరాశేర్మణిగణాః పద్మరాగాదయో
వివిచ్యోద్ధ్రియంతే తద్వదుద్ధృత్య మంత్రైశ్చతస్రః ఋగాదిసంహితాశ్చక్రే. ౫౦. తాసామితి.
తాసాం సంహితానాం మధ్యే ఏకాం ఏకాం. ౫౧. పైలాయేతి. ఋక్సముదాయరూపత్వాద్బహ్వృ
చాఖ్యాం. నితరాం ప్రశ్లేషేణ గద్యమానత్వాన్నిగదాఖ్యం. ౫౨. సామ్నామితి. సామ్నాం సంబన్ధినీం
ఛన్దస్సు గీయమానత్వాత్ ఛన్దోగాఖ్యాం సంహితాం. ౫౩. తత్ర ఋగ్వేదశాఖావిభాగమాహ - పైల
ఇతి. స్వసంహితాం ద్వేధా విభజ్య ఇంద్రప్రమితయే బాష్కలాయ చ ఊచే. ౫౪. చతుర్ధేతి. సబా
ష్కలోఽపి స్వసంహితాం చతుర్ధా వ్యస్య బోధ్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యశ్శిష్యేభ్య ఆహ—భో భార్గవ.
౫౫. అధ్యాపయదితి. ఇంద్రప్రమితిరపి స్వాం సంహితాం స్వసుతం మాండూకేయమధ్యాపయా
మాస తస్య మాండూకేయస్య శిష్యో దేవమిత్రః. ౫౬. శాకల్య ఇతి. తత్సుతః మాండూకేయసుతః
శాకల్యః వాత్స్యాదిషు పంచస్వధాత్. తానధ్యాపయామాసేత్యర్థః. ౫౭. జాతుకర్ణ ఇతి. తచ్ఛిష్యః
శాకల్యశిష్యః స్వసంహితాం త్రేధా విభజ్య చతుర్థం వైదికపదార్థవ్యాఖ్యానరూపం నిరుక్తం చ బాష్కలి
రితి. కృత్వా బలాకాదిభ్యశ్చతుర్భ్యః దదౌ. ౫౮. బాష్కలిరితి. పూర్వోక్తస్య బాష్కలస్య సుతః

ఖ్యసంహితాం, చక్రే బాలాయనిర్గార్గ్యః కాసారశ్చైవ తాం దధుః. ౫౯. బహ్వృచాస్సంహితా హ్యేతా ఏభిర్బ్రహ్మర్షిభిర్ధృతాః, శ్రుత్వైతచ్ఛందసాం వ్యాసం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౦. వైశంపాయనశిష్యా వై చరకాధ్వర్యవోఽభవన్, యచ్చేరుర్బ్రహ్మహత్యాంహః క్షపణం స్వగురోర్వ్రతమ్. ౬౧. యాజ్ఞవల్క్యస్తు తచ్ఛిష్య ఆహాహో భగవన్కియత్, చరితేనాల్పసారాణాం చరిష్యేఽహం సుదుశ్చరమ్. ౬౨. ఇత్యుక్తో గురురప్యాహ కుపితోఽహమలం త్వయా, విప్రావమన్త్రా శిష్యేణ మదధీతం త్యజాశ్వితి. ౬౩. దేవరాతసుతస్సోఽపి ఛర్దిత్వా యజుషాం గణం, తతో గతోఽథ మునయో దదృశుస్తాన్ యజుర్గణాన్. ౬౪. భూత్వా తిత్తిరయో బ్రహ్మం స్తల్లోలుపతయా దదుః, తైత్తిరీయా ఇతి యజుశ్శాఖా ఆసన్ సుపేశలాః. ౬౫. యాజ్ఞవల్క్యస్తతో బ్రహ్మంశ్ఛందాంస్యధిగవేషయన్, గురోరవిద్యమానాని సూపతస్థేఽర్కమీశ్వరమ్. ౬౬. యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ- ఓం నమో భగవతే ఆదిత్యాయాఖిలజగతామాత్మస్వరూపేణ కాలస్వరూపేణ చ చతుర్విధభూతనికాయానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానామంతర్హృదయేషు బహిరప్యాకాశ ఇవోపాధినా వ్యవధీయమానో భవానేక ఏవ క్షణలవనిమేషావయవోపచితసంవత్సరగణేనాపామా

ప్రతిశాఖాభ్యః ఉక్తసర్వశాఖాభ్యః బాలాయన్యాదయస్తాం దధురధీతవంతః. ౫౯. ఋక్ శాఖోపసంహారపూర్వకం తచ్ఛ్రవణఫలమాహ-బహ్వృచా ఇతి. ఏతచ్ఛందసాం ఏతేషాం ఛందసాం. ౬౦. యజుర్వేదే తైత్తిరీయశాఖోత్పత్తిప్రస్తావమాహ-వైశంపాయనేతి. చరకనామనిరుక్తిమాహ—యద్యస్మాద్ధేతోః చేరురితి. బ్రహ్మహత్యారూపమంహః క్షపయతీతి తథా. తత్స్వగురోరనుష్ఠేయం వ్రతం. తద్వ్రతచరణాచ్చరకా ఇత్యర్థః. ౬౧. యాజ్ఞవల్క్య ఇతి. తచ్ఛిష్యః వైశంపాయనశిష్యః అల్పసారాణామేతేషాం చరితేన కియత్. సుదుశ్చరమహం చరిష్యామీతి. ౬౨. ఇతీతి. విప్రాణాం అవమంత్రా అవజ్ఞాకర్త్రా మత్తోఽధీతమాశు త్యజేతి. ౬౩. దేవరాతేతి. దేవరాతసుతో యాజ్ఞవల్క్యః. ౬౪. భూత్వేతి. ఛర్దితస్యాదానం విప్రరూపేణానుచితమితి మత్వా తిత్తిరయః పక్షివిశేషాః భూత్వా ఆదదుః. తతశ్చ తైత్తిరీయా ఇతి ప్రసిద్ధాః. సుపేశలా అతిరమ్యాః బహువచనమవాంతరభేదవివక్షయా. ౬౫. కాణ్వమాధ్యందినాదిశాఖాప్రసఙ్గమాహ - యాజ్ఞవల్క్య ఇతి. గురోర్వైశంపాయనస్య వ్యాసేన విభజ్యానుక్తత్వాదవిద్యమానాని అధి అధికాని గవేషయన్ మృగయన్ సూపతస్థేసమ్యక్ తుష్టావ వేదానామీశ్వరం తథాచ. శ్రు. "ఋగ్భిః పూర్వాహ్ణే దివి దేవ ఈయతే. యజుర్వేదే తిష్ఠతి మధ్యే అహ్నః. సామవేదేనాస్తమయే మహీయతే వేదైరశూన్యస్త్రిభిరేతి సూర్య" ఇతి. ౬౬. ఓం నమ ఇతి. ఓం నమో భగవతే తుభ్యమాదిత్యాయ యో భవానేక ఏవేమాం లోకయాత్రామనువహతీత్యన్వయః. తదేవ దర్శయతి-అఖిలజగతామాత్మస్వరూపేణాంతర్హృదయేషు కాలస్వరూపేణ చ బహిరపి వర్తమాన ఇతి. అఖిలజగతామిత్యస్య ప్రపంచః. చతుర్విధేతి. హృదయాంతర్వర్తిత్వేఽపి జీవవత్తేనోపాధినా అవ్యవధీయమానః అనాచ్ఛాద్యమానః కాలస్వరూపేణ చేత్యస్య ప్రపంచః. క్షణేతి క్షణలవాదయో యే అవయవాస్తైరుపచితాస్సంవత్సరాస్తేషాం గణేన ప్రత్యబ్దమపాము

దానవిసర్గాభ్యామిమాం లోకయాత్రామనువహతి. ౧౭. యదుతహవావవిబుధర్షభ సవితరద స్తపత్యనుసవనమహరహరామ్నాయవిధినా ఉపతిష్ఠమానానామఖిలదురితవృజినబీజావభర్జన భగవతస్సమభిధీమహి తపన తవ మండలమ్ ౧౮. య ఇహవావస్థిరచరనికరాణాం నిజనికేతనానాం మనఇంద్రియాసుగణానానాత్మనశ్చ స్వయమాత్మాంతర్యామీ ప్రచోదయతి. ౧౯. య ఏక ఏవేమం లోక మతికరాళవదనాంధకారసంజ్ఞాజగరగ్రహగృహీతం మృతకమివ విచేతనమవలోక్యానుకంపయా పరమకారుణిక ఈక్షయైవోత్థాప్యాహరహరనుసవనం శ్రేయసి స్వధర్మాఖ్యావస్థానే ప్రవర్తయత్యవనిపతిరివాసాధూనాం భయ ముదీరయన్నటతి పరిత ఆశాపాలై స్తత్ర తత్ర కమలకోశాంజలిభి రుపహృతార్హణః. ౨౦. అథ హ భగవం స్తవ చరణనళినయుగళం త్రిభువనగురుభిరభివందితమహమయాతయామయజుష్కామ ఉపసరామీతి. ౨౧ శ్రీసూత ఉవాచః—ఏవం స్తుతస్స భగవాన్వాజిరూపధరో రవిః, యజూంష్యయాతయామాని మునయేఽదాత్ప్రసాదితః. ౨౨. యజుర్భిరకరోచ్ఛాఖాదశపంచశతై ర్విభుః, జగృహుర్వాజసన్యస్తాః కాణ్వమాధ్యందినాదయః. ౨౩. జైమినే స్సామగస్యాసీత్సుమంతు స్తనయో మునే, సుకర్మా తత్సుతస్తాభ్యామేకైకాం ప్రాహ సంహి

దానం శోషణం విసర్గో వృష్టిః తాభ్యాం అనేన గాయత్రీప్రథమపాదోక్తవరేణ్యతా దర్శితా. ౧౭. ద్వితీయపాదార్థానువర్ణనేన స్తౌతి—యదుతహేతి. హే విబుధర్షభ. హే సవితః యదప్యదో భగవత స్తవ మండలం తపతి. తత్సమభిధీమహి సమ్యగాభిముఖ్యేన ధ్యాయేమ. పున స్తస్యైవ సంబోధనం. ప్రత్యహం త్రిషవణం వైదికకర్మమార్గేణ స్తువతాం భక్తానాం యాన్యఖిలాని దురితాని తత్ఫలాని చ వృజినాని దుఃఖాని చ తేషాం బీజ మజ్ఞానం చ తేషామవభర్జనవినాశక హే తపనేతి. ౧౮. తృతీయపాదేన స్తౌతి.—యఇతి. యో భవాన్ స్థావరజంగమసమూహానాం స్వాశ్రయాణాం జీవానాం మనఇంద్రియప్రాణగణాన్ అనాత్మనో జడాన్. స్వయమాత్మైవాంతర్యామీ సన్. ప్రచోదయతి ప్రవర్తయతి. ౧౯. తృతీయపాదమేవ మండలస్థపరతయా వ్యాచక్షాణః స్తౌతి.—యఏక ఏవ భగవాన్, అతికరాళవదనో యోఽంధకారసంజ్ఞోఽజగరగ్రహ స్తేన గృహీతం అతఏవ మృతకమివ విచేతనం స్వధర్మాఖ్యం యదాత్మావస్థానం ప్రత్యక్ప్రవణత్వం తదేవ శ్రేయ స్తస్మిన్ ప్రవర్తయతి—కించ యో భగవానవనీపతిరివ - అటతి గచ్ఛతి. ఆశాపాలైరింద్రాదిభిః. కమలకోశ యుక్తై స్తత్తుల్యైర్వాంజలిభిః. ఉపహృతార్హణః. దత్తార్ఘ్యః. ౨౦. అథేతి. యత ఏవం భూత స్త్వం. అథ అతః. హస్ఫుటం. అయాతయామాని అన్యైర్యథావదనభిజ్ఞాతాని యజూంషి తత్కామః. అహం ఉపసరామి భజామి. ౨౧. ఏవమితి. ఏవం స్తుతః ప్రసాదితశ్చ. ౨౨. యజుర్భిరితి. పంచదశశాఖాః యాః శతైః అపరిమితైర్యజుర్భిరకరోత్. సతైరితి పాఠే. సః యాజ్ఞవల్క్యః. తై ర్యజుర్భిరకరోదితి. జగృహుః. అధీతవంతః రవిణా వాజిస్వరూపేణ వాజేభ్యః కేసరేభ్యః వాజేన వేగేన వా సన్యస్తాః త్యక్తాః శాఖాః. వాజసనేయసంజ్ఞా స్తా శ్శాఖా ఇతి వా. ౨౩. సామశాఖావిభాగమాహ—జైమినేరితి. తత్సుతః సుమంతుసుతః. తాభ్యాం పుత్ర

తామ్. ౭౪.సుకర్మాచాపి తచ్ఛిష్యస్సామవేదధరో మహాన్, సహస్రంసంహితాభేదం చక్రేసామ్నాం తత స్తతమ్. ౭౫. హిరణ్యనాభః కౌసల్యః పౌష్పింజిశ్చ సుకర్మణః, శిష్యౌజగృహతుశ్చాన్య ఆవంత్యో బ్రహ్మవిత్తమః. ౭౬. ఉదీచ్యాస్సామగా శ్శిష్యా ఆసన్పంచశతాని వై, పౌష్పింజ్యావంత్యయోశ్చాపి తాంశ్చోదీచ్యాన్ ప్రచక్షతే. ౭౭. లోకాక్షిర్లాఙ్గలిః కుల్యః కుసీదః కుక్షిరేవచ, పౌష్పింజిశిష్యా జగృహు స్సంహితానాం శతంశతమ్. ౭౮. కృతో హిరణ్యనాభస్య చతుర్వింశతి సంహితాః, శిష్య ఊచే స్వశిష్యేభ్య శ్శేషా ఆవంత్య ఆత్మవాన్. ౭౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

సూతఉవాచ:— అథర్వవిత్సుమంతుశ్చ శిష్యమధ్యాపయత్స్వకాం, సంహితాం సోఽపి పథ్యాయ వేదదర్శాయ చోక్తవాన్. ౧. శౌల్కాయని ర్బ్రహ్మ బలి ర్మోదోషః పిప్పలాయనః, వేదదర్శనశిష్యా స్తే పథ్యశిష్యానథో శృణు, కుముద శ్శునకో బ్రహ్మన్ జాబాలి శ్చాప్యథర్వవిత్. ౨. బభ్రు శ్శిష్యోఽథాంగిరసస్సైంధవా

పాత్రాభ్యాం. క్రమేణైకైకాం ప్రాహ.—౭౪. సుకర్మేతి. తచ్ఛిష్యః. జైమినేశ్శిష్యః. మహానతి మేధావీ సహస్రం సంహితారూపం భేదం చక్రే. సామ్నాం తం సంహితాభేదం. తత స్తదనంతరం. ౭౫. హిరణ్యనాభ ఇతి. సుకర్మణః శిష్యౌ. ఏకః కౌసల్యో హిరణ్యనాభః పౌష్పింజి ర్నామాపరః తౌ జగృహతుః ఆవంత్యశ్చాన్యః తస్యైవ శిష్యః. సోఽపి జగ్రాహ. ౭౬. ఉదీచ్యా ఇతి. పౌష్పిం జ్యావంత్యయోరపి. చకారాద్ధిరణ్యనాభస్యాపి. పంచశతాని శిష్యాః ఆసన్. తే తావతీః శాఖాః యథాయథం జగృహుః. తానుదీచ్యాన్ సతః కాలతః కాంశ్చిత్ప్రాచ్యాంశ్చ ప్రచక్షత ఇత్యర్థః. యథోక్తం వైష్ణవే.—శ్లో. "ఉదీచ్యా స్సామగా శ్శిష్యా స్తస్య పంచశతం స్మృతాః, హిరణ్యనాభా త్తావత్య స్సంహితా యైర్ద్విజోత్తమైః, గృహీతా స్తేఽపి చోచ్యంతే పండితైః ప్రాచ్యసామగా" ఇతి. ౭౭. పునరప్యేతేషాం త్రయాణాం సుకర్మణశ్శిష్యాణాం శిష్యాంతరైశ్శాఖాబాహుళ్యం దర్శ యతి—ద్వాభ్యాం లోకాక్షిరితి. ౭౮. కృత ఇతి. కృతో నామ హిరణ్యనాభస్య శిష్యః స్వశిష్యేభ్యః ఊచే. శేషా అన్యా అపి యాః ప్రసిద్ధా శ్శాఖాస్తాః. ఆవంత్యః స్వశిష్యేభ్యః. ఊచ ఇతి. ౭౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. సప్తమే ధర్మవిస్తారః పురాణవ్యసనం తతః, పురాణలక్షణాదీని ఫలం భాగవతశ్రుతేః. క్రమప్రాప్తమథర్వవేదవిభాగమాహ—అథర్వవిదితి. శిష్యం కబంధనామానం. స్వకాం స్వకీయాం సంహితాం సోఽపి శిష్యోఽపి. తాం ద్వేధా విభజ్య. తదుక్తం వైష్ణవే. శ్లో. "అథర్వవేదం సముని స్సుమంతు రమితద్యుతిః, శిష్యమధ్యాపయామాస కబంధం సోఽపి తద్ద్విధా, కృత్వాతు వేదద ర్శాయ తథాపథ్యాయ దత్తవాని"తి. ౧. తత్ర వేదదర్శః స్వసంహితాం చతుర్ధా విభజ్య చతుర శ్శిష్యానధ్యాపయామాస. పథ్యశ్చ త్రిధా విభజ్య త్రీనితి సార్థేనాహ—శౌల్కాయనిరితి. ౨. బభ్రురితి. అంగిరసః శునకస్య. శిష్యౌ బభ్రుః సైంధవాయనశ్చ. తదుక్తం. శ్లో. "శునకస్తు ద్విధా

యనఏవ చ, అధీయేతాం సంహితే ద్వే సావర్ణ్యాద్యా స్తథా పరే. ౩. నక్షత్రకల్ప శ్శాంతిశ్చ కాశ్యపాంగిరసాదయః, ఏతే చాథర్వణాచార్యాశ్శృణు పౌరాణికా న్మునే. ౪. త్రయ్యారుణిః కశ్యపశ్చ సావర్ణి రకృతవ్రణః, వైశంపాయనహారీతౌ షడ్వై పౌరాణికా ఇమే. ౫. అధీయంత వ్యాసశిష్యా త్సంహితాం మత్పితు ర్ముఖాత్, ఏకైకా మహ మేతేషాం శిష్య స్సర్వాస్సమధ్యగామ్. ౬. కాశ్యపోఽహం చ సావర్ణి రామశిష్యోఽకృతవ్రణః, అధీమహి వ్యాసపుత్రా చ్చతస్రో మూలసం శ్రితాః. ౭. పురాణలక్షణం బ్రహ్మ న్బ్రహ్మర్షిభి ర్నిరూపితం, శృణుష్వ బుద్ధిమా శ్రిత్య వేదశాస్త్రానుసారతః. ౮. సర్గోఽస్యాథ విసర్గశ్చ వృత్తిరక్షాంతరాణి చ, వంశో వంశానుచరితం సంస్థా హేతురపాశ్రయః. ౯. దశభిర్లక్షణైర్యుక్తం పురాణం త ద్విదో విదుః, క్వచిత్పంచవిధం బ్రహ్మన్మహదల్పవ్యవస్థయా. ౧౦. అవ్యాకృతగుణ క్షోభాన్మహతస్త్రివృతోఽహమః, భూతసూక్ష్మేంద్రియార్థానాం సంభవస్సర్గ ఉచ్యతే. ౧౧. పురుషానుగృహీతానా మేతేషాం వాసనామయః, విసర్గోఽయం

కృత్వాదదావేకాం తు బభ్రవే, ద్వితీయాం సంహితాం ప్రాదాత్సైంధవాయ న స్సంజ్ఞిన” ఇతి. సావర్ణ్యాద్యాః. సైంధవాయనాదీనాం. శిష్యాః. ౩. నక్షత్రకల్ప ఇతి. నక్షత్రకల్పః శాంతికల్పశ్చేతి ద్వౌ తదుక్తం. శ్లో. “నక్షత్రకల్పో వేదానాం సంహితానాం తథైవ చ, చతుర్థ స్స్యాదాంగిరస శ్శాంతి కల్పశ్చ పంచమ” ఇతి. నక్షత్రకల్పాదీనాం కర్తార స్తత్తన్నామభిరుచ్యంతే. ౪. ౫. అధీ యంతేతి. మత్పితు ర్ముఖాదితి ప్రథమం వ్యాసః షట్సంహితాః కృత్వా మత్పిత్రే రోమహర్షణాయ ప్రాదాత్. తస్య చ ముఖాదేతే త్రయ్యారుణ్యాదయః. ఏకైకాం సంహితా మధీయంత ఏతేషాం షణ్ణాం శిష్యోఽహం. తాస్సర్వాః సమధీతవాన్. ౬. కాశ్యప ఇతి. రామశిష్యోఽయ అకృతవ్రణః ఏవం చత్వారో వయం మూలసంహితా ఇత్యనేన తతస్సంహితాబాహుళ్యం సూచితం. ౭. శుక పరీక్షిత్సంవాదే నిరూపితమపి పురాణలక్షణం తద్భేదకథనాయ దర్శయతి—పురాణేతి. ౮. సర్గ ఇతి అస్య విశ్వస్య. శ్లో. అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణమూతయః, మన్వంతరేశానుకథానిరోధో ముక్తిరాశ్రయః. ఇత్యత్రోక్తే స్థానపోషణే వృత్తిరక్షాశబ్దాభ్యా ముచ్యేతే. అంతరాణి మన్వంత రాణి వంశో వంశానుచరితమితి చ ఈశానుకథాః. సంస్థా నిరోధః. అనేనైవాత్యంతికీ లయరూపాముక్తి రప్యుక్తా. హేతుశబ్దేన జీవాశ్రయవాసనాశబ్దవాచ్యాః ఊతయో గృహీతాః. ౯. దశభిరితి. దశభిరేతై ర్లక్షణై ర్లక్షణీయై రర్థై ర్యుక్తం. మహాపురాణం విదుః. క్వచిత్పంచవిధం. శ్లో. “సర్గశ్చప్రతిసర్గశ్చ వంశమన్వంతరాణి చ, వంశానుచరితం చేతి పురాణం పంచలక్షణ మి”తి పురాణం మహాత్ అల్పంచేతి వ్యవస్థయా. యత్ర దశాపి లక్షణాని పృథక్ నిరూప్యంతే. తన్మహాపురాణం. యత్రత్వన్యేషాం పంచ స్వేవాంతర్భావస్య వివక్షా. తదల్పమితి వ్యవస్థయేత్యర్థః, ౧౦. సర్గాదిలక్షణాని వ్యాచష్టే.—అవ్యాకృ తేతి. ప్రధానస్య గుణానాం క్షోభాత్. యో మహాన్ తస్మాత్ యస్త్రివృదహంకార స్తస్మాద్భూత మాత్రాణాం సూక్ష్మాణాం ఇంద్రియాణాం చ తదర్థానాం స్థూలానాం తద్దేవతానాం చ సంభవః సర్గః కారణసృష్టిః సర్గ ఇత్యర్థః. ఉచ్యత ఇత్యస్య యథాపేక్షముత్తరత్రాప్యనుషంగః. ౧౧. విసర్గం

సమాహారో బీజాద్బీజం చరాచరమ్. ౧౨. వృత్తిర్భూతాని భూతానాం చరాణా మచరాణి చ, కృతా స్వేన నృణాం తత్ర కామాచ్చోదనయాపివా. ౧౩. రక్షాచ్యు తావతారేహా విశ్వస్యానుయుగే యుగే, తిర్యఙ్మర్త్యర్షి దేవేషు హన్యంతే యైస్త్ర యీద్విషః. ౧౪ మన్వంతరం మనుర్దేవా మనుపుత్రా స్సురేశ్వరః, ఋషయోఽంశా వతారశ్చ హరే ష్షడ్విధముచ్యతే. ౧౫. రాజ్ఞాంబ్రహ్మప్రసూతీనాం వంశస్త్రైకాలి కోఽన్వయః, వంశానుచరితంతేషాం వృత్తం వంశధరాశ్చయే.౧౬. నైమిత్తికః ప్రాకృ తికో నిత్య ఆత్యంతికో లయః,సంస్థేతికవిభిఃప్రోక్తాచతుర్ధాస్యస్వభావతః.౧౭. హేతు ర్జీవోఽస్య సర్గాదేరవిద్యాకర్మకారకః, యంచానుశయినం ప్రాహు రవ్యాకృత ముతాపరే. ౧౮. వ్యతిరేకాన్వయో యస్య జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు, మాయా మయేషు తద్బ్రహ్మ జీవవృత్తిష్వపాశ్రయః. ౧౯. పదార్థేషు యథా ద్రవ్యం

వ్యాచష్టే.—పురుషేతి. పురుషేశ్వరేణానుగృహీతానాం ఏతేషాం మహదాదీనాం. పూర్వకర్మవాస నాప్రధానోఽయం సమాహారః కార్యభూతశ్చరాచరప్రాణిరూపో బీజాద్బీజమివ ప్రవాహాపన్నో విసర్గ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౨. వృత్తిరితి. చరాణాం భూతానాం సామాన్యతోఽచరాణి చకారాచ్చరాణి చ. కామాద్వృత్తిః తత్ర తు నృణాం స్వేన భావేన కామాచ్చోదనయాపివా యా నియతా వృత్తి ర్జీవికా కృతా. సా వృత్తి రుచ్యతఇత్యర్థః. ౧౩. రక్షేతి. తిర్యఙ్మర్త్యర్షి దేవేషు యే అచ్యు తావతారా స్తేషా మీహాలీలా. సా విశ్వస్య రక్షోచ్యత ఇత్యర్థః. యైరవతారై రితి సమాసాన్నిష్కృష్య కథంచిత్సంబంధః. త్రయీద్విషో దైత్యాః. ౧౪. మన్వంతరమితి. షడ్విధం మన్వంతరముచ్యతే షడ్విధత్వమేవాహ—మనురితి. మన్వాదయః షడేతే వర్గాః స్వస్వాధికారేణ యత్ర ప్రవర్తంతే తన్మన్వంతరమిత్యర్థః.౧౫. వంశమాహ—రాజ్ఞామితి. బ్రహ్మణ స్సకాశాత్ ప్రసూతి ర్యేషాం శుద్ధా నా మిత్యర్థః. తేషా మన్వయో వంశః. తేషాం వృత్తం. యే చ వంశధరా స్తేషాం చ వృత్తం వంశాను చరిత ముచ్యతే. వంశ్యానుచరితమితి పాఠే వంశే భవా వంశ్యా స్తేషాం వృత్త మిత్యర్థః. ౧౬. నైమిత్తిక ఇతి. అస్య విశ్వస్య స్వభావతో మాయాతో నిష్పన్నస్య. యద్వా మాయాతో యశ్చతు ర్విధో లయ ఇతి. ౧౭. హేతురితి. అస్య జగతః సర్గాదే ర్హేతు ర్నిమిత్తం జీవః సోఽత్ర హేతు రుచ్యత ఇత్యర్థః. తస్య నిమిత్తతామాహ.-అవిద్యయా కర్మకారకః కర్మకర్తా జీవాదృష్టప్రయుక్తత్వా ద్విశ్వవిసర్గాదేః స తు తత్ర హేతురిత్యర్థః. సన్వనుశయీ నిమిత్తమితి కేచిత్. అవ్యాకృతమిత్యపరే. తత్రాహ—యమితి. చైతన్యప్రాధాన్యేనానుశయినం ఉపాధిప్రాధాన్యవివక్షయా అవ్యాకృతం. ౧౮. అపాశ్రయమాహ - వ్యతిరేకేతి. జాగ్రదాదిష్వవస్థాసు జీవతయా వర్తంత ఇతి జీవవృత్తయో విశ్వ తైజసప్రాజ్ఞాస్తేషు మాయామయేషు సాక్షితయా అన్వయః. సమాధ్యాదౌ చ వ్యతిరేకో యస్య, తద్బ్ర హ్మసంసారప్రతీతిబాధయోరధిష్ఠానావధిభూతమపాశ్రయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౯. ఏతదేవ సదృ ష్టాంతం ప్రపంచయతి—పదార్థేష్వితి. పదార్థేషు ఘటాదిషు ద్రవ్యం మృదాది యథా యుతం అ న్వితం అయుతం చ బహి రప్యవస్థానాత్ రూపనామసు చ సన్మాత్రం సత్తామాత్రం యథా. ఏవం బీజం గర్భాధాన మాది ర్యాసాం పంచతా అన్తే చ యాసాం తాసు దేహావస్థాసు. శ్లో. నిషేకగర్భజన్మాని

సన్మాత్రం రూపనామసు, బీజాదిపంచతాం తాసు హ్యవస్థాసు యుతాయుతమ్. ౨౦. విరమేత యదా చిత్తం హిత్వా వృత్తిత్రయం స్వయం, యోగేన వా తదాత్మానం వేదేహాయా నివర్తతే. ౨౧. ఏవం లక్షణలక్ష్యాణి పురాణాని పురావిదః, మునయోఽష్టాదశ ప్రాహుః క్షుల్లకాని మహాంతి చ. ౨౨. బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం లైంగం చ గారుడం, నారదీయం భాగవత మాగ్నేయం స్కాందసంజ్ఞితమ్. ౨౩. భవిష్యద్బ్రహ్మవైవర్తం మార్కండేయం సవామనం, వారాహం మాత్స్యకౌర్మాణి బ్రహ్మాండాఖ్యమితి త్రిషట్. ౨౪. బ్రహ్మన్నేతత్సమాఖ్యాతం శాఖాప్రణయనం మునేః, శిష్యాణాం చ ప్రశిష్యాణాం బ్రహ్మతేజోవివర్ధనమ్ ౨౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

శౌనక ఉవాచ:— సూత జీవ చిరం సాధో వద నో వదతాంవర, తమస్యపారే భ్రమతాం నృణాం త్వం పారదర్శనః ౧. ఆహుశ్చిరాయుషమృషిం మృకండుతనయం జనాః, యః కల్పాంతేఽప్యుర్వరితో యేన గ్రస్తమిదం జగత్. ౨. స వా అస్మత్కులోత్పన్నః కల్పేఽస్మిన్ భార్గవర్షభః, నైవాధునాపి భూతానాం సంప్లవః కోఽపి జాయతే. ౩. ఏక ఏవార్ణవే భ్రామ్యన్ దదర్శ పురుషం కిల, వటపత్రపుటే తోకం శయానం త్వేకమద్భుతమ్. ౪. ఏష నస్సంశయో భూయాన్

బాల్యకౌమారయౌవనమ్, వయోమధ్యం జరా మృత్యురిత్యవస్థాస్తనోర్నవ. ఏతాసు నవస్వపి అధిష్ఠానత్వేన సాక్షిత్వేన చ యుతమయుతం చ యత్. తదపాశ్రయ ఇతి. ౨౦. ఏవం దశాపి లక్షణాని వ్యాఖ్యాయ ఇదానీం. శ్లో. దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం నవానామిహ లక్షణం, వర్ణయంతి మహాత్మాన ఇతి యదుక్తం తదాహ—విరమేతేతి. యదా సర్గాదీనాం మాయామయత్వానుసంధానేన వామదేవాదేరివ స్వయమేవ చిత్తం విరమేత్. ఇహైవానుష్ఠితేన యోగేన వా దేవహూత్యాదివత్. తదా వితేహాభావాదాత్మానం వేద తదా చావిద్యానివృత్తేః ఈహాయాః సంసారరూపాయా నివర్తత ఇత్యర్థః. ౨౧. పురాణవిభాగప్రస్తావేన తల్లక్షణాదికం ప్రాసంగిక ముక్త్వా ప్రస్తుతమాహ.—ఏవమితి. ఏవంవిధై ర్లక్షణై ర్లక్ష్యాణి. ౨౨. ౨౩. భవిష్యదితి. త్రిషట్ అష్టాదశ. ౨౪. ఉపసంహరతి-బ్రహ్మన్నితి. మునే ర్వ్యాసస్య శిష్యాదీనాం చ బ్రహ్మతేజో బ్రహ్మవర్చసం తద్వివర్ధనం శ్రోతౄణామితి శేషః. ౨౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం-సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టమే తు తపశ్చర్యా మార్కండేయస్య మోహకైః, కామాదిభిరసంమోహో నరనారాయణస్తుతిః. పురాణవిభాగప్రసంగేన పురాణకర్తుర్మార్కండేయస్య చరితం పృచ్ఛతి.—సూతేతి. త్వమేవ వక్తుం యోగ్య ఇత్యాహ—తమసి సంసారే భ్రమతాం పారదర్శన స్తన్నివర్తకః. ౧. కర్తవ్యమాహ—ఆహురితి. ఉర్వరితః అవశిష్టః యేన కల్పాంతేన ఏతత్కథం ఘటత ఇత్యేకః ప్రశ్నః. ౨. ప్రళయాభావాదప్యేతన్నఘటత ఇత్యాహ.—స ఇతి. యతో భార్గవర్షభః. కోఽపి ప్రాకృతికో నైమిత్తికో వా. ౩. అన్యదప్యఘటితమేవేత్యాహ.—ఏక ఇతి. తోకం బాలకం. ౪. ఏష ఇతి. కౌతూ

సూత కౌతూహలం యతః, తం నశ్ఛింధి మహాయోగిన్ పురాణేష్వపి సమ్మతః. ౫.
సూత ఉవాచ:-ప్రశ్నస్త్వయా మహర్షేఽయం కృతో లోకభయాపహః, నారాయణ
కథా యత్ర గీతాః కలిమలాపహాః. ౬. ప్రాప్తద్విజాతిసంస్కారో మార్కండేయః
పితుః క్రమాత్, ఛందాంస్యధీత్య ధర్మేణ తపస్స్వాధ్యాయసంయుతః ౭. బృహద్వ్రత
తధరశ్శాంతో జటిలో వల్కలాంబరః, బిభ్రత్కమండలుం దండముపవీతం సమేఖ
లమ్. ౮. కృష్ణాజినం సాక్షసూత్రం కుశాన్ సన్నియమర్ధయే, అగ్న్యర్కగురువి
ప్రాత్మస్వర్చయన్ సంధ్యయోర్హరిమ్. ౯. సాయంప్రాతస్స్వగురవే భైక్షమా
హృత్య వాగ్యతః, బుభుజే గుర్వనుజ్ఞాతస్సకృన్నో చేదుపోషితః. ౧౦. ఏవం తప
స్స్వాధ్యాయరతో వర్షాణామయుతాయుతం, ఆరాధయన్ హృషీకేశం జిగ్యే
మృత్యుం సుదుర్జయమ్. ౧౧. బ్రహ్మా భవో భృగుర్దక్షో బ్రహ్మపుత్రాశ్చ యేఽ
పరే, నృదేవపితృభూతాని తేనాసన్నతివిస్మితాః. ౧౨. ఇత్థం బ్రహ్మవ్రతధరస్తప
స్స్వాధ్యాయసంయమైః, దధ్యావధోక్షజం యోగధ్వస్తక్లేశాంతరాత్మనా. ౧౩.
తస్యైవం యుంజతశ్చిత్తం మహాయోగేన యోగినః, వ్యతీయాయ మహాన్కాలో
మన్వంతరషడాత్మకః. ౧౪. ఏతత్పురందరో జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మిన్ కిలాంతరే,
తపోవిశంకితో బ్రహ్మన్నారేభే తద్విఘాతనమ్. ౧౫. గంధర్వాప్సరసః కామం
వసంతం మలయానిలం, మునయే ప్రేషయామాస రజస్తోకమదౌ తదా.
౧౬. తేవైతదాశ్రమం జగ్ముర్హిమాద్రేః పార్శ్వ ఉత్తరే, పుష్పభద్రా నదీ యత్ర
చిత్రాఖ్యా చ శిలా విభో. ౧౭. తదాశ్రమపదం పుణ్యం పుణ్యద్రుమలతాంచితం,

---

హలం ఔత్సుక్యం తం సంశయం న కేవలం త్వం మహాయోగీ కిం తు పురాణేష్వపి జ్ఞాతృత్వేన సమ్మతః. ౫. ప్రశ్నమభినందతి—ప్రశ్న ఇతి. హే మహర్షే అయం ప్రశ్నః. తత్ర హేతుః. నారాయణేతి. యత్ర ప్రశ్నవిషయే. ౬. తత్ర మార్కండేయస్తపసా భగవంతమారాధ్య మాయాప్రదర్శనం వవ్రే తతశ్చ తేనైవ భగవన్మాయయా సప్తకల్పాః దృష్టాః నాన్యైరిత్యుక్తం వక్తుమాదిత ఆరభ్య తస్య చరితమాహ.—ప్రాప్తేతి. మార్కండేయో మృత్యుం జిగ్య ఇతి పంచమశ్లోకేనాన్వయః. మధ్యమగ్రంథేన తస్య ధర్మః కథ్యతే ప్రాప్తో ద్విజాతిసంస్కారః ఉపనయనాఖ్యో యేన సః. పితుస్సకాశాత్ గర్భాధానాదిక్రమాత్ ఛందాంసి వేదాన్. ౭. బృహద్వ్రతధరః నైష్ఠికబ్రహ్మచారీ సన్. ౮. కృష్ణాజినమితి, సన్నియమర్ధయే ధర్మాభివృద్ధయే అగ్న్యాదిషు పంచసు హరిమర్చయన్. ౯. సాయమితి. భైక్షం గుర్వర్థమాహృత్య తేనానుజ్ఞాతశ్చేత్తర్హి బుభుజే నోచేత్సకృత్కదాచిదుపోషితో భవతి. ౧౦. ౧౧. బ్రహ్మేతి—తేన మృత్యుంజయేన. ౧౨. ఇత్థమితి. యోగేన ధ్వస్తాః క్లేశాః రాగాదయో యస్య తేన అంతరాత్మనా ప్రత్యాహృతేన మనసా. ౧౩. ౧౪. తస్య తపోనిష్ఠామితిహాసేన వర్ణయతి—ఏతదితి. అస్మిన్ సప్తమే మన్వంతరే. తమసా మత్పదం గ్రహీష్యతీతి విశంకితః. ౧౫. గంధర్వేతి. మునయే మునిం భ్రంశయితుం రజసస్తోకం అతిప్రియమపత్యంలోభః మదశ్చతౌ. ౧౬. ౧౭. తదితి. తదాశ్రమపదం ప్రవిష్టో వాయుర్వవావితి తృతీయేనాన్వయః. పుణ్యైర్ద్రుమై

పుణ్యద్విజకులాకీర్ణం పుణ్యామలజలాశయమ్. ౧౮. మత్తభ్రమరసంగీతం మత్తకోకిలకూజితం, మత్తబర్హినటాటోపం మత్తద్విజకులాకులమ్. ౧౯. వాయుః ప్రవిష్ట ఆదాయ హిమనిర్ఝరశీకరాన్, సుమనోభిః పరిష్వక్తో వవావుత్తంభయన్ స్మరమ్. ౨౦. ఉద్యచ్చంద్రనిశావక్త్రః ప్రవాళస్తబకాళిభిః, గోపద్రుమలతాజాలై స్తత్రాసీత్కుసుమాకరః. ౨౧. అన్వీయమానో గంధర్వైర్గీతవాదిత్రయూథికైః, అదృశ్యతాత్తచాపేషు స్స్వస్త్రీయూథపతిస్స్మరః. ౨౨. హుత్వాగ్నిం తముపాసీనం దదృశుశ్శక్రకింకరాః, మీలితాక్షం దురాధర్షం మూర్తిమంతమివానలమ్. ౨౩. ననృతుస్తస్య పురతస్స్త్రియో వై గాయకా జగుః, మృదంగవీణాపణవైర్వాద్యం చక్రుర్మనోహరమ్. ౨౪. సందధేఽస్త్రం స్వధనుషి కామః పంచముఖం తదా,*మధుర్మనోరజస్తోక ఇంద్రభృత్యావ్యకంపయన్. ౨౫. క్రీడంత్యాః పుంజికస్థల్యాః కందుకైస్స్తనగౌరవాత్, భృశముద్విగ్నమధ్యాయాః కేశవిస్రంసితస్రజః. ౨౬. ఇతస్తతో భ్రమద్దృష్టేర్వల్గంత్యా అనుకందుకం, వాయుర్జహార తద్వాససూక్ష్మం త్రుటితమేఖలమ్. ౨౭. విససర్జ తదా బాణం మత్వా తం స్వజితం స్మరః, సర్వం తత్రాభవన్మోఘమనీశస్య యథోద్యమః. ౨౮. త ఇత్థమపకుర్వంతో మునేస్తత్తేజసా మునే, దహ్యమానా నివవృతుః ప్రబోధ్యాహిమివార్భకాః. ౨౯. స ఇంద్రానుచరైర్ధర్షి

ర్లతాభిశ్చార్చితం పూజితం పుణ్యానాం ద్విజానామృషీణాం కులైరాకీర్ణం వ్యాప్తం పుణ్యా అత్యమలా జలాశయా యస్మిన్ తత్. ౧౮. మత్తేతి. మత్తభ్రమరాణాం సంగీతం యస్మిన్. మత్తకోకిలానాం కూజితం యస్మిన్ మత్తా బర్హిణ ఏవ నటాస్తేషామాటోపః సంభ్రమో యస్మిన్. మత్తద్విజానాం పక్షిణాం కులై రాకులం వ్యాప్తం. ౧౯. వాయురితి. ఏవం భూతం తదాశ్రమపదం ప్రవిష్టస్సన్ వాయుర్మలయానిలో వవౌ ప్రససార. ఉత్తంభయన్నుద్దీపయన్. తత్ర వృక్షేషు ప్రవేశాన్మాంద్యం హిమనిర్ఝరకణానామాదానాచ్ఛైత్యం పుష్పపరిష్వంగాత్సౌరభ్యం చోక్తం. ౨౦. కించ. ఉద్యదితి. ఉద్యన్ చంద్రో యస్మిన్ తత్. నిశా వక్త్రం రజనీముఖం యస్మిన్ సః ప్రవాళస్తబకానామాళయః శ్రేణయో యేషు తైః. గుప్యంతి విటపైః సంశ్లిష్యంతీతి గోపాః ద్రుమాః లతాశ్చ తేషాం జాలైః సమూహైరుపలక్షితః. కుసుమాకరః వసంతః ఆసీత్ ఆవిర్బభూవ. ౨౧. కిం చ. అన్వీయమాన ఇతి. తదా గీతవాదిత్రయూథికైః గాయకాదిసముదాయిభిః గంధర్వైరన్వీయమానః. తథా స్వస్త్రియోఽప్సరసస్తాసాం యూథస్య పతిః. ఆత్తః చాప ఇషుశ్చ యేన సః స్మరశ్చ తత్రాదృశ్యత. ౨౨. హుత్వేతి. దురాధర్షం అభిభవితుమశక్యం. ౨౩. ౨౪. సందధ ఇతి. శోషణమోహనసందీపనతాపనోన్మాదనాఖ్యాని పంచముఖాని యస్య తదస్త్రం. సందధే తదైవ మధుర్వసంతః. రజస్తోకశ్చ పుంస్త్వమార్షం. అన్యేచేంద్రభృత్యాః. తస్య మనో వ్యకంపయన్. ౨౫. కిం చ. క్రీడంత్యా ఇతి. ౨౬. ఇత ఇతి. వాయుర్మలయానిలః పుంజికస్థల్యాః తత్సూక్ష్మం వాసో జహార. ౨౭. విససర్జేతి. సర్వం తేషాం కర్మ తత్ర తస్మిన్ మోఘం వ్యర్థం అనీశస్య నిర్దైవస్య. ౨౮. త ఇతి. మునేరపకుర్వంతః ప్రతికూలమాచరంతః. హే మునే. ౨౯. స ఇతి. అహమః అహంకారస్య

ధర్షితోఽపి మహామునిః, యన్నాగాదహమో భావం న తచ్చిత్రం మహత్సు హి. ౩౦. దృష్ట్వా నిస్తేజసం కామం సగణం భగవాన్ స్వరాట్, శ్రుత్వానుభావం బ్రహ్మర్షేర్విస్మయం సమగాత్పరమ్. ౩౧. తస్యైవం యుంజతశ్చిత్తం తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః, అనుగ్రహాయావిరాసీన్నరనారాయణో హరిః. ౩౨. తౌ శుక్లకృష్ణౌ నవకంజలోచనౌ చతుర్భుజౌ రౌరవవల్కలాంబరౌ, పవిత్రపాణీ ఉపవీతకం త్రివృత్కమండలుం దండమృజుం చ వైణవమ్. ౩౩. పద్మాక్షమాలాముత జంతుమార్జనం వేదం చ సాక్షాత్తప ఏవ రూపిణౌ, తపత్తటిద్వర్ణపిశంగరోచిషా ప్రాంశూ దధానౌ విబుధర్షభార్చితౌ. ౩౪. తే వై భగవతో రూపే నరనారాయణావృషీ, వీక్ష్యోత్థాయాదరేణోచ్చైర్నామాంగేన దండవత్. ౩౫. స తత్సందర్శనానందనిర్వృతాత్మేంద్రియాశయః, హృష్టరోమాశ్రుపూర్ణాక్షో న సేహే తావుదీక్షితుమ్. ౩౬. ఉత్థాయ ప్రాంజలిః ప్రహ్వ ఔత్సుక్యాదాశ్లిషన్నివ, నమో నమ ఇతీశానౌ బభాషే గద్గదాక్షరః. ౩౭. తయోరాసనమానీయ పాదయోరవనిజ్య చ, అర్హణేనానులేపేన ధూపమాల్యైరపూజయత్. ౩౮. సుఖమాసనమాసీనౌ ప్రసాదాభిముఖౌ మునిః, పునరానమ్య పాదాభ్యాం గరిష్ఠావిదమబ్రవీత్. ౩౯. మార్కండేయ ఉవాచ:-కిం వర్ణయే తవ విభో యదుదీరితోఽసుస్సంస్పందతే తమను వాఙ్మనఇం

భావం వికారం. ౩౦. దృష్ట్వేతి. నిస్తేజసం మ్లానవదనం స్వరాడింద్రః. ౩౧. తస్యేతి. నరనారాయణరూపో హరిః. ౩౨. తావనువర్ణయతి—ద్వాభ్యాం. తావితి. రౌరవం కృష్ణాజినం వల్కలం చాంబరం యయోస్తౌ పవిత్రే పాణ్యోర్యయోస్తౌ త్రివృత్ త్రిగుణం నవతంతుకమితి వా. త్రివృద్బహిష్పవమానమిత్యాదౌ నవకే ప్రయోగాత్. ఉపవీతకం దధానౌ. ౩౩. పద్మేతి. జంతుమార్జనం సూక్ష్మతంత్వాదిమయం. వేదం చ దర్భముష్టిం. కించ. సాక్షాత్తప ఏవ తౌ. తత్ర హేతుః—తపత్తటిద్వర్ణం దీప్యమానవిద్యుత్సంకాశం యత్పిశంగం రోచిస్తేన రూపిణౌ మూర్తిమంతౌ. తాదృక్తేజోయుక్తమూర్తిభ్యాం తపోమయత్వేన ప్రకాశమానావిత్యర్థః. ప్రాంశూ ఉన్నతౌ. ౩౪. తావితి. ఉచ్చైర్మహతా ఆదరేణ. ౩౫. స ఇతి. తయోస్సందర్శనేన య ఆనందస్తేన నిర్వృతా ఉపశాంతా ఆత్మేంద్రియాశయాః దేహేంద్రియమనాంసి యస్య సః న సేహే నాశక్నోత్. ౩౬. ఉత్థాయేతి. ఆశ్లిషన్ ఆలింగయన్నివ. ౩౭. తయోరితి. పాదయోరవనిజ్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య అర్హణేన అర్ఘ్యేణ. ౩౮. సుఖమితి. పాదాభ్యాం పాదావానమ్య. గరిష్ఠౌ పూజ్యతమౌ ప్రతి. ౩౯. అంతర్యామిణస్తస్యైవ ప్రాణాదిప్రవర్తకత్వాదాత్మనః స్తుతావస్వాతంత్ర్యం పశ్యన్నాహ—కిమితి. హే విభో. తవ త్వాం. కిమహం వర్ణయే కథం స్తౌమి. యద్యేన త్వయైవ ఉదీరితః ప్రేరితః. అసుః ప్రాణః. సంస్పందతే ప్రవర్తతే. తమనుచ వాగాదయః స్పందంతి. అత్ర హేతుః—వై. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం "శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమి"త్యాదిశ్రుతిభిశ్చ ఏతత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. న కేవలం ప్రాకృతానాం తనుభృతాం. కింతు. అజశర్వయోశ్చ. అతః స్వస్య మమాపి తథైవ ఏవం యద్యపి న క్వచిదపి కస్యాపి స్వాతంత్ర్యం అథాపి దారుయంత్రవత్స్వప్రవృత్తైరపి వాగాదిభి

ద్రియాణి, స్పందంతి వై తనుభృతామజశర్వయోశ్చ స్వస్యాప్యథాపి భజతామసి భావబంధుః. ౪౦. మూర్తీ ఇమే భగవతో భగవం స్త్రిలోక్యాః క్షేమాయ తాప విరమాయ చ మృత్యుజిత్యై,నానాబిభర్ష్యవితుమన్యతనూర్యథేదం సృష్ట్వా పునర్గ్రససి సర్వమివోర్ణనాభిః. ౪౧. తస్యావితుస్థిరచరేశితురంఘ్రిమూలం యత్స్థంనకర్మగుణకాలరజస్స్పృశంతి, యద్వై స్తువంతి వినమంతి యజంత్యభీక్ష్ణం ధ్యాయంతి వేదహృదయా మునయస్తదాప్త్యై. ౪౨. నాన్యం తవాంఘ్ర్యుపనయాదపవర్గమూర్తేః క్షేమం జనస్య పరితోభియ ఈశ విద్మః, బ్రహ్మా బిభేత్యలమతో ద్విపరార్ధధిష్ణ్యః కాలస్య తే కిముత తత్కృతభౌతికానామ్. ౪౩. తద్వై భజామ్యృతధియస్తవ పాదమూలం హిత్వేదమాత్మఛదిమాత్మగురోః పరస్య, దేహాద్యపార్థమసదంత్యమభిజ్ఞమాత్రం విందేత తర్హి సతు సర్వమనీషితార్థమ్. ౪౪. సత్త్వంరజ

ర్భజతాం పుంసాం. త్వం భావబంధురాత్మబంధురసి న తు పిత్రాదివద్దేహమాత్రబంధుః. అహో కృపాళుతా తవేత్యర్థః. ౪౦. నను కథమావాం ప్రాణాదిప్రవర్తకౌ. ధర్మపుత్రత్వాదావయోరితి చేన్న కస్యాపి పుత్ర ఇత్యాహ—మూర్తీ ఇతి. హే భగవన్. భగవతస్తవ ఇమే మూర్తీ. త్రిలోక్యాః క్షేమాయ పాలనాయ. తాపవిరమాయ చ దుఃఖనివృత్త్యై మృత్యుజిత్యై మోక్షాయ చ. న తు త్వం కస్యాపి పుత్ర ఇత్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతః—యథేదం విశ్వమవితుం అన్యాస్తనూర్మూర్తీర్మత్స్యకూర్మాదిలక్షణాః. నానా అనేకప్రకారాః బిభర్షి. తద్వత్. న కేవలం పాలనాదిమాత్రం తవ కర్మ కింతు సృష్టిప్రళయావపీత్యాహ—సృష్ట్వేతి. తత్రాప్యన్యనిరపేక్షత్వే దృష్టాంతః—ఊర్ణనాభిరివేతి. ౪౧. యస్మాదేవంభూతస్త్వం తస్మాత్తవాంఘ్రిమూలం భజామీత్యాహ—తస్యేతి. తస్యావితుః పాలకస్య. స్థావరజంగమానామీశ్వరస్య అంఘ్రిమూలం భజామీతి తృతీయశ్లోకేనానుషంగః. కథంభూతమంఘ్రిమూలం. యత్స్థం యత్ర స్థితం కర్మగుణకాలానాం రజః మలం. అన్యే చ పూర్వోక్తాస్తాపాదయః. న స్పృశంతి. రజ ఇతి వా పాఠః. యతః వేదాః హృదయే యేషాం తే వేదతాత్పర్యవిదో మునయః. యదేవ స్తువంతి. నితరాం నమంతి. తత్ప్రాప్తయే వః స్తవనాదీని కుర్వంతి. ౪౨. తతోఽన్యః పురుషార్థో నాస్తీత్యాహ—నాన్యమితి. తవ అంఘ్ర్యుపనయాత్ శ్రీమచ్చరణప్రాప్తేః. అన్యం క్షేమం న విద్మః. పరితః సర్వేష్వపి లోకేషు భీర్యస్య తస్య జనస్య. తదేవాహ—ద్విపరార్ధం ధిష్ణ్యం స్థానం యస్య సః. బ్రహ్మాపి. తే కాలస్యత్వద్భ్రూవిజృంభరూపాత్ కాలాదలం బిభేతి. అతః కిము వక్తవ్యం తేనైవ బ్రహ్మణా కృతానాం భౌతికానాం ప్రాణినాం భయమితి. ౪౩. యస్మాదేవం. తదితి. తత్తస్మాత్తవ పాదమూలమేవ భజామి. కథంభూతస్య ఋతధియః సత్యజ్ఞానస్వరూపస్య. యద్వా. ఋతా సత్యా ధీర్యస్య యస్మిన్వా తస్య. ఆత్మగురోర్జీవనియంతుః. అతః కారణాత్పరస్య కిం కృత్వా. ఆత్మఛదిం స్వాత్మావారకం. అపార్థం చ నిష్ఫలం అసచ్చ తుచ్ఛం. అంత్యం చ నశ్వరం ఇదం దేహగేహాదికం హిత్వా దేహాదిభజనం త్యక్త్వా. అసచ్చేత్కథం ప్రతీయతే తత్రాహ—అభిజ్ఞమాత్రం న హ్యత్యంతమసత్ కిం త్వాత్మమాత్రం నతతః పృథగస్తీత్యర్థః. నన్వపవర్గాయ భవతు మద్భజనం ఫలాంతరార్థం త్వన్యభజనం కార్యమేవ తత్రాహ—తర్హీతి. యది త్వాం భజతి పురుషః. తర్హి త్వత్త ఏవ సర్వం మనీషితమర్థం విందేతేతి. ౪౪.

స్తమ ఇతీశ తవాత్మబంధో ర్మాయా కృతా స్థితిలయోద్భవహేతవోఽస్య, లీలా ధృతా యదపి సత్త్వమయీం ప్రశాంత్యై నాన్యే నృణాం వ్యసనమోహభియశ్చ యాభ్యామ్. ౪౫. తస్మాత్తవేహ భగవన్నథ తావకానాం శుక్లాం తనుం చ దయితాం కుశలా భజంతి, యత్సాత్త్వతాః పురుషరూపముశంతి సత్త్వం లోకో యతోఽభయముతాత్మసుఖం న చాన్యత్. ౪౬. తస్మై నమో భగవతే పురుషాయ భూమ్నే విశ్వాయ విశ్వగురవే పరదేవతాయై, నారాయణాయ ఋషయే చ నరోత్తమాయ హంసాయ సంయతగిరే నిగమేశ్వరాయ. ౪౭. యం వై న వేద వితథాక్షపథైర్భ్రమద్ధీస్సంతం స్వకేష్వసుషు హృద్యపి దృక్పథేషు, తన్మాయయా వృతమతిస్సఉ వేదసాక్షాదాద్యస్తవాఖిలగురోరుపసాద్య వేదమ్. ౪౮. యద్దర్శనం నిగమ ఆత్మరహః ప్రకాశం ముహ్యంతి యత్ర కవయోఽజపరాయతంతః, తం సర్వవాదవిషయప్రతిరూపశీలం వందే మహాపురుషమాత్మనిగూఢబోధమ్. ౪౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

నను బ్రహ్మరుద్రావపి మమైవ మూర్తీ. అతో మామైవ కిమిత్యత్యంతమాద్రియసే? తత్రాహ—సత్త్వమితి. యదపి యద్యపి తవైవ మాయయా కృతాః. ఏతాః లీలాః త్వయైవ ధృతాః. తథాపి యా సత్త్వమయీ సైవ ప్రశాంత్యై మోక్షాయ న కేవలం ప్రశాంత్యభావమాత్రమన్యభజనే కింత్వనిష్టం చ కించిదన్యథాత్వే భవేదిత్యాహ—వ్యసనేతి. ౪౫. తదేవ సదాచారేణ ద్రఢయతి—తస్మాదితి. హే భగవన్. తవ శుక్లాం తనుం శ్రీనారాయణాఖ్యాం. అథ తావకానాం చ శుక్లాం తనుం నరాఖ్యాం యద్యస్మాత్ సాత్త్వతాః. సత్త్వమేవ పురుషస్యాధీశ్వరస్య రూపముశంతి మన్యంతే. నత్వన్యత్ రజస్తమశ్చేతి. అత్ర హేతుః. యతః సత్త్వాత్. లోకో వైకుంఠాఖ్యః లోకత్వే సత్యప్యభయం చ భోగే సత్యప్యాత్మసుఖం చ. ౪౬. అతస్తం ప్రణమతి.—తస్మా ఇతి. హంసాయ శుద్ధాయ సంయతగిరే నియమితవాచే. అథ చ. నిగమేశ్వరాయ వేదమార్గప్రవర్తకాయ. ౪౭. వేదార్థసంప్రదాయప్రవర్తనే హేతుత్వం వదన్ స్తౌతి—యమితి. కపటేంద్రియమార్గైః. భ్రమద్ధీః విక్షిప్తబుద్ధిః పుమాన్ స్వేంద్రియాదిషు నియంతృత్వేన సంతమపి. యం త్వాం న వేద దృక్పథేషు విషయేషు బుద్ధివిక్షేపే హేతుః. తన్మాయయా తస్య తవైవ మాయయా. ఆవృతా అనాత్మనిష్ఠా మతిర్యస్య. సఉ సోఽపి ఆద్య ఏవ పూర్వమజ్ఞాత్వైవ. అఖిలగురోస్తవ త్వత్ప్రవర్తితం వేదముపసాద్య ప్రాప్య. తం త్వాం సాక్షాద్వేద. ౪౮. వేదస్యైవ తద్జ్ఞానమిత్యుపపాదయన్ప్రణమతి.—యదితి. యస్య తవ దర్శనం నిగమే భవతి. కథంభూతం. ఆత్మనస్తవ రహః ప్రకాశకం సత్త్వప్రకాశకం. అస్య దుర్జ్ఞేయతామాహ—అజపరాః బ్రహ్మముఖ్యాః కవయోఽపిసాంఖ్యయోగాదిభిర్యతమానాః యత్ర త్వయి. స్వయం ముహ్యంతి. కుత ఇత్యత ఆహ—సర్వేషాం సాంఖ్యాదివాదానాం యే విషయాః భేదాదయస్తేషాం ప్రతిరూపం తత్తదనుసారి శీలం స్వభావో యస్య తం. కుతః ఆత్మనా దేహాదిసంఘాతేన నిగూఢో బోధో యస్య తం. ఏవం భూతం మహాపురుషం త్వాం వంద ఇతి. ౪౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్రీసూత ఉవాచః—సంస్తుతో భగవానిత్థం మార్కండేయేన ధీమతా, నారాయణో నరసఖః ప్రీతః ప్రాహ భృగూద్వహ. ౧. శ్రీభగవానువాచః—భోభో బ్రహ్మర్షివర్య త్వం సిద్ధ ఆత్మసమాధినా, మయి భక్త్యానపాయిన్యా తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః. ౨. వయం తే పరితుష్టాస్స్మ త్వద్బృహద్వ్రతచర్యయా, వరం ప్రతీచ్ఛ భద్రం తే వరదేశాదభీప్సితమ్. ౩. మార్కండేయ ఉవాచః-జితం తే దేవదేవేశ ప్రపన్నార్తిహరాచ్యుత, వరేణైతావతాలం నో యద్భవాన్ సమదృశ్యత. ౪. వాంఛంత్యజాదయో యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనమ్, మనసా యోగపక్వేన స భవాన్మేఽక్షిగోచరః. ౫. అథాప్యంబుజపత్రాక్ష పుణ్యశ్లోకశిఖామణే, ద్రక్ష్యే మాయాం యయా లోకస్సపాలో వేద సద్భిదామ్. ౬. శ్రీసూత ఉవాచః-ఇతీడితోఽర్చితః కామమృషిణా భగవాన్మునే, తథేతి స స్మయన్ ప్రాగాద్బదర్యాశ్రమమీశ్వరః. ౭. తమేవచింతయన్నర్థమృషిస్స్వాశ్రమ ఏవ సః. వసన్నగ్న్యర్కసోమాంబుభూవాయువియదాత్మసు. ౮. ధ్యాయన్ సర్వత్ర చ హరిం భావద్రవ్యైరపూజయత్, క్వచిత్పూజాం విసస్మార భక్తిప్రసరసంప్లుతః. ౯. తస్యైకదా భృగుశ్రేష్ఠ పుష్పభద్రానదీతటే, ఉపాసీనస్య సంధ్యాయాం బ్రహ్మన్వాయు రభూన్మహాన్. ౧౦. తం చండశబ్దం సముదీరయంతం బలాహకా అన్వభవన్ కరాళాః, అక్షస్థవిష్ఠా ముముచుస్తటిద్భిస్స్వనంత ఉచ్చైరభివర్షధారాః. ౧౧. తతోఽభ్యదృశ్యంత చతుస్సముద్రాస్సమంతతః క్ష్మాతల

శ్లో. నవమే భగవన్మాయాదిదృక్షోర్దర్శనం ముహుః. మాయాశిశోర్లయాబ్ధౌ చ మునేర్నిర్వేశ నిర్గమౌ. భగవతః పరితోషపూర్వకం తదపేక్షితవరదానం కథయితుమాహ—సంస్తుత ఇతి. ౧. భోభో ఇతి. ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ. ౨. వయమితి. వయం తే పరితుష్టాస్స్మేతి బహువచనం సర్వదేవాభిప్రాయేణ. వరదేశాదిత్యేకవచనం ద్వయోరైక్యాభిప్రాయేణ. ప్రతీచ్ఛ గృహాణ. ౩. జితమితి. వరేణ ఛందయతా త్వయా జితం. ఉత్కర్షో దర్శితః. మమ తు వరాకాంక్షా నాస్తీత్యాహ—వరేణేతి. ౪. వాంఛంతీతి. యస్య తవ. శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనం. అజాదయో బ్రహ్మాదయో వాంఛంతి. సభవాన్. మే అక్షిగోచరో జాతోఽసి కిమతఃపరం వరేణేత్యర్థః. ౫. అథేతి. ద్రక్ష్యే ద్రష్టుమిచ్ఛామి. లోకపాలైః బ్రహ్మాదిభిస్సహితః అయం లోకో జనః. సద్భిదాం. సతి వస్తుని భిదాం భేదం యయా వేదేతి. ౬. ఇతీతి తథేతి. ద్రక్ష్యసీతి. స ఈశ్వరః స్మయన్ స్మయమానః ప్రాగాత్. సస్మయమితి పాఠాంతరే క్రియావిశేషణం. ౭. తమితి. తమేవార్థం మాయాదర్శనరూపం అగ్న్యాద్యష్టమూర్తిషు. ౮. ధ్యాయన్నితి. భావద్రవ్యైః మనోమయైర్ద్రవ్యైః క్వచిత్ కదాచిత్. భక్తిప్రసరసంప్లుతః భక్త్యుద్రేకవ్యాప్తః. ౯. మాయాదర్శనమాహ.—తస్యేతి. ౧౦. తమితి. తం వాయుమను బలాహకా మేఘాః అభవన్ ఆవిర్బభూవుః. తేచ తటిద్భిః విద్యుద్భిస్సహితాః. ఉచ్చైః స్వనంతో గర్జంతః. అక్షో రథాంగం తద్వత్ స్థవిష్ఠాః అభితో వర్షధారాః ముముచుః. ౧౧. తత ఇతి. చతుర్దిక్షు వర్తమానాః. సముద్రాః. సమీరవేగేన ఊర్మయస్తైర్భూతలం ఉద్గ్రి

ముద్గ్రసంతః, సమీరవేగోర్మిభి రుగ్రనక్రభయానకావర్తగభీరఘోషాః. ౧౨. అంతర్బ
హిశ్చాద్భి రతిద్యుభిః ఖరై శ్శతహ్రదాభీ రుపతాపితం జగత్, చతుర్విధం వీక్ష్య
సహాత్మనా మునిర్జలాప్లుతాం క్ష్మాం విమనాస్సమత్రసత్. ౧౩. తస్యైవ ముద్వీక్షత
ఊర్మిభీషణః ప్రభంజనాఘూర్ణితవార్మహార్ణవః, ఆపూర్యమాణో*వర్షద్భిరంబుదైః
క్ష్మాం ద్వీపవర్షాదిభిరప్యధాత్సమమ్. ౧౪. సక్ష్మాంతరిక్షం సదివం సభాగణం త్రైలో
క్యమాసీ త్సహసాద్భిరాప్లుతం, సఏక ఏవోర్మిజలే మహాముని ర్బభ్రామ నిక్షిప్య
జటా జడాంధవత్. ౧౫. క్షుత్తృట్పరీతో మకరై స్తిమింగిలై రుపద్రుతో వీచినభ
స్వదాహతః, తమస్యపారే పరితో భ్రమన్ దిశో న వేద ఖం గాం చ పరిశ్రమే
షితః. ౧౬. క్వచిన్నగ్నో మహావర్తే తరంగై స్తాడితః క్వచిత్, యాదోభి ర్భక్షితః
క్వాపి స్వయమన్యోన్యఘాతిభిః. ౧౭. క్వచిచ్ఛోకం క్వచిన్మోహం క్వచిద్దుఃఖం
సుఖం భయం, క్వచిన్మృత్యుం సమాప్నోతి వ్యాధ్యాదిభిరుపద్రుతః. ౧౮. అయు
తాయుతవర్షాణాం సహస్రాణి శతానిచ, వ్యతీయు ర్భ్రమత స్తస్మిన్ విష్ణుమాయా
వృతాత్మనః. ౧౯. స కదాచిద్భ్రమం స్తస్మిన్ పృథివ్యాః కకుది ద్విజః, న్యగ్రోధ
పోతం దదృశే ఫలపల్లవశోభితమ్. ౨౦. ప్రాగుత్తరస్యాం శాఖాయాం తస్యాపి దదృశే
శిశుం, శయానం పర్ణపుటకే గ్రసంతం ప్రభయా తమః. ౨౧. మహామరకత
శ్యామం శ్రీమద్వదనపంకజం, కంబుగ్రీవం మహోరస్కం సునాసం సుందరభ్రువమ్.
౨౨. శ్వాసైజదలకాభాతం కంబుశ్రీకర్ణదాడిమం, విద్రుమాధరభాసేషచ్ఛోణా

సంతః. ఉగ్రా నక్రా యేషు. భయానకా ఆవర్తా యేషు. గభీరః ఘోషో యేషు. తే చ తే చ
తేచ. ౧౨. అంతరితి. ఆత్మనా సహ జరాయుజాదిచతుర్విధం జగత్. అంతర్బహిశ్చోపతాపితం వీక్ష్య.
క్ష్మాం చ జలాప్లుతాం వీక్ష్య. మునిః. సమత్రసత్ భయం ప్రాప. కేనోపతాపితం. అద్భిః. కథం
భూతాభిః. అతిద్యుభిః అతిక్రాంతా ద్యౌర్యాభిః. ఖరైశ్చ సూర్యరశ్మిభిః వాయుభిర్వేతి శేషః,
శతహ్రదాభిశ్చ విద్యుద్భిః. దీర్ఘమార్షం ఛందోఽనుసారేణ. ౧౩. తస్యేతి. ప్రభంజనేన ఆఘూర్ణితం
ప్రకంపితం వాః ఉదకం యస్మిన్ సః. అప్యధాత్ ఛాదయామాస సమం సహ. ౧౪. సక్ష్మేతి.
సహసా సక్ష్మాంతరిక్షం భూమ్యంతరిక్షస్థప్రాణిసహితం. సదివం స్వర్గస్థదేవసహితం. భాగణార్జ్యోతి
ర్గణాః తైః సహితం జటాః విక్షిప్య వికీర్య. ౧౫. క్షుదితి. పరిశ్రమేణ ఇషితః గతః వ్యాప్త ఇత్యర్థః.
ఇషుసర్పణ ఇత్యస్మాత్. ౧౬. క్వచిదితి. అన్యోన్యఘాతిభిః తద్భక్షణాయ పరస్పరం యుధ్యద్భిః.
౧౭. ౧౮. అయుతేతి. విష్ణుమాయావృతాత్మన ఇతి స తథా దృష్టవానిత్యర్థః. ౧౯. సఇతి. కకుది
ఉన్నతప్రదేశే. న్యగ్రోధపోతం కోమలవటం. ౨౦. ప్రాగితి. తస్యేశానదిక్ఛాఖాయాం. శిశుమపి.
౨౧. మహామరకతేతి. శ్రీమత్ రమ్యం వదనపంకజం యస్య తం కంబువత్త్రిరేఖా వృత్తా గ్రీవా
యస్య తం. మహోరస్కం విశాలవక్షసం. సునాసం శోభనా నాసా యస్య తం. సుందరే భ్రువౌ
యస్య తం. ౨౨. శ్వాసేతి. శ్వాసై రేజంతః కంపమానా యే అలకా స్తైరాభాతం శోభితం.

యితసుధాస్మితమ్. ౨౩. పద్మగర్భారుణాపాంగం హృద్యహాసావలోకనం, శ్వాసైజద్వలిసంవిగ్ననిమ్ననాభిదలోదరమ్. ౨౪. చార్వంగులిభ్యాం పాణిభ్యా మున్నీయ చరణాంబుజం, ముఖే నిధాయ విప్రేంద్ర ధయంతం వీక్ష్య విస్మితః. ౨౫. తద్దర్శనాద్వీతపరిశ్రమో ముదా ప్రోత్ఫుల్లహృత్పద్మవిలోచనాంబుజః, ప్రహృష్టరోమాద్భుతభావశంకితః ప్రష్టుం పురస్తం ప్రససార బాలకమ్. ౨౬. తావచ్ఛిశో ర్నిశ్శ్వసితేన భార్గవ స్సోఽంతశ్శరీరం మశకో యథా విశత్, తత్రాప్యదో న్యస్తముదీక్ష్య కృత్స్నశో యథా పురా ముహ్యదతీవ విస్మితః. ౨౭. ఖం రోదసీ భగణానద్రిసాగరాన్ ద్వీపాన్ సవర్షాన్ కకుభస్సురాసురాన్, వనాని దేశాన్ సరితః పురాకరాన్ ఖేటాన్ వ్రజానాశ్రమవర్ణవృత్తీ*యః. ౨౮. మహాంతి భూతాన్యథ భౌతికాన్యసౌ కాలం చ నానాయుగకల్పకల్పనం, యత్కించిదన్యద్వ్యవహారకారణం దదర్శ విశ్వం సదివావభాసితమ్. ౨౯. హిమాలయం పుష్పవహాం చ తాం నదీం నిజాశ్రమం యత్ర ఋషి స్త్వపశ్యత, విశ్వం విపశ్యం చ్ఛ్వసితాచ్ఛిశో ర్వై బహిర్నిరస్తోఽప్యపతల్లయాబ్ధౌ. ౩౦. తస్మిన్ పృథివ్యాః కకుది ప్రరూఢం వటం చ తత్పత్రపుటే శయానం, బాలం చ తత్ప్రేమసుధాస్మితేన నిరీక్షితోఽపాంగనిరీక్షణేన. ౩౧. అథ తం బాలకం వీక్ష్య నేత్రాభ్యాం ధిష్ఠితం హృది, అభ్యయాదతిసంక్లిష్టః పరిష్వక్తు మధోక్షజమ్. ౩౨. తావత్స భగవాన్ సాక్షాద్యోగాధీశో గుహాశయః,

---

కంబువత్ అంతర్వలయేన శ్రీర్యయో స్తౌ కంబుశ్రియౌ. తయోః కర్ణయో ర్దాడిమపుష్పే యస్య తం. విద్రుమతుల్యాధరభాసా ఈషచ్ఛోణాయితం సుధాతుల్యం స్మితం యస్య తం. ౨౩. పద్మేతి. పద్మగర్భవత్ ఆ ఈషత్ అరుణావపాంగౌ నేత్రాంతౌ యస్య తం. హృద్యో హాసో యస్మిన్ తదవలోకనం యస్య తం. శ్వాసైరేజంత్యశ్చలంత్యో వళయ స్త్రివ్యుచ్ఛ్రిన్నరేఖా స్తాభిః సంవిగ్నా చంచలా నిమ్నా చ గంభీరా నాభి ర్యస్మిన్ తత్. దళవదశ్వత్థదళసంకాశముదరం యస్య తం. ౨౪. చార్వితి. చారవః అంగుళయో యయో స్తాభ్యాం ఉన్నీయ ఆకృష్య. ధయంతం పిబంతం. ౨౫. తదితి. హృత్పద్మం చ విలోచనాంబుజే చ ప్రోత్ఫుల్లాని తాని యస్య సః. అద్భుతభావః అత్యాశ్చర్యరూపం తేన శంకిత స్సన్నపి. తం ప్రష్టుం పురః ప్రససార సమీపం గతః. ౨౬. తత్రేతి. అదః ఇదం జగత్. యథా పురా ప్రళయాత్పూర్వం న్యస్తం విన్యస్తం. దృష్ట్వా చ అతీవ విస్మితస్సన్. అముహ్యత్. ౨౭. కృత్స్నశో దర్శనం ప్రపంచయతి—ఖమితి. కకుభో దిశః. పురాణి ఆకరాంశ్చ. ఖేటాన్ కర్షకగ్రామాన్. వ్రజాన్ గోకులాని. ఆశ్రమాంశ్చ వర్ణాంశ్చ తేషాం వృత్తీశ్చేత్యర్థః. ౨౮. మహాంతీతి. నానాయుగాని కల్పాంశ్చ కల్పయతి తైర్వా కల్ప్యత ఇతి తథా తం. కాలం చ. సదివ పరమార్థమివ అవభాసితం తేనైవ. ౨౯. ౩౦. తస్మిన్నితి. వటం చ తోకం చ వీక్ష్య తస్య ప్రేమ్ణా సుధాతుల్యస్మితయుక్తేనాపాంగనిరీక్షణేన నిరీక్షితస్సన్. ౩౧. అథేతి. అథ తం బాలక మధోక్షజం పరిష్వక్తుం. అభ్యయాదిత్యన్వయః. కథంభూతం హృద్యధిష్ఠితం. ౩౨. తావదితి. తావత్ పరిష్వంగలాభాత్పూర్వమేవ ఋషేస్తస్య. అంతర్హితో బభూవ. తదుద్యమవైఫల్యే

అంతర్దధే ఋషే స్తస్య యథేహానీశనిర్మితా. 33. తమన్వథ వటో బ్రహ్మన్ సలిలం లోకసంప్లవః, తిరోధాయి క్షణాదస్య స్వాశ్రమే పూర్వవత్ స్థితః. 34.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

శ్రీసూత ఉవాచః—సఏవమనుభూయేదం నారాయణవినిర్మితం, వైభవం యోగమాయాయా స్తమేవ శరణం యయౌ. ౧. ఋషిరువాచః—ప్రపన్నోఽస్మ్యంఘ్రిమూలం తే ప్రపన్నాభయదం హరే, యన్మాయయాపి విబుధా ముహ్యంతి జ్ఞానకాశయా. ౨. సూత ఉవాచః—తమేవం నిభృతాత్మానం వృషేణ దివి పర్యటన్, రుద్రాణ్యా భగవాన్ రుద్రో దదర్శ స్వగణావృతః. 3. అథోమా తమృషిం వీక్ష్య గిరిశం సమభాషత, పశ్యేమం భగవన్విప్రో నిభృతాత్మేంద్రియాశయః. 4. నిభృతోర్మిఝషవ్రాతో వాతాపాయే యథార్ణవః, కుర్వస్యతపసస్సాక్షాత్సంసిద్ధిం సిద్ధిదో భవాన్. ౫. శ్రీభగవానువాచః—నైవేచ్ఛత్యాశిషః క్వాపి బ్రహ్మర్షి ర్మోక్షమప్యుత, భక్తిం పరాం భగవతి లబ్ధవాన్ పురుషేఽవ్యయే. ౬. అథాపి సంవదిష్యామో భవాన్యేతేన సాధునా,అయం హి పరమో లాభో నృణాం సాధుసమాగమః. ౭. ఇత్యుక్త్వా తముపేయాయ భగవాన్ స సతాం గతిః, ఈశానస్సర్వవిద్యానామీశ్వర స్సర్వదేహినామ్. ౮. తయోరాగమనం సాక్షాదీశయోర్జగదాత్మనోః, నవేదరుద్ధధీవృత్తిరాత్మానం విశ్వమేవ చ. ౯. భగవాం స్తదభిజ్ఞాయ గిరిశో యోగమాయయా, అవిశత్తద్గుహాకాశం వాయు శ్ఛిద్రమివేశ్వరః. ౧౦. ఆత్మన్యపి శివం

దృష్టాంతః. అనీశో నిర్దైవః తేన నిర్మితా. ఈహా క్రియా యథేతి. 33. తమితి. తమంతర్హితం భగవంతమను వటః. సలిలం లోకసంప్లవశ్చ తిరోధాయి అంతర్హితః స చ స్వాశ్రమ ఏవ యథా పూర్వం స్థిత ఇతి. 34.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం-నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. దశమే శివ ఆగత్య మునేస్తుష్టో వరానదాత్, తేన సాకమితి ప్రీత్యా సమాభాష్య సభోజయన్. ౧. ప్రపన్నోఽస్మీతి. జ్ఞానకాశయా జ్ఞానవత్ప్రకాశమానయా త్వద్భజనం వినా విద్వాంసోఽపి. యస్య తవ మాయయా జ్ఞానినో వయమిత్యహంకారేణ ముహ్యంతీత్యర్థః. ౨. శ్రీనారాయణ ఏవ స్వమాయాదర్శనశ్రాంతం శ్రీశివరూపేణ సాంత్వయామాస. తదాహ.—తమితి. నిభృతాత్మానం సమాహితచిత్తం రుద్రాణ్యా భవాన్యా. 3. అథేతి. నిభృతాః నిశ్చలాః ఆత్మేంద్రియాశయాః దేహేంద్రియమనాంసి యస్య సః. 4. నిభృతేతి. నిభృతః నిశ్చలః ఊర్మిఝషవ్రాతః యస్మిన్ సః. సంసిద్ధిం ఫలం. సాక్షాత్కురు ప్రకటీకురు యతో భవాన్ సిద్ధిదః.౫.నేతి. ఆశిషః అభ్యుదయలక్షణాః. ఉతస్విత్ అత్ర హేతుః. భక్తిమితి. ౬. అథేతి. సంవదిష్యామః సంవాదం కరిష్యామః. ౭. ఇతీతి. సతాం గతిత్వే హేతుః—ఈశాన ఇతి. ౮. తయోరితి. రుద్ధాః ధియోఽంతఃకరణస్య వృత్తయో యేన సః. ౯. ౧౦. ఆత్మనీతి. న కేవలం బహిరేవ కింతు ఆత్మన్యపి ప్రాప్తం శివం విచక్ష్య విస్మితః. కథం

ప్రాప్తం తటిత్పింగజటాధరం, త్ర్యక్ష మష్టభుజం ప్రాంశు ముద్యంతమివ భాస్కరమ్. ౧౧. వ్యాఘ్రచర్మాంబరం శూలధనురిష్వసిచర్మభిః, అక్షమాలాడమరుగ కపాలపరశుం సహ, బిభ్రాణం సహసా భాంతం విచక్ష్య హృది విస్మితః. ౧౨. కిమిదం కుత ఏవేతి సమాధివిరతో మునిః, నేత్రే ఉన్మీల్య దదృశే సగణం సోమ మాగతమ్. ౧౩. రుద్రం త్రిలోకైకగురుం ననామ శిరసా మునిః ౧౪. తస్మై సపర్యాం వ్యదధాత్సగణాయ సహోమయా, స్వాగతాసనపాద్యార్ఘ్యగంధస్రగ్ధూపదీపకైః. ౧౫. ఆహ చాత్మానుభావేన పూర్ణకామస్య తే విభో, కరవాణి కిమీశాన యే నేదం నిర్వృతం జగత్. ౧౬. నమశ్శివాయ శాంతాయ సత్త్వాయ ప్రమృడాయ చ, రజోజుషేఽథ ఘోరాయ నమస్తుభ్యం తమోజుషే. ౧౭. శ్రీసూత ఉవాచః—ఏవం స్తుత స్స భగవాన్ మహాదేవ స్సతాం గతిః, పరితుష్టః ప్రసన్నాత్మా ప్రహసం స్తమభాషత. ౧౮. శ్రీభగవానువాచః—వరం వృణీష్వ తే కామం వరదేశా వయం త్రయః, అమోఘం దర్శనం యేషాం మర్త్యో యద్విందతేఽమృతమ్. ౧౯. బ్రాహ్మణాస్సాధవశ్శాంతా నిస్సంగా భూతవత్సలాః, ఏకాంతభక్త్యా హ్యస్మాసు నిర్వైరాస్సమదర్శినః. ౨౦. సలోకా లోకపాలాస్తాన్వందంత్యర్చంత్యుపాసతే, అహం చ భగవాన్బ్రహ్మా స్వయం చ హరిరీశ్వరః. ౨౧. న తే మయ్యచ్యుతేఽజే చ భిదామణ్వపి చక్షతే, నాత్మనశ్చపరస్యాపి తద్యుష్మాన్వయ మీమహి. ౨౨. నహ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవాశ్చేతనోజ్ఝితాః, తే పునంత్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః. ౨౩. (పా. నహ్యమ్మయాని తీర్థాని నదేవాశ్చేతనోజ్ఝితాః, తే పునంత్యురుకాలేన యూయం దర్శనమాత్రతః.) బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామో యేఽస్మద్రూపం త్రయీమయం,

---

ప్రాప్తం. సహసా అకస్మాదేవ హృది భాంతం కథంభూతం తటిత్పింగా జటా ధారయతీతి తథా తం. త్రీణ్యక్షీణి యస్య తం. ౧౧. వ్యాఘ్రేతి. శూలాదిభిస్సహాక్షమాలాదీన్ బిభ్రాణమిత్యన్వయః. అక్షమాలాదీనాం ద్వంద్వైక్యం. ౧౨. విస్మయపూర్వకం బహిర్దర్శన మాహ—కిమిదమితి. సోమం ఉమయా సహాగతం రుద్రం దదృశే. ౧౩. రుద్రమితి. తతో ననామ. ౧౪. ౧౫. ఆహేతి. పూర్ణకామత్వం వ్యనక్తి—యేన త్వయా జగన్నిర్వృతం భవతీతి. ౧౬. నిర్గుణత్వేన సగుణత్వేన చ నమస్కరోతి—నమ ఇతి. నమ శ్శివాయ నిర్గుణాయ సత్త్వాయ సత్త్వాధిష్ఠాత్రే. అతఏవ ప్రమృడయతి ప్రకర్షేణ సుఖయతీతి తథా తస్మై నమః. ౧౭. ౧౮. వరమితి. త్రయః బ్రహ్మావిష్ణుమహేశ్వరాః. యత్ యేభ్యః తే వయం. ౧౯. వరదానాదినా భవత్సేవైవాస్మాభిః క్రియతే. న త్వనుగ్రహః. జగద్వంద్యత్వాద్భవతా మితి బ్రాహ్మణాం స్తౌతి—బ్రాహ్మణా ఇతి. యే సాధవః సదాచారాః. శాంతాః మత్సరాదిరహితాః. నిస్సంగా నిష్కామాః. ౨౦. సలోకా ఇతి. న కేవలం త ఏవ కింతు అహం చేత్యాది. ౨౧. పూజ్యతమత్వే హేత్వంతరమాహ.—నేతి. అణ్వపి అణుమాత్రమపి న చక్షతే న పశ్యంతి. తత్తస్మాత్. ఏవంభూతాన్ యుష్మాన్ ఈమహి భజేమహి. ౨౨. ౨౩. బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి.

బిభ్రత్యాత్మసమాధానతపస్స్వాధ్యాయసంయమైః. ౨౪. శ్రవణాద్దర్శనాద్వాపి మహాపాతకినోఽపి యే, శుధ్యేరన్నంత్యజాశ్చాపి కిము సంభాషణాదిభిః. ౨౫. శ్రీసూత ఉవాచ:—ఇతి చంద్రలలామస్య ధర్మగుహ్యోపబృంహితం, వచోఽమృతాయనమృషి ర్నాతృప్యత్కర్ణయోః పిబన్. ౨౬. సచిరం మాయయా విష్ణో ర్భ్రామితః కర్శితో భృశం, శివవాగమృతధ్వస్తక్లేశపుంజస్తమబ్రవీత్. ౨౭. మార్కండేయ ఉవాచ:—అహో ఈశ్వరచర్యేయం దుర్విభావ్యా శరీరిణాం, యన్నమంతీశితవ్యాని స్తువంతి జగదీశ్వరాః. ౨౮. ధర్మం గ్రాహయితుం ప్రాయః ప్రవక్తారశ్చ దేహినాం, ఆచరంత్యనుమోదంతే క్రియమాణం స్తువంతి చ. ౨౯. నైతావతా భగవత స్స్వమాయామయవృత్తిభిః, న దుష్యేతానుభావ స్తైర్మాయినః కుహకం యథా. ౩౦. సృష్ట్వేదం మనసా విశ్వమాత్మనానుప్రవిశ్య యః, గుణైః కుర్వద్భిరాభాతి కర్తేవ స్వప్నదృగ్యథా. ౩౧. తస్మై నమో భగవతే త్రిగుణాయ మహాత్మనే, కేవలాయాద్వితీయాయ గురవే బ్రహ్మమూర్తయే. ౩౨. కం వృణే నువరం బ్రహ్మన్ పరం త్వద్వరదర్శనాత్, యద్దర్శనాత్పూర్ణకామ స్సత్యకామః పుమాన్ భవేత్. ౩౩. వరమేకం వృణేథాపి పూర్ణాకామాభివర్షణాత్, భగవత్యచ్యుతే భక్తిం తత్పరేషు యథా త్వయి. ౩౪. శ్రీసూత ఉవాచ:—ఇత్యర్థితోఽభిష్టుతశ్చ మునినా సూక్తయా గిరా, తమాహ భగవాన్ శర్వశ్శర్వాణ్యా చాభినందితః. ౩౫. శ్రీభగవానువాచ:—కామస్సర్వో మహర్షేఽర్యో భక్తి

బ్రాహ్మణేభ్యః బ్రాహ్మణాన్. ఆత్మసమాధానం చిత్తైకాగ్ర్యం తపః ఆలోచనం స్వాధ్యాయః అధ్యయనం సంయమః వాగాదినియమః. తైః. ౨౪. కించ. శ్రవణాదితి. ౨౫. ఇతీతి. చంద్రో లలామం భూషణం యస్య తస్య. ధర్మరహస్యయుక్తం అమృతాస్పదం వచః కర్ణాభ్యాం పిబన్ నాతృప్యత్ అలమితి నామన్యత కర్ణయో రమృతాయన మితి వా అన్వయః. ౨౬. సఇతి. శివస్య వాగేవ అమృతం తేన ధ్వస్తః క్లేశపుంజో యస్య సః. ౨౭. అహో ఇతి. ఇయమీశ్వరలీలా దుర్విభావ్యా అవితర్క్యా యద్యయా ఈశితవ్యాని నియమ్యాని యాని భూతాని తాని జగదీశ్వరాః స్వయం నమంతి స్తువంతి చేతి. ౨౮. అథవా లోకసంగ్రహార్థ మేతదిత్యాహ—ధర్మమితి. ప్రవక్తారోఽపి స్వయం దేహినాం ధర్మ మాచరంతి. ౨౯. నన్వేతత్స్వప్రభావతిరస్కారకం కథం మయా క్రియతే? తత్రాహ—నేతి. ఏతావతా లోకసంగ్రహమాత్రేణ తై ర్నమనాదిభిః. కథం భూతైః స్వమాయామయీ వృత్తిర్యేషు తైః. భగవతో మాయిన స్తవానుభావో న దుష్యేత యతః. ప్రసిద్ధస్య మాయినః కుహకం కపటం యథా తథైతాని నమనాదీని అత స్తస్య కుహకేన యథానుభావో న దుష్యేత. తద్వదితి. ప్రదుష్యేతేతి పాఠే నకారస్య దృష్టాంతేనానుషంగః. ౩౦. మాయాచేష్టితం ప్రపంచయతి—సృష్ట్వేతి. స్వప్నదృక్ యథేత్యవిద్యాచేష్టితే దృష్టాంతః. ౩౧. తస్మా ఇతి. త్రిగుణత్వేఽపి న జీవవత్తదభిభూతాయ కిన్తు మహాత్మనే గుణాత్మన ఇతి పాఠే గుణానా మాత్మనే నియంత్రే. ౩౨. వరంవృణీష్వేతి యదుక్తం తత్రాహ—కమితి. వరం దర్శనం యస్య తస్మాత్. తత్ త్వత్తః పరం కం ను వరం వృణే యస్య తవ దర్శనాత్. పూర్ణకామః సర్వానందసన్దోహరూపః. సత్యకామః యథేచ్ఛం ప్రాప్తసర్వానందః. ౩౩. ౩౪. ఇతీతి. వరదానాయ స్వయమేవ ప్రవృత్తః, శర్వాణ్యా ఉమయా చ

మాం స్త్వయ్యధోక్షజే, ఆకల్పం తే యశః పుణ్యమజరామరతా తథా. ౩౬. జ్ఞానం త్రైకాలికం బ్రహ్మన్విజ్ఞానం చ విరక్తిమత్, బ్రహ్మవర్చస్వినో భూయాత్పురాణాచార్యతాస్తు తే. ౩౭. సూత ఉవాచః—ఏవంవరాన్స మునయే దత్త్వాఽగాత్త్ర్యక్ష ఈశ్వరః, దేవ్యై తత్కర్మ కథయన్ననుభూతం పురా మునా. ౩౮. సోఽప్యవాప్త మహాయోగమహిమా భార్గవోత్తమః, విచరత్యధునాప్యద్ధా హరావేకాంతతాం గతః. ౩౯. అనువర్ణితమేతత్తే మార్కండేయస్య ధీమతః, అనుభూతం భగవతో మాయావైభవమద్భుతమ్. ౪౦. ఏతత్కేచిదవిద్వాంసో మాయాసంసృతిరాత్మనః, అనాద్యావర్తితం నృణాం కాదాచిత్కం ప్రచక్షతే. ౪౧. య ఏవమేతద్భృగువర్యవర్తితం రథాఙ్గపాణే రనుభావభావితం, సంశ్రావయేత్సంశృణుయాదుతో భయోస్తయోర్న కర్మాశ్రయసంసృతిర్భవేత్. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, మార్కండేయోపాఖ్యానం నామ దశమోఽధ్యాయః.

శ్రీశౌనక ఉవాచః—అథేమమర్థం పృచ్ఛామో భవంతం బ్రహ్మవిత్తమం, సమస్తతంత్రరాద్ధాంతే భవాన్భాగవత*తత్త్వవిత్. ౧. తాంత్రికాః పరిచర్యా

అభినందితః అనుమోదిత స్సన్నాహ. ౩౫. కామ ఇతి. కామోఽయం సర్వోఽపి అన్యచ్చ పుణ్యం యశ ఇత్యాది. బ్రహ్మవర్చస్విన స్తే భూయాదిత్యుత్తరేణాన్వయః యస్త్వమధోక్షజే భక్తిమాన్. ౩౬. ౩౭. ఏవమితి. తస్య కర్మతప ఆది అమునా పురానుభూతం యద్భగవన్మాయావైభవం తచ్చ కథయన్. ౩౮. సఇతి. అవాప్తో మహాయోగమహిమా యేన సః. ౩౯. అనువర్ణితమితి, ఏతన్మార్కండేయస్య చరితం. తేనానుభూతంచ భగవన్మాయావైభవం అనువర్ణితం. ౪౦. నన్వేవమప్యస్మత్కులోత్పన్నస్య సప్తకల్పాయుష్ట్వం వృద్ధై రుచ్యమానం విరుద్ధమేవ తత్రాహ—ఏతదితి. ఏతన్మార్కండేయేనానుభూతం భగవాన్మాయావైభవం నానాకల్పరూపం కాదాచిత్కం ఈశ్వరేచ్ఛయా తస్యైవాకస్మికం న తు సర్వసాధారణం ఏతత్కేచిత్. అనాది బహుకాలం, ఆవర్తితం దైవయుగసహస్రద్వయమానేన పునః పునః పరివర్తితం ప్రచక్షతే కేతే? నృణాం సంసృతిః సర్గప్రళయాదిలక్షణా ఆత్మనో భగవతో మాయేత్యేవ మవిద్వాంసః. విద్వాంసస్తు మాయాశిశోః శ్వాసోచ్ఛ్వాసాభ్యాం సప్తకృత్వస్తదుదరప్రవేశ నిర్గమనతః సప్తకల్పత్వలక్షణమాత్రమేవేతి వదంతి. అతో న విరోధ ఇత్యర్థః. ౪౧. య ఇతి. భృగువర్యస్య వర్తితం వృత్తమిత్యర్థః. యః సంశృణుయాదుత సంశ్రావయేద్వా. యః తయోరుభయోః కర్మవాసనాకృతా సంసృతిర్నభవతి. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఏకాదశే తు పూజార్థం మహాపురుషవర్ణనం, రవేర్వ్యూహస్య చాఖ్యానం ప్రతిమాసం పృథక్పృథక్. యేనామర్త్యత్వమాపన్నో మర్త్యోఽసౌ భార్గవోత్తమః, తం పృచ్ఛతి క్రియాయోగం సాంగోపాంగాదికల్పితమ్. అథేతి. అథేతి హేతౌ. హే భాగవత యతో భవాన్సమస్తరాద్ధాంతతత్త్వవిత్. ౧. ప్రష్టవ్యమాహ—తాంత్రికా ఇతి. పరిచర్యాయాం ఉపాసనాయాం విషయే

యాం కేవలస్య శ్రియఃపతేః, అంగోపాంగా యథాకల్పం కల్పయంతి యథైవయైః. ౨. తన్నో వర్ణయ భద్రం తే క్రియాయోగం బుభుత్సతామ్, యేన క్రియా నైపుణేన మర్త్యో యాయాదమర్త్యతామ్. ౩. శ్రీసూత ఉవాచ:—నమస్కృత్య గురూన్వక్ష్యే విభూతీర్వైష్ణవీరపి, యాః ప్రోక్తా వేదతంత్రాభ్యామాచార్యైః పద్మజాదిభిః. ౪. మాయాద్యైర్నవభిస్తత్త్వైస్సవికారమయో విరాట్, నిర్మితో దృశ్యతే తస్మిన్ సచిత్కే భువనత్రయమ్. ౫. ఏతద్వై పౌరుషం రూపం భూః పాదౌ ద్యౌశ్శిరో నభః,నాభిస్సూర్యోఽక్షిణీ నాసే వాయుః కర్ణౌ దిశః ప్రభోః ౬. ప్రజాపతిః ప్రజననమపానం మృత్యురీశితుః, తద్బాహవో లోకపాలా మనశ్చంద్రో భ్రువౌ యమః. ౭. లజ్జోత్తరోఽధరో లోభో దంతా జ్యోత్స్నా స్మయో భ్రమః, రోమాణి భూరుహా భూమ్నో మేఘాః పురుషమూర్ధజాః. ౮. యావానయం వై పురుషో యావత్యా సంస్థయా మితః, తావానసావపి మహాన్ పురుషో లోకసంస్థయా. ౯. కౌస్తుభవ్యపదేశేన స్వాత్మజ్యోతిర్బిభర్త్యజః, తత్ప్రభాం వ్యాపినీం సాక్షాచ్ఛ్రీవత్సమురసా విభుః. ౧౦. స్వాం మాయాం వనమాలాఖ్యాం నానాగుణమయీం దధత్, వాసశ్ఛందోమయం పీతం బ్రహ్మసూత్రం త్రివృత్స్వరమ్. ౧౧. బిభర్తి సాంఖ్యం యోగం చ దేవో మకరకుండలే, మౌళిం పదం పారమేష్ఠ్యం

కేవలస్య చైతన్యఘనస్య అంగాని పాదాదీని ఉపాంగాని గరుడాదీని ఆయుధాని సుదర్శనాదీని ఆకల్పాః కౌస్తుభాదయః తేషాం ద్వంద్వైక్యం తద్యథా కల్పయంతి యైశ్చ తత్త్వైః కల్పయంతి. ౨. తమితి. తన్నో వర్ణయేతి. ౩. గురూపదేశగమ్యత్వాదస్యార్థస్య తన్నమస్కారపూర్వకమాహ—నమస్కృత్యేతి. విభూతీః విరాడ్విగ్రహాద్యాః. ౪. అంగాదికల్పనాం భూరాదిభిర్దర్శయితుం ప్రథమం తావత్ యథా కల్పయంతీతి ప్రశ్నస్య వైరాజరూపేణోత్తరం వక్తుం విరాడ్విగ్రహమాహ—మాయేతి. మాయాద్యైః ప్రకృతిసూత్రమహదహంకారపంచతన్మాత్రైః నవభిస్తత్త్వైః. వికారాః ఏకాదశేంద్రియాణి పంచమహాభూతానీతి షోడశ. తన్మయో విరాట్. స ప్రసిద్ధః నిర్మితః యత్ర విరాజి సచిత్కే చేతనాధిష్ఠితే. భువనత్రయం దృశ్యతే. అనేనాంగాదికల్పనా సౌలభ్యం దర్శితమ్. ౫. ఏతదితి. ఏతద్వై పౌరుషం రూపం పురుషస్య వైరాజస్య రూపమేవ ఈశ్వరేణాధిష్ఠితత్వాత్తదభేదవివక్షయా తస్యాపి రూపముచ్యతే. అంగకల్పనామాహ—భూః పాదావిత్యాదిభిస్త్రిభిః. భూరాద్యనువాదేన భగవత్పాదాదిభావనా విధీయతే. ౬. ప్రజేతి. ప్రజననం మేఢ్రం అపానం పాయుః. ౭. ౮. అనుక్తమన్యదప్యేవమూహ్యమిత్యాహ—యావానితి. యావానయం వ్యష్టిపురుషః. తావాన్ సమష్టిపురుషః. స్వమానతః సప్తవితస్తిసంజ్ఞయా సంస్థయాఽవయవసన్నివేశేన మితః పరిమితః. ౯. భూషణాదీన్యాహ—కౌస్తుభేతి. స్వాత్మజ్యోతిః శుద్ధజీవచైతన్యం యా తస్య కౌస్తుభస్య ప్రభా తామేవ శ్రీవత్సం బిభర్తి. ౧౦. స్వామితి. త్రివృత్స్వరం త్రిమాత్రం ప్రణవం. ౧౧. బిభర్తీతి. పారమేష్ఠ్యం పదం బ్రహ్మలోకం. ౧౨. అవ్యా

సర్వలోకనమస్కృతమ్. ౧౨. అవ్యాకృతమనన్తాఖ్యమాసనం యదధిష్ఠితః, ధర్మజ్ఞానాదిభిర్యుక్తం సత్త్వం పద్మమిహోచ్యతే. ౧౩. ఓజస్సహోబలయుతం ముఖ్యతత్త్వం గదాం దధత్, అపాం తత్త్వం దరవరం తేజస్తత్త్వం సుదర్శనమ్. ౧౪. నభోనిభం నభస్తత్త్వమసిం చర్మ తమోమయం, కాలరూపం ధనుశ్శార్ఙ్గం తథా కర్మమయేషుధిమ్. ౧౫. ఇన్ద్రియాణి శరానాహురాకూతిరస్య స్యన్దనం, తన్మాత్రాణ్యస్యాభివ్యక్తిర్ముద్రయార్థక్రియాత్మతామ్. ౧౬. మండలం దేవయజనం దీక్షాసంస్కార ఆత్మనః, పరిచర్యా భగవత ఆత్మనో దురితక్షయః. ౧౭. భగవాన్భగశబ్దార్థం లీలాకమలముద్వహన్. ౧౮. ధర్మం యశశ్చ భగవాన్ చామరవ్యజనేఽభజత్, ఆతపత్రం తు వైకుంఠం ద్విజా ధామాకుతోభయమ్. ౧౯. త్రివృద్వేదస్సుపర్ణాఖ్యో యజ్ఞం వహతి పూరుషం, అనపాయినీ సా శక్తిశ్శ్రీస్సాక్షాదాత్మనో హరేః. ౨౦. విష్వక్సేనస్తన్త్రమూర్తిర్విదితః పార్షదాధిపః, నన్దాదయోఽష్టౌ ద్వాఃస్థాశ్చ తేఽణిమాద్యా హరేర్గుణాః. ౨౧. వాసుదేవస్సంకర్షణః ప్రద్యుమ్నః పురుషస్స్వయం, అనిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మన్ మూర్తివ్యూహోఽభిధీయతే. ౨౨. సవిశ్వస్తైజసః ప్రాజ్ఞ

కృతమితి. అవ్యాకృతం ప్రధానం యత్ అధిష్ఠితః అధిష్ఠాయ స్థితః. తత్ ఆసనభూతం. పద్మం. సత్త్వం సత్త్వగుణః. ౧౩. ఓజ ఇతి. ముఖ్యతత్త్వం. ప్రాణతత్త్వం. శ్రు. "ప్రాణో వై ముఖ్య" ఇతి శ్రుతేః. దరవరం శంఖం. ౧౪. ౧౫. ఇన్ద్రియాణీతి. ఆకూతిః క్రియాశక్తియుక్తం మనః. అస్య రథస్య. అభివ్యక్తిః బహిరభివ్యక్తం రూపం. ముద్రయా. ధృతయా అర్థక్రియాత్మతాం వరదాభయాదిరూపత్వం. తత్తన్ముద్రయా తథా తథా భావయేదిత్యర్థః. ౧౬. మండలమితి. మండలం దేవయజనం దేవపూజాభూమిం సూర్యమండలత్వేన భావయేదిత్యర్థః. అన్తర్వహ్నిమండలం వా. దీక్షాసంస్కారః ఆత్మనః గురుకృతాం మన్త్రదీక్షామేవ ఆత్మనస్తు తత్పూజాయోగ్యతాం భావయేదిత్యర్థః. పరిచర్యేతి. భగవతస్తాం పరిచర్యాం స్వస్య సకలపాపక్షయాయ ఏవం రూపాం భావయేదిత్యర్థః. ౧౭. పూర్వమాసనం పద్మముక్తం ఇదానీమన్తస్థం పద్మమాహ—భగవానితి. భగశబ్దార్థమైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యం. ౧౮. ధర్మమితి. హే ద్విజాః. ద్విజేత్యేకవచనాన్తో వా పాఠః. అకుతోభయం కైవల్యం ధామ గృహం అభజత్. యద్వా వైకుంఠస్యైవ విశేషణం అకుతోభయం ధామేతి. ౧౯. త్రివృదితి. త్రివృత్ ఋగ్యజుస్సామరూపో వేదః. శ్రు. "సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిర" ఇత్యాది మన్త్రలింగాత్. యజ్ఞం యజ్ఞరూపం పురుషం. శ్రు. "యజ్ఞో వై విష్ణు"రితి శ్రుతేః. అనపాయినీ హరేః శక్తిః. తత్ర హేతుః. సాక్షాదాత్మనః. స్వస్వరూపస్య చిద్రూపత్వాత్తస్యాస్తదభేదాదిత్యర్థః. ౨౦. విష్వక్సేన ఇతి. తన్త్రమూర్తిః పాంచరాత్రాద్యాగమరూపః. యేఽణిమాదయో అష్టౌ గుణాః తే హరేర్ద్వారపాలాః నన్దాదయః. ౨౧. తస్యైవ చతుర్వ్యూహోపాసనమాహ—వాసుదేవ ఇతి. వాసుదేవాదిశబ్దైః పురుషః శ్రీనారాయణ ఏవ స్వయం మూర్తివ్యూహే ఉపాస్య ఇత్యభిధీయతే. ౨౨. తస్యైవాధ్యాత్మం చతుర్థోపాసనమాహ—స ఇతి. స ఏవ భగవాన్ విశ్వాదిశబ్దైః వృత్తిభిర్జాగ్ర

స్తురీయ ఇతి వృత్తిభిః, అర్థేన్ద్రియాశయజ్ఞానై ర్భగవాన్ పరిభావ్యతే. ౨౩. అఙ్గో పాఙ్గాయుధాకల్పై ర్భగవాంస్తచ్చతుష్టయం, బిభర్తి స్మ చతుర్మూర్తి ర్భగవాన్ హరి రీశ్వరః. ౨౪. ద్విజఋషభ స ఏష బ్రహ్మయోని స్స్వయం దృక్స్వమహిమ పరిపూర్ణో మాయయా యస్స్వయైతత్, సృజతి హరతి పాతీత్యాఖ్యయా నావృతాక్షో వివృత ఇవ నిరుక్త స్తత్పరై రాత్మలభ్యః. ౨౫. శ్రీకృష్ణ కృష్ణసఖ వృష్ణ్యృషభావనిధ్రుగ్రాజన్యవంశదహనానపవర్గవీర్య, గోవిన్ద గోపవనితావ్రజభృత్యగీత తీర్థశ్రవ శ్రవణమఙ్గళ పాహి భృత్యాన్. ౨౬. య ఇదం కల్య ఉత్థాయ మహాపురుషలక్షణం, తచ్చిత్తః ప్రయతో జప్త్వా బ్రహ్మ వేదగుహాశయమ్. ౨౭. శ్రీ శౌనక ఉవాచ:—శుకో యదాహ భగవాన్ విష్ణురాతాయ పృచ్ఛతే, సౌరో గణో మాసి మాసి నానావసతి సప్తకః. ౨౮. తేషాం నామాని కర్మాణి నియుక్తానామధీశ్వరైః, బ్రూహి నశ్శ్రద్దధానానాం వ్యూహం సూర్యాత్మనో హరేః. ౨౯. శ్రీసూత ఉవాచ:—అనాద్యవిద్యయా విష్ణో రాత్మన స్సర్వదేహినాం, నిర్మితో

దాద్యవస్థాభిః పరిభావ్యతే తద్వ్యుత్పత్త్యుపాధీనాహ—అర్థాః బాహ్యాః. ఇంద్రియం మనః. ఆశయస్త దుభయం సంస్కారయుక్తమజ్ఞానం జ్ఞానం త్రితయసాక్షీ. తైః. ౨౩. ఉక్తచతుర్వ్యూహోధ్యాత్మో పాసనాద్వయేఽపి పూర్వోక్తమంగాద్యుపాసనమాహ—అంగేతి. అంగాదిభిరుపలక్షితో భగవాన్ హరిః. వాసుదేవాదిచతుర్మూర్తి స్సన్. విశ్వాదిచతుష్టయం బిభర్తి స్మ. విశ్వాదిభావేఽపి తన్నియంతుస్తస్య న జీవత్వ మిత్యాహ—విశ్వాదిచతుష్టయం బిభ్రదపి భగవానీశ్వర ఏవేతి. ౨౪. తస్యైవ బ్రహ్మాదిత్రిమూర్తితా మాహ—ద్విజఋషభేతి. స ఏష భగవాన్. బ్రహ్మయోని ర్వేదస్య కారణ మిత్యాదిహేతుత్రయం వస్తుతో భేదాభావేఽపి చ ఏతజ్జగత్ స్వమాయయా సృజతి హరతి పాతీతి కృత్వా ఆఖ్యయా బ్రహ్మాదిరూపయా అనావృతాక్షః అనాచ్ఛన్నజ్ఞానోఽపి వివృత ఇవ భిన్న ఇవ. నిరుక్తశ్శాస్త్రేషు నతు భిన్నః. అత్ర విద్వదనుభవం ప్రమాణయతి—యత స్తత్పరై రాత్మత్వేనైవ లభ్యత ఇతి. ౨౫. యస్యేద ముపాసనముక్తం. తం శ్రీకృష్ణం ప్రార్థయతే—శ్రీకృష్ణేతి. కృష్ణసఖ అర్జునసఖ. వృష్ణిశ్రేష్ఠ అవనిధ్రుహో యే రాజన్యా స్తేషాం వంశస్య దహన, అనపవర్గ మక్షీణం వీర్యం యస్య గోపవనితానాం వ్రజాః సమూహాః భృత్యాశ్చ నారదాదయః. తై ర్గీతం తీర్థభూతం శ్రవః కీర్తిర్యస్య. శ్రవణమేవ మంగళం యస్య. ౨౬. ఏతజ్జపత్రమాస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానం ఫల మిత్యాహ—య ఇతి. కల్యే ఉషః కాలే యస్తచ్చిత్తః. ప్రయతః శుచిస్సన్ గుహాశయం హృదిస్థం బ్రహ్మ పశ్యతి. ౨౭. మండలం దేవయజన మిత్యుక్త్యాబుద్ధిమాగతా సౌరీ తనుః వాసుదేవాది వ్యూహప్రసంగోక్త్యా సూర్యవ్యూహోఽనుస్మృతః. అతస్తం పృచ్ఛతి—శుక ఇతి. పంచమేయ దాహ—తథాన్యే చ ఋషయో గంధర్వాప్సరసో నాగా గ్రామణ్యో యాతుధానా దేవా ఇత్యేకైకశో గణాస్సప్తేత్యాదినా. సౌరః సూర్యసంబంధీ సప్తకో గణః. ౨౮. తేషామితి. తేషాం సప్తానాం అధీశ్వరైః తత్తత్పతిభిః. తత్తన్మాయోపాధికృతసూర్యైర్వా వ్యూహం విభాగం. ౨౯. తత్ర తావత్ వ్యూహం నిరూపయితుం ప్రథమం సూర్యస్వరూపమాహ—అనాదీతి. అనాద్యవిద్యయా

లోకతంత్రోఽయం లోకేషు పరివర్తతే. ౩౦. ఏక ఏవ హి లోకానాం సూర్య ఆత్మాదికృద్ధరిః, సర్వవేదక్రియామూల మృషిభి ర్బహుధోదితః. ౩౧. కాలో దేశః క్రియా కర్తా కరణం కార్య మాగమః, ద్రవ్యం ఫల మితి బ్రహ్మన్నవసంజ్ఞోఽజయా హరిః. ౩౨. మధ్వాదిషు ద్వాదశసు భగవాన్ కాలరూపధృత్, లోకతంత్రాయ చరతి పృథగ్ద్వాదశభి ర్గణైః. ౩౩. ధాతా కృతస్థలీ హేతి ర్వాసుకీ రథకృన్మునే, పులస్త్య స్తుంబురురితి మధుమాసం నయంత్యమీ. ౩౪. అర్యమాపులహోఽథౌజా ప్రహేతిః పుంజికస్థలీ, నారదః కంజనీరశ్చ నయంత్యేతే స్మ మాధవమ్. ౩౫. మిత్రో ఽత్రిః పౌరుషేయోఽథ తక్షకో మేనకాహహాః, రథస్వన ఇతి హ్యేతే శుక్రమాసం నయంత్యమీ. ౩౬. వసిష్ఠో వరుణో రంభా సహజన్య స్తథా హుహూః, శుక్ర శ్చిత్ర స్వనశ్చైవ శుచిమాసం నయంత్యమీ. ౩౭. ఇంద్రో విశ్వావసుః శ్రోతా ఏలాపుత్ర స్తథాంగిరాః, ప్రమ్లోచా రాక్షసశ్చర్యో నభోమాసం నయంత్యమీ. ౩౮. వివస్వానుగ్రసేనశ్చ వ్యాఘ్ర ఆసారణో భృగుః, అనుమ్లోచా శంఖపాలో నభస్యాఖ్యం నయంత్యమీ. ౩౯. పూషా ధనంజయో వాత స్సుషేణస్సురుచి

మాయయా. అయం సూర్యః లోకతంత్రః. లోకయాత్రాప్రవర్తకః. ౩౦. అత స్తస్య క్రియాభేదోపాధికమేవ నానాత్వం దృశ్యతే న స్వత ఇత్యాహ—ఏక ఏవేతి. శ్రు. "సూర్య ఆత్మా జగత స్తస్థుషశ్చే"తి శ్రుతేః. లోకానాం జగతాం ఆత్మా ఆదికృత్. సృష్టికర్తా. హరిరేవ సూర్యః. స చ సర్వాసాం వేదోక్తక్రియాణాం మూలం సన్. తేన తేనోపాధినా బహుధా ఉదితః. ఉక్తః. ౩౧. కాలరూపధారిణో హరే ర్ద్వాదశాదిత్యరూపభేదం క్రియోపాధికం దర్శయితుం ప్రథమం సర్వకర్మప్రవృత్తయే మాయాకృతం నవధా భేద మాహ—కాలఇతి. కాలః ప్రాతరాదిః. దేశః సమాదిః. క్రియా అనుష్ఠానం. కర్తా బ్రాహ్మణాదిః. కరణం స్రుగాది. ఆగమః మంత్రాదిః. ద్రవ్యం వ్రీహ్యాది. ఫలం స్వర్గాది. ౩౨. మధ్వాదిష్వితి. తత్ర కాలస్వరూపధారీ భగవాన్. పృథక్చరతి మధ్వాదిషు చైత్రాదిషు. లోకతంత్రాయ లోకయాత్రానిర్వాహాయ. ౩౩. తానేవ గణానాహ—ద్వాదశభిః. ధాతేతి. ధాతా సూర్యః. కృతస్థలీ అప్సరాః హేతిః రాక్షసః వాసుకి ర్నాగః. రథకృత్ యక్షః. పులస్త్యః ఋషిః. తుంబురుః గంధర్వః. నయంతి అనువర్తయంతి. ౩౪. అర్యమేతి. అథౌజాయక్షః పాఠాంతరే జాత ఇతి ప్రహేతిః రాక్షసః నారదో గంధర్వః. కంజనీరో నాగః. పాఠాంతరే కచ్ఛనీర ఇతి. మాధవం వైశాఖం. ౩౫. మిత్ర ఇతి. మిత్రస్సూర్యః పౌరుషేయో రాక్షసః. రథస్వనో యక్షః. శుక్రమాసం జ్యేష్ఠం నయంతి అనువర్తయంతి. ౩౬. వసిష్ఠ ఇతి. వరుణః సూర్యః. సహజన్యో యక్షః. శుక్రో నాగః. చిత్రస్వనో రాక్షసః. శుచిమాసం. ఆషాఢమాసం. ౩౭. ఇంద్ర ఇతి. ఇంద్రః సూర్యః. విశ్వావసుః. గంధర్వః. శ్రోతా యక్షః. ఏలాపుత్రో నాగః. చర్యో రాక్షస ఇతి. స్వయమేవ వ్యాఖ్యాతం. నభోమాసం శ్రావణం. ౩౮. వివస్వానితి. వివస్వాన్ సూర్యః. ఉగ్రసేనః గంధర్వః. వ్యాఘ్రో రాక్షసః. ఆసారణో యక్షః. భృగుః ఋషిః. అనుమ్లోచా అప్సరాః. శంఖపాలో నాగః. నభస్యాఖ్యం భాద్రపదం. ౩౯. పూషేతి. ధనంజయో నాగః.

స్తథా, ఘృతాచీ గౌతమశ్చేతి తపోమాసం నయంత్యమీ. ౪౦. క్రతుర్వర్చా భరద్వాజః పర్జన్య స్సేనజి త్తథా, విశ్వ ఐరావతశ్చైతే తపస్యాఖ్యం నయంత్యమీ. ౪౧. అథాంశుః కశ్యప స్తార్క్ష్యఋతసేన స్తథోర్వశీ, విద్యుచ్ఛత్రు ర్మహాశంఖ స్సహో మాసం నయంత్యమీ. ౪౨. భగ స్స్ఫూర్జోఽరిష్టనేమి రూర్ణ ఆయుశ్చ పంచమః, కర్కోటకః పూర్వచిత్తిః పౌషమాసం నయంత్యమీ. ౪౩. త్వష్టా ఋచీకతనయః కంబళాశ్వ స్తిలోత్తమా, బ్రహ్మాపేతోఽథ శతజిద్ధృతరాష్ట్ర ఇషంభరాః. ౪౪. విష్ణురశ్వతరో రంభా సూర్యవర్చాశ్చ సత్యజిత్, విశ్వామిత్రో మఘాపేత ఊర్జమాసం నయంత్యమీ. ౪౫. ఏతా భగవతో విష్ణో రాదిత్యస్య విభూతయః,

---

వాతో రాక్షసః. సుషేణో గంధర్వః. సురుచి ర్యక్షః. తపోమాసం మాఘం. మాసక్రమాతిలంఘనం తు కార్మోక్తాదిత్యక్రమానుసారేణ వైష్ణవే తు మాసక్రమేణైవోక్తిః. క్వచిన్నామవ్యత్యయస్తు కల్ప భేదేనేతి జ్ఞేయం. ౪౦. క్రతురితి. క్రతుర్యక్షః వర్చారాక్షసః వర్చ ఇతి పాఠాంతరే—పర్జన్యః సూర్యః. సేనజి దప్సరాః. విశ్వో గంధర్వః. ఐరావతో నాగః. తపస్యాఖ్యం ఫాల్గునం. ౪౧. అథేతి. అంశుః సూర్యః. అంశ ఇతి వా పాఠః తార్క్ష్యో యక్షః ఋతసేనో గంధర్వః. విద్యుచ్ఛత్రుః రాక్షసః మహాశంఖో నాగః. సహోమాసం మార్గశీర్షం. ౪౨. భగఇతి. భగస్సూర్యః. స్ఫూర్జో రాక్షసః. అరిష్టనేమిర్గంధర్వః. ఊర్ణో యక్షః. ఆయుః ఋషిః. కర్కోటకో నాగః. పూర్వచిత్తి రప్సరాః. ౪౩. త్వష్టేతి. ఋచీకతనయో జమదగ్నిః. కంబళాశ్వో నాగః. బ్రహ్మాపేతో రాక్షసః. శతజిద్యక్షః. ధృతరాష్ట్రో గంధర్వః. ఇషంభరా ఆశ్వయుజపాలకాః. ౪౪. విష్ణురితి. విష్ణురాదిత్యః. అశ్వతరో నాగః. సూర్యవర్చా గంధర్వః సత్యజిద్యక్షః మఘాపేతో రాక్షసః, ఊర్జమాసం కార్తికం. ఏతే చాదిత్యాదయః కౌర్మే విభజ్యోక్తాః. శ్లో. "ధాతార్యమా చ మిత్రశ్చ వరుణశ్చేంద్రఏవ చ, వివస్వానథ పూషా చ పర్జన్యశ్చాంశురేవ చ. భగ స్త్వష్టా చ విష్ణుశ్చ ఆదిత్యా ద్వాదశస్మృతాః, పులస్త్యః పులహశ్చాత్రి ర్వసిష్ఠోఽథాంగిరా భృగుః. గౌతమోఽథ భరద్వాజః కశ్యపః క్రతురేవ చ, జమదగ్నిః కౌశికశ్చ మునయో బ్రహ్మవాదినః. రథకృచ్చ రథౌజాశ్చ గ్రామణీశ్చ రథస్వనః, సహజన్య స్తత శ్శ్రోతా సారణస్సురజి త్తథా. పాఠాంతరే స్రోతేతి సురుచిరితి చ. క్రతుస్తా ర్క్ష్యోఽథ ఊర్జశ్చ శతజిత్సత్యజి త్తథా. ఏతే యక్షాః. అథ హేతిః ప్రహేతిశ్చపౌరుషేయో రథస్వనః, చర్యో వ్యాఘ్రో మరుద్వర్చో విద్యుత్స్ఫూర్జ స్తథైవ చ. బ్రహ్మోపేతశ్చ విప్రేంద్ర యజ్ఞాపేతశ్చ రాక్షసాః పాఠాంతరేవర్య ఇతి. వాసుకిః కచ్ఛనీరశ్చ తక్షక శ్శుక్ర ఏవ చ, ఏలాపుత్రశ్శంఖపాల స్తథైరావతసంజ్ఞికః. ధనంజయో మహాశంఖ స్తథా కర్కోటకో ద్విజాః, కంబళాశ్వశ్చాశ్వతరో వహంత్యేతే యథాక్రమం. పాఠాంతరే కంజనీర ఇతి. తుంబురు ర్నారదో హాహాహూహూర్విశ్వా వసు స్తథా, ఉగ్రసేనస్సుషేణశ్చ విశ్వోఽథ ఋతసేనకః. చిత్రసేన స్తథో ర్ణాయు ర్ధృతరాష్ట్రో ద్విజో త్తమాః, సూర్యవర్చా ద్వాదశేతి గంధర్వా గాయతాం వరాః. కృతస్థల్యప్సరోవర్యా తథాన్యా పుంజి కస్థలీ, మేనకా సహజన్యా చ ప్రమ్లోచా చ ద్విజోత్తమాః. అనుమ్లోచా ఘృతాచీ చ విశ్వాచీచో ర్వశీ తథా, అన్యా చ పూర్వచిత్తిస్స్యాదన్యాచైవ తిలోత్తమా. రంభా చేతి ద్విజశ్రేష్ఠా స్తథై వాప్సరస స్స్మృతా" ఇతి. ౪౫. ౪౬. ఏతేషాం పృథక్కర్మాణి నిరూపయతి—త్రిభిః. ద్వాదశస్వితి.

స్మరతాం సంధ్యయో ర్నృణాం హరత్యంహో దినే దినే. ౪౬. ద్వాదశస్వపి మాసేషు దేవోఽసౌ షడ్భిరస్య వై, చరన్ సమంతా త్తనుతే పరత్రే హ చ సన్మతిమ్. ౪౭. సామర్గ్యజుర్భి స్తల్లింగైః ఋషయస్సంస్తువంత్యముమ్, గంధర్వా స్తం ప్రగాయంతి నృత్యంత్యప్సరసోఽగ్రతః. ౪౮. ఉన్నహ్యంతి రథం నాగా గ్రామణ్యో రథయోజకాః, చోదయంతి రథం పృష్ఠే నైరృతాబలశాలినః. ౪౯. వాలఖిల్యాస్సహస్రాణి షష్టిర్బ్రహ్మర్షయోఽమలాః, పురతోఽభిముఖం యాంతి స్తువంత స్స్తుతిభి ర్విభుమ్. ౫౦. ఏవం హ్యనాదినిధనో భగవాన్ హరి రీశ్వరః, కల్పేకల్పేస్వమాత్మానం వ్యూహ్య లోకం నయత్యజః. ౫౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీసూత ఉవాచ—నమో ధర్మాయ మహతే నమః కృష్ణాయ వేధసే, బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్కృత్య ధర్మాన్వక్ష్యామి శాశ్వతాన్. ౧. ఏతద్వః కథితం విప్రా విష్ణోశ్చరిత మద్భుతమ్, భవద్భిర్యదహం పృష్టో నరాణాం పురుషోచితమ్. ౨. అత్ర సంకీర్త్యతే సాక్షాదనాదినిధనో హరిః, నారాయణో హృషీకేశో భగవాన్ సాత్వతాం పతిః. ౩. అత్ర తే పరమం గుహ్యం విశ్వస్య ప్రభవాప్యయమ్, జ్ఞానం చ తదుపాఖ్యానం ప్రోక్తం విజ్ఞానసంయుతం. ౪. వ్యాఖ్యాతో భక్తియోగశ్చ వైరా

అసౌ దేవ స్సూర్యః. షడ్భిః గంధర్వాదిభిః. అస్య జనస్య సమంతాచ్చరన్. శుభాం మతిం తనుతే. గాయత్ర్యర్థోఽనేన సూచితః. ౪౭. సామేతి. తల్లింగైః సూర్యప్రకాశకైః. ౪౮. ఉన్నహ్యంతీతి. ఉన్నహ్యంతి దృఢం బధ్నంతి, గ్రామణ్యో యక్షాః. నైఋతా రాక్షసాః. ౪౯. కించ. వాలఖిల్యా ఇతి. ఏతే ప్రతిమాసంత ఏవ. విభుం సూర్యం. ౫౦. ఏవమితి. వ్యూహ్య విభజ్య. ౫౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ఏకాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వాదశే తు పురాణోక్తసర్వార్థానుక్రమః కృతః, ప్రథమస్కంధమారభ్య ప్రాధాన్యేన సమాసతః తదేవమస్మిన్ పురాణే విస్తరేణోక్తానర్థాన్ సంక్షేపతో వర్ణయిష్యన్ ధర్మాదీన్ ప్రణమతి—నమ ఇతి. మహతే హరిభక్తిలక్షణాయ బ్రాహ్మణేభ్యః బ్రాహ్మణాన్ శాశ్వతాన్ అనాదీన్. ధర్మాన్నిత్యోపలక్షణం. పురాణోక్తానాం. ౧. ఏతదితి. నరాణాం జీవానాం పురుషత్వే ఉచితం శ్రవణాదియోగ్యం. ౨. ఏతత్ప్రపంచయతి—అత్రేతి. భగవానైశ్వర్యాదిషడ్గుణకః. సాక్షాత్సంకీర్త్యత ఇతి దేవతాకాండార్థః. ౩. బ్రహ్మకాండార్థమాహ—అత్రేతి. గుహ్యం నిర్గుణం ప్రభవాప్యయం ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవం అప్యేత్యస్మిన్నిత్యప్యయం తచ్చ తచ్చ. అనేనాశ్రయశబ్దార్థో దర్శితః. విజ్ఞానసంయుతం అపరోక్షజ్ఞానపర్యంతం. జ్ఞానం తదుపాఖ్యానం తద్జ్ఞానం ఉపాఖ్యాయతే ప్రకాశ్యతే యేన తత్. జ్ఞానసాధన మిత్యర్థః. ౪. కర్మకాండార్థమాహ—వ్యాఖ్యాత ఇతి. భక్తియోగశ్చ సాధ్యసాధనరూపః. తదాశ్రయం భక్తియోగేన నిష్పాదితం ఏవం సామాన్యతో విఖ్యాప్యేదానీం ద్వాదశస్కంధప్రకరణార్థాననుక్రామతి— పారీక్షితముపాఖ్యానం పరీక్షిజ్జన్మాది. తత్ప్ర

గ్యం చ తదాశ్రయం, పారీక్షిత ముపాఖ్యానం నారదాఖ్యానమేవ చ ౫. ప్రాయోపవేశో రాజర్షే ర్విప్రశాపాత్పరీక్షితః, శుకస్య బ్రహ్మర్షభస్య సంవాదశ్చ పరీక్షితః. ౬. యోగధారణయోత్క్రాంతి స్సంవాదో నారదాజయోః, అవతారానుగీతం చ సర్గప్రాధానికోఽగ్రతః. ౭. విదురోద్ధవసంవాదః క్షత్తృమైత్రేయయో స్తథా, పురాణసంహితా ప్రశ్నో మహాపురుషసంస్థితిః ౮. తతః ప్రాకృతికస్సర్గస్సప్త వైకృతికాశ్చ యే, తతో బ్రహ్మాండసంభూతి ర్వైరాజః పురుషో యతః. ౯. కాలస్య స్థూలసూక్ష్మస్య గతిః పద్మసముద్భవః, భువ ఉద్ధరణేఽంభోధే ర్హిరణ్యాక్షవధో యతః. ౧౦. ఊర్ధ్వతిర్యగవాక్సర్గో రుద్రస్సర్గ స్తథైవ చ, అర్ధనారీనరస్యాథ యత్ర స్వాయంభువో మనుః. ౧౧. శతరూపా చ యా స్త్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రుత్తమా, సంతానో ధర్మపత్నీనాం కర్దమస్య ప్రజాపతేః. ౧౨. అవతారో భగవతః కపిలస్య మహాత్మనః, దేవహూత్యాశ్చ సంవాదః కపిలేన చ ధీమతా. ౧౩. నవబ్రహ్మసముత్పత్తి ర్దక్షయజ్ఞవినాశనం, ధ్రువస్య చరితం చైవ పృథోః ప్రాచీనబర్హిషః. ౧౪. నారదస్య చ సంవాద స్తతః ప్రైయవ్రతం ద్విజాః, నాభే స్తతో నుచరితం భరతస్య ర్షభస్య చ. ౧౫. ద్వీపవర్షసముద్రాణాం గిరినద్యుపవర్ణనం, జ్యోతిశ్చక్రస్య సంస్థానం పాతాళనరకస్థితిః. ౧౬. దక్షజన్మ ప్రచేతోభ్య స్తత్పుత్రీణాం చ సంతతిః, యతో దేవాసురనరా స్తిర్యఙ్నగఖగాదయః ౧౭. త్వాష్ట్రస్య జన్మనిధనం పుత్రయోశ్చ దితేర్ద్విజాః, దైత్యేశ్వరస్య చరితం ప్రహ్లాదస్య మహాత్మనః. ౧౮. మన్వంతరానుచరితం గజేంద్రస్య చ మోక్షణమ్, మన్వంతరావతారశ్చ విష్ణో ర్హయశిరోదయః. ౧౯. కౌర్మం

స్త్వాపాయనారదాఖ్యానం చ. ౫. ప్రాయోపవేశ ఇతి. బ్రహ్మర్షభస్య బ్రాహ్మణోత్తమస్య ఇతి ప్రథమస్కంధార్థః. ౬. యోగేతి. ఉత్క్రాంతి రర్చిరాదిగతిః. ప్రాధానికః ప్రధానకార్యవిరాడ్రూపః. అగ్రతః ఆదితః. మహదాదిక్రమేణేత్యర్థః. ఇతి ద్వితీయస్కంధార్థః. ౭. విదురేతి. మహాపురుషస్య సంస్థితిః ప్రళయే తూష్ణీ మవస్థానం. ౮. తత ఇతి. ప్రాకృతికః ప్రకృతిభవో గుణక్షోభరూపః. వైకృతికా మహదాదయః. చకారా ద్వికారాశ్చ యే. తేషాం చ సర్గః. ౯. కాలస్యేతి. గతి స్స్వరూపం ఉద్ధరణ ఉద్ధారణే. ౧౦. ఊర్ధ్వేతి. అర్ధాభ్యాం నారీ చ నర శ్చ తస్య. ౧౧. శతరూపేతి. సంతానో ధర్మపత్నీనా మితి. నవబ్రహ్మసముత్పత్తిరిత్యస్యానంతరం ద్రష్టవ్యం. ౧౨. ౧౩. నవేతి. చతుర్థస్కంధార్థమాహ—నవబ్రహ్మణాం మరీచ్యాదీనాం సముత్పత్తిః సంతానః. ౧౪. నారదస్యేతి. పంచమస్కంధార్థమాహ—తత ఇతి. ప్రైయవ్రతం ప్రియవ్రతస్య చరితం. ౧౫. ద్వీపేతి. ద్వీపాద్యుపవర్ణనం ప్రథమం సంక్షేపతః తతో ద్వీపాదీనాం యే గిరయో నద్యశ్చ తేషాముపవర్ణనం పాతాళనరకాదీనాం చ స్థితిః అనేనైవ నరకనివర్తకమజామిళోపాఖ్యానం చ గృహీతం తతః పరాఽపి సం. ౧౬. షష్ఠస్కంధార్థమాహ—దక్షజన్మేతి. ౧౭. త్వాష్ట్రస్యేతి. సప్తమార్థమాహ—పుత్రయోశ్చేతి. ౧౮. అష్టమార్థమాహ—మన్వంతరానుచరిత మితి. క్వచిత్కస్య చిదనుక్తిః వ్యుత్క్రమోక్తిశ్చ భ

మాత్స్యం నారసింహం వామనం చ జగత్పతేః, క్షీరోదమథనం తద్వదమృతార్థే
దివౌకసామ్. ౨౦. దేవాసురమహాయుద్ధం రాజవంశానుకీర్తనం, ఇక్ష్వాకుజన్మ తద్వంశే
సుద్యుమ్నస్య మహాత్మనః. ౨౧ ఇళోపాఖ్యానమత్రోక్తం తారోపాఖ్యానమేవ
చ, సూర్యవంశానుచరితం శశాదాద్యా నృపా యతః. ౨౨. సౌకన్యం చాథ
శర్యాతేః కకుత్స్థస్య చ ధీమతః, ఖట్వాంగస్య చ మాంధాతుస్సౌభరేస్సగర
స్య చ. ౨౩. రామస్య కోసలేంద్రస్య చరితం కిల్బిషాపహం, నిమేరంగపరిత్యాగో
జనకానాం చ సంభవః. ౨౪. రామస్య భార్గవేంద్రస్య నిఃక్షత్రీకరణం భువః, ఐళస్య
సోమవంశస్య యయాతేర్నహుషస్య చ. ౨౫. దౌష్యంతేర్భరతస్యాపి శంతనో
స్తత్సుతస్య చ, యయాతేర్జ్యేష్ఠపుత్రస్య యదోర్వంశానుకీర్తనమ్. ౨౬. యత్రా
వతీర్ణో భగవాన్ కృష్ణాఖ్యో జగదీశ్వరః, వసుదేవగృహే జన్మ తస్య వృద్ధిశ్చ
గోకులే. ౨౭. తస్య కర్మాణ్యుదారాణి కీర్తితాన్యసురద్విషః, పూతనాసు పయః
పానం శకటోచ్చాటనం శిశోః ౨౮. తృణావర్తస్య నిష్పేషస్తథైవ బకవత్సయోః,
అఘాసురస్య సంహారః కస్య మాయాప్రదర్శనమ్. ౨౯. ధేనుకస్య సహ భ్రాతుః
ప్రలంబస్య చ సంక్షయః, గోపానాం చ పరిత్రాణం దవాగ్నేః పరిసర్పతః. ౩౦.
దమనం కాళియస్యాహేర్మహాహేర్నందమోక్షణం, వ్రతచర్యా చ కన్యానాం
యత్ర తుష్టోఽచ్యుతో వ్రతైః. ౩౧. ప్రసాదో విప్రపత్నీభ్యో విప్రాణాం చానుతాపనం,
గోవర్ధనోద్ధారణం చ శక్రస్య సురభేరథ. ౩౨. యజ్ఞాభిషేకం కృష్ణస్య స్త్రీభిః
క్రీడా చ రాత్రిషు, శంఖచూడస్య దుర్బుద్ధేర్వధోఽరిష్టస్య కేశినః. ౩౩. అక్రూరా
గమనం పశ్చాత్ప్రస్థానం రామకృష్ణయోః, వ్రజస్త్రీణాం విలాపశ్చ మధురాలోకనం
తతః. ౩౪. గజముష్టికచాణూరకంసాదీనాం చ యో వధః, మృతస్యానయనం సూనోః
పునస్సాందీపనేర్గురోః. ౩౫. మధురాయాం నివసతో యదుచక్రస్య యత్ప్రియం,
కృతముద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా ద్విజాః. ౩౬. జరాసంధసమా
నీతసైన్యస్య బహుశో వధః, ఘాతనం యవనేంద్రస్య కుశస్థల్యా నివేశనమ్. ౩౭.
ఆదానం పారిజాతస్య సుధర్మాయాస్సురాలయాత్, రుక్మిణ్యాహరణం యుద్ధే
ప్రమథ్య ద్విషతో హరేః. ౩౮. హరస్య జృంభణం యుద్ధే బాణస్య భుజకృంతనం,

---

రసానుకూలత్వేనేతి ద్రష్టవ్యం. ౧౯. ౨౦. దేవాసురేతి. నవమార్థమాహ—రాజవంశేతి. ౨౧—౨౪.
రామస్యేతి. సోమవంశాదుద్భూతస్యైళస్య చ యయాతేర్నహుషస్య చరితం. ౨౫. దౌష్యంతేరితి.
తత్సుతస్య భీష్మస్య. ౨౬. ౨౭. దశమస్కంధార్థమాహ—తస్య కర్మాణీతి. పూతనాయాః అసుస
హిత స్తన్యపానం. ౨౮. ౨౯. ధేనుకస్యేతి. సహభ్రాతుః ససఖస్య. ౩౦—౩౨. యజ్ఞేతి.
యజ్ఞాభిషేకం యజ్ఞః పూజా అభిషేకశ్చ తయోర్ద్వంద్వైక్యం. ౩౩—౩౭. ఆదానమితి. ద్విషతః

ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం హత్వా కన్యానాం హరణం తథా. ౩౯. చైద్యపౌండ్రకసాల్వానాం దంతవక్త్రస్య దుర్మతేః, శంబరో ద్వివిదః పీఠో మురః పంచజనాదయః. ౪౦. మాహాత్మ్యం చ వధ స్తేషాం వారాణస్యాశ్చ దాహనం, భారావతరణం భూమే ర్నిమిత్తీకృత్యపాండవాన్. ౪౧. విప్రశాపాపదేశేన సంహారం స్వకులస్యచ, వసుదేవస్య సంవాదో నారదేన సురర్షిణా. ౪౨. ఉద్ధవస్య చ సంవాదో వాసుదేవస్యచాద్భుతః, యత్రాత్మవిద్యాహ్యఖిలా ప్రోక్తా ధర్మవినిర్ణయః. ౪౩. తతో మర్త్యపరిత్యాగ ఆత్మయోగానుభావతః, యుగలక్షణవృత్తిశ్చ కలౌ నౄణాముపప్లవః. ౪౪. చతుర్విధశ్చ ప్రళయ ఉత్పత్తి స్త్రివిధా స్మృతా, దేహత్యాగశ్చ రాజర్షేర్విష్ణురాతస్య ధీమతః. ౪౫. శాఖాప్రణయనమృషే ర్మార్కండేయస్య సత్కథా, మహాపురుషవిన్యాస స్సూర్యస్య జగదాత్మనః. ౪౬. ఇతిచోక్తం ద్విజశ్రేష్ఠా యత్పృష్టోఽహమిహాస్మి వః, లీలావతారకర్మాణి కీర్తితానీహ సర్వశః. ౪౭. పతిత స్స్ఖలితో వార్తః క్షుత్వాపి వివశో బ్రువన్, హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్ముచ్యతే సర్వపాతకైః ౪౮. సంకీర్త్యమానో భగవాననంతశ్శ్రుతానుభావో వ్యసనం హి పుంసాం, ప్రవిశ్య చిత్తం విధునోత్యశేషం యథాతమోఽర్కోఽభ్రమివాతివాతః. ౪౯. మృషాగిర స్తాహ్యసతీ రసత్కథా న కథ్యతే యద్భగవానధోక్షజః, తదేవసత్యం తదుహైవ మంగళం తదేవ పుణ్యం భగవద్గుణోదయమ్. ౫౦. తదేవ

శత్రూన్ ప్రమథ్య. ౩౮. ౩౯. చైద్యేతి. యే చ శంబరాదయః. ౪౦. మాహాత్మ్యమితి. తేషాం మాహాత్మ్యం ప్రభావః వధశ్చ. ౪౧. ఏకాదశస్కంధార్థమాహ—విప్రశాపేతి. ౪౨. ఉద్ధవస్యేతి. ధర్మవినిర్ణయః వర్ణాశ్రమధర్మవినిశ్చయః. ౪౩. తత ఇతి. మర్త్యపరిత్యాగః మనుష్యత్వస్యాంతర్ధానం. ద్వాదశస్కంధార్థమాహ—యుగేతి. యుగలక్షణం. తదనురూపా వృత్తిశ్చేత్యర్థః. ౪౪. చతుర్విధ ఇతి. త్రివిధా ప్రాకృతికీ నైమిత్తికీ నిత్యా చేతి. ౪౫. శాఖేతి. ఋషేర్వ్యాసస్య సూర్యస్య చ విన్యాస ఇత్యర్థః. ౪౬. ఇతీతి. ఇతి చోక్తమితి. చకారాదన్యదపిచ వః యుష్మాభిః. ఇహ యత్పృష్టోఽస్మి. తదుక్తమితి. నను కిమేవం నానార్థకథనేన? తత్రాహ—లీలేతి. సర్వశః తత్తదర్థకీర్తనద్వారేణేత్యర్థః. ౪౭. ఏతత్కీర్తనేనాపి కిమిత్యపేక్షాయాం తత్ఫలమాహ-ద్వాభ్యాం. పతిత ఇతి. పతితః కూపాదిషు స్ఖలితః సోపానాదిషు ఆర్తః దుఃఖితః క్షుత్వా క్షుతం కృత్వా వివశోఽపి. ౪౮. సంకీర్త్యమాన ఇతి. సంకీర్త్యమానః. యద్వా శ్రుతోఽనుభావో యస్య సః. పుంసాం చిత్తం ప్రవిశ్య నిశ్శేషం దుఃఖం విధునోతి. హీతి సతామనుభవం ప్రమాణయతి—అర్కో గిరిగుహాదిధ్వాంతం న నివర్తయతీత్యపరితోషా ద్దృష్టాంతాంతర మాహ—అతివాతోఽభ్రమివేతి. ౪౯. హరిసంకీర్తనమేవ మహాఫలం తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యాలపనమాత్ర మితిప్రపంచయతి—చతుర్భిః. మృషాగిర ఇతి. మృషాగిరః మిథ్యావాచః అసతీః అసత్యాః అసతాం కథా యాసు తాః. యత్ యాసు. ఉత్తమశ్లోకస్యయశోనుగీయత ఇతి యత్.తదేవ సత్యం తదేవ మంగళం.ఉహేతిహర్షేభగవద్గుణానా ముదయో యస్మాత్. ౫౦. తదితి. నవం నవం యథా భవతి తథా రుచిరం రుచిప్రదం. మహానుత్సవో యస్మాత్.

రమ్యం రుచిరం నవం నవం తదేవ శశ్వన్మనసో మహోత్సవం, తదేవ శోకార్ణవశోషణం నృణాం యదుత్తమశ్లోకయశోనుగీయతే. ౫౧. న యద్వచశ్చిత్రపదం హరేర్యశో జగత్పవిత్రం ప్రగృణీత కర్హిచిత్, తద్ధ్వాంక్షతీర్థం నతు హంససేవితం యత్రాచ్యుతస్తత్ర హి సాధవో జనాః. ౫౨. స వాగ్విసర్గో జనతాఘవిప్లవో యస్మిన్ప్రతిశ్లోకమబద్ధవత్యపి, నామాన్యనంతస్య యశోఽంకితాని యచ్ఛృణ్వంతి గాయంతి గృణంతి సాధవః. ౫౩. నైష్కర్మ్యమప్యచ్యుతభావవర్జితం న శోభతే జ్ఞానమలం నిరంజనం, కుతః పునశ్శశ్వదభద్రమీశ్వరే నచార్పితం కర్మ యదప్యనుత్తమమ్. ౫౪. యశశ్శ్రియామేవ పరిశ్రమః పరో వర్ణాశ్రమాచారతపశ్శ్రుతాదిషు, అవిస్మృతి శ్రీధరపాదపద్మయోర్గుణానువాదశ్రవణాదరాదిభిః. ౫౫. అవిస్మృతిః కృష్ణపదారవిందయోః క్షిణోత్యభద్రాణి శమం తనోతి చ, సత్త్వస్య శుద్ధిం పరమాం చ భక్తిం జ్ఞానం చ విజ్ఞానవిరక్తియుక్తమ్. ౫౬. యూయం ద్విజాగ్ర్యా బత భూరిభాగా యచ్ఛశ్వదాత్మన్యఖిలాత్మభూతం, నారాయణం దేవమదేవమీశమనన్యభావా భజతాధివేశ్య. ౫౭. అహం చ సంస్మారిత ఆత్మతత్త్వం శ్రుతం పురా మే పరమర్షివక్త్రాత్, ప్రాయోపవేశే నృపతేః పరీక్షితస్సదస్యృషీణాం మహతాం

---

౫౧. ఉపక్రమోపసంహారయోరేకరూపతాప్రదర్శనాయ పూర్వోక్తా ఏవ శ్లోకాః పఠ్యంతే. నేతి. చిత్రాణి పదాని యస్మిన్ తదపి జగత్పవిత్రయతీతి తథా తద్ధరేర్యశః. న ప్రగృణీత న వర్ణయేత్. తద్వచః ధ్వాంక్షతీర్థం కాకతుల్యనరాణాం రతిస్థానం నతు హంసైః జ్ఞానిభిః సేవితం. తత్ర హేతుః—యత్రేతి. ౫౨. సఇతి. స వాగ్విసర్గః సఏవ వాచః ప్రయోగః జనతాఘవిప్లవః జనసమూహపాపనాశకః యద్యస్మాత్. తాన్యేవం అన్యైః కీర్త్యమానాని శృణ్వంతి శ్రోతరి సతి గాయంతి నోచేత్స్వయమేవ గృణంతి. ౫౩. ఇదానీం జ్ఞానకర్మాదరాదపి భగవత్కీర్తనాదిష్వేవాదరః కర్తవ్య ఇత్యాహ—త్రిభిః నైష్కర్మ్యమితి. నైష్కర్మ్యం బ్రహ్మ తత్ప్రకాశకం యజ్జ్ఞానం యతో నిరంజనం ఉపాధినివర్తకం. తదప్యచ్యుతభక్తివర్జితం చేత్. న శోభతే నాపరోక్షపర్యంతం భవతీత్యర్థః. ఈశ్వరే నచేదర్పితం తర్హి. యదనుత్తమం సర్వోత్తమమపి కర్మ. తదపి పునః కుతః శోభతే. యతః శశ్వత్సాధనకాలే చ. అభద్రం దుఃఖాత్మకం. ౫౪. కించ యశశ్శ్రియామితి. వర్ణాశ్రమాచారాదిషు యః పరో మహాన్ పరిశ్రమః. స యశోయుక్తాయాం శ్రియామేవ కీర్తౌ సంపది చ కేవలం న పరమపురుషార్థమిత్యర్థః. గుణానువాదాదిభిస్తు. శ్రీధరపాదపద్మయోరవిస్మృతిర్భవతి. ౫౫. తతః కిమత ఆహ—అవిస్మృతిరితి. క్షిణోతి నాశయతి. ౫౬. అథేదానీం శ్రోతౄనాత్మానం చాభినందయన్నాహ—ద్వాభ్యాం. యూయమితి. హే ద్విజాగ్ర్యాః. యద్యస్మాత్ ఆత్మన్యంతఃకరణే. శ్రీనారాయణం అధివేశ్య శశ్వద్భజత. సంభావనాయాం లోట్. అతో భూరిభాగాః బహుపుణ్యాః కథంభూతం అఖిలాత్మభూతం సర్వాంతర్యామిణం. అతఏవ దేవం సర్వోపాస్యం అదేవం స దేవోఽన్యో యస్య తం. కుతః. ఈశం. యద్వా. యస్మాద్యూయం భూరిభాగాః తప ఆదిసంపన్నాః. తతో నారాయణం భజతేతి విధిః. ౫౭. అహమితి. మే మయా శ్రుతం. ౫౮.

చ శృణ్వతామ్. ౫౮. ఏతద్వః కథితం విప్రాః కథనీయోరుకర్మణః, మాహాత్మ్యం వాసుదేవస్య సర్వాశుభవినాశనమ్. ౫౯. య ఇదం శ్రావయేన్నిత్యం యామక్షణమనన్యధీః, శ్లోకమేకం తదర్ధం వా పాదం పాదార్ధమేవ వా, శ్రద్ధావాన్ యోఽనుశృణుయాత్పునాత్యాత్మానమేవ సః. ౬౦. ద్వాదశ్యామేకాదశ్యాం వా శృణ్వన్నాయుష్యవాన్ భవేత్, పఠేదనశ్నన్ ప్రయతః పూతో భవతి కిల్బిషీ. ౬౧. పుష్కరే మధురాయాం చ ద్వారవత్యాం యతాత్మవాన్, ఉపోష్య సంహితామేతాం పఠిత్వా ముచ్యతే భయాత్. ౬౨. దేవతా మునయస్సిద్ధాః పితరో మనవో నృపాః, యచ్ఛంతి కామాన్ గృణతశ్శృణ్వతో యత్ర కీర్తితాః. ౬౩. ఋచో యజూంషి సామాని ద్విజోఽధీత్యానువిందతే, తత్ఫలం యదవాప్నోతి శృణ్వన్నేతాం తు సంహితాం, మధుకుల్యాః పయఃకుల్యా ఘృతకుల్యాశ్చ తత్ఫలం, పురాణసంహితామేతామధీత్య ప్రయతో ద్విజః. ౬౪. ప్రోక్తం భగవతా తేన యత్పరం తత్పదం వ్రజేత్, విప్రోఽధీత్యాప్నుయాత్ప్రజ్ఞాం రాజన్యోదధిమేఖలాం, వైశ్యో ధనసమృద్ధిం చ శూద్రశ్శుధ్యేత పాతకాత్. ౬౫. కలిమలసంహతికాలనోఽఖిలేశో హరిరితరత్ర న గీయతే హ్యభీక్ష్ణం, † ఇహ తు పునర్భగవానశేషమూర్తిః పరిపఠితోఽనుపదం కథాప్రసంగైః. ౬౬. తమహమజమనంతమాత్మతత్త్వం జగదుదయస్థితిసంయమాత్మశక్తిం, ద్యుపతిభిరజశక్రశంకరాద్యైర్దురవసితస్తవమచ్యుతం నతోఽస్మి. ౬౭. ఉపచితనవశక్తిభి స్స్వ ఆత్మన్యుపరచితస్థిరజంగమాలయాయ, భగవత ఉపలబ్ధిమాత్రధామ్నే సురఋషభాయ నమస్సనాతనాయ. ౬౮. స్వసుఖనిభృతచేతాస్తద్వ్యుదస్తాన్యభావోఽప్యజితరుచిరలీలాకృష్టసారస్తదీ

ఏతత్పురాణకీర్తనాదిఫలం ప్రపంచయితు మాహాష్టభిః—ఏతదితి. ౫౯. య ఇతి. యామక్షణం వేత్యర్థః. ఆత్మానమేవ సాక్షాత్పునాతి. న తు స్నానాదివ ద్దేహాదిమాత్రం. ౬౦—౬౩. ఋగాద్యధీత్య ద్విజో మధుకుల్యాది యదనువిందతే, తత్ఫలమేతామధీత్యానువిందత ఇతి. ౬౪. కించ ప్రోక్తమితి. రాజన్య ఉదధిమేఖలాం పృథ్వీమితి సంధిరార్షః. ౬౫. అస్య పురాణస్యైవం ప్రభావాతిరేకే కారణమాహ—కలిమలేతి. కలిమలానాం సంహతిం సమూహం కాలయతి వినాశయతీతి తథా ఇతరత్ర శాస్త్రాంతరే. ౬౬. శాస్త్రప్రతిపాదితం భగవంతం నమస్కరోతి—ద్వాభ్యాం. తమితి. జగదుదయస్థితిసంయమాత్మానో రజ ఆదయశ్శక్తయో యస్య తం. ద్యుపతిభిర్దేవైరపి. దురవస్థితః అవిజ్ఞాతః స్తవః స్తోత్రం యస్య తం. ౬౭. ఉపచితేతి. ఉపచితాభిః. ఉద్రిక్తాభిః. తవ శక్తిభిః ప్రకృతిపురుషమహదహంకారపంచతన్మాత్రరూపాభిః. స్వ ఆత్మన్యేవ. ఉపరచితం స్థిరం జంగమం చాలయో యస్య తస్మై భగవతే. ౬౮. శ్రీగురుం నమస్కరోతి—స్వసుఖేతి. స్వసుఖేనైవ నిభృతం పూర్ణం చేతో యస్య సః తేనైవ వ్యుదస్తం అన్యస్మిన్ భావో యస్య తథాభూతోఽపి అజితస్య శ్రీకృష్ణస్య

---

† ఇహ తు స భగవానశేషమూర్తిస్సకలజగద్వృజినాపహోఽభిగీతః. పా.

యమ్, వ్యతనుత కృపయా య స్తత్త్వదీపం పురాణం తమఖిలవృజినఘ్నం వ్యాస సూనుం నతోఽస్మి. ౬౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, ద్వాదశస్కంధే, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీసూత ఉవాచ:—యం బ్రహ్మా వరుణేంద్రరుద్రమరుతః స్తున్వంతి దివ్యైః స్తవై ర్వేదై స్సాంగపదక్రమోపనిషదై ర్గాయంతి యం సామగాః, ధ్యానావస్థిత తద్గతేన మనసాపశ్యంతి యంయోగినో యస్యాంతం న విదుస్సురాసురగణా దేవా యతస్మై నమః.౧.పృష్ఠే భ్రామ్యదమందమందరగిరిగ్రావాగ్రకండూయనాన్నిద్రాళోః కమఠాకృతే ర్భగవతశ్శ్వాసానిలాః పాంతు నః, యత్సంస్కారకలానువర్తనవశా ద్వేలానిభేనాంభసాం యాతాయాతమతంద్రితం జలనిధే ర్నాద్యాపి విశ్రామ్యతి. ౨.పురాణసంఖ్యాసంభూతిమస్య వాచ్యం ప్రయోజనం, దానం దానస్య మాహాత్మ్యం పాఠాదేశ్చ నిబోధత. ౩. బ్రాహ్మం దశసహస్రాణి పాద్మం పంచోనషష్టి చ, శ్రీవైష్ణవం త్రయోవింశ చ్చతుర్వింశతిశైవకమ్. ౪. దశాష్టౌ శ్రీభాగవతం నారదం పంచవింశతి, మార్కండేయం నవాగ్నేయం దశపంచ చతుశ్శతమ్. ౫. చతుర్దశభవిష్యత్స్యాత్తథాపంచశతాని చ, దశాష్టౌ బ్రహ్మవైవర్తం లైంగమేకాద శైవ తు. ౬. చతుర్వింశతివారాహ మేకాశీతిసహస్రకం, స్కాందం తథా శతం

రుచిరాభి ర్లీలాభిః ఆకృష్టః సారః స్వసునుగతం స్థైర్యం యస్య సః. తత్త్వదీపం పరమార్థప్రకాశకం. శ్రీభాగవతం పురాణం. యో వ్యతనుత తం నతోఽస్మీతి. ౬౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం - ద్వాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రయోదశే పురాణానాం సంఖ్యామాహ యథాక్రమం, దానం దానస్య మాహాత్మ్యం శ్రీమద్భాగవతస్య చ. సర్వపురాణసంఖ్యాదీనుపవర్ణయిష్యన్ తత్ప్రతిపాద్యం దేవం ప్రణమతి— యమితి. స్తవై ర్వేదైశ్చ స్తున్వంతి స్తువంతి ఉపనిషచ్ఛబ్దస్యాకారాంతత్వం ఛందోనురోధేన ధ్యానేన అవస్థితం నిశ్చలం తద్గతం యన్మన స్తేన యస్యాంతం న విదుః. సురాసురగణాః. ౧. క్షీరోదమథనాదా దుక్షేయత్వమేవ ప్రదర్శయితుం కూర్మావతారమనుస్మరన్నాశిషం ప్రార్థయతే-పృష్ఠ ఇతి. పృష్ఠే భ్రామ్యన్ అమందో గరిష్ఠో యో మందరగిరి స్తస్య యే గ్రావాణ స్తేషా మగ్రాణితైః కండూయనాత్. తేన సుఖేన నిద్రాళోః నిద్రాశీలస్య యేషాం శ్వాసానిలానాం సంస్కార స్తేషాం కలా లేశః తదనువర్తన వశాత్. జలనిధేరంభసాం యాతాయాతం న విశ్రామ్యతి. నను సముద్రక్షోభాదేవ తత్ న సంస్కారవశా త్తత్రాహ—వేలాక్షోభ స్తస్యనిభేన మిషేణ. ౨. పురాణేతి. పురాణసంఖ్యా స్తాసాం సంభూతిం సమాహారం చ. అస్య తు శ్రీభాగవతస్య వాచ్యం విషయం ప్రయోజనం చ. దానం చ. దానస్య పాఠాదేశ్చ మాహాత్మ్యం చ నిబోధత. ౩. బ్రాహ్మమితి. త్రయోవింశత్త్రయోవింశతి. చతుర్వింశతిసహస్రాణి శైవకం శివపురాణం. ౪. దశేతి. ఆగ్నేయం అగ్నిపురాణం పంచదశసహస్రాణి చత్వారిశతాని చ. ౫. ౬. చతుర్వింశతీతి. స్కాందం శతాధికైకాశీతిసహస్రకం. ౭. కౌర్మమితి.

షైకం వామనం దశకీర్తితమ్. ౭. కౌర్మం సప్తదశాఖ్యాతం మాత్స్యం తత్తు చతుర్దశ, ఏకోనవింశత్సౌపర్ణం బ్రహ్మాండం ద్వాదశైవ తు. ౮. ఏవం పురాణసందోహశ్చతుర్లక్షముదాహృతమ్. ౯. తత్రాష్టా దశసాహస్రం శ్రీభాగవతముచ్యతే, ఇదం భగవతా పూర్వం బ్రహ్మణే నాభిపంకజే. స్థితాయ భవభీతాయ కారుణ్యాత్సంప్రదర్శితమ్. ౧౦. ఆదిమధ్యావసానేషు వైరాగ్యాఖ్యానసంయుతం, హరిలీలాకథావ్రాతామృతానందితసత్సురమ్. ౧౧. సర్వవేదాంతసారం యద్బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణమ్, వస్త్వద్వితీయం తన్నిష్ఠం కైవల్యైకప్రయోజనమ్. ౧౨. ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం హేమసింహాసమన్వితమ్, దదాతి యో భాగవతం సయాతి పరమాం గతిమ్. ౧౩. రాజంతే తావదన్యాని పురాణాని సతాం గణే, యావన్న దృశ్యతే సాక్షా చ్ఛ్రీమద్భాగవతం పరమ్. ౧౪. సర్వవేదాంతసారం యచ్ఛ్రీభాగవత ముచ్యతే, తద్రసామృతతృప్తస్య నాన్యత్ర స్యాద్రతిః క్వచిత్. ౧౫. నిమ్నగానాం యథా గంగా దేవానామచ్యుతో యథా, వైష్ణవానాం యథా శంభుః పురాణానామిదం తథా. ౧౬. శ్రీమద్భాగవతం పురాణమమలం యద్వైష్ణవానాం ప్రియం యస్మిన్ పారమహంస్య మేతదఖిలం జ్ఞానం పరం గీయతే, యత్ర జ్ఞానవిరాగభక్తిసహితైర్నైష్కర్మ్యమావిష్కృతం తచ్ఛృణ్వన్విపఠన్విచారణపరో భక్త్యా విముచ్యే న్నరః. ౧౭. కస్మై యేన విభాసితోఽయమతులో జ్ఞానప్రదీపః పురా తద్రూపేణ చ నారదాయ మునయే కృష్ణాయ తద్రూపిణా, యోగీంద్రాయ తదాత్మనా చ భగవద్రాతాయ కారుణ్యత స్తచ్ఛుద్ధం విమలం విశోకమమృతం సత్యం పరం ధీమహి. ౧౮. నమ స్తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ సాక్షిణే, య

సౌపర్ణం గరుడపురాణం ఏకోనవింశత్ ఏకోనవింశతిః. ౮. ఏవమితి. మహాభారతం త్వితిహాసః. రామాయణంచ ఋషిప్రోక్తం కావ్యం అతఃపురాణానాం సందోహః సమూహశ్చతుర్లక్షసంఖ్యాక ఏవ. ౯. ఇదానీ మస్య వాచ్యప్రయోజనాదీన్ దర్శయితు మాహ—తత్రేతి. ౧౦. ఆదీతి. హరిలీలాకథానాం వ్రాతః సమూహః. సఏవామృతం తేనానందితా స్సంతః సురాశ్చ యేన తత్. ౧౧. సర్వేతి. తన్నిష్ఠం తస్య విషయం. ౧౨. ప్రోష్ఠపద్యామితి. ప్రోష్ఠపద్యాం హేమసింహాసమన్వితం స్వర్ణసింహాసనారూఢం. ౧౩. ౧౪. సర్వేతి. తద్రసఏవామృతం తేన తృప్తస్య నిర్వృతస్య. ౧౫. ౧౬. శ్రీమదితి. పారమహంస్యం పరమహంసైః ప్రాప్యం నైష్కర్మ్యం సర్వకర్మోపరమః భక్త్యా తచ్ఛ్రవణాదిపరో విముచ్యతే. ౧౭. శ్రీభాగవతసంప్రదాయప్రవర్తకరూపేణ భగవద్ధ్యానలక్షణం మంగళ మాచరతి—కస్మాఇతి. కస్మై కాయ బ్రహ్మణే. అతులః అసమః. అయం శ్రీభాగవతరూపః పురా కల్పాదౌ తద్రూపేణ బ్రహ్మరూపేణ తద్రూపిణా నారదరూపిణా యోగీంద్రాయ శుకాయ కృష్ణరూపేణేతి సిద్ధం.తదాత్మనా శుకరూపేణ తత్పరం సత్యం శ్రీనారాయణాఖ్యం తత్త్వం ధీమహీతి గాయత్ర్యైవ యథోపక్రమముపసంహారన్ గాయత్ర్యాఖ్యా బ్రహ్మవిద్యేయమితి దర్శయతి. ౧౮.

ఇదం కృపయా కస్మై వ్యాచచక్షే ముముక్షవే ౧౯. యోగీంద్రాయ నమ స్తస్మై శుకాయ బ్రహ్మరూపిణే, సంసారసర్పదష్టం యో విష్ణురాత మమూముచత్. ౨౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం అష్టాదశసాహస్రికాయాం సంహితాయాం శ్రీవైయాసిక్యాం శ్రీహయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం, ద్వాదశస్కంధే, త్రయోదశోఽధ్యాయః.

జగద్విఖ్యాత శ్రీధరీయవ్యాఖ్యాసహితోఽయం, అష్టమాదిస్కంధపంచకాత్మకః శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః.

హరిః ఓం శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

తమేవ దేవతారూపేణ గురురూపేణ చ ప్రణమతి—ద్వాభ్యాం. నమ ఇతి. వ్యాచచక్షే వ్యాఖ్యాతవాన్. ౧౯. ౨౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే-ద్వాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం శ్రీమచ్ఛ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితాయాం భావార్థదీపికాయాం - త్రయోదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

భావార్థదీపికామేతాం భగవద్భక్తభక్తిదాం, శ్రీపరానందపాదాబ్జభృంగశ్రీశ్రీధరోఽకరోత్.
క్వేదం నానావిగూఢార్థం శ్రీమద్భాగవతం క్వను, మందబుద్ధిరహం కృష్ణప్రేమ కిం కిం న కారయేత్.
క్వాహం మందమతిః క్వేదం మథనం క్షీరవారిధేః, కిం తత్ర పరమాణుస్స్యాం
యత్ర మజ్జతి మందరః. స్వబాలచపలాలాపైః స్వలీలాపరినర్తితైః, ప్రీయతాం
పరమానందో నృహరిస్సద్గురుస్స్వయం. శ్రీపరానందసంప్రీత్యై గుహ్యం
భాగవతం మయా. వివృతం తన్మతేనేదం న తు మన్మతివైభవాత్.

ద్వాదశస్కంధ స్సమాప్తః.

ఓం తత్సత్ కృష్ణార్పణమస్తు.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి 'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1941.

సంస్కృతగ్రంథములు.

సంస్కృతగ్రంథములు.	రూ.	అ.
పురాణగ్రంథములు.		
బాలరామాయణము, పెద్దచ్చు	0	1
బాలరామాయణము, సటీక	0	2
శ్రీమద్రామాయణము, మూలముమాత్రము	3	8
,, మేలుప్రతి, 2 వాల్యములు	6	0
,, సుందరకాండము, మూలము	1	0
,, ఉత్తరకాండము, రఫ్ప్రతి	0	12
అధ్యాత్మరామాయణము, మూలము	1	0
,, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	8	0
శ్రీమద్రామాయణము, సటీక, 15 వాల్యములు	70	0
శ్రీమద్రామాయణము, వ్యాఖ్యానచతుష్టయవిశిష్టము, 2 వాల్యములు	15	0
శ్రీమద్రామాయణము, ఉత్తరకాండసహా, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము 7 వాల్యములు	17	0
బాలకాండము, ఆంధ్రతాత్పర్యము	2	0
అయోధ్యాకాండము ,,	3	0
అరణ్యకాండము ,,	2	0
కిష్కింధాకాండము ,,	2	8
సుందరకాండము ,,	2	0
యుద్ధకాండము ,,	4	0
ఉత్తరకాండము ,,	2	8
కార్తికమాహాత్మ్యము ,,	0	12
కాశీమాహాత్మ్యము, తెనుగువచనము	0	8
కేదారఖండము, పాతప్రతి	0	12
గయామాహాత్మ్యము, తెనుగువచనము	0	6
సింహాచలక్షేత్రమాహాత్మ్యము ,,	0	8
గరుడపురాణము, సవ్యాఖ్యానాంధ్రతాత్పర్యసహితము	1	0
జగన్నాథమాహాత్మ్యము, తెనుగు	0	2
ధనుర్మాసమాహాత్మ్యము,సాంధ్రతాత్పర్యము	0	2
పద్మపురాణాంతర్గత మాఘపురాణము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	2	0
శ్రీమహాభారతము, గచ్ఛధ్వ్యాఖ్యానసహితము 3 సంపుటములు	30	0

సంస్కృతగ్రంథములు.	రూ.	అ.
శ్రీమద్భాగవతము, శ్రీధరీయవ్యాఖ్యానసహితము, 2 సంపుటములు	10	0
శ్రీమద్దేవీభాగవతము, సవ్యాఖ్యానము	12	0
వైదికగ్రంథములు.		
అమావాస్యాతర్పణము	0	1
ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రములు	0	3
ఆంధ్రద్రావిడసంధ్యావందనము	0	2
ఋగ్వేదదేవతార్చన, బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	0	2
ఋగ్వేదపూర్వప్రయోగాదర్శము	2	0
ఋగ్వేదశ్రాద్ధప్రయోగము, చిన్నసైజు	0	4
ఋగ్వేదసంధ్యావందనము, సటీక	0	2
తిథిమంత్రములు, (ఆరాధ్యులది)	0	2
దేవతార్చన, చిన్నసైజు	0	1
పంచసూక్తములు, సస్వరము	0	2
పంచోపనిషత్తులు, తైత్తిరీయము, సస్వరం	0	12
పంచోపనిషత్తులు, బ్రహ్మమేధసహితము	0	4
పితృతర్పణము, చిన్నసైజు	0	1
బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	0	2
మహాన్యాసము, చిన్నసైజు	0	6
మంత్రప్రశ్నములు, మూలము	0	3
డిటో సస్వరము	0	6
మంత్రపుష్పము, సటీక	0	1
తైత్తిరీయ ఆరణ్యకోపనిషత్తులు; పితృమేధము, మంత్రపన్నములు సహా, సస్వరము	3	0
యజుస్స్థలక్షణము, పాతప్రతి	0	2
యజ్ఞోపవీతధారణవిధి	0	2
యజుర్వేదసంధ్యావందనభాష్యము	0	8
యజుర్వేదసంధ్యావందనము, సస్వరము	0	2
,, పురుషసూక్తశ్రీసూక్తములు, ఆంధ్రటీకాసహితము	0	4
,, ఆబ్దికమంత్రములు	0	6
యాజుషపూర్వప్రయోగచంద్రిక, సస్వరము	2	0
శ్రీవైష్ణవాహ్నికము	0	4

సంస్కృతగ్రంథములు.	రూ.	అ.
శ్రీవైష్ణవశ్రాద్ధప్రయోగము	0	4
రుద్రము, సస్వరము	0	2
సత్యనారాయణవ్రతకల్పము, తాత్పర్యసహితము	0	6
సూర్యనమస్కారము, చిన్నసైజు	0	1
వ్రతరత్నాకరము, ప్రథమభాగము	0	8
,, ద్వితీయభాగము	1	0
వ్రతచూడామణి, సంస్కృతము	2	0

వేదాంతగ్రంథములు.

	రూ.	అ.
అద్వైతసంగ్రహము, తెనుఁగువచనము	0	2
ఆత్మబోధము, సాంధ్రటీక	0	4
ఆనందలహరి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	0	4
అపరోక్షానుభూతి ,,	0	4
అద్వైతపంచరత్నములు ,,	0	2
అద్వైతోపదేశపంచరత్నములు	0	2
ఆత్మపూజ, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	0	1
ఆత్మవిద్యావిలాసము ,,	0	6
ఆత్మానాత్మవివేకము ,,	0	4
అష్టోత్తరశతోపనిషత్తులు, మూలము	6	0
ఉత్తరగీతా, సటీక, చిన్నసైజు	0	12
అద్వైతవేదాంతపరిభాష, సవ్యాఖ్యానం	1	4
అద్వైతానుభూతి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	0	2
ఉపదేశసాహస్రి, ఆంధ్రతాత్పర్యము	2	8
కామకలావిలాసము ,,	2	0
జ్ఞానవాసిష్ఠము ,,	8	0
విద్యారణ్యకృతజీవన్ముక్తిప్రకాశిక ,,	2	0
నారదపురూరవసంవాదము, పద్యము	0	3
నైష్కర్మ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	3	8
పంచీకరణము, ఆంధ్రతాత్పర్యము	0	2
,, తెనుగువచనము	0	2
పంచదశీప్రకరణము, సటీక	5	0
ప్రశ్నోత్తరరత్నమాల, ఆంధ్రతాత్పర్యము	0	8
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము	0	3
,, తెనుఁగువచనము	12	0
భక్తివలనముక్తి	0	½
భగవద్గీతాసారసంకీర్తనలు	0	2
భగవద్గీతలు, మూలము, చిన్నసైజు	0	4
,, కాలికోబైండు	0	6
,, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము, కాలికో	1	4
,, ,, చిన్నసైజు రాపరు	0	8
,, ద్వైతమతానుసారమైనవివరణము	1	0
,, శ్రీరామచంద్రసరస్వతీకృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	2	12
,, ఆనిబిసెంటుగారి ఇంగ్లీషుతర్జుమా	0	8
శంకరగీతాభాష్యము, సంస్కృతము	1	8
వాసుదేవమననము, తెనుఁగువచనము	0	12
వ్యవహారపంచకము, సాంధ్రతాత్పర్యము	0	2
విచారసాగరము, తెనుగువచనము	4	0
వేదాంతస్తోత్రపంచకము ,,	0	4
శివగీతా, సాంధ్రతాత్పర్యము, చిన్నసైజు	0	12
రామగీతా ,,	0	6
సదాముక్తిసుధార్ణవము ,,	0	8
సనత్సుజాతీయము, సటీక	0	8
శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము	2	0
వివేకచూడామణి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	0	12
సౌందర్యలహరి, సాంధ్రటీకాతాత్పర్యము	0	4
హఠయోగప్రదీపిక, సాంధ్రతాత్పర్యము	2	8
శాంతివిలాసము ,,	0	6
శుకాష్టకము ,,	0	2
తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యము(సంస్కృతము)	2	0
బృహదారణ్యకోపనిషత్తు, భాష్యము	6	0

కావ్యములు.

	రూ.	అ.
భర్తృహరిసుభాషితము, తాత్పర్యము	0	14
,, క్యాలికోబైండు	1	2
డిటో వ్యాఖ్యానప్రతిపదాంధ్రటీకా పద్యతాత్పర్యసహితము	2	0
భారవి, సవ్యాఖ్యానము, 9 సర్గలు	0	12
భారవి, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యవ్యాఖ్యానసహితము, 3 సర్గలు	1	8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి.